శ్రీరస్తు.

శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణేనమః.

శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శంకరభగవత్పాదవిరచితమ్

భగవద్బాదరాయణమహర్షిప్రణీత

శ్రీ శారీరకమీమాంసాభాష్యమ్.

శ్రీగోవిందానంద భగవత్పాదకృతయా జగన్మహితయా విరచితబుభుత్సుజనసౌఖ్యయా

రామానందీయాపరసమాఖ్యయా భాష్యరత్నప్రభాభిఖ్యయా వ్యాఖ్యయా

శ్రీమత్సుబ్రహ్మణ్యసుధీసంగ్రథితయా నాయకమణిసహకారప్రథితయా

సహృదయహృదయోల్లాసనశీలయా సద్వృత్తగుణవిశాలయా

భాష్యార్థరత్నమాలయాచ సంయోజితమ్

తిరువిశనల్లూరుగ్రామవాస్తవ్యైస్సకలవిద్వజ్జనస్తవ్యైః

మహాలింగశాస్త్రిభిః

నానాదేశీయపుస్తకస్థితపాఠభేద యుక్తాయుక్తవిమర్శపూర్వకంసమ్యక్ పరిశోధితమ్

శ్రీహరితకులతిలకాసూర్యనంతార్య విద్వన్మణిసుతేన

శ్రీమదాసూరి

సరస్వతీ, తిరువేంకటాచార్యేణ

నెల్లూరునగరశాఖానగరభూత శ్రీరంగనాయకపురవరప్రతిష్ఠితాయాం

శ్రీమత్సరస్వతీనిలయాఖ్య స్వకీయ ముద్రాక్షరశాలాయాం ద్వితీయవారంముద్రాపితమ్

శాలివాహశకాబ్దేషు యయుజయు (౧౮౧౧) సంఖ్యాకేషు వ్యతీతేషు

విరోధినామ్నివత్సరే పరిపూరితంచ సద్విజేజీయతామ్.

౧౮౯౦ సంవత్సరః.

ప్ర క ట న.

ఈగ్రంథంబును, శ్రీమద్రామాయణాది బహువిధ సంస్కృతాంధ్రగ్రంథములును, గ్రంథలిపిముద్రితసంస్కృతగ్రంథములును వలయువారు చెన్నపట్టణము తండయార్పేటలోనుండు సరస్వతీనిలయముద్రాక్షరశాల కార్యదర్శియగు సరస్వతీ రాఘవాచార్యుల పేరఁగాని నెల్లూరు శ్రీరంగనాయకులపేటలోనుండు శ్రీమత్సరస్వతీనిలయ ముద్రాక్షరశాలాధికారియగు ఆ, సరస్వతీ, తిరువేంకటాచార్యుల పేరఁగాని మణియార్డరు మూలకముగానైనను ప్రకారాంతరముగానైనను రూపాయలుపంపి తెప్పించుకొనవలయును. వాల్యూపేబిల్ పోస్టుమూలకముగానైనను తెప్పించుకొనవచ్చును.......................................

ఆ, సరస్వతీ, తిరువేంకటాచార్యులు.

శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

జయతూపనిషద్వనితాసీమంతాలంకరిష్ణుదీప్తిఘనం । ఉజ్జీవితప్రపన్నం పన్నగగిరిజం మహార్ఘమాణిక్యం ॥ ౧ ॥ ఖ్యాతం భాతియదీయనామజగతి శ్రీహైదరాబాదితి క్షోణీవక్త్రలలామభాగ్యనగరం నామాస్తితత్పత్తనం । తద్దేశేవనపతీ-చామ్నినగరేశ్రీరామకృష్ణప్రభోర్వ్యంకోబాభిధనాయకో స్తిసచివస్సర్వైర్గుణైర్మేదురః ॥ ౨ ॥ కాశ్యపగోత్రప్రభవః కాత్యాయనసూత్ర ఏష జగతీంధే । వేంకోబనాయకసుతో రాధాంబాగర్భజలధిశిశిరాంశుః ॥ ౩ ॥ సహజబహుకుండలప్రద ఏష మహాన్నిత్యమేవమఘవద్భ్యః । దుశ్శాసనదూరీకృతినిపుణో లోకోత్తరో హి రాధేయః ॥ ౪ ॥ గాంభీర్యాంబునిధిం ధియా సురగురుం దానేనకల్పద్రుమం జ్ఞానోన్మేషణనారదం ధృతిగిరిం శాంత్యావసిష్ఠం మునిం । యం నిత్యం నిగమాంతసూక్తివిశదీకారైకబద్ధస్పృహం ధీమంతః కథయంతి దిక్షు సతతం సర్వత్రగోష్ఠీముఖే ॥ ౫ ॥ వచనమివహృదయమస్య ప్రతికలమతిమృదులమేవహృదయమివ । వదనం ప్రసన్నమనిశం వదనమివానందకారిచరితమపి ॥ ౬ ॥ శీతలగభీరహృదయే జలధావస్త్యార్వవహ్నిసంక్షోభః । శాంతిజలధావముష్మిన్నో స్మిషతికదాపికోపబడబాగ్నిః ॥ ౭ ॥ నపరావమాననాస్మిన్నపికరబదరితసమస్తశాస్త్రార్థే । సత్తాముపైతిజాత్వపిరాకాచంద్రమసితిమిరరేఖేవ ॥ ౮ ॥ భవతాపతప్తహృదయా అపివిద్వాంసో యదీయముఖచంద్రం । దృష్ట్వైవజహతితాపం సల్లాపసుధాసుదూరతరమాస్తాం ॥ ౯ ॥ సప్తాహే ప్రతివత్సరం స్వీయమయం శ్రీకృష్ణసంప్రీతయే శ్రీమద్భాగవతం నిషేవ్యవిధివల్లోకాదిదానైర్గతే । సంతోష్యాప్యధికోత్సవేకృతమనా నానాదిగంతాగతైస్సద్భిఃకారయతిస్మ యస్తు యుగపత్సప్తాహదివ్యోత్సవం ॥ ౧౦ ॥ తస్మిన్విస్మయనీయరమ్యవిభవే సప్తాహదివ్యోత్సవే సంప్రాప్తేవిభవాభిధానశరదో మాసే తపస్యుజ్జ్వలే । వింశత్యగ్రశతం మతత్రయబుధాన్ పట్టాంశుకైరాంకవైర్హైమైరాభరణైర్మణైర్దైవయుగపత్సంపూజ్యతుష్టాన్వ్యధాత్ ॥ ౧౧ ॥ తదానీం ॥ స్వర్ణస్ఫురత్ప్రచురవర్షణభరం ఘనేఽస్మిన్సాంద్రాంతరేలసతిభాస్వతిసందదానే । ఏతద్వితీర్ణనవరాంకవభూషితాంగైర్యాభ్రంద్రకోపనివహైరివకీర్యతేస్మ ॥ ౧౨ ॥ నాయకవర్యాదస్మాత్సప్తాహేఽస్మిన్నవాప్యబహువిభవం । విద్వాంసోవిభవాఖ్యాం తస్యాబ్దస్యాభ్యధుస్సార్థాం ॥ ౧౩ ॥ ప్రాయశ్చిత్తకథాపథాతిగమముం హింసాదవీయస్తరం దివ్యాత్మయ్యఫలప్రదం బుధనుతం వాగ్యజ్ఞమత్యూర్జితం । నాసీదస్తిభవిష్యతీత్థమనఘో యజ్ఞో జగత్యామితిశ్లాఘం తేస్మమహాజనాః ప్రమిళితాస్సప్తాహదివ్యోత్సవే ॥ ౧౪ ॥ ఈదృశదివ్యోత్సవశతమస్నేనభగవన్ముదే సదారచితం । వర్ణయితుమశక్తత్వాద్వాచంయమతైవయుజ్యతేఽస్మాకం ॥ ౧౫ ॥ సూత్రోపనిషద్గీతాభాష్యార్థవిచారతో ఖిలంసమయం । క్షపయన్నయమఖిలబుధాం స్తత్ప్రవణాన్ప్రియశః కురుతే ॥ ౧౬ ॥ భాగవతశ్లోకైః పూరయతిస్మాఖిలాదిశోయద్వత్ । తద్వదిహసూత్రభాష్యైః పూరయితుం జగదిమేషమంత్రీంద్రః ॥ ౧౭ ॥ అస్యప్రార్థనయా సమగ్రవిబుధోత్తంసప్రమోదావహం రామానందమహామునీంద్రకృతయారత్నప్రభాటీకయా । యుక్తం శంకరభాష్యమేతదఖిలం ముద్రాక్షరైర్ముద్రితం సుబ్రహ్మణ్యసుధీంద్రసూత్నరచితశ్రీరత్నమాలాంచితం ॥ ౧౮ ॥ ••••• *

అథాధికరణానుక్రమణికా.

౧౩ అ
౧౪ సుషుప్త్య

—*ప్రథమ

౧ ఆనుమానికాధిక

ఏతచ్ఛాస్త్రాంతర్గతసర్వాధికరణసంఖ్యా ౧౯౨.

శ్రీరస్తు.

ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ.

శ్రీమద్రత్నప్రభాభూషిత శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్.

రత్నప్రభా.

యమిహ కారుణికం శరణం గతోఽప్యరిసహోదర ఆప మహత్పదం । తమహమాశు హరిం పరమాశ్రయే జనకజాంకమనంతసుఖాకృతిమ్ ॥ విభీషణోఽరిసహోదరోఽపీత్యన్వయః ॥ ౧ ॥ శ్రీగౌర్యా నిఖిలార్థదం నిజపదాంభోజేన ముక్తిప్రదం ప్రార్థం విఘ్నవనం హరంతమనఘం శ్రీఢుండితుండాసినా । వందే చర్మకపాలికోపకరణైర్వైరాగ్యసౌఖ్యాత్పరం నాస్తీతి ప్రదిశంతమంతవిధురం శ్రీకాశికేశం శివం ॥ ప్రదిశంతముపదిశంతమ్ ॥ ౨ ॥ యత్కృపాలవమాత్రేణ మూకోఽపి భవతి పండితః । వేదశాస్త్రశరీరాం తాం వాణీం వీణాకరాం భజే ॥ ౩ ॥ కామాక్షీదత్తదుగ్ధప్రచురసురనుతప్రాజ్యభోజ్యాతిపూజ్యశ్రీగౌరీనాయకాభిః ప్రకటనశివరామార్యలబ్ధాత్మబోధైః । శ్రీమద్గోపాలగీర్భిః ప్రకటితపరమాద్వైతభాసాస్మితాస్యశ్రీమద్గోవిందవాణీచరణకమలగో నిర్వృతోఽహం యథాఽలిః ॥ మోక్షపుర్యాం కాంచ్యాం శ్రీకామాక్ష్యా దత్తం పాయసం దేవైరపి స్తుతం ప్రాజ్యం సంపూర్ణం ప్రకృష్టాజ్యయుక్తం వా యద్భోజ్యమన్నం తేనాతిపూజ్యాః శ్రీశివరామయోగినః కించ శివశ్చాసౌ రామశ్చేతి స్వనామ్నా శ్రీగౌరీనాయకయోరభేదం ప్రకటయంతి తేభ్యో గురుభ్యో లబ్ధఆత్మబోధైః శ్రీగోపాలసరస్వతీభిస్తైరిత్యర్థః ॥౪॥ శ్రీశంకరం భాష్యకృతం ప్రణమ్య వ్యాసం హరిం సూత్రకృతం చ కుర్వే । శ్రీభాష్యతీర్థే పరహంసతుష్ట్యై వాగ్జాలబంధచ్ఛిదమభ్యుపాయం ॥ అత్ర భాష్యైకతీర్థే వాగ్రూపేణ జాలేన యో బంధః జాలబంధః పక్షిణామివ పరమహంసానాం క్లేశః తన్నాశకమభీష్టముపాయం వచ్మీత్యర్థః ॥౫॥ విస్తృతగ్రంథవీక్షాయామలసం యస్య మానసం । వ్యాఖ్యా తదర్థమారబ్ధా భాష్యరత్నప్రభాభిధా ॥౬॥ శ్రీమచ్ఛారీరకం భాష్యం ప్రాప్య వాక్శుద్ధిమాప్నుయాత్ । ఇతి శ్రమో మే సఫలో గంగాం రథ్యోదకం యథా ॥౭॥ యదజ్ఞానసముద్భూతమింద్రజాలమిదం జగత్ । సత్యజ్ఞానసుఖానంతం తదహం బ్రహ్మ నిర్భయమ్ ॥౮॥ ... ... *

ఇహ ఖలు 'స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య' ఇతి నిత్యాధ్యయనవిధినాఽధీతసాంగస్వాధ్యాయే 'తద్విజిజ్ఞాసస్వ' 'సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః' 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్య' ఇతి శ్రవణవిధిరుపలభ్యతే । తస్యార్థః । అమృతత్వకామేనాద్వైతాత్మవిచార ఏవ వేదాంతవాక్యైః కర్తవ్య ఇతి । తేన కామ్యేన నియమవిధినాఽర్థాద్భిన్నాత్మశాస్త్రప్రవృత్తిర్వైదికానాం పురాణాదిప్రాధాన్యం వా నిరస్యత ఇతి వస్తుగతిః । తత్ర కశ్చిదిహ జన్మని జన్మాంతరే వాఽనుష్ఠితయజ్ఞాదిభిర్నిశాంతం నిర్మలస్వాంతోఽస్య శ్రవణవిధేః కో విషయః ? కిం ఫలం ? కోఽధికారీ ? కః సంబంధః ? ఇతి జిజ్ఞాసతే । తం జిజ్ఞాసుముపలభమానో భగవాన్ బాదరాయణస్తదనుబంధచతుష్టయం శ్రవణాత్మకశాస్త్రారంభప్రయోజకం న్యాయేన నిర్ణేతుమిదం సూత్రం రచయాంచకార 'అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసే'తి । నన్వనుబంధజాతం విధిసన్నిహితార్థవాదవాక్యైరేవ జ్ఞాతుం శక్యం । తథా హి 'తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయత' ఇతి శ్రుత్యా 'యత్కృతకం తదనిత్య'మితి న్యాయవత్యా 'న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్' 'యో వై భూమా తదమృతమన్యదార్త'మి[illegible] త్యా చ భూమాత్మా నిత్యస్తతోఽన్యదనిత్యమితి వివేకో లభ్యతే కర్మణా కృష్యాదినా చితః సంపాదితః స[illegible] త్యర్థః । విపశ్చిత్ నిత్యజ్ఞానస్వరూపః । 'పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయా[illegible] 'ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతీ'త్యాదిశ్రుత్యా అనాత్మమాత్రే వైరాగ్యం లభ్యతే ।

త్య-అకృతో మోక్షః కృతేనకర్మణానాస్తీతి-కర్మతత్ఫలేభ్యః వైరాగ్యంప్రాప్తవానిత్యర్థః । ‘శాంతోదాంతఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితశ్శ్రద్ధావిత్తోభూత్వాత్మన్యేవాత్మానంపశ్యే’దితిశ్రుత్యా శమాదిషట్కంలభ్యతే । ‘సమాహితోభూత్వే’తికాణ్వపాఠః । ఉపరతిఃసన్న్యాసః । ‘నచ పునరావర్తత’ ఇతి స్వయంజ్యోతిరానందాత్మక మోక్షస్య నిత్యత్వశ్రుత్యాముముక్షాలభ్యతే। తథాచవివేకాదివిశేషణవానధికారీతిజ్ఞాతుంశక్యం యథా ‘యఏతారాత్రీరుపయంతీ’తి రాత్రిసత్రవిధౌప్రతితిష్ఠంతీత్యర్థవాదస్థప్రతిష్ఠాకామస్తత్వత్ । తథా ‘శ్రోతవ్య’ఇత్యత్రప్రత్యయార్థస్య నియోగస్య ప్రకృత్యర్థోవిచారోవిషయః।విచారస్య వేదాంతావిషయాఇతిశక్యంజ్ఞాతుం। ‘ఆత్మాద్రష్టవ్య’ఇత్యద్వైతాత్మదర్శనముద్దిశ్య ‘శ్రోతవ్య’ఇతివిచారవిధానాత్।నహివిచారస్సాక్షాద్దర్శనహేతుఃఅప్రమాణత్వాత్ అపితుప్రమాణవిషయత్వేన।ప్రమాణంచాద్వైతాత్మనివేదాంతాఏవ।‘తంత్వౌపనిషదంపురుషం’ ‘వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థా’ఇతిచశ్రుతేః।వేదాంతానాంచప్రత్యగ్బ్రహ్మైక్యంవిషయః ‘తత్త్వమసి’ ‘అహంబ్రహ్మాస్మీ’తిశ్రుతేః । ఏవంవిచారవిధేఃఫలమపిజ్ఞానద్వారాముక్తిః ‘తరతిశోకమాత్మవిత్’ ‘బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మైవభవతీ’త్యాదిశ్రుతేః। తథాసంబంధోఽప్యధికారిణావిచారస్యకర్తవ్యతారూపఃఫలస్యప్రాప్యతారూపఇతియథాయోగంసుబోధః । తస్మాదిదంసూత్రంవ్యర్థమితిచేన్నైవం।ఏతాసామధికార్యాదిశ్రుతీనాంస్వార్థేతాత్పర్యనిర్ణాయకన్యాయసూత్రాభావేకింవివేకాదివిశేషణవానధికారీ? ఉతాన్యః? కింవేదాంతాఃపూర్వతంత్రేణగతార్థాః? అగతార్థావా? కింబ్రహ్మప్రత్యగభిన్నం? నవా?కింముక్తిస్స్వర్గాదివల్లోకాంతరమాత్మస్వరూపావేతి? సంశయానివృత్తేః-తస్మాదాగమవాక్యైరాపాతతఃప్రతిపన్నాధికార్యాదినిర్ణయార్థమిదంసూత్రమావశ్యకం ।తదుక్తం ప్రకాశాఖ్యశ్రీచరణైః । ‘అధికార్యాదీనామాగమికత్వేఽపిన్యాయేననిర్ణయార్థమిదంసూత్ర’మితి। యేషాంమతేశ్రవణేవిధిర్నాస్తితేషామవిహితశ్రవణేఽధికార్యాదినిర్ణయానపేక్షణాత్ సూత్రంవ్యర్థమిత్యాపతతీత్యలంప్రసంగేన॥ ....*

తథాచాస్యసూత్రస్య శ్రవణవిధ్యపేక్షితాధికార్యాదిశ్రుతిభిః స్వార్థనిర్ణయాయోత్థాపితత్వాత్ హేతుహేతుమద్భావశ్రుతిసంగతిః । శాస్త్రారంభహేత్వనుబంధనిర్ణాయకత్వేనోపోద్ఘాతత్వాచ్ఛాస్త్రాదౌసంగతిః । అధికార్యాదిశ్రుతీనాంస్వార్థేసమన్వయోక్తేస్సమన్వయాధ్యాయసంగతిః ‘ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం’ ‘తత్సత్యం’ ‘సఆత్మా’ ‘తత్త్వమసీ’త్యాదిశ్రుతీనాంసర్వాత్మత్వాదిస్పష్టబ్రహ్మలింగానాంవిషయాదౌసమన్వయోక్తేఃపాదసంగతిః । ఏవంసర్వసూత్రాణాంశ్రుత్యర్థనిర్ణాయకత్వాత్ శ్రుతిసంగతిః । తత్తదధ్యాయేతత్తత్పాదేచసమానప్రమేయత్వేనసంగతిరూహనీయా ప్రమేయంచకృత్స్నశాస్త్రస్యబ్రహ్మ, అధ్యాయానాంతుసమన్వయావిరోధసాధనఫలాని । తత్రప్రథమపాదస్యస్పష్టబ్రహ్మలింగశ్రుతీనాంసమన్వయఃప్రమేయః । ద్వితీయతృతీయయోరస్పష్టబ్రహ్మలింగానాం । చతుర్థపాదస్యపదమాత్రసమన్వయఇతిభేదః । అస్యచాధికరణస్యప్రథమ్యాన్నాధికరణసంగతిరపేక్షితా । ... ... *

అథాధికరణమారభ్యతే.

‘శ్రోతవ్య’ఇతివిహితశ్రవణాత్మకంవేదాంతమీమాంసాశాస్త్రంవిషయః ।తత్కిమారబ్ధవ్యంనవేతివిషయప్రయోజనసంభవాసంభవాభ్యాంసంశయః । తత్ర‘నాహంబ్రహ్మే’తిభేదగ్రాహిప్రత్యక్షేణకర్తృత్వాకర్తృత్వాదివిరుద్ధధర్మవత్త్వ

స్వవిషయప్రయోజనవత్త్వసిద్ధిహేతుః తథాహి శాస్త్రమారబ్ధవ్యం విషయప్రయోజనవత్త్వాద్భోజనాదివత్ । శాస్త్రం ప్రయోజనవత్ బంధనివర్తకజ్ఞానహేతుత్వాత్ 'రజ్జురియ'మిత్యాది వాక్యవత్ । బంధోఽజ్ఞాననివర్త్యః అధ్యస్తత్వాత్ రజ్జుసర్పవదితి ప్రయోజనసిద్ధిః । ఏవమర్థాద్బ్రహ్మాజ్ఞానాజ్జీవగతానర్థభ్రమనివృత్తిం ఫలం సూత్రయన్ జీవబ్రహ్మణోరైక్యం విషయమప్యర్థాత్సూచయతి । అన్యాజ్ఞానాదన్యత్ర భ్రమానివృత్తేః । జీవో బ్రహ్మాభిన్నః తజ్జ్ఞాననివర్త్యాధ్యాసాశ్రయత్వాత్ యదిత్థం తత్తథా యథా శుక్త్యభిన్న ఇదమంశ ఇతి । విషయసిద్ధిహేతురధ్యాస ఇత్యేవం విషయప్రయోజనవత్త్వాచ్ఛాస్త్రమారంభణీయమితి । అత్ర పూర్వపక్షే బంధస్య సత్యత్వేన జ్ఞానమాత్రాదనివృత్తే రుపాయాంతరసాధ్యా ముక్తిరితి ఫలం । సిద్ధాంతే జ్ఞానాదేవ ముక్తిరితి వివేకః । ఏతత్సర్వం మనసి నిధాయ బ్రహ్మసూత్రాణి వ్యాఖ్యాతుకామో భగవాన్ భాష్యకారస్సూత్రేణ విచారకర్తవ్యతారూపశ్రౌతార్థాన్యథాఽనుపపత్త్యాఽర్థాత్ సూత్రితవిషయప్రయోజనవత్త్వస్యోపోద్ఘాతత్వాత్తత్సిద్ధిహేత్వధ్యాససమాక్షేపసమాధానాభ్యాం ప్రథమం వర్ణయతి 'యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయో'రితి । ఏతేన సూత్రార్థాస్పర్శిత్వాదధ్యాసగ్రంథో న భాష్యమితి నిరస్తం । ఆర్థికార్థస్పర్శిత్వాత్॥

యత్తు మంగళాచరణాభావాదవ్యాఖ్యేయమిదం భాష్యమితి, తన్న । సుతరామితరేతరభావానుపపత్తిరిత్యంతభాష్యరచనార్థం తదర్థస్య సర్వోపప్లవరహితస్య విజ్ఞానఘనప్రత్యగర్థస్య తత్త్వస్య స్మృతత్వాత్ । అతో నిర్దోషత్వాదిదం భాష్యం వ్యాఖ్యేయమ్॥ ... ...

శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్

యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయో

ర్వ్యా ॥ లోకే శుక్తావిదం రజతమితి భ్రమస్సత్యరజతే ఇదం రజతమిత్యధిష్ఠానసామాన్యారోప్యవిశేషయోరైక్య ప్రమాహితసంస్కారజన్యో దృష్ట ఇతి। అత్రాప్యాత్మన్యనాత్మాహంకారాధ్యాసే పూర్వప్రమా వాచ్యా, సా చాత్మానాత్మనోర్వాస్తవైక్యముపేక్షతే, న హి తదస్తి । తథాహి ఆత్మానాత్మనా వైక్యశూన్యాః పరస్పరైక్యాయోగ్యత్వాత్ తమఃప్రకాశవదితి మత్వా హేతుభూతం విరోధం వస్తుతః ప్రతీతితో వ్యవహారతశ్చ సాధయతి ॥ యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయోరితి॥ న చ 'ప్రత్యయోత్తరపదయోశ్చే'తి (పా ౭।౨।౯౮) సూత్రేణ 'ప్రత్యయే చోత్తరపదే చ పరతో యుష్మదస్మదోర్మపర్యంతస్య త్వమావాదేశౌ స్త'ఇతి విధానాత్ 'త్వదీయం మదీయం త్వత్పుత్రో మత్పుత్ర'ఇతివత్ 'త్వన్మత్ప్రత్యయగోచరయో'రితి స్యాదితి వాచ్యం 'త్వమావేకవచనే (పా ౭।౨।౯౭)ఇత్యేకవచనాధికారాత్ ।అత్ర చ యుష్మదస్మదోరేకార్థవాచిత్వాభావాదనాత్మనాం యుష్మదర్థానాం బహుత్వాదస్మదర్థచైతన్యస్యాప్యుపాధితో బహుత్వాత్ । నన్వేవం సతి కథమత్ర భాష్యే విగ్రహః? న చ 'యూయమితి ప్రత్యయో యుష్మత్ప్రత్యయః వయమితి ప్రత్యయోఽస్మత్ప్రత్యయస్తద్గోచరయోరితి విగ్రహ'ఇతి వాచ్యం । శబ్దసాధుత్వేఽప్యర్థాసాధుత్వాత్ । న హ్యహంకారాద్యనాత్మనో యూయమితి ప్రత్యయవిషయత్వమస్తీతి చేన్న । గోచరపదస్య యోగ్యతాపరత్వాత్ । చిదాత్మా తావదస్మత్ప్రత్యయయోగ్యః। తత్ప్రయుక్తసంశయాదినివృత్తిఫలభాక్త్వాత్, న తావదయమేకాంతేనావిషయః అస్మత్ప్రత్యయవిషయత్వాదితి భాష్యోక్తేశ్చ । యద్యప్యహంకారాదిరపి తద్యోగ్యస్తథాపి చిదాత్మనస్సకాశాదత్యంతభేదసిద్ధ్యర్థం యుష్మత్ప్రత్యయయోగ్య ఇత్యుచ్యతే॥ *

ఆశ్రమశ్రీచరణాస్తు టీకాయోజనాయామేవమాహుః । "సంబోధ్యచేతనో యుష్మత్పదవాచ్యః, అహంకారాదివిశిష్టచేతనోఽస్మత్పదవాచ్యః, తథా చ యుష్మదస్మదోః స్వార్థే ప్రయుజ్యమానయోరేవ త్వమాదేశనియమో న లాక్షణికయోః 'యుష్మదస్మదోః షష్ఠీ చతుర్థీ ద్వితీయాస్థయోర్వాన్నావా'వితి (పా ౮।౧।౨౦।) సూత్రాత్ సాంగత్యప్రసంగాత్ అత్ర శబ్దలక్షకయోరివ చిన్మాత్రజడమాత్రలక్షకయోరపి న త్వమాదేశో లక్షకత్వావిశేషా"దితి। యదితరయోశ్శబ్దబోధకత్వే సత్యేవ త్వమాదేశాభావ ఇత్యనేన సూత్రేణ జ్ఞాపితం తదాఽస్మిన్ భాష్యే యుష్మత్పదేన యుష్మచ్ఛబ్దజన్యప్రత్యయయోగ్యః పరాగర్థో లక్ష్యతే, అస్మత్పదేనాస్మచ్ఛబ్దజన్యప్రత్యయయోగ్యః ప్రత్యగాత్మా । తథా చ లక్ష్యతావచ్ఛేదకతయా శ

బ్దోఽపిబోధ్యతఇతినత్వమాదేశః । నచపరాక్త్వప్రత్యక్త్వయోరేవలక్ష్యతావచ్ఛేదకత్వం నశబ్దయోగ్యత్వాంశస్యగౌరవాదితి వాచ్యం । పరాక్ప్రతీచోర్విరోధస్ఫురణార్థం విరుద్ధశబ్దయోగ్యత్వస్యాపివక్తవ్యత్వాత్ ।అతఏవేదమస్మత్ ప్రత్యయగోచరయోరితి వక్తవ్యత్వేఽపీదంశబ్దోఽస్మదర్థేలోకేవేదేచబహుశః ‘ఇమేవయమాస్మహే’ ‘ఇమేవిదేహాః’ ‘అయమహమస్మి’తిచప్రయోగదర్శనాత్ నాస్మచ్ఛబ్దవిరోధీతిమత్వాయుష్మచ్ఛబ్దః ప్రయుక్తః । ఇదంశబ్దప్రయోగేవిరోధాస్ఫూర్తేః । ఏతేనచేతనవాచిత్వాదస్మచ్ఛబ్దః పూర్వంప్రయోక్తవ్యః ‘అభ్యర్హితంపూర్వ’మితి న్యాయాత్ ‘త్యదాదీనిచ సర్వైర్నిత్య’మి(పా౧।౨।౭౨)సూత్రేణవిహితఏకశేషశ్చస్యాదితినిరస్తం । ‘యుష్మదస్మదో’రితిసూత్రఇవాత్రాపి పూర్వనిపాతైకశేషయోరప్రాప్తేః,ఏకశేషేవివక్షితవిరోధాస్ఫూర్తేశ్చ। వృద్ధాస్తు‘యుష్మదర్థాదనాత్మనోనిష్కృష్యశుద్ధస్య చిద్ధాతోరధ్యారోపాపవాదన్యాయేనగ్రహణంద్యోతయితుమాదౌయుష్మద్గ్రహణ’మిత్యాహుః।తత్రయుష్మదస్మత్పదాభ్యాంపరాక్ప్రత్యక్త్వేనాత్మానాత్మనోర్వస్తుతోవిరోధఉక్తః । ప్రత్యయపదేనప్రతీతితోవిరోధఉక్తః । ప్రతీయతఇతి ప్రత్యయోఽహంకారాదిరనాత్మాదృశ్యతయాభాతి, ఆత్మాతుప్రతీతిత్వాత్ప్రత్యయః స్వప్రకాశతయాభాతి । గోచరపదేనవ్యవహారతోవిరోధఉక్తః । యుష్మదర్థఃప్రత్యగాత్మతిరస్కారేణకర్తాహమిత్యాదివ్యవహారగోచరః, అస్మదర్థస్త్వనాత్మప్రవిలాపేన ‘అహంబ్రహ్మే’తి వ్యవహారగోచరఇతి త్రిధావిరోధస్స్ఫుటీకృతః । యుష్మచ్చాస్మచ్చయుష్మదస్మదీ, తేఏవప్రత్యయౌచతౌగోచరౌచేతి యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరౌతయోస్త్రిధావిరుద్ధస్వభావయోఃఇతరస్యఇతరభావోఽత్యంతాభేదస్తాదాత్మ్యంవా తదనుపపత్తావసిద్ధాయామిత్యన్వయః । ఐక్యాసంభవేఽపి శుక్లోఘటఇతి వత్తాదాత్మ్యంకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ విషయవిషయిణోరితి ॥చిజ్జడయోర్విషయవిషయిత్వాద్దీపఘటయోరివనతాదాత్మ్యమితిభావః। యుష్మదస్మదీ పరాక్ప్రత్యగ్వస్తునీ, తేఏవప్రత్యయశ్చగోచరశ్చేతివిగ్రహః । అత్రప్రత్యయగోచరపదా

ర్విషయ విషయిణో స్తమఃప్రకాశవద్విరుద్ధ స్వభావయో రిత రేతరభావాను
పపత్తౌసిద్ధాయాంతద్ధర్మాణామపిసుతరామిత రేతరభావానుపప త్తిరిత్యతోఽ
స్మత్ప్రత్యయ గోచరె విషయిణి చిదాత్మకే యుష్మత్ప్రత్యయ గోచరస్య

భ్యామాత్మానాత్మనోః ప్రత్యక్పరాగ్భావేచిదచిత్త్వంహేతురుక్తః, తత్రహేతుమాహ విషయవిషయిణోరితి । అనాత్మనోగ్రాహ్యత్వాదచిత్త్వంఆత్మనస్తుగ్రాహకత్వాచ్చిత్త్వంవాచ్యం । అచిత్త్వేస్వస్యస్వేనగ్రహస్య కర్మకర్తృత్వవిరోధేనాసంభవాదప్రత్యక్త్వాపత్తేరిత్యర్థః । యథేష్టంవాహేతుహేతుమద్భావః ।నన్వేవమాత్మానాత్మనోఃపరాక్ప్రత్యక్త్వేన చిదచిత్త్వేన గ్రాహ్యగ్రాహకత్వేనచ విరోధాత్తమఃప్రకాశవదైక్యస్య తాదాత్మ్యస్యవాఽనుపపత్తావస్త్వాంతత్ప్రమిత్యభావేనాధ్యాసాభావేఽపితద్ధర్మాణాంచైతన్యసుఖజాడ్యదుఃఖాదీనాంవినిమయేనాధ్యాసోఽస్త్విత్యతఆహ ॥ తద్ధర్మాణామపీతి ॥ తయోరాత్మానాత్మనోర్ధర్మాస్తద్ధర్మాస్తేషామపీతరేతరభావానుపపత్తిః । ఇతరత్ర ధర్మ్యంతరే ఇతరేషాం ధర్మాణాంభావస్సంసర్గస్తస్యానుపపత్తిరిత్యర్థః । నహిధర్మిణోస్సంసర్గంవినాధర్మాణాంవినిమయోఽస్తిస్ఫటికేలోహితవస్తుసాన్నిధ్యాల్లోహిత్యధర్మసంసర్గః । అసంగాత్మధర్మిణఃకేనాప్యసంసర్గాద్ధర్మిసంసర్గపూర్వకోధర్మసంసర్గఃకుతస్త్యఇత్యభిప్రేత్యోక్తం ॥ సుతరామితి ॥నన్వాత్మానాత్మనోస్తాదాత్మ్యస్యతద్ధర్మసంసర్గస్యచాభావేఽప్యధ్యాసః కింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ ఇత్యతఇతి ॥ ఇత్యుక్తరీత్యా తాదాత్మ్యాద్యభావేన తత్ప్రమాయాఅభావాదతఃప్రమాజన్యసంస్కారస్యాధ్యాసహేతోరభావాదధ్యాసోమిథ్యేతి భవితుంయుక్తమిత్యన్వయః । మిథ్యాశబ్దోద్వ్యర్థః, అపహ్నవవచనఃఅనిర్వచనీయతావచనశ్చేతి । అత్రచాపహ్నవార్థః । ననుకుత్రకస్యాధ్యాసోఽపహ్నూయతఇత్యాశంక్య ఆత్మన్యనాత్మతద్ధర్మాణామనాత్మన్యాత్మతద్ధర్మాణామధ్యాసోనిరస్యతఇత్యాహ ॥ అస్మత్ప్రత్యయగోచర ఇత్యాదినా ॥ అహమితిప్రత్యయయోగ్యత్వంబుద్ధ్యాదేరప్యస్తీతిమత్వాతతఆత్మానంవివేచయతి॥ విషయిణీతి ॥ బుద్ధ్యాదిసాక్షిణీత్యర్థః । సాక్షిత్వేహేతుః ॥ చిదాత్మకఇతి ॥అహమితిభాసమానేచిదంశాత్మనీత్యర్థః॥ యుష్మత్ప్రత్యయగోచర

స్యేతి ॥ త్వంకారయోగస్యేదమర్థస్యేతియావత్ । నన్వహమితిభాసమాన బుద్ధ్యాదేః కథమిదమర్థత్వమిత్యత ఆహ ॥ వి
షయస్యేతి ॥ సాక్షిభాస్యస్యేత్యర్థః । సాక్షిభాస్యత్వరూపలక్షణ యోగాద్బుద్ధ్యాదేర్ఘటాదివదిదమర్థత్వం నప్రతిభాస
తఇతిభావః ।అథవా యదాత్మనోముఖ్యం సర్వాంతరత్వరూపం ప్రత్యక్త్వం ప్రతీతిత్వం బ్రహ్మాస్మీతివ్యవహారగోచర
త్వంచోక్తంతదసిద్ధం,అహమితిప్రతీయమానత్వాత్ అహంకారవదిత్యాశంక్యాహ ॥ అస్మత్ప్రత్యయగోచర ఇతి॥ అస్మ
చ్చాసౌప్రత్యయశ్చాసౌగోచరశ్చ తస్మిన్నిత్యర్థః । అహంవృత్తివ్యంగ్యస్ఫురణత్వం స్ఫురణవిషయత్వంవా హేతుః । ఆ
ద్యే దృష్టాంతే హేత్వసిద్ధిః, ద్వితీయేతుపక్షేతదసిద్ధిరిత్యాత్మనో ముఖ్యంప్రత్యక్త్వాదియుక్తమితిభావః।నను యదాత్మనో
విషయిత్వంతదసిద్ధం 'అనుభవామీ'తి శబ్దవత్త్వాదహంకారవదిత్యత ఆహ ॥ విషయిణీతి ॥ వాచ్యత్వం లక్ష్యత్వంవా హే
తుః। నాద్యః పక్షేతదసిద్ధేః। నాంత్యః । దృష్టాంతేతద్వైకల్యాదితిభావః । 'దేహంజానామీ'తి దేహాహంకారయోర్వి
షయవిషయిత్వేఽపిమనుష్యోఽహమిత్యభేదాధ్యాసవ దాత్మాహంకారయోరప్యధ్యాసస్స్యాదిత్యత ఆహ ॥ చిదాత్మకఇ
తి॥ తయోర్జాడ్యాల్పత్వాభ్యాంసాదృశ్యాదధ్యాసేఽపి చిదాత్మన్యనవచ్ఛిన్నేజడాల్పాహంకారాదేర్నాధ్యాసఇతిభా
వః । 'అహ'మితి భాస్యత్వాదాత్మవదహంకారస్యాపి ప్రత్యక్త్వాదికంముఖ్యమేవ, తతఃపూర్వోక్తపరాక్త్వాద్యసిద్ధిరి
త్యాశంక్యాహ॥ యుష్మదితి॥ అహంవృత్తిభాస్యత్వమహంకారేనాస్తి కర్తృకర్మత్వవిరోధాత్,చిద్భాస్యత్వంచిదాత్మ
నినాస్తీతి హేత్వసిద్ధిః । అతోబుద్ధ్యాదేః ప్రతిభాసతః ప్రత్యక్త్వేఽపిపరాక్త్వాదికంముఖ్యమేవేతిభావః। యుష్మత్పరాక్
తచ్చాసౌప్రతీయతఇతిప్రత్యయశ్చాసౌకర్తృత్వాదివ్యవహారగోచరశ్చ తస్యేతివిగ్రహః । తస్యహేయత్వార్థమాహ ॥
విషయస్యేతి॥షిఞ్ బంధనే।విషిణోతిబధ్నాతీతివిషయస్తస్యేత్యర్థః । ఆత్మన్యనాత్మతద్ధర్మాధ్యాసోమిథ్యాభవతు , అనా
త్మన్యాత్మతద్ధర్మాధ్యాసః కింనస్యాత్ ? 'అహంస్ఫురామి' 'సుఖీ'త్యాద్యనుభవాదిత్యాశంక్యాహ॥తద్విపర్యయేణేతి ॥ త
తస్మాదనాత్మనోవిపర్యయోవిరుద్ధస్వభావశ్చైతన్యం,ఇత్థంభావేతృతీయా।చైతన్యాత్మనావిషయిణస్సాక్షిణస్తద్ధర్మాణాం

విషయస్యతద్ధర్మాణాంచాధ్యాసస్తద్విపర్యయేణ విషయిణస్తద్ధర్మాణాంచవిషయేఽధ్యాసోమిథ్యేతిభవి

చయోఽహంకారాదావిషయేఽధ్యాసఃసమిథ్యేతినాస్తీతిభవితుంయుక్తంఅధ్యాససామగ్ర్యభావాత్ । నహ్యత్రపూ
ర్వప్రమాహితసంస్కారస్సాదృశ్యమజ్ఞానంవాస్తి । నిరవయవనిర్గుణస్వప్రకాశాత్మనిగుణావయవసాదృశ్యస్యాజ్ఞానస్య
వాయోగాత్ ॥ నన్వాత్మనోనిర్గుణత్వేతద్ధర్మాణామితిభాష్యంకథమితిచేదుచ్యతే । బుద్ధివృత్త్యభివ్యక్తంచైతన్యంజ్ఞానంవి
షయాభేదేనాభివ్యక్తంస్ఫురణం। శుభకర్మజన్యవృత్తివ్యక్తమానందఇత్యేవంవృత్త్యుపాధికృతభేదాత్ జ్ఞానాదీనామాత్మ
ధర్మత్వవ్యపదేశః । తదుక్తంటీకాయాం'ఆనందోవిషయానుభవోనిత్యత్వంచేతి సంతిధర్మాఅపృథక్త్వేఽపిచైతన్యాత్పృ
థగివావభాసంత'ఇతి అతోనిర్గుణబ్రహ్మాత్మత్వమతే 'అహంస్ఫురామి జానామి కరోమీ'తిప్రతీతేరర్థస్యచాధ్యాస
త్వాయోగాత్ప్రమాత్వం । 'అహంనర ఇతిసామానాధికరణ్యస్యగౌణత్వ'మితిమతమాస్థేయం । తథాచ బంధస్యసత్య
తయా జ్ఞానాన్నివృత్తిరూపఫలాసంభవాద్బద్ధముక్తయోర్జీవబ్రహ్మణోరైక్యాయోగేన విషయాసంభవాచ్ఛాస్త్రం
నారంభణీయమితి పూర్వపక్షభాష్యతాత్పర్యం । యుక్తగ్రహణాత్పూర్వపక్షస్యదుర్బలత్వంసూచయతి।తథాహి కి
మధ్యాసస్యనాస్తిత్వమయుక్తత్వాదభానాద్వాకారణాభావాద్వా ? ఆద్యేఇష్టఇత్యాహ॥తథాపీతి॥ఏతదనురోధాదా
దాయద్యపీతిపఠితవ్యం । అధ్యాసస్యాసంగస్వప్రకాశాత్మన్యయుక్తత్వమలంకారఇతిభావః । నద్వితీయఇత్యాహ॥అయ
మితి ॥'అజ్ఞఃకర్తామనుష్యోఽహ'మితిప్రత్యక్షానుభవాదధ్యాసస్యాభానమసిద్ధమితిభావః । నచేదంప్రత్యక్షం కర్తృ
త్వాదౌప్రమేతివాచ్యం । అపౌరుషేయతయా నిర్దోషేణోపక్రమాదిలింగావధృతతాత్పర్యేణ 'తత్త్వమస్యాది'వాక్యే
నాకర్తృబ్రహ్మాబోధనేనాస్యభ్రమత్వనిశ్చయాత్ । నచజ్యేష్ఠప్రత్యక్షవిరోధాదాగమజ్ఞానస్యైవ బాధ ఇతి వాచ్యం
దేహాత్మవాదప్రసంగాత్ । 'మనుష్యోఽహ'మితిప్రత్యక్షవిరోధేన 'అథాయమశరీర' ఇత్యాదిశ్రుత్యాదేహాన్యాత్మాసి
ద్ధేః । 'తస్మాదిదంరజత'మితివత్సామానాధికరణ్యప్రత్యక్షస్యభ్రమత్వశంకాకళంకితస్యానాగమాత్ప్రాబల్యమిత్యాస్థే

యం । కించ జ్యేష్ఠత్వం పూర్వభావిత్వం వా? ఆగమజ్ఞానం ప్రత్యుపజీవ్యత్వం వా? ఆద్యే న ప్రాబల్యం । జ్యేష్ఠస్యాపి రజత
భ్రమస్య పశ్చాద్భావినా శుక్తిజ్ఞానేన బాధదర్శనాత్ । న ద్వితీయః । ఆగమజ్ఞానోత్పత్తౌ ప్రత్యక్షాదిమూలవృద్ధవ్యవహా
రేణ సంగతిగ్రహద్వారా శబ్దోపలబ్ధిద్వారా చ ప్రత్యక్షాదే ర్వ్యావహారికప్రామాణ్యస్యోపజీవ్యత్వేఽపి తాత్త్విక
ప్రామాణ్యస్యానపేక్షితత్వాదనపేక్షితాంశస్యాగమేన బాధసంభవాదితి ॥ యత్తు క్షణికయాగస్య శ్రుతిబలాత్కాలాం
తరభావిఫలహేతుత్వవత్, తథా 'విద్వాన్నామరూపాద్విముక్త' ఇతి శ్రుతిబలాత్సత్యస్యాపి జ్ఞానాన్నివృత్తి సంభవాద
ధ్యాసవర్ణనం వ్యర్థమితి తన్న । జ్ఞానమాత్రనివర్త్యస్య క్వాపి సత్యత్వాదర్శనాత్, సత్యస్య చాత్మవన్నివృత్త్యదర్శనాచ్చ, అ
యోగ్యతానిశ్చయే సతి సత్యబంధస్య జ్ఞానాన్నివృత్తిశ్రుతేర్బోధకత్వాయోగాత్ । న చ సేతుదర్శనాత్సత్యస్యాపి పాపస్య
నాశదర్శనాన్నాయోగ్యతానిశ్చయ ఇతి వాచ్యం । తస్య శ్రద్ధానియమాదిసాపేక్షజ్ఞాననాశ్యత్వాత్, బంధస్య చ 'నా
న్యః పంథా' ఇతి శ్రుత్యా జ్ఞానమాత్రాన్నివృత్తిప్రతీతేః । అతః శ్రుతజ్ఞాననివర్త్యత్వనిర్వాహార్థమస్య మిథ్యాత్వం వర్ణనీ
యం । కించ జ్ఞానైకనివర్త్యస్య కిం నామ సత్యత్వం ? న తావదజ్ఞానాజన్యత్వం । 'మాయాం తు ప్రకృతి'మితి శ్రుతివిరోధా
న్మాయావిద్యయోరైక్యాత్ । నాపి స్వాధిష్ఠానే స్వాభావశూన్యత్వం । 'అస్థూల'మిత్యాదినిషేధశ్రుతివిరోధాత్ । నా
పి బ్రహ్మవద్బాధాయోగ్యత్వం జ్ఞానాన్నివృత్తిశ్రుతివిరోధాత్ । అథ వ్యవహారకాలే బాధశూన్యత్వం । తర్హి వ్యావహా
రికమేవ సత్యత్వమిత్యాగతం మిథ్యాత్వం । తచ్చ శ్రుత్యర్థయోగ్యతాజ్ఞానార్థం వర్ణనీయమేవ యాగస్యాపూర్వద్వార
త్వవత్ । న చ తదనన్యత్వాధికరణే తస్య వర్ణనాత్పౌనరుక్త్యం । తత్రోక్తాధ్యాసస్యైవ ప్రవృత్త్యంగవిషయాదిసిద్ధ్యర్థ
మాదౌ స్మర్యమాణత్వాదితి దిక్ । అధ్యాసం ద్వేధా దర్శయతి ॥ లోకవ్యవహార ఇతి ॥ లోక్యతే మనుష్యోఽహమిత్యభిమన్యత
ఇతి లోకోఽర్థాధ్యాసః తద్విషయో వ్యవహారోఽభిమాన ఇతి జ్ఞానాధ్యాసో దర్శితః । ద్వివిధాధ్యాసస్వరూపలక్షణమా

తుం యుక్తమ్ । తథాప్యన్యోఽన్యస్మిన్నన్యోన్యాత్మకతామన్యోన్యధర్మాంశ్చాధ్యస్యేతరేతరావివేకేనా
త్యంతవివిక్తయోర్ధర్మధర్మిణోర్మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తస్సత్యానృతే మిథునీకృత్యాహమిదం మమేదమితి నైస

హ ॥ అన్యోన్యస్మిన్నిత్యాదినా ధర్మధర్మిణోరిత్యంతేన ॥ జాడ్యచైతన్యాదిధర్మాణాం ధర్మిణావహంకారాత్మానౌ త
యోరత్యంతంభిన్నయోరితరేతరభేదాగ్రహేణాన్యోన్యస్మిన్నన్యోన్యతాదాత్మ్యం అన్యోన్యధర్మాంశ్చాధ్యాసేనా
ధ్యస్య లోకవ్యవహార ఇతి యోజనా । అతః 'సోఽయ' మితి ప్రమాయా నాధ్యాసత్వం తదిదమర్థయోః కాలభేదేన కల్పితభే
దేఽప్యత్యంతభేదాభావాదితి వక్తుమత్యంతేత్యుక్తం । న చ ధర్మితాదాత్మ్యాధ్యాసే ధర్మాధ్యాససిద్ధేః 'ధర్మాంశ్చే'తి
వ్యర్థమితి వాచ్యం । అంధత్వాదీనామింద్రియధర్మాణాం ధర్మ్యధ్యాసాస్ఫుటత్వేఽప్యంధోఽహమితి స్ఫుటోఽధ్యాస ఇ
తి జ్ఞాపనార్థత్వాత్ । నన్వాత్మానాత్మనోః పరస్పరాధ్యస్తత్వే శూన్యవాదస్స్యాదిత్యాశంక్యాహ ॥ సత్యానృతే మిథునీ
కృత్యేతి ॥ సత్యమనిదం చైతన్యం, తస్యానాత్మని సంసర్గమాత్రాధ్యాసో న స్వరూపస్య । అనృతం యుష్మదర్థః తస్య స్వరూ
పతోఽప్యధ్యాసాత్తయోర్మిథునీకరణమధ్యాస ఇతి న శూన్యతేత్యర్థః । నన్వధ్యస్య మిథునీకృత్య లోకవ్యవహార ఇతి శబ్దా
నామేకార్థత్వేఽధ్యస్య మిథునీకృత్యేతి పూర్వకాలవాచి క్త్వాప్రత్యయాదేశస్య ల్యపః కథం ప్రయోగ ఇతి చేన్న, అ
ధ్యాసవ్యక్తిభేదాత్ । తత్ర పూర్వపూర్వాధ్యాసస్యోత్తరోత్తరాధ్యాసం ప్రతి సంస్కారద్వారా పూర్వకాలత్వేన
హేతుత్వద్యోతనార్థం ల్యపః ప్రయోగః । తదేవ స్పష్టయతి ॥ నైసర్గిక ఇతి ॥ ప్రత్యగాత్మని హేతుహేతుమద్భావేనాధ్యాస
ప్రవాహోఽనాదిరిత్యర్థః । నను ప్రవాహస్యావస్తుత్వాదధ్యాసవ్యక్తీనాం సాదిత్వాత్కథమనాదిత్వమితి చేత్? ఉచ్య
తే । అధ్యాసత్వావచ్ఛిన్నవ్యక్తీనాం మధ్యేఽన్యతమయా వ్యక్త్యా వినాఽనాదికాలస్యావర్తనం కార్యానాదిత్వమిత్యంగీ
కారాత్ । ఏతేన కారణాభావాదితి కల్పోఽపి నిరస్తస్సంస్కారస్య నిమిత్తస్య నైసర్గికపదేనోక్తత్వాత్ । న చ పూర్వప్రమా
జన్య ఏవ సంస్కారో హేతురితి వాచ్యం లాఘవేన పూర్వానుభవజన్యసంస్కారస్య హేతుత్వాత్ । అతః పూర్వాధ్యాస
జన్యసంస్కారోఽస్తీతి సిద్ధం. । అధ్యాసస్యోపాదానమాహ ॥ మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్త ఇతి ॥ మిథ్యా చ తదజ్ఞానం చ మిథ్యాజ్ఞా

నంతన్నిమిత్తముపాదానం యస్యసతన్నిమిత్తస్తదుపాదానఇత్యర్థః । అజ్ఞానస్యోపాదానత్వేఽపిసంస్ఫురదాత్మతత్త్వావరకతయా దోషత్వేనాహంకారాధ్యాసకర్తురీశ్వరస్యోపాధిత్వేన సంస్కారకాలకర్మాదినిమిత్తపరిణామిత్వేనచ నిమిత్తత్వమితిద్యోతయితుం నిమిత్తపదం । స్వప్రకాశాత్మన్యసంగే కథమవిద్యాసంగః సంస్కారాదిసామగ్ర్యభావాదితిశంకానిరాసార్థంమిథ్యాపదం । ప్రచండమార్తండమండలేపేచకానుభవసిద్ధాంధకారవత్ ‘అహమజ్ఞ’ఇత్యనుభవసిద్ధమజ్ఞానంకురపహ్నవంకల్పితస్యాధిష్ఠానాస్పర్శిత్వాన్నిత్యస్వరూపజ్ఞానస్యాజ్ఞానావిరోధిత్వాచ్చేతి । యద్వాఅజ్ఞానం జ్ఞానాభావఇతిశంకానిరాసార్థంమిథ్యాపదం। మిథ్యాత్వేసతిసాక్షాజ్జ్ఞాననివర్త్యత్వమజ్ఞానస్యలక్షణంమిథ్యాజ్ఞానపదేనోక్తం ।జ్ఞానేనేచ్ఛాప్రాగభావస్సాక్షాన్నివర్త్యతఇతివదంతంప్రతిమిథ్యాత్వేసతీత్యుక్తం। అజ్ఞాననివృత్తిద్వారాజ్ఞాననివర్త్యబంధేఽతివ్యాప్తినిరాసాయసాక్షాదితి । అనాద్యుపాదానత్వేసతిమిథ్యాత్వంవాలక్షణం । బ్రహ్మనిరాసార్థంమిథ్యాత్వమితి। మృదాదినిరాసార్థమనాదీతి । అవిద్యాత్మనోస్సంబంధనిరాసార్థముపాదానత్వేసతీతి।సంప్రత్యధ్యాసంద్రఢయితుమభిలపతి॥ అహమిదంమమేదమితి ॥ ఆధ్యాత్మికకార్యాధ్యాసేష్వహమితిప్రథమోఽధ్యాసః । నచాధిష్ఠానారోప్యాంశద్వయానుపలంభాన్నాయమధ్యాసఇతివాచ్యం । ‘అయోదహతీ’తివత్ ‘అహముపలభ’ఇతి దృగ్దృశ్యాంశయోరుపలంభాత్ ।ఇదంపదేనభోగ్యసంఘాతఉచ్యతే।‘ అత్రాహమిద’మిత్యనేన‘మనుష్యోఽహ’మితితాదాత్మ్యాధ్యాసోదర్శితః । ‘మమేదంశరీర’మితిసంసర్గాధ్యాసః ॥ నను దేహాత్మనోస్తాదాత్మ్యమేవసంసర్గఇతితయోఃకోభేదఇతిచేత్ సత్యం । సత్యైక్యేసతిమిథోభేదస్తాదాత్మ్యం । తత్ర ‘మనుష్యోఽహ’మిత్యైక్యాంశభానం ‘మమేద’మితిభేదాంశరూపసంసర్గభానమితిభేదః । ఏవంసామగ్రీసత్త్వాదనుభవసత్త్వాచ్చాధ్యాసోఽస్తీత్యతో బ్రహ్మాత్మైక్యే విరోధాభావేనవిషయప్రయోజనయోస్సత్త్వాచ్ఛాస్త్రమారంభణీయమితిసిద్ధాంతభాష్యతాత్పర్యం । ఏవంచ సూత్రేణార్థాత్సూచితేవిషయప్రయోజనే ప్రతిపాద్య తద్ధేతుమధ్యాసంలక్షణసంభావనాప్రమాణైస్సాధయితుంలక్షణంపృచ్ఛతి ॥ ఆహేతి ॥ కింలక్ష

ణకోఽయంలోకవ్యవహారః ।ఆహకోఽయమధ్యాసోనామేతిః ఉచ్యతేస్మృతిరూపఃపరత్రపూర్వదృష్టావ

ణకోఽధ్యాసఇత్యాహ పూర్వవాదీత్యర్థః । అస్యశాస్త్రస్య తత్త్వనిర్ణయప్రధానత్వేన వాదకథాత్వద్యోతనార్థమాహేతిపరోక్తిః । ‘ఆహే’త్యాది ‘కథంపునఃప్రత్యగాత్మనీ’త్యంతం ప్రాగధ్యాసలక్షణపరంభాష్యం తదారభ్యసంభావనాపరం । ‘తమేతమవిద్యాఖ్య’మిత్యారభ్య ‘సర్వలోకప్రత్యక్ష’ఇత్యంతంప్రమాణపరమితివిభాగః।లక్షణమాహ ॥ ఉచ్యతేస్మృతిరూపఇతి ॥ అధ్యాసఇత్యనుషంగః। అత్రపరత్రావభాసఇత్యేవలక్షణం విశిష్టంపదద్వయంతదుపపాదనార్థం।తథాహి అవభాస్యతఇత్యవభాసోరజతాద్యర్థః । తస్యాయోగ్యమధికరణంపరత్రపదార్థః । అధికరణస్యాయోగ్యత్వమారోప్యాత్యంతాభావత్వం తద్వత్త్వంవా ? తథాచైకావచ్ఛేదేనస్వసంసృజ్యమానేస్వాత్యంతాభావవత్యవభాస్యత్వమధ్యాసత్వమిత్యర్థః । ఇదంచసాద్యనాద్యధ్యాససాధారణంలక్షణం । సంయోగేఽతివ్యాప్తినిరాసాయఏకావచ్ఛేదేనేతి । సంయోగస్య స్వసంసృజ్యమానే వృక్షే స్వాత్యంతాభావవత్యవభాస్యత్వేఽపి స్వస్వాత్యంతాభావయోర్మూలాగ్రావచ్ఛేదకభేదాన్నాతివ్యాప్తిః । పూర్వంస్వాభావవతి భూతలేపశ్చాదానీతోఘటోభాతీతి ఘటేఽతివ్యాప్తినిరాసాయస్వసంసృజ్యమానఇతిపదం । తేనాభావకాలేప్రతియోగిసంసర్గస్యవర్తమానతోచ్యతఇతినాతివ్యాప్తిః। భూత్వావచ్ఛేదేనావభాస్యగంధేఽతివ్యాప్తివారణాయ స్వాత్యంతాభావవతీతిపదం । శుక్తావిదంత్వావచ్ఛేదేన రజతసంసర్గకాలేఽత్యంతాభావోఽస్తీతినావ్యాప్తిః । నన్వస్యలక్షణస్యాసంభవః శుక్తౌరజతస్యసామగ్ర్యభావేనసంసర్గాసత్త్వాత్, నచస్మర్యమాణసత్యరజతస్యైవపరత్రశుక్తావవభాస్యత్వేనాధ్యస్తత్వోక్తిరితి వాచ్యమన్యథాఖ్యాతిప్రసంగాదిత్యతఆహ ॥స్మృతిరూపఇతి॥ స్మర్యతఇతిస్మృతిఃసత్యరజతాదిఃతస్యరూపమివరూపమస్యేతిస్మృతిరూపఃస్మర్యమాణసదృశఇత్యర్థః । సాదృశ్యోక్త్యాస్మర్యమాణాదారోప్యస్యభేదాన్నాన్యథాఖ్యాతిరిత్యుక్తంభవతి। సాదృశ్యముపపాదయతి॥పూర్వదృష్టేతి ॥ దృష్టందర్శనంసంస్కారద్వారాపూర్వదర్శనాదవభాస్యతఇతిపూర్వదృష్టావభాసః। తేనసంస్కారజన్యజ్ఞా

సవిషయత్వం స్మర్యమాణారోప్యయోస్సాదృశ్యముక్తం భవతి స్మృత్యారోపయోస్సంస్కారజన్యత్వాత్ । న చ సంస్కారజన్యత్వాదారోపస్య స్మృతిత్వాపత్తిరితి వాచ్యం । దోషసంప్రయోగజన్యత్వస్యాపి వివక్షితత్వేన సంస్కారమాత్రజన్యత్వాభావాత్ । అత్ర సంప్రయోగశబ్దేనాధిష్ఠానసామాన్యజ్ఞానముచ్యతే । అహంకారాధ్యాసే ఇంద్రియసంప్రయోగాలాభాత్ । ఏతచ్చ దోషసంప్రయోగసంస్కారబలాచ్ఛుక్త్యాదౌ రజతముత్పన్నమస్తీతి పరత్ర పరావభాస్యత్వలక్షణముపపన్నమితి స్మృతిరూపపూర్వదృష్టపదాభ్యాముపపాదితం । అన్యే తు 'తాభ్యాం దోషాదిత్రయజన్యత్వం కార్యాధ్యాసలక్షణముక్త'మిత్యాహుః । అపరే తు 'స్మృతిరూపః స్మర్యమాణసదృశః, సాదృశ్యం చ ప్రమాణాజన్యజ్ఞానవిషయత్వం స్మృత్యారోపయోః ప్రమాణాజన్యత్వాత్పూర్వదృష్టపరం తజ్జాతీయపరం, అభినవరజతాదేః పూర్వదృష్టత్వాభావాత్, తథా చ ప్రమాణాజన్యజ్ఞానవిషయత్వే సతి పూర్వదృష్టజాతీయత్వం ప్రాతీతికాధ్యాసకలక్షణం తాభ్యాముక్తం, పరత్రావభాసశబ్దాభ్యామధ్యాసమాత్రలక్షణం వ్యాఖ్యాతమేవ, తత్ర స్మర్యమాణగంగాదావభినవఘటే చాతివ్యాప్తినిరాసాయ ప్రమాణేత్యాదిపదద్వయ'మిత్యాహుః । తత్రార్థాధ్యాసే స్మర్యమాణసదృశః పరత్ర పూర్వదర్శనాదవభాస్యత ఇతి యోజనా । జ్ఞానాధ్యాసే తు స్మృతిసదృశః పరత్ర పూర్వదర్శనాదవభాస ఇతి వాక్యం యోజనీయమితి సంక్షేపః । నన్వధ్యాసే వాదివిప్రతిపత్తేః కథముక్తలక్షణసిద్ధిరిత్యాశంక్యాధిష్ఠానారోప్యస్వరూపవివాదేఽపి 'పరత్ర పరావభాస' ఇతి లక్షణే సంవాదాద్యుక్తిభిన్నత్వాధిష్ఠానే మిథ్యార్థావభాససిద్ధేస్సర్వతంత్రసిద్ధాంతమిదం లక్షణమితి మత్వా అన్యథాత్మఖ్యాతివాదినోర్మతమాహ ॥ తం కేచిదితి ॥ కేచిదన్యథాఖ్యాతివాదినోఽన్యత్ర శుక్త్యాదావన్యధర్మస్యావయవధర్మస్య దేశాంతరస్థరూప్యాదేరధ్యాస ఇతి వదంతి । ఆత్మఖ్యాతివాదినస్తు బాహ్యశుక్త్యాదౌ బుద్ధిరూపాత్మనో ధర్మస్య

భాసః । తం కేచిదన్యత్రాన్యధర్మాధ్యాస ఇతి వదంతి । కేచిత్తు యత్ర యదధ్యాసస్తద్వివేకాగ్రహనిబంధనో భ్రమ ఇతి । అన్యే తు యత్ర యదధ్యాసస్తస్యైవ విపరీతధర్మత్వకల్పనామాచక్షత ఇతి । సర్వథాపి త్వన్యస్యాన్యధర్మావభాసతాం న వ్యభిచరతి । తథా చ లోకేఽనుభవః 'శుక్తికా హి రజతవదవభాసతే ఏకశ్చంద్రస్సద్వితీయవ'దితి । కథం పునః ప్రత్యగాత్మన్యవిషయేఽధ్యాసో విషయతద్ధర్మాణాం ? సర్వో హి పురోఽవస్థితే విష

రజతస్యాధ్యాస ఆంతరస్య రజతస్య బహిర్వదవభాస ఇతి వదంతీత్యర్థః । అఖ్యాతిమతమాహ ॥ కేచిదితి ॥ యత్ర యస్యాధ్యాసో లోకసిద్ధస్తయోరర్థయోస్తద్ధియోశ్చ భేదాగ్రహే సతి తన్మూలో భ్రమః, ఇదం రూప్యమితి విశిష్టవ్యవహార ఇతి వదంతీత్యర్థః । తైరపి విశిష్టవ్యవహారాన్యథానుపపత్త్యా విశిష్టభ్రాంతేస్స్వీకార్యత్వాత్పరత్ర పరావభాససమ్మతిరితి భావః । శూన్యమతమాహ ॥ అన్యే త్వితి ॥ తస్యైవాధిష్ఠానస్య శుక్త్యాదేర్విపరీతధర్మత్వకల్పనాం విపరీతో విరుద్ధో ధర్మో యస్య తద్భావస్తస్య రజతాదేరత్యంతాసతః కల్పనామాచక్షత ఇత్యర్థః । ఏతేషు మతేషు పరత్ర పరావభాసత్వలక్షణసంవాదమాహ । సర్వథాపి త్వితి ॥ అన్యథాఖ్యాతిత్వాదిప్రకారవివాదేఽప్యధ్యాసః పరత్ర పరావభాసత్వలక్షణం న జహాతీత్యర్థః । శుక్తావపరోక్షస్య రజతస్య దేశాంతరే బుద్ధౌ వా సత్త్వాయోగాచ్ఛూన్యత్వే ప్రత్యక్షత్వాయోగాచ్ఛుక్తౌ సత్త్వే బాధాయోగాన్మిథ్యాత్వమేవేతి భావః । ఆరోప్యమిథ్యాత్వేన యుక్త్యపేక్షితస్యానుభవసిద్ధత్వాదిత్యాహ ॥ తథా చేతి ॥ బాధానంతరకాలీనోఽయమనుభవః । తత్పూర్వం శుక్తికాత్వజ్ఞానాయోగాద్రజతస్య బాధప్రత్యక్షసిద్ధం మిథ్యాత్వం చ వచ్ఛబ్దేనోచ్యతే । ఆత్మని నిరుపాధికేఽహంకారాధ్యాసే దృష్టాంతముక్త్వా బ్రహ్మజీవాంతరభేదస్యావిద్యాద్యుపాధికస్యాధ్యాసే దృష్టాంతమాహ ॥ ఏక ఇతి ॥ ద్వితీయచంద్రసహితవదేక ఏవాంగుళ్యా ద్విధా భాతీత్యర్థః । లక్షణప్రకరణోపసంహారార్థ ఇతిశబ్దః । భవత్వధ్యాసశ్శుక్త్యాదౌ, ఆత్మని తు న సంభవతీత్యాక్షిపతి ॥ కథం పునరితి ॥ యత్రాపరోక్షాధ్యాసాధిష్ఠానత్వం తత్రేంద్రియసంయుక్తత్వం విషయత్వం చేతి వ్యాప్తిశ్శుక్త్యాదౌ దృష్టా । తత్ర వ్యాపకాభావాదాత్మనోఽధిష్ఠానత్వం న సంభవతీత్యభిప్రేత్యాహ ॥ ప్రత్యగాత్మనీతి ॥ ప్రతీచి పూర్ణే ఇంద్రియాగ్రాహ్యే విషయస్యాహంకారాదేస్తద్ధర్మాణాం చాధ్యాసః కథమిత్యర్థః । ఉక్తవ్యాప్తిమాహ ॥ సర్వో హీతి ॥ పురోఽవస్థితత్వమింద్రియసంయుక్తత్వం । న త్వాత్మనోఽస్త్యధి

స్థానత్వార్థం విషయత్వాదికమస్తీత్యత ఆహ॥ యుష్మదితి॥ ఇదమ్ప్రత్యయానర్హస్య ప్రత్యగాత్మనో, న చక్షుషా గృహ్యత ఇత్యాదిశ్రుతిమనుసృత్య త్వమవిషయత్వం బ్రవీషి। సంప్రత్యధ్యాసలోభేన విషయత్వాంగీకారే శ్రుతిసిద్ధాంతయోర్బాధస్స్యాదిత్యర్థః। ఆత్మన్యధ్యాససంభావనాం ప్రతిజానీతే॥ ఉచ్యత ఇతి॥ అధిష్ఠానారోప్యయోరేకస్మిన్ జ్ఞానే భాసమానత్వమాత్రమధ్యాసవ్యాపకం, తచ్చ భానప్రయుక్తసంశయనివృత్త్యాదిఫలభాక్త్వం, తదేవ భానభిన్నత్వఘటితం విషయత్వం, తన్న వ్యాపకం గౌరవాదితి మత్వాహ ॥ న తావదితి ॥ అయమాత్మా నియమేనావిషయో న భవతి తత్ర హేతుమాహ ॥ అస్మదితి ॥ అస్మత్ప్రత్యయోఽహమిత్యధ్యాసస్తత్ర భాసమానత్వాదిత్యర్థః। అస్మదర్థశ్చిదాత్మా ప్రతిబింబితత్వేన యత్ర ప్రతీయతే సోఽస్మత్ప్రత్యయోఽహంకారస్తత్ర భాసమానత్వాదితి వార్థః। న చాధ్యాసే సతి భాసమానత్వం, తస్మిన్ సతి స ఇతి పరస్పరాశ్రయ ఇతి వాచ్యమనాదిత్వాత్। పూర్వాధ్యాసే భాసమానాత్మన ఉత్తరాధ్యాసాధిష్ఠానత్వసంభవాత్ ॥ నన్వహమిత్యహంకారవిషయకభానరూపస్యాత్మనో భాసమానత్వం కథం? తద్విషయత్వం వినా తత్ఫలభాక్త్వాయోగాదిత్యత ఆహ ॥ అపరోక్షత్వాచ్చేతి ॥ చశబ్దశ్శంకానిరాసార్థః। స్వప్రకాశకత్వాదిత్యర్థః। స్వకాశత్వం సాధయతి ॥ ప్రత్యగితి॥ ఆబాలపండితమాత్మనస్సంశయాదిశూన్యత్వేన ప్రసిద్ధేః స్వప్రకాశత్వమిత్యర్థః। అతః స్వప్రకాశత్వేన భాసమానత్వాదాత్మనోఽధ్యాసాధిష్ఠానత్వం సంభవతీతి భావః। యదుక్తమపరోక్షాధ్యాసాధిష్ఠానత్వస్యేంద్రియసంయుక్తతయా గ్రాహ్యత్వవ్యాపకమితి తత్రాహ॥ న చాయమితి॥ తత్ర హేతుమాహ॥ అప్రత్యక్షేఽపీతి॥ ఇంద్రియాగ్రాహ్యేఽపీత్యర్థః। బా

యోఽవిషయే విషయాంతరమధ్యస్యతి। యుష్మత్ప్రత్యయాపేతస్య చ ప్రత్యగాత్మనోఽవిషయత్వం బ్రవీషి। ఉచ్యతే। న తావదయమేకాంతేనావిషయః, అస్మత్ప్రత్యయవిషయత్వాత్, అపరోక్షత్వాచ్చ ప్రత్యగాత్మప్రసిద్ధేః। న చాయమస్తి నియమః, పురోఽవస్థిత ఏవ విషయే విషయాంతరమధ్యసితవ్యమితి। అప్రత్యక్షేఽపి హ్యాకాశే బాలాస్తలమలినతాద్యధ్యస్యంతి। ఏవమవిరుద్ధః ప్రత్యగాత్మన్యప్యనాత్మాధ్యాసః। తమేతమేవంలక్షణమధ్యాసం పండితా అవిద్యేతి మన్యంతే, తద్వివేకేన చ వస్తుస్వరూపావధారణం విద్యామాహుః। తత్రైవం సతి యత్ర యదధ్యాసస్తత్కృతేన దోషేణ గుణేన వాఽణుమాత్రేణాపి స న సంబధ్యతే। తమేతమవిద్యాఖ్యమాత్మానాత్మనోరితరేతరాధ్యాసం పురస్కృత్య సర్వే ప్రమాణప్రమేయవ్యవహారా లౌకికా వైదికాశ్చ ప్రవృత్తాః। సర్వాణి చ శాస్త్రాణి విధిప్రతిషేధమోక్షపరాణి। కథం పునరవిద్యావద్విషయాణి ప్రత్యక్షాదీని

లా అవివేకినః తలమింద్రనీలకటాహకల్పం నభో మలినం పీతమిత్యేవమపరోక్షమధ్యస్యంతి। తతేంద్రియగ్రాహ్యత్వం నాస్తీతి వ్యభిచారాన్న వ్యాప్తిః। ఏతేనానాత్మనోఽస్సాదృశ్యాభావాన్నాధ్యాస ఇత్యపాస్తం। నీలనభసస్తదభావేఽప్యధ్యాసదర్శనాత్। సిద్ధాంతే ఆలోకాకారచాక్షుషవృత్తివ్యక్తసాక్షివేద్యత్వం నభసీతి జ్ఞేయం। సంభావనాం నిగమయతి॥ ఏవమితి॥ నను బ్రహ్మజ్ఞాననాశ్యత్వేన సూత్రితామవిద్యాం హిత్వా అధ్యాసః కిమితి వర్ణ్యత ఇత్యత ఆహ॥ తమేతమితి॥ ఆక్షిప్తం సమాహితముక్తలక్షణలక్షితమధ్యాసమవిద్యాకార్యత్వాదవిద్యేతి మన్యంత ఇత్యర్థః। విద్యానివర్త్యత్వాచ్చాస్యావిద్యాత్వమిత్యాహ ॥ తద్వివేకేనేతి ॥ అధ్యస్తనిషేధేనాధిష్ఠానస్వరూపనిర్ధారణం విద్యామధ్యాసనివర్తికామాహురిత్యర్థః। తథాపి కారణావిద్యాం త్యక్త్వా కార్యావిద్యా కిమితి వర్ణ్యతే తత్రాహ ॥ తత్రేతి ॥ తస్మిన్నధ్యాసే ఉక్తన్యాయేనావిద్యాత్మకే సతీత్యర్థః॥ మూలావిద్యాయాస్సుషుప్తావనర్థత్వాదర్శనాత్ కార్యాత్మనా తస్యా అనర్థత్వజ్ఞాపనార్థం తద్వర్ణనమితి భావః। అధ్యస్తకృతగుణదోషాభ్యామధిష్ఠానం న లిప్యత ఇత్యక్షరార్థః। ఏవమధ్యాసస్య లక్షణసంభావనే ఉక్త్వా ప్రమాణమాహ ॥ తమేతమితి॥ తం వర్ణితమేతం సాక్షిప్రత్యక్షసిద్ధం పురస్కృత్య హేతుం కృత్వా లౌకికః కర్మశాస్త్రీయో మోక్షశాస్త్రీయశ్చేతి త్రివిధో వ్యవహారః ప్రవర్తత ఇత్యర్థః। తత్ర విధినిషేధపరాణి కర్మశాస్త్రాణి ఋగ్వేదాదీని, విధినిషేధశూన్యప్రత్యగ్బ్రహ్మపరాణి మోక్షపరాణి వేదాంతవాక్యానీతి విభాగః। ఏవం వ్యవహారహేతుత్వేనాధ్యాసే ప్రత్యక్షసిద్ధేఽపి ప్రమాణాంతరం పృచ్ఛతి ॥ కథం పునరితి ॥ అవిద్యావానహమిత్యధ్యాసవానాత్మా ప్రమాతా సవిషయ ఆశ్రయో

దేహాంతాన్యవిద్యావద్విషయాణీతి విగ్రహః । తత్త్వప్రమేయవ్యవహారహేతుభూతాయాః ప్రమాయా అధ్యాసాత్మకప్రమాత్రాశ్రితత్వాత్ప్రమాణానామవిద్యావద్విషయత్వం యద్యపి ప్రత్యక్షం తథాపి పునరపి కథం కేన ప్రమాణేనావిద్యావద్విషయత్వమితి యోజనా। యద్వా అవిద్యావద్విషయాణి కథం ప్రమాణాని స్యుః ? ఆశ్రయదోషాదప్రామాణ్యాపత్తేరిత్యాక్షేపః । తత్ర ప్రమాణప్రశ్నే వ్యవహారార్థాపత్తిం తల్లింగకానుమానం చాహ ॥ 'ఉచ్యత' ఇత్యాదినా 'తస్మా'దిత్యంతేన ॥ దేవదత్తకర్తృకో వ్యవహారస్తదీయదేహాదిష్వహం మమాధ్యాసమూలస్తదన్వయవ్యతిరేకానుసారిత్వాత్, యదిత్థం తత్తథా । యథా మృన్మూలో ఘట ఇతి ప్రయోగః । తత్ర వ్యతిరేకం దర్శయతి ॥ దేహేతి॥ దేవదత్తస్య సుషుప్తావధ్యాసాభావే వ్యవహారాభావో దృష్టః, జాగ్రత్స్వప్నయోరధ్యాసే సతి వ్యవహార ఇత్యన్వయస్స్ఫుటత్వాన్నోక్తః । అనేన లింగేన కారణతయాధ్యాసస్సిద్ధ్యతి, వ్యవహారరూపకార్యానుపపత్త్యా చేతి భావః।ననుమనుష్యత్వాది జాతిమతి దేహేఽహమిత్యభిమానమాత్రాద్వ్యవహారస్సిద్ధ్యతు కిమింద్రియాదిషు మమాభిమానేనేత్యాశంక్యాహ ॥ నహీతి ॥ ఇంద్రియపదం లింగాదేరప్యుపలక్షణం ప్రత్యక్షాదీత్యాదిపదప్రయోగాత్ । తథా చ ప్రత్యక్షలింగాదిప్రయుక్తో యో వ్యవహారో ద్రష్టా అనుమాతా శ్రోతాఽహమిత్యాదిరూపః స ఇంద్రియాదీని మమతాస్పదాన్యగృహీత్వా న సంభవతీత్యర్థః । యద్వా తాని మమత్వేనానుపాదాయ యో వ్యవహారస్స నేతి యోజనా । పూర్వత్రానుపాదానాసంభవక్రియయోరేకో వ్యవహారః కర్తేతి క్త్వాప్రత్యయస్సాధుః । ఉత్తరత్రానుపాదానవ్యవహారయోరేకాత్మకర్తృకత్వాత్ క్త్వాసాధుత్వమితి భేదః । ఇంద్రియాదిషు మమేత్యధ్యాసాభావేఽన్ధాదేరివ ద్రష్టృత్వాది వ్యవహారో న స్యాదితి భావః । ఇంద్రియాధ్యాసేనైవ వ్యవహారాదలం దేహాధ్యాసేనేత్యత ఆహ ॥ నచేతి ॥ ఇంద్రియాణామధిష్ఠానమాశ్రయశ్శరీరమి

> ప్రమాణాని శాస్త్రాణి చేతి ? ఉచ్యతే। దేహేంద్రియాదిష్వహంమమాభిమానరహితస్య ప్రమాతృత్వానుపపత్తౌ ప్రమాణప్రవృత్త్యనుపపత్తేః। నహీంద్రియాణ్యనుపాదాయ ప్రత్యక్షాదివ్యవహారస్సంభవతి। నచాధిష్ఠానమంతరేణేంద్రియాణాం వ్యాపారస్సంభవతి। నచానధ్యస్తాత్మభావేన దేహేనకశ్చిద్వ్యాప్రియతే । నచైతస్మిన్సర్వస్మిన్నసత్యసంగస్యాత్మనః ప్రమాతృత్వముపపద్యతే । నచప్రమాతృత్వమంతరేణప్రమాణప్రవృత్తిరస్తి ।తస్మాదవిద్యావద్విషయాణ్యేవప్రత్యక్షాదీని ప్రమాణాని శాస్త్రాణి చేతి । పశ్వా

త్యర్థః।నన్వస్త్వాత్మనాసంయుక్తంశరీరం తేషామాశ్రయః కిమధ్యాసేనేత్యత ఆహ ॥ నచానధ్యస్తాత్మభావేనేతి ॥ అనధ్యస్త ఆత్మభావః ఆత్మతాదాత్మ్యం యస్మిన్ తేనేత్యర్థః । 'అసంగో హీ'తి శ్రుతేరాధ్యాసిక ఏవ దేహాత్మనోస్సంబంధో న సంయోగాదిరితి భావః।నన్వాత్మనో దేహాదిభిరాధ్యాసికసంబంధోఽపి మాస్తు । స్వతశ్చేతనతయా ప్రమాతృత్వోపపత్తేః నచ సుషుప్తౌ ప్రమాతృత్వాపత్తిః కరణోపరమాదితి తత్రాహ ॥ నచైతస్మిన్నితి ॥ప్రమాశ్రయత్వం హి ప్రమాతృత్వం।ప్రమా యది నిత్యచిన్మాత్రం తర్హ్యాశ్రయత్వాయోగః,కరణవైయర్థ్యం చ । యది వృత్తిమాత్రం, తదా జగదాంధ్యప్రసంగః వృత్తేర్జడత్వాత్, అతో వృత్తీద్ధో బోధః ప్రమా, తదాశ్రయత్వప్రసంగస్యాత్మనో వృత్తిమన్మనస్తాదాత్మ్యాధ్యాసం వినా న సంభవతీతి భావః। దేహాద్యధ్యాసే, తద్ధర్మాధ్యాసే చాసతీత్యక్షరార్థః,తర్హ్యాత్మనః ప్రమాతృత్వం మాస్త్వితి వదంతం ప్రత్యాహ ॥నచేతి॥తస్మాదాత్మనః ప్రమాతృత్వాదివ్యవహారార్థమధ్యాసోఽంగీకర్తవ్య ఇత్యనుమానార్థాపత్త్యోః ఫలముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ప్రమాణసత్త్వాదిత్యర్థః । యద్వా ప్రమాణప్రశ్నం సమాధాయాక్షేపం పరిహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ అహమిత్యధ్యాసస్య ప్రమాతృంతర్గతత్వేనాదోషత్వాదవిద్యావదాశ్రయాణ్యపి ప్రమాణాన్యేవేతి యోజనా।సతి ప్రమాతరి పశ్చాద్భవన్ దోష ఇత్యుచ్యతే యథా కాచాదిః,అవిద్యాతు ప్రమాత్రంతర్గతత్వాన్న దోషః, యేన ప్రత్యక్షాదీనామప్రామాణ్యం భవేదితి భావః । ననుయదుక్తమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వ్యవహారోఽధ్యాసకార్య ఇతి తదయుక్తం విదుషామధ్యాసాభావేఽపి వ్యవహారదృష్టేరిత్యత ఆహ॥ పశ్వాదిభిశ్చేతి॥ చ శబ్దశ్శంకానిరాసార్థః । కిం విద్వత్త్వం 'బ్రహ్మాస్మీ'తి సాక్షాత్కారః ? ఉత యౌక్తికమాత్మానాత్మభేదజ్ఞానం ? ఆద్యే 'బాధితాధ్యాసానువృత్త్యా వ్యవ

హార ఇతి సమన్వయసూత్రే వక్ష్యతే । ద్వితీయే పరోక్షజ్ఞానస్యాపరోక్షభ్రాంత్యబాధకత్వాద్వివేకినామపి వ్యవహార కాలే పశ్వాదిభిరవిశేషాదధ్యాసవత్త్వేనతుల్యత్వాద్వ్యవహారోఽధ్యాసకార్యమిత్యుక్తమిత్యర్థః । అత్రాప్రయో యోగః వివేకినోఽధ్యాసవంతోవ్యవహారత్వాత్పశుపక్ష్యాదివదితి ।తత్ర సంగ్రహవాక్యం వ్యాకుర్వన్ దృష్టాంతేస్ఫు తుంస్ఫుటయతి॥ యథాహీతి॥ విజ్ఞానస్యానుకూలత్వంప్రతికూలత్వంచేష్టానిష్టసాధనగోచరత్వం,తదేవోదాహరతియథ థేతి ॥ అయం దండోమదనిష్టసాధనం దండత్వాత్ అనుభూతదండవత్ । ఇదంతృణంమదిష్టసాధనం అనుభూతజాతీయ త్వాత్ అనుభూతతృణవదిత్యనుమాయవ్యవహరంతీత్యర్థః । అధునా హేతోఃపక్షధర్మతామాహ ।ఏవమితి॥వ్యుత్పన్నచి త్తా అపీత్యన్వయః । వివేకినోఽపీత్యర్థః । ఫలితమాహ ॥ అత ఇతి ॥ అనుభవబలాదిత్యర్థః ॥సమానఇతి॥అధ్యాసకార్య త్వేనతుల్యఇత్యర్థః । నన్వస్మాకంప్రవృత్తిరధ్యాసాదితినపశ్వాదయోబ్రువంతి, నాపిపరేషామేతత్ప్రత్యక్షం, అతస్సా ధ్యవికలోదృష్టాంతఇతినేత్యాహ ॥ పశ్వాదీనాంచేతి ॥ తేషామనాత్మానాత్మనోర్జ్ఞానమాత్రమస్తినవివేకః, ఉపదేశా భావాత్, అతస్సామగ్రీసత్త్వాదధ్యాసస్తేషాం ప్రసిద్ధఇత్యర్థః । నిగమయతి ॥ తత్సామాన్యేతి ॥ తైఃపశ్వాదిభిస్సామా న్యంవ్యవహారవత్త్వం తస్య దర్శనాద్వివేకినామప్యయం వ్యవహారస్సమానఇతి నిశ్చీయతఇతిసంబంధః । సమానత్వంవ్యవ హారస్యాధ్యాసకార్యత్వేనేత్యుక్తంపురస్తాత్, తతోఽత్రాన్వయవ్యతిరేకౌ స్మారయతి ॥ తత్కాలఇతి ॥ తస్యాధ్యాసస్య

దిభిశ్చావిశేషాత్ । యథాహిపశ్వాదయశ్శబ్దాదిభిశ్శ్రోత్రాదీనాం సంబంధేసతిశబ్దాదివిజ్ఞానే ప్రతికూ లేజాతేతతోనివర్తంతే అనుకూలేచప్రవర్తంతే, యథాదండోద్యతకరంపురుషమభిముఖముపలభ్యమాం హంతుమయమిచ్ఛతీతిపలాయితుమారభంతే, హరితతృణపూర్ణపాణిముపలభ్య తంప్రత్యభిముఖీభవం తి, ఏవంపురుషాఅపివ్యుత్పన్నచిత్తాఃక్రూరదృష్టీనాక్రోశతఃఖడ్గోద్యతకరాన్ బలవతఉపలభ్య తతోనివ ర్తంతే, తద్విపరీతాన్ప్రత్యభిముఖీభవంతి । అతస్సమానః పశ్వాదిభిః పురుషాణాం ప్రమాణప్రమేయ వ్యవహారః । పశ్వాదీనాంచప్రసిద్ధఏవావివేకపూర్వకః ప్రత్యక్షాది వ్యవహారః తత్సామాన్యదర్శనా ద్వ్యుత్పత్తి మతామపిపురుషాణాం ప్రత్యక్షాది వ్యవహారస్తత్కాలస్సమానఇతినిశ్చీయతే । శాస్త్రీయే తువ్యవహారేయద్యపి బుద్ధిపూర్వకారీనావిదిత్వాత్మనః పరలోకసంబంధ మధిక్రియతే, తథాపినవేదాం తవేద్యమశనాయాద్యతీతమపేతబ్రహ్మక్షత్రాదిభేదమసంసార్యాత్మతత్త్వమధికారేఽపేక్ష్యతే । అను పయోగాదధికారవిరోధాచ్చ ।ప్రాక్చతథాభూతాత్మవిజ్ఞానాత్ ప్రవర్తమానంశాస్త్రమవిద్యావద్విష యత్వంనాతివర్తతే ।తథాహి 'బ్రాహ్మణోయజేతే'త్యాదీనిశాస్త్రాణిఆత్మనివర్ణాశ్రమవయోఽవస్థావి

కాలఏవకాలోయస్యసతత్కాలః। యదాఽధ్యాసస్తదావ్యవహారః । తదభావేసుషుప్తౌతదభావఇత్యుక్తాన్వయాదిమా నితియావత్ । అతోవ్యవహారలింగాద్వివేకినామపి దేహాదిష్వహంమమాభిమానోఽస్తీత్యనవద్యం।ననులౌకికస్యవ్యవహా రస్యాధ్యాసికత్వేఽపి జ్యోతిష్టోమాదిరూపవ్యవహారస్య నాధ్యాసజన్యత్వం, తస్య దేహాతిరిక్తాత్మజ్ఞాన పూర్వకత్వాది త్యాశంక్య హేతుమంగీకరోతి ॥ శాస్త్రీయేత్వితి ॥ తర్హి కథం వైదికకర్మణోధ్యాసజన్యత్వసిద్ధిరిత్యాశంక్యకింతత్ర దే హాన్యాత్మధీమాత్రమపేక్షితం?ఉతాత్మతత్త్వజ్ఞానం? ఆద్యేతస్యాధ్యాసాబాధకత్వాత్తత్సిద్ధిరిత్యాహ ॥తథాపీతి॥ నద్వి తీయఇత్యాహ ॥ నవేదాంతఇతి ॥ క్షుత్పిపాసాదిగ్రస్తో జాతివిశేషవానహం సంసారీతిజ్ఞానంకర్మణ్యపేక్షితంనతద్విపరీ తాత్మతత్త్వజ్ఞానం, అనుపయోగాత్ ప్రవృత్తిబాధకత్వాచ్చేత్యర్థః । శాస్త్రీయకర్మణోఽధ్యాసజన్యత్వంనిగమయతి॥ ప్రాక్చేతి ॥ అధ్యాసే ఆగమంప్రమాణయతి ॥తథాహీతి॥ యథాప్రత్యక్షానుమానార్థాపత్తయోఽధ్యాసేప్రమాణం తథాగమోఽపీత్యర్థః । 'బ్రాహ్మణోయజేత' 'నహవైస్నాత్వాభిక్షేత' 'అష్టవర్షముపనయీత' 'కృష్ణకేశోఽగ్నీనాదధీ తే'త్యాగమో బ్రాహ్మణాదిపదైరధికారిణం వర్ణాద్యభిమానినమనువదన్నధ్యాసంగమయతీతిభావః । ఏవమధ్యాసేప్ర మాణసిద్ధేఽపికస్యకుత్రాధ్యాసఇతిజిజ్ఞాసాయాంతముదాహర్తుంలక్షణంస్మారయతి ॥ అధ్యాసోనామేతి॥ ఉదాహరతి॥

తద్యథేతి ॥ తల్లక్షణం యథాస్పష్టం భవతి తథోదాహ్రియత ఇత్యర్థః । స్వదేహాద్భేదేన ప్రత్యక్షాః పుత్రాదయో బాహ్యాః, తద్ధర్మాన్ సాకల్యాదీన్ దేహవిశిష్టాత్మన్యధ్యస్యతి, తద్ధర్మజ్ఞానాత్ స్వస్మింస్తత్తుల్యధర్మానధ్యస్యతీత్యర్థః । భేదాపరోక్షజ్ఞానే తద్ధర్మాధ్యాసాయోగాత్ అన్యథాఖ్యాత్యనంగీకారాచ్చేతి ద్రష్టవ్యం । దేహేంద్రియధర్మానాత్మనో విశిష్టాత్మన్యధ్యస్యతీత్యాహ ॥ తథేతి ॥ కృశత్వాదిధర్మవతో దేహాదేరాత్మని తాదాత్మ్యేన కల్పితత్వాత్తద్ధర్మాః సాక్షాదాత్మన్యధ్యస్తా ఇతి మంతవ్యం । అజ్ఞాతప్రత్యగ్రూపే సాక్షిణి మనోధర్మాధ్యాసమాహ ॥ తథాంతఃకరణేతి ॥ ధర్మాధ్యాసముక్త్వా తద్వదేవ ధర్మిణ్యధ్యాసమాహ ॥ ఏవమితి ॥ అంతఃకరణం సాక్షిణ్యభేదేనాధ్యస్య తద్ధర్మాన్ కామాదీనధ్యస్యతీతి మంతవ్యం । స్వప్రచారాః మనోవృత్తయః । ప్రాతిలోమ్యేనాసజ్జడదుఃఖాత్మకాహంకారాదివిలక్షణతయా సచ్చిత్సుఖాత్మకత్వేనాంచతి ప్రకాశత ఇతి ప్రత్యక్ । ఏవమాత్మన్యనాత్మతద్ధర్మాధ్యాసముదాహృత్యానాత్మన్యాత్మనోఽపి సంసృష్టత్వేనాధ్యాసమాహ ॥ తం చేతి ॥ అహమిత్యధ్యాసే చిదాత్మనో భానం వాచ్యం, అన్యథా జగదాంధ్యాపత్తేః । న చానధ్యస్తస్యాధ్యాసే భానమస్తి । తస్మాద్రజతాదావిదమ ఇవాత్మనస్సంసర్గాధ్యాస ఏష్టవ్యః । 'తద్విపర్యయేణే'తి తస్యాధ్యస్తస్య జడస్య విపర్యయోఽధిష్ఠానత్వం చైతన్యం చ తదాత్మనా స్థితమితి యావత్ । తత్రాజ్ఞానే కేవలాత్మనస్సంసర్గః, మనస్యజ్ఞానోపహితస్య దేహాదౌ మనఉపహితస్యేతి విశేషః । ఏవమాత్మని బుద్ధ్యాద్యధ్యాసాత్ కర్తృత్వాదిలాభః । బుద్ధ్యాదౌ చాత్మాధ్యాసాచ్చైతన్యలాభ ఇతి భావః । వర్ణితాధ్యాసముపసంహరతి ॥ ఏవమయమితి ॥ అనాద్యవిద్యాత్మకతయా కార్యాధ్యాసస్యా

> శేషాధ్యాసమాశ్రిత్య ప్రవర్తంతే । అధ్యాసో నామ అతస్మింస్తద్బుద్ధిరిత్యవోచామ । తద్యథా పుత్రభార్యాదిషు వికలేషు సకలేషు వా అహమేవ వికలస్సకలో వేతి బాహ్యధర్మానాత్మన్యధ్యస్యతి । తథా దేహధర్మాన్ స్థూలోఽహం కృశోఽహం గౌరోఽహం తిష్ఠామి గచ్ఛామి లంఘయామి చేతి । తథేంద్రియధర్మాన్ మూకః క్లీబో బధిరః కాణోఽన్ధోఽహమితి తథాంతఃకరణధర్మాన్ కామసంకల్పవిచికిత్సాధ్యవసాయాదీన్ ఏవమహంప్రత్యయినమశేషస్వప్రచారసాక్షిణి ప్రత్యగాత్మన్యధ్యస్య తం చ ప్రత్యగాత్మానం సర్వసాక్షిణం తద్విపర్యయేణాంతఃకరణాదిష్వధ్యస్యతి । ఏవమయమనాదిరనంతో నైసర్గికోఽధ్యాసో మిథ్యాప్రత్యయరూపః కర్తృత్వభోక్తృత్వప్రవర్తకస్సర్వలోకప్రత్యక్షః । అస్యానర్థహేతోః ప్రహాణాయ ఆత్మైకత్వవిద్యాప్రతిపత్తయే సర్వే వేదాంతా ఆరభ్యంతే । యథా చాయమర్థస్సర్వేషాం వేదాంతానాం తథా వయమస్యాం శారీరకమీమాంసాయాం ప్రదర్శయిష్యామః ।

నాదిత్వం అధ్యాసాత్సంస్కారస్తతోఽధ్యాస ఇతి ప్రవాహతో నైసర్గికత్వం ॥ ఏవముపాదాననిమిత్తం చోక్తం భవతి జ్ఞాననివర్త్యత్వం స్వభావాదానంత్యం । తదుక్తం భగవద్గీతాసు ॥ 'న రూపమస్యేహ తథోపలభ్యతే నాంతో న చాదిర్న చ సంప్రతిష్ఠే'తి । హేతుముక్త్వా స్వరూపమాహ ॥ మిథ్యేతి ॥ మిథ్యా మాయా తయా ప్రతీయత ఇతి ప్రత్యయః కార్యప్రపంచః, తత్ప్రతీతిశ్చేత్యేవం స్వరూప ఇత్యర్థః । తస్య కార్యమాహ ॥ కర్తృత్వేతి ॥ ప్రమాణం నిగమయతి ॥ సర్వేతి । సాక్షిప్రత్యక్షమేవాధ్యాసధర్మిగ్రాహకం మానం, అనుమానాదికం తు సంభావనార్థమిత్యభిప్రేత్య ప్రత్యక్షోపసంహారః కృతః । ఏవమధ్యాసం వర్ణయిత్వా తత్సాధ్యే విషయప్రయోజనే దర్శయతి ॥ అస్యేతి ॥ కర్తృత్వాద్యనర్థహేతోరధ్యాసస్య సమూలస్యాత్యంతికవినాశో మోక్షః, స కేనేత్యత ఆహ ॥ ఆత్మేతి ॥ బ్రహ్మాత్మైక్యసాక్షాత్కారస్య ప్రతిపత్తిః శ్రవణాదిభిరప్రతిబంధేన లాభస్తస్యా ఇత్యర్థః ॥ విద్యాయాం కారణమాహ ॥ సర్వ ఇతి ॥ ఆరభ్యంతే అధికృత్య విచార్యంత ఇత్యర్థః । విచారితవేదాంతానాం బ్రహ్మాత్మైక్యం విషయో మోక్షః ఫలమిత్యుక్తం భవతి । అర్థాత్తద్విచారాత్మకశాస్త్రస్యాపి తే ఏవ విషయప్రయోజనే ఇతి జ్ఞేయం । నను వేదాంతేషు ప్రాణాద్యుపాస్తీనాం భానాదాత్మైక్యమేవ తేషామర్థ ఇతి కథమిత్యత ఆహ ॥ యథా చేతి ॥ శరీరమేవ శరీరకం, కుత్సితత్వాత్ తన్నివాసీ శారీరకో జీవస్తస్య బ్రహ్మత్వవిచారో మీమాంసా తస్యామిత్యర్థః । ఉపాస్తీనాం చిత్తైకాగ్ర్యద్వారా ఆత్మైక్యజ్ఞానార్థత్వాత్తద్వాక్యానామపి మహాతాత్పర్యమైక్య ఇతి వక్ష్యతే । ఏవమధ్యాసోక్త్యా బ్రహ్మాత్మైక్యే విరోధాభావేన విషయప్రయోజనవత్త్వాచ్ఛాస్త్రమారంభణీయమితి దర్శితం ॥

ఇతి ప్రథమవర్ణకం

విచారస్య సాక్షాద్విషయా వేదాంతాః, తేషాం గతార్థత్వాగతార్థత్వాభ్యామారంభసందేహే కృత్స్నస్య వేదస్య విధిపరత్వాద్విధేశ్చ 'అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసే'త్యాదినా పూర్వతంత్రేణ విచారితత్వాదవగతార్థా ఏవ వేదాంతా ఇత్యవ్యవహితవిషయాభావాన్నారంభ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూతే॥ వేదాంతేతి॥ వేదాంతవిషయక పూజితవిచారాత్మకశాస్త్రస్య వ్యాఖ్యాతుమిష్టస్య సూత్రసందర్భస్యేదం ప్రథమసూత్రమిత్యర్థః। యది విధిరేవ వేదార్థస్స్యాత్తదా సర్వజ్ఞో బాదరాయణో బ్రహ్మజిజ్ఞాసాం న బ్రూయాత్, బ్రహ్మణి మానాభావాత్। అతో బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వోక్త్యా కేనాపి తంత్రేణానవగతబ్రహ్మపరవేదాంతవిచార ఆరంభణీయ ఇతి సూత్రకృద్దర్శయతి తచ్చ 'వ్యాచిఖ్యాసితస్యే'తిపదేన భాష్యకారో బభాషే॥ ✻ఇతి ద్వితీయవర్ణకమ్ ✻ ఏవం వర్ణకద్వయేన వేదాంతవిచారస్య కర్తవ్యతాయాం విషయప్రయోజనవత్త్వమనవగతార్థత్వం చేతి హేతుద్వయం సూత్రస్యార్థికార్థం వ్యాఖ్యాయాక్షరవ్యాఖ్యామారభమాణః పునరప్యధికారిభావాభావాభ్యాం శాస్త్రారంభసందేహే సతి అథశబ్దస్యానంతర్యార్థకత్వోక్త్యా అధికారిణం సాధయతి॥ 'తత్రాథశబ్ద' ఇతి॥ సూత్ర ఇత్యర్థః। 'మంగళానంతరారంభప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథే'తి అథశబ్దస్య బహవోఽర్థాస్సంతి। 'తత్రాథయోగానుశాసన'మిత్యత్ర సూత్రే యథాఽథశబ్ద ఆరంభార్థకః యోగశాస్త్రమారభ్యత ఇతి తద్వదత్ర కిం న స్యాదిత్యత ఆహ॥ నాధికారార్థ ఇతి॥ అయమాశయః। కిం జిజ్ఞాసాపదం జ్ఞానేచ్ఛాపరం? ఉత విచారలక్షకం? ఆద్యే అథశబ్దస్యారంభార్థత్వే బ్రహ్మజ్ఞానేచ్ఛారభ్యత ఇతి సూత్రార్థస్స్యాత్ స చాసంగతః తస్యా అనారభ్యత్వాత్ న హి ప్రత్యధికరణమిచ్ఛా క్రియతే కింతు తయా విచారః। న ద్వితీయః। కర్తవ్యపదాధ్యాహారం వినా విచారలక్షకత్వాయోగాత్। అధ్యాహృతే చ తస్మిన్ తేనైవారంభోక్తేరథశబ్దవైయర్థ్యాత్ కింత్వధికారిసిద్ధ్యర్థమానంతర్యార్థతైవ యుక్తేతి। అధునా సంభావితమర్థాంతరం దూషయతి॥ మంగళస్యేతి॥

వేదాంతమీమాంసాశాస్త్రస్య వ్యాచిఖ్యాసితస్యేదమాదిమం సూత్రమ్॥

❋ సూ॥ అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి ॥ ౧॥ ❋

తత్రాథశబ్ద ఆనంతర్యార్థః పరిగృహ్యతే, నాధికారార్థః బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయా అనధికార్యత్వాత్ మంగళస్య చ వాక్యార్థే సమన్వయాభావాత్। అర్థాంతరప్రయుక్త ఏవ హ్యథశబ్దః శ్రుత్యా మంగళప్రయోజనో భవతి పూర్వప్రకృతాపేక్షాయాశ్చ ఫలత ఆనంతర్యావ్యతిరేకాత్। సతి చానంతర్యార్థత్వే యథా ధ

వాక్యార్థో విచారకర్తవ్యతా। న హి తత్ర మంగళస్య కర్తృత్వాదినాఽన్వయోఽస్తీత్యర్థః। నను సూత్రకృతా శాస్త్రాదౌ మంగళం కార్యమిత్యథశబ్దః ప్రయుక్త ఇతి చేత్ సత్యం। న తస్యార్థో మంగళం కింతు తచ్ఛ్రవణముచ్చారణం చ మంగళకృత్యం కరోతీతి తదర్థస్త్వానంతర్యమేవేత్యాహ॥ అర్థాంతరేతి॥ అర్థాంతరమానంతర్యం శ్రుత్యా శ్రవణేన శంఖవీణాదినాదశ్రవణవదోంకారాథశబ్దయోః శ్రవణం మంగళఫలకం॥ "ఓంకారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వావేతౌ బ్రహ్మణః పురా। కంఠం భిత్త్వా వినిర్యాతౌ తస్మాన్మాంగళికావుభౌ" ఇతి స్మరణాదితి భావః। నను ప్రపంచో మిథ్యేతి మతే ప్రకృతే సతి 'అథ మతం ప్రపంచస్సత్య' ఇత్యత్ర పూర్వప్రకృతార్థాదుత్తరార్థస్యార్థాంతరత్వార్థోఽథశబ్దో దృష్టః, తథాత్ర కిం న స్యాదిత్యత ఆహ॥ పూర్వేతి॥ ఫలతః ఫలస్యేత్యర్థః। బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాః పూర్వమర్థవిశేషః ప్రకృతో నాస్తి యస్మాత్తస్యా అర్థాంతరత్వమథశబ్దేనోచ్యేత। యతః కుతశ్చిదర్థాంతరత్వం తు సూత్రకృతా న వక్తవ్యం ఫలాభావాత్। యది ఫలస్య జిజ్ఞాసాపదోక్తకర్తవ్యవిచారస్య హేతుత్వేన యత్పూర్వం ప్రకృతం తదపేక్షాస్తీత్యపేక్షాబలాత్ ప్రకృతహేతుమాక్షిప్య తతోఽర్థాంతరత్వముచ్యేత, తదాఽర్థాంతరత్వమానంతర్యేఽన్తర్భవతి హేతుఫలభావజ్ఞానాయానంతర్యస్యావశ్యం వాచ్యత్వాత్। తస్మాదిదమర్థాంతరమిత్యుక్తే తస్య హేతుత్వాప్రతీతేః। తస్మాదిదమనంతరమిత్యుక్తే భవత్యేవ హేతుత్వప్రతీతిః। న చాశ్వాదనంతరో గౌరిత్యత్ర హేతుత్వభానాపత్తిరితి వాచ్యం। తయోర్దేశతః కాలతో వా వ్యవధానేనానంతర్యస్యాముఖ్యత్వాత్। అతస్సామగ్రీఫలయోరేవ ముఖ్యమానంతర్యం, అవ్యవధానాత్। తస్మిన్నుక్తే సత్యర్థాంతరత్వం న వాచ్యం, జ్ఞాతత్వాద్వైఫల్యాచ్చేతి భావః। ఫలస్య విచారస్య పూర్వకృతహేత్వపేక్షాయా బలాద్యదర్థాంతరత్వం తస్యానంతర్యాభేదాత్ న పృ

థశబ్దార్థత్వమిత్యధ్యాహృత్య భాష్యం యోజనీయం । యద్వా పూర్వప్రకృతాఽర్థాపేక్షాయస్యాఽర్థాంతరతాయా స్తస్యాః ఫలం జ్ఞానం తద్ద్వారానంతర్యావ్యతిరేకాత్తజ్జ్ఞానేతస్యాః జ్ఞానతోఽన్తర్భావాన్నాథశబ్దార్థతేత్యర్థః । నన్వానంతర్యార్థకత్వేఽప్యానంతర్యస్యావధిః క ఇత్యాశంక్యాహ ॥ సతిచేతి ॥ యన్నియమేనపూర్వవృత్తం పూర్వభావి అసాధారణకారణం పుష్కలకారణమితి యావత్, తదేవావధిరితి వక్తవ్యమిత్యర్థః । నన్వస్తు ధర్మవిచారఇవ బ్రహ్మవిచారేఽపి వేదాధ్యయనం పుష్కలకారణమిత్యత ఆహ॥ స్వాధ్యాయేతి ॥ సమానం బ్రహ్మవిచారే సాధారణకారణం న పుష్కలకారణమిత్యర్థః। నను సంయోగపృథక్త్వన్యాయేన 'యజ్ఞేన దానేనే'త్యాదిశ్రుత్యా 'యజ్ఞాదికర్మాణి జ్ఞానాయ విధీయంత' ఇతి సర్వాపేక్షాధికరణే వక్ష్యతే। తథాచ పూర్వతంత్రేణ తదవబోధః పుష్కలకారణమితి శంకతే॥ నన్వితి॥ ఇహ బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాం విశేషోఽసాధారణకారణం । 'ఏకస్య తూభయత్వే సంయోగపృథక్త్వ'మితి జైమినిసూత్రం । తదర్థస్తు। ఏకస్య కర్మణ ఉభయత్వేఽనేకఫలసంబంధే సంయోగః, ఉభయసంబంధబోధకం వాక్యం తస్య పృథక్త్వం భేదః స హేతుః। తతశ్చాత్రాపి జ్యోతిష్టోమాదికర్మణాం స్వర్గాదిఫలకానామపి 'యజ్ఞేన దానేనే'త్యాదివచనాత్ జ్ఞానార్థత్వం చేతి పరిహార ఇతి। నేత్యాదినా॥ అయమాశయః । న తావత్ పూర్వతంత్రస్థం న్యాయసహస్రం బ్రహ్మజ్ఞానే తద్విచారే వా పుష్కలకారణం, తస్య ధర్మనిర్ణయమాత్రహేతుత్వాత్ , నాపి కర్మనిర్ణయః , తస్యానుష్ఠానహేతుత్వాత్ । న హి ధూమాగ్న్యోరివ ధర్మబ్రహ్మణోర్వ్యాప్తిరస్తి, యయా ధర్మజ్ఞానాద్బ్రహ్మజ్ఞానం భవేత్। యద్యపి శుద్ధివివేకాదిద్వారా కర్మాణి హేతవస్తథాపి తేషాం నాధికారివిశేషణత్వం అజ్ఞాతానాం తేషాం జన్మాంతరకృతానామపి ఫలహేతుత్వాత్। అధికారివిశేషణం జ్ఞాయమానమేవ ప్రవృత్తిపుష్కలకారణమానంతర్యావధిత్వేన వక్తవ్యం । అతః కర్మాణి తదవబోధస్తన్న్యా

> ర్మజిజ్ఞాసా పూర్వవృత్తం వేదాధ్యయనం నియమేనాపేక్షతే, ఏవం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపి యత్పూర్వవృత్తం నియమేనాపేక్షతే తద్వక్తవ్యం । స్వాధ్యాయానంతర్యం తు సమానం । నన్విహ కర్మావబోధానంతర్యం విశేషః? న। ధర్మజిజ్ఞాసాయాః ప్రాగప్యధీతవేదాంతస్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసోపపత్తేః। యథా చ హృదయాద్యవదానానామానంతర్యనియమః క్రమస్య వివక్షితత్వాత్, న తథేహ క్రమో వివక్షితః । శేషశేషిత్వేఽధికృతా

యవిచారో వా నావధిరితి న బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయా ధర్మజిజ్ఞాసానంతర్యమితి। నను ధర్మబ్రహ్మజిజ్ఞాసయోః కార్యకారణత్వాభావేఽప్యానంతర్యోక్తిద్వారా క్రమజ్ఞానార్థోఽథశబ్దః । 'హృదయస్యాగ్రేఽవద్యత్యథ జిహ్వాయా అథ వక్షస' ఇత్యవదానానాం క్రమజ్ఞానార్థాథశబ్దవదిత్యాశంక్యాహ ॥ యథేతి ॥ అవదానానామానంతర్యనియమః క్రమో యథాఽథశబ్దార్థస్తస్య వివక్షితత్వాత్ న తథేహ ధర్మబ్రహ్మజిజ్ఞాసయోః క్రమో వివక్షితః। ఏకకర్తృకత్వాభావేన తయోః క్రమానపేక్షణాత్ । అతో న క్రమార్థోఽథశబ్ద ఇత్యర్థః । నను తయోరేకకర్తృకత్వం కుతో నాస్తీత్యత ఆహ ॥ శేషేతి॥ యేషామేకప్రధానశేషతా యథాఽవదానానాం ప్రయాజాదీనాం చ, యయోశ్చ శేషశేషిత్వం యథా ప్రయాజదర్శయోః, యస్య చాధికృతాధికారిత్వం యథాఽపాం ప్రణయనం దర్శపూర్ణమాసాంగమాశ్రిత్య 'గోదోహనేన పశుకామస్యే'తి విహితస్య గోదోహనస్య, యథా వా 'దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిష్ట్వా సోమేన యజేతే'తి దర్శాద్యుత్తరకాలవిహితస్య సోమయాగస్య దర్శాద్యధికృతాధికారత్వం, తేషామేకకర్తృకత్వం భవతి । తతశ్చైకప్రయోగవచనగృహీతానాం తేషాం యుగపదనుష్ఠానాసంభవాత్ క్రమాకాంక్షాయాం శ్రుత్యాదిభిర్హి క్రమో బోధ్యతే; నైవం జిజ్ఞాసయోశ్శేషశేషిత్వే శ్రుతిలింగాదికం మానమస్తి। నను 'బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవేద్గృహాద్వనీ భూత్వా ప్రవ్రజేది'త్యాదిశ్రుత్యా। "అధీత్య విధివద్వేదాన్పుత్రాంశ్చోత్పాద్య ధర్మతః। ఇష్ట్వా చ శక్తితో యజ్ఞైర్మనో మోక్షే నివేశయే"దితి స్మృత్యా చాధికృతాధికారిత్వం భాతీతి చేన్న। 'బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేత్' 'ఆసాదయతి శుద్ధాత్మా మోక్షం వై ప్రథమాశ్రమే' ఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం త్వయోదాహృతశ్రుతిస్మృత్యోరశుద్ధచిత్తవిషయత్వావగమాత్ ఏతదుక్తం భవతి "యది జన్మాంతరకృతైః కర్మభిశ్శుద్ధం చిత్తం తదా బ్రహ్మచర్యాదేవ సన్న్యస్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసితవ్యం, యది న శుద్ధమితి రాగేణ జ్ఞాయతే తదా గృహీ భవేత్, తత్రాప్యశు

ద్గావనీభవేత్,తతశ్శ్రుత్యుద్ధాతత్త్రైవకాలమాకలయేత్,వనేస్థః ప్రవ్రజే"దితి।తథాచశ్రుతిః 'యదహరేవవిరజేత్తదహరేవప్రవ్రజే'దితి । తస్మాన్మానయోరధికృతాధికారిత్వే కించిన్మానమితిభావః । నను మీమాంసయోశ్శేషశేషిత్వమధికృతాధికారిత్వంచమాస్తు, ఏకమోక్షఫలకత్వేనైకకర్తృకత్వంస్యాదేవ,వదంతిహి 'జ్ఞానకర్మభ్యాంముక్తి'రితిసముచ్చయవాదినః , ఏవమేకవేదార్థజిజ్ఞాస్యకత్వాచ్చైకకర్తృకత్వం , తథాచాగ్నేయాదిషడ్యాగానామేకస్వర్గఫలకానాం ద్వాదశాధ్యాయానాం చైకధర్మజిజ్ఞాస్యకానాం క్రమవత్తయోః క్రమోవివక్షితఇతి క్రమార్థోఽథశబ్దఇత్యాశంక్యాహ ॥ ఫలేతి ॥ ఫలభేదాజ్జిజ్ఞాస్యభేదాచ్చనక్రమోవివక్షితఇత్యనుషంగః । యథాసౌర్యార్యమ్ణప్రాజాపత్యచరూణాంబ్రహ్మవర్చసస్వర్గాయుఃఫలభేదాత్, యథావా కామచికిత్సాతంత్రయోర్జిజ్ఞాస్యభేదాన్న క్రమాపేక్షా తద్వన్మీమాంసయోర్న క్రమాపేక్షేతిభావః । తత్రఫలభేదంవివృణోతి ॥ అభ్యుదయేతి ॥ విషయాభిముఖ్యేనోదేతీత్యభ్యుదయో విషయాధీనంసుఖంస్వర్గాదికంతచ్చ ధర్మజ్ఞానహేతోర్మీమాంసాయాఃఫలమిత్యర్థః । నకేవలంఫలస్యస్వరూపతోభేదఃకింతు హేతుతోఽపీత్యాహ ॥తచ్చేతి॥ బ్రహ్మజ్ఞానహేతోర్మీమాంసాయాఃఫలంతుతద్విరుద్ధమిత్యాహ ॥నిశ్శ్రేయసేతి॥ నిత్యంనిరపేక్షంశ్రేయోనిశ్శ్రేయసంమోక్షః తత్ఫలమిత్యర్థః । బ్రహ్మజ్ఞానంచ స్వోత్పత్తివ్యతిరిక్తమనుష్ఠానం నాపేక్షతఇత్యాహ ॥ నచేతి॥ స్వరూపతోహేతుతశ్చఫలభేదాన్నసముచ్చయఇతిభావః । జిజ్ఞాస్యభేదంవివృణోతి॥ భవ్యశ్చేతి॥ భవతీతిభవ్యః సాధ్యఇత్యర్థః । సాధ్యత్వేహేతుమాహ ॥నేతి॥ తర్హితుచ్ఛత్వంనేత్యాహ ॥పురుషేతి॥ పురుషవ్యాపారః ప్రయత్నస్తంత్రంహేతుర్యస్యతత్త్వాదిత్యర్థః । కృతిసాధ్యత్వాత్ కృతిజనకజ్ఞానకాలేధర్మస్యాసత్త్వంనతుచ్ఛత్వాదిత్య

ధికారివాప్రమాణాభావాద్ధర్మబ్రహ్మజిజ్ఞాసయోః, ఫలజిజ్ఞాస్యభేదాచ్చ । అభ్యుదయఫలంధర్మజ్ఞానం, తచ్చానుష్ఠానాపేక్షం । నిశ్శ్రేయసఫలంతుబ్రహ్మవిజ్ఞానంనచానుష్ఠానాంతరాపేక్షం ।భవ్యశ్చధర్మోజిజ్ఞాస్యోనజ్ఞానకాలేఽస్తి, పురుషవ్యాపారతంత్రత్వాత్ । ఇహతుభూతంబ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యంనిత్యవృత్తత్వాత్, నపురుషవ్యాపారతంత్రం, చోదనాప్రవృత్తిభేదాచ్చ । యాహిచోదనా ధర్మస్యలక్షణంసాస్వవిషయేనియుంజానైవ నపురుషమవబోధయతి । బ్రహ్మచోదనాతు పురుషమవబోధయత్యేవకేవలం, అవబోధస్యచోదనాజన్యత్వాన్న పురుషోఽవబోధే నియుజ్యతే । యథాఽక్షసన్నికర్షేణార్థావబోధేతద్వత్ । తస్మాత్కిమపివక్తవ్యంయదనంతరంబ్రహ్మజిజ్ఞాసోపదిశ్యతఇతి। ఉచ్యతే । నిత్యానిత్యవస్తువివే

ర్థః।బ్రహ్మణోధర్మాద్వైలక్షణ్యమాహ ॥ఇహత్వితి॥ ఉత్తరమీమాంసాయామిత్యర్థః। భూతమసాధ్యం।తత్రహేతుః॥నిత్యేతి॥సదాసత్త్వాదిత్యర్థః।సాధ్యాసాధ్యత్వేనధర్మబ్రహ్మణోఃస్వరూపభేదముక్త్వాహేతుతోఽప్యాహ॥నేతి॥ధర్మవత్కృత్యధీనంనేత్యర్థః॥మానతోఽపిభేదమాహ॥చోదనేతి॥అజ్ఞాతజ్ఞాపకంవాక్యమత్రచోదనా।తస్యాఃప్రవృత్తిర్బోధకత్వంతద్వైలక్షణ్యాచ్చజిజ్ఞాస్యభేదఇత్యర్థః।సంగ్రహవాక్యంవివృణోతి॥యాహీతి॥ లక్షణంప్రమాణం 'స్వర్గకామోయజేతే'త్యాదివాక్యంహిస్వవిషయేధర్మేయాగాదికరణకస్వర్గాదిఫలకభావనారూపేఫలహేతుయాగాదిగోచరనియోగేవాహితసాధనేయాగాదౌవా పురుషంప్రవర్తయదేవావబోధయతి । 'అయమాత్మాబ్రహ్మే'త్యాదివాక్యంతుత్వమర్థం కేవలమప్రపంచంబ్రహ్మబోధయత్యేవనప్రవర్తయతి,విషయాభావాదిత్యర్థః । నన్వవబోధఏవవిషయస్తత్రాహ ॥నపురుషఇతి॥బ్రహ్మచోదనయాపురుషోఽవబోధేనప్రవర్త్యతఇత్యత్రహేతుం పూర్వవాక్యేనాహ॥అవబోధస్యేతి ॥ స్వజన్యజ్ఞానేస్వయంప్రమాణంనప్రవర్తకమిత్యత్రదృష్టాంతమాహ ॥ యథేతి ॥ మానాదేవబోధస్యజాతత్వాజ్జాతేచవిధ్యయోగాత్ నవాక్యార్థజ్ఞానేపురుషప్రవృత్తిః । తథాచప్రవర్తకమానమేయోధర్మః, ఉదాసీనమానమేయంబ్రహ్మేతిజిజ్ఞాస్యభేదాత్ నతన్మీమాంసయోః క్రమార్థోఽథశబ్దఇతిభావః । ఏవమథశబ్దస్యార్థాంతరాసంభవాదానంతర్యవాచిత్వే సతి తదవధిత్వేనపుష్కలకారణంవక్తవ్యమిత్యాహ ॥తస్మాదితి॥ ఉపదిశ్యతేసూత్రకృతేతిశేషః । తత్కిమిత్యతఆహ ॥ ఉచ్యతఇతి ॥వివేకాదీనామాగమికత్వేనప్రామాణికత్వంపురస్తాదేవోక్తం।లౌకికవ్యాపారాన్మనసఉపరమశ్శమః । బాహ్యకరణానాము

పరమోదమః। జ్ఞానార్థం విహితనిత్యాదికర్మసన్న్యాసఉపరతిః। శీతోష్ణాదిద్వంద్వసహనం తితిక్షా। నిద్రాలస్యప్రమాదత్యాగేన మనస్స్థితిః సమాధానం। సర్వత్రాస్తికతా శ్రద్ధా। ఏతత్షట్కప్రాప్తిః శమాదిసంపత్। అత్ర వివేకాదీనాముత్తరోత్తరహేతుత్వేనాధికారివిశేషణత్వం మంతవ్యం। తేషామన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాహేతుత్వమాహ॥ తేషిష్విti॥ అథకథంచిత్కుతూహలితయా బ్రహ్మవిచారప్రవృత్తస్యాపి ఫలపర్యంతం తజ్జ్ఞానానుదయాద్వ్యతిరేకసిద్ధిః। అథశబ్దవ్యాఖ్యానముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ ననూక్తవివేకాదికం న సంభవతి 'అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతం భవతీ'త్యాదిశ్రుత్యా కర్మఫలస్య నిత్యత్వేన తతో వైరాగ్యాసిద్ధేః, జీవస్య బ్రహ్మస్వరూపమోక్షస్యాయుక్తేః, భేదాత్, తస్య లోష్టాదివత్పురుషార్థత్వాయోగాచ్చ, తతో న ముముక్షాసంభవ ఇత్యాక్షేపపరిహారార్థోఽతశ్శబ్దః, తం వ్యాచష్టే॥ అతశ్శబ్ద ఇతి॥ అథశబ్దేనానంతర్యవాచినా తదవధిత్వేనార్థాద్వివేకాది చతుష్టయస్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసాహేతుత్వం యదుక్తం తస్యార్థికహేతుత్వస్యాక్షేపనిరాసాయానువాదకోఽతశ్శబ్ద ఇత్యర్థః। ఉక్తం వివృణోతి॥ యస్మాదితి॥ తస్మాదిత్యుత్తరేణ సంబంధః। 'యదల్పం తన్మర్త్యం యత్ కృతకం తదనిత్య'మితి న్యాయవతీ 'తద్యథేహే'త్యాదిశ్రుతిః కర్మఫలాక్షయ్యత్వశ్రుతేర్బాధికా। తస్మాత్ 'అతోఽన్యదార్త'మితిశ్రుత్యా అనాత్మమాత్రస్యానిత్యత్వవివేకాద్వైరాగ్యలాభ ఇత్యావః। ముముక్షాం సంభావయతి॥ తథేతి॥ యథా వేదః కర్మఫలానిత్యత్వం దర్శయతి తథా బ్రహ్మజ్ఞానాత్ప్రశాంతశోకానలమపారం స్వయంజ్యోతిరానందం దర్శయతీత్యర్థః। జీవత్వాదేరధ్యాసోక్త్యా బ్రహ్మత్వసంభవ ఉక్త ఏవేతి భావః। ఏవమథాతశ్శబ్దాభ్యాం పుష్కలకారణవతోఽధికారిణస్సమర్థనాచ్ఛాస్త్రమారబ్ధవ్యమిత్యాహ॥ తస్మాదితి॥ సూత్ర

కః, ఇహాముత్రార్థఫలభోగవిరాగః, శమదమాదిసాధనసంపత్, ముముక్షుత్వంచ। తేషుహి సత్సు ప్రాగపి ధర్మజిజ్ఞాసాయా ఊర్ధ్వంచ శక్యతే బ్రహ్మ జిజ్ఞాసితుం జ్ఞాతుంచ, న విపర్యయే। తస్మాదథశబ్దేన యథోక్తసాధనసంపత్త్యానంతర్యముపదిశ్యతే। అతశ్శబ్దో హేత్వర్థః। యస్మాద్వేద ఏవాగ్నిహోత్రాదీనాం శ్రేయస్సాధనానామనిత్యఫలతాం దర్శయతి, 'తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయత' ఇత్యాది। తథా బ్రహ్మవిజ్ఞానాదపి పరం పురుషార్థం దర్శయతి, 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పర'మిత్యాది, తస్మాద్యథోక్తసాధనసంపత్త్యనంతరం బ్రహ్మజిజ్ఞాసా కర్తవ్యా। బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా బ్రహ్మజిజ్ఞాసా। బ్రహ్మచ వక్ష్యమాణలక్షణం 'జన్మాద్యస్య యత' ఇతి। అత ఏవ న బ్రహ్మశబ్దస్య జాత్యాద్యర్థాంతరమాశంకితవ్యం। బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీ, న శేషే। జిజ్ఞాస్యాపేక్షత్వాజ్జిజ్ఞాసాయాః, జిజ్ఞా

వాక్యపూరణార్థమధ్యాహృతకర్తవ్యపదాన్వయార్థం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదేన విచారం లక్షయితుం తస్య స్వాభిమతసమాసకథనేనావయవార్థం దర్శయతి॥ బ్రహ్మణ ఇతి॥ నను 'ధర్మాయ జిజ్ఞాసే'తివత్ 'బ్రహ్మణే జిజ్ఞాసే'తి చతుర్థీసమాసః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ... నోచ్యతే। జిజ్ఞాసాపదస్య హి ముఖ్యార్థ ఇచ్ఛా, తస్యాః ప్రథమం కర్మకారకమపేక్షితం పశ్చాత్ఫలం, తతశ్చాదౌ కర్మణ్యర్థే షష్ఠీసమాసో యుక్తః కర్మణ్యుక్తే సత్యర్థాత్ ఫలముక్తం భవతి, ఇచ్ఛాయాః కర్మణ ఏవ ఫలత్వాత్। యథా 'స్వర్గస్యేచ్ఛే'త్యుక్తే స్వర్గస్య ఫలత్వం లభ్యతే తద్వత్। అత ఏవ 'ధర్మజిజ్ఞాసే'త్యత్రాపి సాహిత్యస్య జ్ఞాతుమిచ్ఛేతీచ్ఛాంగత్వేన షష్ఠీసమాసో దర్శితః। విచారలక్షణాయాం తు విచారస్య క్లేశాత్మకతయా ప్రథమం వృత్తివిషయత్వేన ప్రతిబింబితత్వేన చ ఫలాకాంక్షత్వాత్ ధర్మాయ జిజ్ఞాసేతి చతుర్థీసమాస ఉక్తః, తథా వృత్తికారైః 'బ్రహ్మణే జిజ్ఞాసే'త్యుక్తం చేదస్తు జ్ఞానత్వేన బ్రహ్మణః ఫలత్వా'దితి। అధునా బ్రహ్మపదార్థమాహ॥ బ్రహ్మ చేతి॥ నను 'బ్రహ్మక్షత్రమిదం బ్రహ్మాయాతి' 'బ్రహ్మ స్వయంభు' 'ర్బ్రహ్మా ప్రజాపతి'రితి శ్రుతిషు లోకే చ బ్రాహ్మణత్వజాతౌ జీవే వేదే కమలాసనే చ బ్రహ్మశబ్దః ప్రయుజ్యత ఇత్యాశంక్యాహ॥ అత ఏవేతి॥ జగత్కారణత్వలక్షణప్రతిపాదకసూత్రసాంగత్యప్రసంగాదేవేత్యర్థః। వృత్త్యంతరోక్తశేషషష్ఠీత్యుక్తం దూషయతి॥ బ్రహ్మణ ఇతీతి॥ సంబంధసామాన్యం శేషః। జిజ్ఞాసేత్యత్ర సన్ప్రత్యయవాచ్యాయా ఇచ్ఛాయా జ్ఞానం కర్మ। తస్య జ్ఞానస్య బ్రహ్మ కర్మ। తత్ర కర్మకక్రియాయాః కర్మజ్ఞానం వినా జ్ఞాతుమశక్యత్వాత్। ఇచ్ఛా

యావిషయజ్ఞానజన్యత్వాచ్చ ప్రథమాపేక్షితం కర్మైవ షష్ఠ్యా వాచ్యం న శేష ఇత్యర్థః । నను ప్రమాణాదికమన్యదేవ తత్క-
ర్మాస్తు బ్రహ్మ తు శేషితయా సంబధ్యతామిత్యత ఆహ ॥ జిజ్ఞాస్యాంతరేతి ॥ శ్రుతం కర్మత్వం త్యక్త్వాఽన్యదశ్రుతం కల్పయన్ 'పిం
డముత్సృజ్య కరం లేఢీ'తి న్యాయమనుసరతీతి భావః । గూఢాభిసంధిః శంకతే ॥ నన్వితి ॥ షష్ఠీ శేష ఇతి విధానాత్ షష్ఠ్యా సం
బంధమాత్రం ప్రతీతమపి విశేషాకాంక్షాయాం సకర్మకక్రియాసన్నిధానాత్ కర్మత్వే పర్యవస్యతీత్యర్థః । అభిసంధిమ
జానన్నివోత్తరమాహ ॥ ఏవమపీతి ॥ కర్మలాభేఽపి ప్రత్యక్షం కర్తృకర్మణోః కృతీతి సూత్రేణ జిజ్ఞాసాపదస్య ప్రత్య
యాంతత్వేన కృదంతస్య యోగే విహితం ప్రథమాపేక్షితం చ కర్మత్వం త్యక్త్వా పరోక్షమశబ్దం కల్పయత ఇత్యర్థః । శేషవా
దీ స్వాభిసంధిముద్ఘాటయతి ॥ న వ్యర్థ ఇతి ॥ శేషషష్ఠ్యాం బ్రహ్మసంబంధినీ జిజ్ఞాసా ప్రతిజ్ఞాతా భవతి । తత్ర యాని బ్రహ్మా
శ్రితాని లక్షణప్రమాణయుక్తిజ్ఞానసాధనఫలాని తేషామపి విచారః ప్రతిజ్ఞాతో భవతి । తజ్జిజ్ఞాసాయా అపి బ్రహ్మజ్ఞానా
ర్థత్వేన బ్రహ్మసంబంధిత్వాత్ కర్మషష్ఠ్యాం తు బ్రహ్మకర్మక ఏవ విచారః ప్రతిజ్ఞాతో భవతీత్యభిసంధినా శేషషష్ఠీత్యు
చ్యతే । అతో మత్ప్రయాసో న వ్యర్థః । బ్రహ్మతత్సంబంధినాం సర్వేషాం విచారప్రతిజ్ఞానమర్థః ఫలం యస్య తత్త్వాదిత్య
ర్థః । తత్ప్రయాసస్యైవం ఫలం న యుక్తం । సూత్రేణ ముఖతః ప్రధానస్య బ్రహ్మణో విచారే ప్రతిజ్ఞాతే సతి తదుపకరణానాం

స్యాంతరానిర్దేశాచ్చ । నను శేషషష్ఠీపరిగ్రహేఽపి బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసాకర్మత్వం న విరుధ్యతే, సంబంధసా
మాన్యస్య విశేషనిష్ఠత్వాత్, ఏవమపి ప్రత్యక్షం బ్రహ్మణః కర్మత్వముత్సృజ్య సామాన్యద్వారేణ పరోక్షం క
ర్మత్వం కల్పయతో వ్యర్థః ప్రయాసః స్యాత్, న వ్యర్థో బ్రహ్మాశ్రితాశేషవిచారప్రతిజ్ఞానార్థత్వాదితి
చేత్, న, ప్రధానపరిగ్రహే తదపేక్షితానామర్థాక్షిప్తత్వాత్ । బ్రహ్మ హి జ్ఞానేనాప్తుమిష్టతమ
త్వాత్ ప్రధానం । తస్మిన్ ప్రధానే జిజ్ఞాసాకర్మణి పరిగృహీతే యైర్జిజ్ఞాసితైర్వినా బ్రహ్మ జిజ్ఞాసితం న భవ
తి తాన్యర్థాక్షిప్తాన్యేవేతి న పృథక్ సూత్రయితవ్యాని । యథా 'రాజాసౌ గచ్ఛతీ'త్యుక్తే సపరివారస్య రా
జ్ఞో గమనముక్తం భవతి తద్వత్ । శ్రుత్యనుగమాచ్చ । 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంత' ఇత్యా
ద్యాః శ్రుతయః, 'తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మే'తి ప్రత్యక్షమేవ బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసాకర్మత్వం దర్శయంతి ।
తచ్చ కర్మణి షష్ఠీపరిగ్రహే సూత్రేణానుగతం భవతి । తస్మాద్బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీ । జ్ఞాతుమిచ్ఛా జిజ్ఞా
సా- అవగతిపర్యంతం జ్ఞానం సన్వాచ్యాయా ఇచ్ఛాయాః కర్మ, ఫలవిషయత్వాదిచ్ఛాయాః । జ్ఞానేన హి ప్ర
మాణేనావగంతుమిష్టం బ్రహ్మ । బ్రహ్మావగతిర్హి పురుషార్థః, నిశ్శేషసంసారబీజావిద్యాద్యనర్థనిబర్హణాత్ ।
తస్మాద్బ్రహ్మ జిజ్ఞాసితవ్యం ॥ తత్పునర్బ్రహ్మ ప్రసిద్ధమప్రసిద్ధం వా స్యాత్? యది ప్రసిద్ధం న జిజ్ఞాసితవ్యం,

విచారస్యార్థికప్రతిజ్ఞాయా ఉదితత్వాదిత్యాహ సిద్ధాంతీ ॥ న ప్రధానేతి ॥ సంగృహీతమర్థం సదృష్టాంతం వ్యాకరోతి ॥ బ్రహ్మ
హీత్యాదినా ॥ 'తద్విజిజ్ఞాసస్వే'తి మూలశ్రుత్యనుసారాచ్చ కర్మణి షష్ఠీత్యాహ ॥ శ్రుత్యనుగమాచ్చేతి ॥ శ్రుతిసూత్రయో
రేకార్థత్వలాభాచ్చేత్యర్థః । జిజ్ఞాసాపదస్యావయవార్థమాహ ॥ జ్ఞాతుమితి ॥ నన్వనవగతే వస్తునీచ్ఛాయా అదర్శనాత్తస్యా
మూలం విషయజ్ఞానం వక్తవ్యం, బ్రహ్మజ్ఞానం తు జిజ్ఞాసాయాః ఫలం, తదేవ మూలం కథమిత్యాశంక్యాహ ॥ అవగతీతి ॥ ఆవరణ
నివృత్తిరూపాభివ్యక్తిగచైతన్యమవగతిః పర్యంతోఽవధిర్యస్యాఖండసాక్షాత్కారాత్మకవృత్తిజ్ఞానస్య తదేవ జిజ్ఞాసా
యాః కర్మ, తదేవ ఫలం । మూలం త్వాపాతజ్ఞానమిత్యధునా వక్ష్యత ఇతి ఫలమూలజ్ఞానయోర్భేదాన్న జిజ్ఞాసానుపపత్తిరిత్య
ర్థః । నను గమనస్య గ్రామః కర్మ, తత్ప్రాప్తిః ఫలమితి భేదాత్ కర్మైవ ఫలమిత్యయుక్తమత ఆహ ॥ ఫలేతి ॥ క్రియాంతరేత
యోర్భేదేఽపి ఇచ్ఛాయాః ఫలవిషయత్వాత్ కర్మైవ ఫలమిత్యర్థః । నను జ్ఞానావగత్యోరైక్యాద్భేదోక్తిరయుక్తేత్యత ఆహ ॥
జ్ఞానేనేతి ॥ జ్ఞానం వృత్తిః అవగతిస్తత్ఫలమితి భేద ఇతి భావః । అవగంతుమభివ్యంజయితుం । అవగతేః ఫలత్వం స్ఫుటయతి ॥ బ్ర
హ్మేతి ॥ హిశబ్దోక్తం హేతుమాహ నిశ్శేషేతి ॥ బీజమవిద్యా ఆదిర్యస్యానర్థస్య తన్నాశకత్వాదిత్యర్థః । అవయవార్థముక్త్వా
సూత్రవాక్యార్థమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ అత్ర సన్ప్రత్యయస్య విచారలక్షకత్వం తవ్యప్రత్యయేన సూచయతి । అథాతశ్శబ్దాభ్యా

మధికారిణస్సాధితత్వాత్తేన బ్రహ్మజ్ఞానాయ విచారః కర్తవ్య ఇత్యర్థః ॥ ❁ఇతి తృతీయవర్ణకం❁ ప్రథమవర్ణకే బంధస్యాధ్యాసతోక్త్యా విషయాదిసిద్ధావపి బ్రహ్మప్రసిద్ధ్యప్రసిద్ధ్యోర్విషయాదిసంభవాసంభవాభ్యాం శాస్త్రారంభసందేహే పూర్వపక్షమాహ ॥ తత్పునరితి ॥ పునశ్శబ్దో వర్ణకాంతరద్యోతనార్థః ॥ యది వేదాంతవిచారాత్ ప్రాగేవ బ్రహ్మజ్ఞానం తర్హి అజ్ఞాతత్వరూపవిషయత్వం నాస్తి। అజ్ఞానాభావేన తన్నివృత్తిరూపఫలమపి నాస్తీతి న విచారయితవ్యం। అథాజ్ఞాతం కేనాపి తర్హి తదుద్దేశేన విచారః కర్తుం న శక్యతే అజ్ఞాతస్యోద్దేశాయోగాత్। తథా చ బుద్ధావనారూఢస్య విచారాత్మకశాస్త్రేణ వేదాంతైశ్చ ప్రతిపాదనాయోగాత్ । తత్ప్రతిపాద్యత్వరూపః సంబంధో నాస్తీతి జ్ఞానానుత్పత్తేః ఫలమపి నాస్తీత్యనారభ్యం శాస్త్రమిత్యర్థః॥ ఆపాతప్రసిద్ధ్యా విషయాదిలాభాదారంభణీయమితి సిద్ధాంతయతి॥ ఉచ్యత ఇత్యాదినా॥ ప్రసిద్ధం తావదిత్యర్థః। అస్తిత్వస్యాప్రకృతత్వేనాస్తిపదస్య ప్రసిద్ధిపరత్వాత్ । నను కేన మానేన బ్రహ్మణః ప్రసిద్ధిః, న చ ‘సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే’తి శ్రుత్యా సేతి వాచ్యం, బ్రహ్మపదస్య లోకే సంగతిగ్రహాభావేన తద్ఘటితవాక్యస్యాబోధకత్వాదిత్యాశంక్య బ్రహ్మపదవ్యుత్పత్త్యా ప్రథమం తస్య నిర్గుణస్య సగుణస్య చ ప్రసిద్ధిరిత్యాహ ॥ బ్రహ్మశబ్దస్య హీతి ॥ అస్యార్థః । శ్రుతావసూత్రే బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రయోగాన్యథానుపపత్త్యా కశ్చిదర్థోఽస్తీతి జ్ఞాయతే, ప్రమాణవాక్యే నిరర్థకశబ్దప్రయోగాదర్శనాత్ । స చార్థో మహత్త్వరూప ఇతి వ్యాకరణాన్నిశ్చీయతే, ‘బృహి వృద్ధా’వితి స్మరణాత్ । సా చ వృద్ధిర్నిరవధికమహత్త్వమితి సంకోచకాభావాత్ శ్రుతావనంతపదేన సహ ప్రయోగాచ్చ జ్ఞాయతే । నిరవధికమహత్త్వం చాంతవత్త్వాదిదోషవత్త్వే సర్వజ్ఞత్వాదిగుణహీనత్వే చ న సంభవతి । లోకే గుణహీనదోషవతోరల్పత్వప్రసిద్ధేః । అతో బృంహణాత్ బ్రహ్మే

అథ ప్రసిద్ధం నైవ శక్యం జిజ్ఞాసితుమితి । ఉచ్యతే । అస్తి తావన్నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిసమన్వితం బ్రహ్మ । బ్రహ్మశబ్దస్య హి వ్యుత్పాద్యమానస్య నిత్యశుద్ధత్వాదయోఽర్థాః ప్రతీయంతే, బృహతేర్ధాతోరర్థానుగమాత్ , సర్వస్యాత్మత్వాచ్చ బ్రహ్మాస్తిత్వప్రసిద్ధిః । సర్వో హ్యాత్మాస్తిత్వం ప్రత్యేతి, న నాహమస్మీతి । యది హి నాత్మాస్తిత్వప్రసిద్ధిస్స్యాత్ సర్వో లోకో నాహమస్మీతి ప్రతీయాత్ । ఆత్మా చ బ్రహ్మ । యది లోకే బ్రహ్మాత్మత్వేన ప్రసిద్ధమస్తి తతో జ్ఞాతమేవేత్యజిజ్ఞాస్యత్వం పునరాపన్నం, న, తద్విశేషం ప్రతి విప్రతిపత్తేః । దేహమాత్రం చైతన్యవిశిష్టమాత్మేతి ప్రాకృతా జనా లోకా

తివ్యుత్పత్త్యా దేశకాలవస్తుతః పరిచ్ఛేదాభావరూపం నిత్యత్వం ప్రతీయతే । అవిద్యాదిదోషశూన్యత్వం శుద్ధత్వం । జాడ్యరాహిత్యం బుద్ధత్వం । బంధకాలేఽపి స్వతో బంధాభావో ముక్తత్వం చ ప్రతీయతే । ఏవం సకలదోషశూన్యం నిర్గుణం ప్రసిద్ధం । తథా సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకం చ తత్పదవాచ్యం ప్రసిద్ధం । జ్ఞేయస్య కార్యస్య చాపరిశేషేఽల్పత్వప్రసంగేన సర్వజ్ఞత్వస్య సర్వకార్యశక్తిమత్త్వస్య చ లాభాదితి । ఏవం ‘తత్పదా ప్రసిద్ధేరప్రమాణత్వేనాపాతత్వా దజ్ఞానానివర్తకత్వాజ్జిజ్ఞాసోపపత్తి’రిత్యుక్త్వా త్వంపదార్థాత్మనాపి బ్రహ్మణః ప్రసిద్ధ్యా తదుపపత్తిరిత్యాహ ॥ సర్వస్యేతి ॥ సర్వస్య లోకస్య యోఽయమాత్మా తదభేదాద్బ్రహ్మణః ప్రసిద్ధిరిత్యర్థః । నన్వాత్మనః ప్రసిద్ధిః కేత్యత ఆహ ॥ సర్వో హీతి ॥ అహమస్మీతి న ప్రత్యేతీతి న- కింతు ప్రత్యేత్యేవ, సైవ సచ్చిదాత్మనః ప్రసిద్ధిరిత్యర్థః॥ ఆత్మనః కుతస్సత్తేతి శూన్యమతమాశంక్యాహ॥ యది హీతి ॥ ఆత్మనశ్శూన్యస్య ప్రతీతౌ ‘అహం నాస్మీ’తి లోకో జానీయాత్ । హి కస్తు ‘అహమస్మీ’తి జానాతి, తస్మాదాత్మనోఽస్తిత్వప్రసిద్ధిరిత్యర్థః । ఆత్మప్రసిద్ధావపి బ్రహ్మణః కిమాయాతం తత్రాహ ॥ ఆత్మా చేతి॥ ‘అయమాత్మా బ్రహ్మే’త్యాది శ్రుతేరితి భావః । ప్రసిద్ధిపక్షోక్తం దోషం పూర్వపక్షిణా స్మారయతి ॥ యదీతి ॥ అజ్ఞాతత్వాభావేన విషయాద్యభావాదవిచార్యత్వం ప్రాప్తమిత్యర్థః । యథా ‘ఇదం రజత’మితి వస్తుతశ్శుక్తిః ప్రసిద్ధిస్తద్వత్ ‘అహమస్మీ’తి సత్యచైతన్యరూపాత్మత్వసామాన్యేన వస్తుతో బ్రహ్మణః ప్రసిద్ధిః, నేయం పూర్ణానందబ్రహ్మత్వరూపవిశేషగోచరా, వాదినాం వివాదాభావప్రసంగాత్ । న హి శుక్తిత్వవిశేషదర్శనే సతి రజతం రంగమన్యద్వేతి విప్రతిపత్తిరస్తి । అతో విప్రతిపత్త్యన్యథానుపపత్త్యా సామాన్యతః ప్రసిద్ధావపి విశేషస్యాజ్ఞానత్వాద్విషయాదిసిద్ధిరితి సిద్ధాంతయతి ॥ నేత్యాదినా ॥ సామాన్యవిశేషభావః స్వ

త్మని సచ్చిత్సుఖాద్యాదిపదవాచ్యభేదాత్కల్పిత ఇతి మంతవ్యం। తత్ర స్థూలసూక్ష్మక్రమేణ విప్రతిపత్తీరుపన్యస్యతి । 'దేహమాత్ర'మిత్యాదినా॥ శాస్త్రజన్యజ్ఞానశూన్యాః ప్రాకృతాః । వేదబాహ్యమతాన్యుక్త్వా తార్కికాదిమతమాహ॥ అస్తీతి ॥ సాంఖ్యమతమాహ ॥భోక్తేతి॥ కిమాత్మా దేహాదిరూపః ఉత తద్భిన్న ఇతి విప్రతిపత్తికోటిత్వేన దేహేంద్రియమనోబుద్ధిశూన్యాన్యుక్త్వా తద్భిన్నోఽపి కర్తృత్వాదిమాన్న వేతి విప్రతిపత్తికోటిత్వేన తార్కికసాంఖ్యపక్షావుపన్యస్యాకర్తాఽపీశ్వరాద్భిన్నో న వేతి వివాదకోటిత్వేన యోగిమతమాహ ॥ అస్తి తద్వ్యతిరిక్త ఈశ్వర ఇతి ॥ నిరతిశయసత్త్వం గృహీత్వా ఈశ్వరస్సర్వజ్ఞత్వాదిగుణసంపన్న ఇతి యోగినో వదంతి ॥ భేదకోటిముక్త్వా సిద్ధాంతకోటిమాహ ॥ ఆత్మా స భోక్తురితి ॥ భోక్తుర్జీవస్యాకర్తుస్సాక్షిణః స ఈశ్వర ఆత్మా స్వరూపమితి వేదాంతినో వదంతీత్యర్థః ।విప్రతిపత్తీరుపసంహరతి ॥ ఏవం బహవ ఇతి ॥ విప్రతిపత్తీనాం ప్రపంచో నిరాసశ్చ వివరణోపన్యాసే దర్శితః సుఖబోధాయేతీహోపరమ్యతే; తత్ర యుక్తివాక్యాశ్రయాస్సిద్ధాంతినో 'జీవో బ్రహ్మైవ ఆత్మత్వాద్బ్రహ్మవ'దిత్యాదియుక్తేః 'తత్త్వమసీ'త్యాది శ్రుతేశ్చాబాధితాయాస్సత్త్వాత్ । అన్యే తు దేహాదిరాత్మాహంప్రత్యయగోచరత్వాద్వ్యతిరేకేణ ఘటాదివదిత్యాదియుక్త్యాభాసం, 'స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః' ఇంద్రియసంవాదే 'చక్షురాదయస్తే హ వాచమూచుః', మన ఉవాచ, 'యోఽయం విజ్ఞానమయః', అసదేవేదమగ్ర ఆసీత్, కర్తా బోద్ధా, అనశ్నన్నన్యః ఆత్మానమంతరో యమయతీ'తి వాక్యాభాసం చాశ్రితా ఇతి విభాగః। 'దేహాదిరనాత్మా భౌతికత్వాత్ దృశ్యత్వా'దిత్యాదిన్యాయైః 'ఆనందమయోఽభ్యాసా'దిత్యాది సూత్రైశ్చాభాసత్వం వక్ష్యతే।నను సంతు విప్రతిపత్తయస్తథాపి యస్య యన్మతే శ్రద్ధా తదాశ్రయణాత్తస్య స్వార్థస్సేత్స్యతి కిం

యతికాశ్చప్రతిపన్నాః । ఇంద్రియాణ్యేవ చేతనాన్యాత్మేత్యపరే । మన ఇత్యన్యే। విజ్ఞానమాత్రం క్షణికమిత్యేకే । శూన్యమిత్యపరే । అస్తి దేహాదివ్యతిరిక్తస్సంసారీ కర్తా భోక్తేత్యపరే। భోక్తైవ కేవలం న కర్తేత్యేకే । అస్తి తద్వ్యతిరిక్త ఈశ్వరస్సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిరితి కేచిత్ । ఆత్మా స భోక్తురిత్యపరే । ఏవం బహవో విప్రతిపన్నా యుక్తివాక్యతదాభాససమాశ్రయాస్సంతః ।తత్రావిచార్య యత్కించిత్ప్రతిపద్యమానో నిశ్శ్రేయసాత్ ప్రతిహన్యేతానర్థం చేయాత్ । తస్మాద్బ్రహ్మజిజ్ఞాసోపన్యాసముఖేన వేదాంతవాక్యమీమాంసా తదవిరోధితర్కోపకరణా నిశ్శ్రేయసప్రయోజనా ప్రస్తూయతే॥ ॥౧॥

బ్రహ్మవిచారారంభేణేత్యత ఆహ॥ తత్రావిచార్యేతి ॥ బ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానాదేవ ముక్తిరితి వస్తుగతిః । మతాంతరాశ్రయణే తదభావాన్మోక్షాసిద్ధిః।కించాత్మానమన్యథా జ్ఞాత్వా తత్పాపేన సంసారాంధకూపే పతేత్ 'అంధం తమః ప్రవిశంతి యే కే చాత్మహనో జనా' ఇతి శ్రుతేః। 'యోఽన్యథా సంతమాత్మానమన్యథా ప్రతిపద్యతే।కిం తేన న కృతం పాపం చోరేణాత్మాపహారిణే'తి వచనాచ్చేత్యర్థః । అతస్సర్వేషాం ముముక్షూణాం నిశ్శ్రేయసలాభాయ వేదాంతవిచారః కర్తవ్య ఇతి సూత్రార్థముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ బంధస్యాధ్యస్తత్వేన విషయాదిసద్భావాదగతార్థత్వాదధికారిలాభాదాపాతప్రసిద్ధ్యా విషయాదిసంభవాచ్చ వేదాంతవిషయా మీమాంసా పూజితా విచారణా వేదాంతావిరోధినో యే తర్కాస్తంత్రాంతరస్థాస్తాన్యుపకరణాని యస్యాస్సా నిశ్శ్రేయసాయారభ్యత ఇత్యర్థః। నను సూత్రే విచారవాచిపదాభావాత్తదారంభః కథం సూత్రార్థ ఇత్యత ఆహ ॥ బ్రహ్మేతి॥ బ్రహ్మజ్ఞానేచ్ఛోక్తిద్వారా విచారం లక్షయిత్వా తత్కర్తవ్యతాం బ్రవీతీతి భావః । ఏవం ప్రథమసూత్రస్య చత్వారోఽర్థా వ్యాఖ్యానచతుష్టయేన దర్శితాః । సూత్రస్య చానేకార్థత్వం భూషణం । నన్విదం సూత్రం శాస్త్రాద్బహిస్థిత్వా శాస్త్రమారంభయతి అంతర్భూత్వా వా? ఆద్యే తస్య హేయతా, శాస్త్రాసంబంధాత్ ।ద్వితీయే తస్యారంభకం వాచ్యం । న చ స్వయమేవారంభకం స్వస్మాత్ స్వోత్పత్తేరిత్యాత్మాశ్రయాత్, న చారంభకాంతరం పశ్యామ ఇతి । ఉచ్యతే । శ్రవణవిధినా ఆరబ్ధమిదం శాస్త్రం శాస్త్రాంతర్గతమేవ శాస్త్రారంభం ప్రతిపాదయతి । యథాఽధ్యయనవిధిర్వేదాంతర్గత ఏవ కృత్స్నవేదస్యాధ్యయనం ప్రయుంక్తే తద్వదిత్యనవద్యం॥ ఇతి చతుర్వర్ణకం ప్రథమసూత్రం సమాప్తం॥ అధికరణం చ సమాప్తమ్.

ప్రథమసూత్రేణ శాస్త్రారంభముపపాద్య శాస్త్రమారభమాణః పూర్వోత్తరాధికరణయోస్సంగతిం వక్తుం వృత్తిం కీర్తయతి॥ బ్రహ్మేతి॥ ముముక్షుణా బ్రహ్మజ్ఞానాయ వేదాంతవిచారః కర్తవ్య ఇత్యుక్తం । బ్రహ్మణో విచార్యత్వోక్త్యా అర్థాత్ ప్రమాణాదివిచారాణాం ప్రతిజ్ఞాతత్వేఽపి బ్రహ్మప్రమాణం బ్రహ్మాయుక్తిరిత్యాదివిశిష్టవిచారాణాం విశేషేణ బ్రహ్మజ్ఞానం వినా కర్తుమశక్యత్వాత్ తత్స్వరూపజ్ఞానాయాదౌ లక్షణం వక్తవ్యం తన్న సంభవతీత్యాక్షిప్య సూత్రకృతం పూజయన్నేవ లక్షణసూత్రమవతారయతి ॥ కింలక్షణకమితి ॥ కిమాక్షేపే, నాస్త్యేవ లక్షణమిత్యర్థః । ఆక్షేపేణాస్యోత్థానాదాక్షేపసంగతిః । లక్షణద్యోతివేదాంతానాం స్పష్టబ్రహ్మలింగానాం లక్ష్యే బ్రహ్మణి సమన్వయోక్తేః శ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయపాదసంగతయః।తథాహి। 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే' ఇత్యాదివాక్యం విషయః । తత్కిం బ్రహ్మణో లక్షణం వక్తి న వేతి సందేహః । తత్ర పూర్వపక్షే బ్రహ్మస్వరూపాసిద్ధ్యా ముక్త్యసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి భేదః । యద్యప్యాక్షేపసంగతౌ పూర్వాధికరణఫలమేవ ఫలమితి కృత్వా పృథఙ్న వక్తవ్యం ।తదుక్తం, 'ఆక్షేపే చాపవాదే చ ప్రాప్త్యాం లక్షణకర్మణి । ప్రయోజనం న వక్తవ్యం యచ్చ కృత్వా ప్రవర్తత' ఇతి ॥ తథాపి స్పష్టార్థముక్తమితి మంతవ్యం । యత్ర పూర్వాధికరణసిద్ధాంతేన పూర్వపక్షః తత్రాపవాదికీ సంగతిః। ప్రాప్తిస్తదర్థా చింతా। తత్ర న వక్తీతి ప్రాప్తం । జన్మాదేర్జగద్ధర్మత్వేన బ్రహ్మలక్షణత్వాయోగాత్ । న చ జగదుపాదానత్వే సతి కర్తృత్వం లక్షణమితి వాచ్యం । కర్తురుపాదానత్వే దృష్టాంతాభావేనానుమానాప్రవృత్తేః । న చ శ్రుతస్య బ్రహ్మణః శ్రుత్యైవ లక్షణసిద్ధేః కిమనుమానేనేతి వాచ్యం । అనుమానస్య శ్రుత్యనుగ్రాహకత్వేన తదభావే తద్విరోధే వా శ్రుత్యర్థాసిద్ధేః । న చ జగత్కర్తృత్వముపాదానత్వం వా ప్రత్యేకం లక్షణమస్త్వితి వాచ్యం । కర్తృమాత్రస్యోపాదానాద్భిన్నస్య బ్రహ్మత్వాయోగాత్ । వస్తుతః పరి

బ్రహ్మ జిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుక్తం । కింలక్షణకం పునస్తద్బ్రహ్మ? ఇత్యత ఆహ భగవాన్ సూత్రకారః॥

సూ॥ జన్మాద్యస్య యత ఇతి॥ ౨॥

జన్మోత్పత్తిరాదిరస్యేతి తద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః జన్మస్థితిభంగం సమాసార్థః । జన్మనశ్చాదిత్వం శ్రుతినిర్దేశాపేక్షం వస్తువృత్తాపేక్షం చ। శ్రుతినిర్దేశస్తావత్, 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే' ఇతి । అస్మిన్ వాక్యే జన్మస్థితిప్రలయానాం క్రమదర్శనాత్ । వస్తువృత్తమపి, జన్మనా లబ్ధసత్తాకస్య ధర్మిణః

చ్ఛేదాదితి ప్రాప్తే పురుషాభ్యూహమాత్రస్యానుమానస్యాప్రతిష్ఠితస్యాతీంద్రియార్థే స్వాతంత్ర్యాయోగాత్ । అపౌరుషేయతయా నిర్దోషశ్రుత్యుక్తోభయకారణత్వస్య సుఖాదిదృష్టాంతేన సంభావయితుం శక్యత్వాత్ । తదేవ లక్షణమితి సిద్ధాంతయతి॥ జన్మాద్యస్య యత ఇతి॥ అత్ర యద్యపి జగజ్జన్మస్థితిలయకారణత్వం లక్షణం ప్రతిపాద్యతే తథాప్యగ్రే 'ప్రకృతిశ్చ' ఇత్యధికరణే తత్కారణత్వం న కర్తృత్వమాత్రం కింతు కర్తృత్వోపాదానత్వోభయరూపమితి వక్ష్యమాణం సిద్ధవత్కృత్యోభయకారణత్వం లక్షణమిత్యుచ్యత ఇతి న పౌనరుక్త్యం । నను జిజ్ఞాస్యనిర్గుణబ్రహ్మణః కారణత్వం కథం లక్షణమితి చేత్ । ఉచ్యతే । యథా రజతం శుక్తేర్లక్షణం యద్రజతం సా శుక్తిరితి, తథా యజ్జగత్కారణం తద్బ్రహ్మేతి కల్పితం కారణత్వం తటస్థం సదేవ బ్రహ్మణో లక్షణమిత్యనవద్యం । సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ జన్మేత్యాదినా ॥ బహువ్రీహౌ పదార్థాస్సర్వే వాక్యార్థస్యాన్యపదార్థస్య విశేషణాని యథా చిత్రగోర్దేవదత్తస్య చిత్రా గావః తద్వదత్రాపి జన్మాదీతి నపుంసకైకవచనద్యోతితస్య సమాహారస్య జన్మస్థితిభంగస్య జన్మ విశేషణం, తథా చ జన్మనస్సమాసార్థైకదేశస్య గుణత్వేన సంవిజ్ఞానం యస్మిన్ బహువ్రీహౌ స తద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహిరిత్యర్థః। తత్ర యజ్జన్మకారణం తద్బ్రహ్మేతి బ్రహ్మత్వవిధానమయుక్తం స్థితిలయకారణాద్భిన్నత్వేన జ్ఞాతే బ్రహ్మత్వస్య జ్ఞాతుమశక్యత్వాత్ । అతో జన్మస్థితిభంగైర్నిరూపితాని త్రీణి కారణత్వాని మిళితాన్యేవ లక్షణమితి మత్వా సూత్రే సమాహారో ద్యోతిత ఇతి ధ్యేయం । నన్వాదిత్వం జన్మనః కథం జ్ఞాతవ్యం సంసారస్యానాదిత్వాదిత్యత ఆహ ॥ జన్మనశ్చేతి ॥ మూలశ్రుత్యా వస్తుగత్యా చాదిత్వం జ్ఞాత్వా తదపేక్ష్య సూత్రకృతా జన్మన ఆదిత్వముక్తమిత్యర్థః । ఇదమః ప్రత్యక్షార్థమాత్రవాచిత్వమాశంక్యోపస్థితసర్వకార్యవాచిత్వమాహ ॥ అస్యేతీతి ॥

వియదాది జగతోనిత్యత్వాన్న జన్మాది సంబంధ ఇత్యత ఆహ ॥ షష్ఠీతి ॥ వియదాది మహాభూతానాం జన్మాదిసంబంధో వక్ష్యత ఇతి భావః । నను జగతో జన్మాదేర్వా బ్రహ్మసంబంధాభావాన్న లక్షణత్వ మిత్యాశంక్య తత్కారణత్వం లక్షణమితి పంచమ్యర్థమాహ ॥ యత ఇతీతి ॥ యచ్ఛబ్దేన సత్యం జ్ఞానమనంతమానందరూపం వస్తూచ్యతే । ‘ఆనందాద్ధ్యేవే’తి నిర్దిష్టత్వాత్ । తథా చ స్వరూపలక్షణసిద్ధిరితి మంతవ్యం । పదార్థముక్త్వా పూర్వసూత్రస్థ బ్రహ్మపదానుషంగేణ తచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ చ సూత్రవాక్యార్థమాహ ॥ అస్యేత్యాదినా ॥ కారణస్య సర్వజ్ఞత్వాదిసంభావనార్థాని జగతో విశేషణాని । యథా కుంభకారః ప్రథమం కుంభశబ్దాభేదేన వికల్పితం పృథుబుధ్నోదరాకారస్వరూపం బుద్ధావాలిఖ్య తదాత్మనా కుంభం వ్యాకరోతి బహిః ప్రకటయతి, తథా పరమకారణమపి స్వాపేక్షితం నామరూపాత్మనా వ్యాకరోతీత్యనుమీయత ఇతి మత్వాహ ॥ నామరూపాభ్యామితి ॥ ఇత్థంభావే తృతీయా । ఆద్యకార్యం చేతనజన్యం కార్యత్వాత్ కుంభవదితి ప్రధానశూన్యయోర్నిరాస ఇతి భావః । హిరణ్యగర్భాది జీవజన్యత్వం నిరస్యతి ॥ అనేకేతి ॥ శ్రాద్ధవైశ్వానరేష్ట్యా వా పితాపుత్రయోః కర్తృభోక్త్రోర్భేదాత్పృథగుక్తిః । ‘యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం’ ‘సర్వ ఏత ఆత్మనో వ్యుచ్చరంతీ’తి శ్రుత్యా స్థూలసూక్ష్మదేహోపాధిద్వారా జీవానాం కార్యత్వేన జగన్మధ్యపాతిత్వాన్న జగత్కారణత్వ మిత్యర్థః । కారణస్య సర్వజ్ఞత్వం సంభావయతి ॥ ప్రతి నియ తేతి ॥ ప్రతినియతాని వ్యవస్థితాని దేశకాలనిమిత్తాని యేషాం క్రియాఫలానాం తదాశ్రయస్యేత్యర్థః । స్వర్గస్య క్రియాఫలస్య మేరుపృష్ఠం దేశః । దేహపాతాదూర్ధ్వం కాల ఉత్తరాయణమరణాదినిమిత్తం ప్రతినియతం । ఏవం రాజసేవాఫలగ్రామాదేర్దేశాదివ్యవస్థా జ్ఞేయా । తథా చ యథా సేవాఫలం దేశాద్యభిజ్ఞదాతృకం తథా

స్థితిప్రళయసంభవాత్ । అస్యేతి ప్రత్యక్షాదిసన్నిధాపితస్య ధర్మిణ ఇదమా నిర్దేశః । షష్ఠీ జన్మాదిధర్మసంబంధార్థా । యత ఇతి కారణనిర్దేశః । అస్య జగతో నామరూపాభ్యాం వ్యాకృతస్యానేకకర్తృభోక్తృసంయుక్తస్య ప్రతినియతదేశకాలనిమిత్త క్రియాఫలాశ్రయస్య మనసాప్యచింత్యరచనారూపస్య జన్మస్థితిభంగం యతస్సర్వజ్ఞాత్సర్వశక్తేః కారణాద్భవతి తద్బ్రహ్మేతి వాక్యశేషః । అన్యేషామపి భావవికారాణాం త్రిష్వేవాంతర్భావ ఇతి జన్మస్థితినాశానామిహ గ్రహణం । యాస్కపరిపఠితానాంతు ‘జాయతేఽస్తీ’త్యాదీనాం గ్రహణే తేషాం జగతః స్థితికాలే సంభావ్యమానత్వాన్మూలకారణాదుత్పత్తిస్థితినాశా జగతో న గృహీతాస్స్యురిత్యాశంక్యేత తన్మాశంకి ష్టేతి యోత్పత్తిః బ్రహ్మణః కారణాత్ తత్రైవ స్థితిః ప్రళయశ్చ తే గృహ్యంతే । న యథోక్తవిశేషణస్య జగతో యథోక్త విశేషణ మీశ్వరం ముక్త్వాఽన్యతః ప్ర

కర్మఫలం ఫలత్వాదితి సర్వజ్ఞత్వసిద్ధిరితి భావః । సర్వశక్తిత్వం సంభావయతి ॥ మ న సా పీ తి ॥ నన్వన్యేఽపి పరిణామాదయో భావవికారాస్సంతి తే కిమితి జన్మాదీత్యాదిపదేన న గృహ్యంతే తత్రాహ ॥ అన్యేషామపీతి ॥ వృద్ధిపరిణామయోర్జన్మని అపక్షయస్య నాశేఽన్తర్భావ ఇతి భావః । నను ‘దేహో జాయతే అస్తి వర్ధతే పరిణమతే అపక్షీయతే నశ్యతీ’తి యాస్కమునివాక్యమేతత్సూత్రమూలం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ యాస్కేతి ॥ యాస్కమునినా కిల మహాభూతానాముత్పన్నానాం స్థితికాలే భౌతికేషు ప్రత్యక్షేణ జన్మాదిషట్కముపలభ్య నిరుక్తవాక్యం చ కారతస్మాన్మూలీకృత్య జన్మాదిషట్క కారణత్వం లక్షణం సూత్రార్థ ఇతి గ్రహణే సూత్రకృతా బ్రహ్మలక్షణం న సంగృహీతం కిం తు మహాభూతానాం లక్షణముక్తమితి శంకా స్యాత్ సా మా భూదితి యే శ్రుత్యుక్తా జన్మాదయ స్త ఏవ గృహ్యంత ఇత్యర్థః । యది నిరుక్తస్యాపి శ్రుతిర్మూలమితి మహాభూతజన్మాదికమర్థః స్తర్హి సా శ్రుతిరేవ సూత్రస్య మూలమస్తు కిమంతర్గడునా నిరుక్తేనేతి భావః । యది జగతో బ్రహ్మాతిరిక్తం కారణం స్యాత్తదా బ్రహ్మలక్షణస్య తత్రాతివ్యాప్త్యాదిదోషస్స్యాత్, అత స్తన్నిరాసాయ లక్షణసూత్రేణ బ్రహ్మ వినా జగజ్జన్మాదికం న సంభవతి కారణాంతరాసంభవాదితి యుక్తిస్సూత్రితా, సా తర్కపాదే విస్తరేణ వక్ష్యతే । అధునా సంక్షేపేణ తాం దర్శయతి ॥ న య థో క్తేత్యా దినా ॥ నామరూపాభ్యాం వ్యాకృతస్యేత్యాదీనాం చ చతుర్ణాం జగద్విశేషణానాం వ్యాఖ్యానావసరే ప్రధానశూన్యయోస్సంసారిణశ్చ నిరాసో దర్శితః । పరమాణూనామచేతనానాం స్వతః ప్రవృత్త్య

భోగ్యాజ్జీవాస్త్వసర్వజ్ఞాన శూన్యత్వనియమేనానుమానాత్ సర్వజ్ఞేశ్వరాసిద్ధౌ తేషాం ప్రేరకాభావాజ్జగదారంభకత్వాసంభవ ఇతి భావః। స్వభావాదేవవిచిత్రంజగదితిలోకాయతికస్తంప్రత్యాహ ॥ నచేతి ॥ జగతఉత్పత్త్యాదిసంభావయితుంనశక్యమిత్యన్వయః । కింస్వభావ ఏవస్వస్య హేతురితిస్వభావఉతకారణానపేక్షత్వం ? నాద్యః,ఆత్మాశ్రయాత్। ద్వితీయం దూషయత్యాహ ॥ విశిష్టేతి ॥ విశిష్టాన్యసాధారణాని దేశకాలనిమిత్తాని తేషాంకార్యార్థిభిరుపాదీయమానత్వాత్ కార్యస్య కారణానపేక్షత్వంనయుక్తమిత్యర్థః । అనపేక్షత్వే ధాన్యార్థినాం భూవిశేషే వర్షాదికాలే బీజాదినిమిత్తే చ ప్రవృత్తిర్నస్యాదితిభావః । పూర్వోక్తసర్వజ్ఞత్వాదివిశేషణకమీశ్వరం ముక్త్వా జగతఉత్పత్త్యాదికం నసంభవతీతి భాష్యేణకర్తారంవినాకార్యంనాస్తీతివ్యతిరేకఉక్తః। తేన ‘యత్కార్యంతత్సకర్తృక’మితివ్యాప్తిర్జ్ఞాయతే। వీత ఏవ వ్యాప్తిజ్ఞానం జగతిపక్షేకర్తారంసాధయత్ సర్వజ్ఞేశ్వరంసాధయతి కింశ్రుత్యేతితార్కికాణాంభ్రాంతిముపన్యస్యతి । ఏతదేవేతి ॥ ఏతదనుమానమేవసాధనంనశ్రుతిరితిమన్యంతఇతియోజనా । అథవావీతద్వ్యాప్తిజ్ఞానమేవశ్రుత్యనుగ్రాహకయుక్తిమాత్రత్వేనాస్మత్సమ్మతంసదనుమానంస్వతంత్రమితిమన్యంతఇత్యర్థః । సర్వజ్ఞత్వమాదిశబ్దార్థః । యద్వావ్యాప్తిజ్ఞానసహకృతమేతల్లక్షణమేవానుమానమన్యంతఇత్యర్థః। తత్రాయంవిభాగః। వ్యాప్తిజ్ఞానాజ్జగతఃకర్తృత్వాస్తిత్వసిద్ధిః, పశ్చాత్సకర్తాసర్వజ్ఞః జగత్కారణత్వాత్ వ్యతిరేకేణకులాలాదివదితిసర్వజ్ఞత్వసిద్ధిః, ‘లక్షణా’దిత్యాద్యనుమానస్యాభాసత్వంసూచితం। తథాహి।అంకురాదౌతావజ్జీవఃకర్తానభవతిజీవాద్భిన్నస్యఘటవదచేతనత్వనియమాదన్యఃకర్తానాస్త్యేవేతివ్యతిరేకనిశ్చయాత్, ‘యత్కార్యంతత్సకర్తృక’మితివ్యాప్తిజ్ఞానాసిద్ధిః। ల

ధానాదచేతనాదణుభ్యోవాభావాద్వా సంసారిణోవోత్పత్త్యాదిసంభావయితుంశక్యం, నచస్వభావతః,విశిష్టదేశకాలనిమిత్తానామిహోపాదానాత్। ఏతదేవానుమానంసంసారివ్యతిరిక్తేశ్వరాస్తిత్వాదిసాధనమీశ్వరకారణవాదినోమన్యంతే। నన్విహాపితదేవోపన్యస్తంజన్మాదిసూత్రే, న, వేదాంతవాక్యకుసుమగ్రథనార్థత్వాత్సూత్రాణాం । వేదాంతవాక్యానిహిసూత్రైరుదాహృత్యవిచార్యంతే । వాక్యార్థవిచారణాధ్యవసాననిర్వృత్తా హిబ్రహ్మావగతిర్నానుమానాదిప్రమాణాంతరనిర్వృత్తా । సత్సువేదాంతవాక్యేషుజగతో జన్మాదికారణవాదిషుతదర్థగ్రహణదార్ఢ్యాయానుమానమపి వేదాంతవాక్యావిరోధిప్రమాణంభవన్ననివార్యతేశ్రుత్యైవచతర్కస్యాప్యభ్యుపేతత్వాత్ । తథాహి,‘శ్రోతవ్యోమంత

శ్చవలింగకానుమానేతుబాధః, అశరీరస్యజన్యజ్ఞానాయోగాత్ , ‘యజ్జ్ఞానంతన్మనోజన్య’మితివ్యాప్తివిరోధేననిత్యజ్ఞానాసిద్ధేర్జ్ఞానాభావనిశ్చయాత్ , తస్మాదతీంద్రియార్థేశ్రుతిరేవశరణం। శ్రుత్యర్థసంభావనార్థత్వేనానుమానం యుక్తిమాత్రంనస్వతంత్రమితిభావః । నన్విదమయుక్తం,శ్రుతేరనుమానాంతర్భావమభిప్రేత్య భవదీయసూత్రకృతానుమానస్యైవోపన్యస్తత్వాదితినైశేషికశ్శంకతే॥ నన్వితి ॥ అతో‘మన్యంత’ఇత్యనుమానస్యాభాసత్వోక్తిరయుక్తేతిభావః శ్రుతిశ్రుతీనాంస్వతంత్రమానత్వంనస్యాత్తర్హి ‘తత్తుసమన్వయా’దిత్యాదినాతాసాం తాత్పర్యంసూత్రకృన్నవిచారయేత్, తస్మాదుత్తరసూత్రాణాంశ్రుతివిచారార్థత్వాజ్జన్మాదిసూత్రేఽపిశ్రుతిరేవస్వాతంత్ర్యేణవిచార్యతేనానుమానమితిపరిహరతి॥ నేతి॥ కించముముక్షోర్బ్రహ్మావగతిరభీష్టాయదర్థమస్యశాస్త్రస్యారంభః,సాచనానుమానాత్, ‘తంత్వౌపనిషద’మితిశ్రుతేః, అతోనానుమానంవిచార్యమిత్యాహ ॥ వాక్యార్థేతి ॥ వాక్యస్యతదర్థస్యచవిచారాద్యదధ్యవసానంతాత్పర్యనిశ్చయఃప్రమేయసంభవనిశ్చయశ్చ తేనజాతాబ్రహ్మావగతిర్ముక్తయేభవతీత్యర్థః। సంభవోబాధాభావః। ననుకిమనుమానమనపేక్షితమేవనేత్యాహ ॥ సత్స్వితి॥ విమతమభిన్ననిమిత్తోపాదానకంవిమతంచేతనప్రకృతికంకార్యత్వాత్ సుఖాదివదిత్యనుమానంశ్రుత్యర్థదార్ఢ్యాయాపేక్షితమిత్యర్థః । దార్ఢ్యంసంశయవిపర్యాసనివృత్తిః । ‘మంతవ్య’ఇతిశ్రుత్యర్థస్తర్కేణ సంభావనీయఇత్యర్థః । యథాకశ్చిద్గంధారదేశేభ్యశ్చోరైరన్యత్రారణ్యేబద్ధనేత్రఏవత్యక్తః కేనచిన్ముక్తబంధస్తదుక్తమార్గగ్రహణసమర్థః పండితః స్వయంతర్కకుశలో మేధావీస్వదేశానేవప్రాప్నుయాత్, ఏ

వమేవేహావిద్యాకామాదిభిస్స్వరూపానందాత్ ప్రచ్యావ్యాస్మిన్నరణ్యే సంసారే క్షిప్తః కేనచిద్దయాపరవశేనాచార్యేణ ‘ నాసి త్వం సంసారీ’ కింతు ‘ తత్త్వమసీ’ త్యుపదిష్టస్వరూపః స్వయం తర్కకుశలశ్చేత్ ‘ స్వరూపం జానీయా’ న్నాన్యథేతి శ్రుతిః స్వస్య పురుషమతిరూపతర్కాపేక్షాం దర్శయతీత్యాహ ॥ పండిత ఇతి॥ ఆత్మనః శ్రుతేరిత్యర్థః। నను బ్రహ్మణో మననాద్యపేక్షా న యుక్తా వేదార్థత్వాద్ధర్మవత్ కింతు శ్రుతిలింగవాక్యాదయ ఏవాపేక్షితా ఇత్యత ఆహ ॥ నేతి॥ జిజ్ఞాస్యే ధర్మ ఇవ జిజ్ఞాస్యే బ్రహ్మణీతి వ్యాఖ్యేయం । అనుభవో బ్రహ్మసాక్షాత్కారః। శ్యోపిద్వదనుభవః। ఆదిపదాన్మననిదిధ్యాసనయోః పరిగ్రహః । తత్ర హేతుమాహ ॥ అనుభవేతి ॥ ముక్త్యర్థం బ్రహ్మజ్ఞానస్య శాబ్దస్య సాక్షాత్కారావసానత్వాపేక్షణాత్ ప్రత్యగ్భూతసిద్ధబ్రహ్మగోచరత్వేన సాక్షాత్కారఫలకత్వసంభవాత్తదర్థం మననాద్యపేక్షా యుక్తా । ధర్మే తు నిత్యపరోక్షే సాధ్యే సాక్షాత్కారస్యానపేక్షితత్వాదసంభవాచ్చ శ్రుత్యా నిర్ణయమాత్రమనుష్ఠానాయాపేక్షితం । లింగాదయస్తు శ్రుత్యంతర్భూతా ఏవ శ్రుతిద్వారా నిర్ణయోపయోగిత్వేనాపేక్ష్యంతే న మననాదయః, అనుపయోగాదిత్యర్థః । నిరపేక్షశ్శబ్దశ్శ్రుతిః । శబ్దస్యార్థప్రకాశనసామర్థ్యం లింగం । పదానాం యోగ్యేతరపదాకాంక్షం వాక్యం । అంగవాక్యసాపేక్షం ప్రధానవాక్యం ప్రకరణం । క్రమపఠితానామర్థానాం క్రమపఠితైర్యథాక్రమం సంబంధస్స్థానం । యథా ఐంద్రాగ్న్యాదయ ఇష్టయో దశ క్రమేణ పఠితాః, దశ మంత్రాశ్చ ‘ ఇంద్రాగ్నీ రోచనాదివ’ ఇత్యాద్యాః, తత్ర ప్రథమేష్టౌ ప్రథమమంత్రస్య వినియోగ ఇత్యాద్యూహనీయం । సంజ్ఞాసామ్యం సమాఖ్యా । యథాధ్వర్యవ సంజ్ఞకానాం మం

> వ్యో నిదిధ్యాసితవ్య’ ఇతి హి శ్రుతిః, ‘ పండితో మేధావీ గంధారానేవోపసంపద్యేతైవమేవేహాచార్యవాన్ పురుషో వేదే’ తి చ పురుషబుద్ధిసాహాయ్యమాత్మనో దర్శయతి । న ధర్మజిజ్ఞాసాయామివ శ్రుత్యాదయ ఏవ ప్రమాణం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాం కింతు శ్రుత్యాదయోఽనుభవాదయశ్చ యథాసంభవమిహ ప్రమాణం, అనుభవావసానత్వాత్ భూతవస్తువిషయత్వాచ్చ । బ్రహ్మవిజ్ఞానస్య కర్తవ్యే హి విషయే నానుభవాపేక్షాస్తీతి శ్రుత్యాదీనామేవ ప్రామాణ్యం స్యాత్పురుషాధీనాత్మలాభత్వాచ్చ కర్తవ్యస్య । కర్తుమకర్తుమన్యథా వా కర్తుం శక్యం లౌకికం వైదికం చ కర్మ। యథాఽశ్వేన గచ్ఛతి పద్భ్యామన్యథా వా న గచ్ఛతీతి, తథా ‘ అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతీ’ ‘ ఉదితే జుహోతి’ ‘ అనుదితే జుహోతీ’ తి విధిప్రతిషేధాశ్చాత్రార్థవంతస్స్యుః వికల్పోత్సర్గాపవాదాశ్చ । న తు వస్త్వేవం నైవమస్తి నాస్తీతి వా వికల్ప్య

త్రా ణామాధ్వర్యవసంజ్ఞకే కర్మణి వినియోగ ఇతి వివేకః, ఏవం తావద్బ్రహ్మని మననాద్యపేక్షం వేదార్థత్వాత్ ధర్మవదిత్యనుమానే సాధ్యత్వేన ధర్మస్యానుభవాయోగ్యత్వం, అనపేక్షితానుభవత్వం చోపాధిరిత్యుక్తం, ఉపాధివ్యతిరేకాద్బ్రహ్మణి మననాద్యపేక్షత్వం చోక్తం । తత్ర యది వేదార్థత్వమాత్రేణ బ్రహ్మణో ధర్మేణ సామ్యం త్వయోచ్యేత తర్హి కృతిసాధ్యత్వ విధినిషేధవికల్పోత్సర్గాపవాదాశ్చ బ్రహ్మణి ధర్మవత్ స్యురితి । విపక్షే బాధకమాహ ॥ పురుషేత్యాదినా॥ పురుషకృత్యధీనాత్మలాభ ఉత్పత్తిర్యస్య తద్భావాచ్చ ధర్మే శ్రుత్యాదీనామేవ ప్రామాణ్యమిత్యన్వయః । ధర్మస్య సాధ్యత్వం లౌకికకర్మదృష్టాంతేన స్ఫుటయతి ॥కర్తుమితి॥ లౌకికవదిత్యర్థః। దృష్టాంతం స్ఫుటయతి ॥ యథేతి॥ దార్ష్టాంతికమాహ ॥ తథేతి ॥ తద్ధర్మస్య కర్తుమకర్తుం శక్యత్వముక్త్వా అన్యథా కర్తుం శక్యత్వమాహ ।ఉదిత ఇతి ॥ ధర్మస్య సాధ్యత్వముపపాద్య తత్ర విధ్యాదియోగ్యతామాహ ॥విధీతి॥ విధిప్రతిషేధాశ్చ వికల్పాదయశ్చ ధర్మే సాధ్యేఽర్థే యేఽర్థవంతః సావకాశా భవంతి తే బ్రహ్మణ్యపి స్యురిత్యర్థః । ‘ యజేత’ ‘ న సురాం పిబే’ దిత్యాదయో విధినిషేధాః ।‘ వ్రీహిభిర్యవైర్వా యజేతే’ తి సంభావితో వికల్పః గ్రహణాగ్రహణయోరైచ్ఛికః ఉదితానుదితహోమయోర్వ్యవస్థితవికల్పః । ‘ న హింస్యా’ దిత్యుత్సర్గః । ‘ అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేతే’ త్యపవాదః । తథా ‘ ఆహవనీయే జుహోతీ’ త్యుత్సర్గః। ‘ అశ్వస్య పదే పదే జుహోతీ’ త్యపవాద ఇతి వివేకః । ఏతే బ్రహ్మణి స్యురిత్యతోఽతిప్రసక్తిం వారయతి ॥ న త్విత్యాదినా భూతవస్తువిషయత్వాదిత్యంతేన॥ ఇదం వస్త్వేవం నైవం ఘటః పటో వేతి ప్రకారవికల్పః । అస్తి నాస్తి వేతి సత్తాస్వరూపవికల్పః । నను వస్తున్యప్యా

త్మాదౌ వాదినామస్తి నాస్తీత్యాదివికల్పాదృశ్యంతేఽత ఆహ ॥ వికల్పనాస్త్వితి ॥ అస్తీత్యాదికోటిస్మరణం పురుషబుద్ధి
స్తన్మూలా మనస్స్పందితమాత్రాస్సంశయవిపర్యయవికల్పా నప్రమారూపా ఇత్యక్షరార్థః। అయంభావః ధర్మో హి యథా
యథాజ్ఞాయతే తథా తథా కర్తుం శక్యత ఇతి యథాశాస్త్రం పురుషబుద్ధ్యపేక్షా వికల్పాస్సర్వే ప్రమారూపా ఏవ భవంతి,
తత్సామ్యే బ్రహ్మణ్యపి సర్వే వికల్పా యథార్థాస్స్యురితి । తత్రాప్యేమితి వదంతం ప్రత్యాహ ॥ నేతి ॥ యది సిద్ధవస్తుజ్ఞానమ
పి సాధ్యజ్ఞానవత్ పురుషబుద్ధిమపేక్ష్య జాయేత తదా సిద్ధే వికల్పా యథార్థాస్స్యుః, నసిద్ధవస్తుజ్ఞానం పౌరుషం కింతర్హి ప్ర
మాణవస్తుజన్యం, తథా చ వస్తున ఏకరూపత్వాదేకమేవ జ్ఞానం ప్రమా, అన్యే వికల్పా అయథార్థా ఏవేత్యర్థః । అత్ర దృష్టాంత
మాహ॥ నహి స్థాణావితి॥ స్థాణురేవేత్యవధారణే సిద్ధే సర్వే వికల్పా యథార్థా న భవంతీత్యర్థః । తత్ర యద్వస్తుతంత్రం జ్ఞా
నం తద్యథార్థం యత్పురుషతంత్రం తన్మిథ్యేతి విభజతే॥ తత్రేతి ॥ స్థాణావిత్యర్థః । స్థాణావుక్తన్యాయం ఘటాదిష్వతిదిశ
తి ॥ ఏవమితి ॥ ప్రకృతమాహ ॥ తత్రైవం సతీతి ॥ సిద్ధేఽర్థే జ్ఞానప్రమాత్వస్య స్త్వాధీనత్వే సతి బ్రహ్మజ్ఞానమపి వస్తుజ
న్యమేవ యథార్థం న పురుషతంత్రం భూతార్థవిషయత్వాత్ స్థాణుజ్ఞానవదిత్యర్థః । అతస్సాధ్యేఽర్థే సర్వే వికల్పాః పుంతం
త్రా యథార్థా న సిద్ధేఽర్థ ఇతి వైలక్షణ్యాత్, న ధర్మసామ్యం బ్రహ్మణ ఇతి మననాద్యపేక్షా సిద్ధేతి భావః। నను తర్హి బ్రహ్మ
ప్రత్యక్షాదిగోచరం ధర్మవిలక్షణత్వాత్ ఘటాదివత్ । తథా చ జన్మాదిసూత్రే జగత్కారణానుమానం విచార్యం సిద్ధా
ర్థే తస్య మానత్వాన్న శ్రుతిః, సిద్ధార్థే తస్యామానత్వేన తద్విచారస్య నిష్ఫలత్వాదితి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ ప్రమాణాంతరవి

తే । వికల్పనాస్తు పురుషబుద్ధ్యపేక్షాః, న వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానం పురుషబుద్ధ్యపేక్షం, కింతర్హి వస్తుతం
త్రమేవ తత్ । నహి స్థాణావేకస్మిన్ స్థాణుర్వా పురుషోఽన్యో వేతి తత్త్వజ్ఞానం భవతి। తత్ర పురుషోఽన్యో వే
తి మిథ్యాజ్ఞానం స్థాణురేవేతి తత్త్వజ్ఞానం వస్తుతంత్రత్వాత్ । ఏవం భూతవస్తువిషయాణాం ప్రామాణ్యం వ
స్తుతంత్రం। తత్రైవం సతి బ్రహ్మజ్ఞానమపి వస్తుతంత్రమేవ భూతవస్తువిషయత్వాత్ ; నను భూతవస్తువిష
యత్వే బ్రహ్మణః ప్రమాణాంతరవిషయత్వమేవేతి వేదాంతవాక్యవిచారణానర్థికైవ ప్రాప్తా, న ; ఇంద్రి
యావిషయత్వే సంబంధాగ్రహణాత్ । స్వభావతో బహిర్విషయ విషయాణీంద్రియాణి న బ్రహ్మవిషయా
ణి। సతి హీంద్రియవిషయత్వే బ్రహ్మణ ఇదం బ్రహ్మణా సంబద్ధం కార్యమితి గృహ్యేత । కార్యమాత్రమేవ గృ
హ్యమాణం కిం బ్రహ్మణా సంబద్ధం కిమన్యేన కేనచిద్వా సంబద్ధమితి న శక్యం నిశ్చేతుం। తస్మాజ్జన్మాదిసూత్రం
నానుమానోపన్యాసార్థం, కింతర్హి వేదాంతవాక్యప్రదర్శనార్థం। కింపునస్తద్వేదాంతవాక్యం యత్సూత్రే

షయత్వమేవ ప్రాప్తమితి కృత్వా ప్రమాణాంతరస్యైవ విచారప్రాప్తావితి శేషః । అత్ర పూర్వపక్షీ ప్రష్టవ్యః, కిం యత్
కార్యం తద్బ్రహ్మజమిత్యనుమానం బ్రహ్మసాధకం కిం వా యత్కార్యం తత్సకారణమితి? నాద్యః, వ్యాప్త్యసిద్ధేరిత్యాహ॥
నేతి ॥ బ్రహ్మణ ఇంద్రియాగ్రాహ్యత్వాత్ ప్రత్యక్షేణ వ్యాప్తిగ్రహాయోగాన్న ప్రమాణాంతరవిషయత్వమిత్యర్థః । ఇం
ద్రియాగ్రాహ్యత్వం కుత ఇత్యత ఆహ ॥ స్వభావత ఇతి ॥ 'పరాంచి ఖాని వ్యతృణత్స్వయంభూ'రితి శ్రుతేః, బ్రహ్మణో
రూపాదిహీనత్వాచ్చేత్యర్థః ।ఇంద్రియాగ్రాహ్యత్వేఽపి వ్యాప్తిగ్రహః కిం న స్యాదత ఆహ ॥ సతి హీతి ॥ తన్నాస్తీతి శే
షః । ఇదం కార్యం బ్రహ్మజమితి వ్యాప్తిప్రత్యక్షం బ్రహ్మణోఽతీంద్రియత్వాన్న సంభవతీత్యర్థః । ద్వితీయే కారణసిద్ధావ
పి కారణస్య బ్రహ్మత్వం శ్రుతిం వినా జ్ఞాతుమశక్యమిత్యాహ ॥ కార్యమాత్రమితి ॥ సంబంధకృతం యస్మాత్, శ్రుతిమం
తరేణ జగత్కారణం బ్రహ్మేతి నిశ్చయలాభస్తస్మాత్ తల్లాభాయ శ్రుతిరేవ ప్రాధాన్యేన విచారణీయా, అనుమానం తూ
పాదానత్వాదిసామాన్యద్వారా మృదాదివద్బ్రహ్మణః స్వకార్యాత్మకత్వాది శ్రుతార్థసంభావనార్థం గుణతయా వి
చార్యమిత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఏతత్సూత్రస్య విషయవాక్యం పృచ్ఛతి ॥ కింపునరితి ॥ ఇహ బ్రహ్మణి లక్షణార్థత్వే
న విచారయితుమిష్టం వాక్యం కిమిత్యర్థః । అత్ర హి ప్రథమసూత్రే విశిష్టాధికారిణో బ్రహ్మవిచారం ప్రతిజ్ఞాయ బ్రహ్మజ్ఞా
తుకామస్య ద్వితీయసూత్రే లక్షణముచ్యతే , తథైవ శ్రుతావపి ముముక్షోర్బ్రహ్మజ్ఞాతుకామస్య జగత్కారణత్వోపల

ణానువాదేన బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యత ఇతి శ్రౌతార్థక్రమానుసారిత్వం సూత్రస్య దర్శయితుం సోపక్రమం వాక్యం పఠతి ॥ భృగురితి॥ అధీహి స్మారయ ఉపదిశేత్యర్థః । అత్ర యేనేత్యేకత్వం వివక్షితం, నానాత్వే బ్రహ్మత్వవిధానాయోగాత్ । యజ్జగత్కారణం తదేకం త్వవాంతరవాక్యం, యదేకం కారణం తద్బ్రహ్మేతి వా యత్కారణం తదేకం బ్రహ్మేతి వా మహావాక్యమితి భేదః, కిం తస్య స్వరూపలక్షణమిత్యాశంక్య వాక్యశేషాన్నిర్ణీతో యతశ్శబ్దార్థస్సత్యజ్ఞానానంద ఇత్యాహ ॥ తస్యేతి॥ ‘యస్సర్వజ్ఞః’ ‘తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే’ ‘విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మే’త్యాది శాఖాంతరీయవాక్యాన్యప్యస్య విషయ ఇత్యాహ ॥అన్యాన్యపీతి॥ ఏవంజాతీయకత్వమేవాహ॥నిత్యేతి॥ తదేవం సర్వాసు శాఖాసు లక్షణద్వయవాక్యాని జిజ్ఞాస్యే బ్రహ్మణి సమన్వితాని తద్ధియా ముక్తిరితి సిద్ధం॥౨॥ ... ... *

యస్య నిశ్వసితం వేదాః సర్వార్థజ్ఞానశక్తయః । శ్రీరామం సర్వవేత్తారం వేదవేద్యమహం భజే॥

వృత్తానువాదేన సంగతిం వదన్నుత్తరసూత్రమవతారయతి ॥ జగదితి ॥ చేతనస్య బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వోక్త్యా సర్వజ్ఞత్వమర్థాత్ప్రతిజ్ఞాతం సూత్రకృతా చేతనసృష్టేర్జ్ఞానపూర్వకత్వాత్ । తథా చ బ్రహ్మ సర్వజ్ఞం సర్వకారణత్వాత్, యో యత్కర్తా స తజ్జ్ఞః యథా కులాల ఇతి స్థితం, తదేవార్థికం సర్వజ్ఞత్వం ప్రధానాదినిరాసాయ వేదకర్తృత్వహేతునా ద్రఢయన్నాహేత్యర్థః । హేతుద్వయస్యైకార్థసాధకత్వాదేకవిషయత్వమవాంతరసంగతిః । యద్వా వేదస్య నిత్యత్వాద్బ్రహ్మణస్సర్వహేతుతా నాస్తీత్యాక్షేపసంగత్యా వేదహేతుత్వముచ్యతే ‘ అస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితం ’ భృగుర్వై వారుణిః వరుణం పితరముపససార అధీహి భగవో బ్రహ్మే’త్యుపక్రమ్యాహ, ‘ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవంతి యత్ప్రయంత్యభిసంవిశంతి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి’ । తస్య చ నిర్ణయవాక్యం ‘ ఆనందాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయంతే ఆనందేన జాతాని జీవంతి ఆనందం ప్రయంత్యభిసంవిశంతీతి’ । అన్యాన్యప్యేవంజాతీయకాని వాక్యాని నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావసర్వజ్ఞస్వరూపకారణవిషయాణ్యుదాహర్తవ్యాని॥ ... ... ॥౨॥

జగత్కారణత్వప్రదర్శనేన సర్వజ్ఞం బ్రహ్మేత్యుపక్షిప్తం తదేవ ద్రఢయన్నాహ॥

శాస్త్రయోనిత్వాదితి॥౩॥

మహత ఋగ్వేదాదేః శాస్త్రస్యానేకవిద్యాస్థానోపబృంహితస్య ప్రదీపవత్సర్వార్థావద్యోతినస్సర్వ

శ్వసితమేవైతద్యదృగ్వేదో యజుర్వేదస్సామవేదోఽథర్వాంగిరస’ ఇతి వాక్యం విషయః । తత్కిం వేదహేతుత్వేన బ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞత్వం సాధయతి ఉత న సాధయతీతి సందేహః; తత్ర వ్యాకరణాదివద్వేదస్య పౌరుషేయత్వే మూలప్రమాణసాపేక్షత్వేనాప్రామాణ్యాపాతాన్న సాధయతీతి పూర్వపక్షే జగత్కర్తుశ్చేతనత్వాసిద్ధిః ఫలం । సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిః । అస్య వేదాంతవాక్యస్యస్పష్టబ్రహ్మలింగస్య వేదకర్తరి సమన్వయోక్తేః శ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయపాదసంగతయః । ఏవమాపాదం శ్రుత్యాదిసంగతయ ఊహ్యాః । వేదే హి సర్వార్థప్రకాశనశక్తిరుపలభ్యతే, సా తదుపాదానబ్రహ్మగతశక్తిపూర్వికా తద్గతాఽప్రకాశనశక్తిత్వాత్ కార్యగతశక్తిత్వాద్వా ప్రదీపగతశక్తివదితి వేదోపాదానత్వేన బ్రహ్మణః స్వసంబద్ధాశేషార్థప్రకాశనసామర్థ్యరూపం సర్వసాక్షిత్వం సిద్ధ్యతి । యద్వా యథాఽధ్యేతారః పూర్వక్రమం జ్ఞాత్వా వేదం కుర్వంతి, తథా విచిత్రగుణమాయాసహాయోఽనావృతానంతస్వప్రకాశచిద్రూపః పరమేశ్వరః స్వకృతపూర్వకల్పీయక్రమసజాతీయక్రమవంతం వేదరాశిం తదర్థాంశ్చ యుగపజ్జానన్నేవ కరోతీతి న వేదస్య పౌరుషేయతా । యత్ర హ్యర్థజ్ఞానపూర్వకం వాక్యజ్ఞానం వాక్యసృష్టౌ కారణం తత్ర పౌరుషేయతా, అత్ర చ యౌగపద్యాన్న సా; అతో వేదకర్తా వేదమివ తదర్థమపి స్వసంబద్ధం సాంతరీయకతయా జానాతీతి సర్వజ్ఞ ఇతి సిద్ధాంతయతి ॥ శాస్త్రేతి ॥ శాస్త్రం ప్రతి హేతుత్వాద్బ్రహ్మ సర్వజ్ఞం సర్వకారణం చేతి సంగతిద్వయానుసారేణ సూత్రయోజనామభిప్రేత్య పదాని వ్యాచష్టే ॥మహత ఇతి॥ హేతోస్సర్వజ్ఞత్వసిద్ధయే వేదస్య విశేషణాని । తత్ర గ్రంథతోఽర్థతశ్చ మహత్త్వం, హితశాసనాచ్ఛాస్త్రత్వం । శాస్త్రశబ్దః శబ్ద

మాతోఽపలక్షణార్థ ఇతి మత్వాహ ॥ అనేకేతి ॥ ‘పురాణన్యాయమీమాంసా ధర్మశాస్త్రాణి శిక్షాకల్పవ్యాకరణనిరుక్తచ్ఛందోజ్యోతిషాణి షడంగానీ’తి దశవిద్యాస్థానాని వేదార్థజ్ఞానహేతవః తైరుపకృతస్యేత్యర్థః । అనేన మన్వాదిభిః పరిగృహీతత్వేన వేదస్య ప్రామాణ్యం సూచితం । బోధకత్వాదపి ప్రామాణ్యమిత్యాహ ॥ ప్రదీపవదితి ॥ సర్వార్థప్రకాశనశక్తిమత్త్వేఽప్యచేతనత్వాత్ సర్వజ్ఞకల్పత్వం యోనిరుపాదానం కర్తృ చ । నను సర్వజ్ఞస్య యోనిగుణః సర్వార్థజ్ఞానశక్తిమత్త్వం వేదస్య తదన్వితత్వేఽపి తద్యోనేస్సర్వజ్ఞత్వం కుత ఇత్యత ఆహ ॥ న హీతి ॥ ఉపాదానే తచ్ఛక్తిం వినా కార్యే తదయోగాద్వేదోపాదానస్య సర్వజ్ఞత్వం । అనుమానం తు పూర్వం దర్శితం । న చావిద్యాయాస్తదాపత్తిః । శక్తిమత్త్వేఽప్యచేతనత్వాదితి భావః । వేదః స్వవిషయాదధికార్థజ్ఞానవజ్జన్యః, ప్రమాణవాక్యత్వాత్, వ్యాకరణరామాయణాదివదిత్యనుమానాంతరం; తత్ర వ్యాప్తిమాహ ॥ యద్యదితి ॥ విస్తరః శబ్దాధిక్యం, అనేనార్థతోఽల్పత్వం వదన్ కర్తుర్జ్ఞానస్యార్థాధిక్యం సూచయతి; దృశ్యతే చార్థవాదాధిక్యం వేదే । అత్ర ప్రయోజనాయద్యచ్ఛాస్త్రం యస్మాదాప్తాత్ సంభవతి స తతశ్శాస్త్రాదధికార్థజ్ఞాన ఇతి ప్రసిద్ధం యథా శబ్దసాధుత్వాదిజ్ఞేయైకదేశోఽర్థో యస్య తదపి వ్యాకరణాది పాణిన్యాదేరధికార్థజ్ఞాత్సంభవతి । యద్యల్పార్థమపి శాస్త్రమధికార్థజ్ఞాత్ సంభవతి తదా ‘అస్య మహత’ ఇత్యాదిశ్రుతేర్యస్మాన్మహతోఽపరిచ్ఛిన్నాద్భూతాత్ సత్యాద్యోనేస్సకాశాదనేకశాఖేత్యాదివిశిష్టస్య వేదస్య పురుషనిశ్వాసవదప్రయత్నేనైవ సంభవః తస్య సర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిమత్త్వం చేతి కిము వక్తవ్యమితి, తత్ర వేదస్యాపౌరుషేయత్వశంకానిరాసార్థం శ్రుతి

జ్ఞకల్పస్య యోనిః కారణం బ్రహ్మ । న హీదృశస్య శాస్త్రస్య ఋగ్వేదాదిలక్షణస్య సర్వజ్ఞగుణాన్వితస్య సర్వజ్ఞాదన్యతస్సంభవోఽస్తి । యద్యద్విస్తరార్థం శాస్త్రం యస్మాత్పురుషవిశేషాత్సంభవతి, యథా వ్యాకరణాది పాణిన్యాదేర్జ్ఞేయైకదేశార్థమపి, స తతోఽప్యధికతరవిజ్ఞాన ఇతి ప్రసిద్ధం లోకే, కిము వక్తవ్యమనేకశాఖాభేదభిన్నస్య దేవతిర్యఙ్మనుష్యవర్ణాశ్రమాదిప్రవిభాగహేతోః ఋగ్వేదాద్యాఖ్యస్య సర్వజ్ఞానాకరస్యాప్రయత్నేనైవ లీలాన్యాయేన పురుషనిశ్వాసవద్యస్మాన్మహతో భూతాద్యోనేస్సంభవః ‘అస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేదో యజుర్వేదస్సామవేద’ ఇత్యాది శ్రుతేః తస్య మహతో భూతస్య నిరతిశయం సర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిమత్త్వం చేతి । అథవా యథోక్తమృగ్వేదాది శాస్త్రం యోనిః కారణం ప్రమాణమస్య బ్రహ్మణో యథావత్స్వరూపావగమే । శాస్త్రాదేవ ప్రమాణాజ్జగతో జన్మాదికారణం బ్రహ్మ

స్థనిశ్వసితపదార్థమాహ ॥ అప్రయత్నేనేతి ॥ ప్రమాణాంతరేణార్థజ్ఞానప్రయాసం వినా నిమేషాదిన్యాయేనేత్యర్థః । అత్రానుమానేన ‘యస్సర్వజ్ఞ’ ఇతి శ్రుత్యుక్తసర్వజ్ఞత్వధార్థ్యాయ పాణిన్యాదివద్వేదకర్తర్యధికార్థజ్ఞానసత్తామాత్రం సాధ్యతే న త్వర్థజ్ఞానస్య వేదహేతుత్వం, నిశ్వసితశ్రుతివిరోధాత్, వేదజ్ఞానమాత్రేణాధ్యేతృవద్వేదకర్తృత్వోపపత్తేశ్చ । ఇయాన్విశేషః, అధ్యేతా పరాపేక్షః, ఈశ్వరస్తు స్వకృతవేదానుపూర్వీం స్వయమేవ స్మృత్వా తథైవ కల్పాదౌ బ్రహ్మాదిష్వావిర్భావయన్ననావృతజ్ఞానత్వాదవర్జనీయతయా తదర్థమపి జానాతీతి సర్వజ్ఞ ఇత్యనవద్యం । అధునా బ్రహ్మణో లక్షణానంతరం ప్రమాణజిజ్ఞాసాయాం వర్ణకాంతరమాహ ॥ అథవేతి ॥ లక్షణప్రమాణయోర్బ్రహ్మనిర్ణయార్థత్వాదేకఫలకత్వం సంగతిః । ‘తం త్వౌపనిషదం పురుష’మితి శ్రుతిర్బ్రహ్మణో వేదైకవేద్యత్వం బ్రూతే న వేతి సంశయే, కార్యలింగేనైవ లాఘవాత్ కర్తురేకస్య సర్వజ్ఞస్య బ్రహ్మణస్సిద్ధేర్న బ్రూత ఇతి ప్రాప్తే వేదప్రమాణకత్వాత్ బ్రహ్మణో న ప్రమాణాంతరవేద్యత్వమితి సిద్ధాంతయతి ॥ శాస్త్రయోనిత్వాదితి ॥ తద్వ్యాచష్టే ॥ యథోక్తమితి ॥ సర్వత్ర పూర్వోత్తరపక్షయుక్తిద్వయం సంశయబీజం ద్రష్టవ్యం । అత్ర పూర్వపక్షేఽనుమానస్యైవ విచార్యతాసిద్ధిః ఫలం, సిద్ధాంతే తు వేదాంతానామితి భేదః । అనుమానాదినా బ్రహ్మసిద్ధిః పూర్వసూత్రే ప్రసంగాన్నిరస్తా । కించ విచిత్రప్రపంచస్య ప్రాసాదాదివదనేకకర్తృకతాబాధాన్న లాఘవావతారః । న చ సర్వజ్ఞత్వాత్ కర్తురేకత్వసంభవః, ఏకత్వజ్ఞానాత్ సర్వజ్ఞత్వజ్ఞానం తతస్తదిత్యన్యోన్యాశ్రయాదిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ శాస్త్రాదేవేతి ॥ కిం తచ్ఛాస్త్రమితి తత్రాహ ॥ శాస్త్రమితి ॥ పృథగారంభమా

క్షిపతి ॥ కిమర్థమితి ॥ యేన హేతునా దర్శితం తతః కిమర్థమిత్యర్థః । జన్మాదిలింగకానుమానస్య స్వాతంత్ర్యేణోపన్యాసశం
కానిరాసార్థం పృథక్సూత్రమిత్యాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ ❀ వేదాంతాస్సిద్ధబ్రహ్మపరా ఉత కార్యపరా ఇతి నిష్ఫలత్వ
సాపేక్షత్వయోః ప్రసంగాప్రసంగాభ్యాం సంశయే పూర్వసూత్రే ద్వితీయవర్ణకే నాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షమా
హ ॥ కథం పునరిత్యాదినా ॥ ' సదేవ సోమ్యే'త్యాదీనాం సర్వాత్మత్వాదిస్పష్టబ్రహ్మలింగానాం బ్రహ్మణి సమన్వయో
క్తేః శ్రుత్యాదిసంగతయః పూర్వపక్షే వేదాంతేషు ముముక్షుప్రవృత్త్యసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి వివేకః । కథమిత్యాక్షే
పే హేతుః ॥ యావతేతి ॥ యతో జైమినిసూత్రేణ శాస్త్రస్య వేదస్య క్రియాపరత్వం దర్శితమతోఽక్రియార్థత్వాద్వే
దాంతానామానర్థక్యం ఫలవదర్థశూన్యత్వం ప్రాప్తమిత్యన్వయః । సూత్రస్యాయమర్థః । ప్రథమసూత్రే తావద్వేదస్యా
ధ్యయనకారణకభావనావిధిభావ్యస్య ఫలవదర్థపరత్వముక్తం । ' చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మ' ఇతి ద్వితీయసూత్రే ధర్మైకా
ర్థ్యే చోదనాప్రమాణమితి వేదప్రామాణ్యస్య వ్యాపకం కార్యపరత్వమాస్థితం । తత్ర ' వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతే'త్యాద్య
ర్థవాదానాం ధర్మే ప్రామాణ్యమస్తి న వేతి సంశయే ఆమ్నాయప్రామాణ్యస్య క్రియార్థత్వేన వ్యాప్తత్వాదర్థవాదేషు ధ
ర్మస్యాప్రతీతేరక్రియార్థానాం తేషామానర్థక్యం నిష్ఫలార్థత్వం, న చాధ్యయనవిధ్యుపాత్తానాం నిష్ఫలే సిద్ధార్థే ప్రామా
ణ్యం యుక్తం, తస్మాదనిత్యమేతేషాం ప్రామాణ్యముచ్యతే । వ్యాపకాభావాద్వ్యాప్యం ప్రామాణ్యం నాస్త్యేవేతి యా
వత్ । ఏవం పూర్వపక్షేఽపి 'విధినా త్వేకవాక్యత్వాత్ స్తుత్యర్థేన విధీనాం స్యు'రితి సూత్రేణ సిద్ధాంతమాహ ॥ క్రియాపరత్వ

ధిగమ్యత ఇత్యభిప్రాయః । తచ్ఛాస్త్రముదాహృతం పూర్వసూత్రే 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయం
త' ఇత్యాది । కిమర్థం తర్హీదం సూత్రం యావతా పూర్వసూత్ర ఏవైవంజాతీయకం శాస్త్రముదాహరతా
శాస్త్రయోనిత్వం బ్రహ్మణో దర్శితం ? ఉచ్యతే । తత్ర సూత్రాక్షరేణ స్పష్టం శాస్త్రస్యానుపాదానా
జ్జగతో జన్మాదిసూత్రేణ కేవలమనుమానముపన్యస్తమిత్యాశంక్యేత, తామాశంకాం నివర్తయితుం సూ
త్రమిదం ప్రవవృతే ॥ శాస్త్రయోనిత్వాదితి ॥ కథం పునర్బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం ? ఉచ్యతే, యావ
తా 'ఆమ్నాయస్య క్రియార్థత్వాదానర్థక్యమతదర్థానా'మితి క్రియాపరత్వం శాస్త్రస్య ప్రదర్శితం, అతో
వేదాంతానామానర్థక్యమక్రియార్థత్వాత్, కర్తృదేవతాదిప్రకాశనార్థత్వేన వా క్రియావిధిశేషత్వం
ఉపాసనాదిక్రియాంతరవిధానార్థత్వం వా? నహి పరినిష్ఠితవస్తుస్వరూపప్రతిపాదనం సంభవతి ప్రత్య

మితి । అనిత్యమితి ప్రాప్తే దర్శితమిత్యర్థః । వాయుర్హి క్షిప్రగామినీ దేవతా తద్దేవతాకం కర్మ క్షిప్రమేవ ఫలం దాస్యతీత్యేవం
విధేయార్థానాం స్తుతిరూపార్థేన ద్వారేణ ' వాయవ్యగ్గ్ శ్వేతమాలభేతే'త్యాదివిధివాక్యైనైకవాక్యత్వాదర్థవాదాస్సఫ
లాస్స్యుః । స్తుతిలక్షణయా సఫలకార్యపరత్వాత్ ప్రమాణమర్థవాదా ఇతి యావత్ । నన్వధ్యయనవిధిగృహీతానాం వేదాం
తానామానర్థక్యం న యుక్తమిత్యత ఆహ ॥ కర్త్రితి ॥ న వయం వేదాంతానామానర్థక్యం సాధయామః కింతు లోకే సిద్ధస్య మా
నాంతరవేద్యత్వాన్నిష్ఫలత్వాచ్చ సిద్ధబ్రహ్మపరత్వే తేషాం మానాంతరసాపేక్షత్వనిష్ఫలత్వయోః ప్రసంగాదప్రా
మాణ్యాపాతాత్కార్యశేషకర్తృదేవతాఫలానాం ప్రకాశనద్వారా కార్యపరత్వం వక్తవ్యమితి బ్రూమః । తత్ర త్వంత
త్పదార్థవాక్యానాం కర్తృదేవతాస్తావకత్వం వివిదిషాదివాక్యానాం ఫలస్తావకత్వం । నను కర్మశేషమనారభ్య ప్రకరణాంత
రాధీతానాం వేదాంతానాం కథం తచ్ఛేషత్వం? మానాభావాదిత్యరుచ్యా పక్షాంతరమాహ ॥ ఉపాసనేతి ॥ మోక్షకామో
న బ్రహ్మాభేదమారోప్య 'అహం బ్రహ్మాస్మీ'త్యుపాసీతేత్యుపాసనావిధిః । ఆదిపదాచ్ఛ్రవణాదయః । తత్కార్యపరత్వం వా వ
క్తవ్యమిత్యర్థః । నను శ్రుతం బ్రహ్మ విహాయాశ్రుతకార్యపరత్వం కిమర్థం వక్తవ్యమిత్యత ఆహ ॥ నహీతి ॥ పరతస్సమంతాన్ని
శ్చయేన స్థితం పరినిష్ఠితం కృత్యనపేక్షం సిద్ధమితి యావత్ । తస్య ప్రతిపాదనమజ్ఞాతస్య వేదేన జ్ఞాపనం తన్న సంభవతి, మానా
న్తరయోగ్యేఽర్థే వాక్యస్య సంవాదే సత్యనువాదకత్వాత్ ' అగ్నిర్హిమస్య భేషజ'మితివాక్యవత్ విసంవాదే చాబోధక
త్వాదాదిత్యో యూపవదిత్యర్థః । సిద్ధో న వేదార్థః మానాంతరయోగ్యత్వాత్ ఘటవదిత్యుక్త్వా నిష్ఫలత్వాచ్చేత్యాహ ॥

తదితి ॥ సిద్ధజ్ఞాపనే హేయోపాదేయాగోచరే ఫలాభావాచ్చ తన్న సంభవతీత్యర్థః । ఫలం హి సుఖావాప్తిర్దుఃఖహానం చ । తచ్చ ప్రవృత్తినివృత్తిభ్యాం సాధ్యం । తే చోపాదేయస్య ప్రవృత్తిప్రయత్నకార్యస్య హేయస్య నివృత్తియత్నకార్యస్య జ్ఞానాభ్యాం జాయతే న సిద్ధజ్ఞానాదతి భావః । తర్హి సిద్ధబోధివేదవాదానాం సాఫల్యం కథమిత్యాశంక్యామ్నాయస్యేత్యాది సంగ్రహవాక్యం వివృణోతి॥ అతఏవేతి ॥ సిద్ధజ్ఞానాత్ఫలాభావాదేవేత్యర్థః । 'దేవైర్నిరుద్ధస్సోఽగ్నిరరోదీ'దితి వాక్యేఽశ్రుజత్వేన రజతస్య నిందాద్వారా 'బర్హిషి న దేయ'మితి సఫలనిషేధశేషత్వవద్వేదాంతానాం విధిశేషత్వం వాచ్యమిత్యర్థః । నను తేషాం మంత్రవత్స్వాతంత్ర్యమస్తు నార్థవాదవద్విధ్యేకవాక్యత్వమిత్యాశంక్య దృష్టాంతాసిద్ధిమాహ ॥ మంత్రాణాం చేతి ॥ ప్రమాణలక్షణేఽర్థవాదచింతానంతరం మంత్రేషు చింతా కృతా । 'ఇషే త్వే'తి మంత్రే ఛినద్మీత్యధ్యాహారాచ్ఛాఖాచ్ఛేదనక్రియాప్రతీతేరగ్నిర్మూర్ధేత్యాదౌ చ క్రియాసాధనదేవతాదేః ప్రతీతేః మంత్రాశ్శ్రుత్యాదిభిః క్రతౌ వినియుక్తాః తే చ కిముచ్చారణమాత్రేణాదృష్టం కుర్వంతః క్రతావుపకుర్వంతి ఉత దృష్టేనైవార్థస్మరణేనేతి సందేహే చింతాదినాప్యధ్యయనకాలావగతమంత్రార్థస్య స్మృతిసంభవాదదృష్టార్థా మంత్రా ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః 'అవిశిష్టస్తు వాక్యార్థ' ఇతి లోకవేదయోర్వాక్యార్థస్యావిశేషాన్మంత్రవాక్యానాం దృష్టేనైవ స్వార్థప్రకాశనేన క్రతూపకారకత్వసంభవాద్దృ

క్షాదివిషయత్వాత్పరినిష్ఠితవస్తునః । తత్ప్రతిపాదనే చ హేయోపాదేయరహితే పురుషార్థాభావాత్ । అతఏవ 'సోఽరోదీ'దిత్యాదీనామానర్థక్యం మా భూదితి 'విధినా త్వేకవాక్యత్వాత్ స్తుత్యర్థేన విధీనాం స్యు'రితి స్తావకత్వేనార్థవత్త్వముక్తం । అతఏవ మంత్రాణాం చ 'ఇషే త్వే'త్యాదీనాం క్రియాతత్సాధనాభిధాయకత్వేన కర్మసమవాయిత్వముక్తం అతో న క్వచిదపి వేదవాక్యానాం విధిసంస్పర్శమంతరేణార్థవత్తా దృష్టోపపన్నా వా । న చ పరినిష్ఠితే వస్తుస్వరూపే విధిస్సంభవతి, క్రియావిషయత్వాద్విధేః । తస్మాత్కర్మాపేక్షితకర్తృదేవతాదిస్వరూపప్రకాశనేన క్రియావిధిశేషత్వం వేదాంతానాం ॥ అథ ప్రకరణాంతరభయాన్నైతదభ్యుపగమ్యతే, తథాపి స్వవాక్యగతోపాసనాదికర్మపరత్వం, తస్మాన్న బ్రహ్మణశ్శాస్త్రయోనిత్వమితి ప్రాప్త ఇదముచ్యతే ॥ ... ... ❋

❋ తత్తు సమన్వయాత్ ॥౪॥ ❋

తుశబ్దః పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః । తద్బ్రహ్మ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి జగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణం వేదాంతశాస్త్రాదవగమ్యతే । కథం ? సమన్వయాత్ । సర్వేషు హి వేదాంతేషు వాక్యాని తాత్పర్యేణైతస్యార్థ

ష్టే సంభవత్యదృష్టకల్పనానుపపత్తేః ఫలవదనుష్ఠానాయాపేక్షితేన క్రియాతత్సాధనస్మరణేన మంత్రాణాం కర్మాంగత్వం 'మంత్రైరేవ మంత్రార్థః స్మర్తవ్య' ఇతి నియమస్త్వదృష్టార్థ ఇతి । తథా చార్థవాదానాం స్తుతిపదార్థద్వారా పదైకవాక్యత్వం విధిభిర్మంత్రాణాం తు వాక్యార్థజ్ఞానద్వారా తైర్వాక్యైకవాక్యత్వమితి విభాగః । నన్వస్తు కర్మప్రకరణస్థవాక్యానాం విధ్యేకవాక్యత్వం వేదాంతానాం తు సిద్ధే ప్రామాణ్యం కిం న స్యాదితి తత్రాహ ॥ నక్వచిదితి ॥ వేదాంతా విధ్యేకవాక్యత్వే నైవార్థవంతః సిద్ధార్థవేదత్వాన్మంత్రార్థవాదాదివదిత్యర్థః, అన్యత్రాదృష్టాఽపి వేదాంతేషు కల్ప్యతామితి తత్రాహ ॥ ఉపపన్నా వేతి ॥ నేత్యనుషంగః । సిద్ధే ఫలాభావస్యోక్తత్వాదితి భావః । తర్హి బ్రహ్మణ్యేవ స్వార్థో విధిః కల్ప్యతాం కృతం వేదాంతానాం విధ్యంతరశేషత్వేనేత్యత ఆహ ॥ నచేతి ॥ నను 'దధ్నా జుహోతీ'తి సిద్ధే దధ్ని విధిర్దృష్టస్తత్రాహ ॥ క్రియేతి ॥ దధ్నః క్రియాసాధనస్య ప్రయుజ్యమానతయా సాధ్యత్వాద్విధేయతా, నిష్క్రియబ్రహ్మణః కథమప్యసాధ్యత్వాన్న విధేయత్వమిత్యర్థః ॥ భాట్టమతముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ❋ స్వయమేవారుచిం వదన్ పక్షాంతరమాహ ॥ అథేతి ॥ సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే ॥ తుశబ్ద ఇతి ॥ తద్బ్రహ్మ వేదాంతప్రమాణకమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థే హేతుం పృచ్ఛతి ॥ కథమితి ॥ హేతుమాహ ॥ సమితి ॥ అన్వయస్తాత్పర్యవిషయత్వం, తస్మాదిత్యేవ హేతుః తాత్పర్యస్య సమ్యక్త్వమఖండార్థవిషయత్వం సూచయి

తుంసంపదం ప్రతిజ్ఞాంతర్గతమేవ, తథాచాఖండం బ్రహ్మ వేదాంతజప్రమావిషయః, వేదాంతతాత్పర్య విషయత్వాత్। యో యద్వాక్యతాత్పర్యవిషయస్స తద్వాక్యప్రమేయః, యథాకర్మవాక్యప్రమేయో ధర్మ ఇతి ప్రయోగః । వాక్యార్థస్యాఖండత్వమసంసృష్టత్వం, వాక్యస్యచాఖండార్థకత్వం, స్వపదోపస్థాపితా యే పదార్థాస్తేషాం యస్సంసర్గః తదగోచరప్రమాజనకత్వం । నచేదమప్రసిద్ధం । ప్రకృష్టప్రకాశశ్చంద్ర ఇత్యాదిలక్షణావాక్యానాం లోకే లక్షణయా చంద్రాదివ్యక్తిమాత్రప్రమాహేతుత్వాత్సర్వపదలక్షణాచావిరుద్ధా । సర్వైరర్థవాదపదైరేకస్యాస్తు స్తుతేర్లక్షణాంగీకారాత్తథా సత్యజ్ఞానాదిపదైరఖండం బ్రహ్మ భాతీతి న పక్షాసిద్ధిః । నాపి హేత్వసిద్ధిః । ఉపక్రమాదిలింగైర్వేదాంతానామద్వితీయాఖండబ్రహ్మణి తాత్పర్యనిశ్చయాత్తత్ర ఛాందోగ్యషష్ఠే ఉపక్రమం దర్శయతి ॥ సదేవేతి॥ ఉద్దాలకః పుత్రమువాచ, హే సోమ్య ప్రియదర్శన, ఇదం సర్వం జగదగ్రే ఉత్పత్తేః ప్రాక్కాలే సదబాధితం బ్రహ్మైవాసీత్ । ఏవకారేణ జగతః పృథక్సత్తా నిషిధ్యతే । సతస్సజాతీయవిజాతీయస్వగతభేదనిరాసార్థం 'ఏకమేవాద్వితీయ'మితి పదత్రయం । ఏవమద్వితీయం బ్రహ్మోపక్రమ్య 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వ'మిత్యుపసంహారతీతి ఉపక్రమోపసంహారైకరూప్యం తాత్పర్యలింగం, తథా 'తత్త్వమసీ'తి నవకృత్వోఽభ్యాసః । రూపాదిహీనాద్వితీయబ్రహ్మణో మానాంతరాయోగ్యత్వాదపూర్వత్వముక్తం, 'అత్రవావ కిల సత్సోమ్య న నిభాలయసే' ఇతి । సంఘాతే స్థితం ప్రత్యగ్బ్రహ్మ న జానాసీత్యర్థః । 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్యే' ఇతి బ్రహ్మజ్ఞానాత్ఫలముక్తం తస్య విదుషో యావత్కాలం దేహాన విమోక్ష్యతే తావదేవ దేహపాతపర్యంతో విలంబః । కథం దేహపాతానంతరం విద్వాన్ బ్రహ్మ సంపత్స్యతే విదేహకైవల్యమనుభవతీత్యర్థః । 'అనేన జీవేనాత్మ

> స్యప్రతిపాదకత్వేన సమనుగతాని 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయం, ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్, తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనంతరమబాహ్యమయమాత్మా బ్రహ్మ సర్వానుభూః బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తా'దిత్యాదీని । నచ తద్గతానాం పదానాం బ్రహ్మస్వరూపవిషయే నిశ్చితే సమన్వయేఽవగమ్యమానేఽర్థాంతరకల్పనాయుక్తా, శ్రుతహాన్యశ్రుతకల్పనాప్రసంగాత్ । నచ తేషాం కర్తృదేవతాదిస్వరూపప్రతిపాదనపరతాఽవసీయతే । 'తత్కేన కం పశ్యే'దిత్యాది క్రియాకారకఫలనిరాకరణశ్రుతేః । నచ పరినిష్ఠితవస్తుస్వరూపత్వేఽపి ప్రత్యక్షాదివిషయత్వం । 'తత్త్వమసీ'తి బ్రహ్మాత్మభావస్యశా

నానుప్రవిశ్యే'త్యాదిరద్వితీయజ్ఞానార్థోఽర్థవాదః । మృదాదిదృష్టాంతైః ప్రకృతివ్యతిరేకేణ వికారో నాస్తీత్యుపపత్తిరుక్తా । ఏవం షడ్విధాని తాత్పర్యలింగాని వ్యస్తాని సమస్తాని వా ప్రతివేదాంతం దృశ్యంత ఇత్యభిప్రేత్య తైత్తిరేయోపక్రమవాక్యం పఠతి ॥ 'ఆత్మా వా' ఇతి ॥ బృహదారణ్యకే మధుకాండోపసంహారవాక్యం సదాత్మనో నిర్విశేషత్వార్థమాహ ॥ తదేతదితి ॥ మాయాభిర్బహురూపం తద్బ్రహ్మ । ఏతదపరోక్షం । అపూర్వం కారణశూన్యం । అనపరం కార్యరహితం । అనంతరం జాత్యంతరం యస్య నాస్తీత్యనంతరం, ఏకరసమిత్యర్థః । అబాహ్యమద్వితీయం । తస్యాపరోక్షత్వముపపాదయతి ॥ అయమితి ॥ సర్వమనుభవతీతి సర్వానుభూః, చిన్మాత్రమిత్యర్థః । ఋగ్యజుస్సామవాక్యాన్యుక్త్వాఽథర్వణవాక్యమాహ ॥ బ్రహ్మైవేవమితి ॥ యత్పురస్తాత్పూర్వదిగ్వస్తుజాతమిదం బ్రహ్మైవావిదుషాం భాతి తదమృతం బ్రహ్మైవ వస్త్విత్యర్థః । ఆదిపదేన 'సత్యం జ్ఞానమనంత'మిత్యాదివాక్యాని గృహ్యంతే । నన్వస్తు బ్రహ్మణస్తాత్పర్యవిషయత్వం వేదాంతానాం కార్యమేవార్థః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ నచేతి ॥ వేదాంతానాం బ్రహ్మణి తాత్పర్యే నిశ్చీయమానే కార్యార్థత్వం న యుక్తం । 'యత్పరశ్శబ్దస్స శబ్దార్థ' ఇతి న్యాయాదిత్యర్థః । యదుక్తమర్థవాదన్యాయేన వేదాంతానాం కర్త్రాదిస్తావకత్వమితి తత్రాహ ॥ నచ తేషామితి ॥ తేషాం కర్మశేషస్తావకత్వం న భాతి కింతు జ్ఞానద్వారా కర్మతత్సాధననాశకత్వమేవ, తత్ర విద్యాకాలే 'కః కర్తా కేన కరణేన కం విషయం పశ్యే'దితి శ్రుతేరిత్యర్థః । అర్థవాదానాం తు స్వార్థే ఫలాభావాత్ స్తుతిలక్షణేతి భావః । యదుక్తం సిద్ధత్వేన మానాంతరవేద్యం బ్రహ్మ న వేదార్థ ఇతి తత్రాహ ॥ నచ పరీతి ॥ 'తత్త్వమసీ'తి శాస్త్రమంతరేణేతి సంబంధః । ధర్మో న వేదార్థస్సాధ్యత్వేన పాకవన్మానాంతరవేద్యత్వాత్ । యది వేదం వినా ధర్మస్యానిర్ణయాన్న మానాంతరవేద్యతా । త

చాబ్రహ్మణ్యపితుల్యం। యచ్చోక్తం నిష్ఫలత్వాత్ బ్రహ్మ న వేదార్థ ఇతి తదనూద్య పరిహరతి॥ యత్త్విత్యాదినా॥ రహితత్వాచ్ఛిన్నత్వాద్బ్రహ్మణ ఇతి శేషః। యదప్యుక్తం 'ఉపాసనాపరత్వం వేదాంతానా'మితి తత్ర కిం ప్రమాణం చాగ్న్యాదివాక్యానాముతస్వేషామితి? తత్రాద్యమంగీకరోతి॥ దేవతాదీతి॥ స్వేష్టత్వాదిగుణః ఫలం చాదిశబ్దార్థః। న ద్వితీయః, విధిశూన్యానాం 'సత్యం జ్ఞాన'మిత్యాదీనాం స్వార్థే ఫలవతాముపాసనాపరత్వకల్పనాయోగాత్। కించ తదర్థస్య బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వం జ్ఞానాత్ప్రాగూర్ధ్వం వా? ఆద్యే అస్త్యుపాసనవతః తన్నైష త్వేఽపి న ద్వితీయ ఇత్యాహ॥ న తు తథేతి॥ ప్రాగ్వదేవ దేవతాదివదిత్యర్థః। 'అహం బ్రహ్మాస్మీ'త్యేకత్వే జ్ఞాతే సతి హేయోపాదేయశూన్యతయా బ్రహ్మాత్మనః ఫలాభావాదుపాస్యోపాసకద్వైతజ్ఞానస్య సకారణస్య నాశాచ్చ నోపాసనాశేషత్వమిత్యాహ॥ ఏకత్వ ఇతి॥ ద్వైతజ్ఞానస్య సంస్కారబలాత్పునరుదయమవిధానమితి నేత్యాహ॥ న హీతి॥ దృఢస్యేతి శేషః। భ్రాంతిత్వాన్నిశ్చయో దార్ఢ్యం, సంస్కారోత్థం ద్వైతజ్ఞానం భ్రాంతిత్వేన నిశ్చితం న విధినిమిత్తమితి భావః। 'యేనే'త్యుపాసనాయాం కారణస్య సత్త్వేనేత్యర్థః। వేదప్రామాణ్యస్య వ్యాపకః క్రియార్థత్వమిత్యుక్తమనువదతి। యద్యపీతి। కర్మకాండ అర్థవాదానామిత్యర్థః। తథా చ వ్యాపకాభావాద్వేదాంతేషు వ్యాప్యాభావానుమానమితి భావః। వేదాంతాః న స్వార్థే మానం అక్రియార్థత్వాత్, 'సోఽరోదీ'దిత్యాదివదిత్యనుమానే సోపాధికత్వమాహ॥ తథాపీతి॥ అర్థవాదానాం నిష్ఫలస్వార్థమానత్వేఽపీత్యర్థః। తద్విషయస్య తత్కారణస్య స్వార్థే బ్రహ్మణ్యపీతి శేషః। సఫలజ్ఞానకారణత్వేన వేదాంతానాం స్వార్థమానత్వసిద్ధేర్న క్రియార్థ-

ప్రమంతరేణానవగమ్యమానత్వాత్। యత్తు హేయోపాదేయరహితత్వాదుపదేశానర్థక్యమితి। నైష దోషః। హేయోపాదేయశూన్యబ్రహ్మాత్మావగమాదేవ సర్వక్లేశప్రహాణాత్పురుషార్థసిద్ధేః। దేవతాది ప్రతిపాదనస్య తు స్వవాక్యగతోపాసనార్థత్వేఽపి న కశ్చిద్విరోధః। న తు తథా బ్రహ్మణ ఉపాసనావిధిశేషత్వం సంభవతి। ఏకత్వే హేయోపాదేయశూన్యతయా క్రియాకారకాదిద్వైతవిజ్ఞానోపమర్దోపపత్తేః। న హి బ్రహ్మైకత్వవిజ్ఞానేనోన్మథితస్య ద్వైతవిజ్ఞానస్య పునస్సంభవోఽస్తి, యేనోపాసనావిధిశేషత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యేత। యద్యప్యన్యత్ర వేదవాక్యానాం విధిసంస్పర్శమంతరేణ ప్రమాణత్వం న దృష్టం, తథాప్యాత్మవిజ్ఞానస్య ఫలపర్యంతత్వాత్ న తద్విషయస్య శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యం శక్యం ప్రత్యాఖ్యాతుం। న చానుమానగమ్యం శాస్త్రప్రామాణ్యం యేనాన్యత్ర దృష్టం నిదర్శనమపేక్ష్యేత। తస్మాత్సిద్ధం బ్రహ్మణః శాస్త్రప్రమాణకత్వం॥ అత్రాపరే ప్రత్యవతిష్ఠంతే పునరాగతవంతః। యద్యపి శాస్త్రప్రమాణకం బ్ర-

కత్వం తద్వ్యాపకమితి భావః। నను మాభూద్వేదప్రామాణ్యస్య వ్యాపకం క్రియార్థత్వం వ్యాప్యం తు భవిష్యతి తదభావాద్వేదాంతానాం ప్రామాణ్యం దుర్జ్ఞేయమితి నేత్యాహ॥ న చేతి॥ యేన వేదప్రామాణ్యం స్వస్యానుమానగమ్యత్వేనాన్యత్ర క్వచిద్దృష్టం దృష్టాంతమపేక్షేత తదేవ నాస్తీత్యర్థః। చక్షురాదివద్వేదస్య స్వతః ప్రామాణ్యజ్ఞానాన్న తద్వ్యాప్యలింగాద్యపేక్షా। ప్రామాణ్యసంశయే తు ఫలవదజ్ఞాతాబాధితార్థతాత్పర్యాత్ప్రామాణ్యనిశ్చయో న క్రియార్థత్వేన 'న హూయతే' దితివాక్యే వ్యభిచారాదితి భావః। వర్ణకార్థముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ సమన్వయాదిత్యర్థః। విధివాక్యానామపి ఫలవదజ్ఞాతార్థత్వేన ప్రామాణ్యం తత్తుల్యం వేదాంతానామపీతి స్థితం॥ సప్తమం వర్ణకం॥ ఏవం పదానాం సిద్ధార్థే వ్యుత్పత్తిమిచ్ఛతాం బ్రహ్మనాస్తికానాం మతం బ్రహ్మణో మానాంతరాయోగ్యత్వాత్ఫలవత్త్వాచ్చ వేదాంతైకమేయత్వమిత్యుక్త్యా నిరస్తం। సంప్రతి సర్వేషాం పదానాం కార్యాన్వితార్థే శక్తిమిచ్ఛతాం విధిశేషత్వేన ప్రత్యగ్బ్రహ్మ వేదాంతైర్బోధ్యతే న స్వాతంత్ర్యేణేతి వదతాం వృత్తికారాణాం మతనిరాసాయ సూత్రస్య వర్ణకాంతరమారభ్యతే। తత్ర వేదాంతాః కిముపాసనావిధిశేషత్వేన బ్రహ్మ బోధయంతి? ఉత స్వాతంత్ర్యేణ? ఇతి సిద్ధే వ్యుత్పత్త్యభావభావాభ్యాం సంశయే పూర్వపక్షమాహ॥ అత్రాపర ఇతి॥ బ్రహ్మణో వేదాంతవేద్యత్వోక్త్యా వృత్తికారాః పూర్వపక్షయంతీత్యర్థః। ఉపాసనాతో ముక్తిః పూర్వపక్షే, తత్త్వజ్ఞానాదేవేతి సిద్ధాంతే ఫలం విధిర్నియోగః తస్య విషయః ప్రతిపత్తిరుపాస-

నా । అస్యాఃకోవిషయఇత్యాకాంక్షాయాంసత్యాదివాక్యైర్విధిపరైరేవబ్రహ్మసమర్ప్యతఇత్యాహ ॥ ప్రతిపత్తీతి ॥ ఇతి విషయప్రతిపత్తివిషయతయేత్యర్థః।విధిపరాద్వాక్యాత్తచ్ఛేషలాభేదృష్టాంతమాహ॥యథేతి।యూపేపశుంబధ్నాతీ'ఆహవనీయేజుహోతి' 'ఇంద్రంయజేతే'తి విధిషుకేయూపాదయఇత్యాకాంక్షాయాం 'యూపంతక్షతియూపమష్టాశ్రీకరోతీ'తి తక్షణాదిసంస్కృతందారుయూపః। 'అగ్నీనాదధీతే'త్యాధానసంస్కృతోఽగ్నిరాహవనీయః । 'వజ్రహస్తఃపురందర'ఇతివిధిపరైరేవవాక్యైస్సమర్ప్యంతేతద్వద్బ్రహ్మేత్యర్థః। విధిపరవాక్యస్యాపి అన్యార్థత్వేఽపి వాక్యభేదస్స్యాదితిశంకానిరాసార్థమపిశబ్దః। మానాంతరాజ్ఞాతాన్యపి శేషతయోచ్యంతే నప్రధానత్వేనేతినవాక్యభేదః, ప్రధానార్థభేదస్యైవవాక్యభేదకత్వాదితిభావః। ననూక్తషట్విధలింగైస్తాత్పర్యవిషయస్యబ్రహ్మణః కుతోవిధిశేషత్వమితిశంకతే॥ కుతఇతి ॥ వృద్ధవ్యవహారేణహిశాస్త్రతాత్పర్యనిశ్చయః । వృద్ధవ్యవహారేచగామానయేతి ప్రవృత్తినివృత్తిశక్తిశ్యాప్తప్రయోగోదృశ్యతే। అతశ్శాస్త్రస్యాపి తేఏవప్రయోజనే, తేచకార్యజ్ఞానజన్యేఇతికార్యపరత్వంశాస్త్రస్య తతఃకార్యశేషత్వం బ్రహ్మణఇత్యాహ ॥ప్రవృత్తీతి॥ శాస్త్రస్యనియోగపరత్వేవృద్ధసమ్మతిమాహ ॥ తథాహీత్యాదినా। క్రియాకార్యం, నియోగోవిధిః,ధర్మోఽపూర్వమిత్యనర్థాంతరం। కోవేదార్థఇత్యాకాంక్షాయాం భాష్యకృతోక్తం'దృష్టోహీతి॥ తస్యవేదస్యకార్యంవేదార్థఇత్యత్రచోదనాసూత్రస్థంభాష్యమాహ॥ చోదనేతి ॥ క్రియాయాఃనియోగస్యజ్ఞానద్వారాప్రవర్తకంవాక్యంచోదనేత్యుచ్యతఇత్యర్థః । శబరస్వామిసమ్మతిముక్త్వాజైమినిసమ్మతిమాహ॥తస్యజ్ఞానమితి॥

హ్మతథాపిప్రతిపత్తివిధివిషయతయైవశాస్త్రేణ బ్రహ్మ సమర్ప్యతే, యథాయూపాహవనీయాదీన్య లౌకికాన్యపివిధిశేషతయాశాస్త్రేణ సమర్ప్యంతేతద్వత్॥ కుతఏతత్ 'ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వాచ్ఛాస్త్రస్య,తథాహిశాస్త్రతాత్పర్యవిదామనుక్రమణం।'దృష్టోహితస్యార్థఃకర్మావబోధనం'నామే'తి'చోదనేతి క్రియాయాఃప్రవర్తకంవచనం।తస్యజ్ఞానముపదేశః।' 'తద్భూతానాంక్రియార్థేనసమామ్నాయః' 'ఆమ్నాయస్యక్రియార్థత్వాదానర్థక్యమతదర్థానా'మితిచ। అతఃపురుషంక్వచిద్విషయవిశేషేప్రవర్తయత్ కుతశ్చిద్విషయవిశేషాన్నివర్తయచ్చార్థవచ్ఛాస్త్రం, తచ్ఛేషతయాచాన్యదుపయుక్తం, తత్సామాన్యాద్వేదాంతానామపితథైవార్థవత్త్వంస్యాత్ ।సతిచవిధిపరత్వే యథాస్వర్గాదికామస్యాగ్నిహోత్రాదిసాధనంవిధీయతే, ఏవమమృతత్వకామస్య బ్రహ్మజ్ఞానంవిధీయతఇతియుక్తం । నన్విహజిజ్ఞాస్యవైలక్షణ్యముక్తం । కర్మకాండేభవ్యోధర్మోజిజ్ఞాస్యః, ఇహతుభూతంబ్రహ్మనిత్యనిర్వృత్తంజిజ్ఞాస్యమి

తస్యకర్మస్యజ్ఞాపకముపౌరుషేయంవిధివాక్యముపదేశః, తస్యధర్మేశావ్యభిచారకాదిత్యర్థః ।పదానాంకార్యాన్వితార్థేశక్తిరిత్యత్రసూత్రంపఠతి ॥ తద్భూతానామితి ॥తద్భూతానాం క్రియార్థేనసమామ్నాయోఽర్థస్యతన్నిమిత్తత్వాదితిసూత్రం। తత్రవేదేభూతానాంసిద్ధార్థనిష్ఠానాం పదానాంక్రియార్థేనకార్యవాచినాలిఙ్గాదిపదేనసమామ్నాయస్సహోచ్చారణంకర్తవ్యం । పదార్థజ్ఞానస్యవాక్యార్థరూపకార్యధీనిమిత్తత్వాదిత్యర్థః। కార్యాన్వితార్థశక్తానిపదాని కార్యవాచిపదేనసహపదార్థస్మృతిద్వారాకార్యమేవ వాక్యార్థంబోధయంతీతిభావః। ఫలితమాహ॥ అతఇతి॥ఉక్తోవృద్ధాఏవమాహురతోవిధినిషేధవాక్యమేవశాస్త్రం, అర్థవాదాదికంతుతచ్ఛేషతయోపక్షీణం, తేనకర్మశాస్త్రేణ సామాన్యంశాస్త్రత్వం, తస్మాద్వేదాంతానాంకార్యపరత్వేనైవార్థవత్త్వం స్యాదిత్యర్థః । నను వేదాంతేషునియోజ్యస్య విధేయస్యచాదర్శనాత్కథంకార్యధీరితితత్రాహ ॥ సతిచేతి॥ ననుధర్మబ్రహ్మజిజ్ఞాసాసూత్రకారాభ్యామిహకాండద్వయోఽర్థభేదఉక్తః,ఏకకార్యార్థత్వేశాస్త్రభేదానుపపత్తేః।తత్రకాండద్వయేజిజ్ఞాస్యభేదేసతి ఫలవైలక్షణ్యంవాచ్యం । తథాచనముక్తిఫలాయ జ్ఞానస్యవిధేయతా, ముక్తేర్విధేయక్రియాజన్యత్వే కర్మఫలాదవిశేషప్రసంగాత్, అవిశేషేచ జిజ్ఞాస్యభేదాసిద్ధేః । అతఃకర్మఫలవిలక్షణత్వాన్నిత్యసిద్ధముక్తేస్తద్వ్యంజకజ్ఞానవిధిరయుక్తఇత్యాశంకతే ॥ నన్విహేతి ॥ ముక్తేఃకర్మఫలాద్వైలక్షణ్యమసిద్ధమితితదర్థంజ్ఞానంవిధేయం । నచతర్హి సఫలంకార్యమేవవేదాంతేష్వపిజిజ్ఞాస్య

మితి తన్నేదానసిద్ధేరితి వాచ్యం, ఇష్టత్వాత్। నచ బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వసూత్రవిరోధః, జ్ఞానవిధిశేషత్వేన సూత్రకృతా బ్రహ్మప్రతిపాదనాదితి పరిహరతి ॥ నేతి ॥ బ్రహ్మణో విధిప్రయుక్తత్వం స్ఫుటయతి ॥ ఆత్మా వా ఇతి ॥ లోకం జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మ వేద్యేత్యత్ర బ్రహ్మభావకామో బ్రహ్మవేదనం కుర్యాదితి విధిః పరిణమ్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం। వేదాన్తానేవార్థతో ... ॥ సత్య ఇతి ॥ నను కిం విధిఫలమిత్యత ఆహ ॥ తదుపాసనాదితి ॥ ప్రత్యగ్బ్రహ్మోపాసనాత్ 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి ...' ఇత్యాదిశాస్త్రోక్తో మోక్షః స్వర్గవల్లోకాప్రసిద్ధః ఫలమిత్యర్థః। బ్రహ్మణః కర్తవ్యోపాసనావిషయకవిధిశేషత్వానంగీకారే బాధకమాహ ॥ కర్తవ్యేతి ॥ విధ్యసంబద్ధసిద్ధబోధే ప్రవృత్త్యాదిఫలాభావాద్వేదాన్తానాం వైఫల్యం స్యాదిత్యర్థః॥ ... కం శాస్త్రార్థా। దృష్టాన్తవైషమ్యేన పరిహరతి ॥ స్యాదితి॥ ఏతదర్థవత్త్వమేవం చేత్స్యాదిత్యర్థః। ఏవం శబ్దార్థమాహ ॥ యదీతి ॥ కించ, యది జ్ఞానాదేవ ముక్తిస్తదా శ్రవణజన్యజ్ఞానానన్తరం మననాదివిధిర్న స్యాత్, తద్విధేశ్చ కార్యనిష్ఠా ముక్తిరిత్యాహ ॥ శ్రోతవ్య ఇతి ॥ శబ్దానాం కార్యాన్వితశక్తేః ప్రవృత్త్యాదిఫలస్యైవ శాస్త్రత్వాత్సిద్ధే ఫలాభావా

త్। తత్ర ధర్మజ్ఞానఫలాదనుష్ఠానాపేక్షాద్విలక్షణం బ్రహ్మజ్ఞానఫలం భవితుమర్హతి। నార్హత్యేవం భవితుం। కార్యవిధిప్రయుక్తస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః' 'య ఆత్మా ఽపహతపాప్మా సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః' 'ఆత్మేత్యేవోపాసీత' 'ఆత్మానమేవ లోకముపాసీత' 'బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీ'త్యాదిషు హి విధానేషు సత్సు 'కోఽసావాత్మా కిం తద్బ్రహ్మే'త్యాకాంక్షాయాం తత్స్వరూపసమర్పణేన సర్వే వేదాన్తా ఉపయుక్తాః, 'నిత్యః సర్వజ్ఞః సర్వగతో నిత్యతృప్తో నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావో విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మే'త్యేవమాదయః। తదుపాసనాచ్చ శాస్త్రదృష్టోఽదృష్టో మోక్షః ఫలం భవిష్యతి। కర్తవ్యవిధ్యననుప్రవేశే తు వస్తుమాత్రకథనే హానోపాదానాసంభవాత్ 'సప్తద్వీపా వసుమతీ' 'రాజాసౌ గచ్ఛతీ'త్యాదివాక్యవద్వేదాన్తవాక్యానామానర్థక్యమేవ స్యాత్। నను వస్తుమాత్రకథనేఽపి 'రజ్జురియం నాయం సర్ప' ఇత్యాదౌ భ్రాన్తిజనితభీతినివర్తనేనార్థవత్త్వం దృష్టం। తథేహాప్యసంసార్యాత్మవస్తుకథనేన సంసారిత్వభ్రాన్తినివర్తనేనార్థవత్త్వం స్యాత్। స్యాదేతదేవం। యది రజ్జుస్వరూపశ్రవణమాత్రేణేవ సర్పభ్రాన్తిర్నివర్తతే తథా సంసారిత్వభ్రాన్తిః బ్రహ్మస్వరూపశ్రవణమాత్రేణ నివర్తేత న తు నివర్తతే। శ్రుతబ్రహ్మణోఽపి యథాపూర్వం సుఖదుఃఖాదిసంసారధర్మదర్శనాత్। 'శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య' ఇతి చ శ్రవణోత్తరకాలయోర్మననిదిధ్యాసనయోర్దర్శనాత్। తస్మాత్ప్రతిపత్తివిధివిషయతయైవ శాస్త్రప్రమాణకం బ్రహ్మాభ్యుపగన్తవ్యమితి। అత్రాభిధీయతే, కర్మబ్రహ్మవిద్యాఫలయోర్వైలక్షణ్యాత్। శారీరం వాచికం మానసం చ కర్మ శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధం ధర్మాఖ్యం యద్విషయా జిజ్ఞాసా, 'అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసే'తి సూత్రితా। అధర్మోఽపి హింసాదిః ప్రతిషేధచోదనాలక్షణత్వాజ్జిజ్ఞాస్యః పరిహారాయ। తయోశ్చోదనాలక్షణయోరర్థానర్థయోర్ధర్మాధర్మయోః ఫలే

... నాపి ఫలే కార్యపరా వేదాన్తా ఇతి పూర్వపక్షముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ వేదాన్తా న విధిపరాః స్వార్థే ఫలవత్త్వే సతి నియోజ్యవిధురత్వాత్, నాయం సర్ప ఇతి వాక్యవత్ 'సోఽరోదీత్' 'స్వర్గకామో యజేతే'తి వాక్యయోర్నిరాసాయ హేతౌ విశేషణద్వయమితి సిద్ధాన్తయతి ॥ అత్రేతి ॥ యదుక్తం మోక్షకామస్య నియోజ్యస్య జ్ఞానం విధేయమితి తన్నేత్యాహ ॥ నేతి॥ మోక్షో న విధిజన్యః కర్మఫలవిలక్షణత్వాదాత్మవదిత్యర్థః। ఉక్తహేతుం జ్ఞానాయ కర్మతత్ఫలే ప్రపంచయతి॥ శారీరమిత్యాదినా వర్ణితం సంసారరూపమనువదతీత్యంతేన ॥ అథ వేదాధ్యయనానన్తరమతో వేదస్య ఫలవదర్థపరత్వాద్ధర్మనిర్ణాయకవాక్యవిచారః కర్తవ్య ఇతి సూత్రార్థః। న కేవలం ధర్మాఖ్యం కర్మ కింత్వధర్మోఽపీత్యాహ॥ అధర్మోఽపీతి॥ నిషేధవాక్యప్రమాణత్వాదిత్యర్థః। కర్మణస్తావత్ఫలమాహ ॥ తయోరితి ॥ మోక్షస్త్వతీంద్రియో విశోకః శరీరాద్యభోగ్యో విషయాద్యజన్యోఽనాత్మనిత్యస్వప్రసిద్ధ ఇతి వైలక్షణ్యజ్ఞానాయ ప్రత్యక్షత్వాదీని విశేషణాని। సామాన్యేన క

ర్మఫలముక్త్వాధర్మఫలంపృథక్ప్రపంచయతి॥ మనుష్యత్వాదితి । ‘సఏకోమానుషఆనందః స్తతశ్శతగుణోగంధర్వాదీనామి తిశ్రుతేరనుభవానుసారిత్వమనుశబ్దార్థః । తతశ్చసుఖతారతమ్యాదిత్యర్థః । మోక్షస్తునిరతిశయస్తత్సాధనంచతత్త్వ జ్ఞానమేకరూపమితివైలక్షణ్యం । కించసాధనచతుష్టయసంపన్నఏకరూపఏవమోక్షవిద్యాధికారీ। కర్మణితునానావిధఇతి వైలక్షణ్యమాహ ॥ధర్మేతి॥ గమ్యతే నకేవలంకింతుప్రసిద్ధంచేత్యర్థః ।అర్థిత్వంఫలకామిత్వం । సామర్థ్యంలౌకికంపుత్రా ది । ఆదిపదాద్విద్వత్త్వం శాస్త్రానిందితత్వంచ ।కించ, కర్మఫలంమార్గప్రాప్యం, మోక్షస్తునిత్యాప్తఇతి భేదమాహ ॥ తథేతి ॥ ఉపాసనాయాం చిత్తస్థైర్యప్రకర్షాదర్చిరాదిమార్గేణ బ్రహ్మలోకగమనం ‘తేఽర్చిష’ మిత్యాదినాశ్రూయతఇ త్యర్థః ॥ ‘‘అగ్నిహోత్రంతపస్సత్యంవేదానాంచానుపాలనం । ఆతిథ్యంవైశ్వదేవంచఇష్టమిత్యభిధీయతే’’॥‘‘వాపీకూప తటాకాదిదేవతాయతనానిచ । అన్నప్రదానమారామః పూర్తమిత్యభిధీయతే’’॥‘‘శరణాగత సంత్రాణంభూతానాం చాప్యహింసనం । బహిర్వేదిచయద్దానందత్తమిత్యభిధీయతే’’॥ తత్రాపిచంద్రలోకేఽపీత్యర్థః । సంపతతిగచ్ఛతి అస్మా ల్లోకాదముం లోకమనేనేతిసంపాతః కర్మ, యావత్కర్మభోక్తవ్యంతావత్ స్థిత్వా పునరాయాంతీత్యర్థః । మనుష్యత్వా

ప్రత్యక్షేసుఖదుఃఖే శరీరవాఙ్మనోభిరేవోపభుజ్యమానే విషయేంద్రియసంయోగజన్యే బ్రహ్మాదిషుస్థావ రాంతేషుప్రసిద్ధే । మనుష్యత్వాదారభ్యబ్రహ్మాంతేషుదేహవత్సుసుఖతారతమ్యమనుశ్రూయతే । తత శ్చతద్ధేతోర్ధర్మస్యాపితారతమ్యంగమ్యతే । ధర్మతారతమ్యాదధికారితారతమ్యం ।ప్రసిద్ధంచార్థిత్వసామ ర్థ్యవిద్వత్త్వాదికృతమధికారితారతమ్యం । తథాచయాగాద్యనుష్ఠాయినామేవవిద్యాసమాధివిశేషాదు త్తరేణపథాగమనం। కేవలైరిష్టాపూర్తదత్తసాధనైర్ధూమాదిక్రమేణదక్షిణేనపథాగమనం।తత్రాపిసుఖ తారతమ్యంతత్సాధనతారతమ్యంచశాస్త్రాత్ ‘యావత్సంపాతముషిత్వే’త్యస్మాదవగమ్యతే।తథాచమ నుష్యాదిషుస్థావరాంతేషుసుఖలవః చోదనాలక్షణధర్మసాధ్యఏవేతిగమ్యతే తారతమ్యేనవర్తమానః । త తోర్ధ్వగతేష్వివాధోగతేషుచదేహవత్సు దుఃఖతారతమ్యదర్శనాత్ తద్ధేతోరధర్మస్య ప్రతిషేధచోద నాలక్షణస్యతదనుష్ఠాయినాంచతారతమ్యంగమ్యతే । ఏవమవిద్యాదిదోషవతాంధర్మాధర్మతారతమ్య ని మిత్తంశరీరోపాదానపూర్వకంసుఖదుఃఖతారతమ్యమనిత్యం సంసారరూపం శ్రుతిస్మృతిన్యాయ ప్రసి ద్ధం । తథాచశ్రుతిః ‘నహవైసశరీరస్యసతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తీ’తియథాదర్శితంసంసార రూపమనువదతి । ‘అశరీరంవావసంతంనప్రియాప్రియేస్పృశత’ ఇతి ప్రియాప్రియస్పర్శనప్రతిషేధా చ్చోదనాలక్షణధర్మకార్యత్వం మోక్షాఖ్యస్యాశరీరత్వస్య ప్రతిషిధ్యతఇతి గమ్యతే। ధర్మకార్యత్వేహి ప్రియాప్రియస్పర్శనప్రతిషేధోనోపపద్యతే। అశరీరత్వమేవధర్మకార్యమితిచేన్న, తస్యస్వాభావికత్వా

మూర్ధ్వగతేషు సుఖస్యతారతమ్యముక్త్వా అధోగతేషుతదాహ ॥తథేతి॥ ఇదానీందుఃఖతద్ధేతుతదనుష్ఠాయినాంతారత మ్యంవదన్నధర్మఫలం ప్రపంచయతి ॥తత ఊర్ధ్వమితి॥ ద్వివిధంకర్మఫలంమోక్షస్యతద్వైలక్షణ్యజ్ఞానాయప్రపంచితముప సంహరతి ॥ఏవమితి॥ అస్మితాకామక్రోధభయాన్యాదిశబ్దార్థః । ‘తేతంభుక్త్వా స్వర్గలోకంవిశాల’ మిత్యాద్యాస్స్మృతిః కాష్ఠోపచయాజ్జ్వాలోపచయదర్శనాత్ఫలతారతమ్యేనసాధనతారతమ్యానుమానంన్యాయః । శ్రుతిమాహ ।తథాచేతి మోక్షోన కర్మఫలం కర్మఫలవిరుద్ధాతీంద్రియత్వవిశోకత్వశరీరాద్యభోగ్యత్వాది ధర్మవత్త్వాద్వ్యతిరేకేణస్వర్గాదివదితి న్యాయానుగ్రాహ్యంశ్రుతిమాహ ॥అశరీరమితి॥ వావేత్యవధారణే। తత్త్వతోవిదేహంసంతమాత్మానంవైషయికేసుఖ దుఃఖే నైవస్పృశతఇత్యర్థః ।మోక్షశ్చేదుపాసనారూప ధర్మఫలం తదేవప్రియమస్తీతి తన్నిషేధాయోగఇత్యాహ ॥ ధర్మకార్యత్వేహీతి ॥ ననుప్రియంనామవైషయికంసుఖం తన్నిషిధ్యతే, మోక్షస్తుధర్మఫలమేవకర్మణాంవిచిత్రఫలదా సామర్థ్యాదితిశంకతే ॥ అశరీరత్వమేవేతి ॥ ఆత్మనోదేహాసంగిత్వమశరీరత్వం తస్యానాదిత్వాన్నకర్మసాధ్యతేత్యా హ ॥నేతి ॥అశరీరంస్థూలదేహశూన్యం దేహేష్వనేకేష్వనిత్యేషు ఏకంనిత్యమవస్థితమసంగంవ్యాపినం, ఆపేక్షిక మ

హాత్త్వం వారయతి ॥ విభుమితి ॥ తమాత్మానం జ్ఞాత్వా ధీరస్సన్ శోకోపలక్షితం సంసారం నానుభవతీత్యర్థః । మూర్త్మదేహా భావే శ్రుతిమాహ ॥ అప్రాణ ఇతి ॥ ప్రాణమనసోః క్రియాజ్ఞానశక్త్యోర్నిషేధాత్, తదధీనానాం కర్మజ్ఞానేంద్రియాణాం నిషేధో హి యతః, అతశ్శుద్ధ ఇత్యర్థః । దేహద్వయాభావే శ్రుతిః 'అసంగో హీ'తి, నిర్దేహాత్మస్వరూపమోక్షస్య జ్ఞానాదిభావత్వే సిద్ధే ఫలితమాహ ॥ అత ఏవేతి ॥ నిత్యత్వేఽపి పరిణామితయా ధర్మకార్యత్వం మోక్షస్యేత్యాశంక్య నిత్యం ద్వేధా విభజతే ॥ తత్ర కించిదితి ॥ నిత్యవస్తుమధ్య ఇత్యర్థః । పరిణామి చ తన్నిత్యం చేతి పరిణామినిత్యం ఆత్మా తు కూటస్థనిత్య ఇతి న కర్మసాధ్య ఇత్యాహ ॥ ఇదం త్వితి ॥ పరిణామినో నిత్యత్వం ప్రత్యభిజ్ఞాకల్పితం మిథ్యైవ, కూటస్థస్య తు నాశకాభావాన్నిత్యత్వం పారమార్థికం కూటస్థత్వసిద్ధ్యర్థం పరిస్పందాభావమాహ ॥ వ్యోమవదితి ॥ పరిణామాభావమాహ ॥ సర్వక్రియారహితమితి ॥ ఫలానపేక్షితత్వాన్న ఫలార్థాపి క్రియేత్యాహ ॥ నిత్యతృప్తమితి ॥ తృప్తిరనపేక్షత్వం విశోకం సుఖం వా నిరవయవత్వాన్న క్రియా తస్య భానార్థమపి న క్రియా స్వయంజ్యోతిష్ట్వాత్, అతః కూటస్థత్వాన్న కర్మసాధ్యో మోక్ష ఇత్యుక్తం । కర్మతత్కార్యాసంగిత్వాచ్చ తథేత్యాహ ॥ యత్రేతి ॥ కాలానవచ్ఛిన్నత్వాచ్చేత్యాహ ॥ కాలేతి ॥ కాలత్రయం చ నోపావర్తత ఇతి యోగ్యతయా సంబంధనీయం । ధర్మాద్యనవచ్ఛేదే మానమాహ ॥ అన్యత్రేతి ॥ అన్యదిత్యర్థః । కృతాత్కార్యాత్ ।

త్ । 'అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితం । మహాంతం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి' 'అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్రః' 'అసంగో హ్యయం పురుష' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః । అత ఏవానుష్ఠేయఫలవిలక్షణం మోక్షాఖ్యమశరీరత్వం నిత్యమితి సిద్ధం । తత్ర కించిత్పరిణామినిత్యం స్యాద్యథా యస్మిన్ విక్రియమాణేఽపి తదేవేదమితి బుద్ధిర్న విహన్యతే । యథా పృథివ్యాదిజగన్నిత్యతావాదినాం, యథా చ సాంఖ్యానాం గుణాః । ఇదం తు పారమార్థికం కూటస్థం నిత్యం వ్యోమవత్సర్వవ్యాపి సర్వవిక్రియారహితం నిత్యతృప్తం నిరవయవం స్వయంజ్యోతిస్స్వభావం । యత్ర ధర్మాధర్మౌ సహ కార్యేణ కాలత్రయం చ నోపావర్తేతే తదశరీరం మోక్షాఖ్యం । 'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్ । అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదే'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । అతస్తద్బ్రహ్మ యస్యేయం జిజ్ఞాసా ప్రస్తుతా । తద్యది కర్తవ్యశేషత్వేనోపదిశ్యేత తేన చ కర్తవ్యేన సాధ్యశ్చేన్మోక్షోఽభ్యుపగమ్యేత అనిత్య ఏవ స్యాత్ । తత్రైవం సతి యథోక్తకర్మఫలేష్వేవ తారతమ్యావస్థితేష్వనిత్యేషు కశ్చిదతిశయో మోక్ష ఇతి ప్రసజ్యేత । నిత్యశ్చ మోక్షః సర్వైర్మోక్షవాదిభిరభ్యుపగమ్యతే । అతో న కర్తవ్యశేషత్వేన బ్రహ్మోపదేశో యుక్తః । అపి చ 'బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి' 'క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే' 'ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్న బిభేతి కుతశ్చన' 'అ

అకృతాచ్చ కారణాత్ । భూతాద్భవ్యాచ్చ । చకారాద్వర్తమానాచ్చ । అన్యద్యత్పశ్యసి తద్వదేత్యర్థః ॥ ననూక్తాశ్శ్రుతయో బ్రహ్మణః కూటస్థాసంగిత్వం వదంతు మోక్షస్య నియోగఫలత్వం కిం న స్యాదితి తత్రాహ ॥ అత ఇతి ॥ తత్కైవల్యం బ్రహ్మైవ, కర్మఫలవిలక్షణత్వాదిత్యర్థః । బ్రహ్మాభేదాన్మోక్షస్య కూటస్థత్వం ధర్మాద్యసంగిత్వం చేతి భావః । యద్వా యజ్జిజ్ఞాస్యం తద్బ్రహ్మ అతః పృథగ్జిజ్ఞాస్యత్వాద్ధర్మాద్యస్పృష్టమిత్యర్థః । అతశ్శబ్దాభావపాఠేఽప్యయమేవార్థః ॥ బ్రహ్మణో విధిస్పర్శే శాస్త్రపృథక్త్వం న స్యాత్, కార్యవిలక్షణానధిగతవిషయాలాభాత్ । న హి బ్రహ్మాత్మైక్యం భేదప్రమాణే జాగ్రతి విధిపరవాక్యాల్లబ్ధుం శక్యం న వా తద్వినా విధేరనుపపత్తిః - యోషిదగ్న్యైక్యోపాస్తివిధిదర్శనాదితి భావః । అథవా మోక్షస్య నియోగాసాధ్యత్వే ఫలితం సూత్రార్థమాహ ॥ అత ఇతి ॥ యదత్ర జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మ తత్స్వతంత్రమేవ వేదాంతైరుపదిశ్యతే, సమన్వయాదిత్యర్థః । విపక్షే దండం పాతయతి ॥ తద్యదీతి ॥ తత్రైవం సతీతి మోక్షస్య సాధ్యత్వేనానిత్యే సతీత్యర్థః ॥ అత ఇతి ॥ ముక్తేర్నియోగాసాధ్యత్వేన నియోజ్యాలాభాత్కర్తవ్యనియోగాభావాదిత్యర్థః । ప్రదీపాత్తమోనివృత్తివజ్జ్ఞానాదజ్ఞాననివృత్తిరూపమోక్షస్య దృష్టఫలత్వాచ్చ న నియోగసాధ్యత్వమిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ యో బ్రహ్మాహమితి వేద స బ్రహ్మైవ భవతి । పరం కారణమవరం కార్యం తద్రూపే తదధిష్ఠానే తస్మిన్ దృష్టే సతి అస్య ద్రష్టుః

సారోఖఫలాని కర్మాణి నశ్యంతి । బ్రహ్మణస్స్వరూపమానందం విద్వాన్నిర్భయో భవతి ద్వితీయాభావాత్ । ‘అభయం వై బ్రహ్మ ప్రాప్తోఽసి’ । అజ్ఞానహానాత్తజ్జీవాఖ్యం బ్రహ్మ గురూపదేశాదాత్మానమేవ ‘అహం బ్రహ్మాస్మీ’త్యవేత్ విదితవత్ । తస్మాద్వేదనాత్తద్బ్రహ్మ పూర్ణమభవత్పరిచ్ఛేద భ్రాంతిహానాదేకత్వం, ‘అహం బ్రహ్మే’త్యనుభవస్తత్రానుభవకాలే మోహశోకౌ న స్త ఇతి శ్రుతీనామర్థః, తాసాం తాత్పర్యమాహ ॥ బ్రహ్మేతి ॥ విద్యాతత్ఫలయోర్మధ్య ఇత్యర్థః । మోక్షస్య విధిఫలత్వే స్వర్గాదివత్కాలాంతరభావిత్వం స్యాత్ । తథా చ శ్రుతిబాధ ఇతి భావః । ఇతశ్చ మోక్షో న వైధ ఇత్యాహ ॥ తథేతి ॥ ‘తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే’ తస్మాజ్జ్ఞానాద్వామదేవో మునిః శుద్ధం బ్రహ్మ ప్రతిపేదే హంతత్రజ్ఞానేతిషఙ్ దృష్టవానాత్మమంత్రాన్ స్వస్య సర్వాత్మత్వప్రకాశకాన్ ‘అహం మను’ రిత్యాదీన్ మంత్రానదదర్శేత్యర్థః । యద్యపి స్థితిగానక్రియాయా లక్షణం, బ్రహ్మదర్శనం తు బ్రహ్మప్రతిపత్తిక్రియాయా హేతురితి వైషమ్యమస్తి, తథాపి ‘లక్షణహేత్వోః క్రియాయాః’ ఇతి (పాణిని । ౩। ౨। ౧౨౬) సూత్రేణ క్రియాం ప్రతి లక్షణహేత్వోరర్థయోర్వర్తమానాద్ధాతోః పరస్య లటశ్శతృశానచావాదేశౌ భవత ఇతి విహితశతృప్రత్యయసామర్థ్యాత్ తిష్ఠన్ గాయతీత్యుక్తే తత్కర్తృకం కార్యాంతరం మధ్యే న భాతీత్యేతావతా పశ్యన్ప్రతిపేద ఇత్యస్య దృష్టాంతమాహ ॥ యథేతి ॥ కించ, జ్ఞానాదజ్ఞాననివృత్తిశ్శ్రూయతే, జ్ఞానస్య విధేయత్వే కర్మత్వాదవిద్యానివర్తకత్వం న యుక్తం, అతో బోధకా ఏవ వేదాంతా న విధాయకా ఇత్యాహ ॥ త్వం హీతి ॥ భారద్వాజాదయష్షడృషయః పిప్పలాదం గురుం పాదయోః ప్రణమ్య ఊచిరే త్వం హ్యస్మాకం పితా యస్త్వమవిద్యామహోదధేః పరం పునరావృత్తిశూన్యం పారం బ్రహ్మవిద్యాప్లవేనాస్మాం స్తారయసి ప్రాపయసి జ్ఞానేనాజ్ఞానం నాశయసీతి యావత్ । ప్రశ్నవాక్యముక్త్వా ఛాందోగ్యమాహ ॥ శ్రుతమితి ॥ అత్ర తారయత్విత్యంతముపక్రమస్థం శేషముపసంహారస్థమితి భేదః । ‘ఆత్మవిచ్ఛోకం తరతీ’ తి భగవత్తుల్యేభ్యో మయా శ్రుతమేవ హి న దృష్టం, ‘సోఽహమజ్ఞత్వాత్ హే భగవః శోచామి తం శోచంతం మాం భగవానేవ జ్ఞానప్లవేన శోకసాగరస్య పరం పారం ప్రాపయత్వి’ తి నారదేనోక్తః సనత్కుమారస్తస్మై తపసా దగ్ధకిల్బిషాయ నారదాయ తమసశ్శోకనిదానాజ్ఞానస్య జ్ఞానేన నివృత్తిరూపం పరం పారం బ్రహ్మ దర్శితవానిత్యర్థః ‘యీతద్యో వేద సో విద్యాగ్రంథిం వికిరతీ’ తి వాక్యమాదిశబ్దార్థః । ఏవం శ్రుతేస్తత్త్వవృత్తిప్రమా ముక్తిహేతుర్న కర్మేత్యుక్తం । తత్ర శ్రుతిపాదగౌతమమునిసమ్మతిమాహ ॥ తథా చేతి ॥ ‘గారోహ’

భయం వై జనక ప్రాప్తోఽసి’ ‘తదాత్మానమేవావేదహం బ్రహ్మాస్మీతి’ ‘తస్మాత్తత్సర్వమభవత్’ ‘తత్ర కో మోహః కశ్శోక ఏకత్వమనుపశ్యత’ ఇత్యేవమాద్యాశ్శ్రుతయో బ్రహ్మవిద్యానంతరం మోక్షం దర్శయంత్యో మధ్యే కార్యాంతరం వారయంతి । తథా ‘తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చే’ తి బ్రహ్మదర్శన సర్వాత్మభావయోర్మధ్యే కర్తవ్యాంతరనివారణాయోదాహార్యం । యథా తిష్ఠన్ గాయతీతి తిష్ఠతిగాయత్యోర్మధ్యే తత్కర్తృకం కార్యాంతరం నాస్తీతి గమ్యతే । ‘త్వం హి నః పితా యోఽస్మాకమవిద్యాయాః పరం పారం తారయసి’ ‘శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్యః తరతి శోకమాత్మవిదితి । సోఽహం భగవశ్శోచామి తం మా భగవాంఛోకస్య పారం తారయత్వి’ తి ‘తస్మై మృదితకషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమార’ ఇతి చైవమాద్యాశ్శ్రుతయో మోక్షప్రతిబంధ నివృత్తిమాత్రమేవాత్మజ్ఞానస్య ఫలం దర్శయంతి । తథా చాచార్యప్రణీతం న్యాయోపబృంహితం సూత్రం ‘దుఃఖజన్మప్ర

మితిమిథ్యాజ్ఞానస్యాపాయే రాగద్వేషమోహాదిదోషాణాం నాశః, దోషాపాయాద్ధర్మాధర్మస్వరూపప్రవృత్తేరపాయః, ప్రవృత్త్యపాయాత్పునర్దేహప్రాప్తిరూపజన్మాపాయః, ఏవం పాఠక్రమేణోత్తరోత్తరస్య హేతునాశాన్నాశే సతి తస్య ప్రవృత్తిరూపహేతోరనంతరస్య కార్యస్య జన్మనోఽపాయాద్దుఃఖధ్వంసరూపాపవర్గో భవతీత్యర్థః । నను పూర్వసూత్రే ‘తత్త్వజ్ఞానాన్నిశ్శ్రేయసాధిగమ’ ఇత్యుక్తే సతీతరపదార్థభిన్నాత్మతత్త్వజ్ఞానం కథం మోక్షం సాధయతీత్యాకాంక్షాయాం మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తిద్వారేణేతి వక్తుమిదం సూత్రం ప్రవృత్తం । తథా చ భిన్నాత్మజ్ఞానాన్ముక్తిం వద

తస్మాత్తత్సమ్మతం చేత్ పరమతానుజ్ఞా స్యాదిత్యత ఆహ ॥ మిథ్యేతి ॥ 'తత్త్వజ్ఞానాన్ముక్తి'రిత్యంశే సమ్మతిరుక్తా, భేదజ్ఞానం
తు 'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి' ఇతి శ్రుత్యా భ్రాన్తిత్వాత్ 'మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'తి శ్రుత్యా
అనర్థహేతుత్వాచ్చ న ముక్తిహేతురితి భావః । నను బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానమపి భేదజ్ఞానవన్న ప్రమా, సంపదాదిరూపత్వే
న భ్రాన్తిత్వాదిత్యత ఆహ ॥ న చేదమిత్యాదినా ॥ అల్పాలంబనతిరస్కారేణోత్కృష్టవస్త్వభేదధ్యానం సంపత్ । యథా
మనసో వృత్త్యనన్తత్వాదనన్తత్వే విశ్వేదేవా అప్యనన్తా ఇత్యనన్తత్వసామ్యాత్ 'విశ్వేదేవా ఏవ మన' ఇతి
సంపత్ తయానన్తలోకప్రాప్తిః ఫలం తథా చేతనత్వసామ్యాజ్జీవే బ్రహ్మాభేదసంపదితి న చేత్యర్థః । ఆలంబనస్య ప్రా
ధాన్యేన ధ్యానం ప్రతీకోపాస్తిరధ్యాసః । యథా బ్రహ్మదృష్ట్యా మనస ఆదిత్యస్య వా । తథా 'అహం బ్రహ్మే'తి జ్ఞానమ
ధ్యాసో నేత్యాహ ॥ న చేతి ॥ అధ్యాసోపదేశః క్రియావిశేషో విశిష్టక్రియా తయా యోగో నిమిత్తం యస్య ధ్యానస్య తత్తథా ॥
యథా మహాప్రలయకాలే వాయురగ్న్యాదీన్ సంవృణోతి సంహరతీతి సంవర్గః, స్వాపకాలే ప్రాణో వాగాదీన్ సంహరతీతి సం
హరణక్రియాయోగాత్సంవర్గ ఇతి ధ్యానం ఛాన్దోగ్యే విహితం తథా వృద్ధిక్రియాయోగాజ్జీవో బ్రహ్మేతి జ్ఞానమితి నేత్యా
హ ॥ నాపీతి ॥ యథా 'పత్న్యవేక్షితమాజ్యం భవతీ'త్యుపాంశుయాగాద్యంగస్యాజ్యస్య సంస్కారకమవేక్షణం విహితం తంత

వృత్తిదోషమిథ్యాజ్ఞానానాముత్తరోత్తరాపాయే తదనన్తరాపాయాదపవర్గ' ఇతి మిథ్యాజ్ఞానాపాయ
శ్చ బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానాద్భవతి । న చేదం బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానం సంపద్రూపం, 'యథానన్తం వై మనోఽనన్
తా వై విశ్వేదేవా అనన్తమేవ స తేన లోకం జయతీ'తి । న చాధ్యాసరూపం యథా 'మనో బ్రహ్మే'త్యుపాసీ
త' 'ఆదిత్యో బ్రహ్మే'త్యాదేశ' ఇతి చ మనఆదిత్యాదిషు బ్రహ్మదృష్ట్యధ్యాసః, నాపి విశిష్టక్రియాయోగ
నిమిత్తం 'వాయుర్వావ సంవర్గః ప్రాణో వావ సంవర్గ' ఇతివత్, నాప్యాజ్యావేక్షణాదికర్మవత్ కర్మాంగ
సంస్కారరూపం, సంపదాదిరూపే హి బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేఽభ్యుపగమ్యమానే 'తత్త్వమసి' 'అహం బ్ర
హ్మాస్మి' 'అయమాత్మా బ్రహ్మే'త్యేవమాదీనాం వాక్యానాం బ్రహ్మాత్మైకత్వవస్తుప్రతిపాదనపరః పదసమ
న్వయః పీడ్యేత 'భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయా' ఇతి చైవమాదీన్యవిద్యానివృత్తిఫలశ్రవ
ణాన్యుపరుధ్యేరన్ । 'బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీ'తి చైవమాదీని తద్భావాపత్తివచనాని సంపదాదిపక్షే న సా
మంజస్యేనోపపద్యేరన్ । తస్మాన్న సంపదాదిరూపం బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానమ్ । అతో న పురుషవ్యాపారతం
త్రా బ్రహ్మవిద్యా కిం తర్హి ప్రత్యక్షాదిప్రమాణవిషయవస్తుజ్ఞానవద్వస్తుతన్త్రైవ । ఏవంభూతస్య
బ్రహ్మణస్తజ్జ్ఞానస్య వా న కయాచిదపి యుక్త్యా శక్యః కార్యానుప్రవేశః కల్పయితుమ్ । న చ ధాతువిదిక్రియా
కర్మత్వేన కార్యానుప్రవేశో బ్రహ్మణః । 'అన్యదేవ తద్విదితాదథో అవిదితాదధీ'తి విదిక్రియాకర్మత్వప్రతి

ధాకర్మణః కర్తృత్వేనాంగస్యాత్మనః సంస్కారార్థం బ్రహ్మజ్ఞానం నేత్యాహ ॥ నాప్యాజ్యేతి ॥ ప్రతిజ్ఞాచతుష్టయే హేతుమా
హ ॥ సంపదాదీతి ॥ ఉపక్రమాదిలింగైర్బ్రహ్మాత్మైకత్వవస్తుని ప్రమితిహేతుర్యస్సమానాధికరణవాక్యానాం పదనిష్ఠస్సమ
న్వయస్తాత్పర్యం నిశ్చితం తత్పీడ్యేత । కించ ఏకత్వజ్ఞానాదజ్ఞానికహృదయస్యాన్తఃకరణస్య యో రాగాదిగ్రన్థిశ్ఛిన్నమనస్తా
దాత్మ్యరూపాహంకారగ్రన్థిర్వా నశ్యతీత్యజ్ఞాననివృత్తిఫలవాక్యబాధస్స్యాత్సంపదాదిజ్ఞానస్యాప్రమాత్వేనాజ్ఞానా
నివర్తకత్వాత్ । కించ జీవస్య బ్రహ్మత్వసంపదా కథం తద్భావః । పూర్వరూపే స్థితే నష్టే వాన్యస్యాన్యాత్మతాయోగాత్ ।
తస్మాన్న సంపదాదిరూపమిత్యర్థః । సంపదాదిరూపత్వాభావే ఫలితమాహ ॥ అత ఇతి ॥ ప్రమాత్వాన్న కృతిసాధ్యా కిం తర్హి
వస్తుతన్త్రైవ ప్రమాణసాధ్యేత్యర్థః । ఉక్తరీత్యా సిద్ధబ్రహ్మరూపమోక్షస్య కార్యాసాధ్యత్వం తజ్జ్ఞానస్య నియోగవిషయత్వం
చ కల్పయితుమశక్యం కృత్యసాధ్యత్వాదిత్యాహ ॥ ఏవంభూతస్యేతి ॥ నను బ్రహ్మ కార్యాంగం కారకత్వాత్ప్రత్యగ్వేక్షణక
ర్మకారకాజ్యవదితి చేత్, కిం జ్ఞానే బ్రహ్మణః కర్మకారకత్వముతోపాసనాయామ్? నాద్య ఇత్యాహ ॥ న చేతి ॥ శాబ్దజ్ఞానం వి
దిక్రియా శబ్దార్థః, విదితం కార్యమవిదితం కారణం తస్మాదధి అన్యదిత్యర్థః । యేనాత్మనా ఇదం సర్వం దృశ్యం లోకో జా

నాతితం కేనకరణేనజానీయాత్, తస్మాదవిషయఆత్మేత్యర్థః । నద్వితీయఇత్యాహ॥ తథేతి॥ ‘యన్మనసానమనుత’ ఇతిశ్రు
త్యాలోకో మనసాయద్బ్రహ్మనజానాతీత్యవిషయత్వముక్త్వా ‘తదేవావేద్యంబ్రహ్మత్వంవిద్ధి’ యత్తూపాధివిశిష్టదేవతా
దికమిత్యుపాసతేజనాః నేదంబ్రహ్మేత్యర్థః । బ్రహ్మణఃశాబ్దబోధావిషయత్వేప్రతిజ్ఞాహానిరితిశంకతే॥ అవిషయత్వఇ
తి॥ వేదాంతజన్యవృత్తికృతావిద్యానివృత్తిఫలశాలితయాశాస్త్రప్రమాణకత్వం వృత్తివిషయత్వేఽపిస్వప్రకాశబ్రహ్మ
ణోవృత్త్యభివ్యక్తస్ఫురణావిషయత్వాదప్రమేయత్వమితిపరిహరతి॥ నేతి॥ పరత్వాత్ఫలత్వాదత్యర్థః।నివృత్తిరూపబ్రహ్మ
తాత్పర్యాదితివార్థః।ఉక్తంవివృణోతి॥నహీతి॥ చిద్విషయత్వమిదంత్వం । అవిషయతయాఅనిదంతయా ।అదృశ్యత్వే
శ్రుతిమాహ॥ తథాచేతి॥ యస్యబ్రహ్మామతంచైతన్యావిషయఇతినిశ్చయస్తేనసమ్యగవగతం । యస్యత్వజ్ఞస్యబ్రహ్మచై
తన్యవిషయఇతిమతంసనవేద । ఉక్తమేవదార్ఢ్యార్థమనువదతి॥ అవిజ్ఞాతమితి॥ అవిషయతయాబ్రహ్మవిజానతామవి
జ్ఞాతమదృశ్యమితిపక్షః। అజ్ఞానాంతుబ్రహ్మవిజ్ఞాతందృశ్యమితిపక్షఇత్యర్థః । దృష్టేర్ద్రష్టారం చాక్షుషమనోవృత్తే

షేధాత్ । ‘యేనేదంసర్వంవిజానాతితంకేనవిజానీయా’దితిచ।తథోపాస్తిక్రియాకర్మత్వప్రతిషేధోఽపి
భవతి । ‘యద్వాచానభ్యుదితంయేనవాగభ్యుద్యతే’ఇత్యాద్యవిషయత్వంబ్రహ్మణఉపన్యస్య, ‘తదేవబ్రహ్మ
త్వంవిద్ధినేదంయదిదముపాసతే’ఇతి। అవిషయత్వేబ్రహ్మణఃశాస్త్రయోనిత్వానుపపత్తిరితిచేన్న, అవిద్యా
కల్పితభేదనివృత్తిపరత్వాచ్ఛాస్త్రస్య । నహిశాస్త్రమిదంతయా విషయీభూతంబ్రహ్మప్రతిపిపాదయిష
తికింతర్హిప్రత్యగాత్మత్వేనావిషయతయాప్రతిపాదయదవిద్యాకల్పితం వేద్యవేదితృవేదనాభేదమపనయ
తి।తథాచశాస్త్రం। ‘యస్యామతంతస్యమతంమతంయస్యనవేదసః’ ‘అవిజ్ఞాతంవిజానతాంవిజ్ఞాతమవిజా
నతాం’‘నదృష్టేర్ద్రష్టారంపశ్యేర్నశ్రుతేశ్శ్రోతారంశృణుయాఃనవిజ్ఞాతేర్విజ్ఞాతారంవిజానీయా’ఇతిచై
వమాది । అతోఽవిద్యాకల్పితసంసారిత్వనివర్తనేననిత్యముక్తాత్మస్వరూపసమర్పణాన్నమోక్షస్యానిత్య
త్వదోషః । యస్యతూత్పాద్యోమోక్షస్తస్యమానసంవాచికంకాయికంవాకార్యమపేక్షతఇతియుక్తం ।
తథావికార్యత్వేచ । తయోఃపక్షయోర్మోక్షస్యధ్రువమనిత్యత్వం। నహిదధ్యాదివద్వికార్యముత్పాద్యం
వాఘటాదినిత్యందృష్టంలోకే । నచాప్యత్వేనాపికార్యాపేక్షా। స్వాత్మస్వరూపత్వేసత్యనాప్యత్వాత్
స్వరూపవ్యతిరిక్తత్వేపిబ్రహ్మణోనాప్యత్వం। సర్వగతత్వేననిత్యాప్తరూపత్వాత్ సర్వేణబ్రహ్మణ ఆ
కాశస్యేవ । నాపిసంస్కార్యోమోక్షఃయేనవ్యాపారమపేక్షేత। సంస్కారోహినామసంస్కార్య
స్యగుణాధానేనవాస్యాద్దోషాపనయనేనవా।నతావద్గుణాధానేనసంభవతి, అనాధేయాతిశయబ్రహ్మస్వ
రూపత్వాన్మోక్షస్య। నాపిదోషాపనయనేన,నిత్యశుద్ధబ్రహ్మస్వరూపత్వాన్మోక్షస్య । స్వాత్మధర్మఏవసం
స్తిరోభూతోమోక్షఃక్రియయాత్మనిసంస్క్రియమాణేఽభివ్యజ్యతే । యథాఆదర్శేనిఘర్షణక్రియయా

సాక్షిణం అనయాదృశ్యయాదృష్ట్యానపశ్యేర్విజ్ఞాతేర్బుద్ధివృత్తేర్నిశ్చయరూపాయాః సాక్షిణంతయానవిషయీకుర్యా
ఇత్యాహ॥నేతి॥ నన్వవిద్యాదినివర్తకత్వేనశాస్త్రస్యప్రామాణ్యేఽపినివృత్తేరాగంతుకత్వాన్మోక్షస్యానిత్యత్వం స్యాదితి
నేత్యాహ ॥ అతఇతి ॥ తత్త్వజ్ఞానాదిత్యర్థః । ధ్వంసస్యనిత్యత్వాదాత్మరూపత్వాచ్చనానిత్యత్వప్రసంగఇత్యర్థః । ఉ
త్పత్తివికారాప్తిసంస్కారరూపంచతుర్విధమేవక్రియాఫలం తద్భిన్నత్వాన్మోక్షస్యనోపాసనాసాధ్యత్వమిత్యాహ ॥
యస్యత్విత్యాదినాతస్మాజ్జ్ఞానమేకంముక్త్వేత్యంతేన॥ తథోత్పాద్యత్వవద్వికార్యత్వేచాపేక్షతఇతియుక్తమిత్యన్వయం
దూషయతి ॥ తయోరితి ॥ స్థితస్యావస్థాంతరంవికారః । నన్వనిత్యత్వనిరాసాయక్రియయాస్థితస్యైవబ్రహ్మణోగ్రామ
వదాప్తిరస్తునేత్యాహ ॥ నచేతి ॥ బ్రహ్మజీవాభిన్నంనవా।ఉభయథాప్యాప్తత్వాన్నక్రియాపేక్షేత్యాహ ॥ స్వాత్మే
త్యాదినా ॥ యథావ్రీహీణాంసంస్కార్యత్వేనప్రోక్షణాపేక్షాతథామోక్షస్యనేత్యాహ ॥ నాపీత్యాదినా॥ గుణాధా
నం వ్రీహిషుప్రోక్షణాదినాక్షాళనాదినావస్త్రాదౌమలాపనయః । శంకతే॥స్వాత్మధర్మఇతి॥ బ్రహ్మాత్మస్వరూపమేవమో

[illegible]ఽనాద్యవిద్యామలావృతః ఉపాసనయా మలే నష్టే ఽభివ్యజ్యత ఇత్యత్ర దృష్టాన్తః ॥ యథేతి ॥ సంస్కారో మలనాశః, కిం స్వాత్మనో మలస్య సత్యస్య కల్పితస్య వా? ద్వితీయే ఽజ్ఞానాదేవ తన్నాశో న క్రియయా। ఆద్యే క్రియా కిమాత్మనిష్ఠా అన్యనిష్ఠా వా? నాద్య ఇత్యాహ ॥ న క్రియేతి ॥ అనుపపత్తిం స్ఫుటయతి ॥ యదీతి ॥ క్రియా హి స్వాశ్రయే సంయోగాదివికారమకుర్వతీ న జ్ఞాయత ఇత్యర్థః। తత్ప్రవాక్యబాధనం ద్వితీయ ఇత్యాహ ॥ అన్యేతి ॥ అవిషయత్వాత్ క్రియాశ్రయద్రవ్యాసంయోగాదితి యావత్। దర్పణం తు సావయవం క్రియాశ్రయేష్టకాచూర్ణాదిద్రవ్యసంయోగత్వాత్ సంస్క్రియత ఇతి భావః। అన్యక్రియయా అన్యస్య న సంస్క్రియత ఇత్యత్ర వ్యభిచారం శఙ్కతే ॥ నన్వితి ॥ ఆత్మనో మూలావిద్యాప్రతిబిమ్బితత్వేన గృహీతస్య నరో ఽహమితి భ్రాన్త్యా దేహతాదాత్మ్యమాపన్నస్య క్రియాశ్రయత్వభ్రాన్త్యా సంస్కార్యత్వభ్రమాన్న వ్యభిచార ఇత్యాహ ॥ నేతి ॥ కశ్చిదితి ॥ అనిశ్చితబ్రహ్మస్వరూప ఇత్యర్థః। యత్రాత్మని విషయే ఆరోగ్యబుద్ధిరుత్పద్యతే తస్య దేహసంహతస్యైవారోగ్యఫలమిత్యన్వయః। నను దేహభిన్నస్య కథం సంస్కారః? తస్యాముష్మికఫలభోక్తృత్వాయోగాదిత్యత అ

సంస్క్రియమాణాపేక్షాస్వరత్వం ధర్మ ఇతి చేన్న, క్రియాశ్రయత్వానుపపత్తేరాత్మనః। యదాశ్రయా హి క్రియా తమవికుర్వతీ నైవాత్మానం లభతే। యద్యాత్మా క్రియయా విక్రియేత అనిత్యత్వమాత్మనః ప్రసజ్యేత। 'అవికార్యో ఽయముచ్యతే' ఇతి చైవమాదీని వాక్యాని బాధ్యేరన్। తచ్చానిష్టం। తస్మాన్న స్వాశ్రయా క్రియాత్మనః సంభవతి। అన్యాశ్రయాయాస్తు క్రియాయా అవిషయత్వాన్న తయాత్మా సంస్క్రియతే। నను దేహాశ్రయయా స్నానాచమనయజ్ఞోపవీతధారణాదికయా క్రియయా దేహీ సంస్క్రియమాణో దృష్టః। న దేహాదిసంహతస్యైవావిద్యాపరిగృహీతస్యాత్మనః సంస్క్రియమాణత్వాత్। ప్రత్యక్షం హి స్నానాచమనాదేర్దేహసమవాయిత్వం। తయా దేహాశ్రయయా తత్సంహత ఏవ కశ్చిదవిద్యయాత్మత్వేన పరిగృహీతః సంస్క్రియత ఇతి యుక్తం। యథా దేహాశ్రయచికిత్సానిమిత్తేన ధాతుసామ్యేన తత్సంహతస్య తదభిమానిన ఆరోగ్యఫలం 'అహమరోగః' ఇతి యత్ర బుద్ధిరుత్పద్యతే, ఏవం స్నానాచమనయజ్ఞోపవీతాదిధారణాదికయా క్రియయా 'అహం శుద్ధః సంస్కృతః' ఇతి యత్ర బుద్ధిరుత్పద్యతే స సంస్క్రియతే, స చ దేహేన సంహత ఏవ। తేనైవ హ్యహంకర్త్రాహంప్రత్యయవిషయేణ ప్రత్యయినా సర్వాః క్రియా నిర్వర్త్యంతే తత్ఫలం చ స ఏవాప్నోతి 'తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి' ఇతి మంత్రవర్ణాత్ 'ఆత్మేన్ద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః' ఇతి చ। తథా "ఏకో దేవః సర్వభూతేషు గూఢః సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మా। కర్మాధ్యక్షః సర్వభూతాధివాసః సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ" ఇతి।

హ ॥ తేనేతి ॥ దేహసంహతేనైవాన్తఃకరణప్రతిబిమ్బాత్మనా కర్తాహమితి భాసమానేన ప్రత్యయాః కామాదయో మనస్తాదాత్మ్యాదస్య సన్తీతి ప్రత్యయినా క్రియాఫలం భుజ్యత ఇత్యర్థః, మనోవిశిష్టస్యాముష్మికఫలభోక్తుస్సంస్కారో యుక్త ఇతి భావః। విశిష్టస్య భోక్తృత్వం న కేవలస్య సాక్షిణ ఇత్యత్ర మానమాహ ॥ తయోరితి ॥ ప్రమాతృసాక్షిణోర్మధ్యే సత్త్వసంసర్గమాత్రేణ కల్పితకర్తృత్వాదిమాన్ ప్రమాతా పిప్పలం కర్మఫలం భుఙ్క్తే, స ఏవ శోధితత్వేనాన్యః సాక్షితయా ప్రకాశత ఇత్యర్థః। ఆత్మా దేహః, దేహాదియుక్తం ప్రమాతారమాత్మానమిత్యర్థః। ఏవం సోపాధికస్య బద్ధాత్మనో ఽధ్యాససంస్కార్యత్వముక్త్వా నిరుపాధికస్యాసంస్కార్యత్వే మానమాహ ॥ ఏక ఇతి ॥ సర్వభూతేష్వద్వితీయ ఏకో దేవః స్వప్రకాశః తథాపి మాయావృతత్వాన్న ప్రకాశత ఇత్యాహ ॥ గూఢ ఇతి ॥ నను జీవేనాసంబంధాద్భిన్నత్వాద్వా దేవస్యాభానం న తు మాయాగూహనాదితి నేత్యాహ ॥ సర్వవ్యాపి సర్వభూతాన్తరాత్మేతి ॥ దేవస్య విభుత్వాత్ సర్వప్రాణిప్రత్యక్త్వాచ్చావరణాదేవాభానమిత్యర్థః। ప్రత్యక్త్వే కర్తృత్వం స్యాదితి చేన్న। కర్మాధ్యక్షః క్రియాసాక్షీత్యర్థః। తర్హి సాక్ష్యమస్తీతి ద్వైతాపత్తిర్న। సర్వభూతానామధిష్ఠానం భూత్వా సాక్షీ భవతి, సాక్ష్యమధిష్ఠానే సాక్షిణి కల్పితమితి భావః। సాక్షిశబ్దార్థమాహ ॥ చేతా కేవల ఇతి ॥ బోద్ధృత్వే సతి, అకర్తా సాక్షీతి లోకప్రసిద్ధం చ కారో దోషాభావసముచ్చయార్థః, నిర్గుణత్వా

స్నిగ్ధోషత్వాచ్చ । గుణోదోషనాశోవాసంస్కారో నేత్యర్థః। సఇత్యుపక్రమాత్ । శుక్రాదిశబ్దాః పుంస్త్వేన వాచ్యాః, సఆత్మాపరిసర్వంఆగాత్ వ్యాప్తః, శుక్రోదీప్తిమాన్,అకాయోలింగశూన్యః, అవ్రణోఽక్షతః, అస్నావిరః శిరావిధురః, అనశ్వర ఇతివా - ఆభ్యాంపదాభ్యాంస్థూలదేహశూన్యత్వముక్తం । శుద్ధో రాగాదిమలశూన్యః, అపాపవిద్ధః పుణ్యపాపాభ్యామసంస్పృష్ట ఇత్యర్థః ॥ అథ ఇతి ॥ ఉత్పత్త్యాప్తివికారసంస్కారేభ్యోఽన్యత్పంచమం క్రియాఫలం నాస్తి యన్మోక్షస్య క్రియాసాధ్యత్వే ద్వారం భవేదిత్యర్థః । నను మోక్షస్యాసాధ్యత్వే శాస్త్రారంభో వృథా, న, జ్ఞానార్థత్వాదిత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ద్వారాభావాదిత్యర్థః । వ్యాఘాతం శంకతే ॥ నన్వితి ॥ తథాచ మోక్షే క్రియానుప్రవేశో నాస్తీతి వ్యాహతమితి భావః। మానసమపి జ్ఞానం నవిధియోగ్యా క్రియా వస్తుతంత్రత్వాత్ కృత్యసాధ్యత్వాచ్చేత్యాహ ॥ నేతి ॥ వైలక్షణ్యం ప్రపంచయతి ॥ క్రియాహీతి ॥ యత్రవిషయే తదనపేక్ష్యైవయాచోద్యతే తత్రసాహి క్రియేతి యోజనా విషయవస్త్వనపేక్షా, కృతిసాధ్యా చ క్రియేత్యత్ర దృష్టాంతమాహ ॥ యథేతి॥ గృహీతమధ్వర్యుణేతి శేషః । 'వషట్కరిష్యన్' హోతా సం

'సపర్యగాచ్ఛుక్రమకాయమవ్రణమస్నావిరం శుద్ధమపాపవిద్ధ'మితి చైతౌ మంత్రావనాధేయాతిశయతాం నిత్యశుద్ధతాంచ బ్రహ్మణోదర్శయతః । బ్రహ్మభావశ్చ మోక్షః । తస్మాన్నసంస్కార్యోఽపి మోక్షః । అతోఽన్యన్మోక్షంప్రతి క్రియానుప్రవేశద్వారం నశక్యం కేనచిద్దర్శయితుం । తస్మాజ్జ్ఞానమేకం ముక్త్వా క్రియాయాగంధమాత్రస్యాప్యనుప్రవేశ ఇతి నోపపద్యతే । నను జ్ఞానం నామ మానసీ క్రియా, న, వైలక్షణ్యాత్ । క్రియాహినామసా యత్ర వస్తుస్వరూపనిరపేక్షైవ చోద్యతే పురుషచిత్తవ్యాపారాధీనా చ । యథా 'యస్యై దేవతాయై హవిర్గృహీతం స్యాత్తాం ధ్యాయేద్వషట్కరిష్య'న్నితి 'సంధ్యాం మనసా ధ్యాయే'దితి చైవమాదిషు । ధ్యానం చింతనం- యద్యపి మానసం తథాపి పురుషేణ కర్తుమకర్తుమన్యథా వా కర్తుం శక్యం పురుషతంత్రత్వాత్ । జ్ఞానం తు ప్రమాణజన్యం, ప్రమాణం చ యథాభూతవస్తువిషయం, అతో జ్ఞానం కర్తుమకర్తుమన్యథా వా కర్తుమశక్యం కేవలం వస్తుతంత్రమేవ, తత్ న చోదనాతంత్రం నాపి పురుషతంత్రం తస్మాన్మానసత్వేఽపి జ్ఞానస్య మహద్వైలక్షణ్యం యథా చ 'పురుషో వావ గౌతమాగ్ని'ర్యోషా వావ గౌతమాగ్ని'రిత్యత్ర యోషిత్పురుషయోరగ్నిబుద్ధిర్మానసీ భవతి కేవలచోదనాజన్యత్వాత్తు క్రియైవ సా పురుషతంత్రా చ । యాతు ప్రసిద్ధేఽగ్నావగ్నిబుద్ధిర్న సా చోదనాతంత్రా, నాపి పురుషతంత్రా, కింతర్హి, ప్రత్యక్షవిషయవస్తుతంత్రైవేతి జ్ఞానమేవ తన్న క్రియా । ఏవం సర్వప్రమాణవిషయవస్తుషు వేదితవ్యం ।

తత్రైవం సతి యథాభూతబ్రహ్మాత్మతత్త్వవిషయమపి జ్ఞానం న చోదనాతంత్రం । అతస్తద్విషయా లిఙా

ధ్యాం దేవతా'మితి చైవమాదివాక్యేషు యథా యాదృశీ ధ్యానక్రియా వస్త్వనపేక్షా పుంతంత్రా చ చోద్యతే తాదృశీ క్రియేత్యర్థః । ధ్యానమపి మానసత్వాత్ జ్ఞానవన్న క్రియేత్యత ఆహ ॥ ధ్యానమిత్యాదినా ॥ తథాపి క్రియైవేతి శేషః। కృత్యసాధ్యత్వముపాధిరితి భావః । ధ్యానక్రియాముక్త్వా తతో వైలక్షణ్యం జ్ఞానస్య స్ఫుటయతి ॥ జ్ఞానంత్వితి ॥ అతః ప్రమాత్వాన్న చోదనాతంత్రం న విధేర్విషయః। పురుషః కృతిద్వారతంత్రం హేతుర్యస్య తత్పురుషతంత్రం తస్మాద్వస్త్వవ్యభిచారాదపుంతంత్రత్వాచ్చ ధ్యానాత్ జ్ఞానస్య మహాన్ భేద ఇత్యర్థః । భేదమేవ దృష్టాంతాంతరేణాహ ॥ యథా చేతి ॥ అభేదాసత్త్వేఽపి విధితో ధ్యానం కర్తుం శక్యం న జ్ఞానమిత్యర్థః । నను ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య విషయజన్యతయా తత్తంత్రత్వేఽపి శాబ్దబోధస్య తదభావాద్విధేయక్రియాత్వమితి నేత్యాహ ॥ ఏవం సర్వేతి ॥ శబ్దానుమానాద్యర్థేష్వపి జ్ఞానమవిధేయక్రియాత్వేన జ్ఞాతవ్యం । తత్రాపి మానాదేవ జ్ఞానస్య ప్రాప్తేర్విధ్యయోగాదిత్యర్థః । తత్రైవం సతి లోకే జ్ఞానస్యావిధేయత్వే సతీత్యర్థః । యథాభూతత్వమబాధితత్వం । నను 'ఆత్మానం పశ్యేత్' 'బ్రహ్మత్వం విద్ధి' 'ఆత్మా ద్రష్టవ్య' ఇతి జ్ఞానే లిఙ్ లోట్ తవ్యప్రత్యయా విధాయకాః శ్రూయంతే, అతో జ్ఞానం విధేయమిత్యత ఆహ ॥ తద్విషయా ఇతి ॥ తస్మిన్ జ్ఞానరూపవిషయే విధయః పురుషం ప్రవర్తయితుం అశక్తా భవంతి । అనియోజ్యం కృత్యసాధ్యం నియోజ్యశూన్యం వా జ్ఞానం తద్విషయకత్వా

దిత్యర్థః। 'మమాయం నియోగ' ఇతి బోద్ధా నియోజ్యో విషయశ్చ విధేర్నాస్తీతి భావః। నను తర్హి జ్ఞేయం బ్రహ్మ విధీయతాం నేత్యాహ॥ అహేయేతి॥ వస్తుస్వరూపో విషయస్తత్త్వాత్ బ్రహ్మణో నిరతిశయస్యాసాధ్యత్వాన్న విధేయత్వమిత్యర్థః। ఉదాసీనవస్తువిషయకత్వాచ్చ జ్ఞానం న విధేయం, ప్రవృత్త్యాది ఫలాభావాదితి వార్థః। విధిపదానాం గతిం పృచ్ఛతి॥ కిమర్థానీతి॥ విధిచ్ఛాయాని ప్రసిద్ధయాగాదివిధితుల్యానీత్యర్థః। విధిప్రత్యయైరాత్మజ్ఞానం పరమపురుషార్థసాధనమితి స్తూయతే స్తుత్యా ఆత్యంతికేష్టహేతుత్వభ్రాన్త్యా యా విషయేషు ప్రవృత్తిః ఆత్మశ్రవణాదిప్రతిబంధికా తన్నివృత్తిఫలాని విధిపదానీత్యాహ॥ స్వాభావికేతి॥ వివృణోతి॥ యో హీత్యాదినా॥ తత్ర విషయేషు సంఘాతస్య యా ప్రవృత్తిః తద్గోచరాత్ బాహ్యేత్యర్థః। సోఽతశ్చిత్తవృత్తిప్రవాహః। ప్రవర్తయన్తి జ్ఞానసాధనశ్రవణాదావితి శేషః। శ్రవణస్వరూపమాహ॥ తస్యేతి॥ అన్వేషణం జ్ఞానం। యదిదం జగత్తత్సర్వమాత్మైవేత్యనాత్మబాధేనాత్మా బోధ్యతే। అద్వితీయాద్బ్రహ్మణోఽన్యో విధిః తపస్వీ ద్వైతవనోపజీవనః క్వ స్థాస్యతీతి భావః। ఆత్మజ్ఞానినః కర్తవ్యాభావే మానమాహ॥ తథా చేతి॥ 'అయం స్వయం ప్రభానందః పరమాత్మాహమస్మి'తి। యది కశ్చిత్పురుష ఆత్మానం జానీయాత్తదా కిం ఫలమిచ్ఛన్ కస్య వా

దయశ్శ్రూయమాణా అప్యనియోజ్యవిషయత్వాత్ కుంఠీభవన్త్యుపలాదిషు ప్రయుక్త క్షురతైక్ష్ణ్యాది వత్, అహేయానుపాదేయవస్తువిషయత్వాత్। కిమర్థాని తర్హి 'ఆత్మా వాఽరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్య' ఇత్యాదీని విధిచ్ఛాయాని వచనాని? స్వాభావిక ప్రవృత్తివిషయవిముఖీకరణార్థానీతి బ్రూమః। యో హి బహిర్ముఖః ప్రవర్తతే 'పురుష ఇష్టం మే భూయాదనిష్టం మే మా భూ'దితి న చ తత్రాత్యంతికం పురుషార్థం లభతే। తమాత్యంతికపురుషార్థవాంఛినం స్వాభావికకార్యకరణసంఘాతప్రవృత్తిగోచరాద్విముఖీకృత్య ప్రత్యగాత్మస్రోతస్తయా ప్రవర్తయంతి 'ఆత్మా వాఽరే ద్రష్టవ్య' ఇత్యాదీని। తస్యాత్మాన్వేషణాయ ప్రవృత్తస్యాహేయమనుపాదేయం చాత్మతత్త్వముపదిశ్యతే 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మా' 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేత్తత్కేన కం జిఘ్రేత్తత్కేన కం విజానీయాత్' 'విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయా'దయమాత్మా బ్రహ్మే'త్యేవమాదిభిః। యదప్యకర్తవ్యప్రధానమాత్మజ్ఞానం హానాయోపాదానాయ వా న భవతీతి తత్తథైవేత్యభ్యుపగమ్యతే। అలంకారో హ్యయమస్మాకం యద్బ్రహ్మాత్మావగతౌ సత్యాం సర్వకర్తవ్యతాహానిః కృతకృత్యతా చేతి। తథా చ శ్రుతిః "ఆత్మానం చేద్విజానీయాదయమస్మీతి పూరుషః। కిమిచ్ఛన్ కస్య కామాయ శరీరమనుసంజ్వరే"దితి। "ఏతద్బుద్ధ్వా బుద్ధిమాన్ స్యాత్కృతకృత్యశ్చ భారత" ఇతి చ స్మృతిః। తస్మాన్న ప్రతిపత్తివిధివిషయతయా బ్రహ్మణస్సమర్పణం। యదపి కేచిదాహుః ప్రవృత్తినివృత్తివిధితచ్ఛేషవ్యతిరేకేణ కేవలవస్తువాదీ వేదభాగో నాస్తీతి, తన్న, ఔపనిషదస్య పురుషస్యాన

భోక్తుః ప్రీతయే శరీరం తప్యమానమనుసంజ్వరేత్ తప్యేత, భోక్తృభోగ్యద్వైతాభావాత్, కృతకృత్య ఆత్మవిదిత్యభిప్రాయః। జ్ఞానదౌర్లభ్యార్థశ్చ చశబ్దః। ఏతద్గుహ్యతమం తత్త్వం వృత్తికారమతనిరాసముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ ప్రాభాకరోక్తముపన్యస్యతి॥ యదపి కేచిదితి॥ కర్తాత్మా లోకసిద్ధత్వాన్న వేదాంతార్థః। తదన్యద్బ్రహ్మ నాస్త్యేవ వేదస్య కార్యపరత్వేన మానాభావాదిత్యర్థః। మానాభావోఽసిద్ధ ఇత్యాహ॥ నేతి॥ అజ్ఞాతస్య ఫలస్వరూపస్యాత్మన ఉపనిషదేకవేద్యస్యాకార్యశేషత్వాత్ కృత్స్నవేదస్య కార్యపరత్వమసిద్ధం। న చ ప్రవృత్తినివృత్తిభ్యాం లింగాభ్యాం శ్రోతుస్తద్ధేతుం కార్యబోధమనుమాయ వక్తృవాక్యస్య కార్యపరత్వం నిశ్చిత్య వాక్యస్థపదానాం కార్యాన్వితే శక్తిగ్రహాన్న సిద్ధస్యాపదార్థస్య వాక్యార్థత్వమితి వాచ్యం, పుత్రస్తే జాత ఇతి వాక్యశ్రోతుః పితుర్హర్షలింగేనేష్టం పుత్రజన్మానుమాయ పుత్రాదిపదానాం సిద్ధే సంగతిగ్రహాత్ కార్యాన్వితాపేక్షయాన్వితార్థే శక్తిరిత్యంగీకారే లాఘవాత్సిద్ధస్యాపి వాక్యార్థత్వాదిత్యలం। కించ బ్రహ్మణో నాస్తిత్వాదేవ కృత్స్నవేదస్య కార్యపరత్వం ఉత వేదాంతేషు తస్యాభానాత్ అథవా కార్యశేషత్వాత్ కిం వా లోకసిద్ధత్వాదాహోస్విత్ మానాంతరవిరోధాత్? తత్రాద్యం పక్షత్రయం నిరాచష్టే॥ యోఽసౌ

సాక్షీతి ॥ అనన్యశేషత్వార్థమసంసారీత్యాదివిశేషణం నాస్తీత్యాభావే హేతుం వేదాంతమానసిద్ధత్వముక్త్వా హేత్వంతరమాత్మత్వమాహ॥సఏష ఇతి॥ఇతిరిదమర్థే ‘ఇదంన ఇదంనే’తి సర్వదృశ్యనిషేధేన య ఆత్మోపదిష్టః సఏష ఇత్యర్థః । చతుర్థం శంకతే॥ నన్వాత్మాహమితి॥ ఆత్మనోఽహంకారాదిసాక్షిత్వేనాహంధీవిషయత్వస్యాసిద్ధత్వాన్నలోకసిద్ధతేత్యాహ ॥ నేతి ॥ యం తార్కికా అపి న జానంతి తస్యాలౌకికత్వం కిము వాచ్యమిత్యాహ ॥ నహీతి ॥ సమస్తతారతమ్యావధిత్వాత్, తత్తన్నేత్యాత్మానధిగతిద్యోతకాని విశేషణాని । పంచమం నిరస్యతి ॥అత ఇతి॥ కేనచిద్వాదినా ప్రమాణేన వేత్యర్థః । అగమ్యత్వాన్న మానాంతరవిరోధ ఇతి భావః॥ సాక్షికర్మాంగచేతనత్వాత్కర్త్రువదితి తత్రాహ ॥విధీతి॥ అజ్ఞాతసాక్షిణోఽనుపయోగాజ్జ్ఞాతస్య వ్యాఘాతకత్వాన్న కర్మశేషత్వమిత్యర్థః । సాక్షిణస్స్వశేషిత్వాదహేయానుపాదేయత్వాచ్చ న కర్మశేషత్వమిత్యాహ ॥ ఆత్మత్వాదితి ॥ అనిత్యత్వేనాత్మనో హేయత్వమాశంక్యాహ ॥ సర్వం హీతి ॥ పరిణామిత్వేన హేయతాం నిరాచష్టే॥అవిక్రియేతి ॥ ఉపాదేయత్వం నిరాచష్టే ॥ అత ఏవేతి ॥ నిర్వికారిత్వాదిత్యర్థః । ఉపాదేయత్వం హి సాధ్యస్య న త్వాత్మనః నిత్యసిద్ధత్వాదిత్యర్థః। పరప్రాప్త్యర్థం ఆత్మా హేయ ఇత్యత ఆహ॥ తస్మాత్పురుషాన్న పరం కించిదితి॥ కాష్ఠా సర్వస్యావధిః ।ఏవమాత్మనోఽనన్యశేషత్వాదబాధ్యత్వాదపూర్వత్వాద్వేదాంతైకమానత్వాచ్చ వేదాంతైకవే

న్యశేషత్వాత్ । యోఽసావుపనిషత్స్వేవాధిగతః పురుషోఽసంసారీ బ్రహ్మస్వరూపః ఉత్పాద్యాదిచతుర్విధద్రవ్యవిలక్షణః స్వప్రకరణస్థోఽనన్యశేషో నాసౌ నాస్తి నాధిగమ్యత ఇతి వా వదితుం శక్యం ‘సఏష నేతి నేత్యాత్మే’త్యాత్మశబ్దాదాత్మనశ్చ ప్రత్యాఖ్యాతుమశక్యత్వాత్ । నన్వాత్మాహంప్రత్యయవిషయత్వాదుపనిషత్స్వేవ విజ్ఞాయత ఇత్యనుపపన్నం।న, తత్సాక్షిత్వేన ప్రత్యుక్తత్వాత్ । నహ్యహంప్రత్యయవిషయకర్తృవ్యతిరేకేణ తత్సాక్షీ సర్వభూతస్థస్సమ ఏకః కూటస్థనిత్యః పురుషో విధికాండే తర్కసమయే వా కేనచిదధిగతః సర్వస్యాత్మా, అతస్స న కేనచిత్ప్రత్యాఖ్యాతుం శక్యో విధిశేషత్వం వా నేతుం యత ఏవ నిరాకర్తుస్తస్యైవాత్మత్వాత్ । ఆత్మత్వాదేవ చ సర్వేషాం న హేయో నాప్యుపాదేయః । సర్వం హి వినశ్యద్వికారజాతం పురుషాంతం వినశ్యతి । పురుషో హి వినాశహేత్వభావాదవినాశీ విక్రియాహేత్వభావాచ్చ కూటస్థనిత్యః అత ఏవ నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావః । తస్మాత్ ‘పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిః’ ‘తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామీ’తి చౌపనిషదత్వవిశేషణం పురుషస్యోపనిషత్సు ప్రాధాన్యేన ప్రకాశ్యమానత్వాదుపపద్యతే।అతో భూతవస్తుపరో వేదభాగో నాస్తీతి వచనం సాహసమాత్రం।యదపి శాస్త్రతాత్పర్యవిదామనుక్రమణం ।దృష్టో హి తస్యార్థః కర్మావబోధనమిత్యేవమాదిః తద్ధర్మజిజ్ఞాసావిషయత్వాద్విధిప్రతిషేధశాస్త్రాభిప్రాయం ద్రష్టవ్యం । అపిచ ‘ఆమ్నాయస్య క్రియార్థత్వాదానర్థక్యమతదర్థానా’మిత్యేతదేకాంతేనాభ్యుపగమ్యమానే భూతోపదేశానామానర్థక్యం ప్రసజ్యేత ।

దృత్వముక్తం ॥ తత్ర శ్రుతిమాహ ॥ తం త్వేతి ॥ తం సకారణస్య సూత్రస్యాధిష్ఠానం పురుషం పూర్ణం హేశాకల్యత్వాత్త్వాం పృచ్ఛామీత్యర్థః ॥ అత ఇతి ॥ ఉక్తలింగైః శ్రుత్యా చ వేదాంతానామాత్మవస్తుపరత్వనిశ్చయాదిత్యర్థః । పూర్వోక్తమనువదతి ॥ యదపీతి ॥ వేదస్య నైరర్థక్యశంకితేతస్యార్థవత్త్వాపరమిదం భాష్యం ॥ దృష్టో హీతి ॥ తత్ర ఫలవదర్థావబోధనమితి వక్తవ్యే ధర్మవిచారప్రక్రమాత్కర్మావబోధనమిత్యుక్తం నైతావతా వేదాంతానాం బ్రహ్మపరత్వనిరాసః । అత ఏవానుపలబ్ధేఽర్థే ‘తత్ప్రమాణ’మితి సూత్రకారో ధర్మస్య ఫలవదజ్ఞాతత్వేనైవ వేదార్థతాం దర్శయతి । ‘తచ్చావశిష్టం బ్రహ్మణి’ ఇతి న వృద్ధవాక్యైర్విరోధ ఇత్యాహ ॥ తద్ధర్మేతి ॥ నిషేధశాస్త్రస్యాపి నివృత్తికార్యపరత్వమస్తి, తత్సూత్రభాష్యవాక్యజాతం కర్మకాండస్య కార్యపరత్వాభిప్రాయమిత్యర్థః । వస్తుతస్తు లిఙర్థైకకర్మకాండస్య తాత్పర్యం, లిఙర్థశ్చ లోకే ప్రవర్తకజ్ఞానగోచరత్వేన క్లృప్తం యాగాదిక్రియాగతమిష్టసాధనత్వమేవ న క్రియాతోఽతిరిక్తం కార్యం తస్య కూర్మలోమవదప్రసిద్ధత్వాదితి తస్యాపి పరాభిమతకార్యవిలక్షణసిద్ధే ప్రామాణ్యం కిముత జ్ఞానకాండస్యేతి మంతవ్యం। కించ । వేదాంతాః సిద్ధవస్తుపరాః ఫలవద్భూతశబ్దత్వాద్దధ్యాదిశబ్దవదిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ కిమక్రియార్థకశబ్దానామానర్థక్యమభి

శేషయా ఫలాభావో వా? ఆద్య ఆహ ॥ ఆమ్నాయస్యేతి ॥ ఇతి న్యాయేన ఏతదభిధేయరాహిత్యం నియమేనాంగీకర్త
వ్యం సోమేనయజేత 'దధ్నాజుహోతీ'త్యాదివాక్యేషు దధిహోమాదిశబ్దానామర్థశూన్యత్వం స్యాదిత్యర్థః । నను కే
నోక్తమభిధేయరాహిత్యమిత్యాశంక్యాహ ॥ ప్రవృత్తీతి ॥ కార్యాతిరేకేణ భవ్యార్థత్వేన కార్యశేషత్వేనదధ్యాదిశబ్దా
భూతంవక్తి చేత్, తర్హి సత్యాదిశబ్దః కూటస్థంనవక్తీత్యత్రకో హేతుః కింకూటస్థస్యాక్రియాత్వాదుతాక్రియాశేష
త్వాత్ స్వతఃఫలాభావాద్వా? నను దధ్యాదేః కార్యాన్వయిత్వేన కార్యత్వాదుపదేశః, నకూటస్థస్యాకార్యత్వాదిత్యాద్యమాశం
క్యాద్యస్యేతి ॥ నహీతి ॥ దధ్యాదేః కార్యత్వే కార్యభేదే శేషత్వహానిః । అతో భూతస్య కార్యాద్భిన్నస్య శబ్దార్థత్వంలబ్ధమి
తి ద్వితీయం శంకతే ॥ అక్రియాత్వేఽపీతి ॥ క్రియార్థః కార్యశేషపరః కూటస్థస్యత్వకార్యశేషత్వాన్నోపదేశ ఇతి భా
వః । భూతస్య కార్యశేషత్వం శబ్దార్థత్వాయ ఫలాయవా? నాద్య ఇత్యాహ ॥ నైషదోష ఇతి ॥ దధ్యాదేః కార్యశేషత్వేన
వ్యపదేశేఽపి వస్తుమాత్రమేవోపదిష్టం న కార్యాన్వయీ శబ్దార్థః । అన్వితార్థమాత్రే శబ్దానాంశక్తిగ్రహణాదిత్యర్థః ।
ద్వితీయమంగీకరోతి ॥ క్రియార్థత్వంత్వితి ॥ తస్యభూతవిశేషస్యదధ్యాదేః క్రియాశేషత్వం ఫలముద్దిశ్యాంగీక్రియత ఇ
త్యర్థః, నతు బ్రహ్మణ ఇతి తుశబ్దార్థః । నను భూతస్య కార్యశేషత్వాంగీకారే స్వాతంత్ర్యేణ కథం శబ్దార్థతేతి తత్రా
హ ॥ న చేతి ॥ ఫలార్థం శేషత్వాంగీకారమాత్రేణ శబ్దార్థత్వభంగో నాస్తీత్యర్థః । ఆనర్థక్యం ఫలాభావ ఇతి పక్షం శం

> నామిత్యేతదేకాంతేనాభ్యుపగచ్ఛతాం భూతోపదేశానామానర్థక్యప్రసంగః ప్రవృత్తినివృత్తివ్యతిరేకే
> ణ భూతం చేద్వస్తూపదిశతి భవ్యార్థత్వేన కూటస్థనిత్యంభూతంనోపదిశతీతి కో హేతుః । న హి భూతము
> పదిశ్యమానం క్రియా భవతి । అక్రియాత్వేఽపి భూతస్య క్రియాసాధనత్వాత్ క్రియార్థ ఏవ భూతోప
> దేశ ఇతి చేన్నైష దోషః । క్రియార్థత్వేఽపి క్రియానిర్వర్తనశక్తిమద్వస్తూపదిష్టమేవ । క్రియార్థత్వం తు
> ప్రయోజనం తస్య । న చైతావతా వస్త్వనుపదిష్టం భవతి । యది నామోపదిష్టం కిం తవ తేన స్యాదితి । ఉచ్యతే,
> అనవగతాత్మవస్తూపదేశశ్చ తథైవ భవితుమర్హతి; తదవగత్యా మిథ్యాజ్ఞానస్య సంసారహేతోః నివృ
> త్తిః ప్రయోజనం క్రియత ఇత్యవిశిష్టమర్థవత్త్వం క్రియాసాధనవస్తూపదేశేన । అపి చ 'బ్రాహ్మణో న
> హంతవ్య' ఇతి చైవమాద్యా నివృత్తిరుపదిశ్యతే । న చ సా క్రియా నాపి క్రియాసాధనం । అక్రియార్థానాము
> పదేశోఽనర్థకశ్చేత్ 'బ్రాహ్మణో న హంతవ్య' ఇత్యాదినివృత్త్యుపదేశానామానర్థక్యం ప్రాప్తం, తచ్చాని
> ష్టం । న చ స్వభావప్రాప్తహంత్యర్థానురాగేణ నఞః శక్యమప్రాప్తక్రియార్థత్వం కల్పయితుం హననక్రి

కతే ॥ యదీతి ॥ యద్యపి దధ్యాది స్వతో నిష్ఫలమపి క్రియాద్వారా సఫలత్వాదుపదిష్టం తథాపి కూటస్థబ్రహ్మవాదినః క్రి
యాద్వారాభావాత్తేన దృష్టాంతేన కింఫలం స్యాదిత్యర్థః । భూతస్య సాఫల్యే క్రియైవ ద్వారమితి న నియమః, రజ్జుజ్ఞాన
మాత్రేణ సాఫల్యదర్శనాదిత్యాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ తథైవ దధ్యాదివదేవేత్యర్థః । దధ్యాదేః క్రియాద్వారా సాఫల్యం,
బ్రహ్మణస్తు స్వత ఇతి విశేషే సత్యపి వేదాంతానాం సఫలభూతార్థకత్వమాత్రేణ దధ్యాద్యుపదేశసామ్యమిత్యనవద్యం ।
ఇదానీం వేదాంతానాం నిషేధవాక్యవత్సిద్ధార్థపరత్వమిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ నఞః ప్రకృత్యర్థేన సంబంధాత్ హననాభావో
నఞర్థః ఇష్టసాధనత్వం ద్రవ్యాదిప్రత్యయార్థః, ఇష్టశ్చాత్ర నరకదుఃఖాభావః, తత్పరిపాలకో హననాభావ ఇతి నిషేధవా
క్యార్థః, హననాభావో దుఃఖాభావహేతురిత్యుక్తావర్థాద్ధననస్య దుఃఖసాధనత్వధియా పురుషో నివర్తతే, నాత్ర నియోగః
కల్ప్యోఽస్తి, తస్య క్రియాతత్సాధనదధ్యాదివిషయత్వాత్ న చ హననాభావరూపా నఞ్వాచ్యా నివృత్తిః క్రియా । అభా
వత్వాన్నాపి క్రియాసాధనం । అభావస్య భావార్థాహేతుత్వాద్భావార్థాసత్త్వాచ్చేత్యర్థః । అతో నిషేధశాస్త్రస్య సి
ద్ధార్థే ప్రామాణ్యమితి భావః । విపక్షే దండమాహ ॥ అక్రియేతి ॥ నను స్వభావతో రాగతః ప్రాప్తేన హంత్యర్థేనానురాగేణ
నఞః సంబంధేన హేతునా హననవిరోధినీ సంకల్పక్రియా బోధ్యతే, సా చ నఞర్థరూపా తత్ప్రాప్తత్వాద్విధీయతే అ
హననం కుర్యాదితి । తథా చ కార్యార్థమిదం వాక్యమిత్యాశంక్య నిషేధతి ॥ న చేతి ॥ ఔదాసీన్యం పురుషస్య స్వరూపం

తచ్చహననక్రియానివృత్త్యుపలక్షితం నివృత్త్యౌదాసీన్యంహననాభావఇతియావత్ తద్వ్యతిరేకేణ నఞః క్రియార్థత్వం కల్పయితుం నచశక్యమితియోజనా, ముఖ్యార్థస్యాభావస్యనఞర్థత్వసంభవేతద్విరోధిక్రియాలక్షణాయాఅన్యాయ్యత్వా న్నిషేధవాక్యస్యాపికార్యార్థత్వేవిధినిషేధభేదవిప్లవాపత్తేశ్చేతిభావః । ననుతదభావవత్తదన్యతద్విరుద్ధయోరపినఞః శక్తిఃకేంనస్యాత్, ‘అబ్రాహ్మణః అధర్మ’ఇతిప్రయోగదర్శనాదితిచేత్,న, అనేకార్థత్వస్యాన్యాయ్యత్వాదిత్యాహ।నఞశ్చేతి। గవాదిశబ్దానాంతుఅగత్యానానార్థత్వం, స్వర్గేషువాగ్వజ్రాదీనాం శక్యపశుసంబంధాభావేన లక్షణానవతారాత్ । అన్యవిరుద్ధయోస్తులక్ష్యత్వంయుక్తంశక్యసంబంధాత్ । బ్రాహ్మణాదన్యస్మిన్ క్షత్రియాదౌధర్మవిరుద్ధేవా పాపేబ్రాహ్మణాద్యభావస్యనఞ్శక్యస్యసంబంధాత్, ప్రకృతేచ ఆఖ్యాతయోగాన్నఞ్ ప్రసజ్యప్రతిషేధకఏవ నపర్యుదాసలక్షక ఇతిమంతవ్యం । యద్వానఞఃప్రకృత్యానసంబంధః । ప్రకృతేఃప్రత్యయార్థోపసర్జనత్వాత్ ప్రధానసంబంధాచ్చాప్రధానానాం కింతుప్రకృత్యర్థవిశిష్టేనప్రత్యయార్థేనేష్టసాధనత్వేనసంబంధోనఞః । ఇష్టంచస్వాపేక్షయాబలవదనిష్టాననుబంధియత్తదేవ న తాత్కాలికసుఖమాత్రంవిషసంయుక్తాన్నభోజనస్యాపీష్టత్వాపత్తేః,తథాచ ‘నహంతవ్యః’హననంబలవదనిష్టాసాధనత్వేసతి ఇష్టసాధనంనభవతీత్యర్థః।అత్రచ‘హంతవ్య’ ఇతిహననేవిశిష్టేష్టసాధనత్వం భ్రాంతిప్రాప్తమనూద్య నేత్యభావబోధనేబలవదనిష్టసాధనంహననమితిబుద్ధిర్భవతి, హననేతాత్కాలికేష్టసాధనత్వరూపవిశేష్యసత్త్వేనవిశిష్టాభావబుద్ధేర్విశేషణాభావ పర్యవసానాత్ । విశేషణంబలవదనిష్టాసాధనత్వమితితదభావోబలవదనిష్టసాధనత్వంనఞర్థఇతిపర్యవసన్నంతచ్చబుద్ధిరౌదాసీన్యపరిపాలికేత్యాహ॥అభావేతి॥చోఽప్యర్థః పత్న్యాం

యానివృత్త్యౌదాసీన్యవ్యతిరేకేణ । నఞశ్చైషస్వభావఃయత్స్వసంబంధినోఽభావంబోధయతీతి, అభావబుద్ధిశ్చౌదాసీన్యేకారణం,సాచదగ్ధేంధనాద్యగ్నివత్స్వయమేవోపశామ్యతి, తస్మాత్ప్రసక్తక్రియానివృత్త్యౌదాసీన్యమేవ ‘బ్రాహ్మణోనహంతవ్య’ ఇత్యాదిషుప్రతిషేధార్థంమన్యామహేఅన్యత్రప్రజాపతివ్రతాదిభ్యః, తస్మాత్పురుషార్థానుపయోగ్యుపాఖ్యానాదిభూతార్థవాదవిషయమానర్థక్యాభిధానం ద్రష్టవ్యం । యదప్యుక్తంకర్తవ్యవిధ్యనుప్రవేశమంతరేణవస్తుమాత్రముచ్యమానమనర్థకంస్యాత్ సప్తద్వీపావసుమతీత్యాదివదితితత్పరిహృతం, రజ్జురియంనాయంసర్ప ఇతితద్వస్తుమాత్రకథనేఽపిప్రయోజనస్యదృష్టత్వాత్ । ననుశ్రుతబ్రహ్మణోఽపియథాపూర్వంసంసారిత్వదర్శనాన్నరజ్జుస్వరూపకథనవదర్థ

వత్త్వమితిచేత్ ... [illegible]

తరదోత్యేతి-ప్రకృత్యర్థాభావబుద్ధివత్ప్రత్యయార్థాభావబుద్ధిరపీత్యర్థః । బుద్ధేఃక్షణికత్వాత్తదభావేసత్యౌదాసీన్యాత్ప్రచ్యుతిరూపాహననాదౌ ప్రవృత్తిస్స్యాదితి తత్రాహ ॥సాచేతి॥ యథాగ్నిరింధనందగ్ధ్వాశామ్యతిఏవంసానఞర్థాభావబుద్ధిఃహననాదా విష్టసాధనత్వభ్రాంతిమూలంరాగేంధనందగ్ధ్వాస్వయంశామ్యతీత్యక్షరార్థః, రాగనాశేసతఃప్రచ్యుతిరితిభావః । యద్వారాగతఃప్రాప్తాసాక్రియారాగనాశేస్వయమేవశామ్యతీత్యర్థః।పరపక్షేతుహననవిరోధిక్రియాకార్యేత్యుక్తేఽపిహననస్యేష్టసాధనత్వ భ్రాంత్యనిరాసాత్ప్రచ్యుతిర్దుర్వారా।తస్మాత్తదభావఏవనఞర్థఇత్యుపసంహరతి॥తస్మాదితి॥భావార్థాభావేనతద్విషయకకృత్యభావాత్ కార్యాభావస్తచ్ఛబ్దార్థః । యద్వోత్యుక్తపక్షేనివృత్త్యుపలక్షితమౌదాసీన్యంయస్మాద్విశిష్టాభావాయత్తమేవేతివ్యాఖ్యేయం - స్వతస్సిద్ధస్యౌదాసీన్యస్య నఞర్థసాధ్యత్వోపపాదనార్థంనివృత్త్యుపలక్షితత్వమితిధ్యేయం । తస్యవతోర్వ్రతమిత్యనుష్ఠేయక్రియావాచివ్రతశబ్దేనకార్యముపక్రమ్య ‘నేక్షేతోద్యంతమాదిత్య’ మితిప్రజాపతివ్రతముక్తం; అతఉపక్రమబలాత్తత్ర నఞఈక్షణవిరోధిసంకల్పక్రియా లక్షణాంగీకృతా-ఏవమగౌరసురాఅధర్మఇత్యాదౌనామధాత్వర్థయుక్తస్యనఞఃప్రతిషేధవాచిత్వాయోగాత్ అన్యవిరుద్ధలక్షకత్వం। ఏతేభ్యఃప్రజాపతివ్రతాదిభ్యోఽన్యత్రాభావమేవ నఞర్థంమన్యామహేఇత్యర్థః। దుఃఖాభావఫలకేనఞర్థేనసిద్ధేనిషేధశాస్త్రప్రమాణత్వవద్వేదాంతానాంబ్రహ్మణిమానత్వమితిభావః; తర్హ్యక్రియార్థానామానర్థక్యమితిసూత్రం కింవిషయమితితత్రాహ॥తస్మాదితి॥వేదాంతానాంస్వార్థేఫలవత్త్వాదవ్యర్థకథావిషయం తదిత్యర్థః । యదపీత్యాదిస్పష్టార్థంశ్రవ

ణజ్ఞానమాత్రాత్ సంసారానివృత్తావపి సాక్షాత్కారాజ్జీవత ఏవ ముక్తిర్దురపహ్నవేతి సదృష్టాంతమాహ ॥ అతోఽచ్యత ఇత్యాదినా ॥ బ్రహ్మాహమితి సాక్షాత్కారవిరోధాదిత్యర్థః ॥ తత్త్వవిదో జీవన్ముక్తిమానమాహ ॥ తదుక్తం శ్రుత్యేతి ॥ జీవతోఽశరీరత్వం విరుద్ధమితి శంకతే ॥ శరీర ఇతి ॥ ఆత్మనో దేహసంబంధస్య భ్రాంతిప్రయుక్తత్వాత్తత్త్వధియా తన్నాశరూపమశరీరత్వం జీవతోఽయుక్తమిత్యాహ ॥ నేత్యాదినా ॥ అసంగాత్మరూపం త్వశరీరత్వం తత్త్వధియా జీవతోఽభివ్యజ్యత ఇత్యాహ ॥ నిత్యమితి ॥ దేహాత్మనోః సంబంధః సత్య ఇతి శంకతే ॥ తత్కృతేతి ॥ తన్నాశార్థం కార్యాపేక్షేతి భావః ॥ ఆత్మనశ్శరీరసంబంధేనాత్మేన ధర్మాధర్మసిద్ధిః, తస్యాం సత్యాం సంబంధజన్మేత్యన్యోన్యాశ్రయాదేకస్యాసిద్ధ్యా ద్వితీయస్యాప్యసిద్ధిస్స్యాదితి పరిహరతి ॥ నేత్యాదినా ॥ నన్వేతద్దేహజన్యధర్మాధర్మకర్మణా ఏతద్దేహసంబంధహేతుత్వే స్యాదన్యోన్యాశ్రయః, పూర్వదేహార్జితకర్మణా ఏతద్దేహసంబంధోఽస్తు, పూర్వదేహశ్చ తత్పూర్వదేహకృతకర్మణ ఇతి బీజాంకురవదనాదిత్వా

వ[illegible]యుక్తం । అతోఽచ్యతే । నావగతబ్రహ్మాత్మభావస్య యథాపూర్వం సంసారిత్వం శక్యం దర్శయితుం బ్రహ్మాత్మభావవిరోధాత్ । న హి, శరీరాద్యాత్మాభిమానినో దుఃఖభయాదిమత్త్వం దృష్టమితి, తస్యైవ వేదప్రమాణజనితబ్రహ్మాత్మావగమే తదభిమాననివృత్తౌ తదేవ మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తం దుఃఖభయాదిమత్త్వం భవతీతి శక్యం కల్పయితుం । న హి, గృహస్థస్య ధనినో ధనాభిమానినో ధనాపహారనిమిత్తం దుఃఖం దృష్టమితి, తస్యైవ ప్రవ్రజితస్య ధనాభిమానరహితస్య తదేవ ధనాపహారనిమిత్తం దుఃఖం భవతి । న చ కుండలినః కుండలిత్వాభిమాననిమిత్తం సుఖం దృష్టమితి తస్యైవ కుండలవియుక్తస్య కుండలిత్వాభిమానహీనస్య తదేవ కుండలిత్వనిమిత్తం సుఖం భవతి । తదుక్తం శ్రుత్యా 'అశరీరం వావ సంతం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః' ఇతి । శరీరే పతితే అశరీరత్వం స్యాన్న జీవత ఇతి చేత్, న, సశరీరత్వస్య మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తత్వాత్ । న హ్యాత్మనశ్శరీరాత్మాభిమానలక్షణం మిథ్యాజ్ఞానం ముక్త్వా అన్యతస్సశరీరత్వం శక్యం కల్పయితుం । నిత్యమశరీరత్వమకర్మనిమిత్తత్వాదిత్యవోచామ । తత్కృతధర్మాధర్మనిమిత్తం సశరీరత్వమితి చేత్, న, శరీరసంబంధస్యాసిద్ధత్వాద్ధర్మాధర్మయోరాత్మకృతత్వాసిద్ధేః । శరీరసంబంధస్య ధర్మాధర్మయోస్తత్కృతత్వస్య చేతరేతరాశ్రయత్వప్రసంగాదంధపరంపరైషా అనాదిత్వకల్పనా । క్రియాసమవాయాభావాచ్చాత్మనః కర్తృత్వానుపపత్తేః । సన్నిధానమాత్రేణ రాజప్రభృతీనాం దృష్టం కర్తృత్వమితి చేన్న, ధనదానాద్యుపార్జితభృత్యసంబంధిత్వాత్తేషాం కర్తృత్వోపపత్తేః । న త్వాత్మనో ధనదానాదివచ్ఛరీరాదిభిః స్వస్వామిభావసంబంధనిమిత్తం కించిచ్ఛక్యం కల్పయితుం । మిథ్యాభిమానస్తు ప్రత్యక్షస్సంబంధహేతుః । ఏతేన యజమానత్వమాత్మనో వ్యాఖ్యాతం । అత్రాహుః, దేహాదివ్యతిరిక్తస్యాత్మనః ఆత్మీయే దేహాదావభిమానో గౌణో న మిథ్యేతి । న । ప్రసిద్ధవస్తుభేదస్య గౌణత్వముఖ్యత్వప్రసిద్ధేః । యస్య హి ప్రసిద్ధో వస్తుభేదః యథా కేసరాదిమానాకృతివిశేషోఽన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సింహశబ్దప్రత్యయభాఙ్ముఖ్యోఽన్యః ప్ర

న్నాన్యోన్యాశ్రయదోష ఇత్యత ఆహ ॥ అంధేతి ॥ అప్రామాణికీత్యర్థః ॥ న హి బీజాదంకురస్తతో బీజాంతరం చ యథా ప్రత్యక్షేణ దృశ్యతే తద్వదాత్మనో దేహసంబంధః పూర్వకర్మకృతః ప్రత్యక్షః, నాప్యస్తి కశ్చిదాగమః ప్రత్యుతాసంగో హీత్యాదిశ్రుతిః సర్వకర్తృత్వం వారయతీతి భావః ॥ తత్ర యుక్తిమాహ ॥ క్రియేతి ॥ కూటస్థస్య కృత్యయోగాన్న కర్తృత్వమిత్యర్థః ॥ స్వతోఽసిద్ధమప్యస్యాపి కారకసన్నిధానాత్కర్తృత్వమితి శంకాం దృష్టాంతవైషమ్యేణ నిరస్యతి ॥ నేతి ॥ రాజాదీనాం స్వక్రీతభృత్యకార్యే కర్తృత్వం యుక్తం నాత్మన ఇత్యర్థః ॥ దేహకర్మణోరవిద్యాభూమావా బీజాంకురవదావర్తమానయోరాత్మనా సంబంధో భ్రాంతికృత ఏవేత్యాహ ॥ మిథ్యేతి ॥ నను యజేతేతి విధ్యనుపపత్త్యాత్మనః కర్తృత్వమేష్టవ్యమితి తత్రాహ ॥ ఏతేనేతి ॥ భ్రాంతికృతేన దేహాదిసంబంధేన యాగాదికర్తృత్వమాబ్రహ్మబోధాద్వ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః ॥ అత్రాహురితి ॥ ప్రాభాకరా ఇత్యర్థః ॥ భ్రాంత్యభావాద్దేహసంబంధాదికం సత్యమితి భావః ॥ భేదజ్ఞానాభావాన్న గౌణ ఇత్యాహ ॥ నేతి ॥ ప్ర

ద్ధో_జ్ఞాతో వస్తునో ర్భేదో యేన తస్య గౌణముఖ్యజ్ఞానాశ్రయత్వప్రసిద్ధేరిత్యర్థః । యస్య తస్య పుంసో గౌణౌ భవత ఇత్యన్వయః। శౌర్యాదిగుణవిషయావిత్యర్థః ॥ తస్య త్వితి ॥ భేదజ్ఞానశూన్యస్య పుంస ఇత్యర్థః ॥ శబ్దప్రత్యయావితి । శబ్దః శాబ్దబోధశ్చేత్యర్థః । సంశయమూలౌ తావుదాహరతి ॥ యథా మందేతి ॥ యదా సంశయమూలయోర్న గౌణత్వం తదా భ్రాంతిమూలయోః కిం వాచ్యమిత్యాహ ॥ యథా వేతి॥ అకస్మాదితి॥ అతర్కితాదృష్టాదినా సంస్కారోద్బోధే సతీత్యర్థః । నిరుపచారేణ గుణజ్ఞానం వినేత్యర్థః । దేహాదివ్యతిరిక్తాత్మాస్తిత్వవాదినామితి, దేహాత్మవాదినాం తు ప్రమేత్యభిమాన ఇతి భావః। జీవన్ముక్తౌ ప్రమాణమాహ ॥ తథా చేతి॥ తత్ర జీవన్ముక్తస్య దేహే యథా దృష్టాంతః । అహినిర్ల్వయనీ సర్పత్వక్ వల్మీకాదౌ ప్రత్యస్తా నిక్షిప్తా మృతా సర్పేణ త్యక్తాభిమానా వర్తతే, ఏవమేవేదం విదుషా త్యక్తాభిమానం శరీరం తిష్ఠతి। అథ తథా త్వ చానిర్ముక్తసర్వవదేవాయం దేహస్థోఽశరీరః, విదుషో దేహే సర్పస్యత్వచీవాభిమానాభావాదశరీరత్వాదమృతః ప్రాణితీతి ప్రాణో జీవన్నపి బ్రహ్మైవ కిం తద్బ్రహ్మ తేజస్స్వయం జ్యోతిరానంద ఏవేత్యర్థః, వస్తుతోఽచక్షురపి బాధితచక్షుసిద్ధః తతశ్చాన్యః పురుషః ప్రాయికైః క్రౌర్యశౌర్యాదిభిస్సింహగుణైస్సంపన్నస్సిద్ధః, తస్య పురుషే సింహశబ్దప్రత్యయౌ గౌణౌ భవతః । నాప్రసిద్ధవస్తుభేదస్య తస్య త్వన్యత్రాన్యశబ్దప్రత్యయౌ భ్రాంతినిమిత్తావేవ భవతః, న గౌణౌ । యథా మందాంధకారే ‘స్థాణురయ’మిత్యగృహ్యమాణవిశేషే పురుషశబ్దప్రత్యయౌ స్థాణువిషయౌ । యథా వా, శుక్తికాయామకస్మాత్ ‘రజతమిద’మితి నిశ్చితశబ్దప్రత్యయౌ తద్వద్దేహాదిసంఘాతేఽహమితి నిరుపచారేణ శబ్దప్రత్యయావాత్మానాత్మవివేకేనోత్పద్యమానౌ కథం గౌణౌ శక్యౌ వదితుం । ఆత్మానాత్మవివేకినామపి పండితానామజావిపాలానామివావివిక్తౌ శబ్దప్రత్యయౌ భవతః। తస్మాద్దేహాదివ్యతిరిక్తాత్మాస్తిత్వవాదినాం దేహాదావహం ప్రత్యయో మిథ్యైవ న గౌణః, తస్మాన్మిథ్యాప్రత్యయనిమిత్తత్వాత్సశరీరత్వస్య సిద్ధం జీవతోఽపి విదుషోఽశరీరత్వం । తథా చ బ్రహ్మవిద్విషయా శ్రుతిస్తద్యథా ‘అహినిర్ల్వయనీ వల్మీకే మృతా ప్రత్యస్తా శయీతైవమేవేదం శరీరం శేతే అథాయమశరీరోఽమృతః ప్రాణో బ్రహ్మైవ తేజ ఏవే’తి । ‘సచక్షురచక్షురివ సకర్ణోఽకర్ణ ఇవ సవాగవాగివ సమనా అమనా ఇవ సప్రాణోఽప్రాణ ఇవే’తి చ। స్మృతిరపి ‘స్థితప్రజ్ఞస్య కా భాషే’ త్యాద్యా స్థితప్రజ్ఞలక్షణాన్యాచక్షాణా విదుషస్సర్వప్రవృత్త్యసంబంధం దర్శయతి । తస్మాన్నావగతబ్రహ్మాత్మభావస్య యథాపూర్వం సంసారిత్వం। యస్య తు యథాపూర్వం సంసారిత్వం నాసావవగతబ్రహ్మాత్మభావ ఇత్యనవద్యం। యత్పునరుక్తం శ్రవణాత్పరాచీనయోర్మనననిదిధ్యాసనయోర్దర్శనాద్విధిశేషత్వం బ్రహ్మణో న స్వరూపపర్యవసాయిత్వమితి, తన్న, శ్రవణవదవగత్యర్థత్వాన్మనననిదిధ్యాసనయోః। యది హ్యవగతం బ్రహ్మాన్యత్ర వినియుజ్యేత భవేత్తదా విధిశేషత్వం, న తు తదస్తి, మనననిదిధ్యాసనయోరపి శ్రవణవదవగత్యర్థత్వాత్ । తస్మాన్న ప్రతిపత్తివిధిశేషతయా శాస్త్రప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణస్సంభవతీత్యతస్స్వతంత్రమేవ బ్రహ్మ శాస్త్రప్రమాణకం,

రాద్యనువృత్త్యా సచక్షురివేత్యాదియోజ్యం ॥ ఇత్యనవద్యమితి ।। బ్రహ్మాస్మి జ్ఞానాన్ముక్తిలాభాత్ సిద్ధం వేదాంతానాం ప్రామాణ్యం హితశాసనాచ్ఛాస్త్రత్వం చ నిర్దోషతయా స్థితమిత్యర్థః । బ్రహ్మజ్ఞానముద్దిశ్య శ్రవణవన్మనననిదిధ్యాసనయోరప్యవాంతరవాక్యభేదేన విధ్యంగీకారాన్న బ్రహ్మణో విధిశేషత్వం, ఉద్దేశ్యజ్ఞానలభ్యతయా ప్రాధాన్యాదిత్యాహ ॥ నేతి॥ శ్రవణం జ్ఞానకరణవేదాంతగోచరత్వాత్ప్రధానం మనననిదిధ్యాసనయోః ప్రమేయగోచరత్వాత్తదంగత్వం నియమాదృష్టస్య జ్ఞానే ఉపయోగః సర్వాపేక్షాన్యాయాదితి మంతవ్యం । తర్హి జ్ఞానే విధిః కిమిత్యుక్తస్తత్రాహ ॥ యది హీతి ॥ యది జ్ఞానే విధిమంగీకృత్య వేదాంతైరవగతం బ్రహ్మ విధేయజ్ఞానే కర్మకారకత్వేన వినియుజ్యేత తదా విధిశేషత్వం స్యాత్ । న త్వవగతస్య వినియుక్తత్వమస్తి, ప్రాప్తావగత్యా ఫలలాభే విధ్యయోగాదిత్యర్థః ॥ తస్మాద్విధ్యసంభవాత్ । అతశ్శేషత్వాసంభవాత్ ॥ సూత్రం యోజయతి ॥ స్వతంత్రమితి ॥ ఏవం చ సతీతి ॥ చో ఽవధారణే। ఉక్తరీత్యా బ్రహ్మణః

[illegible]త్వేతి సత్యేవభగవతోవ్యాసస్యపృథక్శాస్త్రప్రవృత్తిర్యుక్తా, ధర్మవిలక్షణప్రమేయలాభాత్ వేదాంతానాం కార్య
[illegible]పరత్వే ప్రమేయాభేదాన్నయుక్తేత్యర్థః। నను మానసధర్మవిచారార్థం పృథగారంభ ఇత్యాశంక్యాహ॥ ఆరభ్యమాణం
[illegible]బాహ్యసాధనధర్మవిచారానంతరం అతో బాహ్యధర్మస్యశుద్ధిద్వారా మానసోపాసనాధర్మహేతుత్వాత్ పరి
[illegible]మానసధర్మజిజ్ఞాస్యేతిసూత్రంస్యాదిత్యత్రదృష్టాంతమాహ ॥అథేతి॥ తృతీయాధ్యాయే శ్రుత్యాదిభిశ్శేషశేషిత్వ
[illegible]నానంతరం శేషిణా శేషస్య ప్రయోగసంభవాత్ కః క్రతుశేషః కో వా పురుషశేష ఇతి జిజ్ఞాస్యత ఇత్యర్థః। ఏవమార
[illegible] తస్మాదవాంతరధర్మార్థమారంభ ఇత్యయుక్తమితిభావః। స్వమతేసూత్రానుగుణ్యమస్తీత్యాహ॥ బ్ర
[illegible] జైమినినా బ్రహ్మనవిచారితమితి తజ్జిజ్ఞాస్యత్వ సూత్రణంయుక్తమిత్యర్థః। వేదాంతార్థశ్చేదద్వైతంతర్హి
[illegible]ప్రత్యక్షాదీనాం కాగతిరిత్యాశంక్య, జ్ఞానాత్ప్రాగేవ తేషాంప్రామాణ్యంనపశ్చాదిత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥
[illegible]ప్రమాతృబాధకత్వాదిత్యర్థః। బ్రహ్మ న కార్యశేషః తద్బోధాత్ప్రాగేవసర్వవ్యవహార ఇత్యత్ర బ్రహ్మ
[illegible]గాథాముదాహరతి॥ అపిచేతి ॥ సనబాధితం బ్రహ్మపూర్ణం ఆత్మావిషయా నాదత్త ఇతి సర్వసాక్ష్యహమిత్యే
[illegible]బోధే జాతే సతి పుత్రదేహాదేః సత్తాబాధనాన్మాయామాత్రత్వనిశ్చయాత్ పుత్రదారాదావహమితిస్వీయదుఃఖసు

ఖకం వేదాంతవాక్యసమన్వయాదితి సిద్ధం, ఏవంచసత్యథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి శాస్త్రారంభ ఉపపద్య
తే। ప్రతిపత్తివిధిపరత్వేహి అథాతోధర్మజిజ్ఞాసేత్యేవారబ్ధత్వాన్నపృథక్శాస్త్రమారభ్యేత, ఆరభ్యమా
ణం చైవమారభ్యేత అథాతఃపరిశిష్టధర్మజిజ్ఞాసేత్యథాతః క్రత్వర్థపురుషార్థయోర్జిజ్ఞాసేతివద్బ్రహ్మాత్మై
క్యావగతిస్తు అప్రతిజ్ఞాతేతి, తదర్థోయుక్తశ్శాస్త్రారంభోఽథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి। తస్మాదహం బ్రహ్మా
స్మీత్యేతదవసానా ఏవ సర్వే విధయస్సర్వాణి చేతరాణి ప్రమాణాని ।నహ్యహేయానుపాదేయాద్వైతా
త్మావగతౌసత్యాంనిర్విషయాణ్యప్రమాతృకాణిచప్రమాణానిభవితుమర్హంతీతి। అపిచాహుః॥ "గౌణ
మిథ్యాత్మనోఽసత్త్వేపుత్రదేహాదిబాధనాత్। సద్బ్రహ్మాత్మాహమిత్యేవం బోధేకార్యంకథంభవేత్ ॥
అన్వేష్టవ్యాత్మవిజ్ఞానాత్ప్రాక్ప్రమాతృత్వమాత్మనః। అన్విష్టస్స్యాత్ప్రమాతైవ పాప్మదోషాదివర్జి
తః ॥ దేహాత్మప్రత్యయో యద్వత్ప్రమాణత్వేనకల్పితః। లౌకికంతద్వదేవేదంప్రమాణంత్వాత్మనిశ్చ
యాదితి॥ చతుస్సూత్రీ సమాప్తా ❀❀ ఏవం వేదాంతవాక్యానాం బ్రహ్మాత్మావగతిప్రయోజనానాం
బ్రహ్మాత్మనితాత్పర్యేణసమన్వితానామంతరేణాపి కార్యానుప్రవేశంబ్రహ్మణిపర్యవసానముక్తం। బ్ర
హ్మచసర్వజ్ఞంసర్వశక్తిజగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణమిత్యుక్తం। సాంఖ్యాదయస్తు పరినిష్ఠితంవస్తుప్రమా

[illegible]భాక్త్వగుణయోగాద్గౌణాత్మాభిమానస్య 'నరోఽహంకర్తామూఢః'ఇతి మిథ్యాత్మాభిమానస్యచ సర్వవ్యవహారహే
తోరసత్త్వే కార్యంవిధినిషేధాదివ్యవహారఃకథంభవేత్, హేత్వభావాత్ నకథంచిద్భవేదిత్యర్థః ॥ నన్వహంబ్రహ్మేతి
బోధోబాధితః, అహమర్థస్యప్రమాతుః బ్రహ్మత్వాయోగాదిత్యాశంక్య, ప్రమాతృత్వస్యాజ్ఞానవిలసితాంతఃకరణతా
దాత్మ్యకృతత్వాన్నబాధఇత్యాహ॥ అన్వేష్టవ్యేతి॥ 'యఆత్మాపహతపాప్మావిజరోవిమృత్యుర్విశోకస్సోఽన్వేష్టవ్య'ఇతి
శ్రుతేర్జ్ఞాతవ్యపరమాత్మవిజ్ఞానాత్ప్రాగేవాజ్ఞానాచ్ఛిద్ధాతోరాత్మనఃప్రమాతృత్వం,ప్రమాతైవజ్ఞాతస్సన్పాప్మరాగ
ద్వేషమరణవివర్జితఃపరమాత్మాస్యాదిత్యర్థః। ప్రమాతృత్వస్యకల్పితత్వేతదాశ్రితానాం ప్రమాణానాంప్రామాణ్యం
కథమిత్యతఆహ॥దేహేతి ॥ యథా దేహాత్మప్రత్యయఃకల్పితోభ్రమోఽపివ్యవహారాంగతయామానత్వేనేష్యతేవైదికైః,
తద్వల్లౌకికమక్షప్రత్యక్షాదిక మాత్మబోధావధివ్యవహారకాలేబాధాభావాత్ వ్యావహారికంప్రామాణ్యమిష్యతాం, వేదాం
తానాంతుకాలత్రయాబాధ్యవస్తుబోధిత్వాత్తాత్త్వికంప్రామాణ్యమితితుశబ్దార్థః॥ ఆత్మనిశ్చయాత్ ॥ ఆ ఆత్మనిశ్చ
యాదిత్యాఙ్ మర్యాదాయాం ప్రమాతృత్వస్యకల్పితత్వేఽపిప్రత్యక్షాదివిషయాబాధాత్ప్రామాణ్యమితిభావః॥ "రా
మునామ్నిపరేధామ్నికృతాస్సామ్నాయసమన్వయః। కార్యతాత్పర్యబాధేనసాధితశ్శుద్ధబుద్ధయే"॥ఇతిచతుర్థాధికరణం॥

వృత్తమనూద్యాక్షేపలక్షణామవాంతరసంగతిమాహ ॥ సాంఖ్యాదయస్త్వితి ॥ భవతు సిద్ధే వేదాంతానాం సమన్వయః, తథాపి మానాంతరాయోగ్యే బ్రహ్మణి శక్తిగ్రహాయోగాత్ కూటస్థత్వేన కారణత్వాయోగాచ్చ న సమన్వయః, కింతు సర్గాద్యం కార్యం జడప్రకృతికం కార్యత్వాద్ఘటవదిత్యనుమానగమ్యే త్రిగుణే ప్రధానే సమన్వయ ఇత్యాక్షిపంతీత్యర్థః । సిద్ధం మానాంతరగమ్యమేవేత్యాగ్రహః శక్తిగ్రహార్థః, అత ఏవ ప్రధానాదావనుమానోపస్థితే శక్తిగ్రహసంభవాత్తత్పరతయా వాక్యాని యోజయంతీత్యుక్తం । కించ 'తేజసా సోమ్య శుంగేన సన్మూలమన్విచ్ఛే'త్యాద్యాః శ్రుతయః। శుంగేన కార్యలింగేన కారణస్యాస్వతోఽన్వేషణం దర్శయంత్యో మానాంతరసిద్ధమేవ జగత్కారణం వదంతీత్యాహ ॥ సర్వేష్వితి ॥ నన్వతీంద్రియత్వేన ప్రధానాదౌ వ్యాప్తిగ్రహాయోగాత్కథమనుమానం తత్రాహ ॥ ప్రధానేతి ॥ యత్కార్యం తజ్జడప్రకృతికం యథా ఘటః, యజ్జడం తచ్చేతనసంయుక్తం యథా రథాదిరితి సామాన్యతో దృష్టానుమానగమ్యాః ప్రధానపురుషసంయోగా ఇత్యర్థః । అద్వితీయబ్రహ్మణః కారణత్వవిరోధిమతాంతరమాహ ॥ కాణాదాస్త్వితి॥ సృష్టివాక్యేభ్య ఏవ పరార్థానుమానరూపేభ్యో యత్కార్యం తద్బుద్ధిమత్కర్తృకమితి । ఈశ్వరం కర్తారం పరమాణూం

ణాంతరగమ్యమేవేతి మన్యమానాః ప్రధానాదీని కారణాంతరాణ్యనుమిమానాస్తత్పరతయైవ వేదాంతవాక్యాని యోజయంతి । సర్వేష్వేవ తు వేదాంతవాక్యేషు సృష్టివిషయేష్వనుమానేనైవ కార్యేణ కారణం లిలక్షయిషితం । ప్రధానపురుషసంయోగా నిత్యానుమేయా ఇతి సాంఖ్యా మన్యంతే । కాణాదాస్త్వేతేభ్య ఏవ వాక్యేభ్య ఈశ్వరం నిమిత్తకారణమనుమిమతే, అణూంశ్చ సమవాయికారణం ఏవమన్యేఽపి తార్కికాః వాక్యాభాసయుక్త్యాభాసావష్టంభాః పూర్వపక్షవాదిన ఇహోత్తిష్ఠంతే । తత్ర పదవాక్యప్రమాణజ్ఞేన ఆచార్యేణ వేదాంతవాక్యానాం బ్రహ్మాత్మావగతిపరత్వప్రదర్శనాయ వాక్యాభాసయుక్త్యాభాసప్రతిపత్తయః పూర్వపక్షీకృత్య నిరాక్రియంతే । తత్ర సాంఖ్యాః ప్రధానం త్రిగుణమచేతనం స్వతంత్రం జగతః కారణమితి మన్యమానా ఆహుః । యాని వేదాంతవాక్యాని సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేర్బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం ప్రదర్శయంతీత్యవోచః తాని ప్రధానకారణపక్షేఽపి యోజయితుం శక్యంతే । సర్వశక్తిత్వం తావత్ప్రధానస్యాపి స్వవికారవిషయముపపద్యతే, ఏవం సర్వజ్ఞత్వమప్యుపపద్యతే । కథం। యత్తత్త్వం జ్ఞానం మన్యసే స సత్త్వధర్మః 'సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞాన'మితి స్మృతేః । తేన చ సత్త్వధర్మేణ జ్ఞానేన కార్యకరణవంతః పురుషాః సర్వజ్ఞా యోగినః ప్రసిద్ధాః, సత్త్వస్య హి నిరతిశయోత్కర్షే సర్వజ్ఞత్వం ప్రసిద్ధం । న కేవలస్యాకార్యకరణస్య పురుషస్యోపలబ్ధిమాత్రస్య సర్వజ్ఞత్వం కించిజ్జ్ఞత్వం వా కల్పయితుం శక్యం,

త్రిగుణత్వాత్తు ప్రధానస్య సర్వజ్ఞానకారణభూతం సత్త్వం ప్రధానావస్థాయామపి విద్యత ఇతి ప్రధానస్యాశ్చ యత్కార్యద్రవ్యం తత్స్వన్యూనపరిమాణద్రవ్యారబ్ధమిత్యనుమిమత ఇత్యర్థః । అన్యేఽపి బౌద్ధాదయః 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీ'దిత్యాదిర్వాక్యాభాసః । యద్వస్తు తచ్ఛూన్యావసానం యథా దీప ఇతి యుక్త్యాభాసః । ఏవం వాదివిప్రతిపత్తిముక్త్వా తన్నిరాసాయోత్తరసూత్రసందర్భమవతారయతి ॥ తత్రేతి ॥ వాదివివాదే సతీత్యర్థః । వ్యాకరణమీమాంసాన్యాయనిధిత్వాత్పదవాక్యప్రమాణజ్ఞత్వం యజ్జగత్కారణం తచ్చేతనమచేతనం వేతి ఈక్షణస్య ముఖ్యత్వగౌణత్వాభ్యాం సంశయే పూర్వపక్షమాహ ॥ తత్ర సాంఖ్యా ఇతి ॥ అపి శబ్దావేవకారార్థౌ సదేవేత్యాదిస్పష్టబ్రహ్మలింగవాక్యానాం ప్రధానపరత్వనిరాసేన బ్రహ్మపరత్వోక్తేః శ్రుత్యాదిసంగతయః । పూర్వపక్షే జీవస్య ప్రధానైక్యోపాస్తిః సిద్ధాంతే బ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానమితి వివేకః । అచేతనసత్త్వస్యైవ సర్వజ్ఞత్వం, న చేతనస్యేత్యాహ ॥ తేన చ సత్త్వధర్మేణేతి ॥ న చ కేవలస్యేతి ॥ జన్యజ్ఞానస్య సత్త్వధర్మత్వాన్నిత్యోపలబ్ధేరకార్యత్వాచ్చిన్మాత్రస్య న సర్వజ్ఞానకర్తృత్వమిత్యర్థః । ననుగుణానాం సామ్యావస్థా ప్రధానమితి సాంఖ్యా వదంతి తదవస్థాయాం సత్త్వస్యోత్కర్షాభావాత్కథం సర్వజ్ఞతేత్యత ఆహ ॥ త్రిగుణత్వాదితి॥ త్రయో గుణా ఏవ ప్రధానం తస్య సామ్యావస్థా తదభేదాత్ప్రధానమిత్యుచ్యతే । తదవస్థాయామ

పి ప్రళయే సర్వజ్ఞానశక్తిమత్త్వరూపం సర్వజ్ఞత్వముక్తమిత్యర్థః । నను మాయాకేమితి శక్తిమత్త్వరూపం గౌణంసర్వజ్ఞత్వమంగీకార్యమితి తత్రాహ ॥ నహీతి ॥ అనిత్యజ్ఞానస్య ప్రళయే నాశాచ్ఛక్తిమత్త్వంవాచ్యం కారకాభావాచ్చేత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ మతద్వయసామ్యముక్త్వా స్వమతేవిశేషమాహ ॥ అపిచేతి ॥ బ్రహ్మణః కారణత్వంస్మృతిపాదేసమర్థ్యతే ప్రధానాదేఃకారణత్వంతర్కపాదేయుక్తిభిర్నిరస్యతి । అధునాశ్రుతిభిర్నిరస్యతి ॥

౫ ఈక్షతేర్నాశబ్దమితి ॥ ఈక్షణశ్రవణాద్వేదశబ్దావాచ్యమశబ్దంప్రధానం । అశబ్దత్వాన్నకారణమితిసూత్రయోజనా ॥ తత్సచ్ఛబ్దవాచ్యంకారణమైక్షత ఈక్షణమేవాహ ॥ బహ్వితి ॥ బహుప్రపంచరూపేణస్థిత్యర్థమహామేవోపాదానతయాకార్యాభేదాజ్జనిష్యామీత్యాహ ॥ ప్రేతి ॥ ఏవంతత్సదీక్షిత్వాఆకాశంవాయుంచసృష్ట్వాతేజస్సృష్టవదిత్యాహ ॥ తదితి॥ ముఖచ్ఛలత్సత్త్వాకారాంతమితియావత్। 'సజీవాభిన్నః పరమాత్మా' 'ప్రాణమసృజత ప్రా

చేతనస్యసతస్సర్వజ్ఞత్వముపచర్యతే వేదాంతవాక్యేషు । అవశ్యంచత్వయాపిసర్వజ్ఞంబ్రహ్మేత్యభ్యుపగచ్ఛతాసర్వజ్ఞానశక్తిమత్త్వేనైవసర్వజ్ఞత్వమభ్యుపగంతవ్యమ్ । నహిసర్వదాసర్వవిషయంజ్ఞానంకుర్వదేవబ్రహ్మవర్తతే। తథాహిజ్ఞానస్యనిత్యత్వేజ్ఞానక్రియాంప్రతిస్వాతంత్ర్యంబ్రహ్మణోహీయేత । అథానిత్యంతదితిజ్ఞానక్రియాయా ఉపరమేఉపరమేతాపిబ్రహ్మ । తదా సర్వజ్ఞానశక్తిమత్త్వేనైవసర్వజ్ఞత్వమాపతతి।అపిచప్రాగుత్పత్తేస్సర్వకారకశూన్యంబ్రహ్మేష్యతేత్వయా। నచజ్ఞానసాధనానాంశరీరేంద్రియాదీనామభావేజ్ఞానోత్పత్తిఃకస్యచిదుపపన్నా।అపిచప్రధానస్యానేకాత్మకస్యపరిణామసంభవాత్కారణత్వోపపత్తేర్మృదాదివన్నాసంహతస్యైకాత్మకస్యబ్రహ్మణఇత్యేవంప్రాప్తేఇదంసూత్రమారభ్యతే ॥

సూ॥౫॥ ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్॥

నసాంఖ్యపరికల్పితమచేతనంప్రధానంజగతఃకారణంశక్యంవేదాంతేష్వాశ్రయితుం।అశబ్దంహితత్ । కథమశబ్దం। ఈక్షతేః ఈక్షితృత్వశ్రవణాత్కారణస్య । కథం । ఏవంహిశ్రూయతే 'సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్' 'ఏకమేవాద్వితీయ'మిత్యుపక్రమ్య 'తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత'ఇతి తత్రేదంశబ్దవాచ్యంనామరూపవ్యాకృతం జగత్ప్రాగుత్పత్తేః సదాత్మనావధార్యతస్యైవప్రకృతస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేక్షణపూర్వకం తేజఃప్రభృతేస్స్రష్టృత్వందర్శయతి । తథాన్యత్ర 'ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీన్నాన్యత్కించనమిషత్సఈక్షతలోకాన్నుసృజా ఇతి 'సఇమాఁల్లోకానసృజత'ఇతీక్షాపూర్వికామేవసృష్టిమాచష్టే । క్వచిచ్చషోడశకలంపురుషంప్రస్తుత్యాహ· 'సఈక్షాంచక్రేసప్రాణమసృజతే'తి । ఈక్షతేరితిచధాత్వర్థనిర్దేశోఽభిప్రేతః యజతేరితివత్ నధాతునిర్దేశః । తేన 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్యజ్ఞానమయంతపఃతస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయత'ఇత్యేవమాదీన్యపిసర్వజ్ఞేశ్వరకారణపరాణివాక్యాన్యుదాహర్తవ్యాని । యత్తూక్తంసత్త్వధర్మేణజ్ఞానేన సర్వజ్ఞంప్రధానంభవిష్యతీతి,తన్నోపపద్యతే।నహిప్రధానావస్థాయాంగుణసామ్యాత్సత్త్వధర్మోజ్ఞానంసంభవతి।ననూక్తంసర్వ

ణాచ్ఛబ్దాంఖంవాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీంద్రియంమనోఽన్నమన్నాద్వీర్యంతపోమంత్రాః కర్మలోకా లోకేషుచ నామచేత్యుక్తాష్షోడశకలాః, నను ఇక్ శ్తిపౌ ధాతునిర్దేశ ఇతికాత్యాయనస్మరణాదీక్షతిపదేన శ్తిబంతేనధాతురుచ్యతే । తేనధాత్వర్థఈక్షణంకథంవ్యాఖ్యాయతఇత్యాశంక్యలక్షణయేత్యాహ ॥ ఈక్షతేరితిచేతి ॥ ఇతికర్తవ్యతావిధేర్యజతేః పూర్వవత్త్వమితిజైమినిసూత్రేయథాయజతిపదేనలక్షణయాధాత్వర్థోయాగఉచ్యతే తద్వదిహాపీత్యర్థః । సౌర్యాదివికృతియాగస్యాంగానామవిధానాత్ పూర్వవత్త్వందర్శాదిప్రకృతిస్థాంగవత్త్వమితిసూత్రార్థః । ధాత్వర్థనిర్దేశేనలాభమాహ॥ తేనేతి॥సామాన్యతఃసర్వజ్ఞోవిశేషతఃసర్వవిదితిభేదఃజ్ఞానమీక్షణమేవతపః । తపస్వినఃఫలమాహ॥తస్మాదితి ॥ ఏతత్కార్యంసూత్రాఖ్యంబ్రహ్మ । కేవలసత్త్వవృత్తేర్జ్ఞానత్వమంగీకృత్య ప్రధానస్యసర్వజ్ఞత్వంనిరస్తం । సంప్రతి

న కేవలజడవృత్తిర్జ్ఞానశబ్దార్థః కింతు సాక్షిబోధవిశిష్టా వృత్తిః వృత్తివ్యక్తబోధో వా జ్ఞానం। తచ్చాజ్ఞస్య ప్రధానస్య నాస్తీత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ సాక్షిత్వమస్తి యేనోక్తజ్ఞానవత్త్వం స్యాదితి శేషః । నను సత్త్వవృత్తిమాత్రేణ యోగినాం సర్వజ్ఞత్వముక్తమిత్యత ఆహ ॥ యోగినాం త్వితి ॥ సేశ్వరసాంఖ్యమతమాహ ॥ అథేతి॥ సర్వజ్ఞత్వం నామ సర్వగోచరజ్ఞానవత్త్వం న జ్ఞానకర్తృత్వం జ్ఞానస్యాకృత్యసాధ్యత్వాదితి హృది కృత్వా పృచ్ఛతి ॥ ఇదం తావదితి ॥ సర్వం జానాతీతి శబ్దాసాధుత్వం శంకతే ॥ జ్ఞాననిత్యత్వ ఇతి॥ నిత్యస్యాపి జ్ఞానస్య తత్తదర్థోపహితత్వేన బ్రహ్మస్వరూపాత్ భేదం కల్పయిత్వా కార్యత్వోపచారాద్బ్రహ్మణస్తత్కర్తృత్వవ్యపదేశస్సాధురితి సదృష్టాంతమాహ ॥ న ప్రతతేతి - సంతతేత్యర్థః । అసత్యపి అవివక్షితేఽపి. నను ప్రకాశతేరకర్మకత్వాత్ సవితా ప్రకాశత ఇతి ప్రయోగేఽపి ఈక్షతేస్సకర్మకత్వాత్కర్మాభావే తద్దృష్టాంతేత్యయుక్తమిత్యత ఆహ॥ కర్మాపేక్షాయాం త్వితి కర్మావివక్షాయామపి ప్రకాశరూపే సవితరి ప్రకాశత ఇతి

జ్ఞానశక్తిమత్త్వేన సర్వజ్ఞం భవిష్యతీతి। తదపి నోపపద్యతే। యది గుణసామ్యే సతి సత్త్వవ్యాశ్రయాం జ్ఞానశక్తిమాశ్రిత్య సర్వజ్ఞం ప్రధానముచ్యేత కామం రజస్తమోవ్యపాశ్రయామపి జ్ఞానప్రతిబంధశక్తిమాశ్రిత్య కించిజ్జ్ఞత్వముచ్యేత। అపి చ నాసాక్షికా సత్త్వవృత్తిర్జానాతినాభిధీయతే। న చాచేతనస్య ప్రధానస్య సాక్షిత్వమస్తి। తస్మాదనుపపన్నం ప్రధానస్య సర్వజ్ఞత్వం। యోగినాం తు చేతనత్వాత్సత్త్వోత్కర్షనిమిత్తం సర్వజ్ఞత్వముపపన్నమిత్యనుదాహరణం। అథ పునః సాక్షినిమిత్తమీక్షితృత్వం ప్రధానస్యాపి కల్ప్యేత యథాగ్నినిమిత్తమయఃపిండాదేః దగ్ధృత్వం। తథా సతి యన్నిమిత్తమీక్షితృత్వం ప్రధానస్య తదేవ సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ ముఖ్యం జగతః కారణమితి యుక్తం। యత్పునరుక్తం బ్రహ్మణోఽపి న ముఖ్యం సర్వజ్ఞత్వముపపద్యతే, నిత్యజ్ఞానక్రియత్వే జ్ఞానక్రియాం ప్రతి స్వాతంత్ర్యాసంభవాదిత్యత్రోచ్యతే। ఇదం తావద్భవాన్ప్రష్టవ్యః కథం నిత్యజ్ఞానక్రియత్వే సర్వజ్ఞత్వహానిరితి; యస్య హి సర్వవిషయావభాసనక్షమం జ్ఞానం నిత్యమస్తి సోఽసర్వజ్ఞ ఇతి విప్రతిషిద్ధం; అనిత్యత్వే హి జ్ఞానస్య కదాచిజ్జానాతి కదాచిన్న జానాతీత్యసర్వజ్ఞత్వమపి స్యాత్, నాసౌ జ్ఞాననిత్యత్వే దోషోఽస్తి। జ్ఞాననిత్యత్వే జ్ఞానవిషయస్వాతంత్ర్యవ్యపదేశో నోపపద్యత ఇతి చేత్, న ప్రతతౌష్ణ్యప్రకాశేఽపి సవితరి దహతి ప్రకాశయతీతి స్వాతంత్ర్యవ్యపదేశదర్శనాత్। నను సవితుర్దాహ్యప్రకాశ్యసంయోగే సతి దహతి ప్రకాశయతీతి వ్యపదేశస్స్యాత్, న తు బ్రహ్మణః ప్రాగుత్పత్తేర్జ్ఞానకర్మసంయోగోఽస్తీతి విషమో దృష్టాంతః। న, అసత్యపి కర్మణి సవితా ప్రకాశత ఇతి కర్తృత్వవ్యపదేశదర్శనాత్। ఏవమసత్యపి జ్ఞానకర్మణి బ్రహ్మణస్తదైక్షతేతి కర్తృత్వవ్యపదేశోపపత్తేర్న వైషమ్యం। కర్మాపేక్షాయాం తు బ్రహ్మణః ఈక్షితృత్వశ్రుతయస్సుతరాముపపన్నాః, కిం పునస్తత్కర్మ యత్ప్రాగుత్పత్తేరీశ్వరజ్ఞానస్య విషయో భవతీతి। తత్త్వాన్యత్వాభ్యామనిర్వచనీయే నామరూపే అవ్యాకృతే వ్యాచికీర్షితే ఇతి బ్రూమః, యత్ప్రసాదాద్ధి యోగినామతీతానాగతవిషయం ప్రత్యక్షం జ్ఞానమిచ్ఛంతి యోగశాస్త్రవిదః కిము వక్తవ్యం తస్య నిత్యసిద్ధస్యేశ్వరస్య సృష్టిస్థితిసంహృతివిషయం నిత్యజ్ఞానం భవతీతి। యదప్యుక్తం ప్రాగు

కథంచిత్ ప్రకాశక్రియాశ్రయత్వేన కర్తృత్వోపచారవచ్చిదాత్మన్యపి చిదుపేక్షణకర్తృత్వోపచారాన్న వైషమ్యమిత్యుక్తం పూర్వం। అధునా తు కుంభకారస్యేవోపాధ్యంతఃకరణవృత్తిరూపేక్షణవదీశ్వరస్యాపి స్వోపాధ్యవిద్యాయాః వివిధసృష్టిసంస్కారాయాః ప్రళయావసానే నోద్బుద్ధసంస్కారాయాః సర్గోన్ముఖః కశ్చిత్పరిణామః తస్యాం సూక్ష్మరూపేణ నిలీనసర్వకార్యవిషయకమీక్షణం తస్య కార్యత్వాత్ కర్మసద్భావాచ్చ తత్కర్తృత్వం ముఖ్యమితి ద్యోతయతి ॥ సుతరామితి ॥ నను మాయోపాధికబింబచిన్మాత్రస్యేశ్వరస్య కథమీక్షణం ప్రతి ముఖ్యం కర్తృత్వం కృత్యభావాదితి చేన్న। కార్యానుకూలజ్ఞానవత ఏవ కర్తృత్వాదీశ్వరస్యాపి ఈక్షణానుకూలనిత్యజ్ఞానవత్త్వాత్। న చ నిత్యజ్ఞానేనైవ కర్తృత్వనిర్వాహాత్ కిమీక్షణేనేతి వాచ్యం। వాయ్వాదేరేవ శబ్దవత్త్వసంభవాత్ కిమాకాశేనేత్యతిప్రసంగాత్, అ

తే శ్రుతత్వాద్వాయ్వాదికారణత్వేనాకాశవదైక్షతేత్యాగంతుకత్వేన శ్రుతమీక్షణ మాకాశాదిహేతుత్వేనాంగీకా ర్యమిత్యలం । అవ్యాకృతేనూత్మాస్సనాస్త్రితేవ్యాకర్తుంస్థూలీకర్తుమీష్టఇత్యర్థః । అవ్యాకృతకార్యోపరక్తచైతన్యరూపేక్షణస్యకారకానపేక్షత్వేఽపివృత్తిరూపేక్షణస్యకారకంవాచ్యమిత్యాశంక్యాహ ॥ అపిచావిద్యాదిమతఇతి ॥ యద్వైకస్యజ్ఞానంతద్ధ్యానస్యాపీతినియమాభావాన్మాయినోఽశరీరస్యాపిజన్యేక్షణకారకత్వమితిభావః । ననుయజ్జన్యజ్ఞానంతచ్ఛరీరసాధ్యమిత్యవ్యాప్తిరస్తీత్యాశంక్యశ్రుతిబాధమాహ ॥ మంత్రౌచేతి ॥ కార్యంశరీరం । కరణమింద్రియం । అస్యేశ్వరస్యశక్తిర్మాయా స్వకార్యాపేక్షయాపరా, విచిత్రకార్యకారిత్వాద్వివిధా సాత్రైవేతిహ్యమాత్రసిద్ధా నప్రమాణసిద్ధేత్యాహ ॥ శ్రూయతఇతి ॥ జ్ఞానరూపేణబలేనయాసృష్టిక్రియాసాస్వాభావికీ అనాదిమాయాత్మకత్వాదిత్యర్థః । జ్ఞానస్యచైతన్యస్య బలంమాయావృత్తిప్రతిబింబితత్వేనస్ఫుటత్వం తస్యాక్రియాబింబత్వేనబ్రహ్మణోజనకతా జ్ఞాతృతాపిస్వాభావికీతిభావార్థః । అపాణిరపిగ్రహీతా । అపాదోఽపిజవనః । ఈశ్వరస్యస్వకార్యేలౌకికహేత్వపేక్షానాస్తీతిభావః । అగ్ర్యమనాదింపురుషం అనంతంమహాంతంవిభుమిత్యర్థః॥అపసిద్ధాంతంశంకతే ॥ నన్వితి ॥ జ్ఞానేప్రతిబం

ధ్యవృత్తేబ్రహ్మణశ్శరీరాదిసంబంధమంతరేణాపీక్షితృత్వమనుపపన్నమితి, నతచ్చోద్యమవతరతిసవితృప్రకాశవద్బ్రహ్మణోజ్ఞానస్వరూపనిత్యత్వేజ్ఞానసాధనాపేక్షానుపపత్తేః। అపిచావిద్యాదిమతస్సంసారిణశ్శరీరాద్యపేక్షాజ్ఞానోత్పత్తిస్స్యాత్ నజ్ఞానప్రతిబంధకారణరహితస్యేశ్వరస్య । మంత్రౌచేమావీశ్వరస్య శరీరాద్యనపేక్షతామనావరణజ్ఞానతాంచదర్శయతః। “నతస్యకార్యంకరణంచవిద్యతేనతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతే।పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతేస్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచే”తి॥ “అపాణిపాదోజవనోగ్రహీతాపశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణః । సవేత్తివేద్యం నచతస్యాస్తివేత్తాతమాహురగ్ర్యంపురుషం మహాంతమి”తిచ ॥ నను నాస్తితావజ్జ్ఞానప్రతిబంధకారణవానీశ్వరాదన్యస్సంసారీ ‘నాన్యోతోఽస్తిద్రష్టా నాన్యోఽతోఽస్తివిజ్ఞాతే’త్యాదిశ్రుతేః। తత్రకిమిదముచ్యతేసంసారిణశ్శరీరాద్యపేక్షాజ్ఞానోత్పత్తిర్నేశ్వరస్యేతి? అత్రోచ్యతే।సత్యంనేశ్వరాదన్యస్సంసారీ, తథాపిదేహాదిసంఘాతోపాధిసంబంధఇష్యతఏవఘటగిరిగుహాద్యుపాధిసంబంధఇవ వ్యోమ్నః, తత్కృతశ్చశబ్దప్రత్యయవ్యవహారోలోకస్యదృష్టః ఘటచ్ఛిద్రంకరకచ్ఛిద్రమిత్యానిరాకాశావ్యతిరేకేపి,తత్కృతాచాకాశేఘటాకాశాదిభేదమిథ్యాబుద్ధిర్దృష్టా;తథేహాపిదేహాదిసంఘాతోపాధిసంబంధావివేకకృతేశ్వరసంసారిభేదమిథ్యాబుద్ధిః । దృశ్యతేచాత్మన ఏవసతోదేహాదిసంఘాతే అనాత్మన్యాత్మత్వాభినివేశోమిథ్యాబుద్ధిమాత్రేణపూర్వపూర్వేణ, సతిచైవం సంసారిత్వేదేహాద్యపేక్షమీక్షితృత్వముపపన్నంసంసారిణః । యదప్యుక్తంప్రధానస్యానేకాత్మకత్వాన్మృదాదివత్కారణత్వోపపత్తిర్నాసంహతస్యబ్రహ్మణఇతి,తత్ప్రధానస్యాశబ్దత్వేనైవప్రత్యుక్తం ।

ఘకారణాన్యవిద్యారాగాదీని । అతఈశ్వరాదన్యోనాస్తీత్యన్వయః । ఔపాధికస్యజీవేశ్వరభేదస్యమయోక్తత్వాన్నాపసిద్ధాంతఇత్యాహ॥అత్రోచ్యతఇతి॥తత్కృతఉపాధిసంబంధకృతఃశబ్దతజ్జన్యప్రత్యయరూపోవ్యవహారః, అసంకీర్ణఇతిశేషః । అవ్యతిరేకేకథమసంకరస్తత్రాహ ॥ తత్కృతాచేతి ॥ ఉపాధిసంబంధకృతేత్యర్థః, దేహాదిసంబంధస్యహేతురవివేకోఽనాద్యవిద్యాతయాకృతేత్యర్థః । అవిద్యాయాంహిప్రతిబింబోజీవః, బింబచైతన్యమీశ్వరఇతిభేదోఽవిద్యాధీనసత్తాకః।అనాదిభేదస్యకార్యత్వాయోగాత్ । కార్యబుద్ధ్యాదికృతప్రమాత్రాదిభేదస్తుకార్యఏవేతివివేకః । నస్వఖండస్వప్రకాశాత్మనఃకథమవివేకస్తత్రాహ ॥ దృశ్యతేచేతి ॥ వస్తుతోదేహాదిభిన్నస్యప్రకాశస్యైవసతఆత్మనోనరోఽహమితిభ్రమోదృష్టత్వాన్నాపహ్నవః । సచమిథ్యాబుద్ధ్యామీయతఇతిమిథ్యాబుద్ధిమాత్రేణభ్రాంతిసిద్ధాజ్ఞానేనకల్పితఇతిచకారార్థః। యద్వోక్తమిథ్యాబుద్ధౌలోకానుభవమాహ, దృశ్యతేచేతి। ఇత్థంభావేతృతీయా । భ్రాంత్యాత్మకాదృశ్యతఇత్యర్థః॥పూర్వపూర్వభ్రాంతిమాత్రేణదృశ్యతేనప్రమయేతివార్థః । కూటస్థస్యాపిమాయికంకారణత్వం

యుక్తమిత్యాహ ॥ యథాత్వితి ॥ యత్త్వవేద్యే శబ్దశక్తిగ్రహాయోగ ఇతి తన్న । సత్త్యాదిపదానామబాధితార్థవృత్తిషు లోకావగతశక్తికానాం వాచ్యైకదేశత్వేనోపస్థితాఖండబ్రహ్మలక్షకత్వాదికస్థితం । సంప్రత్యుత్తరసూత్రనివర్త్యామాశంకామాహ ॥ అత్రాహేతి ॥ అన్యథాపి అచేతనత్వేఽపి । నను ప్రధానస్య చేతనేనాసామ్యం యేన గౌణమీక్షణమితి తత్రాహ ॥ యథేతి ॥ నియతక్రమకార్యకారిత్వం సాధర్మ్యమిత్యర్థః । ఉపచారప్రాయవచనాదితి గౌణార్థప్రచురే ప్రకరణే సమామ్నానాదిత్యర్థః॥ ... ... *

౬ ॥ అప్తేజసోరివాచేతనే సతి గౌణ ఈక్షితిరితి చేత్, న, ఆత్మశబ్దాత్సతశ్చేతనత్వనిశ్చయాదితి సూత్రార్థమాహ ॥ యదుక్తమిత్యాదినా ॥ సా ప్రకృతా సచ్ఛబ్దవాచ్యా ఇయమీక్షిత్రీ దేవతా పరోక్షాహంత । ఇదానీం భూతస్య

యథాతు నర్కేణాపి బ్రహ్మణ ఏవ జగత్కారణత్వం నిరోద్ధుం శక్యతే న ప్రధానాదీనామపి తథా ప్రపంచయిష్యతే నవిలక్షణత్వాదస్యేత్యేవమాదినా। అత్రాహ । యదుక్తం నాచేతనం ప్రధానం జగత్కారణమీక్షితృత్వశ్రవణాదితి, తదన్యథాప్యుపపద్యతే, అచేతనేఽపి చేతనవదుపచారదర్శనాత్ప్రత్యాసన్నపతనతాం కూలస్యాలక్ష్య కూలంపిపతిషతీత్యచేతనేఽపి కూలే చేతనవదుపచారో దృష్టస్తద్వదచేతనేఽపి ప్రధానే ప్రత్యాసన్నసర్గే చేతనవదుపచారో భవిష్యతి తదైక్షతేతి । యథా లోకే కశ్చిచ్చేతనః స్నాత్వా భుక్త్వా చాపరాహ్ణే గ్రామం రథేన గమిష్యామీతీక్షిత్వాఽనంతరం తథైవ నియమేన ప్రవర్తతే, తథా ప్రధానమపి మహదాద్యాకారేణ నియమేన ప్రవర్తతే తస్మాచ్చేతనవదుపచర్యతే॥
కస్మాత్పునః కారణాద్విహాయ ముఖ్యమీక్షితృత్వమౌపచారికం కల్ప్యతే? 'తత్తేజ ఐక్షత' 'తా ఆప ఐక్షంత' ఇతి చాచేతనయోరప్తేజసోశ్చేతనవదుపచారదర్శనాత్ । తస్మాత్సత్కర్తృకమపీక్షణమౌపచారికమితి గమ్యతే । ఉపచారప్రాయే వచనాదిత్యేవం ప్రాప్త ఇదం సూత్రమారభ్యతే॥

సూ॥౬॥ గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్ ॥

యదుక్తం ప్రధానమచేతనం సచ్ఛబ్దవాచ్యం తస్మిన్నౌపచారికమీక్షితృత్వమప్తేజసోరివేతి తన్న । కస్మాత్ ఆత్మశబ్దాత్ । 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యుపక్రమ్య 'తదైక్షత' 'తత్తేజోఽసృజత' ఇతి తేజోఽబన్నానాం సృష్టిముక్త్వా తదేవ ప్రకృతం సదీక్షితృ తాని చ తేజోఽబన్నాని దేవతాశబ్దేన పరామృశ్యాహ । 'సేయం దేవతైక్షత' 'హంతాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ'తి। తత్ర యది ప్రధానమచేతనం గుణవృత్త్యేక్షితృ కల్ప్యేత తదేవ ప్రకృతత్వాత్సేయం దేవతేతి పరామృశ్యేత, న తదా దేవతా జీవమాత్మశబ్దేనాభిదధ్యాత్ । జీవో హి నామ చేతనశ్శరీరాధ్యక్షః ప్రాణానాం ధారయితా ప్రసిద్ధేర్నిర్వచనాచ్చ । స కథమచేతనస్య ప్రధానస్యాత్మా భవేత్ ? ఆత్మా హి నామ స్వరూపం, నాచేతనస్య ప్రధానస్య చేతనో జీవః స్వరూపం భవితుమర్హతి। అథ తు చేతనం బ్రహ్మ ముఖ్యమీక్షితృ పరిగృహ్యేత, తస్య జీవవిషయ ఆత్మశబ్దప్రయోగ ఉపపద్యతే । తథా 'స య ఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా త

ష్ట్యనంతరం ఇమాస్తిస్రస్తేజోఽబన్నరూపాః, పరోక్షత్వాద్దేవతా ఇతి ద్వితీయాబహువచనం, అనేన పూర్వకల్పానుభూతేన జీవేనాత్మనా మమ స్వరూపేణ తా అనుప్రవిశ్య తాసాం భోగ్యత్వాయ నామరూపం పంచ స్థూలం కరిష్యామీత్యైక్షతేత్యన్వయః । లౌకికప్రసిద్ధేర్జీవ ప్రాణధారణ ఇతి ధాతోర్జీవతి ప్రాణాన్ ధారయతీతి నిర్వచనాచ్చేత్యర్థః ॥ అథత్వితి ॥ స్వపక్షే తు బింబప్రతిబింబయోర్లోకే భేదస్య కల్పితత్వదర్శనాజ్జీవో బ్రహ్మణః సత ఆత్మేతి యుక్తమిత్యర్థః । జీవస్య సచ్ఛబ్దార్థం ప్రత్యాత్మశబ్దాత్ సన్న ప్రధానమిత్యుక్త్వా సతో జీవం ప్రత్యాత్మశబ్దాన్న ప్రధానత్వమితి విధాంతరేణ హేతుం వ్యాచష్టే ॥ తథేతి॥ స యస్సదాఖ్య ఏషోఽణిమా పరమసూక్ష్మః ఏతదాత్మకమిదం సర్వం జగత్ తత్సదేవ సత్యం వికారస్య మిథ్యాత్వాత్, సత్పదార్థః సర్వస్యాత్మా హే శ్వేతకేతో, త్వం చ నాసి సంసారీ, కింతు తదేవ సదబాధితం సర్వాత్మ

కం బ్రహ్మాసీతి శ్రుత్యర్థః। ఇత్యతోఽపదిశతి। అతశ్చేతనాత్మకత్వాత్ సచ్చేతనమేవేతి వాక్యశేషః। యదుక్తమప్తేజసోరివ సత ఈక్షణం గౌణమితి తత్రాహ ॥ అప్తేజసోస్త్వితి ॥ నామరూపయోర్వ్యాకరణం సృష్టిః। ఆదిపదాన్నియమనం అప్తేజసోః సృజ్యత్వవిషయత్వాత్ సృజ్యత్వాన్నియమ్యత్వాచ్చాచేతనత్వమీక్షణస్య ముఖ్యత్వే బాధకమస్తి సాధకం చ నాస్తీతి హేతోరుక్తమీక్షణస్య గౌణత్వమితి యోజనా; చేతనవత్కార్యకారిత్వం గుణః తేజఆదిషు తచ్చేతనవత్కార్యకారీత్యర్థః। యద్వా తేజఃప్రభృతేనతదధిష్ఠానసంసల్లక్ష్యతే తథాచ ముఖ్యమీక్షణమిత్యాహ ॥ తయోరితి ॥ స్యాదేతత్ యది సత ఈక్షణం ముఖ్యం స్యాత్తదేవ కుత ఇత్యత ఆహ ॥ సత స్త్వితి ॥ గౌణముఖ్యయోరతుల్యయోస్సంశయాభావేన గౌణప్రాయపాఠస్యాసిద్ధేయకత్వాదాత్మశబ్దాచ్చ సత ఈక్షణం ముఖ్యమిత్యర్థః। ఆత్మహితకారిత్వగుణయోగాదాత్మశబ్దోఽపి ప్రధానే గౌణ ఇతి శంకతే ॥ అథేత్యాదినా ॥ ఆత్మశబ్దః ప్రధానేఽపి ముఖ్యో నానార్థకత్వాదిత్యాహ ॥ అథవేతి ॥ నానార్థకత్వే

త్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇత్యత్ర స ఆత్మేతి ప్రకృతం సదణిమానం ఆత్మశబ్దేనోపదిశ్య తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి చేతనస్య శ్వేతకేతోరాత్మత్వేనోపదిశతి। అప్తేజసోస్తు విషయత్వాదచేతనత్వం నామరూపవ్యాకరణాదౌ చ ప్రయోజ్యత్వేనైవ నిర్దేశాత్, న చాత్మశబ్దవత్ కించిన్ముఖ్యత్వకారణమస్తీతి యుక్తం కూలవద్గౌణత్వమీక్షితృత్వస్య। తయోరపి సదధిష్ఠితత్వాపేక్షమేవేక్షితృత్వం। సతస్త్వాత్మశబ్దాత్ న గౌణమీక్షితృత్వమిత్యుక్తం। అథోచ్యేత అచేతనేఽపి ప్రధానే భవత్యాత్మశబ్దః ఆత్మనస్సర్వార్థకారిత్వాద్యథా రాజ్ఞస్సర్వార్థకారిణి భృత్యే భవత్యాత్మశబ్దో మమాత్మా భద్రసేన ఇతి। ప్రధానం హి పురుషస్యాత్మనో భోగాపవర్గౌ కుర్వదుపకరోతి రాజ్ఞ ఇవ భృత్యస్సంధివిగ్రహాదిషు వర్తమానః। అథవైక ఏవాత్మశబ్దశ్చేతనాచేతనవిషయో భవిష్యతి భూతాత్మేన్ద్రియాత్మేతి చ ప్రయోగదర్శనాత్, యథైక ఏవ జ్యోతిశ్శబ్దః క్రతుజ్వలనవిషయః। తత్ర కుత ఏతదాత్మశబ్దాదీక్షతేరగౌణత్వమిత్యత ఉత్తరం పఠతి॥

సూ॥ ౭॥ తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్॥

న ప్రధానమచేతనమాత్మశబ్దాలంబనం భవితుమర్హతి 'స ఆత్మే'తి ప్రకృతం సదణిమానమాదాయ 'తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి చేతనస్య శ్వేతకేతోర్మోక్షయితవ్యస్య తన్నిష్ఠతాముపదిశ్య 'ఆచార్యవాన్పురుషో వేద' 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్యే' ఇతి మోక్షోపదేశాత్। యది హ్యచేతనం ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం తదసీతి గ్రాహయేత్ ముముక్షుం చేతనం సంతమచేతనోఽసీతి తదా విపరీతవాది శాస్త్రం పురుషస్యానర్థాయేత్యప్రమాణం స్యాత్; న తు నిర్దోషమిదం శాస్త్రమప్రమాణం కల్పయితుం యుక్తం। యది చాజ్ఞస్య సతో ముముక్షోరచేతనమనాత్మానమాత్మేత్యుపదిశేత్ ప్రమాణభూతం శాస్త్రం, స శ్రద్దధానతయాంధగోలాంగూలన్యాయేన తదాత్మదృష్టిం న పరిత్యజేత్ తద్వ్యతిరిక్తం చాత్మానం న ప్రతిపద్యేత తథా సతి మోక్షాద్విహన్యేతానర్థం వా ఋచ్ఛేత్। తస్మాద్యథా స్వర్గాద్యర్థినోఽగ్నిహోత్రాదిసాధనం

నం యథాభూతముపదిశతి తథా ముముక్షోరపి 'స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి యథాభూతమేవాత్మానముపదిశతీతి యుక్తం।

దృష్టాంతః ॥ యథేతి ॥ అత్రైష జ్యోతిరిత్యాదిశ్రుత్యా సహస్రదక్షిణాకే క్రతౌ జ్యోతిష్టోమే వా లోకప్రయోగాద్దగ్ధౌ చ జ్యోతిశ్శబ్దో యథా ముఖ్యస్తద్వదిత్యర్థః॥

౭ ॥ తస్మిన్ సత్పదార్థే నిష్ఠా అభేదజ్ఞానం యస్య స తన్నిష్ఠస్తస్య ముక్తిశ్రవణాదితి సూత్రార్థమాహ ॥ నేత్యాదినా ॥ శ్రుతిః సమన్వయసూత్రే వ్యాఖ్యాతా। అనర్థాయేత్యుక్తం ప్రపంచయతి ॥ యది చాజ్ఞస్యేతి ॥ కశ్చిత్ కిల దుష్టాత్మా మహారణ్యమార్గే పతితమంధం స్వబంధునగరం జిగమిషుం బభాషే కిమత్రాయుష్మతా దుఃఖితేన స్థీయత ఇతి। స చాంధః సుఖాం వాణీమాకర్ణ్య తమాప్తం మత్వోవాచ। అహో మద్భాగధేయం యదత్ర భవాన్ మాం దీనం స్వాభీష్టనగరప్రాప్త్యై సమర్థం భావత ఇతి। స చ విప్రలిప్సుర్దుష్టం గోయువానమానీయ తదీయలాంగూలమంధం గ్రాహయామాస, ఉపదిదేశ చ ఏనమంధం ఏష గోయువా త్వాం నగరం నేష్యతి, మా త్యజ లాంగూలమితి। స చాంధః శ్రద్ధాలుతయా తదత్యజన్

స్వాభీష్టమప్రాప్యానర్థపరంపరాం ప్రాప్తః, తేన న్యాయేనేత్యర్థః । తథా సతి ఆత్మజ్ఞానాభావే సతి [illegible]
తుం న ప్రాప్నుయాత్ ప్రత్యుతానర్థం సంసారం ప్రాప్నుయాదిత్యర్థః । నను జీవస్య ప్రధానైక్యసంపాదనపరమపి [illegible]
మిదం వాక్యమస్త్విత్యత ఆహ ॥ ఏవం చ సతీతి ॥ అబాధితార్థప్రమాయాం సత్యామిత్యర్థః । కస్యచిత్ [illegible]
స్యాపత్యైవ తప్తం పరశుం గృహ్ణతో మోక్షో దృష్టః తద్దృష్టాంతేన సత్యే బ్రహ్మణి అహమిత్యభిసంధానతో [illegible]
సత్యాభిసంధస్తప్తం పరశుం గృహ్ణాతి స న దహ్యతే అథ ముచ్యత ఇతి శ్రుత్యోపదిష్టః స ఉపదేశః సంపద్యతే [illegible]
హ ॥ అన్యథేతి ॥ దేహముత్థాపయతీత్యుక్తం ప్రాణస్తస్మాన్మోక్షోపదేశానుపపత్త్యా సంభవతి గౌణత్వా [illegible]
త్మశబ్దః సతి ముఖ్య ఇత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ క్వచిద్భృత్యాదౌ సర్వత్రాహమాత్మేత్యత్రాపి ముఖ్య ఆత్మశబ్దో [illegible]
చేతనత్వోపచారాత్ భూతాదిషు సర్వత్ర చైతన్యతాదాత్మ్యాదిత్యర్థః । ఆత్మశబ్దశ్చేతనస్యైవ [illegible]
త్యుక్తం । అస్తు వా అవ్యాపి వస్తూనాం సాధారణస్తథాపి తస్యాత్ర శ్రుతౌ ప్రధానపరత్వే నిశ్చాయకాభావా [illegible]
నవృత్తితేత్యాహ ॥ సాధారణత్వేఽపీతి ॥ చేతనవాచిత్వే తు ప్రకరణం శ్వేతకేతుపదం చ నిశ్చాయకమస్తి [illegible]

నం యథాభూతముపదిశతి తథా ముముక్షోరపి 'స ఆత్మా' 'తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి యథాభూతమేవా
త్మానముపదిశతీతి యుక్తం । ఏవం చ సతి తప్తపరశుగ్రహణమోక్షదృష్టాంతేన సత్యాభిసంధస్య మోక్షో
పదేశ ఉపపద్యతే । అన్యథా హ్యముఖ్యే సదాత్మతత్త్వోపదేశే అహముక్థమస్మీతి విద్యావదితి పత్సంపన్నా [illegible]
మిదమనిత్యఫలం స్యాత్ । తత్ర మోక్షోపదేశో నోపపద్యేత; తస్మాన్న సదణిమన్యాత్మశబ్దస్య గౌణత్వం,
భృత్యే తు స్వామిభృత్యభేదస్య ప్రత్యక్షత్వాదుపపన్నో గౌణ ఆత్మశబ్దో మమాత్మా భద్రసేన ఇతి । అపి చ
క్వచిద్గౌణశ్శబ్దో దృష్ట ఇతి నైతావతా శబ్దప్రమాణకేఽర్థే గౌణీకల్పనా న్యాయ్యా సర్వత్రానాశ్వాసప్ర
సంగాత్ । యత్తూక్తం చేతనాచేతనయోస్సాధారణ ఆత్మశబ్దః క్రతుజ్వలనయోర్జ్యోతిశ్శబ్ద ఇవేతి, తన్న,
అనేకార్థత్వస్యాన్యాయ్యత్వాత్ । తస్మాచ్చేతనవిషయ ఏవ ముఖ్య ఆత్మశబ్దశ్చేతనత్వోపచారాద్భూతా
దిషు ప్రయుజ్యతే భూతాత్మేంద్రియాత్మేతి చ, సాధారణత్వేఽప్యాత్మశబ్దస్య న ప్రకరణముపపదం
వా కించిన్నిశ్చాయకమంతరేణాన్యతరవృత్తితా నిర్ధారయితుం శక్యతే । న చాత్రాచేతనస్య నిశ్చాయ
కం కించిత్కారణమస్తి ప్రకృతం తు సదీక్షితృ సన్నిహితశ్చ చేతనశ్శ్వేతకేతుః, న హి చేతనస్య శ్వేతకేతో
రచేతన ఆత్మా సంభవతీత్యవోచామ । తస్మాచ్చేతనవిషయ ఇహాత్మశబ్ద ఇతి నిశ్చీయతే, జ్యోతిశ్శబ్దోఽపి లౌ
కికేన ప్రయోగేణ జ్వలన ఏవ రూఢోఽర్థవాదప్రకల్పితే న తు జ్వలనసాదృశ్యేన క్రతౌ ప్రవృత్త ఇత్యదృష్టాం
తః । అథవా పూర్వసూత్ర ఏవాత్మశబ్దం నిరస్తసమస్తగౌణత్వసాధారణత్వాశంకతయా వ్యాఖ్యాయ తత

తంత్విది ॥ ఉపపదస్య నిశ్చాయకత్వం స్ఫుటయతి ॥ న హీతి ॥ తతః కిం తత్రాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ఆత్మశబ్దో జ్యోతిశ్శబ్దవదనా
నార్థక ఇత్యుక్తం దృష్టాంతం నిరస్యతి ॥ జ్యోతిరితి ॥ కథం తర్హి జ్యోతిషా యజేతేతి జ్యోతిష్టోమే ప్రయోగస్తత్రాహ ॥ అ
ర్థవాదేతి ॥ 'ఏతాని వావ తాని జ్యోతీంషి య ఏతస్య స్తోమా' ఇత్యర్థవాదేన కల్పితం జ్వలనేన సాదృశ్యం, 'త్రివృత్పంచద
శస్సప్తదశ ఏకవింశః' ఇత్యేతే స్తోమాస్తదర్థప్రకాశకత్వేన గుణేన జ్యోతిఃపదోక్తా బుభుక్షుం భూతి, తథా చ
జ్యోతీంషి స్తోమా అస్యేతి జ్యోతిష్టోమ ఇత్యత్ర జ్యోతిశ్శబ్దో గౌణ ఇత్యర్థః । నన్వాత్మశబ్దాదితి పూర్వసూత్ర ఏవాత్మశబ్దస్య
ప్రధానే గౌణత్వసాధారణత్వశంకానిరాసః కథముచితః ముఖ్యార్థస్య లాఘవేనోక్తిసంభవే గౌణత్వనానార్థక
త్వశంకాయా దుర్బలత్వేన తన్నిరాసార్థం పృథక్సూత్రారంభానపేక్షణాత్ । తథా చ శంకోత్తరత్వేన సూత్రవ్యాఖ్యా
నం నాతీవ శోభత ఇత్యరుచేరాహ ॥ అథవేతి ॥ నిరస్తా సమస్తా గౌణత్వాదిశంకా యస్యాత్మశబ్దస్య స తథా చ శంకస్తస్య భావస్తత్తా
తయేత్యర్థః ॥ తత ఇతి ॥ సత ఆత్మశబ్దేన జీవాభిన్నత్వాదితి హేత్వపేక్షయా మోక్షోపదేశః స్వతంత్ర ఏవ ప్రధానకారణత్వ
నిరాసే హేతురిత్యర్థః ॥ ... ...

ర॰॥ ననుయథాకథంచిదరుంధతీందర్శయితుంనికటస్థాంస్థూలాం తారాంఅరుంధతీత్వేనోపదిశతి తద్వదనాత్మనపి ప్రధానస్యసత్పదార్థస్యాత్మత్వోపదేశఇతిశంకతే ॥ కుతశ్చేతి ॥ ప్రధానంసచ్ఛబ్దవాచ్యంనేతి కుతఇత్యర్థః । సౌత్రశ్చకారోఽనుక్తసముచ్చయార్థఇత్యాహ ॥ చశబ్దఇతి ॥ వివృణోతి॥ సత్యపీతి ॥ అపిశబ్దాన్నాస్త్యేవేతిసూచయతి॥ వేదాంతశీక్షాగతం స్తబ్ధం పుత్రంపితోవాచ, హేపుత్ర ఉత అపి ఆదిశ్యతఇత్యాదేశః ఉపదేశైకలభ్యః సదాత్మాతమప్యప్రాక్ష్యః గురుసకాశే పృష్టవానసియస్య శ్రవణేనమననేన విజ్ఞానేనాన్యస్యసర్వస్య శ్రవణాదికంభవతితమిత్యన్వయః॥ నన్వన్యస్యజ్ఞాతేనకథమన్యదజ్ఞాతమపిజ్ఞాతంస్యాదితిపుత్రశ్శంకతే ॥ కథమితి ॥ హేభగవః కథంనుఖలుసభవతీత్యర్థః, కార్యస్యకారణానన్యత్వంనాస్తీత్యాహ॥యథేతి॥ పిండఃస్వరూపం తేనవిజ్ఞాతేనేతి శేషః । తత్రయుక్తిమాహ॥ వాచేతి ॥వాచా వాగింద్రియేణారభ్యతఇతి వికారోవాచారంభణం । ననువాచానామైవారభ్యతే, నఘటాదిరిత్యాశంక్య నామమాత్ర

స్వతంత్రఏవప్రధానకారణనిరాకరణహేతుర్వ్యాఖ్యేయః, తన్నిష్ఠస్యమోక్షోపదేశాదితి ।తస్మాన్నాచేతనంప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం॥ కుతశ్చనప్రధానంసచ్ఛబ్దవాచ్యం॥ ... ❋

॥సూ॥౮॥ హేయత్వావచనాచ్చ॥

యద్యనాత్మైవప్రధానంసచ్ఛబ్దవాచ్యం 'సఆత్మా' 'తత్త్వమసీ'తీహోపదిష్టంస్యాత్ సతదుపదేశశ్రవణాదనాత్మజ్ఞతయాతన్నిష్ఠో మాభూదితి ముఖ్యమాత్మానముపదిదిక్షుశ్శాస్త్రం తస్య హేయత్వం బ్రూయాత్ । యథాఅరుంధతీందిదర్శయిషుస్తత్సమీపస్థాంస్థూలాం తారామముఖ్యాం ప్రథమమరుంధతీతిగ్రాహయిత్వా తాంప్రత్యాఖ్యాయ పశ్చాదరుంధతీమేవ గ్రాహయతి తద్వన్నాయమాత్మేతిబ్రూయాత్ । నచైవమవోచత్ । సన్మాత్రావగతినిష్ఠైవహిషష్ఠప్రపాఠకపరిసమాప్తిర్దృశ్యతే। చశబ్దఃప్రతిజ్ఞావిరోధాభ్యుచ్చయప్రదర్శనార్థః । సత్యపిహేయత్వవచనేప్రతిజ్ఞావిరోధః ప్రసజ్యేత, కారణవిజ్ఞానాద్ధిసర్వం విజ్ఞాతమితిప్రతిజ్ఞాతం । 'ఉతతమాదేశమప్రాక్ష్యః, యేనాశ్రుతంశ్రుతం భవత్యమతంమతమవిజ్ఞాతంవిజ్ఞాత'మితి। 'కథంనుభగవస్సఆదేశోభవతీ'తి ।'యథాసోమ్యైకేనమృత్పిండేన సర్వంమృణ్మయంవిజ్ఞాతంస్యాత్, వాచారంభణం వికారోనామధేయంమృత్తికేత్యేవసత్యం, ఏవంసోమ్యసఆదేశోభవతీ'తివాక్యోపక్రమేశ్రవణాత్ । నచసచ్ఛబ్దవాచ్యేప్రధానేభోగ్యవర్గకారణేహేయత్వేనాహేయత్వేనవావిజ్ఞాతేభోక్తృవర్గోవిజ్ఞాతోభవతిఅప్రధానవికారత్వాద్భోక్తృవర్గస్య, తస్మాన్నప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం॥ కుతశ్చనప్రధానంసచ్ఛబ్దవాచ్యం॥ ... ... ❋

॥సూ॥౯॥ స్వాప్యయాత్॥

తదేవసచ్ఛబ్దవాచ్యం కారణంప్రకృత్యశ్రూయతే 'యత్రైతత్పురుషస్స్వపితినామ సతాసోమ్యతదాసంపన్నోభవతిస్వమపీతోభవతి తస్మాదేనంస్వపితీత్యాచక్షతేస్వంహ్యపీతోభవతీ'త్యేషా శ్రుతిఃస్వ

ర॰॥ స్వేవవికారఇత్యాహ ॥ నామధేయమితి ॥ "నామధేయంవికారోఽయంవాచా కేవలముచ్యతే।వస్తుతఃకారణాద్భిన్నోనాస్తితస్మాన్మృషైవస"ఇతిభావః । వికారస్యమిథ్యాత్వేతదభిన్నకారణస్యాపిమిథ్యాత్వమితి నేత్యాహ॥ మృత్తికేతి ॥ కారణంకార్యాద్భిన్నసత్తాకం నకార్యంకారణాద్భిన్నం, అతఃకారణాతిరిక్తస్యకార్యస్వరూపస్యాభావాత్ కారణజ్ఞానేతజ్జ్ఞానంభవతీతి స్థితేదార్ష్టాంతికమాహ॥ ఏవమితి ॥ మృద్వద్బ్రహ్మైవసత్యంవియదాదివికారోమృషేతి బ్రహ్మజ్ఞానేసతి జ్ఞేయంకించిన్నావశిష్యతఇత్యర్థః । యద్యపిప్రధానేజ్ఞాతేతాదాత్మ్యద్వికారాణాంజ్ఞానంభవతినపురుషాణాం, తేషాంప్రధానవికారత్వాభావాదిత్యాహ ॥నచేతి॥ అస్మాకంతుజీవానాంసద్రూపత్వాత్తజ్జ్ఞానేజ్ఞానమితిభావః॥ ❋

॥ కుతశ్చేతి ॥ పునరపి కస్మాద్ధేతోరిత్యర్థః, సుషుప్తౌజీవస్య సదాత్మనిస్వస్మిన్నప్యయశ్రవణాత్ సచ్చేతనమేవేతి సూత్రయోజనా । ఏతత్స్వప్నం యథాస్యాత్తథా యత్రసుషుప్తౌ స్వపితీతి నామభవతి తదా

పురుషస్సతాసంపన్న ఏకీభవతి సదైక్యేఽపినామప్రవృత్తిః కథంతత్రాహ ॥ స్వపితీతి ॥ తత్రలోకప్రసిద్ధిమాహ ॥ త స్మాదితి ॥ హియస్మాత్ స్వంసదాత్మానమపీతోభవతి తస్మాదిత్యర్థః । శ్రుతేస్తాత్పర్యమాహ॥ఏషాఇత్యాదినా । ఇతే ర్గాతోఽగత్యర్థస్య అపిపూర్వస్యలయార్థత్వేఽపి కథంనిత్యస్యజీవస్యలయ ఇత్యాశంక్య ఉపాధిలయాదితివక్తుంజా గ్రత్స్వప్నయోరుపాధిమాహ ॥ మనఇతి ॥ ఐంద్రియకమనోవృత్తయఉపాధయః, త్రైఘటాదిస్థూలార్థవిశేషా ణామాత్మనాసంబంధాదాత్మాతానింద్రియార్థాన్పశ్యన్ స్థూలవిశేషేణదేహేనైక్యభ్రాంతిమాపన్నో విశ్వసంజ్ఞో జాగ ర్తిజాగ్రద్వాసనాశ్రయమనోవిశిష్టస్సతైజససంజ్ఞః స్వప్నే విచిత్రవాసనాసహకృతమాయాసతిణాహాన్పశ్యన్ 'సో మ్యతన్మన'ఇతి శ్రుతిస్థమనశ్శబ్దవాచ్యోభవతి, సఆత్మాస్థూలసూక్ష్మోపాధిద్వయోపరమేఽహంనరఃకర్తేతి విశేషాభి మానాభావాల్లీనఇత్యుపచర్యతఇత్యర్థః । ననుస్వపితినామనిరుక్తైరర్థవాదత్వాన్నయథార్థతేత్యతఆహ ॥ యథేతి ॥

పితీత్యేతత్ పురుషస్యలోకప్రసిద్ధంనామనిర్వక్తి । స్వశబ్దేనేహాత్మోచ్యతే యః ప్రకృతస్సచ్ఛబ్దవాచ్య స్తమపీతోభవతి అపిగతోభవతీత్యర్థః । అపిపూర్వస్యఇతేర్లయార్థత్వంప్రసిద్ధంప్రభవాప్యయావిత్యుత్ప త్తిప్రళయయోఃప్రయోగదర్శనాత్ । మనఃప్రచారోపాధివిశేషసంబంధాదింద్రియార్థాన్గృహ్ణంస్త ద్విశేషాపన్నోజీవోజాగర్తి, తద్వాసనావిశిష్టఃస్వప్నాన్పశ్యన్ మనశ్శబ్దవాచ్యోభవతి, సఉపాధిద్వ యోపరమే సుషుప్త్యవస్థాయాముపాధికృతవిశేషాభావాత్ స్వాత్మనిప్రలీనఇవేతిస్వంహ్యపీతోభవతీ త్యుచ్యతే । యథా హృదయశబ్దనిర్వచనం శ్రుత్యాదర్శితం 'సవాఏషఆత్మాహృదితస్యైతదేవనిరుక్తం హృదయ'మితి, తస్మాద్ధృదయమితి, యథావాఅశనాయోదన్యాశబ్దప్రవృత్తిమూలందర్శయతిశ్రుతిః 'ఆ పఏవతదశితంనయంతే తేజఏవతత్పీతంనయత'ఇతిచ, ఏవం 'స్వమాత్మానంసచ్ఛబ్దవాచ్యమపీతోభవతీ'తి ఇమమర్థంస్వపితినామనిర్వచనేనదర్శయతి । నచచేతనఆత్మాఅచేతనం ప్రధానంస్వరూపత్వేనప్రతిపద్యే త । యదిపునఃప్రధానమాత్మీయత్వాత్స్వశబ్దేనోచ్యేత ఏవమపిచేతనోఽచేతనమప్యేతీతి విరుద్ధమాపద్యే త, శ్రుత్యంతరంచ 'ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసంపరిష్వక్తోనబాహ్యంకించనవేద నాంతర'మితి సుషుప్తావస్థా యాంచేతనేఅప్యయందర్శయతి, అతోయస్మిన్నప్యయస్సర్వేషాంచేతనానాం తచ్చేతనంసచ్ఛబ్దవాచ్యం జగతఃకారణంస్యాన్నాచేతనంప్రధానం॥ కుతశ్చనప్రధానంజగతఃకారణం॥ ... ❋

సూ॥౧౦॥గతిసామాన్యాత్

యదితార్కికసమయఇవవేదాంతేష్వపి భిన్నా కారణావగతిరభవిష్యత్ . క్వచిచ్చేతనంబ్రహ్మజగతఃకా రణం క్వచిదచేతనంప్రధానం క్వచిదన్యదేవేతి తతఃకదాచిత్ప్రధానకారణవాదానురోధేనాపీక్షత్యా దిశ్రవణమకల్పయిష్యత్, నత్వేతదస్తి, సమానైవహిసర్వేషువేదాంతేషుచేతనకారణావగతిః, యథా గ్నేర్జ్వలతస్సర్వాదిశోవిస్ఫులింగావిప్రతిష్ఠేరన్, ఏవమేవైతస్మాదాత్మనస్సర్వేప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠంతే । 'ప్రాణేభ్యోదేవా దేవేభ్యోలోకా' ఇతి 'తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇతి

తస్యహృదయశబ్దస్యైతన్నిర్వచనం 'తదశితమన్నంద్రవీకృత్యనయంతేజరయంతీత్యాపఏవాశనాయాపదార్థః తత్పీతం ఉదకంనయతేశోషయతీ'తి 'తేజఏవోదన్యా' అత్రదీర్ఘశ్ఛాందసః । ఏవమిదమపినిర్వచనంయథార్థమిత్యాహ ॥ ఏవమి తి॥ ఇదంచప్రధానపక్షేనయుక్తమిత్యాహ ॥ నచేతి ॥ స్వశబ్దస్యాత్మనీవాత్మీయేఽపిశక్తిరస్తీత్యాశంక్యాహ॥యదీతి ॥ప్రా జ్ఞేనబింబచైతన్యేనేశ్వరేణసంపరిష్వంగోభేదభ్రమాభావోనాభేదఇత్యర్థః॥

౧౦ ॥ తత్త్వేదాంతజన్యానామవగతీనాంచేతనకారణవిషయకత్వేనసామాన్యాన్నాచేతనం జగతఃకారణమితి సూత్రార్థంవ్యతిరేకముఖేనాహ ॥యదితార్కికేత్యాదినా ॥ అన్యత్పరమాణ్వాదికం ॥ నత్వేతదితి ॥ అవగతివైషమ్యమి త్యర్థః । విప్రతిష్ఠేరన్వివిధంనానాదిశఃప్రతిగచ్ఛేయుఃప్రాణాశ్చక్షురాదయోయథా గోళకంప్రాదుర్భవంతిప్రాణే

ఖ్యోత్కారనంపరం దేవాస్తస్మాత్స్వాదయస్తనుగాత్రిహకాః, తదనంతరం లోక్యంత ఇతిలోకావిషయా ఇత్యర్థః॥ ననువేదాంతా నాం స్వతః ప్రమాణత్వేన ప్రత్యేకం స్వార్థనిశ్చాయకత్వసంభవాత్ కింగతిసామాన్యేనేత్యత ఆహ ॥ మహచ్చేతి ॥ ఏక రూపావగతిహేతుత్వం వేదాంతానాం ప్రామాణ్యసంశయనివృత్తిహేతురిత్యత్ర దృష్టాంతశ్చక్షురితి । యథా సర్వే షాం చక్షుషాం రూపావగతిహేతుత్వం శ్రవణానాం శబ్దావగతిహేతుత్వం ప్రాణాదీనాం గంధాదిషు, ఏవం బ్రహ్మ ణి వేదాంతానామేకరూపావగతిః ప్రామాణ్యదార్ఢ్యహేతురిత్యర్థః ॥

౧౧. ఏవం యుక్తిభ్యాం ప్రధానస్య వేదాంతానాం సమన్వయం నిరస్య చేతనవాచకశబ్దేనాపి నిరస్యతి ॥ శ్రుతత్వా చ్చేతి ॥ సూత్రం వ్యాచష్టే । స్వశబ్దేనేతి । స్వస్య చేతనస్య వాచకః సర్వవిచ్ఛబ్దః 'జ్ఞః కాలకాలో గుణీ సర్వవిద్య' ఇతి స ర్వజ్ఞం ప్రకృత్య ప్రత్యగాత్మానం సర్వకారణం శ్రుతత్వాన్న చేతనం కారణమితిసూత్రార్థః । కరణాధిపా జీవాస్తే షామధిపః అధికరణార్థముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఈక్షణాత్మశబ్దాదికం పరమాణ్వాదావప్యయుక్తమితి మత్వాహ ॥ అన్యద్వేతి ॥

ఇతిపంచమాధికరణం ॥

'ఆత్మత ఏవేదం సర్వమ్' ఇతి 'ఆత్మత ఏష ప్రాణో జాయతే' ఇతి చాత్మనః కారణత్వం దర్శయంతి సర్వే వేదాంతాః । ఆత్మశబ్దశ్చేతనవచన ఇత్యవోచామ। మహచ్చ ప్రామాణ్యకారణమేతద్యద్వేదాంతవాక్యానాం చేతనకారణత్వే సమానగతిత్వం చక్షురాదీనామివ రూపాదిషు । అతో గతిసామాన్యాత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతః కారణం ॥ కుతశ్చ సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతః కారణం ॥

సూ॥ ౧౧॥ శ్రుతత్వాచ్చ ॥

స్వశబ్దేనైవ చ సర్వజ్ఞ ఈశ్వరో జగతః కారణమితి శ్రూయతే శ్వేతాశ్వతరాణాం మంత్రోపనిషది స ర్వజ్ఞమీశ్వరం ప్రకృత్య 'స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః' ఇతి, తస్మాత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతః కారణం, నాచేతనం ప్రధానమన్యద్వేతి సిద్ధం ॥

జన్మాద్యస్య యత ఇత్యారభ్య శ్రుతత్వాచ్చేత్యేవమంతైః సూత్రైర్యాన్యుదాహృతాని వేదాంతవా క్యాని, తేషాం సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిరీశ్వరో జగతో జన్మస్థితిప్రలయకారణమిత్యేతస్యార్థస్య ప్రతిపాదకత్వం న్యాయపూర్వకం ప్రతిపాదితం । గతిసామాన్యోపన్యాసేన చ సర్వే వేదాంతాశ్చేతనకారణవాదిన ఇతి వ్యాఖ్యాతం, అతః పరస్య గ్రంథస్య కిముత్థానమితి, ఉచ్యతే, ద్విరూపం హి బ్రహ్మావగమ్యతే నామరూపవి కారభేదోపాధివిశిష్టం, తద్విపరీతం చ సర్వోపాధివర్జితం । 'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం ప శ్యతి, యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేత్, యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నా న్యద్విజానాతి స భూమా, అథ యత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతి, తదల్పం, యో వై భూ

ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ ॥ వృత్తానువాదేనోత్తరసూత్రసందర్భమాక్షిపతి ॥ జన్మాదీతి ॥ ప్రథమసూత్రస్య శాస్త్రోపో ద్ఘాతత్వాత్ జన్మాదిసూత్రమారభ్యోక్తం సర్వవేదాంతానాం కార్యే ప్రధానాద్యచేతనే చ సమన్వయనిరాసేన బ్ర హ్మపరత్వం వ్యాఖ్యాతం, అతః ప్రథమాధ్యాయార్థస్య సమాప్తత్వాదుత్తరగ్రంథారంభే కిం కారణమిత్యర్థః వేదాం తేషు సగుణనిర్గుణబ్రహ్మవాక్యానాం బహుళముపలబ్ధేః । తత్ర కస్య వాక్యస్య సగుణోపాసనావిధిద్వారా నిర్గుణే స మన్వయః కస్య వా గుణవివక్షాం వినా సాక్షాదేవ బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇత్యాకాంక్షాత్ర కారణమిత్యాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ సంక్షేపతః సగుణనిర్గుణవాక్యార్థమాహ ॥ ద్విరూపం హీతి॥ నామరూపాత్మకో వికారః సర్వం జగత్ తద్భేదో హిరణ్యశ్మశ్రు త్వాదివిశేష ఇత్యర్థః । వాక్యాన్యుదాహరతి ॥ యత్ర హీత్యాదినా॥ యస్యాం ఖల్వజ్ఞానావస్థాయాం ద్వైతమివ కల్పితం భవ తి తత్తదా ఇతర ఇతరం పశ్యతీతి దృశ్యోపాధికం వస్తు భాతి ॥ యత్ర జ్ఞానకాలే విదుషః సర్వం జగదాత్మమాత్రమభూత్త దా తు కేన కం పశ్యేదిత్యాత్మైవ నిరుపాధికం తత్త్వం భాతి, యత్ర భూమ్ని స్థితో విద్వాన్ ద్వితీయం కిమపి న వేత్తి సోఽద్వి

తీయో భూమా పరమాత్మా నిర్గుణః। అథ నిర్గుణోక్త్యనంతరం సగుణముచ్యతే, యత్ర సగుణే స్థితో ద్వితీయం వేత్తి తదల్పం పరిచ్ఛిన్నం, యస్తు భూమా తదమృతం నిత్యం ॥అథేతి॥ పూర్వవద్వ్యాఖ్యేయం। ధీరః పరమాత్మైవ సర్వాణి రూపాణి విచిత్య సృష్ట్వా నామాని చ కృత్వా బుద్ధ్యాదౌ ప్రవిశ్య జీవసంజ్ఞో వ్యవహరన్ వర్తతే సగుణస్తం నిర్గుణత్వేన విద్వానమృతో భవతి, నిర్గతాః కలా అంశా యస్మాత్తం నిష్కలం, అతో నిరంశత్వాన్నిష్క్రియం, అతశ్శాంతమపరిణామి నిరవద్యం రాగాదిదోషశూన్యం, అంజనం మూలతమస్సంబంధో ధర్మాదికం వా తచ్ఛూన్యం నిరంజనం, కించామృతస్య మోక్షస్య స్వయమేవ వాక్యోత్థవృత్తిస్థత్వేన పరముత్కృష్టం సేతుం లౌకికసేతువత్ ప్రాపకం యథా దగ్ధేంధనోఽనలశ్శామ్యతి తమివావిద్యాతజ్జం దగ్ధ్వా ప్రశాంతం నిర్గుణమాత్మానం విద్యాదిత్యర్థః ॥నేతి నేతీతి॥ వ్యాఖ్యాతం। స్థూలాదిద్వైతశూన్యం। రూపద్వయే శ్రుతిమాహ ॥న్యూనమితి॥ ద్వైతస్థానం న్యూనం అల్పం సగుణరూపం నిర్గుణాదన్యత్ తథా సంపూర్ణం నిర్గుణం సగుణాదన్యదిత్యర్థః, ఏకస్య ద్విరూపత్వం విరుద్ధమిత్యత ఆహ ॥విద్యేతి॥ విద్యావిషయో జ్ఞేయం నిర్గుణం సత్యం, అవిద్యావిషయ ఉపాస్యం సగుణం కల్పితమిత్యవిరోధః । తత్రావిద్యావిషయం వివృణోతి ॥ తత్రేతి॥ నిర్గుణజ్ఞానార్థమారోపితప్రపంచమాశ్రిత్య బాధాత్ ప్రాక్కాలే గుడజిహ్వికాన్యాయేన తత్తత్ఫలాన్యుపాసనాని విధీయంతే తేషాం చిత్తైకాగ్ర్యద్వారా జ్ఞానంనుష్యం ఫలమితి తద్వాక్యానామపి మహాతాత్పర్యం బ్రహ్మణీతి మంతవ్యం, నామ బ్రహ్మేత్యాద్యుపాస్తీనాం కామచారాదిర

> మా, తదమృతం, అథ యదల్పం, తన్మర్త్యం, సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః, నామాని కృత్వాభివదన్ యదాస్తే, నిష్కళం నిష్క్రియం శాంతం నిరవద్యం నిరంజనం। అమృతస్య పరం సేతుం దగ్ధేంధనమివానలం, నేతి నేతి, అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘ"మితి 'న్యూనమన్యత్ స్థానం, సంపూర్ణమన్యది'తి చ ఏవం సహస్రశో విద్యావిద్యావిషయభేదేన బ్రహ్మణో ద్విరూపతాం దర్శయంతి వేదాంతవాక్యాని । తత్రావిద్యావస్థాయాం బ్రహ్మణ ఉపాస్యోపాసకాదిలక్షణస్సర్వో వ్యవహారః ।తత్ర కానిచిద్బ్రహ్మణ ఉపాసనాన్యభ్యుదయార్థాని, కానిచిత్క్రమముక్త్యర్థాని, కానిచిత్కర్మసమృద్ధ్యర్థాని, తేషాం గుణవిశేషోపాధిభేదేన భేదః। ఏక ఏవ తు పర ఆత్మేశ్వరస్తైస్తైర్గుణవిశేషైర్విశిష్ట ఉపాస్యో యద్యపి భవతి, తథాపి యథాగుణోపాసనమేవ ఫలాని భిద్యంతే 'తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతీ'తి శ్రుతేః 'యథాక్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి, తథేతః ప్రేత్య భవతీ'తి చ స్మృతేశ్చ "యం యం వాపి స్మరన్భావం త్యజత్యంతే కళేబరం । తం తమేవైతి కౌంతేయ సదా తద్భావభావిత" ఇతి । యద్యప్యేక ఏవాత్మా సర్వభూతేషు స్థావరజంగమేషు గూఢస్తథాపి చిత్తోపాధివిశేషతారతమ్యాదాత్మనః కూటస్థనిత్యస్యైకరూపస్యాప్యుత్తరోత్తరమావిష్కృతస్య తారతమ్యమైశ్వ

భ్యుదయః ఫలం, దహరాద్యుపాస్తీనాం క్రమముక్తిః ఉద్గీథాదిధ్యానస్య కర్మసమృద్ధిః ఫలమితి భేదః, ధ్యానానాం మానసత్వాత్, జ్ఞానాంతరంగత్వాచ్చ, జ్ఞానకాండే విధానమితి భావః। నను పాస్యబ్రహ్మణ ఏకత్వాత్కథముపాసనానాం భేదస్తత్రాహ ॥తేషామితి॥ గుణవిశేషాః సత్యకామత్వాదయః హృదయాదిరుపాధిః । అత్ర స్వయమేవాశంక్య పరిహరతి॥ఏక ఇతి॥ పరమాత్మస్వరూపాభేదేఽప్యుపాధిభేదేనోపహితోపాస్యరూపభేదాదుపాసనానాం భేదే సతి ఫలభేద ఇతి భావః । తం పరమాత్మానం యద్యద్గుణవత్త్వేన లోకా రాజానమివోపాసతే తత్తద్గుణవత్త్వమేవ తేషాం ఫలం భవతి, క్రతుస్సంకల్పో ధ్యానం ఇహ యాదృశధ్యానవాన్ భవతి మృత్వా తాదృశోపాస్యరూపో భవతీత్యత్ర భగవద్వాక్యమాహ ॥ స్మృతేశ్చేతి॥ నను సర్వభూతేషు నిరతిశయాత్మన ఏకత్వాదుపాస్యోపాసకయోస్తారతమ్యశ్రుతయః కథమిత్యాశంక్య పరిహరతి॥యద్యప్యేక ఇతి॥ చిత్తానాముపాధీనాం శుద్ధితారతమ్యాదైశ్వర్యజ్ఞానసుఖరూపశక్తీనాం తారతమ్యరూపా విశేషా భవంతి తైరేకరూపస్యాప్యాత్మన ఉత్తరోత్తరం మనుష్యాదిహైరణ్యగర్భాంతేష్వావిర్భావతారతమ్యం శ్రూయతే । తస్యాత్మన ఆత్మానం స్వరూపమావిస్తరాం ప్రకటతరం యో వేద ఉపాస్తే సోఽశ్నుతే తదితి తరప్ప్రత్యయాదిత్యర్థః। తథా చ నికృష్టోపాధిరాత్మైవోపాసకః ఉత్కృష్టోపాధిరీశ్వర ఉపాస్య ఇత్యౌపాధికం తారతమ్యమవిరుద్ధమితి భావః। అత్రార్థే భగవ

ద్గీథాముదాహరతి ॥ స్మృతావితి ॥ అత్రసూర్యాదేరపి నజీవత్వేనోపాస్యతా కింత్వీశ్వరత్వేనేత్యుక్తం భవతి తత్రసూత్రకారసమ్మతిమాహ ॥ ఏవమితి ॥ ఉదయః అసంబంధః ఏవంయస్మిన్వాక్యేఉపాధిర్వివక్షితః తద్వాక్యముపాసనాపరమితివక్తుముత్తరసూత్రసందర్భస్యారంభ ఇత్యుక్త్వా యత్రనవివక్షితఃతద్వాక్యంజ్ఞేయబ్రహ్మపరమితి నిర్ణయార్థమారంభ ఇత్యాహ ॥ ఏవంసద్యఇతి ॥ అన్నమయాదికోశాఉపాధివిశేషాః, వాక్యస్యగతిస్తాత్పర్యం । ఆరంభసమర్థనముపసంహరతి । ఏవమేకమపి ॥ ... ... *

౧౨ ॥ సిద్ధవదుక్తగతిసామాన్యస్యసాధనార్థమప్యుత్తరారంభ ఇత్యాహ ॥ యచ్చేతి ॥ అన్నంప్రసిద్ధం ప్రాణమనోబుద్ధయః హిరణ్యగర్భరూపాః, బింబచైతన్యమీశ్వరఆనందః తేషాంపంచానాం వికారాఆధ్యాత్మికాదేహప్రాణ

ర్యశక్తివిశేషైశ్శ్రూయతే 'తస్యయఆత్మానమావిస్తరాంవేదే'తి । అత్రస్మృతావపి "యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వంశ్రీమదూర్జితమేవవా । తత్తదేవావగచ్ఛ త్వంమమతేజోంశసంభవ" మితి । యత్రయత్ర విభూత్యాద్యతిశయః ససఈశ్వరఇత్యుపాస్యతయాచోద్యతే, ఏవమిహాప్యాదిత్యమండలేహిరణ్మయఃపురుషస్సర్వపాప్మోదయలింగాత్పరఏవేతి వక్ష్యతి, ఏవమాకాశస్తల్లింగాదిత్యాదిషుద్రష్టవ్యం, ఏవంసద్యోముక్తికారణమప్యాత్మజ్ఞానముపాధివిశేషద్వారేణోపదిశ్యమానమప్యవివక్షితోపాధి విశేషం పరాపరవిషయత్వేనసందిహ్యమానంవాక్యగతిపర్యాలోచనయానిర్ణేతవ్యంభవతి। యథైవహితావదానందమయోఽభ్యాసాదితి, ఏవమేకమపిబ్రహ్మాపేక్షితోపాధిసంబంధంనిరస్తోపాధిసంబంధంచోపాస్యత్వేన జ్ఞేయత్వేన చ వేదాంతేషూపదిశ్యతఇతి ప్రదర్శయితుంపరోగ్రంథఆరభ్యతే॥ ... ... *

యచ్చగతిసామాన్యాదిత్యచేతనకారణాంతర నిరాకరణముక్తంతదపివాక్యాంతరాణి బ్రహ్మవిషయాణివ్యాచక్షాణేనబ్రహ్మవిపరీతకారణనిషేధేనప్రపంచ్యతే॥ ... ... *

సూ ॥౧౨॥ ఆనందమయోఽభ్యాసాత్

తైత్తిరీయకే 'అన్నమయం' 'ప్రాణమయం' 'మనోమయం' 'విజ్ఞానమయం'చానుక్రమ్యామ్నాయతే 'తస్మాద్వాఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తరఆత్మానందమయ'ఇతి । తత్రసంశయః । కిమిహానందమయశబ్దేనపరమేవబ్రహ్మోచ్యతేయత్ప్రకృతం 'సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మే'తి, కింవాన్నమయాదివద్బ్రహ్మణోఽర్థాంతరమితికింతావత్ప్రాప్తంబ్రహ్మణోఽర్థాంతరమముఖ్యఆత్మానందమయస్స్యాత్। కస్మాత్, అన్నమయాద్యముఖ్యాత్మప్రవాహపతితత్వాత్ । అథాపిస్యాత్సర్వాంతరత్వాదానందమయోముఖ్యఏవాత్మేతినస్యాత్ ప్రియాద్యవయవయోగాత్, శారీరత్వశ్రవణాచ్చ । ముఖ్యశ్చేదాత్మాస్యాన్నప్రియాదిసంస్పర్శస్స్యాత్, ఇహతు 'తస్యప్రియమేవశిర'ఇత్యాదిశ్రూయతే, శారీరత్వంచశ్రూయతే 'తస్యైషఏవశారీరఆత్మా యఃపూర్వస్యే'తితస్యపూర్వస్యవిజ్ఞానమయస్యైషఏవశారీరఆత్మాయఏషఆనందమయఇత్యర్థః। నచసశరీరస్యసతః ప్రియాప్రియసంస్పర్శో వారయితుంశక్యః, తస్మాత్సంసార్యేవా

మనోబుద్ధిజీవా అన్నమయాదయః పంచకోశాఇతి శ్రుతేః పరమార్థః । పూర్వాధికరణే గౌణముఖ్యేక్షణయోరతుల్యత్వేనసంశయాభావాద్గౌణప్రాయపాఠోననిశ్చాయకఇత్యుక్తం తర్హిమయటోవికారేప్రాచుర్యేచముఖ్యత్వాత్సంశయేవికారప్రాయపాఠాదానందవికారోజీవ ఆనందమయఇతి నిశ్చయోఽస్తీతి ప్రత్యుదాహరణ సంగత్యా పూర్వపక్షమాహ ॥ కిం తా వ ది తి ॥ కస్మాదిత్యాశంకాపూర్వకం హేతుమాహ ॥ అన్నమయాదీతి ॥ శ్రుత్యాదిసంగతయఃస్ఫుటాఏవ. పూర్వపక్షేవృత్తికారమతేజీవోపాస్త్యాప్రియాదిప్రాప్తిఃఫలం, సిద్ధాంతేతుబ్రహ్మోపాస్త్యేతిభేదః, శంకతే ॥ అథాపీతి ॥ పరిహరతి॥ నస్యాదితి॥ సంగృహీతంవివృణోతి॥ముఖ్యఇతి॥ పరమాత్మేత్యర్థః, శారీరత్వేఽపీశ్వరత్వం కింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ నచేతి ॥ జీవత్వందుర్వారమిత్యర్థః । నన్వానందపదాభ్యాసేఽప్యానందమయస్యబ్రహ్మత్వంకథ

మిత్యాశంక్య జ్యోతిష్టోమాధికారే జ్యోతిః పదస్య జ్యోతిష్టోమపరత్వవదానందమయప్రకరణస్థానందపదస్యానందమయపరత్వాత్తదభ్యాసస్తస్య బ్రహ్మత్వసాధక ఇత్యభిప్రేత్యాహ ॥ ఆనందమయం ప్రస్తుత్యేతి ॥ రసః సారః ఆనంద ఇత్యర్థః । అయం లోకః అయత్ యది ఏష ఆకాశః పూర్ణః ఆనందః సాక్షీ ప్రేరకో న స్యాత్తదా కో వాఽన్యాచ్చేత్ కో నా ప్రశ్యాత్ ప్రాణ్యాజ్జీవేత్ తస్మాదేష ఏవానందయాతి, ఆనందయతీత్యర్థః । సా సాధుయువా స్యాదిత్యాదినా వక్ష్యమాణా, మనుష్యయువానందమారభ్య బ్రహ్మానందావసానా ఏషా సన్నిహితా ఆనందస్య తారతమ్య మీమాంసా భవతి, ఉపసంక్రామతి విద్వాన్ ప్రాప్నోతీత్యేకదేశినామర్థః । ముఖ్యసిద్ధాంతే తూపసంక్రమణం విదుషః కోశానాం ప్రత్యగాత్మత్వేన విలాపనమితి జ్ఞేయం శిష్టముక్తార్థం । ఆనందశబ్దాద్బ్రహ్మావగతిస్సర్వత్ర సమానేతి గతిసామాన్యార్థమాహ ॥ శ్రుత్యంతరేచేతి ॥ లింగా

నందమయ ఆత్మేత్యేవం ప్రాప్తే ఇదముచ్యతే, ఆనందమయోఽభ్యాసాదితి పర ఏవానందమయో భవితుమర్హతి । కుతః, అభ్యాసాత్ । పరస్మిన్నేవ హ్యాత్మన్యానందశబ్దో బహుకృత్వోఽభ్యస్యతే ఆనందమయం ప్రస్తుత్య 'రసో వై సః' ఇతి తస్యైవ రసత్వముక్త్వోచ్యతే । "రసగ్గ్ హ్యేవాయం లబ్ధ్వానందీ భవతి కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్ ఏష హ్యేవానందయాతి సైషానందస్య మీమాగ్ంసా భవతి" 'ఏతమానందమయమాత్మానముపసంక్రామతి' 'ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్న బిభేతి కుతశ్చనేతి' 'ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానా'దితి చ । శ్రుత్యంతరే చ 'విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మే'తి బ్రహ్మణ్యేవానందశబ్దో దృష్టః, ఏవమానందశబ్దస్య బహుకృత్వో బ్రహ్మణ్యేవాభ్యాసాదానందమయ ఆత్మా బ్రహ్మేతి గమ్యతే। యత్తూక్తమన్నమయాద్యముఖ్యాత్మప్రవాహపతితత్వాదానందమయస్యాప్యముఖ్యాత్మత్వమితి, నాసౌ దోషః, ఆనందమయస్య సర్వాంతరత్వాత్ । ముఖ్యమేవ హ్యాత్మానముపదిదిక్షు శాస్త్రం లోకబుద్ధిమనుసరదన్నమయం శరీరమనాత్మానమత్యంతమూఢానామాత్మత్వేన ప్రసిద్ధమనూద్య మూషానిషిక్తద్రుతతామ్రాదిప్రతిమావత్తతోఽన్తరం తతోఽన్తరమిత్యేవం పూర్వేణ పూర్వేణ సమానముత్తరముత్తరమనాత్మానమాత్మేతి గ్రాహయత్ప్రతిపత్తిసౌకర్యాపేక్షయా సర్వాంతరం ముఖ్యమానందమయమాత్మానముపదిదేశేతి శ్లిష్టతరం। యథా అరుంధతీదర్శనే బహ్వీష్వపి తారాస్వముఖ్యాసు అరుంధతీషు దర్శితాసు యాఽన్త్యా ప్రదర్శ్యతే సా ముఖ్యైవారుంధతీ భవతి, ఏవమిహాప్యానందమయస్య సర్వాంతరత్వాన్ముఖ్యమాత్మత్వం । యత్తు ప్రియాదీనాం శిరస్త్వాదికల్పనానుపపన్నా ముఖ్యస్యాత్మన ఇత్యతీతానంతరోపాధిజనితా హి సా న స్వాభావికీత్యదోషః । శారీరత్వమప్యానందమయస్యాన్నమయాదిశరీరపరంపరయా ప్రదర్శ్యమానత్వాన్న పునస్సాక్షాదేవ శారీరత్వం సంసారివత్, తస్మాదానందమయః పర ఏవాత్మా ॥ ... *

సూ. ॥౧౩॥ వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్ ॥

అత్రాహ నానందమయః పరమాత్మా భవితుమర్హతి । కస్మాత్ వికారశబ్దాత్, ప్రకృతవచనాదయమన్యశ్శబ్దో వికారవచనస్సమధిగతః ఆనందమయ ఇతి మయటో వికారార్థత్వాత్, తస్మాదన్నమయాదిశ

దముఖ్యాత్మసన్నిధేర్బాధ ఇతి మత్వాహ ॥ నాసావితి ॥ సర్వాంతరత్వం న శ్రుతమిత్యాశంక్య తతోఽన్యస్యానుక్తేస్తస్య సర్వాంతరత్వమితి వివృణోతి ॥ ముఖ్యమితి ॥ లోకబుద్ధిమితి ॥ తస్యాః స్థూలగ్రాహితామనుసరదిత్యర్థః। తామ్రస్య మూషాకారత్వవత్ ప్రాణస్య దేహాకారత్వం దేహేన సామాన్యం తథా మనః ప్రాణాకారం తేన సమమిత్యాహ ॥ పూర్వేణేతి ॥ అతీతో యోఽనంతర ఉపాధిర్విజ్ఞానకోశస్తత్కృతా సావయవత్వకల్పనా శరీరేణ జ్ఞేయత్వాచ్ఛారీరత్వమితి లింగద్వయం దుర్బలం, అతః సహాయాభావాదభ్యాససర్వాంతరత్వాభ్యాం వికారసన్నిధేర్బాధ ఇతి భావః ॥ ... ... *

౧౩ ॥ వికారార్థకమయటః శ్రుతిస్సహాయ ఇత్యాశంక్య మయటః ప్రాచుర్యేఽపి విధానాన్నైవమిత్యాహ॥ వికారేత్యాదినా ॥ తత్ప్రకృతవచనే మయడితి తదితి ప్రథమాసమర్థాచ్ఛబ్దాత్ ప్రాచుర్యవిశిష్టస్య ప్రకృత్యర్థస్య ప్రస్తుతస్య వ

చనేఽభిధానేఽపి వ్యాఖ్యానేఽపి మయట్ప్రత్యయోభవతీతి సూత్రార్థః । అత్రవచనగ్రహణాత్ ప్రకృతస్య ప్రాచుర్యవైశిష్ట్యసిద్ధిః, తాదృశస్యలోకేమయటోఽభిధానాత్ యథా అన్నమయోయజ్ఞఇతి, అత్రహ్యన్నంప్రచురమస్మిన్నిత్యన్నస్య ప్రకృతస్య పరిగ్రహణాత్ తస్మాన్మయట్ యజ్ఞస్యప్రకృత్యర్థాన్నప్రాచుర్యవాచీదృశ్యతే నశుద్ధప్రకృతవచనఇతి ధ్యేయం ॥

౧౪ సూత్రస్థశ్చశబ్దోఽనుక్తసముచ్చయార్థఇతిమత్వావ్యాచష్టే ॥ ఇతశ్చేతి ॥ తచ్చానుక్తంబ్రహ్మానందస్యనిరతిశయత్వావధారణంపూర్వముక్తం॥ ... ... *

౧౫ ॥ ఆనందమయస్యబ్రహ్మత్వేలింగముక్త్వాప్రకరణమాహ ॥ మాంత్రేతి ॥ యస్మాదేవంప్రకృతంతస్మాన్మాంత్రవర్ణి

బ్రవద్వికారవిషయఏవాయమానందమయశబ్దఇతిచేత్,న, ప్రాచుర్యార్థేపిమయటఃస్మరణాత్తత్ప్రకృతవచనేమయడితిహిప్రచురతాయామపిమయట్స్మర్యతే, యథా అన్నమయోయంయజ్ఞఇత్యన్నప్రచురఉచ్యతే, ఏవమానందప్రచురంబ్రహ్మఆనందమయశబ్దేనోచ్యతే । ఆనందప్రచురత్వంచబ్రహ్మణోమనుష్యత్వాదారభ్యోత్తరస్మిన్నుత్తరస్మిన్‌స్థానే శతగుణఆనందఇత్యుక్త్వా బ్రహ్మానందస్య నిరతిశయత్వావధారణాత్, తస్మాత్ప్రాచుర్యార్థేమయట్ ॥ ... ... *

సూ. ౧౪॥ తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ ॥

ఇతశ్చప్రాచుర్యార్థేమయట్ యస్మాదానందహేతుత్వం బ్రహ్మణోవ్యపదిశతిశ్రుతిః 'ఏషహ్యేవానందయాతీ'తి ఆనందయతీత్యర్థః; యోహ్యన్యానానందయతిసప్రచురానందఇతిప్రసిద్ధంభవతి । యథాలోకేయోఽన్యేషాంధనికత్వమాపాదయతిసప్రచురధనఇతిగమ్యతే తద్వత్, తస్మాత్ప్రాచుర్యార్థేఽపిమయటస్సంభవాదానందమయఃపరఏవాత్మా ॥ ... ... *

సూ. ౧౫॥ మాంత్రవర్ణికమేవచగీయతే ॥

ఇతశ్చానందమయఃపరఏవాత్మా యస్మాత్ 'బ్రహ్మవిదాప్నోతిపర'మిత్యుపక్రమ్య 'సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మే'త్యస్మిన్మంత్రే యద్బ్రహ్మప్రకృతంసత్యజ్ఞానానంతవిశేషణైర్నిర్ధారితం, యస్మాదాకాశాదిక్రమేణస్థావరజంగమానిభూతాన్యజాయంత, యచ్చభూతానిసృష్ట్వాతాన్యనుప్రవిశ్య గుహాయామవస్థితంసర్వాంతరం, యస్యవిజ్ఞానాయాన్యోంతరఆత్మేతిప్రక్రాంతంతన్మాంత్రవర్ణికమేవ బ్రహ్మేహగీయతే అన్యోంతరఆత్మానందమయఇతి । మంత్రబ్రాహ్మణయోశ్చైకార్థత్వంయుక్తంఅవిరోధాత్,అన్యథాహిప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియేస్యాతాం, నచాన్నమయాదిభ్యఇవానందమయాదన్యోంతరఆత్మాఽభిధీయతే ।ఏతన్నిష్ఠైవచ 'సైషాభార్గవీవారుణీవిద్యా' 'ఆనందోబ్రహ్మేతివ్యజానా'దితితస్మాదానందమయఃపరఏవాత్మా ॥ ... ... *

సూ. ౧౬ ॥ నేతరోనుపపత్తేః ॥

ఇతశ్చానందమయఃపరఏవాత్మా నేతరః । ఇతరఈశ్వరాదన్యస్సంసారీజీవఇత్యర్థః । నజీవఆనందమయశబ్దేనాభిధీయతే । కస్మాత్, అనుపపత్తేః । ఆనందమయంహిప్రకృత్యశ్రూయతే 'సోకామయత బ

కమేవబ్రహ్మ ఆనందమయవాక్యేగీయత ఇతియోజనా । ననుమంత్రోక్తమేవాత్రగ్రాహ్యమితికుతోనిర్బంధస్తత్రాహ ॥ మంత్రేతి ॥ బ్రాహ్మణస్యమంత్రవ్యాఖ్యానత్వాదుపాయత్వమస్తిమంత్రస్తూపేయఃతదిదముక్తం । అవిరోధాదితి ॥ తయోరుపాయోపేయభావేనావిరోధాదిత్యర్థః । తర్హ్యన్నమయాదీనామపిమాంత్రవర్ణికబ్రహ్మత్వంస్యాదిత్యతఆహ॥నచేతి॥కించభృగవేప్రోక్తావరుణేనోపదిష్టాభృగువల్లీ పంచమపర్యాయస్థానందేప్రతిష్ఠితాతతఃస్థానన్యాయేనతదేకార్థబ్రహ్మవల్ల్యాఆనందమయేనిష్ఠేత్యాహ ॥ ఏతన్నిష్ఠైవేతి ॥ ... ... *

౧౬ ॥స ఈశ్వరఃతపఃసృష్ట్వాలోచనమ తప్యతకృతవానిత్యర్థః,అభిధ్యానంకామనా,బహుస్యామిత్యవ్యతిరేకః॥

౧౭॥ అధికారే ప్రకరణే, స ఆనందమయో రసః। నను లబ్ధృలబ్ధవ్యభావేఽప్యభేదః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ। నహీతి॥ నను లబ్ధృలబ్ధవ్యయోర్భేదస్యావశ్యకత్వే శ్రుతిస్మృత్యోర్బాధస్స్యాదిత్యాశంకతే ॥కథమితి॥ యావతా యతః ఆత్మేత్యుక్తం అతః శ్రుతిస్మృతీ కథమిత్యన్వయః । ఉక్తాంశమంగీకరోతి.॥ బాఢమితి॥ తర్హ్యాత్మన ఏవాత్మనా లబ్ధృత్వోక్తిబాధోఽభేదాదిత్యాశంక్య కల్పితభేదాన్న బాధ ఇత్యాహ ॥తథాపీతి॥ అభేదేఽపీత్యర్థః । లౌకికః భ్రమః ఆత్మనః స్వాజ్ఞానజభ్రమేణ దేహాద్యభిన్నస్య భేదభ్రాంత్యా పరమాత్మనో జ్ఞేయత్వాద్యుక్తిరిత్యర్థః । అన్వేష్టవ్యో దేహాదివివిక్తతయా జ్ఞేయః వివేకజ్ఞానేన లబ్ధవ్యః సాక్షాత్కర్తవ్యః తదర్థం శ్రోతవ్యః విజ్ఞానం నిదిధ్యాసనం సాక్షాత్కారో వా శ్రుత్యంతరస్థానువాదాదపౌనరుక్త్యం । నను భేదస్సత్య ఏవాస్త్వత ఆహ॥ ప్రతిషిధ్యత ఇతి ॥ అత ఈశ్వరాద్ద్రష్టా జీవోఽన్యో నాస్తి చేత్ జీవాభేదాదీశ్వరస్యాపి మిథ్యాత్వం

హుస్యాం ప్రజాయేయేతి స తపోఽతప్యత స తపస్తప్త్వా ఇదగ్ం సర్వమసృజత యదిదం కించే'తి ప్రస్రష్టుః శరీరాద్యుత్పత్తేరభిధ్యానం సృజ్యమానానాం వికారాణాం స్రష్టురవ్యతిరేకః సర్వవికారసృష్టిశ్చ న సంసారిణ ఆత్మనోఽన్యత్రోపపద్యతే॥ ... ... *

॥ సూ॥౧౭॥ భేదవ్యపదేశాచ్చ॥

ఇతశ్చ నానందమయః సంసారీ యస్మాదానందమయాధికారే 'రసో వై సః రసగ్గ్ం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానందీ భవతీ'తి జీవానందమయౌ భేదేన వ్యపదిశతి । న హి లబ్ధైవ లబ్ధవ్యో భవతి। కథం తర్హ్యాత్మాఽన్వేష్టవ్యః 'ఆత్మలాభాన్న పరం విద్యత' ఇతి చ శ్రుతిస్మృతీ యావతా న లబ్ధైవ లబ్ధవ్యో భవతీత్యుక్తం। బాఢం। తథాప్యాత్మనోఽప్రచ్యుతాత్మభావస్యైవ సతస్తత్త్వానవబోధనిమిత్తో మిథ్యైవ దేహాదిష్వనాత్మస్వాత్మత్వనిశ్చయో లౌకికో దృష్టః, తేన దేహాదిభూతస్యాత్మనోఽప్యాత్మాఽనన్విష్టోఽన్వేష్టవ్యోఽలబ్ధో లబ్ధవ్యోఽశ్రుతః శ్రోతవ్యోఽమతో మంతవ్యోఽవిజ్ఞాతో విజ్ఞాతవ్య ఇత్యాది భేదవ్యపదేశ ఉపపద్యతే। ప్రతిషిధ్యత ఏవ తు పరమార్థతః సర్వజ్ఞాత్పరమేశ్వరాదన్యో ద్రష్టా శ్రోతా వా 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే'త్యాదినా పరమేశ్వరస్త్వవిద్యాకల్పితాచ్ఛారీరాత్కర్తుర్భోక్తుర్విజ్ఞానాఖ్యాదన్యః, యథా మాయావినశ్చర్మఖడ్గధరాత్ సూత్రేణాకాశమధిరోహతః స ఏవ మాయావీ పరమార్థరూపో భూమిష్ఠోఽన్యః। యథా వా ఘటాకాశాదుపాధిపరిచ్ఛిన్నాదనుపాధిపరిచ్ఛిన్న ఆకాశోఽన్యః । ఈదృశం చ విజ్ఞానాత్మపరమాత్మభేదమాశ్రిత్య నేతరోఽనుపపత్తేర్భేదవ్యపదేశాచ్చేత్యుక్తం॥ ... ... *

॥ సూ ॥౧౮॥ కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా॥

ఆనందమయాధికారే చ 'సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయే'తి కామయితృత్వనిర్దేశాన్నానుమానికమపి సాంఖ్యపరికల్పితమచేతనం ప్రధానమానందమయత్వేన కారణత్వేన వాఽపేక్షితవ్యం ॥ ఈక్షతేర్నాశబ్దమితి నిరాకృతమపి ప్రధానం పూర్వసూత్రోదాహృతాం కామయితృత్వశ్రుతిమాశ్రిత్య ప్రసంగాత్పునర్నిరాక్రియతే గతిసామాన్యప్రదర్శనాయ॥ ... ... *

స్యాదత ఆహ ॥ పరమేశ్వర ఇతి ॥ అవిద్యాప్రతిబింబత్వేన కల్పితాజ్జీవాచ్ఛిన్మాత్ర ఈశ్వరః పృథగస్తీతి న మిథ్యాత్వం। కల్పితస్యాధిష్ఠానాభేదేఽప్యధిష్ఠానస్య తతో భేదాదిత్యత్ర దృష్టాంతమాహ ॥యథేతి॥ సూత్రారూఢః స్వతోఽపి మిథ్యా న జీవ ఇత్యరుచ్యా భేదమాత్రమిథ్యాత్వే దృష్టాంతమాహ ॥యథా వేతి॥ నను సూత్రబలాద్భేదస్సత్య ఇత్యత ఆహ ॥ ఈదృశం చేతి ॥ కల్పితమేవేత్యర్థః । సూత్రే భేదస్సత్య ఇతి పదాభావాత్తదనన్యత్వాదిసూత్రణాచ్ఛ్రుత్యనుసారాచ్చేతి భావః॥ ... *

౧౮॥ నన్వానందాత్మకసత్త్వప్రచురం ప్రధానమానందమయమస్తు తత్రాహ ॥కామాచ్చేతి ॥ అనుమానగమ్యమానుమానం। పునరుక్తిమాశంక్యాహ ॥ఈక్షతేరితి॥ ... ... *

౧౯ ॥అస్మిన్నితి ॥విషయసప్తమీ, ఆనందమయవిషయకబోధవతో జీవస్య తద్యోగం యస్మాచ్ఛాస్తి తస్మాన్న ప్రధాన

మితియోజనా। జీవస్యప్రధానయోగో ఽస్తీత్యతఆహ ॥తదాత్మనేతి॥ జీవస్యజీవాభేదోఽస్తీత్యతఆహ ॥ ముక్తిరితి ॥ అదృశ్యేస్థూలప్రపంచశూన్యేఅత్మసంబంధ్యాత్మ్యంలింగశరీరంతద్రహితే। నిరుక్తంశబ్దశక్యంతద్భిన్నే। నిశ్శేషలయస్థానంనిలయనంమాయాతచ్ఛూన్యే। బ్రహ్మణ్యభయంయథాస్యాత్తథాయదైవప్రతిష్ఠాంమనసఃప్రకృష్టాంవృత్తిమేషవిద్వాన్లభతే అథ తదైవఅభయంబ్రహ్మప్రాప్నోతీత్యర్థః। ఉత్ అపి అరమల్పం అల్పమప్యంతరం భేదంయదైవైషనరః పశ్యతి అథతదాతస్యభయమితియోజనా। ఇదంవృత్తికారమతందూషయతి ॥ ఇదంత్వితి ॥ ఇహపరవ్యాఖ్యాయాంవికారార్థకేమయట్బుద్ధిస్థే సత్యేకస్మాత్కారణం వినాఏకప్రకరణస్థస్య మయటఃపూర్వంవికారార్థకత్వం, అంతేప్రాచుర్యార్థకత్వమిత్యర్ధజరతీయంకథమివ కేనదృష్టాంతేన ఆశ్రీయతఇతీదంవక్తవ్యమిత్యన్వయః। ప్రశ్నంమత్వాశంకతే ॥మాంత్రేతి॥

సూ॥౧౯॥ అస్మిన్నస్యచతద్యోగంశాస్తి॥

ఇతశ్చన ప్రధానేజీవేవా ఆనందమయశబ్దః, యస్మాదస్మిన్నానందమయేప్రకృతే ఆత్మనిప్రతిబుద్ధస్యాస్యజీవస్య। తద్యోగంశాస్తితదాత్మనాయోగస్తద్యోగః తద్భావాపత్తిర్ముక్తిరిత్యర్థః। తద్యోగంశాస్తిశాస్త్రం। ‘యదాహ్యేవైషఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాంవిందతే అథసోఽభయంగతోభవతి యదాహ్యేవైషఏతస్మిన్నుదరమంతరంకురుతే అథతస్యభయంభవతీ’తి। ఏతదుక్తంభవతి యదైతస్మిన్నానందమయే అల్పమప్యంతరమతాదాత్మ్యరూపంపశ్యతి తదాసంసారభయాన్ననివర్తతే।యదాత్వేతస్మిన్నానందమయేనిరంతరంతాదాత్మ్యేనప్రతితిష్ఠతి తదాసంసారభయాన్నివర్తతఇతి, తచ్చపరమాత్మపరిగ్రహేఘటతే న ప్రధానపరిగ్రహేజీవపరిగ్రహేవా,తస్మాదానందమయఃపరమాత్మేతిసిద్ధం। ఇదంత్విహవక్తవ్యం ‘సవాఏషపురుషోఽన్నరసమయః తస్మాద్వాఏతస్మాదన్నరసమయాత్ అన్యోఽంతరఆత్మాప్రాణమయః తస్మాదన్యోఽంతరఆత్మామనోమయః తస్మాదన్యోఽంతరఆత్మావిజ్ఞానమయ’ఇతిచవికారార్థమయట్ప్రవాహేసత్యానందమయఏవకస్మాదర్ధజరతీయన్యాయేనకథమివ మయటః ప్రాచుర్యార్థత్వం బ్రహ్మవిషయత్వం చాశ్రీయతఇతి।మాంత్రవర్ణిక బ్రహ్మాధికారాదితిచేన్న, అన్నమయాదీనామపి తర్హి బ్రహ్మత్వ ప్రసంగః। అత్రాహ యుక్తమన్నమయాదీనామబ్రహ్మత్వం తస్మాత్తస్మాదంతరస్యాంతరస్యాన్యస్యాన్యస్యాత్మనఉచ్యమానత్వాత్, ఆనందమయాత్తునకశ్చిదన్యోఽన్తరఆత్మోచ్యతే। తేనానందమయస్యబ్రహ్మత్వం, అన్యథాప్రకృతహానాఽప్రకృతప్రక్రియాప్రసంగాదితి। అత్రోచ్యతే, యద్యప్యన్నమయాదిభ్యఇవఆనందమయాదన్యోఽన్తరఆత్మేతినశ్రూయతే తథాపినానందమయస్యబ్రహ్మత్వం,యతఆనందమయంప్రకృత్యశ్రూయతే ‘తస్యప్రియమేవశిరః మోదోదక్షిణఃపక్షః ప్రమోదఉత్తరఃపక్షః ఆనందఆత్మా బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠే’తి।తత్రయద్బ్రహ్మమంత్రవర్ణేప్రకృతం‘సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మే’తి తదిహబ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యుచ్యతేతద్విజిజ్ఞాపయిషయైవఅన్నమయాదయఆనందమయాంతాః పంచకోశాః కల్ప్యంతేతత్రకుతః ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియా

స్ఫుటముత్తరం।కిమాంతరఇతి నశ్రూయతే కింవావస్తుతోఽప్యాంతరంబ్రహ్మనశ్రూయతఇతి వికల్ప్యఆద్యమంగీకరోతి ॥ అత్రోచ్యతయద్యపీతి ॥ వికారప్రాయపాఠానుగృహీతమయట్శ్రుతేఃసావయవత్వలింగాచ్చేత్యాహ॥ తథాపీతి॥ ఇష్టార్థస్యదృష్ట్యాజాతంసుఖంప్రియం, స్మృత్యామోదః, సచాభ్యాసాత్ప్రకృష్టః ప్రమోదః, ఆనందస్తుకారణం। బింబచైతన్యమాత్మా, శిరఃపుచ్ఛయోర్మధ్యకాయఃబ్రహ్మశుద్ధమితిశ్రుత్యర్థః। ద్వితీయంప్రత్యాహ ॥ తత్రయదితి॥ యన్మంత్రేప్రకృతంగుహానిహితత్వేనసర్వాంతరం బ్రహ్మ తదిహపుచ్ఛవాక్యేబ్రహ్మశబ్దాత్ప్రత్యభిజ్ఞాయతేతస్యైవవిజ్ఞాపనేచ్ఛయా పంచకోశారూపాగుహాః ప్రపంచితాః, తత్రతాత్పర్యంనాస్తీతి వక్తుంకల్ప్యంతఇత్యుక్తం। ఏవంపుచ్ఛవాక్యేప్రకృతస్యప్రధానబ్రహ్మపరేసతి నప్రకృతహానాది దోషఇత్యర్థః। బ్రహ్మణఃప్రధానత్వంపుచ్ఛశ్రుతివిరుద్ధమితిశం

కతే॥నన్వితి ॥అత్రబ్రహ్మశబ్దాత్ ప్రకృతస్య ప్రధానబ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞానేసతి పుచ్ఛశబ్దవిరోధప్రాప్తావేకస్మిన్వాక్యే ప్రథమచరమశ్రుతశబ్దయోరాద్యస్యానుపసంజాతవిరోధినో బలీయస్త్వాత్ పుచ్ఛశబ్దేనప్రాప్తగుణత్వస్య బాధఇతి మత్వాహ॥ప్రకృతత్వాదితి॥ప్రకరణస్యాన్యథాసిద్ధిమాహ॥నన్వితి॥ ఏకస్యైవగుణత్వంప్రధానత్వంచవిరుద్ధమిత్యాహ ॥ అతోత్రోచ్యతఇతి ॥ తత్రవిరోధనిరాసాయాన్యతరస్మిన్వాక్యే బ్రహ్మస్వీకారేపుచ్ఛవాక్యే బ్రహ్మస్వీకార్యమిత్యాహ ॥ అన్యతరేతి॥వాక్యశేషాచ్చైవమిత్యాహ ॥అపిచేతి॥ తత్తత్రబ్రహ్మణిశ్లోకోఽపీత్యర్థః । పుచ్ఛశబ్దస్యగతింపృచ్ఛతి ॥ కథంపునరితి ॥ త్వయాపిపుచ్ఛశబ్దస్యముఖ్యార్థోఽవక్తుమశక్యః బ్రహ్మణఆనందమయలాంగూలత్వాభావాత్ పుచ్ఛదృష్టిలక్షణాయాంచాధారత్వలక్షణాయుక్తా ప్రతిష్ఠాపదయోగాత్, బ్రహ్మశబ్దస్యముఖ్యార్థలాభాచ్చ । త్వత్పక్షేబ్రహ్మపదస్యావయవలక్షకత్వాదిత్యాహ ॥ నైషదోషఇతి ॥ పుచ్ఛమిత్యాధారత్వమాత్రముక్తంప్రతిష్ఠేత్యేకనీడత్వం ఏకంము

ప్రసంగః । నన్వానందమయస్యావయవత్వేనబ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యుచ్యతే । అన్నమయాదీనామివేదంపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యాది, తత్రకథంబ్రహ్మణఃస్వప్రధానత్వంశక్యంవిజ్ఞాతుం ప్రకృతత్వాదితిబ్రూమః । నన్వానందమయావయవత్వేనాపిబ్రహ్మణివిజ్ఞాయమానే నప్రకృతత్వంహీయతేఆనందమయస్యబ్రహ్మత్వాదితి । అతోత్రోచ్యతేతథాసతితదేవబ్రహ్మానందమయఃఆత్మావయవీతదేవచబ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠావయవఇత్యసామంజస్యంస్యాత్ । అన్యతరపరిగ్రహేతుయుక్తం బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యత్రైవబ్రహ్మనిర్దేశఆశ్రయితుంబ్రహ్మశబ్దసంయోగాన్నానందమయవాక్యేబ్రహ్మశబ్దసంయోగాభావాత్ । అపిచబ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యుక్త్వేదముచ్యతే 'తదప్యేషశ్లోకోభవతి అసన్నేవసభవతి అసద్బ్రహ్మేతివేదచేత్ అస్తిబ్రహ్మేతిచేద్వేదసంతమేనంతతోవిదు'రితి । 'అస్మింశ్చశ్లోకేఅననుకృష్యానందమయంబ్రహ్మణఏవభావాభావవేదనయోర్గుణదోషాభిధానాద్గమ్యతే బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యత్రబ్రహ్మణఏవ స్వప్రధానత్వమితి। నచానందమయస్యాత్మనోభావాభావశంకాయుక్తాప్రియమోదాదివిశేషణస్యఆనందమయస్యసర్వలోకప్రసిద్ధత్వాత్ కథంపునఃస్వప్రధానంసద్బ్రహ్మఆనందమయస్యపుచ్ఛత్వేననిర్దిశ్యతేబ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేతి । నైషదోషః పుచ్ఛవత్పుచ్ఛంప్రతిష్ఠాపరాయణంఏకనీడంలౌకికస్యానందజాతస్యబ్రహ్మానందఇత్యేతదనేనవివక్ష్యతేనావయవత్వం । 'ఏతస్యైవానందస్యాన్యానిభూతానిమాత్రాముపజీవంతీ'తిశ్రుత్యంతరాత్ । అపిచానందమయస్యబ్రహ్మత్వే ప్రియాద్యవయవత్వేన సవిశేషం బ్రహ్మాభ్యుపగంతవ్యం । నిర్విశేషంతుబ్రహ్మవాక్యశేషేశ్రూయతే వాఙ్మనసయోరగోచరత్వాభిధానాత్, 'యతోవాచోనివర్తంతే అప్రాప్యమనసాసహ ఆనందంబ్రహ్మణోవిద్వాన్ నబిభేతికుతశ్చనేతి' । అపిచ ఆనందప్రచురఇత్యుక్తే దుఃఖాల్పీయస్త్వమపిగమ్యతే ప్రాచుర్యస్యలోకేప్రతియోగ్యల్పతాపేక్షత్వాత్ । తథాచసతి 'యత్రనాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి సభూమే'తి భూమ్నిబ్రహ్మణితదభా

ఖ్యంనీడంఅధిష్ఠానంసోపాదానస్యజగతఇత్యర్థః । ననువృత్తికారాణామపితైత్తిరీయకవాక్యంబ్రహ్మణి సమన్వితమిష్టం, తత్రకిముదాహరణభేదేనేత్యాశంక్యాహ ॥అపిచేతి॥ యత్రసవిశేషత్వంతత్రవాఙ్మనసగోచరత్వమితివ్యాప్తేరత్రవ్యాపకాభావోక్త్యానిర్విశేషముచ్యతఇత్యాహ ॥ నిర్విశేషమితి ॥ నివర్తంతేఅశక్తాఇత్యర్థః।సవిశేషస్యమృషాత్వాదభయంచాయుక్తం,అతోనిర్విశేషజ్ఞానార్థంపుచ్ఛవాక్యమేవోదాహరణమితిభావః। ప్రాచుర్యార్థకమయటాసవిశేషోక్తా నిర్విశేషశ్రుతిబాధఉక్తః । దోషాంతరమాహ ॥అపిచేతి॥ ప్రత్యయార్థత్వేనప్రధానస్యప్రాచుర్యస్యప్రకృత్యర్థోవిశేషణం, విశేషణస్యయఃప్రతియోగీవిరోధీతస్యాల్పత్వమపేక్షతే యథావిప్రమయోగ్రామఇతిశూద్రాల్పత్వం । అస్తుకోదోషస్తత్రాహ ॥తథాచేతి ॥ ప్రకృత్యర్థప్రాధాన్యేత్వయందోషోనాస్తి, ప్రచురప్రకాశస్సవితేత్యత్రతమసోఽల్పస్యాప్యభావాత్ పరంత్వానందమయపదస్యప్రచురానందేలక్షణాదోషస్స్యాదితిమంతవ్యం। కించ భిన్నత్వాద్ఘటవన్న

బ్రహ్మేత్యాహ ॥ ప్రతిశరీరమితి ॥ నన్వభ్యస్యమానానందపదం లక్షణయానందమయపరమిత్యభ్యాససిద్ధిరిత్యత ఆహ ॥ య
ద్యపీతి ॥ ఆనందమయస్య బ్రహ్మత్వే నిర్ణీతే సత్యానందపదస్య తత్పరత్వజ్ఞానాదభ్యాససిద్ధిః, తత్సిద్ధౌ తన్నిర్ణయ ఇతి పరస్ప
రాశ్రయ ఇతి భావః । అయమభ్యాసః పుచ్ఛబ్రహ్మణ ఇత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ఉపసంక్రమణం బాధః । నను స య ఏవంవిదితి
బ్రహ్మవిదం ప్రకృత్యోపసంక్రమణవాక్యేన ఫలం నిర్దిశ్యతే తత్తస్య బ్రహ్మత్వేన సిధ్యతీతి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ ఉపసంక్ర
మణం వా ప్రాప్తిరిత్యంగీకృత్య విశిష్టప్రాప్త్యుక్త్యా విశేషణప్రాప్తిః ఫలమిత్యాహ ॥ నైష దోష ఇతి ॥ జ్ఞానేన కోశానాం బాధస్త
దవధిః సిద్ధాంతే బాధావధిప్రత్యగానందలాభోఽర్థాదుక్తః ఉత్తరశ్లోకేన స్ఫుటీకృత ఇత్యాహ ॥ యదపీతి ॥ తదపేక్షత్వాదితి కా

శ్రుతిరుపరుధ్యేత ప్రతిశరీరం చ ప్రియాదిభేదాదానందమయస్య భిన్నత్వం, బ్రహ్మ తు న ప్రతిశ
రీరం భిద్యతే 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ' ఇత్యానంత్యశ్రుతేః, 'ఏకో దేవః సర్వభూతేషు గూఢః సర్వవ్యా
పీ సర్వభూతాంతరాత్మా' ఇతి శ్రుత్యంతరాత్ । న చానందమయస్యాభ్యాసః శ్రూయతే, ప్రాతిపదికార్థ
మాత్రమేవ హి సర్వత్రాభ్యస్యతే 'యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్' 'సైషానందస్య మీమాంసా భవతి' 'ఆ
నందం బ్రహ్మణో విద్వాన్ న బిభేతి కుతశ్చనేతి' 'ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానా'దితి చ । యది చానందమయశబ్ద
స్య బ్రహ్మవిషయత్వం నిశ్చితం భవేత్తత ఉత్తరేష్వానందమాత్రప్రయోగేష్వప్యానందమయాభ్యాసః క
ల్ప్యేత, న త్వానందమయస్య బ్రహ్మత్వమస్తి ప్రియశిరస్త్వాదిభిర్హేతుభిరిత్యవోచామ తస్మాచ్ఛ్రుత్యంత
రే 'విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మ' ఇత్యానందప్రాతిపదికస్య బ్రహ్మణి ప్రయోగదర్శనాత్ 'యదేష ఆకాశ ఆనం
దో న స్యా'దిత్యాదిర్బ్రహ్మవిషయః ప్రయోగో న త్వానందమయాభ్యాస ఇత్యవగంతవ్యం । యస్త్వయం మయ
డంతస్యైవానందశబ్దస్యాభ్యాసః 'ఏతమానందమయమాత్మానముపసంక్రామతీ'తి న తస్య బ్రహ్మవిషయ
త్వమస్తి వికారాత్మనామేవాన్నమయాదీనామనాత్మనాముపసంక్రమితవ్యానాం ప్రవాహే పతిత
త్వాత్ । నన్వానందమయస్యోపసంక్రమితవ్యస్యాన్నమయాదివదబ్రహ్మత్వే సతి నైవ విదుషో బ్రహ్మ
ప్రాప్తిః ఫలం నిర్దిష్టం భవేత్ । నైష దోషః । ఆనందమయోపసంక్రమణనిర్దేశేనైవ విదుషః పుచ్ఛప్రతిష్ఠా
భూతబ్రహ్మప్రాప్తేర్నిర్దిష్టత్వాత్ 'తదప్యేష శ్లోకో భవతి యతో వాచో నివర్తంత' ఇత్యాదినా చ ప్రపం
చ్యమానత్వాత్ యాత్వానందమయసన్నిధానే 'సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయే'తీయం శ్రు
తిరుదాహృతా సా 'బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే'త్యనేన సన్నిహితతరేణ బ్రహ్మణా సంబధ్యమానా నానందమయ
స్య బ్రహ్మతాం బోధయతి తదపేక్షత్వాచ్చోత్తరగ్రంథస్య 'రసో వై స' ఇత్యాదేర్నానందమయవిష
యతా నను 'సోఽకామయతే'తి బ్రహ్మణి పుల్లింగనిర్దేశో నోపపద్యతే । నాయం దోషః । 'తస్మాద్వా ఏత
స్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యత్ర పుల్లింగేనాప్యాత్మశబ్దేన బ్రహ్మణః ప్రకృతత్వాత్ । యా తు 'భార్గవీ
వారుణీ విద్యా ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానా'దితి తస్యాం మయడశ్రవణాత్ ప్రియశిరస్త్వాద్యశ్రవణాచ్చ
యుక్తమానందస్య బ్రహ్మత్వం । తస్మాదణుమాత్రమపి విశేషమనాశ్రిత్య న స్వత ఏవ ప్రియశిరస్త్వాది
బ్రహ్మణ ఉపపద్యతే, న చేహ సవిశేషం బ్రహ్మ ప్రతిపిపాదయిషితం వాఙ్మనసగోచరాతిక్రమణశ్రుతేః ।
తస్మాదన్నమయాదిష్వివానందమయేఽపి వికారార్థ ఏవ మయడ్విజ్ఞేయో న ప్రాచుర్యార్థః । సూత్రా

మయిత్వపుచ్ఛబ్రహ్మవిషయత్వాదిత్యర్థః । యదుక్తం పంచమస్థానస్థత్వాదానందమయే బ్రహ్మవల్లీ సమాప్తా భృగువల్లీ
వదితి తత్రాహ ॥ యత్త్వితి ॥ యాత్విత్యర్థః । మయట్శ్రుత్యా సావయవత్వాదిలింగేన చ స్థానం బాధ్యమితి భావః । గోచ
రాతిక్రమో గోచరత్వాభావః । పూర్వమీక్షతేః సంశయాభావాదితి యుక్త్యా ప్రాయపాఠో న నిశ్చాయక ఇత్యుక్తం । త
ర్హి అత్ర పుచ్ఛపదస్యాధారావయవయోర్లక్షణాసామ్యాత్ సంశయోఽస్తీత్యవయవప్రాయపాఠో నిశ్చాయక ఇతి పూ
ర్వాధికరణసిద్ధాంతయుక్త్యభావేన పూర్వపక్షయతి ॥ పుచ్ఛశబ్దాదితి ॥ తథా చ ప్రత్యుదాహరణసంగతిః పూర్వపక్షే స

గుణోపాస్తిః సిద్ధాంతేనిర్గుణప్రమితిఃఫలం, వేదాంతవాక్యసమన్వయోక్తేః శ్రుత్యాదిసంగతయః స్ఫుటాఏవ, సూత్రే స్థానందమయపదేనతద్వాక్యస్థంబ్రహ్మపదంలక్ష్యతే । విక్రియతేఽనేనేతివికారోఽవయవః ప్రాయాపత్తిరిత్యవయవప్రమస్యబుద్ధౌప్రాప్తిరిత్యర్థః । అత్రహిప్రకృతస్య బ్రహ్మణోజ్ఞానార్థంకోశాఃపక్షిత్వేనకల్ప్యంతేనాత్రప్రాధాన్యమస్తి, తత్రానందమయస్యాపి అవయవాంతరోక్త్యనంతరం కస్మింశ్చిత్పుచ్ఛేవక్తవ్యేప్రకృతంబ్రహ్మపుచ్ఛపదేనోక్తం తస్యానందమయాధారత్వేనావశ్యంవక్తవ్యత్వాదిత్యర్థః * తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ* తస్యబ్రహ్మణస్సర్వకార్యహేతుత్వవ్యపదేశాత్ ప్రియాదివిశిష్టత్వాకారేణానందమయస్య జీవస్య కార్యత్వాత్తం ప్రతిశేషత్వం బ్రహ్మణోనయుక్తమిత్యర్థః । * మాంత్రవర్ణికమేవచగీయతే * 'బ్రహ్మవిదాప్నోతిపర'మితి, యస్యజ్ఞానాన్ముక్తిరుక్తా యచ్చ 'సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మే'తి మంత్రోక్తం బ్రహ్మతదత్రైవపుచ్ఛవాక్యేగీయతేబ్రహ్మపదసంయోగాత్, నానందమయవాక్యఇత్యర్థః*నేతరోఽనుపపత్తేః * ఇతరఆనందమయోజీవోత్రనప్రతిపాద్యఃసర్వస్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తేరిత్యర్థః *భేదవ్యపదేశాచ్చ* అయమానందమయో బ్రహ్మ రసం లబ్ధ్వానందీభవతీతి, భేదోక్తేశ్చతస్యాప్రతిపాద్యతేత్యర్థః ।ఆనందమయో బ్రహ్మ

ణిత్వేవంవ్యాఖ్యేయాని బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యత్ర కిమానందమయస్యావయవత్వేన వివక్ష్యతే బ్రహ్మ, ఉతస్వప్రధానత్వేనేతి। పుచ్ఛశబ్దాదవయవత్వేనేతిప్రాప్తేఇదముచ్యతే ॥ * ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ * ఆనందమయఆత్మేత్యత్ర బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేతి స్వప్రధానమేవ బ్రహ్మోపదిశ్యతే । అభ్యాసాత్ । 'అసన్నేవసభవతీ'త్యస్మిన్నిగమనశ్లోకేబ్రహ్మణఏవ కేవలస్యాభ్యస్యమానత్వాత్ ॥ * వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నప్రాచుర్యాత్ * వికారశబ్దోవయవశబ్దోఽభిప్రేతః, పుచ్ఛమిత్యవయవశబ్దాన్నస్వప్రధానత్వం బ్రహ్మణఇతి యదుక్తంతస్యపరిహారోవక్తవ్యః । అతోచ్యతే, నాయందోషః ప్రాచుర్యాదప్యవయవశబ్దోపపత్తేః । ప్రాచుర్యంప్రాయాపత్తిరవయవప్రాయేవచనమిత్యర్థః । అన్నమయాదీనాంహిశిరఆదిషు పుచ్ఛాంతేషు అవయవేషూక్తేషు ఆనందమయస్యాపి శిరఆదీన్యవయవాంతరాణ్యుక్త్వా అవయవప్రాయాపత్త్యా బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యాహ నావయవ వివక్షయా యత్కారణమభ్యాసాదితి స్వప్రధానత్వంబ్రహ్మణస్సమర్థితం॥* తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ*సర్వస్యహివికారజాతస్యసానందమయస్యకారణత్వేనబ్రహ్మవ్యపదిశ్యతే 'ఇదగ్ం సర్వమసృజత యదిదంకించే'తి, నచకారణం సద్బ్రహ్మస్వవికారస్యానందమయస్యముఖ్యయావృత్త్యాఅవయవఉపపద్యతే। అపరాణ్యపిసూత్రాణియథాసంభవంపుచ్ఛవాక్యనిర్దిష్టస్యైవబ్రహ్మణఉపపాదకానిద్రష్టవ్యాని॥ ... ...

సూ॥౨౦॥ అంతస్తద్ధర్మోపదేశాత్॥

ఇదమామ్నాయతే "అథయఏషోంతరాదిత్యేహిరణ్మయఃపురుషోదృశ్యతేహిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకే

తైత్తిరీయకపంచమస్థానస్థత్వాత్ । ఆనందవదిత్యాశంక్యాహ * కామాచ్చనానుమానాపేక్షా * కామ్యతఇతికామఆనందః తస్యభృగువల్ల్యాంపంచమస్య బ్రహ్మత్వదృష్టేరానందమయస్యాపి బ్రహ్మత్వానుమానాపేక్షా నకార్యా, వికారార్థకమయడ్విరోధాదిత్యర్థః । భేదవ్యపదేశశ్చేత్సగుణంబ్రహ్మత్రివేద్యంస్యాదిత్యాశంక్యాహ *అస్మిన్నస్యచతద్యోగంశాస్తి * గుహానిహితత్వేనప్రతీచిసఏకఇత్యుపసంహృతేపుచ్ఛవాక్యోక్తేబ్రహ్మణ్యహమేవ పరబ్రహ్మేతిప్రబోధవతఆనందమయస్యయదాహీతిశాస్త్రంబ్రహ్మభావంశాస్తి, అతోనిర్గుణబ్రహ్మైక్యజ్ఞానార్థం జీవభేదానువాదఇత్యభిప్రేత్యాహ॥అపరాణ్యపీతి॥ఇతిషష్ఠాధికరణమ్॥ ... ...

౨౦॥ అంతస్తద్ధర్మోపదేశాత్॥ ఛాందోగ్యవాక్యముదాహరతి ॥ అథయఇతి ॥ అథేత్యుపాస్తిప్రారంభార్థః హిరణ్మయోజ్యోతిర్వికారః, పురుషః పూర్ణోఽపిమూర్తిమానుపాసకైర్దృశ్యతే ।మూర్తిమాహ ॥హిరణ్యేతి॥ ప్రణఖోనఖాగ్రంతేన సహేత్యభివిధావాఙ్ ।నేత్రయోర్విశేషమాహ ॥తస్యేతి॥ కపేర్మర్కటస్య ఆసః పుచ్ఛభాగోఽత్యంతతే

జస్వీతత్తుల్యం పుండరీకం యథా దీప్తిమదేవం తస్య పురుషస్యాక్షిణీ సద్యోవికసితరక్తాంభోజనయన ఇత్యర్థః । ఉపాస నార్థమాదిత్యమండలంస్థానం రూపం చోక్త్వా నామ కరోతి ॥ తస్యోదితి ॥ ఉన్నామనిర్వక్తి ॥ స ఇతి ॥ ఉదిత ఉద్గతః సర్వపాప్మా స్పృష్ట ఇత్యర్థః । నామజ్ఞానఫలమాహ ॥ ఉదేతి హేతి ॥ దేవతాస్థానం ఆదిత్యమధికృత్యోపాస్త్యుక్త్యనంతరమాత్మానం దేహమధికృత్యాపి తదుక్తిరిత్యాహ ॥ అథేతి ॥ పూర్వత్ర బ్రహ్మపదమానందపదాభ్యాసశ్చేతి ముఖ్యశ్రుతయాదిబహుప్రమాణవశాన్నిర్గుణసిద్ధ యవదూపవత్త్వాదిబహుప్రమాణవశాజ్జీవో హిరణ్మయ ఇతి పూర్వసిద్ధాంతదృష్టాంతసంగత్యా పూర్వముత్సర్గతః సిద్ధనిర్గుణసమన్వయస్యాపవాదార్థం పూర్వపక్షయతి ॥ సంసారీతి ॥ అత్ర పూర్వోత్తరపక్షయోర్జీవబ్రహ్మణోరుపాస్తిః ఫలం, అక్షిణీ ఇత్యాధారశ్రవణాచ్చ సంసారీతి సంబంధః । శ్రుతిమాహ ॥ స ఏష ఇతి ॥ ఆదిత్యస్థః పురుషః, అముష్మాదాదిత్యాదూర్ధ్వగా యే కేచన లోకాస్తేషామీశ్వరో దేవభోగానాం చేత్యర్థః । స ఏషోఽక్షిస్థః పురుష

శ ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ సువర్ణస్తస్య యథా కప్యాసం పుండరీకమేవమక్షిణీ, తస్యోదితి నామ, స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో య ఏవం వేదే”త్యధిదైవతం । అథాధ్యాత్మమపి ‘అథ య ఏషోఽంతరక్షిణి పురుషో దృశ్యత’ ఇత్యాది । తత్ర సంశయః । కిం విద్యాకర్మాతిశయవశాత్ప్రాప్తోత్కర్షః కశ్చిత్సంసారీ సూర్యమండలే చక్షుషి చ ఉపాస్యత్వేన శ్రూయతే, కిం వా నిత్యసిద్ధః పరమేశ్వర ఇతి । కిం తావత్ప్రాప్తం సంసారీతి, కుతః రూపవత్త్వశ్రవణాత్ । ఆదిత్యపురుషే తావద్ధిరణ్యశ్మశ్రురిత్యాది రూపముదాహృతం, అక్షిపురుషేఽపి తదేవాతిదేశేన ప్రాప్యతే ‘తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూప’ మితి । న చ పరమేశ్వరస్య రూపవత్త్వం యుక్తం ‘అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయ’ మితి శ్రుతేః । ఆధారత్వశ్రవణాచ్చ ‘య ఏషోఽంతరాదిత్యే య ఏషోఽంతరక్షిణీ’తి । న హ్యనాధారస్య స్వమహిమప్రతిష్ఠస్య సర్వవ్యాపినః పరమేశ్వరస్యాధార ఉపదిశ్యేత ‘స భగవః కస్మిన్ప్రతిష్ఠిత’ ఇతి ‘స్వే మహిమ్నీ’తి ‘ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్య’ ఇతి చ శ్రుతీ భవతః । ఐశ్వర్యమర్యాదాశ్రుతేశ్చ । ‘స ఏష యే చాముష్మాత్పరాంచో లోకాస్తేషాం చేష్టే దేవకామానాం చే’త్యాదిత్యపురుషస్యైశ్వర్యమర్యాదా ‘స ఏష యే చైతస్మాదర్వాంచో లోకాస్తేషాం చేష్టే మనుష్యకామానాం చే’త్యక్షిపురుషస్య । న చ పరమేశ్వరస్య మర్యాదావదైశ్వర్యం యుక్తం । ‘ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసంభేదా’యేత్యవిశేషశ్రుతేః । తస్మాన్నాక్ష్యాదిత్యయోరంతః పరమేశ్వర ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, అంతస్తద్ధర్మోపదేశాదితి ‘య ఏషోఽంతరాదిత్యే య ఏషోఽంతరక్షిణీ’తి చ శ్రూయమాణః పురుషః పరమేశ్వర ఏవ న సంసారీ । కుతః, తద్ధర్మోపదేశాత్ । తస్య హి పరమేశ్వరస్య ధర్మా ఇహోపదిష్టాః తద్యథా ‘తస్యోదితి నామే’తి శ్రావయిత్వా ‘తస్యాదిత్యపురుషస్య నామ స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత’ ఇతి సర్వపాప్మాపగమేన నిర్వక్తి, తదేవ చ కృతనిర్వచనం నామాక్షిపురుషస్యాప్యతిదిశతి ‘యన్నామ తన్నామే’తి । సర్వపాప్మాపగమశ్చ

ఏతస్మాదర్వాంచస్తనా యే లోకా యే చ మనుష్యకామా భోగాస్తేషామీశ్వర ఇతి మర్యాదా శ్రూయతే । అతః శ్రుతేశ్చ సంసారీత్యర్థః । ఏష సర్వేశ్వర ఇత్యవిశేషశ్రుతేరితి సంబంధః । భూతాధిపతిర్యమః, భూతపాల ఇంద్రాదిశ్చ ఏష ఏవ । కించ జలానామసంకరాయ లోకే విధారకో యథా సేతురేవమేషాం లోకానాం వర్ణాశ్రమాదీనాం మర్యాదాహేతుత్వాత్ సేతురేష ఏవ, అతస్సర్వేశ్వర ఇత్యర్థః । సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ య ఏష ఇతి ॥ యద్యప్యేకస్మిన్వాక్యే ప్రథమశ్రుతానుసారేణ చరమం నేయం, తథాప్యత్ర ప్రథమశ్రుతం రూపవత్త్వం నిష్ఫలం ధ్యానార్థమీశ్వరే నేతుం శక్యం చ సర్వపాపాసంగిత్వసార్వాత్మ్యాదికం తు సఫలం జీవే నేతుమశక్యం చేతి ప్రబలం న చ ‘న హ వై దేవాన్పాపం గచ్ఛతీ’తి శ్రుతేరాదిత్యజీవస్యాపి పాపాస్పర్శిత్వమితి వాచ్యం । శ్రుతేరధునా కర్మానధికారిణాం దేవానాం క్రియమాణపాపాసంబంధే తత్ఫలాస్పర్శే వా తాత్పర్యాత్ తేషాం సంచితపాపాభావే క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతీత్యయోగాదిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ సర్వ

పాప్మాపగమశ్చ పరమాత్మన ఏవేతి ॥ సార్వాత్మ్యమాహ ॥ తథేతి ॥ అత్ర తచ్ఛబ్దైశ్చాక్షుషః పురుష ఉచ్యతే ఋగాద్య
పేక్షయా లింగవ్యత్యయః । ఉక్థం శస్త్రవిశేషః । తత్సాహచర్యాత్ సామ స్తోత్రం ఉక్థాదన్యచ్చ శస్త్రం ఋగుచ్యతే, యజు
ర్వేదో యజుః, బ్రహ్మ త్రయో వేదా ఇత్యర్థః ॥ పృథివ్యగ్న్యాద్యాత్మక ఇతి ॥ అధిదైవతమృక్ పృథివ్యన్తరిక్షద్యునక్షత్రా
దిత్యగతశుక్లభారూపా పంచవిధా శ్రుత్యుక్తా, సామ చాగ్నివాయ్వాదిత్యచంద్రాదిత్యగతాతికృష్ణరూపముక్తం పంచవి
ధం । అధ్యాత్మం తు ఋక్ వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రాక్షిస్థశుక్లభారూపా చతుర్విధా, సామ చ ప్రాణచ్ఛాయాత్మమనోఽక్షిగ
తాతినీలరూపం చతుర్విధముక్తం । ఏవం క్రమేణ ఋక్సామే అనుక్రమ్యాహ శ్రుతిః ॥ తస్యేతి ॥ యా సర్వాత్మక ఋ
క్సామాత్మకౌ గేష్ణావముష్యాదిత్యస్థస్య తావేవాక్షిస్థస్య గేష్ణౌ పర్వణీ ఇత్యర్థః ॥ తచ్చేతి ॥ ఋక్సామగేష్ణత్వమిత్యర్థః ॥ సర్వ
గానగేయత్వం లింగాంతరమాహ ॥ తద్య ఇతి ॥ తత్ర తత్ర లోకే ధనస్య సనిర్లాభో యేషాం తే ధనసనయో విభూతిమంత ఇత్యర్థః

రమాత్మన ఏవ శ్రూయతే 'య ఆత్మాఽపహతపాప్మే'త్యాదౌ । తథా 'చాక్షుషే పురుషే సైవ ఋక్ తత్సా
మ తదుక్థం తద్యజుస్తద్బ్రహ్మే'త్యృక్సామాద్యాత్మకతాం నిర్ధారయతి, సా చ పరమేశ్వరస్యోపపద్యతే స
ర్వకారణత్వాత్ సర్వాత్మకత్వోపపత్తేః । పృథివ్యగ్న్యాద్యాత్మకే చాధిదైవతమృక్సామే వాక్ప్రాణా
ద్యాత్మకే చాధ్యాత్మమనుక్రమ్యాహ తస్య ఋక్చ సామ చ గేష్ణావిత్యధిదైవతం తథాధ్యాత్మమపి 'యావ
ముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణా'వితి । తచ్చ సర్వాత్మకత్వే సత్యేవోపపద్యతే 'తద్య ఇమే వీణాయాం గాయంత్యేతం
త్వేవ తే గాయంతి తస్మాత్తే ధనసనయ' ఇతి చ లౌకికేష్వపి గానేషు అస్యైవ గీయమానత్వం దర్శయతి । తచ్చ
పరమేశ్వరపరిగ్రహ ఏవ ఘటతే । "యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా । తత్తదేవావగచ్ఛ
త్వం మమ తేజోంశసంభవ"మితి భగవద్గీతాదర్శనాత్ లోకకామేశితృత్వమపి నిరంకుశం శ్రూయమాణం
పరమేశ్వరం గమయతి । యత్తూక్తం హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదిరూపవత్త్వశ్రవణం పరమేశ్వరే నోపపద్యత ఇ
త్యత్ర బ్రూమః, స్యాత్పరమేశ్వరస్యాపీచ్ఛావశాన్మాయామయం రూపం సాధకానుగ్రహార్థం । "మా
యా హ్యేషా మయా సృష్టా యన్మాం పశ్యసి నారద । సర్వభూతగుణైర్యుక్తం మైవం మాం జ్ఞాతుమర్హసీ"తి
స్మరణాత్ । అపి చ యత్ర నిరస్తసర్వవిశేషం పారమేశ్వరం రూపముపదిశ్యతే భవతి తత్ర శాస్త్రం 'అశబ్ద
మస్పర్శమరూపమవ్యయ'మిత్యాది । సర్వకారణత్వాత్తు వికారధర్మైరపి కైశ్చిద్విశిష్టః పరమేశ్వర ఉపా
స్యత్వేన నిర్దిశ్యతే 'సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగంధస్సర్వరస' ఇత్యాదినా, తథా హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాది
నిర్దేశోఽపి భవిష్యతి । యదప్యాధారశ్రవణాన్న పరమేశ్వర ఇతి అత్రోచ్యతే స్వమహిమప్రతిష్ఠస్యాప్యా
ధారవిశేషోపదేశ ఉపాసనార్థో భవిష్యతి సర్వగతత్వాద్బ్రహ్మణో వ్యోమవత్సర్వాంతరత్వోపపత్తేః । ఐ
శ్వర్యమర్యాదాశ్రవణమప్యధ్యాత్మాధిదైవతవిభాగాపేక్షముపాసనార్థమేవ, తస్మాత్పరమేశ్వర
ఏవ అక్ష్యాదిత్యయోరంతరుపదిశ్యతే ॥ ... ...*

ర్థః । నను లోకే రాజానోఽపి గీయంతే నేశ్వర ఇత్యత ఆహ ॥ యద్యదితి ॥ పశువిత్తాదిర్విభూతిః, శ్రీః కాంతిః, ఊర్జితత్వం బలం
తద్యుక్తం సత్త్వం రాజాదికం మదంశ ఏవేత్యుక్తేస్తద్గానమీశ్వరస్యైవేత్యర్థః । నిరంకుశమనన్యాధీనం, ఏషా విచిత్రరూ
పా మూర్తిర్మాయా వికృతిత్వాన్మాయా మయా సృష్టేత్యర్థః । యదుక్తమశబ్దమిత్యాదివాక్యం తజ్జ్ఞేయపరమిత్యాహ ॥
అపి చేతి ॥ తర్హి రూపం కుతస్తత్రాహ ॥ సర్వేతి ॥ యత్ర తూపాస్యత్వేనోచ్యతే తత్రేత్యధ్యాహృత్య సర్వకారణ
త్వాత్ప్రాప్తం రూపత్వం సర్వకర్మేత్యాదిశ్రుత్యా నిర్దిశ్యత ఇతి యోజనా । మర్యాదావదైశ్వర్యమీశ్వరస్య నేత్యుక్తం
నిరాకరోతి ॥ ఐశ్వర్యేతి ॥ అధ్యాత్మాధిదైవధ్యానయోర్విభాగః పృథక్ప్రయోగః, తదపేక్షమేవ నత్వైశ్వర్యస్య పరిచ్ఛే
దార్థమిత్యర్థః ॥ ... ... *

౨౧ ॥ నను ఉపాస్యోద్దేశేనోపాస్తివిధేర్విధేయక్రియాకర్మణోర్వ్రీహ్యాదివదన్యతస్సిద్ధిర్వాచ్యేత్యాశంక్యాహ ॥

క్యం యత్ర తత్త్వశక్యం తతో వృత్త్యనుసారేణ ప్రథమం నేయమిత్యాహ॥ వాక్యేతి॥ తస్మాదుపాస్యే బ్రహ్మణి వాక్యం సమన్విత మిత్యుపసంహరతి ॥తస్మాదితి॥ ఇత్యష్టమాధికరణమ్॥ ... ...*

౨౩॥ ఆకాశవాక్యోక్తన్యాయం తదుత్తరవాక్యేఽతిదిశతి * అతఏవ ప్రాణః * ఉద్గీథప్రకరణమిదమితి జ్ఞాపనార్థ ముద్గీథఇతి భాష్యపదం ఉద్గీథప్రకరణే శ్రూయత ఇత్యన్వయః । కశ్చిదృషిశ్చాక్రాయణః ప్రస్తోతారమువాచ, హే ప్రస్తోః యా దేవతా ప్రస్తావం సామభక్తిమనుగతా ధ్యానార్థం తాం చేదజ్ఞాత్వా మమ విదుషో సన్నిధౌ ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే ప తిష్యతీతి। తతో భీతస్సన్ ప్రపచ్ఛ కతమా సా దేవతేతి । ఉత్తరం । ప్రాణ ఇతి ॥ప్రాణమఖిలత్య సమ్యగ్విశంతి లీయంతే తమ భిలక్ష్యోజ్జిహతే ఉత్పద్యంత ఇత్యర్థః । అతిదేశత్వాత్పూర్వవత్సంశయాది ద్రష్టవ్యమిత్యుక్తం వివృణోతి ॥ ప్రాణేతి॥ మ నఉపాధికో జీవః, ప్రాణేన బ్రహ్మణా బధ్యతే సుషుప్తావేకీభవతి ప్రాణస్య వాయోః ప్రాణం ప్రేరకం తస్య సత్తాస్ఫూ

వాక్యశేషవశాద్యుక్తా బ్రహ్మవిషయత్వావధారణా। 'అగ్నిరధీతేఽనువాక'మితి హి వాక్యోపక్రమగతో ఽప్యగ్నిశబ్దో మాణవకవిషయో దృశ్యతే । తస్మాదాకాశశబ్దం బ్రహ్మేతి సిద్ధమ్॥ ... ...*

సూ ॥ ౨౩ ॥ అతఏవ ప్రాణః ॥

'ఉద్గీథే ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తే'త్యుపక్రమ్య శ్రూయతే 'కతమా సా దేవతేతి ప్రాణ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశంతి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తే'తి । తత్ర సంశయనిర్ణయౌ పూర్వవదేవ ద్రష్టవ్యౌ, 'ప్రాణబంధనం హి సోమ్య మనః ప్రాణస్య ప్రాణ'మితి చైవమాదౌ బ్రహ్మవిషయః ప్రాణశబ్దో దృశ్యతే, వాయువికారే తు ప్రసిద్ధతరో లోకవేదయోరత ఇహ ప్రాణశబ్దేన కతరస్యోపాదానం యుక్తమితి భవతి సంశయః । కిం పునరత్ర యుక్తం వాయువికారస్య పంచవృత్తేః ప్రాణస్యోపాదానం యుక్తం । తత్ర హి ప్రసిద్ధతరః ప్రాణశబ్ద ఇత్యవోచామ । ననుపూర్వవదిహాపి తల్లింగాద్బ్రహ్మణ ఏవ గ్రహణం యుక్తం ఇహాపి హి వాక్యశేషే భూతానాం సంవేశనోద్గమనం పారమేశ్వరం కర్మ ప్రతీయతే । న ముఖ్యేపి ప్రాణే భూతసంవేశనోద్గమనస్య దర్శనాత్ । ఏవం హ్యామ్నాయతే. 'యదా వై పురుషస్స్వపితి ప్రాణం తర్హి వాగప్యేతి ప్రాణం చక్షుః ప్రాణం శ్రోత్రం ప్రాణం మనః స యదా ప్రబుధ్యతే ప్రాణాదేవాధి పునర్జాయంత' ఇతి । ప్రత్యక్షం చైతత్ స్వాపకాలే ప్రాణవృత్తావపరిలుప్యమానాయా మింద్రియవృత్తయః పరిలుప్యంతే, ప్రబోధకాలే చ పునః ప్రాదుర్భవంతీతి । ఇంద్రియసారత్వాచ్చ భూతానామవిరుద్ధో ముఖ్యేపి ప్రాణే భూతసంవేశనోద్గమనవాదీ వాక్యశేషః । అపి చాదిత్యోఽన్నం చోద్గీథప్రతిహారయోర్దేవతే ప్రస్తావదేవతాయాః ప్రాణస్యానంతరం నిర్దిశ్యేతే, న చ తయోర్బ్రహ్మత్వమస్తి, తత్సామాన్యాత్ప్రాణస్యాపి న బ్రహ్మత్వమిత్యేవం ప్రాప్తే సూత్రకార ఆహ - అతఏవ ప్రాణ ఇతి । తల్లింగాదితి । పూర్వసూత్రే నిర్దిష్టమతఏవ తల్లింగాత్ప్రాణశబ్దమపి పరం బ్రహ్మ భవితుమర్హతి, ప్రాణస్యాపి హి బ్రహ్మలింగసంబంధశ్శ్రూయతే 'సర్వాణి

త్రి ప్రదమాత్మానం యే విదుస్తే బ్రహ్మవిద ఇత్యర్థః । పూర్వేణ గతార్థత్వాత్పృథక్సూత్రం వ్యర్థమితి శంకతే ॥ ననుపూర్వ వదితి॥ అధికాశంకానిరాసార్థమతిదేశసూత్రమితి మత్వా శంకామాహ ॥ నముఖ్యేపీతి ॥ తర్హి తదా చక్షురప్యేతీతి ఏవం ప్రకారేణ సర్వత్ర సంబంధః । నన్వత్రేంద్రియాణాం ప్రాణే లయో వయం శ్రూయతే తావతా మహాభూతలయాదివా క్యశేషోపపత్తిః కథమిత్యత ఆహ ॥ ఇంద్రియసారత్వాదితి ॥ 'తస్య హ్యేష రస' ఇతి శ్రుతేః ఇంద్రియాణి లింగాత్మరూపాణి అపంచీకృతభూతానాం సారాణి తేషాం లయాద్వ్యక్తాభూతానామపి ప్రాణే లయాదితి సిద్ధేః వాక్యశేషోపపత్తిరిత్యర్థః । అబ్రహ్మసహపాఠాచ్చ ప్రాణో న బ్రహ్మేత్యాహ॥ అపి చేతి॥ ఉద్గాతృప్రతిహర్తృభ్యాముద్గీథే ప్రతిహారే చ కా దేవతేతి పృష్టేన చాక్రాయణేనాదిత్యోఽన్నం చ నిర్దిశ్యేతే । ఆదిత్య ఇతి హోవాచాన్నమితి హోవాచేతి శ్రుతావిత్య

ర్థః । సామాన్యం సన్నిధానం । సన్నిధ్యనుగృహీతప్రథమశ్రుతప్రాణశ్రుత్యా ముఖ్యప్రాణనిర్ణయే తద్దృష్ట్యా బ్రహ్మోపాస్తిరితి పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతే బ్రహ్మదృష్ట్యోపాస్తిః । అస్యాధికరణస్యాతిదేశత్వమేవ పూర్వేణ సంగతిరితి భావః । భవంతీతి భూతానీతి వ్యుత్పత్త్యా యత్కించిద్భవనధర్మకం కార్యమాత్రం తస్య లయోదయౌ వాయువికారే ప్రాణే న యుక్తావిత్యుక్త్వా భూతశబ్దస్య రూఢ్యర్థగ్రహేఽపి లయాదేర్బ్రహ్మనిర్ణాయకత్వమిత్యాహ ॥ యదాపీతి ॥ భూతేషు ప్రాణస్య భూతయోనిత్వాద్యోగాదిత్యర్థః । తస్య తద్యోనిత్వం శ్రుత్యా శంకతే ॥ నన్వితి ॥ అథ యదా సుషుప్తో జీవః ప్రాణే బ్రహ్మణ్యేకీభవతి తదా ఏనం ప్రాణం సవిషయా వాగాదయోఽపియంతీత్యర్థః । అత్ర జీవాభిన్నత్వే సర్వలయాధారత్వలిం

హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశంతి ప్రాణమభ్యుజ్జిహత' ఇతి ప్రాణనిమిత్తౌ సర్వేషాం భూతానాముత్పత్తిప్రళయావుచ్యమానౌ ప్రాణస్య బ్రహ్మతాం గమయతః । నన్వుక్తం ముఖ్యప్రాణపరిగ్రహేఽపి సంవేశనోద్గమనమవిరుద్ధం స్వాపప్రబోధయోర్దర్శనాదితి । అత్రోచ్యతే । స్వాపప్రబోధయోరింద్రియాణామేవ కేవలానాం ప్రాణాశ్రయం సంవేశనోద్గమనం దృశ్యతే, న సర్వేషాం భూతానాం, ఇహ తు సేంద్రియాణాం సశరీరాణాం చ జీవావిష్టానాం భూతానాం 'సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీ'తి శ్రుతేః । యదాపి భూతశ్రుతిర్మహాభూతవిషయా పరిగృహ్యతే తదాపి బ్రహ్మలింగత్వమవిరుద్ధం। నను సహాపి విషయైరింద్రియాణాం స్వాపప్రబోధయోః ప్రాణేఽప్యయం ప్రాణాచ్చ ప్రభవం శృణుమః 'యదా సుప్తః స్వప్నం న కంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి తదైనం వాక్సర్వైర్నామభిః సహాప్యేతీ'త్యత్ర తత్రాపి తల్లింగాత్ప్రాణశబ్దం బ్రహ్మైవ । యత్పునరుక్తమన్నాదిత్యసన్నిధానాత్ప్రాణస్యాబ్రహ్మత్వమితి తదయుక్తం వాక్యశేషబలేన ప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మవిషయతాయాం ప్రతీయమానాయాం సన్నిధానస్యాకించిత్కరత్వాత్ । యత్పునః ప్రాణశబ్దస్య పంచవృత్తౌ ప్రసిద్ధతరత్వం తదాకాశశబ్దస్యేవ ప్రతివిధేయం । తస్మాత్సిద్ధం ప్రస్తావదేవతాయాః ప్రాణస్య బ్రహ్మత్వం। అత్ర కేచిదుదాహరంతి 'ప్రాణస్య ప్రాణం' 'ప్రాణబంధనం హి సోమ్య మన' ఇతి చ తదయుక్తం శబ్దభేదాత్ప్రకరణాచ్చ సంశయానుపపత్తేః। యథా పితుః పితేతి ప్రయోగేఽన్యః పితా షష్ఠీనిర్దిష్టాత్ప్రథమానిర్దిష్టః పితుః పితేతి గమ్యతే, తద్వత్ప్రాణస్య ప్రాణమితి శబ్దభేదాత్ప్రసిద్ధాత్ప్రాణాదన్యః ప్రాణస్య ప్రాణ ఇతి నిశ్చీయతే । న హి స ఏవ తస్యేతి భేదనిర్దేశార్హో భవతి । యస్య చ ప్రకరణే యో నిర్దిశ్యతే నామాంతరేణాపి స ఏవ తత్ర ప్రకరణీ నిర్దిష్ట ఇతి గమ్యతే । యథా జ్యోతిష్టోమాధికారే 'వసంతే వసంతే జ్యోతిషా యజేతే'త్యత్ర జ్యోతిశ్శబ్దో జ్యోతిష్టోమవిషయో భవతి తథా పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకరణే 'ప్రాణబంధనం హి సోమ్య మన' ఇతి శ్రుతః ప్రాణశబ్దో వాయువికారమాత్రం కథమవగమయేదతస్సంశయావిషయత్వాన్నైతదుదాహరణం యుక్తం । ప్రస్తావదేవతాయాం తు ప్రాణే సంశయపూర్వపక్షనిర్ణయా ఉపపాదితాః ॥ ... ...*

సూ. ౨౪ ॥ జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ॥

ఇదమామనంతి 'అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూ

గాన్న ముఖ్యః ప్రాణ ఇత్యాహ ॥ తత్రాపీతి ॥ వాక్యాంతరస్థసన్నిధ్యపేక్షయా స్వవాక్యగతం లింగం బలీయ ఇత్యాహ ॥ తదయుక్తమితి ॥ ఏకవాక్యత్వం వాక్యశేషః తస్య బలం తద్గతం లింగం తేనేత్యర్థః । ప్రాణమేవేత్యవధారణేన సర్వభూతప్రకృతిత్వలింగేన చ ప్రాణపదేన తత్కారణం బ్రహ్మ లక్ష్యమిత్యాహ ॥ తదాకాశశబ్దస్యేవేతి ॥ వృత్తికృతాముదాహరణం సంశయాభావేనాయుక్తమిత్యాహ ॥ అత్రేత్యాదినా ॥ శబ్దభేదముక్త్వా ప్రకరణం ప్రపంచయతి ॥ యస్య చేతి ॥ ఇతి నవమాధికరణమ్ ॥ ... ... *

*జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ * ఛాందోగ్యమేవోదాహరతి ॥ ఇదమితి ॥ గాయత్ర్యుపాధికబ్రహ్మోపా

ప్రత్యానంతర్యార్థోఽథశబ్దః । అతో దివో ద్యులోకాత్ పరః పరస్తాద్యత్ జ్యోతిర్దీప్యతే తదిదమితి జాఠరాగ్నావధ్యస్యతే । కుత్ర దీప్యత ఇత్యాహ ॥ విశ్వత ఇతి ॥ విశ్వస్మాత్ ప్రాణివర్గాదుపరి సర్వస్మాద్భూరాదిలోకాదుపరి యే లోకాస్తేషూత్తమేషు న విద్యంతే ఉత్తమా యేభ్యస్తేష్వనుత్తమేషు సర్వసంసారమండలాతీతం పరం జ్యోతిరిదమేవ యద్దేహస్థమిత్యర్థః । అస్య పూర్వేణాగతార్థత్వం వదన్ ప్రత్యుదాహరణసంగతిమాహ ॥ అర్థాంతరేతి ॥ అత్ర స్వవాక్యే స్పష్టబ్రహ్మలింగాభావేఽపి పాదోఽస్యేతి పూర్వవాక్యభూతపాదత్వలింగమస్తీతి పాదసంగతిః । పూర్వోత్తరపక్షయోర్జడబ్రహ్మజ్యోతిషోరుపాస్తిః ఫలమితి భేదః । నన్వజ్ఞానతమోవిరోధిత్వాద్బ్రహ్మాపి జ్యోతిఃపదశక్యతయా ప్రసిద్ధమస్తి నేత్యాహ ॥ చక్షురితి ॥ శర్వర్యాం రాత్రౌ ధ్వాంతం శార్వరం నీలమితి యావత్, అనేనావరకత్వాద్రూపవత్త్వాచ్చ కుడ్యవద్భావరూపం తమ ఇత్యర్థాదుక్తం భవతి । జ్యోతిశ్శ్రుతేరనుగ్రాహకలింగాన్యాహ ॥ తథేత్యాదినా ॥ భాస్వరరూపాత్మికా దీప్తిస్తేజస ఏవ లింగమిత్యాహ ॥ న హీతి ॥ మాస్తు మర్యాదేత్యాశంక్య శ్రుతత్వాన్నైవమిత్యాహ ॥ పరో దివ ఇతి ॥ మర్యాదాం బ్రూత ఇతి శేషః । బ్రహ్మవత్కార్యస్యాపి మర్యాదాయోగాన్నిరర్థకం బ్రాహ్మణమితి కశ్చిదాక్షిపతి ॥ నన్వితి ॥ ఏకదేశీ బ్రూతే ॥ అస్త్వితి ॥

త్తమేషు లోకేష్విదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నంతః పురుషే జ్యోతి'రితి । తత్ర సంశయః । కిమిహ జ్యోతిశ్శబ్దేనాదిత్యాదికం జ్యోతిరభిధీయతే కిం వా పరమాత్మేతి । అర్థాంతరవిషయస్యాపి ప్రాణశబ్దస్య తల్లింగాద్బ్రహ్మవిషయత్వముక్తం, ఇహ తు తల్లింగమేవాస్తి నాస్తీతి విచార్యతే । కిం తావత్ప్రాప్తం । ఆదిత్యాదికమేవ జ్యోతిశ్శబ్దేన పరిగృహ్యత ఇతి । కుతః, ప్రసిద్ధేః । తమో జ్యోతిరితి హీమౌ శబ్దౌ పరస్పరప్రతిద్వంద్వివిషయౌ ప్రసిద్ధౌ । చక్షుర్వృత్తేర్నిరోధకం శార్వరాదికం తమ ఉచ్యతే తస్యా ఏవానుగ్రాహకమాదిత్యాదికం జ్యోతిః । తథా దీప్యతే, ఇతీయమపి శ్రుతిరాదిత్యాదివిషయా ప్రసిద్ధా । న హి రూపాదిహీనం బ్రహ్మ దీప్యత ఇతి ముఖ్యాం శ్రుతిమర్హతి । ద్యుమర్యాదత్వశ్రుతేశ్చ । న హి చరాచరబీజస్య బ్రహ్మణస్సర్వాత్మకస్య ద్యౌర్మర్యాదా యుక్తా, కార్యస్య తు జ్యోతిషః పరిచ్ఛిన్నస్య ద్యౌర్మర్యాదా స్యాత్ 'పరో దివో జ్యోతి'రితి చ బ్రాహ్మణం । నను కార్యస్యాపి జ్యోతిషస్సర్వత్ర గమ్యమానత్వాద్ద్యుమర్యాదావత్త్వమసమంజసం, అస్తు తర్హ్యత్రివృత్కృతం తేజః ప్రథమజం, న, అత్రివృత్కృతస్య తేజసః ప్రయోజనాభావాత్ । ఇదమేవ ప్రయోజనం యదుపాస్యత్వమితి చేత్, న, ప్రయోజనాంతరప్రయుక్తస్యైవాదిత్యాదేరుపాస్యత్వదర్శనాత్ । 'తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీ'తి చావిశేషశ్రుతేః । న చాత్రివృత్కృతస్యాపి తేజసో ద్యుమర్యాదత్వం ప్రసిద్ధం, అస్తు తర్హి త్రివృత్కృతమేవ తేజో జ్యోతిశ్శబ్దం । నన్వుక్తమర్వాగపి దివోఽవగమ్యతేఽగ్న్యాదికం తేజో జ్యోతిరితి, నైష దోషః సర్వత్రాపి గమ్యమానస్య జ్యోతిషః పరో దివ ఇత్యుపాసనార్థః

సర్గాదౌ జాతం కించిదతీంద్రియం తేజో దివః పరస్తాదస్తి శ్రుతిప్రామాణ్యాదిత్యర్థః । అధ్యయనవిధ్యుపాత్తశ్రుతేర్నిష్ఫలం వస్తు నార్థ ఇత్యాక్షేపకో బ్రూతే ॥ నేతి ॥ ధ్యానం ఫలమిత్యాశంక్య నిష్ఫలస్య క్వాపి ధ్యానం నాస్తీత్యాహ ॥ ఇదమేవేత్యాదినా ॥ ప్రయోజనాంతరం తమోనాశాదికం అత్రివృత్కృతం తేజోఽంగీకృత్యాఫలత్వముక్త్వా తదేవ నాస్తీత్యాహ ॥ తాసామితి ॥ తేజోఽబన్నానాం దేవతానామేకైకాం ద్విధా విభజ్య పునశ్చైకైకం భాగం ద్వేధా కృత్వా స్వభాగాదితరభాగయోర్నిక్షిప్య తం త్రిగుణరజ్జువత్ త్రివృత్కృతం కరవాణీత్యవిశేషోక్తేర్నాస్త్యత్రివృత్కృతం కించిదిత్యర్థః । కిం చాత్ర యదతః పర ఇతి యచ్ఛబ్దేనాన్యతః ప్రసిద్ధం ద్యుమర్యాదత్వం ధ్యానాయానూద్యతే । న చాత్రివృత్కృతస్య తత్క్వచిత్ప్రసిద్ధమిత్యాహ ॥ న చేతి ॥ ఏకదేశిమతే నిరస్తే సాక్షాత్పూర్వపక్షీ బ్రూతే ॥ అస్తు తర్హీతి ॥ ప్రదేశవిశేషః దివః పరస్తాద్దేదీప్యమానః సూర్యాదితేజోవయవవిశేషః తస్య పరిగ్రహ ఉపాసనార్థో న విరుధ్యత ఇత్యన్వయః । స ఏవ కౌక్షేయజ్యోతిషి ఉపాస్యతే తస్యాపి తేజస్త్వాదితి భావః । బ్రహ్మణోఽపి ధ్యానార్థం ప్రదేశస్థత్వం కల్ప్యతాం నేత్యాహ ॥ న త్వితి ॥ నిష్ప్రదేశస్య నిరవయవస్య ॥ విశేషేతి ॥ దివః పరస్తాద్దేదీప్యమానబ్రహ్మావయవకల్పనా భాగినీ యుక్తా న త్విత్యన్వ

యః। అప్రమాణే గౌరవాపాతాదితి భావః। తతః కిం తత్రాహ॥ సారూప్యేతి॥ యథా ఏకత్వసామాన్యాచ్ఛ్రుతివ్యాప్త[illegible]
ప్రజాపతేశ్శిరోదృష్టిః శ్రుతా తథా జాఠరాగ్నౌ న బ్రహ్మత్వం ఘోషాదిశ్రుత్యా ప్రసక్తమి[illegible]
మిత్యర్థః। యద్దేహస్పర్శనేనౌష్ణ్యజ్ఞానం ప్రసిద్ధం సైషా తస్య జాఠరాగ్నేర్దృష్టిః, యత్కర్ణపిధానేన ఘోషశ్రవణం, సైషా
తస్య శ్రుతిరిత్యర్థః। జ్యోతిషో జడత్వే లింగాంతరమాహ॥ తదేతదితి॥ జ్యోతిరితి శేషః॥ చక్షుష్యః శ్రుతః [illegible]
తో విఖ్యాతః। నచాన్యదపీతి బ్రహ్మలింగమపి కించిదన్యత్రాస్తీత్యన్వయః। నను 'త్రిపాదస్యామృతం దివీ'తి బ్ర[illegible]
బ్రహ్మ తత్ర జ్యోతిఃపదేన గృహ్యతామిత్యాశంక్యాహ॥ న చేతి॥ నను సర్వాత్మత్వామృతత్వాభ్యాం బ్ర[illegible]
హ॥ అథాపీతి॥ కథంచిచ్ఛందోద్వారేత్యర్థః। దివి దివ ఇతి విభక్తిభేదాన్న ప్రత్యభిజ్ఞేత్యర్థః। ప్రకృతే జ్ఞాతం ప్రాక్[illegible]
త్యర్థః। ఆచారం నిరస్యతి॥ పాదేతి॥ 'గాయత్రీ వా ఇదం సర్వం భూతం వాగ్వై గాయత్రీ యేయం పృథివీ యదిదం[illegible]
స్మిన్పురుషే హృదయమిమే ప్రాణా' ఇతి భూతవాక్పృథివీశరీరహృదయప్రాణాత్మికా షడ్విధా షట్[illegible]

ప్రదేశవిశేషపరిగ్రహో న విరుధ్యతే, న తు నిష్ప్రదేశస్య బ్రహ్మణః ప్రదేశవిశేషకల్పనా భాగినీ। [illegible]
తః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేష్వి'తి చాధారబహుత్వశ్రుతేః కార్యే జ్యోతిష్యుపపద్యతే [illegible]
'ఇదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నంతః పురుషే జ్యోతి'రితి చ కౌక్షేయే జ్యోతిషి పరం జ్యోతిరధ్యస్యమా[illegible]
శ్యతే। సారూప్యనిమిత్తాశ్చాధ్యాసా భవంతి యథా 'తస్య భూరితి శిర ఏకం హి శిర ఏకమేతదక్షర'మి[illegible]
కౌక్షేయస్య తు జ్యోతిషః ప్రసిద్ధమబ్రహ్మత్వం 'తస్యైషా దృష్టి' 'స్తస్యైషా శ్రుతి'రితి చౌష్ణ్యఘోషవిశిష్ట[illegible]
వణాత్, 'తదేతద్దృష్టం చ శ్రుతం చేత్యుపాసీతే'తి చ శ్రుతేః 'చక్షుష్యః శ్రుతో భవతీ'తి చాల్పఫలశ్ర[illegible]
దబ్రహ్మత్వం మహతే హి ఫలాయ బ్రహ్మోపాసనమిష్యతే। న చాన్యదపి కించిత్స్వవాక్యే ప్రా[illegible]
వజ్జ్యోతిషోఽస్తి బ్రహ్మత్వలింగం। న చ పూర్వస్మిన్నపి వాక్యే బ్రహ్మ నిర్దిష్టమస్తి 'గాయత్రీ వా ఇ[illegible]
భూత'మితి ఛందోనిర్దేశాత్। అథాపి కథంచిత్పూర్వస్మిన్వాక్యే బ్రహ్మ నిర్దిష్టం స్యాత్, ఏవమ[illegible]
హ ప్రత్యభిజ్ఞానమస్తి తత్ర హి 'త్రిపాదస్యామృతం దివీ'తి ద్యౌరధికరణత్వేన శ్రూయతే, అత్ర పు[illegible]
రో దివో జ్యోతి'రితి ద్యౌర్మర్యాదాత్వేన। తస్మాత్ప్రాకృతం జ్యోతిరిహ గ్రాహ్యమిత్యేవం ప్రా[illegible]
మః, జ్యోతిరిహ బ్రహ్మ గ్రాహ్యం। కుతః, చరణాభిధానాత్- పాదాభిధానాదిత్యర్థః। పూర్వస్మి[illegible]
క్యే హి చతుష్పాద్బ్రహ్మ నిర్దిష్టం 'తావానస్య మహిమా అతో జ్యాయాంశ్చ పూరుషః పాదోఽస్య [illegible]
భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీ'త్యనేన మంత్రేణ। తత్ర యచ్చతుష్పదో బ్రహ్మణస్త్రిపాదమ[illegible]
సంబంధరూపం నిర్దిష్టం తదేవేహ ద్యుసంబంధాన్నిర్దిష్టమితి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే। తత్పరిత్యజ్య ప్రా[illegible]
జ్యోతిః కల్పయతః ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియే ప్రసజ్యేయాతాం। న కేవలం జ్యోతిర్వాక్య ఏవ [illegible]

గాయత్రీతి। యదుక్తం తావానితి తత్పరిమాణస్సర్వప్రపంచోఽస్య గాయత్ర్యనుగతస్య బ్రహ్మణో మహి[illegible]
షస్తు పూర్ణబ్రహ్మరూపః, అతః ప్రపంచాజ్జ్యాయానధికః। ఆధిక్యమేవాహ॥ పాద ఇతి॥ సర్వం జగ[illegible]
"విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగ"దితి స్మృతేః। అస్య పురుషస్య దివి స్వప్రకాశస్వరూ[illegible]
పమస్తి, దివి సూర్యమండలే వా ధ్యానార్థమస్తి, కల్పితాజ్జగతో బ్రహ్మస్వరూపమనంతమస్తీత్యర్థః। [illegible]
పాదాత్పాదత్రయమధికం తథైవమధికమితి బోధనార్థం త్రిపాదమృతమిత్యుక్తం న త్రిపాత్త్వం వివక్షితమితి మంతవ్యం।
యదతః పర ఇతి యచ్ఛబ్దస్య ప్రసిద్ధార్థవాచిత్వాత్పూర్వవాక్యప్రసిద్ధం బ్రహ్మ గ్రాహ్యమిత్యాహ॥ తత్రేతి॥ నను '[illegible]
దాగ్నేయోఽష్టాకపాల' ఇత్యత్ర యత్పదస్యాప్రకృతార్థకత్వం దృష్టమిత్యత ఆహ॥ తత్పరిత్యజ్యేతి॥ తత్ర [illegible]
న్యతః ప్రసిద్ధేరభావేనాపూర్వత్వాద్గత్యా యదోఽప్రసిద్ధార్థత్వమాశ్రితం, ఇహ తు పూర్వవాక్యప్రసిద్ధస్య బ్రహ్మ
ణో ద్యుసంబంధేన ప్రత్యభిజ్ఞాతస్య యదర్థత్వనిశ్చయాద్యత్పదైకార్థకజ్యోతిఃపదస్యాపి స ఏవార్థ ఇత్యర్థః। సం

[illegible]న్యాయాదక్యేదమిత్యాహ ॥ నకేవలమితి ॥ 'సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మే'త్యుత్తరత్ర.బ్రహ్మానువర్తిష్యతే అతోఽపధ్యస్థం [illegible] బ్రహ్మపరమిత్యర్థః ॥ ప్రకరణాదితి ॥ ప్రకృతాపేక్షయత్పదశ్రుత్యా ద్యుసంబంధభూతపాదత్వాదిలిం[illegible]ః । అతఃప్రకరణాజ్జ్యోతిశ్శ్రుతిర్బాధానయుక్తఇతిసిరస్తం ॥ అవిశేషకత్వాదితి ॥ బ్రహ్మావ్యావర్తకత్వాభా[illegible]ః । యేనతేజసాచైతన్యేనేద్ధః ప్రకాశితః సూర్యస్తపతిప్రకాశయతితంబృహంతమవేదవిన్నమనుత ఇత్యర్థః । [illegible]స్యైవశక్తిరిత్యంగీకృత్య కార్యంబ్రహ్మలక్షకత్వముక్త్వాబ్రహ్మణ్యపిశక్తిమాహ ॥ యద్వేతి ॥ [illegible]కాశేవాచైవజ్యోతిషాలోకఆసనాదివ్యవహారంకరోతీత్యర్థః । ఆజ్యంజుషతాంపిబతాంమనోజ్యోతిఃప్రకాశ[illegible]త్యాజ్యస్తుతిః । గచ్ఛంతమనుగచ్ఛతః స్వస్యాపిగతిరస్తితథా సర్వస్యస్వనిష్ఠంభానంస్యాదిత్యతఆహ ॥ తస్యభా

సున్మత్రః, పరస్యాఽపిహి శాండిల్యవిద్యాయామనువర్తిష్యతేబ్రహ్మ। తస్మాదిహజ్యోతిరితి బ్రహ్మప్రతిపత్తవ్యం । యత్తూక్తం ' జ్యోతిర్దీప్యత 'ఇతి చైతౌశబ్దౌకార్యేజ్యోతిషిప్రసిద్ధావితి, నాయందోషః,ప్రకరణాద్బ్రహ్మవగమేసత్యనయోశ్శబ్దయోరవిశేషకత్వాద్దీప్యమానకార్యజ్యోతిరుపలక్షితేఽపి బ్రహ్మణి ప్రయోగసంభవాత్ । ' యేనసూర్యస్తపతితేజసేద్ధ 'ఇతిచ మంత్రవర్ణాత్ । యద్వానాయంజ్యోతిశ్శబ్దశ్చక్షుర్వృత్తే రేవానుగ్రాహకే తేజసివర్తతే । అన్యత్రాఽపి ప్రయోగ దర్శనాత్ ' వాచైవాయంజ్యోతిషాస్తేమనోజ్యోతిర్జుషతా 'మితిచ । తస్మాద్యద్యత్కస్యచిదవభాసకంతత్తజ్జ్యోతిశ్శబ్దేనాభిధీయతే । తథాసతి బ్రహ్మణోఽపిచైతన్యరూపస్య సమస్తజగదవభాసహేతుత్వాదుపపన్నోజ్యోతిశ్శబ్దః । ' తమేవభాంతమనుభాతిసర్వంతస్యభాసాసర్వమిదంవిభాతి ' 'తందేవాజ్యోతిషాంజ్యోతిరాయుర్హోపాసతేఽమృత 'మిత్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చ । యదప్యుక్తం ద్యుమర్యాదత్వం సర్వగతస్య బ్రహ్మణో నోపపద్యతఇతి, అత్రోచ్యతే, సర్వగతస్యాపి బ్రహ్మణ ఉపాసనార్థః ప్రదేశవిశేష పరిగ్రహోనవిరుధ్యతే । నను క్తంనిష్ప్రదేశస్యబ్రహ్మణఃప్రదేశవిశేషకల్పనానోపపద్యతఇతి। నాయందోషః, నిష్ప్రదేశస్యాపిబ్రహ్మణఉపాధిసంబంధాత్ప్రదేశ విశేషకల్పనోపపత్తేః । తథాహిఆదిత్యేచక్షుషిహృదయఇతి ప్రదేశవిశేషసంబంధీని బ్రహ్మణఉపాసనానిశ్రూయంతే, ఏతేన విశ్వతఃపృష్ఠేష్విత్యాధారబహుత్వముపపాదితం । యదప్యేతదుక్తం ఔష్ణ్యఘోషానుమితే కౌక్షేయకార్యే జ్యోతిష్యధ్యస్యమానత్వాత్పరమపి దివః కార్యం జ్యోతిరేవేతి తదప్యయుక్తం, పరస్యాపిబ్రహ్మణో నామాదిప్రతీకత్వవత్కౌక్షేయజ్యోతిఃప్రతీకత్వోపపత్తేః । 'దృష్టంచశ్రుతంచేత్యుపాసీతే'తితు ప్రతీకద్వారకందృష్టత్వంశ్రుతత్వంచ భవిష్యతి । యదప్యుక్తమల్పఫలశ్రవణాచ్చన బ్రహ్మేతి తదప్యనుపపన్నం । నహిఇయతేఫలాయబ్రహ్మాశ్రయణీయమియతేనేతినియమేహేతురస్తి । యత్రహి నిరస్తసర్వవిశేషసంబంధంపరంబ్రహ్మాత్మత్వేనోపదిశ్యతే, తత్రైకరూపమేవఫలం మోక్షఇత్యవగమ్యతే । యత్రతుగుణవిశేషసంబంధం ప్రతీకవిశేషసంబంధం వాబ్రహ్మోపదిశ్యతే , తత్ర సంసారగోచరాణ్యేవోచ్చావచాని ఫలానిదృశ్యంతే ' అన్నాదోవసుదానోవిందతేవసు యఏవంవేదే'త్యాద్యాసుశ్రుతిషు । యద్యపిస్వవాక్యే కించిజ్జ్యోతిషోబ్రహ్మత్వలింగ

సేతి॥ తత్కాలాపరిచ్ఛిన్నంబ్రహ్మసూర్యాదిజ్యోతిషాంసాక్షిభూతమాయురమృతమితిచదేవాఉపాసతఇత్యర్థః॥యోషిదగ్నిత్వవత్ద్యుమర్యాదత్వాదికంధ్యానార్థంకల్పితంబ్రహ్మణోయుక్తమిత్యాహ ॥ అత్రోచ్యతఇత్యాదినా ॥ దివఃపరమపీత్యన్వయః, ఆరోప్యస్యధ్యేయస్యాలంబనస్యచసాదృశ్యనియమోనాస్తీత్యాహ॥ పరస్యాపీతి ॥ భవిష్యతిబ్రహ్మజ్యోతిషఇతిశేషః।తంయథాయథోపాసతేతథాతథాఫలంభవతీతిశ్రుతేరిత్యాహ॥నహీయతఇతి॥జ్ఞానఫలవదుపాస్తిఫలమేకరూపంకింనస్యాదతఆహ॥యత్రహీతి॥ జ్ఞేయైకత్వాదిత్యర్థః । ధ్యేయంతునానేత్యాహ ॥ యత్రత్వితి॥ ఈశ్వరోజీవరూపేణాన్నమత్తీత్యన్నాదః, అన్నస్యాసమంతాద్దాతావా । వసుహిరణ్యందదాతీతివసుదానఇతిగుణవిశేషసంబంధంయో

వేదసధనంవిందతే దీప్తాగ్నిశ్చ భవతి 'నామ్నోవాగుత్తమామనోవావ ప్రతీకంవాచోభూయ' ఇతి ప్రతీక విశేషణ్యాన శ్రుతిసంగ్రహార్థమాద్యపదం। సన్నికర్షాత్ శ్రుతిర్బలీయసీతిశంకతే ॥ కథంపునరితి ॥ ప్రకృతశ్రుత్యనుసారేణ చరమ శ్రుతిర్నీయత ఇత్యాహ ॥ నైషఇతి ॥ సర్వనామ్నాస్వసామర్థ్యేన స్వస్య సర్వనామ్నస్సన్నిహితవాచిత్వం తత్స్థలేనపరామృష్టేసతీతియోజనా। అర్థాత్ యత్పదసామానాధికరణ్యాదిత్యర్థః ॥ ... ... *

౨౫॥ ఛందోఽభిధానాద్బ్రహ్మాప్రకృతంనాస్తీతి శంకామేకదేశీదూషయతి ॥ కేషమిపి ॥ శంకాంసాధయతి। నైతదిత్యాదినా ॥ చతుష్పదత్వాదికంపూర్వమేవవ్యాఖ్యాతం ॥యఏతామేవమితి॥ వేదరహస్యభూతాముపనిషదం వ్యాఖ్యాతోక్తరీత్యా యఃకశ్చిద్వేద తస్యోదయాస్తమయరహితబ్రహ్మప్రాప్తిర్భవతీత్యర్థః । తథాచ వేదత్వాద్గాయత్ర్యా

మస్తితథాపిపూర్వస్మిన్వాక్యేదృశ్యమానంగృహీతవ్యంభవతి। తదుక్తంసూత్రకారేణ జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదితి। కథంపునర్వాక్యాంతరగతేనబ్రహ్మసన్నిధానేనజ్యోతిశ్శ్రుతిస్స్వవిషయాచ్చక్యాప్రచ్యావయితుం। నైషదోషః। అథ 'యదతఃపరోదివోజ్యోతి'రితిప్రథమతరపఠితేన యచ్ఛబ్దేనసర్వనామ్నాద్యుసంబంధాత్ప్రత్యభిజ్ఞాయమానే పూర్వవాక్యనిర్దిష్టే బ్రహ్మణి స్వసామర్థ్యేనపరామృష్టేసత్యర్థాజ్జ్యోతిశ్శబ్దస్యాపితద్విషయత్వోపపత్తేః। తస్మాదిహజ్యోతిరితిబ్రహ్మప్రతిపత్తవ్యం।............... *

సూ॥౨౫॥ఛందోభిధానాన్నేతిచేన్నతథాచేతోఽర్పణనిగదాత్తథాహిదర్శనమ్ ॥

అథ యదుక్తంపూర్వస్మిన్నపివాక్యేనబ్రహ్మాభిహితమస్తి 'గాయత్రీవాఇదగ్ం సర్వంభూతంయదిదంకించే'తిగాయత్ర్యాఖ్యస్యఛందసోభిహితత్వాదితి,తత్పరిహర్తవ్యం। కథంపునశ్ఛందోభిధానాన్నబ్రహ్మాభిహితమితిశక్యతేవక్తుం, యావతా 'తావానస్యమహిమే'త్యేతస్యామృచిచతుష్పాద్బ్రహ్మదర్శితం। నైతదస్తి। 'గాయత్రీవాఇదగ్ం సర్వంభూత'మితి గాయత్రీముపక్రమ్యతామేవభూతపృథివీశరీరహృదయప్రభేదైర్వ్యాఖ్యాయ 'సైషాచతుష్పదాషడ్విధాగాయత్రీ'తదేతదృచాభ్యనూక్తం 'తావానస్యమహిమే'తి తస్యామేవ వ్యాఖ్యాతరూపాయాంగాయత్ర్యాముదాహృతోమంత్రఃకథమకస్మాద్బ్రహ్మచతుష్పాదభిదధ్యాత్। యోపితత్ర 'యద్వైతద్బ్రహ్మే'తిబ్రహ్మశబ్దః, సోపిఛందసఃప్రకృతత్వాచ్ఛందోవిషయఏవ। 'యఏతామేవంబ్రహ్మోపనిషదంవేదే'త్యత్రహివేదోపనిషదమితివ్యాచక్షతే। తస్మాచ్ఛందోభిధానాన్నబ్రహ్మణః ప్రకృతత్వమితిచేత్, నైషదోషః। తథాచేతోర్పణనిగదాత్,తథాగాయత్ర్యాఖ్యఛందోద్వారేణ తదనుగతేబ్రహ్మణి చేతసోర్పణంచిత్తసమాధానమనేనబ్రాహ్మణవాక్యేననిగద్యతే 'గాయత్రీవాఇదగ్ం సర్వ'మితి। నహ్యక్షరసన్నివేశమాత్రాయాగాయత్ర్యాస్సర్వాత్మకత్వంసంభవతి। తస్మాద్యద్గాయత్ర్యాంవికారేఽనుగతంజగత్కారణంబ్రహ్మనిర్దిష్టంతదిహసర్వమిత్యుచ్యతే। యథా'సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మే'తి। కార్యంచకారణాదవ్యతిరిక్తమితివక్ష్యామః। తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యఇత్యత్ర తథాన్యత్రాపి వికారద్వారేణ బ్రహ్మణఉపాసనందృశ్యతే 'ఏతంహ్యేవబహ్వృచామహత్యుక్థేమీమాగ్ంసంతే 'ఏతమగ్నావధ్వర్యవఏతంమహావ్రతేఛందోగా'ఇతి. తస్మాదస్తీహం

బ్రహ్మశబ్దోయుక్తఇతిభావః ॥ గాయత్రీశబ్దేనతదుపాదానత్వేనానుగతబ్రహ్మలక్షణాయాంబీజం।అనుపపత్తిమాహ ॥ నహ్యక్షరేతి ॥ బ్రహ్మణోఽపికథంసర్వాత్మకత్వం తత్రాహ ॥ కార్యంచేతి॥ నచగాయత్ర్యాధ్యానార్థంసర్వాత్మత్వారోపఇతివాచ్యం, స్వతస్సర్వాత్మనోధ్యానసంభవేనారోపాయోగాదితిభావః। తథాహిదర్శనమితిసూత్రశేషంవ్యాచష్టే ॥ తథాన్యత్రేతి ॥ దృశ్యతఇతిదర్శనందృష్టమిత్యర్థః॥ ఏతంపరమాత్మానంబహ్వృచాఋగ్వేదినోమహత్యుక్థే శస్త్రే తదనుగతముపాసతే । ఏతమేవాగ్నిరహస్యేతమేతమగ్నిరిత్యధ్వర్యవఉపాసతఇతియజుర్వేదినోఽగ్నావుపాసతే। ఏతమేవఛందోగాస్సామవేదినోమహావ్రతేక్రతావుపాసతే, ఇత్యైతరేయకేదృష్టమిత్యర్థః। గాయత్రీశ

బ్దో బ్రహ్మలక్షక ఇతి వ్యాఖ్యాయ గౌణ ఇత్యాహ ॥ అపర ఇతి ॥ సాక్షాదేవ వాచ్యార్థగ్రహణం వినైవేతి యావత్ । పూర్వం
తూపాస్యతయా గాయత్రీపదేనాజహల్లక్షణయా గాయత్రీబ్రహ్మణీ ద్వే అపి లక్షితే । న చ గాయత్రీ సర్వమిత్యన్వ
యాసంభవః ఘటో రూపీతి పదార్థైకదేశే వ్యక్తౌ రూపాన్వయవద్గాయత్రీపదార్థైకదేశే గాయత్ర్యనుగతే బ్రహ్మణి

ప్రధానే సర్వాత్మకత్వాన్వయసంభవాదితి భావః । తథా చ సూత్రే సిద్ధాంతభాగస్యాయమర్థః । తథా గాయత్రీవచ్చ
తుష్పాత్త్వగుణసామాన్యాచ్చేతోఽర్పణం బ్రహ్మణి సమర్ప్యతే యేన స చేతోఽర్పణో గాయత్రీశబ్దస్తేన బ్రహ్మణ ఏవ నిగదాత్
అభిధానాత్, ఛందోఽభిధానమసిద్ధమితి । అధునా తథా హి దర్శనమితి శేషం వ్యాచష్టే ॥ తథేతి ॥ సంవర్గవిద్యాయామధి
దైవమగ్నిసూర్యచంద్రాంభాంసి వాయౌ లీయంతే । అధ్యాత్మం వాక్చక్షుఃశ్రోత్రమనాంసి ప్రాణమపియంతీత్యుక్తం తే
వా ఏతే పంచాన్యే ఆధిదైవికాః, పంచాన్యే ఆధ్యాత్మికాస్తే మిళిత్వా దశసంఖ్యాకాస్సంతః కృతమిత్యుచ్యంతే । సంతి హి
కృతత్రేతాద్వాపరకలిసంజ్ఞకాని చత్వారి ద్యూతాని క్రమేణ చతురంకత్ర్యంకద్వ్యంకైకాంకాని తత్ర కృతం దశాత్మకం
భవతి చతుర్ష్వంకేషు త్రయాణాం త్రిషు ద్వయోర్ద్వయోరేకస్య చాంతర్భావాత్, తథా చ దశత్వగుణేన వాయ్వాద
యః కృతశబ్దేనోచ్యంతే । ఏవం కృతత్వం వాయ్వాదీనాముపక్రమ్యాహ ॥ సైషేతి ॥ విధేయాపేక్షయా స్త్రీలింగనిర్దేశః,
విరాట్పదం ఛందోవాచకం 'దశాక్షరా విరా'డితి శ్రుతేః దశత్వసామ్యేన వాయ్వాదయో విరాడిత్యుచ్యంతే । ఏవం చ ద
శత్వద్వారా వాయ్వాదిషు కృతత్వం విరాట్త్వం చ ధ్యేయం, తత్ర విరాట్త్వధ్యానాత్ సర్వమస్యాన్నం భవతి 'అన్నం విరా'

దోఽభిధానేఽపి పూర్వస్మిన్ వాక్యే బ్రహ్మ నిర్దిష్టం, తదేవ జ్యోతిర్వాక్యేఽపి పరామృశ్యతే, ఉపాసనాంతరవి
ధానాయ। అపర ఆహ సాక్షాదేవ గాయత్రీశబ్దేన బ్రహ్మ ప్రతిపాద్యతే సంఖ్యాసామాన్యాద్యథా గా
యత్రీ చతుష్పదా షడక్షరైః పాదైః తథా బ్రహ్మ చతుష్పాత్ । తథాన్యత్రాపి ఛందోఽభిధాయీ శబ్దోఽ
ర్థాంతరే సంఖ్యాసామాన్యాత్ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే। తద్యథా 'తే వా ఏతే పంచాన్యే పంచాన్యే * దశ
సంతస్తత్కృత'మిత్యుపక్రమ్యాహ 'సైషా విరాడన్నాదీ'తి। అస్మిన్ పక్షే బ్రహ్మైవాభిహితమితి న ఛం
దోఽభిధానం సర్వథాప్యస్తి పూర్వస్మిన్ వాక్యే ప్రకృతం బ్రహ్మేతి ॥ ... ... *

సూ ॥ ౨౬ ॥ భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్ ॥

ఇతశ్చైవమభ్యుపగంతవ్యమస్తి। పూర్వస్మిన్ వాక్యే ప్రకృతం బ్రహ్మేతి యతో భూతాదీన్ పాదాన్

డితి శ్రుతేః కృతత్వధ్యానాదన్నాదో భవతి కృతద్యూతస్యాన్నాదత్వాత్ । కృతం హి స్వీయచతురంకేషు త్ర్యంకాదిక
మంతర్భావయదన్నమత్తీవ లక్ష్యతే। అత ఏవ కృతజయాదితరద్యూతజయః శ్రుత్యుక్తః । 'కృతాయ విజితాయాధరేఽ
యాస్సంయంతీ'తి, అయో ద్యూతం కృతసంజ్ఞోఽయః కృతాయః స విజితో యేన తస్మై, అధరే త్ర్యంకాదయః అయాః సం
యంతి ఉపనమంతే తేన జితా భవంతీత్యర్థః । ఏవం చ సా వాయ్వాదిదశాత్మికా వా ఏషా కృతశబ్దితా విరాడన్నం కృతత్వాదన్నా
దీనీత్యర్థః ॥ సర్వథాపీతి ॥ గాయత్రీపదస్య లక్షకత్వే గౌణత్వేఽపి చేత్యర్థః । అత్రాపర ఆహేత్యపరపదేన గౌణత్వం స్వ
మతం నేతి ద్యోతయతి । అజహల్లక్షణాపక్షే హి వాగ్వై గాయత్రీతి వాగాత్మత్వం గాయతి చ త్రాయతే చేతి నిరుక్తగా
యత్రీనామకత్వం చ గాయత్ర్యా ఉపాధిత్వేనోపాస్యత్వాదుపపన్నతరం గౌణపక్షే గాయత్రీత్యాగాత్తదుభయం సర్వా
త్మకత్వమాత్రేణోపపాదనీయం, ఏవం గాయత్రీపదస్య స్వార్థత్యాగోఽప్రసిద్ధచతుష్పాత్త్వగుణద్వారా విప్రకృ
ష్టలక్షణా చేతి బహ్వసమంజసం ॥ ... ... *

౨౬ ॥ నను 'గాయత్రీ వా ఇదగ్ం సర్వ'మితి గాయత్రీశ్రుతేః కథం లక్షణేత్యాశంక్య వాక్యశేషగత సర్వాత్మక
త్వాద్యనేక బలవత్ప్రమాణసంవాదేన బ్రహ్మణి తాత్పర్యావగమాదిత్యాహ ॥ భూతాదిపాదేతి ॥ ఏవం పదార్థమాహ।
ఇతశ్చేతి ॥ సూత్రస్థాదిపదార్థం దర్శయతి ॥ భూతపృథివీతి ॥ అత్ర సూత్రభాష్యకారయోర్భూతాదిభిః 'చతుష్పదా గాయ

* అధిదైవతం, వాయురగ్నిస్సూర్యశ్చంద్రమా ఆపః। అధ్యాత్మం, ప్రాణో వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రం మనః ఇతి దశ.

త్రీ'తిసమ్మతం । షడక్షరైశ్చతుష్పాత్త్వంవృత్తికారోక్తమప్రసిద్ధం । చకారసూచితంయుక్త్యంతరమాహ ॥అపిచేతి॥ బ్రహ్మపరసూక్తోత్పన్నత్వాచ్ఛతస్యాస్తత్పరత్వమిత్యాహ ॥ పురుషేతి ॥ బ్రహ్మపదస్యఛందోవాచిత్వముక్తం నిరస్యతి ॥ యద్వైతద్బ్రహ్మేతి ॥ పూర్వస్యామృచి బ్రహ్మోక్తావిత్యర్థః । హృదయస్య చతుర్దిక్షూర్ధ్వేచ పంచ సుషయస్సంతి । తేషుబ్రహ్మస్థానహృన్నగరస్య ప్రాగాదిద్వారేషుక్రమేణ ప్రాణ వ్యానాపాన సమానోదానాః పంచద్వారపాలాఇతిధ్యానార్థంశ్రుత్యాకల్పితం । తత్రహృదయచ్ఛిద్రస్థప్రాణేషుబ్రహ్మపురుషత్వశ్రుతిర్హృది గాయత్ర్యాఖ్యబ్రహ్మణఉపాసనాసంబంధితాయాం బ్రహ్మణోద్వారపాలత్వాచ్ఛ్రహ్మణః పురుషాఇతి సంభవంతీత్యాహ॥పంచబ్రహ్మేతి॥ ౨౭॥ దివిదివఇతివిభక్తిభేదాత్ప్రకృతప్రత్యభిజ్ఞానాస్తీత్యుక్తంచోద్యంనోపేక్షణీయమిత్యాహ ॥ తత్పరిహర్తవ్యమితి ॥ పరిహారంప్రతిజానీతే॥ అత్రేతి॥ సూత్రేనఞర్థంవదన్పరిహారమాహ ॥ నాయమితి ॥ ఏవంసర్వత్రవ్యాఖ్యేయంప్ర

వ్యపదిశతిశ్రుతిః। భూతపృథివీశరీరహృదయానిహి నిర్దిశ్యాహ 'సైషాచతుష్పదాషడ్విధాగాయత్రీ'తి। నహిబ్రహ్మనాశ్రయణేకేవలస్యఛందసోభూతాదయః పాదాఉపపద్యంతే। అపిచబ్రహ్మనాశ్రయణేనేయమృక్సంబధ్యేత 'తావానస్యమహిమే'తి । అనయాహి ఋచాస్వరసేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే 'పాదోఽస్యసర్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతందివీ'తి సర్వాత్మత్వోపపత్తేః పురుషసూక్తేపీయమృక్ బ్రహ్మపరతయైవసమామ్నాయతే।స్మృతిశ్చబ్రహ్మణఏవంరూపతాందర్శయతి "విష్టభ్యాహమిదంకృత్స్నమేకాంశేనస్థితోజగది"తి 'యద్వైతద్బ్రహ్మే'తిచనిర్దేశః । ఏవంసతిముఖ్యార్థఉపపద్యతే। 'తేవాఏతే పంచబ్రహ్మపురుషా'ఇతిచ 'హృదయసుషిరేషు బ్రహ్మపురుష'ఇతిశ్రుతిఃబ్రహ్మసంబంధితాయాంవివక్షితాయాంసంభవతి ।తస్మాదస్తిపూర్వస్మిన్వాక్యేబ్రహ్మప్రకృతం।తదేవజ్యోతిర్వాక్యేద్యుసంబంధాత్ప్రత్యభిజ్ఞాయమానంపరామృశ్యతఇతిస్థితమ్॥... ... ...

సూ॥౨౭॥ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్॥

యదప్యేతదుక్తంపూర్వత్ర 'త్రిపాదస్యామృతందివీ'తి సప్తమ్యాద్యౌరాధారత్వేనఉపదిష్టా, ఇహపునః 'అథయదతః పరోదివోజ్యోతిర్దీప్యత'ఇతి పంచమ్యామర్యాదాత్వేనతస్మాదుపదేశభేదాన్నతస్యేహప్రత్యభిజ్ఞానమస్తీతితత్పరిహర్తవ్యం । అత్రోచ్యతే, నాయందోషః , ఉభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ , ఉభయస్మిన్నపిసప్తమ్యంతేపంచమ్యంతేచోపదేశేన ప్రత్యభిజ్ఞానంవిరుధ్యతే । యథాలోకేవృక్షాగ్రేణసంబద్ధోపి శ్యేనఉభయథోపదిశ్యమానోదృశ్యతే, వృక్షాగ్రేశ్యేనోవృక్షాగ్రాత్పరతశ్శ్యేనఇతిచ, ఏవందివ్యేవసద్బ్రహ్మదివః పరమిత్యుపదిశ్యతే । అపరఆహ యథాలోకేవృక్షాగ్రేణాసంబద్ధోపి శ్యేనఉభయథోపదిశ్యమానో దృశ్యతే వృక్షాగ్రేశ్యేనో వృక్షాగ్రాత్పరతశ్శ్యేనఇతిచ, ఏవం దివఃపరమపిసద్బ్రహ్మదివీత్యుపదిశ్యతే । తస్మాదస్తి పూర్వనిర్దిష్టస్యబ్రహ్మణఇహప్రత్యభిజ్ఞానం । అతఃపరమేవబ్రహ్మజ్యోతిశ్శబ్దమితిసిద్ధం॥ ... ...

ధానప్రాతిపదికార్థద్యుసంబంధేన ప్రత్యభిజ్ఞాయావిభక్త్యర్థభేదోనప్రతిబంధకః, కథంచిదాధారస్యాపి మర్యాదాత్వసంభవాత్ । యథా వృక్షాగ్రంస్వలగ్నభాగావచ్ఛిన్నశ్యేనస్యాధారస్సన్నేవ స్వాలగ్నభాగావచ్ఛిన్నస్యతస్యైవ మర్యాదాభవతి, ఏవందివిసూర్యేహార్దాకాశేవాముఖ్యేఆధారేసద్బ్రహ్మదివోమర్యాదాత్వంతదలగ్నాకాశావచ్ఛిన్నంబ్రహ్మప్రతికల్పయిత్వా దివఃపరమిత్యుచ్యతఇత్యర్థః । యద్వాకాశేనాప్యనవచ్ఛిన్నంబ్రహ్మగృహీత్వాపంచమ్యాదివోమర్యాదాత్వమేవముఖ్యం తదాగంగాయాంఘోషఇతివత్ సప్తమ్యాస్సామీప్యలక్షణయాధారత్వం వ్యాఖ్యేయమిత్యాహ ॥అపరఇతి ॥ సంబద్ధంప్రత్యాధారత్వం ముఖ్యంపూర్వముక్తందివ్యేవసదితి । అసంబద్ధంప్రతిమర్యాదాత్వంముఖ్యమధునోచ్యతే । దివఃపరమపీతిభేదః ।తస్మాజ్జ్యోతిర్వాక్యముపాస్యేబ్రహ్మణిసమన్వితమితిసిద్ధం॥ఇతిదశమాధికరణమ్॥

౨౮॥ ప్రాణస్తథానుగమాత్ ॥ దివోదాసస్యాపత్యం దైవోదాసిః ప్రతర్దనో నామ రాజా యుద్ధేన పురుషకారేణ చ కారణేనేంద్రస్య ప్రియం ధామ స్వర్గం జగామ । తం హేంద్ర ఉవాచ ప్రతర్దన వరం తే దదామీతి । స హోవాచ ప్రతర్దనః, యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే తం వరం త్వమేవ మహ్యం వృణీష్వేతి । తత ఇంద్ర ఇదమాహ ప్రాణోఽస్మీత్యాదిముఖ్యం ప్రాణం నిరసితుం ప్రజ్ఞాత్మత్వముక్తం నిర్విశేషచిన్మాత్రం నిరస్యతి ॥ తం మామితి ॥ ఇదం ప్రాణస్యేంద్రియత్వాత్ లింగం । ముఖ్యప్రాణత్వే లింగమాహ ॥ అథేతి ॥ వాగాదీనాం దేహధారణశక్త్యభావనిశ్చయానంతరమిత్యర్థః । ప్రాణస్య దేహధారకత్వముత్థాపకత్వం చ ప్రసిద్ధమితి వక్తుం ఖల్విత్యుక్తం । ప్రాణస్య జీవత్వే వక్తృత్వం లింగమాహ ॥ న వాచమితి ॥ ఆనందత్వాదికం బ్రహ్మలింగమాహ ॥ అంతే చేతి ॥ అనేకేషు లింగేషు దృశ్యమానేషు బలాబలనిర్ణయార్థమిదమధికరణమిత్యగతార్థతామాహ ॥ అనేకలింగేతి ॥ పూర్వత్ర ప్రకృత బ్రహ్మవాచక యచ్ఛబ్దబలాజ్జ్యోతి

॥ సూ ॥ ౨౮ ॥ ప్రాణస్తథానుగమాత్ ॥

అస్తి కౌషీతకి బ్రాహ్మణోపనిషది ఇంద్రప్రతర్దనాఖ్యాయికా 'ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరింద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ యుద్ధేన చ పౌరుషేణ చే'త్యారభ్యామ్నాతా తస్యాం శ్రూయతే 'స హోవాచ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతముపాస్స్వే'తి తథోత్తరత్రాపి 'అథ ఖలు ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ'తి, తథా 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా'దిత్యాది, అంతే చ 'స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానందోఽజరోఽమృత' ఇత్యాది । తత్ర సంశయః, కిమిహ ప్రాణశబ్దేన వాయుమాత్రమభిధీయతే, ఉత దేవతాత్మా, ఉత జీవః, అథవా పరం బ్రహ్మేతి । నన్వత ఏవ ప్రాణ ఇత్యత్ర వర్ణితం ప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వం ఇహాపి చ బ్రహ్మలింగమస్తి 'ఆనందోఽజరోఽమృత' ఇత్యాది కథమిహ పునస్సంశయస్సంభవతి । అనేకలింగదర్శనాదితి బ్రూమః । న కేవలమిహ బ్రహ్మలింగమేవోపలభ్యతే సంతి హీతరలింగాన్యపి । 'మామేవ విజానీహీ'తీంద్రస్య వచనం దేవతాత్మలింగం 'ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ'తి ప్రాణలింగం । 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా'దిత్యాది జీవలింగం, అత ఉపపన్నస్సంశయః । తత్ర ప్రసిద్ధేర్వాయుః ప్రాణ ఇతి ప్రాప్తే, ఇదముచ్యతే, ప్రాణశబ్దం బ్రహ్మ విజ్ఞేయం । కుతః, తథానుగమాత్ । తథా హి పౌర్వాపర్యేణ పర్యాలోచ్యమానే వాక్యే పదార్థానాం సమన్వయో బ్రహ్మప్రతిపాదనపర ఉపలభ్యతే, ఉపక్రమే తావద్వరం వృణీష్వేతీంద్రేణోక్తః । ప్రతర్దనః పరమపురుషార్థం వరముపచిక్షేప 'త్వమేవ వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస' ఇతి । తస్మై హితతమత్వేనోపదిశ్యమానః ప్రాణః కథం పరమాత్మా న స్యాత్ । న హ్యన్యత్ర పరమాత్మవిజ్ఞానాద్ధితతమప్రాప్తిరస్తి 'తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయే'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । తథా 'స యో మాం వేద న హ వై తస్య కేన చన కర్మణా లోకో మీయతే న స్తేయేన న భ్రూణహత్యయే'త్యాది చ పరబ్రహ్మపరిగ్రహే ఘటతే, బ్రహ్మవిజ్ఞానేన హి సర్వకర్మక్షయః ప్రసిద్ధః । 'క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే

శ్శ్రుతిర్బ్రహ్మపరేత్యుక్తం, న తథేహ ప్రాణశ్రుతి భంగే కించిద్బలమస్తి । మిథో విరుద్ధానేకలింగానామనిశ్చాయకత్వాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యా పూర్వపక్షయతి ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వం ప్రధాన ప్రాతిపదికార్థబలాద్విభక్త్యర్థబాధవద్వాక్యార్థజ్ఞానం ప్రతి హేతుత్వేన ప్రధానానేకపదార్థబలాదేకవాక్యతాభంగ ఇతి దృష్టాంతసంగతిర్వాస్తు । పూర్వపక్షే ప్రాణాద్యనేకోపాస్తిః, సిద్ధాంతే ప్రత్యగ్బ్రహ్మధీరితి వివేకః । తథా బ్రహ్మపరత్వేన పదార్థానామన్వయావగమాదితి హేత్వర్థమాహ ॥ తథా హీతి ॥ హితతమత్వకర్మక్షయాదిపదార్థానాం సంబంధో బ్రహ్మణి తాత్పర్యనిశ్చాయక ఉపలభ్యత ఇత్యుక్తం వివృణోతి ॥ ఉపక్రమ ఇత్యాదినా ॥ యం మన్యసే తం వరం త్వమేవ ప్రయచ్ఛేత్యర్థః । స యః కశ్చిన్మాం బ్రహ్మరూపం వేద సాక్షాదనుభవతి తస్య విముక్తో లోకో మోక్షో మహతాపి పాతకేన న హీయతే నైవ హింస్యతే

న ప్రతిబధ్యతే జ్ఞానాగ్నినా కర్మతృణరాశేర్దగ్ధత్వాదిత్యాహ ॥ స య ఇతి ॥ సాధ్వసాధునీ పుణ్యపాపే తాభ్యామస్పృ-
ష్టత్వం తత్కారయితృత్వం నిరంకుశైశ్వర్యం చ సర్వమేతదిత్యర్థః ॥ ... ... *

౨౯॥ అహంకారవాదేన స్వాత్మవాచకశబ్దైరాచచక్షే, ఉక్తవానిత్యన్వయః । వాక్యస్యేన్ద్రోపాసనాపరత్వే లింగాన్త-
రమాహ ॥ తథా విగ్రహేతి ॥ త్రీణి శీర్షాణి యస్యేతి త్రిశీర్షా త్వష్టుః పుత్రో విశ్వరూపో నామ బ్రాహ్మణస్తం హతవానస్మి రా-
తియః ఫలార్థం శబ్దయతీతి రుత్ వేదాన్తవాక్యం తన్ముఖే యేషాం తేఽరున్ముఖాస్తేభ్యోఽన్యాన్ వేదాన్తబహిర్ముఖాన్ యతీ-
నరణ్యశ్వభ్యో దత్తవానస్మీత్యర్థః । ఇన్ద్రే ప్రాణశబ్దోపపత్తిమాహ ॥ ప్రాణత్వం చేతి ॥ వదన్తి లౌకికా అపీత్యర్థః । బల

పరావర' ఇత్యాద్యాసు శ్రుతిషు ప్రజ్ఞాత్మత్వం చ బ్రహ్మపక్ష ఏవోపపద్యతే । న హ్యచేతనస్య వాయోః ప్ర
జ్ఞాత్మత్వం సంభవతి । తథోపసంహారేఽపి 'ఆనన్దోఽజరోఽమృత' ఇత్యానన్దత్వాదీని న బ్రహ్మణోఽన్య
త్ర సమ్యక్ సంభవన్తి 'స న సాధునా కర్మణా భూయాన్ భవతి నో ఏవాసాధునా కనీయానేష హ్యేవ
సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషత ఏష ఉ ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో
లోకేభ్యోఽధో నినీషత' ఇతి 'ఏష లోకాధిపతిరేష లోకపాల ఏష లోకేశ' ఇతి చ । సర్వమేతత్పరస్మిన్ బ్రహ్మ
ణ్యాశ్రీయమాణేఽనుగన్తుం శక్యతే న ముఖ్యే ప్రాణే । తస్మాత్ప్రాణో బ్రహ్మ ॥ ... *

సూ॥ ౨౯॥ న వక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసంబన్ధభూమా హ్యస్మిన్ ॥

యదుక్తం ప్రాణో బ్రహ్మేతి తదాక్షిప్యతే, న పరం బ్రహ్మ ప్రాణశబ్దం । కస్మాత్ , వక్తురాత్మోపదే
శాత్ । వక్తా హీన్ద్రో నామ కశ్చిద్విగ్రహవాన్ దేవతావిశేషః స్వాత్మానం ప్రతర్దనాయాచచక్షే 'మా
మేవ విజానీహి' ఇత్యుపక్రమ్య 'ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మే'త్యహంకారవాదేన స ఏష వక్తురాత్మత్వేనోపదిశ్య
మానః ప్రాణః కథం బ్రహ్మ స్యాత్ । న హి బ్రహ్మణో వక్తృత్వం సంభవతి 'అవాగమనా' ఇత్యాదిశ్రుతి
భ్యః । తథా విగ్రహసంబన్ధిభిరేవ బ్రహ్మణ్యసంభవద్భిర్ధర్మైరిన్ద్ర ఆత్మానం తుష్టావ 'త్రిశీర్షాణం త్వా
ష్ట్రమహనం అరున్ముఖాన్యతీన్ సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛ'మిత్యేవమాదిభిః । ప్రాణత్వం చేన్ద్రస్య
బలవత్త్వాదుపపద్యతే, 'ప్రాణో వై బల'మితి హి విజ్ఞాయతే బలస్య చేన్ద్రో దేవతా ప్రసిద్ధా । యా చ
కాచిద్బలకృతిరిన్ద్రస్య కర్మైవ తదితి హి వదన్తి । ప్రజ్ఞాత్మత్వమప్యప్రతిహతజ్ఞానత్వాద్దేవతాత్మనః సంభ
వతి, అప్రతిహతజ్ఞానా హి దేవతా ఇతి వదన్తి । నిశ్చితే చైవం దేవతాత్మోపదేశే హితతమత్వాదివచనా
ని యథాసంభవం తద్విషయాణ్యేవ యోజయితవ్యాని । తస్మాద్వక్తురిన్ద్రస్యాత్మోపదేశాన్న ప్రాణో బ్ర
హ్మేత్యాక్షిప్య సమాధీయతే । అధ్యాత్మసంబన్ధభూమా హ్యస్మిన్నితి । అధ్యాత్మసంబన్ధః ప్రత్యగాత్మ
సంబన్ధస్తస్య భూమా బాహుల్యమస్మిన్నధ్యాయ ఉపలభ్యతే । 'యావదస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తా
వదాయు'రితి ప్రాణస్యైవ ప్రజ్ఞాత్మనః ప్రత్యగ్భూతస్యాయుషః సంప్రదానోపసంహారయోః స్వాతం
త్ర్యం దర్శయతి న దేవతావిశేషస్య పరాచీనస్య । తథాఽస్తిత్వే చ ప్రాణానాం నిఃశ్రేయసమిత్యధ్యాత్మ
మేవేన్ద్రియాశ్రయం ప్రాణం దర్శయతి । తథా 'ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయ

వాచినా ప్రాణశబ్దేన బలదేవతా లక్ష్యత ఇతి భావః । ఇన్ద్రో హితప్రదాతృత్వాద్ధితతమః కర్మానధికారాదపాప ఇత్యే
వం వ్యాఖ్యేయానీత్యాహ ॥ నిశ్చితే చేతి ॥ కిమిన్ద్రపదేన విగ్రహోపలక్షితం చిన్మాత్రముచ్యతే ఉత విగ్రహః । ఆద్యే
వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వం సిద్ధం, న ద్వితీయ ఇత్యాహ ॥ అధ్యాత్మేతి ॥ ఆత్మని దేహేఽధిగమ్యత ఇత్యధ్యాత్మం ప్రత్యగాత్మా స
సంబధ్యతే యైః శరీరస్థత్వాదిభిరిన్ద్రతనావసంభావితైర్ధర్మైస్తేఽధ్యాత్మసంబన్ధాస్తేషాం భూమేత్యర్థః । ఆయురత్ర
దేహే ప్రాణవాయుసంచారః । అస్తిత్వే ప్రాణస్య స్థితౌ ప్రాణానామిన్ద్రియాణాం స్థితిరిత్యర్థకం తచ్ఛ్రుతిమాహ ॥ అ
స్తిత్వ ఇతి ॥ అథాతో నిఃశ్రేయసానాం సాధనమిత్యాద్యా శ్రుతిః । ఇన్ద్రియస్థాపకత్వవద్దేహోత్థాపకత్వమాహ ॥ తథే

౯ ॥ వక్తృత్వముక్త్వా సర్వాధిష్ఠానత్వం దర్శితమిత్యాహ ॥ ఇతిచోపక్రమ్యేతి ॥ తత్తత్ర నానాప్రపంచస్యాత్మని కల్పితా యాం యథా దృష్టాంతః లోకే ప్రసిద్ధస్య రథస్యారేషు నేమినాభ్యోర్మధ్యస్థశలాకాసు చక్రోపాంతరూపా నేమిరర్పితా నాభౌ చక్రపిండికాయామరా అర్పితా ఏవంభూతాని పంచ పృథివ్యాదీని మీయంత ఇతి మాత్రాః భోగ్యాశ్శబ్దాదయః పంచే తి దశభూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాసు దశస్వర్పితాః ఇంద్రియజాః పంచ శబ్దాదివిషయప్రజ్ఞాః । మీయంతే ఆభిరితి మాత్రాః పంచధీంద్రియాణి నేమివద్గ్రాహ్యం । గ్రాహకేషు అరేషు కల్పితమిత్యుక్త్వా నాభిస్థానీయే ప్రాణే సర్వం కల్పితమిత్యాహ ॥ ప్రాణేఽర్పితా ఇతి ॥ స ప్రాణో మమ స్వరూపమిత్యాహ ॥ స మ ఇతి ॥ తథా చ ప్రత్యగాత్మని సమన్వయో న తు బ్రహ్మణీతి ప్రాహ ॥ అయమితి ॥ ... ... *

తే, 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా'దితి చోపక్రమ్య 'తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితాః ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానందోఽజరోఽమృత' ఇతి విషయేంద్రియవ్యవహారారనాభిభూతం ప్రత్యగాత్మాన మేవోపసంహరతి 'స మ ఆత్మేతి విద్యా'దితి చోపసంహారః ప్రత్యగాత్మపరిగ్రహే సాధుర్న పరాచీనపరిగ్రహే । 'అయమాత్మా బ్రహ్మ సర్వానుభూ' రితి చ శ్రుత్యంతరం । తస్మాదధ్యాత్మసంబంధబాహుళ్యాద్బ్రహ్మోపదేశ ఏవాయం న దేవతాత్మోపదేశః ॥ కథం తర్హి వక్తురాత్మోపదేశః ॥ *

సూ ॥ ౩౦ ॥ శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్ ॥

ఇంద్రో నామ దేవతాత్మా స్వాత్మానం పరమాత్మత్వేనాహమేవ పరం బ్రహ్మేత్యార్షేణ దర్శనేన యథా శాస్త్రం పశ్యన్నుపదిశతి స్మ మామేవ విజానీహీతి । యథా 'తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చే'తి తద్వత్ 'తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవ'దితి శ్రుతేః । యత్పునరుక్తం 'మామేవ విజానీహీ'త్యుక్త్వా విగ్రహధర్మైరింద్రస్స్వమాత్మానం తుష్టావ త్వాష్ట్రవధాదిభిరితి తత్పరిహర్తవ్యం । అత్రోచ్యతే । న తావత్త్వాష్ట్రవధాదీనాం విజ్ఞేయేంద్రస్తుత్యర్థత్వేనోపన్యాసః, యస్మాదేవం కర్మాహం తస్మాన్మాం విజానీహీతి, కథం తర్హి, విజ్ఞానస్తుత్యర్థత్వేన । యత్కారణం త్వాష్ట్రవధాదీని సాహసాన్యుపన్యస్య పరేణ విజ్ఞానస్తుతిమనుసంధధాతి 'తస్య మే తత్ర న లోమ చ మీయతే స యో మాం వేద న హ వై తస్య కేన చ కర్మణా లోకో మీయత' ఇత్యాదినా । ఏతదుక్తం భవతి యస్మాదీదృశాన్యపి క్రూరాణి కర్మాణి కృతవతో మమ బ్రహ్మభూతస్య లోమాపి న హింస్యతే స యోఽన్యోఽపి మాం వేద న తస్య కేనచిదపి కర్మణా లోకో హింస్యత ఇతి । విజ్ఞేయం తు బ్రహ్మైవ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మేతి వక్ష్యమాణం । తస్మాద్బ్రహ్మవాక్యమేతత్ ॥ ... ... *

సూ ॥ ౩౧ ॥ జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్ ।

యద్యప్యధ్యాత్మసంబంధభూమదర్శనాన్న పరాచీనస్య దేవతాత్మన ఉపదేశః తథాపి న బ్రహ్మవాక్యం భవితుమర్హతి । కుతః, జీవలింగాన్ముఖ్యప్రాణలింగాచ్చ । జీవస్య తావదస్మిన్వాక్యే విస్పష్టం లింగముపల

౩౦ ॥ అహంకారవాదస్య గతిం పృచ్ఛతి ॥ కథమితి ॥ సూత్రముత్తరం । తద్వ్యాచష్టే ॥ ఇంద్ర ఇతి ॥ జన్మాంతరకృతశ్రవణాదినా అస్మిన్ జన్మని స్వతస్సిద్ధం దర్శనమార్షం విజ్ఞేయేంద్రస్తుత్యర్థ ఉపన్యాసః । న చేత్కథం తర్హి స ఇతి పృచ్ఛతి ॥ కథమితి ॥ బ్రహ్మజ్ఞానస్తుత్యర్థస్స ఇత్యాహ ॥ విజ్ఞానేతి ॥ నియామకం బ్రూతే ॥ యదితి ॥ పరేణ తస్య మే ఇత్యాదినా వాక్యేనేత్యన్వయః ॥ స్తుతిమాహ ॥ ఏతదుక్తమితి ॥ తస్మాత్ జ్ఞానం శ్రేష్ఠమితి శేషః । స్తుతజ్ఞానవిషయ ఇంద్ర ఇత్యత ఆహ ॥ విజ్ఞేయం త్వితి ॥ ... ... *

౩౧ ॥ దేహోత్థాపనం జీవలింగం కథం నేత్యాశంక్య ప్రాణస్యాత్త త్తత్రాహ ॥ శరీరధారణం చేతి ॥ సర్వే వాగాదయః ప్రాణా అహమహం

శ్రేష్ఠ ఇతివివదమానాఃప్రజాపతిముపజగ్ముః । సచ తానువాచయస్మిన్వ ఉత్క్రాంతే శరీరం పాపిష్ఠతరంభిరా త్వాపతిష్ఠ్యేత స వః శ్రేష్ఠ ఇతి । తథాక్రమేణ వాగాదిషూత్క్రాంతేష్వపిమూకాదిభావేనశరీరంస్వస్థమస్థాత్ । ముఖ్యప్రాణస్యతూచ్చి క్రమిషాయాం సర్వేషాంవ్యాకులత్వాదసౌ తాన్వాగాదీన్వరిష్ఠః ప్రాణఉవాచ । ఇయామాయం మోహమాపద్యథయతో౽ హమేవైతత్కరోమి। కింతత్పంచధాప్రాణాపానాదిభావేనాత్మానంవిభజ్యైతద్బాణగచ్ఛతీతివానం తదేవబాణమన్తిర రంశరీరమవష్టభ్యాశ్రిత్యధారయామీత్యర్థః । ద్వివచనసహవాసో త్క్రాంత్యోస్తేష్వబ్రహ్మాగ్రాహ్యమిత్యాహ ॥ జీవముఖ్యేతి ॥ అభేదనిర్దేశమాహ ॥ యో వా ఇతి ॥ భేదమాహ ॥ సహేతి ॥ యదిజీవముఖ్యప్రాణయోర్లింగాదుపాస్య త్వంతర్హి బ్రహ్మణోపిలింగానాముక్తత్వాదుపాసనం స్యాత్, నచేష్టాపత్తిః । ఉపక్రమాదినాసిద్ధైకవాక్యతాభంగ

భ్యతే 'నవాచంవిజిజ్ఞాసీతవక్తారంవిద్యా 'దితిఅత్రహివాగాదిభిః కరణైర్వ్యాపృతస్యకార్యకరణాధ్యక్ష స్యజీవస్యవిజ్ఞేయత్వమభిధీయతే తథాముఖ్యప్రాణలింగమపి । అథఖలుప్రాణఏవప్రజ్ఞాత్మేదంశరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీతి । శరీరధారణంచముఖ్యస్యప్రాణస్యధర్మః । ప్రాణసంవాదేవాగాదీన్ ప్రాణాన్ప్రకృత్య 'తాన్వరిష్ఠః ప్రాణఉవాచమామోహమాపద్యథ అహమేవైతత్పంచధాత్మానంప్ర విభజ్యైతద్బాణమవష్టభ్యవిధారయామీ'తిశ్రవణాత్ । యేత్విమంశరీరంపరిగృహ్యేతిపఠంతి తేషామి మంజీవమింద్రియగ్రామంవాపరిగృహ్య శరీరముత్థాపయతీతివ్యాఖ్యేయం ప్రజ్ఞాత్మత్వమపిజీవేతావచ్చే తనత్వాదుపపన్నంముఖ్యేపిప్రాణేప్రజ్ఞాసాధనప్రాణాంతరాశ్రయత్వాదుపపన్నం । ఏవంజీవముఖ్య ప్రాణపరిగ్రహేచ ప్రాణప్రజ్ఞాత్మనోస్సహవృత్తిత్వేనాభేదనిర్దేశః స్వరూపేణచ భేదనిర్దేశఇత్యుభ యథాపినిర్దేశఉపపద్యతే 'యోవై ప్రాణస్సాప్రజ్ఞాయావైప్రజ్ఞాసప్రాణ'ఇతి, 'సహహ్యేతావస్మిన్ శరీరేవసతస్సహోత్క్రామత'ఇతి । బ్రహ్మపరిగ్రహేతుకింకస్మాద్భిద్యేత, తస్మాదిహజీవముఖ్య ప్రాణయోరన్యతరఉభౌవాప్రతీయేయాతాంనబ్రహ్మేతిచేత్ , నైతదేవం, ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్ । ఏవంసతిత్రివిధముపాసనంప్రసజ్యేత జీవోపాసనం ముఖ్యప్రాణోపాసనం బ్రహ్మోపాసనంచేతి । నచైతదేకస్మిన్వాక్యే౽భ్యుపగంతుంయుక్తం, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాంహి వాక్యైకవాక్యత్వమవ గమ్యతే । 'మామేవవిజానీహీ'త్యుపక్రమ్య 'ప్రాణో౽స్మిప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృత మిత్యుపా స్స్వే'త్యుక్త్వా౽న్తే 'సఏషప్రాణఏవప్రజ్ఞాత్మానందో౽జరో౽మృత'ఇత్యేకరూపావుపక్రమోపసంహా రౌదృశ్యేతే । తత్రార్థైకత్వంయుక్తమాశ్రయితుం । నచబ్రహ్మలింగమన్యపరత్వేనపరిణేతుంశక్యందశానాంభూతమాత్రాణాంప్రజ్ఞామాత్రాణాంచ బ్రహ్మణో౽న్యత్రార్పణానుపపత్తేః । ఆశ్రితత్వా చ్చాన్యత్రాపి బ్రహ్మలింగవశాత్ప్రాణశబ్దస్యబ్రహ్మణివృత్తేః ఇహాపి హితతమోపన్యాసాదిబ్రహ్మ లింగయోగాద్బ్రహ్మోపదేశఏవాయమితిగమ్యతే । యత్తుముఖ్యప్రాణలింగందర్శితం 'ఇదంశరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ'తి తదసత్, ప్రాణవ్యాపారస్యాపిపరమాత్మాయత్తత్వాత్పరమాత్మన్యుపచరి తుం శక్యత్వాత్, 'నప్రాణేననాపానేనమర్త్యోజీవతికశ్చన ఇతరేణతుజీవంతి యస్మిన్నేతావుపాశ్రి

ప్రసంగాదిత్యాహ ॥ నైతదేవమిత్యాదినా ॥ నచస్వతంత్రపదార్థభేదాద్వాక్యభేదఃకింనస్యాదితివాచ్యం, జీవముఖ్య ప్రాణయోరుక్తలింగానాం బ్రహ్మణినేతుంశక్యతయాస్వాతంత్ర్యాసిద్ధేః , అఫలపదార్థస్యఫలవద్వాక్యార్థశేష త్వేనప్రధానవాక్యార్థానుసారేణతల్లింగనయనస్యోచితత్వాచ్చ । నహిప్రధానవాక్యార్థబ్రహ్మలింగమన్యథానే తుంశక్యం । నవాతదుచితమిత్యాహ ॥ నచబ్రహ్మలింగమితి ॥ సూత్రశేషంవ్యాచష్టే॥ ఆశ్రితత్వాచ్చేతి ॥ అన్యత్రాతఏవ ప్రాణఇత్యాదావుక్తేరాశ్రితత్వాదిహాపి తస్యబ్రహ్మలింగస్యయోగాద్బ్రహ్మపరఏవప్రాణశబ్దఇత్యర్థః । ప్రాణా దిలింగాని సర్వాత్మకేబ్రహ్మణ్యనాయాసేన నేతుంశక్యానీత్యాహ ॥ యత్త్విత్యాదినా ॥ యస్మిన్నేతావుపాశ్రిత్యేవ

స్థితాలేనేతరేణ బ్రహ్మణా సర్వే ప్రాణాదివ్యాపారం కుర్వంతీత్యర్థః । విశేషం పరిచ్ఛేదాభిమానమిత్యర్థః వక్తారం విద్యాదితి న వక్తుర్జ్ఞేయత్వముచ్యతే తస్య లోకసిద్ధత్వాత్, కింతు తస్య బ్రహ్మత్వం బోధ్యతే తదభేదాభిముఖ్యాయ లింగాదయ ఇత్యత్ర శ్రుత్యంతరమాహ ॥ యద్వాచేతి ॥ యేన చైతన్యేన వాగభ్యుద్యతే స్వకార్యాభిముఖ్యేన ప్రేర్యతే తదేవ వాగాదేరగమ్యం బ్రహ్మేత్యర్థః । తత్త్వంపదవాచ్యయోః స్వరూపతో భేదస్తాభ్యాముపలక్ష్యాత్మస్వరూపాభేదాదేకత్వం నిశ్చయత ఇత్యాహ ॥ నైష దోష ఇతి ॥ స్వమతేన సూత్రం వ్యాఖ్యాయ వృత్తికృన్మతేన వ్యాచష్టే ॥ అథ వేతి ॥ ఉపాసనాత్రైవిధ్యప్రసంగాదితి పూర్వముక్తం । అత్ర త్రిప్రకారకస్యైకబ్రహ్మవిశేష్యకస్యైకస్యోపాసనస్య వివక్షితత్వాదిత్యర్థః । అతో న వాక్యభేద ఇతి భావః । దేహచేష్టాత్మకజీవనహేతుత్వం ప్రాణస్యాయుష్ట్వం దేహాపేక్షయా తస్యాముక్తేరవస్థానాదమృతత్వముత్థాపయతీత్యుక్తత్వమితి ప్రాణధర్మః । జీవధర్మమాహ ॥ అథేతి ॥ బుద్ధిప్రాణయోస్సహస్థిత్యుత్క్రాంత్యుక్త్యనంతరమిత్యర్థః । అత్ర ప్రజ్ఞాపదేన సాభాసా జీవాఖ్యా బుద్ధిరుచ్యతే । తస్యాః సంబంధీని దృశ్యాని సర్వాణి భూతా

తానీతి శ్రుతేః । యదపి 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా'దిత్యాది జీవలింగం దర్శితం, తదపి న బ్రహ్మపక్షం నివారయతి, న హి జీవో నామాత్యంతభిన్నో బ్రహ్మణః 'తత్త్వమసి అహం బ్రహ్మాస్మీ'త్యాది శ్రుతిభ్యః । బుద్ధ్యాద్యుపాధికృతం తు విశేషమాశ్రిత్య బ్రహ్మైవ సన్ జీవః కర్తా భోక్తా చేత్యుచ్యతే తస్యోపాధికృతవిశేషపరిత్యాగేన స్వరూపం బ్రహ్మ దర్శయితుం 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా'దిత్యాదినా ప్రత్యగాత్మాభిముఖీకరణార్థ ఉపదేశో న విరుధ్యతే । 'యద్వాచానభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యతే తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసత' ఇత్యాది శ్రుత్యంతరం వచనాదిక్రియావ్యాపృతస్యైవాత్మనో బ్రహ్మత్వం దర్శయతి । యత్పునరేతదుక్తం 'సహ హ్యేతావస్మిన్ శరీరే వసతః సహోత్క్రామత' ఇతి ప్రాణప్రజ్ఞాత్మనోర్భేదదర్శనం బ్రహ్మవాదినో నోపపద్యత ఇతి । నైష దోషః । జ్ఞానక్రియాశక్తిద్వయాశ్రయయోర్బుద్ధిప్రాణయోః ప్రత్యగాత్మోపాధిభూతయోర్భేదనిర్దేశోపపత్తేః । ఉపాధిద్వయోపహితస్య ప్రత్యగాత్మనః స్వరూపేణాభేద ఇత్యతః 'ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మే'త్యేకీకరణమవిరుద్ధం । అథవా నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాదిత్యస్యాయమన్యోఽర్థః । న బ్రహ్మవాక్యేఽపి జీవముఖ్యప్రాణలింగం విరుధ్యతే । కథం, ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్ । త్రివిధమిహ బ్రహ్మణ ఉపాసనం వివక్షితం ప్రాణధర్మేణ ప్రజ్ఞాధర్మేణ స్వధర్మేణ చ । తత్ర 'ఆయురమృతముపాస్స్వాయుః ప్రాణ' ఇతి 'ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ'తి 'తస్మాదేతదేవోక్థముపాసీతే'తి చ ప్రాణధర్మః । అథ 'యథాస్యై ప్రజ్ఞాయై సర్వాణి భూతాన్యేకీభవంతి తద్వ్యాఖ్యాస్యామ' ఇత్యుపక్రమ్య 'వాగేవాస్యా ఏకమంగమదూదుహత్తస్యై నామ పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా ప్రజ్ఞయా వాచం సమారుహ్య వాచా సర్వాణి నామాన్యాప్నోతీ'త్యాది

నియద్వైకం భవంత్యధిష్ఠానచిదాత్మనా తథా వ్యాఖ్యాస్యామ ఇత్యుపక్రమ్యోక్తం వాగేవేత్యాదిచతుర్భిర్వాస్యా ఏకమంగమదూదుహదిత్యాదిపర్యాయాణాం సంక్షిప్తార్థ ఉచ్యతే । ఉత్పన్నాయా అసత్కల్పాయాః సాభాసబుద్ధేర్నామప్రపంచవిషయత్వమర్ధశరీరం, అర్థాత్మకరూపప్రపంచవిషయత్వమర్ధశరీరమితి మిళిత్వా విషయిత్వాఖ్యం పూర్ణం శరీరమింద్రియసాధ్యం । తత్ర కర్మేంద్రియేషు వాగేవాస్యాః ప్రజ్ఞాయా ఏకమంగం దేహార్ధమదూదుహత్ పూరయామాస, వాగింద్రియద్వారా నామప్రపంచవిషయిత్వం బుద్ధిర్లభత ఇత్యర్థః । చతుర్థీ షష్ఠ్యర్థా । తస్యాః పునర్నామశక్తిశ్చక్షురాదినా ప్రతివిహితా జ్ఞాపితా భూతమాత్రా రూపాద్యర్థరూపా పరస్తాదపరార్ధే కారణం భవతి జ్ఞానకరణద్వారార్థప్రపంచవిషయిత్వం బుద్ధిః ప్రాప్నోతీత్యర్థః । ఏవం బుద్ధేః సర్వార్థద్రష్టృత్వముపపాద్య తన్నిష్ఠచిత్ప్రతిబింబద్వారా సాక్షిణి ద్రష్టృత్వాధ్యాసమాహ ॥ ప్రజ్ఞయేతి ॥ బుద్ధిద్వారా చిదాత్మా వాచమింద్రియం సమారుహ్య తస్యాః ప్రేరకో భూత్వా వాచా కరణేన సర్వాణి నామాని వక్తృత్వేనాప్నోతి, చక్షుషా సర్వాణి రూపాణి పశ్యతీత్యేవం

దృష్టా భవతీత్యర్థః । తథాచసర్వద్రష్టృత్వంచిదాత్మనిద్రష్టృత్వాధ్యాసనిమిత్తత్వంచబుద్ధేర్ధర్మ ఇత్యుక్తంభవతి సర్వాధారత్వానందత్వాదిర్బ్రహ్మధర్మ ఇత్యాహ ॥ తావా ఇతి ॥ దశత్వంవ్యాఖ్యాతం ప్రజ్ఞా ఇంద్రియజాః తా అధికృత్య గ్రాహ్యభూతమాత్రావర్తంతే ప్రజ్ఞామాత్రా ఇంద్రియాణి గ్రాహ్యం భూతజాతమధికృత్యవర్తంత ఇతి గ్రాహ్యగ్రాహకయోర్మిథస్సాపేక్షత్వముక్తంసాధయతి ॥యదీతి॥ తదేవస్ఫుటయతి ॥నహీతి॥ గ్రాహ్యేణగ్రాహ్యస్వరూపంనసిద్ధ్యతికింతుగ్రాహకేణ । ఏవం గ్రాహకమపిగ్రాహ్యం వినానపేక్ష్యనసిద్ధ్యతి, తస్మాత్సాపేక్షత్వా దేతద్గ్రాహ్యగ్రాహకద్వయంవస్తుతోనభిన్నం కింతు చిదాత్మన్యారోపితమిత్యాహ ॥నో ఇతి ॥ తద్యథేత్యాదికృతవ్యాఖ్యానం । సూత్రార్థముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ అన్యధర్మేణాన్యస్యోపాసనం కథమిత్యాశంకాశ్రితత్వాదిత్యాహ ॥ అన్యత్రాపీతి ॥ ఉపాధిర్జీవః । తదన్యధర్మేణోపాసనం ॥ ఇయమసంగతావ్యాఖ్యా,తథాహినతావదారుణ్యాద్యనేకగుణవిశిష్టోపాప్తక్రియణవత్, ఉపాసాంతరియవిశిష్టస్య బ్రహ్మణోవిధిస్సంభవతి సిద్ధస్యవిధ్యనర్హత్వాత్, నాపిబ్రహ్మనువాదేనోపాసాశ్రయవిధిఃవాక్యభేదాత్, నచనానాధర్మవిశిష్టమేకముపాసనం విధీయతఇతివాచ్యం, తాదృశవిధివాక్యస్యాశ్రా

ప్రజ్ఞాధర్మః । "తావా ఏతాదశైవభూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం దశప్రజ్ఞామాత్రా అధిభూతం యద్ధిభూతమాత్రా నస్యుః నప్రజ్ఞామాత్రాస్స్యుః యద్ధిప్రజ్ఞామాత్రానస్యుః నభూతమాత్రాస్స్యుః నహ్యన్యతరతోరూపం కించనసిద్ధ్యేత్ నోఏతన్నానాతద్యథారథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః సఏషప్రాణఏవ ప్రజ్ఞాత్మే"త్యాదిబ్రహ్మధర్మః । తస్మాద్బ్రహ్మణఏవైతదుపాధిద్వయధర్మేణస్వధర్మేణచైకముపాసనంత్రివిధంవివక్షితం ।అన్యత్రాపిమనోమయః ప్రాణశరీర ఇత్యాదావుపాధిధర్మేణబ్రహ్మణఉపాసనమాశ్రితం ఇహాపితద్యుజ్యతేవాక్యస్యోపక్రమోపసంహారాభ్యామేకార్థత్వావగమాత్ ప్రాణప్రజ్ఞాత్మబ్రహ్మలింగావగమాచ్చ । తస్మాద్బ్రహ్మవాక్యమేవైతదితిసిద్ధం॥... ... ...

ఇతిశ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందభగవత్పూజ్య

పాదశిష్యశ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌశారీరకమీమాం

సాభాష్యేప్రథమస్యాధ్యాయస్యప్రథమఃపాదః.

శ్రవణాత్ , నచ 'తంమామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వే'త్యత్రమామితిజీవేనాయురితిప్రాణేనామృతమితిబ్రహ్మణాస్వస్వధర్మవతావిశిష్టోపాసనావిధిరితివాచ్యం,సర్వేషాంధర్మాణామశ్రవణాత్ బ్రహ్మశ్రుతేశ్చ । 'ప్రాణోవా అమృత'మితిప్రాణస్యైవామృతత్వశ్రుతేః । అతఉపాసనావిధిలుబ్ధేన 'వక్తారంవిద్యా'దేతదేవోక్తముపాసీతసమ ఆత్మేతివిద్యా'దితిజీవప్రాణబహిర్బ్రహ్మోపాసనావిధయః, అన్యేగుణవిధయఇతిస్వీకృత్యైకవాక్యత్వంత్యాజ్యం తచ్చాయుక్తముపక్రమాదిభిరేకవాక్యతానిర్ణయాత్ । తస్మాజ్జేయప్రత్యగ్బ్రహ్మపరమిదంవాక్యమిత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి॥

ఇతిశ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ.

శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్న

ప్రభాయాం ప్రథమాధ్యాయస్యప్రథమపాదః

శ్రీరస్తు.

రత్నప్రభాభాషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే

ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీరామం సిద్ధసుత్రారం గుహాశాయినమవ్యయం। అంతర్యామిణమజ్ఞేయం వైశ్వానరమహం భజే॥

పూర్వపాదేనోత్తరపాదయోస్సంగతిం వక్తుం వృత్తమనువదతి॥ ప్రథమ ఇతి॥ జగత్కారణత్వోక్త్యా వ్యాపిత్వాదికమర్థాత్సిద్ధం। తదుపజీవ్యోత్తరం పాదద్వయమారభ్యత ఇతి హేతుహేతుమద్భావస్సంగతిః। కథం పాదభేద ఇత్యాశంక్య పాదానాం ప్రమేయభేదమాహ॥ అర్థాంతరేతి॥ ఆకాశాదిశబ్దానాం స్పష్టబ్రహ్మలింగైర్బ్రహ్మణి సమన్వయ ఉదాహృతః। అస్పష్టబ్రహ్మలింగవాక్యసమన్వయః పాదద్వయేనోచ్యతే। ప్రాయేణోపాస్యజ్ఞేయబ్రహ్మభేదాత్పాదయోరవాంతరభేద ఇతి భావః॥ * సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్ *॥ ఛాందోగ్యముదాహరతి॥ ఇదమితి॥ తస్మాజ్జాయత ఇతి తజ్జం,

నమః పరమాత్మనే.

ప్రథమే పాదే జన్మాద్యస్య యత ఇత్యాకాశాదేస్సమస్తస్య జగతో జన్మాదికారణం బ్రహ్మేత్యుక్తం। తస్య సమస్తజగత్కారణస్య బ్రహ్మణో వ్యాపిత్వం నిత్యత్వం సర్వజ్ఞత్వం సర్వాత్మకత్వమిత్యేవం జాతీయకా ధర్మా ఉక్తా ఏవ భవంతి। అర్థాంతరప్రసిద్ధానాం చ కేషాంచిచ్ఛబ్దానాం బ్రహ్మవిషయత్వహేతుప్రతిపాదనేన కానిచిద్వాక్యాని సందిహ్యమానాని బ్రహ్మపరతయా నిర్ణీతాని। పునరప్యన్యాని వాక్యాన్యస్పష్టబ్రహ్మలింగాని సందిహ్యంతే, కిం పరం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయంతి, ఆహోస్విదర్థాంతరం కించిదితి। తన్నిర్ణయాయ ద్వితీయతృతీయపాదావారభ్యేతే॥ ... ... *

సూ॥౧॥ సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్ ॥

ఇదమామ్నాయతే। 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాంత ఉపాసీత అథ ఖలు క్రతుమయః పురుషో యథాక్రతురస్మింల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి స క్రతుం కుర్వీత మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపస్సత్యకామస్సత్యసంకల్ప' ఇత్యాది। తత్ర సంశయః। కిమిహ మనోమయత్వాదిభిర్ధర్మైశ్శారీర ఆత్మోపాస్యత్వేనోపదిశ్యతే, ఆహోస్విత్పరం బ్రహ్మేతి। కిం తావత్ప్రాప్తం శారీర ఇతి। కుతః। తస్య హి కార్యకరణాధిపతేః ప్రసిద్ధో మనఆదిభిస్సంబంధో న పరస్య బ్రహ్మణః 'అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్ర' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః। నను 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మే'తి స్వశబ్దేనైవ బ్రహ్మోపాత్తం. కథమిహ శారీర ఆత్మోపాస్యత్వే

తస్మింల్లీయత ఇతి తల్లం, తస్మిన్ననితి చేష్టత ఇతి తదనం, తజ్జం చ తల్లం చ తదనం చేతి, తజ్జలాన్ కర్మధారయే౽స్మిన్ శాకపార్థివన్యాయేన మధ్యపదస్య తచ్ఛబ్దస్య లోపః, తజ్జలానమితి వాచ్యే ఛాందసో౽వయవలోపః, ఇతిశబ్దో హేతౌ। సర్వమిదం జగద్బ్రహ్మైవ తద్వివర్తత్వాదిత్యర్థః। బ్రహ్మణి మిత్రామిత్రభేదాభావాచ్ఛాంతో రాగాదిరహితో భవేదితి గుణవిధిః। స క్రతుముపాసనం కుర్వీతేతి విహితోపాసనస్యోపాస్యాపేక్షిత్వానువాదాత్। ఫలమాహ॥ అథేతి॥ క్రతుమయః సంకల్పవికార ఇత్యర్థః। పురుషస్య ధ్యానవికారత్వం స్ఫుటయతి॥ యథేతి॥ ఇహ యద్ధ్యాయతి మృత్వా ధ్యానమహిమ్నా తద్ధ్యేయరూపేణ జాయత ఇత్యర్థః। క్రతుమయస్సంకల్పప్రధాన ఇతి వార్థః। క్రతోర్విషయమాహ॥ మన ఇతి॥ బ్రహ్మేత్యుపక్రమాన్మనోమయం ప్రాణశరీరం భారూపం సత్యసంకల్పమంతర్హృదయే ధ్యేయమిత్యర్థః। పూర్వత్ర బ్రహ్మలింగైరబ్రహ్మలింగబాధ ఉక్తః, న తథేహోపక్రమే బ్రహ్మణో లింగమస్తి, కింతు ప్రకరణం। తచ్చ శాంతిగుణవిధానార్థమన్యథాసిద్ధం। అతో జీవలింగం బలీయ ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయతి॥ శారీర ఇత్యాదినా॥ శ్రుతిమాశంక్యాన్య

థాసిద్ధ్యాపరిహారతి॥ నైషదోషఇతి॥ శమవిధిపరత్వే హేతుమాహ ॥ యత్కారణమితి॥ యతఏవమాహాతస్మాచ్ఛమవిధిప రమిత్యన్వయః ॥ నచశమేతి ॥ శమధ్యానయోర్విధౌ వాక్యభేదాపత్తేరిత్యర్థః । జన్మపరంపరయా జీవస్యాపిసర్వకర్తృ త్వాదిసంభవమాహ ॥ సర్వకర్మేతి ॥ సర్వాణికర్మాణి యస్యసర్వేకామాభోగ్యాయస్య సర్వగంధస్సర్వరస ఇత్యా [illegible] శబ్దార్థః ॥ ఆరాగ్రమాత్రస్యేతి ॥ తోత్రప్రోతశలాకాగ్ర పరిమాణస్యేత్యర్థః । సర్వత్ర ప్రసిద్ధబ్రహ్మ [illegible] స్యతోపదేశాన్నజీవఉపాస్యఇతి సూత్రార్థమాహ ॥ సర్వత్రేతి ॥ [illegible] అమితిమంతవ్యం । యద్యపినిరాకాంక్షంబ్రహ్మ తథాపిమనఃప్రచురముపాధిస్యపార్శ్వ [illegible]

నాశంక్యతే। నైషదోషః । నేదంవాక్యంబ్రహ్మోపాసనవిధిపరం ।. కింతర్హి । శమవిధిపరం'। యత్కా రణంసర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ తజ్జలానితిశాంతఉపాసీతేత్యాహ । ఏతదుక్తంభవతి । యస్మాత్సర్వమిదంవి కారజాతం బ్రహ్మైవతజ్జత్వాత్తల్లత్వాత్తదనత్వాచ్చ । నచసర్వస్యైకాత్మకత్వేరాగాదయస్సంభవం తి, తస్మాచ్ఛాంతఉపాసీతేతి । నచ శమవిధిపరత్వేసతి అనేనవాక్యేన బ్రహ్మోపాసనం నియంతుంశ క్యతే , ఉపాసనంతుసక్రతుంకుర్వీతేత్యనేనవిధీయతే । క్రతుస్సంకల్పోధ్యానమిత్యర్థః. । తస్యచవిషయ త్వేన శ్రూయతే ' మనోమయఃప్రాణశరీర' ఇతి జీవలింగం । అతో బ్రూమః జీవవిషయమేతదుపాసన మితి । ' సర్వకర్మాసర్వకామ' ఇత్యాద్యపిశ్రూయమాణంపర్యాయేణజీవవిషయముపపద్యతే । ' ఏషమ ఆత్మాఽన్తర్హృదయేఽణీయాన్ వ్రీహేర్వాయవాద్వే' తిచహృదయాయతనత్వమణీయస్త్వంచారాగ్ర మాత్రస్యజీవస్యావకల్పతే నాపరిచ్ఛిన్నస్యబ్రహ్మణః । నను ' జ్యాయాన్ పృథివ్యా' ఇత్యాద్యపిసపరిచ్ఛి న్నేఽవకల్పతఇతి, అత్రబ్రూమః , నతావదణీయస్త్వం జ్యాయస్త్వం చోభయమేకస్మిన్నాశ్రయితుం శక్యంవిరోధాత్, అన్యతరాశ్రయణేచ ప్రథమశ్రుతత్వాదణీయస్త్వంయుక్తమాశ్రయితుం । జ్యాయ స్త్వంతుబ్రహ్మభావాపేక్షయాభవిష్యతీతి । నిశ్చితేచ జీవవిషయత్వేయదంతేబ్రహ్మసంకీర్తనమేతద్బ్ర హ్మేతితదపిప్రకృతపరామర్శార్థత్వాజ్జీవవిషయమేవ ।తస్మాన్మనోమయత్వాదిభిర్ధర్మైర్జీవఉపాస్యఇ త్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః , పరమేవ బ్రహ్మేహమనోమయత్వాదిభిర్ధర్మైరుపాస్యం । కుతః, సర్వత్రప్ర సిద్ధోపదేశాత్ । యత్సర్వేషువేదాంతేషుప్రసిద్ధం బ్రహ్మశబ్దస్యాలంబనంజగత్కారణ మిహచసర్వంఖ ల్విదంబ్రహ్మేతివాక్యోపక్రమేశ్రుతం తదేవమనో మయత్వాదిభిర్ధర్మై ర్విశిష్టముపదిశ్యతఇతియుక్తం । ఏవంసతిప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియే నభవిష్యతః । నను వాక్యోపక్రమేశమవిధి వివక్షయాబ్రహ్మనిర్ది ష్టంనస్వవివక్షయేత్యుక్తం । అతోచ్యతే.। యద్యపిశమవిధివివక్షయా బ్రహ్మనిర్దిష్టం తథాపి మనోమ యత్వాదిషూపదిశ్యమానేషు బ్రహ్మసన్నిహితంభవతి । జీవస్తునసన్నిహితః నచస్వశబ్దేనోపాత్తఇతి వైషమ్యం॥ ... ... *

సూ ॥౨॥. వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ॥

వక్తుమిష్టావివక్షితాః। యద్యప్యపౌరుషేయేవేదేవక్తురభావాన్నేచ్ఛార్థస్సంభవతితథాప్యుపాదానే

సర్వనామ్నస్సన్నిహితవిశేష్యాకాంక్షిత్వాద్బ్రహ్మసంబధ్యతే। ' స్యోనం తేసదనంకరోమీ' తిసంస్కారార్థసదనస్యనిరా కాంక్షస్యాపితస్మిన్సీదేతిసాకాంక్షతచ్ఛబ్దేనపరామర్శదర్శనాదిత్యాహ ॥ అతోచ్యతఇతి ॥ స్యోనంపాత్రింతేపురోడా శస్యేతిశ్రుత్యర్థః । జీవోఽపిలింగాత్సన్నిహితఇత్యతఆహ ॥జీవస్త్వితి॥ ఇదంహిలింగద్వయంలోకసిద్ధంజీవంనసన్నిధా పయతి।దుఃఖినఉపాస్త్యయోగ్యత్వాత్ ఫలాభావాచ్చ, అతోవిశ్వజిన్న్యాయేనసర్వాభిలషితమానందరూపంబ్రహ్మో పాసనాక్రియానుబంధీతిభావః।కించబ్రహ్మపదశ్రుత్యాలింగబాధఇత్యాహ॥నచేతి॥అన్యతరాకాంక్షానుగృహీతంఫలవత్ప్ర కరణంవిఫలలింగాద్బలీయఇతిసముదాయార్థః॥ ... ... *

౨॥ వస్తునోవివక్షాయాః ఫలముపాదానంస్వీకారఃసచప్రకృతేషుగుణేష్వస్తీతివివక్షోపచారఇత్యాహ॥తథాప్యుపాదానేనేతి ॥ నన్విదంగ్రాహ్యమిదంత్యాజ్యమితిధీర్వివక్షాధీనా వేదే కుతస్స్యాదిత్యతఆహ ॥ ఉపాదానానుపాదానేత్వితి॥ తాత్పర్యంనామఫలవదర్థప్రతీత్యనుకూలత్వంశబ్దధర్మః। ఉపక్రమాదినాతస్యజ్ఞానాత్తయోరవగమఇత్యర్థః ॥ తదిహేతి ॥ ప్రస్తుతాత్పర్యవత్త్వాదిత్యర్థః । సర్వాత్మత్వేప్రమాణమాహ ॥తథాచేతి ॥ జీర్ణస్స్థవిరోయోదండేనవంచతిగచ్ఛతి సోఽపిత్వమేవయోజాతోబాలస్సత్వమేవసర్వతస్స్వామినిత్యత్వం శ్రుతయః శ్రోత్రాణ్యస్యేతిసర్వతశ్శ్రుతిమత్ సర్వప్రాణినాంప్రసిద్ధాః పాణ్యాదయస్తస్యేతిసర్వాత్మత్వోక్తిః॥ ... ... *

పఫలేనోపచర్యతే । లోకేఽపి హి యచ్ఛబ్దాభిహితముపాదేయంభవతితద్వివక్షితమిత్యుచ్యతే,యదనుపాదేయం తదవివక్షితమితి, తద్వద్వేదేప్యుపాదేయత్వేనాభిహితంవివక్షితంభవతీతరదవివక్షితం । ఉపాదానానుపాదానేతు వేదవాక్యతాత్పర్యాతాత్పర్యాభ్యామవగమ్యేతే । తదిహవివక్షితాయేగుణాఉపాసనాయాముపాదేయత్వేనోపదిష్టాస్సత్యసంకల్పప్రభృతయస్తేపరస్మిన్బ్రహ్మణ్యుపపద్యంతే। సత్యసంకల్పత్వంహిసృష్టిస్థితి సంహృతిష్వప్రతిబద్ధశక్తిత్వాత్పరమాత్మనోఽవకల్పతే । పరమాత్మగుణత్వేనచ 'యఆత్మాఽపహతపాప్మా'ఇత్యత్ర'సత్యకామస్సత్యసంకల్ప'ఇతిశ్రుతం'ఆకాశాత్మే'తిచఆకాశవదాత్మాఽస్యేత్యర్థః । సర్వగతత్వాదిభిర్ధర్మైస్సంభవత్యాకాశేనసామ్యం బ్రహ్మణః । 'జ్యాయాన్పృథివ్యా'ఇత్యాదినాచైతదేవదర్శయతి। యదప్యాకాశఆత్మాస్యేతి వ్యాఖ్యాయతే తదపి సంభవతిసర్వజగత్కారణస్యసర్వాత్మనో బ్రహ్మణఆకాశాత్మకత్వం అతఏవ సర్వకర్మేత్యాది । ఏవమిహోపాస్యతయావివక్షితాగుణాబ్రహ్మణ్యుపపద్యంతే। యదుక్తం 'మనోమయఃప్రాణశరీర'ఇతిజీవలింగంనతద్బ్రహ్మణ్యుపపద్యతఇతి, తదపిబ్రహ్మణ్యుపపద్యతఇతి బ్రూమః । సర్వాత్మత్వాద్ధి బ్రహ్మణోజీవసంబంధీనిమనోమయత్వాదీని బ్రహ్మసంబంధీనిభవంతి । తథాచబ్రహ్మవిషయేశ్రుతిస్మృతీభవతః 'త్వంస్త్రీ త్వంపుమానసిత్వంకుమారఉతవాకుమారీ త్వంజీర్ణోదండేనవంచసిత్వంజాతోభవసివిశ్వతోముఖ'ఇతి । "సర్వతఃపాణిపాదంతత్సర్వతోఽక్షిశిరోముఖం । సర్వతశ్శ్రుతిమల్లోకే సర్వమావృత్యతిష్ఠతీ"తిచ । 'అప్రాణోహ్యమనాశ్శుభ్ర'ఇతి చశ్రుతిః శుద్ధబ్రహ్మవిషయా । ఇయంతు మనోమయఃప్రాణశరీరఇతి సగుణబ్రహ్మవిషయేతివిశేషః । అతో వివక్షితగుణోపపత్తేః పరమేవ బ్రహ్మేహోపాస్యత్వేనోపదిష్టమితిగమ్యతే॥... ... ... *

సూ ॥3॥ అనుపపత్తేస్తునశారీరః॥

పూర్వేణసూత్రేణబ్రహ్మణివివక్షితానాంగుణానాముపపత్తిరుక్తా,అనేనశారీరేతేషామనుపపత్తిరుచ్యతే । తుశబ్దోఽవధారణార్థః। బ్రహ్మైవోక్తేనన్యాయేనమనోమయత్వాదిగుణం,నతుశారీరోజీవోమనోమయత్వాదిగుణః, యత్కారణం 'సత్యసంకల్పఆకాశాత్మాఽవాక్యనాదరోజ్యాయాన్పృథివ్యా'ఇతిచైవంజాతీయకాగుణానశారీరేఆంజస్యేనోపపద్యంతే ।శారీరఇతి శరీరేభవఇత్యర్థః । నన్వీశ్వరోఽపిశరీరేభవతి । సత్యంశరీరేభవతినతుశరీరఏవభవతి। 'జ్యాయాన్పృథివ్యాజ్యాయానంతరిక్షాదాకాశా

3 ॥ నను జీవధర్మాశ్చేద్బ్రహ్మణియోజ్యంతే తర్హి బ్రహ్మధర్మాఏవజీవేకిమితి నయోజ్యంతే తత్రాహ ॥ అనుపపత్తేరితి॥ సూత్రంవ్యాచష్టే ॥ పూర్వేణేతి ॥ సర్వాత్మత్వాదిరుక్తన్యాయః । కల్పితస్యధర్మాఅధిష్ఠానేసంబధ్యంతే,నాధిష్ఠానధర్మాఃకల్పితఇతిభావః।వాగేవవాకఃసోఽస్యాస్తీతివాకీ। నవాకీఅవాకీఅనింద్రియఇత్యర్థః। కుతశ్చిత్స్యాదరఃకామోఽస్యనాస్తీత్యనాదరఃనిత్యతృప్తఇత్యర్థః।జ్యాయస్త్వాద్యనుపపత్త్యాశారీరఇతిపరిచ్ఛేదోహేతుఃసూత్రోక్తః। సతుజీవస్యైవనేశ్వరస్యేత్యాహ ॥ సత్యమిత్యాదినా॥ .... *

౪। ప్రాపకత్వేనవ్యపదిశతీతిసంబంధః । కర్మకర్తృవ్యపదేశపదస్యార్థాంతరమాహ । తథోపాస్యేతి॥ *
౫॥ ఏకార్థత్వంప్రకరణస్యసమానత్వం । అంతరాత్మన్నితివిభక్తిలోపశ్ఛాందసః శబ్దయోర్విశేషోవిభక్తిభేదః । తస్మాత్తదర్థయోర్భేదఇతిసూత్రార్థః॥ ... ... *
౬॥ స్మృతౌ హృదిస్థస్య జీవాద్భేదోక్తేరత్రాపి హృదిస్థోమనోమయఈశ్వరఇత్యాహ । స్మృతేశ్చేతి ॥ భూతానిజీ
వత్సర్వగతశ్చనిత్య' ఇతిచవ్యాపిత్వశ్రవణాత్ । జీవస్తుశరీరఏవభవతి । తస్యభోగాధిష్ఠానాచ్ఛరీరాద
న్యత్రవృత్త్యభావాత్॥ ... ... *

సూ॥౪॥ కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ॥

ఇతశ్చనశారీరోమనోమయత్వాదిగుణః, యస్మాత్కర్మకర్తృవ్యపదేశో భవతి 'ఏతమితఃప్రేత్యాభిసంభవితాస్మీ'తి ఏతమితిప్రకృతంమనోమయత్వాదిగుణముపాస్యమాత్మానంకర్మత్వేనప్రాప్యత్వేనవ్యపదిశతి । అభిసంభవితాస్మీతిశారీరముపాసకంకర్తృత్వేనప్రాపకత్వేన । అభిసంభవితాస్మీతిప్రాప్తాస్మీత్యర్థః। నచసత్యాంగతావేకస్యకర్తృకర్మవ్యపదేశోయుక్తః, తథోపాస్యోపాసకభావోపిభేదాధిష్ఠానఏవ తస్మాదపినశారీరోమనోమయత్వాదివిశిష్టః॥ ... ... *

సూ ॥౫॥ శబ్దవిశేషాత్

ఇతశ్చశారీరాదన్యోమనోమయత్వాదిగుణః, యస్మాచ్ఛబ్దవిశేషోభవతి, సమానప్రకరణేశ్రుత్యంతరే 'యథావ్రీహిర్వాయవోవాశ్యామకోవాశ్యామాకతండులోవైవమయమంతరాత్మన్పురుషోహిరణ్మయ' ఇతిశారీరస్యాత్మనోఽన్యఃశబ్దోభిధాయకః సప్తమ్యంతోఽంతరాత్మన్నితి । తస్మాద్విశిష్టోన్యఃప్రథమాంతఃపురుషశబ్దోమనోమయత్వాదివిశిష్టస్యాత్మనోభిధాయకః, తస్మాత్తయోర్భేదోఽవగమ్యతే॥ *

సూ ॥౬॥ స్మృతేశ్చ ॥

స్మృతిశ్చశారీరపరమాత్మనోర్భేదందర్శయతి "ఈశ్వరస్సర్వభూతానాంహృద్దేశేఽర్జునతిష్ఠతి । భ్రామయన్సర్వభూతానియంత్రారూఢానిమాయయే"త్యాద్యా। అత్రాహ। కఃపునరయంశారీరోనామపరమాత్మనోఽన్యోయఃప్రతిషిధ్యతే, అనుపపత్తేస్తునశారీరఇత్యాదినా । శ్రుతిస్తు 'నాన్యోఽతోఽస్తిద్రష్టానాన్యోఽతోఽస్తిశ్రోతానాన్యోఽతోఽస్తిమంతానాన్యోఽతోఽస్తివిజ్ఞాతే'త్యేవంజాతీయకాపరమాత్మనోన్యమాత్మానంవారయతి । తథాస్మృతిరపి "క్షేత్రజ్ఞంచాపిమాంవిద్ధిసర్వక్షేత్రేషుభారతే"త్యేవంజాతీయకేతి । అత్రోచ్యతే । సత్యమేవైతత్పరఏవాత్మా దేహేంద్రియమనోబుద్ధ్యుపాధిభిఃపరిచ్ఛిద్యమానోబాలైశ్శారీరఇత్యుపచర్యతే ॥ యథాఘటకరకాద్యుపాధివశాదపరిచ్ఛిన్నమపినభఃపరిచ్ఛిన్నవదవభాసతేతద్వత్ । తదపేక్షయాచకర్మకర్తృత్వాదిభేదవ్యవహారోనవిరుధ్యతే । ప్రాక్ 'తత్త్వమసీ'త్యాత్మైకత్వోపదేశగ్రహణాత్ । గృహీతేత్వాత్మైకత్వేబంధమోక్షాదిసర్వవ్యవహారపరిసమాప్తిరేవస్యాత్॥ ... ... *

సూ ॥౭॥ అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చనేతిచేన్ననిచాయ్యత్వాదేవంవ్యోమవచ్చ

అర్భకమల్పమోకోనీడం 'ఏషమేఆత్మాంతర్హృదయ' ఇతిపరిచ్ఛిన్నాయతనత్వాత్ । స్వశబ్దేనచాణీ
వార్యంత్రంశరీరం ! అత్రసూత్రకృతాసత్యభేదఉక్తఇతి భ్రాంతినిరాసాయేతుత్యధికరణేసిరస్తమపిచోద్యముద్భావ్య నిరస్యతి ॥ అత్రాహేత్యాదినా ॥ త్వదుక్తరీత్యావస్తుతఏకత్వమేవ భేదస్తుకల్పితఏవ సూత్రేష్వనూద్యతఇత్యాహ ॥ సత్యమితి॥ ... ... *
౭ । అర్భకమోకోయస్యసోఽర్భకౌకాఃతస్యభావస్తత్త్వంతస్మాదార్థికమల్పత్వం అణీయానిత్యల్పత్వవాచకశబ్దే

నాపి శ్రుతమిత్యాహ ॥ స్వశబ్దేనేతి ॥ నాయం దోష ఇత్యుక్తం వివృణోతి ॥ న తావదితి ॥ కథమపి బ్రహ్మభావాపేక్షయాఽపీత్యర్థః । పరిచ్ఛేదత్యాగం వినా బ్రహ్మత్వాసంభవాత్ తత్త్యాగే చ బ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వమాయాతీతి భావః । విభోః పరిచ్ఛేదోక్తౌ దృష్టాంతమాహ ॥ యథా సమస్తేతి ॥ సర్వేశ్వరస్యాయోధ్యాయాం స్థిత్యపేక్షయా పరిచ్ఛేదోక్తివదల్పహృదిధ్యేయత్వేన తథోక్తిరిత్యర్థః ॥ నను కిమితి హృదయమేవ ప్రాయేణోచ్యతే తత్రాహ ॥ తత్రేతి ॥ హృదయే పరమాత్మనో బుద్ధివృత్తిర్గ్రాహికా భవతి । అత ఈశ్వరాభివ్యక్తిస్థానత్వాత్తత్రోక్తిరిత్యర్థః ॥ వ్యోమదృష్టాంతాసిద్ధ్యాశంకాం తత్రాపి భిన్నేత్యాహ ॥ తత్ర యదాశంక్యత ఇత్యాదినా ॥ భిన్నాయతనత్వేఽపి వ్యోమ్నః సత్యభేదాభావాదితి భావః ॥ .... ❋

యాఽణీయోహి ... అణీయస్త్వవ్యపదేశాత్ , శారీర ఏవారాగ్రమాత్రో జీవ ఇహోపదిశ్యతే న సర్వగతః పరమాత్మేతి యదుక్తం తత్పరిహర్తవ్యం, అత్రోచ్యతే । నాయం దోషః । న తావత్పరిచ్ఛిన్నదేశస్య సర్వగతత్వవ్యపదేశః కథమప్యుపపద్యతే । సర్వగతస్య తు సర్వదేశేషు విద్యమానత్వాత్పరిచ్ఛిన్నదేశవ్యపదేశోఽపి కయాచిదపేక్షయా సంభవతి ; యథా సమస్తవసుధాధిపతిరపి సన్నయోధ్యాధిపతిరితి వ్యపదిశ్యతే । కయా పునరపేక్షయా సర్వగతస్సన్నీశ్వరోఽర్భకౌకా అణీయాంశ్చ వ్యపదిశ్యత ఇతి । నిచాయ్యత్వాదేవమితి బ్రూమః । ఏవమణీయస్త్వాదిగుణోపేత ఈశ్వరస్తత్ర హృదయపుండరీకే నిచాయ్యో ద్రష్టవ్య ఇత్యుపదిశ్యతే, యథా సాలగ్రామే హరిః । తత్రాస్య బుద్ధివిజ్ఞానం గ్రాహకం సర్వగతోఽపీశ్వరస్తత్రోపాస్యమానః ప్రసీదతి । వ్యోమవచ్చైతద్ద్రష్టవ్యం । యథా సర్వగతమపి సద్వ్యోమ సూచీపాశాద్యపేక్షయాఽర్భకౌకోఽణీయశ్చ వ్యపదిశ్యతే, ఏవం బ్రహ్మాపి । తదేవం నిచాయ్యత్వాపేక్షం బ్రహ్మణోఽర్భకౌకస్త్వమణీయస్త్వం చ న పారమార్థికం । తత్ర యదాశంక్యతే హృదయాయతనత్వాద్బ్రహ్మణో హృదయానాం చ ప్రతిశరీరం భిన్నత్వాత్ భిన్నాయతనానాం చ శుకాదీనామనేకత్వసావయవత్వాఽనిత్యత్వాదిదోషదర్శనాద్బ్రహ్మణోఽపి తద్వత్ప్రసంగ ఇతి తదపి పరిహృతం భవతి ॥ ... ❋

సూ ॥ ౮ ॥ సంభోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్ ॥

వ్యోమవత్సర్వగతస్య బ్రహ్మణః సర్వప్రాణిహృదయసంబంధాచ్చిద్రూపతయా చ శారీరేణావిశిష్టత్వాత్ సుఖదుఃఖాదిసంభోగోఽప్యవిశిష్టః ప్రసజ్యేత । ఏకత్వాచ్చ । న హి పరమాత్మనోఽన్యః కశ్చిదాత్మా సంసారీ విద్యతే 'నాన్యోఽతోఽస్తి విజ్ఞాతే'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । తస్మాత్పరస్యైవ బ్రహ్మణః సంభోగప్రసంగ ఇతి చేన్న, వైశేష్యాత్ । న తావత్సర్వప్రాణిహృదయసంబంధాచ్చిద్రూపతయా చ శారీరవద్బ్రహ్మణస్సంభోగప్రసంగో వైశేష్యాత్ । విశేషో హి భవతి శారీరపరమేశ్వరయోః । ఏకః కర్తా భోక్తా ధర్మాధర్మాదిసాధనః సుఖదుఃఖాదిమాంశ్చ, ఏకస్తద్విపరీతోఽపహతపాప్మత్వాదిగుణః । ఏతస్మాదనయోర్విశేషాదేకస్య భోగో నేతరస్య । యది చ సన్నిధానమాత్రేణ వస్తుశక్తిమనాశ్రిత్య కార్యసంబంధోఽభ్యుపగమ్యేత ఆకాశాదీనామపి దాహాదిప్రసంగః । సర్వగతానేకాత్మవాదినామపి సమావేతౌ చోద్యపరిహారౌ । యదప్యేకత్వాద్బ్రహ్మణ ఆత్మాంతరాభావాచ్ఛారీరస్య భోగేన బ్రహ్మణో భోగప్రసంగ ఇతి అత్ర వ

౮ ॥ బ్రహ్మణో హార్దత్వేఽనిష్టసంభోగాపత్తేర్జీవ ఏవ హార్ద ఉపాస్య ఇతి శంకాం వ్యాచష్టే ॥ వ్యోమవదితి ॥ బ్రహ్మ భోక్తృ స్యాత్ హార్దత్వే సతి చేతనత్వాజ్జీవాభిన్నత్వాచ్చ జీవవదిత్యుక్తం నిరస్యతి ॥ న వైశేష్యాదితి ॥ ధర్మాధర్మవత్త్వముపాధిరిత్యర్థః । అయమేవ విశేషో వైశేష్యం స్వార్థే ష్యఞ్ ప్రత్యయః విశేషస్యాతిశయో ధర్మాధర్మాదేస్స్వాశ్రయే ఫలహేతుత్వమతిశయః, తస్మాదిత్యర్థః । కించ విభవో బహవ ఆత్మాన ఇతి వాదినామేకస్మిన్ దేహే సర్వాత్మనాం భోక్తృత్వప్రసంగః స్వకర్మార్జిత ఏవ దేహే ఏవ భోగ ఇతి పరిహారశ్చ తుల్య ఇతి న వయం పర్యనుయోజ్యా ఇత్యాహ ॥ సర్వగతేతి ॥ వస్తుతస్తేషామేవ భోగసాంకర్యమిత్యగ్రే వక్ష్యతే । బ్రహ్మణో జీవాభిన్నత్వం శ్రుత్యా నిశ్చిత్య తేన భోక్తృత్వాను

మానేఉపజీవ్యశ్రుతిబాధమాహ ॥ యథాశాస్త్రమితి ॥ అర్ధంముఖమాత్రంజరత్యావృద్ధాయాః కామయతేనాంగానీతిసో
ఽయమర్ధజరతీయన్యాయః సచాత్రనయుక్తః । నహ్యభేదమంగీకృత్యాభోక్తృత్వంత్యక్తుంయుక్తం శ్రుత్యైవాభేద
సిద్ధ్యర్థంభోక్తృత్వవారణాదిత్యాహ ॥శాస్త్రంచేతి ॥నస్వైకత్వంమయాశ్రుత్యాసగృహీతంయేనోపజీవ్యబాధస్స్యా
త్ । కింతుత్వదుక్త్యాగృహీతమిత్యాశంక్యబింబప్రతిబింబయోః కల్పితభేదేనభోక్తృత్వాభోక్తృత్వ వ్యవస్థోపపత్తేర
ప్రయోజకోహేతురిత్యాహ ॥ అథాగృహీతమిత్యాదినా ॥ కల్పితధర్మేణాసంగిత్వమధిష్ఠానస్యవైశేష్యమిత్యస్మిన్నర్థే
పిసూత్రం పాతయతి॥ తదాహేతి ॥ బ్రహ్మణోహార్దత్వేబాధకాభావాచ్ఛాండిల్యవిద్యావాక్యం బ్రహ్మణ్యుపాస్యేసమ
న్వితమితిసిద్ధం॥ ఇతిప్రథమాధికరణమ్॥ ... ... *

దాముః ఇదంతావద్దేవానాంప్రియఃప్రష్టవ్యః కథమయంత్వయాత్మాంతరాభావోధ్యవసితఇతి । 'తత్త్వ
మస్యహంబ్రహ్మాస్మి నాన్యోతోస్తివిజ్ఞాతే'త్యాదిశాస్త్రేభ్యఇతిచేత్ , యథాశాస్త్రం తర్హిశాస్త్రీ
యోర్థఃప్రతిపత్తవ్యఃనతత్రార్ధజరతీయంలభ్యం శాస్త్రంచతత్త్వమసీత్యపహతపాప్మత్వాదివిశేషణం
బ్రహ్మశారీరస్యాత్మత్వేనోపదిశచ్ఛారీరస్యైవతావదుపభోక్తృత్వంవారయతి। కుతః। తదుపభోగేనబ్ర
హ్మణఉపభోగప్రసంగః । అథాగృహీతంశారీరస్యబ్రహ్మణైకత్వంతదామిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తశారీరస్యోప
భోగోనతేనపరమార్థరూపస్యబ్రహ్మణస్సంస్పర్శః। నహిబాలైస్తలమలినతాదిభిర్వ్యోమ్నివికల్ప్య
మానేతలమలినతాదివిశిష్టమేవపరమార్థతోవ్యోమభవతి । తదాహ 'నవైశేష్యా'దితి ॥ నైకత్వేపిశారీ
రస్యోపభోగేనబ్రహ్మణఉపభోగప్రసంగోవైశేష్యాత్ । విశేషోహిభవతిమిథ్యాజ్ఞానసమ్యగ్జ్ఞానయోః ।
మిథ్యాజ్ఞానకల్పితఉపభోగః, సమ్యగ్జ్ఞానదృష్టమేకత్వం ॥ నచమిథ్యాజ్ఞానకల్పితేనోపభోగేనసమ్యగ్జ్ఞాన
దృష్టమేకత్వంవస్తుసంస్పృశ్యతేతస్మాన్నోపభోగగంధోపిశక్యఈశ్వరస్యకల్పయితుమ్॥ ... *

సూ ॥౯॥ అత్తాచరాచరగ్రహణాత్ ॥

కఠవల్లీషుపఠ్యతే 'యస్యబ్రహ్మచక్షత్రంచోభేభవతఓదనః మృత్యుర్యస్యోపసేచనంకఇత్థావేదయ
త్రస'ఇతి । అత్రకశ్చిదోదనోపసేచనసంసూచితోఽత్తాప్రతీయతే । తత్రకిమగ్నిరత్తాస్యాదుతజీవోఽథ
వాపరమాత్మేతిసంశయః, విశేషానవధారణాత్, త్రయాణాంచాగ్నిజీవపరమాత్మనామస్మిన్గ్రంథేప్ర
శ్నోపన్యాసోపలబ్ధేః। కింతావత్ప్రాప్తం, అగ్నిరత్తేతి। కుతః । 'అగ్నిరన్నాద'ఇతిశ్రుతిప్రసిద్ధిభ్యాంజీ
వోవాఽత్తాస్యాత్ 'తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్తీ'తిదర్శనాత్ । నచపరమాత్మా 'అనశ్నన్నన్యోఅభి
చాకశీతీ'తిదర్శనాదిత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః, అత్తాత్రపరమాత్మాభవితుమర్హతి । కుతః,చరాచరగ్ర
హణాత్। చరాచరంహిస్థావరజంగమంమృత్యూపసేచనమిహాద్యత్వేనప్రతీయతే। తాదృశస్యచాద్యస్య
నపరమాత్మనోఽన్యఃకార్త్స్న్యేనాత్తాసంభవతి, పరమాత్మాతువికారజాతంసంహరన్సర్వమత్తీత్యు

౯ ॥ అత్తాచరాచరగ్రహణాత్ ॥ యస్య బ్రహ్మక్షత్రాదిజగదోదనోమృత్యుస్సర్వప్రాణిమారకోఽపి యస్యో
పసేచనమోదనసంస్కారకఘృతప్రాయఃసోఽత్తాయత్రశుద్ధేచిన్మాత్రేఽభేదకల్పనయావర్తతే తచ్ఛుద్ధంబ్రహ్మఇత్థా
ఇత్థం ఈశ్వరస్యాప్యధిష్ఠానభూతంకోవేద, చిత్తశుద్ధ్యాద్యుపాయంవినాకోఽపినజానాతీత్యర్థః సంశయబీజమాహ ॥
విశేషేతి ॥ సత్వమగ్నింప్రబ్రూహీత్యగ్నేః, యేయంప్రేతేవిచికిత్సేతిజీవస్య, అన్యత్రధర్మాదితిబ్రహ్మణఃప్రశ్నః । లో
కాదిమగ్నింతమువాచేత్యగ్నేః, హంతతఇదంప్రవక్ష్యామీతీతరయోఃప్రతివచనముపలభ్యతఇత్యర్థః । పూర్వత్రబ్రహ్మ
ణోభోక్తృత్వంనాస్తీత్యుక్తంతదుపజీవ్యపూర్వపక్షయతి ॥ కింతావదితి ॥ అగ్నిప్రకరణమతీతమిత్యరుచేరాహ ॥ జీవో
వేతి ॥ పూర్వపక్షేజీవోపాస్తిః సిద్ధాంతేనిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానమితిఫలభేదః । ఓదనశబ్దోభోగ్యవాచీతిపూర్వపక్షః, సి
ద్ధాంతస్తుబ్రహ్మక్షత్రశబ్దైరుపస్థాపితకార్యమాత్రేగౌణఓదనశబ్దః । గుణశ్చాత్రమృత్యూపసేచనపదేన సన్నిధాపితం

ప్రసిద్ధాదనగతంవినాశ్యత్వంగృహ్యతే గౌణశబ్దస్యసన్నిహితగుణగ్రాహిత్వాత్ । తథాచసర్వస్యవినాశ్యత్వేనభోక్తృత్వలింగాదీశ్వరోఽత్తేత్యాహ ॥ నైషదోషఇతి ॥ తస్యసన్నిహితత్వాదితి ॥ పిప్పలంస్వాద్వత్తీతిభోగస్యపూర్వోక్తత్వాదిత్యర్థః॥ (౧౦॥ ప్రకరణాచ్చేతిసూత్రంస్పష్టత్వాన్నవ్యాఖ్యాతమ్.) ఇతిద్వితీయాధికరణమ్॥ ❀

౧౧॥ అత్తృవాక్యానంతరవాక్యస్యాపిజ్ఞేయాత్మనిసమన్వయమాహ ॥ గుహామితి ॥ ఋతమవశ్యంభావికర్మఫలంపిబంతౌభుంజానౌసుకృతస్యకర్మణోలోకేకార్యేదేహేపరస్యబ్రహ్మణోఽర్ధంస్థానమర్హతీతి పరార్ధ్యంహృదయంపరమంశ్రేష్ఠంతస్మిన్యాగుహానభోరూపాబుద్ధిరూపావా తాం ప్రవిశ్యస్థితౌ ఛాయాతపవన్మిథోవిరుద్ధౌతౌచబ్రహ్మవిదః కర్మిణశ్చవదంతి । త్రిణాచికేతోఽగ్నిశ్చితోయైస్తేత్రిణాచికేతాః తేఽపివదంతీత్యర్థః । నాచికేతవాక్యానామత్రాధ్యయ

పపద్యతే। సన్నిహచరాచరగ్రహణంనోపలభ్యతే, తత్కథంసిద్ధవచ్చరాచరగ్రహణంహేతుత్వేనోపాదీయతే । నైషదోషః । మృత్యూపసేచనత్వేనాద్యత్వేన సర్వస్యప్రాణిజాతస్య ప్రతీయమానత్వాత్, బ్రహ్మక్షత్రయోశ్చప్రాధాన్యాత్ప్రదర్శనార్థత్వోపపత్తేః । యత్తుపరమాత్మనోపినాత్తృత్వంసంభవతి 'అనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతీ'తిదర్శనాదితి, అత్రోచ్యతే, కర్మఫలభోగస్యప్రతిషేధకమేతద్దర్శనం తస్యసన్నిహితత్వాన్నవికారసంహారస్యప్రతిషేధకం, సర్వవేదాంతేషు సృష్టిస్థితిసంహారకారణత్వేన బ్రహ్మణఃప్రసిద్ధత్వాత్, తస్మాత్పరమాత్మైవేహాత్తాభవితుమర్హతి॥ ... ... ❀

సూ ॥౧౦॥ ప్రకరణాచ్చ

ఇతశ్చపరమాత్మైవేహాత్తాభవితుమర్హతియత్కారణమిదంప్రకరణంపరమాత్మనః 'నజాయతేమ్రియతేవా విపశ్చి'దిత్యాది । ప్రకృతగ్రహణంచన్యాయ్యం 'కఇత్థావేదయత్రస' ఇతిచదుర్విజ్ఞానత్వంపరమాత్మలింగం॥

సూ ॥౧౧॥ గుహాంప్రవిష్టావాత్మానౌహితద్దర్శనాత్ ॥

కఠవల్లీష్వేవంపఠ్యతే "ఋతంపిబంతౌసుకృతస్యలోకేగుహాంప్రవిష్టౌపరమేపరార్ధ్యే । ఛాయాతపౌబ్రహ్మవిదోవదంతిపంచాగ్నయోయేచత్రిణాచికేతాః" ఇతి । తత్రసంశయః । కిమిహబుద్ధిజీవౌనిర్దిష్టౌ, ఉతజీవపరమాత్మానావితి । యదిబుద్ధిజీవౌ తతోబుద్ధిప్రధానాత్కార్యకరణసంఘాతాద్విలక్షణోజీవః ప్రతిపాదితోభవతి, తదపీహప్రతిపాదయితవ్యం । 'యేయంప్రేతేవిచికిత్సామనుష్యేఽస్తీత్యేకేనాయమస్తీతిచైకే ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహంవరాణామేషవరస్తృతీయ' ఇతిపృష్టత్వాత్ । అథజీవపరమాత్మానౌ, తతోజీవాద్విలక్షణః పరమాత్మాప్రతిపాదితోభవతి, తదపీహప్రతిపాదయితవ్యం । 'అన్యత్రధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాదన్యత్రభూతాచ్చభవ్యాచ్చయత్తత్పశ్యసితద్వదే' తిపృష్టత్వాత్ । అత్రాహఉభావప్యేతౌపక్షౌనసంభవతః । కస్మాత్, ఋతపానంహికర్మఫలోపభోగస్సుకృతస్యలోకఇతిలింగాత్ । తచ్చచేతనస్యక్షేత్రజ్ఞస్యసంభవతి నాచేతనాయాబుద్ధేః । పిబంతావితిద్వివచనేనద్వయోఃపానందర్శయతిశ్రుతిః । అతోబుద్ధిక్షేత్రజ్ఞపక్షస్తావన్నసంభవతి । అతఏవక్షేత్రజ్ఞపరమాత్మపక్షోపినసంభవతి చేతనేపిపరమాత్మని ఋతపానాసంభవాత్ 'అనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతీ'తి

నంతవదర్థజ్ఞానంతదనుష్ఠానంచేతిత్రిత్వంబోధ్యం । బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నజీవస్యపరమాత్మనశ్చప్రకృతత్వాత్సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వోత్తరపక్షయోఃఫలంస్వయమేవాహ ॥యదీత్యాదినా ॥ తదపి-జీవస్యబుద్ధివైలక్షణ్యమపీత్యర్థః । మనుష్యేప్రేతేమృతేసతియేయంవిచికిత్సాసంశయః పరలోకభాగ్భోక్తాఽస్తీత్యేకేనాస్తీత్యన్యే, అతస్త్వయోపదిష్టోఽహమేతదాత్మతత్త్వంజానీయామిత్యర్థః । తదపీతిపరమాత్మస్వరూపమపీత్యర్థః । ఉభయోర్భోక్తృత్వాయోగేనసంశయమాక్షిపతి ॥ అత్రాహేతి ॥ ఛత్రిపదేనగంతారఇవపిబత్పదేనాజహల్లక్షణయాప్రవిష్టావుచ్యేతేఇత్యాహ ॥ అత్రోచ్యతఇతి ॥ పానకర్తృవాచిపదేనపానానుకూలావాలక్ష్యావిత్యాహ ॥ యద్వేతి॥ నియతపూర్వభావికృతిమత్త్వరూప

మనుకూలత్వంకర్తృకారయితృసాధారణం యః కారయతి స కరోత్యేవేతి న్యాయాదితి భావః । అత్ర ప్రకృతిర్ముఖ్యా ర్థా - ప్రత్యయే లక్షణామిశ్రాఽస్తు కృతిః ప్రత్యయార్థో ముఖ్యః । ప్రకృత్యా స్వజహల్లక్షణయా పాయనం లక్ష్యమిత్యా హుః । పూర్వపక్షే పిబంతావితి కర్తృవాచి శతృప్రత్యయేన బుద్ధిజీవసాధారణం కారకత్వం లక్ష్యమిత్యాహ ॥ బుద్ధీతి ॥ ఏ ధాంసి కాష్ఠాని పచంతీత్యాఖ్యానేన కారకత్వం లక్ష్యం ప్రకృతిస్తు ముఖ్యైవేతి భావః । ముఖ్యపాతారౌ ప్రసిద్ధపక్షిణౌ గ్రా హ్యావిత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ బ్రహ్మక్షత్రపదస్య సన్నిహితమృత్యుపదాదనిత్యవస్తుపరత్వవదిహాపి పిబత్పదస్య సన్నిహితగు హాపదాద్బుద్ధిజీవపరతేతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి ॥ కింతావదితి ॥ గోచరః ఫలం । ఏకస్మిన్ జాతిమతిక్లృప్తే సజాతీయ

మంత్రవర్ణాదితి । అత్రోచ్యతే । నైష దోషః । ఛత్రిణో గచ్ఛంతీత్యేకేనాపి ఛత్రిణా బహూనామచ్ఛత్రి ణాం ఛత్రిత్వోపచారదర్శనాత్ , ఏవమేకేనాపి పిబతా ద్వౌ పిబంతావుచ్యేయాతాం । యద్వా జీవస్తావ త్పిబతి , ఈశ్వరస్తు పాయయతి పాయయన్నపి పిబతీత్యుచ్యతే । పాచయితర్యపి పక్తృత్వప్రసిద్ధిదర్శనాత్ బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞపక్షపరిగ్రహోఽపి సంభవతి కరణే కర్తృత్వోపచారాత్ , ఏధాంసి పచంతీతి ప్రయోగదర్శ నాత్ । న చాధ్యాత్మాధికారే అన్యౌ కౌచిదృతం పిబంతౌ సంభవతః, తస్మాద్బుద్ధిజీవౌ స్యాతాం జీవపరమా త్మానౌ వేతి సంశయః । కిం తావత్ప్రాప్తం బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞావితి । కుతః । గుహాం ప్రవిష్టావితి విశేషణాత్ । య ది శరీరం గుహా యది వా హృదయముభయథాపి బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞౌ గుహాం ప్రవిష్టావుపపద్యేతే । న చ సతి సంభవే సర్వగతస్య బ్రహ్మణః విశిష్టదేశత్వం యుక్తం కల్పయితుం । ‘ సుకృతస్య లోకే’ ఇతి చ కర్మగోచరానతిక్ర మం దర్శయతి । పరమాత్మా తు న సుకృతస్య దుష్కృతస్య వా గోచరే వర్తతే । ‘న కర్మణా వర్ధతే నో కనీ యాన్’ ఇతి శ్రుతేః । ఛాయాతపావితి చ చేతనాచేతనయోర్నిర్దేశ ఉపపద్యతే ఛాయాతపవత్పరస్పరవిల క్షణత్వాత్ । తస్మాద్బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞావిహోచ్యేయాతామిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । విజ్ఞానాత్మపరమా త్మానావిహోచ్యేయాతాం । కస్మాత్ । ఆత్మానౌ హి తావుభావపి చేతనౌ సమానస్వభావౌ, సంఖ్యాశ్ర వణే చ సమానస్వభావేష్వేవ లోకే ప్రతీతిర్దృశ్యతే, అస్య గోర్ద్వితీయోఽన్వేష్టవ్య ఇత్యుక్తే గౌరేవ ద్వితీ యోఽన్విష్యతే నాశ్వః పురుషో వా, తదిహ ఋతపానేన లింగేన నిశ్చితే విజ్ఞానాత్మని ద్వితీయాన్వేషణా యాం సమానస్వభావశ్చేతనః పరమాత్మైవ ప్రతీయతే । నను క్తం గుహాహితత్వదర్శనాన్న పరమాత్మా ప్ర త్యేతవ్య ఇతి । గుహాహితత్వదర్శనాదేవ పరమాత్మా ప్రత్యేతవ్య ఇతి వదామః । గుహాహితత్వం హి శ్రుతిస్మృతి ష్వసకృత్పరమాత్మన ఏవ దృశ్యతే । ‘గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం యో వేద నిహితం గుహాయాం పరమే వ్యోమన్ ఆత్మానమన్విచ్ఛ గుహాం ప్రవిష్టం’ ఇత్యాద్యాసు । సర్వగతస్యాపి బ్రహ్మణ ఉపలబ్ధ్యర్థో దేశవిశే షోపదేశో న విరుధ్యత ఇత్యేతదప్యుక్తమేవ । సుకృతలోకవర్తిత్వం తు ఛత్రిత్వవదేకస్మిన్నపి వర్తమానముభ యోరప్యవిరుద్ధం । ఛాయాతపావిత్యప్యవిరుద్ధం । ఛాయాతపవత్పరస్పరవిలక్షణత్వాత్సంసారిత్వాసం సారిత్వయోః । అవిద్యాకృతత్వాత్సంసారిత్వస్య పారమార్థికత్వాచ్చాసంసారిత్వస్య, తస్మాద్విజ్ఞానా త్మపరమాత్మానౌ గుహాం ప్రవిష్టౌ గృహ్యేతే ॥ ॥కుతశ్చ విజ్ఞానాత్మపరమాత్మానౌ గృహ్యేతే॥*

మేవ ద్వితీయం గ్రాహ్యం । వ్యక్తిమాత్రగ్రహే లాఘవాన్న విజాతీయం జాతివ్యక్త్యుభయకల్పనాగౌరవాత్ । న చాస్తు కారకత్వేన సజాతీయా బుద్ధిరేవ జీవస్య ద్వితీయేతి వాచ్యం, చేతనత్వస్య జీవస్వభావస్య కారకత్వాదంతరంగత్వాత్ । త థా చ లోకే ద్వితీయస్యాంతరంగజాతిమత్త్వదర్శనాజ్జీవస్య ద్వితీయశ్చేతన ఏవేతి సూత్రార్థమాహ ॥ సంఖ్యాశ్రవణే చేతి॥ గుహాయాం బుద్ధౌ స్థితం గహ్వరే అనేకానర్థసంకులే దేహే స్థితం పురాణమనాది పురుషం విదిత్వా హర్షశోకౌ జహాతి పర మే శ్రేష్ఠే వ్యోమన్ హార్దాకాశే యా గుహా బుద్ధిః తస్యాం నిహితం బ్రహ్మ యో వేద సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామానిత్యన్వయః । అన్విచ్ఛ విచారయేత్యర్థః ॥ ... ... *

౧౨ ॥ విశేషణంగన్తృగన్తవ్యత్వాదికంలింగమాహ ॥ విశేషణాచ్చేతి ॥ సజీవోఽధ్వనస్సంసారమార్గస్యపరమంపారం-కింతత్, విష్ణోర్వ్యాపనశీలస్యపరమాత్మనఃపదంస్వరూపమాప్నోతీత్యర్థః।దుర్దర్శందుర్జ్ఞానంతత్ర హేతుఃగూఢంమాయావృతంమాయామనుప్రవిష్టంపశ్చాద్గుహాహితం గుహాద్వారాగహ్వరేష్ఠం, ఏవం బహిరాగతమాత్మాన మధ్యాత్మయోగఃస్థూలసూక్ష్మకారణదేహలయక్రమేణ ప్రత్యగాత్మనిచిత్తసమాధానం తేనాధిగమోమహావాక్యజావృత్తిఃతయా విదిత్వేత్యర్థః । ఋతపానమంత్రేజీవానువాదేనవాక్యార్థజ్ఞానాయతత్పదార్థో బ్రహ్మప్రతిపాద్యత ఇత్యుపసంహరతి॥ తస్మాదిహేతి॥ ఉక్తన్యాయమతిదిశతి ॥ ఏషఇతి ॥ ద్వావిత్యోఛాందసోద్వివచనస్యాకారః । సుపర్ణావివసహైవయుజ్యేతే నియమ్యనియామకభావేనేతి । సయుజౌసఖాయౌచేతనత్వేనతుల్యస్వభావౌ । సమానమేకం వృక్షంఛేదనయోగ్యంశరీరమాశ్రిత్యస్థితావిత్యర్థః । గుహాంప్రవిష్టావితియావత్। ఏతావాత్మానా । తల్లింగదర్శనాదిత్యాహ ॥ తయోరన్యఇతి॥విశేషణాచ్చేత్యాహ॥ అనంతరేచేతి ॥ అనీశయాస్వస్యేశ్వరత్వాప్రతిపత్త్యాదేహేనిమగ్నః పురుషోజీవశ్శోచతి ।నిమగ్నప

సూ ॥౧౨॥ విశేషణాచ్చ॥

విశేషణంచవిజ్ఞానాత్మపరమాత్మనోరేవసంభవతి ‘ఆత్మానంరథినంవిద్ధిశరీరంరథమేవచే’త్యాదినాపరేణగ్రంథేనరథిరథాదిరూపకల్పనయా విజ్ఞానాత్మానంరథినంసంసారమోక్షయోర్గంతారం కల్పయతి । ‘సోఽధ్వనఃపారమాప్నోతితద్విష్ణోఃపరమంపద’మితిపరమాత్మానంగంతవ్యంకల్పయతి।తథా‘తందుర్దర్శంగూఢమనుప్రవిష్టంగుహాహితంగహ్వరేష్ఠంపురాణం అధ్యాత్మయోగాధిగమేనదేవంమత్వాధీరోహర్షశోకౌజహాతీ’తిపూర్వస్మిన్నపిగ్రంథేమంతృమంతవ్యత్వేనతావేవవిశేషితౌ। ప్రకరణంచేదంపరమాత్మనః। ‘బ్రహ్మవిదోవదంతీ’తిచవక్తృవిశేషోపాదానంపరమాత్మపరిగ్రహేఘటతే, తస్మాదిహజీవపరమాత్మానావుచ్యేయాతాం।ఏషఏవన్యాయః‘ద్వాసుపర్ణాసయుజాసఖాయా’విత్యేవమాదిష్వపి। తత్రాపిహ్యధ్యాత్మాధికారాన్నప్రాకృతౌ సుపర్ణావుచ్యేతే ‘తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్తీ’త్యదనలింగాద్విజ్ఞానాత్మాభవతి। ‘అనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతీ’త్యనశనచేతనత్వాభ్యాంపరమాత్మా। అనంతరేచమంత్రేతావేవ ద్రష్టృద్రష్టవ్యభావేన విశినష్టి ‘సమానేవృక్షేపురుషోనిమగ్నోఽనీశయాశోచతిముహ్యమానః జుష్టంయదాపశ్యత్యన్యమీశమస్యమహిమానమితివీతశోక’ఇతి । అపరఆహ‘ద్వాసుపర్ణే’తి। నేయమృగస్యాధికరణస్యసిద్ధాంతంభజతే పైంగిరహస్యబ్రాహ్మణేనాన్యథావ్యాఖ్యాతత్వాత్ । తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్తీతిసత్త్వం । అనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతీత్యనశ్నన్నన్యోఽభిపశ్యతిజ్ఞస్తావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితి, సత్త్వశబ్దోజీవఃక్షేత్రజ్ఞశబ్దఃపరమాత్మేతియదుచ్యతే, తన్న । సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దయోరంతఃకరణశారీరపరతయాప్రసిద్ధత్వాత్తత్రైవచవ్యాఖ్యాతత్వాత్ । ‘తదేతత్సత్త్వంయేనస్వప్నంపశ్యత్యథయోయంశారీరఉపద్రష్టాసక్షేత్రజ్ఞస్తావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞా’వితి నాప్యస్యాధికరణస్య పూర్వపక్షభావంభజ

దార్థమాహ ॥ముహ్యమానఇతి॥నరోఽహమితిభ్రాంతఇత్యర్థః। జుష్టంధ్యానాదినాసేవితంయదాధ్యానపరిపాకదశాయామీశమన్యంవిశిష్టరూపాద్భిన్నంశోధితచిన్మాత్రంప్రత్యక్త్వేనపశ్యతి తదాఽస్యమహిమానం స్వరూపమితిప్రాప్నోతీవ తతోవీతశోకోభవతీత్యర్థః । ద్వాసుపర్ణేతివాక్యంజీవేశ్వరపరంకృత్వాచింతితం ।అధునాకృత్వాచింతాముద్ఘాటయతి॥ అపరఇతి॥ అన్యథాబుద్ధివిలక్షణత్వంపదలక్ష్యపరత్వేనేత్యర్థః । సత్త్వంబుద్ధిః । శంకతే ॥ సత్త్వశబ్దఇతి ॥ బుద్ధిజీవాచేత్పూర్వపక్షార్థస్స్యాదిత్యతఆహ ॥ నాపీతి ॥ పూర్వపక్షార్థస్తదాస్యాత్ యద్యత్రబుద్ధిభిన్నస్సంసారీప్రతిపాద్యేత నహ్యత్రసంసారీవివక్ష్యతే । కింతు శోధితస్త్వమర్థో బ్రహ్మేత్యర్థః । శ్రుతిస్మృతిభ్యాంచాయమర్థోయుక్తఇతి శేషః । తావతామంత్రవ్యాఖ్యామాత్రేణ । ఏవమేవజీవస్యబ్రహ్మత్వోక్తావేవ । నహిజీవోబుద్ధిభిన్నఇతి వివేకమాత్రేణోపసంహారోయుక్తః । భేదజ్ఞానస్యభ్రాంతిత్వాద్వైఫల్యాచ్చేతిభావః । అవిద్యావిదుషి కిమపిస్వకార్యం నాధ్వంసతేనసంప్రా

దయతి, జ్ఞానాగ్నినాస్వస్యాపివదగ్ధత్వాదిత్యర్థః । అవిద్యాన్నాగచ్ఛతీతివాఽర్థః । జీవస్యబ్రహ్మత్వపరమిదంవాక్యమితి పక్షేశంకతే ॥కథమితి॥ బుద్ధేర్భోక్తృత్వోక్తావతాత్పర్యం ।నాత్రయుక్తిచింతయా మనః ఖేదనీయమిత్యాహ ॥ ఉచ్యతఇతి॥తదర్థంబ్రహ్మత్వబోధనార్థంభోక్తృత్వముపాధిమస్తకేనిక్షిపతీత్యర్థః । వస్తుతోజీవస్యాభోక్తృత్వేభోక్తృత్వధీః। కథమిత్యతఆహ॥ఇదంహీతి॥చిత్తాదాత్మ్యేనకల్పితాబుద్ధిఃసుఖాదిరూపేణపరిణమతేబుద్ధ్యవివేకాచ్చిదాత్మనస్సుఖాదిరూపవృత్తివ్యక్తచైతన్యవత్త్వంభోక్తృత్వంభాతీత్యర్థః। భోక్తృత్వమావిద్యకంనవస్తుతఇత్యత్రమానమాహ ॥తథాచేతి॥ యత్రావిద్యాకాలేచైతన్యంభిన్నమివభవతితదాద్రష్టృత్వాదికం నవస్తునిజ్ఞాతఇత్యర్థః । తస్మాద్ఋతంపిబంతావితివాక్యమేపసుహాధికరణవిషయఇతిస్థితం॥ ఇతితృతీయాధికరణమ్॥ ... ... ❋

తే । నహ్యత్రశారీరః క్షేత్రజ్ఞఃకర్తృత్వభోక్తృత్వాదినాసంసారధర్మేణోపేతోవివక్ష్యతే । కథంతర్హి సర్వసంసారధర్మాతీతో బ్రహ్మస్వభావశ్చైతన్యమాత్రస్వరూపః 'అనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతి' ఇతివచనాత్।'తత్త్వమసి' 'క్షేత్రజ్ఞంచాపిమాంవిద్ధీ'త్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యశ్చ। తావతాచవిద్యోపసంహారదర్శనమేవమేవావకల్పతే ' తావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞౌనహవాఏవంవిదికించనరజఆధ్వంసత' ఇత్యాది ।కథంపునరస్మిన్పక్షే ' తయోరన్యః పిప్పలంస్వాద్వత్తీ'తిసత్త్వమిత్యచేతనేసత్త్వేభోక్తృత్వవచనమితి । ఉచ్యతే । నేయంశ్రుతిరచేతనస్యసత్త్వస్యభోక్తృత్వంవక్ష్యామీతిప్రవృత్తా । కింతర్హి । చేతనస్యక్షేత్రజ్ఞస్యాభోక్తృత్వం బ్రహ్మస్వభావతాంచ వక్ష్యామీతి । తదర్థం సుఖదుఃఖాదివిక్రియావతిసత్త్వేభోక్తృత్వమధ్యారోపయతి । ఇదంహికర్తృత్వంభోక్తృత్వం సత్త్వక్షేత్రజ్ఞయోరితరేతరస్వభావావివేకకృతంకల్ప్యతే, పరమార్థతస్తునాన్యతరస్యాపిసంభవతి, అచేతనత్వాత్సత్త్వస్య, అవిక్రియత్వాచ్చక్షేత్రజ్ఞస్య, అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితస్వభావత్వాచ్చ సత్త్వస్యసుతరాంనసంభవతి । తథాచశ్రుతిః 'యత్రవాన్యదివస్యాత్తత్రాన్యోఽన్యత్పశ్యే'దిత్యాదినా స్వప్నదృష్టహస్త్యాదివ్యవహారవదవిద్యావిషయఏవకర్తృత్వాదివ్యవహారందర్శయతి । 'యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేనకంపశ్యే'దిత్యాదినాచవివేకినఃకర్తృత్వాదివ్యవహారంనివారయతి॥ ... ... ❋

❋❋ సూ ॥౧౩॥ అంతరఉపపత్తేః ॥❋❋

'యఏషోఽక్షిణిపురుషోదృశ్యతఏషఆత్మేతిహోవాచైతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మే'తి,'తద్యద్యప్యస్మిన్సర్పిర్వోదకంవాసించతి వర్త్మనీహ్యేవగచ్ఛతీ'త్యాదిశ్రూయతే । తత్రసంశయః । కిమయంప్రతిబింబాత్మాఽక్ష్యధికరణోనిర్దిశ్యతే, అథవిజ్ఞానాత్మా, ఉతదేవతాత్మా ఇంద్రియస్యాధిష్ఠాతాఽథభోక్తాఽథవేశ్వరఇతి । కింతావత్ప్రాప్తం, ఛాయాత్మాపురుషప్రతిబింబరూపఇతి । కుతః తస్యదృశ్యమానత్వప్రసిద్ధేః 'యఏషోఽక్షిణిపురుషోదృశ్యత'ఇతిచప్రసిద్ధవదుపదేశాత్ । విజ్ఞానాత్మనోవాఽయంనిర్దేశఇతియుక్తం । సహిచక్షుషారూపంపశ్యంశ్చక్షుషిసన్నిహితోభవతి, ఆత్మశబ్దశ్చాస్మిన్పక్షేఽను

౧౩ ॥ ❋ అంతరఉపపత్తేః ❋ ॥ ఉపకోసలవిద్యావాక్యముదాహరతి॥యఇతి॥తదక్షిస్థానమసంగత్వేనబ్రహ్మణోఽనురూపంయతోస్మిన్క్షిప్తంవత్మనీపక్ష్మణీఏవగచ్ఛతీత్యర్థః । దర్శనస్యలౌకికత్వశాస్త్రీయత్వాభ్యాంసంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వత్రపిబంతావితి ప్రథమశ్రుతచేతనత్వానుసారేణ చరమశ్రుతాగుహాప్రవేశాదయోనీతాః, తద్వదిహాపిదృశ్యతఇతిచాక్షుషత్వానుసారేణామృతత్వాదయోధ్యానార్థం కల్పితత్వేననేయాఇతి దృష్టాంతేనపూర్వపక్షయతి ॥ ఛాయాత్మేతి ॥ పూర్వపక్షేప్రతిబింబోపాస్తిఃసిద్ధాంతేబ్రహ్మోపాస్తిరితిఫలం ॥ ప్రసిద్ధవదితి ॥ చాక్షుషత్వేనేత్యర్థః। సంభావనామాత్రేణపక్షాంతరమాహ ॥ విజ్ఞానాత్మనఇత్యాదినా ॥ మనోబ్రహ్మేతివత్ , ఏతద్బ్రహ్మేతివాక్యస్యఇతిపదశిరస్కత్వాన్నస్వార్థపరత్వమితిపూర్వపక్షః । మనోబ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యత్ర ఇతిపదస్యప్రత్యయపరత్వాత్ । ఇహ

చబ్రహ్మేత్యువాచేత్యన్వయేన ఇతిపదస్యోక్తిసంబంధినోఽర్థపరత్వాద్వైషమ్యమితిసిద్ధాంతయతి ॥ పరమేశ్వరఏవేతి॥ బహుప్రమాణసంవాదస్తాత్పర్యానుగ్రాహక ఇతి న్యాయానుగృహీతాభ్యామాత్మబ్రహ్మశ్రుతిభ్యాం దృశ్యత్వలింగం బాధ్యమిత్యాహ ॥ సంయద్వామేతి ॥ వామాని కమనీయఫలాన్యేతమక్షిపురుషమభిలక్ష్య సంయంతి ఉత్పద్యంతే సర్వఫలోదయహేతురిత్యర్థః । లోకానాం ఫలదాతాప్యయమేవేత్యాహ ॥ వామనీరితి ॥ నయతి ఫలాని లోకాన్ ప్రాపయతీత్యర్థః । భామాని భానాని నయత్యయమిత్యాహ ॥ భామనీరితి ॥ సర్వార్థప్రకాశక ఇత్యర్థః । స్థాననామరూపాణాం ధ్యానార్థం శ్రుత్యంతరేఽప్యుపదేశాదక్షిస్థానత్వోక్తిరత్ర న దోష ఇతి సూత్రయోజనా ॥ ... ... *

కూలో భవతి । ఆదిత్యపురుషో వా చక్షుషోఽనుగ్రాహకః ప్రతీయతే 'రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత' ఇతి శ్రుతేః । అమృతత్వాదీనాం చ దేవతాత్మన్యపి కథంచిత్సంభవాత్, నేశ్వరః, స్థానవిశేషనిర్దేశాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । పరమేశ్వర ఏవాక్షిణ్యభ్యంతరః పురుష ఇహోపదిష్ట ఇతి । కస్మాత్, ఉపపత్తేః । ఉపపద్యతే హి పరమేశ్వరే గుణజాతమిహోపదిశ్యమానం । ఆత్మత్వం తావన్ముఖ్యయా వృత్త్యా పరమేశ్వర ఉపపద్యతే 'స ఆత్మా తత్త్వమసీ'తి శ్రుతేః । అమృతత్వాభయత్వే చ తస్మిన్నసకృచ్ఛ్రూయేతే । తథా పరమేశ్వరానురూపమేతదక్షిస్థానం । యథా హి పరమేశ్వరస్సర్వదోషైరలిప్తః అపహతపాప్మత్వశ్రవణాత్ తథాక్షిస్థానం సర్వలేపరహితముపదిష్టం 'తద్యద్యప్యస్మిన్సర్పిర్వోదకం వా సించతి వర్త్మనీ హ్యేవ గచ్ఛతీ'తి శ్రుతేః । సంయద్వామాదిగుణోపదేశశ్చ తస్మిన్నవకల్పతే ఏతం సంయద్వామ ఇత్యాచక్షతే । 'ఏతం హి సర్వాణి వామాన్యభిసన్నయంతి ఏష ఉ ఏవ వామనీరేష హి సర్వాణి వామాని నయతి ఏష ఉ ఏవ భామనీరేష హి సర్వేషు లోకేషు భాతీ'తి చ । అత ఉపపత్తేరంతరః పరమేశ్వరః ॥ ... ... *

సూ ॥ ౧౪॥ స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ ॥

కథం పునరాకాశవత్సర్వగతస్య బ్రహ్మణోఽక్ష్యల్పస్థానముపపద్యత ఇతి । అత్రోచ్యతే । భవేదేషానవక్లృప్తిః యద్యేతదేవైకం స్థానమస్య నిర్దిష్టం భవేత్ । సంతి హ్యన్యాన్యపి పృథివ్యాదీని స్థానాన్యస్య నిర్దిష్టాని 'యః పృథివ్యాం తిష్ఠ'న్నిత్యాదినా తేషు హి చక్షురపి నిర్దిష్టం యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నితి । స్థానాదివ్యపదేశాదిత్యాదిగ్రహణేనైతద్దర్శయతి । న కేవలం స్థానమేవైకమనుచితం బ్రహ్మణో నిర్దిశ్యతే, కిం తర్హి నామరూపమిత్యేవంజాతీయకమప్యనామరూపస్య బ్రహ్మణోఽనుచితం నిర్దిశ్యమానం దృశ్యతే, 'తస్యోదితి నామ హిరణ్యశ్మశ్రు'రిత్యాది నిర్గుణమపి సద్బ్రహ్మ నామరూపగతైర్గుణైః సగుణముపాసనార్థం తత్ర తత్రోపదిశ్యత ఇత్యేతదప్యుక్తమేవ । సర్వగతస్యాపి బ్రహ్మణ ఉపలబ్ధ్యర్థం స్థానవిశేషో న విరుధ్యతే సాలగ్రామ ఇవ విష్ణోరిత్యేతదప్యుక్తమేవ ॥ ... ... *

సూ ॥ ౧౫॥ సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ ॥

అపి చ, నైవాత్ర వివదితవ్యం, కిం బ్రహ్మాస్మిన్వాక్యేఽభిధీయతే న వేతి । సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ బ్రహ్మత్వం సిద్ధం । సుఖవిశిష్టం హి బ్రహ్మ యద్వాక్యోపక్రమే ప్రక్రాంతం 'ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మే'తి తదేవేహాభిహితం, ప్రకృతపరిగ్రహస్య న్యాయ్యత్వాత్, 'ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తే'తి చ గతి

౧౪ ॥ అనవక్లృప్తిరక్లృప్తకల్పనా తదా భవేద్యత్రైవ నిర్దిష్టం భవేదిత్యన్వయః । నన్వనుచితబాహుల్యోక్తిరసమాధానమిత్యాశంక్య యుక్తిమాహ ॥ నిర్గుణమపీతి ॥ ... ... *

౧౫ ॥ ప్రకరణాదపి బ్రహ్మ గ్రాహ్యమిత్యాహ ॥ సుఖవిశిష్టేతి ॥ ధ్యానార్థం భేదకల్పనయా సుఖగుణవిశిష్టస్య బ్రహ్మణః ప్రకృతస్యాయమేష ఇతి సర్వనామ్నాభిధానాదంతరః పరమాత్మా స్యాదితి సూత్రార్థః । నను ప్రకరణాత్ప్రబలేన దృశ్యత్వలింగేనోపస్థాపితః ఛాయాత్మా సర్వనామార్థ ఇత్యత ఆహ ॥ ఆచార్యస్త్వితి ॥ ఉపకోసలో నామ కశ్చిద్బ్రహ్మచా

రిజాబాలస్యాచార్యస్యాగ్నీన్ ద్వాదశవత్సరాన్ పరిచచార । తమనుపదిశ్య దేశాంతరగతే జాబాలే గార్హపత్యాద్యగ్నిభిర్దయయా ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాత్మవిద్యాముపదిశ్యోక్తం ॥ ఆచార్యస్త్వితి ॥ తవాత్మవిద్యాఫలావాప్తయే మార్గమర్చిరాదికం వదిష్యతీత్యర్థః। పశ్చాదాచార్యేణాగత్య యఏషోఽక్షిణీత్యుక్త్వార్చిరాదికా గతిరుక్తా । తథా చాగ్నిభిరుక్తాత్మవిద్యావాక్యస్య గతివాక్యేనైకవాక్యతా వాచ్యా, సా చ సర్వనామ్నా ప్రకృతాత్మగ్రహే నిర్వహతీత్యేకవాక్యతానిర్వాహకం ప్రకరణం వాక్యభేదకాల్లింగాద్బలవదితి భావః । శ్రుతిం వ్యాచష్టే ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ ప్రాణస్సూత్రాత్మా బృహత్త్వాద్బ్రహ్మేతి యత్తజ్జానామి కం విషయసుఖం ఖం చ భూతాకాశం బ్రహ్మత్వేన జ్ఞాతుం న శక్నోమీత్యర్థః। ఖం కథం భూతం యత్కం తదేవ ఖమితి సుఖేన విశేషితస్య ఖస్య భూతత్వనిరాసః । తథా కం కథం భూతం యత్ఖం తదేవ కమితి విభుత్వేన విశేషితస్య కస్య జన్యత్వనిరాస ఇతి వ్యతిరేకముఖేనాహ ॥ తత్ర ఖమిత్యాదినా ॥ 'ఆత్మవిద్యే'తి శ్రుతివిరోధాత్ప్రతీకధ్యానమత్రానిష్టమితి భావః ॥ సామయ ఇతి ॥ ఆమయో దోషః సాధనపారతంత్ర్యానిత్యత్వాదిః తత్సహిత ఇత్యర్థః । ప్రత్యేకగ్రహణే దోష

మాత్రాభిధానత్వప్రతిజ్ఞానాత్ । కథం పునర్వాక్యోపక్రమే సుఖవిశిష్టం బ్రహ్మ విజ్ఞాయత ఇతి । ఉచ్యతే । 'ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మే'త్యేతదగ్నీనాం వచనం శ్రుత్వోపకోసల ఉవాచ । 'విజానామ్యహం యత్ప్రాణో బ్రహ్మేతి కం చ ఖం చ తు న విజానామీ'తి । తత్రేదం ప్రతివచనం । 'యద్వావ కం తదేవ ఖం యదేవ ఖం తదేవ క'మితి । తత్ర ఖంశబ్దో భూతాకాశే నిరూఢో లోకే । యది తస్య విశేషణత్వేన కంశబ్దస్సుఖవాచీ నోపాదీయేత, తథా సతి కేవలే భూతాకాశే బ్రహ్మశబ్దో నామాదిష్వివ ప్రతీకాభిప్రాయేణ ప్రయుక్త ఇతి ప్రతీతిస్స్యాత్ । తథా కంశబ్దస్య విషయేంద్రియసంపర్కజనితే సామయే సుఖే ప్రసిద్ధత్వాత్ । యది తస్య ఖంశబ్దో విశేషణత్వేన నోపాదీయేత లౌకికం సుఖం బ్రహ్మేతి ప్రతీతిస్స్యాత్ । ఇతరేతరవిశేషితౌ తు కంఖంశబ్దౌ సుఖాత్మకం బ్రహ్మ గమయతః । తత్ర ద్వితీయే బ్రహ్మశబ్దేఽనుపాదీయమానే కం ఖం బ్రహ్మేత్యేవోచ్యమానే కంశబ్దస్య విశేషణత్వేనైవోపయుక్తత్వాత్సుఖస్య గుణస్యాధ్యేయత్వం స్యాత్, తన్మాభూదిత్యుభయోః కంఖంశబ్దయోః బ్రహ్మశబ్దశిరస్త్వం కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి । ఇష్టం హి సుఖస్యాపి గుణస్య గుణివద్ధ్యేయత్వం । తదేవం వాక్యోపక్రమే సుఖవిశిష్టం బ్రహ్మోపదిష్టం । ప్రత్యేకం చ గార్హపత్యాదయోఽగ్నయస్స్వం స్వం మహిమానముపదిశ్య 'ఏషా సోమ్య తేఽస్మద్విద్యాత్మవిద్యా చే'త్యుపసంహరంతః పూర్వత్ర బ్రహ్మ నిర్దిష్టమితి జ్ఞాపయంతి । 'ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తే'తి చ గతిమాత్రాభిధానప్రతిజ్ఞానమర్థాంతరవివక్షాం వారయతి । 'యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యంత ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యత' ఇతి చాక్షిస్థానం పురుషం విజానతః పాప్మనానుపఘాతం బ్రువన్నక్షిస్థానస్య పురుషస్య బ్రహ్మత్వం దర్శయతి । తస్మాత్ప్రకృతస్యైవ బ్రహ్మణోఽక్షిస్థానతాం సంయద్వామత్వాదిగుణతాం చోక్త్వా అర్చిరాదికాం తద్విదో గతిం వక్ష్యామీత్యుపక్రమతే 'య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యతే

ముక్త్వా ద్వయోర్గ్రహణే ఫలితమాహ ॥ ఇతరేతరేతి ॥ విశేషితావర్థకావిత్యర్థః । నన్వేకం బ్రహ్మైవాత్ర ధ్యేయం చేద్బ్రహ్మపదాంతరం కిమర్థమిత్యత ఆహ ॥ తత్రేతి ॥ విశేషణత్వేన ఖస్య భూతత్వవ్యావర్తకత్వేనేత్యర్థః । బ్రహ్మశబ్దశ్శిరో యయోస్తత్త్వమితి విగ్రహః । అధ్యేయత్వే కో దోషస్తత్రాహ ॥ ఇష్టం హీతి ॥ మార్గోక్త్యా సగుణవిద్యాత్వావగమాదితి భావః । ఆత్మవిద్యాపదేనోపసంహారాదపి ప్రకృతం బ్రహ్మేత్యాహ ॥ ప్రత్యేకం చేతి ॥ పృథివ్యగ్నిరన్నమాదిత్య ఇతి మమ చతస్రస్తనవో విభూతిరితి గార్హపత్య ఉపదిదేశ । 'ఆపో దిశో నక్షత్రాణి చంద్రమా' ఇత్యన్వాహార్యపచన ఉవాచ । ప్రాణ ఆకాశో ద్యౌర్విద్యుదితి స్వమహిమానమాహవనీయో జగాదేతి భావః । ఇయమస్మాకమగ్నీనాం విద్యా ప్రత్యేకముక్తా ఆత్మవిద్యా తు పూర్వమస్మాభిర్మిలిత్వా ప్రాణో బ్రహ్మేత్యుక్తేత్యర్థః । ఉచ్యతామగ్నిభిర్బ్రహ్మఛాయాత్మా గురుణోచ్యతాం వక్తృభేదాదితి తత్రాహ ॥ ఆచార్యస్త్వితి ॥ ఏకవాక్యతానిశ్చయాద్వక్తృభేదేఽపి నార్థభేద ఇత్యర్థః॥ *

౧౬ ॥ శ్రుతా అనుష్ఠితా ఉపనిషద్రహస్యం సగుణబ్రహ్మోపాసనం యేన తస్య యా గతిః శ్రుతౌ స్మృతౌ చ ప్రసిద్ధా । తస్యా అత్రాభిధానాల్లింగాదితి సూత్రార్థమాహ ॥ ఇతశ్చేతి ॥ యస్మాద్దృశ్యతే తత్తస్మాదితి హేత్వన్వయః । శ్రుతిమాహ ॥ అథేతి ॥ దేహపాతానంతరమిత్యర్థః । స్వధర్మస్తపః బ్రహ్మచర్యశ్రద్ధావిద్యాభిరాత్మానం ధ్యాత్వా తయా ధ్యానవిద్యయోత్తరం దేవయానమార్గం ప్రాప్య తేనోత్తరేణ పథా । ఆదిత్యద్వారా సగుణబ్రహ్మస్థానం గచ్ఛంతి ఏతద్వై ప్రాణానాం వ్యష్టిసమష్టిరూపాణామాయతనం లింగాత్మకం హిరణ్యగర్భరూపం వస్తుతస్త్వేతదమృతాదిరూపం నిర్గుణం సర్వాధిష్ఠానం । అతః కార్యబ్రహ్మ ప్రాప్య తత్స్వరూపం నిర్గుణం జ్ఞాత్వా ముచ్యంత ఇత్యర్థః ॥ అగ్నిర్జ్యోతిరితి దేవతా ఏవ మహా రాద్యా దేవతా ఏవ స్మృతావుక్తాః । అస్మిన్నుపాసకే మృతే సతి యది పుత్రాదయః శవసంస్కారాదికం కుర్వంతి యది చ న కుర్వంతి ఉభయథాప్యుపాస్తిమహిమ్నా అర్చిరాదిదేవాన్ క్రమేణ గచ్ఛంతి । అర్చిషమగ్నిం తతోఽహరహ్నః శుక్లపక్ష ఆప్త్యేతి హి ఆహ చేతి ॥ ... ... *

సూ ॥ ౧౬ ॥ శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ ॥

ఇతశ్చాక్షిస్థానః పురుషః పరమేశ్వరో యస్మాచ్ఛ్రుతోపనిషత్కస్య శ్రుతరహస్యవిజ్ఞానస్య బ్రహ్మవిదో యా గతిర్దేవయానాఖ్యా ప్రసిద్ధా శ్రుతౌ ‘ అథోత్తరేణ తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయాత్మానమన్విష్యాదిత్యమభిజాయంతే ఏతద్వై ప్రాణానామాయతనమేతదమృతమభయమేతత్పరాయణమేతస్మాన్న పునరావర్తంత ’ ఇతి । స్మృతావపి “అగ్నిర్జ్యోతిరహః శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణం । తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛంతి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనాః” ఇతి । సైవేహాక్షిపురుషవిదోఽభిధీయమానా దృశ్యతే । ‘అథ యదు చైవాస్మిన్ శవ్యం కుర్వంతి యది చ నార్చిషమేవాభిసంభవంతీ’ త్యుపక్రమ్య ‘ ఆదిత్యాచ్చంద్రమసం చంద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవః స ఏనాన్బ్రహ్మ గమయత్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తంత ’ ఇతి । తదిహ బ్రహ్మవిద్విషయయా ప్రసిద్ధయా గత్యాఽక్షిస్థానస్య బ్రహ్మత్వం నిశ్చీయతే ॥ ... ... *

సూ ॥ ౧౭ ॥ అనవస్థితేరసంభవాచ్చ నేతరః ॥

యత్పునరుక్తం ‘ఛాయాత్మా విజ్ఞానాత్మా దేవతాత్మా వా స్యాదక్షిస్థాన’ ఇతి । అత్రోచ్యతే, న ఛాయాత్మాదిరితర ఇహ గ్రహణమర్హతి । కస్మాత్, అనవస్థితేః । న తావచ్ఛాయాత్మనశ్చక్షుషి నిత్యమవస్థానం సంభవతి । యదైవ హి కశ్చిత్పురుషశ్చక్షురాసీదతి తదా చక్షుషి పురుషచ్ఛాయా దృశ్యతే అపగతే తస్మిన్న దృశ్యతే, ‘య ఏషోఽక్షిణి పురుష’ ఇతి చ శ్రుతిః సన్నిధానాత్స్వచక్షుషి దృశ్యమానం పురుషముపాస్యత్వేనోపదిశతి । న చ స ఉపాసనాకాలే ఛాయాకారం కంచిత్పురుషం చక్షుస్సమీపే సన్నిధాప్యోపాస్త ఇతి యుక్తం కల్పయితుం । ‘అస్యైవ శరీరస్య నాశమన్వేష నశ్యతీ’ తి శ్రుతిశ్ఛాయాత్మనోఽనవస్థితత్వం దర్శయతి । అసంభవాచ్చ । తస్మిన్నమృతత్వాదీనాం గుణానాం న ఛాయాత్మని ప్రతీతిః । తథా విజ్ఞానాత్మనో

పక్షం తత ఉత్తరాయణం తస్మాత్సంవత్సరం తతో దేవలోకం తతో వాయుం వాయోరాదిత్యం తతశ్చంద్రం చంద్రాద్విద్యుతం గత్వా తత్ర విద్యుల్లోకే స్థితానుపాసకానమానవః పురుషో బ్రహ్మలోకాదాగత్య కార్యం బ్రహ్మ ప్రాపయతి ॥ ఏషోఽర్చిరాదిభిర్దేవైర్విశిష్టో దేవపథో గంతవ్యేన బ్రహ్మణా యోగాద్బ్రహ్మపథశ్చ । ఏతేన కార్యం బ్రహ్మ ప్రతిపద్యమానా ఉపాసకా ఇమం మానవం మనోః సర్గమావర్తం జన్మమరణావృత్తియుక్తం నావర్తంతే నాగచ్ఛంతీత్యర్థః ॥ ... *

౧౭ ॥ చక్షురాసీదతీతి ఉపగచ్ఛతీత్యర్థః, అనవస్థితస్యోపాస్యత్వం సదా న సిధ్యతీతి భావః । కించావ్యవధానాత్ స్వాక్షిస్థ ఉపాస్యః । న చ తస్య స్వచక్షుషా దర్శనం సంభవతీత్యాహ ॥ య ఏష ఇతి ॥ అస్తు తర్హి పరేణ దృశ్యమానస్యోపాస్తిరిత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ కల్పనాగౌరవాదిత్యర్థః । యుక్తిసిద్ధానవస్థితత్వే శ్రుతిమాహ ॥ అస్యేతి ॥ ఛాయాకరస్య బింబస్య నా

శమదర్శనమనుసృత్యైవ ఛాయాత్మానశ్యతీత్యర్థః । జీవంనిరస్యతి ॥ తథేతి ॥జాత్యంధస్యాప్యహమిత్యవిశేషేణ జీవస్యాభివ్యక్తేశ్చక్షురేవస్థానమిత్యయుక్తమిత్యర్థః ॥ దృష్టఇతి ॥ శ్రుతావితిశేషః ।నను "చక్షోస్సూర్యోఅజాయత, సూర్యోఽస్తమేతీ"తివాక్యమమరాదేవాఇతిప్రసిద్ధిబాధితమిత్యాశంక్యాహ ॥ అమరత్వమిపీతి ॥ భీషాభయేన అస్మాదీశ్వరాద్వాయుశ్చలతి । అగ్నిశ్చేంద్రశ్చస్వస్వకార్యంకురుతః । ఉక్తాపేక్షయా పంచమోమృత్యుః సమాప్తాయుషాంనికటేధావతీత్యర్థః । ఈశ్వరపక్షేదృశ్యతఇత్యయుక్తం తత్రాహ ॥అస్మిన్నితి ॥ దర్శనమనుభవః । తస్యశాస్త్రేశ్రుతస్యశాస్త్రమేవకరణం కల్ప్యంసన్నిధానాత్ తథాచ శాస్త్రకరణకోవిద్వదనుభవఉపాసనాస్తుత్యర్థఉచ్యతఇత్యర్థః । తస్మాదుపకోసలవిద్యావాక్యముపాస్యేబ్రహ్మణిసమన్వితమితిసిద్ధం॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్॥ ... ...

పి సాధారణేకృత్స్నశరీరేంద్రియసంబంధేసతి నచక్షుష్యేవావస్థితత్వంశక్యంవక్తుం । బ్రహ్మణస్తుసర్వవ్యాపినోపిదృష్టఉపలబ్ధ్యర్థోహృదయాదిదేశవిశేషసంబంధః । సమానశ్చ విజ్ఞానాత్మన్యప్యమృతత్వాదీనాంగుణానామసంభవః । యద్యపివిజ్ఞానాత్మాపరమాత్మనోఽనన్యఏవ తథాప్యవిద్యాకామకర్మకృతంతస్మిన్మర్త్యత్వమధ్యారోపితంభయంచేత్యమృతత్వాభయత్వే నోపపద్యేతే । సంయద్వామత్వాదయశ్చైతస్మిన్ననైశ్వర్యాదనుపపన్నాఏవ । దేవతాత్మనస్తు 'రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్ప్రతిష్ఠిత'ఇతిశ్రుతేః యద్యపిచక్షుష్యవస్థానం స్యాత్తథాప్యాత్మత్వంతావన్నసంభవతి పరాగ్రూపత్వాత్ । అమృతత్వాదయోపినసంభవంతి ఉత్పత్తిప్రళయశ్రవణాత్ । అమృతత్వమపిదేవతానాంచిరకాలావస్థానాపేక్షం । ఐశ్వర్యమపిపరమేశ్వరాయత్తంనస్వాభావికం, 'భీషాస్మాద్వాతఃపవతే భీషోదేతిసూర్యః భీషాస్మాదగ్నిశ్చేంద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతిపంచమ'ఇతి మంత్రవర్ణాత్ । తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవాక్షిస్థానః ప్రత్యేతవ్యః । అస్మింశ్చపక్షేదృశ్యతఇతి ప్రసిద్ధవదుపాదానం శాస్త్రాద్యపేక్షం విద్వద్విషయం ప్రరోచనార్థమితి వ్యాఖ్యేయం॥ ... ...

సూ ॥౧౮॥. అంతర్యామ్యధిదైవాదిషుతద్ధర్మవ్యపదేశాత్॥

'యఇమంచలోకంపరంచలోకగ్ సర్వాణిచభూతాని యోంతరోయమయతీ'త్యుపక్రమ్య శ్రూయతే 'యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్ పృథివ్యాఅంతరోయంపృథివీనవేదయస్యపృథివీశరీరం యఃపృథివీమంతరోయమయత్యేషతఆత్మాంతర్యామ్యమృత'ఇత్యాది । అత్ర 'అధిదైవతమధిలోకమధివేదమధియజ్ఞమధిభూతమధ్యాత్మంచ కశ్చిదంతరవస్థితోయమయితాంతర్యామీ'తిశ్రూయతే । సకిమధిదైవతాద్యభిమానీదేవతాత్మాకశ్చిత్, కింవాప్రాప్తాణిమాద్యైశ్వర్యః కశ్చిద్యోగీ, కింవాపరమాత్మా, కింవార్థాంతరం, కించిదిత్యపూర్వసంజ్ఞాదర్శనాత్ సంశయః । కింతావన్నః ప్రతిభాతి సంజ్ఞాయా అప్రసిద్ధత్వాత్సంజ్ఞినాప్యప్రసిద్ధేనార్థాంతరేణకేనచిద్భవితవ్యమితి, అథవానానిరూపితరూపమర్థాంతరంకించిదపిశక్యమస్తీత్యభ్యుప

౧౮ ॥ అంతర్యామ్యధిదైవాదిషుతద్ధర్మవ్యపదేశాత్ ॥ బృహదారణ్యకవాక్యముదాహరతి ।యఇతి॥ అంతర్యామిబ్రాహ్మణేప్రతీయమానార్థమాహ ॥అత్రేతి ॥ యఃపృథివ్యామిత్యాదినాదేవతాః పృథివ్యాద్యాఅధికృత్యయమయితాశ్రూయతే । తథాయస్సర్వేషులోకేష్విత్యధిలోకం । యస్సర్వేషువేదేష్విత్యధివేదం।యస్సర్వేషుయజ్ఞేష్విత్యధియజ్ఞం । యస్సర్వేషుభూతేష్విత్యధిభూతం । యఃప్రాణేతిష్ఠన్నిత్యాదియఆత్మనీత్యంతమధ్యాత్మంచేతివిభాగః।అశరీరస్యనియంతృత్వసంభవాసంభవాభ్యాం సంశయః । పూర్వత్రేశ్వరస్యాక్షిస్థానత్వసిద్ధయే పృథివ్యాదిస్థాననిర్దేశోదృష్టాంతఉక్తస్తస్య దృష్టాంతవాక్యస్యేశ్వరపరత్వమత్రాక్షిప్య సమాధీయత ఇత్యాక్షేపసంగతిః, అతఃపూర్వఫలేనాస్యఫలవత్త్వం । అవాంతరఫలంతు పూర్వపక్షేఽనీశ్వరోపాస్తిః సిద్ధాంతేప్రత్యగ్బ్రహ్మజ్ఞానమితిమంతవ్యం । స్వయమేవారుచింవదన్పక్షాంతరమాహ ॥అథవేతి ॥ అనిశ్చితార్థఫలాభావేనాఫలస్య వేదార్థత్వాయోగాదితిభావః । తథాచశ్రుతి

తేదేవఃయస్యదేవస్యాయతనం శరీరంలోక్యతేఽనేనేతి లోకః చక్షుర్జ్యోతిః సర్వార్థ ప్రకాశకంమనఇత్యర్థః । ఉపక్రమాదినాంతర్యామ్యైక్యనిశ్చయాదనేకదేవపక్షో నయుక్తఇత్యరుచేరాహ ॥యోగినోవేతి॥ ఆగంతుకసిద్ధస్యాంతర్యామిత్వేసిద్ధసాధనకల్పనాగౌరవాన్నిత్యసిద్ధఏవాంతర్యామీతి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవంప్రాప్తఇతి ॥ దేవతానిరాసేహేత్వంతరమాహ ॥ యంపృథివీతి॥ ఈశ్వరోననియంతాఽశరీరత్వాద్ఘటవదిత్యుక్తంనిరస్యతి ॥ నైషదోషఇతి ॥ నియమ్యాతిరిక్తశరీరశూన్యత్వం వా హేతుశ్శరీరాసంబంధిత్వంవా । ఆద్యేస్వదేహనియంతరిజీవేవ్యభిచారః ద్వితీయస్త్వసిద్ధః । ఈశ్వరస్యావిద్యోపార్జితసర్వ సంబంధిత్వాదిత్యాహ ॥ యాన్నియచ్ఛతీతి ॥ సశరీరోనియంతేతిలోకదృష్టిమనుసృత్యైతదుక్తం।

గంతుం । అంతర్యామి శబ్దశ్చాంతర్యమణయోగేన ప్రవృత్తో నాత్యంతమప్రసిద్ధః । తస్మాత్పృథివ్యాద్యభిమానీకశ్చిద్దేవోఽంతర్యామీస్యాత్। తథాచశ్రూయతే ‘ పృథివ్యేవయస్యాయతనంఅగ్నిర్లోకోమనోజ్యోతి’రిత్యాది । సచకార్యకరణవత్త్వాత్పృథివ్యాదీనంతస్తిష్ఠన్యమయతీతియుక్తం దేవతాత్మనోయమయితృత్వం । యోగినోవాకస్యచిత్సిద్ధస్యసర్వానుప్రవేశేనయమయితృత్వంస్యాత్ ।నతుపరమాత్మాప్రతీయతే అకార్యకరణత్వాదిత్యేవం ప్రాప్తఇదముచ్యతే । యోంతర్యామ్యధిదైవాదిషుశ్రూయతే సపరమాత్మైవస్యాన్నాన్యఇతి।కుతః, తద్ధర్మవ్యపదేశాత్ ।తస్యహిపరమాత్మనోధర్మా ఇహనిర్దిశ్యమానాదృశ్యంతే । పృథివ్యాదితావదధిదైవాదిభేదభిన్నంసమస్తం వికారజాతమంతస్తిష్ఠన్యమయతీతి పరమాత్మనోయమయితృత్వంధర్మఉపపద్యతే, సర్వవికారకారణత్వేసతి సర్వశక్త్యుపపత్తేః । ‘ ఏషతఆత్మాంతర్యామ్యమృత ’ఇతి చాత్మత్వామృతత్వేముఖ్యేపరమాత్మనఉపపద్యేతే। ‘యంపృథివీనవేదే’తిచపృథివీదేవతాయాఅవిజ్ఞేయమంతర్యామిణం బ్రువన్ దేవతాత్మనోఽన్యమంతర్యామిణందర్శయతి, పృథివీదేవతాహ్యహమస్మిపృథివీత్యాత్మానంవిజానీయాత్ ।తథా ‘ అదృష్టోఽశ్రుత’ఇత్యాదివ్యపదేశోరూపాదివిహీనత్వాత్పరమాత్మనఉపపద్యతే । యస్త్వకార్యకరణస్య పరమాత్మనోయమయితృత్వంనోపపద్యతఇతి, నైషదోషః, యాన్నియచ్ఛతితత్కార్యకరణైరేవతస్యకార్యకరణవత్త్వోపపత్తేః । తస్యాప్యన్యోనియంతేత్యనవస్థాదోషశ్చనసంభవతి భేదాభావాత్ । భేదేహిసత్యనవస్థాదోషోపపత్తిః। తస్మాత్పరమాత్మైవాంతర్యామీ॥... ... ... *

** సూ ॥౧౯॥ నచస్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాత్ ॥ **

స్యాదేతదదృష్టత్వాదయోధర్మాస్సాంఖ్యస్మృతికల్పితస్యప్రధానస్యాప్యుపపద్యంతే రూపాదిహీనతయాతేస్తైరభ్యుపగమాత్ । “అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయంప్రసుప్తమివసర్వత” ఇతి హిస్మరంతి । తస్యాపి నియంతృత్వం సర్వవికారకారణత్వాదుపపద్యతే । తస్మాత్ప్రధానమంతర్యామిశబ్దంస్యాత్, ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యత్ర నిరాకృతమపి సత్ప్రధానమిహాదృష్టత్వాదివ్యపదేశసంభవేనపునరాశంక్యతే । తతఉత్తరముచ్యతే । నచస్మార్తంప్రధానమంతర్యామిశబ్దంభవితుమర్హతి । కస్మాత్, అతద్ధర్మాభిలాపాత్। యద్యప్యదృష్టత్వాదివ్యపదేశః ప్రధానస్యసంభవతి తథాపినద్రష్టృత్వాది వ్యపదేశస్సంభవతి ప్రధాన

వస్తుతస్తు చేతనసాన్నిధ్యాజ్జడస్య వ్యాపారోనియమనంతచ్ఛక్తిమత్త్వం నియంతృత్వంతచ్చాచింత్య మాయాశక్తేశ్చిదాత్మనశ్శరీరంవినైవోపపన్నం । ననుదేహనియంతుర్జీవస్యాన్యోనియంతాచేత్తస్యాప్యన్యఇత్యనవస్థేత్యతఆహ॥ తస్యాపీతి॥ నిరంకుశం సర్వనియంతృత్వంఈశ్వరస్యశ్రుతం । తస్యనియంత్రంతరానుమానేశ్రుతిబాధఇతినానవస్థేత్యర్థః। యద్వాఈశ్వరాద్భేదకల్పనయాజీవస్యనియంతృత్వోక్తేః।సత్యభేదాభావాన్నానవస్థేత్యర్థః॥ ... ... *

౧౯ ॥ ప్రధానంమహదాదిక్రమేణకథంప్రవర్తతఇతితర్కస్యావిషయఇత్యాహ॥ అప్రతర్క్యమితి ॥ రూపాదిహీనత్వాదవిజ్ఞేయం సర్వతోదిక్షు ప్రసుప్తమివతిష్ఠతిజడత్వాదిత్యర్థః । అతత్- అప్రధానం చేతనంతస్య ధర్మాణామభిధా

నాదితిహేత్వర్థః । ఉత్తరసూత్రనిరస్యాంశంకామాహ ॥ యదిప్రధానమిత్యాదినా॥అమృతశ్చేతి॥వినాశినోదేహాంతరభోగానుపపత్తేరిత్యర్థః । యథా దేవదత్తకర్తృకగమనక్రియాయాః గ్రామఃకర్మ నదేవదత్తః తథాత్మకర్తృకదర్శనాదిక్రియాయాఅనాత్మావిషయఃనత్వాత్మా క్రియాయాఃకర్తృవిషయత్వాయోగాదిత్యాహ ॥ కర్తరీతి ॥ క్రియాయాం గుణఃకర్తాప్రధానం కర్మ తత్రైకస్యాం క్రియాయామేకస్య గుణత్వప్రధానత్వయోర్విరోధాన్నకర్తుః కర్మత్వమిత్యర్థః । ‘దృష్టేర్ద్రష్టారమాత్మానంతయాదృశ్యయాదృష్ట్యానవిషయీకుర్యా’ఇత్యాదిశ్రుతేశ్చాదృష్టత్వాదిధర్మాశ్శారీరస్యేత్యాహ ॥ నేతి ॥ . ... *

౨౦ ॥ అపిశబ్దసూచితహేతుముక్త్వోక్తంహేతుమాహ ॥ అపిచోభయేఽపీతి ॥ భేదేనైనసూత్రే త్రైత్వికభేదస్యాచేతనత్వేనత్రైరభ్యుపగమాత్ । ‘అదృష్టోద్రష్టాఽశ్రుతశ్శ్రోతాఽమతోమంతాఽవిజ్ఞాతోవిజ్ఞాతే’తిహివాక్యశేషఇహభవతి । ఆత్మత్వమపినప్రధానస్యోపపద్యతే । యదిప్రధానమాత్మత్వద్రష్టృత్వాద్యసంభవాన్నాంతర్యామ్యభ్యుపగమ్యతే శారీరస్తర్హ్యంతర్యామీభవతుశారీరోహిచేతనత్వాద్ద్రష్టాశ్రోతామంతావిజ్ఞాతాచభవత్యాత్మాచప్రత్యక్త్వాత్, అమృతశ్చధర్మాధర్మఫలోపభోగోపపత్తేః । అదృష్టత్వాదయశ్చధర్మాశ్శారీరేసుప్రసిద్ధాఃదర్శనాదిక్రియాయాఃకర్తరిప్రవృత్తివిరోధాత్ । ‘నదృష్టేర్ద్రష్టారంపశ్యే’దిత్యాది శ్రుతిభ్యశ్చ । తస్యచకార్యకరణసంఘాతమంతర్యమయితుంశీలంభోక్తృత్వాత్ । తస్మాచ్ఛారీరోంతర్యామీత్యతఉత్తరంపఠతి ॥ ... ... *

సూ ॥ ౨౦ ॥ శారీరశ్చోభయేఽపిహి భేదేనైనమధీయతే ॥

నేతిపూర్వసూత్రాదనువర్తతే శారీరశ్చనాంతర్యామీస్యాత్ । కస్మాత్ యద్యపిద్రష్టృత్వాదయోధర్మాస్తస్యసంభవంతి తథాపి ఘటాకాశవదుపాధిపరిచ్ఛిన్నత్వాన్నకార్త్స్న్యేన పృథివ్యాదిష్వంతరవస్థాతుంనియంతుంచశక్నోతి । అపిచఉభయేపిహిశాఖినః కాణ్వామాధ్యందినాశ్చాంతర్యామిణోభేదేనైనంశారీరం పృథివ్యాదివదధిష్ఠానత్వేన నియమ్యత్వేన చాధీయతే । ‘యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్’నితికాణ్వాః । ‘యఆత్మనితిష్ఠన్’నితిమాధ్యందినాః । ‘యఆత్మనితిష్ఠన్’నిత్యస్మింస్తావత్పాఠేభవత్యాత్మశబ్దశ్శారీరస్యవాచకః । ‘యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్’నిత్యస్మిన్నపిపాఠేవిజ్ఞానశబ్దేనశారీరఉచ్యతే, విజ్ఞానమయోహిశారీరఇతి । తస్మాచ్ఛారీరాదన్యఈశ్వరోంతర్యామీతిసిద్ధం । కథంపునరేకస్మిన్దేహేద్వౌద్రష్టారావుపపద్యేతే । యశ్చాయమీశ్వరోంతర్యామీయశ్చాయమితరశ్శారీరఃకాపునరిహానుపపత్తిః । ‘నాన్యోతోఽస్తిద్రష్టే’త్యాదిశ్రుతివచనంవిరుధ్యేత । అత్రహిప్రకృతాదంతర్యామిణోఽన్యంద్రష్టారం శ్రోతారం మంతారంవిజ్ఞాతారంచాత్మానంప్రతిషేధతి । నియంత్రంతరప్రతిషేధార్థమేతద్వచనమితిచేత్, న, నియంత్రంతరాప్రసంగాత్, అవిశేషశ్రవణాచ్చ । అతోచ్యతే । అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితకార్యకరణోపాధినిమిత్తోఽయంశారీరాంతర్యామిణోర్భేదవ్యపదేశోనపారమార్థికః । ఏకోహిప్రత్యగాత్మాభవతినద్వౌప్రత్యగాత్మానౌసంభవతః । ఏకస్యైవతుభేదవ్యవహారఉపాధికృతః, యథాఘటాకాశోమహాకాశఇతి । తతశ్చ

భ్రాంతింనిరసితుంశంకతే ॥ కథమితి ॥ నన్వత్రైకోభోక్తాజీవఃఈశ్వరస్త్వభోక్తేతినవిరోధఇతిశంకతే । కాపునరితి ॥ తయోర్భేదఃశ్రుతివిరుద్ధఇతిపూర్వవాద్యాహ ॥ నాన్యఇతి ॥ సఏవశ్రుత్యర్థమాహ ॥ అత్రేతి ॥ శ్రుతేరర్థాంతరమాశంక్యనిషేధతి ॥ నియంత్రంతరేత్యాదినా ॥ నకేవలమప్రసక్తప్రతిషేధః,కింత్వవిశేషేణద్రష్ట్రంతరనిషేధశ్రుతేరంతర్యామ్యంతరనిషేధార్థత్వేబాధశ్చేత్యాహ ॥ అవిశేషేతి ॥ తస్మాత్పూర్వోక్తే’యఆత్మనితిష్ఠన్నితిశ్రుతౌచద్రష్టృభేదోక్తిరయుక్తా । నాన్యఇతివాక్యశేషేభేదనిరాసాదితిప్రాప్తేభేదఉపాధికల్పితశ్శ్రుతిసూత్రాభ్యామనూద్యతఇతిసమాధత్తే ॥ అతోచ్యతఇతి ॥ భేదస్సత్యఃకింనస్యాదతఆహ ॥ ఏకోహీతి ॥ గౌరవేణద్వయోరహంధీగోచరత్వాసంభవాదేకఏవతద్గో

చరః తదగోచరస్య ఘటవదనాత్మత్వాన్నాత్మభేదస్సత్య ఇత్యర్థః ॥ తతశ్చేతి ॥ కల్పితభేదాంగీకారాద్భేదాపేక్షం సర్వం యుజ్యత ఇత్యర్థః । తస్మాదంతర్యామిబ్రాహ్మణం జ్ఞేయే బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధం ॥ ఇతి పంచమాధికరణమ్॥...... ❋

౨౧ ॥ ❋ అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః ❋ ॥ ముండకవాక్యముదాహరతి ॥ అథేతి ॥ కర్మవిద్యారూపాపరవిద్యోక్త్యనంతరం యయా నిర్గుణం జ్ఞాయతే పరా సోచ్యతే తామేవ విషయోక్త్యా నిర్దిశతి ॥ యత్తదితి ॥ అద్రేశ్యం అదృశ్యం జ్ఞానేంద్రియైః అగ్రాహ్యం కర్మేంద్రియైః । గోత్రం వంశః । వర్ణో బ్రాహ్మణత్వాదిజాతిః । చక్షుశ్శ్రోత్రశూన్యం అచక్షుశ్శ్రోత్రం । పాణిపాదశూన్యమపాణిపాదం । జ్ఞానకర్మేంద్రియవికలమిత్యర్థః । విభుం ప్రభుం సు సూక్ష్మం దుర్జ్ఞేయత్వాన్నిత్యావ్యయపదాభ్యాం నాశాపక్షయయోర్నిరాసః । భూతానాం యోనిం ప్రకృతిం యత్ప

జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిభేదశ్రుతయః ప్రత్యక్షాదీని చ ప్రమాణాని సంసారానుభవో విధిప్రతిషేధశాస్త్రం చేతి సర్వమేతదుపపద్యతే । తథా చ శ్రుతిః ‘యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతీ’త్యవిద్యావిషయే సర్వవ్యవహారం దర్శయతి । ‘యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే’దితి విద్యావిషయే సర్వవ్యవహారం వారయతి ॥ ... ... ❋

❋ సూ ॥ ౨౧ ॥ అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః ॥ ❋

‘అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాదం నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యంతి ధీరా’ ఇతి శ్రూయతే । తత్ర సంశయః । కిమయమదృశ్యత్వాదిగుణకో భూతయోనిః ప్రధానం స్యాత్, ఉత శారీరః, ఆహోస్విత్పరమేశ్వర ఇతి । తత్ర ప్రధానమచేతనం భూతయోనిరితి యుక్తం, అచేతనానామేవ తత్ర దృష్టాంతత్వేనోపాదానాత్ ‘యథోర్ణనాభిస్సృజతే గృహ్ణతే చ యథా పృథివ్యామోషధయస్సంభవంతి యథా సతః పురుషాత్కేశలోమాని తథాక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వ’మితి । నన్వూర్ణనాభిః పురుషశ్చ చేతనావిహ దృష్టాంతత్వేనోపాత్తౌ, నేతి బ్రూమః, నహి కేవలస్య చేతనస్య తత్ర సూత్రయోనిత్వం కేశలోమయోనిత్వం వాస్తి । చేతనాధిష్ఠితమచేతనం హ్యూర్ణనాభిశరీరం సూత్రస్య యోనిః పురుషశరీరం చ కేశలోమ్నామితి ప్రసిద్ధం । అపి చ । పూర్వత్రాదృష్టత్వాద్యభిలాపసంభవేపి ద్రష్టృత్వాద్యభిలాపాసంభవాన్న ప్రధానమభ్యుపగతం । ఇహ త్వదృశ్యత్వాదయో ధర్మాః ప్రధానే సంభవంతి, న చాత్ర విరుధ్యమానో ధర్మః కశ్చిదభిలప్యతే । నను ‘యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవి’దిత్యయం వాక్యశేషోఽచేతనే ప్రధానే న సంభవతి । కథం ప్రధానం భూతయోనిః ప్రతిజ్ఞాయత ఇతి । అత్రోచ్యతే । ‘యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమి’త్యక్షరశబ్దేనాదృశ్యత్వాదిగుణకం భూతయోనిం శ్రావయిత్వా పునః శ్రావయిష్యతి ‘అక్షరాత్పరతః పర’ ఇతి । తత్ర యః పరోఽక్షరాచ్ఛ్రుతస్స సర్వజ్ఞస్సర్వవిచ్చ భవిష్యతి ప్రధానమేవాక్షరశబ్దనిర్దిష్టం భూతయోనిః । యదా తు యోనిశబ్దో నిమిత్తవాచీ తదా శారీరోపి భూతయోనిస్స్యాత్, ధ

శ్యంతి ధీరాః పండితాస్తదక్షరం తద్విద్యా పరేత్యన్వయః । అదృశ్యత్వాదిగుణానాం బ్రహ్మప్రధానసాధారణత్వాత్సంశయః । పూర్వవద్ద్రష్టృత్వాదీనాం చేతనధర్మాణామశ్రుతేః । అస్తు ప్రధానమితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయతి ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వపక్షే ప్రధానాద్యుపాస్తిః సిద్ధాంతే నిర్గుణధీరితి ఫలం । ఊర్ణనాభిర్లూతాకీటః తంతూన్ స్వదేహాత్సృజతి ఉపసంహరతి చేత్యర్థః । సతో జీవతః । నను పూర్వం నిరస్తం ప్రధానం కథముత్థాప్యతే తత్రాహ । అపి చేతి ॥ అత్ర ప్రధానే విరుధ్యమానోఽసంభావితో వాక్యశేషశ్శ్రుత ఇతి శంకతే ॥ నను య ఇతి ॥ పంచమ్యంతాక్షరశ్రుత్యా భూతప్రకృతేః ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ప్రథమాంతపరశబ్దోక్తస్య జగన్నిమిత్తేశ్వరస్య సర్వజ్ఞత్వాదికమిత్యాహ ॥ అత్రోచ్యత ఇతి ॥ సందిగ్ధే తు వాక్యశేషాదితి న్యాయేన సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి ॥ చేతనాచేతనత్వేన సందిగ్ధే భూతయో

నౌ యస్సర్వజ్ఞ ఇతివాక్యశేషాదీశ్వరత్వనిర్ణయ ఇత్యేతదయుక్తం వాక్యశేషే భూతయోనేః ప్రత్యభిజ్ఞాపకాభావాదితి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ జనికర్తుః ప్రకృతిరితిసూత్రేణ ప్రకృతేరపాదానసంజ్ఞాయాం పంచమీస్మరణాదక్షరాత్సంభవతీతి ప్రకృతిత్వేనోక్తాక్షరస్య భూతయోనేర్వాక్యశేషేతస్మాదితి ప్రకృతిత్వలింగేన ప్రత్యభిజ్ఞానమస్తీతిసమాధత్తే ॥ అత్రోచ్యత ఇతి ॥ ఏతత్కార్యం బ్రహ్మసూత్రాత్మకం నామరూపం స్థూలం తతోన్నం వ్రీహ్యాదీత్యర్థః ।యదుక్తం పంచమ్యంతాక్షరశ్రుత్యా భూతయోనేః ప్రత్యభిజ్ఞానాదచేతనత్వమితి తత్రాహ ॥ అక్షరాత్పరత ఇతి ॥ నాయమక్షరశబ్దో భూతయోనింపరామృశతి పరవిద్యాధిగమ్యత్వేనోక్తస్యాక్షరస్య భూతయోనేరక్షరం పురుషం వేదేత్యక్షరశ్రుత్యా వేద్యత్వలింగవత్త్యాపూర్వమేవ బ్రహ్మత్వేన పరామర్శాదిత్యాహ ॥ యేనేతి । యేనజ్ఞానేనాక్షరం భూతయోనిం సర్వజ్ఞం పురు

ద్మాధర్మాభ్యాం భూతజాతస్యోపసర్జనాదితి । ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే, యోఽయమదృశ్యత్వాదిగుణకో భూతయోనిస్స పరమేశ్వర ఏవ స్యాన్నాన్య ఇతి । కథమేతదవగమ్యతే । ధర్మోక్తేః । పరమేశ్వరస్యహి ధర్మ ఇహోచ్యమానో దృశ్యతే 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవి'దితి । నహి ప్రధానస్యాచేతనస్య శారీరస్యవోపాధిపరిచ్ఛిన్నదృష్టేః సర్వజ్ఞత్వం సర్వవిత్త్వం వా సంభవతి । నన్వక్షరశబ్దనిర్దిష్టాద్భూతయోనేః పరస్యైవైతత్సర్వజ్ఞత్వం సర్వవిత్త్వంచ నభూతయోనివిషయమిత్యుక్తం । అత్రోచ్యతే । నైవం సంభవతి యత్కారణం 'అక్షరాత్సంభవతీహవిశ్వ'మితి ప్రకృతం భూతయోనిమిహ జాయమానప్రకృతిత్వేన నిర్దిశ్యానంతరమపి జాయమానప్రకృతిత్వేనైవ సర్వజ్ఞం నిర్దిశతి । "యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్యజ్ఞానమయంతపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచ జాయతే" ఇతి । తస్మాన్నిర్దేశసామ్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్ప్రకృతస్యైవాక్షరస్యభూతయోనేస్సర్వజ్ఞత్వం సర్వవిత్త్వంచ ధర్మ ఉచ్యత ఇతిగమ్యతే । 'అక్షరాత్పరతః పర' ఇత్యత్రాపిన ప్రకృతాద్భూతయోనేరక్షరాత్పరః కశ్చిదభిధీయతే । కథమేతదవగమ్యతే । 'యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యా'మితి ప్రకృతస్యైవాక్షరస్య భూతయోనేరదృశ్యత్వాదిగుణకస్యవక్తవ్యత్వేన ప్రతిజ్ఞాతత్వాత్ । కథంతర్హి 'అక్షరాత్పరతః పర' ఇతి వ్యపదిశ్యత ఇత్యుత్తరసూత్రే వక్ష్యామః । అపిచాత్ర ద్వేవిద్యే వేదితవ్యే ఉక్తే పరాచైవాపరాచేతి । అత్రాపరామృగ్వేదాదిలక్షణాం విద్యాముక్త్వా బ్రవీతి 'అథపరా యయాతదక్షరమధిగమ్యత' ఇత్యాది । తత్ర పరస్యావిద్యాయావిషయత్వేనాక్షరం శ్రుతం । యదిపునః పరమేశ్వరాదన్యదదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరం పరికల్ప్యేత నేయం పరావిద్యాస్యాత్ ।పరాపరవిభాగోహ్యయం విద్యయోరభ్యుదయ నిశ్శ్రేయసఫలతయా పరికల్ప్యతే । నచ ప్రధానస్యవిద్యానిశ్శ్రేయసఫలా కేనచిదభ్యుపగమ్యతే।తిస్రశ్చవిద్యాః ప్రతిజ్ఞాయేరన్ తత్పక్షేఽక్షరాద్భూతయోనేః పరస్య పరమాత్మనః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ । ద్వేఏవతువిద్యే ఇహ వేదితవ్యే నిర్దిష్టే 'కస్మిన్నుభగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీ'తి చైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాపేక్షణం సర్వాత్మకే బ్రహ్మణి వివక్ష్యమాణేఽవకల్పతే, నాచేతనమాత్రైకాయతనే ప్రధానే భో

షం వేద తాం బ్రహ్మవిద్యాం యోగ్యాయశిష్యాయ ప్రబ్రూయాదిత్యుపక్రమ్యాప్రోచ్యమానా త్వక్షరాత్పరతః పర ఇత్యుచ్యమానః పరో భూతయోనిరితిగమ్యత ఇత్యర్థః । తర్హి పంచమ్యంతాక్షరశబ్దార్థః క ఇత్యాశంక్యాజ్ఞానమితివక్ష్యత ఇత్యాహ ॥ కథమితి ॥ పరవిద్యేతిసమాఖ్యయాఽపి తద్విషయస్య బ్రహ్మత్వమిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ నను ప్రధానవిద్యాపి కారణవిషయత్వాత్పరేత్యత ఆహ ॥ పరాపరవిభాగోహీతి ॥అనిత్యఫలత్వేనాపరవిద్యాం నిందిత్వా ముక్త్యర్థినో బ్రహ్మవిద్యాం ప్రోవాచేతి వాక్యశేషోక్తేరిత్యర్థః ।అస్తు ప్రధానవిద్యాపిముక్తిఫలత్వేన పరేత్యత ఆహ ॥ నచేతి ॥ నను యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యగ్రే పరవిద్యావిషయ ఇత్యుచ్యతే, అద్రేశ్యవాక్యేనతు ప్రధానవిద్యోచ్యత ఇత్యత ఆహ ॥ తిస్రశ్చేతి ॥ ఇతశ్చ భూతయోనేర్బ్రహ్మత్వమిత్యాహ ॥ కస్మిన్నితి ॥ అచేతనమాత్రస్యైకాయతనముపాదానం తజ్జ్ఞానాత్కార్య

జ్ఞానేఽపి తదకార్యాణామాత్మనాం జ్ఞానం న భవతి । ఏవం జీవే జ్ఞాతే తదకార్యస్య భోగ్యస్య జ్ఞానం న భవతీత్యర్థః । బ్రహ్మవిద్యాశబ్దాచ్చ భూతయోనిర్బ్రహ్మేత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ స బ్రహ్మా సర్వవిద్యానాం ప్రతిష్ఠాం సమాప్తిభూమిం బ్రహ్మవిద్యామువాచ । బ్రహ్మణి సర్వవేద్యానాం విద్యాఫలానాం చాన్తర్భావాద్బ్రహ్మవిద్యా సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా । నన్వపరవిద్యాపరవిద్యాప్రకరణే కిమర్థముక్తేత్యత ఆహ ॥ అపరేతి ॥ ప్లవం తే గచ్ఛంతీతి ప్లవా వినాశినః । అదృఢా నిత్యఫలసంపాదనాశక్తాః షోడశర్త్విజః పత్నీ యజమానశ్చేత్యష్టాదశ । యజ్ఞేన నామ నిమిత్తేన నిరూప్యంత ఇతి యజ్ఞరూపాః । తథాహి ఋతుషు యాజయంతి యజ్ఞం కారయంతీత్యృత్విజః, యజత ఇతి యజమానః, సత్యోర్నో యజ్ఞసంయోగ ఇతి సూత్రేణ పతిశబ్దస్య నకారోఽన్తాదేశో యజ్ఞసంబంధే విహిత ఇతి పత్నీ, ఏవమృత్విగాదినామప్రవృత్తినిమిత్తం యజ్ఞ ఇతి యజ్ఞరూపా యేష్వవరమనిత్యఫలకం కర్మశ్రుత్యుక్తం ఏతదేవ కర్మ శ్రేయో నాన్యదాత్మజ్ఞానమితి యే మూఢాస్తుష్యంతి తే పునః పు

గ్వ్యతిరిక్తేవాభోక్తరి । అపిచ 'స బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠామథర్వాయ జ్యేష్ఠపుత్రాయ ప్రాహ' ఇతి । బ్రహ్మవిద్యాం ప్రాధాన్యేనోపక్రమ్య పరాపరవిభాగేన పరాం విద్యామక్షరాధిగమనీం దర్శయంస్తస్యా బ్రహ్మవిద్యాత్వం దర్శయతి । సా చ బ్రహ్మవిద్యాసమాఖ్యా తదధిగమ్యస్యాక్షరస్యాబ్రహ్మత్వే బాధితా స్యాత్ । అపరా హ్యృగ్వేదాదిలక్షణా కర్మవిద్యా బ్రహ్మవిద్యోపక్రమే ఉపన్యస్యతే బ్రహ్మవిద్యాప్రశంసాయై, "ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా అష్టాదశోక్తమవరం యేషు కర్మ ఏతచ్ఛ్రేయో యేఽభినందంతి మూఢా జరామృత్యుం తే పునరేవాపియంతి" ఇత్యేవమాదినిందావచనాత్ । నిందిత్వా చాపరాం విద్యాం తతో విరక్తస్య పరవిద్యాధికారం దర్శయతి "పరీక్ష్య లోకాన్కర్మచితాన్బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాన్నాస్త్యకృతః కృతేన తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్సమిత్పాణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠ"మితి । యత్తూక్తమచేతనానాం పృథివ్యాదీనాం దృష్టాంతత్వేనోపాదానాద్దార్ష్టాంతికేనాప్యచేతనేనైవ భూతయోనినా భవితవ్యమితి, తదయుక్తం । న హి దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోరత్యంతసామ్యేన భవితవ్యమితి నియమోఽస్తి । అపి చ స్థూలాః పృథివ్యాదయో దృష్టాంతత్వేనోపాత్తా ఇతి న స్థూల ఏవ దార్ష్టాంతికో భూతయోనిరభ్యుపగమ్యతే, తస్మాదదృశ్యత్వాదిగుణకో భూతయోనిః పరమేశ్వర ఏవ ॥ ... ... *

సూ॥ ౨౨॥ విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం చ నేతరౌ॥

ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవ భూతయోనిః, నేతరౌ శారీరః ప్రధానం వా । కస్మాత్, విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం । విశినష్టి హి ప్రకృతం భూతయోనిం శారీరాద్విలక్షణత్వేన 'దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషః స బాహ్యాభ్యంతరో హ్యజః । అప్రాణో హ్యమనాః శుభ్ర' ఇతి । న హ్యేతద్దివ్యత్వాదివిశేషణమవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపపరిచ్ఛేదాభిమానినస్తద్ధర్మాంశ్చాత్మని కల్పయతః శారీరస్యోపపద్యతే। తస్మాత్సాక్షాదౌపనిషదః పురుష ఇహోచ్యతే । తథా ప్రధానాదపి ప్రకృతం భూతయోనిం భేదేన వ్యపదిశతి 'అక్షరాత్పరతః

న్మమరణమాప్నువంతీత్యర్థః । యద్విజ్ఞానార్థం బ్రహ్మజ్ఞానార్థం గురుమభిగచ్ఛేదేవేతి నియమః । బ్రహ్మనిష్ఠస్యాప్య వేదస్య గురుత్వం వారయతి ॥ శ్రోత్రియమితి ॥ కార్యముపాదానాభిన్నమిత్యంశే దృష్టాంతః । సర్వసామ్యే తవాప్యపత్తేరిత్యాహ ॥ అపిచ స్థూలా ఇతి ॥ ... ... *

౨౨॥ విశేషణాన్న జీవః భేదోక్తేర్న ప్రధానమితి హేతుద్వయం విభజ్య వ్యాచష్టే ॥ విశినష్టి హీత్యాదినా ॥ దివ్యో ద్యోతనాత్మకః స్వయంజ్యోతిరమూర్తః పూర్ణః పురుషః పురిశయః ప్రత్యగాత్మా బాహ్యం స్థూలమాభ్యంతరం సకారణం సూక్ష్మతాభ్యాం సహాధిష్ఠానత్వేన తిష్ఠతీతి స బాహ్యాభ్యంతరః, హి తథా శ్రుతిషు ప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః । అవిద్యాకృతం నామరూపాత్మకం శరీరం తేన పరిచ్ఛేదోఽల్పత్వం । తస్య శారీరస్య ధర్మాన్ జాడ్యమూర్తత్వాదీనిత్యర్థః । నన్వక్షరశబ్దేన ప్రధానోక్తేరక్షరశబ్దత్వం ప్రధానస్య ప్రతిజ్ఞాతం బాధ్యేతేత్యత ఆహ ॥ అక్షరమవ్యాకృతమితి ॥ అశ్నోతి వ్యాప్నోతి స్వవికారజాతమి

త్యక్షరం । అవ్యాకృతమకృతం అనాదీతియావత్ । నామరూపయోర్బీజం ఈశ్వరస్తస్యశక్తిరూపం పరతంత్రత్వాదుపాదానమపిశక్తిరిత్యుక్తం । భూతానాంసూక్ష్మాఃసంస్కారాయత్రతద్భూతసూక్ష్మం । ఈశ్వరశ్చిన్మాత్రఆశ్రయోఽయస్యతత్తథా । తస్యైవచిన్మాత్రస్యజీవేశ్వరభేదోపాధిభూతంయత్తు ఈశ్వరఆశ్రయోవిషయోఽయస్యేతి నానాజీవవాదినాంవ్యాఖ్యానంతద్భాష్యబహిర్భూతం । ఏతస్మిన్ఖల్వక్షరేగార్గ్యాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చేత్యోతప్రోతభావేనావ్యాకృతస్యచిదాశ్రయత్వశ్రుతేః, ఆశ్రయపదలక్షణాయానిర్మూలత్వాత్ । నహిమూలప్రకృతేర్భేదేకించిన్మానమస్తి । నచ 'ఇంద్రోమాయాభిఃపురురూపఈయత' ఇతిశ్రుతిర్మానం । 'అజామేకా'మిత్యాద్యనేకశ్రుతిబలేనలాఘవతర్కసహాయేనతస్యాశ్శ్రుతేర్బుద్ధిభేదేనమాయాభేదానువాదిత్వాత్ । తదుక్తంసురేశ్వరాచార్యైః "స్వతస్త్వవిద్యాభేదోఽత్రమనాగపినవిద్యత" ఇతి । సాంఖ్యయోగాచార్యాఃపురాణేతిహాసకర్తారశ్చమూలప్రకృత్యైక్యంవదంతి । నన్వవిద్యైక్యేబంధముక్తివ్యవస్థాకథం । నచవ్యవస్థానాస్తీతివాచ్యంశ్రవణేప్రవృత్త్యాదిబాధాపాతాదితిచేత్, ఉచ్యతే। యేహ్యవిద్యానానాత్వమిచ్ఛంతి తైరపిపరిణామిత్వేనసాంశత్వమవిద్యాయాఅంగీకార్యం, తథాచానర్థాత్మకస్వీయసంఘాతాత్మ

పర' ఇతి । అక్షరమవ్యాకృతంనామరూపబీజశక్తిరూపంభూతసూక్ష్మమీశ్వరాశ్రయం తస్యైవోపాధిభూతంసర్వస్మాద్వికారాత్పరోయోఽవికారఃతస్మాత్పరతఃపరఇతిభేదేన వ్యపదిశన్పరమాత్మానమిహవివక్షితందర్శయతి । నాత్రప్రధానంనామకించిత్స్వతంత్రంతత్త్వమభ్యుపగమ్యతేతస్మాద్భేదవ్యపదేశఉచ్యతే।కింతర్హి। ప్రధానమపికల్ప్యమానంశ్రుత్యవిరోధేనావ్యాకృతాదిశబ్దవాచ్యంభూతసూక్ష్మంపరికల్ప్యేత కల్ప్యతాం తస్మాద్భేదవ్యపదేశాత్పరమేశ్వరోభూతయోనిరిత్యేతదిహప్రతిపాద్యతే॥ ✱
కుతశ్చపరమేశ్వరోభూతయోనిః॥ ... ... ✱

సూ॥ ౨౩॥రూపోపన్యాసాచ్చ ॥

అపిచ 'అక్షరాత్పరతఃపర' ఇత్యస్యానంతరం 'ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణ' ఇతి ప్రాణప్రభృతీనాంపృథివీపర్యంతానాంతత్త్వానాంసర్గముక్త్వా తస్యైవభూతయోనేస్సర్వవికారాత్మకంరూపసముపన్యస్యమానంపశ్యామః । "అగ్నిర్మూర్ధాచక్షుషీచంద్రసూర్యౌదిశశ్శ్రోత్రేవాగ్వివృతాశ్చవేదాః వాయుఃప్రాణోహృదయంవిశ్వమస్యపద్భ్యాంపృథివీహ్యేషసర్వభూతాంతరాత్మే"తి । తచ్చపరమేశ్వరస్యైవోచితం సర్వవికారకారణత్వాత్ నశారీరస్య తనుమహిమ్నః నాపిప్రధానస్యాయంరూపోపన్యాసస్సంభవతి సర్వభూతాంతరాత్మత్వాసంభవాత్, తస్మాత్పరమేశ్వరఏవభూతయోనిర్నేతరావితిగమ్యతే । కథం పునర్భూతయోనేరయంరూపోపన్యాసఇతిగమ్యతే । ప్రకరణాత్ 'ఏష' ఇతిచప్రకృతానుకర్షణాద్భూతయోనింహిప్రకృత్య 'ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణఏషసర్వభూతాంతరాత్మే'త్యాదివచనం భూతయోనివిష

నాపరిణతాఽవిద్యాంశోపహితజీవభేదాద్వ్యవస్థాసిద్ధ్యతి । యస్యజ్ఞానమంతఃకరణేజాయతేతస్యాంతఃకరణపరిణామ్యజ్ఞానాంశనాశోముక్తిరితి । ఏవంచ శ్రోతుస్స్వరూపానందప్రాప్తిః శ్రవణాదౌప్రవృత్తిర్వేదవదనుభవోజీవన్ముక్తిశాస్త్రంచేతిసర్వమబాధితంభవతి । నచైవంనానాజీవపక్షాదవిశేషఃమూలప్రకృతినానాత్వాభావాదిత్యలం।పరత్వేహేతుః॥అవికారఇతి ॥ ననుసూత్రకృతాశ్రుతౌ ప్రాధాన్యాద్భేదవ్యపదేశఉక్తస్తత్రకథమజ్ఞానాద్భేదోక్తిర్వ్యాఖ్యాయతేతత్రాహ ॥ నాత్రేతి ॥ కార్యాత్మనాప్రధీయతఇతిప్రధానమజ్ఞానమేవ । తతోఽన్యస్యాప్రామాణికత్వాదిత్యర్థః అతోఽత్రాజ్ఞానమేవభూతయోనిరితిపూర్వపక్షంకృత్వానిరస్యతే । తన్నిరాసేనార్థాత్సాంఖ్యకల్పితప్రధాననిరాసఇతిమంతవ్యం ॥ ... ... ✱

౨౩ ॥ వృత్తికృన్మతేనాదౌసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ అపిచేత్యాదినా ॥ 'ప్రాణోమనస్సర్వేంద్రియాణిచఖంవాయుర్జ్యోతిరాపఃపృథివీ'తిశ్రుతిః । అగ్నిర్ద్యులోకః 'అసౌవావలోకోగౌతమాగ్ని'రితిశ్రుతేః । వివృతావేదాఃవాగిత్యస్య

యః । పద్భ్యాం పాదావిత్యర్థః । యస్యేదం రూపం స ఏష సర్వప్రాణినామంతరాత్మేత్యర్థః । తను మహిమ్న ఇతి అల్ప
శక్తేరిత్యర్థః । యథా కశ్చిద్బ్రహ్మవిత్ స్వస్య సర్వాత్మత్వప్రకటనార్థమహమన్నమితి సామ గాయతి న తత్రాన్నత్వాదిక
మాత్మనో వివక్షతి । అఫలత్వాత్ తథేహాపీత్యాహ ॥ అహమన్నమితి॥ వృత్తికృద్వ్యాఖ్యాం దూషయతి॥ అన్యే పునరితి॥ ఏష స
ర్వభూతాంతరాత్మా సూత్రాత్మా ఏతస్మాద్భూతయోనేర్జాయత ఇతి శ్రుత్యన్వయేన హిరణ్యగర్భస్యాత్ర జాయమాన
త్వేనోపన్యాసాదిత్యర్థః । నిరదిక్షదవోచదిత్యర్థః । అగ్నిర్ద్యులోకో యస్య సమిద్రూపస్సూర్యస్సోఽపి ద్యులోకాగ్నిస్త
స్మాదజాయతేత్యర్థః । 'తస్యాదిత్య ఏవ సమి'దితి శ్రుత్యంతరాత్ । అతో మధ్యేఽపి సృష్టిరేవ వాచ్యా న రూపమితి భావః ।
యదుక్తమగ్నిర్మూర్ధేత్యత్ర భూతయోనేస్సర్వాత్మత్వం వివక్షితమితి తన్నేత్యాహ ॥ సర్వాత్మత్వమపీతి ॥ నను హిరణ్యగ
ర్భస్య జన్మాన్యత్రానుక్తం కథమత్ర వక్తవ్యం తత్రాహ ॥ శ్రుతీతి ॥ అగ్రే సమవర్తత జాతస్స భూతగ్రామస్యైకః
పతిరీశ్వరప్రసాదాదభవత్ స సూత్రాత్మా ద్యామిమాం పృథివీం చ స్థూలం సర్వమధారయత్ కశబ్దస్య ప్రజాపతిసంజ్ఞా

యమేవ భవతి । యథోపాధ్యాయం ప్రకృత్య 'ఏతస్మాదధీష్వ ఏష వేదవేదాంగపారగ' ఇతి వచనముపా
ధ్యాయవిషయం భవతి తద్వత్ । కథం పునరదృశ్యత్వాదిగుణకస్య భూతయోనేర్విగ్రహవద్రూపం సం
భవతి । సర్వాత్మత్వవివక్షయేదముచ్యతే న విగ్రహవత్త్వవివక్షయేత్యదోషః । 'అహమన్నమహమన్నమహ
మన్నం అహమన్నాద' ఇత్యాదివత్ । అన్యే పునర్మన్యంతే నాయం భూతయోనేరూపోపన్యాసః జాయ
మానత్వేనోపన్యాసాత్ 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చ ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృ
థివీ విశ్వస్య ధారిణీ'తి హి పూర్వత్ర ప్రాణాదిపృథివ్యంతం తత్త్వజాతం జాయమానత్వేన నిరదిక్షత్ । ఉత్త
రత్రాపి చ 'తస్మాదగ్నిస్సమిధో యస్య సూర్య' ఇత్యేవమాది, 'అతశ్చ సర్వా ఓషధయో రసాశ్చే'త్యేవమం
తం జాయమానత్వేనైవ నిర్దేక్ష్యతి । ఇహైవ కథమకస్మాదంతరాళే భూతయోనేరూపముపన్యస్యేత । స
ర్వాత్మత్వమపి సృష్టిం పరిసమాప్యోపదేక్ష్యతి 'పురుష ఏవేదం విశ్వం కర్మే'త్యాదినా । శ్రుతిస్మృత్యోశ్చ
త్రైలోక్యశరీరస్య ప్రజాపతేర్జన్మ నిర్దిశ్యమానముపలభామహే 'హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే భూ
తస్య జాతః పతిరేక ఆసీత్ స దాధార పృథివీం ద్యాముతేమాం కస్మై దేవాయ హవిషా విధేమే'తి సమవర్త
తేతి అజాయతేత్యర్థః । తథా 'స వై శరీరీ ప్రథమస్స వై పురుష ఉచ్యతే "ఆదికర్తా స భూతానాం
బ్రహ్మాగ్రే సమవర్తత"'తి । వికారపురుషస్యాపి సర్వభూతాంతరాత్మత్వం సంభవతి, ప్రాణాత్మనా స
ర్వభూతానామధ్యాత్మమవస్థానాత్ । అస్మిన్పక్షే 'పురుష ఏవేదం విశ్వం కర్మే'త్యేవమాది సర్వరూపోప
న్యాసః పరమేశ్వరప్రతిపత్తిహేతురితి వ్యాఖ్యేయం ॥ ... ... *

* సూ॥ ౨౪ ॥ వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్ ॥ *

'కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మే'తి 'ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సంప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీ'తి చోపక్ర

త్వే సర్వనామత్వాభావేన కస్మా ఇత్యయోగాదేకారలోపే నైకస్మై దేవాయ ప్రాణాత్మనే హవిషా విధేమ పరిచరేమేతి
వ్యాఖ్యేయం । 'కతమ ఏకో దేవ ఇతి ప్రాణ' ఇతి శ్రుతేః । యద్వా యస్మాదయం జాతస్తస్మా ఏకస్మై దేవాయేత్యర్థః । 'ఏకో
దేవస్సర్వభూతేషు గూఢ' ఇతి శ్రుత్యంతరాత్ । నను తస్య భూతాంతరాత్మత్వం కథం తత్రాహ॥ వికారేతి ॥ పూర్వకల్పే
ప్రకృష్టోపాసనాకర్మసముచ్చయానుష్ఠానాదస్మిన్ కల్పే సర్వప్రాణివ్యష్టిలింగానాం వ్యాపకం సర్వప్రాణ్యంతర్గతం
జ్ఞానకర్మేంద్రియప్రాణాత్మకం సమష్టిలింగశరీరం జాయతే తద్రూపస్య సూత్రాత్మనస్సర్వభూతాంతరాత్మత్వం యు
క్తమిత్యర్థః । స్వపక్షే సూత్రార్థమాహ ॥ అస్మిన్ పక్ష ఇతి॥ కర్మ సఫలం సర్వం శ్రౌతస్మార్తాదికం తపశ్చ పురుష ఏవేతి స
ర్వాత్మస్వరూపోపన్యాసాచ్చ భూతయోనావాజ్ఞేయం వాక్యం సమన్వితమిత్యర్థః ॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్॥ ... *

౨౪ ॥ *వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్* ॥ ఛాందోగ్యముదాహరతి॥ కో న ఇతి॥ ప్రాచీనశాలసత్యయజ్ఞేంద్రద్యు

మ్నా జనకబుడిలావిలి త్వామీమాంసాంచక్రుః కోనఆత్మా కింబ్రహ్మేతి । ఆత్మైవబ్రహ్మేతిజ్ఞాపనార్థం పదద్వయం। తేషం
చాపినిశ్చయార్థముద్దాలకమాజగ్ముః । సోఽపిసమ్యఙ్న వేదేతి తేనోద్దాలకేనసహషడప్యశ్వపతిం కైకేయం రాజానమాగ
త్యోచుః ఆత్మానమితి అధ్యేషిస్మరసి తమేవనోబ్రూహీతి । రాజాతు తేషాం భ్రాంతినిరాసార్థం తాన్ప్రత్యేకమపృచ్ఛ
త్ । కంత్వమాత్మానముపాస్సే కంత్వమాత్మానముపాస్సఇతి । తేచప్రాచీనశాలాదయః క్రమేణతం ప్రత్యేకమూచుః ।
దివమేవాహం వైశ్వానరం వేద్మి । ఆదిత్యమేవాహం వేద్మి।వాయుమేవ ।ఆకాశమేవ।అపఏవ । పృథివీమేవాహం వేద్మీతి।
తతోరాజ్ఞా ద్యుసూర్యాదీనాం షణ్ణాం యథాక్రమేణసుతేజస్త్వవిశ్వరూపత్వపృథగ్వర్త్మాత్మత్వబహులత్వరయిత్వప్ర
తిష్ఠాత్వగుణాన్ విధాయ భవంతోయదిమామపృష్ట్వా ద్యుసూర్యాదిషు భగవతో వైశ్వానరస్యాంగేష్వేవ ప్రత్యేకం వై
శ్వానరత్వదృష్టయో భవేయుస్తదా క్రమేణ మూర్ధపాతాంధత్వప్రాణోత్క్రమణ దేహశీర్ణత్వవస్తిభేదపాదశోషా భ
వతాం స్యురితి ప్రత్యేకోపాసనం నిందిత్వా సుతేజస్త్వగుణకోద్యులోకో స్యాఽత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధా విశ్వరూపత్వ
గుణకస్సూర్యోఽస్యచక్షురిత్యేవం ద్యుసూర్యాదీనాం మూర్ధాదిభావముపదిశ్యసమస్తవైశ్వానరధ్యానవిధిరామ్నాయ
తే ॥ **యస్త్వేత**మితి ॥ అభిముఖ్యేనాపరోక్షతయా విశ్వం విమిమీతే జానాతీత్యభివిమానస్సర్వజ్ఞః తదుపాసకః సర్వత్రభో

> మ్యద్యుసూర్యవాయ్వాకాశవారిపృథివీనాం సుతేజస్త్వాది గుణయోగ మేకైకోపాసన నిందయాచ వై
> శ్వానరం ప్రత్యేషాం మూర్ధాదిభావముపదిశ్యామ్నాయతే "యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమాన
> మాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే ససర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తి తస్యహ
> వా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజాశ్చక్షుర్విశ్వరూపో వాయుః ప్రాణః పృథగ్వర్త్మాత్మా
> సందేహో బహులో వస్తిరేవ రయిః పృథివ్యేవ పాదావుర ఏవ వేదిర్లోమాని బర్హిర్హృదయం గార్హపత్యో
> మనోన్వాహార్యపచన ఆస్యమాహవనీయ" ఇత్యాది । తత్రసంశయః । కిం వైశ్వానరశబ్దేన జాఠరోగ్ని
> రుపదిశ్యతే ? ఉతభూతాగ్నిః అథతదభిమానినీ దేవతా అథవా శారీరఆహోస్విత్పరమేశ్వర ఇతి? ।కింపున
> రత్రసంశయకారణం । వైశ్వానర ఇతి జాఠరభూతాగ్నిదేవతానాం సాధారణశబ్దప్రయోగాదాత్మేతిచ
> శారీరపరమేశ్వరయోః । తత్రకస్యోపాదానం న్యాయ్యం కస్యవాహానమితి భవతిసంశయః । కింతావ
> త్ప్రాప్తం జాఠరోగ్నిరితి।కుతఃతత్రహి విశేషేణక్వచిత్ప్రయోగో దృశ్యతే 'అయమగ్నిర్వైశ్వానరో
> యోయమంతఃపురుషే యేనేదమన్నం పచ్యతే యదిదమద్యత' ఇత్యాదౌ । అగ్నిమాత్రం వాస్యాత్తత్సా
> మాన్యేనాపి ప్రయోగదర్శనాత్ 'విశ్వస్మా అగ్నిం భువనాయ దేవా వైశ్వానరం కేతుమహ్నామకృణ్వ
> న్ని'త్యాదౌ । అగ్నిశరీరా వా దేవతాస్యాత్తస్యామపి ప్రయోగదర్శనాత్ 'వైశ్వానరస్యసుమతౌస్యామ

స్యాం భుక్తా-ఇత్యర్థః । లోకాభూరాదయోభూతానిశరీరాణ్యాత్మానోజీవాఇతి భేదః । సుష్ఠు తేజః కాంతిర్యస్యద్యులోక
స్యససుతేజాః విశ్వానిరూపాణ్యస్యసూర్యస్య । 'ఏషశుక్ల ఏషనీల' ఇతిశ్రుతేః । పృథక్ నానావిధం వర్త్మ గమనం ఆత్మా
స్వభావోయస్యవాయోః సనానాగతిత్వగుణకోఽస్యప్రాణః బహులత్వం వ్యాపిత్వం తద్గుణఆకాశోస్యసందేహో దే
హమధ్యః రయిత్వం ధనత్వం తద్గుణా ఆపోఅస్యవస్తిర్మూత్రస్థానం ప్రతిష్ఠాత్వగుణా పృథివీతస్యపాదౌ తస్యహి మా
ధారత్వం సంపాదయతి ॥ ఉరఏవేత్యాదినా ॥ పూర్వముపక్రమస్థాదృశ్యత్వాదిసాధారణధర్మస్య వాక్యశేషస్థసర్వజ్ఞ
త్వాదిలింగేన బ్రహ్మనిష్ఠత్వముక్తం, తద్వదత్రాప్యుపక్రమస్థసాధారణ వైశ్వానరశబ్దస్యవాక్యశేషస్థాహుత్యాధార
త్వలింగేన జాఠరనిష్ఠత్వమితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి ॥ కింతావదిత్యాదినా ॥ పూర్వోత్తరపక్షయోర్జాఠరబ్రహ్మణో
ర్ధ్యానం ఫలం । యదద్యతే తదన్నం యేనపచ్యతే సోఽయంపురుషే శరీరేఽన్తరస్తీత్యర్థః। పక్షాంతరమాహ ॥ అగ్నిమా
త్రం వేతి ॥ విశ్వస్మై భువనాయ వైశ్వానరమగ్నిం అహ్నాం కేతుంచిహ్నం సూర్యం దేవా అకృణ్వన్ కృతవంతః । సూర్యో
దయేదినవ్యవహారాదిత్యర్థః। స్యాద్వైశ్వానర ఇత్యనుషంగః । హియస్మాత్ కంసుఖప్రదో భువనానాం రాజా వైశ్వాన

రోభిముఖైః శ్రీరస్యేత్యభిశ్రీరీశ్వరః । తస్మాత్తస్య వైశ్వానరస్య సుమతౌ వయం స్యామ తస్యాస్మద్విషయా శుభమతిర్భవత్విత్యర్థః । పక్షత్రయేఽప్యరుచిం వదన్ కల్పాంతరమాహ ॥ అథేత్యాదినా ॥ 'ఆత్మా వైశ్వానర' ఇతి శ్రుతేరిత్యర్థః । కేవలత్వం వైశ్వానరశబ్దశూన్యత్వం । అత్ర జాఠరో వైశ్వానర ఇతి ముఖ్యః పూర్వపక్షః ప్రాణాగ్నిహోత్ర హోమాధారత్వలింగాత్ । తస్య దేహవ్యాపిత్వాదాత్మత్వం । శ్రుత్యాద్యుమూర్ధత్వాదికల్పనయా బృహత్త్వాద్బ్రహ్మత్వమితి ధ్యేయం । సిద్ధాంతయతి ॥ తత ఇదమితి ॥ సాధారణశ్రుత్యోరుపక్రమస్థయోర్విశేషాత్ప్రథమశ్రుతముఖ్యత్రైలోక్య శరీరలింగాత్సర్వాత్మకేశ్వరపరత్వం యుక్తం । న చరమశ్రుత కల్పితహోమాధారత్వలింగేన జాఠరపరత్వమిత్యర్థః । నను

రాజాహికం భువనానామభిశ్రీ' రిత్యేవమాద్యాయాశ్శ్రుతేర్దేవతాయా మైశ్వర్యాద్యుపేతాయాం సంభవాత్ । అథాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాదుపక్రమే చ 'కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మే'తి కేవలాత్మశబ్దప్రయోగాదాత్మశబ్దవశేన వైశ్వానరశబ్దః పరిణేయ ఇత్యుచ్యతే । తథాపి శారీర ఆత్మా స్యాత్తస్య భోక్తృత్వేన వైశ్వానరసన్నికర్షాత్, ప్రాదేశమాత్రమితి చ విశేషణస్య తస్మిన్నుపాధిపరిచ్ఛిన్నే సంభవాత్ । తస్మాన్నేశ్వరో వైశ్వానర ఇత్యేవం ప్రాప్తం । తత ఇదముచ్యతే వైశ్వానరః పరమాత్మా భవితుమర్హతి । కుతః, సాధారణశబ్దవిశేషాత్ । సాధారణశబ్దయోర్విశేషః సాధారణశబ్దవిశేషః । యద్యప్యేతావుభావప్యాత్మవైశ్వానరశబ్దౌ సాధారణశబ్దౌ వైశ్వానరశబ్దస్తు త్రయాణాం సాధారణః, ఆత్మశబ్దశ్చ ద్వయోః, తథాపి విశేషో దృశ్యతే యేన పరమేశ్వరపరత్వం తయోరవగమ్యతే 'తస్య హ వా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజా' ఇత్యాది- అత్ర హి పరమేశ్వర ఏవ ద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టోఽవస్థాంతరగతః ప్రత్యగాత్మత్వేనోపన్యస్త ఆధ్యానాయేతి గమ్యతే కారణత్వాత్ । కారణస్య హి సర్వాభిః కార్యగతాభిరవస్థాభిరవస్థావత్త్వాత్ ద్యులోకాద్యవయవత్వముపపద్యతే । 'స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తీ'తి చ సర్వలోకాద్యాశ్రయం ఫలం శ్రూయమాణం పరమకారణపరిగ్రహే సంభవతి । 'ఏవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయంతే' ఇతి చ తద్విదస్సర్వపాప్మప్రదాహశ్రవణం । 'కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మే'తి చాత్మశబ్దబ్రహ్మశబ్దాభ్యాముపక్రమ ఇత్యేవమంతాని లింగాని పరమేశ్వరమేవ గమయంతి తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవ వైశ్వానరః ॥ ... ... *

సూ ॥ ౨౫ ॥ స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదితి ॥

ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవ వైశ్వానరః, యస్మాత్పరమేశ్వరస్యైవ అగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్ధేతీదృశం త్రైలోక్యాత్మకం రూపం స్మర్యతే "యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్ధా ఖం నాభిశ్చరణౌ క్షితిః । సూర్యశ్చక్షుర్దిశః శ్రోత్రం తస్మై లోకాత్మనే నమ" ఇతి విష్ణుపురాణే తత్స్మర్యమాణం రూపం మూలభూతాం శ్రుతిమనుమాపయదస్య వైశ్వానరశబ్దస్య పరమేశ్వరపరత్వే అనుమానం లింగం గమకం స్యాదిత్యర్థః । ఇతిశబ్దో హేత్వర్థే యస్మాదిదం గమకం తస్మాదపి వైశ్వానరః పరమాత్మైవేత్యర్థః । యద్యపి స్తుతిరియం తస్మై లోకాత్మనే నమ ఇతి తథాపి స్తుతిత్వమపి నాసతి మూలభూతే వేదవాక్యే సమ్యగీదృశేన రూపేణ సంభవతి । "ద్యాం మూర్ధానం యస్య విప్రా వదంతి ఖం వై నాభిం చంద్రసూర్యౌ చ నేత్రే । దిశః శ్రోత్రే విద్ధి పాదౌ క్షితిం చ సోఽచింత్యా

నిర్విశేషస్య కుతో విశేష ఇత్యత ఆహ ॥ అత్ర హీతి ॥ అవస్థాంతరగతః త్రైలోక్యాత్మనా స్థిత ఇత్యర్థః । జాఠరస్యాపి ధ్యానార్థం విశేషకల్పనేతి చేత్, న, అసత్కల్పనానుపపత్తేః । ఈశ్వరస్య తూపాదానత్వాద్విశేషసత్త్వేన ధ్యానార్థముచ్యత ఇత్యాహ ॥ కారణత్వాదితి ॥ లింగాంతరాణ్యాహ ॥ స సర్వేష్విత్యాదినా ॥ యథాగ్నౌ విక్షిప్తమిషీకాతూలం దహ్యతే ఏవం హాస్య విదుష ఇత్యర్థః ॥ ... ... *

౨౫ ॥ నన్వసదారోపేణాపి స్తుతిసంభవాన్న మూలశ్రుత్యపేక్షేత్యాశంక్యాహ ॥ యద్యపి స్తుతిరితి ॥ తథాపీతి పదమర్థ

తేఽపఠతి ॥ స్తుతిత్వమపీతి ॥ ద్యుమూర్ధత్వాదిరూపేణస్తుతిర్నరమాత్రేణకర్తుమశక్యా వినాశ్రుతిమిత్యర్థః॥సతారూపేణస్తుతిసంభవాన్నాసదారోపఇతిభావః॥ ... ... *

౨౬ ॥ శబ్దాదీనాంగతింవక్తుముక్తసిద్ధాంతమాక్షిప్యసమాధత్తే ॥ శబ్దాదిభ్యఇతి॥'సఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానర'ఇత్యగ్నిరహస్యేవైశ్వానరవిద్యాయాంశ్రుతోఽగ్నిశబ్దఈశ్వరేనసంభవతీత్యర్థః । సూత్రస్థాదిశబ్దార్థమాహ ॥ ఆదిశబ్దాదితి॥ భుక్తమన్నం హోమీయంహోమసాధనం తేనప్రాణాగ్నిహోత్రంకార్యమిత్యర్థః । వాజసనేయినామగ్నిరహస్యే సప్రపంచాం వైశ్వానరవిద్యా ముక్త్వా 'సయోహైతమగ్నింవైశ్వానరంపురుషవిధంపురుషేంతఃప్రతిష్ఠితం వేదసర్వత్రాన్నమత్తీ'త్యుక్తందేహాంతస్థత్వంజాఠరేసంభవతిప్రసిద్ధేరిత్యాహ ॥ తథేతి ॥ అత్రసూత్రేఆదిపదేనైవాంతఃప్రతిష్ఠానస్యగ్రహణేసంభవతిపృథగుక్తిస్సాధారణలింగత్వద్యోతనార్థా శబ్దాదిబలాదిదమపిజాఠరంగమయతీత్యభ్యుచ్చ

త్యా సర్వభూతప్రణీతే' త్యేవంజాతీయకాచస్మృతిరిహోదాహర్తవ్యా ॥ ... ... *

సూ॥ ౨౬॥ శబ్దాదిభ్యోంతఃప్రతిష్ఠానాన్నేతిచేన్నతథాదృష్ట్యుపదేశాదసంభవాత్పురుషమపిచైనమధీయతే॥

అత్రాహనపరమేశ్వరోవైశ్వానరోభవితుమర్హతి । కుతః, శబ్దాదిభ్యోంతఃప్రతిష్ఠానాత్। చశబ్దస్తావద్వైశ్వానరశబ్దోనపరమేశ్వరేసంభవతి, అర్థాంతరేరూఢత్వాత్ । తథాగ్నిశబ్దః 'సఏషోగ్నిర్వైశ్వానర'ఇతి । ఆదిశబ్దాద్హృదయంగార్హపత్యఇత్యాద్యగ్నిత్రేతాకల్పనం । 'తద్యద్భక్తంప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయ'మిత్యాదినాచప్రాణాహుత్యధికరణతాసంకీర్తనం । ఏతేభ్యోహేతుభ్యోజాఠరోవైశ్వానరఃప్రత్యేతవ్యః । తథాంతఃప్రతిష్ఠానమపిశ్రూయతే 'పురుషేంతఃప్రతిష్ఠితంవేదే'తి తచ్చజాఠరేసంభవతి యదప్యుక్తం 'మూర్ధైవసుతేజా'ఇత్యాదేర్విశేషాత్కారణాత్పరమాత్మావైశ్వానరఇతి,అత్ర

బ్రూమః । కుతోహ్యేషనిర్ణయోయదుభయథాపివిశేషప్రతిభానేసతిపరమేశ్వరవిషయఏవ విశేషఆశ్రయణీయోనజాఠరవిషయఇతి । అథవాభూతాగ్నేరంతర్బహిశ్చావతిష్ఠమానస్యైవనిర్దేశోభవిష్యతి। తస్యాపిహిద్యులోకాదిసంబంధోమంత్రవర్ణేవగమ్యతే 'యోభానునాపృథివీంద్యాముతేమామాతతానరోదసీఅంతరిక్ష'మిత్యాదౌ । అథవాతచ్ఛరీరాయాదేవతాయాఐశ్వర్యయోగాద్ద్యులోకాద్యవయవత్వంభవిష్యతి। తస్మాన్నపరమేశ్వరోవైశ్వానరఇతి । అత్రోచ్యతే । నతథాదృష్ట్యుపదేశాదితి।నశబ్దాదిభ్యఃకారణేభ్యఃపరమేశ్వరస్యప్రత్యాఖ్యానంయుక్తం । కుతః, తథాజాఠరాపరిత్యాగేనదృష్ట్యుపదేశాత్ । పరమేశ్వరదృష్టిర్హిజాఠరేవైశ్వానరఇహోపదిశ్యతే 'మనోబ్రహ్మేత్యుపాసీతే'త్యాదివత్ । అథవాజాఠరవైశ్వానరోపాధిః పరమేశ్వరఇహద్రష్టవ్యత్వేనోపదిశ్యతే 'మనోమయఃప్రాణశరీరోభారూప'ఇత్యాదివత్ । యదిచేహపరమేశ్వరోనవివక్ష్యేత, కేవలఏవజాఠరోగ్నిర్వివక్ష్యేత, తతః 'మూర్ధైవసుతేజా'ఇత్యాదేర్విశేషస్యాసంభవఏవస్యాత్ । యథాతుదేవతాభూతాగ్నివ్యపాశ్రయేణాప్యయం

యః । యద్యపిద్యుమూర్ధత్వాదివిశేషఈశ్వరపక్షపాతీ హోమాధారత్వాదిర్జాఠరపక్షపాతీతిప్రతిభానంసమం తథాపిపారమేశ్వరోవిశేషోజాఠరేనసంభవతీతిబలవానిత్యతఆహ ॥ అథవేతి ॥ ఏషద్యుమూర్ధత్వాదివిశేషఇత్యర్థః । ఇమాంపృథివీంద్యామపి తేఏవ ద్యావాపృథివ్యౌరోదసీతయోర్మధ్యమంతరిక్షంచయోభూతాగ్నిర్భానురూపేణాతతాన వ్యాప్తవాన్ సధ్యాతవ్యఇత్యర్థః । జడమాత్రస్యనధ్యేయత్వమిత్యతఆహ ॥ అథవేతి ॥ పరమేశ్వరదృష్ట్యోపాస్యజాఠరాగ్నిప్రతీకవాచకాభ్యామగ్నివైశ్వానరశబ్దాభ్యాంద్యుమూర్ధత్వాదిమానీశ్వరోలక్ష్యతఇత్యుక్త్వా కల్పాంతరమాహ ॥ అథవాజాఠరఇతి ॥ అస్మిన్పక్షేప్రాధాన్యేనేశ్వరస్యోపాస్యతాపూర్వత్రగుణతేతిభేదః । ఉపాధివాచిభ్యాంపదాభ్యాముపహితోలక్ష్యతఇత్యర్థః । లక్షణాబీజమసంభవంవ్యాచష్టే ॥ యదిచేతి ॥ పురుషమపీత్యాదిసూత్రశేషంవ్యాచష్టే ॥ యదిచకేవలఇతి ॥ ఈశ్వరప్రతీకత్వోపాధిత్వశూన్యఇత్యర్థః । వివక్ష్యేత తదేతిశేషః । యత్ యఃపురు

షః పూర్ణః, సఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరశబ్దితో జాఠరోపాధిక ఇతిశ్రుత్యర్థః । యోవేద ససర్వత్ర భుఙ్క్తే ఇత్యర్థః । పురుషత్వం పూర్ణత్వమచేతనస్య జాఠరస్య నేత్యుక్త్వా శాఖాంతరే పురుషవిధత్వం దేహాకారత్వం తస్య నేత్యాహ ॥ యేత్వితి ॥ నను జాఠరస్యాపి దేహవ్యాపిత్వాత్తద్విధత్వం స్యాదిత్యత ఆహ ॥ పురుషవిధత్వం చ ప్రకరణాదితి ॥ న దేహవ్యాపిత్వం పురుషవిధత్వం కింతు విరాడ్దేహాకారత్వమధిదైవం పురుషవిధత్వం ఆధ్యాత్మం చోపాసకమూర్ధాదిచుబుకాంతేష్వంగేషు సంపన్నత్వమీశ్వరస్య పురుషవిధత్వమిత్యర్థః । ఈశ్వరస్యాంగేషు సంపత్తిరగ్రే వక్ష్యతే ॥ ... ... *

౨౭ ॥ ఏవం జాఠరం నిరస్య పక్షద్వయం నిరస్యతి ॥ అత ఏవేతి ॥ సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ యత్పునరిత్యాదినా ॥ ద్యుమూర్ధత్వాదిసర్వలోకఫలభోక్తృత్వసర్వపాప్మప్రదాహాత్మబ్రహ్మశబ్దోపక్రమోక్తా హేతవః । తానేవ స్మారయతి ॥ నహిభూతాగ్నేరిత్యాదినా ॥ యోభానునేతి మంత్రేణేశ్వరదృష్ట్యా మహిమోక్త ఇతి భావః ॥ ... ... *

విశేష ఉపపాదయితుం న శక్యతే, తథోత్తరసూత్రే వ్యాఖ్యాస్యామః । యది చ కేవల ఏవ జాఠరోఽగ్నిర్వివక్ష్యేత పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితత్వం కేవలం తస్య స్యాన్న తు పురుషత్వం, పురుషమపి చైనమధీయతే వాజసనేయినః "స ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరో యత్పురుషస్స యో హైతమేవాగ్నిం వైశ్వానరం పురుషం పురుషవిధం పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితం వేదే"తి । పరమేశ్వరస్య తు సర్వాత్మత్వాత్పురుషత్వం పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితత్వం చోభయముపపద్యతే । యే తు పురుషవిధమపి చైనమధీయత ఇతి సూత్రావయవం పఠంతి తేషామేషోఽర్థః । కేవలజాఠరపరిగ్రహే పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితత్వం కేవలం స్యాత్, న తు పురుషవిధత్వం । పురుషవిధమపి చైనమధీయతే వాజసనేయినః 'పురుషవిధం పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితం వేదే'తి । పురుషవిధత్వం చ ప్రకరణాత్ । యదధిదైవతం ద్యుమూర్ధత్వాది పృథివీ ప్రతిష్ఠితత్వాంతం, యచ్చాధ్యాత్మం ప్రసిద్ధం మూర్ధత్వాది చుబుకప్రతిష్ఠితత్వాంతం, తత్పరిగృహ్యతే ॥ ... ... *

సూ ॥ ౨౭ ॥ అత ఏవ న దేవతా భూతం చ ॥

యత్పునరుక్తం భూతాగ్నేరపి మంత్రవర్ణే ద్యులోకాది సంబంధదర్శనాన్మూర్ధైవ సుతేజా ఇత్యాద్యవయవకల్పనం తస్యైవ భవిష్యతీతి శరీరాయా దేవతాయా ఐశ్వర్యయోగాదితి తత్పరిహర్తవ్యం అత్రోచ్యతే । అత ఏవోక్తేభ్యో హేతుభ్యో న దేవతా వైశ్వానరః, తథా భూతాగ్నిరపి న వైశ్వానరః । నహి భూతాగ్నేరౌష్ణ్యప్రకాశమాత్రాత్మకస్య ద్యుమూర్ధత్వాదికల్పనోపపద్యతే వికారస్య వికారాంతరాత్మత్వాసంభవాత్ । తథా దేవతాయాస్సత్యప్యైశ్వర్యయోగే న ద్యుమూర్ధత్వాదికల్పనా సంభవతి, అకారణత్వాత్పరమేశ్వరాధీనైశ్వర్యత్వాచ్చ । ఆత్మశబ్దాసంభవశ్చ సర్వేషు పక్షేషు స్థిత ఏవ ॥ ... *

సూ ॥ ౨౮ ॥ సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః ॥

పూర్వం జాఠరాగ్నిప్రతీకో జాఠరాగ్న్యుపాధికో వా పరమేశ్వర ఉపాస్య ఇత్యుక్తమంతః ప్రతిష్ఠితత్వాద్యనురోధేన, ఇదానీం తు వినైవ ప్రతీకోపాధికల్పనాభ్యాం సాక్షాదపి పరమేశ్వరోపాసనపరిగ్రహే న కశ్చిద్విరోధ ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే । నను జాఠరాగ్న్యపరిగ్రహేఽన్తః ప్రతిష్ఠితత్వవచనం శబ్దాదీ

౨౮ ॥ పూర్వమగ్నివైశ్వానర శబ్దావీశ్వరస్య లక్షకావిత్యుక్తం, అధునా ప్రతీకోపాధిపరిత్యాగేన విరాట్పురుషాకారస్య భగవతో వైశ్వానరస్యాంగాన్యధ్యాత్మమూర్ధాదిచుబుకాంతాంగేషు సంపాద్యోపాస్యత్వాంగీకారే అపి న శబ్దాదివిరోధః శబ్దయోరీశ్వరే యోగవృత్త్యా ముఖ్యత్వాదంతస్థత్వాదీనాం చ తత్ర సంభవాదిత్యాహ ॥ సాక్షాదపీతి ॥ సాక్షాత్పదస్యార్థమాహ ॥ వినైవేతి ॥ జాఠరాగ్నిసంబంధం వినేశ్వరస్యోపాస్యత్వేఽపి శబ్దాద్యవిరోధం జైమినిర్మన్యత ఇత్యర్థః । ఇదమంతస్థత్వముదరస్థత్వరూపం నోచ్యతే కింతు నఖాదిశిఖాంతావయవసముదాయాత్మకపురుషశరీరే మూర్ధాదిచుబుకాంతాంగాని వృక్షే శాఖావత్ప్రతిష్ఠితాని, తేషు సంపన్నో వైశ్వానరః పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠిత ఇత్యుచ్యతే ।

అతోఽయథాశాఖాస్థస్యపక్షిణో వృక్షాంతస్థత్వంతథా వైశ్వానరస్యపురుషాంతస్థత్వమిత్యాహ ॥ నహీహాపురుషవిధమిత్యాదినా ॥ అగ్న్యాదిశబ్దస్యేశ్వరవాచిత్వా జ్జాఠరాగ్నేరసంశబ్దితత్వం । అతఈశ్వరస్యపురుషావయవేషుసంపాదనాత్పురుషవిధత్వమంతస్థత్వంచేత్యర్థః ॥పక్షాంతరమాహ॥ అథవేతి ॥ పురుషవిధత్వంపూర్వవత్ । అంతస్థత్వంమధ్యస్థత్వం సాక్షిత్వమిత్యర్థః । ఏవమంతస్థత్వమీశ్వరే వ్యాఖ్యాయ శబ్దాదీనివ్యాచష్టే ॥ నిశ్చితేచేతి ॥ విశ్వశ్చాయంనరో జీవశ్చసర్వాత్మకత్వాత్ । విశ్వేషాంవికారాణాంవా నరఃకర్తా ।విశ్వేసర్వేనరా జీవాఅస్యాత్మత్వేననియమ్యత్వేనవాసంతీతివిశ్వానరః, రక్షఏవరాక్షసఇతివత్ స్వార్థేతద్ధితప్రత్యయః । నరేసంజ్ఞాయామితిపూర్వపదస్యదీర్ఘతా । అగిధాతోర్గత్య

నిచకారణానివిరుధ్యేరన్నితి । అతోఽఉచ్యతే । అతః ప్రతిష్ఠితత్వవచనంతావన్నవిరుధ్యతే । నహీహ 'పురుషవిధం పురుషేఽన్తఃప్రతిష్ఠితం వేదే'తి జాఠరాగ్న్యభిప్రాయేణేదముచ్యతే తస్యాప్రకృతత్వాదసంశబ్దితత్వాచ్చ । కథంతర్హి యత్ప్రకృతం మూర్ధాదిషుచుబుకాంతేషుపురుషావయవేషుపురుషవిధత్వంకల్పితంతదభిప్రాయేణేద ముచ్యతే ' పురుషవిధంపురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితం వేదే'తి, నజాఠరాగ్న్యభిప్రాయేణయథావృక్షేశాఖాంప్రతిష్ఠితాంపశ్యతీతితద్వత్ । అథవా యఃప్రకృతఃపరమాత్మా అధ్యాత్మమధిదైవతంచపురుషవిధత్వోపాధిః, తస్యయత్కేవలంసాక్షిరూపం తదభిప్రాయేణేదముచ్యతే పురుషవిధం పురుషేంతః ప్రతిష్ఠితంవేదేతి।నిశ్చితేచపూర్వాపరపర్యాలోచనావశేనపరమాత్మపరిగ్రహేతద్విషయఏవవైశ్వానరశబ్దః కేనచిద్యోగేనవర్తిష్యతే, విశ్వశ్చాయంనరశ్చవిశ్వనరః,విశ్వేషాంవాఽయంనరః,విశ్వేవా నరాఅస్యేతివిశ్వనరఃపరమాత్మా సర్వాత్మకత్వాత్ , విశ్వనరఏవవైశ్వానరః తద్ధితోఽనన్యార్థఃరాక్షసవాయసాదివత్ । అగ్నిశబ్దోప్యగ్రణీత్వాది యోగాశ్రయణేన పరమాత్మవిషయఏవభవిష్యతి । గార్హపత్యాదిప్రకల్పనం ప్రాణాహుత్యధికరణత్వంచపరమాత్మనోపిసర్వాత్మత్వాదుపపద్యతే॥.....*

కథంపునః పరమేశ్వరపరిగ్రహే ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిరుపపద్యతఇతి తాంవ్యాఖ్యాతుమారభతే॥ *

సూ ॥౨౯॥ అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః॥

అతిమాత్రస్యాపి పరమేశ్వరస్య ప్రాదేశమాత్రత్వమభివ్యక్తినిమిత్తంస్యాత్ । అభివ్యజ్యతేకిల ప్రాదేశమాత్రపరిమాణః పరమేశ్వరఉపాసకానాంకృతే ।ప్రదేశవిశేషేషుహృదయాదిషూపలబ్ధిస్థానేషువిశేషేణాభివ్యజ్యతే। అతః పరమేశ్వరేపి ప్రాదేశ మాత్రశ్రుతిరభివ్యక్తేరుపపద్యత ఇత్యాశ్మరథ్యఆచార్యోమన్యతే॥... ... ... *

సూ ॥౩౦॥ అనుస్మృతేర్బాదరిః॥

ప్రాదేశమాత్రహృదయ ప్రతిష్ఠితేనవాఽయం మనసానుస్మర్యతే తేనప్రాదేశమాత్రఇత్యుచ్యతే । యథాప్రస్థమితాయవాః ప్రస్థాఇత్యుచ్యంతే తద్వత్ । యద్యపిచ యవేషుస్వగతమేవపరిమాణం ప్రస్థసంబంధాద్వ్యజ్యతె నచేహపరమేశ్వరగతం కించిత్పరిమాణమస్తియద్ధృదయసంబంధాద్వ్యజ్యేతతథాపిప్రయుక్తాయాఃప్రాదేశమాత్రశ్రుతేః, సంభవతియథాకథంచిదనుస్మరణమాలంబనమిత్యుచ్యతే ।

ర్థస్యనిప్రత్యయాంతస్యరూపమగ్నిరితి । అంగయతిగమయత్యగ్రంకర్మణఃఫలంప్రాపయతీత్యగ్నిరగ్రణీరుక్తః। అభితోఽగతీతివాఅగ్నిః వైశ్వానరోపాసకస్యాతిథిభోజనాత్పూర్వం ప్రాణాగ్నిహోత్రంవిద్యాంగత్వేనవిహితం, తదర్థమగ్నిత్రేతాదికల్పనం ప్రధానావిరోధేననేతవ్యమిత్యాహ ॥గార్హపత్యేతి॥... ... ... *

౨౯ ॥మాత్రాంపరిమాణమతిక్రాంతోఽతిమాత్రః తస్యవిభోరిత్యర్థః । ఉపాసకానాంకృతేఽనుగ్రహాయప్రాదేశమాత్రోఽభివ్యజ్యతె ప్రాదేశేషువామీయతేఽభివ్యజ్యతఇతి ప్రాదేశమాత్రః ॥ ... ... *

౩౦॥ మతాంతరమాహ॥అనుస్మృతెరితి ॥ ప్రాదేశేనమనసామితః ప్రాదేశమాత్రఇత్యర్థః । యథాకథంచిదితి॥ మ

నస్థసం ప్రాదేశమాత్రత్వం స్మృతిద్వారా స్మర్యమాణే కల్పితం శ్రుతేరాలంబనమిత్యర్థః ।సూత్రస్యార్థాంతరమాహ॥ ప్రాదేశేతి॥... ... ...

౩౧॥ సంప్రతిశ్రుత్యుక్తాం ప్రాదేశమాత్రశ్రుతేర్గతిమాహ ॥ సంపత్తేరితి ॥ బ్రాహ్మణంపఠతి ॥ ప్రాదేశమాత్రమివహేతి ॥ అపరిచ్ఛిన్నమపీశ్వరం ప్రాదేశమాత్రత్వేన సంపత్త్యా కల్పితం సమ్యగ్విదితవంతో దేవాస్తమేవేశ్వరమభిప్రత్యక్త్వేనసంపన్నాః ప్రాప్తవంతో హవై పూర్వకాలే తతో వోయుష్మభ్యంతథాద్యుప్రభృతీనవయవాన్వక్ష్యామి ।యథా ప్రాదేశమాత్రం ప్రాదేశపరిమాణమనతిక్రమ్య మూర్ధాద్యధ్యాత్మాంగేషు వైశ్వానరం సంపాదయిష్యామీతి ప్రాచీనశాలాదీన్ప్రతిరాజాప్రతిజ్ఞాయస్వకీయమూర్ధానముపదిశన్కరేణ దర్శయన్నువాచ । ఏషవై మే మూర్ధా భూరాదీన్లోకానతీత్యఉపరితిష్ఠతీత్యతిష్ఠాఽసౌద్యులోకో వైశ్వానరః । తస్యమూర్ధేతియావత్। అధ్యాత్మమూర్ధాభేదేనాధిదైవమూర్ధానంసంపాద్య ధ్యేయఇత్యర్థః । ఏవం చక్షురాదిషూహనీయం । స్వకీయచక్షుషీదర్శయన్నేషవైసుతేజాస్సూర్యోవై

ప్రాదేశమాత్రత్వేనవాఽయమప్రాదేశమాత్రోఽప్యనుస్మరణీయః ప్రాదేశమాత్రశ్రుత్యర్థవత్త్వాయ ।
ఏవమనుస్మృతినిమిత్తా పరమేశ్వరే ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిరితిబాదరిరాచార్యోమన్యతే॥... ... *

సూ ॥౩౧॥ సంపత్తేరితి జైమినిస్తథాహిదర్శయతి॥

సంపత్తినిమిత్తావాస్యాత్ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిః । కుతః, తథాహి సమానప్రకరణంవాజసనేయిబ్రాహ్మణంద్యుప్రభృతీన్పృథివీపర్యంతాన్ త్రైలోక్యాత్మనో వైశ్వానరస్యావయవానధ్యాత్మమూర్ధప్రభృతిషుచుబుకపర్యంతేషు దేహావయవేషు సంపాదయత్ప్రాదేశమాత్రసంపత్తింపరమేశ్వరస్యదర్శయతి । "ప్రాదేశమాత్రమివహవై దేవాస్సువిదితాఅభిసంపన్నాస్తథాతువఏతాన్వక్ష్యామి యథాప్రాదేశమాత్రమేవాభిసంపాదయిష్యామీతి సహోవాచమూర్ధానముపదిశన్నువాచ, ఏషవాఅతిష్ఠావైశ్వానరఇతి, చక్షుషీఉపదిశన్నువాచ,ఏషవైసుతేజావైశ్వానరఇతి, నాసికేఉపదిశన్నువాచ, ఏషవైపృథగ్వర్త్మాత్మావైశ్వానరఇతి, ముఖ్యమాకాశముపదిశన్నువాచ, ఏషవైబహులో వైశ్వానరఇతి, ముఖ్యాఅపఉపదిశన్నువాచ, ఏషవైరయిర్వైశ్వానరఇతి, చుబుకముపదిశన్నువాచ, ఏషవై ప్రతిష్ఠావైశ్వానరఇతి"చుబుకమిత్యధరంముఖఫలకముచ్యతే । యద్యపివాజసనేయకేద్యౌరతిష్ఠాత్వగుణాసమామ్నాయతే, ఆదిత్యశ్చసుతేజస్త్వగుణః, ఛాందోగ్యేతుద్యౌస్సుతేజస్త్వగుణాసమామ్నాయతే, ఆదిత్యశ్చవిశ్వరూపత్వగుణః,తథాపినైతావతావిశేషేణకించిద్ధీయతేప్రాదేశమాత్రశ్రుతేరవిశేషాత్సర్వశాఖాప్రత్యయత్వాచ్చ । సంపత్తినిమిత్తాంప్రాదేశమాత్రశ్రుతింయుక్తతరాంజైమినిరాచార్యోమన్యతే॥........*

శ్వానరస్య చక్షురిత్యువాచ । నాసికాపదేనతన్నిష్ఠః ప్రాణోలక్ష్యతే తస్మిన్నాధ్యాత్మికప్రాణేఽధిదైవప్రాణస్యవాయోర్దృష్టిమాహ ॥ నాసికేఇతి ॥ అత్రసర్వత్ర వైశ్వానరశబ్దస్తదంగపరః । ముఖస్థం ముఖ్యంతస్మిన్నధిదైవం బహులాకాశదృష్టిః । ముఖస్థలాలారూపాస్వప్సురయిశబ్దితతదీయవస్తిస్థోదకదృష్టిః । చుబుకేప్రతిష్ఠాపాదరూపాపృథివీ ద్రష్టవ్యా । నను గుణవైషమ్యేణవిద్యయోర్భేదాదగ్నిరహస్యశ్రుత్యనుసారేణఛాందోగ్యస్థప్రాదేశమాత్రశ్రుతిః కథంవ్యాఖ్యేయేత్యాశంక్యాహ ॥ యద్యపీత్యాదినా ॥ ఏతావతాల్పవైషమ్యేణబహుతరప్రత్యభిజ్ఞాసిద్ధంవిద్యైక్యంనహీయతే శాఖాభేదేఽపిసర్వశాఖాసుప్రతీయమానంవైశ్వానరాద్యుపాసనమేకమితిన్యాయస్యవక్ష్యమాణత్వాచ్చ । అతిష్ఠాత్వగుణశ్ఛాందోగ్యఉపసంహర్తవ్యః। విశ్వరూపత్వగుణశ్చవాజిభిర్గ్రాహ్యః।తథాచద్యుసూర్యయోస్సుతేజస్త్వం సమమతిష్ఠాత్వవిశ్వరూపత్వయోర్వ్యవస్థా । యద్వాశాఖాభేదేనగుణవ్యవస్థాఽస్తునవిద్యాభేదఇతి భావః ॥ ... ... *

౩౨ ॥ ప్రాదేశత్వస్యసంపత్తిప్రయుక్తత్వేశ్రుత్యంతరం సంపాదయతి ॥ ఆమనంతీతి ॥ **యఏషో**ఽనంతోఽపరిచ్ఛిన్నః అతోఽవ్యక్తోదుర్విజ్ఞేయస్తం కథం జానీయామిత్యత్రేఃప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్యస్యోత్తరం । సఈశ్వరోఽవిముక్తేకామాదిభిర్బద్ధేజీవేభేదకల్పనయాప్రతిష్ఠితఉపాస్యః పునరత్రిప్రశ్నః సఇత్యుత్తరంవరణాయామితి । ఏవంప్రశ్నోత్తరేఽగ్రేఽపిజ్ఞేయే । తత్రచశ్రుతౌఇమామేవభ్రూసహితాంనాసికాంనిరుచ్యేతిభాష్యయోజనా । సర్వానింద్రియకృతాన్ దోషాన్వారయతీతివరణా భ్రూః । తాన్ దోషాన్నాశయతీతినాసానాసికేతినిర్వచనం। నాసాభ్రువోర్జీవద్వారేశ్వరస్థానత్వధ్యానాత్ పాపవారకత్వమితిమంతవ్యం । తయోర్మధ్యేఽపివిశిష్యజీవస్యస్థానంపృచ్ఛతి ॥కతమదితి॥ భ్రువోరిత్యుత్తరం । ఘ్రాణస్యేతిపాఠేఽపిఘ్రాణస్యేత్యర్థః । సఏషసంధిర్ద్యులోకస్యస్వర్గస్యపరస్యచబ్రహ్మలోకస్యసంధిత్వేనధ్యేయఇత్యాహ ॥ సఏషఇతి ॥ ఆభిముఖ్యేనాహంబ్రహ్మేతివిమీయతేజ్ఞాయతఇత్యభివిమానఃప్రత్యగాత్మా।అభిగత

సూ ॥ ౩౨ ॥ ఆమనంతిచైనమస్మిన్ ॥

ఆమనంతిచైనంపరమేశ్వరమస్మిన్మూర్ధచుబుకాంతరాళేజాబాలాః । 'యఏషోనంతోవ్యక్తఆత్మాసోవిముక్తేప్రతిష్ఠితఇతిసోవిముక్తఃకస్మిన్ప్రతిష్ఠితఇతి వరణాయాంనాస్యాంచమధ్యే ప్రతిష్ఠితఇతికావైవరణాకాచనాసీతి । తత్రచేమామేవవరణాంనాసాంచేతినిరుచ్యసర్వాణీంద్రియకృతానిపాపానివారయతిసావరణాసర్వాణీంద్రియకృతానిపాపాని నాశయతిచేతిసానాశీతివరణానాశీ'తినిరుచ్యపునరప్యామనంతి । 'కతమచ్చాస్యస్థానంభవతీతిభ్రువోర్ఘ్రాణస్యచయస్సంధిః । సఏషద్యులోకస్యపరస్యచసంధిర్భవతీ'తి । తస్మాదుపపన్నాపరమేశ్వరేప్రాదేశమాత్రశ్రుతిః । అభివిమానశ్రుతిఃప్రత్యగాత్మత్వాభిప్రాయా । ప్రత్యగాత్మతయాసర్వైఃప్రాణిభిరభివిమీయతఇత్యభివిమానః । అభిగతోవాయంప్రత్యగాత్మత్వాత్ । విమానశ్చమానవియోగాదిత్యభివిమానః, అభివిమిమీతేవాసర్వంజగత్కారణత్వాదిత్యభివిమానః, తస్మాత్పరమేశ్వరఏవవైశ్వానరఇతిసిద్ధమ్॥ ... ... ❋

ఇతిశ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యేగోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్య
శంకరభగవత్పాదకృతౌప్రథమస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.

శ్చాసౌవిమానఃసర్వస్వరూపత్వేసత్యానంత్యాన్మానమత్రపరిమాణం । అభివిమిమీతేనిర్మిమీతే । తస్మాద్వైశ్వానరవాక్యముపాస్యేబ్రహ్మణిసమన్వితమితిసిద్ధమ్॥ ... ... ❋

ఇతిశ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాద
కృతౌ శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాంభాష్యరత్న
ప్రభాయాంప్రథమాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.

శ్రీరస్తు.

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే
ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయపాదః.

ద్యుభ్వోతభూమపదమక్షరమీక్షణీయం శ్రీరామమల్పహృదిభాంతమధీశితారం।
ఇంద్రాదివేద్యమఖిలస్య చ శాసితారం జ్యోతిర్నభఃపదమనింద్రమజం భజేఽహం॥

౧॥ ఏవంరూఢియుక్తపదబహులానాంప్రాయేణసవిశేషవాక్యానాంసమన్వయోద్వితీయపాదేదర్శితః । అధునా యౌగికపదబహులానాంనిర్విశేషప్రధానానాంవాక్యానాంసమన్వయంవక్తుంతృతీయపాదఆరభ్యతే । అతోఽత్రాధికరణానాంశ్రుత్యధ్యాయపాదసంగతయః, తత్ర పూర్వముపక్రమస్థసాధారణశబ్దస్యవాక్యశేషస్థద్యుమూర్ధత్వాదినా బ్రహ్మపరత్వముక్తం తద్వదత్రాప్యుపక్రమస్థసాధారణాయతనత్వస్య వాక్యశేషస్థసేతుశ్రుత్యా వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నే

నమః పరమాత్మనే.

సూ ॥ ౧ ॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనంస్వశబ్దాత్ ॥

ఇదం శ్రూయతే 'యస్మిన్ద్యౌఃపృథివీచాంతరిక్షమోతంమనస్సహప్రాణైశ్చసర్వైస్తమేవైకం జానథ, ఆత్మానమన్యావాచోవిముంచథామృతస్యైషసేతు'రితి । అత్రయదేతద్ద్యుప్రభృతీనామోతత్వవచనాదాయతనం కించిదవగమ్యతే తత్కింపరంబ్రహ్మస్యాదాహోస్విదర్థాంతరమితిసందిహ్యతే । తత్రార్థాంతరంకిమప్యాయతనంస్యాదితిప్రాప్తం । కస్మాత్, అమృతస్యైషసేతురితిశ్రవణాత్।పారవాన్హి లోకేసేతుఃప్రఖ్యాతః । నచపరస్యబ్రహ్మణఃపారవత్త్వంశక్యమభ్యుపగంతుం 'అనంతమపార'మితిశ్రవణాత్।అర్థాంతరేచాయతనేపరిగృహ్యమాణేస్మృతిప్రసిద్ధంప్రధానంపరిగృహీతవ్యం,తస్యహికారణత్వాదాయతనత్వోపపత్తేః। శ్రుతిప్రసిద్ధోవావాయుస్స్యాత్ 'వాయుర్వైగౌతమతత్సూత్రంవాయునావైగౌతమసూత్రేణాయంచలోకఃపరశ్చలోకః సర్వాణిచభూతానిసందృబ్ధానిభవంతీ'తి । వాయోరపివిధరణత్వశ్రవణాత్ । శారీరోవాస్యాత్, తస్యాపిభోక్తృత్వాద్భోగ్యంప్రత్యాయతనత్వోపపత్తేరితి,

ప్రధానాదౌ వ్యవస్థేతిదృష్టాంతలక్షణాధికరణసంగతిః । పూర్వపక్షేప్రధానాద్యుపాస్తిః। సిద్ధాంతేనిర్విశేషబ్రహ్మధీరితిఫలం ॥ ముండకవాక్యముదాహరతి ॥ ఇదమితి ॥ యస్మిన్లోకత్రయాత్మావిరాట్ప్రాణైస్సర్వైస్సహమనస్సూత్రాత్మకంచకారాదవ్యాకృతంకారణంఓతంకల్పితంతదపవాదేనతమేవాధిష్ఠానాత్మానంప్రత్యగభిన్నంజానథ శ్రవణాదినా అన్యాఅనాత్మవాచోవిముంచథ విశేషేణనిశ్శేషంత్యజథ ఏషవాగ్విమోకపూర్వకాత్మసాక్షాత్కారోఽమృతస్య మోక్షస్యాసారాపారదుర్వారసంసారవారిధేః పరపారస్యసేతురివసేతుఃప్రాపకఇతిమాతృవత్ శ్రుతిర్ముముక్షూనుపదిశతి । తత్రాయతనత్వస్యసాధారణధర్మస్యదర్శనాత్ సంశయమాహ ॥ తత్కిమితి ॥ అమృతస్యబ్రహ్మణఃసేతురితిషష్ఠ్యాబ్రహ్మణోభిన్నత్వేనసేతోఃశ్రుతత్వాదేషశబ్దపరామృష్టంద్యుభ్వాద్యాయతనమబ్రహ్మైవసేతురిత్యాహ ॥ అమృతస్యేతి ॥ భేదశ్రవణాత్సేతురితిశ్రవణాచ్చేత్యర్థః । తత్రభేదశ్రవణంవ్యాఖ్యాతంసేతుశ్రవణంస్వయంవివృణోతి । పారవానితి ॥ అనంతంకాలతః, అపారందేశతః, జలవిధారకముఖ్యసేతోర్గ్రహణాసంభవాత్ గౌణసేతుగ్రహేకర్తవ్యే ముఖ్యసేత్వవినాభూతపారవత్త్వగుణవానేవ కశ్చిద్గ్రాహ్యః । నతుముఖ్యస్యానియతవిధారణగుణవానీశ్వరఇతి భావః । యథాలోకేమణయఃసూత్రేణగ్రథితాఏవంహేగౌతమసమష్టిలింగాత్మకవాయునాస్థూలానిసర్వాణి సందృ

ఙ్గాని గ్రథితాని భవన్తీతి శ్రుత్యర్థః । ఆత్మశబ్దాత్పక్షద్వయమయుక్తమిత్యత ఆహ ॥ శారీరో వేతి ॥ సద్వితీయత్వేన సేతుశబ్దోపపత్తేశ్చేత్యర్థః । నన్వాత్మశబ్దో జీవే సంభవతీత్యత ఆహ ॥ ఆత్మశబ్దశ్చేతి ॥ ఉపాధిపరిచ్ఛిన్నస్య జీవస్య సర్వవస్తుప్రత్యక్త్వం ముఖ్యం నాస్తీత్యర్థః । ఉపక్రమస్థసాధారణాయతనత్వస్య గౌణసేతుత్వలింగాత్ ప్రథమశ్రుతాత్మశ్రుత్యా బ్రహ్మత్వనిశ్చయ ఇతి భావః । స్వశబ్దాదిత్యస్యార్థాన్తరమాహ ॥ క్వచిచ్చేతి ॥ ప్రజానాముత్పత్తౌ 'సదేవ మూలం స్థితావాయతనం లయే ప్రతిష్ఠే'తి బ్రహ్మవాచిసచ్ఛబ్దేన ఛాన్దోగ్యే బ్రహ్మణ ఆయతనత్వశ్రుతేరత్రాపి తథేత్యర్థః । అర్థాన్తరమాహ ॥ స్వశబ్దేనైవేతి ॥ యస్మిన్ద్యౌరితి వాక్యాత్ పూర్వోత్తరవాక్యయోః పురుషబ్రహ్మాదిశబ్దైర్బ్రహ్మసంకీర్తనాన్మధ్యేఽపి బ్రహ్మ గ్రాహ్యమిత్యర్థః ॥ పురుష ఇతి పూర్వవాక్యం, బ్రహ్మైవేత్యుత్తరవాక్యం, సర్వాసు దిక్షు స్థితం సర్వం బ్రహ్మైవేత్యర్థః । ఉత్తరేణోత్తరస్యాంశే ఉదాహృతవాక్యస్య సవిశేషబ్రహ్మపరత్వమాశంక్య వాక్యం వ్యాచష్టే ॥ త

ఏవం ప్రాప్త ఇదమాహ । ద్యుభ్వాద్యాయతనమితి । ద్యౌశ్చ భూశ్చ ద్యుభువౌ ద్యుభ్వావాదీ యస్య తద్ద్యుభ్వాది । యదేతస్మిన్వాక్యే ద్యౌః పృథివ్యన్తరిక్షం మనః ప్రాణ ఇత్యేవమాత్మకం జగదోతత్వేన నిర్దిష్టం తస్యాయతనం పరం బ్రహ్మ భవితుమర్హతి । కుతః, స్వశబ్దాత్ - ఆత్మశబ్దాదిత్యర్థః । ఆత్మశబ్దో హీహ భవతి 'తమేవైకం జానథ ఆత్మాన'మితి । ఆత్మశబ్దశ్చ పరమాత్మపరిగ్రహే సమ్యగవకల్పతే నార్థాన్తరపరిగ్రహే । క్వచిచ్చ స్వశబ్దేనైవ బ్రహ్మణ ఆయతనత్వం శ్రూయతే 'సన్మూలాః సోమ్యేమాః సర్వాః ప్రజాః సదాయతనాః సత్ప్రతిష్ఠా' ఇతి । స్వశబ్దేనైవ చేహ పురస్తాదుపరిష్టాచ్చ బ్రహ్మ సంకీర్త్యతే 'పురుష ఏవేదం విశ్వం కర్మ తపో బ్రహ్మ పరామృత'మితి 'బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తాద్బ్రహ్మ పశ్చాద్బ్రహ్మ దక్షిణతశ్చోత్తరేణే'తి చ । తత్ర త్వాయతనాయతనవద్భావశ్రవణాత్ 'సర్వం బ్రహ్మే'తి చ సామానాధికరణ్యాత్ । యథా హ్యనేకాత్మకో వృక్షః శాఖా స్కన్ధో మూలం చేత్యేవం నానారసో విచిత్ర ఆత్మేత్యాశంకా భవతి, తాం నివర్తయితుం సావధారణమాహ 'తమేవైకం జానథ ఆత్మాన'మితి । ఏతదుక్తం భవతి న కార్యప్రపంచవిశిష్టో విచిత్ర ఆత్మా విజ్ఞేయః । కిం తర్హి । అవిద్యాకృతం కార్యప్రపంచం 'విద్యయా ప్రవిలాపయన్తస్తమేవైకమాయతనభూతమాత్మానం జానీథైకరస'మితి । యథాఽస్మిన్నాస్తే దేవదత్తస్తదానయేత్యుక్తే ఆసనమేవానయేత్ న దేవదత్తం తద్వదాయతనభూతస్యైవైకరసస్యాత్మనో విజ్ఞేయత్వముపదిశ్యతే వికారానృతాభిసన్ధానస్య చాపవాదః శ్రూయతే 'మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'తి । సర్వం బ్రహ్మేతి తు సామానాధికరణ్యం ప్రపంచవిలాపనార్థం నానేకరసతాప్రతిపాదనార్థం 'స యథా సైన్ధవఘనోఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవైవం వా అరేఽయమాత్మాఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవే'త్యేకరసతాశ్రవణాత్ । తస్మాద్ద్యుభ్వాద్యాయతనం పరం బ్రహ్మ । యత్తూక్తం సేతుశ్రుతేః సేతోశ్చ పారవత్త్వోపపత్తేర్బ్రహ్మణోఽర్థాన్తరేణ ద్యుభ్వాద్యాయతనేన భవితవ్యమితి, అత్రోచ్యతే । విధరణత్వమాత్ర

త్రేత్యాదినా ॥ సామానాధికరణ్యాద్విచిత్ర ఆత్మేతి సంబన్ధః । 'యస్మిన్సర్వమోతం తమేవైక'మిత్యేవకారైకశబ్దాభ్యాం నిర్విశేషం జ్ఞేయమిత్యుక్త్వా హేత్వన్తరమాహ ॥ వికారానృతేతి ॥ వికారేఽనృతే కల్పితేఽభిసన్ధోఽభిమానో యస్య తస్యానర్థభాక్త్వేన నిన్దాశ్రుతేశ్చ కూటస్థసత్యం జ్ఞేయమిత్యర్థః । కథం తర్హి సామానాధికరణ్యం తత్రాహ ॥ సర్వం బ్రహ్మేతి ॥ యశ్చోరస్స స్థాణురితివత్ యత్సర్వం తద్బ్రహ్మేతి సర్వోద్దేశేన బ్రహ్మత్వవిధానాత్ బాధనార్థం న తు యద్బ్రహ్మ తత్సర్వమితి నానారసత్వార్థమిత్యర్థః । తత్ర నియామకమాహ ॥ స యథేతి ॥ లవణపిణ్డోఽన్తర్బహిశ్చ రసాన్తరశూన్యః సర్వో లవణైకరసో యథా ఏవమరే మైత్రేయి చిదేకరస ఆత్మేత్యర్థః । యద్యపి పారవత్త్వం సావయవత్వాదికం ముఖ్యసేత్వవ్యభిచారి తథాపి సేతోర్జలాదిబన్ధనరూపం యద్విధారణం తదేవ వ్యభిచారిత్వేఽపి సేతుపదార్థైకదేశత్వాద్గుణత్వేన గ్రాహ్యం న తు పదార్థబహిర్భూతం పారవత్త్వాదికమిత్యాహ ॥ అత్రోచ్యత ఇతి ॥ దృష్టత్వాత్తద్గ్రహేఽతిప్రసం

గమాహ ॥నహీతి॥ అత్ర శ్రుతౌ పరేణేతి శేషః। విధారణస్య శబ్దార్థత్వం స్ఫుటయతి॥షిఞ ఇతి॥ సినోతి బధ్నాతీతి సేతుః పదార్థైకదేశో విధారణమిత్యర్థః ।తథా చామృతపదస్య భావప్రధానత్వాదమృతత్వస్య సేతుర్విధారకం బ్రహ్మైవామృతత్వం నాన్యస్యేత్యర్థః । యద్వా ద్యుభ్వాద్యాధారో బ్రహ్మ న సేతుశబ్దార్థః కింత్వవ్యవహితం జ్ఞానమిత్యాహ॥అపర ఇతి॥ ఫలితమాహ॥తస్మిన్ యదుక్తమితి॥ జ్ఞానే సేతౌ గృహీతే సతీత్యర్థః ॥ ... ... *

౨ ॥ ముక్తైరుపసృప్యం ప్రత్యక్త్వేన ప్రాప్యం యద్బ్రహ్మ తస్యాతో ముక్తైరితి సూత్రార్థః ।ముక్తి ప్రతియోగినం బంధం దర్శయతి ॥ దేహాదిష్వితి ॥ తద్విపర్యయేణేతి - ఉక్తపంచక్లేశాత్మకబంధనివృత్త్యాత్మనాస్థితమిత్యర్థః।యథా నద్యో గంగాద్యా నామరూపే విహాయ సముద్రాత్మనాతిష్ఠంతి తథా బ్రహ్మాత్మవిదపి సంసారం విహాయ పరాత్ కారణాదవ్యక్తాత్ పరం పూర్ణం స్వయంజ్యోతిరానందం ప్రత్యక్త్వేన ప్రాప్య తిష్ఠతీత్యాహ ॥ తథా విద్వానితి ॥ ఇదం ప్రధానాదేః కిం న స్యా

మత్ర సేతుశ్రుత్యా వివక్ష్యతే న పారవత్త్వాది। న హి మృద్దారుమయో లోకే సేతుర్దృష్ట ఇత్యత్రాపి మృద్దారుమయ ఏవ సేతురభ్యుపగమ్యతే। సేతుశబ్దార్థోఽపి విధరణత్వమాత్రమేవ న పారవత్త్వాది షిఞో బంధనకర్మణః సేతుశబ్దవ్యుత్పత్తేః । అపర ఆహ ॥ తమేవైకం జానథ ఆత్మానమితి- యదేతత్సంకీర్తితమాత్మజ్ఞానం యచ్చైతదన్యా వాచో విముంచథేతి వాగ్విమోచనం తదత్రామృతత్వసాధనత్వాదమృతస్యైష సేతురితి సేతుశ్రుత్యా సంకీర్త్యతే న తు ద్యుభ్వాద్యాయతనం । తత్ర యదుక్తం సేతుశ్రుతేర్బ్రహ్మణోఽర్థాంతరేణ ద్యుభ్వాద్యాయతనేన భవితవ్యమిత్యేతదయుక్తం॥ ... ... *

సూ ॥౨॥ ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాత్॥

ఇతశ్చ పరమేవ బ్రహ్మ ద్యుభ్వాద్యాయతనం యస్మాన్ముక్తోపసృప్యతాఽస్య వ్యపదిశ్యమానా దృశ్యతే। ముక్తైరుపసృప్యం ముక్తోపసృప్యం । దేహాదిష్వనాత్మసు అహమస్మీత్యాత్మబుద్ధిరవిద్యా, తతస్తత్పూజనాదౌ రాగః తత్పరిభవాదౌ ద్వేషః, తదుచ్ఛేదదర్శనాద్భయం మోహశ్చేత్యేవమయమనంతభేదోఽనర్థవ్రాతస్సంతతస్సర్వేషాం నః ప్రత్యక్షః, తద్విపర్యయేణావిద్యారాగద్వేషాదిదోషముక్తైరుపసృప్యముపగమ్యమేతదితి ద్యుభ్వాద్యాయతనం ప్రకృత్య వ్యపదేశో భవతి । కథం " భిద్యతే హృదయగ్రంథిశ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః । క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే" ఇత్యుక్త్వా బ్రవీతి ' యథా నద్యస్స్యందమానాస్సముద్రేఽస్తం గచ్ఛంతి నామరూపే విహాయ। తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్య'మితి బ్రహ్మణశ్చ ముక్తోపసృప్యత్వం ప్రసిద్ధం శాస్త్రే । ' యదా సర్వే ప్రముచ్యంతే కామా యేఽస్య హృది శ్రితాః । అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత' ఇత్యేవమాదౌ । ప్రధానాదీనాం తు న క్వచిన్ముక్తోపసృప్యత్వం ప్రసిద్ధమస్తి । అపి చ 'తమేవైకం జానథ ఆత్మానమన్యా వాచో విముంచథే'తి వాగ్విమోచనపూర్వకం విజ్ఞేయత్వమిహ ద్యుభ్వాద్యాయతనస్యోచ్యతే । తచ్చ శ్రుత్యంతరే బ్రహ్మణో దృష్టం । ' తమేవ ధీరో విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత బ్రాహ్మణః । నానుధ్యాయాద్బహూంఛ్ఛ

దిత్యత్ర ఆహ ॥ బ్రహ్మణశ్చేతి ॥ అస్య ముముక్షోః హృదీతి పదేనాత్మధర్మత్వం కామాదీనాం నిరస్తం యదా కామాదినివృత్తిరథ తదాఽమృతో భవతి మరణహేత్వభావాన్న కేవలమనర్థనివృత్తిః కింత్వత్ర దేహే తిష్ఠన్నేవ బ్రహ్మానందమశ్నుత ఇత్యర్థః । లింగాంతరమాహ ॥అపి చేతి ॥ ధీరో వివేకీ తమేవాత్మానం విజ్ఞాయ విశుద్ధం లక్ష్యపదార్థం జ్ఞాత్వా వాక్యార్థజ్ఞానం కుర్యాత్ । జ్ఞానార్థినో జ్ఞానప్రతిబంధకకర్మకాండాదేర్వైముఖ్యమాహ ॥నేతి॥ బహూనిత్యుక్త్యా అల్పాన్ వేదాంతశబ్దాననుజానాతి । ''అష్టౌ స్థానాని వర్ణానాముర: కంఠశ్శిరస్తథా । జిహ్వామూలం చ దంతాశ్చ నాసికోష్ఠౌ చ తాలు చ'' ఇతి ।ఏతాని వాగింద్రియస్థానత్వాద్వాక్శబ్దేనోచ్యంతే తేషాం శోషణమాత్రమనాత్మశబ్దోచ్చారణఫలం తద్ధ్యానాన్మనసో గ్లానిమాత్రమిత్యర్థః॥ ... ... *

౩ ॥ వైశేషికఇతి ॥ అసాధారణఆత్మశబ్దాదిరిత్యర్థః । అతచ్ఛబ్దాదిత్యస్యార్థాంతరమాహ ॥ తద్విపరీతస్యేతి॥ అత ఏవాతచ్ఛబ్దాదేవ ॥ ... ... *

౪ ॥ ప్రాణభృచ్చేతిసూత్రే చకారః పూర్వసూత్రస్థనఞోఽనుషంగార్థః । సర్వజ్ఞపదసమానాధికరణఆత్మశబ్దో నజీవవాచీత్యతచ్ఛబ్దస్తస్మాదిత్యర్థః । నను నానుమానప్రాణభృతావతచ్ఛబ్దాదిత్యేకమేవసూత్రంకిమర్థంనకృతం, ఉభయనిరాసహేతోరేకత్వాదిత్యతఆహ ॥ పృథగితి ॥ యోగః సూత్రం, ఉత్తరసూత్రస్థహేతూనాంజీవమాత్రనిరాసే

'ద్దాక్ వాచోవిమ్లాపనంహిత' ఏతి । తస్మాదపిద్యుభ్వాద్యాయతనంపరంబ్రహ్మ ॥ ... ... *

॥ సూ ॥ ౩ ॥ నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ ॥

యథాబ్రహ్మణఃప్రతిపాదకో వైశేషికో హేతురుక్తః నైవమర్థాంతరస్యవైశేషికో హేతుః ప్రతిపాదకోస్తీత్యాహ నానుమానంసాంఖ్యస్మృతిపరికల్పితంప్రధానమిహద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేనప్రతిపత్తవ్యం । కస్మాత్ , అతచ్ఛబ్దాత్ । తస్యాచేతనస్యప్రధానస్యప్రతిపాదకశ్శబ్దస్తచ్ఛబ్దఃనతచ్ఛబ్దోఽతచ్ఛబ్దః । నహ్యత్రాచేతనస్యప్రధానస్యప్రతిపాదకః కశ్చిచ్ఛబ్దోస్తి యేనాచేతనంప్రధానం కారణత్వేనాయతనత్వేనవాఽవగమ్యేత । తద్విపరీతస్యచేతనస్యప్రతిపాదకశబ్దోత్రాస్తి 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవి'దిత్యాదిః । అతఏవనవాయురపీహద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేనాశ్రీయతే ॥ ... ... *

॥ సూ ॥ ౪ ॥ ప్రాణభృచ్చ ॥

యద్యపిప్రాణభృతోవిజ్ఞానాత్మనఆత్మత్వంచేతనత్వంచసంభవతి తథాప్యుపాధిపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్యసర్వజ్ఞత్వాద్యసంభవేసత్యస్మాదేవాతచ్ఛబ్దాత్ప్రాణభృదపి నద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేనాశ్రయితవ్యః । నచోపాధిపరిచ్ఛిన్నస్యావిభోః ప్రాణభృతోద్యుభ్వాద్యాయతనత్వమపిసమ్యక్సంభవతి । పృథగ్యోగకరణముత్తరార్థం ॥ కుతశ్చనప్రాణభృద్ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేనాశ్రయితవ్యః ॥... ... *

॥ సూ ॥ ౫ ॥ భేదవ్యపదేశాచ్చ ॥

భేదవ్యపదేశశ్చేహభవతి 'తమేవైకంజానథఆత్మాన'మితిజ్ఞేయజ్ఞాతృభావేన । తత్రప్రాణభృత్తావన్ముముక్షుత్వాత్ జ్ఞాతాపరిశేషాదాత్మశబ్దవాచ్యం బ్రహ్మ జ్ఞేయంద్యుభ్వాద్యాయతనమితిగమ్యతే నప్రాణభృత్ ॥ కుతశ్చనప్రాణభృద్ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేనాశ్రయితవ్యః॥ ... ... *

॥ సూ ॥ ౬ ॥ ప్రకరణాత్ ॥

ప్రకరణంచేదంపరమాత్మనః 'కస్మిన్ భగవోవిజ్ఞాతేసర్వమిదంవిజ్ఞాతంభవతీ'త్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాపేక్షణాత్ । పరమాత్మనిహిసర్వాత్మకేవిజ్ఞాతేసర్వమిదంవిజ్ఞాతంస్యాత్, నకేవలేప్రాణభృతి । కుతశ్చనప్రాణభృద్ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేనాశ్రయితవ్యః ॥ ... ... *

॥ సూ ॥ ౭ ॥ స్థిత్యదనాభ్యాంచ ॥

ద్యుభ్వాద్యాయతనంప్రకృత్య 'ద్వాసుపర్ణాసయుజాసఖాయే'త్యత్రస్థిత్యదనేనిర్దిశ్యేతే, 'తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్తీ'తికర్మఫలాశనం 'అనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతీ'త్యౌదాసీన్యేనావస్థానం, తాభ్యాం

నాన్వయేపిసుబోధార్థంప్రాణభృచ్చేతిపృథక్సూత్రకరణమిత్యర్థః ॥ ... ...*

౫ ॥ తానేవహేతూనాకాంక్షాద్వారావ్యాచష్టే ॥ కుతశ్చేత్యాదినా॥ యద్యపివిశుద్ధఃప్రత్యగాత్మైవాత్రజ్ఞేయః తథాపిజీవత్వాకారేణజ్ఞాతుర్జ్ఞేయాద్భేదాన్నజ్ఞేయరూపత్వమిత్యర్థః । ఏవంచజీవత్వలింగవిశిష్టత్వేనజీవస్యద్యుభ్వాదివాక్యార్థత్వంనిరస్యతేనశుద్ధరూపేణేతిమంతవ్యమ్ ॥ ... ... ౬॥

౭ ॥ నను స్థిత్యైశ్వరస్యాదనాజ్జీవస్య ద్వాసుపర్ణేత్యత్రోక్తావపి ఈశ్వరఆయతనవాక్యే సకిమర్థంగ్రాహ్య ఇత్యతఆ

హ ॥ యదిచేశ్వరఇతి । అత్రేశ్వరశ్శుద్ధచిన్మాత్రో గ్రాహ్యః । నసర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టః తస్యాత్రాప్రతిపాద్యత్వాత్ । తథాచాప్రతిపాద్యార్థస్యాకస్మాన్మధ్యేవచనాసంభవాదాద్యవాక్యేనగ్రహణంకార్యమిత్యభిసంధిః । తమజ్ఞాత్వాశంకతే ॥ ననుతవాపీతి ॥ బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనార్థమకస్మాదప్రకృతస్యాపిలోకప్రసిద్ధస్యజీవస్యానువాదసంభవఇతి పరిహరతి ॥ నేతి ॥ నను ద్వాసుపర్ణేత్యత్రబుద్ధిజీవయోరుక్తేః కథమిదంసూత్రమిత్యతఆహ ॥ గుహామితి । స్థిత్యదనాభ్యామీశ్వరక్షేత్రజ్ఞయోరనువాదేనైక్యందర్శితమిత్యర్థః । నన్వత్రజీవేశౌనానువాద్యౌ పైంగివ్యాఖ్యావిరోధాదతస్సూత్రాసంగతిరిత్యతఆహ ॥ యదాపీతి । తదాపిసూత్రస్యాసంగతిర్నాస్తీత్యర్థః । అదనవాక్యేనబుద్ధిమనూద్యస్థితివాక్యేనబుద్ధ్యాదివిలక్షణశుద్ధప్రత్యగ్బ్రహ్మణోజ్ఞేయస్యోక్తేర్ద్యుభ్వాదివాక్యే తదేవగ్రాహ్యం నబుద్ధ్యుపహితోజీవఇతి సూత్రసంగతిమాహ ॥ కథమిత్యాదినా ॥ నన్వత్రానుపహితోజీవఉక్తోనపరంబ్రహ్మేత్యతఆహ ॥ యస్త్వితి ॥ పౌనరు

చస్థిత్యదనాభ్యామీశ్వరక్షేత్రజ్ఞౌతత్రగృహ్యేతే । యదిచేశ్వరోద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేనవివక్షితః తతస్తస్య ప్రకృతస్య క్షేత్రజ్ఞాత్పృథగ్వచనమవకల్పతే, అన్యథాహ్యప్రకృతవచన మాకస్మికమసంబద్ధం స్యాత్ । ననుతవాపి క్షేత్రజ్ఞస్యేశ్వరాత్పృథగ్వచనమాకస్మికమేవప్రసజ్యేతనతస్యావివక్షితత్వాత్ । క్షేత్రజ్ఞోహికర్తృత్వేనభోక్తృత్వేనచ ప్రతిశరీరంబుద్ధ్యాద్యుపాధిసంబంధోలోకతఏవప్రసిద్ధః నాసౌశ్రుత్యాతాత్పర్యేణవివక్ష్యతే । ఈశ్వరస్తులోకతోఽప్రసిద్ధత్వాత్ శ్రుత్యాతాత్పర్యేణవివక్ష్యతఇతినతస్యాకస్మికవచనంయుక్తం । 'గుహాంప్రవిష్టావాత్మానౌహి' త్యత్రాప్యేతద్దర్శితం । ద్వాసుపర్ణేత్యస్యామృచిఈశ్వరక్షేత్రజ్ఞావుచ్యేతేఇతి । యదాపిపైంగ్యుపనిషత్కృతేనవ్యాఖ్యానేనాస్యామృచిసత్వక్షేత్రజ్ఞావుచ్యేతేతథాపినవిరోధః కశ్చిత్ । కథంప్రాణభృదిహఘటాదిచ్ఛిద్రవత్సత్వాద్యుపాధ్యభిమానిత్వేనప్రతిశరీరంగృహ్యమాణోద్యుభ్వాద్యాయతనం నభవతీతిప్రతిషిధ్యతే । యస్తుసర్వశరీరేషూపాధిభిర్వినోపలక్ష్యతేపరఏవసభవతి । యథాఘటాదిఛిద్రాణిఘటాదిభిరుపాధిభిర్వినోపలక్ష్యమాణానిమహాకాశఏవభవంతి తద్వత్ప్రాణభృతఃపరస్మాదన్యత్వానుపపత్తేః ప్రతిషేధోనోపపద్యతే, తస్మాత్సత్వాద్యుపాధ్యభిమానినఏవద్యుభ్వాద్యాయతనత్వప్రతిషేధః తస్మాత్పరమేవబ్రహ్మద్యుభ్వాద్యాయతనం । తదేతత్ 'అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తే' రిత్యనేనైవసిద్ధం, తస్యైవహిభూతయోనివాక్యస్యమధ్యఇదంపఠితం 'యస్మిన్ద్యౌఃపృథివీచాంతరిక్ష'మితి । ప్రపంచార్థంతుపునరుపన్యస్తం॥... ... ...*

※ సూ ॥ ౮॥ భూమాసంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ ॥ ※

ఇదమామనంతి 'భూమాత్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్య' ఇతి, 'భూమానంభగవోవిజిజ్ఞాస' ఇతి, 'యత్రనాన్యత్పశ్యతినాన్యచ్ఛృణోతినాన్యద్విజానాతిసభూమా, అథయత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతి తదల్ప'మిత్యాది । తత్రసంశయః, కింప్రాణోభూమాస్యాదాహోస్విత్పరమాత్మేతి । కుతస్సంశయః । భూమేతితావద్బహుత్వమభిధీయతే । 'బహోర్లోపోభూచబహోః' (పా।౬।౪।౧౫౮) ఇతిభూమశ

క్త్యంశంకతే ॥ తదేతదితి ॥ ద్యుభ్వాదివాక్యస్యబ్రహ్మపరత్వమిత్యర్థః । సమాధత్తే ॥ ప్రపంచార్థమితి ॥ సేతుశబ్దవ్యాఖ్యానేనభూతయోనేఃప్రత్యగాత్మత్వస్ఫుటీకరణార్థమిత్యర్థః । తస్మాన్ముండకోపనిషత్ బ్రహ్మణి సమన్వితేతిసిద్ధం॥ ఇతిప్రథమాధికరణమ్ । ... ... *

౮ ॥ *భూమాసంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్* ॥ ఛాందోగ్యముదాహరతి ॥ ఇదమితి॥ నాల్పేసుఖమస్తిభూమైవసుఖంతస్మాన్నిరతిశయసుఖార్థినాభూమైవవిచార్యఇతినారదంప్రతిసనత్కుమారేణోక్తేసతినారదోబ్రూతే॥ భూమానమితి ॥ భూమ్నోలక్షణమద్వితీయత్వమాహ ॥ యత్రేతి ॥ భూమలక్షణంపరిచ్ఛిన్నలక్షణోక్త్యాస్ఫుటయతి ॥ అథేతి ॥ అత్రసంశయబీజంప్రశ్నపూర్వకమాహ ॥ కుతఇత్యాదినా ॥ బహోర్భావఇతివిగ్రహేపృథ్వాదిభ్యఇమనిజితిఇమనిచ్ప్రత్యయే

కృతే బహోర్లోపో భూ చ బహోరితి సూత్రేణ బహోః పరస్యేమనిచ్ప్రత్యయస్యాదేరికారస్య లోపస్స్యాత్ బహోస్స్థానే భూ ఇత్యాదేశశ్చ స్యాదిత్యుక్తే భూమన్నితి శబ్దో నిష్పన్నః, తస్య భావార్థకేమనిచ్ప్రత్యయాంతత్వాద్బహుత్వం వాచ్యం । తత్కింధర్మికమిత్యాకాంక్షాయాం సన్నిహితప్రకరణస్థః ప్రాణో ధర్మీ భాతి । వాక్యోపక్రమస్థ ఆత్మాపి స్వప్రతిపాదనాపేక్షో ధర్మిత్వేన భాతీతి సన్నిహితవ్యవహితప్రకరణాభ్యాం సంశయ ఇత్యర్థః । పూర్వమాత్మశబ్దాత్ ద్యుభ్వాద్యాయతనం బ్రహ్మేత్యుక్తమయుక్తం తరతి శోకమాత్మవిదిత్యబ్రహ్మణ్యప్యాత్మశబ్దప్రయోగాదిత్యాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షయతి॥ ప్రాణో భూమేతి ॥ ధర్మధర్మిణోరభేదాత్ సామానాధికరణ్యం ద్రష్టవ్యం । పూర్వోత్తరపక్షయోః ప్రాణోపాస్తిర్బ్రహ్మజ్ఞానం చ ఫలం క్రమేణ మంతవ్యం । అత్రాధ్యాయే భూయః ప్రశ్నోత్తరభేదాదర్థభేదో దృశ్యతే । భూమా తు ప్రాణాత్పరం భూయః ప్రశ్నం వినైవోక్తలింగేన ప్రాణాదభిన్న ఇత్యాహ ॥ కస్మాదిత్యాదినా ॥ ప్రా

> బ్దస్య భావప్రత్యయాంతతాస్మరణాత్ । కిమాత్మకం పునస్తద్బహుత్వమితి విశేషాకాంక్షాయాం ‘ప్రాణో వా ఆశాయా భూయాన్’ ఇతి సన్నిధానాత్ప్రాణో భూమేతి ప్రతిభాతి । తథా ‘శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్యస్తరతి శోకమాత్మవి’దితి ‘సోఽహం భగవశ్శోచామి తం మా భగవాన్ శోకస్య పారం తారయత్వి’తి ప్రకరణోత్థానాత్ పరమాత్మా భూమేత్యపి ప్రతిభాతి । తత్ర కస్యోపాదానం న్యాయ్యం కస్య వా హానమితి భవతి సంశయః । కిం తావత్ప్రాప్తం ప్రాణో భూమేతి । కస్మాత్, భూయః ప్రశ్నప్రతివచనపరంపరాదర్శనాత్ । యథా హి ‘అస్తి భగవో నామ్నో భూయ’ ఇతి ‘వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ’తి తథా ‘అస్తి భగవో వాచో భూయ’ ఇతి, ‘మనో వావ వాచో భూయ’ ఇతి నామాదిభ్యో హ్యాప్రాణాద్భూయః ప్రశ్నప్రతివచనప్రవాహః ప్రవృత్తః, నైవం ప్రాణాత్పరం భూయః ప్రశ్నప్రతివచనం దృశ్యతే । ‘అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ’ ఇతి ‘అదో వావ ప్రాణాద్భూయ’ ఇతి ప్రాణమేవ తు నామాదిభ్య ఆశాంతేభ్యో భూయాంసం ‘ప్రాణో వా ఆశాయా భూయాన్’ ఇత్యాదినా సప్రపంచముక్త్వా ప్రాణదర్శినశ్చాతివాదిత్వం ‘అతివాద్యసీ’తి ‘అతివాద్యస్మీతి బ్రూయాన్నాపహ్నువీతే’త్యభ్యనుజ్ఞాయ, ‘ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీ’తి ప్రాణవ్రతమతివాదిత్వమనుకృష్యాపరిత్యజ్యైవ ప్రాణం సత్యాదిపరంపరయా భూమానం సమవతారయన్, ‘ప్రాణమేవ భూమానం మన్యత’ ఇతి గమ్యతే । కథం పునః ప్రాణే భూమ్ని వ్యాఖ్యాయమానే ‘యత్ర నాన్యత్పశ్యతీ’త్యేతద్భూమ్నో లక్షణపరం వచనం వ్యాఖ్యాయేతేతి । ఉచ్యతే । సుషుప్తావస్థాయాం ప్రాణగ్రస్తేషు కరణేషు దర్శనాదివ్యవహారనివృత్తిదర్శనాత్ సంభవతి ప్రాణస్యాపి ‘యత్ర నాన్యత్పశ్యతీ’త్యేతల్లక్షణం । తథా చ శ్రుతిః ‘న శృణోతి న పశ్యతీ’త్యాదినా సర్వకరణవ్యాపారప్రత్యస్తమయరూపాం సుషుప్తావస్థాముక్త్వా ‘ప్రాణాగ్నయ ఏవైతస్మిన్ పురే జాగ్రతీ’తి తస్యామేవావస్థాయాం పంచవృత్తేః ప్రాణస్య జాగరణం బ్రువతీ ప్రాణప్రధానాం సుషుప్తావస్థాం దర్శయతి । యచ్చైతద్భూ

ణాద్భూయ ఇతి న దృశ్యత ఇతి పూర్వేణ సంబంధః । నన్వేష తు వా అతివదతీతి తుశబ్దేన ప్రాణప్రకరణవిచ్ఛేదాన్న ప్రాణో భూమేత్యత ఆహ ॥ ప్రాణమేవేతి ॥ నామాద్యాశాంతానుపాస్యానతీత్య ప్రాణం శ్రేష్ఠం వదతీత్యతివాదీ ప్రాణవిత్తం ప్రత్యతివాద్యసీతి కేనచిత్ప్రశ్నే కృతే అస్మీతి బ్రూయాత్, నాహమతివాదీత్యపహ్నవం న కుర్యాదిత్యుక్తం ప్రాణవిదం, ఏష ఇతి పరామృశ్య సత్యవచనధ్యానమననశ్రద్ధాది ధర్మపరంపరాం విధాయ భూమోపదేశాన్న ప్రకరణవిచ్ఛేదః । తుశబ్దో నామాద్యుపాసకస్యాతివాదిత్వనిరాసార్థ ఇత్యర్థః । భూమ్నో లక్షవచనం సుఖత్వమమృతత్వం చ ప్రాణే ప్రశ్నపూర్వకం యోజయతి ॥ కథం పునరిత్యాదినా ॥ ప్రాణగ్రస్తేషు ప్రాణే లీనేషు న శృణోతి సుప్తః పురుష ఇతి శేషః । ‘గార్హపత్యో హ వా ఏషోఽపానో వ్యానోఽన్వాహార్యపచన ఆహవనీయః ప్రాణ’ ఇతి శ్రుతేః, ప్రాణాగ్నయ ఇహ పురే శరీరే జాగ్రతి సవ్యాపారా ఏవ తిష్ఠంతీత్యర్థః । దేవో జీవః, అథ తదా స్వప్నాదర్శనకాలే సుఖశ్రవణాత్ప్రాణస్య సుఖత్వమవిరుద్ధ

మిత్యన్వయః । ఆత్మపదేనోపక్రమవిరోధం పరిహరతి ॥ ప్రాణఏవేతి ॥ ప్రాణస్యాత్మత్వం కథమిత్యాశంక్య శ్రుతత్వాదిత్యాహ ॥ తథాహీతి ॥ సర్వం సమర్పితమితి చ సర్వాధిష్ఠానం ప్రాణం స్వీకరోతి శ్రుతిరిత్యన్వయః । అత ఆత్మత్వం ప్రాణేపి ముఖ్యమితి భావః । భూమరూపత్వం యోజయతి ॥ సర్వాత్మత్వేతి ॥ సంప్రసాదశబ్దేన ప్రాణం లక్షయితుం ముఖ్యార్థం దర్శయతి ॥ సంప్రసాద ఇతి ॥ స వా ఏష ఏతస్మిన్ సంప్రసాదే స్థిత్వా పునరాద్రవతీతి ప్రయోగాచ్చ, తత్పదం సుషుప్తివాచకమిత్యాహ ॥ బృహదితి ॥ వాచ్యార్థసంబంధాత్ప్రాణో లక్ష్య ఇత్యాహ ॥ తస్యాం చేతి ॥ అత్ర సూత్ర ఇత్యర్థః । భూమా ప్రాణాద్భిన్నః, అత్రాధ్యాయే । తస్మాదూర్ధ్వముపదిష్టత్వాన్నామాదేరూర్ధ్వముపదిష్టవాగాదివదిత్యర్థః । విపక్షే హే

మ్నః సుఖత్వం శ్రుతం 'యో వై భూమా తత్సుఖ'మితి తదప్యవిరుద్ధం, 'యత్రైష దేవస్స్వప్నాన్న పశ్యత్యథ హైతస్మిన్ శరీరే సుఖం భవతీ'తి సుషుప్తావస్థాయామేవ సుఖశ్రవణాత్ । యచ్చ 'యో వై భూమా తదమృత'మితి, తదపి ప్రాణస్యావిరుద్ధం, 'ప్రాణో వా అమృత'మితి శ్రుతేః । కథం పునః ప్రాణం భూమానం మన్యమానస్య 'తరతి శోకమాత్మవి'దిత్యాత్మవివిదిషయా ప్రకరణస్యోత్థాపనముపపద్యేత, ప్రాణ ఏవేహాత్మా వివక్షిత ఇతి బ్రూమః । తథా హి 'ప్రాణో హ పితా ప్రాణో మాతా ప్రాణో భ్రాతా ప్రాణస్స్వసా ప్రాణ ఆచార్యః ప్రాణో బ్రాహ్మణ' ఇతి ప్రాణమేవ సర్వాత్మానం కరోతి । 'యథా వా అరా నాభౌ సమర్పితా ఏవమేవాస్మిన్ ప్రాణే సర్వం సమర్పిత'మితి చ సర్వాత్మత్వారనాభినిదర్శనాభ్యాం చ సంభవతి వైపుల్యాత్మికా భూమరూపతా ప్రాణస్య । తస్మాత్ప్రాణో భూమేత్యేవం ప్రాప్తం । తత ఇదముచ్యతే । పరమాత్మైవేహ భూమా భవితుమర్హతి, న ప్రాణః । కస్మాత్, సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ । సంప్రసాద ఇతి సుషుప్తిస్థానముచ్యతే సమ్యక్ప్రసీదత్యస్మిన్నితి నిర్వచనాత్ । తథా బృహదారణ్యకే చ స్వప్నజాగరితస్థానాభ్యాం సహ పాఠాత్, తస్యాం చ సంప్రసాదావస్థాయాం ప్రాణో జాగర్తీతి ప్రాణోఽత్ర సంప్రసాదోఽభిప్రేయతే ప్రాణాదూర్ధ్వం భూమ్న ఉపదిశ్యమానత్వాదిత్యర్థః । ప్రాణ ఏవ చేద్భూమా స్యాత్ స ఏవ తస్మాదూర్ధ్వముపదిశ్యేతేత్యశ్లిష్టమేతత్స్యాత్ । న హి నామైవ నామ్నో భూయ ఇతి నామ్న ఊర్ధ్వముపదిష్టం । కిం తర్హి । నామ్నోఽన్యదర్థాంతరముపదిష్టం వాగాఖ్యం వాగ్వావ నామ్నో భూయసీతి, తథా వాగాదిభ్యోఽప్యా ప్రాణాదర్థాంతరమేవ తత్ర తత్రోర్ధ్వముపదిష్టం, తద్వత్ప్రాణాదప్యూర్ధ్వముపదిశ్యమానో భూమా ప్రాణాదర్థాంతరభూతో భవితుమర్హతి । నన్విహ నాస్తి ప్రశ్నః, అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇతి । నాపి ప్రతివచనమస్తి ప్రాణాద్వావ భూయోఽస్తీతి । కథం ప్రాణాదధి భూమోపదిశ్యత ఇత్యుచ్యతే ప్రాణవిషయమేవాతివాదిత్వముత్తరత్రానుకృష్యమాణం పశ్యామః । 'ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీ'తి, తస్మాన్నాస్తి ప్రాణాదధ్యుపదేశ ఇతి । అత్రోచ్యతే । న తావత్ప్రాణవిషయస్యైవాతివాదిత్వస్యైతదనుకర్షణమితి శక్యం వక్తుం, విశేషవాదాత్, యస్సత్యేనాతివదతీతి । నను విశేషవాదోఽప్యయం ప్రాణవిషయ ఏవ భవిష్యతి । కథం । యథా 'ఏషోఽగ్నిహోత్రీ యస్సత్యం వదతీ'త్యుక్తేన సత్యవదనేనాగ్నిహోత్రిత్వం, కేన తర్హి, అగ్నిహోత్రేణైవ, తత్సత్యవదనం త్వగ్నిహోత్రిణో విశేష ఉచ్యతే, తథా 'ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీ'త్యుక్తేన సత్యవదనేనాతివాదిత్వం, కేన తర్హి ప్రకృ

తోచ్ఛేదం బాధకమాహ ॥ ప్రాణ ఏవ చేదితి ॥ స్వస్యైవ స్వస్మాదూర్ధ్వముపదిష్టత్వమయుక్తం నామాదిష్వదృష్టం చేత్యర్థః । హేత్వసిద్ధిం శంకతే ॥ నన్విహేతి ॥ ప్రకృతప్రాణవిత్పరామర్శక ఏషశబ్దో న భవతి తస్య యచ్ఛబ్దపరతంత్రత్వేన సత్యవాదివాచిత్వాత్ । అతః ప్రాణప్రకరణం విచ్ఛిన్నమితి హేతుసిద్ధిరిత్యాహ ॥ అత్రోచ్యత ఇతి ॥ సత్యేనాతివాదిత్వం విశేషః తద్వతో య ఏష ఇత్యుక్తేర్న పూర్వానుకర్ష ఇత్యర్థః । య ఏష ప్రాణవిదితి వదతీత్యనూద్య స సత్యం వదేతి విధానాన్న ప్రాణప్రకరణవిచ్ఛేద ఇతి దృష్టాంతేన శంకతే ॥ నన్వితి ॥ సత్యశబ్దో హ్యబాధితేఽరూఢో బ్రహ్మవాచకః తదన్యస్యామి

ఖ్యాతత్వాత్ । సత్యవచనేత్వబాధితార్థసంబంధాల్లాక్షణిక ఇతినాత్రలక్ష్యవచనవిధిరిత్యాహ ॥ నేతిబ్రూమఇతి॥ కించస
త్యేనబ్రహ్మణాఽతివదతీతితృతీయాశ్రుత్యాబ్రహ్మకరణకమతివాదిత్వంశ్రుతం, తస్యప్రకరణాద్బాధో నయుక్తఇత్యా
హ ॥ శ్రుత్యాహీత్యాదినా ॥ నాత్రేతిసత్యవాక్యఇత్యర్థః । ఏవంసత్యేనేతిశ్రుత్యాప్రకరణంబాధ్యమిత్యుక్త్వాతుశబ్దే
నాపితద్బాధమాహ ॥ ప్రకృతేతి ॥ విజిజ్ఞాస్యత్వలింగాచ్చపూర్వోక్తాద్భిన్నమిత్యాహ ॥ సత్యంత్వితి ॥ ప్రకరణవిచ్ఛేదే
దృష్టాంతమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ శ్రుతిలింగబలాదేతత్సత్యం ప్రకృతాత్ప్రాణాత్ప్రాధాన్యేనభిన్నంద్రష్టవ్యమిత్యర్థః।ఏ
వమతివాదిత్వస్యబ్రహ్మసంబంధోక్త్యాప్రాణలింగత్వంనిరస్తం । యత్తుప్రశ్నంవినోక్తత్వలింగాద్భూమాప్రాణఇతిత
న్న, తస్యాప్రయోజకత్వాదిత్యాహ । నచేతి ॥ ప్రశ్నభేదాదర్థభేదఇతిననియమః, ఏకస్యాత్మనోమైత్రేయ్యాబహుశఃపృ
ష్టత్వాత్ ప్రశ్నంవినోక్తచతుర్వేదస్యప్రకృతైకవేదాద్భిన్నత్వదర్శనాచ్చేత్యర్థః । తత్రయథాచతుర్వేదత్వస్యప్రకృ

తేనప్రాణవిజ్ఞానేనైవ, సత్యవదనంతుప్రాణవిదోవిశేషోవివక్ష్యతఇతి, నేతిబ్రూమః, శ్రుత్యర్థపరిత్యా
గప్రసంగాత్, శ్రుత్యాహ్యత్రసత్యవదనేనాతివాదిత్వంప్రతీయతే యస్సత్యేనాతివదతిసోఽతివదతీతి ।
నాత్రప్రాణవిజ్ఞానస్యసంకీర్తనమస్తి । ప్రకరణాత్తుప్రాణవిజ్ఞానంసంబధ్యేత । తత్రప్రకరణానురో
ధేనశ్రుతిఃపరిత్యక్తాస్యాత్ । ప్రకృతవ్యావృత్త్యర్థశ్చతుశబ్దోనసంగచ్ఛేత । ఏషతువాఅతివదతీతి ।
సత్యంత్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యమితిచ ప్రయత్నాంతరకరణమర్థాంతరవివక్షాంసూచయతి । తస్మాద్యథైక
వేదిప్రశంసాయాం ప్రస్తుతాయాం 'ఏషతుమహాబ్రాహ్మణో యశ్చతురోవేదానధీత'ఇత్యేకవేదిభ్యో
ఽర్థాంతరభూతశ్చతుర్వేదః ప్రశస్యతే తాదృగేతద్ద్రష్టవ్యం । నచప్రశ్నప్రతివచనరూపయైవార్థాంతర
వివక్షయాభవితవ్యమితినియమోఽస్తి, ప్రకృతసంబంధాసంభవకారితత్వాదర్థాంతరవివక్షాయాః । త
త్రప్రాణాంతమనుశాసనంశ్రుత్వా తూష్ణీమ్భూతంనారదం స్వయమేవ సనత్కుమారోవ్యుత్పాదయ
తి । యత్ప్రాణవిజ్ఞానేనవికారానృతవిషయేణాతివాదిత్వమనతివాదిత్వంతత్ 'ఏషతువాఅతివదతియస్స
త్యేనాతివదతీ'తి । తత్రసత్యమితిపరంబ్రహ్మోచ్యతేపరమార్థరూపత్వాత్ 'సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్ర
హ్మే'తిచశ్రుత్యంతరాత్ । తథావ్యుత్పాదితాయనారదాయ 'సోఽహంభగవస్సత్యేనాతివదానీ'త్యేవం
ప్రవృత్తాయవిజ్ఞానాదిసాధనపరంపరయాభూమానముపదిశతి । తత్రయత్ప్రాణాదధిసత్యంవక్తవ్యంప్ర
తిజ్ఞాతం తదేవేహభూమేత్యుచ్యతఇతి గమ్యతే । తస్మాదస్తి ప్రాణాదధిభూమ్నఉపదేశఇత్యతఃప్రా
ణాదన్యఃపరమాత్మాభూమాభవితుమర్హతీతి । ఏవంచాత్మవివిదిషయాప్రకరణస్యోత్థానముపపన్నం భ
విష్యతి । ప్రాణఏవేహాత్మావివక్షితఇత్యేతదపినోపపద్యతే । నహిప్రాణస్యముఖ్యయావృత్త్యాఽఽత్మత్వ
మస్తి । నచాన్యత్రపరమాత్మజ్ఞానాచ్ఛోకనివృత్తిరస్తి, 'నాన్యఃపంథావిద్యతేఽయనాయే'తిశ్రుత్యంత
రాత్ 'తంమాభగవాన్ శోకస్యపారంతారయత్వి'తిచోపక్రమ్యోపసంహరతి 'తస్మైమృదితకషాయా

తాసంబంధాదర్థభేదః, ఏవమిహాపీతిస్ఫుటయతి ॥ తత్రేత్యాదినా ॥ సత్యపదేనప్రాణోక్తిరిత్యతఆహ ॥ తత్రసత్యమి
తి ॥ విజ్ఞానంనిదిధ్యాసనం, ఆదిపదాన్మననశ్రద్ధాసాధ్యశ్రవణమనశ్శుద్ధినిష్ఠాతద్ధేతుకర్మాణిగృహ్యంతే । ఇమాన్యత్రశ్ర
వణాదీనిజ్ఞేయస్యసత్యస్యబ్రహ్మత్వేలింగాని । ఏవం శ్రుతిలింగైః ప్రాణస్యావాంతరప్రకరణంబాధిత్వా ప్రస్తుతం స
త్యంబ్రహ్మభూమపదోక్తబహుత్వధర్మీత్యాహ । తత్రయదితి ॥ కించసన్నిహితాదపివ్యవహితంసాకాంక్షంబలీయఇతి
న్యాయేనసన్నిహితంనిరాకాంక్షంప్రాణందృష్ట్వా వాక్యోపక్రమస్థ మాత్మానంస్వప్రతిపాదనాయభూమవాక్యాపేక్షం ఇ
హభూమాగ్రాహ్యఇత్యాహ ॥ ఏవంచేతి ॥ కించశోకస్యపారమిత్యుపక్రమ్యతమసఃపారమిత్యుపసంహారాత్ శోకస్య
మూలోచ్ఛేదంవినాతరణాయోగాచ్చ శోకపదేన మూలతమోగృహ్యతే తన్నివర్తకజ్ఞానగమ్యత్వలింగాదాత్మాభూమే
త్యాహ ॥ నచాస్యత్రేతి ॥ బ్రాహ్మణమాత్మాయత్తత్వంప్రాణస్యవదతీతిసంబంధః । నన్విదంచరమబ్రాహ్మణంబ్రహ్మ

పరమస్తుతతఃప్రాగుక్తోభూమాప్రాణఇతిశంకతే॥ప్రకరణాంతఇతి ॥ తచ్ఛబ్దేనభూమానుకర్షాత్ మైవమిత్యాహ ॥నేతి॥
౯ ॥ భూమ్నోబ్రహ్మత్వేలింగాంతరమాహ ॥ ధర్మేతి, సూత్రం ॥ యదుక్తంభూమ్నోలక్షణంసుఖత్వమమృతత్వంచప్రాణేసుయోజమితితదనూద్యవిఘటయతి ॥ యోప్యసావిత్యాదినా ॥ సతిబుద్ధ్యాద్యుపాధావాత్మనోదృష్టత్వాదిస్తదభావేసుషుప్తౌతదభావఇత్యసంగత్వజ్ఞానార్థంప్రశ్నోపనిషది 'నశృణోతినపశ్యతీ'తి పరమాత్మానంప్రకృత్యోక్తం। తథాతత్రైవాత్మనఃసుఖత్వముక్తం నప్రాణస్య । యతః శ్రుత్యంతరమాత్మనఏవసుఖత్వమాహతస్మాదిత్యర్థః । ఆమయోనాశాదిదోషః తత్సహితంసామయం ఆర్తంనశ్వరం 'సఏవాధస్తాత్సఉపరిష్టా'దితిసర్వగతత్వం 'సఏవేదంసర్వ'మితిసర్వాత్మత్వంచశ్రుతం, తస్మాద్భూమాధ్యాయోనిర్గుణేసమన్వితఇతిసిద్ధం ॥ ఇతిద్వితీయాధికరణమ్ ॥ ... ...

యతమసఃపారందర్శయతిభగవాన్సనత్కుమార'ఇతి । తమఇతిశోకాదికారణమవిద్యోచ్యతే । ప్రాణాంతేచానుశాసనేనప్రాణస్యాన్యాయత్తతోచ్యేత ! ఆత్మతఃప్రాణఇతిచబ్రాహ్మణం। ప్రకరణాంతే చపరమాత్మవివక్షాభవిష్యతి, భూమాతుప్రాణఏవేతిచేన్న । 'సభగవఃకస్మిన్ప్రతిష్ఠితఇతిస్వేమహిమ్నీ'త్యాదినా భూమ్నఏవాప్రకరణసమాప్తేరనుకర్షణాత్ । వైపుల్యాత్మికాచభూమరూపతాసర్వకారణత్వాత్పరమాత్మనస్సుతరాముపపద్యతే॥ ... ...

సూ ॥ ౮ ॥ ధర్మోపపత్తేశ్చ ॥

అపిచయేభూమ్నిశ్రూయంతేధర్మాస్తేపరమాత్మన్యుపపద్యంతే । 'యత్రనాన్యత్పశ్యతినాన్యచ్ఛృణోతినాన్యద్విజానాతిసభూమే'తిదర్శనాదివ్యవహారాభావంభూమన్యవగమయతి పరమాత్మనిచాయందర్శనాదివ్యవహారాభావోఽవగతః 'యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేనకంపశ్యే'దిత్యాది శ్రుత్యంతరాత్ । యోప్యసౌసుషుప్తావస్థాయాందర్శనాదివ్యవహారాభావఉక్తఃసోప్యాత్మనఏవాసంగత్వవివక్షయోక్తోనప్రాణస్వభావవివక్షయా, పరమాత్మప్రకరణాత్ । యదపితస్యామవస్థాయాంసుఖముక్తంతదప్యాత్మనఏవ సుఖరూపత్వవివక్షయోక్తం । యతఆహ 'ఏషాస్యపరమఆనందఏతస్యైవానందస్యాన్యానిభూతానిమాత్రాముపజీవంతీ'తి । ఇహాపి 'యోవైభూమాతత్సుఖం నాల్పేసుఖమస్తిభూమైవసుఖ'మితిసామయసుఖనిరాకరణేనబ్రహ్మైవసుఖంభూమానందర్శయతి 'యోవైభూమాతదమృత'మితి। అమృతత్వమపీహశ్రూయమాణం పరమకారణంగమయతి, వికారాణామమృతత్వస్యాపేక్షికత్వాత్ 'అతోఽన్యదార్త'మితిచశ్రుత్యంతరాత్ । తథాచసత్యత్వంస్వమహిమప్రతిష్ఠితత్వంసర్వగతత్వం సర్వాత్మకత్వమితిచైతేధర్మాశ్శ్రూయమాణాః పరమాత్మన్యేవోపపద్యంతే నాన్యత్రతస్మాద్భూమాపరమాత్మేతిసిద్ధం॥ ... ...

సూ. ॥ ౧౦ ॥ అక్షరమంబరాంతధృతేః ॥

'కస్మిన్నుఖల్వాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చే'తి 'సహోవాచ ఏతద్వై తదక్షరంగార్గిబ్రాహ్మణా అభివదంత్యస్థూలమనణ్వి'త్యాదిశ్రూయతే । తత్రసంశయః।కిమిహాక్షరశబ్దేనవర్ణఉచ్యతేకింవాపరమేశ్వరఇతి । తత్ర 'యేనాక్షరసమామ్నాయ'ఇత్యాదావక్షరశబ్దస్యవర్ణేప్రసిద్ధత్వాత్ప్రసిద్ధ్యతిక్రమస్యచా

౧౦ ॥ *అక్షరమంబరాంతధృతేః* ॥ బృహదారణ్యకంపఠతి ॥కస్మిన్నితి ॥ యద్భూతంచభవచ్చభవిష్యచ్చతత్సర్వంకస్మిన్నోతమితిగార్గ్యాపృష్టేనమునినాయాజ్ఞవల్క్యేనావ్యాకృతాకాశః కార్యమాత్రాశ్రయఉక్తః । ఆకాశఃకస్మిన్నోతఇతిద్వితీయప్రశ్నేసమునిరువాచ । తదవ్యాకృతస్యాధికరణమేతదక్షరమస్థూలాదిరూపమిత్యర్థః । ఉభయత్రాక్షరశబ్దప్రయోగాత్సంశయః । యథాసత్యశబ్దోబ్రహ్మణిరూఢఇతి బ్రహ్మభూమేత్యుక్తం తథాక్షరశబ్దోవర్ణేరూఢఇతిదృష్టాంతేనపూర్వపక్షః, తతోంకారోపాస్తిఃఫలం, సిద్ధాంతేనిర్గుణబ్రహ్మధీరితివివేకః । ననునక్షరతీత్యచలత్వాన్నాశిత్వ

యోగాత్ బ్రహ్మణ్యప్యక్షరశబ్దో ముఖ్య ఇత్యత ఆహ ॥ ప్రసిద్ధ్యతిక్రమస్యేతి ॥ రూఢిర్యోగమపహరతీతిన్యాయాదిత్యర్థః । వర్ణస్యోంకారస్య సర్వాశ్రయత్వం కథమిత్యాశంక్య ధ్యానార్థమిదం యథాశ్రుత్యంతరే సర్వాత్మత్వమిత్యాహ ॥ ఓంకార ఇతి ॥ ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం ఆకాశాంతజగదాధారత్వేన తాత్పర్యనిశ్చయాన్న ధ్యానార్థతా, అతస్తల్లింగబలాద్రూఢిం బాధిత్వా యోగవృత్తిర్గ్రాహ్యేతి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ ఆకాశం భూతం కృత్వాశంకతే॥ స్యాదేతదితి॥ ... ... *

యుక్తత్వాత్ 'ఓంకార ఏవేదం సర్వ'మిత్యాదౌ చ శ్రుత్యంతరే వర్ణస్యాప్యుపాస్యత్వేన సర్వాత్మకత్వావధారణాద్వర్ణ ఏవాక్షరశబ్ద ఇతి, ఏవం ప్రాప్తే ఉచ్యతే । పర ఏవాత్మాఽక్షరశబ్దవాచ్యః, కస్మాత్, అంబరాంతధృతేః, పృథివ్యాదేరాకాశాంతస్య వికారజాతస్య ధారణాత్ । తత్ర హి పృథివ్యాదేస్సమస్తస్య వికారజాతస్య కాలత్రయవిభక్తస్య 'ఆకాశ ఏవ తదోతం చ ప్రోతం చే'త్యాకాశే ప్రతిష్ఠితత్వముక్త్వా 'కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చే'త్యనేన ప్రశ్నేనేదమక్షరమవతారితం, తథా చోపసంహృతం 'ఏతస్మిన్ను ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చే'తి । న చేయమంబరాంతధృతిర్బ్రహ్మణోఽన్యత్ర సంభవతి । యదపి 'ఓంకార ఏవేదం సర్వ'మితి తదపి బ్రహ్మప్రతిపత్తిసాధనత్వాత్ స్తుత్యర్థం ద్రష్టవ్యం । తస్మాన్నక్షరత్యశ్నుతే చేతి నిత్యత్వవ్యాపిత్వాభ్యామక్షరం పరమేవ బ్రహ్మ । స్యాదేతత్ కార్యస్య చేత్కారణాధీనత్వమంబరాంతధృతిరభ్యుపగమ్యతే ప్రధానకారణవాదినోఽపీయముపపద్యతే కథమంబరాంతధృతేర్బ్రహ్మప్రతిపత్తిరితి, అత ఉత్తరం పఠతి॥ ... ... *

సూ ॥౧౧॥ సా చ ప్రశాసనాత్॥

సా చాంబరాంతధృతిః పరమేశ్వరస్యైవ కర్మ, కస్మాత్, ప్రశాసనాత్ । ప్రశాసనం హీహ శ్రూయతే 'ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచంద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత' ఇత్యాది । ప్రశాసనం చ పారమేశ్వరం కర్మ నాచేతనస్య ప్రధానస్య ప్రశాసనం సంభవతి । న హ్యచేతనానాం ఘటాదికారణానాం మృదాదీనాం ఘటాదివిషయం ప్రశాసనమస్తి ॥ ... ... *

సూ ॥౧౨॥ అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ॥

అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ కారణాద్బ్రహ్మైవాక్షరశబ్దవాచ్యం, తస్యైవ చాంబరాంతధృతిః కర్మ నాన్యస్య కస్యచిత్ । కిమిదమన్యభావవ్యావృత్తేరితి । అన్యస్య భావోఽన్యభావః అన్యభావాద్వ్యావృత్తిరన్యభావవ్యావృత్తిరితి । అన్యభావవ్యావృత్తేరితి, ఏతదుక్తం భవతి యదన్యద్బ్రహ్మణోఽక్షరశబ్దవాచ్యమిహాశంక్యతే తద్భావాదిదమంబరాంతవిధరణమక్షరం వ్యావర్తయతి శ్రుతిః 'తద్వా ఏతదక్షరం గార్గ్యదృష్టం ద్రష్టృ అశ్రుతం శ్రోతృ అమతం మంతృ అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత్రి'తి । తత్రాదృష్టత్వాదివ్యపదేశః ప్రధానస్యాపి సంభవతి, ద్రష్టృత్వాదివ్యపదేశస్తు న తస్య సంభవత్యచేతనత్వాత్, తథా 'నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ నాన్యదతోఽస్తి శ్రోతృ నాన్యదతోఽస్తి మంతృ నాన్యదతోఽస్తి విజ్ఞాత్రి'త్యాత్మభేదప్రతిషేధాత్ న శారీరస్యాప్యుపాధిమతోఽక్షరశబ్దవాచ్యత్వం 'అచక్షుష్కమశ్రోత్రమవాగమన' ఇతి చోపాధిమత్తాప్రతి

౧౧ ॥ చేతనకర్తృకశిక్షాయా అత్ర శ్రుతేర్మైవమిత్యాహ ॥ సా చేతి ॥ సూత్రం వ్యాచష్టే॥ సా చేతి॥ చకార ఆకాశస్య భూతత్వనిరాసార్థః। భూతాకాశస్య కార్యాంతఃపాతినః శ్రుతసర్వకార్యాశ్రయత్వాయోగాత్ అవ్యాకృతమజ్ఞానమేవాకాశః ప్రధానశబ్దిత ఇతి తదాశ్రయత్వాచ్చాక్షరం న ప్రధానమిత్యర్థః। విధృతౌ విషయత్వేన ధృతౌ॥... ... ... *

౧౨ ॥ ప్రశ్నపూర్వకం సూత్రం వ్యాకరోతి ॥ కిమిదమితి ॥ ఘటత్వాద్వ్యావృత్తిరితి భ్రాంతిం నిరస్యతి । ఏతదితి॥ అంబరాంతస్యాధారమక్షరం శ్రుతిరచేతనత్వాద్వ్యావర్తయతీత్యర్థః। జీవనిరాసపరత్వేనాపి సూత్రం యోజయతి ॥ తథే

తి॥ అన్యభావో భేదః తన్నిషేధాదితి సూత్రార్థః । తర్హి శోధితో జీవ ఏవాక్షరం న పర ఇత్యత ఆహ ॥ నహీతి ॥ శోధితే జీవ త్వం నాస్తీత్యర్థః । తస్మాద్గార్గిబ్రాహ్మణం నిర్గుణేఽక్షరే సమన్వితమితి సిద్ధమ్ ॥ ఇతి తృతీయాధికరణమ్ ॥... ... ...

౧౩ ॥ *ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః* ॥ ప్రశ్నోపనిషదముదాహరతి ॥ ఏతదితి ॥ పిప్పలాదో గురుః సత్యకామేన పృష్టో బ్రూతే, హే సత్యకామ పరం నిర్గుణమపరం సగుణం చ బ్రహ్మైతదేవ యోఽయమోంకారః, స హి ప్రతీకత్వేనాయతనం తస్మాత్ప్రణవం బ్రహ్మాత్మనా విద్వాన్ తేనైవోంకారధ్యానేనాయతనేన ప్రాప్తిసాధనేన యథాధ్యానం పరమపరం వాన్వేతి ప్రాప్నోతీతి ప్రకృత్యమధ్యే ఏకమాత్రద్విమాత్రోంకారయోర్ధ్యానముక్త్వా బ్రవీతి ॥ యః పునరితి ॥ ఇత్థంభావే తృతీయా - బ్రహ్మోంకారయోరభేదోపక్రమాత్ । యో హ్యకారాదిమాత్రత్రయే ఏకస్యా మాత్రాయా అకారస్య ఋగ్వేదాదికం జాగ్రదాదివిభూతిం చ జానాతి తేన సమ్యగ్జ్ఞాతా ఏకమాత్రా యస్యోంకారస్య స ఏకమాత్రః । ఏవం మాత్రాద్వయస్య సమ్యగ్విభూతిజ్ఞానే ద్విమాత్రస్తథా త్రిమాత్రః । తమోంకారం పురుషం యోఽభిధ్యాయీత స ఓంకారవిభూతిత్వేన ధ్యాతైః సామభిః సూర్యద్వారా బ్రహ్మలోకం గత్వా పరమాత్మానం పురుషమీక్షత ఇత్యర్థః । సంశయం తద్బీజం చాహ ॥ కిమిత్యాదినా ॥ అస్మిన్ త్రిమాత్రవాక్య ఇత్యర్థః । పూర్వత్ర పూర్వపక్షత్వేనోక్తే ఓంకారే బుద్ధిస్థం ధ్యా

షేధాత్ । న హి నిరుపాధికశ్శారీరో నామ భవతి । తస్మాత్పరమేవ బ్రహ్మాక్షరమితి నిశ్చయః ॥......

సూ ॥ ౧౩ ॥ ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః ॥

'ఏతద్వై సత్యకామ పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోంకారః తస్మాద్విద్వానేతేనైవాయతనేనైకతరమన్వేతి' ఇతి ప్రకృత్య శ్రూయతే । 'యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యేతేనైవాక్షరేణ పరం పురుషమభిధ్యాయీత' ఇతి । కిమస్మిన్ వాక్యే పరం బ్రహ్మాభిధ్యాతవ్యమిత్యుపదిశ్యతే ఆహోస్విదపరమితి, ఏతేనైవాయతనేన పరమపరం వైకతరమన్వేతీతి ప్రకృతత్వాత్సంశయః । తత్రాపరమిదం బ్రహ్మేతి ప్రాప్తం, కస్మాత్ 'స తేజసి సూర్యే సంపన్నః స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకం' ఇతి చ తద్విదో దేశపరిచ్ఛిన్నస్య ఫలస్యోచ్యమానత్వాత్ । న హి పరబ్రహ్మవిద్దేశపరిచ్ఛిన్నం ఫలమశ్నువీతేతి యుక్తం, సర్వగతత్వాత్పరస్య బ్రహ్మణః । నన్వపరబ్రహ్మపరిగ్రహే పరం పురుషమితి విశేషణం నోపపద్యతే, నైష దోషః, పిండాపేక్షయా ప్రాణస్య పరత్వోపపత్తేః, ఇత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే । పరమేవ బ్రహ్మాభిధ్యాతవ్యమిహోపదిశ్యతే, కస్మాత్, ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్ । ఈక్షతిర్దర్శనం దర్శనవ్యాప్యమీక్షతికర్మ, ఈక్షతికర్మత్వేనాస్యాభిధ్యాతవ్యస్య పురుషస్య వాక్యశేషే వ్యపదేశో భవతి 'స ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షతే' ఇతి । తత్రాభిధ్యాయతేరతథాభూతమపి వస్తు కర్మ భవతి మనోరథకల్పితస్యాప్యభి

తవ్యం నిశ్చీయత ఇతి ప్రసంగసంగతిః । యద్వా పూర్వత్ర వర్ణరూపస్యాక్షరశబ్దస్య లింగాద్బ్రహ్మణి వృత్తిరుక్తా తద్వదత్రాపి బ్రహ్మలోకప్రాప్తిలింగాత్పరశబ్దస్య హిరణ్యగర్భే వృత్తిరితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి ॥ తత్రాపరమితి ॥ కార్యపరబ్రహ్మణోరుపాస్తిరుభయత్ర ఫలం । స ఉపాసకః । సూర్యే సంపన్నః ప్రవిష్టః । నను వసుదాన ఈశ్వర ఇతి ధ్యానాత్ 'విందతే వసు' ఇత్యల్పఫలం బ్రహ్మోపాసకస్య శ్రుతమిత్యత ఆహ ॥ నహీతి ॥ అన్యత్ర తథాత్వేఽప్యత్ర పరవిత్పరమపరవిదపరమన్వేతీత్యుపక్రమాత్ పరవిదోఽపరప్రాప్తిరయుక్తా ఉపక్రమవిరోధాత్ । న చాత్ర పరప్రాప్తిరేవోక్తేతి వాచ్యం, పరస్య సర్వగతత్వాత్ । అత్రైవ ప్రాప్తిసంభవేన సూర్యద్వారా గతివైయర్థ్యాత్ తస్మాదుపక్రమానుగృహీతాదపరప్రాప్తిరూపాల్లింగాత్ పరం పురుషమితి పరశ్రుతిర్బాధ్యేత్యర్థః । పరశ్రుతేర్గతిం పృచ్ఛతి ॥ నన్వితి ॥ పిండః స్థూలో విరాట్ తదపేక్షయా సూత్రస్య పరత్వమితి సమాధ్యర్థః । సూత్రే సశబ్ద ఈశ్వరపర ఇతి ప్రతిజ్ఞాతత్వేన తం వ్యాచష్టే ॥ పరమేవేతి ॥ స ఉపాసకః ఏతస్మాద్ధిరణ్యగర్భాత్పరం పురుషం బ్రహ్మాహమితీక్షత ఇత్యర్థః । నన్వీక్షణవిషయోఽప్యపరోఽస్త్విత్యత ఆహ ॥ తత్రాభిధ్యాయతేరితి ॥ నన్వీక్షణం ప్రమాత్వాద్విషయసత్యతామపేక్షత ఇతి భవతు సత్యః పర ఈక్షణీయః ధ్యా

తవ్యస్తస్యపరోఽసత్యః కింన స్యాదిత్యత ఆహ ॥ సఏవేతి ॥ శ్రుతిభ్యాం ప్రత్యభిజ్ఞానాత్స ఏవాయమితి సూత్రస్య శబ్దో వ్యాఖ్యాతః । అత్రైవం సూత్రయోజనా, ఓంకారేయో ధ్యేయః స పర ఏవాత్మా వాక్యశేషే ఈక్షణీయత్వోక్తేరత్రైవ శ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానాత్ స ఏవాయమితి । నను శబ్దభేదాన్న ప్రత్యభిజ్ఞేతి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ పరాత్పర ఇతి శబ్దభేదమంగీకృత్య శ్రుతిభ్యాముక్తప్రత్యభిజ్ఞాయా అవిరోధమాహ ॥ అత్రేతి ॥ నన్వేతస్మాజ్జీవఘనాత్ పరాదిత్యేతత్పదేనోపక్రాన్తధ్యాతవ్యపరామర్శాదీక్షణీయః పరాత్మా ధ్యేయాదన్య ఇత్యత ఆహ ॥ నచాత్రేతి ॥ ధ్యానస్య తత్ఫలేక్షణస్య చ లోకే సమానవిషయత్వాద్ధ్యేయ ఏవేక్షణీయః । ఏవంచోపక్రమోపసంహారయోరేకవాక్యతా భవతీతి భావః । 'స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకం స ఏతస్మాజ్జీవఘనా'దిత్యేతత్పదేన సన్నిహితతరో బ్రహ్మలోకస్వామీ పరామృశ్యత ఇతి ప్రశ్నపూర్వకం వ్యాచష్టే ॥ కస్తర్హీత్యాదినా ॥ మూర్తో ఘన ఇతి సూత్రాదితి భావః। సైంధవఖిల్యో లవణపిండః ఖిల్యవదల్పో భావః పరిచ్ఛేదో యస్య స ఖిల్యభావః। ఏతత్పదేన బ్రహ్మలోకో వా పరామృశ్యత ఇత్యాహ ॥ అపర ఇతి ॥ జీవఘనశబ్దస్య బ్రహ్మలోకేఽప్యు

ధ్యాయతికర్మత్వాత్ । ఈక్షతేస్తు తథాభూతమేవ వస్తు లోకే కర్మ దృష్టమిత్యతః పరమాత్మైవాయం సమ్యగ్దర్శనవిషయీభూత ఈక్షతికర్మత్వేన వ్యపదిష్ట ఇతి గమ్యతే । స ఏవ చేహ పరపురుషశబ్దాభ్యామభిధ్యాతవ్యః ప్రత్యభిజ్ఞాయతే । నన్వభిధ్యానే పరపురుష ఉక్తః ఈక్షణే తు పరాత్పరః కథమితర ఇతరత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి, అత్రోచ్యతే । పరపురుషశబ్దౌ తావదుభయత్ర సాధారణౌ । న చాత్ర జీవఘనశబ్దేన ప్రకృతోఽభిధ్యాతవ్యః పరః పురుషః పరామృశ్యతే యేన తస్మాత్పరాత్పరోఽయమీక్షితవ్యః పురుషోఽన్యః స్యాత్ । కస్తర్హి జీవఘన ఇత్యుచ్యతే ఘనో మూర్తిః జీవలక్షణో ఘనో జీవఘనః సైంధవఖిల్యవత్ యః పరమాత్మనో జీవఘనరూప ఉపాధికృతః పరశ్చ విషయేంద్రియేభ్యః సోఽత్ర జీవఘన ఇతి । అపర ఆహ 'స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోక'మితి, అతీతానంతరవాక్యనిర్దిష్టో యో బ్రహ్మలోకః పరశ్చ లోకాంతరేభ్యః సోఽత్ర జీవఘన ఇత్యుచ్యతే । జీవానాం హి సర్వేషాం కరణపరివృతానాం సర్వకరణాత్మని హిరణ్యగర్భే బ్రహ్మలోకనివాసిని సంఘాతోపపత్తేర్భవతి బ్రహ్మలోకో జీవఘనః, తస్మాత్పరో యః పురుషః పరమాత్మేక్షణకర్మభూతః స ఏవాభిధ్యానేఽపి కర్మభూత ఇతి గమ్యతే । పరం పురుషమితి చ విశేషణం పరమాత్మపరిగ్రహ ఏవావకల్ప్యతే। పరో హి పురుషః పరమాత్మైవ భవతి యస్మాత్పరం కించిదన్యన్నాస్తి 'పురుషాన్న పరం కించిత్ సా కాష్ఠా సా పరా గతి'రితి శ్రుత్యంతరాత్। 'పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోంకార' ఇతి చ విభజ్యానంతరమోంకారేణ పరం పురుషమభిధ్యాతవ్యం బ్రువన్పరమేవ బ్రహ్మ పరం పురుషం గమయతి । 'యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యత ఏవం హ వై స పాప్మనా వినిర్ముక్త' ఇతి చ పాప్మవినిర్మోకఫలవచనం పరమాత్మానమిహాభిధ్యాతవ్యం సూచయతి। అథ యదుక్తం పరమాత్మాభిధ్యాయినో న దేశపరిచ్ఛిన్నం ఫలం యుజ్యత ఇతి, అత్రోచ్యతే । త్రిమాత్రేణోంకారేణాలంబనేన పరమాత్మానమభిధ్యాయతః ఫలం బ్రహ్మలోకప్రాప్తిః క్రమేణ చ సమ్యగ్దర్శనోత్పత్తిరితి క్రమముక్త్యభిప్రాయమేతద్భవిష్యతీత్యదోషః ॥ ... ... *

ణాం దర్శయతి ॥ జీవానాం హీతి ॥ వ్యష్టికరణాభిమానినాం జీవానాం ఘనస్సంఘాతో యస్మిన్ సర్వకరణాభిమానిని స జీవఘనః తత్స్వామికత్వాత్పరం పరాసంబంధేన లోకోఽలక్ష్యత ఇత్యర్థః । తస్మాత్పరస్సర్వలోకాతీతః శుద్ధ ఇత్యర్థః । పరపురుషశబ్దస్య పరమాత్మని ముఖ్యత్వాచ్చ స ఏవ ధ్యేయ ఇత్యాహ ॥ పరమితి ॥ యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిత్స ఏవ ముఖ్యః పరః న తు పిండాత్పరస్సూత్రాత్మేత్యర్థః । కించ పరశబ్దేనోపక్రమే నిశ్చితం పరం బ్రహ్మైవాత్ర వాక్యశేషే ధ్యాతవ్యమిత్యాహ ॥ పరం చాపరం చేతి ॥ పాపనివృత్తిలింగాచ్చేత్యాహ ॥ యథేతి ॥ పాదోదరస్సర్పః । ఓంకారే పరబ్రహ్మోపాసనయా సూర్యద్వారా బ్రహ్మలోకం గత్వా పరం బ్రహ్మేక్షిత్వా తదేవ శాంతమభయం పరం ప్రాప్నోతీత్యవిరోధమాహ ॥ అత్రోచ్యత ఇతి ॥ ఏవమేకవాక్యతాసమర్థప్రకరణానుగృహీతపరపురుషశ్రుతిభ్యాం పరబ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞయా బ్రహ్మలోకప్రాప్తిలింగం బాధిత్వా వాక్యం ప్రణవధ్యేయే బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధం ॥ ఇతి చతుర్థాధికరణమ్ ॥ ... ... *

౧౪ ॥ *దహరఉత్తరేభ్యః* ॥ ఛాందోగ్యముదాహరతి ॥ అథేతి ॥ భూమవిద్యానంతరందహరవిద్యాప్రారంభార్థోఽథశబ్దః - బ్రహ్మణోఽభివ్యక్తిస్థానత్వాత్ బ్రహ్మపురంశరీరమస్మిన్ యత్ప్రసిద్ధందహరమల్పంహృత్పద్మం తస్మిన్ హృదయే యదంతరాకాశశబ్దితం బ్రహ్మతదన్వేష్టవ్యంవిచార్యజ్ఞేయమిత్యర్థః । అత్రాకాశోజిజ్ఞాస్యస్తదంతస్థంవేతిప్రథమం సంశయఃకల్ప్యః । తత్రయద్యాకాశస్తదాసంశయద్వయం । తత్రాకాశశబ్దాదేకంసంశయముక్త్వాబ్రహ్మపురశబ్దాత్ సంశయాంతరమాహ ॥ తథాబ్రహ్మపురమితీతి ॥ అత్రశబ్దేజీవస్యబ్రహ్మణోవాపురమితిసంశయః । తత్రతస్మిన్ సంశయేసతీతియోజనా । పరపురుషశబ్దస్యబ్రహ్మణిముఖ్యత్వాత్ బ్రహ్మధ్యేయమిత్యుక్తం, తథేహాప్యాకాశపదస్యభూతాకాశేరూఢత్వాద్భూతాకాశోధ్యేయఇతిదృష్టాంతేనపూర్వపక్షయతి ॥ తత్రాకాశేత్యాదినా ॥ దహరవాక్యస్యానంతరప్రజాపతివాక్యస్యచసగుణేనిర్గుణేచసమన్వయోక్తేఃశ్రుత్యాదిసంగతయః । పూర్వపక్షేభూతాకాశాద్యుపాస్తిః సిద్ధాంతేసగుణబ్రహ్మోపాస్త్యానిర్గుణధీరితిఫలభేదః సచాకాశస్తల్లింగాదిత్యనేనాస్యపునరుక్తతాశంకనీయా । అ

సూ ॥ ౧౪ ॥ దహరఉత్తరేభ్యః ॥

'అథయదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురేదహరంపుండరీకంవేశ్మదహరోఽస్మిన్నంతరాకాశస్తస్మిన్ యదంతస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావవిజిజ్ఞాసితవ్య'మిత్యాదివాక్యంసమామ్నాయతే । తత్రయోఽయందహరేహృదయపుండరీకేదహరఆకాశశ్శ్రుతఃసకింభూతాకాశోఽథవిజ్ఞానాత్మాఽథవాపరమాత్మేతిసంశయ్యతే ।కుతస్సంశయః, ఆకాశబ్రహ్మపురశబ్దాభ్యాం । ఆకాశశబ్దోహ్యయంభూతాకాశేపరస్మింశ్చబ్రహ్మణిప్రయుజ్యమానోదృశ్యతే । తత్రకింభూతాకాశఏవదహరస్స్యాత్కింవాపరఇతిసంశయః । తథాబ్రహ్మపురమితి కింజీవోబ్రహ్మనామాతస్యేదంపురంశరీరం బ్రహ్మపురం అథవాపరస్యైవబ్రహ్మణః పురం బ్రహ్మపురమితి । తత్రజీవస్యపరస్యవాన్యతరస్యపురస్వామినోదహరాకాశత్వేసంశయః । తత్రాకాశశబ్దస్యభూతాకాశేరూఢత్వాద్భూతాకాశఏవదహరఇతిప్రాప్తం, తస్యచదహరాయతనాపేక్షయా దహరత్వం 'యావాన్వాఅయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయఆకాశ'ఇతిచ బాహ్యాభ్యంతరభావకృతభేదస్యోపమానోపమేయభావో ద్యావాపృథివ్యాదిచతస్మిన్నంతస్సమాహితమవకాశాత్మనాఽకాశస్యైకత్వాత్ । అథవాజీవోదహరఇతిప్రాప్తంబ్రహ్మపురశబ్దాత్, జీవస్యహీదంపురంసచ్ఛరీరంబ్రహ్మపురమిత్యుచ్యతే । తస్యస్వకర్మణోపార్జితత్వాత్ । భక్త్యాచతస్యబ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వం।నహిపరస్యబ్రహ్మణఃశరీరేణస్వస్వామిలక్షణస్సంబంధోఽస్తి । తత్రపురస్వామినఃపురైకదేశేఽవస్థానందృష్టంయథారాజ్ఞః, మనఉపాధికశ్చజీవోమనశ్చప్రాయేణహృదయేప్రతిష్ఠితమిత్యతోజీవస్యైవేదంహృదయేఽన్తరవస్థానంస్యాత్ । దహరత్వమపితస్యైవారాగ్రోపమితత్వాదవకల్పతే । ఆకాశోపమితత్వాదిచబ్ర

త్ర 'తస్మిన్ యదంతస్తదన్వేష్టవ్య'మిత్యాకాశాంతస్థస్యాన్వేష్టవ్యత్వాదిలింగాన్వయేన దహరాకాశస్య బ్రహ్మత్వేస్పష్టలింగాభావాత్ । ననుభూతాకాశస్యాల్పత్వంకథమేకస్యోపమానత్వముపమేయత్వంచకథం 'ఉభేఅస్మిన్ ద్యావాపృథివీఅంతరేవసమాహితేఉభావగ్నిశ్చవాయుశ్చే'త్యాదినా శ్రుతసర్వాశ్రయత్వంచకథమిత్యాశంక్యక్రమేణపరిహరతి ॥ తస్యేత్యాదినా ॥ హృదయాపేక్షయాఽల్పత్వంధ్యానార్థంకల్పితభేదాత్సాదృశ్యం, స్వతఏకత్వాత్ సర్వాశ్రయత్వమిత్యర్థః । నన్వేషఆత్మేత్యాత్మశబ్దోభూతేనయుక్తఇత్యరుచేరాహ ॥ అథవేతి ॥ భక్త్యేతి-చైతన్యగుణయోగేనేత్యర్థః । ముఖ్యంబ్రహ్మగృహ్యతామిత్యతఆహ ॥ నహీతి ॥ అస్తుపురస్వామీజీవోహృదయస్థాకాశస్తుబ్రహ్మేత్యతఆహ ॥ తత్రేతి ॥ పురస్వామినఏవతదంతస్థత్వసంభవాత్ నాన్యాపేక్షేత్యర్థః । వ్యాపినోంతస్థత్వంకథమిత్యతఆహ ॥మనఇతి॥ ఆకాశపదేనదహరమనుకృష్యోక్తోపమాదికంబ్రహ్మభేదవివక్షయాభవిష్యతీత్యాహ ॥ఆకాశేతి ॥ ననుజీవస్యాకాశపదా

ర్థత్వమయుక్తమిత్యాశంక్యతర్హి భూతాకాశఏవదహరోఽస్తుతస్మిన్నంతస్థం కించిద్ధ్యేయమితిపక్షాంతరమాహ॥ నచా త్రేతి॥ పరమంతస్థంవస్తు, తద్విశేషణత్వేనాధారత్వేనదహరాకాశస్యతచ్ఛబ్దేనోపాదానాదిత్యర్థః । యద్వా, అన్వేష్ట వ్యత్వాదిలింగాద్దహరస్య బ్రహ్మత్వనిశ్చయాదాకాశ స్తల్లింగాదిత్యనేనగతార్థత్వమితి శంకాత్రనిరసనీయా అన్వేష్టవ్య త్వాదేఃపరవిశేషణత్వేన గ్రహణాద్దహరస్య బ్రహ్మత్వేలింగంనాస్తీత్యర్థః । అపహతపాప్మత్వాదిలింగోపేతాత్మశ్రు త్యా కేవలాకాశశ్రుతిర్బాధ్యేతిసిద్ధాంతయతి॥పరమేశ్వరఇత్యాదినా॥ఆకాశస్యాక్షేపపూర్వకమితిసంబంధః । తమాచా ర్యంప్రతియదిబ్రూయుః । హృదయమేవతావదల్పం తత్రత్యాకాశోఽల్పతరః కింతదత్రాల్పేవిద్యతేయద్విచార్యజ్ఞేయమి తి, తదాసఆచార్యోబ్రూయాదాకాశస్యాల్పతానివృత్తిమిత్యర్థః । వాక్యస్యతాత్పర్యమాహ ॥ తత్రేతి ॥ నివర్తయన్- ఆచార్యఇతిశేషః । నన్వాకాశశబ్దేనభూతాకాశస్యభానాత్కథంతన్నివృత్తిరిత్యాశంక్యాహ ॥యద్యపీతి॥నను

హ్యేభేదవివక్షయాభవిష్యతి నచాత్రదహరస్యాకాశస్యాన్వేష్టవ్యత్వంవిజిజ్ఞాసితవ్యత్వంచశ్రూయతే 'త స్మిన్యదంత'రితిపరవిశేషణత్వేనోపాదానాదితి, అతఉత్తరంబ్రూమః । పరమేశ్వర ఏవాత్రదహరా కాశో భవితుమర్హతి నభూతాకాశోజీవోవా । కస్మాత్, ఉత్తరేభ్యోవాక్యశేషగతేభ్యోహేతుభ్యః । తథాహిఅన్వేష్టవ్యతయాఽభిహితస్యదహరాకాశస్య 'తంచేద్బ్రూయు'రిత్యుపక్రమ్య 'కింతదత్రవిద్య తే యదన్వేష్టవ్యం యద్వావవిజిజ్ఞాసితవ్య'మిత్యేవమాక్షేపపూర్వకం ప్రతిసమాధానవచనంభవతి 'స బ్రూయాద్యావాన్వాఅయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశఉభేఅస్మిన్ద్యావాపృథివీఅంతరే వసమాహితే'ఇత్యాది । తత్ర పుండరీకదహరత్వేన ప్రాప్తదహరత్వస్య ప్రసిద్ధాకాశౌపమ్యేనదహర త్వం నివర్తయన్భూతాకాశత్వందహరస్యాకాశస్యనివర్తయతీతిగమ్యతే । యద్యప్యాకాశశబ్దోభూతా కాశేరూఢస్తథాపితేనైవతస్యోపమా నోపపద్యతఇతి భూతాకాశశంకానివర్తితాభవతి । నన్వేకస్యా ప్యాకాశస్య బాహ్యాభ్యంతరత్వకల్పిత భేదేనోపమానోపమేయభావస్సంభవతీత్యుక్తం । నైవం సంభ వతి । అగతికాహీయంగతిర్యత్కాల్పనికభేదాశ్రయణం। అపిచకల్పయిత్వాపి భేదముపమానోపమేయ భావంవర్ణయతః పరిచ్ఛిన్నత్వాదభ్యంతరాకాశస్యనబాహ్యాకాశపరిమాణత్వముపపద్యతే । ననుపర మేశ్వరస్యాపి 'జ్యాయానాకాశా'దితి శ్రుత్యంతరాన్నైవాకాశపరిమాణత్వ ముపపద్యతే, నైషదో షః, పుండరీకవేష్టనప్రాప్తదహరత్వనివృత్తి పరత్వాద్వాక్యస్య నతావత్త్వప్రతిపాదనపరత్వం । ఉభ య ప్రతిపాదనేహివాక్యంభిద్యేత । నచకల్పితభేదేపుండరీకవేష్టితే ఆకాశైకదేశేద్యావాపృథివ్యాదీనా మంతస్సమాధానముపపద్యతే । 'ఏషఆత్మాపహతపాప్మా విజరోవిమృత్యుర్విశోకోవిజిఘత్సోఽపిపాస స్సత్యకామస్సత్యసంకల్ప'ఇతి చాత్మత్వాపహతపాప్మత్వాదయోగుణా నభూతాకాశేసంభవంతి । య ద్యప్యాత్మశబ్దోజీవేసంభవతితథాపీతరేభ్యఃకారణేభ్యోజీవాశంకాపినివర్తితాభవతి । నహ్యుపాధిపరి

" రామరావణయోర్యుద్ధంరామరావణయోరివే"త్యభేదేప్యుపమాదృష్టేతిచేన్న, అభేదేసాదృశ్యస్యానన్వయేనయుద్ధస్య నిరుపమత్వేతాత్పర్యాదయమనన్వయాలంకారఇతిహికావ్యవిదః ।పూర్వోక్తమనూద్యనిరస్యతి॥ నన్విత్యాదినా॥ " సీతాశ్లి ష్టఇవాభాతికోదండప్రభయాయుత"ఇత్యాదౌ ప్రభాయోగసీతాశ్లేషరూపవిశేషణభేదాత్ భేదాశ్రయణమేకస్యైవశ్రీ రామస్యోపమానోపమేయభావసిద్ధ్యర్థమగత్యా కృతమిత్యనుదాహరణం ద్రష్టవ్యం నైవమత్రాశ్రయణంయుక్తం వా క్యస్యాల్పత్వనివృత్తిపరత్వేనగతిసద్భావాత్ । కించహార్దాకాశస్యాంతరత్వాత్యాగే,అల్పత్వేనవ్యాపకబాహ్యాకాశసా దృశ్యంనయుక్తమిత్యాహ ॥అపిచేతి॥ ఆంతరత్వత్యాగేత్వత్యంతాభేదాన్నసాదృశ్యమితిభావః । ననుహార్దాకాశస్యాల్ప త్వనివృత్తౌతావత్త్వేచతాత్పర్యంకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ఉభయేతి ॥ అతోఽల్పత్వనివృత్తావేవతాత్పర్యమితిభావః । ఏవ మాకాశోపమితత్వాద్దహరాకాశోనభూతమిత్యుక్తంసర్వాశ్రయత్వాదిలింగేభ్యశ్చతథేత్యాహ ॥ నచేత్యాదినా ॥ విగ

ఘాజిఘత్సా జగ్ధుమిచ్ఛా యస్యాసోఽయమవిజిఘత్సః బుభుక్షాశూన్య ఇత్యర్థః । ప్రథమశ్రుతబ్రహ్మశబ్దేన తత్సాపేక్షః చరమశ్రుతషష్ఠీవిభక్త్యర్థస్సంబంధో దేయః నతు బ్రహ్మణః పురమితి షష్ఠ్యర్థః స్వస్వామిభావో గ్రాహ్యః । నిరపేక్షేణ తత్సాపేక్షం బాధ్యమితి న్యాయాదిత్యాహ ॥ అత్రబ్రూమ ఇతి ॥ శరీరస్య బ్రహ్మణా తదుపలబ్ధిస్థానత్వరూపేసంబంధే మానమాహ॥ సఇతి ॥ పూర్షు శరీరేషు, పురిహృదయే శయ ఇతి పురుష ఇత్యన్వయః । నను బ్రహ్మశబ్దస్య జీవేష్వన్నాదినా శరీరవృద్ధిహేతౌ ముఖ్యత్వాన్న షష్ఠ్యర్థః కథంచిన్నేయ ఇత్యత ఆహ ॥అథవేతి॥ బృంహయతి దేహమితి బ్రహ్మ జీవః తత్స్వామికే పురే, హృదయం బ్రహ్మవేశ్మ భవతు రాజపురే మైత్రసద్మవదిత్యర్థః । అనంతఫలలింగాదపి దహరః పరమాత్మేత్యాహ ।తద్యథేతి॥ అథ కర్మఫలాద్వైరాగ్యానంతరమిహ జీవద్దశాయామాత్మానం దహరం తచ్ఛ్రితాంశ్చ సత్యకామాదిగుణాన్ ఆచార్యోపదే

చ్ఛిన్నస్యారాగ్రోపమితస్య జీవస్య పుండరీకవేష్టనకృతం దహరత్వం శక్యం నివర్తయితుం బ్రహ్మాభేదవివక్షయా జీవస్య సర్వగతత్వాది వివక్ష్యత ఇతి చేత్ యదాత్మతయా జీవస్య సర్వగతత్వాది వివక్ష్యేత తస్యైవ బ్రహ్మణస్సాక్షాత్సర్వగతత్వాది వివక్ష్యతామితి యుక్తం । యదప్యుక్తం బ్రహ్మపురమితి జీవేన పురస్యోపలక్షితత్వాద్రాజ్ఞ ఇవ జీవస్యైవేదం పురస్వామినః పుర్యేకదేశవర్తిత్వమస్త్వితి, అత్రబ్రూమః । పరస్యైవేదం బ్రహ్మణః పురం సచ్ఛరీరం బ్రహ్మపురమిత్యుచ్యతే బ్రహ్మశబ్దస్య తస్మిన్ముఖ్యత్వాత్ । తస్యాప్యస్తి పురేణానేన సంబంధః ఉపలబ్ధ్యధిష్ఠానత్వాత్ । 'సఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షతే సవా అయం పురుషస్సర్వాసు పూర్షు పురిశయ' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః । అథవా జీవపుర ఏవాస్మిన్బ్రహ్మసన్నిహితముపదేక్ష్యతే। యథా సాలగ్రామే విష్ణుస్సన్నిహిత ఇతి తద్వత్ । 'తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయత' ఇతి చ కర్మణామంతవత్ఫలత్వముక్త్వా 'అథయ ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజంత్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీ'తి ప్రకృతదహరాకాశవిజ్ఞానస్యానంతఫలత్వం వదన్పరమాత్మత్వమస్య సూచయతి । యదప్యేతదుక్తం న దహరస్యాకాశస్యాన్వేష్టవ్యత్వం విజిజ్ఞాసితవ్యత్వం చ శ్రుతం పరవిశేషణత్వేనోపాదానాదితి, అత్రబ్రూమః। యద్యాకాశో నాన్వేష్టవ్యత్వేనోక్తస్స్యాత్ 'యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ' ఇత్యాద్యాకాశస్వరూపప్రదర్శనం నోపపద్యేత । నన్వేతదప్యంతర్వర్తివస్తుసద్భావదర్శనాయైవ ప్రదర్శ్యతే 'తం చేద్బ్రూయుర్యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశః కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం యద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్య'మిత్యాక్షిప్య పరిహారావసరే ఆకాశౌపమ్యోపక్రమేణ ద్యావాపృథివ్యాదీనామంతస్సమాహితత్వప్రదర్శనాన్నైతదేవం । ఏవం హి సతి యదంతస్సమాహితం ద్యావాపృథివ్యాది తదన్వేష్టవ్యం విజిజ్ఞాసితవ్యం చోక్తం స్యాత్ । తత్ర వాక్యశేషో నోపపద్యేత 'అస్మిన్కామాస్సమాహితా ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మే'తి హి ప్రకృత్య ద్యావాపృథివ్యాది సమాధానాధారమాకాశమాత్మానమనుకృష్య 'అథయ ఇహాత్మానమను విద్య వ్రజంత్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామా'నితి సముచ్చయార్థేన చ శబ్దేనాత్మానం చ కామాధారమాహితాంశ్చ కామాన్విజ్ఞేయాన్వాక్యశేషో దర్శయతి। తస్మా

శమనువిద్య ధ్యానేనానుభూయ యే పరలోకం గచ్ఛంతి తేషాం సర్వలోకేష్వనంతమైశ్వర్యం స్వేచ్ఛయా సంచలనాదికం భవతీత్యర్థః। దహరే ఉక్తలింగాన్యన్యథాసిద్ధాని తేషాం తదంతస్థగుణత్వాదిత్యుక్తం స్మారయిత్వా దూషయతి ॥ యదపీత్యాదినా॥ ఉత్తరే ఆకాశస్వరూపప్రతిపాదనాన్యథానుపపత్త్యా పూర్వం తస్యాన్వేష్యత్వాదికమిత్యత్రాన్యథోపపత్తిం శంకతే ॥నన్వితి॥ ఏతదాకాశస్వరూపం ఆక్షేపబీజమాకాశస్యాల్పత్వముపమయా నిరస్యాంతస్థవస్తూక్తేస్తదంతస్థమేవ ధ్యేయమిత్యర్థః । తర్హి జగదేవ ధ్యేయం స్యాదిత్యాహ ॥ నైతదేవమితి ॥ అస్తు కో దోషస్తత్రాహ ॥తత్రేతి॥ సర్వనామభ్యాం దహరాకాశమాకృష్యాత్మత్వాదిగుణానుక్త్వా గుణైస్సహ తస్యైవ ధ్యేయత్వం వాక్యశేషో బ్రూతే, తద్విరోధ ఇ

త్యర్థః । తస్మిన్ యదంతరితి తత్పదేన వ్యవహితమపి హృదయం యోగ్యతయా గ్రాహ్యమిత్యాహ ॥తస్మాదితి॥ యద్వా ఆకాశ స్తస్మిన్ యదంత స్తదుభయమన్వేష్టవ్యమితి యోజనాం సూచయతి ॥ సహాంత స్థైస్సరితి ॥ ... ... *

౧౫ ॥ దహరాకాశస్య బ్రహ్మత్వే హేత్వంతరమాహ ॥ గతీతి ॥ ప్రజాజీవాః ఏతం హృదయస్థం దహరం బ్రహ్మస్వరూపం లోకమహరహః ప్రత్యహం స్వాపే గచ్ఛంత్య స్తదాత్మనా స్థితా అప్యనృతాజ్ఞానేనావృతా స్తం న జానంతి అతః పునరుత్తిష్ఠంతీత్యర్థః । నన్వేతత్పదపరామృష్టదహరస్య స్వాపే జీవగమ్యత్వేపి బ్రహ్మత్వే కిమాయాతమిత్యాశంక్య తథాహి దృష్టమితి వ్యాచష్టే ॥తథాహీతి॥ లోకేపి దృష్టమిత్యర్థాంతరమాహ ॥లోకేపీతి॥ గతిలింగం వ్యాఖ్యాయ శబ్దం వ్యాచష్టే ॥ తథేతి ॥ జీవభూతాకాశయోర్బ్రహ్మలోకశబ్దస్యాప్రసిద్ధేరితి భావః । బ్రహ్మణ్యపి తస్యాప్రసిద్ధిం శంకతే ॥నన్వితి॥ నిషాదస్థపతిన్యాయేన సమాధత్తే ॥ గమయేదితి ॥షష్ఠే చింతితం స్థపతిర్నిషాదశ్శబ్దసామర్థ్యాత్ 'రౌద్రీమిష్టిం విధాయ ఏతయా నిషాద

ద్వాక్యోపక్రమేఽపి దహర ఏవాకాశో హృదయపుండరీకాధిష్ఠానః సహాంతస్థైస్సమాహితైః పృథివ్యాదిభిస్సత్యైశ్చ కామైర్విజ్ఞేయ ఉక్త ఇతి గమ్యతే । స చోక్తేభ్యో హేతుభ్యః పరమేశ్వర ఇతి స్థితం ॥ *

సూ ॥ ౧౫॥ గతిశబ్దాభ్యాం తథాహి దృష్టం లింగం చ ॥

దహరః పరమేశ్వర ఉత్తరేభ్యో హేతుభ్య ఇత్యుక్తం । త ఏవోత్తరే హేతవ ఇదానీం ప్రపంచ్యంతే । ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవ దహరః యస్మాద్దహరవాక్యశేషే పరమేశ్వరస్యైవ ప్రతిపాదకౌ గతిశబ్దౌ భవతః । 'ఇమాస్సర్వాః ప్రజా అహరహర్గచ్ఛంత్య ఏతం బ్రహ్మలోకం న విందంతీ'తి । తత్ర ప్రకృతం దహరం బ్రహ్మలోకశబ్దేనాభిధాయ తద్విషయా గతిః ప్రజాశబ్దవాచ్యానాం జీవానామభిధీయమానా దహరస్య బ్రహ్మతాం గమయతి । తథా హ్యహరహర్జీవానాం సుషుప్త్యవస్థాయాం బ్రహ్మవిషయగమనం దృష్టం శ్రుత్యంతరే 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీ'త్యేవమాదౌ । లోకేపి కిల గాఢం సుషుప్తమాచక్షతే బ్రహ్మీభూతో బ్రహ్మతాం గత ఇతి । తథా బ్రహ్మలోకశబ్దోపి ప్రకృతే దహరే ప్రయుజ్యమానో జీవభూతాకాశశంకాం నివర్తయన్ బ్రహ్మతామస్య గమయతి । నను కమలాసనలోకమపి బ్రహ్మలోకశబ్దో గమయేత్ । గమయేద్యదీదం బ్రహ్మణో లోక ఇతి షష్ఠీసమాసవృత్త్యా వ్యుత్పాద్యేత । సామానాధికరణ్యవృత్త్యా తు వ్యుత్పాద్యమానో బ్రహ్మైవ లోక ఇతి పరమేవ బ్రహ్మ గమయిష్యతి। ఏతదేవ చాహరహర్బ్రహ్మలోకగమనం దృష్టం బ్రహ్మలోకశబ్దస్య సామానాధికరణ్యవృత్తిపరిగ్రహే లింగం । న హ్యహరహరిమాః ప్రజాః కార్యబ్రహ్మలోకం సత్యలోకాఖ్యం గచ్ఛంతీతి శక్యం కల్పయితుం ॥ ... ... *

సూ ॥ ౧౬ ॥ ధృతేశ్చ మహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః ॥

ధృతేశ్చ హేతోః పరమేశ్వర ఏవాయం దహరః । కథం, 'దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ' ఇతి హి ప్రకృత్యాకాశౌపమ్యపూర్వకం తస్మిన్ సర్వసమాధానముక్త్వా తస్మిన్నేవ చాత్మశబ్దం ప్రయుజ్యాపహతపాప్మ

స్థపతిం యాజయే'దిత్యామ్నాయతే। తత్ర నిషాదానాం స్థపతిః స్వామీతి షష్ఠీసమాసేన త్రైవర్ణికో గ్రాహ్యః అగ్నివిద్యాదిసామర్థ్యాత్ న తు నిషాదశ్చాసౌ స్థపతిరితి కర్మధారయేణ నిషాదో గ్రాహ్యః అసామర్థ్యాదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః । నిషాద ఏవ స్థపతిస్స్యాత్ నిషాదశబ్దస్య నిషాదే శక్తత్వాత్, తస్యాశ్రుతషష్ఠ్యర్థసంబంధలక్షకత్వకల్పనాయోగాత్ శ్రుతద్వితీయావిభక్తేః పూర్వపదసంబంధకల్పనాయాం లాఘవాత్ అతో నిషాదస్యేష్టిసామర్థ్యమాత్రం కల్ప్యమితి తద్వద్బ్రహ్మలోకశబ్దే కర్మధారయ ఇత్యర్థః । కర్మధారయే లింగం చాస్తీతి వ్యాచష్టే॥ ఏతదేవేతి॥ సూత్రే చకార ఉక్తన్యాయసముచ్చయార్థః ॥ ... ... *

౧౬ ॥ సర్వజగద్ధారణలింగాచ్చ దహరః పర ఇత్యాహ॥ధృతేరితి॥ నన్వథశబ్దాద్దహరప్రకరణం విచ్ఛిద్య శ్రుతా ధృతిర్న దహరలింగమితి శంకతే॥కథమితి॥య ఆత్మేతి ప్రకృతాకర్షాత్ అథశబ్దో దహరస్య ధృతిగుణవిధిప్రారంభార్థ ఇత్యాహ॥ దహ

రోఽస్మిన్నిత్యాదినా ॥ శ్రుతౌ విధృతిశబ్దః కర్తృవాచీ త్వాత్ క్తిజంతః సూత్రే తు మహిమశబ్దసామానాధికరణ్యాత్ ధృతిశబ్దః క్తిన్నంతో విధారణం బ్రూతే, స్త్రియాం క్తిన్నితి భావే క్తినోఽభిధానాదితి విభాగః । సేతురసంకరహేతుః, విధృతిస్తు స్థితిహేతురిత్యపౌనరుక్త్యమాహ ॥ యథోదకేతి ॥ సూత్రం యోజయతి॥ ఏవమిహేతి॥ ధృతేశ్చ దహరః పరః అస్య ధృతిరూపస్య మహిమ్నోఽస్మిన్ పరమాత్మన్యేవ శ్రుత్యంతరేషూపలబ్ధేరితి సూత్రార్థః ॥ ధృతేశ్చేతి చకారాత్ సేతుపదోక్తనియామకత్వలింగం గ్రాహ్యం, తత్ర నియమనే శ్రుత్యంతరోపలబ్ధిమాహ ॥ ఏతస్యేతి ॥ ధృతౌ తామాహ ॥ తథేతి॥ ... ...*

౧౭ ॥ ఆ సమంతాత్ కాశతే దీప్యత ఇతి స్వయంజ్యోతిషి బ్రహ్మణ్యాకాశశబ్దస్య విభుత్వగుణతో వా ప్రసిద్ధిః ప్రయోగప్రాచుర్యం ॥ ... ... *

త్వాదిగుణయోగం చోపదిశ్యత ఏవానతివృత్తప్రకరణం నిర్దిశతి 'అథ య ఆత్మా స సేతుర్విధృతిరేషాం లోకానామసంభేదాయే'తి । తత్ర విధృతిరిత్యాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాద్విధారయితోచ్యతే క్తిచః కర్తరి స్మరణాత్ । యథోదకసంతానస్య విధారయితా లోకే సేతుః క్షేత్రసంపదామసంభేదాయ ఏవమయమాత్మైషాం మధ్యాత్మాదిభేదభిన్నానాం లోకానాం వర్ణాశ్రమాదీనాం చ విధారయితా సేతురసంభేదాయాసంకరాయేతి । ఏవమిహ ప్రకృతే దహరే విధరణలక్షణం మహిమానం దర్శయతి। అయం చ మహిమా పరమేశ్వర ఏవ శ్రుత్యంతరాదుపలభ్యతే । ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచంద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇత్యాదేః । తథాన్యత్రాపి నిశ్చితపరమేశ్వరవాక్యే శ్రూయతే 'ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసంభేదాయే'తి। ఏవం ధృతేశ్చ హేతోః పరమేశ్వర ఏవాయం దహరః ॥ ... ... *

సూ ॥ ౧౭ ॥ ప్రసిద్ధేశ్చ ॥

ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవాయం 'దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ' ఇత్యుచ్యతే యత్కారణం। ఆకాశశబ్దః పరమేశ్వరే ప్రసిద్ధః 'ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితా సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంత' ఇత్యాది ప్రయోగదర్శనాత్ । జీవే తు న క్వచిదాకాశశబ్దః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే। భూతాకాశస్తు సత్యామప్యాకాశశబ్దప్రసిద్ధావుపమానోపమేయభావాద్యసంభవాన్న గృహీతవ్య ఇత్యుక్తం ॥

సూ ॥ ౧౮ ॥ ఇతరపరామర్శాత్స ఇతి చేన్నాసంభవాత్ ॥

యది వాక్యశేషబలేన దహర ఇతి పరమేశ్వరః పరిగృహ్యేత అస్తి హీతరస్యాపి జీవస్య వాక్యశేషే పరామర్శః 'అథ య ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచే'తి । అత్ర హి సంప్రసాదశబ్దః శ్రుత్యంతరే సుషుప్తావస్థాయాం దృష్టత్వాత్తదవస్థావంతం జీవం శక్నోత్యుపస్థాపయితుం నార్థాంతరం। తథా శరీరవ్యపాశ్రయస్యైవ జీవస్య శరీరాత్సముత్థానం సంభవతి । యథాకాశవ్యపాశ్రయాణాం వాయ్వాదీనామాకాశాత్సముత్థానం తద్వత్!

౧౮॥ యది 'ఏష ఆత్మాపహతపాప్మే'త్యాదివాక్యశేషబలేన దహరః పరస్తర్హి జీవోఽపీత్యాశంక్య నిషేధతి॥ ఇతరేతి॥ జీవస్య వాక్యశేషమాహ॥ అథేతి ॥ దహరోక్త్యనంతరం ముక్తోపసృప్యం శుద్ధం బ్రహ్మోచ్యతే, య ఏష సంప్రసాదో జీవోఽస్మాత్కార్యకారణసంఘాత్ సమ్యగుత్థాయ ఆత్మానం తస్మాద్వివిచ్య వివిక్తమాత్మానం స్వేన బ్రహ్మరూపేణాభినిష్పాదయన్ సాక్షాత్కుర్వన్ తదేవ ప్రత్యక్ పరం జ్యోతిరుపసంపద్యతే ప్రాప్నోతీతి వ్యాఖ్యేయం యథా ముఖం వ్యాదాయ స్వపితీతి వాక్యం సుప్త్వా ముఖం వ్యాదత్త ఇతి వ్యాఖ్యాయతే తద్వత్ । జ్యోతిషోఽనాత్మత్వం నిరస్యతి ॥ ఏష ఇతి ॥ సంప్రసాదేరత్వాచరిత్వే తి శ్రుత్యంతరం । అవస్థావదుత్థానమపి జీవస్య లింగమిత్యాహ॥ తథేతి॥ తదాశ్రితస్య తస్మాత్సముత్థానే దృష్టాంతః॥ యథేతి ॥ నను క్వాప్యాకాశశబ్దో జీవేన దృష్ట ఇత్యాశంక్యోక్తావస్థోత్థానలింగబలాత్కల్ప్య ఇత్యాహ ॥ యథా చేతి॥ నియామకా

భావాజ్జీవోదహరఃకింనస్యాదితిప్రాప్తేనియామకమాహ ॥ నైతదిత్యాదినా ॥ దహరేషుక్తధర్మాణామసంభవాన్నజీవోదహరఇత్యర్థః । తర్హిపునరుక్తిస్తత్రాహ ॥ అధికేతి ॥ ఉత్తరాచ్చేత్యధికాశంకానిరాసార్థమిత్యర్థః।కాతర్హిజీవపరామర్శస్యగతిస్తత్రాహ ॥పఠిష్యతీతి॥ జీవస్యస్వోపస్థానభూతబ్రహ్మజ్ఞానార్థోఽయంపరామర్శఇతివక్ష్యతే ॥......*

౧౯॥ అసంభవాదితిహేతోరసిద్ధిమాశంక్యపరిహరతి ॥ ఉత్తరాచ్చేదితి ॥ నిరాకృతాయాఃజీవాశంకాయాః ప్రజాపతివాక్యబలాత్పునస్సముత్థానంక్రియతే తత్రజీవస్యైవాపహతపాప్మత్వాదిగ్రహణేనాసంభవాసిద్ధేరిత్యర్థః । కథంతత్ర జీవోక్తిస్తత్రాహ ॥తతేత్యాదినా ॥ యద్యప్యుపక్రమేజీవశబ్దోనాస్తితథాప్యపహతపాప్మత్వాదిగుణకమాత్మానముపక్రమ్య తస్య జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయోపన్యాసాదవస్థాలింగేనజీవనిశ్చయాత్తస్యైవతేగుణాస్సంభవంతీతి సముదాయార్థః। ఇంద్రంప్రజాపతిర్బ్రూతే ॥ యఏషఇతి ॥ ప్రాధాన్యాదక్షిగ్రహణంసర్వైరింద్రియైర్విషయదర్శనరూపజాగ్రదవస్థాపన్నమిత్యాహ ॥ద్రష్టారమితి॥ మహీయమానఃవాసనామయైర్విషయైః పూజ్యమానఇతి స్వప్నపర్యాయే తద్యత్రే

యథాచాదృష్టోఽపిలోకేపరమేశ్వరవిషయ ఆకాశశబ్దః పరమేశ్వరధర్మసమభివ్యాహారాత్ 'ఆకాశో హవై నామరూపయోర్నిర్వహితే'త్యేవమాదౌ పరమేశ్వరవిషయోఽభ్యుపగతః । ఏవంజీవవిషయోఽపిభవిష్యతి। తస్మాదితరపరామర్శాత్ 'దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ'ఇత్యత్ర సఏవజీవఉచ్యతఇతిచేత్, నైతదేవంస్యాత్, కస్మాత్,అసంభవాత్।నహిజీవోబుద్ధ్యాద్యుపాధిపరిచ్ఛేదాభిమానీసన్నాకాశేనోపమీయేత।నచోపాధిధర్మానభిమన్యమానస్యాపహతపాప్మత్వాదయోధర్మాస్సంభవంతి । ప్రపంచితంచైతత్ప్రథమేసూత్రేఽధికాశంకాపరిహారాయతుపునరుపన్యస్తం ।పఠిష్యతిచోపరిష్టాత్। అన్యార్థశ్చపరామర్శఇతి (సూ॥౧।౩।౨౦) ఇతిపంచమాధికరణమ్.... ... ...

సూ ॥౧౯॥ ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు॥

ఇతరపరామర్శాద్యాజీవాశంకాజాతాసాఽసంభవాన్నిరాకృతా। అథేదానీంమృతస్యేవామృతసేకాత్పునస్సముత్థానం జీవాశంకాయాః క్రియతే ఉత్తరస్మాత్ప్రాజాపత్యాద్వాక్యాత్ । తత్రహి 'యఆత్మాపహతపాప్మే'త్యపహతపాప్మత్వాదిగుణకమాత్మానమన్వేష్టవ్యంవిజిజ్ఞాసితవ్యంచప్రతిజ్ఞాయ 'యఏషోఽక్షిణిపురుషోదృశ్యతేఏషఆత్మే'తిబ్రువన్నక్షిస్థంద్రష్టారంజీవమాత్మానంనిర్దిశతి।'ఏతంత్వేవతేభూయోనువ్యాఖ్యాస్యామీ'తిచ తమేవపునఃపునఃపరామృశ్య 'యఏషస్వప్నే మహీయమానశ్చరత్యేషఆత్మే'తి 'తద్యత్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నస్స్వప్నంనవిజానాత్యేషఆత్మే'తిచజీవమేవావస్థాంతరగతంవ్యాచష్టే । తస్యైవచాపహతపాప్మత్వాదిదర్శయతి 'ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మే'తి । 'నాహఖల్వయమేవంసంప్రత్యాత్మానంజానాత్యయమహమస్మీతినో ఏవేమానిభూతానీ'తిచ సుషుప్తావస్థాయాందోషముపలభ్య 'ఏతంత్వేవతేభూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామినోఏవాన్యత్రైతదస్మా'దితిచోపక్రమ్య

తిసుషుప్తిపర్యాయేచజీవమేవప్రజాపతిర్వ్యాచష్టఇత్యన్వయః । యత్రకాలేతదేతత్ స్వప్నంయథాస్యాత్తథాసుప్తః సమ్యగస్తోనిరస్తః కరణగ్రామోయస్యససమస్తః అతఏవోపసంహృతకరణత్వాత్తత్కృతకాలుష్యహీనః సంప్రసన్నః స్వప్నంప్రపంచం అజ్ఞానమాత్రత్వేనవిలాపయతి । అతోఽజ్ఞానసత్వాన్ముక్తాద్విలక్షణఃప్రాజ్ఞః సఏషస్వచైతన్యేనకారణశరీరసాక్షీతస్యసాక్ష్యస్యసత్తాస్ఫూర్తిప్రదత్వాదాత్మేత్యర్థః । చతుర్థపర్యాయే బ్రహ్మోక్తాఃతస్యైవాపహతపాప్మత్వాదిగుణాఇత్యాశంక్యతస్యాపిపర్యాయస్యజీవపరత్వమిత్యాహ ॥ నాహేతి ॥ అహేతినిపాతః ఖేదార్థః । ఖిద్యమానోహీంద్రఃఉవాచ నఖలుసుప్తఃపుమానయంసంప్రతిసుషుప్త్యవస్థాయామయందేవదత్తోఽహమిత్యేవ మాత్మానం జానాతి నోఏవనైవఇమానిభూతానిజానాతి కింతువినాశమేవప్రాప్తోభవతి । నాహమత్రభోగ్యంపశ్యామీతిదోషముపలభ్యపునఃప్రజాపతిముపససాద । తందోషంశ్రుత్వాప్రజాపతిరాహ॥ఎతమితి॥ ఎతస్మాత్ప్రకృతాదాత్మనోన్యత్రాన్యస్న

వ్యాఖ్యాస్యామీత్యుపక్రమ్య 'మఘవన్మర్త్యంవా ఇదంశరీర'మితి నిందాపూర్వకంజీవమేవదర్శయతీత్యర్థః । తస్మాత్ప్రజాపతివాక్యాత్ । అతఃసంభవాసిద్ధేః । సిద్ధాంతయతి॥ తంప్రతీతి॥అవస్థాత్రయాచ్ఛోధనేనావిర్భూతంశోధితత్వమర్థస్య వాక్యోత్థవృత్త్యభివ్యక్తమిత్యర్థః । తర్హి సూత్రే పుంలింగేనజీవోక్తిఃకథం జ్ఞానేనజీవత్వస్యనివృత్తత్వాదిత్యతఆహ॥ భూతపూర్వేతి ॥ జ్ఞానాత్పూర్వమవిద్యాతత్కార్య ప్రతిబింబితత్వరూపంజీవత్వమభూదితికృత్వా జ్ఞానానంతరంబ్రహ్మరూపోఽపిజీవనామ్నోచ్యతఇత్యర్థః । విశ్వతైజసప్రాజ్ఞతురీయ పర్యాయచతుష్టయాత్మక ప్రజాపతివాక్యస్యతాత్పర్యమాహ ॥ ఏతదితి ॥ జన్మనాశవత్త్వాత్ప్రతిబింబవద్బింబదేహో నాత్మేతిజ్ఞాపనార్థం ప్రజాపతిరింద్రవిరోచనౌప్రత్యువాచ ఉదశరావేఆత్మానమవేక్ష్యయదాత్మనోనవిజానీథస్తన్మేబ్రూతమిత్యాదిబ్రాహ్మణేనేత్యాహ॥ ఉదశరావేతి॥ ఉదకపూర్ణే శరావేప్రతిబింబితమాత్మానం దేహందృష్ట్వాస్వస్యాజ్ఞాతంయత్తన్మహ్యంవాచ్యమిత్యుక్తశ్రుత్యర్థః । వ్యు

శరీరసంబంధనిందాపూర్వకం 'ఏషసంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే సఉత్తమః పురుష' ఇతి జీవమేవశరీరాత్సముత్థితముత్తమంపురుషందర్శయతి । తస్మాదస్తిసంభవోజీవేపారమేశ్వరాణాంధర్మాణాం।అతః 'దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ' ఇతిజీవఏవోక్త ఇతిచేత్కశ్చిద్బ్రూయాత్ తంప్రతిబ్రూయాదావిర్భూతస్వరూపస్త్వితి । తుశబ్దః పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః । నోత్తరస్మాదపివాక్యాద్దహరజీవాశంకాసంభవతీత్యర్థః । కస్మాత్,యతస్తత్రాప్యావిర్భూతస్వరూపోజీవోవివక్ష్యతే । ఆవిర్భూతం స్వరూపమస్యేత్యావిర్భూతస్వరూపః భూతపూర్వగత్యా జీవవచనః । ఏతదుక్తంభవతి 'యఏషోఽక్షిణీ'త్యక్షిలక్షితం ద్రష్టారం నిర్దిశ్యోదశరావ బ్రాహ్మణేనైనం శరీరాత్మతయావ్యుత్థాప్య 'ఏతంత్వేవత' ఇతి పునః పునస్తమేవ వ్యాఖ్యేయత్వేనానుకృష్య స్వప్నసుప్తోపన్యాసక్రమేణ 'పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి యదస్య పారమార్థికం స్వరూపంపరంబ్రహ్మ తద్రూపతయైనంజీవంవ్యాచష్టేనజైవేనరూపేణ । యత్తత్పరంజ్యోతిరుపసంపత్తవ్యం శ్రుతంతత్పరంబ్రహ్మతచ్చాపహతపాప్మత్వాదిధర్మకంతదేవజీవస్యపారమార్థికంస్వరూపం 'తత్త్వమసీ'త్యాదిశాస్త్రేభ్యో నేతరదుపాధికల్పితం । యావదేవహి స్థాణావివపురుషబుద్ధిం ద్వైతలక్షణామవిద్యాంనివర్తయన్కూటస్థనిత్యదృక్స్వరూపమాత్మానమహం బ్రహ్మాస్మీతినప్రతిపద్యతే తావజ్జీవస్యజీవత్వం । యదాతుదేహేంద్రియమనోబుద్ధిసంఘాతాద్వ్యుత్థాప్య శ్రుత్యా ప్రతిబోధ్యతే। నాసిత్వం దేహేంద్రియమనోబుద్ధిసంఘాతో నాపిసంసారీ కింతర్హి సద్యత్తత్సత్యం సఆత్మా చైతన్యమాత్రస్వరూపస్తత్త్వమసీతి । తదా కూటస్థనిత్యదృక్స్వరూపమాత్మానం ప్రతిబుధ్యాస్మాచ్ఛరీరాద్యభిమానాత్సముత్తిష్ఠన్సఏవకూటస్థనిత్యదృక్స్వరూపఆత్మాభవతి 'సయోహవైతత్పరంబ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవభవతీ'త్యాదిశ్రుతిభ్యః।తదేవచాస్యపారమార్థికంస్వరూపంయేనశరీరాత్సముత్థాయస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే।

త్థాప్యవిచాల్యఅభినిష్పద్యతఇత్యత్రైతదుక్తంభవతీతిసంబంధః । కిముక్తమిత్యతఆహ ॥ యదస్యేతి ॥ జీవత్వరూపేణ జీవంనవ్యాచష్టేలోకసిద్ధత్వాత్ కింతుతమనూద్య పరస్పరవ్యభిచారిణీభ్యోఽవస్థాభ్యోవివిచ్య బ్రహ్మస్వరూపంబోధయతిఅతోయద్బ్రహ్మతదేవాపహతపాప్మత్వాదిధర్మకం నజీవఇత్యుక్తంభవతి, శోధితస్యబ్రహ్మాభేదేనతద్ధర్మోక్తేరిత్యర్థః । ఏవమవస్థోపన్యాసస్య వివేకార్థత్వాన్న జీవలింగత్వం 'ఏతదమృతమేతద్బ్రహ్మే'తిలింగోపేతశ్రుతివిరోధాదితిమంతవ్యం । ననుజీవత్వబ్రహ్మత్వవిరుద్ధధర్మవతోఃకథమభేదస్తత్రాహ ॥ తదేవేతి ॥ అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంజీవత్వస్యావిద్యోపాధికల్పితత్వాదవిరోధఇతిమత్వాదృష్టాంతేనాన్వయమాహ ॥ యావదితి॥ వ్యతిరేకమాహ ॥ యదేతి ॥ అవిద్యాయాంసత్యాం జీవత్వంవాక్యోత్థప్రబోధాత్తన్నివృత్తౌ తన్నివృత్తిరిత్యావిద్యకంతదిత్యర్థః । సంసారిత్వస్యకల్పితత్వేసిద్ధంనిగమయతి ॥ తదేవచాస్యేతి ॥ సముత్థాయస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతిశ్రుతింవ్యాఖ్యాతుమాక్షిపతి ॥ కథంపు

నరిత్యాదినా ॥ కూటస్థనిత్యస్యస్వరూపమిత్యన్వయః । మలసంగినోహిక్రియయామలనాశాదభివ్యక్తిర్నతుకూటస్థస్యా
సంగినఇత్యాహ ॥ సువర్ణేతి ॥ ద్రవ్యాంతరంపార్థివోమలః ॥ అభిభూతేత్యస్యవ్యాఖ్యానమనభివ్యక్తేతి।అసాధారణోభా
స్వరత్వాదిః అభిభావకస్సౌరాలోకః। జీవస్వరూపస్యాభిభవబాధకమాహ ॥ దృష్టీతి॥ విజ్ఞానఘనఏవేతిశ్రుత్యాచిన్మా
త్రస్తావదాత్మాతచ్చైతన్యంచక్షురాదిజన్యవృత్తివ్యక్తందృష్ట్యాదిపదవాచ్యంసత్ వ్యవహారాంగంజీవరూపంభవతి త
స్యాభిభూతత్వేదృష్టోవ్యవహారోవిరుధ్యేత హేత్వభావాద్వ్యవహారోనస్యాదిత్యర్థః । అజ్ఞస్యాపిస్వరూపంవృత్తిషు
వ్యక్తమిత్యంగీకార్యంవ్యవహారదర్శనాదిత్యాహ ॥ తచ్చేతి ॥ అస్యార్థేత్యుక్తంస్ఫుటయతి ॥తచ్చేదితి॥ స్వరూపంచేత్ జ్ఞాని
నఏవవ్యజ్యేతజ్ఞానాత్పూర్వంవ్యవహారోచ్ఛిత్తిరిత్యర్థః। అతః సదైవవ్యక్తస్వరూపత్వాదిత్యర్థః । సదావృత్తిషువ్య
క్తస్యవస్తుతోఽసంగస్యాత్మనః ఆవిద్యకదేహాద్యవివేకరూపస్యమలసంగస్య సత్త్వాత్తద్వివేకాపేక్షయాసముత్థానాది
శ్రుతిరిత్యుత్తరమాహ ॥ అత్రేతి ॥ వేదనాహర్షశోకాదిః అవివిక్తమివేతితాదాత్మ్యస్యసంగస్యకల్పితత్వముక్తం । అ

కథంపునస్స్వంరూపంస్వేనైవచరూపేణనిష్పద్యతఇతిసంభవతికూటస్థనిత్యస్య।సువర్ణాదీనాంతుద్రవ్యాం
తరసంపర్కాదభిభూతస్వరూపాణామనభివ్యక్తాసాధారణవిశేషాణాం క్షారప్రక్షేపాదిభిశ్శోధ్యమానా
నాం స్వరూపేణాభినిష్పత్తిస్స్యాత్తథానక్షత్రాదీనా మహన్యభిభూతప్రకాశానా మభిభావకవియో
గే రాత్రౌస్వరూపేణాభినిష్పత్తిస్స్యాత్।నతుతథాత్మచైతన్యజ్యోతిషోనిత్యస్యకేనచిదభిభవస్సంభవతిఅ
సంసర్గిత్వాద్వ్యోమ్నఇవదృష్టవిరోధాచ్చ।దృష్టిశ్రుతిమతివిజ్ఞాతయోహిజీవస్యస్వరూపం, తచ్చశరీరాద
సముత్థితస్యాపిజీవస్యసదానిష్పన్నమేవదృశ్యతే।సర్వోహిజీవఃపశ్యన్శృణ్వన్మన్వానోవిజానన్వ్యవహ
రతిఅన్యథావ్యవహారానుపపత్తిః । తచ్చేచ్ఛరీరాత్సముత్థితస్యనిష్పద్యేతప్రాక్సముత్థానాద్దృష్టోవ్యవహా
రోవిరుధ్యేత।అతఃకిమాత్మకమిదంశరీరాత్సముత్థానంకిమాత్మికాచస్వరూపేణాభినిష్పత్తిరితి।అత్రోచ్యతే,
ప్రాగ్వివేకవిజ్ఞానోత్పత్తేఃశరీరేంద్రియమనోబుద్ధివిషయవేదనోపాధిభిరవివిక్తమివజీవస్య దృష్ట్యాదిజ్యో
తిస్స్వరూపంభవతి । యథాశుద్ధస్యస్ఫటికస్యస్వాచ్ఛ్యంశౌక్ల్యంచస్వరూపం ప్రాగ్వివేకగ్రహణాద్ర
క్తనీలాద్యుపాధిభిరవివిక్తమివభవతి ప్రమాణజనితవివేకగ్రహణాత్తు పరాచీనస్ఫటికస్స్వాచ్ఛ్యేనశౌ
క్ల్యేనచస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇత్యుచ్యతే ప్రాగపితథైవసన్ । తథాదేహాద్యుపాధ్యవివిక్తస్యైవ
సతోజీవస్యశ్రుతికృతంవివేకజ్ఞానంశరీరాత్సముత్థానం వివేకజ్ఞానఫలం స్వరూపేణాభినిష్పత్తిః కేవలా
త్మస్వరూపావగతిః । తథావివేకావివేకమాత్రేణైవాత్మనోఽశరీరత్వంసశరీరత్వంచ మంత్రవర్ణాత్
'అశరీరంశరీరేష్వి'తి । "శరీరస్థోపికౌంతేయనకరోతినలిప్యత" ఇతిచ సశరీరత్వాశరీరత్వవిశేషాభావస్మ
రణాత్ । తస్మాద్వివేకవిజ్ఞానాభావాదనావిర్భూతస్వరూపస్సన్వివేకజ్ఞానాదావిర్భూతస్వరూపఇత్యు
చ్యతే,నత్వన్యాదృశావావిర్భావానావిర్భావౌస్వరూపస్యసంభవతస్స్వరూపత్వాదేవ।ఏవంమిథ్యాజ్ఞా

త్రకల్పితసంగేదృష్టాంతోయథేతి ॥ శ్రుతికృతమితి ॥ త్వంపదార్థశ్రుత్యా 'యోఽయంవిజ్ఞానమయఃప్రాణేష్వి'త్యే
వమాద్యయాసిద్ధమిత్యర్థః । ప్రాణాభిన్నశుద్ధత్వంపదార్థజ్ఞానస్యవాక్యార్థసాక్షాత్కారఃఫలమిత్యాహ ॥ కేవలే
తి ॥ సశరీరత్వస్యసత్యత్వాత్ సముత్థానముత్క్రాంతిరితివ్యాఖ్యేయంనవివేకఇత్యాశంక్యాహ॥తథావివేకేతి ॥ ఉక్తశ్రు
త్యనుసారేణేత్యర్థః । శరీరేష్వశరీరమవస్థితమితిశ్రుతేఃఅవివేకమాత్రకల్పితంసశరీరత్వం అతోవివేకఏవసముత్థానమి
త్యర్థః। ననుస్వకర్మార్జితేశరీరేభోగస్యాపరిహార్యత్వాత్కథంజీవతఏవస్వరూపావిర్భావఇత్యతఆహ ।శరీరస్థోపీతి॥
అశరీరవత్ శరీరస్థస్యాపిబంధాభావస్మృతేర్జీవతోముక్తిర్యుక్తేత్యర్థః।అవిరుద్ధశ్రుత్యర్థేసూత్రశేషోయుక్తఇత్యా
హ ॥తస్మాదితి॥ అన్యాదృశౌ సత్యావిత్యర్థః । జ్ఞానాజ్ఞానకృతావావిర్భావతిరోభావావితిస్థితేభేదోఽప్యంశాంశిత్వకృ
తోనిరస్తఇత్యాహ ॥ఏవమితి॥ అంశాదిశూన్యత్వమసంగత్వం । ఆత్మాద్రవ్యత్వవ్యాప్యజాతిశూన్యః విభుత్వాత్ వ్యోమ

వదిత్యాత్మైక్యసిద్ధేర్భేదోఽమిథ్యేత్యర్థః । ప్రజాపతివాక్యాచ్చ భేదో మిథ్యేత్యాశంకాపూర్వకమాహ ॥ కుతశ్చేత్యాదినా ॥ ఏతచ్ఛేదస్యాసత్యత్వం ఏవం నాస్తీతి కుత ఇత్యన్వయః । ఛాయాయాం బ్రహ్మదృష్టిపరమిదం వాక్యం నాభేదపరమిత్యత ఆహ ॥ నాపీతి ॥ యస్య జ్ఞానాత్కృతకృత్యతా సర్వకామప్రాప్తిస్తమాత్మానమన్విచ్ఛావ ఇతి ప్రవృత్తయోరింద్రవిరోచనయోర్యద్యనాత్మచ్ఛాయాం ప్రజాపతిర్బ్రూయాత్ తదా మృషావాదీ స్యాదిత్యర్థః । ప్రథమవద్ద్వితీయాది పర్యాయేష్వ్యావృత్తాస్వవస్థాసు అనుస్యూతాత్మా బ్రహ్మత్వేనోక్త ఇత్యాహ ॥ తథేతి ॥ అవస్థాభేదేఽప్యనుస్యూతత్వే యుక్తిమాహ ॥ కిం చేతి ॥ సుషుప్తౌ జ్ఞాతుర్వ్యావృత్తిమాశంక్యాహ ॥ తథా తృతీయ ఇతి ॥ సుషుప్తౌ నిర్వికల్పజ్ఞానరూప ఆత్మాస్తీత్యత్ర

న కృత ఏవ జీవపరమేశ్వరయోర్భేదో న వస్తుకృతః వ్యోమవదసంగత్వావిశేషాత్ । కుతశ్చైతదేవం ప్రతిపత్తవ్యం । యతః 'య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత' ఇత్యుపదిశ్య 'ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మే'త్యుపదిశతి । యోఽక్షిణి ప్రసిద్ధో ద్రష్టా ద్రష్టృత్వేన విభావ్యతే సోఽమృతాభయలక్షణాద్బ్రహ్మణోఽన్యశ్చేత్స్యాత్ తతోఽమృతాభయబ్రహ్మసామానాధికరణ్యం న స్యాత్ । నాపి ప్రతిచ్ఛాయాత్మాఽయమక్షిలక్షితో నిర్దిశ్యతే, ప్రజాపతేర్మృషావాదిత్వప్రసంగాత్ । తథా ద్వితీయేఽపి పర్యాయే 'య ఏష స్వప్నే మహీయమానశ్చరతీ'తి న ప్రథమపర్యాయనిర్దిష్టాదక్షిపురుషాద్ద్రష్టురన్యో నిర్దిష్టః 'ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీ'త్యుపక్రమాత్ । కించాహమద్య స్వప్నే హస్తినమద్రాక్షం నేదానీం తం పశ్యామీతి దృష్టమేవ ప్రతిబుద్ధః ప్రత్యాచష్టే, ద్రష్టారం తు తమేవ ప్రత్యభిజానాతి య ఏవాహం స్వప్నమద్రాక్షం స ఏవాహం జాగరితం పశ్యామీతి । తథా తృతీయేఽపి పర్యాయే 'నాహ ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతానీ'తి సుషుప్తావస్థాయాం విశేషవిజ్ఞానాభావమేవ దర్శయతి న విజ్ఞాతారం ప్రతిషేధతి । యత్తు తత్ర 'వినాశమేవాపీతో భవతీ'తి తదపి విశేషవిజ్ఞానవినాశాభిప్రాయమేవ న విజ్ఞాతృవినాశాభిప్రాయం । న హి విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే అవినాశిత్వాదితి శ్రుత్యంతరాత్ । తథా చతుర్థేఽపి పర్యాయే 'ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి నో ఏవాన్యత్రైతస్మా'దిత్యుపక్రమ్య 'మఘవన్మర్త్యం వా ఇదం శరీర'మిత్యాదినా ప్రపంచేన శరీరాద్యుపాధిసంబంధ ప్రత్యాఖ్యానేన సంప్రసాదశబ్దోదితం జీవం 'స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి బ్రహ్మస్వరూపాపన్నం దర్శయన్ న పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽమృతాభయస్వరూపాదన్యం జీవం దర్శయతి । కేచిత్తు పరమాత్మవివక్షాయాం 'ఏతం త్వేవ త' ఇతి జీవాకర్షణమన్యాయ్యం మన్యమానా ఏతమేవ వాక్యోపక్రమసూచితమపహతపాప్మత్వాదిగుణకమాత్మానం తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీతి కల్పయంతి, తేషామేతమితి సన్నిహితావలంబినీ సర్వనామశ్రుతిర్విప్రకృష్యేత, భూయశ్శ్రుతిశ్చోపరుధ్యేత, పర్యాయాంతరాభిహితస్య పర్యాయాంతరేణానభిధీయమానత్వాత్, ఏతం త్వేవ త ఇతి చ ప్రతిజ్ఞాయ ప్రాక్చతుర్థాత్పర్యాయాదన్యమన్యం వ్యాచక్షాణస్య ప్రజాపతేః ప్రతారకత్వం ప్రసజ్యేత । తస్మాద్యదవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితమపారమార్థికం జైవం రూపం కర్తృత్వభోక్తృత్వరాగద్వేషాదిదోషకలుషితమనేకానర్థయోగి తద్విలయనేన తద్విపరీతమపహత

బృహదారణ్యకశ్రుతిమాహ ॥ న హీతి ॥ బుద్ధేస్సాక్షిణో నాశో నాస్తి నాశకాభావాదిత్యర్థః । ఏవమవస్థాభిరసంగత్వేనోక్త ఆత్మైవ తురీయేఽపి బ్రహ్మత్వేనోక్త ఇత్యాహ ॥ తథేతి ॥ శ్రుతేరేకదేశివ్యాఖ్యాం దూషయతి ॥ కేచిత్త్వితి ॥ జీవపరయోర్భేదాదితి భావః । శ్రుతిబాధాన్నైవమిత్యాహ ॥ తేషామితి ॥ సన్నిహితో జీవ ఏవ సర్వనామార్థ ఇత్యర్థః । ఉక్తస్య పునరుక్తౌ భూయ ఇతి యుజ్యతే తవ తూపక్రాంతపరమాత్మనశ్చతుర్థ ఏవోక్తేస్తద్బాధ ఇత్యాహ ॥ భూయ ఇతి ॥ లోకసిద్ధజీవానువాదేన బ్రహ్మత్వం బోధ్యత ఇతి స్వమతముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ వ్యాఖ్యానాంతరాసంభవాదిత్యర్థః । విల

యసంశోధనం విద్యయామహావాక్యేనేతియావత్ । యేతుసంసారంసత్యమిచ్ఛంతి తేషామిదంశారీరకమేవోత్తరమిత్యాహ ॥ అపరేత్విత్యాదినా ॥ శారీరకస్యార్థంసంక్షేపేణోపదిశతి ॥ ఏక ఏవేతి ॥ అవిద్యామాయయోర్భేదంనిరసితుంసామానాధికరణ్యం ఆవరణవిక్షేపశక్తిరూపశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తభేదాత్సహప్రయోగః బ్రహ్మైవావిద్యయా సంసరతి నతతోఽన్యోజీవఇతిశారీరకార్థఇత్యర్థః । తర్హిసూత్రకారఃకిమితిభేదంబ్రూతేతత్రాహ ॥ యత్త్వితి॥ పరమాత్మనోఽసంసారిత్వసిద్ధ్యర్థంజీవాద్భేదంద్రఢయతి తస్యాసంసారిత్వనిశ్చయాభావేతదభేదోక్తావపి జీవస్యాసంసారిత్వానపాయాదిత్యర్థః । అధిష్ఠానస్యకల్పితాద్భేదేఽవికల్పితస్యాధిష్ఠానాన్నపృథక్త్వమిత్యాహ ॥ జీవస్యత్వితి॥ కల్పితభేదానువాదస్యఫలమాహ ॥ ఏవంహీతి ॥ సూత్రేష్వభేదోనోక్తఇతిభ్రాంతింనిరస్యతి ॥ ప్రతిపాద్యమితి ॥ ఆత్మేతితూపగచ్ఛంతీత్యాదిసూ

పాప్మత్వాదిగుణకం పారమేశ్వరం స్వరూపం విద్యయాప్రతిపాద్యతేసర్పాదివిలయనేనేవరజ్వాదిక్ ।
అపరేతువాదినః పారమార్థికమేవజైవంరూపమితిమన్యంతే । అస్మదీయాశ్చకేచిత్తేషాంసర్వేషామాత్మైకత్వసమ్యగ్దర్శనప్రతిపక్షభూతానాం ప్రతిషేధాయేదంశారీరకమారబ్ధం ఎకఎవపరమేశ్వరఃకూటస్థనిత్యోవిజ్ఞానధాతురవిద్యయామాయయామాయావివదనేకధా విభావ్యతేనాన్యోవిజ్ఞానధాతురస్తీతి।యత్త్విదంపరమేశ్వరవాక్యేజీవమాశంక్య ప్రతిషేధతిసూత్రకారః నాసంభవాదిత్యాదినా । (౧।౩।౧౮)
తత్రాయమభిప్రాయః నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావేకూటస్థనిత్య ఎకస్మిన్నసంగేపరమాత్మనితద్విపరీతం జైవంరూపంవ్యోమ్నీవతలమలినతాదిపరికల్పితం తదాత్మైకత్వప్రతిపాదనపరవాక్యైర్న్యాయోపేతైర్ద్వైతవాదప్రతిషేధైశ్చాపనేష్యామీతిపరమాత్మనోజీవాదన్యత్వంద్రఢయతి,జీవస్యతునపరస్మాదన్యత్వంప్రతిపిపాదయిషతికింత్వనువదత్యేవావిద్యాకల్పితంలోకప్రసిద్ధంజీవభేదం।ఏవంహిస్వాభావికకర్తృత్వభోక్తృత్వానువాదేనప్రవృత్తాఃకర్మవిధయోనవిరుధ్యంతఇతిమన్యతే,ప్రతిపాద్యంతుశాస్త్రార్థమాత్మైకత్వమేవదర్శయతిశాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశోవామదేవవదిత్యాదినా, వర్ణితశ్చాస్మాభిర్విద్వదవిద్వద్భేదేనకర్మవిధివిరోధపరిహారః॥... ... ... *

సూ ॥౨౦॥ అన్యార్థశ్చపరామర్శః॥

అథయోయందహరవాక్యశేషే జీవపరామర్శోదర్శితః।' అథయ ఎషసంప్రసాద'ఇత్యాదిస్సదహరే పరమేశ్వరేవ్యాఖ్యాయమానే నజీవోపాసనోపదేశో నాపి ప్రకృతవిశేషోపదేశఇత్యనర్థకత్వంప్రాప్నోతీత్యతఆహ, అన్యార్థః । అయంజీవపరామర్శఃనజీవస్వరూపపర్యవసాయీ కింతర్హిపరమేశ్వరస్వరూపపర్యవసాయీ, కథం, సంప్రసాదశబ్దోదితోజీవోజాగరితవ్యవహారేదేహేంద్రియపంజరాధ్యక్షోభూత్వాతద్వాసనానిర్మితాంశ్చస్వప్నాన్నాడీచరోఽనుభూయ శ్రాంతశ్శరణంప్రేప్సురుభయరూపాదపిశరీరాభిమానాత్సముత్థాయసుషుప్తావస్థాయాంపరంజ్యోతిరాకాశశబ్దితం పరంబ్రహ్మోపసంపద్యవిశేషవిజ్ఞానవత్త్వంపరిత్యజ్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే।యదస్యోపసంపత్తవ్యంపరంజ్యోతిః,యేనస్వరూపేణాయమభినిష్పద్యతే సఏషఆత్మాపహతపాప్మత్వాదిగుణ ఉపాస్యఇత్యేవమర్థోఽయంజీవపరామర్శః పరమేశ్వరవాదినోఽప్యుపపద్యతే॥... ... ... *

త్రాణిఆదిపదార్థః।నన్వద్వైతస్యశాస్త్రార్థత్వేద్వైతాపేక్షవిధివిరోధస్తత్రాహ॥వర్ణితశ్చేతి॥అద్వైతమజానతఃకల్పితద్వైతాశ్రయావిధయోనవిదుషఇతిసర్వముపపన్నమిత్యర్థః॥... ... ... *

౨౦।ఎవంప్రజాపతివాక్యేజీవానువాదేనబ్రహ్మణఎవాపహతపాప్మత్వోక్తేఃజీవేతదసంభవాన్నజీవోదహరఇత్యుక్తం తర్హిజీవపరామర్శస్యకాగతిరిత్యతఆహ ॥ అన్యార్థశ్చేతి॥ సూత్రంవ్యాచష్టే ॥ అథేత్యాదినా ॥ ప్రకృతేదహరేవిశేషోగుణఃతదుపదేశోఽపినేత్యర్థః। తత్రదహరవాక్యశేషరూపంసంప్రసాదవాక్యమాశంకాపూర్వకందహరబ్రహ్మపరత్వేనవ్యాచష్టే॥కథమిత్యాదినా॥... ... ... *

౨౧ ॥ ఉపాస్యత్వాదల్పత్వముక్తమితి వ్యాఖ్యాయశ్రుత్యానిరస్తమిత్యర్థాంతరమాహ ॥ శ్రుత్యైవచేదమితి ॥ ఏవం దహరవాక్యంప్రజాపతివాక్యంచసగుణేనిర్గుణేచసమన్వితమితిసిద్ధం॥ ఇతిషష్ఠాధికరణమ్‌ ... ...

౨౨ అనుకృతేస్తస్యచ ముండకవాక్యముదాహరతి॥ నతత్రేతి ॥ తస్మిన్‌బ్రహ్మణివిషయేనభాతితంనభాసయతీతి యావత్‌ । యదాచండభాస్కరాదిర్నభాసయతితదాఅల్పదీప్తైరగ్నేః కాకథేత్యాహ ॥ కుతఇతి ॥ కించసర్వస్యసూర్యాదేస్తద్భాస్యత్వాన్నతద్భాసకత్వ మిత్యాహ ॥ తమేవేతి ॥ అనుగమనవదనుభానంస్వగతమితిశంకాంనిరస్యతి ॥తస్యేతి ॥ తత్రేతి సప్తమ్యాః సతివిషయేచసాధారణ్యాత్సంశయమాహ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వత్రాత్మశ్రుత్యాదిబలాదాకాశశబ్దస్యరూఢిత్యాగాదీశ్వరేవృత్తిరాశ్రితాతథేహాపిసతిసప్తమీబలాత్‌ వర్తమానార్థత్యాగేనయస్మిన్‌సతి సూర్యా

సూ॥౨౧॥అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తమ్‌॥

యదప్యుక్తం ‘దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ’ఇత్యాకాశస్యాల్పత్వంశ్రూయమాణంపరమేశ్వరేనోపపద్యతే, జీవస్యత్వారాగ్రోపమితస్యాల్పత్వమవకల్పతఇతి తస్యపరిహారోవక్తవ్యః, ఉక్తోహ్యస్యపరిహారః పరమేశ్వరేప్యాపేక్షిక మల్పత్వమవకల్పత ఇత్యర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతిచేన్న నిచాయ్యత్వాదేవంవ్యోమవచ్చేత్యత్రసఏవపరిహారోఽనుసంధాతవ్యఇతిసూచయతి । శ్రుత్యైవచేదమల్పత్వం ప్రత్యుక్తంప్రసిద్ధేనాకాశేనోపమిమానయా ‘యావాన్వాఅయమాకాశస్తావానేషోంతర్హృదయఆకాశ’ఇతి॥ ఇతిషష్ఠాధికరణమ్‌ ... ...

సూ॥౨౨॥అనుకృతేస్తస్యచ॥

‘నతత్రసూర్యోభాతి నచంద్రతారకంనేమావిద్యుతోభాంతికుతోఽయమగ్నిః తమేవభాంతమనుభాతి సర్వం తస్యభాసాసర్వమిదం విభాతీ’తిసమామనంతి । తత్రయంభాంతమనుభాతిసర్వంయస్యచభాసా సర్వమిదంవిభాతి సకిం తేజోధాతుఃకశ్చిత్‌? ఉతప్రాజ్ఞఆత్మేతివిచికిత్సాయాం తేజోధాతురితితావత్ప్రాప్తం, కుతః, తేజోధాతూనామేవసూర్యాదీనాంభానప్రతిషేధాత్‌ । తేజస్స్వభావకంహిచంద్రతారకాది తేజస్స్వభావకఏవసూర్యేభాసమానేఽహనినభాసతఇతి ప్రసిద్ధం, తథాసహసూర్యేణసర్వమిదం చంద్రతారకాదియస్మిన్నభాసతేసోఽపి తేజస్స్వభావకఏవకశ్చిదిత్యవగమ్యతే । అనుభానమపి తేజస్స్వభావకఏవోపపద్యతే సమానస్వభావకేష్వనుకారదర్శనాత్‌, గచ్ఛంతమనుగచ్ఛతీతి, తస్మాత్తేజోధాతుః కశ్చిదిత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః । ప్రాజ్ఞఏవాయమాత్మాభవితుమర్హతి । కస్మాత్‌, అనుకృతేః, అనుకరణమనుకృతిః, యదేతత్‌ ‘తమేవభాంతమనుభాతి సర్వ’మిత్యనుభానం తత్ప్రాజ్ఞ పరిగ్రహేఽవకల్పతే । ‘భారూపస్సత్యసంకల్ప’ఇతిహిప్రాజ్ఞమాత్మానమామనంతి,నతుతేజోధాతుంకంచిత్సూర్యాదయోఽనుభాంతీతిప్రసిద్ధం । సమత్వాచ్చ తేజోధాతూనాం సూర్యాదీనాంన తేజోధాతుమన్యంప్రత్య

దయోనభాస్యంతి సతేజోవిశేష ఉపాస్యఇతి భవిష్యదర్థేవృత్తిరాశ్రయణీయా అధునాభాసమానే సూర్యాదౌ నభాతీతివిరోధాదితిదృష్టాంతేనపూర్వపక్షయతి ॥ తేజోధాతురితి ॥ తేజోధ్యానం నిర్గుణస్వయంజ్యోతిరాత్మజ్ఞానమిత్యుభయత్రఫలం । తేజోధాతుత్వేలింగమాహ ॥ తేజోధాతూనామితి ॥ యత్తేజసోఽభిభావకంతత్తేజఇతివ్యాప్తిమాహ ॥ తేజస్స్వభావకమితి ॥ యస్మిన్‌సతియన్నభాతి తదనుతద్భాతీతివిరుద్ధమిత్యతఆహ ॥ అనుభానమితి ॥ తతోనికృష్టభానంవివక్షితమితిభావః । ముఖ్యసంభవేవివక్షానుపపత్తేః ముఖ్యానుభానలింగాత్సర్వభాసకఃపరమాత్మాత్రగ్రాహ్యఇతిసిద్ధాంతమాహ ॥ ప్రాజ్ఞఇతి ॥ ప్రాజ్ఞత్వం స్వప్రకాశత్వంభాసకత్వార్థముక్తం, తత్రశ్రుతిమాహ ॥ భారూపఇతి ॥ మానాభావాచ్చ తేజోధాతుర్నగ్రాహ్యఇత్యాహ ॥ నత్వితి ॥ కించసూర్యాదయస్తేజోంతరభానమనునభాంతి తేజస్త్వాత్‌ ప్ర

దీపవదిత్యాహ । సమత్వాచ్చేతి ॥ యోఽయమనుకరోతిసతజ్జాతీయఇతినియమోనాస్తీత్యాహ ॥ నాయమేకాంతఇతి ॥ పౌనరుక్త్యమాశంక్యోక్తానువాదపూర్వకంసూత్రోక్తంహేత్వంతరంవ్యాచష్టే ॥ అనుకృతేరితి ॥ తమేవభాంతమిత్యేవకారోక్తంతద్భానంవినా సర్వస్యపృథగ్భానాభావరూపమనుభానమనుకృతేరిత్యనేనోక్తం తస్యచేతిసర్వభాసకత్వముక్తమిత్యపౌనరుక్త్యమిత్యర్థః । ఆత్మనస్సూర్యాదిభాసకత్వంశ్రుత్యంతరప్రసిద్ధమవిరుద్ధంచేత్యాహ ॥ తందేవాఇతి ॥ సర్వశబ్దఃప్రకృతసూర్యాదివాచకత్వేనవ్యాఖ్యాతః। సంప్రతితస్యాసంకుచద్వృత్తితాంమత్వాఽర్థాంతరమాహ॥అథవేతి ॥ తత్రేతిసర్వనామశ్రుత్యాప్రకృతంబ్రహ్మగ్రాహ్యమిత్యాహ ॥ నతత్రసూర్యఇతి ॥ కించస్పష్టబ్రహ్మపరపూర్వమంత్రాకాంక్షాపూరకత్వాదయంమంత్రోబ్రహ్మపరఇత్యాహ ॥ అనంతరంచేతి ॥ హిరణ్మయేజ్యోతిర్మయే అన్నమయాద్యపేక్షయాపరేకోశే ఆనందమయాఖ్యే పుచ్ఛశబ్దితంబ్రహ్మ విరజం ఆగంతుకమలశూన్యం నిష్కలంనిరవయవం

పేక్షాస్తియంభాంతమనుభాయుః । నహిప్రదీపఃప్రదీపాంతరమనుభాతి । యదప్యుక్తంసమానస్వభావకేష్వనుకారోదృశ్యతఇతినాయమేకాంతః భిన్నస్వభావకేష్వపిహ్యనుకారోదృశ్యతే, సుతప్తోఽయఃపిండోఽగ్న్యనుకృతిరగ్నిందహంతమనుదహతి, భౌమంవారజోవాయుంవహంతమనువహతీతి । అనుకృతేరిత్యనుభానమసూసుచత్ ।తస్యచేతిచతుర్థపాదమస్యశ్లోకస్యసూచయతి । 'తస్యభాసాసర్వమిదంవిభాతీ'తిచతద్ధేతుకంభానంసూర్యాదేరుచ్యమానంప్రాజ్ఞమాత్మానంగమయతి, 'తందేవాజ్యోతిషాంజ్యోతిరాయుర్హోపాసతేఽమృత'మితిహిప్రాజ్ఞమాత్మానమామనంతి, తేజోఽన్తరేణతుసూర్యాదితేజోవిభాతీత్యప్రసిద్ధంవిరుద్ధంచ, తేజోఽన్తరేణతేజోఽన్తరస్యప్రతిఘాతదర్శనాత్ । అథవానసూర్యాదీనామేవశ్లోకపఠితానామిదంతద్ధేతుకంవిభానముచ్యతే, కింతర్హి సర్వమిదమిత్యవిశేషశ్రుతేః సర్వస్యైవాస్యనామరూపక్రియాకారకఫలజాతస్యయాభివ్యక్తిస్సాబ్రహ్మజ్యోతిస్సత్తానిమిత్తా । యథాసూర్యజ్యోతిస్సత్తానిమిత్తాసర్వరూపజాతస్యాభివ్యక్తిస్తద్వత్ । 'నతత్రసూర్యోభాతీ'తిచతత్రశబ్దమాహరన్ ప్రకృతగ్రహణందర్శయతి ప్రకృతంచబ్రహ్మ 'యస్మిన్ద్యౌఃపృథివీచాంతరిక్షమోత'మిత్యాదినా । అనంతరంచ 'హిరణ్మయేపరేకోశేవిరజంబ్రహ్మనిష్కలం తచ్ఛుభ్రంజ్యోతిషాంజ్యోతిస్తద్యదాత్మవిదోవిదు'రితి । కథంతజ్జ్యోతిషాంజ్యోతిరిత్యతఇదముత్థితం 'నతత్రసూర్యోభాతీ'తి । యదప్యుక్తంసూర్యాదీనాంతేజసాంభానప్రతిషేధస్తేజోధాతావేవాన్యస్మిన్నవకల్పతేసూర్యఇవేతరేషామితి, తత్రతుసఏవతేజోధాతురన్యోనసంభవతీత్యుపపాదితం । బ్రహ్మణ్యపిచైషాంభానప్రతిషేధోఽవకల్పతే, యతోయదుపలభ్యతే తత్సర్వంబ్రహ్మణైవజ్యోతిషోపలభ్యతే, బ్రహ్మతునాన్యేనజ్యోతిషోపలభ్యతే, స్వయంజ్యోతిస్స్వరూపత్వాత్, యేనసూర్యాదయస్తస్మిన్భాయుః । బ్రహ్మహ్యన్యద్వ్యనక్తి నతుబ్రహ్మాన్యేనవ్యజ్యతే 'ఆత్మనైవాయంజ్యోతిషాస్తే అగృహ్యోనహిగృహ్యత'ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః ॥ ... ... *

శుభ్రంనైసర్గికమలశూన్యం సూర్యాదిసాక్షిభూతంబ్రహ్మవిత్ప్రసిద్ధమిత్యర్థః । సతిసప్తమీపక్షమనువదతి ॥ యదపీతి ॥ సూర్యాద్యభిభావకతేజోధాతౌప్రామాణికే తస్యేహగ్రహణశంకాస్యాన్నతత్రప్రమాణమస్తీత్యాహ ॥తత్రేతి ॥ సిద్ధాంతేన తత్రేతివాక్యార్థఃకథమిత్యాశంక్యాహ ॥ బ్రహ్మణ్యపీతి ॥ సతిసప్తమీపక్షేనభాతీతిశ్రుతంవర్తమానత్వంత్యక్త్వా తస్మిన్సతినభాస్యతీత్యశ్రుతభవిష్యత్త్వంకల్పనీయంప్రత్యుతవిరోధనిరాసాయ, విషయసప్తమీపక్షేతు నభాసయతీత్యశ్రుతణిజధ్యాహారమాత్రం కల్ప్యం నశ్రుతత్యాగఇతిలాఘవం, అతోబ్రహ్మణివిషయేసూర్యాదేర్భాసకత్వనిషేధేనబ్రహ్మభాస్యత్వముచ్యతఇత్యర్థః । యేనాన్యభాస్యత్వేనహేతునా సూర్యాదయస్తస్మిన్బ్రహ్మణివిషయేభాసకాస్స్యుః, తథాతుబ్రహ్మాన్యేననోపలభ్యతేస్వప్రకాశత్వాదితియోజనా । ఉక్తమేవశ్రుత్యంతరేణద్రఢయతి ॥ బ్రహ్మేతి ॥ స్వప్రకాశత్వేఽన్యాభాస్యత్వేచశ్రుతిద్వయం । గ్రహణాయోగ్యత్వాదగృహ్యఇత్యర్థః ॥ ... ... *

౨౩ ॥ జిజధ్యాహారపక్షే స్మృతిబలమప్యస్తీత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ అపిచేతి ॥ అభాస్యత్వే సర్వభాసకత్వే చ శ్లోకద్వయం ద్రష్టవ్యం తస్మాదనుభానమంత్రో బ్రహ్మణి సమన్విత ఇతి సిద్ధం ॥ ఇతి సప్తమాధికరణమ్. ... ... *

౨౪ ॥ * శబ్దాదేవ ప్రమితః * ॥ కాఠకవాక్యం పఠతి అంగుష్ఠేతి ॥ పురుషః పూర్ణోఽప్యాత్మని దేహమధ్యే అంగుష్ఠమాత్రే హృదయే తిష్ఠతీత్యంగుష్ఠమాత్ర ఇత్యుచ్యతే । తస్యైవ పరమాత్మత్వవాదివాక్యాంతరమాహ ॥ తథేతి ॥ అధూమకమితి పఠనీయం । యోఽంగుష్ఠమాత్రో జీవః స వస్తుతో నిర్ధూమజ్యోతిర్వన్నిర్మలప్రకాశరూప ఇతి త్వమర్థం సంశోధ్య తస్య బ్రహ్మత్వమాహ ॥ ఈశాన ఇతి ॥ తస్యాద్వితీయత్వమాహ ॥ స ఏవేతి ॥ కాలత్రయేఽపి స ఏవాస్తి నాన్యత్కించిత్ యన్నచికేతసా పృష్టం బ్రహ్మ తదేతదేవేత్యర్థః । పరిమాణేశానశబ్దాభ్యాం సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ యథానుభానాదిలింగాత్ జిజధ్యాహారేణ సూర్యాద్యగోచరో బ్రహ్మేత్యుక్తం తథా ప్రథమశ్రుతపరిమాణలింగాత్ జీవప్రతీతావీశానోఽస్మి

సూ ॥ ౨౩ ॥ అపిచ స్మర్యతే ॥

అపిచేదం రూపం ప్రాజ్ఞస్యైవాత్మనస్స్మర్యతే భగవద్గీతాసు "న తద్భాసయతే సూర్యో న శశాంకో న పావకః । యద్గత్వా న నివర్తంతే తద్ధామ పరమం మమే"తి "యదాదిత్యగతం తేజో జగద్భాసయతేఖిలం। యచ్చంద్రమసి యచ్చాగ్నౌ తత్తేజో విద్ధి మామక"మితిచ ॥ ఇతి సప్తమాధికరణమ్. ... ... *

సూ ॥ ౨౪ ॥ శబ్దాదేవ ప్రమితః ॥

'అంగుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతీ'తి శ్రూయతే, తథా 'అంగుష్ఠమాత్రః పురుషో జ్యోతిరివాధూమకం ఈశానో భూతభవ్యస్య స ఏవాద్య స ఉశ్వ ఏతద్వైత'దితిచ । తత్ర యోఽయమంగుష్ఠమాత్రః పురుషశ్శ్రూయతే, స కిం విజ్ఞానాత్మా? కిం వా పరమాత్మేతి సంశయః । తత్ర పరిమాణోపదేశాద్విజ్ఞానాత్మేతి తావత్ప్రాప్తం । న హ్యనంతాయామవిస్తారస్య పరమాత్మనోంగుష్ఠపరిమాణత్వముపదిశ్యేత । విజ్ఞానాత్మనస్తూపాధిమత్త్వాత్సంభవతి కయాచిత్కల్పనయాంగుష్ఠమాత్రత్వం స్మృతేశ్చ "అథ సత్యవతః కాయాత్పాశబద్ధం వశంగతం । అంగుష్ఠమాత్రం పురుషం నిశ్చకర్ష యమో బలా"దితి । న హి పరమేశ్వరో బలాద్యమేన నిష్క్రష్టుం శక్యః, తేన తత్ర సంసార్యంగుష్ఠమాత్రో నిశ్చితః స ఏవేహాపీత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । పరమాత్మైవాయమంగుష్ఠమాత్రపరిమితః పురుషో భవితుమర్హతి । కస్మాత్, శబ్దాత్ 'ఈశానో భూతభవ్యస్యే'తి । న హ్యన్యః పరమేశ్వరాద్భూతభవ్యస్య నిరంకుశమీశితా । 'ఏతద్వైత'దితిచ ప్రకృతం పృష్టమిహానుసందధాతి, ఏతద్వై తత్ యత్పృష్టం బ్రహ్మేత్యర్థః । పృష్టం చేహ బ్రహ్మ 'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్ అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదే'తి । శబ్దాదేవేతి అభిధానశ్రుతేరేవేశాన ఇతి పరమేశ్వరోఽవగమ్యత ఇత్యర్థః ॥ ... *

కథం పునస్సర్వగతస్య పరమాత్మనః పరిమాణోపదేశ ఇతి అత్ర బ్రూమః. ... ... *

తిధ్యాయేదితి విధ్యధ్యాహారేణ ధ్యానపరం వాక్యమితి పూర్వపక్షయతి ॥ తత్ర పరిమాణేతి ॥ పూర్వపక్షే బ్రహ్మదృష్ట్యా జీవోపాస్తిః, సిద్ధాంతే తు ప్రత్యగ్బ్రహ్మైక్యజ్ఞానం ఫలమితి మంతవ్యం । ఆయామో దైర్ఘ్యం విస్తారో మహత్త్వమితి భేదః ॥ కయాచిదితి ॥ అంగుష్ఠమాత్రహృదయస్య విజ్ఞానశబ్దితబుద్ధ్యభేదాధ్యాసకల్పనయేత్యర్థః । స్మృతిసంవాదాదప్యంగుష్ఠమాత్రో జీవ ఇత్యాహ ॥ స్మృతేశ్చేతి ॥ అథ మరణానంతరం యమపాశైర్బద్ధం కర్మవశం ప్రాప్తమిత్యర్థః । తర్హీశ్వరః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ నహీతి ॥ "ప్రభవతి సంయమనే మమాపి విష్ణు"రితి యమస్యేశ్వరనియమ్యత్వస్మరణాదితి భావః । భూతభవ్యస్యేత్యుపపదాత్సాధకాద్బాధకాభావాచ్చ ఈశాన ఇతీశత్వశబ్దాన్నిరంకుశమీశితా భాతీతి శ్రుత్యా లింగం బాధ్యమితి సిద్ధాంతయతి ॥ పరమాత్మైవేతి ॥ ప్రకరణాచ్చ బ్రహ్మపరమిదం వాక్యమిత్యాహ ॥ ఏతదితి ॥ శబ్దో వాక్యం లింగాద్దుర్బలమిత్యాశంక్యాహ ॥ శబ్దాదితి ॥ ... ... *

౨౫ ॥ కరస్సకనిష్ఠః అరత్నిః । ముఖ్యాంగుష్ఠమాత్రో జీవో గృహ్యతాం కిం గౌణగ్రహణేనేత్యత ఆహ ॥ నచాన్య ఇతి ॥ సతిసంభవే ముఖ్యగ్రహణన్యాయ్యః అత్రతు శ్రుతివిరోధాదసంభవ ఇతి గౌణగ్రహ ఇత్యర్థః । మనుష్యానేవేతి త్రైవర్ణికానేవేత్యర్థః । శక్తత్వాదిత్యనేన పశ్వాదీనాం దేవానామృషీణాంచాధికారో వారితః । తత్ర పశ్వాదీనాం శాస్త్రార్థజ్ఞానాదిసామగ్ర్యభావాత్ కర్మణ్యశక్తిః, ఇంద్రాదేః స్వదేవతాకే కర్మణి స్వోద్దేశేన ద్రవ్యత్యాగాయోగాదశక్తిః, ఋషీణామార్షేయవరణే ఋష్యంతరాభావాదశక్తిః । అర్థిత్వాదిత్యనేన నిష్కామానాం ముముక్షూణాం స్థావరాణాం చాధికారో వారితః తత్ర ముముక్షూణాం శుద్ధ్యర్థిత్వే నిత్యాదిష్వధికారో న కామ్యేషు శుద్ధచిత్తానాం మోక్షార్థిత్వే శ్రవణాదిష్వ్యంజకేష్వధికారో న కర్మస్వితి మంతవ్యం । శూద్రస్యాధికారం నిరస్యతి ॥ అపర్యుదస్తత్వాదితి ॥ 'శూద్రో యజ్ఞేఽనవక్లృప్త' ఇతి పర్యుదాసాత్, ఉపనయీత తమధ్యాపయీతేతి శాస్త్రాచ్చ న శూద్రస్య వైదికే కర్మణ్యధికారః । తస్యైకజాతిత్వస్మృతేరుపనయనప్రయుక్త ద్విజత్వాభావేన వేదాధ్యయనాభావాత్ । అత్రాపేక్షితో న్యాయష్షష్ఠాధ్యాయే వర్ణిత ఇత్యాహ ॥ వర్ణితమితి ॥ 'స్వర్గకామో యజేతే'త్యాదిశాస్త్రస్యావిశేషేణ స్వర్గఫలార్థినః ప్రతిప్రవృత్తత్వాత్ప్రా

సూ ॥ ౨౫ ॥ హృద్యపేక్షయాతుమనుష్యాధికారత్వాత్ ॥

సర్వగతస్యాపి పరమాత్మనో హృదయేఽవస్థానమపేక్ష్యాంగుష్ఠమాత్రత్వమిదముచ్యతే, ఆకాశస్యేవ వంశపర్వాపేక్ష మరత్నిమాత్రత్వం । నహ్యంజసాతిమాత్రస్య పరమాత్మనోంగుష్ఠమాత్రత్వ ముపపద్యతే । నచాన్యః పరమాత్మన ఇహ గ్రహణమర్హతి ఈశానశబ్దాదిభ్య ఇత్యుక్తం । నను ప్రతిప్రాణిభేదం హృదయానామనవస్థితత్వాత్తదపేక్షమప్యంగుష్ఠమాత్రత్వం నోపపద్యత ఇత్యత ఉత్తరముచ్యతే, మనుష్యాధికారత్వాదితి । శాస్త్రంహ్యవిశేష ప్రవృత్తమపి మనుష్యానేవాధికరోతి శక్తత్వాదర్థిత్వాదపర్యుదస్తత్వాదుపనయనాదిశాస్త్రాచ్చేతి । వర్ణితమేతదధికారలక్షణే, మనుష్యాణాంచ నియతపరిమాణః కాయః, ఔచిత్యేన నియతపరిమాణమేవచైషామంగుష్ఠమాత్రం హృదయం । అతో మనుష్యాధికారత్వాచ్ఛాస్త్రస్య మనుష్యహృదయావస్థానాపేక్షమంగుష్ఠమాత్రత్వముపపన్నం పరమాత్మనః । యదప్యుక్తం పరిమాణోపదేశాత్ స్మృతేశ్చ సంసార్యేవాయమంగుష్ఠమాత్రః ప్రత్యేతవ్య ఇతి తత్ప్రత్యుచ్యతే 'స ఆత్మా తత్త్వమసీ'త్యాదివత్సంసారిణ ఏవ సతోంగుష్ఠమాత్రస్య బ్రహ్మత్వమిద ముపదిశ్యత ఇతి । ద్విరూపాహి వేదాంతవాక్యానాం ప్రవృత్తిః, క్వచిత్పరమాత్మస్వరూపనిరూపణపరా క్వచిద్విజ్ఞానాత్మనః పరమాత్మైకత్వోపదేశపరా । తదత్ర విజ్ఞానాత్మనః పరమాత్మనైకత్వ ముపదిశ్యతే నాంగుష్ఠమాత్రత్వం క

ణిమాత్రస్య సుఖార్థిత్వాచ్చ ఫలార్థే కర్మణి పశ్వాదీనామప్యధికార ఇత్యాశంక్యోక్తరీత్యా తేషాం శక్తత్వాభావాత్స్వర్గకామపదం మనుష్యపరతయా సంకోచ్య మనుష్యాధికారత్వేస్థాపితే చాతుర్వర్ణ్యాధికారమాశంక్య 'వసంతే బ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీత గ్రీష్మే రాజన్యశ్శరది వైశ్య' ఇతి త్రయాణామేవాగ్నిసంబంధశ్రవణాత్తేషామేవాధికార ఇతి వర్ణితమిత్యర్థః । అస్తు ప్రస్తుతే కిమాయాతం తత్రాహ ॥ మనుష్యాణాంచేతి ॥ ప్రాయేణ సప్తవితస్తి పరిమితో మనుష్యదేహ ఇత్యర్థః । ఏవమంగుష్ఠశబ్దో హృత్పరిమాణవాచకస్తత్రస్థం బ్రహ్మ లక్షయతీత్యుక్తం సంప్రతి తచ్ఛబ్దేనాంగుష్ఠమాత్రం జీవమనూద్యాయమీశాన ఇతి బ్రహ్మాభేదో బోధ్య ఇతి వక్తుముక్తమనువదతి ॥ యదపీతి ॥ ప్రతిపాద్యాభేదవిరోధాదనువాద్యాంగుష్ఠమాత్రత్వం బాధ్యం తాత్పర్యార్థస్య బలవత్త్వాదిత్యాహ ॥ తదితి ॥ క్వచిత్ అస్థూలమిత్యాదౌ, క్వచిత్ తత్త్వమసీత్యాదౌ (* నను పరమాత్మనోంగుష్ఠ పరిమాణత్వం న సంభవతీతి సూత్రకారేణ హృదయాపేక్షమంగుష్ఠమాత్రత్వముక్తం ద్వివిధేత్యాదిభాష్యాత్తు జీవముద్దిశ్య బ్రహ్మత్వబోధనమితి ప్రతీయత ఇతి సూత్రార్థాస్పర్శిత్వాద్భాష్య మనుపపన్నమితి చేన్న, భాష్యతాత్పర్యానభిజ్ఞానాత్ । కఠవల్లీ వాక్యస్యావాంతర తాత్పర్యమేకం మహాతాత్పర్యంచైకం తత్రా

* నన్విత్యాద్యవధేయమిత్యంతం కౌత్తరః పాఠః.

వాంతర తాత్పర్యముపాస్యే బ్రహ్మణి మహాతాత్పర్యంచ జ్ఞేయే బ్రహ్మణి అతఏవ భాష్యకారైర్వాక్యద్వయోపన్యాసః కృతః । అతఏవోపాసనాఫలంకథవల్ల్యామేవ 'శతంచైకాచహృదయస్యనాడ్య' ఇత్యాదినా బోధితం । అతఏవచతుర్థాధ్యాయేద్వితీయచరణేతదేకేఇతి సూత్రేహార్దవిద్యాం ప్రకృత్య సమామనంతీతి భాష్యకారైః ప్రథమవాక్యస్య ఉపాస్యే బ్రహ్మణి తాత్పర్యమితి ప్రకటీకృతం । ఇత్థంచాత్రత్యభాష్యం మహాతాత్పర్యాభిప్రాయకమితి ద్రష్టవ్యం । రామానుజభాష్యకృతాతు పూర్వపక్షోఽస్మద్భాష్యతాత్పర్యాజ్ఞానేనైవకృత ఇత్యవధేయం॥) ఏకత్వార్థేవాక్యశేషమనుకూలయతి ॥ ఏతమితి ॥ శ్రుతిర్వ్యయోవాకర్తా ద్రష్టవ్యః తంజీవం ప్రవృహేత్ పృథక్కుర్యాత్ ధైర్యేణ బలవదింద్రియనిగ్రహాదినా తంవివిక్తమాత్మానం శుక్రంస్వప్రకాశం అమృతంకూటస్థం బ్రహ్మ జానీయాదిత్యర్థః । తస్మాత్కఠవాక్యం ప్రత్యగ్బ్రహ్మణిజ్ఞేయేసమన్వితమితిసిద్ధం ॥ ఇత్యష్టమాధికరణమ్... ... ... ❁

౨౬॥ శాస్త్రస్యమనుష్యాధికారత్వే దేవాదీనాంబ్రహ్మవిద్యాయామనధికారస్స్యాదిత్యాశంక్యాహ॥ ❁ తదుపర్యపి బాదరాయణస్సంభవాత్ ❁ ॥ ననుసమన్వయాధ్యాయేఽధికారచింతానసంగతేత్యతఆహ ॥ అంగుష్ఠేతి ॥ స్మృతస్యోపేక్షానర్హత్వంప్రసంగః । అత్రమనుష్యాధికారత్వోక్త్యా స్మృతానాం దేవాదీనాం వేదాంతశ్రవణాదావధికారోఽస్తి నవేతిసందేహేభోగాసక్తానాంవైరాగ్యాద్యసంభవాన్నేతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతమాహ ॥ బాఢమితి ॥ ఏవమధికారవిచారా

స్యచిత్ । ఏతమేవార్థంపరేణస్పష్టీకరిష్యతి । 'అంగుష్ఠమాత్రఃపురుషోంతరాత్మాసదాజనానాంహృదయేసన్నివిష్టః తంస్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహేన్ముంజాదివేషీకాంధైర్యేణ తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృత'మితి॥

❁ సూ ॥౨౬॥ తదుపర్యపిబాదరాయణస్సంభవాత్ ॥ ❁

అంగుష్ఠమాత్రశ్రుతిర్మనుష్యహృదయాపేక్షా మనుష్యాధికారత్వాచ్ఛాస్త్రస్యేత్యుక్తం, తత్ప్రసంగాదిదముచ్యతే । బాఢం మనుష్యానధికరోతి శాస్త్రం, నతు మనుష్యానేవేతీహ బ్రహ్మజ్ఞానే నియమోఽస్తి, తేషాంమనుష్యాణాముపరిష్టాద్యేదేవాదయస్తానప్యధికరోతిశాస్త్రమితిబాదరాయణఆచార్యోమన్యతే, కస్మాత్, సంభవాత్ । సంభవతిహి తేషామర్థిత్వాది అధికార కారణం । తత్రార్థిత్వం తావన్మోక్ష విషయం దేవాదీనామపిసంభవతివికారవిషయవిభూత్యనిత్యత్వాలోచనాదినిమిత్తం । తథా సామర్థ్యమపి తేషాంసంభవతిమంత్రార్థవాదేతిహాసపురాణలోకేభ్యో విగ్రహవత్త్వాద్యవగమాత్ । నచ తేషాంకశ్చిత్ప్రతిషేధోఽస్తి । నచోపనయనాదిశాస్త్రేణైషామధికారోనివర్త్యతే । ఉపనయనస్యవేదాధ్యయనార్థత్వాత్, తేషాంచస్వయంప్రతిభాతవేదత్వాత్ । అపిచైషాంవిద్యాగ్రహణార్థం

త్మకాధికరణద్వయస్య ప్రాసంగికీసంగతిః । అత్ర పూర్వపక్షే దేవాదీనాం జ్ఞానానధికారాద్దేవత్వప్రాప్తిద్వారా క్రమముక్తిఫలాసుదహరాద్యుపాసనాసు క్రమముక్త్యర్థినాంమనుష్యాణామప్రవృత్తిః ఫలం,సిద్ధాంతేతుప్రవృత్తిః । ఉపాసనాభిర్దేవత్వంప్రాప్తానాంశ్రవణాదినా జ్ఞానాన్ముక్తిసంభవాదితిసఫలోఽయం విచారః । ననుభోగాసక్తానాం తేషాం మోక్షార్థిత్వాభావాన్నాధికారఇత్యతఆహ ॥ అర్థిత్వంతావదితి ॥ వికారత్వేనానృత విషయసుఖస్యక్షయోదయాదిదోషదృష్ట్యానిరతిశయసుఖమోక్షార్థిత్వం సత్త్వప్రకృతీనాం దేవాదీనాంసంభవతీత్యర్థః । నన్వింద్రాయస్వాహేత్యాదౌచతుర్థ్యంతశబ్దాతిరిక్తా విగ్రహవతీదేవతానాస్తి శబ్దస్యచాసామర్థ్యాన్నాధికారఇత్యతఆహ ॥ తథేతి - అర్థిత్వవదిత్యర్థః॥అపర్యుద స్తత్వమాహ॥నచతేషామితి॥ 'శూద్రోయజ్ఞేనవక్లుప్త' ఇతివద్దేవాదీనాంవిద్యాధికారనిషేధోనాస్తీత్యర్థః । నను విగ్రహవత్త్వేనదృష్టసామర్థ్యేసత్యప్యుపనయనాభావాచ్ఛాస్త్రీయసామర్థ్యం నాస్తీత్యతఆహ ॥ నచేతి ॥ జన్మాంతరాధ్యయనబలాత్స్వయమేవప్రతిభాతాః స్మృతావేదాయేషాం తేతథా తద్భావాదిత్యర్థః । బాలాదిషుప్రవిష్టపిశాచాదీనాంవేదోద్ఘోషదర్శనాద్దేవయోనీనాంజన్మాంతరస్మరణమస్తీతిస్మృతవేదాంతానామర్థవిచారోయుక్తఇత్యర్థః । దేవానామృషీణాంచ విద్యాధికారేకారణమర్థిత్వాదికముక్త్వా శ్రుతంగురుకులవాసాదిలింగమాహ ॥ అ

పిచేతి ॥ నను బ్రహ్మవిద్యా దేవాదీన్నాధికరోతి వేదార్థత్వాత్ అగ్నిహోత్రవదిత్యత ఆహ ॥యదపీతి॥ దేవానాం కర్మసు నాధికారః దేవతాంతరాణాముద్దేశ్యానామభావాదితి ప్రథమసూత్రార్థః, ఋషీణామనధికారః ఋష్యంతరాభావాదృషియుక్తే కర్మణ్యశక్తేరితి ద్వితీయసూత్రార్థః । అసామర్థ్యము పాధిరితి పరిహరతి॥నతదితి॥అసామర్థ్యరూపం కారణమిత్యర్థః, నహ్యస్తి యేనాసామర్థ్యం స్యాదితి శేషః 'తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవ త్తథర్షీణా'మితి వాక్యబోధోఽప్యనుమానస్య ద్రష్టవ్యః । నను దేవాదీన్ప్రత్యంగుష్ఠమాత్రశ్రుతిః కథం తేషాం మహాదేహత్వేన హృదయస్యాస్మదంగుష్ఠమాత్రత్వాభావాత్ అతశ్శ్రుతిషు తేషాం నాధికార ఇత్యత ఆహ ॥ దేవాద్యధికారేఽపీతి ॥.....*

౨౭॥నను మంత్రాదీనాం ప్రతీయమానవిగ్రహవత్త్వే తాత్పర్యం కల్పయిత్వా దేవాదీనామధికార ఉక్తస్స చాయుక్తః అన్యపరాణాం తేషాం ప్రత్యక్షాదివిరోధేన స్వార్థే తాత్పర్యకల్పనానుపపత్తేరిత్యాక్షిప్య సూత్రచతుష్టయేన పరిహరతి ॥ విరోధః కర్మణీత్యాదినా ॥ వర్ణ్యేత, తర్హీతి శేషః ।స్వరూపం విగ్రహః। అభ్యుపగమే ప్రత్యక్షేణ దేవతా దృశ్యేత నచ దృశ్యతే అతో యోగ్యానుపలబ్ధ్యా దేవతాయా విగ్రహవత్త్వాభావాత్ సంప్రదానకారకాభావేన కర్మనిష్పత్తి

బ్రహ్మచర్యాదీన్దర్శయతి 'ఏకశతం హ వై వర్షాణి మఘవా ప్రజాపతౌ బ్రహ్మచర్యము వాస, భృగుర్వై వారుణిః వరుణం పితరముపససార అధీహి భగవో బ్రహ్మే'త్యాది । యదపి కర్మస్వనధికారకారణముక్తం న దేవానాం దేవతాంతరాభావాత్ న ఋషీణామృష్యంతరాభావాదితి, న తద్విద్యాస్వస్తి । న హీంద్రాదీనాం విద్యాస్వధిక్రియమాణానామింద్రాద్యుద్దేశేన కించిత్కృత్యమస్తి, న చ భృగ్వాదీనాం భృగ్వాదిసగోత్రతయా, తస్మాద్దేవాదీనామపి విద్యాస్వధికారః కేన వార్యతే । దేవాద్యధికారేఽప్యంగుష్ఠమాత్రశ్రుతిః స్వాంగుష్ఠాపేక్షయా న విరుధ్యతే ॥ ... ... *

సూ ॥ ౨౭ ॥ విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్ ॥

స్యాదేతద్యది విగ్రహవత్త్వాద్యభ్యుపగమేన దేవాదీనాం విద్యాస్వధికారో వర్ణ్యేత విగ్రహవత్త్వాదృత్విగాదివదింద్రాదీనామపి స్వరూపసన్నిధానేన కర్మాంగభావోఽభ్యుపగమ్యేత, తదా చ విరోధః కర్మణి స్యాత్, న హీంద్రాదీనాం స్వరూపసన్నిధానేన యాగాంగభావో దృశ్యతే, న చ సంభవతి । బహుషు యాగేషు యుగపదేకస్యేంద్రస్య స్వరూపసన్నిధానానుపపత్తేరితి చేత్, నాయమస్తి విరోధః, కస్మాత్, అనేకప్రతిపత్తేః । ఏకస్యాపి దేవతాత్మనో యుగపదనేకస్వరూపప్రతిపత్తిస్సంభవతి । కథమేతదవగమ్యతే, దర్శనాత్ । తథా హి 'కతి దేవా' ఇత్యుపక్రమ్య 'త్రయశ్చ త్రీ చ శతా త్రయశ్చ త్రీ చ సహస్రే'తి నిరుచ్య 'కతమే త' ఇత్యస్యాం పృచ్ఛాయాం 'మహిమాన ఏవైషామేతే త్రయస్త్రింశత్త్వేవ దేవతా' ఇతి బ్రువంతీ శ్రుతిరేకైకస్య దేవతాత్మనో యుగపదనేకరూపతాం దర్శయతి । తథా త్రయస్త్రింశతోఽపి షడాద్యంతర్భా

ర్భావస్యాదిత్యాహ ॥ తథా చేతి ॥ విగ్రహస్యాంగత్వమనుపలబ్ధిబాధితం యుక్త్యా చ న సంభవతీత్యాహ॥న చేతి॥తస్మాదర్థోపహితశబ్ద ఏవ దేవతా తస్యాఽచేతనత్వాన్న విద్యాధికార ఇతి శంకార్థః ॥ పరిహరతి ॥ నాయమితి॥ ఏకస్యాపి దేవస్య యోగబలాదనేకదేహప్రాప్తిః శ్రుతిస్మృతిదర్శనాత్సంభవతి అతో న కర్మణి విరోధ ఇతి వ్యాచష్టే ॥ కస్మాదిత్యాదినా ॥ వైశ్వదేవశస్త్రే శస్యమానదేవాః కతీతి శాకల్యేన పృష్టో యాజ్ఞవల్క్యో నివిదా త్రయశ్చేత్యాదిరూపయోత్తరం దదౌ । నివిన్నామ శస్యమానదేవసంఖ్యావాచకశ్శబ్దః । షడధికాని త్రీణి శతాని త్రీణి సహస్రాణీతి సంఖ్యోక్తా సంఖ్యేయస్వరూపప్రశ్నే మహిమానో విభూతయః సర్వే దేవాః, ఏషాం త్రయస్త్రింశద్దేవానాం అష్టౌ వసవ ఏకాదశ రుద్రా ద్వాదశాదిత్యా ఇంద్రః ప్రజాపతిశ్చేతి త్రయస్త్రింశద్దేవాః తేఽపి షణ్ణాం అగ్నిపృథివీ వాయ్వంతరిక్షాదిత్యదివాం మహిమానస్తేఽపి షట్సు దేవేష్వంతర్భవంతి షడ్దేవాస్త్రిషు లోకేషు త్రయశ్చ ద్వయోరన్నప్రాణయోర్ద్వౌ చైకస్మిన్ప్రాణే హిరణ్యగర్భే అంతర్భవత ఇతి దర్శితమిత్యర్థః । త్రయస్త్రింశతోఽపి దేవానామితి సంబంధః । దర్శనం శ్రౌతం వ్యాఖ్యాయ స్మా

ర్థంవ్యాచష్టే ॥ తథాస్మృతిరితి ॥ బలంయోగసిద్ధిం "అణిమామహిమాచైవలఘిమాప్రాప్తిరీశితా । ప్రాకామ్యంచవశిత్వంచయత్రకామావసాయితే"త్యష్టైశ్వర్యాణి । తుణేనఅణుఃమహాన్లఘుర్గురుశ్చభవతియోగీ । అంగుల్యాచంద్రస్పర్శఃప్రాప్తిః। ఈశితాసృష్టిశక్తిః। ప్రాకామ్యంఇచ్ఛానభిఘాతః । వశిత్వంనియమనశక్తిః । సంకల్పమాత్రాదిష్టలాభో యత్రకామావసాయితేతిభేదః । ఆజానసిద్ధానాంజన్మనాసిద్ధానామిత్యర్థః ।ఫలితమాహ ।అనేకేతి॥ అనేకేషు కర్మస్వేకస్యప్రతిపత్తిరంగభావః।తస్యాలోకేదర్శనాదితివక్తుంవ్యతిరేకమాహ॥క్వచిదేకఇతి॥ప్రకృతోపయుక్తమన్వయదృష్టాంతమాహ ॥ క్వచిచ్చేతి ॥ ... ... ❋

౨౮ ॥ కర్మణ్యవిరోధమంగీకృత్యశబ్దప్రామాణ్యవిరోధమాశంక్యపరిహరతి ॥ శబ్దఇతిచేదితి ॥ మాప్రసంజి ప్రస

వక్రమేణ 'కతమఏకోదేవఇతిప్రాణ'ఇతి ప్రాణైకరూపతాం దేవానాం దర్శయంతీతస్యైవైకస్యప్రాణస్యయుగపదనేకరూపతాందర్శయతి । తథాస్మృతిరపి "ఆత్మనాంవైసహస్రాణిబహూనిభరతర్షభ। కుర్యాద్యోగీబలంప్రాప్యతైశ్చసర్వైర్మహీంచరేత్ । ప్రాప్నుయాద్విషయాన్కైశ్చిత్కైశ్చిదుగ్రంతపశ్చరేత్ । సంక్షిపేచ్చపునస్తానిసూర్యోరశ్మిగణానివే"త్యేవంజాతీయకాప్రాప్తాణిమాద్యైశ్వర్యాణాంయోగినామపియుగపదనేకశరీరయోగందర్శయతి కిమువక్తవ్యమాజానసిద్ధానాందేవానాం । అనేకరూపప్రతిపత్తిసంభవాచ్చైకైకాదేవతాబహుభీరూపైరాత్మానంప్రవిభజ్య బహుషుయాగేషుయుగపదంగభావంగచ్ఛతి పరైశ్చనదృశ్యతేఽన్తర్ధానాదిశక్తియోగాదిత్యుపపద్యతే । అనేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాదిత్యస్యాపరావ్యాఖ్యా విగ్రహవతామపికర్మాంగభావచోదనాస్వనేకప్రతిపత్తిర్దృశ్యతే । క్వచిదేకోఽపి విగ్రహవాననేకత్రయుగపదంగభావంగచ్ఛతి యథాబహుభిర్భోజయద్భిరేకోబ్రాహ్మణోయుగపద్భోజ్యతే । క్వచిచ్చైకోఽపివిగ్రహవాననేకత్రయుగపదంగభావంగచ్ఛతి।యథాబహుభిర్నమస్కుర్వాణైరేకోబ్రాహ్మణోయుగపన్నమస్క్రియతే తద్వదిహోద్దేశపరిత్యాగాత్మకత్వాద్యాగస్యవిగ్రహవతీమప్యేకాందేవతాముద్దిశ్య బహవస్స్వంస్వంద్రవ్యం యుగపత్పరిత్యక్ష్యంతీతి విగ్రహవత్త్వేఽపిదేవాదీనాంనకించిత్కర్మణివిరుధ్యతే ॥ ... ... ❋

❋ సూ ॥ ౨౮ ॥ శబ్దఇతిచేన్నాతఃప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్॥ ❋

మానామవిగ్రహవత్త్వేదేవాదీనామభ్యుపగమ్యమానే కర్మణి కశ్చిద్విరోధఃప్రసంజి శబ్దేతువిరోధఃప్రసజ్యేత, కథం, ఔత్పత్తికంహిశబ్దస్యార్థేన సంబంధమాశ్రిత్యానపేక్షత్వాదితివేదస్యప్రామాణ్యంస్థాపితం । ఇదానీంతువిగ్రహవతీదేవతాభ్యుపగమ్యమానాయద్యప్యైశ్వర్యయోగాద్యుగపదనేకకర్మసంబంధీనిహవీంషి భుంజీత తథాపివిగ్రహయోగాదస్మదాదివజ్జననమరణవతీసేతి నిత్యస్యశబ్దస్యానిత్యేనార్థేన అనిత్యసంబంధేప్రవిలీయమానే యద్వైదికేశబ్దేప్రామాణ్యంస్థితంతస్యవిరోధస్స్యాదితిచేన్నాయమప్యస్తివిరోధః. కస్మాత్, అతఃప్రభవాత్ । అతఏవహివైదికాచ్ఛబ్దాద్దేవాదికంజగత్ప్రభవతి । నను జన్మాద్యస్యయతఇత్యత్రబ్రహ్మప్రభవత్వం జగతోఽవధారితంకథమిహశబ్దప్రభవత్వము

క్తొమాభూన్నామేత్యర్థః । ఔత్పత్తికసూత్రేశబ్దార్థయోరనాద్యోస్సంబంధస్యానాదిత్వాద్వేదస్యస్వార్థేమానాంతరానపేక్షత్వేనప్రామాణ్యముక్తం, ఇదానీమనిత్యవిగ్రహవ్యక్త్యభ్యుపగమే తత్సంబంధస్యాప్యనిత్యత్వాన్మానాంతరేణవ్యక్తింజ్ఞాత్వాశబ్దస్యసంకేతఃపుంసాకర్తవ్యఇతి మానాంతరాపేక్షత్వాత్ప్రామాణ్యస్యవిరోధస్స్యాదిత్యాహ ॥ కథమిత్యాదినా ॥ కింశబ్దానామనిత్యతయాసంబంధస్యకార్యత్వమాపాద్యతే? ఉతార్థానామనిత్యతయా? నాద్యఇత్యాహ ॥ నాయమపీతి ॥ కర్మణ్యవిరోధవదిత్యపేరర్థః । దేవాదివ్యక్తిహేతుత్వేనప్రాగేవశబ్దానాంసత్త్వాన్నానిత్యత్వమితిభావః । అత్రపూర్వాపరవిరోధంశంకతే ॥నన్వితి॥ శబ్దస్యనిమిత్తత్వేనబ్రహ్మసహకారిత్వాదవిరోధఇత్యాశం

క్త్యద్వితీయంకల్పముత్థాపయతి ॥ అపిచేతి ॥ అనిత్యత్వంసాదిత్వం వ్యక్తిరూపార్థానామనిత్యతయా శబ్దానాం సంబంధ స్యానిత్యత్వందుర్వారం, తస్మాత్పౌరుషేయసంబంధసాపేక్షత్వాత్ ప్రామాణ్యవిరోధ ఇత్యర్థః ।నచవ్యక్తీనామనిత్య త్వేపి ఘటత్వాదిజాతిసమవాయవచ్ఛబ్దసంబంధోఽపి నిత్యస్స్యాదితి వాచ్యం, ఉభయాశ్రిత సంబంధస్యాన్యతరాభావే స్థిత్యయోగేనదృష్టాంతాసిద్ధేరితిభావః । యథాగోత్వాదయోగవాది శబ్దవాచ్యాస్తథావసుత్వాద్యాకృతయోవస్వాదిశ బ్దార్థానవ్యక్తయఇతిపరిహరతి ॥ నేత్యాదినా ॥ శబ్దానాంతదర్థానాంజాతీనాంచనిత్యత్వాత్తత్సంబంధోపినిత్యఇతిప్రతి పాదయతి ॥ నహీత్యాదినా ॥ వ్యక్తీనామానంత్యాదితి ॥నచగోత్వావచ్ఛేదేనవ్యక్తిషుశక్తిస్సుగ్రహేతివాచ్యం,సామా న్యస్యా ప్రత్యాసక్తిత్వేన సర్వవ్యక్త్యుపస్థిత్యభావాత్ గోత్వం శక్యతావచ్ఛేదకమితి గ్రహాపేక్షయాగోత్వంశక్యమితి లాఘవాత్ నిరూఢాజహల్లక్షణయా వ్యక్తేర్లాభేనానన్య లభ్యత్వాభావాచ్చేతి భావః । యద్వా కేవలవ్యక్తిషు శక్తిర త్రనిరస్యతేఽనుపపత్తిజ్ఞానంవినైవవ్యక్తేశ్శబ్దశక్త్యాయత్తజాతిజ్ఞానవిషయత్వేనోభయశక్తేరావశ్యకత్వాత్ । తథాచ ని త్యజాతితాదాత్మ్యేన వ్యక్తేరనాదిత్వాత్తత్సంబంధోప్యనాదిః సత్కార్యవాదాత్ అతఏవ వాక్యవృత్తౌ తత్త్వమస్యాది

చ్యతే । అపిచయదినామవైదికాచ్ఛబ్దాదస్యప్రభవోఽభ్యుపగతఃకథమేతావతావిరోధశ్శబ్దేపరిహృతఃయా వతావసవోరుద్రాఆదిత్యావిశ్వేదేవామరుతఇత్యేతేఽర్థాఅనిత్యాఏవోత్పత్తిమత్త్వాత్, తదనిత్యత్వేచ తద్వాచినాంవైదికానాంవస్వాదిశబ్దానామనిత్యత్వం కేనవార్యతే । ప్రసిద్ధంహిలోకేదేవదత్తస్యపుత్రే ఉత్పన్నేయజ్ఞదత్తఇతి తస్యనామక్రియతఇతి । తస్మాద్విరోధఏవశబ్దఇతి చేన్న, గవాదిశబ్దార్థ సంబంధ నిత్యత్వదర్శనాత్ । నహిగవాదివ్యక్తీనాముత్పత్తిమత్త్వేతదాకృతీనా ముత్పత్తిమత్త్వంస్యాత్, ద్రవ్య గుణ కర్మణాంహివ్యక్తయఏవోత్పద్యంతేనాకృతయః । ఆకృతిభిశ్చ శబ్దానాంసంబంధోనవ్యక్తిభిః । వ్య క్తీనామానంత్యాత్సంబంధగ్రహణానుపపత్తేః । వ్యక్తిషూత్పద్యమానాస్వప్యాకృతీనాంనిత్యత్వాన్నగ వాదిశబ్దేషుకశ్చిద్విరోధోదృశ్యతే । తథాదేవాదివ్యక్తిప్రభవాభ్యుపగమేప్యాకృతినిత్యత్వాన్నకశ్చిద్వ స్వాదిశబ్దేషువిరోధఇతి ద్రష్టవ్యః । ఆకృతి విశేషస్తుదేవాదీనాంమంత్రార్థవాదాదిభ్యో విగ్రహవత్త్వాద్య వగమాదవగంతవ్యః । స్థానవిశేషసంబంధనిమిత్తాశ్చేంద్రాదిశబ్దాస్సేనాపత్యాదిశబ్దవత్ । తతశ్చయో యస్తత్తత్స్థానమధితిష్ఠతి సస ఇంద్రాదిశబ్దైరభిధీయతఇతి నదోషోభవతి । నచేదంశబ్దప్రభవత్వం బ్రహ్మ ప్రభవత్వవదుపాదానకారణత్వాభిప్రాయేణోచ్యతే । కథంతర్హి స్థితేవాచకాత్మనానిత్యేశబ్దేనిత్యా ర్థసంబంధిని శబ్దవ్యవహారయోగ్యార్థవ్యక్తినిష్పత్తిః అతః ప్రభవాదిత్యుచ్యతే । కథంపునరవగమ్యతేశ బ్దాత్ప్రభవతి జగదితి ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం । ప్రత్యక్షం హిశ్రుతిః ప్రామాణ్యం ప్రత్యనపేక్ష

వాక్యేషు భాగలక్షణోక్తా యుజ్యతే కేవలసామాన్యస్యవాచ్యత్వేఽఖండార్థస్యవాచ్యైకదేశత్వాభావాదతఃప్రభవాది తిసూత్రస్వారస్యాచ్చ కేవలవ్యక్తిశక్తినిరాసఇతి గమ్యతే । కేవలవ్యక్తివచనాఃఖలు డిత్థాదిశబ్దాఅర్థానంతరభావిన స్సాంకేతికాః, గవాదిశబ్దాస్తు వ్యక్తిప్రభవహేతుత్వేన ప్రాగేవసంతీతి నవ్యక్తిమాత్రవచనాస్సాంకేతికాః కింతుస్థూ లసూక్ష్మభావేనానుస్యూతవ్యక్త్యవినాభూతసామాన్యవచనాఇతి మంతవ్యం । నచేంద్రాదివ్యక్తేరేకత్వేన జాత్యభా వాదాకాశశబ్దవదింద్రచంద్రాదిశబ్దాః కేవలవ్యక్తివచనాఇతి సాంప్రతం, అతీతానాగతవ్యక్తిభేదేనజాత్యుపపత్తేరిత్య లంప్రపంచేన॥దృష్టాంతముపసంహృత్యదార్ష్టాంతికమాహ ॥ వ్యక్తిష్విత్యాదినా॥ ఆకృతిర్జాతిః। ననుకాసావ్యక్తిఃయ దనుగతేంద్రత్వాదిజాతిశ్శబ్దార్థస్స్యాదిత్యతఆహ ॥ఆకృతివిశేషస్త్వితి ॥ వజ్రహస్తః పురందర ఇత్యాదిభ్యఇత్యర్థః । ఇం ద్రాదిశబ్దానాంజాతిః ఇంద్రాదిషు ప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యుక్త్వా ఉపాధినిమిత్తత్వమాహ ॥ స్థానేతి ॥ వ్యక్తిప్రలయేఽపి స్థానస్యస్థాయిత్వాచ్ఛబ్దార్థసంబంధనిత్యతేత్యాహ ॥ తతశ్చేతి ॥ ఉక్తంపూర్వాపరవిరోధం పరిహరతి ॥నచేతి॥ శబ్దోని మిత్తమిత్యవిరోధముక్త్వా సూత్రశేషమవతారయతి ॥ కథంపునరితి ॥ స్మృత్యాస్వప్రామాణ్యార్థం మూలశ్రుతిరనుమీ

యత ఇత్యనుమానం స్మృతిః । 'ఏతే అసృగ్రమిందవ స్తిరః పవిత్రమాశవః విశ్వాన్యభిసౌభగ' ఇత్యేతన్మంత్రస్థైః పదైః స్మృత్వా బ్రహ్మా దేవాదీనసృజత్ । తత్రైత ఇతి పదం సర్వనామత్వాద్దేవానాం స్మారకం, అసృగ్రుధిరం తత్ప్రధానే దేహే రమంత ఇత్యసృగ్రా మనుష్యాః । చంద్రస్థానాం పితౄణామిందుశబ్దః స్మారకః । పవిత్రం సోమం స్వాంతస్తిరస్కుర్వతాం గ్రహాణాం తిరః పవిత్రశబ్దః । ఋచో శ్నువతాం స్తోత్రాణాం గీతిరూపాణామాశుశబ్దః 'ఋచ్యధ్యూఢం సామ' ఇతి శ్రుతేః । స్తోత్రానంతరం ప్రయోగం విశతాం శస్త్రాణాం విశ్వశబ్దః । సర్వత్ర సౌభాగ్యయుక్తానామభిసౌభగాశబ్దః స్మారక ఇతి సంధోగబాహ్మణవాక్యార్థః । స ప్రజాపతిః మనసా వాచం త్రయీం మిథునం సమభవత్ । మనో వాగ్రూపం మిథునం సంభావితవాన్ మనసా త్రయీప్రకాశితాం సృష్టిమాలోచితవానిత్యర్థః । 'రశ్మిరిత్యేవాదిత్యమసృజత' ఇత్యాదిశ్రుతి రాదిశబ్దార్థః । సంప్రదాయో గురుశిష్యపరంపరాధ్యయనం । సంస్థా అవస్థాః । ప్రజాపతిసృష్టిః శబ్దపూర్వికా సృష్టిత్వాత్ ప్రత్యక్షఘటాదివదితి ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామిత్యస్యార్థాంతరమాహ ॥ అపిచేతి ॥ అతః ప్రభవత్వ ప్రసంగాచ్ఛబ్ద

త్వాత్ । అనుమానం స్మృతిః ప్రామాణ్యం ప్రతిసాపేక్షత్వాత్ । తే హి శబ్దపూర్వాం సృష్టిం దర్శయతః । 'ఏత ఇతి వై ప్రజాపతిర్దేవానసృజతాసృగ్రమితి మనుష్యానిందవ ఇతి పితౄంస్తిరః పవిత్రమితి గ్రహానాశవ ఇతి స్తోత్రం విశ్వానీతి శస్త్రమభిసౌభగేత్యన్యాః ప్రజా' ఇతి శ్రుతిః । తథాఽన్యత్రాపి "స మనసా వాచం మిథునం సమభవ" దిత్యాదినా తత్ర తత్ర శబ్దపూర్వికా సృష్టిః శ్రావ్యతే । స్మృతిరపి "అనాదినిధనా నిత్యా వాగుత్సృష్టా స్వయంభువా । ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా యతః సర్వాః ప్రవృత్తయః" ఇతి । ఉత్సర్గోఽప్యయం వాచస్సంప్రదాయప్రవర్తనాత్మకో ద్రష్టవ్యోఽనాదినిధనాయాః అన్యాదృశస్యోత్సర్గస్యాసంభవాత్ । తథా "నామ రూపే చ భూతానాం కర్మణాం చ ప్రవర్తనం । వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ నిర్మమే స మహేశ్వర" ఇతి । "సర్వేషాం చ స నామాని కర్మాణి చ పృథక్పృథక్ । వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ పృథక్సంస్థాశ్చ నిర్మమే" ఇతి చ । అపి చ చికీర్షితమర్థమనుతిష్ఠన్ తస్య వాచకం శబ్దం పూర్వం స్మృత్వా పశ్చాత్తమర్థమనుతిష్ఠతీతి సర్వేషాం నః ప్రత్యక్షమేతత్ । తథా ప్రజాపతేరపి స్రష్టుః సృష్టేః పూర్వం వైదికాః శబ్దా మనసి ప్రాదుర్బభూవుః పశ్చాత్తదనుగతానర్థాన్ ససర్జేతి గమ్యతే । తథా చ శ్రుతిః 'స భూరితి వ్యాహరత్ స భూమిమసృజత' ఇత్యేవమాదికా భూరాదిశబ్దేభ్య ఏవ మనసి ప్రాదుర్భూతేభ్యో భూరాదీన్ లోకాన్ సృష్టాన్ దర్శయతి । కిమాత్మకం పునః శబ్దమభిప్రేత్యేదం శబ్దప్రభవత్వముచ్యతే । స్ఫోటమిత్యాహ । వర్ణపక్షే హి తేషాముత్పన్నప్రధ్వంసిత్వాన్నిత్యేభ్యః శబ్దేభ్యో దేవాదివ్యక్తీనాం ప్రభవ ఇత్యనుపపన్నం స్యాత్ । ఉత్పన్నప్రధ్వంసినశ్చ వర్ణాః ప్రత్యుచ్చారణమన్యథాఽన్యథా ప్రతీయమానత్వాత్ । తథా హ్యదృశ్యమానోఽపి పురుషవిశేషోఽధ్యయనధ్వనిశ్రవణాదేవ విశేషతో నిర్ధార్యతే దేవదత్తోఽయమధీతే యజ్ఞదత్తోఽయమధీత ఇతి । న చాయం వర్ణవిషయోఽన్యథాత్వప్రత్యయో మిథ్యాజ్ఞానం బాధకప్రత్యయాభావాత్ । న చ వర్ణేభ్యోఽర్థావగతిర్యుక్తా, న హ్యేకైకో వర్ణోఽర్థం

స్వరూపం వక్తుముక్తమాక్షిపతి ॥ కిమాత్మకమితి ॥ వర్ణరూపం తదతిరిక్తస్ఫోటరూపం వేతి కిం శబ్దార్థః । తత్ర వర్ణానామనిత్యత్వాత్ స్ఫోటస్యాసత్త్వాన్న జగద్ధేతుత్వమిత్యాక్షేపే ద్వితీయపక్షం వైయాకరణో గృహ్ణాతి ॥ స్ఫోటమితి ॥ స్ఫుట్యతే వర్ణైరభివ్యజ్యత ఇతి స్ఫోటో వర్ణవ్యంగ్యోఽర్థస్య వ్యంజకో గవాదిశబ్దో నిత్యస్తమభిప్రేత్యేదముచ్యత ఇతి పూర్వేణాన్వయః । స ఏవాద్యపక్షం దూషయతి ॥ వర్ణేతి ॥ సోఽయం గకార ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞయా వర్ణనిత్యత్వసిద్ధేర్నానుపపత్తిరిత్యత ఆహ ॥ ఉత్పన్నేతి ॥ తారత్వమంద్రత్వాదివిరుద్ధధర్మవత్త్వేన తారో గకారో మందో గకార ఇతి ప్రతీయమానగకారస్య భేదానుమానాత్ ప్రత్యభిజ్ఞా గత్వజాతివిషయేత్యర్థః । నను విరుద్ధధర్మజ్ఞానం ధ్వన్యుపాధికం భ్రమ ఇత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ తథా చ వర్ణానామనిత్యత్వాన్న జగద్ధేతుత్వమితి భావః । కించ తేషామర్థబోధకత్వాయోగాత్ స్ఫోటోఽంగీకార్య ఇత్యాహ ॥ న చ వర్ణేభ్య ఇత్యాదినా ॥ వ్యభిచారాత్ ఏకస్మాద్వర్ణాదర్థప్రతీత్యదర్శనాద్వర్ణాంతరవైయర్థ్యప్రసంగాచ్చేత్య

ర్థః । తర్హి వర్ణానాం సముదాయో బోధక ఇత్యాశంక్య క్షణికానాం స నాస్తీత్యాహ ॥ న చేతి ॥ వర్ణానాం స్వతస్సా
హిత్యాభావేపి సంస్కారలక్షణాపూర్వద్వారా సాహిత్యమాగ్నేయాదియాగానామివేతి శంకతే ॥ పూర్వేతి ॥ కిమయం
సంస్కారో వర్ణైర్జనితోఽపూర్వాఖ్యః కశ్చిత్? ఉత వర్ణానుభవజనితో భావనాఖ్యః? నాద్యో మానాభావాత్, కించా
యమజ్ఞాతో జ్ఞాతో వాఽర్థధీహేతుః నాద్య ఇత్యాహ ॥ తన్నేతి ॥ సంస్కారసహితశ్శబ్దో జ్ఞాత ఏవార్థధీహేతుః సంబంధ
గ్రహణమపేక్ష్య బోధకత్వాద్ధూమాదివదిత్యర్థః । ద్వితీయే కిం ప్రత్యక్షేణ జ్ఞాతః? ఉత కార్యలింగేన? నాద్య ఇత్యాహ ॥ న
చేతి ॥ ద్వితీయం శంకతే ॥ కార్యేతి ॥ కార్యమర్థధీస్తస్యాం జాతాయాం సంస్కారప్రత్యయః తస్మిన్ జాతే సేతి పరస్పరా
శ్రయేణ దూషయతి ॥ నేతి ॥ పదార్థస్మరణస్యాపి పదజ్ఞానానంతరభావిత్వాత్తేన సంస్కారసహితాంత్యవర్ణాత్మకపదస్య
జ్ఞానం న యుక్తమిత్యక్షరార్థః । అపిశబ్దః పరస్పరాశ్రయద్యోతనార్థః । ఏతేన భావనాసంస్కారపక్షోఽపి నిరస్తః । తస్య
వర్ణస్మృతిమాత్రహేతుత్వేనార్థధీహేతుత్వాయోగాత్ । న చాంత్యవర్ణసాహిత్యాదర్థధీహేతుత్వం కేవలసంస్కా
రస్య తు వర్ణస్మృతిహేతుత్వమితి వాచ్యం, అర్థధీపూర్వకాలే భావనాయా జ్ఞానాభావేనార్థధీహేతుత్వాయోగాత్
న చ వర్ణస్మరణేనానుమితా సా అంత్యవర్ణసహితా అర్థధీహేతురితి వాచ్యం, తత్కార్యస్య క్రమికస్య వర్ణస్మరణస్యా

ప్రత్యాయయేత్ వ్యభిచారాత్ । న చ వర్ణసముదాయప్రత్యయోఽస్తి క్రమవర్తిత్వాద్వర్ణానాం ।
పూర్వపూర్వవర్ణానుభవజనితసంస్కారసహితోఽన్త్యో వర్ణోఽర్థం ప్రత్యాయయిష్యతీతి యద్యుచ్యేత,
తన్న, సంబంధగ్రహణాపేక్షో హి శబ్దః స్వయం ప్రతీయమానోఽర్థం ప్రత్యాయయేద్ధూమాదివత్, న చ పూ
ర్వపూర్వవర్ణానుభవజనితసంస్కారసహితస్యాంత్యవర్ణస్య ప్రతీతిరస్తి అప్రత్యక్షత్వాత్సంస్కారా
ణాం । కార్యప్రత్యాయితైస్సంస్కారైస్సహితోఽన్త్యో వర్ణోఽర్థం ప్రత్యాయయిష్యతీతి చేన్న, సంస్కా
రకార్యస్యాపి స్మరణస్య క్రమవర్తిత్వాత్, తస్మాత్స్ఫోటశ్శబ్దః, స చైకైకవర్ణప్రత్యయాహితసంస్కా
రబీజేఽన్త్యవర్ణప్రత్యయజనితపరిపాకే ప్రత్యయిన్యేకప్రత్యయవిషయతయా ఝటితి ప్రత్యవభాసతే ।
న చాయమేకప్రత్యయో వర్ణవిషయా స్మృతిః, వర్ణానామనేకత్వాదేకప్రత్యయవిషయత్వానుపపత్తేః । త
స్య చ ప్రత్యుచ్చారణం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాన్నిత్యత్వం భేదప్రత్యయస్య వర్ణవిషయత్వాత్ । తస్మా
న్నిత్యాచ్ఛబ్దాత్స్ఫోటరూపాదభిధాయకాత్ క్రియాకారకఫలలక్షణం జగదభిధేయభూతం ప్రభవతీతి ।
వర్ణా ఏవ తు శబ్దా ఇతి భగవానుపవర్షః । ననూత్పన్నప్రధ్వంసిత్వం వర్ణానాముక్తం, న, త ఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞా
నాత్ । సాదృశ్యాత్ప్రత్యభిజ్ఞానం కేశాదిష్వివేతి చేన్న, ప్రత్యభిజ్ఞానస్య ప్రమాణాంతరేణ బాధానుపపత్తేః ।

ప్యంత్యవర్ణానుభవానంతరభావిత్వేన తేనానుమితభావనాసామంత్యవర్ణసాహిత్యాభావాదితి భావః । వర్ణానామర్థ
బోధకత్వాసంభవఫలమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ స్ఫోటే కిం మానమిత్యాశంక్యైకం పదమితి ప్రత్యక్షం ప్రమాణమిత్యాహ ॥ స చేతి ॥
యథా రత్నతత్త్వం బహుభిశ్చాక్షుషప్రత్యయైస్స్ఫుటం భాసతే, తథా గవాదిపదస్ఫోటో గకారాద్యేకైకవర్ణకృతప్ర
త్యయైస్స్ఫోటవిషయైరాహితాస్సంస్కారా బీజం యస్మిన్ చిత్తే తస్మిన్ అంత్యవర్ణకృతప్రత్యయేన జనితః పరిపాకోఽన్త్య
స్సంస్కారో యస్మిన్ తస్మిన్ ప్రత్యయిని చిత్తే ఏకం గౌరితి పదమితి ప్రత్యయః ప్రత్యక్షస్తద్విషయతయా స్పష్టమవభాసత
ఇత్యర్థః । అనేన వర్ణాన్వయవ్యతిరేకయోః స్ఫోటజ్ఞానేఽన్యథాసిద్ధిః । న చైకస్మాద్వర్ణాత్సమ్యక్స్ఫోటాభివ్యక్తిః యేన
వర్ణాంతరవైయర్థ్యం కింతు రత్నతత్త్వవద్బహుప్రత్యయసంస్కృతే చిత్తే సమ్యక్స్ఫోటాభివ్యక్తిరిత్యుక్తం భవతి । న
న్వేకం పదమేకం వాక్యమితి ప్రత్యయస్య పదవాక్యస్ఫోటయోర్న ప్రామాణ్యం, తస్య వర్ణసమూహాలంబనస్మృతిత్వాది
త్యాశంక్య నిషేధతి ॥ న చేతి ॥ స్ఫోటస్య జగద్ధేతుత్వార్థం నిత్యత్వమాహ ॥ తస్య చేతి ॥ నను త ఏవేదం పదమితి ప్రత్యభిజ్ఞా
భ్రమః ఉదాత్తాదిభేదప్రత్యయాదిత్యత ఆహ ॥ భేదేతి ॥ ఆచార్యసంప్రదాయోక్తిపూర్వకం సిద్ధాంతయతి ॥ వర్ణా ఏవేతి ॥
వర్ణాతిరిక్తస్ఫోటాత్మకశబ్దస్యానుభవానారోహాదిత్యర్థః । సాదృశ్యదోషాదియం భ్రాంతిరితి శంకతే ॥ సాదృశ్యాదితి ॥ వ

పనానంతరంతఏవేమే కేశా ఇతిధీర్భ్రాంతిరితియుక్తం భేదధీవిరోధాత్, సఏవాయం వర్ణ ఇతిధీస్తుప్రమైవ బాధకాభావా దిత్యాహ నేతి ॥ గోత్వాదిప్రత్యభిజ్ఞావద్వర్ణేషు ప్రత్యభిజ్ఞాగత్వాదివిషయేతి శంకతే ॥ ప్రత్యభిజ్ఞానమితి ॥ వ్యక్తిభేదే సిద్ధేప్రత్యభిజ్ఞాయా జాతివిషయత్వంస్యాత్, యత్తు యాపీతంజలంతదేవమయాపీతమిత్యాదౌ నతథేతిహ వ్యక్తిభేదస్సిద్ధ ఇతిపరిహారతి ॥ నవ్యక్తీతి ॥ నత్వేతదితి ॥ వ్యక్త్యన్యత్వజ్ఞానమిత్యర్థః । ఉదాత్తత్వాదివిరుద్ధధర్మత్వాద్వ్యక్తిభేదోఽనుమానసిద్ధ ఇత్యనువదతి ॥ నన్వితి ॥ భేదప్రత్యయస్య కుంభకూపాకాశభేదప్రత్యయవదౌపాధికభేదవిషయత్వాదన్యథాసిద్ధేరనన్యథాసిద్ధయ్యైక్యప్రత్యభిజ్ఞయా నిరపేక్షస్వరూపాలంబనయా బాధ ఇత్యుత్తరమాహ ॥అతశ్చేతి॥ తాల్వాదిదేశైః కోష్ఠస్థవాయుసంయోగవిభాగాభ్యాం విచిత్రాభ్యాం వ్యంగ్యత్వాద్వర్ణేషు వైచిత్ర్యధీరిత్యర్థః । కల్పనాగౌరవాచ్చ వర్ణేషు స్వతోభేదో నాస్తీత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ అనంతాః గకారాదివ్యక్తయః తాసు ప్రత్యభిజ్ఞానార్థం గత్వాదిజాతయః తాసుచోదాత్తత్వాదిభేదస్యౌపాధికత్వమితి కల్పనాగౌరవాద్వరం వర్ణవ్యక్తిభేదమాత్రస్యౌపాధికత్వకల్పనమితి వ్యక్త్యానంత్యస్య జాతీనాంచ కల్పనమయుక్తమిత్యర్థః । నను భేదస్య బాధకాభావాదనౌపాధికత్వమిత్యత ఆహ ॥ ఏషఇతి

ప్రత్యభిజ్ఞానమాకృతినిమిత్తమితి చేన్న, వ్యక్తిప్రత్యభిజ్ఞానాత్ । యదిహి ప్రత్యుచ్చారణం గవాదివ్యక్తివదన్యా అన్యా వర్ణవ్యక్తయః ప్రతీయేరంస్తత ఆకృతినిమిత్తం ప్రత్యభిజ్ఞానం స్యాత్ । నత్వేతదస్తి । వర్ణవ్యక్తయ ఏవ హి ప్రత్యుచ్చారణం ప్రత్యభిజ్ఞాయంతే । ద్విర్గోశబ్ద ఉచ్చారిత ఇతిహి ప్రతీయతే నతు ద్వౌ గోశబ్దావితి । నను వర్ణా అప్యుచ్చారణభేదేన భిన్నాః ప్రతీయంతే దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోరధ్యయనధ్వనిశ్రవణాదేవ భేదప్రతీతేరిత్యుక్తం । అత్రాభిధీయతే । సతివర్ణవిషయే నిశ్చితే ప్రత్యభిజ్ఞానే సంయోగవిభాగవ్యంగ్యత్వాద్వర్ణానామభివ్యంజకవైచిత్ర్యనిమిత్తోఽయం వర్ణవిషయో విచిత్రః ప్రత్యయో న స్వరూపనిమిత్తః । అపిచ వర్ణవ్యక్తిభేదవాదినాపి ప్రత్యభిజ్ఞానసిద్ధయే వర్ణాకృతయః కల్పయితవ్యాః । తాసుచ పరోపాధికో భేదప్రత్యయ ఇత్యభ్యుపగంతవ్యం తద్వరం వర్ణవ్యక్తిష్వేవ పరోపాధికో భేదప్రత్యయః, స్వరూపనిమిత్తం చ ప్రత్యభిజ్ఞానమితి కల్పనాలాఘవం । ఏష ఏవ చ వర్ణవిషయస్య భేదప్రత్యయస్య బాధకః ప్రత్యయో యత్ప్రత్యభిజ్ఞానం । కథం హ్యేకస్మిన్కాలే బహూనాముచ్చారయతామేక ఏవ సన్ గకారో యుగపదనేకరూపస్స్యాత్ ఉదాత్తశ్చానుదాత్తశ్చ స్వరితశ్చ సానునాసికశ్చ నిరనునాసికశ్చేతి । అథవా ధ్వనికృతోఽయం భేదప్రత్యయో న వర్ణకృతః । కః పునరయం ధ్వనిర్నామ, యో దూరాదాకర్ణయతో వర్ణవివేకమప్రతిపద్యమానస్య కర్ణపథమవతరతి ప్రత్యాసీదతశ్చ పటుమృదుత్వాదిభేదం వర్ణేష్వాసంజయతి । తన్నిబంధనాశ్చోదాత్తాదయో విశేషా న వర్ణస్వరూపనిబంధనాః, వర్ణానాం ప్రత్యుచ్చారణం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్ । ఏవంచ సతి సాలంబనా ఏవైత ఉదాత్తాదిప్రత్యయా భవిష్యంతి, ఇతరథా హి వర్ణానాం ప్రత్యభి

అస్తుతర్హి ప్రత్యయద్వయప్రామాణ్యాయ భేదాభేదయోస్సత్యత్వం తత్రాహ ॥కథంహీతి॥ ఉభయోరేకత్ర విరోధాద్భేద ఔపాధిక ఏవేత్యర్థః । నను వాయుసంయోగాదేరతీంద్రియత్వాన్న తద్గతవైచిత్ర్యస్యోదాత్తత్వాదేర్వర్ణేషు ప్రత్యక్షారోపస్సంభవతీత్యరుచిం వదిష్యన్స్వమతమాహ ॥అథవేతి॥ ధ్వనిధర్మా ఉదాత్తత్వాదయో ధ్వన్యభేదాధ్యాసాద్వర్ణేషు భాంతీత్యర్థః । ప్రశ్నపూర్వకం ధ్వనిస్వరూపమాహ ॥ క ఇతి ॥ అవతరతి, స ధ్వనిరితి శేషః । వర్ణాతిరిక్తశ్శబ్దో ధ్వనిరిత్యర్థః । సమీపంగతస్య పుంసస్తారత్వమంద్రత్వాదిధర్మాన్స్వగతాన్వర్ణేషు స ఏవారోపయతీత్యాహ ॥ ప్రత్యాసీదతశ్చేతి ॥ ఆదిపదం వివృణోతి ॥తదితి॥ నన్వవ్యక్తవర్ణ ఏవ ధ్వనిర్నాతిరిక్త ఇత్యత ఆహ ॥వర్ణానామితి॥ ప్రత్యుచ్చారణం వర్ణా అనువర్తంతే ధ్వనిర్వ్యావర్తత ఇతి భేద ఇత్యర్థః । అన్యథా వాచికేషు జప్యవర్ణేష్వవ్యక్తేషు ధ్వనిబుద్ధిస్స్యాత్ దుందుభ్యాదిధ్వనౌ శబ్దత్వమాత్రేణ గృహ్యమాణే అయమవ్యక్తో వర్ణ ఇతిధీస్స్యాదితి మంతవ్యం । ఏవం ధ్వన్యుపాధికత్వే స్వమతే గుణం వదన్న్యాయౌపాధికత్వే పూర్వోక్తామరుచిం దర్శయతి ॥ ఏవంచేత్యాదినా ॥ అస్తు కో దోషస్తత్రాహ ॥సంయోగేతి॥

వాయుసంయోగాదేరశ్రావణత్వా దిత్యర్థః । తస్మాచ్ఛ్రావణధ్వనిరేవోదాత్తత్వాద్యారోపోపాధిరితి భావః । ఏవం విరుద్ధధర్మకధ్వనీనాం భేదేఽపి న తేష్వనుగతా వర్ణాభిద్యంత ఇత్యుక్తం, తదేవదృష్టాంతేనద్రఢయతి ॥ అపిచేతి ॥ యథా ఖండముండాదివిరుద్ధానేకవ్యక్తిష్వభిన్నంగోత్వం తథాధ్వనిషువర్ణాఅభిన్నా ఏవేత్యర్థః । ఉదాత్తాదిర్ధ్వనిః తద్భేదేన హేతునావర్ణానామపీతియోజనా, ప్రత్యభిజ్ఞా విరోధాదిత్యుత్తరార్థః । యద్వాఉదాత్తత్వాదిభేదవిశిష్టతయా ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాద్వర్ణానాంభేదఇత్యాశంకాందృష్టాంతేన నిరస్యతి ॥ అపిచేతి॥ వర్ణానాంస్థాయిత్వంప్రసాధ్య తేషామేవ వాచకత్వంవక్తుంస్ఫోటంవిఘటయతి ॥వర్ణేభ్యశ్చేతి॥ కల్పనామసహమానఆశంకతే॥నేతి॥ చక్షుషాదర్పణయుక్తాయాం బుద్ధౌముఖవత్ శ్రోత్రేణ వర్ణయుక్తాయాంబుద్ధౌ వినైవహేత్వంతరంస్ఫోటఃప్రత్యక్షఇత్యాహ ॥ ఝటితీతి ॥ యస్యాం సంవిదియోఽర్థోభాసతే సాతత్రప్రమాణంఏకంపదమితి బుద్ధౌవర్ణాఏవస్ఫురంతినాతిరిక్తస్ఫోటఇతినసాస్ఫోటేప్రమాణమిత్యాహ ॥ నాస్యాఅపీత్యాదినా॥ననుగోపదబుద్ధేఃస్ఫోటో విషయో గకారాదీనాంతువ్యంజకత్వాదనువృత్తిరిత్యతఆ

> జ్ఞాయమానానాంనిర్భేదత్వా త్సంయోగవిభాగకృతాఉదాత్తాదిభేదాఃకల్పేరన్ । సంయోగవిభాగానాంచాప్రత్యక్షత్వాన్నతదాశ్రయావిశేషాః వర్ణేష్వధ్యవసితుంశక్యంతఇత్యతో నిరాలంబనాఏవైతఉదాత్తాదిప్రత్యయాస్స్యుః । అపిచనైవైతదభినివేష్టవ్యముదాత్తాదిభేదేనవర్ణానాం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానానాంభేదోభవేదితి । నహ్యన్యస్యభేదేనాన్యస్యాభిద్యమానస్యభేదోభవితుమర్హతి । నహివ్యక్తిభేదేనజాతింభిన్నాం మన్యంతే। వర్ణేభ్యశ్చార్థప్రతీతేస్సంభవాత్ స్ఫోటకల్పనానర్థికా । న కల్పయామ్యహం స్ఫోటంప్రత్యక్షమేవ త్వేనమవగచ్ఛామి, ఏకైకవర్ణగ్రహణాహితసంస్కారాయాం బుద్ధౌఝటితిప్రత్యవభాసనాదితిచేన్న, అస్యాఅపిబుద్ధేర్వర్ణవిషయత్వాత్, ఏకైక వర్ణగ్రహణోత్తరకాలాహీయమేకాబుద్ధిర్గౌరితిసమస్తవర్ణవిషయా నార్థాంతర విషయా । కథమేతదవగమ్యతే, యతోఽస్యామపిబుద్ధౌగకారాదయోవర్ణాఅనువర్తంతేనతుదకారాదయః । యదిహ్యస్యాబుద్ధేర్గకారాదిభ్యోఽర్థాంతరంస్ఫోటోవిషయస్స్యాత్ తదాదకారాదయఇవ గకారాదయోఽప్యస్యాబుద్ధేర్వ్యావర్తేరన్, నతుతథాస్తి, తస్మాదియమేకబుద్ధిర్వర్ణవిషయైవస్మృతిః । నన్వనేకత్వాద్వర్ణానాంనైకబుద్ధి విషయతోపపద్యతఇత్యుక్తం, తత్ప్రతిబ్రూమః । సంభవత్యనేకస్యాప్యేకబుద్ధి విషయత్వం । పఙ్క్తిర్వనం సేనాదశశతంసహస్రమిత్యాదిదర్శనాత్ । యాతుగౌరిత్యేకోఽయంశబ్దఇతిబుద్ధిః సాబహుష్వేవ వర్ణేష్వేకార్థావచ్ఛేదనిబంధనాపచారికీ వనసేనాదిబుద్ధివదేవ । అత్రాహ, యదివర్ణాఏవసామస్త్యేనైకబుద్ధి విషయతామాపద్యమానాఃపదంస్యుః తతోరాజాజారాకపిఃపికఇత్యాదిషుపదవిశేష ప్రతిపత్తిర్నస్యాత్, తఏవహివర్ణాఇతరత్రేతరత్రచ ప్రత్యవభాసంతఇతి । అత్రవదామః, సత్యపిసమస్తవర్ణ ప్రత్యవమర్శే యథాక్రమానురోధిన్యఏవపిపీలికాః పఙ్క్తిబుద్ధిమారోహంత్యేవంక్రమానురోధినఏవవర్ణాఃపదబుద్ధిమారోక్ష్యంతి, త

హ ॥ యదిహీతి ॥ వ్యంగ్యవహ్నిబుద్ధౌవ్యంజకధూమానువృత్తేరదర్శనాదిత్యర్థః । వర్ణసమూహాలంబనత్వోపపత్తేర్న స్ఫోటఃకల్పనీయఃపదార్థాంతరకల్పనాగౌరవాదిత్యాహ ॥ తస్మాదితి॥ అనేకస్యాప్యౌపాధికమేకత్వంయుక్తమిత్యాహ॥ సంభవతీతి ॥ ననుతత్రైకదేశాదిరుపాధిరస్తిప్రకృతేకఉపాధిరిత్యతఆహ ॥ యాత్వితి ॥ ఏకార్థేశక్తమేకంపదం ప్రధానార్థే ఏకస్మిన్ తాత్పర్యవదేకం వాక్యమిత్యేకార్థ సంబంధాదేకత్వోపచారఇత్యర్థః । నచైకపదత్వే జ్ఞాతేఏకార్థజ్ఞానం, అస్మిన్ జ్ఞాతేతదిత్యన్యోన్యాశ్రయఇతి వాచ్యం। ఉత్తమవృద్ధోక్తానాం వర్ణానాం క్రమేణాంత్యవర్ణశ్రవణానంతరం బాలస్యైకస్మృత్యారూఢానాం మధ్యమవృద్ధస్మృతిప్రవృత్త్యాదిలింగానుమిత్యైకార్థధీహేతుత్వనిశ్చయే సత్యేకపదవాక్యత్వనిశ్చయాత్ వర్ణసామ్యేఽపిపదభేదదృష్టేర్వర్ణాతిరిక్తంపదంస్ఫోటాఖ్యమంగీకార్యమితిశంకతే॥ అత్రాహేతి ॥ క్రమభేదాద్వర్ణేష్వేవపదభేదదృష్టిరితి పరిహరతి॥ అత్రేతి ॥ ననునిత్యవిభూనాం వర్ణానాంకథంక్రమః కథంవాపదత్వ

జ్ఞానేనార్థధీహేతుత్వం తత్రాహ ॥ వృద్ధేతి ॥ వ్యుత్పత్తిదశాయాముచ్చారణక్రమేణ ఉపలబ్ధిక్రమముపలభ్యమానవర్ణే ష్వారోప్య తే వర్ణా ఏతత్ప్రమైతత్సంఖ్యావన్త ఏతదర్థశక్తా ఇతి గృహీతాస్సన్తః శ్రోతుః ప్రవృత్తికాలే తథైవ స్మృత్యారూఢాః స్వస్వార్థం బోధయన్తీత్యర్థః। స్థాయివర్ణవాదముపసంహరతి ॥ ఇతివర్ణేతి॥ దృష్టం వర్ణానామర్థబోధకత్వం, అదృష్టస్స్ఫోటః। సంప్రతి వర్ణానామస్థిరత్వమంగీకృత్య ప్రౌఢివాదేన స్ఫోటం విఘటయతి ॥ అథాపీతి ॥ స్థిరాణి గత్వాదిసామాన్యాని క్రమవిశేషవన్తి గృహీతసంగతికాన్యర్థబోధకానీతి క్లృప్తేషు సామాన్యేషు ప్రక్రియా సంచారయితవ్యా న త్వక్లృప్తస్స్ఫోటః కల్పనీయ ఇత్యర్థః। వర్ణానాం స్థాయిత్వవాచకత్వయోస్సిద్ధౌ ఫలితమాహ॥ తతశ్చేతి॥ ... ... *

౨౮ ॥ పూర్వతంత్రవృత్తానువాదపూర్వకం సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ కర్తురిత్యాదినా ॥ పూర్వతంత్రసిద్ధమేవ వేదస్య నిత్యత్వం దేవాదివ్యక్తిసృష్టౌ తద్వాచకశబ్దస్యాపి సృష్టేరసిద్ధమిత్యాశంక్య నిత్యాకృతివాచకాచ్ఛబ్దాద్వ్యక్తిజన్మోక్తా బ్రీ

త్ర వర్ణానామవిశేషేఽపి క్రమవిశేషకృతా పదవిశేషప్రతిపత్తిర్న విరుధ్యతే। వృద్ధవ్యవహారే చేమే వర్ణాః క్రమాద్యనుగృహీతా గృహీతార్థవిశేషసంబంధాస్సన్తః స్వవ్యవహారేఽప్యేకైకవర్ణగ్రహణానంతరం సమస్తప్రత్యవమర్శిన్యాం బుద్ధౌ తాదృశా ఏవ ప్రత్యవభాసమానాస్తం తమర్థమవ్యభిచారేణ ప్రత్యాయయిష్యన్తీతి వర్ణవాదినో లఘీయసీ కల్పనా। స్ఫోటవాదినస్తు దృష్టహానిరదృష్టకల్పనా చ। వర్ణాశ్చేమే క్రమేణ గృహ్యమాణాస్స్ఫోటం వ్యంజయన్తి, స స్ఫోటోఽర్థం వ్యనక్తీతి గరీయసీ కల్పనా స్యాత్। అథాపి నామ ప్రత్యుచ్చారణమన్యేఽన్యే వర్ణాస్స్యుః తథాపి ప్రత్యభిజ్ఞాలంబనభావేన వర్ణసామాన్యానామవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్ యా వర్ణేష్వర్థప్రతిపాదనప్రక్రియా రచితా సా సామాన్యేషు సంచారయితవ్యా, తతశ్చ నిత్యేభ్యశ్శబ్దేభ్యో దేవాదివ్యక్తీనాం ప్రభవ ఇత్యవిరుద్ధమ్॥ ... ...*

సూ॥ ౨౯ ॥ అత ఏవ చ నిత్యత్వమ్॥

కర్తురస్మరణాదిభిస్స్థితే వేదస్య నిత్యత్వే దేవాదివ్యక్తిప్రభవాభ్యుపగమేన తస్య విరోధమాశంక్య అతః ప్రభవాదితి పరిహృత్యేదానీం తదేవ వేదస్య నిత్యత్వం స్థితం ద్రఢయతి, అత ఏవ చ నిత్యత్వమితి। అత ఏవ చ నియతాకృతేర్దేవాదేర్జగతో వేదశబ్దప్రభవత్వాద్వేదశబ్దనిత్యత్వమపి ప్రత్యేతవ్యం। తథా చ మంత్రవర్ణః “యజ్ఞేన వాచః పదవీయమాయన్తామన్వవిన్దన్నృషిషు ప్రవిష్టా”మితి స్థితామేవ వాచమనువిన్నాం దర్శయతి। వేదవ్యాసశ్చైవమేవ స్మరతి “యుగాన్తేఽన్తర్హితాన్వేదాన్సేతిహాసాన్మహర్షయః। లేభిరే తపసా పూర్వమనుజ్ఞాతాస్స్వయంభువే”తి॥ ... ... *

సూ॥ ౩౦ ॥ సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్స్మృతేశ్చ॥

అథాపి స్యాద్యది పశ్వాదివ్యక్తివద్దేవాదివ్యక్తయోఽపి సన్తత్యైవోత్పద్యేరన్నిరుధ్యేరంశ్చ తతోఽభిధానాభిధేయాభిధాతృవ్యవహారావిచ్ఛేదాత్ సంబంధనిత్యత్వేన విరోధశ్శబ్దే పరిహ్రియతే। యదా తు ఖలు స

సాంకేతికత్వం నిరస్య వేదో వాన్తరప్రలయావస్థాయాం జగద్ధేతుత్వాదీశ్వరవదిత్యనుమానేన ద్రఢయతీత్యర్థః। యజ్ఞేన పూర్వసుకృతేన వాచో వేదస్య లాభయోగ్యతాం ప్రాప్తాస్సన్తో యాజ్ఞికాస్తామృషిషు స్థితాం లబ్ధవన్త ఇతి మంత్రార్థః। అనువిన్నాముపలబ్ధాం। పూర్వమవాన్తరకల్పాదౌ॥ ... ...*

౩౦ ॥ నను మహాప్రలయే జాతేరప్యసత్త్వాచ్ఛబ్దార్థసంబంధానిత్యత్వమిత్యాశంక్యాహ ॥ సమానేతి ॥ సూత్రం నిరస్యాశంకామాహ ॥ అథాపీతి ॥ వ్యక్తిసన్తత్యా జాతీనాం అవాన్తరప్రలయే సత్త్వాత్సంబంధస్తిష్ఠతి వ్యవహారావిచ్ఛేదాత్, జ్ఞాపకత్వేతి వేదస్యానపేక్షత్వేన ప్రామాణ్యే న కశ్చిద్విరోధస్స్యాత్। నిర్లేపలయే తు సంబంధనాశాత్పునస్సృష్టౌ కేనచిత్పుంసా సంకేతః కర్తవ్య ఇతి పురుషబుద్ధిసాపేక్షత్వేన వేదస్యాప్రామాణ్యం అధ్యాపకస్యాశ్రయస్యానాశాదాశ్రితస్యానిత్యత్వం చ ప్రాప్తమిత్యర్థః। మహాప్రలయేఽపి నిర్లేపలయోఽసిద్ధః సత్కార్యవాదాత్। తథా చ సంస్కారా

త్మనాశబ్దార్థతత్సంబంధానాం సతామేవ పునస్సృష్టావభివ్యక్తేర్నానిత్యత్వం । అభివ్యక్తానాం పూర్వకల్పీయనామరూపసమానత్వాన్న సంకేతః కేనచిత్ కార్యః, విషమసృష్టౌ హి సంకేతాపేక్షా న తుల్యసృష్టావితి పరిహరతి ॥ తత్రేదమిత్యాదినా ॥ నన్వాద్యసృష్టౌ సంకేతః కార్య ఇత్యత ఆహ ॥ తదాపీతి ॥ మహాసర్గప్రళయప్రవృత్తావపీత్యర్థః । నన్వస్త్వనాదిసంసారే సంబంధస్యానాదిత్వం తథాపి మహాప్రళయవ్యవధానాదస్మరణే కథం వేదార్థవ్యవహారస్తత్రాహ ॥ అనాదౌ చేతి ॥ న కశ్చిద్విరోధః, శబ్దార్థసంబంధస్మరణాదేరితి శేషః । స్వాపప్రబోధయోర్లయసర్గాసిద్ధిమాశంక్య శ్రుతిమాహ ॥ స్వాపేతి ॥ అథ తదా సుషుప్తౌ ప్రాణే పరమాత్మని జీవ ఏకీభవతి ఏనం ప్రాణం స జీవం తద్దైతీతి శేషః । ఏతస్మాత్ప్రాణాత్మనః ఆయతనం గోలకం । ఆనంతర్యే పంచమీ ప్రాణేభ్య ఇత్యాదౌ ద్రష్టవ్యా । స్వప్నవత్కల్పితస్యాజ్ఞాతసత్త్వాభా

కల్పం త్రైలోక్యం పరిత్యక్తనామరూపం నిర్లేపం ప్రలీయతే ప్రభవతి చాభినవమితి శ్రుతిస్మృతివాదా వదంతి తదా కథమవిరోధ ఇతి । తత్రేదమభిధీయతే సమాననామరూపత్వాదితి। తదాపి సంసారస్యానాదిత్వం తావదభ్యుపగంతవ్యం । ప్రతిపాదయిష్యతి చాచార్యః సంసారస్యానాదిత్వముపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చేతి । అనాదౌ చ సంసారే యథా స్వాపప్రబోధయోః ప్రళయప్రభవశ్రవణేఽపి పూర్వప్రబోధవదుత్తరప్రబోధేఽపి వ్యవహారాన్న కశ్చిద్విరోధః । ఏవం కల్పాంతరప్రభవప్రళయయోరపీతి ద్రష్టవ్యం । స్వాపప్రబోధయోశ్చ ప్రళయప్రభవౌ శ్రూయేతే 'యదా సుప్తస్స్వప్నం న కంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి తదైనం వాక్సర్వైర్నామభిస్సహాప్యేతి, చక్షుస్సర్వైః రూపైస్సహాప్యేతి, శ్రోత్రం సర్వైశ్శబ్దైస్సహాప్యేతి, మనస్సర్వైర్ధ్యానైస్సహాప్యేతి, స యదా ప్రతిబుధ్యతే యథాగ్నేర్జ్వలతస్సర్వా దిశో విస్ఫులింగా విప్రతిష్ఠేరన్నేవమేవైతస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠంతే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా' ఇతి । స్యాదేతత్స్వాపే పురుషాంతరవ్యవహారావిచ్ఛేదాత్స్వయం చ సుషుప్తప్రబుద్ధస్య పూర్వప్రబోధవ్యవహారానుసంధానసంభవాదవిరుద్ధం । మహాప్రళయే తు సర్వవ్యవహారోచ్ఛేదాజ్జన్మాంతరవ్యవహారవచ్చ కల్పాంతరవ్యవహారస్యానుసంధాతుమశక్యత్వాద్వైషమ్యమితి । నైష దోషః, సత్యపి సర్వవ్యవహారోచ్ఛేదిని మహాప్రళయే పరమేశ్వరానుగ్రహాదీశ్వరాణాం హిరణ్యగర్భాదీనాం కల్పాంతరవ్యవహారానుసంధానోపపత్తేః । యద్యపి ప్రాకృతాః ప్రాణినో న జన్మాంతరవ్యవహారమనుసందధానా దృశ్యంత ఇతి, న తత్ప్రాకృతవదీశ్వరాణాం భవితవ్యం । యథా హి ప్రాణిత్వావిశేషేఽపి మనుష్యాది స్తంబపర్యంతేషు జ్ఞానైశ్వర్యాదిప్రతిబంధః పరేణ పరేణ భూయాన్భవన్దృశ్యతే । తథా మనుష్యాదిష్వేవ హిరణ్యగర్భపర్యంతేషు జ్ఞానైశ్వర్యాద్యభివ్యక్తిరపి పరేణ పరేణ భూయసీ భవతీత్యేతచ్ఛ్రుతిస్మృతివాదేష్వసకృదేవానుకల్పాదౌ ప్రాదుర్భవతాం పారమైశ్వర్యం శ్రూయమాణం న శక్యం నాస్తీతి వదితుం । తతశ్చాతీతకల్పానుష్ఠితప్రకృష్టజ్ఞానకర్మణామీశ్వరాణాం హిరణ్యగర్భాదీనాం వర్తమానకల్పాదౌ ప్రాదుర్భవతాం పరమేశ్వరానుగృహీతానాం సుప్తప్రతిబుద్ధవత్కల్పాంతరవ్యవహారానుసంధానోపపత్తిః । తథా చ శ్రుతిః 'యో బ్ర

వాద్దర్శనం సృష్టిః అదర్శనం లయ ఇతి దృష్టిసృష్టిపక్షః శ్రుత్యభిప్రేత ఇతి భావః । దృష్టాంతవైషమ్యమాశంక్య పరిహరతి ॥ స్యాదిత్యాదినా ॥ అవిరుద్ధం, అనుసంధానాదికమితి శేషః । హిరణ్యగర్భాదయః పూర్వకల్పానుసంధానశూన్యాః సంసారిత్వాదస్మదాదివదిత్యాశంక్యాహ ॥ యద్యపీతి ॥ ఇతి యద్యపి తథాపి న ప్రాకృతవదితి యోజనా । జ్ఞానాదేర్నికర్షవదుత్కర్షోఽప్యంగీకార్యః బాధకాభావాదితి న్యాయానుగృహీతశ్రుత్యాదిభిస్సామాన్యతో దృష్టానుమానం బాధ్యమిత్యాహ ॥ యథా హీత్యాదినా ॥ నను తథాపి పూర్వకల్పేశ్వరాణాం ముక్తత్వాదస్మిన్కల్పే కోఽనుసంధాతేత్యత ఆహ ॥ తతశ్చేతి ॥ జ్ఞానాద్యుత్కర్షాదిత్యర్థః । ముక్తేభ్యోఽన్యేఽనుసంధాతార ఇతి భావః । పరమేశ్వరానుగృహీతానాం జ్ఞానాతిశయే పూర్వోక్తశ్రుతిస్మృతివాదానాహ ॥ తథా చేతి ॥ పూర్వం కల్పాదౌ తస్మై బ్రహ్మణే ప్రహిణోతి గమయతి తస్య బుద్ధౌ

వేదానావిర్భావయతి యస్తం దేవం స్వాత్మాకారేణ మహావాక్యోత్థబుద్ధౌ ప్రకాశమానం శరణం పరమమభయస్థానం ని
శ్శ్రేయసరూపమహం ప్రపద్య ఇత్యర్థః । న కేవలమేకస్యైవ జ్ఞానాతిశయః కింతు బహూనాం శాఖాద్రష్టౄణామితి వి
శ్వాసార్థమాహ ॥ స్మరంతీతి ॥ ఋగ్వేదో దశమండలావయవవాన్ తత్ర భవా ఋచో దాశతయ్యః । వేదాంతరేఽపి
కాండసూక్తమంత్రాణాం ద్రష్టారో బోధాయనాదిభిః స్మృతా ఇత్యాహ ॥ ప్రతీతి ॥ కించ మంత్రాణామృష్యాదిజ్ఞా
నావశ్యకత్వజ్ఞాపికా శ్రుతిర్మంత్రదృగృషీణాం జ్ఞానాతిశయం దర్శయతీత్యాహ ॥ శ్రుతిరపీతి ॥ ఆర్షేయమృషియోగః
ఛందో గాయత్ర్యాది దైవతమగ్న్యాది బ్రాహ్మణం వినియోగః ఏతాన్యవిదితాని యస్మిన్ మంత్రే తేనేత్యర్థః । స్థా
ణుం స్థావరం గర్తం నరకం తథా చ జ్ఞానాధిక్యైః కల్పాంతరితం వేదం స్మృత్వా వ్యవహారస్య ప్రవర్తితత్వాద్వేదస్యానా
దిత్వమనపేక్షత్వం చావిరుద్ధమితి భావః । అధునా సమాననామరూపత్వం ప్రపంచయతి ॥ ప్రాణినాం చేతి ॥ తతః కింత
త్రాహ ॥ దృష్టేతి ॥ ఐహికాముష్మికవిషయసుఖరాగకృతధర్మస్య ఫలం పశ్వాదికం దృష్టపశ్వాదిసదృశమితి యుక్తం పిసదృ
శే కామాభావేన హేత్వభావాత్ । తథా దృష్టదుఃఖద్వేషకృతాధర్మఫలం దృష్టసదృశదుఃఖమేవ న సుఖం కృతహాన్యాది
దోషాపత్తేరిత్యర్థః । తర్కితేఽర్థే మానమాహ ॥ స్మృతిశ్చేతి ॥ ఉత్తరసృష్టిః పూర్వసృష్టిసజాతీయా కర్మఫలత్వా

హ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై । తం హ దేవమాత్మబుద్ధిప్రకాశం ముముక్షు
ర్వై శరణమహం ప్రపద్యే' ఇతి । స్మరంతి చ శౌనకాదయః "మధుచ్ఛందఃప్రభృతిభిః ఋషిభిర్దాశతయ్యో దృ
ష్టాః" ఇతి । ప్రతివేదం చైవమేవ కాండర్ష్యాదయః స్మర్యంతే । శ్రుతిరప్యృషిజ్ఞానపూర్వకమేవ మంత్రే
ణానుష్ఠానం దర్శయతి 'యో హ వా అవిదితార్షేయచ్ఛందోదైవతబ్రాహ్మణేన మంత్రేణ యాజయతి వాధ్యా
పయతి వా స్థాణుం వర్చ్ఛతి గర్తం వా ప్రపద్యతే' ఇత్యుపక్రమ్య 'తస్మాదేతాని మంత్రే మంత్రే విద్యా'దితి ।
ప్రాణినాం చ సుఖప్రాప్తయే ధర్మో విధీయతే దుఃఖపరిహారాయ చాధర్మః ప్రతిషిధ్యతే । దృష్టానుశ్రవి
కసుఖదుఃఖవిషయౌ చ రాగద్వేషౌ భవతో న విలక్షణవిషయావిత్యతో ధర్మాధర్మఫలభూతోత్తరోత్త
రా సృష్టిర్నిష్పద్యమానా పూర్వసృష్టిసదృశ్యేవ నిష్పద్యతే । స్మృతిశ్చ భవతి "తేషాం యే యాని కర్మా
ణి ప్రాక్సృష్ట్యాం ప్రతిపేదిరే । తాన్యేవ తే ప్రపద్యంతే సృజ్యమానాః పునః పునః ॥ హింస్రాహింస్రే మృ
దుక్రూరే ధర్మాధర్మావృతానృతే । తద్భావితాః ప్రపద్యంతే తస్మాత్తత్తస్య రోచతే" ఇతి । ప్రలీయమాన
మపి చేదం జగచ్ఛక్త్యవశేషమేవ ప్రలీయతే శక్తిమూలమేవ చ ప్రభవతి ఇతరథా ఆకస్మికత్వప్రసంగాత్ । న
చానేకాకారాః శక్తయః శక్యాః కల్పయితుం । తతశ్చ విచ్ఛిద్య విచ్ఛిద్యాప్యుద్భవతాం భూరాదిలోకప్రవా

త్ పూర్వసృష్టివదిత్యనుమానం చ శబ్దార్థః । తేషాం ప్రాణినాం మధ్యే తాన్యేవ తజ్జాతీయాన్యేవ । తాని దర్శయన్ త
త్ప్రాప్తౌ హేతుమాహ ॥ హింస్రేతి ॥ కర్మాణి విహితనిషిద్ధత్వాకారేణాపూర్వం క్రియాత్వేన సంస్కారం చ జన
యంతి తత్రాపూర్వాత్ఫలం భుక్త్వా సంస్కారభావితత్వాత్పునస్తజ్జాతీయాని కర్మాణి కరోతీత్యర్థః । సంస్కారే
లింగమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ సంస్కారవశాదేవ పుణ్యం పాపం వా రోచతే । అతోఽభిరుచిలింగాత్పుణ్యాపుణ్యసంస్కా
రోఽనుమేయః స ఏవ స్వభావః ప్రకృతిర్వాసనేతి చ గీయతే । ఏవం కర్మణా సృష్టిసాదృశ్యముక్త్వా స్వోపాదానే లీనకా
ర్యసంస్కారరూపశక్తిబలాదపి సాదృశ్యమిత్యాహ ॥ ప్రలీయమానమితి ॥ ఇతరథా నిస్సంస్కారప్రలయే జగద్వైచిత్ర్య
స్యాకస్మికత్వం స్యాదిత్యర్థః । నను జగద్వైచిత్ర్యకారిణ్యోఽనంతాః శక్తయః కల్ప్యంతాం తత్రాహ ॥ న చేతి ॥ అవిద్యా
యాం లీనకార్యాత్మకసంస్కారాదన్యాః శక్తయో న కల్ప్యాః మానాభావాద్గౌరవాచ్చ, స్వోపాదానే లీనకార్యరూపా
శక్తిస్తు 'మహాన్న్యగ్రోధస్తిష్ఠతి శ్రద్ధత్స్వ సోమ్య' ఇతి శ్రుతిసిద్ధా, అతోఽవిద్యాతత్కార్యాదన్యాః శక్తయో న సంతి ఆ
త్మావిద్యైవ నశ్శక్తిరితి సిద్ధాంత ఇత్యర్థః । నిమిత్తేష్వప్యుపాదానస్థకార్యమేవావిద్యాఘటనయా శక్తిరన్యా వేద్యసా
గ్రహః । ఉపాదానే కార్యసంస్కారసిద్ధేః ఫలమాహ ॥ తతశ్చేతి ॥ యథా సుప్తోత్థితస్య పూర్వచక్షుర్జాతీయమేవ చక్షు

ర్జాయతే తచ్చ రూపజాతీయమేవ గృహ్ణాతి నరసాదికం, ఏవంభోగ్యాలోకాభోగాశ్రయాః ప్రాణినికాయాభోగహేతుకర్మాణి సంస్కారబలాత్పూర్వలోకాదితుల్యాన్యేవేతి నియమ ఇత్యర్థః । నికాయాస్సమూహాః । దృష్టాంతాసిద్ధిమాశంక్యాహ ॥ నహీతి ॥ యథా షష్ఠేంద్రియస్య మనసోఽసాధారణవిషయో నాస్తి సుఖాదేస్సాక్షివేద్యత్వాత్, తథా వ్యవహారాన్యథాత్వమసదిత్యర్థః । షష్ఠమింద్రియం తద్విషయశ్చాసన్నితి వార్థః । ఉక్తార్థం సంక్షిపతి ॥ అతశ్చేతి ॥ వ్యవహారసామ్యాత్సంభవాచ్చ వ్యవహ్రియమాణా వ్యక్తయః సమానా ఏవేత్యర్థః । సూత్రం యోజయతి ॥ సమానేత్యాదినా ॥ భావిదృష్ట్యా యజమానోఽగ్నిః, అన్నాదోఽగ్నిరహం స్యామితి కామయిత్వా కృత్తికానక్షత్రాభిమానిదేవతాయా అగ్నయే అష్టసు కపాలేషు పచనీయం హవిర్నిరుప్తవానిత్యర్థః । నక్షత్రవ్యక్తిబహుత్వాద్బహువచనం (నను యజమానోఽగ్నిర్భావీ ఉద్దేశ్యాగ్నినా సమాననామరూపః కల్పాంతరే భవతీత్యేవం రుద్రో వా అకామయత విష్ణుర్వా అకామయతేత్యత్రాప్యేవ

హాణాం- దేవతిర్యఙ్మనుష్యలక్షణానాంచ ప్రాణినికాయప్రవాహాణాం వర్ణాశ్రమధర్మఫలవ్యవస్థానాం చానాదౌ సంసారే నియతత్వమింద్రియవిషయసంబంధనియతత్వవత్ప్రత్యేతవ్యం । నహీంద్రియవిషయసంబంధాదేర్వ్యవహారస్య ప్రతిసర్గమన్యథాత్వం షష్ఠేంద్రియవిషయకల్పం శక్యముత్ప్రేక్షితుం । అతశ్చ సర్వకల్పానాం తుల్యవ్యవహారత్వాత్కల్పాంతరవ్యవహారానుసంధానక్షమత్వాచ్చేశ్వరాణాం సమాననామరూపా ఏవ ప్రతిసర్గం విశేషాః ప్రాదుర్భవంతి సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావపి మహాసర్గమహాప్రళయలక్షణాయాం జగతోఽభ్యుపగమ్యమానాయాం న కశ్చిచ్ఛబ్దప్రామాణ్యాదివిరోధః । సమాననామరూపతాంచ శ్రుతిస్మృతీ దర్శయతః । 'సూర్యాచంద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ । దివం చ పృథివీంచాంతరిక్షమథో సువ' రితి । యథాపూర్వస్మిన్కల్పే సూర్యాచంద్రమః ప్రభృతి జగత్క్లృప్తం తథాస్మిన్నపి కల్పే పరమేశ్వరోఽకల్పయదిత్యర్థః । తథా 'అగ్నిర్వా అకామయత అన్నాదో దేవానాగ్ స్యామితి స ఏతమగ్నయే కృత్తికాభ్యః పురోడాశమష్టాకపాలం నిరవప' దితి నక్షత్రేష్టివిధౌ యోఽగ్నిర్నిరవపద్యస్మై వాగ్నయే నిరవపత్తయోస్సమాననామరూపతాం దర్శయతీత్యేవం జాతీయకా శ్రుతిరిహోదాహర్తవ్యా । స్మృతిరపి "ఋషీణాం నామధేయాని యాశ్చ వేదేషు దృష్టయః । శర్వర్యంతే ప్రసూతానాం తాన్యేవైభ్యో దదాత్యజః । యథర్తావృతులింగాని నానారూపాణి పర్యయే । దృశ్యంతే తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిషు । యథాభిమానినోఽతీతాస్తుల్యాస్తే సాంప్రతైరిహ । దేవా దేవైరతీతైర్హి రూపైర్నామభిరేవ చే" త్యేవంజాతీయకా ద్రష్టవ్యా ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౩౧ ॥ మధ్వాదిష్వసంభవాదనధికారం జైమినిః ॥

ఇహ దేవాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాయామస్త్యధికార ఇతి యత్ప్రతిజ్ఞాతం తత్పర్యావర్త్యతే । దేవాదీనామనధికారం జైమినిరాచార్యో మన్యతే । కస్మాత్, మధ్వాదిష్వసంభవాత్ । బ్రహ్మవిద్యాధికారాభ్యుపగమే హి విద్యాత్వావిశేషాన్మధ్వాదివిద్యాస్వప్యధికారోఽభ్యుపగమ్యేత । నచైవం సంభవతి, కథం

క్త్వ్యం, తదయుక్తం । నహ్యగ్నేరివ విష్ణురుద్రయోరధికారిపురుషత్వం తయోర్జగత్కారణత్వశ్రవణాదేక ఏవ రుద్రో నద్వితీయ ఏకో విష్ణురిత్యాదిశ్రుతిస్మృతివిరోధాదితి) స్మృతౌ వేదేష్వితి విషయసప్తమీ, శర్వర్యంతే ప్రళయాంతే ఋతూనాం వసంతాదీనాం లింగాని నవపల్లవాదీని పర్యయే ఘటీయంత్రవదావృత్తౌ భావాః పదార్థాః, తుల్యా ఇతి శేషః ॥ తస్మాజ్జన్మనాశవద్విగ్రహాంగీకారేఽపి కర్మణి శబ్దే చ విరోధాభావాద్దేవానామస్తి విద్యాధికార ఇతి స్థితమ్ ॥ ... ...*

౩౧ ॥ ఆక్షిపతి ॥ మధ్వాదిష్వితి ॥ బ్రహ్మవిద్యా దేవాదీన్నాధికరోతి విద్యాత్వాత్ మధ్వాదివిద్యావదిత్యర్థః । దృష్టాంతం వివృణోతి ॥ కథమిత్యాదినా ॥ ద్యులోకాఖ్యవంశదండేఽంతరిక్షరూపే మధ్వపూపే స్థిత ఆదిత్యో దేహినామోదనాన్మధ్వివ మధ్విత్యారోప్య ధ్యానం కార్యం । తత్రాదిత్యస్యాధికారో నయుక్తః ధ్యాతృధ్యేయభేదాభావాదిత్యాహ ॥ దేవాదిష్వితి ॥

అస్తు వస్వాదీనాం తత్రాధికార ఇత్యాశంక్య తేషామపి చ ధ్యేయత్వాత్ప్రాప్యత్వాచ్చ న ధ్యాతృత్వమిత్యాహ ॥ పునశ్చేతి ॥ చతుర్వేదోక్తకర్మాణి ప్రణవశ్చేతి పంచ కుసుమాని తేభ్యః సోమాజ్యాదిద్రవ్యాణి హుతాని లోహితశుక్లకృష్ణపరకృష్ణగోప్యాఖ్యాని పంచామృతాని తత్తన్మంత్రభాగైః ప్రాగాద్యూర్ధ్వాంతపంచదిగవస్థితాభిరాదిత్యరశ్మినాడీభిర్మధ్వపూపచ్ఛిద్రరూపాభిరాదిత్యమండలమానీతాని, యశస్తేజ ఇంద్రియవీర్యాన్నాత్మనా పరిణతాని పంచదిక్షుస్థితైర్వస్వాదిభిరుపజీవ్యానీతి ధ్యాయతాం వస్వాదిప్రాప్తిరుక్తేత్యర్థః । సూత్రస్థాదిపదార్థమాహ ॥ తథాగ్నిరితి ॥ ఆకాశబ్రహ్మణశ్చత్వారః పాదాః ద్వౌ కర్ణౌ ద్వే నేత్రే ద్వే నాసికే ఏకా వాగితి సప్త స్పందిప్రాణేషు శిరశ్చమసతో యస్థేషు సప్తర్షి ధ్యానం కార్యమిత్యాహ ॥ తథేమావేవేతి ॥ అయం దక్షిణః కర్ణో గౌతమః వామో భరద్వాజః ఏవం దక్షిణనేత్రనాసికే విశ్వామిత్రవసిష్ఠౌ వామే జమదగ్నికశ్యపౌ వాగత్రిరిత్యర్థః । అత్ర ఋషీణాం ధ్యేయత్వాన్నాధికారః ॥ ... ...*

'అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్వి'త్యత్ర మనుష్యా ఆదిత్యం మధ్వధ్యాసేనోపాసీరన్, దేవాదిషు హ్యుపాసకేష్వభ్యుపగమ్యమానేషు ఆదిత్యః కథమన్యమాదిత్యముపాసీత । పునశ్చాదిత్యవ్యపాశ్రయాణి పంచ రోహితాదీన్యమృతాన్యనుపక్రమ్య 'వసవో రుద్రా ఆదిత్యా మరుతస్సాధ్యాశ్చ పంచ దేవగణాః క్రమేణ తత్తదమృతముపజీవంతీ'త్యుపదిశ్య 'స య ఏతదేవమమృతం వేద వసూనామేవైకో భూత్వాఽగ్నినైవ ముఖేనైతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యతీ'త్యాదినా వస్వాద్యుపజీవ్యాన్యమృతాని విజానతాం వస్వాదిమహిమప్రాప్తిం దర్శయతి । వస్వాదయస్తు కానన్యాన్వస్వాదీనమృతోపజీవినో విజానీయుః, కం చాన్యం వస్వాదిమహిమానం ప్రాప్నుయుః । తథా 'అగ్నిః పాదో వాయుః పాద ఆదిత్యః పాదో దిశః పాదో వాయుర్వావ సంవర్గ ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశ' ఇత్యాదిషు దేవతాత్మోపాసనేషు న తేషామేవ దేవతాత్మనామధికారస్సంభవతి । 'తథేమావేవ గౌతమభరద్వాజావయమేవ గౌతమోఽయమేవ భరద్వాజ' ఇత్యాదిష్వపి ఋషిసంబంధేషూపాసనేషు న తేషామేవర్షీణామధికారస్సంభవతి ॥ ఇతశ్చ న దేవాదీనామనధికారః । ... *

॥ ౩౨ ॥ జ్యోతిషి భావాచ్చ ॥

యదిదం జ్యోతిర్మండలం ద్యుస్థానమహోరాత్రాభ్యాం బంభ్రమజ్జగదవభాసయతి తస్మిన్నాదిత్యాదయో దేవతావచనాశ్శబ్దాః ప్రయుజ్యంతే లోకప్రసిద్ధేర్వాక్యశేషప్రసిద్ధేశ్చ । న చ జ్యోతిర్మండలస్య హృదయాదినా విగ్రహేణ చేతనతయాఽర్థిత్వాదినా చ యోగోఽవగంతుం శక్యతే, మృదాదివదచేతనత్వావగమాత్ । ఏతేనాగ్న్యాదయో వ్యాఖ్యాతాః । స్యాదేతత్, మంత్రార్థవాదేతిహాసపురాణలోకేభ్యో దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వాద్యవగమాదయమదోష ఇతి చేన్నేత్యుచ్యతే, న తావల్లోకో నామ కించిత్స్వతంత్రం ప్రమాణమస్తి, ప్రత్యక్షాదిభ్య ఏవావ్యభిచరితవిషయేభ్యః ప్రమాణేభ్యః ప్రసిద్ధ ఏవా

౩౨ ॥ కించ విగ్రహాభావాద్దేవాదీనాం న క్వాప్యధికార ఇత్యాహ ॥ జ్యోతిషి భావాచ్చేతి ॥ ఆదిత్యశ్చంద్రః శుక్రోంగారక ఇత్యాదిశబ్దానాం జ్యోతిఃపిండేషు ప్రయోగస్య భావాత్సత్త్వాన్న విగ్రహవాన్ దేవః కశ్చిదస్తీత్యర్థః । ఆదిత్యః పురస్తాదుదేతా పశ్చాదస్తమేతేతి మధువిద్యావాక్యశేషే జ్యోతిష్యేవాదిత్యశబ్దః ప్రసిద్ధః । తర్హి జ్యోతిఃపిండానామేవాధికారోస్త్విత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ అగ్న్యాదీనామధికారమాశంక్యాహ ॥ ఏతేనేతి ॥ అగ్నిర్వాయుర్భూమిరిత్యాదిశబ్దానాం అచేతనవాచిత్వేనేత్యర్థః । సిద్ధాంతీ శంకతే ॥ స్యాదేతదిత్యాదినా ॥ 'వజ్రహస్తః పురందర' ఇత్యాదయో మంత్రాః 'సోఽరోదీ'దిత్యాదయోఽర్థవాదాః "ఇష్టాన్భోగాన్హి వో దేవా దాస్యంతే యజ్ఞభావితాః । తైర్దత్తానప్రదాయైభ్యో..." "తే తృప్తాస్తర్పయంత్యేనం సర్వకామఫలైశ్శుభై"రిత్యాదీతిహాసపురాణాని । లోకేఽపి యమం దండహస్తం లిఖంతి, ఇంద్రం వజ్రహస్తమితి విగ్రహాదిపంచకసద్భావాదనధికారదోషో నాస్తీత్యర్థః । "విగ్రహో హవిషాం భోగ ఐశ్వర్యం చ ప్రసన్నతా । ఫలప్రదానమిత్యేతత్పంచకం విగ్రహాదికం" మానాభావాదేతన్నాస్తీతి దూషయతి ॥ నేత్యాదినా ॥ న చాత్రేతి ॥ విగ్రహాదావిత్యర్థః ।

అర్థవాదామంత్రాణామూలమిత్యాశంక్యాహ ॥అర్థవాదా ఇత్యాదినా॥ వ్రీహ్యాదివత్ప్రయోగవిధివిహితా మంత్రాః ప్రయోగసంబద్ధార్థాభిధానార్థాః నాజ్ఞాత విగ్రహాదిపరా ఇతి మీమాంసకా ఆచక్షత ఇత్యర్థః । తస్మాద్విగ్రహాభావాదిత్యర్థః॥... ... ... *

33 ॥ సూత్రాభ్యాం ప్రాప్తం పూర్వపక్షం నిరస్యతి ॥ తుశబ్ద ఇత్యాదినా ॥ బ్రహ్మ విద్యా దేవాదీన్నాధికరోతి విద్యాత్వాత్ మధ్వాదివిద్యావదిత్యుక్త హేతురప్రయోజక ఇత్యాహ ॥ యద్యపీతి ॥ దర్శాదికం నబ్రాహ్మణ మధికరోతి కర్మత్వాద్రాజసూయవదిత్యాభాససామ్యం విద్యాత్వ హేతోరాహ ॥ నచేతి ॥ యత్రయస్యాధికారస్సంభవతి సతత్రాధికారీతి న్యాయస్తుల్య ఇత్యర్థః । యతస్సర్వేషాం సర్వత్రాధికారో న సంభవతి తతో న చాపోద్యేతేత్యన్వయః । తత్ బ్ర

ర్థాలోకాత్ప్రసిద్ధ ఇత్యుచ్యతే, నచాత్ర ప్రత్యక్షాదీనామన్యతమం ప్రమాణమస్తి । ఇతిహాస పురాణమపి పౌరుషేయత్వాత్ప్రమాణాంతరమూలతామాకాంక్షతి । అర్థవాదా అపి విధినైకవాక్యత్వాత్ తత్ స్తుత్యర్థాస్సంతో న పార్థగర్థ్యేన దేవాదీనాం విగ్రహాదిసద్భావే కారణభావం ప్రతిపద్యంతే । మంత్రా అపి శ్రుత్యాదివినియుక్తాః ప్రయోగసమవాయినోఽభిధానార్థా న కస్యచిదర్థస్య ప్రమాణమిత్యాచక్షతే ।తస్మాదభావో దేవాదీనామధికారస్య॥... ... ... *

॥ సూ ॥33॥ భావం తు బాదరాయణోఽస్తి హి॥

తుశబ్దః పూర్వపక్షం వ్యావర్తయతి । బాదరాయణస్త్వాచార్యో భావమధికారస్య దేవాదీనామపి మన్యతే । యద్యపి మధ్వాది విద్యాసు దేవతాదివ్యామిశ్రత్వసంభవోఽధికారస్య తథాప్యస్తి హి శుద్ధాయాం బ్రహ్మ విద్యాయాం సంభవోఽర్థిత్వసామర్థ్యాప్రతిషేధాద్యపేక్షత్వాదధికారస్య । న చ క్వచిదసంభవ ఇత్యేతావతా యత్ర సంభవస్తత్రాప్యధికారోఽపోద్యేత, మనుష్యాణామపి న సర్వేషాం బ్రాహ్మణాదీనాం సర్వేషు రాజసూయాదిష్వధికారస్సంభవతి, తత్ర యో న్యాయస్సోఽత్రాపి భవిష్యతి । బ్రహ్మ విద్యాం చ ప్రకృత్య భవతి లింగదర్శనం శ్రౌతం దేవాద్యధికారస్య సూచకం 'తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్తథర్షీణాం తథా మనుష్యాణామితి, తే హోచుర్హంత తమాత్మానమన్విచ్ఛామో యమాత్మానమన్విష్య సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామానితి, ఇంద్రో హ వై దేవానామభిప్రవవ్రాజ విరోచనోఽసురాణా' మిత్యాది చ । స్మార్తమపి చ గంధర్వయాజ్ఞవల్క్య సంవాదాది । యదప్యుక్తం జ్యోతిషి భావాచ్చేతి, అత్ర బ్రూమః, జ్యోతిరాది విషయా అప్యాదిత్యాదయో దేవతావచనాశ్శబ్దాశ్చేతనావంతమైశ్వర్యాద్యుపేతం తంతం దేవాత్మానం సమర్పయంతి, మంత్రార్థవాదేషు తథా వ్యవహారాత్ । అస్తి హ్యైశ్వర్యయోగాద్దేవతానాం జ్యోతిరాద్యాత్మభిశ్చావస్థాతుం యథేష్టం చ తంతం విగ్రహం గ్రహీతుం సామర్థ్యం । తథా హి శ్రూయతే సుబ్రహ్మణ్యార్థవాదే 'మేధాతిథేర్మేషే'తి, మేధాతిథిం హ కాణ్వాయనమింద్రో మేషో భూత్వా జహారేతి । స్మర్యతే చ "ఆదిత్యః పురుషో భూత్వా

హ్మయో యో దేవాదీనాం మధ్యే ప్రత్యక్త్వేనాబుధ్యత స తద్బ్రహ్మాభవదిత్యర్థః । తే హ దేవాః ఊచురన్యోన్యం, తత ఇంద్రవిరోచనౌ సురాసురరాజౌ ప్రజాపతిం బ్రహ్మవిద్యాప్రదం జగ్మతురితి చ లింగాంతరమస్తీత్యర్థః । కిమత్ర బ్రహ్మామృతమితి గంధర్వప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్య ఉవాచ తమితి మోక్షధర్మేషు శ్రుతం దేవాదీనామధికారలింగమిత్యాహ ॥ స్మార్తమితి ॥ యథా బాలానాం గోళకేషు చక్షురాదిపదప్రయోగేఽపి శాస్త్రజ్ఞైర్గోళకాతిరిక్తేంద్రియాణి స్వీక్రియంతే, తథా జ్యోతిరాదౌ సూర్యాదిశబ్దప్రయోగేఽపి విగ్రహవద్దేవతాస్స్వీకార్యా ఇత్యాహ ॥ జ్యోతిరాదీతి ॥ తథా చేతనత్వేన వ్యవహారాదిత్యర్థః । ఏకస్య జడచేతనోభయరూపత్వం కథం తత్రాహ । అస్తి హీతి ॥ తథా హి విగ్రహవత్త్వయా దేవవ్యవహారశ్శ్రూయతే సుబ్రహ్మణ్యా ఉద్గాతృగణస్థ ఋత్విక్ తత్సంబంధీయోఽర్థవాద ఇంద్రాగచ్ఛేత్యాదిః తత్ర మేధాతిథేర్మే

షేతీంద్రసంబోధనం శ్రుతంతద్వ్యాచష్టే ॥ మేధేతి ॥ మునిం మేషో భూత్వాజహారేతిజ్ఞాపనార్థం మేషేతీంద్రసంబోధనమిత్యర్థః । యదుక్తమాదిత్యాదయో మృదాదివదచేతనా ఏవేతి తన్న సర్వత్ర జడాజడాంశద్వయసత్త్వాదిత్యాహ ॥ మృదితి ॥ ఆదిత్యాదౌ కో జడభాగః కశ్చేతనాంశ ఇతి తత్రాహ ॥ జ్యోతిరాదేస్త్వితి ॥ మంత్రాదికం పదశక్త్యాభాసమానవిగ్రహాదౌ స్వార్థే న ప్రమాణం అన్యపరత్వాత్, విషం భుంక్ష్వేతివాక్యవదిత్యాహ ॥ యదపీతి ॥ అన్యపరాదపి వాక్యాద్బాధాభావే స్వార్థో గ్రాహ్య ఇత్యాహ ॥ అత్ర బ్రూమ ఇతి ॥ తాత్పర్యశూన్యేఽప్యర్థే ప్రత్యయమాత్రేణాస్తిత్వముదాహరతి ॥ తథా హీతి ॥ తృణాదౌ ప్రత్యయోఽస్తి విగ్రహాదౌ స నాస్తీతి వైషమ్యం శంకతే ॥ అత్రాహేతి ॥ విధ్యుద్దేశో విధివాక్యం తదేకవాక్యతయా ప్రశస్తో విధిరిత్యేవార్థవాదేషు ప్రత్యయః । వృత్తాంతో భూతార్థో విగ్రహాదిస్తద్విషయః ప్రత్యయో నాస్తీత్యర్థః । నన్వవాంతరవాక్యేన విగ్రహాదిప్రత్యయోఽస్త్విత్యత ఆహ ॥ నహీతి ॥ సురాపాన ప్రత్యయోపి

కుంతీముపజగామే"తి । మృదాదిష్వపి చేతనాధిష్ఠాతారోఽభ్యుపగమ్యంతే 'మృదబ్రవీదాపోఽబ్రువ'న్నిత్యాది దర్శనాత్ । జ్యోతిరాదేస్తు భూతధాతోరాదిత్యాదిష్వప్యచేతనత్వమభ్యుపగమ్యతే, చేతనాస్త్వధిష్ఠాతారో దేవతాత్మానో మంత్రార్థవాదాదిషు వ్యవహారాదిత్యుక్తం । యదప్యుక్తం మంత్రార్థవాదయోరన్యార్థత్వాన్న దేవతా విగ్రహాదిప్రకాశన సామర్థ్యమితి, అత్ర బ్రూమః । ప్రత్యయాప్రత్యయౌ హి సద్భావాసద్భావయోః కారణం నాన్యార్థత్వమనన్యార్థత్వం వా । తథా హ్యన్యార్థమపి ప్రస్థితః పథి పతితం తృణపర్ణాద్యస్తీత్యేవం ప్రతిపద్యతే । అత్రాహ విషమ ఉపన్యాసః తత్ర హి తృణపర్ణాదివిషయం ప్రత్యక్షం ప్రవృత్తమస్తి యేన తదస్తిత్వం ప్రతిపద్యతే । అత్ర పునర్విధ్యుద్దేశైకవాక్యభావేన స్తుత్యర్థేఽర్థవాదే న పార్థగర్థ్యేన వృత్తాంతవిషయా ప్రవృత్తిః శక్యాధ్యవసాయితుం । నహి మహావాక్యార్థప్రత్యాయకేఽవాంతరవాక్యస్య పృథక్ప్రత్యాయకత్వమస్తి, యథా 'న సురాం పిబే'దితి నఞ్వతి వాక్యే పదత్రయసంబంధాత్సురాపానప్రతిషేధ ఏవైకోఽర్థోఽవగమ్యతే న పునః సురాం పిబేదితి పదద్వయ సంబంధాత్సురాపానవిధిరపీతి । అత్రోచ్యతే । విషమ ఉపన్యాసః, యుక్తం యత్సురాపానప్రతిషేధే పదాన్వయస్యైకత్వాదవాంతరవాక్యార్థస్యాగ్రహణం, విధ్యుద్దేశార్థవాదయోస్త్వర్థవాదస్థాని పదాని పృథగన్వయం వృత్తాంతవిషయం ప్రతిపద్యానంతరం కైమర్థక్యవశేన విధిస్తావకత్వం ప్రతిపద్యంతే । యథా హి 'వాయవ్యగ్ం శ్వేతమాలభేత భూతికామ' ఇత్యత్ర విధ్యుద్దేశవర్తినాం వాయవ్యాదిపదానాం విధినా సంబంధః, నైవం 'వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా వాయుమేవ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి స ఏవైనం భూతిం గమయతీ'త్యేషామర్థవాదగతానాం పదానాం న హి భవతి వాయుర్వా ఆలభేత క్షేపిష్ఠా దేవతా వా ఆలభేతేత్యాది వాయుస్వభావసంకీర్తనేన త్వవాంతరమన్వయం ప్రతిపద్య ఏవం విశిష్టదైవత్యమిదం కర్మేతి విధిం స్తువంతి । తద్యత్ర యోఽవాంతర వాక్యార్థః ప్రమాణాంతరగోచరో భవతి తత్ర తదనువాదేనార్థవాదః ప్రవర్తతే । యత్ర ప్రమాణాంతరవిరుద్ధస్తత్ర గుణవాదేన । యత్ర తు తదుభ

స్యాదితి భావః । పదైకవాక్యత్వవాక్యైకవాక్యత్వరూపవైషమ్యాన్నైవమిత్యాహ ॥ అత్రోచ్యత ఇతి ॥ నఞ్పదమేకం యదా సురాం పిబేదితిపదాభ్యామన్వేతి తదా పదైకవాక్యం ఏకమేవార్థానుభవం కరోతి న తు పదద్వయం పృథక్ సురాపానం బోధయతి తస్య విధినిషేధానుపపత్తేః వాక్యార్థానుభవం ప్రత్యద్వారత్వాత్, అర్థవాదస్తు భూతార్థసంసర్గం స్తుతిద్వారం బోధయన్విధినా వాక్యైకవాక్యతాం భజత ఇత్యస్తి విగ్రహాద్యనుభవ ఇత్యర్థః । నన్వర్థవాదస్థపదానామవాంతరసంసర్గబోధకత్వం వినా సాక్షాదేవ విధ్యన్వయోఽస్త్విత్యత ఆహ ॥ యథా హీతి ॥ సాక్షాదన్వయాయోగం దర్శయతి ॥ నహీతి ॥ అర్థవాదాత్సర్వత్ర స్వార్థగ్రహణమాశంక్యార్థవాదాన్విభజతే ॥ తద్యత్రేతి ॥ తత్ తత్ర అర్థవాదేషు యత్రాగ్నిర్హిమస్య భేషజమిత్యాదావిత్యర్థః । 'ఆదిత్యో యూపో భవతీ'త్యత్ర భేదో బాధిత ఇతి తేజస్వీత్యాదిగుణవాదః, య

త్ర 'వజ్రహస్తః పురందర' ఇత్యాదౌ మానాంతరసంవాదవిసంవాదౌ న స్తః తత్ర భూతార్థవాద ఇత్యర్థః, ఇతి విమృశ్యేత్యధ్యాహారః । విగ్రహార్థవాదః స్వార్థేఽపి తాత్పర్యవాన్ అన్యపరత్వే సత్యజ్ఞాతాబాధితార్థకశబ్దత్వాత్ ప్రయాజాదివాక్యవదితి న్యాయం మంత్రేష్వతిదిశతి ॥ ఏతేనేతి ॥ వేదాంతానువాదగుణవాదానాం నిరాసాయ హేతౌ పదాని స. చోభయపరత్వే వాక్యభేదోఽవాంతరార్థస్య మహావాక్యార్థద్వారత్వాదితి భావః । విధ్యనుపపత్త్యాపి స్వర్గవద్దేవతావిగ్రహోఽంగీకార్య ఇత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ నను క్లేశాత్మకే కర్మణి విధిః ఫలం వినా అనుపపన్న ఇతి భవతు 'యన్న దుఃఖేన సంభిన్న' మిత్యర్థవాదసిద్ధస్స్వర్గో విధిప్రమాణకః విగ్రహం వినా విధేః కానుపపత్తిస్తత్రాహ ॥ నహీతి॥ ఉద్దిశ్య త్యాగానుపపత్త్యా చేతస్యారోహోఽంగీకార్య ఇత్యత్ర శ్రుతిమప్యాహ ॥ యస్యా ఇతి ॥ అతశ్చేతస్యారోహార్థం విగ్రహో ద్రష్టవ్యః । కించ కర్మప్రకరణపాఠాద్విగ్రహప్రమితిరపి ప్రయాజవత్కర్మాంగత్వేనాంగీకార్యా, తాం వినా కర్మాపూర్వాసిద్ధేః । కించ సుప్రసన్నవిగ్రహవద్దేవతాం త్యక్త్వా శబ్దమాత్రం దేవతేత్యుక్తిరయుక్తేత్యాహ ॥ నచ శబ్దేతి ॥ నచాకృతిమాత్రం శ

యం నాస్తి తత్ర కిం ప్రమాణాంతరాభావాద్గుణవాదస్స్యాదాహోస్విత్ప్రమాణాంతరావిరోధాద్విద్యమానార్థవాద ఇతి ప్రతీతిశరణైర్విద్యమానార్థవాద ఆశ్రయణీయో న గుణానువాదః । ఏతేన మంత్రో వ్యాఖ్యాతః । అపి చ, విధిభిరేవేంద్రాదిదైవత్యాని హవీంషి చోదయద్భిరపేక్షితమింద్రాదీనాం స్వరూపం, నహి స్వరూపరహితా ఇంద్రాదయశ్చేతస్యారోపయితుం శక్యంతే । నచ చేతస్యనారూఢాయై తస్యై తస్యై దేవతాయై హవిః ప్రదాతుం శక్యతే । శ్రావయతి చ 'యస్యై దేవతాయై హవిర్గృహీతం స్యాత్తాం ధ్యాయేద్వషట్కరిష్య'న్నితి । నచ శబ్దమాత్రమర్థస్వరూపం సంభవతి శబ్దార్థయోర్భేదాత్, తత్ర యాదృశం మంత్రార్థవాదయోరింద్రాదీనాం స్వరూపమవగతం న తత్తాదృశం శబ్దప్రమాణకేన ప్రత్యాఖ్యాతుం యుక్తం । ఇతిహాసపురాణమపి వ్యాఖ్యాతేన మార్గేణ సంభవన్మంత్రార్థవాదమూలకత్వాత్ప్రభవతి దేవతావిగ్రహాది ప్రపంచయితుం । ప్రత్యక్షాది మూలమపి సంభవతి । భవతి హ్యస్మాకమప్రత్యక్షమపి చిరంతనానాం ప్రత్యక్షం । తథా చ వ్యాసాదయో దేవాదిభిః ప్రత్యక్షం వ్యవహరంతీతి స్మర్యతే । యస్తు బ్రూయాదిదానీంతనానామివ పూర్వేషామపి నాస్తి దేవాదిభిర్వ్యవహర్తుం సామర్థ్యమితి స జగద్వైచిత్ర్యం ప్రతిషేధేత్ । ఇదానీమివ చ నాన్యదాపి సార్వభౌమః క్షత్రియోఽస్తీతి బ్రూయాత్, తతశ్చ రాజసూయాదిచోదనా ఉపరుంధ్యాత్ । ఇదానీమివ చ కాలాంతరేఽప్యవ్యవస్థితప్రాయాన్వర్ణాశ్రమధర్మాన్ప్రతిజానీయాత్ తతశ్చ వ్యవస్థావిధాయి శాస్త్రమనర్థకం కుర్యాత్ । తస్మాద్ధర్మోత్కర్షవశాచ్చిరంతనా దేవాదిభిః ప్రత్యక్షం వ్యవజహ్రురితి శ్లిష్యతే । అపి చ స్మరంతి "స్వాధ్యాయాదిష్టదేవతాసంప్రయోగ" ఇత్యాది । యోగోఽప్యణిమాద్యైశ్వర్యప్రాప్తిఫలకస్స్మర్యమాణో న శక్యతే సాహస

బ్దశక్యమస్తు కిం విగ్రహేణేతి వాచ్యం, నిర్వ్యక్త్యాకృత్యయోగాత్, అతశ్శబ్దస్యార్థాకాంక్షాయాం మంత్రాదిప్రమితవిగ్రహోఽంగీకార్య ఇత్యాహ ॥ తత్రేతి ॥ ఏవం మంత్రార్థవాదమూలకమితిహాసాదికమపి విగ్రహే మానమిత్యాహ ॥ ఇతిహాసేతి ॥ ప్రమాణత్వేన సంభవదిత్యర్థః । వ్యాసాదీనాం యోగినాం దేవతాదిప్రత్యక్షమపీతిహాసాదేర్మూలమిత్యాహ ॥ ప్రత్యక్షేతి ॥ వ్యాసాదయో దేవాదిప్రత్యక్షశూన్యాః ప్రాణిత్వాదస్మదాదివదిత్యనుమానమతిప్రసంగేన దూషయతి ॥ యస్త్విత్యాదినా ॥ సర్వం ఘటాభిన్నం వస్తుత్వాత్ ఘటవదితి జగద్వైచిత్ర్యం నాస్తీత్యపి స బ్రూయాత్ । తథా క్షత్రియాభావం వర్ణాశ్రమాభావం వర్ణాశ్రమాద్యవ్యవస్థాం చ బ్రూయాన్నిరంకుశబుద్ధిత్వాత్ । తథా చ రాజసూయాదిశాస్త్రస్య కృతాదియుగధర్మవ్యవస్థాశాస్త్రస్య బాధ ఇత్యర్థః । యోగసూత్రాదపి దేవాదిప్రత్యక్షసిద్ధిరిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ మంత్రజపాద్దేవతాసాన్నిధ్యం తత్సంభాషణం చేతి సూత్రార్థః । యోగమాహాత్మ్యస్య శ్రుతిస్మృతిసిద్ధత్వాద్యోగినామస్తి దేవాదిప్రత్యక్షమిత్యాహ ॥ యోగ ఇతి ॥ పాదతలాదాజానోర్జానో రానాభేర్నాభే రాగ్రీవాయాః

గ్రీవాయాశ్చ కేశప్రరోహం తతశ్చ బ్రహ్మరంధ్రం పృథివ్యాదిపంచకే సముత్థితే ధారణయా జితే యోగగుణే చాణిమాదికే ప్రవృత్తే యోగాదభివ్యక్తే తేజోమయం శరీరం ప్రాప్తస్య యోగినో న రోగాదిస్పర్శ ఇత్యర్థః । చిరత్నకారాదిప్రసిద్ధిరపి విగ్రహే మానమిత్యాహ ॥ లోకేతి॥ అధికరణార్థముపసంహరతి । తస్మాదితి ॥ చింతాయాః ఫలమాహ॥ క్రమేతి ॥ ఏవమేవ దేవాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాధికారే సత్యేవ దేవత్వప్రాప్తిద్వారా ముక్తిఫలాన్యుపాసనాని యుజ్యంతే దేవానామనధికారే జ్ఞానాభావాత్ క్రమముక్త్యర్థినాముపాసనేషు ప్రవృత్తిర్న స్యాత్, అతోఽధికారనిర్ణయాత్ప్రవృత్తిరితి సిద్ధిరితి భావః॥ ఇతి నవమాధికరణమ్. ... ... ❋

౩౪ ❋ శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి ❋ పూర్వేణాస్య దృష్టాంతసంగతిమాహ ॥ యథేతి॥ పూర్వత్ర దేవాదీనామధికారసిద్ధ్యర్థం మంత్రాదీనాం భూతార్థే విగ్రహాదౌ సమన్వయోక్త్యా వేదాంతానామపి భూతార్థే బ్రహ్మణి సమన్వయో దృఢీకృతః, అత్రాపి శూద్రశబ్దస్య శ్రౌతస్య క్షత్రియే సమన్వయోక్త్యా స దృఢీక్రియత ఇ

మాత్రేణ ప్రత్యాఖ్యాతుం । శ్రుతిశ్చ యోగమాహాత్మ్యం ప్రఖ్యాపయతి ‘ పృథ్వ్యప్తేజోఽనిలఖే సముత్థితే పంచాత్మకే యోగగుణే ప్రవృత్తే న తస్య రోగో న జరా న మృత్యుః ప్రాప్తస్య యోగాగ్నిమయం శరీర’ మితి । ఋషీణామపి మంత్రబ్రాహ్మణదర్శినాం సామర్థ్యం నాస్మదీయేన సామర్థ్యేనోపమాతుం యుక్తం, తస్మాత్సమూలమితిహాసపురాణం । లోకప్రసిద్ధిరపి న సతి సంభవే నిరాలంబనాధ్యవసాతుం యుక్తా, తస్మాదుపపన్నో మంత్రాదిభ్యో దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వాద్యవగమః । తతశ్చార్థిత్వాదిసంభవాదుపపన్నో దేవాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారః । క్రమముక్తిదర్శనాన్యప్యేవమేవోపపద్యంతే ॥ ... ... ❋

❋ సూ॥ ౩౪॥ శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి॥ ❋

యథా మనుష్యాధికారనియమమపోద్య దేవాదీనామపి విద్యాస్వధికార ఉక్తస్తథైవ ద్విజాత్యధికారనియమాపవాదేన శూద్రస్యాప్యధికారః స్యాదిత్యేతామాశంకాం నివర్తయితుమిదమధికరణమారభ్యతే । తత్ర శూద్రస్యాప్యధికారః స్యాదితి తావత్ప్రాప్తం, అర్థిత్వసామర్థ్యయోః సంభవాత్ ‘ తస్మాచ్ఛూద్రో యజ్ఞేఽనవక్లృప్త’ ఇతివచ్ఛూద్రో విద్యాయామనవక్లృప్త ఇతి నిషేధాశ్రవణాత్ । యచ్చ కర్మస్వనధికారకారణం శూద్రస్యానగ్నిత్వం న తద్విద్యాస్వధికారస్యాపవాదకం । న హ్యాహవనీయాదిరహితేన విద్యా వేదితుం న శక్యతే । భవతి చ శ్రౌతం లింగం శూద్రాధికారస్యోపోద్బలకం, సంవర్గవిద్యాయాం హి జానశ్రుతిం పౌత్రాయణం శుశ్రూషుం శూద్రశబ్దేన పరామృశతి ‘ అహ హారేత్వా శూద్ర తవైవ సహ గోభిరస్త్వితి’ । విదురప్రభృతయశ్చ శూద్రయోనిప్రభవా అపి విశిష్టవిజ్ఞానసంపన్నాః స్మర్యంతే, తస్మాదధిక్రియతే శూద్రో విద్యాస్విత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । న శూద్రస్యాధికారో వేదాధ్యయనాభావాత్ ।

త్యధికరణద్వయస్య ప్రాసంగికస్యాస్మిన్సమన్వయాధ్యాయేఽంతర్భావ ఇతి మంతవ్యం । పూర్వపక్షే శూద్రస్యాపి ద్విజవద్వేదాంతశ్రవణే ప్రవృత్తిః, సిద్ధాంతే తదభావ ఇతి ఫలం, అత్ర వేదాంతవిచారో విషయః, స కిం శూద్రమధికరోతి న వేతి సంభవాసంభవాభ్యాం సందేహే పూర్వపక్షమాహ ॥ తత్ర శూద్రస్యాపీత్యాదినా ॥ తస్మాత్ అనగ్నిత్వాత్, అనవక్లృప్తోఽసమర్థః । విద్యార్థిని శూద్రశబ్దప్రయోగాల్లింగాదపి శూద్రస్యాధికార ఇత్యాహ ॥ భవతి చేతి ॥ జానశ్రుతిః కిల షట్ఛతాని గవాం రథం చ రైక్వాయ గురవే నివేద్య మాం శిక్షయేత్యువాచ, తతో రైక్వో విధురః కన్యార్థీ సన్నిదముువాచ । అహేతి నిపాతః ఖేదార్థః । హారేణ నిష్కేణ యుక్త ఇత్వా గంతా రథో హారేత్వా స చ గోభిస్సహ హే శూద్ర తవైవాస్తు కిమల్పేనానేన మమ గార్హస్థ్యానుపయోగినేతి భావః । అర్థిత్వాదిసంభవే శ్రేయస్సాధనే ప్రవృత్తిరుచితా స్వాభావికత్వాదితి న్యాయోపేతా ల్లింగాదిత్యాహ ॥ తస్మాదితి॥ సూత్రాద్బహిరేవ సిద్ధాంతయతి ॥ న శూద్రస్యాధికార ఇత్యాదినా ॥ ఆపాతతో విదితో వేదార్థో యేన తస్యేత్యర్థః । అధ్యయనవిధినా సంస్కృతో వేదస్తజ్జన్యమాపాతజ్ఞానం చ.

వేదార్థవిచారేషు శాస్త్రీయంసామర్థ్యంతదభావాచ్ఛూద్రస్యార్థిత్వాదిసంభవన్యాయాసిద్ధేర్నాస్తి వేదాంతవిచా
రాధికారఇత్యర్థః । యద్వా అధ్యయనసంస్కృతేనవేదేనవిదితోనిశ్చితోవేదార్థో యేనతస్యవేదార్థేషువిధిష్వధికా
రో నాన్యస్యానధీతవేదస్యాఽపి, వేదార్థానుష్ఠానాధికారేఽధ్యయనవిధివైయర్థ్యాపాతాత్ । అతఃఫలపర్యంతబ్రహ్మవి
ద్యాసాధనేషుశ్రవణాదివిధిషు శూద్రస్యానధికారఇత్యర్థః । అధీతవేదార్థజ్ఞానవత్త్వరూపస్యాధ్యయనవిధిలభ్యస్య
సామర్థ్యస్యాభావాదితిన్యాయస్యతుల్యత్వాద్యజ్ఞపదంవేదార్థోపలక్షణార్థమిత్యాహ ॥ న్యాయస్యసాధారణత్వాది
తి ॥ తస్మాచ్ఛూద్రఇతితచ్ఛబ్దపరామృష్టన్యాయస్యయజ్ఞబ్రహ్మవిద్యయోస్తుల్యత్వాదిత్యర్థః । పూర్వోక్తంలింగందూష
యతి ॥ యదితి ॥ అసామర్థ్యన్యాయేనార్థిత్వాదిసంభవన్యాయస్యనిరస్తత్వాదిత్యర్థః । నను నిషాదస్థపతింయాజ
యేదిత్యత్రాధ్యయనాభావేఽపినిషాదశబ్దాన్నిషాదస్యేష్టావివ శూద్రశబ్దాచ్ఛూద్రస్యవిద్యాయామధికారోఽస్త్విత్యా
శంక్యసంవర్గవిద్యాయామధికారమంగీకరోతి ॥ కామమితి ॥ తద్విషయత్వాత్తత్రశ్రుతత్వాదిత్యర్థః । వస్తుతస్తువిధి
వాక్యస్థత్వాన్నిషాదశబ్దోఽప్యధికారిసమర్పకః, శూద్రశబ్దస్తువిద్యావిధిపరార్థవాదస్థో నాధికారిణం బోధయతి, అసా

అధీతవేదో హి విదితవేదార్థో వేదార్థేష్వధిక్రియతే, నచశూద్రస్యవేదాధ్యయనమస్తి, ఉపనయనపూ
ర్వకత్వాద్వేదాధ్యయనస్య, ఉపనయనస్యచవర్ణత్రయవిషయత్వాత్ । యత్త్వర్థిత్వం నతదసతిసా
మర్థ్యేఽధికారకారణంభవతి । సామర్థ్యమపినలౌకికంకేవలమధికారకారణంభవతి। శాస్త్రీయేఽర్థే శా
స్త్రీయస్యసామర్థ్యస్యాపేక్షితత్వాత్ । శాస్త్రీయస్యచసామర్థ్యస్యాధ్యయననిరాకరణేననిరాకృత
త్వాత్ । యచ్చేదం 'శూద్రోయజ్ఞేఽనవక్లృప్త' ఇతి తన్న్యాయపూర్వకత్వాద్విద్యాయామప్యనవక్లృ
ప్తత్వంద్యోతయతి, న్యాయస్యసాధారణత్వాత్ । యత్పునస్సంవర్గవిద్యాయాంశూద్రశబ్దశ్రవణం.
లింగమన్యసేనతల్లింగం, న్యాయాభావాత్ । న్యాయోక్తేహిలింగదర్శనంద్యోతకంభవతి, నచాత్రన్యా
యోఽస్తి । కామంచాయం శూద్రశబ్ద స్సంవర్గవిద్యాయామేవైకస్యాంశూద్రమధికుర్యాత్తద్విషయ
త్వాన్నసర్వాసువిద్యాసు, అర్థవాదస్థత్వాన్నతుక్వచిదప్యయంశూద్రమధికర్తుముత్సహతే । శక్యతే
చాయంశూద్రశబ్దోఽధికృతవిషయే యోజయితుం । కథమిత్యుచ్యతే 'కమువరఏనమేతత్సంతంసయుగ్వా
నమివరైక్వమాత్థే'త్యస్మాద్ధంసవాక్యాదాత్మనోఽనాదరంశ్రుతవతోజానశ్రుతేః పౌత్రాయణస్యశుగు
త్పేదే తామృషీరైక్వశ్శూద్రశబ్దేనానేనసూచయాంబభూవాత్మనః పరోక్షజ్ఞానస్య ఖ్యాపనాయేతిగమ్య
తే, జాతిశూద్రస్యానధికారాత్ । కథంపునశ్శూద్రశబ్దేనశుగుత్పన్నాసూచ్యతఇతి, ఉచ్యతే, తదా

మర్థ్యన్యాయవిరోధేనాన్యపరశబ్దస్యశాస్త్రబోధిత్వాసంభవాదితిమత్వాంగీకారంత్యజతి ॥ అర్థవాదేతి ॥ తర్హిశూ
ద్రశబ్దస్యాత్రశ్రుతస్యకోఽర్థఇత్యాశంక్యసూత్రేణార్థమాహ ॥ శక్యతేచేత్యాదినా ॥ జానశ్రుతిర్నామరాజానిదా
ఘసమయేరాత్రౌప్రాసాదతలేసుష్వాప, తదాతదీయాన్నదానాదిగుణగణతోషితా ఋషయోఽస్యహితార్థం హం
సాభూత్వామాలారూపేణతస్యోపర్యాజగ్ముః, తేషు పాశ్చాత్యోహంసోఽగ్రేసరంహంసమువాచ, భోభోభల్లాక్ష
కింనపశ్యసి జానశ్రుతేరస్య తేజస్స్వర్గంవ్యాప్యస్థితం తత్త్వాం ధక్ష్యతినగచ్ఛేతి, తమగ్రేసరఉవాచ, కమప్యేనంవరా
కంవిద్యాహీనంసంతం అరే సయుగ్వానం యుగ్వాగంత్రీశకటీ తయాసహస్థితంరైక్వమివైతద్వచనమాత్థ రైక్వస్య
హి బ్రహ్మనిష్ఠస్యతేజోదురతిక్రమం నాస్యానాత్మజ్ఞస్యేత్యర్థః । అస్మద్వచనఖిన్నోరాజాశకటలింగేన రైక్వంజ్ఞా
త్వావిద్యావాన్ భవిష్యతీతిహంసానామభిప్రాయః । కం ఉ అరే ఇతిపదచ్ఛేదః । ఉశబ్దోఽప్యర్థః । తేషాంహంసా
నామనాదరవాక్యశ్రవణాదస్యరాజ్ఞశ్శుగుత్పన్నా, సాశూద్రశబ్దేనరైక్వేనసూచ్యతే, హీతిసూత్రాన్వయః । శ్రు
తయౌగికార్థలింగేసతిఅనన్వితరూఢ్యర్థస్త్యాజ్య ఇతి న్యాయద్యోతనార్థో హిశబ్దః। తదాద్రవణాత్ తయాశుచాఆద్రవ

ణాత్ । శూద్రశ్లోకం ప్రాప్తవాన్ । శుచావాకర్ణ్య రాజా అభిదుద్రావేతి ప్రాప్తః । శుచావాకర్ణనేన రైక్వం గతవానిత్యర్థః ॥ ... ... *

౩౫ ॥ శూద్రశబ్దస్యాయౌగికత్వే లింగమాహ ॥ క్షత్రియత్వేతి ॥ సంవర్గవిద్యావిధ్యనంతరమర్థవాద ఆరభ్యతే । శునకస్యాపత్యం కపిగోత్రం పురోహితమభిప్రతారినామకం రాజానం చ కక్షసేనస్యాపత్యం సూదేన పరివిష్యమాణౌ ఆత్మార్థం భోక్తుముపవిష్టౌ వటుర్భిక్షితవానిత్యర్థః । నన్వస్య చైత్రరథిత్వం న శ్రుతమిత్యత ఆహ ॥ చైత్రరథిత్వం చేతి ॥ ఏతేన ద్విరాత్రేణేతి ఛాందోగ్యశ్రుత్యైవ పూర్వం చిత్రరథస్య కాపేయయోగ ఉక్తః । అభిప్రతారిణోఽపి తద్యోగాచ్చిత్రరథవంశ్యత్వం నిశ్చీయతే । రాజవంశ్యానాం హి ప్రాయేణ పురోహితవంశ్యా యాజకా భవంతీత్యర్థః । నన్వస్త్వభిప్రతారిణశ్చైత్రరథిత్వం తావతా కథం క్షత్రియత్వం తత్రాహ ॥ తస్మాదితి ॥ చిత్రరథాదిత్యర్థః ॥ క్షత్తా సూతః తస్య రైక్వాన్వేషణాయ ప్రేషణం, అన్నగోదానాదికం చ జానశ్రుతేః క్షత్రియత్వే లింగం । అత్ర శూద్రశబ్దో యౌగిక ఏవేతి న శూద్రస్యాధికార ఇతి స్థితమ్ ॥ ... ... *

ద్రవణాచ్ఛుచమభిదుద్రావ శుచా వాభిదుద్రువే శుచా వా రైక్వమభిదుద్రావేతి శూద్రావయవార్థసంభవాద్రూఢ్యర్థస్య చాసంభవాత్ । దృశ్యతే చాయమర్థోఽస్యామాఖ్యాయికాయాం ॥ ... *

సూ ॥ ౩౫ ॥ క్షత్రియత్వగతేశ్చోత్తరత్ర చైత్రరథేన లింగాత్ ॥

ఇతశ్చ న జాతిశూద్రో జానశ్రుతిః, యత్కారణం ప్రకరణనిరూపణేన క్షత్రియత్వమస్యోత్తరత్ర చైత్రరథేనాభిప్రతారిణా క్షత్రియేణ సమభివ్యాహారాల్లింగాద్గమ్యతే, ఉత్తరత్ర హి సంవర్గవిద్యావాక్యశేషే చైత్రరథిరభిప్రతారీ క్షత్రియస్సంకీర్త్యతే । 'అథ హ శౌనకం చ కాపేయమభిప్రతారిణం చ కాక్షసేనిం సూదేన పరివిష్యమాణౌ బ్రహ్మచారీ బిభిక్షే' ఇతి । చైత్రరథిత్వం చాభిప్రతారిణః కాపేయయోగాదవగంతవ్యం, కాపేయయోగో హి చైత్రరథస్యావగతః । 'ఏతేన వై చైత్రరథం కాపేయా అయాజయన్ని'తి । సమానాన్వయయాజినాం చ ప్రాయేణ సమానాన్వయా యాజకా భవంతి । 'తస్మాచ్చైత్రరథిర్నామైకః క్షత్రపతిరజాయత' ఇతి చ క్షత్రజాతిత్వావగమాత్క్షత్రియత్వమస్యావగంతవ్యం । తేన క్షత్రియేణాభిప్రతారిణా సహ సమానాయాం సంవర్గవిద్యాయాం సంకీర్తనం జానశ్రుతేరపి క్షత్రియత్వం సూచయతి । సమానానామేవ హి ప్రాయేణ సమభివ్యాహారా భవంతి । క్షత్తృప్రేషణాద్యైశ్వర్యయోగాచ్చ జానశ్రుతేః క్షత్రియత్వావగతిః । అతో న శూద్రస్యాధికారః ॥ ... ...*

సూ ॥ ౩౬ ॥ సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాపాచ్చ ॥

ఇతశ్చ న శూద్రస్యాధికారో యద్విద్యాప్రదేశేషూపనయనాదయస్సంస్కారాః పరామృశ్యంతే 'తం హోపనిన్యే' 'అధీహి భగవ' ఇతి 'సోపససాద' 'బ్రహ్మపరా బ్రహ్మనిష్ఠాః పరం బ్రహ్మాన్వేషమాణా ఏష హ వై తత్సర్వం వక్ష్యతీతి తే హ సమిత్పాణయో భగవంతం పిప్పలాదముపసన్నా' ఇతి చ 'తాన్హానుపనీయైవే'త్య

౩౬ ॥ తత్ర లింగాంతరమాహ ॥ సంస్కారేతి ॥ ఉపనయనం వేదగ్రహణాంగం శూద్రస్య నాస్తీతి పూర్వముక్తం ఇహ విద్యాగ్రహణాంగస్యోపనయనసంస్కారస్య సర్వత్ర పరామర్శాచ్ఛూద్రస్య తదభావాన్న విద్యాధికార ఇత్యుచ్యతే । భాష్యే ఆదిపదేనాధ్యయనగురుశుశ్రూషాదయో గృహ్యంతే । తం శిష్యమాచార్య ఉపనీతవానిత్యర్థః । నారదోఽపి విద్యార్థీ మంత్రముచ్చారయన్ సనత్కుమారముపగత ఇత్యాహ ॥ అధీహీతి ॥ ఉపదిశేతి యావత్ । బ్రహ్మపరా వేదపారగాః, సగుణబ్రహ్మనిష్ఠాః, పరం నిర్గుణం బ్రహ్మ అన్వేషమాణాః ఏష పిప్పలాదః తజ్జిజ్ఞాసితం సర్వం వక్ష్యతీతి నిశ్చిత్య తే భారద్వాజాదయః షడృషయస్తముపగతా ఇత్యర్థః । నను వైశ్వానరవిద్యాయామృషీన్ రాజా అనుపనీయైవ విద్యాముపాచేతి శ్రుతేరనుపనీతస్యాప్యస్తి విద్యాధికార ఇత్యత ఆహ ॥ తాన్హేతి ॥ తే హ సమిత్పాణయః పూర్వాహ్ణే ప్రతిచక్రమిర ఇతి పూర్వవాక్యే బ్రాహ్మణా ఉపనయనార్థమాగతా ఇతి ఉపనయనప్రాప్తిం దర్శయిత్వా నిషిధ్యతే । హీనవర్ణేనోత్తమవర్ణా అ

నుపనీయైవోపదేష్టవ్యా ఇత్యాచారజ్ఞాపనార్థమిత్యర్థః। ఏకజాతిః అనుపనీతః। పాతకం అభక్ష్యభక్షణకృతం। సత్యకామః కిలమృతపితృకో జబాలాం మాతరమపృచ్ఛత్ కింగోత్రోఽహమితి, తం మాతోవాచ భర్తృసేవావ్యగ్రతయాఽహమపి తవపితుర్గోత్రం న జానామి జబాలా తు నామాహమస్మి సత్యకామో నామ త్వమసీతి ఏతావజ్జానామీతి, తతస్స జాబాలో గౌతమమాగత్య తేన కింగోత్రోఽసీతి పృష్ట ఉవాచ, నాహం గోత్రం వేద్మి న మాతా వేత్తి పరం తు మే మాత్రా కథితం ఉపనయనార్థమాచార్యం గత్వా సత్యకామో జాబాలోఽస్మీతి బ్రూహీతి। అనేన సత్యవచనేన తస్య శూద్రత్వాభావో నిర్ధారితః। అబ్రాహ్మణ ఏతత్సత్యం వివిచ్య వక్తుం నార్హతీతి నిర్ధార్య, హే సోమ్య సత్యాత్ త్వం నాగాః సత్యం నత్యక్తవానసి, అతస్త్వాముపనేష్యే త్వమేధ్యర్థం సమిధమాహరేతి॥... ... ... *

ప్రదర్శితైవోపనయనప్రాప్తిర్భవతి। శూద్రస్య చ సంస్కారాభావోఽభిలప్యతే, శూద్రశ్చతుర్థో వర్ణ ఏకజాతిరిత్యేకజాతిత్వస్మరణేన "న శూద్రే పాతకం కించిన్న చ సంస్కారమర్హతీ"త్యాదిభిశ్చ॥... ... *

❋ సూ॥౩౭॥ తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః॥ ❋

ఇతశ్చ న శూద్రస్యాధికారో యత్సత్యవచనేన శూద్రత్వాభావే నిర్ధారితే జాబాలం గౌతమ ఉపనేతుమనుశాసితుం చ ప్రవవృతే 'నైతదబ్రాహ్మణో వివక్తుమర్హతి సమిధం సోమ్యాహరోప త్వా నేష్యే న సత్యాదగా' ఇతి శ్రుతిలింగాత్॥ ... ... *

❋ సూ॥౩౮॥ శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్స్మృతేశ్చ॥ ❋

ఇతశ్చ న శూద్రస్యాధికారో యదస్య స్మృతేః శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధో భవతి వేదశ్రవణప్రతిషేధో వేదాధ్యయనప్రతిషేధః తదర్థజ్ఞానానుష్ఠానయోశ్చ ప్రతిషేధః శూద్రస్య స్మర్యతే। శ్రవణప్రతిషేధస్తావత్ 'అథ హాస్య వేదముపశృణ్వతస్త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రపూరణ'మితి 'పద్యు హ వా ఏతచ్ఛ్మశానం యచ్ఛూద్రస్తస్మాచ్ఛూద్రసమీపే నాధ్యేతవ్య'మితి చ। అత ఏవాధ్యయనప్రతిషేధో యస్య హి సమీపేఽపి నాధ్యేతవ్యం భవతి స కథం శ్రుతిమధీయీత "భవతి చోచ్చారణే జిహ్వాచ్ఛేదో ధారణే శరీరభేద" ఇతి। అత ఏవ చార్థాదర్థజ్ఞానానుష్ఠానయోః ప్రతిషేధో భవతి "న శూద్రాయ మతిం దద్యా"దితి ద్విజాతీనామధ్యయనమిజ్యా దానమితి చ। యేషాం పునః పూర్వకృతసంస్కారవశాద్విదురధర్మవ్యాధప్రభృతీనాం జ్ఞానోత్పత్తిస్తేషాం న శక్యతే ఫలప్రాప్తిః ప్రతిబద్ధుం, జ్ఞానస్యైకాంతికఫలత్వాత్ "శ్రావయేచ్చతురో వర్ణా"నితి చేతిహాసపురాణాధిగమే చాతుర్వర్ణ్యాధికారస్మరణాత్। వేదపూర్వకస్తు నాస్త్యధికారః శూద్రాణామితి స్థితమ్॥ ఇతి దశమాధికరణమ్. ... ... ❋

❋ సూ॥౩౯॥ కంపనాత్॥ ❋

అవసితః ప్రాసంగికోఽధికారవిచారః, ప్రకృతామేవ ఇదానీం వాక్యార్థవిచారాణాం ప్రవర్తామహే

౩౭॥ గౌతమస్య ప్రవృత్తేశ్చ లింగాన్న శూద్రస్యాధికార ఇత్యాహ॥ తదభావేతి॥... ... ...

౩౮॥ స్మృత్యా శ్రవణాదినిషేధాచ్చ నాధికార ఇత్యాహ॥ శ్రవణేతి॥ అస్య శూద్రస్య ద్విజైః పఠ్యమానం వేదం ప్రమాదాచ్ఛృణ్వతః సీసలాక్షాభ్యాం తప్తాభ్యాం శ్రోత్రద్వయపూరణం ప్రాయశ్చిత్తం కార్యమిత్యర్థః। పద్యు పాదయుక్తం సంచరిష్ణురూపమితి యావత్। భవతి చ స్మృతిరితి శేషః। మతిం వేదార్థజ్ఞానం। దానం నిత్యం నిషిధ్యతే శూద్రస్య నైమిత్తికం తు దానమస్త్యేవ। యదుక్తం విదురాదీనాం జ్ఞానిత్వం దృష్టమితి తత్రాహ॥ యేషామితి॥ సిద్ధానాం సిద్ధే దుర్జరసహస్వావత్త్వేఽపి సాధకైశ్శూద్రైః కథం జ్ఞానం లబ్ధవ్యమిత్యత ఆహ॥ శ్రావయేదితి॥ ఇతి దశమాధికరణమ్. ... ... ❋

౩౯॥ ❋ కంపనాత్ ❋ అస్యాపి ప్రాసంగికత్వమాశంక్యాహ॥ అవసిత ఇతి॥ సమాప్త ఇత్యర్థః। కాంశకంపత ఇతి॥ యదిదమితి॥ సర్వం జగత్ ప్రాణాన్ నిస్సృతం ఉత్పన్నం ప్రాణే చిదాత్మని ప్రేరకే సతి ఏజతి చేష్టతే తచ్చ ప్రాణాఖ్యం కారణమ్

క్యగౌణ ఇత్యాహ ॥ వజ్రశబ్ద ఇతి ॥ బృహదారణ్యకే వాయురేవ వ్యష్టిరిత్యత్రాపపునర్మృత్యుమితి అపమృత్యుజయరూపమాపేక్షికమమృతత్వముచ్యతే న ముఖ్యామృతత్వం । తత్రైవ వాయూపాస్తిప్రకరణం సమాప్య 'అథ హైనముషస్తిః పప్రచ్ఛే'తి జ్ఞేయాత్మానముక్త్వా వాయ్వాదేర్నాశిత్వోక్తేరిత్యాహ ॥ యత్తు వాయ్విత్యాదినా ॥ తస్మాత్కఠకవాక్యం జ్ఞేయే సమన్వితమితి సిద్ధం॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్ ... ...

౪౦॥ జ్యోతిర్దర్శనాత్ ॥ ఛాందోగ్యప్రజాపతివిద్యావాక్యమాహ ॥ ఏష ఇతి॥ పరంజ్యోతిశ్శ్రుతిభ్యాం సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ ఘటాదివిషయావారకతమోనాశకం సౌరమిత్యర్థః । పూర్వత్ర బ్రహ్మప్రకరణస్యానుగ్రాహకస్సర్వజగచ్చేష్టాహేతుత్వాదియోగోఽస్తీతి ప్రాణశ్రుతిర్బ్రహ్మణి నీతా, న తథాత్ర 'య ఆత్మాపహతపాప్మే'తి ప్రకరణస్యానుగ్రాహకం పశ్యామ ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షమాహ॥ ప్రసిద్ధమేవేత్యాదినా॥ పూర్వపక్షే సూర్యోపాస్తిః

హేతుత్వసామాన్యాత్ప్రయుక్తః; యథాహి వజ్రముద్యతం మమైవ శిరసి నిపతేద్యద్యహమస్య శాసనం న కుర్యామిత్యనేన భయేన జనోఽయమేన రాజాదిశాసనే ప్రవర్తతే । ఏవమిదమగ్నివాయుసూర్యాదికం జగదస్మాదేవ బ్రహ్మణో బిభ్యన్నియమేన స్వవ్యాపారే ప్రవర్తత ఇతి భయానకం వజ్రోపమితం బ్రహ్మ । తథాచ బ్రహ్మవిషయం శ్రుత్యంతరం 'భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః భీషాస్మాదగ్నిశ్చేంద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పంచమ' ఇత్యమృతత్వఫలశ్రవణాదపి బ్రహ్మైవేదమితి గమ్యతే । బ్రహ్మజ్ఞానాద్ధ్యమృతత్వప్రాప్తిః 'తమేవ విదిత్వాతిమృత్యుమేతి నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయే'తి మంత్రవర్ణాత్ । యత్తు వాయువిజ్ఞానాత్క్వచిదమృతత్వమభిహితం తదాపేక్షికం తత్రైవ ప్రకరణాంతరకరణేన పరమాత్మానమభిధాయ 'అతోఽన్యదార్త'మితి వాయ్వాదేరార్తత్వాభిధానాత్ । ప్రకరణాదప్యత్ర పరమాత్మనిశ్చయః। 'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్ అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదే'తి పరమాత్మనః పృష్టత్వాత్॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్. ...

సూ॥౪౦॥ జ్యోతిర్దర్శనాత్ ॥

'ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి శ్రూయతే, తత్ర సంశయ్యతే కిం జ్యోతిశ్శబ్దం చక్షుర్విషయం తమోఽపహం తేజః కిం వా పరం బ్రహ్మేతి, కిం తావత్ప్రాప్తం, ప్రసిద్ధమేవ తేజో జ్యోతిశ్శబ్దమితి, కుతస్తత్ర జ్యోతిశ్శబ్దస్య రూఢత్వాత్ । జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యత్ర హి ప్రకరణాజ్జ్యోతిశ్శబ్దస్స్వార్థం పరిత్యజ్య బ్రహ్మణి వర్తతే । న చేహ తద్వత్కించిత్స్వార్థపరిత్యాగే కారణం దృశ్యతే । తథా చ నాడీఖండే 'అథ యత్రైతదస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామత్యథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత' ఇతి ముముక్షోరాదిత్యప్రాప్తిరభిహితా, తస్మాత్ప్రసిద్ధమేవ తేజో జ్యోతిశ్శబ్దవాచ్యమితి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః । పరమేవ బ్రహ్మ జ్యోతిశ్శబ్దం, కస్మాత్, దర్శనాత్ । సిద్ధాంతే బ్రహ్మజ్ఞానాన్ముక్తిరితి ఫలం । నను జ్యోతిరధికరణే జ్యోతిశ్శబ్దస్య బ్రహ్మణి వృత్తేరుక్తత్వాత్కథం పూర్వపక్ష ఇత్యత ఆహ । జ్యోతిరితి ॥ తత్ర గాయత్రీవాక్యప్రకృతబ్రహ్మపరామర్శకయచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యాజ్జ్యోతిః పదస్య స్వార్థత్యాగః కృతస్తథాత్ర స్వార్థత్యాగే హేత్వదర్శనాత్పూర్వపక్ష ఇత్యర్థః । జ్యోతిశ్శ్రుతేరనుగ్రాహకత్వేనార్చిరాదిమార్గస్థత్వం లింగమాహ ॥ తథా చేతి ॥ తా వా ఏతా హృదయస్య నాడ్య ఇతి ఖండికయా నాడీనాం రశ్మీనాం చ మిథస్సంశ్లేషముక్త్వా అథ సఙ్జ్ఞాలోపానంతరం యత్ర కాలే ఏతన్మరణం యథా స్యాత్తథోత్క్రామతి 'అథ తదా ఏతై ర్నాడీసంశ్లిష్టరశ్మిభిరూర్ధ్వస్సన్నుపరిగచ్ఛతి, గత్వాదిత్యం బ్రహ్మలోకద్వారభూతం గచ్ఛతీత్యభిహితం, తథైవాత్రాపి శరీరాత్సముత్థాయ మృత్వా పరంజ్యోతిరాదిత్యాఖ్యముపసంపద్య తద్ద్వారా బ్రహ్మలోకం గత్వా స్వస్వరూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి వక్తవ్యం । సముత్థాయోపసంపద్యేతి క్త్వాశ్రుతిభ్యాం జ్యోతిషోఽర్చిరాదిమార్గస్థత్వభానాదిత్యర్థః । అతో మార్గస్థసూర్యోపాస్త్యై

క్రమముక్తిపరం వాక్యమితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ వ్యాఖ్యేయత్వేనోపక్రాంతఆత్మైవాత్ర జ్యోతిశ్శబ్దేన వ్యాఖ్యేయ ఇతి జ్యోతిర్వాక్యస్యైకవాక్యతాప్రయోజకప్రకరణానుగృహీతోత్తమపురుషశ్రుత్యా వాక్యభేదకజ్యోతిశ్శ్రుతిర్బాధ్యేతి భావః । అశరీరత్వఫలలింగాచ్చ బ్రహ్మైవ జ్యోతిర్న సూర్య ఇత్యాహ ॥ అశరీరమితి ॥ న చ సూర్యప్రాప్త్యా క్రమేణాశరీరత్వం స్యాదితి వాచ్యం, పరత్వేన విశేషితస్య జ్యోతిష ఏవ స ఉత్తమ ఇతి పరామర్శేనాశరీరత్వనిశ్చయాదిత్యాహ ॥ పరమితి ॥ పూర్వోక్తలింగం దూషయతి ॥ యత్త్వితి ॥ నాడీఖండే దహరోపాసకస్యార్చిరాదిమార్గే సూర్యప్రాప్తిరుక్తా సాన మోక్ష ఇతి యుక్తా సూర్యోక్తిః, అత్ర ప్రజాపతివాక్యే తు నిర్గుణవిద్యయార్చిరాదిగతిస్థసూర్యస్యానన్వయాదనర్థకత్వాచ్ఛ్రుతివ్యత్యాసేన స్వరూపం సాక్షాత్కృత్య పరం జ్యోతిస్తదేవోపసంపద్యత ఇతి వ్యాఖ్యేయమితి భావః ॥ ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్ ॥

౪౧ ॥ ❁ ఆకాశోఽర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్ ❁ ॥ ఛాందోగ్యముదాహరతి ॥ ఆకాశ ఇతి ॥ యథోపక్రమబలాజ్జ్యోతిశ్శ్రు

స్యహి హప్రకరణేవ కర్తవ్యత్వేనానువృత్తిర్దృశ్యతే । 'య ఆత్మాపహతపాప్మే'త్యపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్యాత్మనః ప్రకరణాదావన్వేష్టవ్యత్వేన విజిజ్ఞాసితవ్యత్వేన చ ప్రతిజ్ఞానాత్ 'ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీ'తి చానుసంధానాత్ 'అశరీరం వావ సంతం న ప్రియాప్రియే స్పృశత' ఇతి చాశరీరతాయై జ్యోతిస్సంపత్తేరస్యాభిధానాద్బ్రహ్మభావాచ్చాన్యత్రాశరీరతానుపపత్తేః, 'పరం జ్యోతిః' 'స ఉత్తమః పురుష' ఇతి చ విశేషణాత్ । యత్తూక్తం ముముక్షోరాదిత్యప్రాప్తిరభిహితేతి, నాసావాత్యంతికో మోక్షో గత్యుత్క్రాంతిసంబంధాత్ । న హ్యాత్యంతికే మోక్షే గత్యుత్క్రాంతీ స్త ఇతి వక్ష్యామః ॥ ...

❁ సూ ॥ ౪౧ ॥ ఆకాశోఽర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్ ॥ ❁

'ఆకాశో హ వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదంతరా తద్బ్రహ్మ తదమృతం స ఆత్మే'తి శ్రూయతే । తత్కిమాకాశశబ్దం పరం బ్రహ్మ కిం వా ప్రసిద్ధమేవ భూతాకాశమితి విచారే భూతపరిగ్రహో యుక్తః, ఆకాశశబ్దస్య తస్మిన్ రూఢత్వాత్, నామరూపనిర్వహణస్య చావకాశదానద్వారేణ తస్మిన్ యోజయితుం శక్యత్వాత् । స్రష్టృత్వాదేశ్చ స్పష్టస్య బ్రహ్మలింగస్యాశ్రవణాదిత్యేవం ప్రాప్త ఇదమభిధీయతే । పరమేవ బ్రహ్మేహాకాశశబ్దం భవితుమర్హతి, కస్మాత్, అర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్, 'తే యదంతరా తద్బ్రహ్మే'తి హి నామరూపాభ్యామర్థాంతరభూతమాకాశం వ్యపదిశతి । న చ బ్రహ్మణోఽన్యన్నామరూపాభ్యామర్థాంతరం సంభవతి, సర్వస్య వికారజాతస్య నామరూపాభ్యామేవ వ్యాకృతత్వాత్ । నామరూపయోరపి నిర్వహణం నిరంకుశం న బ్రహ్మణోఽన్యత్ర సంభవతి । 'అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ'తి బ్రహ్మకర్తృత్వశ్రవణాత్ । నను జీవస్యాపి ప్రత్యక్షం నామరూపవిషయం నిర్వోఢృత్వమస్తి । బాఢమస్తి అభేదస్త్విహ వివక్షితః । నామరూపనిర్వహణాభిధానాదేవ చ స్రష్టృత్వాది బ్రహ్మలింగమభిహితం భవతి । 'తద్బ్రహ్మ తదమృతం స ఆత్మే'తి చ బ్రహ్మవాదస్య లింగాని । 'ఆకాశస్తల్లింగా'దిత్యస్యైవాయం ప్రపంచః ॥ ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్. ... ... ❁

తిబాధస్తథాకాశోపక్రమాద్బ్రహ్మాదిశబ్దబాధ ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి ॥ భూతేతి ॥ శ్రుతైర్గుణైరాకాశోపాస్తిర్నిర్గుణబ్రహ్మజ్ఞానం చేత్యుభయత్ర ఫలం । ఆకాశస్తల్లింగాదిత్యనేన పౌనరుక్త్యమాశంక్య తద్వదత్ర స్పష్టలింగాశ్రవణాదితి పరిహరతి ॥ స్రష్టృత్వాదేశ్చేతి ॥ వై నామేతి ప్రసిద్ధలింగస్యాకాశశ్రుతేశ్చ వాక్యశేషగతాభ్యాం బ్రహ్మశ్రుతిభ్యామనేకలింగోపేతాభ్యాం బాధో యుక్తః । యత్ర బహుప్రమాణసంవాదస్తత్ర వాక్యస్య తాత్పర్యమితి నిర్ణయాదితి సిద్ధాంతయతి ॥ పరమేవేత్యాదినా ॥ నామరూపే శబ్దార్థౌ, తదంతఃపాతినస్తద్భిన్నత్వం తత్కర్తృత్వం చాయుక్తమిత్యర్థః । నామాదికర్తృత్వం న బ్రహ్మలింగం జీవస్థత్వాదితి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ అనేన జీవేనేత్యత్ర జీవస్య బ్రహ్మాభేదేన తత్కర్తృత్వముచ్యతే సాక్షాదయోగాదితి పరిహరతి ॥ బాఢమితి ॥ యచ్చోక్తం స్పష్టం లింగం నాస్తీతి తత్రాహ ॥ నామేతి ॥ తర్హి పునరుక్తిస్తత్రాహ ॥ ఆకాశేతి ॥ తస్యైవ సాధకోఽయం విచారః । తత్రాకాశశబ్దస్య బ్రహ్మణి వృత్తిం సిద్ధవత్కృత్య తత్ర సంశయాదిప్రవృత్తేరుక్తత్వాదితి న పౌనరుక్త్యమితి భావః ॥ ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్. ... ❁

౪౨. ❁ సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన ❁ అహంధీగమ్యేషు కతమ ఆత్మేతి జనకప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్య ఆహ॥ యోఽయమితి॥ విజ్ఞానం బుద్ధిః తన్మయస్తత్ప్రాయః, సప్తమీ వ్యతిరేకార్థా - ప్రాణబుద్ధిభ్యాం భిన్న ఇత్యర్థః। వృత్తేరజ్ఞానాచ్చ భేదమాహ॥ అన్తర్జ్యోతిరితి॥ పురుషః పూర్ణ ఇత్యర్థః। ఉభయోర్లిఙ్గానాం దర్శనాత్సంశయమాహ॥ తత్కిమితి॥ పూర్వత్ర నామరూపాభ్యాం భేదోక్తేరాకాశో బ్రహ్మేత్యుక్తం తదయుక్తం, ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇత్యభిన్నేఽపి జీవాత్మని భేదోక్తివదౌపచారికభేదోక్తిసంభవాదిత్యాక్షేపసంగతిః। పూర్వపక్షే కర్తృజీవస్తుతిః సిద్ధాన్తే జీవానువాదేన కల్పితభేదభిన్నస్య ప్రాజ్ఞస్య పరమాత్మనస్స్వరూపైక్యప్రమితిరితి ఫలం, బుద్ధాన్తో జాగ్రదవస్థా। ఆదిమధ్యావసానే

❁ సూ॥౪౨॥ సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన॥ ❁

వ్యపదేశాదిత్యనువర్తతే, బృహదారణ్యకే షష్ఠే ప్రపాఠకే ‘కతమ ఆత్మేతి యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుష’ ఇత్యుపక్రమ్య భూయానాత్మవిషయః ప్రపఞ్చః కృతః। తత్కిం సంసారిస్వరూపమాత్రాన్వాఖ్యానపరం వాక్యమ్? ఉతాసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనపరమితి విశయః, కిం తావత్ప్రాప్తం సంసారిస్వరూపమాత్రవిషయమేవేతి। కుతః, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యామ్। ఉపక్రమే యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి శారీరలిఙ్గాత్, ఉపసంహారే చ ‘స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వి’తి తదపరిత్యాగాన్మధ్యేఽపి బుద్ధాన్తాద్యవస్థోపన్యాసేన తస్యైవ ప్రపఞ్చనాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః। పరమేశ్వరోపదేశపరమేవేదం వాక్యం న శారీరమాత్రాన్వాఖ్యానపరం, కస్మాత్, సుషుప్తావుత్క్రాన్తౌ చ శారీరాద్భేదేన పరమేశ్వరస్య వ్యపదేశాత్। సుషుప్తౌ తావదయం పురుషః ‘ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాన్తర’మితి శారీరాద్భేదేన పరమేశ్వరం వ్యపదిశతి। తత్ర పురుషశ్శారీరస్స్యాత్తస్య వేదితృత్వాద్బాహ్యాభ్యన్తరవేదనప్రసఙ్గే సతి తత్ప్రతిషేధసంభవాత్। ప్రాజ్ఞః పరమేశ్వరః, సర్వజ్ఞత్వలక్షణయా ప్రజ్ఞయా నిత్యమవియోగాత్। తథోత్క్రాన్తావప్యయం శారీర ఆత్మా ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ ఉత్సర్జన్యాతీతి జీవాద్భేదేన వ్యపదేశాత్పరమేశ్వరం వ్యపదిశతి, తత్రాపి శారీరో జీవస్స్యాచ్ఛరీరస్వామిత్వాత్। ప్రాజ్ఞస్తు స ఏవ పరమేశ్వరః, తస్మాత్సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన వ్యపదేశాత్పరమేశ్వర ఏవాత్ర వివక్షిత ఇతి గమ్యతే। యదుక్తమాద్యన్తమధ్యేషు శారీరలిఙ్గాత్తత్పరత్వమస్య వాక్యస్యేతి, అత్ర బ్రూమః। ఉపక్రమే తావద్యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి న సంసారిస్వరూపం వివక్షితం, కిం తర్హ్యనూద్య సంసారిస్వరూపం పరేణ బ్రహ్మణాఽస్యైకతాం వివక్షతి, యతః ‘ధ్యాయతీవ వేలాయతీవే’త్యేవమాద్యుత్తరగ్రన్థప్రవృత్తిః సంసారిధర్మనిరాకరణపరా లక్ష్యతే। తథోపసంహారేఽపి యథోపక్రమమేవోపసంహరతి। ‘స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వి’తి। యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు సంసారీ లక్ష్యతే స వా ఏష మహానజ ఆత్మా పరమేశ్వర ఏవాస్మాభిః ప్రతిపాదిత ఇత్యర్థః। యస్తు మధ్యే బుద్ధాన్తాద్యవస్థోపన్యాసాత్సంసారి

షుజీవోక్తేర్జీవస్తావకమిదం వాక్యమితి ప్రాప్తే సిద్ధాన్తయతి॥ పరమేశ్వరేత్యాదినా॥ వాక్యస్య జీవస్తావకత్వే జీవాద్భేదేన ప్రాజ్ఞస్యాజ్ఞాతస్యోక్తిరసఙ్గతా స్యాత్, అతో జ్ఞాతాజ్ఞాతసన్నిపాతే జ్ఞాతానువాదేనాజ్ఞాతం ప్రతిపాదనీయమ్ అపూర్వే వాక్యతాత్పర్యమితి న్యాయాదితి సిద్ధాన్తతాత్పర్యమ్। పురుషశ్శరీరం ప్రాజ్ఞో జీవ ఇతి భ్రాన్తిం వారయతి॥ తత్ర పురుష ఇత్యాదినా॥ దేహస్య వేదనాప్రసక్తేర్నిషేధాయోగాత్పురుషో జీవ ఏవ, ప్రాజ్ఞస్తు రూఢ్యా పర ఏవేత్యర్థః। అన్వారూఢోఽధిష్ఠితః, ఉత్సర్జన్ ఘోరాన్ శబ్దాన్ముంచన్, బుద్ధౌ ధ్యాయన్త్యామాత్మా ధ్యాయతీవ చలన్త్యాం చలతీవ। వస్తుతస్సర్వవిక్రియాశూన్య ఇత్యుక్తేర్న సంసారిణి తాత్పర్యమిత్యాహ॥ యత ఇతి॥ ఉపక్రమవదుపసంహారవాక్యేఽప్యైక్యం వివక్షితమిత్యాహ॥ తథేతి॥ వ్యాచష్టే॥ యోఽయమితి॥ అవస్థోపన్యాసస్య త్వమర్థశుద్ధిద్వారైక్యపరత్వాన్న జీవలిఙ్గత్వమిత్యా

హ ॥ యతోనబుద్ధాంతేతి ॥ ప్రశ్నోత్తరాభ్యామసంసారిత్వం గమ్యతఇత్యాహ ॥ యదతఊర్ధ్వమితి ॥ కామాదివివేకా
నంతరమిత్యర్థః ॥ భవతీతిచేతి ॥ యద్యస్మాదుక్తితస్మాదవగమ్యతఇతియోజనా । తేనావస్థాధర్మేణానన్వాగతోఽ
స్పృష్టోభవతిఅసంగత్వాత్।సుషుప్తావప్యాత్మతత్త్వంపుణ్యపాపాభ్యామస్పృష్టంభవతి। హియస్మాదాత్మాసుషుప్తౌస
ర్వశోకాతీతఃతస్మాద్ధృదయస్యైవసర్వశోకాఇతిశ్రుత్యర్థః ॥ ... ... *

స్వరూపవివక్షాంమన్యతే సప్రాచీమపిదిశంప్రస్థాపితః ప్రతీచీమపిదిశం ప్రతిష్ఠేత, యతోనబుద్ధాంతా
ద్యవస్థోపన్యాసేనావస్థావత్త్వంసంసారిత్వంవావివక్షితం, కింతర్హ్యవస్థారహితత్వమసంసారిత్వంచ
వివక్షతి। కథమేతదవగమ్యతే యదతఊర్ధ్వం 'విమోక్షాయైవబ్రూహీ'తిపదేపదే పృచ్ఛతి 'యచ్చాన
న్వాగతస్తేనభవతిఅసంగోహ్యయంపురుష' ఇతిపదేపదేప్రతివక్తి। 'అనన్వాగతంపుణ్యేనానన్వాగతంపా
పేనతీర్ణోహితదాసర్వాన్ఛోకాన్హృదయస్యభవతీ'తిచ।తస్మాదసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనపరమేవైత
ద్వాక్యమిత్యవగంతవ్యం॥ ... ... *

సూ॥ ౪౩॥ పత్యాదిశబ్దేభ్యః॥

ఇతశ్చాసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనపరమేవైతద్వాక్యమిత్యవగంతవ్యం । యదస్మిన్వాక్యేపత్యాదిశ
బ్దాఅసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనాస్సంసారిస్వరూపప్రతిషేధనాశ్చ భవంతి । 'ససర్వస్యవశీసర్వస్యే
శానస్సర్వస్యాధిపతి'రిత్యేవంజాతీయకాఅసంసారిస్వభావప్రతిపాదనపరాః । 'సనసాధునా కర్మణా
భూయాన్నోఏవాసాధునాకనీయా'నిత్యేవంజాతీయకాస్సంసారిస్వభావప్రతిషేధనపరాస్తస్మాదసంసారి
పరమేశ్వరఇహోక్తఇతిగమ్యతే॥ ... ... *

ఇతిశ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ
ప్రథమాధ్యాయస్యతృతీయఃపాదః.

౪౩ ॥ వాక్యస్యబ్రహ్మాత్మైక్యపరత్వేహేత్వంతరమాహ ॥ పత్యాదీతి ॥ సూత్రంవ్యాచష్టే ॥ ఇతశ్చేతి ॥ వశీస్వతం
త్రః అపరాధీనఇతియావత్ । ఈశానోనియమనశక్తిమాన్ । శక్తేఃకార్యమాధిపత్యమితిభేదః। తస్మాచ్ఛోధితత్వమర్థై
క్యేషష్ఠాధ్యాయసమన్వయఇతిసిద్ధమ్ ॥ ... ... *

ఇతిశ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాంభాష్యరత్నప్రభాయాం
ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః.

శ్రీరస్తు.

రత్నప్రభాభాషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే
ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే - ప్రథమాధికరణమ్.

అవ్యక్తేశమజంపంచజనాధారంచకారణం । వేదితవ్యంప్రియంవందేప్రకృతింపురుషంపరమ్ ॥

అస్మిన్పాదేఽధికరణత్రయస్యేక్షత్యధికరణేనసంగతింవక్తుంవృత్తమనువదతి ॥ బ్రహ్మేతి ॥ తదశబ్దత్వేన ప్రధానస్యవైదికశబ్దశూన్యత్వేనేత్యర్థః । ఈక్షత్యధికరణేగతిసామాన్యమశబ్దత్వంచప్రతిజ్ఞాతం, తత్రబ్రహ్మణివేదాంతానాంగతిసామాన్యంప్రపంచితం, అధునాప్రధానస్యాశబ్దత్వమసిద్ధమిత్యాశంక్య నిరూప్యతఇత్యాక్షేపసంగతిః । తేనాశబ్దత్వనిరూపణేనబ్రహ్మణివేదాంతానాంసమన్వయోదృఢీకృతోభవతీత్యధ్యాయసంగతిరప్యధికరణత్రయస్యజ్ఞేయా । అ

ఓంనమఃపరమాత్మనే.

సూ॥ ౧॥ ఆనుమానికమప్యేకేషామితిచేన్నశరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతిచ॥

బ్రహ్మజిజ్ఞాసాంప్రతిజ్ఞాయబ్రహ్మణోలక్షణముక్తం జన్మాద్యస్యయతఇతి, తల్లక్షణంప్రధానస్యాపిసమానమిత్యాశంక్యతదశబ్దత్వేన నిరాకృతమీక్షతేర్నాశబ్దమితి, గతిసామాన్యంచవేదాంతవాక్యానాంబ్రహ్మకారణవాదంప్రతివిద్యతే నప్రధానకారణవాదంప్రతీతిప్రపంచితంగతేనగ్రంథేన । ఇదంత్విదానీమవశిష్టమాశంక్యతే। యదుక్తంప్రధానస్యాశబ్దత్వంతదసిద్ధం, కాసుచిచ్ఛాఖాసుప్రధానసమర్పణాభాసానాంశబ్దానాంశ్రూయమాణత్వాత్ । అతఃప్రధానస్యకారణత్వంవేదసిద్ధమేవమహద్భిఃపరమర్షిభిఃకపిలప్రభృతిభిఃపరిగృహీతమితిప్రసజ్యతే । తద్యావత్తేషాంశబ్దానామన్యపరత్వంనప్రతిపాద్యతే, తావత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతఃకారణమితిప్రతిపాదితమప్యాకులీభవేత్, అతస్తేషామన్యపరత్వందర్శయితుం పరస్సందర్భఃప్రవర్తతే।ఆనుమానికమపి అనుమాననిరూపితమపిప్రధానమేకేషాంశాఖినాంశబ్దవదుపలభ్యతే । కాఠకేహిపఠ్యతే 'మహతఃపరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషఃపర' ఇతి। తత్రయఏవయన్నామానోయత్క్రమకాశ్చమహదవ్యక్తపురుషాః స్మృతిప్రసిద్ధాస్తఏవేహ ప్రత్యభిజ్ఞాయంతే, తత్రావ్యక్తమితిస్మృతిప్రసిద్ధేశ్శబ్దాదిహీనత్వాచ్చ న వ్యక్తమవ్యక్తమితివ్యుత్పత్తిసంభవాత్స్మృతిప్రసిద్ధం ప్రధానమభిధీయతేఽతస్తస్యశబ్దవత్త్వాదశబ్దత్వమనుపపన్నం, తదేవచజగతఃకారణం, శ్రుతిస్మృతిన్యాయప్రసిద్ధిభ్యఇతి చేత్, నైతదేవం। నహ్యేతత్కాఠకవాక్యంస్మృతిప్రసిద్ధయోర్మహదవ్యక్తయోరస్తిత్వపరం। నహ్య

త్రావ్యక్తపదంవిషయః । తత్కింప్రధానపరంపూర్వోక్తశరీరపరంవేతిస్మృతిప్రకరణాభ్యాంసంశయేపూర్వమప్రసిద్ధబ్రహ్మపరత్వంయథాషష్ఠాధ్యాయస్యదర్శితంతద్వదవ్యక్తపదమప్రసిద్ధప్రధానపరమితిపూర్వపక్షయతి ॥ ఆనుమానికమితి ॥ అపిశబ్దాద్బ్రహ్మాంగీకారేణాయమశబ్దత్వాక్షేపఇతిసూచయతి । తథాచబ్రహ్మప్రధానయోర్వికల్పేనకారణత్వాద్బ్రహ్మణ్యేవవేదాంతానాంసమన్వయఇతినియమాసిద్ధిఃఫలం సిద్ధాంతేనియమసిద్ధిరితివివేకః । పదవిచారత్వాదధికరణానామేతత్పాదసంగతిరూహ్యా, స్మార్తక్రమరూఢిభ్యామవ్యక్తశబ్దఃప్రధానపరః । శబ్దస్పర్శాదిశూన్యత్వేనయోగసంభవాచ్చేత్యాహ ॥ శబ్దాదీతి ॥ ప్రధానస్యవైదికశబ్దవాచ్యత్వేకాక్షతిరిత్యతఆహ ॥ తదేవేతి ॥ 'అజామేకా'మిత్యాద్యాశ్రుతిః "హేతుఃప్రకృతిరుచ్యత" ఇత్యాద్యాస్స్మృతయః, యదల్పంతజ్జడప్రకృతికమితిన్యాయః, తతోబ్రహ్మైవకారణమితిమతక్షతిరితిభావః।సూత్రేణార్థంవదన్సిద్ధాంతయతి ॥నైతదితి॥ ప్రధానంవైదికంనేత్యత్రతాత్పర్యాభావంహేతుమాహ ॥ నహీతి ॥ ననుప్రధానస్యాత్రప్రత్యభిజ్ఞానాద్వైదికత్వమిత్యతఆహ॥నహ్యత్రేతి॥ ననుశబ్దప్రత్యభిజ్ఞాయామర్థోఽపిప్రత్యభి

జ్ఞాయత ఇత్యాశంక్య యౌగికాచ్ఛబ్దాదసతి నియామకే నార్థవిశేషధీరిత్యాహ ॥ నచేతి ॥ రూఢ్యా తద్ధీరిత్యాశంక్య రూఢిః కిం లౌకికీ స్మార్తీ వా, నాద్య ఇత్యాహ ॥ నచేతి ॥ ద్వితీయం ప్రత్యాహ ॥ యాత్వితి ॥ పురుషసంకేతో నానాదివేదార్థసిద్ధయే హేతుః, పుమ్మతేర్వైచిత్ర్యాదిత్యర్థః । యత్తు స్మార్తక్రమప్రత్యభిజ్ఞయా క్రమికార్థః స్మార్త ఏవేతి తత్రాహ ॥ నచక్రమేతి ॥ స్థానాత్తద్రూపప్రత్యభిజ్ఞానశంకాయామసతీత్యన్వయాన్న ఇత్యో వ్యత్యాసేనాతద్రూపస్య తద్రూపవిరుద్ధస్య ప్రత్యభిజ్ఞానే సతీత్యర్థః । పూర్వజ్ఞాతపదార్థస్య స్థానే తద్విరుద్ధార్థజ్ఞానే సతి తస్యధీర్నాస్తీత్యత్ర దృష్టాంతమాహ ॥ నహీతి ॥ ప్రకృతే నాస్తి విరుద్ధజ్ఞానమిత్యాశంక్య ప్రకరణాచ్ఛరీరజ్ఞానమస్తీత్యాహ ॥ ప్రకరణేతి ॥ శరీరమేవ రూపకేణ రథసాదృశ్యేన విన్యస్తం శరీరరూపకవిన్యస్తం, తస్య పూర్వవాక్యే ఆత్మబుద్ధ్యోర్మధ్యస్థానపతితస్యాత్రాపి మధ్యస్థేనావ్యక్తశబ్దేన గ్రహణాన్న ప్రధానస్యవైదికత్వమితి సూత్రార్థః । స్మార్తక్రమః కిమితి త్యక్తవ్య ఇత్యాశంక్య శ్రౌతక్రమస్య ప్రకరణాద్యనుగ్రహేణ బలవత్త్వాదిత్యాహ ॥ కుత ఇత్యాదినా ॥ తదుభయం వివృణోతి ॥ తథాహీతి ॥ రూపకక్లృప్తిస్సాదృశ్యకల్పనా ప్ర

త్రయాదృశం స్మృతిప్రసిద్ధం స్వతంత్రం కారణం త్రిగుణం ప్రధానం తాదృశం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, శబ్దమాత్రం హ్యత్రావ్యక్తమితి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, సచశబ్దో న వ్యక్తమవ్యక్తమితి యౌగికత్వాదన్యస్మిన్నపి సూక్ష్మే దుర్లక్ష్యే చ ప్రయుజ్యతే, నచాయం కస్మింశ్చిద్రూఢః । యాతు ప్రధానవాదినాం రూఢిస్సా తేషామేవ పారిభాషికీ సతీ న వేదార్థనిరూపణే కారణభావం ప్రతిపద్యతే। నచ క్రమమాత్రసామాన్యాత్సమానార్థప్రతిపత్తిర్భవత్యసతి తద్రూపప్రత్యభిజ్ఞానే । నహ్యశ్వస్థానే గాం పశ్యన్నశ్వోఽయమిత్యమూఢోఽధ్యవస్యతి। ప్రకరణనిరూపణాయాం చాత్ర న పరపరికల్పితం ప్రధానం ప్రతీయతే, శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేః। శరీరం హ్యత్ర రథరూపకవిన్యస్తమవ్యక్తశబ్దేన పరిగృహ్యతే । కుతః, ప్రకరణాత్పరిశేషాచ్చ । తథాహ్యనంతరాతీతో గ్రంథ ఆత్మశరీరాదీనాం రథిరథాదిరూపకక్లృప్తిం దర్శయతి । "ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవతు । బుద్ధింతు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవచ । ఇంద్రియాణి హయానాహుర్విషయాంస్తేషు గోచరాన్ । ఆత్మేంద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణ" ఇతి । తైశ్చేంద్రియాదిభిరసంయతైస్సంసారమధిగచ్ఛతి । సంయతైస్త్వధ్వనః పారం తద్విష్ణోః పరమం పదమాప్నోతీతి దర్శయిత్వా, కింతదధ్వనః పారం విష్ణోః పరమం పదమిత్యస్యామాకాంక్షాయాం తేభ్య ఏవ ప్రకృతేభ్య ఇంద్రియాదిభ్యః పరత్వేన పరమాత్మానమధ్వనః పారం తద్విష్ణోః పరమం పదం దర్శయతి "ఇంద్రియేభ్యః పరాహ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః । మనసస్తు పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః । మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పరః । పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతి"రితి । తత్ర య ఏవేంద్రియాదయః పూర్వస్యాం రథరూపకకల్పనాయామశ్వాదిభావేన ప్రకృతాస్త ఏవేహ పరిగృహ్యంతే । ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియాపరిహారాయ । తత్రేంద్రియమనోబుద్ధయస్తావత్పూర్వత్రేహ చ సమానశబ్దా ఏవ, అర్థాస్తు యే శబ్దాదయో విషయా

గ్రాహకత్వేన వర్ణితాః ॥ -హ్యాః -ఽశ్వరశనా। యదా బుద్ధిసారథిర్వివేకీ తదా మనసేంద్రియహయాన్విషమవిషయమార్గాదాకర్షతి। యద్యవివేకీ తదా మనోరశనాబద్ధాంస్తాన్ప్రవర్తయతీతి మనసః ప్రగ్రహత్వం యుక్తం । తేషు హయేషు, గోచరాన్మార్గాన్। నను స్వతశ్చిదాత్మనో భోగసంభవాత్కిం రథాదినేత్యత ఆహ ॥ ఆత్మేతి ॥ ఆత్మా దేహః, దేహాదిసంగకల్పనయా భోక్తృత్వం న స్వతోఽసంగత్వాదిత్యర్థః । అధునా రథాదిభిర్గంతవ్యం వదన్నాకాంక్షాపూర్వకముత్తరవాక్యముదాహరతి॥ తైశ్చేత్యాదినా ॥ శరీరస్య ప్రకృతత్వేఽప్యవ్యక్తపదేన ప్రధానం గృహ్యతామిత్యత ఆహ ॥ తత్ర య ఏవేతి ॥ ఏవం ప్రకరణం శోధయిత్వా శరీరస్య పరిశేషతామానయతి ॥ తత్రేంద్రియేత్యాదినా॥ అర్థానాం పూర్వమనుక్తిశంకాం వారయన్పరత్వముపపాదయతి॥ అర్థా ఇతి॥ గృహ్ణంతి పురుషపశుం బధ్నంతీతి గ్రహా ఇంద్రియాణి। తేషాం గ్రహత్వం విషయాధీనం। అసతి విషయే తేషామకించిత్కరత్వాత్, తతో గ్రహేభ్యః శ్రేష్ఠా అతిగ్రహా విషయా ఇతి బృహదారణ్యకే శ్రవణాత్ । పరత్వం శ్రేష్ఠ్యాభిప్రాయం,

నత్వాంతరత్వేనేతి భావః। సవికల్పకం జ్ఞానం మనః, నిర్వికల్పకనిశ్చయాత్మికా బుద్ధిః, ఆత్మశబ్దాత్స ఏవ బుద్ధేః పరః, ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి శేషః । హిరణ్యగర్భాభేదేన బ్రహ్మాదిపదవేద్యా సమష్టిబుద్ధిర్మహానిత్యాహ ॥ అథవేతి.॥ మననశక్తిః వ్యాపినీ భావినిశ్చయః బ్రహ్మేత్యాభోగ్యవర్గాశ్రయః తాత్కాలికనిశ్చయః కీర్తిశక్తిః నియమనశక్తిః త్రైకాల్యనిశ్చయః సంవిదభివ్యంజికా చిదధ్యస్తా అతీతసర్వార్థగ్రాహిణీ సమష్టిబుద్ధిరిత్యర్థః । హిరణ్యగర్భస్యేయం బుద్ధిరస్తీత్యత్ర శ్రుతిమాహ ॥ య ఇతి ॥ నన్వప్రకృతా సా కథముచ్యతే తదుక్తా చ ప్రధానేన కిముపరాద్ధమిత్యత ఆహ ॥సా చేతి॥ హిరుక్ పృథక్ । పూర్వం వ్యష్టిబుద్ధ్యభేదేనోక్తా తతో భేదేన పరత్వముచ్యత ఇత్యర్థః । తహిరథరథినాద్యా పరిశిష్టా స్యాత్తాం నే

ఇంద్రియహయగోచరత్వేన నిర్దిష్టాస్తేషాం చేంద్రియేభ్యః పరత్వమింద్రియాణాంచ గ్రహత్వం విషయాణామతిగ్రహత్వమితి శ్రుతిప్రసిద్ధేః విషయేభ్యశ్చ మనసః పరత్వం, మనోమూలత్వాద్విషయేంద్రియవ్యవహారస్య, మనసస్తు పరా బుద్ధిః, బుద్ధిం హ్యారుహ్య భోగ్యజాతం భోక్తారముపసర్పతి, బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరో యస్స ఆత్మానం రథినం విద్ధీతి రథిత్వేనోపక్షిప్తః, కుతః, ఆత్మశబ్దాద్భోక్తుశ్చ భోగోపకరణాత్పరత్వోపపత్తేః । మహత్త్వం చాస్య స్వామిత్వాదుపపన్నం। అథవా "మనో మహాన్మతిర్బ్రహ్మా పూర్బుద్ధిః ఖ్యాతిరీశ్వరః । ప్రజ్ఞా సంవిచ్చితిశ్చైవ స్మృతిశ్చ పరిపఠ్యతే" ఇతి స్మృతేః । 'యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై' ఇతి చ శ్రుతేః । యా ప్రథమజస్య హిరణ్యగర్భస్య బుద్ధిస్సా సర్వాసాం బుద్ధీనాం పరమా ప్రతిష్ఠా సేహ మహానాత్మేత్యుచ్యతే । సా చ పూర్వత్ర బుద్ధిగ్రహణేనైవ గృహీతా సతీ హిరుగిహోపదిశ్యతే, తస్యా అపి అస్మదీయాభ్యో బుద్ధిభ్యః పరత్వోపపత్తేః । ఏతస్మింస్తు పక్షే పరమాత్మవిషయేణైవ పరేణ పురుషగ్రహణేన రథిన ఆత్మనో గ్రహణం ద్రష్టవ్యం, పరమార్థతస్తు పరమాత్మవిజ్ఞానాత్మనోర్భేదాభావాత్ । తదేవం శరీరమేవైకం పరిశిష్యతే, తేష్వితరాణీంద్రియాదీని ప్రకృతాన్యేవ పరమపదం దిదర్శయిషయా సమనుక్రామన్పరిశిష్యమాణేనేహాంతేనావ్యక్తశబ్దేన పరిశిష్యమాణం ప్రకృతం శరీరం దర్శయతీతి గమ్యతే । శరీరేంద్రియమనోబుద్ధివిషయవేదనాసంయుక్తస్య హ్యవిద్యావతో భోక్తుశ్శరీరాదీనాం రథాదిరూపకకల్పనయా సంసారమోక్షగతినిరూపణేన ప్రత్యగాత్మబ్రహ్మావగతిరిహ వివక్షితా । తథా చ 'ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే, దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభి'రితి । వైష్ణవస్య పరమపదస్య దురవగమత్వముక్త్వా తదవగమార్థం యోగం దర్శయతి 'యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞాన ఆత్మని, జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్తద్యచ్ఛేచ్ఛాంత ఆత్మనీ'తి । ఏతదుక్తం భవతి వాచం మనసి సంయచ్ఛేత్ । వాగాదిబాహ్యేంద్రియవ్యాపారముత్సృజ్య మనోమాత్రేణావతిష్ఠేత । మనోఽపి విషయవికల్పాభిముఖం వికల్పదోషదర్శనేన జ్ఞానశబ్దోదితాయాం బుద్ధావధ్యవసాయస్వభావాయాం ధారయేత్ । తామపి బుద్ధిం మహత్యాత్మని భోక్తర్యగ్ర్యాయాం వా బుద్ధౌ సూక్ష్మతాపాదనేన నియచ్ఛేన్మహాంతం త్వాత్మానం శాంత ఆత్మని ప్రకరణవతి పరస్మిన్పురుషే పరస్యాం కాష్ఠాయాం ప్రతిష్ఠాపయేదితి । తదేవం పూర్వాపరాలోచనాయాం నాస్త్యత్ర పరపరికల్పితస్య ప్రధానస్యావకాశః॥

త్యాహ ॥ఏతస్మింస్త్వితి ॥ అతో రథ ఏవ పరిశిష్ట ఇత్యాహ ॥ తదేవమితి ॥ తేషు పూర్వోక్తేషు షట్పదార్థేష్విత్యర్థః । పరిశేషస్య ఫలమాహ ॥ ఇతరాణీతి ॥ వేదోఽయమితి శేషః । దర్శయతి చేతి సూత్రభాగో వ్యాఖ్యాతః । కించ బ్రహ్మాత్మైకత్వపరే గ్రంథే భేదవాదినాం ప్రధానవాదినాం ప్రధానస్యావకాశో నాస్తీత్యాహ ॥శరీరేత్యాదినా ॥ భోగో వేదనా। కాఠకగ్రంథస్యైక్యతాత్పర్యే గూఢత్వజ్ఞేయత్వజ్ఞానహేతుయోగవిధయో లింగానిసంతీత్యాహ ॥ తథా చైష ఇత్యాదినా॥ అగ్ర్యా సమాధిపరిపాకజా। వాగిత్యత్ర ద్వితీయాలోపశ్ఛాందసః, మనసీతి దైర్ఘ్యం చ॥... ... ...

౨.॥ శంకోత్తరత్వేన సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ ఉక్తమేతదిత్యాదినా ॥ కార్యకారణయోరభేదాత్స్థూలప్రకృతివాచకావ్యక్తశబ్దేన వికారోఽలక్ష్యత ఇత్యర్థః । గోభిర్గోవికారైః పయోభిః మత్సరం సోమం శ్రీణీత శ్రితం కుర్యాదితి యావత్। శ్రీఞ్ పాక ఇతి ధాతోర్లోటి మధ్యమపురుషబహువచనమేతత్ । అవ్యక్తాత్మనా కార్యస్యావ్యక్తశబ్దయోగ్యత్వే మానమాహ ॥శ్రుతిశ్చేతి॥ తర్హి ప్రాగవస్థాయాం ఇదం జగత్ అవ్యాకృతమాసీత్ ఖల్వేకిలేత్యర్థః । బీజరూపా శక్తిః సంస్కార స్తదవస్థం॥ ... ... *

౩॥అపసిద్ధాంతశంకోత్తరత్వేన సూత్రం వ్యాచష్టే॥అత్రాహేత్యాదినా॥తర్హి తదా, ఏవం సతి సూక్ష్మశబ్దితప్రాగవస్థాభ్యుపగమే సతి । ఈశ్వరేకల్పితా తన్నియమ్యేత్యంగీకారాన్నాపసిద్ధాంత ఇత్యాహ ॥ అతోచ్యత ఇత్యాదినా॥కూటస్థ

సూ॥౨॥ సూక్ష్మంతు తదర్హత్వాత్ ॥

ఉక్తమేతత్ప్రకరణపరిశేషాభ్యాం శరీరమవ్యక్తశబ్దం న ప్రధానమితి, ఇదమిదానీమాశంక్యతే కథమవ్యక్తశబ్దార్హత్వం శరీరస్య, యావతా స్థూలత్వాత్స్పష్టతరమిదం శరీరం వ్యక్తశబ్దార్హమస్పష్టవచనస్త్వవ్యక్తశబ్ద ఇతి । అత ఉత్తరముచ్యతే। సూక్ష్మం త్విహ కారణాత్మనా శరీరం వివక్ష్యతే, సూక్ష్మస్యావ్యక్తశబ్దార్హత్వాత్। యద్యపి స్థూలమిదం శరీరం న స్వయమవ్యక్తశబ్దమర్హతి తథాపి తస్య త్వారంభకం భూతసూక్ష్మమవ్యక్తశబ్దమర్హతి, ప్రకృతిశబ్దశ్చ వికారే దృష్టః యథా 'గోభిః శ్రీణీత మత్సర'మితి।తథా శ్రుతిశ్చ 'తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీ'దితి । ఇదమేవ వ్యాకృతం నామరూపవిభిన్నం జగత్ప్రాగవస్థాయాం పరిత్యక్తవ్యాకృతనామరూపం బీజశక్త్యవస్థమవ్యక్తశబ్దయోగ్యం దర్శయతి॥... ... ... *

సూ॥౩॥ తదధీనత్వాదర్థవత్ ॥

అత్రాహ, యది జగదిదమనభివ్యక్తనామరూపం బీజాత్మకం ప్రాగవస్థమవ్యక్తశబ్దార్హమభ్యుపగమ్యేత, తదాత్మనా చ శరీరస్యాప్యవ్యక్తశబ్దార్హత్వం ప్రతిజ్ఞాయతే । స ఏవ తర్హి ప్రధానకారణవాద ఏవం సత్యాపద్యేత ।అస్యైవ జగతః ప్రాగవస్థాయాః ప్రధానత్వేనాభ్యుపగమాదితి। అత్రోచ్యతే, యది వయం స్వతంత్రాం కాంచిత్ప్రాగవస్థాం జగతః కారణత్వేనాభ్యుపగచ్ఛేమ ప్రసంజయేమ తదా ప్రధానకారణవాదం పరమేశ్వరాధీనా త్వియమస్మాభిః ప్రాగవస్థా జగతోఽభ్యుపగమ్యతే న స్వతంత్రా । సా చావశ్యమభ్యుపగంతవ్యా అర్థవతీ హి సా । న హి తయా వినా పరమేశ్వరస్య స్రష్టృత్వం సిద్ధ్యతి, శక్తిరహితస్య తస్య ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః । ముక్తానాం చ పునరనుత్పత్తిః, విద్యయా తస్యా బీజశక్తేర్దాహాత్ । అవిద్యాత్మికా హి సా బీజశక్తిరవ్యక్తశబ్దనిర్దేశ్యా పరమేశ్వరాశ్రయా మాయామయీ మహాసుషుప్తిః యస్యాం స్వరూపప్రతిబోధరహితాః శేరతే సంసారిణో జీవాః । తదేతదవ్యక్తం క్వచిదాకాశశబ్దనిర్దిష్టం 'ఏతస్మిన్ను ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చే'తి శ్రుతేః।క్వచిదక్షరశబ్దోదితం 'అక్షరాత్పరతః పర' ఇతి శ్రుతేః ।క్వచిన్మాయేతి సూచితం 'మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వర'మితి మంత్రవర్ణాత్ । అవ్యక్తా హి సా మాయా తత్త్వాన్యత్వనిరూపణస్యాశక్యత్వాత్ । తదిదం మహతః పరమవ్యక్తమిత్యు

బ్రహ్మణః స్రష్టృత్వసిద్ధ్యర్థమవిద్యా స్వీకార్యేత్యుక్తం బంధముక్తివ్యవస్థార్థమపి సా స్వీకార్యేత్యాహ ॥ ముక్తానామితి ॥ యస్మాన్నాశాన్ముక్తిస్సా స్వీకార్యా తాం వినైవ సృష్టౌ ముక్తానాం పునర్బంధాపత్తేరిత్యర్థః। తస్యాః పరకల్పితసత్యస్వతంత్రప్రధానాద్వైలక్షణ్యమాహ ॥అవిద్యేత్యాదినా॥మాయామయీ ప్రసిద్ధమాయోపమితా లోకే మాయావినో మాయావత్పరతంత్రేత్యర్థః ।జీవభేదోపాధిత్వేనాపి సా స్వీకార్యేత్యాహ ॥మహాసుషుప్తిరితి ॥ బుద్ధ్యాద్యుపాధిభేదాజ్జీవా ఇతి బహూక్తిః। అవిద్యాయాం శ్రుతిమప్యాహ ॥తదేతదితి॥ ఆకాశహేతుత్వాదాకాశః।జ్ఞానం వినా అంతాభావాదక్షరం।విచిత్రకారిత్వాన్మాయేతి భేదః ఇదానీమవిద్యాయా బ్రహ్మభేదాన్యత్వాభ్యామనిర్వాచ్యత్వేనావ్యక్తశబ్దార్హత్వమాహ ॥అవ్యక్తేతి ॥ తస్య మహతః పరత్వం కథమిత్యత ఆహ॥ తదిదమితి॥ యదా బుద్ధిర్మహాంస్తదా తద్ధేతుత్వాత్పరత్వమిత్యన్వయః ।

ప్రతిబింబస్యోపాధిపరతంత్రత్వాదుపాధేఃప్రతిబింబాత్పరత్వమాహ ॥ యదాత్వితి ॥ హేతుంస్ఫుటయతి ॥ అవిద్యేతి ॥ అవ్యక్తస్యపరత్వేపిశరీరస్యకింజాతంతదాహ ॥ తచ్చేతి ॥ నన్వింద్రియాదీనామప్యవ్యక్తాభేదాదవ్యక్తత్వంపరత్వంచకిమితినోచ్యతేతత్రాహ ॥ సత్యపీతి ॥ సూత్రద్వయస్యవృత్తికృద్వ్యాఖ్యానముద్భావయతి ॥ అస్యేత్వితి ॥ పంచీకృతభూతానాంసూక్ష్మాఅవయవాఃస్థూలదేహారంభకాః । సూక్ష్మశరీరం ప్రతిజీవంలింగస్యాశ్రయత్వేననియతమస్తీతి వక్ష్యతే ॥ దేహాంతరప్రాప్తౌతేనయుక్తోగచ్ఛతిపరలోకమిత్యర్థః । కథంతస్యమహతోజీవాత్పరత్వమిత్యాశంక్యద్వితీయసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ తదధీనత్వాచ్చేతి ॥ అర్థవదితిసూత్రస్థదృష్టాంతమాహ ॥ యథేతి ॥ తద్వ్యాఖ్యానందూషయతి ॥ తైరితి ॥ అవ్యక్తపదబలాత్ప్రకృతమపిస్థూలంత్యజ్యతఇతిశంకతే ॥ ఆమ్నాతస్యేతి ॥ ఏకార్థబోధకానాంశబ్దానాంమిథఆకాంక్షయైకస్యాంబుద్ధావారూఢత్వమేకవాక్యతా, తవమతేతస్యాఅభావాత్కుతోర్థబోధఇతిసమాధత్తే ॥ నే

క్తం అవ్యక్తప్రభవత్వాన్మహతః, యదాహైరణ్యగర్భీబుద్ధిర్మహాన్, యదాతుజీవోమహాంస్తదాప్యవ్యక్తాధీనత్వాజ్జీవభావస్యమహతఃపరమవ్యక్తమిత్యుక్తం । అవిద్యాహ్యవ్యక్తం, అవిద్యావత్త్వేవజీవస్యసర్వస్సంవ్యవహారస్సంతతోవర్తతే । తచ్చావ్యక్తగతంమహతఃపరత్వమభేదోపచారాత్తద్వికారేశరీరేపరికల్ప్యతే । సత్యపిశరీరవదింద్రియాదీనాంతద్వికారత్వే విశేషేశరీరస్యైవాభేదోపచారాదవ్యక్తశబ్దత్వేనగ్రహణమింద్రియాదీనాంస్వశబ్దైరేవగృహీతత్వాత్, పరిశిష్టత్వాచ్చశరీరస్య । అన్యేతువర్ణయంతి, ద్వివిధంహిశరీరంస్థూలంసూక్ష్మంచ । స్థూలంయదిదముపలభ్యతే । సూక్ష్మంయదుత్తరత్రవక్ష్యతే, తదంతరప్రతిపత్తౌరంహతిసంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామితి । తచ్చోభయమపిశరీరమవిశేషాత్పూర్వంరథత్వేనసంకీర్తితం, ఇహతుసూక్ష్మమవ్యక్తశబ్దేనపరిగృహ్యతేసూక్ష్మస్యావ్యక్తశబ్దార్హత్వాత్ తదధీనత్వాచ్చ బంధమోక్షవ్యవహారస్యజీవాత్తస్యపరత్వం, యథా అర్థాధీనత్వాదింద్రియవ్యాపారస్యేంద్రియేభ్యః పరత్వమర్థానామితి । తైస్త్వేతద్వక్తవ్యమవిశేషేణశరీరద్వయస్యపూర్వత్ర రథత్వేనసంకీర్తితత్వాత్, సమానయోఃప్రకృతత్వపరిశిష్టత్వయోఃకథంసూక్ష్మమేవశరీరమిహగృహ్యతే నపునస్స్థూలమపీతి । ఆమ్నాతస్యార్థంప్రతిపత్తుంప్రభవామోనామ్నాతంపర్యనుయోక్తుం, ఆమ్నాతంచావ్యక్తపదంసూక్ష్మమేవప్రతిపాదయితుంశక్నోతి నేతరదవ్యక్తత్వాత్తస్యేతిచేన్న ఏకవాక్యతాధీనత్వాదర్థప్రతిపత్తేః । నహీమేపూర్వోత్తరేఆమ్నాతే ఏకవాక్యతామనాపద్యకంచిదర్థంప్రతిపాదయతః, ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియాప్రసంగాత్ । నచాకాంక్షామంతరేణైకవాక్యతాప్రతిపత్తిరస్తి, తత్రావిశిష్టాయాం శరీరద్వయస్యగ్రాహ్యత్వాకాంక్షాయాం యథాకాంక్షంసంబంధేఽనభ్యుపగమ్యమానే ఏకవాక్యతైవబాధితాభవతి కుతఆమ్నాతస్యార్థస్యప్రతిపత్తిః । నచైవంమంతవ్యందుశ్శోధత్వాత్సూక్ష్మస్యైవ శరీరస్యేహగ్రహణం, స్థూలస్యతుదృష్టబీభత్సతయాసుశోధత్వాదగ్రహణమితి । యతోనైవేహశోధనంకస్యచిద్వివక్ష్యతే, నహ్యత్రశోధనవిధాయికించిదాఖ్యా

తి ॥ తాంవినాప్యర్థధీఃకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ నహీతి ॥ శరీరశబ్దేనరూఢ్యాస్థూలంప్రకృతంతస్యహానిరప్రకృతస్యభూతసూక్ష్మస్యావ్యక్తపదేనగ్రహణమన్యాయ్యంస్యాదిత్యర్థః । అస్త్వేకవాక్యతేత్యతఆహ ॥ నచేతి ॥ తతఃకింతత్రాహ ॥ తత్రేతి ॥ ఆకాంక్షయా వాక్యైకవాక్యత్వేసతి ప్రకృతంశరీరద్వయమప్యవ్యక్తపదేనగ్రాహ్యమాకాంక్షాయాస్తుల్యత్వాదితిభావః । అనాత్మనిశ్చయశ్శుద్ధిః తదర్థంసూక్ష్మమేవాకాంక్షితంగ్రాహ్యం । తస్యసూక్ష్మత్వేనాత్మాభేదేనగృహీతస్యదుశ్శోధత్వాత్ । స్థూలస్యమస్తదౌర్గంధ్యాదినాలశునాదివదనాత్మత్వధీవైరాగ్యయోస్సులభత్వాదితిశంకతే ॥ నచేతి ॥ దృష్టబీభత్సాఘృణా యస్మిన్తస్యభావస్తయేత్యర్థః । దూషయతి ॥ యతఇతి ॥ వైరాగ్యాయశుద్ధిరత్రనవివక్షితా విధ్యభావాత్ । కింతువైష్ణవంపరమంపదంవివక్షితమితితద్దర్శనార్థంప్రకృతంస్థూలమేవావ్యక్తపదేనగ్రాహ్య

మితిభావః । కించసూక్ష్మస్యలింగాంతఃపాతినఇంద్రియాదిగ్రహణేనైవగ్రహణాన్నపృథగవ్యక్తశరీరపదాభ్యాంగ్రహః ।
అభ్యుపేత్యాహ ॥ సర్వథేతి ॥ స్థూలస్యసూక్ష్మస్యవాగ్రహేఽపీత్యర్థః ।తథానామేతి ॥ సూక్ష్మమేవావ్యక్తమస్త్విత్యర్థః॥
౪ ॥ అతాఽవ్యక్తంప్రధానంనేత్యత్రహేత్వంతరార్థంసూత్రమ్ ॥ జ్ఞేయత్వేతి ॥ సత్త్వాదిగుణరూపాత్ప్రధా
నాత్పురుషస్యాంతరంభేదస్తస్యజ్ఞానాదిత్యర్థః। నహిశక్యమితిచవదద్భిఃప్రధానంజ్ఞేయత్వేనస్మర్యతఇతిసంబంధః । నకే
వలంభేదప్రతియోగిత్వేనప్రధానస్యజ్ఞేయత్వంతైరిష్టం కింతుతస్యోపాసనయాఽణిమాదిప్రాప్తయేఽపీత్యాహ ॥ క్వచి
చ్చేతి ॥ జ్ఞానవిధ్యభావేఽప్యవ్యక్తపదజన్యజ్ఞానగమ్యత్వమార్థికంజ్ఞేయత్వమస్తీత్యతఆహ ॥ నచానుపదిష్టమితి॥ఉపదిష్టం

తమస్తిఅనంతరనిర్దిష్టత్వాత్తుకిం 'తద్విష్ణోఃపరమంపద'మితి ఇదమిహావివక్ష్యతే । తథాహీదమస్మాత్ప
రమిదమస్మాత్పరమిత్యుక్త్వాపురుషాన్నపరంకించిదిత్యాహ । సర్వథాపిత్వానుమానికనిరాకరణోపప
త్తేస్తథానామాస్తు ననఃకించిచ్ఛిద్యతే ॥ ... ... ❋

సూ ॥ ౪ ॥ జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ ॥

జ్ఞేయత్వేనచసాంఖ్యైఃప్రధానంస్మర్యతేగుణపురుషాంతరజ్ఞానాత్కైవల్యమితివదద్భిః, నహిగుణస్వ
రూపమజ్ఞాత్వాగుణేభ్యఃపురుషస్యాంతరంశక్యంజ్ఞాతుమితి । క్వచిచ్చవిభూతివిశేషప్రాప్తయేప్రధానం
జ్ఞేయమితిస్మరంతి । నచేదమిహాఽవ్యక్తంజ్ఞేయత్వేనోచ్యతే, పదమాత్రంహ్యవ్యక్తశబ్దోనేహాఽవ్యక్తంజ్ఞాత
వ్యముపాసితవ్యంచేతివాక్యమస్తి । నచానుపదిష్టంపదార్థజ్ఞానంపురుషార్థమితిశక్యంప్రతిపత్తుం, తస్మా
దపినావ్యక్తశబ్దేనప్రధానమభిధీయతే । అస్మాకంతురథరూపకక్లృప్తశరీరాద్యనుసరణేనవిష్ణోరేవపరమం
పదందర్శయితుమయముపన్యాసఇత్యనవద్యమ్॥ ... ... ❋

సూ ॥ ౫ ॥ వదతీతిచేన్నప్రాజ్ఞోహిప్రకరణాత్ ॥

అత్రాహసాంఖ్యోజ్ఞేయత్వావచనాదిత్యసిద్ధం కథం శ్రూయతేహ్యుత్తరత్రావ్యక్తశబ్దోదితస్య
ప్రధానస్యజ్ఞేయత్వవచనం 'అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయం తథారసంనిత్యమగంధవచ్చయత్, అ
నాద్యనంతంమహతఃపరంధ్రువంనిచాయ్యతంమృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత'ఇతి । అత్రహియాదృశంశబ్దా
దిహీనంప్రధానంమహతఃపరంస్మృతౌనిరూపితం తాదృశమేవనిచాయ్యత్వేననిర్దిష్టం, తస్మాత్ప్రధాన
మేవేదంతదేవావ్యక్తశబ్దనిర్దిష్టమితి, అత్రబ్రూమః । నేహప్రధానంనిచాయ్యత్వేననిర్దిష్టం ప్రాజ్ఞో
హీహపరమాత్మానిచాయ్యత్వేననిర్దిష్టఇతిగమ్యతే । కుతః, ప్రకరణాత్ । ప్రాజ్ఞస్యహిప్రకరణంవిత
తంవర్తతే "పురుషాన్నపరంకించిత్సాకాష్ఠాసాపరాగతి"రిత్యాదివర్ణనాత్ 'ఏషసర్వేషుభూతేషుగూ
ఢోత్మానప్రకాశత'ఇతిచ దుర్జ్ఞానత్వవచనేనతస్యైవజ్ఞేయత్వాకాంక్షణాత్ 'యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీప్రా
జ్ఞ'ఇతిచ తద్జ్ఞానాయైవరాగాదిసంయమస్యవిహితత్వాన్మృత్యుముఖప్రమోక్షణఫలత్వాచ్చ । నహిప్ర
ధానమాత్రంనిచాయ్యమృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతఇతిసాంఖ్యైరిష్యతే । చేతనాత్మవిజ్ఞానాద్ధిమృత్యుము
ఖాత్ప్రముచ్యతఇతి తేషామభ్యుపగమః । సర్వేషుచవేదాంతేషుప్రాజ్ఞస్యైవాత్మనోఽశబ్దాదిధర్మ
త్వమభిలప్యతే, తస్మాన్నప్రధానస్యాత్రజ్ఞేయత్వమవ్యక్తశబ్దనిర్దిష్టత్వంవా ॥ ... ❋

హిజ్ఞానంఫలవదితి జ్ఞాతుం శక్యంనిష్ఫలస్యోపదేశాయోగాదవ్యక్తస్యచ జ్ఞానానుపదేశాత్సఫలజ్ఞానగమ్యత్వాసిద్ధిరిత్య
ర్థః। ఫలితమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ సాంఖ్యేష్టసఫలజ్ఞానగమ్యత్వావచనాచ్చేత్యర్థః । ననుశరీరస్యాపిజ్ఞేయత్వానుక్తేః క
థమిహగ్రహణంతత్రాహ ॥ అస్మాకంత్వితి ॥ అస్మిన్మతేవిష్ణ్వాఖ్యపదస్యైకస్యైవజ్ఞేయత్వాత్తద్దర్శనార్థమవ్యక్తపదేన
శరీరోపన్యాసోయుక్తఇత్యర్థః ॥ ... ...❋

౫॥సాధారణశబ్దమాత్రాన్నప్రధానస్య ప్రత్యభిజ్ఞాస్మార్తలింగస్యానుక్త్యానియామకాభావాదితి తాత్పర్యలిం
గోక్తిమాశంక్యనిషేధతి ॥ వదతీతి ॥ అత్రహితాదృశమేవనిర్దిష్టమిత్యన్వయః, స్పష్టమన్యత్ ॥ ... ...❋

౬ ॥ కించాత్రకఠవల్ల్యాంప్రధానస్యప్రశ్నోత్తరయోరసత్త్వాన్న గ్రహణమిత్యాహ ॥ త్రయాణామితి ॥మృత్యునానచికేతసంప్రతి త్రీన్వరాన్వృణీష్వేత్యుక్తే త్రయాణామేవ ప్రశ్నోనచికేతసాకృతః ఉపన్యాసశ్చ మృత్యువాక్యేనో నాన్యస్యేత్యర్థః । ప్రశ్నత్రయంక్రమేణపఠతి ॥ తత్రతావదితి॥ హేమృత్యో స మహ్యం దత్తవర స్త్వం స్వర్గహేతుమగ్నింస్మరసి ప్రేతేప్యదేహాదన్యోఽస్తి నవేతిసంశయోఽస్తి అతఏతదాత్మతత్త్వంసందిగ్ధంజానీయామిత్యర్థః । క్రమేణోత్తరత్రయమాహ ॥ ప్రతివచనమపీతి ॥ లోకహేతు విరాడాఖ్యనోపాస్యత్వాల్లోకాదిశ్చితోఽగ్నిస్తంమృత్యుస్తస్మైఉవాచ । నచికేతసే యాస్స్వరూపతో యావతీస్సంఖ్యాతో యథావాక్రమేణాగ్నిశ్చీయతేతత్సర్వమువాచేత్యర్థః ।హంతే దానింబ్రహ్మవక్ష్యామితి బ్రహ్మవాక్యేన జీవప్రశ్నాద్వ్యవహితమపి యథాచమరణంప్రాప్యేత్యాదివాక్యం జీవవిషయ

—— ॥ సూ॥౬॥త్రయాణామేవచైవముపన్యాసఃప్రశ్నశ్చ॥ ——

ఇతశ్చనప్రధానస్యావ్యక్తశబ్దవాచ్యత్వంజ్ఞేయత్వంవాయస్మాత్త్రయాణామేవ పదార్థానామగ్నిజీవపరమాత్మనామస్మిన్గ్రంథేకఠవల్లీషువరప్రదానసామర్థ్యాద్వక్తవ్యతయోపన్యాసోదృశ్యతే, తద్విషయఏవచప్రశ్నః, నాతోఽన్యస్యప్రశ్న ఉపన్యాసోవాస్తి । తత్రతావత్ ‘ సత్వమగ్నింస్వర్గ్యమధ్యేషి మృత్యోప్రబ్రూహి తంశ్రద్దధానాయమహ్య’మిత్యగ్నివిషయఃప్రశ్నః । ‘యేయంప్రేతేవిచికిత్సామనుష్యేస్తీత్యేకేనాయమస్తీతిచైకే, ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహంవరాణామేషవరస్తృతీయ’ఇతి జీవవిషయః । ‘అన్యత్రధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్, అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసితద్వదే’తిపరమాత్మవిషయః । ప్రతివచనమపి ‘ లోకాదిమగ్నింతమువాచతస్మైయాఇష్టకాయావతీర్వాయథావే’త్యగ్నివిషయం । ‘ హంతతఇదంప్రవక్ష్యామిగుహ్యం బ్రహ్మసనాతనం, యథాచ మరణం ప్రాప్యాత్మాభవతి గౌతమ, యోనిమన్యే ప్రపద్యంతే శరీరత్వాయదేహినః, స్థాణుమన్యేఽనుసంయంతియథాకర్మ యథాశ్రుత’మితివ్యవహితంజీవవిషయం । ‘నజాయతేమ్రియతేవావిపశ్చి’దిత్యాదిబహుప్రపంచంపరమాత్మవిషయం । నైవంప్రధానవిషయఃప్రశ్నోస్తిఅపృష్టత్వాదనుపన్యసనీయత్వం తస్యేతి । అత్రాహ, యోయమాత్మవిషయః ప్రశ్నో ‘యేయంప్రేతేవిచికిత్సామనుష్య’ఇతి కింసఏవాయమన్యత్రధర్మాదన్యత్రాధర్మాదితిపునరనుకృష్యతే , కింవాతతోఽన్యోఽయమపూర్వః ప్రశ్నఉత్థాప్యత ఇతి । కించాతస్సఏవాయంప్రశ్నః పునరనుకృష్యతఇతియద్యుచ్యేతతదాద్వయోరాత్మవిషయయోఃప్రశ్నయోరేకతాపత్తేరగ్నివిషయఆత్మవిషయశ్చ ద్వావేవప్రశ్నావిత్యతోనవక్తవ్యంత్రయాణాం ప్రశ్నోపన్యాసావితి । అథాన్యోఽయమపూర్వః ప్రశ్నఉత్థాప్యతఇతియద్యుచ్యేత తతోయథైవవరప్రదానవ్యతిరేకేణ ప్రశ్నకల్పనాయామదోషః, ఏవం ప్రశ్నవ్యతిరేకేణాపి ప్రధానోపన్యాసకల్పనాయామదోషస్స్యాదితి, అత్రోచ్యతే । నైవంవయమిహవరప్రదానవ్యతిరేకేణ ప్రశ్నంకంచిత్కల్పయామః, వాక్యోపక్రమ

ముత్తరంయోగ్యత్వాదిత్యర్థః । వాక్యార్థస్తు ఆత్మమరణం ప్రాప్యయథాభవతి తథావక్ష్యామీతి ప్రతిజ్ఞాయజీవప్రశ్నస్యోత్తరమాహ॥ యోనిమితి॥ చరాచరదేహప్రాప్తౌనిమిత్తమాహ ॥యథేతి॥ శ్రుతముపాసనం।సూత్రేఆద్యశ్చకారోయతఇత్యర్థే । ఏవం త్రయాణామేవోపన్యాసః ప్రశ్నశ్చయతః అతోనప్రధానమవ్యక్తమితిసూత్రయోజనా । ఉక్తార్థం సూత్రమాక్షిపతి ॥ అత్రాహేతి ॥ ఏకఃప్రశ్నోద్వౌప్రశ్నౌవేతిపక్షద్వయేఫలంపృచ్ఛతి ॥కించాతఇతి॥ సప్తమ్యర్థే తసిః । అత్రచ పక్షద్వయేపి కిమిత్యర్థః। ప్రశ్నైక్యే సూత్రాసంగతిః, భేదేప్రధానస్యశ్రౌతత్వ సిద్ధిరితి పూర్వవాద్యాహ॥ సఏవేత్యాదినా ॥ ప్రశ్నైక్యపక్షమాదాయ సిద్ధాంత్యాహ ॥ అత్రోచ్యతఇతి॥ యేనప్రధానసిద్ధిస్స్యాదితిశేషః । చతుర్థప్రశ్నకల్పనేన వరత్రిత్వోపక్రమవిరోధస్స్యాదితి వివృణోతి ॥ వరేత్యాదినా ॥ వరప్రదానముపక్రమేయస్యాస్సాప్ర

హితాయ యమలోకం ప్రతి ప్రేషితాయ ఇతః పునర్మర్త్యలోకం ప్రాప్తస్యమపి తాయ యథాపూర్వం సుమనాస్స్యాదితి
ప్రథమం వరే । నను ద్వితీయవరో జీవవిద్యా తృతీయో బ్రహ్మవిద్యేతి ప్రశ్నభేదః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ యేయమితి ॥ ప్రే
త ఇత్యుపక్రమ్య తృతీయత్వోక్తిలింగాజ్జీవాత్మవిద్యైవ తృతీయో వర ఇత్యర్థః । ఏవం వాక్యోపక్రమే సతి ప్రశ్నాంతరం
న యుక్తమిత్యాహ ॥ తత్రేతి ॥ మరణధర్మాద్యస్పర్శలింగాభ్యాం ప్రష్టవ్యయోర్జీవేశ్వరయోర్భేదాత్ప్రశ్నభేదసిద్ధేర్వా
క్యభేదో యుక్త ఇతి శంకతే ॥ నన్విత్యాదినా ॥ గోచరత్వాదాశ్రయత్వాత్ । న కేవలం ప్రష్టవ్యభేదాత్ప్రశ్నభేదః కింతు
ప్రశ్నవాక్యయోస్సాదృశ్యాభావాదపీత్యాహ ॥ ప్రశ్నచ్ఛాయేతి ॥ ప్రష్టవ్యభేదోఽసిద్ధ ఇతి పరిహరతి ॥ నేత్యాదినా ॥ కించ
బ్రహ్మప్రశ్నే జన్మాదినిషేధేన జీవస్వరూపం వదన్ యమస్తయోరైక్యం సూచయతీత్యాహ ॥ ఇహ చాన్యత్రేతి ॥ తన్ని
షేధవాక్యాజ్జీవోక్తిరసిద్ధేత్యత ఆహ ॥ సతీతి ॥ భాగీ యుక్తః, తస్మాదవిద్యయా జీవస్య ప్రాప్తజన్మాదినిషేధేన స్వరూపము

పక్రమసామర్థ్యాత్ । వరప్రదానోపక్రమా హి మృత్యునచికేతస్సంవాదరూపా వాక్యప్రవృత్తిరాస
మాప్తేః కఠవల్లీనాం లక్ష్యతే । మృత్యుః కిల నచికేతసే పిత్రా ప్రహితాయ త్రీన్వరాన్ప్రదదౌ, నచికేతాః
కిల తేషాం ప్రథమేన వరేణ పితుస్సౌమనస్యం వవ్రే, ద్వితీయేనాగ్నివిద్యాం, తృతీయేనాత్మవిద్యాం, 'యేయం
ప్రేతే' ఇతి 'వరాణామేష వరస్తృతీయః' ఇతి లింగాత్ । తత్ర యద్యన్యత్ర ధర్మాదిత్యన్యోఽయమపూర్వః ప్ర
శ్న ఉత్థాప్యేత తతో వరప్రదానవ్యతిరేకేణాపి ప్రశ్నకల్పనాద్వాక్యం బాధ్యేత । నను ప్రష్టవ్యభేదాదపూ
ర్వోఽయం ప్రశ్నో భవితుమర్హతి, పూర్వో హి ప్రశ్నో జీవవిషయః, 'యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యేఽ
స్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే' ఇతి విచికిత్సాభిధానాత్, జీవశ్చ ధర్మాదిగోచరత్వాన్నాన్యత్ర ధర్మాదితి ప్రశ్నమర్హతి, ప్రా
జ్ఞస్తు ధర్మాద్యతీతత్వాదన్యత్ర ధర్మాదితి ప్రశ్నమర్హతీతి, ప్రశ్నచ్ఛాయాపి చ న సమానా లక్ష్యతే పూర్వస్య
ప్రశ్నస్యాస్తిత్వనాస్తిత్వవిషయత్వాదుత్తరస్య ధర్మాద్యతీతవస్తువిషయత్వాచ్చ, తస్మాత్ప్రత్యభిజ్ఞా
నాభావాత్ప్రశ్నభేదః, న పూర్వస్యైవోత్తరత్రానుకర్షణమితి చేన్న, జీవప్రాజ్ఞయోరేకత్వాభ్యుప
గమాత్ । భవేత్ప్రష్టవ్యభేదాత్ప్రశ్నభేదో యద్యన్యో జీవః ప్రాజ్ఞాత్స్యాత్, న త్వన్యత్వమస్తి 'తత్త్వ
మసి' ఇత్యాదిశ్రుత్యంతరేభ్యః । ఇహ చాన్యత్ర ధర్మాదిత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనం 'న జాయతే మ్రియతే
వా విపశ్చిత్' ఇతి జన్మమరణప్రతిషేధేన ప్రతిపాద్యమానం శరీరపరమేశ్వరయోరభేదం దర్శయతి । సతి హి
ప్రసంగే ప్రతిషేధో భాగీ భవతి । ప్రసంగశ్చ జన్మమరణయోశ్శరీరసంస్పర్శాచ్ఛారీరస్య భవతి న పరమే
శ్వరస్య । తథా 'స్వప్నాంతం జాగరితాంతం చోభౌ యేనానుపశ్యతి, మహాంతం విభుమాత్మానం మత్వా
ధీరో న శోచతి' ఇతి స్వప్నజాగరితదృశో జీవస్యైవ మహత్త్వవిభుత్వవిశేషణస్య మననేన శోకవిచ్ఛేదం దర్శయ
న్ప్రాజ్ఞాదన్యో జీవ ఇతి దర్శయతి । ప్రాజ్ఞవిజ్ఞానాద్ధి శోకవిచ్ఛేద ఇతి వేదాంతసిద్ధాంతః । 'యదే
వేహ తదముత్ర యదముత్ర తదన్విహ, మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి' ఇతి జీవప్రా
జ్ఞభేదదృష్టిమపవదతి । తథా జీవవిషయస్యాస్తిత్వనాస్తిత్వప్రశ్నస్యానంతరమన్యం వరం నచికేతా యా

క్తమిత్యర్థః । కించ జీవో బ్రహ్మాభిన్నః మోక్షహేతుజ్ఞానవిషయత్వాద్బ్రహ్మవదిత్యాహ ॥ తథా స్వప్నేతి ॥ అంతోఽ
వస్థా యేన సాక్షిణా ప్రమాతా పశ్యతి తమాత్మానమితి సంబంధః । హేతోరప్రయోజకత్వమాశంక్య తమేవ విదిత్వేత్యా
దిశ్రుతివిరోధమాహ ॥ ప్రాజ్ఞేతి ॥ కించాభేదముక్త్వా భేదస్య నిందితత్వాదభేద ఏవ సత్య ఇత్యాహ ॥ యదేతి ॥ ఇహ దేహాయ
చ్చైతన్యం తదేవాముత్ర సూర్యాదౌ, ఏవమిహాఖండైకరసే బ్రహ్మణి యో నానేవ మిథ్యాభేదం పశ్యతి స భేదదర్శీ మరణా
న్మరణం ప్రాప్నోతి సంసారభయాన్న ముచ్యత ఇత్యర్థః । కించ జీవప్రశ్నానంతరం తం దుర్దర్శమితి యదుత్తరమువాచ తే
నాప్యుత్తరేణాభేదో గమ్యత ఇతి సంబంధః । పృష్టప్రశ్నయోః ప్రశంసయాపి లింగేన పృష్టస్య జీవస్యాదార్ల్భ్యాద్యోత
నాద్బ్రహ్మత్వసిద్ధిరిత్యాహ ॥ అన్యం వరమిత్యాదినా ॥ పుత్రాదికం వృణీష్వేత్యుక్తేపి విషయాంస్తుచ్ఛీకృత్యాత్మజ్ఞానా

స్నచచాల ‘నాన్యంతస్మాన్నచికేతావృణీత’ఇతిశ్రవణాత్ । తదాసంతుష్టాయమోఽన్యచ్ఛ్రేయోన్యదుతైవప్రేయఇ
తిభోగాపవర్గమార్గయోర్వైలక్షణ్యంప్రతిజ్ఞాయ ‘దూరమేతేవిపరీతేవిషూచీ అవిద్యాయాచవిద్యే’తిదర్శితవానిత్య
ర్థః । ప్రేయఃప్రియతమంస్వర్గాదికం విషూచీవిరుద్ధఫలే, అవిద్యాకర్మ, విద్యాతత్త్వధీః, ‘విద్యాభీప్సినంవిద్యార్థినం మ
న్యే యతః త్వా త్వాం బహవోఽపికామాఃపుత్రాదయోమయాదీయమానాదుర్లభాఅపినాలోలుపంత లోభవంతంనకృ
తవంతఇతిప్రష్టారంస్తుత్వాప్రశ్నమపి ‘త్వాదృఙ్నోభూయాన్నచికేతఃప్రష్టే’తిస్తువన్నిత్యక్షరార్థః । ఇయంప్రశం
సాప్రశ్నభేదపక్షే నఘటతఇత్యాహ ॥ యత్ప్రశ్నేతి ॥ యత్ప్రశ్నేనస్తుతింలబ్ధవాన్ తంప్రశ్నంవిహాయ యద్యన్యదేవో
త్థాపయేత్ । తర్హ్యనవసరేస్తుతిఃకృతాస్యాదిత్యర్థః ॥ తస్మాదితి ॥ ప్రష్టవ్యభేదాభావాదిత్యక్షరార్థః । ప్రశ్నవాక్యప్రవృ

జీవేత్యారభ్యమృత్యునాతైస్తైఃకామైః ప్రలోభ్యమానోఽపినచికేతాయదానచచాల తదైనంమృత్యురభ్యుదయనిశ్శ్రేయసవిభాగప్రదర్శనేనవిద్యావిద్యావిభాగప్రదర్శనేనచ విద్యాభీప్సినంనచికేతసంమన్యే ‘నత్వాకామాబహవోఽలోలుపంతే’తిప్రశస్యప్రశ్నమపితదీయంప్రశంసన్నువాచ ‘తందుర్దర్శంగూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితంగహ్వరేష్ఠంపురాణం, అధ్యాత్మయోగాధిగమేనదేవంమత్వాధీరోహర్షశోకౌజహాతీ’తి । తేనాపిజీవప్రాజ్ఞయోరభేదఏవేహవివక్షితఇతిగమ్యతే । యత్ప్రశ్ననిమిత్తాంచప్రశంసాంమహతీంమృత్యోః ప్రత్యపద్యత నచికేతాయదితంవిహాయ ప్రశంసానంతరమన్యమేవ ప్రశ్నముపక్షిపేత్ అస్థానఏవసాసర్వాప్రశంసాప్రసారితాస్యాత్, తస్మాద్యేయంప్రేతఇత్యస్యైవ ప్రశ్నస్యైతదనుకర్షణమన్యత్రధర్మాదితి । యత్తుప్రశ్నచ్ఛాయావైలక్షణ్యముక్తంతదదూషణం, తదీయస్యైవ విశేషస్యపునఃపృచ్ఛ్యమానత్వాత్ । పూర్వత్రహిదేహాదివ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్తిత్వంపృష్టం ఉత్తరత్రతుతస్యైవాసంసారిత్వంపృచ్ఛ్యతఇతి । యావద్ధ్యవిద్యానినివర్తతేతావద్ధర్మాదిగోచరత్వంజీవస్యజీవత్వంచననివర్తతే । తన్నివర్తనేనతుప్రాజ్ఞఏవతత్త్వమసీతిశ్రుత్యాప్రత్యాయ్యతే । నచావిద్యావత్త్వేతదపగమేచవస్తునఃకశ్చిద్విశేషోఽస్తి । యథాకశ్చిత్సంతమసేపతితాంకాంచిద్రజ్జుమహింమన్యమానోభీతోవేపమానఃపలాయతే, తంచాపరోబ్రూయాత్ మాభైషీర్నాయమహీరజ్జురేవేతి, సచతదుపశ్రుత్యాహికృతంభయముత్సృజేద్వేపథుంపలాయనంచ, నచాహిబుద్ధికాలేతదపగమకాలేచవస్తునః కశ్చిద్విశేషస్స్యాత్, తథైవైతదపిద్రష్టవ్యం । తతశ్చనజాయతేమ్రియతేవేత్యేవమాద్యపిభవత్యస్తిత్వనాస్తిత్వప్రశ్నస్యప్రతివచనం । సూత్రంత్వవిద్యాకల్పితజీవప్రాజ్ఞభేదాపేక్షయా యోజయితవ్యం । ఏకత్వేఽపి హ్యాత్మవిషయస్యప్రశ్నస్య ప్రాయణావస్థాయాం వ్యతిరిక్తాస్తిత్వమాత్రవిచికిత్సనాత్కర్తృత్వాదిసంసార స్వభావానపోహనాచ్చపూర్వస్య పర్యాయస్య జీవవిషయత్వముత్ప్రేక్ష్యతే, ఉత్తరస్యతుధర్మాద్యత్యయసంకీర్తనాత్ప్రాజ్ఞవిషయత్వమితి, తతశ్చయుక్తాగ్నిజీవపరమాత్మకల్పనా । ప్రధానకల్పనాయాంతునవరప్రదానంనప్రశ్నోనప్రతివచనమితివైషమ్యంస్యాత్ ॥ ... ... *

త్త్యోస్సాదృశ్యాభావాత్ప్రశ్నభేదఇత్యుక్తంనిరస్యతి ॥ యత్త్వేత్యాదినా ॥ ధర్మాద్యాశ్రయస్యజీవస్యబ్రహ్మత్వంకథ
మిత్యతఆహ ॥ యావదితి॥ అవిద్యానాశానంతరంబ్రహ్మత్వంచేదాగంతుకమనిత్యంకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ నచావిద్యావ
త్త్వఇతి ॥ జీవస్యబ్రహ్మత్వేస్వాభావికేసతిబ్రహ్మప్రశ్నస్యయదుత్తరంతజ్జీవప్రశ్నస్యాపిభవతీతిలాభందర్శయతి ॥ త
తశ్చనజాయతఇతి ॥ జీవబ్రహ్మైక్యేత్రయాణామితిసూత్రంకథమిత్యతఆహ ॥ సూత్రంత్వితి ॥ కల్పితభేదాత్ప్రశ్నభేదక
ల్పనేత్యాహ ॥ తతశ్చేతి ॥ పరమాత్మనస్సకాశాత్ప్రధానస్యవైషమ్యమనాత్మత్వేనతృతీయవరాంతర్భావాయోగా
దితిభావః ॥ ... ... *

౭ ॥ శ్రుతోఽవ్యక్తశబ్దో న సాంఖ్యాసాధారణతత్త్వగోచరః వైదికశబ్దత్వాన్మహచ్ఛబ్దవదిత్యాహ ॥ మహద్వచ్చేతి॥ సూత్రం వ్యాచష్టే॥ యథేత్యాదినా ॥ న చాకాశాదిశబ్దే వ్యభిచారః। ఆకాశాదేః తాంత్రికసాధారణత్వేన సాంఖ్యాసాధారణతత్త్వత్వాసిద్ధేస్సాధ్యస్యాపి సత్త్వాదితి మంతవ్యం । సత్తామాత్రే సత్త్వప్రధానప్రకృతేరాద్యపరిణామే నిశ్చయాత్మకబుద్ధావిత్యర్థః । ఆత్మా మహానిత్యాత్మశబ్దప్రయోగాత్, తం మత్వా న శోచతి తమసః పరస్తాదిత్యాదినా శోకాత్యయతమఃపరత్వాదిభ్యశ్చ మహచ్ఛబ్దస్య సాంఖ్యతత్త్వం నాభిధీయత ఇతి సంబంధః । అధికరణార్థముపసంహరతి ॥ అతశ్చేతి ॥ ఇతి ప్రథమాధికరణమ్ ... ... ❋

౮ ॥❋ చమసవదవిశేషాత్ ❋॥ అత్రాజాపదం విషయః, తత్కిం ప్రధానపరం మాయాపరం వేతి రూఢార్థాసంభవాత్సంశయే పూర్వత్రావ్యక్తశబ్దమాత్రేణ ప్రధానస్యాప్రత్యభిజ్ఞాయామప్యత్ర త్రిగుణత్వాదిలింగోపేతాజాపదా

❋ సూ ॥ ౭ ॥ మహద్వచ్చ ॥ ❋

యథా మహచ్ఛబ్దస్సాంఖ్యైస్సత్తామాత్రేఽపి ప్రథమజే ప్రయుక్తో న తమేవ వైదికేఽపి ప్రయోగేఽభిధత్తే ‘బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః, మహాంతం విభుమాత్మానం, వేదాహమేతం పురుషం మహాంత’మిత్యేవమాదావాత్మశబ్దప్రయోగాదిభ్యో హేతుభ్యః, తథావ్యక్తశబ్దోఽపి న వైదికే ప్రయోగే ప్రధానమభిధాతుమర్హతి ॥ అతశ్చ నాస్త్యానుమానికస్యాశబ్దవత్త్వం ॥ ఇతి ప్రథమాధికరణమ్. ... ❋

❋ ॥ సూ ॥ ౮ ॥ చమసవదవిశేషాత్ ॥ ❋

పునరపి ప్రధానవాదీ అశబ్దత్వం ప్రధానస్యాసిద్ధమిత్యాహ, కస్మాత్, మంత్రవర్ణాత్ । ‘అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీః ప్రజాస్సృజమానాం సరూపాః అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య’ ఇతి । అత్ర హి మంత్రే లోహితశుక్లకృష్ణశబ్దై రజస్సత్త్వతమాంస్యభిధీయంతే । లోహితం రజః రంజనాత్మకత్వాత్, శుక్లం సత్త్వం ప్రకాశాత్మకత్వాత్, కృష్ణం తమః ఆవరణాత్మకత్వాత్ । తేషాం సామ్యావస్థావయవధర్మైర్వ్యపదిశ్యతే లోహితశుక్లకృష్ణేతి । న జాయత ఇతి చాజా స్యాత్, మూలప్రకృతిరవికృతిరిత్యభ్యుపగమాత్ । నన్వజాశబ్దశ్ఛాగాయాం రూఢః । బాఢం, సా తు రూఢిరిహ నాశ్రయితుం శక్యా విద్యాప్రకరణాత్, సా చ బహ్వీః ప్రజాస్త్రైగుణ్యాన్వితా జనయతి, తాం ప్రకృతిమజో హ్యేకః పురుషః జుషమాణః ప్రీయమాణః సేవమానో వాఽనుశేతే, తామేవావిద్యయాత్మత్వేనోపగమ్య సుఖీ దుఃఖీ మూఢోఽహమిత్యవివేకితయా సంసరతి, అన్యః పునః అజః పురుషః ఉత్పన్నవివేకజ్ఞానో విరక్తో జహాతి ఏనాం ప్రకృతిం భుక్తభోగాం కృతభోగాపవర్గాం పరిత్యజతి ముచ్యత ఇత్యర్థః, తస్మాచ్ఛ్రుతిమూలైవ ప్రధానాదికల్పనా కాపిలానామిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । నానేన మంత్రేణ శ్రుతిమూలత్వం సాంఖ్యవాదస్య శక్యమాశ్రయితుం । న హ్యయం మంత్రః స్వాతంత్ర్యేణ కంచిదపి వాదం సమర్థయితుముత్సహతే । సర్వత్రాపి యయా కయాచిత్కల్పనయాఽజాత్వాదిసంపాదనోపపత్తేస్సాంఖ్య

త్వప్రత్యభిజ్ఞాస్తీతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయతి ॥ పునరపీతి ॥ ఫలం పూర్వపక్షే బ్రహ్మణి సమన్వయాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి పూర్వవద్ద్రష్టవ్యం । రాగహేతుత్వాదిగుణయోగాల్లోహితాదిశబ్దై రజఆదిగుణలాభేఽపి కథం ప్రధానలాభస్తత్రాహ ॥ తేషాం సామ్యేతి ॥ అవయవాః ప్రధానస్య రజఆదయస్తేషాం ధర్మా రంజనీయత్వాదయః తైర్నిర్మితైర్లోహితాదిశబ్దైః ప్రధానముచ్యత ఇత్యర్థః । గుణాభేదాత్ప్రధానలాభ ఇతి భావః । తత్రాజాశబ్దం యోజయతి ॥ నేతి ॥ రూఢిర్యోగమపహరతీతి న్యాయేన శంకతే ॥ నన్వితి ॥ రూఢ్యసంభవాద్యోగ ఆశ్రయణీయ ఇత్యాహ ॥ బాఢమితి ॥ ప్రజాశబ్దిత ప్రకృతిత్వపురుషభేదలింగాభ్యామపి ప్రధానప్రత్యభిజ్ఞేత్యాహ ॥ సా చేత్యాదినా ॥ ప్రజాయంత ఇతి ప్రజాః మహదాదయః త్రైగుణ్యం సుఖదుఃఖమోహాః । అనుశయనం వివృణోతి ॥ తామేవావిద్యయేతి ॥ అవివేకేనేత్యర్థః। విషయధీర్భోగః గుణభిన్నాత్మఖ్యాతిరపవర్గః । సిద్ధాంతయతి॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి ॥ మాయాదావపి సాధారణాన్మంత్రాద్విశేషార్థగ్రహో

నయుక్తః విశేషగ్రహహేతోః ప్రకరణాదేరభావాదితి హేతుం వ్యాఖ్యాయ దృష్టాంతం వ్యాచష్టే॥ చమసవదితి ॥ సర్వత్రేతి॥ గిరిగుహాదావపి॥... ... ... *

౯॥ ఉత్తరసూత్రవ్యావర్త్యాం శంకామాహ ॥ తత్ర త్విదమితి ॥ చతుర్విధస్య జరాయుజాండజస్వేదజోద్భిజ్జరూపస్యేత్యర్థః । స్మృత్యుక్తా కుతో న గృహ్యేతి శంకతే ॥ కస్మాదితి ॥ స్మృతేః శ్రుత్యంతరాదర్థగ్రహోచాయుక్తః । సాజాత్యస్మూలానపేక్షత్వాచ్చేత్యాహ ॥ తథాహీతి ॥ శాఖినశ్ఛందోగాః । కించ రోహితాదిశబ్దైరపి ద్రవ్యే ఉక్తానాన్యాయ్యా అవ్యవధానాన్నతు రంజనీయత్వాదిగుణవ్యవహితా సత్త్వాదిగుణలక్షణేత్యాహ ॥ రోహితాదీనాం చేతి॥ నను శాఖాంతరేణ శాఖాంతరస్థమంత్రస్య నిర్ణయః కథమిత్యత ఆహ ॥ అసందిగ్ధేనేతి ॥ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయాదితి భావః ॥

వాద ఏవేహాభిప్రేత ఇతి విశేషావధారణ కారణాభావాత్ చమసవత్ । యథాహి, అర్వాగ్బిలశ్చమస ఊర్ధ్వబుధ్న ఇత్యస్మిన్మంత్రే స్వాతంత్ర్యేణాయం నామాసౌ చమసోఽభిప్రేత ఇతి న శక్యతే నియంతుం, సర్వత్రాపి యథాకథంచిదర్వాగ్బిలత్వాదికల్పనోపపత్తేః। ఏవమిహాప్యవిశేషోఽజామేకామిత్యస్య మంత్రస్య నాస్మిన్మంత్రే ప్రధానమేవాఽజాభిప్రేతేతి శక్యతే నియంతుమ్॥... ... ... *

తత్ర త్విదం తచ్ఛిర ఏష హ్యర్వాగ్బిలశ్చమస ఊర్ధ్వబుధ్న ఇతి వాక్యశేషాచ్చమసవిశేష ప్రతిపత్తిర్భవతి, ఇహ పునః కేయమజా ప్రతిపత్తవ్యేతి అత్ర బ్రూమః ॥

సూ॥౯॥ జ్యోతిరుపక్రమాతు తథా హ్యధీయత ఏకే॥

పరమేశ్వరాదుత్పన్నా జ్యోతిః ప్రముఖా తేజోఽబన్నలక్షణా చతుర్విధస్య భూతగ్రామస్య ప్రకృతిభూతేయమజా ప్రతిపత్తవ్యా । తు శబ్దోఽవధారణార్థః । భూతత్రయలక్షణైవేయమజా విజ్ఞేయా న గుణత్రయలక్షణా । కస్మాత్। తథా హ్యేకే శాఖినస్తేజోఽబన్నానాం పరమేశ్వరాదుత్పత్తిమామ్నాయ తేషామేవ రోహితాదిరూపతామామనంతి 'యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యే'తి। తాన్యేవేహ తేజోఽబన్నాని ప్రత్యభిజ్ఞాయంతే, రోహితాదిశబ్దసామాన్యాత్, రోహితాదీనాం చ శబ్దానాం రూపవిశేషేషు ముఖ్యత్వాత్, భాక్తత్వాచ్చ గుణవిషయత్వస్య, అసందిగ్ధేన చ సందిగ్ధస్య నిగమనం న్యాయ్యం మన్యంతే, తథేహాపి 'బ్రహ్మవాదినో వదంతి కింకారణం బ్రహ్మే'త్యుపక్రమ్య 'తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిగూఢా'మితి, పారమేశ్వర్యాశ్శక్తేస్సమస్తజగద్విధాయిన్యా వాక్యోపక్రమేఽవగమాత్, వాక్యశేషేపి 'మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వర'మితి । 'యో యోనిం యోనిమధితిష్ఠత్యేక' ఇతి చ తస్యా ఏవావగమాత్, న స్వతంత్రా కాచిత్ప్రకృతిః ప్రధానం నామాజామంత్రేణామ్నాయత ఇతి శక్యతే వక్తుం । ప్రకరణాత్తు సైవ దైవీశక్తిరవ్యాకృతనామరూపా నామరూపయోః ప్రాగవస్థానేనాపి మంత్రేణామ్నాయత ఇత్యుచ్యతే । తస్యాశ్చ స్వవికారవిషయేణ త్రైరూప్యేణ త్రైరూప్యముక్తం। కథం పునస్తేజోఽబన్నానాం త్రైరూ

యథా శాఖాంతరవాక్యాన్న ప్రధానగ్రహస్తథేహాపి శ్వేతాశ్వతరోపనిషది మాయా ప్రకరణాన్న తద్గ్రహ ఇత్యాహ ॥ తథేతి ॥ సృష్ట్యాదౌ కిం స హాయం బ్రహ్మేతి విమృశ్యతే, బ్రహ్మవాదినో ధ్యానయోగేన పరమాత్మానమనుప్రవిష్టాస్సంతః తత్రైవ దేవస్యాత్మభూతామైక్యేనాధ్యస్తాం శక్తిం పరతంత్రాం మాయాం సత్త్వాదిగుణవతీం బ్రహ్మణ స్సహాయామపశ్యన్నిత్యన్వయః । మాయాయా ఏకత్వేఽపి తదంశానాం జీవోపాధీనాం తత్తత్సంఘాతయోనీనామవిద్యాఖ్యానాం భేదాద్ద్విప్సా, అవ్యాకృతేఽనభివ్యక్తే నామరూపే యస్యాం సా । అనేన 'తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీ'దితి శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధిరుక్తా । తస్యాం శక్తావ్యక్తావ్యక్తకార్యలింగకానుమానం సూచయతి ॥ నామేతి॥ మాయాయా రోహితాదిరూపవత్త్వం కథమిత్యత ఆహ ॥ తస్యా ఇతి॥ విషయ ఆశ్రయః, ఏవం ప్రకరణబలాన్మాయైవాజేతి భాష్యకృన్మతం । ఛాందోగ్యశ్రుత్యా

తేజోఽబన్నలక్షణాఽవాంతరప్రకృతిరజేతి సూత్రకృన్మతేనోత్తరసూత్రవ్యావర్త్యం శంకతే । కథమితి ॥ కిం తేజోఽబన్నేష్వజాశబ్దో రూఢః నజాయత ఇతి యౌగికో వా? నాద్యః తేష్వజాత్వజాతేరసత్త్వాదిత్యాహ ॥యావతేతి॥ యత ఇత్యర్థః । అతో న రూఢ ఇతి శేషః । నద్వితీయ ఇత్యాహ ॥నచేతి॥ జాతిర్జన్మ అజాతిరజన్మా॥ ... ... ❋

౧౦॥ లౌకికాఽజాసాదృశ్యకల్పనయా తేజోఽబన్నానామజాత్వోపదేశాద్గౌణోఽయం శబ్ద ఇతి పరిహరతి ॥ కల్పనేతి॥ అనియమో యదృచ్ఛా । బర్కరో బాలపశుః । యదుక్తం జీవభేదేన ప్రధానవాదప్రత్యభిజ్ఞేతి తన్నేత్యాహ ॥నచేదమితి॥ వ్యవస్థార్థో భేదోఽప్యర్థాత్ప్రతిపాద్యత ఇత్యాహ ॥ ప్రసిద్ధంత్వితి ॥ సత్య ఏవ ప్రసిద్ధ ఇత్యత ఆహ ॥ భేదస్త్వితి॥ కల్పనోపదేశే దృష్టాంతం వ్యాచష్టే ॥ మధ్వితి ॥ న చ యోగస్య ముఖ్యవృత్తిత్వాత్తేన ప్రధానగ్రహో న్యాయ్య ఇతి వాచ్యం రూఢార్థానపేక్షాద్యోగాత్తదాశ్రితగుణలక్షణాయా బలీయస్త్వాద్గుణవృత్త్యాపి రూఢిరాశ్రితా భవతి । తథా చ రోహితా

ద్యైణత్రిరూపాఽజా ప్రతిపత్తుం శక్యతే । యావతా న తావత్తేజోఽబన్నేష్వజాకృతిరస్తి, న చ తేజోఽబన్నానాం జాతిశ్రవణాదజాతినిమిత్తోఽప్యజాశబ్దస్సంభవతీత్యత ఉత్తరం పఠతి॥ ... ... ❋

❋ సూ॥ ౧౦॥ కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః ❋

నాయమజాకృతినిమిత్తోఽజాశబ్దో నాపి యౌగికః కింతర్హి కల్పనోపదేశోఽయమజారూపకక్లృప్తిస్తేజోఽబన్నలక్షణాయాశ్చరాచరయోనేరుపదిశ్యతే । యథా హి లోకే యదృచ్ఛయా కాచిదజా లోహితశుక్లకృష్ణవర్ణా స్యాత్ బహుబర్కరా స్వరూపబర్కరా చ తాం చ కశ్చిదజో జుషమాణోఽనుశయీత కశ్చిచ్చైనాం భుక్తభోగాం జహ్యాదేవమియమపి తేజోఽబన్నలక్షణా భూతప్రకృతి స్త్రివర్ణా బహు సరూపం చరాచరలక్షణం వికారజాతం జనయతి, అవిదుషా చ క్షేత్రజ్ఞేనోపభుజ్యతే, విదుషా చ పరిత్యజ్యత ఇతి । న చేదమాశంకితవ్యమేకః క్షేత్రజ్ఞోఽనుశేతేఽన్యో జహాతీతి, అతః క్షేత్రజ్ఞభేదః పారమార్థికః పరేషామిష్టః ప్రాప్నోతీతి । నహీయం క్షేత్రజ్ఞభేదప్రతిపిపాదయిషా కింతు బంధమోక్షవ్యవస్థాప్రతిపిపాదయిషైవైషా । ప్రసిద్ధం తు భేదమనూద్య బంధమోక్షవ్యవస్థా ప్రతిపాద్యతే, భేదస్తూపాధినిమిత్తో మిథ్యాజ్ఞానకల్పితో న పారమార్థికః 'ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మే'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । మధ్వాదివద్యథాదిత్యస్యామధునో మధుత్వం వాచశ్చాధేనోర్ధేనుత్వం ద్యులోకాదీనాం చానగ్నీనామగ్నిత్వమిత్యేవంజాతీయకం కల్ప్యతే, ఏవమిదమనజాయా అజాత్వం కల్ప్యత ఇత్యర్థః, తస్మాదవిరోధస్తేజోఽబన్నేష్వజాశబ్దప్రయోగస్య॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్... ... ... ❋

❋ సూ॥ ౧౧॥ న సంఖ్యోపసంగ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చ॥ ❋

ఏవం పరిహృతేఽప్యజామంత్రే పునరప్యన్యస్మాన్మంత్రాత్సాంఖ్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే 'యస్మిన్పంచ పంచజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః తమేవ మన్య ఆత్మానం విద్వాన్బ్రహ్మామృతోఽమృత'మితి, అస్మిన్మంత్రే పంచపంచ

దిశబ్దసమభివ్యాహారానుగృహీతయా రూఢ్యాశ్రితయా గుణవృత్త్యా ప్రధానే యోగం బాధిత్వాఽవాంతరప్రకృతిరజాశబ్దేన గ్రాహ్యా యథా మధ్వాదిశబ్దైః ప్రసిద్ధమధ్వాద్యాశ్రితగుణలక్షణయా ఆదిత్యాదయో గృహ్యంతే తద్వత్, తస్మాదసిద్ధం ప్రధానమితి సిద్ధమ్॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్. ... ... ❋

౧౧॥ ❋ న సంఖ్యోపసంగ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చ ❋ పంచజనశబ్దస్య సాంఖ్యతత్త్వపరోఽన్యపరో వేతి యోగరూఢ్యోరనిశ్చయాత్సంశయే యథా తత్త్వవిద్యాధికారే ఛాగాయాం తాత్పర్యాభావాదజాపదే రూఢిత్యాగస్తథా పంచమనుష్యేషు తాత్పర్యాభావాజ్జనశబ్దేన రూఢిం త్యక్త్వా తత్త్వాని గ్రాహ్యాణీతి దృష్టాంతసంగతిం సూచయన్మంత్రముదాహృత్య పూర్వపక్షయతి ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ ఫలం పూర్వవత్, ప్రాణచక్షుశ్శ్రోత్రాన్నమనాంసి వాక్యశేషస్థాః పంచజనాః పంచ, తత్ర చత్వారః సూత్రమన్నం విరాట్ తయోః కారణమవ్యాకృతమాకాశశ్చ యస్మిన్నధ్యస్తాస్తమేవాత్మానమ

మృతం బ్రహ్మ మన్యే తస్మాన్మనసా విద్వానహమమృతోఽస్మీతి మన్త్రదృశో వచనమ్ । నన్వస్తు పంచత్వవిశిష్టేషు పంచజనేషు పునః పంచత్వాన్వయాత్ పంచవింశతిసంఖ్యాప్రతీతిస్తావతా కథం సాంఖ్యతత్త్వగ్రహ ఇత్యాశంక్య సంఖ్యాయాధర్త్యైకాంతానాం తత్త్వాని గ్రాహ్యాణీత్యాహ ॥ తయా చేతి ॥ జగతో మూలభూతా ప్రకృతిస్త్రిగుణాత్మకం ప్రధానమనాదిత్వాదవికృతిః కస్యచిత్కార్యం న భవతీత్యర్థః । మహదహంకారః పంచతన్మాత్రాణీతి సప్త ప్రకృతయో వికృతయశ్చ, తత్ర మహాన్ప్రధానస్య వికృతిరహంకారస్య ప్రకృతిః అహంకారః తామసః పంచతన్మాత్రాణాం శబ్దాదీనాం ప్రకృతిః సాత్త్వికః ఏకాదశేంద్రియాణాం, పంచతన్మాత్రాశ్చ పంచానాం స్థూలభూతానామాకాశాదీనాం ప్రకృతయః, పంచ స్థూలభూతాన్యేతాన్యేకాదశేంద్రియాణి చేతి షోడశసంఖ్యాకో గణో వికార ఏవ న ప్రకృతిః, తత్త్వాంతరోపాదానత్వాభావాత్, పురుషస్తూదాసీన ఇతి సాంఖ్యకారికార్థః । సంఖ్యయా తత్త్వానాముపసంగ్రహాచ్ఛబ్దవత్త్వమితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి ॥ నేతి ॥ సాంఖ్యీయతత్త్వావిరుద్ధం నానాత్వమిష్టమిత్యత ఆహ ॥ నైషామితి ॥ పంచసు పంచసు సాధారణస్యేతరపంచకాద్వ్యావృత్తస్య ధర్మస్యాభావోఽత్ర నానాత్వం వివక్షితమిత్యర్థః । యద్యపి జ్ఞానకర్మేంద్రియేషు దశసు జ్ఞానకరణత్వం కర్మకరణత్వం చ తన్మాత్రాసు పంచసు స్థూలప్రకృతిత్వం చ తథాపి యస్మిన్నిత్యాత్మన ఆకాశస్య చ పృథగుక్తేస్సత్త్వరజస్తమో

జనా ఇతి పంచసంఖ్యావిషయాఽపరా పంచసంఖ్యా శ్రూయతే పంచశబ్దద్వయదర్శనాత్ । త ఏతే పంచ పంచకాః పంచవింశతిస్సంపద్యంతే । తయా చ పంచవింశతిసంఖ్యయా యావంతస్సంఖ్యేయా ఆకాంక్ష్యంతే తావంత్యేవ చ తత్త్వాని సాంఖ్యైస్సంఖ్యాయంతే । “మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయస్సప్త । షోడశకశ్చ వికారో న ప్రకృతిర్న వికృతిః పురుష” ఇతి । తయా శ్రుతిప్రసిద్ధయా పంచవింశతిసంఖ్యయా తేషాం స్మృతిప్రసిద్ధానాం పంచవింశతితత్త్వానాముపసంగ్రహాత్ప్రాప్తం తావచ్ఛ్రుతిమత్త్వమేవ ప్రధానాదీనాం, తతో బ్రూమః । న సంఖ్యోపసంగ్రహాదపి ప్రధానాదీనాం శ్రుతిమత్త్వం ప్రత్యాశా కర్తవ్యా, కస్మాత్, నానాభావాత్ । నానా హ్యేతాని పంచవింశతిస్తత్త్వాని, నైషాం పంచశః పంచశస్సాధారణో ధర్మోఽస్తి, యేన పంచవింశతేరంతరాళేఽపరాః పంచ పంచ సంఖ్యా నివిశేరన్, న హ్యేకనిబంధనమంతరేణ నానాభూతేషు ద్విత్వాదికాస్సంఖ్యా నివిశంతే । అథోచ్యేత పంచవింశతిసంఖ్యైవేయమవయవద్వారేణోపలక్ష్యతే । యథా “పంచ సప్త చ వర్షాణి న వవర్ష శతక్రతు”రితి । ద్వాదశవార్షికీమనావృష్టిం కథయంతి తద్వదితి, తదపి నోపపద్యతే । అయమేవాస్మిన్పక్షే దోషో యల్లక్షణాశ్రయణీయా స్యాత్ । పరశ్చాత్ర పంచశబ్దో జనశబ్దేన సమస్తః పంచజనా ఇతి, భాషికస్వరేణైకపదత్వనిశ్చ

మహదహంకారాః పంచ కర్తవ్యాః । మనశ్చత్వారి భూతాని చ పంచాస్మిన్పంచకద్వయే మిథోఽనువృత్తేతరపంచకవ్యావర్తకధర్మో నాస్తీత్యభిప్రాయః । మాస్త్విత్యత ఆహ ॥ యేనేతి ॥ ధర్మేణేత్యర్థః । తదేవ స్ఫుటయతి ॥ న హీతి ॥ మహాసంఖ్యాయామవాంతరసంఖ్యాః కంచిద్ధర్మమాదాయ ప్రవిశంతి, యథా ద్వావశ్వినౌ సప్తర్షయోఽష్టౌ వసవశ్చేతి ప్రజాపతిస్సప్తదశేత్యత్ర ద్విత్వాదికమాదాయ ద్విత్వాదయః ప్రవిశంతి నాన్యథేత్యర్థః । పంచశబ్దద్వయేనాస్వవాచ్యన్యూనసంఖ్యాద్వారేణ తద్వ్యాప్యమహాసంఖ్యైవ లక్ష్యత ఇతి సదృష్టాంతం శంకతే ॥ అథేతి ॥ ముఖ్యార్థస్యావశ్యమానత్వాల్లక్షణా న యుక్తేతి పరిహరతి ॥ తదపి నేతి ॥ పంచజనశబ్దయోరసమాసమంగీకృత్య పంచవింశతిసంఖ్యాప్రతీతిర్నిరస్తా సంప్రతి సమాసనిశ్చయాన్న తత్ప్రతీతిరిత్యాహ ॥ పరశ్చేతి ॥ సమాసహేతుమాహ ॥ భాషికేతి ॥ అయమర్థః । అస్మిన్మంత్రే ప్రథమః పంచశబ్ద ఆద్యుదాత్తః । ద్వితీయస్సర్వానుదాత్తః । జనశబ్దశ్చాంతోదాత్తః । తథా చ న ద్వితీయపంచజనశబ్దయోస్సమాసం వినాంత్యస్యాకారస్యోదాత్తత్వం పూర్వేషామనుదాత్తత్వం చ ఘటతే । సమాసస్యేతి సూత్రేణ సమాసస్యాంతోదాత్తత్వవిధానాత్ । అనుదాత్తం పదమేకవర్జమితి చ సూత్రేణ యస్మిన్నుపదేశే ఉదాత్తస్స్వరితో వా యస్య వర్ణస్య విధీయతే తమేకం వర్జయిత్వావశిష్టం తత్పదమనుదాత్తం భవతీతి విధానాచ్చ ఏవం మాంత్రికాంతోదాత్తస్వరేణైక

పదత్వనిశ్చయః । భాషికాఖ్యేతుశతపథబ్రాహ్మణస్వరవిధాయకగ్రంథేస్వరితోఽనుదాత్తోవేతిసూత్రేణయోమంత్రదశాయామనుదాత్తస్స్వరితోవాసబ్రాహ్మణదశాయాముదాత్తోభవతీత్యపవాదఆశ్రితః, తథాచాంత్యాదాకారాత్పూర్వేషామనుదాత్తానాముదాత్తత్వం బ్రాహ్మణావస్థాయాంప్రాప్తం, ఉదాత్తమనుదాత్తమనంత్యమితిసూత్రేణామంత్రదశాయాముదాత్తస్యాంత్యస్యపరలగ్నతయోచ్చార్యమాణస్యానుదాత్తత్వంవిహితం, తథాచాత్రనకారాదుపరితనఆకారఆకాశస్యేత్యనేనశ్లిష్టతయా పఠ్యమానోఽనుదాత్తో భవతి, అయంమంత్రానుదాత్తస్వరోభాషికః తేనబ్రాహ్మణస్వరేణైకపదత్వంనిశ్చీయతఇతి । ప్రకటార్థకారైస్తుపాఠకప్రసిద్ధాంతోదాత్తస్వరోభాషికఇతివ్యాఖ్యాతం, తద్వ్యాఖ్యానంకల్పతరుకారైర్దూషితం । అంతానుదాత్తంహిసమామ్నాతారఃపంచజనశబ్దమధీయతఇతిపాఠకప్రసిద్ధిరసిద్ధేతి తథాచ పంచసంచజనాఇతిమాంత్రికాంతోదాత్తస్స్వరః యస్మిన్పంచపంచజనాఇత్యంతానుదాత్తోబ్రాహ్మణస్వరఇతివిభాగః, ఉభయథాప్యైకపద్యాత్సమాససిద్ధిరితి । తైత్తిరీయకప్రయోగాదప్యేకపదత్వమిత్యాహ ॥ ప్రయోగాంతరేచేతి ॥ ఆజ్య త్వాత్వాం పంచానాంపంచజనానాం దేవవిశేషాణాంయంత్రియధర్త్రాయగృహ్ణామీత్యాజ్యగ్రహణమంత్రశేషః । దేవతానాంకర్మణియంత్రవదవస్థితంశరీరంతదేవధర్త్రింఇహాముత్రభోగాధారస్తస్మై, తస్యావైకల్యార్థమితియజమానోక్తిః, అస్తుసమాసస్తతఃకిమిత్యతఆహ ॥ సమస్తత్వాచ్చేతి ॥ ఆవృత్తిర్వీప్సాతదభావేపంచకద్వయాగ్రహణాత్పంచవింశతిసంఖ్యాప్రతీతిరసిద్ధేతిభావః । జనపంచకమేకంపంచకానాంపంచకంద్వితీయమితిపంచకద్వయ

యాత్ । ప్రయోగాంతరేచ 'పంచానాంత్వాపంచజనానా'మిత్యైకపద్యైకస్వర్యైకవిభక్తికత్వావగమాత్, సమస్తత్వాచ్చనవీప్సాపంచపంచేతి । తేననపంచకద్వయగ్రహణంపంచపంచేతి,నచపంచసంఖ్యయాఏకస్యాః పంచసంఖ్యయాఽపరయావిశేషణంపంచపంచకాఇతి, ఉపసర్జనస్యవిశేషణేనాసంయోగాత్ । నన్వాపన్నపంచసంఖ్యాకాజనాఏవపునఃపంచసంఖ్యయావిశేష్యమాణాఃపంచవింశతిఃప్రత్యేష్యంతే । యథాపంచపంచపూల్యఇతిపంచవింశతిఃపూలాఃప్రతీయంతేతద్వత్, నేతిబ్రూమః,యుక్తంయత్పంచపూలీశబ్దస్యసమాహారాభిప్రాయత్వాత్కతీతిసత్యాం భేదాకాంక్షాయాం పంచపంచపూల్యఇతివిశేషణం, ఇహతుపంచజనాఇత్యాదితఏవభేదోపాదానాత్కతీత్యసత్యాంభేదాకాంక్షాయాంనపంచపంచజనాఇతి విశేషణంభవేత్, భవదపీదంవిశేషణంపంచసంఖ్యయాఏవభవేత్, తత్రచోక్తోదోషః, తస్మాత్పఙ్చపంచజనాఇతినపంచవింశతితత్త్వాభిప్రాయం, అతిరేకాచ్చనపంచవింశతితత్త్వాభిప్రా

తస్యపంచపంచేతిగ్రహణంనేత్యక్షరార్థః । కించాసమాసపక్షేపికింపంచశబ్దద్వయోక్తయోఃపంచత్వయోఃపరస్పరాన్వయఃకింవాతయోశ్శుద్ధజనైరన్వయః అథవాపంచత్వవిశిష్టైర్జనైరపరస్యపంచత్వస్యాన్వయః, నాద్యఇత్యాహ॥ నచపంచసంఖ్యయాఇతి ॥విశేషణమన్వయః॥ అనన్వయే హేతుమాహ ॥ఉపసర్జనస్యేతి॥ అప్రధానానాంసర్వేషాంప్రధానేనవిశేష్యేణైవాన్వయోవాచ్యః, గుణానాంపరస్పరాన్వయేవాక్యభేదాపాతాదిత్యర్థః । ద్వితీయేదశసంఖ్యాప్రతీతిస్స్యాన్నపంచవింశతిసంఖ్యాప్రతీతిః । తృతీయముత్థాపయతి ॥ నన్వితి ॥ పంచత్వవిశిష్టేషుపంచత్వాంతరాన్వయేవిశేషణీభూతపంచత్వేపిపంచత్వాన్వయాత్పంచవింశతిత్వప్రతీతిరిత్యర్థః । దృష్టాంతవైషమ్యేణపరిహరతి ॥నేతిబ్రూమ ఇతి ॥ పంచానాంపూలానాంసమాహారఇత్యత్రసంఖ్యాపూర్వోద్విగురితిసమాసోవిహితః । తతోద్విగోరితిసూత్రేణజీషోవిధానాత్ సమాహారప్రతీతౌసమాహారాఃకతీత్యాకాంక్షాయాంసత్యాంపంచేతిపదాంతరాన్వయోయుక్తః,పంచజనాఇత్యత్రజీబంతత్వాభావేనసమాహారస్యాప్రతీతేః జనానాంచాదితఏవపంచత్వోపాదానాత్సంఖ్యాకాంక్షాయాఅసత్త్వాత్పంచేతిపదాంతరంనాన్వేతిఆకాంక్షాధీనత్వాదన్వయస్యేత్యర్థః । భేదోవిశేషణం । ననుజనానాంనిరాకాంక్షత్వేపితద్విశేషణీభూతపంచత్వానికతీత్యాకాంక్షాయాంపంచత్వాంతరంవిశేషణంభవత్విత్యాశంకతే ॥ భవదపీతి ॥ నోపసర్జనస్యోపసర్జనాంతరేణాన్వయః కింతుప్రధానేనైవేతినోపసర్జనన్యాయవిరోధాదయుక్తమితిపరిహరతి ॥ తత్రేచేతి॥

ఏవంనానాభావాదితివ్యాఖ్యాయ అతిరేకాచ్చేతివ్యాచష్టే ॥ అతిరేకాచ్చేత్యాదినా ॥ అతిరేకఅధిక్యంజనశబ్దితపంచవింశతితత్త్వేష్వాత్మాఽన్తర్భూతోనవాఽనాద్యఇత్యుక్త్వాద్వితీయదోషమాహ॥అర్థాంతరేతి॥ తథాకాశంవికల్ప్యదూషయతి॥తథేతి ॥ ఉక్తోదోషస్సంఖ్యాధిక్యం ।పంచవింశతిజనాఆత్మాకాశౌచేతిస [illegible] సంఖ్యాస్యాదిత్యర్థః । నచసత్త్వరజస్తమసాంపృథగ్గణనయాసేష్టైతవాచ్యం, ఆకాశస్యపృథగుక్తివైయర్థ్యా [illegible] స్మిన్నిత్యుక్తసతత్త్వానాంప్రతిష్ఠోక్తివిరోధాత్తవమతే స్వతంత్రప్రధానస్యైవాధారత్వాన్నేహనానాస్తి [illegible] వసస్యైవాదిత్వాత్ । కించ పంచవింశతిసంఖ్యాప్రతీతావపినసాంఖ్యీయతత్త్వధీస్స్యాత్ [illegible] సంఖ్యాయాయుక్తత్వాదిత్యాహ॥కథంచేతి॥ కింజనశబ్దాత్తత్త్వగ్రహఃఉతసంఖ్యయేతికథంశబ్దార్థః [illegible] జనేతి॥నద్వితీయఇత్యాహ॥అర్థాంతరేతి॥కింతదర్థాంతరంయదర్థకమిదంవాక్యమితిపృచ్ఛతి॥ కథమితి॥పంచచతేజనాశ్చేతికర్మధారయాదిసమాసాంతరాత్సంజ్ఞాసమాసస్యాప్తోక్త్యాబలవత్త్వంతావదాహ ॥ ఉచ్యతఇతి ॥ దిగ్వాచినస్సంఖ్యావాచినశ్చశబ్దాస్సంజ్ఞాయాంగమ్య

యం, అతిరేకోఽపిహిభవత్యాత్మాకాశాభ్యాం పంచవింశతిసంఖ్యాయాః । ఆత్మాతావదిహప్రతిష్ఠాంప్రత్యాధారత్వేననిర్దిష్టః, యస్మిన్నితిసప్తమీసూచితస్య 'తమేవమన్య ఆత్మాన'మిత్యాత్మత్వేనానుకర్షణాత్ । ఆత్మాచచేతనఃపురుషస్సచపంచవింశతావంతర్గతఏవేతినతస్యైవాధారత్వమాధేయత్వంచయుజ్యేత, అర్థాంతరపరిగ్రహేవా తత్త్వసంఖ్యాతిరేక స్సిద్ధాంతవిరుద్ధః ప్రసజ్యేత ।తథా 'ఆకాశశ్చప్రతిష్ఠిత'ఇత్యాకాశస్యాపి పంచవింశతావంతర్గతస్యనపృథగుపాదానంన్యాయ్యం, అర్థాంతరపరిగ్రహేచోక్తందూషణం । కథంచ సంఖ్యామాత్రశ్రవణేసత్యశ్రుతానాంపంచవింశతితత్త్వానాముపసంగ్రహః ప్రతీయేత, జనశబ్దస్యతత్త్వేష్వరూఢత్వాత్ , అర్థాంతరోపసంగ్రహేపిసంఖ్యోపపత్తేః । కథంతర్హి పంచపంచజనాఇతి, ఉచ్యతే, దిక్సంఖ్యేసంజ్ఞాయామితివిశేషస్మరణాత్సంజ్ఞాయామేవపఞ్చశబ్దస్య జనశబ్దేనసమాసః, తతశ్చ రూఢత్వాభిప్రాయేణైవకేచిత్పంచజనానామవివక్ష్యంతే, నసాంఖ్యతత్త్వాభిప్రాయేణ, తేకతీత్యస్యామాకాంక్షాయాంపునఃపంచేతిప్రయుజ్యతే, పఞ్చజనానామకేచిత్, తేచపంచేత్యర్థః। సప్తర్షయస్సప్తేతియథా। కేపునస్తేపఞ్చజనానామేతి తదుచ్యతే॥... ... ...*

॥ సూ॥౧౨॥ప్రాణాదయోవాక్యశేషాత్ ॥

యస్మిన్పంచపంచజనాఇత్యతఉత్తరస్మిన్మంత్రేబ్రహ్మస్వరూపనిరూపణాయప్రాణాదయఃపఞ్చనిర్దిష్టాః । 'ప్రాణస్యప్రాణముతచక్షుషశ్చక్షురుతశ్రోత్రస్యశ్రోత్రమన్నస్యాన్నంమనసోయేమనోవిదు'రితి, తేఽత్రవాక్యశేషగతాస్సన్నిధానాత్పఞ్చజనావివక్ష్యంతే । కథంపునః ప్రాణాదిషుజనశబ్ద ప్రయోగః, తత్త్వేషువాకథం జనశబ్దప్రయోగః , సమానేతుప్రసిద్ధ్యతిక్రమె వాక్యశేషవశాత్ప్రాణాదయఏవ గృహీతవ్యాభవంతి, జనసంబంధాచ్చప్రాణాదయోజనశబ్దభాజోభవంతి । జనవచనశ్చపురుషశబ్దః ప్రా

మానాయాంసుబంతేనోత్తరపదేనసమస్యంతె యథాదక్షిణాగ్నిస్సప్తర్షయఇత్యాది । అయంచసమాసస్తత్పురుషభేదః పంచజనశబ్దస్యసంజ్ఞాత్వముక్త్వాసంజ్ఞికథనార్థంసూత్రంగృహ్ణాతి॥ కేపునస్తఇతి॥ ... ...

౧౨॥ శ్రుతావుతశబ్దోఽప్యర్థః । యేప్రాణాదిప్రేరకంతత్సాక్షిణమాత్మానంవిదుస్తేబ్రహ్మవిదఇత్యర్థః॥ పంచజనశబ్దస్యప్రాణాదిషుకయావృత్త్యాప్రయోగఇతిశంకతే ॥ కథంపునరితి ॥ యథాతవతత్త్వేషుజనశబ్దస్యలక్షణయాప్రయోగస్తథామమప్రాణాదిషుపంచజనశబ్దస్యలక్షణయేత్యాహ ॥ తత్త్వేష్వితి ॥ తర్హిరూఢ్యతిక్రమసామ్యాత్తత్త్వాన్యేవగ్రాహ్యాణీత్యతఆహ ॥ సమానేత్వితి ॥ సన్నిహితసజాతీయానపేక్షశ్రుతిస్థాఏవగ్రాహ్యాః నతువ్యవహితవిజాతీయసాపేక్షస్మృతిస్థాఇత్యర్థః । లక్షణాబీజసంబంధమాహ ॥ జనేతి ॥ జనఃపంచజనఇతిపర్యాయః,పురుషమిత్రాదిశబ్దవచ్చపంచజన శబ్దస్యప్రాణాదిలక్షకత్వంయుక్తమిత్యాహ ॥ జనవచనశ్చేతి॥ ననుజాయంతఇతిజనాఃమహదాదయః జ

నకత్వాజ్జనః ప్రధానమితి । యోగసంభవేకిమితిరూఢిమాశ్రిత్యలక్షణాప్రయాస ఇత్యత ఆహ ॥ సమాసేతి ॥ యథా అశ్వకర్ణశబ్దస్యవర్ణసముదాయస్యవృక్షేరూఢిరేవం పంచజనశబ్దస్యరూఢిరేవనావయవశక్త్యాత్మకోయోగ ఇత్యర్థః । పూర్వకాలికప్రయోగాభావాన్నరూఢిరిత్యాక్షిపతి ॥ కథమితి॥స్యుఃపుమాంసఃపఞ్చజనా ఇత్యమరకోశాదౌ ప్రయోగోఽస్త్యేవ, తదభావమంగీకృత్యాప్యాహ ॥ శక్యేతి ॥ జనసంబంధాచ్చేతి పూర్వభాష్యేన శేషపంచజనశబ్దస్యరూఢిమాశ్రిత్య ప్రాణాదిషులక్షణోక్తా ఇహతు ప్రాథవాదేన ప్రాణాదిషురూఢిరుచ్యత ఇతి మంతవ్యం । సంగృహీతంవివృణోతి ॥ ప్రసిద్ధేత్యాదినా ॥ 'ఉద్భిదాయజేతపశుకామ' ఇత్యత్రోద్భిత్పదంవిధేయగుణార్థకం కర్మనామధేయం వేతిసంశయే ఖనిత్రాదావుద్భిత్పదస్యప్రసిద్ధేర్యోగనామత్వేప్రసిద్ధివిరోధాజ్జ్యోతిష్టోమేగుణవిధిరితిప్రాప్తే రాద్ధాంతః । యజేతయాగేనేష్టంభావయేదిత్యర్థః । తతశ్చోద్భిదేత్యప్రసిద్ధస్యతృతీయాంతస్యయాగేనేత్యనేన ప్రసిద్ధార్థకేనసామానాధికరణ్యేన తన్నామత్వంనిశ్చీయతే, ఉద్భినత్తి పశూన్సాధయతీతి ప్రసిద్ధేరవిరోధాదప్రకృతజ్యోతిష్టోమే గుణవిధ్యయోగాత్తద్విధాచోద్భిదాఖ్యగుణవతాయాగేనేతిమత్వర్థసంబంధలక్షణాప్రసంగాచ్చేతి కర్మనామైవోద్భిత్పదం । తథాచ్ఛినత్తీతి

ణేషుప్రయుక్తః 'తేనాపతేపంచబ్రహ్మపురుషా' ఇతి, అత్ర 'ప్రాణోహపితాప్రాణోహమాతే'త్యాదిచబ్రాహ్మణం । సమాసబలాచ్చసముదాయస్యరూఢత్వమవిరుద్ధం । కథంపునరసతిప్రథమప్రయోగే రూఢిశ్శక్యాశ్రయితుం । శక్యోద్భిదాదివదిత్యాహ । ప్రసిద్ధార్థసన్నిధానేనహ్యప్రసిద్ధార్థశ్శబ్దఃప్రయుజ్యమానస్సమభివ్యాహారాత్తద్విషయోనియమ్యతే యథా 'ఉద్భిదాయజేత యూపంఛినత్తి వేదింకరోతీ'తి, తథాయమపిపంచజనశబ్దస్సమాసాన్వాఖ్యానాదవగతసంజ్ఞాభావస్సంజ్ఞాకాంక్షీ వాక్యశేషసమభివ్యాహృతేషుప్రాణాదిషువర్తిష్యతే । కైశ్చిత్తు దేవాః పితరోగంధర్వాఅసురారక్షాంసిచ పంచజనావ్యాఖ్యాతాః। అన్యైశ్చత్వారోవర్ణానిషాదపంచమాఃపరిగృహీతాః। క్వచిచ్చయత్పాంచజన్యయావిశేతిప్రజాపరః ప్రయోగఃపంచజనశబ్దస్యదృశ్యతే తత్పరిగ్రహేపీహనకశ్చిద్విరోధః । ఆచార్యస్తునపంచవింశతేస్తత్త్వానామిహప్రతీతిరస్తీత్యేవంపరతయాప్రాణాదయోవాక్యశేషాదితిజగాద ॥ ....*

భవేయుస్తావత్ప్రాణాదయఃపంచజనామాధ్యందినానాంయేఽన్నంప్రాణాదిష్వామనంతికాణ్వానాంతుకథంప్రాణాదయఃపంచజనాభవేయుఃయేఽన్నంప్రాణాదిషునామనంతీత్యతఉత్తరంపఠతి ॥......*

సూ॥౧౩॥జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే॥

అసత్యపికాణ్వానామన్నేజ్యోతిషా తేషాంపంచసంఖ్యాపూర్యతే । తేఽపిహియస్మిన్పంచపంచజనా ఇత్యతఃపూర్వస్మిన్మంత్రే బ్రహ్మస్వరూపనిరూపణాయైవజ్యోతిరధీయతే ।'తద్దేవాజ్యోతిషాంజ్యోతి'రితి।

ప్రసిద్ధార్థచ్ఛేదన యోగ్యార్థకశబ్దసమభివ్యాహారాద్దారు విశేషో యూపశబ్దార్థః । కరోతీతిసమభివ్యాహారాద్వేదిశబ్దార్థస్సంస్కారయోగ్యస్థండిల విశేషఇతిగమ్యతే, తథా ప్రసిద్ధార్థకప్రాణాదిశబ్దసమభివ్యాహారాత్పంచజనశబ్దః ప్రాణాద్యర్థక ఇతినిశ్చీయత ఇత్యర్థః । ఏకదేశినాంమతద్వయమాహ ॥ కైశ్చిదిత్యాదినా ॥ శూద్రాంబ్రాహ్మణాజ్జాతోనిషాదః । శ్రుత్యా పంచజనశబ్దస్యార్థాంతరమాహ ॥ క్వచిచ్చేతి ॥ పాంచజన్యయాప్రజయావిశతీతిఇట్తయావిశాపురుషరూపయేంద్రస్యాహ్వానార్థం ఘోషాస్సృష్టా ఇతియత్తద్వ్యక్తం ఘోషాతిరేకేణేంద్రాహ్వానాయోగాదితి శ్రుత్యనుసారేణప్రజామాత్రగ్రహణేపినవిరోధ ఇత్యర్థః । సూత్రవిరోధమాశంక్యాహ ॥ ఆచార్యస్త్వితి ॥ అతస్సాంఖ్యతత్త్వాతిరిక్తయత్కించిత్పరతయాపంచజన శబ్దస్యవ్యాఖ్యాయామవిరోధ ఇతిభావః ॥ ... ...*

౧౩॥ శంకోత్తరత్వేనసూత్రంగృహ్ణాతి ॥ భవేయురితి ॥ జ్యోతిషాంసూర్యాదీనాంజ్యోతిస్తద్బ్రహ్మదేవాఉపాసత ఇత్యర్థః । నన్విదంషష్ఠ్యంతజ్యోతిఃపదోక్తంసూర్యాదికం జ్యోతిశ్శాఖాద్వయేప్యస్తి తత్కాణ్వానాంపంచత్వపూరణాయగృహ్యతేనాన్యేషామితివికల్పోనయుక్తఇతిశంకతే ॥ కథంపునరితి ॥ ఆకాంక్షావిశేషాద్వికల్పోయుక్తఇత్యాహసి

ర్థాంతీ ॥ అపేక్షేతి ॥ యథా 'అతిరాత్రే షోడశినంగృహ్ణాతి నే'తివాక్యభేదాద్వికల్పస్తద్వచ్ఛాఖాభేదేనాన్నపాఠాపా
ఠాభ్యాంజ్యోతిషావికల్ప ఇత్యర్థః । నను క్రియాయాంవికల్పోయుక్తః నవస్తునీతిచేత్, సత్యం, అత్రాపిశాఖాభేదేన
సాన్నాజ్యోతిస్సహితావా పంచప్రాణాదయోయత్రప్రతిష్ఠితా స్తంమనసాఽనుద్రష్టవ్యమితి ధ్యానక్రియాయాం విక
ల్పోపపత్తిరిత్యనవద్యం । ఉక్తంప్రధానస్యాశబ్దత్వముపసంహరతి ॥తదేవమితి॥ తథాపిస్మృతియుక్తిభ్యాంప్రధానమేవ
జగత్కారణమిత్యతఆహ ॥ స్మృతీతి ॥ ఇతితృతీయాధికరణమ్. ... ...

౧౪॥ కారణత్వేనచాకాశాదిషుయథావ్యపదిష్టోక్తేః ॥పూర్వగ్రంథేనాస్యసంగతింవక్తుంవృత్తమనువదతి॥ప్రతి
పాదితమితి॥ అధికరణత్రయేణప్రధానస్యాశ్రౌతత్వోక్త్యా జగత్కారణత్వలక్షణేనబ్రహ్మణ ఏవబుద్ధిస్థతా, తస్మిన్నేవబు
ద్ధిస్థేనిర్విశేషేబ్రహ్మణి వేదాంతానాంసమన్వయ ఇతిసాధితంపూర్వసూత్రసందర్భేణ । తత్రలక్షణసమన్వయయోర
సిద్ధిరేవశ్రుతీనాంవిరోధదర్శనాదిత్యాక్షేపరూపాం తేనాస్యసంగతిమాహ ॥తత్రేతి॥ నచావిరోధచింతాయాఃద్వితీయా
ధ్యాయేసంగతిర్నాస్మిన్నధ్యాయ ఇతివాచ్యం, సిద్ధేసమన్వయే స్మృత్యాదిమానాంతరవిరోధనిరాసస్యద్వితీయాధ్యా
యార్థత్వాత్ తత్పదవాచ్యజగత్కారణవాదిశ్రుతీనాంమిథోవిరోధాద్వాచ్యార్థానిశ్చయేన లక్ష్యే సమన్వయాసి

కథంపునరుభయేషామపి తుల్యవదిదంజ్యోతిఃపఠ్యమానం సమానమంత్రగతయాపంచసంఖ్యయా కేషాం
చిద్గృహ్యతే కేషాంచిన్నేతి, అపేక్షాభేదాదిత్యాహ। మాధ్యందినానాంహిసమానమంత్రపఠితప్రాణా
దిపంచజనలాభాన్నాస్మిన్మంత్రాంతరపఠితేజ్యోతిష్యపేక్షాభవతి తదలాభాత్తు కాణ్వానాంభవత్యపే
క్షా, అపేక్షాభేదాచ్చసమానేఽపిమంత్రేజ్యోతిషోగ్రహణాగ్రహణే, యథాసమానేప్యతిరాత్రేవచ
నభేదాత్షోడశినోగ్రహణాగ్రహణేతద్వత్ ।తదేవం నతావచ్ఛ్రుతిప్రసిద్ధిఃకాచిత్ప్రధానవిషయాస్తి,
స్మృతిన్యాయప్రసిద్ధీతుపరిహరిష్యేతే ॥ ఇతితృతీయాధికరణమ్. ... ...

సూ. ॥౧౪॥ కారణత్వేనచాకాశాదిషుయథావ్యపదిష్టోక్తేః ॥

ప్రతిపాదితంబ్రహ్మణోలక్షణం, ప్రతిపాదితంబ్రహ్మవిషయంగతిసామాన్యంవేదాంతవాక్యానాం,
ప్రతిపాదితంచప్రధానస్యాశబ్దత్వం । తత్రేదమపరమాశంక్యతే । నజన్మాదికారణత్వంబ్రహ్మణో
బ్రహ్మవిషయంవాగతిసామాన్యంవేదాంతవాక్యానాంప్రతిపాదయితుంశక్యం, కస్మాత్, విగానదర్శ
నాత్, ప్రతివేదాంతంహ్యన్యాన్యాసృష్టిరుపలభ్యతేక్రమాదివైచిత్ర్యాత్, తథాహిక్వచిత్, 'ఆత్మన
ఆకాశస్సంభూత'ఇత్యాకాశాదికాసృష్టిరామ్నాయతే, క్వచిత్తేజఆదికా 'తత్తేజోఽసృజతే'తి, క్వచి

ద్ధా ప్రాప్తాయాంతత్సాధకావిరోధచింతాయాఅత్రైవసంగత్వాత్ । నచైవంసృష్టిశ్రుతీనామప్యవిరోధోఽత్రైవచిం
తనీయ ఇతివాచ్యం, స్వప్నవత్కల్పితసృష్టావిరోధస్యైవాభావాత్। కిమర్థంతర్హిద్వితీయేతచ్చింతనం స్థూలబుద్ధిసమా
ధానార్థమితిబ్రూమః ।ఇహతుసూక్ష్మదృశాంవాక్యార్థేసమన్వయజ్ఞానాయతత్పదార్థశ్రుతివిరోధఃపరిహ్రియతే ।
యద్యపిత్వంపదార్థశ్రుతివిరోధోత్రపరిహర్తవ్యస్తథాపిప్రథమసూత్రేణబంధమిథ్యాత్వసూచనాదవిరోధస్సిద్ధః, ప్ర
పంచస్తుస్థూలబుద్ధిసమాధానప్రసంగేనభవిష్యతీతిమన్యతేసూత్రకారః । అత్రజగత్కారణశ్రుతయోవిషయాః తాః
కింబ్రహ్మణిమానంనవేతిసంశయేఽన్నజ్యోతిషాస్సంఖ్యాదృష్టిక్రియాయాం వికల్పేపికారణే వస్తున్యసద్వాసద్వాకారణ
మిత్యాదివికల్పాసంభవాదప్రామాణ్యమితిప్రత్యుదాహరణేనపూర్వపక్షయన్నుక్తాక్షేపంవివృణోతి ॥ ప్రతివేదాంతమి
త్యాదినా ॥ వేదాంతానాంసమన్వయసాధనాచ్ఛ్రుత్యధ్యాయసంగతిః । అసదాదిపదానాంసత్కారణేసమన్వయోక్తేః
పాదసంగతిః, పూర్వపక్షేసమన్వయాసిద్ధిఃఫలం, సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితివివేకః । క్రమాక్రమాభ్యాంసృష్టివిరోధంతావ
ద్దర్శయతి ॥ తథాహిక్వచిదిత్యాదినా ॥ సపరమాత్మాలోకానసృజత అమ్మయశరీరప్రచురస్వర్గలోకోంభశ్శబ్దార్థః।
సూర్యరశ్మివ్యాప్తాంతరిక్షలోకోమరీచయః । మరోమర్త్యలోకః । అబ్బహులాఃపాతాళలోకాఆప ఇతిశ్రుత్యర్థః । సృ

ష్టివిరోధముక్త్వా కారణవిరోధమాహ ॥ తథేతి ॥ అసదనభివ్యక్తనామరూపాత్మకం కారణం, తతః కారణాత్సదభివ్యక్తం। ఏతత్తుల్యార్థం ఛాందోగ్యవాక్యమాహ ॥ అసదేవేతి ॥ కిం శూన్యమేవ నేత్యాహ ॥ తత్సదితి ॥ అబాధితం బ్రహ్మైవాసీదిత్యర్థః। తద్బ్రహ్మణ్యాస్థితం జగత్సృష్టికాలే సమ్యగభివ్యక్తమభవత్ । క్రమాక్రియా సృష్టిః । తత్ తత్ర కారణే ఏకే బాహ్యాస్తే షాం మతం। శ్రుతిరేవ దూషయతి ॥ కుత ఇతి ॥ కుత ఏవం పదయోరర్థమాహ ॥ కథమితి ॥ స్వమతమాహ ॥ సదితి ॥ తదిదం జగత్ సాక్షాత్ తర్హి ప్రాక్కాలే అవ్యాకృతం కారణాత్మకమాసీత్ । శ్రుతీనాం విరోధముపసంహరతి ॥ ఏవమితి ॥ కిమత్ర న్యాయ్యమిత్యాశంక్య మానాంతరసిద్ధప్రధానలక్షకత్వం వేదాంతానాం న్యాయ్యమిత్యాహ ॥ స్మృతీతి ॥ తత్ర సృష్టౌ విరోధమంగీకృత్య స్రష్టరి విరోధం పరిహరతి ॥ సత్యపీతి ॥ ఆకాశాదిషు బ్రహ్మణః కారణత్వే విరోధో నైవాస్తీతి ప్రతిజ్ఞా

త్వా ప్రాణాదికా 'స ప్రాణమసృజత ప్రాణాచ్ఛ్రద్ధా'మితి, క్వచిదక్రమమేవ లోకానాముత్పత్తిరామ్నాయతే 'స ఇమాంల్లోకానసృజతాంభో మరీచీర్మరమాప' ఇతి, తథా క్వచిదసత్పూర్వికా సృష్టిః పఠ్యతే 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తతో వై సదజాయతే'తి 'అసదేవేదమగ్ర ఆసీత్ తత్సదాసీత్ తత్సమభవ'దితి చ, క్వచిదసద్వాదనిరాకరణేన సత్పూర్వికా ప్రక్రియా ప్రతిజ్ఞాయతే 'తద్ధైక ఆహురసదేవేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యుపక్రమ్య 'కుతస్తు ఖలు సోమ్యైవం స్యాదితి హోవాచ కథమసతః సజ్జాయేతే'తి 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ'దితి, క్వచిత్స్వయంకర్తృకైవ వ్యాక్రియా జగతో నిగద్యతే 'తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యామేవ వ్యాక్రియత' ఇతి । ఏవమనేకధా విప్రతిపత్తేర్వస్తుని చ వికల్పస్యానుపపత్తేర్న వేదాంతవాక్యానాం జగత్కారణావధారణపరతా న్యాయ్యా, స్మృతిన్యాయప్రసిద్ధిభ్యాం తు కారణాంతరపరిగ్రహో న్యాయ్య ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । సత్యపి ప్రతివేదాంతం సృజ్యమానేష్వాకాశాదిషు క్రమాదిద్వారకే విగానే న స్రష్టరి కించిద్విగానమస్తి, కుతః, యథావ్యపదిష్టోక్తేః । యథాభూతో హ్యేకస్మిన్వేదాంతే సర్వజ్ఞః సర్వేశ్వరః సర్వాత్మకోఽద్వితీయః కారణత్వేన వ్యపదిష్టః, తథాభూత ఏవ వేదాంతాంతరేష్వపి వ్యపదిశ్యతే, తద్యథా 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'తి, అత్ర తావజ్జ్ఞానశబ్దేన పరేణ చ తద్విషయేణ కామయితృత్వవచనేన చేతనం బ్రహ్మ న్యరూపయత్ । అపరప్రయోజ్యత్వేనేశ్వరం కారణమబ్రవీత్ । తద్విషయేణైవ పరేణాత్మశబ్దేన శరీరాదికోశపరంపరయా చాంతరాంతరానుప్రవేశనేన సర్వేషామంతః ప్రత్యగాత్మానం నిరధారయత్ 'బహు స్యాం ప్రజాయేయే'తి చాత్మవిషయేణ బహుభవనానుశంసనేన సృజ్యమానానాం వికారాణాం స్రష్టురభేదమభాషత, తథా 'ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కించే'తి సమస్తజగత్సృష్టినిర్దేశేన ప్రాక్సృష్టేరద్వితీయం స్రష్టారమాచష్టే, తదత్ర యల్లక్షణం బ్రహ్మ కారణత్వేన విజ్ఞాతం తల్లక్షణమేవాన్యత్రాపి విజ్ఞాయతే 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతే'తి, తథా 'ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీన్నాన్యత్కించన మిషత్స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా' ఇతి చ, ఏవంజాతీయకస్య కారణస్వరూపనిరూపణపరస్య వాక్యజాతస్య ప్రతివేదాంతమవిగీతార్థత్వాత్ । కార్యవిషయం తు విగానం దృశ్యతే క్వచిదాకాశాదికా సృష్టిః క్వచిత్తేజఆది

యాం హేతుమాహ ॥ కుత ఇతి ॥ యథాభూతత్వమేవాహ ॥ సర్వజ్ఞ ఇతి ॥ కారణస్య సర్వజ్ఞత్వాదికం ప్రతివేదాంతం దృశ్యత ఇత్యాహ ॥ తద్యథేత్యాదినా ॥ తద్విషయేణ బ్రహ్మవిషయేణ, చేతనం సర్వజ్ఞం 'తదాత్మానం స్వయమకురుతే'తి శ్రుతేరపరప్రయోజ్యత్వం 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన' ఇతి ప్రత్యగాత్మత్వం స్వస్య బహుభవనకామనయా స్థితికాలేఽప్యద్వితీయత్వం । యథా తైత్తిరీయకే సర్వజ్ఞత్వాదికం కారణస్య తథా ఛాందోగ్యాదావపి దృశ్యత ఇత్యాహ ॥ తదత్ర యల్లక్షణమితి ॥ మిషత్ సవ్యాపారం అవిగీతార్థత్వాదవిరుద్ధార్థకత్వాత్ కారణే నాస్తి విప్రతిపత్తిరితి శేషః, తథాపి కార్యే విరోధాత్కారణేఽపి విరోధః స్యాదిత్యాశంక్య నిషేధతి ॥ కార్యవిషయం త్విత్యాదినా ॥ స్వప్నసృష్టీనాం ప్రత్యహమన్యథాత్వేన సో

హామితిప్రత్యభిజ్ఞాయమానే ద్రష్టర్యపినానాత్వం ప్రసజ్యేతేత్యాహ ॥ అతిప్రసంగాదితి ॥ సృష్టివిరోధమంగీకృత్యస్రష్టరినవిరోధఇత్యుక్తమధునాంగీకారంత్యజతి॥సమాధాస్యతిచేతి॥ కిమర్థంతర్హి శ్రుతయస్సృష్టిమన్యథాన్యథావదంతీత్యాశంక్యసృష్టావతాత్పర్యజ్ఞాపనాయేత్యాహ॥భవేదిత్యాదినా॥ అతాత్పర్యార్థైర్విరోధోనదోషాయేత్యతాత్పర్యంసాధయతి ॥ నహీతి ॥ ఫలవద్బ్రహ్మవాక్యశేషత్వేన సృష్టివాక్యానామర్థవత్త్వసంభవాన్నస్వార్థైపృథక్ఫలంకల్ప్యం వాక్యభేదాపత్తేరిత్యాహ ॥ నచకల్పయితుమితి ॥ న్యాయాదేకవాక్యత్వంసిద్ధంశ్రుతిరపిదర్శయతీత్యాహ ॥ దర్శయతిచేతి ॥ శుంగేనకార్యేణలింగేన । కారణబ్రహ్మజ్ఞానార్థత్వం సృష్టిశ్రుతీనాముక్త్వా కారణస్యాద్వయత్వజ్ఞానంఫలాంతరమాహ ॥ మృదాదీతి ॥ ఏవంనిష్ఫలాయామన్యార్థాయాం సృష్టౌ తాత్పర్యాభావాద్విరోధానదోషఇత్యత్రవృద్ధసమ్మతిమా

కేత్యేవంజాతీయకం । నచ కార్యవిషయేణవిగానేనకారణమపిబ్రహ్మ సర్వవేదాంతేష్వ విగీతమధిగమ్యమానమవివక్షితంభవితుమర్హతీతిశక్యతేవక్తుం, అతిప్రసంగాత్ । సమాధాస్యతిచాచార్యఃకార్యవిషయంవిగానంనవియదశ్రుతేరిత్యారభ్య । భవేదపికార్యస్యవిగీతత్వమప్రతిపాద్యమానత్వాత్ , నహ్యయంసృష్ట్యాదిప్రపంచఃప్రతిపిపాదయిషితః। నహితత్ప్రతిబద్ధఃకశ్చిత్పురుషార్థోదృశ్యతేశ్రూయతేవా, నచకల్పయితుంశక్యతే । ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం తత్రతత్ర బ్రహ్మవిషయైర్వాక్యైస్సాకమేకవాక్యతాయాగమ్యమానత్వాత్ । దర్శయతిచసృష్ట్యాదిప్రపంచస్య బ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థతాం 'అన్నేన సోమ్యశుంగేనాపోమూలమన్విచ్ఛాద్భిస్సోమ్యశుంగేనతేజోమూలమన్విచ్ఛతేజసాసోమ్యశుంగేనసన్మూలమన్విచ్ఛే'తి । మృదాదిదృష్టాంతైశ్చకార్యస్యకారణేనాభేదంవదితుంసృష్ట్యాది ప్రపంచశ్శ్రావ్యతఇతిగమ్యతే । తథాచ సంప్రదాయవిదోవదంతి "మృల్లోహవిస్ఫులింగాద్యైస్సృష్టిర్యాచోదితాన్యథా ॥ ఉపాయస్సోవతారాయనాస్తిభేదఃకథంచనే"తి । బ్రహ్మప్రతిపత్తిసంబద్ధంతుఫలంశ్రూయతే 'బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం తరతిశోకమాత్మవిత్ తమేవవిదిత్వాతిమృత్యుమేతీ'తిచ । ప్రత్యక్షావగమంచేదంఫలం 'తత్త్వమసీ'త్యసంసార్యాత్మత్వప్రతిపత్తౌసత్యాం సంసార్యాత్మత్వవ్యావృత్తేః ॥...............*

యత్పునఃకారణవిషయంవిగానందర్శితం 'అసద్వాఇదమగ్రఆసీ'దిత్యాది తత్పరిహర్తవ్యం। అతోఽచ్యతే ॥

సూ ॥ ౧౫ ॥ సమాకర్షాత్ ॥

'అసద్వాఇదమగ్రఆసీ'దితినాత్రాఽసన్నిరాత్మకంకారణత్వేనశ్రావ్యతే।యతః 'అసన్నేవసభవతిఅసద్బ్రహ్మేతివేదచేత్ అస్తిబ్రహ్మేతిచేద్వేదసంతమేనంతతోవిదురితీ'త్యసద్వాదాపవాదేనాస్తిత్వలక్షణం బ్రహ్మాన్నమయాదికోశపరంపరయా ప్రత్యగాత్మానంనిర్ధార్య 'సోకామయతే'తితమేవప్రకృతంసమాకృష్యసప్రపంచాంసృష్టింతస్మాచ్ఛ్రావయిత్వా 'తత్సత్యమిత్యాచక్షత'ఇతి చోపసంహృత్య 'తదప్యేష శ్లోకోభవతీ'తి తస్మిన్నేవప్రకృతేఽర్థేశ్లోకమిమముదాహరత్యసద్వా ఇదమగ్రఆసీదితి, యదిత్వసన్ని

హ ॥ తథాచేతి ॥ అన్యథాన్యథేతివీప్సా ద్రష్టవ్యా । అవతారాయబ్రహ్మధీజన్మనే, అతస్తదన్యథాత్వేపి బ్రహ్మణినభేదఃక్లైమేనవిగానమిత్యర్థః । బ్రహ్మజ్ఞానస్యసృష్టిశేషిత్వముక్తంతన్నిర్వాహాయతస్యఫలమాహ ॥బ్రహ్మేతి॥ మృత్యుమత్యేతీత్యన్వయః ॥...*

౧౫ ॥ ఏవం సృష్టిద్వారకంవిరోధముత్సూత్రంసమాధాయకారణస్యసదసత్త్వాదినాసాక్షాచ్ఛ్రుతివిరోధనిరాసార్థంసూత్రమాదత్తే॥ యత్పునరితి ॥ యతోఽస్తిత్వలక్షణంబ్రహ్మనిర్ధార్య తస్మిన్నేవశ్లోకముదాహరతిఅతోఽత్రశ్లోకేనిరాత్మకమసన్నశ్రావ్యత ఇతియోజనా । తత్త్రసదాత్మనిశ్లోకో మంత్రోఽభవతి । సదాత్మసమాకర్షాదతీంద్రియార్థకాసత్పదేన బ్రహ్మలక్ష్యతఇత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ నచప్రధానమేవలక్ష్యతామితి వాచ్యం । చేతనార్థక బ్రహ్మాదిశబ్దా

నామనేకేషాంలక్షణాగౌరవాపాతాదితిభావః । తిత్తిరిశ్రుతౌసూత్రంయోజయిత్వా చ్ఛాందోగ్యాదౌయోజయతి ॥ ఏషైవేతి ॥ సదేకార్థకతత్పదేనపూర్వోక్తాసతస్సమాకర్షాన్నశూన్యత్వమిత్యర్థః । నన్వసత్పదలక్షణానయుక్తాశ్రుతిభిరేవ స్వమతభేదేనోదితానుదితహోమవద్వికల్పస్యదర్శితత్వాదిత్యతఆహ ॥ తద్ధైకఇతి ॥ ఏకేశాఖినఇత్యర్థోనభవతి, కింతు అనాదిసంసారచక్రస్థా వేదబాహ్యాఇత్యర్థః । శూన్యనిరాసేన శ్రుతిభిస్సద్వాదస్యైవేష్టత్వాత్తాసాంవిరోధస్సూత్రైర్నిరాసాయలక్షణాయుక్తేతిభావః । యదుక్తంక్వచిదకర్తృకాసృష్టిఃకథితేతితన్నేత్యాహ ॥ తద్ధేదమితి ॥ అధ్యక్షఃకర్తా । నస్వతన్త్రకర్తృభావఏవపరామృశ్యతఇత్యతఆహ ॥ చేతనస్యచాయమితి ॥ చక్షుర్ద్రష్టా శ్రోత్రంశ్రోతామనోమంతేత్యుచ్యతఇత్యర్థః। ఆద్యకార్యంసకర్తృకంకార్యత్వాద్ఘటవదిత్యాహ ॥ అపిచేతి॥ ఆద్యత్వేఇదానీం । ననుకర్మణిలకారస్యక

రాత్మకమస్మిన్ శ్లోకేఽభిప్రేయేత తతోఽన్యసమాకర్షణేఽన్యస్యోదాహరణాదసంబద్ధంవాక్యమాపద్యేత ।తస్మాన్నామరూపవ్యాకృతవస్తువిషయః ప్రాయేణసచ్ఛబ్దఃప్రసిద్ధఇతితద్వ్యాకరణాభావాపేక్షయా ప్రాగుత్పత్తేస్సదేవబ్రహ్మాసదివాసీదిత్యుపచర్యతే । ఏషైవ 'అసదేవేదమగ్రఆసీ'దిత్యత్రాపి యోజనా, తత్సదాసీదితిసమాకర్షణాత్ ।అత్యంతాభావాభ్యుపగమేహితత్సదాసీదితికింసమాకృష్యేత 'తద్ధైకఆహురసదేవేదమగ్రఆసీ'దిత్యత్రాపి నశ్రుత్యంతరాభిప్రాయేణాయమేకీయమతోపన్యాసః క్రియాయామివవస్తునివికల్పస్యాసంభవాత్ । తస్మాచ్ఛ్రుతిపరిగృహీతసత్పక్షదార్ఢ్యాయైవాయంమందమతిపరికల్పితస్యాసత్పక్షస్యోపన్యస్యనిరాసఇతిద్రష్టవ్యం 'తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీ'దిత్యత్రాపి న నిరధ్యక్షస్యజగతోవ్యాకరణంకథ్యతే 'సఏషఇహ ప్రవిష్టఆనఖాగ్రేభ్య'ఇత్యధ్యక్షస్య వ్యాకృతకార్యానుప్రవేశిత్వేన సమాకర్షాన్నిరధ్యక్షే వ్యాకరణాభ్యుపగమేహ్యనంతరేణ ప్రకృతావలంబినా సఇత్యనేన సర్వనామ్నా కఃకార్యానుప్రవేశిత్వేనసమాకృష్యేత । చేతనస్య చాయమాత్మనశ్శరీరేఽనుప్రవేశశ్శ్రూయతే, అనుప్రవిష్టస్య చేతనత్వశ్రవణాత్ 'పశ్యంశ్చక్షుశ్శృణ్వన్ శ్రోత్రంమన్వానోమన'ఇతి । అపి చయాదృశమిదమద్యత్వే నామరూపాభ్యాంవ్యాక్రియమాణం జగత్సాధ్యక్షం వ్యాక్రియతే ఏవమాదిసర్గేపీతిగమ్యతే, దృష్టవిపరీతకల్పనానుపపత్తేః । శ్రుత్యంతరమపి 'అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీ'తిసాధ్యక్షామేవజగతోవ్యాక్రియాందర్శయతి । వ్యాక్రియతఇత్యపికర్మకర్తరిలకారస్సత్యేవపరమేశ్వరేకర్తరి సౌకర్యమపేక్ష్యద్రష్టవ్యః । యథాలూయతే కేదారస్స్వయమేవేతిసత్యేవ పూర్ణకేలవితరి । యద్వాకర్మణ్యేవైషలకారఅర్థాక్షిప్తంకర్త్రంతరమపేక్ష్యద్రష్టవ్యః, యథాగమ్యతేగ్రామఇతి॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్. ... ...

సూ॥౧౬॥ జగద్వాచిత్వాత్ ॥

కౌషీతకిబ్రాహ్మణేబాలాక్యజాతశత్రుసంవాదేశ్రూయతే 'యోవైబాలాక ఏతేషాం పురుషాణాంకర్తాయస్య వైతత్కర్మసవైవేదితవ్య'ఇతి । తత్రకింజీవోవేదితవ్యత్వేనోపదిశ్యతేః ఉతముఖ్యః

తుణస్సత్వేకర్మణఏవకర్తృత్వవాచిలకారతావిరుద్ధేత్యతఆహ॥వ్యాక్రియతఇతి॥అనాయాసేనసిద్ధిమపేక్ష్యకర్మణఃకర్తృత్వముపచర్యతఇత్యర్థః। వ్యాక్రియతేజగత్స్వయమేవనిష్పన్నమితివ్యాఖ్యాయకేనచిద్వ్యాకృతమితివ్యాచష్టే॥యద్వేతి॥ అతశ్శ్రుతీనామవిరోధాత్కారణద్వారాసమన్వయఇతిసిద్ధం॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్.... ... ...

౧౬ ॥ జగద్వాచిత్వాత్ విషయమాహ॥కౌషీతకీతి ॥ బలాకాయాఅపత్యం బాలాకిర్బ్రాహ్మణఃతంప్రతి రాజోవాచ ॥ యోవాఇతి ॥ నకేవలమాదిత్యాదీనాంకర్తాకింతుసర్వస్య జగతఇత్యాహ ॥ యస్యేతి ॥ ఏతజ్జగత్ యస్య కర్మక్రియతఇతివ్యుత్పత్త్యాకార్యమిత్యర్థః । కర్మేతిశబ్దస్యయోగరూఢిభ్యాంసంశయమాహ ॥ తత్రేతి॥ పూర్వత్రైక వాక్యస్థసదాదిశబ్దబలాదసచ్ఛబ్దోనీతః, ఇహతువాక్యభేదాద్బ్రహ్మతే బ్రవాణీతిబాలాకివాక్యస్థ బ్రహ్మశబ్దేన ప్రాణా

చిశబ్దో బ్రహ్మపరత్వేన నేతుమశక్య ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షమాహ ॥ కింతావదితి ॥ పూర్వపక్షే వాక్యస్య ప్రా
ణాద్యుపాస్తిపరత్వాద్బ్రహ్మణి సమన్వయాసిద్ధిః । సిద్ధాంతే జ్ఞేయే సమన్వయసిద్ధిరితి ఫలం । అథసుషుప్తాద్ర స్టైతి శేషః ।
శ్రుతం పురుషకర్తృత్వం ప్రాణస్య కథమిత్యత ఆహ ॥ యేచైతఇతి ॥ సూత్రాత్మకస్య ప్రాణస్య వికారాస్సూర్యాదయ
ఇత్యత్ర మానమాహ ॥ కతమ ఇతి ॥ యస్యచుహిమానస్సర్వే దేవా ఇతి పూర్వవాక్యే దర్శితం అతస్సర్వదేవాత్మకత్వాత్స
ప్రాణో బ్రహ్మ త్యత్పరోక్షఃశాస్త్రైకవేద్యత్వాదిత్యర్థః । పూర్వపక్షాంతరమాహ ॥ జీవోవేతి ॥ యత్కారణంయ
స్మాజ్జీవం బోధయతి తస్మాదస్తి సుప్తోత్థాపనం జీవలింగమితి యోజనా । తౌహ పురుషం సుప్తమాజగ్మతుః తం రాజాఽఽహ హే
బ్రహ్మన్పాండరవాసస్సోమరాజన్నిత్యామంత్ర్య సంబోధ్య సంబోధనానభిజ్ఞత్వాత్ప్రాణాదేరనాత్మత్వముక్త్వాయ

ప్రాణః ఉత పరమాత్మేతి విషయః కిం తావత్ప్రాప్తం ప్రాణ ఇతి కుతః, యస్య వైతత్కర్మేతి శ్రవణాత్,
పరిస్పందలక్షణస్య చ కర్మణః ప్రాణాశ్రయత్వాత్, వాక్యశేషే చ 'అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీ'
తి ప్రాణశబ్దశ్రవణాత్ ప్రాణశబ్దస్య చ ముఖ్యే ప్రాణే ప్రసిద్ధత్వాత్, యే చైతే పురస్తాద్బాలాకినా 'ఆ
దిత్యే పురుషశ్చంద్రమసి పురుష' ఇత్యేవమాదయః పురుషా నిర్దిష్టాః తేషామపి భవతి ప్రాణః కర్తా ప్రాణా
వస్థావిశేషత్వాదాదిత్యాదిదేవతాత్మనాం 'కతమ ఏకో దేవ ఇతి ప్రాణ ఇతి స బ్రహ్మ త్యదిత్యాచక్షత' ఇతి శ్రు
త్యంతరప్రసిద్ధేః, జీవో వాయమిహ వేదితవ్యతయోపదిశ్యతే తస్యాపి ధర్మాధర్మలక్షణం కర్మ శక్యతే శ్రా
వయితుం, యస్య వైతత్కర్మేతి సోఽపి భోక్తృత్వాద్భోగోపకరణభూతానామేతేషాం పురుషాణాం కర్తోప
పద్యతే, వాక్యశేషే చ జీవలింగమవగమ్యతే । యత్కారణం వేదితవ్యతయోపన్యస్తస్య పురుషాణాం కర్తు
ర్వేదనాయోపేతం బాలాకిం ప్రతిబుబోధయిషురజాతశత్రుః సుప్తం పురుషమామంత్ర్యామంత్రణశబ్దా
శ్రవణాత్ప్రాణాదీనామభోక్తృత్వం ప్రతిబోధ్య యష్టిఘాతోత్థాపనాత్ప్రాణాదివ్యతిరిక్తం జీవం భో
క్తారం ప్రతిబోధయతి, తథా పరస్తాదపి జీవలింగమవగమ్యతే । తద్యథా 'శ్రేష్ఠీ స్వైర్భుంక్తే యథా వా
స్వాః శ్రేష్ఠినం భుంజంత్యేవమేవైష ప్రజ్ఞాత్మైతైరాత్మభిర్భుంక్తే ఏవమేవైత ఆత్మాన ఏతమాత్మానం భుం
జంతీ'తి ప్రాణభృత్త్వాచ్చ జీవస్యోపపన్నం ప్రాణశబ్దత్వం । తస్మాజ్జీవముఖ్యప్రాణయోరన్యతర ఇహ
గ్రహణీయో న పరమేశ్వరః, తల్లింగానవగమాదితి. ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః । పరమేశ్వర ఏవాయమేతే
షాం పురుషాణాం కర్తా స్యాత్, కస్మాత్, ఉపక్రమసామర్థ్యాత్, ఇహ హి బాలాకిరజాతశత్రుణా సహ
బ్రహ్మ తే బ్రవాణీతి సంవదితుముపచక్రమే, స చ కతిచిదాదిత్యాద్యధికరణాన్పురుషాన్ముఖ్యబ్రహ్మదృష్టి
భాజ ఉక్త్వా తూష్ణీం బభూవ, తమజాతశత్రుః 'మృషా వై ఖలు మా సంవదిష్ఠా బ్రహ్మ తే బ్రవాణీ'త్య
ముఖ్యబ్రహ్మవాదితయాపోద్య తత్కర్తారమన్యం వేదితవ్యతయోపచిక్షేప । యది సోఽప్యముఖ్యబ్రహ్మదృ
ష్టిభాక్స్యాదుపక్రమో బాధ్యేత, తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవాయం భవితుమర్హతి । కర్తృత్వం చైతేషాం
పురుషాణాం న పరమేశ్వరాదన్యస్య స్వాతంత్ర్యేణావకల్పతే । యస్య వైతత్కర్మేత్యపి నాయం పరిస్పం

ష్ట్యుహతేనోత్థాప్య జీవం బోధితవానిత్యర్థః । శ్రేష్ఠీ ప్రధానః స్వైర్జ్ఞాతిభిరుపహృతం భుంక్తే స్వాః జ్ఞాత
యశ్చ తముపజీవంతి । ఏవం జీవోఽపి ఆదిత్యాదిభిః ప్రకాశాదినా భోగోపకరణైర్భుంక్తే తే చ హవిర్గ్రహణాదినా జీవముప
జీవంతీత్యుక్తం భోక్తృత్వం జీవలింగం । నను ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి శ్రుతేః ప్రాణశబ్దో జీవే కథమిత్యత ఆహ । ప్రా
ణభృత్త్వాచ్చేతి ॥ సూత్రాద్బహిరేవ సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ స చ బాలాకిర్బ్రహ్మత్వేన ధ్యాతాన్ వ్యష్టిలింగ
రూపాన్పురుషానుక్త్వా రాజ్ఞా నిరస్తస్తూష్ణీం స్థితః, త్వదుక్తం బ్రహ్మ మృషైవేత్యుక్త్వా రాజ్ఞోచ్యమానం బ్రహ్మైవేతి
వక్తవ్యమన్యథా రాజ్ఞోఽపి మృషావాదిత్వప్రసంగాదిత్యాహ ॥ యది సోఽపీతి ॥ వేదితవ్యోఽపీత్యర్థః । ముఖ్యం పురుషకర్తృ
త్వం బ్రహ్మణ ఏవ లింగం ప్రాణజీవయోస్తన్నియమ్యత్వేనాస్వాతంత్ర్యాదిత్యాహ ॥ కర్తృత్వం చేతి ॥ యదుక్తం చల

నాదృష్టయోర్వాచకః కర్మశబ్దః ప్రాణజీవయోరుపస్థాపక ఇతి తస్యేత్యాహ ॥ యస్యేతి ॥ అనేకార్థకాచ్ఛబ్దాదన్యతరార్థస్య ప్రకరణాదుపపదాద్వా గ్రహణం న్యాయ్యం । అత్ర ప్రకరణోపపదయోరసత్త్వాత్కస్య గ్రహణమితి సంశయే పురుషకర్తృపదసాన్నిధ్యాత్క్రియత ఇతి యోగాజ్జగద్గ్రహణమిత్యర్థః । ఏతత్కర్మేతి ప్రకృతపరామర్శాత్పురుషాః పూర్వోక్తాః కర్మశబ్దేన నిర్దిశ్యతామిత్యత ఆహ ॥ నాపీతి ॥ పౌనరుక్త్యాపాతాత్పురుషాణాం సపుంసకైకవచనేపరామర్శాయోగాచ్చేత్యర్థః । నను పురుషోత్పాదకస్య కర్తుర్వ్యాపారః కరోత్యర్థ ఉత్పాదనం తస్య ఫలం పురుషజన్మ తదన్యతరవాచీ కర్మశబ్దోఽస్త్విత్యత ఆహ ॥ నాపీతి ॥ కర్తృశబ్దేనేతి క్రియాఫలాభ్యాం వినా కర్తృత్వాయోగాత్కర్తృశబ్దేనైవ తయోర్గ్రహణమిత్యర్థః, జగతోఽపి ప్రకరణోపపదేస్త ఇత్యుక్తమంగీకరోతి ॥ సత్యమితి ॥ ప్రకరణాదికం హి సర్వనామ్నస్సంకోచకం తస్మిన్నసతి సామాన్యేన బుద్ధిస్థం సర్వమేవ గృహ్యతే, అత్ర చ సంకోచకాసత్త్వా

దలక్షణస్య ధర్మాధర్మలక్షణస్య వా కర్మణో నిర్దేశః తయోరన్యతరస్యాప్యప్రకృతత్వాదసంశబ్దితత్వాచ్చ । నాపి పురుషాణామయం నిర్దేశః, ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తేత్యేవ తేషాం నిర్దిష్టత్వాత్, లింగవచనవిగానాచ్చ । నాపి పురుషవిషయస్య కరోత్యర్థస్య క్రియాఫలస్య వాయం నిర్దేశః, కర్తృశబ్దేనైవ తయోరుపాత్తత్వాత్, పరిశేషాత్ప్రత్యక్షసన్నిహితం జగత్సర్వనామ్నైతచ్ఛబ్దేన నిర్దిశ్యతే, క్రియత ఇతి చ తదేవ జగత్కర్మ । నను జగదప్యప్రకృతమసంశబ్దితం చ, సత్యమేతత్, తథాప్యసతి విశేషోపాదానే సాధారణేనార్థేన సన్నిధానేన సన్నిహితస్య వస్తుమాత్రస్యాయం నిర్దేశ ఇతి గమ్యతే న విశిష్టస్య కస్యచిత్, విశేషణసన్నిధానాభావాత్ । పూర్వత్ర చ జగదేకదేశభూతానాం పురుషాణాం విశేషోపాదానాదవిశేషితం జగదేవేహోపాదీయత ఇతి గమ్యతే । ఏతదుక్తం భవతి, య ఏతేషాం పురుషాణాం జగదేకదేశభూతానాం కర్తా కిమనేన విశేషేణ యస్య వా కృత్స్నమేవ జగదవిశేషితం కర్మేతి । వాశబ్ద ఏకదేశావచ్ఛిన్నకర్తృత్వవ్యావృత్త్యర్థః । యే బాలాకినా బ్రహ్మత్వాభిమతాః పురుషాః కీర్తితాస్తేషామబ్రహ్మత్వఖ్యాపనాయ విశేషోపాదానం, ఏవం బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేన సామాన్యవిశేషాభ్యాం జగతః కర్తా వేదితవ్యతయోపదిశ్యతే, పరమేశ్వరశ్చ సర్వజగతః కర్తా సర్వవేదాంతేష్వవధారితః ॥...*

సూ. ॥ ౧౭ ॥ జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్ ॥

అథ యదుక్తం వాక్యశేషగతాజ్జీవలింగాన్ముఖ్యప్రాణలింగాచ్చ తయోరేవాన్యతరస్యేహ గ్రహణం న్యాయ్యం న పరమేశ్వరస్యేతి తత్పరిహర్తవ్యం । అత్రోచ్యతే, పరిహృతం తన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాదిత్యత్ర । త్రివిధం హ్యత్రోపాసనమేవం సతి ప్రసజ్యేత, జీవోపాసనం ముఖ్యప్రాణోపాసనం బ్రహ్మోపాసనం చేతి । న చైతన్న్యాయ్యం, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం హి బ్రహ్మవిషయత్వమస్య వాక్యస్యావగమ్యతే । తత్రోపక్రమస్య తావద్బ్రహ్మవిషయత్వం దర్శితం । ఉపసంహారస్యాపి నిరతిశయఫలశ్రవణాద్బ్రహ్మవిషయత్వం దృశ్యతే 'సర్వాన్పాప్మనోపహత్య సర్వేషాం చ

త్సర్వార్థకేన సర్వనామ్నా బుద్ధిస్థస్య కార్యమాత్రస్య కర్మశబ్దో వాచక ఇత్యాహ ॥ తథాపీతి ॥ కించ జగదేకదేశోక్త్యా జగత్ప్రకృతమిత్యాహ ॥ పూర్వత్రేతి ॥ జగద్గ్రహే పురుషాణామపి గ్రహాత్పృథగుక్తిర్వ్యర్థేత్యత ఆహ ॥ ఏతదుక్తమితి ॥ స వేదితవ్య ఇతి సంబంధః । పురుషమాత్రనిరూపితం కర్తృత్వమితి భ్రాంతినిరాసార్థో వాశబ్దః । బ్రాహ్మణా భోజయితవ్యాః పరివ్రాజకాశ్చేత్యత్ర యథా బ్రాహ్మణశబ్దః పరివ్రాజకాన్యవిషయః తథాత్ర కర్మశబ్దః పురుషాన్యజగద్వాచీత్యాహ ॥ ఏవమితి ॥ అస్తు జగత్కర్తా వేదితవ్యః పరమేశ్వరస్య కిమాయాతమిత్యత ఆహ ॥ పరమేశ్వరశ్చేతి ॥ ... ... *

౧౭ ॥ సిద్ధాంతముక్త్వా పూర్వపక్షబీజమనూద్య దూషయతి ॥ జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమితి ॥ ఉక్తమేవ స్మారయతి ॥ త్రివిధమితి ॥ శ్రైష్ఠ్యం గుణాధిక్యం, ఆధిపత్యం నియంతృత్వం, స్వారాజ్యమనియమ్యత్వమితి భేదః ॥

సంభవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదోహి నేష్యత ఇత్యుక్తం చేత్పునరుక్తిస్స్యాదితి శంకతే ॥ నన్వేవమితి ॥ కర్మశబ్దస్యరూఢ్యాపూర్వపక్షప్రాప్తౌ తన్నిరాసార్థమస్యారంభోయుక్త ఇత్యాహ॥ నేత్యాదినా॥ ప్రాణశబ్దజీవలింగయోర్గతిమాహ॥ ప్రాణశబ్దోపీతి॥... ... ... ✻

౧౮ ॥ మనోజీవః జీవలింగేన బ్రహ్మైవలక్ష్యత ఇత్యుక్తం, ఇదానీంతల్లింగేనజీవోక్తిద్వారా బ్రహ్మగ్రాహ్యమిత్యాహ ॥ అన్యార్థమితి॥ జీవపరామర్శస్యజీవాధికరణబ్రహ్మజ్ఞానార్థత్వే ప్రశ్నమాహ ॥ క్వైషఇతి॥ హేబాలాకే ఏతచ్ఛయనం విశేషజ్ఞానాభావరూపం యథాస్యాత్తథైషపురుషః క్వాశయిష్ట కస్మిన్నధికరణేశయనంకృతవానిత్యర్థః । ఏకీభావాశ్రయజ్ఞానార్థంపృచ్ఛతి॥ క్వవాఇతి॥ ఏతద్భవనమేకీభావరూపంయథాస్యాత్తథాఏషపురుషః క్వాభూత్సుప్తః, కే

భూతానాంశ్రైష్ఠ్యంస్వారాజ్యమాధిపత్యంపర్యేతియఏవంవేదేతి । నన్వేవంసతి ప్రతర్దనవాక్యనిర్ణయేనైవేదమపివాక్యంనిర్ణీయతే, ననిర్ణీయతేయస్య నైతత్కర్మేత్యస్య బ్రహ్మవిషయత్వేనతత్రానిర్ధారితత్వాత్, తస్మాదత్రజీవముఖ్యప్రాణశంకాపునరుత్పత్త్యమానానివర్త్యతే। ప్రాణశబ్దోపిబ్రహ్మవిషయో దృష్టః 'ప్రాణబంధనంహిసోమ్యమన' ఇత్యత్రజీవలింగమప్యుపక్రమోపసంహారయోర్బ్రహ్మవిషయత్వాదభేదాభిప్రాయేణయోజయితవ్యం ॥ ... ... ✻

✻ సూ ॥౧౮॥ అన్యార్థంతుజైమినిఃప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపిచైవమేకే॥ ✻

అపిచనైవాత్రవివదితవ్యం, జీవప్రధానంవాఇదంవాక్యంస్యాద్బ్రహ్మప్రధానంవేతి, యతోఽన్యార్థంజీవపరామర్శంబ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థమస్మిన్వాక్యే జైమినిరాచార్యో మన్యతే, కస్మాత్, ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యాం, ప్రశ్నస్తావత్సుషుప్తపురుషప్రతిబోధనేనప్రాణాదివ్యతిరిక్తేజీవేప్రతిబోధితే పునర్జీవవ్యతిరిక్తవిషయోదృశ్యతే 'క్వైషఏతద్బాలాకేపురుషోఽశయిష్టక్వవాఏతదభూత్కుతఏతదాగా'దితి! ప్రతివచనమపి 'యదాసుప్తస్స్వప్నంనకంచనపశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణఏవైకధాభవతీ'త్యాది 'ఏతస్మాదాత్మనస్సర్వేప్రాణాయథాయతనం విప్రతిష్ఠంతేప్రాణేభ్యోదేవాదేవేభ్యోలోకా' ఇతిచ సుషుప్తికాలేచపరేణబ్రహ్మణాజీవఏకతాంగచ్ఛతి, పరస్మాచ్చబ్రహ్మణః ప్రాణాదికంజగజ్జాయతఇతి వేదాంతమర్యాదా । తస్మాద్యత్రాస్యజీవస్య నిస్సంబోధస్స్వచ్ఛతారూపస్స్వాప ఉపాధిజనితవిశేషవిజ్ఞానరహితంస్వరూపంయతస్తద్భ్రంశరూపమాగమనంసోఽత్ర పరమాత్మా వేదితవ్యతయాశ్రావితఇతిగమ్యతే । అపిచైవమేకేశాఖినో వాజసనేయినోఽస్మిన్నేవ బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదేస్పష్టం విజ్ఞానమయశబ్దేనజీవమామ్నాయ తద్వ్యతిరిక్తంపరమాత్మానమామనంతి 'యఏషవిజ్ఞానమయఃపురుషః క్వైషతదభూత్కుతఏతదాగా'దితిప్రశ్నే ప్రతివచనేపి 'యఏషోంతర్హృదయఆకాశస్తస్మిన్ఛేత' ఇతి, ఆకాశశబ్దశ్చ పరమా

నైక్యంప్రాప్నోతీతియావత్ । ఉత్థానాపాదానం పృచ్ఛతి ॥ కుతఇతి ॥ ఏతదాగమనమైక్యభ్రంశరూపం యథాస్యాత్తథాపురుషః కుతఆగతఇత్యర్థః । ప్రశ్నముక్త్వావ్యాఖ్యానమాహ ॥ ప్రతివచనమితి ॥ శయనభవనయోరాధారఃఉత్థానాపాదానంచ ప్రాణశబ్దితం బ్రహ్మైవేత్యర్థః । ఉత్తరేప్రాణోక్తేః ప్రశ్నోపిప్రాణవిషయఇత్యతఆహ ॥ సుషుప్తికాలేచేతి ॥ జగద్ధేతుత్వజీవైక్యాభ్యాం ప్రాణోఽత్రబ్రహ్మైవేత్యర్థః । జీవోక్తేరన్యార్థత్వ ముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ నిస్సంబోధతా విశేషధీశూన్యతా స్వచ్ఛతా విక్షేపమలశూన్యతా । భేదభ్రాంతిశూన్యతా స్వరూపమైక్యమాహ॥ ఉపాధీతి॥ ప్రశ్నవ్యాఖ్యానయోర్బ్రహ్మ విషయత్వేశాఖాంతరసంవాదమాహ ॥ అపిచైవమేకేశాఖినఇతి ॥ ననుతత్రాకాశస్సుషుప్తిస్థానముక్తంనబ్రహ్మేత్యతఆహ ॥ ఆకాశేతి ॥ ఉపాధిద్వారాప్రమాతృత్వజన్మహేతుత్వాచ్చాకా

శోభిప్రేత్యాహ ॥ సర్వ ఇతి ॥ ఏవంజీవనిరాసార్థకత్వేనసూత్రంవ్యాఖ్యాయ ప్రాణనిరాసపరత్వేనాపివ్యాచష్టే ॥ ప్రాణేతి ॥ అస్మిన్వాక్యేప్రాణోపదేశం బ్రహ్మజ్ఞానార్థంమన్యతేజైమినిః, ఉక్తప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యాంవాక్యస్యబ్రహ్మపరత్వావగమాత్ । అపిచైకేశాఖినఃఏవమేవప్రాణాతిరిక్తంజీవాత్మానమామనంతఃప్రాణస్యవాక్యార్థత్వంవారయంతీతిసూత్రయోజనా । అతిరిక్తజీవోపదేశఃప్రాణనిరాకరణస్యాప్యభ్యుచ్చయోహేత్వంతరమితిభాష్యార్థః, తస్మాదిదంవాక్యంబ్రహ్మణిసమన్వితమితిసిద్ధమ్॥ ఇతిపంచమాధికరణమ్.... ... ... ❋

౧౯❋వాక్యాన్వయాత్❋విషయవాక్యమాహ॥బృహదితి॥పత్యాదేరాత్మశేషత్వేనప్రియత్వాదాత్మైవసర్వశేషీప్రియతమః, అతోఽన్యత్పరిత్యజ్యాత్మైవద్రష్టవ్యః, దర్శనార్థంశ్రవణాదికంకార్యమిత్యర్థః ॥ ప్రియసంసూచితేనేతి॥ పతిజాయాదిభిః ప్రియైర్భోగ్యైర్జీవతయానుమితేనేత్యర్థః । యథా బ్రహ్మతేబ్రవాణీత్యుపక్రమబలాద్వాక్యస్య బ్ర

త్మనిప్రయుక్తః ‘ దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ’ఇతి,అత్ర ‘ సర్వఏతఆత్మానోవ్యుచ్చరంతీ’తిచోపాధిమతామాత్మనామన్యతోవ్యుచ్చరణమామనంతఃపరమాత్మానమేవకారణత్వేనామనంతీతిగమ్యతే । ప్రాణనిరాకరణస్యాపిసుషుప్తపురుషోత్థాపనేనప్రాణాదివ్యతిరిక్తోపదేశోఽభ్యుచ్చయః॥ ఇతిపంచమాధికరణమ్. ❋

❋సూ ॥౧౯॥ వాక్యాన్వయాత్ ॥❋

బృహదారణ్యకేమైత్రేయీబ్రాహ్మణేఽభిధీయతే‘ నహిఅరేపత్యుఃకామాయే’త్యుపక్రమ్య ‘నవాఅరేసర్వస్యకామాయసర్వంప్రియంభవత్యాత్మనస్తు కామాయసర్వంప్రియంభవతి ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యోమంతవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యోమైత్రేయ్యాత్మనోవాఅరేదర్శనేన శ్రవణేనమత్యావిజ్ఞానేనేదంసర్వంవిదిత’మితి । తత్రైతద్విచికిత్స్యతేకింవిజ్ఞానాత్మైవాయంద్రష్టవ్యశ్రోతవ్యత్వాదిరూపేణోపదిశ్యతే ఆహోస్విత్పరమాత్మేతి ।కుతఃపునరేషావిచికిత్సా, ప్రియసంసూచితేనాత్మనాభోక్త్రోపక్రమాద్విజ్ఞానాత్మోపదేశఇతి ప్రతిభాతి,తథాత్మవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానోపదేశాత్పరమాత్మోపదేశఇత్యపిప్రతిభాతి, కింతావత్ప్రాప్తంవిజ్ఞానాత్మోపదేశఇతి। కస్మాత్,ఉపక్రమసామర్థ్యాత్। పతిజాయాపుత్రవిత్తాదికంహిభోగ్యజాతంసర్వంజగదాత్మార్థతయాప్రియంభవతీతి ప్రియసంసూచితం భోక్తారమాత్మానముపక్రమ్యానంతరమిదమాత్మనోదర్శనాద్యుపదిశ్యమానంకస్యాన్యస్యాత్మనస్స్యాత్ । మధ్యేఽపీదంమహద్భూతమనంతమపారంవిజ్ఞానఘనఏవైతేభ్యోభూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి నప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతిప్రకృతస్యైవమహతోభూతస్య ద్రష్టవ్యస్యభూతేభ్యస్సముత్థానం విజ్ఞానాత్మభావేనబ్రువన్విజ్ఞానాత్మనఏవేదంద్రష్టవ్యత్వందర్శయతి । తథా ‘ విజ్ఞాతారమరేకేన విజానీయా’దితికర్తృవచనేన శబ్దేనోపసంహరణవిజ్ఞానాత్మానమేవేహోపదిష్టం దర్శయతి,తస్మాదాత్మవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానవచనంభోక్త్రర్థత్వా

హ్మపరత్వంతథాత్రజీవోపక్రమాదస్యవాక్యస్యజీవపరత్వమితిదృష్టాంతేనపూర్వపక్షయతి ॥ కింతావదితి ॥ పూర్వపక్షేవాక్యస్యజీవోపాస్తిపరత్వం సిద్ధాంతే జ్ఞేయే ప్రత్యగ్బ్రహ్మణి సమన్వయఇతిఫలం । ఇదంప్రత్యక్ మహదపరిచ్ఛిన్నంభూతంసత్యం అనంతంనిత్యం అపారంసర్వగతంచిదేకరసం ఏతేభ్యః కార్యకరణాత్మనా జాయమానేభ్యోభూతేభ్యస్సామాన్యేనోత్థాయభూతోపాధికం జన్మానుభూయతాన్యేవభూతానినీయమానాన్యనుసృత్యవినశ్యతి ఔపాధికమరణానంతరంవిశేషధీర్నాస్తీతిశ్రుత్యర్థః। విజ్ఞాతారంవిజ్ఞానకర్తారం, భోక్తరిజ్ఞాతేభోగ్యంజ్ఞాతమిత్యుపచారః। మోక్షసాధనజ్ఞానగమ్యత్వాదిలింగైర్వాక్యస్యాన్వయాద్బ్రహ్మణ్యేవతాత్పర్యావగమాద్బ్రహ్మ ప్రమాపకత్వమితి సిద్ధాంతయతి । ఏవమితి ॥ విత్తేన తత్సాధ్యేనకర్మణేత్యర్థః । భేదనిందాపూర్వకమభేదసాధనేనైక విజ్ఞానాత్సర్వ విజ్ఞాన

స్యసమర్థనాదౌపచారికత్వంనయుక్తమిత్యాహ ॥ నచైతదౌపచారికమిత్యాదినా ॥ పరాకరోతి శ్రోయోమార్గాద్భ్రంశయతి । యథాదుందుభిశంఖవీణాశబ్దసామాన్యగ్రహణేనైవగృహ్యమాణా స్తదవాంతరవిశేషాశ్శుక్తిగ్రహణగ్రాహ్యరజతవత్సామాన్యేకల్పితా స్తతోనభిద్యంతే, ఏవమాత్మభానభాస్యంసర్వమాత్మమాత్రమితినిశ్చితమిత్యాహ ॥ దుందుభ్యాదీతి ॥ ఏవమేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాముఖ్యత్వాద్బ్రహ్మనిశ్చయః । సర్వస్రష్టృత్వలింగాదపీత్యాహ ॥ అస్య

ద్భోగ్యజాతస్యౌపచారికంద్రష్టవ్యమితి, ఏవంప్రాప్తేబ్రూమః । పరమాత్మోపదేశఏవాయం, కస్మాత్, వాక్యాన్వయాత్ । వాక్యంహీదంపౌర్వాపర్యేణావేక్ష్యమాణంపరమాత్మానం ప్రత్యన్వితావయవంలక్ష్యతేకథమితితదుపపాద్యతే 'అమృతత్వస్యతునాశాస్తివిత్తేనే'తి యాజ్ఞవల్క్యాదుపశ్రుత్య 'యేనాహంనామృతాస్యాం కిమహం తేనకుర్యాం యదేవభగవాన్వేదతదేవమేబ్రూహీ'త్యమృతత్వమాశాసానాయైమైత్రేయ్యైయాజ్ఞవల్క్యఆత్మవిజ్ఞానముపదిశతి, నచాన్యత్ర పరమాత్మవిజ్ఞానాదమృతత్వమస్తీతి శ్రుతిస్మృతివాదావదంతి । తథాచాత్మవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానముచ్యమానంనాన్యత్రపరమకారణవిజ్ఞానాన్ముఖ్యమవకల్పతే, నచైతదౌపచారికమాశ్రయితుంశక్యం, యత్కారణమాత్మవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానంప్రతిజ్ఞాయానంతరేణగ్రంథేనతదేవోపపాదయతి 'బ్రహ్మతంపరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనోబ్రహ్మవేదే'త్యాదినా, యోహిబ్రహ్మక్షత్రాదికంజగదాత్మనోఽన్యత్రస్వాతంత్ర్యేణలబ్ధసద్భావంపశ్యతి- తంమిథ్యాదర్శినంతదేవమిథ్యాదృష్టం బ్రహ్మక్షత్రాదికం జగత్పరాకరోతీతి భేదదృష్టిమపోద్యేదంసర్వం యదయమాత్మేతిసర్వస్యవస్తుజాతస్యాత్మావ్యతిరేకమవతారయతి । దుందుభ్యాదిదృష్టాంతైశ్చతమేవావ్యతిరేకంద్రఢయతి । 'అస్యమహతోభూతస్యనిశ్శ్వసితమేతద్యదృగ్వేద'ఇత్యాదినాచప్రకృతస్యాత్మనోనామరూపకర్మప్రపంచకారణతాంవ్యాచక్షాణఃపరమాత్మానమేవైనంగమయతి । తథైవైకాయనప్రక్రియాయామపి సవిషయస్యసేంద్రియస్యసాంతఃకరణస్య ప్రపంచస్యైకాయనమనంతరమబాహ్యం కృత్స్నంప్రజ్ఞానఘనంవ్యాచక్షాణఃపరమాత్మానమేవైనంగమయతి, తస్మాత్పరమాత్మనఏవాయందర్శనాద్యుపదేశఇతిగమ్యతే ॥ యత్పునరుక్తంప్రియసంసూచనోపక్రమాద్విజ్ఞానాత్మనఏవాయందర్శనాద్యుపదేశఇత్యత్రబ్రూమః॥ ... ... *

సూ, ॥ ౨౦ ॥ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లింగమాశ్మరథ్యః ॥

అస్త్యత్రప్రతిజ్ఞా 'ఆత్మనివిజ్ఞాతేసర్వమిదంవిజ్ఞాతంభవతీదంసర్వంయదయమాత్మే'తిచతస్యాఃప్రతిజ్ఞాయాస్సిద్ధింసూచయత్యేతల్లింగంయత్ప్రియసంసూచితస్యాత్మనోద్రష్టవ్యత్వాదిసంకీర్తనం । యదిహివిజ్ఞానాత్మా పరమాత్మనోఽన్యస్స్యాత్, తతఃపరమాత్మవిజ్ఞానేపివిజ్ఞానాత్మానవిజ్ఞాయతఇత్యేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానంయత్ప్రతిజ్ఞాతంతద్ధీయేత, తస్మాత్ప్రతిజ్ఞాసిద్ధ్యర్థంవిజ్ఞానాత్మపరమాత్మనోరభేదాంశేనోపక్రమణమిత్యాశ్మరథ్యఆచార్యోమన్యతే ॥ .... *

మహతఇతి ॥ ఋగ్వేదాదికంనామ, ఇష్టంహుతమితికర్మ, అయంచలోకపరశ్చలోకఇతిరూపం । కించసయథాసర్వాసామపాంసముద్రఏకాయనమితిఖండికయాసర్వప్రపంచస్య ముఖ్యలయాధారత్వమాత్మనోబ్రహ్మత్వే లింగమిత్యాహ ॥ తథైవైకాయనేతి ॥ ....*

౨౦ ॥ జీవబ్రహ్మణోర్భేదాభేదసత్త్వాదభేదాంశేనేదంజీవోపక్రమణంప్రతిజ్ఞాసాధకమిత్యాశ్మరథ్యమతం ॥ *

౨౧ ॥ సత్యసంసారదశాయాం భేదఏవముక్తావేవాభేదఇత్యౌడులోమిమతం । తత్రమానమాహ ॥ శ్రుతిశ్చేతి ॥ సముత్థానముత్క్రాంతిః । ననుసంసారస్యౌపాధికత్వాత్సర్వదైవాభేదఇత్యాశంక్యదృష్టాంతబలేనసంసారస్యస్వాభా ఏకత్వమిత్యాహ ॥ క్వచిచ్చేతి ॥ 'యథానద్యస్స్యందమానాస్సముద్రేఽస్తంగచ్ఛంతినామరూపేవిహాయే'తినదీనిదర్శనం వ్యాచష్టే ॥ యథాలోకఇతి ॥ ... ... *

౨౨ ॥ సిద్ధాంతమాహ ॥ అవస్థితేరితి ॥ అత్యంతాభేదజ్ఞాపనార్థంజీవముపక్రమ్యద్రష్టవ్యత్వాదయోబ్రహ్మధర్మా ఉక్తాఇత్యర్థః । ఏతేనజీవలింగానాంబ్రహ్మపరత్వకథనార్థమిదమధికరణంనభవతి, ప్రతర్దనాధికరణేకథితత్వాన్నాపిజీవానువాదేనబ్రహ్మప్రతిపాదనార్థం సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యోరిత్యత్రావగతత్వాత్, అతోవ్యర్థమిదమధికర

॥ సూ ॥ ౨౧ ॥ ఉత్క్రమిష్యతఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః ॥

విజ్ఞానాత్మనఏవదేహేంద్రియమనోబుద్ధిసంఘాతోపాధిసంపర్కాత్కలుషీభూతస్యజ్ఞానధ్యానాదిసాధనానుష్ఠానాత్సంప్రసన్నస్యదేహాదిసంఘాతాదుత్క్రమిష్యతః పరమాత్మనైక్యోపపత్తేరుపపన్నమిదమభేదేనోపక్రమణమిత్యౌడులోమిరాచార్యోమన్యతే । శ్రుతిశ్చైవంభవతి 'ఏషసంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యత'ఇతి । క్వచిచ్చజీవాశ్రయమపినామరూపంనదీనిదర్శనేనజ్ఞాపయతి, 'యథానద్యస్స్యందమానాస్సముద్రేఽస్తంగచ్ఛంతినామరూపేవిహాయ తథావిద్వాన్నామరూపాద్విముక్తఃపరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్య'మితి । యథా లోకేనద్యస్స్వాశ్రయమేవనామరూపంవిహాయ సముద్రముపయంతి ఏవంజీవోఽపిస్వాశ్రయమేవనామరూపంవిహాయపరంపురుషముపైతీతిహిమంత్రార్థఃప్రతీయతే దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోస్తుల్యతాయై ॥*

॥ సూ ॥ ౨౨ ॥ అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః ॥

అస్యైవపరమాత్మనోఽనేనాపివిజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానాదుపపన్నమిదమభేదేనోపక్రమణమితికాశకృత్స్నఆచార్యోమన్యతే । తథాచబ్రాహ్మణం 'అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీ'త్యేవంజాతీయకంపరస్యైవాత్మనోజీవభావేనావస్థానందర్శయతి । మంత్రవర్ణశ్చ 'సర్వాణిరూపాణివిచిత్యధీరః నామానికృత్వాభివదన్యదాస్తే'ఇత్యేవంజాతీయకః । నచతేజఃప్రభృతీనాంసృష్టౌజీవస్యపృథక్సృష్టిశ్శ్రుతాయేనపరస్మాదాత్మనోఽన్యస్తద్వికారోజీవస్స్యాత్ । కాశకృత్స్నస్యాచార్యస్యావికృతఃపరమేశ్వరోజీవోనాన్యఇతిమతం । ఆశ్మరథ్యస్యతుయద్యపిజీవస్యపరస్మాదనన్యత్వమభిప్రేతం తథాపిప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరితిసాపేక్షత్వాభిధానాత్కార్యకారణభావఃకియానప్యభిప్రేతఇతిగమ్యతే । ఔడులోమిపక్షేపునస్స్పష్టమేవావస్థాంతరాపేక్షౌభేదాభేదౌగమ్యేతే । తత్ర కాశకృత్స్నీయం మతం

ణమితినిరస్తం । జీవోద్దేశేనబ్రహ్మత్వప్రతిపాదనేభేదోఽప్యావశ్యకఇతి భేదాభేదశంకాప్రాప్తౌకల్పితభేదేనోద్దేశత్వాదికంస్వతోఽత్యంతాభేదఇతిజ్ఞాపనార్థమస్యారంభాత్, జ్ఞాపనేచాత్రలింగమాత్మశబ్దేనోపక్రాంతస్యజీవస్యధర్మిణోబ్రహ్మణోధర్మ్యంతరస్యగ్రహణంవినైవబ్రహ్మధర్మకథనంభేదాభేదయోస్తుధర్మిద్వయగ్రహణంస్యాదితిమంతవ్యం।ధీరస్సర్వజ్ఞః, సర్వాణిరూపాణికార్యాణి విచిత్యసృష్ట్వా తేషాంనామానిచకృత్వా తేషుబుద్ధ్యాదిషుప్రవిశ్యాభివదనాదికంకుర్వన్యోవర్తతే తద్విద్వానిహైవామృతోభవతీతిమంత్రోఽపిజీవపరయోరైక్యందర్శయతీత్యాహ ॥ మంత్రేతి ॥ జీవస్యబ్రహ్మవికారత్వాన్నైక్యమిత్యతఆహ ॥ నచతేజఇతి ॥ మతత్రయంవిభజ్యదర్శయతి ॥ కాశేత్యాదినా ॥ కియానపీతి ॥ అభేదవద్భేదోఽపీత్యర్థః । తత్రాంత్యస్యమతస్యోపాదేయత్వమాహ ॥తత్రకాశేతి॥ సోఽయందేవదత్తఇతివత్త

త్త్వమస్యాదివాక్యేభ్యః పరాపరయోరత్యంతాభేదః ప్రతిపాదయితుమిష్టోఽర్థః, తదనుసారిత్వాదిత్యర్థః । జ్ఞానాన్ముక్తిశ్రుత్యన్యథానుపపత్త్యాప్యయమేవపక్ష ఆదేయ ఇత్యాహ ॥ఏవంచేతి॥ అత్యంతాభేదే సతీత్యర్థః । కల్పితస్య భేదస్య జ్ఞానాన్నివృత్తిస్సంభవతి న సత్యస్యేత్యపి ద్రష్టవ్యం । యదుక్తం నదీదృష్టాంతాత్సంసారస్స్వాభావిక ఇతి తన్నేత్యాహ॥ అతశ్చేతి ॥ అనామరూప బ్రహ్మాత్మత్వాజ్జీవస్యేత్యర్థః । ఉత్పత్తిశ్రుత్యా జీవస్య బ్రహ్మణాభేదాభేదావిత్యత ఆహ ॥ అత ఏవేతి ॥ ఉత్పత్తేః స్వాభావికత్వే ముక్త్యయోగాదేవేత్యర్థః । అత్ర పూర్వపక్షే బీజత్రయముక్తం జీవేనోపక్రమః పరస్యైవ సముత్థానశ్రుత్యా జీవాభేదాభిధానం విజ్ఞాతృశబ్దశ్చేతి । తత్రాద్యం బీజం త్రిసూత్ర్యా నిరస్తం, సంప్రతిద్వితీ

శ్రుత్యనుసారీతి గమ్యతే ప్రతిపిపాదయిషితార్థానుసారా త్తత్త్వమసీత్యాదిశ్రుతిభ్యః, ఏవంచ సతి తజ్జ్ఞానాదమృతత్వమవకల్పతే, వికారాత్మకత్వే హి జీవస్యాభ్యుపగమ్యమానే వికారస్య ప్రకృతిసంబంధే ప్రళయప్రసంగాన్న తజ్జ్ఞానాదమృతత్వమవకల్పేత, అతశ్చ స్వాశ్రయస్యనామరూపస్యాసంభవాదుపాధ్యాశ్రయనామరూపం జీవముపచర్యతే, అత ఏవోత్పత్తిరపి జీవస్య క్వచిదగ్నివిస్ఫులింగోదాహరణేన శ్రావ్యమాణోపాధ్యాశ్రయైవ వేదితవ్యా । యదప్యుక్తం ప్రకృతస్యైవ మహతో భూతస్య ద్రష్టవ్యస్య భూతేభ్యస్సముత్థానం విజ్ఞానాత్మభావేన దర్శయన్విజ్ఞానాత్మన ఏవేదం ద్రష్టవ్యత్వం దర్శయతీతి, తత్రాపి యమేవ త్రిసూత్రీ యోజయితవ్యా ॥ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లింగమాశ్మరథ్యః ॥ ఇదమత్ర ప్రతిజ్ఞాతం 'ఆత్మని విదితే సర్వమిదం విదితం భవతీదం సర్వం యదయమాత్మే'తి చ, ఉపపాదితం చ సర్వస్య నామరూపకర్మప్రపంచస్యైకప్రసవత్వాదేకప్రళయత్వాచ్చ దుందుభ్యాదిదృష్టాంతైశ్చ కార్యకారణయోరవ్యతిరేకప్రతిపాదనాత్తస్యా ఏవ ప్రతిజ్ఞాయాస్సిద్ధిం సూచయత్యేతల్లింగం యన్మహతో భూతస్య భూతేభ్యస్సముత్థానం విజ్ఞానాత్మభావేన కథితమిత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యో మన్యతే। అభేదే హి సత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతమవకల్పత ఇతి ॥ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః॥ ఉత్క్రమిష్యతో విజ్ఞానాత్మనో జ్ఞానధ్యానాదిసామర్థ్యాత్సంప్రసన్నస్య పరేణాత్మనైక్యసంభవాదిదమభేదాభిధానమిత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే ॥ అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః ॥ అస్యైవ పరమాత్మనోఽనేనాపి విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానాదుపపన్నమిదమభేదాభిధానమితి కాశకృత్స్న ఆచార్యో మన్యతే। నను చ్ఛేదాభిధానమేతత్ 'ఏతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్యసంజ్ఞాఽస్తీ'తి కథమేతదభేదాభిధానం। నైష దోషః, విశేషవిజ్ఞానవినాశాభిప్రాయమేతద్వినాశాభిధానం నాత్మోచ్ఛేదాభిప్రాయం 'అత్రైవ మా భగవానమూముహన్న ప్రేత్యసంజ్ఞాఽస్తీ'తి పర్యనుయుజ్య స్వయమేవ శ్రుత్యాఽర్థాంతరస్య దర్శితత్వాత్ 'న వా అరేఽహం మోహం బ్రవీమ్యవినాశీ వా అరేఽయమాత్మానుచ్ఛిత్తిధర్మా మాత్రాసంసర్గస్త్వస్య భవతీ'తి । ఏతదుక్తం భవతి కూటస్థనిత్య ఏవాయం విజ్ఞానఘన ఆత్మా నాస్యోచ్ఛేదప్రసంగోఽస్తి, మాత్రాభిస్త్వస్య భూ

యమనూద్య తథైవ నిరాచష్టే॥ యదప్యుక్తమిత్యాదినా ॥ ఆత్మజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞానం యత్ప్రతిజ్ఞాతం తత్ర హేతురిదం సర్వం యదయమాత్మేత్యవ్యతిరేక ఉక్తస్తస్య ప్రతిపాదనాత్తదేవ ప్రతిజ్ఞాతముపపాదితమితి యోజనా । ఏకస్మాత్ప్రసవో యస్య ఏకస్మిన్ప్రళయో యస్య తద్భావాదిత్యర్థః । సముత్థానమభేదాభిధానమితి యావత్ । జన్మనాశావుక్తౌ నాభేద ఇత్యాశంక్య పరిహరతి ॥ నన్విత్యాదినా ॥ అమృతస్య సంజ్ఞానాస్తీతి వాక్యేనైవ మాం మోహితవానసి జ్ఞానరూపస్యాత్మనో జ్ఞానాభావేనాశప్రసంగాదితి మైత్రేయ్యోక్తో మునిరాహ ॥ న వా అరే ఇతి ॥ మోహం మోహకరం వాక్యం, అవినాశీ నాశహేతుశూన్యః, అత ఉచ్ఛిత్తిధర్మా నాశవాన్న భవతీత్యనుచ్ఛిత్తిధర్మేత్యర్థః । తృతీయం బీజం తృతీయేన మతేనై

వనిరసనీయమిత్యాహ ॥ యదపీత్యాదినా ॥ ఆద్యమతద్వయే సత్యభేదాంగీకారాత్ నేత్యాక్షేపో నయుక్తః కాశకృత్స్నస్యమతేత్వత్యంతాభేదాద్విజ్ఞానస్య కారకాభావాత్సయుక్త ఇతి శ్రుత్యనుసారిత్వాత్తన్మతే మనఃకల్పితం విజ్ఞాతృత్వం ముక్తే బ్రహ్మాత్మని భూతపూర్వగత్యోక్తమితి పరిహరణీయమిత్యర్థః । కించ పూర్వాపరపర్యాలోచనయా వాక్యస్య ముక్తాత్మపరత్వావగమాద్విజ్ఞాతృత్వం కల్పితమేవానూద్యత ఇతి న తల్లింగేన జీవపరత్వమిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ అశేషపక్షేషు కాశకృత్స్నపక్షస్యైవాదేయత్వే కింబీజం తదాహ ॥ దర్శితమితి ॥ అతశ్చ శ్రుతిమత్త్వాచ్చ । పునరపి శ్రుతిస్మృతిమత్త్వమాహ ॥ సదేవేత్యాదినా ॥ హేతూనాం భేదో న పారమార్థిక ఇతి ప్రతిజ్ఞయా సంబంధః । భేదాభేదపక్షే జీవస్యజన్మా-

తేంద్రియలక్షణాభిరవిద్యాకృతాభిరసంసర్గో విద్యయా భవతి, సంసర్గాభావే చ తత్కృతస్య విశేషవిజ్ఞానస్యాభావాన్న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీత్యుక్తమితి । యదప్యుక్తం 'విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయా'దితి కర్తృవచనేన శబ్దేనోపసంహారాద్విజ్ఞానాత్మన ఏవేదం ద్రష్టృత్వమితి, తదపి కాశకృత్స్నీయేనైవ దర్శనేన పరిహరణీయం । అపి చ 'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతీ'త్యారభ్యావిద్యావిషయే తస్యైవ దర్శనాదిలక్షణం విశేషవిజ్ఞానం ప్రపంచ్య 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యే'దిత్యాదినా విద్యావిషయే తస్యైవ దర్శనాదిలక్షణస్య విశేషజ్ఞానస్యాభావమభిదధాతి । పునశ్చ విషయాభావేఽప్యాత్మానం విజానీయాదిత్యాశంక్య 'విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయా'దిత్యాహ । తతశ్చ విశేషవిజ్ఞానాభావోపపాదనపరత్వాద్వాక్యస్య విజ్ఞానధాతురేవ కేవలస్సన్ భూతపూర్వగత్యా కర్తృవచనేన తృచా నిర్దిష్ట ఇతి గమ్యతే । దర్శితం తు పురస్తాత్ కాశకృత్స్నీయస్య మతస్య శ్రుతిమత్త్వం, అతశ్చ విజ్ఞానాత్మపరమాత్మనోరవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపరచితదేహాద్యుపాధినిమిత్తో భేదో న పారమార్థిక ఇత్యేషోఽర్థస్సర్వైర్వేదాంతవాదిభిరభ్యుపగంతవ్యః 'ఇదం సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయం, ఆత్మైవేదం సర్వం, బ్రహ్మైవేదం సర్వం, ఇదం సర్వం యదయమాత్మా, నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా నాన్యోఽతోఽస్తి శ్రోతే'త్యేవమాదిభ్యశ్శ్రుతిభ్యః, స్మృతిభ్యశ్చ "వాసుదేవస్సర్వమిదం, క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత । సమం సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠంతం పరమేశ్వర"మిత్యేవం రూపాభ్యః । భేదదర్శనాపవాదాచ్చ 'అన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి న స వేద మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'త్యేవంజాతీయకాత్ । 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మే'తి చాత్మని సర్వవిక్రియాప్రతిషేధాత్, అన్యథా చ ముముక్షూణాం నిరపవాదవిజ్ఞానానుపపత్తేః, సునిశ్చితార్థానుపపత్తేశ్చ । నిరపవాదం హి విజ్ఞానం సర్వాకాంక్షానివర్తకమాత్మవిషయమిష్యతే 'వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థా' ఇతి చ శ్రుతేః 'తత్ర కో మోహః కశ్శోక ఏకత్వమనుపశ్యత' ఇతి చ స్థితప్రజ్ఞలక్షణస్మృతేశ్చ । స్థితే చ క్షేత్రజ్ఞపరమాత్మైకత్వవిషయే సమ్యగ్దర్శనే క్షేత్రజ్ఞః పరమాత్మేతి నామమాత్రభేదాత్ క్షేత్రజ్ఞోఽయం పరమాత్మనో భిన్నః పరమాత్మాయం క్షేత్రజ్ఞాద్భిన్న ఇత్యేవంజాతీయక ఆత్మభేదవిషయోఽయం నిర్బం-

దివికారవత్త్వాత్తన్నిషేధో న స్యాదిత్యాహ ॥ స వా ఏష ఇతి ॥ భేదస్యాసత్యత్వే తత్ప్రమయా బాధాదహం బ్రహ్మేతి నిర్బాధం జ్ఞానం న స్యాదిత్యాహ ॥ అన్యథా చేతి ॥ అభేదస్యాపి సత్త్వాత్ప్రమేత్యాశంక్య భేదాభేదయోర్విరోధాత్సంశయస్స్యాదిత్యాహ ॥ సునిశ్చితేతి ॥ మాస్తు నిర్బాధజ్ఞానమిత్యత ఆహ ॥ నిరపవాదమితి ॥ అహం బ్రహ్మేత్యబాధితనిశ్చయస్యైవ శోకాదినివర్తకత్వమిత్యత్ర స్మృతిమప్యాహ ॥ స్థితేతి ॥ ఆత్యంతికైకత్వే హి ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా భవతి న భేదాభేదయోరితి భావః । నను జీవపరమాత్మానౌ స్వతో భిన్నావపర్యాయనామవత్త్వాత్ స్తంభకుంభవదిత్యత ఆహ ॥ స్థితే చేతి॥

కథంతర్హి పర్యాయనామభేద ఇత్యాశంక్య జీవత్వేశ్వరత్వాదినిమిత్తభేదాదిత్యాహ ॥ ఏకోహీతి ॥ కించావిద్యాతజ్జబుద్ధిరూపాయాంగుహాయాంస్థితో జీవో భవతి తస్యామేవ బ్రహ్మ నిహితమితి శ్రుతేః । స్థానైక్యాజ్జీవ ఏవ బ్రహ్మేత్యాహ ॥ నహీతి ॥ కాంచిదేవైకామితి జీవస్థానాదన్యామిత్యర్థః । నన్వేకస్యాంగుహాయాం ద్వౌ కిం న స్యాతామిత్యత ఆహ ॥ నచేతి ॥ స్రష్టురేవ ప్రవేశేన జీవత్వాన్న భేదః । నన్వత్యంతాభేదేపి జీవస్యాస్పష్టంభానాద్బ్రహ్మాపి స్పష్టం స్యాదతస్స్పష్టత్వాస్పష్టత్వాభ్యాం తయోర్భేద ఇతి చేన్న దర్పణే ప్రతిబింబస్యాస్ఫుటత్వేపి బింబస్యాస్ఫుటత్వవత్కల్పితభేదేన విరుద్ధధర్మవ్యవస్థోపపత్తేః । సత్యభేదే యేషామాగ్రహస్తేషాం దోషమాహ ॥ యేత్వితి ॥ సోఽయమితివత్తత్త్వమసీత్యకార్యకారణద్రవ్యసామానాధికరణ్యాదత్యంతాభేదో వేదాంతార్థస్తద్బోధ ఏవ నిశ్శ్రేయససాధనం తస్య బాధో నయుక్త ఇత్యర్థః । కించ భేదాభేదవాదినః జ్ఞానకర్మభ్యాంకృతకం మోక్షంకల్పయంతి, తతోఽనిత్యత్వం దోషః । యత్తు కృతకమపి నిత్యమితి తచ్చ యత్క్రియాసాధ్యం తదనిత్యమితి న్యాయబాధితం । అస్మాకం త్వనర్థధ్వంసస్య జ్ఞానసాధ్యత్వాన్నిత్యముక్తాత్మమాత్రత్వాచ్చ నానిత్యత్వదోష ఇతి భావః, తస్మాత్తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం ప్రత్యగ్బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధమ్ ॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్. ....

ధోనిరర్థకః । ఏకోహ్యయమాత్మా నామమాత్రభేదేన బహుధాభిధీయత ఇతి, నహి 'సత్యంజ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ యోవేద నిహితంగుహాయా'మితి కాంచిదేవైకాంగుహామధికృత్యైతదుక్తం, నచ బ్రహ్మణోన్యోగుహాయాంనిహితోఽస్తి 'తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశ'దితి స్రష్టురేవ ప్రవేశశ్రవణాత్, యేతు నిర్బంధంకుర్వంతి తే వేదాంతార్థంబాధమానాః శ్రేయోద్వారంసమ్యగ్దర్శనమేవ బాధంతే కృతకమనిత్యం చ మోక్షంకల్పయంతి న్యాయేన చ న సంగచ్ఛంత ఇతి ॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్. ....

సూ. ॥ ౨౩ ॥ ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్ ॥

యథాభ్యుదయహేతుత్వాద్ధర్మో జిజ్ఞాస్య ఏవం నిశ్శ్రేయసహేతుత్వాద్బ్రహ్మాపి జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తం, బ్రహ్మ చ జన్మాద్యస్య యత ఇతి లక్షితం । తచ్చ లక్షణం ఘటరుచకాదీనాం మృత్సువర్ణాదివత్ప్రకృతిత్వే కులాలసువర్ణకారాదివన్నిమిత్తత్వే చ సమానమిత్యతో భవతి విమర్శః కిమాత్మకం పునర్బ్రహ్మణః కారణత్వం స్యాదితి తత్ర నిమిత్తకారణమేవ తావత్కేవలం స్యాదితి ప్రతిభాతి, కస్మాత్, ఈక్షాపూర్వకకర్తృత్వశ్రవణాత్ । ఈక్షాపూర్వకం హి బ్రహ్మణః కర్తృత్వమవగమ్యతే 'స ఈక్షాంచక్రే స ప్రాణమసృజతే'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । ఈక్షాపూర్వకం చ కర్తృత్వం నిమిత్తకారణేష్వేవ కులాలాదిషు

౨౩ ॥ ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్ ॥ లక్షణసూత్రేణాస్య సంగతిం వక్తుం వృత్తం స్మారయతి ॥ యథేతి ॥ తత్ర హి బ్రహ్మణో బుద్ధిస్థత్వార్థం సామాన్యతో జగత్కారణత్వం లక్షణముక్తం తేన బుద్ధిస్థే బ్రహ్మణి కృత్స్నవేదాంతసమన్వయం ప్రతిపాద్య తత్కారణత్వం కిం కర్తృత్వమాత్రం? ఉత ప్రకృతిత్వకర్తృత్వోభయరూపమితి విశేషజిజ్ఞాసాయామిదమారభ్యతే, తథా చ సామాన్యజ్ఞానస్య విశేషచింతాహేతుత్వాత్తేనాస్య సంగతిః । యద్యపి తదానంతర్యమస్యాయుక్తం తథాపి నిశ్చితతాత్పర్యైర్వేదాంతైః కర్తృమాత్రేశ్వరమతనిరాసస్సుకర ఇతి సమన్వయాంతే ఇదం లిఖితం । లక్షణసూత్రస్యాధ్యాయాదిసంగతత్వాదస్యాప్యధ్యాయాదిసంగతిః । పూర్వత్ర సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా ముఖ్యత్వాద్వాక్యస్య జీవపరత్వం నిరస్తం తదయుక్తం కర్త్రుపాదానయోర్భేదేన ప్రతిజ్ఞాయా గౌణత్వాదిత్యాక్షిపతి ॥ తత్ర నిమిత్తేత్యాదినా ॥ పూర్వోత్తరపక్షయోర్ద్వైతాద్వైతసిద్ధిః ఫలం ॥ ఈక్షాపూర్వకేతి ॥ ఈక్షణశ్రుత్యా కర్తృత్వం నిశ్చితం, తథా చ బ్రహ్మ న జగత్ప్రకృతిః కర్తృత్వాత్, యో యత్కర్తా స తత్ప్రకృతిర్న యథా ఘటకర్తా కులాల ఇత్యర్థః ॥ జ

గత్ భిన్నకర్తృపాదానకం కార్యత్వాద్ఘటవదిత్యాహ ॥ అనేకేతి ॥ బ్రహ్మ నోపాదానమీశ్వరత్వాద్రాజాదివదిత్యాహ ॥ ఈశ్వరత్వేతి ॥ జగన్న బ్రహ్మప్రకృతికం తద్విలక్షణత్వాత్, యదిత్థం తత్తథా యథా కులాలవిలక్షణో ఘట ఇత్యాహ ॥ కార్యం చేతి ॥ నిష్కళం నిరవయవం, నిష్క్రియమచలం శాంతమపరిణామి, నిరవద్యం నిరస్తసమస్తదోషం, తత్ర హేతుః నిరంజనమితి । అంజనతుల్యతమశ్శూన్యమిత్యర్థః । తర్హి జగతస్సదృశోపాదానం కిమిత్యత ఆహ ॥ పారిశేష్యాదితి ॥ బ్రహ్మనిషేధే ప్రధానం పరిశిష్యత ఇత్యభిమానః । సిద్ధాంతయతి ॥ ప్రకృతిశ్చేతి ॥ చకారాన్నిమిత్తత్వగ్రహః । ఏవముభయరూపే కారణత్వే తయోరబాధో భవతీత్యాహ ॥ ఏవమితి ॥ కర్తృజ్ఞానాదపి సర్వకార్యజ్ఞానం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ నిమిత్తకారణాత్త్వవ్యతిరేకస్త్వితి ॥ మృదాదీనాముపాదానానాం దృష్టాంతత్వాద్దార్ష్టాంతికస్య బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వం

దృష్టం, అనేకకారకపూర్వికా చ క్రియాఫలసిద్ధిర్లోకే దృష్టా । స చ న్యాయ ఆదికర్తర్యపి యుక్తస్సంక్రామయితుం । ఈశ్వరత్వప్రసిద్ధేశ్చ ఈశ్వరాణాం హి రాజవైవస్వతాదీనాం నిమిత్తకారణత్వమేవ కేవలం ప్రతీయతే । తద్వత్పరమేశ్వరస్యాపి నిమిత్తకారణత్వమేవ యుక్తం ప్రతిపత్తుం । కార్యం చేదం జగత్సావయవమచేతనమశుద్ధం చ దృశ్యతే, కారణేనాపి తస్య తాదృశేనైవ భవితవ్యం । కార్యకారణయోస్సారూప్యదర్శనాద్బ్రహ్మ చ నైవంలక్షణమవగమ్యతే । 'నిష్కళం నిష్క్రియం శాంతం నిరవద్యం నిరంజన'మిత్యాదిశ్రుతిభ్యః । పారిశేష్యాద్బ్రహ్మణోఽన్యదుపాదానకారణమశుద్ధ్యాదిగుణకం స్మృతిప్రసిద్ధమభ్యుపగంతవ్యం బ్రహ్మకారణత్వశ్రుతేర్నిమిత్తత్వమాత్రే పర్యవసానాదితి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః । ప్రకృతిశ్చ ఉపాదానకారణం చ బ్రహ్మాభ్యుపగంతవ్యం నిమిత్తకారణం చ న కేవలం నిమిత్తకారణమేవ, కస్మాత్, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్, ఏవం హి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతౌ శ్రౌతౌ నోపరుధ్యేతే । ప్రతిజ్ఞా తావత్ 'ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్యో యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత'మితి, తత్ర చైకేన విజ్ఞాతేన సర్వమన్యదవిజ్ఞాతమపి విజ్ఞాతం భవతీతి ప్రతీయతే, తచ్చోపాదానకారణవిజ్ఞానే సర్వవిజ్ఞానం సంభవతి ఉపాదానకారణావ్యతిరేకాత్కార్యస్య, నిమిత్తకారణాదవ్యతిరేకస్తు కార్యస్య నాస్తి, లోకే తక్ష్ణః ప్రాసాదవ్యతిరేకదర్శనాత్ । దృష్టాంతోఽపి 'యథా సోమ్యైకేన మృత్పిండేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాద్వాచారంభణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్య'మిత్యుపాదానకారణగోచర ఏవామ్నాయతే, 'తథైకేన లోహమణినా సర్వం లోహమయం విజ్ఞాతం స్యాదేకేన నఖనికృంతనేన సర్వం కార్ష్ణాయసం విజ్ఞాతం స్యా'దితి చ । తథాన్యత్రాపి 'కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీ'తి ప్రతిజ్ఞా 'యథా పృథివ్యామోషధయస్సంభవంతీ'తి దృష్టాంతః, తథా 'ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదిత'మితి ప్రతిజ్ఞా 'స యథా దుందుభేర్హన్యమానస్య న బాహ్యాంఛబ్దాంఛక్నుయాద్గ్రహణాయ దుందుభేస్తు గ్రహణేన దుందుభ్యాఘాతస్య వా శబ్దో గృహీత' ఇతి దృష్టాంతః । ఏ

వాచ్యమిత్యాహ ॥ దృష్టాంతోఽపీతి ॥ వాగారభ్యం నామమాత్రం వికారో న ప్రస్తుతోఽస్తీతి సత్యకారణజ్ఞానాద్వికారజ్ఞానం యుక్తమిత్యర్థః । గతిసామాన్యార్థం ముండకే ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతావాహ ॥ తథాన్యత్రాపీతి ॥ బృహదారణ్యకేపి తావాహ ॥ తథాత్మనీతి ॥ ఘటస్స్ఫురతీత్యనుగతస్ఫురణం ప్రకృతిస్తదతిరేకేణ వికారా న సంతీతి సోఽయమర్థో యథా స్ఫుటస్స్యాత్తథా దృష్టాంతస్స ఉచ్యతే । హన్యమానదుందుభిజన్యాచ్ఛబ్దసామాన్యాద్బాహ్యాన్విశేషశబ్దాన్ సామాన్యగ్రహణాతిరేకేణ పృథగ్గ్రహీతుం శ్రోతా న శక్నుయాత్, సామాన్యస్య తు గ్రహణేన దుందుభ్యాఘాతజశబ్దవిశేషా గృహీతా భవతి, తస్యైవ గ్రహణేన తదవాంతరవిశేషశబ్దో గృహీతో భవతి, అతశ్శబ్దసామాన్యగ్రహణగ్రాహ్యా విశేషాస్సామాన్యే కల్పితాః తద్వదాత్మభానభాస్యా ఘటాదయ ఆత్మని కల్పితా ఇత్యర్థః । ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాల్లింగాద్బ్రహ్మణః ప్ర

కృతిత్వముక్త్వా పంచమీశ్రుత్యాప్యాహ ॥ యత ఇతి ॥ యతో వా ఇత్యత్ర శ్రుతౌ యత ఇతి పంచమీ ప్రకృతౌ ద్రష్టవ్యేత్యన్వయః। జనికర్తుర్జాయమానస్య కార్యస్య ప్రకృతిరపాదానసంజ్ఞికా భవతీతి సూత్రార్థః । సంజ్ఞాయాః ఫలం - అపాదానే పంచమీతి సూత్రాత్ప్రకృతౌ పంచమీలాభః । ఏవం బ్రహ్మణః ప్రకృతిత్వం ప్రసాధ్య కర్తృత్వం సాధయతి ॥ నిమిత్తత్వమితి ॥ బ్రహ్మస్వాతిరిక్తకర్త్రధిష్ఠేయం ప్రకృతిత్వాన్మృదాదివదిత్యాద్యనుమానానామాగమబాధమాహ ॥ ప్రాగుత్పత్తేరితి ॥ జగత్కర్తృత్వం బ్రహ్మణ ఏవేత్యత్ర సూత్రం యోజయతి ॥ అధిష్ఠాత్రంతరేతి ॥ ... ...*

వం యథాసంభవం ప్రతివేదాంతం ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతౌ ప్రకృతిత్వసాధనౌ ప్రత్యేతవ్యౌ । యత ఇతీయమపి పంచమీ 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే' ఇత్యత్ర జనికర్తుః ప్రకృతిరితి విశేషస్మరణాత్ప్రకృతిలక్షణ ఏవాపాదానే ద్రష్టవ్యా, నిమిత్తత్వం త్వధిష్ఠాత్రంతరాభావాదధిగంతవ్యం । యథా హి లోకే మృత్సువర్ణాదికముపాదానకారణం కులాలసువర్ణకారాదీనధిష్ఠాతౄనపేక్ష్య ప్రవర్తతే, నైవం బ్రహ్మణ ఉపాదానకారణస్య స్వతోఽన్యోఽధిష్ఠాతాపేక్ష్యోఽస్తి, ప్రాగుత్పత్తేరేకమేవాద్వితీయమిత్యవధారణాత్, అధిష్ఠాత్రంతరాభావోఽపి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాదేవోదితో వేదితవ్యః। అధిష్ఠాతరి హ్యుపాదానాదన్యస్మిన్నభ్యుపగమ్యమానే పునరప్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్యాసంభవాత్ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతోపరోధ ఏవ స్యాత్, తస్మాదధిష్ఠాత్రంతరాభావాదాత్మనః కర్తృత్వముపాదానాంతరాభావాచ్చ ప్రకృతిత్వం ॥ ఇతశ్చాత్మనః కర్తృత్వప్రకృతిత్వే ॥ ... ... *

సూ ॥ ౨౪ ॥ అభిధ్యోపదేశాచ్చ ॥

అభిధ్యోపదేశశ్చాత్మనః కర్తృత్వప్రకృతిత్వే గమయతి 'సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి', 'తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి' చ । తత్రాభిధ్యానపూర్వికాయాః స్వాతంత్ర్యప్రవృత్తేః కర్తేతి గమ్యతే । బహు స్యామితి ప్రత్యగాత్మవిషయత్వాద్బహుభవనాభిధ్యానస్య ప్రకృతిరిత్యపి గమ్యతే ॥ ... *

సూ ॥ ౨౫ ॥ సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్ ॥

ప్రకృతిత్వస్యాయమభ్యుచ్చయః ఇతశ్చ ప్రకృతిర్బ్రహ్మ యత్కారణం సాక్షాద్బ్రహ్మైవ కారణముపాదాయోభౌ ప్రళయప్రభవావామ్నాయేతే 'సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంతే ఆకాశం ప్రత్యస్తం యంతీ'తి। యద్ధి యస్మాత్ప్రభవతి యస్మింశ్చ ప్రలీయతే తత్తస్యోపాదానం ప్రసిద్ధం, యథా వ్రీహియవాదీనాం పృథివీ। సాక్షాదితి చోపాదానాంతరానుపాదానం సూచయత్యాకాశాదేవేతి। ప్రత్యస్తమయశ్చ నోపాదానాదన్యత్ర కార్యస్య దృష్టః ॥ ... ... *

సూ ॥ ౨౬ ॥ ఆత్మకృతేః పరిణామాత్ ॥

ఇతశ్చ ప్రకృతిర్బ్రహ్మ యత్కారణం బ్రహ్మప్రక్రియాయాం 'తదాత్మానగ్ం స్వయమకురుతే'

౨౪ ॥ ఏకస్యోభయరూపం కారణత్వమవిరుద్ధమితి సూత్రచతుష్టయేన సాధయతి ॥ ఇతశ్చేత్యాదినా ॥ అభిధ్యా సృష్టిసంకల్పః ॥ ... ... *

౨౫ ॥ అభ్యుచ్చయో హేత్వంతరం। ఆకాశాదేవేత్యేవకారసూచితముపాదానాంతరానుపాదానమగ్రహణం సాక్షాదితిపదేన సూత్రకారో దర్శయతీతి యోజనా ॥ ... ... *

౨౬ ॥ ఆత్మసంబంధినీ కృతిః ఆత్మకృతిః, సంబంధశ్చాత్మనః కృతిం ప్రతి విషయత్వమాశ్రయత్వం చ । నను కృతేరాశ్రయస్సిద్ధో భవతి విషయస్తు సాధ్య ఇత్యేకస్యోభయం విరుద్ధమిత్యాశంకతే ॥ కథం పునరితి ॥ యథా మృదస్సాధ్యపరీక్షా

మాభేదేనకృతివిషయత్వంతద్వదాత్మనఇత్యాహ ॥ పరిణామాదితి ॥ఆత్మానమిత్యవిరోధఇతిశేషః । సిద్ధస్యాపిసాధ్యత్వే దృష్టాంతమాహ ॥ వికారాత్మనేతి ॥ నను బ్రహ్మణఆత్మానమితిద్వితీయయాకార్యాత్మనాసాధ్యత్వశ్రుత్యాఽస్తుప్రకృతిత్వంకర్తృత్వయోస్త్వవ్యాప్తిరిత్యతఆహ ॥ స్వయమితిచేతి ॥ బ్రహ్మణఃకృతికర్మతోపపాదనార్థం పరిణామాదితిపదంవ్యాఖ్యాయాన్యథాపివ్యాచష్టే ॥ పృథక్సూత్రమితి ॥ మృద్ఘటఇతి వద్బ్రహ్మ సచ్చత్యచ్చేతి పరిణామసామానాధికరణ్యశ్రుతేఃబ్రహ్మణఃప్రకృతిత్వమిత్యర్థః । సత్ ప్రత్యక్షంభూతత్రయం, త్యత్ పరోక్షంభూతద్వయం, నిరుక్తంవక్తుంశక్యంఘటాది, అనిరుక్తంవక్తుమశక్యంకపోతరూపాది, తచ్చబ్రహ్మైవాభవదిత్యర్థః ॥ ... ... *

౨౭ ॥ అత్రసూత్రే పరిణామశబ్దః కార్యమాత్రపరః నతుసత్యకార్యాత్మకపరిణామపరః తదనన్యత్వమితివివర్తవాదస్యవక్ష్యమాణత్వా ద్యోనిశబ్దాచ్చ ప్రకృతిత్వమిత్యాహ ॥ యోనిశ్చేతి ॥ కర్తారంక్రియాశక్తిమంతం, ఈశంనియంత్రం

త్యాత్మనఃకర్మత్వంకర్తృత్వంచదర్శయతి, ఆత్మానమితికర్మత్వం స్వయమకురుతేతికర్తృత్వం । కథం పునఃపూర్వసిద్ధస్యసతఃకర్తృత్వేనవ్యవస్థితస్య క్రియమాణత్వంశక్యం సంపాదయితుం, పరిణామాదితి బ్రూమః, పూర్వసిద్ధోపిహిసన్నాత్మావిశేషేణవికారాత్మనాపరిణమయామాసాత్మానమితి । వికారాత్మనాచపరిణామోమృదాద్యాసుప్రకృతిషూపలబ్ధః, స్వయమితిచవిశేషణాన్నిమిత్తాంతరానపేక్షత్వమపి ప్రతీయతే । పరిణామాదితివాపృథక్సూత్రం, తస్యైషోఽర్థః । ఇతశ్చప్రకృతిర్బ్రహ్మ యత్కారణం బ్రహ్మణఏవవికారాత్మనాయంపరిణామస్సామానాధికరణ్యేనామ్నాయతే 'సచ్చత్యచ్చాభవత్ నిరుక్తంచానిరుక్తంచే'త్యాదినేతి॥... ... ... *

౼ సూ ॥౨౭॥ యోనిశ్చహిగీయతే॥ ౼

ఇతశ్చప్రకృతిర్బ్రహ్మయత్కారణం బ్రహ్మయోనిరిత్యపిపఠ్యతే వేదాంతేషు 'కర్తారమీశంపురుషం బ్రహ్మయోని'మితి 'యద్భూతయోనింపరిపశ్యంతి ధీరా'ఇతిచ । యోనిశబ్దశ్చ ప్రకృతివచనః సమధిగతోలోకేపృథివీయోనిరోషధివనస్పతీనామితి । స్త్రీయోనేరప్యస్త్యేవావయవద్వారేణగర్భంప్రత్యుపాదానకారణత్వం। క్వచిత్ స్థానవచనోపియోనిశబ్దోదృష్టః 'యోనిష్ట ఇంద్రనిషదే అకారి'తి వాక్యశేషాత్, తత్రప్రకృతివచనతాపరిగృహ్యతే 'యథోర్ణనాభిస్సృజతేగృహ్ణతేచే'త్యేవంజాతీయకాత్ । తదేవం ప్రకృతిత్వం బ్రహ్మణఃప్రసిద్ధం । యత్పునరిదముక్తమీక్షాపూర్వకంకర్తృత్వం నిమిత్తకారణేష్వేవకులాలాదిషులోకేదృష్టం నోపాదానేష్విత్యాదితత్ప్రత్యుచ్యతే,నలోకవదిహభవితవ్యం , నహ్యయమనుమానగమ్యోఽర్థః శబ్దగమ్యత్వాత్త్వస్యార్థస్య యథాశబ్దమిహభవితవ్యం, శబ్దశ్చేక్షితురీశ్వరస్యప్రకృతిత్వంప్రతిపాదయతీత్యవోచామ, పునశ్చైతత్సర్వంవిస్తరేణప్రతివక్ష్యామః॥ఇతిసప్తమాధికరణమ్.*

తారం, పురుషం ప్రత్యంచం, బ్రహ్మపూర్ణం, యోనింప్రకృతిం, ధీరాధ్యానేనపశ్యంతీత్యర్థః । నన్వనుపాదానేపిస్త్రీయోనౌయోనిశబ్దోదృష్టఇత్యతఆహ ॥ స్త్రీయోనేరితి ॥ శోణితమవయవశబ్దార్థః । యోనిశబ్దస్యస్థానమప్యర్థోభవతిసోఽత్రభూతయోన్యాదివాక్యేనగ్రాహ్యః, ఊర్ణనాభ్యాది ప్రకృతిదృష్టాంతవాక్యశేషవిరోధాదిత్యాహ ॥ క్వచిదితి ॥ హేఇంద్ర తేతవనిషదేఉపవేశనాయ యోనిఃస్థానంమయాఅకారి కృతమిత్యర్థః । పూర్వపక్షోక్తమనుమానమనూద్యాగమబాధమాహ ॥ యత్పునరిత్యాదినా॥ నన్వనుమానస్యశ్రుత్యనపేక్షత్వాన్నతయాబాధఇత్యతఆహ ॥నహీతి॥ జగత్కారణపక్షః శ్రుత్యైవసిద్ధ్యతి,యాకృతిస్సాశరీరజన్యేతివ్యాప్తివిరోధేన నిత్యకృతిమత్తోఽనుమానాసంభవాదతశ్శ్రుతమీశ్వరంపక్షీకృత్యానుపాదానత్వసాధనేభవత్యేవోపజీవ్యతయాప్రకృతిత్వబోధకశ్రుత్యాబాధఇత్యర్థః । య

దుక్తంవిలక్షణత్వాద్బ్రహ్మణోనజగదుపాదానత్వమితితత్రాహ ॥ పునశ్చేతి ॥ నవిలక్షణత్వాదిత్యారభ్యేత్యర్థః । అత ఉభయరూపంకారణత్వంబ్రహ్మణోలక్షణమితిసిద్ధం॥ ఇతిసప్తమాధికరణమ్. ... ... ❁

౨౮॥ ❁ఏతేనసర్వేవ్యాఖ్యాతావ్యాఖ్యాతాః❁ అస్యాధికరణస్యతాత్పర్యంవక్తుంవృత్తమనువదతి ॥ ఈక్షతేరితి ॥ ప్రధానవాదస్యప్రాథాన్యేననిరాకరణేహేతూనాహ ॥ తస్యహీత్యాదినా ॥ తర్హ్యణ్వాదివాదాఉపేక్షణీయాదుర్బలత్వాదిత్యతఆహ ॥ తేపీత్వితి॥ నిర్మూలాస్తేకథంప్రతిపక్షాఇత్యతఆహ ॥ తేషామితి॥ తథాహిఛాందోగ్యేజగత్కారణజ్ఞాపనార్థంపితాపుత్రమువాచ । ఆసాంవటధానానాంమధ్యే 'ఏకాంభింధీతిభిన్నాభగవ'ఇత్యువాచపుత్రః, పునః పితా 'కిమత్రపశ్యసీ'త్యుక్తే 'నకించనభగవ'ఇత్యాహ । తత్రపితాఽణిమానంనపశ్యసీత్యుక్తం, తథానకించనశబ్దాచ్ఛూన్యస్వభావవాదప్రతీయతే,అణుశబ్దాత్పరమాణువాదఇతి, ఏవమసదేవేదమగ్రఆసీదణోరణీయానిత్యాదిలింగంద్రష్టవ్యం । అత్రాణ్వాదివాదాశ్శ్రౌతానవేతిసంశయేసత్యసదణ్వాదిశబ్దబలాచ్ఛ్రౌతాఇతిప్రాప్తేఽతిదిశతి। ❁

❁ సూ॥౨౮॥ ఏతేనసర్వేవ్యాఖ్యాతావ్యాఖ్యాతాః॥ ❁

ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యారభ్యప్రధానకారణవాదస్సూత్రైరేవపునఃపునరాశంక్య నిరాకృతః, తస్యహిపక్షస్యోపోద్బలకానికానిచిల్లింగాభాసానివేదాంతేష్వాపాతేనమందమతీన్ప్రతిభాంతీతి । సచకార్యకారణానన్యత్వాభ్యుపగమాత్ప్రత్యాసన్నోవేదాంతవాదస్యదేవలప్రభృతిభిశ్చకైశ్చిద్ధర్మసూత్రకారైస్స్వగ్రంథేష్వాశ్రితః తేనతత్ప్రతిషేధఏవయత్నోఽతీవకృతోనాణ్వాదికారణవాదప్రతిషేధే । తేపితుబ్రహ్మకారణవాదపక్షస్యప్రతిపక్షత్వాత్ప్రతిషేద్ధవ్యాః, తేషామప్యుపోద్బలకంవైదికంకించిల్లింగమాపాతేనమందమతీన్ప్రతిభాయాదితి, అతఃప్రధానమల్లనిబర్హణన్యాయేనాతిదిశతి, ఏతేనప్రధానకారణవాదప్రతిషేధన్యాయకలాపేనసర్వేఽణ్వాదికారణవాదాఅపిప్రతిషిద్ధతయావ్యాఖ్యాతావేదితవ్యాః। తేషామపిప్రధానవదశబ్దత్వాచ్ఛబ్దవిరోధిత్వాచ్చేతి । వ్యాఖ్యాతావ్యాఖ్యాతాఇతిపదాభ్యాసోధ్యాయపరిసమాప్తింద్యోతయతి॥ ... ... ❁

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్గోవిందభగవత్పూజ్య
పాదశిష్యశ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌశారీరకమీమాంసాభాష్యే
ప్రథమాధ్యాయస్యచతుర్థఃపాదః.
ఇతిప్రథమోధ్యాయః.

ఏతేనేతి ॥ అస్యాతిదేశత్వాన్నపృథక్సంగత్యాద్యపేక్షా నకించనాసచ్ఛబ్దయోఃప్రత్యక్షాయోగ్యవస్తుపరత్వాదణుశబ్దస్యసూక్ష్మాభిప్రాయత్వాదశబ్దత్వం, తేషాంవాదానాంప్రధానవాదవదశ్రౌతత్వం, బ్రహ్మకారణశ్రుతిబాధితత్వంచ, తస్మాద్బ్రహ్మైవపరమకారణం, తస్మిన్నేవసర్వేషాంవేదాంతానాంసమన్వయఇతిసిద్ధం॥ ... ... ❁

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాంభాష్యరత్నప్రభాయాం
ప్రథమాధ్యాయస్యచతుర్థఃపాదః.
అధ్యాయశ్చసమాప్తః.

శ్రీ విష్ణవేనమః.

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే

ద్వితీయాధ్యాయప్రారంభః.

సాంఖ్యాదిస్మృతియుక్తిభిర్నచలితో వేదాంతసిద్ధాంతగో నిర్మ్మాలైర్వివిధాగమైరవిదితో వ్యోమాదిజన్మాశ్రయః। ఉత్పత్త్యంతవివర్జితశ్చితివపుర్వ్యాపీ చ కర్త్రాంశకో లింగేన ప్రథితోఽపి నామతనుకృత్తం జానకీశం భజే ॥ 'నామరూపే వ్యాకరవాణీ'తి శ్రుతేర్నామ తనుకృదపి సంజ్ఞామూర్తివ్యాకర్త్రాపి లింగశరీరోపాధినా కర్తృత్వాంశ ఇతి చ ప్రథితః ప్రసిద్ధోయస్తం ప్రత్యగభిన్నం పరమాత్మానం మూలప్రకృతినియంతారం భజ ఇత్యర్థః॥ ... ... ✽

౧. పూర్వోత్తరాధ్యాయయోర్విషయవిషయిభావసంగతిం వక్తుం వృత్తం కీర్తయతి ॥ ప్రథమేధ్యాయ ఇతి ॥ జన్మాదిసూత్రమారభ్య జగదుత్పత్త్యాదికారణం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాదితం 'శాస్త్రదృష్ట్యాత్వి'త్యాదిసూత్రేషు, స ఏవాద్వితీయః సర్వాత్మేత్యుక్తం ఆనుమానికమిత్యాదినా కారణాంతరస్యాశ్రౌతత్వం దర్శితమిత్యర్థః। ఏవం ప్రథమాధ్యాయస్యార్థమనూద్య తస్మిన్విషయే విరోధపరిహారవిషయిణం ద్వితీయాధ్యాయస్యార్థం పాదశస్సంక్షిప్య దర్శయతి॥ ఇదానీమితి॥ అత్ర ప్రథమపాదే సమన్వయస్య సాంఖ్యాదిస్మృతియుక్తిభిర్విరోధపరిహారః క్రియతే। ద్వితీయపాదే సాంఖ్యాద్యాగమానాం భ్రాంతిమూ

సూ. ౧. { స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగ ఇతి చేన్నా న్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగాత్॥ }

ప్రథమేఽధ్యాయే సర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వరో జగదుత్పత్తికారణం మృత్సువర్ణాదయ ఇవ ఘటరుచకాదీనాం, ఉత్పన్నస్య జగతో నియంతృత్వేన స్థితికారణం మాయావీవ మాయాయాః ప్రసారితస్య జగతః పునస్స్వాత్మన్యేవోపసంహారకారణమవనిరివ చతుర్విధస్య భూతగ్రామస్య 'స ఏవ చ సర్వేషాం న ఆత్మే'త్యేతద్వేదాంతవాక్యసమన్వయప్రతిపాదనేన ప్రతిపాదితం- ప్రధానాదివాదాశ్చాశబ్దత్వేన నిరాకృతాః। ఇదానీం స్వపక్షే స్మృతిన్యాయవిరోధపరిహారః ప్రధానాదివాదానాం చ న్యాయాభాసోపబృంహితత్వం ప్రతివేదాంతం చ సృష్ట్యాదిప్రక్రియాయా అవిగీతత్వమిత్యస్యార్థజాతస్య ప్రతిపాదనాయ ద్వితీయోఽధ్యాయ ఆరభ్యతే। తత్ర ప్రథమం తావత్ స్మృతివిరోధముపన్యస్య పరిహరతి, యదుక్తం బ్రహ్మైవ సర్వజ్ఞం జగతః కారణమితి తదయుక్తం, కుతః, స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగాత్। స్మృతిశ్చ తంత్రాఖ్యా పరమర్షిప్రణీతా

లత్వమవిరోధాయ కథ్యతే, తృతీయపాదే ప్రతివేదాంతం సృష్టిశ్రుతీనాం జీవాత్మశ్రుతీనాం చ వ్యోమాదిమహాభూతానాం జన్మలయక్రమాదికథనేనావిరోధః ప్రతిపాద్యతే, చతుర్థపాదే లింగశరీరశ్రుతీనామవిరోధ ఇత్యర్థః। అయమేవార్థః సుఖబోధార్థం శ్లోకేన సంగృహీతః। 'ద్వితీయే స్మృతితర్కాభ్యామవిరోధోఽన్యదుష్టతా। భూతభోక్తృశ్రుతేర్లింగశ్రుతేరప్యవిరుద్ధతే'తి। తత్రాజ్ఞాతే విషయే విరోధశంకాసమాధ్యయోగాత్ సమన్వయాధ్యాయానంతర్యమవిరోధాధ్యాయస్య యుక్తం, తత్ర ప్రథమాధికరణతాత్పర్యమాహ॥ తత్ర ప్రథమమితి॥ శ్రౌతే సమన్వయే విరోధనిరాసార్థత్వాదస్య పాదస్య శ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయసంగతయః స్వమతస్థాపనాత్మకత్వాత్ సర్వేషామధికరణానామేతత్పాదసంగతిః। అత్ర పూర్వపక్షే స్మృతివిరోధాదుక్తసమన్వయాసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి వివేకః। తత్ర బ్రహ్మణ్యుక్తవేదాంతసమన్వయో విషయః, స కిం సాంఖ్యస్మృత్యా విరుధ్యతే న వేతి స్మృతిప్రామాణ్యాప్రామాణ్యాభ్యాం సందేహే పూర్వపక్షమాహ ॥ యదుక్తమితి ॥ తంత్ర్యంతే వ్యుత్పాద్యంతే తత్త్వాన్యనేనేతి తంత్రం శాస్త్రం కపిలోక్తమన్యాశ్చ పంచశిఖాదిప్రోక్తాః, ఏవం సతి

వేదాంతానామద్వయబ్రహ్మసమన్వయే నిరర్థకాస్స్యురిత్యర్థః । తాసామపిబ్రహ్మార్థకత్వమ స్త్విత్యవిరోధఇత్యతఆహ ॥ తాసుహీతి॥ ననుసాంఖ్యస్మృతిప్రామాణ్యాయప్రధానవాదగ్రహేమన్వాదిస్మృతీనామప్రామాణ్యం స్యాదిత్యాశంక్య తాసాంధర్మేసావకాశత్వాత్ ప్రామాణ్యంస్యాదిత్యాహ ॥ మన్వాదీతి ॥ తర్హిసాంఖ్యాదిస్మృతీనామపిధర్మేతాత్పర్యే ణప్రామాణ్యమస్తుతత్త్వంతుబ్రహ్మైవేత్యవిరోధఇత్యతఆహ ॥ నైవమితి ॥ తస్మై విధికల్పనానుపపత్తేర్నిరవకాశస్మృత్య నుసారేణశ్రుతివ్యాఖ్యానముచితంసావకాశనిరవకాశయోర్నిరవకాశంబలీయఇతి న్యాయాదిత్యాహ ॥తస్మాదితి॥ శ్రుతివి రోధేస్మృత్యప్రామాణ్యస్యేష్టత్వాత్పూర్వపక్షోనయుక్తఇతిశంకతే ॥ కథమితి ॥ యేస్వాతంత్ర్యేణశ్రుత్యర్థంజ్ఞాతుం

శిష్టపరిగృహీతా, అన్యాశ్చతదనుసారిణ్యః స్మృతయః, తాఏవంసత్యనవకాశాఃప్రసజ్యేరన్, తాసుహ్య చేతనంస్వతంత్రంప్రధానం జగతః కారణముపనిబధ్యతే. మన్వాదిస్మృతయస్తావచ్చోదనాలక్షణేనాగ్ని హోత్రాదినాధర్మజాతేనాపేక్షితమర్థం సమర్పయంత్యః సావకాశాభవంతి, అస్యవర్ణస్యాస్మిన్ కాలేఽనేనవిధానేనోపనయనమీదృశశ్చాచారఇత్థంవేదాధ్యయనమిత్థం సమావర్తనమిత్థంసహధర్మచా రిణీసంయోగఇతి, తథాపురుషార్థాం శ్చతుర్వర్ణాశ్రమధర్మాన్ నానావిధాన్విదధతి, నైవంకాపిలా దిస్మృతీనామనుష్ఠేయవిషయేఽవకాశోఽస్తి, మోక్షసాధనమేవహిసమ్యగ్దర్శనమధికృత్యతాఃప్రణీతాః యదితత్రాప్యనవకాశాస్స్యుః ఆనర్థక్యమేవాసాంప్రసజ్యేత, తస్మాత్తదవిరోధేన వేదాంతావ్యాఖ్యాత వ్యాః । కథంపునరీక్షత్యాదిభ్యోహేతుభ్యోబ్రహ్మైవసర్వజ్ఞంజగతఃకారణమిత్యవధారితఃశ్రుత్యర్థఃస్మృ త్యనవకాశదోషప్రసంగేనపునరాక్షిప్యతే । భవేదయమనాక్షేపః స్వతంత్రప్రజ్ఞానాం పరతంత్రప్రజ్ఞా స్తు ప్రాయేణజనాః స్వాతంత్ర్యేణ శ్రుత్యర్థమవధారయితుమశక్నువంతః ప్రఖ్యాతప్రణేతృకాసు స్మృతిష్వవలంబేరన్, తద్బలేనచశ్రుత్యర్థంప్రతిపిపిత్సేరన్ । అస్మత్కృతేచవ్యాఖ్యానే న విశ్వస్యుర్బ హుమానాత్స్మృతీనాంప్రణేతృషు । కపిలప్రభృతీనాంచార్షంజ్ఞానమప్రతిహతంస్మర్యతే,శ్రుతిశ్చభవ తి 'ఋషింప్రసూతంకపిలంయస్తమగ్రేజ్ఞానైర్బిభర్తిజాయమానంచపశ్యే'దితి । తస్మాన్నైషాంమ తమయథార్థంశక్యంసంభావయితుం, తర్కావష్టంభేన చ తేఽర్థంప్రతిష్ఠాపయంతి, తస్మాదపిస్మృతి బలేనవేదాంతావ్యాఖ్యేయాఇతిపునరాక్షేపః, తస్యసమాధిర్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగాదితి । యది స్మృత్యనవకాశదోష ప్రసంగేనేశ్వరకారణవాద ఆక్షిప్యేత ఏవమప్యన్యాఈశ్వరకారణవాదిన్యః స్మృతయోఽనవకాశాః ప్రసజ్యేరన్ తా ఉదాహరిష్యామః । 'యత్తత్సూక్ష్మమవిజ్ఞేయ'మితి పరంబ్ర హ్మప్రకృత్య 'సహ్యంతరాత్మాభూతానాంక్షేత్రజ్ఞశ్చేతికథ్యత'ఇతిచోక్త్వా 'తస్మాదవ్యక్తముత్పన్నం త్రిగుణంద్విజసత్తమే'త్యాహ । తథాఽన్యత్రాపి 'అవ్యక్తంపురుషేబ్రహ్మన్నిష్క్రియే సంప్రలీ యత'ఇత్యాహ "అతశ్చసంక్షేపమిమంశృణుధ్వంనారాయణస్సర్వమిదంపురాణః । ససర్గకాలేచ కరోతిసర్గం సంహారకాలేచతదత్తిభూయ"ఇతిచ పురాణే, భగవద్గీతాసుచ 'అహంకృత్స్నస్యజగతః ప్రభవః ప్రళయస్తథే'తి, పరమాత్మానమేవచ ప్రకృత్యాపస్తంబఃపఠతి 'తస్మాత్కాయాఃప్రభవంతి

శక్నువంతితేషామయంపూర్వపక్షోనభవేత్, సాంఖ్యవృద్ధేషుశ్రద్ధాజుషాంతుభవేదేవేత్యాహ॥భవేదితి ॥ తేషామతీంద్రి యార్థజ్ఞానవత్త్వాచ్చ తత్రశ్రద్ధాస్యాదిత్యాహ ॥ కపిలప్రభృతీనాంచేతి ॥ 'ఆదౌయోజాయమానంచ కపిలంజనయేదృ షిం । ప్రసూతంబిభృయాత్ జ్ఞానైస్తంపశ్యేత్పరమేశ్వర'మితి శ్రుతియోజనాయథాసాంఖ్యస్మృతివిరోధాద్బ్రహ్మవా దస్త్యాజ్యఇతిత్వయోచ్యతేతథాస్మృత్యంతరవిరోధాత్ ప్రధానవాదస్త్యాజ్యఇతి మయోచ్యతఇతిసిద్ధాంతయతి ॥ తస్యస మాధిరితి॥ తస్మాద్బ్రహ్మణస్సకాశాదవ్యక్తంమాయాయాంలీనంసూక్ష్మాత్మకంజగదితియావత్ ।ఇతిహాసవాక్యాన్యుక్త్వా పురాణసమ్మతిమాహ ॥ అతశ్చేతి॥ ప్రభవత్యస్మాదితి ప్రభవో జన్మహేతుః, ప్రలీయంతేఽస్మిన్నితిప్రలయోలయాధిష్ఠా

సం, తస్మాత్కర్తురీశ్వరాత్, కార్యాః బ్రహ్మాదయః ప్రభవంతి । సఏవమూలముపాదానం కింపరిణామీన శాశ్వతికః కూట స్థః అతస్సనిత్య ఇత్యర్థః ॥ ననుశ్రుతివిరోధః కిమితినోక్త ఇత్యత ఆహ ॥ స్మృతిబలేనేతి ॥ స్మృతీనాం పరస్పరవిరోధే కథం తత్త్వని ర్ణయస్తత్రాహ ॥ దర్శితంత్వితి ॥ శ్రుతిభిరేవ తత్త్వనిర్ణయ ఇత్యర్థః ॥ స్మృతీనాం కా గతిరిత్యత ఆహ ॥ ... తత్రాపీతి ॥ వస్తు తత్త్వే స్మృతీనాం మిథో విరోధే వస్తుని వికల్పాయోగాత్ క్లృప్తశ్రుతిమూలాః స్మృతయః ప్రమాణం, ఇతరాస్తు కల్ప్యశ్రు తిమూలా న ప్రమాణమిత్యర్థః । క్లృప్తశ్రుతివిరోధినీ స్మృతిర్న ప్రమాణమిత్యత్ర జైమినీయన్యాయమాహ ॥ తదుక్తమితి । 'ఔదుంబరీం స్పృష్ట్వోద్గాయే'దితి ప్రత్యక్షశ్రుతివిరుద్ధా 'సా సర్వా వేష్టయిత'వ్యేతి స్మృతిమార్గసంజ్ఞాసందేహే మూలశ్రు త్యనుమానాన్మానమితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః క్లృప్తశ్రుతివిరోధే స్మృతిప్రామాణ్యామనపేక్షమపేక్షితాకాంక్ష్యం హేయమితి యా వత్ । హేయతో౽సతివిరోధే శ్రుత్యనుమానం భవతి । అత్రతువిరోధేసతి శ్రుత్యనుమానాయోగాన్మూలాభావాత్ సర్వవేష్టనస్మృతిరప్రమాణమిత్యర్థః । అస్తు సాంఖ్యస్మృతిః ప్రత్యక్షమూలేత్యత ఆహ ॥ నచేతి ॥ యోగినాం సిద్ధిమహి మ్నా౽తీంద్రియజ్ఞానం సంభావయితుం శక్యమితిశంక్యతే ॥ శక్యమితి ॥ కపిలాదిభిః కేలాదౌ వేదప్రామాణ్యం స్వీకృత్యతదర్థ

సర్వే సమూలం శాశ్వతికస్సనిత్య' ఇతి । ఏవమనేకశః స్మృతిష్వపీశ్వరః కారణత్వే నోపాదాన త్వేన చ ప్రకాశ్యతే । స్మృతిబలేన ప్రత్యవతిష్ఠమానస్య స్మృతిబలేనైవోత్తరం ప్రవక్ష్యామీత్యతో౽య మన్యస్మృత్యనవకాశోపన్యాసః । దర్శితం తు శ్రుతీనామీశ్వరకారణవాదం ప్రతితాత్పర్యం, విప్రతిపత్తౌచ స్మృతీనామవశ్యకర్తవ్యే౽న్యతరపరిగ్రహే౽న్యతరపరిత్యాగేచ శ్రుత్యనుసారిణ్యః స్మృతయః ప్రమాణ మనపేక్ష్యా ఇతరాః, తదుక్తం ప్రమాణలక్షణే 'విరోధేత్వనపేక్షం స్యాదసతిహ్యనుమాన'మితి । నచాతీం ద్రియానర్థాన్ శ్రుతిమంతరేణ కశ్చిదుపలభత ఇతి శక్యం సంభావయితుం, నిమిత్తాభావాత్, శక్యం కపిలాదీనాం సిద్ధానామప్రతిహతజ్ఞానత్వాదితిచేత్, న, సిద్ధేరపిసాపేక్షత్వాత్ । ధర్మానుష్ఠానా పేక్షాహిసిద్ధిః, సచధర్మశ్చోదనాలక్షణః, తతశ్చపూర్వసిద్ధాయాశ్చోదనాయాఅర్థోనపశ్చిమసిద్ధ పురుషవచనవశేనాతిశంకితుం శక్యతే, సిద్ధవ్యపాశ్రయకల్పనాయామపిబహుత్వాత్, సిద్ధానాం ప్రద ర్శితేనప్రకారేణస్మృతివిప్రతిపత్తౌసత్యాం న శ్రుతివ్యపాశ్రయాదన్యన్నిర్ణయకారణమస్తి। పరతంత్రప్ర జ్ఞస్యాపి నాకస్మాత్ స్మృతివిశేషవిషయః పక్షపాతోయుక్తః, కస్యచిత్క్వచిత్ పక్షపాతేసతి పురుష మతివైరూప్యేణతత్త్వావ్యవస్థానప్రసంగాత్, తస్మాత్తస్యాపిస్మృతివిప్రతిపత్త్యుపన్యాసేనశ్రుత్యనుసా రానను సారవివేచనేనచసన్మార్గే ప్రజ్ఞాసంగ్రహణీయా। యాతుశ్రుతిః కపిలస్యజ్ఞానాతిశయం ప్రదర్శ యంతీప్రదర్శితా నతయాశ్రుతివిరుద్ధమపికాపిలంమతం శ్రద్ధాతుం శక్యం, కపిలమితిశ్రుతిసామాన్యమాత్ర త్వాత్ । అన్యస్యచకపిలస్యసగరపుత్రాణాంప్రతప్తుర్వాసుదేవనామ్నః స్మరణాత్, అన్యార్థదర్శనస్య

స్యధర్మస్యానుష్ఠానేనసిద్ధిస్సంపాదితా, తయా సిద్ధ్యా ప్రణీతస్మృత్యనుసారేణానాదిశ్రుతిపీడానయుక్తా, ఉపజీవ్య విరోధాదితిపరిహరతి ॥ నసిద్ధేరపీతి ॥ అతిశంకితుమితి, శ్రుతీనాంముఖ్యార్థమతిక్రమ్యోపచరితార్థశ్శంకితుం నశక్య తఇత్యర్థః ।స్వతస్సిద్ధేర్వేదోనోపజీవ్యతఇతిచేన్నానీశ్వరస్యస్వతస్సిద్ధౌమానాభావాత్ ।అంగీకృత్యాప్యాహ ॥ సిద్ధే తి ॥ సిద్ధానాంవచనమాశ్రిత్య వేదార్థకల్పనాయామపిసిద్ధోక్తీనాంమిథోవిరోధేశ్రుత్యాశ్రితమన్వాద్యుక్తిభిరేవ వేదా ర్థనిర్ణయోయుక్తఇత్యర్థః । శ్రుతిరూపాశ్రయంవినాసిద్ధోక్తిమాత్రంనతత్త్వనిర్ణయకారణమిత్యక్షరార్థః । నను మందమతేః సాంఖ్యస్మృతౌశ్రద్ధాభవతితస్యమతిర్వేదాంతమార్గేకథమానేయేత్యతఆహ ॥ పరతంత్రేత్యాదినా ॥ నను శ్రుత్యాకపిలస్యసర్వజ్ఞత్వోక్తేస్తన్మతేశ్రద్ధాదుర్వారేత్యతఆహ ॥యాత్వితి ॥ కపిలశబ్దమాత్రేణ సాంఖ్యకర్తాశ్రుత ఇతిభ్రాంతిరయుక్తా, తస్యద్వైతవాదినః సర్వజ్ఞత్వాయోగాదత్రచసర్వజ్ఞానసంభృతత్వేనశ్రుతః కపిలోవాసుదేవాం శఏవ, సహిసర్వాత్మత్వజ్ఞానం వైదికంసాంఖ్యముపదిశతీతిసర్వజ్ఞఇతిభావః । ప్రతప్తుః ప్రదాహకస్య । కించయః కపిలం

ఙ్ఞా నైర్విభక్తితమీశ్వరంపశ్యేదితివిధీయతే, తథాచాన్యార్థస్యైశ్వర్యప్రతిపత్తిశేషస్య కపిలసర్వజ్ఞత్వస్య దర్శనమనువాదస్తస్య మానాంతరేణప్రాప్తిశూన్యస్యస్వార్థసాధకత్వాయోగాన్నానువాదమాత్రాత్ సర్వజ్ఞత్వసిద్ధిరిత్యాహ ॥ అన్యార్థేతి ॥ ద్వైతవాదినఃకపిలస్యశ్రౌతత్వంనిరస్యబ్రహ్మాదినోమనోఃశ్రౌతత్వమాహ ॥భవతిచేతి॥ ఇతిహాసేపికాపిలమతనిందాపూర్వకమద్వైతందర్శితమిత్యాహ ॥ మహాభారతేపీతి ॥ పురుషాఆత్మానః కింవస్తుతోభిన్నాః ఉతసర్వదృశ్యానాంప్రత్యగాత్మైకఇతివిమర్శార్థఃబహూనాం పురుషాకారాణాం దేహానాంయథైకాయోనిరుపాదానంపృథ్వీతథాతంపురుషమాత్మానంవిశ్వం సర్వోపాదానత్వేనసర్వాత్మకం సర్వజ్ఞత్వాదిగుణైస్సంపన్నంకథయిష్యామి, విశ్వేసర్వేలోకప్రసిద్ధాదేవతిర్యఙ్మనుష్యాదీనాంమూర్ధానోఽస్యైవేతివిశ్వమూర్ధా, ఏకస్యైవ సర్వక్షేత్రేషుప్రతిబింబభావేనప్రవిష్టత్వాత్ ఏవంవిశ్వభుజత్వాదియోజనా । సర్వభూతేష్వేకశ్చరతిఅవగచ్ఛతిసర్వజ్ఞఇత్యర్థః । స్వైరచారీస్వతంత్రః, నాస్యనియంతాకశ్చిదస్తి సర్వేశ్వరఇత్యర్థః । యథాసుఖమితి - విశోకానందస్వరూపఇతియావత్

చ ప్రాప్తిరహితస్యాసాధకత్వాత్ । భవతిచాన్యామనోర్మాహాత్మ్యంప్రఖ్యాపయంతీ శ్రుతిః 'యద్వైకించమనురవదత్తద్భేషజ'మితి । మనునాచ 'సర్వభూతేషుచాత్మానంసర్వభూతానిచాత్మని । సంపశ్యన్నాత్మయాజీ వై స్వారాజ్యమధిగచ్ఛతీ'తి సర్వాత్మత్వదర్శనం ప్రశంసతా కాపిలంమతం నింద్యతఇతిగమ్యతే । కపిలోహినసర్వాత్మత్వదర్శనమనుమన్యతే, ఆత్మభేదాభ్యుపగమాత్ । మహాభారతేపి 'బహవఃపురుషాబ్రహ్మన్నుతాహోఏకఏవత్వి'తివిచార్య 'బహవఃపురుషారాజన్ సాంఖ్యయోగవిచారిణా'మితిపరపక్షముపన్యస్యతద్వ్యుదాసేన 'బహూనాంపురుషాణాం హియథైకాయోనిరుచ్యతే । తథాతంపురుషంవిశ్వమాఖ్యాస్యామిగుణాధిక'మిత్యుపక్రమ్య 'మమాంతరాత్మాతవచ యేచాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః । సర్వేషాంసాక్షిభూతోఽసౌనగ్రాహ్యఃకేనచిత్క్వచిత్ ॥విశ్వమూర్ధావిశ్వభుజోవిశ్వపాదాక్షినాసికః । ఏకశ్చరతిభూతేషుస్వైరచారీయథాసుఖ'మితి సర్వాత్మతైవనిర్ధారితా।శ్రుతిశ్చసర్వాత్మతాయాంభవతి 'యస్మిన్ సర్వాణిభూతాని ఆత్మైవాభూద్విజానతః।తత్రకోమోహః కశ్శోకఏకత్వమనుపశ్యత'ఇతి, ఏవంవిధా । అతశ్చాత్మభేదకల్పనయాపికాపిలస్యతంత్రస్య వేదవిరుద్ధత్వం వేదానుసారిమనువచనవిరుద్ధత్వంచ నకేవలంస్వతంత్రప్రకృతికల్పనయైవేతి వేదస్యహి నిరపేక్షంస్వార్థే ప్రామాణ్యంరవేరివరూపవిషయేపురుషవచసాంతుమూలాంతరాపేక్షం వక్తృస్మృతివ్యవహితం చేతివిప్రకర్షః, తస్మాద్వేదవిరుద్ధవిషయేస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగోనదోషః ॥ ...

కుతశ్చస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగోనదోషః ॥

సూ. ౨. ॥ ఇతరేషాంచానుపలబ్ధేః ॥

ప్రధానాదితరాణియానిప్రధానపరిణామత్వేనస్మృతౌకల్పితానిమహదాదీని నతానివేదేలోకేచోప

కాపిలతంత్రస్యవేదమూలస్మృతివిరోధముక్త్వా సాక్షాద్వేదవిరోధమాహ॥శ్రుతిశ్చేతి ॥ యస్మిన్ జ్ఞానకాలే।నకేవలంస్వతంత్రప్రకృతికల్పనయైవవేదవిరుద్ధంకింతుఆత్మభేదకల్పనయాపీతిసిద్ధమితి సంబంధః స్మృతివిరోధేవేదస్యైవాప్రామాణ్యంకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥వేదస్యహీతి॥వేదస్యప్రామాణ్యంస్వతస్సిద్ధమపౌరుషేయత్వాత్ పౌరుషేయవాక్యానాంస్వార్థస్మృతితన్మూలానుభవయోఃకల్పనయాప్రామాణ్యంవిజ్ఞేయమితివ్యవహితం, పరతఃప్రామాణ్యమితివిప్రకర్షః, శ్రుతిస్మృత్యోర్విశేషఇత్యక్షరార్థః । సమయోర్విరోధేహినిరవకాశేనసావకాశంబాధ్యం ఇహ స్వతఃపరతఃప్రామాణ్యయోర్వైషమ్యాత్ ఝటితినిశ్చితప్రామాణ్యేనచానుపసంజాతవిరోధినావేదవాక్యేనవిరుద్ధస్మృతేరేవబాధఇతిభావః । తస్మాదితి,విశేషాదిత్యర్థః, భ్రాంతిమూలత్వసంభవాదితిభావః ॥ ... ... ❋

౨. మహదహంకారౌతావదప్రసిద్ధౌఅహంకారప్రకృతికత్వేనతన్మాత్రాణ్యప్యప్రసిద్ధానిస్మర్తుంనశక్యంతఇత్యాహ॥ ఇత

రేషాం చేతి॥ నను 'మహతః పరమవ్యక్త'మితి శ్రుతిప్రసిద్ధానిమహదాదీనీత్యత ఆహ ॥ యదపీతి ॥ సూత్రతాత్పర్యమాహ ॥ కార్యేతి ॥ సాంఖ్యస్మృతేర్మహదాదిష్వివ ప్రధానేపి ప్రామాణ్యం నేతి నిశ్చీయత ఇత్యర్థః । సాంఖ్యస్మృతిబాధేపి తదుక్త యుక్తీనాం కథం బాధ ఇత్యత ఆహ ॥ తర్కేతి ॥ ఇతి ప్రథమాధికరణమ్ ... ...❋

౩. బ్రహ్మణ్యుక్తసమన్వయః ప్రధానవాదియోగస్మృత్యా విరుధ్యతే న వేతి సందేహే పూర్వన్యాయమతిదిశతి ॥ ❋ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్త ఇతి ❋ అతిదేశత్వాత్పూర్వవత్ సంగత్యాదికం ద్రష్టవ్యం । పూర్వత్రానుక్తనిరాసం పూర్వపక్షమాహ ॥ అస్తి హ్యత్రేతి ॥ నిదిధ్యాసనం యోగః । త్రీణ్యురోగ్రీవాశిరాంస్యున్నతాని యస్మిన్ శరీరే తత్ త్ర్యున్నతం త్రిరున్నతమితి పాఠశ్చేత్ ఛాందసః । యుంజీతేతి శేషః । న కేవలం యోగే విధిః కింతు యోగస్య జ్ఞాపకాన్యర్థవాదవాక్యాన్యపి సంతీత్యాహ॥ లింగాని చేతి ॥ తాం పూర్వోక్తాం ధారణాం యోగవిదో యోగం పరమం తప ఇతి మన్యంతే । ఉక్తా

లభ్యంతే, భూతేంద్రియాణి తావత్ లోకవేదప్రసిద్ధత్వాత్ శక్యంతే స్మర్తుం । అలోకవేదప్రసిద్ధత్వాత్తు మహదాదీనాం షష్ఠస్యేవేంద్రియార్థస్య న స్మృతిరవకల్పతే । యదపి క్వచిత్తత్పరమివ శ్రవణమవభాసతే తదప్యతత్పరం వ్యాఖ్యాతం 'ఆనుమానికమప్యేకేషా'మిత్యత్ర । కార్యస్మృతేరప్రామాణ్యాత్ కారణస్మృతేరప్యప్రామాణ్యం యుక్తమిత్యభిప్రాయః , తస్మాదపి న స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగో దోషః । తర్కావష్టంభం తు 'న విలక్షణత్వా'దిత్యారభ్యోన్మథిష్యతి॥... ... ...❋

❋ సూ ॥ ౩ ॥ ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః ॥❋

ఏతేన సాంఖ్యస్మృతి ప్రత్యాఖ్యానేన యోగస్మృతిరపి ప్రత్యాఖ్యాతా ద్రష్టవ్యేత్యతిదిశతి, తత్రాపి శ్రుతివిరోధేన ప్రధానం స్వతంత్రమేవ కారణం మహదాదీని చ కార్యాణ్యలోకవేదప్రసిద్ధాని కల్ప్యంతే । నన్వేవం సతి సమానన్యాయత్వాత్ పూర్వేణైవైతద్గతం కిమర్థం పునరతిదిశ్యతే, అస్తి హ్యత్రాభ్యధికాశంకా సమ్యగ్దర్శనాభ్యుపాయో హి యోగో వేదే విహితః 'శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య' ఇతి 'త్రిరున్నతం స్థాప్య సమం శరీర'మిత్యాదినా చాసనాదికల్పనాపురస్సరం బహుప్రపంచం యోగవిధానం శ్వేతాశ్వతరోపనిషది దృశ్యతే, లింగాని చ వైదికాని యోగవిషయాణి సహస్రశ ఉపలభ్యంతే, 'తాం యోగమితి మన్యంతే స్థిరామింద్రియధారణా'మితి 'విద్యామేతాం యోగవిధిం చ కృత్స్న'మితి చైవమాదీని । యోగశాస్త్రేపి 'అథ తద్దర్శనాభ్యుపాయో యోగ' ఇతి సమ్యగ్దర్శనాభ్యుపాయత్వేనైవ యోగోఽంగీక్రియతే, అతస్సంప్రతిపన్నార్థైకదేశత్వాదష్టకాదిస్మృతివద్యోగస్మృతిరప్యనపవదనీయా భవిష్యతీతి । ఇయమభ్యధికాశంకాఽతిదేశేన నివర్త్యతే । అర్థైకదేశసంప్రతిపత్తావప్యర్థైకదేశవిప్రతిపత్తేః పూర్వోక్తాయా దర్శనాత్ । సతీష్వప్యధ్యాత్మవిషయాసు బహ్వీషు స్మృతిషు సాంఖ్యయోగస్మృత్యోరేవ నిరాకరణాయ యత్నః కృతః , సాంఖ్యయోగౌ హి పరమపురుషార్థసాధనత్వేన లోకే ప్రఖ్యాతౌ శిష్టైశ్చ పరిగృహీతౌ లింగేన చ శ్రౌతేనోపబృంహితౌ 'తత్కారణం సాంఖ్యయోగాభిపన్నం

మేతాం బ్రహ్మవిద్యాం యోగవిధిం ధ్యానప్రకారం చ మృత్యుప్రసాదాన్నచికేతా లబ్ధ్వా బ్రహ్మ ప్రాప్త ఇతి సంబంధః । యోగస్మృతిః ప్రధానాదితత్త్వాంశేపి ప్రమాణత్వేన స్వీకార్యా । సంప్రతిపన్నః ప్రామాణికోఽర్థైకదేశో యోగరూపో యస్యాస్తత్త్వాదిత్యర్థః । 'అష్టకాః కర్తవ్యాః గురురనుగంతవ్య' ఇత్యాదిస్మృతీనాం వేదావిరుద్ధార్థకత్వాత్ మూలశ్రుత్యనుమానేన ప్రామాణ్యముక్తం ప్రమాణలక్షణే । ఏవం యోగస్మృతేర్యోగే ప్రామాణ్యాత్తత్త్వాంశేపి ప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షమనూద్య సిద్ధాంతయతి ॥ ఇయమితి ॥ నను బౌద్ధాదిస్మృతయోఽత్ర కిమితి న నిరాకృతా ఇత్యత ఆహ ॥ సతీష్వపీతి ॥ తాసాం ప్రతారకత్వేన ప్రసిద్ధత్వాదశిష్టైః పశుప్రాయైర్గృహీతత్వాద్వేదబాహ్యత్వాచ్చాత్రోపేక్షితమితి భావః ॥ తత్కారణమితి॥ తేషాం ప్రకృతానాం కామానాం కారణం సాంఖ్యయోగాభ్యాం వివేకధ్యానాభ్యామభిపన్నం ప్రత్య

క్తయా ప్రాప్తం దేవం జ్ఞాత్వా సర్వపాశైరవిద్యాదిభిర్ముచ్యత ఇత్యర్థః॥ సమూలత్వే స్మృతిద్వయస్య నిరాసః కిమితి కృత ఇత్యత ఆహ ॥ నిరాకరణం త్వితి ॥ ఇతి హేతోః, కృతమితి శేషః । ప్రత్యాసత్తేరితి॥ శ్రుతిస్థ సాంఖ్యయోగశబ్దయోస్సజాతీయశ్రుత్యర్థగ్రాహిత్వాదితియావత్ । కిం సర్వాంశేషు స్మృత్యప్రామాణ్యం, నేత్యాహ ॥ యేనత్వంశేనేతి ॥ బ్రహ్మవాదస్య కణభక్షాదిస్మృతిభిర్విరోధమాశంక్యాతిదిశతి ॥ ఏతేనేతి ॥ శ్రుతివిరోధేనేత్యర్థః । ఉపకారకబాధో న యుక్త ఇత్యాశంక్య యోఽంశ ఉపకారకస్స న బాధ్యః కింతు తత్త్వాంశ ఇత్యాహ ॥ తాన్యపీతి ॥ తర్కోఽనుమానం తదనుగ్రాహికా యుక్తిరుపపత్తిః । స్మృతీనామప్రామాణ్యాత్తాభిస్సమన్వయస్యానవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్॥ ❁

౪. ❁ నవిలక్షణత్వాత్ ❁ వృత్తానువాదేనాస్యాధికరణస్య తాత్పర్యమాహ॥ బ్రహ్మేత్యేతి॥ పూర్వపక్షమాక్షిపతి॥ కుతః పున

జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశై'రితి । నిరాకరణం తు న సాంఖ్యస్మృతిజ్ఞానేన వేదనిరపేక్షేణ యోగమార్గేణ వా నిశ్శ్రేయసమధిగమ్యత ఇతి । శ్రుతిర్హి వైదికాదాత్మైకత్వవిజ్ఞానాదన్యన్నిశ్శ్రేయససాధనం వారయతి 'తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి, నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయే'తి । ద్వైతినో హి తే సాంఖ్యా యోగాశ్చ నాత్మైకత్వదర్శినః । యత్తు దర్శనముక్తం 'తత్కారణం సాంఖ్యయోగాభిపన్న'మితి వైదికమేవ తత్ర జ్ఞానం ధ్యానంచ సాంఖ్యయోగశబ్దాభ్యామభిలప్యేతే ప్రత్యాసత్తేరిత్యవగంతవ్యం, యేన త్వంశేన న విరుధ్యేతే తేనేష్టమేవ సాంఖ్యయోగస్మృత్యోస్సావకాశత్వం । తద్యథా 'అసంగో హ్యయం పురుష' ఇత్యేవమాదిశ్రుతిప్రసిద్ధమేవ పురుషస్య విశుద్ధత్వం నిర్గుణపురుషనిరూపణేన సాంఖ్యైరనుగమ్యతే । తథా చ యోగైరపి 'అథ పరివ్రాడ్వివర్ణవాసా ముండోఽపరిగ్రహ' ఇత్యేవమాదిశ్రుతిప్రసిద్ధమేవ నివృత్తినిష్ఠత్వం ప్రవ్రజ్యాద్యుపదేశేనానుగమ్యతే । ఏతేన సర్వాణి తర్కస్మరణాని ప్రతివక్తవ్యాని, తాన్యపి తర్కోపపత్తిభ్యాం తత్త్వజ్ఞానాయోపకుర్వంతీతి చేత్, ఉపకుర్వంతు నామ, తత్త్వజ్ఞానం తు వేదాంతవాక్యేభ్య ఏవ భవతి 'నావేదవిన్మనుతే తం బృహంతం, తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామీ'త్యేవమాదిశ్రుతిభ్యః॥ ... ... ❁

❁ సూ॥ ౪ ॥ నవిలక్షణత్వాదస్య తథాత్వం చ శబ్దాత్ ॥ ❁

బ్రహ్మాస్య జగతః కారణం ప్రకృతిశ్చేత్యస్య పక్షస్యాక్షేపః స్మృతినిమిత్తః పరిహృతః, తర్కనిమిత్త ఇదానీమాక్షేపః పరిహ్రియతే । కుతః పునరస్మిన్నవధారితే ఆగమార్థే తర్కనిమిత్తస్యాక్షేపస్యావకాశః । నను ధర్మ ఇవ బ్రహ్మణ్యప్యనపేక్ష ఆగమో భవితుమర్హతి, భవేదయమవష్టంభో యది ప్రమాణాంతరానవగాహ్య ఆగమమాత్రప్రమేయోఽయమర్థస్స్యాదనుష్ఠేయరూప ఇవ ధర్మః , పరినిష్పన్నరూపం తు బ్రహ్మావగమ్యతే । పరినిష్పన్నే చ వస్తుని ప్రమాణాంతరాణామస్త్యవకాశో యథా పృథివ్యాదిషు । యథా చ శ్రుతీనాం పరస్పరవిరోధే సత్యేకవశేనేతరా నీయంతే, ఏవం ప్రమాణాంతరవిరోధేపి తద్వశేనైవ శ్రుతిర్నీయేత దృష్టసాధర్మ్యేణ చాదృష్టమర్థం సమర్పయంతీ యుక్తిరనుభవస్య సన్నికృ

ష్టతి ॥ అనవకాశే హేతుమాహ ॥ నను ధర్మ ఇవేతి ॥ మానాంతరానపేక్షే వేదైకసమధిగమ్యే బ్రహ్మణ్యనుమానాత్మకతర్కస్యాప్రవేశాత్తేనాక్షేపస్యానవకాశః, భిన్నవిషయత్వాత్తర్కవేదయోరిత్యర్థః । సిద్ధస్య మానాంతరగమ్యత్వాదేకవిషయత్వాద్విరోధ ఇతి పూర్వపక్షం సమర్థయతే ॥ భవేదయమితి ॥ అవష్టంభో దృష్టాంతః । నన్వేకవిషయత్వేన విరోధే సతి శ్రుతివిరోధాన్మానాంతరమేవ బాధ్యతామిత్యత ఆహ ॥ యథా చేతి ॥ ప్రబలశ్రుత్యా దుర్బలశ్రుతిబాధవన్నిరవకాశమానాంతరేణ లక్షణావృత్త్యా సావకాశశ్రుతినయనం యుక్తమిత్యర్థః । కించ బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య మోక్షహేతుత్వేన ప్రధానస్యాంతరంగం తర్కస్తస్యాపరోక్షదృష్టాంతగోచరత్వేన ప్రధానవదపరోక్షార్థవిషయత్వాత్, శబ్దస్తు బహిరంగం పరోక్షార్థకత్వాత్ అతస్తర్కేణ బాధ్యత ఇత్యాహ ॥ దృష్టేతి॥ ఐతిహ్యమాత్రేణ పరోక్షతయేతియావత్ । అనుభ

ఃస్యప్రాధాన్యందర్శయతి ॥ అనుభవావసానంచేతి ॥ 'నైషాతర్కేణమతి'రిత్యర్థవాదేనతర్కస్యనిషేధమాశంక్యవిధివిరోధాన్నైవమిత్యాహ ॥ శ్రుతిరపీతి ॥ ఏవంపూర్వపక్షంసమర్థ్యచేతనబ్రహ్మకారణవాదివేదాంతసమన్వయః, క్షిత్యాదికంనచేతనప్రకృతికం కార్యద్రవ్యత్వాత్ ఘటవదితి సాంఖ్యయోగన్యాయేనవిరుధ్యతేన వేతిసందేహేస్మృతేమూలాభావాత్ దుర్బలత్వేప్యనుమానస్యవ్యాప్తిమూలత్వేనప్రాబల్యాత్తేనవిరుధ్యతఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయతి ॥ నవిలక్షణత్వాదితి ॥ పూర్వోత్తరపక్షయోః సమన్వయాసిద్ధిస్తత్సిద్ధిశ్చేతిపూర్వవత్ఫలం, జగన్నబ్రహ్మప్రకృతికం, తద్విలక్షణత్వాత్, యద్యద్విలక్షణంతన్నతత్ప్రకృతికం యథా మృద్విలక్షణారుచకాదయ ఇత్యర్థః । సుఖదుఃఖమోహాఃసత్త్వరజస్తమాంసి తథాచ జగత్ సుఖదుఃఖమోహాత్మకసామాన్యప్రకృతికం తదన్వితత్వాత్ యు

ష్యతే, విప్రకృష్యతేతుశ్రుతిరైతిహ్యమాత్రేణస్వార్థాభిధానాత్ । అనుభవావసానంచబ్రహ్మవిజ్ఞానమవిద్యాయానివర్తకంమోక్షసాధనంచ దృష్టఫలతయేష్యతే । శ్రుతిరపి 'శ్రోతవ్యోమంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య'ఇతిశ్రవణవ్యతిరేకేణమననంవిదధతీతర్కమప్యత్రాదర్తవ్యందర్శయతి, అతస్తర్కనిమిత్తః పునరాక్షేపఃక్రియతే, నవిలక్షణత్వాదస్యేతి । యదుక్తంచేతనంబ్రహ్మజగతఃకారణంప్రకృతిశ్చేతితన్నోపపద్యతే । కస్మాద్విలక్షణత్వాదస్యవికారస్యప్రకృత్యాః । ఇదంహిబ్రహ్మకార్యత్వేనాభిప్రేయమాణంజగద్బ్రహ్మవిలక్షణమచేతనమశుద్ధంచదృశ్యతే,బ్రహ్మచజగద్విలక్షణంచేతనంశుద్ధంచశ్రూయతే।నచవిలక్షణత్వే ప్రకృతివికారభావోదృష్టః, నహి రుచకాదయోవికారామృత్ప్రకృతికాభవంతి శరావాదయోవాసువర్ణప్రకృతికాః, మృదైవతుమృదన్వితావికారాఃప్రక్రియంతే, సువర్ణేనచసువర్ణాన్వితాః, తథేదమపి జగదచేతనంసుఖదుఃఖమోహాన్వితంసదచేతనస్యైవసుఖదుఃఖమోహాత్మకస్య కారణస్య కార్యంభవితుమర్హతి నవిలక్షణస్యబ్రహ్మణః, బ్రహ్మవిలక్షణత్వంచాస్యజగతోఽశుద్ధ్యచేతనత్వదర్శనాదవగంతవ్యం । అశుద్ధంహీదంజగత్ సుఖదుఃఖమోహాత్మకతయాప్రతీయతేప్రీతిపరితాపవిషాదాదిహేతుత్వాత్ స్వర్గనరకాద్యుచ్చావచప్రపంచత్వాచ్చ । అచేతనంచేదంజగచ్చేతనంప్రతికార్యకరణభావేనోపకరణభావోపగమాత్ , నహి సామ్యేసత్యుపకార్యోపకారకభావోభవతి, నహిప్రదీపౌపరస్పరముపకురుతః । ననుచేతనమపికార్యకరణం స్వామిభృత్యన్యాయేన భోక్తురుపకరిష్యతి, న, స్వామిభృత్యయోరప్యచేతనాంశస్యైవచేతనంప్రత్యుపకారకత్వాత్ । యోహ్యేకస్య చేతనస్య పరిగ్రహోబుద్ధ్యాదిరచేతనభాగః సఏవాన్యస్యచేతనస్యోపకరోతినతుస్వయమేవచేతనశ్చేతనాంతరస్య ఉపకరోత్యపకరోతివా,నిరతిశయాహ్యకర్తారశ్చేతనాఇతిసాంఖ్యామన్యంతే, తస్మాదచేతనంకార్యకరణం। నచకాష్ఠలోష్టాదీనాంచేతనత్వేకించిత్ప్రమాణమస్తి, ప్రసిద్ధశ్చాయంచేతనాచేతనవిభాగోలోకే,తస్మాద్బ్రహ్మవిలక్షణత్వాన్నేదంజగత్తత్ప్రకృతికం । యోపికశ్చిదాచక్షీతశ్రుత్వాజగతశ్చేతనప్రకృతికతాం తద్బలేనైవసమస్తంజగచ్చేతనమవగమిష్యామిప్రకృతిరూపస్య వికారేఽన్వయదర్శనాత్ , అవిభావనంతుచై

తన్యస్య పరిణామవిశేషాద్భవిష్యతి । యథా స్పష్టచైతన్యానామప్యాత్మనాం స్వాపమూర్ఛాద్యవస్థాసు చైతన్యం న విభావ్యతే, ఏవం కాష్ఠలోష్టాదీనామపి చైతన్యం న విభావ్యతే ఇ

దిత్థంతత్తథా యథామృదన్వితాఘటాదయఇత్యాహ ॥ మృదైవేతి ॥ జగద్విలక్షణత్వంబ్రహ్మణస్సాధయతి ॥ బ్రహ్మవిలక్షణత్వంచేతి ॥ యథైకఏవస్త్రీపిండఃపతిసపత్న్యుపపతీనాం ప్రీతిపరితాపవిషాదాదీన్ కరోతి ఏవమన్యేపిభావాద్రష్టవ్యాః । తత్ర ప్రీతిస్సుఖం, పరితాపఃశోకః, విషాదోభ్రమః, ఆదిపదాత్ రాగాదిగ్రహః । ఉభయోశ్చేతనత్వసామ్యాదుపకార్యోపకారకభావోనస్యాదిత్యయుక్తం । స్వామిభృత్యయోర్వ్యభిచారాదితిశంకతే ॥ ననుచేతనమితి ॥ భృత్యదేహస్యైవస్వామిచేతనోపకారకత్వాన్నవ్యభిచారఇత్యాహ॥ నేత్యాదినా॥ ఉత్కర్షాపకర్షశూన్యత్వాచ్చేతనానాంమిథోనోపకారకత్వమిత్యాహ ॥ నిరతిశయాఇతి ॥ తస్మాదుపకారకత్వాత్ । శ్రుతచేతనప్రకృతికత్వబలేనజగచ్చేతనమేవేత్యేకదేశిమతముత్థాపయతి ॥ యోపీతి ॥ ఘటాదేశ్చేతనత్వమనుపలబ్ధిబాధితమిత్యతఆహ॥అవిభావనంత్వితి ॥అంతఃకర

ణాన్యపరిణామత్వాత్ సతోఽపి చైతన్యస్యానుపలబ్ధిరిత్యర్థః । అంతఃకరణాదన్యస్య వృత్త్యుపరాగదశాయామేవ చైతన్యాభివ్యక్తిర్నాన్యదేతి భావః । వృత్త్యభావే చైతన్యస్యానభివ్యక్తౌ దృష్టాంతః ॥ యథేతి ॥ ఆత్మానాత్మనోశ్చేతనత్వే స్వస్వామిభావః కుత ఇత్యత ఆహ ॥ ఏతస్మాదేవేతి ॥ సామ్యేఽపి ప్రాతిస్వికస్వరూపవిశేషాచ్ఛేషశేషిత్వే దృష్టాంతః । యథా చేతి ॥ చేతనాచేతనభేదః కథమిత్యత ఆహ ॥ ప్రవిభాగేతి ॥ చైతన్యాభివ్యక్త్యనభివ్యక్తిభ్యామిత్యర్థః । సర్వస్య చేతనత్వమేకదేశ్యుక్తమంగీకృత్య సాంఖ్యః పరిహరతి ॥ తేనాపీతి ॥ అంగీకారం త్యక్త్వా సూత్రశేషేణ పరిహరతి ॥ న చేత్యాదినా ॥ ఇతర

తన్యస్య పరిణామవిశేషాద్భవిష్యతి, యథా స్పష్టచైతన్యానామప్యాత్మనాం స్వాపమూర్ఛాద్యవస్థాసు చైతన్యం న విభావ్యతే, ఏవం కాష్ఠలోష్టాదీనామపి చైతన్యం న విభావయిష్యతే । ఏతస్మాదేవ చ విభావితత్వావిభావితత్వకృతాద్విశేషాద్రూపాదిభావాభావాభ్యాం చ కార్యకరణానామాత్మనాం చ చేతనత్వావిశేషేఽపి గుణప్రధానభావో న విరోత్స్యతే । యథా చ పార్థివత్వావిశేషేఽపి మాంససూపౌదనాదీనాం ప్రత్యాత్మవర్తినో విశేషాత్ పరస్పరోపకారిత్వం భవత్యేవమిహాపి భవిష్యతి, ప్రవిభాగప్రసిద్ధిరప్యత ఏవ న విరోత్స్యత ఇతి । తేనాపి కథంచిచ్చేతనత్వాచేతనత్వలక్షణం విలక్షణత్వం పరిహ్రియతే । శుద్ధ్యశుద్ధిలక్షణం తు విలక్షణత్వం నైవ పరిహ్రియతే, న చేతరదపి విలక్షణత్వం పరిహర్తుం శక్యత ఇత్యాహ ॥ తథాత్వం చ శబ్దాదితి ॥ అనవగమ్యమానమేవ హీదం లోకే సమస్తస్య వస్తునశ్చేతనత్వం చేతనప్రకృతికత్వశ్రవణాచ్ఛబ్దశరణతయా కేవలయోత్ప్రేక్ష్యేత, తచ్చ శబ్దేనైవ విరుధ్యతే, యతశ్శబ్దాదపి తథాత్వమవగమ్యతే । తథాత్వమితి ప్రకృతం విలక్షణత్వం కథయతి । శబ్ద ఏవ 'విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చే'తి కస్యచిద్భాగస్యాచేతనతాం శ్రావయన్ చేతనాద్బ్రహ్మణో విలక్షణమచేతనం జగచ్ఛ్రావయతి ॥ నను చేతనత్వమపి క్వచిదచేతనత్వాభిమతానాం భూతేంద్రియాణాం శ్రూయతే, యథా 'మృదబ్రవీ'దాపోఽబ్రువ'న్నితి 'తత్తేజ ఐక్షత', 'తా ఆప ఐక్షంతే'తి చైవమాద్యా భూతవిషయా చేతనత్వశ్రుతిః, ఇంద్రియవిషయాపి 'తే హేమే ప్రాణా అహంశ్రేయసే వివదమానా బ్రహ్మ జగ్ము'రితి 'తే హ వాచమూచుస్త్వం న ఉద్గాయే'తి చైవమాద్యేంద్రియవిషయేతి । అత ఉత్తరం పఠతి ॥ ... ...*

సూ. ౫ ॥ అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామ్ ॥

తుశబ్ద ఆశంకామపనుదతి । న ఖలు 'మృదబ్రవీ'దిత్యేవంజాతీయకయా శ్రుత్యా భూతేంద్రియాణాం చేతనత్వమాశంకనీయం, యతోఽభిమానివ్యపదేశ ఏషః । మృదాద్యభిమానిన్యో వాగాద్యభిమానిన్యశ్చ చేతనా దేవతా వదనవిసంవదనాదిషు చేతనోచితేషు వ్యవహారేషు వ్యపదిశ్యంతే న భూతేంద్రియమాత్రం । కస్మాత్, విశేషానుగతిభ్యాం । విశేషో హి భోక్తౄణాం భూతేంద్రియాణాం చ చేతనాచేతనప్రవిభాగలక్షణః ప్రాగభిహితః, సర్వచేతనతాయాం చాసౌ నోపపద్యేత । అపి చ కౌషీతకినః ప్రాణసంవాదే కరణమాత్రాశంకావినివృత్తయే తదధిష్ఠాతృచేతనపరిగ్రహాయ దేవతాశబ్దేన విశింషంతి 'ఏతా హ వై దేవతా అహంశ్రేయసే వివదమానా' ఇతి 'తా వా ఏతాస్సర్వా దేవతాః ప్రాణే నిశ్శ్రేయసం విదిత్వే'తి చ (క్రా

చ్చేతనాచేతనత్వరూపం వైలక్షణ్యం తథాత్వశబ్దార్థః । శ్రుతార్థాపత్తిశ్శబ్దేన బాధ్యేతి భావః ॥ శ్రుతిసాహాయ్యాన్న బాధ్యేత్యుత్తరసూత్రవ్యావర్త్యామాశంకతే ॥ నన్వితి ॥ ... ...*

౫. మృదాదీనాం వక్తృత్వాదిశ్రుతేస్తదభిమానివిషయత్వాత్ తయా 'విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చే'తి చేతనాచేతనవిభాగశబ్దస్యోపచరితార్థత్వమయుక్తమితి సాంఖ్యస్సమాధత్తే ॥ అభిమానీతి ॥ విసంవదనం వివాదః, న భూతమాత్రమింద్రియమాత్రం వా చేతనత్వేన వ్యపదిశ్యతే । లోకవేదప్రసిద్ధవిభాగబాధాయోగాదిత్యర్థః । విశేషపదస్యార్థాంతరమాహ ॥ అపి చేతి ॥ అహంశ్రేయసే స్వస్వశ్రైష్ఠ్యాయ ప్రాణా వివదమానా ఇత్యుక్తప్రాణానాం చేతనవాచిదేవతాపదేన విశేషి

తత్వాత్ , ప్రాణాదిపదైరభిమానివ్యపదేశ ఇత్యర్థః । ప్రాణేనిశ్శ్రేయసం శ్రైష్ఠ్యం విదిత్వా ప్రాణాధీనా జాతా ఇత్యన్వయః । అనుగతింబహుధా వ్యాచష్టే ॥ అనుగతాశ్చేతి ॥ తస్మై ప్రాణాయ, బలిహరణం వాగాదిభిః స్వీయవసిష్ఠత్వాదిగుణసమర్పణం కృతం । తేజ ఆదీనామీక్షణం త్వయైవేక్షత్యధికరణే చేతనవిషయతయా వ్యాఖ్యాతం ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః । యస్మాన్నాస్తి జగతశ్చేతనత్వం తస్మాదితి పూర్వపక్షోపసంహారః ॥ ... ... *

౬. కింయత్కించిద్వైలక్షణ్యం హేతుః బహువైలక్షణ్యం వా, ఆద్యే వ్యభిచారమాహ ॥ నాయమేకాంతో దృశ్యతే హీతి ॥ హేత్వోరసత్త్వాన్న వ్యభిచార ఇతి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ యత్కించిద్వైలక్షణ్యమస్తీతి వ్యభిచార ఇత్యాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ శరీర

౨ - ౧౪) అనుగతాశ్చ సర్వత్రాభిమానిన్యశ్చేతనా దేవతా మంత్రార్థవాదేతిహాసపురాణాదిభ్యోఽవగమ్యంతే 'అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశ' దిత్యేవమాదికా చ శ్రుతిః కరణేష్వనుగ్రాహికాం దేవతామనుగతాం దర్శయతి , ప్రాణసంవాదవాక్యశేషే చ 'తే హ ప్రాణాః ప్రజాపతిం పితరమేత్యోచు' రితి శ్రైష్ఠ్యనిర్ధారణాయ ప్రజాపతిగమనం తద్వచనాచ్చైకైకోత్క్రమణే నాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రాణశ్రైష్ఠ్యప్రతిపత్తిః, 'తస్మై బలిహరణ' మితి చైవంజాతీయకోఽస్మదాదిష్వివ వ్యవహారోఽనుగమ్యమానోఽభిమానివ్యపదేశం ద్రఢయతి । 'తత్తేజ ఐక్షతే' త్యపి పరస్యా ఏవ దేవతాయా అధిష్ఠాత్ర్యాః స్వవికారేష్వనుగతాయా ఇయమీక్షా వ్యపదిశ్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం , తస్మాద్విలక్షణమేవేదం బ్రహ్మణో జగద్విలక్షణత్వాచ్చ న బ్రహ్మప్రకృతికమిత్యాక్షిప్తే ప్రతివిధత్తే ॥ ... ... *

సూ ॥ ౬ ॥ దృశ్యతే తు ॥

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి । యదుక్తం విలక్షణత్వాన్నేదం జగత్ బ్రహ్మప్రకృతికమితి నాయమేకాంతః, దృశ్యతే హి లోకే చేతనత్వేన ప్రసిద్ధేభ్యః పురుషాదిభ్యో విలక్షణానాం కేశనఖాదీనాముత్పత్తిరచేతనత్వేన ప్రసిద్ధేభ్యో గోమయాదిభ్యో వృశ్చికాదీనాం । నన్వచేతనాన్యేవ పురుషాదిశరీరాణ్యచేతనానాం కేశనఖాదీనాం కారణాని అచేతనాన్యేవ వృశ్చికాదిశరీరాణ్యచేతనానాం గోమయాదీనాం కార్యాణీతి, ఉచ్యతే, ఏవమపి కించిదచేతనం చేతనస్యాయతనభావముపగచ్ఛతి కించిన్నేత్యస్త్యేవ వైలక్షణ్యం । మహాంశ్చాయం పారిణామికః స్వభావవిప్రకర్షః పురుషాదీనాం కేశనఖాదీనాంచ రూపాదిభేదాత్, తథా గోమయాదీనాం వృశ్చికాదీనాంచ, అత్యంతసారూప్యే చ ప్రకృతివికారభావ ఏవ ప్రలీయేత, అథోచ్యేత, అస్తి కశ్చిత్పార్థివత్వాదిస్వభావః పురుషాదీనాం కేశనఖాదిష్వనువర్తమానో గోమయాదీనాంచ వృశ్చికాదిష్వితి, బ్రహ్మణోఽపి తర్హి సత్తాలక్షణః స్వభావ ఆకాశాదిష్వనువర్తమానో దృశ్యతే । విలక్షణత్వేన చ కారణేన బ్రహ్మప్రకృతికత్వం జగతో దూషయతా కిమశేషస్య బ్రహ్మస్వభావస్యాననువర్తనం విలక్షణత్వమభిప్రేయతే ఉత యస్య కస్యచిత్ , అథ చైతన్యస్యేతి వక్తవ్యం । ప్రథమే వికల్పే సమస్తప్రకృతివికారభావోచ్ఛేదప్రసంగః । నహ్యసత్యతిశయే ప్రకృతివికారభావ ఇతి భవతి । ద్వితీయే చాసిద్ధత్వం, దృశ్యతే హి సత్తాలక్షణో బ్రహ్మస్వభావ ఆకాశాదిష్వనువర్తమాన ఇత్యుక్తం । తృతీయే తు దృష్టాంతాభావః, కింహి యచ్చైత

స్య కేశాదీనాంచ ప్రాణిత్వాప్రాణిత్వరూపం వైలక్షణ్యమస్తీత్యర్థః । ద్వితీయేపి తత్రైవ వ్యభిచారమాహ ॥ మహానితి ॥ పారిణామికః కేశాదీనాం స్వగతపరిణామాత్మక ఇత్యర్థః । కించ యయోః ప్రకృతివికారభావస్తయోస్సాదృశ్యం వదతి ॥ వక్తవ్యం కిమాత్యంతికం యత్కించిద్వేతి । ఆద్యే దోషమాహ ॥ అత్యంతేతి ॥ ద్వితీయమాశంక్య బ్రహ్మజగతోరపి తత్సత్త్వాత్ ప్రకృతివికృతిత్వసిద్ధిరిత్యాహ ॥ అథేత్యాదినా ॥ విలక్షణత్వం వికల్ప్య దూషణాంతరమాహ ॥ విలక్షణత్వేనేత్యాదినా ॥ జగతి సమస్తస్య బ్రహ్మస్వభావస్య చేతనత్వాదేరననువర్తమానాన్న బ్రహ్మకార్యత్వమితి పక్షే సర్వసామ్యే ప్రకృతివికారత్వమిత్యుక్తం స్యాత్ తదసంగతమిత్యాహ ॥ ప్రథమ ఇతి ॥ తృతీయే తు దృష్టాంతాభావ ఇతి । న చ జగన్న బ్రహ్మ

ప్రకృతికమచేతనత్వాదవిద్యావదితి దృష్టాంతోఽస్తీతి వాచ్యం, అనాదిత్వస్యోపాధిత్వాత్ । నచధ్వంసేసాధ్యావ్యాపక
తా, తస్యాపి కార్యసంస్కారాత్మకస్య భావత్వేన బ్రహ్మప్రకృతికత్వాదభావత్వాగ్రహేచ అనాదిభావత్వస్యోపాధి
త్వాదితి, సంప్రతికల్పత్రయసాధారణందోషమాహ ॥ఆగమేతి॥ పూర్వోక్తమనూద్యబ్రహ్మణశ్శుష్కతర్కవిషయత్వా
సంభవాన్నతర్కేణాక్షేపఇత్యాహ ॥ యత్తూక్తమిత్యాదినా ॥ లింగసాదృశ్యపదప్రవృత్తినిమిత్తానామభావాదనుమా
నోపమానశబ్దానామగోచరః, అతోబ్రహ్మలక్షణయా వేదైకవేద్యమిత్యర్థః - ఏషాబ్రహ్మణిమతిస్తర్కేణ స్వతంత్రే
ణనాపనేయానసంపాదనీయా యద్వాకుతర్కేణనబాధనీయాకుతార్కికాదన్యేనైవవేదవిదాచార్యేణప్రోక్తామతిః సుజ్ఞా
నాయానుభవాయఫలాయభవతి । హేప్రేష్ఠప్రియతమేతినచికేతసంప్రతి మృత్యోర్వచనం । ఇయంవివిధాసృష్టిర్యతః
ఆసమంతాద్బభూవతంకోవాఅద్ధాసాక్షాద్వేద,తిష్ఠతువేదనంకఇహలోకేతంప్రవోచత్ ప్రావోచత్ - ఛాందసోదీర్ఘలో
పః, యథావద్వక్తాపినాస్తీత్యర్థః॥ప్రభవంజన్మనవిదుః-మమసర్వాదిత్వేనజన్మాభావాత్ । మిషేణమననవిధివ్యాజేనశు

తస్యైనానన్వితం తదబ్రహ్మప్రకృతికం దృష్టమితి బ్రహ్మకారణవాదినం ప్రత్యుదాహ్రియేత, సమస్తస్యా
స్యవస్తుజాతస్యబ్రహ్మప్రకృతికత్వాభ్యుపగమాత్ ।ఆగమవిరోధస్తుప్రసిద్ధఏవచేతనంబ్రహ్మజగతఃకారణం
ప్రకృతిశ్చేత్యాగమతాత్పర్యస్య ప్రసాధితత్వాత్ ।యత్తూక్తం పరినిష్పన్నత్వాత్ బ్రహ్మణిప్రమాణాంత
రాణిసంభవేయురితితదపిమనోరథమాత్రం, రూపాద్యభావాద్ధినాయమర్థః ప్రత్యక్షస్యగోచరః, లిం
గాద్యభావాచ్చనానుమానాదీనాం ఆగమమాత్రసమధిగమ్యఏవత్వయమర్థోధర్మవత్ । తథాచశ్రు
తిః 'నైషాతర్కేణమతిరాపనేయా ప్రోక్తాన్యేనైవ సుజ్ఞానాయప్రేష్ఠే'తి । 'కోఅద్ధావేద కఇహ
ప్రవోచత్ ఇయంవిసృష్టిర్యతఆబభూవే'తి చైతేఋచౌసిద్ధానామపీశ్వరాణాం దుర్బోధతాం జగ
త్కారణస్యదర్శయతః । స్మృతిరపిభవతి 'అచింత్యాఃఖలుయేభావానతాంస్తర్కేణయోజయేత్। ప్ర
కృతిభ్యఃపరంయచ్చ తదచింత్యస్యలక్షణ'మితి । 'అవ్యక్తోఽయమచింత్యోఽయ మవికార్యోఽయముచ్య
త'ఇతి 'నమేవిదుస్సురగణాః ప్రభవంనమహర్షయః ।అహమాదిర్హిదేవానాం మహర్షీణాంచస
ర్వశ'ఇతిచైవంజాతీయకా । యదపి శ్రవణవ్యతిరేకేణ మననం విదధచ్ఛబ్దఏవ తర్కమప్యాదర్తవ్యం
దర్శయతీత్యుక్తం నానేనమిషేణశుష్కతర్కస్యాత్రాత్మలాభస్సంభవతి, శ్రుత్యనుగృహీతఏవహ్యా
త్రతర్కోఽనుభవాంగత్వేనాశ్రీయతే, స్వప్నాంతబుద్ధాంతయోరుభయో రితరేతర వ్యభిచారాదా
త్మనోఽనన్వాగతత్వంసంప్రసాదేచప్రపంచపరిత్యాగేనసదాత్మనాసంపత్తేర్నిష్ప్రపంచసదాత్మకత్వం,
ప్రపంచస్యచబ్రహ్మప్రభవత్వాత్ కార్యకారణానన్యత్వన్యాయేన బ్రహ్మావ్యతిరేక ఇత్యేవం జాతీయకః
తర్కాప్రతిష్ఠానాదితిచ కేవలస్యతర్కస్యవిప్రలంభకత్వందర్శయిష్యతి। యోపిచేతనకారణశ్రవణబలే

ష్కః శ్రుత్యనపేక్షః, శ్రుత్యాతత్త్వేనిశ్చితేసత్యనుపశ్చాత్ పురుషదోషస్యాసంభావనాదేర్నిరాసాయ గృహీతః శ్రు
త్యనుగృహీతఃతమాహ ॥ స్వప్నాంతేతి ॥ జీవస్యావస్థావతోదేహాదిప్రపంచయుక్తస్యనిష్ప్రపంచ బ్రహ్మైక్యమసంభవి
ద్వైతగ్రాహిప్రమాణవిరోధాద్బ్రహ్మణశ్చాద్వితీయత్వమయుక్తమిత్యేవంశ్రుతార్థాసంభావనాయాం తన్నిరా
సాయసర్వాస్వవస్థాస్వాత్మనోఽనుగతస్య వ్యభిచారిణీభిరవస్థాభిరనన్వాగతత్వమసంస్పృష్టత్వంఅవస్థానాంస్వాభావిక
త్వేవహ్న్యౌష్ణ్యాదివదాత్మవ్యభిచారాయోగాత్ సుషుప్తౌప్రపంచభ్రాంత్యభావేసతాసోమ్యేత్యుక్తాభేదదర్శనాన్నిష్ప్ర
పంచబ్రహ్మైక్యసంభవః, యథాఘటాదయోమృదభిన్నాస్తథాజగద్బ్రహ్మాభిన్నం తజ్జత్వా దిత్యాదిస్తర్క ఆశ్రీయత
ఇత్యర్థః । ఇతోఽన్యాదృశతర్కస్యాత్రబ్రహ్మణ్యప్రవేశాదస్యచానుకూలత్వాన్నతర్కేణాక్షేపావకాశఇతిభావః ।బ్ర
హ్మణిశుష్కతర్కస్యాప్రవేశఃసూత్రసమ్మతఇత్యాహ ॥ తర్కాప్రతిష్ఠానాదితి ॥ విప్రలంభకత్వమప్రమాణకత్వం।య
దుక్తమేకదేశినా సర్వస్య జగతశ్చేతనత్వోక్త్యా విభాగ శ్రుత్యనుపపత్తిరితి దూషణం సాంఖ్యేన, తన్న, తేనవిభాగ

ఖ్రితేశ్చైతన్యాభివ్యక్త్యనభివ్యక్తిభ్యాంయోజయితుంశక్యత్వాత్ , సాంఖ్యస్యత్విదందూషణం వజ్రలేపాయతే, తదు ధానకార్యత్వేసర్వస్యాచేతనత్వేనచేతనాచేతనకార్యవిభాగాసంభవాదిత్యాహ॥ యోపీత్యాదినా ॥సిద్ధాంతేచేతనాచే తనవైలక్షణ్యాంగీకారేకథంబ్రహ్మణఃప్రకృతిత్వమిత్యతఆహ ॥ ప్రత్యుక్తత్వాదితి ॥ అప్రయోజకత్వవ్యభిచారాభ్యాంనిర స్తత్వాదిత్యర్థః॥ ... ... *

౭. కార్యముత్పత్తేః ప్రాగసదేవస్యాత్ స్వవిరుద్ధకారణాత్మనాసత్త్వాయోగాదిత్యపసిద్ధాంతాపత్తిమాశంక్య మిథ్యా త్వాత్ కార్యస్యకాలత్రయేపికారణాత్మనాసత్త్వమవిరుద్ధమితిసమాధత్తే॥ అసదితిచేదిత్యాదినా॥అసత్స్యాదితిసత్త్వని

నైవసమస్తస్యజగతశ్చైతనతాముత్ప్రేక్షితేతస్యాపి 'విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచే'తిచేతనాచేతన విభాగశ్ర వణంవిభావనావిభావనాభ్యాం చైతన్యస్య శక్యతఏవయోజయితుం । పరస్యైవత్విదమపి విభాగశ్రవ ణంనయుజ్యతే, కథం పరమకారణస్యహ్యత్రసమస్తజగదాత్మనాసమవస్థానం శ్రావ్యతే 'విజ్ఞానంచా విజ్ఞానంచాభవ'దితి । తత్రయథాచేతనస్యాచేతనభావోనోపపద్యతేవిలక్షణత్వాత్,ఏవమచేతనస్యా పిచేతనభావోనోపపద్యతే, ప్రత్యుక్తత్వాత్తువిలక్షణత్వస్యయథాశ్రుత్యైవచేతనం కారణం గ్రహీత వ్యంభవతి ॥ ... ... *

సూ. ౭ ॥ అసదితిచేన్నప్రతిషేధమాత్రత్వాత్ ॥

యదిచేతనంశుద్ధంశబ్దాదిహీనంచబ్రహ్మతద్విపరీతస్యాచేతనస్యాశుద్ధస్యశబ్దాదిమతశ్చ కార్యస్య కా రణమిష్యేత, అసత్తర్హికార్యంప్రాగుత్పత్తేరితి ప్రసజ్యేత, అనిష్టంచైతత్సత్కార్యవాదినస్తవేతి చే త్, నైషదోషః, ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్, ప్రతిషేధమాత్రంహీదంనాస్యప్రతిషేధస్యప్రతిషేధ్యమ స్తి, నహ్యయంప్రతిషేధః ప్రాగుత్పత్తేస్సత్త్వంకార్యస్యప్రతిషేద్ధుంశక్నోతి, కథం, యథైవహీదా నీమిదంకార్యంకారణాత్మనాత్మవత్ ఏవంప్రాగుత్పత్తేరపీతిగమ్యతే। నహీదానీమపీదంకార్యంకారణా త్మానమంతరేణ స్వతంత్రమేవాస్తి 'సర్వంతంపరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వంవేదే'త్యాదిశ్రవణా త్ । కారణాత్మనాతుసత్త్వంకార్యస్యప్రాగుత్పత్తేరవిశిష్టం। ననుశబ్దాదిహీనం బ్రహ్మ జగతఃకారణం, బాఢం, నతుశబ్దాదిమత్కార్యం కారణాత్మనాహీనం ప్రాగుత్పత్తేరిదానీంవాస్తీతి, తేననశక్యతేవ క్తుంప్రాగుత్పత్తేరసత్కార్యమితి । విస్తరేణచైతత్కార్యకారణానన్యత్వవాదేవక్ష్యామః ॥ ... *

సూ. ౮ ॥ అపీతౌతద్వత్ ప్రసంగాదసమంజసమ్ ॥

అత్రాహ, యదిస్థౌల్యసావయవత్వాచేతనత్వపరిచ్ఛిన్నత్వాశుద్ధ్యాదిధర్మకం కార్యం బ్రహ్మకా రణకమభ్యుపగమ్యేత, తదాఽపీతౌప్రళయేప్రతిసంసృజ్యమానంకార్యం కారణావిభాగ మాపద్యమా నంకారణమాత్మీయేనధర్మేణదూషయేదిత్యపీతౌకారణస్యాపి బ్రహ్మణఃకార్యస్యేవాశుద్ధ్యాదిరూపతా ప్రసంగాత్సర్వజ్ఞంబ్రహ్మజగతఃకారణమిత్యసమంజసమిదమౌపనిషదందర్శనం । అపిచ సమస్తస్యవి భాగస్యావిభాగప్రాప్తేః పునరుత్పత్తౌ నియమకారణాభావాత్ భోక్తృభోగ్యాదివిభాగేనోత్పత్తిర్న ప్రాప్నోతీత్యసమంజసం । అపిచభోక్తౄణాంపరేణబ్రహ్మణాఽవిభాగంగతానాంకర్మాదినిమిత్తప్రళ

షేధోనిరర్థకఇత్యర్థః । కార్యస్యసత్యత్వాభావేశ్రుతిమాహ ॥ సర్వంతమితి ॥ మిథ్యాత్వమజానతశ్శంకామనూద్యప రిహరతి ॥ నన్విత్యాదినా ॥ విస్తరేణచైతదితి-మిథ్యాత్వమిత్యర్థః॥ ... ... *

౮. సత్కార్యవాదసిద్ధ్యర్థంకార్యాభేదేకారణస్యాపికార్యవదశుద్ధ్యాదిప్రసంగఇతిశంకాసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ అత్రా హేతి॥ ప్రతిసంసృజ్యమానపదస్యవ్యాఖ్యా, కారణేతి॥యథాజలేలీయమానంలవణద్రవ్యంజలందూషయతితద్వదిత్యర్థః । సూత్రస్యయోజనాంతరమాహ॥అపిచేతి॥ సర్వకార్యస్యాపీతౌకారణవదేకరూపత్వప్రసంగాదిత్యర్థః। అర్థాంతరమా హ ॥ అపిచేతి॥ కర్మాదీనాముత్పత్తినిమిత్తానాంప్రళయేపిభోక్తౄణాముత్పత్తౌతద్వదేవముక్తానామప్యుత్పత్తిప్రస

గాదిత్యర్థః। శంకాపూర్వకంవ్యాఖ్యాంతరమాహ ॥ అథేతి॥ యదిలయకాలేపి కార్యంకారణాద్విభక్తంతర్హి స్థితికాలవల్లయాభావప్రసంగాత్ కార్యేణ ద్వైతాపత్తేశ్చాసమంజసమిదందర్శనమిత్యర్థః ॥ .... ❋

౮. అపీతౌజగత్స్వకారణంనదూషయతి కారణేలీనత్వాన్మృదాదిషులీనఘటాదివదితి, సిద్ధాంతసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ నైవేత్యాదినా ॥ అపిగచ్ఛల్లీయమానం, విభాగావస్థాస్థితికాలః, త్వత్పక్షస్యేతి మధురజలంలవణస్యాకారణమిత్యదృష్టాంతః। కించదూషకత్వేకార్యస్యస్థితిస్స్యాల్లవణాదివదిత్యాహ॥అపీతిరేవేతి॥అసతికార్యేతద్ధర్మేణకారణస్యయోగోనసంభవతిధర్మ్యసత్త్వేధర్మాణామప్యసత్త్వాదితిభావః॥నను సత్కార్యవాదేలయేపి కార్యస్యకారణాభేదేనసత్త్వాద్దూషకత్వంస్యాదిత్యతఆహ ॥ అనన్యత్వేపీతి ॥ కల్పితస్యాధిష్ఠానధర్మవత్త్వమభేదాన్నత్వధిష్ఠానస్యకల్పితకార్యధర్మవత్త్వంతస్యకా

యేఽపిపునరుత్పత్తావభ్యుపగమ్యమానాయాంముక్తానామపిపునరుత్పత్తిప్రసంగాదసమంజసం॥ అథేదం జగదపీతావపివిభక్తమేవపరేణబ్రహ్మణాఽవతిష్ఠేతఏవమప్యపీతిరేవనసంభవతి, కారణావ్యతిరిక్తంచకార్యంనసంభవతీత్యసమంజసమేవేతి, అత్రోచ్యతే ॥ ... ... ❋

సూ. ౯ ॥ నతుదృష్టాంతభావాత్ ॥

నైవాస్మదీయేదర్శనేకించిదసామంజస్యమస్తి యత్తావదభిహితంకారణమపి గచ్ఛత్కార్యంకారణమాత్మీయేనధర్మేణదూషయేదితి, నతద్దూషణం,కస్మాత్,దృష్టాంతభావాత్। సంతిహిదృష్టాంతాఃయథాకారణమపిగచ్ఛత్ కార్యంకారణమాత్మీయేనధర్మేణ న దూషయతి, తద్యథాశరావాదయో మృత్ప్రకృతికావికారావిభాగావస్థాయాముచ్చావచమధ్యమ ప్రభేదాస్సంతఃపునఃప్రకృతిమపిగచ్ఛంతో నతామాత్మీయేనధర్మేణసంసృజంతిరుచకాదయశ్చసువర్ణవికారాఅపీతౌనపునస్సువర్ణమాత్మీయేనధర్మేణసంసృజంతి. పృథివీవికారశ్చతుర్విధోభూతగ్రామోనపృథివీమపీతావాత్మీయేనధర్మేణసంసృజతీతి । త్వత్పక్షస్యతునకశ్చిద్దృష్టాంతోఽస్తి, అపీతిరేవహినసంభవేత్‌యదికారణేకార్యం స్వధర్మేణైవావతిష్ఠేత, అనన్యత్వేపికార్యకారణయోఃకార్యస్యకారణాత్మత్వం నతుకారణస్యకార్యాత్మత్వం, ఆరంభణశబ్దాదిభ్యఇత్యత్రవక్ష్యామః । అత్యల్పంచేదముచ్యతే, కార్యమపీతావాత్మీయేనధర్మేణకారణంసంసృజేదితిస్థితావపిహిసమానోఽయం ప్రసంగః కార్యకారణయోరనన్యత్వాభ్యుపగమాత్ 'ఇదంసర్వం యదయమాత్మా ఆత్మైవేదంసర్వం బ్రహ్మైవేదమమృతంపురస్తాత్సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మే'త్యేవమాద్యాభిః శ్రుతిభిరవిశేషేణ త్రిష్వపికాలేషుకార్యస్యకారణాదనన్యత్వంశ్రావ్యతే । తత్రయఃపరిహారఃకార్యస్యతద్ధర్మాణాంచావిద్యాధ్యారోపితత్వాన్నతైఃకారణంసంసృజ్యతఇతి అపీతావపిససమానః । అస్తిచాయమపరోదృష్టాంతః, యథాస్వయంప్రసారితయామాయయా మాయావీత్రిష్వపికాలేషు నసంస్పృశ్యతే అవస్తుత్వాత్, ఏవంపరమాత్మాపిసంసారమాయయానసంస్పృశ్యతఇతి । యథాచ స్వప్నదృగేకః స్వప్నదర్శనమాయయానసంస్పృశ్యతే ప్రబోధసంప్రసాదయోరనన్వాగతత్వాత్, ఏవమవస్థాత్రయసాక్ష్యేకోఽవ్యభిచార్యవస్థాత్రయేణవ్యభిచారిణానసంస్పృశ్యతే । మాయామాత్రంహ్యేతత్ యత్పరమాత్మనోఽవస్థాత్రయాత్మనావభాసనంరజ్జ్వాఇవసర్పాదిభావేనేతి। అత్రోక్తంవేదాంతా

ర్యాత్ పృథక్ సత్త్వాదిత్యర్థః । కించాపీతావితివిశేషణంవ్యర్థమితిప్రతిబంద్యాసమాధత్తే॥అత్యల్పంచేతి॥ పరిణామదృష్టాంతం వ్యాఖ్యాయవివర్తదృష్టాంతంవ్యాచష్టే॥అస్తిచేతి॥మాయావ్యనుపాదానమిత్యరుచ్యాదృష్టాంతాంతరమాహ॥యథాచేతి॥ అస్త్యేవస్వప్నకాలేదృష్టస్సంసర్గఇత్యతఆహ॥ ప్రబోధేతి॥జాగ్రత్సుషుప్త్యోఃస్వప్నేనాత్మనోఽస్పర్శాత్తత్కాలేప్యస్పర్శఇత్యర్థః॥యద్యజ్ఞస్యజీవస్యావస్థాభిరసంసర్గస్తదాసర్వజ్ఞస్యకింవాచ్యమితిదార్ష్టాంతికమాహ॥ ఏవమితి ॥ యద్వాజగజ్జన్మస్థితిలయాఃఈశ్వరస్యావస్థాత్రయంతదసంగిత్వేవృద్ధసమ్మతిమాహ ॥అత్రోక్తమితి ॥ యదాతత్త్వమసీత్యుపదేశకా

తేప్రబుధ్యతే మాయానిద్రాంత్యజతి తదాజన్మలయస్థిత్యవస్థాశూన్యమద్వైతమీశ్వరమాత్మత్వేనానుభవతీత్యర్థః । ఫలితమాహ॥ తతేతి॥ద్వితీయమసామంజస్యమనూద్య తేనైవసూత్రేణపరిహరతి॥ యత్పునరితి॥ సుషుప్తావజ్ఞానసత్త్వేపునర్విభాగోత్పత్తౌచమానమాహ॥ శ్రుతిశ్చేతి॥ ‘సతిబ్రహ్మణ్యేకీభూయనవిదు’రిత్యజ్ఞానోక్తిఃఇహసుషుప్తేఃప్రాక్ప్రబోధేయే నయేనజాత్యాదినావిభక్తాభవంతి తదాపునరుత్థానకాలేతథైవభవంతీతివిభాగోక్తిః నను సుషుప్తౌపునర్విభాగశక్త్యజ్ఞానసత్త్వేపిసర్వప్రళయేతత్సత్త్వంకుతఇత్యతఆహ॥ యథాహీతి॥ యథాసుషుప్తౌపరమాత్మనిసర్వకార్యాణామవిభాగేపి పునర్విభాగహేత్వజ్ఞానశక్తిరస్తి ఏవమపీతౌ మహాప్రళయేపి మిథ్యాభూతాజ్ఞానసంబద్ధా పునస్సృష్టి విభాగశక్తిరనుమాస్యతే, యతఃపునస్థిస్తావిదానీం మిథ్యాజ్ఞానకార్యోవిభాగవ్యవహారస్తత్త్వబోధాభావాత్ స్వప్నవదబాధితో

థః సంప్రదాయవిద్భిరాచార్యైః । ‘అనాదిమాయయాసుప్తో యదాజీవః ప్రబుధ్యతే అజమనిద్రమస్వప్నమద్వైతంబుధ్యతేతదే’తి, తత్ర యదుక్తమపీతౌకారణస్యాపి కార్యస్యేవ స్థౌల్యాదిదోషప్రసంగ ఇత్యేతదయుక్తం । యత్పునరేతదుక్తంసమస్తస్య విభాగస్యావిభాగప్రాప్తేః పునర్విభాగేనోత్పత్తౌనియమకారణంనోపపద్యతఇతి అయమప్యదోషః దృష్టాంతభావాదేవ, యథాహిసుషుప్తిసమాధ్యాదా సత్యామపిస్వాభావిక్యా మవిభాగప్రాప్తౌమిథ్యాజ్ఞానస్యానపోదితత్వాత్ పూర్వవత్పునఃప్రబోధేవిభాగోభవత్యేవమిహాపి భవిష్యతి । శ్రుతిశ్చాత్రభవతి ‘ ఇమాస్సర్వాః ప్రజాః సతిసంపద్యనవిదుః సతిసంపద్యామహ’ఇతి । ‘తఇహ వ్యాఘ్రోవాసింహోవావృకోవావరాహోవాకీటోవాపతంగోవాదంశోవామశకోవాయద్యద్భవంతితదాభవంతీ’తి । యథాహ్యవిభాగేపిపరమాత్మనిమిథ్యాజ్ఞానప్రతిబద్ధోవిభాగవ్యవహారః స్వప్నవదవ్యాహతస్థిలోదృశ్యతే, ఏవమపీతావపిమిథ్యాజ్ఞానప్రతిబద్ధైవవిభాగశక్తిరనుమాస్యతే । ఏతేనముక్తానాంపునరుత్పత్తిప్రసంగఃప్రత్యుక్తః, సమ్యగ్జ్ఞానేనమిథ్యాజ్ఞానస్యాపోదితత్వాత్ । యఃపునరయమంతేవికల్పఉత్ప్రేక్షితోఽథేదంజగదపీతావపివిభక్తమేవపరేణబ్రహ్మణాఽవతిష్ఠేతేతి సోప్యనభ్యుపగమాదేవప్రతిషిద్ధః, తస్మాత్సమంజసమిదమౌపనిషదందర్శనం॥ ... ✱

॥ సూ॥ ౧౦ ॥ స్వపక్షదోషాచ్చ ॥

స్వపక్షేచైతేప్రతివాదినఃసాధారణాదోషాఃప్రాదుష్ష్యుః, కథమిత్యుచ్యతెయత్తావదభిహితంవిలక్షణత్వాన్నేదం జగద్బ్రహ్మప్రకృతికమితి, ప్రధానప్రకృతికతాయామపి సమాన మేతచ్ఛబ్దాదిహీనాత్ ప్రధానాచ్ఛబ్దాదిమతోజగతఉత్పత్త్యభ్యుపగమాత్, అతఏవచవిలక్షణకార్యోత్పత్త్యభ్యుపగమాత్ సమానఃప్రాగుత్పత్తేరసత్కార్యవాదప్రసంగః, తథాఽపీతౌకార్యస్యకారణావిభాగాభ్యుపగమాత్, తద్వత్ప్రసంగోపిసమానః, తథామృదితసర్వవిశేషేషువికారేష్వపీతావవిభాగాత్మతాంగతేషు ‘ ఇదమస్యపురుషస్యోపాదానమిదమస్యే’తిప్రాక్ప్రళయాత్ ప్రతిపురుషంయేనియతాభేదాన తేతథైవపునరుత్పత్తౌనియంతుంశక్యంతే కారణాభావాత్, వినైవచకారణేననియమేఽభ్యుపగమ్యమానేకారణాభావసామ్యాత్ ముక్తానామపిపునర్బంధప్రసంగః । అథకేచిద్భేదాఅపీతావవిభాగమాపద్యంతేకేచిన్నేతిచేత్

దృశ్యతే, అతఃకార్యదర్శనాత్ కారణసత్త్వసిద్ధిరిత్యర్థః । అజ్ఞానాంజీవానాంమహాప్రళయే ప్యజ్ఞానశక్తినియమాత్ పునర్జన్మనియమఇతిభావః ॥ ఏతేనేతి-జన్మకారణాజ్ఞానశక్త్యభావేనేత్యర్థః॥ ... ... ✱

౧౦. వైలక్షణ్యాదీనాంసాంఖ్యపక్షేపి దోషత్వాన్నాస్మాభిస్తన్నిరాసప్రయాసః కార్యఇత్యాహ ॥ స్వపక్షేపీతి ॥ సూత్రంవ్యాచష్టే ॥ స్వేతి ॥ ప్రాదుష్ష్యుఃప్రాదుర్భవేయుః , అతఏవేతి సత్యకార్యస్య విరుద్ధకారణాత్మనాసత్త్వాయోగాత్, సాంఖ్యస్యైవాయందోషోనకార్యమిథ్యాత్వవాదినఇతి మంతవ్యం। అపీతావితి సూత్రోక్తదోష చతుష్టయమాహ॥ తథాఽపీతావితి ॥కార్యవత్ప్రధానస్యాపాదిమత్త్వప్రసంగః । ఇదంకర్మాదికమస్యోపాదానం భోగ్యమస్యనేత్య

నియమః। బద్ధముక్తావ్యవస్థాచ యదివ్యవస్థార్థం ముక్తానాం భేదాస్సంఘాతవిశేషాః ప్రధానే లీయంతే బద్ధానాం భేదాస్తు న లీయంత ఇత్యుచ్యేత తర్హ్యలీనానాం పురుషవత్ కార్యత్వవ్యాఘాత ఇత్యర్థః॥... ... ...*

౧౧. కించ తర్కస్య సంభావితదోషత్వాత్తేన నిర్దోషవేదార్థసమన్వయో న బాధ్య ఇత్యాహ ॥ తర్కాప్రతిష్ఠానాదపీతి పురుషమతీనాం విచిత్రత్వేపి కపిలస్య సర్వజ్ఞత్వాత్ తదీయతర్కే విశ్వాస ఇతి శంకతే ॥ అథేతి ॥ కపిలో యది సర్వజ్ఞః కణాదో నేతి కా ప్రమేతి న్యాయేన పరిహరతి॥ ఏవమపీతి॥ సూత్రమధ్యస్థశంకాభాగం వ్యాచష్టే ॥ అథోచ్యేతేతి॥ విలక్షణత్వాదితర్కాణామప్రతిష్ఠితత్వేపి వ్యాప్తిపక్షధర్మతాసంపన్నః కశ్చిత్తర్కః ప్రతిష్ఠితో భవిష్యతి తేన ప్రధానమనుమేయమిత్యర్థః । నను సోప్యప్రతిష్ఠితః తర్కజాతీయత్వాత్ విలక్షత్వాదివదిత్యత ఆహ ॥ నహీతి ॥ తర్కజాతీయత్వాదితి తర్కః ప్రతిష్ఠితో నవా, ఆద్యేఽత్రైవాప్రతిష్ఠితత్వసాధ్యాభావాద్వ్యభిచారః, ద్వితీయేపి న సర్వతర్కాణామప్రతిష్ఠితత్వసిద్ధిరితి భావః। ...

యేనాపస్యంతే తేషాం ప్రధానకార్యత్వం న ప్రాప్నోతీత్యేవమేతే దోషాః సాధారణత్వాన్నాన్యతరస్మిన్పక్షే చోదయితవ్యా భవంతీత్యదోషతామేవైషాం ద్రఢయతి అవశ్యాశ్రయితవ్యత్వాత్ ॥..............*

సూ ॥౧౧॥ {తర్కాప్రతిష్ఠానాదప్యన్యథానుమేయ
మితి చేదేవమప్యవిమోక్షప్రసంగః...*}

ఇతశ్చ నాగమగమ్యేఽర్థే కేవలేన తర్కేణ ప్రత్యవస్థాతవ్యం, యస్మాన్నిరాగమాః పురుషోత్ప్రేక్షామాత్రనిబంధనాస్తర్కా అప్రతిష్ఠితా భవంతి ఉత్ప్రేక్షాయా నిరంకుశత్వాత్ । తథాహి కైశ్చిదభియుక్తైర్యత్నేనోత్ప్రేక్షితాస్తర్కా అభియుక్తతరైరన్యైరాభాస్యమానా దృశ్యంతే, తైరప్యుత్ప్రేక్షితాస్తదన్యైరాభాస్యంత ఇతి న ప్రతిష్ఠితత్వం తర్కాణాం శక్యం సమాశ్రయితుం పురుషమతివైరూప్యాత్ అథ కస్యచిత్ప్రసిద్ధమాహాత్మ్యస్య కపిలస్యాన్యస్య వా సమ్మతస్తర్కః ప్రతిష్ఠిత ఇత్యాశ్రీయేత, ఏవమప్యప్రతిష్ఠితత్వమేవ, ప్రసిద్ధమాహాత్మ్యాభిమతానామపి తీర్థకరాణాం కపిలకణభుక్ప్రభృతీనాం పరస్పరవిప్రతిపత్తిదర్శనాత్ । అథోచ్యేతాన్యథా వయమనుమాస్యామహే యథా నాప్రతిష్ఠితత్వదోషో భవిష్యతి, న హి ప్రతిష్ఠితస్తర్క ఏవ నాస్తీతి శక్యతే వక్తుం, ఏతదపి హి తర్కాణామప్రతిష్ఠితత్వం తర్కేణైవ ప్రతిష్ఠాప్యతే । కేషాంచిత్తర్కాణామప్రతిష్ఠితత్వదర్శనేనాన్యేషామపి తజ్జాతీయానాం తర్కాణామప్రతిష్ఠితత్వకల్పనాత్ । సర్వతర్కాప్రతిష్ఠాయాంచ సర్వలోకవ్యవహారోచ్ఛేదప్రసంగః । అతీతవర్తమానాధ్వసామ్యేన హ్యనాగతేప్యధ్వని సుఖదుఃఖప్రాప్తిపరిహారాయ ప్రవర్తమానో లోకో దృశ్యతే । శ్రుత్యర్థవిప్రతిపత్తౌ చార్థాభాసనిరాకరణేన సమ్యగర్థనిర్ధారణం తర్కేణైవ వాక్యవృత్తినిరూపణరూపేణ క్రియతే మనురపి చైవమేవ మన్యతే "ప్రత్యక్షమనుమానంచ శాస్త్రంచ వివిధాగమమ్ । త్రయం సువిదితం కార్యం ధర్మశుద్ధిమభీప్సతా। ఆర్షం ధర్మోపదేశంచ వేదశాస్త్రావిరోధినా । యస్తర్కేణానుసంధత్తే స ధర్మం వేద నేతర" ఇతి చ బ్రువన్ అయమేవ చ తర్కస్యాలంకారో యదప్రతిష్ఠితత్వం నామ, ఏవం హి సావద్యతర్క-

త్వం హేత్వభావాదిత్యభిసంధిమానాహ ॥ ఏతదపీతి ॥ కించానాగతః పాక ఇష్టసాధనం పాకత్వాత్ అతీతపాకవదిత్యాదీష్టానిష్టసాధనానుమానాత్మకతర్కస్య ప్రవృత్తినివృత్తివ్యవహారహేతుత్వాన్నాప్రతిష్ఠేత్యాహ ॥ సర్వతర్కేతి ॥ అధ్వా విషయః పాకభోజనాదిర్విషభక్షణాదిశ్చ తత్సామాన్యేన పాకత్వాదినానాగతవిషయే పాకాదౌ సుఖదుఃఖహేతుత్వానుమిత్యా ప్రవృత్త్యాదిరిత్యర్థః । కించ పూర్వోత్తరమీమాంసయోస్తర్కేణైవ వాక్యతాత్పర్యనిర్ణయస్య క్రియమాణత్వాత్తర్కః ప్రతిష్ఠిత ఇత్యాహ ॥ శ్రుత్యర్థేతి ॥ మనురపి కేషాంచిత్తర్కాణాం ప్రతిష్ఠాం మన్యత ఇత్యాహ ॥ మనురితి ॥ ధర్మస్య శుద్ధిరధర్మాచ్ఛేదనిర్ణయః । కస్యచిత్తర్కస్య ప్రతిష్ఠితత్వమంగీకరోతి ॥ అయమేవేతి ॥ సర్వతర్కాణాం ప్రతిష్ఠాయాం పూర్వపక్ష ఏవ న స్యాదితి భావః । పూర్వపక్షతర్కవత్ సిద్ధాంతతర్కోప్యప్రతిష్ఠితస్తర్కత్వావిశేషా

దితివదంతమపహసతి ॥ నహీతి ॥ క్వచిత్తర్కస్యాప్రతిష్ఠాయామపి జగత్కారణాదివిశేషేతర్కస్యాస్వాతంత్ర్యంనాస్తీతి సూత్రశేషంవ్యాచష్టే ॥ యద్యపీత్యాదినా ॥ అతిగంభీరత్వం బ్రహ్మణోవేదాన్యమానాగమ్యత్వం । తదేవదర్శయతి రూపాదీతి ॥ భావస్యజగత్కారణస్య, యాథాత్మ్యమద్వితీయత్వం, ముక్తినిబంధనంముక్త్యాలంబనంపరమానందచిత్ప్రభం । అవిమోక్షోముక్త్యభావఇత్యర్థాంతరమాహ॥అపిచేత్యాదినా॥ ఏకరూపవస్తుజ్ఞానస్యసమ్యగ్జ్ఞానత్వేపి తర్కజన్యత్వంకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ తత్రైవంసతీతి॥ తర్కోత్థజ్ఞానానాంమిథోవిప్రతిపత్తేర్నసమ్యగ్జ్ఞానత్వం సమ్యగ్జ్ఞానే విప్రతిపత్త్యయోగాదిత్యర్థః । ఏకరూపేణానవస్థితోవిషయో యస్య తత్ తర్కప్రభవం, కథంసమ్యగ్జ్ఞానంభవేది

పరిత్యాగేన నిరవద్యస్తర్కఃప్రతిపత్తవ్యోభవతి।నహిపూర్వజోమూఢఆసీదితిత్యాత్మనాపిమూఢేన భవితవ్యమితికించిదస్తిప్రమాణం, తస్మాన్నతర్కాప్రతిష్ఠానందోషఇతిచేదేవమప్యవిమోక్షప్రసంగః । యద్యపిక్వచిద్విషయేతర్కస్యప్రతిష్ఠితత్వముపలక్ష్యతే తథాపి ప్రకృతేతావద్విషయేప్రసజ్యతఏవాప్రతిష్ఠితత్వదోషాదనిర్మోక్షస్తర్కస్య, నహీదమతిగంభీరంభావయాథాత్మ్యంముక్తినిబంధనమాగమమంతరేణోత్ప్రేక్షితుమపిశక్యం, రూపాద్యభావాద్ధినాయమర్థః ప్రత్యక్షస్యగోచరో లింగాద్యభావాచ్చనానుమానాదీనామిత్యవోచామ । అపిచసమ్యగ్జ్ఞానాత్తుమోక్షఇతిసర్వేషాంమోక్షవాదినామభ్యుపగమః. తచ్చసమ్యగ్జ్ఞానమేకరూపం వస్తుతంత్రత్వాత్, ఏకరూపేణహ్యవస్థితోయోఽర్థస్సపరమార్థో లోకేతద్విషయంజ్ఞానం సమ్యగ్జ్ఞానమిత్యుచ్యతే యథాఽగ్నిరుష్ణఇతి, తత్రైవంసతిసమ్యగ్జ్ఞానేపురుషాణాంవిప్రతిపత్తిరనుపపన్నా, తర్కజ్ఞానానాంత్వన్యోన్యవిరోధాత్ప్రసిద్ధావిప్రతిపత్తిః,యద్ధికేనచిత్తార్కికేణేదమేవసమ్యగ్జ్ఞానమితిప్రతిష్ఠాపితంతదపరేణవ్యుత్థాప్యతే, తేనాపిప్రతిష్ఠాపితంతతోఽపరేణవ్యుత్థాప్యతఇతిప్రసిద్ధంలోకే, కథమేకరూపానవస్థితవిషయంతర్కప్రభవంసమ్యగ్జ్ఞానంభవేత్ । నచప్రధానవాదీతర్కవిదాముత్తమఇతిసర్వైస్తార్కికైఃపరిగృహీతః, యేనతదీయంమతం సమ్యగ్జ్ఞానమితిప్రతిపద్యేమహి నచశక్యంతే । అతీతానాగతవర్తమానాస్తార్కికాఏకస్మిన్దేశేకాలేచసమాహర్తుం యేనతన్మతిరేకరూపైకార్థవిషయాసమ్యఙ్మతిరితి స్యాత్, వేదస్యతునిత్యత్వేవిజ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వేచసతివ్యవస్థితార్థవిషయత్వోపపత్తేః, తజ్జనితస్యజ్ఞానస్యసమ్యక్త్వమతీతానాగతవర్తమానైఃసర్వైరపితార్కికైరపహ్నోతుమశక్యం, అతస్సిద్ధమస్యైవౌపనిషదస్యజ్ఞానస్యసమ్యగ్జ్ఞానత్వం. అతోఽన్యత్రసమ్యగ్జ్ఞానత్వానుపపత్తేస్సంసారాదవిమోక్షఏవప్రసజ్యేత, అతఆగమవశేనాగమానుసారితర్కవశేనచచేతనంబ్రహ్మజగతఃకారణంప్రకృతిశ్చేతిస్థితం॥ ... ... ❋

❋ సూ. ౧౨. ॥ ఏతేనశిష్టాపరిగ్రహాఅపివ్యాఖ్యాతాః ॥ ❋

వైదికస్యదర్శనస్యప్రత్యాసన్నత్వాత్ గురుతరతర్కబలోపేతత్వాత్ వేదానుసారిభిశ్చకైశ్చిచ్ఛి

తియోజనా ॥ ననుసాంఖ్యస్యశ్రేష్ఠత్వాత్ తజ్జ్ఞానంసమ్యగిత్యాశంక్యహేత్వసిద్ధిమాహ ॥ నచప్రధానేతి ॥ననుసర్వతార్కికైర్మిళిత్వానిశ్చితాతర్కోత్థామతిర్ముక్తిహేతురిత్యతఆహ ॥నచశక్యంతఇతి॥ తస్మాత్తర్కోత్థజ్ఞానాన్ముక్త్యయోగాత్తర్కేణ వేదాంతసమన్వయబాధో నయుక్తస్తద్బాధే సమ్యగ్జ్ఞానాలాభేనానిర్మోక్షప్రసంగాదితిసూత్రాంశార్థముపసంహరతి ॥ అతోఽన్యత్రేతి ॥ సమన్వయస్యతర్కేణావిరోధఫలితమధికరణార్థముపసంహరతి॥అతఆగమేతి॥ ఇతితృతీయాధికరణమ్ ॥ ... ... ❋

౧౨. బ్రహ్మజగదుపాదానమితిబ్రువన్వేదాంతసమన్వయోవిషయః సకిం యద్విభుతన్నద్రవ్యోపాదానమితివైశేషికాదిన్యాయేనవిరుధ్యతేనవేతిసందేహే సాంఖ్యవృద్ధానాంతర్కకుశలమతిత్వేపి వైశేషికాదీనాంతర్కకుశలమతిత్వప్రసిద్ధేస్తదీయన్యాయస్యాబాధితత్వాద్విరుధ్యతఇతి ప్రత్యుదాహరణేనప్రాప్తేఽతిదిశతి॥ఏతేనేతి॥ ఫలంపూర్వవత్

నను సాంఖ్యమతస్యోపదేశస్తార్కికమతస్యాతిదేశః కిమితికృతో వైపరీత్యస్యాపిసంభవాదిత్యాశంక్య పూర్వోత్తరయో రుపదేశాతిదేశభావేకారణమాహ ॥ వైదికస్యేతి ॥ సత్కార్యత్వాత్మాసంగత్వస్వప్రకాశత్వాద్యంశైర్వేదాంతశాస్త్రస్యప్రత్యాసన్నః ప్రధానవాదః శిష్టైర్దేవలాదిభిః సత్కార్యత్వాంశేనస్వీకృతఇతి ప్రబలత్వాదుపదేశః । అణ్వాది వాదానాంనిమూలత్వేనదుర్బలత్వాదతిదేశ ఇతిభావః । కింనిరాకరణకారణమితిప్రష్టవ్యంనాస్తీత్యాహ ॥ తుల్యత్వాదితి ॥ కారణమేవాహ ॥తుల్యమితి॥ యదుక్తంవిభుత్వాన్నద్రవ్యోపాదానంబ్రహ్మేతితత్రసత్త్వసాధకత్వేనశ్రుతేరుపజీవ్యత్వాత్ తయాబాధః మహాపరిమాణవత్త్వస్య సర్వసంయోగిత్వరూపవిభుత్వస్య నిర్గుణేబ్రహ్మణ్యసిద్ధిశ్చేతి ద్రష్టవ్యం, అతస్సమన్వయస్యతార్కికన్యాయేననవిరోధఇతిసిద్ధం ॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్ ॥ ....

౧౩. అద్వితీయబ్రహ్మణోజగత్సర్గాదివాదీవేదాంతసమన్వయోవిషయః, సకింయస్మిథోభిన్నంతన్నాద్వితీయకారణజన్యంయథామృత్తంతుజౌఘటపటావితితర్కసహితభేదప్రత్యక్షాదినావిరుధ్యతేనవేతిసందేహే బ్రహ్మణి తర్కస్యా

శిష్టైః కేనచిదంశేనపరిగృహీతత్వాత్ ప్రధానకారణవాదంతావద్వ్యపాశ్రిత్యయస్తర్కనిమిత్తఆక్షేపో వేదాంతవాక్యేషూద్భావితః సపరిహృతః, ఇదానీమణ్వాదివాదవ్యపాశ్రయేణాపికశ్చిన్మందమతిర్వేదాంతవాక్యేషు పునస్తర్కనిమిత్తమాక్షేపమాశంకేతేత్యతః ప్రధానమల్లనిబర్హణన్యాయేనాతిదిశతి, పరిగృహ్యంతఇతిపరిగ్రహాః నపరిగ్రహాః అపరిగ్రహాః, శిష్టానామపరిగ్రహాః శిష్టాపరిగ్రహాః, ఏతేనప్రకృతేన ప్రధానకారణవాదనిరాకరణేనశిష్టైర్మనువ్యాసప్రభృతిభిః కేనచిదప్యంశేనాపరిగృహీతా యేఽణ్వాదికారణవాదాస్తేపి ప్రతిషిద్ధతయావ్యాఖ్యాతానిరాకృతాద్రష్టవ్యాః, తుల్యత్వాన్నిరాకరణకారణస్యనాత్రపునరాశంకితవ్యంకించిదస్తి । తుల్యమత్రాపిపరమగంభీరస్యజగత్కారణస్యతర్కానవగాహ్యత్వంతర్కస్యచాప్రతిష్ఠితత్వమన్యథానుమానేప్యవిమోక్షఆగమవిరోధశ్చేత్యేవంజాతీయకంనిరాకరణకారణం॥

సూ. ౧౩ ॥ భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్ ॥

అన్యథాపునర్బ్రహ్మకారణవాదస్తర్కబలేనైవాక్షిప్యతే । యద్యపిశ్రుతిః ప్రమాణంస్వవిషయేభవతి, తథాపిప్రమాణాంతరేణవిషయాపహారేఽన్యపరాభవితుమర్హతి, యథామంత్రార్థవాదౌ, తర్కోపిస్వవిషయాదన్యత్రాప్రతిష్ఠితస్స్యాత్ యథాధర్మాధర్మయోః । కిమతోయద్యేవమతఇదమయుక్తంయత్ప్రమాణాంతరప్రసిద్ధార్థబాధనంశ్రుతేః, కథంపునః ప్రమాణాంతరప్రసిద్ధోఽర్థఃశ్రుత్యాబాధ్యతఇతి, అత్రోచ్యతే, ప్రసిద్ధోహ్యయంభోక్తృభోగ్యవిభాగోలోకే, భోక్తాచేతనశ్శారీరః, భోగ్యాశ్శబ్దాదయో విషయాఇతి । యథాభోక్తాదేవదత్తఃభోజ్యఓదనఇతి, తస్యచవిభాగస్యాభావఃప్రసజ్యేత, యదిభోక్తా భోగ్యభావమాపద్యేతభోగ్యంవాభోక్తృభావమాపద్యేత, తయోశ్చేతరేతరభావాపత్తిఃపరమకారణా

ప్రతిష్ఠితత్వేపిజగద్భేదప్రతిష్ఠితత్వాద్విరుధ్యతఇతిపూర్వపక్షయతి ॥ భోక్త్రాపత్తేరితి ॥ విరోధాదద్వైతాసిద్ధిఃపూర్వపక్షఫలం । సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితిభేదః । అనపేక్షితశ్రుత్యాస్వార్థనిర్ణయాత్ తర్కేణాక్షేపోనయుక్తఇత్యుక్తమితి శంకతే ॥ యద్యపీతి ॥ మానాంతరాయోగ్యేశ్రుత్యర్థేభవత్యనాక్షేపః । యస్త్వద్వితీయబ్రహ్మభేదాత్ భూజలాదీనామభేదో బ్రహ్మోపాదానకత్వశ్రుతివిషయః సఆదిత్యోయూపఇత్యర్థవాదార్థవత్ మానాంతరయోగ్యఏవేతి ద్వైతప్రమాణైరపహ్రియతఇతిసమాధత్తే ॥ తథాపీతి॥అన్యపరత్వంగౌణార్థకత్వం । స్వవిషయేజగద్భేదేతర్కస్యప్రతిష్ఠితత్వాత్తేనాక్షేపఇత్యాహ ॥ తర్కోపీతి ॥ తర్కాదేర్ద్వైతేప్రామాణ్యేపితతస్సమన్వయవిరోధేకిమాయాతమితి శంకతే ॥ కిమతఇతి ॥ పూర్వపక్షీసమాధత్తే ॥ అతఇతి ॥ తర్కాదేః ప్రామాణ్యాత్ ద్వైతబాధకత్వం శ్రుతేరయుక్తమిత్యద్వైతసమన్వయబాధోయుక్తఇత్యర్థః । ఇమమర్థంశంకాపూర్వకంస్పష్టయతి ॥ కథమిత్యాదినా ॥ ననుభోక్తృభోగ్యయోర్మిథఏకత్వంకేనోక్తమిత్యాశంక్య శ్రుతార్థాపత్త్యేత్యాహ ॥ తయోశ్చేతి ॥ తయోరేకబ్రహ్మాభేదశ్రవణా

దేకత్వంకల్ప్యతే ఏకస్మాదభిన్నయోర్భేదేఏకస్యాపి భేదాపత్తేఃతతశ్చభేదోబాధ్యేతేత్యర్థః । ఇష్టాపత్తింవారయతి నచాస్యేతి॥శ్రుతేర్గౌణార్థత్వేనసావకాశత్వాన్నిరవకాశద్వైతమానబాధోనయుక్తఇత్యర్థః । నను విభాగస్యాధునికత్వాదనాద్యద్వైతశ్రుత్యాబాధఇత్యతఆహ ॥ యథేతి॥ అతీతానాగతకాలౌభోక్త్రాదివిభాగాశ్రయౌ కాలత్వాద్వర్తమానకాలవదిత్యనుమానాత్ విభాగోఽనాద్యంతఇత్యర్థః । ఏవంప్రాప్తే పరిణామదృష్టాంతేనాపాతతస్సిద్ధాంతమాహ ॥ స్యాల్లోకవదితి ॥ దృష్టాంతేపికథమేకసముద్రాభిన్నానాంపరిణామానాంమిథోభేదః కథంవాతేషాంభేదేసత్యేకస్మాదభిన్నత్వమిత్యాశంక్యనహిదృష్టేఽనుపపత్తిరితిన్యాయేనాహ॥నచేతి॥ ఏవంభోక్తృభోగ్యయోర్మిథోభేదోబ్రహ్మాభేదశ్చేత్యాహ ॥ ఏవమిహేతి ॥ జీవస్యబ్రహ్మవికారత్వాభావాద్దృష్టాంతవైషమ్యమితిశంకతే ॥ యద్యపీతి ॥ ఔపాధికంజన్మాస్తీతితరంగాదిసామ్యమాహ ॥ తథాపీతి॥విభాగోజన్మ, యద్వాతథాపీతిశబ్దైనైవోక్తఃపరిహారః ।ననుభోక్తుఃప్రతిదేహంవిభాగఃకథమిత్యతఆహ॥ కార్యమనుప్రవిష్టస్యేతి ॥ ఔపాధికవిభాగేఫలితముపసంహరతి ॥ ఇత్యతఇతి ॥ ఏకబ్ర

ద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వాత్ ప్రసజ్యేత , నచాస్యప్రసిద్ధస్య విభాగస్యబాధనంయుక్తం । యథాఽద్యత్వే భోక్తృభోగ్యయోర్విభాగోదృష్టః తథాఽతీతానాగతయోరపికల్పయితవ్యః , తస్మాత్ప్రసిద్ధస్యాస్య భోక్తృభోగ్యవిభాగస్యాభావప్రసంగాదయుక్తమిదం బ్రహ్మకారణతావధారణమితిచేత్ కశ్చిచ్చోదయేత్ తంప్రతిబ్రూయాత్ , స్యాల్లోకవదితి, ఉపపద్యతఏవాయమస్మత్పక్షేపివిభాగః, ఏవంలోకేదృష్టత్వాత్ । తథాహిసముద్రాదుదకాత్మనోఽనన్యత్వేపి తద్వికారాణాం ఫేనవీచీతరంగబుద్బుదాదీనామితరేతరవిభాగఇతరేతరాసంశ్లేషాదిలక్షణశ్చవ్యవహారఉపలభ్యతే । నచసముద్రాత్మనాఽనన్యత్వేపితద్వికారాణాంఫేనతరంగాదీనామితరేతరభావాపత్తిర్భవతి, నచతేషామితరేతరభావానాపత్తావపి సముద్రాత్మనోఽన్యత్వంభవతి, ఏవమిహాపి । నభోక్తృభోగ్యయోరితరేతరభావాపత్తిర్నచపరస్మాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్వమితిభవిష్యతి । యద్యపిభోక్తానబ్రహ్మణోవికారః 'తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశ'దితిస్రష్టురేవావికృతస్య కార్యానుప్రవేశేన భోక్తృత్వశ్రవణాత్ , తథాపి కార్యమనుప్రవిష్టస్యాస్త్యుపాధినిమిత్తోవిభాగఃఆకాశస్యేవఘటాద్యుపాధినిమిత్తః , ఇత్యతఃపరమకారణాత్ బ్రహ్మణోఽనన్యత్వేప్యుపపద్యతేభోక్తృభోగ్యలక్షణోవిభాగఃసముద్రతరంగాదిన్యాయేనేత్యుక్తం॥ ... ...❁

❁ సూ॥౧౪॥ తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః. ❁

అభ్యుపగమ్యచేమంవ్యావహారికంభోక్తృభోగ్యలక్షణంవిభాగం స్యాల్లోకవదితిపరిహారోఽభిహితో నత్వయంవిభాగః పరమార్థతోఽస్తి; యస్మాత్తయోఃకార్యకారణయోరనన్యత్వమవగమ్యతే కార్యమాకాశాదికం బహుప్రపంచంజగత్ కారణంపరంబ్రహ్మ తస్మాత్కారణాత్ పరమార్థతోఽనన్యత్వం వ్యతిరేకేణాభావఃకార్యస్యావగమ్యతే, కుతః, ఆరంభణశబ్దాదిభ్యః। ఆరంభణశబ్దస్తావదేకవిజ్ఞానేనస

హ్మాభిన్నత్వేపి భోక్త్రాదేస్తరంగాదివద్భేదాంగీకారాన్నద్వైతమానేనాద్వైత సమన్వయస్య విరోధ ఇత్యర్థః॥ ఇతిపంచమాధికరణమ్॥ ... ... ❁

౧౪. పూర్వస్మిన్నేవపూర్వపక్షేవివర్తవాదేనముఖ్యంసమాధానమాహ ❁తదనన్యత్వమితి ❁సమానవిషయత్వం సంగతింవదన్నుభయోఃపరిణామవివర్తాశ్రయత్వేనార్థభేదమాహ ॥ అభ్యుపగమ్యేతి॥ ప్రత్యక్షాదీనామాత్సర్గికంప్రామాణ్యమంగీకృత్యస్థూలబుద్ధిసమాధానార్థం పరిణామదృష్టాంతేన భేదాభేదావుక్తౌ, సంప్రత్యంగీకృతంప్రామాణ్యం తత్త్వావేదకత్వాత్ప్రచ్యావ్యవ్యావహారికత్వే స్థాప్యతే, తథాచ మిథ్యాద్వైతగ్రాహిప్రమాణైరద్వైతశ్రుతేర్నబాధః, ఏకస్యాంరజ్జ్వాందండస్రగాదిద్వైతదర్శనాదిత్యయంముఖ్యఃపరిహారఇతిభావః, ఏవమద్వైతసమన్వయస్యావిరోధార్థంద్వైతస్యమిథ్యాత్వంసాధయతి ॥ యస్మాత్తయోరితి ॥ స్వరూపైక్యే కార్యకారణత్వవ్యాఘాత ఇత్యతఆహ ॥

వ్యతిరేకేణేతి ॥ కారణాత్ పృథక్ సత్త్వశూన్యత్వంకార్యస్యసాధ్యతేనైక్యమిత్యర్థః । వాగారభ్యంనామమాత్రంవికారోనకారణాత్పృథగస్తీత్యేవకారార్థఇతిశ్రుతింయోజయతి ॥ ఏతదుక్తమితి॥ఆరంభణశబ్దస్యార్థాంతరమాహ॥పునశ్చేతి ॥ అపాగాత్ అగ్నేరగ్నిత్వమపగతంకారణమాత్రత్వాత్ త్రీణితేజోఽబన్నానాంరూపాణిరూపతన్మాత్రాత్మకాని, సత్యం-తేషామపిసన్మాత్రత్వాత్ సదేవశిష్యతఇత్యభిప్రాయః ।జీవజగతోర్బ్రహ్మాన్యత్వేప్రతిజ్ఞాబాధఇత్యాహ॥ నచాన్యథేతి॥ తయోరనన్యత్వేక్రమేణదృష్టాంతావాహ॥ తస్మాద్యథేతి ॥ ప్రతిజ్ఞాబలాదిత్యర్థః । దృష్టంప్రతీతికంనష్టమనిత్యంయత్స్వ

ర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ దృష్టాంతాపేక్షాయాముచ్యతే ‘ యథాసోమ్యైకేనమృత్పిండేనసర్వంమృణ్మయం విజ్ఞాతంస్యాద్వాచారంభణంవికారో నామధేయంమృత్తికేత్యేవసత్య’మితి । ఎతదుక్తం భవతి ఏకేనమృత్పిండేనపరమార్థతోమృదాత్మనా విజ్ఞాతేనసర్వంమృణ్మయం ఘటశరావోదంచనాదికంమృదాత్మత్వావిశేషాద్విజ్ఞాతం భవేత్, యతోవాచారంభణం వికారోనామధేయం వాచా కేవలమస్తీత్యారభ్యతేవికారోఘటశ్శరావఉదంచనంచేతి, నతువస్తువృత్తేనవికారో నామకశ్చిదస్తి, నామధేయమాత్రంహ్యేతదనృతంమృత్తికేత్యేవసత్యమితి । ఎషబ్రహ్మణోదృష్టాంతఆమ్నాతః, తత్ర శ్రుతాద్వాచారంభణశబ్దాద్దార్ష్టాంతికేపి బ్రహ్మవ్యతిరేకేణకార్యజాతస్యాభావఇతిగమ్యతే । పునశ్చ తేజోఽబన్నానాంబ్రహ్మకార్యతాముక్త్వా తేజోఽబన్నకార్యాణాం తేజోఽబన్న వ్యతిరేకేణాభావంబ్రవీతి ‘ అపాగాదగ్నేరగ్నిత్వం వాచారంభణంవికారో నామధేయంత్రీణిరూపాణీత్యేవసత్య’మిత్యాదినా । ఆరంభణశబ్దాదిభ్యఇత్యాదిశబ్దాత్ ‘ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం’ ‘తత్సత్యం సఆత్మా’ ‘తత్త్వమసి’ ‘ఇదంసర్వంయదయమాత్మా’ ‘బ్రహ్మైవేదంసర్వం’ ‘ఆత్మైవేదంసర్వం’ ‘నేహనానాస్తికించనే’త్యేవమాద్యప్యాత్మైకత్వప్రతిపాదనపరంవచనజాతముదాహర్తవ్యం । నచాన్యథైకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానం సంపద్యేత, తస్మాద్యథాఘట కరకాద్యాకాశానాంమహాకాశాదనన్యత్వం, యథావామృగతృష్ణికోదకాదీనామూషరాదిభ్యోఽనన్యత్వందృష్టనష్టస్వరూపత్వాత్ స్వరూపేణత్వనుపాఖ్యత్వాత్ ఏవమస్యభోక్తృభోగ్యాదిప్రపంచజాతస్యబ్రహ్మవ్యతిరేకేణాభావఇతిద్రష్టవ్యం । నన్వనేకాత్మకంబ్రహ్మయథావృక్షోఽనేకశాఖః ఏవమనేకశక్తిప్రవృత్తియుక్తంబ్రహ్మ, అతఏకత్వంనానాత్వంచోభయమపిసత్యమేవ, యథావృక్షఇత్యేకత్వం శాఖాఇతిచనానాత్వంయథావాసముద్రాత్మనైకత్వం ఫేనతరంగాద్యాత్మనానానాత్వం యథాచమృదాత్మనైకత్వంఘటశరావాద్యాత్మనానానాత్వం, తత్రైకత్వాంశేనజ్ఞానాన్మోక్షవ్యవహారస్సేత్స్యతినానాత్వాంశేనతుకర్మకాండాశ్రయౌ వైదికౌ లౌకికశ్చవ్యవహారస్సేత్స్యతి, ఎవంచమృదాదిదృష్టాంతాఅనురూపాభవిష్యంతీతి । నైవంస్యాత్ మృత్తికేత్యేవసత్యమితి ప్రకృతిమాత్రస్యదృష్టాంతేసత్యత్వావధారణాత్, వాచారంభణశబ్దేనచవికారజాతస్యానృతత్వాభిధానాత్, దార్ష్టాంతికేపి ‘ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం’ ‘తత్సత్య’మితిచ పరమకారణస్యైవైకస్యసత్యత్వావధారణాత్ ‘ సఆత్మాతత్త్వమసి శ్వేతకేతో’ ఇతిచశారీరస్యబ్రహ్మభావోపదేశాత్ । స్వయంప్రసిద్ధంహ్యేతచ్ఛారీరస్య బ్రహ్మాత్మత్వముపదిశ్య

రూపంతద్రూపేణానుపాఖ్యత్వాత్ సత్తాస్ఫూర్తిశూన్యత్వాదనన్యత్వమితిసంబంధః । శుద్ధాద్వైతంస్వమతముక్త్వా భేదాభేదమతముత్థాపయతి ॥నన్వితి॥ అనేకాభిశ్శక్తిభిఃతదధీనప్రవృత్తిభిఃపరిణామైశ్చయుక్తమిత్యర్థః। భేదాభేదమతేసర్వవ్యవస్థాసిద్ధిరత్యంతాభేదేద్వైతమానబాధఇత్యభిమన్యమానోదూషయతి ॥ నైవంస్యాదితి ॥ ఎవకారవాచారంభణశబ్దాభ్యాంవికారసత్తానిషేధాత్ పరిణామవాదఃశ్రుతిబాహ్య ఇత్యర్థః । కించసంసారస్యసత్యత్వేతద్విశిష్టస్యజీవస్య బ్రహ్మైక్యోపదేశోనస్యాత్ విరోధాదిత్యాహ ॥ సఆత్మేతి॥ఎకత్వంజ్ఞానకర్మసముచ్చయసాధ్యమిత్యుపదేశార్థమిత్యాశంక్యాసీతి పదవిరోధాన్నైవమిత్యాహ ॥ స్వయమితి ॥ అతస్తత్త్వజ్ఞానబాధ్యత్వాత్ సంసారిత్వంమిథ్యేత్యాహ॥

అతశ్చేతి॥ స్వతస్సిద్ధోపదేశాదిత్యర్థః । యదుక్తం వ్యవహారార్థం నానాత్వం సత్యమితి, తత్కిం జ్ఞానాదూర్ధ్వం వ్యవహారార్థం ప్రాగ్వా? నాద్య ఇత్యాహ ॥ బాధితేత్వితి॥ స్వభావోఽత్రావిద్యాత్మతయాకృత స్స్వాభావికః, జ్ఞానాదూర్ధ్వం ప్రమాతృత్వాదివ్యవహారస్యాభావాన్నానాత్వం నకల్ప్యమిత్యర్థః । నద్వితీయః, జ్ఞానాత్ప్రాక్కల్పితనానాత్వేనవ్యవహారోపపత్త్యా నానాత్వస్యసత్యత్వాసిద్ధేః । యత్తు ప్రమాతృత్వాదివ్యవహార స్సత్య ఏవ మోక్షావస్థాయాం నివర్తత ఇతి తన్నేత్యాహ ॥ నచాయమితి ॥ సంసారసత్యత్వే తదవస్థాయాం జీవస్య బ్రహ్మత్వం నస్యాత్, భేదాభేదయోరేకత్రైకత్ర విరోధాదతోఽసంసారి బ్రహ్మాభేదస్య సదాతనత్వావగమాత్ సంసారోఽపి మిథ్యైవేత్యర్థః । కించయథాలోకే కశ్చిత్తస్కరబుద్ధ్యాభర్తృగృహీతోఽనృతవాదీ చేత్తప్తపరశుం గృహ్ణాతి సదహ్యతే బధ్యతేచ, తథా నానాత్వవాదీ బధ్యతే, సత్యవాదీ చేన్న దహ్యతే ముచ్యతేచ, తథా 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వ'మిత్యేకత్వదర్శీ ముచ్యత ఇతి శ్రుతిదృష్టాంతే నైకత్వం సత్యం నానాత్వం మిథ్యేత్యాహ॥ తస్కరేతి॥ వ్యవహారగోచరో నానాత్వవ్యవహారాశ్రయః। నానాత్వ

తేనయత్నాంతరప్రసాధ్యం, అతశ్చేదం శాస్త్రీయం బ్రహ్మాత్మత్వమవగమ్యమానం స్వాభావికస్య శారీరాత్మత్వస్య బాధకం సంపద్యతే రజ్జ్వాదిబుద్ధయ ఇవ సర్పాదిబుద్ధీనాం। బాధితే చ శారీరాత్మత్వే తదాశ్రయస్సమస్తస్స్వాభావికో వ్యవహారో బాధితో భవతి, యత్ప్రసిద్ధయే నానాత్వాంశోఽపరో బ్రహ్మణః కల్ప్యేత, దర్శయతిచ 'యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేనకంపశ్యే'దిత్యాదినా బ్రహ్మాత్మత్వదర్శినం ప్రతి సమస్తస్య క్రియాకారకఫలలక్షణస్య వ్యవహారస్యాభావం । నచాయం వ్యవహారాభావోఽవస్థావిశేషనిబంధనోఽభిధీయత ఇతియుక్తం వక్తుం, తత్త్వమసీతి బ్రహ్మాత్మభావస్యానవస్థావిశేషనిబంధనత్వాత్ । తస్కరదృష్టాంతేనచానృతాభిసంధస్య బంధనం సత్యాభిసంధస్య మోక్షం దర్శయన్నేకత్వమేవైకం పారమార్థికం దర్శయతి, మిథ్యాజ్ఞానవిజృంభితంచ నానాత్వం । ఉభయసత్యతాయాం హి కథం వ్యవహారగోచరోఽపి జంతురనృతాభిసంధ ఇత్యుచ్యతే 'మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి య ఇహనానేవపశ్యతీ'తిచ భేదదృష్టిమపవదన్నేతదేవ దర్శయతి। నచాస్మిన్దర్శనే జ్ఞానాన్మోక్ష ఇత్యుపపద్యతే। సమ్యగ్జ్ఞానాపనోద్యస్య కస్యచిన్మిథ్యాజ్ఞానస్య సంసారకారణత్వేనానభ్యుపగమాత్ । ఉభయసత్యతాయాం హి కథమేకత్వజ్ఞానేన నానాత్వజ్ఞానమపనుద్యత ఇత్యుచ్యతే । నన్వేకత్వైకాంతాభ్యుపగమే నానాత్వాభావాత్ ప్రత్యక్షాదీని లౌకికాని ప్రమాణాని వ్యాహన్యేరన్, నిర్విషయత్వాత్ స్థాణ్వాదిష్వివ పురుషాదిజ్ఞానాని । తథా విధిప్రతిషేధశాస్త్రమపి భేదాపేక్షత్వాత్ తదభావే వ్యాహన్యేత, మోక్షశాస్త్రస్యాపి శిష్యశాసిత్రాదిభేదాపేక్షత్వాత్తదభావే వ్యాఘాతస్స్యాత్, కథంచానృతేన మోక్షశాస్త్రేణ ప్రతిపాదితస్యాత్మైకత్వస్య సత్యత్వముపపద్యేతేతి, అత్రోచ్యతే, నైషదోషః, సర్వవ్యవహారాణామేవ ప్రాగ్బ్రహ్మాత్మతావిజ్ఞానాత్ సత్యత్వో

నిందయాప్యేకత్వమేవ సత్యమిత్యాహ ॥ మృత్యోరితి॥ కించాస్మిన్ భేదాభేదమతే జీవస్య బ్రహ్మాభేదజ్ఞానాత్ భేదజ్ఞాననివృత్తేర్ముక్తిరిష్టా సానయుక్తా భేదజ్ఞానస్య భ్రమత్వానభ్యుపగమాత్ ప్రమాయాః ప్రమాంతరాబాధ్యత్వాదిత్యాహ॥ నచాస్మిన్నితి ॥ వైపరీత్యస్యాపి సంభవాదితి భావః। ఇదానీం ప్రత్యక్షాదిప్రామాణ్యాన్యథాఽనుపపత్త్యా నానాత్వస్య సత్యత్వమితి పూర్వపక్షబీజముద్ఘాటయతి ॥ నన్విత్యాదినా ॥ ఏకత్వస్యైకాంతః కైవల్యం వ్యాహన్యేరన్ న ప్రమాణాని స్యురిత్యుపజీవ్యప్రత్యక్షాదిప్రామాణ్యాయ వేదాంతానాం భేదాభేదపరత్వముచితమితి భావః । నను కర్మకారకాణాం యజమానాదీనాం విద్యాకారకాణాం శిష్యాదీనాం చ కల్పితభేదమాశ్రిత్య కర్మజ్ఞానకాండయోః ప్రవృత్తేః స్వప్రమేయస్య ధర్మాదేరబాధాత్ ప్రామాణ్యమవ్యాహతమిత్యాశంక్యాహ ॥ కథంచానృతేనేతి॥ ధూలికల్పితధూమేనానుమితస్య వహ్నేరివ ప్రమేయబాధాపత్తేరితి భావః । తత్ర ద్వైతవిషయప్రత్యక్షాదీనాం యావద్బాధం వ్యావహారికం ప్రామాణ్యముపపద్యత ఇత్యాహ॥ అతోచ్యత ఇత్యాదినా ॥ సత్యత్వం బాధాభావః బాధో మిథ్యాత్వనిశ్చయః వస్తుతో మిథ్యాత్వేపి వికారేషు తన్నిశ్చయా

భావేన ప్రత్యక్షాదివ్యవహారోపపత్తావుక్తదృష్టాంతం వివృణోతి ॥ యథాసుప్తస్య ప్రాకృతస్యేతి॥ ఏవం ద్వైతప్రమాణానాం వ్యవహారకాలే బాధశూన్యార్థబోధకత్వం వ్యావహారికం ప్రామాణ్యముపపాద్య అద్వైతప్రమాణానాం వేదాంతానాం సర్వకాలేషు బాధశూన్యబ్రహ్మబోధకత్వం తాత్త్వికం ప్రామాణ్య ముపపాదయితుముక్తశంకామనువదతి । కథం చాసత్యేనేతి ॥ కిమసత్యాత్సత్యం న జాయతే కిముత సత్యస్య జ్ఞానం। ఆద్యే ఇష్ట ఏవ, నహి వయం వాక్యోత్థజ్ఞానం సత్యమిత్యంగీకుర్మః । అంగీకృత్యాపి దృష్టాంతమాహ ॥ నైష దోష ఇతి॥ సర్పేణాదష్టస్యాపి దష్టత్వభ్రాంతికల్పితవిషాత్ సత్యమరణమూర్ఛాదిదర్శనాదసత్యాత్సత్యం న జాయత ఇత్యనియమ ఇత్యర్థః। దృష్టాంతాంతరమాహ॥ స్వప్నేతి॥ అసత్యాత్సర్పోదకాదేః సత్యస్య దంశనస్నానాదిజ్ఞానస్య కార్యస్య దర్శనాద్వ్యభిచార ఇత్యర్థః। యథాశ్రుతమాదాయ శంకతే ॥ తత్కార్యమపీతి ॥ ఉక్తమర్థం ప్రకటయతి ॥ అత్రబ్రూమ ఇత్యాదినా ॥ అవగతిః వృత్తిః ఘటాదివత్సత్యా ప్రాతిభాసికస్వప్న

పపత్తేః, స్వప్నవ్యవహారస్యేవ ప్రాగ్బోధాత్ । యావద్ధి న సత్యాత్మైకత్వప్రతిపత్తిస్తావత్ప్రమాణప్రమేయఫలలక్షణేషు వికారేష్వనృతబుద్ధిర్న కస్యచిదుత్పద్యతే, వికారానేవ త్వహం మమేత్యవిద్యయా ఆత్మాత్మీయభావేన సర్వో జంతుః ప్రతిపద్యతే స్వాభావికీం బ్రహ్మాత్మతాం హిత్వా, తస్మాత్ ప్రాగ్బ్రహ్మాత్మతాప్రబోధాదుపపన్నః సర్వో లౌకికో వైదికశ్చ వ్యవహారః । యథా సుప్తస్య ప్రాకృతస్య జనస్య స్వప్న ఉచ్చావచాన్ భావాన్పశ్యతో నిశ్చితమేవ ప్రత్యక్షాభిమతం జ్ఞానం భవతి ప్రాక్ప్రబోధాత్, న చ ప్రత్యక్షాభాసాభిప్రాయస్తత్కాలే భవతి తద్వత్ । కథం చాసత్యేన వేదాంతవాక్యేన సత్యస్య బ్రహ్మాత్మత్వస్య ప్రతిపత్తిరుపపద్యేత, న హి రజ్జుసర్పేణ దష్టో మ్రియతే, నాపి మృగతృష్ణికాంభసాఽవగాహనపానాదిప్రయోజనం క్రియత ఇతి । నైష దోషః, శంకావిషాదినిమిత్తమరణాదికార్యోపలబ్ధేః । స్వప్నదర్శనావస్థస్య చ సర్పదంశనోదకస్నానాదికార్యదర్శనాత్ । తత్కార్యమప్యనృతమేవేతి చేత్ బ్రూయాత్, తత్ర బ్రూమః । యద్యపి స్వప్నదర్శనావస్థస్య సర్పదంశనోదకస్నానాదికార్యమనృతం తథాపి తదవగతిః సత్యమేవ ఫలం ప్రతిబుద్ధస్యాప్యబాధ్యమానత్వాత్ । న హి స్వప్నాదుత్థితః స్వప్నదృష్టం సర్పదంశనోదకస్నానాది కార్యం మిథ్యేతి మన్యమానస్తదవగతిమపి మిథ్యేతి మన్యతే కశ్చిత్ । ఏతేన స్వప్నదృశోఽవగత్యబాధనేన దేహమాత్రాత్మవాదో దూషితో వేదితవ్యః తథా చ శ్రుతిః 'యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి । సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్తస్మిన్స్వప్ననిదర్శనే' ఇత్యసత్యేన స్వప్నదర్శనేన సత్యాయాః ఫలసమృద్ధేః ప్రాప్తిం దర్శయతి । తథా ప్రత్యక్షదర్శనేషు కేషుచిదనిష్టేషు జాతేషు 'న చిరమివ జీవిష్యతీతి విద్యాత్' ఇత్యుక్త్వా 'అథ స్వప్నాః పురుషం కృష్ణం కృష్ణదంతం పశ్యతి స ఏనం హంతీ'త్యాదినా తేనాసత్యేనైవ స్వప్నదర్శనేన సత్యం మరణం సూచ్యత ఇతి దర్శయతి । ప్రసిద్ధం చేదం లోకేఽన్వయవ్యతిరేకకుశలానామీదృశేన స్వప్నదర్శనేన సాధ్వాగమః సూచ్యతే ఈదృశేనాసాధ్వాగమ ఇతి । తథాఽకారాదిస

దృష్టవస్తునః ఫలచైతన్యం వా వృత్త్యభివ్యక్తమవగతిశబ్దార్థః । ప్రసంగాద్దేహాత్మవాదోఽపి నిరస్త ఇత్యాహ॥ ఏతేనేతి॥ స్వప్నస్థావగతేః స్వప్నదేహధర్మత్వే ఉత్థితస్య మయా తాదృశస్స్వప్నోఽవగత ఇత్యబాధితావగతిప్రతిసంధానం న స్యాత్, అతో దేహభేదేఽప్యనుసంధానదర్శనాద్దేహాదన్యోఽనుసంధాతేత్యర్థః । అసత్యాత్సత్యస్య జ్ఞానం న జాయత ఇతి ద్వితీయనియమస్య శ్రుత్యా వ్యభిచారమాహ ॥ తథా చ శ్రుతిరితి॥ న చ స్త్రియో మిథ్యాత్వేఽపి తద్దర్శనాత్ సత్యాదేవ సత్యాయాః సమృద్ధేర్జ్ఞానమితి వాచ్యం, విషయవిశిష్టత్వేన దర్శనస్యాపి మిథ్యాత్వాత్ ప్రకృతేఽపి సత్యే బ్రహ్మణి మిథ్యావేదానుగతచైతన్యాత్ జ్ఞానసంభవాచ్చేతి భావః । అసత్యాత్సత్యస్యేష్టస్య జ్ఞానముక్త్వానిష్టస్య జ్ఞానమాహ ॥ తథేతి॥ అసత్యాత్సత్యస్య జ్ఞానే దృష్టాంతాంతరమాహ ॥ తథాఽకారాదీతి॥ రేఖాస్వకారత్వావిభ్రాంత్యా సత్యా అకారాదయో జ్ఞాయంత ఇతి ప్రసిద్ధమిత్యర్థః । ఏవమసత్యాత్సత్యస్య జన్మోక్త్వా యదర్థక్రియాకారి తత్సత్యమితి నియమో భగ్నః అనృతాత్సత్యస్య జ్ఞానో

త్పత్త్యా యదనృతకరణగమ్యం తద్బాధ్యం కూటలింగానుమితవహ్నివదితి వ్యాప్తిర్భగ్నా । తథా చ కల్పితానామపి వేదాంతానాం సత్యబ్రహ్మబోధకత్వం సంభవతీతి తాత్త్వికప్రామాణ్యమితి భావః । యదుక్తమేకత్వనానాత్వవ్యవహారసిద్ధయే ఉభయం సత్యమితి తన్న, భేదస్య లోకసిద్ధస్యాపూర్వఫలవదభేదవిరోధేన సత్యత్వకల్పనాయోగాత్ । కించ యద్యుభయోరేకదా వ్యవహారః స్యాత్ తదా స్యాదపి సత్యత్వం, నైవమస్తి ఏకత్వజ్ఞానేన చరమేణానపేక్షేణ నానాత్వస్య నిశ్శేషం బాధాత్ శుక్తిజ్ఞానేనేవ రజతస్యేత్యాహ ॥ అపి చాంత్యమితి ॥ ననూపజీవ్యద్వైతప్రమాణవిరోధాదేకత్వావగతిర్నోత్పద్యత ఇత్యత ఆహ ॥ న చేయమితి ॥ తత్కాలాత్మతత్త్వమస్య పితుర్వాక్యాత్ శ్వేతకేతుర్విజ్ఞాతవానితి జ్ఞానోత్పత్తేః శ్రుతత్వాత్ సామగ్రీసత్త్వాచ్చేత్యర్థః । వ్యావహారికగురుశిష్యాదిభేదముపజీవ్య జాయమానవాక్యార్థావగతేః ప్రత్యక్షాదిగతం వ్యావహారికం ప్రామాణ్యముపజీవ్యం తచ్చ పారమార్థికైకత్వావగత్యా న విరుధ్యతే। కింతు తయోర్విరోధాదనుపజీవ్యం ప్రత్యక్షాదేస్తాత్త్వికం ప్రామాణ్యం బాధ్యత ఇతి భావః। కించైకత్వావగతేః ఫలవత్ప్రమా

త్వాదక్షరప్రతిపత్తిర్దృష్టా రేఖానృతాదక్షరప్రతిపత్తేః । అపి చాంత్యమిదం ప్రమాణమాత్మైకత్వస్య ప్రతిపాదకం నాతః పరం కించిదాకాంక్ష్యమస్తి । యథా హి లోకే యజేతేత్యుక్తే కిం కేన కథమిత్యాకాంక్ష్యతే నైవం తత్త్వమసీత్యుక్తే కించిదన్యదాకాంక్ష్యమస్తి, సర్వాత్మైకత్వవిషయత్వాదవగతేః । సతి హ్యన్యస్మిన్నవశిష్యమాణేఽర్థ ఆకాంక్షా స్యాత్ న త్వాత్మైకత్వవ్యతిరేకేణావశిష్యమాణోఽన్యోఽర్థోఽస్తి య ఆకాంక్ష్యేత। న చేయమవగతిర్నోత్పద్యత ఇతి శక్యం వక్తుం, 'తద్ధాస్య విజజ్ఞౌ' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః, అవగతిసాధనానాం చ శ్రవణాదీనాం వేదానువచనాదీనాం చ విధీయమానత్వాత్ । న చేయమవగతిరనర్థికా భ్రాంతిర్వేతి శక్యం వక్తుం, అవిద్యానివృత్తిఫలదర్శనాత్, బాధకజ్ఞానాంతరాభావాచ్చ । ప్రాక్చాత్మైకత్వావగతేరవ్యాహతః సర్వః సత్యానృతవ్యవహారో లౌకికో వైదికశ్చేత్యవోచామ । తస్మాదంత్యేన ప్రమాణేన ప్రతిపాదిత ఆత్మైకత్వే సమస్తస్య ప్రాచీనస్య భేదవ్యవహారస్య బాధితత్వాన్నానేకాత్మకబ్రహ్మకల్పనావకాశోఽస్తి। నను మృదాదిదృష్టాంతప్రణయనాత్ పరిణామవత్ బ్రహ్మ శాస్త్రస్యాభిమతమితి గమ్యతే, పరిణామినో హి మృదాదయోఽర్థా లోకే సమధిగతా ఇతి । నేత్యుచ్యతే 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మ', 'స ఏష నేతి నేత్యాత్మా', 'అస్థూలమనణు' ఇత్యాదిభ్యః సర్వవిక్రియాప్రతిషేధశ్రుతిభ్యో బ్రహ్మణః కూటస్థత్వావగమాత్ । న హ్యేకస్య బ్రహ్మణః పరిణామధర్మవత్త్వం తద్రహితత్వం చ శక్యం ప్రతిపత్తుం। స్థితిగతివత్ స్యాదితి చేన్న, కూటస్థస్యేతి విశేషణాత్ । న హి కూటస్థస్య బ్రహ్మణః స్థితిగతివదనేకధర్మాశ్రయత్వం సంభవతి । కూటస్థం చ బ్రహ్మ సర్వవిక్రియాప్రతిషేధాదిత్యవోచామ। న చ యథా బ్రహ్మణ ఆత్మైకత్వదర్శనం మోక్షసాధనం, ఏవం జగదాకారపరిణామిత్వదర్శనమపి స్వ

త్వాన్నిష్ఫలో ద్వైతభ్రమో బాధ్య ఇత్యాహ ॥ న చేయమితి ॥ నను సర్వస్యాద్వైతస్య మిథ్యాత్వే 'స్వప్నో మిథ్యా జాగ్రత్సత్యమ్' ఇత్యాది లౌకికో వ్యవహారః 'సత్యం చానృతం చ సత్యమభవత్' ఇతి వైదికశ్చ కథమిత్యాశంక్య యథా స్వప్నే ఇదం సత్యమిదమనృతమితి తాత్కాలికబాధాబాధాభ్యాం వ్యవహారస్తథా దీర్ఘస్వప్నేఽపీత్యుక్తస్వప్నదృష్టాంతం స్మారయతి ॥ ప్రాక్చేతి॥ వ్యవహారార్థం నానాత్వం సత్యమితి కల్పనమసంగతమిత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి॥ నేదం కల్పితం కింతు శ్రుతమితి శంకతే॥ నన్వితి॥ కార్యకారణయోరనన్యత్వాంశే అయం దృష్టాంతః న పరిణామిత్వే బ్రహ్మణః కూటస్థత్వశ్రుతివిరోధాదితి పరిహరతి ॥ నేత్యుచ్యత ఇతి॥ సృష్టౌ పరిణామిత్వం ప్రళయే తద్రాహిత్యం చ క్రమేణావిరుద్ధ ఇతి దృష్టాంతేన శంకతే ॥ స్థితీతి॥ కూటస్థస్య కదాచిదపి విక్రియా న యుక్తా కూటస్థత్వవ్యాఘాతాదిత్యాహ ॥ నేతి॥ కూటస్థత్వాసిద్ధిమాశంక్యాహ॥ కూటస్థం చేతి॥ కూటస్థస్య నిరవయవస్య పూర్వరూపత్యాగేనావస్థాంతరాత్మకపరిణామాయోగాత్ శుక్తిరజతవద్వివర్త ఏవ ప్రపంచ ఇతి భావః । కించ నిష్ఫలస్య జగతః ఫలవన్నిష్ప్రపంచబ్రహ్మధీశేషత్వేనానువాదాన్న సత్యతేత్యాహ ॥ న చ యథేతి

త్యాదినా ॥ 'తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతీ'తి శ్రుతేః బ్రహ్మణః పరిణామిత్వవిజ్ఞానాత్ తత్ప్రాప్తిర్విదుషః ఫలమిత్యాశంక్యాహ ॥ నహి పరిణామవత్త్వేతి ॥ 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పర'మితి శ్రుతకూటస్థనిత్యమోక్షఫలసంభవే దుఃఖానిత్యపరిణామిత్వఫలకల్పనాయోగాదితి భావః । నను పూర్వం 'జన్మాద్యస్య యత' ఇతి ఈశ్వరకారణప్రతిజ్ఞా కృతా, అధునా తదనన్యత్వమిత్యత్యంతాభేదప్రతిపాదనే ఈశితృశితవ్యభేదాభావాత్ తద్విరోధః స్యాదితి శంకతే ॥ కూటస్థేతి ॥ కల్పితద్వైతాపేక్షమీశ్వరత్వాదికం పరమార్థతోఽనన్యత్వమిత్యవిరోధమాహ ॥ నేత్యాదినా ॥ అవిద్యాత్మకే చిదాత్మని లీనే నామరూపే ఏవ బీజం తస్య వ్యాకరణం స్థూలాత్మనా సృష్టిః తదపేక్షత్వాదీశ్వరత్వాదేర్న విరోధ ఇత్యర్థః । సంగృహీతార్థం వివృ-

తంత్రమేవ కస్మైచిత్ ఫలాయాభిప్రేయతే, ప్రమాణాభావాత్, కూటస్థబ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానాదేవ హి ఫలం దర్శయతి శాస్త్రం 'స ఏష నేతి నేత్యాత్మే'త్యుపక్రమ్య 'అభయం వై జనక ప్రాప్తోఽసీ'త్యేవంజాతీయకం । తత్రైతత్సిద్ధం భవతి బ్రహ్మప్రకరణే సర్వధర్మవిశేషరహితబ్రహ్మదర్శనాదేవ ఫలసిద్ధౌ సత్యాం యత్తత్రాఫలం శ్రూయతే బ్రహ్మణో జగదాకారపరిణామిత్వాది తద్బ్రహ్మదర్శనోపాయత్వేనైవ వినియుజ్యతే, ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదంగమితివత్, న తు స్వతంత్ర ఫలాయ కల్ప్యత ఇతి । నహి పరిణామవత్త్వవిజ్ఞానాత్ పరిణామవత్త్వమాత్మనః ఫలం స్యాదితి యుక్తం వక్తుం, కూటస్థనిత్యత్వాన్మోక్షస్య, నను కూటస్థబ్రహ్మవాదిన ఏకత్వైకాంతాదీశిత్రీశితవ్యాభావే ఈశ్వరకారణప్రతిజ్ఞావిరోధ ఇతి చేత్, న, అవిద్యాత్మకనామరూపబీజవ్యాకరణాపేక్షత్వాత్ సర్వజ్ఞత్వస్య 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యాదివాక్యేభ్యో నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వరూపాత్ సర్వజ్ఞాత్ సర్వశక్తేరీశ్వరాజ్జగదుత్పత్తిస్థితిలయాః, నాచేతనాత్ ప్రధానాదన్యస్మాద్వేత్యేషోఽర్థః ప్రతిజ్ఞాతో జన్మాద్యస్య యత ఇతి, సా ప్రతిజ్ఞా తదవస్థైవ న తద్విరుద్ధోఽర్థః పునరిహోచ్యతే, కథం నోచ్యతే అత్యంతమాత్మన ఏకత్వమద్వితీయత్వం చ బ్రువతా । శృణు యథా నోచ్యతే సర్వజ్ఞస్యేశ్వరస్యాత్మభూతే ఇవావిద్యాకల్పితే నామరూపే తత్త్వాన్యత్వాభ్యామనిర్వచనీయే సంసారప్రపంచబీజభూతే సర్వజ్ఞస్యేశ్వరస్య మాయా శక్తిః ప్రకృతిరితి చ శ్రుతిస్మృత్యోరభిలప్యేతే, తాభ్యామన్యః సర్వజ్ఞ ఈశ్వరః 'ఆకాశో వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదంతరా తద్బ్రహ్మే'తి శ్రుతేః ॥ 'నామరూపే వ్యాకరవాణి' 'సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః నామాని కృత్వాఽభివదన్ యదాస్తే' 'ఏకం బీజం బహుధా యః కరోతీ'త్యాది శ్రుతిభ్యశ్చ । ఏవమవిద్యాకృతనామరూపోపాధ్యనురోధీశ్వరో భవతి । వ్యోమేవ ఘటకరకాద్యుపాధ్యనురోధి, స చ స్వాత్మభూతానేవ ఘటాకాశస్థానీయానవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపకృతకార్యకరణసంఘాతానురోధినో జీవాఖ్యానాత్మనః ప్రతీష్టే వ్యవహారవిషయే । తదేవమవిద్యాత్మకోపాధిపరిచ్ఛేదాపేక్షమేవేశ్వరస్యేశ్వరత్వం సర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిత్వం చ న పరమార్థతో విద్యయాఽపాస్తసర్వోపాధిస్వరూపే ఆత్మనీశిత్రీశితవ్యసర్వజ్ఞత్వాదివ్యవహార ఉపపద్యతే । తథా చోక్తం । 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమే'తి, 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే'దిత్యాదినా చ । ఏవం పరమార్థావస్థాయాం స-

ణోతి ॥ తస్మాదిత్యాదినా ॥ తత్త్వాన్యత్వాభ్యామితి ॥ నామరూపయోరీశ్వరత్వం వక్తుమశక్యం జడత్వాన్నాపీశ్వరాదన్యత్వం కల్పితస్య పృథక్ సత్తాస్ఫూర్త్యోరభావాదిత్యర్థః । సంస్కారాత్మకనామరూపయోరవిద్యైక్యవివక్షయా బ్రూతే ॥ మాయేతి ॥ నామరూపే చేదీశ్వరస్యాత్మభూతే తర్హీశ్వరో జడ ఇత్యత ఆహ ॥ తాభ్యామన్య ఇతి ॥ అన్యత్వే వ్యాకరణే చ శ్రుతిమాహ ॥ ఆకాశ ఇత్యాదినా ॥ అవిద్యాద్యుపాధినా కల్పితభేదేన బింబస్థానస్యేశ్వరత్వం ప్రతిబింబభూతానాం జీవానాం నియమ్యత్వమిత్యాహ ॥ స చ స్వాత్మభూతానితి ॥ న చాత్ర నానాజీవాః భాష్యోక్తా ఇతి భ్రమితవ్యం బుద్ధ్యాదిసంఘాతభేదే నభేదోక్తేః, అవిద్యాప్రతిబింబస్యైక ఏవ జీవ ఇత్యుక్తం । పరమార్థతః ఈశ్వరత్వాదిద్వైతాభావే శ్రుతిమాహ ॥ తథా

చేతి ॥ కథం తర్హి కర్తృత్వాదికమిత్యత ఆహ ॥ స్వభావస్త్వితి ॥ అనాద్యవిద్యైవ కర్తృత్వాదిరూపేణ ప్రవర్తత ఇత్యర్థః । భోక్తాభోక్త్రయోః పాపసుకృతనాశకత్వాదీశ్వరస్యావాస్తవమీశ్వరత్వమిత్యత ఆహ ॥ నాదత్త ఇతి ॥ న సంహరతీత్యర్థః । తేన స్వరూపజ్ఞానావరణేన కర్తాహమీశ్వరో మే నియంతేత్యేవం భ్రమంతీత్యర్థః । ఉక్తార్థసూత్రకారసమ్మతమిత్యాహ ॥ సూత్రకారోఽపీతి ॥ న కేవలం లౌకికవ్యవహారార్థం పరిణామప్రక్రియాశ్రయణం కింతూపాసనార్థం చేత్యాహ ॥ పరిణామప్రక్రియాం చేతి ॥ తదుక్తం 'కృపణధీః పరిణామముదీక్షతే క్షపితకల్మషధీస్తు వివర్తతా'మితి ॥ ... ... *

౧౫. ఏవం తదనన్యత్వే ప్రత్యక్షాదివిరోధం పరిహృత్యానుమానమాహ ॥ భావే చేతి ॥ కారణస్య భావే సత్త్వే ఉపలబ్ధౌ చ కార్యస్య సత్త్వాదుపలబ్ధేశ్చానన్యత్వమితి సూత్రార్థః । ఘటో మృదనన్యః మృత్సత్త్వోపలబ్ధిక్షణనియతసత్త్వోపలబ్ధిమత్త్వాత్ మృద్వత్ । అన్యత్వేఽప్యయం హేతుః కిం న స్యాదిత్యప్రయోజకత్వమాశంక్య నిరస్యతి ॥ న చేతి ॥ మృద్ఘటయోరన్యత్వే గవాశ్వయోరివ హేతూచ్ఛిత్తిః స్యాదిత్యర్థః । గవాశ్వయోర్నిమిత్తనైమిత్తికత్వాభావాద్ధేత్వభావః । అతో మృద్ఘటయోస్తేన హే

ర్వ్యవహారాభావం వదంతి వేదాంతాః, తథేశ్వరగీతాస్వపి "న కర్తృత్వం న కర్మాణి లోకస్య సృజతి ప్రభుః । న కర్మఫలసంయోగం స్వభావస్తు ప్రవర్తతే । నాదత్తే కస్యచిత్పాపం న చైవ సుకృతం విభుః । అజ్ఞానేనావృతం జ్ఞానం తేన ముహ్యంతి జంతవ" ఇతి పరమార్థావస్థాయామీశిత్రీశితవ్యాదివ్యవహారాభావః ప్రదర్శ్యతే । వ్యవహారావస్థాయాం తూక్తః శ్రుతావపీశ్వరాదివ్యవహారః । 'ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసంభేదాయే'తి । తథేశ్వరగీతాస్వపి 'ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి । భ్రామయన్సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయే'తి, సూత్రకారోఽపి పరమార్థాభిప్రాయేణ తదనన్యత్వమిత్యాహ । వ్యవహారాభిప్రాయేణ తు స్యాల్లోకవదితి మహాసముద్రాదిస్థానీయతాం బ్రహ్మణః కథయతి, అప్రత్యాఖ్యాయైవ కార్యప్రపంచం పరిణామప్రక్రియాం చాశ్రయతి సగుణోపాసనేషూపయోక్ష్యత ఇతి ॥ ... ... *

సూ. ౧౫ ॥ భావే చోపలబ్ధేః ॥

ఇతశ్చ కారణాదనన్యత్వం కార్యస్య, యత్కారణం భావ ఏవ కారణస్య కార్యముపలభ్యతే నాభావే । తద్యథా సత్యాం మృది ఘట ఉపలభ్యతే సత్సు చ తంతుషు పటః । న చ నియమేనాన్యభావేఽన్యస్యోపలబ్ధిర్దృష్టా, న హ్యశ్వో గోరన్యస్సన్గోర్భావ ఏవోపలభ్యతే । న చ కులాలభావ ఏవ ఘట ఉపలభ్యతే సత్యపి నిమిత్తనైమిత్తికభావేఽన్యత్వాత్ । నన్వన్యభావేఽప్యన్యస్యోపలబ్ధిర్నియతా దృశ్యతే, యథాఽగ్నిభావే ధూమస్యేతి । నేత్యుచ్యతే, ఉద్వాపితేఽప్యగ్నౌ గోపాలఘుటికాదిధారితస్య ధూమస్య దృశ్యమానత్వాత్ । అథ ధూమం కయాచిదవస్థయా విశింష్యాత్ ఈదృశో ధూమో నాసత్యగ్నౌ భవతీతి, నైవమపి కశ్చిద్దోషః, తద్భా

తు నానిమిత్తాదిభావస్సిధ్యతి నానన్యత్వమిత్యర్థాంతరతామాశంక్యాహ ॥ న చ కులాలేతి ॥ న చోపాదానోపాదేయభావేనార్థాంతరతా మృద్ఘటయోర్దృష్టాంతే తద్భావాభావేఽపి హేతుసత్త్వాదన్యత్వే గవాశ్వవత్తద్భావాయోగాచ్చేతి భావః । కులాలఘటయోర్నిమిత్తాదిభావే సత్యప్యన్యత్వాత్ కులాలసత్త్వనియతోపలబ్ధిర్ఘటస్య నైవేత్యక్షరార్థః । యథాశ్రుతసూత్రస్థహేతోర్వ్యభిచారం శంకతే ॥ నన్వితి ॥ అగ్నిభావ ఏవ ధూమోపలబ్ధిరితి నియమాత్మకో హేతుస్తత్ర నాస్తీత్యాహ ॥ నేతి ॥ అవిచ్ఛిన్నమూలదీర్ఘరేఖావస్థధూమే నియమోఽస్తీతి వ్యభిచార ఇత్యాశంకతే ॥ తథేతి ॥ తద్భావనియతభావత్వే సతి తద్బుద్ధ్యనురక్తబుద్ధివిషయత్వస్య హేతోర్వివక్షితత్వాన్న వ్యభిచార ఇత్యాహ ॥ నైవమితి ॥ ఆలోకబుద్ధ్యనురక్తబుద్ధిగ్రాహ్యే రూపే వ్యభిచారనిరాసాయ సత్యంతం, ఆలోకాభావేఽపి ఘటాదిరూపసత్త్వాన్న వ్యభిచార ఉక్తః ధూమవిశేషస్యాగ్నిబుద్ధిం వినాప్యుపలంభాత్ న తత్ర వ్యభిచార ఇత్యర్థః । తథా చ తయోః కార్యకారణయోర్భావేన సత్తయాఽనుక్తాం సహ కృత్వామితి భాష్యార్థః । యద్వా తద్భావః సామానాధికరణ్యం తద్విషయకబుద్ధిగ్రాహ్యత్వం హేతుం వదామః

మృద్ఘట ఇతి ॥ సామానాధికరణ్యబుద్ధిదర్శనాదగ్నిర్ధూమ ఇత్యదర్శనాదిత్యర్థః । అనుమానార్థత్వేన సూత్రం వ్యాఖ్యాయ పాఠాంతరేణ ప్రత్యక్షపరతయా వ్యాచష్టే ॥ భావాచ్చేతి ॥ పూర్వసూత్రోక్తారంభణశబ్దసముచ్చయార్థశ్చకారః । నచైకః పట ఇతి ॥ ప్రత్యక్షం పటస్య తంతుభ్యః పృథక్సత్త్వే ప్రమాణం అపృథక్సత్తాకమిథ్యాకార్యవిషయత్వేనాప్యుపపత్తేః। అతః ఆతానవితానసంయోగవంతస్తంతవ ఏవ పట ఇతి ప్రత్యక్షోపలబ్ధేస్సత్త్వాదనన్యత్వమిత్యర్థః। పటస్యాయంతంత్వాదావ ఇదిశతి ॥ తథేత్యాదినా॥ ప్రత్యక్షోపలబ్ధ్యా తత్తత్కార్యే కారణమాత్రం పరిశిష్యత ఇత్యర్థః। యత్ర ప్రత్యక్షం నాస్తి తత్ర కార్యం విమతం కారణాదభిన్నం కార్యత్వాత్ పటవదిత్యనుమేయమిత్యాహ ॥ అనయేతి॥ కారణపరిశేషే ప్రధానాదికం పరిశిష్యతాం న బ్రహ్మేత్యత ఆహ ॥ తత్ర సర్వేతి ॥ బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సర్వేషాం తాత్పర్యస్యోక్తత్వాత్ తదేవాద్వితీయం పరిశిష్యతే న కారణాంతరం, అప్రామాణికత్వాదితి భావః ॥ ... ... *

౧౬. ఇదం జగత్సదాత్మనైవేతి సామానాధికరణ్యశ్రుత్యా సృష్టేః ప్రాక్కార్యస్య కారణాత్మనా సత్త్వం శ్రుతం తదన్యథానుపపత్త్యోత్పన్నస్యాపి జగతః కారణాదనన్యత్వమిత్యాహ సూత్రకారః ॥ సత్త్వాచ్చేతి॥ శ్రుత్యర్థే యుక్తిమప్యాహ ॥

వానురక్తాం హి బుద్ధిం కార్యకారణయోరనన్యత్వే హేతుం వయం వదామః, న చాసావగ్నిధూమయోర్విద్యతే ॥ భావాచ్చోపలబ్ధేరితి వా సూత్రం॥ న కేవలం శబ్దాదేవ కార్యకారణయోరనన్యత్వం, ప్రత్యక్షోపలబ్ధిభావాచ్చ తయోరనన్యత్వమిత్యర్థః । భవతి హి ప్రత్యక్షోపలబ్ధిః కార్యకారణయోరనన్యత్వే । తద్యథా తంతుసంస్థానే పటే తంతువ్యతిరేకేణ పటో నామ కార్యం నైవోపలభ్యతే, కేవలాస్తు తంతవ ఆతానవితానవంతః ప్రత్యక్షముపలభ్యంతే, తథా తంతుష్వంశవోంశుషు తదవయవాః, అనయా ప్రత్యక్షోపలబ్ధ్యా లోహితశుక్లకృష్ణాని త్రీణి రూపాణి తతో వాయుమాత్రమాకాశమాత్రం చేత్యనుమేయం, తతః పరం బ్రహ్మైకమేవాద్వితీయం, తత్ర సర్వప్రమాణానాం నిష్ఠామవోచామ ॥ ... ... *

సూ. ౧౬ ॥ సత్త్వాచ్చావరస్య ॥

ఇతశ్చ కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం యత్కారణం ప్రాగుత్పత్తేః కారణాత్మనైవ కారణే సత్త్వమవరకాలీనస్య కార్యస్య శ్రూయతే 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీ'దిత్యాదావిదంశబ్దగృహీతస్య కార్యస్య కారణేన సామానాధికరణ్యాత్ । యచ్చ యదాత్మనా యత్ర న వర్తతే న తత్తత ఉత్పద్యతే, యథా సికతాభ్యస్తైలం, తస్మాత్ ప్రాగుత్పత్తేరనన్యత్వాదుత్పన్నమప్యనన్యదేవ కారణాత్కార్యమిత్యవగమ్యతే। యథా చ కారణం బ్రహ్మ త్రిషు కాలేషు సత్త్వం న వ్యభిచరతి, ఏవం కార్యమపి జగత్త్రిషు కాలేషు సత్త్వం న వ్యభిచరతి, ఏకం చ పునస్సత్త్వం, అతోఽప్యనన్యత్వం కారణాత్కార్యస్య ॥.. *

సూ. ౧౭ ॥ అసద్వ్యపదేశాన్నేతి చేన్న ధర్మాంతరేణ వాక్యశేషాత్ ॥

నను క్వచిదసత్త్వమపి ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్య వ్యపదిశతి శ్రుతిః 'అసదేవేదమగ్ర ఆసీ'దితి 'అసద్వా ఇద

యచ్చ యదాత్మనేతి ॥ ఘటాదికం ప్రాక్ మృదాద్యాత్మనా వర్తతే తత ఉత్పద్యమానత్వాత్ సామాన్యతో వ్యతిరేకేణ సికతాభ్యస్తైలవదిత్యర్థః। కారణవత్కార్యస్యాపి సత్త్వాత్ సత్త్వభేదే మానాభావాత్ కార్యస్య కారణాదభిన్నసత్తాకత్వమితి సూత్రస్యార్థాంతరమాహ ॥ యథా చేతి॥ ఇదానీం సతః కార్యస్య ప్రాగుత్తరకాలయోరసత్త్వాయోగాత్ సత్త్వావ్యభిచారః తచ్చ సత్త్వం సర్వానుస్యూతచిన్మాత్రమేకం తదభేదేన సతి మృత్స్రక్ ఘట ఇతి భాసమానయోః కార్యకారణయోరనన్యత్వమిత్యర్థః । న చైవం ఘటపటయోరప్యేకసత్త్వాభేదాదనన్యత్వం స్యాదితి వాచ్యం వస్తుత ఏకసత్త్వాత్మనానన్యత్వస్యేష్టత్వాత్ । తర్హి మృద్ఘటయోః కోఽవిశేషః, తాదాత్మ్యమితి బ్రూమః । వస్తుతస్సర్వత్ర సత్తైక్యేపి ఘటపటయోర్భేదేన సత్తాయా భిన్నత్వాన్న తాదాత్మ్యం కార్యకారణయోర్భేదస్య సత్తాభేదకత్వాభావాదభిన్నసత్తాకత్వం తాదాత్మ్యమితి విశేషః ॥ ... ... *

౧౭. ఉక్తం కార్యస్య ప్రాక్కారణాత్మనా సత్త్వమసిద్ధమిత్యాశంక్య సమాధత్తే ॥ అసదితి॥ 'అక్తాశ్శర్కరా ఉపద

ధ్యా'దిత్యుపక్రమే కేనాక్తా ఇతిసందేహే 'తేజో వైశ్వానర'మితివాక్యశేషాత్ జుహోతేరితియథానిశ్చయః ఏవమత్రాపితత్స దితి వాక్యశేషాత్ సన్నిశ్చయ ఇత్యర్థః । ఆసీదిత్యతీతకాలసంబంధోక్తేశ్చాసదవ్యాకృతమేవ నశూన్యమిత్యాహ ॥ అసతశ్చపూర్వాపరేతి ॥ ఉక్తన్యాయంవాక్యాంతరేఽతిదిశతి ॥ అసద్వాఇతి ॥ క్రియమాణత్వవిశేషణం శూన్యస్యాసంభవేతిభావః॥... ... ...*

౧౮॥ సత్త్వానన్యత్వయోర్హేత్వంతరమాహసూత్రకారః ॥యుక్తేరితి॥దధ్యాద్యర్థినాంక్షీరాదౌప్రవృత్త్యన్యథానుపపత్తిర్యుక్తిస్తయా కార్యస్య ప్రాక్కారణానన్యత్వేనసత్త్వంసిద్ధ్యతీత్యర్థః । అసతోపి కార్యస్య తస్మాదుత్పత్తేః కారణత్వధియాతత్ర ప్రవృత్తిరిత్యన్యథోపపత్తిమాశంక్యాహ॥ అవిశిష్టేహీతి॥ అసతఉత్పత్త్యభావాదుత్పత్తావాసర్వస్మాత్సర్వోత్పత్తిప్రసంగాత్ తత్తదుపాదానవిశేషే ప్రవృత్తిర్నస్యాదిత్యర్థః । తదుక్తంసాంఖ్యవృద్ధైః 'అసదకర

మగ్రఆసీ'దితిచ।తస్మాదసద్వ్యపదేశాన్నప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్యసత్త్వమితిచేత్, నేతిబ్రూమః । నహ్యాయమత్యంతాసత్త్వాభిప్రాయేణప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్యాసద్వ్యపదేశఃకింతర్హి వ్యాకృతనామరూపత్వాద్ధర్మాదవ్యాకృతనామరూపత్వం ధర్మాంతరం, తేనధర్మాంతరేణాయమసద్వ్యపదేశః ప్రాగుత్పత్తేస్సతఏవకార్యస్యకారణరూపేణానన్యస్య, కథమేతదవగమ్యతే, వాక్యశేషాత్, యద్ధ్యుపక్రమేసందిగ్ధార్థం వాక్యం తద్వాక్యశేషాన్నిశ్చీయతే । ఇహచ 'అసదేవేదమగ్రఆసీ'దిత్యసచ్ఛబ్దేనోపక్రమే నిర్దిష్టంయత్తదేవపునస్తచ్ఛబ్దేనపరామృశ్యసదితి విశినష్టి 'తత్సదాసీ'దితి । అసతశ్చపూర్వాపరకాలాసంబంధాదాసీచ్ఛబ్దానుపపత్తేశ్చ । 'అసద్వాఇదమగ్ర ఆసీ'దిత్యత్రాపి 'తదాత్మానగ్ం స్వయమకురుతే'తివాక్యశేషవిశేషణాన్నాత్యంతాసత్త్వం । తస్మాద్ధర్మాంతరేణైవాయమసద్వ్యపదేశః ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్య । నామరూపవ్యాకృతంహివస్తుసచ్ఛబ్దార్హంలోకేప్రసిద్ధం, అతః ప్రాఙ్నామరూపవ్యాకరణాదసదివాసీదిత్యుపచర్యతే॥... ... ... *

సూ॥౧౮॥యుక్తేశ్శబ్దాంతరాచ్చ॥

యుక్తేశ్చప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్యసత్త్వమనన్యత్వం చకారణాదవగమ్యతే, శబ్దాంతరాచ్చ । యుక్తిస్తావద్వర్ణ్యతే। దధిఘటరుచకాద్యర్థిభిః ప్రతినియతానికారణానిక్షీరమృత్తికాసువర్ణాదీన్యుపాదీయమానానిలోకేదృశ్యంతే, నహిదధ్యర్థిభిః మృత్తికోపాదీయతే, నఘటాద్యర్థిభిః క్షీరం, తదసత్కార్యవాదేనోపపద్యతే। అవిశిష్టేహిప్రాగుత్పత్తేస్సర్వత్రసర్వస్యాసత్త్వేకస్మాత్ క్షీరాదేవదధ్యుత్పద్యతేన మృత్తికాయాః, మృత్తికాయాఏవచ ఘటఉత్పద్యతేనక్షీరాత్ । అథావిశిష్టేపి ప్రాగసత్త్వేక్షీరఏవదధ్నః కశ్చిదతిశయోనమృత్తికాయాంమృత్తికాయామేవఘటస్యకశ్చిదతిశయోనక్షీరఇత్యుచ్యేత । తర్హిఅతిశయవత్త్వాత్ ప్రాగవస్థాయాః అసత్కార్యవాదహానిఃసత్కార్యవాదసిద్ధిశ్చ। శక్తిశ్చకారణస్యకార్యనియమార్థాకల్ప్యమానానాన్యాప్యసతీవాకార్యంనియచ్ఛేత్, అసత్త్వావిశేషాదన్యత్వావిశేషాచ్చ।

ణాముపాదానగ్రహణాత్ సర్వసంభవాభావాత్ శక్తస్య శక్యకరణాత్కారణభావాచ్చ సత్కార్య'మితి । శక్తస్యకారణస్యశక్యకార్యకారిత్వాత్ శక్తివిషయస్య కార్యస్యసత్త్వమసతోఽశక్యత్వాత్, కించ సత్కారణాభేదాత్ కార్యంసదిత్యుత్తరార్ధార్థః । కార్యస్యాసత్త్వేపికుతశ్చిదతిశయాత్ ప్రవృత్తినియమోపపత్తిరితి శంకతే ॥ అథేతి ॥ అతిశయఃకార్యధర్మః కారణధర్మోవా, ఆద్యేధర్మిత్వాత్ప్రాగవస్థారూపస్యకార్యస్యసత్త్వందుర్వారమిత్యాహ తర్హ్యతిశయవత్త్వాదితి॥ ద్వితీయేపికార్యసత్త్వమాయాతీత్యాహ ॥ శక్తిశ్చేతి ॥ కార్యకారణాభ్యామన్యాకార్యవదసతీవాశక్తిర్నకార్యనియామికా యస్యకస్యచిదస్యస్య నరశృంగస్యవా నియామకత్వప్రసంగాదన్యత్వాసత్త్వయోశ్శక్తావన్యత్రచావిశేషాత్, తస్మాత్కారణాత్మనాలీనం కార్యమేవాభివ్యక్తి నియామకతయా శక్తిరిత్యేష్టవ్యం తతస్స

త్కార్యసిద్ధిరిత్యర్థః । కించకార్యకారణయోరన్యత్వేమృద్ఘటౌభిన్నౌసంతావితిభేదబుద్ధిస్స్యాదిత్యాహ ॥ అపిచేతి॥ త
యోరన్యత్వేపిసమవాయవశాత్ తథాబుద్ధిర్నేతీత్యాశంక్యసమవాయందూషయతి ॥ సమవాయేతి ॥ సమవాయస్స
మవాయిభిస్సంబంధోనవా? ఆద్యేసంబంధఃకింసమవాయః ఉతస్వరూపం? ఆద్యేసమవాయానవస్థా ద్వితీయే మృద్ఘట
యోరపిస్వరూపసంబంధోపపత్తేఃసమవాయాసిద్ధిః అసంబంధఇతిపక్షేదోషమాహ ॥ అనభ్యుపగమ్యమానఇతి॥ద్రవ్యగు
ణాదీనాంవిశిష్టధీవిరహప్రసంగః అసంబంధస్య విశిష్టధీనియామకత్వాయోగాదిత్యర్థః । విశిష్టధర్మధీనియామకోహి
సంబంధః, నతస్యనియామకాంతరాపేక్షా అనవస్థానాత్, అతస్స్వపరనిర్వాహకస్సమవాయఇతిశంకతే ।। అథేతి ।।
సంబధ్యేత స్వస్యస్వసంబంధినశ్చ విశిష్టధియంకరోతీత్యర్థః । ప్రతిబంద్యాదూషయతి ॥ సంయోగోపీతి ॥ యత్తుగుణ
త్వాత్ సంయోగస్యసమవాయాపేక్షానసంబంధత్వాదితి, తన్న, ధర్మత్వాత్ సమవాయస్యాపి సంబంధాంత
రాపత్తేరసంబంధస్యాశ్వత్వస్యగోధర్మత్వాదర్శనాత్ కించనిష్పాపత్వాదయోగుణా ఇతి శ్రుతిస్మృత్యాదిషు వ్యవ
హారాదిష్టధర్మోగుణ ఇతిపరిభాషయాసమవాయస్యాపిగుణత్వాచ్చ జాతివిశేషోగుణత్వమితి పరిభాషాతుసమవాయ
సిద్ధ్యుత్తరకాలీనానిత్యానేకసమవేతాజాతిరితి జ్ఞానస్య సమవాయజ్ఞానాధీనత్వాదతస్సమవాయాసిద్ధేః ప్రాక్ సం

తస్మాత్కారణస్యాత్మభూతాశక్తిః శక్తేశ్చాత్మభూతంకార్యం । అపిచకార్యకారణయోర్ద్రవ్యగుణాదీ
నాంచాశ్వమహిషవద్భేదబుద్ధ్యభావాత్తాదాత్మ్యమభ్యుపగంతవ్యం । సమవాయకల్పనాయామపి సమ
వాయస్యసమవాయిభిస్సంబంధేఽభ్యుపగమ్యమానే తస్యతస్యాన్యోన్యస్సంబంధః కల్పయితవ్యఇత్యనవ
స్థాప్రసంగః అనభ్యుపగమ్యమానేవావిచ్ఛేదప్రసంగః । అథసమవాయస్స్వయంసంబంధరూపత్వాదన
పేక్ష్యైవాపరంసంబంధంసంబధ్యేత, సంయోగోపి తర్హిస్వయంసంబంధరూపత్వాదనపేక్ష్యైవాప
రంసమవాయంసంబధ్యేత, తాదాత్మ్యప్రతీతేశ్చ ద్రవ్యగుణాదీనాం సమవాయకల్పనానర్థక్యం । క
థంచకార్యమవయవిద్రవ్యం కారణేష్వవయవద్రవ్యేషు వర్తమానంవర్తేత కిం సమస్తేష్వవయవేషువ
ర్తేతోతప్రత్యవయవం । యదితావత్ సమస్తేషువర్తేతతతోఽవయవ్యనుపలబ్ధిః ప్రసజ్యేత, సమస్తావ
యవసన్నికర్షస్యాశక్యత్వాత్ । నహిబహుత్వంసమస్తేష్వాశ్రయేషువర్తమానంవ్యస్తాశ్రయగ్రహణే
నగృహ్యతే । అథావయవశస్సమస్తేషువర్తేత, తదాప్యారంభకావయవవ్యతిరేకేణావయవినోఽవ
యవాః కల్ప్యేరన్ యైరవయవైరారంభకేష్వవయవేష్వవయవశోఽవయవీ వర్తేత । కోశావయవ
వ్యతిరిక్తైర్హ్యవయవైరసిః కోశంవ్యాప్నోతి, అనవస్థా చైవం ప్రసజ్యేత, తేషు తేష్వవయవేషు వర్త
యితుమన్యేషామన్యేషామవయవానాంకల్పనీయత్వాత్ ।అథప్రత్యవయవంవర్తేతతదైకత్రవ్యాపారేఽ
న్యత్రావ్యాపారస్స్యాత్, నహి దేవదత్తః స్రుఘ్నే సన్నిధీయమానస్తదహరేవ పాటలిపుత్రేసన్నిధీ

యోగస్యగుణత్వమసిద్ధమితిదిక్ । కించ ప్రతీత్యనుసారేణవస్తుస్వీకార్యమన్యథా గోప్రతీతేరశ్వఆలంబనమిత్యపి సువచ
త్వాత్ తథాచ మృద్ఘటఇత్యభేదప్రతీతేరభేదఏవస్వీకార్యః । తాభ్యామత్యంతభిన్నస్యసమవాయస్యతన్నియామకత్వా
సంభవాదిత్యాహ॥తాదాత్మ్యేతి॥ఏవంప్రతీత్యనుసారేణకార్యస్యకారణాత్మనాసత్త్వంస్వరూపేణతుమిథ్యాత్వమిత్యు
క్తం । వృత్త్యనిరూపణాచ్చతస్యమిథ్యాత్వమిత్యాహ ॥ కథంచేతి ॥ తత్రాద్యమనూద్యావయవినఃపటాదేస్తంత్వాదిష్వ
వయవేషుత్రిత్వాదివత్ స్వరూపేణవృత్తిరుతావయవశఇతివికల్ప్యాద్యందూషయతి ॥ యదీత్యాదినా ॥వ్యాసజ్యవృత్తివ
స్తుప్రత్యక్షస్య యావదాశ్రయప్రత్యక్షజన్యత్వాత్ సంకుచితపటాదేర్యావదవయవానామప్రత్యక్షత్వాదప్రత్యక్షత్వం
ప్రసజ్యేతేత్యర్థః।ద్వితీయంశంకతే॥అథేతి॥యథాహస్తైకోశేచావయవశఃఖడ్గోవర్తమానోహస్తమాత్రగ్రహేపిగృహ్య
తే,ఏవంయత్కించిదవయవగ్రహేణావయవినోగ్రహణసంభవేపిఅవయవానామనవస్థాస్యాదితిదూషయతి॥ తదాపీతి॥ఆ
ద్యద్వితీయముత్థాప్యదూషయతి॥అథప్రత్యవయవమిత్యాదినా ॥ఏకస్మిన్ తంతౌపటవృత్తికాలేతంత్వంతరేవృత్తిర్నస్యాత్
వృత్తావనేకత్వాపత్తేరిత్యర్థః ।యథాయుగపదనేకవ్యక్తిషువృత్తావపిజాతేరనేకత్వదోషోనాస్తితథాఽవయవినఇత్యా

శంకతే॥గోత్వేతి॥జాతివదవయవినోవృత్తిరసిద్ధాఅనుభవాభావాదితిపరిహరతి॥నతథేతి॥దోషాంతరమాహ॥ ప్రత్యేకేతి॥ అధికారాత్సంబంధాత్ యథా దేవదత్తఃస్వకార్యమధ్యయనంగ్రామేఽరణ్యేవాకరోతితథాగౌరవయవీస్వకార్యంక్షీరాదికంశృంగపుచ్ఛాదావపికుర్యాదిత్యర్థః । ఏవంవృత్త్యనిరూపణాదనిర్వాచ్యత్వం కార్యస్యదర్శితం, సంప్రత్యసత్కార్యవాదేదోషాంతరమాహ ॥ ప్రాగితి ॥ యథా ఘటశ్చలతీత్యుక్తే చలనక్రియాంప్రత్యాశ్రయత్వరూపంకర్తృత్వం ఘటస్యాభాతితథాఘటోజాయతఇతిజనిక్రియాకర్తృత్వమనుభూయతే । అతోజనికర్తుఃజనేః ప్రాక్సత్త్వంవాచ్యం । కర్తురసత్త్వేక్రియాయాఅప్యసత్త్వాపత్తేరిత్యర్థః । జనేరనుభవసిద్ధేపిసకర్తృకత్వేక్రియాత్వేనానుమానమాహ॥ఉత్పత్తిశ్చేతి ॥ అసతోఘటస్యోత్పత్త్యాకర్తృత్వాసంభవేపికులాలాదేస్సత్త్వాత్ కర్తృత్వమిత్యాశంక్యాహ ॥ఘటస్యచేతి॥ ఘటోత్పత్తివదసత్కపాలాద్యుత్పత్తిరిత్యతిదిశతి ॥తథేతి॥ శంకామనూద్యదోషమాహ॥తథాచేతి॥అనుభవవిరోధఇత్యర్థః॥ఉత్పత్తి

యతే, యుగపదనేకత్రవృత్తావనేకత్వప్రసంగాత్, దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోరివ స్రుఘ్నపాటలిపుత్రనివాసినోః గోత్వాదివత్ప్రత్యేకంపరిసమాప్తేరదోషఇతిచేత్, న, తథాప్రతీత్యభావాత్ । యదిగోత్వాదివత్ప్రత్యేకపరిసమాప్తోఽవయవీ స్యాత్।యథాగోత్వంప్రతివ్యక్తిప్రత్యక్షంగృహ్యతేఏవమవయవ్యపిప్రత్యవయవంప్రత్యక్షంగృహ్యేత।నచైవంనియతంగృహ్యతే।ప్రత్యేకపరిసమాప్తౌచావయవినఃకార్యేణాధికారాత్ తస్యచైకత్వాచ్ఛృంగేణాపి స్తనకార్యంకుర్యాత్ ఉరసాచపృష్ఠకార్యం,నచైవందృశ్యతే। ప్రాగుత్పత్తేశ్చకార్యస్యాసత్త్వేఉత్పత్తిరకర్తృకానిరాత్మికాచస్యాత్ । ఉత్పత్తిశ్చనామక్రియాసాసకర్తృకైవ భవితుమర్హతిగత్యాదివత్ క్రియాచనామస్యాదకర్తృకాచేతివిప్రతిషిధ్యేత। ఘటస్యచోత్పత్తిరుచ్యమానానఘటకర్తృకాకింతర్హ్యన్యకర్తృకేతికల్ప్యాస్యాత్। తథా కపాలాదీనామప్యుత్పత్తిరుచ్యమానాఽన్యకర్తృకైవకల్ప్యేత, తథాచసతిఘటఉత్పద్యతఇత్యుక్తేకులాలాదీనికారణాన్యుత్పద్యంతఇత్యుక్తంస్యాత్।నచలోకేఘటోత్పత్తిరిత్యుక్తేకులాలాదీనామప్యుత్పద్యమానతాప్రతీయతే, ఉత్పన్నతాప్రతీతేః । అథస్వకారణసత్తాసంబంధఏవోత్పత్తిరాత్మలాభశ్చకార్యస్యేతిచేత్ , కథమలబ్ధాత్మకంసత్సంబధ్యేతేతివక్తవ్యం। సతోర్హిద్వయోస్సంబంధస్సంభవతినసదసతోరసతోర్వా,అభావస్యచనిరుపాఖ్యత్వాత్ప్రాగుత్పత్తేరితిమర్యాదాకరణమనుపపన్నం, సతాంహిలోకేక్షేత్రగృహాదీనాంమర్యాదాదృష్టానాభావస్య। నహివంధ్యాపుత్రోరాజాబభూవ ప్రాక్పూర్ణవర్మణోఽభిషేకాదిత్యేవంజాతీయకేన మర్యాదాకరణేననిరుపాఖ్యోవంధ్యాపుత్రోరాజాబభూవ భవతి భవిష్యతీతివా విశేష్యతే। యదిచ వంధ్యాపుత్రఃకారకవ్యాపారాదూర్ధ్వమభవిష్యత్ తతఇదమపి ఉపాపత్స్యత కార్యాభావోఽపి కారకవ్యాపారాదూర్ధ్వంభవిష్యతీతి। వయంతుపశ్యామోవంధ్యాపుత్రస్యకార్యాభావస్యచాభావత్వావిశేషాత్ । యథావంధ్యాపుత్రఃకారకవ్యాపారాదూర్ధ్వంనభవిష్యతి ఏవంకార్యాభావోపికారకవ్యాపారాదూర్ధ్వంన

ర్భవిష్యత్యాద్యావిక్రియేతిస్వమతేనకార్యసత్త్వమానీతం సంప్రతికార్యస్యోత్పత్తిర్నామస్వకారణేసమవాయః స్వస్మిన్ సత్తాసమవాయోవేతితార్కికమతమాశంకతే ॥ అథేతి ॥ తన్మతేనాపికార్యసత్త్వమావశ్యకంఅసతస్సంబంధిత్వాయోగాదిత్యాహ ॥కథమితి॥ అసతోర్వేతిదృష్టాంతోక్తిః । ననునరశృంగాదివత్ కార్యంసర్వదాసర్వత్రాసన్నంభవతికింతూత్పత్తేః ప్రాక్ధ్వంసానంతరంచాసత్ మధ్యేతుసదేవేతి వైషమ్యాత్ సంబంధిత్వోపపత్తిరిత్యతఆహ ॥అభావస్యేతి॥అత్రాభావశబ్దాఃఅసచ్ఛబ్దాపరపర్యాయావ్యాఖ్యేయాః । అసతఃకాలేనాసంబంధాత్ ప్రాక్త్వంనయుక్తమిత్యర్థః॥ననుకారకవ్యాపారాదూర్ధ్వభావినఃకార్యస్యవంధ్యాపుత్రతుల్యత్వంకథమిత్యతఆహ॥యదిచేతి॥కార్యాభావః అసత్కార్యమిత్యర్థః ఇత్యుపాపత్స్యతఉపపన్నమభవిష్యదిత్యన్వయః । కస్తర్హినిర్ణయస్తమాహ॥వయంత్వితి॥ 'నాసతోవిద్యతేభావ' ఇతి స్మృతేరితిభావః । సత్కార్యవాదేకారణవైయర్థ్యంశంకతే॥నన్వితి॥ సిద్ధకారణానన్యత్వాచ్చకార్యస్యసిద్ధత్వమిత్యాహ॥తదన

స్యత్వాచ్చేతి ॥ అనిర్వాచ్యకార్యాత్మనా కారణస్యాభివ్యక్త్యర్థః కారకవ్యాపార ఇత్యాహ ॥ నైష దోష ఇతి ॥ కార్యసత్యత్వమిచ్ఛతాం సాంఖ్యానాం సత్కార్యవాదే కారకవైయర్థ్యం దోష ఆపతతి, అభివ్యక్తేరపి సత్త్వాత్, అద్వైతవాదినాం త్వఘటితఘటనావభాసనచతురమాయామహిమ్నా స్వప్నవద్యథాదర్శనం సర్వముపపన్నం । విచార్యమాణే సర్వమయుక్తం । యుక్తత్వే ద్వైతాపత్తేరితి ముఖ్యం సమాధానం సమాధానాంతరాభావాత్ । నను కారణాద్భిన్నమసదేవోత్పద్యత ఇతి సమాధానం కిం న స్యాదిత్యాశంక్య అసత్పక్షస్య దూషణముక్తం స్మరేత్యాహ ॥ కార్యాకారోపీతి ॥ అతః కారణాద్భేదాభేదాభ్యాం దుర్నిరూపస్య సదసద్విలక్షణస్యానిర్వాచ్యాభివ్యక్తిరనిర్వాచ్యకారకవ్యాపారాణాం ఫలమితి పక్ష ఏవ శ్రేయానితి భావః ॥ నను మృద్యదృష్టః పృథుబుధ్నత్వాద్యవస్థావిశేషో ఘటే దృశ్యతే, తథా చ ఘటో మృద్భిన్నః తద్భిన్నతద్విరుద్ధవిశేషవత్త్వాత్ వృక్షవదిత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ వస్తుతోఽన్యత్వం సత్యో భేదః । హేతోర్వ్యభిచారస్థలాంతరమాహ ॥ తథా ప్రతిదినమితి ॥ ప్రత్యహం పిత్రాదిదేహస్యావస్థాభేదేపి జన్మనాశయోరభావాదభేదో యుక్తః, దార్ష్టాంతికే తు మృదాదినాశే సతి ఘటాది

భవిష్యతీతి । నన్వేవం సతి కారకవ్యాపారోఽనర్థకః ప్రసజ్యేత, యథైవ హి ప్రాక్సిద్ధత్వాత్కారణస్య స్వరూపసిద్ధయే న కశ్చిద్వ్యాప్రియతే । ఏవం ప్రాక్సిద్ధత్వాత్తదనన్యత్వాచ్చ కార్యస్వరూపసిద్ధయేపి న కశ్చిద్వ్యాప్రియేత వ్యాప్రియతే చ, అతః కారకవ్యాపారార్థవత్త్వాయ మన్యామహే ప్రాగుత్పత్తేరభావః కార్యస్యేతి చేత్ । నైష దోషః, యతః కార్యాకారేణ కారణం వ్యవస్థాపయతః కారకవ్యాపారస్యార్థవత్త్వముపపద్యతే । కార్యాకారోపి కారణస్యాత్మభూత ఏవ, అనాత్మభూతస్యానారభ్యత్వాదిత్యభాణి । న చ విశేషదర్శనమాత్రేణ వస్త్వన్యత్వం భవతి । న హి దేవదత్తస్సంకుచితహస్తపాదః ప్రసారితహస్తపాదశ్చ విశేషేణ దృశ్యమానోపి వస్త్వన్యత్వం గచ్ఛతి, స ఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ । తథా ప్రతిదినమనేకసంస్థానానామపి పిత్రాదీనాం న వస్త్వన్యత్వం భవతి, మమ పితా మమ మాతా మమ భ్రాతా మమ పుత్ర ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ । జన్మోచ్ఛేదానంతరితత్వాత్తత్ర యుక్తం నాన్యత్రేతి చేన్న, క్షీరాదీనామపి దధ్యాద్యాకారసంస్థానస్య ప్రత్యక్షత్వాత్ । అదృశ్యమానానామపి వటధానాదీనాం సమానజాతీయావయవాంతరోపచితానామంకురాదిభావేన దర్శనగోచరతాపత్తౌ జన్మసంజ్ఞా తేషామేవావయవానామపచయవశాదదర్శనాపత్తావుచ్ఛేదసంజ్ఞా । తత్రేదృగ్జన్మోచ్ఛేదాంతరితత్వేన చేదసతస్సత్త్వాపత్తిః సతశ్చాసత్త్వాపత్తిః, తథా సతి గర్భవాసిన ఉత్తానశాయినశ్చ భేదప్రసంగః, తథా బాల్యయౌవనస్థావిరేష్వపి భేదప్రసంగః పిత్రాదివ్యవహారలోపప్రసంగశ్చ, ఏతేన క్షణభంగవాదః ప్రతివదితవ్యః । యస్య తు పునః ప్రాగుత్పత్తేరసత్కార్యం తస్య నిర్విషయః కారకవ్యాపారస్స్యాత్, అభావస్య విషయత్వానుపపత్తేః, ఆకాశహననప్రయోజనఖడ్గాద్యనేకాయుధప్రయుక్తివత్, సమవాయికారణవిషయః కారకవ్యాపారస్స్యా

కం జాయత ఇతి జన్మవినాశరూపవిరుద్ధధర్మవత్త్వాత్ కార్యకారణయోరభేదో న యుక్త ఇతి శంకతే ॥ జన్మేతి ॥ కారణస్య నాశాభావాద్ధేత్వసిద్ధిరితి పరిహరతి ॥ నేతి ॥ దధిఘటాదికార్యాన్వితత్వేన క్షీరమృదాదీనాం ప్రత్యక్షత్వాన్నాశాసిద్ధిరిత్యర్థః । నను యత్రాన్వయో దృశ్యతే తత్ర హేత్వసిద్ధావపి యత్రాంకురాదౌ వటబీజాదీనామన్వయో న దృశ్యతే తత్ర హేతుసత్త్వాద్వస్త్వన్యత్వం స్యాదిత్యత ఆహ ॥ అదృశ్యేతి ॥ తత్రాప్యంకురాదౌ బీజాద్యవయవానామన్వయాన్న స్త ఏవ జన్మవినాశౌ, కింత్వవయవాంతరోపచయాపచయాభ్యాం తద్వ్యవహార ఇత్యర్థః । అస్తూపచయాపచయలింగేన వస్తుభేదానుమానం తతోఽసత ఉత్పత్తిః సతో నాశ ఇత్యాశంక్య వ్యభిచారమాహ ॥ తత్రేదృగితి ॥ పితృదేహేపి భేదసత్త్వాన్న వ్యభిచార ఇత్యత్ర బాధకమాహ ॥ పిత్రాదీతి ॥ ఏతేనేతి - కారణస్య సర్వకార్యేష్వన్వయకథనేనేత్యర్థః । స్వపక్షే దోషం పరిహరన్ పరపక్షే ప్రసంజయతి ॥ యస్య తు పునరితి ॥ అసతశ్చ కార్యస్య కారకవ్యాపారాహితాతిశయాశ్రయత్వాయోగాదవిషయత్వేపి మృదాదేర్విషయత్వం స్యాదిత్యాశంకతే ॥ సమవాయీతి ॥ సమవాయికారణాత్ కార్యం భిన్నమభిన్నం వేతి వికల్ప్యాద్యం దూషయతి ॥

నేత్యాదినా॥ ద్వితీయమాశంక్యేష్టాపత్తిమాహ ॥ సమవాయీతి ॥ కార్యాణామవాంతరకారణానన్యత్వ ముపసంహరతి॥ తస్మాదితి ॥ పరమకారణానన్యత్వంఫలితమాహ ॥తథా చమూలేతి ॥ అసత్కార్యవాదే ప్రతిజ్ఞాబాధస్స్యాదిత్యాహ॥ యదితుప్రాగుత్పత్తేరితి ॥ ... ... *

౧౯. కార్యముపాదానాద్భిన్నంతదుపలబ్ధావప్యనుపలభ్యమానత్వాత్ తతోఽధికపరిమాణత్వాచ్చమశకాదివదశ్వ ఇత్య

దితిచేత్, న, అన్యవిషయేణకారకవ్యాపారేణాన్యనిష్పత్తేరతిప్రసంగాత్।సమవాయికారణస్యైవాత్మాతిశయఃకార్యమితిచేత్, తర్హిసత్కార్యతాపత్తిః। తస్మాత్ క్షీరాదీన్యేవద్రవ్యాణిదధ్యాదిభావేనావతిష్ఠమానానికార్యాఖ్యాంలభంతఇతినకారణాదన్యత్కార్యంవర్షశతేనాపిశక్యంకల్పయితుం తథాచమూలకారణమేవాంత్యాత్కార్యాత్తేనతేనకార్యాకారేణనటవత్ సర్వవ్యవహారాస్పదత్వంప్రతిపద్యతే ఏవంయుక్తేఃకార్యస్యప్రాగుత్పత్తేస్సత్త్వమనన్యత్వంచకారణాదవగమ్యతే ।శబ్దాంతరాచ్చైతదవగమ్యతేపూర్వసూత్రేఽసద్వ్యపదేశినశ్శబ్దస్యోదాహృతత్వాత్ తతోఽన్యస్సద్వ్యపదేశీ శబ్దశ్శబ్దాంతరం 'సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయ' మిత్యాది 'తద్ధైకఆహురసదేవేదమగ్రఆసీ' దితి చాసత్పక్షముపక్షిప్యకథమసతస్సజ్జాయేతేత్యాక్షిప్య'సత్త్వేవసోమ్యేదమగ్రఆసీ'దిత్యవధారయతి।తత్రేదంశబ్దవాచ్యస్యకార్యస్యప్రాగుత్పత్తేస్సచ్ఛబ్దవాచ్యేనకారణేనసామానాధికరణ్యస్యశ్రూయమాణత్వాత్ । సత్త్వానన్యత్వేప్రసిద్ధ్యతః।యదితుప్రాగుత్పత్తేరసత్కార్యంస్యాత్పశ్చాచ్చోత్పద్యమానంకారణేసమవేయాత్ తదన్యత్కారణాత్స్యాత్ తత్ర 'యేనాశ్రుతంశ్రుతంభవతీ'తీయంప్రతిజ్ఞాపీడ్యేత సత్త్వానన్యత్వావగతేస్త్వియంప్రతిజ్ఞాసమర్థ్యతే॥ ... ... *

౧౯॥ సూ ॥ పటవచ్చ ॥

యథాచ సంవేష్టితః పటోనవ్యక్తంగృహ్యతే కిమయంపటఃకింవాన్యద్ద్రవ్యమితిసఏవప్రసారితోయత్సంవేష్టితంద్రవ్యంసపటఏవేతిప్రసారణేనాభివ్యక్తోగృహ్యతే । యథాచసంవేష్టనసమయేపటఇతిగృహ్యమాణోపినవిశిష్టాయామవిస్తారోగృహ్యతే, సఏవప్రసారణసమయేవిశిష్టాయామవిస్తారోగృహ్యతే, నసంవేష్టితరూపాదన్యోయంపటఇతి, ఏవం తంత్వాదికారణావస్థం పటాదికార్యమస్పష్టంసత్తురీవేమకువిందాదికారకవ్యాపారాభివ్యక్తంస్పష్టంగృహ్యతే అతస్సంవేష్టితప్రసారితపటన్యాయేనైవానన్యత్కారణాత్కార్యమిత్యర్థః ॥ ... ... *

౨౦॥సూ॥ యథాచప్రాణాదిః॥

యథాచలోకేప్రాణాపానాదిషుప్రాణభేదేషుప్రాణాయామేననిరుద్ధేషుకారణమాత్రరూపేణవర్తమానేషుజీవనమాత్రంకార్యంనిర్వర్త్యతేనాకుంచనప్రసారణాదికంకార్యాంతరం తేష్వేవప్రాణభేదేషుపునఃప్రవృత్తేషు జీవనాదధికమాకుంచనప్రసారణాదికమపికార్యాంతరంనిర్వర్త్యతే।నచప్రాణభేదానాంప్రభేదవతఃప్రాణాదన్యత్వం సమీరణస్వభావావిశేషాత్, ఏవంకార్యస్యకారణాదనన్యత్వం । అతశ్చకృత్స్నస్యజగతోబ్రహ్మకార్యత్వాత్ తదనన్యత్వాచ్చసిద్ధైషాశ్రౌతీప్రతిజ్ఞా 'యేనాశ్రుతంశ్రుతంభవత్యమతంమతమవిజ్ఞాతంవిజ్ఞాతమితి ॥ ... ... *

త్రవ్యభిచారార్థంసూత్రం ॥ పటవచ్చేతి ॥ ద్వితీయహేతోర్వ్యభిచారంస్ఫుటయతి ॥ యథాచసంవేష్టనేతి ॥ ఆయామోదైర్ఘ్యం॥ ... ... *

౨౦. తత్రైవవిలక్షణకార్యకారిత్వంహేతుమాశంక్యవ్యభిచారమాహ సూత్రకారః ॥ యథాచప్రాణాదీతి ॥ ఏవం జీవజగతోర్బ్రహ్మానన్యత్వాత్ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిరిత్యధికరణార్థముపసంహరతి ॥ అతశ్చకృత్స్నస్యేతి॥ఇతిషష్ఠాధికరణం॥...*

౨౧. జీవాభిన్నం బ్రహ్మ జగత్కారణమితివదన్ వేదాంతసమన్వయో విషయః సయది తాదృగ్బ్రహ్మ జగజ్జనయేత్ తర్హి స్వానిష్టం నరకాదికం న జనయేత్ స్వతంత్రచేతనత్వాదితి న్యాయేన విరుధ్యతే న వేతి సందేహే పూర్వోక్తజీవానన్యత్వ ముపజీవ్య జీవదోషా బ్రహ్మణి ప్రసజ్యేరన్నితి పూర్వపక్షసూత్రం గృహీత్వా వ్యాచష్టే॥ ఇతరవ్యపదేశాదిత్యాదినా॥ పూర్వపక్షే జీవాభిన్నే సమన్వయాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలం, హితాకారణేత్యత్ర నఞ్ వ్యత్యాసేనాహితకరణం దోషో వ్యాఖ్యాతః । ఆదిపదోక్తం భ్రాంత్యాదికమాపాదయతి॥ నచస్వయమిత్యాదినా॥ ... ... *

౨౧॥ సూ॥ ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః॥

అన్యథా పునశ్చేతనకారణవాద ఆక్షిప్యతే ॥ చేతనాద్ధి జగత్ప్రక్రియాయామాశ్రీయమాణాయాం హితాకరణాదయో దోషాః ప్రసజ్యంతే, కుతః, ఇతరవ్యపదేశాత్, ఇతరస్య శారీరస్య బ్రహ్మాత్మత్వం వ్యపదిశతి శ్రుతిః 'స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి ప్రతిబోధనాత్ । యద్వా ఇతరస్య చ బ్రహ్మణః శారీరాత్మత్వం వ్యపదిశతి 'తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశ'దితి స్రష్టురేవావికృతస్య బ్రహ్మణః కార్యానుప్రవేశేన శారీరాత్మత్వప్రదర్శనాత్ 'అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి' తి చ పరా దేవతా జీవమాత్మశబ్దేన వ్యపదిశంతీ న బ్రహ్మణో భిన్నశ్శారీర ఇతి దర్శయతి। తస్మాద్యద్బ్రహ్మణః స్రష్టృత్వం తచ్ఛారీరస్యైవేత్యతస్స్వతంత్రః కర్తా సన్ హితమేవాత్మనః సౌమనస్యకరం కుర్యాత్ నాహితం జన్మమరణజరారోగాద్యనేకానర్థజాలం । నహి కశ్చిదపరతంత్రో బంధనాగారమాత్మనః కృత్వానుప్రవిశతి। నచ స్వయమత్యంతనిర్మలస్సన్నత్యంతమలినం దేహమాత్మత్వేనోపేయాత్ కృతమపి కథంచిద్యద్దుఃఖకరం తదిచ్ఛయాజహ్యాత్ సుఖకరం చోపాదదీత స్మరేచ్చ మయేదం జగద్బింబం విచిత్రం విరచితమితి, సర్వో హి లోకః స్పష్టం కార్యం కృత్వా స్మరతి మయేదం కృతమితి । యథా చ మాయావీ స్వయం ప్రసారితాం మాయామిచ్ఛయాఽనాయాసేనైవోపసంహరతి, ఏవం శారీరోఽపీమాం సృష్టిముపసంహరేత్, స్వకీయమపి తావచ్ఛరీరం శారీరో న శక్నోత్యనాయాసేనోపసంహర్తుం । ఏవం హితక్రియాద్యదర్శనాదన్యాయ్యా చేతనాత్ జగత్ప్రక్రియేతి మన్యతే॥... ... ... *

౨౨ సూ॥ అధికంతు భేదనిర్దేశాత్॥

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి । యత్సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి బ్రహ్మ నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావం శారీరాదధికమన్యత్ తద్వయం జగతస్స్రష్టృ బ్రూమః । న తస్మిన్ హితాకరణాదయో దోషాః ప్రసజ్యంతే, నహి తస్య హితం కించిత్కర్తవ్యమస్తి అహితం వా పరిహర్తవ్యం నిత్యముక్తత్వాత్ । న చ తస్య జ్ఞానప్రతిబంధశ్శక్తిప్రతిబంధో వా క్వచిదప్యస్తి, సర్వజ్ఞత్వాత్సర్వశక్తిత్వాచ్చ । శారీరస్త్వనేవంవిధః, తస్మిన్ ప్రసజ్యంతే హితాకరణాదయో దోషా న తు తం వయం జగత్స్రష్టారం బ్రూమః। కుత ఏతత్ భేదనిర్దేశాత్ 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి శారీర ఆత్మా ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ' ఇత్యేవంజాతీయకః కర్తృకర్మాదిభేదనిర్దేశో జీవాదధికం బ్రహ్మ దర్శయతి । నన్వభేదనిర్దేశోపి దర్శితః 'తత్త్వమసీ' త్యేవంజాతీయకః, కథం భేదాభేదౌ విరుద్ధౌ సంభవతః । నైష దోషః, మహాకాశఘటాకాశన్యాయేనోభయసంభవస్య తత్ర తత్ర ప్రతిష్ఠాపితత్వాత్ । అపిచ యదా తత్త్వమసీత్యేవంజాతీయకేనా భేదనిర్దేశేనాభేదః ప్రతిబోధితో భవతి అపగతం

౨౨. జీవేశయోరభేదాజ్జీవగతదోషాః బ్రహ్మణి స్యుః బ్రహ్మగతాశ్చ సృష్టిసంహారసర్వజ్ఞత్వాదయో గుణా జీవే స్యుః, నచేష్టాపత్తిః జీవస్య స్వశరీరేపి సంహారసామర్థ్యాదర్శనాదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే ॥ తుశబ్ద ఇత్యాదినా ।। జీవేశ్వరయోర్లోకే బింబప్రతిబింబయోరివ కల్పితభేదాంగీకారాద్ధర్మవ్యవస్థేతి సిద్ధాంతగ్రంథార్థః । యది వయం జీవం స్రష్టారం బ్రూమః తదా దోషాః ప్రసజ్యంతే న తు తం బ్రూమ ఇత్యన్వయః । కించాభేదజ్ఞానాదూర్ధ్వం వా దోషా ఆపద్యం

తేపూర్వంవా? నాద్యఇత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ ఉక్తంమిథ్యాజ్ఞానవిజృంభితత్వంస్ఫుటయతి ॥అవిద్యేతి॥ కర్తృత్వాదిబుద్ధి ధర్మాధ్యాసే దేహధర్మాధ్యాసందృష్టాంతయతి ॥జన్మేతి॥ ద్వితీయంప్రత్యాహ ॥అబాధితేత్వితి॥జ్ఞానాదూర్ధ్వంస్రష్టృ త్వాదిధర్మాణాంబాధాత్ పూర్వంచకల్పితభేదేనవ్యవస్థోపపత్తేర్నకించిదవద్యమిత్యర్థః । ... ... *

౨౩. నన్వఖండైకరూపేబ్రహ్మణి కథం జీవేశ్వరవైచిత్ర్యం కథంచ తత్కార్యవైచిత్ర్యమిత్యనుపపత్తిం దృష్టాంతైః పరిహరతి సూత్రకారః ॥ అశ్మాదివచ్చేతి ॥ కింపాకోమహాతాళఫలం। తత్తత్కార్యసంస్కారరూపానాదిశక్తిభేదాద్వై చిత్ర్యమితిభావః । సూత్రస్థచకారార్థమాహ ॥ శ్రుతేశ్చేతి ॥ బ్రహ్మ జీవగతదోషవత్ జీవాభిన్నత్వాజ్జీవవదిత్యాద్యను మానంస్వతః ప్రమాణనిరవద్యత్వాదిశ్రుతిబాధితం । కించకర్తృత్వభోక్తృత్వాదివికారస్య మిథ్యాత్వాజ్జీవస్యైవతా వద్దోషోనాస్తి కుతోబింబస్థానీయస్యాశేషవిశేషదర్శినఃపరమేశ్వరస్యదోషప్రసక్తిః । యత్తుబ్రహ్మనవిచిత్రకార్యప్ర

భవతితదాజీవస్యసంసారిత్వం బ్రహ్మణశ్చస్రష్టృత్వం, సమస్తస్య మిథ్యాజ్ఞానవిజృంభితస్య భేదవ్యవ హారస్యసమ్యగ్జ్ఞానేనబాధితత్వాత్, తత్రకుతఏవసృష్టిఃకుతోవాహితాకరణాదయోదోషాః । అవిద్యా ప్రత్యుపస్థాపితనామరూపకృతకార్యకరణసంఘాతోపాధ్యవివేకకృతాహిభ్రాంతిః, హితాకరణాదిలక్ష ణస్సంసారోనతుపరమార్థతోఽస్తీత్యసకృదవోచామ జన్మమరణచ్ఛేదనభేదనాద్యభిమానవదేవ,అబాధి తేతు భేదవ్యవహారే 'సోఽన్వేష్టవ్యస్సవిజిజ్ఞాసితవ్య' ఇత్యేవంజాతీయకేన భేదనిర్దేశేనావగమ్యమా నంబ్రహ్మణోఽధికత్వంహితాకరణాదిదోషప్రసక్తింనిరుణద్ధి ॥ ... ... *

౨౩. సూ ॥ అశ్మాదివచ్చతదనుపపత్తిః ॥

యథాచలోకేపృథివీత్వసామాన్యాన్వితానామప్యశ్మనాంకేచిన్మహార్హామణయో వజ్రవైడూర్యాద యోఽన్యేమధ్యమవీర్యాస్సూర్యకాంతాదయోఽన్యే ప్రహీణాశ్శ్వవాయసప్రక్షేపణార్హాః పాషాణాః ఇత్యనేకవిధంవైచిత్ర్యందృశ్యతే । యథాచైకపృథివీవ్యపాశ్రయాణామపిబీజానాం బహువిధంపత్రపు ష్పఫలగంధరసాదివైచిత్ర్యం చందనకింపాకచంపకాదిషూపలభ్యతే । యథాచైకస్యాప్యన్నరసస్యలో హితాదీనికేశలోమాదీనిచవిచిత్రాణికార్యాణిభవంతి, ఏవమేకస్యాపి బ్రహ్మణో జీవప్రాజ్ఞపృథక్త్వం కార్యవైచిత్ర్యంచోపపద్యతఇతి అతస్తదనుపపత్తిఃపరపరికల్పితదోషానుపపత్తిరిత్యర్థః । శ్రుతేశ్చప్రా మాణ్యాద్వికారస్యచవాచారంభణమాత్రత్వాత్ స్వప్నదృశ్యభావవైచిత్ర్యవచ్చేత్యభ్యుచ్చయః ॥ *

సూ. ౨౪ ॥ ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్నక్షీరవద్ధి ॥

చేతనంబ్రహ్మైకమద్వితీయంజగతఃకారణమితియదుక్తంతన్నోపపద్యతే, కస్మాదుపసంహారదర్శనాత్।ఇ హహిలోకేకులాలాదయోఘటపటాదీనాం కర్తారోమృద్దండచక్రసూత్రసలిలాద్యనేకకారకోపసంహారే ణసంగృహీతసాధనాస్సంతఃతత్తత్కార్యంకుర్వాణాదృశ్యంతే, బ్రహ్మచాసహాయంతవాభిప్రేతం, త స్య సాధనాంతరానుపసంగ్రహేసతికథంస్రష్టృత్వముపపద్యేత, తస్మాన్నబ్రహ్మజగత్కారణమితిచేత్

కృతి ఏకరూపత్వాద్వ్యతిరేకేణమృత్తంత్వాదివదితి, తన్న, ఏకరూపేస్వప్నదృశివిచిత్రదృశ్యవస్తువైచిత్ర్యదర్శనేనవ్య భిచారాదిత్యర్థః, తస్మాత్ ప్రత్యభిగన్నేబ్రహ్మణిసమన్వయస్యావిరోధఇతిసిద్ధమ్ ॥ ఇతిసప్తమాధికరణమ్ ॥... *

౨౪. *ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్నక్షీరవద్ధి* ॥అసహాయాద్బ్రహ్మణోజగత్సర్గాంబుప్రవర్తసమన్వయోవిషయః। సకిం యదసహాయంతన్నకారణమితిలౌకికన్యాయేనవిరుధ్యతే నవేతిసందేహేపూర్వమాపాధికజీవభేదాద్బ్రహ్మణి జీవదో షానప్రసజ్యంతఇత్యుక్తం, *సంప్రత్యుపాధితోపివిభక్తస్యబ్రహ్మణఃప్రేరకాదికంసహకారినాస్తి ఈశ్వరనానాత్వా భావాదితిప్రత్యుదాహరణేనపూర్వపక్షసూత్రాంశంవ్యాచష్టే ॥ చేతనమిత్యాదినా ॥ ఫలంపూర్వవత్, కారకాణా...

* సంప్రత్యుపాధితోపివిభక్తంబ్రహ్మణఇతి, విభక్తాద్బ్రహ్మణఇతిచ - పా.

పసంహారో మేళనం । ఉక్తన్యాయస్య క్షీరాదౌ వ్యభిచార ఇతి సిద్ధాంతయతి ॥ నైష ఇతి॥ శుద్ధస్య బ్రహ్మణోఽకారణత్వమిష్ట మేవ విశిష్టస్యేశ్వరస్య తు మాయైవ సహాయ ఇతి భావేనాహ॥ బాహ్యమితి ॥ క్షీరస్యాప్యాతంచనాది సహాయోఽస్తీత్యసహాయ త్వహేతోర్న వ్యభిచార ఇత్యాశంక్య సహాయాభావేపి యస్య కస్యచిత్పరిణామస్య క్షీరేదర్శనాద్వ్యభిచారతాదవస్థ్యమి త్యాహ ॥ నన్విత్యాదినా ॥ తర్హి సహాయో వ్యర్థస్తత్రాహ*క్వాథ్యత ఇతి ॥ నను క్వాథ్యతే క్షీరం దధిభావాయ శీఘ్రమితి కిమర్థం కల్ప్యతే, స్వతోఽశక్తం క్షీరం సహాయేన శక్తం క్రియత ఇతి కిం న స్యాత్తత్రాహ ॥ యది చేతి ॥ శక్తస్య సహాయసం పదా కిం కార్యమిత్యత్రాహ ॥ సాధనేతి ॥ సహాయవిశేషాభావే కశ్చిద్వికారః క్షీరస్య భవతి, తత్రాతంచనప్రక్షేపే హ్యాన్ధ్యాంతు తస్యోత్తమ దధిభావసామర్థ్యం వ్యజ్యత ఇత్యర్థః । తర్హి శక్తివ్యంజకోపి సహాయో బ్రహ్మణో వాచ్యస్తత్రా

నైష దోషః । యతః క్షీరవద్ద్రవ్యస్య స్వభావవిశేషాదుపపద్యతే। యథా హి లోకే క్షీరం జలం వా స్వయమేవ దధిహిమకరకాదిభావేన పరిణమతే అనపేక్ష్య బాహ్యం సాధనం తథేహాపి భవిష్యతి । నను క్షీరాద్యపి దధ్యాదిభావేన పరిణమమానమపేక్షత ఏవ బాహ్యం సాధనమౌష్ణ్యాదికం, కథముచ్యతే క్షీరవద్ధీతి । నైష దోషః, స్వయమపి హి క్షీరం యాం చ యావతీం చ పరిణామమాత్రామనుభవత్యేవ*క్వాథ్యతే త్వౌష్ణ్యా దినా దధిభావాయ । యది చ స్వయం దధిభావశీలతా న స్యాన్నైవౌష్ణ్యాదినాపి బలాద్దధిభావమాపద్యేత।న హి వాయురాకాశో వౌష్ణ్యాదినా బలాద్దధిభావమాపద్యతే, సాధనసామగ్ర్యా చ తస్య పూర్ణతా సంపద్య తే । పరిపూర్ణశక్తికం తు బ్రహ్మ న తస్యాన్యేన కేనచిత్పూర్ణతా సంపాదయితవ్యా శ్రుతిశ్చాత్ర భవతి "న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే । పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వా భావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ" ఇతి । తస్మాదేకస్యాపి బ్రహ్మణో విచిత్రశక్తియోగాత్ క్షీరాదివద్విచిత్రః పరి ణామ ఉపపద్యతే ॥ ... ... *

సూ. ౨౫ ॥ దేవాదివదపి లోకే ॥

స్యాదేతత్, ఉపపద్యతే క్షీరాదీనామచేతనానామనపేక్ష్యాపి బాహ్యం సాధనం దధ్యాదిభావః దృష్ట త్వాత్, చేతనాః పునః కులాలాదయః సాధనసామగ్రీమపేక్ష్యైవ తస్మై తస్మై కార్యాయ ప్రవర్తమా నా దృశ్యంతే, కథం బ్రహ్మ చేతనం సదసహాయం ప్రవర్తేతేతి, దేవాదివదితి బ్రూమః । యథా లోకే దే వాః పితర ఋషయ ఇత్యేవమాదయో మహాప్రభావాశ్చేతనా అపి సంతోఽనపేక్ష్యైవ కించిద్బాహ్యం సా ధనమైశ్వర్యవిశేషయోగాదభిధ్యానమాత్రేణ స్వత ఏవ బహూని నానాసంస్థానాని శరీరాణి ప్రాసాదా దీని రథాదీని చ నిర్మిమాణా ఉపలభ్యంతే మంత్రార్థవాదేతిహాసపురాణప్రామాణ్యాత్ । తంతునాభశ్చ స్వత ఏవ తంతూన్ సృజతి, బలాకా చాంతరేణైవ శుక్రం గర్భం ధత్తే, పద్మినీ చానపేక్ష్య కించిత్ప్రస్థానసాధనం సరోఽన్తరాత్ సరోఽన్తరం ప్రతిష్ఠతే, ఏవం చేతనమపి బ్రహ్మానపేక్ష్యైవ బాహ్యం సాధనం స్వత ఏవ జగత్స్రక్ష్యతి । స యది బ్రూయాద్య ఏతే దేవాదయో బ్రహ్మణో దృష్టాంతా ఉపాత్తాస్తే దార్ష్టాంతికే న బ్రహ్మణా సమానస్వభావా న భవంతి, శరీరమేవ హ్యచేతనం దేవాదీనాం శరీరాంతరవిభూత్యుత్పాద

హ । పరిపూర్ణేతి ॥ నిరపేక్షమాయాశక్తికమిత్యర్థః । తాదృశశక్తౌ మానమాహ ॥ శ్రుతిశ్చేతి॥ ... *

౨౫. నను బ్రహ్మ న కారణం చేతనత్వే సత్యసహాయత్వాత్ మృదాదిశూన్యకులాలాదివదితి న క్షీరాదౌ వ్యభిచార ఇతి సూత్రవ్యావర్త్యాం శంకామాహ ॥ స్యాదేతదితి ॥ తస్యాపి హేతోర్దేవాదౌ వ్యభిచార ఇత్యాహ ॥ దేవాదివదితి॥ లోక్యతే జ్ఞాప్యతేఽర్థోఽనేనేతి లోకో మంత్రార్థవాదాదిశాస్త్రం వృద్ధవ్యవహారశ్చ, అభిధ్యానం సంకల్పః। నను దేవాద్యుర్ణ నాభాంతదృష్టాంతేషు శరీరేషు చేతనత్వం నాస్తి బలాకాపద్మినీచేతనయోర్గర్భప్రస్థానకర్తృత్వే మేఘశబ్దశ్శరీరం చ సహాయోఽస్తీతి, అతో విశిష్టహేతోర్న వ్యభిచార ఇతి శంకతే ॥ స యది బ్రూయాదిత్యాదినా ॥ వ్యభిచారోఽస్తీతి పరిహార

* త్వార్యత ఇతి పాఠే ॥ వ్యా ॥ *త్వార్యత ఇతి ॥ నను త్వార్యతే క్షీరం దధిభావాయ శైఘ్ర్యం కార్యత ఇతి కిమర్థం కల్ప్యత ఇతి.

తి॥ తం ప్రతిబ్రూయాదితి॥ అయందోషః దృష్టాంతవైషమ్యాఖ్యః। అత్ర హి హేతావచేతనత్వమహంధీవిషయత్వరూపం చిత్తాదాత్మ్యాపన్నదేహధారణం గ్రాహ్యం న తు ముఖ్యాత్మత్వం, తవ కులాలదృష్టాంతే సాధనవైకల్యాపత్తేః। అసహాయత్వం చ చేతనస్య స్వాతిరిక్తహేతుశూన్యత్వం తదుభయం దేవాదిష్వస్తీతి వ్యభిచారః, దేహస్య స్వాంతఃపాతిత్వేన స్వాతిరిక్తత్వాభావాత్। తథా చ కులాలవైలక్షణ్యం దేవాదీనాం వియదాదికార్యే స్వాతిరిక్తానపేక్షత్వాత్ దేవవైలక్షణ్యం బ్రహ్మణో దేహస్యాప్యనపేక్షణాత్ నరదేవాదీనాం కార్యారంభే నాస్త్యేకరూపా సామగ్రీ। శ్రూయతే హి మహాభారతే శ్రీకృష్ణస్య సంకల్పమాత్రేణ ద్రౌపద్యాః పటపరంపరోత్పత్తిః, అతస్సిద్ధమసహాయస్యాపి బ్రహ్మణః కారణత్వమ్॥ ...

ఇత్యుపసంహారదర్శనాధికరణమ్॥ ... ...

౨౬. కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా॥ క్షీరదృష్టాంతేన బ్రహ్మ పరిణామీతి భ్రమోత్పత్త్యా పూర్వపక్షే ప్రాప్తే

నేడుపాదానం న తు చేతన ఆత్మా, తంతునాభస్య చ క్షుద్రతరజంతుభక్షణాల్లాలాకఠినతామాపద్యమానాత్ తంతుర్భవతి। బలాకా చ స్తనయిత్నురవశ్రవణాద్గర్భం ధత్తే। పద్మినీ చ చేతనప్రయుక్తా సతీ అచేతనేనైవ శరీరేణ సరోఽంతరాత్ సరోఽంతరముపసర్పతి వల్లీవ వృక్షం, న తు స్వయమేవాచేతనా సరోఽంతరోపసర్పణే వ్యాప్రియతే, తస్మాన్నైతే బ్రహ్మణో దృష్టాంతా ఇతి, తం ప్రతి బ్రూయాన్నాయం దోషః కులాలాదిదృష్టాంతవైలక్షణ్యమాత్రస్య వివక్షితత్వాదితి। యథా హి కులాలాదీనాం దేవాదీనాం చ సమానే చేతనత్వే కులాలాదయః కార్యారంభే బాహ్యం సాధనమపేక్షంతే న దేవాదయః, తథా బ్రహ్మ చేతనమపి న బాహ్యం సాధనమపేక్షిష్యత ఇత్యేతావత్ వయం దేవాద్యుదాహరణేన వివక్షామః, తస్మాద్యథైకస్య సామర్థ్యం దృష్టం తథా సర్వేషామేవ భవితుమర్హతీతి నాస్త్యేకాంత ఇత్యభిప్రాయః॥ ..... ❋

❋ సూ॥ ౨౬॥ కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా॥ ❋

చేతనమేకమద్వితీయం బ్రహ్మ క్షీరాదివద్దేవాదివచ్చానపేక్ష్య బాహ్యం సాధనం స్వయం పరిణమమానం జగతః కారణమితి స్థితం, శాస్త్రార్థపరిశుద్ధయే తు పునరాక్షిపతి, కృత్స్నప్రసక్తిః, కృత్స్నస్య బ్రహ్మణః కార్యరూపేణ పరిణామః ప్రాప్నోతి, నిరవయవత్వాత్। యది బ్రహ్మ పృథివ్యాదివత్ సావయవమభవిష్యత్ తతోఽస్యైకదేశః పర్యణంస్యత, ఏకదేశశ్చావాస్థాస్యత, నిరవయవం తు బ్రహ్మ శ్రుతిభ్యోఽవగమ్యతే "నిష్కలం నిష్క్రియం శాంతం నిరవద్యం నిరంజనం। దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషస్సబాహ్యాభ్యంతరో హ్యజః"॥ 'ఇదం మహద్భూతమనంతమపారం విజ్ఞానఘన ఏవ స ఏష నేతి నేత్యాత్మాఽస్థూలమనణ్వి'త్యాద్యాభ్యస్సర్వవిశేషప్రతిషేధినీభ్యః। తతశ్చైకదేశపరిణామాసంభవాత్ కృత్స్నపరిణామప్రసక్తౌ సత్యాం మూలోచ్ఛేదః ప్రసజ్యేత ద్రష్టవ్యత్వోపదేశానర్థక్యం చాపద్యేత, అయత్నదృష్టత్వాత్ కార్యస్య, తద్వ్యతిరిక్తస్య చ బ్రహ్మణోఽభావాత్, అజత్వాదిశబ్దవ్యాకోపశ్చ॥ అథైతద్దోషపరిజిహీర్షయా సావయవమేవ బ్రహ్మాభ్యుపగమ్యేత, తథాపి యే నిరవయవత్వస్య ప్రతిపాదకాశ్శబ్దా ఉదాహృ

తాస్తే ప్రకుప్యేయుః॥ ...

త్రైశాస్త్రార్థో వివర్తో న పరిణామ ఇతి నిర్ణయార్థమిదమధికరణమితి పూర్వాధికరణేనోత్తరాధికరణస్య కార్యత్వం సంగతిమాహ॥ చేతనమితి॥ నిరవయవాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గవదర్శసమన్వయో విషయః, స కిం యన్నిరవయవం తన్న పరిణామీతి న్యాయేన విరుధ్యతే న వేతి సందేహే విరుధ్యత ఇతి పూర్వపక్షసూత్రం వ్యాచష్టే॥ కృత్స్నేతి॥ బ్రహ్మ పరిణామీతి వదతా వక్తవ్యం బ్రహ్మ నిరవయవం సావయవం వా? ఆద్యే సర్వస్య బ్రహ్మణః పరిణామాత్మనా స్థితిస్స్యాదిత్యుక్తం వ్యతిరేకదృష్టాంతేన వివృణోతి॥ యది బ్రహ్మేత్యాదినా॥ పరిణంస్యత పరిణతోఽభవిష్యత్, ఏకదేశశ్చావాస్థాస్యత అపరిణతోఽభవిష్యత్। ఉక్తశ్రుతిభ్యో నిరవయవత్వసిద్ధేః ఫలితం దోషమాహ॥ తతశ్చేతి॥ యదా పరిణామవ్యతిరేకేణ మూలబ్రహ్మాత్మనా స్థితం తదాత్మా ద్రష్టవ్య ఇత్యుపదేశోఽర్థశూన్యస్స్యాదితి దోషాంతరమాహ॥ ద్రష్టవ్యేతి॥ బ్రహ్మణః పరిణామాత్మనా

జన్మనాశాంగీకారే 'అజోఽమర' ఇతి శ్రుతివిరోధశ్చేత్యాహ ॥ అజత్వాదీతి ॥ సావయవత్వపక్షమాశంక్య సూత్రశేషే
ణ పరిహరతి ॥ అథేత్యాదినా ॥ ... ... *

౨౭. పరిణామపక్షో దుర్ఘట ఇతి యదుక్తం తదస్మదిష్టమేవేతి వివర్తవాదేన సిద్ధాంతయతి ॥ శ్రుతేరితి ॥ స్వపక్షే పూ-
ర్వోక్తదోషద్వయం నాస్తీతి సూత్రయోజనయా దర్శయతి ॥ తుశబ్దేనేత్యాదినా ॥ ఈక్షితృత్వేన వ్యాకర్తృత్వేన చేక్ష-
ణీయవ్యాకర్తవ్యప్రపంచాత్ పృథగీశ్వరసత్త్వశ్రుతేర్న కృత్స్నప్రసక్తిరిత్యాహ ॥ సేయం దేవతేతి ॥ న్యూనాధికభా
వేనాపి పృథక్సత్త్వం శ్రుతమిత్యాహ ॥ తావానితి ॥ ఇతశ్చాస్త్యవికృతం బ్రహ్మేత్యాహ ॥ తథేతి ॥ 'స వా ఏష ఆత్మా
హృది' ఇతి శ్రుతేరస్తి వృత్త్యతిరిక్తం బ్రహ్మ । తదేతి సుషుప్తికాలరూపవిశేషణాచ్చేత్యర్థః । లింగాంతరమాహ ॥ తథేంద్రి
యేతి ॥ భూమ్యాదేర్వికారస్యేంద్రియగోచరత్వాత్ 'న చక్షుషా గృహ్యతే' ఇత్యాదిశ్రుత్యా బ్రహ్మణస్తత్ప్రతిషేధా

త్తాస్తే ప్రకుప్యేయుః, సావయవత్వే చానిత్యత్వప్రసంగ ఇతి సర్వథాఽయం పక్షో న ఘటయితుం శక్యత ఇ
త్యాక్షిపతి॥ ... ... *

॥ ౨౭ ॥ సూ ॥ శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్ ॥

తుశబ్దేనాక్షేపం పరిహరతి । న ఖల్వస్మత్పక్షే కశ్చిదపి దోషోఽస్తి । న తావత్కృత్స్నప్రసక్తిరస్తి
కుతః, శ్రుతేః । యథైవ హి బ్రహ్మణో జగదుత్పత్తిః శ్రూయతే, ఏవం వికారవ్యతిరేకేణాపి బ్రహ్మణోఽవ
స్థానం శ్రూయతే, ప్రకృతివికారయోర్భేదేన వ్యపదేశాత్ 'సేయం దేవతైక్షత హంతాహమిమాస్తి
స్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి' ఇతి 'తావానస్య మహిమా తతో జ్యా
యాంశ్చ పూరుషః పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివి' ఇతి చైవంజాతీయకాత్, త
థా హృదయాయతనత్వవచనాత్, సత్సంపత్తివచనాచ్చ । యది చ కృత్స్నం బ్రహ్మ కార్యభావేనోపయు
క్తం స్యాత్ 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి' ఇతి సుషుప్తిగతం విశేషణమనుపపన్నం స్యాత్, వికృతేన
బ్రహ్మణా నిత్యసంపన్నత్వాదవికృతస్య చ బ్రహ్మణోఽభావాత్, తథేంద్రియగోచరత్వప్రతిషేధాద్బ్ర
హ్మణో వికారస్య చేంద్రియగోచరత్వోపపత్తేః, తస్మాదస్త్యవికృతం బ్రహ్మ । న చ నిరవయవత్వశబ్దవ్యా
కోపోఽస్తి, శ్రూయమాణత్వాదేవ నిరవయవత్వస్యాప్యభ్యుపగమ్యమానత్వాత్ । శబ్దమూలం చ బ్రహ్మ
శబ్దప్రమాణకం నేంద్రియాదిప్రమాణకం తద్యథాశబ్దమభ్యుపగంతవ్యం। శబ్దశ్చోభయమపి బ్రహ్మణః ప్రతి
పాదయత్యకృత్స్నప్రసక్తిం నిరవయవత్వం చ లౌకికానామపి మణిమంత్రౌషధిప్రభృతీనాం దేశకాలనిమిత్త
వైచిత్ర్యవశాచ్ఛక్తయో విరుద్ధానేకకార్యవిషయా దృశ్యంతే, తా అపి తావన్నోపదేశమంతరేణ కేవ
లేన తర్కేణావగంతుం శక్యంతే అస్య వస్తున ఏతావత్య ఏతత్సహాయా ఏతద్విషయా ఏతత్ప్రయోజనాశ్చ శ
క్తయ ఇతి, కిముతాచింత్యప్రభావస్య బ్రహ్మణో రూపం వినా శబ్దేన న నిరూప్యేత । తథాహుః పౌరాణికాః
"అచింత్యాః ఖలు యే భావా న తాంస్తర్కేణ యోజయేత్ । ప్రకృతిభ్యః పరం యచ్చ తదచింత్యస్య లక్షణ"
మితి । తస్మాచ్ఛబ్దమూల ఏవాతీంద్రియార్థయాథాత్మ్యాధిగమః । నను శబ్దేనాపి న శక్యతే విరుద్ధోఽర్థః ప్ర

దవాఙ్మనసగోచరత్వశ్రుతేశ్చాస్తి కూటస్థం బ్రహ్మేత్యర్థః । కృత్స్నప్రసక్తిదోషో నాస్తీత్యుక్త్వా ద్వితీయదోషోఽపి నా
స్తీత్యాహ ॥ న చేతి ॥ నను బ్రహ్మ కార్యాత్మనాప్యస్తి పృథగప్యస్తి చేత్ సావయవత్వం దుర్వారం, నిరవయవస్యైకస్య ద్వి
ధా సత్త్వాయోగాత్, అతో యద్ద్విధాభూతం తత్సావయవమితి తర్కవిరుద్ధం బ్రహ్మణో నిరవయవత్వమితి వివర్తమజా
నతః శంకాం గూఢాశయ ఏవ పరిహరతి ॥ శబ్దమూలం చేతి ॥ యదా లౌకికానాం ప్రత్యక్షదృష్టానామపి శక్తిరచింత్యా తదా
శబ్దైకసమధిగమ్యస్య బ్రహ్మణః కిము వక్తవ్యం । అతో బ్రహ్మణో నిరవయవత్వం ద్విధాభావశ్చేత్యుభయం యథాశబ్దమ
భ్యుపగంతవ్యం, న తర్కేణ బాధనీయమిత్యర్థః । ప్రకృతిభ్యః ప్రత్యక్షదృష్టవస్తుస్వభావేభ్యో యత్పరం విలక్షణం కేవలో
పదేశగమ్యం తదచింత్యస్వరూపమితి స్మృత్యర్థః । ఆశయానవబోధేన శంకతే ॥ నను శబ్దేనాపీతి ॥ యద్వా బ్రహ్మపరిణా

మిత్యేకదేశినామియంసిద్ధాంతసూత్రవ్యాఖ్యాదర్శితా తామాక్షిపతి ॥ నన్వితి ॥ శబ్దస్యయోగ్యతాజ్ఞానసాపేక్షత్వాదిత్యర్థః। ననుబ్రహ్మసావయవంనిరవయవం వేతివికల్పాశ్రయణే సర్వశ్రుతిసమాధానంస్యాదిత్యతఆహ ॥ క్రియేతి ॥ నిరవయవత్వే బ్రహ్మణః ప్రకృతిత్వశ్రుతివిరోధః సావయవత్వేపి నిరవయవత్వశబ్దవిరోధః వికల్పశ్చవస్తున్యయుక్తః, అతః ప్రకారాంతరానుపలంభాచ్ఛ్రుతీనాంప్రామాణ్యందుర్ఘటమితిప్రాప్తే స్వాశయముద్ఘాటయతి ॥ నైషదోషఇతి ॥ నిరవయవస్యవస్తునఃకూటస్థస్యాప్యవిద్యాకల్పితనామరూపవికారాంగీకారాత్ దుర్ఘటత్వదోషోనాస్తి వాస్తవత్వేన స్వస్యకల్పితవికారప్రకృతిత్వేనావిరోధాదిత్యర్థః। రూపభేదాంగీకారేసావయవత్వంస్యాదిత్యాశంక్యోక్తంవిష్ణుణోక్తే ॥ నహీత్యాదినా ॥ కృత్స్నప్రసక్తింనిరస్యదోషాంతరంనిరస్యతి ॥ వాచారంభణేతి ॥ ననుశ్రుతిప్రతిపాద్యస్యపరిణా

త్వాయయుతం, నిరవయవంచబ్రహ్మపరిణమతేనచకృత్స్నమితి । యదినిరవయవంబ్రహ్మస్యాన్నైవపరిణమేతకృత్స్నమేవవాపరిణమేత । అథకేనచిద్రూపేణపరిణమేత కేనచిద్రూపేణావతిష్ఠేతరూపభేదకల్పనాత్ సావయవమేవప్రసజ్యేత । క్రియావిషయేహి 'అతిరాత్రేషోడశినంగృహ్ణాతి నాతిరాత్రేషోడశినంగృహ్ణాతీ'త్యేవంజాతీయకాయాంవిరోధప్రతీతావపివికల్పాశ్రయణంవిరోధపరిహారకారణంభవతిపురుషతంత్రత్వాదనుష్ఠానస్య। ఇహతువికల్పాశ్రయణేనాపినవిరోధపరిహారస్సంభవతిఅపురుషతంత్రత్వాద్వస్తునః, తస్మాద్దుర్ఘటమేతదితి । నైషదోషః, అవిద్యాకల్పితరూపభేదాభ్యుపగమాత్ । నహ్యవిద్యాకల్పితేనరూపభేదేనసావయవంవస్తుసంపద్యతే । నహి తిమిరోపహతనయనేనానేకఇవచంద్రమాదృశ్యమానోఽనేకఏవభవతి।అవిద్యాకల్పితేనచనామరూపలక్షణేనరూపభేదేనవ్యాకృతావ్యాకృతాత్మకేనతత్త్వాన్యత్వాభ్యామనిర్వచనీయేనబ్రహ్మపరిణామాదిసర్వవ్యవహారాస్పదత్వంప్రతిపద్యతే, పారమార్థికేనచరూపేణసర్వవ్యవహారాతీతమపరిణతమవతిష్ఠతే। వాచారంభణమాత్రత్వాచ్చావిద్యాకల్పితస్యనామరూపభేదస్యననిరవయవత్వంబ్రహ్మణఃకుప్యతి । నచేయంపరిణామశ్రుతిఃపరిణామప్రతిపాదనార్థా, తత్ప్రతిపత్తౌఫలానవగమాత్।సర్వవ్యవహారహీనబ్రహ్మాత్మభావప్రతిపాదనార్థాత్వేషా తత్ప్రతిపత్తౌఫలావగమాత్ 'సఏషనేతినేత్యాత్మే'త్యుపక్రమ్యాహ 'అభయంవైజనకప్రాప్తోఽసీ'తి, తస్మాదస్మత్పక్షేనకశ్చిదపిదోషప్రసంగోఽస్తి ॥ ... ... *

సూ. ౨౮ ॥ ఆత్మనిచైవంవిచిత్రాశ్చహి ॥

అపిచనైవాత్రవివదితవ్యం కథమేకస్మిన్బ్రహ్మణి స్వరూపానుపమర్దేనైవానేకాకారాసృష్టిస్స్యాదితి, యతః ఆత్మన్యప్యేకస్మిన్స్వప్నదృశి స్వరూపానుపమర్దేనైవానేకాకారా సృష్టిఃపఠ్యతే 'నతత్రరథానరథయోగానపంథానోభవంత్యథరథాన్రథయోగాన్పథస్సృజత' ఇత్యాదినా । లోకేపిదేవాదిషుమాయావ్యాదిషుచస్వరూపానుపమర్దేనైవ విచిత్రాహస్త్యశ్వాదిసృష్టయోదృశ్యంతే, తథైకస్మిన్నపిబ్రహ్మణిస్వరూపానుపమర్దేనైవానేకాకారాసృష్టిర్భవిష్యతీతి ॥ ... ... *

సూ. ౨౯ ॥ స్వపక్షదోషాచ్చ ॥

పరేషామప్యేషసమానస్స్వపక్షదోషః, ప్రధానవాదినోపిహినిరవయవమపరిచ్ఛిన్నం శబ్దాదిహీనం

మస్యకథంమిథ్యాత్వంతత్రాహ ॥ నచేయమితి ॥ నిష్ప్రపంచబ్రహ్మధీశేషత్వేనసృష్టిరనూద్యతేనప్రతిపాద్యత ఇత్యసకృచ్ఛబ్దాదావేదితం, అతోవివర్తవాదే నకశ్చిద్దోషఇత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ... ... *

౨౮. పూర్వావస్థానాశేనావస్థాంతరంపరిణామః,యథాదుగ్ధస్యదధిభావః।పూర్వరూపానుపమర్దేనావస్థాంతరం వివర్తః, యథాశుక్తేఃరజతభావః। తత్ర బ్రహ్మణోవివర్తోపాదానత్వంస్వప్నసాక్షిదృష్టాంతేనద్రఢయన్మాయావాదంస్ఫుటయతిసూత్రకారః । ఆత్మనిచేతి ॥ రథయోగాఅశ్వాః ॥ ... ... *

౨౯. కించకృత్స్నప్రసక్త్యాదీనాంసాంఖ్యాదిపక్షేపిదోషత్వాన్నాస్మాన్ప్రత్యుద్భావనీయత్వం 'యశ్చోభయోస్స

మోదోష ఇతిన్యాయాదిత్యాహసూత్రకారః ॥ స్వపక్షేతి ॥ ప్రధానస్యనిరవయవత్వేకృత్స్నప్రసక్తిః సావయవత్వేచ
నిరవయవత్వాభ్యుపగమవిరోధఇత్యత్రశంకతే ॥ నన్వితి । కింసామ్యావస్థాగుణానాంవికారస్సముదాయోవా, ఆద్యేత
స్యానమూలప్రకృతిత్వం వికారత్వాత్, ద్వితీయేప్రపంచాభావః, సముదాయస్యావస్తుత్వేనమూలాభావాత్ । అ
పనిరవయవాగుణాఏవవివిధపరిణామానాంప్రకృతిరితిచేత్, తర్హికృత్స్నప్రసక్తేర్మూలోచ్ఛేదోదుర్వారఇత్యభిప్రే
త్యపరిహరతి ॥ నైవమిత్యాదినా ॥ ఇతియతః అతస్సమానత్వాన్నవయంపర్యనుయోజ్యాఇత్యన్వయః । ప్రత్యేకంసత్త్వా
దికమితరగుణద్వయసచివంనిరవయవం యదుపాదానం తర్హికృత్స్నస్యోపాదానస్యకార్యరూపత్వప్రసక్తే మూలో
చ్ఛేదఇత్యుక్తేనిరవయవత్వసాధకతర్కస్యాభాసత్వాద్గుణానాంసావయవత్వమేవపరిణామిత్వేనమృదాదివత్ । అ
తో నకృత్స్నప్రసక్తిరేకదేశపరిణామసంభవాదితిశంకతే ॥ తర్కేతి॥ ఏతద్దోషాభావేపిదోషాంతరంస్యాదితి పరిహరతి॥ ఏ
వమపీతి ॥ ననుగుణానామవయవాస్తంతువదారంభకానభవంతి కింతుకార్యవైచిత్ర్యానుమితాస్తద్గతాశ్శక్తయఇత్యా

ప్రధానంసావయవస్య పరిచ్ఛిన్నస్యశబ్దాదిమతః కార్యస్య కారణమితి స్వపక్షస్తథాపికృత్స్నప్రసక్తి
ర్నిరవయవత్వాత్ప్రధానస్య ప్రాప్నోతినిరవయవత్వాభ్యుపగమకోపోవా। ననునైవతైర్నిరవయవంప్ర
ధానమభ్యుపగమ్యతే, సత్త్వరజస్తమాంసిహిత్రయోగుణాః, తేషాంసామ్యావస్థాప్రధానంతైరేవచావ
యవైస్తత్సావయవమితి, నైవంజాతీయకేనసావయవత్వేనప్రకృతోదోషః పరిహర్తుంపార్యతే, య
తః సత్త్వరజస్తమసామప్యేకైకస్య సమానం నిరవయవత్వమేకైకమేవచేతరద్వయానుగృహీతం సజా
తీయస్య ప్రపంచస్యోపాదానమితిసమానత్వాత్ స్వపక్షదోషప్రసంగస్య। తర్కాప్రతిష్ఠానాత్ సావ
యవత్వమేవేతి చేత్, ఏవమప్యనిత్యత్వాదిదోషప్రసంగః । అథ శక్తయఏవ కార్యవైచిత్ర్యసూచి
తాఅవయవాఇత్యభిప్రాయః, తాశ్చబ్రహ్మవాదినోప్యవిశిష్టాః, తథాఽణువాదినోప్యణురణ్వంతరేణ
సంయుజ్యమానోనిరవయవత్వాద్యదికార్త్స్న్యేనసంయుజ్యేత తతఃప్రథిమానుపపత్తేరణుమాత్రత్వప్ర
సంగః అథైకదేశేనసంయుజ్యేత తథాపి నిరవయవత్వాభ్యుపగమకోప ఇతిస్వపక్షేపిసమానఏషదోషః
సమానత్వాచ్చనాన్యతరస్మిన్నేవపక్షేఉపక్షేప్తవ్యోభవతి ॥ పరిహృతస్తుబ్రహ్మవాదినాస్వపక్షేదోషః॥

❊ సూ. ౩౦ ॥ సర్వోపేతాచతద్దర్శనాత్ ॥ ❊

ఏకస్యాపిబ్రహ్మణోవిచిత్రశక్తియోగాదుపపద్యతే విచిత్రోవికారప్రపంచ ఇత్యుక్తం, తత్పునః
కథమవగమ్యతే విచిత్రశక్తియుక్తంపరంబ్రహ్మేతి, తదుచ్యతే, సర్వోపేతాచతద్దర్శనాత్ । సర్వశ
క్తియుక్తాచపరాదేవతేత్యవగంతవ్యం, కుతః, తద్దర్శనాత్ । తథాహిదర్శయతిశ్రుతిః సర్వశక్తియో
గం పరస్యాదేవతాయాః 'సర్వకర్మాసర్వకామస్సర్వగంధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్యనాద

శంక్యమాయికశక్తిభిర్బ్రహ్మణోపిసావయవత్వంతుల్యమిత్యాహ॥ అథేత్యాదినా॥ అణువాదేపిదోషసామ్యమాహ॥ తథేతి॥
సాంఖ్యవద్దోషస్సమానఇతిసంబంధః । నిరవయవయోః పరమాణ్వోస్సంయోగోవ్యాప్యవృత్తిరవ్యాప్యవృత్తిర్వా? ఆద్యేత
త్కార్యస్యద్వ్యణుకస్యైకపరమాణుమాత్రత్వాపత్తిః ప్రథిమ్నోఽధికపరిమాణస్యానుపపత్తేః, నహ్యణోరణ్వంతరేణో
పర్యధఃపార్శ్వతశ్చవ్యాప్తౌతతోఽధికద్రవ్యంసంభవతి । ద్వితీయేపరమాణ్వోస్సావయవత్వాపత్తిరిత్యర్థః ॥ ననుత్వం
చోరఇత్యుక్తేత్వమపిచోరఇతివద్దోషసామ్యోక్తిరయుక్తేత్యతఆహ ॥ పరిహృతస్త్వితి ॥ ఉక్తంహిమాయావాదే స్వప్న
వత్సర్వసామంజస్యం, అతోనిరవయవేబ్రహ్మణిసమన్వయస్యావిరోధఇతిసిద్ధమ్ ॥ ఇతినవమాధికరణమ్..................❊
౩౦. ❊సర్వోపేతాచతద్దర్శనాత్❊॥ మాయాశక్తిమతోబ్రహ్మణోజగత్సర్గంవదతః సమన్వయస్యాశరీరస్య నమాయే
తిన్యాయేనవిరోధోఽస్తినవేతి సందేహేన్యాయస్యానాభాసత్వాదస్తీతి పూర్వపక్షే పూర్వోక్తశక్తిమత్త్వసమర్థనాదే
కవిషయత్వంసంగతింవదన్ సిద్ధాంతసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ ఏకస్యేత్యాదినా ॥ పూర్వోత్తరపక్షయోర్విరోధావిరోధౌఫల

మిత్యుక్తమేవా పాదసమాప్తేరవగంతవ్యం। అభ్యాత్తః అభితోవ్యాప్తః, అవాకీవాగింద్రియశూన్యః, అనాదరోనిష్కామః॥

౩౧॥ పూర్వపక్షన్యాయమనూద్యదూషయతి॥ వికరణత్వాదితి॥ దేవాదిచేతనానాంశక్తావపి దేహాభిమానేసత్యేవకర్తృత్వందృష్టంతదభావేసుషుప్తౌతన్నదృష్టం, అతో బ్రహ్మణశ్శక్తత్వేప్యదేహత్వాన్నకర్తృత్వం నాప్యదేహస్యశక్తిస్సంభవతీతిశంకార్థః। వికరణస్యజీవస్యకర్తృత్వాసంభవేపీశ్వరస్యసంభవతీతి దేవాదివదపిలోకఇత్యతోప్యుక్తంసశరీరస్యకల్పితస్యమాయాశ్రయత్వాయోగాత్ నిర్విశేషచిన్మాత్రస్యైవమాయాధిష్ఠానత్వంయుక్తమితిసమాధానార్థః॥ ఇతిదశమాధికరణమ్॥

౩౨ ॥ నప్రయోజనవత్త్వాత్ ॥ పరితృప్తాద్బ్రహ్మణోజగత్సర్గాంవదత్ సమన్వయోవిషయః, సకిమర్థాంతశ్చేతనోయస్సనిష్ఫలం వస్తు నరచయతీతిన్యాయేన విరుధ్యతే నవేతి సందేహే పూర్వమదేహస్యాపిశ్రుతిప్రాబల్యాత్ శక్త

రః సత్యకామ స్సత్య సంకల్పోయస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదేతస్యవాఅక్షరస్య ప్రశాసనేగార్గి సూర్యాచంద్రమసౌవిధృతౌతిష్ఠత 'ఇత్యేవంజాతీయకా॥... ... ... *

సూ॥౩౧॥వికరణత్వాన్నేతిచేత్తదుక్తమ్॥

స్యాదేతత్, వికరణాంపరాం దేవతాంశాస్తి శాస్త్రం 'అచక్షుష్కమశ్రోత్రమవాగమన' ఇత్యేవంజాతీయకం, కథంసాసర్వశక్తియుక్తాపిసతీకార్యాయ ప్రభవేత్ దేవాదయోహిచేతనా స్సర్వశక్తియుక్తాఅపిసంతః ఆధ్యాత్మికకరణసంపన్నాఏవతస్మైతస్మైకార్యాయప్రభవంతో విజ్ఞాయంతే। కథంచ 'నేతినేతీ'తి ప్రతిషిద్ధసర్వవిశేషాయాదేవతాయాః సర్వశక్తియోగస్సంభవేదితిచేత్ యదత్రవక్తవ్యంతత్పురస్తాదేవోక్తం। శ్రుత్యవగాహ్యమేవేదమతిగంభీరం బ్రహ్మ నతర్కావగాహ్యం, నచ యథైకస్య సామర్థ్యం దృష్టం తథాఽన్యస్యాపి సామర్థ్యేన భవితవ్యమితి నియమోస్తీతి ప్రతిషిద్ధసర్వవిశేషస్యాపి బ్రహ్మణస్సర్వశక్తియోగస్సంభవతీత్యేతదప్యవిద్యాకల్పితరూపభేదోపన్యాసేనోక్తమేవ। తథాచశాస్త్రం 'అపాణిపాదోజవనోగ్రహీతాపశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణ' ఇత్యకరణస్యాపి బ్రహ్మణస్సర్వసామర్థ్యయోగందర్శయతి॥... ... ... *

సూ॥౩౨॥నప్రయోజనవత్త్వాత్॥

అన్యథాపునశ్చేతనకర్తృకత్వంజగతఆక్షిపతి, నఖలుచేతనః పరమాత్మేదంజగద్బింబంవిరచయితుమర్హతి। కుతః, ప్రయోజనవత్త్వాత్ప్రవృత్తీనాం। చేతనోహిలోకేబుద్ధిపూర్వకారీపురుషః ప్రవర్తమానోనమందోపక్రమామపి తావత్ప్రవృత్తిమాత్మప్రయోజనానుపయోగినీమారభమాణోదృష్టః కిముతగురుతరసంరంభాం। భవతిచ లోకప్రసిద్ధ్యనువాదినీశ్రుతిః 'నవాఅరేసర్వస్యకామాయసర్వం ప్రియం భవతి ఆత్మనస్తుకామాయసర్వంప్రియంభవతీ'తి। గురుతరసంరంభాచేయం ప్రవృత్తిః యదుచ్చావచప్రపంచంజగద్బింబంవిరచయితవ్యం। యదీయమపిప్రవృత్తిశ్చేతనస్యపరమాత్మనః ఆత్మప్రయోజనోపయోగినీపరికల్ప్యేతనిత్యపరితృప్తత్వంపరమాత్మనఃశ్రూయమాణంబాధ్యేత, ప్రయోజనాభావేవాప్రవృత్త్యభావోపిస్యాత్। అథ చేతనోపిసన్ ఉన్మత్తోబుద్ధ్యపరాధాదంతరేణైవాత్మప్రయోజనం ప్రవర్తమానోదృష్టః తథాపరమాత్మాపిప్రవర్తిష్యత ఇత్యుచ్యేత, తథాసతి సర్వజ్ఞత్వం పరమాత్మనశ్శ్రూయమాణంబాధ్యేత, తస్మాదశ్లిష్టాచేతనాత్సృష్టిరితి॥ ... ... *

తోప్యుక్త్వాకర్తృత్వముక్తంతదాక్షేపసంగత్యాపూర్వపక్షసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ అన్యథేత్యాదినా ॥ ఈశ్వరస్యఫలాభావేపిపరప్రయోజనాయసృష్టౌప్రవృత్తిరస్త్విత్యాశంక్యశ్రుతిమాహ ॥భవతిచేతి॥ యాప్రేక్షావత్ప్రవృత్తిఃసాస్వఫలార్థేతి లోకప్రసిద్ధిః। నచదయాళుప్రవృత్తౌవ్యభిచారస్తస్యాపిపరదుఃఖాసహనప్రయుక్తస్వచిత్తవ్యాకులతానివృత్త్యర్థత్వాదితి భావః। కించగురుతరాయాస్సస్యఫలంవాచ్యమిత్యాహ ॥గురుతరేతి॥ తర్హ్యస్త్వీశ్వరస్యాపిప్రవృత్తిస్స్వార్థేత్యతఆహ। యదీయమపీతి॥ స్వార్థత్వాభావేప్రవృత్త్యభావఃపూర్వోక్తస్స్యాదిత్యర్థః। ఈశ్వరః ప్రేక్షావాన్నభవతీత్యాశంక్యశ్రుతివిరోధమాహ ॥అథేత్యాదినా॥ బుద్ధేరపరాధోవివేకాభావః॥ ... ...

౩౩ ॥ ఉక్తన్యాయస్య రాజాదిలీలాయాం వ్యభిచార ఇతి సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే ॥ తుశబ్దేనేతి॥ వ్యతిరిక్తంలీలా ఉద్రిక్తం, క్రీడారూపా విహారా యేషు రమ్యదేశేషు తేష్విత్యర్థః । కదాచిద్రాజాదీనాం లీలాయా అపి కించిత్ఫలం సుఖోల్లాసాదికం సంభావ్యేత తథాపి నిశ్వాసాదౌ ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తిత్వమస్తి న తు స్వస్య తతో ఉద్దేశ్యం ఫలం కించిదస్తీతి వ్యభిచారస్థలాంతరమాహ ॥యథా చేతి ॥ ప్రాణస్య స్వభావశ్చలత్వం ప్రారబ్ధం చోచ్ఛ్వాసాదిహేతుః, ఈశ్వరస్య స్వభావః కాలకర్మసహితమాయా । నన్వీశ్వరస్య జగద్రచనాయాః కేవలలీలాత్వం కిమిత్యుచ్యతే ఫలమేవ కించిత్కల్ప్యతామితి తత్రాహ ॥ నహీతి ॥ అవాప్తకామత్వవ్యాఘాతాదిత్యర్థః । నన్వీశ్వరస్తూష్ణీం కిమితి న తిష్ఠతి కిమితి స్వస్యాఫలాం పరేషాం దుఃఖావహాం సృష్టిం కరోతీతి తత్రాహ ॥న చ స్వభావ ఇతి॥ కాలధర్మాదిసామగ్ర్యాం సత్యాం సృష్టేరపరిహార్యత్వాదిత్యర్థః। యదుక్తం గురుతరాయాసత్వాత్ ఫలం వాచ్యమితి తత్ర హేత్వసిద్ధిమాహ ॥ యద్యపీత్యాదినా ॥ అల్పప్రవృత్తేరపి ఫలం వాచ్యం లోకే తథా దర్శనాదిత్యాదితర్కస్యాగమబాధమాహ ॥ యది నామేతి ॥ సృష్టిశ్రుతేరప్రవృత్తిర్నాస్తి, సర్వజ్ఞశ్రుతేరున్మత్త

❋ సూ॥ ౩౩॥ లోకవత్తు లీలాకైవల్యమ్॥ ❋

తుశబ్దేనాక్షేపం పరిహరతి । యథా లోకే కస్యచిదాప్తైషణస్య రాజ్ఞో రాజామాత్యస్య వా వ్యతిరిక్తం కించిత్ ప్రయోజనమనభిసంధాయ కేవలం లీలారూపాః ప్రవృత్తయః క్రీడావిహారేషు భవంతి, యథా చోచ్ఛ్వాసప్రశ్వాసాదయోఽనభిసంధాయ బాహ్యం కించిత్ ప్రయోజనాంతరం స్వభావాదేవ భవంతి, ఏవమీశ్వరస్యాప్యనపేక్ష్య కించిత్ప్రయోజనాంతరం స్వభావాదేవ కేవలం లీలారూపా ప్రవృత్తిర్భవిష్యతి। న హీశ్వరస్య ప్రయోజనాంతరం నిరూప్యమాణం న్యాయతః శ్రుతితో వా సంభవతి, న చ స్వభావః పర్యనుయోక్తుం శక్యతే। యద్యప్యస్మాకమియం జగద్బింబవిరచనా గురుతరసంరంభేవాభాతి తథాపి పరమేశ్వరస్య లీలైవ కేవలేయమపరిమితశక్తిత్వాత్ । యది నామ లోకే లీలాస్వపి కించిత్సూక్ష్మం ప్రయోజనముత్ప్రేక్ష్యేత తథాపి నైవాత్ర కించిత్ ప్రయోజనముత్ప్రేక్షితుం శక్యతే, ఆప్తకామశ్రుతేః । నాప్యప్రవృత్తిరున్మత్తప్రవృత్తిర్వా సృష్టిశ్రుతేస్సర్వజ్ఞశ్రుతేశ్చ । న చేయం పరమార్థవిషయా సృష్టిశ్రుతిః, అవిద్యాకల్పితనామరూపవ్యవహారగోచరత్వాత్ బ్రహ్మాత్మభావప్రతిపాదనపరత్వాచ్చేత్యేతదపి నైవ ప్రస్మర్తవ్యం॥..........❋

❋ సూ॥ ౩౪॥ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్తథా హి దర్శయతి॥ ❋

పునశ్చ జగజ్జన్మాదిహేతుత్వమీశ్వరస్యాక్షిప్యతే స్థూణానిఖననన్యాయేన ప్రతిజ్ఞాతస్యార్థస్య దృఢీకరణాయ। నేశ్వరో జగతః కారణముపపద్యతే, కుతః, వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసంగాత్ । కాంశ్చిదత్యంతసుఖభాజః కరోతి దేవాదీన్, కాంశ్చిదత్యంతదుఃఖభాజః కరోతి పశ్వాదీన్, కాంశ్చిన్మధ్యమభోగభాజో మనుష్యాదీనిత్యేవం విషమాం సృష్టిం నిర్మిమాణస్యేశ్వరస్య పృథగ్జనస్యేవ రాగద్వేషోపపత్తేః శ్రుతిస్మృత్యవధారితస్వచ్ఛత్వాదీశ్వరస్వభావవిలోపః ప్రసజ్యేత । తథా ఖలజనైరపి జుగుప్సితం నిర్ఘృణత్వమతిక్రూరత్వం దుఃఖయోగవిధానాత్ సర్వప్రజోపసంహరణాచ్చ ప్రసజ్యేత, తస్మాద్వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసంగాన్నేశ్వరః

తానాస్తీతి విభాగః స్వప్నసృష్టివదస్యాస్సృష్టేర్మాయామాత్రత్వాన్న ఫలాపేక్షేత్యాహ ॥న చేయమితి॥ న చ నిష్ఫలసృష్టిశ్రుతీనామానర్థక్యం సఫలబ్రహ్మధీశేషత్వేనార్థవత్త్వాదిత్యుక్తం న విస్మర్తవ్యమిత్యర్థః ॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్॥......❋

౩౪॥ ❋వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న❋ ॥ నిర్దోషాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్ సమన్వయో విషయః, స కిం 'యో విషమకారీ స దోషవా'నితి న్యాయేన విరుధ్యతే న వేతి సందేహే పూర్వత్ర లీలయా యత్స్రష్టృత్వముక్తం తదేవకర్మాదిసాపేక్షస్యేనయుక్తమనీశ్వరత్వాపత్తేః, నిరపేక్షత్వే రాగాదిదోషాపత్తేరిత్యాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షయతి ॥ పునశ్చేత్యాదినా ॥ బ్రహ్మైవ జగత్కారణమితి జన్మాదిసూత్రే ప్రతిజ్ఞాతోఽర్థః। పృథగ్జనః పామరః 'నిరవద్యం నిరంజన'మితి శ్రుతిః 'న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియ' ఇతి స్మృతిః, స్వచ్ఛత్వాదీత్యాదిపదేన కూటస్థత్వగ్రహః, స్వచ్ఛత్వాదిశ్చాసావీశ్వరస్వభావశ్చేతి విగ్రహః, నిమిత్తమనపేక్ష్య విషమకారిత్వే వైషమ్యాదిదోషస్స్యాన్న త్వనపేక్షత్వమీశ్వరస్యాస్తీతి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాది

నా ॥ నచసాపేక్షత్వేఽనీశ్వరత్వం, సేవామపేక్ష్యఫలదాతరిరాజ్ఞీశ్వరత్వానపాయాత్ । ననుధర్మాధర్మాభ్యామేవవి చిత్రాసృష్టిరస్తుకిమీశ్వరేణేత్యతఆహ ॥ఈశ్వరస్తుపర్జన్యవదితి॥ సాధారణహేతుసహితస్యైవాసాధారణహేతోఃకా ర్యకారిత్వాన్నేశ్వరవైయర్థ్యం, అన్యథాపర్జన్యవైయర్థ్యప్రసంగాదితిభావః । యంజనమున్నినీషతేఊర్ధ్వేఁనేతుమి చ్ఛతితంసాధుకారయతి, ఏషఈశ్వరఇత్యన్వయః । నచకంచిజ్జనంసాధుకంచిదసాధుకర్మకారయతోవైషమ్యంతదవస్థ మితివాచ్యం, అనాదిపూర్వార్జితసాధ్వసాధువాసనయా స్వభావేన జనస్యతత్తత్కర్మసుప్రవృత్తావీశ్వరస్యసా ధారణహేతుత్వాత్, అతోఽనవద్యఈశ్వరఇతిభావః ॥ ... ...*

౩౫. ప్రథమసర్గస్యవైషమ్యహేతుకర్మాభావాదేకరూపత్వంస్యాత్తథాతదుత్తరకల్పానామపీత్యాక్షిప్యసమాధత్తే

కారణమిత్యేవంప్రాప్తే బ్రూమః । వైషమ్యనైర్ఘృణ్యేనేశ్వరస్యప్రసజ్యేతే, కస్మాత్, సాపేక్షత్వా త్ యదిహినిరపేక్షః కేవలఈశ్వరోవిషమాంసృష్టింనిర్మిమీతేస్యాతామేతౌదోషౌవైషమ్యంనైర్ఘృణ్యం చ, నతునిరపేక్షస్యనిర్మాతృత్వమస్తి, సాపేక్షోహీశ్వరోవిషమాంసృష్టింనిర్మిమీతే । కిమపేక్షతఇతిచే త్ ధర్మాధర్మావపేక్షతఇతివదామః॥ అతఃసృజ్యమానప్రాణిధర్మాధర్మాపేక్షావిషమాసృష్టిరితినా యమీశ్వరస్యాపరాధః। ఈశ్వరస్తుపర్జన్యవద్ద్రష్టవ్యః।యథాహిపర్జన్యోవ్రీహియవాదిసృష్టౌసాధారణం కారణంభవతి,వ్రీహియవాదివైషమ్యేతుతత్తద్బీజగతాన్యేవాసాధారణానిసామర్థ్యాని కారణానిభవం తి, ఏవమీశ్వరోదేవమనుష్యాదిసృష్టౌసాధారణంకారణంభవతి, దేవమనుష్యాదివైషమ్యేతు తత్తజ్జీవగ తాన్యేవాసాధారణాని కర్మాణి కారణానిభవంతి, ఏవమీశ్వరస్సాపేక్షత్వాన్న వైషమ్యనైర్ఘృణ్యా భ్యాందుష్యతి, కథంపునరవగమ్యతే సాపేక్ష ఈశ్వరోనీచమధ్యమోత్తమంసంసారంనిర్మిమీతఇతి । తథాహిదర్శయతిశ్రుతిః 'ఏషహ్యేవసాధుకర్మకారయతితంయమేభ్యోలోకేభ్య ఉన్నినీషతే ఏషఉఏవా సాధుకర్మకారయతితంయమధోనినీషత'ఇతి।'పుణ్యోవైపుణ్యేనకర్మణాభవతిపాపఃపాపేనే'తిచ।స్మృ తిరపిప్రాణికర్మవిశేషాపేక్షమీశ్వరస్యానుగ్రహీతృత్వం నిగ్రహీతృత్వంచ దర్శయతి 'యేయథామాం ప్రపద్యంతేతాంస్తథైవభజామ్యహ'మిత్యేవంజాతీయకా । ... ... *

సూ. ౩౫ ॥ నకర్మావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాత్ ॥

'సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయ'మితి ప్రాక్సృష్టేరవిభాగావధారణాన్నాస్తి కర్మ య దపేక్షావిషమాసృష్టిస్స్యాత్ సృష్ట్యుత్తరకాలంహిశరీరాదివిభాగాపేక్షంకర్మ కర్మాపేక్షశ్చ శరీరా దివిభాగఇతీతరేతరాశ్రయత్వంప్రసజ్యేత । అతోవిభాగాదూర్ధ్వంకర్మాపేక్షఈశ్వరఃప్రవర్తతాం నామ, ప్రాక్తువిభాగాద్వైచిత్ర్యనిమిత్తస్య కర్మణోఽభావాత్తుల్యైవాద్యాసృష్టిః ప్రాప్నోతీతిచేత్, నైషదోషః, అనాదిత్వాత్సంసారస్య।భవేదేషదోషోయద్యాదిమానయంసంసారస్స్యాత్, అనాదౌతు సంసారేబీజాంకురవద్ధేతుహేతుమద్భావేనకర్మణస్సర్గవైషమ్యస్యచప్రవృత్తిర్నవిరుధ్యతే ॥ కథంపున రేతదవగమ్యతేఅనాదిరేషసంసారఇతి, అతఉత్తరంపఠతి ॥ ... ... *

సూ. ౩౬ ॥ ఉపపద్యతేచాప్యుపలభ్యతేచ ॥

ఉపపద్యతేచసంసారస్యానాదిత్వం, ఆదిమత్త్వేహిసంసారస్యఅకస్మాదుద్భూతేర్ముక్తానామపిపున స్సంసారోద్భూతిప్రసంగోఽకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశప్రసంగశ్చ । సుఖదుఃఖాదివైషమ్యస్యనిర్ని మిత్తత్వాత్ । నచేశ్వరోవైషమ్యహేతురిత్యుక్తం । నచావిద్యాకేవలావైషమ్యకారణం,ఏకరూపత్వా

సూత్రకారః ॥ నకర్మేతి ॥ ప్రథమసృష్టేఃపశ్చాద్భావికర్మవైషమ్యకృతంవైషమ్యమిత్యాశంక్యాన్యోన్యాశ్రయమాహ ॥ సృష్ట్యుత్తరేతి ॥ ఆద్యాసృష్టిరిత్యుపలక్షణం, ఆదావేకరూపత్వేమధ్యేవిషమకర్మోత్పత్తౌహేత్వభావేనోత్తరసృష్టీనామపి తుల్యత్వస్యదుర్వారత్వాదితిద్రష్టవ్యం।పరిహారస్సుగమః॥ప్రథమసర్గఃకశ్చిన్నాస్తీత్యత్రప్రమాణంపృచ్ఛతి॥కథంపునరితి.*

౩౬. ఉపపత్తిసహితశ్రుత్యాదికంప్రమాణమితిసూత్రవ్యాఖ్యయాదర్శయతి॥ ఉపపద్యతఇతి ॥ హేతుంవినైవస ర్గాంగీకారేజ్ఞానకర్మకాండవైయర్థ్యంస్యాదిత్యర్థః । ననుసుఖాదివైషమ్యేఈశ్వరోఽవిద్యావాహేతురస్త్విత్యాశంక్య క్రమేణదూషయతి ॥ నచేశ్వరఇత్యాదినా ॥ కస్తర్హిహేతుస్తత్రాహ॥రాగాదీతి॥రాగద్వేషమోహాఃక్లేశాస్తేషాంవాస

నాభిరాక్షిప్తానికర్మాణిధర్మాధర్మవ్యామిశ్రరూపాణి, తదపేక్షాత్వవిద్యా సుఖాదిసర్గవైచిత్ర్యహేతుః, తస్మాదవిద్యాసహకారిత్వేనక్లేశకర్మణామనాదిప్రవాహోఽఙ్గీకర్తవ్యఇతిభావః । కించస్పష్టేస్సాదిత్వేప్రథమశరీరస్యోత్పత్తిర్నసంభవతిహేత్వభావాత్, నచ కర్మ హేతుః శరీరాత్ ప్రాక్కర్మాసంభవాత్, తస్మాత్కర్మశరీరయోరన్యోన్యాశ్రయపరిహారాయసర్వైర్వైదికవాదిభిస్సంసారస్యానాదిత్వమంగీకార్యమిత్యాహ ॥ నచేతి ॥ సర్గప్రముఖేసృష్ట్యాదౌప్రాగధారితప్రాణోపిసన్ప్రత్యగాత్మాభావిధారణనిమిత్తేనజీవశబ్దేనోచ్యతామిత్యత్రాహ ॥ నచధారయిష్యతీతి॥ 'గృహస్థస్సదృశీంభార్యాముపేయా'దిత్యాదావగత్యాభావివృత్త్యాశ్రయణమితిభావః । అస్యసంసారవృక్షస్యస్వరూపంసత్యంమిథ్యావేత్త్యుపదేశంవినానోపలభ్యతే, జ్ఞానంవినాంతోపినాస్తినాప్యాదిరుపలభ్యతేఅసత్త్వాదేవ, నచసంప్రతిష్ఠామధ్యేస్థితిఃదృష్టనష్టస్వరూపత్వాదితిగీతావాక్యార్థః । సంసారస్యానాదిత్వేపి మిథ్యాత్వాదేకమేవాద్వితీయమిత్యవధారణముపపన్నం । తస్మాన్నిరవద్యేబ్రహ్మణిసమన్వయావిరోధఇతిసిద్ధం ॥ ఇతిద్వాదశాధికరణమ్ ॥ .... ❁

త్ । రాగాదిక్లేశవాసనాక్షిప్తకర్మాపేక్షాత్వవిద్యావైషమ్యకరీస్యాత్ । నచకర్మాంతరేణశరీరం సంభవతి నచశరీరమంతరేణకర్మసంభవతీతీతరేతరాశ్రయదోషప్రసంగః । అనాదిత్వేతుబీజాంకురన్యాయేనోపపత్తేర్నకశ్చిద్దోషోభవతి । ఉపలభ్యతేచసంసారస్యానాదిత్వంశ్రుతిస్మృత్యోః । శ్రుతౌతావత్ 'అనేనజీవేనాత్మనే'తి సర్గప్రముఖే శారీరమాత్మానంజీవశబ్దేనప్రాణధారణనిమిత్తేనాభిలపన్ననాదిస్సంసారఇతిదర్శయతి । ఆదిమత్త్వేతుప్రాగధారితప్రాణస్సన్ కథంప్రాణధారణనిమిత్తేనజీవశబ్దేనసర్గప్రముఖేఽభిలప్యేత। నచధారయిష్యతీత్యతోఽభిలప్యేత, అనాగతాద్ధిసంబంధాదతీతస్సంబంధో బలీయాన్భవతి అభినిష్పన్నత్వాత్ 'సూర్యాచంద్రమసౌధాతాయథాపూర్వమకల్పయ'దితిచ మంత్రవర్ణఃపూర్వకల్పసద్భావందర్శయతి । స్మృతావప్యనాదిత్వంసంసారస్యోపలభ్యతే'నరూపమస్యేహతథోపలభ్యతేనాంతోనచాదిర్నచసంప్రతిష్ఠే'తి । పురాణేచాతీతానామనాగతానాంచకల్పానాంనపరిమాణమస్తీతిస్థాపితం ॥ ... ... ❁

❁ సూ. ౩౭ ॥ సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ ॥ ❁

చేతనంబ్రహ్మజగతఃకారణంప్రకృతిశ్చేత్యస్మిన్నవధారితేవేదార్థేపరైరుపక్షిప్తాన్విలక్షణత్వాదీన్ దోషాన్పర్యహార్షీదాచార్యః, ఇదానీంపరపక్షప్రతిషేధప్రధానంప్రకరణమారిప్సమానః స్వపక్షపరిగ్రహప్రధానంప్రకరణముపసంహరతి ॥ యస్మాదస్మిన్బ్రహ్మణికారణేపరిగృహ్యమాణే ప్రదర్శితేనప్రకారేణసర్వేకారణధర్మాఉపపద్యంతే 'సర్వజ్ఞంసర్వశక్తిమహామాయంచబ్రహ్మే'తి తస్మాదనాతిశంకనీయమిదమౌపనిషదందర్శనమితి ॥ ❁ ఇతిశ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమద్గోవిందపూజ్యపాదశిష్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః ❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁

౩౭. ❁ సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ❁ ॥ నిర్గుణస్యబ్రహ్మణోజగదుపాదానత్వాది వేదాంతసమన్వయో విషయః, సకిం యన్నిర్గుణంతన్నోపాదానంయథారూపమితిన్యాయేనవిరుధ్యతేనవేతిసందేహేభవత్యీశ్వరస్యవిషమసృష్టినిమిత్తత్వంతత్ప్రయోజకస్యకర్మణస్సత్త్వాత్ నతూపాదానత్వంతద్వ్యాపకస్య సగుణత్వస్యాభావాదితిప్రత్యుదాహరణేన ప్రాప్తేసిద్ధాంతసూత్రతాత్పర్యమాహ ॥చేతనమితి॥వివర్తోపాదానత్వంనిర్గుణస్యాప్యవిరుద్ధం, అజ్ఞాతత్వస్యభ్రమాధిష్ఠానత్వప్రయోజకస్యసత్త్వాత్, సగుణత్వంత్వవ్యాపకంశబ్దాదిగుణేషునిత్యత్వాదిభ్రమదర్శనాదితిభావః । యద్యపి సర్వజ్ఞత్వంసర్వశక్తిత్వంచలోకేకారణధర్మత్వేనాప్రసిద్ధం తథాపియోయస్యకర్తా సతస్యసర్వస్య జ్ఞాతా శక్తశ్చేతి ప్రసిద్ధం, ఈశ్వరస్యాపిసర్వకర్తృత్వశ్రవణాత్ ప్రసిద్ధ్యనుసారేణార్థాన్నిరతిశయసర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిత్వంచసిద్ధ్యతీత్యభిసంధాయాహ ॥ సర్వజ్ఞంసర్వశక్తీతి ॥ మహామాయమితికర్తృత్వోపాదానత్వకథనే సర్వశంకాపంకప్రక్షాళనాయోక్తం । తస్మాదౌపనిషదేసిద్ధాంతే నకశ్చిద్దోషఇతిసిద్ధమ్ ॥ ఇతిత్రయోదశాధికరణమ్ ... ... ❁

ఇతిశ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్యప్రథమఃపాదః.

శ్రీవిష్ణవేనమః.

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే,

ద్వితీయాధ్యాయే ద్వితీయపాదప్రారంభః.

సాంఖ్యతార్కికబౌద్ధాశ్చ జైనాః పాశుపతాదయః ।యస్యతత్త్వం నజానంతి తం వందే రఘుపుంగవమ్॥౧॥

౧ ॥ బ్రహ్మణి సర్వథా ఽనుపపత్తివత్ ప్రధానేఽపి తదుపపత్తిమాశంక్య నిరాచష్టే॥రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం॥ననుముముక్షూణాం వాక్యార్థనిర్ణయప్రతిబంధనిరాసాయ వేదాంతానాం తాత్పర్యం నిశ్చేతుమిదం శాస్త్రమారబ్ధం తచ్చ నిర్దోషతయా నిశ్చితం, తతః పరపక్షనిరాసాత్మకోఽయం పాదోఽస్మిన్ శాస్త్రే నసంగతః, తన్నిరాసస్య ముముక్ష్వనపేక్షితత్వాదిత్యాక్షిపతి॥యద్యపీతి॥పరపక్షనిరాకరణం వినా స్వపక్షస్థైర్యాయోగాత్ తత్కర్తవ్యమిత్యాహ ॥తథాపీతి॥ తర్హి స్వపక్షస్థాపనాత్ప్రాగేవ పరపక్షప్రత్యాఖ్యానం కార్యమిత్యత ఆహ ॥వేదాంతార్థేతి॥ వేదాంతతాత్పర్యనిర్ణయస్య ఫలవజ్జ్ఞానకారణాంతరత్వాభావాదభ్యర్హితత్వం।నను రాగద్వేషకరత్వాత్ పరమతనిరాకరణం న కార్యమితి శంకతే ॥నన్వితి॥ ....*

॥సూ॥౧॥రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానమ్॥

యద్యపీదం వేదాంతవాక్యానామైదంపర్యం నిరూపయితుం శాస్త్రం ప్రవృత్తం నతర్కశాస్త్రవత్ కేవలాభిర్యుక్తిభిః కంచిత్సిద్ధాంతం సాధయితుం దూషయితుం వా ప్రవృత్తం, తథాపి వేదాంతవాక్యాని వ్యాచక్షాణైస్సమ్యగ్దర్శనప్రతిపక్షభూతాని సాంఖ్యాదిదర్శనాని నిరాకరణీయాని తదర్థః పరః పాదః ప్రవర్తతే వేదాంతార్థనిర్ణయస్య చ సమ్యగ్దర్శనార్థత్వాత్ తన్నిర్ణయేన స్వపక్షస్థాపనం ప్రథమం కృతం తద్ధ్యభ్యర్హితం పరపక్షప్రత్యాఖ్యానాదితి । ననుముముక్షూణాం మోక్షసాధనత్వేన సమ్యగ్దర్శననిరూపణాయ స్వపక్షస్థాపనమేవ కేవలం కర్తుం యుక్తం కింపరపక్షనిరాకరణేన పరవిద్వేషకారణేన। బాఢమేవం, తథాపి మహాజనపరిగృహీతాని మహాంతి సాంఖ్యాదితంత్రాణి సమ్యగ్దర్శనాపదేశేన ప్రవృత్తాన్యుపలభ్య భవేత్కేషాంచిన్మందమతీనామేతాన్యపి సమ్యగ్దర్శనాయోపాదేయానీత్యపేక్షా । తథా యుక్తిగాఢత్వసంభావనాత్సర్వజ్ఞభాషితత్వాచ్చ శ్రద్ధా చ తేష్విత్యత స్తదసారతోపపాదనాయ ప్రయత్యతే। నను 'ఈక్షతేర్నాశబ్దం' (అ౧ పా౧ సూ౫) 'కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా' (అ౧పా౧సూ౧౮) 'ఏతేన సర్వేవ్యాఖ్యాతావ్యాఖ్యాతాః' (అ౧ పా౪సూ౨౮) ఇతిచ పూర్వత్రాపి సాంఖ్యాదిపక్షప్రతిషేధః కృతః కింపునః కృతకరణేనేతి । తదుచ్యతే, సాంఖ్యాదయః స్వపక్షస్థాపనాయ వేదాంతవాక్యాన్యప్యుదాహృత్య స్వపక్షానుగుణ్యేనైవ

తత్త్వనిర్ణయప్రధానా హీయం కథారబ్ధా, తత్త్వనిర్ణయశ్చ పరమతేష్వశ్రద్ధాం వినా న సిద్ధ్యతి, సా చ తేషు భ్రాంతిమూలత్వనిశ్చయం వినా న భవతి, న చేమం పాదం వినా స ఇతి ప్రధానసిద్ధ్యర్థత్వాదయం పాదోఽస్మిన్ శాస్త్రే సంగతః, సంగతత్వాద్వీతరాగేణాపి పరమతనిరాసః కర్తవ్య ఇత్యభిసంధాయోక్తాంగీకారేణ సమాధత్తే॥బాఢమిత్యాదినా॥అపదేశేన వ్యాజేన, మందమతీనాం తేషు శ్రద్ధానిమిత్తాని బహూని సంతీతి తన్నిరాసాయ యత్నః క్రియత ఇత్యర్థః । స్వమతశ్రద్ధా పరమతద్వేషౌ తు ప్రధానసిద్ధ్యర్థత్వాదంగీకృతౌ, నాప్యయం దోషః, పరపక్షత్వబుద్ధ్యా హి నిరాసో ద్వేషమావహతి నతు తత్త్వనిర్ణయేచ్ఛయా కృత ఇతి మంతవ్యం। పౌనరుక్త్యం శంకతే ॥నన్వీక్షతేరితి॥ పూర్వం సాంఖ్యాదీనాం శ్రుత్యర్థానుగ్రాహకతర్కనిరాసావశ్యకత్వముక్తం సంప్రతి శ్రుత్యనపేక్షాస్తదీయాస్స్వతంత్రా యుక్తయో నిరస్యంత ఇత్యర్థభేదాన్న పునరుక్తిరిత్యాహ ॥తదుచ్యత ఇతి॥ ప్రధానమచేతనం జగదుపాదానమితి సాంఖ్యసిద్ధాంతోఽత్ర విషయః, స కింప్రమాణమూ

లో భ్రాంతిమూలో వేతి సందేహే సర్వథా నోపపత్తేశ్చేత్యుక్తధర్మాణాం ప్రధానే సంభవాత్ తదేవోపాదానమిత్యాక్షేపసంగత్యా ప్రమాణమూలత్వం దర్శయన్ పూర్వపక్షమాహ ॥ తత్ర సాంఖ్యా ఇతి ॥ స్వసిద్ధాంతజ్ఞానస్య పరమతనిరాసం ప్రత్యుపజీవ్యత్వాత్పాదయోస్సంగతిః । పరమతనిరాసాత్మకత్వాత్ సర్వేషామధికరణానామేతత్పాదసంగతిః, పూర్వపక్షే ప్రమాణమూలమతవిరోధాదుక్తశ్రుత్యర్థసమన్వయాసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరిత్యాపాదం ద్రష్టవ్యం, శ్రౌతసమన్వయదార్ఢ్యార్థత్వాదస్య పాదస్య శ్రుతిసంగతిరితి వివేకః । భిద్యంత ఇతి భేదా వికారాః, యే వికారా యేనాన్వితాస్తే తత్ప్రకృతికా ఇతి వ్యాప్తిమాహ ॥ యథేతి ॥ సర్వం కార్యం సుఖదుఃఖమోహాత్మకవస్తుప్రకృతికం తదన్వితత్వాత్ ఘటాదివదిత్యనుమానమాహ ॥ తథేతి ॥ కిమర్థం ప్రధానం పరిణమత ఇత్యత్రాహ ॥ చేతనస్యేతి ॥ అర్థౌ భోగాపవర్గరూపౌ, తదర్థం స్వభావత ఏవ ప్రవర్తతే న తు కేనచిచ్చేతనేన ప్రేర్యత ఇత్యర్థః తదుక్తం ‘పురుషార్థ ఏవ హేతుర్న కేనచిత్కార్యతే కరణ’మితి । అనుమానాంతరాణి త్రైరుక్తాని స్మారయతి ॥ తథేతి ॥ ఉక్తం హి “భేదానాం పరిమాణాత్ సమన్వయాచ్ఛక్తితః ప్రవృత్తేశ్చ। కారణకార్యవిభాగాదవిభాగాద్వైశ్వరూప్యస్యే”తి, అత్ర కారికాయాం సమన్వయాదితి లింగం వ్యాఖ్యాతం, శిష్టాని వ్యాఖ్యాయంతే । తథా హి క్షిత్యాదీనాం భేదానాం కారణమవ్యక్తం పరిమితత్వాద్ఘటవత్, న చ దృష్టాంతే సాధ్యవైకల్యం

వయోజయంతో వ్యాచక్షతే, తేషాం యద్వ్యాఖ్యానం తద్వ్యాఖ్యానాభాసం న సమ్యగ్వ్యాఖ్యానమిత్యేతావత్పూర్వత్ర కృతం, ఇహ తు వాక్యనిరపేక్షః స్వతంత్రస్తద్యుక్తిప్రతిషేధః క్రియత ఇత్యేష విశేషః । తత్ర సాంఖ్యా మన్యంతే, యథా ఘటశరావాదయో భేదా మృదాత్మతయాఽన్వీయమానా మృదాత్మకసామాన్యపూర్వకా లోకే దృష్టాః, తథా సర్వ ఏవ బాహ్యాధ్యాత్మికా భేదాస్సుఖదుఃఖమోహాత్మతయాఽన్వీయమానాః సుఖదుఃఖమోహాత్మకసామాన్యపూర్వకా భవితుమర్హంతి । యత్సుఖదుఃఖమోహాత్మకం సామాన్యం తత్త్రిగుణం ప్రధానం మృద్వదచేతనం చేతనస్య పురుషస్యార్థం సాధయితుం స్వభావేనైవ విచిత్రేణ వికారాత్మనా వివర్తత ఇతి। తథా పరిమాణాదిభిరపి లింగైస్తదేవ ప్రధానమనుమిమతే। తత్ర వదామః యది దృష్టాంతబలేనైవైతన్నిరూప్యేత నాచేతనం లోకే చేతనానధిష్ఠితం స్వతంత్రం కించిద్విశిష్టపురుషార్థనిర్వర్తనసమర్థాన్ వికారాన్ విరచయద్దృష్టం। గేహప్రాసాదశయనాసనవిహారభూమ్యాదయో హి లోకే ప్రజ్ఞావద్భిః శిల్పిభిర్యథాకాలం సుఖదుఃఖప్రాప్తిపరిహారయోగ్యా రచితా దృశ్యంతే, తథేదం జగదఖిలం పృథివ్యాది నానాకర్మఫలోపభోగయోగ్యం బాహ్యమాధ్యాత్మికం చ శరీరాది నానాజాత్యన్వితం ప్ర

ఘటోత్పత్తేః ప్రాగనభివ్యక్తఘటాదిరూపకార్యవిశిష్టత్వేన మృదోఽప్యవ్యక్తత్వాత్ తథా ఘటాదీనాం కారణశక్తితః ప్రవృత్తేర్మహదాదికార్యాణామపి కారణశక్తితః ప్రవృత్తిర్వాచ్యా, తచ్ఛక్తిమత్కారణమవ్యక్తం।కించ కారణాత్కార్యస్య విభాగో జన్మ దృశ్యతే క్షితేర్మృత్తికా జాయతే తతో ఘట ఇతి । ఏవమవిభాగః ప్రాతిలోమ్యేన ప్రళయో దృశ్యతే ఘటస్య మృత్తికాయాం లయః తస్యాః క్షితౌ క్షితేరప్సు అపాం తేజసీత్యేతౌ విభాగావిభాగౌ వైశ్వరూప్యస్య విచిత్రస్య భావజాతస్య దృశ్యమానౌ పృథక్కృతౌ క్వచిత్కారణే విశ్రాంతౌ విభాగత్వాదవిభాగత్వాచ్చ మృది ఘటాదివిభాగావిభాగవదిత్యర్థః। సిద్ధాంతయతి ॥ తత్ర వదామ ఇతి ॥ కిమనుమానైరచేతనప్రకృతికత్వం జగతస్సాధ్యతే స్వతంత్రాచేతనప్రకృతికత్వం వా ఆద్యే సిద్ధసాధనతా, అస్మాభిరప్యనాది త్రిగుణమాయాంగీకారాత్, ద్వితీయే ఘటాదిదృష్టాంతే సాధ్యాప్రసిద్ధిరిత్యాహ యదీతి ॥ స్వతంత్రమచేతనం ప్రకృతిరిత్యేతద్దృష్టాంతబలేన తదా నిరూప్యేత యది దృష్టాంతః కశ్చిత్స్యాత్ న తు స దృష్టః క్వచిదిత్యన్వయః। స్వతంత్రపదార్థమాహ ॥ చేతనానధిష్ఠితమితి ॥ పరకీయస్య సాధ్యస్యాప్రసిద్ధిముక్త్వా సత్ప్రతిపక్షత్వం వక్తుం యద్విచిత్రరచనాత్మకం కార్యం తచ్చేతనాధిష్ఠితాచేతనప్రకృతికమితి వ్యాప్తిమాహ ॥ గేహేతి ॥ ఇదం జగచ్చేతనాధిష్ఠితాచేతనప్రకృతికం కార్యత్వాత్ గేహవదితి ప్రయోగః । విపక్షే విచిత్రరచనానుపపత్తిరూపం సూత్రోక్తం బాధకతర్కం వక్తుం జగతో వైచిత్ర్యమాహ ॥ తథేతి ॥ బాహ్యం పృథివ్యాదిభోగ్యం ఆధ్యాత్మికం శరీరాది చ భోగాధిష్ఠానమితివి

భాగః, ప్రతినియతోఽసాధారణోఽవయవానాం విన్యాసో రచనా యస్యేత్యర్థః। ఇత్థం విచిత్రం జగచ్చేతనానధిష్ఠితా ప్రకృతిః కథం రచయేన్న కథమపీత్యర్థః । యచ్చేతనానధిష్ఠితమచేతనం తన్న కార్యకారీతి వ్యాప్తిముక్తతర్కమూలభూతామాహ ॥ లోష్టేతి ॥ చేతనాప్రేరితేషు లోష్టాదిషు కార్యకారిత్వాదర్శనాదిత్యర్థః। కించానాదిజడప్రకృతిః చేతనాధిష్ఠితా పరిణామిత్వాత్ మృదాదివదిత్యాహ ॥మృదితి॥ నను మృదాదిదృష్టాంతే ద్వయమప్యస్తి అచేతనత్వం చేతనాధిష్ఠితత్వం చేతి తత్ర పరిణామిత్వహేతోరచేతనత్వమేవ వ్యాపకం మృదాదిస్వరూపత్వేనాంతరంగత్వాత్, న తు చేతనాధిష్ఠితత్వం వ్యాపకం, తస్య మృదాదిబాహ్యకులాలాదిసాపేక్షత్వేన బహిరంగత్వాత్, తథా చ పరిణామిత్వేఽపి మూలప్రకృతేరచేతనత్వధర్మేణైవ యోగాన్న చేతనాధిష్ఠితత్వే సేత్యాశంక్య నిషేధతి ॥ న చేతి ॥ మహానసదృష్టాంతేఽన్తరంగస్యాపి మహానసస్వరూపస్య ధూమవ్యాపకత్వం నాస్తి తద్భిన్నస్య బహిరంగస్యాపి వహ్నేస్తదస్తీత్యంతరంగత్వం వ్యాపకత్వే ప్రయోజకం న భవతీతి భావః । కించ యదచేతనం తచ్చేతనాధిష్ఠితమేవ పరిణమత ఇత్యంగీకారే బాధకాభావాత్ ప్రత్యుత శ్రుత్యనుగ్రహాచ్చ తథాంగీకార్యమిత్యాహ ॥న చైవం సతీతి ॥ సుఖదుఃఖమోహాన్వయాదితి హేతోరసిద్ధిద్యోతనార్థః సూత్రే చకార ఇత్యాహ ॥ అన్వయాద్యనుపపత్తేశ్చేతి॥ నానుమానం యుక్తమిత్యన్వయః ఆదిశబ్దః పరిమాణాదిగ్రహార్థః శబ్దాదీనాం బాహ్యత్వాను

తినియతావయవవిన్యాసమనేకకర్మఫలానుభవాధిష్ఠానం దృశ్యమానం ప్రజ్ఞావద్భిస్సంభావితతమైశ్శిల్పిభిర్మనసాప్యాలోచయితుమశక్యం సత్ కథమచేతనం ప్రధానం రచయేత్, లోష్టపాషాణాదిష్వదృష్టత్వాత్ । మృదాదిష్వపి కుంభకారాద్యధిష్ఠితేషు విచిత్రాకారా రచనా దృశ్యంతే, తద్వత్ ప్రధానస్యాపి చేతనాంతరాధిష్ఠితత్వప్రసంగః, న చ మృదాద్యుపాదానస్వరూపవ్యపాశ్రయేణైవ ధర్మేణ మూలకారణమవధారణీయం, న బాహ్యకుంభకారాదివ్యపాశ్రయేణేతి కించిన్నియామకమస్తి,న చైవం సతి కించిద్విరుధ్యతే ప్రత్యుత శ్రుతిరనుగృహ్యతే చేతనకారణత్వసమర్పణాత్, అతో రచనానుపపత్తేశ్చ హేతోర్నాచేతనం జగత్కారణమనుమాతవ్యం భవతి । అన్వయాద్యనుపపత్తేశ్చేతి చశబ్దేన హేతోరసిద్ధిం సముచ్చినోతి । నహి బాహ్యాధ్యాత్మికానాం భేదానాం సుఖదుఃఖమోహాత్మకతయాఽన్వయ ఉపపద్యతే, సుఖాదీనామాంతరత్వప్రతీతేః శబ్దాదీనాం చాతద్రూపత్వప్రతీతే స్తన్నిమిత్తత్వప్రతీతేశ్చ, శబ్దాద్యవిశేషేఽపి చ భావనావిశేషాత్ సుఖాదివిశేషోపలబ్ధేః తథా పరిమితానాం భేదానాం మూలాంకురాదీనాం సంసర్గపూర్వకత్వం దృష్ట్వా బాహ్యాధ్యాత్మికానాం భేదానాం పరిమితత్వాత్ సంసర్గపూర్వకత్వమనుమిమానస్య సత్త్వరజస్తమసామపి సంసర్గపూర్వకత్వప్రసంగః పరిమితత్వావిశేషాత్ ।కార్యకారణభావస్తు ప్రేక్షా

భవాదాంతరసుఖాద్యాత్మకత్వమసిద్ధం తన్నిమిత్తత్వాచ్చ । నహి నిమిత్తనైమిత్తికయోరభేదేన యోగోఽస్తి దండఘటయోరదర్శనాదిత్యర్థః । కించ యది ఘటే మృద్వత్సుఖాదికం శబ్దాదావన్వితం స్యాత్తర్హి సర్వైరవిశేషేణ సుఖాదికముపలభ్యేత ఘటే మృద్వత్ న తథోపలబ్ధిరస్తీతి యోగ్యానుపలబ్ధ్యా హేత్వభావనిశ్చయ ఇత్యాహ॥ శబ్దాదీతి॥ విషయస్యైకత్వేఽపి పురుషవాసనావైచిత్ర్యాత్కస్యచిత్సుఖబుద్ధిః కస్యచిద్దుఃఖబుద్ధిః కస్యచిన్మోహబుద్ధిర్దృశ్యతే అతో విషయాస్సుఖాద్యాత్మకా న భవంతీత్యర్థః । ఏవం సమన్వయాదితి హేతుం దూషయిత్వా పరిమాణాదిహేతూన్ దూషయతి॥ తథేతి॥ బుద్ధ్యాదీనాం పరిమితత్వేన సంసర్గపూర్వకత్వసిద్ధౌ సంసృష్టాన్యనేకాని సత్త్వరజస్తమాంసి సిధ్యంతి ఏకస్మిన్ సంసర్గాభావాత్ న బ్రహ్మసిద్ధిరితి సాంఖ్యస్య భావః।కిమిదం పరిమితత్వం న తావద్దేశతః పరిచ్ఛేదః, పక్షాంతర్గతాకాశేతస్యాభావేన భాగాసిద్ధేః, నాపి కాలతః పరిచ్ఛేదః, సాంఖ్యైః కాలస్యానంగీకారాత్ అవిద్యాగుణదోషత్వేన సంసర్గేణ సిద్ధసాధనాచ్చ, నాపి వస్తుతః పరిచ్ఛేదః సత్త్వాదీనాం పరస్పరం భిన్నత్వే సత్యపి సాధ్యాభావేన వ్యభిచారాదిత్యాహ ॥ సత్త్వేతి ॥ యదుక్తం కార్యకారణవిభాగో యత్ర సమాప్యతే తత్ప్రధానమితి తన్న, బ్రహ్మణి మాయాయాం వా సమాప్తిసంభవాత్ ,న చ యః కార్యస్యాపి భాగః స చేతనానధిష్ఠితాచేతనే సమాప్త ఇతి వ్యాప్తిరస్తి సర్వత్రాచేతనేషు చేతనాధిష్ఠానదర్శనాదిత్యాహ॥ కార్యేతి॥ ఏతే

నాఽవిభాగోఽపి వ్యాఖ్యాతః । యత్తు యత్పరిమితం తదవ్యక్తప్రకృతికమితి వ్యాప్త్యంతరం తస్యాపి గుణేష్వనాదిషు పరిమితేషు వ్యభిచారః, ఏతేన సదృశయోరేవ ప్రకృతివికారభావాదచేతనవికారాణామచేతనమేవ ప్రకృతిరితి నిరస్తం । చేతనాధిష్ఠితాచేతనప్రకృతికత్వేఽపి సాదృశ్యాద్యుపపత్తేః నవిలక్షణత్వాదిత్యత్ర సాదృశ్యాదినియమస్య నిరస్తత్వాచ్చ, ఏవం చేతనాధీనకారణశక్తితః కార్యప్రవృత్తిసంభవాత్ శక్తితః ప్రవృత్తిలింగమన్యథాసిద్ధమితి భావః ॥ ... ... *

౨ ॥ స్వతంత్రమచేతనం కారణత్వేన నానుమాతవ్యం తస్య సృష్ట్యర్థప్రవృత్తేరనుపపత్తేరితి చకారేణానుపపత్తిపదమనుషజ్య సూత్రం యోజనీయం । రచనాప్రవృత్త్యోః కో భేద ఇత్యాశంక్య ప్రవృత్తిస్వరూపమాహ ॥సామ్యేతి॥ గుణానాం కిల సామ్యావస్థాతత్త్వానాం ప్రళయః, తదా న కించిత్కార్యం భవతి ప్రళయాభావప్రసంగాత్, కింత్వాదౌ సామ్యప్రచ్యుతిరూపం వైషమ్యం భవతి, తతః కస్యచిద్గుణస్యాంగిత్వముద్భూతత్వేన ప్రాధాన్యం కస్యచిదంగత్వం శేషత్వమిత్యంగాంగిభావో భవతి, తస్మిన్ సతి మహదాదికార్యోత్పాదనాత్మికా ప్రవృత్తిః, తయా వివిధకార్యవిన్యాసో రచనేతి భేద ఇత్యర్థః ।గుణానాం ప్రవృత్తిశ్చేతనాధిష్ఠానపూర్వికా ప్రవృత్తిత్వాత్ రథాదిప్రవృత్తివదిత్యాహ ॥ సాపీతి ॥ విపక్షే స్వాతంత్ర్యేణ ప్రవృత్త్యనుపపత్తిరిత్యర్థః। కేచిత్తు భేదానాం ప్రవృత్తిశక్తిమత్త్వాచ్చేతనానధిష్ఠితాచేతనప్రకృతికత్వమితి శక్తితః ప్రవృ

పూర్వకం నిర్మితానాం శయనాసనాదీనాం దృష్టమితి న కార్యకారణభావాద్బాహ్యాధ్యాత్మికానాం భేదానామచేతనపూర్వకత్వం శక్యం కల్పయితుమ్ ॥ ... ... *

సూ. ౨ ॥ ప్రవృత్తేశ్చ ॥

ఆస్తాం తావదియం రచనా తత్సిద్ధ్యర్థా యా ప్రవృత్తిః సామ్యావస్థానాత్ప్రచ్యుతిః సత్త్వరజస్తమసామంగాంగిభావాపత్తిః విశిష్టకార్యస్యాభిముఖప్రవృత్తిః, సాపి నాచేతనస్య ప్రధానస్య స్వతంత్రస్యోపపద్యతే మృదాదిష్వదర్శనాత్ రథాదిషు చ । నహి మృదాదయో రథాదయో వా స్వయమచేతనాః సంతశ్చేతనైః కులాలాదిభిరశ్వాదిభిర్వాఽనధిష్ఠితా విశిష్టకార్యాభిముఖప్రవృత్తయో దృశ్యంతే । దృష్టాచ్చాదృష్టసిద్ధిరతః ప్రవృత్త్యనుపపత్తేరపి హేతోర్నాచేతనం జగత్కారణమనుమాతవ్యం భవతి । నను చేతనస్యాపి ప్రవృత్తిః కేవలస్య న దృష్టా । సత్యమేతత్, తథాపి చేతనసంయుక్తస్య రథాదేరచేతనస్య ప్రవృత్తిర్దృష్టా, నత్వచేతనసంయుక్తస్య చేతనస్య ప్రవృత్తిర్దృష్టా, కింపునరత్ర యుక్తం యస్మిన్ ప్రవృత్తిర్దృష్టా తస్య సేతి ఉత యత్సంయుక్తస్య దృష్టా తస్యైవ సేతి । నను యస్మిన్ దృశ్యతే ప్రవృత్తిస్తస్యైవ సేతి యుక్తముభయోః ప్రత్యక్షత్వాత్, నతు ప్రవృత్త్యాశ్రయత్వేన కేవలశ్చేతనో రథాదివత్ ప్రత్యక్షః। ప్రవృత్త్యాశ్రయదేహాదిసం

త్తేరితి లింగం వ్యాచక్షతే అస్యాపి గుణేషు వ్యభిచారః కార్యత్వవిశేషణే చ విరుద్ధతా। ప్రవృత్తిశక్తిత్వే సతి కార్యత్వస్య ఘటాదిషు చేతనాధిష్ఠితప్రకృతికత్వేనోక్తసాధ్యవిరుద్ధేన వ్యాప్తిదర్శనాదితి ప్రవృత్తేశ్చేతి సూత్రేణ జ్ఞాపితం । నను లోకే స్వతంత్రచేతనానాం ప్రవృత్త్యదర్శనేఽపి ప్రధానే సా ప్రవృత్తిః సిద్ధ్యతు తత్రాహ ॥దృష్టాచ్చేతి॥ అనుమానశరణస్య తవ దృష్టాంతం వినాఽతీంద్రియార్థసిద్ధ్యయోగాదితి భావః ।నను ప్రధానస్య ప్రవృత్తిం ఖండయతా చేతనస్య సృష్టౌ ప్రవృత్తిర్వాచ్యా సా న యుక్తేతి సాంఖ్యః శంకతే ॥నన్వితి॥ శుద్ధచేతనస్య ప్రవృత్త్యయోగమంగీకరోతి॥సత్యమితి॥ తర్హి కేవలస్యాచేతనస్య ప్రవృత్తిసిద్ధిరన్యథా సృష్ట్యయోగాత్తత్రాహ ॥ తథాపీతి॥ కేవలస్యాచేతనస్యాప్రవృత్తావపి చేతనాచేతనయోర్మిథస్సంబంధాత్ సృష్టిప్రవృత్తిరితి భావః।ఇమం వేదాంతసిద్ధాంతం సాంఖ్యో దూషయతి ॥నన్వితి॥ సర్వా ప్రవృత్తిరచేతనాశ్రయైవ దృష్టా నత్వచేతనసంబంధేనాపి చేతనస్య క్వచిత్ప్రవృత్తిర్దృష్టా తస్మాన్న చేతనాత్సృష్టిరిత్యర్థః । మతద్వయం శ్రుత్వా మధ్యస్థః పృచ్ఛతి॥కింపునరితి॥ యస్మిన్నచేతనే రథాదౌ ప్రవృత్తిర్దృష్టా తస్యైవ సా న చేతనస్తత్ర హేతురితి కిం సాంఖ్యమతం సాధు ఉత యేన చేతనేనాశ్వాదినా సంయోగాదచేతనస్య ప్రవృత్తిస్తత్ప్రయుక్తా సేతి వేదాంతిమతం వా సాధ్వితి ప్రశ్నార్థః । సాంఖ్య ఆహ ॥ నన్వితి ॥ఉభయోః ప్రవృత్తితదాశ్రయయోరిత్యర్థః । దృష్టాశ్రయేణైవ ప్రవృత్తేరుపపత్త్వాదదృష్టచేతనప్రవృత్తిర్న

కల్ప్యేతిభావః। ఆత్మనోఽప్రత్యక్షత్వేకథంసిద్ధిస్తత్రాహ ॥ ప్రవృత్తీతి ॥ జీవద్దేహస్యరథాదిభ్యోవైలక్షణ్యంప్రాణాదిమత్త్వంలింగందృష్టమితికృత్వాచేతనస్యసిద్ధిరిత్యన్వయః ।జీవద్దేహస్సాత్మకఃప్రాణాదిమత్త్వాత్ వ్యతిరేకేణరథాదివదిత్యాత్మసిద్ధిరిత్యర్థః । దేహప్రవృత్తిస్స్వాశ్రయాదన్యేనజ్ఞానవతాసహాభూతాప్రవృత్తిత్వాద్రథప్రవృత్తివదిత్యనుమానాంతరసూచనాయ ప్రవృత్త్యాశ్రయేత్యుక్తం, సద్భావసిద్ధిరేవనప్రవర్తకత్వమిత్యేవకారార్థః । అనుమితస్యసద్భావమాత్రేణప్రవృత్తిహేతుత్వేసర్వత్రాకాశస్యహేతుత్వప్రసంగాదితిభావః । ఆత్మనోఽప్రత్యక్షత్వేచార్వాకాణాంభ్రమోపిలింగమిత్యాహ ॥ అతఏవేతి-అప్రత్యక్షత్వాదేవేత్యర్థః। దేహాన్యాత్మనఃప్రత్యక్షత్వేభ్రమాసంభవాదితిభావః।దర్శనాత్,ప్రవృత్తిచైతన్యయోరితిశేషః । ప్రవృత్తింప్రత్యాశ్రయత్వమచేతనస్యైవేత్యుక్తమంగీకృత్య చేతనస్యప్రయోజకత్వంసిద్ధాంతీసాధయతి ॥తదభిధీయతఇతి॥ రథాదిప్రవృత్తావశ్వాదిచేతనస్యాన్వయవ్యతిరేకౌస్ఫుటౌ, తాభ్యాంచేతనస్యప్రవర్తకత్వం

యుక్తస్యైవతుచేతనస్యసద్భావసిద్ధిః కేవలాచేతనరథాదివైలక్షణ్యం జీవద్దేహస్యదృష్టమితి, అతఏవచ ప్రత్యక్షేదేహేసతిచైతన్యస్యదర్శనాదసతి చాదర్శనాద్దేహస్యైవచైతన్యమితిలోకాయతికాఃప్రతిపన్నాః తస్మాదచేతనస్యైవప్రవృత్తిరితి।తత్రాభిధీయతే, నబ్రూమోయస్మిన్నచేతనేప్రవృత్తిర్దృశ్యతేనతస్యసేతి, భవతుతస్యైవసా, సాతుచేతనాద్భవతీతిబ్రూమః, తద్భావేభావాత్తదభావేచాభావాత్ యథాకాష్ఠాదివ్యపాశ్రయాపిదాహప్రకాశాదిలక్షణా విక్రియాఽనుపలభ్యమానాపికేవలేజ్వలనేజ్వలనాదేవభవతితత్సంయోగేదర్శనాత్తద్వియోగేచాదర్శనాత్తద్వల్లోకాయతికానామపిచేతన ఏవదేహోఽచేతనానాంరథాదీనాంప్రవర్తకోదృష్టఇత్యవిప్రతిపన్నంచేతనస్యప్రవర్తకత్వం।ననుతవదేహాదిసంయుక్తస్యాప్యాత్మనోవిజ్ఞానస్వరూపమాత్రవ్యతిరేకేణప్రవృత్త్యనుపపత్తేరనుపపన్నంప్రవర్తకత్వమితిచేన్న,అయస్కాంతవద్రూపాదివచ్చప్రవృత్తిరహితస్యాపిప్రవర్తకత్వోపపత్తేః।యథాఽయస్కాంతోమణిఃస్వయంప్రవృత్తిరహితోఽప్యయసఃప్రవర్తకోభవతి,యథాచరూపాదయోవిషయాః స్వయంప్రవృత్తిరహితాఅపిచక్షురాదీనాంప్రవర్తకాభవంతి, ఏవం ప్రవృత్తిరహితోఽపీశ్వరస్సర్వగతస్సర్వాత్మాసర్వజ్ఞః సర్వశక్తిశ్చసన్సర్వంప్రవర్తయేదిత్యుపపన్నం, ఏకత్వాత్ప్రవర్త్యాభావే ప్రవర్తకత్వానుపపత్తిరితిచేత్, న, అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపమాయావేశవశేనాసకృత్ప్రత్యుక్తత్వాత్, తస్మాత్సంభవతిప్రవృత్తిః సర్వజ్ఞకారణత్వే, నత్వచేతనకారణత్వే॥ ...., *

సూ॥ 3 ॥ పయోఽంబువచ్చేత్తత్రాపి ॥

స్యాదేతత్, యథాక్షీరమచేతనంస్వభావేనైవవత్సవివృద్ధయేప్రవర్తతే, యథాచజలమచేతనంస్వభావేనైవలోకోపకారాయస్యందతే, ఏవంప్రధానమప్యచేతనంస్వభావేనైవపురుషార్థసిద్ధయేప్రవర్తిష్యతఇతి । నైతత్సాధూచ్యతే । యతస్తత్రాపిపయోఽంబునోశ్చేతనాధిష్ఠితయోరేవప్రవృత్తిరిత్యనుమిమీమహే, ఉభయవాదిప్రసిద్ధేరథాదావచేతనేకేవలేప్రవృత్త్యదర్శనాత్ । శాస్త్రంచ 'యోఽప్సుతి

బాహ్యానామపిసమ్మతమిత్యాహ ॥లోకాయతికానామపీతి॥ యఃప్రవర్తకఃసస్వయంప్రవృత్తిమానశ్వాదివదితివ్యాప్తేరాత్మనివ్యాపకాభావాన్నప్రవర్తకత్వమితికశ్చిచ్ఛంకతే॥నన్వితి॥ మణ్యాదౌవ్యభిచారాన్నవ్యాప్తిరితిపరిహరతి॥నేతి॥వస్తుతఃఏకత్వేపికల్పితంద్వైతంప్రవర్త్యమస్తీత్యాహ ॥నావిద్యేతి॥ అవిద్యయాకల్పితేనామరూపప్రపంచేతన్మయైవావిద్యారూపయామాయయాయఆవేశశ్చిదాత్మనః కల్పితస్సంబంధస్తస్యవశస్సామర్థ్యంతే నాంతర్యామిత్వాదికమీశ్వరస్యేత్యుక్తత్వాన్నచోద్యావసరఇత్యర్థః॥ .... *

3॥ అనాదిజడస్యప్రవృత్తిశ్చేతనాధీనా ప్రవృత్తిత్వా ద్రథాదిప్రవృత్తివదితిస్థితం, తత్రక్షీరాదౌవ్యభిచారమాశంక్య తస్యాపిపక్షసమత్వేనోక్తానుమానాదాగమేనచ సాధ్యసిద్ధేర్నవ్యభిచారఇతిసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ స్యాదేతదిత్యాది

నా॥ సాధ్యపక్షేతి. సాధ్యవతా పక్షేణ తుల్యత్వాదిత్యర్థః ।అనుపన్యాసోఽవ్యభిచారభూమిరితియావత్ । క్షీరప్రవర్తకత్వే న ధేన్వాదేస్సత్త్వాచ్చ న వ్యభిచార ఇత్యాహ ॥చేతనాయాశ్చేతి॥ఉపదర్శితమితి-అనుమానాగమాభ్యామితి శేషః। సూత్రకారస్య 'క్షీరవద్ధి' 'తథాఽపి' ఇతి చ వక్తుః పూర్వాపరవిరోధమాశంక్య లోకదృష్ట్యా శాస్త్రదృష్ట్యా చ సూత్రద్వయమిత్యవిరోధమాహ॥ ఉపసంహారేతి ॥ ... ... *

౪॥అస్తు ప్రధానస్యాపి ధర్మాదికర్మణా పురుషో వా ప్రవర్తక ఇత్యాశంక్య సూత్రం ప్రవృత్తం తద్వ్యాచష్టే॥సాంఖ్యానామి

ష్ఠన్ యోఽపోఽన్తరో యమయతి. ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి. ప్రాచ్యోఽన్యా నద్యస్స్యందంతే ఇత్యేవంజాతీయకం సమస్తస్య లోకపరిస్పందితస్యేశ్వరాధిష్ఠితతాం శ్రావయతి, తస్మాత్ సాధ్యపక్షనిక్షిప్తత్వాత్ పయోఽమ్బువదిత్యనుపన్యాసః చేతనాయాశ్చ ధేనోః స్నేహేనేచ్ఛయా వత్సవివృద్ధయే పయసః ప్రవర్తకత్వోపపత్తేః, వత్సచూషణేన చ పయస ఆకృష్యమాణత్వాత్ ।న చాంబునోఽప్యత్యంతమనపేక్షా నిమ్నభూమ్యాద్యపేక్షత్వాత్ స్యందనస్య । చేతనాపేక్షత్వం తు సర్వత్రోపదర్శితం । 'ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధి' (అ-౨-పా-౧-సూ-౨౪) ఇత్యత్ర తు బాహ్యనిమిత్తనిరపేక్షమపి స్వాశ్రయం కార్యం భవతీత్యేతల్లోకదృష్ట్యా నిదర్శితం, శాస్త్రదృష్ట్యా పునః సర్వత్రైవేశ్వరాపేక్షత్వమాపద్యమానం న పరాణుద్యతే॥ ... ... *

సూ॥౪॥ వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్॥

సాంఖ్యానాం త్రయో గుణాః సామ్యేనావతిష్ఠమానాః ప్రధానం న తు తద్వ్యతిరేకేణ ప్రధానస్య ప్రవర్తకం నివర్తకం వా కించిద్బాహ్యమపేక్ష్యమవస్థితమస్తి, పురుషస్తూదాసీనో న ప్రవర్తకో న నివర్తక ఇత్యతోఽనపేక్షం ప్రధానం, అనపేక్షత్వాచ్చ కదాచిత్ప్రధానం మహదాద్యాకారేణ పరిణమతే, కదాచిన్న పరిణమత ఇత్యేతదయుక్తం, ఈశ్వరస్య తు సర్వజ్ఞత్వాత్సర్వశక్తిత్వాన్మహామాయత్వాచ్చ ప్రవృత్త్యప్రవృత్తీ న విరుధ్యేతే॥... ... ...*

సూ॥౫॥ అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్॥

స్యాదేతత్, యథా తృణపల్లవోదకాది నిమిత్తాంతరనిరపేక్షం స్వభావాదేవ క్షీరాద్యాకారేణ పరిణమతే, ఏవం ప్రధానమపి మహదాద్యాకారేణ పరిణంస్యత ఇతి । కథం నిమిత్తాంతరనిరపేక్షం తృణాదీతి గమ్యతే, నిమిత్తాంతరానుపలంభాత్ ।యది హి కించిన్నిమిత్తాంతరముపలభేమహి తతో యథాకామం తేన తేన నిమిత్తేన తృణాద్యుపాదాయ క్షీరం సంపాదయేమహి న తు సంపాదయామహే, తస్మాత్స్వాభావికస్తృణాదేః పరిణామః, తథా ప్రధానస్యాపి స్యాదితి అత్రోచ్యతే, భవేత్తృణాదివత్ ప్రధానస్య స్వాభావికః పరిణామో యది తృణాదేరపి స్వాభావికః పరిణామోఽభ్యుపగమ్యేత న త్వభ్యుపగమ్యతే నిమిత్తాంతరోపలబ్ధేః । కథం నిమిత్తాంతరోపలబ్ధిరన్యత్రాభావాత్, ధేన్వైవ హ్యుపయుక్తం తృణాది క్షీరీభవతి న ప్రహీణమనడుహాద్యుపయుక్తం వా । యది హి నిర్నిమిత్తమేతత్స్యాద్ధేనుశరీరసంబంధాదన్యత్రాపి తృణాది క్షీరీభవేత్ । న చ యథాకామం మానుషైర్న శక్యం సంపాదయితుమిత్యేతావతా నిర్నిమిత్తం భవతి, భవతి

త్యాదినా॥ ప్రధానవ్యతిరేకేణ కర్మణోఽనవస్థితేః పురుషస్యోదాసీనత్వాత్కాదాచిత్కసృష్టిప్రవృత్తిః కదాచిత్ప్రళయ ఇత్యయుక్తమిత్యర్థః। కర్మణోఽపి ప్రధానాత్మకస్యాచేతనత్వాత్సదాసత్త్వాచ్చ న కాదాచిత్కప్రవృత్తినియామకత్వమితి భావః॥

౫. పునరపి దృష్టాంతబలాత్ ప్రధానస్య స్వత ఏవ కాదాచిత్కప్రవృత్తిరిత్యాశంక్య నిషేధతి సూత్రకారః ॥ అన్యత్రాభావాదిత్యాదినా ॥ పృచ్ఛతి, కథమితి ॥ఉత్తరం, నిమిత్తాంతరేతి॥ ధేన్వాదినిమిత్తాంతరమస్తీతి సిద్ధాంతయతి॥అత్రోచ్యత ఇతి ॥ప్రహీణం నష్టం । యదుక్తం క్షీరస్య స్వేచ్ఛయా సంపాదయితుమశక్యత్వాత్ స్వాభావికత్వమితి తత్రాహ॥ న చ యథా కామమితి ॥ ... ... *

౬. ప్రధానస్య నస్వతఃప్రవృత్తిః, తస్యస్వతఃప్రవృత్త్యభ్యుపగమే పురుషార్థస్యాప్యపేక్షాభావప్రసంగాదిత్యేకోఽర్థః, తత్రేష్టాపత్తింనిరస్యతి ॥ ఇత్యతఃప్రధానమితి ॥ ఉక్తప్రసంగస్యేష్టత్వేప్రతిజ్ఞాహానిస్స్యాదిత్యర్థః । అర్థాసంభవాన్నస్వతఃప్రవృత్తిరిత్యర్థాంతరంశంకాపూర్వకమాహ ॥ సయదీత్యాదినా ॥ ప్రయోజనమపేక్షితంచేద్వక్తవ్యమిత్యాహ ॥ తథాపీతి ॥ కూటస్థేపురుషేస్వతస్సుఖాదిరూపస్యాతిశయస్యాధాతుమశక్యత్వాదధ్యాసానంగీకారాచ్చభోగోనయుక్తః, కించప్రధానప్రవృత్తేర్భోగార్థత్వేమోక్షహేతువివేకఖ్యాత్యభావాదనిర్మోక్షప్రసంగశ్చఅపవర్గార్థత్వే స్వరూపావస్థానరూపముక్తేస్స్వతస్సిద్ధత్వాత్ప్రవృత్తివైయర్థ్యంభోగాభావప్రసంగశ్చేత్యర్థః । తృతీయందూషయతి ॥

హికించిత్కార్యంమానుషసంపాద్యంకించిద్దైవసంపాద్యం । మనుష్యాఅపిచశక్నువంత్యేవస్వోచితేనోపాయేనతృణాద్యుపాదాయక్షీరంసంపాదయితుం, ప్రభూతంహిక్షీరంకామయమానాఃప్రభూతంఘాసంధేనూశ్చారయంతి, తతశ్చప్రభూతంక్షీరంలభంతే, తస్మాన్నతృణాదివత్ స్వాభావికఃప్రధానస్యపరిణామః॥ ... ... *

సూ. ౬ ॥ అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాత్ ॥

స్వాభావికీప్రధానస్యప్రవృత్తిర్నభవతీతిస్థాపితం, అథాపినామ భవతశ్శ్రద్ధామనురుధ్యమానాః స్వాభావికీమేవప్రధానస్యప్రవృత్తిమభ్యుపగచ్ఛేమ తథాపిదోషోఽనుషజ్యేతైవ, కుతః, అర్థాభావాత్ । యదితావత్ స్వాభావికీప్రధానస్యప్రవృత్తిఃనకించిదన్యదపేక్షత ఇత్యుచ్యేత తతోయథైవసహకారికించిన్నాపేక్షతేఏవంప్రయోజనమపికించిన్నాపేక్షత ఇత్యతః ప్రధానంపురుషస్యార్థంసాధయితుంప్రవర్తత ఇతీయంప్రతిజ్ఞాహీయేత। సయదిబ్రూయాత్సహకార్యేవకేవలంనాపేక్షతేనప్రయోజనమపీతి, తథాపిప్రధానప్రవృత్తేఃప్రయోజనంవివేక్తవ్యంభోగోవాస్యాదపవర్గోవాఉభయంవేతి। భోగశ్చేత్ కీదృశోఽనాధేయాతిశయస్యపురుషస్యభోగోభవేదనిర్మోక్షప్రసంగశ్చ । అపవర్గశ్చేత్ప్రాగపిప్రవృత్తేరపవర్గస్యసిద్ధత్వాత్ప్రవృత్తిరనర్థికాస్యాత్ శబ్దాద్యనుపలబ్ధిప్రసంగశ్చ । ఉభయార్థతాభ్యుపగమేపిభోక్తవ్యానాంప్రధానమాత్రాణామానంత్యాదనిర్మోక్షప్రసంగఏవ । నచౌత్సుక్యనివృత్త్యర్థాప్రవృత్తిః, నహిప్రధానస్యాచేతనస్యౌత్సుక్యంసంభవతి, నచపురుషస్యనిర్మలస్య । దృక్ఛక్తిసర్గశక్తివైయర్థ్యభయాచ్చేత్ప్రవృత్తిః తర్హిదృక్ఛక్త్యనుచ్ఛేదవత్ సర్గశక్త్యనుచ్ఛేదాత్సంసారానుచ్ఛేదాదనిర్మోక్షప్రసంగఏవ, తస్మాత్ప్రధానస్యపురుషార్థాప్రవృత్తిరిత్యేతదయుక్తం ॥ ... ... *

సూ. ౭ ॥ పురుషాశ్మవదితిచేత్తథాపి ॥

స్యాదేతత్, యథా కశ్చిత్పురుషోదృక్ఛక్తిసంపన్నఃప్రవృత్తిశక్తివిహీనఃపంగు రపరంపురుషంప్రవృత్తిశక్తిసంపన్నందృక్ఛక్తివిహీనమంధమధిష్ఠాయప్రవర్తయతి, యథావాఽయస్కాంతోఽశ్మాస్వయమప్రవర్తమానోప్యయఃప్రవర్తయతి, ఏవంపురుషఃప్రధానంప్రవర్తయిష్యతీతిదృష్టాంతప్రత్యయేనపునఃప్రత్యవస్థానమతోచ్యతే, తథాపినైవదోషాన్నిర్మోక్షోఽస్తి । అభ్యుపేతహానంతావద్దోషఆపతతి ప్రధానస్యస్వతంత్రస్యప్రవృత్త్యభ్యుపగమాత్, పురుషస్యచప్రవర్తకత్వానభ్యుపగమాత్ । కథంచో

ఉభయార్థతేతి ॥ మీయంతేభుజ్యంతఇతిమాత్రాభోగ్యాః । "ఔత్సుక్యనివృత్త్యర్థంయథాక్రియాసుప్రవర్తతేలోకః. పురుషస్యవిమోక్షార్థంప్రవర్తతేతద్వదవ్యక్త"మితికారికోక్తందూషయతి ॥ నచేతి ॥ ఔత్సుక్యమిచ్ఛావిశేషఃకేవలజడస్యాత్మనోవానయుక్తఇత్యర్థః । అస్తిపురుషస్యదృక్ఛక్తిశ్చిద్రూపత్వాత్, అస్తిచప్రధానస్యసర్గశక్తిస్త్రిగుణాత్మకత్వాత్ తయోశ్శక్త్యోర్దృశ్యసృష్టింవినాసార్థక్యాయోగాత్ ప్రధానస్యసృష్టౌప్రవృత్తిరితిచేన్నశక్త్యోర్నిత్యత్వాత్ సృష్టినిత్యత్వాపత్తేరిత్యాహ ॥ దృక్ఛక్తీతి ॥ ... ... *

౭. పురుషస్యప్రవర్తకత్వంనిరస్తమపిదృష్టాంతేనపునరాశంక్యనిషేధతి ॥ పురుషాశ్మవదితి ॥ ప్రధానస్యస్వాతం

త్ర్యం పురుషస్యౌదాసీన్యం చాభ్యుపేతం త్యజ్యత ఇతి వదంతం సాంఖ్యం ప్రత్యాహ ॥ కథం చేతి ॥ పురుషస్య పరిస్పందః ప్రయత్నగుణో వా నాస్తీతి వక్తుం హేతుద్వయం । ప్రధానపురుషయోర్నిత్యత్వాద్వ్యాప్తత్వాచ్చ నిత్యస్సన్నిధిః, అశ్మనస్తు పరిమార్జనమృజుత్వేన స్థాపనమనిత్యస్సన్నిధిశ్చేతి వ్యాపారోఽస్తీత్యనుపన్యాసః, న సమదృష్టాంతోపన్యాసో భవతీత్యర్థః । నను చిజ్జడయోర్ద్రష్టృదృశ్యభావయోగ్యతాఽస్తి, తయా తద్భావస్సంబంధ ఇత్యత ఆహ ॥ యోగ్యతేతి ॥ చిజ్జడత్వస్వరూపాయా యోగ్యతాయా నిత్యత్వాత్సంబంధనిత్యత్వాపత్తిరిత్యర్థః, యథా స్వతంత్రప్రధానప్రవృత్తిపక్షః భోగోఽపవర్గ ఉభయం వా ఫలమితి వికల్ప్య దూషితః, ఏవం పురుషాధీనప్రధానప్రవృత్తిపక్షోఽపి ఫలాభావేన దూషణీయ ఇత్యాహ ॥ పూర్వవచ్చేతి ॥ సిద్ధాంతే పరమాత్మన ఉదాసీనస్య కథం ప్రవర్తకత్వమిత్యాశంక్యాహ ॥ పరమేతి ॥ సాంఖ్యమతే ఉభయం విరుద్ధం సత్యత్వాత్ అస్మన్మతే కల్పితాకల్పితయోరవిరోధ ఇత్యతిశయః ॥ ... ... *

దాసీనః పురుషః ప్రధానం ప్రవర్తయేత్ । పంగురప్యంధం పురుషం వాగాదిభిః ప్రవర్తయతి, నైవం పురుషస్య కశ్చిత్ప్రవర్తనవ్యాపారోఽస్తి నిష్క్రియత్వాన్నిర్గుణత్వాచ్చ । నాప్యయస్కాంతవత్సన్నిధిమాత్రేణ ప్రవర్తయేత్, సన్నిధినిత్యత్వేన ప్రవృత్తినిత్యత్వప్రసంగాత్ । అయస్కాంతస్య త్వనిత్యసన్నిధేరస్తి స్వవ్యాపారస్సన్నిధిః, పరిమార్జనాద్యపేక్షా చాస్యాస్తీత్యనుపన్యాసః పురుషాశ్మవదితి । తథా ప్రధానస్యాచైతన్యాత్పురుషస్య చౌదాసీన్యాత్ తృతీయస్య చ తయోస్సంబంధయితురభావాత్ సంబంధానుపపత్తిః । యోగ్యతానిమిత్తే చ సంబంధే యోగ్యతానుచ్ఛేదాదనిర్మోక్షప్రసంగః । పూర్వవచ్చేహాప్యర్థాభావో వికల్పయితవ్యః । పరమాత్మనస్తు స్వరూపవ్యపాశ్రయమౌదాసీన్యం మాయావ్యపాశ్రయం చ ప్రవర్తకత్వమిత్యస్త్యతిశయః ॥ ... ... *

సూ. ౮ ॥ అంగిత్వానుపపత్తేశ్చ ॥

ఇతశ్చ న ప్రధానస్య ప్రవృత్తిరవకల్పతే, యద్ధి సత్త్వరజస్తమసామన్యోన్యగుణప్రధానభావముత్సృజ్య సామ్యేన స్వరూపమాత్రేణావస్థానం సా ప్రధానావస్థా, తస్యామవస్థాయామనపేక్షస్వరూపాణాం స్వరూపప్రణాశభయాత్ పరస్పరం ప్రత్యంగాంగిభావానుపపత్తేః । బాహ్యస్య చ కస్యచిత్ క్షోభయితురభావాద్గుణవైషమ్యనిమిత్తో మహదాద్యుత్పాదో న స్యాత్ ॥ ... ... *

సూ. ౯ ॥ అన్యథానుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్ ॥

అథాపి స్యాదన్యథా వయమనుమిమీమహే యథా నాయమనంతరోక్తో దోషః ప్రసజ్యేత । న హ్యనపేక్షస్వభావాః కూటస్థాశ్చాస్మాభిర్గుణా అభ్యుపగమ్యంతే ప్రమాణాభావాత్ । కార్యవశేన తు గుణానాం స్వభావోఽభ్యుపగమ్యతే, యథా యథా కార్యోత్పాద ఉపపద్యతే తథా తథైతేషాం స్వభావోఽభ్యుపగంతవ్యః, చలం గుణవృత్తమితి చాస్త్యభ్యుపగమః, తస్మాత్సామ్యావస్థాయామపి వైషమ్యోపగమయోగ్యా ఏవ గుణా అవతిష్ఠంత ఇతి । ఏవమపి ప్రధానస్య జ్ఞశక్తివియోగాద్రచనానుపపత్త్యాదయః పూర్వోక్తదో

౮. కిం ప్రధానావస్థా కూటస్థవన్నిత్యా ఉత వికారిణీ, ఆద్యే దోషమాహ ॥ తస్యామితి ॥ అంగాంగిభావే సామ్యస్వరూపనాశస్స్యాత్, తతః కౌటస్థ్యభంగ ఇతి భయాదంగాంగిత్వానుపపత్తేః సృష్ట్యనుపపత్తిరిత్యర్థః । ద్వితీయం దూషయతి ॥ బాహ్యస్యేతి ॥ చిరకాలావస్థితస్య సామ్యస్య చ్యుతౌ నిమిత్తం వాచ్యం తన్నాస్తీత్యర్థః ॥ ... ... *

౯. గుణానాం మిథోఽనపేక్షస్వభావత్వాన్న స్వతో వైషమ్యమిత్యుక్తం. తత్ర హేత్వసిద్ధిమాశంక్య సూత్రకారః పరిహరతి ॥ అన్యథేతి ॥ అనపేక్షస్వభావాదన్యథా సాపేక్షత్వేన గుణానామనుమానాత్ పూర్వోక్తో దోషో న ప్రసజ్యతే న చైవమపసిద్ధాంతః కార్యానుసారేణ గుణస్వభావస్వీకారాదిత్యాహ ॥ చలం గుణవృత్తమితి ॥ పూర్వసూత్రోక్తాంగిత్వానుపపత్తిదోషాభావమంగీకృత్య పరిహరతి ॥ ఏవమపీతి ॥ కార్యార్థం జ్ఞానశక్తికల్పనే బ్రహ్మవాదస్స్యాదిత్యర్థః । అంగీకారం త్యజతి ॥ వైషమ్యేతి ॥ ... ... *

౧౦ ॥ సూత్రంవ్యాచష్టే ॥పరస్పరేతి॥ త్వఙ్మాత్రమేవజ్ఞానేంద్రియమేకమనేకశబ్దాదిజ్ఞానకారణం పంచకర్మేంద్రియాణిమనశ్చేతి సప్తేంద్రియాణి, జ్ఞానేంద్రియాణిపంచ కర్మేంద్రియాణిపంచమనశ్చేత్యేకాదశ, బుద్ధిరహంకారో మనఇతిత్రీణి, ఏకమితిబుద్ధిరేవ, ఏవంపూర్వాపరవిరోధాదితివ్యాఖ్యాయ శ్రుతిస్మృతివిప్రతిషేధాచ్చేత్యర్థాంతరమాహ ప్రసిద్ధఇతి ॥ తస్మాద్భ్రాంతిమూలత్వాత్ సాంఖ్యశాస్త్రస్య, తేననిర్దోషవేదాంతసమన్వయస్యావిరోధఇతిసిద్ధం। స్వమతాసామంజస్యమసహమానస్సాంఖ్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే ॥ అత్రాహేతి ॥ తప్యోజీవస్తాపకస్సంసారస్తయోర్భేదాంగీకారాల్లోకప్రసిద్ధస్తప్యతాపకభావోఽలుప్యేతేత్యర్థః। వివృణోతి ॥ ఏకంహీతి॥ తథాచభేదవ్యవహారలోపఇత్యసమంజసమిత్యర్థః॥ ననుతయోరుపాదానైక్యేపిమిథోభేదోఽస్త్యేవ యథైకవహ్న్యాత్మకయోరౌష్ణ్యప్రకాశయోః, అతోనవ్యవహార

షాస్తదవస్థాఏవ । జ్ఞశక్తిమపిత్వనుమిమానః ప్రతివాదిత్వాన్నివర్తేత, చేతనమేకమనేకప్రపంచస్య జగతఉపాదానమితి బ్రహ్మవాదప్రసంగాత్ । వైషమ్యోపగమయోగ్యాఅపిగుణాఃసామ్యావస్థాయాంనిమిత్తాభావాన్నైవవైషమ్యంభజేరన్, భజమానావానిమిత్తాభావావిశేషాత్సర్వదైవవైషమ్యంభజేరన్నితి ప్రసజ్యతఏవాయమనంతరోపిదోషః॥ ... ... ❋

❋ సూ॥౧౦॥విప్రతిషేధాచ్చాసమంజసమ్॥ ❋

పరస్పరవిరుద్ధశ్చాయంసాంఖ్యానామభ్యుపగమః, క్వచిత్సప్తేంద్రియాణ్యనుక్రామంతి క్వచిదేకాదశ, తథాక్వచిన్మహతస్తన్మాత్రసర్గముపదిశంతిక్వచిదహంకారాత్, తథాక్వచిత్త్రీణ్యంతఃకరణానివర్ణయంతిక్వచిదేకమితి, ప్రసిద్ధఏవతుశ్రుత్యేశ్వరకారణవాదిన్యావిరోధస్తదనువర్తిన్యాచస్మృత్యా, తస్మాదప్యసమంజసం సాంఖ్యానాందర్శనమితి । అత్రాహ, నన్వౌపనిషదానామప్యసమంజసమేవ దర్శనం, తప్యతాపకయోర్జాత్యంతరభావానభ్యుపగమాత్ । ఏకంహిబ్రహ్మసర్వాత్మకం సర్వస్యప్రపంచస్యకారణమభ్యుపగచ్ఛతాం, ఏకస్యైవాత్మనో విశేషౌతప్యతాపకౌ నజాత్యంతరభూతావిత్యభ్యుపగంతవ్యం స్యాత్ । యదిచైతౌతప్యతాపకావేకస్యాత్మనోవిశేషౌస్యాతాం, సతాభ్యాంతప్యతాపకాభ్యాంననిర్ముచ్యేతేతితాపోపశాంతయేసమ్యగ్దర్శనముపదిశచ్ఛాస్త్రమనర్థకంస్యాత్ । నహ్యౌష్ణ్యప్రకాశధర్మకస్యప్రదీపస్యతదవస్థస్యైవతాభ్యాంనిర్మోక్షఉపపద్యతే । యోపిజలవీచీతరంగఫేనాద్యుపన్యాసస్తత్రాపిజలాత్మనఏకస్యవీచ్యాదయోవిశేషాఆవిర్భావతిరోభావరూపేణనిత్యాఏవేతి సమానోజలాత్మనోవీచ్యాదిభిరనిర్మోక్షః । ప్రసిద్ధశ్చాయం తప్యతాపకయోర్జాత్యంతరభావో లోకే । తథాహి, అర్థీచార్థశ్చాన్యోన్యభిన్నౌలక్ష్యేతే, యద్యర్థినస్స్వతోఽన్యోఽర్థోనస్యాద్యస్యార్థినోయద్విషయమర్థిత్వంసతస్యార్థోనిత్యసిద్ధఏవేతితస్యతద్విషయమర్థిత్వంనస్యాత్ । యథాప్రకాశాత్మనఃప్రదీపస్యప్రకాశాఖ్యోఽర్థోనిత్యసిద్ధఏవేతి నతస్యతద్విషయమర్థిత్వం సంభవతి, అప్రాప్తేహ్యర్థేఽర్థినోఽర్థిత్వంస్యాదితి, తథార్థస్యాప్యర్థ్యర్థత్వంనస్యాత్, యదిస్యాత్స్వార్థత్వమేవస్యాత్ , నచైతదస్తి । సంబంధిశబ్దౌహ్యేతావర్థీచార్థశ్చేతి

లోపఇత్యాశంక్యవహ్నేరివతాభ్యామాత్మనోమోక్షోనస్యాదిత్యాహ॥ యదిచేత్యాదినా॥ ననుసత్యపిధర్మిణిస్వభావనాశో మోక్షఉపపద్యతే, సత్యేవజలేవీచ్యాదినాశదర్శనాదిత్యాశంక్యదృష్టాంతాసిద్ధిమాహ॥యోపీతి॥ కించభేదానంగీకారేఽపసిద్ధాంతః అనంగీకారే లోకప్రసిద్ధిబాధఇత్యాహ ॥ ప్రసిద్ధశ్చేతి ॥ అర్థోహ్యర్జనాలాభాదినార్థినంతాపయతీతితాపకః, అర్థీతప్యస్తయోరభేదేబాధకమాహ ॥ యదీతి ॥ అర్థినోఽన్యస్యార్థస్యాభావాదర్థిత్వాభావవదర్థాదన్యస్యార్థినోఽసత్త్వాదర్థత్వాభావః ప్రసజ్యేతేత్యాహ ॥ తథాఽర్థస్యాపీతి ॥ ప్రసంగస్యేష్టత్వంనిరాకరోతి ॥ నచైతదస్తీతి॥ అర్థత్వం హి కామనావిషయత్వంతచ్చకామ్యాదన్యస్య కామయితురసత్త్వాన్నస్యాత్, నాపిస్వార్థత్వమస్తికామ్యస్యైవకామయితృత్వాయోగాత్ తస్మాద్భేదోఽఙ్గీకార్యఇత్యర్థః, ఇతశ్చభేదఇత్యాహ॥ సంబంధీతి ॥ తథాఽనర్థోఽనర్థీనా

వపిభిన్నావిత్యన్వయః । అర్థానర్థయోస్స్వరూపోక్తిపూర్వకంతాపకత్వం స్ఫుటయతి ॥ అర్థినోఽనుకూలఇతి॥అద్వైత
మతేముక్తేరయోగ ముక్త్వాస్వమతే యోగమాహ ॥ జాత్యంతరేతి ॥ తయాతప్యయాబుద్ధ్యా పురుషస్య సంయోగస్స్వ
స్వామిభావః తస్యహేతురనాదిరవివేక స్తస్యపరిహారో వివేక స్తస్మాన్నిత్యముక్తస్యాపిపురుషస్య కథంచిదుపచారాన్మో
క్షోపపత్తిరిత్యర్థః। యథాయోధగతౌజయపరాజయౌరాజన్యుపచర్యేతే తథాపురుషాదత్యంతభిన్నబుద్ధిగతౌబంధమో
క్షౌపురుషేఉపచర్యేతే ।తదుక్తం‘నైవచబధ్యతేముచ్యతే’ఇతి । సిద్ధాంతయతి ॥అత్రేతి॥ కింపరమార్థదృష్ట్యాతప్యతాపక
భావానుపపత్తిరుచ్యతే వ్యవహారదృష్ట్యావానాద్యఇత్యాహ ॥ నైకత్వాదేవేతి॥ దోషత్వమితిశేషః ।తస్యాదోషత్వంవిస్ప
ష్టోతి॥భవేదిత్యాదినా ॥ ఏతత్రాత్రివికంవిషయ విషయిత్వంనత్వేత్యర్థః । యత్రతప్యతాపకభావోదృష్టస్తత్రైవేతివ్య
వహారపక్షమాదాయసిద్ధాంతీబ్రూతే ॥ కింనపశ్యసీతి ॥ దేహస్యతప్యత్వేదేహాత్మవాదాపత్తిరితిశంకతే ॥ నన్వితి॥అచేత

ద్వయోశ్చసంబంధినోస్సంబంధస్స్యాన్నైకస్యైవ, తస్మాద్భిన్నావేవార్థార్థినౌ, తథాఽనర్థాఽనర్థి
నావపి । అర్థినోఽనుకూలోఽర్థఃప్రతికూలోఽనర్థస్తాభ్యామేకఃపర్యాయేణోభాభ్యాంసంబధ్యతే, త
త్రార్థస్యాల్పీయస్త్వాత్ భూయస్త్వాచ్చానర్థస్యోభావప్యర్థానర్థావనర్థఏవేతితాపకస్సఉచ్యతే, తప్యస్తుపు
రుషోయఏకః పర్యాయేణోభాభ్యాంసంబధ్యతఇతి। తయోస్తప్యతాపకయోరేకాత్మతాయాంమోక్షా
నుపపత్తిః ।జాత్యంతరభావేతుతత్సంయోగహేతుపరిహారాత్స్యాదపికదాచిన్మోక్షోపపత్తిరితి । అత్రో
చ్యతే నైకత్వాదేవతప్యతాపకభావానుపపత్తేః, భవేదేషదోషోయద్యేకాత్మతాయాంతప్యతాపకావ
న్యోన్యస్యవిషయవిషయిభావంప్రతిపద్యేయాతాం నత్వేతదస్తిఏకత్వాదేవ । నహ్యగ్నిరేక స్సన్నాత్మా
నందహతిప్రకాశయతివా, సత్యప్యౌష్ణ్యప్రకాశాదిధర్మభేదేపరిణామిత్వేచ । కిముకూటస్థే బ్రహ్మణ్యే
కస్మింస్తప్యతాపకభావస్సంభవేత్ । క్వపునరయంతప్యతాపకభావస్స్యాదితి, ఉచ్యతే, కింనపశ్యసికర్మ
భూతోజీవద్దేహస్తప్యస్తాపకస్సవితేతి। ననుతప్తిర్నామదుఃఖంసాచేతయితుర్నాచేతనస్యదేహస్య,యది
హిదేహస్యైవతప్తిస్స్యాత్సాదేహనాశేస్వయమేవనశ్యతీతి తన్నాశాయసాధనం నైషితవ్యంస్యాదితి,
ఉచ్యతే, దేహాభావేహి కేవలస్యచేతనస్య తప్తిర్నదృష్టా, నచత్వయాపితప్తిర్నామవిక్రియా చేతయితుః
కేవలస్యేష్యతే, నాపిదేహచేతనయోస్సంహతత్వమశుద్ధ్యాదిదోషప్రసంగాత్ । నచ తప్తేరేవతప్తిమ
భ్యుపగచ్ఛసీతి కథంతవాపితప్యతాపకభావః । సత్త్వంతప్యంతాపకంరజఇతిచేన్న, తాభ్యాంచేతనస్య
సంహతత్వానుపపత్తేః । సత్త్వానురోధిత్వాచ్చేతనోపితప్యతఇవేతిచేత్, పరమార్థతస్తర్హి నైవతప్యత
ఇత్యాపతతి, ఇవశబ్దప్రయోగాత్, నచేత్తప్యతేనేవశబ్దోదోషాయ । నహిడుండుభస్సర్పఇవేత్యేతావ
తాసవిషోభవతిసర్పోవాడుండుభఇవేత్యేతావతానిర్విషః ।అతశ్చావిద్యాకృతోఽయంతప్యతాపకభావో

నస్యదేహస్యతప్తిర్నేతివదతాసాంఖ్యేనవక్తవ్యం కించేతనస్య కేవలస్యతప్తిః కింవా దేహసంహతస్యఉతతప్తేః ఆహో
స్విత్సత్త్వస్య, నాద్యఇత్యాహ ॥ ఉచ్యతఇతి ॥ నద్వితీయతృతీయావిత్యాహ ॥ నాపీత్యాదినా ॥చతుర్థంశంకతే॥సత్త్వమి
తి॥ సత్త్వరజసోస్తప్యతాపకత్వేపురుషస్యబంధాభావాచ్ఛాస్త్రారంభవైయర్థ్యమితిపరిహరతి ॥ నతాభ్యామితి ॥ అసం
గత్వేపిపురుషస్యతప్యసత్త్వప్రతిబింబత్వాత్తప్తిరితి శంకతే ॥ సత్త్వేతి ॥ తర్హిజలచంద్రస్యచలనవన్మిథ్యైవతప్తిరిత్య
స్మత్పక్షఆగతఇత్యాహ ॥ పరమార్థతఇతి ॥ ఇవశబ్దమాత్రేణకథంమిథ్యాత్వప్రాగమఇతిచేదుచ్యతే, ఇవశబ్దస్తప్యబుద్ధిస
త్త్వసాదృశ్యంబ్రూతే,తచ్చసాదృశ్యం పురుషస్యతప్యత్వరూపంచేత్కల్పితమేవవస్తుతస్తప్త్యభావాదిత్యుపపాదయతి॥
నచేదితి ॥పురుషోవస్తుతస్తప్తిశూన్యశ్చేదివశబ్దోనదోషాయమిథ్యాతప్తిపరత్వాదిత్యర్థః ।సత్త్వమిథ్యాసాదృశ్యమేవదో
షఇతిచేన్నేత్యాహ ॥ నహీతి॥ సవిషత్వంనిర్విషత్వంచేవశబ్దార్థఃకల్పితఏవద్రష్టవ్యః । సాంఖ్యస్యావిద్యకేతప్యతాపకత్వే
సతిమమాపికించిన్నదుష్యతి కింత్విష్టమేవ సంపన్నమిత్యర్థః । యదిమిథ్యాతప్యత్వాంగీకారేఽపసిద్ధాంతస్స్యాదితి భీత్యా

సత్యంతప్యత్వం పురుషస్యోచ్యేత తదాప్యపసిద్ధాంతః కౌటస్థ్యహానాదనిర్మోక్షశ్చ సత్యస్యాత్మవన్నివృత్త్యయోగాదిత్యాహ ॥ అథేత్యాదినా ॥ కించరజసోనిత్యత్వాద్దుఃఖసాతత్యమిత్యాహ ॥ నిత్యత్వేతి ॥అత్రసాంఖ్యశ్శంకతే॥తప్యేతి॥సత్త్వంపురుషోవాతప్యశక్తిః, తాపకశక్తిస్తురజః, నిమిత్తమవివేకాత్మకమదర్శనంతమః, తేనసహితస్సనిమిత్తస్సంయోగః పురుషస్యగుణస్వామిత్వరూపః తదపేక్షత్వాదిత్యర్థః । మోక్షస్తత్త్యభావః । నిమిత్తస్యనివృత్త్యభావాన్నమోక్షఇతిసిద్ధాంతీపరిహరతి ॥ నేతి ॥ తమసోనివృత్త్యభావేపివివేకేనోపరమాన్మోక్షఇత్యతఆహ॥గుణానాంచేతి॥చలంగుణవృత్తమిత్యంగీకారాదితిభావః । పరపక్షేబంధమోక్షవ్యవస్థానుపపత్తిముక్త్వాస్వపక్షముపసంహరతి॥ఔపనిషదస్యత్వితి॥వస్తుతఏకత్వేనబంధాభావాన్నముక్త్యభావశంకావసరః, వ్యవహారతస్తుభేదాంగీకారాత్తప్యతాపకభావోబంధస్తత్త్వజ్ఞానాత్తన్నివృత్తిర్మోక్షోపపద్యతఇతి నచోద్యావసరఇత్యర్థః ॥ ఇతిప్రథమాధికరణమ్ ... ... ❋

నపారమార్థికఇత్యభ్యుపగంతవ్యమేతత్ । నైవంసతిమమాపికించిద్దుష్యతి । అథపారమార్థికమేనచేతనస్యతప్యత్వమభ్యుపగచ్ఛసితవైవసుతరామనిర్మోక్షఃప్రసజ్యేత । నిత్యత్వాభ్యుపగమాచ్చతాపకస్య, తప్యతాపకశక్త్యోర్నిత్యత్వేపి సనిమిత్తసంయోగాపేక్షత్వాత్ తప్తే స్సంయోగనిమిత్తాదర్శననివృత్తావాత్యంతికస్సంయోగోపరమస్తతశ్చాత్యంతికో మోక్షఉపపన్నఇతిచేన్న, అదర్శనస్యతమసోనిత్యత్వాభ్యుపగమాత్ । గుణానాంచోద్భవాభిభవయోరనియతత్వాదనియతస్సంయోగనిమిత్తోపరమఇతివియోగస్యాప్యనియతత్వాత్సాంఖ్యస్యైవానిర్మోక్షోఽపరిహార్యస్స్యాత్। ఔపనిషదస్యత్వాత్మైకత్వాభ్యుపగమాదేకస్యచవిషయవిషయిభావానుపపత్తేర్వికారభేదస్యచ వాచారంభణమాత్రత్వశ్రవణాదనిర్మోక్షాశంకాస్వప్నేపినోపజాయతే । వ్యవహారేతుయత్రయథాదృష్టస్తప్యతాపకభావస్తత్రతథైవ సఇతి నచోదయితవ్యఃపరిహర్తవ్యోవాభవతి ॥ ... ... ❋

ప్రధానకారణవాదోనిరాకృతః,పరమాణుకారణవాదఇదానీంనిరాకర్తవ్యః।తత్రాదౌతావద్యోఽణుకారణవాదినా బ్రహ్మవాదినిదోషఉత్ప్రేక్ష్యతే సప్రతిసమాధీయతే । తత్రాయంవైశేషికాణామభ్యుపగమః, కారణద్రవ్యసమవాయినోగుణాఃకార్యద్రవ్యేసమానజాతీయంగుణాంతరమారభంతేశుక్లేభ్యస్తంతుభ్యశ్శుక్లస్యపటస్య ప్రసవదర్శనాత్తద్విపర్యయాదర్శనాచ్చ, తస్మాచ్చేతనస్యబ్రహ్మణోజగత్కారణత్వేఽభ్యుపగమ్యమానేకార్యేపిజగతిచైతన్యంసమవేయాత్ తదదర్శనాత్తునచేతనంబ్రహ్మజగత్కారణంభవితుమర్హతీతీమమభ్యుపగమంతదీయయైవప్రక్రియయావ్యభిచారయతి ॥ ... ❋

❋ సూ. ౧౧ ॥ మహద్దీర్ఘవద్వాహ్రస్వపరిమండలాభ్యామ్॥ ❋

ఏషాతేషాంప్రక్రియా, పరమాణవఃకిలకంచిత్కాలమనారబ్ధకార్యాయథాయోగంరూపాదిమంతః పారిమాండల్యపరిమాణాస్తిష్ఠంతి, తేచ పశ్చాదదృష్టాదిపురస్సరాస్సంయోగసచివాశ్చసంతోద్వ్యణు

వృత్తానువాదేనమహద్దీర్ఘవదితి స్వమతస్థాపనాత్మకాధికరణస్య సంగతిమాహ ॥ ప్రధానేతి ॥ యద్యపిసాంఖ్యమతనిరాసానంతరంపరమాణువాదోనిరాకర్తవ్యఃస్వమతస్థాపనస్యస్మృతిపాదేసంగతత్వాత్ తథాపిపూర్వత్రప్రధానగుణానాంసుఖాదీనాంజగత్యనన్వయాత్ ప్రధానస్యానుపాదానత్వముక్తం । తథాబ్రహ్మగుణచైతన్యానన్వయాద్బ్రహ్మణోపినోపాదానత్వమితిదోషోదృష్టాంతసంగతిలాభాదత్రసమాధీయతఇత్యర్థః ॥ ... ... ❋

౧౧. చేతనాద్బ్రహ్మణోజగత్సర్గవాదివేదాంతసమన్వయోవిషయః, సకింయస్సమవాయికారణగుణఃసకార్యద్రవ్యేస్వసమానజాతీయగుణారంభకస్తంతుశౌక్ల్యవదితి న్యాయేన విరుధ్యతేనవేతిసందేహే న్యాయస్యావ్యభిచారాద్విరుధ్యతఇతి ప్రాప్తేవ్యభిచారాన్నవిరోధఇతిసిద్ధాంతసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ ఏషేత్యాదినా ॥ యద్యపినవిలక్షణత్వాదిత్యత్రచేతనాదచేతనసర్గస్సాధితస్తథాపివైశేషికన్యాయస్య తదీయప్రక్రియయావ్యభిచారోక్త్యాఽర్థవత్త్వాదస్య సూత్ర

స్యనగతార్థతా, ప్రళయకాలే పరమాణవో నిశ్చలా అసంయుక్తాస్తిష్ఠంతి సర్గకాలే చాదృష్టవదాత్మసంయోగాత్తేషు కర్మ భవతి, తేన సంయోగాద్ద్రవ్యాంతరసృష్టిర్భవతి, కారణగుణాః కార్యే గుణాంతరమారభంత ఇతి సామాన్యేన ప్రక్రియాముక్త్వా విశేషతస్తామాహ ॥ యదా ద్వావితి ॥ పరమాణుః పరిమండలః తద్గతం పరిమాణం పారిమాండల్యమిత్యుచ్యతే, తచ్చ స్వసమానజాతీయగుణారంభకం న భవతీత్యుక్తన్యాయస్య వ్యభిచార ఇతి భావః । వ్యభిచారస్థలాంతరమాహ ॥ యదాపి ద్వే ఇతి ॥ ద్వే ద్వే ఇతి శబ్దద్వయం పఠితవ్యం, ఏవం సతి చతుర్భిర్ద్వ్యణుకైశ్చతురణుకారంభ ఉపపద్యతే, యథాశ్రుతే తు ద్వాభ్యాం ద్వ్యణుకాభ్యాం మహతశ్చతురణుకస్యారంభో న యుజ్యతే, కారణగతం మహత్త్వం బహుత్వం వా వినా కార్యే మహత్త్వాయోగాదితి మంతవ్యం । ప్రకటార్థకారాస్తు, యద్ద్వాభ్యాం ద్వ్యణుకాభ్యామారబ్ధకార్యే మహత్త్వం దృశ్యతే తస్య హేతుః ప్రచయో నామ ప్రశిథిలావయవసంయోగ ఇతి రావణప్రణీతే భాష్యే దృశ్యత ఇతి చిరంతనవైశేషికదృష్ట్యేదం భాష్యమిత్యాహుః। సర్వథాపి ద్వ్యణుకగతహ్రస్వత్వాణుత్వపరిమాణయోరనారంభకత్వాద్వ్యభిచారః। యద్యపి తార్కి-

కాదిక్రమేణ కృత్స్నం కార్యజాతమారభంతే కారణగుణాశ్చ కార్యే గుణాంతరం । యదా ద్వౌ పరమాణూ ద్వ్యణుకమారభేతే తదా పరమాణుగతా రూపాదిగుణవిశేషాః శుక్లాదయో ద్వ్యణుకే శుక్లాదీనపరానారభంతే। పరమాణుగుణవిశేషస్తు పారిమాండల్యం న ద్వ్యణుకే పారిమాండల్యమపరమారభతే, ద్వ్యణుకస్య పరిమాణాంతరయోగాభ్యుపగమాత్ । అణుత్వహ్రస్వత్వే హి ద్వ్యణుకవర్తినీ పరిమాణే వర్ణయంతి। యదాపి ద్వే ద్వ్యణుకే చతురణుకమారభేతే తదాపి సమానం ద్వ్యణుకసమవాయినాం శుక్లాదీనామారంభకత్వం అణుత్వహ్రస్వత్వే తు ద్వ్యణుకసమవాయినీ అపి నైవారభేతే, చతురణుకస్య మహత్త్వదీర్ఘత్వపరిమాణయోగాభ్యుపగమాత్ । యదాపి బహవః పరమాణవో బహూని వా ద్వ్యణుకాని ద్వ్యణుకసహితో వా పరమాణుః కార్యమారభతే తదాపి సమానైషా యోజనా । తదేవం యథా పరమాణోః పరిమండలాత్సతోఽణు హ్రస్వం చ ద్వ్యణుకం జాయతే మహద్దీర్ఘం చ త్ర్యణుకాది న పరిమండలం । యథా వా ద్వ్యణుకాదణోర్హ్రస్వాచ్చ సతో మహద్దీర్ఘం చ త్ర్యణుకాది జాయతే నాణు నో హ్రస్వం, ఏవం చేతనాద్బ్రహ్మణోఽచేతనం జగజ్జనిష్యత ఇత్యభ్యుపగమే కిం తవ ఛిన్నం। అథ మన్యసే విరోధినా పరిమాణాంతరేణాక్రాంతం కార్యద్రవ్యం ద్వ్యణుకాదీత్యతో నారంభకాణి కారణగతాని పారిమాండల్యాదీన్యభ్యుపగచ్ఛామి న తు చేతనావిరోధినా గుణాంతరేణ జగత ఆక్రాంతత్వమస్తి యేన కారణగతా చేతనా కార్యే చేతనాంతరం నారభేత, న హ్యచేతనా నామ చేతనావిరోధీ కశ్చిద్గుణోఽస్తి చేతనాప్రతిషేధమాత్రత్వాత్, తస్మాత్పారిమాండల్యాదివైషమ్యాత్ప్రాప్నోతి చేతనాయా ఆరంభకత్వమితి, మైవం మంస్థాః, యథా కారణే విద్యమానానామపి పారిమాండల్యాదీనామనారంభకత్వమేవం చైతన్యస్యాపీత్యస్యాంశస్య సమానత్వాత్ । న చ పరి

కాః ద్వాభ్యామేవ పరమాణుభ్యాం ద్వ్యణుకం త్రిభిర్ద్వ్యణుకైస్త్ర్యణుకమితి కల్పయంతి తథాపి తర్కస్యాప్రతిష్ఠానాన్నాయం నియమ ఇతి మత్వా బ్రూతే ॥ యదాపి బహవ ఇతి ॥ కారణగుణాః శుక్లాదయః స్వసమానజాతీయగుణారంభకాః, కార్యద్రవ్యపరిమాణం తు న కారణగుణపరిమాణారభ్యం కింతు కారణగతసంఖ్యారభ్యమితి ప్రక్రియాతుల్యేత్యర్థః। ఏవం ప్రక్రియాం దర్శయిత్వా సూత్రం యోజయన్ వ్యభిచారమాహ ॥ తదేవమితి ॥ పరమాణుభ్య ఏవ మహద్దీర్ఘం చేత్యనియతప్రక్రియామాశ్రిత్యోక్తం, నియతప్రక్రియామాశ్రిత్య వ్యభిచారమాహ ॥ యథా వేతి ॥ అణుహ్రస్వేభ్యో ద్వ్యణుకేభ్యోఽణుద్రవ్యం న జాయతే హ్రస్వమపి న జాయత ఇతి వ్యభిచార ఇత్యర్థః । సూత్రే వాశబ్దశ్చార్థోఽనుక్తగుణసముచ్చయార్థః । తథా చ హ్రస్వపరిమండలాభ్యాం ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యాం మహద్దీర్ఘాణువచ్చేతనాదచేతనం జాయత ఇతి సూత్రయోజనా । తత్ర హ్రస్వాన్మహద్దీర్ఘం త్ర్యణుకం పరిమండలాదణు ద్వ్యణుకమితి విభాగః । దృష్టాంతవైషమ్యం శంకతే ॥ అథ మన్యస ఇతి ॥ అచేతనైవ విరోధిగుణ ఇత్యత ఆహ ॥ న హ్యచేతనేతి ॥ కార్యద్రవ్యస్య పరిమాణాంతరాక్రాంతత్వమంగీకృత్య వివక్షితాంశసామ్యమాహ ॥ మైవమితి ॥ అంగీకారం త్యజతి ॥ న చేతి ॥ ఉత్పన్నం హి పరిమాణాంతరం విరోధి భవతి తదుత్ప

త్తేః ప్రాగ్విరోధ్యభావాత్, ద్వ్యణుకే పారిమాండల్యారంభః కిం న స్యాదిత్యర్థః ॥ నను విరోధిపరిమాణేన సహైవ ద్రవ్యం జాయత ఇత్యత ఆహ ॥ ఆరబ్ధమపీతి ॥ సహోత్పత్తావపసిద్ధాంతః అతో విరోధ్యభావస్సిద్ధ ఇతి భావః । అణుత్వాద్యారంభే వ్యగ్రత్వాత్ పారిమాండల్యాదేః స్వసమానగుణానారంభకత్వమిత్యాశంక్య నిషేధతి ॥ న చేతి ॥ వ్యగ్రత్వమన్యథాసిద్ధిః తత్ర హేతుః పరిమాణాంతరస్యేతి । అన్యహేతుకత్వే సూత్రాణ్యుదాహరతి ॥ కారణేతి ॥ కారణానాం ద్వ్యణుకానాం బహుత్వాత్త్ర్యణుకే మహత్త్వం మృదో మహత్త్వాద్ఘటే మహత్త్వం ద్వితూలపిండారబ్ధేఽతిస్థూలతూలపిండే ప్రచయాదవయవసంయోగవిశేషాన్మహత్త్వమిత్యర్థః । మహత్త్వవిరుద్ధమణుత్వం పరమాణుగతద్విత్వసంఖ్యయా ద్వ్యణుకే భవతీత్యాహ ॥ తదితి ॥ యన్మహత్త్వస్యాసమవాయికారణం తదేవ మహత్త్వసమానాధికరణస్య దీర్ఘత్వస్య, యచ్చాణుత్వస్యాసమవాయికారణం తదేవాణుత్వావినాభూతహ్రస్వత్వస్యాసమవాయికారణమిత్యతిదిశతి ॥ ఏతేనేతి ॥ అతో మహత్త్వాదావహేతుత్వాత్పారిమాండల్యాదీనాం వ్యగ్రత్వమసిద్ధమితి భావః । తేషాం సన్నిధివిశేషాభావాన్న సమానగుణారం

మాణాంతరాక్రాంతత్వం పారిమాండల్యాదీనామనారంభకత్వే కారణం, ప్రాక్పరిమాణాంతరారంభాత్పారిమాండల్యాదీనామారంభకత్వోపపత్తేః । ఆరబ్ధమపి కార్యద్రవ్యం ప్రాగ్గుణారంభాత్ క్షణమాత్రమగుణం తిష్ఠతీత్యభ్యుపగమాత్ । న చ పరిమాణాంతరారంభే వ్యగ్రాణి పారిమాండల్యాదీని, అతస్స్వసమానజాతీయం పరిమాణాంతరం నారభంతే, పరిమాణాంతరస్యాన్యహేతుత్వాభ్యుపగమాత్ 'కారణబహుత్వాత్కారణమహత్త్వాత్ప్రచయవిశేషాచ్చ మహత్' (వై - ౭ - ౧ - ౯ సూ౯) తద్విపరీతమణు (వై-౭-౧-౧౦-) ఏతేన దీర్ఘత్వహ్రస్వత్వే వ్యాఖ్యాతే' (వై ౭ - ౧-౧౭) ఇతి హి కాణభుజాని సూత్రాణి । న చ సన్నిధానవిశేషాత్ కుతశ్చిత్కారణబహుత్వాదీన్యేవారభంతే న పారిమాండల్యాదీనీత్యుచ్యేత ద్రవ్యాంతరే గుణాంతరే వారభ్యమాణే సర్వేషామేవ కారణగుణానాం స్వాశ్రయసమవాయావిశేషాత్ । తస్మాత్స్వభావాదేవ పారిమాండల్యాదీనామనారంభకత్వం తథా చేతనాయా అపీతి ద్రష్టవ్యం । సంయోగాచ్చ ద్రవ్యాదీనాం విలక్షణానాముత్పత్తిదర్శనాత్ సమానజాతీయోత్పత్త్యనియమః । ద్రవ్యే ప్రకృతే గుణోదాహరణమయుక్తమితి చేన్న, దృష్టాంతేన విలక్షణారంభమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్ । న చ ద్రవ్యస్య ద్రవ్యమేవోదాహర్తవ్యం గుణస్య వా గుణ ఏవేతి కశ్చిన్నియమే హేతురస్తి । సూత్రకారోఽపి భవతాం ద్రవ్యస్య గుణముదాజహార 'ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షాణామప్రత్యక్షత్వాత్సంయోగస్య పంచాత్మకత్వం న విద్యత' ఇతి (వై- ౪- ఆ౨- సూ౨) ' యథా ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షయోర్భూమ్యాకాశయోస్సమవయన్ సంయోగోఽప్రత్యక్షః ఏవం ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షేషు పంచసు భూతేషు సమవయచ్ఛరీ

భకత్వమిత్యపి న వాచ్యమిత్యాహ ॥ న చేతి ॥ పారిమాండల్యాదీనామపి బహుత్వాదివత్ సమవాయికారణగతత్వావిశేషాదిత్యర్థః । తేషామనారంభకత్వే కార్యద్రవ్యస్య విరోధిగుణాక్రాంతత్వం వ్యగ్రత్వమసన్నిధి ర్వా న హేతురిత్యుక్తిఫలమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ యత్తు కారణగుణస్స్వసమానగుణారంభక ఇతి వ్యాప్తేః సామాన్యగుణేషు పారిమాండల్యాదిషు వ్యభిచారేఽపి యో ద్రవ్యసమవాయికారణగతో విశేషగుణః స స్వసమానజాతీయగుణారంభక ఇతి వ్యాప్తేశ్చైతన్యస్య విశేషగుణత్వాన్నారంభకత్వం దుర్వారమితి, తన్న, ఇదం, చిత్రపటహేతుతంతుగతేషు నీలాదిరూపేషు విజాతీయచిత్రరూపహేతుషు వ్యభిచారాచ్చైతన్యస్యాత్మత్వేన గుణత్వాభావాచ్చేతి మంతవ్యం । తస్మాచ్చేతనాద్విజాతీయారంభోఽయుక్త ఇతి స్థితం తత్రోదాహరణాంతరమాహ ॥ సంయోగాచ్చేతి ॥ నను చేతనం బ్రహ్మ కార్యోపాదానత్వాద్ద్రవ్యం, తన్న విలక్షణస్యోపాదానమితి ప్రకృతే కించిద్ద్రవ్యమేవ విలక్షణకార్యకరముదాహర్తవ్యం న సంయోగస్య గుణస్యోదాహరణం యుక్తమితి శంకతే ॥ ద్రవ్య ఇతి ॥ గుణాద్ద్రవ్యవచ్చేతనాదచేతనారంభ ఇతి విలక్షణారంభకత్వాంశేఽయం దృష్టాంత ఇతి పరిహరతి ॥ నేతి ॥ అయమనియమః కణాదసమ్మత ఇత్యాహ ॥ సూత్రకారోఽపీతి ॥ ఏతావతా కథమనియమస్తత్రాహ ॥ ఏతదుక్తమితి ॥ న విల

క్షణత్వన్యాయేనపునరుక్త్యభావేఽప్యతిదేశాధికరణేనపునరుక్తిరితిశంకతే ॥ నన్వతిదేశ ఇతి ॥ సమానగుణారంభనియమస్య పారిమాండల్యాదిదృష్టాంతేనభంగార్థమస్యారంభ ఇత్యాహ ॥ సత్యమితి ॥ తస్యైవాతిదేశస్యేత్యర్థః ॥ ఇతిద్వితీయాధికరణమ్ ౧౨ ॥ వైశేషికమతపరీక్షామారభతే ॥ ఉభయథాపినకర్మాతస్తదభావ ఇతి ॥ నాస్యపాదసంగతికేన పూర్వాధికరణేన సంగతిరపేక్షితేతి మన్వానః ప్రధానస్యేశ్వరానధిష్ఠితస్యాకారణత్వేఽపిపరమాణూనాంతదధిష్ఠితానాంకారణత్వమస్త్వితిప్రత్యుదాహరణసంగత్యాసాంఖ్యాధికరణానంతర్యమస్యవదంస్తాత్పర్యమాహ ॥ ఇదానీమితి ॥ ద్వ్యణుకాదిక్రమేణపరమాణుభిర్జగదారభ్యత ఇతి వైశేషిక రాద్ధాంతోఽత్రవిషయః, సకింమానమూలో భ్రాంతిమూలో వేతిసందేహే పూర్వపక్షయతి ॥ సచేతి ॥ తైః పటాదిభిస్సామాన్యం క్షిత్యాదేః కార్యద్రవ్యత్వం తేనేత్యర్థః । విమతంసావయవంక్షిత్యాదికం స్వన్యూనపరిమాణసంయోగసచివానేకద్రవ్యారబ్ధం కార్యద్రవ్యత్వాత్ ఘటాదివదితిప్రయోగః । స్వేష్టపరమా

రమప్రత్యక్షంస్యాత్ ప్రత్యక్షంతుశరీరందృశ్యతే తస్మాన్నపాంచభౌతికమితి । ఏతదుక్తంభవతి గుణశ్చసంయోగో ద్రవ్యంశరీరం దృశ్యతే త్వితిచాతోఽపి విలక్షణోత్పత్తిః ప్రపంచితా । నన్వేవంసతి తేనైవైతద్గతం, నేతిబ్రూమః, తత్సాంఖ్యంప్రత్యుక్తంఏతత్తువైశేషికంప్రతి । నన్వతిదేశోఽపిసమానన్యాయతయా కృతః 'ఏతేనశిష్టాపరిగ్రహాఅపివ్యాఖ్యాతా' ఇతి, సత్యమేతత్, తస్యైవత్వయంవైశేషికపరీక్షారంభేతత్ప్రక్రియానుగతేననిదర్శనేనప్రపంచఃకృతః ॥... ... ...

॥ సూ ॥ ౧౨ ॥ ఉభయథాపినకర్మాతస్తదభావః ॥

ఇదానీంపరమాణుకారణవాదంనిరాకరోతి । సచవాదఇత్థంసముత్తిష్ఠతి । పటాదీనిహిలోకేసావయవానిద్రవ్యాణి స్వానుగతైస్సంయోగసచివైస్తంత్వాదిభిర్ద్రవ్యైరారభ్యమాణానిదృష్టానితత్సామాన్యేన యావత్కించిత్సావయవంద్రవ్యం తత్సర్వంస్వానుగతైరేవసంయోగసచివైస్తైస్తైర్ద్రవ్యైరారబ్ధమితి గమ్యతే। సచాయమవయవావయవివిభాగోయతోనివర్తతేసోఽపకర్షపర్యంతగతఃపరమాణుః, సర్వంచేదంగిరిసముద్రాదికం జగత్సావయవత్వాదాద్యంతవత్, నచాకారణేనకార్యేణభవితవ్యమిత్యతఃపరమాణవోజగతఃకారణమితికణభుగభిప్రేయాయ । తానీమానిచత్వారిభూతాని భూమ్యుదకతేజఃపవనాఖ్యానిసావయవాన్యుపలభ్యచతుర్విధాఃపరమాణవఃపరికల్ప్యంతే । తేషాంచాపకర్షపర్యంతగతత్వేనపరతోవిభాగాసంభవాద్వినశ్యతాంచ పృథివ్యాదీనాంపరమాణుపర్యంతో విభాగోభవతి సప్రళయకాలః । తతస్సర్గకాలేవాయవీయేష్వణుష్వదృష్టాపేక్షంకర్మోత్పద్యతే, తత్కర్మస్వాశ్రయమణుమణ్వంతరేణసంయునక్తి, తతోద్వ్యణుకాదిక్రమేణవాయురుత్పద్యతే, ఏవమగ్నిరేవమాపఏవంపృథివ్యేవమేవ శరీరంసేంద్రియమిత్యేవంసర్వమిదంజగదణుభ్యస్సంభవతి, అణుగతేభ్యశ్చ రూపాదిభ్యోద్వ్యణుకాదిగతానిరూపాదీనిసంభవంతితంతుపటన్యాయేనేతికాణాదామన్యంతే। తత్రేదమభిధీయతే విభాగావస్థానాం

ణుసిద్ధ్యర్థానిసాధ్యవిశేషణాని, నన్వేతావతాకథంపరమాణుసిద్ధిస్తత్రాహ ॥ సచాయమితి ॥ విమతంసావయవత్వంతత్తావచ్ఛేదకంయతోనివర్తతే । సస్వన్యూనపరిమాణవ్యాపకస్యాపకర్షస్య పర్యంతత్వేనావసానభూమిత్వేనావగతఃపరమాణురిత్యర్థః । యావత్సావయవమనుమానప్రవృత్తేః ద్వ్యణుకన్యూనద్రవ్యంనిరవయవంసిద్ధ్యతీతిభావః। జగన్నిత్యత్వవాదాత్కార్యద్రవ్యత్వహేత్వసిద్ధిరితి వదంతంప్రత్యాహ ॥ సర్వంచేతి ॥ విమతమాద్యంతవత్ సావయవత్వాత్పటవదిత్యర్థః । హేతోరసిద్ధింనిరస్యాప్రయోజకత్వంనిరస్యతి ॥ నచేతి ॥ తేకతివిధాఇత్యాకాంక్షాయామాహ ॥ తానీతి ॥ ప్రళయేచైషామపినాశాన్నజగత్కారణత్వమిత్యాశంక్యాహ ॥ తేషాంచేతి ॥ అవయవానాంవిభాగాన్నాశాద్వాఽవయవినోనాశఃపరమాణూనాంనిరవయవత్వేనావయవవిభాగాదేర్నాశహేతోరసంభవాన్ననాశ ఇత్యర్థః । తేషాంనిత్యత్వేఫలితంసృష్టిక్రమమాహ ॥ తతఇతి ॥ ఏవంకాణాదమతస్యమానమూలత్వాత్తేనవేదాంతసమన్వయస్య విరోధాదసిద్ధిరితి

పూర్వపక్షే ఫలంతస్యభ్రాంతిమూలత్వాదవిరోధ ఇతి సిద్ధాంతయతి ॥ తత్రేదమితి ॥ ప్రళయే విభక్తానాంపరమాణూనామన్యతరకర్మణోభయకర్మణా వా సంయోగో వాచ్యః, కర్మణశ్చ నిమిత్తం ప్రయత్నాదికందృష్టం, యథా ప్రయత్నవదాత్మసంయోగాద్దేహచేష్టా. వాయ్వాద్యభిఘాతాద్వృక్షాదిచలనం, హస్తనోదనాత్ ఇష్వాదిగమనం తద్వదణుకర్మణోదృష్టంనిమిత్తమభ్యుపగమ్యతే నవా, ద్వితీయేకర్మానుత్పత్తిః, నాద్యః ప్రయత్నాదేస్సృష్ట్యుత్తరకాలీనత్వాదిత్యుభయథాపినకర్మసంభవతి, అతఃకర్మాసంభవాత్ తస్యసంయోగపూర్వకద్వ్యణుకాదిసర్గస్యాభావ ఇతి సూత్రార్థః । స్థిరస్యవేగవద్ద్రవ్యసంయోగవిశేషోఽభిఘాతః సఏవచలస్య నోదనమితిభేదః, దృష్టనిమిత్తాభావేప్యదృష్టవదాత్మసంయోగాదణుషుకర్మేతిశంకతే ॥ అథాదృష్టమితి ॥ వికల్పపురస్సరం దూషయతి ॥ తత్పునరితి ॥ జడాత్మవత్పరమాణోరాశ్రయత్వంకింనస్యాదితిమత్వావికల్పఃకృతఇతిమంతవ్యం । అత్రాపిసూత్రంయోజయతి ॥ ఉభయథేతి ॥ జీవాధిష్ఠితమదృష్టంనిమిత్తమస్త్విత్యతఆహ ॥ఆత్మనశ్చేతి॥ అచేతనత్వాన్నాధిష్ఠాతృత్వమితి శేషః

> తావదణూనాంసంయోగః కర్మాపేక్షోఽభ్యుపగంతవ్యఃకర్మవతాం తంత్వాదీనాంసంయోగదర్శనాత్, కర్మణశ్చకార్యత్వాన్నిమిత్తంకిమప్యభ్యుపగంతవ్యం, అనభ్యుపగమేనిమిత్తాభావాన్నాణుష్వాద్యం కర్మస్యాత్ అభ్యుపగమేపియదిప్రయత్నోఽభిఘాతాదిర్వా యథాదృష్టం కిమపికర్మణోనిమిత్తమభ్యుపగమ్యేతతస్యాసంభవాత్ నైవాణుష్వాద్యంకర్మస్యాత్, నహితస్యామవస్థాయామాత్మగుణఃప్రయత్నస్సంభవతిశరీరాభావాత్ । శరీరప్రతిష్ఠేహిమనస్యాత్మనస్సంయోగేసత్యాత్మగుణఃప్రయత్నోజాయేత । ఏతేనాభిఘాతాద్యపిదృష్టం నిమిత్తంప్రత్యాఖ్యాతవ్యం, సర్గోత్తరకాలంహితత్సర్వంనాద్యస్యకర్మణోనిమిత్తంసంభవతి. అథాదృష్టమాద్యస్యకర్మణోనిమిత్తమిత్యుచ్యేత, తత్పునరాత్మసమవాయిస్యాదణుసమవాయివా । ఉభయథాపినాదృష్టనిమిత్తమణుషుకర్మావకల్పేత, అదృష్టస్యాచేతనత్వాత్ నహ్యచేతనం చేతనేనానధిష్ఠితం స్వతంత్రం ప్రవర్తతే ప్రవర్తయతి వేతి సాంఖ్యప్రక్రియాయామభిహితం । ఆత్మనశ్చానుత్పన్నచైతన్యస్యతస్యామవస్థాయామచేతనత్వాదాత్మసమవాయిత్వాభ్యుపగమాచ్చనాదృష్టమణుషుకర్మణోనిమిత్తంస్యాదసంబంధాత్ । అదృష్టవతాపురుషేణాస్త్వణూనాంసంబంధఇతిచేత్సంబంధసాతత్యాత్ ప్రవృత్తిసాతత్యప్రసంగోనియామకాంతరాభావాత్ । తదేవంనియతస్యకస్యచిత్కర్మనిమిత్తస్యాభావాన్నాణుష్వాద్యం కర్మస్యాత్కర్మాభావాత్తన్నిబంధనస్సంయోగోనస్యాత్ సంయోగాభావాచ్చతన్నిబంధనంద్వ్యణుకాదికార్యజాతంనస్యాత్ । సంయోగశ్చాణోరణ్వంతరేణసర్వాత్మనావాస్యాదేకదేశేనవా, సర్వాత్మనాచేదుపచయానుపపత్తేరణుమాత్రత్వప్రసంగోదృష్టవిపర్యయప్రసంగశ్చ । ప్రదేశవతోద్రవ్యస్య ప్రదేశవతాద్రవ్యాంతరేణసంయోగస్యదృష్టత్వాత్ । ఏకదేశేనచేత్సావయవత్వప్రసంగః। పరమాణూనాంకల్పితాః ప్రదేశాస్స్యురితిచేత్కల్పితానామ

భిన్నేశ్వరస్యాధిష్ఠాతృత్వమగ్రేనిరాకరిష్యతే, అచేతనత్వమదృష్టస్యకర్మనిమిత్తత్వాభావే హేతురుక్తః । హేత్వంతరమాహ ॥ ఆత్మసమవాయిత్వేతి ॥ గురుత్వవదదృష్టమపిస్వాశ్రయసంయుక్తేక్రియాహేతురితిశంకతే ॥అదృష్టవతేతి ॥ విభుసంయోగస్యాణుషుసదాసత్త్వాత్ క్రియాసాతత్యేప్రళయాభావస్స్యాదితిదూషయతి ॥ సంబంధేతి ॥ కాదాచిత్కప్రవృత్తేరదృష్టనియమ్యత్వాయోగేపీశ్వరాన్నియమఇత్యతఆహ ॥ నియామకాంతరేతి ॥ యజ్జ్ఞానంతచ్ఛరీరజన్యమితివ్యాప్తివిరోధేన నిత్యజ్ఞానాసిద్ధేస్తద్గుణ ఈశ్వరోనాస్తి, అస్తిత్వేపిసదాసత్త్వాన్ననియామకత్వమితిభావః । సూత్రార్థంనిగమయతి॥ తదేవమితి ॥సంయోగస్యహేతుంఖండయిత్వాస్వరూపంఖండయతి॥సంయోగశ్చాణోరితి ॥ సంయోగస్యవ్యాప్యవృత్తిత్వేఏకస్మిన్నితరస్యాంతర్భావాత్కార్యస్య బహుళత్వాయోగాత్సర్వం కార్యం పరమాణుమాత్రం స్యాదిత్యర్థః । కించసాంశద్రవ్యేసంయోగస్యైకాంశవృత్తిత్వందృష్టంతద్విరోధాచ్చావ్యాప్యవృత్తిత్వంనకల్ప్యమిత్యాహ ॥దృష్టేతి॥ పరమాణోస్సంయోగఏకదేశేనచేదితి సంబంధః, దిగ్భేదేనకల్పితప్రదేశస్థసంయోగస్యాపికల్పితత్వాత్తతః కార్యంనోత్ప

ద్యేత ' ఉత్పన్నం వా మిథ్యా స్యాదిత్యపసిద్ధాంత ఇత్యర్థః । కాణాదానాం సర్గప్రత్యుక్త్వా సూత్రం యోజయిత్వా ప్రళయ సర్గాసేపి సూత్రం యోజయతి॥ యథా చేతి ॥ పరమాణూనాం కర్మణా సంయోగాత్సర్గః విభాగాత్ప్రళయ ఇతి ప్రక్రియా న యుక్తా యుగపదనంతపరమాణూనాం విభాగే నియతస్యాభిఘాతాదేర్దృష్టస్య నిమిత్తస్యాసత్త్వాత్ ధర్మాధర్మరూపాదృష్టస్య సుఖదుఃఖార్థత్వేన సుఖదుఃఖశూన్యప్రళయప్రయోజకత్వాయోగాన్నాదృష్టనిమిత్తకేన కర్మణా విభాగస్సంభవతి, తథా చ దృష్టాదృష్టనిమిత్తయోరసత్త్వాదుభయథాపి సంయోగార్థత్వేన విభాగార్థత్వేన చ కర్మ నాస్తి, అతః కర్మాభావాత్తయోస్సంయోగవిభాగపూర్వకయోః సర్గప్రళయయోరభావ ఇతి సూత్రయోజనా ॥ ... ... *

౧౩. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ, తదభావః అణువాదాసంభవ ఇతి యోగ్యతయా సంబధ్యతే, ద్వ్యణుకసమవాయిత్వాదవస్త్వేవ సంయోగ ఇతి వస్తునః కార్యస్యాసమవాయికారణం న స్యాత్, అసతి చాసమవాయికారణే ద్వ్యణుకాది కార్యద్రవ్యం నోత్పద్యేత । యథా చాదిసర్గే నిమిత్తాభావాత్సంయోగోత్పత్త్యర్థం కర్మ నాణూనాం సంభవత్యేవం మహాప్రళయేపి విభాగోత్పత్త్యర్థం కర్మ నైవాణూనాం సంభవేత్ । న హి తత్రాపి కించిన్నియతం నిమిత్తం దృష్టమస్తి । అదృష్టమపి భోగప్రసిద్ధ్యర్థం న ప్రళయప్రసిద్ధ్యర్థమిత్యతో నిమిత్తాభావాన్న స్యాదణూనాం సంయోగోత్పత్త్యర్థం విభాగోత్పత్త్యర్థం వా కర్మ, అతశ్చ సంయోగవిభాగాయత్తయోస్సర్గప్రళయయోరభావః ప్రసజ్యేత, తస్మాదనుపపన్నోఽయం పరమాణుకారణవాదః॥

సూ. ౧౩. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః॥

సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ తదభావ ఇతి ప్రకృతేనాణుకారణవాదనిరాకరణేన సంబధ్యతే, ద్వాభ్యాం చాణుభ్యాం ద్వ్యణుకముత్పద్యమానమత్యంతభిన్నమణుభ్యామణ్వోస్సమవైతీత్యభ్యుపగమ్యతే భవతా, న చైవమభ్యుపగచ్ఛతా శక్యతేఽణుకారణవాదస్సమర్థయితుం, కుతః । సామ్యాదనవస్థితేః । యథైవ హ్యణుభ్యామత్యంతభిన్నం సద్ద్వ్యణుకం సమవాయలక్షణేన సంబంధేన తాభ్యాం సంబధ్యతే, ఏవం సమవాయోపి సమవాయిభ్యోఽత్యంతభిన్నస్సన్ సమవాయలక్షణేనాన్యేనైవ సంబంధేన సమవాయిభిస్సంబధ్యేతాత్యంతభేదసామ్యాత్, తతశ్చ తస్య తస్యాన్యోఽన్యస్సంబంధః కల్పయితవ్య ఇత్యనవస్థా ప్రసజ్యేత। నన్విహప్రత్యయగ్రాహ్యస్సమవాయో నిత్యసంబంధ ఏవ సమవాయిభిర్గృహ్యతే నాసంబంధస్సంబంధాంతరాపేక్షో వా, తతశ్చ న తస్యాన్యస్సంబంధః కల్పయితవ్యః యేనానవస్థా ప్రసజ్యేతేతి । నేత్యుచ్యతే, సంయోగోప్యేవం సతి సంయోగిభిర్నిత్యసంబద్ధ ఏవేతి సమవాయవన్నాన్యం సంబంధమపేక్షేత । అథార్థాంతరత్వాత్సంయోగస్సంబంధాంతరమపేక్షేత, సమవాయోపి తర్హ్యర్థాంతరత్వాత్ సంబంధాంతరమపేక్షేత।న చ గుణత్వాత్సంయోగస్సంబంధాంతరమపేక్షతే, న సమవాయోఽగుణత్వాదితి యుజ్యతే వక్తుం, అపేక్షాకారణస్య తుల్యత్వాత్ గుణపరిభాషాయాశ్చాతంత్రత్వాత్, తస్మాదర్థాంతరం సమవాయమభ్యుపగచ్ఛతః ప్రసజ్యేతైవానవస్థా । ప్రసజ్యమానాయాం చానవస్థాయామేకాసిద్ధౌ సర్వాసిద్ధేర్ద్వాభ్యామణుభ్యాం ద్వ్యణుకం నైవోత్పద్యేత తస్మాదప్యనుపపన్నః పరమాణుకారణవాదః॥ ... ... *

యయోః పరమాణుభిన్నత్వసామ్యాత్ ద్వ్యణుకవత్సమవాయస్యాపి సమవాయాంతరమిత్యనవస్థితిరిత్యర్థః । నన్విహ తంతుషు పట ఇత్యాదివిశిష్టధీనియామకస్సమవాయో న సంబంధాంతరమపేక్షతే, స్వరూపేణైవ నిత్యసంబంధత్వాదితి శంకతే ॥ నన్విహేతి ॥ సంయోగస్యాపి స్వరూపసంబంధోపపత్తేః సమవాయో న స్యాదితి దూషయతి॥ నేతి॥ సంబంధిభిన్నత్వాచ్చేదపేక్షా సమవాయస్యాపి తుల్యా, గుణపరిభాషాయాశ్చేతి గుణత్వాభావేపి కర్మసామాన్యాదీనాం సమవాయాంగీకారాద్గుణత్వం సమవాయిత్వేన వ్యాపకం నాపి వ్యాప్యం గుణస్యాపి సమవాయవత్స్వరూపసంబంధసంభవేన వ్యాప్త్యనుకూలతర్కాభావాత్, తస్మాత్సంబంధిభిన్నత్వమేవ సంబంధాంతరాపేక్షాయాం కారణం తస్య సమవాయేపి తుల్యత్వాదనవస్థాదుర్వారా, సా చ మూలక్షయకరీ తయా సమవాయాసిద్ధౌ సమవేతద్వ్యణుకాసిద్ధేరిత్యర్థః॥ ... *

౧౪. సూత్రంవ్యాచష్టే॥ అపిచేతి॥ అనుభయస్వభావత్వే నైమిత్తికప్రవృత్తిర్వాచ్యా, నిమిత్తంచకాలాదృష్టాదికం నిత్యసన్నిహితమితినిత్యమేవప్రవృత్తిప్రసంగః, తస్యానిమిత్తత్వేప్రవృత్త్యభావఇత్యర్థః॥ ... ... *

౧౫. కించపరమాణవస్సమవాయికారణవంతః కారణాపేక్షయాస్థూలాఅనిత్యాశ్చరూపవత్త్వాద్రసవత్త్వాద్గంధవత్త్వాత్స్పర్శవత్త్వాద్ఘటవదితిసూత్రంయోజయితుంపరప్రక్రియామాహ॥ సావయవానామిత్యాదినా। నన్వత్రపరమాణుత్వంపక్షతావచ్ఛేదకంతద్విరుద్ధంస్థూలత్వం కథంసాధ్యతఇతిచేన్న, వాయుత్వతేజస్త్వాదేఃపృథగవచ్ఛేదకత్వాత్ , న చాప్రయోజకతా కారణశూన్యత్వేనిత్యత్వేచాత్మవద్రూపాదిమత్త్వాయోగాత్ । నచతర్హి వాయుః కారణవానితిపృథక్సాధనేరూపాదిహేతూనాంభాగాసిద్ధ్యభావేపిసిద్ధసాధనతాస్యాదితివాచ్యం, యత్రస్పర్శస్తత్సకారణం యత్రరూ

—— ※ సూ॥ ౧౪॥ నిత్యమేవచభావాత్॥ ※ ——

అపిచాణవః ప్రవృత్తిస్వభావావా నివృత్తిస్వభావావా ఉభయస్వభావావా అనుభయస్వభావావాఽభ్యుపగమ్యేరన్, గత్యంతరాభావాత్ చతుర్ధాపినోపపద్యతే । ప్రవృత్తిస్వభావత్వేనిత్యమేవప్రవృత్తేర్భావాత్ప్రళయాభావప్రసంగః।నివృత్తిస్వభావత్వేపినిత్యమేవనివృత్తేర్భావాత్ సర్గాభావప్రసంగః। ఉభయస్వభావత్వంచవిరోధాదసంభావ్యం । అనుభయస్వభావత్వేతునిమిత్తవశాత్ ప్రవృత్తినివృత్త్యోరభ్యుపగమ్యమానయోరదృష్టాదేర్నిమిత్తస్యనిత్యసన్నిధానాన్నిత్యప్రవృత్తిప్రసంగః, అతంత్రత్వేప్యదృష్టాదేర్నిత్యాప్రవృత్తిప్రసంగః, తస్మాదప్యనుపపన్నః పరమాణుకారణవాదః॥ ... ...*

—— ※ సూ॥ ౧౫॥ రూపాదిమత్త్వాచ్చవిపర్యయోదర్శనాత్॥ ※ ——

సావయవానాం ద్రవ్యాణామవయవశోవిభజ్యమానానాంయతఃపరోవిభాగోనసంభవతి తేచతుర్విధారూపాదిమంతః పరమాణవః చతుర్విధస్యరూపాదిమతోభూతభౌతికస్యారంభకానిత్యాశ్చేతియద్వైశేషికాఅభ్యుపగచ్ఛంతి స తేషామభ్యుపగమోనిరాలంబనఏవ, యతోరూపాదిమత్త్వాత్ పరమాణూనామణుత్వనిత్యత్వవిపర్యయః ప్రసజ్యేత పరమకారణాపేక్షయాస్థూలత్వమనిత్యత్వంచ తేషామభిప్రేతవిపరీతమాపద్యేతేత్యర్థః। కుతః, ఏవంలోకేదృష్టత్వాత్,యద్ధిలోకేరూపాదిమద్వస్తు తత్ స్వకారణాపేక్షయాస్థూలమనిత్యంచదృష్టం, తద్యథాపటస్తంతూనపేక్ష్యస్థూలోఽనిత్యశ్చభవతి, తంతవశ్చాంశూనపేక్ష్యస్థూలాఅనిత్యాశ్చభవంతి, తథాచామీపరమాణవోరూపాదిమంతస్తైరభ్యుపగమ్యంతే, తస్మాత్తేపి కారణవంతస్తదపేక్షయాస్థూలాఅనిత్యాశ్చప్రాప్నువంతి । యచ్చనిత్యత్వేకారణంతైరుక్తం 'సదకారణవన్నిత్య'మితి (వై అ-౪-ఆ౧-సూ౧) తదప్యేవంసత్యణుషునసంభవతి, ఉక్తేనప్రకారేణకారణవత్త్వోపపత్తేః, యదపినిత్యత్వేద్వితీయం కారణముక్తం । 'అనిత్యమితిచవిశేషతః ప్రతిషేధాభావ'ఇతి(వై-అ౪ ఆ౧-సూ౪) తదపినావశ్యం పరమాణూనాంనిత్యత్వంసాధయతి, అసతిహియస్మిన్కస్మింశ్చిన్నిత్యేవస్తునినిత్యశబ్దేననఞస్సమాసోనోపపద్యతేనపునఃపరమాణునిత్యత్వమేవాపేక్ష్యతే । తచ్చాస్త్యేవనిత్యంపరమకారణం బ్రహ్మ।నచశబ్దార్థవ్యవహారమాత్రేణకస్యచిదర్థస్య ప్రసిద్ధిర్భవతి, ప్రమాణాంతరసిద్ధయోశ్శ

పంతత్సకారణమితివ్యాప్తిగ్రహకాలేవాయుత్వావ్యవచ్ఛేదేనసాధ్యసిద్ధ్యభావాదితిభావః। పరమాణవోనిత్యాఃసత్త్వేసత్యకారణవత్త్వాదాత్మవదితిసత్ప్రతిపక్షముక్త్వాప్యవిశేష్యాసిద్ధ్యాదూషయతి॥యచ్చనిత్యత్వఇతి॥సత్త్వంభావత్వం,ప్రాగ్భావనిరాసార్థం నిత్యత్వప్రతిషేధస్సప్రతియోగికః అభావత్వాత్ ఘటాభావవదితి నిత్యత్వస్యక్వచిత్సిద్ధౌ కార్యమనిత్యమితివిశేషతః కార్యేనిత్యత్వప్రతిషేధాత్కారణభూతపరమాణుషునిత్యత్వంసిద్ధ్యతి, అన్యథా ప్రతియోగ్యభావేప్రతిషేధానుపపత్తిరితికణాదోక్తమనూద్యాన్యథాసిద్ధ్యాదూషయతి॥ యదపీతి ॥ కార్యేనిత్యత్వప్రతిషేధవ్యవహారమంగీకృత్య బ్రహ్మణిప్రతియోగిప్రసిద్ధిరుక్తా, వస్తుతస్తువిశేషవ్యవహారఏవాసిద్ధః, కారణనిత్యత్వస్య ప్రమాణాంతరేణజ్ఞానంవినాకార్యమనిత్యమితివ్యవహారాయోగాదిత్యాహ ॥ నచశబ్దేతి॥ యదిప్రమాణాంతరంకారణనిత్యత్వేస్యాత్తదాయంవ్యవహారస్స

మూలోచ్ఛేదకతో మూలజ్ఞానాత్ప్రాగ్వ్యవహారమాత్రాన్న వస్తుసిద్ధిః వటే యక్షవ్యవహారాదపి తత్సిద్ధిప్రసంగాత్, మూలజ్ఞానే తు జాతే నైవ విశేషసిద్ధేర్వ్యవహారోపన్యాసవైయర్థ్యమితి భావః। ఏవం పరమాణునిత్యత్వే కాణాదసూత్రద్వయం నిరస్య తృతీయం నిరస్యతి ॥ యదపీతి ॥ సతామణూనాం దృశ్యమానస్థూలకార్యాణాం ప్రత్యక్షేణ కారణాజ్ఞానమవిద్యేతి యది సూత్రార్థః తర్హ్యప్రత్యక్షకారణత్వం నిత్యత్వే హేతుః స్యాత్, తన్న, ద్వ్యణుకే వ్యభిచారాదిత్యర్థః। యద్యారంభకద్రవ్యశూన్యత్వం హేతువిశేషణం తదా విశేష్యవైయర్థ్యమాపద్యేత పునరుక్తిశ్చేత్యాహ॥ అథేత్యాదినా॥ పరమాణవో నిత్యాః నాశకానుపలంభాదాత్మవదితి సూత్రార్థమాశంకతే॥ అథాపీతి॥ తంత్వాద్యవయవానాం విభాగాన్నాశాద్వా పటాదినాశో దృష్టః తద్వద్ద్వ్యణుకనిరవయవాణూనాం నాస్తీతి నిత్యత్వమిత్యర్థః। పరిణామవాదమాశ్రిత్యాణూనాం నాశకం కించిత్సంభవతీతి పరిహరతి॥ నేతి॥ అవయవానాం సంయోగేన ద్రవ్యాంతరోత్పత్తిరారంభ ఇతి యది మతం స్యాత్తదా ద్రవ్యవినాశో ద్వాభ్యామేవేతి నియమః స్యాన్న్యాయారంభే మానమస్తి సంయుక్తతంతుష్వన్యపటాదర్శనాదతః కారణమేవ స్వతోऽవిశేషం విశేషవదవ

బ్దార్థయోర్వ్యవహారావతారాత్। యదపి నిత్యత్వే తృతీయం కారణముక్తం 'అవిద్యా చే'తి (వై-అ౪-ఆ౧ సూ-౫) తద్యద్యేవం వివ్రియేత సతాం పరిదృశ్యమానకార్యాణాం కారణానాం ప్రత్యక్షేణాగ్రహణమవిద్యేతి, తతో ద్వ్యణుకనిత్యతాప్యాపద్యేత। అథాద్రవ్యత్వే సతీతి విశేష్యేత తథాప్యకారణవత్త్వమేవ నిత్యతానిమిత్తమాపద్యేత, తస్య చ ప్రాగేవోక్తత్వాత్ 'అవిద్యా చే'తి పునరుక్తం స్యాత్, అథాపి కారణవిభాగాత్కారణవినాశాచ్చాన్యస్య తృతీయస్య వినాశహేతోరసంభవోऽవిద్యా సా పరమాణూనాం నిత్యత్వం ఖ్యాపయతీతి వ్యాఖ్యాయేత, నావశ్యం వినశ్యద్వస్తు ద్వాభ్యామేవ హేతుభ్యాం వినంష్టుమర్హతీతి నియమోऽస్తి, సంయోగసచివే హ్యనేకస్మింశ్చ ద్రవ్యే ద్రవ్యాంతరస్యారంభకేऽభ్యుపగమ్యమాన ఏతదేవం స్యాత్, యదా త్వపాస్తవిశేషం సామాన్యాత్మకం కారణం విశేషవదవస్థాంతరమాపద్యమానమారంభకమభ్యుపగమ్యతే తదా ఘృతకాఠిన్యవిలయనవన్మూర్త్యవస్థావిలయనేనాపి వినాశ ఉపపద్యతే, తస్మాద్రూపాదిమత్త్వాత్స్యాదభిప్రేతవిపర్యయః పరమాణూనాం, తస్మాదప్యనుపపన్నః పరమాణుకారణవాదః॥

సూ॥౧౬॥ ఉభయథా చ దోషాత్॥

గంధరసరూపస్పర్శగుణా స్థూలా పృథివీ, రూపరసస్పర్శగుణాః సూక్ష్మా ఆపః, రూపస్పర్శగుణం సూక్ష్మతరం తేజః, స్పర్శగుణః సూక్ష్మతమో వాయురిత్యేవమేతాని చత్వారి భూతాన్యుపచితాపచితగుణాని స్థూలసూక్ష్మతారతమ్యోపేతాని చ లోకే లక్ష్యంతే, తద్వత్పరమాణవోऽప్యుపచితాపచితగుణాః కల్ప్యేరన్న వా, ఉభయథాపి చ దోషానుషంగోऽపరిహార్య ఏవ స్యాత్। కల్ప్యమానే తావదుపచితాపచితగుణత్వే ఉపచిత

స్థాత్మనా కార్యమిత్యనుభవబలాదాస్థేయం। తథా చాణూనామప్యవిద్యాపరిణామరూపాణాం ప్రళయనిమిత్తేన కాలాదినా పిండాత్మకస్వరూపతిరోభావేన కారణభావాపత్తిర్వినాశ ఉపపద్యతే। యథాగ్నిసంపర్కాద్ఘృతకాఠిన్యమవయవసంయోగస్యావయవానాం చ నాశం వినైవ లీయతే తద్వత్, న చ కాఠిన్యస్య సంయోగవిశేషత్వేన గుణత్వాద్ద్రవ్యనాశేऽనుదాహరణత్వమితి శంక్యం, గుణవద్ద్రవ్యస్యాపి కుతశ్చిద్వినాశ ఇత్యంశేనోదాహరణాద్గుణపరిభాషాయాశ్చాతంత్రత్వాత్। వస్తుతస్తు ఘృతం కఠినం ద్రవ్యమిత్యనుభవాద్ఘృతపరిణామవిశేషో ద్రవ్యమేవ కాఠిన్యం। న చ ద్రవ్యత్వేऽప్యవయవవిభాగాదేవ తస్య నాశ ఇతి వాచ్యం, ఘృతస్య పరిణామిన ఏకత్వేన విభాగాసంభవాత్, పరమాణుకాఠిన్యనాశే తదసంభవాచ్చేతి భావః। కించ ప్రళయే 'నాసీద్రజో నాన్యత్కించనే'త్యణూనాం నాశసిద్ధిః, తస్మాన్న తేషాం పరమకారణత్వమిత్యుపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ ... ... *

౧౬. యద్యస్మాదధికగుణవత్తత్తస్మాత్స్థూలమితి వ్యాప్తిముక్త్వా వికల్పయతి॥ తద్వదితి॥ పార్థివః పరమాణురధికగుణస్తత ఏకైకన్యూనగుణా జలాదిపరమాణవ ఇతి కల్ప్యతే న వా, ఆద్యే దోషమాహ॥ కల్ప్యమాన ఇతి॥ మూర్త్యుపచ

యూత్ స్థౌల్యాదిత్యర్థః । పార్థివోఽణుర్బాహ్యాత్ స్థూలః అధికగుణత్వాద్ఘటవదిత్యేవం ప్రయోక్తవ్యం । అత్ర ప్రయోజ
కత్వం నిరస్యతి ॥ నచాంతరేణేతి ॥ దృష్టవిరోధస్స్యాదితి భావః । నేతిపక్షే సర్వేషామణూనాం సామ్యార్థమేవైకగుణకత్వం
వాస్యాచ్చతుర్గుణకత్వం వా. ఉభయథాపి దోషమాహ ॥ అకల్ప్యమానేత్విత్యాదినా ॥ ... ... *

౧౭. న కేవలమనువాదస్యాయుక్తత్వాదుపేక్షా కింతు శిష్టబహిష్కృతత్వాత్ గ్రంథతోఽర్థతశ్చాగ్రాహ్యత్వమి
త్యాహ ॥ అపరిగ్రహాచ్చేతి ॥ చకారార్థం ప్రపంచయితుముపక్రమతే ॥ అపిచేతి ॥ అత్యంతభేదజ్ఞాపకమాహ ॥ భిన్నలక్ష
ణానీతి ॥ ద్రవ్యగుణకర్మణాం ద్రవ్యత్వగుణత్వకర్మత్వజాతయో లక్షణాని గుణాశ్రయత్వాద్వ్యుపాధయో వా, నిర్గుణ
త్వే సతి జాతిమదక్రియాత్వం గుణలక్షణం, సంయోగవిభాగయోర్నిరపేక్షకారణం కర్మ, నిత్యమేకమనేకసమవేతం
సామాన్యం, నిత్యద్రవ్యవృత్తయోఽన్త్యా విశేషాః, నిత్యసంబంధస్సమవాయ ఇతి భిన్నానిలక్షణాని, త్రైధర్మ్యతోఽత్యంతభే

గుణానాం మూర్త్యుపచయాదపరమాణుత్వప్రసంగః । నచాంతరేణాపి మూర్త్యుపచయం గుణోపచయో
భవతీత్యుచ్యేత. కార్యేషు భూతేషు గుణోపచయే మూర్త్యుపచయదర్శనాత్ । అకల్ప్యమానే తూపచి
తాపచితగుణత్వే పరమాణుత్వసామ్యసిద్ధయే యది తావత్సర్వ ఏకైకగుణా ఏవ కల్ప్యేరన్ తతస్తేజసి
స్పర్శస్యోపలబ్ధిర్న స్యాత్ అప్సు రూపస్పర్శయోః పృథివ్యాం చ రసరూపస్పర్శానాం, కారణగుణపూర్వ
కత్వాత్కార్యగుణానాం । అథ సర్వే చతుర్గుణా ఏవ కల్ప్యేరన్ తతోఽప్స్వపి గంధస్యోపలబ్ధిస్స్యాత్తేజ
సి గంధరసయోర్వాయౌ చ గంధరూపరసానాం, నచైవం దృశ్యతే, తస్మాదప్యనుపపన్నః పరమాణుకారణ
వాదః ॥ ... ...*

సూ. ॥ ౧౭ ॥ అపరిగ్రహాచ్చాత్యంతమనపేక్షా ॥

ప్రధానకారణవాదో వేదవిద్భిరపి కైశ్చిన్మన్వాదిభిస్సత్కార్యత్వాద్యంశోపజీవనాభిప్రాయేణోపనిబ
ద్ధః, అయంతు పరమాణుకారణవాదో న కైశ్చిదపి శిష్టైః కేనచిదప్యంశేన పరిగృహీత ఇత్యత్యంతమేవానా
దరణీయో వేదవాదిభిః । అపిచ వైశేషికాస్తంత్రార్థభూతాన్ షట్పదార్థాన్ ద్రవ్యగుణకర్మసామాన్య
విశేషసమవాయాఖ్యానత్యంతభిన్నాన్ భిన్నలక్షణానభ్యుపగచ్ఛంతి, యథా మనుష్యోఽశ్వశ్శశ ఇతి, త
థాత్వం చాభ్యుపగమ్య తద్విరుద్ధం ద్రవ్యాధీనత్వం శేషాణామభ్యుపగచ్ఛంతి ధర్మాంతరం తన్నోపపద్య
తే, కథం, యథాహి లోకే శశకుశపలాశప్రభృతీనామత్యంతభిన్నానాం సతాం నేతరేతరాధీనత్వం భవ
తి, ఏవం ద్రవ్యాదీనామప్యత్యంతభిన్నత్వాన్నైవ ద్రవ్యాధీనత్వం గుణాదీనాం భవితుమర్హతి, అథ చ
భవతి ద్రవ్యాధీనత్వం గుణాదీనాం । తతో ద్రవ్యభావే భావాత్ ద్రవ్యాభావే చాభావాత్ ద్రవ్యమేవ సం
స్థానాదిభేదాదనేకశబ్దప్రత్యయభాగ్భవతి । యథా దేవదత్త ఏక ఏవ సన్నవస్థాంతరయోగాదనేకశబ్దప్రత్య
యభాగ్భవతి తద్వత్ । తథా సతి సాంఖ్యసిద్ధాంతప్రసంగస్స్వసిద్ధాంతవిరోధశ్చాపద్యేయాతాం । నన్వ
గ్నేరన్యస్యాపి సతో ధూమస్యాగ్న్యధీనత్వం దృశ్యతే, సత్యం దృశ్యతే, భేదప్రతీతేస్తు తత్రాగ్నిధూమ

దసిద్ధిరిత్యర్థః । తథాత్వమత్యంతభిన్నత్వం - తేనవిరుద్ధం ధర్మాంతరం ధర్మధర్మిభావః గుణాదయో న ద్రవ్యధర్మా
స్స్యుః తతోఽత్యంతభిన్నత్వాచ్ఛశకుశాదివదిత్యర్థః । భేదేబాధకముపన్యస్యాభేదమాహ ॥ అథచభవతీతి ॥ గుణాదిషు తద
ధీనత్వం తావదన్వయవ్యతిరేకసిద్ధం, తథాచ గుణాదయో ద్రవ్యాభిన్నాః ద్రవ్యాధీనత్వాత్ యద్యస్మాద్భిన్నం తన్న తదధీ
నం యథా శశభిన్నః కుశ ఇత్యర్థః । అభేదే ద్రవ్యం గుణ ఇతి శబ్దప్రత్యయభేదః కథం తత్రాహ ॥ ద్రవ్యమితి ॥ కల్పితభేదోఽప్యస్తీ
త్యాశయః । అన్యథాఽత్యంతభేదవదత్యంతాభేదేపి ధర్మధర్మిత్వాయోగాదితి మంతవ్యం । అస్తు గుణాదీనాం ద్రవ్యతా
దాత్మ్యమితి వదంతం తార్కికమ్మన్యం ప్రత్యాహ ॥ తథాసతీతి ॥ సాంఖ్యోఽత్ర వేదాంతీ గ్రాహ్యః । యద్వా కాపిలస్యాపి
తాదాత్మ్యం సిద్ధాంత ఇతి సాంఖ్యగ్రహణం । యద్యపి తదధీనత్వం తద్ధర్మత్వం తచ్చ ధూమే నాస్తి అగ్నిం వినాపి భావాత్, త
థాపి తత్కార్యత్వం తదధీనత్వం మత్వా వ్యభిచారం శంకతే ॥ నన్వితి ॥ కార్యత్వమన్యత్వం చాంగీకరోతి ॥ సత్యమితి ॥ తథాపి

తాదాత్మ్యేనప్రతీయమానత్వస్య హేతోర్వివక్షితత్వాన్నవ్యభిచారఇత్యాశయః । అస్యహేతోరన్యథాసిద్ధిమాశంకతే ॥ గుణానామితి॥గుణాదీనాంద్రవ్యేణాభేదాభావేపిఅయుతసిద్ధత్వేన తాదాత్మ్యప్రతీతిసిద్ధిరిత్యర్థః॥దూషయితుంవికల్పయతి తత్పునరితి ॥ శౌక్ల్యస్యపటనిష్ఠత్వాత్ పటస్యతంతుదేశత్వాత్ పటశౌక్ల్యయోరపృథగ్దేశత్వాభావాచ్ఛుక్లఃపటఇతిసామానాధికరణ్యప్రతీతిర్నస్యాదిత్యాద్యందూషయతి ॥అపృథగ్దేశత్వఇతి॥ కాణాదంసూత్రద్వయంవ్యాచష్టే॥తంతవోహీతి॥ స్వభావోహిస్వరూపంతస్యాపృథక్త్వేఽస్మదిష్టాఽభేదసిద్ధిరిత్యాహ ॥అపృథక్స్వభావత్వఇతి॥అభేదేయుక్తిమాహ॥తస్యేతి - గుణస్యేత్యర్థః। ఏవంషట్పదార్థాఅత్యంతభిన్నాఇతిసిద్ధాంతోఽనుభవవిరోధేనదూషితః॥సిద్ధాంతాంతరందూషయతి॥ యుతసిద్ధయోరితి ॥ అయుతసిద్ధత్వంకిముభయోరుతాన్యతరస్య,నాద్యఇత్యాహ ॥ప్రాగితి॥ ద్వితీయమాశంక్యదూషయతి॥

యోరన్యత్వంనిశ్చీయతే, ఇహతుశుక్లఃకంబళో రోహిణీధేను ర్నీలముత్పలమితి ద్రవ్యస్యైవతస్యతస్య తేనతేనవిశేషేణప్రతీయమానత్వాన్నైవద్రవ్యగుణయోరగ్నిధూమయోరివభేదప్రతీతిరస్తి, తస్మాద్ద్రవ్యాత్మకతాగుణస్య। ఏతేనకర్మసామాన్యవిశేషసమవాయానాంద్రవ్యాత్మకతావ్యాఖ్యాతా।గుణానాం ద్రవ్యాధీనత్వం ద్రవ్యగుణయోరయుతసిద్ధత్వాదితి యదుచ్యేత తత్పునరయుతసిద్ధత్వమపృథగ్దేశత్వం వాస్యాదపృథక్కాలత్వంవా అపృథక్స్వభావత్వంవా, సర్వథాపినోపపద్యతే। అపృథగ్దేశత్వేతావత్ స్వాభ్యుపగమోవిరుధ్యేత,కథం,తంత్వారబ్ధోహిపటఃతంతుదేశోఽభ్యుపగమ్యతేనతుపటదేశః,పటస్యతు గుణాఃశుక్లత్వాదయఃపటదేశాఅభ్యుపగమ్యంతేనతంతుదేశాః తథాచాహుః 'ద్రవ్యాణిద్రవ్యాంతరమారభంతేగుణాశ్చగుణాంతర'మితి (వై-౧౼౧౼౧౦) తంతవోహికారణద్రవ్యాణికార్యద్రవ్యంపటమారభంతే, తంతుగతాశ్చగుణాశ్శుక్లత్వాదయః కార్యద్రవ్యేపటే శుక్లత్వాదిగుణాంతరమారభంత ఇతిహితేఽభ్యుపగచ్ఛంతి। సోఽభ్యుపగమోద్రవ్యగుణయోరపృథగ్దేశత్వేఽభ్యుపగమ్యమానేబాధ్యేత। అథాపృథక్కాలత్వమయుతసిద్ధత్వముచ్యేత, సవ్యదక్షిణయోరపి గోవిషాణయోరయుతసిద్ధత్వంప్రసజ్యేత। అపృథక్స్వభావత్వేత్వయుతసిద్ధత్వేనద్రవ్యగుణయోరాత్మభేదస్సంభవతి, తస్యతాదాత్మ్యేనైవ ప్రతీయమానత్వాత్। యుతసిద్ధయోస్సంబంధస్సంయోగోఽయుతసిద్ధయోస్తు సమవాయఇత్యయమభ్యుపగమోమృషైవతేషాం, ప్రాక్సిద్ధస్యకార్యాత్కారణస్యాయుతసిద్ధత్వానుపపత్తేః। అథాన్యతరాపేక్షఏవాయమభ్యుపగమస్స్యాదయుతసిద్ధస్యకార్యస్యకారణేనసంబంధస్సమవాయఇతి। ఏవమపిప్రాగసిద్ధస్యాలబ్ధాత్మకస్యకార్యస్యకారణేనసంబంధోనోపపద్యేత ద్వయాయత్తత్వాత్సంబంధస్య। సిద్ధంభూత్వాసంబధ్యతఇతిచేత్, ప్రాక్కారణసంబంధాత్కార్యస్యసిద్ధావభ్యుపగమ్యమానాయామయుతసిద్ధ్యభావాత్కార్యకారణయోస్సంయోగవిభాగౌనవిద్యేతేఇతీదముక్తందురుక్తంస్యాత్। యథాచోత్పన్నమాత్రస్యాక్రియస్యకార్యద్రవ్యస్య విభుభిరాకాశాదిభిర్ద్రవ్యాంతరైస్సంబంధస్సంయోగఏవాభ్యుపగమ్యతేనసమవాయః, ఏవంకారణద్రవ్యేణాపిసంబంధస్సంయోగఏవస్యాత్నసమవాయః, నాపిసంయోగస్యసమవాయస్యవాసంబంధస్య సంబంధివ్యతిరేకేణాస్తిత్వే కించిత్ప్రమాణమస్తి। సంబంధిశబ్దప్రత్యయవ్యతిరేకేణ సంయోగసమవాయశబ్దప్రత్యయదర్శనాత్తయోరస్తిత్వమితిచేన్న, ఏకత్వేపి స్వ

అథేత్యాదినా ॥ కారణస్యపృథక్సిద్ధత్వేపి కార్యమపృథక్సిద్ధమిత్యుక్తముపేత్యసంబంధోఽసిద్ధస్యసిద్ధస్యవేతివికల్ప్యాద్యం దూషయిత్వాద్వితీయంశంకతే ॥ సిద్ధంభూత్వేతి ॥ సతోరప్రాప్తయోఃప్రాప్తిస్సంయోగఇత్యభ్యుపగమాత్తంతుపటయోరపిసంయోగాపత్తిరిత్యపసిద్ధాంతస్స్యాదిత్యర్థః। సద్యోజాతపటస్యాక్రియాభావాత్కథంసంయోగస్తత్రాహ ॥యథేతి॥ కించసంబంధస్యాపిసంబంధేఽనవస్థానాదసంబంధస్యానియామకత్వాత్సంబంధోపిదుర్నిరూపఇత్యాహ ॥ నాపీతి ॥ సంబంధస్సంబంధిభిన్నః, తద్విలక్షణశబ్దధీగమ్యత్వాద్వస్త్వంతరవదితిశంకతే ॥ సంబంధీతి ॥ కల్పితభేదసాధనేసిద్ధసాధన తావస్తుభేదసాధనేతువ్యభిచారఇతిసమాధత్తే ॥ నైకత్వేపీతి ॥ స్వరూపేణమనుష్యాదిశబ్దభాగేవపుత్రాద్యపేక్షయాపితే

త్వాద్విలక్షణశబ్దధీగమ్యో భవతి న చ భిద్యత ఇతి వ్యభిచార ఇత్యర్థః। ఫలితమాహ ॥ ఇత్యుపలబ్ధీతి ॥ విలక్షణశబ్దధీగమ్యత్వా దిత్యుపలబ్ధిఘటితేన లక్షణేన లింగేన ప్రాప్తస్యవస్త్వంతరస్య సంయోగాదేః సంబంధివ్యతిరేకేణానుపలబ్ధేరభావోఽనిశ్చీయత ఇత్యర్థః । నహ్యంగులిద్వయస్య నైరంతర్యాతిరేకేణ సంయోగ ఉపలభ్యతే, సమవాయస్తు నకస్యాపి క్వచిదప్యనుభవ మారోహతీతి భావః । సంబంధస్య సంబంధ్యభేదే సంబంధినస్సదా సత్త్వాత్ సర్వదా సంబంధబుద్ధిప్రసంగ ఇతి శంకాం నిషేధతి ॥నాపీతి॥ పరాపేక్షయా నైరంతర్యావస్థాయామంగుల్యోః స్వరూపపరరూపిణోశ్చ సంబంధధీర్న స్వత ఇత్యుక్తమిత్యర్థః పూర్వం పరమాణ్వోః సంయోగనిరాసేన ద్వ్యణుకాదిసృష్టిర్నిరస్తా, సంప్రత్యదృష్టవదాత్మనాఽణూనాం సంయోగోఽణుషు క్రియాహేతురాత్మమనసోస్సంయోగో బుద్ధ్యాద్యసమవాయికారణం తద్ద్వయం నిరస్యతి ॥ తథాఽణ్వాత్మేతి ॥ నిరస్తమపి కల్పితప్రదేశపక్షే ప్రసంగాఖ్యదోషాంతరం వక్తుం పునరుత్థాపయతి ॥ కల్పితా ఇతి॥ కల్పనామూలా ఊహితార్థా

రూపబాహ్యరూపాపేక్షయాఽనేకశబ్దప్రత్యయదర్శనాత్ । యథైకోఽపి సన్ దేవదత్తో లోకే స్వరూపసంబంధిరూపం చాపేక్ష్యానేకశబ్దప్రత్యయభాగ్భవతి మనుష్యో బ్రాహ్మణః శ్రోత్రియో వదాన్యో బాలో యువా స్థవిరః పితా పుత్రః పౌత్రో భ్రాతా జామాతేతి । యథా చైకాపి సతీ రేఖా స్థానాన్యత్వేన నివిశమానా ఏకదశశతసహస్రాదిశబ్దప్రత్యయభేదమనుభవతి, తథా సంబంధినోరేవ సంబంధిశబ్దప్రత్యయవ్యతిరేకేణ సంయోగసమవాయశబ్దప్రత్యయార్హత్వం న వ్యతిరిక్తవస్త్వస్తిత్వేన, ఇత్యుపలబ్ధిలక్షణప్రాప్తస్యానుపలబ్ధేరభావో వస్త్వంతరస్య। నాపి సంబంధివిషయత్వే సంబంధశబ్దప్రత్యయయోః సంతతభావప్రసంగః, స్వరూపబాహ్యరూపాపేక్షయేత్యుక్తోత్తరత్వాత్। తథాఽణ్వాత్మమనసామప్రదేశత్వాన్న సంయోగస్సంభవతి, ప్రదేశవతో ద్రవ్యస్యాప్రదేశవతా ద్రవ్యాంతరేణ సంయోగదర్శనాత్ । కల్పితాః ప్రదేశా అణ్వాత్మమనసాం భవిష్యంతీతి చేన్న, అవిద్యమానార్థకల్పనాయాం సర్వార్థసిద్ధిప్రసంగాత్, ఇయానేవావిద్యమానో విరుద్ధోఽవిరుద్ధో వాఽర్థః కల్పనీయో నాతోఽధిక ఇతి నియమే హేత్వభావాత్, కల్పనాయాశ్చ స్వాయత్తత్వాత్, ప్రభూతత్వసంభవాచ్చ । న చ వైశేషికైః కల్పితేభ్యః షడ్భ్యః పదార్థేభ్యోఽన్యేఽధికాః శతం సహస్రం వా అర్థా న కల్పయితవ్యా ఇతి నివారకో హేతురస్తి, తస్మాద్యస్మై యస్మై యద్యద్రోచతే తత్తత్సిద్ధ్యేత్, కశ్చిత్ కృపాలుః ప్రాణినాం దుఃఖబహుళస్సంసార ఏవ మాభూదితి కల్పయేత్, అన్యో వా వ్యసనీ ముక్తానామపి పునరుత్పత్తిం కల్పయేత్, కస్తయోర్నివారకస్స్యాత్ । కించాన్యద్ద్వాభ్యాం పరమాణుభ్యాం నిరవయవాభ్యాం సావయవస్య ద్వ్యణుకస్యాకాశేనేవ సంశ్లేషానుపపత్తిః, నహ్యాకాశస్య పృథివ్యాదీనాం చ జతుకాష్ఠవత్ సంశ్లేషోఽస్తి, కార్యకారణద్రవ్యయోరాశ్రితాశ్రయభావోఽన్యథా నోపపద్యత ఇత్యవశ్యం కల్ప్యస్సమవాయ ఇతి చేన్న, ఇతరేతరాశ్రయత్వాత్ । కార్యకారణయోర్హి భేదసిద్ధావాశ్రితాశ్రయభావసిద్ధిరాశ్రితాశ్రయభావసిద్ధౌ చ తయోర్భేదసిద్ధిః కుండబదరవదితీతరేతరాశ్రయతా స్యాత్ ।నహి కార్యకారణయోర్భేద ఆశ్రితాశ్రయభావో వా వేదాంతవాదిభిరభ్యుపగమ్యతే, కారణస్యైవ

స్సంతోఽసంతో వా, ద్వితీయే న సంయోగసిద్ధిః స్వస్వాభావయోరేకత్రవృత్త్యవచ్ఛేదకాసత్త్వాత్ ఆద్యే త్వాహ ఊహమాత్రేణ సర్వార్థసిద్ధిప్రసంగః, ఊహస్య స్వాధీనత్వాత్ ప్రభూతత్వం నిరవధిత్వం తత్సంభవాచ్చేత్యర్థః । యద్యూహాత్సర్వసిద్ధిస్తదా పదార్థబంధముక్తినియమాలుప్యేరన్నిత్యాహ ॥నచేత్యాదినా॥ సంయోగం దూషయిత్వా సమవాయం దూషయతి ॥ కించాన్యదితి ॥తన్మతే దూషణాంతరముచ్యత ఇత్యర్థః । సంశ్లేషస్సంగ్రహః। యత ఏకాకర్షణే నైవాపరాకర్షణం తస్యానుపపత్తిరిత్యర్థః । ద్వ్యణుకం నిరవయవాసమవేతం సావయవత్వాదాకాశాసమవేత భూమివదితి భావః। నను ద్వ్యణుకస్యాసమవేతత్వే తదాశ్రితత్వం న స్యాత్, సంబంధం వినా తదయోగాత్, న చ సంయోగాదాశ్రితత్వం కార్యద్రవ్యస్య ప్రకృత్యా సంయోగాదితి శంకతే॥ కార్యేతి ॥ ప్రకృతివికారయోరభేదాదాశ్రయాశ్రయిభావానుపపత్తిరిష్టైతి పరిహరతి॥నేతి॥ భేదాత్తద్భావ ఇతి వదంతం ప్రత్యాహ॥ఇతరేతరాశ్రయత్వాదితి ॥కథం తర్హి కార్యస్య కారణాశ్రితత్వవ్యవహారః కల్పి

తథేదావిత్యాహ॥ కారణస్యైవేతి॥ పరమాణూనాంనిరవయవత్వమప్యయుక్తమిత్యాహ॥ కించేతి॥ పరమాణవస్సావయవాః అల్పత్వాత్ ఘటవత్, విపక్షే తేషాందిగ్భేదావధిత్వంనస్యాదాత్మవదిత్యర్థః। ననుపరమాణ్వపేక్షయాయోఽయంప్రాచీద దిశేత్యాదిదిగ్భేదవ్యవహారస్తదవధిత్వేనయేఽవయవాస్త్వయోచ్యంతే తఏవమమపరమాణవస్తైపి సావయవాశ్చేత్తర్హిత దవయవాఏవపత్త్వవంయతఃపరంనవిభాగస్సఏవనిరవయవఃపరమాణురితిశంకతే॥ యాంస్త్వమితి॥ పరిహరతి॥ నస్థూలేతి॥ అయ మర్థఃయస్సర్వాత్మనావిభాగాయోగ్యం వస్తుసపరమాణురితియద్యుచ్యేతతర్హిబ్రహ్మణఏవపరమాణుసంజ్ఞాకృతాస్యాత్ తదన్యస్యాల్పస్య దిగ్విభాగార్హత్వేనావయవవిభాగావశ్యంభావాత్, యది పృథివ్యాదిజాతీయాల్పపరిమాణవిశ్రాంతి భూమిర్యస్సపరమాణురిత్యుచ్యేత తర్హితస్యనమూలకారణత్వంవినాశిత్వాత్ ఘటవత్, నచ హేత్వసిద్ధిః, అణవో వినాశినః పృథివ్యాదిజాతీయత్వాత్ ఘటవదితి సాధనాదితి, సంప్రతి నిరవయవద్రవ్యస్యనాశహేత్వభావాదాత్మవద వినాశఇత్యాశంక్యపూర్వోక్తం పరిహారంస్మారయతి ॥ వినశ్యంతఇత్యాదినా ॥ బ్రహ్మాతిరిక్తస్యాజ్ఞానికత్వాద్ద్రవ్యస్యనిర వయవత్వమసిద్ధంనిమిత్తాదృష్టాదినాశాద్వినాశః ప్రళయేసంభవతి, ముక్త్యాజ్ఞానా దజ్ఞాననాశేతత్కార్యాణునాశసంభ వఇతిభావః। యదుక్తం యత్కార్యద్రవ్యం తత్సంయోగసచివానేకద్రవ్యారబ్ధమితితన్నేత్యాహ॥ తథాకార్యారంభోపీతి

ణస్యైవసంస్థానమాత్రంకార్యమిత్యభ్యుపగమాత్ కించాన్యత్ పరమాణూనాంపరిచ్ఛిన్నత్వాత్ యావ త్యోదిశఃషడష్టాదశవా తావద్భిరవయవైస్సావయవాస్తేస్యుః। సావయవత్వాదనిత్యాశ్చేతినిత్యత్వనిరవ యవత్వాభ్యుపగమోబాధ్యేత। యాంస్త్వందిగ్భేదభేదినోఽవయవాన్ కల్పయసితఏవమమపరమాణవ ఇతిచేన్న, స్థూలసూక్ష్మతారతమ్యక్రమేణాపరమకారణాద్వినాశోపపత్తేః। యథాపృథివీద్వ్యణుకాద్య పేక్షయాస్థూలతమావస్తుభూతాపివినశ్యతి తతస్సూక్ష్మంసూక్ష్మతరంచపృథివ్యేకజాతీయకంవినశ్యతి త తోద్వ్యణుకం, తథాపరమాణవోపిపృథివ్యేకజాతీయకత్వాద్వినశ్యేయుః। వినశ్యంతోప్యవయవవిభాగే నైవవినశ్యంతీతిచేత్ నాయందోషః, యతోఘృతకాఠిన్య విలయనవదపివినాశోపపత్తిమవోచామ। య థాహిఘృతసువర్ణాదీనామవిభజ్యమానావయవానామప్యగ్నిసంయోగాద్ద్రవభావాపత్త్యాకాఠిన్యవినా శోభవతి, ఏవం పరమాణూనామపిపరమకారణభావాపత్త్యామూర్త్యాదివినాశో భవిష్యతి,తథాకార్యా రంభోవినావయవసంయోగేనైవ కేవలేనభవతి, క్షీరజలాదీనామంతరేణాప్యవయవసంయోగాంతరం దధిహిమాదికార్యారంభదర్శనాత్ ,తదేవమసారతరతర్కసందృబ్ధత్వా దీశ్వరకారణశ్రుతివిరుద్ధత్వా చ్ఛ్రుతి ప్రవణైశ్చశిష్టైర్మన్వాదిభిరపరిగృహీతత్వాదత్యంతమేవానపేక్షాఽస్మిన్ పరమాణుకారణవా దేకార్యైః శ్రేయోఽర్థిభిరితివాక్యశేషః॥ ... ... *

నైవల్యంప్రాధాన్యం కార్యద్రవ్యస్థితావపిహేతుత్వాత్ సంయోగస్య క్షీరారంభక సంయోగాద్దధ్యారంభకం నసం యోగాంతరం, తథాచదధ్యాదౌ వ్యభిచారాన్నవ్యాప్తిరిత్యర్థః। కించయత్కార్యద్రవ్యం తద్ద్రవ్యారభ్యమిత్యేవవ్యా ప్తిరస్తులాఘవాన్నతు సంయోగసచివస్వన్యూన పరిమాణానేక ద్రవ్యారభ్యమితి గౌరవాపాతాద్దీర్ఘవిస్తృత దుకూ లారబ్ధరజ్జౌన్యూనపరిమాణాయాంవ్యభిచారాచ్చ। నచరజ్జుర్నద్రవ్యాంతరమితివాచ్యం, అవయవిమాత్రవిప్లవాపాతా త్। కించనిరవయవద్రవ్యత్వస్యైకాత్మవృత్తిత్వేలాఘవాన్ననిరవయవానేకాణుసిద్ధిః। యత్త్వణుత్వతారతమ్యవిశ్రాంతి భూమిత్వేనతత్సిద్ధిరితితన్న, త్ర్యణుకత్వేనోక్తత్రుటివిశ్రాంతేః। నచతఏవత్రుటినామానోజగదైతవఇతివాచ్యం। పృథి వీత్వాదినాసావయవత్వానిత్యయోరనుమానాత్। నచావయవత్వస్యక్వచిద్విశ్రాంత్యాపరమాణుసిద్ధిః అవిశ్రాంత్యావనవ స్థేతివాచ్యం। మాయాయాంబ్రహ్మణిచావయవత్వవిశ్రాంతిసంభవాత్। అతోనకించిదణుసద్భావేప్రమాణం, నిరవయ వానాంసంయోగసమవాయయోరసంభవాత్ సమవేతద్వ్యణుకాద్యారంభకత్వాయోగఇత్యాదిబాధకముక్తమేవ। సం ప్రత్యపరిగ్రహాచ్చేతిసూత్రవాక్యశేషంపూరయన్నధికరణార్థముపసంహరతి॥ తదేవమితి॥ తస్మాద్భ్రాంతిమూలేనవైశేషిక మతేనవేదాంతతాత్పర్యస్యావిరోధఇతిసిద్ధమ్॥ ఇతితృతీయాధికరణమ్॥... ... ... *

౧౮, వైశేషికంనిరస్యవైనాశికంనిరస్యతి ॥ సముదాయఇతి ॥ పరిమాణభేదేన దేహాదేరాశుప... నాశాంగీకారాదర్ధవైనాశికో వైశేషికస్తస్యనిరాసానంతరంసర్వక్షణికవాదీబుద్ధిస్థోనిరస్యతఇతి ప్రసంగసంగతిమాహ ॥ వైశేషికేతి ॥ నాభావఉపలబ్ధేరితినిరసనీయసిద్ధాంతాదత్రనిరస్యసిద్ధాంతస్యభేదంవక్తుంతత్సిద్ధాంతం విభజతే ॥ సచేతి ॥ ననుసుగతప్రోక్తాగమస్యైకత్వాత్ కుతోబహుప్రకారతాతత్రాహ ॥ ప్రతిపత్తీతి ॥ ఏకస్యైవాగమవ్యాఖ్యాతుఃశిష్యస్యావస్థాభేదేనబుద్ధిభేదాత్ మందమధ్యమోత్తమధియాంశిష్యాణాంనానాభేదాద్బహుప్రకారతేత్యర్థః । తానేవప్రకారానాహ ॥ తత్రేతి ॥ సౌత్రాంతికో వైభాషికోయోగాచారోమాధ్యమికశ్చేతిచత్వారశ్శిష్యాః, తేష్వాద్యయోర్బాహ్యార్థానాంపరోక్షత్వాపరోక్షత్వవివాదేప్యస్తిత్వసంప్రతిపత్తేస్తయోస్సిద్ధాంతమేకీకృత్యనిరస్యతఇత్యాహ ॥ తత్రయేసర్వాస్తిత్వేతి ॥ భూతంభౌతికం బాహ్యం చిత్తంచైత్తంచ ఆభ్యంతర మితి విభాగః । తత్రసందిహ్యతేకింమానమూలోభ్రాంతిమూలోవాఽయం సిద్ధాంతఇతి । తత్రమానమూలఇతిపూర్వపక్షయన్సిద్ధాంతంతదీయందర్శయతి॥తత్రభూతమితి॥స్థిరఃప్రపంచోబ్రహ్మహేతుకఇతివేదాంతసిద్ధాంతస్యమానమూలక్షణికసిద్ధాంతవిరోధాదసిద్ధిఃపూర్వపక్షఫలం సిద్ధాంతే తదవిరోధఇతి జ్ఞేయం

సూ. ॥ ౧౮ ॥ సముదాయఉభయహేతుకేపితదప్రాప్తిః ॥

వైశేషికరాద్ధాంతోదుర్యుక్తియోగాద్వేదవిరోధాచ్ఛిష్టాపరిగ్రహాచ్చనాపేక్షితవ్యఇత్యుక్తం, సోఽర్ధవైనాశికఇతివైనాశికత్వసామ్యాత్ సర్వవైనాశికరాద్ధాంతోనతరామపేక్షితవ్యఇతీదమిదానీముపపాదయామః । సచబహుప్రకారఃప్రతిపత్తిభేదాద్వినేయభేదాద్వా।తత్రైతేత్రయోవాదినోభవంతి, కేచిత్సర్వాస్తిత్వవాదినః, కేచిద్విజ్ఞానాస్తిత్వమాత్రవాదినః, అన్యేపునస్సర్వశూన్యత్వవాదినఇతి।తత్రయేసర్వాస్తిత్వవాదినోబాహ్యమాభ్యంతరంచ వస్త్వభ్యుపగచ్ఛంతింభూతంభౌతికంచిత్తంచైత్తంచ, తాంస్తావత్ప్రతిబ్రూమః । తత్రభూతంపృథివీధాత్వాదయః భౌతికంరూపాదయశ్చక్షురాదయశ్చ। చతుష్టయేచ పృథివ్యాదిపరమాణవఃఖరస్నేహోష్ణేరణస్వభావాస్తే పృథివ్యాదిభావేనసంహన్యంతఇతిమన్యంతే । తథారూపవిజ్ఞానవేదనాసంజ్ఞాసంస్కారసంజ్ఞకాఃపంచస్కంధాః, తేప్యధ్యాత్మంసర్వవ్యవహారాస్పదభావేనసంహన్యంతఇతిమన్యంతే । తత్రేదమభిధీయతే । యోఽయముభయహేతుకఉభయప్రకారః సముదాయఃపరేషామభిప్రేతోఽణుహేతుకశ్చ భూతభౌతికసంహతిరూపఃస్కంధహేతుకశ్చ పంచస్కంధీరూపః, తస్మిన్నుభయహేతుకేపిసముదాయేఽభిప్రేయమాణేతదప్రాప్తిస్స్యాత్, సముదాయాప్రాప్తిః సముదాయభావానుపపత్తిరిత్యర్థః । కుతః, సముదాయినామచేతనత్వాత్ చిత్తాభిజ్వలనస్యచ స

పృథివ్యాదిభూతచతుష్టయంవిషయేంద్రియాత్మకం భౌతికంచపరమాణుసముదాయఏవనావయవ్యంతరమితి మత్వా పరమాణూన్విభజతే॥చతుష్టయేచేతి॥చతుర్విధాఇత్యర్థః । ఖరాఃకఠినాఃతత్స్వభావాఃపార్థివాఃపరమాణవః స్నిగ్ధా ఆప్యాః ఉష్ణాస్తైజసాః ఈరణంచలనంస్వభావోవాయవ్యానామితి। బాహ్యసముదాయముక్త్వాఆధ్యాత్మికసముదాయమాహ ॥ తథేతి ॥ సవిషయేంద్రియాణిరూపస్కంధః, విషయాణాంబాహ్యత్వేపిదేహస్థేంద్రియగ్రాహ్యత్వాదాధ్యాత్మికత్వం, అహమహమిత్యాలయవిజ్ఞానప్రవాహో విజ్ఞానస్కంధః, సుఖాద్యనుభవో వేదనాస్కంధః, గౌరశ్వఇత్యేవంనామవిశిష్టసవికల్పకప్రత్యయఃసంజ్ఞాస్కంధః, రాగద్వేషమోహధర్మాధర్మాస్సంస్కారస్కంధః।తత్రవిజ్ఞానస్కంధశ్చిత్తమాత్మేతిగీయతే, అన్యేచత్వారస్కంధాశ్చైత్తాస్తేషాంసంఘాతఆధ్యాత్మికఃసకలలోకయాత్రానిర్వాహకఇత్యర్థః । అవయవాతిరిక్తావయవ్యనుపలబ్ధేరవయవాశ్శిష్యంతేయత్సత్తత్ । క్షణికం యథావిద్యుదితి తేషాంక్షణికత్వమితిమానమూలోఽయంసిద్ధాంతఇతిప్రాప్తేసిద్ధాంతసూత్రంయోజయతి॥యోఽయమితి।స్వర్గాదౌ పరమాణూనాం స్కంధానాంచ స్వతస్సంఘాతస్తావన్నసంభవతి, అచేతనత్వాత్। నాపిచిత్తాఖ్యమభిజ్వలనంవిజ్ఞానంసముదాయహేతుః,సంఘాతేజాతే కారేజాతేవిజ్ఞానంవిజ్ఞానేజాతేసంఘాతఇత్యన్యోన్యాశ్రయాత్ । నచక్షణికవిజ్ఞానాదన్యః కశ్చిజ్జీవఈశ్వరోవాస్వయా

ఽభ్యుపగమ్యేతే యస్సంఘాతకర్తా భవేత్ । నచకర్తారమనపేక్ష్యాణవస్స్కంధాశ్చస్వయమేవసంఘాతార్థంప్రవర్తంత ఇతివాచ్యం, అనిర్మోక్షప్రసంగాత్ । నన్వాలయవిజ్ఞానసంతానస్సంహంతాస్త్విత్యత ఆహ ॥ఆశయస్యేతి॥ ఆశేరతేస్మిన్ రాగాదయ ఇత్యాశయస్సంతానః, సకింసంతానిభ్యోవిజ్ఞానేభ్యోఽన్యోఽనన్యోవా, ఆద్యేపిస్థిరఃక్షణికోవా, నాద్యః, అస్మదిష్టనిత్యాత్మవాదప్రసంగాత్ । ద్వితీయేదోషమాహ ॥ క్షణికత్వేతి ॥ క్షణికస్యజన్మాతిరిక్తవ్యాపారో నాస్తి, తస్మాత్తస్యపరమాణ్వాదిమేళనార్థంప్రవృత్తిరనుపపన్నా క్షణికత్వవ్యాఘాతాదిత్యర్థః । ఏతేనానన్యస్సంతాన ఇతి పక్షోపి నిరస్తః, క్షణికస్యమేళకత్వానుపపత్తేః తస్మాత్సంహంతురసత్త్వాత్ సంఘాతానుపపత్తిరిత్యర్థః ॥ ... ❋

౧౯. సంహంతురభావేపిసంఘాతోపపత్తిమాశంక్యనిషేధతి ॥ ఇతరేతి ॥ కార్యంప్రత్యయతే గచ్ఛతీతిప్రత్యయఃకారణం అవిద్యాదిభిరేవార్థాత్సంఘాతసిద్ధౌవ్యవహారోపపత్తిరిత్యర్థః॥ అవిద్యాదీనాహ ॥తేచేతి॥ క్షణికేషుస్థిరత్వబుద్ధిరవిద్యా తతో రాగద్వేషమోహాస్సంస్కారాభవంతి తేభ్యోగర్భస్థస్యాద్యంవిజ్ఞానముత్పద్యతే తస్మాచ్చాలయవిజ్ఞానాత్ పృథివ్యాదిచతుష్టయంనామాశ్రయత్వాన్నామభవతి, తతోరూపంసితాసితాత్మకం శుక్రశోణితంనిష్పద్యతే గర్భస్థకలల

ముదాయసిద్ధ్యధీనత్వాదన్యస్యచకస్యచిచ్చేతనస్య భోక్తుః ప్రశాసితుర్వా స్థిరస్య సంహంతురనభ్యుపగమాత్, నిరపేక్షప్రవృత్త్యభ్యుపగమేచ ప్రవృత్త్యనుపరమప్రసంగాత్, ఆశయస్యాప్యన్యత్వానన్యత్వాభ్యామనిరూప్యత్వాత్ క్షణికత్వాభ్యుపగమాచ్చనిర్వ్యాపారత్వాత్ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః । తస్మాత్ సముదాయానుపపత్తిః, సముదాయానుపపత్తౌచ తదాశ్రయాలోకయాత్రాలుప్యేత ॥......❋

సూ॰ ॥ ౧౯ ॥ ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదితిచేన్నోత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాత్ ॥

యద్యపిభోక్తాప్రశాసితావాకశ్చిచ్చేతనఃసంహంతాస్థిరోనాభ్యుపగమ్యతే, తథాప్యవిద్యాదీనామితరేతరకారణత్వాదుపపద్యతేలోకయాత్రా, తస్యాంచోపపద్యమానాయాం నకించిదపరమపేక్షితవ్యమస్తి। తేచావిద్యాదయఃఅవిద్యాసంస్కారోవిజ్ఞానంనామరూపం షడాయతనంస్పర్శోవేదనాతృష్ణోపాదానంభవోజాతిర్జరామరణంశోకః పరిదేవనాదుఃఖందుర్మనస్తేత్యేవంజాతీయకాఇతరేతరహేతుకాః సౌగతేసమయేక్వచిత్సంక్షిప్తానిర్దిష్టాః, క్వచిత్ ప్రపంచితాః, సర్వేషామప్యయమవిద్యాదికలాపోనప్రత్యాఖ్యేయః । తదేవమవిద్యాదికలాపేపరస్పరనిమిత్తనైమిత్తికభావేన ఘటీయంత్రవదనిశమావర్తమానేఽర్థాక్షిప్తఉపపన్నసంఘాతఇతిచేత్, తన్న, కస్మాత్, ఉత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాత్ । భవేదుపపన్నస్సంఘాతోయదిసంఘాతస్యకించిన్నిమిత్తమవగమ్యేత, నత్వవగమ్యతే । యతఇతరేతరప్రత్యయత్వేప్యవిద్యాదీనాంపూర్వపూర్వముత్తరోత్తరస్యోత్పత్తిమాత్రంనిమిత్తంభవద్భవేత్, నతుసంఘాతాసత్తేః కించిన్నిమిత్తంసంభవతి । నన్వవిద్యాదిభిరర్థాదాక్షిప్యతేసంఘాతఇత్యుక్తం, అత్రోచ్యతే యదితావద

బుద్బుదావస్థానామరూపశబ్దార్థ ఇతినిష్కర్షః, విజ్ఞానంపృథివ్యాదిచతుష్టయంరూపంచేతి షడాయతనానియస్యేంద్రియజాతస్యతత్ షడాయతనం, నామరూపేంద్రియాణాంమిథస్సంయోగఃస్పర్శః, తతస్సుఖాదికావేదనా, తయాపునర్విషయతృష్ణా, తయాప్రవృత్తిరుపాదానం, తేనభవత్యస్మాజ్జన్మేతి భవో ధర్మాది, తతోజాతిర్దేహజన్మ, పంచస్కంధసముదాయ ఇతియావత్, జాతానాంస్కంధానాంపరిపాకోజరా, స్కంధనాశోమరణం, మ్రియమాణస్యపుత్రాదిస్నేహాదంతర్దాహఃశోకః, తేనహాపుత్రేత్యాదిప్రలాపఃపరిదేవనా, అనిష్టానుభవోదుఃఖం, తేనదుర్మనస్తామానసీవ్యథా ఇతిశబ్దోమానావమానాది క్లేశసంగ్రహార్థః, నకేవలంసుగతానామేవావిద్యాదయస్సమ్మతాః కింతు సర్వవాదినామపీత్యాహ ॥ సర్వేషామితి ॥ అవిద్యాదిహేతుకాజన్మాదయోజన్మాదిహేతుకాశ్చావిద్యాదయఇతి మిథోహేతుహేతుమద్భావాదర్థాత్ సంఘాతసిద్ధిరితిశంకాముపసంహరతి ॥ తదేవమితి ॥ సిద్ధాంతభాగంవ్యాచష్టే ॥ తన్నేతి ॥ అవిద్యాదీనాముత్తరోత్తరహేతుత్వమంగీకృత్యసంఘాతహేతుత్వాభావాత్ సంఘాతోనస్యాదిత్యుక్తేపూర్వోక్తంస్మారయతి ॥ నన్వి

తి ॥ కిమవిద్యాదయస్సంఘాతస్యగమకాఉతోత్పాదకాఇతి వికల్ప్యాద్యే సంఘాతస్యోత్పాదకంకించిద్వాచ్యం తన్నాస్తీ త్యాహ ॥ అతోఽభిధీయతేయదీతి ॥ ఆశ్రయాశ్రయిభూతేష్వితిభోక్తృవిశేషణం-అదృష్టాశ్రయేష్విత్యర్థః। యదా స్థిరేష్వ ణుషు సంఘాతయోగ్యేషు కర్తృషుచాదృష్టసహాయేషు సత్సు జ్ఞానాభావవతాత్మనఃసంహతికర్తృత్వాయోగాత్ సం ఘాతోత్పత్తేర్నిమిత్తంనాస్తీత్యుక్తం తదాక్షణికపక్షేతన్నాస్తీతికిమువక్తవ్యమిత్యాహ ॥ కిమితి ॥ ఆశ్రయాశ్రయిణాసం ఘాతకర్తాతచ్ఛూన్యేష్విత్యర్థః । ఆశ్రయాశ్రయిత్వశూన్యేష్వితిపాఠేఉపకార్యోపకారకత్వశూన్యేష్విత్యర్థః । ద్వితీ యంశంకతే ॥అథాయమితి॥ సంఘాతస్యావిద్యాదీనాంచోత్పత్తావన్యోన్యాశ్రయస్స్యాదితిదూషయతి॥కథమితి॥స్వాభావి కఃఖల్వయంసంఘాతానాంహేతుహేతుమద్భావేనప్రవాహోఽనసంహంతారమపేక్షతే, పూర్వసంఘాతాశ్రయా అ విద్యాదయఉత్తరసంఘాతప్రవర్తకాఇతి నాన్యోన్యాశ్రయదోషోఽపీత్యాశంకతే ॥ అథమన్యసఇతి॥ స్వభావస్యనియమాని

యమభిప్రాయః, అవిద్యాదయ స్సంఘాతమంతరేణాత్మానమలభమానాఅపేక్షంతేసంఘాతమితి, తత స్తస్యసంఘాతస్య కించిన్నిమిత్తంవక్తవ్యం, తచ్చ నిత్యేష్వప్యణుష్వభ్యుపగమ్యమానేష్వాశ్రయాశ్రయి భూతేషుచ భోక్తృషుసత్సు నసంభవతీత్యుక్తం వైశేషికపరీక్షాయాం కిమంగపునః క్షణికేష్వప్యణుషు భోక్తృరహితేష్వాశ్రయాశ్రయిశూన్యేషుచాభ్యుపగమ్యమానేషు సంభవేత్ । అథాయమభిప్రాయః అవిద్యాదయఏవసంఘాతస్యనిమిత్తమితి । కథంతమేవాశ్రిత్యాత్మానంలభమానాస్తస్యైవనిమిత్తంస్యుః అథమన్యసేసంఘాతా ఏవానాదౌసంసారే సంతత్యాఽనువర్తంతే తదాశ్రయాశ్చావిద్యాదయఇతి, త దాపిసంఘాతాత్సంఘాతాంతరముత్పద్యమానం నియమేనసదృశమేవోత్పద్యేత అనియమేనవాసదృశం విసదృశంచోత్పద్యేత, నియమాభ్యుపగమే మనుష్యపుద్గలస్యదేవతిర్యగ్యోనినారకప్రాప్త్యభావః ప్రా ప్నుయాత్, అనియమాభ్యుపగమేపిమనుష్యపుద్గలఃకదాచిత్ క్షణేనహస్తీభూత్వాదేవోవా పునర్మను ష్యోవాభవేదితిప్రాప్నుయాత్, ఉభయమప్యభ్యుపగమవిరుద్ధం । అపిచయద్భోగార్థస్సంఘాతస్స్యా త్సజీవోనాస్తిస్థిరోభోక్తేతితవాభ్యుపగమః, తతశ్చభోగోభోగార్థ ఏవసనాన్యేనప్రార్థనీయః, తథా మోక్షో మోక్షార్థఏవేతిముముక్షుణానాన్యేనభవితవ్యం। అన్యేనచేత్ ప్రార్థ్యేతోభయంభోగమోక్షకా లావస్థాయినాతేనభవితవ్యం, అవస్థాయిత్వేక్షణికత్వాభ్యుపగమవిరోధః,తస్మాదితరేతరోత్పత్తిమాత్ర నిమిత్తత్వమవిద్యాదీనాంయదిభవేద్భవతునామనతుసంఘాతస్సిద్ధ్యేత్ భోక్త్రభావాదిత్యభిప్రాయః॥...

॥ సూ॥౨౦॥ఉత్తరోత్పాదేచపూర్వనిరోధాత్॥

ఉక్తమేతదవిద్యాదీనాముత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాన్నసంఘాతసిద్ధిరస్తీతి, తదపితూత్పత్తిమాత్రని మిత్తత్వంనసంభవతీతీదమిదానీముపపాద్యతే । క్షణభంగవాదినోఽయమభ్యుపగమః ఉత్తరస్మిన్క్షణేఉ త్పద్యమానేపూర్వక్షణోనిరుధ్యతఇతి । నచైవమభ్యుపగచ్ఛతా పూర్వోత్తరయోఃక్షణయోర్హేతుఫ లభావశ్శక్యతేసంపాదయితుం, నిరుధ్యమానస్యనిరుద్ధస్యవా పూర్వక్షణస్యాభావగ్రస్తత్వాదుత్తరక్షణ

యమయోరపసిద్ధాంతాపాతస్స్యాదితిపరిహారార్థః। పూర్యతెగళతిచేతిపుద్గలోదేహః । కించభోక్తుఃక్షణికత్వపక్షేభో గాపవర్గవ్యవహారోపిదుర్ఘటఇత్యాహ ॥అపిచేతి॥యోయదిచ్ఛతిసతత్కాలేనాస్తిచేదిచ్ఛావ్యర్థా,అస్తిచేత్ క్షణికత్వ భంగఇత్యర్థః।ప్రకృతంసంఘాతనిరాసముపసంహరతి॥తస్మాదితి॥... ... ... *

౨౦॥ ద్వివిధోహికార్యసముత్పాదస్సుగతసమ్మతః హేత్వధీనఃకారణసముదాయాధీనశ్చేతి। తత్రావిద్యాతస్సంస్కా రస్తతోవిజ్ఞానమిత్యేవంరూపః ప్రథమః, పృథివ్యాదిసముదాయాత్కాయఇత్యేవంద్వితీయః, తత్రాద్యమంగీకృత్యద్వి తీయస్సంఘాతఃకర్త్రభావేనదూషితః, సంప్రత్యాద్యందూషయతిసూత్రకారః । ఉత్తరేతి॥ క్షణికోఽర్థఃక్షణఇత్యుచ్య తే, నిరుధ్యమానత్వం - వినాశకసాన్నిధ్యం, నిరుద్ధత్వమతీతత్వం । నను కార్యకాలేవినాశవ్యాప్తత్వేపిపూర్వక్షణేసత్త్వా

త్క్షణికార్థస్య హేతుత్వమయుక్తమితి శంకతే॥ అథభావేతి॥ సద్రూపఇత్యర్థః। కిం హేతోరుత్పత్తివ్యతిరిక్తః కార్యోత్పాదనాఖ్యోవ్యాపారః అనతిరిక్తోవా, నాద్యఇత్యుక్త్వాద్వితీయం శంకతే॥ అథేతి ॥ భావఉత్పత్తిః, ఉక్తంహి ‘ భూతిర్యేషాంక్రియా సైవకారకం సైవచోచ్యత ఇతి- యేషాంక్షణికభావానాం యాభూతిస్సైవక్రియా కారకం చేత్యర్థః । నష్టస్యాపినిమిత్తత్వంస్యాన్నోపాదానత్వం, తథాచమృదాదేర్ఘటాదికాలాసత్త్వేఘటాద్యనుత్పత్తిః సత్త్వేచక్షణికత్వహానిరితిపరిహరతి ॥తథాపీత్యాదినా॥ ప్రథమపక్షోక్తదోషంద్రఢయతి॥ వినైవేతి ॥ వస్తునోజన్మధ్వంసానిరూపణాచ్చనక్షణికత్వమిత్యాహ॥ అపిచేతి॥ తయోస్స్వరూపత్వేవస్తున్యంతర్భావాత్ వస్తునోఽనాద్యనంతత్వమిత్యపిద్రష్టవ్యం। ద్వితీయంశంకతే॥ అథాస్తీతి॥ విశేషమేవాహ॥ ఉత్పాదేతి ॥దూషయతి॥ ఏవమపీతి॥ తాభ్యాంసంసర్గేవస్తునఃక్షణికత్వభంగస్స్యాత్ ।సంసర్గఏవనాస్తీతితృతీయకల్పముత్థాప్యదూషయతి॥ అథాత్యంతేతి॥... ... ...*

హేతుత్వానుపపత్తేః । అథభావభూతఃపరినిష్పన్నావస్థఃపూర్వక్షణఉత్తరక్షణస్య హేతురిత్యభిప్రాయస్తథాపినోపపద్యతే, భావభూతస్యపునర్వ్యాపారకల్పనాయాంక్షణాంతరసంబంధప్రసంగాత్ । అథ భావఏవాస్యవ్యాపారఇత్యభిప్రాయః, తథాపినైవోపపద్యతే హేతుస్వభావానుపరక్తస్యఫలస్యోత్పత్త్యసంభవాత్ । స్వభావోపరాగాభ్యుపగమేచ హేతుస్వభావస్యఫలకాలావస్థాయిత్వేసతిక్షణభంగాభ్యుపగమత్యాగప్రసంగః। వినైవవాస్వభావోపరాగేణ హేతుఫలభావమభ్యుపగచ్ఛతఃసర్వత్రతత్ప్రాప్తేరతిప్రసంగః । అపిచోత్పాదనిరోధౌనామవస్తునస్స్వరూపమేవవాస్యాతామవస్థాంతరంవావస్త్వంతరమేవవా, సర్వథాపినోపపద్యతే। యదితావద్వస్తునస్స్వరూపమేవోత్పాదనిరోధౌస్యాతాం తతోవస్తుశబ్దఉత్పాదనిరోధశబ్దౌచపర్యాయాః ప్రాప్నుయుః । అథాస్తికశ్చిద్విశేషఇతిమన్యేతఉత్పాదనిరోధశబ్దాభ్యాంమధ్యవర్తినోవస్తున ఆద్యంతాఖ్యేఅవస్థేఅభిలప్యేతేఇతి, ఏవమప్యాద్యంతమధ్యక్షణత్రయసంబంధిత్వాద్వస్తునఃక్షణికత్వాభ్యుపగమహానిః । అథాత్యంతవ్యతిరిక్తావేవోత్పాదనిరోధౌవస్తునస్స్యాతామశ్వమహిషవత్, తతోవస్తూత్పాదనిరోధాభ్యామసంస్పృష్టమితివస్తునశ్శాశ్వతత్వప్రసంగః॥ యదిచదర్శనాదర్శనేవస్తునఉత్పాదనిరోధౌస్యాతాం, ఏవమపిద్రష్టృధర్మౌతౌనవస్తుధర్మావితివస్తునశ్శాశ్వతత్వప్రసంగఏవ, తస్మాదప్యసంగతంసౌగతంమతం॥... ... ...*

సూ॥ ౨౧॥ అసతిప్రతిజ్ఞోపరోధోయౌగపద్యమన్యథా॥

క్షణభంగవాదేపూర్వక్షణోనిరోధగ్రస్తత్వాన్నోత్తరస్యక్షణస్యహేతుర్భవతీత్యుక్తం । అథాసత్యేవహేతౌఫలోత్పత్తింబ్రూయాత్ తతఃప్రతిజ్ఞోపరోధస్స్యాత్, చతుర్విధాన్హేతూన్ ప్రతీత్యచిత్తచైత్తాఉత్పద్యంతఇతీయంప్రతిజ్ఞాహీయేత, నిర్హేతుకాయాంచోత్పత్తావప్రతిబంధాత్ సర్వంసర్వత్రోత్పద్యేత । అథోత్తరక్షణోత్పత్తిర్యావత్తావదవతిష్ఠతేపూర్వక్షణఇతి బ్రూయాత్, తతోయౌగపద్యంహేతుఫలయోస్స్యాత్, తథాపిప్రతిజ్ఞోపరోధఏవస్యాత్, క్షణికాస్సర్వేసంస్కారాఇతీయంప్రతిజ్ఞోపరుధ్యేత॥... ... ...*

౨౧॥సూత్రంవ్యాఖ్యాతుం వృత్తంస్మారయతి ॥ క్షణభంగేతి ॥ కింకార్యోత్పత్తిర్నిర్హేతుకాసహేతుకావా, ఆద్యేప్రతిజ్ఞాహానిరిత్యాహ ॥అథాసత్యేవేత్యాదినా॥ విషయకరణసహకారిసంస్కారాశ్చతుర్విధాహేతవస్తాన్ప్రతీత్యప్రాప్యచిత్తంరూపాదివిజ్ఞానంచైత్తాశ్చిత్తాత్మకాస్సుఖాదయశ్చజాయంతఇతిప్రతిజ్ఞార్థః। యథానీలవిజ్ఞానస్యనీలంవస్తు, ఆలంబనప్రత్యయోవిషయః, చక్షుఃకరణమధిపతిప్రత్యయః, సహకారిప్రత్యయఆలోకః, సమనంతరపూర్వ ప్రత్యయస్సంస్కారఇతిభేదః। ప్రతిజ్ఞాహానింపురుషదోషముక్త్వావస్తుదోషమప్యాహ॥నిర్హేతుకాయాంచేతి॥ సహేతుకత్వపక్షేఽన్వయికారణస్యమృదాదేఃకార్యసహభావాపత్త్యాక్షణికత్వప్రతిజ్ఞాహానిరితిసూత్రశేషంవ్యాచష్టే॥ అథోత్తరక్షణేత్యాదినా॥సమ్యక్క్రియంతఇతిసంస్కారాఃఆద్యంతవంతోభావాఇత్యర్థః॥ ... ...*

౨౨. ఏవమాద్యసూత్రాభ్యాంసముదాయోనిరస్తః, ఉత్తరసూత్రాభ్యాం కార్యకారణభావక్షణికత్వే నిరస్తే, సం ప్రతితదభిమతంద్వివిధం వినాశం దూషయతి ॥ ప్రతిసంఖ్యేతి ॥ సంస్కృతముత్పాద్యం బుద్ధిబోధ్యం ప్రమేయమాత్రంప్రయాత్తుచ్ఛరూపాదన్యదిత్యర్థః । కింతత్త్రయంతదాహ ॥ తదపీతి॥ నిరుపాఖ్యంనిస్స్వరూపం, ప్రతీపా సంతంభావమసంతంకరోమీత్యేవంరూపాసంఖ్యాబుద్ధిఃప్రతిసంఖ్యా, తయానిరోధఃకస్యచిద్భావస్యభవతి, అబుద్ధిపూర్వకస్తుస్తంభాదీనాంస్వరసభంగురాణామిత్యాహ॥విపరీతఇతి॥ పరప్రక్రియాముక్త్వాసూత్రంవ్యాచష్టే॥ తేషామితి॥ భావాస్సంతానినః సంతానోనామ భావానాంహేతుఫలభావేన ప్రవాహస్తస్మిన్సంతానేచరమక్షణఃక్షణాంతరంకరోతి నవా, ఆద్యేచరమత్వవ్యాఘాతః సంతానావిచ్ఛేదాత్, ద్వితీయేచరమస్యాసత్త్వప్రసంగః, అర్థక్రియాకారిత్వం సత్త్వమితి త

సూ ॥ ౨౨॥ ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్ ॥

అపిచవైనాశికాఃకల్పయంతి ' బుద్ధిబోధ్యంత్రయాదన్యత్ సంస్కృతంక్షణికంచేతి । [illegible]చత్రయంప్రతిసంఖ్యాఽప్రసంఖ్యా నిరోధావాకాశం చేత్యాచక్షతే । త్రయమపిచైతదవస్త్వభావమాత్రం నిరుపాఖ్యమితిమన్యంతే । బుద్ధిపూర్వకఃకిలవినాశోభావానాం ప్రతిసంఖ్యానిరోధోనామభాష్యతేతద్విపరీతోఽప్రతిసంఖ్యానిరోధః, ఆవరణాభావమాత్రమాకాశమితి । తేషామాకాశంపరస్తాత్ ప్రత్యాఖ్యాస్యతి, నిరోధద్వయమిదానీం ప్రత్యాచష్టే । ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యా నిరోధయోరప్రాప్తిరసంభవఇత్యర్థః।కస్మాదవిచ్ఛేదాత్। ఏతౌహిప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధౌసంతానగోచరౌవాస్యాతాంభావగోచరౌవా,నతావత్సంతానగోచరౌసంభవతః, సర్వేష్వపిసంతానేషు సంతానినామవిచ్ఛిన్నేన హేతుఫలభావేనసంతానవిచ్ఛేదస్యాసంభవాత్ । నాపిభావగోచరౌసంభవతః, నహిభావానాంనిరన్వయోనిరుపాఖ్యోవినాశస్సంభవతి, సర్వాస్వప్యవస్థాసుప్రత్యభిజ్ఞానబలేనాన్వయ్యవిచ్ఛేదదర్శనాత్ । అస్పష్టప్రత్యభిజ్ఞానాస్వప్యవస్థాసుక్వచిద్దృష్టేనాన్వయ్యవిచ్ఛేదేనాన్యత్రాపితదనుమానాత్ । తస్మాత్పరపరికల్పితస్యనిరోధద్వయస్యానుపపత్తిః ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౨౩ ॥ ఉభయథాచదోషాత్ ॥

యోఽయమవిద్యాదినిరోధఃప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధాంతఃపాతీపరపరికల్పితఃససమ్యగ్జ్ఞానాద్వాసపరికరాత్స్యాత్ స్వయమేవవా, పూర్వస్మిన్వికల్పేనిర్హేతుకవినాశాభ్యుపగమహానిప్రసంగః । ఉత్తరస్మింస్తుమార్గోపదేశానర్థక్యప్రసంగః।ఏవముభయథాపిదోషప్రసంగాదసమంజసమిదందర్శనమ్*

సూ ॥ ౨౪ ॥ ఆకాశేచావిశేషాత్ ॥

యచ్చతేషామభిప్రేతంనిరోధద్వయమాకాశంచనిరుపాఖ్యమితి । తత్రనిరోధద్వయస్యనిరుపాఖ్యత్వంపురస్తాన్నిరాకృతం, ఆకాశస్యేదానీంనిరాక్రియతే । ఆకాశేచాయుక్తోనిరుపాఖ్యత్వాభ్యుపగమః

త్సిద్ధాంతాత్. చరమస్యాసత్త్వేపూర్వేషామప్యసత్త్వప్రసంగః అర్థక్రియాశూన్యత్వాత్, తస్మాత్సంతానస్య విచ్ఛేదాసంభవాన్నిరోధాప్రాప్తిరిత్యాహ ॥నతావదితి॥నద్వితీయఇత్యాహ॥నాపీతి॥ఘటకపాలచూర్ణాద్యవస్థాసుసేయం మృదితిప్రత్యభిజ్ఞానాదన్వయిభావస్యమృదాదేర్నాత్యంతికవినాశఇత్యర్థః । బీజస్యాంకురాదిషుప్రత్యభిజ్ఞానాదర్శనాదన్వయినోవిచ్ఛేదఇత్యతఆహ ॥అస్పష్టేతి॥ అంకురాదయోఽనుస్యూతాన్వయిభావస్థాఃకార్యత్వాద్ఘటాదివదిత్యన్వయ్యవిచ్ఛేదసిద్ధిరిత్యర్థః ॥ యస్మాద్భావానాంస్థాయిత్వంతస్మాత్ప్రతిక్షణంనిరోధాసంభవఇత్యుపసంహారః ॥ ... *

౨౩. అవిద్యాదీనాంప్రతిసంఖ్యానిరోధంతదభిమతందూషయతి ॥ఉభయథేతి॥ యమనియమాదయఃపరికరాఃసర్వందుఃఖంక్షణికమితిభావనోపదేశోమార్గోపదేశః ॥ ... ...*

౨౪. ఆగమప్రామాణ్యాదితి తత్రాకాశస్యకార్యత్వోక్త్యాఘటాదివద్వస్తుత్వంప్రసిద్ధ్యతీత్యర్థః ।నన్వాగమప్రామా

ణ్యే విప్రతిపన్నాన్ సుగతాన్ ప్రత్యాకాశస్య వస్తుత్వం కథం సిధ్యతీత్యత ఆహ ॥ విప్రతిపన్నానితి ॥ శబ్దో వస్తునిష్ఠః గుణత్వాద్గంధాదివదిత్యనుమానాదాకాశస్య వస్తుత్వం సిధ్యతి పృథివ్యాద్యష్టద్రవ్యాణాం శ్రోత్రగ్రాహ్యగుణాశ్రయత్వాయోగాదిత్యర్థః । ఆకాశస్యాభావస్వరూపత్వం ప్రసాధ్యాభావస్వరూపత్వం దూషయతి ॥ అపి చేతి ॥ యథైకఘటసత్త్వేఽపి ఘటసామాన్యాభావో నాస్తి తథైకపక్షిసత్త్వేఽపి మూర్తద్రవ్యసామాన్యాభావాత్మకాకాశో నాస్త్యేవేతి పక్ష్యంతరసంచారో న స్యాదిత్యర్థః । దేశవిశేషావచ్ఛేదేనావరణాభావోఽస్తీత్యాశంక్యాభావావచ్ఛేదకదేశవిశేష ఏవాకాశో నాభావ ఇత్యాహ ॥ యత్రేత్యాదినా ॥ పతిష్యతి పక్షీ సంచరిష్యతీత్యర్థః । ఆకాశస్యావస్తుత్వం స్వగ్రంథవిరుద్ధం చేత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ కిం సమ్యక్ నిశ్రయ ఆశ్రయోఽస్యా ఇతి కింసన్నిశ్రయా అవస్తునః శశవిషాణస్యాశ్రయత్వాదర్శనాదితి భావః । వ్యాఘాతాం

ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధయోరివ వస్తుత్వప్రతిపత్తేరవిశేషాత్, ఆగమప్రామాణ్యాత్తావత్ 'ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్య ఆకాశస్య చ వస్తుత్వసిద్ధిః విప్రతిపన్నాన్ప్రతి తు శబ్దగుణానుమేయత్వం వక్తవ్యం, గంధాదీనాం గుణానాం పృథివ్యాదివస్త్వాశ్రయత్వదర్శనాత్ । అపి చావరణాభావమాత్రమాకాశమిచ్ఛతస్తవైకస్మిన్ సుపర్ణే పతత్యావరణస్య విద్యమానత్వాత్ సుపర్ణాంతరస్యోత్పిత్సతోఽనవకాశత్వప్రసంగః । యత్రావరణాభావస్తత్ర పతిష్యతీతి చేత్, యేనావరణాభావో విశేష్యతే తత్తర్హి వస్తుభూతమేవాకాశం స్యాన్నావరణాభావమాత్రం । అపి చావరణాభావమాత్రమాకాశం మన్యమానస్య సౌగతస్య స్వాభ్యుపగమవిరోధః ప్రసజ్యేత । సౌగతే హి సమయే 'పృథివీ భగవన్ కింసన్నిశ్రయా' ఇత్యస్మిన్ ప్రశ్నప్రతివచనప్రవాహే పృథివ్యాదీనామంతే 'వాయుః కింసన్నిశ్రయ' ఇత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనం భవతి 'వాయురాకాశసన్నిశ్రయ' ఇతి, తదాకాశస్యావస్తుత్వే న సమంజసం స్యాత్ తస్మాదప్యయుక్తమాకాశస్యావస్తుత్వం । అపి చ నిరోధద్వయమాకాశం చ త్రయమప్యేతన్నిరుపాఖ్యమవస్తు నిత్యం చేతి విప్రతిషిద్ధం, న హ్యవస్తునో నిత్యత్వమనిత్యత్వం వా సంభవతి, వస్త్వాశ్రయత్వాద్ధర్మధర్మివ్యవహారస్య ధర్మధర్మిభావే హి ఘటాదివద్వస్తుత్వమేవ స్యాన్న నిరుపాఖ్యత్వం ॥ ... ...

సూ ॥ ౨౫ ॥ అనుస్మృతేశ్చ ॥

అపి చ వైనాశికస్సర్వస్య వస్తునః క్షణికతామభ్యుపయన్నుపలబ్ధురపి క్షణికతామభ్యుపేయాత్ న చ సా సంభవతి, అనుస్మృతేః । అనుభవముపలబ్ధిమనూత్పద్యమానం స్మరణమేవానుస్మృతిః సా చోపలబ్ధ్యేకకర్తృకా సతీ సంభవతి, పురుషాంతరోపలబ్ధివిషయే పురుషాంతరస్య స్మృత్యదర్శనాత్ । కథం హ్యహమదోఽద్రాక్షమిదమిదానీం పశ్యామీతి చ పూర్వోత్తరదర్శిన్యేకస్మిన్నసతి ప్రత్యయస్స్యాత్ । అపి చ దర్శనస్మరణయోః కర్తర్యేకస్మిన్ ప్రత్యక్షః ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యయః సర్వస్య లోకస్య ప్రసిద్ధోఽహమదోఽద్రాక్షమిదం పశ్యామీతి । యది హి తయోర్భిన్నః కర్తా స్యాత్ తతోఽహం స్మరామ్యద్రాక్షీదన్య ఇతి ప్రతీయాత్ న త్వేవం ప్రత్యేతి కశ్చిత్, యత్రైవం ప్రత్యయస్తత్ర దర్శనస్మరణయోర్భిన్నమేవ కర్తారం సర్వో

తరమాహ ॥ అపి చేతి ॥ ధ్వంసాప్రతియోగిత్వాఖ్యో ధర్మో నిత్యత్వం నాసతి సంభవతి ధర్మిణోఽసత్త్వవ్యాఘాతాదిత్యర్థః ॥

౨౫. ఆత్మనః క్షణికత్వం దూషయతి ॥ అనుస్మృతేరితి ॥ అనుభవజన్యా స్మృతిరనుస్మృతిస్తస్యా అనుభవసమానాశ్రయత్వాత్తదుభయాశ్రయాత్మనః స్థాయిత్వమిత్యర్థః । క్షణికత్వే జ్ఞానద్వయానుసంధానం చ న స్యాదిత్యాహ ॥ కథం హ్యహమితి ॥ పూర్వదర్శనకర్తురద్రాక్షమితి స్మరణకర్త్రైక్యప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చాత్మనః స్థాయిత్వమిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ యోఽహమదః పూర్వమద్రాక్షం స ఏవాహమద్య తత్ స్మరామీతి ప్రత్యభిజ్ఞానాకారో ద్రష్టవ్యః, ఇదం పశ్యామీతి జ్ఞానాంతరసంబంధకథనం యోఽహమద్రాక్షం సోఽహం పశ్యామీతి ప్రత్యభిజ్ఞాంతరద్యోతనార్థం । విపక్షే బాధకమాహ ॥ యది హీతి ॥ ద్రష్టృస్మర్త్రోర్భేదేఽహం స్మరామ్యన్యోఽద్రాక్షీదితి ప్రతీతిస్స్యాదిత్యత్ర దృష్టాంతమాహ ॥ యత్రైవమితి ॥ ప్రత్యయమాహ ॥

స్మరామీతి ॥ స్మరామ్యహమన్యోఽద్రాక్షీదితి ప్రత్యయోయత్రతత్రభిన్నమేవకర్తారం లోకోఽవగచ్ఛతీత్యవివాద మిత్యర్థః । ప్రకృతప్రత్యభిజ్ఞాయాం తాదృశభేదప్రత్యయస్యబాధకస్యాదర్శనాదాత్మస్థాయిత్వందుర్వారమిత్యాహ ॥ ఇహత్వహమదఇతి ॥ యథాగ్నేరౌష్ణ్యాదికంనబాధతేకశ్చిత్తథానాహమద్రాక్షమితి పూర్వదర్శనంననిహ్నుతఇత్యనేనబాధాభావాత్ ప్రత్యభిజ్ఞాప్రమేత్యుక్తంభవతి । తథాద్రష్టృస్మర్త్రోరైక్యేసతిస్థాయిత్వంఫలితమిత్యాహ ॥ తత్రైవంసతీతి ॥ క్షణద్వయసంబంధేప్యాత్మనస్తృతీయక్షణేభంగోఽస్త్విత్యేవంవదంతంప్రత్యాహ ॥ తథేతి ॥ వర్తమానదశామారభ్య ఓత్తమాచ్ఛ్వాసాత్ ఆమరణాత్ అనంతరామనంతరాంస్వస్యైవప్రతిపత్తిమాత్మైకకర్తృకాం ప్రత్యభిజానన్నాజన్మనశ్చవర్తమానదశాపర్యంతమతీతాః ప్రతిపత్తీస్స్వకర్తృకాః ప్రతిసందధానస్సన్నితియోజనా । దీపజ్వాలాస్వివాత్మని ప్రత్యభిజ్ఞానంసాదృశ్యదోషాదితిశంకతే ॥ సఇతి ॥ సాదృశ్యజ్ఞానస్య ధర్మప్రతియోగిజ్ఞానాధీనత్వాత్ స్థిరస్యజ్ఞాతురసత్త్వాన్నసాదృశ్యజ్ఞానంసంభవతిసత్త్వేవాఽపసిద్ధాంతస్స్యాదితిపరిహరతి ॥తమిత్యాదినా॥ స్యాదేతత్ నసాదృశ్యప్రత్యయః పూర్వోత్తరవస్తుద్వయజ్ఞానజన్యస్తద్ద్వయసాదృశ్యావగాహీ, కింతర్హి కశ్చిదేషవికల్పః స్వాకారమేవ బాహ్యత్వే

లోకోఽవగచ్ఛతి,స్మరామ్యహమసావదోఽద్రాక్షీదితి । ఇహత్వహమదోఽద్రాక్షమితిదర్శనస్మరణయోర్వైనాశికోప్యాత్మానమేవైకంకర్తారమవగచ్ఛతి, ననాహమిత్యాత్మనోదర్శనంనిర్వృత్తంనిహ్నుతేయథాఽగ్నిరనుష్ణోఽప్రకాశఇతివా । తత్రైవం సత్యేకస్య దర్శనస్మరణక్షణద్వయసంబంధే క్షణికత్వాభ్యుపగమహానిరపరిహార్యా వైనాశికస్యస్యాత్, తథానంతరామనంతరామాత్మనఏవప్రతిపత్తిం ప్రత్యభిజానన్నేకకర్తృకామోత్తమాదుచ్ఛ్వాసాదతీతాశ్చప్రతిపత్తీరాజన్మన ఆత్మైకకర్తృకాః ప్రతిసందధానః కథంక్షణభంగవాదీవైనాశికోనాపత్రపేత । సయదిబ్రూయాత్ సాదృశ్యాదేతత్సంపద్యతఇతి, తంప్రతిబ్రూయాత్ తేనేదంసదృశమితి ద్వయాయత్తత్వాత్సాదృశ్యస్యక్షణభంగవాదినః సదృశయోర్ద్వయోర్వస్తునోర్గ్రహీతురేకస్యాభావాత్ సాదృశ్యనిమిత్తంప్రతిసంధానమితి మిథ్యాప్రలాపఏవస్యాత్, స్యాచ్చేత్పూర్వోత్తరయోః క్షణయోస్సాదృశ్యస్య గ్రహీతైకస్తథాసత్యేకస్య క్షణద్వయావస్థానాత్ క్షణికత్వప్రతిజ్ఞాపీడ్యేత, తేనేదంసదృశమితి ప్రత్యయాంతరమేవేదం నపూర్వోత్తరక్షణద్వయగ్రహణనిమిత్తమితిచేన్న, తేనేదంసదృశమితిభిన్నపదార్థోపాదానాత్ । ప్రత్యయాంతరమేవచేత్ సాదృశ్యవిషయంస్యాత్, తేనేదంసదృశమితివాక్యప్రయోగోఽనర్థకస్స్యాత్, సాదృశ్యమిత్యేవప్రయోగః ప్రాప్నుయాత్ । యదాహిలోకప్రసిద్ధఃపదార్థఃపరీక్షకైర్నపరిగృహ్యతే తదాస్వపక్షసిద్ధిఃపరపక్షదోషోవాఽభయమప్యుచ్యమానంపరీక్షకాణామాత్మనశ్చయథార్థత్వేన నబుద్ధిసంతానమారోహతి, ఏవమేవై

సవిషయః కుర్వాణః క్షణాంతరాస్పర్శీ, అతోనస్థిరద్రష్ట్రపేక్షేతిశంకతే ॥ తేనేదమితి॥అత్రవక్తవ్యం, సాదృశ్యప్రత్యయే తేనేదంసదృశమితివస్తుత్రయంభాసతేనవేతి । నేతివదతః స్వానుభవవిరోధః, కించార్థభేదాభావాత్ పదత్రయప్రయోగోనస్యాత్, తస్మాత్ పదత్రయేణమిథస్సంసృష్టభిన్నార్థభానాదభానమసిద్ధమితిపరిహరతి॥నతేనేతి॥అథభాసతేవస్తుత్రయంతచ్చప్రత్యయాభిన్నమేవ నబాహ్యమితిచేన్న, త్రయాణామేకప్రత్యయాభేదే మిథోప్యభేదాపత్తేః । ఇష్టాపత్తిరితిబ్రువాణంవిజ్ఞానవాదినం ప్రత్యాహ ॥ యదాహీతి ॥ వస్తుత్రయంజ్ఞేయంసాదృశ్యప్రత్యయాద్భిన్నంసర్వలోకప్రసిద్ధం తచ్చనాంగీక్రియతే స్థాయిద్రష్టృప్రసంగభయేన తర్హితత్తదాకారాణాంక్షణికవిజ్ఞానానాం మిథోవార్తానభిజ్ఞత్వాదేకస్మిన్ ధర్మిణి విరుద్ధానేకపక్షస్ఫురణాత్మకవిప్రతిపత్త్యసంభవాత్ స్వపక్షసాధనాదివ్యవహారోలుప్యేత, అతో యథానుభవం జ్ఞానజ్ఞేయభేదోఽంగీకార్యః । తథాచ తేనేదంసదృశమితిబాహ్యార్థయోర్జ్ఞానపూర్వకంసాదృశ్యంజానతఆత్మనః స్థాయిత్వందుర్వారమిత్యర్థః । నను సంత్యేవబాహ్యార్థాః క్షణికస్వలక్షణానిర్వికల్పకగ్రాహ్యాః, సవికల్పాధ్యవసేయాస్తు స్థాయిత్వసాదృశ్యాదయోబాహ్యాః కల్పితాఅవభాసంతే, అతోవిప్రత్త్యాది వ్యవహారఇతి బాహ్యార్థ

వాదమాశంక్యనిరస్యతి॥ ఏవమేవేతి ॥ యత్ ప్రమాణసిద్ధంతదేవవక్తవ్యం । నహిక్షణికత్వే కించిత్ ప్రమాణమస్తి । నచేదానీంఘటఇతి ప్రత్యక్షమవర్తమానకాలాసత్త్వం ఘటస్యగోచరయద్వర్తమానక్షణమాత్రసత్త్వరూపేక్షణికత్వే మానమితివాచ్యం । తస్య వర్తమానత్వమాత్రగోచరత్వేనకాలాంతరాసత్త్వాసిద్ధేః । నచయత్సత్ తత్ క్షణికమితివ్యాప్తిరస్తి, విద్యుదాదేరపిక్షణస్థాయిత్వేనదృష్టాంతాభావాత్ ।నచస్థాయినమనుమానాంతరమంతరేణానుమానంసంభవతి తస్మాదనుమానసిద్ధార్థవక్తాతథాగతోఽశ్రద్ధేయవచనఇత్యర్థః । కించసాదృశ్యం ప్రత్యభిజ్ఞాయాందోషతయానిమిత్తంవిషయతయావా, ఆద్యేపిస్వరూపసత్ జ్ఞాతంవా, నాద్యః, మందాంధకారేశుక్తిమాత్రగ్రహేశైవత్యాజ్ఞానేపిరూప్యాభేదభ్రమాపత్తేః । నద్వితీయః, స్థాయిజ్ఞాతారంవినాతజ్జ్ఞానాసంభవస్యోక్తత్వాత్ । నాపివిషయతయానిమిత్తమిత్యాహ ॥నచేతి॥ సోఽహమిత్యుల్లేఖాత్తేనాహంసదృశఇత్యనుల్లేఖాదిత్యర్థః । సోఽహమితిప్రత్యభిజ్ఞాయాభ్రమత్వంనిరస్యసంశయత్వంనిరస్యతి ॥భవేదితి॥ జడార్థేప్రత్యభిజ్ఞాతేపిబాధసంభావనయాసంశయఃకదాచిత్స్యాన్నాత్మనీత్యర్థః । అసందిగ్ధావిపర్యస్తప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాదాత్మక్షణికత్వమతమత్యంతాసంగతమిత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ... ※

షోఽర్థఇతినిశ్చితంయత్తదేవవక్తవ్యం, తతోఽన్యదుచ్యమానంబహుప్రలాపిత్వమాత్మనఃకేవలం ప్రఖ్యాపయేత్ । నచాయంసాదృశ్యాత్సంవ్యవహారోయుక్తః, తద్భావావగమాత్తత్సదృశభావానవగమాచ్చ । భవేదపికదాచిద్బాహ్యవస్తునివిప్రలంభసంభవాత్ తదేవేదంస్యాత్తత్సదృశంవేతిసందేహః, ఉపలబ్ధరితుసందేహోపినకదాచిద్భవతిసఏవాహంస్యాంతత్సదృశోవేతి, యఏవాహంపూర్వేద్యురద్రాక్షం సఏవాహమద్యస్మరామీతినిశ్చితాత్తద్భావోపలంభాత్, తస్మాదప్యనుపపన్నోవైనాశికసమయః॥......※

సూ. ॥ ౨౬ ॥ నాసతోఽదృష్టత్వాత్ ॥

ఇతశ్చానుపపన్నోవైనాశికసమయః, యతఃస్థిరమనుయాయికారణమనభ్యుపగచ్ఛతామభావాద్భావోత్పత్తిరిత్యేతదాపద్యేత।దర్శయంతిచాభావాద్భావోత్పత్తిం 'నానుపమృద్యప్రాదుర్భావా'దితి। వినష్టాద్ధికిలబీజాదంకురఉత్పద్యతే, తథావినష్టాత్ క్షీరాద్దధిమృత్పిండాచ్చఘటః,కూటస్థాచ్చేత్కారణాత్కార్యముత్పద్యేత, అవిశేషాత్సర్వంసర్వతఉత్పద్యేత । తస్మాదభావగ్రస్తేభ్యోబీజాదిభ్యోఽఙ్కురాదీనాముత్పద్యమానత్వాదభావాద్భావోత్పత్తిరితిమన్యంతే।తత్రేదముచ్యతే, నాసతోఽదృష్టత్వాదితి।నాభావాద్భావఉత్పద్యతే, యద్యభావాద్భావఉత్పద్యేత,అభావత్వావిశేషాత్కారణవిశేషాభ్యుపగమోఽనర్థకస్స్యాత్ । నహిబీజాద్యుపమృదితానాంయోఽభావస్తస్యశశవిషాణాదీనాంచనిస్స్వభావత్వావిశేషాదభావత్వేకశ్చిద్విశేషోఽస్తి యేనబీజాదేవాంకురోజాయతే క్షీరాదేవదధీత్యేవంజాతీయకః కారణవిశేషాభ్యుపగమోఽర్థవాన్స్యాత్ । నిర్విశేషస్యత్వభావస్యకారణత్వాభ్యుపగమేశశవిషాణాది

౨౬॥అభావశ్శశవిషాణవదత్యంతాసన్నిత్యంగీకృత్య మృదాదినాశాదసతోఘటాదికం జాయతఇతి సుగతాపదంతితద్దూషయతి ॥ నాసతఇతి॥నకేవలంబలాదాపాద్యతేకింతుస్వయందర్శయంతిచ ।ద్వానక్షాప్రకృతమర్థంగమయతః। మృదాదికముపమృద్యఘటాదేఃప్రాదుర్భావాదితి, ఇమమర్థమాహ ॥వినష్టాద్ధీతి॥ కారణవినాశాత్కార్యజన్మేత్యత్రయుక్తిమాహ ॥కూటస్థాదితి॥ వినాశశూన్యాన్నిత్యాదిత్యర్థః। నిత్యస్యనిరతిశయస్యకార్యశక్తత్వేతత్కార్యాణిసర్వాణ్యేకస్మిన్నేవక్షణేస్యుస్తథాచోత్తరక్షణేకార్యాభావాదసత్త్వాపత్తిః । నచసహకారికృతాతిశయక్రమాత్ కార్యక్రమఇతియుక్తం అతిశయస్యాతిశయాంతరాపేక్షాయామనవస్థానాత్ అనపేక్షాయాం కార్యస్యాప్యతిశయానపేక్షత్వేన సహకారివైయర్థ్యాత్ తస్మాన్నస్థాయిభావాత్కార్యజన్మేత్యర్థః । క్షణికభావస్య హేతుత్వముత్తరోత్పాదేచేత్యత్రనిరస్తం। అభావస్య హేతుత్వనిరాసార్థంసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ తత్రేదమితి॥యదిబీజాభావస్యాభావాంతరాద్విశేషస్స్యాత్తదావిశేషవదభావద్వారాబీజాదేవాంకురఇతిలోకాయతికానామభ్యుపగమోఽర్థవాన్స్యాన్నసోఽస్తీత్యాహ ॥యేనేతి॥ సూ

త్రం యోజయతి ॥ నిర్విశేషస్యేతి ॥ శశవిషాణాదేః కార్యకారిత్వస్యాదృష్టత్వాన్నాభావస్యాసతో హేతుత్వమిత్యర్థః । అస్త్వభావస్యాపి విశేష ఇత్యత ఆహ ॥ యదీతి ॥ అభావస్య హేతుత్వేఽతిప్రసంగ ఇతి తర్కముక్త్వాఽనుమానమాహ ॥ నాపీతి ॥ అభావో న హేతురసత్త్వాత్ సమ్మతవదిత్యర్థః । అభావో న ప్రకృతిః కార్యాననిత్వత్వాత్ యథా శరావాద్యనన్వితస్తంతుర్న శరావాదిప్రకృతిరితి తర్కపూర్వకమాహ ॥ అభావాచ్చేతి ॥ అతోఽన్వితత్వాన్మృదాదిర్భావ ఏవ ప్రకృతిరిత్యాహ ॥ మృదితి ॥ స్థాయినః కారణత్వాయోగముక్తమనూద్య దూషయతి యత్తూక్తమిత్యాదినా ॥ అనుభవబలాత్ స్థిరభావానామేవ సహకారిసన్నిధిక్రమేణ కార్యక్రమహేతుత్వమంగీ[illegible]ర్యం, న చ శక్తస్య సహకార్యపేక్షా న యుక్తేతి వాచ్యం, యతోఽశక్తస్యాపి నాపేక్షేత్యసహకారివిశ్వం స్యాత్ । తతస్స్వర్ణాదౌ స్వతోఽతిశయశూన్యేఽగ్నితాపాదిసహకారికృతాతిశ

భ్యోఽస్యంకురాదయో జాయేరన్, న చైవం దృశ్యతే । యది పునరభావస్యాపి విశేషోఽభ్యుపగమ్యేతోత్పలాదీనామివ నీలత్వాదిః తతో విశేషవత్త్వాదేవాభావస్యాభావత్వముత్పలాదివత్ ప్రసజ్యేత, నాప్యభావః కస్యచిదుత్పత్తిహేతుస్స్యాత్, అభావత్వాదేవ శశవిషాణాదివత్ । అభావాచ్చ భావోత్పత్తావభావాన్వితమేవ సర్వం కార్యం స్యాత్, నైవం దృశ్యతే సర్వస్య వస్తునః స్వేన స్వేన రూపేణ భావాత్మనైవోపలభ్యమానత్వాత్ । న చ మృదన్వితాశ్శరావాదయో భావాస్తంత్వాదివికారాః కేనచిదభ్యుపగమ్యంతే । మృద్వికారానేవ తు మృదన్వితాన్ భావాన్ లోకః ప్రత్యేతి । యత్తూక్తం స్వరూపోపమర్దమంతరేణ కస్యచిత్కూటస్థస్య వస్తునః కారణత్వానుపపత్తేరభావాద్భావోత్పత్తిర్భవితుమర్హతీతి, తద్దురుక్తం, స్థిరస్వభావానామేవ సువర్ణాదీనాం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానానాం రుచకాదికారణభావదర్శనాత్, యేష్వపి బీజాదిషు స్వరూపోపమర్దో లక్ష్యతే తేష్వపి నాసావుపమృద్యమానా పూర్వావస్థోత్తరావస్థాయాః కారణమభ్యుపగమ్యతే, అనుపమృద్యమానానామేవానుయాయినాం బీజాద్యవయవానామంకురాదికారణభావాభ్యుపగమాత్, తస్మాదసద్భ్యశ్శశవిషాణాదిభ్యః సదుత్పత్త్యదర్శనాత్ సద్భ్యశ్చ సువర్ణాదిభ్యస్సదుత్పత్తిదర్శనాత్ అనుపపన్నోఽయమభావాద్భావోత్పత్త్యభ్యుపగమః । అపి చ చతుర్భ్యశ్చిత్తచైత్తా ఉత్పద్యంతే పరమాణుభ్యశ్చ భూతభౌతికలక్షణస్సముదాయ ఉత్పద్యత ఇత్యభ్యుపగమ్య పునరభావాద్భావోత్పత్తిం కల్పయద్భిరభ్యుపగమమపహ్నువానైర్వైనాశికైస్సర్వో లోక ఆకులీక్రియతే ॥ ... ...*

సూ. ॥ ౨౭ ॥ ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః ॥

యది చాభావాద్భావోత్పత్తిరభ్యుపగమ్యేత ఏవం సత్యుదాసీనానామనీహమానానామపి జనానామభిమతసిద్ధిస్స్యాత్, అభావస్య సులభత్వాత్ । కృషీవలస్య క్షేత్రకర్మణ్యప్రయతమానస్యాపి సస్యనిష్పత్తిస్స్యాత్, కులాలస్య చ మృత్సంస్క్రియాయామప్రయతమానస్యాప్యమత్రోత్పత్తిః । తంతువాయస్యాపి తంతూనతన్వానస్యాపి తన్వానస్యేవ వస్త్రలాభః స్వర్గాపవర్గయోశ్చ న కశ్చిత్కథంచిత్ సమీ

యక్రమాద్రుచకాదికార్యక్రమః । న చాతిశయస్యాతిశయాంతరానపేక్షత్వే కార్యస్యాప్యనపేక్షేతి వాచ్యం । పటస్య మృదనపేక్షత్వే కార్యత్వావిశేషాత్ ఘటస్యాపి మృదనపేక్షాప్రసంగాదన్వయవ్యతిరేకాభ్యామపేక్షా సహకారిష్వపి తుల్యా । యదుక్తం కార్యాభావదశాయాం కారణస్యాసత్త్వాపత్తిరితి తన్న, అకారణస్యాపి బాధాభావేన సత్త్వోపపత్తేః, న హ్యర్థక్రియాకారిత్వమేవ సత్త్వం అసతస్తదయోగేన సత్త్వస్యతతో భేదాత్ సతో హ్యర్థక్రియాకారిత్వం నాసతః, అతః కారణతావచ్ఛేదకమబాధితస్వరూపాత్మకత్వం సత్త్వం కారణత్వాద్భిన్నమేవ, తస్మాదనుస్యూతస్థిరభావానాం హేతుత్వముపపన్నమితి భావః । పూర్వాపరవిరోధమప్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ ... ... *

౨౭. అభావాదుత్పత్తౌ శశవిషాణాదప్యుత్పత్తిస్స్యాదిత్యుక్తం, అతిప్రసంగాంతరమాహ ॥ ఉదాసీనానామితి ॥ అనీహ

మానానాంప్రయత్నశూన్యానాం. అమత్రంఘటాదిపాత్రం, తస్యానస్యవ్యాపారయతః। తస్మాద్భ్రాంతిమూలేనక్షణికబాహ్యార్థవాదేన కూటస్థనిత్యబ్రహ్మసమన్వయస్యనవిరోధఇతిసిద్ధమ్॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్॥ ... ...

౨౮. నాభావఉపలబ్ధేః॥అఖండనిర్విశేషబ్రహ్మవిజ్ఞానంబాహ్యార్థాపాదానంవదతాంవేదాంతినాంమతంభిన్నంసాకారంక్షణికంవిజ్ఞానం, నతతోఽన్యోఽర్థోఽస్తీతియోగాచారమతేనవిరుధ్యతేనవేతి తన్మతసమానభ్రాంతిమూలత్వాభ్యాంసంశయే, పూర్వోక్తబాహ్యార్థవాదనిరాసముపజీవ్య పూర్వపక్షమాహ ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ పూర్వోత్తరపక్షయోర్విరోధావిరోధౌఫలం । నన్వేకస్యసుగతాగమస్యకథంబాహ్యార్థసత్త్వాసత్త్వయోస్తాత్పర్యం విరోధాదిత్యాశంక్యాధికారిభేదాదవిరోధఇతివదన్ విజ్ఞానవాదినస్సుగతాభిప్రాయజ్ఞత్వేనమందాధికారిభ్యోబాహ్యార్థవాదిభ్యః శ్రైష్ఠ్యమాహ॥ కేషాంచిదితి॥ఉక్తంచధర్మకీర్తినా 'దేశనాలోకనాథానాంసత్త్వాశయవశానుగే'తి । సుగతానాముపదేశశ్శిష్యమత్యనుసారేణేత్యర్థః । నన్వసతిబాహ్యేఽర్థేమానమేయవ్యవహారఃకథంతత్రాహ॥తస్మిన్నితి॥విజ్ఞానమేవకల్పితనీలాద్యాకారత్వేనప్రమేయం, భానాత్మనామానఫలం, శక్త్యాత్మనామానం, శక్త్యాశ్రయత్వాకారేణప్రమాతేతి భేదక

హేతత నస్మైతద్యుజ్యతేఽభ్యుపగమ్యతేవా కేనచిత్, తస్మాదనుపపన్నోఽయమభావాద్భ్రాంత్యుత్ప్రత్త్యభ్యుపగమః ॥ ... ...

సూ. ॥ ౨౮ ॥ నాభావఉపలబ్ధేః ॥

ఏవంబాహ్యార్థవాదమాశ్రిత్యసముదాయాప్రాప్త్యాదిషు దూషణేషూద్భావితేషువిజ్ఞానవాదీబౌద్ధఇదానీంప్రత్యవతిష్ఠతే । కేషాంచిత్కిలవినేయానాంబాహ్యవస్తున్యభినివేశమాలక్ష్యతదనురోధేనబాహ్యార్థవాదప్రక్రియేయంవిరచితా, నాసౌసుగతాభిప్రాయః, తస్యతువిజ్ఞానైకస్కంధవాదఏవాభిప్రేతః, తస్మింశ్చవిజ్ఞానవాదే బుద్ధ్యారూఢేన రూపేణాంతస్థఏవప్రమాణప్రమేయఫలవ్యవహారస్సర్వఉపపద్యతే సత్యపిబాహ్యేఽర్థేబుద్ధ్యారోహమంతరేణప్రమాణాదివ్యవహారానవతారాత్। కథంపునరవగమ్యతే అంతస్థఏవాయంసర్వవ్యవహారోనవిజ్ఞానవ్యతిరిక్తోబాహ్యోఽర్థోఽస్తీతి తదసంభవాదిత్యాహ।సహిబాహ్యోఽర్థోఽభ్యుపగమ్యమానః పరమాణవోవాస్యుస్తత్సమూహావా స్తంభాదయః, తత్రనతావత్పరమాణవః స్తంభాదిప్రత్యయపరిచ్ఛేద్యాభవితుమర్హంతిపరమాణ్వాభాసజ్ఞానానుత్పత్తేః, నాపితత్సమూహాస్స్తంభాదయస్తేషాంపరమాణుభ్యోఽన్యత్వానన్యత్వాభ్యాంనిరూపయితుమశక్యత్వాత్ । ఏవంజాత్యాదీనపిప్రత్యాచక్షీత।అపిచానుభవమాత్రేణసాధారణాత్మనోజ్ఞానస్యజాయమానస్యయోఽయంప్రతివిషయంపక్షపాతః స్తంభజ్ఞానంకుడ్యజ్ఞానంఘటజ్ఞానంపటజ్ఞానమితి,నాసౌజ్ఞానగతంవిశేషమంతరేణోపపద్యతఇత్యవశ్యంవిషయసారూప్యంజ్ఞానస్యాంగీకర్తవ్యం।అంగీకృతేచతస్మిన్విషయాకారస్యజ్ఞానేనైవావరుద్ధత్వాదపార్థికార్థసద్భావకల్పనా । అపిచసహోపలంభనియమాదభేదోవిషయవిజ్ఞానయో

ల్పనయావ్యవహారఇత్యర్థః। ముఖ్యఏవభేదఃకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥సత్యపీతి॥ నహిబుద్ధ్యనారూఢస్యనీలాదేఃప్రమేయత్వవ్యవహారోఽస్తి, అతోబుద్ధ్యారూఢాకారఏవప్రమేయంనబాహ్యమిత్యర్థః, బాహ్యార్థాసత్త్వేప్రశ్నపూర్వకంయుక్తీరుపన్యస్యతి ॥ కథమిత్యాదినా ॥ జ్ఞేయంజ్ఞానాతిరేకేణాసత్ తదతిరేకేణాసంభవాన్నరశృంగవదిత్యాహ ॥ తదసంభవాదితి ॥ అసంభవంవివృణోతి ॥ సహీతి ॥ పరమాణవశ్చేదేకస్థూలస్తంభఇతిజ్ఞానంనస్యాత్ సమూహస్త్వసన్నిత్యర్థః అవయవ్యభావేపిజాత్యాదయోబాహ్యార్థాస్స్యుస్తత్రాహ॥ఏవమితి॥జాతిగుణకర్మణాంధర్మిణస్సకాశాదభేదేఽత్యంతభేదేవాధర్మివద్ధర్మ్యంతరవచ్చనధర్మధర్మిభావః భేదాభేదౌచవిరుద్ధావితినసంతిజాత్యాద్యర్థాఇత్యర్థః । కించజ్ఞానస్యజ్ఞేయసారూప్యరూపవిశేషసంబంధాభావే సర్వవిషయత్వాపత్తేర్విశేషోఽంగీకార్యః తథాచ జ్ఞానగతవిశేషస్యైవజ్ఞానేనవిషయీకరణాన్నబాహ్యార్థసిద్ధిర్మానాభావాద్గౌరవాచ్చేత్యాహ ॥అపిచేతి॥ పక్షపాతోవిషయవిశేషవైశిష్ట్యవ్యవహారః । కించజ్ఞేయంజ్ఞానాభిన్నంజ్ఞానోపలంభక్షణనియతోపలంభగ్రాహ్యత్వాత్ జ్ఞానవదిత్యాహ ॥ అపిచేతి॥ జ్ఞానార్థయోర్వ్యా

స్తవభేదేపి సహోపలంభనం స్యాత్ గ్రాహ్యగ్రాహకభావాదిత్యత ఆహ ॥ నచైతదితి॥ క్షణికజ్ఞానస్యార్థేన సంబంధహేత్వభావాన్న గ్రాహ్యగ్రాహకభావ ఇత్యర్థః । కించ జాగ్రద్విజ్ఞానం నబాహ్యాలంబనం విజ్ఞానత్వాత్ స్వప్నాదివిజ్ఞానవదిత్యాహ ॥ స్వప్నేతి॥ విజ్ఞానానాం వైచిత్ర్యానుపపత్తిబాధితమనుమానమితి శంకతే॥ కథమితి ॥ అన్యథోపపత్త్యా పరిహరతి॥ వాసనేతి॥ అనాదిసంతానాంతర్గతం పూర్వపూర్వజ్ఞానమేవ వాసనా, తద్వశాదనేకక్షణ వ్యవధానేపి సీలాద్యాకారకజ్ఞానవైచిత్ర్యం భవతి, యథా బీజవాసనయా కార్పాసరక్తత్వం తద్వదిత్యర్థః । ఉభయవాదిసమ్మతత్వాచ్చ వాసనా ఏవ జ్ఞానవైచిత్ర్యహేతవో నబాహ్యార్థా ఇత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ క్షణికవిజ్ఞానమాత్రవాదస్య మానమూలత్వాత్తై

రాపతతి, నహ్యనయోరేకస్యానుపలంభేऽన్యస్యోపలంభోऽస్తి, నచైతత్ స్వభావవివేకే యుక్తం ప్రతిబంధకారణాభావాత్, తస్మాదప్యర్థాభావః । స్వప్నాదివచ్చేదం ద్రష్టవ్యం, యథాహి స్వప్నమాయామరీచ్యుదకగంధర్వనగరాదిప్రత్యయా వినైవ బాహ్యేనార్థేన గ్రాహ్యగ్రాహకాకారా భవంతి ఏవం జాగరితగోచరా అపి స్తంభాది ప్రత్యయా భవితుమర్హంతీత్యవగమ్యతే ప్రత్యయత్వావిశేషాత్ । కథం పునరసతి బాహ్యార్థే ప్రత్యయవైచిత్ర్యముపపద్యేత, వాసనావైచిత్ర్యాదిత్యాహ । అనాదౌ హి సంసారే బీజాంకురవద్విజ్ఞానానాం వాసనానాం చాన్యోన్యనిమిత్తనైమిత్తికభావేన వైచిత్ర్యం న విప్రతిషిధ్యతే । అపి చాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వాసనానిమిత్తమేవ జ్ఞానవైచిత్ర్యమిత్యవగమ్యతే, స్వప్నాదిష్వంతరేణాప్యర్థం వాసనానిమిత్తస్య జ్ఞానవైచిత్ర్యస్యోభాభ్యామప్యావాభ్యామభ్యుపగమ్యమానత్వాత్ అంతరేణ తు వాసనామర్థనిమిత్తస్య జ్ఞానవైచిత్ర్యస్య మయాऽనభ్యుపగమ్యమానత్వాత్, తస్మాదప్యభావో బాహ్యస్యార్థస్యేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । నాభావ ఉపలబ్ధేరితి । నఖల్వభావో బాహ్యస్యార్థస్యాధ్యవసాతుం శక్యతే, కస్మాదుపలబ్ధేః । ఉపలభ్యతే హి ప్రతిప్రత్యయం బాహ్యోऽర్థః స్తంభః కుడ్యం ఘటః పట ఇతి, నచోపలభ్యమానస్యైవాభావో భవితుమర్హతి । యథా హి కశ్చిద్భుంజానో భుజిసాధ్యాయాం తృప్తౌ స్వయమనుభూయమానాయామేవం బ్రూయాత్ నాహం భుంజే న వా తృప్యామీతి తద్వదింద్రియసన్నికర్షేణ స్వయముపలభమాన ఏవ బాహ్యమర్థం నాహముపలభే న చ సోऽస్తీతి బ్రువన్కథముపాదేయవచనః స్యాత్ । నను నాహమేవం బ్రవీమి న కంచిదర్థముపలభ ఇతి, కింతూపలబ్ధివ్యతిరిక్తం నోపలభ ఇతి బ్రవీమి। బాఢమేవం బ్రవీషి నిరంకుశత్వాత్తే తుండస్య న తు యుక్త్యుపేతం బ్రవీషి, యత ఉపలబ్ధివ్యతిరేకోऽపి బలాదర్థస్యాభ్యుపగంతవ్య ఉపలబ్ధేరేవ । నహి కశ్చిదుపలబ్ధిమేవ స్తంభః కుడ్యం చేత్యుపలభతే, ఉపలబ్ధివిషయత్వేనైవ తు స్తంభకుడ్యాదీన్ సర్వే లౌకికా ఉపలభంతే । ఇతశ్చైవమేవ సర్వే లౌకికా ఉపలభంతే యత్ప్రత్యాచక్షాణా అపి బాహ్యమర్థమేవమాచక్షతే యదంతర్జ్ఞేయరూపం తద్బహిర్వదవభాసత ఇతి, తేపి హి సర్వలోకప్రసిద్ధాం బహిరవభాసమానాం సంవిదం ప్రతిలభమానాః ప్రత్యాఖ్యాతుకామాశ్చ బాహ్యమర్థం బహిర్వదితి వత్కారం కుర్వంతి ఇతరథా హి కస్మాద్బహిర్వదితి బ్రూయుః । నహి వసుమిత్రో వంధ్యాపుత్రవదవభాసత ఇతి కశ్చిదాచక్షీత। తస్మాద్యథానుభవం తత్త్వమభ్యుపగచ్ఛద్భిర్బహిరేవావభాసత ఇతి యుక్తమభ్యుపగం

నసిత్యవిజ్ఞానవాదో విరుధ్యత ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే॥ నాభావ ఇత్యాదినా ॥ కిం బాహ్యార్థస్యానుపలబ్ధేరభావః ఉత జ్ఞానాద్భేదేనానుపలబ్ధేః, నాద్య ఇత్యుక్తం ఉపలబ్ధేరితి ॥ ద్వితీయం శంకతే॥ నను నాహమితి॥ జ్ఞానజ్ఞేయయోర్విషయవిషయిభావేన భేదస్య సాక్షిప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్ ప్రత్యక్షవిరుద్ధమభేదాభిధానమిత్యాహ ॥ బాఢమిత్యాదినా ॥ త్వద్వచనాదపి జ్ఞానాద్బాహ్యార్థం జనా భేదేనైవోపలభంత ఇత్యాహ ॥ ఇతశ్చేతి ॥ బాహ్యార్థస్యాత్యంతాసత్త్వే ప్రత్యక్షోపలంభాయోగాత్ దృష్టాంతత్వాసంభవాచ్చ బహిర్వచ్ఛబ్దో నస్యాదిత్యాహ ॥ ఇతరథేతి॥ అబాధితభేదానుభవాదేవకారో యుక్తో నవత్కార ఇత్యాహ॥ తస్మాదితి ॥ జ్ఞేయార్థోऽజ్ఞానాతిరేకేణాసన్నసంభవాదిత్యుక్తబాధాద్వత్కారణమితి శంక

తే ॥ నన్వితి ॥ కోఽసావసంభవః అసత్త్వంవా అసత్త్వనిశ్చయోవా అయుక్తత్వంవా ఉత్కటకోటికసంశయాత్మకసంభవస్యాభావోవా। నాద్యః, సాధ్యాభేదాత్ । నద్వితీయః, స్థూలౌఘటస్తంభావితిసమూహాలంబనే స్థూలత్వస్వత్వఘటత్వస్తంభత్వరూపవిరుద్ధధర్మవతోరర్థయోరస్థూలాదేకస్మాద్ద్వయావగాహివిజ్ఞానాద్భేదసత్త్వనిశ్చయే నాసంభవాసిద్ధేరిత్యాహ ॥ నాయంసాధురితి ॥ సంభవస్సత్తానిశ్చయః ప్రమాణాధీనః అసంభవోఽసత్త్వనిశ్చయః ప్రమాణాభావాధీనః।నవైపరీత్యమితివ్యవస్థామేవస్ఫుటయతి ॥ యద్ధీతి ॥ ఉక్తవ్యవస్థాయాః ఫలంబాహ్యార్థస్యప్రత్యక్షాదిభిస్సంభవం వదన్నేవతృతీయందూషయతి॥ఇహేతి॥ప్రమాణనిశ్చితబాహ్యార్థస్య స్తంభాదేః పరమాణుభ్యోభేదాభేదవికల్పేనాయుక్తత్వమాత్రేణాసత్త్వనిశ్చయోనయుక్తః త్వత్పక్షేఽప్యయుక్తత్వస్య తుల్యత్వాత్, నహ్యస్థూలస్యైకస్యవిజ్ఞానస్యస్థూలానేకసమూహాలంబనవిషయాభేదోయుక్తః స్థూలత్వానేకత్వప్రసంగాత్, నచేష్టాపత్తిః సమూహాలంబనోచ్ఛేదేవిజ్ఞానానాంమిథోవార్తానభిజ్ఞతయావిషయద్విత్వాదివ్యవహారలోపాపత్తేః, తస్మాదయుక్తత్వేపియథానుభవంవ్యవహారయోగ్యోఽర్థః స్వీకార్యః । నచతుర్థః, నిశ్చితే తాదృశసంభవస్యానుపయోగాత్తస్యక్వచిత్ప్రమాణప్ర

తుం నతుబహిర్వదవభాసత ఇతి । నను బాహ్యస్యార్థస్యాసంభవాద్బహిర్వదవభాసత ఇత్యధ్యవసితం। నాయంసాధురధ్యవసాయో యతః ప్రమాణప్రవృత్త్యప్రవృత్తిపూర్వకౌ సంభవాసంభవావవధార్యేతే నపునస్సంభవాసంభవపూర్వికే ప్రమాణప్రవృత్త్యప్రవృత్తీ । యద్ధిప్రత్యక్షాదీనామన్యతమేనాపి ప్రమాణేనోపలభ్యతే తత్సంభవతి, యత్తు నకేనచిదపిప్రమాణేనోపలభ్యతే తన్నసంభవతి । ఇహతుయథాస్వంసర్వైరేవ ప్రమాణైర్బాహ్యోఽర్థ ఉపలభ్యమానః కథంవ్యతిరేకావ్యతిరేకాదివికల్పైర్నసంభవతీత్యుచ్యేత, ఉపలబ్ధేరేవ। నచజ్ఞానస్యవిషయసారూప్యాద్విషయనాశో భవతి, అసతివిషయేవిషయసారూప్యానుపపత్తేః బహిరుపలబ్ధేశ్చవిషయస్య, అతఏవసహోపలంభనియమోఽపి ప్రత్యయవిషయయోరుపాయోపేయభావహేతుకో నాభేదహేతుక ఇత్యవగంతవ్యం । అపిచఘటజ్ఞానంపటజ్ఞానమితివిశేషణయోరేవఘటపటయోర్భేదో నవిశేష్యస్యజ్ఞానస్య, యథాశుక్లోగౌః కృష్ణోగౌరితిశౌక్ల్యకార్ష్ణ్యయోరేవభేదోనగోత్వస్య, ద్వాభ్యాంచభేదఏకస్యసిద్ధోభవతి, ఏకస్మాచ్చద్వయోః, తస్మాదర్థజ్ఞానయోర్భేదః తథాఘటదర్శనంఘటస్మరణమిత్యత్రాపిప్రతిపత్తవ్యం, అత్రాపిహివిశేష్యయోరేవ దర్శనస్మరణయోర్భేదోనవిశేషణస్యఘటస్య, యథాక్షీరగంధః క్షీరరసఇతి విశేష్యయోరేవగంధరసయోర్భేదోన విశేషణస్యక్షీరస్య తద్వత్ । అపిచద్వయోర్విజ్ఞానయోః పూర్వోత్తరకాలయోః స్వసంవేదనేనైవోపక్షీణయోరితరేతరగ్రాహ్యగ్రాహకత్వానుపపత్తిః, తతశ్చ విజ్ఞానభేదప్రతిజ్ఞాక్షణికత్వాదిధర్మప్రతిజ్ఞాస్వలక్ష

వృత్తేః పూర్వాంగత్వాదితిభావః।యచ్చోక్తంజ్ఞానగతార్థసారూప్యస్యైవజ్ఞానాలంబనత్వోపపత్తేర్బహిరర్థాభావ ఇతి తత్రాహ ॥ నచేతి ॥ యత్తుగౌరవముక్తంతన్నదూషణంప్రామాణికత్వాదిత్యాహ॥ బహిరితి॥యతఏవజ్ఞానార్థయోర్భేదః సర్వలోకసాక్ష్యనుభవసిద్ధః, అతఏవసహోపలంభనియమోపి నాభేదసాధక ఇత్యాహ ॥ అతఏవేతి॥ యథాచాక్షుషద్రవ్యరూపస్యాలోకోపలంభనియతోపలబ్ధికత్వేపి నాలోకాభేదః, తథాఽర్థస్యనజ్ఞానాభేదః, భేదేపిగ్రాహ్యగ్రాహకభావేననియమోపపత్తేః । నచజ్ఞానస్యక్షణికత్వాత్ స్వభిన్నగ్రాహ్యసంబంధాయోగః స్థాయిత్వాదితిభావః। విజ్ఞానమనేకార్థేభ్యోభిన్నమేకత్వాద్గోత్వవదితిసత్ప్రతిపక్షమాహ ॥అపిచేతి॥ నచహేత్వసిద్ధిః జ్ఞానంజ్ఞానమిత్యేకాకారప్రతీతేః జ్ఞానైక్యనిశ్చయాత్ । నచసాజాతివిషయావ్యక్తిభేదానిశ్చయాదిత్యాహ ॥నవిశేష్యస్యేతి॥ ఘటాదేశ్చైతస్మాద్భేదముక్త్వావృత్తిజ్ఞానాద్భేదమాహ ॥తథేతి॥ ఘటోద్వాభ్యాంభిన్నః ఏకత్వాత్ క్షీరవదిత్యర్థః ।జ్ఞానభిన్నార్థానంగీకారేస్వశాస్త్రవ్యవహారలోపంబాధకమాహ ॥అపిచేతి ॥ క్రమికయోః స్వప్రకాశయోః క్షణికజ్ఞానయోర్మిథోగ్రాహ్యత్వమయుక్తమనభ్యుపగతంచ, తథాచ తయోర్భేదప్రతిజ్ఞానయుక్తా ధర్మిప్రతియోగినోర్మిథః పరేణచాగ్రహేణ భేద

గ్రహాయోగాత్, తథాచతయోర్భేదగ్రాహకస్థాయ్యాత్మాతద్భిన్నఏష్టవ్యః । ఏవం పక్షసాధ్యహేతుదృష్టాంతభేదాభావేఇదంక్షణికమసదితి ప్రతిజ్ఞానయుక్తా । సర్వతోవ్యావృత్తంవ్యక్తిమాత్రం స్వలక్షణమనేకానుగతం సామాన్యమతద్వ్యావృత్తిరూపమితి ప్రతిజ్ఞానయుక్తా, సర్వానేకార్థానాంజ్ఞానమాత్రత్వేనమిథఃపరేణావాద్యజ్ఞానత్వాత్ ఉత్తరనీలజ్ఞానంవాస్యంపూర్వనీలజ్ఞానంవాసకమితిప్రతిజ్ఞాప్యయుక్తా, తయోర్భిన్నస్యజ్ఞాతురభావాత్ । కించావిద్యోపప్లవోవిద్యాసంసర్గః, తేననీలమితిసద్ధర్మః, నరవిషాణమిత్యసద్ధర్మః, అమూర్తమితిసదసద్ధర్మః, సతోవిజ్ఞానస్యాసతోనరవిషాణస్యచామూర్తత్వాదితిప్రతిజ్ఞాదుర్లభా, అనేకార్థజ్ఞానసాధ్యత్వాదజ్ఞానేనాస్యబంధోజ్ఞానేనాస్యమోక్షఇతిచప్రతిజ్ఞాబహ్వర్థజ్ఞానసాధ్యా, ఆదిపదేనసామాన్యతఇష్టంగ్రాహ్యమనిష్టంత్యాజ్యమితి శిష్యహితోపదేశోఽనేకజ్ఞానసాధ్యోగృహీతః, తస్మాత్ప్రతిజ్ఞాదివ్యవహారాయగ్రాహ్యగ్రాహకభావోఽఙ్గీకార్యఇత్యర్థః । జ్ఞానార్థయోర్భేదే యుక్త్యంతరమస్తీత్యాహ ॥కించాన్యదితి॥ జ్ఞానవదర్థస్యాప్యనుభవావిశేషాత్ స్వీకారోయుక్తఇత్యర్థః । స్వవిషయత్వాద్విజ్ఞానంస్వీక్రియతేనార్థఃపరగ్రాహ్యత్వాదితిశంకతే ॥అథవిజ్ఞానమితి॥ విరుద్ధంస్వీకృత్యావిరుద్ధంత్యజతాబాద్ధత

ణసామాన్యలక్షణవాస్యవాసకత్వావిద్యోపప్లవసదసద్ధర్మబంధమోక్షాది ప్రతిజ్ఞాశ్చ స్వశాస్త్రగతాస్తే హీయేరన్ । కించాన్యద్విజ్ఞానంవిజ్ఞానమిత్యభ్యుపగచ్ఛతాబాహ్యోఽర్థస్తంభః కుడ్యమిత్యేవంజాతీయకఃకస్మాన్నాభ్యుపగమ్యతఇతివక్తవ్యం । విజ్ఞానమనుభూయతఇతిచేత్ బాహ్యోప్యర్థోఽనుభూయతఏవేతియుక్తమభ్యుపగంతుం । అథవిజ్ఞానంప్రకాశాత్మకత్వాత్ ప్రదీపవత్స్వయమేవానుభూయతేనతథాబాహ్యోఽర్థఇతిచేత్, అత్యంతవిరుద్ధాంస్వాత్మనిక్రియామభ్యుపగచ్ఛసి అగ్నిరాత్మానందహతీతివత్ । అవిరుద్ధంతులోకప్రసిద్ధంస్వాత్మవ్యతిరిక్తేనవిజ్ఞానేనబాహ్యోఽర్థోఽనుభూయతఇతినేచ్ఛస్యహో పాండిత్యంమహద్దర్శితం । నచార్థవ్యతిరిక్తమపివిజ్ఞానంస్వయమేవానుభూయతే, స్వాత్మనిక్రియావిరోధాదేవ । ననువిజ్ఞానస్యస్వరూపవ్యతిరిక్తగ్రాహ్యత్వేతదప్యన్యేనగ్రాహ్యంతదప్యన్యేనేత్యనవస్థాప్రాప్నోతి।అపిచప్రదీపవదవభాసాత్మకత్వాత్ జ్ఞానస్యజ్ఞానాంతరంకల్పయతఃసమత్వాదవభాస్యావభాసకభావానుపపత్తేఃకల్పనానర్థక్యమితి । తదుభయమప్యసత్, విజ్ఞానగ్రహణమాత్రఏవ విజ్ఞానసాక్షిగ్రహణాకాంక్షానుత్పాదాదనవస్థాశంకానుపపత్తేఃసాక్షిప్రత్యయయోశ్చస్వభావవైషమ్యాదుపలబ్ధ్రుపలభ్యభావోపపత్తేః, స్వయంసిద్ధస్యసాక్షిణోఽప్రత్యాఖ్యేయత్వాత్ । కించాన్యత్ప్రదీపవద్విజ్ఞానమవభాసకాంతరనిరపేక్షం స్వయమేవప్రథతఇతి బ్రువతా ప్రమాణాగమ్యం విజ్ఞానమనవగంతృకమిత్యుక్తంస్యాత్ శిలాఘనమధ్యస్థప్రదీపసహస్రప్రథనవత్ । బాఢమేవమనుభవరూపత్వాత్తువిజ్ఞానస్యేష్టోనఃపక్ష స్త్వ

నయేనమౌర్ఖ్యందర్శితమిత్యాహ ॥అత్యంతేతి॥ జ్ఞానంస్వవేద్యమిత్యంగీకృత్యమౌర్ఖ్యమాపాదితం వస్తుతస్స్వవేద్యత్వమయుక్తమిత్యాహ ॥నచేతి॥ కర్తరిక్రియాంప్రతిగుణభూతేప్రధానత్వాఖ్యకర్మత్వాయోగాత్ స్వకర్తృకవేదనకర్మత్వమసదిత్యర్థః । నచస్వవిషయత్వమాత్రంస్వవేద్యత్వమితివాచ్యం।అభేదేవిషయవిషయిత్వస్యాసంభవాదితిభావః । జ్ఞానస్యస్వవేద్యత్వాభావేదోషద్వయంస్యాదితిశంకతే ॥ నన్వితి ॥ అనవస్థాచసామ్యంచేతిదోషద్వయంపరిహరతి ॥ తదుభయమపీతి ॥ అనిత్యజ్ఞానస్యజన్మాదిమత్త్వేనఘటవజ్జడస్యస్వేనస్వీయజన్మాదిగ్రహాయోగాదస్తిగ్రాహకాకాంక్షా,సాక్షిణస్తుసత్తాయాంస్ఫూర్తౌచనిరపేక్షత్వాన్నానవస్థా నాపిసామ్యం చిజ్జడత్వవైషమ్యాదిత్యర్థః । సాక్షీక్వత్యఇత్యతఆహ ॥ స్వయంసిద్ధస్యేతి ॥ నిరపేక్షస్యసాక్షిణోఽసత్త్వే క్షణికవిజ్ఞానభేదాసిద్ధేఃసోఽంగీకార్యఇత్యర్థః ।అనిత్యజ్ఞానస్వరూపసాధకత్వాచ్చసాక్షీస్వీకార్యఇత్యాహ॥కించేతి॥విజ్ఞానంజ్ఞానాంతరానపేక్షమితిబ్రువతాతస్యాప్రామాణికత్వముక్తంస్యాత్స్వయంప్రథతఇతిబ్రువతాజ్ఞాతృశూన్యత్వంచోక్తంస్యాత్ తథాచజ్ఞాతృజ్ఞానావిషయత్వాచ్ఛిలాస్థప్రదీపవదసదేవవిజ్ఞానంస్యాత్ అతస్తత్సాక్ష్యేష్టవ్యఇత్యర్థః । విజ్ఞానస్యస్వాన్యజ్ఞాతృశూన్యత్వమిష్టమేవ త్వయాపాద్యతే,

నచాసత్త్వాపత్తిఃజ్ఞాత్రభావాదితివాచ్యం, స్వస్యైవజ్ఞాతృత్వాదితిశాక్యశ్శంకతే ॥ బాధమితి ॥ అభేదేజ్ఞాతృజ్ఞేయత్వా
యోగాత్ జ్ఞాత్రంతరమావశ్యకమితిపరిహరతి ॥ నేతి ॥ విమతంజ్ఞానంస్వాతిరిక్తవేద్యంవేద్యత్వాద్ఘటవదిత్యర్థః। అతిరి
క్తస్సాక్షీకిమన్యవేద్యస్స్వవేద్యోవా, ఆద్యేఽనవస్థా, ద్వితీయేవిజ్ఞానవాదఏవభంగ్యంతరేణోక్తస్స్యాదితిశంకతే ॥ సా
క్షిణఇతి ॥ త్వయావిజ్ఞానంజన్మవినాశయుక్తముచ్యతే, అతఃకార్యస్యజడత్వనియమాత్ స్వాతిరిక్తవేద్యత్వమస్మాభిస్సాధి
తంకూటస్థచిదాత్మనోగ్రాహకానపేక్షత్వాన్నానవస్థేతిచోక్తమతోమహద్వైలక్షణ్యమావయోరితిపరిహరతి ॥ నవిజ్ఞా
నస్యేతి ॥ ... ... ❋

౨౯. ఏవంవేద్యవిజ్ఞానవదర్థస్యాప్యుపలబ్ధేర్నబాహ్యార్థాభావఇత్యుక్తం, సంప్రతిజాగ్రద్విజ్ఞానం స్వప్నాదివి
జ్ఞానవన్నబాహ్యాలంబనమిత్యనుమానందూషయతి ॥వైధర్మ్యాచ్చేతి ॥ కిమత్రనిర్విషయత్వంసాధ్యముతపారమార్థికవిష

యాఽనుజ్ఞాయతఇతిచేన్న, అన్యస్యావగంతుశ్చక్షురాదిసాధనస్యప్రదీపాదిప్రథనదర్శనాత్, అతోవిజ్ఞా
నస్యాప్యవభాస్యత్వావిశేషాత్ సత్యేవాన్యస్మిన్నవగంతరిప్రథనం ప్రదీపవదిత్యవగమ్యతే।సాక్షిణోఽవ
గంతుస్స్వయంసిద్ధతాముపక్షిపతా స్వయంప్రథతేవిజ్ఞాన మిత్యేషఏవ మమపక్షస్త్వయా వాచోయు
క్త్యంతరేణాశ్రితఇతిచేన్న, విజ్ఞానస్యోత్పత్తిప్రధ్వంసానేకత్వాదివిశేషవత్త్వాభ్యుపగమాత్ । అతఃప్ర
దీపవద్విజ్ఞానస్యాపివ్యతిరిక్తావగమ్యత్వమస్మాభిఃప్రసాధితమ్ ॥ ... ... ❋

సూ ॥ ౨౯ ॥ వైధర్మ్యాచ్చనస్వప్నాదివత్ ॥

యదుక్తంబాహ్యార్థాపలాపినాస్వప్నాదిప్రత్యయవజ్జాగరితగోచరాఅపిస్తంభాదిప్రత్యయావినైవ
బాహ్యేనార్థేనభవేయుః ప్రత్యయత్వావిశేషాదితి తత్ప్రతివక్తవ్యం, అత్రోచ్యతే, నస్వప్నాదిప్రత్య
యవజ్జాగ్రత్ప్రత్యయాభవితుమర్హంతి। కస్మాత్, వైధర్మ్యాత్ । వైధర్మ్యంహిభవతిస్వప్నజాగరిత
యోః, కింపునర్వైధర్మ్యం, బాధాబాధావితిబ్రూమః । బాధ్యతేహిస్వప్నోపలబ్ధంవస్తుప్రబుద్ధస్యమి
థ్యామయోపలబ్ధోమహాజనసమాగమఇతి । నహ్యస్తి మహాజనసమాగమోనిద్రాగ్లానంతుమేమనోబ
భూవతేనైషాభ్రాంతిరుద్బభూవేతి । ఏవంమాయాదిష్వపిభవతియథాయథంబాధః । నచైవంజాగరితో
పలబ్ధంవస్తుస్తంభాదికంకస్యాంచిదప్యవస్థాయాంబాధ్యతే, అపిచస్మృతిరేషాయత్స్వప్నదర్శనం,ఉపలబ్ధి
స్తుజాగరితదర్శనం స్మృత్యుపలబ్ధ్యోశ్చ ప్రత్యక్షమంతరం స్వయమనుభూయతే, అర్థవిప్రయోగసం
ప్రయోగాత్మకమిష్టంపుత్రంస్మరామినోపలభేఉపలబ్ధుమిచ్ఛామీతి । తత్రైవంసతినశక్యతేవక్తుంమిథ్యా
జాగరితోపలబ్ధిరుపలబ్ధిత్వాత్ స్వప్నోపలబ్ధివదిత్యుభయోరంతరంస్వయమనుభవతా।నచస్వానుభవాప
లాపఃప్రాజ్ఞమానిభిర్యుక్తఃకర్తుం । అపిచానుభవవిరోధప్రసంగాజ్జాగరితప్రత్యయానాం స్వతోని

యశూన్యత్వంఅథవావ్యావహారికవిషయశూన్యత్వం, నాద్యః, స్వప్నాదివిభ్రమాణామపిమిథ్యార్థాలంబనత్వేన దృ
ష్టాంతేసాధ్యవైకల్యాత్, నద్వితీయః, సిద్ధసాధనాత్, ఇతిసూత్రస్థచకారార్థః । తృతీయేతువ్యవహారదశాయాంబాధి
తార్థగ్రాహిత్వముపాధిరిత్యాహ ॥ బాధ్యతేహీత్యాదినా॥ నిద్రాగ్లానమితికరణదోషోక్తిః।సాధనవ్యాపకత్వనిరాసా
యాహ ॥ నచైవమితి॥ కించప్రమాణజోఽనుభవఉపలబ్ధిఃపక్షఃఅప్రమాణజంస్వప్నజ్ఞానందృష్టాంతఇతివైధర్మ్యాంతరంప
రమతేనస్వప్నజ్ఞానస్యస్మృతిత్వమంగీకృత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ స్మృతిప్రత్యక్షోపలబ్ధ్యోర్వైధర్మ్యాంతరమాహ॥అర్థవిప్ర
యోగేతి ॥ అసంబద్ధశ్చావర్తమానశ్చస్మృతేరర్థోఽవిషయశ్చేతినిరాలంబనత్వమస్యాఃకదాచిద్భవేత్ నసంప్రయుక్తవ
ర్తమానార్థమాత్రగ్రాహిణ్యాఉపలబ్ధేరితిభావః । పూర్వోక్తప్రమాణాప్రమాణజత్వవైధర్మ్యోక్తిఫలమాహ ॥ త
త్రైవంసతీతి॥వైధర్మ్యేసతీత్యర్థః । అప్రమాణజత్వోపాధేర్నిరాలంబనత్వానుమానంనయుక్తమితిభావః । వైధ
ర్మ్యాసిద్ధింనిరస్యతి ॥ నచేతి ॥ బాధమప్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ వస్తుతోఘటాద్యనుభవస్యనిరాలంబనత్వంధర్మోయదిస్యా

త్తదాకిందృష్టాంతాగ్రహేణ, ప్రత్యక్షతోఽపివక్తుంశక్యత్వాత్, నహివహ్నేరౌష్ణ్యేందృష్టాంతేనైవవక్తవ్యం, యదినవస్తుతోధర్మోఽస్తితదాపికిందృష్టాంతేన, బాధితస్యదృష్టాంతసహస్రేణాపిదుస్సాధత్వాదతస్స్వతోనిరాలంబనత్వోక్త్యాసాలంబనత్వానుభవబాధభియాత్వయానుమాతుమారబ్ధం తథాపిబాధోనముంచతీత్యర్థః । ఉక్తోపాధిరపినవిస్మర్తవ్యఇత్యాహ॥దర్శితంత్వితి॥... ... ... *

౩౦॥ సూత్రవ్యావర్త్యంస్మారయిత్వాదూషయతి ॥యదప్యుక్తమిత్యాదినా॥ భావఉత్పత్తిస్సత్తా వా।నను బాహ్యార్థానుపలబ్ధావపిపూర్వపూర్వవాసనాబలాదుత్తరోత్తరవిజ్ఞానవైచిత్ర్యమస్తుబీజాంకురవదనాదిత్వాదిత్యతఆహ ॥ అనాదిత్వేపీతి ॥బీజాదంకురోదృష్టఇత్యదృష్టేపి తజ్జాతీయయోఃకార్యకారణభావకల్పనాయుక్తా, ఇహత్వర్థానుభవనిరపేక్షవాసనోత్పత్తేరాదావేవకల్ప్యత్వాదనాదిత్వకల్పనానిర్మూలేతినాభిప్రేతధీవైచిత్ర్యసిద్ధిరిత్యర్థః । నను నిరపేక్షవాసనానాంసత్త్వేధీవైచిత్ర్యమసత్త్వేతునేతిస్వప్నేదృష్టమితిసమూలాఽనవస్థేత్యతఆహ ॥ యావపీతి ॥ వాసనానాంబాహ్యా

రాలంబనతాంవక్తుమశక్నువతాస్వప్నప్రత్యయసాధర్మ్యాద్వక్తుమిష్యతే । నచ యోయస్యస్వతోధర్మో నసంభవతిసోఽన్యసాధర్మ్యాత్తస్యసంభవిష్యతి । నహ్యగ్నిరుష్ణోఽనుభూయమానఉదకసాధర్మ్యాచ్ఛీతోభవిష్యతి । దర్శితంతువైధర్మ్యంస్వప్నజాగరితయోః॥... ... ... *

సూ ॥౩౦॥భావోఽనుపలబ్ధేః॥

యదప్యుక్తంవినాప్యర్థేనజ్ఞానవైచిత్ర్యం వాసనావైచిత్ర్యాదేవావకల్పతఇతితత్ప్రతివక్తవ్యం। అత్రోచ్యతే,నభావోవాసనానాముపపద్యతేత్వత్పక్షేఽనుపలబ్ధేర్బాహ్యానామర్థానాం।అర్థోపలబ్ధినిమిత్తాహిప్రత్యర్థంనానారూపావాసనాభవంతి, అనుపలభ్యమానేషుత్వర్థేషు కిన్నిమిత్తావిచిత్రావాసనాభవేయుః, అనాదిత్వేప్యంధపరంపరాన్యాయేనాప్రతిష్ఠైవానవస్థావ్యవహారవిలోపినీస్యాన్నాభిప్రాయసిద్ధిః । యావప్యన్వయవ్యతిరేకావర్థాపలాపినోపన్యస్తౌవాసనానిమిత్తమేవేదం జ్ఞానజాతంనార్థనిమిత్తమితితావప్యేవంసతిప్రత్యుక్తౌద్రష్టవ్యౌ, వినార్థోపలబ్ధ్యావాసనానుత్పత్తేః । అపిచవినాపివాసనాభిరర్థోపలబ్ధ్యుపగమాద్వినాత్వర్థోపలబ్ధ్యా వాసనోత్పత్త్యనభ్యుపగమాదర్థసద్భావమేవాన్వయవ్యతిరేకావపి ప్రతిష్ఠాపయతః । అపిచవాసనానామసంస్కారవిశేషాః, సంస్కారాశ్చనాశ్రయమంతరేణావకల్పంతే, ఏవంలోకేదృష్టత్వాత్, నచతవవాసనాశ్రయః కశ్చిదస్తిప్రమాణతోఽనుపలబ్ధేః॥... ... *

సూ॥౩౧॥ క్షణికత్వాచ్చ

యదప్యాలయవిజ్ఞానంనామవాసనాశ్రయత్వేనపరికల్పితం తదపిక్షణికత్వాభ్యుపగమాదనవస్థితస్వరూపంసత్ప్రవృత్తివిజ్ఞానవన్నవాసనానామధికరణంభవితుమర్హతి। నహికాలత్రయసంబంధిన్యేకస్మి

ర్థానుభవకార్యత్వేసతి నైరపేక్ష్యాసిద్ధేర్నాన్వయాదిదృష్టిరిత్యర్థః । కార్యత్వగ్రాహకంవ్యతిరేకమాహ ॥ వినేతి ॥ అర్థానుభవకార్యాణాంవాసనానాం తదనపేక్షత్వాయోగాన్నత్వదుక్తాన్వయాదిదృష్టిరిత్యుక్తం అభినవార్థాయత్తధీవైచిత్ర్యస్య వాసనాంవినాపి భావేనవ్యతిరేకవ్యభిచారాచ్చనక్వాపివాసనామాత్రకృతంధీవైచిత్ర్యం కింత్వర్థానుభవేసతివాసనా అసతినేత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వాసనామూలానుభవావచ్ఛేదకార్థకృతమేవేతిబాహ్యార్థసద్భావసిద్ధిరిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ యస్సంస్కారస్ససాశ్రయోలోకేదృష్టః, యథావేగాదిరిష్వాద్యాశ్రయః,అతోవిజ్ఞానసంస్కారాణాంనభావః ఆశ్రయానుపలబ్ధేరిత్యర్థాంతరమాహ॥అపిచేతి॥ ... ... *

౩౧॥అస్త్వాలయవిజ్ఞానమాశ్రయఇత్యతఆహ ॥క్షణికత్వాచ్చేతి॥సూత్రంవ్యాచష్టే ॥ యదపీతి॥సహోత్పన్నయోః సవ్యేతరవిషాణవదాశ్రయాశ్రయిభావాయోగాత్ పౌర్వాపర్యేచాధేయక్షణస్యాసతఆధారత్వాయోగాత్సత్త్వేక్షణికత్వవ్యాఘాతాన్నాధారత్వమాలయవిజ్ఞానస్యక్షణికత్వాన్నీలాదివిజ్ఞానవదిత్యర్థః । అస్తుతర్హ్యాలయవిజ్ఞానసన్తా

నాశ్రయావాస నేత్యత ఆహ॥ నహీతి॥ సవికారః కూటస్థో వా స్థాయ్యాత్మా యది నాస్తి తదా సంతానస్యావస్తుత్వాద్దేశాద్య పేక్షయా యద్వాసనానామాధానం నిక్షేపో యే చ స్మృతి ప్రత్యభిజ్ఞే యశ్చ తన్మూలో వ్యవహార స్తత్సర్వం న సంభవతీత్యర్థః । యది వ్యవహారార్థమాత్మస్థాయిత్వం తదాఽపసిద్ధాంత ఇత్యాహ॥ స్థిరేతి॥ సూత్రమతిదేశార్థత్వేనాపి వ్యాచష్టే ॥ అపి చేతి॥ మతద్వయనిరాసముపసంహరతి ॥ ఏవమితి ॥ జ్ఞానజ్ఞేయాత్మకస్య సర్వస్య సత్త్వాసత్త్వాభ్యాం విచారాసహత్వాచ్ఛూన్యతాఽవశిష్యత ఇతి మాధ్యమిక పక్షస్యాపి మానమూలత్వమాశంక్య సూత్రకారః కిమితి న నిరాచకారేత్యత ఆహ ॥ శూన్యేతి అనాదరణః పృథక్ సూత్రారంభో న క్రియతే ఏతాన్యేవ తన్మత నిరాసార్థత్వేనాపి యోజ్యంత ఇత్యర్థః। తథా హి జ్ఞానార్థయోర్నాభావః, ప్రమాణత ఉపలబ్ధేః । నను జాగ్రత్స్వప్నౌ జ్ఞానార్థశూన్యా అవస్థాత్వాత్ సుషుప్తివదిత్యత ఆహ ॥ వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్ ॥ స్వప్నాదిర్యస్యాస్సుషుప్తేః తద్వన్నేతరావస్థయోశ్శూన్యత్వముపలబ్ధ్యనుపలబ్ధి వైధర్మ్యలక్షణా బాధితజ్ఞానార్థోపలబ్ధిబాధాత్। సుషుప్తావప్యాత్మజ్ఞానసత్త్వేన సాధ్యవైకల్యాచ్చ నానుమానమిత్యర్థః। కించ నిరధిష్ఠాననిషేధాయోగాదధిష్ఠానమేవ తత్త్వం వాచ్యం, తస్య త్వన్మతే న భావః, మానతోఽనుపలబ్ధేరిత్యాహ ॥ న భా

న్యన్వయిన్యసతి కూటస్థే వా సర్వార్థదర్శిని దేశకాలనిమిత్తాపేక్షవాసనాధీనస్మృతిప్రతిసంధానాదివ్యవహారస్సంభవతి । స్థిరస్వరూపత్వే త్వాలయవిజ్ఞానస్య సిద్ధాంతహానిః । అపి చ విజ్ఞానవాదేఽపి క్షణికత్వాభ్యుపగమస్య సమానత్వాద్యాని బాహ్యార్థవాదే క్షణికత్వనిబంధనాని దూషణాన్యుద్భావితాని 'ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధా'దిత్యేవమాదీని తానీహాప్యనుసంధాతవ్యాని । ఏవమేతౌ ద్వావపి వైనాశికపక్షౌ నిరాకృతౌ బాహ్యార్థవాదిపక్షో విజ్ఞానవాదిపక్షశ్చ । శూన్యవాదిపక్షస్తు సర్వప్రమాణవిప్రతిషిద్ధ ఇతి తన్నిరాకరణాయ నాదరః క్రియతే। న హ్యయం సర్వప్రమాణసిద్ధో లోకవ్యవహారోఽన్యత్తత్త్వమనధిగమ్య శక్యతేఽపహ్నోతుం అపవాదాభావే ఉత్సర్గప్రసిద్ధేః॥ ... ...

⁂ సూ ॥౩౨॥ సర్వథానుపపత్తేశ్చ ॥ ⁂

కిం బహునా యథా యథాయం వైనాశికసమయ ఉపపత్తిమత్త్వాయ పరీక్ష్యతే తథా తథా సికతాకూపవద్విదీర్యత ఏవ న కాంచిదప్యత్రోపపత్తిం పశ్యామః, అతశ్చానుపపన్నో వైనాశికతంత్రవ్యవహారః। అపి చ బాహ్యార్థవిజ్ఞానశూన్యవాదత్రయమితరేతరవిరుద్ధముపదిశతా సుగతేన స్పష్టీకృతమాత్మనోఽసంబంధప్రలాపిత్వం ప్రద్వేషో వా ప్రజాసు విరుద్ధార్థప్రతిపత్త్యా విముహ్యేయురిమాః ప్రజా ఇతి । సర్వథాప్యనాదరణీయోఽయం సుగతసమయః శ్రేయస్కామైరిత్యభిప్రాయః॥... ... ... ⁂

⁂ సూ॥ ౩౩॥ నైకస్మిన్నసంభవాత్ ॥ ⁂

నిరస్తస్సుగతసమయః, వివసనసమయ ఇదానీం నిరస్యతే । సప్త చైషాం పదార్థాస్సమ్మతా జీవాజీవా

వోఽనుపలబ్ధేరితి ॥ తదర్థమాహ ॥ న హ్యయమితి॥ యద్బాధితం నాసదిత్యుత్సర్గః ప్రపంచస్య న శూన్యత్వం బాధాభావాదిత్యర్థః । న చ సత్త్వాసత్త్వాభ్యాం విచారాసహత్వాదసత్త్వం మిథ్యాత్వసంభవాదితి భావః । క్షణికత్వాచ్చేతి సూత్రం క్షణికత్వోపదేశాచ్చేతి పఠనీయం । శూన్యత్వవిరుద్ధక్షణికత్వోపదేశాదసంగతప్రలాపీ సుగత ఇత్యర్థః ॥............ ⁂

౩౨. సుగతమతాసాంగత్యముపసంహరతి ॥ సర్వథేతి॥ సర్వజ్ఞస్య కథం విరుద్ధప్రలాపస్తత్రాహ॥ ప్రద్వేషో వేతి॥ వేదబాహ్యా అత్ర ప్రజా గ్రాహ్యాః, అతో భ్రాంత్యేకమూలసుగతసిద్ధాంతేన వేదాంతసిద్ధాంతస్యావిరోధ ఇతి సిద్ధం। ఇతి పంచమాధికరణం

౩౩. ⁂ నైకస్మిన్నసంభవాత్ ⁂ ॥ ముక్తకచ్ఛమతేన నిరస్తే ముక్తాంబరాణాం మతం బుద్ధిస్థం భవతి తన్నిరస్యత ఇతి ప్రసంగసంగతిమాహ ॥ నిరస్త ఇతి ॥ ఏకరూపం బ్రహ్మేతి వైదికసిద్ధాంతస్యానేకాంతవాదేన విరోధోఽస్తి న వేతి తద్వాదస్య మానభ్రాంతిమూలత్వాభ్యాం సందేహే మానమూలత్వాద్విరోధ ఇతి పూర్వపక్షఫలమభిసంధాయ తన్మతముపన్యస్యతి॥ సప్త చేతి॥ జీవాజీవౌ భోక్తృభోగ్యౌ, విషయాభిముఖ్యేనేంద్రియాణాం ప్రవృత్తిరాస్రవః, తాం సంవృణోతీతి సంవరో యమనియమాదిః

నిర్జరయతి నాశయతి కల్మషమితి నిర్జరస్తప్తశిలారోహణాదిః, బంధః కర్మ, మోక్షః కర్మపాశనాశే సత్యలోకాకాశప్రవిష్టస్య సతతోర్ధ్వగమనం। నన్వాస్రవాదీనాం భోగ్యాంతర్భావాత్కథం సప్తత్వమిత్యత ఆహ ॥ సంక్షేపతస్త్వితి ॥ సంక్షేపవిస్తరాభ్యాముక్తార్థేషు మధ్యమరీత్యా విస్తారాంతరమాహ ॥ తయోరితి ॥ అస్తికాయశబ్దస్సాంకేతికః పదార్థవాచీ జీవశ్చాసావస్తికాయశ్చేత్యేవం విగ్రహః । పూర్యంతే గలంతీతి పుద్గలాః పరమాణుసంఘాతాః కాయాః, సమ్యక్ప్రవృత్త్యనుమేయో ధర్మః, ఊర్ధ్వగమనశీలస్య జీవస్య దేహే స్థితిహేతురధర్మః, ఆవరణాభావ ఆకాశ ఇత్యర్థః । పంచపదార్థానామవాంతరభేదమాహ ॥ సర్వేషామితి॥ అయమర్థః, జీవాస్తికాయస్త్రివిధః కశ్చిజ్జీవో నిత్యసిద్ధః ఆర్హతముఖ్యః కేచిత్సాంప్రతికముక్తాః కేచిద్బద్ధా ఇతి । పుద్గలాస్తికాయష్షోఢా, పృథివ్యాదీని చత్వారి భూతాని స్థావరం జంగమం చేతి। ప్రవృత్తిస్థితిలిం[illegible]ర్మాధర్మాస్తికాయావుక్తౌ । ఆకాశాస్తికాయో ద్వివిధః లోకాకాశస్సాంసారికః, అలోకాకాశో ముక్తాశ్రయ ఇతి । బంధాఖ్యం కర్మాష్టవిధం చత్వారి ఘాతికర్మాణి చత్వార్యఘాతీని । తత్ర జ్ఞానావరణీయం దర్శనావరణీయం మోహనీయమాంతరాయికం చేతి ఘాతికర్మాణి, తత్త్వజ్ఞానాన్న ముక్తిరితి జ్ఞానమాద్యం కర్మ, ఆర్హతతంత్రశ్రవణాన్న ముక్తిరితి జ్ఞానం ద్వితీయం, బహుతీర్థకరప్రదర్శితేషు మోక్షమార్గేషు విశేషానవధారణం మోహనీయం. మోక్షమార్గప్రవృత్తివిఘ్నకరమాంతరాయికం, ఇమాని చత్వారి శ్రేయోహంతృత్వాత్ ఘాతికర్మాణి । అథాఘాతీని చత్వారి కర్మాణి వేదనీయం నామికం గోత్రికమాయుష్కమితి, మమ వేదితవ్యం తత్త్వమస్తీత్యభిమానో వేదనీయం, ఏతన్నామాహమస్మీత్యభిమానో నామికం, అహమత్ర భగవతో దేశికస్యార్హతశ్శిష్యవంశే ప్రవిష్టోఽస్మీత్యభిమానో గోత్రికం, శరీ

స్రవసంవరనిర్జరబంధమోక్షానామ । సంక్షేపతస్తుద్వావేవ పదార్థౌ జీవాజీవాఖ్యౌ యథాయోగంతయోరేవేతరాంతర్భావాదితి మన్యంతే, తయోరిమమపరం ప్రపంచమాచక్షతే, పంచాస్తికాయానామ, జీవాస్తికాయః పుద్గలాస్తికాయః ధర్మాస్తికాయః అధర్మాస్తికాయః ఆకాశాస్తికాయశ్చేతి । సర్వేషామప్యేషామవాంతరప్రభేదాన్ బహువిధాన్ స్వసమయపరికల్పితాన్ వర్ణయంతి । సర్వత్ర చేమం సప్తభంగీనయం నామ న్యాయమవతారయంతి । స్యాదస్తి, స్యాన్నాస్తి, స్యాదస్తి చ నాస్తి చ, స్యాదవక్తవ్యః, స్యాదస్తి చావక్తవ్యశ్చ, స్యాన్నాస్తి చావక్తవ్యశ్చ, స్యాదస్తి చ నాస్తి చావక్తవ్యశ్చేతి । ఏవమేవై

రస్థిత్యర్థం కర్మ ఆయుష్కం, అథవా శుక్రశోణితమిశ్రితమాయుష్కం, తస్య తత్త్వజ్ఞానానుకూలదేహపరిణామశక్తిర్గోత్రికం, శక్తస్య తస్య ద్రవీభావాత్మకకలలావస్థాయా బుద్బుదావస్థాయాశ్చారంభకః క్రియావిశేషో నామికం, సక్రియస్య జీవస్య జాఠరాగ్నివాయుభ్యామీషద్ఘనీభావో వేదనీయం । తత్త్వవేదనానుకూలత్వాత్తాన్యేతాని తత్త్వావేదకశుక్లపుద్గలార్థత్వాదఘాతీని । తదేతత్కర్మాష్టకం జన్మార్థత్వాద్బంధః, ఆస్రవాదిద్వారేతీయం ప్రక్రియా మానశూన్యేతి ద్యోతయతి ॥ స్వసమయపరికల్పితానితి - స్వీయతంత్రసంకేతమాత్రకల్పితానిత్యర్థః । పదార్థానాముక్తానామనేకాంతత్వం వదంతీత్యాహ ॥ సర్వత్రేతి ॥ అస్తిత్వనాస్తిత్వాదివిరుద్ధధర్మద్వయమాదాయ వస్తుమాత్రే న్యాయం యోజయంతి ॥ సప్తానామస్తిత్వాదీనాం భంగానాం సమాహారః సప్తభంగీ తస్యా నయో న్యాయః ఘటాదేర్హి సర్వాత్మనా సదేకరూపత్వే ప్రాప్యాత్మనాప్యస్త్యేవ స ఇతి తత్ప్రాప్తయే యతో న స్యాదతో ఘటత్వాదిరూపేణ కథంచిదస్తి, ప్రాప్యత్వాదిరూపేణ కథంచిన్నాస్తీత్యేవమనేకరూపత్వం వస్తుమాత్రస్యాస్థేయమితి భావః । కే తే సప్తభంగాస్తానాహ ॥ స్యాదస్తీతి॥ స్యాదిత్యవ్యయం తిఙంతప్రతిరూపకం కథంచిదర్థకం, స్యాదస్తి కథంచిదస్తీత్యర్థః, ఏవమగ్రేపి । తత్ర వస్తునోఽస్తిత్వవాంఛాయాం స్యాదస్తీత్యాద్యో భంగః ప్రవర్తతే । నాస్తిత్వవాంఛాయాం స్యాన్నాస్తీతి ద్వితీయో భంగః । క్రమేణోభయవాంఛాయాం స్యాదస్తి నాస్తి చేతి తృతీయో భంగః । యుగపదుభయవాంఛాయామస్తి నాస్తీతి శబ్దద్వయస్య సకృద్వక్తుమశక్యత్వాత్ స్యాదవక్తవ్యత్వం చతుర్థో భంగః । ఆద్యచతుర్థభంగయోర్వాంఛాయాం స్యాదస్తి చావక్తవ్యశ్చేతి పంచమో భంగః । ద్వితీయచతుర్థేచ్ఛాయాం స్యాన్నాస్తి చావక్తవ్యశ్చేతి షష్ఠో భంగః । తృతీయచతుర్థేచ్ఛాయాం

స్యాదస్తి నాస్తి చావక్తవ్యశ్చేతి సప్తమో భంగ ఇతి విభాగః । ఏవమేకత్వమనేకత్వం చేతి ద్వయమాదాయ స్యాదేకః స్యాదనేకః స్యాదేకోఽనేకశ్చ స్యాదవక్తవ్యః స్యాదేకోఽవక్తవ్యః స్యాదనేకోఽవక్తవ్యః స్యాదేకోఽనేకశ్చావక్తవ్యశ్చేతి, తథా స్యాన్నిత్యః స్యాదనిత్య ఇత్యాద్యూహ్యం । ఏవమనేకరూపత్వే వస్తుని ప్రాప్తిత్యాగాదివ్యవహారస్సంభవతి ఏకరూపత్వే సర్వం సర్వత్ర సర్వదాస్త్యేవేతి వ్యవహారవిలోపాపత్తిస్స్యాత్, తస్మాదనేకాంతం సర్వమిత్యేకరూపబ్రహ్మవాదబాధ ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి ॥ అత్రేతి ॥ యదస్తి తత్సర్వత్ర సర్వదాస్త్యేవ యథా బ్రహ్మాత్మత్వం । న చైవం తత్ప్రాప్తయే యత్నో న స్యాదితి వాచ్యం, అప్రాప్తిభ్రాంత్యా యత్నసంభవాత్ । యన్నాస్తి తన్నాస్త్యేవ, యథా శశవిషాణాది, ప్రపంచస్తూభయవిలక్షణ ఏవేత్యేకాంతవాద ఏవ యుక్తో నానేకాంతవాదః । తథాహి కిం యేనాకారేణ వస్తునస్సత్త్వం తేనైవాకారేణాసత్త్వముతాకారాంతరేణ, ద్వితీయే వస్తున ఆకారాంతరమేవాసదితి వస్తునస్సదేకరూపత్వమేవ, నహి మారస్థగ్రామస్యాప్రాప్తేరసత్త్వే గ్రామోఽప్యసన్ భవతి, ప్రాప్త్యాసత్త్వే ప్రాప్తియత్నానుపపత్తేః, అతోఽయథావ్యాప

కత్వనిత్యత్వాదిష్వపీమం సప్తభంగీనయం యోజయంతి, అత్ర బ్రూమః, నాయమభ్యుపగమో యుక్త ఇతి । కుతః, ఏకస్మిన్నసంభవాత్ । న హ్యేకస్మిన్ ధర్మిణి యుగపత్సదసత్త్వాదివిరుద్ధధర్మసమావేశస్సంభవతి శీతోష్ణవత్ । య ఏతే సప్త పదార్థా నిర్ధారితా ఏతావంత ఏవంరూపాశ్చేతి తే తథైవ వా స్యుః నైవ వా తథా స్యుః ఇతరథా హి తథా వా స్యురతథా వేత్యనిర్ధారితరూపం జ్ఞానం సంశయజ్ఞానవదప్రమాణమేవ స్యాత్ । నన్వనేకాత్మకం వస్త్వితి నిర్ధారితరూపమేవ జ్ఞానముత్పద్యమానం సంశయజ్ఞానవన్నాప్రమాణం భవితుమర్హతీతి, నేతి బ్రూమః । నిరంకుశం హ్యనేకాంతం సర్వవస్తుషు ప్రతిజానానస్య నిర్ధారణస్యాపి వస్తుత్వావిశేషాత్, స్యాదస్తి స్యాన్నాస్తీత్యాది వికల్పోపనిపాతాదనిర్ధారణాత్మకతైవ స్యాత్, ఏవం నిర్ధారయితుర్నిర్ధారణఫలస్య చ స్యాత్పక్షేఽస్తితా స్యాచ్చ పక్షే నాస్తితేతి, ఏవం సతి కథం ప్రమాణభూతస్సంస్తీర్థకరః ప్రమాణప్రమేయప్రమాతృప్రమితిష్వనిర్ధారితాసూపదేష్టుం శక్నుయాత్, కథం వా తదభిప్రాయానుసారిణస్తదుపదిష్టేఽర్థేఽనిర్ధారితరూపే ప్రవర్తేరన్ । ఐకాంతికఫలత్వనిర్ధారణే హి సతి తత్సాధనానుష్ఠానాయ సర్వో లోకోఽనాకులః ప్రవర్తతే నాన్యథా, అతశ్చానిర్ధారితార్థం శాస్త్రం ప్రణయన్ మత్తోన్మత్తాదివదనుపాదేయవచనస్స్యాత్ । తథా పంచానామస్తికాయానాం పంచత్వసంఖ్యాస్తి వా నాస్తి వేతి వికల్ప్యమానా స్యాత్తావదేకస్మిన్పక్షే పక్షాంతరే తు న స్యాదిత్యతో న్యూనసంఖ్యత్వమధికసంఖ్యత్వం వా ప్రాప్నుయాత్ । న చైషాం పదార్థానామవక్తవ్యత్వం

హారం ప్రపంచస్యైకరూపత్వమాస్థేయం । నాద్య ఇత్యాహ ॥ నాయమితి ॥ నను విమతమనేకాత్మకం వస్తుత్వాన్నారసింహవదితి చేన్న, ఘట ఇదానీమస్త్యేవేత్యనుభవబాధాత్ । కించ జీవాదిపదార్థానాం సప్తత్వం జీవత్వాదిరూపం చాస్త్యేవ నాస్త్యేవేతి చ నియమః ఉతానియమః, ఆద్యే వ్యభిచార ఇత్యాహ ॥ య ఇతి ॥ ద్వితీయే పదార్థనిశ్చయో న స్యాదిత్యాహ ॥ ఇతరథేతి ॥ అనేకాత్మకం సర్వమిత్యేవ నిశ్చయ ఇతి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ తస్య నిశ్చయరూపత్వం నియతమనియతం వా. ఆద్యే వస్తుత్వస్య తస్మిన్నైవైకరూపే నిశ్చయే వ్యభిచారః, ద్వితీయే తస్య సంశయత్వం స్యాదిత్యాహ ॥ నేతి బ్రూమ ఇతి ॥ ప్రమాయాముక్తన్యాయ్యం ప్రమాత్రాదావతిదిశతి ॥ ఏవమితి ॥ నిర్ధారణం ఫలం యస్య ప్రమాణాదేస్తస్యేత్యర్థః । ఇత్యేవం సర్వత్రానిర్ధారణే సత్యుపదేశో నిష్కంపప్రవృత్తిశ్చ న స్యాదిత్యాహ ॥ ఏవం సతీతి ॥ అనేకాంతవాదే అస్తికాయపంచకమపి న స్యాదిత్యాహ ॥ తథా పంచానామితి ॥ యదుక్తమవక్తవ్యత్వం తత్కిం కేనాపి శబ్దేనావాచ్యత్వం, ఉత సకృదనేకశబ్దావాచ్యత్వం, నాద్య ఇత్యాహ ॥ న చైషామితి ॥ ఉచ్యంతే చావక్తవ్యాదిపదైరితి శేషః । న ద్వితీయః సకృదేకవక్త్రముఖజానేకశబ్దానామప్రసిద్ధేర్నిషేధాయోగాత్ శేషస్యాపి ముఖభేదాత్ । న చార్థస్య యుగపద్విరుద్ధధర్మవాంఛాయాం వక్తృమూకత్వమాత్రమవక్తవ్యపదేన వివక్షితమితి వాచ్యం, తాదృశవాంఛాయా ఏవానుపపత్తేరితి । కించ విరుద్ధానేకప్రలాపిత్వాదర్హన్న

నాప్త ఇత్యాహ ॥ ఉచ్యమానాశ్చేత్యాదినా ॥ ఇతి చ ప్రలపన్నిత్యన్వయః । అర్హన్నితి శేషః । అనాప్తపక్షస్యైవాంతర్గతస్స్యాదనాప్తపక్షస్యేత్యర్థః । ఇతశ్చాసంగతోఽనేకాంతవాద ఇత్యాహ ॥ స్వర్గేతి ॥ కించానాదిసిద్ధోఽర్హన్మునిః । అన్యేతు హేత్వనుష్ఠానాసమ్బచ్యంతే, అననుష్ఠానాద్బధ్యంత ఇత్యాహ । తతంతావధృతస్వభావానాం త్రివిధజీవానాం త్రైవిధ్యనియమోఽపి న స్యాదిత్యాహ ॥ అనాదీతి ॥ ప్రపంచితం సూత్రార్థం నిగమయతి ॥ ఏవమితి ॥ ఏతేనేతి సత్త్వాసత్త్వయోరేకత్ర నిరాసేనేత్యర్థః । పరమాణుసంఘాతాః పృథివ్యాదయ ఇతి దిగంబరసిద్ధాంతః కిమితి సూత్రకృతోపేక్షిత స్తత్రాహ ॥ యత్త్వితి ॥ ... ... *

౩౪॥ జీవస్య దేహపరిమాణతాం దూషయతి ॥ ఏవంచేతి ॥ అకార్త్స్న్యం మధ్యమపరిమాణత్వం తేనానిత్యత్వం స్యాదిత్యర్థః । అర్థాంతరమాహ ॥ శరీరాణాంచేతి ॥ విపాకః కర్మణామభివ్యక్తిః జీవస్య కృత్స్న గజశరీరావ్యాపిత్వము

సంభవతి అవక్తవ్యాశ్చేన్నోచ్యేరన్ ఉచ్యంతే చావక్తవ్యాశ్చేతి విప్రతిషిద్ధం, ఉచ్యమానాశ్చ తథైవావధార్యంతే నావధార్యంత ఇతి చ, తథా తదవధారణఫలం సమ్యగ్దర్శనమస్తి నాస్తి వా, ఏవం తద్విపరీతమసమ్యగ్దర్శనమప్యస్తి నాస్తి వేతి ప్రలపన్మత్తోన్మత్తపక్షస్యైవ స్యాత్ న ప్రత్యయితపక్షస్య స్వర్గాపవర్గయోశ్చ పక్షే భావః పక్షే చాభావ స్తథా పక్షే నిత్యతా పక్షే చానిత్యతేత్యనవధారణాయాం ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః । అనాదిసిద్ధజీవప్రభృతీనాం చ స్వశాస్త్రావధృతస్వభావానామయథావధృత స్వభావత్వప్రసంగః । ఏవం జీవాదిషు పదార్థేష్వేకస్మిన్ ధర్మిణి సత్త్వాసత్త్వయోర్విరుద్ధయోర్ధర్మయోరసంభవాత్ సత్త్వే చైకస్మిన్ ధర్మేఽసత్త్వస్య ధర్మాంతరస్యాసంభవాత్ అసత్త్వే చైవం సత్త్వస్యాసంభవాదసంగతమిదమార్హతం మతం । ఏతేనైకానేకనిత్యానిత్యవ్యతిరిక్తావ్యతిరిక్తాద్యనేకాంతాభ్యుపగమా నిరాకృతా మంతవ్యాః । యత్తు పుద్గలసంజ్ఞకేభ్యోఽణుభ్యస్సంఘాతాస్సంభవంతీతి కల్పయంతి తత్ పూర్వేణైవాణువాదనిరాకరణేన నిరాకృతం భవతీత్యతో న పృథక్తన్నిరాకరణాయ ప్రయత్యతే ॥ ... ... *

సూ॥ ౩౪ ॥ ఏవం చాత్మాఽకార్త్స్న్యమ్ ॥

యథైకస్మిన్ ధర్మిణి విరుద్ధధర్మాసంభవో దోషస్స్యాద్వాదే ప్రసక్తః ఏవమాత్మనోఽపి జీవస్యాకార్త్స్న్యమపరో దోషః ప్రసజ్యేత । కథం, శరీరపరిమాణో హి జీవ ఇత్యార్హతా మన్యంతే । శరీరపరిమాణతాయాం చ సత్యామకృత్స్నోఽసర్వగతః పరిచ్ఛిన్న ఆత్మేత్యతో ఘటాదివదనిత్యత్వమాత్మనః ప్రసజ్యతే । శరీరాణాంచానవస్థితపరిమాణత్వాన్మనుష్యజీవో మనుష్యశరీరపరిమాణో భూత్వా పునః కేనచిత్కర్మవిపాకేన హస్తిజన్మ ప్రాప్నువన్న కృత్స్నం హస్తిశరీరం వ్యాప్నుయాత్, పుత్తికాజన్మ చ ప్రాప్నువన్న కృత్స్నః పుత్తికాశరీరే సమ్మీయేత । సమాన ఏష ఏకస్మిన్నపి జన్మని కౌమారయౌవనస్థావిరేషు దోషః । స్యాదేతత్, అనంతావయవో జీవ స్తస్య త ఏవావయవా అల్పే శరీరే సంకుచేయుర్మహతి చ వికసేయురితి । తేషాం పునరనంతానాం జీవావయవానాం సమానదేశత్వం ప్రతిహన్యేత వా న వేతి వక్తవ్యం । ప్రతిఘాతే తావన్నానంతావయవాః పరిచ్ఛిన్నే దేశే సంమీయేరన్, అప్రతిఘాతేప్యేకావయవదేశత్వోపపత్తేః సర్వేషా

కార్త్స్న్యం శరీరైకదేశో నిర్జీవస్స్యాదిత్యర్థః । పుత్తికాదేహే కృత్స్నో జీవో న ప్రవిశేత్ దేహాద్బహిరపి జీవస్స్యాదిత్యర్థః । కించ బాలదేహమాత్ర ఆత్మా తతస్థూలే యువదేహే క్వచిత్స్యాదితి కృత్స్న దేహస్స జీవో న స్యాదిత్యాహ ॥ సమాన ఇతి ॥ యథా దీపావయవానాం ఘటే సంకోచో గేహే వికాస స్తథా జీవావయవానామితి దేహమానత్వనియమం శంకతే ॥ స్యాదితి ॥ దీపాంశవజ్జీవాంశా భిన్నదేశా ఏకదేశా వేతి వికల్ప్యాద్యేఽల్పదేహాద్బహిరపి జీవస్స్యాదితి దూషయతి ॥ తేషామిత్యాదినా ॥ దీపస్య తు న ఘటాద్బహిష్ట్వమధికావయవానాం వినాశాత్ । ద్వితీయం దూషయతి ॥ అప్రతిఘాత ఇతి ॥ అవయ

వానాం ఘటే సంకోచే గేహే వికాసే నిత్యత్వం చాసిద్ధం తథాజీవస్యాపినిత్యత్వమసిద్ధమల్పత్వాద్దీపాంశవదిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ ఏవంజీవావయవానిత్యా ఇతి మతే దేహమానత్వంనిరస్తం, సంప్రతి జీవస్య కేచిదేవకూటస్థా అవయవా అన్యేత్వాగమాపాయిన ఇతి శంకతే ॥ అథేతి॥ బృహత్తనుకాయప్రాప్తౌజీవస్యావయవాగమాపాయాభ్యాం దేహమానత్వమిత్యర్థః ౩౫॥ సూత్రేణపరిహరతి ॥ తత్రాపీతి ॥ ఆగమాపాయౌపర్యాయః। కిమాగమాపాయినామవయవానామాత్మత్వమస్తినవా, ఆద్యేఆహ ॥ వికారాదిదోషేతి॥ కోసౌబంధమోక్షాభ్యుపగమ ఇత్యతఆహ ॥కర్మాష్టకేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ । ఆద్యకల్పేదోషాంతరంవదన్ కల్పాంతరమాదాయదూషయతి॥కించేతి॥ అవశిష్టకూటస్థావయవస్యదుర్జ్ఞానత్వాదాత్మజ్ఞానాభావాన్నముక్తిరిత్యర్థః।యథాదీపావయవానామాకారస్తైజస్తథాత్మావయవానామాకారకారణాభావాన్నాగమాపాయావయుక్తావిత్యాహ ॥ కించేతి॥ సర్వజీవసాధారణఃప్రతిజీవమసాధారణోవేత్యర్థః । కించాత్మనఆగమాపా

మవయవానాంప్రథిమానుపపత్తే జీవస్యాణుమాత్రత్వప్రసంగస్స్యాత్ । అపిచ శరీరమాత్రపరిచ్ఛిన్నానాంజీవావయవానామానంత్యంనోత్ప్రేక్షితుమపిశక్యం । అథపర్యాయేణ బృహచ్ఛరీరప్రతిపత్తౌ కేచిజ్జీవావయవాఉపగచ్ఛంతితనుశరీరప్రతిపత్తౌ చ కేచిదపగచ్ఛంతీత్యుచ్యేత తత్రాప్యుచ్యతే॥... ... ※

※ సూ। ౩౫॥నచపర్యాయాదప్యవిరోధోవికారాదిభ్యః॥ ※

నచపర్యాయేణాప్యవయవోపగమాపగమాభ్యామేతద్దేహ పరిమాణత్వం జీవస్యావిరోధేనోపపాదయితుంశక్యతే। కుతః,వికారాదిదోషప్రసంగాత్। అవయవోపగమాపగమాభ్యాం హ్యనిశమాపూర్యమాణస్యాపక్షీయమాణస్యచజీవస్య విక్రియావత్త్వంతావదపరిహార్యం, విక్రియావత్త్వే చ చర్మాదివదనిత్యత్వంప్రసజ్యేత, తతశ్చబంధమోక్షాభ్యుపగమో బాధ్యేతకర్మాష్టకపరివేష్టితస్యజీవస్యాలాబువత్ సంసారసాగరే నిమగ్నస్య బంధనోచ్ఛేదాదూర్ధ్వగామిత్వం భవతీతి । కించాన్యదాగచ్ఛతామపగచ్ఛతాం చావయవానామాగమాపాయి ధర్మత్వాదేవానాత్మత్వంశరీరాదివత్ । తతశ్చావస్థితఃకశ్చిదవయవఆత్మేతిస్యాత్, నచ సనిరూపయితుంశక్యతేఽయమసావితి । కించాన్యదాగచ్ఛంతశ్చైతేజీవావయవాః కుతఃప్రాదుర్భవంత్యపగచ్ఛంతశ్చక్వవిలీయంత ఇతి వక్తవ్యం, నహిభూతేభ్యః ప్రాదుర్భవేయుర్భూతేషుచవిలీయేరన్ అభౌతికత్వాజ్జీవస్య, నాపికశ్చిదన్యస్సాధారణోఽసాధారణోవా జీవానామవయవాధారోనిరూప్యేత ప్రమాణాభావాత్ । కించాన్యదనవధృతస్వరూపశ్చైవంసత్యాత్మాస్యాత్ ఆగచ్ఛతామపగచ్ఛతాం చావయవానామనియతపరిమాణత్వాత్, అతఏవమాదిదోషప్రసంగాన్న పర్యాయేణాప్యవయవోపగమాపగమావాత్మన ఆశ్రయితుంశక్యేతే। అథవా పూర్వేణసూత్రేణ శరీర పరిమాణస్యాత్మన ఉపచితాపచితశరీరాంతరప్రతిపత్తావకాత్స్న్యప్రసంజనద్వారేణానిత్యతాయాంచోదితాయాంపునఃపర్యాయేణపరిమాణానవస్థానేపిస్రోతస్సంతాననిత్యతాన్యాయేనాత్మనోనిత్యతాస్యాత్, య

యశీలావయవత్వేసతి కియంత ఆయాంత్యవయవాః కియంతోఽపయంతీత్యజ్ఞానాదాత్మనిశ్చయాభావాదనిర్మోక్షస్స్యాదిత్యాహ ॥ కించేతి ॥ అపిచావయవారబ్ధావయవిత్వేజీవస్యానిత్యత్వంఅవయవసమూహత్వేచాసత్త్వంఆత్మత్వస్యాయావదవయవవృత్తిత్వేయత్కించిదవయవాపాయేపి సద్యశ్శరీరస్యాచేతనత్వం గోత్వవత్ ప్రత్యేకసమాప్తావేకస్మిన్ శరీరఆత్మనానాత్వంస్యాదతోన దేహపరిమాణత్వసావయవత్వే ఆత్మన ఇత్యుపసంహరతి॥అత ఇతి॥ సూత్రస్యార్థాంతరమాహ॥ అథవేతి ॥ స్థూలసూక్ష్మశరీరప్రాప్త్యావకాత్స్న్యోక్తిద్వారేణాత్మనిత్యతాయాముక్తాయాం సుగతవత్ సంతానరూపేణాత్మనిత్యతామాశంక్యానేనోత్తరముచ్యత ఇత్యన్వయః । పర్యాయేణేత్యస్యవ్యాఖ్యా-స్రోత ఇతి । దేహభేదేనపరిమాణస్యాత్మనశ్చానవస్థానేపినాశేపి స్రోతః ప్రవాహస్తదాత్మకస్యాత్మవ్యక్తిసంతానస్యనిత్యతయా ఆత్మనిత్యతాస్యాదిత్య

త్రదృష్టాంతమాహ॥యథేతి॥సిగ్వస్త్రంవిగతంయేభ్యస్తేవిసిచోదిగంబరాస్తేషామిత్యర్థః । పర్యాయాత్ సంతానాద స్యాత్మనిత్యత్వస్యావిరోధఇతి నచ, కుతః వికారాదిభ్యః, సంతానస్యావస్తునఃఆత్మత్వేతూన్యవాద స్సంతానస్య వస్తుత్వే సంతాన్యతిరేకేచకూటస్థాత్మవాదః, అనతిరేకేజన్మాదివికారోవినాశోముక్త్యభావఇత్యుక్తదోషప్రసంగాత్ సంతానాత్మపక్షోఽనుపపన్నఇతిసూత్రార్థః ॥ ... ... *

౩౬. యత్ స్థూలంసూక్ష్మంవా దేహంగృహ్ణాతితద్దేహపరిమాణఏవజీవఇతినియమందూషయతి॥అంత్యేతి॥ అంత్యశరీరపరిమాణస్యావస్థితే ర్నిత్యత్వదర్శనా దుభయోరాద్యమధ్యమపరిమాణయోర్నిత్యత్వప్రసంగాదవిశేష ప్రయాణాం నిత్యపరిమాణానాంసామ్యంస్యాద్విరుద్ధపరిమాణానామేకత్రాయోగాదితి సూత్రయోజనా । ఆద్యమధ్యమపరిమాణే నిత్యే ఆత్మపరిమాణత్వాత్ అంత్యపరిమాణవత్ । నచాప్రయోజకతా,పరిమాణనాశేసత్యాత్మనోపినాశాదంత్యపరిమాణనిత్యత్వాయోగాదితిభావః । పరిమాణత్రయసామ్యాపాదనఫలమాహ ॥ఏకేతి॥ అంత్యశరీరసామాన్యేనపూర్వశరీరా

థారక్తపటాదీనాంవిజ్ఞానానవస్థానేపి తత్సంతాన నిత్యతాతద్వద్విసిచామపీత్యాశంక్యానేనసూత్రేణోత్తరముచ్యతే । సంతానస్యతావదవస్తుత్వేనైరాత్మ్యవాదప్రసంగః, వస్తుత్వేప్యాత్మనోవికారాదిదోషప్రసంగాదస్యపక్షస్యానుపపత్తిరితి ॥ ... ...*

సూ ॥౩౬॥ అంత్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః ॥

అపిచాంత్యస్యమోక్షావస్థాభావినోజీవపరిమాణస్యనిత్యత్వమిష్యతేజైనైస్తద్వత్ పూర్వయోరప్యాద్యమధ్యమయోర్జీవపరిమాణయో ర్నిత్యత్వ ప్రసంగాదవిశేషప్రసంగ స్స్యాత్ ఏకశరీర పరిమాణతైవ స్యాత్ నోపచితాపచితశరీరాంతరప్రాప్తిః । అథవా అంత్యస్యజీవపరిమాణస్యావస్థితత్వాత్ పూర్వయోరప్యవస్థయోరవస్థితపరిమాణఏవజీవస్స్యాత్ । తతశ్చావిశేషేణసర్వదైవాణుర్మహాన్వాజీవోఽభ్యుపగంతవ్యోనశరీరపరిమాణః, అతశ్చసౌగతవదార్హతమపిమతమసంగతమిత్యుపేక్షితవ్యమ్... *

సూ. ॥ ౩౭ ॥ పత్యురసామంజస్యాత్ ॥

ఇదానీంకేవలాధిష్ఠాత్రీశ్వరకారణవాదఃప్రతిషిధ్యతే।తత్ కథమవగమ్యతే 'ప్రకృతిశ్చప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్ అభిధ్యోపదేశాచ్చే'త్యత్ర ప్రకృతిభావేనాధిష్ఠాతృభావేనచోభయస్వభావస్యేశ్వరస్యస్వయమేవాచార్యేణప్రతిష్ఠాపితత్వాత్ । యదిపునరవిశేషేణేశ్వరకారణవాదమాత్రమిహప్రతిషేధేత్ పూర్వోత్తరవిరోధాద్వ్యాహతాభివ్యాహారస్సూత్రకారఇత్యేతదాపద్యేత । తస్మాదప్రకృతిరధిష్ఠాతా కేవలం నిమిత్తకారణమీశ్వర ఇత్యేషపక్షోవేదాంతవిహితబ్రహ్మైక్య ప్రతిపక్షత్వాద్యత్నేనాత్ర

ణేస్యుఃవిషమశరీరప్రాప్తా వాత్మనస్తత్పరిమాణత్వే పరిమాణత్రయసామ్యానుమానవిరోధాదిత్యర్థః । పూర్వంకాలత్రయేపరిమాణత్రయమంగీకృత్యాంత్యదృష్టాంతేన నిత్యత్వమనుమాయ సామ్యమాపాదితం, సంప్రత్యంత్యస్యముక్తపరిమాణస్యాణుత్వ స్థూలత్వయోరన్యతరత్వేనావస్థితేస్తదేవాంత్యమాద్యమధ్యమకాలయోరపి నిత్యత్వాత్ స్యాత్ ప్రాగసతోఽనిత్యత్వాయోగాత్, తథాచావిశేషఃకాలత్రయేపిజీవపరిమాణాభేదఇత్యాహ ॥అథవేతి॥ తస్మాద్భ్రాంత్యేకశరణక్షపణకసిద్ధాంతేనావిరోధస్సమన్వయస్యేతిసిద్ధమ్ ॥ ఇతిషష్ఠాధికరణమ్. ... ... *

౩౭. *పత్యురసామంజస్యాత్ *॥లుంఛితకేశమతనిరాసానంతరంజటాధారిశైవమతంబుద్ధిస్థంనిరాక్రియతఇతిప్రసంగసంగతిమాహ ॥ ఇదానీమితి ॥ సామాన్యతఈశ్వరనిరాసఏవాత్రకింనస్యాదితిశంకతే ॥తదితి॥ స్వోక్తివిరోధాన్నైవమిత్యాహ ॥ ప్రకృతిశ్చేత్యాదినా ॥ ప్రతిష్ఠాపితత్వాత్ కేవలనిమిత్తేశ్వరప్రతిషేధోఽవగమ్యతఇత్యన్వయః । వ్యాహతోవిరుద్ధోఽభివ్యాహారఉక్తిర్యస్యసతథా । అద్వితీయబ్రహ్మప్రకృతికంజగదితి వదతోవేదాంతసమన్వయస్య కర్తైవేశ్వరోనప్రకృతిరితి శైవాదిమతేన విరోధోఽస్తినవేతిసందేహే తన్మతస్య మానమూలత్వాద్విరోధేసతి వేదాంతోక్తాద్వయ బ్ర

ప్యాసిద్ధిరితిఫలమభిప్రేత్య సత్త్వాసత్త్వయోరేకత్రాసంభవవత్ కర్తృత్వోపాదానత్వయోరప్యేకత్రాసంభవాత్ క
ర్త్రైవేశ్వర ఇతి పూర్వపక్షం కుర్వన్నవాంతరమతభేదమాహ ॥ సా చేతి ॥ సేశ్వరాస్సాంఖ్యాస్సాంఖ్యశబ్దార్థః, చత్వారో మాహేశ్వరాః శైవాః పాశుపతాః కారుణికసిద్ధాంతినః కాపాలికాశ్చేతి। సర్వేఽప్యమీ మాహేశ్వరప్రోక్తాగమానుగామిత్వాన్మాహేశ్వరా ఉచ్యంతే । కార్యం మహదాదికం, కారణం ప్రధానమీశ్వరశ్చ, యోగస్సమాధిః, విధిస్త్రిషవణస్నానాదిః, దుఃఖాంతో మోక్ష ఇతి పంచ పదార్థాః। పశవో జీవాస్తేషాం పాశో బంధస్తన్నాశాయేత్యర్థః। పాశుపతాగమప్రామాణ్యాత్ పశుపతిర్నిమిత్తమేవేతి మతముక్త్వా ఆనుమానికేశ్వరపక్షమాహ ॥ తథేతి॥ విమతం సకర్తృకం కార్యత్వాద్ఘటవదితి వైశేషికాః కర్తారమీశ్వరం సాధయంతి, కర్మఫలం సపరికరాభిజ్ఞదాతృకం కాలాంతరభావిఫలత్వాత్ సేవాఫలవదితి, గౌతమా దిగంబరాశ్చ। జ్ఞానైశ్వర్యోత్కర్షః క్వచిద్విశ్రాంతః సాతిశయత్వాత్ పరిమాణవదితి సాంఖ్యసౌగతపాతంజలా ఇతి మతముక్త్వా కేచిత్కథంచిదితి। సిద్ధాంతయతి॥ అత ఇతి॥ ఆగమాదినా నిర్దోషేశ్వరసిద్ధేః కథం దోషవత్త్వమిత్యాహ, కిమితి॥ న తావత్ స్వస్వాగమాదీశ్వరనిర్ణయః, ఆగమానాం నిర్మూలత్వేనాప్రామాణ్యాత్ । న చ సర్వజ్ఞజ్ఞానం మూలం తత్ర మానాభావాత్। న చాగమ ఏవ మానం, ఆగమమానత్వనిశ్చయే తస్య మూలత్వనిశ్చయస్తన్నిశ్చయే తన్నిశ్చయ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయాత్ । న చ పురుషవచసాం స్వతో మానత్వం యుక్తం మిథో విరోధేన తత్త్వావ్యవస్థానాచ్చ, నాప్యనుమానాదీశ్వరస్సర్వజ్ఞః కర్తైవేతి నిర్ణయస్సంభవతి, అనుమానస్య దృష్టానుసారిత్వేనాదృష్టవిపరీతార్థాసాధకత్వాత్ । తథా చ లో

> ప్రతిషిధ్యతే । సా చేయం వేదబాహ్యేశ్వరకల్పనాఽనేకప్రకారాః కేచిత్తావత్ సాంఖ్యయోగవ్యపాశ్రయాః కల్పయంతి ప్రధానపురుషయోరధిష్ఠాతా కేవలం నిమిత్తకారణమీశ్వరః ఇతరేతరవిలక్షణాః ప్రధానపురుషేశ్వరా ఇతి । మాహేశ్వరాస్తు మన్యంతే కార్యకారణయోగవిధిదుఃఖాంతాః పంచ పదార్థాః పశుపతినేశ్వరేణ పశుపాశవిమోక్షాయోపదిష్టాః, పశుపతిరీశ్వరో నిమిత్తకారణమితి। తథా వైశేషికాదయోఽపి కేచిత్ కథంచిత్ స్వప్రక్రియానుసారేణ నిమిత్తకారణమీశ్వరం వర్ణయంతి। అత ఉత్తరముచ్యతే । పత్యురసామంజస్యాదితి । పత్యురీశ్వరస్య ప్రధానపురుషయోరధిష్ఠాతృత్వేన జగత్కారణత్వం నోపపద్యతే । కస్మాత్, అసామంజస్యాత్ । కిం పునరసామంజస్యం, హీనమధ్యమోత్తమభావేన హి ప్రాణిభేదాన్ విదధత ఈశ్వరస్య రాగద్వేషాదిదోషప్రసక్తేరస్మదాదివదనీశ్వరత్వం ప్రసజ్యేత । ప్రాణికర్మాపేక్షిత్వాద

కే యాదృశాః కర్తారో దృష్టాస్తాదృశా ఏవ జగత్కర్తారో రాగద్వేషాదిమంతస్సిద్ధ్యేయుః । యది లోకే విచిత్రప్రాసాదాదికర్తురేకత్వాద్యదర్శనేఽపి జగత్కర్తుర్లాఘవాదేకత్వం నిత్యజ్ఞానం నిర్దోషత్వం చ కల్ప్యేత, తర్హి ద్రవ్యోపాదానత్వమపి కల్ప్యతాం కర్తురేవోపాదానత్వేన లాఘవాత్, అన్యథా స్వతంత్రప్రధానపరమాణ్వాద్యుపాదానకల్పనాగౌరవాత్, అదృష్టత్వాచ్చేత్ కర్తుర్ద్రవ్యోపాదానత్వాసిద్ధిరేకత్వాదికమపి న సిద్ధ్యేత్ । అస్మాకం త్వపౌరుషేయతయా స్వతస్సిద్ధప్రమాణభావయా శ్రుత్యా స్వప్రమేయబోధనే దృష్టాంతానపేక్షయా భవత్యేవ లౌకికకర్తృవిపరీతాద్వితీయకర్త్రుపాదానాత్మకసర్వజ్ఞనిర్దోషేశ్వరనిర్ణయః। నిర్ణీతే చ తస్మిన్ ధర్మిగ్రాహకమానబాధాన్న రాగాదిదోషాపాదనస్యావకాశ ఇత్యానుమానికేశ్వరాదిభ్యో వైషమ్యం. తదభిప్రేత్యాశ్రితస్యేశ్వరస్యాసామంజస్యమాహ ॥ హీనేతి॥ యది కర్తురుపాదానత్వమదృష్టత్వాన్న కల్ప్యతే తర్హి నిర్దోషత్వస్యాప్యదృష్టత్వాత్ యో విషమకారీ స దోషవానితి వ్యాప్తిదృష్టేశ్చ జగత్కర్తా దోషవాన్ స్యాత్ । న చాత్ర ధర్మిగ్రాహకానుమానబాధః కార్యత్వలింగస్య కర్తృమాత్రసాధకత్వేన నిర్దోషత్వాదావుదాసీనత్వాత్ । న చోత్కర్షసమా జాతిః వ్యాపకధర్మాపాదనాత్, దోషాభావే తద్వ్యాప్యస్య విషమకర్తృకత్వాయోగాచ్చ, దృష్టాంతస్థావ్యాపకధర్మాణాం పక్షే ఆపాదనే హ్యుత్కర్షసమా జాతిః, యథా శబ్దో యది కృతకత్వేన హేతునా ఘటవదనిత్యస్స్యాత్ తర్హి తేనైవ హేతునా సావయవోఽపి స్యాదితి । న హ్యత్రానిత్యత్వస్య వ్యాపకం సావయవత్వం గంధాదౌ వ్యభిచారాదితి భావః । నను ప్రాణికర్మప్రేరిత ఈశ్వరో విషమఫలాన్ ప్రాణినః కరోతి న స్వే

చ్ఛ ఏవేతి శంకతే ॥ప్రాణీతి ॥ జడస్య కర్మణః ప్రేరకత్వాయోగాన్నైవమిత్యాహ ॥ నేతి ॥ నచేశ్వరప్రేరితం కర్మేశ్వరస్య ప్రేరకమితి వాచ్యమిత్యాహ ॥ కర్మేతి ॥ అతీతకర్మణా ప్రేరిత ఈశ్వరో వర్తమానం కర్మ తత్ఫలాయ ప్రేరయతీత్యనాదిత్వాత్ ప్రేర్యప్రేరకభావస్య నానుపపత్తిరితి శంకతే ॥ అనాదిత్వాదితి॥ అతీతకర్మణోపి జడత్వాన్నేశ్వరప్రేరకతా నచ తదపీశ్వరేణ ప్రేరితం సదీశ్వరం ప్రేరయతి ఉక్తాన్యోన్యాశ్రయాత్ । తతోప్యతీతకర్మప్రేరితేశ్వరప్రేరితం తదేవేశ్వరం వర్తమానేకర్మణి ఫలదానాయ ప్రేరయతీతి చేన్న, మానహీనాయా మూలక్షయావహాయా అనవస్థాయాః ప్రసంగాత్ । అతః కర్మనిరపేక్ష ఏవేశ్వరో విషమస్రష్టేత్యసామంజస్యం దుర్వారమిత్యర్థః । యత్తు ఫలదానే ఈశ్వరస్య కర్మనిమిత్తమాత్రం న ప్రేరకమితి నోక్తదోష ఇతి, తన్న, విషమకర్మ కారయితురీశ్వరస్య దోషవత్త్వానపాయాత్, పూర్వకర్మాపేక్షయా కర్మ కారయితృత్వే చోక్తా ప్రామాణికానవస్థానాత్ అస్మాకం తు ‘ఏష హ్యేవ సాధ్వసాధు కారయతీ’తి ‘నిరవద్య’మితి చ శ్రుతిమూలం పూర్వకర్మాపేక్షాకల్పనమితి వైషమ్యం । కించ పరమతానుసారేణాపీశ్వరస్య రాగాదిమత్త్వం ప్రాప్నోతీత్యాహ ॥ అపిచేతి॥ ప్రవర్తకత్వలింగా దోషా ఇతి తార్కికాణాం స్థితిః, తథా చేశ్వరః సార్థ రాగాదిమాన్ ప్రవర్తక

దోష ఇతి చేన్న, కర్మేశ్వరయోః ప్రవర్త్యప్రవర్తయితృత్వే ఇతరేతరాశ్రయదోష ప్రసంగాత్ । న, అనాదిత్వాదితి చేన్న, వర్తమానకాలవదతీతేష్వపి కాలేష్వితరేతరాశ్రయదోషావిశేషా దంధపరంపరాన్యాయాపత్తేః । అపిచ ప్రవర్తనాలక్షణా దోషా ఇతి న్యాయవిత్సమయః। నహి కశ్చిదదోషప్రయుక్తః స్వార్థే పరార్థే వా ప్రవర్తమానో దృశ్యతే । స్వార్థప్రయుక్త ఏవ చ సర్వో జనః పరార్థేపి ప్రవర్తత ఇత్యేవమప్యసామంజస్యం, స్వార్థవత్త్వాదీశ్వరస్యానీశ్వరత్వప్రసంగాత్ । పురుషవిశేషత్వాభ్యుపగమాచ్చేశ్వరస్య పురుషస్య చౌదాసీన్యాభ్యుపగమాదసామంజస్యం॥ ... ... ❋

❋ సూ॥ ౩౮। సంబంధానుపపత్తేశ్చ॥ ❋

పునరప్యసామంజస్యమేవ, నహి ప్రధానపురుషవ్యతిరిక్త ఈశ్వరోఽన్తరేణ సంబంధం ప్రధానపురుషయోరీశితా । న తావత్సంయోగలక్షణస్సంబంధస్సంభవతి, ప్రధానపురుషేశ్వరాణాం సర్వగతత్వాన్నిరవయవత్వాచ్చ । నాపి సమవాయలక్షణః, ఆశ్రయాశ్రయిభావానిరూపణాత్ । నాప్యన్యః కశ్చిత్కార్యగమ్యస్సంబంధశ్శక్యః కల్పయితుం కార్యకారణభావస్యైవాద్యాప్యసిద్ధత్వాత్ । బ్రహ్మవాదినః కథమితి చేన్న తస్య తాదాత్మ్యలక్షణసంబంధోపపత్తేః । అపిచాగమబలేన బ్రహ్మవాదీ కారణాదిస్వరూపం నిరూపయతి నావశ్యం తస్య యథాదృష్టమేవ సర్వమభ్యుపగంతవ్యం । పరస్య తు దృష్టాంతబలేన కారణాదిస్వరూపం నిరూపయతో యథాదృష్టమేవ సర్వమభ్యుపగంతవ్యమిత్యయమస్త్యతిశయః । పరస్యాపి సర్వజ్ఞప్రణీతాగమసద్భావాత్సమానమాగమబలమితి చేన్న, ఇతరేతరాశ్రయ ప్రసంగాదాగమప్రత్యయాత్సర్వజ్ఞ

త్వాత్ సమ్మతవత్ । నచ కారుణికే వ్యభిచారః పరదుఃఖప్రయుక్తస్వదుఃఖనివృత్త్యర్థత్వాత్తస్యేత్యర్థః। ఉదాసీనః ప్రవర్తక ఇతి చ వ్యాహతమితి యోగాన్ ప్రత్యాహ॥పురుషేతి॥ ... ... ❋

౩౮॥ ప్రధానవాదే దోషాంతరమాహ సూత్రకారః ॥సంబంధేతి ॥ ఈశ్వరేణాసంబద్ధస్య ప్రధానాదేః ప్రేర్యత్వాయోగాత్సంబంధో వాచ్యః, స చ సంయోగస్సమవాయో వా నాస్తీత్యర్థః । కార్యబలాత్ప్రేరణయోగ్యత్వాఖ్యస్సంబంధః కల్ప్యతామిత్యత ఆహ ॥ నాప్యన్య ఇతి॥ ఈశ్వరప్రేరితప్రధానకార్యం జగదితి సిద్ధం చేత్సంబంధకల్పనా స్యాత్, తచ్చాద్యాప్యసిద్ధమిత్యర్థః । మాయాబ్రహ్మణోస్త్వనిర్వాచ్యతాదాత్మ్యం సంబంధః, ‘దేవాత్మశక్తి’మితి శ్రుతేః । కించ వేదస్యాపూర్వార్థత్వాన్న లోకదృష్టమృత్కులాల సంబంధో వైదికేనానుసర్తవ్యః, ఆనుమానికేన త్వనుసర్తవ్య ఇతి విశేషమాహ ॥అపిచేతి॥ సార్వజ్ఞస్యాగమప్రామాణ్యస్య చ జ్ఞప్తావన్యోన్యాశ్రయః అనుమానాత్సర్వజ్ఞత్వసిద్ధేర్నిరస్తత్వాత్, నహ్యమనస్కస్య జ్ఞానం సంభవతి జ్ఞానం మనోజన్యమితి వ్యాప్తివిరోధాన్నిత్యజ్ఞానకల్పనానవకాశ ఇతి భావః॥ప్రధానవత్పర

మాణూనామపి నిరవయవేశ్వరేణ సంయోగాద్యసత్త్వాత్ ప్రేర్యత్వాయోగః, ప్రేరకత్వే చేశ్వరస్య దోషవత్త్వమిత్యాహ॥ ఏవమన్యాస్వపీతి॥ ... ... *

౩౯॥ ఈశ్వరస్య ప్రధానాదిప్రేరణానుపపత్తేశ్చాసామఞ్జస్యమిత్యాహ సూత్రకారః॥ అధిష్ఠానేతి॥ ప్రధానాదికం చేతనస్యానధిష్ఠేయమప్రత్యక్షత్వాదీశ్వరవద్వ్యతిరేకేణ మృదాదివచ్చేత్యర్థః॥ * * *

౪౦॥ చక్షురాదౌ వ్యభిచారమాశఙ్క్య నిషేధతి॥ కరణవదితి॥ రూపముద్భూతం నాస్తీత్యప్రత్యక్షత్వం స్ఫుటయతి॥ రూపేతి॥ స్వభోగాహేతుత్వే సతీతి విశేషణాన్న వ్యభిచార ఇత్యాహ॥ తథాపీతి॥ భోగః సుఖదుఃఖానుభవః, ఆదిపదాద్విషయానుభవగ్రహః। నచ యద్యేనాధిష్ఠేయం తత్తదీయభోగహేతుత్వే సతి ప్రత్యక్షమితి వ్యతిరేకవ్యాప్తౌ కరణేషు వ్యభిచారతాదవస్థ్యమితి వాచ్యం, భోగాహేతుత్వవిశిష్టాప్రత్యక్షత్వస్య హేతుత్వాత్, కరణేషు చ విశేషణాభావేన విశిష్టస్య హేతోరభావాత్। నచ విశేష్యవైయర్థ్యం పరార్థపాచకాధిష్ఠేయకాష్ఠాదౌ వ్యభిచారాత్। నచ ప్రధానాదేరీశ్వరప్రత్య

త్వసిద్ధిః సర్వజ్ఞత్వప్రత్యయాచ్చాగమసిద్ధిరితి। తస్మాదనుపపన్నా సాంఖ్యయోగవాదినామీశ్వరకల్పనా। ఏవమన్యాస్వపి వేదబాహ్యాస్వీశ్వరకల్పనాసు యథాసంభవమసామఞ్జస్యం యోజయితవ్యమ్॥ *...*...*

సూ॥ ౩౯॥ అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ॥

ఇతశ్చానుపపత్తిస్తార్కికపరికల్పితస్యేశ్వరస్య। స హి పరికల్ప్యమానః కుమ్భకార ఇవ మృదాదీని ప్రధానాన్యధిష్ఠాయ ప్రవర్తయేత్। న చైవముపపద్యతే। న హ్యప్రత్యక్షం రూపాదిహీనం చ ప్రధానమీశ్వరస్యాధిష్ఠేయం సంభవతి, మృదాదివైలక్షణ్యాత్॥ ... ... *

సూ॥ ౪౦॥ కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః॥

స్యాదేతత్, యథా కరణగ్రామం చక్షురాదికమప్రత్యక్షం రూపాదిహీనం చ పురుషోఽధితిష్ఠతి, ఏవం ప్రధానమపీశ్వరోఽధిష్ఠాస్యతీతి, తథాపి నోపపద్యతే, భోగాదిదర్శనాద్ధి కరణగ్రామస్యాధిష్ఠితత్వం గమ్యతే, న చాత్ర భోగాదయో దృశ్యన్తే। కరణగ్రామసామ్యే చాభ్యుపగమ్యమానే సంసారిణామివేశ్వరస్యాపి భోగాదయః ప్రసజ్యేరన్॥ అన్యథా వా సూత్రద్వయం వ్యాఖ్యాయతే। అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ॥ ఇతశ్చానుపపత్తిస్తార్కికపరికల్పితస్యేశ్వరస్య। సాధిష్ఠానో హి లోకే సశరీరో రాజా రాష్ట్రస్యేశ్వరో దృశ్యతే న నిరధిష్ఠానః, అతశ్చ తద్దృష్టాన్తవశేనాదృష్టమీశ్వరం కల్పయితుమిచ్ఛత ఈశ్వరస్యాపి కించిచ్ఛరీరం కరణాయతనం వర్ణయితవ్యం స్యాత్, న చ తద్వర్ణయితుం శక్యతే, సృష్ట్యుత్తరకాలభావిత్వాచ్ఛరీరస్య ప్రాక్సృష్టేస్తదనుపపత్తేః, నిరధిష్ఠానత్వే చేశ్వరస్య ప్రవర్తకత్వానుపపత్తిః, ఏవం లోకే దృష్టత్వాత్॥ కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః॥ అథ లోకదర్శనానుసారేణేశ్వరస్యాపి కించిత్కరణానామాయతనం శరీరం

క్షత్వాద్విశేష్యాసిద్ధిః, అతీన్ద్రియత్వరూపాప్రత్యక్షత్వస్య సత్త్వాదిత్యభిప్రాయః। జీవే కరణకృతా భోగాదయో దృశ్యన్తే ఈశ్వరే తు ప్రధానకృతాస్తే న దృశ్యన్త ఇత్యక్షరార్థః। విపక్షే దోషం వదన్నప్రయోజకత్వం హేతోర్నిరస్యతి॥ కరణేతి॥ ప్రధానాదేః ప్రేర్యత్వాఙ్గీకారే ప్రేరకభోగహేతుత్వం స్యాత్ అతీన్ద్రియస్య ప్రేర్యస్య భోగహేతుత్వనియమాదిత్యర్థః॥ సూత్రద్వయస్యార్థాన్తరమాహ॥ అన్యథా వేతి॥ యః ప్రవర్తకశ్చేతనః స శరీరీతి లోకే వ్యాప్తిర్దృష్టా। ఈశ్వరస్య చ శరీరానుపపత్తేర్న ప్రవర్తకత్వమితి సూత్రార్థమాహ॥ ఇతశ్చేతి॥ విమతం సేశ్వరం కార్యత్వాద్రాష్ట్రవదితి కల్పయతో రాజవత్సశరీర ఏవేశ్వరః స్యాదిత్యుక్తం, తత్రేష్టాపత్తిం నిరస్యతి॥ న చ తద్వర్ణయితుమితి॥ న చ నిత్యం శరీరం సర్గాత్ప్రాగపి సంభవతీతి వాచ్యం, శరీరస్య భౌతికత్వనియమాదిత్యర్థః। అస్త్వశరీర ఏవేశ్వర ఇత్యత ఆహ॥ నిరధిష్ఠానత్వే చేతి॥ జీవస్యైవ శరీరం భౌతికం ఈశ్వరస్య తు స్వేచ్ఛానిర్మితం ప్రాగపి స్యాదిత్యాశఙ్కాం నిరస్యతి॥ కరణవదితి॥ కరణా

న్యత్రసంతతికరణవచ్ఛరీరం, ఇచ్ఛామయశరీరకల్పనైవానుపపన్నా మానాభావాత్ దృష్టభౌతికత్వనియమవిరోధాచ్చేతిమంతవ్యం ॥ ... ... ❊

౪౧. ఏవమీశ్వరస్యశుష్కతర్కైకకర్తృత్వనిర్ణయో నేత్యుపపాద్యనిత్యత్వసర్వజ్ఞత్వనిర్ణయోపినసంభవతీత్యాహసూత్రకారః॥ అంతవత్త్వమితి॥ ప్రధానపురుషేశ్వరత్రయమనిత్యంఇయత్తాపరిచ్ఛిన్నత్వాత్ ఘటవదిత్యాహ ॥ పూర్వస్మిన్నితి ॥ సంఖ్యావాపరిమాణంవేయత్తా । తథాచనిశ్చితసంఖ్యత్వాన్నిశ్చితపరిమాణత్వాచ్చేతి హేతుద్వయం । యద్యపిసంఖ్యావత్త్వమాత్రం హేతుస్సంభవతి తథాపి సర్వజ్ఞత్వనిశ్చయేన హేత్వసిద్ధినిరాసంద్యోతయితుంనిశ్చితపదం, తత్రాన్యహేతోరసిద్ధిర్నాస్తీత్యాహ ॥ సంఖ్యాపరిమాణమితి ॥ సంఖ్యాస్వరూపమిత్యర్థః॥ ద్వితీయహేతుంసాధయతి॥స్వరూపేతి ॥ ప్రధానాదయోనిశ్చితపరిమాణాఃవస్తుతోఽభిన్నత్వాద్ఘటవదిత్యర్థః । ననుప్రధానపురుషేశ్వరాస్త్రయఇతి

కామేనకల్ప్యేత, ఏవమపినోపపద్యతే । సశరీరత్వేహిసతిసంసారివద్భోగాదిప్రసంగాదీశ్వరస్యాప్యనీశ్వరత్వంప్రసజ్యేత ॥ ... ... ❊

సూ. ॥ ౪౧ ॥ అంతవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా ॥

ఇతశ్చానుపపత్తిస్తార్కికపరికల్పితస్యేశ్వరస్య। సహిసర్వజ్ఞస్తైరభ్యుపగమ్యతేఅనంతశ్చ,అనంతంచప్రధానం అనంతాశ్చపురుషామిథోభిన్నాఅభ్యుపగమ్యంతే । తత్రసర్వజ్ఞేనేశ్వరేణప్రధానస్య పురుషాణామాత్మనశ్చేయత్తాపరిచ్ఛిద్యేతవానవాపరిచ్ఛిద్యేత, ఉభయథాపిదోషోఽనుషక్తఏవ । కథం, పూర్వస్మింస్తావద్వికల్పేఇయత్తాపరిచ్ఛిన్నత్వాత్ప్రధానపురుషేశ్వరాణామంతవత్త్వమవశ్యంభావి, ఏవంలోకేదృష్టత్వాత్ । యద్ధిలోకేఇయత్తాపరిచ్ఛిన్నంవస్తుఘటాది తదంతవద్దృష్టం, తథా ప్రధానపురుషేశ్వరత్రయమపీయత్తాపరిచ్ఛిన్నత్వాదంతవత్స్యాత్, సంఖ్యాపరిమాణంతావత్ప్రధాన పురుషేశ్వరత్రయరూపేణపరిచ్ఛిన్నం, స్వరూపపరిమాణమపితద్గతమీశ్వరేణపరిచ్ఛిద్యేతేతి । పురుషగతాచమహాసంఖ్యా,తతశ్చ ఇయత్తాపరిచ్ఛిన్నానాంమేసంసారాన్ముచ్యంతే తేషాంసంసారోఽన్తవాన్ సంసారిత్వంచతేషామంతవత్ , ఏవమితరేష్వపి క్రమేణముచ్యమానేషు సంసారస్య సంసారిణాంచాంతవత్త్వంస్యాత్ । ప్రధానంచసవికారంపురుషార్థమీశ్వరస్యాధిష్ఠేయం సంసారిత్వేనాభిమతంతచ్ఛూన్యతాయామీశ్వరఃకిమధితిష్ఠేత్, కింవిషయేవాసర్వజ్ఞతేశ్వరతేస్యాతాం । ప్రధానపురుషేశ్వరాణాంచైవమంతవత్త్వేసత్యాదిమత్త్వప్రసంగః, ఆద్యంతవత్త్వేచశూన్యవాదప్రసంగః । అథమాభూదేషదోషఇత్యుత్తరోవికల్పోఽభ్యుపగమ్యేత తదానప్రధానస్యపురుషాణామాత్మనశ్చేయత్తేశ్వరేణ పరిచ్ఛిద్యేతఇతి । తతఈశ్వరస్యసర్వజ్ఞత్వాభ్యుపగమహానిరపరోదోషఃప్రసజ్యేత, తస్మాదప్యసంగతస్తార్కికపరిగృహీతఈశ్వరకారణవాదః ॥ ... ... ❊

జ్ఞాతేపిజీవానామానంత్యాత్కథంసంఖ్యానిశ్చయస్తత్రాహ ॥పురుషేతి ॥ జీవసంఖ్యాపీశ్వరేణనిశ్చీయేతఅనిశ్చయేసర్వజ్ఞత్వాయోగాదిత్యర్థః । హేతుసిద్ధేఃఫలమాహ ॥తతశ్చేతి॥ మాషరాశివత్కేషాంచిజ్జీవానాం సంఘస్తద్బంధశ్చనశ్యేదిత్యేవంసర్వముక్తేరిదానీంశూన్యం జగత్స్యాదిత్యర్థః । నిత్యస్యానవశేషాదితిభావః । నన్వీశ్వరశ్శిష్యతామితిచేన్న, తస్యాపిభిన్నత్వేనాంతవత్త్వాత్ ।కించేశితవ్యాభావాదీశ్వరాభావస్స్యాదిత్యాహ॥ ప్రధానమితి ॥దోషాంతరమాహ॥ప్రధానేతి ॥ ఇయత్తానిశ్చయాభావాన్నశూన్యతేతిద్వితీయంశంకతే ॥అథేతి॥ఇయత్తానాస్తిననిశ్చీయతేచేత్యర్థః।ప్రధానాదయస్సంఖ్యాపరిమాణవంతఃద్రవ్యత్వాన్మాషాదివదిత్యనుమానాదస్తీయత్తా, తదజ్ఞానేస్యాదసర్వజ్ఞతా, ఇయత్తాయాంచాంతవత్త్వమప్యత్యుక్తమితిపరిహరతి ॥ తతఇతి ॥ తస్మాత్కేవలకర్త్రీశ్వరవాదస్యనిర్మూలత్వాన్నకర్తుపాదానాద్వయేశ్వరసమన్వయవిరోధఇతిసిద్ధం॥ ఇతిసప్తమాధికరణమ్ .... ❊

౪౨. పంచపదార్థవాదిమాహేశ్వరమతనిరాసానంతరంచతుర్వ్యూహవాదంబుద్ధిస్థంనిరస్యతి ॥ ఉత్పత్త్యసంభవాదితి॥అధికరణతాత్పర్యమాహ॥యేషామితి॥అధికరణారంభమాక్షిపతి॥నన్వితి॥వేదావిరుద్ధాంశమంగీకృత్యవేదవిరుద్ధంజీవోత్పత్త్యంశంనిరాకర్తుమధికరణారంభఇత్యాహ ॥ ఉచ్యతఇతి ॥ అత్రభాగవతపాంచరాత్రాగమోవిషయఃసకింజీవోత్పత్త్యాద్యంశేమానంనవేతిసందేహేబాధానుపలంభాన్మానమితి పూర్వపక్షయతి ॥తత్రేతి॥పూర్వపక్షేపరాగమవిరోధాజ్జీవాభిన్నబ్రహ్మసమన్వయాసిద్ధిః, సిద్ధాంతేతదంశేతస్యాఽమానత్వాదవిరోధాత్తత్సిద్ధిరితిఫలభేదః । సావయవత్వంనిరస్యతి ॥నిరంజనేతి ॥కథంతర్హ్యద్వితీయేవాసుదేవేమూర్తిభేదస్తత్రాహ॥సఇతి॥వ్యూహామూర్తయః॥ సవిశేషంశాస్త్రార్థముక్త్వాసహేతుంపురుషార్థమాహ ।తమిత్థంభూతమితి॥ యథోక్తవ్యూహవంతంసర్వప్రకృతింనిరంజనంవిజ్ఞానస్వరూపంపరమాత్మానమితియావత్ ।వాక్కాయచేతసామవధానపూర్వకందేవతాగృహగమనమభిగమనం, పూజాద్రవ్యాణామార్జనముపాదానం, ఇజ్యాపూజా, స్వాధ్యాయోఽష్టాక్షరాదిజపః, యోగోధ్యానం । తత్రావిరుద్ధాంశముపాదత్తే॥ తత్రేతి ॥ 'సమాహితశ్శ్రద్ధావిత్తోభూత్వే'తి 'తంయథాయథోపాసత'ఇత్యాద్యాచశ్రుతిః 'మత్కర్మకృన్మత్పరమ'ఇత్యాద్యాస్స్మృతిః । విరుద్ధాంశమనూద్యదూషయతి॥యత్పునరితి॥కృతహాన్యాదిదోషఆదిశబ్దార్థః । న్యాయోపేతయా 'అజఆత్మే'త్యాదిశ్రుత్యా పాంచరాత్రాగమస్యోత్పత్త్యంశేమానత్వాభావనిశ్చయాజ్జీవాభిన్నబ్రహ్మసమన్వయస్థైర్యమితిభావః ॥

.... *

॥ సూ. ॥ ౪౨ ॥ ఉత్పత్త్యసంభవాత్ ॥

యేషామప్రకృతిరధిష్ఠాతా కేవలనిమిత్తకారణమీశ్వరోఽభిమతస్తేషాంపక్షః ప్రత్యాఖ్యాతః, యేషాంపునః ప్రకృతిశ్చాధిష్ఠాతాచోభయాత్మకంకారణమీశ్వరోఽభిమతస్తేషాంపక్షఃప్రత్యాఖ్యాయతే। ననుశ్రుతిసమాశ్రయణేనాప్యేవంరూపఏవేశ్వరః ప్రాఙ్నిర్ధారితః ప్రకృతిశ్చాధిష్ఠాతా చేతి, శ్రుత్యనుసారిణీచస్మృతిఃప్రమాణమితిస్థితిః, తత్కస్యహేతోరేషపక్షః ప్రత్యాచిఖ్యాసితఇతి । ఉచ్యతే । యద్యప్యేవంజాతీయకోఽంశస్సమానత్వాన్నవిసంవాదగోచరోభవతి అస్తిత్వంశాంతరం విసంవాదస్థానమిత్యతస్తత్ప్రత్యాఖ్యానాయారంభః । తత్రభాగవతామన్యంతేభగవానేవైకోవాసుదేవో నిరంజనజ్ఞానస్వరూపః పరమార్థతత్త్వం, సచతుర్ధాత్మానంప్రవిభజ్యప్రతిష్ఠితో వాసుదేవవ్యూహరూపేణ సంకర్షణవ్యూహరూపేణప్రద్యుమ్నవ్యూహరూపేణానిరుద్ధవ్యూహరూపేణచ । వాసుదేవో నామపరమాత్మోచ్యతే, సంకర్షణోనామజీవః, ప్రద్యుమ్నోనామమనః, అనిరుద్ధోనామాహంకారః, తేషాంవాసుదేవఃపరాప్రకృతిః, ఇతరేసంకర్షణాదయఃకార్యం, తమిత్థంభూతంభగవంతమభిగమనోపాదానేజ్యాస్వాధ్యాయయోగైర్వర్షశతమిష్ట్వా క్షీణక్లేశో భగవంతమేవ ప్రతిపద్యతఇతి । తత్రయత్తావదుచ్యతేయోసౌనారాయణః పరోఽవ్యక్తాత్ప్రసిద్ధః పరమాత్మా సర్వాత్మాసఆత్మనాత్మానమనేకధావ్యూహ్యావస్థితఇతి, తన్ననిరాక్రియతే, 'స ఏకధాభవతిత్రిధాభవతీ'త్యాదిశ్రుతిభ్యః పరమాత్మనోఽనేకధాభావస్యాధిగతత్వాత్ । యదపి తస్యభగవతోఽభిగమనాదిలక్షణమారాధన మజస్రమనన్యచిత్తతయాఽభిప్రేయతేతదపినప్రతిషిధ్యతే శ్రుతిస్మృత్యోరీశ్వరప్రణిధానస్యప్రసిద్ధత్వాత్ । యత్పునరిదముచ్యతేవాసుదేవాత్సంకర్షణఉత్పద్యతేసంకర్షణాచ్చప్రద్యుమ్నఃప్రద్యుమ్నాచ్చానిరుద్ధఇతి । అత్రబ్రూమః, న వాసుదేవసంజ్ఞకాత్ పరమాత్మన స్సంకర్షణసంజ్ఞస్యజీవస్యోత్పత్తిస్సంభవతి, అనిత్యత్వాదిదోషప్రసంగాత్ । ఉత్పత్తిమత్త్వేహిజీవస్యానిత్యత్వాదయోదోషాఃప్రసజ్యేరన్, తతశ్చనైవాస్యభగవత్ప్రాప్తిర్మోక్షస్స్యాత్, కారణప్రాప్తౌకార్యస్యప్రవిలయప్రసంగాత్। ప్రతిషేధిష్యతిచాచార్యోజీవస్యోత్పత్తిం 'నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చతాభ్య'ఇతి (అ౨పా౩ సూ౧౭)తస్మాదసంగతైషాకల్పనా॥

౪౩॥ జీవస్యోత్పత్తింనిరస్యజీవాన్మనసఉత్పత్తింనిరస్యతి ॥ నచకర్తురితి ॥ యస్మాత్కర్తుఃకరణోత్పత్తిర్నదృశ్యతేతస్మాదసంగతాకల్పనేత్యన్వయః । సిద్ధానాంకరణానాం ప్రయోక్తాకర్తేతిప్రసిద్ధ్యర్థోహిశబ్దః । వర్ణనంనిర్మూలమిత్యాహ ॥నచేతి॥ నను లోకేకశ్చిచ్ఛిల్పివరఃకుఠారంనిర్మాయ తేనవృక్షంఛినత్తీతిదృష్టమితిచేత్సత్యం, శిల్పినోహస్తాదికరణాంతరసత్త్వాత్కుఠారకర్తృత్వంయుక్తం, జీవస్యతుకరణాంతరాసత్త్వాన్నమనఃకర్తృత్వంవినైవకరణంకర్తృత్వేవామనోవైయర్థ్యమితిభావః॥... ... ... ❋

౪౪ ॥ సంకర్షణాదీనాముత్పత్త్యసంభవేపివ్యూహచతుష్టయంస్యాదితి సూత్రవ్యావర్త్యమాశంకతే ॥ అథాపిస్యాదితి॥ జ్ఞానైశ్వర్యయోశ్శక్తిరాంతరంసామర్థ్యం బలంశరీరసామర్థ్యం వీర్యంశౌర్యం తేజఃప్రాగల్భ్యం ఏతైరన్వి

॥ సూ॥౪౩॥నచకర్తుఃకరణమ్॥

ఇతశ్చాసంగతైషాకల్పనా, యస్మాన్నహిలోకేకర్తుర్దేవదత్తాదేఃకరణంపరశ్వాద్యుత్పద్యమానందృశ్యతే । వర్ణయంతిచభాగవతాః ‘కర్తుర్జీవాత్ సంకర్షణసంజ్ఞకాత్ కరణంమనః ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞికముత్పద్యతేకర్తృజాచ్చతస్మాదనిరుద్ధసంజ్ఞకోఽహంకారఉత్పద్యత’ఇతి । నచైతద్దృష్టాంతమంతరేణాధ్యవసాతుంశక్నుమః, నచైవంభూతాంశ్రుతిముపలభామహే॥ ... ... ❋

॥ సూ॥౪౪॥విజ్ఞానాదిభావేవాతదప్రతిషేధః॥

అథాపిస్యాన్నచైతేసంకర్షణాదయోజీవాదిభావేనాభిప్రేయంతే కింతర్హీశ్వరాఏవైతేసర్వేజ్ఞానైశ్వర్యశక్తిబలవీర్యతేజోభిరైశ్వరైర్ధర్మైరన్వితా అభ్యుపగమ్యంతే వాసుదేవాఏవైతేసర్వేనిర్దోషానిరధిష్ఠానానిరవద్యాశ్చేతి, తస్మాన్నాయంయథావర్ణితఉత్పత్త్యసంభవోదోషఃప్రాప్నోతీతి । అత్రోచ్యతే, ఏవమపితదప్రతిషేధఃఉత్పత్త్యసంభవస్యాప్రతిషేధః, ప్రాప్నోత్యేవాయముత్పత్త్యసంభవోదోషఃప్రకారాంతరేణేత్యభిప్రాయః, కథంయదితావదయమభిప్రాయఃపరస్పరభిన్నాఏవైతేవాసుదేవాదయశ్చత్వారఈశ్వరాస్తుల్యధర్మాణోనైషామేకాత్మకత్వమస్తీతి, తతోఽనేకేశ్వరకల్పనానర్థక్యం, ఏకేనైవేశ్వరేణేశ్వరకార్యసిద్ధేః । సిద్ధాంతహానిశ్చభగవానేవైకోవాసుదేవఃపరమార్థతత్త్వమిత్యభ్యుపగమాత్ । అథాయమభిప్రాయః, ఏకస్యైవభగవతఏతేచత్వారోవ్యూహాస్తుల్యధర్మాణఇతి, తథాపితదవస్థఏవోత్పత్త్యసంభవోదోషః । నహివాసుదేవాత్సంకర్షణస్యోత్పత్తిస్సంభవతి సంకర్షణాచ్చప్రద్యుమ్నస్య, ప్రద్యుమ్నాచ్చానిరుద్ధస్య, అతిశయాభావాత్ । భవితవ్యంహికార్యకారణయోరతిశయేన యథామృద్ఘటయోః । నహ్యసత్యతిశయేకార్యంకారణమిత్యవకల్పతే । నచపంచరాత్రసిద్ధాంతిభిర్వాసుదేవాదిష్వేకస్మిన్ సర్వేషువా జ్ఞానైశ్వర్యాదితారతమ్యకృతఃకశ్చిద్భేదోఽభ్యుపగమ్యతే, వాసుదేవాఏవహిసర్వేవ్యూహానిర్విశేషాఇష్యంతే । నచైతేభగవద్వ్యూహాశ్చతుస్సంఖ్యాయామేవావతిష్ఠేరన్, బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతస్యసమస్తస్యైవజగతోభగవద్వ్యూహత్వావగమాత్॥ ... ❋

తాయస్మాత్సంకర్షణాదయఃతస్మాదీశ్వరాఏవేత్యర్థః । సర్వేషామీశ్వరత్వేపంచరాత్రోక్తిమాహ ॥ వాసుదేవాఏవేతి ॥ నిర్దోషారాగాదిహీనాఃనిరధిష్ఠానాఃప్రకృత్యజన్యాఃనిరవద్యానాశాదిరహితాఇత్యర్థః । ఈశ్వరత్వాజ్జన్మాసంభవోగుణఏవేత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ సూత్రేణసిద్ధాంతయతి ॥ అత్రేతి ॥ ఏవమపిచతుర్ణామీశ్వరత్వేనవిజ్ఞానశక్త్యాదిభావేపీత్యర్థః । ప్రకారాంతరంపృచ్ఛతి॥ కథమితి॥కించత్వారఃస్వతంత్రాభిన్నాఏవఉతైకస్యవికారత్వేనాభిన్నాఃఆద్యమనూద్యదూషయతి ॥ యదీత్యాదినా ॥ ద్వితీయేవికారాఃప్రకృతితుల్యావాన్యూనావా,ఆద్యముత్థాప్యనిషేధతి॥అథేత్యాదినా ॥ న్యూనత్వపక్షేఽపసిద్ధాంతమాహ ॥ నచపంచేతి॥ యదిన్యూనాఅపిభగవతోవ్యూహాస్తదాచతుష్ట్వవ్యాఘాతఇత్యాహ ॥నచైతఇతి॥ ... ... ❋

౪౫ ॥ ఇతశ్చజీవోత్పత్తివాదఉపేక్ష్యఇత్యాహసూత్రకారః ॥ విప్రతిషేధాచ్చేతి ॥ స్వస్యైవగుణత్వంగుణిత్వంచవిరుద్ధం ఆదిపదాత్ప్రద్యుమ్నానిరుద్ధౌభిన్నావాత్మనఇత్యుక్త్వాఆత్మానఏవైతఇతివిరుద్ధోక్తిగ్రహః । పూర్వాపరవిరోధాదసాంగత్యమితిసూత్రార్థముక్త్వాఽర్థాంతరమాహ ॥ వేదేతి ॥ ఏకస్యాపితంత్రస్యాద్వైతాచతుర్వేది

సూ॥౪౫॥ విప్రతిషేధాచ్చ॥

విప్రతిషేధశ్చాస్మిన్ శాస్త్రేబహువిధఉపలభ్యతే గుణగుణిత్వకల్పనాదిలక్షణః । జ్ఞానైశ్వర్యశక్తిబలవీర్యతేజాంసిగుణాః, ఆత్మానఏవైతేభగవంతోవాసుదేవాఇత్యాదిదర్శనాత్ । వేదవిప్రతిషేధశ్చ భవతి, చతుర్షు వేదేషు ఏవం శ్రేయోఽలబ్ధ్వాశాండిల్యఇదంశాస్త్రమధీతవానిత్యాదివేదనిందాదర్శనాత్, తస్మాదసంగతైషాకల్పనేతిసిద్ధం॥ ఇత్యష్టమాధికరణమ్. ... ...

ఇతిశ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యగోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య
శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌశారీరకమీమాంసాభాష్యే
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

భ్యోఽధికఇతినిందాఆదిపదార్థః, తస్మాన్మిథోవిరుద్ధాభిఃపౌరుషేయకల్పనాభిర్నాపౌరుషేయవేదాంతసమన్వయవిరోధఇతిసిద్ధమ్॥ ఇత్యష్టమాధికరణమ్. ... ...

ఇతిశ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీ విష్ణవే నమః.

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే,
ద్వితీయాధ్యాయే తృతీయపాదప్రారంభః.

వియదాదివిధాతారం సీతాస్యాబ్జమధువ్రతం । నిత్యచిద్విశ్వకర్త్రాత్మాభిన్నం సర్వేశ్వరం భజే ॥

జీవస్యానుత్పత్తిప్రసంగేనాకాశస్యాప్యుత్పత్త్యసంభవమాశంక్య పరిహరన్నాదావేకదేశిమతమాహ॥ నవియదశ్రుతేరితి ॥ వియత్ప్రాణపాదయోరర్థం సంక్షిపన్పూర్వపాదేన సంగతిమాహ ॥ వేదాంతేష్వితి॥ భిన్నోపక్రమత్వమేవాహ ॥ కేచిదిత్యాదినా॥ భూతభోక్తృశ్రుతీనాం మిథోవిరోధశంకానిరాసో వియత్పాదార్థః । లింగశరీరశ్రుతీనాం తన్నిరాసః ప్రాణపాదార్థః। యథా మిథోవిరోధాత్పూర్వాపరవిరోధాచ్చ పరపక్షా ఉపేక్ష్యాః తథా శ్రుతిపక్షోప్యుపేక్ష్య ఇతి

ఓం నమః పరమాత్మనే.

సూ. ॥ ౧ ॥ నవియదశ్రుతేః ॥

వేదాంతేషు తత్ర తత్ర భిన్నప్రస్థానా ఉత్పత్తిశ్రుతయ ఉపలభ్యంతే । కేచిదాకాశస్యోత్పత్తిమామనంతి కేచిన్న । తథా కేచిద్వాయోరుత్పత్తిమామనంతి కేచిన్న । ఏవం జీవస్య ప్రాణానాంచ । ఏవమేవ క్రమాదిద్వారకోఽపి విప్రతిషేధశ్శ్రుత్యంతరేషూపలక్ష్యతే । విప్రతిషేధాచ్చ పరపక్షాణామనపేక్షితత్వం స్థాపితం తద్వత్స్వపక్షస్యాపి విప్రతిషేధాదేవానపేక్షితత్వమాశంక్యేతేత్యతస్సర్వవేదాంతగతసృష్టిశ్రుత్యర్థనిర్మలత్వాయ పరః ప్రపంచ ఆరభ్యతే । తదర్థనిర్మలత్వే చ ఫలం యథోక్తాశంకానివృత్తిరేవ, తత్ర ప్రథమం తావదాకాశమాశ్రిత్య చింత్యతే కిమస్యాకాశస్యోత్పత్తిరస్త్యుత నాస్తీతి । తత్ర తావత్ప్రతిపద్యతే । నవియదశ్రుతేరితి । నఖల్వాకాశముత్పద్యతే । కస్మాత్, అశ్రుతేః, నహ్యస్యోత్పత్తిప్రకరణే శ్రవణమస్తి । ఛాందోగ్యేహి 'సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయ'మితి సచ్ఛబ్దవాచ్యం బ్రహ్మప్రకృత్య 'తదైక్షత తత్తేజోఽసృజత'ఇతిచ పంచానాం మహాభూతానాం మధ్యమం తేజ ఆదిం కృత్వా త్రయాణాం తేజోఽబన్నానాముత్పత్తిశ్శ్రూయతే । శ్రుతిశ్చ నః ప్రమాణమతీంద్రియార్థవిజ్ఞానోత్పత్తౌ నచాత్ర శ్రుతిరస్త్యాకాశస్యోత్పత్తిప్రతిపాదినీ తస్మాన్నాకాశస్యోత్పత్తిరితి ॥ ... ✻

సూ ॥ ౨ ॥ అస్తితు ॥

తుశబ్దః పక్షాంతరపరిగ్రహే । మానామాకాశస్య ఛాందోగ్యేఽభూదుత్పత్తిశ్శ్రుత్యంతరేత్వస్తి । శంకోత్థానే పాదద్వయస్యారంభాత్పూర్వపాదేన దృష్టాంతసంగతిరితి సముదాయార్థః । ఆకాశవాయ్వోరుత్పత్తిమామనంతి తైత్తిరీయకాః, నామనంతి ఛందోగాః, జీవస్య ప్రాణానాంచోత్పత్తిం 'సర్వ ఏత ఆత్మనో వ్యుచ్చరంతీ'తి వాజసనేయినః 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ' ఇత్యాథర్వణికాశ్చామనంతి నాన్యే । ఏవమాకాశపూర్వికా క్వచిత్సృష్టిః క్వచిత్తేజః పూర్వికేతి క్రమవిరోధః । ఆదిపదాత్ 'స ఇమాంల్లోకానసృజతే'త్యక్రమః 'క్వచిత్సప్తప్రాణాః క్వచిదష్టా'విత్యాదిసంఖ్యాద్వారకశ్చ విరోధో గ్రాహ్యః, ప్రపంచః పాదద్వయం, తథాచ పాదద్వయస్య శ్రుతీనాం మిథోవిరోధనిరాసార్థత్వాచ్ఛ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయసంగతయస్సిద్ధాః । అత్రాకాశస్యోత్పత్త్యనుత్పత్తిశ్రుత్యోర్మిథోవిరోధోఽస్తి నవేతి వాక్యభేదైకవాక్యత్వాభ్యాం సందేహే యద్యుత్పత్తిస్తదా వాక్యభేదేన విరోధాదప్రామాణ్యమనయోశ్శ్రుత్యోరితి పూర్వపక్షయిష్యన్నాదావనుత్పత్తిపక్షమేకదేశీ గృహ్ణాతీత్యాహ॥ తత్ర తావదితి ॥ ... ... ✻

౨ ॥ ఉత్పత్తిశ్రుతిర్ముఖ్యా నాస్తీతి గూఢాభిసంధిః సంప్రతి పూర్వపక్షయతి సూత్రకారః ॥ అస్తిత్వితి ॥ ఏకవాక్యత్వే ప్రామాణ్యసంభవే కిమితి శ్రుత్యోరప్రామాణ్యమితి శంకతే ॥ నన్వేకవాక్యతేతి ॥ ఏకవాక్యత్వాసంభవాదప్రామాణ్యం యుక్తమిత్యాహ ॥ సత్యమిత్యాదినా ॥ ఏకస్య యుగపత్కార్యద్వయాసంబంధేఽపి క్రమేణ సంబంధసంభవాదేకవాక్యతేతి ముఖ్యసిద్ధాంతీ శంకతే ॥ ననుసకృదితి ॥ అప్రామాణ్యవాదీ దూషయతి ॥ నైవమితి ॥ క్రమో న యుజ్యతే ద్వయోః శ్రుతప్రాథమ్యభంగాపత్తేరిత్యర్థః । ఏకస్మాద్ద్విదళబీజాద్దళద్వయవదస్తూభయం ప్రథమమిత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ వాయోరగ్నిరితి క్రమశ్రుతిభంగప్రసంగాదితి శేషః । ఛాందోగ్యశ్రుతేస్తైత్తిరిశ్రుతివిరుద్ధార్థత్వముక్త్వా తైత్తిరిశ్రుతేస్తద్విరుద్ధార్థత్వమాహ ॥ ఏతేనేతి ॥ ఏతత్పదార్థమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ఛాందోగ్యశ్రుతం తేజసః ప్రాథమ్యమత్ర దుర్యోజమిత్యర్థః । కించ సత్పదార్థ ఆత్మా ఛాందోగ్యే తేజస ఉపాదానం శ్రూయతే అత్ర తు వాయురితి నైకవాక్యతేత్యాహ ॥ వాయోరితి ॥

తైత్తిరీయకాస్సమామనంతి 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'తి ప్రకృత్య 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇతి । తతశ్చ శ్రుత్యోర్విప్రతిషేధః క్వచిత్తేజఃప్రముఖా సృష్టిః క్వచిదాకాశప్రముఖేతి । నన్వేకవాక్యతాఽనయోశ్శ్రుత్యోర్యుక్తా । సత్యం సా యుక్తా న తు సాఽవగంతుం శక్యతే, కుతః, తత్తేజోఽసృజతేతి సకృచ్ఛ్రుతస్య స్రష్టుస్స్రష్టవ్యద్వయేన సంబంధానుపపత్తేః 'తత్తేజోఽసృజత తదాకాశమసృజతే'తి । ననుసకృచ్ఛ్రుతస్యాపి కర్తుః కర్తవ్యద్వయేన సంబంధో దృశ్యతే యథా సూపం పక్త్వౌదనం పచతీతి । ఏవం తదాకాశం సృష్ట్వా తత్తేజోఽసృజతేతి యోజయిష్యామః । నైవం యుజ్యతే, ప్రథమజత్వం హి ఛాందోగ్యే తేజసోఽవగమ్యతే, తైత్తిరీయకే చాకాశస్య, న చోభయోః ప్రథమజత్వం సంభవతి । ఏతేనేతరశ్రుత్యంతరవిరోధోఽపి వ్యాఖ్యాతః । 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యత్రాపి తస్మాదాకాశస్సంభూతస్తస్మాత్తేజస్సంభూతమితి సకృచ్ఛ్రుతస్యాపాదానస్య సంభవనస్య చ వియత్తేజోభ్యాం యుగపత్సంబంధానుపపత్తేః 'వాయోరగ్ని'రితి చ పృథగామ్నానాత్ ॥ అస్మిన్విప్రతిషేధే కశ్చిదాహ ॥

సూ. ॥ ౩ ॥ గౌణ్యసంభవాత్ ॥

నాస్తి వియదుత్పత్తిః అశ్రుతేరేవ । యా త్వితరా వియదుత్పత్తివాదినీ శ్రుతిరుదాహృతా సా గౌణీ భవితుమర్హతి । కస్మాత్, అసంభవాత్ । న హ్యాకాశస్యోత్పత్తిస్సంభావయితుం శక్యా శ్రీమత్కణభుగభిప్రాయానుసారిషు జీవత్సు । తే హి కారణసామగ్ర్యసంభవాదాకాశస్యోత్పత్తిం వారయంతి । సమవాయ్యసమవాయినిమిత్తకారణేభ్యో హి కిల సర్వముత్పద్యమానం సముత్పద్యతే । ద్రవ్యస్య చైకజాతీయకమనేకం చ ద్రవ్యం సమవాయికారణం భవతి । న చాకాశస్యైకజాతీయకమనేకం చ ద్రవ్యమారంభకమస్తి యస్మిన్సమవాయికారణే సత్యసమవాయికారణే చ తత్సంయోగే ఆకాశ ఉత్పద్యేత । తదభావాత్తు తదనుగ్రహప్రవృత్తం నిమిత్తకారణం దూరాపేతమేవాకాశస్య భవతి । ఉత్పత్తిమతాం

౩ ॥ ఏవం శ్రుత్యోర్విరోధాదప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే స ఏవ వియదనుత్పత్తివాదీ స్వమతేన ప్రామాణ్యం బ్రూత ఇత్యాహ ॥ అస్మిన్నితి ॥ ఏవమాధ్యాయసమాప్తేరధికరణేషు ప్రథమం విరోధాచ్ఛ్రుత్యప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షఫలం తత ఏకదేశిసిద్ధాంతః పశ్చాన్ముఖ్యసిద్ధాంతే శ్రుతీనామవిరోధే నైకవాక్యతయా బ్రహ్మణి సమన్వయసిద్ధిరితి ఫలం క్రమశ్చేత్యవగంతవ్యం తత్ర శ్రుత్యోర్విరోధే సత్యధ్యయనవిధ్యుపాత్తయోరప్రామాణ్యాయోగాద్వియదుత్పత్త్యసంభవరూపతర్కానుగృహీతచ్ఛాందోగ్యశ్రుతిర్ముఖ్యార్థా ఇతరా గౌణీత్యవిరోధ ఇత్యేకదేశిమతం వివృణోతి ॥ నాస్తీత్యాదినా ॥ ఆకాశో నోత్పద్యతే సామగ్రీశూన్యత్వాదాత్మవత్, న చావిద్యాబ్రహ్మణోస్సత్త్వాద్ధేత్వసిద్ధిః విజాతీయత్వేనానయోరారంభకత్వాయోగాదసంయుక్తత్వాచ్చ సంయోగ ఏవ హి ద్రవ్యస్యాసమవాయికారణం తస్సమవాయ్యసమవాయినోరభావాన్న హేత్వసిద్ధిరిత్యర్థః । ప్రాగభావశూన్యత్వాచ్చాత్మవదాకాశో నోత్పద్యత ఇత్యాహ ॥ ఉ

త్పత్తిమతాంచేతి ॥ ప్రకాశశ్చాక్షుషానుభవః ఆదిపదాత్తమోధ్వంసపాకయోర్గ్రహణం । మూర్తద్రవ్యాశ్రయత్వంహ్యాకాశస్య కార్యం, తచ్చ ప్రళయేఽప్యస్తి పరమాణ్వాశ్రయత్వాదతో నప్రాగభావఇత్యర్థః । ప్రాగభావాసత్త్వం స్ఫుటయతి ॥ కింహీతి ॥ స్థూలాశ్రయోఽవకాశః సూక్ష్మాశ్రయశ్ఛిద్రం పరమాణ్వాశ్రయస్సుషిరమితి భేదః॥ కించాత్మవదాకాశోనజాయతే విభుత్వాదస్పర్శద్రవ్యత్వాచ్చేత్యాహ ॥ పృథివ్యాదీతి ॥ తస్మాదుక్తతర్కబలాద్గౌణీద్రష్టవ్యేత్యన్వయః । భేదోక్తేర్గౌణత్వేవైదికోదాహరణమాహ ॥ వేదేప్యారణ్యానితి ॥ ఆకాశేష్వితి భేదవ్యపదేశోగౌణ ఇతిసంబంధః॥... ... ... ※

చ తేజఃప్రభృతీనాంప్రాగ్పూర్వోత్తరకాలయోర్విశేషస్సంభావ్యతే ప్రాగుత్పత్తేః ప్రకాశాదికార్యం నబభూవపశ్చాచ్చభవతీతి। ఆకాశస్యపునర్నపూర్వోత్తరకాలయోర్విశేషస్సంభావయితుంశక్యతే ।కింహిప్రాగుత్పత్తేరనవకాశమసుషిరమచ్ఛిద్రంబభూవేతిశక్యతేఽధ్యవసాతుం । పృథివ్యాదివైధర్మ్యాచ్చవిభుత్వాదిలక్షణాదాకాశస్యాజత్వసిద్ధిః । తస్మాద్యథాలోకేఆకాశంకురు ఆకాశోజాతఇత్యేవంజాతీయకోగౌణః ప్రయోగోభవతి,యథాచఘటాకాశఃకరకాకాశోగృహాకాశఇత్యేకస్యాప్యాకాశస్యైవంజాతీయకోభేదవ్యపదేశోభవ। వేదేపి 'ఆరణ్యానాకాశేష్వాలభేర'న్నిత్యేవముత్పత్తిశ్రుతిరపిగౌణీద్రష్టవ్యా॥ ... ※

※సూ॥౪॥శబ్దాచ్చ※

శబ్దఃఖల్వప్యాకాశస్యాజత్వంఖ్యాపయతి। యతఆహ 'వాయుశ్చాంతరిక్షంచైతదమృత'మితినహ్యమృతస్యోత్పత్తిరుపపద్యతే । 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చనిత్య' ఇతిచ। ఆకాశేనబ్రహ్మసర్వగతత్వనిత్యత్వాభ్యాంధర్మాభ్యాముపమిమానఆకాశస్యాపి తౌధర్మౌసూచయతి, నచతాదృశస్యోత్పత్తిరుపపద్యతే। సయథానంతోయమాకాశఏవమనంతఆత్మా వేదితవ్యఇతిచోదాహరణం, 'ఆకాశశరీరంబ్రహ్మ ఆకాశఆత్మే'తిచ। నహ్యాకాశస్యోత్పత్తిమత్త్వేబ్రహ్మణస్తేనవిశేషణంసంభవతి నీలేనేవోత్పలస్య ।తస్మాన్నిత్యమేవాకాశేనసాధారణంబ్రహ్మేతిగమ్యతే॥ ... ... ※

※సూ॥౫॥స్యాచ్చైకస్యబ్రహ్మశబ్దవత్॥※

ఇదంపదోత్తరంసూత్రం। స్యాదేతత్కథంపునరేకస్యసంభూతశబ్దస్య 'తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సంభూత'ఇత్యస్మిన్నధికారే పరేషుతేజఃప్రభృతిష్వనువర్తమానస్య ముఖ్యత్వం సంభవత్యాకాశేచగౌణత్వమితి । అతఉత్తరముచ్యతే । స్యాచ్చైకస్యాపిసంభూతశబ్దస్య విషయవిశేషవశాద్గౌణోముఖ్యశ్చప్రయోగోబ్రహ్మశబ్దవత్ । యథైకస్యాపిబ్రహ్మశబ్దస్య 'తపసాబ్రహ్మవిజిజ్ఞాసస్వ తపోబ్రహ్మే'త్యస్మిన్నధికారేఽన్నాదిషుగౌణః ప్రయోగఆనందేచముఖ్యః, యథాచతపసిబ్రహ్మవిజ్ఞానసాధనే బ్రహ్మశబ్దోభక్త్యాప్రయుజ్యతే అంజసాతువిజ్ఞేయేబ్రహ్మణితద్వత్ । కథంపునరనుత్పత్తౌనభసః 'ఏకమేవాద్వితీయ'మితీయంప్రతిజ్ఞాసమర్థ్యతే । ననునభసాద్వితీయేనసద్వితీయం బ్రహ్మప్రాప్నోతి కథంచబ్రహ్మణి

౪ ॥ నకేవలంతర్కాదాకాశస్యానుత్పత్తిఃకింతుశ్రుతితోపీత్యాహసూత్రకారః ॥శబ్దాచ్చేతి ॥ నిత్యభావస్యానాదిత్వాదితిభావః । ఆత్మేతిచశబ్దఇహోదాహరణమిత్యన్వయః । ఆకాశశ్శరీరమస్యేతి బహువ్రీహిణాత్యంతసామ్యభానా[illegible] స్మావదాకాశస్యానాదిత్వమిత్యర్థః॥ ... ...

౫॥పదోత్తరమితి ॥ శంకోత్తరమితియావత్ । తాస్యేవశంకాపదానిపఠతి ॥ స్యాదేతదితి ॥ అధికారేప్రక[illegible] యథైకస్మిన్ బ్రహ్మప్రకరణే 'అన్నంబ్రహ్మ ఆనందో బ్రహ్మే'తివాక్యయోర్బ్రహ్మశబ్దస్యాన్నే గౌణత్వమానం[illegible] ఖ్యతాతథైకవాక్యస్థస్యైకస్యాపిసంభూతశబ్దస్య గుణముఖ్యార్థభేదోయోగ్యతాబలాదిత్యాహ ॥స్యాచ్చేతి ॥ ఉ[illegible] రణాంతరమాహ॥ యథాచేతి ॥ అభేదోపచారోభక్తిః । తాంముఖ్యసిద్ధాంత్యాక్షిపతి ॥ కథంపునరితి ॥ సవివా[illegible]

యం స్పష్టయతి । నన్వితి । అద్వితీయత్వశ్రుతిబాధస్సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాబాధశ్చేత్యర్థః । ప్రథమాక్షేపం దృష్టాంతేన పరిహరతి ॥ ఏకమేవేతి ॥ కార్యరూపద్వితీయశూన్యత్వం ప్రాగవస్థాయామవధారణశ్రుత్యర్థః । కులేగృహే, అమత్రాణి ఘటాదినిపాత్రాణి । ఏకమేవేత్యవధారణవ్యావర్త్యం కార్యమితి వ్యాఖ్యాయాద్వితీయపదవ్యావర్త్యమాహ ॥ అద్వితీయశ్రుతిరితి । ఆకాశస్యాద్వితీయత్వమంగీకృత్యాద్వితీయాదిపదసంకోచః కృతస్తదపి నాస్తీత్యాహ ॥ నచనభసాపీతి ॥ ధర్మసామ్యే బ్రహ్మనభసోః కథం భేదస్తత్రాహ ॥ సర్గకాలేత్వితి ॥ ధర్మసామ్యాదద్వితీయత్వోపచార ఇత్యర్థే శ్రుతిమాహ ॥ తథాచాకాశేతి ॥ ద్వితీయమాక్షేపం పరిహరతి ॥ అతఏవేతి ॥ అభేదోపచారాదేవేత్యర్థః । నభసో బ్రహ్మతత్కార్యా

విదితే సర్వం విదితం స్యాదితి । తదుచ్యతే । ఏకమేవేతి తావత్స్వకార్యాపేక్షయోపపద్యతే । యథా లోకే కశ్చిత్కుంభకారకులే పూర్వేద్యుర్మృద్దండచక్రాదీని చోపలభ్యాపరేద్యుశ్చ నానావిధాన్యమత్రాణి ప్రసారితాన్యుపలభ్య బ్రూయాన్మృదేవైకాకినీ పూర్వేద్యురాసీదితి । స చ తయావధారణయా మృత్కార్యజాతమేవ పూర్వేద్యుర్నాసీదిత్యభిప్రేయాన్న దండచక్రాది తద్వత్ । అద్వితీయశ్రుతిరధిష్ఠాత్రంతరం వారయతి యథా మృదోఽమత్రప్రకృతేః కుంభకారోఽధిష్ఠాతా దృశ్యతే నైవం బ్రహ్మణో జగత్ప్రకృతేరన్యోఽధిష్ఠాతాస్తీతి । న చ నభసాపి ద్వితీయేన సద్వితీయం బ్రహ్మ ప్రసజ్యతే । లక్షణాన్యత్వనిమిత్తం హి నానాత్వం, న చ ప్రాగుత్పత్తేర్బ్రహ్మనభసోర్లక్షణాన్యత్వమస్తి । క్షీరోదకయోరివ సంసృష్టయోర్వ్యాపిత్వామూర్తత్వాదిధర్మసామాన్యాత్ । సర్గకాలే తు బ్రహ్మ జగదుత్పాదయితుం యతతే స్తిమితమితరత్తిష్ఠతి తేనాన్యత్వమవసీయతే । తథా చ 'ఆకాశశరీరం బ్రహ్మే'త్యాదిశ్రుతిభ్యోఽపి బ్రహ్మాకాశయోరభేదోపచారసిద్ధిః । అతఏవ చ బ్రహ్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానసిద్ధిః । అపి చ సర్వం కార్యముత్పద్యమానమాకాశేనావ్యతిరిక్తదేశకాలమేవోత్పద్యతే బ్రహ్మణా చావ్యతిరిక్తదేశకాలమేవాకాశం భవతీత్యతో బ్రహ్మణా తత్కార్యేణ చ విజ్ఞాతేన సహ విజ్ఞాతమేవాకాశం భవతి । యథా క్షీరపూర్ణే ఘటే కతిచిదబ్బిందవః ప్రక్షిప్తాస్సంతః క్షీరగ్రహణేనైవ గృహీతా భవంతి । న హి క్షీరగ్రహణాదబ్బిందుగ్రహణం పరిశిష్యతే । ఏవం బ్రహ్మణా తత్కార్యైశ్చావ్యతిరిక్తదేశకాలత్వాద్గృహీతమేవ బ్రహ్మగ్రహణేన నభో భవతి తస్మాద్భాక్తం నభసస్సంభవశ్రవణమిత్యేవం ప్రాప్త ఇదమాహ ॥ ... ... ☼

సూ ॥ ౬ ॥ ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాచ్ఛబ్దేభ్యః ॥

'యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత'మితి 'ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదిత'మితి 'కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీ'తి 'న కాచన మద్బహిర్ధా విద్యాస్తీ'తి చైవంరూపా ప్రతివేదాంతం ప్రతిజ్ఞా విజ్ఞాయతే । తస్యాః ప్రతిజ్ఞాయా ఏవమహానిరనుపరోధస్స్యాత్ యద్యవ్యతిరేకః కృత్స్నస్య వస్తుజాతస్య విజ్ఞేయాద్బ్రహ్మణస్స్యాత్ । వ్యతిరేకే హి సత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వం విజ్ఞాయత ఇతీయం ప్రతిజ్ఞా హీయేత । స చావ్యతిరేక ఏవముపపద్యతే యది కృత్స్నం వస్తుజాతమేకస్మాద్బ్రహ్మణ ఉత్పద్యేత । శబ్దేభ్యశ్చ ప్రకృతివికారావ్యతిరేకన్యాయేనైవ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిరవగమ్యతే । తథా హి

భ్యామభిన్నదేశకాలత్వాచ్చ తజ్జ్ఞానే జ్ఞానమిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ ... ... ☼

౬ ॥ ఏవమాకాశస్యానుత్పత్తౌ సర్వశ్రుతీనామవిరోధ ఇత్యేకదేశిసిద్ధాంతే ప్రాప్తే, తం ముఖ్యసిద్ధాంతీ దూషయతి ॥ ప్రతిజ్ఞేతి ॥ అహానిరబాధః సామయజురథర్వశాఖాభేదజ్ఞాపనార్థా ఇతి శబ్దాః ॥ న కాచనేతి ॥ ఆత్మభిన్నం జ్ఞేయం నాస్తీత్యర్థః । నను సర్వస్య బ్రహ్మావ్యతిరేకాత్ప్రతిజ్ఞాయా అహానిరిత్యస్తు తథాపి జీవాదివదనుత్పన్నస్యాపి నభసో బ్రహ్మణి కల్పితత్వేనావ్యతిరేకాత్ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిః కిం న స్యాత్కిముత్పత్త్యేత్యత ఆహ ॥ శబ్దేభ్యశ్చేతి ॥ అవ్యతిరేక ఏవ న్యాయస్తేనేత్యర్థః । అయం భావః జీవస్య తావదాత్మత్వాద్బ్రహ్మావ్యతిరేకః అజ్ఞానతత్సంబంధయోః కల్పితత్వేనావ్యతిరే

కః స్వతంత్రజ్ఞానాయోగాదజ్ఞానాన్యజడద్రవ్యస్యతు కార్యత్వేనైవావ్యతిరేకసిద్ధిస్తస్యాకార్యత్వే ప్రధానవత్స్వ
తంత్ర్యాదవ్యతిరేకాయోగాత్ । తథాహుర్న్యాయవిదః నిత్యద్రవ్యాణిస్వతంత్రాణి భిన్నాన్యనాశ్రితానీతి, త
త్ప్రతిజ్ఞాసిద్ధయే ఆకాశస్యకార్యత్వేనైవావ్యతిరేకో వాచ్యఇతి దృష్టాంతసృష్టిసార్వాత్మ్యశబ్దానాహ ॥ తథాహీ
తి ॥ తేనతేనదృష్టాంతేనేతి ॥ యజుషికుంభ్యాదిదృష్టాంతేనాథర్వణేఊర్ణనాభ్యాదిదృష్టాంతేనేత్యర్థః । యజుషి
ప్రతిజ్ఞాసాధకాఇదంసర్వమిత్యాదిశబ్దాః ఆథర్వణేబ్రహ్మైవేదమితిశబ్దాఇతిభాగః । ఏవమాకాశోత్పత్తికథనాదేకదే
శిమతేదూషితేశ్రుత్యప్రామాణ్యవాదీసోక్తంస్మారయతి ॥ సత్యందర్శితమితి ॥ ముఖ్యసిద్ధాంత్యాహ ॥ నైకేతి ॥ 'త
త్తేజోఽసృజతే'తి సకృచ్ఛ్రుతస్యస్రష్టురాకాశతేజోభ్యాం యుగపత్సంబంధేతిత్రిర్యుక్తక్రమబాధాత్క్రమేణాకాశం
సృష్ట్వా తేజోఽసృజతేతి సంబంధే తేజఃప్రాథమ్యభంగప్రసంగాద్వస్తునివికల్పాసంభవే నతయోశ్శాఖాభేదేనప్రాథ
మ్యవ్యవస్థాయాఅయోగాన్నైకవాక్యతేతిప్రాప్తంముఖ్యఏవదూషయతి ॥ నైషదోషఇతి ॥ అప్రామాణ్యకల్పనాద్వర

'యేనాశ్రుతంశ్రుతంభవతీ'తిప్రతిజ్ఞాయ మృదాదిదృష్టాంతైః కార్యకారణాభేదప్రతిపాదనపరైః ప్రతి
జ్ఞైషాసమర్థ్యతే తత్సాధనాయైవచోత్తరేశబ్దాః 'సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదై
క్షత తత్తేజోఽసృజతే'తి, ఏవంకార్యజాతంబ్రహ్మణఃప్రదర్శ్యావ్యతిరేకంప్రదర్శయంతి 'ఐతదాత్మ్య
మిదంసర్వ'మిత్యారభ్యాప్రపాఠకసమాప్తేః, తద్యద్యాకాశంనబ్రహ్మకార్యం స్యాన్నబ్రహ్మణివిజ్ఞాతే
ఆకాశంవిజ్ఞాయేతతతశ్చప్రతిజ్ఞాహానిస్స్యాత్, నచ ప్రతిజ్ఞాహాన్యావేదస్యాప్రామాణ్యం యుక్తంక
ర్తుం । తథాచప్రతివేదాంతం తేతేశబ్దాస్తేనతేనదృష్టాంతేనతామేవప్రతిజ్ఞాంజ్ఞాపయంతి 'ఇదంసర్వం
యదయమాత్మా' 'బ్రహ్మైవేదమమృతంపురస్తా'దిత్యేవమాదయః, తస్మాజ్జ్వలనాదివదేవగగనమప్యుత్ప
ద్యతే । యదుక్తం అశ్రుతేర్నవియదుత్పద్యతఇతితదయుక్తం వియదుత్పత్తివిషయశ్రుత్యంతరస్యదర్శిత
త్వాత్ 'తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సంభూత'ఇతి, సత్యందర్శితం, విరుద్ధంతు 'తత్తేజోఽసృజతే
త్యనేనశ్రుత్యంతరేణనైకవాక్యత్వాత్సర్వశ్రుతీనాంభవతి, ఏకవాక్యత్వమవిరుద్ధానామిహతు విరోధఉ
క్తః । సకృచ్ఛ్రుతస్యస్రష్టుస్స్రష్టవ్యద్వయసంబంధాసంభవాద్ద్వయోశ్చప్రథమజత్వాసంభవాద్వి
కల్పాసంభవాచ్చేతి । నైషదోషః । తేజస్సర్గస్యతైత్తిరీయకేతృతీయత్వశ్రవణాత్ 'తస్మాద్వాఏతస్మా
దాత్మనఆకాశస్సంభూతః ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్ని'రితి । అశక్యాహీయంశ్రుతిరన్యథాపరిణే
తుం, శక్యాసరిణేతుంఛాందోగ్యశ్రుతిః తదాఆకాశంవాయుంచసృష్ట్వాతత్తేజోఽసృజతేతి । నహీయం
శ్రుతిః తేజోజనిప్రధానాసతీ శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధామాకాశస్యోత్పత్తిం వారయితుంశక్నోతి, ఏకస్య
వాక్యస్య వ్యాపారద్వయాసంభవాత్ । స్రష్టాత్వేకోపి క్రమేణానేకం స్రష్టవ్యం సృజేదిత్యేకవాక్య

మపౌరుషేయశ్రుతీనామేకవాక్యత్వేనప్రామాణ్యకల్పనం తచ్చైకవాక్యత్వంబలవచ్ఛ్రుత్యాదుర్బలశ్రుతేః కల్ప్యం,
బలవతీచతిత్తిరిశ్రుతిః ప్రకృతిపంచమ్యాపార్థాపగ్యాఖ్యక్రమస్యశ్రుతత్వాత్, ఛాందోగ్యశ్రుతిస్తుదుర్బలా । తేజః
ప్రాథమ్యశ్రుత్యభావాత్తైజస్సర్గమాత్రంతుశ్రుతం తృతీయత్వేనపరిణేయమిత్యేకవాక్యతేత్యర్థః । యదుక్తమేకదే
శినాఛాందోగ్యశ్రుత్యాకాశోత్పత్తిర్వార్యత ఇతి తన్నిరస్తం । కించసాశ్రుతిఃకిం తేజోజన్మపరా? ఉత తేజోజన్మవియద
నుత్పత్తిశ్చేత్యుభయపరా? ఆద్యేనతద్వారణమిత్యాహ ॥ నహీతి । అవిరోధాదిత్యర్థః । నద్వితీయఃశ్రుత్యంతరవిరోధే
నోభయపరత్వకల్పనాయోగాద్వాక్యభేదాపత్తేశ్చేత్యాహ ॥ ఏకస్యేతి ॥ నన్వేకస్యస్రష్టురనేకార్థసంబంధవద్వాక్యస్యా
ప్యనేకార్థతాకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ స్రష్టాత్వితి ॥ ఏకస్యసృష్టికర్తురనేకకార్యసంబంధోదృష్టః । నత్వేకస్యవాక్యస్యానేకా
ర్థత్వందృష్టంనానార్థకప్రయోగేతుపయఆనయేత్యాదావావృత్త్యావాక్యభేదఏవ । ఆనయనస్యజలక్షీరాభ్యాంపృథక్సం
బంధాదిత్యర్థః । ఫలితమాహ ॥ ఇత్యేకేతి ॥ ఏకస్యశబ్దస్యావృత్తింవినాఽనేకార్థత్వంనాస్తీతిచేదసృజతేతిశబ్దస్యభా

దోగ్యఉపసంహృతాకాశాదిజన్మార్థమావృత్తిదోషస్స్యాదిత్యత ఆహ ॥ నచేతి ॥ ఛాందోగ్యస్థతేజోజన్మ ఆకాశాదిజన్మ
పూర్వకం తేజో జన్మత్వాత్ తిత్తిరిస్థతేజోజన్మవదిత్యాకాశాదిజన్మోపసంహారే తదాకాశమసృజతేతివాక్యాంతరస్యైవక
ల్పనాన్నావృత్తిదోషఇత్యర్థః । శ్రుత్యంతరక్రమశ్శ్రుత్యంతరే గ్రాహ్యఇత్యత్ర దృష్టాంతమాహ ॥ యథాచేతి ॥ స్ప
ష్టాతాత్పర్యాతాత్పర్యాభ్యాం దృష్టాంతశ్రుత్యోః వైషమ్యం శంకతే॥నన్విత్యాదినా॥ తేజఃప్రాథమ్యస్స్వోత్తరే ఆకాశసర్గోత్త
రేతద్ధర్మః క్రమః ప్రాథమ్యం చేతిద్వయం శ్రుతం బాధనీయమితి గౌరవ మాకాశప్రాథమ్యోత్పత్తిక తేజస్సర్గప్రాథమ్య
మాత్రబాధ ఇతి లాఘవమత ఆహ ॥ నేత్యుచ్యత ఇతి ॥ కించ ప్రధానధర్మిత్యాగాద్వరం గుణభూతస్య తేజస్సర్గప్రాథమ్య
స్యధర్మస్య త్యాగ ఇత్యాహ॥నహీతి ॥ కించ కిం సృష్టిపరశ్రుతిసిద్ధత్వాత్తైజసః ప్రాథమ్యం గృహ్యతే? ఉత ప్రథమస్థానే తేజస
స్సర్గశ్రుతత్వాద్వా ప్రాథమ్యభానాన్నాద్య ఇత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ ద్వితీయమనూద్య దూషయతి॥అర్థాత్త్వితి॥యదుక్తం

ప్యకల్పనాయాం సంభవంత్యాం నవిరుద్ధార్థత్వేన శ్రుతిర్జ్ఞాతవ్యా । నచాస్మాభిస్సకృచ్ఛ్రుతస్య స్రష్టుస్స్ర
ష్టవ్యద్వయసంబంధోఽభిప్రేయతే, శ్రుత్యంతరవశేన స్రష్టవ్యాంతరోపసంగ్రహాత్ । యథాచ 'స
ర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలా' నిత్యత్ర సాక్షాదేవ సర్వస్య వస్తుజాతస్య బ్రహ్మజత్వం శ్రూయమాణం న ప్ర
దేశాంతరవిహితం తేజఃప్రముఖముత్పత్తిక్రమం వారయతి । ఏవం తేజసోపి బ్రహ్మజత్వం శ్రూయమాణం
న శ్రుత్యంతరవిహితం నభఃప్రముఖముత్పత్తిక్రమం వారయితుమర్హతి । నను సమవిధానార్థమేతద్వా
క్యం 'తజ్జలానితి శాంత ఉపాసీతే' తి శ్రుతేః, నైతత్సృష్టివాక్యం, న తస్మాదేతత్ప్రదేశాంతరప్రసిద్ధం క్ర
మమనురోద్ధుమర్హతి 'తత్తేజోఽసృజత' ఇత్యేతత్సృష్టివాక్యం తస్మాదత్ర యథాశ్రుతిక్రమో గృహీత
వ్య ఇతి, నేత్యుచ్యతే । నహి తేజఃప్రాథమ్యానురోధేన శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధో వియత్పదార్థః పరిత్యక్తవ్యో
భవతి పదార్థధర్మత్వాత్క్రమస్య । అపిచ తత్తేజోఽసృజతేతి నాత్ర క్రమస్య వాచకః కశ్చిచ్ఛబ్దోస్తి అర్థా
త్తు క్రమో గమ్యతే, సచ వాయోరగ్నిరిత్యనేన శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధేన క్రమేణ నివార్యతే । వికల్పసముచ్చ
యౌ తు వియత్తేజసోః ప్రథమజత్వవిషయావసంభవాభ్యుపగమాభ్యాం నివారితౌ, తస్మాన్నాస్తి శ్రు
త్యోర్విప్రతిషేధః । అపిచ ఛాందోగ్యే 'యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీ' త్యేతాం ప్రతిజ్ఞాం వాక్యోపక్రమే
శ్రుతాం సమర్థయితుమసమామ్నాతమపి వియదుత్పత్తావుపసంఖ్యాతవ్యం కిమంగ పునస్తైత్తిరీయకే స
మామ్నాతం నభో న సంగృహ్యతే । యచ్చోక్తమాకాశస్య సర్వేణానన్యదేశత్వాద్బ్రహ్మణా తత్కా
ర్యైశ్చ సహ విదితమేవ తద్భవతి, అతో న ప్రతిజ్ఞా హీయతే నచైకమేవాద్వితీయమితి శ్రుతికోపో భవతి క్షీ
రోదకవద్బ్రహ్మనభసోరవ్యతిరేకోపపత్తేరితి। అత్రోచ్యతే। న క్షీరోదకన్యాయేనేదమేకవిజ్ఞానేన సర్వవి
జ్ఞానం నేతవ్యం । మృదాదిదృష్టాంతప్రణయనాద్ధి ప్రకృతివికారన్యాయేనైవేదం సర్వవిజ్ఞానం నేతవ్యమితి గ
మ్యతే । క్షీరోదకన్యాయేన చ సర్వవిజ్ఞానం కల్ప్యమానం న సమ్యగ్విజ్ఞానం స్యాత్। నహి క్షీరజ్ఞానగృహీత
స్యోదకస్య సమ్యగ్విజ్ఞానగృహీతత్వమస్తి । నచ వేదస్య పురుషాణామివ మాయాలీకవంచనాదిభిరర్థావ

వస్తుని వికల్పాసంభవాదుభయోః ప్రాథమ్యం శాఖాభేదేన వ్యవస్థితం న భవతి నాప్యుభయోర్ద్విదళాంకురవత్సముచ్చిత్త్యో
త్పత్త్యా ప్రాథమ్యం వాయోరగ్నిరితి క్రమబాధాపాతాదితి తదష్టమేవేత్యాహ ॥ వికల్పేతి ॥ న కేవలం శ్రుత్యోర్ద్వయోరవి
రోధస్సాహార్ద్యం చాస్తీత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ వియదుపసంగ్రాహ్యమిత్యన్వయః । వియదనుత్పత్తివాదినోక్తం క్రమమనూ
ద్య ప్రతిజ్ఞాయా అద్వితీయశ్రుతేశ్చ ముఖ్యార్థతాత్పర్యావగమాన్న గౌణార్థతేతి దూషయతి ॥ యచ్చోక్తమిత్యాదినా॥ ప్ర
కృతివికారన్యాయస్తదనన్యత్వన్యాయః, ఉదకం క్షీరస్థమపి క్షీరజ్ఞానాన్న గృహ్యతే భేదాదితి భావః । మాస్తు సమ్యక్ జ్ఞానం
శ్రుతేర్భ్రాంతిమూలత్వసంభవాదిత్యాశంక్యాపౌరుషేయత్వాన్నైవమిత్యాహ ॥ నచ వేదస్యేతి ॥ మాయా భ్రాంతిః త
దలీకం మిథ్యాభాషణం తేన వంచనమయథార్థబోధనం ఆదిపదాద్విప్రలిప్సాప్రమాదకరణాపాటవాని గృహ్యంతే ।

ప్రతిజ్ఞాముఖ్యత్వమభిధాయాద్వితీయశ్రుతిముఖ్యతామాహ ॥సావధారణేతి॥ సర్వద్వైతనిషేధపరేత్యర్థః। ఉభయగౌణత్వేఽద్భుతవదుపన్యాసో మృదాదిదృష్టాంతైస్తత్సాధనం చ న స్యాదితి దోషాంతరమాహ ॥నచేత్యాదినా॥.........*

౭ ॥ కార్యమేవ వస్త్వేకదేశ ఆకాశో నోత్పద్యతే సామగ్రీశూన్యత్వాదిత్యత్రాఽఽకాశో వికారః విభక్తత్వాద్ఘటాదివదితి సత్ప్రతిపక్షమాహ ॥ యత్త్వితి త్యాదినా ॥ యో విభక్తస్స వికార ఇత్యన్వయముక్త్వా యస్త్వవికారస్స న విభక్తః యథాఽఽత్మేతి వ్యతిరేకవ్యాప్తిమాహ ॥ నత్వవికృతమితి॥ దిగాదిషు వ్యభిచారమాశంక్య పక్షసమత్వాన్నైవమిత్యాహ ॥ ఏతేనేతి ॥ విభక్తత్వేనేత్యర్థః । ఆత్మని వ్యభిచారం శంకతే ॥ నన్వితి ॥ ధర్మిసమానసత్తాకవిభాగస్య హేతుత్వాత్పరమార్థాత్మని విభాగస్య కల్పితత్వేన భిన్నసత్తాకత్వాన్న వ్యభిచార ఇత్యాహ ॥ నేతి ॥ అత్ర చాజ్ఞానాన్యద్రవ్యత్వం విశేషణమతో నాజ్ఞానతత్సంబంధాదౌ వ్యభిచారః । నన్వాత్మా కార్యః విభక్తత్వాత్ వస్తుత్వాద్వా ఘటవదిత్యాభాసతుల్యమిదమనుమానమిత్యాశంక్యాత్మనః పరమకారణత్వశ్రుతస్య కార్యత్వే శూన్యతాప్రసంగ ఇతి బాధకసత్త్వాత్తస్యాభాసత్వం నాత్ర

ధారణముపపద్యతే । సావధారణా చేయమేకమేవాద్వితీయమితి శ్రుతిః క్షీరోదకన్యాయేనైవ నీయమానా పీడ్యేత । నచ స్వకార్యాపేక్షయేదం వస్త్వేకదేశవిషయం సర్వవిజ్ఞానమేకాద్వితీయతావధారణం చేతి న్యాయ్యం । మృదాదిష్వపి హి తత్సంభవాన్న తదపూర్వవదుపన్యసితవ్యం భవతి 'శ్వేతకేతో యన్ను సోమ్యేదం మహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధోఽస్యుత తమాదేశమప్రాక్ష్యో యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి' ఇత్యాదినా । తస్మాదశేషవస్తువిషయమేవేదం సర్వవిజ్ఞానం సర్వస్య బ్రహ్మకార్యతాపేక్షయోపన్యస్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం యత్పునరేతదుక్తమసంభవాద్గౌణీ గగనస్యోత్పత్తిశ్రుతిరితి తత్ర బ్రూమః ॥ ....*

సూ॥ ౭॥ యావద్వికారంతు విభాగో లోకవత్ ॥

తుశబ్దోఽసంభవాశంకాయా వ్యావృత్త్యర్థః । నఖల్వాకాశోత్పత్తావసంభవాశంకా కర్తవ్యా, యతో యావత్కించిద్వికారజాతం దృశ్యతే ఘటఘటికోదంచనాది వా కటకకేయూరకుండలాది వా సూచీనారాచనిస్త్రింశాది వా తావానేవ విభాగో లోకే లక్ష్యతే, నత్వవికృతం కించిత్కుతశ్చిద్విభక్తముపలభ్యతే । విభాగశ్చాకాశస్య పృథివ్యాదిభ్యోఽవగమ్యతే, తస్మాత్సోఽపి వికారో భవితుమర్హతి । ఏతేన దిక్కాలమనఃపరమాణ్వాదీనాం కార్యత్వం వ్యాఖ్యాతం। నన్వాత్మాప్యాకాశాదిభ్యో విభక్త ఇతి తస్యాపి కార్యత్వం ఘటాదివత్ప్రాప్నోతి, న, ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇతి శ్రుతేః । యది హ్యాత్మాపి వికారస్స్యాత్తస్మాత్పరమన్యన్న శ్రుతమిత్యాకాశాది సర్వం కార్యం నిరాత్మకమాత్మనః కార్యత్వే స్యాత్, తథా చ శూన్యవాదః ప్రసజ్యేత । ఆత్మత్వాదేవాత్మనో నిరాకరణశంకానుపపత్తిః । నహ్యాత్మాఽఽగంతుకః కస్యచిత్స్వయం సిద్ధత్వాత్ । నహ్యాత్మాఽఽత్మనః ప్రమాణమపేక్ష్య సిధ్యతి । తస్య హి ప్రత్యక్షాదీని ప్రమాణాన్యసిద్ధప్రమేయసిద్ధయ ఉపాదీయంతే । నహ్యాకాశాదయః పదార్థాః ప్రమాణనిరపేక్షాః స్వయం సిద్ధాః కేనచిదభ్యు

కించిద్బాధకమస్తి ప్రత్యుతాకాశస్యాకార్యత్వే నిత్యానేకద్రవ్యకల్పనాశ్రుతప్రతిజ్ఞాహాన్యాదయో బాధకాస్సంతీతి న భాసతుల్యతేత్యాహ ॥ఆత్మన ఇతి॥ ఇష్టః ప్రసంగ ఇతి వదంతం ప్రత్యాహ ॥ ఆత్మత్వాదితి ॥ ఆత్మాభావః కేనచిజ్జ్ఞాయతే న వా, ఆద్యే యో జ్ఞాతా స పరిశిష్యత ఇతి న శూన్యతా, ద్వితీయేఽపి న శూన్యతా మానాభావాదిత్యర్థః । కించ యద్ధి కార్యం సత్తాస్ఫూర్త్యోరన్యాపేక్షం తన్నిరాకార్యమాత్మా త్వవికార్యో నిరపేక్షత్వాన్న బాధయోగ్య ఇత్యాహ ॥ నహ్యాత్మేత్యాదినా ॥ కస్యచిత్కారణస్యాఽఽగంతుకః కార్యో న హి సత్తాస్ఫూర్త్యోః స్వసిద్ధత్వాదన్యాయత్తత్వాదిత్యక్షరార్థః। తత్ర స్వాతంత్ర్యేణ న్యాయత్తత్వం వివృణోతి ॥ నహీతి॥ తదుక్తం సురేశ్వరాచార్యైః "ప్రమాతా చ ప్రమాణం చ ప్రమేయం నిశ్చితిస్తథా యత్సాన్నిధ్యాత్ప్రసిధ్యంతి తత్సిద్ధౌ కిమపేక్ష్యత" ఇతి । తథా శ్రుతిరపి "పురుషస్స్వయం జ్యోతిస్తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీ"తి చ । నన్వాత్మనస్స్వతస్సిద్ధౌ ప్రమాణవైయర్థ్యం తత్రాహ ॥ తస్యేతి ॥ నను ప్రమేయస్యాపి స్వప్రకాశత్వం

నస్యాదిత్యత ఆహ ॥ నహీతి ॥ అతో న ప్రమాణవైయర్థ్యమితి భావః । ఆత్మాపి మానాధీనసిద్ధికః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ ఆ
త్మా త్వితి ॥ అయమర్థః నిశ్చితసత్తాకం హి జ్ఞానం ప్రమేయసత్తానిశ్చాయకం గేహే ఘటో దృష్టో న ఘటజ్ఞానసంశయేన
దృష్ట ఇతి వ్యతిరేకనిశ్చయే చార్థ స్వరూపానిశ్చయాజ్జ్ఞానసత్తానిశ్చయశ్చ న స్వతః కార్యస్య స్వప్రకాశత్వాయోగా
న్నాపి జ్ఞానాంతరాదనవస్థానాదతస్సాక్షిణైవ జ్ఞానసత్తానిశ్చయో వాచ్యః । తత్ర సాక్షిణశ్చేజ్జ్ఞానాధీనసత్తానిశ్చయః అ
న్యోన్యాశ్రయస్స్యాదతస్సర్వసాధకత్వాదాత్మా స్వతస్సిద్ధ ఇతి । స్వప్రకాశస్యాపి బాధః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ జ
డం హి పరాయత్తప్రకాశత్వాదాగంతుకం బాధయోగ్యం న స్వప్రకాశాత్మస్వరూపం, తస్య సర్వబాధసాక్షిస్వరూప
స్య నిరాకర్త్రంతరాభావాత్స్వస్య చ స్వనిరాకర్తృత్వాయోగాత్ । నహి సునిపుణేనాపి స్వాభావో ద్రష్టుం శక్యత ఇత్య
ర్థః । ఏవం స్వతస్స్ఫూర్తిత్వాదాత్మా న బాధ్య ఇత్యుక్త్వా స్వతస్సత్తాకత్వాచ్చ న బాధ్య ఇత్యాహ ॥ తథా హమేవేతి ॥ జ్ఞాన
జ్ఞేయయోస్సత్తావ్యభిచారేఽపి జ్ఞాతుస్సదైకరూపత్వాన్న సత్తావ్యభిచార ఇత్యర్థః । మాస్తు జీవతో జ్ఞాతురన్యథాభావః మృ
తస్య తు స్యాదిత్యత ఆహ ॥ తథేతి ॥ ఉచ్ఛేదో వినాశోఽన్యథాస్వభావత్వం మిథ్యాత్వం వా సంభావయితుమపి న శక్యం, అహమ

పగమ్యంతే । ఆత్మా తు ప్రమాణాదివ్యవహారాశ్రయత్వాత్ప్రాగేవ ప్రమాణాదివ్యవహారాత్సిధ్యతి । న
చేదృశస్య నిరాకరణం సంభవతి । ఆగంతుకం హి వస్తు నిరాక్రియతే న స్వరూపం । య ఏవ హి నిరాకర్తా త దే
వ తస్య స్వరూపం । న హ్యగ్నేరౌష్ణ్యమగ్నినా నిరాక్రియతే, తథా హమేవేదానీం జానామి వర్తమానం వ
స్త్వహమేవాతీతమతీతతరం చాజ్ఞాసిషమహమేవానాగతమనాగతతరం చ జ్ఞాస్యామీత్యతీతానాగతవర్త
మానభావేనాన్యథా భవత్యపి జ్ఞాతవ్యే న జ్ఞాతురన్యథాభావోఽస్తి సర్వదా వర్తమానస్వభావత్వాత్, త
థా భస్మీభవత్యపి దేహే నాత్మన ఉచ్ఛేదో వర్తమానస్వభావత్వాదన్యథాస్వభావత్వం వా న సంభావయి
తుం శక్యం । ఏవమప్రత్యాఖ్యేయస్వభావత్వాదేవాకార్యత్వమాత్మనః కార్యత్వం చాకాశస్య । య
త్తూక్తం సమానజాతీయమనేకం కారణద్రవ్యం వ్యోమ్నో నాస్తీతి తత్ప్రత్యుచ్యతే, న తావత్సమానజాతీ
యమేవారభతే న భిన్నజాతీయమితి నియమోఽస్తి । నహి తంతూనాం తత్సంయోగానాం చ సమానజాతీ
యత్వమస్తి ద్రవ్యగుణత్వాభ్యుపగమాత్ । న చ నిమిత్తకారణానామపి తురీవేమాదీనాం సమానజాతీయ
త్వనియమోఽస్తి । స్యాదేతత్సమవాయికారణవిషయ ఏవ సమానజాతీయత్వాభ్యుపగమో న కారణాంతర
విషయ ఇతి, తదప్యనైకాంతికం । సూత్రగోవాలైర్హ్యనేకజాతీయైరేకా రజ్జుస్సృజ్యమానా దృశ్యతే ।
తథా సూత్రైరూర్ణాదిభిశ్చ విచిత్రాన్కంబలాన్వితన్వతే । సత్త్వద్రవ్యత్వాద్యపేక్షయా వా సమాన
జాతీయత్వే కల్ప్యమానే నియమానర్థక్యం సర్వస్య సర్వేణ సమానజాతీయకత్వాత్, నాప్యనేకమేవా

స్మీత్యనుభవసిద్ధసత్స్వభావస్య బాధాభావాదిత్యర్థః ॥ ఏవమాత్మనశ్శూన్యత్వనిరాసేన శూన్యతాప్రసంగస్యానిష్టత్వము
క్తం, తతశ్చాత్మనః కార్యత్వానుమానమాభాస ఇత్యాహ ॥ ఏవమితి ॥ అకార్యాత్మనస్సిద్ధౌ తస్యావిద్యాసహితస్యోపాదాన
స్యాదృష్టాదినిమిత్తస్య చ సత్త్వాదాకాశానుత్పత్తిహేతోస్సామగ్రీశూన్యత్వస్య స్వరూపాసిద్ధేరుక్తసత్ప్రతిపక్షబాధా
చ్చాకాశస్య కార్యత్వం నిరవద్యమిత్యాహ ॥ కార్యత్వం చేతి ॥ ఆత్మావిద్యయోర్విజాతీయత్వాన్నాకాశారంభకత్వమిత్యు
క్తమనూద్య నిరస్యతి ॥ యత్త్విత్యాదినా ॥ కిం కారణమాత్రస్య సాజాత్యనియమః? ఉత సమవాయినః? తత్రాద్యం నిర
స్య ద్వితీయం శంకతే ॥ స్యాదేతదితి ॥ కిం సమవాయితావచ్ఛేదకధర్మేణ సాజాత్యం? ఉత సత్తాదినా? నాద్య ఇత్యా
హ ॥ తదపీతి ॥ న చ రజ్జ్వాదిన ద్రవ్యాంతరమితి వాచ్యం, ఘటాదేరపి తథాత్వాపాతాత్ ద్వితీయోఽస్మదిష్టః ఆత్మావి
ద్యయోర్వస్తుత్వేన సాజాత్యాదిత్యాహ ॥ సత్త్వేతి ॥ ఉపాదానస్య సాజాత్యనియమం నిరస్య సంయుక్తానేకత్వనియమమ
ద్వితీయస్యాసంగస్యాప్యాత్మన ఉపాదానత్వసిద్ధయే నిరస్యతి ॥ నాపీత్యాదినా ॥ కిమారంభకమాత్రస్యాయం నియమః?
ఉత ద్రవ్యారంభకస్య? నాద్య ఇత్యాహ ॥ అణ్వితి ॥ ద్వ్యణుకస్య జ్ఞానస్య చాసమవాయికారణసంయోగజనకమాద్యం క

ర్మ, యద్యప్యదృష్టవదాత్మసంయుక్తేఽణుమనసీ ఆద్యకర్మారంభకే తథాపి కర్మసమవాయిన ఏకత్వాదనేకత్వనియమ భంగ ఇత్యాహ ॥ ఏకైకోఽపీతి ॥ ద్రవ్యాంతరైస్సమవాయిభి రిత్యర్థః । ద్వితీయముక్త్వాప్యారంభవాదానంగీకారేణ దూషయతి । ద్రవ్యేత్యాదినా ॥ నత్వభ్యుపగమ్యతే తస్మాన్నైష నియమ ఇతి శేషః । యత్తు క్షీరపరమాణుషు రసాంతరోత్పత్తౌ తైరేవ దధ్యారంభ ఇతి తన్న, క్షీరనాశమానాభావాద్రసవద్దధ్నోఽప్యేకద్రవ్యారభ్యత్వసంభవాచ్చ ద్రవ్యగుణసంకేతస్య పౌరుషేయస్య శ్రుత్యర్థనిర్ణయాహేతుత్వాదితి భావః । లోకే కర్తుస్సహాయదర్శనాదసహాయాద్బ్రహ్మణః కథం సర్గ ఇతి తత్రాహ ॥ తథా చోక్తమితి ॥ ప్రాగభావశూన్యత్వం హేతురప్యసిద్ధ ఇత్యాహ ॥ యచ్చోక్తమిత్యాదినా ॥ శబ్దాశ్రయత్వం విశేషః శబ్దాదిమానాకాశః ప్రలయే నాస్తి 'నాసీద్రజో నో వ్యోమే'తి శ్రుతేః । నన్వాకాశాభావే కాఠిన్యం స్యాదితి చేత్, సుశిక్షితోఽయం నైయాయికతనయః । నహ్యాకాశభావస్తద్ధర్మో వా కాఠిన్యం కింతు మూర్తద్ర

రభతే నైకమితి నియమోఽస్తి । అణుమనసోరాద్యకర్మారంభాభ్యుపగమాత్ । ఏకైకో హి పరమాణుః మనశ్చాద్యం స్వకర్మారభతే న ద్రవ్యాంతరైస్సంహత్యేత్యభ్యుపగమ్యతే । ద్రవ్యారంభ ఏవానేకారంభకత్వనియమ ఇతి చేన్న, పరిణామాభ్యుపగమాత్ । భవేదేష నియమో యది సంయోగసచివం ద్రవ్యం ద్రవ్యాంతరస్యారంభకమభ్యుపగమ్యేత । తదేవ తు ద్రవ్యం విశేషవదవస్థాంతరమాపద్యమానం కార్యం నామాభ్యుపగమ్యతే తచ్చ క్వచిదనేకం పరిణమతే మృద్బీజాద్యంకురాదిభావేన క్వచిదేకం పరిణమతే క్షీరాదిదధ్యాదిభావేన । నేశ్వరశాసనమస్త్యనేకమేవ కారణం కార్యం జనయతీతి, అతశ్శ్రుతిప్రామాణ్యాదేకస్మాద్బ్రహ్మణ ఆకాశాదిమహాభూతోత్పత్తిక్రమేణ జగజ్జాతమితి నిశ్చీయతే । తథా చోక్తం 'ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధి' ఇతి । యచ్చోక్తమాకాశస్యోత్పత్తౌ న పూర్వోత్తరకాలయోర్విశేషస్సంభావయితుం శక్యత ఇతి, తదయుక్తం, యేనైవ హి విశేషేణ పృథివ్యాదిభ్యో వ్యతిరిచ్యమానం నభస్స్వరూపవదిదానీమధ్యవసీయతే స ఏవ విశేషః ప్రాగుత్పత్తేర్నాసీదితి గమ్యతే । యథా చ బ్రహ్మ న స్థూలాదిభిః పృథివ్యాదిస్వభావైస్స్వభావవత్ 'అస్థూలమనణ్వి'త్యాదిశ్రుతిభ్యః, ఏవమాకాశస్వభావేనాపి న స్వభావవదనాకాశమితి శ్రుతేరవగమ్యతే, తస్మాత్ప్రాగుత్పత్తేరనాకాశమచ్ఛిద్రమితి స్థితం । యదప్యుక్తం పృథివ్యాదివైధర్మ్యాదాకాశస్యాజత్వమితి, తదప్యసత్, శ్రుతివిరోధే సత్యుత్పత్త్యసంభావానుమానస్యాభాసత్వోపపత్తేః, ఉత్పత్త్యనుమానస్య చ దర్శితత్వాత్, అనిత్యమాకాశమనిత్యగుణాశ్రయత్వాద్ఘటాదివదిత్యాదిప్రయోగసంభవాచ్చ । ఆత్మనానైకాంతికమితి చేన్న, తస్యౌపనిషదం ప్రత్యనిత్యగుణాశ్రయత్వాసిద్ధేః । విభుత్వాదీనాం చాకాశస్యోత్పత్తివాదినం ప్రత్యసిద్ధత్వాత్ । యచ్చోక్తమేతచ్ఛబ్దాచ్చేతి తత్రామృతత్వశ్రుతిస్తావద్వియత్యమృతా దివౌకస ఇతివద్ద్రష్టవ్యా । ఉత్పత్తిప్రలయయోరుపపాదితత్వాత్ 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్య' ఇత్యపి ప్రసిద్ధమహత్త్వేనాకాశేనోపమానం క్రియతే, నిరతిశ

వ్యవిశేషః తత్సంయోగవిశేషో వా కాఠిన్యం, తచ్చ ప్రలయే నాస్తీతి భావః । 'ఆకాశశరీరం బ్రహ్మే'తి శ్రుతేరగ్నౌష్ణ్యవద్బ్రహ్మస్వభావస్యాకాశస్య సతి బ్రహ్మణి కథమభావస్తత్రాహ ॥ యథా చేతి ॥ విభుత్వాదాకాశసమం బ్రహ్మేతి శ్రుత్యర్థః । విభుత్వాస్పర్శద్రవ్యత్వనిరవయవద్రవ్యత్వలింగానాం విభక్తత్వాదిలింగసహితాగమబాధమాహ ॥ యదపీత్యాదినా ॥ ధర్మివినాశాభావే గుణనాశో న స్యాదితి తర్కార్థమనిత్యపదం గుణాశ్రయత్వమేవ హేతుః, తచ్చ స్వసమానసత్తాకగుణవత్త్వమతో నిర్గుణాత్మని న వ్యభిచారః । భూతత్వమాదిశబ్దార్థః । స్వరూపాసిద్ధిమప్యాహ ॥ విభుత్వాదీనాం చేతి ॥ సర్వమూర్తసంయోగః పరిమాణవిశేషో వా విభుత్వం నిర్గుణాత్మని దృష్టాంతే నాస్తి సంయోగస్య సావయవత్వనియతస్యాజత్వసాధ్యవిరుద్ధతా చ, స్వరూపోపచయరూపం తు విభుత్వమాత్మాకాశయోర్న సమం । 'జ్యాయానాకాశా'దితి శ్రుతేః । క్వచిదాకాశసామ్యం తు బ్రహ్మణో యత్కించిత్సర్వసంబంధేన వ్యపదిశ్యతే అసక్తత్వేన వా పంచీకరణాదస్ప

ర్శత్వమసిద్ధం కార్యద్రవ్యస్యానిత్యత్వాన్నిరవయవత్వమప్యసిద్ధం, ద్రవ్యత్వజాతిశ్చాత్మన్యసిద్ధేత్యర్థః । నిత్య ఇత్యంశేన సామ్యం న వివక్షితం । నను 'స యథానంతోఽయమాకాశ ఏవమనంత ఆత్మే'తి శ్రుతిర్నిత్యత్వేనైవ సామ్యం బ్రూత ఇత్యత ఆహ ॥ ఏతేనేతి ॥ ఆకాశస్య కార్యత్వేనానిత్యత్వాదిత్యర్థః । శ్రుతిస్త్వాపేక్షికానంత్యద్వారా ముఖ్యానంత్యం బోధయతీతి భావః । న్యూనత్వాచ్చ న ముఖ్యోపమానత్వమిత్యాహ ॥ జ్యాయానితి ॥ ముఖ్యోపమానాసత్త్వే శ్రుతిర్న్నతస్యేత్యత స్మాదాకాశస్యోపమానత్వమాత్రేణ నిత్యత్వం నాస్తీతి భావః । అనిత్యత్వే శ్రుతిమాహ ॥ అతోఽన్యదితి ॥ [illegible]త్త్వైకస్యైవ సంభూతశబ్దస్య గౌణత్వం ముఖ్యత్వం చేతి తన్న, ఆకాశోఽపి తస్య ముఖ్యత్వసంభవాదిత్యాహ ॥ తపసీతి ॥ బలవత్తైత్తిరీయశ్రుత్యా ఛాందోగ్యశ్రుతేర్నయనాదేకవాక్యతయా సృష్టౌ బ్రహ్మాత్మని సమన్వయ ఇత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ప్రథమాధికరణమ్.

౮. ❋ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః❋ అతిదేశత్వాన్న పృథక్సంగత్యాద్యపేక్షా 'తత్తేజోఽసృజతే'తి శ్రుతేః 'ఆకాశాద్వాయు'రితి శ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేత్యేకవాక్యత్వభావాభావాభ్యాం సంశయే గౌణపూర్వపక్షసిద్ధాంతపక్షావతిదిశతి ॥ అత్రాపీత్యాదినా ॥ పూర్వత్ర హ్యాకాశానంతర్యం తేజసః స్థాపితం తత్ర వాయుతేజసోస్తుల్యపదాసంతత్యే వాయో-

యమహత్త్వాయ నాకాశసమత్వాయ యథేషురివ సవితా ధావతీతి క్షిప్రగతిత్వాయోచ్యతే నేషుతుల్యగతిత్వాయ తద్వత్ । ఏతేనానంతత్వోపమానశ్రుతిర్వ్యాఖ్యాతా ॥ జ్యాయానాకాశాదిత్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చ బ్రహ్మణస్సకాశాదాకాశస్యోనపరిమాణత్వసిద్ధిః న తస్య ప్రతిమాస్తీతి చ బ్రహ్మణోఽనుపమానత్వం దర్శయతి 'అతోఽన్యదార్త'మితి చ బ్రహ్మణోఽన్యేషామాకాశాదీనామార్తత్వం దర్శయతి । తపసి బ్రహ్మశబ్దవదాకాశస్య జన్మశ్రుతేర్గౌణత్వమిత్యేతదాకాశసంభవశ్రుత్యనుమానాభ్యాం పరిహృతం, తస్మాద్బ్రహ్మకార్యం వియదితి సిద్ధం ॥ ఇతి ప్రథమాధికరణమ్. ... ... ❋

❋ సూ. ॥ ౮ ॥ ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః ॥ ❋

అతిదేశోఽయం ఏతేన వియద్వ్యాఖ్యానేన మాతరిశ్వాపి వియదాశ్రయో వాయుర్వ్యాఖ్యాతః । అత్రాప్యేతే యథాయోగం పక్షా రచయితవ్యాః । న వాయురుత్పద్యతే, ఛందోగానాముత్పత్తిప్రకరణేఽనామ్నానాదిత్యేకః పక్షః, అస్తి తు తైత్తిరీయాణాముత్పత్తిప్రకరణే ఆమ్నానం 'ఆకాశాద్వాయు'రితి పక్షాంతరం । తతశ్చ శ్రుత్యోర్విప్రతిషేధే సతి గౌణీ వాయోరుత్పత్తిశ్రుతిః అసంభవాదిత్యపరోఽభిప్రాయః, అసంభవశ్చ దర్శితః । 'సైషాఽనస్తమితా దేవతా యద్వాయు'రిత్యస్తమయప్రతిషేధాదమృతత్వాదిశ్రవణాచ్చ ప్రతిజ్ఞానుపరోధాద్యావ[illegible]కారం చ విభాగాభ్యుపగమాదుత్పద్యతే వాయురితి సిద్ధాంతః । అస్తమయప్రతిషేధోఽపరవిద్యావిషయ ఆపేక్షికః, అగ్న్యాదీనామివ వాయోరస్తమయాభావాత్ । కృతప్రతివిధానం చామృతత్వాదిశ్రవణం । నను వాయోరాకాశస్య చ తుల్యయోరుత్పత్తిప్రకరణే శ్రవణాశ్రవణయో-

రస్తు రితి క్రమశ్రుతిబాధాత్ప్రాప్తస్య తేజః ప్రాథమ్యభంగాన్నైకవాక్యతేతి పూర్వపక్షే గౌణత్వాద్యభిప్రాయమాహ ॥ తతశ్చేతి ॥ అస్తమయప్రతిషేధో ముఖ్యోత్పత్త్యసంభవే లింగం 'వాయుశ్చాంతరిక్షం చైతదమృత'మితి । తస్యైవ లింగస్యాభ్యాసః 'వాయురేవ వ్యష్టిస్సమష్టిశ్చే'తి సర్వాత్మత్వం లింగాంతరమాదిపదార్థః । తథా సంవర్గవిద్యాయాం 'వాయుర్హ్యేవైతాన్సర్వానగ్న్యాదీన్సంహరతీ'తి శబ్దమాత్రేణైశ్వర్యశ్రవణం లింగాంతరం గ్రాహ్యం । ఏతైర్లింగైర్వాయురనాద్యనంత ఇతి ప్రతీతేరుత్పత్తిర్గౌణీత్యవిరోధః శ్రుత్యోరితి ప్రాప్తే ప్రతిపిపాదయిషితప్రతిజ్ఞాశ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్తత్సాధకానాం తత్ర తత్ర వాయూత్పత్తివాక్యానాం భూయస్త్వాదుక్తవిభక్తత్వాదిలింగానుగ్రహాచ్చ ముఖ్యైవ వాయోరుత్పత్తిః, తథాకాశం వాయుం చ సృష్ట్వా తేజోఽసృజతేతి శ్రుత్యోరేకవాక్యతయా బ్రహ్మణి సమన్వయః । లింగాని తూపాస్యవాయుస్తావకత్వాదాపేక్షికతయా వ్యాఖ్యేయానీతి ముఖ్యసిద్ధాంతమాహ ॥ ప్రతిజ్ఞేత్యాదినా ॥ కృతం ప్రతివిధానం ఆపేక్షికత్వేన సమాధానం యస్య తత్తథా । అధికరణానారంభమాశంక్యోక్తామధికాశంకామాహ ॥ నన్వి-

త్యాదినా ॥ 'వాయుర్హ్యేవైతాన్సర్వాన్సంవృఙ్క్త' ఇత్యాదిశబ్దమాత్రంశంకామూలంనార్థ ఇతిద్యోతనార్థంమాత్రప
దం। తామేవశంకామాహ॥సంవర్గేతి॥వ్యష్టిసమష్ట్యుపాస్తిర్వాయుందిశాంవత్సం వేదేత్యుపాస్తిశ్చాదిశబ్దార్థః॥ అధి ౨. ❋

౯. ❋అసంభవస్తుసతోఽనుపపత్తేః❋ 'అనాద్యనంతంమహతఃపరంధ్రువంనచాస్యకశ్చిజ్జనితే'త్యాదిబ్రహ్మానాదిత్వ
శ్రుతీనాం 'త్వంజాతోభవసివిశ్వతోముఖ' ఇత్యుత్పత్తిశ్రుత్యా విరోధోఽస్తిననేత్యేకవాక్యభావాభావాభ్యాం సందే
హేఽస్తివిరోధఇతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే యథావాయ్వాదేరమృతత్వాదికముత్పత్తిశ్రుతిబలాదాపేక్షికం తథాబ్రహ్మ
ణాదిత్వమాపేక్షికమితిదృష్టాంతసంగత్యా ఏకదేశిపక్షంప్రాపయతి॥వియదితి॥ బ్రహ్మకుతశ్చిజ్జాయతేకారణత్వాదాకాశ
వదిత్యనుమానానుగ్రహాజ్జన్మశ్రుతిర్బలీయసీత్యాహ॥తథేతి॥నచానాదికారణాభావేనానవస్థాబీజాంకురవదనాదిత్వోపప
త్తేః। తథాచదీపాద్దీపవద్బ్రహ్మాంతరాద్బ్రహ్మాంతరోత్పత్తిః, ఉత్పత్తిశ్రుత్యాచానాదిత్వశ్రుతిర్నేయేత్యనాద్యనంతబ్ర
హ్మసమన్వయాసిద్ధిరితి ప్రాప్తేముఖ్యసిద్ధాంతమాహ॥ తామితి॥బ్రహ్మనజాయతేకారణశూన్యత్వాన్నరవిషాణవద్వ్యతిరే

రేకమేవాధికరణముభయవిషయమస్తు కిమతిదేశేనాసతివిశేష ఇతి, ఉచ్యతే, సత్యమేవమేతత్, తథా
పిమందధియాం శబ్దమాత్రకృతాశంకానివృత్త్యర్థోఽయమతిదేశః క్రియతే । సంవర్గవిద్యాదిషుహ్యుపా
స్యతయావాయోర్మహాభాగత్వశ్రవణాత్, అస్తమయప్రతిషేధాదిభ్యశ్చభవతి నిత్యత్వాశంకాకస్య
చిదితి ॥ ఇతిద్వితీయాధికరణమ్ ... ... ❋

❋ సూ॥౯॥ అసంభవస్తుసతోఽనుపపత్తేః ॥ ❋

వియత్పవనయోరసంభావ్యమానజన్మనోరప్యుత్పత్తిముపశ్రుత్య బ్రహ్మణోపి భవేత్ కుతశ్చిదుత్పత్తి
రితిస్యాత్కస్యచిన్మతిః। తథావికారేభ్యఏవాకాశాదిభ్యఉత్తరేషాంవికారాణాముత్పత్తిముపశ్రుత్యా
కాశస్యాపివికారాదేవబ్రహ్మణఉత్పత్తిరితికశ్చిన్మన్యేత, తామాశంకామపనేతుమిదంసూత్రం । అసం
భవస్త్వితి । నఖలుబ్రహ్మణస్సదాత్మకస్యకుతశ్చిదన్యతస్సంభవఉత్పత్తిరాశంకితవ్యా, కస్మాత్, అ
నుపపత్తేః, సన్మాత్రంహి బ్రహ్మనతస్యసన్మాత్రాదేవోత్పత్తిస్సంభవతి, అసత్యతిశయేప్రకృతివికా
రభావానుపపత్తేః । నాపిసద్విశేషాద్దృష్టవిపర్యయాత్సామాన్యాద్విశేషాఉత్పద్యమానాదృశ్యంతే। మృ
దాదేర్ఘటాదయోనతువిశేషేభ్యస్సామాన్యంనాప్యసతోనిరాత్మకత్వాత్ , కథం 'అసతస్సజ్జాయేతే'తి
చాక్షేపశ్రవణాత్ 'సకారణంకరణాధిపాధిపోనచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిప' ఇతిచ బ్రహ్మణోజనయితా
రంవారయతి । వియత్పవనయోఃపునరుత్పత్తిఃప్రదర్శితానతుబ్రహ్మణస్సాస్తీతి వైషమ్యం।నచవికారేభ్యో
వికారాంతరోత్పత్తిదర్శనాద్బ్రహ్మణోపివికారత్వంభవితుమర్హతీతిమూలప్రకృత్యనభ్యుపగమేఽనవస్థా
ప్రసంగాత్। యామూలప్రకృతిరభ్యుపగమ్యతేతదేవచనోబ్రహ్మేత్యవిరోధః॥ ఇతితృతీయాధికరణమ్ ❋

తేన ఘటవచ్చేత్యనుమానానుగ్రహాద్విపక్షేచాకారణకకార్యవాదప్రసంగాద్బ్రహ్మానాదిత్వశ్రుతయో బలీయస్య ఇతి
కారణత్వలింగబాధాజ్జన్మశ్రుతిఃకార్యాభేదేనవ్యాఖ్యేయేత్యనాద్యనంతబ్రహ్మసమన్వయసిద్ధిరితిసిద్ధాంతఫలం । నచహే
త్వసిద్ధిఃకారణస్యానిరూపణాత్। తథాహికింసన్మాత్రస్య బ్రహ్మణస్సన్మాత్రమేవ[illegible]కారణం సద్విశేషో వా అస
ద్వా నత్రిధాపీత్యాహ॥సన్మాత్రంహీత్యాదినా॥ దీపస్తుదీపాంతరేనిమిత్తమిత్యను[illegible]ణం। వియత్పవనయోర్బ్రహ్మ
ణశ్చవిభక్తత్వావిభక్తత్వాభ్యాంకారణభావాభావాభ్యాంచవైషమ్యం । కారణత్వలింగస్యాప్రామాణికానవస్థాతర్కే
ణాపిబాధమాహ ॥ నచవికారేభ్య ఇత్యాదినా ॥ కారణస్యానభ్యుపగమేయదృచ్ఛావాదప్రసంగః, అనాదికారణానభ్యు
పగమేఽనవస్థాప్రసంగః, తదభ్యుపగమేబ్రహ్మవాదప్రసంగః, కారణాంతరస్యప్రధానాదేర్నిరాసాదితిభావః॥ ...❋

౧౦. ❋తేజోఽతస్తథాహ్యాహ❋ 'తత్తేజోఽసృజత వాయోరగ్ని'రితిశ్రుత్యోర్విరోధోఽస్తినవేతిసందేహేసా
మాన్యాత్సామాన్యోత్పత్త్యసంభవేపి బ్రహ్మవాయ్వోస్సామాన్యయోస్తేజోరూపవిశేషోపాదానసంభవాత్తుల్యబలత

యాస్తివిరోధ ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షః సర్వత్రాధ్యాయసమాప్తేరేకవాక్యత్వాసంభవాసంభవౌ సంశ
యబీజం। పూర్వపక్షే శ్రుతీనాం విరోధాదప్రామాణ్యం ఫలం సిద్ధాంతే ప్రామాణ్యమిత్యుక్తం న విస్మర్తవ్యం। ఏవం పూర్వప
క్షే కార్యమాత్రస్య వివర్తత్వాత్కల్పితస్య వాయోస్తేజఃకల్పనాధిష్ఠానత్వాయోగాద్బ్రహ్మైవ తేజస ఉపాదానం సర్వ
కార్యాణాం బ్రహ్మైవోపాదానమిత్యర్థైః శ్రుతీనాం భూయస్త్వాచ్చ తదనురోధాద్వాయోరగ్నిరితి క్రమార్థా పంచమీత్య
విరోధ ఇత్యేకదేశిసిద్ధాంతం ప్రాపయతి ॥ ప్రాప్తం తావద్బ్రహ్మయోని తేజ ఇత్యాదినా ॥ శ్రుతీనాం విరోధమాత్రోప
న్యాసేన పూర్వపక్షః సిద్ధాంతే నావిరోధోక్తావేకదేశిపక్ష ఇతి జ్ఞేయం। తదుభయమపి ముఖ్యసిద్ధాంతాపేక్షయా పూర్వప
క్షత్వేన వ్యవహ్రియతే। సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి ॥ కదర్థితా బాధితార్థేతి యావత్। వాయోస్తేజః ప్రకృతి
త్వం పంచమీశ్రుత్యా నిర్ధారితం, న చ కల్పితస్యోపాదానత్వాసంభవః, అధిష్ఠానత్వాసంభవేఽపి మృదాదివత్పరిణామిత్వ
సంభవాత్, సతస్తు బ్రహ్మణశ్ఛాందోగ్యే స్రష్టృత్వమాత్రం శ్రుతం నోపాదానత్వం। న చ బహు స్యామితి కార్యాభేదే

సూ॥౧౦॥ తేజోఽతస్తథాహ్యాహ ॥

ఛాందోగ్యే సన్మూలత్వం తేజసః శ్రావితం, తైత్తిరీయకే తు వాయుమూలత్వం, తత్ర తేజోయోనిం
ప్రతి శ్రు[illegible]త్యోః సత్యాం ప్రాప్తం తావద్బ్రహ్మయోని తేజ ఇతి। కుతః, సదేవేత్యుపక్రమ్య తత్తే
జోఽసృజతేత్యుపదేశాత్, సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాశ్చ బ్రహ్మప్రభవత్వే సర్వస్య సంభవాత్, 'తజ్జ
లాని'తి చావిశేషశ్రుతేః 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ' ఇతి చోపక్రమ్య శ్రుత్యంతరే సర్వస్యావిశేషేణ బ్ర
హ్మజత్వోపదేశాత్, తైత్తిరీయకే చ 'స తపస్తప్త్వా ఇదగ్ం సర్వమసృజత యదిదం కించే'త్యవిశేషశ్రవ
ణాత్। తస్మాద్వాయోరగ్నిరితి క్రమోపదేశో ద్రష్టవ్యః, వాయోరనంతరమగ్నిస్సంభూత ఇతి, ఏవం
ప్రాప్తే ఉచ్యతే। తేజోఽతో మాతరిశ్వనో జాయత ఇతి। కస్మాత్తథాహ్యాహ 'వాయోరగ్ని'రితి। అవ్యవ
హితే హి తేజసో బ్రహ్మజత్వే సత్యసతి వాయుజత్వే వాయోరగ్నిరితీయం శ్రుతిః కదర్థితా స్యాత్। నను క్ర
మార్థైషా భవిష్యతీత్యుక్తం నేతి బ్రూమః। 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇతి పురస్తాత్సం
భవతి అపాదానస్యాత్మనః పంచమీనిర్దేశాత్, తస్యైవ చ సంభవతేరిహాధికారాత్పరస్తాదపి తదధికారే
పృథివ్యా ఓషధయ ఇత్యపాదానే పంచమీదర్శనాద్వాయోరగ్నిరిత్యపాదానపంచమ్యేవైషేతి గమ్యతే। అ
పి చ వాయోరూర్ధ్వమగ్నిస్సంభూత ఇతి కల్ప్య ఉపపదార్థయోగః, క్లృప్తస్తు కారకార్థయోగో వాయో
రగ్నిస్సంభూత ఇతి। తస్మాదేషా శ్రుతిర్వాయుయోనిత్వం తేజసోఽవగమయతి। నన్వితరాపి శ్రుతిర్బ్ర
హ్మయోనిత్వం తేజసోఽవగమయతి తత్తేజోఽసృజతేతి। న, తస్యాః పారంపర్యజత్వేఽప్యవిరోధాత్। య
దాపి హ్యాకాశం వాయుం చ సృష్ట్వా వాయుభావాపన్నం బ్రహ్మ తేజోఽసృజతేతి కల్ప్యతే తదాపి బ్రహ్మజ
త్వం తేజసో న విరుధ్యతే, యథా తస్యాః శృతం తస్యా దధి తస్యా ఆమిక్షేత్యాది। దర్శయతి చ బ్రహ్మణో

క్షణలింగాదుపాదానత్వసిద్ధిర్లింగాచ్చ శ్రుతేర్బలీయస్త్వేన శ్రుత్యవిరోధేన లింగస్య నేయత్వాత్। నయనం చేత్థం వా
యోర్బ్రహ్మానన్యత్వాద్వాయుజస్యాపి తేజసో బ్రహ్మప్రకృతికత్వమవిరుద్ధమితి సిద్ధాంతగ్రంథాశయః। ఇహాధికారాది
తి ॥ వాయోరగ్నిస్సంభూత ఇతి వాక్యసంబంధాదిత్యర్థః। తదధికారే సంభూత్యధికారే। నిరపేక్షకారకవిభక్తేరు
పపదసాపేక్షవిభక్త్యపేక్షయా బలీయస్త్వాచ్చ న క్రమార్థా పంచమీత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ ఊర్ధ్వమనంతరమితి చోపపదం
వినా పంచమీమాత్రాత్క్రమో న భాతీతి కల్ప్య ఉపపదార్థయోగః ప్రకృత్యాఖ్యాపాదానకారకం తు నిరపేక్ష పంచమ్యా
భాతి విశేషతోఽత్ర ప్రకరణాదపాదానార్థత్వం పంచమ్యాః క్లృప్తం క్లృప్తేన చ కల్ప్యం సతి విరోధే బాధ్యమితి స్థితిరిత్యర్థః।
పారంపర్యజత్వమేవాహ ॥ యదాపీతి ॥ తస్యాః ధేనోః, శృతం తప్తం, క్షీరం సాక్షాత్కార్యం దధ్యాదికం తు పారం
పర్యజమిత్యర్థః। దధిసంసృష్టం కఠినక్షీరమామిక్షా। బ్రహ్మణో వాయుభావే మానమాహ ॥ దర్శయతీతి ॥ పారంప

...జస్యాపితజ్జత్వవ్యపదేశేస్మృతిమాహ ॥ తథాచేతి ॥ అంతఃకరణాదిభ్యోజాయమానబుద్ధ్యాదీనాముత్పత్తేస్వేవధారణంకథమిత్యాశంక్యాహ ॥ యద్యపీత్యాదినా ॥ ప్రణాడ్యాపరంపరయా ఈశ్వరవంశ్యత్వాత్ తజ్జత్వాత్ పరం కారణాంతరనిరాసార్థమవధారణంయుక్తమితి శేషః । ఏతత్పదార్థమాహ ॥ తాసామితి ॥ తజ్జలానిత్యాస్యోక్తశ్రుతీనాం సాక్షాత్ప్రణాడ్యావా బ్రహ్మజత్వమాత్రేణోపపత్తేరిత్యర్థః । అక్రమశ్రుతీనాం బలవత్క్రమశ్రుత్యనుసారేణైకవాక్యత్వాద్వియద్వాయుద్వారా తేజఃకారణేబ్రహ్మణిసమన్వయఇతిసిద్ధం॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్. ... ❁

౧౧. ॥❁అపః❁॥ అతిదేశోఽయంతథాహ్యాథర్వణేముండకగ్రంథే 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణోమనస్సర్వేంద్రియాణిచ ఖంవాయుర్జ్యోతిరాపఃపృథివీవిశ్వస్యధారిణీ'తి మంత్రే అపాంబ్రహ్మజత్వంశ్రుతం । అగ్నేరాపఇతిశ్రుత్యాతస్యావిరోధోఽస్తినవేతి సందేహే తుల్యత్వాదస్తివిరోధఇతిపూర్వపక్షేఽపామగ్నిజాహ్యత్వేనవిరోధాదగ్నిజత్వాసంభవాత్క్రమార్థంపంచమీత్యవిరోధఇత్యధికాశంకాయాముక్తతేజోన్యాయమతిదిశ్యవ్యాచష్టే ॥ అతఇతి ॥ ప్రత్యక్షవిరో

వికారాత్మనావస్థానం 'తదాత్మానగ్గ్ స్వయమకురుతే'తి । తథాచేశ్వరస్మగణంభవతి । "బుద్ధిర్జ్ఞానమసంమోహ" ఇత్యాద్యనుక్రమ్య "భవంతిభావాభూతానాంమత్తఏవపృథగ్విధా" ఇతి । యద్యపిబుద్ధ్యాదయఃస్వకారణేభ్యః ప్రత్యక్షంభవంతో[illegible]ంతే తథాపిసర్వస్యభావజాతస్యసాక్షాత్ప్రణాడ్యావా ఈశ్వరవంశ్యత్వాత్ । [illegible] దిన్య శ్రుతయో వ్యాఖ్యాతాః తాసాంసర్వథోపపత్తేః క్రమవత్సృష్టివాదినీనాంత్వన్యథానుపపత్తేః ప్రతిజ్ఞాపిసద్వంశ్యత్వమాత్రమపేక్షతే నావ్యవహితజన్యత్వమిత్యవిరోధః ॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్. ... ... ❁

❁ సూ. ॥ ౧౧ ॥ అపః ॥ ❁

అతస్తథాహ్యాహేత్యనువర్తతే।ఆపోఽతస్తేజసోజాయంతే, కస్మాత్ ,తథాహ్యాహ 'తదపోఽసృజతే'తి 'అగ్నేరాప'ఇతిచ । సతివచనే నాస్తిసంశయః ।తేజసస్తుసృష్టింవ్యాఖ్యాయపృథివ్యావ్యాఖ్యాస్యన్నపోఽన్తరయామీత్యాపఇతిసూత్రయాంబభూవ ॥ ఇతిపంచమాధికరణమ్. ... ❁

❁ సూ. ॥ ౧౨ ॥ పృథివ్యధికారరూపశబ్దాంతరేభ్యః ॥ ❁

'తాఆపఐక్షంతబహ్వ్యస్స్యామఃప్రజాయేమహీతి తాఅన్నమసృజంత'ఇతి శ్రూయతే । తత్రసంశయః । కిమనేనాన్నశబ్దేన వ్రీహియవాద్యభ్యవహార్యంవౌదనాద్యుచ్యతే కింవాపృథివీతి । తత్రప్రాప్తం తావద్వ్రీహియవాద్యోదనాదివాపరిగృహీతవ్యమితి, తత్రహ్యన్నశబ్దః ప్రసిద్ధోలోకే వాక్యశేషోఽపేతమర్థముపోద్బలయతి 'తస్మాద్యత్రక్వచనవర్షతితదేవభూయిష్ఠమన్నంభవతీ'తి వ్రీహియవాద్యేవహిసతివర్షణేబహుభవతినపృథివీతి, ఏవంప్రాప్తేబ్రూమః । పృథివ్యేవేయమన్నశబ్దేనాద్భ్యోజాయమానావివక్ష్యతఇతి । కస్మాత్,అధికారాద్రూపాచ్ఛబ్దాంతరాచ్చ । అధికారస్తావత్ 'తత్తేజోఽసృజత త

ధేకథమపామగ్నిజత్వనిర్ణయస్తత్రాహ ॥ సతివచనఇతి ॥ త్రివృత్కృతయోరప్తేజసోర్విరోధేప్యగ్నేరాపఇతివచనాదతీంద్రియయోస్తయోర్నాస్తి విరోధఇతినిర్ణీయతఇత్యర్థః । నకేవలంశ్రుత్యవిరోధజ్ఞానాయాయమతిదేశః కింతుపంచభూతోత్పత్తిక్రమనిర్ణయార్థంచేత్యాహ॥ తేజసస్త్వితి॥తస్మాత్తేజోభావమాపన్నేబ్రహ్మణిశ్రుతిసమన్వయఇతిసిద్ధం॥ ❁

౧౨. ❁పృథివ్యధికారరూపశబ్దాంతరేభ్యః❁ విషయముక్త్వాన్నశబ్దమహాభూతప్రకరణాభ్యాంసంశయమాహ ॥ తాఇతి ॥ అభ్యవహార్యం భక్ష్యం, అత్రశ్రుతౌయద్యన్నమోదనాదికంతదాద్భ్యఃపృథివీతిశ్రుత్యావిరోధః, యదిపృథివీతదానవిరోధఇతిఫలంబోధ్యం । అప్పృథివ్యోఃకార్యకారణభావాదధికరణసంగతిః । అన్నశ్రుతివృష్టిభవత్వలింగాభ్యాంపూర్వపక్షః । తదేవ తత్తైత్రివేతిశ్రుత్యర్థః । తథాచక్వచిదన్నంక్వచిదద్భ్యఃపృథివీతత్రాన్నమితివిరోధాన్నైకవాక్యతేతి ప్రాప్తేసిద్ధాంతయతి ॥ ఏవంప్రాప్తఇతి ॥ అధికారఃప్రకరణం, రూపంలింగం, పయఃక్షీరం తద్వత్పాండరంశ్వేతం,అం

గారవద్రోహితం రక్తం । శబ్దాంతరశబ్దితం స్థానం వ్యాచష్టే ॥ శ్రుత్యంతరమపీతి ॥ అబానంతర్యం పృథివ్యాః స్థానం శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధం తేనాప్యన్నస్య పృథివీత్వమిత్యర్థః । తత్ తత్ర సృష్టికాలే యదపాం శరః యో మండవద్ఘనీభావ ఆసీత్ స ఏవ సమహన్యత కఠినస్సంఘాతోఽభూత్ సా అపాం కఠినా పరిణతిః పృథివ్యభవదితి శ్రుత్యర్థః । వ్రీహ్యాద్యన్నసర్గః కస్మిన్ స్థాన ఇతి వివక్షాయామాహ ॥ పృథివ్యాస్త్వితి ॥ పంచమీయం । వృష్టిభవత్వలింగసహితాన్నశ్రుతేః కథం ప్రకరణలింగస్థానైర్బాధ ఇత్యాశంక్యాహ ॥ వాక్యశేషోఽపీతి ॥ ప్రబలదుర్బలప్రమాణసన్నిపాతే బహూనాం దుర్బలానామత్యంతబాధాద్వరం ప్రబలప్రమాణస్యాల్పబాధేన కథంచిన్నయనమితి న్యాయేన శ్రుతిలింగయోరన్నమాత్రనిష్ఠత్వం బాధిత్వాఽన్నాత్మకపృథివీనిష్ఠత్వం నీయతే తాభ్యామన్నమాత్రగ్రహే ప్రకాశాదీనాం పృథివీమాత్రవిషయాణామత్యంతబాధాపత్తేరితి భావః । అన్నస్య వృష్టిజత్వోక్తిద్వారా పృథివ్యా అబ్జన్యత్వం సూచ్యతే । పృథివీ అబ్జన్యా పృథివీత్వాత్, అన్నవదిత్యనుమానాదిత్యక్షరార్థః । ఏవం తిత్తిరిశ్రుత్యనుసారేణ ఛాందోగ్యశ్రుతేర్నయనాదవిరుద్ధో భూతసృష్టిశ్రుతీనాం బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్. ... ... ❀

దపోఽసృజత'ఇతి చ మహాభూతవిషయో వర్తతే । తత్ర క్రమప్రాప్తాం పృథివీం మహాభూతం విలంఘ్య నాకస్మాద్వ్రీహ్యాదిపరిగ్రహణం న్యాయ్యం, తథా రూపమపి వాక్యశేషే పృథివ్యనుగుణం దృశ్యతే 'యత్కృష్ణం తదన్నస్య'ఇతి । న హ్యద్యనాదేరభ్యవహార్యస్య కృష్ణత్వనియమోఽస్తి నాపి వ్రీహ్యాదీనాం । నను పృథివ్యా అపి నైవ కృష్ణత్వనియమోఽస్తి, పయఃపాండరస్యాంగారరోహితస్య చ క్షేత్రస్య దర్శనాత్ । నాయం దోషః బాహుల్యాపేక్షత్వాత్ । భూయిష్ఠం హి పృథివ్యాః కృష్ణం రూపం న తథా శ్వేతరోహితే । పౌరాణికా అపి పృథివీచ్ఛాయాం శర్వరీముపదిశంతి, సా చ కృష్ణాభాసేత్యతః కృష్ణం రూపం పృథివ్యా ఇతి శ్లిష్యతే । శ్రుత్యంతరమపి సమానాధికారం 'అద్భ్యః పృథివీ'తి 'తద్యదపాం శర ఆసీత్ తత్సమహన్యత సా పృథివ్యభవ'దితి చ । పృథివ్యాస్తు వ్రీహ్యాదేరుత్పత్తిం దర్శయతి 'పృథివ్యా ఓషధయః ఓషధీభ్యోఽన్న'మితి చ । ఏవమధికారాదిషు పృథివ్యాః ప్రతిపాదకేషు సత్సు కుతో వ్రీహ్యాదిప్రతిపత్తిః । ప్రసిద్ధిరప్యధికారాదిభిరేవ బాధ్యతే । వాక్యశేషోఽపి పార్థివత్వాదన్నాద్యస్య తద్ద్వారేణ పృథివ్యా ఏవాద్భ్యః ప్రభవత్వం సూచయతీతి ద్రష్టవ్యం, తస్మాత్పృథివీయమన్నశబ్దేతి ॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్. ... ❀

❀ సూ. ॥ ౧౩ ॥ తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లింగాత్సః ॥ ❀

కిమిమాని వియదాదీని భూతాని స్వయమేవ స్వవికారాన్ సృజంతి ఆహోస్విత్పరమేశ్వర ఏవ తేన తేనాత్మనావతిష్ఠమానోఽభిధ్యాయంస్తం తం వికారం సృజతీతి సందేహే సతి ప్రాప్తం తావత్స్వయమేవ సృజంతీతి । కుతః 'ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్ని'రిత్యాదిస్వాతంత్ర్యశ్రవణాత్ । నన్వచేతనానాం స్వతంత్రాణాం ప్రవృత్తిః ప్రతిషిద్ధా, నైష దోషః 'తత్తేజ ఐక్షత' 'తా ఆప ఐక్షంత'ఇతి చ భూతానామపి చేత

౧౩ ॥ సంప్రతి తాని భూతాన్యాశ్రిత్యాశ్రయాశ్రయిభావసంగత్యా తేషాం స్వాతంత్ర్యమాశంక్య నిషేధతి ॥ ❀తదభిధ్యానాదేవ త్వితి❀ ॥ ఉక్తభూతాన్యాశ్రిత్య సంశయపూర్వపక్షౌ దర్శయతి ॥ కిమిమానీత్యాదినా ॥ సంశయబీజానుక్త్వా పూర్వోత్తరపక్షయుక్తయో బీజానీతి జ్ఞేయం । నన్వత్ర భూ[illegible]నాం కిం స్వాతంత్ర్యేణోపాదానత్వమాశంక్యతే కర్తృత్వం వా, నాద్యః, రచనానుపపత్తేరిత్యాదిన్యాయవిరోధా[illegible]కతే ॥ నన్వితి ॥ న ద్వితీయః అచేతనత్వాదితి భావః । యథా మనుష్యాదిశబ్దైస్తత్తద్దేహాభిమానినో జీవా ఉచ్యంతే [illegible]కాశాద్వాయురిత్యాదిశ్రుతావాకాశాదిశబ్దైస్తత్తద్భూతాభిమానిదేవతా ఉచ్యంతే, తాసాం స్వకార్యే వాయ్వాదౌ కర్తృత్వసంభవాన్నిరపేక్షనిమిత్తత్వం పంచమ్యర్థః । ఏవం 'తదాత్మానగ్ం స్వయమకురుత'ఇతి శ్రుతౌ స్వయమితి విశేషణాద్బ్రహ్మణోఽన్యానపేక్షం సర్వకర్తృత్వం శ్రుతం । తథా చ మిథో నిరపేక్షేశ్వరభూతకర్తృత్వశ్రుత్యోర్విరోధాన్న బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సఫలం పూర్వపక్షమాహ । నైష

దోషఇతి ॥ భూతానాంతదభిమానిదేవతానామిత్యర్థః । యథాఆకాశాదిభావాపన్న బ్రహ్మణస్సర్వోపాదానత్వం తథాతదభిమానిదేవతా జీవభావమాపన్నబ్రహ్మణఃకర్తృత్వమితి పరంపరమేశ్వకర్తృత్వశ్రుత్యవిరోధః । స్వయమితివిశేషణమీశ్వరాంతరనిరాసార్థంనజీవభావాపేక్షానిరాసార్థమిత్యేకదేశిసిద్ధాంత ఊహనీయః । ముఖ్యసిద్ధాంతమాహ ॥ ఏవంప్రాప్తఇతి ॥ ఆకాశాదిశబ్దైర్న దేవతాలక్షణా ముఖ్యార్థబాధకాభావాత్, పంచమ్యశ్చప్రకృతిత్వార్థాస్తత్రరూఢతరత్వాత్, తథాచాచేతనానాంభూతానాంకర్తృత్వమేవనాస్తి, కుతఈశ్వరానపేక్షకర్తృత్వం।యద్యపి దేవతానాంకర్తృత్వంసంభవతి తథాపీశ్వరనియమ్యత్వశ్రవణాచ్చేతనానామపి నస్వాతంత్ర్యంకిమువాచ్యమచేతనానాంభూతానాంనస్వాతంత్ర్యమితి మత్వోక్తం ॥ తల్లింగాదితి ॥ తత్తదచేతనాత్మనావస్థితస్యబ్రహ్మణఉపాదానత్వేపిజీవవ్యావృత్తేశ్వరత్వాకారేణైవసాక్షాత్సర్వకర్తృత్వం నజీవద్వారాతస్య సర్వనియంతృత్వలింగాదిత్యర్థః । ప్రకరణాచ్చసాక్షాత్సర్వకర్తృత్వమిత్యాహ ॥ తథేతి ॥ పూర్వోక్తమనూద్యనిరస్యతి॥ యత్త్వితి ॥ పరమేశ్వరస్యాంతర్యామిభావేనావేశస్సంబంధః । తద్వశాద్భూతేష్వపీక్షణశ్రవణం నైతావతా తేషాంచేతనత్వం స్వాతంత్ర్యంచేత్యర్థః । అనేన తదభిధ్యానాదితి పదంవ్యాఖ్యాతం, ఇత్థంసూత్రయోజనా । సఈశ్వరస్తత్తదాత్మనాస్థితోపి సాక్షాదేవసర్వకర్తా,

నత్వశ్రవణాదిత్యేవంప్రాప్తేఽభిధీయతే । స్వయమేవపరమేశ్వరః తేనతేనాత్మనావతిష్ఠమానోఽభిధ్యాయంస్తంతంవికారంసృజతీతి । కుతః, తల్లింగాత్ । తథాహి శాస్త్రం ‘యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్యఃపృథివ్యాఅంతరోయంపృథివీనవేదయస్యపృథివీశరీరంయఃపృథివీమంతరోయమయతీ’త్యేవంజాతీయకం సాధ్యక్షాణామేవభూతానాంప్రవృత్తిందర్శయతి।తథా ‘సోకామయతబహుస్యాంప్రజాయేయేతీ’తిప్రస్తుత్య ‘సచ్చత్యచ్చాభవత్ తదాత్మానగ్ంస్వయమకురుతే’తి తస్యైవసర్వాత్మభావందర్శయతి । యత్త్వీక్షణశ్రవణమప్తేజసోస్తత్పరమేశ్వరావేశవశాదేవ ద్రష్టవ్యం ‘నాఽన్యోఽతోస్తిద్రష్టే’తీక్షిత్రంతరప్రతిషేధాత్ప్రకృతత్వాచ్చసతఈక్షితు‘స్తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతీ’త్యత్ర ॥ ఇతిసప్తమాధికరణమ్॥ ❋

❋సూ॥౧౪॥విపర్యయేణతుక్రమోఽతఉపపద్యతేచ॥❋

భూతానాముత్పత్తిక్రమశ్చింతితః, అథేదానీమప్యయక్రమశ్చింత్యతే కిమనియతేన క్రమేణాప్యయః? ఉతోత్పత్తి క్రమేణ? అథవాతద్విపరీతేనేతి । త్రయోపిచోత్పత్తిస్థితిప్రళయాభూతానాం బ్రహ్మాయత్తాః శ్రూయంతే ‘యతోవాఇమానిభూతానిజాయంతే యేనజాతానిజీవంతి యత్ప్రయంత్యభిసంవిశంతీ’తి, తత్రానియమోఽవిశేషాదితి ప్రాప్తం, అథవోత్పత్తేః క్రమస్యశ్రుతత్వాత్ప్రళయస్యాపిక్ర

స్యాంతర్యామిత్వలింగాజ్జీవద్వారాకర్తృత్వంనామ జీవస్యైవకర్తృత్వమిత్యంతర్యామిణః కర్తృత్వాసిద్ధేరంతర్యామిత్వాయోగాత్తదభిధ్యానాదీశ్వరేక్షణాదేవభూతేషు శ్రుతేక్షణోపపత్తేశ్చేతి ‘తత్తేజఐక్షతే’తిశ్రుతఈక్షితాపరమాత్మేత్యత్రశ్రుత్యంతరంప్రకరణంచాహ ॥ నాన్యఇతి ॥ తస్మాదీశ్వరపదార్థాలోపప్రసంగేనేశ్వరాదన్యస్యస్వాతంత్ర్యభావాన్నేశ్వరకర్తృత్వశ్రుతేర్భూతకర్తృత్వశ్రుతివిరోధఇతిసిద్ధం॥ ఇతిసప్తమాధికరణమ్॥... ... ❋

౧౪॥❋విపర్యయేణతుక్రమోఽతఉపపద్యతేచ❋ యద్యప్యత్రశ్రుతివిరోధోనపరిహ్రియతఇత్యసంగతిస్తథాప్యుత్పత్తిక్రమేనిరూపితేలయక్రమోబుద్ధిస్థోవిచార్యతఇతి ప్రాసంగిక్యావేవపాదాంతరసంగతిఇతి మత్వాహ ॥ భూతానామితి ॥ అతోత్పత్తిక్రమాద్విపరీతక్రమనిర్ణయాత్సిద్ధాంతే భూతానాంప్రతిలోమ్యేన లయధ్యానపూర్వకంప్రత్యగ్బ్రహ్మణిమనస్సమాధానంఫలం, పూర్వపక్షేతుకారణనాశేసతి కార్యనాశఇతి సర్వలయాధారబ్రహ్మాసిద్ధేరుక్తసమాధ్యసిద్ధిరితిభేదః । సతిభూతానాంలయేక్రమచింతా సఏవనాస్తీతికేచిత్తాన్ప్రత్యాహ ॥ త్రయోపీతి ॥ అనియమఇత్యనాస్థయోక్తంశ్రుతస్య ప్రళయస్యక్రమాకాంక్షాయాం శ్రుతఉత్పత్తిక్రమ ఏవగ్రాహ్యః, శ్రుతత్వేనాంతరంగత్వాదిత్యేవపూర్వపక్షః । సతికారణేకార్యంనశ్యతీతి లోకేదృశ్యతే, తథాచశ్రుతోప్యుత్పత్తిక్రమోలయేనగృహ్యతే కిం

తు లౌకికక్రమ ఏవ గృహ్యతే శ్రుతేర్లోకదృష్టపదార్థబోధాధీనత్వేన శ్రౌతాదపి లౌకికస్యాంతరంగత్వా ద్యోగ్యత్వా చ్చ, కారణమేవహి కార్యస్య స్వరూపమితి తదనన్యత్వన్యాయేన స్థాపితం, నహి స్వరూపనాశే కార్యస్య క్షణమపి స్థితిర్యు క్తా, తస్మాదయోగ్యఉత్పత్తిక్రమో లయస్య న గ్రాహ్యః లౌకికక్రమాఽవిరోధేన నిరాకాంక్షత్వాదితి సిద్ధాంతయతి ॥ తతో బ్రూమ ఇత్యాదినా ॥ క్రమేణ పరంపరయా సర్వకార్యలయాధారత్వం బ్రహ్మణః కిమిత్యాశ్రీయతే సాక్షాదేవ కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ నహి స్వకారణవ్యతిక్రమేణేతి ॥ ఘటనాశే మృదనుపలబ్ధిప్రసంగాదిత్యర్థః । "వాయుశ్చలీయతే వ్యోమ్ని తచ్చా వ్యక్తే ప్రలీయత" ఇతి స్మృతిశేష ఆదిపదార్థః । యోగ్యతాధీనస్సంబంధ ఇతి న్యాయాదయోగ్యక్రమబాధ ఇతి సిద్ధం ॥ ౧౪ ॥

౧౫ ॥ అంతరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లింగాదితి చేన్నావిశేషాత్ ॥ ఉక్తభూతోత్పత్తిలయక్రమమనూద్య సకరణానాముత్పత్తిక్రమేణ విరుధ్యతే న వేతి కరణానామభౌతికత్వ భౌతికత్వాభ్యాం సందేహే వృత్తానువాద పూర్వకం

మాకాంక్షి తస్స ఏవ క్రమస్స్యాదిత్యేవం ప్రాప్తం తతో బ్రూమః । విపర్యయేణ తు ప్రళయక్రమోఽత ఉత్పత్తిక్రమాద్భవితుమర్హతి, తథాహి లోకే దృశ్యతే యేన క్రమేణ సోపానమారూఢ స్తతో విపరీతక్ర మేణావరోహతీతి, అపిచ దృశ్యతే మృదో జాతం ఘటశరావాద్యప్యయకాలే మృద్భావమప్యేతి, అద్భ్యశ్చ జాతం హిమకరకాద్యబ్భావమప్యేతీతి । అతశ్చోపపద్యత ఏతద్యత్పృథివ్యద్భ్యో జాతా సతీ స్థితికాలవ్యతి క్రాంతా వపోఽపీయాత్, ఆపశ్చ తేజసో జాతా స్సత్యస్తేజ అపీయుః, ఏవం క్రమేణ సూక్ష్మం సూక్ష్మతరం చానంతరమనంతరతరం కారణమపీత్య సర్వం కార్యజాతం పరమకారణం పరమసూక్ష్మం చ బ్రహ్మాప్యేతీతి వేదితవ్యం । నహి స్వకారణవ్యతిక్రమేణ కారణకారణే కార్యాప్యయో న్యాయ్యః । స్మృతావప్యుత్పత్తి క్రమవిపర్యయేణైవాప్యయక్రమస్తత్ర తత్ర దర్శితః "జగత్ప్రతిష్ఠా దేవర్షే పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే । జ్యో తిష్యాపః ప్రలీయంతే జ్యోతిర్వాయౌ ప్రలీయత" ఇత్యేవమాది । ఉత్పత్తిక్రమస్తూత్పత్తావేవ శ్రుతత్వా న్నాప్యయే భవితుమర్హతి, నచాసావయోగ్యత్వాదప్యయేనాకాంక్ష్యతే, నహి కార్యే ధ్రియమాణే కా రణస్యాప్యయో యుక్తః కారణాప్యయే కార్యస్యావస్థానానుపపత్తేః । కార్యాప్యయే తు కారణస్యావస్థానం యుక్తం మృదాదిష్వేవం దృష్టత్వాత్ ॥ ఇత్యప్యయాధికరణమ్......................

సూ ॥ ౧౫ ॥ అంతరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లింగాదితి చేన్నావిశేషాత్ ॥

భూతానాముత్పత్తిప్రళయావనులోమప్రతిలోమక్రమాభ్యాం భవత ఇత్యుక్తం, ఆత్మాదిరుత్పత్తి ప్రళయశ్చాత్మాంత ఇత్యప్యుక్తం, సేంద్రియస్య తు మనసో బుద్ధేశ్చ సద్భావః ప్రసిద్ధశ్శ్రుతిస్మృత్యోః । 'బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ । ఇంద్రియాణి హయానాహు' రిత్యాదిలింగేభ్యః । తయోరపి కస్మింశ్చిదంతరాళే క్రమేణోత్పత్తిప్రళయావుపసంగ్రాహ్యౌ, సర్వస్య వస్తుజాతస్య బ్రహ్మజత్వా భ్యుపగమాత్ । అపిచాథర్వణే ఉత్పత్తిప్రకరణే భూతానామాత్మనశ్చాంతరాళే కరణాన్యనుక్రమ్యం తే 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చ ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ'తి,

పూర్వపక్షమాహ ॥ భూతానామిత్యాదినా ॥ కరణాన్యేవ న సంతీతి వదంతం ప్రత్యాహ ॥ సేంద్రియస్యేతి ॥ "మనసస్తు పరా బుద్ధిర్యో బుద్ధేః పరతస్తు సః । శ్రోత్రాదీనీంద్రియాణ్యన్య" ఇతి స్మృతిర్ద్రష్టవ్యా । అతత్పరాశ్శబ్దాః లింగానీత్యుచ్యం తే । కరణానాం క్రమాకాంక్షాయామాహ ॥ తయోరితి ॥ ఆకాంక్షాయాం శ్రుతిసిద్ధః క్రమో గ్రాహ్య ఇత్యాహ ॥ అపిచే తి ॥ విజ్ఞాయతేఽనేనేతి విజ్ఞానం సేంద్రియా బుద్ధిః । ఆత్మనో భూతానాం చాంతరా మధ్యే తల్లింగాత్ సృష్టివాక్యాత్ 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మన' ఇత్యాదిరూపాత్ విజ్ఞానమప్యనుక్రమ్యతే । తథా చ కరణక్రమేణ పూర్వోక్తక్రమభం గ ఇతి శంకాసూత్రాంశార్థః । న చ కరణానాం భౌతికత్వాద్భూతానంతర్యమితి వాచ్యం, తేషాం భౌతికత్వే మానాభా వాత్ । తథా చాత్మనః ప్రథమమాకాశస్య జన్మ పశ్చాద్వాయోరిత్యుక్తక్రమస్యాత్మనః కరణాని తతో భూతానీతి క్రమేణ వి

రోధఇతి తైత్తిరీయాథర్వణశ్రుత్యోర్విరోధాన్నబ్రహ్మణిసమన్వయఇతిపూర్వపక్షఫలం । సిద్ధాంతయతి ॥ నేతి ॥ 'ఆత్మన ఆకాశ' ఇత్యాది తైత్తిరీయశ్రుతౌ పంచమ్యా కార్యకారణభావేసార్థ్యేతః క్రమోభాతి సతస్యాథర్వణపాఠేనబాధః అర్థక్రమవిరోధిక్రమవిశేషస్యాశ్రుతేః పాఠక్రమస్యార్థక్రమవిశేషస్య శేషిబాధకత్వాయోగాదతశ్శ్రౌతార్థక్రమావిరోధేన పాఠస్యనేయత్వాద్భూతానాం పర్యంకరణానామిత్యర్థః । కించభౌతికత్వాత్తేషాంతదానంతర్యమిత్యాహ ॥ యదీతి ॥ న ప్రాణస్యాహంకార్యత్వాయోగాదన్నమయమిత్యాదిమయటోనవికారార్థతేతివాచ్యం కారణానాంవిభక్తత్వేన కార్యతయాకారణానాంశ్రూయమాణమన్నమయమిత్యాదిశ్రుతేరాకాంక్షితోక్త్యర్థమసతిబాధకే మయటోవికారార్థతాయా యుక్తత్వాత్ । ప్రాచుర్యార్థత్వే త్వనాకాంక్షితోక్తిప్రసంగాచ్ఛ్రుత్యైవ తేజోఽబన్నప్రాశనేవాక్ప్రాణమనసాం వృద్ధిస్తదభావేతన్నాశఇతివికారత్వస్యదర్శితత్వాన్నవివాదావసరః । యద్వాస్థూలభూతాదీనాం తేషాం వృద్ధిర్వికారో మయడర్థోఽస్త్వియమహేతోర్భౌతికత్వేలింగం ప్రాణేంద్రియమనాంసిభౌతికాని భూతాధీనవృద్ధిమత్త్వాద్దేహవదితిభావః । నను తేషాంభౌతికత్వేకథమాథర్వణేపృథగ్జన్మకథనంభూతజన్మన్యైవతజ్జన్మసిద్ధేరిత్యతఆహ ॥ భేదవ్యపదేశోఽపీతి ॥ ప్రాధాన్యేనతేషామభౌతికత్వముపేత్యాపిశ్రుత్యవిరోధమాహ ॥ అథత్వితి ॥ కరణానాంభూతానాంచపూర్వాపరత్వే

తస్మాత్పూర్వోక్తోత్పత్తిప్రళయక్రమభంగప్రసంగో భూతానామితి చేన్న, అవిశేషాత్। యదితావద్భౌతికానికరణాని తతోభూతోత్పత్తిప్రళయాభ్యామేవైషాముత్పత్తిప్రళయౌభవతఇతి నైతయోః క్రమాంతరంమృగ్యం । భవతిచభౌతికత్వేలింగంకరణానాం 'అన్నమయంహిసోమ్యమనఆపోమయఃప్రాణస్తేజోమయీవా'గిత్యేవంజాతీయకం । భేదవ్యపదేశోఽపిక్వచిద్భూతానాంకరణానాంచ బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేననేతవ్యః । అథత్వభౌతికానికరణాని తథాపిభూతోత్పత్తిక్రమోనకరణైర్విశేష్యతే, ప్రథమంకరణాన్యుత్పద్యంతేచరమంభూతాని ప్రథమంవాభూతాన్యుత్పద్యంతేచరమంకరణానీతి । ఆథర్వణే తుసమామ్నాయక్రమమాత్రంకరణానాం భూతానాంచ నోత్పత్తిక్రమఉచ్యతే । తథాన్యత్రాపిపృథగేవభూతక్రమాత్కరణక్రమఆమ్నాయతే 'ప్రజాపతిర్వాఇదమగ్రఆసీత్ సఆత్మానమైక్షత స మనోఽసృజత తన్మనఏవాసీత్ తదాత్మానమైక్షత తద్వాచమసృజతే'త్యాదినా । తస్మాన్నాస్తిభూతోత్పత్తిక్రమస్యభంగః ॥ ఇతినవమాధికరణమ్. ... ...

సూ. ॥౧౬॥ చరాచరవ్యపాశ్రయస్తుస్యాత్తద్వ్యపదేశోభాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్ ॥

స్తో జీవస్యాప్యుత్పత్తిప్రళయౌ జాతోదేవదత్తో మృతోదేవదత్తఇత్యేవంజాతీయకాల్లౌకికవ్యపదేశాజ్జాతకర్మాదిసంస్కారవిధానాచ్చేతిస్యాత్కస్యచిద్భ్రాంతిః, తామపనుదామః, నజీవస్యోత్పత్తిప్రళ

మావాభావాన్నోక్తభూతక్రమభంగః । నచాథర్వణవాక్యంమానంపాఠమాత్రత్వాదిత్యర్థః । తర్హికథంక్రమనిర్ణయస్తత్రాహ ॥ తథేతి ॥ ఇదంస్థూలం ఉత్పత్తేఃప్రాక్ప్రజాపతిస్సూత్రాత్మా ఆసీత్ । అత్రసూక్ష్మభూతాత్మకప్రజాపతిసర్గః ప్రథమః తతోమనఆదిసర్గఇతిక్రమోభాతీతిభావః । ఏవంచభూతకరణోత్పత్తిశ్రుత్యోరవిరోధాద్బ్రహ్మణిసమన్వయసిద్ధిరితిసిద్ధాంతఫలంనిగమయతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఇతినవమాధికరణమ్. ...

౬. చరాచర—భావిత్వాత్ ఏవంతావత్తత్పదవాచ్యకారణనిర్ణయాయభూతశ్రుతీనాంవిరోధోనిరస్తఇదానీమాపాదసమాప్తేస్త్వంపదార్థశుద్ధ్యైజీవశ్రుతీనాంవిరోధోనిరస్యతేఇహజీవోనజాయతేమ్రియతఇత్యాదిశ్రుతేర్జాతేష్టిశ్రాద్ధశాస్త్రేణవిరోధోఽస్తినవేతిసందేహేవిరోధోఽస్తీతి ప్రాప్తేలౌకికజన్మాదివ్యపదేశసహాయాజ్జాతేష్ట్యాదిశాస్త్రేణజీవాజత్వాదిశ్రుతిర్బాధ్యతఇతిపూర్వపక్షయతి ॥ స్తఇతి ॥ తథాచకారణోత్పత్తిక్రమేణభూతోత్పత్తిక్రమస్యాబాధాభావేపిజీవోత్పత్తిక్రమేణబాధస్స్యాదితిప్రత్యుదాహరణసంగతిః । పూర్వపక్షేజీవబ్రహ్మైక్యాసిద్ధిః సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితిభేదః । చేతనజన్మాద్యుద్దేశేనచేతనస్యతస్యజన్మాంతరీయఫలసాధనంజాతకర్మాదిసంస్కారోవిధీయతేతథాచోద్దేశ్య

విధేయయోర్మిథోవిరోధేసతి విధేయావిరోధేనోద్దేశ్యం నేయమితిన్యాయాజ్జన్మాదికం దేహోపాధికం నస్వతఇతిసి
ద్ధాంతయతి॥ తావిత్యాదినా ॥ జీవాపేతంజీవేనత్యక్తం, ఇదంశరీరం, జన్మాదివ్యపదేశశ్చరాచరదేహవిషయోముఖ్యః
జీవేతు భాక్తోగౌణః ఔపాధికజన్మాదివిషయత్వాదుపాధిజన్మాదిభావేభావాదసత్యభావాదితిసూత్రార్థః । జీవస్యౌ
పాధికజన్మమృత్యోశ్శ్రుతిమప్యాహ ॥ సవాఇతి ॥ జాయమానపదార్థమాహ ॥ శరీరమితి ॥ మ్రియమాణత్వంవ్యాచ
ష్టే ॥ ఉత్క్రామన్నితి ॥ ననూత్తరత్రజీవస్యజన్మాదినిరస్యతే అత్రారోపితన్నిరాసేపునరుక్తిరిత్యాశంక్యాహ ॥ జీవ
స్యేతి॥ తదేవంజాతేష్ట్యాదిశాస్త్రస్యౌపాధికజన్మాదివిషయత్వాన్నజీవానాద్యనంతత్వశ్రుతివిరోధఇతిసిద్ధమ్. అధి.౧౦ ❁

౧౭. ❁నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చతాభ్యః❁ 'అగ్నేర్విస్ఫులింగవదేతస్మాత్పరమాత్మనస్సర్వే జీవాత్మానోవ్యుచ్చ

యాన్తః శాస్త్రఫలసంబంధోపపత్తేః । శరీరానువినాశినిహిజీవేశరీరాంతరగతేష్టానిష్టప్రాప్తిపరిహా
రార్థౌవిధిప్రతిషేధావనర్థకౌస్యాతాం । శ్రూయతేచ 'జీవాపేతంవావకిలేదంమ్రియతేనజీవోమ్రియ
త' ఇతి ॥ ననులౌకికోజన్మమరణవ్యపదేశోజీవస్యదర్శితః సత్యందర్శితః, భాక్తస్త్వేషజీవస్యజన్మమరణ
వ్యపదేశః, కిమాశ్రయఃపునరయంముఖ్యోయదపేక్షయాభాక్తఇతి, ఉచ్యతే । చరాచరవ్యపాశ్రయః ।
స్థావరజంగమశరీరవిషయౌ జన్మమరణశబ్దౌ, స్థావరజంగమానిహిభూతానిజాయంతేచ మ్రియంతేచా
తస్తద్విషయౌజన్మమరణశబ్దౌ ముఖ్యౌసంతౌతత్స్థేజీవాత్మన్యుపచర్యేతే । తద్భావభావిత్వాత్ ।
శరీరప్రాదుర్భావతిరోభావయోర్హిసతోర్జన్మమరణశబ్దౌభవతః నాసతోః।నహిశరీరసంబంధాదన్యత్ర
జీవోజాతోమృతోవాకేనచిదుపలక్ష్యతే । 'సవాఅయంపురుషోజాయమానశ్శరీరమభిసంపద్యమానస్స
ఉత్క్రామన్మ్రియమాణ'ఇతిచ శరీరసంయోగవియోగనిమిత్తావేవజన్మమరణశబ్దౌదర్శయతి । జాత
కర్మాదివిధానమపిదేహప్రాదుర్భావాపేక్షమేవద్రష్టవ్యం, అభావాజ్జీవప్రాదుర్భావస్య । జీవస్యప
రస్మాదాత్మనఉత్పత్తిర్వియదాదీనామివాస్తినాస్తివేత్యేతదుత్తరేణసూత్రేణ వక్ష్యతి । దేహాశ్రయౌ
తావజ్జీవస్యస్థూలావుత్పత్తిప్రళయౌనస్తఇత్యేతదనేనసూత్రేణావోచత్ ॥ ఇతిదశమాధికరణమ్❁

❁ సూ. ॥ ౧౭ ॥ నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చతాభ్యః ॥ ❁

అస్త్యాత్మాజీవాఖ్యశ్శరీరేంద్రియపంజరాధ్యక్షఃకర్మఫలసంబంధీ ।సకింవ్యోమాదివదుత్పద్యతేబ్రహ్మ
ణః? ఆహోస్విద్బ్రహ్మవదేవనోత్పద్యతఇతి శ్రుతివిప్రతిపత్తేర్విశయః కాసుచిచ్ఛ్రుతిష్వగ్నివిస్ఫులిం
గాదినిదర్శనైర్జీవాత్మనః పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరామ్నాయతే, కాసుచిత్త్వవికృతస్యైవ పరస్య
బ్రహ్మణఃకార్యప్రవేశేనజీవభావోవిజ్ఞాయతే నచోత్పత్తిరామ్నాయతఇతి। తత్రప్రాప్తంతావదుత్పద్య
తేజీవఇతి, కుతః, ప్రతిజ్ఞానుపరోధాత్ । 'ఏకస్మిన్విదితేసర్వమిదంవిదిత'మితీయంప్రతిజ్ఞా సర్వస్యవస్తు
జాతస్య బ్రహ్మప్రభవత్వేసతి నోపరుధ్యేత, తత్త్వాంతరత్వేతు జీవస్య ప్రతిజ్ఞేయముపరుధ్యేత । నచావి
కృతఃపరమాత్మైవజీవఇతిశక్యతేవిజ్ఞాతుం, లక్షణభేదాత్ । అపహతపాప్మత్వాదిధర్మోహిపరమా
త్మా, తద్విపరీతోహిజీవః, విభాగాచ్చాస్యవికారత్వసిద్ధిః । యావాన్హి ఆకాశాదిఃప్రవిభక్తస్ససర్వో

రంతీత్యాదిజీవోత్పత్తిశ్రుతీనాం 'సఏషఇహప్రవిష్టఆనఖాగ్రేభ్యఅజఆత్మే'త్యాద్యనుత్పత్తిశ్రుతీనాం చ మిథోవిరోధా
త్సంశయేనూభూతాం దేహజన్మనాశయోర్జీవజన్మనాశౌ, దేహాంతరభోగ్యస్వర్గాదిహేతువిధ్యాద్యసంభవాత్।కల్పా
ద్యంతయోర్నభసఇవజీవస్యలౌకికంనస్యాతాంతత్సంభవాదితిప్రత్యుదాహరణేనపూర్వపక్షమాహ ॥ తత్రప్రాప్తంతా
వదితి ॥ ఫలంపూర్వవత్, ఉపరోధోబాధః । నన్వవికృతబ్రహ్మైవాత్రప్రవిష్టంజీవోనతత్త్వాంతరమితిప్రతిజ్ఞాసిద్ధిస్త
త్రాహ ॥ నచేతి ॥ జీవఃపరస్మాద్భిన్నః విరుద్ధధర్మవత్త్వాత్ భిన్నస్యావికారిత్వేప్రతిజ్ఞాబాధఇతితర్కోపేతవిభక్తత్వ
లింగానుగృహీతోత్పత్తిశ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ప్రవేశశ్రుతిర్జీవరూపవికారాత్మనాప్రవిష్టఈశ్వరఇతి వ్యాఖ్యేయేతి స

ముదాయార్థః, సరూపా ఇతి దృష్టాంతశ్రుతేర్భావా జీవా ఇతి నిశ్చీయతే । నను 'ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యాదౌ జీవస్యోత్పత్త్యశ్రవణాదనుత్పత్తిస్తత్రాహ ॥ న చేతి ॥ ఏవం వికారత్వే సతి వికారప్రపంచాత్మనా స్వాత్మానమకురుతేతివద్వికారజీవాత్మనా ప్రవేశ ఇత్యర్థః । అజత్వాదిశ్రుతిః కల్పమధ్యే జీవస్యానుత్పత్త్యాది విషయా తత్త్వమస్యాది శ్రుతిశ్చ మృద్ఘట ఇత్యభేదవాక్యవద్వ్యాఖ్యేయేతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ ధర్మివత్సతో విభాగో వా హేతురౌపాధికో వా? నాద్యః అసిద్ధేరిత్యాహ ॥ అత్రోచ్యతే- నాస్యేతి ॥ ద్వితీయే జీవస్య నస్వతో వికారత్వసిద్ధిః అప్రయోజకత్వాదిత్యా

వికారః, తస్య చాకాశాదేరుత్పత్తిస్సమధిగతా జీవాత్మాపి పుణ్యాపుణ్యకర్మా సుఖదుఃఖభాక్ప్రతిశరీరం విభక్త ఇతి తస్యాపి ప్రపంచోత్పత్త్యవసర ఉత్పత్తిర్భవితుమర్హతి । అపి చ 'యథాగ్నేః క్షుద్రా విస్ఫులింగా వ్యుచ్చరంత్యేవమేవాస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణా' ఇతి ప్రాణాదేర్భోగ్యజాతస్య సృష్టిం శిష్ట్వా సర్వ ఏవాత్మానో వ్యుచ్చరంతీతి భోక్తౄణామాత్మనాం పృథక్సృష్టిం శాస్తి । 'యథా సుదీప్తాత్పావకాద్విస్ఫులింగాస్సహస్రశః ప్రభవంతి సరూపాః తథాక్షరాద్వివిధాస్సోమ్య భావాః ప్రజాయంతే తత్ర చైవాపియంతీ'తి చ జీవాత్మనాముత్పత్తిప్రళయావుచ్యేతే సరూపవచనాత్ । జీవాత్మానో హి పరమాత్మనా సరూపా భవంతి చైతన్యయోగాత్ । న చ క్వచిదశ్రవణమన్యత్ర శ్రుతం వారయితుమర్హతి, శ్రుత్యంతరగతస్యాప్యవిరుద్ధస్యాధికస్యార్థస్య సర్వత్రోపసంహర్తవ్యత్వాత్ । ప్రవేశశ్రుతిరప్యేవం సతి వికారభావాపత్త్యైవ వ్యాఖ్యాతవ్యా 'తదాత్మానగ్గ్ స్వయమకురుతే'త్యాదివత్ తస్మాదుత్పద్యతే జీవ ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, నాత్మా జీవ ఉత్పద్యత ఇతి। కస్మాత్, అశ్రుతేః, న హ్యస్యోత్పత్తిప్రకరణే శ్రవణమస్తి భూయస్సు ప్రదేశేషు। నను క్వచిదశ్రవణమన్యత్ర శ్రుతం న వారయతీత్యుక్తం, సత్యముక్తం । ఉత్పత్తిరేవ త్వస్య న సంభవతీతి వదామః। కస్మాత్, నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః । చశబ్దాదజత్వాదిభ్యశ్చ। నిత్యత్వం హ్యస్య శ్రుతిభ్యోఽవగమ్యతే, తథాజత్వమవికారిత్వమవికృతస్యైవ బ్రహ్మణో జీవాత్మనావస్థానం బ్రహ్మాత్మతా చేతి। న చైవంరూపస్యోత్పత్తిరుపపద్యతే, తాః కాః శ్రుతయః, న జీవో మ్రియతే 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మ న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్ అజో నిత్యశ్శాశ్వతోఽయం పురాణః తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆనఖాగ్రేభ్యః తత్త్వమసి అహం బ్రహ్మాస్మి అయమాత్మా బ్రహ్మ సర్వానుభూ'రిత్యేవమాద్యా నిత్యత్వవాదిన్యస్సత్యో జీవస్యోత్పత్తిం ప్రతిబధ్నంతి । నను ప్రవిభక్తత్వాద్వికారో వికారత్వాచ్చోత్పద్యత ఇత్యుక్తం, అత్రోచ్యతే, నాస్య ప్రవిభాగస్స్వతోఽస్తి, 'ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మే'తి శ్రుతేః, బుద్ధ్యాద్యుపాధినిమిత్తం త్వస్య ప్రవిభాగప్రతిభానమాకాశస్యేవ ఘటాదిసంబంధనిమిత్తం । తథా చ శాస్త్రం 'స వా అయమాత్మా బ్రహ్మ విజ్ఞానమయో మనోమయః ప్రాణమయశ్చక్షుర్మయశ్శ్రోత్రమయ' ఇత్యేవమాది బ్రహ్మణ ఏవావికృతస్య సతోఽస్యైకస్యానేకబుద్ధ్యాదిమయత్వం దర్శయతి । తన్మయత్వం చాస్య తద్వివిక్తస్వరూపానభివ్యక్త్యా తదుపరక్తస్వరూపత్వం స్త్రీమయో జాల్మ ఇత్యాదివద్ద్రష్టవ్యం । యదపి క్వచిదస్యోత్పత్తిప్రళయశ్రవణం తదప్యత ఏవోపాధిసంబంధాన్నేతవ్యం। ఉపాధ్యుత్పత్త్యాస్యోత్పత్తిస్తత్ప్రళయేన చ ప్రళయ ఇతి । తథా చ దర్శయతి 'ప్రజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూ

హ ॥ బుద్ధ్యాదీతి ॥ ఔపాధికభేదే మానమాహ ॥ తథా చేతి॥ మయటో వికారార్థత్వమాశంక్యాహ॥ తన్మయత్వం చేతి॥ జాల్మః కామజడః స్త్రీపరతంత్రః - స్త్రీమయ ఇతివజ్జీవస్య స్వరూపాజ్ఞానాద్బుద్ధ్యాదిపరతంత్రత్వేన భేదకర్తృత్వాదిభాక్త్వాత్ప్రాచుర్యార్థే మయట్ప్రయోగ ఇత్యర్థః । లింగం నిరస్య తదనుగ్రాహ్యశ్రుతేర్గతిమాహ ॥ యదపీతి ॥ జీవస్యౌపాధికజన్మనాశయోశ్శ్రుతిమాహ ॥ తథేతి ॥ ఏతేభ్యో దేహాత్మనా పరిణతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ జనిత్వా తాన్యే

వలీయమానాన్యనుపశ్చాద్వినశ్యతి ప్రేత్యోపాధికమరణానంతరం సంజ్ఞా నాస్తీత్యర్థః । నను ప్రజ్ఞానఘనస్య సంజ్ఞా నాస్తీతి చ విరుద్ధమిత్యత ఆహ ॥ తథేతి ॥ ఉపాధిలయాద్విశేషవిజ్ఞానాభావ ఏవ సంజ్ఞాభావో నాత్మస్వరూపవిజ్ఞానాభావ ఇత్యుత్తరం ప్రతిపాదయన్ శ్రుతిరిత్యన్వయః । అత్రైవాత్మవిజ్ఞానఘనే ప్రేత్యసంజ్ఞా నాస్తీత్యుక్త్వా మాం మోహాంతం మోహమధ్యం భ్రాంతిమాపీపదదాపాదితవానిమమర్థం న జానామి బ్రూహి తద్వాక్యార్థమితి మైత్రేయీప్రశ్నార్థః । మునిరాహ ॥ న వా ఇతి ॥ మోహం మోహకరం వాక్యం, ఉచ్ఛిత్తిః పూర్వావస్థానాశో ధర్మోఽస్యేత్యుచ్ఛిత్తిధర్మా పరిణామీ స నేత్యనుచ్ఛిత్తిధర్మా అపరిణామీ, తస్మాదవినాశీత్యర్థః, తర్హి న ప్రేత్యసంజ్ఞేతి కథముక్తం తత్రాహ ॥ మాత్రేతి ॥ మాత్రాభిర్విషయైరసంసర్గాత్తథోక్తమిత్యర్థః । బింబప్రతిబింబయోరివ విరుద్ధధర్మవత్త్వే భేదోఽధ్యస్త ఇత్యత్ర హేతుమాహ ॥ అత ఊర్ధ్వమితి ॥ జీవస్యావికారిత్వముక్త్యా యోగాత్తత్త్వమసీతివాక్యమఖండార్థమితి వక్తవ్యం, తథా చ ఫలవత్ప్రధానవాక్యాపేక్షితజీవనిత్యత్వశ్రుతీనాం బలవత్త్వాదుత్పత్త్యాదికమధ్యస్తమనువదంత్యుత్పత్త్యాదిశ్రుతయ ఇత్యవిరోధ ఇతి సిద్ధం ॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్॥... ... ...

తేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీ'తి । తథోపాధిప్రలయ ఏవాయం నాత్మప్రలయ ఇత్యేతదపి, 'అత్రైవ మా భగవాన్మోహాంతమాపీపదన్న వా అహమిమం విజానామి న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీ'తి ప్రశ్నపూర్వకం ప్రతిపాదయతి 'న వా అరేఽహం మోహం బ్రవీమ్యవినాశీ వా అరేఽయమాత్మాఽనుచ్ఛిత్తిధర్మా మాత్రాసంసర్గస్త్వస్య భవతీ'తి । ప్రతిజ్ఞానుపరోధాచ్చావికృతస్యైవ బ్రహ్మణో జీవభావాభ్యుపగమాత్ । లక్షణభేదోఽప్యనయోరుపాధినిమిత్త ఏవ । 'అత ఊర్ధ్వం విమోక్షాయైవ బ్రూహీ'తి చ ప్రకృతస్యైవ విజ్ఞానమయస్యాత్మనస్సర్వసంసారధర్మప్రత్యాఖ్యానేన పరమాత్మభావప్రతిపాదనాత్ । తస్మాన్నైవాత్మోత్పద్యతే ప్రవిలీయతే వేతి॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్. ... ...

సూ॥ ౧౮॥ జ్ఞోఽత ఏవ॥

? స కిం కాణభుజానామివాగంతుకచైతన్యస్స్వతోఽచేతనః? ఆహోస్విత్సాంఖ్యానామివ నిత్యచైతన్యస్వరూప ఏవేతి వాదివిప్రతిపత్తేస్సంశయః । కిం తావత్ప్రాప్తం ఆగంతుకమాత్మనశ్చైతన్యమాత్మమనస్సంయోగజమగ్నిఘటసంయోగజరోహితాదిగుణవదితి ప్రాప్తం । నిత్యచైతన్యత్వే హి సుప్తమూర్ఛితగ్రహావిష్టానామపి చైతన్యం స్యాత్, తే పృష్టాస్సంతో న కించిద్వయమచేతయామహీతి జల్పంతి । స్వస్థాశ్చ చేతయమానా దృశ్యంతే, తతః కాదాచిత్కచైతన్యత్వాదాగంతుకచైతన్య ఆత్మేత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే । జ్ఞః నిత్యచైతన్యోఽయమాత్మా, అత ఏవ యస్మాదేవ నోత్పద్యతే పరమేవ బ్రహ్మావికృతముపాధిసంపర్కాజ్జీవభావేనావతిష్ఠతే । పరస్య హి బ్రహ్మణశ్చైతన్యస్వరూపమామ్నాతం 'విజ్ఞానమానందం బ్ర

౧౮॥ జ్ఞోఽత ఏవ ॥ 'ఆత్మైవాస్య జ్యోతి'రిత్యాద్యాత్మస్వప్రకాశత్వశ్రుతీనాం 'పశ్యంశ్చక్షుశ్శృణ్వన్ శ్రోత్ర'మిత్యనిత్యజ్ఞానవత్త్వశ్రుతిభిర్విరోధోఽత్ర నిరస్యతే 'అస్య లోకస్య చక్షుర్ద్రష్టా శ్రోత్రం శ్రోతా' । ప్రాగుక్తజీవానుత్పత్తిం హేతుమాదాయ స్వప్రకాశత్వసాధనాద్ధేతుసాధ్యభావస్సంగతిః । అనుత్పత్తౌ హి స్వప్రకాశం బ్రహ్మైవోపహితం జీవ ఇతి జీవస్య స్వప్రకాశతా సిద్ధ్యతి । న చైవం గతార్థతా అనుత్పన్నస్యాపి జీవస్య స్వప్రకాశత్వే జ్ఞానసాధనవైయర్థ్యమితి తర్కసహితానిత్యజ్ఞానశ్రుతిబలేన స్వప్రకాశత్వశ్రుతేర్బాధ్యతయా బ్రహ్మాన్యత్వశంకాయాం తదైక్యయోగ్యతాయై స్వప్రకాశత్వస్యాత్ర సాధనాత్, తథా చ పూర్వపక్షే జీవస్య బ్రహ్మైక్యాయోగ్యతా సిద్ధాంతే తద్యోగ్యతేత్యాపాదసమాప్తేః ఫలమవగంతవ్యం । ఇష్టాపత్తిం నిరాచష్టే ॥ తే పృష్టా ఇతి ॥ సాధనాధీనజ్ఞానత్వాన్న స్వప్రకాశో జీవో వ్యతిరేకేణేశ్వరవదిత్యాహ ॥ తతః కాదాచిత్కేతి ॥ యథాశ్రుతే భాష్యే హేతోస్సాధ్యావిశేష ఇతి మంతవ్యం అతో జీవస్య స్వప్రకాశత్వశ్రుతిర్బాధ్యేతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ చేచ్ఛబ్దో నిశ్చయార్థః । న కేవలం స్వప్ర

కాశబ్రహ్మాభేదాజ్జీవస్యస్వప్రకాశతా కింతుశ్రుతితోఽపీత్యాహ ॥ విజ్ఞానమయేతి ॥ యోఽయంవిజ్ఞానమయఇతిప్రకరణఇత్యర్థః । అసుప్తస్స్వయంభాసమానఏవాత్మా, సుప్తాన్సుప్తవ్యాపారాన్వాగాదీన్, అభిలక్ష్యచాకశీతి స్వప్నాధ్యాన్పశ్యతీతియావత్ । అత్రస్వప్నేవిజ్ఞాతుర్బుద్ధిసత్త్వస్యసాక్షిణోవిజ్ఞాతేర్వినాశోనాస్తీత్యర్థః । ఘ్రాణాదిజన్యగంధాదిజ్ఞానానుసంధానసిద్ధయేఆత్మనోజ్ఞానరూపత్వంవాచ్యమితిశ్రుత్యంతరేణాహ ॥అథేతి॥ ఆత్మనోనిత్యచిద్రూపత్వేఽపిస్వతోఽసంగతయా గంధాద్యసంబంధాత్తత్సంబంధఘటనాత్మకవృత్త్యర్థాని జ్ఞానసాధనానీతి నతేషాంవైయర్థ్యమిత్యాహ ॥ నగంధేతి॥ పరిచ్ఛేదోవృత్తిః గంధాయ తద్గోచరాంతఃకరణవృత్తయఇత్యర్థః । సుప్త్యాద్యవస్థాయామాత్మసత్త్వేఽపిచైతన్యాభావాన్నాత్మాచిద్రూపఇత్యుక్తందూషయతి ॥ యత్త్వితి ॥ తత్తదాసుప్తౌ నపశ్యతీతియత్తత్పశ్యన్నేవాలుప్తజ్ఞానఏవసన్నపశ్యతీత్యత్రహేతుః ॥ నహీతి ॥ నాశాయోగ్యత్వాదిత్యర్థః । కిమితినపశ్యతీత్యతఆహ ॥ నత్వితి॥ వృత్తేస్సాధనాధీనత్వోక్త్యాస్వరూపజ్ఞానస్య సాధనాధీనత్వంహేతురసిద్ధఇత్యుక్తం, సాధనవైయర్థ్యతర్కోఽపినిరస్తః,

హ్మ సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మ అనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘనఏవే'త్యాదిషుశ్రుతిషు । తదేవచేత్పరంబ్రహ్మజీవస్తస్మాజ్జీవస్యాపి నిత్యచైతన్యస్వరూపత్వమగ్న్యౌష్ణ్యప్రకాశవదితి గమ్యతే । విజ్ఞానమయప్రక్రియాయాంచశ్రుతయోభవంతి 'అసుప్తస్సుప్తానభిచాకశీతీ'త్యత్ర 'అయంపురుషస్స్వయంజ్యోతిర్భవతినహివిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపోవిద్యత' ఇత్యేవంరూపాః । అథ 'యోవేదేదంజిఘ్రాణీ'తి 'సఆత్మే'తిచ సర్వైః కరణద్వారైరిదం వేదేదం వేదేతివిజ్ఞానేనానుసంధానాత్తద్రూపత్వసిద్ధిః, నిత్యస్వరూపచైతన్యత్వేఘ్రాణాద్యానర్థక్యమితి చేన్న, గంధాదివిషయవిశేషపరిచ్ఛేదార్థత్వాత్ । తథాహిదర్శయతి 'గంధాయఘ్రాణ'మిత్యాది । యత్తుసుప్తాదయోనచేతయంతఇతితస్యశ్రుత్యైవపరిహారోఽభిహితః । సుషుప్తంప్రకృత్య 'యద్వైతన్నపశ్యతిపశ్యన్వైతన్నపశ్యతినహిద్రష్టుర్దృష్టేర్విపరిలోపోవిద్యతేఽవినాశిత్వాన్నతు తద్ద్వితీయమస్తితతోఽన్యద్విభక్తంయత్పశ్యే'దిత్యాదినా । ఏతదుక్తంభవతి విషయాభావాదియమచేతయమానతానచైతన్యాభావాదితి । యథావియదాశ్రయస్యప్రకాశస్యప్రకాశ్యాభావాదనభివ్యక్తిర్నస్వరూపాభావాత్తద్వత్ । వైశేషికాదితర్కాశ్చశ్రుతివిరోధే ఆభాసీభవతి తస్మాన్నిత్యచైతన్యస్వరూపఏవాత్మేతినిశ్చినుమః ॥ ఇతిద్వాదశాధికరణమ్. ...

సూ. ౧౯ ॥ ఉత్క్రాంతిగత్యాగతీనామ్ ॥

ఇదానీంతుకింపరిమాణోజీవఇతిచింత్యతే, కిమణుపరిమాణః? ఉతమధ్యమపరిమాణః? ఆహోస్విన్మహత్పరిమాణఇతి? । ననునాత్మోత్పద్యతేనిత్యచైతన్యశ్చాయమిత్యుక్తం, అతశ్చపరఏవాత్మాజీవ ఇత్యాపతతి, పరస్యచాత్మనోఽనంతత్వమామ్నాతం, తత్రకుతోజీవస్యపరిమాణచింతావతారఇతి, ఉచ్యతే సత్య

శృణ్వన్నిత్యాద్యనిత్యజ్ఞానప్రతిపాదకశ్రుతీనాం వృత్తివిషయత్వంవ్యాఖ్యాతం, ఆత్మాసజ్ఞానంద్రవ్యత్వాదిత్యాదితర్కాశ్చాగమబాధితాః ఫలవత్ప్రధానవాక్యాపేక్షితస్య స్వప్రకాశత్వాగమస్యబలవత్త్వాత్ । కించనిరవయవస్యాత్మనోమనస్సంయోగాయోగాన్నానిత్యజ్ఞానగుణతా సమవాయాభావాచ్చ నస్వసమవేతజ్ఞానవేద్యతా కర్మకర్తృత్వవిరోధాచ్చ । కించజ్ఞానత్వస్యైకవృత్తిత్వేలాఘవాదాత్మైవజ్ఞానం వృత్తేశ్చమనఃపరిణామత్వశ్రుత్యాకామస్సంకల్ప ఇత్యాద్యయాజడత్వాన్నాస్మాకంజ్ఞానద్వైవిధ్యగౌరవమిత్యనవద్యమాత్మనస్స్వప్రకాశత్వమితిసిద్ధం ।ఇతిద్వాదశాధికరణమ్.

౧౯ ॥ స్వప్రకాశత్వాదాత్మస్వరూపాదీషద్బహిష్ఠంపరిమాణ మాశ్రయాశ్రయిత్వేనాంతర్బహిర్భావేనవాసంగత్యావిచారయతి ॥ ఉత్క్రాంతిగత్యాగతీనామితి ॥ విషయసంశయావాదర్శయతి ॥ ఇదానీమితి ॥ నాత్మాశ్రుతేరిత్యాదినాగతార్థత్వమస్యాశంక్యాత్మాణుత్వశ్రుతీనాం మహత్త్వశ్రుతీనాంచావిరోధప్రదర్శనాయాస్యాధికరణస్యారంభ ఇత్యాహ ॥ నన్విత్యాదినా ॥ నకేవలంశ్రుతోత్క్రాంత్యాద్యనుపపత్త్యాత్మనోఽణుత్వం కింత్వేషోఽణురాత్మేతిశ్రుత్యాపి

త్యాహ ॥ స్వశబ్దేనేతి ॥ పూర్వపక్షే జీవస్యాణుత్వాద్బ్రహ్మైక్యాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి మత్వా సూత్రం వ్యాకుర్వన్పూర్వపక్షమాహ ॥ తత్ర ప్రాప్తమిత్యాదినా ॥ శ్రుతేరణురిత్యుత్తరసూత్రాద్వాక్యశేషః పూరితం, ఉత్క్రాంతి శ్రూయత ఇతి శేషః । సముమూర్షుర్జీవః ఏతైర్బుద్ధ్యాదిభిః తస్మాచ్చంద్రలోకాత్ ఇమంలోకం ప్రతి కర్మణే కర్తుమాయాతీత్యర్థః ॥ ... ... ❊

౨౦ ॥ ఉత్క్రాంతిరాత్మనో దేహాన్నిర్గమో న భవతి యేనాణుత్వం స్యాత్ కింతు స్వామిత్వనివృత్తిరితి కేచిత్ తదంగీకృత్యాప్యణుత్వమావశ్యకమిత్యాహ ॥ స్వాత్మనేతి ॥ ఉత్క్రాంతేరుత్తరయోర్గత్యాగత్యోస్స్వాత్మనా కర్త్రా సంబంధాదణుత్వమితి సూత్రయోజనా, పాకానాశ్రయస్యాపి కర్తృత్వవద్గత్యనాశ్రయస్యాపి గంతృత్వోక్తిః కిం న స్యాదిత్య

మేతత్, ఉత్క్రాంతిగత్యాగతిశ్రవణాని తు జీవస్య పరిచ్ఛేదం ప్రాపయంతి, స్వశబ్దేన చాస్య క్వచిదణుపరిమాణత్వమామ్నాయతే, తస్య సర్వస్యానాకులత్వోపపాదనాయాయమారంభః । తత్ర ప్రాప్తం తావదుత్క్రాంతిగత్యాగతీనాం శ్రవణాత్పరిచ్ఛిన్నోఽణుపరిమాణో జీవ ఇతి, ఉత్క్రాంతిస్తావత్ 'స యదాస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామతి సహైవైతైస్సర్వైరుత్క్రామతీ'తి । గతిరపి 'యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయంతి చంద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛంతీ'తి, ఆగతిరపి 'తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణ' ఇతి, ఆసాముత్క్రాంతిగత్యాగతీనాం శ్రవణాత్పరిచ్ఛిన్నస్తావజ్జీవ ఇతి ప్రాప్నోతి, న హి విభోశ్చలనమవకల్పత ఇతి । సతి చ పరిచ్ఛేదే శారీరపరిమాణత్వస్యార్హతపరీక్షాయాం నిరస్తత్వాదణురాత్మేతి గమ్యతే ॥ ... ❊

❊ సూ. ॥ ౨౦ ॥ స్వాత్మనా చోత్తరయోః ॥ ❊

ఉత్క్రాంతిః కదాచిదచలతోఽపి గ్రామస్వామ్యనివృత్తివద్దేహస్వామ్యనివృత్త్యా కర్మక్షయేణావకల్ప్యేత, ఉత్తరే తు గత్యాగతీ నాచలతస్సంభవతః, స్వాత్మనా హి తయోస్సంబంధో భవతి, గమేః కర్తృస్థక్రియాత్వాత్ । అమధ్యమపరిమాణస్య చ గత్యాగతీ అణుత్వ ఏవ సంభవతః । సత్యోశ్చ గత్యాగత్యోరుత్క్రాంతిరపసృప్తిరేవ దేహాదితి ప్రతీయతే, న హ్యనపసృప్తస్య దేహాద్గత్యాగతీ స్యాతాం దేహప్రదేశానాం చోత్క్రాంతావపాదానత్వవచనాత్ 'చక్షుష్టో వా మూర్ధ్నో వాన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్య' ఇతి । 'స ఏతాస్తేజోమాత్రాస్సమభ్యాదదానో హృదయమేవాన్వవక్రామతి శుక్రమాదాయ పునరైతి స్థాన'మితి చాంతరేఽపి శరీరే శారీరస్య గత్యాగతీ భవతస్తస్మాదప్యస్యాణుత్వసిద్ధిః ॥ ... ... ❊

❊ సూ. ॥ ౨౧ ॥ నాణురతచ్ఛ్రుతేరితి చేన్నేతరాధికారాత్ ॥ ❊

అథాపి స్యాన్నాణురయమాత్మా, కస్మాత్, అతచ్ఛ్రుతేః, అణుత్వవిపరీతపరిమాణశ్రవణాదిత్యర్థః । 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు' 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః' 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'త్యేవంజాతీయకా హి శ్రుతిరాత్మనోఽణుత్వే విప్రతిషిధ్యేతేతి చేన్నైష దోషః । కస్మాత్, ఇతరాధికారాత్ । పరస్య హ్యాత్మనః ప్రక్రియాయామేషా పరిమాణాంతరశ్రుతిః, పరస్యైవాత్మనః

త ఆహ ॥ గమేరితి ॥ గమనస్య కర్తరి సంయోగవిభాగరూపాతిశయహేతుత్వాత్కర్త్రాశ్రితత్వం లోకసిద్ధమిత్యర్థః । జీవోఽణురమధ్యమపరిమాణత్వే సతి గతిమత్త్వాత్పరమాణువదిత్యాహ ॥ అమధ్యమేతి ॥ అంగీకారం త్యజతి ॥ సత్యోశ్చేతి ॥ న స్వామ్యనివృత్తిమాత్రముత్క్రాంతిరిత్యర్థః । దేహాన్నిర్గమ ఏవోత్క్రాంతిరిత్యత్ర లింగాంతరమాహ ॥ దేహప్రదేశానామితి ॥ అపాదానత్వమవధిత్వం అన్యేభ్యో ముఖాదిభ్యః ఏష ఆత్మా నిష్క్రామతీతి శేషః । కించ దేహమధ్యేఽపి జీవస్య గత్యాగతిశ్రుతేరణుత్వమిత్యాహ ॥ స ఇతి ॥ ఇంద్రియాణి గృహీత్వా స్వాపాదౌ హృదయం స జీవో గచ్ఛతి శుక్రం ప్రకాశకమింద్రియగ్రామమాదాయ పునర్జాగరితస్థానమాగచ్ఛతీత్యర్థః ॥ ... ... ❊

౨౧ ॥ ఇతరాధికారాద్బ్రహ్మప్రకరణాత్ । నను మహత్త్వశ్రుతేః కథం పరప్రకరణస్థత్వమిత్యత ఆహ । పర

స్యైవేతి ॥ యా వేదాంతేష్వితి స్వాపరప్రకరణస్థేష్విత్యర్థః। తత్స్థత్వం బ్రహ్మరథ్యాధీతత్వాచ్చేత్యాహ ॥ విరజ ఇతి ॥ నిర్దోష ఇత్యర్థః । విజ్ఞానమయ ఇత్యాదిప్రకరణం బాధితమితి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ అణోర్జీవస్య బ్రహ్మణా భేదాభేదాంగీకారాచ్ఛాస్త్రీయాభేదదృష్ట్యా మహత్త్వోక్తిర్యథా వామదేవస్యాహం మనురితి స ఏవాత్మత్వోక్తిరిత్యవిరోధమాహ ॥ శాస్త్రేతి ॥... ... ... ※

౨౨॥ ఏవముత్క్రాంత్యాదిశ్రుత్యా-ఽణుత్వమనుమితం, తత్రశ్రుతిమప్యాహ ॥ స్వశబ్దేతి ॥ వాలాగ్రమిత్యుద్ధృత్య శతధా భాగస్తస్మాదప్యుద్ధృత్య శతతమో భాగో జీవ ఇత్యుద్ధృత్య మానమున్మానమత్యంతాల్పత్వమిత్యర్థః । వాలః కేశః, తత్ప్రమాణతా యస్య లాంగలాగ్రమాత్రం, తస్మాదుద్ధృత్యమాత్రమానం యస్య స జీవస్తథా ॥... ... ...※

పరిభాష్యేన వేదాంతేషు వేదితవ్యత్వేన ప్రకృతత్వాత్ ‘ విరజః పర ఆకాశా’ దిత్యేవంవిధాచ్చ పరస్యైవాత్మనస్తత్ర తత్ర విశేషాధికారాత్ । నను ‘ యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వి’ తి శారీర ఏవ మహత్త్వసంబంధిత్వేన ప్రతినిర్దిశ్యతే । శాస్త్రదృష్ట్యా త్వేష నిర్దేశో వామదేవవద్ద్రష్టవ్యః, తస్మాత్ప్రాజ్ఞవిషయత్వాత్పరిమాణాంతరశ్రవణస్య జీవస్యాణుత్వం విరుధ్యతే ॥... ... ... ※

※ సూ॥ ౨౨ ॥ స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచ ॥ ※

ఇతశ్చాణురాత్మా యతస్సాక్షాదేవాస్యాణుత్వవాచీ శబ్దః శ్రూయతే ‘ ఏషోఽణురాత్మా చేతసా వేదితవ్యో యస్మిన్ప్రాణః పంచధా సంవివేశే’ తి, ప్రాణసంబంధాచ్చ జీవ ఏవాయమణురభిహిత ఇతి గమ్యతే । తథోన్మానమపి జీవస్యాణిమానం గమయతి ‘ వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్య తు భాగో జీవస్స విజ్ఞేయ’ ఇతి ‘ ఆరాగ్రమాత్రో హ్యవరోఽపి దృష్ట’ ఇతి చోన్మానాంతరం। నన్వణుత్వే సత్యేకదేశస్థస్య సకలదేహగతోపలబ్ధిర్విరుధ్యతే, దృశ్యతే చ జాహ్నవీహ్రదనిమగ్నానాం సర్వాంగశైత్యోపలబ్ధిర్నిదాఘసమయే చ సకలశరీరపరితాపోపలబ్ధిరిత్యత ఉత్తరం పఠతి ॥... ... ... ※

※ సూ॥ ౨౩ ॥ అవిరోధశ్చందనవత్ ॥ ※

యథా హి హరిచందనబిందుశ్శరీరైకదేశసంబద్ధోఽపి సన్సకలదేహవ్యాపినమాహ్లాదం కరోతి, ఏవమాత్మాపి దేహైకదేశస్థస్సకలదేహవ్యాపినీముపలబ్ధిం కరిష్యతి, త్వక్సంబంధాచ్చాస్య సకలశరీరగతా వేదనా న విరుధ్యతే, త్వగాత్మనోర్హి సంబంధః కృత్స్నాయాం త్వచి వర్తతే, త్వక్చ కృత్స్నశరీరవ్యాపినీతి ॥※※※

※ సూ॥ ౨౪ ॥ అవస్థితివైశేష్యాదితి చేన్నాభ్యుపగమాద్ధృది హి ॥ ※

అత్రాహ యదుక్తమవిరోధశ్చందనవదితి తదయుక్తం, దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోరతుల్యత్వాత్, సిద్ధే హ్యాత్మనో దేహైకదేశస్థత్వే చందనదృష్టాంతో భవతి, ప్రత్యక్షం తు చందనస్యావస్థితివైశేష్యమేకదేశస్థత్వం సకలదేహాహ్లాదనం చ ఆత్మనః పునస్సకలదేహోపలబ్ధిమాత్రం ప్రత్యక్షం నైకదేశవర్తిత్వం । అనుమేయం తు తదితి యదప్యుచ్యేత, న చాత్రానుమానం సంభవతి । కిమాత్మనస్సకలశరీరగతా వేదనా త్వగింద్రియస్యేవ సకలదేహవ్యాపినస్సతః? కిం వా విభోర్నభస ఇవ? ఆహోస్విచ్చందనబిందోరివాణోః

౨౩॥ ఆత్మసంయుక్తాయాస్త్వచో దేహవ్యాపిస్పర్శోపలబ్ధికరణస్య మహిమ్నాత్మనోఽవ్యాపికార్యకారిత్వమవిరుద్ధం। త్వగాత్మనోరితి సంబంధస్య త్వగవయవినిష్ఠత్వాదవయవినశ్చైకత్వాదాత్మసంయోగస్య కృత్స్నత్వఙ్నిష్ఠతేత్యర్థః ॥...※

౨౪ ॥ సిద్ధేహీతి ॥ న తు సిద్ధమిత్యతుల్యతేత్యర్థః । విశేష ఏవ వైశేష్యం, చందనబిందోరల్పత్వస్య ప్రత్యక్షత్వాత్త్వగవ్యాప్త్యా వ్యాపికార్యకారిత్వకల్పనా యుక్తా, జీవస్యాత్వణుత్వే సందేహాద్వ్యాపికార్యదృష్ట్యా వ్యాపిత్వకల్పనమేవ యుక్తం । వ్యాపికార్యాశ్రయో వ్యాపీత్యుత్సర్గాదితి సూత్రే శంకాభాగార్థః । ఆత్మాల్పః వ్యాపికార్యకారిత్వాచ్చందనబిందువదిత్యనుమానమయుక్తం, త్వగాదౌ వ్యభిచారాదిత్యాహ ॥ న చాత్రానుమానమితి ॥ పూర్వోక్తశ్రుతిభి

జీవస్యాణుత్వనిశ్చయాద్దేహస్థత్వశ్రుతిభిరేకదేశస్థత్వనిశ్చయాచ్చ నదృష్టాంతవైషమ్యమితి పరిహారభాగార్థమాహ ॥ అత్రోచ్యత ఇతి॥ ... ... ※

౨౫॥ ఆత్మవత్తద్ధర్మజ్ఞానస్యాప్యణుత్వం స్వతః, కాదాచిత్కం తు దేహపరిమాణత్వమిత్యుక్త్వా స్వత ఏవ వ్యాపిత్వమితి మతాంతరమాహ ॥గుణాద్వేతి॥ వాశబ్దేన చందనదృష్టాంతాపరితోషస్సూచితస్తమాహ ॥ స్యాదితి ॥ ... ... ※

౨౬॥ ఉత్తరసూత్రవ్యావర్త్యం శంకతే ॥కథమితి॥ జ్ఞానం న గుణివ్యతిరిక్తదేశవ్యాపి గుణత్వాద్రూపవత్, న చ ప్రభాయాం వ్యభిచారస్తస్యా అపి ద్రవ్యత్వాదితి ప్రాప్తే గంధవ్యభిచారమాహ ॥ అత ఉత్తరమితి ॥ గుణస్య వ్యతిరేక ఆశ్రయ

రేకదేశస్థస్యేతి సంశయానివృత్తేరితి । అత్రోచ్యతే నాయం దోషః । కస్మాత్, అభ్యుపగమాత్ । అభ్యుపగమ్యతే హ్యాత్మనోఽపి చందనస్యేవ దేహైకదేశవృత్తిత్వమవస్థితివైశేష్యం కథమిత్యుచ్యతే । హృది హ్యేష ఆత్మా పఠ్యతే వేదాంతేషు 'హృది హ్యేష ఆత్మా' 'స వా ఏష ఆత్మా హృది' 'కతమ ఆత్మే'తి 'యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్యోతిః పురుష' ఇత్యాద్యుపదేశేభ్యః । తస్మాద్దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోరవైషమ్యాద్యుక్తమేవైతదవిరోధశ్చందనవదితి॥ ... ... ※

సూ॥౨౫॥ గుణాద్వాలోకవత్ ॥

చైతన్యగుణవ్యాప్తేర్వాణోరపి సతో జీవస్య సకలదేహవ్యాపి కార్యం న విరుధ్యతే । యథాలోకే మణిప్రదీపప్రభృతీనామపవరకైకదేశవర్తినామపి ప్రభాఽపవరకవ్యాపినీ సతీ కృత్స్నేఽపవరకే కార్యం కరోతి తద్వత్ । స్యాత్కదాచిచ్చందనస్య సావయవత్వాత్సూక్ష్మావయవవిసర్పణేనాపి సకలదేహఆహ్లాదయితృత్వం, న త్వణోర్జీవస్యావయవాస్సంతి యైరయం సకలం దేహం విప్రసర్పేదిత్యాశంక్య గుణాద్వాలోకవదిత్యుక్తం॥ కథం పునర్గుణో గుణివ్యతిరేకేణాన్యత్ర వర్తేత, న హి పటస్య శుక్లో గుణః పటవ్యతిరేకేణాన్యత్ర వర్తమానో దృశ్యతే। ప్రదీపప్రభావద్భవేదితి చేన్న, తస్యా అపి ద్రవ్యత్వాభ్యుపగమాత్। నిబిడావయవం హి తేజోద్రవ్యం దీపః, ప్రవిరళావయవం తు తేజోద్రవ్యమేవ ప్రభేత్యత ఉత్తరం పఠతి॥ ... ※

సూ॥౨౬॥ వ్యతిరేకో గంధవత్ ॥

యథా గుణస్యాపి సతో గంధస్య గంధవద్ద్రవ్యవ్యతిరేకేణ వృత్తిర్భవతి అప్రాప్తేష్వపి కుసుమాదిషు గంధవత్సు గంధోపలబ్ధేః, ఏవమణోరపి సతో జీవస్య చైతన్యగుణవ్యతిరేకో భవిష్యతి, అతశ్చానైకాంతికమేతద్గుణత్వాద్రూపాదివదాశ్రయవిశ్లేషానుపపత్తిరితి గుణస్యైవ సతో గంధస్యాశ్రయవిశ్లేషదర్శనాత్, గంధస్యాపి సహైవాశ్రయేణ విశ్లేష ఇతి చేన్న, యస్మాన్మూలద్రవ్యాద్విశ్లేషస్తస్య క్షయప్రసంగాత్ । అక్షీయమాణమపి తత్పూర్వావస్థాతో గమ్యతే, అన్యథా తత్పూర్వావస్థైర్గురుత్వాదిభిర్హీయేత। స్యాదేతద్గంధాశ్రయాణాం విశ్లిష్టానామవయవానామల్పత్వాత్సన్నపి విశ్లేషో నోపలక్ష్యతే, సూక్ష్మా హి గంధపరమాణవస్సర్వతో విప్రసృతా గంధబుద్ధిముత్పాదయంతి నాసికాపుటమనుప్రవిశంత ఇతి చేన్న, అతీంద్రియత్వాత్పరమాణూనాం, స్ఫుటగంధోపలబ్ధేశ్చ నాగకేసరాదిషు । న చ లోకే ప్రతీతిర్గంధవద్ద్రవ్య

యవిశ్లేషః । నను విశ్లిష్టావయవానామల్పత్వాద్ద్రవ్యక్షయో న భవతీత్యత ఆహ ॥ అక్షీయమాణమపీతి ॥ అపిరవధారణే, పూర్వావస్థాలింగేనాక్షీయమాణమేవ తద్ద్రవ్యమనుమీయత ఇత్యర్థః । విమతమవిశ్లిష్టావయవం పూర్వావస్థాతో గురుత్వాద్యపచయహీనత్వాత్సమ్మతవదితి భావః । శంకతే ॥ స్యాదేతదితి ॥ విశ్లిష్టానామల్పత్వాదిత్యుపలక్షణం, అవయవాంతరాణాం ప్రవేశాదిత్యపి ద్రష్టవ్యం । అవయవానాం విశ్లేషః ప్రవేశశ్చ సన్నపి న జ్ఞాయతే, తథా చ గురుత్వాపచయో న భవతీతి హేతోరన్యథాసిద్ధిరితి శంకార్థః । ఆగచ్ఛంతోఽవయవాః పరమాణవస్త్రసరేణవో వా? నాద్యః తద్గతరూపవద్గంధస్యాప్యనుపలబ్ధిప్రసంగాదితి పరిహరతి ॥ నేతి ॥ ద్వితీయం ప్రత్యాహ ॥స్ఫుటేతి ॥ త్రసరేణుగంధశ్చేత్స్ఫుటో న స్యాదిత్య

ర్థః । అతో గంధస్య పుష్పాదిస్థస్యైవ గుణివ్యతిరేకో వాచ్య ఇతి భావః । గంధో న గుణివిశ్లిష్టః గుణత్వాద్రూపవదితి శంకతే ॥ రూపాదిష్వితి ॥ విశ్లేషస్య ప్రత్యక్షత్వాద్బాధ ఇత్యాహ ॥ నేతి ॥ ... ... *

౨౬ ॥ ఆత్మనశ్చైతన్యగుణేనైవ దేహవ్యాప్తిరిత్యత్ర శ్రుతిమాహ సూత్రకారః ॥ తథా చ దర్శయతీతి ॥ తద్వ్యాచష్టే ॥ హృదయేతి ॥ ... ... *

౨౭ ॥ తత్రైవ శ్రుత్యంతరార్థం సూత్రమ్ ॥ పృథగితి ॥ విజ్ఞానమింద్రియాణాం జ్ఞానశక్తిం విజ్ఞానేన చైతన్యగుణేనాదాయ శేత ఇత్యర్థః । ఏతం చైతన్యగుణవ్యాప్తిగోచరమభిప్రాయం ॥ ... ... *

౨౮ ॥ అత్రాత్మాణుత్వవిభుత్వశ్రుతీనాం విరోధాదప్రామాణ్యప్రాప్తావణుత్వం జీవస్య విభుత్వమీశ్వరస్యేత్యవిరోధ ఇత్యేకదేశిపక్షో దర్శితః తం దూషయన్ సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే । తుశబ్ద ఇత్యాదినా ॥ తస్మాద్బ్రహ్మభిన్న

మాఘ్రాతమితి, గంధ ఏవాఘ్రాత ఇతి తు లౌకికాః ప్రతీయంతి । రూపాదిష్వాశ్రయవ్యతిరేకానుపలబ్ధేర్గంధస్యాప్యయుక్త ఆశ్రయవ్యతిరేక ఇతి చేన్న, ప్రత్యక్షత్వాదనుమానాప్రవృత్తేః, తస్మాద్యద్యథా లోకే దృష్టం తత్తథైవానుమంతవ్యం నిరూపకైర్నాన్యథా । నహి రసో గుణో జిహ్వయోపలభ్యత ఇత్యతో రూపాదయోఽపి గుణా జిహ్వయైవోపలభ్యేరన్నితి నియంతుం శక్యతే ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౨౬ ॥ తథా చ దర్శయతి ॥

హృదయాయతనత్వమణుపరిమాణత్వం చాత్మనోఽభిధాయ తస్యైవ 'ఆలోమభ్య ఆనఖాగ్రేభ్య' ఇతి చైతన్యేన గుణేన సమస్తశరీరవ్యాపిత్వం దర్శయతి ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౨౭ ॥ పృథగుపదేశాత్ ॥

'ప్రజ్ఞయా శరీరం సమారుహ్యే'తి చాత్మప్రజ్ఞయోః కర్తృకరణభావేన పృథగుపదేశాచ్చైతన్యగుణేనైవాస్య శరీరవ్యాపితావగమ్యతే, తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయేతి చ కర్తుశ్శరీరాత్పృథగ్విజ్ఞానస్యోపదేశః, ఏతమేవాభిప్రాయముపోద్బలయతి, తస్మాదణురాత్మేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః ॥...

సూ. ॥ ౨౮ ॥ తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్ ॥

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి । నైతదస్త్యణురాత్మేతి, ఉత్పత్త్యశ్రవణాత్, పరస్యైవ తు బ్రహ్మణః ప్రవేశశ్రవణాత్తాదాత్మ్యోపదేశాచ్చ పరమేవ బ్రహ్మ జీవ ఇత్యుక్తం । పరమేవ చేద్బ్రహ్మ జీవస్తస్మాద్యావత్పరం బ్రహ్మ తావానేవ జీవో భవితుమర్హతి, పరస్య చ బ్రహ్మణో విభుత్వమామ్నాతం, తస్మాద్విభుర్జీవః । తథా చ 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వి'త్యేవంజాతీయకా జీవవిషయా విభుత్వవాదాశ్శ్రౌతాస్స్మార్తాశ్చ సమర్థితా భవంతి । న చాణోర్జీవస్య సకలశరీరగతా వేదనోపపద్యతే । త్వక్సంబంధాత్స్యాదితి చేన్న, త్వక్కంటకతోదనేఽపి సకలశరీరగతైవ వేదనా ప్రసజ్యేత, త్వక్కంటకయోర్హి సంయోగః కృత్స్నాయాం త్వచి వర్తతే, త్వక్చ కృత్స్నశరీరవ్యాపినీతి పాదతల ఏవ తు

త్వాద్విభుర్జీవః బ్రహ్మవదిత్యనుమానానుగృహీతే శ్రుతిస్మృతీ ఆహ ॥ తథా చ స వా ఏష ఇతి ॥ నిత్యస్సర్వగతస్స్థాణురిత్యాద్యాః స్మార్తవాదాః । ఏతేన జీవస్య బ్రహ్మాభేదజ్ఞానేఽణుత్వాభావధీస్తస్యాంతదిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి నిరస్తం । ప్రధానే మహావాక్యానుగుణశ్రుతిస్మృతిభిరణుత్వాభావనిశ్చయానంతరమభేదజ్ఞానాత్ప్రధానవాక్యవిరోధే గుణభూతాణుత్వశ్రుతీనామౌపాధికాణుత్వవిషయత్వకల్పనా గుణే త్వన్యాయ్యకల్పనేతి న్యాయాదితి భావః । కించ సర్వదేహవ్యాపిచైతన్యానుభవాన్యథానుపపత్త్యాఽణుత్వశ్రుతయోఽధ్యస్తాణుత్వవిషయత్వేన నేయాః లౌకికన్యాయాదపి తేషాం దుర్బలత్వాదితి న్యాయాదితి మత్వాహ ॥ న చాణోరితి ॥ శంకతే ॥ త్వగితి ॥ యద్యణ్వాత్మసంబంధస్య త్వగ్వ్యాప్త్యా దేహవ్యాపినీ వేదనా స్యాత్తర్హ్యతిప్రసంగ ఇతి దూషయతి ॥ నేతి ॥ ప్రసంగస్యేష్టత్వం నిరస్యతి ॥ పాదతల ఏవేతి ॥ తస్మాదల్పమహత్త్వో

స్సంయోగో న మహద్వ్యాపి కంటకసంయోగస్య దేహవ్యాప్త్యదర్శనాత్, తథా చాణ్వాత్మసంయోగస్త్వేకదేశస్థ
ఏవేతి దేహవ్యాపివేదనానుపపత్తిః । న చ సిద్ధాంతే త్వగాత్మసంబంధస్య వ్యాపిత్వాత్కంటకసంబంధే దేహవ్యాపివేదనా
ప్రసంగ ఇతి వాచ్యమ్ । యావద్విషయసంబంధాత్త్వక్ తావద్వ్యాప్యాత్మసంబంధస్తావద్వ్యాపివేదనాహేతురితి నియ
మాత్ । న చైవం విషయత్వక్సంబంధ ఏవ తద్ధేతురస్తు కిమాత్మవ్యాప్త్యేతి వాచ్యమ్ । వేదనా హి సుఖం దుఃఖం తదనుభవశ్చ, స
త్రైషాం వ్యాపకానాం కార్యాణామల్పముపాదానం సంభవతి కార్యస్యోపాదానాద్విశ్లేషానుపపత్తేః । న చైషాం వ్యాపకత్వ
మసిద్ధం శీతార్తస్య గంగానిమగ్నస్య పురుషస్య సర్వాంగవ్యాపిదుఃఖసుఖానుభవస్య దురపహ్నవత్వాత్ । యదుక్తం
గుణస్యాపి గుణివిశ్లేషో గంధవదితి తన్నేత్యాహ ॥ న చాణోరితి ॥ గంధో నాశ్రయాద్విశ్లిష్టః గుణత్వాద్రూపవదిత్యత్రా
గమమాహ ॥ తథా చోక్తమితి ॥ న చ ప్రత్యక్షబాధః గంధస్య ప్రత్యక్షత్వేపి నిరాశ్రయత్వస్యాప్రత్యక్షత్వాత్, గంధ
ద్రవ్యాంత్రసరేణూనామనుద్భూతస్పర్శానాముద్భూతగంధానామాగమనాత్స్ఫుటగంధోపలంభసంభవః, అపచీయంత

కంటకేతుచ్ఛా వేదనాం ప్రతిలభంతే । న చాణోర్గుణవ్యాప్తిరుపపద్యతే గుణస్య గుణిదేశత్వాత్, గుణ
త్వమేవ హి గుణినమనాశ్రిత్య గుణస్య హీయేత । ప్రదీపప్రభాయాశ్చ ద్రవ్యాంతరత్వం వ్యాఖ్యాతమ్, గం
ధోపి గుణత్వాభ్యుపగమాత్సాశ్రయ ఏవ సంచరితుమర్హతి, అన్యథా గుణత్వహానిప్రసంగాత్ । తథా
చోక్తం భగవతా ద్వైపాయనేన "ఉపలభ్యాప్సు చేద్గంధం కేచిద్బ్రూయురనైపుణాః । పృథివ్యామేవ తం
విద్యాదపో వాయుం చ సంశ్రితమ్" ఇతి । యది చైతన్యం జీవస్య సమస్తశరీరం వ్యాప్నుయాన్నాణుర్జీవః
స్స్యాత్, చైతన్యమేవ హ్యస్య స్వరూపమగ్నేరివౌష్ణ్యప్రకాశౌ, నాత్ర గుణగుణివిభాగో విద్యత ఇతి । శ
రీరపరిమాణత్వం చ ప్రత్యాఖ్యాతమ్, పారిశేష్యాద్విభుర్జీవః । కథం తర్హ్యణుత్వాదివ్యపదేశ ఇత్యత ఆ
హ । తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశ ఇతి । తస్యా బుద్ధేర్గుణాస్తద్గుణా ఇచ్ఛా ద్వేషః సుఖం దుఃఖమిత్యేవమా
దయః తద్గుణాస్సారః ప్రధానం యస్యాత్మనస్సంసారిత్వే సంభవతి స తద్గుణసారః తస్య భావస్తద్గుణసా
రత్వమ్ । న హి బుద్ధేర్గుణైర్వినా కేవలస్యాత్మనస్సంసారిత్వమస్తి బుద్ధ్యుపాధిధర్మాధ్యాసనిమిత్తం హి
కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిలక్షణం సంసారిత్వమకర్తురభోక్తుశ్చాసంసారిణో నిత్యముక్తస్య సత ఆత్మనః త
స్మాత్తద్గుణసారత్వాద్బుద్ధిపరిమాణేనాస్య పరిమాణవ్యపదేశః, తదుత్క్రాంత్యాదిభిశ్చాస్యోత్క్రాం
త్యాదివ్యపదేశో న స్వతః, తథా చ 'వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్య తు భాగో జీవస్స విజ్ఞేయస్స చా
నంత్యాయ కల్పత' ఇత్యణుత్వం జీవస్యోక్త్వా తస్యైవ పునరానంత్యమాహ । తచ్చైవమేవ సమంజసం స్యాత్
యద్యౌపచారికమణుత్వం జీవస్య భవేత్పారమార్థికం చానంత్యమ్ । న హ్యుభయం ముఖ్యమవకల్పేత । న
చానంత్యమౌపచారికమితి శక్యం విజ్ఞాతుం సర్వోపనిషత్సు బ్రహ్మాత్మభావస్య ప్రతిపిపాదయిషితత్వాత్ ।
తథేతరస్మిన్నప్యున్మానే 'బుద్ధేర్గుణేనాత్మగుణేన చైవ ఆరాగ్రమాత్రో హ్యవరోపి దృష్ట' ఇతి బుద్ధిగుణసం

సంప్రవేశాన్న సహసా మూలద్రవ్యక్షయ ఇతి భావః । పూర్వం చైతన్యస్య గుణత్వముపేత్య తద్వ్యాప్త్యా గుణ్యాత్మాణుత్వం
నిరస్తం, సంప్రతి తస్య గుణత్వమసిద్ధమిత్యాహ ॥ యది చైతన్యమితి ॥ ఉత్క్రాంత్యాదిభిరణుత్వం ప్రసాధ్యాణుత్వాద్యుక్తిగతి
ప్రదర్శనార్థం సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ కథమిత్యాదినా ॥ అంతరా విజ్ఞానమనసీ హృది హీతి చ ప్రకృతా బుద్ధిర్యోగ్యత్వాత్త
చ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే । బుద్ధిగుణానామాత్మన్యధ్యాసాదణుత్వాద్యుక్తిర్న స్వత ఆనంత్యశ్రుతివిరోధాదిత్యాహ ॥ తథా చే
తి ॥ అకార్యకారణద్రవ్యసమానాధికరణతయా తత్త్వమసీతివాక్యస్య సోఽయమిత్యాదివాక్యవదఖండార్థత్వా
దానంత్యం సత్యమణుత్వమధ్యస్తమిత్యర్థః । ఉక్తం చైతదంగుష్ఠాధికరణే ప్రతిపాద్యవిరుద్ధముద్దేశ్యగతవిశేషణమవివక్షి
తమితి । వాలాగ్రవాక్యమారాగ్రవాక్యం చేత్యున్మానద్వయముక్తం తత్రాద్యం నిరస్య ద్వితీయం నిరస్యతి ॥ తథేతరస్మిన్న
పీతి ॥ బుద్ధేర్గుణేన నిమిత్తేనాత్మన్యధ్యస్తో గుణో భవతి తేనాత్మగుణేనాధ్యస్తేనైవారాగ్రపరిమాణోఽపకృష్టశ్చ జీవో

దృష్టస్స్వతస్త్వనంత ఏవేత్యర్థః । 'నచక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా నాన్యైర్దేవైస్తపసా కర్మణా వా, జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వస్తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కలం ధ్యాయమాన' ఇత్యుక్త్వా 'ఏషోఽణురాత్మే'త్యుక్తః పర ఏవ యది జీవస్తథాప్యస్యాణుత్వమణుశబ్దార్థ ఇత్యాహ ॥ జీవస్యాపీతి ॥ యదుక్తం పృథగుపదేశాచ్చైతన్యగుణేనైవాత్మనో దేహవ్యాప్తిరితి తత్రాహ ॥ తథా ప్రజ్ఞయేతి ॥ బుద్ధిః ప్రజ్ఞేత్యర్థః । యది చైతన్యం ప్రజ్ఞా తదా భేదోపచార ఇత్యాహ ॥ వ్యపదేశమాత్రం వేతి ॥ నను చైతన్యం గుణ ఇతి భేదో ముఖ్యోఽస్త్వితి నేత్యాహ ॥ నహ్యత్రేతి ॥ నిర్గుణత్వశ్రుతేరిత్యర్థః ।అన్యదపి పూర్వోక్తం బుద్ధ్యా

బంధేనైవారాగ్రమాత్రతాం శాస్తి న స్వేనైవాత్మనా । 'ఏషోఽణురాత్మా చేతసా వేదితవ్య' ఇత్యత్రాపి న జీవస్యాణుపరిమాణత్వం శిష్యతే పరస్యైవాత్మనశ్చక్షురాద్యనవగ్రాహ్యత్వేన జ్ఞానప్రసాదావగమ్యత్వేన చ ప్రకృతత్వాత్, జీవస్యాపి చ ముఖ్యాణుపరిమాణత్వానుపపత్తేః, తస్మాద్దుర్జ్ఞానత్వాభిప్రాయమిదమణుత్వవచనముపాధ్యభిప్రాయం వా ద్రష్టవ్యం । తథా 'ప్రజ్ఞయా శరీరం సమారుహ్యే'త్యేవంజాతీయకేష్వపి భేదోపదేశేషు బుద్ధ్యైవోపాధిభూతయా జీవశ్శరీరం సమారుహ్యేత్యేవం యోజయితవ్యం వ్యపదేశమాత్రం వా శిలాపుత్రకస్య శరీరమిత్యాదివత్ । నహ్యత్ర గుణగుణివిభాగో విద్యత ఇత్యుక్తం । హృదయాయతనత్వవచనమపి బుద్ధేరేవ తదాయతనత్వాత్ । తథోత్క్రాంత్యాదీనామప్యుపాధ్యాయత్తతాం దర్శయతి 'కస్మిన్న్వహముత్క్రాంత ఉత్క్రాంతో భవిష్యామి కస్మిన్వా ప్రతిష్ఠితే ప్రతిష్ఠాస్యామీ'తి, 'స ప్రాణమసృజతే'తి । ఉత్క్రాంత్యభావే హి గత్యాగత్యోరప్యభావో విజ్ఞాయతే, నహ్యనపసృప్తస్య దేహాద్గత్యాగతీ స్యాతాం । ఏవముపాధిగుణసారత్వాజ్జీవస్యాణుత్వాదివ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్, యథా ప్రాజ్ఞస్య పరమాత్మనస్సగుణేషూపాసనేషూపాధిగుణసారత్వాదణీయస్త్వాదివ్యపదేశః 'అణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవాద్వా మనోమయః ప్రాణశరీరస్సర్వగంధస్సర్వరసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్ప' ఇత్యేవంప్రకారస్తద్వత్ । స్యాదేతత్ యది బుద్ధిగుణసారత్వాదాత్మనస్సంసారిత్వం కల్ప్యేత తతో బుద్ధ్యాత్మనోర్భిన్నయోస్సంయోగావసానమవశ్యం భావీత్యతో బుద్ధివియోగే సత్యాత్మనో విభక్తస్యానాలక్ష్యత్వాదసత్త్వమసంసారిత్వం వా ప్రసజ్యేతేత్యత ఉత్తరం పఠతి॥ ... ... *

॥ సూ॥ ౩౦॥ యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోషస్తద్దర్శనాత్ ॥

నేయమనంతరనిర్దిష్టదోషప్రాప్తిరాశంకనీయా, కస్మాత్, యావదాత్మభావిత్వాత్ । బుద్ధిసంయోగస్య యావదయమాత్మా సంసారీ భవతి యావదస్య సమ్యగ్దర్శనేన సంసారిత్వం న నివర్తతే తావదస్య బుద్ధ్యా సంయోగో న శామ్యతి । యావదేవ చాయం బుద్ధ్యుపాధిసంబంధస్తావదేవాస్య జీవస్య జీవత్వం సంసారిత్వం చ, పరమార్థతస్తు న జీవో నామ బుద్ధ్యుపాధిపరికల్పితస్వరూపవ్యతిరేకేణాస్తి । నహి నిత్యముక్తస్వరూపాత్సర్వజ్ఞాదీశ్వరాదన్యశ్చేతనో ధాతుర్ద్వితీయో వేదాంతార్థనిరూపణాయాముపలభ్యతే 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా శ్రోతా మంతా విజ్ఞాతా నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ శ్రోతృ మంతృ విజ్ఞాతృ తత్త్వమసి అహం బ్రహ్మాస్మీ'త్యాదిశ్రుతిశతేభ్యః । కథం పునరవగమ్యతే యావదాత్మభావీ బుద్ధిసంయోగ ఇతి తద్దర్శనాదిత్యాహ ।తథా హి శాస్త్రం దర్శయతి 'యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్యోతిః పురుషస్స సమానస్సన్నుభౌ లోకావనుసంచరతి ధ్యాయతీవ లేలాయతీవే'త్యాది । తత్ర విజ్ఞానమయ ఇతి బు

ద్ధ్యుపాధికమిత్యాహ ॥హృదయేత్యాదినా॥ సౌత్రం దృష్టాంతం వివృణోతి ॥తథేతి॥ అసత్త్వమిత్యాపాతతః అసంసారిత్వమాపాద్యం । శేషం సుబోధం॥... ... ... *

౩౦ ॥ నను స్వతస్సంసారిత్వమస్తు కిం బుద్ధ్యాద్యుపాధినేత్యత ఆహ ॥ యావదేవ చాయమితి ॥ సమానో బుద్ధితాదాత్మ్యాపన్నః ।నను విజ్ఞానం బ్రహ్మ తన్మయో వికారోఽణురిత్యర్థః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ ప్రదేశాంతర ఇతి ॥ విజ్ఞానమయో

బుద్ధిప్రధాన ఇత్యర్థః । కేనసమాన ఇత్యాకాంక్షాయామితి శేషః । శ్రుతిబలాద్బుద్ధేర్యావత్సంసార్యాత్మభావిత్వముక్తం సతిమూలే కార్యస్యవియోగాసంభవాచ్చేతియుక్త్యాప్యాహ ॥ అపిచమిథ్యేతి ॥ సమ్యగ్జ్ఞానాదేవబుద్ధ్యాదిబంధధ్వంస ఇత్యత్రశ్రుతిమాహ॥దర్శయతీతి॥మృత్యుమత్యేతీత్యన్వయః । ఆదిత్యవర్ణం స్వప్రకాశం । తమసఃపరస్తాదజ్ఞానాస్పృష్టమిత్యర్థః । యావదాత్మభావిత్వస్యాసిద్ధింశంకతే ॥ నన్వితి॥ సుషుప్తౌబుద్ధిసత్త్వేబ్రహ్మసంపత్తిర్నస్యాత్ప్రళయేతత్సత్త్వే ప్రళయవ్యాహతిరిత్యర్థః॥ ... ... *

౩౧ ॥ స్థూలసూక్ష్మాత్మనాబుద్ధేర్యావదాత్మభావిత్వమస్తీత్యాహ ॥ పుంస్త్వేతి ॥ పుంస్త్వం రేతః, ఆదిపదేనశ్మ

ద్ధిమయ ఇత్యేతదుక్తంభవతి । ప్రదేశాంతరే 'విజ్ఞానమయోమనోమయఃప్రాణమయశ్చక్షుర్మయశ్శ్రోత్రమయ'ఇతివిజ్ఞానస్యమనఆదిభిస్సహపాఠాద్బుద్ధిమయత్వంచతద్గుణసారత్వమేవాభిప్రేయతే, యథాలోకేస్త్రీమయోదేవదత్తఇతిస్త్రీరాగాదిప్రధానోఽభిధీయతే తద్వత్ । సనమానస్సన్నుభౌలోకావనుసంచరతీతిచలోకాంతరగమనేప్యవియోగంబుద్ధ్యాదేర్దర్శయతి, కేనసమానస్తయైవబుద్ధ్యేతిగమ్యతే సన్నిధానాచ్చ । తచ్చదర్శయతి 'ధ్యాయతీవలేలాయతీవే'తి, ఏతదుక్తంభవతినాయంస్వతోధ్యాయతినాపిచలతిధ్యాయంత్యాంబుద్ధౌధ్యాయతీవచలంత్యాంచలతీవేతి । అపిచమిథ్యాజ్ఞానపురస్సరోఽయమాత్మనోబుద్ధ్యుపాధిసంబంధః , నచమిథ్యాజ్ఞానస్యసమ్యగ్జ్ఞానాదన్యత్రనివృత్తిరస్తీత్యతోయావద్బ్రహ్మాత్మతానవబోధస్తావదయంబుద్ధ్యాద్యుపాధిసంబంధోనశామ్యతి । దర్శయతిచ 'వేదాహమేతంపురుషంమహాంతం ఆదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాత్ తమేవంవిదిత్వాతిమృత్యుమేతి నాన్యఃపంథావిద్యతేయనాయే'తి। ననుసుషుప్తప్రళయయోర్నశక్యతే బుద్ధిసంబంధ ఆత్మనోఽభ్యుపగంతుం 'సతాసోమ్యతదాసంపన్నోభవతి స్వమపీతోభవతీ'తివచనాత్కృత్స్నవికారప్రళయాభ్యుపగమాచ్చతత్కథంయావదాత్మభావిత్వంబుద్ధిసంబంధస్యేత్యత్రోచ్యతే॥ ... ... *

॥ సూ॥౩౧॥ పుంస్త్వాదివత్త్వస్యసతోఽభివ్యక్తియోగాత్॥

యథాలోకేపుంస్త్వాదీనిబీజాత్మనావిద్యమానాన్యేవబాల్యాదిష్వనుపలభ్యమానాన్యవిద్యమానవదభిప్రేయమాణానియౌవనాదిష్వావిర్భవంతి, నావిద్యమానాన్యుత్పద్యంతే షండాదీనామపి తదుత్పత్తిప్రసంగాత్, ఏవమయమపిబుద్ధిసంబంధశ్శక్త్యాత్మనావిద్యమానఏవసుషుప్తప్రళయయోఃపునఃప్రబోధప్రసవయోరావిర్భవతి । ఏవంహ్యేతద్యుజ్యతే, నహ్యాకస్మికీకస్యచిదుత్పత్తిస్సంభవతి అతిప్రసంగాత్ । దర్శయతిచ సుషుప్తాదుత్థానమవిద్యాత్మకబీజసద్భావకారితం 'సతిసంపద్యనవిదుస్సతిసంపత్స్యామహ' ఇతి 'తఇహవ్యాఘ్రోవాసింహోవే'త్యాదినా । తస్మాత్సిద్ధమేతద్యావదాత్మభావీబుద్ధ్యాద్యుపాధిసంబంధఇతి॥ ... ... *

॥ సూ॥౩౨॥నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసంగోఽన్యతరనియమోవాన్యథా॥

తచ్చాత్మనఉపాధిభూతమంతఃకరణం మనోబుద్ధిర్విజ్ఞానంచిత్తమితిచానేకధాతత్రతత్రాభిలప్యతే। క్వచిచ్చవృత్తివిభాగేనసంశయాదివృత్తికంమనఇత్యుచ్యతే, నిశ్చయాదివృత్తికంబుద్ధిరితి । తచ్చైవంభూ

శాస్త్రాదిగ్రహః, అస్యబుద్ధిసంబంధస్యేత్యర్థః । స్వాపేబీజాత్మనాసతోబుద్ధ్యాదేః ప్రబోధేఽభివ్యక్తిరిత్యత్రశ్రుతిమాహ॥ దర్శయతీతి॥ నవిదురిత్యవిద్యాత్మకబీజసద్భావోక్తిః । తేవ్యాఘ్రాదయఃపునరాభవంతీత్యభివ్యక్తినిర్దేశః॥... ... *

౩౨ ॥ బుద్ధిసద్భావేమానమాహసూత్రకారః ॥ నిత్యేతి ॥ 'మనసాహ్యేవపశ్యతి, బుద్ధిశ్చనవిచేష్టతి,విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతే, చేతసావేదితవ్యః, చిత్తంచచేతయితవ్యంచే'తి తత్రతత్రశ్రుతిషుమనఆదిపదవాచ్యంతావద్బుద్ధిద్రవ్యంప్రసిద్ధమిత్యర్థః । కథమేకస్యానేకధోక్తిస్తత్రాహ ॥ క్వచిచ్చేతి ॥ గర్వవృత్తికోఽహంకారోవిజ్ఞానంచిత్ప్రధానంస్మృతి

ప్రధానంవాచిత్తమిత్యపి ద్రష్టవ్యం । యద్యపిసాక్షిప్రత్యక్షసిద్ధమంతఃకరణంశ్రుత్యనూదితంచ తథాపి ప్రత్యక్షశ్రుత్యోర్విప్రవదమానంప్రతివ్యాసంగానుపపత్త్యాతత్సాధయతి ॥ తచ్చేత్యాదినా ॥ సూత్రంయోజయతి॥ అన్యథేతి ॥ పంచేంద్రియాణాంపంచవిషయసంబంధేసతి నిత్యంయుగపత్త్వంచోపలబ్ధయస్స్యుః, మనోతిరిక్తసామగ్ర్యస్సత్త్వాద్యదిసత్త్యామపిసామగ్ర్యాముపలబ్ధ్యభావస్తర్హిసదైవానుపలబ్ధిప్రసంగఇత్యర్థః । అతఃకాదాచిత్కోపలబ్ధినియామకంమనఏష్టవ్యమితిభావః । ననుసత్యపికరాగ్నిసంయోగేదాహకాదాచిత్కత్వవదుపలబ్ధికాదాచిత్కత్వమస్తు కింమనసేత్యాశంక్యాన్యతరనియమోవేత్యేతద్వ్యాచష్టే ॥ అథవేతి ॥ సత్యాంసామగ్ర్యాంనిత్యోపలబ్ధిర్వాంగీకార్యాన్యతరస్యకారణస్యకేనచిచ్ఛక్తిప్రతిబంధనియమోవాంగీకార్యః, యథామణినాగ్నిశక్తిప్రతిబంధఇతివాకాంగార్థః । అస్తుప్రతిబంధఇత్యతఆహ ॥ నచేతి ॥ నచేంద్రియస్యైవాస్తుశక్తిప్రతిబంధఇతివాచ్యం ప్రతిబంధకాభావాత్, నచదృష్టసామగ్ర్యాంసత్యామదృష్టంప్రతిబంధకమితియుక్తం అతిప్రసంగాత్ । నచవ్యాసంగఃప్రతిబంధకఃమనసోసత్త్వేతస్యాసంభవాత్, తథాహిరసాదీనాం సహోపలబ్ధిప్రాప్తౌరసబుభుత్సారూపోవ్యాసంగోరూపాద్యుపలబ్ధిప్రతిబంధకోవాచ్యః, సచ గుణత్వాద్రూపవద్గుణ్యాశ్రయః, తత్రాత్మనోఽసంగనిర్గుణకూటస్థస్య గుణిత్వాయోగాన్మనఏవ గుణిత్వేనైష్టవ్యమితి వ్యాసంగానుపపత్త్యామనస్సిద్ధిః । ఏతదభిప్రేత్యోపసంహరతి ॥తస్మాదితి॥ అవధానంబుభుత్సా, నచానిచ్ఛతోపిదుర్గంధాద్యు

తమంతఃకరణమవశ్యమస్తీత్యభ్యుపగంతవ్యం । అన్యథాహ్యనభ్యుపగమ్యమానేతస్మిన్నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసంగస్స్యాదాత్మేంద్రియవిషయాణాముపలబ్ధిసాధనానాం సన్నిధానేసతి నిత్యమేవోపలబ్ధిః ప్రసజ్యేత । అథసత్యపిహేతుసమవధానేఫలాభావస్తతోపినిత్యమేవానుపలబ్ధిఃప్రసజ్యేత, నచైవందృశ్యతే । అథవాన్యతరస్యాత్మన ఇంద్రియస్యవా శక్తిప్రతిబంధోభ్యుపగంతవ్యః । నచాత్మనశ్శక్తిప్రతిబంధస్సంభవతి అవిక్రియత్వాత్, నాపీంద్రియస్య, నహి తస్యపూర్వోత్తరయోః క్షణయోరప్రతిబద్ధశక్తికస్యతతోఽకస్మాచ్ఛక్తిఃప్రతిబధ్యేత, తస్మాద్యస్యావధానానవధానాభ్యాముపలబ్ధ్యనుపలబ్ధీభవతస్తన్మనః ।తథాచశ్రుతిః'అన్యత్రమనాఅభూవంనాదర్శమన్యత్రమనాఅభూవంనాశ్రౌష'మితి'మనసాహ్యేవపశ్యతిమనసాశృణోతీ'తిచ । కామాదయశ్చాస్యవృత్తయఇతిదర్శయతి 'కామస్సంకల్పోవిచికిత్సాశ్రద్ధాఽశ్రద్ధాధృతిరధృతిర్హ్రీర్ధీర్భీరిత్యేతత్సర్వంమనఏవే'తి, తస్మాద్యుక్తమేతత్తద్గుణసారత్వాత్తద్వ్యపదేశఇతి ॥

సూ. ॥ ౩౩ ॥ కర్తాశాస్త్రార్థవత్త్వాత్ ॥

తద్గుణసారత్వాధికారేణైవాపరోపిజీవధర్మఃప్రపంచ్యతే । కర్తాచాయంజీవస్స్యాత్, కస్మాత్,

పలంభాన్నబుభుత్సోపలబ్ధినియామికేతివాచ్యం, అనేకవిషయసన్నిధావపిదేవతస్యానియామకత్వాంగీకారాత్ । యేషాంమతేపునరిచ్ఛాదీనామాత్మధర్మత్వం తేషాంమనఏవదుర్లభమితిమంతవ్యం । ఇచ్ఛాదిధర్మిణైవాత్మనావ్యాసంగోపపత్తేః । సంప్రతివ్యాసంగస్యమానసత్వేశ్రుతిమాహ ॥తథాచేతి॥ నకేవలంవ్యాసంగాత్మనస్సిద్ధిః కింతుకామాద్యాశ్రయత్వేనాపీత్యాహ ॥ కామాదయశ్చేతి ॥ బుద్ధేఃప్రామాణికత్వోక్తిఫలమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ఇతిత్రయోదశాధికరణమ్ ॥

౩౩ ॥ ఏవమాత్మన్యణుత్వాధ్యాసోక్త్యా స్వాభావికంమహత్త్వంస్థాపితం సంప్రతితతోబహిష్ఠంకర్తృత్వంసాధయతి ॥కర్తాశాస్త్రార్థవత్త్వాదితి॥సనిత్యచిద్రూపోమహానాత్మాకర్తానవేత్యసంగత్వశ్రుతీనాంవిధ్యాదిశ్రుతీనాంచవిప్రతిపత్త్యాసంశయే బుద్ధికర్తృత్వేనైవవిధ్యాదిశాస్త్రోపపత్తేరకర్తాత్మేతిసాంఖ్యపక్షప్రాప్తౌసిద్ధాంతయన్నేవతద్గుణసారత్వోక్త్యాత్మనికర్తృత్వాధ్యాసస్యాపిసిద్ధత్వాత్పునరుక్తిమాశంక్య సాంఖ్యపక్షనిరాసార్థమాత్మనికర్తృత్వాధ్యాసకల్పనాన్నపునరుక్తిరిత్యాహ ॥ తద్గుణేతి ॥ అధికారఃప్రసంగః, వస్తుతోఽసంగత్వమవిద్యాతఃకర్తృత్వమిత్యసంగత్వకర్తృత్వశ్రుతీనామవిరోధోక్తేః కర్తృత్వవిచారాత్మకాధికరణత్రయస్య పాదసంగతిః, శ్రుతీనాంమిథోవిరోధావిరోధౌపూర్వోత్తరపక్షయోః ఫలం, యద్వాత్రపూర్వపక్షేబంధాభావాచ్ఛాస్త్రవైయర్థ్యం ఫలం, సిద్ధాంతేక

తృత్వాదిసంబంధసత్త్వాచ్ఛాస్త్రార్థవత్త్వేతి భేదః । నను బుద్ధికర్తృత్వేన శాస్త్రార్థవత్త్వాఽస్తు కింజీవకర్తృత్వేనేత్యత ఆహ ॥ తద్ధికర్తుస్సత ఇతి ॥ మయేదం కర్తవ్యమితి బోధసమర్థస్య చేతనస్యైవ కర్తృత్వం వాచ్యం నత్వచేతనాయా బుద్ధేః । కించ భోక్తురాత్మన ఏవ కర్తృతా వాచ్యా శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీతి న్యాయాదితి భావః ॥ ... ... *

౩౪ ॥ సంధ్యం స్థానం స్వప్నః అమృతః స ఆత్మా యథేష్టమీయతే గచ్ఛతీతి విహారోపదేశాదాత్మా కర్తా ప్రాణానాం మధ్యే విజ్ఞానేన బుద్ధ్యా విజ్ఞానసమర్థమింద్రియజాతమాదాయ శేత ఇతి ప్రాణాన్గృహీత్వా పరివర్తత ఇతి ॥ *

౩౫ ॥ ఉపాదానకర్తృత్వమాత్మనః, అకర్తృత్వే ఉపాదానానుపపత్తేరితి భావః ॥ ... *

శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ । ఏవం చ యజేత జుహుయాద్దద్యాదిత్యేవంవిధం విధిశాస్త్రమర్థవద్భవతి, అన్యథా తదనర్థకం స్యాత్ । తద్ధి కర్తుస్సతః కర్తవ్యవిశేషముపదిశతి, న చాసతి కర్తృత్వే తదుపపద్యేత । తథేదమపి శాస్త్రమర్థవద్భవతి 'ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా మంతా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషః' ఇతి ॥ .. *

సూ. ॥ ౩౪ ॥ విహారోపదేశాత్ ॥

ఇతశ్చ జీవస్య కర్తృత్వం యజ్జీవప్రక్రియాయాం సంధ్యే స్థానే విహారముపదిశతి 'స ఈయతేఽమృతో యత్ర కామమ్' ఇతి 'స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తతే' ఇతి చ ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౩౫ ॥ ఉపాదానాత్ ॥

ఇతశ్చాస్య కర్తృత్వం యజ్జీవప్రక్రియాయామేవ కరణానాముపాదానం సంకీర్తయతి 'తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ' ఇతి 'ప్రాణాన్గృహీత్వా' ఇతి చ ॥ ... *

సూ. ॥ ౩౬ ॥ వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం న చేన్నిర్దేశవిపర్యయః ॥

ఇతశ్చ జీవస్య కర్తృత్వం యదస్య లౌకికీషు వైదికీషు చ క్రియాసు కర్తృత్వం వ్యపదిశతి శాస్త్రం 'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేఽపి చ' ఇతి । నను విజ్ఞానశబ్దో బుద్ధౌ సమధిగతః కథమనేన జీవస్య కర్తృత్వం సూచ్యత ఇతి నేత్యుచ్యతే జీవస్యైవైష నిర్దేశో న బుద్ధేః న చేజ్జీవస్య స్యాన్నిర్దేశవిపర్యయస్స్యాత్ విజ్ఞానేనేత్యేవం నిరదేక్ష్యత్ । తథా హ్యన్యత్ర బుద్ధివివక్షాయాం విజ్ఞానశబ్దస్య కరణవిభక్తినిర్దేశో దృశ్యతే 'తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ' ఇతి । ఇహ తు 'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే' ఇతి కర్తృసామానాధికరణ్యనిర్దేశాద్బుద్ధివ్యతిరిక్తస్యైవాత్మనః కర్తృత్వం సూచ్యత ఇత్యదోషః ॥ ... *

అత్రాహ యది బుద్ధివ్యతిరిక్తో జీవః కర్తా స్యాత్ స స్వతంత్రస్సన్ ప్రియం హితం చైవాత్మనో నియమేన సంపాదయేన్న విపరీతం, విపరీతమపి తు సంపాదయన్నుపలభ్యతే, న చ స్వతంత్రస్యాత్మన ఈదృశీ ప్రవృత్తిరనియమేనోపపద్యత ఇత్యత ఉత్తరం పఠతి ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౩౭ ॥ ఉపలబ్ధివదనియమః ॥

యథాయమాత్మోపలబ్ధిం ప్రతి స్వతంత్రోఽప్యనియమేనేష్టమనిష్టం చోపలభతే ఏవమనియమేనైవేష్టమనిష్టం చ సంపాదయిష్యతి, ఉపలబ్ధావప్యస్వాతంత్ర్యముపలబ్ధిహేతూపాదానోపలంభాదితి చేన్న, విష

౩౬ ॥ విజ్ఞానశబ్దో జీవస్య నిర్దేశో న చేత్తదా ప్రథమానిర్దేశాద్విపర్యయః కరణద్యోతితృతీయయా నిర్దేశస్స్యాత్, తస్మాదిహాశ్రితౌ తనుత ఇత్యాఖ్యాతేన కర్తృవాచినా విజ్ఞానపదస్య సామానాధికరణ్యనిర్దేశాత్క్రియాయామాత్మనః కర్తృత్వం సూచ్యత ఇతి సూత్రభాష్యయోరర్థః ॥ .... *

౩౭ ॥ సూత్రాంతరమవతారయతి ॥ అత్రాహేతి ॥ జీవస్స్వతంత్రశ్చేదిష్టమేవ కుర్యాదస్వతంత్రశ్చేన్న కర్తా స్వతంత్రః కర్తేతి న్యాయాదిత్యర్థః । సత్యపి స్వాతంత్ర్యే కారకవైచిత్ర్యాదనియతా ప్రవృత్తిరితి సూత్రేణ పరిహరతి ॥ యథేతి ॥ దృష్టాంతాసంప్రతిపత్త్యా శంకతే ॥ ఉపలబ్ధావపీతి ॥ చక్షురాదీనాం చైతన్యేన విషయసంబంధార్థత్వా

త్వసంబంధోపలబ్ధా చాత్మనశ్చైతన్యస్వభావత్వేన స్వాతంత్ర్యదృష్టాంతసిద్ధిరిత్యాహ ॥ నేతి ॥ నన్వాత్మా విషయసంబంధాయ కరణాన్యపేక్షతే చేత్కథం స్వతంత్ర ఇత్యాశంక్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ స్వాతంత్ర్యం నామ నస్వాన్యానపేక్షత్వమీశ్వరస్యాపి ప్రాణికర్మాపేక్షత్వేనాస్వాతంత్ర్యప్రసంగాత్ । కింతు స్వేతరకారకప్రయోజకత్వే సతి కారకాప్రేర్యత్వం స్వాతంత్ర్యం తేన స్వతంత్రోఽపి జీవ ఇష్టసాధనత్వభ్రాంత్యానిష్టసాధనమప్యనుతిష్ఠతీత్యనియతా ప్రవృత్తిః । స్వాతంత్ర్యం చేత్యవిరుద్ధమిత్యర్థః ॥ ... ... *

౩౮ ॥ జీవస్యకర్తృత్వే హేత్వంతరార్థం సూత్రం ॥ శక్తీతి ॥ బుద్ధేః కరణశక్తివిపరీతా కర్తృశక్తిః స్యాదిత్యర్థః । తతః కిం తత్రాహ ॥ సత్యాం చ బుద్ధేరితి ॥ యోఽహంధీగమ్యస్స కర్తా స ఏవ జీవో యత్తదపేక్షితం కరణం తన్మన ఇతి జీవకర్తృత్వసిద్ధిరితి భావః ॥ ... ... *

యత్ప్రకల్పనామాత్రప్రయోజనత్వాదుపలబ్ధిహేతూనాం । ఉపలబ్ధావనన్యాపేక్షత్వమాత్మనశ్చైతన్యయోగాత్ । అపి చార్థక్రియాయామపి నాత్యంతమాత్మనస్స్వాతంత్ర్యమస్తి దేశకాలనిమిత్తవిశేషాపేక్షత్వాత్ । న చ సహాయాపేక్షస్య కర్తుః కర్తృత్వం నివర్తతే । భవతి హ్యేధోదకాద్యపేక్షస్యాపి పక్తుః పక్తృత్వం, సహకారివైచిత్ర్యాచ్చేష్టానిష్టార్థక్రియాయామనియమేన ప్రవృత్తిరాత్మనో న విరుధ్యతే ॥ **

సూ ॥ ౩౮ ॥ శక్తివిపర్యయాత్ ॥

ఇతశ్చ విజ్ఞానవ్యతిరిక్తో జీవః కర్తా భవితుమర్హతి । యది పునర్విజ్ఞానశబ్దవాచ్యా బుద్ధిరేవ కర్త్రీ స్యాత్తతశ్శక్తివిపర్యయస్స్యాత్ కరణశక్తిర్బుద్ధేర్హీయేత కర్తృశక్తిశ్చాపద్యేత । సత్యాం చ బుద్ధేః కర్తృశక్తౌ తస్యా ఏవాహంప్రత్యయవిషయత్వమభ్యుపగంతవ్యం, అహంకారపూర్వికాయా ఏవ ప్రవృత్తేస్సర్వత్ర దర్శనాత్, అహం గచ్ఛామ్యహమాగచ్ఛామ్యహం భుంజేఽహం పిబామీతి చ । తస్యాశ్చ కర్తృశక్తియుక్తాయాస్సర్వార్థకారిణ్యాస్సర్వార్థకారకరణమన్యత్కల్పయితవ్యం, శక్తోఽపి హి సన్కర్తా కరణముపాదాయ క్రియాసు ప్రవర్తమానో దృశ్యతే । తతశ్చ సంజ్ఞామాత్రే విసంవాదస్స్యాన్న వస్తుభేదః కశ్చిత్, కరణవ్యతిరిక్తస్య కర్తృత్వాభ్యుపగమాత్ ॥ ... ... *

సూ ॥ ౩౯ ॥ సమాధ్యభావాచ్చ ॥

యోఽప్యయమౌపనిషదాత్మప్రతిపత్తిప్రయోజనస్సమాధిరుపదిష్టో వేదాంతేషు 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః' 'సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యః' 'ఓమిత్యేవం ధ్యాయథ ఆత్మాన'మిత్యేవం లక్షణస్సోఽప్యసత్యాత్మనః కర్తృత్వే నోపపద్యేత తస్మాదప్యస్య కర్తృత్వసిద్ధిః ॥ ఇతి చతుర్దశాధికరణమ్ ... *

సూ ॥ ౪౦ ॥ యథా చ తక్షోభయథా ॥

ఏవం తావచ్ఛాస్త్రార్థవత్త్వాదిభిర్హేతుభిః కర్తృత్వం శారీరస్య ప్రదర్శితం తత్పునస్స్వాభావికం వా స్యాదుపాధినిమిత్తం వేతి చింత్యతే । తత్ర తైరేవ శాస్త్రార్థవత్త్వాదిభిర్హేతుభిస్స్వాభావికం కర్తృత్వమపవాదహేత్వభావాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, న స్వాభావికం కర్తృత్వమాత్మనస్సంభవత్యనిర్మోక్ష

౩౯ ॥ జ్ఞానసాధనవిధ్యన్యథానుపపత్త్యాప్యాత్మనః కర్తృత్వం వాచ్యమిత్యాహ ॥ సమాధీతి ॥ ముక్తిఫలభోక్తురేవ తదుపాయసమాధికర్తృత్వం యుక్తం అన్యథాత్మనోఽకర్తృత్వే బుద్ధేరప్యభోక్త్ర్యాః కర్తృత్వాయోగాత్సమాధ్యభావప్రసంగ ఇత్యర్థః ॥ ఇతి చతుర్దశాధికరణమ్ ॥ ... ... *

౪౦ ॥ యథా చ తక్షోభయథా ॥ ఉక్తమాత్మనః కర్తృత్వముపజీవ్య సంశయపూర్వపక్షావాహ ॥ ఏవం తావదిత్యాదినా ॥ సాంఖ్యనిరాసేనాత్మనః కర్తృత్వే సాధితే బాధకాభావాత్తత్సత్యమితి మీమాంసకాదిపక్షః ప్రాప్తః । న చాసంగత్వాగమేన బాధః అహంకర్తేత్యనుభవసహితకర్తృత్వశ్రుతిబలేన తస్యాగమస్య స్తావకత్వాదితి ప్రాప్తే ఉత్సూత్రమే

వసిద్ధాంతయతి ॥ నస్వాభావికమితి ॥ యదుక్తంబాధకాభావాదితితదసిద్ధమిత్యాహ ॥ అనిర్మోక్షేతి ॥ ననుకర్తృత్వం నామక్రియాశక్తిర్ముక్తావప్యస్తి తథాపి శక్తికార్యస్య క్రియారూపాయాఅభావాన్ముక్తేః పురుషార్థత్వసిద్ధిరితి శంకతే ॥ ననుస్థితాయామితి ॥ సత్యాంశక్తౌకథంకార్యపరిహారస్తత్రాహ ॥ తత్పరిహారశ్చేతి ॥ ముక్తౌశక్తిసత్త్వేకార్యమపిస్యాత్ శక్యాభావేశక్త్యయోగాత్ । అస్తిహిప్రళయేపికార్యం పునరుద్భవయోగ్యం సూక్ష్మంశక్యం, తథాచ శక్యధర్మాదినిమిత్తైస్సహితకార్యాపేక్షాశక్తిలోపఇతి పరిహరతి॥ ననిమిత్తానామపీతి ॥ ననిమిత్తస్యకార్యస్యశక్యాశక్యత్వేనసంబంధాన్నిమిత్తానామపి పరంపరయా శక్తిసంబంధత్వముక్తంమంతవ్యం సంబంధేన సంబంధినేత్యర్థః । యద్వాశక్తిలక్షణమాపేక్షకంయస్యకార్యస్య లేనకార్యేణయస్సంబంధస్తేనేతివ్యధికరణేతృతీయా । ననునరస్యకర్మణా దేవత్వవచ్ఛాస్త్రబలాత్కర్తురేవాకర్తృతాసిద్ధిరితిశంకతే ॥ నన్వితి ॥ జ్ఞానాదకర్తృత్వాఖ్యమోక్షశ్చేత్కర్తృత్వమావిద్యకంస్యాద్యతోజ్ఞానమజ్ఞానస్యైవ నివర్తకం, యదికర్మణా మోక్షస్తత్రాహ ॥ నేతి ॥ ఆత్మనస్స్వాభావికం కర్తృత్వమభ్యుపగమ్యానిర్మోక్షఉక్తః సంప్రత్యసంగనిర్వికారత్వానేకశ్రుతివ్యాకోపాన్నస్వాభావికమిత్యాహ ॥ అ

ప్రసంగాత్ కర్తృత్వస్వభావత్వేహ్యాత్మనో నకర్తృత్వాన్నిర్మోక్షస్సంభవతి అగ్నేరివౌష్ణ్యాన్నచ కర్తృత్వాదనిర్ముక్తస్యాస్తిపురుషార్థసిద్ధిః కర్తృత్వస్య దుఃఖరూపత్వాత్ । ననుస్థితాయామపికర్తృత్వశక్తౌకర్తృత్వకార్యపరిహారాత్పురుషార్థస్సేత్స్యతి, తత్పరిహారశ్చనిమిత్తపరిహారాద్యథాగ్నేర్దహనశక్తియుక్తస్యాపి కాష్ఠవియోగాద్దహనకార్యాభావస్తద్వన్ననిమిత్తానామపిశక్తిలక్షణేనసంబంధేనసంబద్ధానామత్యంతపరిహారాసంభవాత్ । ననుమోక్షసాధనవిధానాన్మోక్షస్సేత్స్యతినసాధనాయత్తస్యానిత్యత్వాత్ । అపిచ నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తాత్మప్రతిపాదనాన్మోక్ష సిద్ధిరభిహితా తాదృగాత్మప్రతిపాదనంచన స్వాభావికేకర్తృత్వేఽవకల్పతే, తస్మాదుపాధిధర్మాధ్యాసేనైవాత్మనఃకర్తృత్వంనస్వాభావికం । తథాచశ్రుతిః 'ధ్యాయతీవలేలాయతీవే'తి । 'ఆత్మేంద్రియమనోయుక్తంభోక్తేత్యాహుర్మనీషిణ'ఇతి చోపాధిసంయుక్తస్యైవాత్మనోభోక్తృత్వాదివిశేషలాభందర్శయతి । నహివివేకినాంపరస్మాదన్యోజీవోనామకర్తాభోక్తావావిద్యతే 'నాన్యోఽతోస్తిద్రష్టే'త్యాదిశ్రవణాత్, పరఏవతర్హిసంసారీకర్తాభోక్తాచప్రసజ్యేత పరస్మాదన్యశ్చేచ్చితిమాన్జీవోబుద్ధ్యాదిసంఘాతవ్యతిరిక్తోనస్యాన్నావిద్యాప్రత్యుపస్థాపితత్వాత్కర్తృభోక్తృత్వయోః । తథాచశాస్త్రం 'యత్రహిద్వైతమివభవతితదితరఇతరంపశ్యతీ'త్యవిద్యావస్థాయాంకర్తృత్వభోక్తృత్వేదర్శయిత్వా విద్యావస్థాయాంతేఏవకర్తృత్వభోక్తృత్వే నివారయతి । 'యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేనకంపశ్యే'దితి తథాస్వప్నజాగరితయోరాత్మన ఉపాధిసంపర్కకృతంశ్రమంశ్యేనస్యేవాకాశే విపరిపతతశ్శ్రావయిత్వాతదభావం సుషుప్తేప్రాజ్ఞేనా

పిచేతి ॥ నచాభ్యస్తానేకశ్రుతీనాంస్తావకత్వకల్పనంయుక్తం, నచాహంకర్తేత్యనుభవోవిరుధ్యతే తస్యసత్యమిథ్యోదాసీనకర్తృత్వావగాహినోఽధ్యాసత్వేనాప్యుపపత్తేరిత్యర్థః । కర్తృత్వస్యాధ్యస్తత్వే శ్రుతిమాహ ॥ తథాచేతి ॥ విద్వదనుభవబాధితంచకర్తృత్వమిత్యాహ ॥ నహీతి ॥ బుద్ధ్యాదిసంఘాతాద్వ్యతిరిక్తోయదిపరస్మాదన్యశ్చేతనోనస్యాత్తదాపరఏవసంసారీప్రసజ్యేతతచ్చానిష్టంపరస్యనిత్యముక్తత్వవ్యాఘాతాదితిశంకతే ॥ పరఏవేతి ॥ నవయంశుద్ధస్యచిద్ధాతోఃపరస్యబంధంవదామః కింతుతస్యైవావిద్యాబుద్ధ్యాదిప్రతిబింబితస్యావిద్యయాభిన్నస్యజీవత్వంప్రాప్తస్య బంధమోక్షావితిబ్రూమః । కల్పితభేదోఽపిలోకేబింబప్రతిబింబయోర్ధర్మవ్యవస్థాపకోదృష్టఇతిపరిహరతి ॥ నావిద్యేతి ॥ అవిద్యోపహితేబంధోనశుద్ధాత్మనీత్యత్రశ్రుతిమాహ ॥ తథాచేతి ॥ కర్తృత్వస్య బుద్ధ్యుపాధ్యన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్వాచ్ఛ్రుతేశ్చనస్వాభావికత్వమిత్యాహ ॥ తథాస్వప్నేతి ॥ ఆత్మైవకామ్యతేఆనందత్వాదిత్యాత్మకామంస్వరూపంస్వాతిరిక్తకామ్యాసత్త్వాదకామంఆత్మకామత్వాదకామత్వాచ్చాప్తకామంఅశోకత్వాచ్చేత్యాహ ॥ శోకేతి ॥ శోకాదంతరం

దుఃఖాస్పృష్టమిత్యర్థః । తస్యైవసుషుప్తాత్మరూపస్య పరమపురుషార్థమాహ ॥ ఏషేతి ॥ గతిః ప్రాప్యం సంపదైశ్వర్యం లోకో భోగ్యః సుఖంచ ఏతస్మాదన్యన్నాస్తీత్యర్థః । ఆత్మా స్వతోఽకర్తా బుద్ధ్యాద్యుపాధినా తు కర్తేత్యుభయథాభావ ఉక్తస్తత్రార్థే సూత్రం యోజయతి ॥ తదేతదాహేత్యాదినా ॥ సంప్రసాదస్సుషుప్తిః । యథా స్ఫటికస్య లౌహిత్యం కుసుమాద్యుపాధికం తథాత్మనః కర్తృత్వం బుద్ధ్యాద్యుపాధికమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సిద్ధం । నచ తౌ బుద్ధేరాత్మకర్తృత్వే కరణత్వవిషయావుపాదానత్వవిషయావితి యుక్తం, కరణత్వాత్కార్యాన్వయ్యుపాదానత్వస్యాంతరంగతయా చిత్సంవలితబుద్ధేస్తాభ్యాముపాదానత్వస్యైవ సిద్ధేః, ఏవంచిదభేదాధ్యస్తబుద్ధ్యాఖ్యాహంకారస్య కర్తృత్వోపాదానత్వేన మ

త్మనా సంపరిష్వక్తస్య శ్రావయతి ‘తద్వా అస్యైతదాప్తకామమాత్మకామమకామం రూపం శోకాంతర’మిత్యారభ్య ‘ఏషాస్య పరమా గతిరేషాస్య పరమా సంపదేషోఽస్య పరమో లోక ఏషోఽస్య పరమ ఆనంద’ ఇత్యుపసంహారాత్ । తదేతదాహాచార్యః యథాచ తక్షోభయథేత్యర్థే చాయం చః పఠితః । నైవం మంతవ్యం స్వాభావికమేవాత్మనః కర్తృత్వమగ్నేరివౌష్ణ్యమితి । యథా తు తక్షా లోకే వాస్యాదికరణహస్తః కర్తా దుఃఖీ భవతి, స ఏవ స్వగృహం ప్రాప్తః విముక్తవాస్యాదికరణః స్వస్థో నిర్వృతో నిర్వ్యాపారః సుఖీ భవతి, ఏవమవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితద్వైతసంయుక్త ఆత్మా స్వప్నజాగరితావస్థయోః కర్తా దుఃఖీ భవతి, స తచ్ఛ్రమాపనుత్తయే స్వమాత్మానం పరం ప్రవిశ్య విముక్తకార్యకరణసంఘాతోఽకర్తా సుఖీ భవతి, సంప్రసాదావస్థాయాం తథా ముక్త్యవస్థాయామప్యవిద్యాధ్వాంతం విద్యాప్రదీపేన విధూయాత్మైవ కేవలో నిర్వృతస్సుఖీ భవతి । తక్షదృష్టాంతశ్చైతావతాంశేన ద్రష్టవ్యః, తక్షా హి విశిష్టేషు తక్షణాదివ్యాపారేష్వపేక్ష్యైవ ప్రతినియతాని కరణాని వాస్యాదీని కర్తా భవతి స్వశరీరేణ త్వకర్తైవ, ఏవమయమాత్మా సర్వవ్యాపారేష్వపేక్ష్యైవ మనఆదీని కరణాని కర్తా భవతి స్వాత్మనా త్వకర్తైవేతి న త్వాత్మనస్తక్ష్ణ ఇవావయవాస్సంతి యైర్హస్తాదిభిరివ వాస్యాదీని తక్షా మనఆదీని కరణాన్యాత్మోపాదదీత న్యస్యేద్వా । యత్తూక్తం శాస్త్రార్థవత్త్వాదిభిర్హేతుభిస్స్వాభావికమాత్మనః కర్తృత్వమితి తత్ర విధిశాస్త్రం తావద్యథాప్రాప్తం కర్తృత్వముపాదాయ కర్తవ్యవిశేషముపదిశతి న కర్తృత్వమాత్మనః ప్రతిపాదయతి । న చ స్వాభావికమస్య కర్తృత్వమస్తి బ్రహ్మాత్మత్వోపదేశాదిత్యవోచామ, తస్మాదవిద్యాకృతం కర్తృత్వముపాదాయ విధిశాస్త్రం ప్రవర్తిష్యతే । ‘కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుష’ ఇత్యేవంజాతీయకమపి శాస్త్రమనువాదరూపత్వాద్యథాప్రాప్తమేవావిద్యాకృతం కర్తృత్వమనువదిష్యతి । ఏతేన విహారోపాదానే పరిహృతే, తయోరప్యనువాదరూపత్వాత్ । నను సంధ్యే స్థానే ప్రసుప్తేషు కరణేషు ‘స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తత’ ఇతి విహార ఉపదిశ్యమానః కేవలస్యాత్మనః కర్తృత్వమావహతి, తథోపాదానేఽపి ‘తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ’ ఇతి కరణేషు కర్మకరణవిభక్తీ శ్రూయమాణే కేవలస్యైవాత్మనః కర్తృత్వం గమయత ఇతి । అత్రోచ్యతే, న తావత్సంధ్యే స్థానేఽత్యంతమాత్మనః కరణవిరమణమస్తి ‘సధీః స్వప్నో భూత్వేమం లోకమతిక్రామతీ’తి, తత్రాపి ధీసంబంధశ్రవణాత్ । తథా చ స్మరంతి “ఇంద్రియాణాముపరమే మనోఽనుపరతం యది । సే

హావాక్యసంగతిశ్చేతి భావః । నను తక్షా స్వహస్తాదినా వాస్యాదిప్రేరణశక్తత్వాత్స్వతః కర్తా ఆత్మా తు నిరవయవత్వాదశక్త ఇతి దృష్టాంతవైషమ్యమాశంక్యోపాధికకర్తృత్వాంశేన వివక్షితేన సామ్యమాహ ॥ తక్షదృష్టాంతశ్చేతి ॥ శాస్త్రే శ్రూయమాణం కర్తృత్వం స్వాభావికమేవ కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ నచ స్వాభావికమితి ॥ ఉపాధ్యభావకాలే శ్రుతం కర్తృత్వం స్వాభావికమేవేతి శంకతే ॥ నను సంధ్య ఇతి ॥ కించ కరణైర్విశిష్టస్య కర్తృత్వే తేషాం కర్తృత్వస్య భావాత్తేష్వపి కర్తృవిభక్తిస్స్యాన్న చైవమస్తి, తతః కేవలాత్మనః కర్తృత్వమిత్యాహ ॥ తథేతి ॥ స్వాప్నే విహారేఽప్యుపాధ్యభావోఽసిద్ధ ఇత్యాహ ॥ న తావత్సంధ్య ఇతి ॥ విహారస్య మిథ్యాత్వాత్తత్కర్తృత్వమపి మిథ్యేత్యాహ ॥ విహారోఽపీతి ॥ జక్షద్భుంజాన ఇవ ।

కరణవిశిష్టస్య కర్తృత్వే కరణేషు కర్తృవిభక్తిః స్యాన్న కరణవిభక్తిరిత్యుక్తం ప్రత్యాహ॥ భవతి చ లోక ఇతి॥ కర్తృష్వపి కరణవిభక్తిర్న విరుధ్యతే దృష్టత్వాత్, అస్తి చ కర్తృత్వప్రయోగః 'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత' ఇత్యాదావితి భావః ॥ ఉపాదానస్య సకర్తృకత్వమంగీకృత్య కేవలాత్మనః కర్తృత్వం నిరస్తమిదానీం తస్యాక్రియత్వాత్తత్కర్త్రపేక్షేత్యాహ॥ అపి చేతి ॥ పూర్వత్ర విజ్ఞానం జీవ ఇత్యంగీకృత్య జీవస్య కర్తృత్వే తనుత ఇతి శ్రుతిరుక్తా, సంప్రతి తయా శ్రుత్యానుపహితాత్మనః కర్తృత్వమితి ప్రాప్తౌ విజ్ఞానం బుద్ధిరేవ తస్యా ఏవాత్ర కర్తృత్వముచ్యతే, న తదుపహితాత్మనః కర్తృత్వసిద్ధిరిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ యస్త్వితి ॥ యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇత్యాది శ్రుతిషు విజ్ఞానశబ్దస్య బుద్ధౌ ప్రసిద్ధత్వాదత్ర చ మనోమయకోశానంతరం పఠితత్వాచ్ఛ్రద్ధాదిలింగాచ్చ బుద్ధిరేవ విజ్ఞానమిత్యర్థః । తత్ర లింగాంతరమాహ ॥ విజ్ఞానం దేవా ఇతి ॥ 'మహద్యక్షం ప్రథమజ'మిత్యాది శ్రుతౌ హిరణ్యగర్భబ్రహ్మాత్మకబుద్ధేర్జ్యేష్ఠత్వోక్తేరత్ర దేవైరింద్రియైరుపాస్యమానం జ్యేష్ఠం బ్రహ్మ విజ్ఞానం బుద్ధిరేవేత్యర్థః । యక్షం పూజ్యం । కించ శ్రుత్యంతరే యజ్ఞస్య బుద్ధికార్యత్వోక్తేరత్రాపి యజ్ఞకర్తృ విజ్ఞానం బుద్ధిరిత్యాహ ॥ స ఏష ఇతి ॥ చిత్తేన ధ్యాత్వా వాచా మంత్రోక్త్యా యజ్ఞో జాయతే తతశ్చిత్తస్య వాచః

వ తే విషయా నైవ తద్విద్యాత్స్వప్నదర్శన''మితి । 'కామాదయశ్చ మనసో వృత్తయ' ఇతి శ్రుతిః, తాశ్చ స్వప్నే దృశ్యంతే, తస్మాత్స మనా ఏవ స్వప్నే విహరతి, విహారోఽపి చ తత్రత్యో వాసనామయ ఏవ న తు పారమార్థికోఽస్తి । తథా చ శ్రుతిరివకారానుబద్ధమేవ స్వప్నవ్యాపారం వర్ణయతి 'ఉతేవ స్త్రీభిః సహ మోదమానో జక్షదుతేవాపి భయాని పశ్య'న్నితి । లౌకికా అపి తథైవ స్వప్నం కథయంతి ఆరురుక్షమివ గిరిశృంగమద్రాక్షమివ వనరాజిమితి। తథోపాదానే యద్యపి కరణేషు కర్మకరణవిభక్తినిర్దేశస్తథాపి తత్సంయుక్తస్యైవాత్మనః కర్తృత్వం ద్రష్టవ్యం, కేవలే కర్తృత్వాసంభవస్య దర్శితత్వాత్ । భవతి చ లోకేఽనేకప్రకారా వివక్షా యోధా యుధ్యంతే యోధై రాజా యుధ్యత ఇతి ॥ అపి చాస్మిన్నుపాదానే కరణవ్యాపారోపరమమాత్రం వివక్ష్యతే న స్వాతంత్ర్యం కస్యచిదబుద్ధిపూర్వకస్యాపి స్వాపే కరణవ్యాపారోపరమస్య దృష్టత్వాత్ । యస్త్వయం వ్యపదేశో దర్శితః 'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత' ఇతి స బుద్ధేరేవ కర్తృత్వం ప్రాపయతి విజ్ఞానశబ్దస్య తత్ర ప్రసిద్ధత్వాన్మనోఽనంతరపాఠాచ్చ 'తస్య శ్రద్ధైవ శిర' ఇతి చ విజ్ఞానమయస్యాత్మనః శ్రద్ధాద్యవయవత్వసంకీర్తనాచ్ఛ్రద్ధాదీనాం చ బుద్ధిధర్మత్వప్రసిద్ధేః 'విజ్ఞానం దేవాః సర్వే బ్రహ్మ జ్యేష్ఠముపాసత' ఇతి చ వాక్యశేషాత్ జ్యేష్ఠత్వస్య చ ప్రథమజత్వస్య బుద్ధౌ ప్రసిద్ధత్వాత్ 'స ఏష వాచశ్చిత్తస్యోత్తరోత్తరక్రమో యద్యజ్ఞ' ఇతి చ శ్రుత్యంతరే యజ్ఞస్య వాగ్బుద్ధిసాధ్యత్వావధారణాత్ । న చ బుద్ధేః శక్తివిపర్యయః కరణానాం కర్తృత్వాభ్యుపగమే భవతి సర్వకారకాణామేవ స్వవ్యాపారేషు కర్తృత్వస్యావశ్యంభావిత్వాత్, ఉపలబ్ధ్యపేక్షం త్వేషాం కరణానాం కరణత్వం, సా చాత్మనః । న చ తస్యామ

పూర్వోత్తరభావో యజ్ఞ ఇత్యర్థః । యచ్చోక్తం బుద్ధేః కర్తృత్వే శక్తివైపరీత్యప్రసంగ ఇతి తన్న, విక్లిద్యంతే తండులాః, జ్వలంతి కాష్ఠాని, బిభర్తి స్థాలీతి స్వస్వవ్యాపారేషు సర్వకారకాణాం కర్తృత్వస్వీకారాదిత్యాహ ॥ న చేతి ॥ తర్హి బుద్ధ్యాదీనాం కర్తృత్వే కరణత్వవార్తా శేషా న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ ఉపలబ్ధీతి॥ యథా కాష్ఠానాం స్వవ్యాపారే కర్తృత్వేఽపి పాకాపేక్షయా కరణత్వం తథా బుద్ధ్యాదీనామధ్యవసాయసంకల్పాదిక్రియాకర్తృత్వేఽప్యుపలబ్ధ్యపేక్షయా కరణత్వమిత్యర్థః । నను తర్హ్యుపలబ్ధిః కస్య వ్యాపార ఇత్యత ఆహ ॥ సా చేతి ॥ తర్హి తస్యా ఆత్మా కేవలః కర్తా స్యాత్ యస్య యో వ్యాపారస్స తస్య కర్తేతి స్థితిరిత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ ఉపలబ్ధేర్నిత్యత్వే బుద్ధ్యాదీనాం కథం కరణత్వముక్తమితి చేదుచ్యతే, అఖండసాక్షిచైతన్యం బుద్ధివృత్తిభిర్భిన్నం సద్వితీయావచ్ఛిన్నత్వేన జాయతే, తథా చ విషయావచ్ఛిన్నచైతన్యస్యోపలబ్ధౌ బుద్ధ్యాదీనాం కరణత్వం బుద్ధ్యాద్యుపహితాత్మనః కర్తృత్వం న కేవలస్య, న చ బుద్ధేరేవ తత్కర్తృత్వం చైతన్యస్య జడవ్యాపారత్వాయోగాదితి భావః । యచ్చోక్తం బుద్ధేః కర్తృత్వే స ఏవాహంధీగమ్యో జీవ ఇతి తస్య కరణాంతరం

కల్పనీయం తథా చ నామమాత్రే వివాద ఇతి తత్ర కేవలాత్మనః కర్తృత్వముక్తమితి భ్రాంతిం నిరస్యతి ॥ అహంకారేతి ॥ సాంఖ్యనిరాసార్థం బుద్ధ్యభేదేనాధ్యస్తచిదాత్మకాహంకారగతం కర్తృత్వం యదుక్తం తదహంధీగమ్యస్య బుద్ధివిశిష్టస్యాత్మన ఏవ న కేవలస్య సాక్షిణో భవితుమర్హతి, దృశ్యధర్మస్య సాక్షిస్వభావత్వాయోగాత్ । ఏవం విశిష్టాత్మనః కర్తృత్వే విశేషణీభూతాయా జడబుద్ధేరేవ కరణత్వోపపత్తేర్న కరణాంతరకల్పనాప్రసంగః । అధ్యాసం వినా కేవలబుద్ధికర్తృత్వవాదినస్తు కరణాంతరప్రసంగో దుర్నివార ఇత్యర్థః । ఏవం శాస్త్రార్థవత్త్వాది హేతూనామాత్మనః కర్తృత్వమాత్రసాధకత్వేపి స్వాభావికకర్తృత్వసాధనసామర్థ్యాభావాదధ్యస్తమేవ కర్తృత్వం విధ్యాదికర్తృత్వశ్రుతీనాముపజీవ్యం । తస్మాదసంగత్వవిధ్యాదికర్తృత్వశ్రుతీనామవిరోధ ఇతి సిద్ధం ॥ఇతి పంచదశాధికరణమ్॥... ... ...❁

౪౧ ॥ ❁పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః❁ యథా స్ఫటికలౌహిత్యాధ్యాసే లోహితద్రవ్యం కరణం తేనాయం స్ఫటికో లోహిత ఇత్యనుభవాత్ తథా కామాదిపరిణామిబుద్ధిరాత్మని కర్తృత్వాధ్యాసే కరణమిత్యుక్తం తదధ్యస్తం కర్తృత్వముపజీవ్య జీవస్య కారకసంపన్నత్వాదీశ్వరస్య కారయితృత్వశ్రుతేశ్చ సంశయమాహ ॥ యదిదమితి ॥ అత్ర ఏష హ్యేవేత్యాదిశ్రుతి

ప్యస్యాకర్తృత్వమస్తి నిత్యోపలబ్ధిస్వరూపత్వాత్ । అహంకారపూర్వకమపి కర్తృత్వం నోపలబ్ధుర్భవితుమర్హతి అహంకారస్యాప్యుపలభ్యమానత్వాత్ । న చైవం సతి కరణాంతరకల్పనాప్రసంగః, బుద్ధేః కరణత్వాభ్యుపగమాత్ । సమాఖ్యాభావస్తు శాస్త్రార్థవత్త్వేనైవ పరిహృతః, యథాప్రాప్తమేవ కర్తృత్వముపాదాయ సమాధివిధానాత్, తస్మాత్కర్తృత్వమప్యాత్మన ఉపాధినిమిత్తమేవేతి స్థితమ్॥ ....❁

❁సూ॥౪౧॥పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః॥❁

యదిదమవిద్యావస్థాయాముపాధినిబంధనం కర్తృత్వం జీవస్యాభిహితం ? తత్కిమనపేక్ష్యేశ్వరం భవతి ఆహోస్విదీశ్వరాపేక్షమితి భవతి విచారణా । తత్ర ప్రాప్తం తావన్నేశ్వరమపేక్షతే జీవః కర్తృత్వ ఇతి । కస్మాత్, అపేక్షాప్రయోజనాభావాత్ । అయం హి జీవః స్వయమేవ రాగద్వేషాదిదోషప్రయుక్తః కారకాంతరసామగ్రీసంపన్నః కర్తృత్వమనుభవితుం శక్నోతి తస్య కిమీశ్వరః కరిష్యతి । న చ లోకే ప్రసిద్ధిరస్తి కృష్యాదికాసు క్రియాస్వనడుహాదివదీశ్వరోఽపరోఽపేక్షితవ్య ఇతి। క్లేశాత్మకేన చ కర్తృత్వేన జంతూన్సంసృజత ఈశ్వరస్య నైర్ఘృణ్యం ప్రసజ్యేత । విషమఫలం చైషాం కర్తృత్వం విదధతో వైషమ్యం । నను వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాదిత్యుక్తం । సత్యముక్తం సతి త్వీశ్వరస్య సాపేక్షత్వసంభవే, సాపేక్షత్వం చ నేశ్వరస్య సంభవతి సతోర్జంతూనాం ధర్మాధర్మయోస్తయోశ్చ సద్భావస్సతి జీవస్య కర్తృత్వే తదేవ చేత్కర్తృత్వమీశ్వరాపేక్షం స్యాత్ కింవిషయమీశ్వరస్య సాపేక్షత్వముచ్యేత । అకృతాభ్యాగమశ్చైవం జీవస్య ప్రసజ్యేత । తస్మాత్స్వత ఏవ జీవస్య కర్తృత్వమితి । ఏతాం ప్రాప్తిం తు శబ్ద

నాం కర్తృత్వస్వాతంత్ర్యద్యోతకవిధ్యాదిశ్రుతిభిర్విరోధసమాధానాత్పాదసంగతిః । కర్మమీమాంసకమతేన పూర్వపక్షయతి ॥ తత్రేత్యాదినా ॥ బుద్ధ్యాదికారకసంపత్తావీశ్వరవ్యతిరేకే కర్తృత్వవ్యతిరేకానుపలబ్ధేర్నేశ్వరః ప్రయోజకః। కించ ప్రయోజకత్వే నైర్ఘృణ్యాదిప్రసంగ ఇత్యాహ ॥ క్లేశాత్మకేనచేతి ॥ దత్తోత్తరమిదం చోద్యమితి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ పూర్వం జీవస్య ధర్మాధర్మవత్త్వం సిద్ధవత్కృత్య తత్సాపేక్షత్వాద్విషమజగత్కర్తృత్వమవిరుద్ధమిత్యుక్తం సంప్రతీశ్వరాధీనత్వే జీవస్య కర్తృత్వే సిద్ధే ధర్మాధర్మవత్త్వసిద్ధిస్తద్వత్త్వసిద్ధౌ తత్సాపేక్షకారయితృత్వసిద్ధిరీశ్వరస్య కారయితృత్వే సిద్ధే జీవస్య కర్తృత్వసిద్ధిరితి చక్రకాపత్తేః కర్మసాపేక్షత్వం న సంభవతీత్యుచ్యత ఇత్యాహ ॥ సత్యమితి ॥ అస్తు కర్మానపేక్షస్య ప్రవర్తకత్వం తత్రాహ ॥ అకృతేతి ॥ అనపేక్షస్య ప్రవర్తకత్వే ధర్మవతో నరాన్ దుఃఖేనాధర్మవతస్సుఖేన యోజయేత్, కారుణికత్వే వా సర్వే సుఖిన ఏకరూపాస్స్యురితి జగద్వైచిత్ర్యం విధ్యాదిశాస్త్రం చ న స్యాత్ । తస్మాద్విధ్యాదిశాస్త్రార్థవత్త్వాయ రాగద్వేషాభావాయ చ స్వత ఏవ జీవస్య కర్తృత్వం వాచ్యం, తథా చ కారయితృత్వశ్రు

తివిరోధః । ఈశ్వరస్తావికావాసాశ్రితిరితిప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి ॥ ఏతామితి ॥ యథాచందనాదిసామగ్ర్యాంసత్యాం ధర్మవ్యతిరేకేసుఖవ్యతిరేకగ్రహాభావేపి 'పుణ్యోవై పుణ్యేనకర్మణాభవతీ'త్యాదిశాస్త్రప్రామాణ్యాదేవధర్మస్యహేతుత్వసిద్ధిః,ఏవమీశ్వరస్యాపిశాస్త్రబలాత్కారయితృత్వసిద్ధిరితిభావః॥... ... ...*

౪౨ ॥ ధర్మాధర్మాభ్యామేవ ఫలవైషమ్యసిద్ధేరలమీశ్వరేణేత్యాశంక్య బీజైరేవాంకురవైషమ్యసిద్ధేః పర్జన్యవైయర్థ్యంస్యాత్, యదివిశేషహేతూనాంసాధారణహేత్వపేక్షత్వాన్నవైయర్థ్యంతర్హీశ్వరస్యాపిసాధారణహేతుత్వాన్నవైయర్థ్యమిత్యాహ ॥ పర్జన్యవదితి ॥ దృష్టాంతంవివృణోతి ॥ యథేతి ॥ అతిదీర్ఘవల్లీగ్రంథయోగుచ్ఛాః పుష్ప స్త

నవ్యావర్త్యప్రతిజానీతే । పరాదితి। అవిద్యావస్థాయాంకార్యకరణసంఘాతావివేకదర్శినోజీవస్యావిద్యాతిమిరాంధస్యసతః పరస్మాదాత్మనః కర్మాధ్యక్షాత్సర్వభూతాధివాసాత్సాక్షిణశ్చేతయితురీశ్వరాత్తదనుజ్ఞయా కర్తృత్వభోక్తృత్వలక్షణస్యసంసారస్య సిద్ధిస్తదనుగ్రహహేతుకేనైవచవిజ్ఞానేనమోక్షసిద్ధిర్భవితుమర్హతి। కుతః, తచ్ఛ్రుతేః । యద్యపిరాగాదిదోషప్రయుక్తస్సామగ్రీసంపన్నశ్చ జీవః, యద్యపిచలోకేకృష్యాదిషుకర్మసునేశ్వరకారణత్వం ప్రసిద్ధం, తథాపి సర్వాస్వేవప్రవృత్తిష్వీశ్వరోహేతుకర్తేతిశ్రుతేరవసీయతే । తథాహిశ్రుతిర్భవతి 'ఏషహ్యేవసాధుకర్మకారయతితంయమేభ్యోలోకేభ్యఉన్నినీషతఏషహ్యేవాసాధుకర్మకారయతితంయమధోనినీషత'ఇతి 'యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మానమంతరోయమయతీ'తిచైవంజాతీయకా ॥ నన్వేవమీశ్వరస్యకారయితృత్వేసతివైషమ్యనైర్ఘృణ్యేస్యాతామకృతాభ్యాగమశ్చజీవస్యేతి, నేత్యుచ్యతే॥ ... ... *

॥ సూ ॥౪౨॥ కృతప్రయత్నాపేక్షస్తువిహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః॥

తుశబ్దశ్చోదితదోషవ్యావర్తనార్థః । కృతోయఃప్రయత్నోజీవస్యధర్మాధర్మలక్షణస్తదపేక్షఏవైనమీశ్వరఃకారయతి, తతశ్చైతేచోదితాదోషానప్రసజ్యంతే । జీవకృతధర్మాధర్మవైషమ్యాపేక్షఏవతత్తత్ఫలానివిషమంవిభజతేపర్జన్యవదీశ్వరోనిమిత్తత్వమాత్రేణ । యథాలోకేనానావిధానాంగుచ్ఛగుల్మాదీనాంవ్రీహియవాదీనాంచాసాధారణేభ్యస్స్వస్వబీజేభ్యోజాయమానానాం సాధారణం నిమిత్తంభవతిపర్జన్యః,నహ్యసతిపర్జన్యేరసపుష్పఫలపలాశాదివైషమ్యంతేషాంజాయతే నాప్యసత్సుస్వస్వబీజేషు, ఏవంజీవకృతప్రయత్నాపేక్షఈశ్వరస్తేషాంశుభాశుభంవిదధ్యాదితిశ్లిష్యతే । ననుకృతప్రయత్నాపేక్షత్వమేవజీవస్యపరాయత్తేకర్తృత్వేనోపపద్యతే। నైషదోషః, పరాయత్తేపిహికర్తృత్వే కరోత్యేవజీవః, కుర్వంతంహితమీశ్వరఃకారయతి । అపిచపూర్వప్రయత్నమపేక్ష్యేదానీంకారయతి పూర్వతరంచప్రయత్నమపేక్ష్యపూర్వమకారయదిత్యనాదిత్వాత్సంసారస్యానవద్యం । కథంపునరవగమ్యతేకృతప్రయత్నాపేక్షఈశ్వరఇతి। విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యఇత్యాహ । ఏవంహి 'స్వర్గకామోయజేత బ్రాహ్మణోనహంతవ్య'ఇత్యేవంజాతీయకస్య విహితస్య ప్రతిషిద్ధస్యచావైయర్థ్యంభవతి, అన్యథాతదనర్థకంస్యాత్, ఈశ్వరఏవ విధిప్రతిషేధయోర్నియుజ్యేత అత్యంతపరతంత్రత్వాజ్జీవ

బకావా, గుల్మాస్తుహ్రస్వవల్ల్య ఇతిభేదః। ॥కిమీశ్వరస్యకారయితృత్వేజీవస్యకర్తృత్వంనస్యాదిత్యాపాద్యతే ? ఉతచక్రకాపత్తిర్వానాద్యఇత్యాహ ॥ నైషదోషఇతి ॥ అధ్యాపకాధీనస్యవటోర్ముఖ్యాధ్యయనకర్తృత్వదర్శనాదితిభావః।చక్రకంనిరస్యతి ॥ అపిచేతి ॥ అనవద్యంజీవస్యకర్తృత్వమీశ్వరస్యకారయితృత్వంచేతిశేషః । ఈశ్వరస్యసాపేక్షత్వేవిధ్యాదిశాస్త్రప్రామాణ్యాన్యథానుపపత్తింప్రమాణయతి ॥ కథమిత్యాదినా ॥ ఏవంసాపేక్షత్వేసత్యవైధర్మ్యంభవత్యన్యథాపేక్షత్వేవైయర్థ్యంప్రపంచయతి ॥ ఈశ్వరఇతి ॥ తయోస్స్థానేసఏవనియుజ్యేతఅభిషిచ్యేత తయోఃకార్యంసపవత్కుర్యాదితియావత్ । తథాచ జీవస్యనిరపేక్షేశ్వరపరతంత్రత్వాద్విధ్యాదిశాస్త్రమకించిత్కరమనర్థకంస్యాదితిసం

బంధః । ఆదిశబ్దార్థమాహ ॥ తథేతి ॥ పురుషకారః ప్రయత్నః । పూర్వోక్తదోషోఽకృతాభ్యాగమాదిః, తస్మాత్కర్మసాపేక్షేశ్వరస్య కారయితృత్వాదేష హ్యేవేత్యాదిశ్రుతేర్విధ్యాదిశ్రుత్యవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ఇతి షోడశాధికరణమ్ ❁ ౪౩॥ ❁ అంశః — ఏకే ❁॥ నిత్యస్స్వప్రకాశో నాణురకర్తా జీవ ఇతి శోధితత్వంపదార్థస్యాత్ర బ్రహ్మైక్యసాధనేన భేదాభేదశ్రుతీనాం విరోధసమాధానాత్పాదాదిసంగతిః । పూర్వపక్షే ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి భేదః । పూర్వోక్తోపకార్యోపకారకభావాక్షిప్తం జీవేశ్వరయోస్సంబంధం విషయీకృత్య ద్వివిధదృష్టాంతదర్శనాత్సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ ప్రసిద్ధస్వస్వామిత్వసంబంధసంభవాద్యః కశ్చిత్సంబంధ ఇత్యనియమో న యుక్త ఇత్యరుచేరాహ ॥ అథవేతి ॥ అ

స్య । తథావిహితకారిణమప్యనర్థేన సంసృజేత్ప్రతిషిద్ధకారిణమప్యర్థేన, తతశ్చ ప్రామాణ్యం వేదస్యాస్తమియాత్ । ఈశ్వరస్య చాత్యంతానపేక్షత్వే లౌకికస్యాపి పురుషకారస్య వైయర్థ్యం । తథా దేశకాలనిమిత్తానాం పూర్వోక్తదోషప్రసంగశ్చేత్యేవంజాతీయకం దోషజాతమాదిగ్రహణేన దర్శయతి ॥ ❁

❁ సూ॥౪౩॥ అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే ॥ ❁

జీవేశ్వరయోరుపకార్యోపకారకభావ ఉక్తః, స చ సంబద్ధయోరేవ లోకే దృష్టః, యథా స్వామిభృత్యయోర్యథా వాగ్నివిస్ఫులింగయోః । తతశ్చ జీవేశ్వరయోరప్యుపకార్యోపకారకభావాభ్యుపగమాత్ ? కిం స్వామిభృత్యవత్సంబంధః ? ఆహోస్విదగ్నివిస్ఫులింగవదిత్యస్యాం విచికిత్సాయామనియమో వా ప్రాప్నోతి, అథవా స్వామిభృత్యప్రకారేష్వేవేశితృశితవ్యభావస్య ప్రసిద్ధత్వాత్తద్విధ ఏవ సంబంధ ఇతి ప్రాప్నోతి । అతో బ్రవీత్యంశ ఇతి । జీవ ఈశ్వరస్యాంశో భవితుమర్హతి యథాగ్నేర్విస్ఫులింగః । అంశ ఇవాంశః, న హి నిరవయవస్య ముఖ్యోంశస్సంభవతి । కస్మాత్, పునర్నిరవయవత్వాత్, స ఏవ న భవతి నానావ్యపదేశాత్ । 'సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యః ఏతమేవ విదిత్వా మునిర్భవతి య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మానమంతరో యమయతీ'తి చైవంజాతీయకో భేదనిర్దేశో నాసతి భేదే యుజ్యతే । నను చాయం నానావ్యపదేశస్సుతరాం స్వామిభృత్యసారూప్యే యుజ్యత ఇతి, అత ఆహ, అన్యథా చాపీతి ॥ న చ నానావ్యపదేశాదేవ కేవలాదంశత్వప్రతిపత్తిః కింతర్హ్యన్యథా చాపి వ్యపదేశో భవత్యనానాత్వస్య ప్రతిపాదకః । తథా హి ఏకే శాఖినో దాశకితవాదిభావం బ్రహ్మణ ఆమనంతి ఆథర్వణికా బ్రహ్మసూక్తే 'బ్రహ్మ దాశా బ్రహ్మ దాసా బ్రహ్మేమే కితవా ఉతే'త్యాదినా । దాశా య ఏతే కైవర్తాః ప్రసిద్ధాః యే చామీ దాసాః స్వామిష్వాత్మానముపక్షిపంతి యే చాన్యే కితవా ద్యూతవృత్తాస్తే సర్వే బ్రహ్మైవేతి హీనజంతూదాహరణేన సర్వేషామేవ నామరూపకృతకార్యకరణసంఘాతప్రవిష్టానాం జీవానాం బ్రహ్మత్వమాహ । తథా అన్యత్రాపి బ్రహ్మప్రక్రియాయామేవాయమర్థః ప్రపంచ్యతే 'త్వం స్త్రీ త్వం పుమానసి త్వం కుమార ఉత వా కుమారీ త్వం జీర్ణో దండేన వంచసి త్వం జాతో భవసి విశ్వతో ముఖ' ఇతి 'సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః నామాని కృత్వాభివదన్యదాస్తే' ఇతి చ । 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే'త్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చాస్యార్థస్య సిద్ధిః । చైతన్యం చావిశిష్టం జీవేశ్వరయోర్యథాగ్నివిస్ఫులింగయోరౌష్ణ్యం । అతో భేదాభేదావగమాభ్యామంశత్వావగమః ॥ ... ❁

నేన య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధభేదకోటిర్దర్శితా । ఏవం తత్త్వమసీత్యాదిశ్రుతిసిద్ధాభేదకోటిర్ద్రష్టవ్యా, తథా చ భేదాభేదశ్రుతీనాం సమబలత్వాద్విరోధే సతి సంబంధానిశ్చయాత్తత్సంబంధాపేక్షస్య పూర్వోక్తోపకార్యోపకారకభావస్యాసిద్ధిరిత్యాక్షేపాత్సంగతిః । లోకసిద్ధానర్థాత్మకభేదానువాదిత్వేన భేదశ్రుతీనాం దుర్బలత్వాదజ్ఞాతఫలవదభేదశ్రుత్యనుసారేణ ప్రకల్పితభేదనిబంధనోంశాంశిభావస్సంబంధ ఇతి సిద్ధాంతయతి । అత ఇత్యాదినా ॥ అగ్నేస్సాంశత్వేపి నిష్కళేశ్వరస్య కథం సాంశత్వమిత్యత ఆహ ॥ అంశ ఇవేతి ॥ జీవ ఇత్యనుషంగః । భేద ఏవ చేత్స్వస్వామిభావో యుక్తో నాంశాంశిభావ ఇతి శంకతే ॥ నను చేతి ॥ అభేదస్యాపి సత్త్వాదంశాంశిభావ ఇత్యాహ ॥ అత ఇతి ॥ వంచసి గచ్ఛసి, యదాస్తే యో

నామరూపే నిర్మాయ ప్రవిశ్య వ్యవహరన్ వర్తతే తం విద్వానమృతో భవతీతి శ్రుత్యర్థః । శ్రుతిసిద్ధాభేదే యుక్తిమాహ ॥ చైతన్యం చేతి ॥ జీవో బ్రహ్మైవ చేతనత్వాద్బ్రహ్మవదిత్యర్థః ॥ ... ... *

౪౪ ॥ అస్య సహస్రశీర్షః పురుషస్య తావాన్ సర్వప్రపంచో మహిమా విభూతిః పురుషస్తు తస్మాత్ ప్రపంచాజ్జ్యాయాన్ మహత్తరః । భూతాని దేహినో జీవా ఇత్యత్ర నియామకమాహ ॥ అహింసన్నితి ॥ తీర్థాని శాస్త్రోక్తకర్మాణి, తేభ్యోఽన్యత్ర సర్వప్రాణిహింసామకుర్వన్ బ్రహ్మలోకమాప్నోతీత్యర్థః । అత్ర భూతశబ్దస్య ప్రాణిషు ప్రయోగాత్ పూర్వోక్తమంత్రేఽపి ప్రాణివిషయత్వమితి భావః । భూతానాం పాదత్వేఽప్యంశత్వం కుత ఇత్యత ఆహ ॥ అంశః పాద ఇతి ॥ ... *

౪౫ ॥ జీవస్య పురుషసూక్తమంత్రోక్తభగవదంశత్వే భగవద్గీతాముదాహరతి సూత్రకారః ॥ అపి చేతి ॥ అత్యంతభిన్నేష్వీశితృశితవ్యభావప్రసిద్ధేరీశితవ్యజీవస్య కథమీశ్వరాంశత్వమిత్యాశంక్య కల్పితభేదేనాపీశితృశితవ్యత్వోపప

కుతశ్చాంశత్వావగమః ... ... *

సూ ॥ ౪౪ ॥ మంత్రవర్ణాచ్చ ॥

మంత్రవర్ణశ్చైతమర్థమవగమయతి 'తావానస్య మహిమా తతో జ్యాయాగ్‌ంశ్చ పూరుషః పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీ'తి । అత్ర భూతశబ్దేన జీవప్రధానాని స్థావరజంగమాని నిర్దిశతి 'అహింసన్ సర్వభూతాన్యన్యత్ర తీర్థేభ్య' ఇతి ప్రయోగాత్ । అంశః పాదో భాగ ఇత్యనర్థాంతరం, తస్మాదప్యంశత్వావగమః । కుతశ్చాంశత్వావగమః ॥ ... ... *

సూ ॥ ౪౫ ॥ అపి చ స్మర్యతే ॥

ఈశ్వరగీతాస్వపి చేశ్వరాంశత్వం జీవస్య స్మర్యతే "మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతస్సనాతన" ఇతి । తస్మాదప్యంశత్వావగమః । యత్తూక్తం స్వామిభృత్యాదిష్వేవేశితృశితవ్యభావో లోకే ప్రసిద్ధ ఇతి । యద్యప్యేషా లోకే ప్రసిద్ధిస్తథాపి శాస్త్రాత్త్వంశాంశిత్వమీశితృశితవ్యభావశ్చ నిశ్చీయతే । నిరతిశయోపాధిసంపన్నశ్చేశ్వరో నిహీనోపాధిసంపన్నాన్ జీవాన్ ప్రశాస్తీతి న కించిద్విప్రతిషిధ్యతే ॥ ... *

అత్రాహ నను జీవేశ్వరాంశత్వాభ్యుపగమే తదీయేన సంసారదుఃఖోపభోగేనాంశిన ఈశ్వరస్యాపి దుఃఖిత్వం స్యాత్, యథా లోకే హస్తపాదాద్యన్యతమాంగగతేన దుఃఖేనాంగినో దేవదత్తస్య దుఃఖిత్వం తద్వత్ । తతశ్చ తత్ప్రాప్తానాం మహత్తరం దుఃఖం ప్రాప్నుయాత్, అతో వరం పూర్వావస్థస్సంసార ఏవాస్త్వితి సమ్యగ్దర్శనానర్థక్యప్రసంగస్స్యాదితి । అత్రోచ్యతే ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౪౬ ॥ ప్రకాశాదివన్నైవం పరః ॥

యథా జీవస్సంసారదుఃఖమనుభవతి నైవం పర ఈశ్వరోఽనుభవతీతి ప్రతిజానీమహే । జీవో హ్యవిద్యావేశవశాద్దేహాద్యాత్మభావమివ గత్వా తత్కృతేన దుఃఖేన దుఃఖ్యహమిత్యవిద్యాకృతం దుఃఖోపభోగమభిమ

త్తేరనన్యథాసిద్ధాభేదశాస్త్రబలాదంశత్వమిత్యాహ ॥ యత్త్విత్యాదినా ॥ ఔపాధికేశ్వరస్య నియంతృత్వే జీవ ఏవ తన్నియంతా కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ నిరతిశయేతి ॥ నితరాం హీనశ్శరీరాద్యుపాధిః, అజ్ఞానికోపాధితారతమ్యాదీశేశితవ్యవ్యవస్థా, న వస్తుతః । తదుక్తం సురేశ్వరాచార్యైః "ఈశేశితవ్యసంబంధః ప్రత్యగజ్ఞానహేతుకః । సమ్యగ్జ్ఞానే తమోధ్వస్తావీశ్వరాణామపీశ్వర" ఇతి ॥ ... ... *

౪౬ ॥ ఉత్తరసూత్రమవతారయతి ॥ అత్రాహేతి ॥ ఈశ్వరస్స్వాంశదుఃఖైర్దుఃఖీ అంశిత్వాద్దేవదత్తవదిత్యర్థః । తతః కిం తత్రాహ ॥ తతశ్చేతి ॥ జ్ఞానాత్సర్వాంశదుఃఖసమష్టిప్రాప్త్యపేక్షయా సంసారో వరం తత్ర స్వదుఃఖమాత్రానుభవాదిత్యర్థః । నైవం పర ఇతి ప్రతిజ్ఞాం విభజతే ॥ యథా జీవ ఇతి ॥ దేవదత్తదృష్టాంతే భ్రాంతికామకర్మరూపదుఃఖసామగ్రీమత్త్వముపాధిః తదభావాన్నేశ్వరస్య దుఃఖిత్వప్రాప్తిః । ఉక్తం చైతదభేదేఽపి బింబప్రతిబింబయోర్ధర్మవ్య

వ స్థేతిభావః । దుఃఖస్యభ్రాన్తికృతత్వంప్రపంచయతి ॥ జీవస్యాపీత్యాదినా ॥ భ్రాన్తౌసత్యాందుఃఖమిత్యన్వయముక్త్వా భ్రాన్త్యభావే దుఃఖాభావదర్శనాచ్చ భ్రాన్తికృతం దుఃఖమితినిశ్చీయతఇత్యాహ ॥ వ్యతిరేకేతి ॥ ఇతరేష్వభిమానశూన్యేష్విత్యర్థః। జీవస్యాపిసమ్యగ్జ్ఞానేదుఃఖాభావోదృష్టః కిమువాచ్యంనిత్యసర్వజ్ఞేశ్వరస్యేత్యాహ ॥ అతశ్చేతి ॥ ఏవమంశిత్వేహేతోస్సోపాధిత్వముక్త్వా యోంశీసవస్తుతస్స్వాంశధర్మవానితివ్యాప్తిం స్థలత్రయే వ్యభిచారయతి ॥ ప్రకాశాదివదితి ॥ వస్తుతస్స్వాంశదుఃఖిత్వసాధ్యస్యదేవదత్తదృష్టాంతేవైకల్యమప్యాహ ॥ జీవస్యేతి ॥ కల్పితదుఃఖిత్వసాధ్యంతు

స్యాత్తే నైవంపరమేశ్వరస్యదేహాద్యాత్మభావోదుఃఖాభిమానోవాస్తి। జీవస్యాప్యవిద్యాకృతనామరూపనిర్వృత్తదేహేంద్రియాద్యుపాధ్యవివేకభ్రమనిమిత్త ఏవ దుఃఖాభిమానోనతుపారమార్థికోఽస్తి । యథాచస్వదేహగతందాహచ్ఛేదాదినిమిత్తందుఃఖం తదభిమానభ్రాన్త్యానుభవతి తథా పుత్రమిత్రాదిగోచరమపిదుఃఖం తదభిమానభ్రాన్త్యైవానుభవత్యహమేవపుత్రోఽహమేవమిత్రమిత్యేవం స్నేహవశేనపుత్రమిత్రాదిష్వభినివిశమానః । తతశ్చనిశ్చితమేతదవగమ్యతేమిథ్యాభిమానభ్రమనిమిత్తఏవ దుఃఖానుభవఇతి। వ్యతిరేకదర్శనాచ్చైవమవగమ్యతే । తథాహిపుత్రమిత్రాదిమత్సుబహుషూపవిష్టేషుతత్సంబంధాభిమానిష్వితరేషుచ పుత్రోమృతోమిత్రంమృతమిత్యేవమాద్యుద్ఘోషితే యేషామేవపుత్రమిత్రాదిమత్త్వాభిమానస్తేషామేవతన్నిమిత్తందుఃఖముత్పద్యతే నాభిమానహీనానాంపరివ్రాజకానాం । అతశ్చలౌకికస్యాపిపుంసస్సమ్యగ్దర్శనార్థవత్త్వందృష్టంకిముతవిషయశూన్యాదాత్మనోఽన్యద్వస్త్వంతరమపశ్యతోనిత్యచైతన్యమాత్రస్వరూపస్యేతి । తస్మాన్నాస్తిసమ్యగ్దర్శనానర్థక్యప్రసంగః । ప్రకాశాదివదితినిదర్శనోపన్యాసః । యథాప్రకాశస్సౌర్యశ్చాంద్రమసోవావియద్వ్యాప్యావతిష్ఠమానోంగుళ్యాద్యుపాధిసంబంధాత్తేషుఋజువక్రాదిభావంప్రతిపద్యమానేషు తత్తద్భావమివప్రతిపద్యమానోపినపరమార్థతస్తద్భావంప్రతిపద్యతే, యథాచాకాశోఘటాదిషుగచ్ఛత్సు గచ్ఛన్నివవిభావ్యమానోపినపరమార్థతోగచ్ఛతి, యథాచోదశరావాదికంపనాత్తద్గతే సూర్యప్రతిబింబే కంపమానేపినతద్వాన్సూర్యఃకంపతే,ఏవమవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితేబుద్ధ్యాద్యుపాధ్యుపహితేజీవాఖ్యేంశేదుఃఖాయమానేపినతద్వానీశ్వరోదుఃఖాయతే।జీవస్యాపిదుఃఖప్రాప్తిరవిద్యానిమిత్తైవేత్యుక్తం । తథాచావిద్యానిమిత్తజీవభావవ్యుదాసేనబ్రహ్మభావమేవజీవస్యప్రతిపాదయంతివేదాంతాః 'తత్త్వమసీ'త్యేవమాదయః, తస్మాన్నాస్తిజైవేనదుఃఖేనపరమాత్మనోదుఃఖిత్వప్రసంగః॥ ... ... *

సూ॥౪౭॥స్మరంతిచ॥

స్మరంతిచవ్యాసాదయః యథాజైవేనదుఃఖేనపరమాత్మాదుఃఖాయతఇతి । "తత్రయఃపరమాత్మాహిసనిత్యోనిర్గుణస్స్మృతః । నలిప్యతేఫలైశ్చాపిపద్మపత్రమివాంభసా । కర్మాత్మాత్వపరోయోసౌమోక్షబంధైస్సయుజ్యతే । ససప్తదశకేనాపిరాశినాయుజ్యతేపున"రితి । చశబ్దాత్సమామనంతిచేతివాక్యశేషః । 'తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతీ'తి 'ఏకస్తథాసర్వభూతాంతరాత్మానలిప్యతేలోకదుఃఖేనబాహ్య' ఇతిచ॥... ... ... *

భ్రాంత్యాద్యభావాదీశ్వరేనాస్తీత్యుక్తం, కించజీవస్యేశ్వరస్యవావస్తుతో దుఃఖిత్వానుమానంనయుక్తమాగమబాధాదిత్యాహ ॥తథాచేతి॥ దుఃఖిత్వేతద్భావోపదేశోనస్యాదిత్యర్థః॥... ... ... *

౪౭ ॥ స్మృత్యాప్యనుమానంబాధ్యమిత్యాహ ॥ స్మరంతిచేతి ॥ సూత్రంవ్యాచష్టే ॥స్మరంతీతి ॥ తత్రజీవపరయోర్మధ్యేకర్మాత్మాకర్మాశ్రయోజీవః । దశేంద్రియాణిపంచప్రాణాఃమనోబుద్ధిశ్చేతిసప్తదశసంఖ్యాకోరాశిర్లింగం। సూత్రేచశబ్దశ్శ్రుతిసముచ్చయార్థఇత్యాహ ॥చశబ్దాదితి॥ యథాదిత్యఃప్రకాశ్యదోషైర్నలిప్యతేతథేత్యర్థః॥...............*

౪౭ ॥ యతోఽబాహ్యోఽసఙ్గస్తస్మాన్న లిప్యతే, ఏవమంశిత్వకృతమీశ్వరే దోషం నిరస్యాంశ ఇవేత్యుక్తం జీవస్యాంశత్వం దేహాద్యుపాధికమితి స్ఫుటయితుమత్యంతస్వరూపైక్యమాదాయాక్షిపతి ॥ అత్రాహేత్యాదినా ॥ కథం తర్హీత్యన్వయః । తద్భేదాదంశభేదాత్ । నిరవయవబ్రహ్మణో ముఖ్యాంశేన సంభవతీతి వదతా సిద్ధాంతినా భేదో నాస్తీత్యుక్తం భవతి, భేదాభావే చాంశాంశిత్వాభావాదనుజ్ఞాదిభేదవ్యవహారానుపపత్తిరిత్యాక్షేపాభిప్రాయః । న వయం భేదస్యాసత్త్వం నరశృంగవద్బ్రూమః, కింతు మిథ్యాత్వం వదామః । తథా చ దేహాద్యుపాధిభేదేనాంశజీవానామాబ్రహ్మబోధాత్కల్పితభేదాద్భేదవ్యవహారోపపత్తిరితి సూత్రేణ సమాధత్తే ॥ తామిత్యాదినా ॥ నను భ్రాంతేః కుతశ్చిన్నివృత్తావ్య-

అత్రాహ యది తర్హ్యేక ఏవ సర్వేషాం భూతానామంతరాత్మా స్యాత్కథమనుజ్ఞాపరిహారౌ స్యాతాం లౌకికౌ వైదికౌ వేతి । నను చాంశో జీవ ఈశ్వరస్యేత్యుక్తం తద్భేదాచ్చానుజ్ఞాపరిహారౌ తదాశ్రయావవ్యతికీర్ణావుపపద్యేతే కిమత్ర చోద్యత ఇతి । ఉచ్యతే నైతదేవం, అనంశత్వమపి హి జీవస్యాభేదవాదిన్యః శ్రుతయః ప్రతిపాదయంతి 'తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్' 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా' 'మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి' 'తత్త్వమసి' 'అహం బ్రహ్మాస్మి' ఇత్యేవంజాతీయకాః । నను భేదాభేదావగమాభ్యామంశత్వం సిధ్యతీత్యుక్తం । స్యాదేతదేవం యద్యుభావపి భేదాభేదౌ ప్రతిపిపాదయిషితౌ స్యాతాం, అభేద ఏవ త్వత్ర ప్రతిపిపాదయిషితః, బ్రహ్మాత్మత్వప్రతిపత్తౌ పురుషార్థసిద్ధేః । స్వభావప్రాప్తస్తు భేదోఽనూద్యతే । న చ నిరవయవస్య బ్రహ్మణో ముఖ్యోంఽశో జీవః సంభవతీత్యుక్తం, తస్మాత్పర ఏవైకః సర్వేషాం భూతానామంతరాత్మా జీవభావేనావస్థిత ఇత్యతో వక్తవ్యానుజ్ఞాపరిహారోపపత్తిః, తాం బ్రూమః ॥ ... ... ※

సూ॥ ౪౮॥ అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసంబంధాజ్జ్యోతిరాదివత్॥

'ఋతౌ భార్యాముపేయా'దిత్యనుజ్ఞా 'గుర్వంగనాం నోపగచ్ఛే'దితి పరిహారః, తథా 'అగ్నీషోమీయం పశుం సంజ్ఞపయే'దిత్యనుజ్ఞా 'మా హింస్యాత్సర్వా భూతానీ'తి పరిహారః । ఏవం లోకేఽపి మిత్రముపసేవితవ్యమిత్యనుజ్ఞా, శత్రుః పరిహర్తవ్య ఇతి పరిహారః, ఏవంప్రకారావనుజ్ఞాపరిహారావేకత్వేఽప్యాత్మనో దేహసంబంధాత్స్యాతాం । దేహైః సంబంధో దేహసంబంధః । కః పునర్దేహసంబంధః । దేహాదిరయం సంఘాతోఽహమేవేత్యాత్మని విపరీతప్రత్యయోత్పత్తిః । దృష్టా చ సా సర్వప్రాణినామహం గచ్ఛామ్యహమాగచ్ఛామ్యహమంధోఽహమనంధోఽహం మూఢోఽహమమూఢ ఇత్యేవమాత్మికా । న హ్యస్యాః సమ్యగ్దర్శనాదన్యన్నివారకమస్తి । ప్రాక్తు సమ్యగ్దర్శనాత్ప్రతతైషా భ్రాంతిః సర్వజంతూనాం । తదేవమవిద్యానిమిత్తదేహాద్యుపాధిసంబంధకృతాద్విశేషాదైకాత్మ్యాభ్యుపగమేఽప్యనుజ్ఞాపరిహారావవకల్ప్యేతే, సమ్యగ్దర్శినస్తర్హ్యనుజ్ఞాపరిహారానర్థక్యం ప్రాప్తం న తస్య కృతార్థత్వాన్నియోజ్యత్వానుపపత్తేః । హేయోపాదేయయోర్హి నియోజ్యో నియోక్తవ్యః స్యాత్, ఆత్మనస్త్వతిరిక్తం హేయముపాదేయం వా వస్త్వపశ్యన్కథం నియుజ్యేత, న చాత్మాత్మన్యేవ నియోజ్యః స్యాత్ । శరీరవ్యతిరేకదర్శిన ఏవ నియోజ్యత్వమితి చేన్న తత్సంహతత్వాభిమానాత్ । సత్యం వ్యతిరేకదర్శినో నియోజ్యత్వం తథాపి వ్యోమాదివద్దేహా-

వహారవిచ్ఛేదః స్యాదిత్యత ఆహ ॥ న హ్యస్యా ఇత్యాదినా ॥ ప్రతతా సంతతా, విశేషో భేదః, అనియోజ్యత్వాద్బ్రహ్మవిదః । శాస్త్రానర్థక్యమిష్టమిత్యాహ ॥ న తస్యేతి ॥ నియోగవిషయద్వైతాభావాదాత్మన్యసాధ్యే నియోగానుపపత్తేర్బ్రహ్మవిన్న నియోజ్య ఇత్యర్థః । నన్వాముష్మికఫలహేతుకే కర్మణి దేహభిన్నాత్మవివేకిన ఏవాధికారో వాచ్యః, తథా చ బ్రహ్మవిన్నియోజ్యః వివేకిత్వాత్కర్మాధికారివదితి శంకతే ॥ శరీరవ్యతిరేకేతి ॥ పరోక్షవివేకస్యాపరోక్షభ్రమావిరోధిత్వాత్కర్మిణో దేహాభేదభ్రమోఽస్తి, తథా చ భ్రమ ఉపాధిరితి పరిహరతి ॥ నేత్యాదినా ॥ యథా వ్యోమ దేహాద్భిన్నం త-

ష్వదహమిత్యపశ్యతోఽభ్రాంతస్యేత్యర్థః । బ్రహ్మవిన్ననియోజ్యఅభ్రాంతత్వాత్సుషుప్తవదిత్యాహ ॥ నహీతి ॥ దేహాదిష్వసంహతత్వదర్శినస్సంహతత్వదర్శనశూన్యస్య భేదభ్రాంతిరహితస్యసుషుప్తస్యేతియావత్ । అజ్ఞస్యాపిభ్రాంత్యభావకాలేనియోజ్యత్వంనదృష్టంకిముతాత్మవిద ఇత్యర్థః । అనియోజ్యత్వేబాధకమాశంక్యపరిహరతి ॥ నచేతి ॥ విషయవైరాగ్యస్యజ్ఞానార్థమభ్యస్తస్యజ్ఞానాంతరమనువృత్త్యా విషయేషుప్రవర్తకరాగనివృత్తేర్నాశప్రసంగః । తదుక్తం భగవతా "రసోఽప్యస్యపరందృష్ట్వానివర్తత"ఇతి । ఏవమనుజ్ఞాదిప్రసంగేనానియోజ్యత్వంవిదుషఉక్త్వాప్రకృతముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఏకస్యాప్యుపాధిభేదాదనుజ్ఞాపరిహారయోర్దృష్టాంతమాహ ॥ జ్యోతిరితి ॥ క్రవ్యంమాంసమత్తీతిక్రవ్యాదశుచిశ్శ్మశానాగ్నిరిత్యర్థః ॥ ... ... ✻

౪౯ ॥ శంకోత్తరత్వేనసూత్రంవ్యాచష్టే॥ స్యాతామిత్యాదినా ॥ యద్యపి స్థూలదేహసంబంధాదుపాదానపరిత్యాగౌస్యాతాంతథాప్యన్యకృతకర్మఫలమితరేణాపిభుజ్యేతేతికర్మఫలవ్యతికరస్సాంకర్యంస్యాద్దేహవిశిష్టస్య స్వర్గాదిభోగాయోగేనావిశిష్టాత్మనఏకస్యైవభోక్తృత్వాత్ । తస్మాత్స్వర్గీనరకీచేతివ్యవస్థాసిద్ధయే ఆత్మస్వరూపభేదోవా

ద్యసంహతత్వముపశ్యతఏవాత్మనోఽనియోజ్యత్వాభిమానః । నహిదేహాద్యసంహతత్వదర్శినఃకస్యచిదపి నియోగోఽదృష్టఃకిముతైకాత్మ్యదర్శినః । నచనియోగాభావాత్సమ్యగ్దర్శినోయథేష్టచేష్టాప్రసంగః, సర్వత్రాభిమానస్యైవప్రవర్తకత్వాత్, అభిమానాభావాచ్చసమ్యగ్దర్శినః, తస్మాద్దేహసంబంధాదేవానుజ్ఞాపరిహారౌజ్యోతిరాదివత్ । యథాజ్యోతిషఏకత్వేప్యగ్నిఃక్రవ్యాత్పరిహ్రియతేనేతరః, యథాచప్రకాశఏకస్యాపి సవితురమేధ్యప్రదేశసంబంధః పరిహ్రియతే నేతరశ్శుచిభూమిష్ఠః, తథాభౌమాఃప్రదేశావజ్రవైడూర్యాదయఉపాదీయంతే, భౌమాఅపిసంతోనరకళేబరాదయః పరిహ్రియంతే,తథామూత్రపురీషంగవాంపవిత్రతయాపరిగృహ్యతే, తదేవజాత్యంతరేపరివర్జ్యతేతద్వత్ ॥ ... ✻

సూ ॥ ౪౯ ॥ అసంతతేశ్చావ్యతికరః ॥

స్యాతాంనామానుజ్ఞాపరిహారావేకస్యాప్యాత్మనోదేహవిశేషయోగాత్ । యస్త్వయంకర్మఫలసంబంధస్సచైకాత్మ్యాభ్యుపగమేవ్యతికీర్యేతస్వామ్యైకత్వాదితిచేత్, నైతదేవం, అసంతతేః । నహికర్తాభోక్తాచాత్మనస్సంతతస్సర్వైశ్శరీరైస్సంబంధోఽస్తి। ఉపాధితంత్రోహిజీవఇత్యుక్తం, ఉపాధ్యసంతానాచ్చనాస్తిజీవసంతానః. తతశ్చకర్మవ్యతికరఃఫలవ్యతికరోవానభవిష్యతి ॥ ... ✻

సూ ॥ ౫౦ ॥ ఆభాసఏవచ ॥

ఆభాసఏవచైషజీవఃపరస్యాత్మనోజలసూర్యకాదివత్ప్రతిపత్తవ్యః, నసఏవసాక్షాన్నాపివస్త్వంతరం । అతశ్చయథానైకస్మిన్ జలసూర్యకేకంపమానేజలసూర్యకాంతరంకంపతే,ఏవంనైకస్మిన్ జీవేకర్మ

వ్యఇతిశంకార్థః । భవేత్తదాసాంకర్యంయద్యనుపహితాత్మనఏవభోక్తృత్వంస్యాన్నత్వేతదస్తి । తద్గుణసారత్వాదిత్యత్రామోక్షస్థాయిబుద్ధ్యుపహితస్యైవ కర్తృత్వాదిస్థాపనాత్, తథాచబుద్ధేఃపరదేహాసంబంధాత్తదుపహితజీవస్యనాస్తిపరదేహసంబంధఇతిబుద్ధిభేదేనభోక్తృభేదాన్నకర్మాదీనాంసాంకర్యమితిసమాధానార్థః ॥ ... ✻

౫౦ ॥ అంశఇత్యాద్యసూత్రైర్జీవస్యాంశత్వంఘటాకాశస్యేవోపాధ్యవచ్ఛేదబుద్ధ్యోక్తంసంప్రత్యేవకారేణావచ్ఛేదపక్షారుచింసూచయన్ 'రూపంరూపంప్రతిరూపోబభూవే'త్యాదిశ్రుతిసిద్ధం ప్రతిబింబపక్షముపన్యస్యతి భగవాన్సూత్రకారః ॥ ఆభాసఏవచేతి ॥ సపరమాత్మైవానుపహితోజీవోనభవతిఉపాధ్యనుభవాన్నాపితతోభిన్నః 'సఏషఇహప్రవిష్ట'ఇత్యాద్యభేదశ్రుతిస్మృతివిరోధాత్, తస్మాదవిద్యాతత్కార్యబుద్ధ్యాదిప్రతిబింబఏవజీవఇత్యర్థః। అస్మిన్పక్షే బుద్ధిప్రతిబింబభేదాత్స్వర్గీనరకీత్యాదివ్యవస్థాజీవస్యావిద్యకత్వాద్విద్యయామోక్షశ్చేత్యుపపద్యతఇత్యాహ ॥ అతశ్చేత్యాదినా ॥ యస్త్వయంభాస్కరస్యప్రలాపఃప్రతిబింబస్యనోపాధిసంస్పృష్టతయాకల్పితత్వంకింతుస్వరూపేణైవ, అతః

కల్పితప్రతిబింబస్య ముక్తౌ స్థిత్యయోగాన్న జీవత్వమితి సిద్ధాంతరహస్యాజ్ఞానకృత ఇత్యుపేక్షణీయః । యదిదర్పణే ముఖం శుక్తౌ రజతవత్కల్పితం స్యాత్తదా నేదం రజతమితి స్వరూపబాధవన్నేదం ముఖమితి బాధ్యం స్యాత్, అతో నాస్తి దర్పణే ముఖమితి సంసర్గమాత్రబాధాన్మదీయం ముఖమేవేదమిత్యబాధితముఖాభేదానుభవవత్సంసృష్టత్వేనైవ కల్పితత్వం ప్రవేశవాక్యైశ్చావికృతబ్రహ్మణ ఏవ ప్రతిబింబభావాఖ్యః ప్రవేశోక్తేర్న స్వరూపకల్పనా, పరాక్రాంతం చాత్ర దర్పణటీకాయామాచార్యైరిత్యుపరమ్యతే । ఏవం స్వమతే స్వరూపైక్యేప్యుపహితజీవభేదాదసాంకర్యముక్తం, సంప్రతి సూత్రోపకారసూచితం పరేషాం సాంకర్యం వక్తుముపక్రమతే ॥ యేషామిత్యాదినా ॥ బుద్ధిసుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషప్రయత్నధర్మాధర్మభావనాఖ్యా ఆత్మవిశేషగుణాః, సన్నిధానాదిత్యాదిపదానాసేన్యముక్తం । సాంఖ్యస్యాభిప్రాయం శంకతే ॥ స్యా

ఫలసంబంధి నిజీవాంతరస్య తత్సంబంధః, ఏవమన్యత్రైకరూపకర్మఫలయోరాభాసస్య చావిద్యాకృతత్వాత్తదాశ్రయస్య సంసారస్యావిద్యాకృతత్వోపపత్తిరితి తద్వ్యాఖ్యానేన చ పారమార్థికస్య బ్రహ్మాత్మభావస్యోపదేశోపపత్తిః । యేషాం తు బహవ ఆత్మానస్తే చ సర్వే సర్వగతాస్తేషామేవైష వ్యతికరః ప్రాప్నోతి । కథం బహవో విభవశ్చాత్మానశ్చైతన్యమాత్రస్వరూపా నిర్గుణా నిరతిశయాశ్చ తదర్థం సాధారణం ప్రధానం తన్నిమిత్తైషాం భోగాపవర్గసిద్ధిరితి సాంఖ్యాః । సతి బహుత్వే విభుత్వే చ ఘటకుడ్యాదిసమానా ద్రవ్యమాత్రస్వరూపాః స్వతోఽచేతనా ఆత్మానస్తదుపకరణాని చాణూని మనాంస్యచేతనాని తత్రాత్మద్రవ్యాణాం మనోద్రవ్యాణాం చ సంయోగాన్నవేచ్ఛాదయో వైశేషికా ఆత్మగుణా ఉత్పద్యంతే, తే చావ్యతిరేకేణ ప్రత్యేకమాత్మసు సమవయంతి, స సంసారస్తేషాం నవానామాత్మగుణానామత్యంతానుత్పాదో మోక్ష ఇతి కాణాదాః । తత్ర సాంఖ్యానాం తావచ్చైతన్యస్వరూపత్వాత్సర్వాత్మనాం సన్నిధానాద్యవిశేషాచ్చైకస్య సుఖదుఃఖసంబంధే సర్వేషాం సుఖదుఃఖసంబంధః ప్రాప్నోతి । స్యాదేతత్ప్రధానప్రవృత్తేః పురుషకైవల్యార్థత్వాద్వ్యవస్థా భవిష్యతి । అన్యథా హి స్వవిభూతిఖ్యాపనార్థా ప్రధానప్రవృత్తిః స్యాత్, తథా చానిర్మోక్షః ప్రసజ్యేతేతి । నైతత్సారం । న హ్యభిలషితసిద్ధినిబంధనా వ్యవస్థా శక్యా విజ్ఞాతుం, ఉపపత్త్యా తు కయాచిద్వ్యవస్థోచ్యేత । అసత్యాం పునరుపపత్తౌ కామం మా భూదభిలషితం పురుషకైవల్యం, ప్రాప్నోతి తు వ్యవస్థాహేత్వభావాద్వ్యతికరః, కాణాదానామపి యదైకేనాత్మనా మనః సంయుజ్యతే తదాత్మాంతరైరపి నాంతరీయకః సంయోగః స్యాత్సన్నిధానాద్యవిశేషాత్, తతశ్చ హేత్వవిశేషాత్ఫలావిశేష ఇత్యేకస్యాత్మనః సుఖదుఃఖసంయోగే సర్వాత్మనామేవ సమానసుఖదుఃఖత్వం ప్రసజ్యేత ॥ స్యాదేతదదృష్టనిమిత్తో నియమో భవిష్యతీతి, నేత్యాహ ॥

సూ. ॥ ౫౧ ॥ అదృష్టానియమాత్ ॥

బహుష్వాత్మస్వాకాశవత్సర్వగతేషు ప్రతిశరీరం బాహ్యాభ్యంతరావిశేషేణ సన్నిహితేషు మనోవాక్కాయైర్ధర్మాధర్మలక్షణమదృష్టముపార్జ్యతే । సాంఖ్యానాం తావత్తదనాత్మసమవాయి ప్రధానవర్తి

దేతదితి ॥ సర్వేషాం పుంసాం ప్రకృతిసాన్నిధ్యాద్యవిశేషేపి ప్రకృతిరేవ ప్రతిపురుషం నియమేన భోగాపవర్గార్థం ప్రవర్తతే, తథా చోద్దేశ్యపురుషార్థనియతా ప్రధానప్రవృత్తిరితి భోగాదివ్యవస్థా, అన్యథా నియతప్రవృత్త్యనంగీకారే స్వమాహాత్మ్యఖ్యాపనార్థా ప్రధానస్య ప్రవృత్తిరిత్యుద్దేశ్యవిఘాతః స్యాదిత్యర్థః । జడప్రధానస్యోద్దేశ్యవివేకాభావాత్పురుషార్థస్యాప్యనాగతస్యాచేతనస్యానియామకత్వాన్న వ్యవస్థా మానయుక్తిశూన్యత్వాదిత్యాహ ॥ నైతదితి ॥ యో హి నియామకాభావేనోద్దేశ్యవిఘాతమాపాదయతి తం ప్రతి తస్యైవాపాదనమిష్టమితి భావః । తార్కికమతేపి భోగాదిసాంకర్యమిత్యాహ ॥ కాణాదానామితి ॥ హేతుర్మనస్సంయోగః, ఫలం సుఖాది ॥

౫౧ ॥ యదాత్మాదృష్టకృతో యో మనస్సంయోగస్స తదాత్మన ఏవ సుఖాదిహేతురితి వ్యవస్థాం శంకతే ॥ స్యాదే

తదితి । సూత్రేణపరిహరతి ॥ నేత్యాహేతి ॥ పూర్వవన్మనస్సంయోగవత్, అదృష్టస్యాపిసర్వాత్మసాధారణత్వాన్న వ్యవస్థేత్యర్థః॥ ... ...

౫౨ ॥ రాగాదినియమాత్తజ్జాదృష్టనియమఇత్యాశంకోత్తరత్వేనసూత్రంగృహ్ణాతి ॥ స్యాదేతదిత్యాదినా॥ అనియమఉక్తదోషః, ఆత్మాంతరప్రదేశస్యపరదేహేఽనంతర్భావాద్వ్యవస్థేతిశంకార్థః॥ ... ... *

౫౩ ॥ కిమ్మనసాసంయుక్తాత్మైవాత్మనఃప్రదేశః ఉతకల్పితః । ఆద్యేసర్వాత్మనాంసర్వదేహేషుఅంతర్భావాదవ్యవస్థా । ద్వితీయందూషయతి ॥ తత్రనవైశేషికైరితి ॥ సర్వాత్మసాన్నిధ్యేసతికస్యచిదేవప్రదేశఃకల్పయితుమశక్యః నియామకాభావాదిత్యర్థః । ప్రదేశకల్పనామంగీకృత్యాప్యాహ ॥ కల్ప్యేతి ॥ కార్యమభిసంధ్యాదికంయస్యాత్మనోయచ్ఛరీరంతత్రతస్యైవభోగఇతివ్యవస్థామాశంక్యాహ ॥ శరీరమపీతి ॥ ప్రదేశపక్షేదోషాంతరమాహ ॥ ప్రదేశేతి ॥ యస్మి

ప్రధానసాధారణ్యాన్న ప్రత్యాత్మంసుఖదుఃఖోపభోగస్యనియామకముపపద్యతే । కాణాదానామపి పూర్వవత్సాధారణేనాత్మమనస్సంయోగేననిర్వర్తితస్యాదృష్టస్యాపి, అస్యైవాత్మనఇదమదృష్టమితినియమే హేత్వభావాదేషఏవదోషః॥ ... ... *

స్యాదేతదహమిదంఫలంప్రాప్నవానీదంపరిహరాణిఇత్థంప్రయతేఇత్థంకరవాణీత్యేవంవిధాఅభిసంధ్యాదయఃప్రత్యాత్మంప్రవర్తమానాఅదృష్టస్యాత్మనాంచస్వస్వామిభావంనియంస్యంతీతి, నేత్యాహ॥ *

సూ॥ ౫౨॥ అభిసంధ్యాదిష్వపిచైవమ్॥

అభిసంధ్యాదీనామపిసాధారణేనైవాత్మమనస్సంయోగేనసర్వాత్మసన్నిధౌ క్రియమాణానాంనియమహేతుత్వానుపపత్తేరుక్తదోషానుషంగఏవ॥ ... ... *

సూ॥ ౫౩॥ ప్రదేశాదితిచేన్నాంతర్భావాత్॥

అథోచ్యేతవిభుత్వేప్యాత్మనశ్శరీరప్రతిష్ఠేనమనసాసంయోగశ్శరీరావచ్ఛిన్నఏవాత్మప్రదేశేభవిష్యతి, అతఃప్రదేశకృతావ్యవస్థాభిసంధ్యాదీనామదృష్టస్యసుఖదుఃఖయోశ్చభవిష్యతీతి। తదపినోపపద్యతే, కస్మాత్, అంతర్భావాత్ । విభుత్వావిశేషాద్ధిసర్వఏవాత్మానస్సర్వశరీరేష్వంతర్భవంతి । తత్రనవైశేషికైశ్శరీరావచ్ఛిన్నోప్యాత్మనః ప్రదేశఃకల్పయితుంశక్యః । కల్ప్యమానోప్యయంనిష్ప్రదేశస్యాత్మనఃప్రదేశఃకాల్పనికత్వాదేవనపారమార్థికంకార్యంనియంతుంశక్నోతి । శరీరమపి సర్వాత్మసన్నిధావుత్పద్యమానమస్యైవాత్మనోనేతరేషామితి ననియంతుంశక్యం । ప్రదేశవిశేషాభ్యుపగమేపిచద్వయోరాత్మనోస్సమానసుఖదుఃఖభాజోః కదాచిదేకేనైవతావచ్ఛరీరేణోపభోగసిద్ధిస్స్యాత్, సమానప్రదేశస్యాపిద్వయోరాత్మనోరదృష్టస్యసంభవాత్ । తథాహిదేవదత్తోయస్మిన్ప్రదేశేసుఖదుఃఖమన్వభూత్ తస్మాత్ప్రదేశాదపక్రాంతేతచ్ఛరీరే యజ్ఞదత్తశరీరేచతందేశమనుప్రాప్తే తస్యాపితరేణసమానస్సుఖదుఃఖా

న్నాత్మప్రదేశేఽదృష్టోత్పత్తిస్సకించలస్థిరోవా, నాద్యః అచలేంశిన్యంశస్యచలనవిభాగయోరసంభవాదణ్వాత్మవాదాపాతాచ్చ । ద్వితీయే తస్మిన్నేవప్రదేశేపరస్యాపిభోగదర్శనాదదృష్టమస్తీత్యేకేనాపిశరీరేణ ద్వయోరాత్మనోర్భోగప్రసంగః । యద్యాత్మభేదాత్ప్రదేశయోర్భేదస్తదాపితయోరేకదేహాంతర్భావాద్భోగసాంకర్యంతదవస్థం సావయవాత్మవాదప్రసంగశ్చ । కించ యత్రయత్రాత్మనఃప్రదేశే శరీరాదిసంయోగాదదృష్టముత్పన్నం తత్తత్రతత్రైవాచలప్రదేశేస్థితమితిస్వర్గాదిశరీరావచ్ఛిన్నాత్మన్యదృష్టాభావాద్భోగోనస్యాత్, అతః ప్రదేశభేదోనవ్యవస్థాపకః । యత్త్వవతోత్పన్నమదృష్టంస్వాశ్రయేయత్రక్వచిద్భోగహేతురితిస్వర్గాదిభోగసిద్ధిరితి, తన్న, భోగశరీరాద్దూరస్థాదృష్టేమానాభావాదితిభావః । యదపికేచిదాహుః మనసఏకత్వేప్యాత్మనాంభేదేనసంయోగవ్యక్తీనాంభేదాత్కయాచిత్సంయోగవ్యక్త్యా కస్మింశ్చిదేవాత్మన్యదృష్టాదికమిత్యసాంకర్యమితి, తన్న, సంయోగవ్యక్తీనాం వైజాత్యాభావేన సర్వాసామే

నైకదేహాంతస్థస్సర్వాత్మస్వదృష్టహేతుత్వాపత్తేః, తథా చ సర్వాత్మనామేకస్మిన్ దేహే భోక్తృత్వం దుర్వారం । కించ బహూనాం విభుత్వమంగీకృత్య సాంకర్యముక్తం న సంప్రతి కర్తౄణాం విభుత్వమసిద్ధమ్ అహమిహైవాస్మీత్యల్పత్వానుభవాన్మానాభావాచ్చేత్యాహ ॥ సర్వగతత్వానుపపత్తిశ్చేతి ॥ కించ బహూనాం విభుత్వే సమానదేశత్వం వాచ్యం తచ్చాయుక్తమస్పష్టత్వాదిత్యాహ ॥ వచేతి ॥ ననురూపరసాదీనామేకఘటాదిస్థత్వం దృష్టమితి చేన్నాయమస్మత్సమ్మతో దృష్టాంతః, రూపస్య తేజోమాత్రత్వాద్రసస్య జలమాత్రత్వాద్గంధస్య పృథివీమాత్రత్వాదిత్యేవం తత్తద్గుణస్య స్వస్వధర్మ్యంశేనాభేదాత్తైజసాదిధర్మ్యతిరిక్తఘటాభావాత్ । కించాత్మనాం బహుత్వమప్యసిద్ధం, ఆత్మత్వరూపలక్షణస్యాభేదాత్, తథా చ దేవదత్తాత్మా యజ్ఞదత్తాత్మనో నభిన్నః అస్మత్త్వాద్యజ్ఞదత్తాత్మవత్ । అత్ర వైశేషికశ్శంకతే ॥ అంత్యవిశేషేతి ॥ నిత్యద్రవ్యమాత్రవృత్తయోంత్యావిశేషాస్తే చ స్వయం స్వాశ్రయవ్యావర్తకా ఏవ న స్వేషాం వ్యావర్తకమపేక్షంత ఇత్యంత్యా ఉచ్యంతే । తథా చ విశేషరూపలక్షణభేదాద్భవత్యాత్మభేద ఇత్యర్థః । న తావదాత్మన్యనాత్మనస్సకాశాద్భేదజ్ఞానార్థా విశేషకల్పనా ఆత్మత్వాదేవానాత్మభేదసిద్ధేః । నాప్యాత్మనాం మిథో భేదజ్ఞానార్థం తత్కల్పనా, అన్మభేదస్యా

నుభవో దృశ్యతే స న స్యాత్ యది దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోస్సమానప్రదేశమదృష్టం న స్యాత్, స్వర్గాద్యనుపభోగప్రసంగశ్చ ప్రదేశవాదినస్స్యాత్, బ్రాహ్మణాదిశరీరప్రదేశేష్వదృష్టనిష్పత్తేః ప్రదేశాంతరవర్తిత్వాచ్చ । స్వర్గాద్యుపభోగస్య సర్వగతత్వానుపపత్తిశ్చ బహూనామాత్మనాం దృష్టాంతాభావాత్। వద తావత్ త్వం కే బహవస్సమానప్రదేశాశ్చేతి। రూపాదయ ఇతి చేన్న, తేషామపి ధర్మ్యంశేనాభేదలక్షణభేదాచ్చ న తు బహూనామాత్మనాం లక్షణభేదోఽస్తి, అంత్యవిశేషవశాద్భేదోపపత్తిరితి చేన్న, భేదకల్పనాయా అంత్యవిశేషకల్పనాయాశ్చేతరేతరాశ్రయత్వాత్, ఆకాశాదీనామపి విభుత్వం బ్రహ్మవాదినోఽసిద్ధం కార్యత్వాభ్యుపగమాత్, తస్మాదాత్మైకత్వపక్ష ఏవ సర్వదోషాభావ ఇతి సిద్ధమ్॥

ఇతి సప్తదశాధికరణమ్. ... ...

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యగోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య
శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

న్యాప్యసిద్ధేః । న చ విశేషభేదకల్పనాదేవాత్మభేదకల్పనా యుక్తా ఆత్మభేదజ్ఞప్తౌ వాత్మసు విశేషభేదసిద్ధిస్తత్సిద్ధౌ తద్జ్ఞప్తిరిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి పరిహారార్థః । యత్తు బహూనాం విభుత్వే ఆకాశదిక్కాలదృష్టాంత ఇతి సోప్యసమ్మత ఇత్యాహ ॥ ఆకాశాదీనామితి ॥ విభుత్వస్యైకస్యుత్తిత్వే లాఘవాన్న విభుభేదః । యథైకస్మిన్నాకాశే భేరీవీణాదిభేదేన తారమందాదిశబ్దవ్యవస్థా ఏవమేకస్మిన్నప్యాత్మని బుద్ధ్యుపాధిభేదేన సుఖాదివ్యవస్థోపపత్తేరాత్మభేదేపి వ్యవస్థానుపపత్తేరుక్తత్వాన్నధాభేదక..నేత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఏవం భూతభోక్తృశ్రుతీనాం విరోధాభావాద్బ్రహ్మణ్యద్వయే సమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్॥ ఇతి సప్తదశాధికరణమ్. ... ...

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ,
శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం,
ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీ విష్ణవే నమః.

రత్నప్రభాభాషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే,
ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థపాదప్రారంభః.

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణమ్- ౧.

పూర్వాధికరణే కర్తృస్వరూపం విచార్య తదుపకరణానామింద్రియాణాముత్పత్తిం సాధయతి ॥ తథా ప్రాణా ఇతి ॥ భూతభోక్తృవిచారానంతరం భౌతికప్రాణవిచార ఇతి హేతుహేతుమద్భావం పాదయోస్సంగతిమాహ ॥ వియదాదీతి ॥ తమేవ విప్రతిషేధమాహ ॥ తత్రేత్యాదినా ॥ యద్యపి ప్రాణానామనుత్పత్తావేకవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానుపపత్తేర్వియదధికరణన్యాయాత్తేషాముత్పత్తిస్సిధ్యతి తథాపి ప్రళయే ప్రాణసద్భావశ్రుతేర్గతికథనార్థమేతదధికరణమిత్యపౌనరుక్త్యం ।

ఓం నమః పరమాత్మనే.

సూ. ॥ ౧ ॥ తథా ప్రాణాః ॥

వియదాదివిషయశ్శ్రుతివిప్రతిషేధస్తృతీయేన పాదేన పరిహృతః, చతుర్థేనేదానీం ప్రాణవిషయః పరిహ్రియతే । తత్ర తావత్ 'తత్తేజోఽసృజతే'తి 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇతి చైవమాదిషూత్పత్తిప్రకరణేషు ప్రాణానాముత్పత్తిరామ్నాయతే । క్వచిచ్చానుత్పత్తిరేవైషామామ్నాయతే 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తదాహుః కిం తదసదాసీదిత్యృషయో వావ తేఽగ్రేఽసదాసీత్తదాహుః కే తే ఋషయ ఇతి ప్రాణా వా ఋషయ' ఇత్యత్ర ప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణానాం సద్భావశ్రవణాత్ । అన్యత్ర తు ప్రాణానామప్యుత్పత్తిః పఠ్యతే 'యథాఽగ్నేః క్షుద్రా విస్ఫులింగా వ్యుచ్చరంతి ఏవమేవైతస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణా' ఇతి 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చే'తి 'సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతి తస్మా'దితి 'స ప్రాణమసృజత ప్రాణాచ్ఛ్రద్ధాం ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీమింద్రియం మనోఽన్న'మితి చైవమాదిప్రదేశేషు । తత్ర శ్రుతివిప్రతిషేధాదన్యతరనిర్ధారణకారణానిరూపణాచ్చాప్రతిపత్తిః ప్రాప్నోతి, అథవా ప్రాగుత్పత్తేస్సద్భావశ్రవణాద్గౌణీ ప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతిరితి ప్రాప్నోతి, అత ఇదం పఠతి । తథా ప్రాణా ఇతి । కథం పునరత్ర తథేత్యక్షరానులోమ్యం, ప్రకృతోపమానాభావాత్। సర్వగతాత్మబహుత్వవాదిదూషణమతీతానంతరపాదాంతే ప్రకృతం తత్తావన్నోపమానం సంభవతి, సాదృశ్యాభావాత్ సాదృశ్యే హి సత్యుపమానం స్యాత్, యథా సింహస్తథా బలవర్మేతి। అదృష్టసామ్యప్రతిపాదనార్థమితి యద్యుచ్యేత, యథాఽదృష్టస్య సర్వాత్మసన్నిధావుత్పద్యమానస్యానియతత్వం, ఏవం

అత్ర ప్రాణా విషయాః । తే కిముత్పద్యంతే న వేతి శ్రుతీనాం విప్రతిపత్త్యా సంశయే తాసాం సమబలత్వాదనిర్ణయ ఇత్యప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షఫలం । తత్ర గౌణవాదిసమాధానమాహ ॥ అథవేతి ॥ ప్రాణానాం ప్రళయే సద్భావశ్రుతేర్నిరవకాశత్వేన బలీయస్త్వాదుత్పత్తిశ్రుతిర్జీవోత్పత్తిశ్రుతివద్గౌణీత్యవిరోధ ఇత్యర్థః ।అప్రమాణపక్షవద్గౌణపక్షోఽపి ముఖ్యసిద్ధాంతినః పూర్వపక్ష ఏవేతి జ్ఞాపనార్థమథవేత్యుక్తం । ముఖ్యసిద్ధాంతమాహ ॥ అత ఇతి ॥ తథాశబ్దమాక్షిపతి ॥ కథమితి ॥ ఆనులోమ్యమాంజస్యమిత్యర్థః । సామాన్యమేవ స్ఫుటయతి ॥ యథాఽదృష్టస్యేతి ॥ జీవవత్ప్రాణా ఇత్యనన్వితం। యద్యప్యదృష్టవత్ప్రాణా అప్యనియతా ఇతి సూత్రమస్త్వితి తథాపి పునరుక్తం జీవవత్ప్రాణా నోత్పద్యంత ఇతి సూత్రార్థశ్చేదప[illegible]

ద్ధాంత ఇత్యాక్షేపార్థః । సమాధత్తే ॥ నోదాహరణేతి ॥ దృష్టాంతో దార్ష్టాంతికసన్నిహితో వాచ్య ఇత్యంగీకృత్యైక
వాక్యస్థత్వేన సాన్నిధ్యముక్తం । సంప్రతి నాయం నియమః జైమినినా భగవతా వ్యవహితదృష్టాంతస్యాశ్రితత్వాదిత్యా
హ ॥ అథవేతి ॥ అస్తి తృతీయాధ్యాయేఽశ్వప్రతిగ్రహేష్ట్యధికరణం, తస్యేదం విషయవాక్యం, 'యావతోఽశ్వాన్ప్ర
తిగృహ్ణీయాత్తావతో వారుణాంశ్చతుష్కపాలాన్నిర్వపే'దిత్యేతదుత్తరాధికరణే కిమియం వారుణీష్టిర్దాతురుత ప్రతి
గ్రహీతురితి విషయే ప్రతిగృహ్ణీయాదితి శ్రుతేః ప్రతిగ్రహీతురిత్యాశంక్య 'ప్రజాపతిర్వరుణాయాశ్వమనయ'దిత్యుప
క్రమే దాతృకీర్తనాల్లింగాదశ్వదాతురేవేతి స్థాస్యతి, అతః ప్రతిగృహ్ణీయాదిత్యస్య పదస్యాశ్వాన్యః ప్రతిగ్రాహయేదిత్య
ర్థః । దద్యాదితి యావత్ । యోఽశ్వం దాతా స వారుణీమిష్టిం కుర్యాదితి వాక్యార్థే స్థితే చింతా, అశ్వదాననిమిత్తేయ
మిష్టిః కిం లౌకికాశ్వదాననిమిత్తా? ఉత వైదికీ వేతి । తత్ర 'న కేసరిణో దదాతీ'తి నిషిద్ధలౌకికాశ్వదానే దోషసంభవా
త్తన్నిరాసార్థేయమిష్టిరితి దోషాత్త్విష్టిర్లౌకికే స్యాదితి సూత్రేణ ప్రాప్తే సిద్ధాంతః । అత్ర హి 'వరుణో వా ఏతం గృహ్ణాతి
యోఽశ్వం ప్రతిగృహ్ణాతీ'తి దాతుర్దోషం సంకీర్త్యేష్టిర్విహితా । వరుణశబ్దో జలోదరాఖ్యరోగే రూఢః । న చ లౌకికేఽశ్వదా
నేఽయం రోగో భవతీతి ప్రసిద్ధం । న చానేనైవ వాక్యేన ప్రసిద్ధిః । దానే దోషస్తన్నిరాసార్థా చేష్టిరిత్యర్థభేదే వాక్యభేదాత్ ।

ప్రాణానామపి సర్వాత్మనః ప్రత్యనియతత్వమితి, తదపి దేహానియమేనైవోక్తత్వాత్పునరుక్తం భవేత్ ।
న చ జీవేన ప్రాణా ఉపమీయేరన్, సిద్ధాంతవిరోధాత్ । జీవస్య హ్యనుత్పత్తిరాఖ్యాతా ప్రాణానాంతూ
త్పత్తిరాచిఖ్యాసితా । తస్మాత్తథేత్యసంబద్ధమివ ప్రతిభాతి। న, ఉదాహరణోపాత్తేనాప్యుపమానేన సం
బంధోపపత్తేః । అత్ర ప్రాణోత్పత్తివాదివాక్యజాతముదాహరణం 'ఏతస్మాదాత్మనః సర్వే ప్రాణాః స
ర్వే లోకాః సర్వే దేవాః సర్వాణి భూతాని చ వ్యుచ్చరంతీ'త్యేవంజాతీయకం । తత్ర యథా లోకాదయః ప
రస్మాద్బ్రహ్మణ ఉత్పద్యంతే తథా ప్రాణా అపీత్యర్థః । తథా 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేంద్రి
యాణి చ ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ'త్యేవమాదిష్వపి ఖాదివత్ప్రాణానాముత్పత్తిరితి
ద్రష్టవ్యం । అథవా పానవ్యాపచ్చ తద్వదిత్యేవమాదిషు వ్యవహితోపమానసంబంధస్యాప్యాశ్రితత్వాద్య
థాతీతానంతరపాదాద్యుక్తా వియదాదయః పరస్య బ్రహ్మణో వికారాః సమధిగతాస్తథా ప్రాణా అపి పర
స్య బ్రహ్మణో వికారా ఇతి యోజయితవ్యం । కః పునః ప్రాణానాం వికారత్వే హేతుః, శ్రుతత్వమేవ । న
ను కేషుచిత్ప్రదేశేషు న ప్రాణానాముత్పత్తిః శ్రూయత ఇత్యుక్తం, తదయుక్తం, ప్రదేశాంతరేషు శ్రవ
ణాత్ । న హి క్వచిదశ్రవణమన్యత్ర శ్రుతం నివారయితుముత్సహతే, తస్మాచ్ఛ్రుతత్వావిశేషాదాకాశా
దివత్ప్రాణా అపి ఉత్పద్యంత ఇతి సూక్తమ్ ॥ ... ... *

న చ వృణోతీతి వ్యుత్పత్త్యా వరుణశబ్దో నిషేధాతిక్రమకృతదోషానువాదక ఇతి యుక్తం, రూఢిత్యాగాపాతాత్ । తత్త్యా
గే చ వైదికేపి దానేఽశ్వత్యాగజన్యదుఃఖమాత్రముక్తవ్యుత్పత్త్యా వరుణశబ్దవాచ్యం స్యాత్, తస్మాత్ప్రాప్తానువాద్య
ర్థవాదోఽయమితి యజ్ఞసంబంధిన్యశ్వదానే ఇయమిష్టిరిత్యేవం విచార్యోక్తం పానవ్యాపచ్చ తద్వదితి । సోమపానే క్రియ
మాణే వ్యాపద్వమనం యది స్యాత్తదా 'ఏతం సౌమేంద్రం శ్యామాకం చరుం నిర్వపే'దితి శ్రూయతే । తత్రాశ్వప్రతిగ్రహే
ష్ట్యధికరణపూర్వపక్షన్యాయో బహుసూత్రవ్యవహితస్తద్వదితి పరామృశ్యతే, తద్వల్లౌకికే ధాతుసామ్యార్థం పీతసో
మస్య వమనేఽయం చరుః స్యాద్వమననిమిత్తేంద్రియశోషాఖ్యదోషస్య దృష్టస్యేంద్రియేణ వీర్యేణ విరుధ్యతే, యః సోమం
వమతీత్యనువాదాదితి పూర్వపక్షసూత్రార్థః। వైదికే తు సోమపానే శేషప్రతిపత్తేర్జాతత్వాద్వమనేపి న దోష ఇతి ప్రాప్తే
సిద్ధాంతః । లోకే వమనకృతేంద్రియశోషస్య ధాతుసామ్యకరత్వేన గుణత్వాన్న దోషతా, వేదే తు 'మా మే వాఙ్నాభి
మతిగా' ఇతి సమ్యగ్జరణార్థమంత్రలింగాద్వమనే కర్మవైగుణ్యాత్తస్య దోషతా । తస్మాద్వైదికసోమవమనే సౌమేం
ద్రశ్చరురితి స్థితమిత్యేవమాదిషు సూత్రేష్విత్యర్థః ॥ ... ... *

౨ ॥ ననుప్రతిజ్ఞాపిగౌణీకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ తథాచప్రతిజ్ఞాతార్థమితి ॥ ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాంప్రతిపిపాదయిషితాద్వితీయత్వప్రతిజ్ఞానురోధేనప్రాణోత్పత్తిర్ముఖ్యైవేతిభావః । ముండకవచ్ఛ్రుత్యంతరేపిప్రతిజ్ఞాదర్శనాత్నాముఖ్యేత్యాహ ॥ తథేతి ॥ ఏషాప్రతిజ్ఞాప్రాణోత్పత్తిముఖ్యత్వే హేతుత్వేనద్రష్టవ్యేత్యర్థః । ఇదానీంప్రళయేపిప్రాణసత్త్వశ్రుతేర్గతింప్రశ్నపూర్వకమాహ ॥ కథమిత్యాదినా ॥ నేదంవాక్యం మహాప్రళయే పరమకారణస్యబ్రహ్మణః ప్రాణవత్త్వపరంకింత్వవాంతరప్రళయేహిరణ్యగర్భాఖ్యావాంతరప్రకృతిరూపప్రాణసద్భావపరమిత్యర్థః । ననుహిరణ్యగర్భరూపవికారస్యసత్త్వేకథంతజ్జావికారాసత్త్వకథనం తత్రాహ ॥ స్వవికారేతి ॥ స్వస్యకార్యబ్రహ్మణోఽన్యత్కార్యంస్థూలంతస్యోత్పత్తేరిత్యర్థః । ననుయథాశ్రుతిమహాప్రళయేప్రాణసద్భావరూపంలింగంప్రాణానుత్పత్తిసా

సూ॥ ౨॥ గౌణ్యసంభవాత్॥

యత్పునరుక్తంప్రాగుత్పత్తేస్సద్భావశ్రవణాద్గౌణీప్రాణానాముత్పత్తిరితితత్ప్రత్యాహ । గౌణ్యసంభవాదితి ॥ గౌణ్యాఅసంభవోగౌణ్యసంభవః । నహిప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతిర్గౌణీసంభవతి, ప్రతిజ్ఞాహానిప్రసంగాత్ । 'కస్మిన్నుభగవోవిజ్ఞాతే సర్వమిదంవిజ్ఞాతంభవతీ'తిహ్యేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానంప్రతిజ్ఞాయ తత్సాధనాయేదమామ్నాయతే 'ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణ'ఇత్యాది। సాచప్రతిజ్ఞాప్రాణాదేస్సమస్తస్యజగతః బ్రహ్మవికారత్వేసతిప్రకృతివ్యతిరేకేణవికారాభావాత్సిధ్యతి, గౌణ్యాంతుప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతౌప్రతిజ్ఞేయంహీయేత । తథాచప్రతిజ్ఞాతార్థముపసంహరతి 'పురుషఏవేదంవిశ్వం తపోబ్రహ్మపరామృత'మితి 'బ్రహ్మైవేదంవిశ్వమిదంవరిష్ఠ'మితిచ । తథా 'ఆత్మనోవాఅరేదర్శనేనశ్రవణేన మత్యావిజ్ఞానేనేదంసర్వంవిదిత'మిత్యేవంజాతీయకాసు శ్రుతిష్వేషైవప్రతిజ్ఞా యోజయితవ్యా । కథంపునఃప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణానాంసద్భావశ్రవణం, నైతన్మూలప్రకృతివిషయం 'అప్రాణోహ్యమనాశ్శుభ్రోహ్యక్షరాత్పరతఃపర'ఇతి మూలప్రకృతేఃప్రాణాదిసమస్తవిశేషరహితత్వావధారణాత్। అవాంతరప్రకృతివిషయంత్వేతత్స్వవికారాపేక్షం ప్రాగుత్పత్తేఃప్రాణానాం సద్భావావధారణమితి ద్రష్టవ్యం, వ్యాకృతవిషయాణామపిభూయసీనామవస్థానాం శ్రుతిస్మృత్యోఃప్రకృతివికారభావప్రసిద్ధేః వియదధికరణేహిగౌణ్యసంభవాదితిపూర్వపక్షసూత్రత్వాద్గౌణీజన్మశ్రుతిరసంభవాదితివ్యాఖ్యాతం। ప్రతిజ్ఞాహాన్యాచ తత్ర సిద్ధాంతోఽభిహితః । ఇహతుసిద్ధాంతసూత్రత్వాద్గౌణ్యాజన్మశ్రుతేరసంభవాదితి వ్యాఖ్యాతం । తదనురోధేనత్విహాపిగౌణీ జన్మశ్రుతిరసంభవాదితి వ్యాచక్షాణైః ప్రతిజ్ఞాహానిరుపేక్షితాస్యాత్ ॥ ... ... *

సూ॥ ౩॥ తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చ॥

ఇతశ్చాకాశాదీనామివప్రాణానామపిముఖ్యైవజన్మశ్రుతిః, యజ్జాయతఇత్యేకంజన్మవాచిపదంప్రాణేషు ప్రాక్ఛ్రుతంసదుత్తరేష్వాకాశాదిష్వనువర్తతే 'ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణ'ఇత్యత్రాకాశాదిషుచ ముఖ్యంజన్మేతిప్రతిష్ఠాపితం, తత్సామాన్యాత్ప్రాణేష్వపిముఖ్యమేవజన్మభవితుమర్హతి। నహ్యేకస్మి

కంకిమిత్యవాంతరప్రళయపరతయానీయతఇతిచేత్ 'ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణ'ఇత్యాదిప్రబలజన్మశ్రుతిబలాదితివదామః । ననువికారస్యబ్రహ్మణఃకథంప్రకృతిత్వమిత్యతఆహ ॥ వ్యాకృతేతి ॥ 'హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర'ఇత్యాదిశ్రుతౌ 'ఆదికర్తాసభూతానా'మిత్యాదిస్మృతౌచవికారాత్మనామపిమూలకారణావస్థారూపాణాంబ్రహ్మవిరాడాదీనాంప్రకృతివికారభావేన ప్రసిద్ధిరస్తి । పూర్వాపేక్షయావికారస్యాప్యుత్తరాపేక్షయాప్రకృతిత్వమిత్యర్థః । కేచిద్వియదధికరణానురోధేనేదంసూత్రంవ్యాచక్షతేతాన్దూషయతి ॥ వియదితి॥ ... ... *

౩ ॥ తస్యజాయతఇతిపదస్యాకాశాదిషుముఖ్యస్యపాఠాపేక్షయాప్రాచీనేషు ప్రాణేషు శ్రుతేర్ముఖ్యంజన్మేతి

సూత్రయోజనా ॥ తత్సామాన్యాదితి ॥ తేనాకాశాదిజన్మనా సామాన్యమేకశబ్దోక్తత్వం తస్మాదిత్యర్థః । ఏకస్మిన్వాక్యే ఏకస్య శబ్దస్య క్వచిన్ముఖ్యత్వం క్వచిద్గౌణత్వమితి వైరూప్యం నయుక్తమితి న్యాయమన్యత్రాప్యతిదిశతి ॥ యత్రాపి పశ్చాచ్ఛ్రుత ఇతి॥ ... ... ※

౪॥ యచ్చోక్తం ఛాందోగ్యేపి ప్రాణానాముత్పత్తిర్న శ్రూయత ఇతి తత్రాహ ॥ తత్పూర్వకత్వాద్వాచ ఇతి॥ అత్ర సూత్రే వాక్పదం ప్రాణమనసోరుపలక్షణం । వాక్ప్రాణమనసాం తేజోఽబన్నపూర్వకత్వోక్తేరశ్రవణమసిద్ధమితి యోజనా । త్వగాదిభిశ్చక్షురాదీనాం సామాన్యం కరణత్వం తదిత్యర్థః । అత్రమయుఖ్యోకారే ముఖ్యా ఇతి పక్షేవ స్తత ఏవ ప్రాణానాం బ్రహ్మకార్యత్వం తేజోఽబన్నానాం బ్రహ్మవికారత్వాత్ । యది ప్రాణస్య వాయోర్జలవికారత్వాద్యోగాత్తదధీనస్థితికత్వమాత్రేణ భాక్తస్తథాపి ప్రాణానాం వికారత్వే భూతాధీనస్థితికత్వం లింగం మయోక్తమితి సిద్ధం బ్రహ్మకా

న్ప్రకరణే ఏకస్మిన్వాక్యే ఏకశ్శబ్దస్సకృదుచ్చరితో బహుభిస్సంబధ్యమానః క్వచిన్ముఖ్యః క్వచిద్గౌణ ఇత్యధ్యవసాతుం శక్యం, వైరూప్యప్రసంగాత్ । తథా 'స ప్రాణమసృజత ప్రాణాచ్ఛ్రద్ధా'మిత్యత్రాపి ప్రాణేషు శ్రుతస్సృజతిః పరేష్వప్యుత్పత్తిమత్సు శ్రద్ధాదిష్వనుషజ్యతే । యత్రాపి పశ్చాచ్ఛ్రుత ఉత్పత్తివచనశ్శబ్దః పూర్వైస్సంబధ్యతే తత్రాప్యేష ఏవ న్యాయః, యథా 'సర్వాణి భూతాని వ్యుచ్చరన్తీ'త్యయమంతే పఠితో వ్యుచ్చరంతిశబ్దః పూర్వైరపి ప్రాణాదిభిస్సంబధ్యతే॥ ... ...※

※ సూ॥ ౪॥ తత్పూర్వకత్వాద్వాచః॥ ※

యద్యపి 'తత్తేజోఽసృజత'ేత్యేతస్మిన్ప్రకరణే ప్రాణానాముత్పత్తిర్న పఠ్యతే తేజోఽబన్నానామేవ త్రయాణాం భూతానాముత్పత్తిశ్రవణాత్, తథాపి బ్రహ్మప్రకృతికతేజోఽబన్నపూర్వకత్వాభిధానాద్వాక్ప్రాణమనసాం తత్సామాన్యాచ్చ సర్వేషామేవ ప్రాణానాం బ్రహ్మప్రభవత్వం సిద్ధం భవతి । తథాహ్యస్మిన్నేవ ప్రకరణే తేజోఽబన్నపూర్వకత్వం వాక్ప్రాణమనసామామ్నాయతే 'అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగి'తి । తత్ర యది తావన్ముఖ్యమేవైషామన్నాదిమయత్వం తతో వర్తత ఏవ బ్రహ్మప్రభవత్వమథ భాక్తం తథాపి బ్రహ్మకర్తృకాయాం నామరూపవ్యాక్రియాయాం శ్రవణాత్ 'యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీ'తి చోపక్రమాత్ 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వ'మితి చోపసంహారాచ్ఛ్రుత్యంతరప్రసిద్ధేశ్చ బ్రహ్మకార్యత్వప్రపంచనార్థమేవ మనఆదీనామన్నమయాదిత్వవచనమితి గమ్యతే । తస్మాదపి ప్రాణానాం బ్రహ్మవికారత్వసిద్ధిః॥ ఇతి ప్రథమాధికరణమ్. ... ... ※

※ సూ॥ ౫॥ సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ॥ ※

ఉత్పత్తివిషయశ్శ్రుతివిప్రతిషేధః ప్రాణానాం పరిహృతః, సంఖ్యావిషయ ఇదానీం పరిహ్రియతే । తత్ర ముఖ్యం ప్రాణముపరిష్టాద్వక్ష్యతి । సంప్రతి తు కతీతరే ప్రాణా ఇతి సంప్రధారయతి । శ్రుతివిప్రతిపత్తేశ్చాత్ర విశయః । క్వచిత్సప్త ప్రాణాస్సంకీర్త్యంతే 'సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతి తస్మా'దితి । క్వచిదష్టా

ర్యత్వం 'స ప్రాణమసృజతే'త్యాదిశ్రుత్యంతరే స్పష్టం, బ్రహ్మకార్యత్వోక్తేశ్చ । తస్మాత్ప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతీనాం కారణే బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సిద్ధం । లింగశరీరవిచారాత్మకాధికరణానాం లింగాత్త్వంపదార్థభేదధీః ఫలమితి ద్రష్టవ్యమ్॥ ౫౧...※

౫ ॥ ఏవం జన్మలబ్ధసత్తాకానాం ప్రాణానాముపజీవ్యోపజీవకత్వసంగత్యా సంఖ్యానిర్ణయశ్రుతీనాం విరోధాత్సంశయే పూర్వపక్షయతి॥ ※ సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చేతి ※॥ విశయస్సంశయః। ఇంద్రియాణ్యత్ర విషయః । పంచధీంద్రియాణి వాఙ్మనశ్చేతి సప్త ప్రాణాస్త ఏవ హస్తేన సహాష్టౌ । గ్రహత్వం బంధకత్వం గృహ్ణంతి బధ్నంతీతి గ్రహా ఇంద్రియాణి తేషాం బంధకత్వం విషయాధీనమిత్యతిగ్రహాః గ్రహానతిక్రాంతా విషయా ఇత్యర్థః । ద్వే శ్రోత్రే ద్వే చక్షుషీ ద్వే ఘ్రాణే వాక్చేతి సప్త శీర్షణ్యభవాః ప్రాణా ద్వావవాంచౌ పాయూపస్థౌ చేతి నవ, జ్ఞానకర్మేంద్రియాణి దశేమే పురుషే దేహే

ప్రాణాః ఆత్మామనఏకాదశప్రాణా ఇతిసిద్ధాంతకోటిరుక్తా తఏవహృదయాఖ్యయాబుద్ధ్యాసహ ద్వాదశ। అహంకారేణసహత్రయోదశ, శ్రుతితస్సప్తత్వావగతేర్వ్యైశీర్షణ్యాస్సప్తతేప్రాణా ఇతిశీర్షణ్యోర్ద్దేశేనప్రాణత్వవిశేషణాద్వాశీర్షణ్యానాం ప్రాణశబ్దితేంద్రియత్వపరిసంఖ్యయావాసప్తైవప్రాణా ఇతి సూత్రయోజనా । సప్తత్వంవీప్సావిరుద్ధమితిశంకతే॥ నన్వితి ॥ గుహాయాంహృదయే శేరత ఇతిగుహాశయాః । స్వస్థానేషునిహితాః నిక్షిప్తా ఇత్యర్థః।చిత్తేనచతుర్దశత్వంమంతవ్యం ॥ పూర్వపక్షీ పరిహరతి ॥ నైషదోషఇతి ॥ సిద్ధాంతినాప్యేకాదశసుమనోవృత్తిభేదాన్నిశ్చయాత్మికాబుద్ధిః గర్వాత్మకోహంకారః స్మరణాత్మకంచిత్తమితి ద్వాదశత్వాదిసంఖ్యాంతర్భావనీయా । తతోవరంప్రాథమికసప్తత్వేంతర్భావఃలాఘవాదితిప్రాప్తేసిద్ధాంతయతి ॥ అతేోతి ॥ ... ... ❊

ప్రాణాగ్రహత్వేనగుణేనసంకీర్త్యంతే 'అష్టౌగ్రహాఅష్టావతిగ్రహా'ఇతి, క్వచిన్నవ 'సప్తవైశీర్షణ్యాఃప్రాణాద్వావవాంచా'వితి । క్వచిద్దశ 'నవవైపురుషేప్రాణానాభిర్దశమీ'తి । క్వచిదేకాదశ 'దశేమేపురుషేప్రాణాఆత్మైకాదశే'తి । క్వచిద్ద్వాదశ 'సర్వేషాంస్పర్శానాంత్వగేకాయనమిత్యత్ర । క్వచిత్త్రయోదశ 'చక్షుశ్చద్రష్టవ్యంచే'త్యత్ర । ఏవంహి విప్రతిపన్నాఃప్రాణేయత్తాంప్రతి శ్రుతయః, కింతావత్ప్రాప్తం సప్తైవప్రాణాఇతి । కుతః, గతేః, యతస్తావంతోవగమ్యంతే 'సప్తప్రాణాఃప్రభవంతితస్మా'దిత్యేవంవిధాసుశ్రుతిషు । విశేషితాశ్చైతే 'సప్తవైశీర్షణ్యాఃప్రాణా'ఇత్యత్ర । నను 'గుహాశయాన్నిహితాస్సప్తసప్తే'తివీప్సాశ్రూయతే, సాసప్తభ్యోతిరిక్తాన్ప్రాణాన్గమయతీతి । నైషదోషః, పురుషభేదాభిప్రాయేణేయం వీప్సా ప్రతిపురుషంసప్తసప్తప్రాణాఇతి నతత్త్వభేదాభిప్రాయా సప్తసప్తాన్యేఽన్యేప్రాణాఇతి । నన్వష్టత్వాదికాపి సంఖ్యాప్రాణేషూదాహృతా కథంసప్తైవస్యుః।సత్యముదాహృతావిరోధాత్త్వన్యతమాసంఖ్యాధ్యవసాతవ్యా,తత్రస్తోకకల్పనోపరోధాత్సప్తసంఖ్యాధ్యవసానంవృత్తిభేదాపేక్షంచసంఖ్యాంతరశ్రవణమితిగమ్యతే ॥ అతోబ్రూయతే ... ❊

❊ సూ. ॥ ౬ ॥ హస్తాదయస్తుస్థితేఽతోనైవమ్ ॥ ❊

హస్తాదయస్త్వపరేసప్తభ్యోతిరిక్తాఃప్రాణాశ్శ్రూయంతే, 'హస్తోవైగ్రహః సకర్మణాతిగ్రహేణగృహీతః హస్తాభ్యాంహికర్మకరోతీ'త్యేవమాద్యాసుశ్రుతిషు । స్థితేచసప్తత్వాతిరేకేసప్తత్వమంతర్భావాచ్ఛక్యతే సంభావయితుం । హీనాధికసంఖ్యావిప్రతిపత్తౌహ్యధికాసంఖ్యాసంగ్రాహ్యా భవతి, తస్యాంహీనాంతర్భవతి, నతుహీనాయామధికా, అతశ్చనైవంమంతవ్యం స్తోకకల్పనానురోధాత్సప్తైవప్రాణాస్స్యురితి । ఉత్తరసంఖ్యానురోధాత్త్వేకాదశైవతేప్రాణాస్స్యుః । తథాచోదాహృతాశ్రుతిః 'దశేమేపురుషేప్రాణాఆత్మైకాదశే'తి।ఆత్మశబ్దేనచాత్రాంతఃకరణంపరిగృహ్యతే కరణాధికారాత్ । నన్వేకాదశత్వాదప్యధికేద్వాదశత్రయోదశత్వేఉదాహృతే । సత్యముదాహృతే నత్వేకాదశభ్యఃకార్యజాతేభ్యోధికంకార్యజాతమస్తి యదర్థమధికంకరణంకల్ప్యేత । శబ్దస్పర్శరూపరసగంధవిషయాఃపంచబుద్ధిభేదాస్తదర్థానిపంచబుద్ధీంద్రియాణి వచనాదానవిహరణోత్సర్గానందాఃపంచకర్మభేదాస్తదర్థానిచపంచకర్మేంద్రియాణిసర్వార్థవిషయంత్రైకాల్యవృత్తిమన ఏకమనేకవృత్తికంతదేవవృత్తిభేదా

౬ ॥ ఆదానేనకర్మణా గృహీతస్సంబంధః । సంబంధమేవాహ ॥ హస్తాభ్యామితి ॥ అతోధికసంఖ్యాయాః న్యూనాయామంతర్భావాయోగాత్సప్తైవప్రాణాస్స్యుర్లాఘవానురోధాదిత్యేవంనమంతవ్యమిత్యన్వయః । తర్హికతీంద్రియాణీత్యాకాంక్షాయామాహ ॥ ఉత్తరేతి ॥ శ్రుతీనాంమిథోవిరోధేసతిమానాంతరానుగృహీతాశ్రుతిర్బలీయసీతిన్యాయేనకార్యలింగానుమానానుగృహీతైకాదశప్రాణశ్రుత్యనుసారేణాన్యాశ్శ్రుతయోనేయాఇత్యభిసంధాయాహ ॥ సత్యమితి ॥ ఏకాదశకార్యలింగాన్యాహ ॥ శబ్దేతి ॥ త్రయఃకాలాస్త్రైకాల్యం, తద్విషయావృత్తిర్యస్యతత్త్రైకాల్యవృ

త్తి । ఇంద్రియాంతరాణాంవర్తమానమాత్రగ్రాహిత్వాదతీతాదిజ్ఞానాయమనోఽంగీకార్యమిత్యర్థః । విశేషితత్వాది
త్యుక్తంనిరస్యతి ॥ అపిచసప్తేతి ॥ నచతావతామితి ॥ ఆదానాదీనాంశ్రోత్రాదిభ్యోఽత్యంతవైజాత్యాదిత్యర్థః । తేషాం
తద్వృత్తిత్వేబధిరాదీనామాదానాదినస్యాదితిభావః । కథంతర్హిఛిద్రేప్రాణశబ్దఇత్యాశంక్యలక్షణయేత్యాహ । ము
ఖ్యస్యత్వితి ॥ సప్తప్రాణాఃప్రభవంతీత్యుపాసనార్థం । అష్టౌగ్రహాఇతిశ్రుతిస్తూపలక్షణార్థా । పాయూపస్థపాదానా
మపిబంధకత్వావిశేషాదితివివేక్తవ్యం । నన్విదంసూత్రవ్యాఖ్యానమసంగతంపంచధీంద్రియవాఙ్మనసాంసప్తత్వేచగతే
శ్శీర్షణ్యానాంచతుర్ణాంవిశేషితత్వమితిహేత్వోర్వైయధికరణ్యాదుక్తపరిసంఖ్యాదోషాచ్చేత్యరుచేరాహ ॥ ఇయమ

త్వచిచ్ఛిన్నవద్వ్యపదిశ్యతే 'మనోబుద్ధిరహంకారశ్చిత్తంచే'తి । తథా చ శ్రుతిః కామాద్యానానావిధా
వృత్తీరనుక్రమ్యాహ 'ఏతత్సర్వంమనఏవే'తి । అపిచసప్తైవశీర్షణ్యాన్ప్రాణానభిమన్యమానస్యచత్వా
రఏవ ప్రాణాఅభిమతాస్స్యుః స్థానభేదాద్ధ్యేతేచత్వారస్సంతస్సప్తగణ్యంతే 'ద్వేశ్రోత్రేద్వేచక్షు
షీద్వేనాసికేఏకావా'గితి । నచతావతామేవవృత్తిభేదాఇతరేప్రాణాఇతిశక్యతేవక్తుం, హస్తాదివృత్తీ
నామత్యంతవిజాతీయత్వాత్ । తథా 'నవవైపురుషేప్రాణానాభిర్దశమీ'త్యత్రాపి దేహచ్ఛిద్రభేదాభి
ప్రాయేణైవదశప్రాణాఉచ్యంతే,నప్రాణతత్త్వభేదాభిప్రాయేణ,నాభిర్దశమీతివచనాత్ । నహినాభి
ర్నామకశ్చిత్ప్రాణఃప్రసిద్ధోఽస్తి, ముఖ్యస్యతుప్రాణస్యభవతి, నాభిరప్యేకంవిశేషాయతనమిత్యతో
నాభిర్దశమీత్యుచ్యతే । క్వచిదుపాసనార్థంకతిచిత్ప్రాణాగణ్యంతే, క్వచిత్ప్రదర్శనార్థం । తదే
వంవిచిత్రేప్రాణేయత్తామ్నానేసతిక్వకింపరమామ్నానమితివివేక్తవ్యం । కార్యజాతవశాత్త్వేకాదశ
త్వామ్నానంప్రాణవిషయంప్రమాణమితిస్థితం । ఇయమపరాసూత్రద్వయయోజనా । సప్తైవప్రా
ణాస్స్యుః యతస్సప్తానామేవగతిశ్శ్రూయతే 'తముత్క్రామంతంప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమ
నూత్క్రామంతంసర్వేప్రాణాఅనూత్క్రామంతీ'త్యత్ర । ననుసర్వశబ్దోఽప్యత్రపఠ్యతేకథంసప్తానా
మేవగతిఃప్రతిజ్ఞాయతఇతి, విశేషితత్వాదిత్యాహ । సప్తైవహిప్రాణాశ్చక్షురాదయస్త్వక్పర్యం
తావిశేషితాఇహప్రకృతాః 'సయత్రైషచాక్షుషఃపురుషఃపరాఙ్పర్యావర్తతేఅథారూపజ్ఞోభవతి ఏకీ
భవతినపశ్యతీత్యాహు'రిత్యేవమాదినానుక్రమణేన । ప్రకృతగామీచసర్వశబ్దోభవతి । యథాసర్వేబ్రా
హ్మణాభోజితాఇతి యేనిమంత్రితాఃప్రకృతాబ్రాహ్మణాస్తఏవసర్వశబ్దేనోచ్యంతేనాన్యే, ఏవమిహాపి
యేప్రకృతాః సప్తప్రాణాస్తఏవసర్వశబ్దేనోచ్యంతేనాన్యఇతి । నన్వత్రవిజ్ఞానమష్టమమనుక్రాంతంక
థంసప్తానామేవానుక్రమణం, నైషదోషః । మనోవిజ్ఞానయోస్తత్త్వాభేదాద్వృత్తిభేదేపి సప్తత్వోపప
త్తేః । తస్మాత్సప్తైవప్రాణాఇత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః । హస్తాదయస్త్వపరేసప్తభ్యోఽతిరిక్తాఃప్రాణాః
ప్రతీయంతే 'హస్తోవైగ్రహ'ఇత్యాదిశ్రుతిషు । గ్రహత్వంచబంధనభావోగృహ్యతే, బధ్యతేక్షేత్రజ్ఞోఽ
నేనగ్రహసంజ్ఞకేనబంధనేనేతి । సచక్షేత్రజ్ఞోనైకస్మిన్నేవశరీరేబధ్యతేశరీరాంతరేష్వపితుల్యత్వాద్బం
ధనస్య । తస్మాచ్ఛరీరాంతరసంచారీదంగ్రహసంజ్ఞకంబంధనమిత్యర్థాదుక్తంభవతి । తథాచస్మృతిః

పరేతి ॥ ఇంద్రియాణికతీతిసందేహేపూర్వపక్షసూత్రంయోజయతి । సప్తేతి ॥ తంజీవాత్మానంయేప్రాణాస్సహగచ్ఛం
తి తేషామేవభోగహేతుత్వాదింద్రియత్వమిత్యర్థః । యత్రావస్థాయామేషచాక్షుషశ్చక్షుషిస్థితోఽనుగ్రాహకస్సూ
ర్యాంశరూపఃపురుషఃపరాఙ్పర్యావర్తతేబహిర్దేశాత్స్వాంశినంసూర్యంప్రతిగచ్ఛతి॥ అథతదానీమయంముమూర్షుర
రూపజ్ఞోభవతిదేవాంశేదేవంప్రవిష్టేలింగాంశశ్చక్షుర్హృదయేమనస్యేకీభవతితదాఘ్రుంనపశ్యతీతి పార్శ్వస్థాఆహురి
త్యర్థః । ఆదిపదాన్నజిఘ్రతినవదతినరసయతేనశృణోతినమనుతేనస్పృశతినావిజానతీతిగృహ్యతే । సప్తానామేవజీవేన
సహగతిరిత్యసిద్ధం । గ్రహత్వశ్రుత్యాహస్తాదీనామపిగతిప్రతీతేరితిసిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ హస్తాదిబంధస్యా

మోక్షాత్సహాగతౌస్మృతిమాహ॥పుర్యష్టకేనేతి॥ ప్రాణాదిపంచకంభూతసూక్ష్మపంచకంజ్ఞానేంద్రియపంచకంకర్మేంద్రియ పంచకంఅంతఃకరణచతుష్టయంఅవిద్యా కామకర్మ చేతిపుర్యష్టకమాత్మనోజ్ఞాపకత్వాల్లింగంసతిసంభవేసర్వశ్రుతిసంకోచో నయుక్తఇత్యాహ॥సర్వశబ్దోపీతి॥తస్మాత్సంఖ్యాశ్రుతీనామవిరోధాదేకాదశేంద్రియకారణే(బ్రహ్మణి)సమన్వయఇతిసిద్ధమ్॥ ఇతిద్వితీయాధికరణమ్.... ... ... ❁

౭ ॥❁అణవశ్చ❁॥ 'ప్రాణాస్సర్వేనంతా' ఇతిశ్రుతేరింద్రియాణాంవిభుత్వాత్తేషాముత్క్రాంత్యసిద్ధౌకింతుతత్త ద్దేహే తేషామభివ్యక్తిరూపాఃప్రదేశికోవృత్తయస్సంతి నతాసాముత్క్రాంత్యాదిరితి సాంఖ్యానామాక్షేపస్తత్సం

"పుర్యష్టకేనలింగేనప్రాణాద్యేనసయుజ్యతే తేనబద్ధస్యవైబంధో మోక్షోముక్తస్యతేనచే"తి। ప్రా జ్ఞోమోక్షార్థగ్రహసంజ్ఞకేనానేన బంధనేనా వియోగందర్శయతి । ఆథర్వణేచ విషయేంద్రియానుక్రమణే 'చక్షుశ్చద్రష్టవ్యంచే'త్యత్ర తుల్యవద్ధస్తాదీనింద్రియాణి సవిషయాణ్యనుక్రామతి 'హస్తౌచాదాతవ్యం చ ఉపస్థశ్చానందయితవ్యంచ పాయుశ్చ విసర్జయితవ్యంచ పాదౌచగంతవ్యంచే'తి । తథా 'దశేమేపు రుషేప్రాణాఆత్మైకాదశస్తే యదాస్మాచ్ఛరీరాన్మర్త్యాదుత్క్రామంత్యథరోదయంతీ'త్యేకాదశానాం ప్రాణానాముత్క్రాంతిందర్శయతి । సర్వశబ్దోపిచ ప్రాణశబ్దేనసంబంధ్యమానోఽశేషాన్ప్రాణానభి దధానోనప్రకరణవశేన సప్తస్వేవవ్యవస్థాపయితుంశక్యతే, ప్రకరణాచ్ఛబ్దస్యచబలీయస్త్వాత్ । సర్వే బ్రాహ్మణాభోజితాఇత్యత్రాపిసర్వేషామేవావనివర్తినాంబ్రాహ్మణానాంగ్రహణంన్యాయ్యంసర్వశబ్ద సామర్థ్యాత్ । సర్వభోజనాసంభవాత్తుతత్రనిమంత్రితమాత్రవిషయాసర్వశబ్దస్య వృత్తిరాశ్రితా, ఇహ తునకించిత్సర్వశబ్దార్థసంకోచకారణమస్తి, తస్మాత్సర్వశబ్దేనాత్రాశేషాణాం ప్రాణానాంపరిగ్రహప్ర దర్శనార్థం సప్తానామనుక్రమణమిత్యనవద్యం । తస్మాదేకాదశైవప్రాణాశ్శబ్దతః కార్యతశ్చేతి సిద్ధమ్॥ ఇతిద్వితీయాధికరణమ్॥... ... ...❁

❁ సూ॥౭॥అణవశ్చ॥ ❁

అధునాప్రాణానామేవస్వభావాంతరమభ్యుచ్చినోతి।అణవశ్చైతేప్రకృతాఃప్రాణాఃప్రతిపత్తవ్యాః। అణుత్వంచైషాంసౌక్ష్మ్యపరిచ్ఛేదౌనపరమాణుతుల్యత్వం, కృత్స్నదేహవ్యాపికార్యానుపపత్తిప్రసంగా త్।సూక్ష్మాఏతేప్రాణాఃస్థూలాశ్చేత్స్యుఃమరణకాలేశరీరాన్నిర్గచ్ఛంతోబిలాదహిరివోపలభ్యేరన్మ్రి యమాణస్యపార్శ్వస్థైః।పరిచ్ఛిన్నాశ్చైతేప్రాణాస్సర్వగతాశ్చేత్స్యుఃఉత్క్రాంతిగత్యాగతిశ్రుతివ్యా కోపస్స్యాత్ । తద్గుణసారత్వంచజీవస్య నసిధ్యేత్ । సర్వగతానామపివృత్తిలాభశ్శరీరదేశేస్యాదితిచే న్న, వృత్తిమాత్రస్యకరణత్వోపపత్తేః । యదేవహ్యుపలబ్ధిసాధనంవృత్తిరన్యద్వాతస్యైవనఃకరణత్వం, తే నసంజ్ఞామాత్రేవివాదఇతికరణానాంవ్యాపిత్వకల్పనానిరర్థికా,తస్మాత్సూక్ష్మాఃపరిచ్ఛిన్నాశ్చైతేప్రా ణాఇత్యధ్యవస్యామః ॥ ఇతితృతీయాధికరణమ్॥... ... ... ❁

❁ సూ॥౮॥శ్రేష్ఠశ్చ॥ ❁

ముఖ్యశ్చప్రాణఇతరప్రాణవద్బ్రహ్మవికారఇత్యతిదిశతి । నన్వవిశేషేణైవసర్వప్రాణానాంబ్ర

గత్యాప్రాణాః కింపరిమాణాఇతి సందేహే సిద్ధాంతయతి ॥అధునేత్యాదినా ॥ ఉత్పత్తిసంఖ్యానిర్ణయానంతరంపరిమా ణంనిరూప్యతఇత్యర్థః॥ సౌక్ష్మ్యంఅనుద్భూతరూపస్పర్శత్వంపరిచ్ఛేదోఽల్పత్వం।బుద్ధ్యాదీనాంవిభుత్వేతదుపాధికమా త్మనోఽణుత్వాదికంనసిధ్యేదిత్యుక్తన్యాయవిరోధమాహ ॥తద్గుణసారత్వమితి॥ ఉక్తాక్షేపమనూద్యనిరస్యతి ॥ సర్వగతా నామితి॥ ఆనంత్యశ్రుతేరుపాసనార్థత్వాన్నోత్క్రాంత్యాదిశ్రుతీనాంతయావిరోధఇతిసిద్ధమ్॥ ఇతితృతీయాధికరణమ్॥❁

౮ ॥ శ్రేష్ఠశ్చ ॥ అతిదేశత్వాన్నసంగత్యాద్యపేక్షాతథాప్రాణాఇత్యుక్తన్యాయోఽత్రాతిదిశ్యతే । ననుప్రా

ణోజాయతేనవేతిసంశయాభావాదతిదేశోనయుక్తఇత్యాక్షిపతి ॥ కిమర్థ ఇతి ॥ నిశ్చితమహాప్రళయే ప్రాణసద్భావశ్రుత్యాఽధికాశంకామాహ ॥ నాసదాసీయేహీతి ॥ నాసదాసీదిత్యారభ్యాధీతఇత్యర్థః । తర్హి తదా ప్రళయకాలేమృత్యుర్మారకోమృత్యుమత్కార్యంవా నాసీదమృతంచదేవభోగ్యంనాసీత్ రాత్ర్యాః ప్రకేతశ్చిహ్నరూపశ్చంద్రః అహ్నః ప్రకేతస్సూర్యశ్చనాస్తాం, స్వధయాసహేత్యన్వయః, పితృభ్యోదేయమన్నంస్వధా । యద్వా స్వేనధృతా మాయా స్వధా తయాసహతదేకంబ్రహ్మసదాసీదితి పరమార్థః । అత్రానీచ్చేష్టాంకృతవదితి పూర్వపక్షార్థః । తస్మాద్బ్రహ్మణఃపరముత్కృష్టమన్యచ్చకిమపినబభూవేత్యర్థః । పరిహారస్సుబోధః । నను శ్రేష్ఠశబ్దస్య ప్రాణేప్రసిద్ధ్యభావాత్కథం సూత్రమిత్యతఆహ ॥ శ్రేష్ఠ ఇతి చేతి ॥ శ్రుతింవ్యాచష్టే ॥ జ్యేష్ఠశ్చప్రాణఇత్యాదినా ॥ పూర్వమేతపూర్వాయంభవేత్ । న

హ్మవికారత్వమాఖ్యాతం । 'ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణోమనస్సర్వేంద్రియాణిచే'తి, సేంద్రియమనోవ్యతిరేకేణాపి ప్రాణస్యోత్పత్తిశ్రవణాత్ 'సప్రాణమసృజతే'త్యాదిశ్రవణేభ్యశ్చ । కిమర్థఃపునరతిదేశః అధికాశంకావారణార్థః। నాసదాసీయేహిబ్రహ్మప్రధానేసూక్తేమంత్రవర్ణోభవతి' నమృత్యురాసీదమృతంనతర్హినరాత్ర్యాఅహ్నఆసీత్ప్రకేతఃఆనీదవాతగ్గ్ స్వధయాతదేకంతస్మాద్ధాన్యన్నపరం కించనాసే'తి । ఆనీదితి ప్రాణకర్మోపాదానాత్ప్రాగుత్పత్తేస్సంతమివప్రాణంసూచయతి । తస్మాదజః ప్రాణ ఇతిజాయతేకస్యచిన్మతిః, తామతిదేశేనాపనుదతి । ఆనీచ్ఛబ్దోపినప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణసద్భావంసూచయతి అవాతమితి విశేషణాత్ 'అప్రాణోహ్యమనాశ్శుభ్ర'ఇతిచ మూలప్రకృతేః ప్రాణాదిసమస్తవిశేషరహితత్వస్య దర్శితత్వాత్ । తస్మాత్కారణసద్భావప్రదర్శనార్థఏవాయమానీచ్ఛబ్దఇతి । శ్రేష్ఠ ఇతిచముఖ్యం ప్రాణమభిదధాతి 'ప్రాణోవావజ్యేష్ఠశ్చశ్రేష్ఠశ్చే'తి శ్రుతినిర్దేశాత్ । జ్యేష్ఠశ్చప్రాణః, శుక్రనిషేకకాలాదారభ్య తస్యవృత్తిలాభాత్, నచేత్తస్యతదానీంవృత్తిలాభస్స్యాద్యోనౌనిషిక్తంశుక్రంపూయేతనసంభవేద్వా, శ్రోత్రాదీనాంతుకర్ణశష్కుల్యాదిస్థానవిభాగనిష్పత్తౌవృత్తిలాభాన్నజ్యేష్ఠత్వం శ్రేష్ఠశ్చప్రాణః గుణాధిక్యాత్ 'నవైశక్ష్యామస్త్వదృతేజీవితు'మితిశ్రుతేశ్చ॥ ... ... ※

※ సూ॥౯॥ నవాయుక్రియేపృథగుపదేశాత్॥ ※

సపునర్ముఖ్యఃప్రాణఃకింస్వరూపఇతీదానీంజిజ్ఞాస్యతే । తత్రప్రాప్తంతావచ్ఛ్రుతేర్వాయుఃప్రాణఇతి, ఏవంహిశ్రూయతే'యఃప్రాణస్సవాయుస్సఏషవాయుః పంచవిధఃప్రాణోపానోవ్యానఉదానస్సమాన'ఇతి । అథవాతంత్రాంతరీయాభిప్రాయాత్సమస్తకరణవృత్తిః ప్రాణఇతీతిప్రాప్తం, ఏవంహితంత్రాంతరీయాఆచక్షతే। సామాన్యాకరణవృత్తిఃప్రాణాద్యావాయవఃపంచే'తి। అత్రోచ్యతే । నవాయుఃప్రాణః నాపికరణవ్యాపారః । కుతః, పృథగుపదేశాత్। వాయోస్తావత్ప్రాణస్యపృథగుపదేశోభవతి ' ప్రాణఏవ బ్రహ్మణశ్చతుర్థఃపాదఃసవాయునాజ్యోతిషాభాతిచతపతిచే'తి । నహివాయురేవసన్వాయోఃపృథగుపదిశ్యేత తథాకరణవృత్తేరపి పృథగుపదేశోభవతి, వాగాదీనికరణాన్యనుక్రమ్య తత్రతత్రపృథక్ప్రాణస్యా

సంభవేత్తద్గర్భేనభవేదిత్యర్థః। వాగాదిజీవనహేతుత్వంప్రాణస్యగుణః । ఏవమానీచ్ఛ్రుత్యవిరోధాత్ప్రాణోత్పత్తిశ్రుతీనాంబ్రహ్మణిసమన్వయఇతిసిద్ధమ్॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్॥... ... ... ※

౯॥ ఇంద్రియాణివిచార్యతద్వ్యాపారాత్ప్రాణంపృథక్కర్తుముత్పత్తిరతిదిష్టా, సంప్రత్యుత్పన్నప్రాణస్వరూపంపృథక్కరోతి ॥ ※నవాయుక్రియేపృథగుపదేశాదితి※ ॥ ముఖ్యఃప్రాణఃకింవాయుమాత్రంఃఉతకరణానాంసాధారణ వ్యాపారః? ఆహోస్విత్తత్త్వాంతరమితివాయుప్రాణయోర్భేదాభేదశ్రుతీనాంమిథోవిరోధాత్సంశయేపూర్వపక్షమాహ ॥ తత్రేతి ॥ ద్వితీయంసాంఖ్యపూర్వపక్షమాహ ॥ అథవేతి ॥ సిద్ధాంతత్వేనసూత్రమాదత్తే ॥ అత్రోచ్యతఇతి॥ మనోరూప బ్రహ్మణోవాక్ప్రాణశ్చక్షుశ్శ్రోత్రైశ్చతుష్పాత్త్వం శ్రుతావుక్తం, తత్రప్రాణోవాయునాధిదైవికేనభా

త్యభివ్యజ్యతే అభివ్యక్తస్సం స్తపతి కార్యక్షమో భవతీత్యర్థః । శ్రుతిషు తత్ర తత్ర ప్రాణస్య వాగాదీనాం చ మిథస్సంవాదలింగేన పృథగుత్పత్తిలింగేన చేంద్రియతదభిన్నవ్యాపారేభ్యోఽపి భిన్నత్వమిత్యాహ ॥ తథేతి ॥ ప్రాణస్యేంద్రియవృత్తిత్వం శ్రుత్యా నిరస్య యుక్త్యాఽపి నిరస్యతి ॥ నచ సమస్తానామితి ॥ యా చక్షుస్సాధ్యా వృత్తిః సైవ న శ్రోత్రాదిసాధ్యా కరణానాం ప్రత్యేకమేకైకరూపగ్రహాదివృత్తావేవ హేతుత్వాత్ । నచ సముదాయస్య వృత్తిస్సంభవతి తస్యాసత్త్వాదిత్యర్థః ॥ ప్రమాణాభావాదితి ॥ శ్రోత్రాదీనామేకప్రాణనాఖ్యవృత్త్యనుకూలపరిస్పందేషు మానాభావాచ్ఛ్రవణాదీనామపరిస్పందత్వేన విజాతీయత్వాత్పరిస్పందరూపప్రాణనానుకూలత్వాదవాంతరవ్యాపారాభావాన్న సమస్తకరణ

నుక్రమణాద్వృత్తివృత్తిమతోశ్చాభేదాత్ । నహి కరణవ్యాపార ఏవ సన్ కరణేభ్యః పృథగుపదిశ్యేత । తథా 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చ ఖం వాయు'రిత్యేవమాదయోఽపి వాయోః కరణేభ్యశ్చ ప్రాణస్య పృథగుపదేశా అనుసర్తవ్యాః । నచ సమస్తానాం కరణానామేకా వృత్తిస్సంభవతి ప్రత్యేకమేకైకవృత్తిత్వాత్, సముదాయస్య చాకారకత్వాత్ । నను పంజరచాలనన్యాయేనైతద్భవిష్యతి యథైకపంజరవర్తిన ఏకాదశ పక్షిణః ప్రత్యేకం ప్రతినియతవ్యాపారాస్సంతస్సంభూయైకం పంజరం చాలయంతి ఏవమేకశరీరవర్తిన ఏకాదశ ప్రాణాః ప్రత్యేకం నియతవృత్తయస్సంతస్సంభూయైకాం ప్రాణాఖ్యాం వృత్తిం ప్రతిలప్స్యంత ఇతి । నేత్యుచ్యతే। యుక్తం తత్ర ప్రత్యేకవర్తిభిరవాంతరవ్యాపారైః పంజరచాలనానుకూలైరేవోపేతాః పక్షిణస్సంభూయైకం పంజరం చాలయేయురితి తథా దృష్టత్వాత్ । ఇహ తు శ్రవణాద్యవాంతరవ్యాపారోపేతాః ప్రాణా న సంభూయ ప్రాణ్యురితి యుక్తం, ప్రమాణాభావాదత్యంతవిజాతీయత్వాచ్చ శ్రవణాదిభ్యః ప్రాణనస్య । తథా ప్రాణస్య శ్రైష్ఠ్యాద్యుద్ఘోషణం గుణభావోపగమశ్చ తం ప్రతి వాగాదీనాం న కరణవృత్తిమాత్రే ప్రాణేఽవకల్పతే, తస్మాదన్యో వాయుక్రియాభ్యాం ప్రాణః । కథం తర్హీయం శ్రుతిః 'యః ప్రాణస్స వాయు'రితి, ఉచ్యతే। వాయురేవాయమధ్యాత్మమాపన్నః పంచవ్యూహో విశేషాత్మనాఽవతిష్ఠమానః ప్రాణో నామ భణ్యతే న తత్త్వాంతరం నాపి వాయుమాత్రం, అతశ్చోభే అపి భేదాభేదశ్రుతీ న విరుధ్యేతే। స్యాదేతత్, ప్రాణోఽపి తర్హి జీవవదస్మిన్ శరీరే స్వాతంత్ర్యం ప్రాప్నోతి, శ్రైష్ఠ్యాద్గుణభావోపగమాచ్చ తం ప్రతి వాగాదీనామింద్రియాణాం । తథా హి అనేకవిధా విభూతిః ప్రాణస్య శ్రావ్యతే । 'సుప్తేషు వాగాదిషు ప్రాణ ఏవైకో జాగర్తి ప్రాణ ఏవైకో మృత్యునాఽనాప్తః ప్రాణస్సంవర్గో వాగాదీన్సంవృంక్తే ప్రాణ ఇతరాన్ప్రాణాన్రక్షతి మాతేవ పుత్రా'నితి। తస్మాత్ప్రాణస్యాపి జీవవత్స్వాతంత్ర్యప్రసంగః, తం పరిహరతి ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౧౦ ॥ చక్షురాదివత్తు తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః ॥

తుశబ్దః ప్రాణస్య స్వాతంత్ర్యం వ్యావర్తయతి । యథా చక్షురాదీని రాజప్రకృతివజ్జీవస్య కర్తృత్వం భోక్తృత్వం చ ప్రత్యుపకరణాని న స్వతంత్రాణి తథా ముఖ్యోఽపి ప్రాణో రాజమంత్రివజ్జీవస్య సర్వార్థత్వేనోపకరణభూతో న స్వతంత్రః । కుతః, తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః తైశ్చక్షురాదిభిస్సహైవ ప్రాణశ్శిష్య

వృత్తిః ప్రాణ ఇత్యర్థః । కించ ప్రాణస్య వృత్తిత్వే వాగాదీనామేవ ప్రాధాన్యం వాచ్యం నైతదస్తీత్యాహ ॥ తథా ప్రాణస్యేతి ॥ యథా మృదో ఘటో న వస్త్వంతరం నాపి మృణ్మాత్రం తద్వికారత్వాత్తథా వాయోర్వికారః ప్రాణ ఇత్యభేదశ్రుతేర్గతిమాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ దేహం ప్రాప్తః పంచావస్థో వికారాత్మనా స్థితో వాయురేవ ప్రాణ ఇత్యర్థః । ప్రాణస్య కరణవృత్తిత్వాభావే జీవవద్భోక్తృత్వం స్యాదితి శంకతే ॥ స్యాదేతదితి ॥ ... ... *

౧౦ ॥ ప్రాణో న భోక్తా భోగోపకరణత్వాచ్చక్షురాదివదితి సూత్రార్థమాహ ॥ తుశబ్ద ఇత్యాదినా ॥ యథా బృహద్రథంతరయోస్సర్వత్ర సహ ప్రయుజ్యమానత్వేన సామత్వేన వా సామ్యాత్సహపాఠస్తథా కరణైస్సహోపకరణ

త్వేనసామ్యాత్ప్రాణస్యపాఠఇతిన హేత్వసిద్ధిరిత్యర్థః । కించప్రాణోనభోక్తాసావయవత్వాజ్జడత్వాద్భౌతికత్వాచ్చ, దేహవత్ । నను యదోభోగోపకరణం తత్సవిషయం దృష్టం యథాచక్షురాదికం, ప్రాణస్యతునిర్విషయత్వాదసాధారణకార్యాభావాచ్చనోపకరణత్వమితిశంకతే ॥ స్యాదేతదితి ॥ ... ...*

౧౧ ॥ ఉక్తవ్యాప్తేశ్శరీరేవ్యభిచారాద్దేహేంద్రియధారణోత్క్రాంత్యాద్యసాధారణకార్యసత్త్వాచ్చ నిర్విషయస్యాపిప్రాణస్యశరీరవద్భోగోపకరణత్వమక్షతం నతు చక్షురాదివజ్జ్ఞానకర్మకరణత్వమస్తి యేనసవిషయత్వంస్యాది

తే, ప్రాణసంవాదాదిషు సమానధర్మాణాంచ సహ శాసనంయుక్తం బృహద్రథంతరాదివత్ ।ఆదిశబ్దేనసంహతత్వాచేతనత్వాదీన్ ప్రాణస్యస్వాతంత్ర్యనిరాకరణహేతూన్దర్శయతి । స్యాదేతత్ యదిచక్షురాదివత్ప్రాణస్యజీవంప్రతికరణభావోభ్యుపగమ్యేత విషయాంతరం రూపాదివత్ప్రసజ్యేత రూపాలోచనాద్యాభిర్వృత్తిభిర్యథాచక్షురాదీనాంస్వంజీవంప్రతికరణభావోభవతి । అపిచైకాదశైవకార్యజాతానిరూపాలోచనాదీనిసరిగణితానియదర్థమేకాదశప్రాణాస్సంగృహీతాః నతుద్వాదశమపరంకార్యజాతమవగమ్యతే యదర్థమయంద్వాదశః ప్రాణఃప్రతిజ్ఞాయత ఇతి । అతఉత్తరంపఠతి ॥ *

—※ సూ. ॥ ౧౧ ॥ అకరణత్వాచ్చనదోషస్తథాహిదర్శయతి ॥ ※—

నతావద్విషయాంతరప్రసంగోదోషః, అకరణత్వాత్ప్రాణస్య । నహిచక్షురాదివత్ప్రాణస్య విషయపరిచ్ఛేదేనకరణత్వమభ్యుపగమ్యతే । నచాస్యైతావతాకార్యాభావఏవ । కస్మాత్, తథాహిశ్రుతిః ప్రాణాంతరేష్వ సంభావ్యమానం ముఖ్యప్రాణస్య వైశేషికం కార్యం దర్శయతి । ప్రాణసంవాదాదిషు 'అథహప్రాణా అహంశ్రేయసేవ్యూదిర' ఇత్యుపక్రమ్య 'యస్మిన్వఉత్క్రాంతఇదంశరీరంపాపిష్ఠతరమివదృశ్యతేసవశ్శ్రేష్ఠ' ఇతిచోపన్యస్య ప్రత్యేకంవాగాద్యుత్క్రమణేన తద్వృత్తిమాత్రహీనం యథాపూర్వంజీవనంముఖ్యప్రాణస్య వైశేషికంకార్యందర్శయిత్వా ప్రాణోచ్చిక్రమిషాయాం వాగాదిశైథిల్యాపత్తింశరీరపాతప్రసంగంచదర్శయంతీశ్రుతిః ప్రాణనిమిత్తాంశరీరేంద్రియస్థితిందర్శయతి 'తాన్వరిష్ఠః ప్రాణఉవాచ మామోహమాపద్యథాహమేవైతత్పంచధాత్మానం ప్రవిభజ్యైతద్బాణమవష్టభ్యవిధారయామీ'తిచ । ఏతమేవార్థంశ్రుతిరాహ 'ప్రాణేనరక్షన్నవరంకులాయ'మితిచ సుప్తేషు చక్షురాదిషుప్రాణనిమిత్తాంశరీరరక్షాందర్శయతి । 'యస్మాత్కస్మాచ్చాంగాత్ప్రాణఉత్క్రామతి తదేవతచ్ఛుష్యతి తేనయదశ్నాతి యత్పిబతి తేనేతరాన్ప్రాణానవతీ'తిచ ప్రాణనిమిత్తాంశరీరేంద్రియపుష్టిందర్శయతి । 'కస్మిన్నహముత్క్రాంతఉత్క్రాంతోభవిష్యామికస్మిన్వాప్రతిష్ఠితేఽహంప్రతిష్ఠాస్యామీతి సప్రాణమసృజత'తిప్రాణనిమిత్తఏవజీవస్యోత్క్రాంతిప్రతిష్ఠేదర్శయతి॥ ... ...*

—※ సూ ॥ ౧౨ ॥ పంచవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే ॥ ※—

ఇతశ్చాస్తి ముఖ్యప్రాణస్యవైశేషికంకార్యం యత్కారణంపంచవృత్తిరయంవ్యపదిశ్యతే శ్రుతిషు 'ప్రాణోఽపానోవ్యానఉదానస్సమాన' ఇతి । వృత్తిభేదశ్చాయంకార్యభేదాపేక్షః । 'ప్రాణఃప్రాగ్వృత్తిరుచ్ఛ్వాసాదికర్మా, అపానోవాగ్వృత్తిర్నిశ్వాసాదికర్మా, వ్యానస్తయోస్సంధౌవర్తమానోవీర్యవ

తిపరిహారతి ॥ నతావదిత్యాదినా ॥ అహంశ్రేయసేస్వస్యశ్రేష్ఠతానిమిత్తం, వ్యూదిరేవివాదంచక్రిరే । తద్వృత్తిమాత్రహీనమితిమూకాదిభావేనస్థితమిత్యర్థః । అవరంనీచం, కులాయం దేహాఖ్యంగృహం, ప్రాణేనరక్షన్ జీవస్స్వపితీత్యర్థః । తదేవతదానీమేవ, తేనప్రాణేనయదశ్నాతిజీవస్తేనప్రాణకృతాశనేనేతియావత్ । ఏవంశ్రుతేఃప్రాణస్యాసాధారణంకార్యమస్తీత్యుక్తం॥ ... ... *

౧౨ ॥ తత్రైవహేత్వంతరార్థంసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ ఇతశ్చేత్యాదినా ॥ వృత్తిరవస్థా । అగ్నిమథనాదికంవీర్యవ

త్కామః । కామాదివృత్తివజ్జ్ఞానేపి పంచత్వనియమో నాస్తీత్యరుచిం స్వయమేవోద్భావ్య పక్షాంతరం గృహ్ణాతి॥ నన్వతానీ త్యాదినా॥ ప్రమాణం ప్రమితిః। విపర్యయో భ్రమః। శశవిషాణాదిజ్ఞానం వికల్పః। తామసీ వృత్తిర్నిద్రా। స్మృతిః ప్రసిద్ధా। భ్రమనిద్రయోరవిద్యావృత్తిత్వాన్న మనోవృత్తిత్వమిత్యరుచ్యా స్వమతమాహ ॥ బహ్వీతి॥ సూత్రస్యార్థాంతరమాహ॥ జీవేతి॥ త్రైవం ప్రాణవాయోర్భేదాభేదశ్రుత్యోరవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్॥ ఇతి పంచమాధికరణమ్॥ ... ... ❁

౧౩॥ ఏవం ముఖ్యప్రాణస్యోత్పత్తిం స్వరూపం చోక్త్వా పరిమాణసందేహేఽణుత్వముపదిశతి॥ ❁ అణుశ్చేతి ❁ అధికాశంకామాహ ॥ నను విభుత్వమపీతి ॥ ప్లుషిర్మశకాదపి సూక్ష్మో జంతుః పుత్తికేత్యుచ్యతే । నాగో హస్తీ । ప్రాణ ఉత్క్రామతీతి శ్రుత్యాల్పత్వం ప్రాణస్య భాతి, సమోఽనేన సర్వేణేతి శ్రుత్యా విభుత్వమితి విరోధే ఆధ్యాత్మికప్రాణస్యాల్పత్వమా

త్క్రమణే హేతుః, ఉదానవాయోర్ధ్వవృత్తిరుత్క్రాంత్యాది హేతుః, సమానస్సమం సర్వేష్వంగేషు యోఽన్నరసాన్నయతీతి । ఏవం పంచవృత్తిః ప్రాణః మనోవత్ యథా మనసః పంచవృత్తయ ఏవం ప్రాణస్యాపీత్యర్థః । శ్రోత్రాదినిమిత్తాశ్శబ్దాదివిషయా మనసః పంచవృత్తయః ప్రసిద్ధాః । న తు కామస్సంకల్ప ఇత్యాద్యాః పరిపఠితాః పరిగృహ్యేరన్, పంచసంఖ్యాతిరేకాత్ । నన్వేతాస్వపి శ్రోత్రాది నిరపేక్షా భూతభవిష్యదాదివిషయాఽపరా మనసో వృత్తిరస్తీతి సమానః పంచసంఖ్యాతిరేకః। ఏవం తర్హి పరమతమప్రతిషిద్ధమనుమతం భవతీతి న్యాయాదిహాపి యోగశాస్త్రప్రసిద్ధా మనసః పంచవృత్తయః పరిగృహ్యంతే ప్రమాణవిపర్యయవికల్పనిద్రాస్మృతయో నామ। బహువృత్తిత్వమాత్రేణ వా పునః ప్రాణస్య నిదర్శనమితి ద్రష్టవ్యం। జీవోపకరణత్వమపి ప్రాణస్య పంచవృత్తిత్వాన్మనోవదితి యోజయితవ్యమ్॥ ఇతి పంచమాధికరణమ్॥ ... ... ❁

❁ సూ॥ ౧౩॥ అణుశ్చ॥ ❁

అణుశ్చాయం ముఖ్యః ప్రాణః ప్రత్యేతవ్యః ఇతరప్రాణవత్ । అణుత్వం చేహ సౌక్ష్మ్యపరిచ్ఛేదౌ న పరమాణుతుల్యత్వం, పంచభిర్వృత్తిభిః కృత్స్నశరీరవ్యాపిత్వాత్ । సూక్ష్మః ప్రాణ ఉత్క్రాంతౌ పార్శ్వస్థేనానుపలభ్యమానత్వాత్, పరిచ్ఛిన్నశ్చోత్క్రాంతిగత్యాగతిభ్యః। నను విభుత్వమపి ప్రాణస్య సమామ్నాయతే 'సమః ప్లుషిణా సమో మశకేన సమో నాగేన సమ ఏభిస్త్రిభిర్లోకైస్సమోఽనేన సర్వేణే'త్యేవమాదిషు ప్రదేశేషు। తదుచ్యతే, ఆధిదైవికేన సమష్టివ్యష్టిరూపేణ హైరణ్యగర్భేణ ప్రాణాత్మనా ఏతద్విభుత్వమామ్నాయతే నాధ్యాత్మికేన । అపి చ సమః ప్లుషిణేత్యాదినా సామ్యవచనేన ప్రతిప్రాణివర్తినః ప్రాణస్య పరిచ్ఛేద ఏవ ప్రదర్శ్యతే తస్మాదదోషః॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్॥ ... ... ❁

❁ సూ॥ ౧౪॥ జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాత్॥ ❁

తే పునః ప్రకృతాః ప్రాణాః కిం స్వమహిమ్నైవ స్వస్వకార్యాయ ప్రభవంతి? ఆహోస్విద్దేవతాధిష్ఠితాః ప్రభవంతీతి విచార్యతే । తత్ర ప్రాప్తం తావద్యథాస్వకార్యశక్తియోగాత్స్వమహిమ్నైవ ప్రాణాః ప్రవర్తేరన్నితి । అపి చ దేవతాధిష్ఠితానాం ప్రాణానాం ప్రవృత్తావభ్యుపగమ్యమానాయాం తాసామేవాధిష్ఠాత్రీణాం దేవతానాం భోక్తృత్వప్రసంగాచ్ఛరీరస్య భోక్తృత్వం ప్రలీయేత, అతస్స్వ

ధిదైవికస్య విభుత్వమితి విషయభేదాచ్ఛ్రుత్యోరవిరోధ ఇతి సమాధత్తే ॥ తదుచ్యత ఇతి ॥ కించోపక్రమే ప్రాణస్య ప్లుష్యాదిసమత్వేనాల్పత్వోక్తేస్సను ఏభిస్త్రిభిర్లోకైరితి విరాడ్దేహసామ్యం । సమోఽనేనేతి సూత్రాత్మత్వమితి విషయవ్యవస్థాసుస్థిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ అణవశ్చేత్యత్ర సర్వేఽనంతా ఇతీంద్రియానంత్యముపాసనార్థమితి సమాహితం, అత్ర తు ప్రాణవిభుత్వమాధిదైవికమితి సమాధానాంతరోక్తేరపౌనరుక్త్యం। అన్యే తు ప్రసంగాత్తత్ర సాంఖ్యాక్షేపో నిరస్తః అత్ర తు శ్రుతివిరోధో నిరస్త ఇత్యపౌనరుక్త్యమాహుః । పూర్వం ప్రాణస్యాధ్యాత్మికాధిదైవికవిభాగేనాప్యణుత్వవిభుత్వవ్యవస్థోక్తా॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్॥ ... ... ❁

౧౪॥ తత్ప్రసిద్ధేనాధ్యాత్మికానాం ప్రాణానామాధిదైవికాధీనత్వమాహ ॥ జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాదితి ॥ ‘వాచా హి నామాన్యభివదతి చక్షుషా రూపాణి పశ్యతి’ ఇతి తృతీయయా శ్రుత్యాన్వయవ్యతిరేకవత్త్వాద్వాగాదీనాం నిరపేక్షసాధనత్వోక్తివిరోధాదగ్నిర్వాగ్భూత్వేత్యాదిశ్రుతిస్తేషామచేతవాగాద్యుపాదానపరా న తు తేషామధిష్ఠాతృదేవతాపరా । న చ స్వకార్యే శక్తానామపి వాగాదీనామచేతనత్వాదధిష్ఠాత్రపేక్షా న విరుధ్యత ఇతి వాచ్యం, జీవస్యాధిష్ఠాతృత్వాత్ । కించ దేవతానామధిష్ఠాతృత్వే జీవవద్భోక్తృత్వమస్మిన్దేహే స్యాత్, తథా చైకత్రానేకభోక్తౄణాం విరోధాద్దుర్బలస్య జీవస్య భోక్తృత్వం న స్యాదితి పూర్వపక్షార్థః। సిద్ధాంతయతి॥ ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాదినా॥ ‘అగ్నిర్వాగ్భూత్వా’ ‘ఆదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వే’తి చ తద్భావోఽగ్న్యాదిదేవతాధిష్ఠేయత్వరూప ఏవ సంబంధో న తదుపాదానకత్వరూపః దూరస్థాదిత్యమండలాదేర్ముఖస్థచక్షురాద్యుపాదానత్వాసంభవాదిత్యాహ ॥ అగ్నేశ్చాయమితి ॥ వాయుః ప్రాణాధిష్ఠా

మహిమ్నైవైషాం ప్రవృత్తిరితి, ఏవం ప్రాప్త ఇదముచ్యతే । జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం త్వితి । తుశబ్దేన పూర్వపక్షో వ్యావర్త్యతే । జ్యోతిరాదిభిరగ్న్యాద్యభిమానినీభిర్దేవతాభిరధిష్ఠితం వాగాదికరణజాతం స్వకార్యేషు ప్రవర్తత ఇతి ప్రతిజానీతే । హేతుం చ వ్యాచష్టే । తదామననాదితి । తథా హ్యామనంతి ‘అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశ’దిత్యాది । అగ్నేశ్చాయం వాగ్భావో ముఖప్రవేశశ్చ దేవతాత్మనాధిష్ఠాతృత్వమంగీకృత్యోచ్యతే । న హి దేవతాసంబంధం ప్రత్యాఖ్యాయాగ్నేర్వాచి ముఖే వా కశ్చిద్విశేషసంబంధో దృశ్యతే । తథా ‘వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాసికే ప్రావిశ’దిత్యేవమాద్యపి యోజయితవ్యమ్ । తథాన్యత్రాపి ‘వాగేవ బ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదః సోఽగ్నినా జ్యోతిషా భాతి చ తపతి చే’త్యేవమాదినా వాగాదీనామగ్న్యాదిజ్యోతిష్ట్వవచనేనైతమేవార్థం ద్రఢయతి । ‘స వై వాచమేవ ప్రథమామత్యవహత్ సా యదా మృత్యుమత్యముచ్యత సోఽగ్నిరభవ’దితి చైవమాదినా వాగాదీనామగ్న్యాదిభావాపత్తివచనేనైతమేవార్థం ద్యోతయతి । సర్వత్ర చాధ్యాత్మాధిదైవతవిభాగేన వాగాద్యగ్న్యాద్యనుక్రమణమనయైవ ప్రత్యాసత్త్యా భవతి । స్మృతావపి “వాగధ్యాత్మమితి ప్రాహుర్బ్రాహ్మణాస్తత్త్వదర్శినః । వక్తవ్యమధిభూతం తు వహ్నిస్తత్రాధిదైవత”మిత్యాదినా వాగాదీనామగ్న్యాదిదేవతాధిష్ఠితత్వం సప్రపంచం ప్రదర్శితమ్ । యదుక్తం స్వకార్యశక్తియోగాత్స్వమహిమ్నైవ ప్రాణాః ప్రవర్తేరన్నితి, తదయుక్తమ్ । శక్తానామపి శకటాదీనామనడుహాద్యధిష్ఠితానాం ప్రవృత్తిదర్శనాత్ । ఉభయథోపపత్తౌ చాగమాద్దేవతాధిష్ఠితత్వమేవ నిశ్చీయతే॥... ... ... *
యదప్యుక్తం దేవతానామేవాధిష్ఠాత్రీణాం భోక్తృత్వప్రసంగో న శారీరస్య జీవస్యేతి తత్పరిహ్రియతే ॥

సూ॥౧౫॥ ప్రాణవతా శబ్దాత్ ॥

సతీష్వపి ప్రాణానామధిష్ఠాత్రీషు దేవతాసు ప్రాణవతా కార్యకరణసంఘాతస్వామినా శారీరేణైవైషాం ప్రాణానాం సంబంధః శ్రుతేరవగమ్యతే । తథా హి శ్రుతిః ‘అథ యత్రైతదాకాశమనుప్రవిషణ్ణం

తా భూత్వా నాసాపుటే ప్రావిశదితి వ్యాఖ్యేయమిత్యాహ ॥ తథేతి ॥ భాతి విద్యోతతే, తపతి స్వకార్యం కరోతీత్యర్థః । ఏతస్మిన్నధిష్ఠాత్రధిష్ఠేయత్వరూపార్థే లింగాంతరమాహ ॥ స వై వాచమితి ॥ స ప్రాణో వాచం ప్రథమాముద్గీథకర్మణి ప్రధానామనృతాదిపాప్మరూపం మృత్యుమతీత్యావహత్ మృత్యునా ముక్తాం కృతవానగ్నిదేవతాత్మత్వం ప్రాపితవానిత్యర్థః। కించ ‘మృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి వాతం ప్రాణశ్చక్షురాదిత్య’మిత్యాదిశ్రుతిరప్యధిష్ఠాత్రధిష్ఠేయత్వసంబంధం ద్యోతయతీత్యాహ ॥ సర్వత్రేతి ॥ నను శకటాదీనాం బలీవర్దాదిప్రేరితానాం ప్రవృత్తిర్దృష్టా, క్షీరాదీనాం త్వనధిష్ఠితానామపి దధ్యాదిప్రవృత్తిర్దృశ్యతే, తథా చోభయథాసంభవే కథం నిశ్చయస్తత్రాహ ॥ ఉభయథోపపత్తౌ చేతి॥ ....*
౧౫ ॥ ఉక్తదోషాంతరనిరాసాయ సూత్రమవతారయతి ॥ యదపీతి॥ శారీరేణైవేతి ॥ భోక్త్రేతి శేషః । సంబంధో

భోక్తృభోగ్యభావః । అథ దేహే ప్రాణప్రవేశానంతరం యత్ర గోళకే ఏతచ్ఛిద్రమనుప్రవిష్టం చక్షురింద్రియం తత్ర చక్షుష్యభిమానీ స ఆత్మా చాక్షుషస్తస్య రూపదర్శనాయ చక్షుః । యద్యప్యాత్మా కరణాన్యపేక్షతే తథాపి జ్ఞేయజ్ఞానతదాశ్రయాహంకారాణ్యో వేద స ఆత్మా చిద్రూప ఏవ, కరణాని తు గంధాదివృత్త్యాఽపేక్ష్యంతే న చైతన్యాయేతి శ్రుత్యర్థః । కించ యోఽహం రూపమద్రాక్షం స ఏవాహం శృణోమీతి ప్రతిసంధానాదేకశ్శరీర ఏవ భోక్తా న బహవో దేవా ఇత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ ... ... ※

౧౬ ॥ కదాచిద్దేవానామన్నభోక్తృత్వం కదాచిజ్జీవస్యేత్యనియమోఽస్త్విత్యాశంక్య స్వకర్మార్జితే దేహే జీవస్య భోక్తృత్వనియమాన్నైవమిత్యాహ సూత్రకారః ॥ తస్య చేతి । ఉత్క్రమణాదిషు జీవస్య ప్రాణావ్యభిచారాత్తస్యైవ ప్రాణస్వామిత్వం, దేవతానాం తు పరస్వామికరథసారథివదధిష్ఠాతృత్వమాత్రమితి వ్యాఖ్యాంతరమాహ ॥ శారీరేణైవ

చక్షుస్స చాక్షుషః పురుషో దర్శనాయ చక్షుః అథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా గంధాయ ఘ్రాణ'మిత్యేవంజాతీయకా శారీరేణైవ ప్రాణానాం సంబంధం శ్రావయతి । అపి చానేకత్వాత్ప్రతికరణమధిష్ఠాత్రీణాం దేవతానాం న భోక్తృత్వమస్మిన్ఛరీరేఽవకల్పతే । ఏకో హ్యయమస్మిన్ఛరీరే శారీరో భోక్తా ప్రతిసంధానాదిసంభవాదవగమ్యతే ॥ ... ... ※

సూ. ॥ ౧౬ ॥ తస్య చ నిత్యత్వాత్ ॥

తస్య చ శరీరస్యాస్మిన్ఛరీరే భోక్తృత్వేన నిత్యత్వం పుణ్యపాపోపలేపసంభవాత్సుఖదుఃఖోపభోగసంభవాచ్చ న దేవతానాం । తా హి పరస్మిన్నైశ్వర్యే పదేఽవతిష్ఠమానా న హీనేఽస్మింఛరీరే భోక్తృత్వం ప్రతిలబ్ధుమర్హంతి । శ్రుతిశ్చ భవతి 'పుణ్యమేవాముం గచ్ఛతి న హ వై దేవాన్పాపం గచ్ఛతీ'తి శారీరేణైవ చ నిత్యః ప్రాణానాం సంబంధః । ఉత్క్రాంత్యాదిషు తదనువృత్తిదర్శనాత్ । 'తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । తస్మాత్సతీష్వపి కరణానాం నియంత్రీషు దేవతాసు న శారీరస్య భోక్తృత్వమపగచ్ఛతి, కరణపక్షస్యైవ హి దేవతా న భోక్తృపక్షస్యేతి ॥ ఇతి సప్తమాధికరణమ్. ... ... ※

సూ. ॥ ౧౭ ॥ త ఇంద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్ ॥

ముఖ్యశ్చైక ఇతరే చైకాదశ ప్రాణా అనుక్రాంతాః, తత్రేదమపరం సందిహ్యతే ? కిం ముఖ్యస్యైవ ప్రాణస్య వృత్తిభేదా ఇతరే ప్రాణాః ? ఆహోస్విత్తత్త్వాంతరాణీతి । కిం తావత్ప్రాప్తం ముఖ్యస్యైవేతరే వృత్తిభేదా ఇతి । కుతః, శ్రుతేః । తథా హి శ్రుతిర్ముఖ్యమితరాంశ్చ ప్రాణాన్సన్నిధాప్య ముఖ్యాత్మతామితరేషాం ఖ్యాపయతి 'హంతాస్యైవ సర్వే రూపమసామేతి త ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవ'న్నితి । ప్రాణైకశబ్దత్వాచ్చైకత్వాధ్యవసాయః, ఇతరథా హ్యన్యాయ్యమనేకార్థత్వం ప్రాణశబ్దస్య ప్రసజ్యేత

వ చ నిత్య ఇతి॥ యథా ప్రదీపాదిః కరణోపకారకతయా కరణపక్షస్యాంతర్గతస్తథా దేవాః కరణోపకారిణ ఏవ న భోక్తార ఇత్యర్థః । జీవస్యాదృష్టద్వారా కరణాధిష్ఠాతృత్వాద్రథస్వామివద్భోక్తృత్వం, దేవానాం తు కరణత్వరూపోపకారాభిజ్ఞతయా సారథివదధిష్ఠాతృత్వమితి న జీవేనాన్యథాసిద్ధిః । దేవానామధిష్ఠాతృత్వేనాస్మిన్దేహే భోక్తృత్వానుమానం తు 'న హ వై దేవాన్పాపం గచ్ఛతీ'త్యుక్తశ్రుతిబాధితం, తస్మాత్ 'చక్షుషా హి రూపాణి పశ్యతీ'త్యాదిశ్రుతేః సాధనత్వమాత్రబోధిత్వాదగ్నిర్వాగ్భూత్వేత్యాద్యధిష్ఠాతృదేవతాపేక్షాబోధకశ్రుతిభిరవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్॥ ఇతి సప్తమాధికరణమ్॥ ... ※

౧౭ ॥ సత్స్వింద్రియేషు తదధిష్ఠాతృదేవతాచింతా తాన్యేవ ప్రాణవృత్తివ్యతిరేకేణ న సంతీత్యాక్షేపం ప్రత్యాహ ॥ ※ త ఇంద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాదితి ※॥ ప్రాణాదింద్రియాణాం భేదాభేదశ్రుతిభ్యాం సంశయం వదన్పూర్వపక్షయతి ॥ ముఖ్యశ్చేత్యాదినా ॥ హంతేదానీమస్యైవ ముఖ్యప్రాణస్య సర్వే వయం స్వరూపం భవామ ఇతి సంకల్ప్యతే

వాగాదయస్తథాభవన్నిత్యభేదశ్రుత్యర్థః । తే ప్రాణాంద భిన్నాః ప్రాణపదవాచ్యత్వాత్ప్రాణవదిత్యాహ ॥ ప్రాణేతి ॥ తే ప్రాణాః శ్రేష్ఠాదన్యత్రాన్య ఇతి ప్రతిజ్ఞార్థత్వేన పదత్రయం వ్యాచష్టే ॥ తత్త్వాంతరాణ్యేవేతి ॥ తద్వ్యపదేశాదిత్యత్ర తచ్ఛబ్దః ప్రతిజ్ఞాతాన్యత్వం పరామృశతి । ప్రాణ ఇంద్రియాణీత్యపర్యాయశబ్దాభ్యామన్యత్వోక్తేరితి హేతూపపాదనార్థత్వేన పునస్తాని సూత్రపదాని యోజయతి ॥ క ఇత్యాదినా ॥ సూత్రస్య విశ్వతోముఖత్వాదుభయార్థత్వమలంకార ఏవ న దూషణం, ఏతేన ప్రతిజ్ఞాధ్యాహారస్తచ్ఛబ్దస్యాప్రకృతభేదపరామర్శిత్వం చేతి దోషద్వయమపాస్తం । శబ్దభేదాద్వస్తుభేదసాధనేఽతిప్రసంగం శంకతే ॥ నన్వితి ॥ ప్రాణవన్మనసోఽపీంద్రియేభ్యో భేదస్స్యాదిత్యర్థః । అపర్యాయసంజ్ఞాభేదాత్స్వతంత్రసంజ్ఞివస్తుభేద ఇత్యుత్సర్గః । స చ 'మనష్షష్ఠానీంద్రియాణీ'త్యాదిస్మృతిబాధాన్మనస్యపోద్యతే, ప్రాణే తు బాధకాభావాదుత్సర్గసిద్ధిరితి సమాధత్తే ॥ సత్యమిత్యాదినా ॥ మన ఇంద్రియాణి చేతి భేదోక్తిర్గోబలీవర్దన్యాయేన నేయా । సిద్ధాంతే మనసః ప్రథమోపాదానత్వాత్సాత్మవదనింద్రియత్వమిష్టం తతో నోత్సర్గబాధ ఇతి కేచిత్ । కించ 'ఏత

త ఏకత్ర వా ముఖ్యత్వమితరత్ర వా లాక్షణికత్వమాపద్యేత । తస్మాద్యథైకస్యైవ ప్రాణస్య ప్రాణాద్యాః పంచవృత్తయః ఏవం వాగాద్యా అప్యేకాదశేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । తత్త్వాంతరాణ్యేవ ప్రాణాద్వాగాదీనీతి । కుతః, వ్యపదేశభేదాత్ । కోఽయం వ్యపదేశభేదః, తే ప్రకృతాః ప్రాణాః శ్రేష్ఠం వర్జయిత్వాఽవశిష్టా ఏకాదశేంద్రియాణీత్యుచ్యంతే । శ్రుతావేవం వ్యపదేశభేదదర్శనాత్ । 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చే'త్యేవంజాతీయకేషు శ్రుతిప్రదేశేషు పృథక్ప్రాణో వ్యపదిశ్యతే పృథక్చేంద్రియాణి । నను మనసోఽప్యేవం సతి వర్జనమింద్రియత్వేన ప్రాణవత్స్యాత్ 'మనస్సర్వేంద్రియాణి చే'తి పృథగ్వ్యపదేశభేదదర్శనాత్ । సత్యమేతత్, స్మృతౌ త్వేకాదశేంద్రియాణీతి మనోఽపీంద్రియత్వేన శ్రోత్రాదివత్సంగృహ్యతే, ప్రాణస్య త్వింద్రియత్వం న శ్రుతౌ స్మృతౌ వా ప్రసిద్ధమస్తి । వ్యపదేశభేదశ్చాయం తత్త్వభేదపక్ష ఉపపద్యతే । తత్త్వైకత్వే తు స ఏవైకస్సన్ప్రాణ ఇంద్రియవ్యపదేశం లభతే న లభతే చేతి విప్రతిషిద్ధం, తస్మాత్తత్త్వాంతరభూతా ముఖ్యాదితరే ॥ కుతశ్చ తత్త్వాంతరభూతా ముఖ్యాదితరే॥ ... ... *

సూ॥౧౮॥ భేదశ్రుతేః ॥

భేదేన చ వాగాదిభ్యః ప్రాణస్సర్వత్ర శ్రూయతే । 'తే హ వాచమూచు'రిత్యుపక్రమ్య వాగాదీనసురపాప్మవిధ్వస్తానుపన్యస్యోపసంహృత్య వాగాదిప్రకరణం 'అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచు'రిత్యసురవిధ్వంసినో ముఖ్యస్య ప్రాణస్య పృథగుపక్రమాత్, తథా 'మనో వాచం ప్రాణం తాన్యాత్మనేఽకురుతే'త్యేవమాద్యా అపి భేదశ్రుతయ ఉదాహర్తవ్యాః । తస్మాదపి తత్త్వాంతరభూతా ముఖ్యాదితరే॥ *****
కుతశ్చ తత్త్వాంతరభూతా ముఖ్యాదితరే॥ ... ... *

స్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చే'తి పృథగ్వ్యపదేశాత్స్వతంత్రవస్తుభేద ఇత్యాహ ॥ వ్యపదేశభేదశ్చాయమితి॥ ఏకస్మిన్వాక్యే ప్రాణ ఇంద్రియశబ్దమైక్యాల్లభతే పునరుక్తిభయాన్న లభతే చేతి వ్యాఘాత ఇత్యర్థః॥ *

౧౮ ॥ ఏవం భేదేనాపర్యాయసంజ్ఞాభ్యాముక్తేః పృథగ్జన్మోక్తేశ్చేతి తద్వ్యపదేశాదితి హేతుర్వ్యాఖ్యాతః । భేదశ్రుతేరితి సూత్రే ప్రకరణభేదో హేతురుక్త ఇతి న పౌనరుక్త్యం । తే దేవాః శాస్త్రీయేంద్రియమనోవృత్తిరూపా అసురాణాం పాపవృత్తిరూపాణాం జయార్థముద్గీథకర్మణి ప్రథమం వ్యాపృతాం వాచమూచుస్త్వం న ఉద్గాయాసురనాశార్థమితి తథాస్త్విత్యంగీకృత్యోద్గాయంతీం వాచమనృతాదిదోషేణ విధ్వంసితవంతోఽసురా ఇత్యేవం క్రమేణ సర్వేష్వింద్రియేషు పాపగ్రస్తేషు పశ్చాదథేతి ప్రకరణం విచ్ఛిద్య ప్రసిద్ధమాస్యే భవమాసన్యం ముఖ్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తేన ప్రాణేనోద్గాతా నిర్విషయతయా సంగదోషశూన్యేనాసురా నష్టా ఇత్యసురాణాం విధ్వంసినో ముఖ్యప్రాణస్యోక్తేర్భేదసిద్ధిరిత్యాహ ॥ తే హేతి ॥ తానీతి ॥ త్రీణ్యన్నాన్యాత్మనే స్వార్థం ప్రజాపతిః కృతవానిత్యర్థః॥ *

౧౯॥ విరుద్ధధర్మవత్త్వాచ్చ భేద ఇత్యాహ ॥ వైలక్షణ్యాచ్చేతి ॥ వాగ్ధద్ధ్యే(వ్రతం ధ్రుతవతీత్యర్థః । బహుభిర్భేదలిం గైర్విరోధాద్వాగాదీనాం ప్రాణరూపభవనం ప్రాణాధీనస్థితికత్వరూపం వ్యాఖ్యేయం । ఏతదేవ ప్రాణశబ్దస్యేంద్రియేషు లక్షణాబీజం శ్రుతం తస్మాదేత ఏతేనాఖ్యాయంత ఇతి పరామృష్టమితి న భేదాభేదశ్రుత్యోర్విరోధ ఇతి సిద్ధమ్ ॥ .... ❁

ఇత్యష్టమాధికరణమ్॥... ... ... ❁

౨౦ ॥ ఉత్పత్తిరుత్పాదనేతి చ కార్యకర్త్రోర్వ్యవహారాత్ప్రసిద్ధా, తత్ర జగదుత్పత్తిశ్రుతివిరోధో తేన పాదద్వయేన నిరస్తః, సంప్రత్యుపాదానశ్రుతివిరోధో నిరస్యతే. తత్రాపి సూక్ష్మభూతోత్పాదనం పారమేశ్వరమేవేతి శ్రుతిష్వవిప్రతిపన్నం, స్థూలభూతోత్పాదనే త్వస్తి శ్రుతివిప్రతిపత్తిస్తన్నిరాసార్థమాహ ॥ ❁సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వ

—— ❁సూ॥౧౯॥ వైలక్షణ్యాచ్చ॥❁ ——

వైలక్షణ్యం చ భవతి ముఖ్యప్రాణస్యేతరేషాం చ సుప్తేషు వాగాదిషు ముఖ్య ఏకో జాగర్తి స ఏవ చైకో మృత్యునాఽనాప్తః । ఆప్తాస్త్వితరే తస్యైవ ప్రాణస్యావస్థిత్యుత్క్రాంతిభ్యాం దేహధారణపాతనహేతుత్వం నేంద్రియాణాం విషయాలోచనహేతుత్వం చేంద్రియాణాం న ప్రాణస్యేత్యేవంజాతీయకో భూయాన్ లక్షణభేదః ప్రాణేంద్రియాణాం । తస్మాదప్యేషాం తత్త్వాంతరభావసిద్ధిః । యదుక్తం 'తత్ర తస్యైవ సర్వే రూపమభవన్' ఇతి శ్రుతేః ప్రాణ ఏవేంద్రియాణీతి, తదయుక్తం । తత్రాపి పౌర్వాపర్యాలోచనాద్భేదప్రతీతేః । తథాహి 'వదిష్యామ్యేవాహమితి వాగ్దధ్రే' ఇతి వాగాదీనింద్రియాణ్యనుక్రమ్య 'తాని మృత్యుః శ్రమో భూత్వోపయేమే తస్మాచ్ఛ్రామ్యత్యేవ వాక్' ఇతి చ శ్రమరూపేణ మృత్యునా గ్రస్తత్వం వాగాదీనామభిధాయ 'అథేమమేవ నాప్నోద్యోఽయం మధ్యమః ప్రాణః' ఇతి పృథక్ప్రాణం మృత్యునాఽనభిభూతమనుక్రామతి। 'అయం వై నః శ్రేష్ఠః' ఇతి చ శ్రేష్ఠతామస్యావధారయతి। తస్మాత్తదవిరోధేన వాగాదిషు పరిస్పందలాభస్య ప్రాణాయత్తత్వం తద్రూపభవనం వాగాదీనామితి మంతవ్యం న తు తాదాత్మ్యం। అత ఏవ ప్రాణశబ్దస్యేంద్రియేషు లాక్షణికత్వసిద్ధిః । తథా చ శ్రుతిః 'తత్ర తస్యైవ సర్వే రూపమభవన్ తస్మాదేత ఏతేనాఖ్యాయంతే ప్రాణాః' ఇతి ముఖ్యప్రాణవిషయస్యైవ ప్రాణశబ్దస్యేంద్రియేషు లాక్షణికీం వృత్తిం దర్శయతి! తస్మాత్తత్త్వాంతరాణి ప్రాణాద్వాగాదీంద్రియాణీతి॥ ఇత్యష్టమాధికరణమ్॥ ... ... ❁

—— ❁సూ॥౨౦॥ సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్॥❁ ——

సత్ప్రక్రియాయాం తేజోఽబన్నానాం సృష్టిమభిధాయోపదిశ్యతే । 'సేయం దేవతైక్షత హంతాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ'తి । 'తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీ'తి । తత్ర సంశయః ? కిం జీవకర్తృకమిదం నామరూపవ్యాకరణం ? ఆహోస్విత్పర

తఉపదేశాదితి ❁ ॥ నామరూపభేదాత్కారణభిన్నః ప్రాణ ఇత్యుక్తం, తత్ప్రసంగేన స్థూలనామరూపక్లృప్తిః కింకర్తృకేతి చింత్యత ఇత్యవాంతరసంగతిః। ప్రక్రియా ప్రకరణం । ఈక్షణమేవాహ ॥ హంతేత్యాదినా ॥ హంత ఇదానీం దేవతాస్సృష్ట్వా అనుప్రవిశ్యేతి సంబంధః । తాసాం తిసృణాం దేవతానామేకైకాం దేవతాం తేజోఽబన్నాత్మనా త్రివృతమేకైకాం కరిష్యామీతి శ్రుతిః పంచీకరణోపలక్షణార్థా । ఛాందోగ్యేప్యాకాశవాయ్వోరుపసంహారస్యోక్తత్వాత్ । ఏవం స్థూలీకృతేషు భూతేషు ప్రాణినాం వ్యవహారస్సేత్స్యతీతి పరదేవతాయాస్తాత్పర్యం । జీవేనేతి పదస్య వ్యాకరవాణీత్యనేన సంబంధసంభవాసంభవాభ్యాం సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వపక్షే జీవస్యైవ భౌతికస్రష్టృత్వాద్బ్రహ్మణస్సర్వస్రష్టృత్వాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలం । జీవేనేత్యస్య వ్యాకరవాణీతి ప్రధానక్రియాపదేన సంబంధ ఇతి పూర్వపక్షమాహ॥

తత్ర ప్రాప్తమితి ॥ పరదేవతాయా అవ్యాకర్తృత్వే కథముత్తమపురుషయోగ ఇత్యాశంక్య ప్రయోజకత్వాత్కర్తృత్వోపచార ఇత్యాహ ॥ యథా లోక ఇతి ॥ సిద్ధాంతయతి ॥ తుశబ్దేనేత్యాదినా ॥ ప్రత్యాకృతి ప్రతిజాతీత్యర్థః । అనేన స్థూలసర్గే జీవస్యాసామర్థ్యం ద్యోతితం । తథా చ పదానామన్వయస్య పదార్థయోగ్యతాధీనత్వాజ్జీవరూపేణ ప్రవిశ్యాహమేవ వ్యాకరవాణీత్యన్వయః న తు జీవేన వ్యాకరవాణీతి । నను తర్హి ప్రవేశక్రియా జీవకర్తృకా వ్యాకరణమీశ్వరకర్తృకమితి కర్తృభేదాత్ క్త్వాప్రత్యయో న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ న చ జీవో నామేతి ॥ వస్తుతస్తు సూర్యో జలే ప్రవిష్ట ఇతి ప్రతిబింబభావాఖ్య

మేశ్వరకర్తృకమితి । తత్ర ప్రాప్తం తావజ్జీవకర్తృకమేవేదం నామరూపవ్యాకరణమితి । కుతః, అనేన జీవేనాత్మనేతి విశేషణాత్ । యథా లోకే చారేణాహం పరసైన్యమనుప్రవిశ్య సంకలయానీత్యేవంజాతీయకే ప్రయోగే చారకర్తృకమేవ సత్ సైన్యసంకలనం హేతుకర్తృత్వాద్రాజాత్మన్యధ్యారోపయతి సంకలయానీత్యుత్తమపురుషప్రయోగేణ, ఏవం జీవకర్తృకమేవ సన్నామరూపవ్యాకరణం హేతుకర్తృకత్వాద్దేవతాత్మన్యధ్యారోపయతి వ్యాకరవాణీత్యుత్తమపురుషప్రయోగేణ । అపి చ డిత్థడవిత్థాదిషు నామసు ఘటశరావాదిషు చ రూపేషు జీవస్యైవ వ్యాకర్తృత్వం దృష్టం, తస్మాజ్జీవకర్తృకమేవేదం నామరూపవ్యాకరణమిత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధత్తే । సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఇతి । తుశబ్దేన పక్షం వ్యావర్తయతి । సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిరితి నామరూపవ్యాక్రియేత్యేతత్ త్రివృత్కుర్వత ఇతి పరమేశ్వరం లక్షయతి । త్రివృత్కరణే తస్య నిరపవాదకర్తృత్వనిర్దేశాత్ । యేయం సంజ్ఞాక్లృప్తిర్మూర్తిక్లృప్తిశ్చాగ్నిరాదిత్యశ్చంద్రమా విద్యుదితి తథా కుశకాశపలాశాదిషు పశుమృగమనుష్యాదిషు చ ప్రత్యాకృతి ప్రతివ్యక్తి చానేకప్రకారా సా ఖలు పరమేశ్వరస్యైవ తేజోఽబన్నానాం నిర్మాతుః కృతిర్భవితుమర్హతి । కుతః, ఉపదేశాత్ । తథా హి 'సేయం దేవతే'త్యుపక్రమ్య 'వ్యాకరవాణీ'త్యుత్తమ పురుషప్రయోగేణ పరస్యైవ బ్రహ్మణో వ్యాకర్తృత్వమిహోపదిశ్యతే । నను జీవేనేతి విశేషణాజ్జీవకర్తృకత్వం వ్యాకరణస్యాధ్యవసితం నైతదేవం జీవేనేత్యేతదనుప్రవిశ్యేత్యనేన సంబధ్యతే ఆనంతర్యాన్న వ్యాకరవాణీత్యనేన । తేన హి సంబంధే వ్యాకరవాణీత్యయం దేవతావిషయ ఉత్తమపురుష ఔపచారికః కల్ప్యేత । న చ గిరినదీసముద్రాదిషు నానావిధేషు నామరూపేష్వనీశ్వరస్య జీవస్య వ్యాకరణసామర్థ్యమస్తి, యేష్వపి చాస్తి సామర్థ్యం తేష్వపి పరమేశ్వరాయత్తమేవ తత్ । న చ జీవో నామ పరమేశ్వరాదత్యంతభిన్నశ్చార ఇవ రాజ్ఞః, ఆత్మనేతి విశేషణాత్ । ఉపాధిమాత్రనిబంధనత్వాచ్చ జీవభావస్య । తేన తత్కృతమపి నామరూపవ్యాకరణం పరమేశ్వరకృతమేవ భవతి । పరమేశ్వర ఏవ చ నామరూపయోర్వ్యాకర్తేతి సర్వోపనిషత్సిద్ధాంతః । 'ఆకాశో హ వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితే'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । తస్మాత్పరమేశ్వరస్యైవ త్రివృత్కుర్వతః కర్మ నామరూపవ్యాకరణం, త్రివృత్కరణపూర్వకమేవేదమిహ నామరూపవ్యాకరణం వివక్ష్యతే । ప్రత్యేకం నామరూపవ్యాకరణస్య తేజోఽబన్నోత్పత్తివచనేనైవోక్తత్వాత్, తచ్చ త్రివృత్కరణమగ్న్యాదిత్యచంద్రవిద్యుత్సు శ్రుతిర్దర్శయతి 'యదగ్నే రోహితం రూపం తే

ప్రవేశే సూర్యస్యైవ కర్తృత్వప్రయోగాజ్జీవాత్మనా ప్రవేశేఽపీశ్వర ఏవ కర్తేతి క్త్వాశ్రుతిర్యుక్తేతి బోధ్యం । నన్వభేదశ్చేజ్జీవ ఏవ వ్యాకర్తా కిం న స్యాదిత్యాశంక్య కల్పనయా భిన్నస్య తస్యాశక్తత్వాచ్ఛ్రుతివిరోధాచ్చ మైవమిత్యాహ ॥ పరమేశ్వర ఏవేతి ॥ ప్రత్యేకం మహాభూతసర్గస్య ప్రాగుక్తత్వాదిహ వ్యాకరణవాక్యే యత్నపూర్వకం స్థూలభౌతికసర్గ ఉచ్యత ఇతి పాదవ్యత్యయేన సూచితం శ్రుత్యర్థమాహ ॥ త్రివృత్కరణపూర్వకమితి ॥ ఈశ్వరకృతం క్వ దృష్టమిత్యత ఆహ ॥ తచ్చేతి ॥

ఇదానీం నామరూపవ్యాకరణే క్రమమాహ ॥ తత్రాగ్నిరితి ॥ యద్యప్యతః ప్రభవాదిత్యత్ర వేదశబ్దపూర్వికార్థసృష్టిరుక్తా తథాప్యవ్యక్తాత్ స్మృతాచ్ఛబ్దాదర్థసృష్టౌ సత్యాం స్ఫుటం నామసంబంధాభివ్యక్తిరతోఽత్రోక్తేత్యవిరోధః। నన్వగ్న్యాదీనాం తైజసానామేవ శ్రుతావుదాహరణాదబ్జలయోస్త్ర్యాత్మకత్వం న వివక్షితమిత్యత ఆహ ॥ అనేన చేతి । ఉపక్రమే తాసాం మధ్య ఇతి శేషః । యత్కపోతరూపాదికం కృష్ణత్వాదివిశేషాకారేణావిజ్ఞాతమివ భవతి తద్దేవతానాం సముదాయరూపమిత్యర్థః ॥ ... ... *

జసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యే'త్యాదినా । తత్రాగ్నిరితీదం రూపం వ్యాక్రియతే । సతి చ రూపవ్యాకరణే విషయప్రతిలంభాదగ్నిరితీదం నామ వ్యాక్రియతే । ఏవమేవాదిత్యచంద్రవిద్యుత్స్వపి ద్రష్టవ్యం । అనేన చాగ్న్యాద్యుదాహరణేన భౌమాంభసతైజసేషు త్రిష్వపి ద్రవ్యేష్వవిశేషేణ త్రివృత్కరణముక్తం భవతి, ఉపక్రమోపసంహారయోః సాధారణత్వాత్ । తథా హ్యవిశేషేణైవోపక్రమః 'ఇమాస్తిస్రో దేవతాస్త్రివృత్త్రివృదేకైకా భవతీ'తి । అవిశేషేణైవ చోపసంహారః 'యదు రోహితమివాభూ'దితి తేజసస్తద్రూపమిత్యేవమాదిః 'యదవిజ్ఞాతమివాభూ'దిత్యేతాసామేవ దేవతానాం సమాస ఇత్యేవమంతః ॥ ... ... *

తాసాం తిసృణాం దేవతానాం బహిస్త్రివృత్కృతానాం సతీనామధ్యాత్మమపరం త్రివృత్కరణముక్తం 'ఇమాస్తిస్రో దేవతాః పురుషం ప్రాప్య త్రివృత్త్రివృదేకైకా భవతీ'తి । తదిదానీమాచార్యో యథాశ్రుత్యైవోపదర్శయత్యాశంకితం కంచిద్దోషం పరిహరిష్యన్ ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౨౧ ॥ మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ ॥

భూమేస్త్రివృత్కృతాయాః పురుషేణోపయుజ్యమానాయా మాంసాదికార్యం యథాశబ్దం నిష్పద్యతే । తథా హి శ్రుతిః 'అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యః స్థవిష్ఠో ధాతుస్తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమస్తన్మాంసం యోఽణిష్ఠస్తన్మన' ఇతి । త్రివృత్కృతా భూమిర్వై వ్రీహియవాద్యన్నరూపేణాద్యత ఇత్యభిప్రాయః । తస్యాశ్చ స్థవిష్ఠం రూపం పురీషభావేన బహిర్నిర్గచ్ఛతి, మధ్యమమధ్యాత్మం మాంసం వర్ధయతి, అణిష్ఠం తు మనః । ఏవమితరయోరప్తేజసోర్యథాశబ్దం కార్యమవగంతవ్యం 'మూత్రం లోహితం ప్రాణశ్చాపాం కార్యమస్థి మజ్జా వాక్తైజస' ఇతి ॥ ... ... *

అత్రాహ యది సర్వమేవ త్రివృత్కృతం భూతభౌతికం అవిశేషశ్రుతేః 'తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరో'దితి, కిం కృతస్తర్హ్యయం విశేషవ్యపదేశః 'ఇదం తేజ ఇమా ఆప ఇదమన్న'మితి । తథా 'అధ్యాత్మమిదమన్నం తస్యాశితస్య కార్యం మాంసాది ఇదమపాం పీతానాం కార్యం లోహితాది ఇదం తేజసోఽశితస్య కార్యమస్థ్యాదీ'తి । అత్రోచ్యతే ॥ ... ... * **

౨౧ ॥ బాహ్యం త్రివృత్కరణముక్త్వాధ్యాత్మికమపరం పూర్వోక్తలక్షణం వదన్నుత్తరసూత్రమవతారయతి ॥ తాసామిత్యాదినా ॥ పురుషం శరీరం ప్రాప్యైకైకా త్రివృత్త్రివృద్భవతి కార్యత్రయాత్మనా భవతీత్యర్థః । ఉత్తరసూత్రేణాశంకితం దోషం నిరసితుమాదావాశంకావిషయమాధ్యాత్మికం త్రివృత్కరణం దర్శయతీతి భాష్యార్థః । నన్వన్నమయం మాంసాదికథం భౌమమిత్యత ఆహ ॥ త్రివృత్కృతా భూమిరేవేతి ॥ ప్రాణస్య వాయోరప్కార్యత్వమౌపచారికం ద్రష్టవ్యం ॥ ***
ఏవం విషయముక్త్వా దోషం శంకతే ॥ అత్రాహేతి ॥ ... ... *

౨౨॥ తదుత్తరత్వేన సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ తుశబ్దేనేతి ॥ స్వభాగాధిక్యం వైశేష్యం అఫలంత్రివృత్కరణం కిమర్థమా

సూ ॥ ౨౨ ॥ వైశేష్యాత్తుతద్వాదస్తద్వాదః ॥

తుశబ్దేనచోదితందోషమపనుదతి । విశేషస్యభావోవైశేష్యం, భూయస్త్వమితియావత్ సత్యపిత్రివృత్కరణేక్వచిత్కస్యచిద్భూతధాతోర్భూయస్త్వముపలక్ష్యతే 'అగ్నేస్తేజోభూయస్త్వముదకస్యాబ్భూయస్త్వంపృథివ్యాఅన్నభూయస్త్వ'మితి । వ్యవహారప్రసిద్ధ్యర్థంచేదంత్రివృత్కరణం । వ్యవహారశ్చత్రివృత్కృతరజ్జువదేకత్వాపత్తౌసత్యాం నభేదేనభూతత్రయగోచరోలోకస్యప్రసిద్ధ్యేత్ । తస్మాత్సత్యపిత్రివృత్కరణేవైశేష్యాదేషతేజోఽబన్నవిశేషవాదోభూతభౌతికవిషయఉపపద్యతే । తద్వాదస్తద్వాదఇతిపదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తింద్యోతయతి ॥ ఇతినవమాధికరణమ్.

ఇతిశ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య గోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య
శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్యచతుర్థఃపాదః.

ఇతిద్వితీయాధ్యాయః.

కృతమిత్యతఆహ ॥వ్యవహారప్రసిద్ధ్యర్థమితి॥ ఏవంస్మృతిన్యాయమతాంతరశ్రుతిభిరవిరోధోబ్రహ్మణివేదాంతతాత్పర్యస్యేతిసిద్ధమ్ ॥ ఇతినవమాధికరణమ్॥... ... ...

ఇతిశ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతా
శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం,
ద్వితీయాధ్యాయస్యచతుర్థఃపాదః.

అధ్యాయశ్చసమాప్తః.

శ్రీరస్తు.

శ్రీ గ ణా ధి ప త యే న మః.

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే తృతీయాధ్యాయః.

యం హి వైరాగ్యసంపన్నాస్తత్త్వమర్థవివేకినః । లభంతే సాధనైర్దాంతాస్తం సీతానాయకం భజే॥

తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం ॥ వృత్తమనూద్య తృతీయాధ్యాయార్థమాహ॥ ద్వితీయ ఇత్యాదినా॥ అవిరుద్ధవేదాంతార్థే తజ్జ్ఞానసాధనచింతావసర ఇత్యనయోరధ్యాయయోర్హేతుహేతుమద్భావః । లింగోపాధిసిద్ధౌ తదుపహితజీవసంసారచింతేతి పాదయోరపి తద్భావసంగతిః । అత్ర ప్రథమపాదే వైరాగ్యం ద్వితీయే స్వప్నాద్యవస్థోక్త్యా త్వంపదార్థో బ్రహ్మతత్త్వం చోచ్యతే। తృతీయే వాక్యార్థస్తదర్థముపాసనాశ్చ విచార్యంతే । చతుర్థపాదార్థమాహ ॥ సమ్యగ్దర్శనాదితి ॥ దర్శనోపాయాస్సన్న్యాసాదయః। ముక్తిరూపఫలస్య స్వర్గవత్తారతమ్యనియమాభావాదేకరూపత్వమితి యావత్ । ప్రసంగాగతం దేహాత్మదూషణం । పంచసు ద్యుపర్జన్యపృథివీపురుషయోషిత్స్వ

సూ॥ తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్.

ద్వితీయేఽధ్యాయే స్మృతిన్యాయవిరోధో వేదాంతవిహితే బ్రహ్మదర్శనే పరిహృతః, పరపక్షాణాం చానపేక్షత్వం ప్రపంచితం, శ్రుతివిప్రతిషేధశ్చ పరిహృతః, తత్ర చ జీవవ్యతిరిక్తాని తత్త్వాని జీవోపకరణాని బ్రహ్మణో జాయంత ఇత్యుక్తం । అథేదానీముపకరణోపహితస్య జీవస్య సంసారగతిప్రకారస్తదవస్థాంతరాణి బ్రహ్మతత్త్వం విద్యావిద్యాభేదో గుణోపసంహారానుపసంహారౌ సమ్యగ్దర్శనాత్పురుషార్థసిద్ధిస్సమ్యగ్దర్శనోపాయవిధిప్రభేదో ముక్తిఫలానియమశ్చేత్యేతదర్థజాతం తృతీయేఽధ్యాయే నిరూపయిష్యతే ప్రసంగాగతం చ కిమప్యన్యత్ । తత్ర ప్రథమే పాదే తావత్పంచాగ్నివిద్యామాశ్రిత్య సంసారగతిప్రభేదః ప్రదర్శ్యతే 'వైరాగ్యహేతోస్తస్మాజ్జుగుప్సేతే'తి చాంతే శ్రవణాత్ । జీవో ముఖ్యప్రాణసచివస్సేంద్రియస్సమనస్కోఽవిద్యాకర్మపూర్వప్రజ్ఞాపరిగ్రహః పూర్వదేహం విహాయ దేహాంతరం ప్రతిపద్యత ఇత్యేతదవగతం । 'అథైనమేతే ప్రాణా అభిసమాయంతీ'త్యేవమాదేః 'అన్యన్నవతరం కల్యాణతరం రూపం కురుత' ఇత్యేవమంతాత్ సంసారప్రకరణస్థాచ్ఛబ్దాద్ధర్మాధర్మఫలోపభోగసంభవాచ్చ । స కిం దేహబీజైర్భూతసూక్ష్మైరసంపరిష్వక్తో గచ్ఛత్యాహోస్విత్సంపరిష్వక్త ఇతి చింత్యతే । కిం తావత్ప్రాప్తమసంపరి

గ్నిత్వధ్యానం పంచాగ్నివిద్యా । యస్మాత్కర్మణా గత్యాగతిరూపోఽనర్థస్తస్మాత్కర్మఫలే జుగుప్సాం ఘృణాం విరక్తిం కుర్వీతేతి పంచాగ్నివిద్యోపసంహారే శ్రవణాద్వైరాగ్యార్థం ప్రదర్శ్యత ఇత్యన్వయః ॥ శాస్త్రాదిసూత్రే నిత్యానిత్యవివేకకృతం వైరాగ్యముక్తమిహ తద్దార్ఢ్యాయ గత్యాగతిక్లేశభావనా కృతేత్యతో న పౌనరుక్త్యం ॥ అధికరణవిషయమాహ ॥ జీవ ఇతి॥ అవిద్యా ప్రసిద్ధా. విద్యేతి పాఠే ఉపాసనా గ్రాహ్యా కర్మ ధర్మాధర్మాఖ్యం పూర్వప్రజ్ఞా జన్మాంతరసంస్కారః । అథ మరణకాలే ప్రాణా హృదయే జీవేనైకీభవంతీత్యర్థః। రూపం శరీరం. పంచీకృతభూతభాగా ఉత్తరదేహపరిణామినో భూతసూక్ష్మాః వేదాంతార్థజ్ఞానసాధనవిచారత్వాత్సర్వాధికరణానాం శ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయసంగతయః। వైరాగ్యఫలకత్వాదేతత్పాదసంగతిః । పూర్వాధికరణే వ్యవహారార్థం పంచీకరణముక్తం స వ్యవహారోఽత్ర నిరూప్యత ఇతి

లఫలిభావోఽవాంతరసంగతిః । అత్రపూర్వపక్షే నిరాశ్రయప్రాణగత్యభావాన్నవైరాగ్యం, సిద్ధాంతే భూతాశ్రయ ప్రాణగతేర్వైరాగ్యమితిఫలభేదః। తేజోమాత్రాశ్చక్షురాదయః, పశ్యతిజిఘ్రతీత్యాదివాక్యశేషః । ఆపః పంచస్వగ్నిషు హుతాః పంచమ్యామాహుతౌ హుతాయాం యథాపురుషశబ్దవాచ్యాః పురుషాత్మనాపరిణమంతే తథా కింత్వం వేత్థేతి శ్వేతకేతుంప్రతి రాజ్ఞః ప్రవాహణస్య ప్రశ్నః, తస్యోత్తరాజ్ఞానే తత్పితరం ప్రతి రాజోవాచ 'అసౌవావలోకో గౌతమాగ్నిః తత్ర శ్రద్ధాఖ్యా ఆపః హుతాః పర్జన్యాగ్నౌ సోమరూపాః ఇహఖల్వగ్నిహోత్రే శ్రద్ధయాహుతా దధ్యాదిరూపా ఆపో యజమానసంలగ్నాః స్వర్గలోకం ప్రాప్య సోమాఖ్యదివ్యదేహాత్మనా స్థితాః కర్మాంతే ద్రుతాః పర్జన్యే హూయంతే తతో వృష్టిరూపాః పృథివ్యామన్నరూపాః పురుషే రేతోరూపాః యోషితి హుతా ఆపః పురుషశబ్దవాచ్యా భవంతీ'తి నిరూపణంకృతం। నన్వేతద్దేహం త్యక్త్వాద్భిస్సహ గతస్య పశ్చాద్దేహాంతరప్రాప్తిరిత్యయుక్తం। యథా తృణజలాయుకా తృ

ష్వక్త ఇతి । కుతః, కరణోపాదానవద్భూతోపాదానస్యాపి శ్రుతత్వాత్ । 'స ఏతాస్తేజోమాత్రాః సమభ్యాదదాన' ఇత్యత్ర తేజోమాత్రాశబ్దేన కరణానాముపాదానం సంకీర్తయతి, వాక్యశేషే చక్షురాదీనాం సంకీర్తనాత్ । నైవం భూతమాత్రోపాదానసంకీర్తనమస్తి సులభాశ్చ సర్వత్ర భూతమాత్రాః, యత్రైవ దేహ ఆరబ్ధవ్యస్తత్రైవ సంతి తతశ్చ తాసాం నయనం నిష్ప్రయోజనం, తస్మాదసంపరిష్వక్తో యాతీత్యేవం ప్రాప్తే పఠత్యాచార్యః తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్త ఇతి। తదంతరప్రతిపత్తౌ దేహాంతరప్రతిపత్తౌ, దేహబీజైర్భూతసూక్ష్మైః సంపరిష్వక్తో రంహతి గచ్ఛతీత్యవగంతవ్యం। కుతః, ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం। తథాహి ప్రశ్నః 'వేత్థ యథా పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీ'తి। నిరూపణం చ ప్రతివచనం ద్యుపర్జన్యపృథివీపురుషయోషిత్సు పంచస్వగ్నిషు శ్రద్ధాసోమవృష్ట్యన్నరేతోరూపాః పంచాహుతీర్దర్శయిత్వా 'ఇతి తు పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీ'తి। తస్మాదద్భిః పరివేష్టితో జీవో రంహతి వ్రజతీతి గమ్యతే। నన్వన్యా శ్రుతిః జలూకావత్తావత్ పూర్వదేహం న ముంచతి యావన్న దేహాంతరమాక్రమతీతి దర్శయతి। 'తద్యథా తృణజలాయుకే'తి, తత్రాప్యప్పరివేష్టితస్యైవ జీవస్య కర్మోపస్థాపితప్రతిపత్తవ్యదేహవిషయభావనాదీర్ఘీభావమాత్రం జలూకయోపమీయత ఇత్యవిరోధః । ఏవం శ్రుత్యుక్తే దేహాంతరప్రతిపత్తిప్రకారే సతి యాః పురుషమతిప్రభవాః ప్రకల్పనాః వ్యాపినాం కరణానామాత్మనశ్చ దేహాంతరప్రతిపత్తౌ కర్మవశాద్వృత్తిలాభస్తత్ర భవతి కేవలస్యైవాత్మనో వృత్తిలాభస్తత్ర తత్ర భవతి। ఇంద్రియాణి తు దేహవదభినవాన్యేవ తత్ర తత్ర భోగస్థాన ఉత్పద్యంతే మన ఏవ వా కేవలం భోగస్థానమభిప్రతిష్ఠతే జీవ ఏవ వోత్ప్లుత్య దేహాద్దేహాంతరం ప్రతిపద్యతే శుక ఇవ వృక్షాద్వృక్షాంతరమిత్యేవమాద్యాస్తాః సర్వా ఏవానాదర్తవ్యాః, శ్రుతివిరోధాత్॥ ననూదాహృతాభ్యాం ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం కేవలాభిరద్భిః సంపరిష్వక్తో రంహతీతి ప్రాప్నోతి, అప్శబ్దశ్రవణసామర్థ్యాత్, తత్ర కథం సామాన్యేన ప్రతిజ్ఞాయతే సర్వైరేవ భూతసూక్ష్మైః సంపరిష్వక్తో రంహతీత్యత ఉత్తరం పఠతి॥ ... ... *

ణాంతరం గృహీత్వా పూర్వతృణం త్యజతి తథా జీవో దేహాంతరం గృహీత్వా పూర్వదేహం త్యజతీతి శ్రుతివిరోధాదితి శంకతే । నన్వన్యేతి ॥ ఇహైవ కర్మోపస్థాపితం భావిదేహం దేవోఽహమిత్యాదిభావనయా గృహీత్వా పూర్వదేహం త్యజతీతి శ్రుత్యర్థః। అతో న విరోధ ఇతి సమాధత్తే। తత్రాపీతి॥ భావనాయా దీర్ఘీభావో భావిదేహవిషయత్వం । ఘటాకాశవదుపహితో జీవః సూక్ష్మోపాధిగత్యా లోకాంతరం గచ్ఛతీతి పంచాగ్నిశ్రుత్యుక్తః ప్రకారస్తద్విరోధాదన్యాః కల్పనాస్సర్వా అనాదర్తవ్యా ఇత్యన్వయః । సాంఖ్యకల్పనామాహ॥ వ్యాపినామితి॥ సుగతకల్పనామాహ॥ కేవలస్యేతి॥ నిర్వికల్పజ్ఞానసంతానరూపస్యాత్మనో దేహాంతరే శబ్దాదిసవికల్పజ్ఞానాఖ్యవృత్తిలాభో భవతీత్యర్థః । కాణాదకల్పనామాహ ॥మన ఇతి॥ దేహాంతరం ప్రతి మనోమాత్రం గచ్ఛతీంద్రియాణి తు నూతనాన్యేవారభ్యంతే । దిగంబరకల్పనామాహ॥ జీవ ఇతి ॥౧॥.........*

ననుపాకస్వేదగంధస్వరూపకార్యత్రయోపలబ్ధేస్త్రైవృత్కో దేహ ఇత్యయుక్తం ప్రాణావకాశయోరప్యుపలబ్ధ్యా దేహస్య
పంచభూతాత్మకత్వాదిత్యరుచ్యా వ్యాఖ్యాంతరమాహ॥ పునశ్చేతి॥ దేహధారకత్వాద్ధాతవో వాతాదయః త్రైధాతుక
త్వాత్త్రైవృత్మక ఇత్యన్వయః। దేహస్య కేవలాబ్జత్వే వాతం పిత్తంచ వాయవ్యం తైజసంచ న స్యాతామితి భావః। పృథివీతరభూ
తాపేక్షయాఽపాంబాహుళ్యం। కించ దేహనిమిత్తానాం కర్మణామబ్బాహుళ్యాత్తాభిర్భూతాంతరాణ్యుపలక్ష్యంత ఇత్య

త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాత్ ॥ ౨ ॥

తుశబ్దేన చోదితామాశంకాముచ్ఛినత్తి॥ త్ర్యాత్మికా హ్యాపస్త్రివృత్కరణశ్రుతేః। తాస్వారంభికాస్వ
భ్యుపగమ్యమానాస్వితరదపి భూతద్వయమవశ్యమభ్యుపగంతవ్యం భవతి । త్ర్యాత్మకశ్చ దేహస్త్రయా
ణామపి తేజోఽబన్నానాం తస్మిన్కార్యోపలబ్ధేః, పునశ్చ త్ర్యాత్మకస్త్రిధాతుకత్వాత్ త్రిభిర్వాతపిత్తశ్లే
ష్మభిః। న స భూతాంతరాణి ప్రత్యాఖ్యాయ కేవలాభిరద్భిరారబ్ధుం శక్యతే। తస్మాద్భూయస్త్వాపేక్షోఽయ
మాపః పురుషవచస ఇతి ప్రశ్నప్రతివచనయోరప్శబ్దో న కైవల్యాపేక్షః, సర్వదేహేషు రసలోహితాదిద్ర
వభూయస్త్వం దృశ్యతే। నను పార్థివో ధాతుర్భూయిష్ఠో దేహేషూపలక్ష్యతే, నైష దోషః, ఇతరాపేక్ష
యాఽపాంబాహుళ్యం భవిష్యతి। దృశ్యతే చ శుక్లశోణితలక్షణే దేహబీజే ద్రవబాహుళ్యం। కర్మ చ నిమి
త్తకారణం, దేహారంభే కర్మాణి చాగ్నిహోత్రాదీని సోమాజ్యపయఃప్రభృతి ద్రవద్రవ్యవ్యపాశ్ర
యాణి। కర్మసమవాయిన్యశ్చాపః శ్రద్ధాశబ్దోదితాః సహకర్మభిర్ద్యులోకాఖ్యేఽగ్నౌ హూయంత
ఇతి వక్ష్యతి తస్మాదప్యపాంబాహుళ్యప్రసిద్ధిః। బాహుళ్యాచ్చాప్శబ్దేన సర్వేషామేవ దేహబీజానాం భూత
సూక్ష్మాణాముపాదానమితి నిరవద్యం॥ ... ...

ప్రాణగతేశ్చ ॥ ౩ ॥

ప్రాణానాంచ దేహాంతరప్రతిపత్తౌ గతిః శ్రావ్యతే । 'తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి
ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ'త్యాదిశ్రుతిభిః । సా చ ప్రాణానాం గతిరా
శ్రయమంతరేణ న సంభవతీత్యతః ప్రాణగతిప్రయుక్తా తదాశ్రయభూతానామపామపి భూతాంతరోప
సృష్టానాం గతిరర్థాదవగమ్యతే। న హి నిరాశ్రయాః ప్రాణాః క్వచిద్గచ్ఛంతి తిష్ఠంతి వా, జీవతోఽదర్శనాత్ ॥

అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్తత్వాత్ ॥ ౪ ॥

స్యాదేతత్, నైవ ప్రాణా దేహాంతరప్రతిపత్తౌ సహ జీవేన గచ్ఛంతి, అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేః । తథా హి
శ్రుతిః మరణకాలే వాగాదయః ప్రాణా అగ్న్యాదీన్ దేవాన్గచ్ఛంతీతి దర్శయతి 'యత్రాస్య పురుషస్య మృ
తస్యాగ్నిం వాగప్యేతి వాతం ప్రాణ' ఇత్యాదినేతి చేన్న భాక్తత్వాత్ । వాగాదీనామగ్న్యాదిగతిశ్రుతి
ర్గౌణీ లోమసు కేశేషు చాదర్శనాత్ 'ఓషధీర్లోమాని వనస్పతీన్కేశా' ఇతి హి తత్రామ్నాయతే । న హి లో
మాని కేశాశ్చోత్ప్లుత్యౌషధీర్వనస్పతీంశ్చ గచ్ఛంతీతి సంభవతి । న చ జీవస్య ప్రాణోపాధిప్రత్యాఖ్యానే గ
మనమవకల్పతే, నాపి ప్రాణైర్వినా దేహాంతరే ఉపభోగ ఉపపద్యతే, విస్పష్టంచ ప్రాణానాం సహ జీవేన
గమనమన్యత్ర శ్రావితం, అతో వాగాద్యధిష్ఠాత్రీణామేవాగ్న్యాదిదేవతానాం వాగాద్యుపకారిణీనాం మ
రణకాలే ఉపకారనివృత్తిమాత్రమపేక్ష్య వాగాదయోఽగ్న్యాదీన్గచ్ఛంతీత్యుపచర్యతే॥ ౪॥

హ ॥ కర్మచేత్యాదినా॥౨॥**ఉత్క్రాంతాః ప్రాణా దేహబీజపంచభూతాశ్రయాః ప్రాణత్వాజ్జీవద్దేహస్థప్రాణవదిత్యా
హ ॥ ప్రాణగతేశ్చేతి ॥ ౩ ॥** ప్రాణానాం గతిరసిద్ధేత్యాశంక్య నిషేధతి ॥ అగ్న్యాదీతి ॥ అదర్శనాత్ - ఓషధివనస్ప
తిగమనస్యేతి శేషః । లోమాన్యపి యంతీత్యర్థః । ప్రాణానామగ్న్యాదిషు లయస్యాముఖ్యత్వే జీవస్య గతిభోగయోరయో
గాత్, 'సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ'తి విస్పష్టశ్రుతేర్లోమాదిగౌణలయపాఠాచ్చ గౌణత్వమిత్యర్థః ॥.........౪॥

భూతాంతరయుక్తానామపాం గతిముక్త్వా పురుషవచస్త్వం తాసామాక్షిప్య సమాధత్తే॥ ప్రథమ ఇతి॥ నను ప్రథమపదం వ్యర్థం, ఉత్తరాగ్నిష్వప్యపామశ్రవణాదిత్యాశంక్య సోమవృష్ట్యన్నరేతసామబ్రూపత్వాదుత్తరత్ర తాసాం శ్రవణమస్తి న ప్రథమ ఇత్యాహ॥ యదినామేతి॥ పంచాగ్నిష్వపామాహుతిత్వే సిద్ధే తాసాం పంచమ్యామాహుతౌ పురుషవచస్త్వం భవేత్ న తత్సిద్ధం ప్రథమాగ్నౌ తాసామనాహుతిత్వాదితి శంకార్థః। ఏవం హి శ్రద్ధాశబ్దేనాపాం గ్రహే సతి ప్రశ్నోత్తరోపసంహారాణాం సంజ్ఞానాదేకార్థత్వాదేకవాక్యతోపపద్యతే అగ్రహే చ తుర్ష్వగ్నిష్వేవాపామాహుతిత్వాచ్చతుర్థ్యామాహుతావితి వాచ్యం అతః ప్రశ్నోపసంహారయోః పంచమ్యామితి శ్రవణాత్ ప్రథమాగ్నావప్యపామేవ గ్రాహ్యా ఇతి సమా

ప్రథమేఽశ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తేః॥ ౫॥

స్యాదేతత్, కథం పునః పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీత్యేతన్నిర్ధారయితుం పార్యతే యావతా నైవ ప్రథమేఽగ్నావపాం శ్రవణమస్తి। ఇహ హి ద్యులోకప్రభృతయః పంచాగ్నయః పంచానామాహుతీనామాధారత్వేనాధీతాః, తేషాం చ ప్రముఖే 'అసౌ వావ లోకో గౌతమాగ్ని'రిత్యుపన్యస్య 'తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతీ'తి శ్రద్ధా హోమ్యద్రవ్యత్వేనావేదితా, న తత్రాపో హోమ్యద్రవ్యతయా శ్రుతాః యది నామ పర్జన్యాదిషూత్తరేషు చతుర్ష్వగ్నిష్వపాం హోమ్యద్రవ్యతా పరికల్ప్యేత పరికల్ప్యతాం నామ, తేషు హోతవ్యతయోపాత్తానాం సోమాదీనామబ్బహులత్వోపపత్తేః। ప్రథమే త్వగ్నౌ శ్రుతాం శ్రద్ధాం పరిత్యజ్యాశ్రుతా ఆపః పరికల్ప్యంత ఇతి సాహసమేతత్। శ్రద్ధా చ నామ ప్రత్యయవిశేషః ప్రసిద్ధిసామర్థ్యాత్। తస్మాదయుక్తః పంచమ్యామాహుతావపాం పురుషభావ ఇతి చేన్నైష దోషః యతస్తత్రాపి ప్రథమేఽగ్నౌ తా ఏవాపః శ్రద్ధాశబ్దేనాభిప్రేయంతే। కుతః, ఉపపత్తేః। ఏవం హ్యాదిమధ్యావసానసంజ్ఞానాదనాకులమేతదేకవాక్యముపపద్యతే, ఇతరథా పునః పంచమ్యామాహుతావపాం పురుషవచస్త్వప్రకారే పృష్టే ప్రతివచనావసరే ప్రథమాహుతిస్థానే యద్యనపో హోమ్యద్రవ్యం శ్రద్ధాం నామావతారయేత్ తతోఽన్యథా ప్రశ్నోఽన్యథా ప్రతివచనమిత్యేకవాక్యతా న స్యాత్। ఇతి తు పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీతి చోపసంహరన్నేతదేవ దర్శయతి। శ్రద్ధాకార్యం చ సోమవృష్ట్యాది స్థూలీభవదబ్బహుళం లక్ష్యతే। సా చ శ్రద్ధాయా అప్త్వే యుక్తిః। కారణానురూపం హి కార్యం భవతి। న చ శ్రద్ధాఖ్యః ప్రత్యయో మనసో జీవస్య వా ధర్మః సన్ ధర్మిణో నిష్కృష్య హోమాయోపాదాతుం శక్యతే పశ్వాదిభ్య ఇవ హృదయాదీనీత్యాప ఏవ శ్రద్ధాశబ్దా భవేయుః, శ్రద్ధాశబ్దశ్చాప్సూపపద్యతే, వైదికప్రయోగదర్శనాత్ 'శ్రద్ధా వా ఆప' ఇతి। తనుత్వం చ 'శ్రద్ధాసారూప్యం గచ్ఛంత్యాపో దేహబీజభూతా' ఇత్యతః శ్రద్ధాశబ్దాః స్యుః యథా సింహపరాక్రమో నరః సింహశబ్దో భవతి। శ్రద్ధాపూర్వకకర్మసమవాయాచ్చాప్సు శ్రద్ధాశబ్ద ఉపపద్యతే మంచశబ్ద ఇవ పురుషేషు। శ్రద్ధాహేతుత్వాచ్చ శ్రద్ధాశబ్దోపపత్తిః 'ఆపో హాస్మై శ్రద్ధాం సన్నమంతే పుణ్యాయ కర్మణ' ఇతి శ్రుతేః॥

అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః॥ ౬॥

అథాపి స్యాత్ ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం నామ శ్రద్ధాదిక్రమేణాపః పంచమ్యామాహుతౌ పురుషాకారం

ధానార్థః, అనపః అబ్భ్యోఽన్యత్ - ఏతదేవేతి శ్రద్ధాశబ్దస్యాప్పరత్వం దర్శయతీత్యర్థః। ఉపపత్తేరిత్యస్యార్థాంతరమాహ శ్రద్ధాకార్యమితి॥ తస్యాః శ్రద్ధాహుతేః సోమః సంభవతీత్యాదినా సోమాద్యాహుతీనాం పూర్వపూర్వపరిణామిత్వం శ్రుతం తతో ద్రవపరిణామిత్వాత్ శ్రద్ధాయా అప్త్వం ప్రత్యయాత్మకముఖ్యశ్రద్ధాయా ఆహుతిత్వాయోగాచ్చేత్యర్థః। శ్రద్ధాశబ్దస్యాప్సు సూక్ష్మత్వగుణేన వృత్తిముక్త్వా లక్షణాం చ వక్తుం శ్రద్ధాయా అద్భిరేవ కర్మయోగిత్వం హేతుత్వం వా సంబంధమాహ॥ శ్రద్ధాపూర్వేతి॥ అస్మై యజమానాయ స్నానాద్యర్థమాపః శ్రద్ధాం సన్నమంతే జనయంతీతి శ్రుత్యర్థః॥ ౫॥

అపాం గతిముపేత్యాదిభిః సహ జీవానాం గతిమాక్షిప్య సమాధత్తే॥ అథాపీత్యాదినా॥ ద్యులోకాగ్నౌ శ్రద్ధాహుతేః సో

మో రాజా సంభవతీత్యుక్త్వా వాక్యశేషే ధూమాదిమార్గేణాకాశాచ్చన్ద్రమసం ప్రాప్తా ఇష్టాదికారిణ ఏష సోమో రాజేత్యుక్తాః అతస్సోమరాజశబ్దసామాన్యాదిష్టాదికారిణాం జీవానాం శ్రద్ధాశబ్దితాద్భిస్సహ గతిరిహ శ్రద్ధాహుతివాక్యే ప్రతీయత ఇత్యర్థః। తేషాం సూక్ష్మాభిర్ద్రవ్యాపూర్వరూపాభిః పఞ్చీకృతాభిరద్భిస్సంబన్ధం వదన్ సహగతిం వివృణోతి॥ తేషాం చాగ్నిహోత్రేతి॥ నిధనం మరణం తస్మిన్నుత్తరకమన్త్యేష్టివిధానం - అసౌ యజమానః స్వర్గాయ గచ్ఛ స్వేతి మన్త్రార్థః॥ హుతద్రవ్యాపూర్వరూపాణామపాం గమనే హేత్వన్తరమాహ ॥ తథా చేతి॥ అగ్నిహోత్రప్రకరణే జనకేన యాజ్ఞవల్క్యం ప్రతి న త్వేవైనయోస్సాయంప్రాతరాహుత్యోస్త్వముత్క్రాన్తిం న గతిం న ప్రతిష్ఠాం న తృప్తిం న పునరావృత్తిం న లోకం చ ప్రత్యుత్థాయినం వేత్థేతి షట్ప్రశ్నాన్ కృత్వా, తేషాం నిర్వచనమపి రాజ్ఞైవ 'తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామతస్తే అన్త

ప్రతిపద్యేరన్నతు తత్సంపరిష్వక్తా జీవా రంహన్తి, అశ్రుతత్వాత్। న హ్యత్రాపామివ జీవానాం శ్రావయితా కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి। తస్మాద్రంహతి సంపరిష్వక్త ఇత్యయుక్తమితి చేన్నైష దోషః। కుతః, ఇష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః। అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసంభవన్తీత్యుపక్రమ్యేష్టాదికారిణాం ధూమాదినా పితృయాణేన పథా చన్ద్రప్రాప్తిం కథయతి 'ఆకాశాచ్చన్ద్రమసమేష సోమో రాజే'తి। త ఏవేహాపి ప్రతీయన్తే 'తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాశ్శ్రద్ధాం జుహ్వతీ'తి తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజా సంభవతీ'తి శ్రుతిసామాన్యాత్। తేషాం చాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదికర్మసాధనభూతా దధిపయఃప్రభృతయో ద్రవద్రవ్యభూయస్త్వాత్ ప్రత్యక్షమేవాపస్సంభవన్తి, తా ఆహవనీయే హుతాస్సూక్ష్మా ఆహుత్యోఽపూర్వరూపాస్సత్యస్తానిష్టాదికారిణ ఆశ్రయన్తి। తేషాం చ శరీరం నైధనేన విధానేనాన్త్యేఽగ్నావృత్విజో జుహ్వతి, అసౌ స్వర్గాయ లోకాయ స్వాహేతి। తతస్తాః శ్రద్ధాపూర్వకకర్మసమవాయిన్య ఆహుతిమయ్య ఆపోఽపూర్వరూపాస్సత్యస్తానిష్టాదికారిణో జీవాన్పరివేష్ట్యాముం లోకం ఫలదానాయ నయన్తీతి యత్తత్ర జుహోతినాఽభిధీయతే శ్రద్ధాం జుహ్వతీతి। తథా చాగ్నిహోత్రే షట్ప్రశ్ననిర్వచనరూపేణ వాక్యశేషేణ 'తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామత' ఇత్యేవమాదినాఽగ్నిహోత్రాహుత్యోః ఫలారంభాయ లోకాన్తరప్రాప్తిర్దర్శితా। తస్మాదాహుతిమయీభిరద్భిస్సంపరిష్వక్తా జీవా రంహన్తి స్వకర్మఫలోపభోగాయేతి శ్లిష్యతే। కథం పునరిష్టాదికారిణాం స్వకర్మఫలోపభోగాయ రంహణం ప్రతిజ్ఞాయతే, యావతా తేషాం ధూమాదిప్రతీకేన వర్త్మనా చన్ద్రమసమధిరూఢానామన్నభావం దర్శయతి 'ఏష సోమో రాజా తద్దేవానామన్నం తం దేవా భక్షయన్తీ'తి। 'తే చన్ద్రం ప్రాప్యాన్నం భవన్తి తాంస్తత్ర దేవా యథా సోమం రాజానమాప్యాయస్వాపక్షీయస్వేత్యేవమేతాంస్తత్ర భక్షయన్తీ'తి చ సమానవిషయం శ్రుత్యన్తరమ్। న చ వ్యాఘ్రాదిభిరివ దేవైర్భక్ష్యమాణానాముపభోగస్సంభవతీత్యత ఉత్తరం పఠతి ॥

సూ॥ భాక్తం వాఽనాత్మవిత్త్వాత్తథా హి దర్శయతి ॥ ౭ ॥

వాశబ్దశ్చోదితదోషవ్యావర్తనార్థః। భాక్తమేషామన్నత్వం న ముఖ్యం ముఖ్యే హ్యన్నత్వే 'స్వర్గకామో

రిక్షద్వారాదివం గచ్ఛతస్తే దివమేవాహవనీయం ప్రతిష్ఠాం కుర్వాతే తే తత్ర తర్పయతస్తే తతః పునరావర్తేతే తే తతః పృథివ్యాం పురుషే యోషితి చ హుతే పురుషరూపేణోత్తిష్ఠత' ఇతి వాక్యశేషేణ కృతమ్। సంప్రత్యుత్తరసూత్రవ్యావర్త్యాం శఙ్కతే ॥ కథమిత్యాదినా ॥ అత్ర సోమాఖ్యచన్ద్రస్యాన్నత్వముక్తం నేష్టాదికారిణామితి భ్రాన్తినిరాసార్థం శ్రుత్యన్తరమాహ ॥ తే చన్ద్రమితి ॥ యథా యజ్ఞే చమసస్థం సోమమృత్విజః, ఆప్యాయస్వేతి క్రియావృత్తౌ లోట్ పునః పునరాప్యాయ్యాప్యాయ్య పునః పునరపక్షయ్య భక్షయన్తి। ఏవమేతానిష్టాదికారిణోఽన్నరూపాన్ భక్షయన్తి దేవా ఇత్యర్థః॥

అధిక్రియతే పురుషో విధినా సంబధ్యతేఽనేనేత్యధికారః ఫలకామనా। శాస్త్రానర్థక్యవారణాయాన్నత్వం గౌణమి

తి భావః । కేన దోషేణ తేషాం దేవభోగ్యతేత్యత ఆహ ॥ అనాత్మవిత్త్వాచ్చేతి ॥ యథా పశుర్భోగ్య ఏవమజ్ఞస్స భేదధీమాన్ దేవానాం భోగ్య ఇత్యర్థః - ఆత్మశబ్దస్య ముఖ్యత్వబలేన సూత్రాంశం వ్యాఖ్యాయ ప్రకృతపంచాగ్నయః సూత్రకృతాత్మత్వేనోపచరితా ఇతి వ్యాఖ్యాంతరమాహ ॥ అనాత్మేత్యాదినా ॥ విద్యాస్తుత్యర్థమన్నత్వం న ముఖ్యమిత్యత్ర శ్రుత్యంతరార్థం సూత్రశేషం వ్యాచష్టే ॥ తథా హీతి ॥ ఏవం గతిపర్యాలోచనయా వైరాగ్యమితి సిద్ధమ్ ॥ ౭ ॥ ఇదానీం గత్యనంతరభావినీమాగతిం నిరూపయతి । కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవం చ ॥ భోక్తవ్యకర్మణః సమాప్త్యానంతర్యమ

యజేతేత్యేవంజాతీయకాధికారశ్రుతిరుపరుధ్యేత । చంద్రమండలే చేదిష్టాదికారిణాముపభోగో న స్యాత్ కిమర్థమధికారిణ ఇష్టాద్యాయాసబహులం కర్మ కుర్యుః । అన్నశబ్దశ్చోపభోగహేతుత్వసామాన్యాదనన్నేఽప్యుపచర్యమాణో దృశ్యతే । యథా విశోఽన్నం రాజ్ఞాం పశవోఽన్నం విశామితి । తస్మాదిష్టస్త్రీపుత్రభృత్యాదిభిరివ గుణభావోపగతైరిష్టాదికారిభిర్యత్సుఖవిహరణం దేవానాం తదేవైషాం భక్షణమభిప్రేతం న మోదకాదివచ్చర్వణం నిగరణం వా । న వై దేవా అశ్నంతి న పిబంత్యేతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యంతీతి చ దేవానాం చర్వణాదివ్యాపారం వారయతి । తేషాం చేష్టాదికారిణాం దేవాన్ప్రతి గుణభావోపగతానామప్యుపభోగ ఉపపద్యతే రాజోపజీవినామివ పరిజనానామ్ । అనాత్మవిత్త్వాచ్చేష్టాదికారిణాం దేవోపభోగ్యభావ ఉపపద్యతే । తథా హ్యనాత్మవిదాం దేవోపభోగ్యతాం దర్శయతి శ్రుతిః । అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తేఽన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి న స వేద యథా పశురేవం స దేవానామితి । స చాస్మిన్నపి లోకే ఇష్టాదిభిః కర్మభిః ప్రీణయన్ పశువద్దేవానాముపకరోతి అముష్మిన్నపి లోకే తదుపజీవీ తదాదిష్టం ఫలముపభుంజానః పశువదేవ దేవానాముపకరోతీతి గమ్యతే । అనాత్మవిత్త్వాత్తథా హి దర్శయతీత్యస్యాపరా వ్యాఖ్యా । అనాత్మవిదో హ్యేతే కేవలకర్మిణ ఇష్టాదికారిణో న జ్ఞానకర్మసముచ్చయానుష్ఠాయినః పంచాగ్నివిద్యామిహాత్మవిద్యేత్యుపచరంతి ప్రకరణాత్ పంచాగ్నివిద్యావిహీనత్వాచ్చేదమిష్టాదికారిణాం గుణవాదత్వేనాన్నత్వముద్భావ్యతే పంచాగ్నివిజ్ఞానప్రశంసాయై । పంచాగ్నివిద్యా హీహ విధిత్సితా వాక్యతాత్పర్యావగమాత్ । తథా హి శ్రుత్యంతరం చంద్రమండలే భోగసద్భావం దర్శయతి । స సోమలోకే విభూతిమనుభూయ పునరావర్తత ఇతి । తథాన్యదపి శ్రుత్యంతరం । అథ యే శతం పితృణాం జితలోకానామానందాః స ఏకః కర్మదేవానామానందః యే కర్మణా దేవత్వమభిసంపద్యంత ఇతీష్టాదికారిణాం దేవైస్సంవసతాం భోగప్రాప్తిం దర్శయతి । ఏవం భాక్తత్వాదన్నభావవచనస్యేష్టాదికారిణోఽత్ర జీవా రంహంతీతి ప్రతీయంతే । తస్మాద్రంహతి సంపరిష్వక్త ఇతి యుక్తమేవోక్తమ్ ॥

సూ॥ కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవం చ ॥ ౮ ॥

ఇష్టాదికారిణాం ధూమాదినా వర్త్మనా చంద్రమండలమధిరూఢానాం భుక్తభోగానాం తతః ప్రత్యవరోహ ఆమ్నాయతే । తస్మిన్యావత్సంపాతముషిత్వాఽథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తంతే యథేతమిత్యారభ్య యావద్రమణీయచరణా బ్రాహ్మణాదియోనిమాపద్యంతే కపూయచరణాః శ్వాదియోనిమితి । తత్రేదం విచార్యతే, కిం నిరనుశయా భుక్తకృత్స్నకర్మాణోఽవరోహంత్యాహోస్విత్సానుశయా ఇతి । కిం తావత్ప్రాప్తం నిరనుశయా ఇతి । కుతః, యావత్సంపాతమితి విశేషణాత్ । సంపాతశబ్దేనాత్ర కర్మాశయ

తశబ్దార్థః । యథేతమిత్యారభ్య శ్వాదియోనిమిత్యంతం వాక్యం యావత్తావదామ్నాయత ఇతి యోజనా । అత్ర యావత్సంపాతమితి విశేషణాద్రమణీయచరణా ఇతి వాక్యాచ్చ సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ అనుశయః కర్మ, అత్ర పూర్వపక్షే కర్మాభావేనాగతేరనియమాద్వైరాగ్యదార్ఢ్యం సిద్ధాంతే కర్మసత్త్వేనాగతినియమాద్వైరాగ్యదార్ఢ్యమితి భేదః తేషామిష్టాదికారిణాం యదా తత్కర్మ పర్యవైతి పరిక్షీణం భవతి తదా పునరావర్తంత ఇతి శ్రుత్యంతరేణాపి కృత్స్నకర్మ

ణశ్చంద్రలోకే భుక్తత్వముచ్యత ఇత్యర్థః । యావత్పదసంకోచో న యుక్తః శ్రుత్యంతరవిరోధాదిత్యాహ ॥ నైవమితి ॥ అయం నరో యత్కించిదిహ లోకే కర్మ కరోతి తస్యాంతం ఫలం పరలోకే ప్రాప్య కర్మార్థం పునరాయాతీతి శ్రుత్యర్థః । కర్మాభావే శ్రుతిముక్త్వా యుక్తిమాహ ॥ అపి చేతి ॥ అభివ్యక్తిః ఫలోన్ముఖతా, మరణే నాభివ్యక్తసర్వకర్మణః పరలోకభోగస్యావశ్యంభావాత్కర్మాభావ ఇత్యర్థః । చరణాఖ్యశీలమాత్రాదవరోహ ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతప్రతిజ్ఞాం వ్యాచష్టే ॥ యేనేత్యాదినా ॥ తత్రావరోహతాం జీవానాం మధ్యే యే కేచిదిహ కర్మభూమౌ రమణీయచరణాః పుణ్యకర్మాణః తే పుణ్యయోనిభాజ ఇతి యదభ్యాశో హ అవశ్యమిత్యర్థః । కపూయం పాపం । దృష్టశబ్దస్య శ్రుతమర్థముక్త్వాఽర్థాంతర

ఉచ్యతే। సంపతంత్యనేనాస్మాల్లోకాదముం లోకం ఫలోపభోగాయేతి యావత్సంపాతముషిత్వేతి చ కృత్స్నస్య కృతస్య తత్రైవ భుక్తతాం దర్శయతి। 'తేషాం యదా తత్పర్యవైతి' ఇతి చ శ్రుత్యంతరేణైష ఏవార్థః ప్రదర్శ్యతే। స్యాదేతత్ యావదముష్మింల్లోకే ఉపభోక్తవ్యం కర్మ తావదుపభుజ్యత ఇతి కల్పయిష్యామీతి। నైవం కల్పయితుం శక్యతే యత్కించేత్యన్యత్ర పరామర్శాత్, 'ప్రాప్యాంతం కర్మణస్తస్య యత్కించేహ కరోత్యయం। తస్మాల్లోకాత్పునరైత్యస్మై లోకాయ కర్మణే' ఇతి హ్యపరా శ్రుతిః యత్కించేత్యవిశేషపరామర్శేన కృత్స్నస్యేహ కృతస్య కర్మణస్తత్ర క్షపితతాం దర్శయతి। అపి చ ప్రాయణమనారబ్ధఫలస్య కర్మణోఽభివ్యంజకం। ప్రాక్ప్రాయణాదారబ్ధఫలేన కర్మణా ప్రతిబంధస్యాభివ్యక్త్యనుపపత్తేః। తచ్చావిశేషాత్ యావత్కించిదనారబ్ధఫలం తస్య సర్వస్యాభివ్యంజకం, న హి సాధారణే నిమిత్తే నైమిత్తికమసాధారణం భవితుమర్హతి। న హ్యవిశిష్టే ప్రదీపసన్నిధౌ ఘటోఽభివ్యజ్యతే న పట ఇత్యుపపద్యతే। తస్మాన్నిరనుశయా అవరోహంతీత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః। కృతాత్యయేఽనుశయవానితి। యేన కర్మబృందేన చంద్రమసమారూఢాః ఫలోపభోగాయ తస్మిన్నుపభోగేన క్షపితే తేషాం యదమ్మయం శరీరం చంద్రమస్యుపభోగాయారబ్ధం తదుపభోగక్షయదర్శనశోకాగ్నిసంపర్కాత్ ప్రవిలీయతే సవితృకిరణసంపర్కాదివ హిమకరకాః, హుతభుగర్చిస్సంపర్కాదివ ఘృతకాఠిన్యం। తతః కృతాత్యయే కృతస్యేష్టాదేః కర్మణః ఫలోపభోగేనోపక్షయే సతి సానుశయా ఏవేమమవరోహంతి। కేన హేతునా దృష్టస్మృతిభ్యామిత్యాహ। తథా హి ప్రత్యక్షా శ్రుతిస్సానుశయానామవరోహం దర్శయతి 'తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే రమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్ బ్రాహ్మణయోనిం వా క్షత్రియయోనిం వా వైశ్యయోనిం వా, అథ య ఇహ కపూయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే కపూయాం యోనిమాపద్యేరన్ శ్వయోనిం వా సూకరయోనిం వా చండాలయోనిం వే'తి । చరణశబ్దేనాత్రానుశయస్సూచ్యత ఇతి వర్ణయిష్యతే। దృష్టశ్చాయం జన్మనైవ ప్రతిప్రాణ్యుచ్చావచరూప ఉపభోగః ప్రవిభజ్యమానః ఆకస్మికత్వాసంభవాదనుశయసద్భావం సూచయతి । అభ్యుదయప్రత్యవాయయోస్సుకృతదుష్కృతహేతుత్వస్య సామాన్యతశ్శాస్త్రేణావగమితత్వాత్। స్మృతిరపి 'వర్ణా ఆశ్రమాశ్చ స్వకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్య కర్మఫలమనుభూయ తతశ్శేషేణ విశిష్టదేశకులజాతిరూపాయుశ్శ్రుతవృత్తవిత్తసుఖమేధసో జన్మ ప్రతిపద్యంత' ఇతి సానుశయానామేవావరోహం దర్శయతి। కః పునరనుశయో నామేతి, కేచిత్తావదాహుః స్వర్గార్థస్య కర్మణో

మాహ ॥ దృష్టశ్చేతి ॥ 'పుణ్యో వై పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపేనే'త్యాదిశాస్త్రేణ సుఖదుఃఖయోర్ధర్మాధర్మహేతుకత్వమవగతం తతశ్చ జన్మారభ్య దృష్టో భోగః కర్మహేతుకః భోగత్వాత్ స్వర్గభోగవదిత్యనుశయసిద్ధిః- విపక్షే చ హేత్వభావాద్భోగస్యాకస్మికత్వప్రసంగ ఇత్యర్థః । స్మృతావాశ్రమా ఆశ్రమిణః ప్రేత్య మృత్వా లోకాంతరే కర్మఫలం భుక్త్వా తతశ్శేషేణానుభూతాదన్యేన కర్మణాఽనుశయాఖ్యేన పునర్జన్మ ప్రతిపద్యంత ఇతి సంబంధః । విశిష్టా దేశాదయో మేధాంతా దశ గుణా యేషు తే తథోక్తాః- శ్రుతం జ్ఞానం వృత్తమాచారః । స్వాభిమతానుశయం వక్తుం పృచ్ఛతి ॥ కః పునరితి ॥ కృతస్య కర్మణః స్వర్గే భోగే సతి భుక్తస్య కర్మణో లేశోఽనుశయస్తద్వానవరోహతి, భాండే స్నేహలేశస్య దృష్టత్వాత్

తతశ్చ శేషేణేతి స్మృతేశ్చేత్యేకదేశివ్యాఖ్యామాహ ॥ కేచిదిత్యాదినా॥ రిచ్యమానం స్నేహేన వియుజ్యమానం। నను భోగనాశ్యత్వాత్కర్మణో లేశో న యుక్త ఇతి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ కృత్స్నకర్మణో భోగే జాతే నాశస్స్యాత్ న తు భోగో జాత ఇతి పరిహారార్థః భోగో న జాయత ఇత్యయుక్తమితి శంకతే ॥నన్వితి॥ భోగస్యావశేషో జాత ఇతి సమాధత్తే ॥ బాఢమిత్యాదినా॥ ఇదమేకదేశివ్యాఖ్యానం దూషయతి ॥ నచేతి ॥ 'స్వర్గకామో యజేతే'త్యాదిశాస్త్రేణ స్వర్గభోగార్థం కర్మ చోదితం, తచ్ఛేషస్య మర్త్యభోగహేతుత్వే శాస్త్రవిరోధ ఇత్యర్థః। కించ స్వర్గహేతుకర్మశేషాదవరోహే కపూయయోన్యాపత్తిశ్రుతివిరోధ ఇత్యాహ ॥అవశ్యం చేతి॥ స్వాభిమతమనుశయమాహ ॥తస్మాదితి॥ పూర్వపక్షబీజమనూద్య దూషయతి॥యది

భుక్తఫలస్యాపి శేషః కశ్చిదనుశయో నామ భాండానుసారిస్నేహవత్। యథా హి స్నేహభాండం రిచ్యమానం న సర్వాత్మనా రిచ్యతే భాండానుసార్యేవ కశ్చిత్స్నేహశేషోఽవతిష్ఠతే తథానుశయోఽపీతి। నను కార్యవిరోధిత్వాదదృష్టస్య న భుక్తఫలస్యావశేషావస్థానం న్యాయ్యం। నాయం దోషః। న హి సర్వాత్మనా భుక్తఫలత్వం కర్మణః ప్రతిజానీమహే। నను నిరవశేషకర్మఫలోపభోగాయ చంద్రమండలమారూఢాః। బాఢం। తథాపి స్వల్పకర్మావశేషమాత్రేణ తత్రావస్థానం న లభ్యతే। యథా కిల కశ్చిత్సేవకః సకలైః సేవోపకరణై రాజకులముపసృప్తశ్చిరప్రవాసాత్ పరిక్షీణబహూపకరణశ్ఛత్రపాదుకాదిమాత్రావశేషో న రాజకులేఽవస్థాతుం శక్నోత్యేవమనుశయమాత్రపరిగ్రహో న చంద్రమండలేఽవస్థాతుం శక్నోతీతి। న చైతద్యుక్తమివ, న హి స్వర్గార్థస్య కర్మణో భుక్తఫలస్యావశేషానువృత్తిరుపపద్యతే కార్యవిరోధిత్వాదిత్యుక్తం। నన్వేతదప్యుక్తం న స్వర్గఫలస్య కర్మణో నిఖిలస్య భుక్తఫలత్వం భవతీతి। తదేతదపేశలం। స్వర్గార్థం కిల కర్మ స్వర్గస్థస్యైవ స్వర్గఫలం నిఖిలం న జనయతి స్వర్గచ్యుతస్యాపి కించిత్ఫలలేశం జనయతీతి న శబ్దప్రమాణకానామీదృశీ కల్పనాఽవకల్పతే। స్నేహభాండే తు స్నేహలేశానువృత్తిర్దృష్టత్వాదుపపద్యతే। తథా సేవకస్యోపకరణలేశానువృత్తిర్దృశ్యతే। న త్విహ తథా స్వర్గఫలస్య కర్మణో లేశానువృత్తిర్దృశ్యతే నాపి కల్పయితుం శక్యతే, స్వర్గఫలశాస్త్రవిరోధాత్। అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయం న స్వర్గఫలస్యేష్టాదేః కర్మణో భాండానుసారిస్నేహవదేకదేశోఽనువర్తమానోఽనుశయ ఇతి। యది హి యేన సుకృతేన కర్మణేష్టాదినా స్వర్గమన్వభూవన్ తస్యైవ కశ్చిదేకదేశోఽనుశయః కల్ప్యేత తతో రమణీయ ఏవైకోఽనుశయః స్యాన్న తు విపరీతః, తత్రేదమనుశయవిభాగవచనముపరుధ్యేత 'తద్య ఇహ రమణీయచరణా అథ య ఇహ కపూయచరణా' ఇతి। తస్మాదాముష్మికఫలే కర్మజాత ఉపభుక్తేఽవశిష్టమైహికఫలం కర్మాంతరజాతమనుశయస్తద్వంతోఽవరోహంతీతి। యదుక్తం 'యత్కించే'త్యవిశేషపరామర్శాత్ సర్వస్యేహ కృతస్య కర్మణః ఫలోపభోగేనాంతం ప్రాప్యానుశయా అవరోహంతీతి। నైతదేవం, అనుశయసద్భావస్యావగమితత్వాత్ యత్కించిదిహ కృతమాముష్మికఫలం కర్మారబ్ధభోగం తత్సర్వం ఫలోపభోగేన క్షపయిత్వేతి గమ్యతే। యదప్యుక్తం ప్రాయణమవిశిష్టత్వాదనారబ్ధఫలం కృత్స్నమేవ కర్మాభివ్యనక్తి, తత్ర కేనచిత్ కర్మణాముష్మింల్లోకే ఫలమారభ్యతే కేనచిదస్మిన్నిత్యయం విభాగో న సంభవతీతి। తదప్యనుశయసద్భావప్రదర్శనేనైవ ప్రత్యుక్తం। అపి చ కేన హేతునా ప్రాయణమనారబ్ధఫలస్య కర్మణోఽభివ్యంజకం ప్రతిజ్ఞా

దిత్యాదినా ॥ క్షపయిత్వా పునరాగచ్ఛతీతి ప్రాప్యాంతమితి వాక్యేన గమ్యత ఇతి యోజనా। జన్మారభ్యదృష్టభోగలింగానుగృహీతయా రమణీయకపూయచరణశ్రుత్యా ఐహికానుశయాఖ్యకర్మవిశేషపరయా విరోధాత్ యత్కించేతి యావత్సంపాతమితి చ సామాన్యశబ్దయోరాముష్మికవిషయత్వేన సంకోచో వాచ్య ఇతి భావః। మరణం కృత్స్నకర్మాభివ్యంజకమిత్యయుక్తం, ఉక్తానుశయశ్రుతివిరోధాదిత్యాహ ॥ తదపీతి ॥బలవదనారబ్ధకర్మప్రతిబంధాచ్చ న కృత్స్నకర్మాభివ్యక్తిరిత్యాహ ॥ అపిచేత్యాదినా ॥ తస్య కృత్స్నకర్మాభివ్యంజకత్వే హేతుర్నాస్తీతి భావః ॥ ప్రశ్నం మత్వోత్తరం శంకతే ॥ఆర

ష్ఠేతి॥ ఆరబ్ధవత్ అనారబ్ధస్యాపి బలవతః ప్రతిబంధకత్వాన్న సర్వకర్మణః ఫలదానాయాభివ్యక్తిరితి సమాధత్తే ॥ యథేతి ॥ అనారబ్ధఫలత్వావిశేషాత్ సర్వకర్మణామభివ్యక్తిమాశంక్య మిథోవిరుద్ధ స్వర్గనరకాదిదేహఫలానామేకదేహారంభకత్వాసంభవ ఉక్తస్తం వివృణోతి ॥ న హీతి॥ అస్తు తర్హి దుర్బలస్య కర్మణో నాశ ఇత్యత ఆహ॥ నాపీతి॥ నాభుక్తం క్షీయతే కర్మేత్యేకాంత ఉత్సర్గః, స చ ప్రాయశ్చిత్తబ్రహ్మజ్ఞానధ్యానైర్బాధ్యతే న మరణమాత్రేణేత్యర్థః । మరణేన దుర్బలకర్మావినాశే మానమాహ ॥ స్మృతిరితి ॥ కర్మనాశపక్షం నిరస్య ప్రకృతకృత్స్నకర్మాభివ్యక్తిపక్షే దోషాంతరమాహ॥ యది చేతి॥ కృత్స్నకర్మణామేకస్మిన్ దేవాదిజన్మని భోగేన క్షయాత్ న జన్మాంతరం స్యాత్ జ్ఞానాభావాన్న ముక్తిరిత్యాదిదేవస్య కష్టాదశా స్యాదిత్యర్థః "శ్వసూకరఖరోష్ట్రాణాం గోజావిమృగపక్షిణాం । చండాలపుల్కసానాం చ బ్రహ్మహా యోనిమృచ్ఛతీ"త్యాదిస్మృతివిరోధాచ్చ న సర్వకర్మణామేకజన్మారంభకత్వమిత్యాహ ॥ బ్రహ్మేతి ॥ నన్వేకస్య కర్మణః కథమనేకజన్మఫలక

యత ఇతి వక్తవ్యం । ఆరబ్ధఫలేన కర్మణా ప్రతిబద్ధస్యేతరస్య వృత్త్యుద్భవానుపపత్తేస్తదుపశమాత్ ప్రాయణకాలే వృత్త్యుద్భవో భవతీతి యద్యుచ్యేత తత్రేవ వక్తవ్యం, యద్యేవం తర్హి ప్రాక్ ప్రాయణాదారబ్ధఫలేన కర్మణా ప్రతిబద్ధస్యేతరస్య వృత్త్యుద్భవానుపపత్తిః, ఏవం ప్రాయణకాలేఽపి విరుద్ధఫలస్యానేకస్య కర్మణో యుగపత్ఫలారంభాసంభవాద్బలవతాపి ప్రతిబద్ధస్య దుర్బలస్య వృత్త్యుద్భవానుపపత్తిరితి । న హ్యనారబ్ధఫలత్వసామాన్యేన జాత్యంతరోపభోగ్యఫలమప్యనేకం కర్మైకస్మిన్ ప్రాయణే యుగపదభివ్యక్తం సదేకాం జాతిమారభత ఇతి శక్యం వక్తుం, ప్రతినియతఫలత్వవిరోధాత్, నాపి కస్యచిత్ కర్మణః ప్రాయణేఽభివ్యక్తిః కస్యచిదుచ్ఛేద ఇతి శక్యతే వక్తుం ఐకాంతికఫలత్వవిరోధాత్ । న హి ప్రాయశ్చిత్తాదిభిర్హేతుభిర్వినా కర్మణాముచ్ఛేదస్సంభావ్యతే । స్మృతిరపి విరుద్ధఫలేన కర్మణా ప్రతిబద్ధస్య కర్మాంతరస్య చిరమవస్థానం దర్శయతి "కదాచిత్సుకృతం కర్మ కూటస్థమిహ తిష్ఠతి। మజ్జమానస్య సంసారే యావద్దుఃఖాద్విముచ్యతే" ఇత్యేవంజాతీయా । యది చ కృత్స్నమనారబ్ధఫలం కర్మైకస్మిన్ ప్రాయణే యుగపదభివ్యక్తం సదేకాం జాతిమారభేత తతః స్వర్గనరకతిర్యగ్యోనిషు అధికారానవగమాద్ధర్మాధర్మానుత్పత్తౌ నిమిత్తాభావాన్నోత్తరా జాతిరుపపద్యేత । బ్రహ్మహత్యాదీనాం చైకైకస్య కర్మణోఽనేకజన్మనిమిత్తత్వం స్మర్యమాణముపరుధ్యేత । న చ ధర్మాధర్మయోః స్వరూపఫలసాధనాదిసమధిగమే శాస్త్రాదతిరిక్తం కారణం శక్యం సంభావయితుం । న చ దృష్టఫలస్య కర్మణః కారీర్యాదేః ప్రాయణమభివ్యంజకం సంభవతీత్యవ్యాపికాపీయం ప్రాయణస్యాభివ్యంజకత్వకల్పనా । ప్రదీపోపన్యాసోఽపి కర్మబలాబలప్రదర్శనేనైవ ప్రతినీతః, స్థూలసూక్ష్మరూపాభివ్యక్తివచ్చేదం ద్రష్టవ్యం । యథా హి ప్రదీపస్సమానేఽపి సన్నిధానే స్థూలం రూపమభివ్యనక్తి న సూక్ష్మం, ఏవం ప్రాయణం సమానేఽప్యనారబ్ధఫలస్య కర్మజాతస్య ప్రాప్తావసరత్వే బలవతః కర్మణో వృత్తిముద్భావయతి న దుర్బలస్యేతి తస్మాచ్ఛ్రుతిస్మృతిన్యాయవిరోధాదశ్లిష్టోఽయమశేషకర్మాభివ్యక్త్యభ్యుపగమః, శేషకర్మసద్భావేఽనిర్మోక్షప్రసంగ ఇత్యయమప్యస్థానే సంభ్రమః సమ్యగ్దర్శనా

త్వం, అదృష్టత్వాదిత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ కించ వ్యంజకత్వేఽపి మరణస్య కిం సర్వకర్మవ్యంజకత్వం కల్ప్యతే, ఉత యత్కించిత్కర్మవ్యంజకత్వం, నాద్యః, ఇహకృతకారీర్యాదేరత్రైవ ఫలహేతోర్మరణవ్యంజకత్వాసంభవాదిత్యాహ ॥ న చేతి॥ ద్వితీయం నిరస్యన్ పరోక్తం దృష్టాంతం విఘటయతి ॥ ప్రదీపేతి ॥ రూపాణాం ప్రదీపవన్మరణం న కస్యచిదపి కర్మణో వ్యంజకం కింతు ప్రబలకర్మప్రతిబంధాభావే దుర్బలం వ్యంజ్యత ఇత్యర్థః । ఏవం మరణస్యావ్యంజకత్వానంగీకారేణ ప్రదీపదృష్టాంతో నిరస్తః, అంగీకారేఽప్యనుకూలో దృష్టాంత ఇత్యాహ ॥ స్థూలేతి ॥ సూక్ష్మమనుద్భూతరూపమితి మరణే సర్వకర్మాభివ్యక్త్యసిద్ధిరితి శేషః । ఏవం సర్వకర్మసంఘ ఏకజన్మారంభక ఇత్యైకభవికః కర్మాశయ ఇతి మతనిరాసముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ చరణశ్రుత్యా తతశ్శేషేణేత్యాదిస్మృత్యా ప్రబలప్రతిబంధాదితి న్యాయేన చానభివ్యక్తకర్మసద్భావాదిత్యర్థః । ననుము

క్త్యనుపపత్త్యాఽఙ్గీకార్య ఏకభవిక ఇత్యత ఆహ ॥ శేషేతి॥ సూత్రం శేషం వ్యాచష్టే॥ తే చేత్యాదినా ॥ అవరోహమార్గ ఇత్థం శ్రూయతే 'తస్మిన్ యావత్సంపాతముషిత్వా అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తంతే యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయుం వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి ధూమో భూత్వాఽభ్రం భవతి అభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతి త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్తిలమాషా ఇతి జాయంతే అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరం యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతస్సించతి తద్భూయ ఏవ భవతి తద్య ఇహ రమణీయచరణా రమణీయాం యోనిమాపద్యంత' ఇతి । ధూమాద్యధ్వనా యథేతం యథాగతం తథా తమధ్వానం పునరాయాంతీత్యుక్త్వా ధూమాదిరూపపితృమార్గస్య రాత్ర్యాదికః నోక్తం, అధికం చాభ్రాదికముక్తమితి మత్వా సూత్రకృతోక్తం యథేతమనేవం చేతి । అవశిష్టగ్రంథస్యార్థోఽగ్రే స్ఫుటీభవిష్యతి. ౮. సంప్రతి శ్రుతిస్థచరణశబ్దమాక్షేపపూర్వకం సూత్రకృద్వ్యాచష్టే ॥ చరణాదితి చేదితి ॥ "అథో హ సర్వభూతే

దశేషకర్మక్షయశ్రుతేః। తస్మాత్ స్థితమేతదనుశయవంతోఽవరోహంతీతి। తే చావరోహంతో యథేతమనేవం చావరోహంతి । యథేతమితి యథాగతమిత్యర్థః । అనేవమితి తద్విపర్యయేణేత్యర్థః। ధూమాకాశయోః పితృయాణేఽధ్వన్యుపాత్తయోరవరోహే సంకీర్తనాత్ యథేతంశబ్దాచ్చ యథాగతమితి ప్రతీయతే, రాత్ర్యాద్యసంకీర్తనాదభ్రాద్యుపసంఖ్యానాచ్చ విపర్యయోఽపి ప్రతీయతే॥ ॥౮॥

సూ॥ చరణాదితి చేన్నోపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః॥౯॥

అథాపి స్యాద్యా శ్రుతిరనుశయసద్భావప్రతిపాదనాయోదాహృతా 'తద్య ఇహ రమణీయచరణా' ఇతి సా ఖలు చరణాద్యోన్యాపత్తిం దర్శయతి నానుశయాత్, అన్యచ్చరణమన్యోఽనుశయః, చరణం చారిత్రమాచారః శీలమిత్యనర్థాంతరం అనుశయస్తు భుక్తఫలాత్ కర్మణోఽతిరిక్తం కర్మాభిప్రేతం శ్రుతిశ్చ కర్మచరణే భేదేన వ్యపదిశతి। 'యథాకారీ యథాచారీ తథా భవతీ'తి 'యాన్యనవద్యాని కర్మాణి తాని సేవితవ్యాని నో ఇతరాణి యాన్యస్మాకꣳ సుచరితాని తాని త్వయోపాస్యానీ'తి చ । తస్మాచ్చరణాద్యోన్యాపత్తిశ్రుతేర్నానుశయసిద్ధిరితి చేన్నైష దోషః। యతోఽనుశయోపలక్షణార్థైవైషా చరణశ్రుతిరితి కార్ష్ణాజినిరాచార్యో మన్యతే॥ ... ... ॥౯॥

ఆనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్॥౧౦॥

స్యాదేతత్, కస్మాత్పునశ్చరణశబ్దేన శ్రౌతం శీలం విహాయ లాక్షణికోఽనుశయః ప్రత్యాయ్యతే । నను శీలస్యైవ శ్రౌతస్య విహితప్రతిషిద్ధస్య సాధ్వసాధురూపస్య శుభాశుభయోన్యాపత్తిః ఫలం భవిష్యతి, అవశ్యం చ శీలస్యాపి కించిత్ఫలమభ్యుపగంతవ్యం, అన్యథా హ్యానర్థక్యమేవ శీలస్య ప్రసజ్యేతేతి చేన్నైష దోషః। కుతః, తదపేక్షత్వాత్ ।ఇష్టాదిహి కర్మజాతం చరణాపేక్షం।న హి సదాచారహీనః కశ్చిదధికృతస్స్యాత్ । 'ఆచారహీనం న పునంతి వేదా' ఇత్యాదిస్మృతిభ్యః । పురుషార్థత్వేఽప్యాచారస్య నానర్థక్యం । ఇష్టాదౌహి క

షకర్మణాం మనసా గిరా । అనుగ్రహశ్చ జ్ఞానం చ శీలమేతద్విదుర్బుధా" ఇతి స్మృతావుక్తాఽద్రోహాదయశ్శాస్త్రార్థజ్ఞానరూపం చ శీలం సర్వకర్మాంగముక్తం తద్వాచకం చరణపదమంగినః శ్రౌతాదికర్మణో లక్షకం 'కర్మణ ఏవోత్తరావస్థా ధర్మాధర్మాఖ్యాపూర్వ'మితి కర్మలక్షణయైవ తదభిన్నాపూర్వాఖ్యానుశయసిద్ధిరితి కార్ష్ణాజినిమతం ॥౯॥

తదేవ శంకాసమాధానాభ్యామాహ॥ ఆనర్థక్యమితి చేదిత్యాదినా సూత్రేణ ॥ చరణశబ్దవాచ్యస్యైవ గ్రహణసంభవాన్న లక్షణా యుక్తేతి శంకితైవ బ్రూతే ॥ నన్వితి ॥ ప్రతిషిద్ధం శీలం క్రోధానృతాదిరూపం।కించ శీలస్య నిష్ఫలత్వాయోగాచ్ఛ్రుతయోన్యాపత్తిస్తస్యైవ ఫలం నానుశయస్యేత్యాహ॥అవశ్యం చేతి ॥ 'వేదాస్తదర్థకర్మాణ్యాచారం వినా న ఫలంతీ'తి స్మృత్యా శీలస్య కర్మాంగత్వాన్న పృథక్ఫలాపేక్షా, అంగిఫలేనార్థవత్త్వాత్ । న చాంగమాత్రాద్యోన్యాపత్తిః ఫలమితి వాచ్యం అంగస్య నిష్ఫలత్వేన ముఖ్యార్థస్యాచారస్య గ్రహణాయోగాల్లక్షణా యుక్తేతి సమాధానార్థః । యద్వాచారస్య

స్నానాదివత్ పురుషసంస్కారతయా పురుషార్థత్వం తదాప్యవిరోధ ఇత్యాహ॥ పురుషార్థత్వేపీతి ॥ అంగావబద్ధోపాస్తివదాచారోఽర్థవానిత్యర్థః। అస్తుతర్హి శీలాఖ్యాచారాదేవ యోన్యాపత్తిరిత్యాశంక్య ‘పుణ్యో వై పుణ్యేన కర్మణా’ ఇత్యాదిశ్రుత్యాదివిరోధాన్నైవమిత్యాహ॥ కర్మ చేతి॥ పారయమాణః శక్తః। యద్యప్యక్రోధాదిరూపం శీలం సాధారణధర్మాత్మకం విశేషరూపాత్ కర్మణోఽభిన్నం తథాపి చరణాచారశబ్దౌ కర్మవాచినావేవ న శీలవాచకావితి న లక్షణావసర ఇతి బాదరిమతమ్ ॥౧౦॥ ** ముఖ్యసిద్ధాంతమాహ ॥ సుకృతేతి॥ చరణశబ్దార్థముపసంహరతి ॥ఆచారోపీతి॥ కర్మణ ఏవాచారత్వే యథాకారీత్యాదిభేదోక్తిః కథమిత్యత ఆహ ॥ భేదవ్యపదేశ ఇతి॥ నిరుపపదాచారశబ్దాత్ సదాచారరూపో విశేషో భాతి అతస్తత్సమభివ్యాహృతః కర్మసామాన్యవాచకో యథాకారీతి శబ్దస్తదితరవిశేషపరః, ఏవమనవద్యాని కర్మాణీతి సామాన్యతోఽస్మాకం సుచరితానీతి విశేష ఇతి వివేకః, తస్మాదనుశయబలాజ్జాగత్యవశ్యంభావానుసంధానాద్వైరాగ్యమి

ర్మజాతే ఫలమారభమాణే తదపేక్ష ఏవాచారస్తత్ర శ్రీపకం చిదతిశయమారభ్యతే ।కర్మ చ సర్వార్థకారీతి శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధిః, తస్మాత్ కర్మైవ శీలోపలక్షితమనుశయభూతం యోన్యాపత్తేః కారణభూతమితి కార్ష్ణాజినేర్మతం ।నహి కర్మణి సంభవతి శీలాద్యోన్యాపత్తిర్యుక్తా। నహి పద్యాభ్యం పలాయితుం పారయమాణో జానుభ్యాం రంహితుమర్హతీతి॥ ... ... ॥౧౦॥

సూ॥ సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః॥౧౧॥

బాదరిస్త్వాచార్యః సుకృతదుష్కృతే ఏవ చరణశబ్దేన ప్రత్యాయ్యేతే ఇతి మన్యతే । చరణమనుష్ఠానం కర్మేత్యనర్థాంతరం । తథాహ్యవిశేషేణ కర్మమాత్రే చరతిః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే। యో హీష్టాదిలక్షణం పుణ్యం కర్మ కరోతి తం లౌకికా ఆచక్షతే ధర్మం చరత్యేష మహాత్మేతి। ఆచారోపి ధర్మవిశేష ఏవ। భేదవ్యపదేశస్తు కర్మచరణయోర్బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేనాప్యుపపద్యతే। తస్మాద్రమణీయచరణాః ప్రశస్తకర్మాణః, కపూయచరణా నిందితకర్మాణ ఇతి నిర్ణయః॥ ... ... ॥౧౧॥

సూ॥ అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతమ్॥౧౨॥

ఇష్టాదికారిణశ్చంద్రమసం గచ్ఛంతీత్యుక్తం యే త్వితరే ఇష్టాదికారిభ్యస్తేపి కిం చంద్రమసం గచ్ఛంతి ఉత న గచ్ఛంతీతి చింత్యతే। తత్ర తావదాహ। ఇష్టాదికారిణ ఏవ చంద్రమసం గచ్ఛంతీత్యేతన్న, కస్మాత్, యతోఽనిష్టాదికారిణామపి చంద్రమండలం గంతవ్యత్వేన శ్రుతం। తథాహ్యవిశేషేణ కౌషీతకినస్సమామనంతి ‘యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ ప్రయంతి చంద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛంతీ’తి। దేహారంభోపి చ పునర్జాయమానానాం నాంతరేణ చంద్రప్రాప్తిమవకల్పేత, పంచమ్యామాహుతావిత్యాహుతిసంఖ్యానియమాత్, తస్మాత్సర్వ ఏవ చంద్రమసమాసీదేయుః। ఇష్టాదికారిణామితరేషాం చ సమానగతిత్వం న యుక్తమితి చేన్న, ఇతరేషాం చంద్రమండలే భోగాభావాత్॥ ... ... ॥౧౨॥

తి సిద్ధం ॥౧౧॥ ** ఏవం పుణ్యాత్మనాం గత్యాగతిచింతయా వైరాగ్యం నిరూప్య పాపినాం తచ్చింతయా తన్నిరూపయతి। అనిష్టాదికారిణామపీతి ॥ యే కే చేత్యవిశేషశ్రుతేః సర్వేషాం స్వర్గసంగమనం జనానామితి శ్రుతేశ్చ సంశయే ప్రథమాధికరణే సిద్ధనియమాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షసూత్రం వ్యాచష్టే ॥ తత్రేత్యాదినా ॥ యమరాజం పాపిజనానాం సమ్యగ్గమ్యం, హవిషా ప్రీణయతేతి శ్రుత్యర్థః। పూర్వపక్షే పుణ్యవతామేవ చంద్రగతిరితి నియమాభావాత్ పుణ్యవైయర్థ్యం పాపాద్వైరాగ్యాదార్ఢ్యం చేతి ఫలం, సిద్ధాంతే పాపినాం చంద్రలోకదర్శనమపి నాస్తీతి పుణ్యార్థవత్త్వం వైరాగ్యదార్ఢ్యం చేతి ఫలం, పంచమాగ్నౌ దేహారంభ ఇతి నియమాత్ పాపినామపి ప్రథమద్యులోకాగ్నిప్రాప్తిర్వాచ్యేత్యాహ॥ దేహారంభ ఇతి॥ పాపినాం స్వర్గభోగాభావేపి మార్గాంతరాభావాచ్చంద్రగతిరితి భావః॥ ॥౧౨॥

సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే ॥ తుశబ్ద ఇత్యాదినా ॥ సంయమనే యమలోకే యమకృతా యాతనా అనుభూయావరోహంతీత్యేవం ఆరోహావరోహావితి యోజనా సూత్రస్య జ్ఞేయా । ప్రయతాం మృత్వా గచ్ఛతాం । సమ్యక్ పరస్తాత్ ప్రాప్యత ఇతి సంపరాయః పరలోకః, తదుపాయః సాంపరాయః, బాలమజ్ఞం, విశేషతో విత్తరాగేణ మూఢం మోహాత్ ప్రమాదం కుర్వంతం ప్రతి న భాతి । స చ బాలోఽయం స్త్రీవిత్తాదిలోకోఽస్తి న పరలోకోఽస్తీతి మానీ స మేమమయమస్యవశ

సంయమనే త్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్ ॥ ౧౩ ॥

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి । నైతదస్తి, సర్వే చంద్రమసం గచ్ఛంతీతి । కస్మాత్, భోగాయైవ హి చంద్రారోహణం న నిష్ప్రయోజనం, నాపి ప్రత్యవరోహాయైవ, యథా కశ్చిద్వృక్షమారోహతి పుష్పఫలోపాదానాయ న నిష్ప్రయోజనం నాపి పతనాయైవ । భోగశ్చానిష్టాదికారిణాం చంద్రమసి నాస్తీత్యుక్తం, తస్మాదిష్టాదికారిణ ఏవ చంద్రమసమారోహంతి నేతరే । తే తు సంయమనం యమాలయమవగాహ్య స్వదుష్చరితానురూపా యామీర్యాతనా అనుభూయ పునరేవేమం లోకం ప్రత్యవరోహంతి, ఏవంభూతౌ తేషామారోహావరోహౌ భవతః । కుతః, తద్గతిదర్శనాత్ । తథా హి యమవచనస్వరూపా శ్రుతిః ప్రయతామనిష్టాదికారిణాం యమవశ్యతాం దర్శయతి "న సాంపరాయః ప్రతిభాతి బాలం ప్రమాద్యంతం విత్తమోహేన మూఢం అయం లోకో నాస్తి పర ఇతి మానీ పునః పునర్వశమాపద్యతే మే" ఇతి । 'వైవస్వతగ్ం సంగమనం జనానాం' ఇత్యేవంజాతీయకం చ బహ్వేవ యమవశ్యతాప్రాప్తిలింగం భవతి ॥ ౧౩

స్మరంతి చ ॥ ౧౪ ॥

అపి చ మనువ్యాసప్రభృతయః శిష్టాః సంయమనే పురే యమాయత్తం కపూయకర్మవిపాకం స్మరంతి నాచికేతోపాఖ్యానాదిషు ॥ ౧౪

అపి చ సప్త ॥ ౧౫ ॥

అపి చ సప్త నరకా రౌరవప్రముఖా దుష్కృతఫలోపభోగభూమిత్వేన స్మర్యంతే పౌరాణికైః, తాననిష్టాదికారిణః ప్రాప్నువంతి, కుతస్తే చంద్రం ప్రాప్నుయురిత్యభిప్రాయః । నను విరుద్ధమిదం యమాయత్తా యాతనాః పాపకర్మాణోఽనుభవంతీతి, యావతా తేషు రౌరవాదిష్వన్యే చిత్రగుప్తాదయో నానాధిష్ఠాతారః స్మర్యంత ఇతి, నేత్యాహ ౧౫

తత్రాపి చ తద్వ్యాపారాదవిరోధః ॥ ౧౬ ॥

తేష్వపి సప్తసు నరకేషు తస్యైవ యమస్యాధిష్ఠాతృత్వవ్యాపారాభ్యుపగమాదవిరోధః । యమప్రయుక్తా ఏవ హి తే చిత్రగుప్తాదయోఽధిష్ఠాతారః స్మర్యంతే ॥ ౧౬

విద్యాకర్మణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్ ॥ ౧౭ ॥

పంచాగ్నివిద్యాయాం 'వేత్థ యథాఽసౌ లోకో న సంపూర్యత' ఇత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనావసరే శ్రూయతే, 'అథైతయోః పథోర్న కతరేణచన తానీమాని క్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీని భూతాని భవంతి జా

మాప్నోతీత్యర్థః ॥ ౧౩॥ ** పాపినాం యమవశ్యతావాది విశేషశ్రుతిస్మృతిబలాత్ 'యే వై కే చే'త్యవిశేషశ్రుతిరిష్టాదికారివిషయత్వేన వ్యాఖ్యేయేతి భావః ॥ సూత్రత్రయస్య భాష్యం సుబోధం ॥ ౧౪ ॥ ౧౫ ॥ ౧౬ ॥ ... ... *

౧౭. యదుక్తం మార్గాంతరాభావాత్ పాపినామపి చంద్రగతిరితి తన్న, తృతీయమార్గశ్రుతేరిత్యాహ ॥ విద్యాకర్మణోరితి ॥ మార్గద్వితయోక్త్యనంతరం తృతీయమార్గోక్తిసమారంభార్థః శ్రుతావథశబ్దః । ఏతయోర్విద్యాకర్మణోః పథిద్వయసాధనయోరన్యతరేణాపి సాధనేన యే నరా న యుక్తాస్తే జన్మమరణావృత్తిరూపతృతీయమార్గస్థానీభూతా

నిభవంతి, క్రియావృత్తౌలోట్ , తేనపాపినాంచంద్రగత్యభావాచ్చంద్రలోకోనసంపూర్యతఇతిశ్రుత్యర్థః । ప్రతిపదేఇతి ప్రాప్తిసాధనేఇత్యర్థః । అపిచ పాపినాంచంద్రగతౌ ‘ అసౌలోకస్సంపూర్యేత అతశ్చనసంపూర్యత ’ ఇత్యేతత్ప్రతివచనంవిరుద్ధంప్రసజ్యేతేత్యన్వయః । అవరోహాదసంపూరణమశ్రుతంనకల్ప్యంశ్రుతహాన్యాపత్తేరిత్యాహ॥ నాశ్రుతత్వాదితి॥ అవరోహఏవతృతీయంస్థానంశ్రుత్యుక్తమిత్యతఆహ॥ అవరోహస్యేతి॥ ఇమమధ్వానంపునర్నివర్తంతఇతిఇష్టాదికారిణామవరోహోక్తేరనిష్టాదికారిణామప్యవరోహస్యార్థసిద్ధత్వాత్ పునరుక్తిర్వ్యర్థేత్యర్థః॥ అథైతయోరితిమార్గాంత

యస్వమ్రియస్వేత్యేతత్తృతీయంస్థానంతేనాసౌలోకోనసంపూర్యత’ఇతి । తత్రైతయోః పథోరితి విద్యాకర్మణోరిత్యేతత్ । కస్మాత్,ప్రకృతత్వాత్ । విద్యాకర్మణీహి దేవయానపితృయాణయోఃపథోః ప్రతిపత్తౌప్రకృతే। ‘ తద్యఇత్థంవిదు’రితివిద్యా తయాప్రతిపత్తవ్యోదేవయానఃపంథాఃప్రకీర్తితః,ఇష్టాపూర్తేదత్తమితికర్మ తేనప్రతిపత్తవ్యఃపితృయాణః పంథాఃప్రకీర్తితః,తత్ప్రక్రియాయామథైతయోఃపథోర్నకతరేణచనేతిశ్రుతం । ఏతదుక్తంభవతి, యేనవిద్యయాసాధనేనదేవయానేపథ్యధికృతాఃనాపికర్మణాపితృయాణే తేషామేషక్షుద్రజంతులక్షణోఽసకృదావర్తీతృతీయఃపంథాభవతీతి, తస్మాదపినానిష్టాదికారిభిశ్చంద్రమాః ప్రాప్యతే । స్యాదేతత్ , తేపిచంద్రబింబమారుహ్యతతోఽవరుహ్యక్షుద్రజంతుత్వంప్రతిపత్స్యంతఇతి, తదపినాస్తి, ఆరోహానర్థక్యాత్ । అపిచసర్వేషుప్రయత్సుచంద్రలోకంప్రాప్నువత్స్వసౌలోకః ప్రయద్భిస్సంపూర్యేతేత్యతఃప్రశ్నవిరుద్ధంప్రతివచనంప్రసజ్యేత । తథాహిప్రతివచనందాతవ్యంయథాసౌలోకోనసంపూర్యతే।అవరోహాభ్యుపగమాదసంపూరణోపపత్తిరితిచేత్, న, అశ్రుతత్వాత్ । సత్యంఅవరోహాదప్యసంపూరణముపపద్యతే । శ్రుతిస్తుతృతీయస్థానసంకీర్తనేనాసంపూరణందర్శయతి ‘ ఏతత్తృతీయంస్థానంతేనాసౌలోకోనసంపూర్యత’ఇతి తేనానారోహాదేవాసంపూరణమితియుక్తం । అవరోహస్త్విష్టాదికారిష్వప్యవిశిష్టత్వేసతితృతీయస్థానోక్త్యానర్థక్యప్రసంగాత్ । తుశబ్దస్తుశాఖాంతరీయవాక్యప్రభవామవిశేషగమనాశంకాముచ్ఛినత్తి, ఏవంసత్యధికృతాపేక్షః శాఖాంతరీయేవాక్యేసర్వశబ్దోఽవతిష్ఠతే ‘ యేవైకేచాధికృతా అస్మాల్లోకాత్ప్రయంతిచంద్రమసమేవతేసర్వేగచ్ఛంతీ’తి ॥ యత్పునరుక్తం దేహలాభోపపత్తయేసర్వేచంద్రమసంగంతుమర్హంతిపంచమ్యామాహుతావిత్యాహుతిసంఖ్యానియమాదితితత్ప్రత్యుచ్యతే ... ... *

౧౮. నతృతీయేతథోపలబ్ధేః॥

నతృతీయేస్థానేదేహలాభాయపంచసంఖ్యానియమఆహుతీనామాదర్తవ్యః।కుతః,తథోపలబ్ధేః।తథాహ్యంతరేణైవాహుతిసంఖ్యానియమం వర్ణితేనప్రకారేణ తృతీయస్థానప్రాప్తిరుపలభ్యతే ‘ జాయస్వమ్రియస్వే’త్యేతత్తృతీయంస్థానమితి । అపిచ ‘ పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసోభవంతీ’తిమనుష్యశరీరహేతుత్వేనాహుతిసంఖ్యాసంకీర్త్యతే నకీటపతంగాదిశరీరహేతుత్వేన పురుషశబ్దస్యమనుష్యజాతివచనత్వాత్ । అపిచపంచమ్యామాహుతావపాంపురుషవచస్త్వముపదిశ్యతేనాపంచమ్యామాహుతౌపురుషవచస్త్వంప్రతిషిధ్యతే, వాక్యస్యద్వ్యర్థతాదోషాత్, తత్ర యేషామారోహావరోహౌసంభవతస్తేషాంపంచమ్యామాహుతౌదేహఉద్భవిష్యతి అన్యేషాంతువినైవాహుతిసంఖ్యయా భూతాంతరోపసృష్టాభిరద్భిర్దేహఆరభ్యతే. ... ... *

రోపక్రమబాధస్తృతీయశబ్దబాధశ్చేత్యతః స్థానశబ్దోమార్గలక్షకఇతిద్రష్టవ్యం । ఏవమవిశేషశ్రుతేర్మార్గాంతరాభావాచ్చేతి పూర్వపక్షబీజద్వయంనిరస్యతృతీయబీజనిరాసార్థంసూత్రమాదత్తే ॥ యత్పునరిత్యాదినా ॥ ... *

౧౮. విద్యాకర్మశూన్యానాంకృమికీటాదిభావేన జాయస్వేత్యాదిశ్రుత్యా నిరంతరజన్మమరణోపలబ్ధేర్నాహుతిసంఖ్యాదరఇత్యర్థః । పురుషశబ్దాచ్చైవమిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥

౧౯. మనుష్యదేహస్యాపినాహుతిసంఖ్యానియమ ఇత్యాహ ॥ అపిచేత్యాదినా ॥ విధినిషేధరూపార్థద్వయమేవాక్యభేదస్స్యాదిత్యర్థః । అనియమే స్మృతిసంవాదార్థం సూత్రం॥ స్మర్యతేపీతి॥ లోక్యతేఽనేనేతి లోకో భారతాదిరుక్తః। ము ఖ్యార్థమప్యాహ ॥ బలాకేతి॥ ... ... *

౨౦. అండజానిచ జరాయుజానిచ స్వేదజానిచ ఉద్భిజ్జానిచేతి శ్రుత్యవష్టంభేనేదం సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ అపిచేతి ॥ అన్యత్రాఽపి - అనిష్టాదికారిష్విత్యర్థః । అనయా శ్రుత్యా చాతుర్విధ్యం కథముక్తం శ్రుత్యంతరే త్రీణ్యేవేత్యవధారణవిరోధాదితిశంకోత్తరత్వేన సూత్రమాదత్తే ॥ నన్విత్యాదినా॥ ... ... *

౨౧. జీవజం జరాయుజం మనుష్యాది, భూమిముద్భిద్య జాయతే వృక్షాదికం, ఉదకం భిత్వా జాయతే యూకాదిజంగమమితి భేదః। సంశోకస్స్వేదః ॥ ఇతి తృతీయాధికరణం॥ ... ... ✻

౧౯. స్మర్యతేఽపిచ లోకే॥

అపిచ లోకే స్మర్యతే ద్రోణధృష్టద్యుమ్నప్రభృతీనాం సీతాద్రౌపదీప్రభృతీనాంచాయోనిజత్వం, తత్ర ద్రోణాదీనాం యోషిద్విషయైకాహుతిర్నాస్తి, ధృష్టద్యుమ్నాదీనాంతు యోషిత్పురుషవిషయే ద్వే అప్యాహుతీ న స్తః యథాచ తత్రాఽహుతిసంఖ్యానియమానాదరో భవతి ఏవమన్యత్రాఽపి భవిష్యతి ॥ బలాకాప్యంతరేణైవ రేతస్సేకం గర్భం ధత్త ఇతి లోకే రూఢిః ... ... *

౨౦. దర్శనాచ్చ ॥

అపిచ చతుర్విధే భూతగ్రామే జరాయుజాండజస్వేదజోద్భిజ్జలక్షణే స్వేదజోద్భిజ్జయోరంతరేణైవ గ్రామ్యధర్మముత్పత్తిదర్శనాదాహుతిసంఖ్యానాదరో భవతి, ఏవమన్యత్రాఽపి భవిష్యతి ॥ నను తేషాంఖల్వేషాంభూతానాం త్రీణ్యేవ బీజానిభవంతి 'అండజం జీవజముద్భిజ్జ'మిత్యత్ర త్రివిధ ఏవ భూతగ్రామశ్శ్రూయతే కథం చతుర్విధత్వం భూతగ్రామస్య ప్రతిజ్ఞాతమిత్యత్రోచ్యతే॥ ... ... *

౨౧. తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య ॥

'అండజం జీవజముద్భిజ్జ'మిత్యత్ర తృతీయేనోద్భిజ్జశబ్దేనైవ స్వేదజోపసంగ్రహః కృతః ప్రత్యేతవ్యః ఉభయోరపి స్వేదజోద్భిజ్జయోర్భూమ్యుదకోద్భేదప్రభవత్వస్య తుల్యత్వాత్ । స్థావరోద్భేదాత్తు విలక్షణో జంగమోద్భేద ఇత్యన్యత్ర స్వేదజోద్భిజ్జయోర్భేదవాద ఇత్యవిరోధః ॥ ... ... *

౨౨. సాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః

భా॥ ఇష్టాదికారిణశ్చంద్రమసమారుహ్య తస్మిన్ యావత్సంపాతముషిత్వా తతస్సానుశయా అవరోహంతీత్యుక్తం, అథావరోహప్రకారః పరీక్ష్యతే । తత్రేయమవరోహశ్రుతిర్భవతి 'అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తంతే యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయుం వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి ధూమో భూత్వాఽభ్రం భవత్యభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతీ'తి ।తత్ర సంశయః కిమాకాశాదిస్వరూపమేవావరోహంతః ప్రతిపద్యంతే కింవాకాశాదిసామ్యమితి। తత్ర ప్రాప్తం తావదాకాశాదిస్వరూపమేవ ప్రతిపద్యంత ఇతి । కుతః,ఏవం హి శ్రుతిర్భవతి, ఇతరథాలక్ష

వ్యా- ౨౨. ఏవం పాపినాంగత్యాగతీ విచార్య సంప్రతీష్టాదికారిణామవరోహే విశేషమాహ ॥ సాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేరితి । యథేతమనేవం చేత్యుక్తరీత్యా యథాగతం ధూమాద్యధ్వానం పునర్నివర్తంతే, నివృత్తాశ్చానుశయినః కర్మాంతేద్రుతదేహాః ఆకాశంగతాః ఆకాశసదృశా భవంతి । ఆకాశసాదృశ్యానంతరం పిండీకృతాతిసూక్ష్మలింగోపహితా వాయునేతస్తతశ్చనీయమానా వాయుసమా భవంతి । సానుశయసంఘో వాయుసమో భూత్వా ధూమంగతస్తత్సమో భవతి, ధూమసమో భూత్వాఽభ్రసమో భవతి । అపోబిభర్తీత్యభ్రం । మేఘో భవతి - మేహతి సించతీతి వృష్టికర్తా మేఘః తత్సమో భూత్వా వర్షధారాద్వారా పృథివీం ప్రవిశ్య వ్రీహియవాదిరూపో భవతీతి సిద్ధాంతగత్యా శ్రుత్యర్థః । పూర్వోత్తరయుక్తిద్వ

యం సంశయబీజం మంతవ్యం, పూర్వత్ర మార్గద్వయముక్త్వా తృతీయతోక్తేర్యుక్తం స్థానశబ్దస్య మార్గలక్షకత్వమిహ తు ధూమో భవతీత్యాదిశ్రుతేర్వికారస్వరూపాపత్త్యా ముఖ్యత్వాత్ సాదృశ్యాపత్తిలక్షణబీజం నాస్తీతి ప్రత్యుదాహరణసంగతిః । శ్రుతేర్ముఖ్యత్వం ఫలమితి పూర్వపక్షః । అనుశయినాం పూర్వసిద్ధాకాశాదిస్వరూపాపత్త్యయోగాల్లక్షణేతి సిద్ధాంతయతి ॥ఏవమిత్యాదినా॥ సమానో భావో ధర్మో యస్య తద్భావస్సాభావ్యం సామ్యమితి సూత్రపదార్థః । ఏవం హ్యేతదితి ఏతద్భవనమేవ సాదృశ్యరూపమేవోపపద్యత ఇత్యర్థః । అనుశయినామాకాశాదిభ్యో నిర్గమనాన్యథానుపపత్త్యాపి సాదృశ్యలక్షణేత్యాహ ॥ఆకాశాదిస్వరూపేతి॥ సంయోగలక్షణామాశంక్యాహ॥ విభుత్వాదితి॥ భవతిశ్రుత్యా సంయోగలక్షణాయామనువాదస్స్యాదిత్యర్థః॥ వివిధభూతసామ్యమవరోహే భవతీత్యనుసంధానాద్వైరాగ్యమిత్యుపసంహరతి॥ అత ఇతి॥ ఇతి చతుర్థాధికరణం॥ ... ... *

ణా స్యాత్। శ్రుతిలక్షణావిశయే చ శ్రుతిర్న్యాయ్యా న లక్షణా, తథా చ ‘వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతీ’త్యేవమాదీన్యక్షరాణి తత్స్వరూపాపత్తావవకల్ప్యంతే, తస్మాదాకాశాదిస్వరూపాపత్తిరిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, ఆకాశాదిసామ్యం ప్రతిపద్యంత ఇతి । చంద్రమండలే యదమ్మయం శరీరముపభోగార్థమారబ్ధం తదుపభోగక్షయే సతి ప్రవిలీయమానం సూక్ష్మమాకాశసమం భవతి తతో వాయోర్వశమేతి తతో ధూమాదిభిస్సంపృచ్యత ఇతి। తదేతదుచ్యతే ‘యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయు’మిత్యేవమాదినా। కుత ఏతత్ ఉపపత్తేః । ఏవం హ్యేతదుపపద్యతే, నహ్యన్యస్యాన్యభావో ముఖ్య ఉపపద్యతే। ఆకాశాదిస్వరూపప్రతిపత్తౌ చ వాయ్వాదిక్రమేణావరోహో నోపపద్యతే । విభుత్వాచ్చాకాశేన నిత్యసంబంధత్వాన్న తత్సాదృశ్యాపత్తేరన్యస్తత్సంబంధో ఘటేత । శ్రుత్యసంభవే చ లక్షణాశ్రయణం న్యాయ్యమేవ, అత ఆకాశాదితుల్యతాపత్తిరేవాత్రాకాశాదిభావ ఇత్యుపచర్యతే॥ ... ... *

౨౩. నాతిచిరేణ విశేషాత్ భా ॥ తత్రాకాశాదిప్రతిపత్త్యా ప్రాగ్వ్రీహ్యాదిప్రతిపత్తేర్భవతి విశయః । కిం దీర్ఘం దీర్ఘం కాలం పూర్వపూర్వసాదృశ్యేనావస్థాయోత్తరోత్తరసాదృశ్యం గచ్ఛంతి ఉతాల్పమల్పమితి । తత్రానియమో నియమకారిణః శాస్త్రస్యాభావాదిత్యేవం ప్రాప్త ఇదమాహ॥ నాతిచిరేణేతి। అల్పమల్పం కాలమాకాశాదిభావేనావస్థాయ వర్షధారాభిస్సహేమాం భువమాపతంతి । కుత ఏతత్, విశేషదర్శనాత్ । తథా హి వ్రీహ్యాదిభావాపత్తేరనంతరం విశినష్టి ‘అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతర’మితి। తకార ఏకశ్ఛాందస్యా ప్రక్రియయా లుప్తో మంతవ్యః । దుర్నిష్ప్రపతరం దుర్నిష్క్రమతరం దుఃఖతరమస్మాత్ వ్రీహ్యాదిభావాన్నిస్సరణం భవతీత్యర్థః। తదత్ర దుఃఖం నిష్ప్రపతనం ప్రదర్శయన్పూర్వేషు సుఖం నిష్ప్రపతనం దర్శయతి। సుఖదుఃఖతావిశేషశ్చాయం నిష్ప్రపతనస్య కాలాల్పత్వదీర్ఘత్వనిమిత్తః, తస్మిన్నవధౌ శరీరానిష్పత్తేరుపభోగాసంభవాత్। తస్మాద్వ్రీహ్యాదిభావాపత్తేః ప్రాగల్పేనైవ కాలేనావరోహస్స్యాదితి॥

౨౪. అన్యాధిష్ఠితేపూర్వవదభిలాపాత్ భా ॥ తస్మిన్నేవావరోహప్రవర్షణానంతరం పఠ్యతే ‘త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్తిలమాషా ఇతి జాయంత’ ఇతి । తత్ర సంశయః, కిమస్మిన్నే

వ్యా - ౨౩. నాతిచిరేణ ॥ ఉక్తం సాదృశ్యముపజీవ్య లోకే గంతౄణాం చిరాచిరగతిదర్శనాత్సంశయం వదన్ పూర్వపక్షయతి । తత్రేత్యాదినా ॥ అనియమాత్ కదాచిద్విలంబేనయోన్యాపత్తిరితి పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతే తు వ్రీహియవాదిభావాదనుశయినాం విలంబేన నిర్గమనమితి విశేషాదాకాశాదిభావాచ్ఛీఘ్రం నిర్గమ ఇత్యవిలంబేన యోన్యాపత్తిరిత్యనుసంధానాద్వైరాగ్యదార్ఢ్యమితి వివేకః । నన్వాకాశాదిష్వనుశయినాం సుఖం వ్రీహియవాదిషు దుఃఖమితి దుఃఖశబ్దాద్భాతి న చిరాచిరనిర్గమనమిత్యత ఆహ ॥ సుఖదుఃఖతావిశేషశ్చాయమితి । అవధిః కాలః॥ ఇతి పంచమాధికరణం॥ *

౨౪. అన్యాధిష్ఠితే శ్రుతిక్రమాదర్థక్రమాచ్చాధికరణానాం క్రమో బోధ్యః । ఇహ భూమావర్షధారాద్వారా

పతితాస్తేఽనుశయినోఽపి వ్రీహ్యాదిసామ్యేన జాయంత ఇతి శ్రుత్యర్థః । అత్ర జాయంత ఇతి శ్రుతేః పూర్వవత్ప్రాకాశాదివద్దృష్టాంత సాదృశ్యోక్తేశ్చ సంశయమాహ ।తత్రేతి॥ అస్మిన్నవధౌ-వర్షసాదృశ్యానంతరమిత్యర్థః । దుర్నిష్ప్రపతరశబ్దేన చిరనిర్గమ సలక్షణోక్తా నయుక్తా దుఃఖేన నిర్గమనమితి ముఖ్యసంభవాదిత్యాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షయతి ॥ కింతావదిత్యాదినా ॥ అత్ర పూర్వపక్షే స్థావరత్వనివృత్తయేఽధికారిణాం యత్నగౌరవం, సిద్ధాంతే వ్రీహ్యాదిసంశ్లేషమాత్రం పరిహర్తుం యత్న లాఘవం వైరాగ్యధ్రౌవ్యం చేతి వివేకః । నను దేహోత్పత్త్యా జీవానాం జన్మ స్యాన్న స్వతః, వ్రీహ్యాదేస్తు న దేహత్వమిత్యత ఆహ। స్థావరేతి॥ 'స్థాణుమన్యేఽనుసంయంతి' ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః। 'శరీరజైః కర్మదోషైర్యాతి స్థావరతాం నరః' ఇత్యాదిస్మృతయః।నను స్వర్గిణాం పాపాభావాత్కథం స్థావరత్వం తత్రాహ ॥ పశ్వితి ॥ సోమాద్యుచ్ఛిష్టభక్షణసురాగ్రహావాదిశబ్దార్థః। క్రత్వర్థహింసాయా అపి హింసాత్వాదిసామాన్యేన ప్రవృత్తైర్న హింస్యాదిత్యాది శాస్త్రనిషిద్ధత్వాకారేణ మరితాపూర్వకారి

హావస్థా స్థావరజాత్యాపన్నాః స్థావరసుఖదుఃఖభాజోఽనుశయినో భవంత్యాహోస్విత్ క్షేత్రజ్ఞాంతరాధిష్ఠితేషు స్థావరశరీరేషు సంశ్లేషమాత్రం గచ్ఛంతీతి । కింతావత్ప్రాప్తం స్థావరజాత్యాపన్నాస్తత్సుఖదుఃఖభాజోఽనుశయినో భవంతీతి। కుత ఏతత్, జనేర్ముఖ్యార్థత్వోపపత్తేః, స్థావరభావస్య చ శ్రుతిస్మృత్యోరుపభోగస్థానత్వప్రసిద్ధేః, పశుహింసాదియోగాచ్చేష్టాదేః కర్మజాతస్యానిష్టఫలత్వోపపత్తేః। తస్మాన్ముఖ్యమేవేదమనుశయినాం వ్రీహ్యాదిజన్మ శ్వాదిజన్మవత్। యథా శ్వయోనిం వా సూకరయోనిం వా చండాలయోనిం వేతి ముఖ్యమేవానుశయినాం శ్వాదిజన్మ తత్సుఖదుఃఖాన్వితం భవతి ఏవం వ్రీహ్యాదిజన్మాపీత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । అన్యైర్జీవైరధిష్ఠితేషు వ్రీహ్యాదిషు సంసర్గమాత్రమనుశయినః ప్రతిపద్యంతే న తత్సుఖదుఃఖభాజో భవంతి పూర్వవత్ । యథా వాయుధూమాదిభావోఽనుశయినాం తత్సంశ్లేషమాత్రమేవం వ్రీహ్యాదిభావోఽపి జాతిస్థావరైస్సంశ్లేషమాత్రం । కుత ఏతత్, తద్వదేవేహాప్యభిలాపాత్। కోఽభిలాపస్య తద్వద్భావః కర్మవ్యాపారమంతరేణ సంకీర్తనం యథాకాశాదిషు ప్రవర్షణాంతేషు న కంచిత్కర్మవ్యాపారం పరామృశత్యేవం వ్రీహ్యాదిజన్మన్యపి । తస్మాన్నాస్త్యత్ర సుఖదుఃఖభాక్త్వమనుశయినాం। యత్ర తు సుఖదుఃఖభాక్త్వమభిప్రైతి పరామృశతి తత్ర కర్మవ్యాపారం రమణీయచరణాః కపూయచరణా ఇతి ।అపి చ ముఖ్యేఽనుశయినాం వ్రీహ్యాదిజన్మని వ్రీహ్యాదిషు లూయమానేషు కండ్యమానేషు భజ్యమానేషు పచ్యమానేషు భక్ష్యమాణేషు చ తదభిమానినోఽనుశయినః ప్రవసేయుః, యో హి జీవో యచ్ఛరీరమభిమన్యతే స తస్మిన్పీడ్యమానే ప్రవసతీతి ప్రసిద్ధం । తత్ర వ్రీహ్యాదిభావాద్రేతస్సిగ్భావోఽనుశయినాం నాభిలప్యేత, అతస్సంసర్గమాత్రమనుశయినామన్యాధిష్ఠితేషు వ్రీహ్యాదిషు భవతి । ఏతేన జనేర్ముఖ్యార్థత్వం ప్రతిబ్రూయాత్, ఉపభోగస్థానత్వం చ స్థావరభావస్య। న చ వయముపభోగస్థానత్వం స్థావరభావస్యావజానీమహే, భవత్వన్యేషాం జంతూనామపుణ్యసామర్థ్యేన స్థావరభావముపగతానామేతదుపభోగస్థానం। చం

త్వమవిరుద్ధమితి సాంఖ్యా ఆహుః । శ్రుతో వ్రీహ్యాదిభావోఽనుశయినాం న జన్మరూపః కర్మవిశేషపరామర్శం వినాఽభ్యుక్తత్వాత్ పూర్వోక్తాకాశాదిభావవదితి సిద్ధాంతయతి ॥ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాదినా॥ పూర్వవదితి పదం దృష్టాంతత్వేన హేత్వంశత్వేన చ వ్యాఖ్యాతం, యదత్ర ప్రకరణే కర్మవిశేషపరామర్శపూర్వకముచ్యతే తజ్జన్మేతి వ్యతిరేకదృష్టాంతమప్యాహ ॥ యత్ర త్వితి ॥ అపి చ 'యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతః సించతి తద్భూయ ఏవ భవతీ'తి వాక్యశేషే వ్రీహ్యాదిషు ప్రవిష్టస్యానుశయిసంఘస్యాన్నద్వారా రేతస్సిక్పురుషయోగశ్రుతేః తదన్యథాఽనుపపత్త్యాఽపి జన్మశ్రుతిర్న ముఖ్యేత్యాహ । అపి చేత్యాదినా॥ వ్రీహ్యాదిరూపదేహనాశే దేహినాముత్క్రాంతేరవశ్యంభావాద్రేతస్సిగ్యోగో న స్యాదిత్యర్థః। ఏతేనేతి॥ ఉక్తానుమానార్థాపత్తిభ్యాం । జాయంత ఇతి శ్రుతేర్ముఖ్యార్థత్వమనుశయిభోగాయతనత్వం వ్రీహ్యాదేః ప్రతిబ్రూయాదిత్యర్థః। నను వ్రీహ్యాదేర్భోగాయతనత్వానంగీకారే పూర్వోక్తశ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధిబాధ ఇత్యత ఆహ॥ న చేతి॥ **

౨౫. వైదికం కర్మాశుద్ధం న భవతి శాస్త్రవిహితత్వాదితి సూత్రార్థం ప్రపంచయతి ॥ అయ ధర్మ ఇత్యాదినా ॥ శుచౌ దేశే ప్రాతస్స్నాయం కాలే జీవనాదినిమిత్తకృత మగ్నిహోత్రం ధర్మో భవతి స ఏవాశుచిదేశే మధ్యరాత్రే మరణాదినిమిత్తే కృతస్సన్నధర్మో భవతీతి నిర్ణయశ్శాస్త్రైకసాధ్య ఇత్యర్థః । తతః కిం తత్రాహ ॥ శాస్త్రాచ్చేతి ॥ నను 'యా హింసా సోఽధర్మ' ఇత్యుత్సర్గస్య విశేషవిధినా బాధాన్నయుక్తః । నాభిచరేదితి నిషిద్ధశ్యేనస్య పురుషార్థత్వవన్నిషిద్ధహింసాదేరపి క్రతూపకారకత్వావిరోధాదితి తత్రాహ ॥ ఉత్సర్గాపవాదయోరితి ॥ అయమర్థః కామ్యే కర్మణి సర్వత్ర కరణాంశే రాగతః ప్రవృత్తిరంగేషు విధిత ఇతి స్థితిః । తథా చ శ్యేనాఖ్యకర్మణి నిషిద్ధేపి రాగప్రాబల్యాత్ ప్రవృత్తిస్స్యాత్ క్రత్వంగహింసాదౌ తు విధిత ఏవ ప్రవృత్తిర్వాచ్యా । స చ విధిర్యద్యుత్సర్గప్రాప్తమనర్థహేతుత్వం న బాధేత తర్హి ప్రవర్తకో న స్యాత్,

దమసస్త్వవరోహంతోఽనుశయినో న స్థావరభావ ముపభుంజత ఇత్యాచక్ష్మహే ॥ *

సూ. ౨౫. అశుద్ధమితి చేన్న శబ్దాత్ ॥

యత్పునరుక్తం పశుహింసాదియోగాదశుద్ధమాధ్వరికం కర్మ తస్యానిష్టమపి ఫలమవకల్ప్యత ఇత్యతో ముఖ్యమేవేదమనుశయినాం వ్రీహ్యాదిజన్మాస్తు, తత్ర గౌణీకల్పనాఽనర్థికేతి, తత్పరిహ్రియతే । న శాస్త్రహేతుత్వాద్ధర్మాధర్మవిజ్ఞానస్య । అయం ధర్మోఽయమధర్మ ఇతి శాస్త్రమేవ విజ్ఞానే కారణమతీంద్రియత్వాత్తయోరనియతదేశకాలనిమిత్తత్వాచ్చ । యస్మిన్ దేశే కాలే నిమిత్తే చ యో ధర్మోఽనుష్ఠీయతే స ఏవ దేశకాలనిమిత్తాంతరేష్వధర్మో భవతి, తేన న శాస్త్రాదృతే ధర్మాధర్మవిషయం విజ్ఞానం కస్యచిదస్తి । శాస్త్రాచ్చ హింసానుగ్రహాద్యాత్మకో జ్యోతిష్టోమో ధర్మ ఇత్యవధారితః, స కథమశుద్ధ ఇతి శక్యతే వక్తుం । నను 'న హింస్యాత్సర్వా భూతానీ'తి శాస్త్రమేవ భూతవిషయాం హింసామధర్మ ఇత్యవగమయతి । బాఢం, ఉత్సర్గస్తు సః, అపవాదోఽగ్నీషోమీయం పశుమాలభేతేతి ఉత్సర్గాపవాదయోశ్చ వ్యవస్థితవిషయత్వం । తస్మాద్విశుద్ధం వైదికం కర్మ శిష్టైరనుష్ఠీయమానత్వాదనింద్యమానత్వాచ్చ । తేన న తస్య ప్రతిరూపం ఫలం జాతిస్థావరత్వం । న చ శ్వాదిజన్మవదపి వ్రీహ్యాదిజన్మ భవితుమర్హతి । తద్ధి కపూయచరణానధికృత్యోచ్యతే, నైవమిహ వైశేషికః కశ్చిదధికారోఽస్తి, అతశ్చంద్రస్థలాత్ స్ఖలితానామనుశయినాం వ్రీహ్యాదిసంశ్లేషమాత్రం తద్భావ ఇత్యుపచర్యతే ॥ ... ... *

సూ. ౨౬. రేతస్సిగ్యోగోఽథ ॥

ఇతశ్చ వ్రీహ్యాదిసంశ్లేషమాత్రం తద్భావో యత్కారణం వ్రీహ్యాదిభావస్యానంతర మనుశయినాం రేతస్సిగ్భావ ఆమ్నాయతే 'యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతస్సించతి తద్భూయ ఏవ భవతీ'తి । న చాత్ర ముఖ్యో రేతస్సిగ్భావస్సంభవతి । చిరజాతో హి ప్రాప్తయౌవనో రేతస్సిగ్భవతి కథమివానుపచరితం తద్భావమద్యమానాన్నానుగతోఽనుశయీ ప్రతిపద్యేత । తత్ర తావదవశ్యం రేతస్సిగ్యోగ ఏవ రేతస్సిగ్భావోఽభ్యుపగంతవ్యః తద్వద్వ్రీహ్యాదిభావోఽపి వ్రీహ్యాదియోగ ఏవేత్యవిరోధః ॥ ... *

ప్రవర్తకత్వే వాఽనర్థాయ స్యాత్, అతో నిరవకాశో విధిః సావకాశ ముత్సర్గమవిహిత హింసాదిషు స్థాపయతీతి । ఇదం చ నిషేధశాస్త్రస్య హింసాత్వాదిసామాన్యేన ప్రవృత్తిమంగీకృత్యోక్తం । వస్తుతస్తస్య రాగప్రాప్తహింసావిషయత్వాద్వైధహింసాయామప్రవృత్తేర్నాశుద్ధత్వశంకావకాశ ఇతి ద్రష్టవ్యం । ప్రతిరూపం దుఃఖరూపం తస్య ఫలం నేతి యోజనా ॥ ...

౨౬. ఇహ వ్రీహ్యాదిభావే కశ్చిదధికః కర్మపరామర్శో నాస్తీత్యుక్తం । అథ వ్రీహ్యాదిభావానంతరం రేతస్సిగ్భావశ్శ్రుతః । తత్రాన్నస్థానుశయినో రేతస్సేకకర్తృత్వాయోగాద్యోగమాత్రం వాచ్యం, తద్వదుపక్రమేఽపి యోగ ఏవార్థస్సేయః అన్యథోపక్రమోపసంహారయోర్విరోధస్స్యాదితి మత్వోక్తమిత్యవిరోధ ఇతి ॥... ... ...

౨౭. యోనేశ్శరీరశ్రుతేర్నవ్రీహ్యాదిశరీరత్వమనుశయినామితి సూత్రార్థః ॥ ఏవం కర్మిణాం గత్యాగతిసంసారో దుర్వార ఇత్యనుసంధానాత్ కర్మఫలాద్వైరాగ్యం తత్త్వజ్ఞానసాధనం సిద్ధమితి పాదార్థముపసంహరతి ॥ ఇతి సిద్ధమితి॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్॥... ... ...

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్గోవిందానంద భగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః॥... ... ... ※

——ద్వితీయపాదవ్యాఖ్యాన ప్రారంభః——

౧. సంధ్యేసృష్టిరాహహి॥ ఉక్తవైరాగ్యసాధ్య స్తత్త్వంపదార్థవివేకో వాక్యార్థజ్ఞానసాధన మస్మిన్ పాదే నిరూప్యత ఇతి పాదయోర్హేతుసాధ్యభావసంగతిమాహ॥ అతిక్రాంత ఇతి॥ సాధనవిచారత్వాదేవాస్య పాదస్యాఽస్మిన్నధ్యాయే సంగతిః । అస్మిన్ పాదే నస్థానతోఽపీత్యతః ప్రాగుద్దేశ్యత్వేన ప్రథమం జిజ్ఞాసితత్వంపదార్థమవస్థాద్వారా వివిచ్యత దారభ్యాపాదసమాప్తేర్విధేయతత్పదార్థవివేకః, తత్ర పూర్వం గత్యాగతిచింతయా జాగ్రదవస్థా నిరూపితా తదనంతరభావినీం స్వప్నావస్థాం శ్రుత్యుక్తాం విషయీకృత్య తత్ర స్వప్నే రథాదిసృష్ట్యుక్తేస్తదభావోక్తేశ్చ సంశయం వ

——సూ. ౨౭. యోనేశ్శరీరమ్॥——

అథ రేతస్సిగ్భావానంతరం యోనౌ నిషిక్తే రేతసి యోనేరధిశరీరమనుశయినా మనుశయఫలోపభోగాయ జాయత ఇత్యాహ శాస్త్రం 'తద్య ఇహ రమణీయచరణా' ఇత్యాది, తస్మాదప్యవగమ్యతే నావరోహే వ్రీహ్యాదిభావావసరే తచ్ఛరీరత్వమేవ సుఖదుఃఖాన్వితం భవతీతి, తస్మాద్వ్రీహ్యాది సంశ్లేషమాత్రమనుశయినాం తజ్జన్మేతి సిద్ధం ॥ ... ... ※

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీశంకరభగవత్పాదకృతౌ తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః ※

——※ద్వితీయపాదప్రారంభః※——

——సూ. ౧. సంధ్యేసృష్టిరాహహి॥——

అతిక్రాంతే పాదే పంచాగ్నివిద్యాముదాహృత్య జీవస్య సంసారగతిప్రభేదః ప్రపంచితః, ఇదానీం తస్యైవావస్థాభేదః ప్రపంచ్యతే । ఇదమామనంతి 'స యత్ర ప్రస్వపితీ'త్యుపక్రమ్య 'న తత్ర రథా న రథయోగా న పంథానో భవంత్యథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజత' ఇత్యాది । తత్ర సంశయః, కిం ప్రబోధ ఇవ స్వప్నేఽపి పారమార్థికీ సృష్టిరాహోస్విన్మాయామయీతి । తత్ర తావత్ ప్రతిపద్యతే సంధ్యే సృష్టిరితి । సంధ్యమితి స్వప్నస్థానమాచష్టే వేదే ప్రయోగదర్శనాత్ 'సంధ్యం తృతీయం స్వ

దన్పూర్వపక్షసూత్రం యోజయతి॥ తత్ర సంశయ ఇత్యాదినా ॥ స్వప్నరథాదయో జాగ్రద్రథాదివత్ వ్యావహారికసత్తాకా ఉత శుక్తిరజతాదివత్ ప్రాతీతికా ఇతి సంశయార్థః । ఆరంభణాధికరణే ప్రపంచస్య పారమార్థికత్వనిషేధాదితి మంతవ్యం । అత్ర పూర్వపక్షే జాగ్రద్వత్ స్వప్నే జీవస్య వివేకాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే ప్రాతీతికదృశ్యసాక్షితయా వివేకాత్ స్వయంజ్యోతిష్ట్వసిద్ధిరితి ఫలం । ముమూర్షోః సర్వేంద్రియోపసంహారాదేతల్లోకాననుభవే సతి వాసనామాత్రేణ ఇమం లోకం స్మరతః కర్మబలాద్ధృదయే మానసపరలోకస్ఫూర్తిరూపః స్వప్నో భవతి, సోఽయం లోకద్వయసంధౌ భవతీతి సంధ్యస్స్వప్నః। తథా చ శ్రుతిః 'తస్మిన్ సంధ్యే స్థానే తిష్ఠన్నేతే ఉభే స్థానే పశ్యతీదం చ పరలోకస్థానం చే'తి అయం స్వప్నః కాదాచిత్క ఇత్యరుచ్యా నిత్యస్వప్నస్య ప్రబోధసంప్రసాదసంధిభవత్వముక్తం । అస్యైతు మర్త్యచక్షురాద్యజన్యరూపాదిసాక్షాత్కారవత్త్వం పరలోకలక్షణం, దైవచక్షురాద్యజన్యతద్వత్త్వం మర్త్యలోకలక్షణం చ స్వప్నేఽస్తీతి లక్షణతో లోకద్వయస్పర్శిత్వాత్ నిత్యస్వప్నస్యైవ లోకద్వయసంధ్యత్వం గ్రామద్వయస్పర్శిమార్గస్య తత్సంధ్యత్వవదితి వ్యాచ

ష్యతే। న కేవలం శ్రుత్యా స్వప్నార్థానాం వ్యావహారికసత్యత్వం కింతు సకర్తృకత్వాదపీత్యాహ ॥ స హి కర్తేతి ॥ ...

౨. కించ స్వప్నార్థాస్సత్యాః, ప్రాజ్ఞనిర్మితత్వాత్ ఆకాశాదివదితి సూత్రార్థమాహ ॥ అపి చేత్యాదినా ॥ రూఢిమాశంక్య ప్రకరణాన్నిరస్యతి ॥ నన్విత్యాదినా ॥ య స్సుప్తేషు నిర్వ్యాపారేషు కరణేషు జాగర్తి తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ స్వప్రకాశమిత్యర్థః । స్వప్నస్య జాగ్రదర్థైః సమానదేశత్వశ్రుతేరభేదశ్రుతేశ్చ సత్యత్వే తాత్పర్యమిత్యాహ ॥ అథో ఖల్వాహురితి ॥ ... ...

ప్నస్థానమితి । ద్వయోర్లోకస్థానయోః ప్రబోధసంప్రసాదస్థానయోర్వా సంధౌ భవతీతి సంధ్యం తస్మిన్ సంధ్యే స్థానే తథ్యరూపైవ సృష్టిర్భవితుమర్హతి । కుతః, యతః ప్రమాణభూతా శ్రుతిరేవమాహ 'అథ రథాన్రథయోగాన్పథస్సృజత ఇత్యాద్యా । స హి కర్తేతి చోపసంహారాదేవమేవావగమ్యతే ॥ ......

సూ. ౨. నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ ॥

అపి చైకే శాఖినోఽస్మిన్నేవ సంధ్యే స్థానే కామానాం నిర్మాతారమాత్మానమామనంతి 'య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణ' ఇతి । పుత్రాదయశ్చ తత్ర కామా అభిప్రేయంతే కామ్యంత ఇతి । నను కామశబ్దేనేచ్ఛావిశేషా ఏవోచ్యేరన్నితి, న, 'శతాయుషః పుత్రపౌత్రాన్ వృణీష్వే'తి ప్రకృత్య 'అంతే కామానాం త్వా కామభాజం కరోమీ'తి ప్రకృతేషు తత్ర పుత్రాదిషు కామశబ్దస్య ప్రయుక్తత్వాత్ । ప్రాజ్ఞం చైనం నిర్మాతారం ప్రకరణవాక్యశేషాభ్యాం ప్రతీమః । ప్రాజ్ఞస్య హీదం ప్రకరణం 'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మా'దిత్యాది । తద్విషయ ఏవ చ వాక్యశేషోఽపి "తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే । తస్మిన్ లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన" ఇతి ప్రాజ్ఞకర్తృకా చ సృష్టిస్తథ్యరూపా సమధిగతా జాగరితాశ్రయా తథా స్వప్నాశ్రయాపి సృష్టిర్భవితుమర్హతి । తథా చ శ్రుతిః 'అథో ఖల్వాహుర్జాగరితదేశ ఏవాస్యైష ఇతి యాని హ్యేవ జాగ్రత్పశ్యతి తాని సుప్త' ఇతి స్వప్నజాగరితయోః సమానన్యాయతాం శ్రావయతి । తస్మాత్తథ్యరూపైవ సంధ్యే సృష్టిరిత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ ॥

సూ. ౩. మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ ॥

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి । నైతదస్తి యదుక్తం సంధ్యే సృష్టిః పారమార్థికీతి । మాయామాత్రైవ సంధ్యే సృష్టిర్న పరమార్థగంధోఽప్యస్తి । కుతః, కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ । న హి కార్త్స్న్యేన పరమార్థవస్తుధర్మేణాభివ్యక్తస్వరూపః స్వప్నః । కిం పునరత్ర కార్త్స్న్యమభిప్రేతం, దేశకాలనిమిత్తసంపత్తిరబాధశ్చ । న హి పరమార్థవస్తువిషయాణి దేశకాలనిమిత్తాన్యబాధశ్చ స్వప్నే సంభావ్యంతే । న తావత్స్వప్నే రథాదీనాముచితో దేశస్సంభవతి, న హి సంవృతే దేహదేశే రథాదయోఽవకాశం లభేరన్ । స్యాదేతత్, బహిర్దేహాత్ స్వప్నం ద్రక్ష్యతి దేశాంతరితద్రవ్యగ్రహణాత్ । దర్శయతి చ శ్రుతిః 'బహిర్దేహాత్ స్వప్నం బహిష్కులాయాదమృతశ్చరిత్వా స ఈయతేఽమృతో యత్ర కామ' మితి । స్థితిగతిప్రత్యయభేదశ్చ నానిష్క్రాంతే జంతౌ సామంజస్యమశ్నువీతేతి । నేత్యుచ్యతే, న హి సుప్తస్య జంతోః క్షణమాత్రేణ యోజనశతాంతరితం దేశం పర్యేతుం విపర్యేతుం చ తతస్సామర్థ్యం

౩. స్వప్నరథాదయః ప్రాతీతికాః జాగ్రద్రథాదౌ క్లృప్తసామగ్రీం వినా దృష్టత్వాచ్ఛుక్తిరూప్యాదివదితి సిద్ధాంతయతి ॥ తుశబ్ద ఇత్యాదినా ॥ చిన్మాత్రనిష్ఠాఽవిద్యావిత్త్వావచ్ఛేదేన జీవేఽపి స్థితా రథాద్యాకారా మాయేతి సూత్రభాష్యయోరుక్తా, మాయావిద్యయోరభేదజ్ఞాపనార్థం మాత్రపదేన సకలప్రమాతర్యబాధ్యత్వరూపస్య వ్యావహారికసత్యత్వస్య నిరాస ఉక్తః । కార్త్స్న్యమత్ర జాగ్రతి క్లృప్తప్రసామగ్రీ తజ్జన్యత్వం పరమార్థవస్తునో జాగ్రదర్థస్య కార్యస్య ధర్మః సత్యత్వవ్యాపకః, తదభావం స్వప్నే వివృణోతీ ॥ న తావదిత్యాదినా ॥ సంవృతే సంకీర్ణే। పర్యేతుం గంతుం, విపర్యేతుమాగం

తుం, శ్రావయతి ప్రబుద్ధో జనః - పార్శ్వస్థాన్ ప్రతీతి శేషః । ఏతత్స్వప్నం యథా స్యాత్తథా యత్ర కాలే స్వప్నయా వృత్త్యా చరతి తదా స్వశరీరే యథేష్టం చరతీత్యర్థః ॥ బహిరివేతి ॥ కులాయాద్దేహాద్బహిరివామృత ఆత్మా చరిత్వా యత్ర కామం యథేష్టమీయతే విహరతీత్యర్థః ॥ గుణమాహ ॥ యో హీతి ॥ దేహాభిమానహీనత్వగుణేన బహిస్థవద్దేహస్థోఽపి బహిరుక్త ఇత్యర్థః । ఏవం సతి శ్రుతియుక్తిభ్యామంతరేవ స్వప్నే సతీత్యర్థః । విప్రలంభో విభ్రమః, యోగ్యదేశాభావముక్త్వా కాలా

సంభావ్యతే । క్వచిచ్చ ప్రత్యాగమనవర్జితం స్వప్నం శ్రావయతి 'కురుష్వహమద్య శయానో నిద్రయాభిప్లుతః స్వప్నే పంచాలానభిగతశ్చాస్మిన్ ప్రతిబుద్ధశ్చే'తి । దేహాచ్చేదపేయాత్ పంచాలేషు ప్రతిబుధ్యేత తానసావభిగత ఇతి కురుష్వేవ తు ప్రతిబుధ్యతే । యేన చాయం దేహేన దేశాంతరమశ్నువానో మన్యతే తమన్యే పార్శ్వస్థాః శయనదేశ ఏవ పశ్యంతి । యథాభూతాని చాయం దేశాంతరాణి స్వప్నే పశ్యతి న తాని తథాభూతాన్యేవ భవంతి, పరిధావంశ్చేత్ పశ్యేజ్జాగ్రద్వద్వస్తుభూతమర్థమాకలయేత్ । దర్శయతి చ శ్రుతిః 'అంతరేవ దేహే స్వప్నం స యత్రైతత్ స్వప్న్యయా చరతీ'త్యుపక్రమ్య 'స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తత' ఇతి । అతశ్చ శ్రుత్యుపపత్తివిరోధాద్బహిష్కులాయశ్రుతిర్గౌణీ వ్యాఖ్యాతవ్యా 'బహిరివ కులాయాదమృతశ్చరిత్వే'తి । యో హి వసన్నపి శరీరే న తేన ప్రయోజనం కరోతి స బహిరివ శరీరాద్భవతీతి । స్థితిగతిప్రత్యయభేదోఽప్యేవం సతి విప్రలంభ ఏవాభ్యుపగంతవ్యః, కాలవిసంవాదోఽపి చ స్వప్నే భవతి రజన్యాం సుప్తో వాసరం భారతే వర్షే మన్యతే తథా ముహూర్తమాత్రవర్తిని స్వప్నే కదాచిద్బహూన్ వర్షపూగానతివాహయతి । నిమిత్తాన్యపి చ స్వప్నే న బుద్ధయే కర్మణే వోచితాని విద్యంతే, కరణోపసంహారాద్ధి నాస్య రథాదిగ్రహణాయ చక్షురాదీని సంతి రథాదినిర్వర్తనేఽపి కుతోఽస్య నిమేషమాత్రేణ సామర్థ్యం దారూణి వా, బాధ్యంతే చైతే రథాదయః స్వప్నదృష్టాః ప్రబోధే, స్వప్న ఏవ చైతే సులభబాధా భవంతి ఆద్యంతయోర్వ్యభిచారదర్శనాత్, రథోఽయమితి హి కదాచిత్ స్వప్నే నిర్ధారితః క్షణేన మనుష్యః సంపద్యతే, మనుష్యోఽయమితి వా నిర్ధారితః క్షణేన వృక్షః । స్పష్టం చాభావం రథాదీనాం స్వప్నే శ్రావయతి శాస్త్రం 'న తత్ర రథా న రథయోగా న పంథానో భవంతీ'త్యాది । తస్మాన్మాయామాత్రం స్వప్నదర్శనం ॥ ... ...

సూ. ౪. సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః ॥

మాయామాత్రత్వాత్తర్హి న కశ్చిత్ స్వప్నే పరమార్థగంధ ఇతి, నేత్యుచ్యతే । సూచకశ్చ హి స్వప్నో భవతి భవిష్యతోః సాధ్వసాధునోః । తథా హి శ్రూయతే 'యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్తస్మిన్ స్వప్ననిదర్శనే' ఇతి । తథా 'పురుషం కృష్ణం కృష్ణదంతం పశ్యతి స ఏనం హంతీ'త్యేవమాదిభిః స్వప్నైరచిరజీవిత్వమావేద్యత ఇతి శ్రావయతి । ఆచక్షతే చ స్వప్నాధ్యాయవిదః 'కుంజరారోహణాదీని స్వప్నే ధన్యాని ఖరయానాదీన్యధన్యానీ'తి, మంత్రదేవతాద్రవ్యవిశేషనిమిత్తాశ్చ కేచిత్ స్వప్నాః సత్యార్థగంధినో భవంతీతి మన్యంతే, తత్రాపి భవతు నామ సూచ్యమానస్య వస్తునః సత్యత్వం, సూచకస్య తు స్త్రీదర్శనాదేర్భవత్యేవ వైతథ్యం బాధ్యమానత్వాదిత్యభిప్రాయః । తస్మాదు

భావమాహ ॥ కాలేతి ॥ అత్ర రాత్రిసమయేఽపి కేతుమాలాదివర్షాంతరే వాసరో భవతీతి భారత ఇత్యుక్తం ॥ ... *

౪. పూర్వపక్షానుమానానాం జాగ్రదర్థదృష్టాంతే క్లృప్తసామగ్రీజన్యత్వమబాధయోగ్యత్వం వోపాధిరితి సూత్రతాత్పర్యం, స్వప్నస్య భ్రాంతిమాత్రత్వే తత్సూచితోఽప్యర్థః సత్యో న స్యాదితి శంకోత్తరత్వేన సూత్రాంతరం వ్యాచష్టే ॥ మాయేత్యాదినా ॥ మంత్రేణ దేవతానుగ్రహేణౌషధిసేవయా వా స్వప్నాః సత్యసూచకాశ్చేత్ సత్యాః స్యురిత్యత ఆహ ॥ తత్రాపి భవతు నామేతి ॥ సత్యహర్షహేతోరపి శుక్తిరూప్యస్యాసత్యత్వాదర్శనాదితి భావః । యథా కృషిద్వారా లాం

గలస్య గవాదిజీవననిమిత్తత్వం తథాస్వప్నభోక్తురదృష్టద్వారాస్వప్న సృష్టినిమిత్తత్వం నతుకుంభం ప్రతికుంభకారస్యే వసాక్షాత్ స్వప్నకర్తృత్వంసామగ్ర్యభావబాధయో రుక్తత్వాదిత్యాహ॥యదుక్తమిత్యాదినా॥తథాచస్వప్నస్యసకర్తృకత్వంముఖ్యంనాస్తీతిహేత్వసిద్ధిరితిభావః। శ్రుతితాత్పర్యవిరోధాచ్చనస్వప్నస్యసత్యతేత్యాహ॥అపిచేతి॥వ్యతికరః సంకరః, శ్రుత్యాతత్పరతయేత్యర్థః. జాగరితాదవిశేషాదితిభావః॥ఫలితమాహ॥తస్మాదితి॥ ఏతేనేతి॥భాక్తత్వేనేత్యర్థః॥ ద్వితీయసూత్రోక్త ప్రాజ్ఞకర్తృత్వహేతురపి స్వప్నస్య కింశ్రుతిసిద్ధః ఉతప్రాజ్ఞస్యసర్వేశ్వరత్వాత్సిద్ధః, నాద్యఇత్యాహ ॥ యదప్యుక్తమిత్యాదినా ॥ స్వయంవిహత్యజాగ్రద్దేహంనిశ్చేష్టంకృత్వా, స్వయంవాసనయా దేహంనిర్మాయ, స్వేనభాసాస్వీయబుద్ధివృత్త్యా స్వేనజ్యోతిషాస్వరూపచైతన్యేనచస్వప్నమనుభవతీత్యర్థః। సకేవలంబృహదారణ్య

పపన్నం స్వప్నస్యమాయామాత్రత్వం। యదుక్తమాహహీతితదేవంసతిభాక్తంవ్యాఖ్యాతవ్యం, యథా లాంగలంగవాదీనుద్వహతీతినిమిత్తమాత్రత్వాదేవముచ్యతే నతుప్రత్యక్షమేవ లాంగలంగవాదీనుద్వహతి, ఏవంనిమిత్తమాత్రత్వాత్ సుప్తోరథాదీన్సృజతేసహికర్తేతిచోచ్యతేనతుప్రత్యక్షమేవసుప్తోరథాదీన్ సృజతి। నిమిత్తత్వంతస్యరథాదిప్రతిభాననిమిత్తమోదత్రాసాదిదర్శనాత్ తన్నిమిత్తభూతయోఃసుకృతదుష్కృతయోఃకర్తృత్వేనేతివక్తవ్యం। అపిచ జాగరితే విషయేంద్రియసంయోగా దాదిత్యాదిజ్యోతిర్వ్యతికరాచ్చాత్మనః స్వయంజ్యోతిష్ట్వం దుర్వివేచనమితి తద్వివేచనాయస్వప్నఉపన్యస్తః, తత్ర యది రథాదిసృష్టివచనంశ్రుత్యానీయేత స్వయంజ్యోతిష్ట్వంననిర్ణీతంస్యాత్ ।తస్మాద్రథాద్యభావవచనశ్రుత్యారథాదిసృష్టివచనంతుభక్త్యేతివ్యాఖ్యేయం। ఏతేననిర్మాణశ్రవణంవ్యాఖ్యాతం। యదప్యుక్తం 'ప్రాజ్ఞమేనంనిర్మాతారమామనంతీ'తి, తదప్యసత్, శ్రుత్యంతరే 'స్వయంవిహత్యస్వయంనిర్మాయస్వేనభాసాస్వేనజ్యోతిషాప్రస్వపితీ'తిజీవవ్యాపారశ్రవణాత్ । ఇహాపి 'యఏషసుప్తేషుజాగర్తీ'తి ప్రసిద్ధానువాదాజ్జీవఏవాయం కామానాంనిర్మాతాసంకీర్త్యతే, తస్యతువాక్యశేషేణ 'తదేవశుక్రంతద్బ్రహ్మే'తిజీవభావంవ్యావర్త్యబ్రహ్మభావఉపదిశ్యతె, 'తత్త్వమసీ'త్యాదివదితి నబ్రహ్మప్రకరణత్వం విరుధ్యతే । నచాస్మాభిఃస్వప్నేపి ప్రాజ్ఞవ్యాపారః ప్రతిషిధ్యతే, తస్యసర్వేశ్వరత్వాత్ సర్వాస్వప్యవస్థాస్వధిష్ఠాతృత్వోపపత్తేః। పారమార్థికస్తునాయంసంధ్యాశ్రయః సర్గో వియదాదిసర్గవదిత్యేతావత్ ప్రతిపాద్యతే । నచవియదాదిసర్గస్యాప్యాత్యంతికంసత్యత్వమస్తి, ప్రతిపాదితంహి 'తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్య' ఇత్యత్ర సమస్తస్యప్రపంచస్యమాయామాత్రత్వం। ప్రాక్తుబ్రహ్మాత్మదర్శనాత్ వియదాదిప్రపంచోవ్యవస్థితరూపోభవతి, సంధ్యాశ్రయస్తుప్రపంచః ప్రతిదినంబాధ్యతఇత్యతో వైశేషికమిదం సంధ్యస్య మాయామాత్రత్వముదితం॥ ... ... *

సూ. ౫. పరాభిధ్యానాత్తుతిరోహితంతతోహ్యస్యబంధవిపర్యయౌ॥

అథాపిస్యాత్ పరస్యైవతావదాత్మనోంశోజీవోఽగ్నేరివవిస్ఫులింగః,తత్రైవంసతియథాగ్నివిస్ఫు

కేజీవస్య స్వప్నకర్తృత్వంశ్రుతం కింతుకాదకేపీత్యాహ॥ ఇహాపీతి॥ జీవోక్త్యాబ్రహ్మప్రకరణవిరోధఇత్యతఆహ ॥ తస్యత్వితి ॥ ఏవంహేతోశ్శ్రుతిసిద్ధత్వంనిరస్యద్వితీయమంగీకరోతి॥ న చాస్మాభిరితి ॥ తర్హి హేతుసిద్ధేస్స్వప్నస్యసత్యత్వమిత్యాశంక్యసత్యత్వంవ్యావహారికంపారమార్థికంవేతివికల్ప్యాద్యః సూరకాలేబాధదర్శనాన్నాద్యఇత్యాహ ॥ పారమార్థికస్త్వితి॥ ద్వితీయేదృష్టాంతస్యసాధ్యవైకల్యమిత్యాహ ॥ నచేతి ॥ కస్తర్హిస్వప్నస్యజాగ్రతోవిశేషోఽత్రకథ్యతఇత్యాశంక్యప్రాతిభాసికత్వమిత్యాహ॥ ప్రాగితి॥... ... ... *

౫. పూర్వంక్లృప్తసామగ్ర్యభావాత్ స్వప్నోమాయేత్యుక్తమయుక్తం సంకల్పమాత్రేణాపి సత్యసృష్టిసంభవాదితి శంకాంకృత్వా పరిహరన్ సూత్రంవ్యాచష్టే ॥ అథాపిస్యాదిత్యాదినా ॥ సత్యసంకల్పస్యహి సంకల్పాత్సృష్టి

స్సత్యాభవతి జీవస్యత్వసత్యసంకల్పత్వం ప్రత్యక్షమితి పరిహారార్థః। తర్హి విరుద్ధధర్మవత్త్వా జ్జీవస్యేశ్వరత్వం నాస్త్యే వేతిశంకతే ॥ కిమితి ॥ నాస్తీతినకేంత్వావృతమస్తి, తత్పునరీశ్వరప్రసాదాత్ కస్యచిద్వ్యజ్యతఇత్యాహ ॥ ననాస్తీతి॥ విధూతధ్వాంతస్య నిష్పాపస్య సంసిద్ధస్యాణిమాది విశిష్టస్యేత్యర్థః । బ్రహ్మైవాహమితి దేవంజ్ఞాత్వా సాక్షాత్కృత్యసర్వ పాశానామవిద్యాదిక్లేశానా మపహానిరపక్షయ స్తద్భూయోభవతి ।క్షీణైశ్చక్లేశై స్తత్కార్యజన్మమరణాత్మకబంధధ్వంస ఇతినిర్గుణవిద్యాఫలముక్తం । సగుణవిద్యాఫలమాహ ॥ తస్యేతి ॥ పరస్యాభిముఖ్యేనాహంగ్రహేణధ్యానాద్బంధమోక్షాపేక్షయా మంత్రోక్తహానిద్వయాపేక్షయావా తృతీయం విశ్వైశ్వర్య మణిమాదిరూపం మర్త్యదేహపాతేసతి సి

లింగయోస్సమానేదహనప్రకాశనశక్తీభవతః ఏవంజీవేశ్వరయోరపిజ్ఞానైశ్వర్యశక్తీ, తతశ్చజీవస్యైశ్వర్యవశాత్ సాంకల్పికీస్వప్నేరథాదిసృష్టిర్భవిష్యతీతి, అత్రోచ్యతే । సత్యపి జీవేశ్వరయోరంశాంశిభావేప్రత్యక్షమేవ జీవస్యేశ్వర విపరీతధర్మత్వం, కింపునర్జీవస్యేశ్వరసమానధర్మత్వంనాస్త్యేవ ననాస్తి, విద్యమానమపితుతత్తిరోహితం, అవిద్యాదివ్యవధానాత్ । తత్పునస్తిరోహితంసత్ పరమేశ్వరమభిధ్యాయతో యతమానస్య జంతోర్విధూతధ్వాంతస్య తిమిరతిరస్కృతేవదృక్శక్తిరౌషధవీర్యాదీశ్వరప్రసాదాత్ సంసిద్ధస్యకస్యచిదేవావిర్భవతినస్వభావతఏవసర్వేషాంజంతూనాం, కుతస్తతోహీఈశ్వరాద్ధేతోరస్యజీవస్యబంధమోక్షౌభవతః, ఈశ్వరస్వరూపాపరిజ్ఞానాద్బంధఃతత్స్వరూపపరిజ్ఞానాత్తుమోక్షః । తథాచశ్రుతిః ‘ జ్ఞాత్వాదేవం సర్వపాశాపహానిః క్షీణైఃక్లేశైర్జన్మమృత్యుప్రహాణిః । తస్యాభిధ్యానాత్తృతీయందేహభేదే విశ్వైశ్వర్యం కేవలఆప్తకామః’ఇత్యేవమాద్యా ॥ ...

సూ. ౬. దేహయోగాద్వాసోఽపి॥

కస్మాత్పునర్జీవః పరమాత్మాంశ ఏవసంస్తిరస్కృతజ్ఞానైశ్వర్యో భవతి, యుక్తంతు జ్ఞానైశ్వర్యయోరతిరస్కృతత్వం విస్ఫులింగస్యేవదహనప్రకాశయోరితి । అత్రోచ్యతే, సత్యమేవైతత్, సోఽపితు జీవస్యజ్ఞానైశ్వర్యతిరోభావో దేహయోగాద్దేహేంద్రియమనో బుద్ధివిషయవేదనాదియోగాద్భవతి । అస్తిచాత్రోపమాయథాగ్నేర్దహన ప్రకాశనసంపన్నస్యాప్యరణిగతస్య దహనప్రకాశనేతిరోభవతః, యథావాభస్మనాచ్ఛన్నస్య । ఏవమవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపకృత దేహాద్యుపాధియోగాత్తదవివేకభ్రమకృతోజీవస్య జ్ఞానైశ్వర్యతిరోభావః । వాశబ్దోజీవేశ్వరయోరన్యత్వాశంకావ్యావృత్త్యర్థః నన్వన్యఏవ జీవఈశ్వరాదస్తు తిరస్కృతజ్ఞానైశ్వర్యత్వాత్ కిందేహయోగకల్పనయా । నేత్యుచ్యతే, నహ్యన్యత్వం జీవస్యేశ్వరాదుపపద్యతే ‘సేయందేవతైక్షత’ త్యుపక్రమ్య ‘ అనేనజీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్యే’త్యాత్మశబ్దేన జీవస్య పరామర్శాత్ । ‘తత్సత్యం సఆత్మాతత్త్వమసి శ్వేతకేతో’ ఇతిచ జీవాయోపదిశతీశ్వరాత్మత్వం, అతోఽనన్యఏవేశ్వరాజ్జీవస్సన్ దేహయోగాత్తిరోహితజ్ఞానైశ్వర్యో భవతి, అతశ్చ నసాంకల్పికీ జీవస్యస్వప్నే రథాదిసృష్టిర్ఘటతే। యదిచసాంకల్పికీ స్వప్నేసృష్టిస్స్యాత్ నైవానిష్టం కశ్చిత్ స్వప్నంపశ్యేత్ । నహికశ్చిదనిష్టం సంకల్పయతే। యత్పునరుక్తంజాగరితదేశశ్రుతిఃస్వప్న

ద్ధదేహోభవతి తద్భోగానంతరమాత్మజ్ఞానాత్ కేవలోద్వైతశూన్యఆప్తకామః ప్రాప్తస్వయంజ్యోతి రానందో భవతీతి క్రమముక్తిరిత్యర్థః॥ ... ...

౬. ఉక్తైశ్వర్య తిరోభావేదేహాభిమానోహేతురితి కథనార్థం సూత్రం, తన్నిరస్యాశంకామాహ ॥ కస్మాదితి॥ సత్యావరణం నాస్తీత్యంగీకృత్య కల్పితావరణం సాధయతి ॥ ఉచ్యతఇత్యాదినా ॥ జీవస్యేశ్వరత్వమంగీకృత్యావరణకల్పనాతోవరమన్యత్వ కల్పనేత్యాశంకాముద్భావ్య శ్రుత్యానిరస్యతి ॥నన్విత్యాదినా ॥ స్వప్నేఽప్యాలోకాదేస్సత్త్వేజాగ్రతీవాత్మనః స్వప్రకాశత్వ మస్ఫుటం స్యాత్ ప్రాతిభాసిక త్వేత్వాలోకేంద్రియాద్య సత్త్వేఽప్యర్థాపరోక్ష్య

మాత్మజ్యోతిషవేతి స్ఫుటంసిద్ధ్యతి, తస్మాద్దేశాది సామ్యవచనంస్వప్నస్యజాగ్రత్తుల్య భానాభిప్రాయమిత్యర్థః॥అధి॥౧॥

౭. ఏవంబాహ్య కరణోపరమేసతి మనోవాసనోద్దీపితావిద్యావిలాసాత్మకంస్వప్నమాత్మనస్సాక్షిణః స్వయం జ్యోతిష్ట్వార్థంవిచార్య ప్రతియోగ్యనుయోగిభావ సంగత్యా స్వప్నావస్థాం మనోలయాత్మికాం సుషుప్తిం విచారయతి॥ తదభావోనాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మనిచ ॥తదేతత్స్వప్నంయథా స్యాత్తథా । యత్రకాలే సుషుప్త స్సమస్తోనిరస్త బాహ్యకరణో మనోలయాత్ సమ్యక్ప్రసన్న ఇత్యర్థః। స్వాపేనాడీస్థానముక్త్వా నాడీపురీతతోర్నాడీపరమాత్మనోశ్చ సముచ్చయశ్రుతీ ఆహ ॥ అన్యత్రేతి ॥ పరమాత్మమాత్రశ్రుతీరాహ॥ తథాన్యత్రేత్యాదినా॥ నాడీపురీతద్బ్రహ్మసుస ప్తమీశ్రుతేస్సముచ్చయశ్రుతేశ్చసంశయమాహ॥ తత్రేతి॥ పూర్వపక్షేస్థాన వికల్పాజ్జీవస్య బ్రహ్మైక్యానిర్ణయః,సి

స్యసత్యత్వం ఖ్యాపయతీతి నతత్సామ్య వచనం సత్యత్వాభిప్రాయం స్వయంజ్యోతిష్ట్వ విరోధాత్ , శ్రుత్యైవచ స్వప్నేరథాద్యభావస్య దర్శితత్వాత్, జాగరితప్రభవవాసనానిమిత్తత్వాత్తు స్వప్నస్యత త్తుల్యనిర్భాసత్వాభిప్రాయంతత్ । తస్మాదుపపన్నం స్వప్నస్యమాయామాత్రత్వం ॥ ...

సూ. ౭. తదభావోనాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మనిచ॥

స్వప్నావస్థాపరీక్షితాసుషుప్తావస్థేదానీంపరీక్ష్యతే । తత్రైతాస్సుషుప్తివిషయాఃశ్రుతయోభవంతి క్వచిచ్ఛ్రూయతే'తద్యత్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నస్స్వప్నంనవిజానాత్యాసుతదానాడీషు సృప్తోభవతీ' తి । అన్యత్రతునాడీరనుక్రమ్యశ్రూయతే' తాభిఃప్రత్యవసృప్య పురీతతిశేత'ఇతి।తథాన్యత్రాపినాడీరేవానుక్రమ్య 'తాసుతదాభవతియదాసుప్తస్స్వప్నం నకంచనపశ్యతిఅథాస్మిన్ప్రాణఏవైకధాభవతీ' తి । తథాన్యత్రాపి 'యఏషోఽంత ర్హృదయ ఆకాశ స్తస్మింఛేత' ఇతి । తథాన్యత్ర 'సతాసోమ్యతదాసంపన్నోభవతి స్వమపీతోభవతీ' తి । 'ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసంపరిష్వక్తోనబాహ్యంకించనవేదనాంతర' మితిచ । తత్రసంశయః । కిమేతానినాడ్యాదీని పరస్పరనిరపేక్షతయాభిన్నానిసుప్తిస్థానాని, ఆహోస్విత్ పరస్పరాపేక్షతయైకంసుప్తిస్థానమితి । కింతావత్ ప్రాప్తంభిన్నానీతి । కుతః, ఏకార్థత్వాత్ న హ్యేకార్థానాం క్వచిత్ పరస్పరాపేక్షత్వందృశ్యతేవ్రీహియవాదీనాం। నాడ్యాదీనాం చైకార్థతాసుషుప్తౌదృశ్యతే 'నాడీషుసృప్తోభవతిపురీతతిశేత'ఇతిచ తత్రతత్రసప్తమీనిర్దేశస్యతుల్యత్వాత్ । నను నచసప్తమీనిర్దేశోదృశ్యతే'సతాసోమ్యతదాసంపన్నోభవతీ'తి । నైషదోషః, తత్రాపి సప్తమ్యర్థస్యగమ్యమానత్వాత్ । వాక్యశేషేహి 'తత్రాయతనైషీ జీవస్సదుపసర్పతీ' త్యాహ । 'అన్యత్రాయతనమలబ్ధ్వా ప్రాణమేవోపశ్రయత'ఇతి ప్రాణశబ్దేన తత్రప్రకృతస్య సతఉపాదానాత్ । ఆయతనంచసప్తమ్యర్థః. సప్తమీనిర్దేశోపి తత్రవాక్యశేషే దృశ్యతే, 'సతిసంపద్యనవిదు స్సతిసంపత్స్యామహే' ఇతి। సర్వత్రచ విశేషవిజ్ఞానోపరమలక్షణంసుషుప్తంవిశిష్యతే । తస్మాదేకార్థత్వాన్నాడ్యాదీనాం వికల్పేనకదాచిత్ కించిత్స్థానం స్వాపాయోపసర్పతీత్యేవంప్రాప్తేప్రతిపద్యతే తదభావోనాడీష్వాత్మనిచేతి । తదభావఇతితస్య ప్రకృతస్య స్వప్నదర్శనస్యాభావఃసుషుప్తమిత్యర్థః, నాడీష్వాత్మనిచేతిసముచ్చయె

ద్ధాంతే నాడీభిః పురీతతంగత్వాఽన్తర్హృదిబ్రహ్మణ్యేవ శేతఇతి సముచ్చయాత్తన్నిర్ణయఇతి వివేకః । ఏకపురోడాశార్థత్వం వ్రీహియవయోర్దృష్టం నాడ్యాదీనామేకస్మిన్స్వాపరూపార్థే నిరపేక్షస్థానత్వంతు కుతఇత్యతఆహ ॥ నాడ్యాదీనాంచేతి॥ సతిబ్రహ్మణితృతీయాశ్రుతేర్నసప్తమీతి శంకార్థః । ఆయతనశబ్దాత్ సప్తమ్యర్థఆధారత్వం గమ్యతఇత్యాహ ॥ నైషదోషఇతి ॥ అన్యత్రావస్థాద్వయేశ్రాంతోజీవోవిశ్రాంతిస్థానంప్రాణాఖ్యంసద్బ్రహ్మోపసర్పతిసుషుప్తావితిశ్రుత్యర్థః । సప్తమీశ్రుత్యా నిరపేక్షాధారత్వభానాద్వికల్ప ఆస్థేయః । కదాచిత్సముచ్చిత్యాపినాడ్యాదీనాం స్థానత్వమితినసముచ్చయశ్రుతివిరోధఇతిపూర్వపక్షార్థః ।సిద్ధాంతయతి॥ ఏవంప్రాప్తఇతి॥ సూత్రేచకారఃపురీ

తత్సముచ్చయార్థః । యదా నాడ్యస్సుషుప్తిస్థానం తదా పురీతత్ స్థానం న భవతీతి శ్రుతస్థానత్వస్య పక్షే బాధస్స్యాదితో సనయుక్త ఇత్యాహ ॥ వికల్పే హ్యేషామితి । వ్రీహియవయోస్త్వగత్యా వికల్ప ఇతి భావః । యత్తు సప్తమీశ్రుత్యా నాడ్యాదీనామేకఫలకత్వమితి తన్నేత్యాహ ॥ నహ్యేకేతి ॥ ప్రాసాదస్య పర్యంకధారణమర్థః పర్యంకస్య తు శయనమితి ఫలభేదేఽప్యేకవిభక్తిర్దృశ్యతే, వ్యవధానావ్యవధానాభ్యాం శయనసాధనత్వాత్ సముచ్చయశ్చ, తథేహాపి నాడీపురీతతో ర్జీవస్య సంచారద్వారా బ్రహ్మణ్యేవ సుషుప్తిరితి సముచ్చయ ఇత్యర్థః । నాడీనాం ప్రాణస్య చైకేన వాక్యేనోపాదానా న్నిత్యస్సముచ్చయ ఇత్యాహ ॥ ఏకవాక్యేతి॥ ఆధారత్వమాత్రం సప్తమ్యర్థో న నిరపేక్షత్వం అతో న సముచ్చయస్యాసత్త

నైతానినాడ్యాదీని స్వాపాయోపాసైతి నవికల్పే నేత్యర్థః ।కుతః,తచ్ఛ్రుతేః । తథాహి సర్వేషామేవ నాడ్యాదీనాంతత్రతత్రసుషుప్తిస్థానత్వం శ్రూయతే తచ్చసముచ్చయే సంగృహీతంభవతి, వికల్పే హ్యేషాం పక్షేబాధస్స్యాత్ । నచైకార్థత్వాద్వికల్పో నాడ్యాదీనాంవ్రీహియవాదివదిత్యుక్తం । నేత్యుచ్యతే నహ్యేకవిభక్తినిర్దేశమాత్రేణైకార్థత్వం వికల్పశ్చాపతతి, నానార్థత్వ సముచ్చయయో రప్యేకవిభక్తినిర్దేశదర్శనాత్ ప్రాసాదే శేతే పర్యంకే శేత ఇత్యేవమాదిషు, తథేహాపినాడీషుపురీతతి బ్రహ్మణి చస్వపితీత్యేతదుపపద్యతేసముచ్చయః, తథాచశ్రుతిః ‘తాసుతదాభవతి యదాసుప్తస్స్వప్నంనకంచన పశ్యతి అథాస్మిన్ ప్రాణఏవైకధాభవతీ’తి సముచ్చయంనాడీనాంప్రాణస్యచ సుషుప్తౌశ్రావయతి, ఏకవాక్యోపాదానాత్ । ప్రాణస్యచబ్రహ్మత్వం సమధిగతం ‘ప్రాణస్తథానుగమా’దిత్యత్ర। యత్రాపి నిరపేక్షాఇవనాడీః సుషుప్తిస్థానత్వేన శ్రావయతి ‘ఆసుతదానాడీషుసృప్తోభవతీ’తి తత్రాపిప్రదేశాంతరప్రసిద్ధస్య బ్రహ్మణోఽప్రతిషేధాన్నాడీద్వారేణ బ్రహ్మణ్యేవావతిష్ఠత ఇతిప్రతీయతే । నచైవమపి నాడీషుసప్తమీవిరుధ్యతే, నాడీభిరపిబ్రహ్మోపసర్పన్సృప్తఏవనాడీషుభవతి । యోహిగంగయాసాగరంగచ్ఛతిగతఏవసగంగాయాంభవతి । అపిచాత్ర రశ్మినాడీద్వారాత్మకస్య బ్రహ్మలోకమార్గస్య వివక్షితత్వాన్నాడీస్తుత్యర్థం సృప్తిసంకీర్తనం, నాడీషు సృప్తోభవతీతిహ్యుక్త్వా ‘తంనకశ్చనపాప్మాస్పృశతీ’తి బ్రువన్నాడీఃప్రశంసతి । బ్రవీతిచ పాప్మస్పర్శాభావేహేతుం ‘తేజసాహి తదాసంపన్నోభవతీ’తి । తేజసానాడీగతేన పిత్తాఖ్యేనాభివ్యాప్తకరణో నబాహ్యాన్విషయానీక్షత ఇత్యర్థః । అథవా తేజసేతిబ్రహ్మణఏవాయంనిర్దేశః,శ్రుత్యంతరే ‘బ్రహ్మైవ తేజఏవే’తి తేజశ్శబ్దస్య బ్రహ్మణి ప్రయుక్తత్వాత్, బ్రహ్మణాహితదాసంపన్నో భవతి నాడీద్వారేణఅత స్తంనకశ్చనపాప్మాస్పృశతీత్యర్థః । బ్రహ్మసంపత్తిశ్చ పాప్మస్పర్శాభావే హేతుస్సమధిగతః, సర్వేపాప్మానోఽతోనివర్తంతే ‘అపహతపాప్మాహ్యేషబ్రహ్మలోక’ఇత్యాది శ్రుతిభ్యః । ఏవంచ సతి ప్రదేశాంతర ప్రసిద్ధేన బ్రహ్మణా సుషుప్తిస్థానేనానుగతోనాడీనాంచయస్సమాశ్రితోభవతి । తథాపురీతతోఽపిబ్రహ్మప్రక్రియాయాం సంకీర్తనాత్ తదనుగుణమేవసుషుప్తిస్థానత్వం విజ్ఞాయతే ‘యఏషోఽంతర్హృదయ ఆకాశ స్తస్మిన్ శేత’ఇతిహృదయాకాశేసుషుప్తిస్థానే ప్రకృతేఇదముచ్యతే ‘పురీతతి శేత’ఇతి । పురీతదితి హృదయపరివేష్టనముచ్యతే, తదంతర్వర్తిన్యపిహృదయాకాశే శయానశ్శక్యతే పురీతతి శేత ఇతివక్తుం, ప్రాకారపరిక్షిప్తేఽపిహిపురేవర్తమానః ప్రా

ప్యాబాధ ఇత్యాహ ॥ నచైవమపీతి ॥ సముచ్చయేఽపీత్యర్థః । అత్ర నాడీశ్రుతౌ నాడీషుభోక్తుస్సుప్తిర్నవివక్షితా రశ్మిసంబంధనాడీరూపమార్గస్తుత్యర్థత్వాదిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ పిత్తేనవిషయేక్షణాభావే సుఖదుఃఖయోరభావాత్తద్ధేతుధర్మాధర్మాత్మక పాప్మాస్పర్శ ఇత్యర్థః, అపహతపాప్మబ్రహ్మసంపత్త్యా వాపాప్మాస్పర్శ ఇత్యాహ ॥అథవేతి॥ అస్మిన్ వ్యాఖ్యానేలాభమాహ ॥ ఏవంచసతీతి ॥ తాసుతదాభవత్యథాస్మిన్ ప్రాణఏవైకధాభవతీతిశ్రుతస్సముచ్చయ ఆశ్రితో భవతీత్యర్థః । నాడీబ్రహ్మణోర్గుణప్రధానభావేన సుప్తౌ సముచ్చయవత్ పురీతద్బ్రహ్మణోరపీత్యాహ ॥తథేత్యాదినా॥

ఆకాశే బ్రహ్మణి శేత ఇత్యుపక్రమ్య తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇత్యుక్తం తథా చ నాడీద్వారా పురీతతం గత్వా బ్రహ్మణి శేత ఇతి సముచ్చయస్సిద్ధ ఇత్యాహ ॥ తథా నాడీతి ॥ సతా సంపన్నో భవతి ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇతి సత్ప్రాజ్ఞయోః శ్రుతేః పంచ సుప్తిస్థానానీత్యత ఆహ ॥ తథా నాడీతి ॥ కించ ప్రకృతదర్శాదిసాధ్యైకప్రయోజనాశివృత్త్యాభిధో నపేక్షతయా సమర్థత్వాద్వ్యక్త్యోర్వ్రీహియవయోర్వికల్పః, నాడ్యాదీనాంతు బ్రహ్మనిరపేక్షతయా సుషుప్తౌ జీవాధారత్వా సామర్థ్యాన్న వికల్ప ఇత్యాహ అపిచ నాడ్య ఇతి ॥ ఉపాధిలింగాశ్రయ నాడీపురీతతోరుపహితజీవాశ్రయత్వం పరంపరయా వాచ్యం, తదపి సుషుప్త్యానసంభవతి ఉపాధిలయాదిత్యర్థః । నను బ్రహ్మాపి జీవస్య న ముఖ్యం స్థానం, అభేదాదిత్యత ఆహ ॥ బ్రహ్మాధారత్వమితి ॥ జీవస్య బ్రహ్మణ్యభేదేనావస్థానం నాడీపురీతతోస్తు సోపాధే జీవస్య స్థితిరేవ న సంభవతీత్యేకార్థసా

కారేవ ర్తత ఇత్యుచ్యతే । హృదయాకాశస్య చ బ్రహ్మత్వం సమధిగతం 'దహర ఉత్తరేభ్య' ఇత్యత్ర । తథా నాడీపురీతత్సముచ్చయోఽపి 'తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత' ఇత్యేకవాక్యోపాదానాదవగమ్యతే । సత్ప్రాజ్ఞయోశ్చ ప్రసిద్ధమేవ బ్రహ్మత్వమేవమేతాసు శ్రుతిషు 'త్రీణ్యేవ సుప్తిస్థానాని సంకీర్తితాని నాడ్యః పురీతద్బ్రహ్మ చే'తి, తత్రాపి చ ద్వారమాత్రం నాడ్యః పురీతచ్చ, బ్రహ్మైవ త్వేకం అనపాయి సుప్తిస్థానం। అపిచ నాడ్యః పురీతద్వా జీవస్యోపాధ్యాధార ఏవ భవతి, తత్రాస్య కరణాని వర్తంత ఇతి। నహ్యుపాధిసంబంధమంతరేణ స్వత ఏవ జీవస్యాధారః కశ్చిత్ సంభవతి, బ్రహ్మవ్యతిరేకేణ స్వమహిమప్రతిష్ఠితత్వాత్ । బ్రహ్మాధారత్వమప్యస్య సుషుప్తే నైవాధారాధేయభేదాభిప్రాయేణోచ్యతే కథం తర్హి తాదాత్మ్యాభిప్రాయేణ యత ఆహ 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీ'తి । స్వశబ్దేనాత్మాభిలప్యతే స్వం రూపమాపన్నస్సుషుప్తో భవతీత్యర్థః । అపిచ న కదాచిజ్జీవస్య బ్రహ్మణా సంపత్తిర్నాస్తి స్వరూపస్యానపాయిత్వాత్, స్వప్నజాగరితయోస్తు ఉపాధిసంపర్కవశాత్ పరరూపాపత్తిమివాపేక్ష్య తదుపశమాత్ సుషుప్తే స్వరూపాపత్తిర్వివక్ష్యతే, అతశ్చ సుషుప్తావస్థాయాం కదాచిత్ సతా సంపద్యతే కదాచిన్న సంపద్యత ఇత్యయుక్తం । అపిచ స్థానవికల్పాభ్యుపగమేపి విశేషవిజ్ఞానోపశమలక్షణం తావత్ సుషుప్తం న క్వచిద్విశిష్యతే తత్ర సతి సంపన్నస్తావదేకత్వాన్న విజానాతీతి యుక్తం 'తత్కేన కం విజానీయా'దితి శ్రుతేః । నాడీషు పురీతతి చ శయానస్య న కించిదవిజ్ఞానే కారణం శక్యం వక్తుం భేదవిషయత్వాత్, 'యత్ర వాఽన్యదివ స్యాత్తత్రాన్యోఽన్యత్పశ్యే'దితి శ్రుతేః । నను భేదవిషయస్యాప్యతిదూరాదికారణమవిజ్ఞానే స్యాత్ । బాఢమేవం స్యాత్, యది జీవః స్వతః పరిచ్ఛిన్నోఽభ్యుపగమ్యేత యథా విష్ణుమిత్రః ప్రవాసీ స్వగృహం న పశ్యతీతి, న తు జీవస్యోపాధివ్యతిరేకేణ పరిచ్ఛేదో విద్యతే, ఉపాధిగతమేవాతిదూరాదికారణమవిజ్ఞాన ఇతి యద్యుచ్యేత తథాప్యుపాధేరుపశాంతత్వాత్ సత్యేవ సంపన్నో న విజానాతీతి యుక్తం । న చ వయమిహ తుల్యవన్నాడ్యాదిసముచ్చయం ప్రతిపాదయామః, నహి నాడ్యః సుప్తిస్థానం పురీతద్వేత్యనేన విజ్ఞానేన కించిత్ ప్రయోజనమస్తి న హ్యేతద్విజ్ఞానప్రతిబద్ధం కించిత్ఫలం శ్రూయతే నాప్యేతద్విజ్ఞానం ఫలవతః కస్యచిదంగముపదిశ్యతే, బ్రహ్మ త్వనపాయి సుప్తిస్థానమిత్యేతత్ ప్రతిపాద

మధ్యాఽభావాన్న వికల్ప ఇత్యర్థః । సుషుప్తౌ జీవస్య భేదకోపాధిలయాచ్చౌత్సర్గికబ్రహ్మాభేదస్య వికల్పో న యుక్త ఇత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ కించ నాడ్యాదీనామన్యతమస్థానే క్వచిత్ సుప్తివాదినాపి సుషుప్తం న విశిష్యత ఇతి వక్తవ్యం తచ్చ వక్తుం న శక్యత ఇత్యాహ ॥ అపిచ స్థానేతి॥ భేదాభావో హి భేదజ్ఞానాభావే హేతుః, నాడీపురీతద్గతస్య తు జీవస్య భేదావస్థత్వాత్ భేదావిజ్ఞానే కారణం నాస్తీత్యర్థః । ద్వైతావస్థస్యాపి ద్వైతాజ్ఞానే హేతుం శంకతే ॥ నను భేదేతి ॥ ద్రష్టృదృశ్యయోర్దూరత్వం స్వాభావికమౌపాధికం వా తత్రాద్యం సదృష్టాంతమనూద్య ప్రత్యాహ ॥ బాఢమిత్యాదినా॥ ద్వితీయమనూద్య దూషయతి ॥ ఉపాధిగతమేవేతి ॥ ఉపాధిభిన్నస్యైవ నాడ్యాదౌ స్వాపే కతిపయసన్నికృష్టార్థజ్ఞానప్రసంగాత్ సుషుప్తివ్యాఘా

తస్మాత్ ఉపాధిలయే త్వన్యత్ర జీవస్య స్థిత్యయోగాత్ బ్రహ్మణ్యేవ స్వాప ఆస్థేయ ఇత్యర్థః । ఏవం వికల్పం నిరస్య నాడీపురీతతోర్బ్రహ్మణా సహ తుల్యవత్ సముచ్చయమఫలత్వేన దూషయన్ గుణప్రధానత్వేన సముచ్చయముపసంహరతి ॥ నచవయమిత్యాదినా ॥ ... ...

౮. కించ బ్రహ్మణస్సకాశాజ్జీవస్యోత్థానశ్రుతేర్బ్రహ్మైవ సుషుప్తిస్థానమిత్యాహ సూత్రకారః ॥ అతః ప్రబోధోऽస్మాదితి ॥ నాడీపురీతతోః క్వాప్యుత్థానాపాదనత్వాశ్రవణాన్న సుషుప్తిస్థానత్వమిత్యర్థః, తస్మాదుపాధిలయే జీవస్య బ్రహ్మాభేదాదౌపాధిక ఏవ భేద ఇతి వివేకాద్వాక్యార్థాభేదసిద్ధిరితి స్థితమ్ ॥ (ఇతి ద్వితీయాధికరణం) ॥ ... ...

౯. స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః ॥ సుషుప్తావుపాధినాశాత్ కర్మానుస్మృత్యాదిదర్శనాచ్చ సంశయే సత్యస్మాత్ బ్రహ్మణో జీవస్యోత్థానశ్రుతేర్బ్రహ్మైవ సుషుప్తిస్థానమిత్యుక్తమయుక్తం । సుషుప్తాదన్యస్యాప్యుత్థానసంభవే

యామః, లేనతు విజ్ఞానేన ప్రయోజనమస్తి, జీవస్య బ్రహ్మాత్మత్వావధారణం స్వప్నజాగరిత వ్యవహార విముక్తత్వావధారణంచ । తస్మాదాత్మైవ సుషుప్తిస్థానం ॥ ... ...

సూ. ౮. అతః ప్రబోధోऽస్మాత్ ॥

యస్మాచ్చాత్మైవ సుషుప్తిస్థానం అత ఏవ చ కారణాన్నిత్యవదేవాస్మాదాత్మనః ప్రబోధః స్వాపాధికారే శిష్యతే, కుత ఏతదాగాదిత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనావసరే 'యథాగ్నేః క్షుద్రా విస్ఫులింగా వ్యుచ్చరంత్యేవమేవైతస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణాః' ఇత్యాదినా, 'సత ఆగమ్య న విదుః సత ఆగచ్ఛామహ' ఇతి చ । వికల్ప్యమానేషు తు సుషుప్తిస్థానేషు కదాచిన్నాడీభ్యః ప్రతిబుధ్యతే కదాచిత్పురీతతః కదాచిదాత్మన ఇత్యశాసిష్యత । తస్మాదప్యాత్మైవ సుషుప్తిస్థానమితి ॥ ... ...

సూ. ౯. స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః ॥

తస్యాః పునస్సత్సంపత్తేః ప్రతిబుధ్యమానః కిం య ఏవ సత్సంపన్నః స ఏవ ప్రతిబుధ్యతే ఉత స వాऽన్యో వేతి చింత్యతే । తత్ర ప్రాప్తం తావదనియమ ఇతి । కుతః, యదా హి జలరాశౌ కశ్చిజ్జలబిందుః ప్రక్షిప్యతే జలరాశిరేవ స తదా భవతి, పునరుద్ధరణే స ఏవ జలబిందుర్భవతీతి దుస్సంపాదం, తద్వత్ సుప్తః పరేణైకత్వమాపన్నః సంప్రసీదతి న స ఏవ పునరుత్థాతుమర్హతి, తస్మాత్స ఏవేశ్వరో వాऽన్యో వా జీవః ప్రతిబుధ్యత ఇత్యేవం ప్రాప్తే ఇదమాహ । స ఏవ తు జీవః సుప్తః స్వాస్థ్యం గతః పునరుత్తిష్ఠతి నాన్యః । కస్మాత్, కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః । విభజ్య హేతూన్ దర్శయామి, కర్మశేషానుష్ఠానదర్శనాత్తావత్స ఏవోత్థాతుమర్హతి నాన్యః । తథా హి పూర్వేద్యురనుష్ఠితస్య కర్మణోऽపరేద్యుశ్శేషమనుతిష్ఠన్ దృశ్యతే, నచాన్యేన సామికృతస్య కర్మణోऽన్యశ్శేషక్రియాయాం ప్రవర్తితుమర్హతి, అతిప్రసంగాత్, తస్మాదేక ఏవ పూర్వేద్యురపరేద్యుశ్చైకస్య కర్మణః కర్తేతి గమ్యతే । ఇతశ్చ స ఏవోత్తిష్ఠతి యత్కారణమతీతేऽహన్యహమదోऽద్రాక్షమితి పూర్వానుభూతస్య పశ్చాత్ స్మరణమన్యస్యోత్థానే నోపపద్యతే, నహ్యన్యదృష్టమన్యోऽనుస్మర్తుమర్హతి । 'సోऽహమస్మి' ఇతి చాత్మానుస్మరణమాత్మాంతరోత్థానే నావకల్పతే

సుషుప్తస్య నాడ్యాదిస్థానత్వసంభవాదిత్యాక్షేపసంగత్యా నియామకాభావాదనియమ ఇతి పూర్వపక్షమాహ ॥ తస్యాః పునరిత్యాదినా ॥ పూర్వపక్షే జ్ఞానవైయర్థ్యం సుషుప్త్యైవాపునరావృత్తిరూపముక్తిసిద్ధేః, సిద్ధాంతే త్వజ్ఞాతబ్రహ్మాత్మస్థితస్యాజ్ఞానబలేన పునస్తస్యైవోత్థానావశ్యంభావాదజ్ఞాననాశాయ జ్ఞానాపేక్షేతి ఫలం । ఈశ్వరో వేత్యనియమదార్ఢ్యాయోక్తం । స వాऽన్యో వేత్యేవ పూర్వః పక్షః । జ్ఞానం వినా బుద్ధ్యాద్యుపాధేరత్యంతనాశాభావాద్వ్యయా బుద్ధ్యోపహితో జీవస్సుషుప్తౌ కారణాత్మనా స్థితస్తస్యైవ నానాకర్మానుభవసంస్కారవత్యోపహిత ఉత్తిష్ఠతీతి సిద్ధాంతయతి । స ఏవ త్విత్యాదినా । సామికృతస్యార్ధకృతస్య ఏకస్యైవ జ్యోతిష్టోమాదేరనేకయజమానకత్వాపాతోऽతిప్రసంగః । స్మృతి

ముక్త్వానుశబ్దసూచితాంప్రత్యభిజ్ఞామాహ ॥ సోహమితి॥ అయనంగమనంఆయః న్యాయః-యోనిఃత త్తదింద్రియస్థానంప్ర తినియతంగమనంయథాభవతితథా ప్రతియోన్యాగచ్ఛతి జాగరణాయేతి శ్రుత్యర్థః । నవిందంతీత్యజ్ఞానసత్త్వాత్సుప్తస్యో త్థాననియమఉక్తః, ఇహపూర్వప్రబోధేయేభవంతితఏవతదోత్తరప్రబోధే భవంతీత్యర్థః । విధింవ్యాచష్టే ॥ కర్మేతి॥ సఏవోత్తిష్ఠతీతినిశ్చీయతఇత్యర్థః । అత్రైవోత్పూత్రంయుక్త్యంతరమాహ ॥ అపిచేత్యాదినా ॥ అన్యోత్థానేసుఖాదేస్స పూర్వ కర్మకార్యతేత్యకృతసుఖాద్యాగమః పూర్వసుప్త జీవకృత కర్మణానాశశ్చేత్యర్థః । పూర్వపక్ష్యుక్తం దృష్టాం తవైషమ్యేణ దూషయతి ॥ యత్పునరిత్యాదినా ॥ అస్మదాద్యశక్యమపివివేచనం ప్రాణ్యదృష్టాపేక్ష ఈశ్వరఃకరోతీతిమ

> శబ్దేభ్యశ్చ తస్యైవోత్థానమవగమ్యతే 'తథాహిపునః ప్రతిన్యాయంప్రతి యోన్యాద్రవతి బుద్ధాంతాయై వ ఇమాస్సర్వాః ప్రజా అహరహర్గచ్ఛంత్య ఏతంబ్రహ్మలోకంనవిందంతి * తఇహ వ్యాఘ్రోవాసిం హోవా యద్యద్భవంతి తత్తదాభవంతీ'త్యేవమాదయశ్శబ్దాస్స్వాప ప్రబోధాధికారే పఠితాః నా త్మాంతరోత్థానేసామంజస్యమీయుః । కర్మవిద్యావిధిభ్యశ్చైవమేవగమ్యతే, అన్యథాహికర్మవిద్యావి ధయోఽనర్థకాస్స్యుః, అన్యోత్థానపక్షేహి సుప్తమాత్రోముచ్యేతేత్యాపద్యేత, ఏవంచేత్స్యాత్ వ దకింకాలాంతరఫలేనకర్మణావిద్యయావాకృతం స్యాత్ । అపిచాన్యోత్థానపక్షేయదితావచ్ఛరీరాంతరే వ్యవహారమాణో జీవఉత్తిష్ఠేతతత్రవ్యవహారలోపప్రసంగస్స్యాత్ ।అథతత్రసుప్తఉత్తిష్ఠేతకల్పనానర్థ క్యంస్యాత్, యోహి యస్మిన్ శరీరేసుప్తస్సతస్మిన్నోత్తిష్ఠతి, అన్యస్మిన్ శరీరే సుప్తోఽన్యస్మిన్నుత్తిష్ఠతీతి కోఽస్యాంకల్పనాయాంలాభస్స్యాత్ । అథముక్తఉత్తిష్ఠేత్, అంతవాన్మోక్షఆపద్యేత, నివృత్తావిద్య స్యచపునరుత్థానమనుపపన్నం । ఏతేనేశ్వరస్యోత్థానంప్రత్యుక్తం, నిత్యనివృత్తావిద్యత్వాత్ । అకృతా భ్యాగమకృతవిప్రణాశౌచ దుర్నివారావన్యోత్థానపక్షే స్యాతాంతస్మాత్సఏవోత్తిష్ఠతినాన్యఇతి । యత్పున రుక్తం 'యథాజలరాశౌ ప్రక్షిప్తా జలబిందుర్నోద్ధర్తుం శక్యతే ఏవంసతి సంపన్నోజీవోనోత్పతితుమ ర్హతీ'తితత్పరిహ్రియతే । యుక్తంతత్రవివేకకారణాభావాజ్జలబిందోరనుద్ధరణం, ఇహతు విద్యతేవి వేకకారణం, కర్మచావిద్యాచేతి వైషమ్యందృశ్యతేచ దుర్వివేచనయోరప్యస్మజ్జాతీయైః క్షీరోదకయో స్సంసృష్టయోర్హంసేన వివేచనం । అపిచ నజీవోనామకశ్చిత్పరస్మాదాత్మనోఽ న్యోవిద్యతే యోజలబిం దురివజలరాశేస్సతోవివిచ్యేత, సదేవతూపాధిసంపర్కాజ్జీవఇత్యుపచర్యత ఇత్యసకృత్ప్రపంచితం । ఏవంసతియావదేకోపాధిగతాబంధానువృత్తిస్తావదేకజీవవ్యవహారః, ఉపాధ్యంతరగతాయాంతుబంధా నువృత్తౌ జీవాంతరవ్యవహారః, సఏవాయముపాధిస్స్వాపప్రబోధయోర్బీజాంకురన్యాయేనేత్యత స్సఏ వజీవఃప్రతిబుధ్యత ఇతియుక్తం ॥ ... ...

సూ.౧౦. ముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిఃపరిశేషాత్ ॥

> అస్తిముగ్ధోనామ యంమూర్ఛితఇతి లౌకికాః కథయంతి, సతుకిమవస్థ ఇతి పరీక్షాయాముచ్యతే । తి

త్వాదృష్టాంతమాహ ॥ దృశ్యతేచేతి॥ బ్రహ్మాభేదాచ్చజీవస్యజలబిందువైషమ్యమిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ అభేదేసవాన్యోవో త్తిష్ఠతీతిచింతానవకాశఇత్యాశంక్యబుద్ధిభేదేనజీవభేదాచ్చింతేత్యాహ ॥ ఏవంసతీతి॥ సుషుప్తౌబుద్ధినాశేవ ప్రత్యహం బుద్ధ్యుపాధిభేదాదేకజీవవ్యవహారోనస్యాదిత్యతఆహ ॥ సఏవచాయమితి॥ స్థూలసూక్ష్మాత్మనాతిష్ఠత్యేకోపాధిరిత్యర్థః॥ (ఇతితృతీయాధికరణమ్)॥ ... ... *॥

౧౦. అవస్థాత్రయాదాత్మానంవివిచ్యమూర్ఛాతోవివేచయతి॥ ముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిఃపరిశేషాత్ ॥ మూర్ఛాప్ర సిద్ధావస్థాంతర్గతావా పంచమావస్థావేతి అవస్థాచతుష్టయసిద్ధేర్ముగ్ధస్యతద్వైలక్షణ్యాచ్చ సంశయేసోహమితిప్రత్యభి

పా * తఇహ వ్యాఘ్రోవాసింహోవా వృకోవావరాహోవా కీటోవా పతంగోవాదంశోవా మశకోవాయద్యదితి.

జ్ఞయోత్థితస్య సుప్తాద్భేదవద్విశేషజ్ఞానాభావావిశేషేణ లింగేన సుషుప్తిరేవ మూర్ఛేతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్సుషుప్త్యంతర్గతా మూర్ఛేతి దృష్టాంతసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ ॥ త్రిస్రస్తావదితి॥ పూర్వపక్షే ప్రసిద్ధావస్థాతః పృథగాత్మనో మూర్ఛాతో వివేకార్థం ప్రయత్నాసిద్ధిః ఫలం, సిద్ధాంతే పృథగ్యత్నద్రావ్యమితి భేదః । పరిశేషం దర్శయన్ సిద్ధాంతయతి ॥ న తావదిత్యాదినా ॥ జాగ్రదపి జాగరావస్థోఽపీత్యర్థః । ఐంద్రియకమర్థజ్ఞానం దేహధారణం చ తస్యాస్తి న ముగ్ధస్యేతి వైషమ్యం వ్యాఖ్యాపయతి॥ నేత్యాదినా॥ మూర్ఛాయా జాగరాద్భేదముక్త్వా స్వప్నమృతిసుషుప్తిభ్యో భేదమాహ॥ నాపీత్యా

తిస్రస్తావదవస్థాశ్శరీరస్థస్య జీవస్య ప్రసిద్ధాః, జాగరితం స్వప్నస్సుషుప్తమితి। చతుర్థీ శరీరాదపసృప్తిః, న తు పంచమీ కాచిదవస్థా జీవస్య శ్రుతౌ స్మృతౌ వా ప్రసిద్ధాఽస్తి. తస్మాచ్చతసృణామేవావస్థానామన్యతమావస్థా మూర్ఛేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః। న తావన్ముగ్ధో జాగరితావస్థో భవితుమర్హతి, న హ్యయమింద్రియైర్విషయానీక్షతే । స్యాదేతత్, ఇషుకారన్యాయేన ముగ్ధో భవిష్యతి, యథేషుకారో జాగ్రదపి ఇష్వాసక్తమనస్తయా నాన్యాన్విషయానీక్షతే ఏవం ముగ్ధో ముసలసంపాతాదిజనితదుఃఖానుభవవ్యగ్రమనస్తయా జాగ్రదపి నాన్యాన్విషయానీక్షత ఇతి । న, అచేతయమానత్వాత్ । ఇషుకారో హి వ్యాపృతమనా బ్రవీతి ఇషుమేవాహమేతావంతం కాలముపలభమానోఽభూవమితి, ముగ్ధస్తు లబ్ధసంజ్ఞో బ్రవీతి అంధే తమస్యహమేతావంతం కాలం ప్రక్షిప్తోఽభూవం న కించిన్మయా చేతితమితి । జాగ్రతశ్చైకవిషయవిషక్తచేతసోఽపి దేహో విధ్రియతే, ముగ్ధస్య తు దేహో ధరణ్యాం పతతి, తస్మాన్న జాగర్తి నాపి స్వప్నాన్ పశ్యతి, నిస్సంజ్ఞత్వాత్ । నాపి మృతః, ప్రాణోష్మణోర్భావాత్ । ముగ్ధే హి జంతౌ మృతోఽయం స్యాన్న వా మృత ఇతి సంశయానా ఊష్మాస్తి నాస్తీతి హృదయదేశమాలభంతే నిశ్చయార్థం, ప్రాణోఽస్తి నాస్తీతి చ నాసికాదేశం, యది ప్రాణోష్మణోరస్తిత్వం నావగచ్ఛంతి తతో మృతోఽయమిత్యధ్యవసాయ దహనాయారణ్యం నయంతి, అథ తు ప్రాణమూష్మాణం వా ప్రతిపద్యంతే తతో నాయం మృత ఇత్యధ్యవసాయ సంజ్ఞాలాభాయ భిషజ్యంతి । పునరుత్థానాచ్చ న దిష్టంగతః, న హి యమరాష్ట్రాత్ప్రత్యాగచ్ఛతి। అస్తు తర్హి సుషుప్తో నిస్సంజ్ఞత్వాదమృతత్వాచ్చ। న, వైలక్షణ్యాత్ । ముగ్ధః కదాచిచ్చిరమపి నోచ్ఛ్వసితి సవేపథురస్య దేహో భవతి భయానకం చ వదనం విస్ఫారితే నేత్రే, సుషుప్తస్తు ప్రసన్నవదనస్తుల్యకాలం పునః పునరుచ్ఛ్వసితి నిమీలితే అస్య నేత్రే భవతః, న చాస్య దేహో వేపతే, పాణిపేషణమాత్రేణ చ సుషుప్తముత్థాపయంతి, న తు ముగ్ధం ముద్గరఘాతేనాపి। నిమిత్తభేదశ్చ భవతి మోహస్వాపయోః, ముసలసంపాతాదినిమిత్తత్వాన్మోహస్య శ్రమాదినిమిత్తత్వాచ్చ స్వాపస్య। న చ లోకేఽస్తి ప్రసిద్ధిః ముగ్ధః సుప్త ఇతి। పరిశేషాదర్ధసంపత్తిర్ముగ్ధతేత్యవగచ్ఛామః నిస్సంజ్ఞకత్వాత్సంపన్నః ఇతరస్మాచ్చ వైలక్షణ్యాదసంపన్న ఇతి । కథం పునరర్ధసంపత్తిర్ముగ్ధ ఇతి శక్యతే వక్తుం, యావతా సుప్తం ప్రతి తావదుక్తం శ్రుత్యా 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి' 'అత్ర స్తేనోఽస్తేనో భవతి' 'నైనం సేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతమ్' ఇత్యాది। జీవే హి సుకృతదుష్కృతయోః ప్రాప్తిః సుఖిత్వదుఃఖిత్వప్రత్యయోత్పాద

దినా॥ ఆలభంతే స్పృశంతి। దిష్టం మరణం। సుషుప్తిమూర్ఛయోః కించిత్సారూప్యేఽపి బహు వైలక్షణ్యాద్భేద ఇత్యాహ॥ నేతి॥ లక్షణభేదముక్త్వా నిమిత్తభేదమాహ॥ నిమిత్తేతి॥ ప్రత్యభిజ్ఞాప్యప్రసిద్ధేత్యాహ॥ న చేతి॥ ఉక్తసారూప్యవైరూప్యాభ్యామర్థసంపత్తిస్సర్వైవ సుషుప్తిధర్మైరసంపన్నో ముగ్ధస్సుషుప్తో న భవతి, సర్వైర్మరణావస్థాధర్మైరసంపత్తేర్మృతోఽపి న భవతి కింత్వవస్థాంతరం గత ఇతి సూత్రార్థః । అత్ర సూత్రే జీవస్య బ్రహ్మణాఽర్థసంపత్తిరుక్తేతి భ్రాంత్వా శంకతే కథమితి॥ యత్సుషుప్తం ప్రతి సత్సంపన్నత్వం శ్రుతం తదుపాధ్యభావాభిప్రాయం । ఉపాధ్యభావశ్చ ముగ్ధస్యాపి సమ ఇతి యతః తస్మాత్కృత్స్నసంపత్తిరేవేత్యర్థః । సుషుప్తికాలే కర్మాసంబంధే పునరుత్థానం కథమిత్యాశంక్య తత్రా

భావాత్తదసంబంధోక్తిరిత్యాహ ॥జీవేహీతి॥ బ్రహ్మణాకృత్స్నసంపత్తిమంగీకృత్యపరిహరతి ॥నబ్రూమఇతి॥ ముగ్ధత్వంహి సుషుప్తస్యార్ధేననిస్సంజ్ఞత్వాది ధర్మేణసామ్యేన సంపన్నంభవతి, మరణస్యార్ధేనకంపాదినా సంపన్నమిత్యర్ధసంపత్తిరిత్యర్థః । ఇతోపిసుషుప్తివైషమ్యమిత్యాహ ॥ ద్వారంచేతి ॥ అప్రసిద్ధిమంగీకృత్యోక్తం ప్రసిద్ధిరప్యస్తీత్యాహ॥ప్రసిద్ధాచేతి ॥ ఆయుర్వేదో వైద్యశాస్త్రం। ప్రసిద్ధౌకథంవివాదఇత్యాశంక్యపంచమత్వేనాప్రసిద్ధేరిత్యాహ॥అర్ధేతి॥సుషుప్తిమృతిధర్మార్ధసంపత్త్యాతదంతర్భావబుద్ధ్యాప్రసిద్ధతోక్తేత్యర్థః ॥ఇతిచతుర్థాధికరణమ్॥ ... ...

౧౧ ॥ సర్వాభిరవస్థాభిరలిప్తస్త్వమర్థఇతి విచార్యపాదసమాప్తేస్తత్పదార్థం నిరూపయితుకామః ప్రథమంతస్యనిర్విశేషత్వమాహ ॥ నస్థానతోపిపరస్యోభయలింగం సర్వత్రహి ॥ ఉద్దేశ్యత్వంపదార్థ జిజ్ఞాసో పరమానంతరంత

సేనభవతి, నచసుఖిత్వప్రత్యయోదుఃఖిత్వప్రత్యయోవా సుషుప్తేవిద్యతే, ముగ్ధేపితౌప్రత్యయౌనైవవిద్యేతే, తస్మాదుపాధ్యుపశమాత్ సుషుప్తవన్ముగ్ధేపికృత్స్నసంపత్తిరేవభవితుమర్హతి నార్ధసంపత్తిరితి। అతోఽచ్యతే। నబ్రూమోముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిర్జీవస్యబ్రహ్మణాభవతీతి, కింతర్హ్యర్ధేనసుషుప్తపక్షస్యభవతి ముగ్ధత్వంఅర్ధేనావస్థాంతరపక్షస్యేతిబ్రూమః । దర్శితేచమోహస్యస్వాపేనసామ్యవైషమ్యే । ద్వారంచైతన్మరణస్య యదాస్యసావశేషం కర్మభవతి తదావాఙ్మనసేప్రత్యాగచ్ఛతః యదాతునిరవశేషంకర్మభవతితదాప్రాణోష్మాణావపగచ్ఛతః, తస్మాదర్ధసంపత్తిం బ్రహ్మవిదఇచ్ఛంతి।యత్తూక్తంనపంచమీకాచిదవస్థాప్రసిద్ధాస్తీతి, నైషదోషః, కాదాచిత్కీయమవస్థేతినప్రసిద్ధాస్యాత్, ప్రసిద్ధాచైషాలోకాయుర్వేదయోః । అర్ధసంపత్త్యభ్యుపగమాచ్చనపంచమీగణ్యతఇత్యనవద్యమ్॥

సూ ౧౧. నస్థానతోపిపరస్యోభయలింగంసర్వత్రహి॥

యేనబ్రహ్మణాసుషుప్తాదిషుజీవఉపాధ్యుపశమాత్సంపద్యతే తస్యేదానీం స్వరూపంశ్రుతివశేననిర్ధార్యతే । సంత్యుభయలింగాఃశ్రుతయః బ్రహ్మవిషయాః 'సర్వకర్మాసర్వకామస్సర్వగంధస్సర్వరస' ఇత్యేవమాద్యాఃసవిశేషలింగాః, 'అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘ'మిత్యేవమాద్యాశ్చనిర్విశేషలింగాః । కిమాసుశ్రుతిషూభయలింగంబ్రహ్మప్రతిపత్తవ్యముతాన్యతరలింగం, యదాప్యన్యతరలింగంతదాపికింసవిశేషముతనిర్విశేషమితి మీమాంస్యతే । తతోఽభయలింగశ్రుత్యనుగ్రహాదుభయలింగమేవ బ్రహ్మేత్యేవంప్రాప్తఇదముచ్యతే,నతావత్స్వతఏవపరస్య బ్రహ్మణఉభయలింగత్వముపపద్యతే,నహ్యేకంవస్తుస్వతఏవరూపాదివిశేషోపేతంతద్విపరీతంచేత్యవధారయితుంశక్యంవిరోధాత్ । అస్తుతర్హి స్థానతఃపృథివ్యాద్యుపాధియోగాదితి,తదపినోపపద్యతే । నహ్యుపాధియోగాదప్యన్యాదృశస్యవస్తునోఽన్యాదృశస్స్వభావస్సంభవతి । నహిస్వచ్ఛస్సన్ స్ఫటికోఽలక్తకాద్యుపాధి యోగాదస్వచ్ఛోభవతి, భ్రమమాత్రత్వాదస్వచ్ఛతాభినివేశస్య, ఉపాధీనాం చా విద్యాప్రత్యుపస్థాపితత్వాత్ । అతశ్చాన్యతర లింగపరిగ్రహేపిసమస్తవిశేషరహితంనిర్వికల్పకమేవ బ్రహ్మప్రతిపత్తవ్యం నతద్విపరీతం । సర్వత్రహి బ్రహ్మస్వరూప

త్స్వరూపబ్రహ్మవిచారస్యావసరసంగతిమాహ ॥యేనేతి॥ సవిశేషత్వం నిర్విశేషత్వంచేత్యుభయం లింగ్యతేజ్ఞాప్యతే యాభిస్తాఉభయలింగాఃశ్రుతయః సంశయబీజత్వేనసంతీత్యర్థః । యథావిరుద్ధసుషుప్తిమరణోభయరూపం ముగ్ధత్వంతథాశ్రుతిప్రామాణ్యాదుభయరూపం బ్రహ్మధ్యేయమితి దృష్టాంతేనపూర్వపక్షః । నిర్విశేషమేకరూపమేవ జ్ఞేయమితిసిద్ధాంతయతి ॥ ఏవ మితి ॥ కిముభయరూపత్వంస్వతః, ఉత స్వతోనిర్గుణస్య సర్వగంధత్వాదివిశేషఉపాధితస్స్యాత్, ఆహోస్విత్ స్వతస్సవిశేషమేవబ్రహ్మేతి, తత్రాద్యంనిరస్యద్వితీయమనూద్యదూషయతి ॥అస్తుతర్హీతి॥ స్థానముపాధిః, బ్రహ్మణివిశేషఃకల్పితః ఔపాధికత్వాత్ స్ఫటికేలౌహిత్యవదిత్యర్థః । ఉపాధేస్సత్యత్వేపితత్కృతం మిథ్యేతి దృష్టం బ్రహ్మణితూపాధీనాం మిథ్యాత్వాత్ తత్కృతోవిశేషోమిథ్యేతి కిమువాచ్యమిత్యాహ ॥ ఉపాధీనామితి ॥ తృతీయం

నిరస్యతి ॥ అతశ్చేతి - సర్వస్యావిశేషస్యకల్పితత్వాదేవేత్యర్థః । నిషేధశ్రుతేశ్చైవమిత్యాహ ॥ సర్వత్రహీత్యాదినా॥

౧౨. భిద్యత ఇతి భేదోవిశేషః, నిర్విశేషత్వస్యశ్రుతావపి విశేషస్యాపి శ్రుతే రుభయ రూపత్వం స్యాదితిశంకాంవ్యాచష్టే ॥ అథాపిస్యాదితి ॥ పూర్వోక్తంవిరోధంస్మారయతి ॥ ననూక్తమితి ॥ భేదశ్రుతిప్రామాణ్యార్థముపాధికరూపభేదస్వీకారాదవిరోధఇతి సమాధ్యర్థః । కిముపాధిగతఏవ రూపభేదోబ్రహ్మణ్యుపచర్యతే ధ్యానార్థముతోపా

ప్రతిపాదనపరేషువాక్యేషు 'అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయ'మిత్యేవమాదిష్వపాస్తసమస్తవిశేషమేవబ్రహ్మోపదిశ్యతే॥

సూ. ౧౨. నభేదాదితిచేన్నప్రత్యేకమతద్వచనాత్ ॥

అథాపిస్యాత్, యదుక్తం నిర్వికల్పక మేకలింగమేవ బ్రహ్మనాస్యస్వతస్స్థానతోవోభయ లింగత్వమస్తీతి, తన్నోపపద్యతే। కస్మాత్, భేదాత్ । భిన్నాహిప్రతివిద్యంబ్రహ్మణఆకారాఉపదిశ్యంతే 'చతుష్పాద్బ్రహ్మషోడశకలంబ్రహ్మ వామనత్వాదిలక్షణం బ్రహ్మత్రైలోక్యశరీరంవైశ్వానరశబ్దోదితంబ్రహ్మే'త్యేవంజాతీయకాః, తస్మాత్సవిశేషత్వమపి బ్రహ్మణోఽభ్యుపగంతవ్యం । ననూక్తంనోభయలింగత్వంబ్రహ్మణస్సంభవతీతి । అయమప్యవిరోధః, ఉపాధికృతత్వాదాకారభేదస్య, అన్యథాహినిర్విషయమేవభేదశాస్త్రంప్రసజ్యేతేతిచేత్ , నేతిబ్రూమః। కస్మాత్, ప్రత్యేకమతద్వచనాత్ । ప్రత్యుపాధిభేదంహ్యభేదమేవబ్రహ్మణశ్శ్రావయతిశాస్త్రం 'యశ్చాయమస్యాం పృథివ్యాం తేజోమయోఽమృతమయః పురుషోయశ్చాయమధ్యాత్మంశారీరస్తేజోమయోఽమృతమయః పురుషోఽయమేవసయోఽయమాత్మే'త్యాది । అతశ్చనభిన్నాకారయోగో బ్రహ్మణశ్శాస్త్రీయఇతిశక్యతేవక్తుం (భేదస్యోపాసనార్థత్వాదభేదేతాత్పర్యాత్)

సూ ౧౩. అపిచైవమేకే॥

అపిచైవంభేదదర్శననిందాపూర్వకమభేదమేవైకేశాఖినః సమామనంతి 'మనసైవేదమాప్తవ్యంనేహనానాస్తికించనమృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి యఇహనానేవపశ్యతీ'తి ॥ తథాన్యేఽపి'భోక్తాభోగ్యంప్రేరితారంచమత్వా సర్వం ప్రోక్తం త్రివిధం బ్రహ్మమేత'దితి సమస్తస్యభోగ్యభోక్తృనియంతృలక్షణస్యప్రపంచస్యబ్రహ్మైకస్వభావతామధీయతే , కథంపునరాకారవదుపదేశినీష్వనాకారోపదేశినీషుచబ్రహ్మవిషయాసుశ్రుతిషుసతీష్వనాకారమేవబ్రహ్మావధార్యతేనపునర్విపరీతమిత్యతఉత్తరంపఠతి ॥

సూ. ౧౪. అరూపవదేవహితత్ప్రధానత్వాత్ ॥

రూపాద్యాకారరహితమేవహి బ్రహ్మావధారయితవ్యం నరూపాదిమత్ । కస్మాత్ , తత్ప్రధానత్వాత్ । 'అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘ'మశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయం , ఆకాశోవైనామనామరూపయోర్నిర్వహితా తేయదంతరాతద్బ్రహ్మ, దివ్యోహ్యమూర్తః పురుషఃసబాహ్యాభ్యంతరోహ్యా

ధియోగాత్ సత్యరూపవత్తయాబ్రహ్మణోభేదోభవతీతి । ఆద్యేఽస్మదిష్టసిద్ధిః । ద్వితీయమభేదశ్రుత్యా దూషయతి॥ నేతిబ్రూమఇతి॥ ... ... *

౧౩. ద్వైతనిందాపూర్వకమద్వైతోక్తేశ్చనిర్విశేషంతత్త్వమితిసూత్రార్థమాహ॥ అపిచేతి॥ భోక్తాజీవోభోగ్యంశబ్దాది తయోఃప్రేరితారమీశ్వరంచమత్వావిచార్య మేమమప్రోక్తం తత్సర్వం త్రివిధం బ్రహ్మైవేతి జానీయాదిత్యర్థః । ద్వివిధశ్రుతీషుసతీషునిర్విశేషత్వేకింనియామకమితిశంకతే ॥ కథంపునరితి॥ ... *

౧౪. తత్పరాతత్పరవిరోధే తత్పరంబలవదితిన్యాయోనియామకఇత్యాహ ॥ అరూపవదేవేతి ॥ ఉపాసనాప

రవాక్యేషు ఆకారేతాత్పర్యాభావేపి దేవతా విగ్రహవదాకారసిద్ధిమాశంక్య నిష్ప్రపంచపరశ్రుతి విరోధాత్ మైవమి త్యాహ ॥ తేష్వసతీతి॥ ... ... *

౧౫. కల్పితద్వైతేసావకాశత్వాచ్చ సప్రపంచత్వశ్రుతయోదుర్బలాఇత్యాహ ॥ ప్ర కా శ వ చ్చే తి ॥ నన్వా కారవాక్యానాముపాధికల్పితసర్వగంధత్వాదినాఽర్థవత్త్వంకిమితివర్ణ్యతేవైయర్థ్యమేవోచ్యతాం, తత్రాహ ॥ నహి వేదవాక్యానామితి ॥ నన్వేవమపీతి - ఉక్తరీత్యోభయరూపత్వాంగీకారేణ శ్రుతీనాంవ్యవస్థితత్వేపీత్యర్థః । ఉపాధీనాం

జః, తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనంతరమబాహ్యమయమాత్మా బ్రహ్మసర్వానుభూః'ఇత్యేవమాదీ నిహివాక్యానినిష్ప్రపంచబ్రహ్మాత్మతత్త్వప్రధానానినార్థాంతరప్రధానానీత్యేతత్ప్రతిష్ఠాపితం'తత్తుస మన్వయా'దిత్యత్ర । తస్మాదేవంజాతీయకేషువాక్యేషు యథాశ్రుతంనిరాకారమేవ బ్రహ్మావధారయి తవ్యం, ఇతరాణిత్వాకారవద్బ్రహ్మవిషయాణివాక్యాని నతత్ప్రధానాని ఉపాసనావిధి ప్రధానాని హితాని, తేష్వసతివిరోధేయథాశ్రుతమాశ్రయితవ్యం,సతితువిరోధేతత్ప్రధానాన్యతత్ప్రధానేభ్యో బలీయాంసిభవంతి । ఏషవినిగమనాయాంహేతుఃయేనోభయీష్వపిశ్రుతిషుసతీష్వనాకారమేవబ్రహ్మావ ధార్యతేనపునర్విపరీతమితి, కాతర్హ్యాకారవద్విషయాణాంశ్రుతీనాంగతిరిత్యతఆహ॥ ... ...

సూ. ౧౫. ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యమ్॥

యథాప్రకాశః సౌరశ్చాంద్రమసోవావియద్వ్యాప్యావతిష్ఠమానోఽఙ్గుళ్యాద్యుపాధిసంబంధాత్తే ష్వృజువక్రాదిభావం ప్రతిపద్యమానేషుతద్భావమివప్రతిపద్యతే ఏవంబ్రహ్మాపిపృథివ్యాద్యుపాధిసం బంధాత్తదాకారమివప్రతిపద్యతే, తదాకారాలంబనోబ్రహ్మణఆకారవిశేషోపదేశఉపాసనార్థోనవిరు ధ్యతే, ఏవమవైయర్థ్యమాకారవద్బ్రహ్మవిషయాణామపివాక్యానాంభవిష్యతి, నహి వేదవాక్యానాం కస్యచిదర్థవత్త్వంకస్యచిదనర్థవత్త్వమితియుక్తం ప్రతిపత్తుం, ప్రమాణత్వావిశేషాత్ । నన్వేవమపియ త్పురస్తాత్ప్రతిజ్ఞాతంనోపాధియోగాదప్యుభయలింగత్వం బ్రహ్మణోఽస్తీతి తద్విరుధ్యతే, నేతిబ్రూ మః । ఉపాధినిమిత్తస్యవస్తుధర్మత్వానుపపత్తేః, ఉపాధీనాంచావిద్యాప్రత్యుపస్థాపితత్వాత్ । సత్యా మేవచనైసర్గిక్యామవిద్యాయాంలోకవేదవ్యవహారావతారఇతి తత్రతత్రావోచామ॥

సూ. ౧౬. ఆహచతన్మాత్రమ్॥

ఆహచశ్రుతిశ్చైతన్యమాత్రంవిలక్షణరూపాంతరరహితంనిర్విశేషంబ్రహ్మ 'సయథాసైంధవఘనో ఽనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నోరసఘనఏవ ఏవంవాఅరేఽయమాత్మాఽనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నఃప్ర జ్ఞానఘనఏవే'తి । ఏతదుక్తంభవతి, నాస్యాత్మనోఽన్తర్బహిర్వాచైతన్యాదన్యద్రూపమస్తి, చై తన్యమేవతునిరంతరమస్యస్వరూపం,యథాసైంధవఘనస్యాంతర్బహిశ్చలవణరసఏవనిరంతరోభవతినర సాంతరంతథైవేతి ॥

సూ. ౧౭. దర్శయతిచాథోఅపిస్మర్యతే ॥

దర్శయతిచశ్రుతిః పరప్రతిషేధేనైవబ్రహ్మనిర్విశేషం 'అథాతఆదేశోనేతినేతి, అన్యదేవతద్విదితా

కల్పితత్వాదౌపాధికస్యసత్యత్వానుపపత్తేర్నసత్యముభయరూపత్వమితి పూర్వముక్తం సంప్రతి సత్యం నిర్విశేషత్వం మిథ్యాసవిశేషత్వమిత్యుచ్యతఇత్యుభయరూపత్వాంగీకారేపినపూర్వాపరవిరోధఇత్యాహ ॥ నేతిబ్రూమఇతి ॥ ద్వైతస్యమిథ్యాత్వేజ్ఞానేనబాధాదుపాసనాది వ్యవహారోనస్యాదిత్యాశంక్య బాధాత్ప్రాగేవసఇత్యాహ ॥ సత్యామితి ॥

౧౬. యతః శ్రుతిశ్చిన్మాత్రమాహఅతస్సవిశేషామిథ్యేతిసూత్రార్థమాహ॥ఆహచేతి॥సైంధవఘనోలవణపిణ్డః॥

౧౭. కించశ్రుతిస్మృత్యోఃపరప్రతిషేధేనబ్రహ్మోపదేశాన్నిష్ప్రపంచంబ్రహ్మేత్యాహ ॥ దర్శయతిచేతి ॥

అథద్వైతోక్త్యనంతరం తస్య జ్ఞానహేతుత్వాన్నేతి నేతీత్యుపదేశః క్రియత ఇత్యర్థః । అధి అన్యత్ పునఃపునరధీహి భో ఇతి నిర్బంధకారిణం తం ద్వితీయే తృతీయే చ ప్రశ్నే తూష్ణీంభావం త్యక్త్వోవాచ । ఉపశాంతో నిరస్తద్వైతః । అతస్తస్య తూష్ణీంభావ ఏవోత్తరమితి-సౌత్రశ్చాథోశబ్దస్తథార్థకః। ఆదిమత్కార్యం తన్నభవతీత్యనాదిమత్ । సత్ ఇంద్రియవేద్యం అసత్పరోక్షం చ-నస్వప్రకాశత్వాదిత్యర్థః । సర్వభూతగుణైర్దివ్యగంధాదిభిర్యుక్తం మాం మూర్తిమంతం పశ్యసీతి యత్సా మాయా అత ఏవ సద్వైతో భగవానితి మాం ద్రష్టుం నార్హసి వస్తుతో ద్వైతాతీతత్వాదిత్యర్థః॥ ... ... *

౧౮. కించ యథా జలాద్యుపాధికల్పితః సూర్యచంద్రాదేర్భేదచలనాదిర్ధర్మ ఏవమాత్మన ఇతి దృష్టాంతశ్రుతేశ్చ నిర్విశేషం తత్త్వమిత్యాహ ॥ అత ఏవ చోపమేతి ॥ జలస్థప్రతిబింబత్వాకారేణ సూర్యస్యాభాసత్వ ద్యోతనాయ సూర్య

దథో అవిదితాదధి, యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహే'త్యేవమాద్యా । బాష్కలినా చ బాహ్వః పృష్టస్సన్నవచనేనైవ బ్రహ్మ ప్రోవాచేతి శ్రూయతే 'స హోవాచ అధీహి భో ఇతి స తూష్ణీం బభూవ తం హ ద్వితీయే వా తృతీయే వా వచన ఉవాచ బ్రూమః ఖలు త్వం తు న విజానాసి ఉపశాంతోఽయమాత్మే'తి । తథా స్మృతిష్వపి పరప్రతిషేధేనైవోపదిశ్యతే "జ్ఞేయం యత్తత్ ప్రవక్ష్యామి యజ్జ్ఞాత్వాఽమృతమశ్నుతే । అనాదిమత్పరం బ్రహ్మ న సత్తన్నాసదుచ్యతే" ఇత్యేవమాద్యాసు। తథా విశ్వరూపధరో నారాయణో నారదమువాచేతి స్మర్యతే "మాయా హ్యేషా మయా సృష్టా యన్మాం పశ్యసి నారద। సర్వభూతగుణైర్యుక్తం మైవం మాం జ్ఞాతుమర్హసీ"తి ॥ ... ...

సూ. ౧౮. అత ఏవ చోపమా సూర్యకాదివత్ ॥

యత ఏవ చాయమాత్మా చైతన్యరూపో నిర్విశేషో వాఙ్మనసాతీతః పరప్రతిషేధేనోపదేశ్యోఽత ఏవ చాస్యోపాధినిమిత్తామపారమార్థికీం విశేషవత్తామభిప్రేత్య జలసూర్యకాదివదిత్యుపమోపాదీయతే మోక్షశాస్త్రేషు । "యథా హ్యయం జ్యోతిరాత్మా వివస్వానపో భిన్నా బహుధైకోఽనుగచ్ఛన్ । ఉపాధినా క్రియతే భేదరూపో దేవః క్షేత్రేష్వేవమజోఽయమాత్మే"తి । "ఏక ఏవ తు భూతాత్మా భూతే భూతే వ్యవస్థితః। ఏకధా బహుధా చైవ దృశ్యతే జలచంద్రవ"దితి చైవమాదిషు । అత్ర ప్రత్యవస్థీయతే॥

సూ. ౧౯. అంబువదగ్రహణాత్తు న తథాత్వమ్॥

న జలసూర్యకాదితుల్యత్వమిహోపపద్యతే తద్వదగ్రహణాత్ । సూర్యాదిభ్యో హి మూర్తేభ్యః పృథగ్భూతం విప్రకృష్టదేశం మూర్తం జలం గృహ్యతే తత్ర యుక్తస్సూర్యాది ప్రతిబింబోదయః న త్వాత్మాఽమూర్తో న చాస్మాత్ పృథగ్భూతా విప్రకృష్టదేశాశ్చోపాధయః, సర్వగతత్వాత్సర్వానన్యత్వాచ్చ। తస్మాదయుక్తోఽయం దృష్టాంత ఇతి । అత్ర ప్రతివిధీయతే॥

సూ. ౨౦. వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమంతర్భావాదుభయసామంజస్యాదేవమ్॥

యుక్త ఏవ త్వయం దృష్టాంతః వివక్షితాంశసంభవాత్, న హి దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోః క్వచిత్కించిం

కేతికప్రత్యయః । యథాఽయం జ్యోతిర్మయో వివస్వాన్ స్వత ఏకోఽపి ఘటాదిభేదేన భిన్నా అపోఽనుగచ్ఛన్ బహుధా క్రియతే ఏవమజోఽయమాత్మా దేవస్స్వప్రకాశ ఏకోఽప్యుపాధినా మాయయా క్షేత్రేష్వనుగచ్ఛన్ భేదరూపః క్రియత ఇతి యోజనా॥ ... ...

౧౯. ఇహాత్మన్యుక్తదృష్టాంతవైషమ్యశంకాసూత్రం ॥ అంబువదితి ॥ ఆత్మనోఽరూపత్వాత్ దూరస్థోపాధ్యభావాచ్చ మాయయా బుద్ధ్యాదిషు ప్రతిబింబభేదో న యుక్త ఇత్యర్థః ॥ ... ...

౨౦. ఉపాధ్యంతర్భావేన తత్కల్పితధర్మవత్త్వమత్ర వివక్షితాంశస్తేన సామ్యేన సమాధానసూత్రం॥ వృద్ధిహ్రా

నేతి । దృష్టాంతసామ్యేఽపినీరూపాత్మనఃప్రతిబింబంస్వబుద్ధ్యాకథంకల్ప్యతఇత్యాహ ॥నచేదమితి॥ శ్రుత్యైవ తేనకల్ప్యతఇత్యర్థః । శ్రుతిదృష్టాంతస్యసూర్యకాదివదిత్యుపన్యాసేనకింఫలమిత్యతఆహ ॥శాస్త్రేతి॥ ఆత్మనోనిర్విశేషత్వంఫలమిత్యర్థః ।అవిరోధఇతి -నవైషమ్యమిత్యర్థః । ఆత్మాప్రతిబింబశూన్యఃనీరూపద్రవ్యత్వాత్ వాయువత్ ఇత్యనుమానేఆకాశేవ్యభిచారః। స్వల్పజలేవిమూలాకాశప్రతిబింబదర్శనాదుపాధిమారస్థత్వమపిక్వచిదనపేక్షితమితిభావః॥ ... ...

౨౧. ప్రవేశశ్రుతేశ్చోక్తానుమానబాధఇత్యాహసూత్రకారః ॥ దర్శనాచ్చేతి ॥ ద్విపదఃపురోమనుష్యాదిదేహాంశ్చక్రే చతుష్పదఃపురఃపశూన్ కృత్వాపురశ్చక్షురాద్యభివ్యక్తేః పురస్తాత్సర్వజ్ఞఈశ్వరః పక్షీ లింగశరీరీభూత్వా పురఉక్తానిశరీరాణ్యావిశత్ సచప్రవిష్టోపిపురుషఃపూర్ణఏవేత్యర్థః । తైత్తిరీయకేలింగస్యపక్షాద్యుక్తేఃపక్షిత్వంగంతవ్యం।ప

చిద్వివక్షితమంశంముక్త్వా సర్వసారూప్యం కేనచిద్దర్శయితుంశక్యతే, సర్వసారూప్యేహిదృష్టాంతదార్ష్టాంతికభావోచ్ఛేదఏవస్యాత్ । నచేదంస్వమనీషికయాజలసూర్యకాదిదృష్టాంతప్రణయనం। శాస్త్రప్రణీతస్యత్వస్య ప్రయోజనమాత్రముపన్యస్యతే కింపునరత్రవివక్షితంసారూప్యమితి । తదుచ్యతే । వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమితి । జలగతంహిసూర్యప్రతిబింబంజలవృద్ధౌ వర్ధతేజలహ్రాసేహ్రసతి జలచలనేచలతిజలభేదేభిద్యతఇత్యేవంజలధర్మానువిధాయిభవతి, నతుపరమార్థతఃసూర్యస్యతథాత్వమస్తి, ఏవంపరమార్థతోఽవికృతమేకరూపమపిసద్బ్రహ్మ దేహాద్యుపాధ్యంతర్భావాద్భజతఇవోపాధిధర్మాన్ వృద్ధిహ్రాసాదీన్, ఏవముభయోర్దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోస్సామంజస్యాదవిరోధః॥ ... ... ✱

సూ ౨౧. దర్శనాచ్చ॥

దర్శయతిచశ్రుతిః పరస్యైవ బ్రహ్మణోదేహాదిషూపాధిషుఅంతరనుప్రవేశం 'పురశ్చక్రేద్విపదఃపురశ్చక్రేచతుష్పదః పురస్సపక్షీభూత్వాపురఃపురుషఆవిశ'దితి, 'అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యే'తిచ । తస్మాద్యుక్తమేతత్ అతఏవచోపమాసూర్యకాదివదితి। తస్మాన్నిర్వికల్పకైకలింగమేవ బ్రహ్మనోభయలింగంవిపరీతలింగంవేతిసిద్ధం । అత్ర కేచిత్ ద్వేఅధికరణేకల్పయంతి, ప్రథమంతావత్ కిం ప్రత్యస్తమితాశేషప్రపంచమేకాకారంబ్రహ్మ ఉత ప్రపంచవదనేకాకారోపేతమితి, ద్వితీయంతుస్థితే ప్రత్యస్తమితప్రపంచత్వేకింసల్లక్షణం బ్రహ్మఉతబోధలక్షణం ఉతోభయలక్షణమితి । అత్రవయంవదామఃసర్వథాప్యానర్థక్యమధికరణాంతరారంభస్యేతి । యదితావదనేకలింగత్వంపరస్యబ్రహ్మణోనిరాకర్తవ్యమిత్యయం ప్రయాసః తత్పూర్వేణైవ నస్థానతోఽపీత్యనేనాధికరణేన నిరాకృతమిత్యుత్తర మధికరణం ప్రకాశవచ్చేత్యేతద్వ్యర్థమేవభవేత్ । నచసల్లక్షణమేవ బ్రహ్మ నబోధలక్షణమితిశక్యంవక్తుం, విజ్ఞానఘనఏవేత్యాదిశ్రుతివైయర్థ్యప్రసంగాత్ । కథంవానిరస్తచైతన్యంబ్రహ్మచేతనస్యజీవస్యాత్మత్వేనోపదిశ్యేత । నాపిబోధలక్షణమేవ బ్రహ్మ నసల్లక్షణమితిశక్యంవక్తుం, 'అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్య'ఇత్యాది శ్రుతివైయర్థ్యప్ర

వంప్రతిబింబభావేనభేదాదేఃకల్పితత్వాత్ నిర్విశేషంబ్రహ్మేతిస్వమతముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఏకదేశివ్యాఖ్యాముత్థాపయతి ॥ అత్రేతి ॥ నస్థానతోపీత్యాద్యేకమధికరణమ్, తత్రబ్రహ్మణోనిష్ప్రపంచత్వేస్థితేకింలక్షణం బ్రహ్మేతిసందేహేప్రకాశవచ్చేత్యాదిద్వితీయమధికరణంప్రవృత్తం,నసద్రూపమేవబ్రహ్మకింతుప్రకాశవచ్చిద్రూపంచ । కుతః,అవైయర్థ్యాత్ । 'సత్యంజ్ఞానం' 'సదేవసోమ్యే'త్యుభయశ్రుతేర్ద్విరూపే బ్రహ్మణ్యర్థవత్త్వాదితిపూర్వపక్షే సిద్ధాంతః । ఆహచతన్మాత్రం సన్మాత్రం బ్రహ్మ।శ్రుతిరాహ జ్ఞానస్య సత్తానతిరేకాదితి। ఇదంద్వితీయాధికరణం దూషయతి । తత్రవయమితి। ద్వితీయాధికరణస్య కిం బ్రహ్మణోఽనేకరూపత్వ నిరాసఃఫలం ఉతబోధరూపత్వనిరాసః ఆహోస్విత్ సత్తానిరాస ఇతివికల్ప్య సర్వథాప్యానర్థక్యం ప్రపంచయన్ ఆద్యేగతార్థతామాహ ॥ యదితావదితి ॥ నద్వితీయఇత్యాహ ॥ నచేతి ॥ బ్రహ్మణోబోధరూపత్వ నిరాసేజడత్వాజ్జీవాభేదశ్రుతిబాధస్స్యాదిత్యాహ ॥ కథంవేతి ॥ నతృతీయఇ

త్యాహ ॥ నాపీతి ॥ సత్తానిరాసే బోధస్య తుచ్ఛత్వం చ స్యాదిత్యాహ ॥ కథమితి ॥ న చ బోధస్య సత్తానతిరేకాన్న తుచ్ఛతేతి వాచ్యం । సద్బోధపదయోర్వాచ్యానతిరేకే పర్యాయత్వప్రసంగాత్ । ఏవం సిద్ధాంతం ఫలాభావేన దూషయిత్వా పూర్వపక్షం దూషయతి ॥ నాపీతి ॥ ప్రసంగమేవాహ ॥ సత్తేతి ॥ వ్యావృత్తత్వం భిన్నత్వం । నిష్ప్రపంచైకరూపత్వసిద్ధాంతవిరోధాత్ భిన్నోభయరూపత్వపూర్వపక్షానుత్థానమిత్యర్థః । ఉభయశ్రుతిబలాదుత్థానమితి శంకతే ॥ శ్రుతత్వాదితి ॥ మేరువింధ్యవత్పరస్పరం భిన్నసత్తాబోధయోరేకబ్రహ్మాభేదశంకా శ్రుతిశతేనాపి న యుక్తేత్యాహ ॥ నేతి ॥ సద్బోధయోర్భేదోఽస్తి వా న వా ఆద్యే శ్రుతేరపి విరుద్ధార్థత్వానుపపత్తేర్న పూర్వపక్షోత్థానమిత్యుక్తం । సంప్రతి ద్వితీయం శంకతే ॥ అథ సత్తైవేతి ॥ సద్బోధపదయోర్వాచ్యభేదేపి లక్ష్యైక్యోపపత్తిరఖండార్థస్వీకారాదిత్యర్థః । అఖండార్థస్య పూర్వపక్షత్వం న స్యాత్ సిద్ధాంతత్వాత్ । కించాత్ర సంశయోఽప్యయుక్త ఇత్యాహ ॥ తథాపీతి ॥ ఏకాధికరణపక్షే సూత్రాణి కథం నేయానీత్యత ఆహ ॥ సూత్రాణి త్వితి ॥ స్వపక్షే సూత్రసామంజస్యం చేత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ అవశ్యాపేక్షితగత్యర్థత్వేనోత్తరసూత్రాణాం పూర్వైకవాక్యత్వాన్నాధికరణభేద ఇతి భావః । ఆకారశ్రుతీనాం కల్పితాకారో గతిరితి స్వమతముక్తం,

సంగాత్, కథం వా నిరస్తసత్తాకో బోధోఽభ్యుపగమ్యేత । నాప్యుభయలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి శక్యం వక్తుం, పూర్వాభ్యుపగమవిరోధప్రసంగాత్ సత్తావ్యావృత్తేన బోధేన బోధవ్యావృత్తయా చ సత్తయోపేతం బ్రహ్మ ప్రతిజానానస్య తదేవ పూర్వాధికరణప్రతిషిద్ధం సప్రపంచత్వం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత । శ్రుతత్వాదదోష ఇతి చేన్న, ఏకస్యానేకస్వభావత్వానుపపత్తేః । అథ సత్తైవ బోధః బోధ ఏవ చ సత్తా నానయోః పరస్పరవ్యావృత్తిరస్తీతి యద్యుచ్యేత తథాపి కిం సల్లక్షణం బ్రహ్మ ఉత బోధలక్షణం ఉతోభయలక్షణమిత్యయం వికల్పో నిరాలంబన ఏవ స్యాత్, సూత్రాణి త్వేకాధికరణత్వే నైవాస్మాభిర్నీతాని । అపి చ బ్రహ్మవిషయాసు శ్రుతిష్వాకారవదనాకారప్రతిపాదనేన విప్రతిపన్నాస్వనాకారే బ్రహ్మణి పరిగృహీతేఽవశ్యం వక్తవ్యేతరాసాం శ్రుతీనాం గతిః, తాదర్థ్యేన ప్రకాశవచ్చేత్యాదీని సూత్రాణ్యర్థవత్తరాణి సంపద్యంతే యదప్యాహురాకారవాదినోఽపి శ్రుతయః ప్రపంచప్రవిలయముఖేనానాకారప్రతిపత్త్యర్థా ఏవ న పృథగర్థా ఇతి । తదపి న సమీచీనమివ లక్ష్యతే । కథం । యే హి పరవిద్యాధికారే కేచిత్ ప్రపంచా ఉచ్యంతే 'యథా యుక్తా హ్యస్య హరయః శతా దశేత్యయం వై హరయోఽయం వై దశ చ సహస్రాణి బహూని చానంతాని చే'త్యేవమాదయః తే భవంతు ప్రవిలయార్థాః, 'తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనంతరమబాహ్య'మిత్యుపసంహారాత్ । యే పునరుపాసనవిధానాధికారే కేచిత్ ప్రపంచా ఉచ్యంతే 'యథా మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూప' ఇత్యేవమాదయో న తేషాం ప్రవిలయార్థత్వం న్యాయ్యం 'స క్రతుం కుర్వీ'తేత్యేవంజాతీయకేన ప్రకృతేనైవోపాసనవిధినా తేషాం సంబంధాత్ । శ్రుత్యా చైవంజాతీయకానాం గుణానాముపాసనార్థత్వేఽవకల్ప్య

ప్రపంచప్రవిలయవాదినస్తు 'మనోమయః ప్రాణశరీరః సత్యకామ' ఇత్యాద్యాకారశ్రుతీనాం తత్తదాకారప్రవిలయో గతిరిత్యాహుః । మనోమయ ఇతి కోఽర్థః, మనోఽతిరిక్తోపాధిశూన్య ఇత్యర్థః । ఏవం ప్రాణశరీరపదేన ప్రాణాతిరిక్తోపాధినిషేధాన్మనసోఽప్యభావసిద్ధిః ఏవం సర్వే శబ్దా అనాకారబ్రహ్మపరా ఏవేతి తన్మతమనూద్య దూషయతి ॥ యదపీత్యాదినా ॥ కిం జ్ఞేయబ్రహ్మప్రకరణస్థానామాకారశబ్దానాం నిషేధపరత్వం, ఉతోపాసనాప్రకరణస్థానామపి, తత్రాద్యమంగీకరోతి ॥ యే హీతి ॥ అస్య జీవభావం ప్రాప్తస్యేశ్వరస్య దశ హరయో విషయాహరణాద్దశేంద్రియాణి ప్రాణిభేదాపేక్షయా శతాని సహస్రాణి చ తేషామీశ్వరాద్భేదమాశంక్యాహ ॥ అయమితి ॥ ఈశ్వర ఏవ హరయ ఇత్యర్థః । ద్వితీయం దూషయతి ॥ యే పునరితి ॥ మనోమయాదిశబ్దానాం ముఖ్యవృత్త్యా గుణపరత్వసంభవే నిషేధలక్షణాపి న యుక్తేత్యాహ ॥ శ్రుత్యా చేతి ॥ కించాకారానాకారశ్రుతిద్వైవిధ్యే సతి బ్రహ్మానాకారమేవేత్యత్ర కిం వినిగమకమితి శంకోత్థానాదస్థూలాదిశ్రుతీనాం నిరాకారతాత్పర్యం నియామకమితి కథనార్థమిదం సూత్రమర్థవద్భవతి ॥ సర్వశ్రుతీనాం నిషేధార్థత్వే తు శంకానుత్థానాన్నియామకసూత్రం

వ్యర్థంస్యాదిత్యాహ ॥ సర్వేషాంచేతి ॥ ననూపాసనార్థకవాక్యానాంస్వార్థేఽఫలాభావాత్ సఫలనిషేధవాక్యశేషత్వమిత్యాశంక్యఫలస్యాపిశ్రుతత్వాన్నాన్యశేషతేత్యాహ ॥ఫలమపీతి॥ అర్థైక్యాభావాచ్చనైకవాక్యతేత్యాహ॥ కథంచేతి॥అర్థైక్యంశంకతే ॥ఏకేతి॥ యథాఫలవత్పరమాపూర్వాఖ్యనియోగైక్యాదంగప్రధానవాక్యానామేకవాక్యతా- తథాతత్త్వావబోధకామస్యప్రపంచప్రవిలయ విషయకఏకోనియోగరూపోఽర్థోఽస్తీత్యాకారానాకారవాక్యానాంసర్వేషామేకవాక్యతేత్యర్థః । నియోగాసిద్ధ్యాదూషయతి ॥నేతి॥ విషయంశంకతే॥నన్వద్వైతేతి॥ ప్రత్యనీకంప్రతిబంధకం।ననుప్రపంచవిలయొ

మానేనలక్షణయాప్రవిలయార్థత్వమవకల్ప్యతే । సర్వేషాంచసాధారణేప్రవిలయార్థత్వేసతి 'అరూపవదేవహితత్ప్రధానత్వా'దితివినిగమనకారణవచనమనవకాశంస్యాత్ । ఫలమప్యేషాంయథోపదేశం క్వచిద్దురితక్షయః క్వచిదైశ్వర్యప్రాప్తిః క్వచిత్ క్రమముక్తిరిత్యవగమ్యతఏవేత్యతః పార్థగర్థ్యమేషాముపాసనావాక్యానాం బ్రహ్మవాక్యానాంచ న్యాయ్యం నైకవాక్యత్వం । కథంచైషామేకవాక్యతోత్ప్రేక్ష్యతఇతి వక్తవ్యం । ఏకనియోగప్రతీతేః ప్రయాజదర్శపూర్ణమాసవాక్యవదితిచేన్న, బ్రహ్మవాక్యేషు నియోగాభావాత్ । వస్తుమాత్రపర్యవసాయీనిహి బ్రహ్మవాక్యాని ననియోగోపదేశీనీతి, ఏతద్విస్తరేణప్రతిష్ఠాపితం 'తత్తుసమన్వయా'దిత్యత్ర । కింవిషయకశ్చాత్రనియోగోఽభిప్రేతఇతి వక్తవ్యం, పురుషోహినియుజ్యమానఃకుర్వితి స్వవ్యాపారేకస్మింశ్చిన్నియుజ్యతే । నన్వద్వైతప్రపంచ ప్రవిలయోనియోగవిషయోభవిష్యతి, అప్రవిలాపితేహిద్వైతప్రపంచేబ్రహ్మతత్త్వావబోధోనభవతీత్యతో బ్రహ్మతత్త్వావబోధప్రత్యనీకభూతోద్వైతప్రపంచః ప్రవిలాప్యః యథాస్వర్గకామస్య యాగోఽనుష్ఠాతవ్యఉపదిశ్యతే, ఏవమపవర్గకామస్యప్రపంచప్రవిలయః,యథాచతమసివ్యవస్థితంఘటాదితత్త్వంఅవబుభుత్సమానేనతత్ప్రత్యనీకభూతంతమఃప్రవిలాప్యతే, ఏవంబ్రహ్మతత్త్వమవబుభుత్సమానేనతత్ప్రత్యనీకభూతః ప్రపంచఃప్రవిలాపయితవ్యః । బ్రహ్మస్వభావోహిప్రపంచోన ప్రపంచస్వభావం బ్రహ్మ తేననామరూపప్రపంచ ప్రవిలాపనేన బ్రహ్మతత్త్వావబోధోభవతీతి । అత్రవయంపృచ్ఛామః కోఽయంప్రపంచప్రవిలయోనామ, కిమగ్నిప్రతాప సంపర్కాద్ఘృతకాఠిన్య ప్రవిలయ ఇవ ప్రపంచప్రవిలయః కర్తవ్యః ? ఆహోస్విదేకస్మింశ్చంద్రే తిమిరకృతానేకచంద్రప్రపంచవదవిద్యాకృతో బ్రహ్మణినామరూపప్రపంచోవిద్యయాప్రవిలాపయితవ్యః? ఇతి । తత్రయదితావద్విద్యమానోఽయంప్రపంచోదేహాదిలక్షణఆధ్యాత్మికోబాహ్యశ్చపృథివ్యాదిలక్షణఃప్రవిలాపయితవ్యఇత్యుచ్యేతసపురుషమాత్రేణాశక్యఃప్రవిలాపయితుమితితత్ప్రవిలయోపదేశోఽశక్యవిషయఏవస్యాత్, ఏకేనచాదిముక్తేనపృథివ్యాది ప్రవిలయః కృతఇతీదానీం పృథివ్యాదిశూన్యం జగదభవిష్యత్ । అథావిద్యాధ్యస్తో బ్రహ్మణ్యేకస్మిన్నయం ప్రపంచో విద్యయాప్రవిలాప్యతఇతిబ్రూయాత్, తతో బ్రహ్మైవావిద్యాధ్యస్తప్రపంచప్రత్యాఖ్యానేనావేదయితవ్యం 'ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ తత్సత్యంసఆత్మాతత్త్వమసీ'తి । తస్మిన్నావేదితే విద్యాస్వయమేవోత్పద్యతే తయాచావిద్యాబాధ్యతే, తతశ్చావిద్యాధ్యస్తస్సకలోఽయంనామరూప ప్రపంచ స్స్వప్నప్రపంచవత్ ప్రవిలీయతే । అనావేదితేతు బ్రహ్మణిబ్రహ్మవిజ్ఞానంకురుప్రపంచప్రవిలయంచేతిశతకృత్వోఽప్యుక్తేనబ్ర

బ్రహ్మలయస్స్యాదభేదాదిత్యతఆహ॥బ్రహ్మస్వభావోహిప్రపంచఇతి॥ కారణంహికార్యస్యస్వరూపంఅతఃకార్యస్యనాశేపికారణస్యనలయః ఘటనాశేపిమృదర్శనాదిత్యర్థః ! ప్రపంచస్యసత్యస్య కల్పితస్యవాలయోవిధిరితివికల్ప్యాద్యందూషయతి ॥ తత్రయదితావదితి ॥ సత్యస్యజ్ఞానాదధ్వస్తేర్ముసలాదినాచకృత్స్నద్వైతధ్వంసాయోగాత్నభోగ్రసనవిధివదశక్యవిషయోయంవిధిః, కించశుకాదిముక్త్యాసర్వముక్తిస్స్యాదిత్యర్థః ॥ద్వితీయమనూద్యదూషయతి॥ అథేత్యాదినా॥ఉపదేశజన్యజ్ఞానాదేవావిద్యాతజ్జన్యప్రపంచలయసిద్ధేర్నియోగోవృథేత్యర్థః । కించ బ్రహ్మజ్ఞానాదౌవిధిఃకిం బ్రహ్మణ్యజ్ఞా

ర్జ్ఞాతేవా, నాద్యః, అశక్యత్వాదిత్యాహ ॥ అనావేదితేత్వితి॥ ద్వితీయం శంకతే। నన్వితి॥ ఉపదేశాదేవ జ్ఞాతే బ్రహ్మణి సాక్షాత్కారద్వైతబాధయోః సిద్ధేర్విధివైయర్థ్యం సిద్ధస్య విధినా కర్తుమయోగాదిత్యాహ ॥ నేతి॥ ఏవం విషయాభావాన్నియోగాభావముక్త్వా నియోజ్యాభావాత్తదభావమాహ ॥ నియోజ్యోఽపి చేతి ॥ ప్రపంచాంతర్భూతో బ్రహ్మ వేత్యర్థః, ఆద్యే జీవనాశాద్విధ్యయోగః ద్వితీయే నియోజ్యాసిద్ధిః । తర్హి జ్ఞానే విధిప్రత్యయానాం కా గతిరిత్యత ఆహ ॥ ద్రష్టవ్యాదిశబ్దా ఇతి ॥ నను శ్రుతం జ్ఞానం త్యక్త్వా తత్సాధనవ్యాపారవిధిః కిమితి కల్ప్యత ఇత్యాశంక్య జ్ఞానస్య పురుషకృత్యసాధ్యత్వాదిత్యాహ ॥ జ్ఞేయాభిముఖస్యాపీతి ॥ కించ జ్ఞానవిధివాదినా జ్ఞేయం బ్రహ్మావశ్యం వేదాంతైర్జ్ఞాపనీయం విషయానవబోధే విధిబోధాయోగాత్ । తథాచ వేదాంతైరేవ జ్ఞానోత్పత్తేర్విధ్యానర్థక్యమిత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ తం జ్ఞానార్థినం ప్రతి

హ్మవిజ్ఞానం ప్రపంచప్రవిలయో వా జాయేత ।నన్వావేదితే బ్రహ్మణి తద్విజ్ఞానవిషయః ప్రపంచవిలయవిషయో వా నియోగః స్యాత్, న, నిష్ప్రపంచ బ్రహ్మాత్మతత్త్వావేదనేనైవోభయసిద్ధేః, రజ్జుస్వరూపప్రకాశనేనైవ హి తత్స్వరూపవిజ్ఞానమవిద్యాధ్యస్తసర్పాదిప్రపంచప్రవిలయశ్చ భవతి, న చ కృతమేవ పునః క్రియతే । నియోజ్యోఽపి చ ప్రపంచావస్థాయాం యోఽవగమ్యతే జీవో నామ స ప్రపంచపక్షస్యైవ వా స్యాత్ బ్రహ్మపక్షస్యైవ వా । ప్రథమే వికల్పే నిష్ప్రపంచబ్రహ్మతత్త్వప్రతిపాదనేన పృథివ్యాదివజ్జీవస్యాపి ప్రవిలాపితత్వాత్ కస్య ప్రపంచప్రవిలయే నియోగ ఉచ్యేత కస్య వా నియోగనిష్ఠతయా మోక్షోఽవాప్తవ్య ఉచ్యేత । ద్వితీయేఽపి బ్రహ్మైవానియోజ్యస్వభావం జీవస్య స్వరూపం జీవత్వం చావిద్యాకృతమేవేతి ప్రతిపాదితే బ్రహ్మణి నియోజ్యాభావాన్నియోగాభావ ఏవ ।ద్రష్టవ్యాదిశబ్దా అపి పరవిద్యాధికారపఠితాస్తత్త్వాభిముఖీకరణప్రధానాః న తత్త్వావబోధవిధిప్రధానా భవంతి, లోకేఽపీదం పశ్యేదమాకర్ణయేతి చైవంజాతీయకేషు నిర్దేశేషు ప్రణిధానమాత్రం కుర్విత్యుచ్యతే న సాక్షాత్ జ్ఞానమేవ కుర్వితి । జ్ఞేయాభిముఖస్యాపి విజ్ఞానం కదాచిజ్జాయతే కదాచిన్న జాయతే, తస్మాత్తం ప్రతి జ్ఞానవిషయ ఏవ దర్శయితవ్యో జ్ఞాపయితుకామేన, తస్మిన్ దర్శితే స్వయమేవ యథావిషయం యథాప్రమాణం చ జ్ఞానముత్పద్యతే । న చ ప్రమాణాంతరేణాన్యథాప్రసిద్ధేఽర్థేఽన్యథాజ్ఞానం నియుక్తస్యాప్యుత్పద్యతే । యది పునర్నియుక్తోఽహమిత్యన్యథాజ్ఞానం కుర్యాత్ న తు తజ్జ్ఞానం కిం తర్హి మానసీ సా క్రియా స్వయమేవ చేదన్యథోత్పద్యేత భ్రాంతిరేవ స్యాత్, జ్ఞానం తు ప్రమాణజన్యం యథాభూతవిషయం చ న తన్నియోగశతేనాపి కారయితుం శక్యతే న చ ప్రతిషేధశతేనాపి వారయితుం శక్యతే । న హి తత్పురుషతంత్రం వస్తుతంత్రమేవ హి తత్ , అతోఽపి నియోగాభావః, కించాన్యన్నియోగనిష్ఠతయైవ పర్యవస్యతి ఆమ్నాయే యదభ్యుపగతమనియోజ్యబ్రహ్మాత్మత్వం జీవస్య తదప్రమాణకమేవ స్యాత్ । అథ శాస్త్రమేవానియోజ్యబ్రహ్మాత్మత్వమప్యాచక్షీత తదవబోధే చ పురుషం నియుంజీత, తతో బ్రహ్మశాస్త్రస్యైకస్య ద్వ్యర్థపరతా విరుద్ధార్థపరతా చ ప్రసజ్యేయాతాం నియోగపరతాయాం చ శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనా కర్మఫలవన్మోక్షస్యాదృష్టఫలత్వమనిత్య

త్యర్థః।ననూత్పన్నం జ్ఞానమన్యథాకర్తుం విధిరర్థవానితి నేత్యాహ ॥ న చేతి ॥ నన్వగ్నిర్యోషిదితి ప్రత్యక్షప్రమాణాదుత్పన్నమపి జ్ఞానం తమగ్నిం ధ్యాయేదితి విధినాఽన్యథాకృతం దృశ్యత ఇత్యత ఆహ॥యదీతి॥ అన్యథాధీః కృతిసాధ్యా చేత్ క్రియైవ, కృతిం వినైవ చేత్ భ్రాంతిరేవాతో ధ్యానం వినా విధితో జ్ఞానాసిద్ధేర్మానవస్తుతంత్రే జ్ఞానే విధిర్ముధేత్యర్థః । వేదాంతేషు విధివాదినోఽన్యచ్చ దూషణమస్తీత్యాహ ॥ కించాన్యదితి ॥ బ్రహ్మాత్మైక్యే నియోగే చ వేదాంతవాక్యస్య ప్రామాణ్యమాశంక్యార్థభేదాద్వాక్యభేదో విరుద్ధార్థత్వాదప్రామాణ్యం చేతి దూషయతి ॥అథేత్యాదినా॥కించ శ్రుతం బ్రహ్మా నశ్రుతో విధిర్వేదాంతేషు తత్కల్పనే చ కర్మజన్యత్వాన్మోక్షస్యానిత్యత్వసాతిశయత్వాదిప్రసంగ ఇత్యాహ ॥ నియోగపరతాయాం చేతి॥ ఫలితమాహ ॥ అతశ్చేతి ॥ ఇదానీం ప్రౌఢవాదేన నియోగమంగీకృత్య తదేకత్వం ఖండయతి ॥ అభ్యుపగ

మ్యమానేపీతి॥ భిన్నక్రియావాచిశబ్దః శబ్దాంతరం యథా యజతి దదాతీతి, తథేహాపి వేదోపాసీతేతి శబ్దభేదః నిర్గుణసగు
ణరూపభేదః ప్రకరణభేదః ముక్త్యభ్యుదయఫలభేద ఇత్యేతైః ప్రమాణైర్నిర్గుణజ్ఞానసగుణోపాసనావిషయక నియోగ
భేద ఇత్యర్థః॥ కథం తర్హ్యంగాంగివాక్యేషు నియోగైక్యం తత్రాహ॥ ప్రయాజేతి॥ ఏకస్యైవ స్వర్గకామస్య సాంగప్ర
ధానాధికారాత్ తద్వాక్యఫలాపూర్వైక్యాదేకవాక్యతేత్యర్థః। ఇహాపి నిర్గుణసగుణవిద్యయోరేకాధికారాన్ని
యోగైక్యమస్తు, నేత్యాహ॥ నత్విహేతి॥ ముక్త్యభ్యుదయార్థభేదాన్మిథో విరుద్ధార్థవిద్యయోరంగాంగిత్వాయోగాచ్చ
న నియోగైక్యం। న చ నిర్గుణాపి విద్యా నియోగ ఏక ఏవ సగుణవిద్యాంగీకారాదితి వాచ్యం। అహో వా విపరీతం పాండిత్యమా
యుష్మతః, విధ్యయోగ్యావిద్యాయాం విధిర్యోగ్యాయామవిధిరితి, తస్మాత్సాకారవాక్యానామాకారలయద్వారా నిర్గుణ
వాక్యైకవాక్యతాగతిరసద్గతిరేవ, కింతు తేషాం కల్పితాకారోగతిస్తదుపాసనయాఽభ్యుదయసిద్ధేః, నిర్గుణవాక్యానాం
తు పరమార్థాలంబనత్వమిత్యల్పస్తముక్త ఏవ విభాగః స్వాధీయానిత్యుపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ ఇతి పంచమాధికరణమ్॥ ...

౨౨. బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రత్వముక్త్వా సర్వనిషేధావధిత్వేన సద్రూపత్వమాహ॥ ప్రకృతైతావత్త్వం
హి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయ ఇతి॥ పృథివ్యప్తేజోభూతత్రయం మూర్తం వాయ్వాకాశద్వయమమూర్తమితి రా

త్వం చేత్యేవమాదయో దోషా న కేనచిత్పరిహర్తుం శక్యాః, తస్మాదవగతినిష్ఠాన్యేవ బ్రహ్మవాక్యాని న ని
యోగనిష్ఠానీతి, అతశ్చైకనియోగప్రతీతేరేకవాక్యతేత్యయుక్తం। అభ్యుపగమ్యమానే చ బ్రహ్మవాక్యే
షు నియోగసద్భావే తదేకత్వం నిష్ప్రపంచోపదేశేషు సప్రపంచోపదేశేషు వాఽసిద్ధం, న హి శబ్దాంతరా
దిభిః ప్రమాణైర్నియోగభేదేఽవగమ్యమానే సర్వత్రైకో నియోగ ఇతి శక్యమాశ్రయితుం। ప్రయాజద
ర్శపూర్ణమాస వాక్యేషు త్వధికారాంశేనాభేదాద్యుక్తమేకత్వం నత్విహ సగుణనిర్గుణచోదనాసు కశ్చి
దేకత్వకరోంశోఽస్తి। న హి భారూపత్వాదయో గుణాః ప్రపంచప్రవిలయోపకారిణః- నాపి ప్రపంచవిల
యాదయో గుణా భారూపత్వాదిగుణోపకారిణః, పరస్పరవిరోధిత్వాత్। న హి కృత్స్నప్రపంచప్రవిలాప
నం ప్రపంచైకదేశాపేక్షణం చ ఏకస్మిన్ధర్మిణి యుక్తం సమావేశయితుం। తస్మాదస్మదుక్త ఏవ విభాగ ఆ
కారవదనాకారోపదేశానాం యుక్తతర ఇతి॥ ... ...

సూ. ౨౨. ప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయః॥

'ద్వే వావ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చైవామూర్తం చే'త్యుపక్రమ్య పంచమహాభూతాని ద్వైరాశ్యే
న ప్రవిభజ్యామూర్తరసస్య చ పురుషశబ్దోదితస్య మాహారజనాదీని రూపాణి దర్శయిత్వా పునః పఠ్యతే,
'అథాత ఆదేశో నేతి నేతి న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీ'తి తత్ర కోఽస్య ప్రతిషేధస్య విషయ ఇతి జి
జ్ఞాసామహే, న హ్యత్రేదం తదితి విశేషితం కించిత్ప్రతిషేధ్యముపలభ్యతే, ఇతిశబ్దేన త్వత్ర ప్రతిషేధ్యం కి
మపి సమర్ప్యతే నేతి నేతీతి, ఇతిశబ్దపరత్వాన్నఞ్ ప్రయోగస్య। ఇతిశబ్దశ్చాయం సన్నిహితాలంబనః ఏ

శిద్వయముక్త్వా భూతద్వయస్యామూర్తస్య సారః 'కరణాత్మా హైరణ్యగర్భోఽయ ఏష ఏతస్మిన్సూర్యమండలే పురుషో య
శ్చాయం దక్షిణేఽక్షిణి పురుష' ఇత్యుక్తః, తస్య వాసనామయాని స్వప్నరూపాణి 'తద్యథా మాహారజనం వాసో యథా
పాండ్వావికం యథేంద్రగోప' ఇత్యుపమాభిరుక్తాని విచిత్రాణి, తత్ర మహారజనం హరిద్రా తయా లిప్తం వస్త్రం మాహార
జనం, పాండ్వావికమతిధవళం కంబళాది। కేచిత్తు శ్రుతిముపలక్షణం కృత్వా సూక్ష్మపంచభూతాన్యమూర్తాని పం
చీకృతాని మూర్తాని తతశ్చ మూర్తరసత్వోక్త్యా కరణానాం పాంచభౌతికత్వసిద్ధిరితి వ్యాచక్షతే। అథ సప్రపంచాత్మక
ప్రపంచోక్త్యనంతరం, అత ఉక్తారోపస్య నిషేధార్థత్వాన్నేతి నేతీతి నిషేధేనోపదేశః క్రియత ఇత్యర్థః। నేతిశబ్దార్థ
మాహ॥ న హీతి॥ ఏతస్మాదాత్మనోఽన్యన్నాస్తీతి నేతీత్యుచ్యత ఇత్యర్థః। శూన్యతానిరాసార్థం పరం బ్రహ్మాస్తీత్యు
క్తమితి సిద్ధాంతరీత్యా శ్రుత్యర్థః। అత్ర నిషేధ్యవిశేషానుపలంభాత్సంశయమాహ॥ తత్ర కోఽస్యేత్యాదినా॥ నఞ్ ప్రయో

గస్యసదార్థస్యేతిశబ్దోపస్థాపితవస్తునిషేధకత్వాదిత్యర్థః । ఇతిశబ్దేన నిషేధ్యసామాన్యసమర్పణేఽవిశేషాకాంక్షాయాం ప్ర
కరణాద్రూపద్వయస్య రూపిబ్రహ్మణశ్చ నిషేధ్యత్వభానాత్సంశయముక్త్వా పూర్వోక్తం నిర్విశేషం బ్రహ్మ నాస్తీత్యా
క్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షయతి। తత్ర ప్రకృతత్వేతి ॥ పూర్వపక్షే శబ్దార్థాభావాభ్యాం వాక్యార్థాభేదాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సి
ద్ధిరితి ఫలం, నిరధిష్ఠాననిషేధాదర్శనాత్సర్వనిషేధో న యుక్త ఇత్యరుచ్యా ప్రపంచే బ్రహ్మనిషేధ ఇత్యాహ ॥ అథవేతి ॥ ఏక
బ్రహ్మణ ఏవ నిషేధేన కారణద్వయస్య పౌనరుక్త్యమిత్యత ఆహ ॥ అభ్యాసస్త్వితి ॥ ఉత్సూత్రమేవ తావత్సిద్ధాంతముపక్ర
మతే ॥ ఏవమితి ॥ శూన్యప్రసంగ ఇష్ట ఇతి వదంతం ప్రత్యాహ ॥ కించిద్ధీతి ॥ తచ్చేతి ప్రతిషేధనమిత్యర్థః । అధిష్ఠానావశే
షతత్ప్రరూపాపహేత్వభావాత్ నిషేధవాక్యార్థప్రమాణం స్యాత్ ఇదమత్ర నాస్తీతి లోకే నిషేధస్య సాధిష్ఠానస్యైవ

దర్శనసమానవృత్తిః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే 'ఇతిహ స్మోపాధ్యాయః కథయతీ'త్యేవమాదిషు । సన్ని
హితం చాత్ర ప్రకరణసామర్థ్యాద్రూపద్వయం సప్రపంచం బ్రహ్మణః, తచ్చ బ్రహ్మ యస్య తే ద్వే రూపే, తత్ర
నస్సంశయ ఉపజాయతే- కిమయం ప్రతిషేధో రూపే రూపవచ్చోభయమపి ప్రతిషేధతి ఆహోస్విదేకత
రం, యదాప్యేకతరం తదాపి కిం బ్రహ్మ ప్రతిషేధతి రూపే పరిశినష్టి ఆహోస్విద్రూపే ప్రతిషేధతి బ్ర
హ్మ పరిశినష్టీతి । తత్ర ప్రకృతత్వావిశేషాదుభయమపి ప్రతిషేధతీత్యాశంకామహే । ద్వౌ చైతౌ ప్రతిషే
ధౌ నేతి నేతీతి శబ్దప్రయోగాత్, తయోరేకేన సప్రపంచం బ్రహ్మణో రూపం ప్రతిషిధ్యతేఽపరేణ రూపవ
ద్బ్రహ్మేతి భవతి మతిః। అథవా బ్రహ్మైవ రూపవత్ ప్రతిషిధ్యతే, తద్ధి వాఙ్మనసాతీతత్వాదసంభావ్యమాన
సద్భావం ప్రతిషేధార్హం న తు రూపప్రపంచః ప్రత్యక్షాదిగోచరత్వాత్ ప్రతిషేధార్హః, అభ్యాస
స్త్వాదరార్థ ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, న తావదుభయప్రతిషేధ ఉపపద్యతే, శూన్యవాదప్రసంగాత్ । కం
చిద్ధి పరమార్థమాలంబ్యాపరమార్థః ప్రతిషిధ్యతే యథా రజ్జ్వాదిషు సర్పాదయః। తచ్చ పరిశిష్యమాణే కస్మిం
శ్చిద్భావేఽవకల్పతే । కృత్స్నప్రతిషేధే తు కోఽన్యో భావః పరిశిష్యేత, అపరిశిష్యమాణే చాన్యస్మిన్ య
ఇతరః ప్రతిషేద్ధుమారభ్యతే తస్యైవ పరమార్థత్వాపత్తేః ప్రతిషేధానుపపత్తిః । నాపి బ్రహ్మప్రతిషేధ
ఉపపద్యతే, 'బ్రహ్మ తే బ్రవాణీ'త్యాద్యుపక్రమవిరోధాత్ 'అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చే
ది'త్యాదినిందావిరోధాత్, 'అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్య' ఇత్యాద్యవధారణవిరోధాత్, సర్వవేదాంతవ్యాకోప
ప్రసంగాచ్చ । వాఙ్మనసాతీతత్వమపి బ్రహ్మణో నాభావాభిప్రాయేణాభిధీయతే, న హి మహతా పరిక
రబంధేన 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం' 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'త్యేవమాదినా వేదాంతేషు బ్రహ్మ ప్ర
తిపాద్య తస్యైవ పునరభావోఽభిలప్యేత, 'ప్రక్షాలనాద్ధి పంకస్య దూరాదస్పర్శనం వర'మితి హి న్యాయః
ప్రతిపాదనప్రక్రియా త్వేషా 'యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహే'తి । ఏతదుక్తం భవతి
వాఙ్మనసాతీతమవిషయాంతఃపాతి ప్రత్యగాత్మభూతం నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావం బ్రహ్మేతి । తస్మాత్
బ్రహ్మణో రూపప్రపంచం ప్రతిషేధతి పరిశినష్టి బ్రహ్మేత్యవగంతవ్యం। తదేతదుచ్యతే। ప్రకృతైతావత్త్వం

ప్రమితిపర్యవసానాదిత్యర్థః । కించ యద్భాతి తత్సదిత్యుత్సర్గస్య భానాదర్థాభావాధిష్ఠానప్రమితిరపవాదః, తయా పూర్వభాన
స్య భ్రాంతిత్వనిశ్చయేనార్థసత్త్వాపలాపాత్ అపవాదానంగీకారే తూత్సర్గతః ప్రపంచస్య సత్యత్వాపత్తేర్నిషేధానుపప
త్తిరిత్యాహ ॥ అపరిశిష్యమాణే చేతి ॥ అధిష్ఠానసత్త్వం వినా భ్రాంతినిషేధయోరయోగాత్ శూన్యవాదో న యుక్త ఇత్యు
క్త్వా పూర్వవాదినః పక్షాంతరం దూషయతి॥ నాపీతి ॥ దేహాత్మాభిమానవల్లౌకికమానప్రాప్తద్వైతస్య నిషేధో యుక్తో న
వేదాంతప్రమితబ్రహ్మణ ఇతి భావః । యదుక్తం వాఙ్మనసాతీతత్వాన్నిషేధార్హం బ్రహ్మేతి, తత్రాహ॥ వాఙ్మనసేతి॥ బ్ర
హ్మణో వాగాద్యతీతత్వం నిషేధార్థం న చేత్కిమర్థం తదుక్తిరిత్యత ఆహ॥ ప్రతిపాదనేతి ॥ ఉక్తార్థే సూత్రం యోజయతి॥ తదే

తదిత్యాదినా ॥ 'ద్వేవావ బ్రహ్మణోరూపేమూర్తం చైవామూర్తంచే'తిరూపద్వయస్యైవప్రాధాన్యేన ప్రకృతత్వా న్నేతీతి నిషేధ ఇత్యర్థః । నన్వాదిత్యమండలేపురుషఇతి బ్రహ్మణ్యత్రప్రాధాన్యేనోక్తమిత్యాశంక్య పురుషోలింగాత్మాఽమూర్తరసత్వేనప్రత్యాభూతజనితత్వభానాత్ పురుషస్యరూపవత్త్వప్రతీతేశ్చేత్యాహ ॥ జనితమేవేతి ॥ రూపరూపిణోర భేదఉక్తః । ననువాసనామయంరూపమేవకిమిత్యుపమీయతే ప్రసిద్ధరూపమేవకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ అమూర్తరసస్యేతి ॥ రూపద్వయస్యైవప్రాధాన్యేన ప్రకృతత్వేఫలితమాహ ॥ తదితి ॥ ప్రతియోగిత్వేనసమర్పయతఇత్యర్థః । నచార్థతః ప్రాధాన్యాద్బ్రహ్మణోపినిషేధః రాజ్ఞోభృత్యోనాస్తీత్యత్రరాజనిషేధప్రసంగాదితిభావః । కించాత్రబ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వాన్ననిషేధఇత్యాహ ॥ ప్రపంచితేచేతి ॥ నను బ్రహ్మణి నిషిద్ధస్యాప్యన్యత్రస్థితిసంభవాత్ కథంకల్పితత్వమిత్యతఆ

హ ప్రతిషేధతీతి । ప్రకృతంయదేతావదియత్తాపరిచ్ఛిన్నంమూర్తామూర్తలక్షణంబ్రహ్మణోరూపం తదేషశబ్దః ప్రతిషేధతి । తద్ధిప్రకృతంప్రపంచితంచపూర్వస్మిన్గ్రంథే-అధిదైవతమధ్యాత్మంచ తజ్జనితమేవచవాసనాలక్షణమపరం రూపమమూర్తరసభూతపురుషశబ్దోదితలింగాత్మవ్యపాశ్రయంమాహారజనాద్యుపమాభిర్దర్శితంఅమూర్తరసస్యపురుషస్యచక్షుర్గ్రాహ్యరూపయోగిత్వానుపపత్తేః । తదేతత్సప్రపంచంబ్రహ్మణోరూపం సన్నిహితాలంబనేనేతికరణేనప్రతిషేధకవఞ్ప్రత్యుపనీయతఇతిగమ్యతే । బ్రహ్మతురూపవిశేషణత్వేన షష్ఠ్యానిర్దిష్టంపూర్వస్మిన్గ్రంథేనస్వప్రధానత్వేన । ప్రపంచితేచతదీయేరూపద్వయేరూపవతస్స్వరూపజిజ్ఞాసాయామిదముపక్రాంతం'అథాతఆదేశోనేతినేతీ'తి । తత్రకల్పితరూపప్రత్యాఖ్యానేన బ్రహ్మణస్స్వరూపావేదనమితినిర్ణీయతే, తదాస్పదంహీదంసమస్తం కార్యంనేతినేతీతి ప్రతిషిద్ధం । యుక్తంచకార్యస్యవాచారంభణశబ్దాదిభ్యోఽసత్త్వమితి నేతినేతీతి ప్రతిషేధనం నతుబ్రహ్మణస్సర్వకల్పనామూలత్వాత్ । నచాత్రేయమాశంకాకర్తవ్యా కథంహిశాస్త్రం స్వయమేవబ్రహ్మణోరూపద్వయందర్శయిత్వాస్వయమేవపునఃప్రతిషేధతి 'ప్రక్షాళనాద్ధిపంకస్యదూరాదస్పర్శనంవర'మితి యతోనేదం శాస్త్రంప్రతిపాద్యత్వేన బ్రహ్మణోరూపద్వయంనిర్దిశతి, లోకప్రసిద్ధం త్విదంరూపద్వయం బ్రహ్మణికల్పితంపరామృశతి ప్రతిషేధ్యత్వాయ శుద్ధబ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనాయచేతినిరవద్యం, ద్వౌచైతౌప్రతిషేధౌయథాసంఖ్యన్యాయేన ద్వేఅపిమూర్తామూర్తేప్రతిషేధతః । యద్వా పూర్వః ప్రతిషేధో భూతరాశింప్రతిషేధతి ఉత్తరోవాసనారాశిం । అథవా 'నేతినేతీ'తివీప్సేయమితీతియావత్కించిదుత్ప్రేక్ష్యతే తత్సర్వంనభవతీత్యర్థః । పరిగణితప్రతిషేధేహిక్రియమాణేయదినైతద్బ్రహ్మకిమన్యద్బ్రహ్మభవేదితిజిజ్ఞాసాస్యాత్ । వీప్సాయాంతుసత్యాంసమస్తస్యవిషయజాతస్యప్రతిషేధాదవిషయః ప్రత్యగాత్మాబ్రహ్మేతిజిజ్ఞాసానివర్తతే । తస్మాత్ ప్రపంచమేవ బ్రహ్మణికల్పితంప్రతిషేధతి పరిశిష్టంబ్రహ్మేతినిర్ణయః । ఇతశ్చైషఏవ నిర్ణయః యతస్తతః ప్రపంచప్రతిషేధాద్భూయో బ్రవీతి 'అన్యత్పరమస్తీ'త్యభావావసానేహిప్రతిషేధేక్రియమాణేకిమన్యత్పరమస్తీతిబ్రూయాత్ । తత్రైషాఽక్షరయోజనా । నేతినేతీ

హ ॥ తదాస్పదంహీతి ॥ ఉపాదానేనిషిద్ధస్యాన్యత్రనస్థితిరిత్యర్థః । యత్తుద్వైతనిషేధేప్రత్యక్షాదివిరోధఇతితత్రాహ ॥ యుక్తంచేతి ॥ స్థాపితంహ్యారంభణాధికరణేప్రత్యక్షాదేర్వ్యావహారికం ప్రామాణ్యంనతత్త్వావేదకమితి అతస్తత్త్వతో నిషేధాన్నవిరోధఇతిభావః । ననువస్తుత్వాత్ ద్వైతవద్బ్రహ్మణోపి నిషేధోస్తు, నేత్యాహ ॥ నత్వితి ॥ ద్వైతభావాభావసాక్షిత్వాదశక్యోనిషేధఇత్యర్థః । నచేత్యాదిస్పష్టార్థం । యచ్చోక్తంనిషేధాభ్యాంరూపంరూపిబ్రహ్మచనిషిధ్యతఇతి తత్రాహ ॥ ద్వౌచైతావితి ॥ ఉద్దేశ్యవిధేయార్థానాంసంఖ్యాసామ్యే యథాక్రమంసంబంధఇతిన్యాయః । 'యథాసంఖ్యమనుదేశస్సమానా'(౧౼౩౼౧౦) ఇతిపాణినిసూత్రసిద్ధః తేనాత్రరూపద్వయోద్దేశేననిషేధద్వయవిధిరిత్యర్థః । వీప్సాపక్షేసర్వదృశ్యనిషేధాజ్జిజ్ఞాసాశాంతిరితివిశేషమాహ ॥ పరిగణితేతి ॥ మూర్తంనామూర్తంనేత్యేవంవిశిష్యనిషేధేజి

జ్ఞాసానశామ్యతీత్యర్థః॥ సూత్రశేషం వ్యాచష్టే॥ఇతశ్చేతి ॥ ప్రతిషేధానుపపత్త్యా బ్రహ్మాస్తీత్యవగతం, భూయః పునః, పరమస్తీతి శ్రుతిః సాక్షాదపి బ్రవీతీత్యర్థః॥ తచ్చేతి॥ అవశిష్టం బ్రహ్మేత్యర్థః॥ స్పష్టమన్యత్ ॥ ... ... *

౨౩. నన్వగ్రాహ్యత్వాద్బ్రహ్మ నాస్తీతి శంకానిరాసార్థం సూత్రం వ్యాచష్టే॥ యత్తత్ప్రతిషిద్ధాదితి॥ రూపాద్యభావాదవ్యక్తమిన్ద్రియాగ్రాహ్యం న త్వసత్త్వాదిత్యర్థః । అన్యైరపి వైరిన్ద్రియాన్తరైర్న గృహ్యత ఇత్యన్వయః ॥ ...*

౨౪. తర్హి కదా గ్రాహ్యమితి శంకోత్తరం సూత్రం వ్యాఖ్యాతి ॥ అపి చైనమితి ॥ చ స్త్వర్థః. ఇన్ద్రియైర్న గృహ్యతే అపితు సంరాధనేన శాస్త్రసంస్కృతమనసేత్యర్థః । భక్తిధ్యానాభ్యాం ప్రత్యగాత్మని చిత్తైకాగ్ర్యేణ నిధానం స్థాపనం ప్రణి

తి బ్రహ్మాదిశ్యత ఏవాదేశం పునర్నిర్వక్తి, నేతి నేతీత్యస్య కోఽర్థః, న హ్యేతస్మాద్బ్రహ్మణో వ్యతిరిక్తమస్తీతి। అతో నేతి నేతీత్యుచ్యతే న పునస్స్వయమేవ నాస్తీత్యర్థః । తచ్చ దర్శయతి ‘ అన్యత్పరమప్రతిషిద్ధం బ్రహ్మాస్తీ’తి । యదా పునరేవమక్షరాణి యోజ్యన్తే న హ్యేతస్మాదితి నేతి నేతి ప్రపంచప్రతిషేధరూపాదాదేశనాదన్యత్ పరమాదేశనం బ్రహ్మణోఽస్తీతి తదా తతో బ్రవీతి చ భూయ ఇత్యేతన్నామధేయ విషయం యోజయితవ్యం । అథ నామధేయం ‘ సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్య’మితి హి బ్రవీతి । తచ్చ బ్రహ్మావసానే ప్రతిషేధే సమఞ్జసం భవతి, అభావావసానే తు ప్రతిషేధే కిం సత్యస్య సత్యమిత్యుచ్యేత, తస్మాద్బ్రహ్మావసానోఽయం ప్రతిషేధో నాభావావసాన ఇత్యధ్యవస్యామః॥ ... *

సూ. ౨౩. తదవ్యక్తమాహ హి॥

యత్తత్ప్రతిషిద్ధాత్ ప్రపంచజాతాదన్యత్ పరం బ్రహ్మ తదస్తి చేత్ కస్మాన్న గృహ్యత ఇతి । ఉచ్యతే । తదవ్యక్తమనిన్ద్రియగ్రాహ్యం సర్వదృశ్యసాక్షిత్వాత్ , ఆహ హ్యేవం శ్రుతిః ‘నచక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా నాన్యైర్దేవైస్తపసా కర్మణా వా స ఏష నేతి నేత్యాత్మా అగృహ్యో న హి గృహ్యతే యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యం యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే’ ఇత్యాద్యా। స్మృతిరపి ‘ అవ్యక్తోఽయమచిన్త్యోఽయమవికార్యోఽయముచ్యతే’ ఇత్యేవమాద్యా॥

సూ. ౨౪. అపి సంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్ ॥

అపి చైనమాత్మానం నిరస్తసమస్తప్రపంచమవ్యక్తం సంరాధనకాలే పశ్యన్తి యోగినః । సంరాధనం భక్తిధ్యానప్రణిధానాద్యనుష్ఠానం । కథం పునరవగమ్యతే సంరాధనకాలే పశ్యన్తీతి, ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం శ్రుతిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః । తథా చ శ్రుతిః ‘ పరాఞ్చి ఖాని వ్యతృణత్స్వయమ్భూస్తస్మాత్పరాఙ్పశ్యతి నాన్తరాత్మన్ । కశ్చిద్ధీరః ప్రత్యగాత్మానమైక్షదావృత్తచక్షురమృతత్వమిచ్ఛన్’ ఇతి ‘ జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వస్తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కలం ధ్యాయమాన’ ఇతి చైవమాద్యా । స్మృతిరపి “ యం వినిద్రా జితశ్వాసాస్సన్తుష్టాస్సంయతేన్ద్రియాః । జ్యోతిః పశ్యన్తి యుఞ్జానాస్తస్మై యోగాత్మనే నమః ॥ యోగినస్తం ప్రపశ్యన్తి భగవన్తం సనాతనం” ఇతి చైవమాద్యా । నను సంరాధ్యసంరాధకభావాభ్యుపగమాత్ పరేతరాత్మనోరన్యత్వం స్యాదితి నేత్యుచ్యతే॥ ... ... *

ధానం। జపనమస్కారాదిరాదిశబ్దార్థః।స్వయమ్భూరీశ్వరః-ఖానీన్ద్రియాణి పరాఞ్చ్యనాత్మగ్రాహకాణి కృత్వా వ్యతృణన్నాశితవాన్।స హి తేషాం నాశో యదసదర్థగ్రాహితయా సర్జనం తస్మాత్ తేషాం తథా సృష్టత్వాత్సర్వో లోకః పరాగర్థమేవ పశ్యతి నాన్తరాత్మానం కశ్చిత్తు ధీరో ధీమానావృత్తచక్షుర్నిరుద్ధేన్ద్రియః శుద్ధచేతసి ప్రత్యగాత్మానం శాస్త్రేణ పశ్యతి మోక్షార్థీత్యర్థః।తతః కర్మణా విశుద్ధచిత్తో జ్ఞానాఖ్యసత్త్వోత్కర్షేణ ధ్యాయం స్తం నిష్కలం పశ్యతీత్యర్థః।వినిద్రాః వితమస్కాః,తత్ర హేతుర్జితశ్వాసత్వం ప్రాణాయామనిష్ఠత్వం,యుఞ్జానా ధ్యాయినః,యోగలభ్య ఆత్మా యోగాత్మా॥..............

౨౫. యథాప్రకాశాదయఃఉపాధిషుభిద్యంతే నస్వతః ఏవంప్రకాశశ్చిదాత్మాపిబుద్ధ్యాదికర్మణ్యుపాధౌభిద్య తేస్వతస్తస్యావైశేష్యమేకరసత్వమేవతత్త్వమసీత్యభ్యాసాదితిసూత్రయోజనా ॥ ... ... *

౨౬. జీవస్యబ్రహ్మాత్మత్వఫలశ్రుతిరూపలింగాదపిభేదఔపాధికఏవేత్యాహసూత్రకారః ॥ అతోఽనంతేనేతి ॥

౨౭. భేదాభేదపూర్వపక్షసూత్రద్వయస్యసంగతిమాహ ॥తస్మిన్నేవేతి॥ యథాఅహిత్వేనాభేదః కుండలాఖ్యస్యసర్పావస్థావిశేషస్యకుండలత్వేనభేదః । తథాజీవస్యబ్రహ్మత్వేనాభేదోజీవత్వేనభేదః, యద్వా సూర్యప్రకా...

—— సూ. ౨౫. ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యంప్రకాశశ్చకర్మణ్యభ్యాసాత్ ॥ ——

యథాప్రకాశాకాశసవితృప్రభృతయోఽఙ్గుళికరకోదకప్రభృతిషు కర్మసూపాధిభూతేషు సవిశేషా ఇవావభాసంతే । నచస్వాభావికీమవిశేషాత్మతాంజహతి,ఏవముపాధినిమిత్తఏవాయమాత్మభేదస్స్వతస్త్వైకాత్మ్యమేవ, తథాహివేదాంతేష్వభ్యాసేనాసకృజ్జీవప్రాజ్ఞయోరభేదః ప్రతిపాద్యతే॥ ......

—— సూ. ౨౬. అతోఽనంతేనతథాహిలింగమ్॥ ——

అతశ్చస్వాభావికత్వాదభేదస్యావిద్యాకృతత్వాచ్చభేదస్య విద్యయాఽవిద్యాంవిధూయజీవఃపరేణానంతేనప్రాజ్ఞేనాత్మనైకతాంగచ్ఛతి। తథాహిలింగం 'సయోహవైతత్పరమంబ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవ భవతి బ్రహ్మైవసన్బ్రహ్మాప్యేతీ'త్యాది॥ ... ...

—— సూ. ౨౭. ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుండలవత్॥ ——

తస్మిన్నేవసంరాధ్యసంరాధకభావేమతాంతరముపన్యస్యతిస్వమతపరిశుద్ధయే। క్వచిజ్జీవప్రాజ్ఞయోర్భేదోవ్యపదిశ్యతే 'తతస్తుతంపశ్యతేనిష్కళంధ్యాయమాన'ఇతిధ్యాతృధ్యాతవ్యత్వేనద్రష్టృద్రష్టవ్యత్వేన చ 'పరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్య'మితిగంతృగంతవ్యత్వేన 'యస్సర్వాణిభూతాన్యంతరోయమయతి' నియంతృనియంతవ్యత్వేనచ । క్వచిత్తుతయోరేవాభేదోవ్యపదిశ్యతే,'తత్త్వమసి' 'అహంబ్రహ్మాస్మి' 'ఏష త ఆత్మాసర్వాంతరః ఏషతఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృత'ఇతి। తత్రైవముభయవ్యపదేశేసతియద్యభేద ఏకాంతఃపరిగృహ్యేత భేదవ్యపదేశోనిరాలంబనఏవస్యాత్, అతఉభయవ్యపదేశదర్శనాదహికుండలవత్తత్త్వంభవితుమర్హతి యథాఽహిరిత్యభేదః కుండలాభోగప్రాంశుత్వాదీనితుభేదః ఏవమిహాపి॥

—— సూ. ౨౮. ప్రకాశాశ్రయవద్వాతేజస్త్వాత్॥ ——

అథవాప్రకాశాశ్రయవదేతత్ప్రతిపత్తవ్యం, యథాప్రకాశస్సావిత్రస్తదాశ్రయశ్చ సవితానాత్యంతభిన్నావుభయోరపితేజస్త్వావిశేషాత్,అథచభేదవ్యపదేశభాజౌభవతః ఏవమిహాపీతి॥..............

—— సూ. ౨౯. పూర్వవద్వా॥ ——

యథావాపూర్వముపన్యస్తం 'ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్య'మితితథైవతద్భవితుమర్హతి । తథాహ్యవిద్యాకృతత్వాద్బంధస్యవిద్యయామోక్షఉపపద్యతే యదిపునఃపరమార్థతఏవబద్ధఃకశ్చిదాత్మాఽహికుండలన్యాయేనవాపరస్యాత్మనస్సంస్థానభూతఃప్రకాశాశ్రయన్యాయేనైవైకదేశభూతోఽభ్యుపగమ్యేత తతఃపారమార్థికస్యబంధస్య తిరస్కర్తుమశక్యత్వాన్మోక్షశాస్త్రవైయర్థ్యం ప్రసజ్యేత । నచాత్రోభా

రేకతేజస్త్వధర్మావచ్ఛేదేనభేదాభేదవజ్జీవపరయోరప్యేకేనైవాత్మత్వధర్మేణ భేదాభేదౌ శ్రుతిబలాత్స్వీకార్యావితి సూత్రద్వయార్థః। కుండలత్వంవలయాకారత్వంఆభోగత్వంచకాత్రికారత్వంప్రాంశుత్వందీర్ఘదండాకారత్వంఉద్ధతఫణత్వమాదిశబ్దార్థః ॥౨౮॥ ... ...

౨౯. సిద్ధాంతసూత్రమ్॥ పూర్వవద్వేతి ॥ ధర్మభేదేనైకధర్మేణవాభేదాభేదస్వీకారేభేదస్య సత్యత్వాప

దవదనివృత్తిస్స్యాత్ । ఏకత్రైవ భేదాభేదస్వీకారే లోకవిరుద్ధకథోచ్ఛేద ఇత్యపి ద్రష్టవ్యం, తస్మాన్నిష్ప్రపంచం చిదేకరసం బ్రహ్మ తత్పదలక్ష్యమస్తీతి సిద్ధం ॥౩౦॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్॥ ... ...

౩౧. యదుక్తం నేతి నేత్యాదిశ్రుతిభిః బ్రహ్మాతిరిక్తం వస్తు నిషిధ్యత ఇతి తదయుక్తం । సేత్వాదిశ్రుతిభిర్వస్త్వంతరాస్తిత్వభానాదిత్యాక్షిపతి ॥ పరమత ఇతి ॥ యద్యపి ద్యుభ్వాద్యధికరణే సేతుశబ్దో విధారకత్వేన గౌణో వ్యాఖ్యాతః తథాప్యున్మానాదిశ్రుతీనాంగతి మజానతోఽయం పూర్వపక్షః, తతోన్మానాదిశ్రుతీనాం ముఖ్యత్వాత్ సద్వయం బ్రహ్మేతి ఫలం సిద్ధాంతే తూక్తాద్వితీయ తత్పదలక్ష్యసిద్ధిరితి వివేకః । బ్రహ్మ సద్వయం సేతుత్వాత్ లౌకిక సేతువత్ తీర్ణత్వశ్రుతే

వపి భేదాభేదౌ శ్రుతిస్తుల్యవద్వ్యపదిశతి అభేదమేవ హి ప్రతిపాద్యత్వేన నిర్దిశతి, భేదం తు పూర్వప్రసిద్ధమేవానువదత్యర్థాంతరవివక్షయా । తస్మాత్ 'ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్య'మిత్యేష ఏవ సిద్ధాంతః ॥ ...

సూ. ౩౦. ప్రతిషేధాచ్చ॥

ఇతశ్చైష ఏవ సిద్ధాంతః యత్కారణం పరస్మాదాత్మనోఽన్యం చేతనం ప్రతిషేధతి శాస్త్రం 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే'త్యేవమాది 'అథాత ఆదేశో నేతి నేతీ'తి 'తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనంతరమబాహ్య'మితి చ। బ్రహ్మవ్యతిరిక్తప్రపంచనిరాకరణాత్ బ్రహ్మమాత్రపరిశేషాచ్చైష ఏవ సిద్ధాంత ఇతి గమ్యతే.

సూ. ౩౧. పరమతస్సేతూన్మానసంబంధభేదవ్యపదేశేభ్యః॥

యదేతన్నిరస్తసమస్తప్రపంచం బ్రహ్మ నిర్ధారితం, అస్మాత్పరమన్యత్తత్త్వమస్తి నాస్తి వేతి విప్రతిపత్తేస్సంశయః, కానిచిద్వాక్యాన్యాపాతేనైవ ప్రతిభాసమానాని బ్రహ్మణోఽపి పరమన్యత్తత్త్వం ప్రతిపాదయంతీవ, తేషాం పరిహారమభిధాతుమయముపక్రమః క్రియతే, పరమతో బ్రహ్మణోఽన్యత్తత్త్వం భవితుమర్హతి। కుతః, సేతువ్యపదేశాదున్మానవ్యపదేశాత్సంబంధవ్యపదేశాద్భేదవ్యపదేశాచ్చేతి। సేతువ్యపదేశస్తావత్ 'అథ య ఆత్మా స సేతుర్విధృతి'రిత్యాత్మశబ్దాభిహితస్య బ్రహ్మణస్సేతుత్వం సంకీర్తయతి; సేతుశబ్దశ్చ హి లోకే జలసంతానవిచ్ఛేదకరే మృద్దార్వాదిప్రచయే ప్రసిద్ధః, ఇహ చ సేతుశబ్ద ఆత్మని ప్రయుక్త ఇతి లౌకికసేతోరివాత్మసేతోరన్యస్య వస్తునోఽస్తిత్వం గమయతి 'సేతుం తీర్త్వే'తి చ తరతిశబ్దప్రయోగాత్, యథా లౌకికం సేతుం తీర్త్వా జాంగలమసేతుం ప్రాప్నోతి, ఏవమాత్మానం సేతుం తీర్త్వాఽనాత్మానమసేతుం ప్రాప్నోతీతి గమ్యతే । ఉన్మానవ్యపదేశశ్చ భవతి 'తదేతద్బ్రహ్మ చతుష్పాదష్టాశఫం షోడశకల'మితి । యచ్చ లోకే ఉన్మితమేతావదిదమితి పరిచ్ఛిన్నం కార్షాపణాది తతోఽన్యద్వస్త్వస్తీతి ప్రసిద్ధం తథా బ్రహ్మణోఽప్యున్మానాత్తతోఽన్యేన వస్తునా భవితవ్యమితి గమ్యతే । తథా సంబంధవ్యపదేశో భవతి 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీ'తి 'శారీర ఆత్మా ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త' ఇతి చ, అమితానాం చ మితేన సంబంధో దృష్టః యథా నరాణాం నగరేణ । జీవానాం చ బ్రహ్మణా సంబంధం వ్యపదిశతి సుషుప్తౌ * అతస్తతః పరమమితమస్తీతి గమ్యతే । భేదవ్యపదేశశ్చైనమేవార్థం గమయతి,

శ్చేత్యాహ ॥ సేతుం తీర్త్వేతి ॥ జాంగలం వాతభూయిష్ఠమితి వైద్యోక్తేః వాతప్రచురో దేశో జాంగలం । ఇహ తు దేశమాత్రం గ్రాహ్యం । దిశశ్చతస్రః కలాః ప్రకాశవాన్నామ పాదః, పృథివ్యంతరిక్షం ద్యౌస్సముద్ర ఇత్యనంతవాన్నామ పాదః, అగ్నిశ్చంద్రసూర్యౌ విద్యుదితి జ్యోతిష్మాన్నామ పాదః, చక్షుశ్శ్రోత్రం వాఙ్మన ఇత్యాయతనవాన్నామ పాద ఇతి చతుష్పాద్బ్రహ్మ, పాదానామర్ధాని, అష్టౌ శఫా అస్యేత్యష్టాశఫం- పాదేషు చతుర్షు ప్రత్యేకం చతస్రః కలా ఇతి షోడశకలమిత్యర్థః షోడశపణపరిమితం తామ్రం కార్షాపణసంజ్ఞం భవతి తద్వత్ సద్వయం బ్రహ్మ పరిమితత్వాదిత్యర్థః। సంబంధిత్వాచ్చ నగరవదిత్యాహ ॥ తథా సంబంధ ఇతి॥ అన్యదమితమితి అసంఖ్యాతమిత్యర్థః । అన్యస్య స్వేనాల్పత్వేనమితత్వాసియమాదితి మంతవ్యం

* అతస్తతః పరమన్యత్తత్త్వమస్తీతి గమ్యత ఇతి పాఠాంతరమ్॥

భేదేనోక్తత్వాద్వృక్షఘటవదిత్యాహ ॥ భేదవ్యపదేశశ్చేతి॥ అస్యాక్షిస్థస్యామునాదిత్యస్థేనసహేతియావత్ । ఆధారతోఽతిదేశతశ్చ భేదముక్త్వాఽవధితోఽపితమాహ॥సావధికంచేతి॥ ... ... *

౩౨. సిద్ధాంతసూత్రంవ్యాచష్టే ॥తుశబ్దేనేత్యాదినా॥యదన్యత్తత్కింసావ్యవాదివా ? నాద్యః, మానాభావాత్ కార్యస్యబ్రహ్మానన్యత్వాన్నిషేధాచ్చేత్యుక్తత్వాత్ । నద్వితీయః, ప్రాగుక్తశ్రుతేరద్వయత్వావధారణాదిత్యాహ ॥ నచ

తథాహి 'అథయఏషోఽన్తరాదిత్యేహిరణ్మయఃపురుషోదృశ్యత' ఇత్యాదిత్యాధారమీశ్వరంవ్యపదిశ్య తతోభేదేనాక్ష్యాధారమీశ్వరంవ్యపదిశతి 'అథయఏషోఽన్తరక్షిణిపురుషోదృశ్యత' ఇతి । అతిదేశంచాస్యామునారూపాదిషుకరోతి 'తస్యైతస్యతదేవరూపంయదముష్యరూపంయావముష్యగేష్ణౌతౌగేష్ణౌయన్నామతన్నామే'తి । సావధికంచేశ్వరత్వముభయోర్వ్యపదిశతి 'యేచాముష్మాత్పరాంచోలోకాస్తేషాంచేష్టే దేవకామానాంచే'త్యేకస్య 'యేచైతస్మాదర్వాంచోలోకాస్తేషాంచేష్టేమనుష్యకామానాంచే'త్యేకస్య యథేదంమాగధస్యరాజ్యమిదంవైదేహస్యేతి । ఏవమేతేభ్యస్సేత్వాదివ్యపదేశేభ్యోబ్రహ్మణఃపరమస్తీత్యేవంప్రాప్తేప్రతిపద్యతే॥ ... ... *

సూ. ౩౨. సామాన్యాత్తు॥

తుశబ్దేనప్రదర్శితాంప్రాప్తింనిరుణద్ధి । నబ్రహ్మణోఽన్యత్ కించిద్భవితుమర్హతి ప్రమాణాభావాత్, నహ్యన్యస్యాస్తిత్వే కించిత్ప్రమాణముపలభామహే, సర్వస్యహిజనిమతోవస్తుజాతస్య జన్మాదిబ్రహ్మణోభవతీతినిర్ధారితం,అనన్యత్వంచకారణాత్ కార్యస్య। నచబ్రహ్మవ్యతిరిక్తంకించిదజంసంభవతి 'సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయ'మిత్యవధారణాత్, ఏకవిజ్ఞానేనచ సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానాన్న బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వస్తిత్వమవకల్పతే । నను సేత్వాదివ్యపదేశా బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం తత్త్వంసూచయంతీత్యుక్తం నేత్యుచ్యతే। సేతువ్యపదేశస్తావత్ న బ్రహ్మణోబాహ్యస్యసద్భావంప్రతిపాదయితుంక్షమతే, 'సేతురాత్మే'తిహ్యాహ నపునస్తతఃపరమస్తీతి । తత్రపరస్మిన్నసతిసేతుత్వంనావకల్పతఇతిపరంకిమపికల్ప్యేత, నచైతన్న్యాయ్యంహ్యదృష్టాప్రసిద్ధకల్పనా । అపిచసేతువ్యపదేశాదాత్మనోలౌకికసేతునిదర్శనేన * సేతుబాహ్యవస్తుతాంప్రసంజయతామృద్దారుమయతాపిప్రసజ్యేత నచైతన్న్యాయ్యం,అజత్వాదిశ్రుతివిరోధాత్ । సేతుసామాన్యాత్తుసేతుశబ్దఆత్మనిప్రయుక్తఇతిశ్లిష్యతే, జగతస్తన్మర్యాదానాం చవిధారకత్వంసేతుసామాన్యమాత్మనః, అతస్సేతురివసేతురితిప్రకృతఆత్మాస్తూయతే। సేతుంతీర్త్వేత్యపితరతిరతిక్రమాసంభవాత్ ప్రాప్త్యర్థఏవవర్తతే, యథావ్యాకరణంతీర్ణఇతిప్రాప్తఉచ్యతేనాతిక్రాంతస్తద్వత్॥ ... ... *

సూ. ౩౩. బుద్ధ్యర్థః పాదవత్॥

యదప్యుక్తమున్మానవ్యపదేశాదస్తిపరమితి తత్రాభిధీయతే ।ఉన్మానవ్యపదేశోపిన బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవ

బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమితి ॥ఉక్తానుమానానామాగమబాధఇతిభావః । ఉక్తంస్మారయిత్వా హేతూనామన్యథాసిద్ధిమాహ । ననుసేత్విత్యాదినా ॥కింసేతుత్వశ్రుత్యాపరసిద్ధిరర్థాద్వా, నాద్యఇత్యుక్త్వాద్వితీయంశంకతే ॥తత్రపరస్మిన్నితి॥ సేతుత్వలింగేనాద్వితీయత్వశ్రుతిబాధనమన్యాయ్యమిత్యాహ ॥నచేతి॥ లింగంచాసిద్ధమిత్యాహ ॥అపిచేతి॥ విధారకత్వంతుకల్పితద్వితీయాపేక్షయాపియుజ్యతఇతిభావః । తీర్ణత్వహేతురప్యసిద్ధఇత్యాహ॥ సేతుంతీర్త్వేతి॥ ... ... *

౩౩. పరిమితత్వమప్యసిద్ధమిత్యాహ ॥బుద్ధ్యర్థఇతి॥ వాక్ప్రాణచక్షుశ్శ్రోత్రాణిమనసః పాదాఃఅగ్నివాయ్వాది

* సబాహ్యవస్తుతామితి పాఠాంతరమ్॥

త్యదిశఆకాశస్య పాదాః ధ్యానార్థంకల్పితాఃతద్వద్బ్రహ్మణఉన్మానమిత్యర్థః।లౌకికందృష్టాంతమాహ॥అథవేతి॥పాదకల్ప
నాంవినాపివ్యవహారఃకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥నహీతి॥కార్షాపణస్యవ్యవహారాయపాదకల్పనావత్ మందధియాంధ్యానవ్య
వహారాయబ్రహ్మణఉన్మానకల్పనేత్యర్థః॥ ... ... *

స్త్వస్తిత్వప్రతిపత్త్యర్థః, కిమర్థస్తర్హిబుద్ధ్యర్థః ఉపాసనార్థఇతియావత్ । 'చతుష్పాదష్టాశఫంషో
డశకల'మిత్యేవంరూపాబుద్ధిః కథంనునామబ్రహ్మణిస్థిరాస్యాదితివికారద్వారేణ బ్రహ్మణఉన్మానకల్పనై
వక్రియతేనహ్యవికారేఽనంతే బ్రహ్మణిసర్వైఃపుంభిశ్శక్యా బుద్ధిస్థాపయితుం, మందమధ్యమోత్తమ
బుద్ధిత్వాత్పుంసామితి। పాదవత్, యథామనఆకాశయోరధ్యాత్మమధిదైవతంచ బ్రహ్మప్రతీకయోరా
మ్నాతయోశ్చత్వారోవాగాదయోమనస్సంబంధినః పాదాఃకల్ప్యంతే, చత్వారశ్చాగ్న్యాదయఆకా
శసంబంధినఃఆధ్యానాయ తద్వత్ । అథవా పాదవదితి, యథాకార్షాపణేపాదవిభాగోవ్యవహారప్రా
చుర్యాయకల్ప్యతే, నహిసకలేనైవకార్షాపణేనసర్వదాసర్వేజనావ్యవహర్తుమీశతేక్రయవిక్రయప
రిమాణానియమాత్ ,తద్వదిత్యర్థః॥ ... ...*

సూ. ౩౪. స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్॥

ఇహసూత్రేద్వయోరపివ్యపదేశయోఃపరిహారోఽభిధీయతే । యదప్యుక్తం సంబంధవ్యపదేశాద్భే
దవ్యపదేశాచ్చపరమతస్స్యాదితి। తదప్యసత్।యతఏకస్యాపిస్థానవిశేషాపేక్షయాఏతౌవ్యపదేశావుపప
ద్యేతే । సంబంధవ్యపదేశేతావదయమర్థః బుద్ధ్యాద్యుపాధిస్థానవిశేషయోగాదుద్భూతస్యవిశేషవిజ్ఞాన
స్యోపాధ్యుపశమే యఉపశమః సపరమాత్మనాసంబంధ ఇత్యుపాధ్యపేక్షయోపచర్యతె నపరిమితత్వా
పేక్షయా । తథాభేదవ్యపదేశోపిబ్రహ్మణఉపాధిభేదాపేక్షయైవోపచర్యతే నస్వరూపభేదాపేక్షయా
ప్రకాశాదివదిత్యుపమోపాదానం । యథైకస్య ప్రకాశస్య సౌర్యస్య చాంద్రమసస్యవోపాధియోగా
దుపజాతవిశేషస్యోపాధ్యుపశమాత్ సంబంధవ్యపదేశో భవతి।ఉపాధిభేదాచ్చ భేదవ్యపదేశః।యథావా
సూచీపాశాకాశాదిషూపాధ్యపేక్షయైవైతౌవ్యపదేశౌభవతస్తద్వత్ ॥ ... ...

సూ. ౩౫. ఉపపత్తేశ్చ॥

ఉపపద్యతేచాత్రేదృశఏవసంబంధోనాన్యాదృశః । యథా 'స్వమపీతోభవతీ' తిహిస్వరూపసంబంధ
మేనమామనంతి । స్వరూపస్యచానపాయిత్వాత్ ననరనగరన్యాయేనసంబంధోఘటతే,ఉపాధికృతస్వ
రూపతిరోభావాత్తు 'స్వమపీతోభవతీ'త్యుపపద్యతే।తథాభేదోపినాన్యాదృశస్సంభవతి, బహుతరశ్రు
తిప్రసిద్ధైకేశ్వరత్వవిరోధాత్। తథాచశ్రుతిః 'ఏకస్యాప్యాకాశస్యస్థానకృతంభేదవ్యపదేశముపపాదయ
తి ,' యోఽయంబహిర్ధాపురుషాదాకాశో యోఽయమంతఃపురుషఆకాశోయోఽయమంతర్హృదయ ఆ
కాశ'ఇతిచ॥ ... ... *

౩౪. సంబంధభేదౌకల్పితౌనసత్యద్వితీయసాధకావిత్యాహ॥ స్థానేతి॥ స్థానముపాధిర్బుద్ధ్యాదిఃఏకస్యైవోపాధినాభిన్న
స్యోపాధిశాంతౌసత్యాంసంబంధఉపచర్యతే । యథాఘటాలోకాదేరంగుళ్యాద్యుపాధినాభిన్నస్యోపాధి వియోగే
మహాలోకాద్యాత్మనాసంబంధోపచారస్తద్వత్ తథాదిత్యచక్షుషోఃస్థానయోర్భేదాద్ధిరణ్మయపురుషభేదకల్పనేత్యర్థః॥
౩౫. ముఖ్యావేవసంబంధభేదౌకింనస్యాతామిత్యత్రసూత్రమ్ ॥ ఉపపత్తేశ్చేతి ॥ ... ... *

---

* సూచ్యాకాశాకాశాదిషూపాధ్యపేక్షయైవైతౌభేదవ్యపదేశౌభవతఇతిపాఠాంతరమ్॥

౩౬. స్వరూపేణబ్రహ్మణాజీవస్యసంబంధో భేదనివృత్తిరూపోయుజ్యతేనముఖ్యసంయోగాదిరవస్తుద్వయాసత్త్వా త్, తథాభేదోఽపినస్వతఏకత్వశ్రుతేరిత్యర్థః॥ ... ... *

౩౭. నను ద్వితీయాభావే సర్వగతత్వశ్రుతివిరోధఇత్యతఆహ ॥ అనేనసర్వగతత్వమితి ॥ ద్వితీయంసత్యంచేత్ సేత్వాదివద్బ్రహ్మణోఽల్పతాస్యాత్ 'యత్రాన్యత్పశ్యతితదల్ప'మితిశ్రుతేః కించనిరవయవాసంగబ్రహ్మణిసత్యస్యా సంబంధాయోగాత్ తథైవసర్వగతత్వశ్రుతివిరోధఇతిభావః ।అధిష్ఠానేనాధ్యస్తంజగద్వ్యాప్తం,అధ్యస్తత్వాత్ రజ్జ్వా వ్యాప్తసర్పవదితిన్యాయః॥ ఇతిసప్తమాధికరణమ్॥ ... ...

౩౮. ఏవంతత్పదలక్ష్యంసంశోధ్యవాచ్యార్థమాహ ॥ ఫలమతఉపపత్తేః ॥ నిర్విశేషత్వాదన్యస్స్వభావఃఫల హేతుత్వాఖ్యః। ఇష్టంసుఖందేవాదీనాం, అనిష్టందుఃఖంనారకిణాం వ్యామిశ్రంమనుష్యాణాం సంసారో జన్మమృతి

సూ. ౩౬. తథాఽన్యప్రతిషేధాత్॥

ఏవంసేత్వాదివ్యపదేశాన్ పరపక్షహేతూనున్మథ్య సంప్రతిస్వపక్షంహేత్వంతరేణోపసంహరతి ॥ తథాఽన్యప్రతిషేధాదపినబ్రహ్మణఃపరంవస్త్వంతరమస్తీతిగమ్యతే।తథాహి 'సఏవాధస్తాదహమేవాధస్తాదాత్మైవాధస్తాత్ సర్వంతంపరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనఃసర్వంవేదబ్రహ్మేదంసర్వమాత్మైవేదంసర్వం నేహనానాస్తికించన యస్మాత్పరం నాపరమస్తికించిత్ తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనంతరమబాహ్య'మిత్యేవమాదీని వాక్యాని స్వప్రకరణస్థాన్యన్యార్థత్వేన పరిణేతుమశక్యాని బ్రహ్మవ్యతిరిక్తంవస్త్వంతరంవారయంతి।సర్వాంతరశ్రుతేశ్చ నపరమాత్మనోఽన్తరోఽన్యఆత్మాఽస్తీత్యవధార్యతే॥...

సూ. ౩౭. అనేనసర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః॥

అనేనసేత్వాదివ్యపదేశనిరాకరణేన అన్యప్రతిషేధ సమాశ్రయణేనచ సర్వగతత్వమప్యాత్మనస్సిద్ధంభవతి, అన్యథాహితన్నసిద్ధ్యేత్ ।సేత్వాదివ్యపదేశేషుహి ముఖ్యేష్వంగీక్రియమాణేషు పరిచ్ఛేదఆత్మనఃప్రసజ్యేత, సేత్వాదీనామేవమాత్మకత్వాత్ ।తథాఽన్యప్రతిషేధేఽప్యసతివస్తువస్త్వంతరాద్వ్యావర్తేతఇతిపరిచ్ఛేదఏవాత్మనః ప్రసజ్యేత। సర్వగతత్వంచాస్యాయామశబ్దాదిభ్యోవిజ్ఞాయతే । ఆయామశబ్దోవ్యాప్తివచనశ్శబ్దః 'యావాన్ వాఽయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయఆకాశః' 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చనిత్యః జ్యాయాన్ దివోజ్యాయానాకాశాత్ నిత్యస్సర్వగతస్థాణురచలోఽయ'మిత్యేవమాదయోహిశ్రుతిస్మృతిన్యాయాస్సర్వగతత్వమాత్మనోఽవబోధయంతి ॥ ... *

సూ. ౩౮. ఫలమత ఉపపత్తేః॥

తస్యైవహిబ్రహ్మణో వ్యావహారిక్యామీశిత్రీశితవ్య విభాగావస్థాయామయమన్యస్స్వభావోవర్ణ్యతే, యదేతదిష్టానిష్టవ్యామిశ్రలక్షణంకర్మఫలం సంసారగోచరం త్రివిధంప్రసిద్ధంజంతూనాం కిమేతత్కర్మణోభవతి ఆహోస్విదీశ్వరాదితిభవతివిచారణా । తత్ర తావత్ ప్రతిపద్యతే। ఫలమతఈశ్వరాద్భవితుమర్హతి । కుతః, ఉపపత్తేః । సహిసర్వాధ్యక్షఃసృష్టిస్థితిసంహారాన్ విచిత్రాన్ విదధద్దేశకాలవిశే

ప్రవాహోగోచరః ఆశ్రయో యస్య తత్సంసారగోచరం । అత్రకర్మేశ్వరయోః ఫలహేతుత్వశ్రుతేస్సంశయమాహ ॥ కిమితి॥ అత్రపూర్వపక్షేఫలదాతురీశ్వరస్యతత్పదవాచ్యస్యాసిద్ధేర్లక్ష్యాసిద్ధిః సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితిఫలభేదః ।పూర్వోక్తంనిర్విశేషత్వముపజీవ్యఫలదాతృత్వమపీశ్వరస్యనాస్తీతి పూర్వపక్షోత్థానాత్సంగతిః । యద్యపిసర్వగతత్వవత్ఫలదాతృత్వమపివ్యవహారదశాయాంసిద్ధ్యతి తథాపి కర్మణఏవఫలదాతృత్వమితి శంకానిరాసేనోక్తలక్ష్యార్థనిర్వాహకవాచ్యార్థనిర్ణయార్థమస్యాధికరణస్యారంభఇతి మత్వా సిద్ధాంతంతావదాహ॥తత్రతావదితి॥ స్వర్గాదికం విశిష్టదేశకాలకర్మాభిజ్ఞదాతృకం కర్మఫలత్వాత్ సేవాఫలవదిత్యుపపత్తిః। యాగాదిక్రియాఖ్యంకర్మతావత్ క్షణికంతత్క్ర

స్వకాలే సాక్షాత్ఫలం జనయతి ఉత ఫలముత్పాద్య వినశ్యతి ఆహోస్విదపూర్వాత్ ఫలసిద్ధిః? నాద్య ఇత్యాహ ॥ అభావాదితి ॥ ద్వితీయం శంకతే ॥ స్యాదితి ॥ కర్మ నాశక్షణమారభ్యానభివ్యక్తస్వర్గసుఖాదిసత్త్వమానం నాస్తీతి దూషయతి ॥ తదపీత్యాదినా ॥ తృతీయం శంకతే ॥ అథేతి ॥ అపూర్వం కిం స్వతంత్రమేవ ఫలదానాయ ప్రవర్తతే చేతనాధిష్ఠితం వా? నాద్య ఇత్యాహ ॥ తదపీతి ॥ ద్వితీయే త్వదృష్టానభిజ్ఞజీవస్యాధిష్ఠాతృత్వాయోగాదీశ్వరస్యాధిష్ఠాతృత్వసిద్ధిరితి భావః । ప్రాభాకరో వా వేదేనాపూర్వం నాస్తీత్యాహ ॥ తదస్త్వితి ॥ క్షణికయాగాదేః శ్రుతస్వర్గాదిహేతుత్వానుపపత్త్యా స్థాయ్యపూర్వసిద్ధిరితి చేన్న, కర్మభిరారాధితాదీశ్వరాదేవ స్థాయినః ఫలసిద్ధిరిత్యర్థః । కేవలతర్కేణాపూర్వం న సిద్ధ్యతీతి భావః ।

సాక్షిత్వాత్ కర్మిణాం కర్మానురూపం ఫలం సంపాదయతీత్యుపపద్యతే కర్మణస్త్వనుక్షణవినాశినః కాలాంతరభావి ఫలం భవతీత్యనుపపన్నం । అభావాద్భావానుత్పత్తేః । స్యాదేతత్ కర్మ వినశ్యత్స్వకాల ఏవ స్వానురూపం ఫలం జనయిత్వా వినశ్యతి, తత్ఫలం కాలాంతరితం కర్త్రా భోక్ష్యత ఇతి । తదపి న పరిశుధ్యతి, ప్రాగ్భోక్తృసంబంధాత్ ఫలత్వానుపపత్తేః । యత్కాలం హి యత్సుఖం దుఃఖం వాఽఽత్మనా భుజ్యతే తస్యైవ లోకే ఫలత్వం ప్రసిద్ధం । న హ్యసంబద్ధస్యాత్మనా సుఖస్య దుఃఖస్య వా ఫలత్వం ప్రతియంతి లౌకికాః । అథోచ్యేత, మా భూత్కర్మానంతరం ఫలోత్పాదః కర్మకార్యాదపూర్వాత్ ఫలముత్పత్స్యత ఇతి, తదపి నోపపద్యతే, అపూర్వస్యాచేతనస్య కాష్ఠలోష్టసమస్య చేతనేనాప్రవర్తితస్య ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః । తదస్తిత్వే చ ప్రమాణాభావాత్ । అర్థాపత్తిః ప్రమాణమితి చేత్, న, ఈశ్వరసిద్ధేరర్థాపత్తిక్షయాత్ ॥ *

సూ. ౩౯. శ్రుతత్వాచ్చ ॥

న కేవలముపపత్తేరేవేశ్వరం ఫలహేతుం కల్పయామః కిం తర్హి శ్రుతత్వాదపీశ్వరమేవ ఫలహేతుం మన్యామహే । తథా హి శ్రుతిర్భవతి 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽన్నాదో వసుదాన' ఇత్యేవం జాతీయకా ॥

సూ. ౪౦. ధర్మం జైమినిరత ఏవ ॥

జైమినిస్త్వాచార్యో ధర్మం ఫలస్య దాతారం మన్యతే । అత ఏవ హేతోః శ్రుతేరుపపత్తేశ్చ । శ్రూయతే తావదయమర్థః 'స్వర్గకామో యజేత' ఇత్యేవమాదిషు వాక్యేషు, తత్ర విధిశ్రుతేర్విషయభావోపగమాద్యాగస్స్వర్గస్యోత్పాదక ఇతి గమ్యతే, అన్యథా హ్యననుష్ఠాతృకో యాగ ఆపద్యేత, తత్రాస్యోపదేశవైయర్థ్యం స్యాత్ । నన్వనుక్షణవినాశినః కర్మణః ఫలం నోత్పద్యత ఇతి పరిత్యక్తోఽయం పక్షః, నైష దోషః । శ్రుతిప్రామాణ్యాత్ । శ్రుతిశ్చేత్ ప్రమాణం యథాఽయం కర్మఫలసంబంధః శ్రుత ఉపపద్యతే తథా కల్పయితవ్యః, న చానుత్పాద్య కిమప్యపూర్వం కర్మ వినశ్య త్కాలాంతరితం ఫలం దాతుం శక్నోతీత్యతః కర్మణో వాసూక్ష్మా కాచిదుత్తరావస్థా ఫలస్య వా పూర్వావస్థాఽపూర్వం నామాస్తీతి తర్క్యతే - ఉపపద్యతే చాయమర్థః ఉక్తేన ప్రకారేణ, ఈశ్వరస్తు ఫలం దదాతీత్యనుపపన్నం, అవిచిత్రస్య కారణస్య విచిత్రకార్యానుప

౩౯. 'కృతాత్యయేఽనుశయవా'నిత్యత్రోదాహృతాభిః 'య ఇహ రమణీయచరణా' ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిభిరపూర్వసిద్ధిశ్చేత్తాభిరీశ్వరస్యాపి ఫలదాతృత్వం స్వీకార్యమిత్యాహ ॥ శ్రుతత్వాచ్చేతి సూత్రకారః ॥ అన్నమాసమంతాత్ప్రాణిభ్యో దదాతీత్యన్నాదః, వసుదానో ధనదాతా, కర్మణోఽపూర్వస్య వా జన్యత్వేనోపకరణమాత్రత్వాత్ స్వతంత్ర ఈశ్వర ఏవ ఫలదాతేతి సిద్ధాంతో దర్శితః ॥ ... ... *

౪౦. ఇదానీం పూర్వపక్షయతి ॥ధర్మమితి॥ విధిశ్రుతిర్విధ్యర్థః - తస్య లిఙర్థస్య ప్రేరణాత్మనో యాగో విషయస్తద్భావావగమాద్యాగస్స్వర్గసాధనమితి గమ్యతే । యాగస్యేష్టసాధనత్వాభావే ప్రేరణానుపపత్తేరిత్యర్థః । **అపూర్వద్వారా కర్మణః ఫలముపపద్యత ఇత్యుక్త్వా సిద్ధాంతం దూషయతి ॥ఈశ్వరస్త్వితి॥ ఈశ్వరః కిం కర్మానపేక్షః ఫలం దదా**

కితత్సాపేక్షోవా? ఆద్యఆహ ॥ అవిచిత్రస్యేత్యాదినా ॥ ద్వితీయేసంవేష్టనసంస్కారమాత్రాత్ కటాదావేష్టనవత్కర్మాపూర్వాదేవఫలసిద్ధేః కిమీశ్వరేణేతిభావః । అత్రవయంవదామః, చందనకంటకాదిదృష్టసంపత్త్యైవసుఖాదిసంభవేకృతంధర్మాధర్మాభ్యామితిశ్రుతిస్మృతిబలాత్తదపేక్షాయామీశ్వరేణకిమపరాద్ధం । అతఃఈశ్వరానపేక్షాత్ కేవలాత్కర్మణఃఫలమిత్యయుక్తమితి॥ ... ... *

పత్తేరైష్వేషవ్యానైర్ఘృణ్యప్రసంగాత్ తదనుష్ఠానవైయర్థ్యాపత్తేశ్చ, తస్మాద్ధర్మాదేవఫలమితి॥ *

సూ. ౪౧. పూర్వంతుబాదరాయణో హేతువ్యపదేశాత్ ॥

బాదరాయణస్త్వాచార్యః పూర్వోక్తమేవేశ్వరంఫలహేతుం మన్యతే కేవలాత్కర్మణోఽపూర్వాద్వా కేవలాత్ఫలమిత్యయంపక్షస్తుశబ్దేనవ్యావర్త్యతే। కర్మాపేక్షాదపూర్వాపేక్షాద్వాయథాఽస్తు ధాఽస్తుఈశ్వరాత్ఫలమితిసిద్ధాంతః।కుతః, హేతువ్యపదేశాత్ । ధర్మాధర్మయోరపికారయితృత్వేన ఈశ్వరోహేతుర్వ్యపదిశ్యతే , ఫలస్యచదాతృత్వేన 'ఏషహ్యేవసాధుకర్మకారయతి తంయమేభ్యోలోకేభ్యఉన్నినీషతే ఏషఉఏవాసాధుకర్మకారయతి తంయమధోనినీషత' ఇతి । స్మర్యతేచాయమర్థోభగవద్గీతాసు । "యోయోయాంయాంతనుంభక్తఃశ్రద్ధయాఽర్చితుమిచ్ఛతి । తస్యతస్యాచలాంశ్రద్ధాంతామేవవిదధామ్యహం॥ సతయాశ్రద్ధయాయుక్తస్తస్యారాధనమీహతే। లభతేచతతఃకామాన్మయైవవిహితాన్హితాన్"ఇతి। సర్వవేదాంతేషుచేశ్వరహేతుకాఏవసృష్టయోవ్యపదిశ్యంతే। తదేవచేశ్వరస్యఫలహేతుత్వం యత్స్వకర్మానురూపాః ప్రజాస్సృజతీతి, విచిత్రకార్యానుపపత్త్యాదయోపిదోషాఃకృతప్రయత్నాపేక్షత్వాదీశ్వరస్య నప్రసజ్యంతే॥ ... ... *

ఇతిశ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యేశ్రీశంకరభగవత్పాదకృతౌ
తృతీయస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః

౪౧. సిద్ధాంతయతి ॥ పూర్వంత్వితి ॥ అచేతనస్యకర్మణ స్స్వతఃప్రవృత్త్యయోగాత్ సేవాదిదృష్టాంతానుసారిశ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ సర్వవేదాంతేష్వీశ్వరస్యజగద్ధేతుత్వశ్రుతేశ్చేశ్వరాధిష్ఠితాత్కర్మణో జగదంతఃపాతి ఫలసిద్ధిరితిసముదాయార్థః॥ ... ... *

ఇతిశ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌశారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం
భాష్యరత్నప్రభాయాంతృతీయస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.

ఓం విఘ్నధ్వాంత దివాకరాయనమః.

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే

తృతీయాధ్యాయే తృతీయపాదప్రారంభః.

* మార్తాండంశం ధ్వాంతనాశాయత్రిలోకస్వామినం ముదే। విఘ్నేశం విఘ్నవిధ్వస్త్యై ప్రణమామిముహుర్ముహుః॥

౧. బ్రహ్మస్వరూపం నిర్ధార్య తజ్జ్ఞానసాధనోపాసనస్వరూపమాహ ॥ సర్వవేదాంతప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాదితి ॥ పాదసంగతిమాహ ॥ వ్యాఖ్యాతమితి ॥ పూర్వపాదే తత్పదార్థవివేకః కృతః ఇహ తత్ఫలవాక్యార్థజ్ఞానసమానందాదయః ప్రధానస్యేతి సూత్రేణాపునరుక్తాపేక్షితపదతద్వాక్యార్థోపసంహారేణ నిర్ధార్యత ఇతి ఫలఫలిభావస్సంగతిః । సగుణవాక్యార్థవిద్యాచింతా తు తద్విద్యానాం చిత్తైకాగ్ర్యద్వారా నిర్గుణజ్ఞానసాధనత్వాత్క్రియత ఇతి మంతవ్యం సంప్రతి నిర్గుణజ్ఞానం భేదాభేదవిచారవిషయత్వేనోక్తమితి మన్వానఆక్షిపతి ॥ నన్వితి ॥ వేద్యభేదే విద్యాభేదచింతా స్యాత్

సూ. ౧. సర్వవేదాంతప్రత్యయంచోదనాద్యవిశేషాత్॥

వ్యాఖ్యాతం విజ్ఞేయస్య బ్రహ్మణస్తత్త్వమిదానీం తు ప్రతివేదాంతం విజ్ఞానాని భిద్యంతే న వేతి విచార్యతే । నను విజ్ఞేయం బ్రహ్మ †పూర్వాపరాదిభేదరహితమేకరసం సైంధవఘనవదవధారితం, తత్ర కుతో విజ్ఞానభేదాభేదచింతావతారః। న హి కర్మబహుత్వవత్ బ్రహ్మబహుత్వమపి వేదాంతేషు ప్రతిపిపాదయిషితమితి శక్యం వక్తుం, బ్రహ్మణ ఏకత్వాదేకరూపత్వాచ్చ । న చైకరూపే బ్రహ్మణ్యనేకరూపాణి విజ్ఞానాని సంభవంతి, న హ్యన్యథార్థోఽన్యథాజ్ఞానమిత్యభ్రాంతం భవతి । యది పునరేకస్మిన్బ్రహ్మణి బహూని విజ్ఞానాని వేదాంతాంతరేషు ప్రతిపిపాదయిషితాని తేషామేకమభ్రాంతం భ్రాంతానీతరాణీత్యనాశ్వాసప్రసంగో వేదాంతేషు, తస్మాన్న తావత్ ప్రతివేదాంతం బ్రహ్మవిజ్ఞానభేద ఆశంకితుం శక్యతే, నాప్యస్య చోదనాద్యవిశేషాదభేద ఉచ్యేత, బ్రహ్మవిజ్ఞానస్యాచోదనాలక్షణత్వాత్ । అవిధిప్రధానైర్హి వస్తుపర్యవసాయిభిర్వాక్యైర్బ్రహ్మవిజ్ఞానం జన్యత ఇత్యవోచదాచార్యః 'తత్తు సమన్వయాత్' (వే-అ౧ పా౧ సూ౪) ఇత్యత్ర। తత్కథమిమాం భేదాభేదచింతామారభత ఇతి, తదుచ్యతే। సగుణబ్రహ్మవిషయా ప్రాణాదివిషయా చేయం విజ్ఞానభేదాభేదచింతేత్యదోషః । అత్ర హి కర్మవదుపాసనానాం భేదాభేదౌ సంభవతః, కర్మవదేవ చోపాసనాని దృష్టఫలాన్యదృష్టఫలాని చోద్యంతే క్రమముక్తిఫలాని చ కానిచిత్ సమ్యగ్జ్ఞానోత్పత్తిద్వారేణ । తేష్వేషా చింతా సంభవతి కిం ప్రతివేదాంతం విజ్ఞానభేద ఆహోస్విన్నేతి । తత్ర పూర్వపక్షహేతవస్తావదుపన్యస్యంతే, నామ్నస్తావద్భేదప్రతిపత్తిహేతుత్వం ప్రసిద్ధం జ్యోతి

బ్రహ్మణస్తు వేద్యస్యైక్యాత్ న చింతావసర ఇత్యర్థః। బ్రహ్మైక్యేఽపి ధర్మభేదాచ్చింతేత్యత ఆహ ॥ ఏకరూపత్వాచ్చేతి॥ నిర్ధర్మత్వాదిత్యర్థః । ఏకరూపేఽపి బ్రహ్మణ్యనేకప్రకారసంభవాత్ భేదశంకేత్యత ఆహ॥ న చేత్యాదినా ॥ పూర్వపక్షే జ్ఞానభేదశంకానుపపత్తిముక్త్వా చోదనాద్యభేదాజ్జ్ఞానాభేద ఇతి సిద్ధాంతోఽప్యయుక్త ఇత్యాహ॥ నాప్యస్యేతి॥ ఏవం పాదారంభమాక్షిప్య సమాధత్తే ॥ తదుచ్యత ఇతి ॥ సగుణవిద్యాస్వేవ భేదాభేదచింతా క్రియతే నిర్గుణవిద్యాయాం త్వైక్యం సిద్ధమితి వాచ్యార్థరూపగుణోపసంహారమాత్రం క్రియతే వాక్యార్థనిర్ణయాయేతి భావః । పంచాగ్నిప్రాణదహరశాండిల్యవైశ్వానరాదివిద్యా మిథో భిన్నా ఇతి 'నానాశబ్దాదిభేదా'దిత్యత్ర వక్ష్యతే । అత్ర తు మిథో భిన్నాస్తాః కిం ప్రతిశాఖం భిద్యం

* మార్తాండం శం ధ్వాంతనాశాయ త్రిలోకస్వామినం ముద ఇతి॥ † పూర్వాపరాదిభేదరహితమేకమేకరసమితి పా.

తేన వేతి నామాదిభేదాచ్చోదనాద్యవిశేషాచ్చ సంశయః। పూర్వపక్షే విద్యాభేదాద్గుణానుపసంహారః సిద్ధాంతే త్వభేదానుపసంహార ఇతి ఫలభేదః ।పూర్వతంత్రే శాఖాంతరాధికరణపూర్వపక్షసూత్రం నామరూపధర్మవిశేషపునరుక్తినిందాశక్తిసమాప్తివచనప్రాయశ్చిత్తాన్యార్థదర్శనాత్ శాఖాంతరే కర్మభేదస్స్యాదితి । తత్రోక్తా హేతవో నామాదయో విద్యాభేదార్థమిహోచ్యంతే 'అథైష జ్యోతిరథైష సర్వజ్యోతిరేతేన సహస్రదక్షిణేన యజేతే'త్యత్ర ప్రకృతజ్యోతిష్టోమానువాదేన సహస్రదక్షిణాఖ్యగుణవిధిమాశంక్య జ్యోతిరితిపదస్య కర్మాంతరనామత్వసంభవే జ్యోతిష్టోమలక్షకత్వాయోగాత్ అథేతి ప్రకరణవిచ్ఛేదాచ్చ జ్యోతిష్టోమాత్కర్మాంతరం విశిష్టదక్షిణాకం విధీయత ఇతి నామ్నః కర్మభేదకత్వముక్తం।జ్యోతిరాదిష్విత్యాదిపదేనాధ్వర్యవం హౌత్రమితి సంజ్ఞాభేదా జ్జ్యోతిష్టోమాత్ కర్మభేదో గ్రాహ్యః । తప్తం క్షీరం దధ్నా కఠినమామిక్షా, తత్ర ద్రవం జలరూపం వాజినమితి భేదః, 'తప్తే పయసి దధ్యానయతి సా వైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్యో వాజిన'మిత్యత్ర వైశ్వదేవ్యామిక్షాయాగే వాజినాఖ్యగుణవిధి ర్వాజిభ్య ఇతి, వైశ్వదేవానువాదాదిత్యాశంక్యామిక్షాం ప్రత్యుపసర్జనత్వేనోక్తవిశ్వేదేవానాం వాజిభ్య ఇత్యనువాదాయోగాదుత్పత్తి విశిష్టామిక్షావరుద్ధే కర్మణి వాజినద్రవ్యస్యానాకాంక్షితస్య విధ్యయోగాద్వాజిదేవతాకో వాజినయాగః కర్మాంతరమితి ద్రవ్యదేవతాఖ్యరూపభేదాత్కర్మభేదస్సిద్ధాంతితః ఆదిపదాత్ 'ఐంద్రం దధ్యైంద్రం పయ'ఇతి ద్రవ్యభేదాత్ యాగభేదో గ్రాహ్యః, ఏవమిహాపి పంచాగ్నిషడగ్నిరూపభేదాత్ విద్యాభేదో వాజిచ్ఛందోగయోః తథా రేతో న్యూనావాగాదయశ్ఛాందోగ్యే తత్సహితా వాజినామితి ప్రాణవిద్యాభేదః, కారీరివాక్యాధ్యయనే తైత్తిరీయకాణాం భూమౌ భోజనం ధర్మవిశేషో నాన్యేషాం,

రాదిషు, అస్తి చాత్ర వేదాంతాంతరవిహితేషు విజ్ఞానేషు అన్యదన్యన్నామ తైత్తిరీయకం వాజసనేయకం కౌథుమకం కాఠకం శాట్యాయనక మిత్యేవమాది, తథా రూపభేదోఽపి కర్మభేదస్య ప్రతిపాదకః ప్రసిద్ధః 'వైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్యో వాజిన'మిత్యేవమాదిషు, అస్తి చాత్ర రూపభేదః, తద్యథా కేచిచ్ఛాఖినః పంచాగ్నివిద్యాయాం షష్ఠమపరమగ్నిమామనంతి, అపరే పునః పంచైవ పఠంతి, తథా ప్రాణసంవాదాదిషు కేచిన్న్యూనాన్ వాగాదీనామనంతి కేచిదధికాన్ , తథా ధర్మవిశేషోఽపి కర్మభేదస్య ప్రతిపాదక ఆశంకితః కార్యాదిషు, అస్తి చాత్ర ధర్మవిశేషః యథాఽఽథర్వణికానాం శిరోవ్రతమితి, ఏవం పునరుక్త్యాదయోఽపి భేదహేతవో యథాసంభవం వేదాంతాంతరేషు యోజయితవ్యాః, తస్మాత్ ప్రతివేదాంతం వి

అగ్న్యధ్యయనే కేషాంచిదుపాధ్యాయార్థముదకుంభాహరణం ధర్మో నాన్యేషాం, అశ్వమేధాధ్యయనేఽశ్వఘాసానయనం కేషాంచిదేవ నాన్యేషాం, న చ తాన్యేవ కారీర్యాదీని కర్మాణి ధర్మవిశేషమపేక్షంతే నాపేక్షంతే చేతి యుక్తం, అతో ధర్మవిశేషాచ్ఛాఖాంతరే కర్మభేదశ్శంకిత స్తథాత్రాపి ముండకాధ్యయనే కేషాంచిదేవ శిరస్యంగారపాత్రధారణరూపం వ్రతం నాన్యేషామితి విద్యాభేదస్స్యాత్। పునరుక్తిరభ్యాసః । యథా 'సమిధో యజతి తనూనపాతం యజతీ'తి యజత్యభ్యాసాత్ ప్రయాజానాం భేద ఉక్త స్తథా శాఖాంతరేఽభ్యాసాద్విద్యాభేదః, ఆదిపదాన్నిందాదిగ్రహః, 'ప్రాతః ప్రాతరనృతం తే వదంతి పురోదయా జ్జుహ్వతి యేఽగ్నిహోత్ర'మిత్యనుదితహోమస్య 'యదుదితే సూర్యే ప్రాతర్జుహుయాత్ యథాఽతిథయే ప్రద్రుతాయ శూన్యాయావసథాయాహార్యం హరంతి తాదృగేవత'దిత్యుదితహోమస్య చ నిందా, తతః కర్మభేదః, ఏకస్యైవోదితేఽనుదితే చానుష్ఠానాయోగాత్, తథోదితానుదితహోమాతిక్రమకృతప్రాయశ్చిత్తాదప్యగ్నిహోత్రభేదశ్శంకితః। ఏతే నిందాప్రాయశ్చిత్తే వేదాంతవిద్యాసు న విద్యేతే ఇతి నోదాహ్రియేతే,యథా సర్వశాఖావిహితస్య కర్మణో జ్ఞాతుం కర్తుం వాఽశక్తేర్భేద స్తథా సర్వవేదాంతాధ్యయనజ్ఞానాద్యశక్తేస్తత్తద్వేదాంతవిద్యాభేదస్స్యాత్ , తథా శాఖానాం సర్వాసామేకరూపా సమాప్తిర్నోచ్యతే కింతు కస్యాశ్చిత్క్వచిత్కర్మణి సమాప్తిరతః సమాప్తివచనభేదాత్ ప్రతిశాఖం కర్మభేదశ్శంకితః, తథా కస్యచిద్వేదాంతస్యోంకారసార్వాత్మ్యే సమాప్తిః కస్యచిదన్యత్రేతి విద్యాభేదః, అన్యార్థదర్శనమర్థవాద స్తద్భేదాత్ కర్మభేదవద్విద్యాభే

దఇతిపూర్వపక్షసూత్రోక్తా హేతవోదర్శితాస్తే కేచిత్సిద్ధాంతేపూర్వపక్షే చాత్రోపయుజ్యంతఇతి తథాశాఖాంతరాధ్యా
ససంఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయానికర్మభేదకాని,తత్రనామధేయం, గుణో,రూప,మభ్యాసశ్చేతి త్రయంవ్యాఖ్యాతం,
యజేద్ద్రవ్యాజ్జుహుయాదిత్యాదిప్రకృతిశబ్దభేదేన ధాత్వర్థభేదాత్తదవచ్ఛిన్నభావనాఖ్యకర్మభేద ఉక్తస్తథాఽత్రవేదో
పాస్తీత్యాదిశబ్దభేదాద్విద్యాభేదః, ‘తిస్ర ఆహుతీర్జుహోతీ’తిసంఖ్యయాకర్మభేదవద్వాయుప్రాణౌ ద్వౌ సంవ
ర్గావితిద్విత్వసంఖ్యయాసంవర్గవిద్యాభేదస్స్యాత్, నిత్యాగ్నిహోత్రప్రకరణాత్, ప్రకరణాంతరే కుండపాయి
నామయనే ‘మాసమగ్నిహోత్రం జుహ్వతీ’తి శ్రుతమగ్నిహోత్రం ప్రకరణాంతరస్థత్వాత్కర్మాంతరమితి సి
ద్ధాంతితం। తథాత్ర వేదాంతభేదే ప్రకరణభేదాదుపాస్తిభేదఇతిపూర్వపక్షః ॥సిద్ధాంతయతి ॥ఏవమితి॥సర్వైర్వేదాంతైః
ప్రతీయంతఇతి సర్వవేదాంతప్రత్యయాని తైర్విహితానీత్యర్థః । ఉక్తనామాదిభిరగ్నిహోత్రాది కర్మణాంప్రతి
శాఖంభేదేప్రాప్తే శాఖాంతరాధికరణసిద్ధాంతసూత్రం ‘ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషా’దితి। తత్రచోద
నావిధాయకశ్శబ్దశ్చోదితః ప్రయత్నో వా,తస్యావిశేషమాహ॥ యథైకస్మిన్నితి॥ఏకధాత్వర్థహోమావచ్ఛిన్నప్రయ
త్నైక్యవదుపాస్తిప్రయత్నైక్యమిత్యర్థః।యథా జ్యేష్ఠత్వాది గుణకప్రాణవిద్యాసర్వశాఖాస్వేకా తథాపంచాగ్నివి

జ్ఞానభేదఇతి।ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః, సర్వవేదాంతప్రత్యయానివిజ్ఞానానితస్మింస్తస్మిన్వేదాంతే తాని తా
న్యేవభవితుమర్హంతి।కుతః,చోదనాద్యవిశేషాత్। ఆదిగ్రహణేన శాఖాంతరాధికరణసిద్ధాంతసూత్రోది
తా అభేదహేతవఇహాకృష్యంతే, సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదిత్యర్థః।యథైకస్మిన్నగ్నిహో
త్రే శాఖాభేదేఽపిపురుషప్రయత్నస్తాదృశఏవచోద్యతేజుహుయాదితి । ఏవం ‘యో హ వై జ్యేష్ఠం చ శ్రే
ష్ఠం చ వేదే’తివాజసనేయినాంఛందోగానాంచ తాదృశ్యేవచోదనా, ప్రయోజనసంయోగోఽప్యవిశిష్టఏ
వ ‘జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ స్వానాంభవతీ’తి। రూపమప్యుభయత్ర తదేవవిజ్ఞానస్య యదుత జ్యేష్ఠత్వశ్రేష్ఠత్వా
దిగుణవిశేషణాన్వితంప్రాణతత్త్వం యథా చ ద్రవ్యదేవతే రూపం యాగస్య, ఏవంవిజ్ఞేయంరూపంవిజ్ఞాన
స్య తేనహి తద్రూప్యతేసమాఖ్యాపి సైవప్రాణవిద్యేతి, తస్మాత్సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వం విజ్ఞానస్య।ఏ
వం పంచాగ్నివిద్యావైశ్వానరవిద్యాశాండిల్యవిద్యేత్యేవమాదిషు యోజయితవ్యం। యే తు నామరూపాద
యో భేదహేతవ ఆభాసాస్తే ప్రథమఏవకాండే ‘న నామ్నా స్యాదచోదనాభిధానత్వా’దిత్యారభ్యపరిహృ
తాః ఇహాపికంచిద్విశేషమాశంక్యపరిహరతి॥ ... ...

※సూ. ౨. భేదాన్నేతిచేన్నైకస్యామపి ॥※

స్యాదేతత్ సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వంవిజ్ఞానానాం గుణభేదాన్నోపపద్యతే । తథాహి వాజసనేయినః

ద్యాన్యేకాఫలసంయోగాద్యవిశేషాత్, తథాన్యాపివిద్యాభిన్నేత్యాహ ॥ ఏవం పంచాగ్నీతి ॥ పూర్వపక్షహేతూన్నిరా
చష్టే॥ యేత్వితి॥కాఠకమిత్యాదినామ్నా కర్మభేదోనయుక్తః,కుతః,అచోదనాభిధానత్వాత్కాఠకాదిశబ్దానాం గ్రంథ
నామతయాకర్మవాచిత్వాభావాదతోభిన్ననామకశాఖాగ్రంథభేదేఽపి తద్విహితంకర్మైకమేవ, అల్పరూపభేదోఽపి నక
ర్మైక్యవిరోధీ,ధర్మవిశేషస్త్వధ్యయనాంగంనకర్మాంగమతో నకర్మభేదకః,శాఖాభేదే పునరుక్తిరసిద్ధా,నిందాన్యా
యదర్శనయోరపి నభేదకత్వంతత్ర విధిస్తుతిమాత్రత్వాత్ బహుశాఖాధ్యయనాద్యశక్తావపి స్వశాఖానుక్తవిశేషస్యాపే
క్షితస్యాన్యతోగ్రహణసంభవాదశక్తిరపి నభేదికాఏకస్మిన్నపికర్మణ్యంగలోపాదినా ప్రాయశ్చిత్తంసంభవతి ఏవంస
మాప్తివచనభేదోఽప్యప్రయోజక ఇత్యేవం కర్మభేదప్రమాణప్రాబల్యేభేదహేతవః పరిహృతాఇత్యర్థః । తర్హి శా
ఖాంతరన్యాయేనైవకర్మైక్యవద్విద్యైక్యసిద్ధేః పునరుక్తిరిత్యతఆహ॥ఇహాపీతి॥ ... ... ※

౨. రూపస్యోత్పత్తిశిష్టత్వంవిశేషః పంచాగ్నీన్ వేదేత్యాద్యుపాసనోత్పత్తివిధిస్థపంచాగ్న్యాదిరూపభేదాదు
పాసనాభేదస్స్యాత్,ఆమిక్షావాజినరూపభేదాత్ కర్మభేదవదిత్యధికాశంకానిరాసార్థత్వాత్ నపౌనరుక్త్యమస్యాధి

కరణస్యేతిమత్వాశంకాంవ్యాచష్టే ॥ స్యాదిత్యాదినా ॥ అస్యపృథక్సూత్రత్వాత్కర్మన్యాయానాంమానసవిద్యాసువినాసూత్రం దుర్యోజత్వాచ్చ పునరుక్తిగంధోఽపినాస్తీతిమంతవ్యం । ననుతస్యామృతస్యదాహార్థమగ్నిరంత్యేష్టౌ కశ్చిత్షష్ఠోయఃప్రసిద్ధవద్వాజిభిరుక్తః సఛాందోగ్యైఉపసంహార్యఇతినరూపభేదస్తత్రాహ ॥ నచాత్రేతి॥ అస్తుప్రజననగుణవతాంరేతసోవాజినామాహుతిత్వాపశ్ఛందోగానాంచతస్యోద్వాపస్తతఃకిమిత్యతఆహ ॥ ఆవాపేతి ॥ఛాందోగ్యేషష్ఠాగ్న్యభావమంగీకృత్యాల్పరూపభేదోనవిద్యైక్యవిరోధీతిపరిహరతి॥ నైషదోషఇత్యాదినా॥అంగీకారంత్యజతి॥పఠ్యతేపీతి॥ఇతోఽస్మాల్లోకాద్దిష్టంలోకాంతరంప్రేతంగతంజ్ఞాతయోఽగ్నయేహరంతీత్యర్థః।ననుఛాందోగ్యేఽగ్నిమాత్రంశ్రుతంవాజసనేయి

పంచాగ్నివిద్యాంప్రస్తుత్యషష్ఠమపరమగ్నిమామనంతి ‘తస్యాగ్నిరేవాగ్నిర్భవతీ’త్యాదినా।ఛందోగాస్తుతంనామనంతిపంచసంఖ్యయైవతఉపసంహరంతి ‘ అథహయఏతానేవంపంచాగ్నీన్వేదే’తి యేషాంచసగుణోనాస్తియేషాంచాస్తి తేషాంకథముభయేషామేకావిద్యోపపద్యేత, నచాత్రగుణోపసంహారశ్శక్యతే ప్రత్యేతుం, పంచసంఖ్యావిరోధాత్ । తథా ప్రాణసంవాదేశ్రేష్ఠాదన్యాంశ్చతురః ప్రాణాన్ వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనాంసిఛందోగాఆమనంతి । వాజసనేయినస్తుపంచమమప్యామనంతి ‘ రేతోవైప్రజాపతిఃప్రజాయతేహప్రజయాపశుభిర్యఏవంవేదే’తి।ఆవాపోద్వాపభేదాచ్చవేద్యభేదోభవతివేద్యభేదాచ్చ విద్యాభేదోద్రవ్యదేవతాభేదాదివయాగస్యేతిచేత్, నైషదోషః , యతఏకస్యామపివిద్యాయామేవంజాతీయకోగుణభేదఉపపద్యతే। యద్యపిషష్ఠస్యాగ్నేరుపసంహారోనసంభవతితథాపిద్యుప్రభృతీనాంపంచానామగ్నీనాముభయత్రప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్ నవిద్యాభేదోభవితుమర్హతి, నహిషోడశిగ్రహణాగ్రహణయోరతిరాత్రోభిద్యతే । పఠ్యతేపిచషష్ఠోగ్నిశ్ఛందోగైః ‘ తంప్రేతం దిష్టమితోఽగ్నయఏవహరంతీ’తి। వాజసనేయినస్తు సాంపాదికేషుపంచస్వగ్నిష్వనువృత్తాయాస్సమిద్ధూమాదికల్పనాయా నివృత్తయే ‘ తస్యాగ్నిరేవాగ్నిర్భవతి సమిత్సమి’దిత్యాదిసమామనంతి సనిత్యానువాదః। అథాప్యుపాసనార్థఏషవాదస్తథాపిసగుణశ్శక్యతేఛందోగైరప్యుపసంహర్తుం।నచాత్రపంచసంఖ్యావిరోధఆశంక్యః , సాంపాదికాగ్న్యభిప్రాయాహ్యేషా పంచసంఖ్యా నిత్యానువాదభూతా నవిధిసమవాయినీత్యదోషః।ఏవంప్రాణసంవాదాదిష్వప్యధికస్యగుణస్యేతరత్రోపసంహారోనవిరుధ్యతే । నచావాపోద్వాపభేదాద్వేద్యభేదోవిద్యాభేదశ్చాశంక్యః, కస్యచిద్వేద్యాంశస్యావాపోద్వాపయోరపి భూయసోవేద్యరాశేరభేదావగమాత్, తస్మాదైకవిద్యమేవ॥ ... ...

సూ. ౩. స్వాధ్యాయస్యతథాత్వేనహిసమాచారేఽధికారాచ్చసవవచ్చతన్నియమః॥

యదప్యుక్తమాథర్వణికానాంవిద్యాంప్రతిశిరోవ్రతాద్యపేక్షణాదన్యేషాంచతదనపేక్షణాద్విద్యాభేదఇతి,తత్ప్రత్యుచ్యతే। స్వాధ్యాయస్యైషధర్మోనవిద్యాయాః, కథమిదమవగమ్యతేయతస్తథాత్వేనస్వాధ్యాయధర్మత్వేనసమాచారేవేదవ్రతోపదేశపరేగ్రంథేఆథర్వణికా ఇదమపి వేదవ్రతత్వేనసమాఖ్యాత

భిస్తుసమిదాదివిశేషఃపఠ్యతఇతిరూపభేదస్తదవస్థస్తత్రాహ ॥ వాజసనేయినస్త్వితి ॥షష్ఠాగ్నేస్తద్విశేషస్య చానువాదమాత్రత్వంనతూపాస్యత్వంపంచాగ్నయఏవోపాస్యాఉభయత్రేతినరూపభేదఇత్యర్థః । సవిశేషస్య షష్ఠాగ్నేరుపాస్యత్వేపినరూపభేదఇత్యాహ ॥అథాపీతి॥ ద్యుభ్వాదీనాంపంచానామగ్నీనామగ్నిత్వసంపత్తివిధిర్నైవార్థాత్పంచత్వంసంపత్తికల్పితాగ్నీనాంసిద్ధమనూద్యతే నధ్యేయత్వేనవిధీయతఇత్యర్థః । ఛందోగైర్వాజిశాఖాస్థంరేత ఉపసంహర్తవ్యమిత్యుక్త్వాఽనుపసంహారేపినవిద్యాభేదఇత్యాహ ॥నచావాపేతి ॥ ... ... *

౩. ఏవంరూపభేదోనవిద్యాభేదకఇత్యుక్త్వాధర్మవిశేషోపినవిద్యాభేదకఇత్యాహ ॥స్వాధ్యాయస్యేతి॥ గోదానవదధ్యయనాంగత్వేనశిరోవ్రతమాథర్వణికానాంసూత్రేవిహితంనవిద్యాంగమిత్యర్థః।అధికారాచ్చేతివ్యాచష్టే॥నైతదితి॥ఏత

త్రీకృతం ముండకం ‘అననుష్ఠితశిరోవ్రతో నరో నాధీత’ ఇతి శ్రుతేర్ముండకాధ్యయనాంగమేవ శిరోవ్రతమిత్యర్థః। నను విద్యాంగత్వేనాపి ఇదం వ్రతం శ్రుతమితి శంకతే ॥నన్వితి॥ సర్వశాఖాసు బ్రహ్మవిద్యైకైవ చేద్విద్యాసంయుక్తం వ్రతమపి సర్వత్ర సంబధ్యేత, న చ సంబధ్యత ఇతి విద్యాభేద ఇత్యర్థః। ప్రకృతగ్రంథవాచ్యేతచ్ఛబ్దబలాద్బ్రహ్మప్రకాశకగ్రంథపరో బ్రహ్మవిద్యాశబ్ద ఇతి పరిహరతి ॥నేతి॥ తస్య శిరోవ్రతస్య ముండకాధ్యయనే నియమ ఇత్యత్ర సవవదితి నిదర్శననిర్దేశః - సవా హోమాః అథర్వణైః స్వసూత్రోదితైకోఽగ్నిః రేకర్షిసంజ్ఞయా ప్రసిద్ధస్తస్మిన్నగ్నౌ కార్యా ఇతి యథా నియమ్యంతే తథేత్యర్థః

౪. కించ, వేద్యైక్యేన నిర్గుణబ్రహ్మవిద్యైక్యం తావచ్ఛ్రుతిర్దర్శయతి, తత్సన్నిధిపాఠాత్సగుణవిద్యానామపి సర్వశాఖాస్వైక్యసిద్ధిరిత్యాహ సూత్రకారః ॥ దర్శయతి చేతి ॥ సగుణమప్యేకం వేదత్రయవేద్యం దర్శయతీత్యాహ ॥ తథేతి॥

మితి సమామనంతి। నైతదచీర్ణవ్రతోఽధీత ఇతి చాధికృతవిషయాదేతచ్ఛబ్దాదధ్యయనశబ్దాచ్చ స్వోపనిషదధ్యయనధర్మ ఏవైష ఇతి నిర్ధార్యతే। నను చ ‘తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత శిరోవ్రతం విధివద్యైస్తు చీర్ణ’మితి బ్రహ్మవిద్యాసంయోగశ్రవణాదేకైవ సర్వత్ర బ్రహ్మవిద్యేతి సంకీర్త్యేతైష ధర్మః, న, తత్రాప్యేతామితి ప్రకృతప్రత్యవమర్శనాత్, ప్రకృతత్వం చ బ్రహ్మవిద్యాయా గ్రంథవిశేషాపేక్షమితి గ్రంథవిశేషసంయోగ్యేవైష ధర్మః। సవవచ్చ తన్నియమ ఇతి నిదర్శననిర్దేశః। యథా చ సవాః సప్త సౌర్యాదయః శతౌదనపర్యంతా వేదాంతరోదితత్రేతాగ్న్యనభిసంబంధాదాథర్వణోదితైకాగ్నిసంబంధాచ్చాథర్వణికానామేవ నియమ్యంతే తథాఽయమపి ధర్మః స్వాధ్యాయవిశేషసంబంధాత్తత్రైవ నియమ్యేత, తస్మాదప్యనవద్యం విద్యైకత్వం ॥ ... ...

సూ. ౪. దర్శయతి చ ॥

దర్శయతి చ వేదో విద్యైకత్వం, సర్వవేదాంతేషు వేద్యైకత్వోపదేశాత్ ‘సర్వే వేదా యత్పదమామనంతీ’తి, తథైతమేవ బహ్వృచా మహత్యుక్థే మీమాంసంతే ‘ఏతమగ్నావధ్వర్యవ ఏతం మహావ్రతే ఛందోగా’ ఇతి చ। తథా ‘మహద్భయం వజ్రముద్యత’మితి కాఠకే ఉక్తస్యేశ్వరగుణస్య భయహేతుత్వస్య తైత్తిరీయకే భేదదర్శననిందాయై పరామర్శో దృశ్యతే ‘యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమంతరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి తత్త్వేవ భయం విదుషోఽమన్వానస్యే’తి। తథా వాజసనేయకే ప్రాదేశమాత్రసంపాదితస్య వైశ్వానరస్య ఛాందోగ్యే సిద్ధవదుపాదానం ‘యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్త’ ఇతి, తథా సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వేనాన్యత్ర విహితానాముక్థాదీనామన్యతోపాసనవిధానాయోపాదానాత్ ప్రాయదర్శనన్యాయేనోపాసనానామపి సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వసిద్ధిః॥ ... ... *

సూ. ౫. ఉపసంహారోఽర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానే చ ॥

ఇదం ప్రయోజనసూత్రం ॥ స్థితే చైవం సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వే విజ్ఞానానామన్యత్రోదితానాం విజ్ఞా

కించ శాఖాంతరోక్తపదార్థస్య శాఖాంతరే సిద్ధవత్పరామర్శో విద్యైక్యం దర్శయతీత్యాహ ॥తథా మహద్భయమిత్యాదినా। ఏష నరః ఏతస్మిన్నద్వయేఽల్పమప్యంతరం భేదం యదా పశ్యత్యథ తదాఽస్య సంసారభయం భవత్యేవ, యస్మాద్విదుషో నరస్య భేదదర్శినస్తదేవ బ్రహ్మ భయంకరం భవతి, బ్రహ్మైవాహమిత్యమన్వానస్యేత్యర్థః । ప్రాదేశమాత్రముపాస్త ఇతి సిద్ధవదుపాదానం వైశ్వానరవిద్యైక్యం దర్శయతీత్యాహ ॥ తథేతి ॥ కించ సర్వేషు వేదాంతేషూక్థాదీనాం ప్రతీయమానత్వే న హేతుర్నైతదవగమ్యతే అన్యతోక్తానాం తేషామన్యతోపాస్త్యర్థముపాదానమితి, తతస్తదుపాస్తీనామపి సర్వవేదాంతప్రమాణకత్వేనైక్యం బాహుల్యేన సిద్ధ్యతీత్యాహ ॥తథేతి ॥బ్రహ్మవిద్యైక్యవదుక్థాదివిద్యైక్యమిత్యర్థః॥అధికరణం ౧. ॥

౫. సర్వశాఖాసు విద్యైక్యచింతాయాః ఫలమాహ॥ ఉపసంహార ఇతి॥ శాఖాభేదే సమానవిద్యాయాం శ్రుతాగుణా య

థాశ్రుతివ్యవస్థితా ఉతైకత్రశ్రుతా ఇతరశాఖాత ఉపసంహర్తవ్యా ఇతి సందేహే విద్యైక్యేఽపి తత్రతత్రోక్తైరేవగుణై ర్విద్యోపకారసిద్ధేః శాఖాభేదేన గుణా వ్యవస్థితా ఇతి పూర్వపక్షః, తత్ర విద్యైక్యచింతావైఫల్యమితి ఫలం।సిద్ధాంతత్వేన సూత్రం వ్యాచష్టే ॥స్థితేచేత్యాదినా॥ గుణానాం గుణ్యవినాభావాదేతచ్ఛాఖాస్థవిద్యా శాఖాంతరోక్తతద్విద్యాగుణవతీ తదభిన్నత్వాత్ తద్విద్యావదిత్యనుమానాద్విద్యైక్యే గుణోపసంహారసిద్ధిరిత్యర్థః। ప్రధానైక్యే తదుపకారకాణామంగా నామనుపసంహారే దృష్టాంతమాహ॥ విధిశేషవదితి॥ ఉక్తమేవ వ్యతిరేకముఖేనాహ ॥యదిహీతి॥ నన్వాగ్నేయయాగావరు ద్ధానాంగుణానాం తతోఽభిన్నే సౌర్యే ప్రాప్తివద్విద్యాంతరస్థగుణానాం విద్యాంతరే ప్రాప్తిః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ॥ ప్రకృతీతి॥ ప్రకృతిగుణానాం వికారే ప్రాప్తిర్యుక్తా విద్యానాం తు ప్రకృతివికృతిభావాసిద్ధేర్నతత్ప్రాప్తిరిత్యర్థః। నైవమితి గుణానుపసంహారో నేత్యర్థః। ఉత్తరసూత్రాణామనేన సూత్రేణ పౌనరుక్త్యం వారయతి॥అస్యైవేతి॥ఇతిద్వితీయాధికరణం ☸

౬. పూర్వం చోదనాద్యవిశేషాదుత్సర్గతో విద్యైక్యముక్తం తస్యాపవాదం వక్తుమాహ ॥ అన్యథాత్వమితి ॥ అత్రవా

నగుణానామన్యత్రాపి సమానే విజ్ఞానే ఉపసంహారో భవతి అర్థాభేదాత్ । యథైవ హి తేషాం గుణానా మేకత్రార్థో విశిష్టవిజ్ఞానోపకారః స ఏవాన్యత్రాపి, ఉభయత్రాపి హి తదేవైకం విజ్ఞానం తస్మాదుపసంహారః విధిశేషవత్, యథా విధిశేషాణామగ్నిహోత్రాదిధర్మాణాం తదేవైకమగ్నిహోత్రాదికర్మ సర్వత్రేత్యర్థాభేదాదుపసంహార ఏవమిహాపి । యదిహి విజ్ఞానభేదో భవేత్ తతో విజ్ఞానాంతరనిబంధనత్వాద్గుణానాం ప్రకృతివికృతిభావాభావాచ్చ న స్యాదుపసంహారః, విజ్ఞానైకత్వే తు నైవమితి । అస్యైవప్రయోజనసూత్రస్య ప్రపంచః సర్వాభేదాదిత్యారభ్య భవిష్యతి॥ ... ... ☸

సూ. ౬ అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్ ॥

వాజసనేయకే 'తే హ దేవా ఊచుర్హంతాసురాన్ యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేతి తే హ వాచమూచుస్త్వం న ఉద్గాయే'తి ప్రక్రమ్య వాగాదీన్ ప్రాణానసురపాప్మవిద్ధత్వేన నిందిత్వా ముఖ్యప్రాణపరిగ్రహః పఠ్యతే 'అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయ'దితి । తథా ఛాందోగ్యేపి 'తద్ధ దేవా ఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనానభిభవిష్యామ'ఇతి ప్రక్రమ్యేతరాన్ ప్రాణానసురపాప్మవిద్ధత్వేన నిందిత్వా తథైవ ముఖ్యప్రాణపరిగ్రహః పఠ్యతే 'అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాంచక్రిర'ఇతి। ఉభయత్రాపి చ ప్రాణప్రశంసయా ప్రాణవిద్యావిధిరధ్యవసీయతే।తత్ర సంశయః, కిమత్ర విద్యాభేదః స్యాదాహోస్విద్విద్యైకత్వమితి, కిం తావత్ ప్రాప్తం పూర్వేణ న్యాయేన విద్యైకత్వమితి ।నను న యుక్తం విద్యైకత్వం ప్రక్రమభేదాత్, అన్యథా హి ప్రక్రమంతే వాజసనేయినః అన్యథా ఛందోగాః 'త్వం

జినాముద్గీథబ్రాహ్మణం ఛందోగానాముద్గీథాధ్యాయం చ విషయమాహ॥వాజేత్యాదినా॥ 'తే హ దేవాః సాత్త్వికవృత్తయః ప్రాణా అన్యోన్యమూచుర్హంతేదానీమస్మిన్ యజ్ఞే ఉద్గీథేనోద్గాత్రా కర్మణా రజస్తమోవృత్తిరూపానసురానతీత్య దేవత్వం గచ్ఛామ'ఇతి తే చైవం నిర్దోషముద్గీథకర్తారముపాస్యం నిర్ధారయితుం కృతసంవాదాః ప్రథమం వాచం పరీక్షితవంతస్త్వమాగాత్రం నోఽస్మాకం కుర్వితి, తయా త్వనృతం కృతం, తథా ఘ్రాణచక్షుః శ్రోత్రమనాంస్యపి క్రమేణాసురపాప్మనా గ్రస్తానీతి నిందిత్వా ఆసన్యం ఆస్యే భవం ముఖమధ్యస్థం ప్రాణముపాస్యం నిర్ధారితవంత ఇత్యర్థః । తత్ర తాన్యోన్యాభిభవాత్మకయుద్ధే ప్రవృత్తే దేవాః పూర్వవదుద్గీథమాహృతవంతః, అనేనోద్గీథేనైతానసురాన్ జయేమేత్యర్థః। భేదాభేదభానాభ్యాం సంశయమాహ ॥తత్రేతి॥ అత్ర పూర్వాధికరణసిద్ధాంతన్యాయేనోద్గీథవిద్యేతి సంజ్ఞైక్యేన విద్యైక్యమితి పూర్వపక్షే మిథో గుణోపసంహారః ఫలం, సిద్ధాంతే సంజ్ఞైక్యేపి విద్యైక్యాపవాదాదనుపసంహార ఇతి, ఏవం యత్ర పూర్వాధికరణసిద్ధాంతన్యాయేన పూర్వపక్షః తత్రాపవాదికీ సంగతిరితి మంతవ్యం। సూత్రస్థసిద్ధాంతిశంకాభాగం వ్యాచష్టే ॥ నను న యుక్తమితి ॥ సంపూర్ణోద్గీథకర్మకర్తా ప్రాణో వాజినాముపాస్యః, ఉద్గాయేతి కర్తృశబ్దాచ్ఛందోగానాం

తూద్గీథావయవఓంకారః ప్రాణదృష్ట్యోపాస్యః, 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథ'మిత్యుపక్రమ్య ప్రాణముద్గీథమితి కర్మరూపత్వశ్రవణాత్, తథాచ కర్తృకర్మణోరుపాస్యయోర్భేదాద్విద్యయోరన్యథాత్వం భేద ఇతి శంకార్థః, ఉద్గీథత్వేనేతి-ఓంకారత్వేనేత్యర్థః। అల్పరూపభేదో న విద్యైక్యవిరోధీత్యుక్తన్యాయేన పూర్వపక్షీ పరిహరతి ॥నైష ఇతి॥ అసురాత్యయాభిప్రాయః అసురజయార్థసంవాదః, యథాఽశ్మానం ప్రాప్య లోష్టో విధ్వంసతే తథా ప్రాణం హంతుమాగతా అసురాస్తస్య వీర్యేణ స్వయమేవ విధ్వస్తా ఇతి శ్రుతముభయత్రేత్యర్థః। అల్పరూపభేదమంగీకృత్యాపి విద్యైక్యముక్తం సోఽపి నాస్తీత్యాహ ॥వాజేతి॥ ఉద్గీథకర్మరూపత్వేన ప్రాణస్యోభయత్ర శ్రుతత్వాదేకత్ర శ్రుతం కర్తృత్వమప్యుభయత్ర ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః ... ... ❋

౭. బహువిరుద్ధరూపభేదాన్న విద్యైక్యమితి సిద్ధాంతయతి ॥న వేతి॥ అక్షరం విశినష్టి ॥ఉద్గీథమితి॥ తదవయవమిత్యర్థః। పృథివ్యాదిరసానాం రసతమ ఓంకారః, ఆప్తిస్సమృద్ధిరితి గుణాననుక్త్వా గుణవత్యోంకారే ప్రాణదృష్టివిధానాయా-

నడుద్గాయే'తి వాజసనేయిన ఉద్గీథస్య కర్తృత్వేన ప్రాణమామనంతి, ఛందోగాస్తూద్గీథత్వేన తముద్గీథముపాసాంచక్రిర ఇతి, తత్కథం విద్యైకత్వం స్యాదితి చేత్, నైష దోషః, న హ్యేతావతా విశేషేణ విద్యైకత్వమపగచ్ఛతి అవిశేషస్యాపి బహుతరస్య ప్రతీయమానత్వాత్। తథా హి దేవాసురసంగ్రామోపక్రమత్వమసురాత్యయాభిప్రాయ ఉద్గీథోపన్యాసో వాగాదిసంకీర్తనం తన్నిందయా ముఖ్యప్రాణవ్యపాశ్రయః, తద్వీర్యాచ్చాసురవిధ్వంసనమశ్మలోష్టాదినిదర్శనేనేత్యేవం బహవోఽర్థా ఉభయత్రాప్యవిశిష్టాః ప్రతీయంతే। వాజసనేయకేఽపి చోద్గీథసామానాధికరణ్యం ప్రాణస్య శ్రుతం 'ఏష ఉ వా ఉద్గీథ' ఇతి। తస్మాచ్ఛాందోగ్యేఽపి కర్తృత్వం లక్షయితవ్యం, తస్మాచ్చ విద్యైకత్వమితి॥ ... ... ❋

సూ. ౭. నవా ప్రకరణభేదాత్ పరోవరీయస్త్వాదివత్॥

నవా విద్యైకత్వమత్ర న్యాయ్యం, విద్యాభేద ఏవాత్ర న్యాయ్యః, కస్మాత్, ప్రకరణభేదాత్ - ప్రక్రమభేదాదిత్యర్థః। తథా హి ప్రక్రమభేదో దృశ్యతే, ఛాందోగ్యే తావత్ 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతే'తి, ఏవముద్గీథావయవస్యోంకారస్యోపాస్యత్వం ప్రస్తుత్య రసతమాదిగుణోపవ్యాఖ్యానం చ తత్ర కృత్వా 'అథ ఖల్వేతస్యైవాక్షరస్యోపవ్యాఖ్యానం భవతీ'తి, పునరపి తమేవోద్గీథావయవమోంకారమనువర్త్య దేవాసురాఖ్యాయికాద్వారేణ తం ప్రాణముద్గీథముపాసాంచక్రిర ఇత్యాహ। తత్ర యద్యుద్గీథశబ్దేన సకలా భక్తిరభిప్రేయేత తస్యాశ్చ కర్తోద్గాతా ఋత్విక్ తతఉపక్రమశ్చోపరుధ్యేత, లక్షణా చ ప్రసజ్యేత, ఉపక్రమతంత్రేణ చైకస్మిన్ వాక్యే ఉపసంహారేణ భవితవ్యం, తస్మాదత్ర తావదుద్గీథావయవే ఓంకారే ప్రాణదృష్టిరుపదిశ్యతే। వాజసనేయకే తు ఉద్గీథశబ్దేనావయవగ్రహణకారణాభావాత్ సకలైవ భక్తిరావే-

ద్యాయికా ప్రస్తూయతే ఆఖండసమాప్తేః। నను వాజివాక్యైకవాక్యత్వార్థం ఛాందోగ్యే ప్రక్రమస్థముద్గీథపదం సంపూర్ణసామభక్తిపరమస్తు, ప్రాణముద్గీథమిత్యత్రాప్యుద్గీథకర్తా ప్రాణ ఉపాస్య ఇతి వ్యాఖ్యాయతామిత్యత ఆహ ॥తత్ర యద్యుద్గీథేతి॥ ఓంకారోపాస్త్యుపక్రమభంగ ఉద్గీథపదే కర్తృలక్షణా చేతి దోషద్వయం స్యాదిత్యర్థః। నను సిద్ధాంతేఽపి తత్పదేఽవయవలక్షణా స్వీకార్యా తతో వరం కర్తృలక్షణా శ్రుత్యంతరానుగ్రహాత్తథా చోపసంహారే కర్తృప్రాణోపాస్తినిశ్చయాదుపక్రమేఽపి తన్నిశ్చయ ఇత్యత ఆహ ॥ఉపక్రమేతి॥ సందిగ్ధోపక్రమో హి వాక్యశేషాన్నిశ్చీయతే। యథాక్తాశ్శర్కరా ఇత్యత్రాంజనద్రవ్యసందేహే 'తేజో వై ఘృత'మితి వాక్యశేషాన్నిశ్చయః, ఇహ తూపక్రమేఽక్షరస్యోపాస్యత్వం నిశ్చితం, తత్సమానాధికరణోద్గీథపదస్యావయవలక్షణా చ వినిశ్చితేతి ప్రాణముద్గీథమిత్యుపసంహారస్తదేకార్థతయా నేయ ఇత్యర్థః। ఏవం ఛాందోగ్యే ఓంకార ఉపాస్య ఉక్తః, ఇతరత్ర తు ప్రాణ ఇత్యుపాస్యభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యాహ ॥వాజేతి॥ యదుక్తం వాజిశ్రుతావపి ప్రాణస్యోద్గీథరూపత్వశ్రుతేరుపాస్యైకత్వమితి తద్దూషయతి ॥యదపీత్యా

దినా॥ తతో౽ద్గీథఉపాస్యతయానోక్తః కింతుప్రాణస్యోపాస్యగుణతయేత్యర్థః । కించోద్గీథఓంకారశ్ఛాందోగ్యే, అత్రతుభక్తిరిత్యుపాస్యభేదఇత్యాహ ॥సకలేతి॥ ప్రాణస్యజడత్వాన్నోద్గాతృత్వం, కింతూద్గీథత్వమేవ వాజిభిరపిగ్రాహ్యమిత్యైక్యమాశంక్యాహ ॥ నచేతి ॥ సఉద్గాతావాగ్విశిష్టప్రాణేనోద్గాత్రీంకృతవానితిశ్రుతేరసంభవో౽పినేత్యర్థః । యదుక్తంబహుతరార్థవిశేషాద్విద్యైక్యమితితత్రాహ॥నచేతి॥ ఏకత్రోద్గాతాప్రాణఉపాస్యో౽న్యత్రోంకారఇత్యంతరంగోపాస్యరూపభేదేస్పష్టేసతి బహిరంగార్థవాదసామ్యమాత్రేణ నోపాసనైక్యంయుక్తమిత్యర్థః । వాక్యసామ్యమాత్రేణార్థైక్యంనాస్తీత్యత్రదృష్టాంతమాహ ॥తథాహీతి॥ 'ఏవాఏతంప్రజయాపశుభిరర్ధయతివర్ధయత్యస్యభ్రాతృవ్యంయస్యహవిర్నిరుప్తంపురస్తాచ్చంద్రమాఅభ్యుదేతి త్రేధాతండులాన్ విభజేద్యేమధ్యమాస్స్యుస్తానగ్నయేదాత్రే పురోడాశమష్టాకపాలంకుర్యాద్యేస్థవిష్ఠాస్తానింద్రాయప్రదాత్రేదధగ్గ్శ్చరుంయేణిష్ఠాస్తాన్ విష్ణవేశిపివిష్టాయశృతేచరు'మిత్యభ్యుదయవాక్యం । అస్యార్థః, యస్యయజమానస్యచతుర్దశ్యామేవామావాస్యాభ్రాంత్యాదర్శకర్మార్థంప్రవృత్తస్య పురస్తాత్పూర్వం హవిస్తండులదధిపయోరూపం నిరుప్తందర్శదేవతాభ్యో౽గ్న్యాదిభ్యస్సంకల్పితం చంద్రమాశ్చపశ్చాదభ్యుదేతీత్యేతంయజమానంకాలవ్యత్యయాపరాధాత్ తదేవనిరుప్తంహవిః ప్రజాదినా౽ర్ధయతివియోజయతి శత్రుంచాస్యవర్ధయతి యస్మాత్కాలభ్రాంతిమాన్ యజమానః, యేమధ్యమాదిభావేనత్రేధాభూతాస్తండులా

ద్యతేత్వంనఉద్గాయేత్యపి-తస్యైకకర్తోద్గాతర్త్విక్ ప్రాణత్వేననిరూప్యతఇతిప్రస్థానాంతరం । యదపితతో౽ద్గీథసామానాధికరణ్యంప్రాణస్య తదప్యుద్గాతృత్వేనైవదిదర్శయిషితస్యప్రాణస్యసర్వాత్మత్వప్రతిపాదనార్థమితినవిద్యైకత్వమావహతి, సకలభక్తివిషయఏవచతత్రాప్యుద్గీథశబ్దఇతివైషమ్యం।నచప్రాణస్యోద్గాతృత్వమసంభవేనహేతునాపరిత్యజ్యేత, ఉద్గీథభావవదుద్గాతృభావస్యాప్యుపాసనార్థత్వేనోపదిశ్యమానత్వాత్ ప్రాణవీర్యేణైవచోద్గాతౌద్గాత్రంకర్మకరోతీతినాస్త్యసంభవః । తథాచతత్రైవశ్రావితం 'వాచాచహ్యేవసప్రాణేనచోదగాయ'దితి । నచవివక్షితార్థభేదే౽వగమ్యమానేవాక్యచ్ఛాయానుసారమాత్రేణ సమానార్థత్వమధ్యవసాతుంయుక్తం, తథాహ్యభ్యుదయవాక్యేపశుకామవాక్యే చ 'త్రేధాతండులాన్విభజేద్యేమధ్యమాస్స్యుస్తానగ్నయేదాత్రేపురోడాశమష్టాకపాలంకుర్యాత్' ఇత్యాదినిర్దేశసామ్యే౽ప్యుపక్రమభేదాదభ్యుదయవాక్యే దేవతాపనయో౽ధ్యవసితః, పశుకామవాక్యేతుయాగవిధిః, తథేహాప్యుపక్రమభేదాద్విద్యాభేదః, పరోవరీయస్త్వాదివత్ । యథాపరమాత్మదృష్ట్యధ్యాససామ్యే౽పి 'ఆకాశోహ్యేవైభ్యోజ్యాయానాకాశఃపరాయణంసఏషపరోవరీయానుద్గీథస్స

దధ్యాదిసహితాన్నిరుప్తాన్ విభజేదగ్న్యాదిభ్యోవియోజయేత్, వియోజ్యచదాతృత్వాదిగుణకాగ్న్యాదిభ్యోదర్శదేవభిన్నేభ్యోనిర్వపేదితిదధన్దధనిస్థవిష్ఠతండులచరుంశృతేమగ్నే అణిష్ఠతండులచరుమిత్యర్థః । అత్రకాలాపరాధేన దేవాంతరయుక్తంప్రాయశ్చిత్తరూపందర్శాద్భిన్నంకర్మవిధీయతఇతిప్రాప్తేతండులత్రేధాత్వాద్యనువాదేన విభజేదితిహవిషఃప్రకృతదేవవియోగేనతస్మిన్నేవదర్శకర్మణిదేవతాంతర సంబంధమాత్రవిధానం నకర్మాంతరమితిసిద్ధాంతితం, ఏవమభ్యుదయవాక్యేకాలాత్యయాపరాధేనోపక్రమాద్దర్శకర్మణ్యేవహవిషఃపూర్వదేవతాభ్యో౽పనయోవియోగో౽ధ్యవసితః, పశుకామవాక్యేతు యద్యపి 'యేస్థవిష్ఠాస్తానగ్నయేసనివిదే౽ష్టాకపాలంనిర్వపేద్యేమధ్యమాస్తాన్విష్ణవేశిపివిష్టాయశృతేచరుంయే౽ణిష్ఠాస్తానింద్రాయప్రదాత్రేదధగ్గ్శ్చరు'మితి నిర్దేశో౽భ్యుదయవాక్యసమోస్తి, తథాపి 'యఃపశుకామస్స్యాత్ సో౽మావాస్యామిష్ట్వావత్సానపాకుర్యా'దితినిత్యందర్శకర్మసమాప్య పునర్దోహార్థంవత్సాపాకరణవిధ్యుపక్రమాత్పశుకామస్య యాగాంతరవిధిరేవనాభ్యుదయవాక్యేనార్థైక్యమితి, తథా ప్రకృతే౽పినిర్దేశసామ్యంనవిద్యైక్యప్రయోజకమిత్యర్థః । వత్సానపాకుర్యాత్- మాతృదేశాద్దేశాంతరంనయేదిత్యర్థః । సూత్రోక్తందృష్టాంతంవ్యాచష్టే॥పరోవరీయస్త్వాదివదితి ॥ పరఇతిసకారాంతం పరస్తాత్ - పరశ్చాసౌపరేభ్యో౽తిశ

ఽనవరః పరోవరీయానిత్యేకం పదం । అనన్తశ్చాకాశాఖ్యః పరమాత్మా తద్దృష్ట్యాలంబనత్వాదుద్గీథ స్తథోక్త ఇత్యర్థః ఆకాశాత్మనా హిరణ్యశ్మశ్రుపురుషాత్మనా చోద్గీథోపాస్తిసామ్యేఽపి విద్యాభేదవదిహాపి భేద ఇత్యర్థః॥ ...

౭. సంజ్ఞైక్యం పూర్వపక్షబీజముత్థాప్య దూషయతి ॥ సంజ్ఞాత ఇతి ॥ ఉపాస్యరూపభేదాద్విద్యానానాత్వం యదుక్తం తచ్ఛ్రుత్యక్షరానుగతం బలవత్, సంజ్ఞా తు పౌరుషేయీ దుర్బలేత్యర్థః । సంజ్ఞైక్యం కర్మైక్యవ్యభిచారి చేత్యాహ ॥ అస్తి చేతి ॥ కిం సంజ్ఞైక్యం సర్వత్రాప్రమాణమేవ నేత్యాహ॥ యత్రత్వితి॥ అసతి బాధకే సంజ్ఞైక్యమపి మానం యథా సంవర్గ

ఏషోఽనన్త' ఇతి పరోవరీయస్త్వాదిగుణవిశిష్టముద్గీథోపాసనమక్ష్యాదిత్యగతహిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదిగుణవిశిష్టోద్గీథోపాసనాద్భిన్నం, న చేతరేతరగుణోపసంహార ఏకస్యామపి శాఖాయాం, తద్వచ్ఛాఖాంతరస్థేష్వప్యేవంజాతీయకేషూపాసనేష్వితి॥ ... ... *

సూ. ౮. సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి॥

అథోచ్యేత సంజ్ఞైకత్వాద్విద్యైకత్వమత్ర న్యాయ్యముద్గీథవిద్యేత్యుభయత్రాప్యేకా సంజ్ఞేతి, తదపి నోపపద్యతే, ఉక్తం హ్యేతత్ 'న వా ప్రకరణభేదాత్ పరోవరీయస్త్వాదివత్' ఇతి, తదేవ చాత్ర న్యాయ్యతరం, శ్రుత్యక్షరానుగతం హి తత్, సంజ్ఞైకత్వం తు శ్రుత్యక్షరబాహ్యముద్గీథశబ్దమాత్రప్రయోగాల్లౌకికైర్వ్యవహర్తృభిరుపచర్యతే । అస్తి చైతత్సంజ్ఞైకత్వం ప్రసిద్ధభేదేష్వపి పరోవరీయస్త్వాద్యుపాసనేషూద్గీథవిద్యేతి । తథా ప్రసిద్ధభేదానామప్యగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీనాం కాఠకైకగ్రంథపరిపఠితానాం కాఠకసంజ్ఞకత్వం దృశ్యతే తథేహాపి భవిష్యతి । యత్ర తు నాస్తి కశ్చిదేవంజాతీయకో భేదహేతుస్తత్ర భవతు సంజ్ఞైకత్వాద్విద్యైకత్వం యథా సంవర్గవిద్యాదిషు॥ ... ...

సూ. ౯. వ్యాప్తేశ్చ సమంజసమ్॥

'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత' ఇత్యత్రాక్షరోద్గీథశబ్దయోః సామానాధికరణ్యే శ్రూయమాణేఽధ్యాసాపవాదైకత్వవిశేషణపక్షాణాం ప్రతిభానాత్ కతమోఽత్ర పక్షో న్యాయ్యః స్యాదితి విచారః । తత్రాధ్యాసో నామ ద్వయోర్వస్తునోరనివర్తితాయామేవాన్యతరబుద్ధావన్యతరబుద్ధిరధ్యస్యతే, యస్మిన్నితరబుద్ధిరధ్యస్యతే - అనువర్తత ఏవ తస్మింస్తద్బుద్ధిరధ్యస్తేతరబుద్ధావపి, యథా నామ్ని బ్రహ్మబుద్ధావధ్యస్తాయామప్యనువర్తత ఏవ నామబుద్ధిర్న బ్రహ్మబుద్ధ్యా నివర్త్యతే। యథా వా ప్రతిమాదిషు విష్ణ్వాదిబుద్ధ్యధ్యాస ఏవమిహాప్యక్షర ఉద్గీథబుద్ధిరధ్యస్యేత ఉద్గీథే వాఽక్షరబుద్ధిరితి । అపవాదో నామ యత్ర కస్మింశ్చిద్వస్తుని పూర్వనివిష్టాయాం మిథ్యాబుద్ధౌ నిశ్చితాయాం పశ్చాదుపజాయమానా యథార్థబుద్ధిః పూర్వనివిష్టాయా మిథ్యాబుద్ధేర్నివర్తికా భవతి, యథా దేహేంద్రియసంఘాతే ఆత్మబుద్ధిరాత్మన్యేవాత్మబుద్ధ్యా పశ్చాద్భావిన్యా 'తత్త్వమసి' ఇత్యనయా యథార్థబుద్ధ్యా నివర్త్యతే, యథా వా దిగ్భ్రాంతిబుద్ధిర్దిగ్యాథాత్మ్యబుద్ధ్యా నివర్త్యతే ఏవమిహాప్యక్షరబుద్ధ్యోద్గీథబుద్ధిర్నివర్త్యేత ఉద్గీథబుద్ధ్యా వాఽక్షరబుద్ధిరితి, ఏకత్వం తు అక్షరోద్గీథశబ్దయోరనతిరిక్తార్థవృత్తిత్వం, యథా ద్విజోత్తమో బ్రాహ్మణో భూమిదేవ ఇతి। విశేషణం పునస్సర్వవేదవ్యాపిన ఓమిత్యేతస్యాక్షరస్య గ్రహణప్రసంగే ఉద్గాతృవిషయస్య సమర్పణం, యథా నీలం యత్

విశ్వైతి సంజ్ఞైక్యాత్ సర్వశాఖాసు తద్విద్యైక్యం, తథా పంచాగ్న్యాదివిద్యైక్యమిత్యాద్యసూత్రేదర్శితమిత్యర్థః॥ అధి.౩

౯. వ్యాప్తేశ్చ సమంజసమ్॥ సామానాధికరణ్యం విషయీకృత్య సంశయమాహ॥ ఓమిత్యేతదితి ॥ అధ్యాసాదిపదార్థాన్ వ్యాచష్టే ॥ తత్రాధ్యాస ఇత్యాదినా ॥ బుద్ధిపూర్వకాభేదారోపోఽధ్యాసః, బాధోఽపవాదః, ఏకత్వం వస్త్వభేదః విశేషణం వ్యావర్తకమితి వివేకః । పూర్వముద్గాతృకర్మస్వకోద్గీథావయవత్వమోంకారస్య ధ్యేయస్య విశేషణం సిద్ధవత్కృత్య ధ్యేయభేదాద్విద్యాభేదస్సిద్ధాంతితః స నయుక్త ఇత్యాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షయతి ॥ తత్రేతి॥ అత్ర పూర్వపక్షే

పూర్వోక్తసిద్ధాంతాసిద్ధిః ఫలంసిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితి మత్వా సిద్ధాంతసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ చశబ్ద ఇత్యాదినా ॥ పక్షత్రయస్యదుష్టత్వం ప్రతిజ్ఞాయాధ్యాసపక్షేదోషమాహ ॥ తత్రాధ్యాస ఇత్యాదినా ॥ యస్యోద్గీథస్యబుద్ధిరోంకారేఽధ్యస్యతేతద్వాచకోద్గీథశబ్దస్యోంకారేలక్షణాస్యాత్ తద్బుద్ధివిషయత్వగు[illegible] [illegible]ధ్యాసంబంధోఽప్యప్రసిద్ధఃకల్పనీయః, ప్రతీకోపాస్తిఫలంచకల్ప్యమితిగౌరవంస్యాదిత్యర్థః । ఫలంనకల్ప్యమి[illegible] [illegible] ఇతి । ఆప్త్యాదీతి-ఓంకారఆప్తిః సమృద్ధిరితి, ' యఉపాస్తేసకామానాప్నోతీ'తిశ్రుతంఫలం నాధ్యాసస్యేత్యర్థః। ఉద్గీథోంకారయోరన్యతరబుద్ధ్యాఽన్యతరబుద్ధ్యపవాదమంగీకృత్యాన్యతరమిథ్యాబుద్ధినివృత్తిర్వైఫల్యముక్తం [illegible]ప్రత్యన్యతరబుద్ధేరభ్రాంతిత్వా న్నాపవాదఇత్యాహ ॥ నచకదాచిదపీతి ॥ భ్రాంతిశ్చేన్నివర్తేఽతనతునివర్తతఇత్యభ్రాంతిరిత్యర్థః। కించతత్త్వబోధకాద్వాక్యాద్భ్రాంత్యపవాదో భవతి నేదంవాక్యంతత్త్వపరమిత్యాహ ॥నచేతి॥ ఘటకుంభశబ్దయోరివ ఓంకారోద్గీథశబ్దయోః

దుత్పలంతదాదదీతేతి, ఏవమిహాప్యుద్గీథోయ ఓంకారస్తముపాసీతేతి, ఏవమేతస్మిన్ సామానాధికరణ్యేవాక్యేవిమృశ్యమానే ఏతేపక్షాః ప్రతిభాంతి, తత్రాన్యతమనిర్ధారణకారణాభావాదనియమప్రాప్తావిదముచ్యతే । వ్యాప్తేశ్చసమంజసమితి । చశబ్దోఽయంతుశబ్దస్థానని వేశీపరపక్షవ్యావర్తనప్రయోజనః।తదిహత్రయఃపక్షాస్సావద్యాఇతిపర్యుదస్యంతే,విశేషణపక్షఏవైకోనిరవద్యఇత్యుపాదీయతే,తత్రాధ్యాసేతావత్ యద్బుద్ధిరితరత్రాధ్యస్యతే తచ్ఛబ్దస్యలక్షణావృత్తిత్వంప్రసజ్యేతఫలంచకల్ప్యేత । శ్రూయతఏవఫలం ' ఆపయితాహవై కామానాంభవతీ'త్యాదీతిచేత్, న, తస్యాన్యఫలత్వాత్ ఆప్త్యాదిదృష్టిఫలంహితత్,నోద్గీథాధ్యాసఫలం।అపవాదేఽపిసమానఃఫలాభావః। మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తిఃఫలమితిచేత్,న,పురుషార్థోపయోగానవగమాత్ । నచకదాచిదప్యోంకారాదోంకారబుద్ధిర్నివర్తతేఉద్గీథాదోవ్దీథబుద్ధిః।నచేదంవాక్యంవస్తుతత్త్వప్రతిపాదనపరంఉపాసనవిధిపరత్వాత్ । నాప్యేకత్వపక్షస్సంగచ్ఛతే, నిష్ప్రయోజనంహితదా శబ్దద్వయోచ్చారణంస్యాత్, ఏకేనైవవివక్షితార్థసమర్పణాత్, నచహౌత్రవిషయేవాధ్వర్యవవిషయేవాఽక్షరే ఓంకారశబ్దవాచ్యే ఉద్గీథశబ్దప్రసిద్ధిరస్తి, నాపిసకలాయాం సామ్నోద్వితీయాయాంభక్తావుద్గీథశబ్దవాచ్యాయామోంకారశబ్దప్రసిద్ధిః,యేనానతిరిక్తార్థతాస్యాత్। పరిశేషాద్విశేషణపక్షః పరిగృహ్యతే, వ్యాప్తేస్సర్వవేదసాధారణ్యాత్ । సర్వవ్యాప్యక్షరమిహమాప్రసంజీత్యుద్గీథశబ్దేనాక్షరంవిశేష్యతే,కథంనామోద్గీథావయవభూతఓంకారోగృహ్యేతేతి। నన్వస్మిన్నపిపక్షేసమానాలక్షణా ఉద్గీథశబ్దస్యావయవలక్షణార్థత్వాత్ । సత్యమేవమేతత్ , లక్షణాయామపితు సన్నికర్షవిప్రకర్షౌభవతఏవ,అధ్యాసపక్షేహ్యర్థాంతరబుద్ధిరర్థాంతరేనిక్షిప్యతఇతివిప్రకృష్టాలక్షణా,విశేషణపక్షేత్వవయవివచనేనశబ్దేనావయవస్సమర్ప్యతఇతిసన్నికృష్టాలక్షణా । సముదాయేషుహిప్రవృత్తాశ్శబ్దాఅవయవేష్వపివర్తమానాదృష్టాఃపటగ్రామాదిషు । అతశ్చవ్యాప్తేర్హేతోరోమిత్యేతదక్షరమిత్యేతస్యోద్గీథమిత్యేతద్విశేషణమితిసమంజసమేతన్నిరవద్యమిత్యర్థః ॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్. ... ...

పర్యాయత్వపక్షందూషయతి॥ నాపీతి॥ పర్యాయత్వమపినాస్తీత్యాహ ॥ నచేతి ॥ పరిశిష్టవిశేషణపక్షేసూత్రంయోజయతి ॥ వ్యాప్తేరితి ॥ 'ఓమిత్యక్షరముపాసీతే'త్యుక్తే సర్వవేదవ్యాప్యోంకారఇహోపాస్త్యాప్రసజ్యేతతన్నిరాసార్థముద్గీథావయవత్వంవిశేషణంసమంజసమిత్యర్థః । అధ్యాసపక్షేతద్బుద్ధివిషయత్వరూపగుణయోగస్సంబంధఃకల్ప్య ఇతివిప్రకృష్టాలక్షణా, అవయవలక్షణాతుసన్నికృష్టా, అవయవావయవిసంబంధస్యక్లృప్తత్వాత్, పటావయవేదగ్ధేపటోదగ్ధఇతిలోకేప్రయోగాచ్చ । నామాదౌబ్రహ్మశబ్దస్యత్వగత్యాబ్రహ్మబుద్ధిగ్రాహ్యత్వగుణలక్షణాశ్రితా, తత్రప్రతీకోపాస్తేర్వివక్షితత్వాత్, ఇహతుప్రతీకోపాస్తివిధికల్పనే ఆప్త్యాదిగుణకోంకారే ప్రాణదృష్టివిధానేచవాక్యభేదస్స్యాత్, అతస్సర్వవేదవ్యాప్యోంకారనిరాసేనోంకారే ప్రాణదృష్టివిధానార్థం విశేషణమేవసమంజసంకల్పనాలాఘవాదితిసిద్ధమ్ ॥

౧౦. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే॥ విషయంవక్తుంసమ్మతమర్థమాహ ॥వాజసనేయినామితి॥ వాచోవసిష్ఠత్వంగుణః, వాగ్మినస్సుఖవాసదర్శనాత్, చక్షుషఃప్రతిష్ఠాత్వంగుణఃచక్షుష్మతఃపాదప్రతిష్ఠాదర్శనాత్। శ్రోత్రస్య సంపత్త్వగుణకంశ్రవణాత్సర్వార్థసంపత్తేః। మనసఆయతనత్వగుణం, తస్యవృత్తిద్వారాసర్వభోగ్యాశ్రయత్వాత్ । తేచగుణాఃప్రాణస్యశ్రైష్ఠ్యంనిశ్చిత్యవాగాదిభిస్తస్మిన్నర్పితాఇతిశాఖాద్వయసమ్మతోఽర్థః। విషయమాహ ॥ అన్యేషామిత్యాదినా॥నిశ్శ్రేయసస్యశ్రైష్ఠ్యస్యాదానంనిర్ధారణం ప్రస్తూయతఇత్యర్థః। దేవతావాగాదయఃఅహంశ్రేయసేస్వస్వశ్రైష్ఠ్యాయేత్యర్థః॥ ఏవంశబ్దాచ్ఛ్రైష్ఠ్యగుణకప్రాణప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చసంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ గుణానాముపసంహారోపసంహారావేవ పూర్వోత్తరపక్షయోః ఫలం ఉద్గీథత్వేశేషణాదోంకారస్య సర్వవేదవ్యాప్తిన్యాయ్యాప్తివత్ప్రకృతగుణమా

॥సూ॥౧౦॥సర్వాభేదాదన్యత్రేమే॥

వాజసనేయినాంఛందోగానాంచప్రాణసంవాదేశ్రైష్ఠ్యగుణాన్వితస్య ప్రాణస్యోపాస్యత్వముక్తంవాగాదయోపితత్రవసిష్ఠత్వాదిగుణాన్వితాఉక్తాః, తేచగుణాఃప్రాణేపునఃప్రత్యర్పితాః 'యదహంవసిష్ఠాస్మిత్వంతద్వసిష్ఠోఽసీ' త్యాదినా।అన్యేషామపితుశాఖినాంకౌషీతకిప్రభృతీనాంప్రాణసంవాదేషు 'అథాతోనిశ్శ్రేయసాదానమేతాహవైదేవతాఅహంశ్రేయసేవివదమానా'ఇత్యేవంజాతీయకేషు ప్రాణస్యశ్రైష్ఠ్యముక్తం నత్విమేవసిష్ఠత్వాదయోగుణాఉక్తాః । తత్రసంశయః, కిమేతేవసిష్ఠత్వాదయోగుణాఃక్వచిదుక్తాఅన్యత్రాప్యస్యేరన్నుతనాస్యేరన్నితి। తత్రప్రాప్తంతావన్నాస్యేరన్నితి । కుతః,ఏవంశబ్దసంయోగాత్ 'అథోయఏవంవైవిద్వాన్ప్రాణేనిశ్శ్రేయసం విదిత్వే'తిహి తత్రతత్రైవం శబ్దేనవేద్యంవస్తునివేద్యతే,ఏవంశబ్దశ్చసన్నిహితావలంబనోనశాఖాంతరపరిపఠితమేవంజాతీయకంగుణజాతంశక్నోతినివేదయితుం, తస్మాత్ స్వప్రకరణస్థైరేవగుణైర్నిరాకాంక్షత్వమిత్యేవంప్రాప్తే ప్రత్యాహ, అస్యేరన్నిమేగుణాఃక్వచిదుక్తావసిష్ఠత్వాదయోఽన్యత్రాపి, కుతః, సర్వాభేదాత్ । సర్వత్రహితదేవైకంప్రాణవిజ్ఞానమభిన్నం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే ప్రాణసంవాదాదిసారూప్యాత్, అభేదేచ విజ్ఞానస్యకథమిమేగుణాః క్వచిదుక్తాఅన్యత్రనాస్యేరన్। నన్వేవంశబ్దస్తత్రతత్రభేదేనైవంజాతీయకంగుణజాతం వేద్యత్వాయ సమర్పయతీత్యుక్తం, అత్రోచ్యతే। యద్యపికౌషీతకిబ్రాహ్మణగతేనైవంశబ్దేనవాజసనేయిబ్రాహ్మణగతంగుణజాతమసంశబ్దితమసన్నిహితత్వాత్, తథాపి తస్మిన్నేవ విజ్ఞానేవాజసనేయిబ్రాహ్మణగతేనైవంశబ్దేనతత్సంశబ్దితమితి నపరశాఖాగతమప్యభిన్నవిజ్ఞానావబద్ధంగుణజాతం స్వశాఖాగతాద్విశిష్యతే। నచైవంసతిశ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనావాభవతి । ఏకస్యామపిహిశాఖాయాంశ్రుతాగుణాశ్శ్రుతాఏవసర్వత్రభవంతిగుణవతోభేదాభావాత్ ।నహిదేవదత్తశ్శౌర్యాదిగుణవత్త్వేనస్వదేశేప్రసిద్ధోదేశాంతరగతస్తద్దేశస్థైరవిభావితశౌర్యాదిగుణోఽప్యతద్గుణోభవతి , యథాచ తత్ర పరిచయ విశేషాద్దేశాంతరేపి దేవ

తత్రోగ్రాహ్యైవంశబ్దాచ్ఛాఖాంతర గుణవ్యావృత్తిరితిదృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి ॥తత్రప్రాప్తమితి॥ యథావాగాద్యభ్యఃప్రాణశ్రైష్ఠ్యంసిద్ధం అథోతథాయఏవంశ్రైష్ఠ్యగుణంవిద్వానుపాస్తే సప్రాణేశ్రైష్ఠ్యంవిదిత్వాధ్యాత్వాశ్రేష్ఠోభవతీతిశ్రుత్యర్థః । ఏవంజాతీయకంవిద్యైక్యాత్ప్రాప్తమార్థికంవసిష్ఠత్వాదిగుణజాతమేవంశబ్దోనగృహ్ణాతిశ్రుతావలంబిత్వాదితి ప్రాప్తేసిద్ధాంతయతి ॥ అస్యేరన్నితి॥ వాజసనేయిబ్రాహ్మణేతావదేవంశబ్దేనవసిష్ఠత్వాదిగుణజాతస్యప్రాణవిద్యాసంబంధస్సిద్ధఃసైవవిద్యాకౌషీతకిశ్రుతౌ ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, తథాచ గుణానాం గుణ్యవినాభావేనార్థతఃప్రాప్తానామపిశ్రుతగుణైరవిరోధాత్సహైవశ్రుతమార్థంచగుణజాతంశ్రుత్యర్థాభ్యాంసన్నిహితత్వావిశేషాత్కౌషీతకిగతేనైవంశబ్దేనపరామృశ్యతఇత్యాహ ॥తథాపీతి॥ కౌషీతకిశ్రుతిస్థప్రాణోవసిష్ఠత్వాదిగుణకః శ్రేష్ఠప్రాణత్వాత్

వాజిశ్రుతిస్థప్రాణవదిత్యశ్రుతగుణానుమానేసతి శ్రుతహానిర్నాస్తి అవిరోధాదిత్యుక్తం స్పష్టయతి ॥ నచైవంసతీతి ॥ గుణినోగుణాఃశ్రుతాఏవేత్యత్రదృష్టాంతమాహ ॥ నహీతి ॥ ఫలితమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ఇతిపంచమాధికరణమ్...✻

౧౧.✻ఆనందాదయఃప్రధానస్య✻॥ బ్రహ్మణోజ్ఞేయస్యైక్యాన్నిర్విశేషత్వాచ్చసంశయమాహ॥ తేషుసంశయ ఇతి ॥ పూర్వపక్షేసత్యాదిగుణానుపసంహారాద్వాక్యార్థానవధారణం, సిద్ధాంతేత్వవధారణమితిఫలం। ప్రాణస్యసవిశేషత్వాద్యుక్తశ్శాఖాంతరీయ వసిష్ఠత్వాద్యుపసంహారః, బ్రహ్మణస్తునిర్విశేషత్వాత్స్వశాఖాగతపదైరేవ[.]మితిసిద్ధైర్వ్యక్తః పదాంతరోపసంహారఇతిప్రత్యుదాహరణేనపూర్వపక్షః ॥ సిద్ధాంతమాహ ॥ ఇదమితి ॥ ఆనందత్వసత్యత్వజ్ఞానత్వాదయఃసామాన్యేనబ్రహ్మణికల్పితాధర్మాస్తేషాం సర్వశాఖాసూపసంహారో నామ తద్వాచకానందాదిపదానామేకవాక్యతయోచ్చారణం। ఆనందఃసత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మశుద్ధమద్వయమాత్మేతి, తానిచసమానాధికరణానిపదానివిరుద్ధధర్మత్యాగేనసర్వాధిష్ఠానభూతామేకామఖండవ్యక్తింలక్షయంతి । నచైకేనైవపదేనలక్ష్యసిద్ధేఃపదాంతరంవ్యర్థమితివాచ్యం, ఏకస్మిన్పదేవిరోధాభావేనలక్షణానవతారాత్। యద్యపిపదద్వయే లక్షణావతరతి, తథాప్యానందోబ్రహ్మేత్యు

దత్తగుణావిభావ్యంతే ఏవమభియోగవిశేషాచ్ఛాఖాంతరేష్వపాస్యాగుణాశ్శాఖాంతరేష్వస్యైరన్ । తస్మాదేకప్రధానసంబద్ధాధర్మాఏకత్రాప్యుచ్యమానాస్సర్వత్రైవోపసంహర్తవ్యాఇతి ॥ ...... ✻

✻ సూ. ॥ ౧౧ ॥ ఆనందాదయఃప్రధానస్య ॥ ✻

బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనపరాసుశ్రుతిష్వానందరూపత్వం విజ్ఞానఘనత్వం సర్వగతత్వంసర్వాత్మకత్వమిత్యేవంజాతీయకాబ్రహ్మణోధర్మాఃక్వచిత్కేచిచ్ఛ్రూయంతే । తేషుసంశయః,కింమానందాదయోబ్రహ్మధర్మాయావంతోయత్రశ్రూయంతేతావంతఏవతత్రప్రతిపత్తవ్యాః కింవాసర్వేసర్వత్రేతిః తత్రయథాశ్రుతివిభాగంధర్మప్రతిపత్తౌప్రాప్తాయామిదముచ్యతే, ఆనందాదయఃప్రధానస్య బ్రహ్మణోధర్మాస్సర్వేసర్వత్రప్రతిపత్తవ్యాః, కస్మాత్, సర్వాభేదాదేవ । సర్వత్రహి తదేవైకంప్రధానంవిశేష్యంబ్రహ్మనభిద్యతే । తస్మాత్సార్వత్రికత్వంబ్రహ్మధర్మాణాంతేనైవపూర్వాధికరణోదితేనదేవదత్తశౌర్యాదినిదర్శనేన ॥ నన్వేవంసతిప్రియశిరస్త్వాదయోపిధర్మాస్సర్వేసర్వత్రసంకీర్యేరన్, తథాహి తైత్తిరీయకే ఆనందమయమాత్మానంప్రక్రమ్యామ్నాయతే 'తస్యప్రియమేవశిరః మోదోదక్షిణఃపక్షః ప్రమోదఉత్తరఃపక్షఃఆనందఆత్మా బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే'తి, అతఉత్తరంపఠతి ॥... ... ✻

✻ సూ. ॥ ౧౨ ॥ ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌహిభేదే ॥ ✻

ప్రియశిరస్త్వాదీనాంధర్మాణాంతైత్తిరీయకే ఆమ్నాతానాంనాస్త్యన్యత్రప్రాప్తిః యత్కారణం ప్రియంమోదఃప్రమోదఆనంద ఇత్యేతేపరస్పరాపేక్షయాభోక్త్రంతరాపేక్షయాచోపచితాపచితరూపాఉపలభ్యంతే, ఉపచయాపచయౌచసతిభేదేసంభవతః, నిర్భేదంతుబ్రహ్మ 'ఏకమేవాద్వితీయ'మిత్యాదిశ్రుతిభ్యః । నచైతేప్రియశిరస్త్వాదయోబ్రహ్మధర్మాఃకోశధర్మాస్త్వేతఇత్యుపదిష్టమస్మాభిః

క్తే దుఃఖత్వభ్రాంతినిరాసేప్యసత్త్వజడత్వాదిభ్రమోభవేత్ అతస్తన్నిరాసార్థం సత్యజ్ఞానాదిపదాని ప్రయోక్తవ్యాని । నచభ్రమస్యానవధిత్వాద్వాక్యమపర్యవసితంస్యాదితివాచ్యం। సచ్చిదానందాత్మకం సర్వధర్మశూన్యమద్వయమవికల్పంబ్రహ్మాహమితివిశేషదర్శనేసర్వభ్రమనిరాసాత్ । తచ్చవిశేషదర్శనంయావద్భిఃపదైర్భవతితావంతిపదాన్యుపసంహర్తవ్యానీతిభావః ॥ ... ... ✻

౧౨. యదిబ్రహ్మైక్యాత్ సచ్చిదానందత్వాదిధర్మాణాంసర్వత్రప్రాప్తిస్తర్హిసగుణబ్రహ్మవిద్యాగతధర్మప్రాప్తిరపిస్యాదితిశంకానిరాసార్థంసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ ప్రియేతి ॥ పుత్రదర్శనసుఖంప్రియంతద్వార్తాదినామోదస్తస్యవివ్యత్యతిశయేనప్రమోదఃఆనందస్సుఖమిత్యేవంతారతమ్యవంతోధర్మాస్త్వద్వయేజ్ఞేయేనప్రాప్నువంతి తేషామబ్రహ్మస్వరూపాణాంబ్రహ్మజ్ఞానానుపయోగాదితిభావః ॥ తేషాంబ్రహ్మధర్మత్వంచాసిద్ధమిత్యాహ ॥ నచైతఇతి ॥ బ్రహ్మణిచి

త్త్వావతారోపాయత్వేఽపి తేషాం ప్రాప్తిస్స్యాదిత్యాశంక్యాహ ॥ ఏవమపీతి ॥ అజ్ఞేయత్వాద్దేశానాం న జ్ఞేయే బ్రహ్మణి ప్రాప్తిరిత్యర్థః ॥ కిమర్థం తర్హి సూత్రమిత్యత ఆహ ॥ బ్రహ్మధర్మాణాం త్వితి ॥ బ్రహ్మధర్మానితి కృత్వా చింతాఫలమాహ ॥ స చేతి ॥ జ్ఞేయే బ్రహ్మణి బాహ్యధర్మాణాం ప్రియశిరస్త్వాదీనామనుపయోగాదప్రాప్తిరితి న్యాయాత్ సంయద్వామత్వాదీనామప్రాప్తిరితి సూత్రం వ్యాఖ్యేయమిత్యర్థః । జ్ఞానానుపయోగేఽపి ధ్యానే తేషాం ధర్మాణాముపయోగాదుపాస్యబ్రహ్మైక్యాత్ ప్రాప్తిరన్యోన్యవిద్యాసు స్యాదిత్యాశంక్యాహ ॥ తేషు హీతి ॥ ధ్యానవిధిపరతంత్రాణాం ధర్మాణాం విధితో వ్యవస్థేత్యర్థః ॥

౧౩. సంయద్వామత్వాదిధర్మేభ్య ఆనందాదీనాం వైషమ్యం జ్ఞానోపయోగిత్వాదిత్యాహ ॥ ఇతరే త్వితి ॥ సత్యజ్ఞానానందాత్మబ్రహ్మశబ్దాః పంచ సర్వత్రోపసంహర్తవ్యా ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్…………….

'ఆనందమయోఽభ్యాసా'దిత్యత్ర (అ ౧. పా ౧. సూ ౧౨) అపి చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి చిత్తావతారోపాయమాత్రత్వేనైతే పరికల్ప్యంతే న ద్రష్టవ్యత్వేన, ఏవమపి సుతరామన్యత్రాప్రాప్తిః ప్రియశిరస్త్వాదీనాం బ్రహ్మధర్మాంస్త్వేతాన్ కృత్వా న్యాయమాత్రమిదమాచార్యేణ ప్రదర్శితం ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరితి, స చ న్యాయోఽన్యేషు నిశ్చితేషు బ్రహ్మధర్మేషూపాసనాయోపదిశ్యమానేషు నేతవ్యః సంయద్వామత్వాదిషు సత్యకామత్వాదిషు చ । తేషు హి సత్యప్యుపాస్యబ్రహ్మణ ఏకత్వే ప్రక్రమభేదాదుపాసనభేదే సతి నాన్యోన్యధర్మాణామన్యోన్యత్ర ప్రాప్తిః, యథా చ ద్వే నార్యావేకం నృపతిముపాసాతే ఛత్రేణాన్యా చామరేణాన్యా, తత్ర చోపాస్యైకత్వేఽప్యుపాసనభేదో ధర్మవ్యవస్థా చ భవతి, ఏవమిహాపీతి । ఉపచితాపచితగుణత్వం హి సతి భేదవ్యవహారే సగుణే బ్రహ్మణ్యుపపద్యతే న నిర్గుణే పరస్మిన్ బ్రహ్మణి, అతో న సత్యకామత్వాదీనాం ధర్మాణాం క్వచిచ్ఛ్రుతానాం సర్వత్ర ప్రాప్తిరిత్యర్థః ॥ … …

సూ. ౧౩. ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్ ॥

ఇతరే త్వానందాదయో ధర్మా బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనాయైవోచ్యమానా అర్థసామాన్యాత్ ప్రతిపాద్యస్య బ్రహ్మణో ధర్మిణ ఏకత్వాత్ సర్వే సర్వత్ర ప్రతీయేరన్నితి వైషమ్యం, ప్రతిపత్తిమాత్రప్రయోజనా హి త ఇతి ॥ … … … … … … …

సూ. ౧౪. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్ ॥

కాఠకే పఠ్యతే 'ఇంద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః మనసస్తు పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహాన్ పరః । మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పరః । పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిః' ఇతి । తత్ర సంశయః, కిమిమే సర్వ ఏవార్థాదయస్తతస్తతః పరత్వేన ప్రతిపాద్యంతే ఉత పురుష ఏవైభ్యస్సర్వేభ్యః పరః ప్రతిపాద్యత ఇతి । తత్ర తావత్ సర్వేషామేవైషాం పరత్వేన ప్రతిపాదనమితి భవతి మతిః । తథా హి శ్రూయతే 'ఇదమస్మాత్పరమిదమస్మాత్పర'మితి । నను బహుష్వర్థేషు పరత్వేన ప్రతిపిపాదయిషితేషు వాక్యభేదస్స్యాత్ । నైష దోషః, వాక్యబహుత్వోపపత్తేః । బహూన్యేవ హ్యేతాని వాక్యాని ప్రభవంతి బహూనర్థాన్ పరత్వోపేతాన్ ప్రతిపాదయితుం, తస్మాత్ ప్రత్యేకమేషాం పరత్వప్రతిపాదనమిత్యేవం

౧౪. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్ ॥ వాక్యభేదాభేదానవధారణాత్ సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వపక్షే వాక్యభేదాద్విద్యాభేదః సిద్ధాంతే వాక్యైక్యాద్విద్యైక్యమితి ఫలం । పూర్వత్ర బ్రహ్మస్వభావానామానందాదీనాముపసంహార్యాణాం బ్రహ్మజ్ఞానఫలోపాయత్వముక్తం అత్ర త్వబ్రహ్మస్వభావస్యార్థాదిపరత్వస్యానుపసంహార్యస్య తదుపాయత్వముచ్యత ఇత్యేకఫలకత్వం సంగతిః । తత్తత్ఫలకత్వవిశిష్టత్వేనార్థాదీనామపూర్వతయా ప్రతిపాద్యానాం భేదాద్వాక్యభేదో న దోష ఇతి పూర్వపక్షః । ఉత్సూత్రం సిద్ధాంతం ప్రతిజ్ఞాయ సౌత్రం హేతుం వ్యాచష్టే ॥ పురుష ఏవేతి ॥ ఫలవత్త్వే సత్యపూర్వత్వాత్పురుషస్యైవ ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వం అఫలార్థాదీనాం పరత్వం తు తచ్ఛేషత్వేనోచ్యత ఇత్య

ర్థః । కించ 'పురుషాన్నపరంకించిత్సాకాష్ఠే'తి వేదఃపరనిషేధలింగేనసర్వబాధావధిత్వలింగేనచ పురుషే తాత్పర్యందర్శ యన్ పూర్వస్మాత్పూర్వస్మాదపరస్యాపరస్యపరత్వోక్తిస్తదర్థేతిదర్శయతీత్యాహ॥ అపిచేతి॥ అర్థాదీనామతోఽపి క్తిరాధ్యా నాయత త్తత్పరత్వధ్యానపూర్వకంపురుషదర్శనాయైవ, స్వతఃప్రయోజనాభావాదిసూత్రంయోజయతి॥ ఆధ్యానాయేతి॥

౧౫. ఆత్మత్వాదిలింగైశ్చపురుషఏవప్రతిపాద్యఇత్యాహ॥ఆత్మశబ్దాచ్చేతి ॥కించ 'తద్విష్ణోఃపరమంపదం''పురుషాన్న పరంకించి'దిత్యుపక్రమోపసంహారయోరైకరూప్యాత్ క్లృప్తఫలవదేకపురుషపరత్వే నైకవాక్యత్వ నిశ్చయే సతి వాక్య భేదఫలభేదకల్పనానయుక్తా గౌరవాదిత్యాహ॥అపిచేతి॥ ఇతిసప్తమాధికరణమ్- ... ... ❁

౧౬. ఆత్మగృహీతిః॥మిషత్ - చలత్ । లోకానాహ ॥ అంభఇతి ॥ అంభఃస్వర్గః, మరీచయోఽన్తరిక్షలోకః, మర్త్యలోకః,ఆపః పాతాళలోకఇత్యర్థః। ఆత్మశబ్దస్యబ్రహ్మణిసూత్రాత్మనిచప్రయోగాత్సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ అత్రపూర్వపక్షేవాక్యస్య సూత్రోపాస్తిపరత్వాత్ పరబ్రహ్మధర్మాణామానందాదీనామైతరేయకేఽనుపసంహారః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మపరత్వాదుపసంహారఇతిఫలం, పురుషవాక్యాద్భేదప్రసంగాదర్థాదివాక్యానాం నార్థాదిప్రతిపాదకత్వ మిత్యుక్తంతద్వదిహాపి 'ప్రజాపతేరేతోదేవా'ఇతి పూర్వస్మాత్ ప్రజాపతివాక్యాద్భేదప్రసంగాదాత్మావాఇత్యాదివాక్యస్యనబ్రహ్మపరత్వమితిదృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి ॥ నపరమాత్మేత్యాదినా ॥ వాక్యస్యప్రజాపతౌతాత్పర్యదర్శనాదిత్యర్థః।పూర్వపక్షమాక్షిప్యలోకస్రష్టృత్వలింగాత్ ప్రజాపతౌవాక్యాన్వయఇత్యాహ ॥ నన్విత్యాదినా ॥ లోకాఏవమ

ప్రాప్తే బ్రూమః । పురుషఏవైభ్యస్సర్వేభ్యఃపరః ప్రతిపాద్యతఇతి యుక్తం నప్రత్యేకమేషాంపరత్వప్రతిపాదనం, కస్మాత్, ప్రయోజనాభావాత్ । నహీతరేషుపరత్వేనప్రతిపిపాదయిషితేషు కించిత్ ప్రయోజనం దృశ్యతే శ్రూయతేవా, పురుషేత్వింద్రియాదిభ్యః పరస్మిన్ సర్వానర్థవ్రాతాతీతేప్రతిపన్నేదృశ్యతే ప్రయోజనంమోక్షసిద్ధిః । తథాచశ్రుతిః 'నిచాయ్యతంమృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత'ఇతి । అపిచపరప్రతిషేధేనకాష్ఠాదిశబ్దేనచపురుషవిషయమాదరందర్శయన్ పురుషప్రతిపత్త్యర్థైవపూర్వాపరప్రవాహోక్తిరితిదర్శయతి ॥ ఆధ్యానాయేతి॥ ఆధ్యానపూర్వకాయసమ్యగ్దర్శనాయేత్యర్థః।సమ్యగ్దర్శనార్థమేవహీహాధ్యానముపదిశ్యతేనత్వాధ్యానమేవస్వప్రధానం। ... ... ❁

❁సూ ॥౧౫॥ ఆత్మశబ్దాచ్చ॥❁

ఇతశ్చపురుషప్రతిపత్త్యర్థైవేయమింద్రియాదిప్రవాహోక్తిః,యత్కారణం"ఏషసర్వేషుభూతేషు గూఢోత్మాన ప్రకాశతే । దృశ్యతేత్వగ్ర్యయాబుద్ధ్యాసూక్ష్మయాసూక్ష్మదర్శిభిః''ఇతి ప్రకృతంపురుషమాత్మేత్యాహ । అతశ్చానాత్మత్వమితరేషాంవివక్షితమితిగమ్యతే, తస్యైవచదుర్విజ్ఞానతాంసుసంస్కృతమతిగమ్యతాంచదర్శయతి, తద్విజ్ఞానాయైవచ 'యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీప్రాజ్ఞ'ఇత్యాధ్యానంవిదధాతి।తద్వ్యాఖ్యాతం'ఆనుమానికమప్యేకేషా'మిత్యత్ర(అ౧పా౪సూ౧) ఏవమనేకప్రకారఆశయాతిశయఃశ్రుతేఃపురుషేలక్ష్యతేనేతరేషు ।అపిచ 'సోఽధ్వనఃపారమాప్నోతితద్విష్ణోఃపరమంపద'మిత్యుక్తేకింతదధ్వనఃపారంవిష్ణోఃపరమంపదమిత్యస్యామాకాంక్షాయామింద్రియాద్యనుక్రమణాత్ పరమపదప్రతిపత్త్యర్థఏవాయమాయాసఇత్యవసీయతే॥ ... ... ❁

❁సూ ॥౧౬॥ ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్॥❁

ఐతరేయకేశ్రూయతే 'ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీత్ నాన్యత్కించనమిషత్ సఈక్షతలోకాన్నుసృజాఇతి సఇమాన్లోకానసృజతాంభోమరీచీర్మరమాప'ఇత్యాది। తత్రసంశయః కింపరఏవాత్మాఇహాత్మశబ్దేనాభిలప్యతఉతాన్యఃకశ్చిదితి । కింతావత్ప్రాప్తం నపరమాత్మేహాత్మశబ్దాభిలప్యోభవితుమర్హతీతి।కస్మాత్, వాక్యాన్వయదర్శనాత్ । నను వాక్యాన్వయస్సుతరాంపరమాత్మవిషయోదృశ్యతేప్రా

హాభూతానీత్యత ఆహ ॥ లోకాశ్చేతి ॥ లోకశబ్దస్య మహాభూతేష్వరూఢత్వాత్ భౌతికా ఏవ లోకాః । నిర్వచనాచ్చేత్యాహ ॥ తథా చేతి॥ 'అంభో మరీచీర్మరమాప' ఇతి సూత్రయిత్వా స్వయమేవ శ్రుతిర్వ్యాచష్టే ।పరేణదివం దివఃపరస్తాద్దివిప్రతిష్ఠితశ్చంద్రాద్యుమ్భసావ్యాప్తాయో లోకస్తదంభః అంతరిక్షం మరీచయః పృథివీ, మరో యా అధస్తాత్తా ఆప ఇతి ।నను లోకసృష్టిరపీశ్వరాదేవాస్తు నేత్యాహ ॥లోకేతి॥ పురుషవిధో నరాకారః । ఆత్మా హిరణ్యగర్భః, ఆపిపీలికాభ్యః సర్వమస్య జత ఇత్యర్థః । భూతానాం లోకానామిత్యర్థః।ప్రకరణాదపి లోకస్రష్టా ప్రజాపతిరిత్యాహ ॥ఐతరేయిణోఽపీతి॥ రేతః కార్యమితి యావత్ ।బ్రహ్మలింగాని ప్రజాపతౌ యోజయతి ॥ఆత్మశబ్దోఽపీత్యాదినా॥ కించ ప్రజాస్సృష్ట్వా తాః ప్రతిభోగార్థం గా

గుత్పత్తేరాత్మైకత్వావధారణాత్ ఈక్షణపూర్వకస్రష్టృత్వవచనాచ్చ - నేత్యుచ్యతే, లోకసృష్టివచనాత్, పరమాత్మని హి స్రష్టరి పరిగృహ్యమాణే మహాభూతసృష్టిరాదౌ వక్తవ్యా లోకసృష్టిస్త్విహాదావుచ్యతే, లోకాశ్చ మహాభూతసన్నివేశవిశేషాః । తథా చాంభఃప్రభృతీన్ లోకత్వేనైవ నిర్వక్తి 'అదోఽమ్భః పరేణ దివ'మిత్యాదినా । లోకసృష్టిశ్చ పరమేశ్వరాధిష్ఠితేన పరేణ కేనచిదీశ్వరేణ క్రియత ఇతి శ్రుతిస్మృత్యోరుపలభ్యతే । తథా హి శ్రుతిర్భవతి 'ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధ' ఇత్యాద్యా । స్మృతిరపి "స వై శరీరీ ప్రథమః స వై పురుష ఉచ్యతే । ఆదికర్తా స భూతానాం బ్రహ్మాగ్రే సమవర్తత" ఇతి । ఐతరేయిణోఽపి 'అథాతో రేతసస్సృష్టిః ప్రజాపతే రేతో దేవా' ఇత్యత్ర పూర్వస్మిన్ ప్రకరణే ప్రజాపతికర్తృకాం విచిత్రాం సృష్టిమామనంతి।ఆత్మశబ్దోఽపి తస్మిన్ ప్రయుజ్యమానో దృష్టః 'ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధ' ఇత్యత్ర।ఏకత్వావధారణమపి ప్రాగుత్పత్తేః స్వవికారాపేక్షముపపద్యతే। ఈక్షణమపి తస్య చేతనత్వాభ్యుపగమాదుపపన్నం । అపి చ తాభ్యో గామానయత్తాభ్యోఽశ్వమానయత్తాభ్యః పురుషమానయత్తా అబ్రువన్నిత్యేవంజాతీయకో భూయాన్ వ్యాపారవిశేషో లౌకికేష్వివ విశేషవత్స్వాత్మసు ప్రసిద్ధ ఇహానుగమ్యతే । తస్మాద్విశేషవానేవ కశ్చిదిహాత్మా స్యాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, పర ఏవాత్మేహాత్మశబ్దేన గృహ్యతే ఇతరవత్, యథేతరేషు సృష్టిశ్రవణేషు 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యేవమాదిషు పరస్యాత్మనో గ్రహణం, యథా చేతరస్మిన్ లౌకికే ఆత్మశబ్దప్రయోగే ప్రత్యగాత్మైవ ముఖ్య ఆత్మశబ్దేన గృహ్యతే తథేహాపి భవితుమర్హతి । యత్ర తు 'ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యేవమాదౌ పురుషవిధ ఇత్యేవమాది విశేషణాంతరం శ్రూయతే భవేత్తత్ర విశేషవత ఆత్మనో గ్రహణం, అత్ర పునః పరమాత్మగ్రహణానుగుణమేవ విశేషణముత్తరముపలభ్యతే 'స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాన్ లోకానసృజతే'త్యేవమాది।తస్మాత్తస్యైవ గ్రహణమితి న్యాయ్యమ్॥ ... ...

సూ. ౧౭. అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్ ॥

వాక్యాన్వయదర్శనాన్న పరమాత్మగ్రహణమితి పునర్యదుక్తం తత్పరిహర్తవ్యమితి, అత్రోచ్యతే।స్యాదవధారణాదితి।భవేదుపపన్నం పరమాత్మన ఇహ గ్రహణం, కస్మాత్, అవధారణాత్ పరమాత్మగ్రహణే హి ప్రాగుత్పత్తేరాత్మైకత్వావధారణమాంజసమవకల్పతే,అన్యథా హ్యనాంజసం తత్పరికల్ప్యేత।లోక

మానయల్లోకస్రష్టా తథాఽశ్వమానయత్ తాస్తు గవాశ్వప్రాప్త్యా న తృప్తాస్తతః పురుషశరీరే ఆనీతే తా అబ్రువన్ తృప్తాస్స్మ ఇతి।అయం చ లోకవ్యవహారః స్రష్టుః ప్రజాపతిత్వే లింగమిత్యాహ॥అపి చేతి॥ ఆత్మశబ్దస్య చిదాత్మని ముఖ్యత్వాత్ ముఖ్యగ్రహే బాధకాభావాదుత్తరస్యేక్షణాదేరనుకూలత్వాత్ పరమాత్మగ్రహణమితి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి॥ మహాభూతసృష్టిపూర్వకం లోకానసృజతేతి శ్రుతిర్వ్యాఖ్యేయేతి భావః॥.....................

౧౭. పూర్వపక్షబీజమనూద్య దూషయతి ॥ అన్వయాదితి ॥ 'ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీ'దితి 'ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మే'తి చోపక్రమోపసంహారస్థాత్మబ్రహ్మశ్రుతిభ్యామేకత్వావధారణప్రవేశాదిలింగైశ్చ లోకస్రష్టృత్వాదిలింగబాధేన ప్రి

త్యగ్రహీష్మ గ్రాహ్యమితి భావః । సపరమేశ్వరః ఏతమేవసీమానంమూర్ధ్నః కేశవిభాగావసానంవిదార్యఛిద్రంకృత్వా ఏతయాబ్రహ్మరంధ్రాఖ్యయాద్వారా లింగవిశిష్టఃప్రవిష్టవానిత్యర్థః । తాంవినాయదివాగాదిభిస్స్వస్వవ్యాపారఃకృతః, అథతదాకోఽహమితి త్వంపదార్థంవిచార్య స్వయమేతమేవశోధితమాత్మానం బ్రహ్మ తతమంవ్యాప్తతమమపశ్యత్ - తకారలోపశ్ఛాందసః. ప్రజ్ఞాచిదాత్మా. నేత్రంనీయతేఽనేనేతినియామకంయస్యతత్ ప్రజ్ఞానేత్రం చిదాత్మనియమ్యమిత్యర్థః । ఉక్తవ్యాఖ్యానేగుణోపసంహారస్యాస్ఫుటత్వాన్నపాదసంగతిరితిమత్వైవ వ్యాఖ్యానాంతరమాహ । అపరేతి ॥ ఉదర్కఉపసంహారః । సచ్ఛబ్దస్యాత్మానాత్మసాధారణ్యాత్సంశయమాహ॥ తత్రేతి॥ పూర్వపక్షే సత్తాసామాన్య

సృష్టివచనంతు శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధమహాభూతసృష్ట్యనంతరమితియోజయిష్యామః, యథా 'తత్తేజోఽసృజత' ఇత్యేతచ్ఛ్రుత్యంతరప్రసిద్ధవియద్వాయుసృష్ట్యనంతరమిత్యయూయుజం ఏవమిహాపి । శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధోహి సమానవిషయో విశేషః శ్రుత్యంతరేఽప్యుపసంహర్తవ్యో భవతి । యోఽప్యయం వ్యాపారవిశేషానుగమస్తాభ్యో గామానయదిత్యాదిః సోఽపి వివక్షితార్థావధారణానుగుణ్యేనైవ గ్రహీతవ్యః, నహ్యయంసకలః కథాప్రబంధో వివక్షిత ఇతి శక్యతే వక్తుం, తత్ప్రతిపత్తౌ పురుషార్థాభావాత్, బ్రహ్మాత్మత్వంత్విహవివక్షితం । తథాహ్యంభఃప్రభృతీనాం లోకానాం లోకపాలానాం చాగ్న్యాదీనాంసృష్టిం శిష్ట్వా కరణాని కరణాయతనంచ శరీరముపదిశ్య సఏవస్రష్టాకథంన్విదం మదృతేస్యాదితివీక్ష్య ఇదంశరీరంప్రవివేశేతి దర్శయతి 'సఏతమేవసీమానంవిదార్యైతయా ద్వారా ప్రాపద్యత' ఇతి । పునశ్చ 'యదివాచాభివ్యాహృతంయదిప్రాణేనాభిప్రాణిత'మిత్యేవమాదినాకరణవ్యాపారవివేచనపూర్వకం 'అథకోఽహ'మితివీక్ష్య 'సఏతమేవపురుషంబ్రహ్మతతమమపశ్య'దితి బ్రహ్మాత్మత్వదర్శనమవధారయతి। తథోపరిష్టాదపి 'ఏషబ్రహ్మైషఇంద్రఏషప్రజాపతి'రిత్యాదినాసమస్తంభేదజాతం సహమహాభూతైరనుక్రమ్య 'సర్వంతత్ ప్రజ్ఞానేత్రంప్రజ్ఞానేప్రతిష్ఠితం ప్రజ్ఞానేత్రోలోకఃప్రజ్ఞాప్రతిష్ఠాప్రజ్ఞానంబ్రహ్మే'తిబ్రహ్మాత్మత్వదర్శనమేవావధారయతి,తస్మాదిహాత్మగృహీతిరిత్యనపవాదః। అపరాయోజనా, ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్ ।వాజసనేయకే 'కతమఆత్మేతియోఽయంవిజ్ఞానమయః ప్రాణేషుహృద్యంతర్జ్యోతిఃపురుష'ఇత్యాత్మశబ్దేనోపక్రమ్య తస్యైవసర్వసంగవిముక్తత్వప్రతిపాదనేనబ్రహ్మాత్మతామవధారయతి, తథాహ్యుపసంహరతి 'సవా ఏషమహానజఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయోబ్రహ్మే'తి । ఛాందోగ్యేతు 'సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయ'మిత్యంతరేణైవాత్మశబ్దముపక్రమ్య ఉదర్కే 'సఆత్మాతత్త్వమసీ'తితాదాత్మ్యముపదిశతి, తత్రసంశయః, తుల్యార్థత్వంకిమనయోరామ్నానయోస్స్యాదతుల్యార్థత్వంవేతి । అతుల్యార్థత్వమితితావత్ ప్రాప్తంఅతుల్యత్వాదామ్నానయోః, నహ్యామ్నానవైషమ్యేసత్యర్థసామ్యంయుక్తంప్రతిపత్తుం, ఆమ్నానతంత్రత్వాదర్థపరిగ్రహస్య। వాజసనేయకేచాత్మశబ్దోపక్రమాదాత్మతత్త్వోపదేశఇతిగమ్యతే, ఛాందోగ్యేతూపక్రమవిపర్యయాదుపదేశవిపర్యయః । ననుచఛందోగానామప్యస్త్యుదర్కేతాదాత్మ్యోపదేశఇత్యుక్తం,సత్యము

బ్రహ్మాత్మత్వసంపదుపాస్తిః ఛాందోగ్యవాజిశ్రుత్యోర్నిర్గుణవిద్యేతిభేదాన్మిథోగుణానుపసంహారః సిద్ధాంతేతూభయత్ర నిర్గుణవిద్యైక్యాదుపసంహారఇతిఫలభేదః । పదానాంజాతౌశక్తిగ్రహాత్సచ్ఛబ్దోపిసత్తాజాతివాచీత్యుపక్రమస్యానిశ్చితార్థత్వాదసంజాతవిరోధ్యుపక్రమబలేనతాదాత్మ్యోపదేశఃసంపత్తిపరతయానేయఇతిపూర్వపక్షనిష్కర్షః । పూర్వత్రవాక్యైక్యాదర్థాదిపరత్వంత్యక్త్వావిద్యైక్యముక్తం, ఇహతుసదాత్మశబ్దాభ్యాం జాత్యాత్మవాచిభ్యాముపక్రమభేదాద్వాక్యభేదేసతివిద్యాభేదఇతిప్రత్యుదాహరణసంగతిః । నచాత్మశబ్దోజాతివాచకఃఆత్మవ్యక్త్యైక్యాజ్జాత్యభావాత్ కింతుసర్వాంతరవస్తువాచకఃకల్పితజాతివాచిత్వేప్యుపక్రమభేదస్స్ఫుట ఏవ సత్తాత్మత్వయోర్భేదాదితిమంతవ్యం।సిద్ధాం

తయతి ॥తథేత్యాదినా॥ ఉపక్రమాన్వయాదితి॥ఉపక్రమాధీనత్వాదుపసంహారస్యేత్యర్థః।తచ్చావధారణం సత్పదేనాత్మగృహీతౌసత్యాంయుజ్యతఇత్యాహ ॥తచ్చేతి॥ సదేకమేవేత్యవధారణం, అనేనజీవేనాత్మనేతి సద్దేవతాకర్తృకోజీవస్యాత్మశబ్దేనపరామర్శః, సుప్తౌజీవఃసతాసంపన్నోభవతీతికథనం భూయఏవమాహభగవాన్ విజ్ఞాపయత్వితిపరిచోదనా। సదితిపదేనసత్తాశ్రయఉచ్యతేనజాతిమాత్రం, కర్తృవాచిశతృప్రత్యయాంతత్వాత్ ।తథాచోపక్రమేసత్తాశ్రయసామాన్యోక్తౌకశ్చాశ్రయఇత్యాకాంక్షాయాంవాక్యశేషాదాత్మేతినిశ్చీయతఇత్యాహ ॥నచేతి॥సచ్ఛబ్దస్యాత్మానాత్మసాధారణ్యముపేత్యోక్తం తదపినాస్తి ఆకాశపదవత్ సత్పదస్యవ్యక్తివాచిత్వాత్ వ్యక్తేశ్చబాధాయోగాచ్చిదాత్మైవేతినవాజిఛందోగయోరుపక్రమవైషమ్యమిత్యాహ ॥సచ్ఛబ్దేతి॥ వైషమ్యముపేత్యాప్యాహ ॥ ఆమ్నానేతి ॥ వాజివాక్యేత్వమర్థస్యత

క్తముపక్రమతంత్రత్వాదుపసంహారస్యతాదాత్మ్యసంపత్తిస్సేతిమన్యతే, తథాప్రాప్తేఽభిధీయతే । ఆత్మగృహీతిః 'సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీ'దిత్యత్ర । ఛందోగానామపిభవితుమర్హతిఇతరవత్, యథా 'కతమఆత్మే'త్యత్ర।వాజసనేయినామాత్మగృహీతిస్తథైవ।కస్మాత్, ఉత్తరాత్తాదాత్మ్యోపదేశాత్।అన్వయాదితిచేత్, స్యాదవధారణాత్ ।యదుక్తముపక్రమాన్వయాదుపక్రమేచాత్మశబ్దశ్రవణాభావాన్నాత్మగృహీతిరితితస్యకఃపరిహారఇతిచేత్,సోఽభిధీయతే।స్యాదవధారణాదితి।భవేదుపపన్నైషాత్మగృహీతిఃఅవధారణాత్, తథాహి 'యేనాశ్రుతంశ్రుతంభవతి అమతంమతం అవిజ్ఞాతంవిజ్ఞాత'మిత్యేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానమవధార్యతత్సంపిపాదయిషయాసదేవేత్యాహ,తచ్చాత్మగృహీతౌసత్యాంసంపద్యతే,అన్యథాహియోఽయంముఖ్యఆత్మాసనవిజ్ఞాతఇతినైవసర్వవిజ్ఞానంసంపద్యేత । తథాప్రాగుత్పత్తేరేకత్వావధారణంజీవస్యచాత్మశబ్దేనపరామర్శః, స్వాపావస్థాయాంచతత్స్వభావసంపత్తికథనంపరిచోదనాపూర్వకంచపునఃపునః 'తత్త్వమసీ'త్యవధారణమితిసర్వమేతత్తాదాత్మ్యప్రతిపాదనాయామేవావకల్పతే నతాదాత్మ్యసంపాదనాయాం । నచాత్రోపక్రమతంత్రతోపన్యాసోన్యాయ్యః,నహ్యుపక్రమేఆత్మత్వసంకీర్తనమనాత్మత్వసంకీర్తనంవాఽస్తి, సామాన్యోపక్రమశ్చ నవాక్యశేషగతేనవిశేషేణవిరుధ్యతే విశేషాకాంక్షిత్వాత్సామాన్యస్య,సచ్ఛబ్దార్థోపిచపర్యాలోచ్యమానోనముఖ్యాదాత్మనోఽన్యస్సంభవతి,అతోఽన్యస్యవస్తుజాతస్యారంభణశబ్దాదిభ్యోఽనృతత్వోపపత్తేః ఆమ్నానవైషమ్యమపినావశ్యమర్థవైషమ్యమావహతి, ఆహరపాత్రంపాత్రమాహరేత్యాదిష్వర్థసామ్యేపితద్దర్శనాత్ । తస్మాదేవంజాతీయకేషువాక్యేషుప్రతిపాదనప్రకారభేదేపిప్రతిపాద్యార్థాభేదఇతిసిద్ధమ్॥ ... ... ❋

❋ సూ. ॥ ౧౮ ॥ కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్ ॥ ❋

ఛందోగావాజసనేయినశ్చ ప్రాణసంవాదే శ్వాదిమర్యాదంప్రాణస్యాన్నమామ్నాయ తస్యైవాపోవాసఆమనంతి ।అనంతరంచఛందోగాఆమనంతి 'తస్మాద్వాఏతదశిష్యంతఃపురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిః పరిదధతీ'తి । వాజసనేయినస్త్వామనంతి 'తద్విద్వాంసశ్శ్రోత్రియాఅశిష్యంతఆచామంత్యశిత్వాచాచా

దర్థపర్యంతస్యలక్ష్యస్యప్రతిపాదనం ఛాందోగ్యవాక్యేతుతదర్థస్యత్వమర్థపర్యంతస్యప్రతిపాదనమితి ప్రకారభేదేపివాక్యార్థైక్యాద్విద్యైక్యమితిఫలితమాహ॥తస్మాదితి ॥ఇత్యష్టమాధికరణమ్........................❋

౧౮.❋కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్❋॥ 'మేకిమన్నంకింవాస'ఇతిప్రాణేనపృష్టావాగాదయఊచుః 'యదిదంకించాశ్వభ్యఆశకునిభ్యస్తత్తేఽన్నమాపోవాస'ఇతి సర్వంప్రాణిభిర్భుజ్యమానంయదిదంప్రసిద్ధంశ్వాదిపర్యంతమన్నం తత్ప్రాణస్యతవాన్నంఆపఆచ్ఛాదనమిత్యుపాసకేనచింతనీయమిత్యర్థః । శాఖాద్వయేప్యవిశేషశ్రుతిముక్త్వావిశేషశ్రుతిభేదమాహ ॥ అనంతరంచేతి ॥ తస్మాదపాంప్రాణవస్త్రత్వాదశిష్యంతోఽశనంకుర్వంతఃశ్రోత్రియాఏతత్కుర్వంతి, కింతత్,భోజనాత్పూర్వంఊర్ధ్వంచాచామంతీతియత్తదద్భిఃప్రాణంపరిదధత్యాచ్ఛాదయంతీత్యర్థః । పూర్వోత్తరాచమనసంబంధినీష్వ

ప్సు ప్రాణవాసస్త్వచింతనరూపమనగ్నతాధ్యానం కార్యమితి భావః । తత్తస్మాదిత్యుక్తార్థం యతః పూర్వే విద్వాంసోఽశనాత్ప్రాగూర్ధ్వం చాచామంత ఏతమేవానం ప్రాణం తత్తేనాచమనేనానగ్నమాచ్ఛాదితం కుర్వంతో మన్యంతే చింతయంతి, తస్మాదేవం విదిదానీంతనోఽప్యుపాసక ఏవం కుర్యాదితి వాజిశ్రుత్యర్థః । అత ఉభయోరప్యపూర్వత్వాత్సంశయమాహ ॥ తత్కిమితి ॥ సందిగ్ధతదుపక్రమస్య వాక్యశేషాన్నిర్ణయవదాచామంతీతి పదస్య విధిత్వసందేహే ఆచామేదితి వాక్యశేషాద్విధిత్వనిర్ణయ ఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ ॥ కిం తావదితి ॥ జ్ఞానసాధనోపాసనాంగవిధివిచారత్వాత్పాదసంగతిర్బోధ్యా । పూర్వపక్షే ప్రాణవిద్యాంగత్వేనాపూర్వాచమనం విహితమన్యత్రోపసంహర్తవ్యమితి ఫలం, సిద్ధాంతే తస్యావిధేయత్వాత్ నాంగత్వేనోపసంహార ఇతి వివేకః । ఉభయవిధానే వాక్యభేదస్స్యాదిత్యరుచ్యా పక్షాంతరమాహ ॥ అథవేతి ॥ ప్రశస్తం హీదమాచమనం యస్మాదనేన ప్రాణమనగ్నం మన్యంత ఇతి స్తుతిః । ప్రసిద్ధానువాదేనా ప్ర

> మంతి ఏతమేవ తదనమనగ్నం కుర్వంతో మన్యంతే తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామే దశిత్వాచామేదేతమేవ తదనమనగ్నం కురుత' ఇతి । తత్ర చాచమనమనగ్నతాచింతనంచ ప్రాణస్య ప్రతీయతే । తత్కిముభయమపి విధీయతే ఉతాచమనమేవ ఉతానగ్నతాచింతనమేవేతి విచార్యతే । కిం తావత్ప్రాప్తముభయమపి విధీయత ఇతి । కుతః, ఉభయస్యాప్యవగమ్యమానత్వాత్ । ఉభయమపి చైతదపూర్వత్వాద్విధ్యర్హం, అథవాచమనమేవ విధీయతే, విస్పష్టా హి తస్మిన్ విధివిభక్తిః, 'తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామేదశిత్వాచామే'దితి తస్యైవ స్తుత్యర్థమనగ్నతాసంకీర్తనమిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, నాచమనస్య విధేయత్వముపపద్యతే, కార్యాఖ్యానాత్, ప్రాప్తమేవ హీదం కార్యత్వేనాచమనం ప్రాయత్యార్థం స్మృతిప్రసిద్ధమన్వాఖ్యాయతే । నన్వియం శ్రుతిస్తస్యాః స్మృతేర్మూలం స్యాత్, నేత్యుచ్యతే విషయనానాత్వాత్ । సామాన్యవిషయా హి స్మృతిః పురుషమాత్రసంబద్ధం ప్రాయత్యార్థమాచమనం ప్రాపయతి, శ్రుతిస్తు ప్రాణవిద్యాప్రకరణపఠితా తద్విషయమేవాచమనం విదధతీ విదధ్యాత్ । న చ భిన్నవిషయయోః శ్రుతిస్మృత్యోర్మూలమూలిభావోఽవకల్పతే, న చేయం శ్రుతిః ప్రాణవిద్యాసంయోగ్యపూర్వమాచమనం విధాస్యతీతి శక్యమాశ్రయితుం, పూర్వస్యైవ పురుషమాత్రసంయోగిన ఆచమనస్యేహ ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్, అత ఏవ చ నోభయవిధానం, ఉభయవిధానే చ వాక్యం భిద్యేత । తస్మాత్ప్రాప్తమేవాశిశిషతామశితవతాంచోభయత ఆచమనమనూద్య 'ఏతమేవ తదనమగ్నం కుర్వంతో మన్యంత' ఇతి ప్రాణస్యానగ్నతాకరణసంకల్పోఽనేన వాక్యేనాచమనీయాస్వప్సు ప్రాణవిద్యాసంబంధిత్వేనాపూర్వ ఉపదిశ్యతే । న చాయమనగ్నతావాద ఆచమనస్తుత్యర్థ ఇతి న్యాయ్యం, ఆచమనస్యావిధేయత్వాత్, స్వయంచానగ్నతాసంకల్పస్య విధేయత్వప్రతీతేః । న చైవం సత్యేకస్యాచమనస్యోభయార్థతాఽభ్యుపగతా భవతి, ప్రాయత్యార్థతా పరిధానార్థతా చేతి క్రియాంతరత్వాభ్యుపగమాత్, క్రియాంతర

సిద్ధం విధేయమితి న్యాయేన సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ ప్రయతస్య ప్రయత్నవతో భావః ప్రాయత్యం శుద్ధిస్తదర్థమిత్యర్థః । స్మృత్యా శుద్ధ్యర్థం కార్యత్వేన విహితసకలకర్మాంగతయా ప్రాప్తాచమనానువాదేనాపూర్వమనగ్నతాధ్యానమేవ విధీయత ఇతి సూత్రార్థః । స్మార్తమాచమనం శ్రుత్యానానూద్యతే కింత్వనయా శ్రుత్యా విహితం స్మృత్యాఽనూద్యత ఇతి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ శ్రుతిస్మృత్యోరనయోర్న మూలమూలిభావః భిన్నవిషయత్వాదితి పరిహరతి ॥ నేతి ॥ 'ద్విజో నిత్యముపస్పృశే'దిత్యాద్యా స్మృతిః । ఆచమనాంతరవిధిముపేత్య మూలమూలిత్వం నిరస్తం సంప్రతి విధిరసిద్ధ ఇత్యాహ ॥ న చేయం శ్రుతిరితి ॥ అత ఏవేతి - ఆచమనవిధ్యభావాదేవేత్యర్థః । అతోఽప్సు ప్రాణవాసస్త్వధ్యానాఖ్యః సంకల్పః ప్రాణవిద్యాంగత్వేన విధీయత ఇత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ స్వయం చేతి అపూర్వత్వాదిత్యర్థః । శుద్ధ్యర్థం వినియుక్తస్యాచమనస్య ప్రాణాచ్ఛాదనార్థత్వం విరుద్ధమిత్యాశంక్యాహ ॥ న చైవం సతీతి ॥ ఆచమనస్యాచ్ఛాదనార్థత్వమసిద్ధమిత్యర్థః । కించ యథా

పూర్వవాక్యే ప్రాణస్య సర్వాన్నతాధ్యానమంగం విహితం తథా త్రాప్యప్సు వాసోధ్యానం విధీయతే, అన్యథా చమనవిధౌ పూర్వత్ర ధ్యానవిధిరుత్తరత్ర క్రియావిధిరిత్యర్థవైశసం స్యాదిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ భక్షయేదితి శబ్దాభావాత్ శ్వాద్యన్నస్య సర్వస్య మనుష్యేణోపాసకేన భోక్తుమశక్యత్వాచ్చ న పూర్వవాక్యే క్రియావిధిరిత్యర్థః । ఇతశ్చాచమనమత్ర న విధేయమిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ అనగ్నం మన్యంత ఇత్యత్ర వాసస్త్వధ్యానమపి న విధేయం దోషసామ్యాదితి శంకతే ॥ నన్వితి॥ ఉభయోరప్యనువాదత్వే వైఫల్యాదవశ్యమేకానువాదే నైకం విధేయం తచ్చ విధేయం వాసోధ్యానమేవ వాసః కార్యస్యానగ్నత్వస్యాఖ్యానాదపూర్వత్వాచ్చేతి సమాధానార్థః ।పూర్వవదితి స్మృత్యా ప్రాప్తమిత్యర్థః । ఆచామేదితి న విధిః కింతు విణ్మూత్ర పాంశుయష్టవ్య ఇతి వదనువాద ఇత్యత్ర లింగమాహ ॥ అత ఏవేతి॥ 'తస్మాదేవం విదశిష్యన్నాచామేదశిత్వాచా

మేవహ్యాచమనం నామ ప్రాయత్యార్థం పురుషస్యాభ్యుపగమ్యతే, తదీయాస్వప్సు వాసస్సంకల్పనం నామ క్రియాంతరమేవ పరిధానార్థం ప్రాణస్యాభ్యుపగమ్యత ఇత్యనవద్యం । అపిచ 'యదిదం కించాశ్వభ్య ఆశకునిభ్య ఆకృమిభ్య ఆకీటపతంగేభ్యస్తత్తేఽన్న'మిత్యత్ర తావన్న సర్వాన్నాభ్యవహారశ్చోద్యత ఇతి శక్యం వక్తుం, అశబ్దత్వాదశక్యత్వాచ్చ, సర్వం తు ప్రాణస్యాన్నమితీయమన్నదృష్టిశ్చోద్యతే । తత్సాహచర్యాదాపో వాస ఇత్యత్రాపి నాపామాచమనం చోద్యతే, ప్రసిద్ధాస్వేవాచమనీయాస్వప్సు పరిధాన దృష్టిశ్చోద్యత ఇతి యుక్తం। నహ్యర్థవైశసం సంభవతి । అపిచాచామంతీతి వర్తమానాపదేశిత్వాన్నాయం శబ్దో విధిక్షమః।ననుమన్యంత ఇత్యత్రాపి సమానం వర్తమానాపదేశిత్వం, సత్యమేవమేతత్, అవశ్యం విధయేత్వన్యతరస్మిన్ వాసః కార్యాఖ్యానాదపాం వాసస్సంకల్పనమేవాపూర్వం విధీయతే నాచమనం పూర్వవద్ధి తదిత్యుపపాదితం । యదప్యుక్తం విస్పష్టాచామనేవిధివిభక్తిరితి, తదపి పూర్వవత్త్వేనైవాచమనస్య ప్రత్యుక్తం, అత ఏవాచమనస్యావిధిత్సితత్వాదేతమేవ తదనమనగ్నం కుర్వంతో మన్యంత ఇత్యత్రైవ కాణ్వానాం పర్యవస్యంతి నామనంతి తస్మాదేవం విదిత్యాది।తస్మాన్మాధ్యందినానామపి పాఠ ఆచమనానువాదేనైవం విత్త్వమేవ ప్రకృత ప్రాణవాసోవిత్త్వం విధీయత ఇతి ప్రతిపత్తవ్యం । యోఽప్యయమభ్యుపగమః క్వచిదాచమనం విధీయతాం క్వచిద్వాసో విజ్ఞానమితి సోఽపి న సాధుః, ఆపో వాస ఇత్యాదికాయా వాక్యప్రవృత్తేస్సర్వత్రైవైకరూప్యాత్ । తస్మాద్వాసోవిజ్ఞానమేవేహ విధీయతే నాచమనమితి న్యాయ్యం॥................

॥ సూ ॥౧౯॥ సమాన ఏవం చాభేదాత్ ॥

వాజసనేయి శాఖాయామగ్నిరహస్యే శాండిల్యనామాంకితా విద్యా విజ్ఞాతా, తత్ర చ గుణాశ్శ్రూయంతే 'స ఆత్మానముపాసీత మనోమయం ప్రాణశరీరం భారూప'మిత్యేవమాదయః। తస్యామేవ శాఖాయాం బృహదారణ్యకే పునః పఠ్యతే 'మనోమయోఽయం పురుషో భాస్సత్యస్తస్మిన్నంతర్హృదయే యథా వ్రీహిర్వా యవో వా స ఏష సర్వస్యేశానస్సర్వస్యాధిపతిస్సర్వమిదం ప్రశాస్తి యదిదం కించే'తి । తత్ర సంశయః, కిమియమేకా విద్యాఽగ్నిరహస్య బృహదారణ్యకయోర్గుణోపసంహారశ్చ, ఉత ద్వే ఇమే విద్యే గుణానుపసంహారశ్చేతి । కిం తావత్ ప్రాప్తం విద్యాఽభేదో గుణవ్యవస్థా చేతి, కుతః, పౌనరుక్త్యప్రసం

చామేదితి వాక్యస్యావిధిత్వే కాణ్వైరపఠనం లింగమిత్యర్థః । తర్హి పాఠబలాన్మాధ్యందినే ఆచమనవిధిః కాణ్వే ధ్యానవిధిరితి కస్యచిన్మతం నిరాకరోతి॥యోఽపీతి॥ ఇతి నవమాధికరణమ్॥... ... ...

౧౯॥ సమాన ఏవం చాభేదాత్ ॥ శాండిల్యేన దృష్టా తన్నామ్నాంకితా విద్యా - అంతర్హృదయే వ్రీహ్యాదివత్సూక్ష్మస్తిష్ఠతీత్యర్థః। అభ్యాసప్రత్యభిజ్ఞానాభ్యాం సంశయమాహ ॥తత్రేతి॥ గుణానుపసంహారోపసంహారౌ పూర్వోత్తరపక్షయోః ఫలం, పూర్వత్ర ప్రాప్తాచమనానువాదేనానగ్నతాధ్యానవిధిరుక్తః ఇహ త్వేకశాఖాయాం విప్రకృష్టదేశస్థవాక్యయోరేకస్య విధిత్వమన్యస్యానువాదత్వమిత్యనిశ్చయాత్ ద్వయోరపి విద్యావిధిత్వమితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వ

పక్షయతి ॥ కింతావదితి ॥ యత్పునరుక్తంతద్విద్యాంతరమితినవ్యాప్తిః ప్రాణపంచాగ్న్యాదివిద్యాసువ్యభిచారాదిత్యా
శంక్యశాఖాభేదేపునరుక్తిరసిద్ధేత్యుక్తమిత్యాహ ॥ భిన్నాస్వితి ॥ యథాఽగ్నిహోత్రవాక్యేకర్మవిధిః, 'దధ్నాజు
హోతీ'తివాక్యేగుణవిధిస్తథాత్రాప్యస్తునవిద్యాభేదఇత్యాశంక్యాహ ॥ నచాత్రైకమితి ॥ ఉక్తగుణానాంపునరుక్తిర్వ్య
ర్థాస్యాత్ అతోఽభ్యాసాద్విద్యాభేదః ప్రయాజభేదవదితిభావః, ఉక్తగుణోక్తిర్నవృథాకతిపయగుణవిశిష్టోపాస్యాభేద
ప్రత్యభిజ్ఞానార్థత్వాదతఉపాస్యరూపాభేదాత్ భిన్నశాఖాస్వివసమానశాఖాయామపి విద్యైక్యమితి సిద్ధాంతసూ
త్రంయోజయతి ॥ యథేతి ॥ సౌత్రశ్చకారోఽప్యర్థో వ్యాఖ్యాతః । యత్రబహవోగుణాశ్శ్రుతాస్తత్రప్రధానవిధిరన్య

గాత్ భిన్నాసుహిశాఖాస్వధ్యేతృవేదితృభేదాత్ పౌనరుక్త్యపరిహారమాలోచ్యవిద్యైకత్వమధ్యవసా
య ఏకత్రాతిరిక్తాగుణాఇతరత్రోపసంహ్రియంతేప్రాణసంవాదాదిష్విత్యుక్తం । ఏకస్యాంపునశ్శాఖా
యామధ్యేతృవేదితృభేదాభావాదశక్యపరిహారేపౌనరుక్త్యేనవిప్రకృష్టదేశస్థైకావిద్యాభవితుమర్హతి ।

నచాత్రైకమామ్నానంవిద్యావిధానార్థమపరంగుణవిధానార్థమితివిభాగస్సంభవతి।తదాహ్యతిరిక్తాఏవ
గుణాఇతరత్రేతరత్రచామ్నాయేరన్ అసమానాఃసమానా అపితూభయత్రామ్నాయంతే మనోమ
యత్వాదయః, తస్మాన్నాన్యోన్యగుణోపసంహారఇత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమహే, యథాభిన్నాసుశాఖా
సువిద్యైకత్వంగుణోపసంహారశ్చభవతి ఏవమేకస్యామపిశాఖాయాంభవితుమర్హతి ఉపాస్యాభేదా
త్, తదేవహిబ్రహ్మమనోమయత్వాదిగుణకముభయత్రాప్యుపాస్యమభిన్నంప్రత్యభిజానీమహే, ఉ
పాస్యంచరూపంవిద్యాయాః, నచరూపాభేదేవిద్యాభేదమధ్యవసాతుంశక్నుమః, నాపివిద్యాఽభేదేగు
ణవ్యవస్థానం।ననుపౌనరుక్త్యప్రసంగాద్విద్యాభేదోఽధ్యవసితః, నేత్యుచ్యతే, అర్థవిభాగోపపత్తేః,ఏకం
హ్యామ్నానవిద్యావిధానార్థంఅపరంగుణవిధానార్థమితినకించిన్నోపపద్యతే । నన్వేవంసతియదపఠితమ
గ్నిరహస్యేతదేవబృహదారణ్యకేపఠితవ్యం 'సఏషసర్వస్యేశాన'ఇత్యాది । యత్తుపఠితమేవమనోమ
యత్వాది తన్నపఠితవ్యం, నైషదోషః। తద్బలేనైవప్రదేశాంతరపఠితవిద్యాప్రత్యభిజ్ఞానాత్ । సమా
నగుణామ్నానేనహివిప్రకృష్టదేశాంశాండిల్యవిద్యాం ప్రత్యభిజ్ఞాప్య తస్యామీశానత్వాద్యుపదిశ్యతే, అ
న్యథాహి కథంతస్యాఅయంగుణవిధిరభిధీయతే । అపిచాప్రాప్తాంశోపదేశేనార్థవతివాక్యే సంజాతే
ప్రాప్తాంశపరామర్శస్య నిత్యానువాదతయాప్యుపపద్యమానత్వాన్నతద్బలేనప్రత్యభిజ్ఞోపేక్షితుం శక్య
తే । తస్మాదత్రసమానాయామపిశాఖాయాంవిద్యైకత్వంగుణోపసంహారశ్చేత్యుపపన్నం ॥ ......

సూ. ౨౦. సంబంధాదేవమన్యత్రాపి॥

బృహదారణ్యకే 'సత్యంబ్రహ్మే'త్యుపక్రమ్య 'తద్యత్తత్సత్యమసౌసఆదిత్యోయఏషఏతస్మిన్మండ
లేపురుషోయశ్చాయందక్షిణేఽక్షన్పురుష'ఇతి తస్యైవసత్యస్యబ్రహ్మణోఽధిదైవతమధ్యాత్మంచాయత
నవిశేషముపదిశ్య వ్యాహృతిశరీరత్వంచసంపాద్య ద్వే ఉపనిషదావాదిశ్యేతే, తస్యోపనిషదహరిత్యధిదై
వతం, తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మం । తత్రసంశయః, కిమవిభాగేనైవేతేఉభేఅప్యుపనిషదావుభయత్రా

త్రతదనువాదేనగుణవిధిరితినిశ్చయాదగ్నిరహస్యేప్రధానవిధిరుత్తరత్రగుణవిధిరితివిభాగః ॥ ఇతిదశమాధికరణమ్॥...

౨౦.సంబంధాదేవమన్యత్రాపి॥ సత్ భూతత్రయం, త్యత్ వాయ్వాకాశాత్మకం, సత్యంపరోక్షభూతాత్మ
కం హిరణ్యగర్భాఖ్యం బ్రహ్మేత్యుపక్రమ్య, తదుక్తం'యత్సత్యంతత్సయోఽసావాదిత్యః కింమండలంనతత్రస్థానేపురు
షఃకరణాత్మకస్సఏవాధ్యాత్మమక్షిస్థానస్థ'ఇత్యుపదిశ్యతస్య'భూరితిశిరోభువఇతిబాహూస్వరితిపాదా'వితి వ్యాహృతిరూ
పంశరీరముక్త్వా ద్వేఉపనిషదౌరహస్యదేవతానామనీఉపదిశ్యేతే తస్యాదిత్యమండలస్థస్యాహరితి నామప్రకాశకత్వా
త్ తస్యాక్షిస్థస్యాహమితినామప్రత్యక్త్వాదితీదంనామద్వయంవిషయః తత్రనామినస్సత్యాఖ్యస్య బ్రహ్మణఏకత్వా

త్ స్థానభేదోక్తేశ్చ సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వపక్షే ప్రతిస్థానం నామద్వయానుష్ఠానం సిద్ధాంతే యథాశ్రుత్యైకైకనామానుష్ఠానమితి ఫలం । దృష్టాంతసంగత్యా పూర్వపక్షసూత్రం వ్యాచష్టే ॥యథేతి॥ యథా విద్యైక్యాదుపసంహార ఉక్తః ఏవమన్యత్రాప్యేకవిద్యాయాముపసంహారో భవితుమర్హతీత్యర్థః । సత్యం బ్రహ్మేత్యుపక్రమాభేద స్తావేతావక్ష్యాదిత్యస్థపురుషావన్యోన్యస్మిన్ ప్రతిష్ఠితౌ, ఆదిత్యరశ్మీనాం చక్షుషి చక్షుషశ్చాదిత్యే ప్రతిష్ఠానాదితి వ్యతిషక్తపాఠో మిథస్సంశ్లేషపాఠస్తాభ్యాం విద్యైక్యసిద్ధిః, విద్యైక్యేపి కిం స్యాత్తత్రాహ ॥కథమితి॥ విద్యైక్యేపి స్థానభేదాదుపనిషదోరసంకరస్స్యాదిత్యాశంకాం దృష్టాంతేన పరిహరతి ॥ యోహీతి ॥ ... ... *

నుసంధాతవ్యే ఉతవిభాగేనైకాధిదైవతమేకాధ్యాత్మమితి । తత్ర సూత్రేణైవోపక్రమతే యథా శాండిల్యవిద్యాయాం విభాగేనాప్యధీతాయాం గుణోపసంహార ఉక్తః ఏవమన్యత్రాప్యేవంజాతీయకే విషయే భవితుమర్హతి ఏకవిద్యాభిసంబంధాత్, ఏకా హీయం సత్యవిద్యాఽధిదైవమధ్యాత్మంచాధీతా ఉపక్రమాభేదాద్వ్యతిషక్తపాఠాచ్చ । కథం తస్యా ముదితో ధర్మస్తస్యా మేవ న స్యాత్, యో హ్యాచార్యే కశ్చిదనుగమనాదిరాచారశ్చోదితః స గ్రామగతేఽరణ్యగతే చ తుల్యవదేవ భవతి । తస్మాదుభయోరప్యుపనిషదోరుభయత్ర ప్రాప్తిరితి, ఏవం ప్రాప్తే ప్రతివిధత్తే ॥ ... ... *

సూ. ౨౧. ॥ నవా విశేషాత్ ॥

నైనోభయోరుభయత్ర ప్రాప్తిః, కస్మాద్విశేషాత్, ఉపాసనస్థానవిశేషోపనిబంధాదిత్యర్థః। కథం స్థానవిశేషోపనిబంధ ఇతి, ఉచ్యతే, 'య ఏష ఏతస్మిన్మండలే పురుష' ఇతి హ్యాధిదైవికం పురుషం ప్రకృత్య తస్యోపనిషదహరితి శ్రావయతి 'యోఽయం దక్షిణేఽక్షన్పురుష' ఇతి చాధ్యాత్మికం పురుషం ప్రకృత్య తస్యోపనిషదహమితి-తస్యేతి చైతత్సన్నిహితాలంబనం సర్వనామ తస్మాదాయతనవిశేషవ్యపాశ్రయేణైవైతే ఉపనిషదావుపదిశ్యేతే కుత ఉభయోరుభయత్ర ప్రాప్తిః । నన్వేక ఏవాయమధిదైవతమధ్యాత్మం చ పురుషః, ఏకస్యైవ సత్యస్య బ్రహ్మణ ఆయతనద్వయప్రతిపాదనాత్ । సత్యమేవమేతత్, ఏకస్యాపి త్వవస్థావిశేషోపాదానేనోపనిషద్విశేషోపదేశాత్ తదవస్థస్యైవ సా భవితుమర్హతి। అస్తి చాయం దృష్టాంతః సత్యప్యాచార్యస్వరూపానపాయే యదాచార్యస్యాసీనస్యానువర్తనముక్తం న తత్తిష్ఠతో భవతి, యచ్చ తిష్ఠత ఉక్తం న తదాసీనస్యేతి గ్రామారణ్యయోస్త్వాచార్యస్వరూపానపాయాత్ తత్స్వరూపానుబద్ధస్య చ ధర్మస్య గ్రామారణ్యకృతవిశేషాభావాదుభయత్ర తుల్యవద్భావ ఇత్యదృష్టాంతస్సః। తస్మాద్వ్యవస్థానయోరుపనిషదోః॥ ... ... *

సూ. ౨౨. ॥ దర్శయతి చ ॥

అపి చైవంజాతీయకానాం ధర్మాణాం వ్యవస్థితిలింగదర్శనం భవతి । 'తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణౌ యన్నామ తన్నామే'తి । కథమస్య లింగత్వమితి తదుచ్యతే, అక్ష్యాదిస్థానభేదభిన్నాన్ ధర్మానన్యోన్యస్మిన్ననుపసంహార్యాన్ పశ్యన్నిహాతిదేశేనాదిత్యపురుషగతాన్ రూపా

౨౧. నామైక్యాన్నామసంకరో యుక్తః, తథా చాక్షిస్థోఽహరితి నామవాన్ సత్యబ్రహ్మత్వాదాదిత్యస్థవదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రం యోజయతి ॥నవేతి ॥ నామ్నోరుపాసనస్థానవిశిష్టసంబంధిత్వాదిత్యర్థః । తస్యోపనిషదహరహమితి చ వాక్యద్వయేన తచ్ఛబ్దపరామృష్టయోః సన్నిహితస్థానవిశిష్టయోః పురుషయోర్నామసంబంధపరేణోపసంహారానుమానం బాధ్యమితి భావః । విశేష్యైక్యాన్నామసంకర ఇత్యాశంక్య స్థానభేదేన విశిష్టపురుషభేదాన్నామవ్యవస్థామాహ నన్విత్యాదినా ॥ విశిష్టసంబంధే దృష్టాంతమాహ ॥ అస్తీతి ॥ ప్రతిదృష్టాంతస్య స్వరూపసంబంధిత్వాద్విశిష్టధ్యేయే ప్రకృతే దృష్టాంతో నాస్తీత్యాహ ॥ గ్రామేతి ॥ ... ... *

౨౨. ఉక్తనామవ్యవస్థాయామతిదేశో లింగమిత్యాహ ॥ దర్శయతి చేతి ॥ విద్యైక్యాదేవోపసంహారసిద్ధావతిదేశో

వృథా స్యాత్ తస్మాదేకవిద్యాయామపి స్థానభేదేనోక్తగుణానాం వినాఽతిదేశమనుపసంహార ఇతి సిద్ధమ్ ॥ అధికరణమ్ ౧౧॥

౨౩. సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపి చాతః ॥ బ్రహ్మైవ జ్యేష్ఠం కారణం యేషాం తాని బ్రహ్మజ్యేష్ఠాని, నిలోపశ్ఛాందసః, వీర్యాణి పరాక్రమవిశేషా ఆకాశోత్పాదనాదయః, తాని చ వీర్యాణి సంభృతాని నిర్విఘ్నం సమృద్ధాని, సర్వనియంతుః శాక్త్యవిఘ్నకర్త్రంతరసత్త్వాత్ . తచ్చ జ్యేష్ఠం బ్రహ్మాగ్రే దేవాద్యుత్పత్తేః ప్రాగేవ దివం స్వర్గమాత్రం న వ్యాప్తవత్ సదా సర్వవ్యాపకమిత్యర్థః । సర్వప్రాథమ్యం స్వధానహత్వమితి వాక్యశేషస్థాగుణాః ప్రభృతిపదగ్రాహ్యాః । ఖిలేష్వితి విధినిషేధశూన్యవాక్యేష్విత్యర్థః । బ్రహ్మసంబంధాద్విద్యాభేదభానాచ్చ సంశయమాహ॥ తాస్వితి ॥ అనారభ్యాధీతబ్రహ్మవిభూతీనాం బ్రహ్మసంబంధే న సర్వబ్రహ్మవిద్యాసు ప్రత్యభిజ్ఞానాదుపసంహార ఇతి పూర్వపక్షః । సిద్ధాంతమాహ ॥ సం

పాదీనక్షిపురుష ఉపసంహరతి 'తస్యైతస్య త దేవరూప'మిత్యాదినా । తస్మాద్వ్యవస్థితే ఏవైతే ఉపనిషదావితి నిర్ణయః ॥ ... ...

సూ. ౨౩. సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపి చాతః ॥

'బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యా సంభృతాని బ్రహ్మాగ్రే జ్యేష్ఠం దివమాతతాన' ఇత్యేవం రాణాయనీయానాం ఖిలేషు వీర్యసంభృతి ద్యునివేశప్రభృతయో బ్రహ్మణో విభూతయః పఠ్యంతే । తేషామేవ చోపనిషది శాండిల్యవిద్యాప్రభృతయో బ్రహ్మవిద్యాః పఠ్యంతే, తాసు బ్రహ్మవిద్యాసు తా బ్రహ్మవిభూతయ ఉపసంహ్రియేరన్ న వేతి విచారణాయాం బ్రహ్మసంబంధాదుపసంహారప్రాప్తౌ పఠతి, సంభృతిద్యువ్యాప్తిప్రభృతయో విభూతయః శాండిల్యవిద్యాప్రభృతిషు నోపసంహర్తవ్యాః, అత ఏవాయతనవిశేషయోగాత్ । తథా హి శాండిల్యవిద్యాయాం హృదయాయతనత్వం బ్రహ్మణ ఉక్తం 'ఏష ఆత్మాంతర్హృదయ' ఇతి తదేవ దహరవిద్యాయామపి 'దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతర ఆకాశ' ఇతి । ఉపకోసలవిద్యాయాం త్వక్ష్యాయతనత్వం 'య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత' ఇతి । ఏవం తత్ర తత్ర తత్తదాధ్యాత్మికమాయతనమేతాసు విద్యాసు ప్రతీయతే, ఆధిదైవిక్యస్త్వేతా విభూతయః సంభృతి ద్యువ్యాప్తి ప్రభృతయః, తాసాం కుత ఏతాసు ప్రాప్తిః । నన్వేతాస్వప్యాధిదైవిక్యో విభూతయః శ్రూయంతే 'జ్యాయాన్ దివో జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్య ఏష ఉ ఏవ భామనీరేష హి సర్వేషు లోకేషు భాతి యావాన్ వా అయమాకాశస్తావానేషోఽంతర్హృదయ ఆకాశ ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అంతరేవ సమాహితే' ఇత్యేవమాద్యాః । సంతి చాన్యా ఆయతనవిశేషహీనా అపి బ్రహ్మవిద్యాః షోడశకలాద్యాః, సత్యమేవైతత్, తథాప్యత్ర విద్యతే విశేషః సంభృత్యాద్యనుపసంహారహేతుః సమానగుణామ్నానేన హి ప్రత్యుపస్థాపితాసు విప్రకృష్టదేశాస్వపి విద్యాసు విప్రకృష్టదేశగుణా ఉపసంహ్రియేరన్నితి యుక్తం, సంభృత్యాదయస్తు శాండిల్యాదివాక్యగోచరాశ్చ గుణాః పరస్పరవ్యావృత్తస్వరూపత్వాన్న ప్రదేశాంతరవర్తివిద్యాప్రత్యుపస్థాపనక్షమాః । న చ బ్రహ్మసంబంధమాత్రేణ ప్రదేశాంతరవర్తివిద్యాప్రత్యుపస్థాపనముచితం, విద్యాభేదేపి తదుపపత్తేః, ఏకమ

భృతీతి॥ సంభృతిశ్చ ద్యువ్యాప్తిశ్చ సంభృతిద్యువ్యాప్తి - తదపి సర్వత్ర నోపసంహర్తవ్యముపనిషదోరివ వ్యవస్థాపకవిశేషయోగాదితి సూత్రయోజనా । ఆధ్యాత్మికాయతనవిశేషయుక్తవిద్యాస్వాధిదైవికవిభూతీనాం ప్రత్యభిజ్ఞానే హేత్వభావాత్ న ప్రాప్తిరిత్యుక్తే హేతుం శంకతే ॥ నన్వేతాస్వితి ॥ ఆధిదైవికత్వసామ్యాదాధ్యాత్మికాయతనహీనత్వసామ్యాద్వా తత్తద్విద్యాసు సంభృత్యాదీనాం ప్రాప్తిరితి శంకార్థః । ఉక్తహేతుద్వయం న గుణప్రాపకం ఆధిదైవికవిద్యానాం శాండిల్యదహరాదీనాం ఆయతనహీనవిద్యానాం చ మిథో గుణసాంకర్యప్రసంగాత్, తస్మాత్ క్వచిదపి యసమానగుణవిశిష్టోపాస్యరూపైక్యం విద్యైక్యమావహద్గుణప్రాప్తిహేతుస్తదభావాత్ న ప్రాప్తిరితి పరిహరతి ॥ సత్యమిత్యాదినా ॥ స్థానవిశేషభేదాన్నామ్నోర్వ్యవస్థావత్ సంభృత్యాదిగుణవిశిష్టస్య బ్రహ్మణః శాండిల్యాదివిద్యోక్తగుణవిశిష్టబ్రహ్మణశ్చ మిథో

భేదేనరూపభేదాత్ సంభృత్యాదీనాంనోపసంహారఇత్యుక్తన్యాయాతిదేశత్వాదస్య నసంగత్యాద్యపేక్షా యథైకస్మిన్నుద్గీథే పరోవరీయస్త్వాదిగుణోపాస్తిర్హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాద్యుపాస్తిర్భిద్యతే తథైకస్మిన్నపిబ్రహ్మణివిద్యాభేదోపపత్తేః బ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞానగుణప్రాపికేత్యాహ ॥ పరోవరీయస్త్వాదితి ॥ తస్మాత్సంభృత్యాదిగుణవిశిష్టవిద్యాంతరవిధిరితిసిద్ధమ్॥ ఇతిద్వాదశాధికరణమ్॥ ... ...

౨౪॥ పురుషవిద్యాయాం॥ ఛాందోగ్యస్థాంవిద్యామాహ ॥అస్తీతి॥ ‘పురుషోవావయజ్ఞస్తస్యయానిచతుర్వింశతివర్షాణి తత్ప్రాతస్సవన మథయానిచతుశ్చత్వారింశద్వర్షాణితన్మాధ్యందినంసవన మథయాన్యష్టాచత్వారింశద్వర్షాణితత్తృతీయంసవన’మితి ప్రసిద్ధయజ్ఞసామ్యార్థం సవనత్రయం కల్పితం ‘సయదశిశిషతియత్పిపాసతి యన్నరమతే తాఅస్యదీక్షా అథయదశ్నాతి యత్పిబతి యద్రమతే తాఉపసదః అథయద్ధసతి యజ్జక్షతి యన్మైథునంచరతి తానిస్తుతశస్త్రాణి అథయత్తపోదానాదిసాదక్షిణా మరణమేవావభృథః వస్వాదిరూపామేప్రాణా ఇదంసవనత్రయం యావదాయురనుసంతనుత’ఇత్యాశీః, ‘అక్షితమస్యచ్యుతమసిప్రాణసంశితమసీ’తిమంత్రత్రయప్రయోగః । షోడశాధికశతవర్ష-

పిబ్రహ్మవిభూతిభేదైరనేకైరనేకధోపాస్యతఇతిస్థితిః, పరోవరీయస్త్వాదిభేదదర్శనాత్ । తస్మాద్వీర్యసంభృత్యాదీనాంశాండిల్యవిద్యాదిష్వనుపసంహారఇతి॥ ... ...

సూ॥౨౪॥ పురుషవిద్యాయామివచేతరేషామనామ్నానాత్॥

అస్తితాండినాంపైంగినాంచరహస్యబ్రాహ్మణేపురుషవిద్యా, తత్ర పురుషోయజ్ఞః కల్పితః, తదీయమాయుస్త్రేధావిభజ్యసవనత్రయంకల్పితం, అశిశిషాదీనిచదీక్షాదిభావేనకల్పితాని, అన్యేచధర్మాస్తత్ర సమధిగతాఆశీర్మంత్రప్రయోగాదయః । తైత్తిరీయకాఅపికంచిత్పురుషయజ్ఞంకల్పయంతి ‘తస్యైవంవిదుషోయజ్ఞస్యాత్మాయజమానశ్శ్రద్ధాపత్నీ’త్యేతేనానువాకేన । తత్ర సంశయః, కిమితరత్రోక్తాఃపురుషయజ్ఞస్యధర్మాస్తైత్తిరీయకేప్యుపసంహర్తవ్యాః కింవానోపసంహర్తవ్యాఇతి, పురుషయజ్ఞత్వావిశేషాదుపసంహారప్రాప్తావాచక్ష్మహే నోపసంహర్తవ్యాఇతి । కస్మాత్, తద్రూపప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ । తదాహాచార్యః పురుషవిద్యాయామివేతి । యథైకేషాంశాఖినాంతాండినాంపైంగినాంచ పురుషవిద్యాయామామ్నానంనైవమితరేషాంతైత్తిరీయకాణామామ్నానమస్తి, తేషాంహీతరవిలక్షణమేవయజ్ఞసంపాదనందృశ్యతే, పత్నీయజమానవేదవేదిబర్హిర్యూపాజ్యపశ్వృత్విగాద్యనుక్రమణాత్ । యదపి సవనసంపాదనం తదపీతరవిలక్షణమేవ ‘యత్సాయంప్రాతర్మధ్యందినంచతానిసవనానీ’తి । యదపి కించిన్మరణావభృథత్వాది సామాన్యం తదప్యల్పీయస్త్వాద్భూయసావైలక్షణ్యేనాభిభూయమానం నప్ర

జీవిత్వం ఫలమితిదర్శితం । సంశయార్థంశాఖాంతరీయపురుషవిద్యామాహ ॥ తైత్తిరీయకాఇతి । అత్రవిదుషోయజ్ఞస్యేతిషష్ఠ్యోస్సామానాధికరణ్యవైయధికరణ్యానిశ్చయాత్సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ ఉపసంహారానుపసంహారావేవఫలం పూర్వత్రాసాధారణగుణప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ సంభృత్యాదౌవిద్యాభేదఉక్తః, ఇహత్వసాధారణమరణావభృథగుణవిశిష్టపురుషయజ్ఞరూపైక్యప్రత్యభిజ్ఞానాత్ విద్యైక్యమితి ప్రత్యుదాహరణేనప్రాప్తేరాద్ధాంతయతి ॥ నోపసంహర్తవ్యాఇతి ॥ ‘తస్యైవంవిదుషోయజ్ఞస్యాత్మాయజమానశ్శ్రద్ధాపత్నీశరీరమిధ్మమురోవేదిర్లోమానిబర్హిర్వేదశ్శిఖాహృదయంయూపః కామఆజ్యం మన్యుఃపశుస్తపోఽగ్నిర్దమశ్శమయితాదక్షిణా వాగ్ఘోతాప్రాణఉద్గాతా చక్షురధ్వర్యుర్మనోబ్రహ్మే’తి బహుతరధర్మవైలక్షణ్యాన్నరూపైక్య ప్రత్యభిజ్ఞేత్యర్థః । వేదఃకుశముష్టిఃశమయితాదమో దక్షిణేత్యన్వయః । కించఛాందోగ్యేత్రిధావిభక్తాయుషిసవనత్వకల్పనా, అత్రతుసాయంకాలాదావితివైరూప్యమాహ॥యదపీతి॥‘యన్మరణంతదవభృథోయద్రమతేతదుపసద’ఇతిత్రిశ్రుతాసారూప్యమపినభాతీత్యతఆహ ॥ యదపికించిదితి ॥ గజోష్ట్రయోశ్చతుష్పాత్త్వసాదృశ్యవదిదం సారూప్యం నైక్యప్రయోజకమిత్యర్థః । కించఛాందోగ్యపురుషయజ్ఞయోరైక్యం

శ్రుతం, అత్రతుభేదఇతివైరూప్యాంతరమాహ ॥ నచేతి ॥ యద్యపినిషాదస్థపతిన్యాయేనసామానాధికరణ్యంషష్ఠ్యాయ్యు క్తం తథాప్యప్రసిద్ధైక్యకల్పనాగౌరవా ద్యజ్ఞస్యాత్మేతి భేదోక్తేరేకస్యైవయజ్ఞత్వయజమానత్వవిరోధాదాత్మవిదోయో యజ్ఞః ప్రసిద్ధ స్తస్యేతి వైయధికరణ్యమేవయుక్తం కించవిద్వత్సంబంధియజ్ఞరూపవిశేష్యానువాదేన విద్వధంగైరంగసం పద్విధావేకవాక్యతాప్రతీయతే తస్యాంసత్యాంవిశేష్యస్యాంగానాంచ పృథగ్విధివాదిన స్తవవాక్యభేదదోషస్స్యాదిత్య ర్థః।కించసత్యాదిభ్యో 'న్యాసఏవాత్యరేచయ'దితి సన్న్యాసముక్త్వా 'సవైసర్వమిదంజగ' దిత్యేవంతమాత్మానంజ్ఞా త్వా 'భూయోనమృత్యుముపయాతివిద్వా'నితి సన్న్యాససాధ్యా మాత్మవిద్యాం పురస్తాత్ ప్రాజాపత్యానువాకే ఉపదిశ్యానంతరానువాకే 'తస్యైవంవిదుష'ఇత్యుక్తాత్మవిద్యానువాదేన ప్రశంసార్థత్వేన తచ్ఛేషతయా యజ్ఞసంపత్తి త్యభిజ్ఞాపనక్షమం । నచతైత్తిరీయకేపురుషస్యయజ్ఞత్వంశ్రూయతేవిదుషోయజ్ఞస్యేతిహి నైవైతేసమా నాధికరణేషష్ఠ్యావిద్వానేవయోయజ్ఞస్తస్యేతి । నహిపురుషస్యముఖ్యంయజ్ఞత్వమస్తి వ్యధికరణత్వే తేషష్ఠ్యావిదుషోయోయజ్ఞస్తస్యేతి। భవతిహిపురుషస్యముఖ్యోయజ్ఞసంబంధః, సత్యాంచగతౌ ము ఖ్యఏవార్థఆశ్రయితవ్యోనభాక్తః । ఆత్మాయజమానఇతిచయజమానత్వంపురుషస్యనిర్బ్రువన్వైయధిక రణ్యేనైవాస్యయజ్ఞసంబంధందర్శయతి, అపిచ తస్యైవంవిదుషఇతి సిద్ధవదనువాదశ్రుతౌసత్యాం పు రుషస్యయజ్ఞభావమాత్మాదీనాంచయజమానాదిభావం ప్రతిపిత్సమానస్యవాక్యభేదస్స్యాత్। అపిచ స సన్న్యాసామాత్మవిద్యాంపురస్తాదుపదిశ్యానంతరంతస్యైవంవిదుషొయజ్ఞస్యేత్యాద్యనుక్రమణం పశ్యం తఃపూర్వశేషఏవైషఆమ్నాయో నస్వతంత్రఇతిప్రతీమః । తథాచైకమేవఫల ముభయోరప్యనువాక యోరుపలభామహే 'బ్రహ్మణోమహిమానమాప్నోతీ'తి।ఇతరేషాంత్వనన్యశేషఃపురుషవిద్యామ్నాయః ఆయురభివృద్ధిఫలోహ్యసౌ 'ప్రహషోడశవర్షశతంజీవతి యఏవంవేదే'తిసమభివ్యాహారాత్ ॥తస్మా చ్ఛాఖాంతరాధీతానాంపురుషవిద్యాధర్మాణామాశీర్మంత్రాదీనామప్రాప్తిస్తైత్తిరీయకే॥ ... ...

॥ సూ. ౨౫. ॥ వేధాద్యర్థభేదాత్ ॥

అస్త్యాథర్వణికానాముపనిషదారంభే మంత్రసమామ్నాయః 'సర్వంప్రవిధ్యహృదయంప్రవిధ్యధ మనీఃప్రవృజ్యశిరోఽభిప్రవృజ్యత్రిధావిపృక్తఇత్యాదిః । సతాండినాం 'దేవసవితఃప్రసువయజ్ఞ'మిత్యా దిః । శాట్యాయనీయానాం 'శ్వేతాశ్వోహరితనీలోఽసీ'త్యాదిః । కఠానాంతైత్తిరీయకాణాంచ'శన్నో మిత్రశ్శంవరుణ'ఇత్యాదిః । వాజసనేయినాంతూపనిషదారంభేప్రవర్గ్యబ్రాహ్మణంపఠ్యతే 'దేవాహ వైసత్రంనిషేదు'రిత్యాది।కౌషీతకినామప్యగ్నిష్టోమబ్రాహ్మణం'బ్రహ్మవాఅగ్నిష్టోమోబ్రహ్మైవతదహ బ్రహ్మణైవతే బ్రహ్మోపయంతి తేఽమృతత్వమాప్నువంతి యఏతదహరుపయంతీ'తి । కిమిమే సర్వే

క్రియతే, ఫలైక్యశ్రుతేః ఛందోగానాంతుస్వతంత్రవిద్యావిధిరిత్యాహ ॥ అపిచససన్న్యాసామితి॥చింతాఫలమాహ॥ తస్మాదితి ॥ ఇతిత్రయోదశాధికరణమ్. ... ...

౨౫. వేధాద్యర్థభేదాత్ ॥దేవతామభిచారకర్తాప్రార్థయతే।సర్వమితి॥హేదేవ తేమద్రిపోఃసర్వమంగం ప్రవిధ్యవిదా రయ విశేషతశ్చహృదయంభింది - విశేషతోధమనీః సిరాఃప్రవృజ్యత్రోటయ శిరశ్చాభితోనాశయ, ఏవంత్రిధావిపృక్తో విశ్లిష్టోభవతు మేశత్రురిత్యర్థః । హేదేవసవితః యజ్ఞంతత్ఫలంచ ప్రసువనిర్వర్తయేత్యర్థః।ఉచ్చైశ్శ్రవాః శ్వేతా శ్వోయస్యేంద్రస్యసత్వంహరితమణివన్నీలోఽసీత్యర్థః. నోఅస్మాకం. శంసుఖకరోభవత్విత్యర్థః । అగ్నిష్టోమోబ్రహ్మై వసయస్మిన్నహనిక్రియతేతదపిబ్రహ్మతస్మాద్యఏతదహస్సాధ్యంకర్మోపయంత్యనుతిష్ఠంతి తేబ్రహ్మణైవసాధనేన బ్రహ్మో పయంతి తేచక్రమేణామృతత్వమాప్నువంతీతియోజనా । మంత్రాదిషుతత్తదుపనిషద్విద్యాశేషత్వే ప్రమాణభావాభా వాభ్యాంసంశయమాహ ॥కిమితి॥ ఫలంపూర్వవత్ ।నను తేషాంశేషత్వమానాభావాన్నోపసంహారఇతిశంకతే॥నస్వేషా

మితి ॥ మన్త్రాదయస్తత్త్విద్యాశేషభూతాః ఫలవద్విద్యాసన్నిహితత్వాత్తైత్తిరీయకగతపురుషయజ్ఞవదితి సమాధత్తే॥ బాధమితి ॥ తథా చ దృష్టాన్తసంగతిః సిద్ధాన్తపక్షే । సన్నిధివైయర్థ్యం బాధకమాహ॥నహీతి॥అఫలమన్త్రాదీనాం ఫలవచ్ఛేషత్వబోధనం సన్నిధేరర్థవత్త్వం తత్సంభవే సత్యకస్మాదర్థశూన్యత్వేనాసౌ సన్నిధిరాశ్రయితుం న హి యుక్త ఇత్యర్థః నఞ్ పాఠే త్వకస్మాద్ధేతుం వినాఽసావర్థో నాశ్రయితుం న హి యుక్త ఇత్యర్థః। నను మన్త్రాణాం విద్యాసమవేతార్థప్రకాశనసామర్థ్యాభావాన్న విద్యాశేషత్వమితి శంకతే ॥నన్వితి॥ పురస్తాదుపసదాం ప్రవర్గ్యైః ప్రచరన్తీతి వాక్యేన ప్రవర్గ్యస్య క్రతుశేషత్వం శ్రుతం, అగ్నిష్టోమాదేశ్చ తత్తద్వాక్యేన స్వర్గాద్యర్థత్వమతో న విద్యార్థత్వమిత్యాహ ॥ కథం చేతి ॥ మన్త్రాణాం విద్యాసమవేతహృదయనాడ్యాదిప్రకాశకత్వమస్తీత్యాహ ॥ నైష ఇతి ॥ ఉపాస్తిషు మన్త్రప్రయోగః క్వాపి న దృష్ట ఇత్యత ఆహ ॥దృష్టశ్చేతి॥ పుత్రస్య దీర్ఘాయుష్ట్వార్థం ఛాన్దోగ్యే త్రైలోక్యస్య కోశత్వేనోపాస్తిరుక్తా, తత్ర పితురయం ప్రార్థనామన్త్రః, తత్రామునేతి పుత్రస్య త్రిర్నామ గృహ్ణాతి అమునాఽమునా పుత్రేణ సహ భూః రితీమం లోకమముం లోకం చ ప్రపద్యే న మే పుత్రవియోగః స్యాదిత్యర్థః । తత్తద్వాక్యేనాన్యత్ర వినియుక్తానామపి కర్మణాం సన్నిధినా విద్యాసు వినియోగో న విరుధ్యత ఇత్యత్ర దృష్టాన్తమాహ ॥ వాజపేయ ఇతి 'బ్రహ్మవర్చసకామో బృహస్పతిసవేన యజేతే'తి వాక్యేన బ్రహ్మవ

ప్రవిధ్యేత్యాదయో మన్త్రాః ప్రవర్గ్యాదీని చ కర్మాణి విద్యాసూపసంహ్రియేరన్ కిం వా నోపసంహ్రియేరన్నితి మీమాంసామహే । కిం తావన్నః ప్రతిభాతి, ఉపసంహార ఏవైషాం విద్యాస్వితి । కుతః, విద్యాప్రధానానాముపనిషద్గ్రన్థానాం సమీపే పాఠాత్ । నన్వేషాం విద్యార్థతయా విధానం నోపలభామహే, బాఢం, అనుపలభమానా అపి త్వనుమాస్యామహే సన్నిధిసామర్థ్యాత్, న హి సన్నిధేరర్థవత్త్వే సంభవత్యకస్మాదసావనాశ్రయితుం యుక్తః । నను నైషాం మన్త్రాణాం విద్యావిషయం కించిత్సామర్థ్యం పశ్యామః, కథం చ ప్రవర్గ్యాదీని కర్మాణ్యన్యార్థత్వేనైవ వినియుక్తాని సన్తి విద్యార్థత్వేనాపి ప్రతిపద్యేమహీతి । నైష దోషః, సామర్థ్యం తావన్మన్త్రాణాం విద్యావిషయమపి కించిచ్ఛక్యం కల్పయితుం, హృదయాదిసంకీర్తనాత్ । హృదయాదీని హి ప్రాయేణోపాసనేష్వాయతనాదిభావేనోపదిష్టాని తద్ద్వారేణ చ హృదయం ప్రవిధ్యేత్యేవంజాతీయకానాం మన్త్రాణాముపపన్నముపాసనాంగత్వం। దృష్టశ్చోపాసనేష్వపి మన్త్రవినియోగః 'భూః ప్రపద్యేఽమునాఽమునే'త్యేవమాదిః। తథా ప్రవర్గ్యాదీనాం కర్మణామన్యత్రాపి వినియుక్తానాం సతామవిరుద్ధో విద్యాసు వినియోగో వాజపేయ ఇవ బృహస్పతిసవస్యేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, నైషాముపసంహారో విద్యాస్వితి । కస్మాత్,

ర్చసఫలే వినియుక్తస్యాపి బృహస్పతిసవస్య 'వాజపేయేనేష్ట్వా బృహస్పతిసవేన యజేతే'తి వాజపేయప్రకరణస్థవాక్యేన వాజపేయోత్తరాంగతయా వినియోగవదవిరోధ ఇత్యర్థః । యద్యప్యేకేన వాక్యేన ప్రకరణాన్తరస్థబృహస్పతిసవస్య ప్రత్యభిజ్ఞానమంగత్వవిధానం చ కర్తుమయుక్తం వాక్యభేదప్రసంగాదతో మాసాగ్నిహోత్రవత్ కర్మాన్తరమేవ బృహస్పతిసవాఖ్యమంగతయా విధీయత ఇతి న వినియుక్తస్య వినియోగ ఇతి భట్టగురుతన్త్రద్వయసిద్ధం, తథాపి యథా నిత్యాగ్నిహోత్రస్యాశ్వమేధప్రకరణే వాగ్యతస్యైతాం రాత్రిమగ్నిహోత్రం జుహోతీతి నామ్నా ప్రత్యభిజ్ఞా, యథా వా దర్శపూర్ణమాసవికృతిభూతగృహమేధీయేష్టిస్థాజ్యభాగౌ యజతీత్యేతస్మిన్ వాక్యే ప్రకృతిస్థాజ్యభాగయోః పదేన ప్రత్యభిజ్ఞా నేవా వాక్యేన విధానం తథాఽత్రాపి బృహస్పతిసవపదేన ప్రత్యభిజ్ఞాయాం వాక్యేనాంగతయా విధానం కిం న స్యాత్ , న చ సాధ్యభావార్థవిధాయకాఖ్యాతపరతన్త్రత్వాన్నామపదం న సిద్ధకర్మప్రత్యభిజ్ఞాతుమమితి వాచ్యం, సిద్ధస్యాప్యంగతయా పునస్సాధ్యత్వసంభవేఽన్యథా సిద్ధాఖ్యాతస్యైవ ప్రసిద్ధార్థకనామపారతన్త్ర్యోపపత్తేః । న చైవం సతి కుండపాయిసత్రేఽప్యంగత్వేన నిత్యాగ్నిహోత్రస్యైవ విధిః స్యాదితి వాచ్యం, ఇష్టత్వాత్ । న చ పూర్వతన్త్రవిరోధః ఉత్తరతన్త్రస్య బలీయస్త్వాత్ । పూర్వతన్త్రస్య స్వతన్త్రపరతన్త్రభావనాభేదే తాత్పర్యాచ్చ, తస్మాదేకస్యైవ బృహస్పతిస

వనామకస్య ధాత్వర్థస్య బ్రహ్మవర్చసే వినియుక్తస్యాపి వాజపేయాంగతయా వినియోగ ఇతి భగవత్పాదతాత్పర్యం, అస్తి చ వినియుక్తస్య వినియోగే సర్వసమ్మతముదాహరణం స్యాదిత్యాదికం తస్య క్రతౌ వినియుక్తస్య వీర్యాదిఫలేపి వినియోగాత్ । తథా మంత్రకర్మణామన్యత్ర వినియుక్తానాం విద్యాశేషత్వమితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి ॥ నైషామిత్యాదినా ॥ విద్యాసు హృదయాదిసంబంధేపి వేధాద్యర్థానామసంబంధాత్ కృత్స్నమంత్రార్థానామభిచారాదిసంబంధలింగేన సన్నిధేర్బలీయసా అభిచారాదావేవ మంత్రాణాం వినియోగ ఇత్యర్థః । 'దేవ సవితః ప్రసువే'తి ప్రదక్షిణతోఽగ్నిం పర్యుక్షేదితి వాక్యాదగ్నిపర్యుక్షణే 'సావిత్రం జుహోతి కర్మణః కర్మణః పురస్తాత్సవనే సవనే జుహోతీ'తి వాక్యాద్వాజపేయే కర్మవిశేషసంబంధోఽస్య మంత్రస్యేత్యాహ ॥ తద్విశేషేతి ॥ ఉక్తన్యాయం శ్వేతాశ్వ ఇత్యాదిష్వతిదిశతి ॥ ఏవమన్యేషామితి ॥ ప్రమాణాంతరం ప్రకరణాదికం। నను లింగాదిభిరన్యత్ర వినియుక్తానామపి సన్నిధినా విద్యాస్వపి వినియోగోఽస్త్వవిరోధాదిత్యుక్తం తత్రాహ ॥ దుర్బలో హీతి॥ సమవాయే సమానవిషయత్వేన ద్వయోర్విరోధే పరస్య దౌర్బల్యం, కుతః, అర్థవిప్రకర్షాత్, స్వార్థసాధనే పరస్య పూర్వవ్యవధానేన ప్రవృత్తేరిత్యర్థః । అయమాశయః, ఏకత్ర వినియుక్తస్య నిరాకాంక్షత్వాదన్యత్ర వినియోగో విరుద్ధ ఏవ పరంతు వినియోజకప్రమాణయోః సమబలత్వేఽన్యతర వినియోగత్యాగాయోగాదగత్యా ఆకాంక్షోత్పాదనేన వినియుక్త వినియోగస్స్వీక్రియతే యథా 'ఖాదిరో యూపో భవతి ఖాదిరం వీర్యకామస్య

వేధాద్యర్థభేదాత్ । హృదయం ప్రవిధ్యేత్యేవంజాతీయకానాం హి మంత్రాణాం యేఽర్థాః హృదయవేధాదయో భిన్నాః, అనభిసంబద్ధాస్త ఉపనిషదుదితాభిర్విద్యాభిః నైతేషాం తాభిస్సంగంతుం సామర్థ్యమస్తి । నను హృదయస్యోపాసనేష్వప్యుపయోగాత్తద్ద్వారక ఉపాసనసంబంధ ఉపన్యస్తః। నేత్యుచ్యతే, హృదయమాత్రసంకీర్తనస్య హ్యేవముపయోగః కథంచిదుత్ప్రేక్ష్యేత, నచ హృదయమాత్రమత్ర మంత్రార్థః 'హృదయం ప్రవిధ్య ధమనీః ప్రవృజ్యే'త్యేవంజాతీయకో హి న సకలో మంత్రార్థో విద్యాభిరభిసంబధ్యతే అభిచార విషయో హ్యేషోఽర్థః । తస్మాదాభిచారికేణ కర్మణా సర్వం ప్రవిధ్యేత్యస్య మంత్రస్యాభిసంబంధః । తథా 'దేవ సవితః ప్రసువ యజ్ఞ'మిత్యస్య యజ్ఞప్రసవలింగత్వాత్ యజ్ఞేన కర్మణాభిసంబంధః, తద్విశేషసంబంధస్తు ప్రమాణాంతరాదనుసర్తవ్యః। ఏవమన్యేషామపి మంత్రాణాం కేషాంచిల్లింగేన కేషాంచిద్వచనేన కేషాంచిత్ప్రమాణాంతరేణేత్యేవమర్థాంతరేషు వినియుక్తానాం రహస్యపఠితానామపి సతాం సన్నిధిమాత్రేణ విద్యాశేషత్వోపపత్తిః, దుర్బలో హి సన్నిధిః శ్రుత్యాదిభ్య ఇత్యుక్తం ప్రథమే తంత్రే 'శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే పారదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షా'దిత్యత్ర

యూపం కుర్యా'దితి వాక్యాభ్యాం క్రతౌ వినియుక్తస్య ఖాదిరత్వస్య వీర్యఫలే వినియోగః । యత్ర తు ప్రమాణయోస్తుల్యత్వం తత్ర న స్వీక్రియతే ప్రబలప్రమాణేన దుర్బలవినియోగబాధాత్ । తథా 'కదాచన స్తరీరసి నేంద్ర సశ్చసీ'త్యస్యా ఋచః 'ఐంద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠత' ఇతి తృతీయావిభక్తిశ్రుత్యాఽన్యనిరపేక్షయా గార్హపత్యోపస్థానే శేషత్వబోధికయేంద్రప్రకాశనసామర్థ్యరూపలింగప్రాప్తమింద్రశేషత్వం బాధ్యతే లింగం హి న సాక్షాచ్ఛేషత్వం బోధయతి కింత్వింద్రప్రకాశనమాత్రం కరోతి తేన చ లింగేనానేన మంత్రేణ ఇంద్ర ఉపస్థాపయితవ్య ఇతి శ్రుతిః కల్పనీయా, తయా శేషత్వబోధ ఇతి శ్రుతివ్యవధానేన శేషత్వబోధకలింగం ఝటితి స్వార్థబోధకశ్రుత్యా బాధ్యం, తథా లింగేన వాక్యం బాధ్యం యథా 'స్యోనం తే సదనం కరోమి ఘృతస్య ధారయా సుశేవం కల్పయామి తస్మిన్సీదామృతే ప్రతితిష్ఠ వ్రీహీణాం మేధ సుమనస్యమాన' ఇతి మంత్రభాగయోః ప్రత్యేకం సదనకరణే పురోడాశాసాదనే చ తత్ప్రకాశన సామర్థ్యలింగేన శ్రుతిద్వారా వినియోగే సతి ప్రతీతమేకవాక్యత్వం బాధ్యతే, తస్య కృత్స్నేపి మంత్రే సదనకరణప్రకాశనసామర్థ్యం పురోడాశాసాదనప్రకాశనసామర్థ్యం చ లింగం కల్పయిత్వా శ్రుతికల్పనయోభయత్ర కృత్స్నమంత్రవినియోగబోధనే ద్వాభ్యాం లింగశ్రుతిభ్యాం వ్యవధానేన శ్రుత్యైకవ్యవహితక్లృప్తలింగాద్దుర్బలత్వాత్ । నచ సామర్థ్యం న కల్ప్యమితి వాచ్యం, అస

సుదర్శస్యావినియోగాయోగాత్, అతఏవ గంగాపదస్యతీరబోధవినియోగే లక్షణారూపం సామర్థ్యంకల్ప్యతే । తథా
వాక్యేనప్రకరణంబాధ్యంయథాసోమప్రకరణామ్నాతద్వాదశోపసదాం 'ద్వాదశాహీనస్యే'తి వాక్యేనాహీనాంగత్వ
బోధకేనప్రకరణప్రాప్తసోమాంగత్వబాధాదుత్కర్షః ప్రధానస్యాంగాకాంక్షారూపంప్రకరణం తస్యాంగప్రధానవా
క్యైకవాక్యతాసామర్థ్యశ్రుతిభిః కల్ప్యమానాభిః స్వార్థవినియోగప్రమితౌ వ్యవధానేనాంగసామర్థ్య శ్రుత్యోర్ద్వ
యోః కల్పనీయతయాఽవ్యవధానేనక్లృప్తవాక్యాద్దుర్బలత్వాత్ । తథాప్రకరణేనసన్నిధిర్బాధ్యః । యథా రాజసూయ
ప్రకరణేనతదంతర్గతాభిషేచనీయాఖ్యసోమయాగ విశేషసన్నిధిపాఠప్రాప్తం శునశ్శేపాఖ్యానాదే రభిషేచనీయ శే
షత్వం బాధిత్వా కృత్స్న రాజసూయశేషత్వమాపాదితంసన్నిధేఃప్రకరణాదికల్పనే క్లృప్తప్రకరణాద్దుర్బలత్వాత్ । త
థాసన్నిధినాసమాఖ్యాబాధ్యతే । తథాహిపౌరోడాశికసమాఖ్యాకేకాండేఆగ్నేయపురోడాశాదికర్మణాంక్రమేణ
మంత్రా ఆమ్నాతా స్తత్ర దధిపయోరూపసాన్నాయ్యసన్నిధౌ 'శుంధధ్వందైవ్యాయకర్మణ'ఇతి మంత్ర ఆమ్నాతః
తత్రసమాఖ్యాబలేనాస్యమంత్రస్య పురోడాశపాత్రశుంధనశేషత్వంప్రాప్తం సన్నిధినాబాధిత్వా సాన్నాయ్యపాత్ర
శుంధనశేషత్వమాపాద్యతే । పురోడాశసంబంధికాండంపౌరోడాశికమితిపౌరుషేయసమాఖ్యాయాః కాండాంతర్గత

తథాకర్మణామపిప్రవర్గ్యాదీనామన్యత్రవినియుక్తానాంనవిద్యాశేషత్వోపపత్తిః, నహ్యేషాంవిద్యాభి
స్సహైకార్థ్యంకించిదస్తి । వాజపేయేతుబృహస్పతిసవస్యస్పష్టంవినియోగాంతరం 'వాజపేయేనేష్ట్వా
బృహస్పతిసవేన యజేతే'తి అపిచైకోఽయంప్రవర్గ్యస్సకృదుత్పన్నో బలీయసాప్రమాణేనాన్యత్రవిని
యుక్తోనదుర్బలప్రమాణేనాన్యత్రాపి వినియోగమర్హతి, అగృహ్యమాణవిశేషత్వేహిప్రమాణయోరే
తదేవంస్యాత్, నతుబలవదబలయోఃప్రమాణయోరగృహ్యమాణవిశేషతాసంభవతి, బలవదబలవత్త్వావి
శేషాదేవ।తస్మాదేవంజాతీయకానాంమంత్రాణాంకర్మణాంవానసన్నిధిపాఠమాత్రేణవిద్యాశేషత్వ
మాశంకితవ్యం, అరణ్యానువచనత్వాదిధర్మసామాన్యాత్తుసన్నిధిపాఠ ఇతిసంతోష్టవ్యం ॥.........

సూ. ॥౨౬॥ హానౌతూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛందస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్ ॥

అస్తితాండినాంశ్రుతిః 'అశ్వఇవరోమాణివిధూయపాపం చంద్రఇవరాహోర్ముఖాత్ప్రము
చ్యధూత్వాశరీరమకృతంకృతాత్మాబ్రహ్మలోకమభిసంభవామీ'తి । తథాథర్వణికానాం 'తథావిద్వా
న్పుణ్యపాపేవిధూయనిరంజనఃపరమంసామ్యముపైతీ'తి । తథాశాట్యాయనినఃపఠంతి 'తస్యపుత్రాదా
యముపయంతి సుహృదస్సాధుకృత్యాంద్విషంతఃపాపకృత్యా'మితి । తథైవకౌషీతకినః 'తత్సుకృతదు

మంత్రస్యపురోడాశసంబంధసామాన్యబోధకత్వేపి శేషశేషిభావరూపవినియోగబోధకత్వే సన్నిధ్యాద్యపేక్షత్వేన దు
ర్బలత్వాదితి । ఏవంవిరోధేసతిశ్రుతిర్బాధికైవ సమాఖ్యాబాధ్యైవ మధ్యస్థానాంతుచతుర్ణాంపూర్వబాధ్యత్వం పర
బాధకత్వంచేతిశ్రుతిలింగసూత్రార్థః। తస్మాల్లింగాదినాఽన్యత్రవినియుక్తానాంమంత్రాణాం దుర్బలసన్నిధినానవిద్యా
సువినియోగఇతిసిద్ధం ॥తథాకర్మణామితి॥ కర్మణాంవిద్యోపకారకత్వే తాభిస్సహైకఫలత్వేచమానంకించిన్నాస్తీత్య
ర్థః । అపిచేత్యుక్తార్థం । ననుతర్హి వేధాదివాక్యానాముపనిషద్భిస్సహపాఠస్యకాగతి స్తత్రాహ ॥అరణ్యేతి॥ తస్మా
ద్వేధాదిమంత్రకర్మణాంవిద్యాస్వనుపసంహారఇతిసిద్ధమ్ ॥ఇతిచతుర్దశాధికరణమ్..............................

౨౬. హానౌతు॥ యథాఽశ్వోరజోయుక్తానిజీర్ణరోమాణిత్యక్త్వానిర్మలోభవతితథాహమపిపాపంవిధూయకృతాత్మాని
ర్మలీకృతచిత్తస్సన్ యథావా రాహుగ్రస్తశ్చంద్రోరాహుముఖాత్ప్రముచ్యస్వస్థోభవతి తథాశరీరంధూత్వాత్యక్త్వా
దేహాభిమానాన్ముక్తస్సన్నకృతం కూటస్థబ్రహ్మాత్మకంలోకం అభిప్రత్యక్త్వేనసంభవామీత్యర్థః । యథానద్యస్సము
ద్రంప్రాప్యనామరూపేత్యజంతితథావిద్వానిత్యర్థః । నిరంజనశ్శుద్ధః, సామ్యంబ్రహ్మ, తస్యమృతస్యవిదుషః, దాయంధ
నం, తత్తేనవిద్యాబలేనసుకృతదుష్కృతేత్యజతీత్యర్థః । ఉపాయనంగ్రహణంతస్యత్యాగపూర్వకత్వాత్,అత్యక్తయో

గ్రహణాయోగాత్త్యాగోఽర్థాదాయాతి । యత్ర తు త్యాగ ఏవ శ్రుతః తత్ర హానోపాయనయోః సహభావస్యావశ్యకత్వానావశ్యకత్వాభ్యాం సంశయమాహ ॥ యత్ర త్వితి ॥ అత్ర పూర్వపక్షే శ్రుతిప్రకర్షాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తు తత్సిద్ధిరితి ఫలం । యద్యపి తాండ్యాథర్వణశ్రుత్యోర్నిర్గుణవిద్యార్థయోః కర్మహానమేవ శ్రుతం నోపాయనం తథాపి కౌషీతకిశ్రుతౌ పర్యంకస్థసగుణబ్రహ్మవిద్యాయాముపాయనం శ్రుతమతో ఉపసంహర్తవ్యమిత్యాశంక్య విద్యాభేదాన్నోపసంహార ఇత్యాహ ॥ విద్యాన్తరేతి ॥ కించ యథా మంత్రకర్మణామనావశ్యకత్వాద్విద్యాస్వనుపసంహార ఉక్తః తథా పరైరుపాదానం వినాపి హానసంభవేనోపాదానస్యానావశ్యకత్వాన్న ప్రాప్తిరితి దృష్టాంతసంగత్యా ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి ॥ హానౌ త్విత్యాదినా ॥ ఉపాయనశబ్దస్య శేషత్వాత్ హానశబ్దేనాపేక్షితత్వాదితి సూత్రార్థః । అశ్వరోమదృష్టాంతేన విధూతయోః పుణ్యపాపయోః

ష్కృతే విధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయః సుకృతముపయంత్యప్రియా దుష్కృత’మితి । తదిహ క్వచిత్సుకృతదుష్కృతయోర్హానం శ్రూయతే క్వచిత్తయోరేవ విభాగేన ప్రియైరప్రియైశ్చోపాయనం క్వచిత్తూభయమపి హానముపాయనం చ । తద్యత్రోభయం శ్రూయతే తత్ర తావత్ న కించిద్వక్తవ్యమస్తి । యత్రాప్యుపాయనమేవ శ్రూయతే న హానం తత్రాప్యర్థాదేవ హానం సన్నిపతత్యన్యైరాత్మీయయోః సుకృతదుష్కృతయోరుపేయమానయోరావశ్యకత్వాత్తద్ధానస్య । యత్ర తు హానమేవ శ్రూయతే న తూపాయనం తత్రోపాయనం సన్నిపతేద్వా న వేతి విచికిత్సాయామశ్రవణాదసన్నిపాతః విద్యాంతరగోచరత్వాచ్చ శాఖాంతరశ్రవణస్య । అపి చాత్మకర్తృకం సుకృతదుష్కృతయోర్హానం పరకర్తృకం తూపాయనం తయోరసత్యావశ్యకభావే కథం హానేనోపాయనమాక్షిప్యేత, తస్మాదసన్నిపాతో హానావుపాయనస్యేత్యస్యాం ప్రాప్తావుపఠతి ॥ హానావితి ॥ హానౌ త్వేకస్యాం కేవలాయామపి శ్రూయమాణాయాముపాయనం సన్నిపతితుమర్హతి తచ్ఛేషత్వాత్, హానశబ్దశేషో హ్యుపాయనశబ్దః సమధిగతః కౌషీతకిరహస్యే । తస్మాదన్యత్ర కేవలహానశ్రవణేఽప్యుపాయనానువృత్తిః । యదుక్తమశ్రవణాద్విద్యాంతరగోచరత్వాదనావశ్యకత్వాచ్చాసన్నిపాత ఇతి । తదుచ్యతే, భవేదేషా వ్యవస్థోక్తిర్యద్యనుష్ఠేయం కించిదన్యత్ర శ్రుతమన్యత్ర నినీష్యేత, న త్విహ హానముపాయనం వాఽనుష్ఠేయత్వేన సంకీర్త్యతే, విద్యాస్తుత్యర్థం త్వనయోః సంకీర్తనమిత్థం మహాభాగా విద్యా యత్తత్సామర్థ్యాదస్య విదుషః సుకృతదుష్కృతే సంసారకారణభూతే విధూయేతే, తే చాస్య సుహృత్సు ద్విషత్సు చ నివిశేతే ఇతి । స్తుత్యర్థే చాస్మిన్ సంకీర్తనే హానానంతరభావిత్వేనోపాయనస్య క్వచిచ్ఛ్రుతత్వాదన్యత్రాపి హానశ్రుతావుపాయనానువృత్తిం మన్యతే స్తుతిప్రకర్షలాభాయ । ప్రసిద్ధా చార్థవాదాంతరాపేక్షా అర్థవాదాంతరప్రవృత్తిః ‘ఏకవింశో వా ఇతోఽసావాదిత్య’ ఇత్యేవమాదిషు । కథం హ్యేకవింశతా ఆదిత్యస్యాభిధీయేత అనపేక్ష్యమాణేఽర్థవాదాంతరే ‘ద్వాదశ మాసాః పంచర్తవస్త్రయ ఇమే లోకా అసావాదిత్య ఏకవింశ’ ఇత్యేతస్మిన్ । తథా ‘త్రిష్టుభౌ భవతః సేంద్రియత్వాయే’త్యేవమాదిష్వపి ‘ఇంద్రియం వై త్రిష్టు’బిత్యేవమాద్యర్థవాదాంతరాపేక్షా దృశ్యతే । వి

పరత్రావస్థానసాపేక్షత్వాత్పరైరుపాదానం వాచ్యమితి భావః । విద్యాభేదే గుణానుపసంహార ఇతి వ్యవస్థానుష్ఠానవిషయా న స్తుతివిషయేత్యాహ ॥ తదుచ్యత ఇతి ॥ మన్యతే సూత్రకార ఇత్యర్థః । నను శ్రుతహానార్థవాదేనాపి స్తుతిసిద్ధౌ కిమర్థముపాయనార్థవాద ఆనీయత ఇత్యత ఆహ ॥ స్తుతిప్రకర్షలాభాయేతి ॥ నన్వర్థవాదస్య విధినా సంబంధః ప్రసిద్ధో నార్థవాదాంతరేణేత్యత ఆహ ॥ ప్రసిద్ధా చేతి ॥ ఇతో భూలోకాదిత్యర్థః । హేమంతశిశిరయోరైక్యాత్పంచర్తవః । యజ్ఞస్య పురుషరూపకల్పనాయాం ‘సేంద్రియత్వాయ త్రిష్టుభౌ భవత’ ఇత్యుక్తం బహ్వృచబ్రాహ్మణే, తత్ర త్రిష్టుభశ్ఛందోమాత్రత్వాత్కథమింద్రియత్వకల్పనేత్యాకాంక్షాయాం యజుర్వాక్యం సంబధ్యత ఇత్యర్థః । నన్వమూర్తయోః పుణ్యపాప

యోరుపాదానస్యా సంభవాదనుపసంహార ఇత్యత ఆహ ॥ విద్యాస్తుత్యర్థత్వాచ్చేతి । విద్వన్నిష్ఠయోః రేతయోః ఫలం పరే ప్రాప్నువంతి విద్యాసామర్థ్యాదిత్యుపాయనపదేనోచ్యత ఇత్యర్థః । నన్వన్యనిష్ఠకర్మణోఽన్యత్ర ఫలసంచారః కథం, నను వచనబలాదితి చేత్, న, ఫలముపయంతీత్యశ్రుతేః । న చ యథా పుత్రకృతశ్రాద్ధస్య పితృషు ఫలం తథా త్రేతి వాచ్యం, యస్య ఫలముద్దిశ్య యత్కర్మ విహితం తత్ర తస్య ఫలమితి న్యాయేన పితౄణాం తృప్త్యుద్దేశేన కృతకర్మణో వ్యధికరణఫలత్వేపి విదుషః కర్మకాలేఽనుద్దిష్టత్వేన వ్యధికరణ ఫలత్వాయోగాత్ । కించ విదుషో దేహపాతే కర్మణోఽసత్త్వాత్ యావజ్జీవం విద్వత్సేవకస్య తద్ద్వేషిణో వా న ఫలం స్యాదిత్యత ఆహ ॥ నాతీవాభినివేష్టవ్యమితి ॥ విద్వత్సేవాద్వేషాభ్యాం విద్వన్నిష్ఠపుణ్యపాపతుల్యే పుణ్యపాపే సేవకద్వేషిణోర్జాయేతే జాతయోః ఫలస్వీకారః ఉపాయనమితి పరిహారస్య సులభత్వాదనాగ్రహ ఇత్యర్థః । ఉపాయనాదేః స్తుతిత్వే లింగమాహ ॥ ఉపాయనేతి ॥ ఉపాయనవివక్షాయాముపాయనస్యైవోపసంహారం సూత్రకారో బ్రూయాత్ అతః శబ్దస్యేతం బ్రువన్ స్తుతిం సూచయతీత్యర్థః । విద్యావిచారాత్మకపాదే స్తుతివిచారస్య కా సంగతిరిత్యత ఆహ ॥ తస్మాదితి ॥ శాఖాంతరస్థోపి విశేషః శాఖాంతరే గృహ్యత ఇత్యత్ర దృష్టాంతమాహ ॥ కుశేతి ॥ కుశా ఉద్గాతౄణాం స్తోత్రగణనార్థాః శ్లాకా దారుమయ్యః, భోః కుశాః యూయం వానస్పత్యాః స్థ వనస్పతేర్వృక్షాద్వనస్పతిః తత్ప్రభవాః స్థ- తా ఇత్థంభూతా యూయం- మా పా

ద్యాస్తుత్యర్థత్వాచ్చాస్యోపాయనవాదస్య కథమన్యదీయే సుకృతదుష్కృతే అన్యైరభ్యుపేయేతే ఇతి నాతీవాభినివేష్టవ్యం । ఉపాయనశబ్దశేషత్వాదితి చ శబ్దశబ్దం సముచ్చారయన్ స్తుత్యర్థామేవ హానావుపాయనానువృత్తిం సూచయతి, గుణోపసంహారవివక్షాయాం హ్యుపాయనార్థస్యైవ హానావనువృత్తిం బ్రూయాత్ । తస్మాద్గుణోపసంహారవిచారప్రసంగేన స్తుత్యుపసంహారప్రకారప్రదర్శనార్థమిదం సూత్రం । కుశాచ్ఛందస్స్తుత్యుపగానవదిత్యుపమోపాదానం । తద్యథా భాల్లవినాం 'కుశా వానస్పత్యాస్స్థ తా మా పాతే'త్యస్మిన్నిగమే కుశానామవిశేషేణ వనస్పతియోనిత్వశ్రవణే శాట్యాయనినాం 'ఔదుంబరా' ఇతి విశేషవచనాదౌదుంబర్యః కుశా ఆశ్రీయంతే । యథా చ క్వచిద్దేవాసురచ్ఛందసామవిశేషేణ పౌర్వాపర్యప్రసంగే 'దేవచ్ఛందాంసి పూర్వాణీ'తి పైంగ్యామ్నాయాత్ ప్రతీయతే । యథా చ షోడశిస్తోత్రే కేషాంచిత్కాలావిశేషప్రాప్తౌ 'సమయాధ్యుషితే సూర్యే' ఇత్యార్చాభిశ్రుతేః కాలవిశేషప్రతీతిః । యథైవ చావిశేషేణోపగానం కేచిత్సమామనంతి విశేషేణ భాల్లవినో యథైతేషు కుశాదిషు శ్రుత్యంతరగతవిశేషాన్వయః ఏవం హానావప్యుపాయనాన్వయ ఇత్యర్థః । శ్రుత్యంతరకృతం హి విశేషం శ్రుత్యంతరేఽ

త మాం రక్షతేతి యజమానప్రార్థనా । అత్ర తా ఇతి స్త్రీలింగనిర్దేశాత్ కుశా ఔదుంబర్య ఇతి భాష్యాచ్చ శలాకాసు కుశాశబ్దస్య స్త్రీత్వం మంతవ్యం, దర్భవిషయస్య న స్త్రీత్వం, అస్త్రీ కుశమిత్యనుశాసనాత్ ॥ ఛందో దృష్టాంతం వ్యాచష్టే ॥ యథా చేతి ॥ న వాక్షరాణి ఛందాంస్యాసురాణ్యన్యాని దైవాని తేషాం క్వచిచ్ఛందోభిః స్తువత ఇత్యత్రావిశేషప్రాప్తౌ పైంగవాక్యాద్విశేషగ్రహ ఇత్యర్థః । స్తుతిం వివృణోతి ॥ యథేతి ॥ అతిరాత్రే షోడశినో గ్రహస్యాంగభూతం స్తోత్రం కదేతి నందోగాదీనామాకాంక్షాయాముదయసమయవిశిష్టే సూర్యే షోడశినస్స్తోత్రమిత్యార్చశ్రుతేః కాలవిశేషగ్రహ ఇత్యర్థః । ఋచోఽధీయత ఇత్యార్చాః । ఉపగానం విభజతే ॥ యథేతి ॥ 'ఋత్విజ ఉపగాయంతీ'త్యవిశేషశ్రుతేః 'నాధ్వర్యురుపగాయతీ'తి శ్రుత్యంతరాదధ్వర్యుభిన్నా ఋత్విజ ఉపగాయంతీత్యర్థవిశేషగ్రహ ఇత్యర్థః । నను కుశాదివాక్యానామపి కిమితి విశేషశ్రుత్యంతరైకవాక్యతాభ్యుపగమ్యతే తత్రాహ ॥ శ్రుత్యంతరకృతం హీతి ॥ సామాన్యవిశేషయోరేకవాక్యతానుపగమే సత్యాం వాక్యభేదం కృత్వా నాధ్వర్యురితి నిషేధాదవిశేషశ్రుతేశ్చాధ్వర్యురుపగాయతి నోపగాయతి చేత్యేవం సర్వత్ర వికల్పోఽనయుక్తః వ్రీహియవయోస్త్వగత్యా వికల్పాశ్రయ ఇత్యర్థః । వికల్పస్యాన్యాయ్యత్వమష్టదోషదుష్టత్వాత్ । తథా హి యది వ్రీహివాక్యమాశ్రీయతే తదా యవవాక్యస్యేష్టప్రామాణ్యత్యాగః, అనిష్టాప్రమాణ్యస్వీకారః. కదాచిద్యవవాక్యాశ్రయ

ణేత్యుక్తప్రామాణ్యస్వీకారః, స్వీకృతాప్రామాణ్యత్యాగశ్చేత్యేకస్మిన్యవవాక్యే చత్వారో దోషా భవంతి, ఏవంవ్రీ
హివాక్యేపి చత్వారో దోషా ఇతి, ఏవం దుష్టవికల్పపరిహారాయ భిన్నశాఖాశ్రుత్యోరప్యేకవాక్యతా జైమినిసమ్మతే
త్యాహ ॥ తదుక్తమితి ॥ జ్యోతిష్టోమప్రకరణే 'దీక్షితో న జుహోతీ'తి శ్రుతం 'యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహుయా'
దితి చాన్యత్ర శ్రుతం, తత్ర యది నదీక్షితవాక్యం హోమప్రతిషేధకం స్యాత్తదా క్రత్వర్థత్వాత్ నిషేధోऽనుష్ఠే
యః, యావజ్జీవవిధినా హోమోऽనుష్ఠేయ ఇతి వికల్పస్స్యాత్ స చాన్యాయ్యః । అపితు యావజ్జీవవాక్యం ప్రతి నదీ
క్షితవాక్యస్య శేషత్వాన్నకార ఇతరపర్యుదాసార్థస్స్యాత్ దీక్షితాన్యలక్షకస్స్యాత్ న హోమప్రతిషేధకః, తస్మాదదీ
క్షితో యావజ్జీవం జుహుయాదిత్యేకవాక్యతేతి నదీక్షితాధికరణసిద్ధాంతసూత్రార్థః । అత్ర భగవత్పాదైః సూత్రమే
వపఠితం, మిశ్రైస్తు పర్యుదాసాధికరణసిద్ధాంతసూత్రం 'అపితు వాక్యశేషత్వాదన్యాయ్యత్వాద్వికల్పస్య విధీనామేక
దేశస్స్యాదిత్యర్థతః పఠిత'మిత్యుక్తం తచ్చింత్యం, సూత్రార్థస్తు యజ్ఞమాత్రే యే యజామహ ఇతి ప్రయోక్తవ్యమితి శ్రు
తం, నానూయాజేషు యే యజామహం కరోతీత్యపి శ్రుతం, తత్ర నకారస్య నిషేధకత్వేऽతిరాత్రే షోడశిగ్రహణాగ్రహ
ణయోరివానూయాజేషు యజ్ఞత్వావిశేషాత్ప్రయోక్తవ్యం నిషేధాన్నప్రయోక్తవ్యమితి వికల్పస్స్యాత్, తస్యాన్యా
య్యత్వాత్ యే యజామహ విధేరేవ నానూయాజవాక్యమేకదేశస్స్యాత్, పర్యుదాసవృత్త్యా విధివాక్యశేషత్వాదితి

నభ్యుపగచ్ఛతః సర్వత్రైవ వికల్పస్స్యాత్ స చాన్యాయ్యః సత్యాంగతౌ । తదుక్తం ద్వాదశలక్షణ్యాం 'అ
పితు వాక్యశేషత్వాదితరపర్యుదాసస్స్యాత్ ప్రతిషేధే వికల్పస్స్యా'దితి । అథవా ఏతాస్వేవ విధూనన
శ్రుతిష్వేతేన సూత్రేణైతచ్చింతయితవ్యం కిమనేన విధూననవచనేన సుకృతదుష్కృతయోర్హానమభిధీయ
తే కింవాऽర్థాంతరమితి । తత్ర చైవం ప్రాపయితవ్యం న హానం విధూననమభిధీయతే । ధూఞ్ కంపన ఇతి
స్మరణాత్, 'దోధూయంతే ధ్వజాగ్రాణీ'తి చ వాయునా చాల్యమానేషు ధ్వజాగ్రేషు ప్రయోగదర్శనాత్ ।
తస్మాచ్చాలనం విధూననమభిధీయతే । చాలనం తు సుకృతదుష్కృతయోః కంచిత్కాలం ఫలప్రతిబంధనాది
త్యేవం ప్రాపయ్య ప్రతిపత్తవ్యం, హానావేవైష విధూననశబ్దో వర్తితుమర్హతి ఉపాయనశబ్దశేషత్వా
త్, న హి పరపరిగ్రహాభూతయోస్సుకృతదుష్కృతయోరప్రహీణయోః పరైరుపాయనం సంభవతి । య
ద్యపీదం పరకీయయోః సుకృతదుష్కృతయోః పరైరుపాయనం నాంజసం సంభావ్యతే తథాపి తత్సంకీర్తన

యావత్ ।తథా చానూయాజభిన్నేషు యాగేషు యే యజామహ ఇతి ప్రయోక్తవ్యమిత్యేకవాక్యతేతి ॥ వర్ణకాంతరమా
హ ॥ అథవేతి ॥ పూర్వత్ర విధూననం కర్మహానిరితి సిద్ధవత్కృత్య ఉపాయనోపసంహార ఉక్తః అత్ర సైవ సాధ్యత ఇతి భే
దః । ఉభయత్ర లక్షణాసామ్యాత్సంశయమాహ ॥ కిమితి ॥ విధూననస్య హి ఫలద్వయమశ్వరోమాదిషు దృష్టం పూర్వస్వ
భావాచ్చ్యుతిరన్యత్ర సంక్రాంతిశ్చేతి తత్ర సంక్రాంతిరూపహానిర్లక్షణీయా కింవా చ్యుతిరితి సంశయార్థః ! తత్ర విధూ
ననశబ్దస్య కంపనం ముఖ్యార్థ ఇతి తావత్సర్వసమ్మతం తచ్చామూర్తయోః పుణ్యపాపయోర్న సంభవతి అతస్తయోర్యః
స్వభావః ఫలదాతృత్వశక్తిః తతశ్చాలనం విద్యయా ప్రతిబంధాత్ చ్యుతిః సా లక్షణీయా న హానిః అమూర్తయోరన్యత్ర
సంక్రాంత్యయోగాదన్యసాపేక్షత్వాచ్చేతి పూర్వపక్షార్థః ॥ సిద్ధాంతయతి ॥ హానావేవేతి ॥ యది చ్యుతిమాత్రం లక్ష్యం త
దోపయంతీత్యనన్వితం స్యాత్ । న చ యత్ర ధునోతేరుపాయనశబ్దసాన్నిధ్యం తత్ర హానిర్లక్ష్యతే న కేవలధునోతేర్హాని
శ్చాన్యత్ర విదుషః సేవకాదౌ తుల్యకర్మసంక్రాంతిరితి నాసంభవ ఇతి వాచ్యం, కేవలధునోతేరపి ముఖ్యార్థాసంభవే
నాన్యత్ర లక్ష్యతయా బుద్ధిస్థహానిలక్షణాయా ఏవ యుక్తత్వాదితి భావః । ఉపాయనస్యాముఖ్యత్వాన్న క్వాపి హానిలక్షణా
బీజత్వమితి శంకిత్వా పుణ్యపాపయోః ఫలతస్స్వీకారాత్మకముపాయనం హానం వినాऽనుపపన్నం సల్లక్షణానిర్ణాయకమి
తి పరిహరతి ॥ యద్యపీత్యాదినా ॥ యథాన్యత్ర శ్రుతం పౌదుంబరత్వాదికం కుశాదినిర్ణాయకం తథేదముపాయనం విధూనన

స్యహానత్వేనిశ్చాయకమిత్యాహ ॥ క్వచిదపీతి॥ విధూననంముఖ్యంకిమితినోచ్యతేతత్రాహ॥ నచేతి ॥ తథాపిహానంకథంల క్ష్యతఇత్యాశంక్యముఖ్యసంబంధాదిత్యాహ ॥ అశ్వశ్చేతి॥ అనుపపత్తిసంబంధౌలక్షణాబీజరూపావుక్త్వాలక్షకంపదంనిర్ది శతి ॥అశ్వఇవేతి॥ విధూయేతిపదంవృష్టాంతేహానపర్యంతంసద్దార్ష్టాంతికేపిహానలక్షకమిత్యర్థః । యద్వాహానవాచక మేవాస్తు నచధూఞ్కంపనఇతిధాతుపాఠవిరోధస్తస్యోపలక్షణార్థత్వాదిత్యాహ॥అనేకేతి॥ శాఖాంతరస్థముపాయనం విధూననస్యహానత్వనిశ్చాయకమిత్యత్రజైమినిసూత్రంతదుక్తమితిగృహీతంపూర్వంవ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః । ఏవంవిధూననస్య హానిత్వసిద్ధేః కేవలహానావుపాయనోపసంహారఇతిసిద్ధమ్॥ ఇతిపంచదశాధికరణమ్॥... ... ... ❀

నాత్రావత్తదానుగుణ్యేన హానమేవవిధూననంనామేతినిర్ణేతుంశక్యతే । క్వచిదపిచేదంవిధూననసన్నిధా వుపాయనంశ్రూయమాణం కుశాచ్ఛందస్తుత్యుపగానవద్విధూననశ్రుత్యాసర్వత్రాపేక్ష్యమాణం సార్వత్రికంనిర్ణయకారణంసంపాద్యతే।నచచాలనంధ్వజాగ్రవత్ సుకృతదుష్కృతయోర్ముఖ్యంసంభ వతిఅద్రవ్యత్వాత్। అశ్వశ్చరోమాణివిధూన్వానస్త్యజక్రజస్సహైవతేనరోమాణ్యపిజీర్ణాని శాతయతి । 'అశ్వఇవరోమాణివిధూయపాప'మితిచబ్రాహ్మణం।అనేకార్థత్వాభ్యుపగమాచ్చధాతూనాంనస్మరణవి రోధః।తదుక్తమితి వ్యాఖ్యాతమ్॥... ... ... ❀

❀ సూ. ౨౭. సాంపరాయేతర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్యే॥ ❀

దేవయానేనపథాపర్యంకస్థంబ్రహ్మాభిప్రస్థితస్యవ్యధ్వనిసుకృతదుష్కృతవియోగంకౌషీతకినః ప ర్యంకవిద్యాయామామనంతి 'సఏతందేవయానం పంథానమాసాద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతీ'త్యుపక్రమ్య 'సఆగచ్ఛతివిరజాంనదీంతాంమనసైవాత్యేతితత్సుకృతదుష్కృతేవిధూనుతే'ఇతి । తత్కింయథాశ్రుతం వ్యధ్వన్యేవవియోగవచనంప్రతిపత్తవ్యం ఆహోస్విదాదావేవదేహాదపసర్పణేఇతివిచారణాయాంశ్రు తిప్రామాణ్యాద్యథాశ్రుతప్రతిపత్తిప్రసక్తౌపఠతి ॥సాంపరాయఇతి॥ సాంపరాయేగమనఏవదేహాదపస ర్పణేఇదంవిద్యాసామర్థ్యాత్ సుకృతదుష్కృతయోర్హానంభవతీతిప్రతిజానీతే । హేతుంచాచష్టే॥ తర్త వ్యాభావాదితి ॥ నహివిదుషస్సంపరేతస్యవిద్యయాబ్రహ్మప్రేప్సతోఽన్తరాళేసుకృతదుష్కృతాభ్యాం కించిత్ప్రాప్తవ్యమస్తియదర్థంకతిచిత్క్షణానక్షీణేతేకల్ప్యేయాతాం,విద్యావిరుద్ధఫలత్వాత్తువిద్యాసా మర్థ్యేనతయోఃక్షయః, సచయదైవవిద్యాఫలాభిముఖీతదైవభవితుమర్హతి।తస్మాత్ ప్రాగేవసన్నయం సుకృతదుష్కృతక్షయః పశ్చాత్పఠ్యతే । తథాహ్యన్యేఽపిశాఖినఃతాండినశ్శాట్యాయనినశ్చప్రాగవస్థా యామేవసుకృతదుష్కృతహానమామనంతి 'అశ్వఇవరోమాణి విధూయపాప'మితి 'తస్యపుత్రాదాయ ముపయంతి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషంతఃపాపకృత్యా'మితిచ॥... ... ...❀

౨౭. ❀సాంపరాయే...అన్యే❀ ॥ వ్యధ్వనిఅర్ధమార్గే।పూర్వోక్తంవిధూననస్యహానత్వముపజీవ్యహానస్యనదీతరణానంత ర్యశ్రుతేరశ్వఇవరోమాణీత్యాదౌదేహత్యాగాత్ ప్రాక్కాలత్వశ్రుతేశ్చసంశయమాహ ॥ తత్కిమితి ॥ బ్రహ్మలోక మార్గమధ్యేవిరజాఖ్యనదీమత్యేతి 'తత్సుకృతదుష్కృతేవిధూనుత'ఇత్యత్రతదితిసర్వనామశ్రుత్యాతేనేత్యర్థయాసన్నిహి తనదీతరణస్యకర్మహానిహేతుత్వోక్తేరర్ధపథేకర్మక్షయఇతిపూర్వపక్షః। తత్రవిద్యాయాఃకర్మక్షయహేతుత్వాసిద్ధిః। సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితిమత్వా సిద్ధాంతయతి॥సాంపరాయఇతి- మరణాత్ప్రాగిత్యర్థః। సంపరేతస్యమృతస్యకంచిత్కాలం కర్మసత్త్వేఫలాభావాద్దేవయానమార్గప్రవేశాయోగాచ్చాదావేవక్షయఇత్యర్థః। క్షయహేతోర్విద్యాయామధ్యేమా ర్గమసత్త్వాచ్చేత్యాహ ॥విద్యావిరుద్ధేతి॥ నదీతరణానంతరపాఠస్తుబాధ్యః అర్థవిరోధాదిత్యాహ ॥తస్మాదితి॥తదితిస ర్వనామ్నాపిప్రకృతవిద్యైవోచ్యతఇతిభావః ॥ ... ... ❀

౨౮. కించమృతస్యచ్ఛందతో యథాకామంవిద్యానుష్ఠానానుపపత్తేరుభయోర్విద్యాకర్మక్షయయోఃశ్రుతో హేతుఫలభావో విరుధ్యేత । కించసతిపుష్కలహేతౌనకార్యవిలంబఇతిన్యాయోపేతతాండ్యాదిశ్రుతివిరోధస్తవస్యాత్ అస్మత్పక్షేత్వవిరోధఇత్యాహ ॥ ఛందతఇతి॥తస్మాత్కర్మహానస్య విద్యాఫలత్వాత్కేవలహానావుపాయనోపసంహారోవిద్యాస్తుతయఇతిసిద్ధం ॥ ఇతిషోడశాధికరణమ్ ॥ ... ...

౨౯. ॥గతేరర్థవత్త్వం॥క్వచిత్సగుణవిద్యాయాంమార్గఃశ్రూయతే నిర్గుణవిద్యాయాంనశ్రూయతే।తత్రహానసన్నిధౌమార్గస్యశ్రుతత్వాదనపేక్షితత్వాచ్చసంశయేదృష్టాంతసంగత్యాపూర్వపక్షమాహ ॥యథాతావదితి॥ ఉపాయనస

సూ. ౨౮. ఛందతఉభయావిరోధాత్ ॥

యదిచ దేహాదపసృప్తస్య దేవయానేనపథా ప్రస్థితస్యార్ధపథేసుకృతదుష్కృతక్షయోఽభ్యుపగమ్యేత తతఃపతితేదేహే యమనియమవిద్యాభ్యాసాత్మకస్యసుకృతదుష్కృతక్షయహేతోఃపురుషప్రయత్నస్యేచ్ఛాతోఽనుష్ఠానానుపపత్తేరనుపపత్తిరేవతద్ధేతుకస్యసుకృతదుష్కృతక్షయస్యస్యాత్,తస్మాత్పూర్వమేవసాధకావస్థాయాం ఛందతోఽనుష్ఠానం తస్యస్యాత్, తత్పూర్వకంచసుకృతదుష్కృతహానమితిద్రష్టవ్యం, ఏవంనిమిత్తనైమిత్తికయోరుపపత్తిస్తాండిశాట్యాయనిశ్రుత్యోశ్చసంగతిరితి ॥ .... ॥

సూ. ౨౯. గతేరర్థవత్త్వముభయథాఽన్యథాహివిరోధః ॥

క్వచిత్పుణ్యపాపహానిసన్నిధౌదేవయానఃపంథాశ్రూయతేక్వచిన్న।తత్రసంశయః, కిం హానావవిశేషేణైవదేవయానఃపంథాస్సన్నిపతేత్ ఉతవిభాగేనక్వచిత్సన్నిపతేత్క్వచిన్నేతి, యథాతావద్ధానావవిశేషేణైవోపాయనానువృత్తిరుక్తాఏవందేవయానానువృత్తిరపిభవితుమర్హతీత్యస్యాంప్రాప్తావాచక్ష్మహే। గతేర్దేవయానస్యపథోఽర్థవత్త్వంఉభయథావిభాగేనభవితుమర్హతి,క్వచిదర్థవతీగతిఃక్వచిన్నేతినావిశేషేణ, అన్యథాహ్యవిశేషేణైవైతస్యాంగతావంగీక్రియమాణాయాంవిరోధస్స్యాత్ 'పుణ్యపాపేవిధూయనిరంజనఃపరమంసామ్యముపైతీ'త్యస్యాంశ్రుతౌ దేశాంతరప్రాపణీ గతిర్విరుధ్యేత, కథంహినిరంజనోగంతా దేశాంతరంగచ్ఛేత్ గంతవ్యంచపరమంసామ్యం నదేశాంతరప్రాప్త్యాయత్తమిత్యానర్థక్యమేవాత్రగతేర్మన్యామహే॥ .... ॥

సూ. ౩౦. ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్ ॥

ఉపపన్నశ్చాయముభయథాభావఃక్వచిదర్థవతీగతిఃక్వచిన్నేతి, తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేః।గతేఃకారణభూతోహ్యర్థఃపర్యంకవిద్యాదిషుసగుణేషూపాసనేషూపలభ్యతే, యత్రహిపర్యంకారోహణంపర్యంకస్థేనబ్రహ్మణాసహసంవదనం విశిష్టగంధాదిప్రాప్తిశ్చేత్యేవమాది బహుదేశాంతరప్రాప్త్యాయత్తం ఫలం శ్రూయతే, తత్రార్థవతీగతిః నతుసమ్యగ్దర్శనేతల్లక్షణార్థోపలబ్ధిరస్తి। నహ్యాత్మైకత్వదర్శినామాప్తకామానామిహైవదగ్ధాశేషక్లేశబీజానామారబ్ధభోగకర్మాశయక్షపణవ్యతిరేకేణాపేక్షితవ్యంకించిదస్తితత్రానర్థికాగతిః, లోకవచ్చైషవిభాగోద్రష్టవ్యః, యథాలోకేగ్రామప్రాప్తౌదేశాంతరప్రాపణఃపంథాఅపేక్ష్యతేనారోగ్యప్రాప్తౌ, ఏవమిహాపీతి।భూయశ్చైతంవిభాగంచతుర్థేఽధ్యాయే నిపుణతరముపపాదయిష్యామః ॥ .... ॥

వత్ మార్గస్యాపిక్వచిచ్ఛ్రుతత్వాత్సర్వత్రోపసంహారఇత్యర్థః। అత్రనిర్గుణవిదోఽపిస్తుత్యర్థంమార్గాపేక్షాపూర్వపక్షే, సిద్ధాంతేత్వనపేక్షేతిఫలం ॥ దేశాదివ్యవహితవస్తుప్రాప్తౌమార్గస్యాపేక్షేతిన్యాయానుగృహీతశ్రుతివిరోధాన్నోపసంహారఇతిసిద్ధాంతః । నిరంజనోఽసంగః, సామ్యంబ్రహ్మ ॥ .... ॥

౩౦. ననుతర్హిసగుణవిద్యాయామపిమార్గోవ్యర్థఇత్యతఆహ ॥ఉపపన్నఇతి॥ సాంగతిలక్షణంకారణం యస్యార్థస్యసతల్లక్షణార్థః ॥ ఇతిసప్తదశాధికరణమ్. ... ... ॥

౩౧. ❀అనియమస్సర్వేషాం❀ అత్రార్చిరాదిమార్గ ఏవ విషయః, తత్ర విద్యావిశేషప్రకరణాదవిశేషశ్రుతేశ్చ సంశయే పూర్వపక్షమాహ॥ కింతావదితి ॥ సగుణనిర్గుణవిద్యాసు మార్గస్య భావాభావవ్యవస్థావత్సగుణాస్వపి వ్యవస్థేతి దృష్టాంతేన ప్రాప్తా సిద్ధాంతే వ్యవస్థాపవాదాత్సంగతిః నియమానియమావుభయత్ర ఫలం । నియమే ప్రకరణముక్త్వా పునరుక్తిలింగమాహ ॥ అపి చేతి ॥ ఏకత్రోక్తగతేరన్యత్ర ప్రాప్తా పునరుక్తిర్వ్యర్థా స్యాదిత్యర్థః ॥ సిద్ధాంతయతి॥ సర్వాసామితి ॥ అభ్యుదయో బ్రహ్మలోకః । అవిశేషశ్రుత్యాదినా ప్రకరణబాధో న దోష ఇత్యాహ ॥ నైష ఇతి ॥ తత్ర తాత్రాధికృతానాం మధ్యే య ఇత్థం పంచాగ్నిన్విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపలక్షితం బ్రహ్మ ధ్యాయంతి తేఽర్చి

⊷❀ సూ. ౩౧. అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యామ్॥ ❀⊶

సగుణాసు విద్యాసు గతిరర్థవతీ న నిర్గుణాయాం పరమాత్మవిద్యాయామిత్యుక్తం । సగుణాస్వపి విద్యాసు కాసుచిద్గతిశ్శ్రూయతే యథా పర్యంకవిద్యాయాం పంచాగ్నివిద్యాయాముపకోసలవిద్యాయాం దహరవిద్యాయామితి నాన్యాసు యథా మధువిద్యాయాం శాండిల్యవిద్యాయాం షోడశకలవిద్యాయాం వైశ్వానరవిద్యాయామితి, తత్ర సంశయః కిం యాస్వేవైషా గతిశ్శ్రూయతే తాస్వేవ నియమ్యేత ఉతానియమేన సర్వాభిరేవైవంజాతీయకాభిర్విద్యాభిరభిసంబధ్యేతేతి । కింతావత్ప్రాప్తం నియమ ఇతి। యత్రైవ శ్రూయతే తత్రైవ భవితుమర్హతీతి ప్రకరణస్య నియామకత్వాత్ । యద్యన్యత్ర శ్రూయమాణాపి గతిర్విద్యాంతరం గచ్ఛేత్ శ్రుత్యాదీనాం ప్రామాణ్యం హీయేత, సర్వస్య సర్వార్థత్వప్రసంగాత్ । అపి చార్చిరాదికైకైవ గతిరుపకోసలవిద్యాయాం పంచాగ్నివిద్యాయాం చ తుల్యవత్పఠ్యతే, తత్సర్వార్థత్వేఽనర్థకం పునర్వచనం స్యాత్ తస్మాన్నియమ ఇత్యేవం ప్రాప్తే పఠతి ॥అనియమ ఇతి॥ సర్వాసామేవాభ్యుదయప్రాప్తిఫలానాం సగుణానాం విద్యానామవిశేషేణైషా దేవయానాఖ్యా గతిర్భవితుమర్హతి । నన్వనియమాభ్యుపగమే ప్రకరణవిరోధ ఉక్తః, నైషోఽస్తి విరోధః, శబ్దానుమానాభ్యాం - శ్రుతిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః। తథా హి శ్రుతిః 'తద్య ఇత్థం విదు'రితి పంచాగ్నివిద్యావతాం దేవయానం పన్థానమవతారయంతీ 'యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం తప ఇత్యుపాసత' ఇతి విద్యాంతరశీలానామపి పంచాగ్నివిద్యావిద్భిస్సమానమార్గతాం గమయతి, కథం పునరవగమ్యతే విద్యాంతరశీలానామియం గతిశ్శ్రుతిరితి । నను శ్రద్ధాతపఃపరాయణానామేవ స్యాత్ తన్మాత్రశ్రవణాత్ ।నైష దోషః, న హి కేవలాభ్యాం శ్రద్ధాతపోభ్యామంతరేణ విద్యాబలమేషా గతిర్లభ్యతే 'విద్యయా తదారోహంతి యత్ర కామాః పరాగతాః న తత్ర దక్షిణా యంతి నావిద్వాంసస్తపస్విన' ఇతి శ్రుత్యంతరాత్ । తస్మాదిహ శ్రద్ధాతపోభ్యాం విద్యాంతరోపలక్షణం। వాజసనేయినస్తు పంచాగ్నివిద్యాధికారేఽధీయతే 'య ఏవమేతద్విదుర్యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసత' ఇతి, తత్ర శ్రద్ధావంతో యే సత్యం బ్రహ్మోపాసత ఇతి వ్యాఖ్యేయం, సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మణ్యసకృత్ప్రయుక్తత్వాత్ । పంచాగ్నివిద్యావిదాం చేత్థంవిత్తయైవోపాత్తత్వాత్ విద్యాంతరపరాయణానామేవేదముపాదానం న్యాయ్యం।

షమభిసంభవంతీత్యన్వయః । నను శ్రద్ధాతపోమాత్రశ్రుతేస్తాభ్యామేవార్చిరాదిగమనం స్యాత్ న వైశ్వానరాదివిద్యాశీలానామితి శంకతే ॥కథం పునరితి ॥ అవిదుషాం గతినిషేధాచ్ఛ్రద్ధాతపశ్శబ్దాభ్యాం తత్సాధ్యబ్రహ్మవిద్యాలక్షణేతి పరిహరతి ॥ నైష దోష ఇతి ॥ తద్బ్రహ్మలోకస్థానం, పరాగతాః పరావృత్తాః - కామక్రోధాదిదోషా న సంతీతి యావత్ । దక్షిణాః కేవలకర్మిణస్తపస్వినోఽప్యవిద్వాంసో న గచ్ఛంతీత్యర్థః । లక్షణాదోషహీనం వాక్యమాహ ॥ వాజసనేయినస్త్వితి ॥ కించ విద్యాకర్మలక్షణమార్గద్వయభ్రష్టానామధోగతిశ్రుతేః వైశ్వానరాద్యుపాసకానామర్చిరాదిమార్గ

ప్రాప్తిరిత్యాహ ॥ అథహాయఏతావితి ॥ దందశూకఃసర్పః । కించ "అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణం । తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛంతి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనా" ఇత్యవిశేషేణోపాసకానామర్చిరాదిగతిముక్త్వోపసంహారస్మృతేశ్చ తేషాం తత్ప్రాప్తిరిత్యాహ ॥ స్మృతిరితి ॥ శుక్లా గతిరర్చిరాదికా, కృష్ణా ధూమాదికా, జగతో విద్యాకర్మాధికృతస్య, శాశ్వతే ధ్రువే సమ్మతే, తత్రైకయా శుక్లయా పునరావృత్తివర్జం కార్యం బ్రహ్మ గచ్ఛతి, అన్యయా స్వర్గం గత్వా పునరాయాతీత్యర్థః । పునరుక్తిదోషం దూషయతి ॥ యత్పునరితి ॥ తత్ర మార్గశ్రుతిరన్వహం మార్గచింతనార్థం, ప్రకరణేన మార్గధ్యానస్య విద్యాంగత్వావగమాత్ । తథా చ వక్ష్యతి సూత్రకారః 'తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చే'తి । యేషాం న శ్రుతో మార్గస్తే మార్గధ్యానం వినాపి విద్యాసామర్థ్యాన్మార్గం లభంత ఇతి జ్ఞాపనార్థం పునరుక్తిరిత్యర్థః । తస్మాత్సర్వోపాసనాసు ప్రతీకభిన్నాస్వర్చిరాదిప్రాప్తిరితి సిద్ధం॥ ఇత్యష్టాదశాధికరణమ్॥ ... ❀

'అథహాయ ఏతౌ పంథానౌ న విదుస్తే కీటాః పతంగా యదిదం దందశూక'మితి చ మార్గద్వయభ్రష్టానాం కష్టామధోగతిం గమయంతీ దేవయానపితృయాణయోరేవైనానంతర్భావయతి తత్రాపి విద్యావిశేషాదేషాం దేవయానప్రతిపత్తిః । స్మృతిరపి 'శుక్లకృష్ణే గతీ హ్యేతే జగతశ్శాశ్వతే మతే ఏకయా యాత్యనావృత్తిమన్యయావర్తతే పున'రితి ॥ యత్పునర్దేవయానస్య పథోఽర్చిరాదేర్ద్విరామ్నానం ఉపకోసలవిద్యాయాం పంచాగ్నివిద్యాయాం చ తదుభయత్రాప్యనుచింతనార్థం, తస్మాదనియమః॥ ...❀

❀ సూ. ౩౨. యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణామ్॥ ❀

విదుషో వర్తమానదేహపాతానంతరం దేహాంతరముత్పద్యతే న వేతి చింత్యతే । నను విద్యాయాస్సాధనభూతాయాస్సంపత్తౌ కైవల్యనిర్వృత్తిస్స్యాన్న వేతి నేయం చింతోపపద్యతే। న హి పాకసాధనసంపత్తావోదనో భవేన్న వేతి చింతా సంభవతి, నాపి భుంజానాస్తృప్యేయుర్న వేతి చింత్యతే, ఉపపన్నా త్వియం చింతా, బ్రహ్మవిదామపి కేషాంచిదితిహాసపురాణయోర్దేహాంతరోత్పత్తిదర్శనాత్ ।తథా హ్యపాంతరతమా నామ వేదాచార్యః పురాణర్షిర్విష్ణునియోగాత్ కలిద్వాపరయోస్సంధౌ కృష్ణద్వైపాయనస్సంబభూవేతి స్మరంతి । వసిష్ఠశ్చ బ్రహ్మణో మానసః పుత్రస్సన్ నిమిశాపాదపగతపూర్వదేహః పునర్బ్రహ్మాదేశాత్ మిత్రావరుణాభ్యాం సంబభూవేతి । భృగ్వాదీనామపి బ్రహ్మణ ఏవ మానసానాం పుత్రాణాం వారుణే యజ్ఞే పునరుత్పత్తిః స్మర్యతే । సనత్కుమారోపి బ్రహ్మణ ఏవ మానసః పుత్రః స్వయం రుద్రాయ వరప్రదానాత్ స్కందత్వేన ప్రాదుర్బభూవ । ఏవమేవ దక్షనారదప్రభృతీనామపి భూయసీ దేహాంతరోత్పత్తికథా తేన తేన నిమిత్తేన భవతి స్మృతౌ । శ్రుతావపి మంత్రార్థవాదయోః ప్రాయేణోపలభ్యతే । తే చ కేచిత్ పతితే పూర్వదేహే దేహాంతరమాదదతే కేచిత్తు స్థిత ఏవ తస్మిన్ యోగైశ్వర్యవశాదనేకదేహాదానన్యాయేన । సర్వే చైతే సమధిగతసకలవేదార్థాః స్మర్యంతే। తదేతేషాం దేహాంతరోత్పత్తిదర్శనాత్ ప్రాప్తం బ్రహ్మవిద్యాయాః పాక్షికం మోక్షహేతుత్వమహేతుత్వం చేత్యత ఉత్తరముచ్యతే । న, తేషామ

౩౨. ❀యావదధికారం❀ ॥ నిర్గుణవిద్యాయాం గతిర్వ్యర్థా ముక్తిఫలత్వాత్, సగుణవిద్యాసు సర్వత్రార్థవతీ బ్రహ్మలోకప్రాప్తిఫలత్వాదితి వ్యవస్థా కృతా, సా న యుక్తా, తత్త్వజ్ఞానినామపి ఇతిహాసాదౌ పునర్జన్మదర్శనేన జ్ఞానస్య ముక్తిఫలత్వాభావాదిత్యాక్షేపాత్సంగతిః, జ్ఞానినాం పునర్జన్మదర్శనం సంశయబీజం భాష్యే దర్శితం। పూర్వపక్షే జ్ఞానాన్ముక్తిరితి శ్రుతీనాం జ్ఞానస్తుతిమాత్రత్వేన జ్ఞానస్య ముక్తిఫలత్వాభావే సతి బ్రహ్మలోకఫలత్వావిశేషాదర్చిరాదిమార్గోపసంహారః ఫలం, సిద్ధాంతే తూక్తవ్యవస్థాసిద్ధిరితి వివేకః ॥ శ్రుతావపీతి ॥ మేధాతిథేర్మేషేతి మంత్రే ఇంద్రస్య మేషజన్మోపలభ్యతే । వసిష్ఠ ఉర్వశీపుత్రో జాత ఇత్యేవమర్థో బహ్వృచార్థవాద ఇత్యర్థః । పాక్షికమిత్యాపాతతః జ్ఞానస్య ముక్తిహేతుత్వం నాస్త్యేవేతి పూర్వపక్షః । సిద్ధాంతయతి ॥ **నేతి** ॥ లోకవ్యవస్థాసు స్వామిత్వమధికారః, తత్ప్రాపక-

ప్రారబ్ధంయావదస్తితావత్కాలం జీవన్ముక్తత్వేనాధికారికాణామవస్థితిః, ప్రారబ్ధక్షయే ప్రతిబంధకాభావాత్ । విదేహకైవల్యమిత్యత్ర మానమాహ ॥అథేతి॥ అథ ప్రారబ్ధక్షయానంతరం । తతఃపదాదూర్ధ్వావిలక్షణః కేవలబ్రహ్మస్వరూపస్సన్ ఉదేత్యోర్ధ్వమ్ దేహంత్యక్త్వేతియావత్ । ఏకలఏవ అద్వితీయః, మధ్యేఉదాసీనాత్మస్వరూపే తిష్ఠతీత్యర్థః నను జ్ఞానినామపిజన్మాంతరంచేత్కథంముక్తిరిత్యతఆహ ॥ సకృత్ప్రవృత్తమితి ॥ యది జ్ఞానినాంప్రారబ్ధాతిరిక్తకర్మాధీనంజన్మాంతరంస్యాత్తదాజ్ఞానాన్ముక్త్యభావస్స్యాత్ నైతదస్తి కింతుబహుజన్మఫలాయ సకృదుద్భూతం ప్రారబ్ధం తేక్షపయంతి, జన్మగ్రహణేఽపి జ్ఞానయోగబలాన్నశోచంతి ప్రారబ్ధసమాప్తౌముచ్యంతఇత్యర్థః । జ్ఞానినాంజన్మాంతరస్య పూర్వజన్మహేతుప్రారబ్ధాధీనతాయామలుప్తస్మృతిత్వంహేతుః, యోహ్యజాతిస్మరత్వేసతి కర్మాంతరాధీన జ

పాంతరతమఃప్రభృతీనాం వేద ప్రవర్తనాదిషు లోకస్థితిహేతుష్వధికారేషునియుక్తానామధికారతంత్రత్వాత్స్థితేః । యథాఽసౌభగవాన్సవితా సహస్రయుగపర్యంతం జగతోఽధికారంచరిత్వాతదవసానే ఉదయాస్తమయవర్జితః కైవల్యమనుభవతి ‘ అథతతఊర్ధ్వ ఉదేత్యనైవోదేతానాస్తమేతైకలఏవమధ్యేస్థాతే’తిశ్రుతేః । యథాచవర్తమానా బ్రహ్మవిదః ప్రారబ్ధభోగక్షయేకైవల్యమనుభవంతి ‘ తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యేఽథసంపత్స్య’ఇతి శ్రుతేః । ఏవ మపాంతరతమఃప్రభృతయోఽపీశ్వరాః పరమేశ్వరేణతేషుతేష్వధికారేషు నియుక్తాస్సంతః సత్యపిసమ్యగ్దర్శనే కైవల్యహేతావక్షీణకర్మాణోయావదధికారమవతిష్ఠంతేతదవసానేచాపవృజ్యంతఇత్యవిరుద్ధం। సకృత్ప్రవృత్తమేవహితేఽధికారఫలదానాయకర్మాశయమతివాహయంతః స్వాతంత్ర్యేణగృహాదివగృహాంతరమన్యమన్యం దేహంసంచరంతః స్వాధికారనిర్వర్తనాయాపరిముషితస్మృతయ ఏవ దేహేంద్రియ ప్రకృతివశిత్వాన్నిర్మాయదేహాన్యుగపత్ క్రమేణవాఽధితిష్ఠంతి । నచైతేజాతిస్మరాఇత్యుచ్యంతే ‘ తఏవత’ఇతిస్మృతిప్రసిద్ధేః। యథా ‘ సులభానామ బ్రహ్మవాదినీజనకేనవివదితుకామావ్యుదస్యస్వం దేహంజానకం దేహమావిశ్యవ్యుద్యతేనపశ్చాత్ స్వమేవదేహమావివేశే’తిస్మర్యతే । యదిహ్యుపయుక్తేసకృత్ప్రవృత్తేకర్మణికర్మాంతరందేహాంతరారంభకారణమావిర్భవేత్ తతోఽన్యదప్యదగ్ధబీజంకర్మాంతరం తద్వదేవ ప్రసజ్యేతేతి బ్రహ్మవిద్యాయాః పాక్షికం మోక్షహేతుత్వమహేతుత్వంవాశంక్యేత, నత్వియమాశంకాయుక్తా, జ్ఞానాత్కర్మబీజదాహస్యశ్రుతిస్మృతి ప్రసిద్ధత్వాత్ । తథాహిశ్రుతిః ‘భిద్యతేహృదయగ్రంథిశ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః క్షీయంతేచాస్య కర్మాణి తస్మిన్దృష్టే పరావరే’ఇతి ‘ స్మృతిప్రతిలంభే సర్వ గ్రంథీనాంవిప్రమోక్ష’ఇతిచైవమాద్యా! స్మృతిరపి ‘ యథైధాంసిసమిద్ధోఽగ్నిర్భస్మసాత్కురుతేఽర్జున।జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణిభస్మసాత్కురుతేతథే’తి ‘ బీజాన్యగ్న్యుపదగ్ధానినరోహంతియథాపునః। జ్ఞానదగ్ధైస్తథాక్లేశైర్నాఽఽత్మాసంపద్యతేపునః’ఇతిచైవమాద్యా । నచావిద్యాదిక్లేశదాహేసతిక్లేశబీజస్య కర్మాశయస్యైకదేశదాహఏకదేశప్రరోహశ్చేత్యుపపద్యతే, నహ్యగ్నిదగ్ధస్యశాలిబీజస్యైకదేశప్రరోహో

న్మాంతరవాన్ సఅలుప్తస్మృతిరితివ్యాప్తేఃజ్ఞానిషువ్యాపకాభావాత్ విశిష్టవ్యాప్యాభావసిద్ధిః । ననుతేషాంజాతిస్మరత్వాదలుప్తస్మృతిత్వమన్యథా సిద్ధమిత్యతఆహ ॥ నచైతఇతి । తథాచ తేషామజాతిస్మరత్వరూపవిశేషణేసతి విశేష్యాభావాదేవవిశిష్టాభావసిద్ధిరిత్యర్థః । పూర్వదేహానామప్రత్యభిజ్ఞానహీనాఃపరతంత్రాఃసాభిమానాజాతిస్మరాః, ఆధికారికాస్తుపూర్వనామానః స్వతంత్రానిరభిమానాఇతివైషమ్యం । తేనజనకేనసహ, వ్యుద్య - వివాదంకృత్వేత్యర్థః । విదుషః ప్రారబ్ధాతిరిక్తకర్మాభావాన్నబంధః నిమిత్తాభావేనైమిత్తికాభావఇతిన్యాయానుగృహీతానాంజ్ఞానాన్ముక్తిశ్రుతీనాం నస్తుతిమాత్రత్వమర్థఇతి ప్రతిపాదయతి ॥ యదిహ్యుపయుక్తఇత్యాదినా ॥ శ్రుతిస్మృత్యుక్తార్థేయుక్తిమప్యాహ ॥ నచావిద్యేతి॥విద్యయాక్లేశదాహాత్తత్కార్యకర్మక్షయశ్చేత్తర్హిప్రారబ్ధస్యకథంస్థితిస్తత్రాహ। ప్రవృత్తఫలస్యేతి॥ విదు

షో దేహపాతావధిశ్రుతేరనుభవాచ్చ జ్ఞానస్యావారకాజ్ఞానాంశనివర్తకస్య ప్రారబ్ధస్థిత్యనుకూలాజ్ఞానాంశనివర్తనసామర్థ్యాభావసిద్ధేర్భోగేనైవప్రారబ్ధక్షయ ఇతిభావః । జ్ఞానినామధికారిత్వంకథమిత్యాశంక్య జ్ఞానాత్ప్రాక్కృతోపాసనాదివశాదిత్యాహ ॥ జ్ఞానాంతరేషు చేతి ॥ ప్రతిసంచరో మహాప్రళయః, పరస్య హిరణ్యగర్భస్య, అధికారాంతేసాక్షాత్కృతాత్మానోముచ్యంత ఇత్యర్థః । బ్రహ్మభావఫలస్యాపిభావిత్వమాశంక్య తత్త్వమసీతి శ్రుతిబాధమాహ ॥ నహీతి ॥ తస్మాన్నిర్గుణవిద్యాయాంమార్గానుపసంహార ఇతిసిద్ధమ్ ॥ ఇత్యేకోనవింశాధికరణమ్ ॥...❋
౩౩. ❋అక్షరధియాం ❋ అక్షరశబ్దాబ్రహ్మప్రమాపకాఃనిషేధశబ్దావిషయాః, తేషుయత్రయావంతఃశ్రుతాస్తత్ర తావ

దృశ్యతే । ప్రవృత్తఫలస్యతుకర్మాశయస్యముక్తేషోరివవేగక్షయాన్నివృత్తిః 'తస్యతావదేవచిర'మితిశరీరపాతక్షేపకరణాత్ । తస్మాదుపపన్నాచయావదధికారమాధికారికాణామవస్థితిః, నచజ్ఞానఫలస్యానైకాంతికతా । తథాచశ్రుతిరవిశేషేణైవసర్వేషాంజ్ఞానాన్మోక్షందర్శయతి 'తద్యోయోదేవానాంప్రత్యబుధ్యతసఏవతదభవత్తథర్షీణాంతథామనుష్యాణా'మితి । జ్ఞానాంతరేషుచైశ్వర్యాదిఫలేష్వాసక్తాస్స్యుర్మహర్షయః తేపశ్చాదైశ్వర్యక్షయదర్శనేననిర్విణ్ణాః పరమాత్మజ్ఞానేపరినిష్ఠాయకైవల్యంయయురిత్యుపపద్యతే 'బ్రహ్మణాసహతేసర్వేసంప్రాప్తేప్రతిసంచరే పరస్యాంతేకృతాత్మానః ప్రవిశంతిపరంపద'మితిస్మరణాత్ । ప్రత్యక్షఫలత్వాచ్చజ్ఞానస్యఫలవిరహాశంకానుపపత్తిః । కర్మఫలేహిస్వర్గాదావనుభవానారూఢేస్యాదాశంకాభవేద్వానవేతి, అనుభవారూఢంతుజ్ఞానఫలం 'యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మే'తిశ్రుతేః, 'తత్త్వమసీ'తిచసిద్ధవదుపదేశాత్ । నహి 'తత్త్వమసీ'త్యస్యవాక్యస్యార్థః తత్త్వంమృతోభవిష్యసీత్యేవంశక్యఃపరిణేతుం । 'తద్ధైతత్ పశ్యన్ఋషిర్వామదేవఃప్రతిపేదేఽహం మనురభవంసూర్యశ్చే'తి సమ్యగ్దర్శనకాలమేవతత్ఫలంసర్వాత్మత్వందర్శయతి । తస్మాదైకాంతికీవిదుషఃకైవల్యసిద్ధిః ॥ ... ... ❋

❋ సూ. ౩౩. అక్షరధియాంత్వవరోధస్సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తమ్॥ ❋

వాజసనేయకేశ్రూయతే 'ఏతద్వైతదక్షరంగార్గి బ్రాహ్మణాఅభివదంతి అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘ'మిత్యాది । తథాథర్వణేశ్రూయతే 'అథపరాయయాతదక్షరమధిగమ్యతేయత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణ'మిత్యాది । తథైవాన్యత్రాపివిశేషనిరాకరణద్వారేణాక్షరం పరంబ్రహ్మశ్రావ్యతే, తత్రక్వచిత్కేచిదతిరిక్తావిశేషాఃప్రతిషిధ్యంతే, తాసాంవిశేషప్రతిషేధబుద్ధీనాం కింసర్వాసాంసర్వత్రప్రాప్తిరుతవ్యవస్థితిసంశయే శ్రుతివిభాగాద్వ్యవస్థాప్రాప్తావుచ్యతే, అక్షరవిషయాస్తువిశేషప్రతిషేధబుద్ధయస్సర్వాస్సర్వత్రావరోద్ధవ్యాః, సామాన్యతద్భావాభ్యాం । సమానోహిసర్వత్రవిశేషనిరాకరణరూపో బ్రహ్మప్రతిపాదనప్రకారః, తదేవచసర్వత్రప్రతిపాద్యం బ్రహ్మభిన్నం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, తత్రకిమిత్యన్యత్రకృతాబుద్ధయోఽన్యత్రనస్యుః । తథాచ 'ఆనందాదయఃప్రధానస్యే'త్యత్ర(అ ౩ పా ౩ సూ ౧౧) వ్యాఖ్యాతం। తత్రవిధిరూపాణివిశేషణానిచింతితానిఇహతుప్రతిషేధరూపా

త్రామశేషద్వైతనిషేధకత్వసంభవాసంభవాభ్యాంసంశయమాహ ॥ తాసామితి ॥ యథానిర్గుణవిద్యాయాంమార్గస్యానపేక్షితత్వాదనుపసంహారస్తథాశ్రుతనిషేధానాముపలక్షణతయా సర్వాద్వైతనిషేధసంభవాచ్ఛాఖాంతరీయనిషేధశబ్దానామనపేక్షితత్వాదనుపసంహార ఇతిదృష్టాంతేనపూర్వపక్షః, తత్రలాఘవంఫలం । సిద్ధాంతేతుదోషద్వయాభావఃఫలం । తథాహియదిశ్రుతశబ్దైరశ్రుతనిషేధాలక్ష్యంతే తదాలక్షణాదోషః, యదినలక్ష్యంతే తదాసర్వద్వైతనిషేధాసిద్ధేర్నిర్విశేషప్రతీత్యభావదోష ఇతి వివేకః । అక్షరేధర్మిణి ద్వైతనిషేధధియోఽక్షరధియస్తద్ధేతవశ్శబ్దా ఇతియావత్ । తాసామవరోధఉపసంహార ఇతిసూత్రయోజనా । శేషిబ్రహ్మణఃసర్వశాఖాసుభావాత్ తత్ప్రమితేః స

మానత్వాచ్చేషాణాముపసంహార ఇతిచేత్తర్హి న్యాయసామ్యాత్పునరుక్తితాదవస్థ్యమిత్యత ఆహ ॥ ప్రపంచార్థ ఇతి ॥ ఆనందాదీనాం స్వరూపత్వా ద్వస్తూపసంహారః నిషేధానామనాత్మత్వాదానంత్యాచ్చానుపసంహార ఇత్యధికాశంకాయాం తేషామనాత్మత్వేఽపి నిర్విశేషబ్రహ్మప్రమిత్యర్థకత్వా దవిద్యాతజ్జనిషేధత్వేన సంగ్రహసిద్ధేశ్చ నిరపేక్షాస్థూలానణువాక్యస్థక్లృప్తనిషేధశబ్దానామన్యత్ర శ్రుతనిషేధవాక్యైకవాక్యతయోపసంహార ఇతి చింతాయుక్తేత్యర్థః । అన్యత్ర శ్రుతశేషాణాం అన్యత్రస్థశేషిసంబంధే దృష్టాంతం వ్యాచష్టే ॥ యథేతి ॥ 'జమదగ్నిః పుష్టికామశ్చతూరాత్రేణాయజత' ఇత్యుపక్రమ్య విహితో జమదగ్నినాకృతో జామదగ్న్యోఽహీనశ్చతూరాత్రః క్రతుస్తస్మిన్ 'పురోడాశిన్య ఉపసదో భవంతీ'తి పురోడాశసాధ్యా ఇష్టయః తైత్తిరీయకే విహితాః, తాసామధ్వర్యుకర్తృకత్వా త్సామవేదోత్పన్నమంత్రాణాం తాస్వపి వినియుక్తత్వా దధ్వర్యుణైవ ప్రయోగో నోద్గాత్రేత్యర్థః । వేదేగణస్య హకారత్రమధ్వరంచకమాణ

ణేతి విశేషః । ప్రపంచార్థశ్చాయం చింతా భేదః । ఔపసదవదితి నిదర్శనం । యథా జామదగ్న్యేఽహీనే పురోడాశినీషూపసత్సు చోదితాసు పురోడాశప్రదానమంత్రాణాం 'అగ్నే వేర్హోత్రం వేరధ్వర'మిత్యేవమాదీనాముద్గాతృవేదోత్పన్నానామప్యధ్వర్యుభిరభిసంబంధో భవతి, అధ్వర్యుకర్తృకత్వాత్ పురోడాశప్రదానస్య, ప్రధానతంత్రత్వాచ్చాంగానాం, ఏవమిహాప్యక్షరతంత్రత్వాత్తద్విశేషణానాం యత్రక్వచిదప్యుత్పన్నానామక్షరేణ సర్వత్రాభిసంబంధ ఇత్యర్థః । తదుక్తం ప్రథమే కాండే 'గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే తదర్థత్వాన్ముఖ్యేన వేదసంయోగః (జై - సూ) ఇత్యత్ర ॥ ... ...

సూ. ౩౪. ఇయదామననాత్ ॥

'ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి' ఇత్యధ్యాత్మాధికారే మంత్రమాథర్వణికాః శ్వేతాశ్వతరాశ్చ పఠంతి । తథా కఠాః 'ఋతం పిబంతౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదంతి పంచాగ్నయో యే చ త్రిణాచికేతాః' ఇతి । కిమత్ర విద్యైకత్వముత విద్యానానాత్వమితి సంశయః । కిం తావత్ప్రాప్తం విద్యానానాత్వమితి । కుతః, విశేషదర్శనాత్ । ద్వా సుపర్ణేత్యత్ర హ్యేకస్య భోక్తృత్వం దృశ్యతే, ఏకస్య చాభోక్తృత్వం । ఋతం పిబంతావిత్యత్ర తూభయోరపి భోక్తృత్వం దృశ్యతే । తద్వేద్యరూపం భిద్యమానం విద్యాం భింద్యాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రవీతి, విద్యైకత్వమితి । కుతః, యత ఉభయోరప్యనయోర్మంత్రయోరియత్తాపరిచ్ఛిన్నం ద్విత్వోపేతం వేద్యరూపమభిన్నమామనంతి । నను దర్శితో రూపభేదః, నేత్యుచ్యతే 'ఉభావప్యేతౌ మంత్రౌ జీవద్వితీయమీశ్వరం ప్రతిపాదయతో నార్థాంతరం 'ద్వా సుపర్ణే'త్యత్ర తావత్, 'అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీ'త్యశనాయాద్యతీతః పరమాత్మా ప్రతిపాద్యతే, వాక్యశేషేఽపి చ స ఏవ ప్రతిపాద్యమానో దృశ్యతే 'జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశ'మితి । 'ఋతం పిబంతా'వి త్యత్ర తు జీవే పిబత్యశనాయాద్యతీతః పరమాత్మాపి తత్సాహచర్యాచ్ఛత్రిన్యాయేన పిబతీత్యుపచర్యతే ।

గ్నే స్త్వత ఏ వేత్యగ్న్యామంత్రణమంత్రార్థః । ఉత్పత్తివిధిగుణః ఫలాపేక్షత్వాదుత్పన్నస్య ఫలే వినియోగవిధిముఖ్యః సఫలత్వాత్। తథా చ మంత్రాణాముద్గాతృవేదోత్పన్నత్వాదుద్గాత్రా ప్రయోగః వినియోగవిధినాధ్వర్యుణా ప్రయోగ ఇతి గుణముఖ్యయోర్వ్యతిక్రమే విరోధే సతి ముఖ్యే బలీయసా మంత్రాత్మకవేదస్యాధ్వర్యుణా సంయోగః ఉత్పత్తేర్వినియోగార్థత్వాదితి జైమినిసూత్రార్థః ॥ ....

యద్యపి శాబరభాష్యే వారవంతీయాదిసామ్నాముచ్చైస్స్వరక సామవేదోత్పన్నత్వాదాధానాంగత్వేనోచ్చైస్స్వరప్రయోగః 'య ఏవం విద్వాన్వారవంతీయం గాయతి యజ్ఞాయజ్ఞీయం గాయతి వామదేవ్యం గాయతీ'త్యాధానే తేషాం వినియోగవిధినా యాజుషేణ యాజుషస్యోపాంశుస్వరస్య ప్రసంగ ఇతి గుణముఖ్యయోర్విరోధే సత్యుత్పత్తేర్వినియోగార్థత్వాన్ముఖ్యవినియోగబలేన సామ్నాం యజుర్వేదస్వర సంయోగ ఇతి సూత్రం వ్యాఖ్యాతం, తథాపి న్యాయసామ్యాదౌపసదమంత్రాః సూత్రవిషయత్వేనోదాహృతా ఇత్యవిరోధః॥ ఇతి వింశాధికరణమ్॥ ...

౩౪. ఇయదామననాత్ మంత్రద్వయేఽపి ప్రతిపాదనప్రకారభేదాత్ జిజ్ఞాస్యైక్యభానాచ్చ సంశయమాహ॥ కిమత్రేతి॥

ఋతపానవాక్యే 'అక్షరంబ్రహ్మ యత్పర'మితిగుణాః శ్రితాః, ద్వాసుపర్ణవాక్యేఽనశనత్వాదయ స్తేషాంమిథో నోపసంహారఇతి పూర్వపక్షఫలం , సిద్ధాంతేత్వసంసారి బ్రహ్మస్వరూపవాక్యార్థైక్యాదుపసంహార ఇతి వివేకః। అస్తువై ద్యైక్యాత్ అక్షరధియాముపసంహారః ఇహతు వేద్యభేదాన్నోపసంహారఇతిప్రత్యుదాహరణేనపూర్వపక్షః। నన్వయం గుహాధికరణేనిరస్తఇతిచేత్ , సత్యం, కింతుపిబత్పదస్యముఖ్యార్థత్వాయస్వతః కల్పనయాచపానకృత్యాశ్రయాబుద్ధి జీవౌపిబంతౌగ్రాహ్యౌ , సుపర్ణౌతుజీవేశ్వరావిత్యధికాశంకాయాం మంత్రద్వయేపిద్వివచనశబ్దసామ్యాదౌత్పత్తికద్విత్వవిశిష్టతయా తుల్యవస్తుద్వయప్రత్యభిజ్ఞానస్య బాధకాభావాత్ప్రకరణాద్యనుగ్రహాచ్చ జీవానువాదేనాసంసారిబ్రహ్మణిమంత్రద్వయతాత్పర్యమితి ప్రపంచార్థమిదంసూత్రమితిభావః ॥ ఇత్యేకవింశాధికరణమ్- ... ❁

పరమాత్మప్రకరణంహ్యేతత్ , 'అన్యత్రధర్మాదన్యత్రాధర్మా'దిత్యుపక్రమాత్తద్విషయ ఏవాత్రాపివాక్యశేషోభవతి 'యస్సేతురీజానానామక్షరంబ్రహ్మయత్పర'మితి 'గుహాంప్రవిష్టావాత్మానౌహీ'త్యత్రచైతత్ప్రపంచితం। తస్మాన్నాస్తివేద్యభేదః తస్మాచ్చవిద్యైకత్వం। అపిచత్రిష్వప్యేతేషువేదాంతేషుపౌర్వాపర్యాలోచనేపరమాత్మవిద్యైవావగమ్యతేతాదాత్మ్యవివక్షయైవచజీవోపాదానంనార్థాన్తరవివక్షయా, నచపరమాత్మవిద్యావివక్షాయాంభేదాభేదవిచారోఽస్తీత్యుక్తం। తస్మాత్ప్రపంచార్థవివైషయోగః, తస్మాచ్చాధికధర్మోపసంహారఇతి॥ ... ... ❁

❁ సూ. ౩౫. అంతరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనః ॥ ❁

'యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మయఆత్మాసర్వాంతర'ఇత్యేవం ద్విరుషస్తికహోళప్రశ్నయోరైకరంతర్యేణవాజసనేయినస్సమామనంతి। తత్రసంశయః , విద్యైకత్వం వాస్యా ద్విద్యానానాత్వంవేతి। విద్యానానాత్వమితితావత్ప్రాప్తం,కుతః,అభ్యాససామర్థ్యాత్।అన్యథాహ్యన్యూనానతిరిక్తార్థంద్విరామ్నానమనర్థకమేవస్యాత్ । తస్మాత్ యథాభ్యాసాత్ కర్మభేదః ఏవమభ్యాసాద్విద్యాభేదఇత్యేవంప్రాప్తేప్రత్యాహ 'అంతరామ్నానావిశేషాత్స్వాత్మనోవిద్యైకత్వ'మితి । సర్వాంతరోహిస్వాత్మాఉభయత్రాప్యవిశిష్టఃపృచ్ఛ్యతే ప్రత్యుచ్యతేచ। నహిద్వావాత్మానావేకస్మిన్దేహేసర్వాంతరౌసంభవతః, తదాహ్యేకస్యాంజసంసర్వాంతరత్వమవకల్పేత , ఏకస్యతు భూతగ్రామవన్నైవసర్వాంతరత్వంస్యాత్, యథా పంచభూతసమూహేదేహేపృథివ్యాఆపోఽన్తరా అద్భ్యశ్చతేజోఽన్తరమితిసత్యప్యాపేక్షికే అంతరత్వేనైవసర్వాంతరత్వం భవతి, తథేహాపీత్యర్థః । అథవా భూతగ్రామవదితిశ్రుత్యంతరంనిదర్శయతి। యథా 'ఏకోదేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వ

౩౫. ❁అంతరాభూతగ్రామవత్ స్వాత్మనః ❁॥ఘటాదికంచిద్విషయత్వేనాపరోక్షం,బ్రహ్మతుసాక్షాదవిషయత్వేనాపరోక్షమితి, ప్రథమార్థేపంచమీ।అత్రశ్రుతావాత్మధర్మాపరోక్షత్వం బ్రహ్మణ్యుక్తం, బ్రహ్మధర్మ సర్వాంతరత్వమాత్మన్యుక్తం, తేనతయోరైక్యం దృఢీకృతం మంతవ్యం, తన్మేవ్యాచక్ష్వేత్యుషస్తి ప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్యేన ప్రాణాదిప్రేరకోదృష్ట్యాదిసాక్షిప్రతిపాదితః । తథైవ 'యదేవసాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మయఆత్మా సర్వాంతరస్తన్మేవ్యాచక్ష్వే'తి కహోళప్రశ్నేఽశనాయాద్యతీతః ప్రతిపాదితః । తత్రబ్రాహ్మణద్వయేపి ప్రశ్నాద్యభ్యాసాత్సర్వాంతరత్వ ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చసంశయే మంత్రయోర్ద్వివైద్యైక్యాదస్తువిద్యైక్యం , ఇహతు బ్రాహ్మణయోర్వైద్యైక్యేపిఅభ్యాసాద్విద్యాభేదః , యజత్యభ్యాసాత్ప్రయాజభేదవదితిప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షః , తత్రమిథోధర్మానుపసంహారః

ఫల, సిద్ధాంతేతూపసంహారఇతివివేకః । ద్వయోఃసర్వాంతరత్వానుపపత్త్యాతావద్బ్రాహ్మణయోరేకవస్తుపరత్వంసిద్ధం । తథాచవేద్యైక్యాన్నిర్గుణవిద్యైక్యే నవివాదః॥ ... ...

౩౬. అన్యథా ॥ నను విద్యైక్యాంగీకారేఅభ్యాసానుపపత్తిరితిచేత్ , ఉచ్యతే, సఏవాభ్యాసఃకర్మభేదకోయో నిరర్థకః, ఇహతూపస్తిబ్రాహ్మణోక్తాత్మనఏవాశనాయాద్యతీతత్వరూపవిశేషకథనార్థత్వా దభ్యాసోఽన్యథాసిద్ధోనవిద్యాభేదకఇతిసముదాయార్థః ॥ ఇతి ద్వావింశాధికరణమ్॥ ... ...

భూతాంతరాత్మేత్యస్మిన్మంత్రేసమస్తేషుభూతగ్రామేష్వేకఏవసర్వాంతరఆత్మా ఆమ్నాయతే, ఏవ మనయోరపిబ్రాహ్మణయోరిత్యర్థః । తస్మాద్వేద్యైకత్వాద్విద్యైకత్వం॥ ... ...

సూ. ౩౬. అన్యథాభేదానుపపత్తిరితిచేన్నోపదేశాంతరవత్ ॥

అథయదుక్తమనభ్యుపగమ్యమానేవిద్యాభేదేఆమ్నానభేదానుపపత్తిరితితత్పరిహర్తవ్యం, అత్రోచ్యతే, నాయందోషః, ఉపదేశాంతరవదుపపత్తేః । యథాతాండినాముపనిషదిషష్ఠేప్రపాఠకే 'సఆత్మా తత్త్వమసిశ్వేతకేతో' ఇతినవకృత్వోప్యుపదేశేనవిద్యాభేదోభవతిఏవమిహాపిభవిష్యతి । కథంచననవకృత్వఉపదేశేవిద్యాభేదోనభవతి, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యామైకార్థ్యావగమాత్, 'భూయఏవమాభగవాన్విజ్ఞాపయత్వి' తిచైకస్యైవార్థస్య పునఃపునఃప్రతిపిపాదయిషితత్వేనోపక్షేపాదాశంకాంతరనిరాకరణేనచాసకృదుపదేశోపపత్తేః, ఏవమిహాపిప్రశ్నరూపాభేదాత్ । 'అతోఽన్యదార్త' మితిచపరిసమాప్త్యవిశేషాదుపక్రమోపసంహారౌతావదేకార్థవిషయౌదృశ్యేతే। 'యదేవ సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మే' తిద్వితీయేప్రశ్నేఏవకారంప్రయుంజానఃపూర్వప్రశ్నగతమేవార్థముత్తరత్రాకృష్యమాణందర్శయతి । పూర్వస్మింశ్చబ్రాహ్మణే కార్యకరణవ్యతిరిక్తస్యాత్మనస్సద్భావః కథ్యతే , ఉత్తరస్మింస్తుతస్యైవాశనాయాదిసంసారధర్మాతీతత్వంవిశేషఃకథ్యతే,ఇత్యేకార్థతోపపత్తిః,తస్మాదేకావిద్యేతి॥............

సూ॥ ౩౭॥వ్యతిహారోవిశింషంతిహీతరవత్

'తద్యోఽహంసోఽసౌయోఽసౌసోఽహ' మిత్యైతరేయిణఃఆదిత్యపురుషం ప్రకృత్య సమామనంతి,తథాజాబాలాః 'త్వంవాఅహమస్మిభగవోదేవతేఅహం వైత్వమసీ'తి । తత్రసంశయః, కిమిహవ్యతిహారేణోభయరూపామతిః కర్తవ్యా ఉతైకరూపైవేతి । ఏకరూపైవేతితావదాహ, నహ్యత్రాత్మనఈశ్వరేణైకత్వంముక్త్వాఽన్యత్కించిత్ చింతయితవ్యమస్తి, యదిచైవంచింతయితవ్యోవిశేషః పరికల్ప్యేత, సంసారిణశ్చేశ్వరాత్మత్వమీశ్వరస్యచ సంసార్యాత్మత్వమితి తత్ర సంసారిణస్తావదీశ్వరాత్మత్వేఉత్కర్షోభవేత్, ఈశ్వరస్యతు సంసార్యాత్మత్వేనికర్షఃకృతస్స్యాత్, తస్మాదైకరూప్యమేవమతేః, వ్యతిహారామ్నాయస్తావదేకత్వదృఢీకరణార్థ ఇత్యేవం ప్రాప్తేప్రత్యాహ, వ్యతిహారోఽయమాధ్యానాయామ్నాయతే ఇతరవత్, యథేతరేగుణాః సర్వాత్మత్వప్రభృతయ ఆధ్యానాయామ్నాయంతేతద్వత్ । తథాహివిశింషంతిసమామ్నాతారఉభయోచ్చారణేన 'త్వమహమస్మ్యహంచత్వమసీ'తి । తచ్చోభయరూపాయాంమతౌకర్తవ్యాయామర్థవద్భవతి, అన్యథాహీదంవిశేషేణోభయామ్నాన మనర్థకంస్యా

౩౭. వ్యతిహారః॥ జీవేశయోర్మిథోవిశేషణవిశేష్యభావోవ్యతిహారః,తస్యశ్రుతత్వాత్,ఉత్కృష్టదృష్టిర్నికృష్టేకృతాఫలవతీతి న్యాయాచ్చసంశయే జీవేఈశ్వరత్వమతిరేవ కార్యా ఉక్తన్యాయాత్ - వ్యతిహారశ్రుతిస్తుతస్యాఏవ దృఢీకరణార్థత్వేనాభ్యాసవదన్యథాసిద్ధేతిదృష్టాంతేన పూర్వపక్షః తత్రలాఘవంఫలం, సిద్ధాంతేతు శ్రుత్యర్థత్వమితివివేకః । ఏకేనైవ త్వమహమస్మీత్యుచ్చారణేనైకత్వమతేః కృతత్వాదహంత్వమసీతి వృథాస్స్యా దిత్యర్థః । ఉక్తదో

షం స్మారయతి ॥ నన్వితి ॥ సందిగ్ధేఽర్థే న్యాయస్యావకాశః, ఇహ తు శ్రుతత్వాదన్యోన్యాత్మత్వం విధేయం, బ్రహ్మణి మనోమయత్వాదివత్ జీవాత్మత్వస్య ధ్యానార్థమారోపేఽపి నికర్షప్రసక్త్యభావాదితి పరిహరతి ॥ నైష దోష ఇతి ॥ బ్రహ్మణి నికర్షం హిత్వా జీవతాదాత్మ్యధ్యానేమదుక్తమేవాగతమితి శంకతే ॥ నన్వేవమితి ॥ మతే ద్విరూపత్వం త్వదనుక్తమస్మాభిరుచ్యతే ధ్యానపరం వాక్యమిదమేకత్వం తు మానాంతరావిరోధాత్ సిధ్యతీతి సమాధత్తే ॥ నవయమితి ॥ అహం బ్రహ్మాస్మీత్యయం వ్యతిహార ఉపసంహర్తవ్య ఇత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ఇతి త్రయోవింశాధికరణమ్ ॥ .... ❋
౩౮. ❋ నైవహి సత్యాదయః ❋ ॥ స యః కశ్చిదధికారీ మహద్వ్యాపకం యక్షం పూజ్యం ప్రాతికేషు ప్రథమజం ఏతత్ సచ్చత్యచ్చేతి సత్యం బ్రహ్మహిరణ్యగర్భాఖ్యం వేద ఉపాస్తే- తస్య లోకజయః ఫలమిత్యర్థః । సత్యమితి నామాక్షరాణి సత్ త్యమితి, తత్ర ప్రథమోత్తమే అక్షరే సత్యం, మధ్యస్థమక్షరమనృతం, ఉభయతః సత్యేన సంపుటితత్వాత్ సత్యప్రాయమేవ భవతీతి నామాక్షరోపాసనా సత్యవిద్యాంగత్వేనోక్తా । యత్తత్ పూర్వప్రకృతహృదయాఖ్యం తత్ సంప్రత్య

త్, ఏకే నైవ కృతత్వాత్ । నను భయామ్నానస్యార్థవిశేషే పరికల్ప్యమానే దేవతాయాస్సంసార్యాత్మత్వాపత్తేర్నికర్షః ప్రసజ్యేతేత్యుక్తం । నైష దోషః, ఐకాత్మ్యస్యైవానేన ప్రకారేణానుచింత్యమానత్వాత్, నన్వేవం సతి సఏవైకత్వదృఢీకార ఆపద్యేత, న వయమేకత్వదృఢీకారం వారయామః కింతర్హి వ్యతిహారేణేహ ద్విరూపామతిః కర్తవ్యా వచనప్రామాణ్యాత్, నైకరూప్యేత్యేతావమపపాదయామః, ఫలతస్త్వేకత్వమపి దృఢీభవతి। యథా ఆధ్యానార్థేఽపి సత్యకామత్వాదిగుణోపదేశే తద్గుణక ఈశ్వరః ప్రసిధ్యతి తద్వత్ । తస్మాదయమాధ్యాతవ్యో వ్యతిహారస్సమానే చ విషయే ఉపసంహర్తవ్య ఇతి ॥ ... ❋

❋ సూ. ౩౮ ॥ నైవహి సత్యాదయః ॥ ❋

'స యో హైతన్మహద్యక్షం ప్రథమజం వేద సత్యం బ్రహ్మే'త్యాదినా వాజసనేయకే సత్యవిద్యాం సనామాక్షరోపాసనాం విధాయానంతరమామ్నాయతే 'తద్యత్తత్సత్యమసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్ మండలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్ పురుష' ఇత్యాది । తత్ర సంశయః, కిం ద్వే ఏతే సత్యవిద్యే కిం వైకైవేతి । ద్వే ఇతి తావత్ ప్రాప్తం, భేదేన హి ఫలసంయోగో భవతి 'జయతీమాన్ లోకా'నితి పురస్తాత్, 'హంతి పాప్మానం జహాతి చే'త్యుపరిష్టాత్, ప్రకృతాకర్షణం తూపాస్యైకత్వాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః ।ఏకైవేయం సత్యవిద్యేతి। కుతః, 'తద్యత్తత్సత్య'మితి ప్రకృతాకర్షణాత్ ।నను విద్యాభేదేఽపి ప్రకృతాకర్షణముపాస్యైకత్వాదుపపద్యత ఇత్యుక్తం, నైతదేవం, యత్ర హి విస్పష్టాత్కారణాంతరాద్విద్యాభేదః ప్రతీయతే తత్రైతదేవం స్యాత్, అత్ర తూభయథా సంభవే 'తద్యత్తత్సత్య'మితి ప్రకృతాకర్షణాత్ పూర్వవిద్యాసంబద్ధమేవ సత్యముత్తరత్రానుకృష్యత ఇత్యేకవిద్యాత్వనిశ్చయః । య

క్తయక్షత్వాదిగుణకం, సోఽసావాదిత్యమండలేఽక్షిణి చ పురుషస్తస్యాహరహమితి నామద్వయజ్ఞానాత్ పాపక్షయః ఫలమిత్యర్థః । అత్ర పూర్వోత్తరవాక్యయోః ఫలభేదశ్రుతేః ప్రకృతాకర్షణాచ్చ సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వపక్షే గుణానాం వ్యవస్థయానుష్ఠానం, సిద్ధాంతే త్వనుష్ఠానైక్యమితి ఫలం । యథా జీవేశయోరన్యోన్యాత్మత్వశ్రుతిభేదాత్ మతివైరూప్యముక్తం, తథాత్ర ఫలశ్రుతిభేదాద్విద్యాభేద ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి ॥ ద్వే ఇతి ॥ విశేష్యబ్రహ్మమాత్రాకర్షణమయుక్తం, తద్యత్తదితి సర్వనామభిః పూర్వోక్తగుణవిశిష్టం బ్రహ్మాకృష్య ఆదిత్యాక్షిస్థానాదిగుణవిధానాత్, తథా చ వాక్యభేదేఽపి విద్యైక్యసిద్ధిరితి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏకైవేతి ॥ యథా దహరశాండిల్యవిద్యయోర్బ్రహ్మైక్యప్రతిజ్ఞానమాత్రం తథాత్ర నేత్యాహ ॥ నైతదితి ॥ కారణాంతరం ప్రకరణభేదాదికం।ఏవం విద్యాభేదేఽప్యేతదుపాస్యైక్యజ్ఞానం స్యాత్, అత్ర తూభయథా సంభవే విద్యైక్యనానాత్వసంశయే సత్యమిత్యుపాస్యరూపైక్యజ్ఞానాత్ విద్యైక్యనిశ్చయ ఇత్యక్షరార్థః । అసత్యపవాదకారణే రూపైక్యాత్ విద్యైక్యోత్సర్గసిద్ధిర్న చ ఫలభేదాపవాదః । అంగే ఫలశ్రు

తేః స్తుతిమాత్రతయా ఫలభేదాసిద్ధిరిత్యాహ ॥ యత్పునరిత్యాదినా ॥ కించ యత్ర ప్రధానవిధావేవంకామ ఇతి ఫలం శ్రుతం, తత్ర ప్రధానఫలేనైవాంగానాం ఫలాకాంక్షానివృత్తేరంగే ఫలశ్రుతేః స్తుతిమాత్రత్వం, ఇహ తు ప్రథమజం సత్యం బ్రహ్మేతి వేదేతి ప్రధానవిద్యావిధిస్థత్వం లోకఫలజయస్యాభ్యుపేత్యాస్మాభిర్నామరూపాంగస్య ఫలశ్రుతేః స్తుతిత్వముక్తం । వస్తుతస్తు ప్రధానవిధావప్యేవంకామవాదాభావాద్రాత్రిసత్రన్యాయేన ఫలే కల్పనీయే సతి ప్రధానే తదంగే వా యత్కించిత్ఫలం శ్రుతం తస్య సర్వస్యాపి శ్రుతత్వావిశేషాజ్జాలేష్టిఫలన్యాయేన సముచ్చిత్యైకప్రధానఫలత్వకల్పనాత్ ఫలభేదోఽసిద్ధ ఇత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ సూత్రం యోజయతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఏకదేశివ్యాఖ్యాముత్థాప్య దూషయతి ॥ కేచిదిత్యాదినా ॥ ఛాందోగ్యైకమార్గోద్గీథే హిరణ్మయపురుషదృష్టిరిత్యత్ర లింగమాహ ॥ తత్రహీతి ॥ పృథివ్యగ్న్యాత్మనా

త్పునరుక్తం ఫలాంతరశ్రవణాద్విద్యాంతరమితి । అత్రోచ్యతే, తస్యోపనిషదహరహమితి చాంగాంతరోపదేశస్య స్తావకమిదం ఫలాంతరశ్రవణమిత్యదోషః । అపి చార్థవాదాదేవ ఫలే కల్పయితవ్యే సతి విద్యైకత్వే చావయవేషు శ్రూయమాణాని బహూన్యపి ఫలాన్యవయవిన్యామేవ విద్యాయాముపసంహర్తవ్యాని భవంతి, తస్మాత్సైవేయమేకా సత్యవిద్యా తేన తేన విశేషేణోపేతా సమామ్నాతేత్యతస్సర్వ ఏవ సత్యాదయో గుణా ఏకస్మిన్ ప్రయోగ ఉపసంహర్తవ్యాః । కేచిత్పునరస్మిన్ సూత్రే ఇదం వాజసనేయకమక్ష్యాదిత్యపురుషవిషయం వాక్యం, ఛాందోగ్యం చ 'అథ య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే అథ య ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యత' ఇత్యుదాహృత్య సైవేయమక్ష్యాదిత్య పురుషవిషయా విద్యోభయత్రైకేతి కృత్వా సత్యాదీన్ గుణాన్ వాజసనేయిభ్యశ్ఛందోగానాముపసంహార్యాన్మన్యంతే, తన్న సాధు లక్ష్యతే । ఛాందోగ్యే హి కర్మసంబంధిన్యుద్గీథవ్యపాశ్రయా విద్యా విజ్ఞాయతే. తత్ర హ్యాదిమధ్యావసానేషు కర్మసంబంధిచిహ్నాని భవంతి 'ఇయమేవర్గగ్నిస్సామే'త్యుపక్రమే 'తస్య ఋక్చ సామ చ గేష్ణౌ తస్మాదుద్గీథ' ఇతి మధ్యే 'య ఏవం విద్వాన్ సామ గాయతీ'త్యుపసంహారే, నైవం వాజసనేయకే కించిత్ కర్మసంబంధిచిహ్నమస్తి, తత్ర ప్రక్రమభేదాద్విద్యాభేదే సతి గుణవ్యవస్థైవ యుక్తేతి ॥ ....❋

❋ సూ. ౩౯ ॥ కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః ॥ ❋

'అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ' ఇతి ప్రస్తుత్య ఛందోగా అధీయతే 'ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్ప' ఇత్యాది, తథా వాజసనేయినః 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్యోతిర్య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిఞ్ఛేతే సర్వస్య వశీ'త్యాది, తత్ర విద్యైకత్వం పరస్పరగుణోపయోగశ్చ కిం వా నేతి సంశయే విద్యైకత్వమితి, తత్రేదముచ్యతే । కామాదీతి - సత్యకామాదీత్యర్థః । యథా దేవదత్తో దత్తస్సత్యభామా భామేతి । యదేతచ్ఛాందోగ్యే సత్యకామత్వాదిగుణజాతముపలభ్యతే తదితరత్ర వాజసనేయకే 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మే'త్యత్ర సంబధ్యేత । యచ్చ వాజస

దృష్టేః ఋక్సామే గేష్ణౌ, తస్మాదృక్సామగేష్ణత్వాత్, పురుష ఉద్గీథ ఇత్యేవం విద్వానుద్గాతా కర్మఫలసమర్థ ఇత్యర్థః । సత్త్యవిద్యా తు న కర్మాంగాశ్రితేత్యాహ ॥ నైవమితి ॥ అంగవిద్యాతః స్వతంత్రహైరణ్యగర్భవిద్యాయా భేదాన్న గుణోపసంహార ఇత్యర్థః ॥ ఇతి చతుర్వింశాధికరణమ్ ॥ ... ... ❋

౩౯. ❋కామాదీతరత్ర❋ ॥ సగుణనిర్గుణవిద్యయోః శ్రుతాః సత్యకామాదయో వశిత్వాదయశ్చ గుణా మిథ ఉపసంహర్తవ్యా న వేత్యుపసంహారస్య ఫలభావాభావాభ్యాం సందేహే సత్త్యవిద్యాయా ఏకత్వాద్గుణసాంకర్యేఽప్యత్ర విద్యయోః సగుణనిర్గుణరూపభేదేన భేదాత్ నిర్గుణవిద్యాయాం గుణోపసంహారస్య ఫలాభావాచ్చానుపసంహార ఇతి బహిరేవ ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి । తత్రేదమిత్యాదినా ॥ ఏవం విద్యాభేదే స్ఫుటే కథం గుణోపసంహార స్తత్రాహ ॥ గుణవత స్త్వితి ॥

భిన్నవిద్యాస్థానామపి గుణానామాయతనాదిసామ్యేననిర్గుణస్థలేబుద్ధిస్థానాంస్తుత్యర్థముపసంహారోయుక్తః, జ్ఞానస్తుతి
ప్రకర్షస్యాకాంక్షితత్వాత్, యత్రక్వచిత్ దృష్టగుణైస్స్తుతేఃకర్తుంయోగ్యత్వాత్ । యద్యపిసగుణస్థసత్యకామాదిషు
నిర్గుణస్థగుణాఅంతర్భూతాఏవతథాపినోపసంహారోక్తైర్వైయర్థ్యంనిర్గుణస్తావకత్వేనశ్రుతగుణానామన్యత్రాప్యర్థ్యే
యత్వమితిశంకానిరాసేనాంతర్భావవాదాధ్యార్థత్వాదిత్యనవద్యం॥ ఇతిపంచవింశాధికరణమ్ ॥ ....❋

౪౦. ❋ఆదరాదలోపః❋ ॥ అత్రయచ్ఛబ్దాగ్నిహోత్రశబ్దాభ్యాంసంశయమాహ ॥తత్రేదంవిచార్యతఇతి ॥ వైశ్వా
నరోపాసకేనాతిథిభోజనాత్ ప్రాక్కార్యత్వేన విద్యాంగప్రాణాగ్నిహోత్రవిచారాత్ పాదసంగతిః । పూర్వపక్షే

నేయకేవశిత్వాద్యుపలభ్యతేతదపీతరత్రఛాందోగ్యే 'ఏషఆత్మాఽపహతపాప్మే'త్యత్రసంబధ్యేత, కుతః
ఆయతనాదిసామాన్యాత్ । సమానంహ్యుభయత్రాపిహృదయమాయతనం సమానశ్చవేద్యఈశ్వరః స
మానంచతస్య సేతుత్వం లోకాసంభేదప్రయోజనమిత్యేవమాదిబహుతరం సామాన్యందృశ్యతే । నను వి
శేషోఽపిదృశ్యతేఛాందోగ్యేహృదయాకాశస్యగుణయోగో వాజసనేయకేత్వాకాశశయస్యబ్రహ్మణఇతి,
న, 'దహరఉత్తరేభ్య'ఇత్యత్ర (అ ౧-పా-౩-సూ౧౪) ఛాందోగ్యేప్యాకాశశబ్దం బ్రహ్మైవేతి ప్రతి
ష్ఠాపితత్వాత్ । అయంత్వత్రవిద్యతేవిశేషః, సగుణాహి బ్రహ్మవిద్యాఛాందోగ్యఉపదిశ్యతే 'అథయఇ
హాత్మానమనువిద్యవ్రజంత్యేతాంశ్చసత్యాన్ కామా'నిత్యాత్మవత్ కామానామపివేద్యత్వశ్రవణాత్, వా
జసనేయకేతునిర్గుణమేవపరంబ్రహ్మోపదిశ్యమానందృశ్యతే 'అతఊర్ధ్వంవిమోక్షాయైవబ్రూహ్య
సంగోహ్యయంపురుష'ఇత్యాది ప్రశ్నప్రతివచనసమన్వయాత్, వశిత్వాదితు తత్తత్ స్తుత్యర్థమేవగుణ
జాతంవాజసనేయకేసంకీర్త్యతే। తథాచోపరిష్టాత్ 'సఏషనేతినేత్యాత్మే'త్యాదినానిర్గుణమేవబ్రహ్మో
పసంహరతి। గుణవతస్తుబ్రహ్మణఏకత్వాద్విభూతిప్రదర్శనాయాయంగుణోపసంహారస్సూత్రితోనోపాస
నాయేతిద్రష్టవ్యం॥... ... ...❋

❋సూ॥౪౦॥ఆదరాదలోపః॥❋

ఛాందోగ్యేవైశ్వానరవిద్యాం ప్రకృత్యశ్రూయతే 'తద్యద్భక్తంప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయంస
యాంప్రథమామాహుతింజుహుయాత్తాంజుహుయాత్ ప్రాణాయస్వాహే'త్యాది । తత్రపంచప్రాణా
హుతయోవిహితాః, తాసుచపరస్తాదగ్నిహోత్రశబ్దః ప్రయుక్తః 'యఏతదేవం విద్వానగ్నిహో
త్రం జుహోతీ'తి 'యథేహ క్షుధితాబాలా మాతరం పర్యుపాసతే ఏవంసర్వాణిభూతాన్యగ్నిహో
త్రముపాసత'ఇతిచ । తత్రేదంవిచార్యతే కిం భోజనలోపేలోపః ప్రాణాగ్నిహోత్రస్య ఉతాలోపఇ
తి 'తద్యద్భక్త'మితి భక్తాగమన సంయోగాత్, భక్తాగమనస్యచభోజనార్థత్వాత్ భోజనలోపే లో
పఃప్రాణాగ్నిహోత్రస్యేతి, ఏవంప్రాప్తే నలుప్యేతేతితావదాహ, కస్మాత్, ఆదరాత్ । తథాహి
వైశ్వానరవిద్యాయామేవ జాబాలానాంశ్రుతిః 'పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్నీయాత్ యథాహవైస్వయమ
హుత్వాఽగ్నిహోత్రం పరస్య జుహుయాదేవంత'దిత్యతిథిభోజనస్య ప్రాథమ్యం నిందిత్వా స్వామి
భోజనంప్రథమంప్రాపయంతీ ప్రాణాగ్నిహోత్రేఆదరంకరోతి । యాహినప్రాథమ్యలోపంసహతే న

భోజనలోపేపిద్రవ్యాంతరేణ ప్రాణాగ్నిహోత్రానుష్ఠానం, సిద్ధాంతేతల్లోపఇతిభేదః। ననుయద్భక్తమితియచ్ఛబ్దేనభో
జనాక్షిప్తభక్తమనూద్యతద్ధోమీయమితి హోమసంయోగవిధానాదాక్షేపకభోజనలోపే తదాక్షిప్తభక్తాశ్రితహోమ
లోపఇతిసిద్ధాంతీశంకతే ॥తద్యద్భక్తమితి॥ నిర్గుణస్యోపాస్తిలోపేపి గుణాలోపవత్ ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యాదరేణ
స్తుతినిర్వాహార్థమలోపఇతిదృష్టాంతేనపూర్వపక్షీసూత్రేణపరిహరతి ॥ఏవంప్రాప్తఇతి॥ ఏవంతదితిస్వయంప్రాణాగ్ని
హోత్రమకృత్వాఽతిథీనాంతత్కారణమిత్యర్థః॥... ... ...❋

ఉక్తం స్మారయిత్వా పరిహరతి ॥ నన్విత్యాదినా ॥ యథా కుండపాయినాం సత్రగతే మాసాగ్నిహోత్రే అగ్నిహోత్రశబ్దాద్గౌణాన్నిత్యాగ్నిహోత్రవాచకాన్నిత్యాగ్నిహోత్రధర్మాణాం పయోద్రవ్యాదీనాం ప్రాప్తిస్తథేహాపి ప్రాణాహుతిష్వగ్నిహోత్రశబ్దాత్ పయోద్రవ్యాదీనాముత్సర్గతః ప్రాప్తౌ సత్యాం భోజనార్థభక్తద్రవ్యవిధినాఽపవాదః కృతః, అతో భక్తవిధేరపవాదార్థత్వాత్ భోజనలోపే భక్తగుణస్యాంగస్య లోపేఽపి న ముఖ్యస్యాగ్నిహోత్రస్య లోపః, అపవాదాభావే ఉత్సర్గప్రాప్తపయఆదినా తస్య నిర్వృత్తిసంభవాదితి ప్రాప్తమిత్యర్థః । 'గుణలోపే న ముఖ్యస్య' ఇతి జైమినిసూత్రం । ఆధానే సంతి పవమానేష్టయస్తత్ర 'అగ్నయే పవమానాయ పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపే'దితి నిర్వాపశ్రుతస్తదంగత్వేనాగ్నిహోత్రహవణ్యా హవింషి నిర్వపేదితి దర్శపూర్ణమాసప్రకృతౌ విహితాగ్నిహోత్రహవణ్యతిదేశేన ప్రాప్తావాధానకాలే చాగ్నిహోత్రాభావాత్ తస్యా గుణభూతాయా లోపేఽపి ముఖ్య

తరాం సా ప్రాప్త్యేవ తతోఽగ్నిహోత్రస్య లోపం సహేతేతి మన్యతే ॥ నను భోజనార్థభక్తాగమనసంయోగాత్ భోజనలోపే లోపః ప్రాప్తితః, న, తస్య ద్రవ్యవిశేషవిధానార్థత్వాత् । ప్రాకృతే హ్యగ్నిహోత్రే పయఃప్రభృతీనాం ద్రవ్యాణాం నియతత్వాదిహాప్యగ్నిహోత్రశబ్దాత్ కౌండపాయినామయనవత్ తద్ధర్మప్రాప్తౌ సత్యాం భక్తద్రవ్యకతా గుణవిశేషవిధానార్థమిదం వాక్యం, తద్యద్భక్తమితి, అతో గుణలోపే చ న ముఖ్యస్యేత్యేవం ప్రాప్తం భోజనలోపేఽప్యద్భిరన్యేన వా ద్రవ్యేణావిరుద్ధేన ప్రతినిధాన న్యాయేన ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యానుష్ఠానమిత్యత ఉత్తరం పఠతి ॥ ... ... *

సూ॥ ౪౧॥ ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్ ॥

ఉపస్థితే భోజనే అతస్తస్మాదేవ భోజనద్రవ్యాత్ ప్రథమోపనిపతితాత్ ప్రాణాగ్నిహోత్రం నిర్వర్తయితవ్యం, కస్మాత్, తద్వచనాత్ । తథా హి 'తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయ'మితి సిద్ధవద్భక్తోపనిపాతపరామర్శేన పరార్థద్రవ్యసాధ్యతాం ప్రాణాహుతీనాం విదధాతి, తా అప్రయోజకలక్షణాపన్నాః సత్యః కథం భోజనలోపే ద్రవ్యాంతరం ప్రతినిధాపయేయుః । న చాత్ర ప్రాకృతాగ్నిహోత్రధర్మప్రాప్తిరస్తి, కుండపాయినామయనే హి 'మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీ'తి విధ్యుద్దేశగతోఽగ్నిహోత్రశబ్దస్తద్వద్భావం విధాపయేదితి యుక్తా తద్ధర్మప్రాప్తిః, ఇహ పునరర్థవాదగతోఽగ్నిహోత్రశబ్దో న తద్వద్భావం విధాపయితుమర్హతి । తద్ధర్మప్రాప్తౌ చాభ్యుపగమ్యమానాయామగ్న్యుద్ధరణాదయోఽపి ప్రాప్యేరన్, న చాస్తి సంభవః అగ్న్యుద్ధరణం తావద్ధోమాధికరణభావాయ, న చాయమగ్నౌ హోమః - భోజనార్థతావ్యాఘాతప్రసంగాత్, భోజనార్థోపనీతద్రవ్యసంబంధాచ్చాస్య ఏవైష హోమః, తథా చ జాబాలశ్రుతిః 'పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్నీయా'దిత్యాస్యాధారామేవేమాం హోమనిర్వృత్తిం దర్శయతి । అత ఏవ చేహాపి సాంపాదికాన్యేవాగ్ని

స్యనిర్వాపస్య న లోప ఇత్యర్థః ॥ ఆరబ్ధనిత్యాదికర్మణోఽవశ్యానుష్ఠేయత్వాచ్ఛ్రుతద్రవ్యాలాభే ప్రతినిధిద్రవ్యేణాపి కర్మ కర్తవ్యమితి ప్రతినిధిన్యాయః ॥ ... ... *

౪౧. సిద్ధాంతయతి ॥ ఉపస్థితేఽత ఇతి ॥ తద్ధోమీయమితి తచ్ఛబ్దేన భోజనార్థం సిద్ధభక్తమాశ్రిత్య హోమవిధానాదిత్యర్థః । సిద్ధవద్భక్తోపనిపాతః ప్రకృతభక్తాగమనం, తస్య తచ్ఛబ్దేన పరామర్శేనేత్యర్థః । ఆశ్రిత్య విహితాహుతీనామాశ్రయలోపే లోప ఏవ న ద్రవ్యాంతరాక్షేపకత్వం, యథా క్రతుప్రయుక్తాప్ప్రణయనాశ్రియస్య గోదోహనస్య క్రతులోపే లోపో న త్వాశ్రయాంతరప్రయోజకత్వం భోజనార్థాగతద్రవ్యోద్దేశేన తద్ధోమీయమిత్యాహుత్యభిధానే ఫలితమాహ ॥ తా ఇతి ॥ యదుక్తమగ్నిహోత్రశబ్దాత్ ద్రవ్యాంతరప్రాప్తిరితి తత్రాహ ॥ న చాత్రేతి ॥ తద్భావో నిత్యాగ్నిహోత్రసాదృశ్యం అర్థవాదస్థశబ్దస్య స్తుతిత్వేనోపపత్తేరిత్యర్థః । ధర్మప్రాపకత్వే దోషమాహ ॥ తద్ధర్మప్రాప్తౌ చేతి ॥ అత ఏవేతి - తద్ధర్మప్రాప్త్యభావాదేవేత్యర్థః । ప్రాప్తౌ సంపాదనం వృథా స్యాదితి

భావః । ముఖ్యాగ్నిహోత్రాఙ్గాని సంపాద్యంతే చేత్కథంతదనంగవేదిరత్రసంపాద్యతే తత్రాహ ॥ వేదిశ్రుతిశ్చేతి ॥ ముఖ్యాగ్నిహోత్రస్థాగ్న్యుద్ధరణవత్ సాయంప్రాతఃకాలద్వయస్యాపినప్రాప్తిరిత్యాహ ॥ భోజనేనేతి ॥ ఉపస్థానపరిస్తరణాదయోప్యగ్న్యభావాత్ నప్రాప్నువంతీత్యాహ ॥ ఏవమితి ॥ యస్మాత్తద్ధర్మప్రాప్త్యభావస్తస్మాత్ భోజనద్రవ్యేణైవ హోమఇత్యుపసంహారః - ప్రాణాయస్వాహేత్యాదయో మంత్రాః । నను స్వామి భోజనస్యోత్తరకాలత్వంశ్రుత్యాదివిహితం కథం పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్నీయాదితివచనేనబాధ్యతే తత్రాహ॥నహ్యస్తీతి ॥ ఉపాసకాన్యస్వామి విషయత్వ ముత్తరకాలత్వ విధానమిత్యర్థః । నత్వితి-ప్రాథమ్యమాత్రేణేత్యర్థః । ప్రాణోపాసకస్యప్రాప్తభోజనప్రాథమ్యార్థతయాఆదరస్యాన్యథాసిద్ధాఫలితమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ఇతిషడ్వింశాధికరణమ్॥.......... ❋

౪౨. ❋తన్నిర్ధారణానియమః❋ ॥ ఉభయథాదృష్టాంతదర్శనాత్ సంశయమాహ ॥కింతానీతి॥ యథాఽనారభ్యాధీతపర్ణమయీత్వంజుహూద్వారాక్రత్వంగతయాకర్మసునిత్యం ప్రయుజ్యతే, తథాంగాశ్రితోపాసనాన్యుద్గీథాదిద్వారాఽఙ్గతయానిత్యాని ఉతక్రత్వంగతయాప్రణయనాశ్రయోగోదోహనసంయోగః పశుఫలార్థత్వాదనిత్యత్వేనయథాప్రయుజ్యతే, యథావా పశ్వంగయూపాశ్రయంబైల్వమన్నాద్యఫలత్వాదనిత్యం, తథాకర్మసమృద్ధ్యాదిఫలకత్వాదుపాసనాన్యనంగత్వేనానిత్యానీతిసంశయార్థః , పూర్వపక్షే ఉపాసనానాంప్రయోగనిత్యత్వం, సిద్ధాంతేత్వనిత్యత్వమితిఫలభేదః । అనిత్యభోజనాశ్రయప్రాణాగ్నిహోత్రస్యానిత్యత్వవత్ నిత్యకర్మాంగాశ్రితోపాస్తీనాం నిత్యత్వమితి దృష్టాంతేనపూర్వపక్షమాహ ॥ కింతావదితి ॥ ఉపాసనానికర్మాంగానిఅఫలత్వేసతికర్మాంగాశ్రితత్వాత్ పర్ణమయీత్వాదివత్, తథాచాంగతయాప్రయోగవిధినానిత్యేనప్రయుజ్యేతేతిప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ యానీత్యాదినా ॥ ఉద్గీథాదయఃకర్మణాంగుణాఃఅంగాని తేషాంయాథాత్మ్యం రసతమత్వాదికంతన్నిర్ధారణాన్యుపాస

హోత్రాంగానిదర్శయతి ' ఉరఏవ వేదిర్లోమానిబర్హిర్హృదయంగార్హపత్యో మనోఽన్వాహార్యపచనఆస్యమాహవనీయ 'ఇతి । వేదిశ్రుతిశ్చాత్ర స్థండిలమాత్రోపలక్షణార్థా ద్రష్టవ్యా , ముఖ్యాగ్నిహోత్రే వేద్యభావాత్ తదంగానాంచేహ సంపిపాదయిషితత్వాత్ । భోజనేనైవచకృతకాలేన సంయోగాన్నాగ్నిహోత్రకాలావరోధసంభవః , ఏవమన్యేఽప్యుపస్థానాదయోధర్మాః కేచిత్ కథంచిద్విరుధ్యంతే । తస్మాద్భోజనపక్షఏవైతే మంత్రద్రవ్యదేవతాసంయోగాత్ పంచహోమానిర్వర్తయితవ్యాః । యత్త్వాదరదర్శనవచనం తత్తు భోజనపక్షేప్రాథమ్యవిధానార్థం, నహ్యస్త్రివచనస్యాతిభారః । నత్వనేనాస్యనిత్యతాశక్యతేదర్శయితుం, తస్మాద్భోజనలోపే లోపఏవ ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యేతి ॥　　...　　...　　...　　...　　...　　❋

❋ సూ. ౪౨. తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేఃపృథక్త్ర్యప్రతిబంధఃఫలమ్॥ ❋

సంతికర్మాంగవ్యపాశ్రయాణివిజ్ఞానాని ' ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత 'ఇత్యేవమాదీని, కింతానినిత్యాన్యేవస్యుఃకర్మసు పర్ణమయీత్వాదివత్ ఉతానిత్యానిగోదోహనాదివదితివిచారయామః । కింతావత్ప్రాప్తంనిత్యానీతి। కుతః, ప్రయోగవచనపరిగ్రహాత్,అనారభ్యాధీతాన్యపిహ్యేతాన్యుద్గీథాదిద్వారేణక్రతుసంబంధాత్ క్రతుప్రయోగవచనేనాంగాంతరవత్సంస్పృశ్యంతే । యత్త్వేషాంస్వవాక్యేషు ఫలశ్రవణం 'ఆపయితాహవైకామానాంభవతీ'త్యాది, తద్వర్తమానాపదేశరూపత్వా దర్థవాదమాత్రంఅపాపశ్లోకశ్రవణాదివన్నఫలప్రధానం, తస్మాత్ యథా 'యస్యపర్ణమయీజుహూర్భవతినపాపగ్ంశ్లోకగ్ంశృణోతీ'త్యేవమాదీనామప్రకరణమధీతానామపి జుహ్వాదిద్వారేణక్రతుప్రవేశాత్ స్వప్రకరణపఠితవన్నిత్యతా, ఏవముద్గీథాద్యుపాసనానామపీత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః । తన్నిర్ధారణానియమఇతి । యాన్యేతాన్యుద్గీథాదికర్మగుణయాథాత్మ్యనిర్ధారణాని 'రసతమఆప్తిస్సమృద్ధిర్ముఖ్యఃప్రా

నానియానితానికర్మసునిత్యవత్ పర్ణమయీత్వాదివన్నియమ్యేరన్నిత్యర్థః । ఏషాంకర్మాంగత్వేతదధీనస్యావిదుషః కర్మానస్యాదంగలోపాత్, తస్మాదవిదుషోపికర్మకర్తృత్వశ్రుతిలింగైరంగత్వానుమానబాధఇత్యాహ ॥ తద్దృష్టేరితి ॥తస్యానియమస్యదర్శనాదిత్యర్థః । తాంచేదవిద్వాన్ప్రస్తోష్యసి మూర్ధాతేవ్యపతిష్యతీతిచాక్రాయణేనత్విజామాక్షిప్తత్వాదనుపాసకానామపికర్మప్రయోగోఽస్తీత్యాహ ॥ ప్రస్తావాదీతి॥ఉపాస్తీనాంకర్మఫలాత్ పృథక్ ఫలశ్రుతేర్నకర్మాంగత్వమిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ తేనోమిత్యక్షరేణయశ్చైతదక్షరమేవంరసతమత్వాదిరూపేణవేదోపాస్తేయశ్చనవేదతావుభౌకర్మకురుతఏవయద్యపి తథాపితువిద్యావిద్యయోర్నానాత్వంభిన్నఫలత్వం । దృష్టంహిమణివిక్రయే జ్ఞానాజ్ఞానాభ్యాంవణిక్చబరయోఃఫలవైషమ్యం, తస్మాద్యదేవకర్మవిద్యయోద్గీథాద్యుపాస్త్యా శ్రద్ధయా ఆస్తిక్యబుద్ధ్యాఉపనిషదారహస్యదేవతాధ్యానేనకరోతితదేవకర్మఫలాతిశయవదిత్యర్థః । కర్మణోవీర్యవత్త్వం నామ ఫలవత్త్వంవిద్యాహీనస్యాపిగమ్యమానంవిద్యాయాఅనంగత్వేలింగమితిభావః । సామ్నిలోకాదిదృష్ట్యుపాసనేషుకర్మ

ణఆదిత్య'ఇత్యేవమాదీనినైతానినిత్యవత్కర్మసునియమ్యేరన్, కుతః, తద్దృష్టేః।తథాహ్యనియతత్వమేవైవంజాతీయకానాం దర్శయతిశ్రుతిః 'తేనోభౌకురుతోయశ్చైతదేవంవేదయశ్చనవేదే'త్యవిదుషోపిక్రియాభ్యనుజ్ఞానాత్ ప్రస్తావాదిదేవతావిజ్ఞానవిహీనానామపిప్రస్తోత్రాదీనాంయాజనాధ్యవసానదర్శనాత్ 'ప్రస్తోతర్యాదేవతాప్రస్తావమన్వాయత్తాతాంచేదవిద్వాన్ప్రస్తోష్యసి'తాంచేదవిద్వానుద్గాస్యసి'తాంచేదవిద్వాన్ప్రతిహరిష్యసీ'తిచ। అపిచైవంజాతీయకస్యకర్మవ్యపాశ్రయస్యవిజ్ఞానస్యపృథగేవకర్మణఃఫలముపలభ్యతే, కర్మఫలసిద్ధ్యప్రతిబంధః తత్సమృద్ధిరతిశయవిశేషఃకశ్చిత్ 'తేనోభౌకురుతోయశ్చైతదేవంవేదయశ్చనవేద నానాతువిద్యాచావిద్యాచ యదేవవిద్యయాకరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవవీర్యవత్తరంభవతీ'తి । తత్ర నానాత్వేతివిద్వదవిద్వత్ప్రయోగయోః పృథక్కరణాద్వీర్యవత్తరమితిచతరప్ప్రత్యయప్రయోగాద్విద్యావిహీనమపికర్మవీర్యవదితిగమ్యతే, తచ్చానిత్యత్వేవిద్యాయాఉపపద్యతే, నిత్యత్వేతుకథంతద్విహీనంకర్మవీర్యవదభ్యనుజ్ఞాయేత, సర్వాంగోపసంహారేహి వీర్యవత్కర్మేతిస్థితిః । తథాలోకసామాదిషు ప్రతినియతాని ప్రత్యుపాసనంఫలానిశిష్యంతే 'కల్పంతేహాస్మైలోకాఊర్ధ్వాశ్చావృత్తాశ్చే'త్యేవమాదీని । నచేదంఫలశ్రవణమర్థవాదమాత్రంయుక్తంప్రతిపత్తుం, తథాహిగుణవాదఆపద్యేత, ఫలోపదేశేతుముఖ్యావాదోపపత్తిః, ప్రయాజాదిష్వితికర్తవ్యతాకాంక్షస్య క్రతోఃప్రకృతత్వాత్తాదర్థ్యేసతియుక్తంఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వం,తథాఽనారభ్యాధీతేష్వపి పర్ణమయీత్వాదిషు, నహిపర్ణమయీత్వాదీనామక్రియాత్మకానామాశ్రయమంతరేణ ఫలసంబంధోఽవకల్పతే, గోదోహనాదీనాంహిప్రకృతాప్ప్రణయనాద్యాశ్రయలాభాదుపపన్నః ఫలవిధిః । తథాబైల్వాదీనామపిప్రకృ

సమృద్ధ్యతిరిక్తలోకాదిఫలశ్రుతేశ్చనాంగత్వమిత్యాహ॥తథేతి॥ అస్మైవిదుషేకల్పంతేభోగాయసమర్థాభవంతి. భూమేరూర్ధ్వాలోకాఆవృత్తాఅధస్తనాశ్చేత్యర్థః । తథాహిగుణవాదఇతి । ఫలశ్రుతేరర్థవాదమాత్రత్వేస్తుతిలక్షణాస్యాత్, సానయుక్తా, ముఖ్యవృత్త్యాఫలపరత్వసంభవాత్ । ప్రయాజానూయాజకర్మణాంతు ప్రకరణాద్దర్శాద్యంగత్వలాభాత్ భ్రాతృవ్యాభిభూతిఫలశ్రుతేరగత్యాస్తుతిలక్షకత్వం , యద్యపి పర్ణమయీత్వాదీనా మంగత్వబోధకం ప్రకరణంనాస్తితథాపితేషుఫలశ్రుతేఃస్తుతిత్వం , తేషామక్రియాత్వేన క్రియాసంబంధంవినా ఫలహేతుత్వానుపపత్తేరతస్తేషాంఫలార్థంక్రియాపేక్షత్వాత్ క్రతోశ్చజుహూప్రకృతిద్రవ్యాకాంక్షితత్వాత్ 'పర్ణమయీజుహూ'రితివాక్యేనైవప్రకృతిద్రవ్యార్పకేణ జుహూద్వారా సన్నిహితక్రత్వంగత్వసిద్ధేర్యుక్తంఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వమితిభావః । అక్రియాత్మకగోదోహనాదేరపిఫలశ్రుతిరర్థవాదస్స్యాదతఆహ ॥ గోదోహనాదీనాంహీతి॥'యదపఃప్రణయేత్తత్పశుకామస్యసతోగోదోహనేనబ్రహ్మవర్చసకామస్యకాంస్యేనే'తిఫలార్థవిధిరేవనార్థవాదః,గోదోహనాదేఃక్రత్వనాకాం

క్షితత్వేనాంగత్వాభావాత్ , చమసేననిరాకాంక్ష క్రియాసంబంధితయాస్వఫలబాధకత్వాసంభవాత్ । తథాఖాదిర త్వేననిరాకాంక్షక్రత్వంగయూపమాశ్రిత్య 'బైల్వమన్నాద్యకామస్య ఖాదిరంవీర్యకామస్యే'తిఫలార్థవిధిరేవార్థః। పర్ణ మయీత్వాదిషు ఫలవిధిః కింనస్యాదతఆహ ॥ నత్వితి ॥ ఏవంవిధః - యూపాదివన్నిరాకాంక్షఇత్యర్థః । వాక్యేనాశ్రయ లాభఇత్యతఆహ ॥వాక్యేనేతి ॥ జుహ్వాః ప్రకృతిద్రవ్యాపేక్షిత్వా దనేనైవవాక్యేనక్రత్వంగతయాజుహ్వాప్రకృతిద్రవ్యసం బంధోవిధేయఃపశ్చాన్నిరాకాంక్ష జుహూమాశ్రిత్య తస్యైవప్రకృతిద్రవ్యస్యఫలసంయోగోవిధేయఇతివాక్యభేదఇత్యర్థః। పర్ణతాదివైలక్షణ్యముపాసనానామాహ ॥ఉపాసనానాంత్వితి॥ స్వయంక్రియాత్వాద్యాగాదివత్ఫలవిశిష్టత్వేనవిధానో పపత్తిరిత్యర్థః । తస్మాదితి - అంగత్వావేదకమానాభావాదిత్యర్థః । అతఏవేతి - అనంగత్వాదేవేత్యర్థః।తస్మాదంగోపా స్యభావేపికర్మాధికారఇతిసిద్ధమ్॥ ఇతిసప్తవింశాధికరణమ్॥... ... ... ❀

తయాపాద్యాశ్రయలాభాత్ , నతుపర్ణమయీత్వాదిష్వేవంవిధఃకశ్చిదాశ్రయః ప్రకృతోఽస్తి , వా క్యేనైవజుహ్వాద్యాశ్రయతాంవివక్షిత్వా ఫలేచవిధింవివక్షితో వాక్యభేదస్స్యాత్ , ఉపాసనానాంతు క్రియాత్మకత్వాద్విశిష్టవిధానోపపత్తేరుద్గీథాద్యాశ్రయాణాంఫలేవిధానం నవిరుధ్యతే, తస్మాత్ యథా క్రత్వాశ్రయాణ్యపి గోదోహనాదీని ఫలసంయోగాదనిత్యాన్యేవముద్గీథాద్యుపాసనాన్యపీతి ద్రష్టవ్యం । అతఏవచ కల్పసూత్రకారా నైవంజాతీయకాన్యుపాసనాని క్రతుషుకల్పయాంచక్రుః ॥... ... ❀

❀ సూ. ౪౩. ప్రదానవదేవతదుక్తమ్॥ ❀

వాజసనేయకే ' వదిష్యామ్యేవాహమితి వాగ్దధ్ర'ఇత్యత్రాధ్యాత్మం వాగాదీనాంప్రాణః శ్రేష్ఠోఽవ ధారితః అధిదైవమగ్న్యాదీనాంవాయుః। తథాఛాందోగ్యే ' వాయుర్వావసంవర్గ'ఇత్యత్రాధిదైవమ గ్న్యాదీనాంవాయుస్సంవర్గోఽవధారితః ' ప్రాణోవావసంవర్గ'ఇత్యత్రాధ్యాత్మం వాగాదీనాంప్రా ణః। తత్రసంశయః, కింపృథగేవేమౌవాయుప్రాణావుపగంతవ్యాస్యాతాముతాపృథగ్వేతి । అపృథగితి తావత్ప్రాప్తం, తత్త్వాభేదాత్, నహ్యభిన్నేతత్త్వే పృథగనుచింతనంన్యాయ్యం। దర్శయతిచశ్రుతిర ధ్యాత్మమధిదైవతంచతత్త్వాభేదం ' అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖంప్రావిశ'దిత్యారభ్య । తథా ' అతఏతే సర్వఏవసమాస్సర్వేఽనంతా'ఇత్యాధ్యాత్మికానాంప్రాణానామాధిదైవికీంవిభూతిమాత్మభూతాందర్శ యతి। తథాఽన్యత్రాపితత్రతత్రాధ్యాత్మమధిదైవంచబహుధాతత్త్వాభేదదర్శనంభవతి। క్వచిచ్చ ' యః ప్రాణస్సవాయు'రితిస్పష్టమేవ వాయుంప్రాణంచైకీకరోతి । తథోదాహృతేపి వాజసనేయిబ్రాహ్మణే 'యతశ్చోదేతిసూర్య'ఇత్యేతస్మిన్నుపసంహారశ్లోకే ' ప్రాణాద్వా ఏషఉదేతిప్రాణేఽస్తమేతీ'తిప్రాణే నైవోపసంహారన్నేకత్వందర్శయతి। ' తస్మాదేకమేవవ్రతంచరేత్ప్రాణ్యాచ్చైవాపాన్యాచ్చే'తిచప్రా ణవ్రతేనైవైకేనోపసంహరన్నేతదేవదృఢయతి । తథాఛాందోగ్యేపి ' పరస్తాన్మహాత్మనశ్చతురోదేవఏ

౪౩. ❀ప్రదానవదేవ తదుక్తం❀॥ వాయుప్రాణయోర్భేదాభేదవాక్యాభ్యాంసంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ అస్తుక ర్మాంగానాంతత్సంబంధోపాస్తీనాంచఫలభేదాన్నిత్యత్వానిత్యత్వరూపః ప్రయోగభేదః, ఇహతువాయుప్రాణయోఃస్వ రూపాభేదాత్తత్స్వరూపప్రాప్తిలక్షణఫలైక్యాచ్చ ధ్యానప్రయోగైక్యమితిపూర్వపక్షయతి ॥ అపృథగితి ॥ ' అగ్నిర్వా గ్భూత్వే'త్యారభ్య ' వాయుఃప్రాణోభూత్వా నాసికేప్రావిశ'దిత్యభేదం దర్శయతీత్యర్థః । ' యతశ్చోదేతి సూ ర్యస్తంయత్రచ గచ్ఛతి'ఇతి ప్రశ్నే? సూత్రాత్మకవాయుర్వాచ్యః। వాయుస్థానేప్రాణంవదన్నేకత్వంతయోర్దర్శయతీత్యాహ ॥తథేతి॥ కించ యదివాయుప్రాణయోఃపృథగ్ధ్యానంస్యాత్ తర్హితద్ధ్యానాంగవ్రతభేదోపిస్యాత్ ఇహతు ప్రాణాపాననిరో ధాత్మకవ్రతైక్యశ్రుతేర్ధ్యానైక్యమిత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ వ్రతైక్యస్య ప్రశస్తత్వాదిత్యర్థః । కించవాయుప్రాణౌసం

తీయాబహువచనం. చతుర శ్చతుస్సంఖ్యాకాన్ అగ్నిసూర్యోదకచంద్రానపరాంశ్చ వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనోరూపానేకో దేవః కః ప్రజాపతిః జగార అగిరత్ - ఉపసంహృతవానిత్యర్థః । న బ్రవీతి- భేదమితి శేషః । యథా 'అగ్నిహోత్రం జుహోతీ'త్యుత్పన్నాగ్నిహోత్రస్యైకస్యైవ దధి తండులాదిగుణభేదేన సాయంప్రాతః కాలభేదేన ప్రయోగభేద స్తథా 'అన్నాదో భవతి య ఏవం వేదే'త్యుత్పన్నాయాస్సంవర్గవిద్యాయా ఏకత్వేఽప్యుత్పన్న శిష్టవాయుప్రాణాఖ్యగుణభేదాత్ ప్రయోగభేద ఇత్యుత్సూత్రం సిద్ధాంతయతి ॥ పృథగేవేతి ॥ 'తౌ వా ఏతౌ ద్వౌ సంవర్గా'విత్యుపాస్యభేదవాక్యస్య ప్రయోగభేద పరత్వా ద్వాక్యా దేవ భేదసిద్ధి రిత్యర్థః । పూర్వపక్ష్యుక్తమనూద్య ప్రత్యాహ ॥ ననూక్తమిత్యాదినా ॥ ఉపాస్యతయా ప్రధానభూతసంవర్గగుణవిశిష్టోపాస్యభేదవాక్యవిరోధాదనుపాస్యవాయుతత్త్వైక్యవాక్యం న ప్రయోగైక్యప్రాపకమితి భావః । సూర్యోదయాస్తమయయో ర్వాయ్వధీనత్వా త్తదభేదాభిప్రాయేణ ప్రాణాత్తావుక్తా। తతోఽధ్యాత్మాధిదైవావస్థాభేదేనోక్తస్య ధ్యేయభేదస్యనిరాసే 'యతశ్చోదేతీ'తి శ్లోకస్యనశక్తిరిత్యాహ ॥ శ్లోకే

కః కస్సజగారే'త్యేకమేవసంవర్గంగమయతి న బ్రవీత్యేకఏకేషాంచతుర్ణాంసంవర్గోఽపరోఽపరేషా'మితి తస్మాదపృథక్త్వముపగమనస్యేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । పృథగేవవాయుప్రాణావుపగంతవ్యావితి, కస్మాత్, పృథగుపదేశాత్। అధ్యానార్థో హ్యయమధ్యాత్మాధిదైవవిభాగోపదేశః సోఽసత్యాం ధ్యానపృథక్త్వేఽనర్థకఏవస్యాత్ ।ననూక్తమ పృథగనుచింతనం తత్త్వాభేదాదితి, నైషదోషః, తత్త్వాభేదేఽప్యవస్థాభేదాదుపదేశభేదవశేనానుచింతనభేదోపపత్తేః । శ్లోకోపన్యాసస్యచతత్త్వాభేదాభిప్రాయేణాప్యుపపద్యమానస్య పూర్వోదితధ్యేయభేదనిరాకరణసామర్థ్యాభావాత్ । 'సయథైషాం ప్రాణానాం మధ్యమః ప్రాణఏవ మేతాసాం దేవతానాం వాయు'రితిచోపమానోపమేయకరణాత్ । ఏతేన వ్రతోపన్యాసో వ్యాఖ్యాతః । ఏకమేవవ్రతమితిచైవకారో వాగాదివ్రతనివర్తనేనప్రాణవ్రత ప్రతిపత్త్యర్థః, భగ్నవ్రతాని హి వాగాదీన్యుక్తాని 'తాని మృత్యుశ్శ్రమో భూత్వోపయేమ' ఇతిశ్రుతేర్నవాయువ్రతనివృత్త్యర్థః । 'అథాతో వ్రతమీమాంసే'తిప్రస్తుత్యతుల్యవద్వాయుప్రాణయోరభగ్నవ్రతత్వస్యనిర్ధారితత్వాత్ । 'ఏకమేవవ్రతంచరే'దితిచోక్త్వా 'తేనో ఏతస్యై దేవతాయై సాయుజ్యగ్ సలోకతాంజయతీ'తివాయుప్రాప్తిఫలం బ్రువన్వాయువ్రతమనివర్తితం దర్శయతి, దేవతాహ్యత్రవాయుస్స్యాత్, అపరిచ్ఛిన్నాత్మత్వస్యప్రేప్సితత్వాత్, పురస్తాత్ప్రయోగాచ్చ, 'సైషాఽనస్తమితా దేవతా యద్వాయు'రితి ।తథా 'తౌ వా ఏతౌ ద్వౌ సంవర్గౌ వాయురేవ దేవేషు ప్రాణః ప్రాణేష్వి'తి భేదేనవ్యపదిశతి 'తే వా ఏతే పంచాన్యే పంచాన్యే దశ సంతస్తత్కృత'మితిచ భేదేనైవోపసంహరతి, తస్మాత్ పృథగేవోపగమనం, ప్రదానవత్, యథా 'ఇంద్రాయ రాజ్ఞే పురోడాశమేకాదశకపాలమింద్రాయాధిరాజాయేంద్రాయస్వరాజ్ఞ' ఇత్యస్యాం త్రిపురోడా

తి॥ అసామర్థ్యే లింగమాహ॥ సయథేతి॥ శ్లోకోపన్యాసవద్వ్రతైక్యోపన్యాసోఽపి తత్త్వాభేదాభిప్రాయేణేత్యాహ॥ ఏతేనేతి॥ నన్వేవకారాద్వాయువ్రతనివృత్తేః ప్రాణఏవైకో ధ్యేయో భవతీత్యత ఆహ॥ ఏకమేవేతి॥ వదనదర్శనాదీనివాక్చక్షురాదీనాం వ్రతాని శ్రమరూప మృత్యునాభగ్నానీత్యుక్త్వా ప్రాణస్యాభగ్నవ్రతత్వం నిర్ధారితం, తథా జ్వలనతాపాదీన్యగ్న్యాదిత్యాదీనాం వ్రతాని భగ్నానీత్యుక్త్వా వాయోరభగ్నవ్రతత్వం నిర్ధారితం, 'సయథైషాం ప్రాణానాం మధ్యమః ప్రాణస్థిరవ్రతఏవమేతాసాం దేవతానాం వాయుర్మ్లోచంతి హ్యన్యా దేవతా న వాయుస్సైషాఽనస్తమితా దేవతా యద్వాయు'రితిశ్రుతేః, అతో భగ్నవ్రతనిరాసార్థ ఏవకారో న వాయువ్రతనివృత్త్యర్థ ఇత్యర్థః । అత్రైవార్థే లింగమాహ॥ ఏకమితి ॥ ఉకారశ్చార్థః, తేన వ్రతేన వాయోస్సాయుజ్యం సమానదేహత్వం సలోకతాం చ జయతీత్యర్థః। నన్వత్ర వాయుప్రాప్తిర్న శ్రుతేత్యత ఆహ ॥ దేవతేతి॥ తస్మాత్ తత్త్వాభేదదృష్ట్యా వ్రతైక్యమితి స్థితం, సంప్రతి పూర్వోక్తం పృథగుపదేశం వివృణోతి॥ తథా తౌ వా ఇతి॥ సూత్రం దృష్టాంతం వ్యాచష్టే ॥ ప్రదానవదితి॥ త్రయః పురోడాశాః అస్యాం సంతీతి త్రిపురోడా

సిఇష్టిస్తస్యాం కిం సహప్రదానముత భేదేనేతి సందేహే పూర్వపక్షమాహ ॥ సర్వేషామితి ॥ సర్వేషాం దేవానామాభిము
ఖ్యేన ప్రియత్వాభివిరవద్యతి గృహ్ణాతి, అఛంబట్కారం వషట్కారాఖ్యదేవభాగమిత్యర్థః । యద్వా సర్వదేవార్థేయు
గపదవదానం కార్యమిత్యత్ర హేతురఛంబట్కారమితి - అవ్యర్థత్వాయేత్యర్థః, ఏకార్థమవత్తే హవిషి శేషో యాగానర్హతయా
వృథా స్యాదితి భావః । ఏవం సహావదానశ్రుతేర్దేవతైక్యాచ్చ పురోడాశానాం సహప్రక్షేపే ప్రాప్తే పృథక్ ప్రక్షేప ఇతి సి
ద్ధాంతమాహ ॥ రాజేతి ॥ రాజాధిరాజస్వరాజగుణభేదేన విశిష్టదేవతాభేదాదిత్యర్థః । కించాధ్వర్యుణా యజేతి ప్రైషకృతే
[illegible]త్రీయో మంత్రః పఠ్యతే సా యాజ్యా, అనుబ్రూహీతి ప్రైషానంతరమంత్రః, పురోఽనువాక్యేతి భేదోఽస్తి, తత్రా
స్యామిష్టౌ ప్రథమపురోడాశప్రదానే యాక్లృప్తా యాజ్యా సా ద్వితీయప్రదానే పురోఽనువాక్యా, యా చ పూర్వమనువా
క్యా సా పశ్చాద్యాజ్యేతి 'వ్యత్యాసమన్వాహే'తి శ్రుత్యా విధానాత్ యథాశ్రుతిప్రక్షేపపృథక్త్వమిత్యాహ ॥ యాజ్యేతి ॥
సంకర్షే దేవతాకాండం । వాశబ్దోఽవధారణే । నానైవ దేవతా రాజాదిగుణభేదేన భేదావగమాదితి సూత్రార్థః । దృ
ష్టాంతే దేవతాభేదాత్ కర్మభేదవత్ విద్యాభేదస్స్యాదిత్యత ఆహ ॥ తత్రత్వితి ॥ కర్మోత్పత్తివాక్యస్థదేవతాభేదః కర్మభే
దే హేతుః, ఇహ తు 'అన్నాదో భవతి య ఏవం వేదే'త్యుపక్రమ్య తత్రైకత్వేన జ్ఞాతవిద్యాయాః పశ్చాత్ స్మృతవా

శిన్యామిష్ట్యాం 'సర్వేషామభిగమయన్నవద్యత్యఛంబట్కార'మిత్యతో వచనాదింద్రాభేదాచ్చ సహప్ర
దానాశంకాయాం రాజాదిగుణభేదాద్యాజ్యానువాక్యావ్యత్యాసవిధానాచ్చ యథాన్యాసమేవ దేవతా
పృథక్త్వాత్ ప్రదానపృథక్త్వం భవతి, ఏవం తత్త్వాభేదేప్యాధ్యేయాంశపృథక్త్వాదాధ్యానపృథక్త్వమిత్య
ర్థః । తదుక్తం సంకర్షే 'నానా వా దేవతా పృథక్ జ్ఞానా'దితి (జై-సూ) తత్ర తు ద్రవ్యదేవతాభేదాత్
యాగభేదోఽపి విద్యతే నైవమిహ విద్యాభేదోఽస్తి, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యామధ్యాత్మాధిదైవోపదేశే
ష్వేకవిద్యావిధానప్రతీతేః, విద్యైక్యేప్యధ్యాత్మాధిదైవభేదాత్ప్రవృత్తిభేదో భవతి, అగ్నిహోత్ర
ఇవ సాయంప్రాతఃకాలభేదాదిత్యేతావదభిప్రేత్య ప్రదానవదిత్యుక్తం ॥ ..... ❋

❋ సూ. ౪౪ ॥ లింగభూయస్త్వాత్తద్ధిబలీయస్తదపి ॥ ❋

వాజసనేయినోఽగ్నిరహస్యే 'నైవ వా ఇదమగ్రే సదాసీ'దిత్యస్మిన్ బ్రాహ్మణే మనోఽధికృత్యాధీ
యతే 'తత్ షట్త్రింశతం సహస్రాణ్యపశ్యదాత్మనోఽగ్నీనర్కాన్ మనోమయాన్మనశ్చిత' ఇత్యాది । తత్రై
వ 'వాక్చితః ప్రాణచితశ్చక్షుశ్చితశ్శ్రోత్రచితః కర్మచితోఽగ్నిచిత' ఇతి పృథగగ్నీనామనంతి సాంపాదికా
న్ । తేషు సంశయః, కిమేతే మనశ్చిదాదయః క్రియానుప్రవేశినః తచ్ఛేషభూతా ఉత స్వతంత్రాః కేవల

యుప్రాణభేదో న భేదకః, అగ్నిహోత్రస్యేవ దధ్యాదిద్రవ్యభేద ఇత్యర్థః । తర్హి కేనాంశేన ప్రదానస్య దృష్టాంత
త్వమిత్యత ఆహ ॥ విద్యైక్యేపీతి ॥ అవస్థాభేదాద్దేవతాభేదః ప్రయోగభేదశ్చేత్యంశేనాయం దృష్టాంత ఇత్యర్థః ॥
ఇత్యష్టావింశాధికరణమ్ ॥ ... ... ❋

౪౪. ❋లింగభూయస్త్వాత్❋ ॥ ఉత్పత్తేః ప్రాక్ 'ఇదగ్ం సర్వం నైవ సదాసీన్నాప్యసదాసీ'దిత్యుపక్రమ్య మనస్సృ
ష్టిముక్త్వా 'తన్మన ఆత్మానమైక్షత తే'తీక్షణపూర్వకమగ్నీనపశ్యదితి మనోఽధికృత్య పఠంతీత్యర్థః । పురుషాయుష్ట్వేనక్లృ
ప్తశతవర్షాంతర్గతైః షట్త్రింశత్సహస్రైరహోరాత్రైరవచ్ఛిన్నతయా మనోవృత్తీనామసంఖ్యేయానామపి ష
ట్త్రింశత్సహస్రత్వం । తాభిరిష్టకాత్వేన కల్పితాభిర్మనస్యేవ సంపాదితా అగ్నయో మనశ్చితస్తానర్కాన్ పూజ్యాన్మ
నోమయాన్మనోవృత్తిషు సంపాదితానాత్మనః స్వస్య సంబంధిత్వేన మనోఽపశ్యత్, తథా వాక్ప్రాణాదయోఽపి స్వస్వవృ
త్తిరూపానగ్నీనపశ్యన్నిత్యాహ ॥ తథేతి ॥ ప్రాణో ఘ్రాణం, కర్మేంద్రియేణ హస్తాదినా చితః కర్మచితః, అగ్నిస్త్వక్ ।
పూర్వత్ర అగ్నిచయనప్రకరణాత్కిమేతేఽగ్నయః క్రత్వర్థా ఉత ప్రాధాన్యజ్ఞాపకలింగాదిభూయస్త్వాత్ పురుషార్థా
వేతి సంశయమాహ ॥ తేష్వితి ॥ కేవలవిద్యాత్మకాః క్రియాంగత్వం వినా భావనామయా ఇత్యర్థః । ఏకప్రయోగాసంభవా

ద్వాయుషాప్రిణయోరపిప్రయోగభేదోఽస్తు, ఇహతుమనశ్చిదాద్యగ్నీనాంప్రకరణాత్ కర్మాంగత్వేనైకప్రయోగత్వమితిప్రాప్యయ్యసిద్ధాంతముపక్రమతే ॥ తత్రేత్యాదినా ॥ పూర్వపక్షేభావనాగ్నీనాంక్రత్వంగత్వమిష్టం తేషాంక్రియాగ్నినావికల్పస్సముచ్చయోవాస్తు, సిద్ధాంతేపురుషార్థత్వమితిఫలం, తత్రసర్వప్రాణిమనోవృత్తిభిర్మమసదాగ్నయశ్చీయన్తఇతిధ్యానదార్ఢ్యేసతిసర్వభూతానియత్కించిత్ మనసాసంకల్పయంతి తేషాంమేవాగ్నీనాంసాకృతిఃకరణమిత్యేకం లింగం, క్రియాంగస్యయత్కించిత్కరణేనసిద్ధ్యదర్శనాదిత్యాహ ॥ తద్యదితి ॥ ఏవంవిదేస్వపతేజాగ్రతేపితదీయాగ్నీన్ సర్వభూతానిసర్వదాచిన్వంతీతి లింగాంతరం, క్రియాంగస్య చోదితకాలానుష్ఠేయస్య సదాసర్వైరనుష్ఠీయమానత్వాయోగాదిత్యర్థః । షట్త్రింశత్సహస్రత్వసంఖ్యాప్యనంగత్వేలింగం ఏవంజాతీయకపదేనోక్తమ్ ॥ ... ...*

౪౫. ఏవంసిద్ధాంతముపక్రమ్యపూర్వపక్షయతి ॥ పూర్వేతి ॥ పూర్వస్యేష్టకాభిరగ్నించినుతఇత్యుక్తస్యసఏషత్విష్టకాగ్నిరితి సన్నిహితస్యాయంవికల్పవిశేషోపదేశః సంకల్పమయత్వాఖ్యప్రకారభేదోపదేశః క్రియాగ్నివత్ సాంకల్పి

విద్యాత్మకాఇతి । తత్రప్రకరణాత్ క్రియానుప్రవేశేప్రాప్తేస్వాతంత్ర్యంతావత్ ప్రతిజానీతే।లింగభూయస్త్వాదితి । భూయాంసిహిలింగాన్యస్మిన్ బ్రాహ్మణే కేవలవిద్యాత్మకత్వమేషాముపోద్బలయంతిదృశ్యంతే 'తద్యత్కించేమానిభూతానిమనసాసంకల్పయంతి తేషామేవసాకృతిరితి తాన్ హైంతానేవంవిదే సర్వదాసర్వాణిభూతానిచిన్వంత్యపిస్వపత'ఇతిచైవంజాతీయకాని । తద్ధిలింగంప్రకరణాద్బలీయః, తదప్యుక్తంపూర్వస్మిన్ కాండే 'శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే పారదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షా'దితి (జై - సూ) ... ...*

సూ. ౪౫ ॥ పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్ క్రియామానసవత్ ॥

నైతద్యుక్తం స్వతంత్రాఏవైతేఽగ్నయోనాన్య శేషభూతాఇతి పూర్వస్య క్రియామయస్యాగ్నేః ప్రకరణాత్తద్విషయఏవాయంవికల్పవిశేషోపదేశస్స్యాన్నస్వతంత్రః । నను ప్రకరణాల్లింగంబలీయః, సత్యమేవమేతత్, లింగమపిత్వేవంజాతీయకంనప్రకరణాద్బలీయోభవతి, అన్యార్థదర్శనంహ్యేతత్ సాంపాదికాగ్నిప్రశంసారూపత్వాత్ । అన్యార్థదర్శనంచాసత్యామన్యస్యాం ప్రాప్తౌ గుణవాదేనాప్యుపపద్యమానంనప్రకరణంబాధితుముత్సహతే । తస్మాత్ సాంపాదికాఅప్యేతేఽగ్నయఃప్రకరణాత్ క్రియానుప్రవేశినఏవస్యుః, మానసవత్, యథాదశరాత్రస్యదశమేఽహన్యవివాక్యే పృథివ్యాపాత్రేణసముద్రస్యసోమద్రవ్యస్య ప్రజాపతయే దేవతాయైగృహ్యమాణస్య గ్రహణాసాదనహవనాహరణోపహ్వాన

కాగ్నయోప్యంగమితియావత్, కింవిధివాక్యస్థంలింగంప్రకరణాద్బలీయఃఅర్థవాదస్థంవా, ఆద్యమంగీకరోతి॥ సత్యమితి॥ నద్వితీయఇత్యాహ ॥ లింగమితి ॥ మానసాగ్నివిధ్యర్థార్థవాదస్థలింగానాంస్వార్థప్రమాపకమానాభావాద్దౌర్బల్యమిత్యర్థః । సూత్రస్థక్రియాపదంవ్యాచష్టే ॥ తస్మాదితి ॥ నను అక్రియారూపాగ్నీనాంధ్యానమయానాంకథంక్రియాంగత్వం తత్రాహ ॥ మానసవదితి ॥ ద్వాదశాహస్యాద్యంతాహర్ద్వయంత్యక్త్వామధ్యస్థదశరాత్రస్యైవద్విరాత్రాదిషుప్రకృతిత్వం, తద్ధర్మాణామేవలేష్వతిదేశాత్తస్యమధ్యేదశరాత్రస్యదశమేఽహన్యథాదేకాదశేఽహనిమానసగ్రహః శ్రూయతే 'అనయాత్వాపాత్రేణసముద్రంరసయాప్రాజాపత్యం మనోగ్రహంగృహ్ణాతీ'తి - అనయారసయాపృథివ్యాపాత్రేణ సముద్రం త్వాం ప్రజాపతిదేవతాకం మనోగ్రహం గృహ్యాతఇతి గ్రహః సోమరసః, మనసారసత్వేనభావితమధ్వర్యుర్గృహ్ణాతీత్యర్థః । అతఏవత్విజాంధ్యాయితయావివిధవాక్యోచ్చారణాభావాదవివాక్యసంజ్ఞా । అహ్నఃప్రాప్తాగ్రహణంనామసోమపాత్రస్యోపాదానం, గృహీతస్యస్వస్థానేస్థాపనమాసాదనం, సోమస్యాహవనీయేహవనం, హుతశేషాదానమాహరణం, శేషభక్షణాయర్త్విజాంమిథోఽనుజ్ఞాకరణముపహ్వానం,తతోభక్షణమిత్యేతానిమానసా

స్యైవేత్యర్థః । సచమానసోఽగ్రహోద్వాదశాహాదహరంతరం స్వతంత్రమిత్యాశంక్య ద్వాదశాహసంజ్ఞావిరోధాత్ నాహరంతరం కింతుప్రకరణాదవివాక్యస్యాహ్నోఽఙ్గమితిసిద్ధాంతమాహ ॥సచేతి॥ కల్పఃకల్పనాప్రకారః॥ కేచిత్తువ్రత్రభాష్యే దశరాత్రశబ్దోవికృతిపరః, తత్రాపి దశమేఽహన్యవివాక్యసంజ్ఞకే మానసగ్రహస్యాతిదేశప్రాప్తతయాఽఙ్గత్వాదిత్యాహుః॥ ... ... *

భక్షణానిమానసాన్యేవామ్నాయంతే, సచమానసోపిగ్రహకల్పః క్రియాప్రకరణాత్ క్రియాశేషఏవ భవతి, ఏవమయమప్యగ్నికల్పఇత్యర్థః॥ ... ... *

సూ. ౪౬. అతిదేశాచ్చ॥

అతిదేశశ్చైషామగ్నీనాం క్రియానుప్రవేశముపోద్బలయతి 'షట్త్రింశత్సహస్రాణ్యగ్నయోఽర్కాస్తేషామేకైక ఏవతావాన్యావానసౌ పూర్వ' ఇతి । సతిహిసామాన్యేఽతిదేశఃప్రవర్తతే తతశ్చ పూర్వేణేష్టకాచితేన క్రియానుప్రవేశినాఽగ్నినా సాంపాదికానగ్నీనతిదిశన్ క్రియానుప్రవేశమేవైషాం ద్యోతయతి॥ ... ... *

సూ. ౪౭. విద్యైవతునిర్ధారణాత్ ॥

తుశబ్దః పక్షంవ్యావర్తయతి । విద్యాత్మకాఏవైతేస్వతంత్రామనశ్చిదాదయోఽగ్నయస్స్యుః నక్రియాశేషభూతాః, తథాహినిర్ధారయతి 'తేహైతేవిద్యాచితఏవే'తి 'విద్యయాహైవైతఏవంవిదశ్చితా భవంతీ'తిచ॥ ... ... *

సూ. ౪౮. దర్శనాచ్చ ॥

దృశ్యతేచైతేషాం స్వాతంత్ర్యేలింగం తత్పురస్తాద్దర్శితం 'లింగభూయస్త్వాది'త్యత్ర (అ౩పా౩సూ౪౪) నను లింగమప్యసత్యామన్యస్యాంప్రాప్తావసాధకంకస్యచిదర్థస్యేత్యపాస్య తత్ప్రకరణసామర్థ్యాత్క్రియాశేషత్వమధ్యవసితమితి, అతఉత్తరంపఠతి॥ ... ... *

సూ. ౪౯. శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చనబాధః ॥

నైవం ప్రకరణసామర్థ్యాత్ క్రియాశేషత్వ మధ్యవసాయ స్వాతంత్ర్యపక్షోబాధితవ్యః, శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాత్ । బలీయాంసిహిప్రకరణాత్ శ్రుతిలింగవాక్యానీతిస్థితంశ్రుతిలింగసూత్రే, తానిచేహ స్వాతంత్ర్యపక్షంసాధయంతిదృశ్యంతే, కథం, శ్రుతిస్తావత్ 'తేహైతేవిద్యాచితఏవే'తి, తథాలింగం 'సర్వదాసర్వాణిభూతానిచిన్వంత్యపిస్వపత'ఇతి, తథావాక్యమపి 'విద్యయాహైవైతఏవంవిదశ్చితా భవంతీ'తి 'విద్యాచితఏవే'తి హిసావధారణాచేయంశ్రుతిః క్రియానుప్రవేశేఽమీషామభ్యుపగమ్యమానేపీడ్యేత।నన్వబాహ్యసాధనత్వాభిప్రాయమిదమవధారణంభవిష్యతి, నేత్యుచ్యతే, తదభిప్రాయతాయాంహి విద్యాచితఇతీయతా విద్యాస్వరూపసంకీర్తనేనైవకృతత్వాదనర్థకమిదమవధారణం భవేత్, స్వరూపమేవ హ్యేషామబాహ్యసాధనత్వమితి । అబాహ్యసాధనత్వేపి మానసగ్రహవత్ క్రియానుప్రవేశాశంకాయాంతన్నివృత్తిఫలమవధారణమర్థవద్భవిష్యతి । తథా 'స్వపతేజాగ్రతేచైవం విదేసర్వ

౪౬ ॥ మనశ్చిదాదీనాం క్రియాంగత్వే ప్రకరణముక్త్వా లింగమాహ ॥ అతిదేశాచ్చేతి ॥ క్రియాంగత్వసాదృశ్యాదతిదేశ ఇత్యర్థః॥ ... ... *

౪౭. సిద్ధాంతమాహ॥ విద్యేతి॥ శ్రుతిలింగవాక్యైఃప్రకరణంబాధ్యమితిసూత్రత్రయార్థః॥ ... *

౪౯. తత్రావధారణశ్రుతేరన్యథాసిద్ధింశంకతే ॥ నన్వబాహ్యేతి॥ విద్యాచితఇతిపదేనైవాబాహ్యసాధనత్వస్య లబ్ధత్వాదవధారణంవ్యర్థమిత్యాహ ॥నేతి॥ తర్హికథమస్యార్థవత్త్వంతత్రాహ॥ అబాహ్యేతి॥లింగంవ్యనక్తి॥తథేతి॥అ

గ్నీనాంసర్వకాలవ్యాపిత్వేనానంగత్వేదృష్టాంతమాహ॥ యథేతి ॥ తదా-ధ్యానకాలఇత్యర్థః । హోమేయథాసాతత్య ముచ్యతే తద్వదగ్నీనాంసాతత్యదర్శనమిత్యన్వయః । యదుక్తమర్థవాదస్థత్వాల్లింగందుర్బలమితి తన్న, సర్వదా సర్వభూతానిమదర్థమగ్నీన్ చిన్వంతీతిధ్యాయేదిత్యపూర్వార్థతయావిధికల్పనాత్, తథావిధివాక్యస్థత్వాల్లింగంప్రకరణాద్బలవదిత్యాహ ॥నచేదమిత్యాదినా॥ ఏతేనేతి-విధేయత్వేనేత్యర్థః। వాక్యంవివృణోతి ॥తథేతి॥... ... ... ※

౫౦. సంపదుపాస్త్యైమనోవృత్తిషుక్రియాంగానాంయోజనమనుబంధఃశ్రుత్యాక్రియతే తదన్యథాఽనుపపత్త్యాప్యగ్నీనాంపురుషార్థత్వంక్రత్వర్థత్వేఽఙ్గానాంసిద్ధత్వేనసంపాదనానుపపత్తేరిత్యాహ ॥ ఇతశ్చేత్యాదినా ॥ తేఅగ్నయః,

దాసర్వాణి భూతాన్యగ్నీంశ్చిన్వంతీతి ప్రాతత్యదర్శనమేతేషాం స్వాతంత్ర్యేఽవకల్పతే। యథాసాంపాదికేవాక్ప్రాణమయేఽగ్నిహోత్రే 'ప్రాణంతదావాచిజుహోతివాచంతదాప్రాణేజుహోతీతిచోక్త్వా ఉచ్యతే 'ఏతేఅనంతే అమృతే ఆహుతీజాగ్రచ్చస్వపంశ్చసంతతంజుహోతీతి । తద్వత్క్రియానుప్రవేశేతుక్రియాప్రయోగస్యాల్పకాలత్వాత్ నప్రాతత్యేనైషాంప్రయోగఃకల్ప్యేత।నచేదమర్థవాదమాత్రమితిన్యాయ్యం, యత్రహివిస్పష్టోవిధాయకోలిఙ్గాదిరుపలభ్యతేయుక్తంతత్రసంకీర్తనమాత్రస్యార్థవాదత్వం, ఇహతువిస్పష్టవిధ్యంతరానుపలబ్ధేఃసంకీర్తనాదేవైషాం విజ్ఞానవిధానంకల్పనీయం,తచ్చయథాసంకీర్తనమేవకల్పయితుంశక్యతఇతిప్రాతత్యదర్శనాత్తథాభూతమేవకల్ప్యతే, తతశ్చసామర్థ్యాదేవైషాంస్వాతంత్ర్యసిద్ధిః ।ఏతేన 'తద్యత్కించేమానిభూతానిమనసాసంకల్పయంతితేషామేవసాకృతి'రిత్యాదివ్యాఖ్యాతం। తథావాక్యమప్యేవంవిదఇతిపురుషవిశేషసంబంధమేవైషామాచక్షాణంనక్రతుసంబంధంమృష్యతే । తస్మాత్స్వాతంత్ర్యపక్షఏవజ్యాయానితి॥... ... ... ※

※సూ॥౫౦॥అనుబంధాదిభ్యఃప్రజ్ఞాంతరపృథక్త్వవద్దృష్టశ్చతదుక్తమ్ ॥※

ఇతశ్చ ప్రకరణ ముపమృద్య స్వాతంత్ర్యం మనశ్చిదాదీనాం ప్రతిపత్తవ్యం యత్క్రియావయవాన్మన ఆదివ్యాపారేష్వనుబధ్నాతి 'తేమనసైవాధీయంత మనసాఽచీయంత మనసైవ గ్రహా అగృహ్యంత మనసాఽస్తువన్ మనసాఽశంసన్ అథ యత్కించ యజ్ఞే కర్మక్రియతే యత్కించ యాజ్ఞీయం కర్మమనసైవతేషు తన్మనోమయేషు మనశ్చిత్సు మనోమయం క్రియత'ఇత్యాదినా। సంపత్ఫలోహ్యయమనుబంధః, నచప్రత్యక్షాఃక్రియావయవాస్సంతః సంపదాలిప్సితవ్యాః । నచాత్రోద్గీథాద్యుపాసనవత్ క్రియాంగసంబంధాత్ తదనుప్రవేశిత్వమాశంకితవ్యం శ్రుతివైరూప్యాత్, నహ్యత్రక్రియాంగం కించిదాదాయతస్మిన్నదోనామాధ్యవసితవ్యమితివదతి, షట్త్రింశతంతుసహస్రాణిమనోవృత్తిభేదానాదాయతేష్వగ్నిత్వం గ్రహాదీంశ్చ కల్పయతి పురుషయజ్ఞాదివత్ । సంఖ్యాచేయంపురుషాయుషస్యాహస్సుదృష్టాసతీతత్సంబంధినీషుమనోవృత్తిష్వారోప్యతఇతి ద్రష్టవ్యం, ఏవమనుబంధాత్స్వాతంత్ర్యంమనశ్చిదాదీనాం। ఆదిశబ్దాదతిదేశాద్యపియథాసంభవంయోజయితవ్యం, తథాహి 'తేషామేకైకఏవతావాన్యావానసౌపూర్వ'ఇతి క్రియామయస్యాగ్నేర్మాహాత్మ్యం జ్ఞానమయానామగ్నీనామేకైకస్యాతిదిశన్క్రియాయామనాదరందర్శయతి । నచ సత్యేవక్రియాసంబంధేవికల్పః పూర్వేణోత్త

ఆధీయంతతేషామాధానంమనసైవకుర్యాదిత్యర్థః కాలస్యఛందస్యనియమాదచీయంతఇష్టకాశ్చేతవ్యాఇత్యర్థః। గ్రహాః పాత్రాణి, అస్తువన్ఉద్గాతారః స్తువంతి, అశంసన్ హోతారఃశంసంతి, కింబహూక్త్యాయత్కించయజ్ఞే కర్మఆరాదుపకారకం యాజ్ఞీయం యజ్ఞస్వరూపోత్పాదకంచతత్సర్వం మనోమయంకుర్యాదితిశ్రుత్యర్థః। వృత్తిష్వగ్నిధ్యానస్య క్రియానంగత్వేప్యుద్గీథధ్యానవత్ క్రియాంగాశ్రితత్వంస్యాన్నేత్యాహ ॥ నచాత్రోద్గీథేతి ॥ అంగావబద్ధశ్రుతితోఽస్యాశ్శ్రుతేర్వైరూప్యంస్ఫుటయతి ॥ నహీతి ॥ అనంగవృత్తిషుసాంగక్రతుసంపాదనంపురుషస్యయజ్ఞత్వధ్యానవత్స్వతంత్రమిత్యర్థః। అనాదరార్థోఽతిదేశోనభవతికింతువికల్పార్థఇత్యతఆహ ॥నచేతి॥ ఏకస్మిన్సాధ్యేనిరపేక్షసాధనయోర్వికల్పోభవతియథావ్రీహియవయోః, అత్రతుక్రియాగ్నేర్ధ్యానాగ్నీనాంచసాధ్యభేదాత్ నవికల్పఇత్యర్థః । అతఏవసము

ష్ప్రయోపి నిరస్తః । యదుక్తం క్రియాంగత్వసామాన్యేనాతిదేశ ఇతి తన్నేత్యాహ ॥ యత్త్వితి ॥ సూత్రే చ బహువచనార్థమాహ ॥ శ్రుత్యాదీని చేతి ॥ అనుబంధాతిదేశశ్రుతిలింగవాక్యేభ్య ఇత్యర్థః । ఏవమిత్యర్థ ఇతి శేషః । మనశ్చిదాదీనాం స్వాతంత్ర్యే క్రియాప్రకరణాదుత్కర్షస్స్యాదిత్యాశంక్య స ఇష్ట ఇత్యాహ ॥ దృష్టశ్చేతి ॥ ఏకాదశే చింతితం (మాధ-జై- న్యాయమాలా ౧౧-౪-౨) 'రాజా స్వారాజ్యకామో రాజసూయేన యజేతే'తి ప్రకృత్యావేష్టిర్నామ కాచిదిష్టిరామ్నాతా 'ఆగ్నేయోఽష్టాకపాలో హిరణ్యం దక్షిణా బార్హస్పత్యం చరుగ్ం శితిపృష్ఠో దక్షిణైంద్రమేకాదశకపాలమృషభో దక్షిణే'తి, తస్యాం వర్ణభేదేన ప్రయోగభేదశ్శ్రూయతే 'యది బ్రాహ్మణో యజేత బార్హస్పత్యం చరుం మధ్యే నిధాయాహుతిమాహుతిం హుత్వాఽభిఘారయేత్ - యది వైశ్యో వైశ్వదేవం చరుం మధ్యే మధ్యే నిదధ్యాత్ - యది రాజన్యస్తదైంద్రమిత్యాగ్నేయైంద్రపురోడాశయోర్మధ్యే బార్హస్పత్యం చరుం నిధాయేత్యర్థః । తత్రాగ్నేయాదిచరుషు అంగానాం తంత్రేణ ప్రయోగో భవతి మధ్యే నిధానలింగాత్ ప్రయోగభేదే మధ్యే నిధానాయోగాత్ 'ఏతయాఽన్నాద్యకామం యాజయేది'త్యేకవచనాచ్చ । స చ తంత్రప్రయోగో రాజసూయక్రతుబాహ్యాయామన్నాద్యకామవర్ణత్రయకర్తృకాయా

రేషామితి శక్యతే వక్తుం । న హి యేన వ్యాపారేణాహవనీయధారణాదినాపూర్వక్రియాయాముపకరోతి తేనోత్తరేడుపకర్తుం శక్నువంతి । యత్తు పూర్వపక్షేఽప్యతిదేశ ఉపోద్బలక ఇత్యుక్తం సతి హి సామాన్యేఽతిదేశః ప్రవర్తత ఇతి, తదస్మత్పక్షేఽప్యగ్నిత్వసామాన్యేనాతిదేశసంభవాత్ ప్రత్యుక్తం । అస్తి హి సాంపాదికానామప్యగ్నీనామగ్నిత్వమితి । శ్రుత్యాదీని చ కారణాని దర్శితాని । ఏవమనుబంధాదిభ్యః కారణేభ్యస్స్వాతంత్ర్యం మనశ్చిదాదీనాం ప్రజ్ఞాంతరపృథక్త్వవత్, యథా ప్రజ్ఞాంతరాణి శాండిల్యవిద్యాప్రభృతీని స్వేన స్వేనానుబంధేనానుబధ్యమానాని పృథగేవ కర్మభ్యః ప్రజ్ఞాంతరేభ్యశ్చ స్వతంత్రాణి భవంత్యేవమితి । దృష్టశ్చావేష్టేః రాజసూయప్రకరణపఠితాయాః ప్రకరణాదుత్కర్షః, వర్ణత్రయానుబంధాద్రాజయజ్ఞత్వాచ్చ రాజసూయస్య । తదుక్తం ప్రథమే కాండే 'క్రత్వర్థాయామితి చేన్న వర్ణత్రయసంయోగా'దితి (జై - సూ)　　...　　...　　...　　...　　*

సూ. ౫౧ ॥ న సామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్న హి లోకాపత్తిః ॥

యదుక్తం మానసవదితి తత్ప్రత్యుచ్యతే, న మానసగ్రహసామాన్యాదపి మనశ్చిదాదీనాం క్రియాశేషత్వం కల్ప్యం, పూర్వోక్తేభ్యః శ్రుత్యాదిభ్యో హేతుభ్యః కేవలపురుషార్థత్వోపలబ్ధేః, న హి కించిత్కస్యచిత్కేనచిత్సామాన్యం న భవతి । న చ తావతా యథాస్వం వైషమ్యం నివర్తతే మృత్యువత్, యథా 'స ఏష ఏవ మృత్యుర్య ఏష ఏతస్మిన్మండలే పురుష' ఇతి 'అగ్నిర్వై మృత్యు'రితి చాగ్న్యాదిత్యపురుషయోస్సమానేపి మృత్యుశబ్దప్రయోగే నాత్యంతసామ్యాపత్తిః, యథా చ 'అసౌ వావ లోకో గౌతమాగ్నిస్తస్యాదిత్య ఏవ సమి'దిత్యత్ర న సమిదాదిసామాన్యాల్లోకస్యాగ్నిభావాపత్తిస్తద్వత్ ॥　　...　　*

మేవావేష్టిర్జ్ఞేయః న తు క్రత్వంతర్గతాయాం । నను కిమత్ర నియామకం క్రత్వర్థాయామప్యవేష్టౌ తంత్రప్రయోగః కిం న స్యాదితి చేత్, న, వర్ణత్రయసంయుక్తాయాం కామ్యాయామేవ అంగతంత్రైక్యసాధకస్య మధ్యే నిధానాదిలింగస్య సత్త్వాత్ అతో లింగైకవచనాభ్యాం తంత్రైక్యే సతి హిరణ్యం దక్షిణేత్యేకైవ దక్షిణా దేయా, అన్యథా ప్రయోగైక్యాయోగాత్ । రాజమాత్రకర్తృకక్రత్వంతర్గతేష్టౌ తు వర్ణత్రయసంయోగాభావాత్ మధ్యే నిధానాదిలింగం నాస్తి, తతశ్చ తంత్రైక్యసాధకాభావాద్దక్షిణాభేదేన తంత్రభేద ఇత్యంగానామావృత్తిరేవేతి సూత్రార్థః అత్ర చైకప్రయోగలింగస్య మధ్యే నిధానాదేః క్రత్వర్థేష్టావసంభవం కామ్యేష్టౌ చ సంభవం వదతాఽనేన సూత్రేణ కామ్యేష్టేః క్రత్వర్థేష్టివిలక్షణత్వాత్ క్రతుప్రకరణాదుత్కర్ష ఇతి సూచితం స చోత్కర్షో యుక్త ఏవ, రాజమాత్రకర్తృకరాజసూయక్రతౌ వర్ణత్రయకర్తృకేష్టేరంతర్భావాయోగాదితి స్థితం, తథా మనశ్చిదాదీనాముత్కర్ష ఇతి భావః ॥　　....　　....　　*

౫౧. పరోక్తం దృష్టాంతం విఘటయతి ॥ న సామాన్యాదితి ॥ క్రత్వర్థపురుషార్థత్వవైషమ్యేపి మానసత్వసామ్యం న విరుధ్యతే విషమయోరపి సామ్యదర్శనాదిత్యర్థః ॥　　...　　...　　...　　...　　*

౫౨. పూర్వోత్తరబ్రాహ్మణయోః స్వతంత్రవిద్యావిధానాత్ తన్మధ్యస్థస్యాపిబ్రాహ్మణస్యస్వతంత్రవిద్యావిధిపరత్వమిత్యాహ ॥పరేణచేతి ॥ చిత్యేఽగ్నౌలోకదృష్టివిధానంస్వతంత్రముత్తరత్రగమ్యతే పూర్వత్రమండలపురుషోపాస్తిస్తత్సాన్నిధ్యాన్మధ్యేపిమనఆగ్నయస్స్వతంత్రా ఇత్యర్థః। తర్హిక్రియాగ్నినాసహపాఠఃకిమర్థ ఇత్యతఆహ ॥ భూయాంసస్త్వితి ॥ ఇత్యేకోనత్రింశాధికరణమ్ ॥ ... ...

౫౩. మనశ్చిదాదీనాంపురుషార్థత్వముక్తం తదయుక్తం దేహాతిరిక్తపురుషాభావాదిత్యాక్షిపతి॥ఏకఆత్మనశ్శరీరేభావాదితి॥సిద్ధాంతఫలమాహ॥బంధేతి॥పూర్వపక్షేతుపరలోకార్థకర్మసుమోక్షార్థ విద్యాయాంచ అప్రవృత్తిరితి వ్యతిరేకముఖేనఫలమాహ ॥ నహ్యసతీతి ॥ వ్యతిరిక్తాత్మవిచారస్యపూర్వతంత్రేకృతత్వాత్ పౌనరుక్త్యమిత్యాశంక్యతత్ర

సూ. ౫౨ ॥ పరేణశబ్దస్య తాద్విధ్యంభూయస్త్వాత్త్వనుబంధః ॥

పరస్తాదపి 'అయంవావలోకఏషోఽగ్నిశ్చిత' ఇత్యేతస్మిన్నంతరే బ్రాహ్మణే తాద్విధ్యం కేవలవిద్యావిధిత్వంశబ్దస్యప్రయోజనంలక్ష్యతే నశుద్ధకర్మాంగవిధిత్వం, తత్రహి విద్యయాతదారోహంతియత్ర కామాఃపరాగతాః నతత్రదక్షిణాయంతినావిద్వాంసస్తపస్విన' ఇత్యనేనశ్లోకేన కేవలంకర్మనిందన్ విద్యాంచప్రశంసన్నేతద్దర్శయతి. తథాపురస్తాదపి 'యఏతన్మండలంతపతీ'త్యస్మిన్ బ్రాహ్మణే విద్యాప్రధానత్వమేవలక్ష్యతే 'సోఽమృతోభవతిమృత్యుర్హ్యస్యాత్మాభవతీ'తి విద్యాఫలేనైవోపసంహారాత్ నకర్మప్రధానతా, తత్సామాన్యాదిహాపితథాత్వం। భూయాంసస్త్వగ్న్యవయవాస్సంపాదయితవ్యావిద్యాయామిత్యేతస్మాత్ కారణాదగ్నినాఽనుబధ్యతేవిద్యా నకర్మాంగత్వాత్। తస్మాన్మనశ్చిదాదీనాం కేవలవిద్యాత్మకత్వసిద్ధిః । ... ...

సూ. ౫౩ ॥ ఏకఆత్మనశ్శరీరేభావాత్ ॥

ఇహదేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనస్సద్భావస్సమర్థ్యతేబంధమోక్షాధికారసిద్ధయే । నహ్యసతి దేహవ్యతిరిక్తఆత్మనిపరలోకఫలాశ్చోదనాఉపపద్యేరన్ కస్యవాబ్రహ్మాత్మత్వముపదిశ్యేత । ననుశాస్త్రప్రముఖఏవప్రథమేపాదే శాస్త్రఫలోపభోగయోగ్యస్య దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్తిత్వముక్తం । సత్యముక్తం భాష్యకృతా । నహితత్రాత్మాస్తిత్వేసూత్రమస్తి ఇహతుస్వయమేవసూత్రకృతాతదస్తిత్వమాక్షేపపురస్సరంప్రతిష్ఠాపితం । ఇతఏవాకృష్యాచార్యేణశబరస్వామినాప్రమాణలక్షణేవర్ణితం । అతఏవచభగవతోపవర్షేణ ప్రథమేతంత్రే ఆత్మాస్తిత్వాభిధానప్రసక్తౌశారీరకేవక్ష్యామఇత్యుద్ధారఃకృతః। ఇహచేదంచోదనాలక్షణేషూపాసనేషు విచార్యమాణేష్వాత్మాస్తిత్వంవిచార్యతే కృత్స్నశాస్త్రశేషత్వప్రదర్శనాయ। అపిచపూర్వస్మిన్నధికరణే ప్రకరణోత్కర్షాభ్యుపగమేనమనశ్చిదాదీనాంపురుషార్థ

త్వవిచారస్యాపిఇదమేవసూత్రంమూలం జైమినిసూత్రాభావాదతఃక్వప్రసక్తిరిత్యాహ॥ ననుశాస్త్రేత్యాదినా ॥ 'యజ్ఞాయుధీయజమానస్స్వర్గంలోకమేతీ'త్యాది వాక్యస్యభోక్తురభావాదప్రామాణ్యేప్రాప్తే ఇతఏవాకృష్యభోక్తృవిచారఃకృత ఇత్యత్రప్రవృత్తికారవచనంలింగమాహ॥అతఏవేతి॥తత్రసూత్రాభావాదేవేత్యర్థః। ఉద్ధారఉపరమః । అస్యాధికరణస్యాస్మిన్పాదేప్రసంగసంగతిరిత్యాహ॥ ఇహచేతి ॥ ఆముష్మికఫలోపాసనానిర్ణయప్రసంగేనతదపేక్షితాత్మాస్తిత్వముచ్యతఇత్యర్థః । ఏతత్సిద్ధవత్కృత్యప్రథమసూత్రేఽథశబ్దేనాధికారీచింతితః తస్మాదిదమధికరణంసర్వశాస్త్రాంగమితిమత్వాహ॥కృత్స్నేతి॥ఆక్షేపలక్షణామవాంతరసంగతిమాహ ॥ అపిచేతి ॥ దేహాతిరిక్తఆత్మాస్తినవేతివాదివిప్రతి

పత్తేస్సంశయే పూర్వపక్షమాహ ॥ అత్రైకే ఇతి ॥ యద్యపి సమస్తేషు మిళితేషు భూతేషు చైతన్యం న దృష్టం తథాపి దకుంభస్య జ్ఞానాభావాద్వ్యస్తేష్వపి నాస్త్యేవ తథాపి దేహాత్మకభూతేషు స్యాదితి తేభ్యో భూతేభ్యశ్చైతన్యం సంపాదయంతో మదశక్తివద్విజ్ఞానం సంఘాతజం తద్విశిష్టసంఘాత ఆత్మేత్యాహురిత్యన్వయః । యథా మాదకద్రవ్యేషు తాంబూలపత్రాదిషు ప్రత్యేకమదృష్టాపి మదశక్తిస్తత్సంఘాతాజ్జాయతే తద్వదిత్యర్థః । నను దేహస్స్వయం న చేతనః భౌతికత్వాత్ ఘటవత్ కింతు చేతనః కశ్చిత్స్వర్గాదిభోక్తాఽస్తి తత్సాన్నిధ్యాత్ దేహస్య చైతన్యవిభ్రమ ఇత్యత ఆహ ॥ న స్వర్గేతి ॥...

౫౪. మనుష్యోఽహం జానామీతి దేహస్య జ్ఞాతృతాయాః ప్రత్యక్షత్వాదాత్మధర్మత్వేన ప్రసిద్ధానాం ధర్మాణాం దేహాన్వయవ్యతిరేకానుభవాత్ తదన్యాత్మని ప్రత్యక్షాభావాదప్రత్యక్షస్య అప్రామాణికత్వాద్దేహ ఏవాత్మేతి ప్రాప్తే సూత్రస్థనత్వితిపదేన సిద్ధాంతం ప్రతిజానీతే ॥ న త్వేతదితి ॥ అనుమానస్య తావత్ ప్రామాణ్యమనిచ్ఛతాప్యాస్థేయమ

త్వం వర్ణితం, కోఽసౌ పురుషో యదర్థా ఏతే మనశ్చిదాదయ ఇత్యస్యాం ప్రసక్తావిదం దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్తిత్వముచ్యతే తదస్తిత్వాక్షేపార్థమిదమాద్యం సూత్రం, ఆక్షేపపూర్వికా హి పరిహారోక్తిర్వివక్షితేఽర్థే స్థూణానిఖననన్యాయేన దృఢాం బుద్ధిముత్పాదయేదితి (అత్రైకే దేహమాత్రాత్మదర్శినో లోకాయతికా దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽభావం మన్యమానాః సమస్తవ్యస్తేషు బాహ్యేషు పృథివ్యాదిష్వ దృష్టమపి చైతన్యం శరీరాకారపరిణతేషు భూతేషు స్యాదితి సంభావయంతః తేభ్యశ్చైతన్యం మదశక్తివ ద్విజ్ఞానం చైతన్యవిశిష్టః కాయః పురుష ఇతి చాహుః, న స్వర్గగమనాయాపవర్గగమనాయ వా సమర్థో దేహవ్యతిరిక్త ఆత్మాఽస్తి యత్కృతం చైతన్యం దేహే స్యాత్ దేహ ఏవ తు చేతనశ్చాత్మేతి ప్రతిజానతే హేతుం చాచక్షతే, శరీరే భావాదితి । యద్ధి యస్మిన్సతి భవత్యసతి చ న భవతి తత్తద్ధర్మత్వేనాధ్యవసీయతే యథాఽగ్నిధర్మావౌష్ణ్యప్రకాశౌ, ప్రాణచేష్టాచైతన్యస్మృత్యాదయశ్చాత్మధర్మత్వేనాభిమతా ఆత్మవాదినాం, తేఽప్యంతరేవ దేహ ఉపలభ్యమానా బహిశ్చానుపలభ్యమానా అసిద్ధే దేహవ్యతిరిక్తే ధర్మిణి దేహధర్మా ఏవ భవితుమర్హంతి తస్మాదవ్యతిరేకో దేహాదాత్మన ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః॥...

సూ॥ ౫౪॥ వ్యతిరేకస్తద్భావాభావిత్వాన్న తూపలబ్ధివత్॥

న త్వేతదస్తి యదుక్తమవ్యతిరేకో దేహాదాత్మన ఇతి వ్యతిరేక ఏవాస్య దేహాద్భవితుమర్హతి తద్భావాభావిత్వాత్, యది హి దేహభావే భావాద్దేహధర్మత్వమాత్మధర్మాణాం మన్యేత తతో దేహభావేఽప్యభావాదతద్ధర్మత్వమేవైషాం కిం న మన్యేత దేహధర్మవైలక్షణ్యాత్ । యే హి దేహధర్మా రూపాదయస్తే యావద్దేహం భవంతి ప్రాణచేష్టాదయస్తు సత్యపి దేహే మృతావస్థాయాం న భవంతి, దేహధర్మాశ్చ రూపాదయః పరైరప్యుపలభ్యంతే న త్వాత్మధర్మాశ్చైతన్యస్మృత్యాదయః । అపి చ సతి తావద్దేహే జీవదవస్థాయామేషాం భావశ్శక్యతే నిశ్చేతుం న త్వసత్యభావః, పతితేఽపి హి కదాచిదస్మిన్ దేహే దేహాంతరసంచారేణాత్మధర్మా అనువర్తేరన్, సంశయమాత్రేణాపి పరపక్షః ప్రతిషిధ్యతే । కిమాత్మకం చ

న్యథా వ్యవహారాసిద్ధేః । న హ్యనాగతపాకాదావిష్టసాధనతానుమితిం వినా ప్రవృత్తిః సంభవతి । తథా చ జ్ఞానాదయో దేహవ్యతిరిక్తాశ్రయాః దేహసత్త్వేఽప్యసత్త్వాత్ వ్యతిరేకేణ దేహరూపాదివదిత్యాహ ॥ వ్యతిరేక ఏవాస్యేతి ॥ న చావశ్యామదేహస్య పశ్చాత్ రూపాంతరే వ్యభిచారః, రూపసత్త్వసాక్షాద్వ్యాప్యజాత్యవచ్ఛేదేన అసత్త్వస్య వివక్షితత్వాత్, దేహే చ స్థితే సదా రూపత్వావచ్ఛిన్నమస్త్యేవ, జ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నం తు నాస్తీతి న జ్ఞానం దేహధర్మః । కించ ఏతే న దేహగుణాః పరైరదృశ్యత్వాదిత్యాహ ॥ దేహధర్మాశ్చేతి॥ కించ దేహవ్యతిరేకే తేషామభావస్యాసందిగ్ధత్వాత్ న దేహధర్మత్వనిశ్చయ ఇత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ న చానుపలంభాత్తేషామభావనిశ్చయస్తదానుపలబ్ధేరమానత్వాత్, తద్ధర్మాత్మనో దేహాంతరప్రాప్త్యాప్యనుపలంభోపపత్తేశ్చేతి భావః । ఉపలబ్ధివదితి సూత్రస్థం పదం వ్యాఖ్యాతుముపక్రమతే । కిమాత్మక

మితి ॥ తత్కిం భూతాతిరిక్తం తత్త్వముత రూపాదివత్ భూతధర్మః । నాద్యః, అపసిద్ధాంతాదిత్యుక్త్వా ద్వితీయమాశంక్య నిషేధతి ॥ యదనుభవనమిత్యాదినా ॥ దేహాత్మకభూతానాం చైతన్యం ప్రతి విషయత్వాత్ కర్తృకర్మవిరోధేన విషయస్య కర్తృత్వాయోగాత్ న భూతకర్తృకత్వం చైతన్యస్యేత్యర్థః । కించ జ్ఞానస్య భూతధర్మత్వే రూపాదివజ్జ్ఞాత్రాప్యాపత్తేర్న తద్ధర్మత్వమిత్యాహ ॥ నహీతి ॥ ఫలితం సూత్రపదార్థమాహ ॥ అతశ్చేతి ॥ యా దేహాతిరిక్తా సద్రూపోపలబ్ధిః సైవాత్మా చేదనిత్యః స్యాదుపలబ్ధేరనిత్యత్వాదిత్యత ఆహ ॥ నిత్యత్వం చేతి ॥ ఘటః స్ఫురతి పటః స్ఫురతీతి సర్వత్ర స్ఫూర్తేరభేదాత్ నిత్యత్వం విషయోపరాగనాశేన నాశభ్రమ ఇత్యర్థః । ఏవమాత్మా దేహాద్భిన్నః ఉపలబ్ధిరూపత్వాత్ ఉపలబ్ధివదిత్యుక్తం, కించ జాగ్రత్స్వప్నయోర్దేహభేదేఽప్యాత్మైకత్వప్రత్యభిజ్ఞానాదాత్మభేదే చ అన్యానుభూతే అన్యస్య స్మృతీచ్ఛానుపపత్తేః స్వప్నస్మృత్యాదిమానాత్మా దేహాద్భిన్న ఇత్యాహ ॥ అహమితి ॥ నిరస్తమప్యధికాభిధిత్సయాఽ

పునరిదం చైతన్యం మన్యసే యస్య భూతేభ్య ఉత్పత్తిమిచ్ఛసీతి పరః పర్యనుయోక్తవ్యః, న హి భూతచతుష్టయవ్యతిరేకేణ లోకాయతికాః కించిత్తత్త్వం ప్రతియంతి । యదనుభవనం భూతభౌతికానాం తచ్చైతన్యమితి చేత్, తర్హి విషయిత్వాత్తేషాం న తద్ధర్మత్వమశ్నువీత స్వాత్మని క్రియావిరోధాత్, న హ్యగ్నిరుష్ణస్సన్ స్వాత్మానం దహతి, న హి నటశ్శిక్షితస్సన్ స్వస్కంధమధిరోక్ష్యతి, న హి భూతభౌతికధర్మేణ సతా చైతన్యేన భూతభౌతికాని విషయీక్రియేరన్, న హి రూపాదిభిః స్వం రూపం పరరూపం వా విషయీక్రియతే, విషయీక్రియంతే తు బాహ్యాధ్యాత్మికాని భూతభౌతికాని చైతన్యేన । అతశ్చ యథైవాస్యా భూతభౌతికవిషయాయా ఉపలబ్ధేర్భావోఽభ్యుపగమ్యతే ఏవం వ్యతిరేకోఽప్యస్యాస్తేభ్యోఽభ్యుపగంతవ్యః, 'ఉపలబ్ధిస్వరూప ఏవ చ న ఆత్మే'త్యాత్మనో దేహవ్యతిరిక్తత్వం నిత్యత్వం చ ఉపలబ్ధేరైకరూప్యాత్ 'అహమిదమద్రాక్ష'మితి చావస్థాంతరయోగేపి *ఉపలబ్ధృత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ స్మృత్యాద్యుపపత్తేశ్చ । యత్తూక్తం శరీరే భావాచ్ఛరీరధర్మ ఉపలబ్ధిరితి తద్వర్ణితేన ప్రకారేణ ప్రత్యుక్తం । అపి చ సత్సు ప్రదీపాదిషూపకరణేషూపలబ్ధిర్భవతి, అసత్సు న భవతి । న చైతావతా ప్రదీపాదిధర్మ ఏవోపలబ్ధిర్భవతి †ఏవం సతి దేహే ఉపలబ్ధిర్భవతి అసతి చ న భవతీతి న దేహధర్మో భవితుమర్హతి, ఉపకరణత్వమాత్రేణాపి ప్రదీపాదివద్దేహోపయోగోపపత్తేః । న చాత్యంతం దేహస్యోపలబ్ధావుపయోగో దృశ్యతే, నిశ్చేష్టేఽపి హ్యస్మిన్ దేహే స్వప్నే నానావిధోపలబ్ధిదర్శనాత్ । తస్మాదనవద్యం దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్తిత్వమ్ ॥ .... ※

※ సూ ॥ ౫౫ ॥ అంగావబద్ధాస్తు న శాఖాసు హి ప్రతివేదమ్ ॥ ※

సమాప్తా ప్రాసంగికీ కథా, సంప్రతి ప్రకృతామేవానువర్తామహే । 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత' 'లోకేషు పంచవిధం సామోపాసీత' 'ఉక్థముక్థమితి వై ప్రజా వదంతి తదిదమేవోక్థమియమేవ పృథివీ' 'అయం వావ లోక ఏషోఽగ్నిశ్చిత' ఇత్యేవమాద్యా యే ఉద్గీథాదికర్మాంగావబద్ధాః ప్రత్యయాః ప్రతి

నువదతి ॥ యత్తూక్తమితి ॥ ఉపలబ్ధేర్దేహాన్వయవ్యతిరేకౌ న దేహధర్మత్వసాధకౌ తన్నిమిత్తత్వేనాన్యథాసిద్ధేరిత్యధికమాహ ॥ అపి చేతి ॥ ఉపలబ్ధిమాత్రే దేహస్య నిమిత్తత్వమప్యసిద్ధమిత్యాహ ॥ న చాత్యంతమితి ॥ స్వప్నోపలబ్ధిర్న దేహజన్యా దేహవ్యాపారం వినాపి భావాత్ వృత్తివత్ అత ఏవ తన్వభావేఽపి స్వప్నవద్యోగినాం భోగం సూత్రకృద్వక్ష్యతి । జాగ్రదుపలబ్ధేర్దేహజత్వమస్తీత్యంతమిత్యుక్తం, తస్మాదుక్తానుమానానుగృహీతాన్మమ శరీరమితి భేదానుభవాదహం మనుష్య ఇత్యభేదజ్ఞానం భ్రమ ఇత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఇతి త్రింశాధికరణమ్ ॥ ... ... ※

౫౫. ※ అంగావబద్ధాస్తు ※ ॥ ఉద్గీథావయవ ఓంకారే ప్రాణదృష్టిః 'పృథివీ హింకారోఽగ్నిః ప్రస్తావోఽంతరిక్షముద్గీథ ఆదిత్యః ప్రతిహారో ద్యౌర్నిధన'మితి హింకారాదిపంచవిధే సామ్ని పృథివ్యాదిలోకదృష్టిః ఉక్థాఖ్యశస్త్రే పృథివీదృష్టిః

* ఉపలబ్ధిత్వేనేతి-పా. † ఏవం చ సతి దేహభావే ఉపలబ్ధిర్భవతీతి-పా.

ఇష్టకాచితాగ్నౌలోకదృష్టిరిత్యేవంకర్మాంగాశ్రితోపాస్తయస్సంతి, తాసూద్గీథాదిసాధారణశ్రుత్యావిశేషసన్నిధా
నాచ్చ సంశయః । నసూద్గీథాదీనాంసర్వశాఖాస్వేకత్వాదుపాస్తయః సర్వత్రేతివిద్యైక్యనిశ్చయే కథంసంశయఇ
త్యతఆహ ॥ ప్రతిశాఖంచేతి ॥ యథా దేహాత్మనోర్భేదాదాత్మధర్మా దేహేనసంభవంతి తథాప్రతివేదముద్గీథాదీనాం
భిన్నత్వాదేకస్మిన్ వేదేవిహితోద్గీథాద్యుపాస్తయో వేదాంతరస్థోద్గీథాదిషునసంభవంతీతి దృష్టాంతేనపూర్వపక్షయతి ॥
స్వశాఖేతి ॥ ఉద్గీథముపాసీతేతి విధివాక్యస్థోద్గీథత్వసామాన్యస్యవ్యక్త్యపేక్షత్వాత్ స్వశాఖాసన్నిహిత వ్యక్తిగ్రహ
ఇత్యర్థః । సామాన్యశ్రుతేఃసన్నిహితవ్యక్తిగ్రహాఖ్యస్సంకోచస్తత్రకర్తవ్యః యత్రవ్యక్తిమాత్రగ్రహో నోపప
ద్యతే, యథా శుక్లాంగామానయేత్యత్ర గోశ్రుతేః సన్నిహితశుక్లవ్యక్తిపరతయా సంకోచః, అత్రచానుపపత్త్యభా
వాత్ వ్యక్తిమాత్రసంబంధసామాన్యముపాస్యమితిసిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ ... ...*

వేదంశాఖాభేదేషువిహితాః తేతచ్ఛాఖాగతేష్వేవోద్గీథాదిషుభవేయుః, అథవాసర్వశాఖాగతేష్వితి
విశయః ప్రతిశాఖంచస్వరాదిభేదాదుద్గీథాదిభేదముపాదాయాయముపన్యాసః । కింతావత్ప్రాప్తం
స్వశాఖాగతేష్వేవోద్గీథాదిషువిధీయేరన్నితి ।కుతః, సన్నిధానాత్ । 'ఉద్గీథముపాసీతే'తి హి సామా
న్యవిహితానాంవిశేషాకాంక్షాయాం సన్నికృష్టేనైవస్వశాఖాగతేనవిశేషేణాకాంక్షానివృత్తేః తదతి
లంఘనేనశాఖాంతరవిహితవిశేషోపాదానేకారణంనాస్తి,తస్మాత్ప్రతిశాఖంవ్యవస్థేతి,ఏవంప్రాప్తేబ్ర
వీతి।అంగావబద్ధాస్త్వితి। తుశబ్దఃపరపక్షంవ్యావర్తయతి, నైతేప్రతివేదంస్వశాఖాస్వేవవ్యవతిష్ఠేరన్,
అపితుసర్వశాఖాస్వనువర్తేరన్,కుతః,ఉద్గీథాదిశ్రుత్యవిశేషాత్,స్వశాఖావ్యవస్థాయాంహ్యుద్గీథముపా
సీతేతిసామాన్యశ్రుతిరవిశేషప్రవృత్తాసతీసన్నిధానవశేనవిశేషేవ్యవస్థాప్యమానాపీడితాస్యాత్,నచైత
న్న్యాయ్యం,సన్నిధానాద్ధిశ్రుతిర్బలీయసీ,నచసామాన్యాశ్రయఃప్రత్యయోనోపపద్యతే।తస్మాత్ స్వరా
దిభేదేసత్యప్యుద్గీథత్వాద్యవిశేషాత్॥ సర్వశాఖాగతేష్వేవోద్గీథాదిష్వేవంజాతీయకాఃప్రత్యయాస్స్యుః

సూ. ౫౬ ॥ మంత్రాదివద్వాఽవిరోధః ॥

అథవా నైవాత్ర విరోధఆశంకితవ్యః కథమన్యశాఖాగతేషూద్గీథాదిష్వన్యశాఖావిహితాః ప్రత్య
యాభవేయురితి,మంత్రాదివదవిరోధోపపత్తేః।తథాహి మంత్రాణాంకర్మణాంగుణానాంచశాఖాం
తరోత్పన్నానామపిశాఖాంతరే ఉపసంగ్రహోదృశ్యతే, యేషామపిహిశాఖినాం 'కుటరురసీ'త్యశ్మా
దానమంత్రోనామ్నాతస్తేషామప్యసౌవినియోగోదృశ్యతే 'కుక్కుటోఽసీత్యశ్మానమాదత్తే కుటరురసీతి
వే'తి । యేషామపిచ సమిదాదయఃప్రయాజానామ్నాతాస్తేషామపి తేషుగుణవిధిరామ్నాయతే'ఋ
తవో వై ప్రయాజాస్సమానత్ర హోతవ్యా'ఇతి । తథా యేషామపి 'అజోఽగ్నీషోమీయ'ఇతిజాతివిశే
షోపదేశోనాస్తి తేషామపితద్విషయామంత్రవర్ణాఉపలభ్యంతే 'ఛాగస్యవపాయామేదసోఽనుబ్రూ

౫౬. పూర్వం శాఖాంతర విహితోపాస్తీనాం శాఖాంతరస్థాంగసంబంధే యఃప్రతీతోవిరోధస్తమంగీకృత్య సం
బంధఉక్తః, సంప్రతివిరోధఏవనాస్తి శాఖాంతరవిహితాంగానాంశాఖాంతరస్థాంగసంబంధవదుక్తసంబంధోపపత్తే
రిత్యాహ ॥ అథవేత్యాదినా ॥ యద్యపియజుర్వేదినాం'కుక్కుటోఽసీ'తిమంత్రోఽస్తి,కుటరురసీతినాస్తి,తథాపితండుల
పేషణార్థాశ్మాదానేమంత్రద్వయస్యవికల్పేనవినియోగాత్సోఽపిప్రాప్నోతీత్యర్థః । సూత్రస్థాదిపదోపాత్త కర్మ
ణాముదాహరణమాహ ॥ యేషామితి ॥ మైత్రాయణీయానామిత్యర్థః । హేమంతశిశిరయోరైక్యాదృతవఃపంచ తద్వ
త్పంచసంఖ్యాకాః ప్రయాజాః, సమానత్రతుల్యకర్మస్థలే హోతవ్యా ఇతి పంచత్వగుణవిధానాత్ గుణేనశా
ఖాంతరవిహితాఃసంబధ్యంతఇతిభావః । గుణముదాహరతి॥తథా యేషామితి॥యజుర్వేదినామగ్నీషోమీయః పశుశ్శ్రు
తోనాజఇతిజాతివిశేషస్తథాపిప్రైషమంత్రలింగాజ్జాతివిశేషసంగ్రహఇత్యర్థః । మంత్రాణాముదాహరణాంతరమా

హ ॥ తథేతి ॥ సామవేదస్థానాం యజుర్వేదే పరిగ్రహ ఇత్యర్థః । తథేతి ॥ 'స జనాస ఇన్ద్ర' ఇత్యనేనోపలక్షితం సూక్తం సజనీయం తస్య యజుషాఽధ్వర్యుకర్తృకప్రయోగే శంసనం దృష్టమిత్యర్థః । యో జాతో బాల ఏవ ప్రథమో గుణైః శ్రేష్ఠో మనస్వాన్ వివేకవాన్ స ఇన్ద్ర ఏవంవిధో హే జనాసో జనా ఇతి శ్రుత్యర్థః ॥ ఇత్యేకత్రింశాధికరణమ్. ... ※

౫౭. ※భూమ్నః క్రతువత్※॥ ద్యులోకాదిషు ప్రత్యేకం వైశ్వానరోపాస్తిర్వ్యస్తోపాస్తిః తదవయవ్యుపాస్తిః సమస్తోపాస్తిరితి భేదః । ఆఖ్యాయికా పూర్వమేవ వ్యాఖ్యాతా । తతోఽభయత్ర విధిఫలయోః శ్రవణాదేకవాక్యత్వోపపత్తేశ్చ సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ 'సైవ హి సత్యాదయ' ఇత్యత్ర (వే.అ౩ పా౩ సూ౩౮) తద్యత్తత్సత్యమితి ప్రకృతాకణా

హో'తి । తథా వేదాన్తరోత్పన్నానామపి 'అగ్నేర్వైహోత్రం వే'రిత్యాదిమన్త్రాణాం వేదాన్తరే పరిగ్రహో దృష్టః । తథా బహ్వృచపఠితస్య సూక్తస్య 'యో జాత ఏవ ప్రథమో మనస్వా'నిత్యస్య 'అధ్వర్యవే సజనీయగ్ం శస్య'మిత్యత్ర పరిగ్రహో దృష్టః । తస్మాద్యథాశ్రయాణాం కర్మాఙ్గానాం సర్వత్రానువృత్తిః, ఏవమాశ్రితానామపి ప్రత్యయానామిత్యవిరోధః ॥ ... ...※

※ సూ. ౫౭॥ భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథా హి దర్శయతి ॥ ※

'ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవ' ఇత్యస్యామాఖ్యాయికాయాం వ్యస్తస్య సమస్తస్య చ వైశ్వానరస్యోపాసనం శ్రూయతే । వ్యస్తోపాసనం తావత్ 'ఔపమన్యవ కం త్వమాత్మానముపాస్స' ఇతి 'దివమేవ భగవో రాజన్నితి హోవాచ ఏష వై సుతేజా ఆత్మా వైశ్వానరో యం త్వమాత్మానముపాస్స' ఇత్యాది, తథా సమస్తోపాసనమపి 'తస్య హ వా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజాశ్చక్షుర్విశ్వరూపః ప్రాణః పృథగ్వర్త్మాత్మా సన్దేహో బహులో వస్తిరేవ రయిః పృథివ్యేవ పాదా' విత్యాది । తత్ర సంశయః । కిమిహోభయథాప్యుపాసనం స్యాత్ వ్యస్తస్య సమస్తస్య చ ఉత సమస్తస్యైవేతి । కిం తావత్ప్రాప్తం ప్రత్యవయవం, సుతేజః ప్రభృతిషూపాస్స ఇతి క్రియాపదశ్రవణాత్, తస్మాత్ 'తవ సుతం ప్రసుతమాసుతం కులే దృశ్యత' ఇత్యాది ఫలభేదశ్రవణాచ్చ వ్యస్తాన్యప్యుపాసనాని స్యురితి ప్రాప్తం, తతోఽభిధీయతే, భూమ్నః పదార్థోపచయాత్మకస్య సమస్తస్య వైశ్వానరోపాసనస్య జ్యాయస్త్వం ప్రాధాన్యేనాస్మిన్వాక్యే వివక్షితం భవితుమర్హతి న ప్రత్యేకమవయవోపాసనానామపి, క్రతువత్ యథా క్రతుషు దర్శపూర్ణమాసప్రభృతిషు సామస్త్యేన సాఙ్గప్రధానప్రయోగ ఏవైకో వివక్ష్యతే న వ్యస్తానామపి ప్రయోగః ప్రయాజాదీనాం నాప్యేకదేశాఙ్గయుక్తస్య ప్రధానస్య తద్వత్ । కుత ఏతద్భూమైవ జ్యాయానితి, తథా హి శ్రుతిర్భూమ్నో జ్యాయస్త్వం దర్శయతి ఏకవాక్యతావగమాత్, ఏకం హీదం వాక్యం వైశ్వానరవిద్యావిషయం పౌర్వాపర్యపర్యాలోచనాత్ప్రతీయతే, తథా హి ప్రాచీనశాలప్రభృతయ ఉద్దాలకావసానాః షడృషయో వైశ్వానరవిద్యాయాం పరినిష్ఠామప్రతిపద్యమానా అశ్వపతిం కేకయం రాజానమభ్యాజగ్మురిత్యుపక్రమ్యైకైకస్యర్షేరుపాస్యం ద్యుప్రభృతీనామేకైకం శ్రావయిత్వా 'మూర్ధా త్వేష ఆత్మన ఇతి హోవాచే'త్యాదినా మూర్ధాదిభావం తేషాం విదధాతి । మూర్ధా తే వ్యపతిష్యద్యన్మాం నాగమిష్య' ఇత్యాదినా చ వ్యస్తోపాసనమపవదతి। పునశ్చ వ్యస్తోపాసనం వ్యావర్త్య సమస్తోపాసనమేవానువర్త్య

నాద్వైక్యముక్తం తద్వదత్రైక్యహేత్వభావాద్గతార్థత్వమత్వా పూర్వత్రోద్గీథాదిశ్రుత్యా సన్నిధిబాధేనోద్గీథాద్యుపాస్తీనాం సర్వశాఖాసూపసంహారవద్వ్యస్తోపాస్తీనాం విధిశ్రుతేః ఫలశ్రవణస్య చ సమస్తోపాస్తిసన్నిధిప్రాప్తం స్తుత్యర్థత్వం బాధిత్వా తద్విధేయత్వమితి పూర్వపక్షమాహ ॥ ప్రత్యవయవమితి ॥ ఫలానుక్తావపూర్వోత్తరపక్షసిద్ధిరేవ ఫలం మన్తవ్యం । సుతం ఖండితం, సోమద్రవ్యస్యైవ ప్రసుతత్వమాసమన్తాత్ సుతత్వమవస్థాభేదః సోమయాగసంపత్తిస్తవ కులే దృశ్యత ఇతి యావత్, ఆత్మనో వైశ్వానరస్యైవ మూర్ధైవ సుతేజా ఇతి వాక్యప్రకరణాభ్యాం వ్యస్తోపా

స్తీనాం సమస్తోపాస్త్యంతర్భావేన ప్రయాజదర్శవదేకప్రయోగత్వేసిద్ధే ప్రధానతదంగఫలానాం అర్థవాదగతానామేక ప్రధానఫలతయోపసంహారాత్ వాక్యభేదో నయుక్త ఇతి సిద్ధాంత్యాశయః॥ ఏకదేశివ్యాఖ్యామనూద్య దూషయతి ॥ కేచిదితి॥ యద్యుభయథోపాసనం సిద్ధాంతస్తర్హి వ్యస్తోపాసనమేవేతి పూర్వపక్షో వక్తవ్యః, సచ న సంభవతీత్యాహ ॥ స్పష్టే చేతి॥ కథం తర్హి సూత్రే జ్యాయస్త్వోక్తిస్తత్రాహ॥ సౌత్రస్యేతి॥ వ్యస్తోపాస్తీనాం ప్రామాణికత్వద్యోతనార్థం తదుక్తిరితి భావః ॥ ఇతి ద్వాత్రింశాధికరణమ్॥ ... ... ❋

౫౮ ॥❋ నానా శబ్దాదిభేదాత్ ❋॥ శాండిల్యాదివిద్యాస్వవిద్యైక్యకా నానా వా, తథా సంవర్గాదిప్రాణవిద్యైక్యకా నానా వేతి రూపైక్యభావాభావాభ్యాం సంశయే దృష్టాంతసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ ॥ పూర్వస్మిన్నితి ॥ రూపైక్యాచ్చవి

‘ ససర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తీ’తి భూమాశ్రయమేవ ఫలం దర్శయతి । యత్తు ప్రత్యేకం సుతేజః ప్రభృతిషు ఫలభేదశ్రవణం, తదేవం సత్యంగఫలాని ప్రధానవిధ్యాభ్యుచ్చినోతీతి ద్రష్టవ్యం । తథోపాస్స ఇత్యపి ప్రత్యవయవమాఖ్యాతశ్రవణం పరాభిప్రాయానువాదార్థం, న వ్యస్తోపాసనవిధానార్థం, తస్మాత్ సమస్తోపాసనపక్ష ఏవ శ్రేయానితి । కేచిత్త్వత్ర సమస్తోపాసనపక్షం జ్యాయాంసం ప్రతిష్ఠాప్య జ్యాయస్త్వవచనాదేవ కిల వ్యస్తోపాసనపక్షమపి సూత్రకారోఽనుమన్యత ఇతి కల్పయంతి. తదయుక్తం, ఏకవాక్యతావగతౌ సత్యాం వాక్యభేదకల్పనస్యాన్యాయ్యత్వాత్, ‘ మూర్ధా తే వ్యపతిష్య’దితి చైవమాదినిందావచనవిరోధాత్, స్పష్టే చోపసంహారస్థే సమస్తోపాసనావగమే తదభావస్య పూర్వపక్షే వక్తుమశక్యత్వాత్, సౌత్రస్య చ జ్యాయస్త్వవచనస్య ప్రమాణవత్త్వాభిప్రాయేణాప్యుపపద్యమానత్వాత్॥ ... ... ❋

❋ సూ॥౫౮॥ నానా శబ్దాదిభేదాత్ ॥❋

పూర్వస్మిన్నధికరణే సత్యామపి సుతేజః ప్రభృతీనాం ఫలభేదశ్రుతౌ సమస్తోపాసనం జ్యాయ ఇత్యుక్తం, అతః ప్రాప్తా బుద్ధిరన్యాస్వపి భిన్నశ్రుతీన్యుపాసనాని సమస్యోపాసిష్యంత ఇతి । అపి చ నైవ వేద్యాభేదే విద్యాభేదో విజ్ఞాతుం శక్యతే, వేద్యం హి రూపం విద్యాయాః ద్రవ్యదైవతమివ యాగస్య, వేద్యశ్చైక ఏవేశ్వరః శ్రుతినానాత్వేష్వవగమ్యతే ‘ మనోమయః ప్రాణశరీరః కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ సత్యకామస్సత్యసంకల్ప’ ఇత్యేవమాదిషు, తథా ‘ ఏక ఏవ ప్రాణః ప్రాణో వావ సంవర్గః ప్రాణో వావ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ ప్రాణో హ పితా ప్రాణో మాతే’ త్యేవమాదిషు వేద్యైకత్వాచ్చ విద్యైకత్వం, శ్రుతినానాత్వమప్యస్మిన్ పక్షే గుణాంతరపరత్వాన్నానర్థకం, తస్మాత్ స్వపరశాఖావిహితమేకవేద్యవ్యపాశ్రయం గుణజాతముపసంహర్తవ్యం విద్యాకార్త్స్న్యాయేత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతిపద్యతే ॥ నానేతి॥ వేద్యాభేదేఽప్యేవంజాతీయకా విద్యా భిన్నా భవితుమర్హంతి, కుతః శబ్దాదిభేదాత్, భవతి హి శబ్దభేదః ‘ వేదోపాసీత స క్రతుం కుర్వీతే’ త్యేవమాదిః, శబ్దభేదశ్చ కర్మభేదహేతుః సమధిగతః పురస్తాత్ ‘ శబ్దాంతరే కర్మభేదః కృతానుబంధత్వా’దితి। ఆదిగ్రహణాత్ గుణాదయోఽపి యథాసంభవం భేదహేతవో యోజయితవ్యాః । నను వేదేత్యాదిషు శబ్ద

వైక్యమిత్యాహ ॥ అపి చేతి॥ విద్యైక్యం చేదేకశ్రుత్యుక్తవిద్యాయాః శ్రుత్యంతరేష్యుక్తిర్వ్యర్థేత్యత ఆహ॥ శ్రుతినానాత్వమపీతి॥ పూర్వపక్షే గుణోపసంహారః ఫలం, సిద్ధాంతే తు గుణానుపసంహార ఇతి మత్వా సూత్రం యోజయతి ॥ వేద్యాభేదేఽపీతి ॥ ననుభిన్నభావార్థవాచకశ్శబ్దః శబ్దాంతరం-యథా యజతి దదాతి జుహోతీతి తస్మిన్ శబ్దభేదే కర్మశబ్దితవిధ్యర్థభావనాయా భేదో యుక్తస్తస్యాః కృతానుబంధత్వాద్భేదేన స్వీకృతవిషయత్వాద్భావార్థభేదాదితి యావత్ । ప్రకృతే తు వేదోపాసీతేత్యాదిశబ్దార్థోపాస్తేర్యాగదానహోమవత్ స్వతో భేదాభావాత్ సిద్ధగుణక బ్రహ్మణ ఏకత్వేన విషయతోఽపి భేదాభావాత్ కథముపాస్తిభేద ఇతి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ అత్ర సూత్రే శబ్దభేదోఽభ్యుచ్చయమాత్రతయో

క్తః, విద్యానానాత్వే సమ్యగ్ఘేతవస్త్వాదిపదోపాత్తా గుణాదయఏవ, తథాహి సిద్ధస్యాపిగుణస్య కార్యాన్వయిత
యా కార్యత్వమస్తి । యథారుణ్యాదిగుణానాం క్రయణభావనాన్వయితయా కార్యత్వం తథాచ తత్తత్ప్రకరణేషూత్పత్తి
శిష్టైరుపాస్తిభావనాన్వయితయా సాధ్యైస్తద్గుణైర్విశిష్టతయోపాస్యరూపభేదాదుపాసనాభేదః । యథా ఛత్రచా
మరాదిగుణభేదేన రాజోపాస్తిభేదః యథావా ఆమిక్షావాజినగుణభేదేన యాగభేదస్తద్వత్, తథా ప్రతివిద్యంఫల
సంయోగభేదాద్దహరశాండిల్యాదిసమాఖ్యాభేదాద్భేదఇతిసమాధత్తే ॥ నైషదోషఇత్యాదినా ॥ యదుక్తంశ్రుతి
నానాత్వంగుణాంతరవిధ్యర్థమితితన్నేత్యాహ॥నచాత్రైకఇతి॥ కించప్రాప్తవిద్యానువాదేనాప్రాప్తానేకగుణవిధానేవా
క్యభేదస్స్యాదిత్యాహ ॥ అనేకత్వాచ్చేతి ॥ కించవిద్యైక్యపక్షేగుణానాంపునరుక్తిర్వ్యర్థానచప్రత్యభిజ్ఞానార్థాబ్రహ్మై
క్యాదేవతత్సిద్ధేః, విద్యానానాత్వపక్షేతుగుణానామప్రాప్తేఃసాప్రాప్త్యర్థేత్యాహ॥నచాస్మిన్పక్షఇతి॥ఫలభేదాచ్చోదనై

భేదఏవావగమ్యతేనయజతీత్యాదివదర్థభేదః సర్వేషామేవైషాంమనోవృత్త్యర్థత్వాభేదాదర్థాంతరాసం
భవాచ్చతత్కథంశబ్దభేదాద్విద్యాభేదఇతి । నైషదోషః, మనోవృత్త్యర్థత్వాభేదేపిఅనుబంధభేదాద్వి
ద్యాభేదోపపత్తేః । ఏకస్యాపిహీశ్వరస్యోపాస్యస్యప్రతిప్రకరణంవ్యావృత్తాగుణాశ్శిష్యంతేతథైకస్యా
పి ప్రాణస్య తత్రతత్రోపాస్య స్యాభేదేఽ న్యాదృగ్గుణోఽన్యత్రోపాసితవ్యోఽన్యాదృగ్గుణశ్చాన్య
త్రేత్యేవమనుబంధభేదాత్ వేద్యభేదేసతివిద్యాభేదోవిజ్ఞాయతే, నచాత్రైకోవిద్యావిధిరితరేగుణవిధ
యఇతిశక్యంవక్తుం, వినిగమనాయాం హేత్వభావాత్ అనేకత్వాచ్చప్రతిప్రకరణంగుణానాంప్రాప్తవి
ద్యానువాదేన విధానానుపపత్తేః । నచాస్మిన్పక్షేసమానాస్సంతఃసత్యకామత్వాదయోగుణాఅస
కృచ్ఛ్రావయితవ్యాః, ప్రతిప్రకరణంచేదంకామేనేదముపాసితవ్యమిదంకామేనచేదమితి నైరాకాం
క్ష్యావగమాత్ నైకవాక్యతాపత్తిః । నచాత్రవైశ్వానరవిద్యాయామివ సమస్తచోదనాఽపరాస్తి య
ద్బలేనప్రతిప్రకరణవర్తిన్యవయవోపాసనానిభూత్వైకవాక్యతాంయాయుః । వేద్యైకత్వనిమిత్తేచవి
ద్యైకత్వేసర్వత్రనిరంకుశేప్రతిజ్ఞాయమానేసమస్తగుణోపసంహారోఽశక్యఃప్రతిజ్ఞాయేత, తస్మాత్సు
ష్ఠూచ్యతే నానాశబ్దాదిభేదాదితి । స్థితేచైతస్మిన్నధికరణేసర్వవేదాంతప్రత్యయమిత్యాదిద్రష్టవ్యమ్ ❋

❋ సూ॥౫౯॥వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్॥ ❋

స్థితేవిద్యాభేదేవిచార్యతే, కిమాసామిచ్ఛయాసముచ్చయోవికల్పోవాస్యాదథవా వికల్ప ఏవ నియ
మేనేతి, తత్రస్థితత్వాత్తావద్విద్యాభేదస్య । నచసముచ్చయనియమేకించిత్కారణమస్తి । ననుభిన్నా
నామప్యగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీనాంసముచ్చయనియమోదృశ్యతే । నైషదోషః, నిత్యతాశ్రు
తిర్హితత్రకారణం, నైవంవిద్యానాంకాచిన్నిత్యతాశ్రుతిరస్తి, తస్మాన్నసముచ్చయనియమః, నాపి

క్యాభావాత్ సర్వగుణధ్యానస్యాశక్యత్వాచ్చవిద్యానానేత్యాహ॥ ప్రతిప్రకరణంచేత్యాదినా ॥ దహరధ్యాతుఃసర్వేషు
లోకేషుకామచారోభవతివైశ్వానరధ్యాతాసర్వత్రసర్వమన్నమత్తీత్యాదిఫలభేదఇత్యర్థః । ననువిద్యానానాత్వేసిద్ధే
పశ్చాద్దహరాదివిద్యాప్రతివేదాంతమేకాఽనేకావేతి చింతోచితా తత్కథమాదౌసాకృతేత్యతఆహ ॥స్థితేచేతి॥ విద్యా
నానాత్వాధికరణంపాదాదావేవసంగతం, అత్రప్రాసంగికమితిభావః ॥ ఇతిత్రయస్త్రింశాధికరణమ్॥... ❋

౫౯. ❋వికల్పః❋॥విద్యానాంస్వరూపముక్త్వాఽనుష్ఠానప్రకారోఽత్రనిరూప్యతఇత్యుపజీవ్యత్వసంగతిమాహ॥స్థి
తఇతి॥ విద్యాస్త్రివిధాః అహంగ్రహాస్తటస్థాఅంగాశ్రితాశ్చేతి।తత్రాహంగ్రహవిద్యాసుయథాకామ్యవికల్పయోర్వి
ద్యానానాత్వసామ్యాత్ సంశయమాహ ॥కిమితి॥ పూర్వపక్షేయథేచ్ఛమనుష్ఠానమిత్యనియమః సిద్ధాంతేవికల్పేనానుష్ఠా
నమితినియమఇతిఫలభేదః । తత్రానియమంసాధయతి ॥ తత్రస్థితత్వాదిత్యాదినా ॥ ఏకపురోడాశఫలత్వాద్యథావ్రీహి
యవయోర్వికల్పస్తథావికల్పనియమఏవాసాంవిద్యానాంన్యాయ్యః, తుల్యఫలత్వాత్ ।నచఫలభూయస్త్వార్థినః[illegible]మ్య

కర్మసముచ్చయోఽపి దృష్ట ఇతి వాచ్యం, ఈశ్వరసాక్షాత్కారాత్పరం ఫలభేదేఽప్యాసామహంగ్రహోపాస్తీనాం సాక్షాత్కారాత్మకఫలస్య తుల్యత్వాత్, తస్య చైకయా కృతత్వే అన్యస్యాః కృత్యాభావాచ్చిత్తవిక్షేపకతయా తద్విఘాతకత్వాచ్చేతి సిద్ధాంతభాష్యార్థః । మాస్తు సాక్షాత్కార ఇత్యత ఆహ ॥ సాక్షాత్కరణసాధ్యం చేతి ॥ యస్య పుంసః, అద్ధా ఈశ్వరోఽహమితి సాక్షాత్కారః స్యాత్ద్విచికిత్సా చ నాస్తి అహమీశ్వరో న వేతి తస్యైవేశ్వరప్రాప్తిరిత్యర్థః । జీవన్నేవ భావనయా దేవత్వం సాక్షాత్కృత్య దేహపాతోత్తరకాలం దేవత్వమాప్నోతీతి శ్రుత్యంతరార్థః । అహంగ్రహాణామనుష్ఠానప్రకారముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఇతి చతుస్త్రింశాధికరణమ్ ॥ ... ... ❋

౬౦. ❋ కామ్యాస్తు ❋ ॥ తటస్థోపాస్తయోఽత్ర విషయాస్తాసు కిం వికల్ప ఉత యథాకామమనుష్ఠానమితి పూర్వవత్ సంశయే సత్యుపాస్తిత్వావిశేషాదహంగ్రహవద్వికల్ప ఇతి ప్రాప్తే అపవాదం సిద్ధాంతయతి ॥ అవిశిష్టేతి ॥ స యః కశ్చిదేతం

వికల్పనియమః విద్యాంతరాధికృతస్య విద్యాంతరాప్రతిషేధాత్ । పారిశేష్యాత్ యాథాకామ్యమేవాపద్యతే । నన్వవిశిష్టఫలత్వాదాసాం వికల్పో న్యాయ్యః, తథా హి 'మనోమయః ప్రాణశరీరః కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ సత్యకామః సత్యసంకల్ప' ఇత్యేవమాద్యాస్తుల్యవదీశ్వరత్వప్రాప్తిఫలా లక్ష్యంతే । నైష దోషః, సమానఫలేష్వపి స్వర్గాదిసాధనేషు కర్మసు యాథాకామ్యదర్శనాత్ । తస్మాద్యాథాకామ్యప్రాప్తావుచ్యతే వికల్ప ఏవాసాం భవితుమర్హతి న సముచ్చయః । కస్మాత్, అవిశిష్టఫలత్వాత్ । అవిశిష్టం హ్యాసాం ఫలముపాస్యవిషయసాక్షాత్కరణం, ఏకేన చోపాసనేన సాక్షాత్కృతే ఉపాస్యవిషయే ఈశ్వరాదౌ ద్వితీయమనర్థకం । అపి చ అసంభవ ఏవ సాక్షాత్కరణస్య సముచ్చయపక్షే చిత్తవిక్షేపహేతుత్వాత్ । సాక్షాత్కరణసాధ్యం చ విద్యాఫలం దర్శయంతి శ్రుతయః 'యస్య స్యాదద్ధా న విచికిత్సాఽస్తీ'తి 'దేవో భూత్వా దేవానప్యేతీ'తి చైవమాద్యాః । స్మృతయశ్చ 'సదా తద్భావభావితా' ఇత్యేవమాద్యాః । తస్మాదవిశిష్టఫలానాం విద్యానామన్యతమామాదాయ తత్పరః స్యాత్ యావదుపాస్యవిషయసాక్షాత్కరణేన తత్ఫలం ప్రాప్తమితి ॥ ❋

❋ సూ. ౬౦ ॥ కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చీయేరన్నవా పూర్వహేత్వభావాత్ ॥ ❋

'అవిశిష్టఫలత్వా'దిత్యస్య ప్రత్యుదాహరణం, యాః పునః కామ్యాసు విద్యాసు 'స య ఏతమేవం వాయుం దిశాం వత్సం వేద న పుత్రరోదం రోదితి స యో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావన్నామ్నో గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతీ'తి చైవమాద్యాసు క్రియావదదృష్టేనాత్మనాత్మీయం తత్తత్ఫలం సాధయంతీషు సాక్షాత్కరణాపేక్షా నాస్తి తా యథాకామం సముచ్చీయేరన్వా న వా సముచ్చీయేరన్ పూర్వహేత్వభావాత్ పూర్వస్యావిశిష్టఫలత్వాదిత్యస్య వికల్పహేతోరభావాత్ ॥ ... ... ❋

❋ సూ. ౬౧ ॥ అంగేషు యథాశ్రయభావః ॥ ❋

కర్మాంగేషూద్గీథాదిషు యే ఆశ్రితాః ప్రత్యయాః వేదత్రయవిహితాః కిం తే సముచ్చీయేరన్ కిం వా యథాకామం స్యురితి సంశయే యథాశ్రయభావ ఇత్యాహ. యథైవ హ్యేషామాశ్రయాః స్తోత్రాదయః సంభూయ భవంత్యేవం ప్రత్యయా అపి, ఆశ్రయతంత్రత్వాత్ ప్రత్యయానాం ॥ ... ... ❋

వాయుమేవం గోత్వేన కల్పితానాం దిశాం వత్సం వేదోపాస్తే నాసౌ పుత్రమరణనిమిత్తం రోదనం రోదితి లభతే నిత్యమేవ జీవత్పుత్రో భవతీత్యర్థః । అహంగ్రహదృష్టాంతే సాక్షాత్కారద్వారత్వముపాధిరితి భావః ॥ ఇతి పంచత్రింశాధికరణమ్ ❋

౬౧. సంప్రత్యంగావబద్ధోపాస్తీనామనుష్ఠానక్రమం వక్తుం పూర్వపక్షయతి ॥ అంగేష్వితి ॥ అంగాశ్రితత్వాత్సఫలత్వాచ్చ సంశయమాహ ॥ కిమితి ॥ యథా క్రత్వనుష్ఠానే తదాశ్రితాంగానాం సముచ్చిత్యానుష్ఠాననియమస్తథాంగానుష్ఠానే తదాశ్రితోపాస్తీనాం తన్నియమ ఇతి సూత్రార్థః । నను తన్నిర్ధారణానియమ ఇత్యత్రాంగాశ్రితానాం గోదోహనవదనంగత్వముక్తం తత్కథమనంగానామంగవత్సముచ్చయశంకేతి, ఉచ్యతే । అంగాన్యనుష్ఠాపయన్ ప్రయోగవిధిర్యద్యుపాసనాని నానుష్ఠాపయేత్ తర్హి తేషాం తదాశ్రితత్వం వ్యర్థమితి మన్వానస్యాశంకేతి భావః ॥ ... ... ❋

౬౨. తర్హిగోదోహనస్యాపిసముచ్చయస్స్యాదిత్యతఆహ ॥ శిష్టేశ్చేతి ॥ శిష్టిఃశాసనం - విధానమితియావ త్ । విహితత్వావిశేషాత్సముచ్చయోఽఙ్గవదిత్యర్థః । గోదోహనస్యతునానుష్ఠాననియమః, చమసస్థానేవిహిత త్వాత్తన్నియమేచమసవిధివైయర్థ్యాత్ ఉపాసనానాంతు నకస్య చిదంగస్య స్థానేవిహితత్వమితి సముచ్చయనియ మోనవిరుధ్యతఇతిభావః ॥ ... ...

౬౩. సముచ్చయేలింగమాహ ॥ సమాహారాదితి ॥ 'ఋగ్వేదినాంయఃప్రణవఃససామవేదినాముద్గీథ'ఇతిఛాం దోగ్యేప్రణవోద్గీథయోరైక్యధ్యానవిధిరస్తి, తస్యఫలార్థవాదోహోతృషదనాదిత్యాదిః । హోతుశ్శంసనస్థల వాచినాహోతృషదనశబ్దేనశంసనంలక్ష్యతే, ఉద్గాతాస్వరాదిప్రమాదాత్ భ్రష్టమప్యుద్గీథంసమ్యక్కృతా ద్ధోతృ

సూ. ౬౨. ॥ శిష్టేశ్చ ॥

యథాచాశ్రయాఃస్తోత్రాదయస్త్రిషువేదేషుశిష్యంతే ఏవమాశ్రితాఅపిప్రత్యయాః నోపదేశకృ తోపికశ్చిద్విశేషోఽఙ్గానాంతదాశ్రయాణాంచప్రత్యయానామిత్యర్థః ॥ ... ...

సూ. ౬౩ ॥సమాహారాత్ ॥

'హోతృషదనాద్ధైవాపి దురుద్గీథ మనుసమాహరతీ'తిచ ప్రణవోద్గీథైకత్వ విజ్ఞాన మాహాత్మ్యా దుద్గాతాస్వకర్మణ్యుత్పన్నంక్షతం హోతృత్కర్మణఃప్రతిసమాదధాతీతి బ్రువన్ వేదాంతరోదిత స్యప్రత్యయస్య వేదాంతరోదితపదార్థసంబంధసామాన్యాత్ సర్వవేదోదితప్రత్యయోపసంహారంసూ చయతీతిలింగదర్శనమ్ ॥ ... ...

సూ. ౬౪ ॥ గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ ॥

విద్యాగుణంచవిద్యాశ్రయం సంతమోంకారం వేదత్రయసాధారణంశ్రావయతి, తేనేయంత్రయీ విద్యా వర్తతే 'ఓమిత్యాశ్రావయత్యోమితిశంసత్యోమిత్యుద్గాయతీ'తి । తతశ్చాశ్రయసాధార ణ్యాదాశ్రితసాధారణ్యమితిలింగదర్శనమేవ । అథవాగుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చేతి । యదీమేకర్మ ణాఉద్గీథాదయః సర్వే సర్వప్రయోగసాధారణానస్యుర్నస్యాత్తత స్తదాశ్రయాణాం ప్రత్యయానాం సహభావః, తేతూద్గీథాదయః సర్వాంగగ్రాహిణా ప్రయోగవచనేన సర్వే సర్వప్రయోగసాధార ణాఃశ్రావ్యంతే, తతశ్చాశ్రయసహభావాత్ ప్రత్యయసహభావఇతి ॥ ... ...

సూ. ౬౫ ॥ నవాతత్సహభావాశ్రుతేః ॥

నవేతిపక్షవ్యావర్తనమ్ । నయథాశ్రయభావ ఆశ్రితానాం ప్రత్యయానాం భవితుమర్హతి । కుతః

శంసనాదనుసమాహరత్యేవ నిర్దోషంకరోత్యేవకిల, శస్యమానప్రణవేనస్వీయోద్గీథస్యైక్యధ్యానబలాదిత్యర్థః। తతఃకిం తత్రాహ ॥ ఇతిబ్రువన్నితి ॥ సామవేదస్థోద్గీథధ్యానస్యఋగ్వేదోక్తప్రణవసంబంధోయోదృష్టః సఏవాంగానాంసర్వవే దాంతవిహితోపాస్తిసముచ్చయేలింగం ప్రణవరూపపదార్థస్యోపాస్తీనాంచ వేదాంతరోక్తత్వేన సాదృశ్యాత్ వేదాం తరోక్తాంగసంబంధస్యాపిసమానత్వాదిత్యర్థః ॥ ... ...

౬౪. ఓంకారస్యధ్యేయస్యసాధారణేపితదాశ్రితధ్యానానాంసముచ్చిత్యానుష్ఠానంగమ్యతఇతి లింగాంతరమా హ ॥ గుణేతి ॥ తేనోంకారేణ, వేదత్రయోక్తం కర్మప్రవర్తతఇత్యర్థః। అన్వయముఖేనోక్తమేవార్థంవ్యతిరేకతో పివ్యాచష్టే ॥ అథవేతి ॥ ... ...

౬౫. ఫలేచ్ఛానియమాదుపాస్త్యనియమఏవమయుక్తః, అంగవత్ సముచ్చయనియమేమానాభావాదితిసిద్ధాంతయ

తి ॥ నవేతి॥ ప్రయోగవిధిః ఖలు సాంగప్రధానానుష్ఠాననియామకః న త్వనంగానాం సంగ్రాహక ఇత్యాహ ॥ నేతి బ్రూమ ఇతి ॥ వివతా ఉపాస్తయః క్రతౌ న సముచ్చిత్యానుష్ఠేయాః భిన్నఫలత్వాద్గోదోహనవదితి భావః। శిష్టైశ్చేత్యుక్తం నిరస్యతి ॥ అయమేవేతి ॥ సమాహారాద్గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చేత్యుక్తం లింగద్వయమపి మానాంతరప్రాప్తస్య ద్యోతకం న స్వయం సాధకం అర్థవాదస్థత్వాదిత్యాహ ॥ పరం చేతి॥ గుణసాధారణ్యసూత్రస్య ద్వితీయాం వ్యాఖ్యాం దూషయతి ॥ న చేతి ॥ తత్ప్ర

తత్సహభావాశ్రుతేః। యథా హి త్రివేదీవిహితానామంగానాం స్తోత్రాదీనాం సహభావః శ్రూయతే ‘గ్రహం వా గృహీత్వా చమసం వోన్నీయ స్తోత్రముపాకరోతి స్తుతమనుశంసతి ప్రస్తోతః సామ గాయ హోతరేతద్యజ’ ఇత్యాదినా, నైవముపాసనానాం సహభావశ్రుతిరస్తి। నను ప్రయోగవచన ఏషాం సహభావం ప్రాపయేత్। నేతి బ్రూమః, పురుషార్థత్వాదుపాసనానాం, ప్రయోగవచనో హి క్రత్వర్థానాముద్గీథాదీనాం సహభావం ప్రాపయేత్, ఉద్గీథాద్యుపాసనాని తు క్రత్వంగాశ్రయాణ్యపి గోదోహనాదివత్పురుషార్థానీత్యవోచామ ‘పృథగ్ఘ్యప్రతిబంధః ఫల’మిత్యత్ర (అ ౩ పా ౩ సూ ౪౨) అయమేవ చోపదేశాశ్రయో విశేషోఽంగానాం తదాలంబనానాం చోపాసనానాం యదేకేషాం క్రత్వర్థమేకేషాం పురుషార్థత్వమితి। పరం చ లింగద్వయమకారణముపాసనసహభావస్య శ్రుతిన్యాయాభావాత్। న చ ప్రతిప్రయోగమాశ్రయకార్త్స్న్యేనోపసంహారాదాశ్రితానామపి తథాత్వం విజ్ఞాతుం శక్యతే, అతత్ప్రయుక్తత్వాదుపాసనానాం, ఆశ్రయతంత్రాణ్యపి హ్యుపాసనాని కామమాశ్రయాభావే మా భూవన్ న త్వాశ్రయసహభావే సహభావనియమమర్హంతి తత్సహభావాశ్రుతేరేవ। తస్మాద్యథాకామమేవోపాసనాన్యనుష్ఠీయేరన్॥ ... ... *

సూ॥ ౬౬ ॥ దర్శనాచ్చ ॥

దర్శయతి చ శ్రుతిరసహభావం ప్రత్యయానాం ‘ఏవంవిద్ధ వై బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చ ఋత్విజోఽభిరక్షతీ’తి। సర్వప్రత్యయోపసంహారే హి ‘స ఏవ సర్వవిద’ ఇతి న విజ్ఞానవతా బ్రహ్మణా పరిపాల్యత్వమితరేషాం సంకీర్త్యేత। తస్మాద్యథాకామ్యముపాసనానాం సముచ్చయో వికల్పో వేతి॥ ... ... ※

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ
తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః॥

యుక్తత్వాభావే తదాశ్రితత్వం కథమిత్యత ఆహ ॥ ఆశ్రయేతి॥ ఇదమేవ తేషామంగాశ్రితత్వం యదంగాభావే సత్యసత్త్వం న త్వంగవ్యాపకత్వమిత్యర్థః॥ ... ... ※

౬౬॥ కించ విదుషా బ్రహ్మణా అన్యేషామృత్విజాం పాల్యత్వవచనాన్న సర్వోపాస్తీనాం సహప్రయోగ ఇత్యాహ ॥ దర్శనాచ్చేతి ॥ ఋగ్వేదాదివిహితాంగలోపే వ్యాహృతిహోమప్రాయశ్చిత్తాదివిజ్ఞానవత్త్వమేవంవిత్త్వం బ్రహ్మణ ఇత్యర్థః॥

ఇతి షట్త్రింశాధికరణమ్

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసాభాష్యవ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః॥

ఓం పరమాత్మనే నమః।

రత్నప్రభాభాషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే
తృతీయాధ్యాయస్య చతుర్థపాదప్రారంభః

౧- కర్మాంగవిద్యాప్రసంగాత్ బ్రహ్మజ్ఞానస్య కర్మాంగత్వమాశంక్యాహ॥ పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితి బాదరాయణ ఇతి॥ పూర్వపాదే పరాపరవిద్యానాం గుణోపసంహారో విద్యాస్వరూపం నిశ్చితం, అస్మిన్ పాదే తాసాం కర్మానంగతయా పురుషార్థహేతుత్వం నిరూప్యతే। తతోఽఙ్గాకాంక్షాయాం యజ్ఞాదీని బహిరంగాని శమాదీన్యంతరంగాని చ నిరూప్యంత ఇత్యేకవిద్యావిషయత్వం పాదయోస్సంగతిః తత్రాదౌ తత్త్వజ్ఞానం విషయీకృత్య వాదివిప్రతిపత్త్యా సంశయమాహ ॥ అథేతి ॥ పూర్వపక్షే జ్ఞానకర్మణోరంగాంగిత్వేన సముచ్చయః సిద్ధాంతే కేవలజ్ఞానాన్ముక్తిరితి ఫలభేదః । 'య ఆ

సూ॥౧॥ పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితి బాదరాయణః॥

అథేదానీమౌపనిషదమాత్మజ్ఞానం కిమధికారిద్వారేణ కర్మణ్యేవానుప్రవిశతి ఆహోస్విత్స్వతంత్రమేవ పురుషార్థసాధనం భవతీతి మీమాంసమానః సిద్ధాంతేనైవ తావదుపక్రమతే 'పురుషార్థోఽత' ఇతి। అతోఽస్మాద్వేదాంతవిహితాదాత్మజ్ఞానాత్ స్వతంత్రాత్పురుషార్థస్సిద్ధ్యతీతి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే, కుత ఏతదవగమ్యతే శబ్దాదిత్యాహ । తథాహి 'తరతి శోకమాత్మవిత్' 'స యో హ వై తత్పరమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి' 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం' 'ఆచార్యవాన్పురుషో వేద తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్య' ఇతి 'య ఆత్మాఽపహతపాప్మే'త్యుపక్రమ్య 'స సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్ యస్తమాత్మానమనువిద్య విజానాతీ'తి। 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య' ఇతి చోపక్రమ్య 'ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వ'మితి చేత్యేవంజాతీయకాశ్శ్రుతిః కేవలాయా విద్యాయాః పురుషార్థహేతుత్వం శ్రావయతి। అథాత్ర పరః ప్రత్యవతిష్ఠతే॥... ... ... *

సూ॥౨॥ శేషత్వాత్పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్వితి జైమినిః॥

కర్తృత్వేనాత్మనః కర్మశేషత్వాత్తద్విజ్ఞానమపి వ్రీహిప్రోక్షణాదివద్విషయద్వారేణ కర్మసంబంధ్యేవేత్యతస్తస్మిన్నవగతప్రయోజనే ఆత్మజ్ఞానే యా ఫలశ్రుతిః సార్థవాద ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే, యథాఽన్యేషు ద్రవ్యసంస్కారకర్మసు 'యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతి న స పాపం శ్లోకం శృణోతి, యదాఙ్క్తే చక్షురేవ భ్రాతృవ్యస్య వృంక్తే' 'యత్ప్రయాజానూయాజా ఇజ్యంతే వర్మ వా ఏతద్యజ్ఞస్య క్రియతే వర్మ యజమానాయ భ్రాతృవ్యాభిభూత్యా' ఇత్యేవంజాతీయకా ఫలశ్రుతిరర్థవాద

త్మే'తి ప్రాజాపత్యోక్తబ్రహ్మవిద్యాయాం లోకాదికం సగుణవిద్యాఫలం మోక్షానందేఽన్తర్భావాభిప్రాయేణోక్తమితి మంతవ్యమ్॥ ... ...*

౨॥ సిద్ధాంతముపక్రమ్య పూర్వపక్షయతి ॥ శేషత్వాదితి॥ సూత్రేఽర్థవాదపదమావర్తనీయం। జ్ఞానాత్పురుషార్థవాదోఽర్థవాద ఇత్యర్థః। జ్ఞానం కర్మాంగం అఫలత్వే సతి కర్మశేషాశ్రయత్వాత్ ప్రోక్షణపర్ణమయీత్వాదివదితి భావః । తత్త్వనిర్ణయార్థం గురుశిష్యయోః కథావాదోఽయమితి జ్ఞాపనార్థం జైమినిగ్రహణం । అంగిఫలేన అంగభూతఆత్మాఽవగతప్రయోజనః తదాశ్రయే తత్సంస్కారకే జ్ఞానే ఫలశ్రుతిరర్థవాద ఇత్యత్ర దృష్టాంతో యథేతి ॥ పర్ణమయీ ద్రవ్యం యజమానస్యాంజనం సంస్కారః ప్రయాజాదీని కర్మాణి తేష్విత్యర్థః । వర్మ కవచం । కథమాత్మజ్ఞానం కర్మాం

గం మానాభావాదితి సిద్ధాంతీ శంకతే ॥ కథమితి ॥ పూర్వపక్ష్యాహ ॥ కర్త్రితి ॥ యథాహ్యనారభ్యాధీతాయాః పర్ణతాయాః జుహూద్వారేణ వాక్యాత్ క్రత్వంగభావః జుహ్వాః క్రతువ్యభిచారితయా క్రతూపస్థాపకత్వాత్, న తథాత్మజ్ఞానస్య 'ఆత్మా ద్రష్టవ్య' ఇతి వాక్యాత్ క్రతుసంబంధ ఉపపద్యతే, ఆత్మనః క్రతువ్యాప్త్యభావాదితి సిద్ధాంతీ దూషయతి ॥ నేతి ॥ దేహభిన్నత్వేన జ్ఞాతాత్మనః క్రతువ్యాప్యత్వమస్తీతి పూర్వపక్షీ సమాధత్తే ॥ నవ్యతిరేకేతి ॥ సర్వథేతి- దేహాత్మత్వేనాపీత్యర్థః । దేహభిన్నకర్తృజ్ఞానస్యాంగత్వేపి అకర్తృబ్రహ్మాత్మజ్ఞానస్యానాంగత్వమితి శంకతే ॥ నన్వపహతేతి ॥ యస్యార్థే జాయాదికం ప్రియం భోగ్యం స ఆత్మా ద్రష్టవ్య ఇతి భోగ్యలింగేన సూచితభోక్తృభిన్నమకర్తృస్వరూ-

స్తద్వత్ । కథం పునరస్యానారభ్యాధీతస్యాత్మజ్ఞానస్య ప్రకరణాదీనామన్యతమేనాపి హేతునా వినా క్రతుప్రవేశ ఆశంక్యతే కర్తృద్వారేణ తద్విజ్ఞానస్య వాక్యాత్క్రతుసంబంధ ఇతి చేత్, న, వాక్యేన వినియోగానుపపత్తేః అవ్యభిచారిణా హి కేనచిద్ద్వారేణానారభ్యాధీతానామపి వాక్యనిమిత్తః క్రతుసంబంధోఽవకల్పతే కర్తా తు వ్యభిచారిద్వారం లౌకికవైదికకర్మసాధారణ్యాత్. తస్మాన్న తద్ద్వారేణాత్మజ్ఞానస్య వాక్యాత్ క్రతుసంబంధసిద్ధిరితి । న, వ్యతిరేకవిజ్ఞానస్య వైదికేభ్యః కర్మభ్యోఽన్యత్రానుపయోగాత్ నహి దేహవ్యతిరిక్తాత్మవిజ్ఞానం లౌకికేషు కర్మసూపయుజ్యతే, సర్వథా దృష్టార్థప్రవృత్త్యుపపత్తేః, వైదికేషు తు దేహపాతోత్తరకాలఫలేషు దేహవ్యతిరిక్తాత్మవిజ్ఞానమంతరేణ ప్రవృత్తిర్నోపపద్యత ఇత్యుపయుజ్యతే వ్యతిరేకజ్ఞానం । నన్వపహతపాప్మత్వాదివిశేషణాదసంసార్యాత్మవిషయమౌపనిషదం దర్శనం న ప్రవృత్త్యంగం స్యాత్, న, ప్రియాదిసంసూచితస్య సంసారిణ ఏవాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వోపదేశాత్. అపహతపాప్మత్వాదివిశేషణం తు స్తుత్యర్థం భవిష్యతి । నను తత్ర తత్ర ప్రసాధితమేతదధికమసంసారి బ్రహ్మ జగత్కారణం తదేవ చ సంసారిణ ఆత్మనః పారమార్థికం స్వరూపముపనిషత్సూపదిశ్యత ఇతి । సత్యం ప్రసాధితం, తస్యైవ స్థూణానిఖననవత్ఫలద్వారేణాక్షేపప్రతిసమాధానే క్రియేతే దార్ఢ్యాయ ॥ ... ... *

సూ. 3 ॥ ఆచారదర్శనాత్ ॥

'జనకో హ వైదేహో బహుదక్షిణేన యజ్ఞేనేజే' 'యక్ష్యమాణో హ వై భగవంతోఽహమస్మి' ఇత్యేవమాదీని బ్రహ్మవిదామప్యన్యపరేషు వాక్యేషు కర్మసంబంధదర్శనాని భవంతి తథోద్దాలకాదీనామపి పుత్రానుశాసనాదిదర్శనాద్గార్హస్థ్యసంబంధోఽవగమ్యతే । కేవలాచ్చేజ్జ్ఞానాత్పురుషార్థసిద్ధిః స్యాత్ కిమర్థమనేకాయాససమన్వితాని కర్మాణి తే కుర్యుః 'అర్కే చేన్మధు విందేత కిమర్థం పర్వతం వ్రజేత్' ఇతి న్యాయాత్. *

సూ. ౪ ॥ తచ్ఛ్రుతేః ॥

'యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి' ఇతి చ కర్మశేషత్వశ్రవణాత్ విద్యాయా న కేవలాయాః పురుషార్థహేతుత్వం ॥ ... ... *

పం నాస్తీతి సమాధ్యర్థః । జన్మాదిసూత్రమారభ్య సాధితం స్వరూపం కథం నాస్తీతి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ స్వరూపజ్ఞానం వేదాంతానాం ఫలం తస్య క్రత్వర్థపురుషార్థత్వవిచారేణ దార్ఢ్యం క్రియత ఇత్యాహ ॥ సత్యమితి ॥ ... ... *

౩. బ్రహ్మవిదాం కర్మాచారదర్శనం బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్మాంగత్వే లింగమిత్యాహ ॥ ఆచారేతి ॥ ఈజే- యాగం కృతవానిత్యర్థః - హే భగవంత ఇతి బ్రాహ్మణాన్ సంబోధ్య కేకయరాజో బ్రూతే । అహం యక్ష్యమాణో యాగం కరిష్యమాణోఽస్మి వసంతు అత్ర భగవంత ఇత్యర్థః । అన్యపరేష్వితి- విద్యావిధిపరేష్విత్యర్థః । అల్పాయాససంముక్తేరుపాయం జ్ఞానం లబ్ధ్వా బహ్వాయాసం కర్మ న కుర్యురిత్యత్ర దృష్టాంతమాహ ॥ అర్కే ఇతి ॥ సమీప ఇత్యర్థః ॥ అర్క ఇతి పాఠే స్పష్ట ఏవార్థః ॥

౪. బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్మాంగత్వే తృతీయాశ్రుతిరప్యస్తీత్యాహ ॥ తచ్ఛ్రుతేరితి ॥ ... ... *

౫. లింగాంతరమాహ ॥ సమితి ॥ తంపరలోకంగచ్ఛంతంవిద్యాకర్మణీఅనుగచ్ఛతఇత్యర్థః ॥ ... *

౬. గురోశ్శుశ్రూషారూపంకర్మకుర్వన్ అతిశేషేణఅవశిష్టేనకాలేన యథావిధానంపవిత్రపాణిత్వ ప్రాఙ్ముఖత్వాదివిధానమనతిక్రమ్య వేదమధీత్యఅనంతరమాచార్యస్య కులాద్గృహాత్ బ్రహ్మచర్యాదభిసమావర్తనంకృత్వా కుటుంబే గార్హస్థ్యేస్థితఃప్రత్యహంశుచౌదేశేస్వాధ్యాయాధ్యయనంకుర్వన్నన్యాంశ్చనిత్యాదిధర్మాననుతిష్ఠన్ బ్రహ్మలోకం ప్రాప్నోతీతిశ్రుత్యర్థః । యథాఽవఘాతస్తుషవిమోకపర్యంతః ఏవమధ్యయనమర్థావబోధాంతందృష్టార్థావబో

సూ. ౫ ॥ సమన్వారంభణాత్ ॥

'తంవిద్యాకర్మణీసమన్వారభేతే' ఇతిచ విద్యాకర్మణోః ఫలారంభేసాహిత్యదర్శనాన్న స్వాతంత్ర్యంవిద్యాయాః ॥ ... ... *

సూ. ౬ ॥ తద్వతోవిధానాత్ ॥

'ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్యయథావిధానంగురోఃకర్మాతిశేషేణాభిసమావృత్య కుటుంబేశుచౌదేశేస్వాధ్యాయమధీయాన' ఇతిచైవంజాతీయకాశ్రుతిః సమస్తవేదార్థవిజ్ఞానవతఃకర్మాధికారందర్శయతి । తస్మాదపి నవిజ్ఞానస్యస్వాతంత్ర్యేణ ఫలహేతుత్వం । నన్వత్రాధీత్యేత్యధ్యయనమాత్రం వేదస్యశ్రూయతేనార్థవిజ్ఞానం । నైషదోషః, దృష్టార్థత్వాద్వేదాధ్యయనమర్థావబోధపర్యంతమితిస్థితమ్ ॥ *

సూ. ౭ ॥ నియమాచ్చ ॥

'కుర్వన్నేవేహకర్మాణి జిజీవిషేచ్ఛతంసమాః ఏవంత్వయినాన్యథేతోఽస్తినకర్మలిప్యతేనరే' ఇతి । తథా 'ఏతద్వైజరామర్యంసత్రం యదగ్నిహోత్రంజరయావాహ్యేవాస్మాన్ముచ్యతే మృత్యునావే'త్యేవంజాతీయకాన్నియమాదపి కర్మశేషత్వమేవవిద్యాయా ఇత్యేవంప్రాప్తేప్రతివిధత్తే ॥ ...*

సూ. ౮ ॥ అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవంతద్దర్శనాత్ ॥

తుశబ్దాత్పక్షోవిపరివర్తతే । యదుక్తం 'శేషత్వాత్పురుషార్థవాద' ఇతి (అ ౩ పా ౪ - సూ ౨) తన్నోపపద్యతే । కస్మాత్, అధికోపదేశాత్ । యదిసంసార్యేవాత్మాశారీరఃకర్తాభోక్తాచశరీరమాత్రవ్యతిరేకేణవేదాంతేషూపదిష్టస్స్యాత్ తతోవర్ణితేనప్రకారేణ ఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వం అధికస్తు శారీరాదాత్మనోఽసంసారీశ్వరః కర్తృత్వాదిసంసారధర్మరహితోఽపహతపాప్మత్వాది విశేషణఃపరమాత్మావేద్యత్వేనోపదిశ్యతే వేదాంతేషు । నచతద్విజ్ఞానంకర్మణాంప్రవర్తకంభవతి ప్రత్యుతకర్మాణ్యుచ్ఛినత్తీతివక్ష్యతి ఉపమర్దంచేత్యత్ర (అ౩పా౪సూ౧౬) తస్మాత్పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితియస్మతంభగవతోబాదరాయణస్యతత్తథైవతిష్ఠతి నశేషత్వప్రభృతిభిర్హేత్వాభాసైశ్చాలయితుం శక్యతే తథాహి తమధికంశారీరాదీశ్వరమాత్మానం దర్శయంతి శ్రుతయః 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ భీషాస్మాద్వాతఃపవతే భీషోదేతిసూర్యః మహద్భయంవజ్రముద్యతం ఏతస్యవా అక్షరస్యప్రశాసనే

భాఖ్యేఫలేసంభవతి అధ్యయనస్యాదృష్టార్థత్వాయోగాదితి పూర్వతంత్రేస్థితం తతశ్చబ్రహ్మాపివేదార్థఇతి తదవబోధవతః కర్మవిధానమిత్యర్థః ॥ ... ...*

౭. యావజ్జీవంకర్మనియమేఽప్యత్రలింగమిత్యాహ ॥ నియమాచ్చేతి ॥ ఇహచేహేకర్మాణికుర్వన్నేవ శతసంవత్సరాన్ జీవితుమిచ్ఛేత్ ఏవంకర్మిత్వేనజీవతిత్వయి నరేకర్మపాపంనలిప్యతే, ఇతఃకర్మణోఽన్యథానాస్తికర్మవినాశ్రేయోనాస్తీత్యర్థః । జరామర్యం - జరామరణావధికమిత్యర్థః ॥ ... ... *

౮. కర్తురధికస్యాసంసార్యాత్మనఃకర్మశేషత్వాభావాత్తజ్జ్ఞానంకర్మాంగంనేతిసిద్ధాంతయతి ॥ అధికేతి ॥ 'అస్యమహత' ఇతివాక్యశేషాత్ ప్రియసంసూచితఆత్మాపరఏవద్రష్టవ్యః । యఃప్రాణాదిప్రేరయతి సోప్యశనాయాద్యత్యయ

వాక్యశేషాత్పరఏవ । తథాఽక్షిపురుషోఽప్యవస్థాసాక్షీ పరంజ్యోతిరితివాక్యశేషాత్ పరఇతివిభాగః। జీవానుకర్షణమ భేదాభిప్రాయమిత్యంగీకారే నవిరోధఇతికథం, అభేదేజీవత్వవిరోధాదిత్యతఆహ॥ పారమేశ్వరమితి ॥జ్ఞానసంకర్మాంగమఫలత్వేసతికర్మశేషాశ్రయత్వాదిత్యుక్తోహేతురసిద్ధఇతిభావః ॥ ... ... *

౯. బ్రహ్మవిదాం కర్మవత్ సన్న్యాసస్యాపి దర్శనాత్తేషాం కర్మదర్శనాత్మకం లింగం లోకసంగ్రహార్థ

గార్గి తదైక్షత బహుస్యాంప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతే'త్యేవమాద్యాః । యస్తు ప్రియాదిసంసూచితస్య సంసారిణఏవాత్మనోవేద్యతయానుకర్షణం 'ఆత్మనస్తుకామాయసర్వంప్రియంభవతి ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యః యఃప్రాణేనప్రాణితి సతఆత్మా సర్వాంతరో'యఏషోఽక్షిణి పురుషోదృశ్యత ఇత్యుపక్రమ్య 'ఏతంత్వేవ తేభూయోనువ్యాఖ్యాస్యామీ'తిచైవమాది తదపి 'అస్యమహతోభూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేదో యజుర్వేదః యోఽశనాయాపిపాసేశోకం మోహం జరాం మృత్యుమత్యేతి పరంజ్యోతిరుపసంపద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే సఉత్తమఃపురుష'ఇత్యేవమాదిభిర్వాక్యశేషైస్సత్యామేవాధికోపదిదిక్షాయాం నాత్యంతభేదాభిప్రాయమిత్యవిరోధః, పారమేశ్వరమేవహి శారీరస్యపారమార్థికంస్వరూపం, ఉపాధికృతంతుశారీరత్వం 'తత్త్వమసి, నాన్యోఽతోస్తిద్రష్టే'త్యేవమాదిశ్రుతిభ్యః। సర్వంచైతద్వస్తువిస్తరేణాస్మాభిః పురస్తాత్తత్రతత్రనిర్ణీతమ్॥... ... ... *

సూ॥ ౯ ॥తుల్యంతుదర్శనమ్॥

యత్తూక్తమాచారదర్శనాత్కర్మశేషోవిద్యేతి, అత్రబ్రూమః । తుల్యమాచారదర్శనమకర్మశేషత్వేపివిద్యాయాః । తథాహిశ్రుతిర్భవతి 'ఏతద్ధస్మవైతద్విద్వాంసఆహుఋషయఃకావషేయాః కిమర్థావయమధ్యేష్యామహే కిమర్థావయంయక్ష్యామహే ఏతద్ధస్మవైతత్ పూర్వేవిద్వాంసోఽగ్నిహోత్రంనజుహవాంచక్రిరే ఏతంవైతమాత్మానంవిదిత్వా బ్రాహ్మణాః పుత్రైషణాయాశ్చ విత్తైషణాయాశ్చలోకైషణాయాశ్చవ్యుత్థాయాథభిక్షాచర్యంచరంతీ'త్యేవంజాతీయకా । యాజ్ఞవల్క్యాదీనామపిబ్రహ్మవిదామకర్మనిష్ఠత్వందృశ్యతే 'ఏతావదరేఖల్వమృతత్వమితిహోక్త్వా యాజ్ఞవల్క్యః ప్రవవ్రాజే'త్యేవమాదిశ్రుతిభ్యః । అపిచ 'యక్ష్యమాణోహవై భగవంతోఽహమస్మీ'త్యేతల్లింగదర్శనంవైశ్వానరవిద్యావిషయం । సంభవతిచసోపాధికాయాంబ్రహ్మవిద్యాయాంకర్మసాహిత్యదర్శనం, నత్వత్రాపి కర్మాంగత్వమస్తి ప్రకరణాద్యభావాత్ ॥ యత్పునరుక్తం 'తచ్ఛ్రుతే'రితి, అత్రబ్రూమః॥ ... ... *

సూ ॥౧౦॥అసార్వత్రికీ ॥

'యదేవవిద్యయాకరోతీ'త్యేషాశ్రుతిర్నసర్వవిద్యావిషయాప్రకృతవిద్యాభిసంబంధాత్ ప్రకృతాచోద్గీథవిద్యా 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతే'త్యత్ర (ఛాం) ... ... *

సూ॥౧౧॥ విభాగశ్శతవత్ ॥

యదప్యుక్తం 'తంవిద్యాకర్మణీసమన్వారభేతే'ఇత్యేతత్సమన్వారంభవచనమస్వాతంత్ర్యే విద్యాయాలింగమితి, తత్ప్రత్యుచ్యతేవిభాగోఽత్రద్రష్టవ్యోవిద్యాఽన్యంపురుషమన్వారభతే కర్మాన్యమితి శతవత్-యథాశతమాభ్యాందీయతామిత్యుక్తేవిభజ్యదీయతేపంచాశదేకస్మై పంచాశదపరస్మైతద్వత్।

త్వేనఅన్యథాసిద్ధమిత్యాహ ॥ తుల్యంత్వితి ॥ కించ యస్యకర్మసనబ్రహ్మవిదిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ తర్హివైశ్వానరవిద్యాయాః కర్మాంగత్వంస్యాదిత్యతఆహ ॥ నత్వితి ॥ బ్రహ్మవిదాం లోకసంగ్రహార్థంక్రియమాణమపికర్మ నభవతి అభిమానాభావేనానధికారిత్వాదితిభావః॥ ౧౦ ... ... *

౧౧. సమన్వారంభవచనస్యాముముక్షువిషయత్వమంగీకృత్యవిద్యాఽన్యంముముక్షుం ముక్త్వాఽన్వారభత ఇతివిభా

గదుక్తస్సూత్రకృతా, వస్తుతస్తు తన్నాస్తీత్యాహ ॥ నచేదం సమన్వారంభవచనమితి ॥ తత్రసంసారివిషయే తత్ విద్యే త్యాదివాక్యప్రాప్తానువాదిని విద్యాదిపదార్థమాహ ॥ తత్రేతి ॥ విహితా ఉద్గీథాదివిద్యా ప్రతిషిద్ధా చ నగ్నస్త్రీధ్యా నాదిరూపా ॥ ... ... *

౧౨. యచ్చైతదితి - ఉక్తమితి శేషః ॥ అవిద్యత్వాత్ - వేదార్థజ్ఞానశూన్యత్వాదిత్యర్థః । మాత్రపదమాత్మజ్ఞాన స్యావ్యావర్తకం నకర్మజ్ఞానస్యేత్యాహ ॥ నైషదోష ఇతి ॥ ౧౩. ... ... *

నచేదంసమన్వారంభవచనంముముక్షువిషయం 'ఇతిను కామయమాన' ఇతి సంసారివిషయత్వోప సంహా రాత్ 'అథా కామయమాన' ఇతిచ ముముక్షోః పృథగుపక్రమాత్ । తత్రసంసారివిషయే విద్యా విహితా ప్రతిషిద్ధా చ పరిగృహ్యేతే - విశేషాభావాత్ । కర్మాపి విహితం ప్రతిషిద్ధం చ యథాప్రాప్తానువాదిత్వా త్ । ఏవంసత్యవిభాగేనాపీదంసమన్వారంభవచనమవకల్పతే ॥ ... ... *

యచ్చైతత్ 'తద్వతో విధానా' దితి, అత ఉత్తరం పఠతి.

సూ॥౧౨॥ అధ్యయనమాత్రవతః॥

'ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్యే' త్యత్రాధ్యయనమాత్రస్య శ్రవణాదధ్యయనమాత్రవత ఏవ కర్మవిధి రిత్యధ్యవస్యామః । నన్వేవంసత్యవిద్యత్వాదనధికారః కర్మసు ప్రసజ్యేత । నైష దోషః, నవయమధ్యయ నప్రభవం కర్మావబోధనమధికారకారణంవారయామః కింతర్హ్యౌపనిషదమాత్మజ్ఞానంస్వాతంత్ర్యేణై వప్రయోజనవత్ ప్రతీయమానంనకర్మాధికారకారణతాంప్రతిపద్యత ఇత్యేతావత్ప్రతిపాదయామః యథాచనక్రత్వంతరజ్ఞానంక్రత్వంతరాధికారితామపేక్ష్యతే ఏవమేతదపి ద్రష్టవ్యమితి ॥ యదప్యుక్తంనియ మాచ్చేతి, అత్రాభిధీయతే ॥ ... ... *

సూ॥౧౩॥ నావిశేషాత్॥

'కుర్వన్నేవేహకర్మాణిజిజీవిషే' దిత్యేవమాదిషునియమశ్రవణేషు నవిదుష ఇతి విశేషోఽస్తి అవిశేషేణ నియమవిధానాత్ ॥ ... ... *

సూ॥౧౪॥ స్తుతయేఽనుమతిర్వా॥

'కుర్వన్నేవేహకర్మాణీ' త్యత్రాపరో విశేష ఆఖ్యాయతే, యద్యప్యత్ర ప్రకరణసామర్థ్యాద్విద్వానే వకుర్వన్నితిసంబంధ్యేత, తథాపి విద్యాస్తుతయే కర్మానుజ్ఞానమేతదితి ద్రష్టవ్యం 'నకర్మలిప్యతేనర' ఇతిహి వక్ష్యతి । ఏతదుక్తంభవతియావజ్జీవంకర్మకుర్వత్యపిపురుషే విదుషి నకర్మలేపాయభవతివిద్యాసామ ర్థ్యాదితితదేవంవిద్యాస్తూయతే॥ ... ... *

సూ॥౧౫॥ కామకారేణ చైకే॥

అపిచైకే విద్వాంసః ప్రత్యక్షీకృతవిద్యా ఫలాస్సంత స్తదవష్టంభాత్ఫలాంతరసాధనేషు ప్రజాదిషు ప్రయోజనాభావంపరామృశంతి, కామకారేణేతి । శ్రుతిర్భవతివాజసనేయినాం 'ఏతద్ధస్మవైతత్పూ ర్వేవిద్వాంసః ప్రజాంనకామయంతే కింప్రజయాకరిష్యామో యేషాంనోఽయమాత్మాఽయంలోక' ఇతి॥

౧౪. నియమవాక్యమజ్ఞవిషయమిత్యుక్తం విదుషోజ్ఞానస్తుత్యర్థంచేత్యాహ ॥ స్తుతయ ఇతి ॥ ఏవంకర్మకుర్వ త్యపి త్వయి నరే నేతో విద్యాసామర్థ్యాత్ బ్రహ్మభావాదన్యథాఽస్తి కర్మణా సంసారో నాస్తీతి యావత్ । యతః కర్మ న లిప్యతే అపూర్వరూపలేపాయనభవతీత్యర్థః శ్రుతేరితిభావః॥ ... ... *

౧౫. స్వేచ్ఛాతః కర్మసాధనప్రజాదిత్యాగలింగాచ్చ విద్యాస్వతంత్రఫలేత్యాహ ॥ కామేతి ॥ తదేతత్ బ్రహ్మయే షాంనోఽస్మాకం అయమపరోక్ష ఆత్మాఽయమేవ లోకః పురుషార్థః తేవయంకింప్రజాదినాకరిష్యామ ఇత్యాలోచ్య కర్మ

త్యక్తవంత ఇత్యర్థః॥ నన్వయం లోక ఇతి జ్ఞానఫలస్య ప్రత్యక్షత్వోక్తిరయుక్తా కర్మఫలవదదృష్టత్వాదిత్యత ఆహ॥ అనుభవేతి॥ *
౧౬. న కేవలమనుపయోగాత్ జ్ఞానస్య కర్మానంగత్వం కింతు కర్మనాశకత్వాచ్చేత్యాహ ॥ ఉపమర్దం చేతి ॥ ... *
౧౭. కించ కర్మతత్త్వజ్ఞానే నాంగాంగిభూతే భిన్నాధికారిస్థత్వాత్ రాజసూయబృహస్పతిసవవదిత్యాహ ॥ ఊర్ధ్వేతి ॥ త్రయోధర్మస్కంధాః కర్మప్రధానా ఆశ్రమాశ్చతుర్థో బ్రహ్మసంస్థ ఇత్యర్థః 'బ్రహ్మచర్యేణర్షిభ్యో యజ్ఞేన దేవేభ్యః ప్రజయా పితృభ్య ఏష వా అనృణ' ఇతి శ్రుతేః 'ఋణాని త్రీణ్యపాకృత్య మనో మోక్షే నివేశయేత్ అనపాకృత్య మోక్షం తు సేవమానో వ్రజత్యధ' ఇతి స్మృతేశ్చ ప్రాప్త గార్హస్థ్యస్యైవ నిస్తీర్ణ ఋణత్రయస్య పారివ్రాజ్యమిత్యపి శంకా న కార్యా 'బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజే'దితి, 'యమాశ్రమమిచ్ఛేత్తమావసే'దితి చ విధిశ్రుతిస్మృతివిరోధేనార్థ

అనుభవారూఢమేవ చ విద్యాఫలం న క్రియాఫలవత్ కాలాంతరభావీత్యసకృదవోచామ, అతోఽపి న విద్యాయాః కర్మశేషత్వం నాపి తద్విషయాయాః ఫలశ్రుతేరయథార్థత్వం శక్యమాశ్రయితుమ్ ॥ ... *

సూ. ౧౬. ॥ ఉపమర్దం చ ॥

అపి చ కర్మాధికారహేతోః క్రియాకారకఫలలక్షణస్య సమస్తస్య ప్రపంచస్యావిద్యాకృతస్య విద్యాసామర్థ్యాత్ స్వరూపోపమర్దమామనంతి 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్ తత్కేన కం జిఘ్రే'దిత్యాదినా। వేదాంతోదితాత్మజ్ఞానపూర్వికాం తు కర్మాధికారసిద్ధిం ప్రత్యాశాసానస్య కర్మాధికారోచ్ఛిత్తిరేవ ప్రసజ్యేత, తస్మాదపి స్వాతంత్ర్యం విద్యాయాః ॥ ... ... *

సూ. ౧౭. ॥ ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హి ॥

ఊర్ధ్వరేతస్సు చాశ్రమేషు విద్యా శ్రూయతే, న చ తత్ర కర్మాంగత్వం విద్యాయా ఉపపద్యతే కర్మాభావాత్, న హ్యగ్నిహోత్రాదీని వైదికాని కర్మాణి తేషాం సంతి। స్యాదేతత్, ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా న శ్రూయంతే వేద ఇతి తదపి నాస్తి తేఽపి హి వైదికేషు శబ్దేష్వవగమ్యంతే 'త్రయో ధర్మస్కంధాః' 'యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే' 'తపశ్శ్రద్ధే యే హ్యుపవసంత్యరణ్యే' 'ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛంతః ప్రవ్రజంతి' 'బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజే'దిత్యేవమాదిషు । ప్రతిపన్నాప్రతిపన్నగార్హస్థ్యానామపాకృతానపాకృతఋణత్రయాణాం చోర్ధ్వరేతస్త్వం శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధం తస్మాదపి స్వాతంత్ర్యం విద్యాయా ఇతి ॥ ... ... *

సూ. ౧౮ ॥ పరామర్శం జైమినిరచోదనా చాపవదతి హి ॥

'త్రయో ధర్మస్కంధా' ఇత్యాదయో యే శబ్దా ఊర్ధ్వరేతసామాశ్రమాణాం సద్భావాయోదాహృతాః న తే తత్ప్రతిపాదనాయ ప్రభవంతి, యతః పరామర్శమేషు శబ్దేష్వాశ్రమాంతరాణాం జైమినిరాచార్యో మన్యతే న విధిం, కుతః న హ్యత్ర లిఙాదీనామన్యతమశ్చోదనాశబ్దోఽస్తి । అర్థాంతరపరత్వం చైతేషాం ప్రత్యేకముపలభ్యతే 'త్రయో ధర్మస్కంధా' ఇత్యత్ర తావద్యజ్ఞోఽధ్యయనం దానమితి ప్రథమః, తప ఏవ ద్వితీయః, బ్రహ్మచార్యాచార్యకులవాసీ తృతీయోఽత్యంతమాత్మానమాచార్యకులేఽవసాదయన్ -

వాదశ్రుతిస్మృత్యోరవిరక్తవిషయత్వావగమాదిత్యాహ ॥ ప్రతిపన్నేతి ॥ తస్మాత్ - సన్న్యాసనిష్ఠత్వాదిత్యర్థః ॥
ఇతి ప్రథమాధికరణమ్ ॥ ... ... *
౧౮. సన్న్యాసో నాస్తీత్యాక్షిపతి * పరామర్శం జైమినిరితి *॥ ఊర్ధ్వరేతశ్శబ్దితం పారివ్రాజ్యమనుష్ఠేయం న వేతి మానభ్రాంతిమూలత్వాభ్యాం సందేహే భ్రాంతిమూలత్వాన్నానుష్ఠేయమిత్యాహ ॥ త్రయ ఇతి ॥ ఆశ్రమాణామవాంతరభేదాపేక్షయా బహువచనం। తథా చ కాణ్వాయనస్మృతిరర్థతోఽనుక్రమ్యతే గాయత్రో బ్రాహ్మః ప్రాజాపత్యో బృహన్నితి బ్రహ్మచారీ చతుర్విధః । తత్రోపనయనాదూర్ధ్వం యస్త్రిరాత్రమక్షారలవణాశీ గాయత్రీమధీతే స గాయత్రః । యస్తు వేదస్య గ్రహణాంతం బ్రహ్మచర్యం చరతి స బ్రాహ్మః । ఋతుకాలే స్వదారగామీ నిత్యం పరస్త్రీవిముఖః స ప్రాజాపత్యః, సంవత్సరం

వేదవ్రతకృద్వటుః ప్రాజాపత్యః । ఆమరణంగురుకులవాసీ నైష్ఠికో బృహన్నిత్యుచ్యతే । గృహస్థోఽపి చతుర్విధః, వార్తాకశ్శాలీనో యాయావరో ఘోరసన్న్యాసికశ్చేతి । తత్ర కృషిగోరక్షాదికృతయా వైశ్యాదివృత్త్యా జీవన్ నిత్యాదిక్రియాపరో వార్తాకవృత్తిః । యాయావరస్త్వయాచితవృత్తిర్యాజనాధ్యాపనప్రతిగ్రహవిముఖః । శాలీనస్తు షట్కర్మనిరతో యాజనాదివృత్తిసంచయీ । ఉద్ధృతపరిపూతాభిరద్భిః కార్యం కుర్వన్ ప్రత్యహం శిలోంఛవృత్తిః గ్రామవాసీ ఘోరసన్న్యాసిక ఉచ్యతే హింసావిముఖత్వాత్ । వానప్రస్థా అపి చతుర్విధాః, వైఖానస ఔదుంబరో వాలఖిల్యః ఫేనపశ్చేతి । తత్ర అకృష్టపచ్యౌషధీభిః గ్రామబహిష్కృతాభిః అగ్నిహోత్రాదికుర్వన్ వైఖానస ఇత్యుచ్యతే । యస్తు ప్రాతరుత్థాయ యాం దిశం పశ్యతి తత్రత్యౌదుంబరీబదరనీవారశ్యామాకైః కర్మపరస్స ఔదుంబరః । యస్తు జటావల్కలధారీ అష్టౌ మాసాన్ వ్రత్యపార్జనం కృత్వా తు మార్గశీర్ష్యాం సంగృహీతాశీ కార్తిక్యాం సంగృహీతపుష్పఫలత్యాగీ స వాలఖిల్యః । ఫేనపాస్తు శీర్ణపర్ణఫలవృత్తయః యత్ర క్వచిద్వసంతః కర్మపరా ఇతి । తథా పరివ్రాజకాశ్చతుర్విధాః, కుటీచక బహూదక హంసాః పరమహంసాశ్చేతి । తత్ర స్వపుత్రగృహే భిక్షాం చరంతః త్రిదండినః కుటీచకాః । బహూదకాస్తు త్రిదండినః శిక్యజలపవిత్రపాదుకాసనశిఖాయజ్ఞోపవీతకౌపీనకాషాయవేషధరాస్తీర్థాన్ పర్యటంతో భైక్షం చరంత ఆత్మానం ప్రార్థయంతే । హంసా ఏకదండినః శిఖావర్జం యజ్ఞోపవీతధరాః శిక్యకమండలుపాణయో గ్రామైకరాత్రవాసినః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణపరాః ।

సర్వ ఏతే పుణ్యలోకా భవంతీతి పరామర్శపూర్వకమాశ్రమాణామనాత్యంతికఫలత్వం సంకీర్త్యాత్యంతికఫలతయా బ్రహ్మసంస్థతా స్తూయతే 'బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతి' ఇతి । నను పరామర్శేఽప్యాశ్రమా గమ్యంత ఏవ, సత్యం గమ్యంతే, స్మృత్యాచారాభ్యాం తు తేషాం ప్రసిద్ధిర్న ప్రత్యక్షాయాః శ్రుతేః, అతశ్చ ప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధే సత్యనాదరణీయాస్తే భవిష్యంత్యనధికృతవిషయా వా । నను గార్హస్థ్యమపి సహైవోర్ధ్వరేతోభిః పరామృష్టం 'యజ్ఞోఽధ్యయనం దానమితి ప్రథమ' ఇతి, సత్యమేవం, తథాపి గృహస్థం ప్రత్యేవాగ్నిహోత్రాదీనాం కర్మణాం విధానాత్ శ్రుతిప్రసిద్ధమేవ తదస్తిత్వం, తస్మాత్ స్తుత్యర్థ ఏవాయం పరామర్శో న చోదనా । అపి చ అపవదతి హి ప్రత్యక్షా శ్రుతిరాశ్రమాంతరం 'వీరహా వా ఏష దేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయతే' 'ఆచార్యాయ ప్రియం ధనమాహృత్య ప్రజాతంతుం మా వ్యవచ్ఛేత్సీః' 'నాపుత్రస్య లోకోఽస్తీతి' తత్సర్వే పశవో విదుః' ఇత్యేవమాద్యా । తథా 'యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే' 'తపశ్శ్రద్ధే యే హ్యుపవసంత్యరణ్యే' ఇతి చ దేవయానోపదేశో నాశ్రమాంతరోపదేశః । సందిగ్ధం చాశ్రమాంత

పరమహంసాస్తు ఏకదండధరాః ముండ్యయజ్ఞోపవీతినః త్యక్తసర్వకర్మాణ ఆత్మనిష్ఠా ఇతి । అత్ర పూర్వపక్షే సన్న్యాసాభావాత్ జ్ఞానస్య స్వతంత్రఫలత్వాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తద్భావాత్తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః । స్కంధా ఆశ్రమాః ఆత్మానం శరీరం ఆచార్యకులే గృహే కలయన్ నైష్ఠిక ఇత్యర్థః । స్కంధశ్రుతావాశ్రమా న విధీయంతే కింతు బ్రహ్మసంస్థతాస్తుత్యర్థమనూద్యంత ఇత్యుక్తే శంకతే ॥ నను పరామర్శేపీతి ॥ అనువాదాపేక్షితపురోవాదాత్ ప్రతీతిమంగీకరోతి ॥ సత్యమితి ॥ ప్రత్యక్షస్కంధశ్రుతిరేవ పురోవాదోఽస్తు నానువాద ఇత్యత ఆహ ॥ స్మృతీతి ॥ తయోరపీయమేవ శ్రుతిర్మూలమస్తు క్లృప్తశ్రుతౌ విధిమాత్రకల్పనాలాఘవాత్ అస్యానువాదత్వే తు మూలత్వేనానగ్నికాశ్రమశ్రుతిః తత్ర విధిశ్చేతి ద్వయకల్పనాగౌరవాదిత్యత ఆహ ॥ అతశ్చేతి ॥ స్మార్తత్వాత్ । యావజ్జీవకర్మవిధిశ్రుత్యా విరుద్ధాస్త్వనగ్నికాశ్రమా ఉపేక్ష్యాః కర్మానధికృతైరంధాదిభిర్వాఽనుష్ఠేయా ఇత్యర్థః । యావజ్జీవశ్రుతివిరోధాల్లాఘవం త్యాజ్యమితి భావః । స్కంధశ్రుతావనువాద్యత్వావిశేషాత్ గార్హస్థ్యవదితరేషామనుష్ఠేయత్వమాశంక్య తస్య శ్రౌతత్వాదనుష్ఠానం నేతరేషామశ్రౌతత్వాత్ అతో బ్రహ్మసంస్థతాస్తుతిపరమిదం స్కంధవాక్యమిత్యాహ ॥ నన్విత్యాదినా ॥ స్కంధవాక్యస్య స్తుతిపరత్వవత్ వాక్యాంతరస్యాపి స్తుతిపరత్వమిత్యాహ ॥ తథా చేతి ॥ తథా చ ఛందోగాస్తు దేవయానం పంథానం సంశంసంతి 'యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసంభవంతీ'తి వాక్యశేషాదిత్యర్థః । స్కంధశబ్దస్యాశ్రమే అరూఢత్వా

చ్చాత్రనాశ్రమవిధిరిత్యాహ ॥ సందిగ్ధంచేతి॥తర్హి ప్రవ్రజంతీత్యాశ్రమవిధిరిత్యత ఆహ ॥తథైతమితి॥ ఆత్మలోకో మహీయా న్యదగ్ధమశక్యాం ప్రవ్రజ్యామపి కుర్వంతీతి స్తుతిః- వర్తమానాపదేశాదిత్యర్థః । సంప్రతి పూర్వపక్షమాక్షిప్య ఇయంశ్రుతి ర్నాస్తీతి కృత్వా చింత్యత ఇత్యాహ॥నన్విత్యాదినా॥... ... ... ❋

౧౯॥ స్కంధశ్రుతా వితరాశ్రమాః శ్రుత్యంతరవిహితా అనూద్యంతే ఏతద్వాక్యానువాద్యత్వాత్ గార్హస్థ్య వదితి సిద్ధాంతయతి॥ అనుష్ఠేయమితి ॥ అనువాదస్యక్వచిద్విధిపూర్వకత్వే దృష్టాంతమాహ ॥ యథా చేతి ॥ 'నివీతంమను ష్యాణాం ప్రాచీనావీతం పితౄణాముపవీతం దేవానా'మితి వాక్యాత్ దైవే కర్మణ్యుపవీతం విధీయతే తత్ స్తుత యే ద్వయమ నూద్యతే మానుషక్రియాసు దేహోద్ధర్వస్త్రబంధనాఖ్యనివీతస్య సౌకర్యార్థతయా ప్రాప్తత్వాత్ పిత్ర్యే కర్మణి

రాభిధానం 'తప ఏవ ద్వితీయ' ఇత్యేవమాదిషు । తథా 'ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛంతః ప్రవ్రజంతీ'తి లోకసంస్తవోఽయంన పారివ్రాజ్యవిధిః। నను బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేదితి విస్పష్టమిదం ప్రత్యక్షం పారివ్రా జ్యవిధానం జాబాలానాం । సత్యమేవమేతత్, అనపేక్ష్య త్వేతాం శ్రుతిమయం విచార ఇతి ద్రష్టవ్యమ్॥...❋

——❋ సూ ॥౧౯॥ అనుష్ఠేయం బాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః॥ ❋——

అనుష్ఠేయమాశ్రమాంతరం బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే, వేదే శ్రవణాత్ అగ్నిహోత్రాదీనాం చావశ్యానుష్ఠేయత్వాత్తద్విరోధాదనధికృతానుష్ఠేయ మాశ్రమాంతరమితీమాంమతిం నిరాకరోతి గా ర్హస్థ్యవదేవాశ్రమాంతరమప్యనిచ్ఛతా ప్రతిపత్తవ్యమితి మన్యమానః । కుతః, సామ్యశ్రుతేః, సమా నాహి గార్హస్థ్యేనాశ్రమాంతరస్య పరామర్శశ్రుతిర్దృశ్యతే 'త్రయో ధర్మస్కంధా' ఇత్యాద్యా యథేహ శ్రుత్యంతరవిహితమేవ గార్హస్థ్యం పరామృష్టం, ఏవమాశ్రమాంతరమపీతి ప్రతిపత్తవ్యం, య థా చ శాస్త్రాంతరప్రాప్తయోరేవ నివీతప్రాచీనావీతయోః పరామర్శ ఉపవీతవిధిపరే వాక్యే, తస్మాత్తుల్య మనుష్ఠేయత్వం గార్హస్థ్యేనాశ్రమాంతరస్య । తథా 'ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛంతః ప్రవ్ర జంతీ'త్యస్య వేదానువచనాదిభిస్సమభివ్యాహారః 'యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసత' ఇత్యస్య పం చాగ్నివిద్యయా । యత్తూక్తం 'తప ఏవ ద్వితీయ' ఇత్యాదిష్వాశ్రమాంతరాభిధానం సందిగ్ధమితి, నైష దోషః, నిశ్చయకారణసద్భావాత్ 'త్రయో ధర్మస్కంధా' ఇతి హి స్కంధత్రిత్వం ప్రతిజ్ఞాతం, న చ యజ్ఞా దయో భూయాంసో ధర్మా ఉత్పత్తిభిన్నాస్సంతోఽన్యత్రాశ్రమసంబంధాత్ త్రిత్వేఽన్తర్భావయితుం శక్యం తే। తత్ర యజ్ఞాదిలింగో గృహస్థాశ్రమ ఏకో ధర్మస్కంధో నిర్దిష్టః, బ్రహ్మచారీతి చ స్పష్ట ఆశ్రమనిర్దేశః, తప ఇ త్యపి కోఽన్యస్తపః ప్రధానాదాశ్రమాద్ధర్మస్కంధోఽభ్యుపగమ్యేత 'యే చేమేఽరణ్య' ఇతి చారణ్యలింగా త్ శ్రద్ధాతపోభ్యామాశ్రమగృహీతిః। తస్మాత్పరామర్శేప్యనుష్ఠేయమాశ్రమాంతరం ॥ ....❋

——❋ సూ॥౨౦॥ విధిర్వా ధారణవత్॥ ❋——

విధిర్వాఽయమాశ్రమాంతరస్య న పరామర్శమాత్రం । నను విధిత్వాభ్యుపగమే ఏకవాక్యతా ప్రతీతి

ప్రాచీనావీతస్యాపి విధ్యంతరప్రాప్తత్వాదిత్యర్థః । వాక్యాంతరే చ సాక్షాదేవ పారివ్రాజ్యస్య విధిర్విధేయైస్సాహి త్యాదిత్యాహ ॥ తథైవమేవేతి ॥ అస్యేతి పారివ్రాజ్యోక్తిః విధేయవేదానువచనాదిసాహిత్యాత్ పారివ్రాజ్యస్య విధే యతేత్యర్థః । వాక్యాంతరేపి సామ్యశ్రుతిమాహ॥ యే చేమ ఇతి॥ అస్యేతి వానప్రస్థోక్తిః విధేయపంచాగ్నివిద్యయా వాన ప్రస్థస్య సహోక్తత్వాత్ తదపి విధేయమిత్యర్థః । శ్రుతత్రిత్వాన్యథానుపపత్త్యా స్కంధశబ్దస్యాశ్రమపరత్వనిశ్చయ ఇత్యాహ ॥ యత్తూక్తమిత్యాదినా ॥ ఉత్పత్తిభిన్నా ఇతి- యజేత అధ్యేతవ్యం దద్యాదితి పృథగుత్పన్నా ఇత్యర్థః॥......❋

౨౦ ॥ స్కంధశ్రుతేరనువాదకత్వమంగీకృత్య విధ్యంతరకల్పనేన ఆశ్రమా అనుష్ఠేయా ఇత్యుక్తం ఇదానీం విధి త్వం తస్యా ఏవ కల్ప్యం లాఘవాదిత్యాహ ॥ విధిర్వేతి ॥ యావజ్జీవాదిశ్రుతేరవిరక్తవిషయత్వాన్న లాఘవబాధకత్వమి

తిభావః । అల్పఫలత్వేనాశ్రమత్రయనిందయా బ్రహ్మసంస్థతాస్తుతిపరమేకమిదంవాక్యంభాతి తత్రాశ్రమవిధి చతుష్టయమయుక్తమితిశంకతే ॥ నన్వితి ॥ ఆశ్రమాణాంవిధ్యంతరప్రాప్త్యభావాత్ అనువాదాయోగాత్ స్తుతిలక్షణాదోషాచ్చవరంవిస్పష్టాశ్రమ విధిభేదకల్పనం అపూర్వత్వాదిత్యాహ ॥ సత్యమిత్యాదినా ॥ ప్రతీతైకవాక్యత్వభంగేనవిధిభేదకల్పనేదృష్టాంతమాహ ॥ ధారణవదితి ॥ మహాపితృయజ్ఞేప్రేతాగ్నిహోత్రేసుచిప్రక్షిప్తంహవి రాహవనీయంప్రతియదానీయతే తదాతస్యహవిషోఽధస్తాత్సమిధంధారయన్ననుద్రవేదితివిహితాధోధారణస్తావకతయాఽఽుపరిహీత్యస్యైకవాక్యత్వ సంభవేపి దైవేహోమేసుగ్దండోపరిసమిద్ధారణే విధిరేవా పూర్వత్వాదితి వాక్యభేదస్తృతీయాధ్యాయే జైమిన్యాచార్యేణోక్త ఇత్యర్థః । ఏవంచత్వార ఆశ్రమావిధీయంతఇతి పక్ష ఉక్తః సంప్రత్యాశ్రమ త్రయానువాదేనపారివ్రాజ్యమేకమేవ విధీయతఇతి పక్షాంతరమాహ ॥ యదాపీత్యాదినా ॥ బ్రహ్మసంస్థతావిధౌకథంపారివ్రా

రుపరుధ్యేత ప్రతీయతేచాత్రైకవాక్యతా పుణ్యలోకఫలాస్త్రయో ధర్మస్కంధాః బ్రహ్మసంస్థతాత్వమృతత్వఫలేతి । సత్యమేవమేతత్, సతీమప్యేతామేకవాక్యతా ప్రతీతింపరిత్యజ్య విధిరేవాభ్యుపగంతవ్యః, అపూర్వత్వాద్విధ్యంతరస్యాదర్శనాద్విస్పష్టాచ్చాశ్రమాంతరప్రత్యయాద్గుణవాద కల్పనయైకవాక్యత్వయోజనానుపపత్తేః । ధారణవత్, యథా 'అధస్తాత్సమిధంధారయన్ననుద్రవేదుపరిహి దేవేభ్యోధారయతీ'త్యత్రసత్యామప్యధోధారణేనైకవాక్యతాప్రతీతౌ విధీయతఏవోపరిధారణ మపూర్వత్వాత్ । తథాచోక్తంశేషలక్షణే 'విధిస్తుధారణేఽపూర్వత్వా'దితి, తద్వదిహాప్యాశ్రమపరామర్శశ్రుతిర్విధి రేవేతికల్ప్యతే । యదాపిపరామర్శఏవాయమాశ్రమాంతరాణాం తదాపిబ్రహ్మసంస్థతావత్సంస్తవసామర్థ్యాదవశ్యంవిధేయాఽభ్యుపగంతవ్యా । సాచకించతుర్ష్వాశ్రమేషు యస్యకస్యచిత్స్యాదుతపరివ్రాజకస్యైవేతి వివేక్తవ్యం, యదిచ బ్రహ్మచార్యంతేష్వాశ్రమేషు పరామృశ్యమానేషుపరివ్రాజకోపిపరామృష్టః తతశ్చతుర్ణామప్యాశ్రమాణాం పరామృష్టత్వావిశేషాదనాశ్రమిత్వానుపపత్తేశ్చ యఃకశ్చిచ్చతుర్ష్వాశ్రమేషు బ్రహ్మసంస్థోభవిష్యతి అథ నపరామృష్టస్తతఃపరిశిష్యమాణఃపరివ్రాడేవబ్రహ్మసంస్థఇతి సేత్స్యతి, తత్రతపశ్శబ్దేన వైఖానసగ్రాహిణాపరామృష్టఃపరివ్రాడపీతి కేచిత్, తదయుక్తం, నహిసత్యాంగతౌవానప్రస్థవిశేషణేనపరివ్రాజకోగ్రహణమర్హతి, యథాచాత్రబ్రహ్మచారిగృహమేధినావసాధారణేనైవస్వేనస్వేన విశేషణేనవిశేషితౌఏవంభిక్షువైఖానసావపీతియుక్తం । తపశ్చాసాధారణోధర్మోవానప్రస్థానాం కాయక్లేశ ప్రధానత్వాత్తపశ్శబ్దస్యతత్రరూఢేః, భిక్షోస్తు ధర్మఇంద్రియసంయమాదిర్లక్షణ యైవ యదితపశ్శబ్దేనాభిలప్యేత, చతుష్ట్వేనచప్రసిద్ధాఆశ్రమాస్త్రిత్వేనపరామృశ్యంత ఇత్యన్యాయ్యం । అపిచ భేదవ్యపదేశోఽత్రభవతి 'ఏతేపుణ్యలో

జ్యావిధిరిత్యాశంక్యవిచారయతి ॥ సాచేతి ॥ నను త్రయఇతి వాక్యే ఆశ్రమచతుష్టయస్య ప్రాప్తేర్నిర్బీజోఽయం విచారఇత్యాశంక్యతద్వాక్యేపరివ్రాజకః పరామృష్టోనవేతిసందిహ్య ఆద్యేపూర్వపక్షప్రాప్తిమాహ ॥ యదిచేతి ॥ నన్వనాశ్రమ్యేవబ్రహ్మసంస్థఃకింనస్యాదతఆహ ॥ అనాశ్రమిత్వేతి ॥ 'అనాశ్రమీనతిష్ఠేతే'తినిషేధాదితిభావః । ద్వితీయేసిద్ధాంతప్రాప్తిమాహ ॥ అథేతి ॥ ఏవంపరామర్శతదభావాభ్యాం సంశయముక్త్వాపూర్వపక్షయతి ॥ తత్రేతి ॥ వనస్థస్యహిఅసాధారణం కృచ్ఛ్రాదికంతపఇతి ప్రసిద్ధం, ఏకేనతపశ్శబ్దేన ఉభయగ్రహణమన్యాయ్యం, భిక్షోస్తపస్విత్వప్రసిద్ధ్యభావాచ్చ, తథాచ యజ్ఞాద్యసాధారణ ధర్మద్వారాగృహస్థాద్యాశ్రమత్రయవత్ బ్రహ్మసంస్థశబ్దేనైవ బ్రహ్మవిద్యా ప్రధానశ్చతుర్థాశ్రమోగృహ్యతే సచస్తుతిసామర్థ్యాత్ సహబ్రహ్మసంస్థయావిధీయతఇతి సిద్ధాంతయతి ॥ తదయుక్తమిత్యాదినా ॥ పృథగ్వ్యపదేశాచ్చ బ్రహ్మసంస్థః పూర్వోక్తేభ్యః ఆశ్రమిభ్యః పృథగ్భూత ఇత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥

నచావస్థాభేదేన తేషామేవ బ్రహ్మసంస్థా స్యాదితి వాచ్యం, కాలభేదేనాపి సతి మందప్రజ్ఞత్వే ప్రజ్ఞాధిక్యవత్ సతి కర్మిత్వే తేషాం విక్షిప్తచేతసాం బ్రహ్మసంస్థానుపపత్తేః కర్మత్యాగేచ పరివ్రాడేవ బ్రహ్మసంస్థ ఇత్యస్మదిష్టసిద్ధిరితి భావః । ఇమమేవార్థం స్పష్టయితుం శంకతే ॥ కథం పునరితి ॥ యద్యపి బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్సన్న్యాసాశ్రమే నరూఢః తథాపి యోగాత్తమేవోపస్థాపయతి, అన్యాశ్రమేషు యౌగికార్థాసమవాయాదిత్యాహ ॥ అతోఽభిధీయత ఇతి ॥ సర్వకర్మత్యాగినః ప్రణవార్థబ్రహ్మనిష్ఠాతిరేకేణ అనుష్ఠేయం నాస్తీత్యత్ర మానమాహ ॥ తథాచేతి ॥ న్యాసస్సన్న్యాసః బ్రహ్మేతి స్తుతా । హేతుమాహ ॥ బ్రహ్మహీతి ॥ హిరణ్యగర్భో హి పర ఇతి ప్రసిద్ధః - అతో బ్రహ్మత్వేన స్తుతస్సన్న్యాసః పర ఏవేతి స్తుత్వా కర్మాణి నిందతి ॥ తానీతి ॥ తతో న్యాస ఏవ జ్ఞానద్వారా మోచకత్వాదధిక ఇత్యర్థః । తద్బుద్ధయో బ్రహ్మచి

కభాజః ఏషోఽమృతత్వభాగితి । పృథక్త్వే చైవం భేదవ్యపదేశోఽవకల్పతే, నహ్యేవం భవతి దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ మందప్రజ్ఞావన్యతరస్తు తయోర్మహాప్రజ్ఞ ఇతి । భవతి త్వేవం దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ మందప్రజ్ఞౌ విష్ణుమిత్రస్తు మహాప్రజ్ఞ ఇతి । తస్మాత్పూర్వే త్రయ ఆశ్రమిణః పుణ్యలోకభాజః పరిశిష్యమాణః పరివ్రాడమృతత్వభాక్ । కథం పునర్బ్రహ్మసంస్థశబ్దో యోగాత్ ప్రవర్తమానః సర్వత్ర సంభవన్ పరివ్రాజక ఏవావతిష్ఠేత రూఢ్యభ్యుపగమే చాశ్రమమాత్రాదమృతత్వప్రాప్తేర్జ్ఞానానర్థక్యప్రసంగ ఇతి । అతోఽభిధీయతే। బ్రహ్మసంస్థ ఇతి హి బ్రహ్మణి సమాప్తిరనన్యవ్యాపారతారూపం తన్నిష్ఠత్వమభిధీయతే తచ్చ త్రయాణామాశ్రమాణాం న సంభవతి స్వాశ్రమవిహితకర్మాననుష్ఠానే ప్రత్యవాయశ్రవణాత్ పరివ్రాజకస్య తు సర్వకర్మసన్న్యాసాత్ ప్రత్యవాయో న సంభవత్యననుష్ఠాననిమిత్తః, శమదమాదిస్తు తదీయో ధర్మో బ్రహ్మసంస్థతాయా ఉపోద్బలకో న విరోధీ । బ్రహ్మనిష్ఠత్వమేవ హి తస్య శమదమాద్యుపబృంహితం స్వాశ్రమవిహితం కర్మ, యజ్ఞాదీని చేతరేషాం, తద్వ్యతిక్రమే చ తస్య ప్రత్యవాయః। తథా చ 'న్యాస ఇతి బ్రహ్మా బ్రహ్మా హి పరః పరో హి బ్రహ్మా తాని వా ఏతాన్యవరాణి తపాంసి న్యాస ఏవాత్యరేచయత్, వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాస్సన్న్యాసయోగాద్యతయశ్శుద్ధసత్త్వా' ఇత్యాద్యాశ్శ్రుతయః । స్మృతయశ్చ 'తద్బుద్ధయస్తదాత్మానస్తన్నిష్ఠాస్తత్పరాయణా' ఇత్యాద్యాః బ్రహ్మసంస్థస్య కర్మాభావం దర్శయంతి । తస్మాత్పరివ్రాజకస్యాశ్రమమాత్రాదమృతత్వప్రాప్తేర్జ్ఞానానర్థక్యప్రసంగ ఇత్యేషోఽపి దోషో నావతరతి । తదేవం పరామర్శేఽపీతరేషామాశ్రమాణాం పారివ్రాజ్యం తావద్బ్రహ్మసంస్థతాలక్షణం లభ్యత ఏవ । అనపేక్ష్యైవ జాబాలశ్రుతిమాశ్రమాంతరవిధాయినీమయమాచార్యేణ విచారః ప్రవర్తితః, విద్యత ఏవ త్వాశ్రమాంతరవిధిశ్రుతిః ప్రత్యక్షా 'బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవేత్ గృహీ భూత్వా వనీ భవేత్ వనీ భూత్వా ప్రవ్రజేత్ యది వేతరథా బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేత్ గృహాద్వా వనాద్వే'తి । న చేయం శ్రుతిరనధికృతవిషయా శక్యా వక్తుం, అవిశేషశ్రవణాత్ పృథగ్విధానాచ్చానధికృతానాం । అథ పునరేవ 'వ్రతీ వాఽవ్రతీ వా స్నాతకో వాఽస్నాతకో వోత్సన్నాగ్నిరనగ్నికో వే'త్యాదినా బ్ర

త్తాః, తదాత్మానో బ్రహ్మస్వరూపాః. తన్నిష్ఠాః శ్రవణాదిపరాః. తత్పరాయణాః బ్రహ్మప్రేప్సవః. నిష్కామా ఇతి యావత్ । ఏవం బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్య జ్ఞానప్రధానాశ్రమవాచిత్వాదమృతత్వకామః తమాశ్రమమనుతిష్ఠేదితి విధిః పరిణమ్యతే అతో న జ్ఞానానర్థక్యదోష ఇత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ సంప్రతి కృత్వాచింతాముద్ఘాటయతి ॥ అనపేక్ష్యేతి॥ శిష్యబుద్ధివైశద్యార్థం స్కంధశ్రుతిమాదాయ చింతా కృతేతి భావః । యది వేతరథేతి- బ్రహ్మచర్యే స్థితస్యైవ పూర్వకృతసుకృతపరిపాకాత్ వైరాగ్యం యది స్యాదిత్యర్థః । యదుక్తం కర్మానధికృతాంధాదివిషయస్సన్న్యాస ఇతి తన్నేత్యాహ ॥ న చేతి ॥ సామాన్యశ్రుతేస్సంకోచే హేత్వభావాదితి భావః। పృథగితి- సన్న్యాసస్యేతి శేషః. వ్రతీ గోదానాదివేదవ్రతవాన్ గురుకులాన్నివృత్తిరూపస్నానానంతరం అకృతగార్హస్థ్యోగురుసేవీ స్నాతకః. ఉత్సన్నాగ్నిర్విధురః అగృహీతాగ్ని

రనగ్నికః ప్రవ్రజేదిత్యన్వయః । సకలాంగానామేవ కథంచిత్కర్మణ్యధికృతానాం సన్న్యాసోఽయుక్తః వికలాంగానామంధాదీనాం నజ్ఞానప్రధానే సన్న్యాసేఽధికార ఇత్యాహ ॥ బ్రహ్మేతి ॥ దృష్టిపూతసంచారశ్రవణాదికం వినా జ్ఞానానుత్పత్తేః 'శరీరం మే విచర్షణం జిహ్వా మే మధుమత్తమా కర్ణాభ్యాం భూరి విశ్రువ' మిత్యంగసాకల్య ప్రార్థనాల్లింగాచ్చ నాంధపంగుబధిరాదీనామధికార ఇత్యర్థః ॥ తచ్చేతి ॥ పారివ్రాజ్యస్య బ్రహ్మజ్ఞానాంగత్వం చేత్యర్థః, బ్రహ్మభూయాయ బ్రహ్మసాక్షాత్కారాయేతి యావత్ ॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్ ॥ ... ...

౨౧. స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్ ॥ భూతపృథివ్యోషధిపురుషవాగృక్సామ్నాం సప్తానాం రసానాం సారతమోఽష్టమ ఉద్గీథావయవ ఓంకారః పరమః పరమాత్మప్రతీకత్వాత్ పరస్య బ్రహ్మణోఽర్థం స్థానం తదర్హతీతి పరార్ధ్య ఇత్యర్థః । ఆసు శ్రుతిషు అంగోపాదానాదపూర్వార్థత్వాచ్చ సంశయమాహ ॥ కిమితి ॥ యథాఽనుష్ఠేయ గార్హస్థ్యసామ్యశ్రుతేః పారివ్రాజ్యస్యానుష్ఠేయత్వం తద్వదాసాం శ్రుతీనాం జుహ్వాదిస్తుతిశ్రుతిసామ్యాత్ స్తుతిత్వమితి

హ్మజ్ఞానపరిపాకాంగత్వాచ్చ పారివ్రాజ్యస్య నానధికృతవిషయత్వం, తచ్చ దర్శయతి 'అథ పరివ్రాడ్వివర్ణవాసా ముండోఽపరిగ్రహః శుచిరద్రోహీ భైక్షాణో బ్రహ్మభూయాయ భవతీ'తి । తస్మాత్సిద్ధ ఊర్ధ్వరేతసామాశ్రమాః సిద్ధం చోర్ధ్వరేతస్సు విధానాద్విద్యాయాః స్వాతంత్ర్యమితి ॥ ... ...

సూ. ౨౧ ॥ స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్ ॥

'స ఏష రసానాం రసతమః పరమః పరార్ధ్యోఽష్టమో యదుద్గీథ' 'ఇయమేవర్గగ్నిః సామ' 'అయం వావ లోకః ఏషోఽగ్నిశ్చితః' 'తదిదమేవోక్థమియమేవ పృథివీ' (ఛాం-ఉ) ఇత్యేవంజాతీయకాః శ్రుతయః కిముద్గీథాదిస్తుత్యర్థా ఆహోస్విదుపాసనవిధ్యర్థా ఇత్యస్మిన్సంశయే స్తుత్యర్థా ఇతి యుక్తం । ఉద్గీథాదీని కర్మాంగాన్యుపాదాయ శ్రవణాత్, యథా 'ఇయమేవ జుహూరాదిత్యః కూర్మః స్వర్గో లోక ఆహవనీయ' ఇత్యాద్యా జుహ్వాదిస్తుత్యర్థాస్తద్వదితి చేన్నేత్యాహ । న స్తుతిమాత్రమాసాం శ్రుతీనాం ప్రయోజనం యుక్తం, అపూర్వత్వాత్, విధ్యర్థతాయాం హ్యపూర్వోఽర్థో విహితో భవతి, స్తుత్యర్థతాయాం త్వానర్థక్యమేవ స్యాత్, విధాయకస్య హి శబ్దస్య వాక్యశేషం భావం ప్రతిపద్యమానా స్తుతిరుపయుజ్యత ఇత్యుక్తం విధినా త్వేకవాక్యత్వాత్ 'స్తుత్యర్థేన విధీనాం స్యు'రిత్యత్ర (మీమాంసాయాం) ప్రదేశాంతరవిహితానాం తూద్గీథాదీనామియం ప్రదేశాంతరపఠితా స్తుతిర్వాక్యశేషభావమప్రతిపద్యమానాఽనర్థికైన స్యాత్ 'ఇయమేవ జుహూ'రిత్యాదితు విధిసన్నిధావేవామ్నాతమితి వైషమ్యం । తస్మాద్విధ్యర్థా ఏవైవంజాతీయకాః శ్రుతయః ॥ ... ...

సూ. ౨౨ ॥ భావశబ్దాచ్చ ॥

'ఉద్గీథముపాసీత సామోపాసీత అహముక్థమస్మీతి' (ఛాం-ఉ) విద్యాదిత్యాదయశ్చ విస్పష్టా విధిశ

పూర్వపక్షయతి ॥ స్తుత్యర్థా ఇతి ॥ జుహూరియమేవ పృథివీతి స్తూయతే చయనస్థకూర్మ ఆదిత్య ఇతి స్తుతిః ఆహవనీయః స్వర్గలోక ఇతి స్తుతిః తథోద్గీథాదీనాం రసతమత్వాదిగుణస్తుతిరిత్యర్థః । స్తుతిలక్షణాతో వరం విధికల్పనం, అనుష్ఠానఫలలాభాదితి సిద్ధాంతయతి ॥ న స్తుతీతి ॥ పూర్వపక్షే అననుష్ఠానం ఫలం సిద్ధాంతే త్వనుష్ఠానం ఫలమితి మంతవ్యం । స్తావకత్వేనార్థవత్త్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ విధాయకస్యేతి ॥ యుక్తమియమేవ జుహూరిత్యాదిశ్రుతీనాం ఫలవజ్జుహ్వాదివిధిప్రకరణస్థతయా స్తావకత్వేనార్థవత్త్వం రసతమాదిశ్రుతీనాం తు క్రత్వంగవిధిప్రకరణస్థత్వాభావాత్ ఫలవదపూర్వోపాస్తి విధాయకత్వమేవ యుక్తం క్రత్వంతరశ్రుతివదితి భావః ॥ ... ...

౨౨. కించాత్ర విధిః కల్ప్యత ఇతి కృత్వా చింతయోక్తం వస్తుతస్తు న కల్ప్యః క్లృప్తత్వాదిత్యాహ ॥ భావేతి ॥ న చైవముపాసనావిధిస్తావకత్వం రసతమాదిశ్రుతీనామితి సాంప్రతం । విధ్యపేక్షితవిషయార్పకత్వసంభవే స్తుతిలక్షణాఽయోగా

దితిభావః । 'దేహో మదిష్టం కుర్యా'దితి ప్రార్థనాదావపి లిఙాదిప్రయోగాదుపాసీతేత్యాదిశబ్దానాం కథం విధిపరత్వనిశ్చయ ఇత్యత ఆహ ॥ తథా చేతి ॥ ఏతత్ లిఙాదికం వేదేషు ఉత్సర్గతస్సర్వతో నియమేనేష్టసాధనత్వాఖ్యవిధేర్లక్షణం జ్ఞాపకం స్యాదుపపదాదిబాధకే త్వన్యార్థపరమిత్యర్థః ॥ తదిదమాహ ॥ లిఙాదీతి ॥ న చ శ్లోకే పంచమమిత్యుక్తేః పంచపదానామేవ విధిలక్షణత్వం నోపాసీతేత్యాదీనామితి భ్రమితవ్యం । క్రియాసామాన్యవాచినాం కృభ్వస్తీనాముదాహరణేన సర్వధాతుపరలిఙాదీనాం విధిలక్షణత్వస్య వివక్షితత్వాత్పంచమపదముక్తాపేక్షయా శ్లోకపూరణార్థం 'మృత్యుర్ధావతి పంచమ' ఇతివత్ । యద్యపి 'డుకృఞ్ కరణ' ఇతి ధాతోరేవ కరణశబ్దిత భావనాఖ్యక్రియాసామాన్యవాచిత్వం నేతరయోర్ధాత్వోః 'భూ సత్తాయాం అస భువి' త్యర్థాంతరోక్తేః । తథాపి జన్మాఖ్యభవనస్య తత్ఫలస్యాస్తిత్వస్య చ ప్రయోజ్యనిష్ఠస్య ప్రయోజకవ్యాపారాత్మకభావనావ్యాప్తత్వాత్తయోః క్రియాసామాన్యవాచిత్వవ్యవహారః । తత్ర కుర్యాదితి ప్రకృత్యర్థభావనా ఆఖ్యాతేనానూద్యతే, యథా ద్వావితి ప్రయోగే ప్రకృత్యర్థో ద్విత్వం ప్రత్యయేనానూద్యతే తద్వత్ లిఙా చ తస్యా ఇష్టసాధనత్వాఖ్యవిధిర్బోధ్యతే కర్తా తు తయా ఆక్షిప్యత ఇతి ఆక్షిప్తకర్తృకా భావనోదాహృతా, తథా క్రియేతేత్యత్రాపి ప్రకృతిప్రత్యయార్థౌ వ్యాఖ్యాతౌ కర్మాత్ర ప్రాధాన్యేనాక్షిప్యత ఇత్యాక్షిప్తకర్మికా భావనోదాహృతా, ఆఖ్యాతానాం కర్త్రాదికారకే శక్త్యభావాత్ కర్తృకర్మణోరాక్షేప ఏవేతి మీమాంసకమతం । కర్తవ్యమితి తవ్యప్రత్యయేన కర్మకారక

ముచ్యతే తస్యోపసర్జనత్వేన ప్రకృత్యా భావనోక్తేతి భేదః । తథా దండీ భవేత్ భూయేత దండినా భవితవ్యమిత్యుదాహర్తవ్యం । తథా స్యాత్ భూయేత భవితవ్యమిత్యస్తిధాతోరప్యుదాహరణం ద్రష్టవ్యం అస్తేర్భూరాదేశాత్ , ఏతద్ధాతుత్రయోపరక్తలిఙాదిభిః సర్వధాతూపరక్తభావనాగతేష్టసాధనత్వరూపో విధిరేక ఏవోచ్యతే । ధాతూనాం ప్రత్యయానాం కర్త్రాదికారకాణాం చ భేదేపి విధిభేదో నాస్తీతి జ్ఞాపనార్థం ప్రతిధాతూదాహరణత్రయం దర్శితమితి సర్వమవదాతం । ఏవం సూత్రే భావో విధిరితి వ్యాఖ్యాయ చశబ్దః ఫలమితి వ్యాచష్టే ॥ ప్రతిప్రకరణం చేతి ॥ ఏష ఋత్విగుపాసకః - కామాగానస్య - గానేన ఫలసంపాదనస్య ఈష్ట ఇత్యర్థః । ఏవమంగాశ్రితవిద్యా అపి స్వతంత్రఫలాః కిము వక్తవ్యమనంగాత్మవిద్యాస్వాతంత్ర్యమిత్యాత్మవిద్యాస్వాతంత్ర్యచింతాయామస్యాః పర్యవసానాత్ పాదసంగతిర్బోధ్యా ॥ ఇతి తృతీయాధికరణమ్ ॥ ... ❁

> బ్దా శ్రూయంతే తే చ స్తుతిమాత్రప్రయోజనతాయాం వ్యాహన్యేరన్ తథా చ న్యాయవిదాం స్మరణం 'కుర్యాత్ క్రియేత కర్తవ్యం భవేత్స్యాదితి పంచమం ఏతత్స్యాత్సర్వవేదేషు నియతం విధిలక్షణ'మితి లిఙాద్యర్థో విధిరితి మన్యమానాస్త ఏవం స్మరంతి । ప్రతిప్రకరణం చ ఫలాని శ్రూయంతే ' ఆపయితా హ వై కామానాం భవతి ఏష హ్యేవ కామాగానస్యేష్టే కల్పంతే హాస్మై లోకా ఊర్ధ్వాశ్చావృత్తాశ్చే 'త్యేవమాదీని । తస్మాదప్యుపాసనవిధానార్థా ఉద్గీథాదిశ్రుతయః ॥ ... ... ❁

❁ సూ ॥ ౨౩ ॥ పారిప్లవార్థా ఇతి చేన్న విశేషితత్వాత్ ॥ ❁

> ' అథ హ యాజ్ఞవల్క్యస్య ద్వే భార్యే బభూవతుః మైత్రేయీ చ కాత్యాయనీ చ ' ' ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరింద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ ' ' జానశ్రుతిర్హ పౌత్రాయణః శ్రద్ధాదేయో బహుదాయీ బహుపాక్య ఆస ' ఇత్యేవమాదిషు వేదాంతపఠితేష్వాఖ్యానేషు సంశయః , కిమిమాని పారిప్లవప్రయోగార్థాని ఆహోస్విత్ సన్నిహితవిద్యాప్రతిపత్త్యర్థానీతి, పారిప్లవార్థా ఇమా ఆఖ్యానశ్రుతయః ఆఖ్యానసామాన్యాదాఖ్యానప్రయోగస్య చ పారిప్లవే చోదితత్వాత్, తతశ్చ విద్యాప్రధానత్వం వేదాంతానాం న స్యాత్

౨౩. ❁ పారిప్లవార్థా ఇతి చేన్న విశేషితత్వాత్ ❁ ॥ అశ్వమేధే పుత్రాదిపరివృతాయ రాజ్ఞే పారిప్లవమాచక్షీతేతి నానావిధాఖ్యానకథనాత్మకః పారిప్లవప్రయోగో విహితః తథా చ వేదాంతస్థకథానామాఖ్యానత్వసామాన్యాద్విద్యాసన్నిధానాచ్చ సంశయమాహ ॥ కిమితి ॥ పూర్వం స్తుత్యపేక్షయా విధిర్జ్యాయాన్ అనుష్ఠానలాభాదిత్యుక్తం, తద్వదేవ కథానాం ప్రయోగశేషత్వేన న విద్యాస్తావకత్వం పారిప్లవానుష్ఠానలాభాదితి పూర్వపక్షః । తత్ర ఫలమాహ ॥ తతశ్చేతి ॥ యథా 'దేవస్య

త్వాసవితు'రిత్యాదిమన్త్రేకస్యచిత్పదస్య ప్రయోగసమవేతార్థతయాఽశేషస్య ప్రయోగాంగత్వం తథావేదాంతస్థక థానాంప్రయోగశేషత్వేతదేకవాక్యతయాసర్వవేదాంతానాంకర్మశేషత్వాన్నవిద్యాప్రాధాన్యమిత్యర్థః । కథానాం గురుశిష్యసమాచారప్రదర్శనేన బుద్ధిసౌకర్యద్వారాసన్నిహితవిద్యాశేషత్వసామర్థ్యలింగాన్నపారిప్లవార్థత్వమతోవి ద్యాప్రాధాన్యమితిఫలంమత్వాసిద్ధాంతయతి॥ తన్నేత్యాదినా ॥ అశ్వమేధేప్రథమేఽహనిమనుర్వైవస్వతఇతికథాంబ్రూ యాత్ ద్వితీయేఽహనియమోవైవస్వతఇతి తృతీయేఽహనివరుణఆదిత్యఇతిచవాక్యశేషేకథానాంవిశిష్యోక్తత్వాదుప క్రమస్యసంకోచోయుక్తఇతిభావః॥ ... ... ✽

౨౪. కృతహికథానాంవినియోగఇత్యాశంక్యసన్నిధానాద్విద్యాస్విత్యాహ ॥ తథాచేతి॥ ప్రరోచనంప్రీతిజననం సప్రజాపతిర్వపాముదక్ఖిదత్-హోమాయోద్ధృతవానిత్యస్య 'ప్రాజాపత్యమజంతూపరమాలభేతే'తివిధిశేషత్వం ॥ ఏ

మంత్రవత్ప్రయోగశేషత్వాదితిచేత్తన్న । కస్మాత్, విశేషితత్వాత్ । తథాహి 'పారిప్లవమాచక్షీతే' తిహిప్రకృత్య 'మనుర్వైవస్వతోరాజే'త్యేవమాదీనికానిచిదేవాఖ్యానానితత్రవిశేష్యంతే, ఆఖ్యానసా మాన్యాచ్చేత్ సర్వగృహీతిస్స్యాదనర్థకమేవేదంవిశేషణంభవేత్ । తస్మాన్నపారిప్లవార్థాఏతాఆఖ్యా నశ్రుతయః॥ ... ... ✽

✽ సూ. ౨౪. తథాచైకవాక్యతోపబంధాత్॥ ✽

అసతిచపారిప్లవార్థత్వే ఆఖ్యానానాంసన్నిహితవిద్యాప్రతిపాదనోపయోగితైవన్యాయ్యా, ఏకవా క్యతోపబంధాత్, తథాహి తత్రతత్రసన్నిహితాభిర్విద్యాభిరేకవాక్యతాదృశ్యతే ప్రరోచనోపయో గాత్ ప్రతిపత్తిసౌకర్యోపయోగాచ్చ, మైత్రేయీబ్రాహ్మణేతావత్ 'ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్య'ఇత్యా ద్యయావిద్యయైకవాక్యతాతస్యదృశ్యతే, ప్రాతర్దనేపి 'ప్రాణోస్మిప్రజ్ఞాత్మే'త్యేతయా 'జానశ్రుతి'రి త్యత్రాపి 'వాయుర్వావసంవర్గ'ఇత్యాద్యయా । యథాచ 'సఆత్మనోవపాముదక్ఖిద'దిత్యేవమాదీ నాంకర్మశ్రుతిగతానామాఖ్యానానాంసన్నిహితవిధిస్తుత్యర్థతా తద్వత్, తస్మాన్నపారిప్లవార్థత్వం॥

✽ సూ. ౨౫. అతఏవచాగ్నీంధనాద్యనపేక్షా॥ ✽

పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాత్(అ ౩ పా ౪ సూ ౧)ఇత్యేతద్వ్యవహితమపిసంభవాదతఇతిపరామృశ్యతే, అతఏవచవిద్యాయాఃపురుషార్థహేతుత్వాదగ్నీంధనాదీన్యాశ్రమకర్మాణివిద్యయాస్వార్థసిద్ధౌనాపేక్షి తవ్యానీత్యాద్యస్యైవాధికరణస్యఫలముపసంహరత్యధికవివక్షయా॥ ... ... ✽

✽ సూ. ౨౬. సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్॥ ✽

ఇదమిదానీంచింత్యతే, కింవిద్యాయాఅత్యంతమేవానపేక్షాశ్రమకర్మణాముతాస్తి కాచిదపేక్షే తి తత్రాతఏవాగ్నీంధనాద్యనపేక్షేత్యేవమత్యంతమేవానపేక్షాయాంప్రాప్తాయామిదముచ్యతే ॥ స

షమస్యేషాంతత్తద్విధిశేషత్వంద్రష్టవ్యం ॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్ ॥ ... ... ✽

౨౫. ఏవమాద్యాధికరణప్రమేయంవిద్యాస్వాతంత్ర్యమధికరణత్రయేణదృఢీకృత్యాద్యాధికరణఫలమాహ ॥ అతఏవ చేతి ॥ బ్రహ్మవిద్యాస్వఫలేమోక్షేజనయితవ్యేసహకారిత్వేనకర్మాణ్యపేక్షతేనవేతివాదివివాదాత్ సంశయే'తేనైతి బ్రహ్మవిత్ పుణ్యకృత్తైజసశ్చే'త్యాదిశ్రుత్యా జ్ఞానకర్మసముచ్చయేన మోక్షప్రాప్తి కథనాదపేక్షత ఇతి ప్రా ప్తేవిద్యాయాముక్తిహేతుత్వాదవిద్యానివృత్త్యాఖ్యముక్తౌనకర్మాపేక్షేతిసిద్ధాంతయతి॥పురుషార్థఇతి॥అగ్నీంధనపదేన తత్సాధ్యకర్మాణిలక్ష్యంతే పుణ్యకృత్తైజసశ్శుద్ధసత్వోబ్రహ్మవిద్భూతః-తేనవేదనేన- ఏతిబ్రహ్మప్రాప్నోతీతి శ్రుతి ర్వ్యాఖ్యేయేతిభావః । ముక్తావేవకర్మణామసామర్థ్యాదనపేక్షా విద్యాయాంత్వస్తిచిత్తశుద్ధిద్వారా తేషామపేక్షే త్యధికంవక్తుమయముపసంహారఇత్యుపసంహారసూత్రస్యఫలమాహ ॥ అధికేతి॥ఇతిపంచమాధికరణమ్॥ ... ...✽

౨౬. అధికమాహ ॥ సర్వాపేక్షేతి॥ యథాప్రమాఫలత్వాత్ అవిద్యానివృత్తౌకర్మానపేక్షాతథాప్రమాత్వాద్వి

ద్యాయామపి ప్రకరణమాత్రసాధ్యాయాం నాస్తి కర్మాపేక్షేతి పూర్వపక్షః, తత్ర విద్యార్థం కర్మానుష్ఠానాసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి భేదః । అత్ర వివిదిషాయామిష్యమాణజ్ఞానే వా యజ్ఞాదీనాం కర్మణాం హేతుత్వమపూర్వత్వాద్విధీయతే ప్రమాయా అపి ఉత్పత్తిప్రతిబంధకదురితక్షయాఖ్యశుద్ధిద్వారా కర్మసాధ్యత్వసంభవాత్ । నచ పారంపర్యేతృతీయాశ్రుతివిరోధః జ్వాలాద్వారా పారంపర్యేఽపి కాష్ఠైః పచతీతి ప్రయోగాత్ ద్వారస్యావ్యవధాయకత్వాత్ । నచ శుద్ధిద్వారత్వే మానాభావః 'జ్ఞానముత్పద్యతే పుంసాం క్షయాత్పాపస్య కర్మణః । కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తత' ఇతి స్మృతేః 'అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా విద్యయాఽమృతమశ్నుత' ఇతి శ్రుత్యా కర్మణా పాపనివృత్త్యా జ్ఞానేన ముక్త్యభిధానాచ్చేతి సిద్ధాంతయతి ॥ ఇదమితి ॥ నన్వత్ర వివిదిషంతీతి పంచమలకారేణ వివిదిషాం భావయేయురితి సన్నర్థశ్చైచ్ఛవభావ్యతయా భాతి తాం విషయసౌందర్యలభ్యతయోల్లంఘ్య వేదనం చేద్భావ్యముచ్యేత తర్హి వేదనమప్యుల్లంఘ్య తత్ఫలం

ర్వాపేక్షా చేతి ॥ అపేక్షతే చ విద్యా సర్వాణ్యాశ్రమకర్మాణి నాత్యంతమనపేక్షైవ । నను విరుద్ధమిదం వచనమపేక్షతే చాశ్రమకర్మాణి విద్యా నాపేక్షతే చేతి, నేతి బ్రూమః ఉత్పన్నా హి విద్యా ఫలసిద్ధిం ప్రతి న కించిదన్యదపేక్షతే ఉత్పత్తిం ప్రతి త్వపేక్షతే, కుతః, యజ్ఞాదిశ్రుతేః । తథాహి శ్రుతిః 'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేనే'తి యజ్ఞాదీనాం విద్యాసాధనభావం దర్శయతి । వివిదిషాసంయోగాచ్చైషాముత్పత్తిసాధనభావోఽవసీయతే 'అథ యద్యజ్ఞ ఇత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవ త'దిత్యత్ర చ విద్యాసాధనభూతస్య బ్రహ్మచర్యస్య యజ్ఞాదిభిస్సంస్తవాద్యజ్ఞాదీనామపి సాధనభావస్సూచ్యతే "సర్వే వేదా యత్పదమామనంతి తపాంసి సర్వాణి చ యద్వదంతి । యదిచ్ఛంతో బ్రహ్మచర్యం చరంతి తత్తే పదం సంగ్రహేణ బ్రవీమ్యోమ్" ఇత్యేవమాద్యా చ శ్రుతిరాశ్రమకర్మణాం విద్యాసాధనభావం సూచయతి, స్మృతిరపి "కషాయపక్తిః కర్మాణి జ్ఞానం తు పరమా గతిః । కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే" ఇత్యేవమాద్యా । అశ్వవదితి యోగ్యతానిదర్శనం, యథా యోగ్యతావశేనాశ్వో న లాంగలాకర్షణే యుజ్యతే రథచర్యాయాం తు యుజ్యతే ఏవమాశ్రమకర్మాణి విద్యయా ఫలసిద్ధౌ నాపేక్ష్యంతే ఉత్పత్తౌ త్వపేక్ష్యంత ఇతి ॥ ... ... *

✻ సూ. ౨౭ ॥ శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపి తు తద్విధేస్తదంగతయా తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్ ॥ ✻

యది కశ్చిన్మన్యేత న యజ్ఞాదీనాం విద్యాసాధనభావో న్యాయ్యః విధ్యభావాత్, 'యజ్ఞేన వివిదిషంతీ'త్యేవంజాతీయకా హి శ్రుతిరనువాదస్వరూపా విద్యాస్తుతిపరా న యజ్ఞాదివిధిపరా, ఇత్థం మహాభాగా విద్యా యద్యజ్ఞాదిభిరేతామవాప్తుమిచ్ఛంతీతి, తథాపి తు శమదమాద్యుపేతస్స్యాద్విద్యార్థీ 'తస్మాదేవంవిచ్ఛాంతో దాంత ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానం పశ్యతీ'తి విద్యాసాధనత్వేన శమదమాదీనాం విధానాత్, విహితానాం చావశ్యానుష్ఠేయత్వాత్ । నన్వత్రాపి శమాద్యుపేతో భూత్వా

మోక్ష ఏవ కర్మభిర్భావ్యః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ వివిదిషాసంయోగాచ్చేతి ॥ ఇష్యమాణతయా విద్యాయాశ్శబ్దతః ఫలత్వభానాదశ్రుతమోక్షో న ఫలమన్యథా కాష్ఠైః పచతీత్యత్రాపి కాష్ఠానాం పాకఫలతృప్తిహేతుత్వప్రసంగాదితి భావః । కర్మణాం జ్ఞానార్థత్వే లింగవాక్యాన్యాహ ॥ అన్యథేత్యాదినా ॥ కశ్చిద్వేదభాగః సాక్షాద్బ్రహ్మాఖ్యం పదం బ్రూతే కశ్చిత్తు జ్ఞానార్థకర్మద్వారేతి మత్వా సర్వే వేదా ఇత్యుక్తం । స్పష్టమన్యత్ ॥ ... ... *

౨౭. ఏవం విద్యోత్పత్తౌ బహిరంగాణి కర్మాణ్యుక్త్వాఽన్తరంగాణ్యాహ ॥ శమేతి ॥ విద్యాస్తుత్యర్థత్వేనైకవాక్యత్వసంభవే వర్తమానోక్తిభంగేన విధికల్పనమయుక్తం విద్యావాక్యాత్ భేదప్రసంగాత్ అతశ్శబ్దమాత్రాల్లభ్యా సేద్ధ్యేతి పరాభిప్రాయమనూద్యాంగీకరోతి ॥ తథాపి త్వితి ॥ శమాదేరావశ్యకత్వాన్న శబ్దమాత్రాల్లభ్యా విద్యేత్యర్థః । యస్మాదేవంవిత్ న లిప్యతే కర్మణా పాపకేన తస్మాదేవంవిద్యార్థీ శమాద్యుపేతో భూత్వా విచారయేదితి విధిర్గమ్యతే,

త్యాహ ॥ నేతిబ్రూమఇతి ॥ అతో౽పరతపదేనసన్న్యాసఉక్తఃతస్యశ్రవణాంగత్వం, అతశ్శమాదివిశిష్టశ్రవణమత్రవిధీయతే । 'యదితంలోకమిచ్ఛంతఃప్రవ్రజంతి, జ్ఞానంపురస్కృత్యసన్న్యసే' దిత్యాదిశ్రుతిస్మృతిషుఫలవత్త్వేనోత్పన్నసన్న్యాసస్యాంగత్వాయోగాత్ శ్రోతవ్యఇతివిహితశ్రవణానువాదేనఅనేకశమాదివిధానేవాక్యభేదాపాతాత్ పశ్యేదితిప్రకృత్యాశ్రవణలక్షణాదోషాచ్చసన్న్యాసోనశ్రవణాంగం కింతు తతఃప్రాగనుష్ఠేయత్వేపిశ్రవణవత్ జ్ఞానార్థఇతి మతం తదాశమాదిసముచ్చయేనజ్ఞానంభావయేదితిజ్ఞానార్థంశమాదిసముచ్చయవిధిరిత్యనవద్యం । యఃపూర్వంయజ్ఞాదిశ్రుతేస్తుత్యర్థత్వాంగీకారోగుడజిహ్వికాన్యాయేనశమాదిస్వీకారార్థంకృతఃతమిదానీంత్యజతి ॥ యజ్ఞాదీన్యపీతి ॥ యజ్ఞాదీనాం విద్యాసాధనత్వరూపసంయోగస్యాపూర్వత్వా దవాంతరవాక్యభేదేనవిధిస్స్వీక్రియతే బ్రహ్మవిద్యావాక్యేనమహావాక్యైకవాక్యతాచేత్యర్థః । పరప్రకరణేపిఅవాంతరవిధిరిత్యత్రపూర్వతంత్రసమ్మతిమాహ ॥ తస్మాత్పూషేతి ॥ దర్శపూర్ణమాసప్రకరణేశ్రుతం 'పూషాప్రపిష్టభాగ' ఇతి । తత్రపూషాదేవతాపిష్టభాగోవాదర్శపూర్ణమాసయో

పశ్యతీతివర్తమానాపదేశఉపలభ్యతే నవిధిః । నేతిబ్రూమః, తస్మాదితిప్రకృతప్రశంసాపరిగ్రహాద్విధిత్వప్రతీతేః, పశ్యేదితిచమాధ్యందినావిస్పష్టమేవవిధిమధీయతే । తస్మాద్యజ్ఞాద్యనపేక్షాయామపిశమాదీన్యపేక్షితవ్యాని । యజ్ఞాదీన్యపిత్వపేక్షితవ్యానియజ్ఞాదిశ్రుతేరేవ । ననూక్తంయజ్ఞాదిభిర్వివిదిషంతీత్యత్రనవిధిరుపలభ్యతఇతి । సత్యముక్తం, తథాపిత్వపూర్వత్వాత్ సంయోగస్యవిధిఃపరికల్ప్యతే, నహ్యయంయజ్ఞాదీనాం వివిదిషాసంయోగఃపూర్వం ప్రాప్తోయేనానూద్యేత । 'తస్మాత్పూషాప్రపిష్టభాగో౽దంతకోహి' త్యేవమాదిషుచాశ్రుతవిధికేష్వపివాక్యేష్వపూర్వత్వాద్విధింపరికల్ప్య 'పౌష్ణంపేషణంవికృతౌప్రతీయేతే' త్యాదివిచారః ప్రథమేతంత్రేప్రవర్తితః । తథాచోక్తం 'విధిర్వాధారణవ' దితి । స్మృతిష్వపిభగవద్గీతాద్యాసుఅనభిసంధాయఫలమనుష్ఠితానియజ్ఞాదీని ముముక్షోర్జ్ఞానసాధనానిభవంతీతిప్రపంచితం, తస్మాద్యజ్ఞాదీనిశమదమాదీనిచయథాశ్రుతంసర్వాణ్యేవాశ్రమకర్మాణివిద్యోత్పత్తావపేక్షితవ్యాని తత్రాప్యేవంవిదితి విద్యాసంయోగాత్ ప్రత్యాసన్నానివిద్యాసాధనానిశమాదీనివివిదిషాసంయోగాత్తుబాహ్యతరాణియజ్ఞాదీనీతివివేక్తవ్యం ॥ ... ... ❁

సూ. ౨౮ ॥ సర్వాన్నానుమతిశ్చప్రాణాత్యయేతద్దర్శనాత్ ॥

ప్రాణసంవాదేశ్రూయతేఛందోగానాం 'నహవాఏవంవిదికించనానన్నంభవతీ' తి, తథా వాజసనేయినాం 'నహవాఅస్యానన్నంజగ్ధంభవతినానన్నంప్రతిగృహీత' మితిసర్వమస్యాదనీయమేవభవతీత్యర్థః । కిమిదంసర్వాన్నానుజ్ఞానంశమాదివద్విద్యాంగంవిధీయతే ఉతస్తుత్యర్థంసంకీర్త్యతఇతి సంశయేవిధిరితి తావత్ప్రాప్తం, తథాహిప్రవృత్తివిశేషకర ఉపదేశోభవతి, అతఃప్రాణవిద్యాసన్నిధానాత్తదంగత్వే

ర్నాస్తిఅతస్సమాసాత్ ప్రతీతస్యకాలత్రయానవమృష్టస్య ద్రవ్యదేవతాసంబంధస్య అవినాభావేనయాగవిధ్యుపస్థాపకత్వాత్ప్రయోగజ్ఞాపనాయవిధిపదమధ్యాహృత్యప్రకరణాదుత్కర్షేణపూషోద్దేశేనపిష్టభాగఃకర్తవ్యఇతి వికృతౌసంబంధః 'పౌష్ణంపేషణ' మితిసూత్రేవిచారితఇత్యర్థః । 'స్వకర్మణాతమభ్యర్చ్యసిద్ధింవిందతిమానవ' ఇత్యాద్యాస్స్మృతయః। కర్మణాంజ్ఞానహేతుత్వేశమాదివత్ యావజ్జ్ఞానోదయమనువృత్తిస్స్యాత్ తథాచసన్న్యాసాభావఇత్యతఆహ ।తత్రాపీతి ॥ దృష్టవిక్షేపనివృత్తిద్వారాశమాదీనాంజ్ఞానార్థత్వాదనువృత్తిః నకర్మణామదృష్టద్వారాజ్ఞానార్థత్వాదితిభావః । ఇతిషష్ఠాధికరణమ్ ॥ ... ... ❁

౨౮. ❁సర్వాన్నానుమతిశ్చప్రాణాత్యయేతద్దర్శనాత్❁॥ఏవంవిది-ప్రాణస్యాన్నంసర్వమితిధ్యానవతీత్యర్థః.జగ్ధంభక్షితం. అపూర్వత్వాద్విధ్యశ్రుతేశ్చసంశయః. అపూర్వత్వాద్యజ్ఞాదివత్ విధిఃకల్ప్యతఇతిపూర్వపక్షయతి ॥విధిరితి॥అత్రభక్ష్యాభక్ష్యనియమత్యాగస్య విద్యాంగత్వసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతేతువిద్యాస్తుతిరితివివేకః 'నకళంజంభక్షయే' దితి శా

స్త్రం ప్రాణవిద్వ్యతిరిక్తవిషయం యథా వామదేవ్యసామోపాసకవ్యతిరిక్తవిషయం పరస్త్రీనిషేధశాస్త్రం తద్వదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతం సూత్రాద్వ్యహిరేవదర్శయతి ॥ నేదమితి ॥ ప్రాణవిద్యావిధిసన్నిధేరశక్యత్వాచ్చ స్తుతిరేవనవిధిః కల్ప్యః నిషేధశాస్త్రవిరోధాత్, క్లుప్తోహి విధిః సామాన్యశాస్త్రబాధకః నతుకల్ప్య ఇతిభావః । స్వస్థస్య ప్రాణవిదో న సర్వాన్నానుమతిరిత్యత్ర లింగం వదన్ సూత్రం యోజయతి ॥ దర్శయతీతి ॥ మటచ్యాః రక్తాః క్షుద్రపక్షిణః తైర్హతేషు కురుదేశస్థ సస్యేషు దుర్భిక్షే జాతే బాలయా సహ జాయయా మునిర్దేశాంతరం గచ్ఛన్ ఇభ్యగ్రామే స్థితవాన్, ఇభ్యో హస్తిపాలకః తేన

నేయం నియమనివృత్తిరుపదిశ్యతే । నన్వేవం సతి భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగశాస్త్రవ్యాఘాతస్స్యాత్ । నైష దోషః, సామాన్యవిశేషభావాద్బాధోపపత్తేః । యథా ప్రాణిహింసాప్రతిషేధస్య పశుసంజ్ఞపనవిధినా బాధః, యథాచ 'న కాంచన పరిహరేత్తద్వ్రత'మిత్యనేన వామదేవ్యవిద్యావిషయేణ సర్వస్త్ర్యపరిహారవచనేన సామాన్యవిషయం గమ్యాగమ్యవిభాగశాస్త్రం బాధ్యతే, ఏవమనేనాపి ప్రాణవిద్యావిషయేణ సర్వాన్నభక్షణవచనేన భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగశాస్త్రం బాధ్యేతేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, నేదం సర్వాన్నానుజ్ఞానం విధీయత ఇతి, నహ్యత్ర విధాయకశ్శబ్ద ఉపలభ్యతే 'న హ వా ఏవంవిది కించనానన్నం భవతీ'తి వర్తమానాపదేశాత్, నచాసత్యామపి విధిప్రతీతౌ ప్రవృత్తివిశేషకరత్వలోభేనైవ విధిరభ్యుపగంతుం శక్యతే। అపిచ శ్వాదిమర్యాదం ప్రాణస్యాన్నమిత్యుక్త్వేదముచ్యతే 'నైవంవిది కించిదనన్నం భవతీ'తి, నచ శ్వాదిమర్యాదమన్నం మానుషదేహేనోపయోక్తుం శక్యతే, శక్యతే తు ప్రాణస్యాన్నమిదం సర్వమితి చింతయితుం, తస్మాత్ప్రాణాన్నవిజ్ఞానప్రశంసార్థోఽయమర్థవాదో న సర్వాన్నానుజ్ఞానవిధిః । తద్దర్శయతి 'సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయ' ఇతి। ఏతదుక్తం భవతి, ప్రాణాత్యయ ఏవ హి పరస్యామాపది సర్వమన్నమదనీయత్వేనాభ్యనుజ్ఞాయతే, తద్దర్శనాత్, తథాహి శ్రుతిశ్చాక్రాయణస్యర్షేః కష్టాయామవస్థాయామభక్ష్యభక్షణే ప్రవృత్తిం దర్శయతి 'మటచీహతేషు కురుష్వి'త్యస్మిన్ బ్రాహ్మణే,చాక్రాయణః కిలర్షిరాపద్గత ఇభ్యేన సామిఖాదితాన్ కుల్మాషాంశ్చఖాద, అనుపానం తు తదీయముచ్ఛిష్టదోషాత్ ప్రత్యాచచక్షే కారణం చాత్రోవాచ 'న వా అజీవిష్యమిమానఖాద'న్నితి 'కామో మ ఉదపాన'మితి చ పునశ్చోత్తరేద్యుస్తానేవ స్వపరోచ్ఛిష్టాన్ పర్యుషితాన్ కుల్మాషాన్ భక్షయాంబభూవేతి । తదేతదుచ్ఛిష్టోచ్ఛిష్టపర్యుషితభక్షణం దర్శయంత్యాశ్శ్రుతేరాశయాతిశయో లక్ష్యతే ప్రాణాత్యయప్రసంగే ప్రాణసంధారణాయాభక్ష్యమపి భక్షయితవ్యమితి, స్వస్థావస్థాయాం తు తన్న కర్తవ్యం విద్యావతాపీత్యనుపానప్రత్యాఖ్యానాద్గమ్యతే, తస్మాదర్థవాదో 'న హ వా ఏవంవిదీ'త్యేవమాదిః॥... ... ... ✱

॥ సూ॥ ౨౯॥ అబాధాచ్చ॥

ఏవంచ సత్యాహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిరిత్యేవమాది భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగశాస్త్రమబాధితం భవిష్యతి॥......✱

సామిఖాదితాన్ అర్ధభక్షితాన్ కుత్సితమాషాన్ యాచయిత్వా భక్షితవాన్, ఇభ్యేన జలం గృహాణేత్యుక్తే సతి ఉచ్ఛిష్టం మే పీతం స్యాదితి ప్రతిషిద్ధ్య మాషాః కిం నోచ్ఛిష్టా ఇతి ఇభ్యేనోక్తే సతి మాషభక్షణే జలత్యాగే చ కారణమువాచ అన్నాం శేమమాపద స్త్రీ జలపానం తు స్వేచ్ఛాతస్తటాకాదౌ లభ్యత ఇతి మాషాన్ ఖాదిత్వాఽవశిష్టాన్ జాయాయై దత్తవాన్ సా చ నాపద్గతా పత్యురాపదం జ్ఞాత్వా మాషాన్ సంరక్ష్య ప్రాతస్తస్మై దదౌ స చ తాన్ ఖాదిత్వా రాజ్ఞో యజ్ఞం గత్వా ప్రస్తోత్రాదీనాక్షిప్య ప్రాణాదికాః ప్రస్తావాదిదేవతా ఉపదిశ్య ధనం ప్రాప్య స్థిత ఇత్యతో ఉచ్ఛిష్టభక్షణజలత్యాగాత్మకశిష్టాచారలింగాదనాపత్త్రౌ విదుషాఽప్యభక్ష్యం న భక్షణీయమితి సూచ్యత ఇతి భావః॥ ... ... ॥ ౨౯॥

౩౦॥ సురాపానేనాపిజీవనమాశంక్యకదాపినతత్కార్యమిత్యాహ ॥తథామద్యంనిత్యంబ్రాహ్మణఇతి-వర్జయేదితి శేషః । కుతఇత్యాశంక్యమరణాంత ప్రాయశ్చిత్తవిధానాదిత్యాహ ॥సురాపస్యేతి॥ ఉష్ణామతితప్తాం సురామితి శేషఃఇతశ్చసానపేయేత్యాహ ॥సురాపాఇతి॥ ... ... *

౩౧॥ఉదాహృతస్మృతీనాంమూలభూతాంశ్రుతిమాహ ॥శబ్దశ్చేతి॥ కామకారోయథేష్టప్రవృత్తిఃసోపినిషేధోపిఉపపన్నతరోభవతి 'నహవాఏవంవిదీ'త్యస్యార్థవాదత్వాత్,యద్యయమపివిధిస్స్యాత్తర్హి విహితప్రతిషిద్ధత్వాత్ షోడశిగ్రహణాగ్రహణవత్సురాపానేవికల్పస్స్యాత్సచసర్వస్మృతిభిశ్శిష్టాచారేణచవిరుద్ధఇతితరబర్థః॥ఇతిసప్తమాధికరణమ్॥ ... *

సూ॥౩౦॥అపిచస్మర్యతే॥

అపిచఆపదిసర్వాన్నభక్షణమపిస్మర్యతేవిదుషోఽవిదుషశ్చావిశేషేణ 'జీవితాత్యయమాపన్నోయోఽన్నమత్తియతస్తతః । లిప్యతేనసపాపేనపద్మపత్రమివాంభసే'తి । తథా ' మద్యంనిత్యం బ్రాహ్మణః,సురాపస్యబ్రాహ్మణస్యోష్ణామాసించేయుః, సురాపాఃక్రిమయోభవంత్యభక్ష్యభక్షణ'ఇతిచస్మర్యతేవర్జనమనన్నస్య॥ ... ... *

సూ॥౩౧॥శబ్దశ్చాతోఽకామకారే॥

శబ్దశ్చానన్నస్యప్రతిషేధకఃకామకారనివృత్తిప్రయోజనః కఠానాంసంహితాయాంశ్రూయతే ' తస్మాద్బ్రాహ్మణస్సురాంనపిబే'దితి,సోపి 'నహవాఏవంవిదీ'త్యస్యార్థవాదత్వాదుపపన్నతరోభవతి,తస్మాదేవంజాతీయకాఅర్థవాదానవిధయఇతి॥ ... ... *

సూ॥౩౨॥విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి॥

'సర్వాపేక్షాచ' (అ౩పా౪సూ౨౬) ఇత్యత్రాశ్రమకర్మణాం విద్యాసాధనత్వమవధారితం, ఇదానీంతుకిమముముక్షోరప్యాశ్రమమాత్రనిష్ఠస్యవిద్యామకామయమానస్యతాన్యనుష్ఠేయాన్యుతాహోనేతిచింత్యతే, తత్ర ' తమేతంవేదానువచనేన బ్రాహ్మణావివిదిషంతీ'త్యాదినా ఆశ్రమకర్మణాంవిద్యాసాధనత్వేనవిహితత్వాద్విద్యామనిచ్ఛతః ఫలాంతరంకామయమానస్యనిత్యాన్యననుష్ఠేయాని,అథతస్యాప్యనుష్ఠేయానినతర్హ్యేషాంవిద్యాసాధనత్వంనిత్యానిత్యసంయోగవిరోధాదిత్యస్యాంప్రాప్తౌపఠతి, ఆశ్రమమాత్రనిష్ఠస్యాప్యముముక్షోః కర్తవ్యాన్యేవనిత్యానికర్మాణి ' యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీ'త్యాదినావిహితత్వాత్ । నహివచనస్యాతిభారోనామకశ్చిదస్తి॥అథయదుక్తంనైవంసతివిద్యాసాధనత్వమేషాంస్యాదిత్యతఉత్తరంపఠతి॥ ... ... *

సూ॥౩౩॥సహకారిత్వేనచ॥

విద్యాసహకారీణిచైతానిస్యుః విహితత్వాదేవ 'తమేతంవేదానువచనేన బ్రాహ్మణావివిదిషంతీ'త్యాదినా । తదుక్తం ' సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవది'తి (అ౩పా౪సూ౨౬) నచేదంవిద్యాసహకా

౩౨॥ విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి ॥ నిత్యాగ్నిహోత్రాదికర్మసువిహితత్వాద్వినియుక్తవినియోగవిరోధాచ్చ సంశయేశాస్త్రాంతరవిరోధాత్ సర్వాన్నత్వోక్తేఃస్తుతిత్వవత్ నిత్యవినియుక్తత్వశ్రుతివిరోధాత్ వివిదిషాయాంవినియోగశ్రుతేఃస్తుతిత్వమితిపూర్వపక్షమాహ ॥ తత్రేతి ॥ జ్ఞానకామనయాఽనుష్ఠానేకర్మణామనిత్యత్వమనావశ్యకత్వం తస్యాఃఅనిత్యత్వాత్ యావజ్జీవాదివిధినాతునిత్యత్వంచేతివిరుద్ధధర్మద్వయాపాతాత్ వివిదిషాశ్రుతేఃస్తుతిత్వమితిఫలంపూర్వపక్షేసిద్ధాంతేతూభయథానుష్ఠానంఫలమ్॥... ... ... *

౩౩ ॥ సహమిళిత్వాశుద్ధిద్వారావిద్యాంకుర్వంతీతిసహకారీణికర్మాణితేషాంభావస్తత్త్వంతేనేత్యర్థః। విద్యయాసహఫలకారిత్వంసహకారిపదాత్ ప్రాప్తంనిరస్యతి ॥ నచేదమితి ॥ విద్యాయాఅవిహితత్వాన్నాంగాపేక్షాఽస్తిఅతోవి

హితానికర్మాణి అవిహితాయావిద్యాయా నసహకార్యంగాని మోక్షస్యాసాధ్యత్వాచ్చ నకర్మణాం సహకారిత్వసంభవఇత్యర్థః । తుల్యబలశ్రుతిబలేనవినియోగపృథక్త్వంసంయోగభేదఃతతోనవిరోధఃకామనాయా అనిత్యత్వేపి కర్మణాంనానిత్యత్వంనిత్యవిధినాప్రయోగస్యనిత్యత్వాత్ । సత్యాంకామనాయాం కామ్యప్రయోగేణైవ నిత్యసిద్ధేర్న కశ్చిద్విరోధః । ఇదంచ 'ఏకస్యతూభయత్వేసంయోగపృథక్త్వ'మితిసూత్రేచింతితం । యథా 'ఖాదిరోయూపో భవతీ'తి శ్రుత్యా ఖాదిరత్వస్యక్రత్వర్థతా 'ఖాదిరంవీర్యకామస్యే'తిశ్రుత్యాపురుషార్థతాచేతి । అతస్సతివాక్యద్వయే వినియుక్తవినియోగోనవిరుధ్యతఇత్యర్థః ॥ ... ... ❋

రిత్వవచనమాశ్రమకర్మణాం ప్రయాజాదివత్ విద్యాఫలవిషయంమంతవ్యం అవిధిలక్షణత్వాద్విద్యాయాః అసాధ్యత్వాచ్చవిద్యాఫలస్య । విధిలక్షణంహిసాధనందర్శపూర్ణమాసాదిస్వర్గఫలసిషాధయిషయాసహకారిసాధనాంతరమాకాంక్షతే నైవంవిద్యా । తథాచోక్తం 'అతఏవచాగ్నీంధనాద్యనపేక్షే'తి (అ౩-పా౪-సూ-౨౫) తస్మాదుత్పత్తిసాధనత్వఏవైషాంసహకారిత్వవాచోయుక్తిః । నచాత్రనిత్యానిత్యసంయోగవిరోధఆశంక్యః, కర్మాభేదేపిసంయోగభేదాత్ । నిత్యోహ్యేకస్సంయోగోయావజ్జీవాదివాక్యకల్పితోనతస్యవిద్యాఫలత్వం, అనిత్యస్త్వపరస్సంయోగః 'తమేతంవేదానువచనేనబ్రాహ్మణావివిదిషంతీ'త్యాదివాక్యకల్పితః, తస్యవిద్యాఫలత్వం యథైకస్యాపిఖాదిరస్య నిత్యేనసంయోగేన క్రత్వర్థతా అనిత్యేనసంయోగేనపురుషార్థతాచతద్వత్ ॥ ... ... ❋

సూ. ౩౪॥ సర్వథాపితఏవోభయలింగాత్ ॥

సర్వథాప్యాశ్రమకర్మత్వపక్షే విద్యాసహకారిత్వపక్షేచ తఏవాగ్నిహోత్రాదయోధర్మా అనుష్ఠేయాః, తఏవేత్యవధారయన్నాచార్యఃకింనివర్తయతి, కర్మభేదాశంకామితిబ్రూమః । యథా కుండపాయినామయనే 'మాసమగ్నిహోత్రంజుహ్వతీ'త్యత్రనిత్యాదగ్నిహోత్రాత్కర్మాంతరముపదిశ్యతే నైవమిహకర్మభేదోఽస్తీత్యర్థః।కుతః, ఉభయలింగాత్-శ్రుతిలింగాత్ స్మృతిలింగాచ్చ శ్రుతిలింగంతావత్ 'తమేతంవేదానువచనేనబ్రాహ్మణావివిదిషంతీ'తి సిద్ధవదుత్పన్నరూపాణ్యేవయజ్ఞాదీనివివిదిషాయాంవినియుంక్తే-నజుహ్వతీత్యాదివదపూర్వమేషాంరూపముత్పాదయతీతి । స్మృతిలింగమపి 'అనాశ్రితఃకర్మఫలంకార్యంకర్మకరోతియ'ఇతి విజ్ఞాతకర్తవ్యతాకమేవకర్మవిద్యోత్పత్త్యర్థందర్శయతి । 'యస్యైతేఽష్టాచత్వారింశత్సంస్కారా'ఇత్యాద్యాచ సంస్కారత్వప్రసిద్ధిర్వైదికేషుకర్మసుతత్సంస్కృతస్యవిద్యోత్పత్తిమభిప్రేత్యస్మృతౌభవతి, తస్మాత్సాధ్వీదమభేదావధారణం ॥... ❋

సూ. ౩౫॥ అనభిభవంచదర్శయతి ॥

సహకారిత్వస్యైవైతదుపోద్బలకంలింగదర్శనంఅనభిభవంచదర్శయతి శ్రుతిర్బ్రహ్మచర్యాదిసాధన

౩౪. ననునిత్యాగ్నిహోత్రాదిభ్యోభిన్నాఏవ యజ్ఞాదయో వివిదిషాయాంవినియుజ్యంతే తత్రకుతోవినియుక్తవినియోగస్తత్రాహ ॥ సర్వథాపీతి ॥ నిత్యత్వేకామ్యత్వేచేత్యర్థః । కుండపాయినామయనే 'మాసగ్నిహోత్రం జుహోతీ'త్యామ్నాతస్య సాధ్యహోమవాచిత్వాత్తదేకార్థతాగ్నిహోత్రపదస్య వ్యవహితసిద్ధాగ్నిహోత్రపరామర్శకత్వాయోగాత్ మాసగుణవిశిష్టంకర్మాంతరంవిధీయతఇత్యుక్తం, ఇహతు యజ్ఞేనేత్యాది సుబంతానామాఖ్యాతేనైకార్థత్వాభావాత్ సిద్ధవ్యవహితకర్మానువాదకత్వాత్తేషామేవకర్మణాంజ్ఞానార్థత్వవిధిరితిభావః । సిద్ధకర్మసుసంస్కారత్వప్రసిద్ధిరపిశుద్ధ్యాఖ్యసంస్కారద్వారాజ్ఞానార్థకర్మభేదేలింగమిత్యాహ ॥ యస్యైతేఽష్టేతి॥

౩౫. బ్రహ్మచర్యాదికర్మణాంప్రతిబంధధ్వంసద్వారావిద్యార్థత్వేలింగమాహ॥అనభిభవంచేతి॥ఇత్యష్టమాధికరణమ్ ❋

౩౬. ❁అంతరాచాపితుతద్దృష్టేః❁॥ అనాశ్రమిణాంజపాదికర్మసత్త్వాత్ నిందితత్వాచ్చ సంశయేసతిఆశ్రమకర్మణా మేవవిద్యాహేతుత్వశ్రుతేరనాశ్రమస్యనిందితత్వాచ్చఅనధికారఇతిపూర్వపక్షః । తత్రానాశ్రమకర్మణాంవిద్యాహేతుత్వాసిద్ధిః సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితిఫలం॥ ... ...❁
౩౭. రైక్వాదీనాంవిద్యావత్త్వలింగస్య జన్మాంతరాశ్రమకర్మణాఽన్యథాసిద్ధేః అనాశ్రమకర్మణోవిద్యార్థత్వే ప్రాపకంమానాంతరంవాచ్యమితిశంకతే ॥ నను లింగమితి ॥ ... ... ❁
౩౮. అనాశ్రమిత్వావిరుద్ధానాంవర్ణమాత్రప్రాప్తధర్మాణాంవిద్యార్థత్వేమానమాహ ॥తథాచేతి॥ మైత్ర్యాదయా

సంపన్నస్యరాగాదిభిఃక్లేశైః 'ఏష హ్యాత్మా ననశ్యతి యంబ్రహ్మచర్యేణానువిందత' ఇత్యాదినా, తస్మా ద్యజ్ఞాదీన్యాశ్రమకర్మాణిచభవంతివిద్యాసహకారీణిచేతిస్థితమ్॥ ... ... ❁

❁ సూ. ౩౬ ॥ అంతరాచాపితుతద్దృష్టేః ॥ ❁

విధురాదీనాం ద్రవ్యాదిసంపద్రహితానాం చాన్యతమాశ్రమప్రతిపత్తిహీనానా మంతరాళవర్తినాంకింవిద్యాయామధికారోఽస్తి కింవానాస్తీతిసంశయేనాస్తీతితావత్ప్రాప్తం, ఆశ్రమకర్మణాంవిద్యాహేతుత్వావధారణాత్ ఆశ్రమకర్మాసంభవాచ్చ తేషామిత్యేవంప్రాప్తేఇదమాహ,అంతరాచాపితు - అనాశ్రమిత్వేనాంతరాళేవర్తమానోఽపివిద్యాయామధిక్రియతే, కుతస్తద్దృష్టేః, రైక్వవాచక్నవీజానశ్రుతిప్రభృతీనామేవంభూతానామపిబ్రహ్మవిత్త్వశ్రుత్యుపలబ్ధేః ॥ ... ... ❁

❁ సూ. ౩౭ ॥ అపిచస్మర్యతే ॥ ❁

సంవర్తప్రభృతీనాంచ నగ్నచర్యాదియోగాదనపేక్షితాశ్రమకర్మణామపి మహాయోగిత్వం స్మర్యతఇతిహాసే ॥ నను లింగమిదంశ్రుతిస్మృతిదర్శనముపన్యస్తం కానుఖలుప్రాప్తిరితిసాఽభిధీయతే॥...❁

❁ సూ. ౩౮ ॥ విశేషానుగ్రహశ్చ ॥ ❁

తేషామపి విధురాదీనామవిరుద్ధైః పురుషమాత్రసంబంధిభిర్జపోపవాస దేవతారాధనాదిభిర్ధర్మవిశేషైరనుగ్రహోవిద్యాయాస్సంభవతి । తథాచస్మృతిః 'జప్యేనైవతుసంసిద్ధ్యేత్ బ్రాహ్మణో నాత్రసంశయః। కుర్యాదన్యన్నవాకుర్యాన్మైత్రో బ్రాహ్మణఉచ్యత' ఇత్యసంభవదాశ్రమకర్మణోఽపిజప్యేఽధికారందర్శయతి । జన్మాంతరానుష్ఠితైరప్యాశ్రమకర్మభిఃసంభవత్యేవవిద్యాయాఅనుగ్రహః । తథాచస్మృతిః 'అనేకజన్మసంసిద్ధస్తతోయాతిపరాంగతి'మితిజన్మాంతరసంచితానపిసంస్కారవిశేషాననుగ్రహీతౄన్విద్యాయాం దర్శయతి । దృష్టార్థాచ విద్యాప్రతిషేధాభావమాత్రేణాప్యర్థినమధికరోతిశ్రవణాదిషు । తస్మాద్విధురాదీనామప్యధికారోనవిరుధ్యతే ॥ ... ... ❁

❁ సూ. ౩౯ ॥ అతస్త్వితరజ్జ్యాయోలింగాచ్చ ॥ ❁

అతస్త్వంతరాళవర్తిత్వాదితరదాశ్రమవర్తిత్వం జ్యాయోవిద్యాసాధనంశ్రుతిస్మృతి సందృబ్ధత్వాత్ శ్రుతిలింగాచ్చ 'తేనైతిబ్రహ్మవిత్పుణ్యకృత్తైజసశ్చే'తి । 'అనాశ్రమీనతిష్ఠేతదినమేకమపిద్విజః

వానిత్యర్థః । నన్వనాశ్రమిణాంకర్మభవతువిద్యాహేతుఃతథాపి తేషాంనశ్రవణాదావధికారఃసన్న్యాసాభావాదిత్యతఆహ ॥దృష్టార్థాచేతి॥ బంధకాజ్ఞానధ్వస్తిఫలకవిద్యాకామస్యశ్రవణేఽధికారఃసన్న్యాసోఽపికదాచిత్కృతోజ్ఞానేఉపకరోతిశ్రవణంప్రత్యనంగత్వాదితిభావః ॥ ... ... ❁
౩౯.తర్హ్యాశ్రమిత్వంవ్యర్థమిత్యతఆహ॥అతస్త్వితి॥పుణ్యకృత్తైజసఃశుద్ధఃతేనజ్ఞానమార్గేణ ఏతి బ్రహ్మప్రాప్నోతీత్యర్థః। అత్ర పుణ్యకృత్త్వలింగా దాశ్రమిత్వంజ్యాయః పుణ్యోపచయే శీఘ్రం విద్యాలాభా దనాశ్రమస్యనిందితత్వా చ్చేతి భావః ॥ ఇతినవమాధికరణమ్ ॥ ... ... ❁

౪౦॥ తద్భూతస్యతు॥ఉత్తమాశ్రమాత్పూర్వాశ్రమంప్రాప్తస్య ప్రచ్యుతస్య కర్మాపి విద్యాహేతుః అనాశ్రమికర్మవదితిసంగతిః పూర్వపక్షే ఫలంచ । సిద్ధాంతేతుభ్రష్టస్యకర్మణనవిద్యాహేతురితిఫలం । రాగాదిప్రాబల్యాత్ ప్రచ్యుతినిషేధాచ్చ ప్రచ్యుతిః ప్రామాణికీనవేతిసంశయ్యసిద్ధాంతసూత్రే నియమంవ్యాచష్టే ॥ తథాహీతి ॥ అత్యంతమితినైష్ఠికత్వేనియమః- అరణ్యమిత్యేకాంతోపలక్షితపారివ్రాజ్యంగృహ్యతే-తదియాత్ గచ్ఛేత్-ఇతిపదంశాస్త్రమార్గః తత స్తస్మాత్పారివ్రాజ్యాత్ నపునరేయాత్ నప్రచ్యవేదితిఉపనిషత్ రహస్యమిత్యర్థః । అతదూప్రసంప్రచ్యుతౌప్రమాణాభావంవ్యాచష్టే ॥ యథాచేతి ॥ శిష్టాచారాభావమాహ ॥ నచైవమితి॥ ' చండాలాః ప్రత్యవసితా' ఇతిస్మృతేశ్చ పతితానాంకర్మనిష్ఫలమితిభావః॥ ఇతిదశమాధికరణమ్॥... ... ...

సంవత్సరమనాశ్రమీస్థిత్వాకృచ్ఛ్రత్రయంచరేదితిచస్మృతిలింగాత్॥... ... ... *

॥ సూ॥౪౦॥తద్భూతస్యతునాతద్భావో జైమినేరపినియమాతద్రూపాభావేభ్యః॥

సంత్యూర్ధ్వరేతస ఆశ్రమాఇతిస్థాపితం, తాంస్తుప్రాప్తస్యకథంచిత్తతః ప్రచ్యుతిరస్తినాస్తివేతిసంశయః, పూర్వధర్మస్వనుష్ఠానచికీర్షయారాగాదివశేనవా ప్రచ్యుతోపిస్యాద్విశేషాభావాదిత్యేవంప్రాప్తేఉచ్యతే । తద్భూతస్యతు ప్రతిపన్నోర్ధ్వరేతోభావస్యనకథంచిదప్యతద్భావోనతతఃప్రచ్యుతిస్స్యాత్, కుతః, నియమాతద్రూపాభావేభ్యః । తథాహి ' అత్యంతమాత్మానమాచార్యకులేఽవసాదయన్నితి, ' అరణ్యమియాదితిపదం తతోనపునరేయాదిత్యుపనిషది'తి ' ఆచార్యేణాభ్యనుజ్ఞాతశ్చతుర్ణామేకమాశ్రమం ఆవిమోక్షాచ్ఛరీరస్య సోఽనుతిష్ఠేద్యథావిధీ'తిచైవంజాతీయకో నియమః ప్రచ్యుత్యభావం దర్శయతి । యథాచ ' బ్రహ్మచర్యం సమాప్యగృహీభవేత్ గృహాద్వనీభూత్వాప్రవ్రజేత్ యదివేతరథా బ్రహ్మచర్యాదేవప్రవ్రజే'దితిచైవమాదీన్యారోహరూపాణివచాంస్యుపలభ్యంతేనైవం ప్రత్యవరోహరూపాణి, నచైవమాచారాశ్శిష్టావిద్యంతే। యత్తుపూర్వధర్మస్వనుష్ఠానచికీర్షయాప్రత్యవరోహణమితి,తదసత్ ' శ్రేయాన్ స్వధర్మోవిగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితా'దితిస్మరణాత్, న్యాయాచ్చయోహియంప్రతివిధీయతేసతస్యధర్మోనతుయోయేనస్వనుష్ఠాతుంశక్యతే, చోదనాలక్షణత్వాద్ధర్మస్య। నచరాగాదివశాత్ ప్రచ్యుతిః, నియమశాస్త్రస్యబలీయస్త్వాత్ । జైమినేరపీత్యపిశబ్దేన జైమినిబాదరాయణయోరత్ర సంప్రతిపత్తింశాస్తి ప్రతిపత్తిదార్ఢ్యాయ॥ ... ...

॥ సూ॥౪౧॥నచాధికారికమపిపతనానుమానాత్తదయోగాత్।

యది నైష్ఠికో బ్రహ్మచారీ ప్రమాదాదవకీర్యేత కిం తస్య ' బ్రహ్మచార్యవకీర్ణీనైరృతంగర్దభమాలభేతే'త్యేతత్ప్రాయశ్చిత్తం స్యాదుతనేతి । నేత్యుచ్యతే । యదధికారలక్షణే నిర్ణీతంప్రాయశ్చిత్తమవకీర్ణిపశుశ్చ తద్వదాధానస్యాప్రాప్తకాలత్వాదితి తదపినైష్ఠికస్య భవితుమర్హతి । కింకారణం ' ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మంయస్తు ప్రచ్యవతేపునః ప్రాయశ్చిత్తంనపశ్యామి యేనశుధ్యేత్సఆత్మహే'త్యప్రతిసమాధేయపతనస్మరణాత్ ఛిన్నశిరసఇవ ప్రతిక్రియానుపపత్తేః । ఉపకుర్వాణస్యతు

౪౧॥ నచాధికారికం॥ అవకీర్యేత- వ్యభిచరేదిత్యర్థః। అవకీర్ణంయోనౌసిక్తంరేతోయస్యాస్తీత్యవకీర్ణీ। అత్ర ప్రచ్యుతస్య ప్రాయశ్చిత్తం స్యాన్నవేతి ఉపపాతకత్వాత్పతనస్మృతేశ్చసంశయః । ప్రచ్యుతస్యయజ్ఞాదికంనిష్ఫలమిత్యుక్తంతద్వత్ ప్రాయశ్చిత్తంనిష్ఫలమితి పూర్వపక్షయతి ॥ నేత్యుచ్యతఇతి ॥ అత్రకృతప్రాయశ్చిత్తస్యకర్మజ్ఞానహేతుర్న భవతీతి ఫలం। సిద్ధాంతేతుభవతీతిభేదః । యథోపనయనకాలే హోమో లౌకికాగ్నావేవకార్యః దారసంబంధోత్తరకాలవిహితాధానస్యసంప్రత్యప్రాప్తకాలత్వేనఆహవనీయాభావాత్ తద్వదవకీర్ణినో బ్రహ్మచారిణః ప్రాయశ్చిత్తం పశుర్గర్దభోలౌకికాగ్నౌ హోతవ్యఇత్యధికారలక్షణే షష్ఠాధ్యాయేనిర్ణీతం । ' ప్రాయశ్చిత్తం నపశ్యామీ'తి

దర్శనాభావస్మృతేః ప్రాయశ్చిత్తాభావపరత్వం కల్పయిత్వా తన్మూలశ్రుతికల్పనాత్ ప్రాగేవ క్లృప్తసాధారణశ్రుత్యా ప్రాయశ్చిత్తసద్భావసిద్ధేః కల్పనం నోదేతి - క్లృప్తశ్రుతివిరోధాదితి భావః ॥ ... ... ❋

౪౨. ప్రాయశ్చిత్తస్య భావాభావప్రసిద్ధ్యోస్సమత్వేపి భావప్రసిద్ధిః శ్రుతిమూలత్వాదాదర్తవ్యేత్యత్ర సమ్మతిమాహ తదుక్తమితి ॥ 'యవమయశ్చరు'రిత్యత్ర యవశబ్దం కేచిద్దీర్ఘశూకే ప్రయుంజతే కేచిద్దేశవిశేషే ప్రియంగుషు । అతః కస్య చరుః కార్య ఇతి సందేహే వృద్ధప్రయోగసామ్యాత్ సమా తుల్యా వికల్పేన ప్రతిపత్తిస్స్యాదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః శాస్త్రమూలా ప్రతిపత్తిర్గ్రాహ్యా శాస్త్రనిమిత్తత్వాద్ధర్మాదిజ్ఞానస్య । తథా చ 'యత్రాన్యా ఓషధయో మ్లాయంత్యథైతే యవా మోదమానాస్తిష్ఠంతీ'తి శాస్త్రమూలత్వాద్దీర్ఘశూకప్రయోగస్యైవాదర ఇత్యర్థః । స్మృతేరర్థమాహ ప్రాయశ్చిత్తేతి ॥ బ్రహ్మచర్యరక్షార్థం యత్నాధిక్యం కార్యమితి జ్ఞాపనార్థం ప్రాయశ్చిత్తం స్పష్టమపి న పశ్యామీత్యుక్తం భగవదత్రిణేత్యర్థః । నైష్ఠికవద్యతివనస్థయోరపి ప్రమాదాత్ బ్రహ్మచర్యభంగే ప్రాయశ్చిత్తమస్తీత్యాహ ॥ ఏవమితి ॥

తాదృక్పతనస్మరణాభావాదుపపద్యతే తత్ప్రాయశ్చిత్తం॥ ... ... ❋

❋ సూ॥౪౨॥ ఉపపూర్వమపి త్వేకే భావమశనవత్తదుక్తమ్॥ ❋

అపి త్వేకే ఆచార్యా ఉపపాతకమేవైతదితి మన్యంతే యన్నైష్ఠికస్య గురుదారాదిభ్యోఽన్యత్ర బ్రహ్మచర్యం వికీర్యేత న తన్మహాపాతకం భవతి గురుతల్పాదిషు మహాపాతకేష్వపరిగణనాత్ । తస్మాదుపకుర్వాణవన్నైష్ఠికస్యాపి ప్రాయశ్చిత్తభావమిచ్ఛంతి బ్రహ్మచారిత్వావిశేషాదవకీర్ణిత్వావిశేషాచ్చ । అశనవత్, యథా బ్రహ్మచారిణో మధుమాంసాశనే వ్రతలోపః పునస్సంస్కారశ్చైవమితి । యే హి ప్రాయశ్చిత్తస్యాభావమిచ్ఛంతి న తేషాం మూలముపలభ్యతే, యే తు భావమిచ్ఛంతి తేషాం బ్రహ్మచార్యవకీర్ణీత్యేతదవిశేషశ్రవణం మూలం । తస్మాద్భావో యుక్తతరః । తదుక్తం ప్రమాణలక్షణే 'సమా విప్రతిపత్తిస్స్యాచ్ఛాస్త్రస్థా వా తన్నిమిత్తత్వా'దితి । ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణం త్వేవం సతి యత్నగౌరవోత్పాదనార్థమితి వ్యాఖ్యాతవ్యం । ఏవం భిక్షువైఖానసయోరపి 'వానప్రస్థో దీక్షాభేదే కృచ్ఛ్రం ద్వాదశరాత్రం చరిత్వా మహాకక్షం వర్ధయేత్ భిక్షుర్వానప్రస్థవత్ సోమవృద్ధివర్జం స్వశాస్త్రసంస్కారశ్చే'త్యేవమాది ప్రాయశ్చిత్తస్మరణమనుసర్తవ్యం॥ ... ... ❋

❋ సూ॥౪౩॥ బహిస్తూభయథాపి స్మృతేరాచారాచ్చ॥ ❋

యద్యూర్ధ్వరేతసాం స్వాశ్రమేభ్యః ప్రచ్యవనం మహాపాతకం యది వోపపాతకముభయథాపి శిష్టైస్తే బహిష్కర్తవ్యాః 'ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతే పునః ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుద్ధ్యేత్స ఆత్మహే'తి । ఆరూఢపతితం విప్రం మండలాచ్చ వినిస్సృతమ్ ఉద్బద్ధం కృమిదష్టం చ స్పృ

కృచ్ఛ్రం ప్రాజాపత్యం మహాకక్షం బహుతృణకాష్ఠం దేశం జలదానాదినా వర్ధయేత్ । యతిస్తు సోమలతావర్జం వర్ధయేత్ । 'సర్వపాపప్రసక్తోపి ధ్యాయన్నిమిషమచ్యుతమ్ భూయస్తపస్వీ భవతి పఙ్క్తిపావనపావన' ఇతి చ 'ఉపపాతకసంఘేషు పాతకేషు మహత్సు చ। ప్రవిశ్య రజనీపాదం బ్రహ్మధ్యానం సమాచరే'దిత్యాదిస్వశాస్త్రవిహితధ్యానప్రాణాయామాదిసంస్కారోపి భిక్షుణా కార్య ఇత్యర్థః । ఆదిపదాత్ 'మనోవాక్కాయజాన్ దోషానజ్ఞానోత్థాన్ ప్రమాదజాన్ । సర్వాన్ దహతి యోగాగ్నిస్తూలరాశిమివానలః, 'నిత్యమేవ తు కుర్వీత ప్రాణాయామాంస్తు షోడశ। అపి భ్రూణహనం మాసాత్పునంత్యహరహః కృతా' ఇత్యాదీని వాక్యాని గృహ్యంతే॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్॥... ... ...❋

౪౩॥❋ బహిస్తూభయథాపి స్మృతేరాచారాచ్చ ❋॥ కృతప్రాయశ్చిత్తైస్తైస్సహ కృతశ్రవణాదికం జ్ఞానసాధనం న వేతి సందేహే తేషాం శుద్ధత్వాత్సాధనమితి ప్రాప్తే ప్రాయశ్చిత్తాత్ పరలోకే తేషాం శుద్ధత్వేప్యత్ర శుద్ధ్యభావాన్న సాధనమితి సిద్ధాంతయతి ॥ యద్యూర్ధ్వేతి॥ సుగమం భాష్యం ॥ ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్॥... ... ... ❋

౪౪. ❀స్వామినఃఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః❀॥అంగాశ్రితోపాస్తిషూభయకర్తృకత్వసంభవాత్ సంశయః 'కృతపాత్రశ్చిత్తస్సంవ్యవహార్య' ఇత్యుత్సర్గస్య నిందాతిశయస్మృత్యాస్నైష్ఠికాదిషుబాధవత్ యోయదంగకర్తాసతదాశ్రితస్యకర్తేత్యుత్సర్గస్యకర్తుఃఫలశ్రుత్యాబాధఇతిపూర్వపక్షమాహ ॥ కిమితి ॥ అత్రకర్తృత్వభోక్తృత్వయోస్సైకాధికరణ్యంఫలం.సిద్ధాంతేతుఅంగాశ్రితాఋత్విక్కర్తృకాఅప్యుపాస్తయో యజమానగామిస్వతంత్రఫలాః కిమువాచ్యంస్వనిష్ఠబ్రహ్మవిద్యాయాస్స్వాతంత్ర్యమితిఫలంవివేక్తవ్యం, అతఃపాదసంగతిః । హింకారప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారనిధనాఖ్యపంచప్రకారే సామ్నివృష్టిధ్యాతుర్వర్షసమృద్ధిఃఫలమిత్యర్థః । శ్రుతంఫలంఋత్విగ్గతంకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ తచ్చేతి ॥ యథాసాంగక్రత్వధికృతాధికారత్వాత్ గోదోహనస్యఫలం క్రత్వధికారిగతంతద్వదంగోపాసనస్యాపి ఫలంతద్గతమేవేత్యర్థః అస్తుతస్యఫలంతద్గతంకర్తాత్వన్యఃకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ఫలంచేతి॥ యదుక్తంయజమానగామిఫలమితితస్యాపవాదం శంష్ట్వాచాంద్రాయణంచరేదితిచైవమాదినిందాతిశయస్మృతిభ్యః । శిష్టాచారాచ్చ - నహియజ్ఞాధ్యయనవివాహాదీనిత్తైస్సహాచరంతిశిష్టాః ॥ ... ... ❀

❀ సూ.౪౪॥ స్వామినఃఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః ॥ ❀

అంగేషూపాసనేషుసంశయః, కింతానియజమానకర్మాణిఆహోస్విదృత్విక్కర్మాణీతి,। కింతావత్ప్రాప్తంయజమానకర్మాణీతి, కుతః ఫలశ్రుతేః । ఫలంహిశ్రూయతే 'వర్షతిహాస్మైవర్షయతిహ యఏతదేవంవిద్వాన్వృష్టౌపంచవిధంసామోపాస్త'ఇత్యాది (ఛాం-ఉ)తచ్చస్వామిగామిన్యాయ్యం తస్యసాంగేప్రయోగేఅధికృతత్వాదధికృతాధికారత్వాచ్చైవంజాతీయకస్య । ఫలంచకర్తుర్యుపాసనానాంశ్రూయతే 'వర్షత్యస్మైయఉపాస్త'ఇత్యాది । నను ఋత్విజోపి ఫలందృష్టం 'ఆత్మనేవాయజమానాయవాయంకామంకామయతేతమాగాయతీ'తి । న, తస్యవాచనికత్వాత్ । తస్మాత్ స్వామినఏవాంగేషుఫలవత్సూపాసనేషుకర్తృత్వమిత్యాత్రేయఆచార్యోమన్యతే॥ ... ❀

❀ సూ. ౪౫ ॥ ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మైహిపరిక్రియతే ॥ ❀

నైతదస్తి స్వామికర్మాణ్యుపాసనానీతి, ఋత్విక్కర్మాణ్యేతానిస్యురిత్యౌడులోమిరాచార్యోమన్యతే, కింకారణం , తస్మైహిసాంగాయకర్మణే ఋత్విక్పరిక్రియతే,' తత్ప్రయోగాంతఃపాతీనిచోద్గీథాద్యుపాసనానిఅధికృతాధికారత్వాత్ । తస్మాద్గోహనాదికర్మనియమవదేవ ఋత్విగ్భిర్నిర్వర్త్యేరన్ । తథాచ 'తగ్ంహబకోదాల్భ్యోవిదాంచకార సహనైమిశీయానాముద్గాతాబభూవే'త్యుద్గాతృకర్తృకతాంవిజ్ఞానస్యదర్శయతి । యత్తూక్తంకర్త్రాశ్రయంఫలంశ్రూయతఇతి, నైషదోషః, పరార్థత్వాదృత్విజఃఅన్యత్రవచనాత్ ఫలసంబంధానుపపత్తేః ॥ ... ...❀

❀ సూ. ౪౬ ॥ శ్రుతేశ్చ ॥ ❀

'యాంవైకాంచనయజ్ఞేఋత్విజఆశిషమాశాసతఇతి యజమానాయైవ తామాశాసతఇతిహోవాచ

కతే ॥ నన్వితి ॥ ఉద్గానేనసాధయతీత్యర్థః। యజమానంఫలమిత్యుత్సర్గస్యాసతిబాధకవచనేసిద్ధిరితిసమాధ్యర్థః। తస్మాత్ - ఫలభోక్తృత్వాదిత్యర్థః ॥ ... ... ❀
౪౫. ఉపాసనమార్త్విజ్యమృత్విక్కర్తృకమిత్యత్రశ్రౌతంలింగమాహ ॥తథాచేతి॥ తముద్గీథాఖ్యంప్రణవంప్రాణదృష్ట్యాధ్యాతవాన్ ధ్యాత్వాచనైమిశీయానాంసత్రిణాముద్గాతాసీదిత్యర్థః ॥ యజమానేన స్వగామిఫలకసాంగప్రయోగకరణాయఋత్విజాంక్రీతత్వాత్ కర్తృత్వేపినఫలభాక్త్వం ఉత్సర్గస్యబాధకాభావాదిత్యుక్తత్వాత్ తత్క్రియణద్వారాకర్తృత్వభోక్తృత్వ సామానాధికరణ్యం చోపపద్యతే భృత్యకర్తృకేయుద్ధేరాజాయుధ్యతే జయతిచేతివదితిభావః ॥ ౪౬॥ ఇతిత్రయోదశాధికరణమ్ ॥ ... ... ❀

౪౭. ❀సహకార్యంతరవిధిఃపక్షేణతృతీయంతద్వతోవిధ్యాదివత్❀॥యస్మాత్పూర్వేబ్రాహ్మణాఆత్మానంవిదిత్వాసన్న్యస్య భిక్షాచర్యంచరంతితస్మాదధునాతనోఽపి బ్రాహ్మణఆపాతజ్ఞానరూపపండావాన్ పండితః తస్యకృత్యం పాండిత్యంశ్రవణం తన్నిర్విద్యనిశ్చయేనలబ్ధ్వాబాల్యేనశ్రవణజ్ఞానస్య బాలభావేనమననేనాసంభావనానిరాసేనబాలస్యభావేనవా శుద్ధచిత్తత్వేనస్థాతుమిచ్ఛేత్, ఏవంమననశ్రవణేకృత్వా అథానంతరంమునిర్నిదిధ్యాసనకృత్స్యాత్ ఏవం అమౌనంమౌనాదన్యత్ బాల్యపాండిత్యద్వయం మౌనంచనిదిధ్యాసనం. లబ్ధ్వా. అథజ్ఞానసామగ్రీపాకకాల్యానంతరంబ్రహ్మాహమితి సాక్షాత్కారవాన్ బ్రాహ్మణోభవతీత్యర్థః । మౌనశబ్దస్యసిద్ధరూపేపారివ్రాజ్యే అనుష్ఠేయేచధ్యానే ప్రయోగాత్సంశయః । యథా 'తగ్ హబక' ఇత్యాదివాక్యశేషాత్ ఉద్గీథాద్యుపాసనాస్వార్త్విజ్యత్వనిర్ణయస్తద్వదథబ్రాహ్మ

వాచేతి తస్మాదుహైవంవిదుద్గాతాబ్రూయాత్ కంతేకామమాగాయానీ'తి(ఛాందోగ్య)చర్త్విక్కర్తృకస్యవిజ్ఞానస్యయజమానగామిఫలందర్శయతి, తస్మాదంగోపాసనానామార్త్విక్కర్మత్వసిద్ధిః॥ ... ❀

❀ సూ. ౪౭. సహకార్యంతరవిధిఃపక్షేణతృతీయంతద్వతోవిధ్యాదివత్॥ ❀

'తస్మాద్బ్రాహ్మణఃపాండిత్యంనిర్విద్య బాల్యేనతిష్ఠాసేత్ బాల్యంచపాండిత్యంచనిర్విద్యాథమునిరమౌనంచమౌనంచనిర్విద్యాథబ్రాహ్మణ' ఇతిబృహదారణ్యకేశ్రూయతే, తత్రసంశయః,మౌనంవిధీయతేనవేతి । నవిధీయతఇతితావత్ప్రాప్తం, బాల్యేన తిష్ఠాసేదిత్యత్రైవవిధేరవసితత్వాత్ । నహ్యథ మునిరిత్యత్ర విధాయికావిభక్తిరుపలభ్యతే, తస్మాదయమనువాదోయుక్తః । కుతఃప్రాప్తిరితిచేత్ మునిపండితశబ్దయోర్జ్ఞానార్థత్వాత్, పాండిత్యంనిర్విద్యేత్యేవప్రాప్తంమౌనం, అపిచ 'అమౌనంచ మౌనంచనిర్విద్యాథబ్రాహ్మణ'ఇత్యత్రతావన్నబ్రాహ్మణత్వంవిధీయతే, ప్రాగేవప్రాప్తత్వాత్, తస్మాదథబ్రాహ్మణఇతియథాప్రశంసావాదః, తథైవాథమునిరిత్యపి భవితుమర్హతి, సమాననిర్దేశత్వాదిత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః, సహకార్యంతరవిధిరితి । విద్యాసహకారిణోమౌనస్య బాల్యపాండిత్యవద్విధిరేవాత్రాశ్రయితవ్యఃఅపూర్వత్వాత్ । ననుపాండిత్యశబ్దేనైవమౌనస్యావగతత్వముక్తం, నైషదోషః, మునిశబ్దస్య జ్ఞానాతిశయార్థత్వాత్ మననాన్మునిరితిచవ్యుత్పత్తిసంభవాత్ 'మునీనామప్యహంవ్యాస'ఇతిచప్రయోగదర్శనాత్ । ననుమునిశబ్ద ఉత్తమాశ్రమవచనోఽపి దృశ్యతే 'గార్హస్థ్యమాచార్యకులంమౌనం వానప్రస్థమి'త్యత్ర । న, 'వాల్మీకిర్మునిపుంగవ'ఇత్యాదిషువ్యభిచారదర్శనాత్, ఇతరాశ్రమసన్నిధానాచ్చ. పారిశేష్యాత్తత్రోత్తమాశ్రమోపాదానం, జ్ఞానప్రధానత్వాదుత్తమాశ్రమస్య తస్మాద్బాల్యపాండిత్యాపేక్షయాతృతీయమిదంమౌనంజ్ఞానాతిశయరూపంవిధీయతే యత్తుబాల్యఏవవిధేఃపర్యవసానమితి, తథాప్యపూర్వత్వాన్మునిత్వస్యవిధేయత్వమాశ్రీయతే, మునిస్స్యాదితి నిర్వేదనీయత్వనిర్దేశాదపిమౌనస్య బాల్యపాండిత్యవద్విధేయత్వాశ్రయణం, తద్వతోవిద్యావతః సన్న్యాసి

నఃఇతివిధిహీనవాక్యశేషాత్ మౌనస్యావిధేయత్వనిశ్చయఇతిపూర్వపక్షమాహ ॥ నవిధీయతఇతి ॥ అత్రధ్యానస్యాననుష్ఠానం సిద్ధాంతేత్వనుష్ఠానమితిఫలం । యదిమౌనంపారివ్రాజ్యంతదావాక్యాంతరప్రాప్తమనూద్యతేబాల్యవిధిప్రశంసార్థం । యదిజ్ఞానంతదాపాండిత్యశబ్దాత్ ప్రాప్తమితిపూర్వపక్షగ్రంథార్థః । మునిశబ్దాద్ధిజ్ఞానాతిశయఃప్రతీయతే తస్య జ్ఞానమాత్రవాచిపాండిత్యశబ్దాన్నప్రాప్తిః నాపిమునిశబ్దఃపరివ్రాడ్వాచకః వాల్మీక్యాదిషు ప్రయుజ్యమానత్వాత్, తస్మాదప్రాప్తంమౌనమపూర్వత్వాద్విధింకల్పయతీతిసిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ ఆపస్తంబప్రయోగస్యగతిమాహ ॥ఇతరాశ్రమేతి॥ కించ 'అమౌనంచమౌనంచనిర్విద్యే'తిశ్రవణమననవదనుష్ఠేయతయోక్తేర్మౌనస్యవిధేయతేత్యాహ ॥ నిర్వేదనీయత్వేతి॥ నచత్రయాణాంవిధానేవాక్యభేదోదోషః ఉపరిధారణవదిష్టత్వాద్వాక్యభేదస్యేతిభావః । కస్యేదం ధ్యానంవిధీయతఇత్యతాహ ॥ తద్వతఇతి ॥ ఆత్మానంవిదిత్వేతిపరోక్షజ్ఞానవతః సన్న్యాసినః ప్రకృతత్వాదిత్యర్థః ।

సూత్రస్యార్థః సాక్షాత్కారసాధనత్వేన ధ్యానాదేశ్శ్రవణాదేర్లోకతః ప్రాప్తిం శంకిత్వా నియమవిధిమాహ ॥ నన్విత్యాదినా॥ న నుబ్రహ్మపరేవాక్యే కథంజ్ఞానాంగవిధిరితి చేత్ సఫలక్రతుపరేవాక్యేఽఙ్గవిధివదిత్యాహ ॥ విధ్యాదివదితి ॥ ప్రధానమార భ్యాంగపర్యన్తో విధిః తత్ర ప్రధానః క్రతుర్విధ్యాదిః అత ఏవాంగం విధ్యంత ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః। ఏతత్సూత్రభాష్యభావా నభిజ్ఞాస్సన్న్యాసాశ్రమధర్మకశ్రవణవిధిర్నాస్తీతివదంతి విధౌహ్యప్రాప్తిమాత్రమపేక్షితం తచ్చ భేదదర్శనప్రాబల్యా ద్దర్శితమితి సంప్రదాయవిదః॥ ... ... ❋

౪౯॥ సమావర్తనానంతరం కుటుంబే స్థితో బ్రహ్మలోకం ప్రాప్నోతి 'సచపునరావర్తత' ఇత్యుపసంహారాత్ సన్న్యాసో నాస్తీతి శంకార్థః। ఆయాసవిశిష్టకర్మబాహుళ్యాత్ గృహిణోపసంహారః కృతః - న సన్న్యాసాభావాదితి సమాధ్యర్థః॥ ❋

నః। కథం విద్యావతః సన్న్యాసిన ఇత్యవగమ్యతే తదధికారాత్ 'ఆత్మానం విదిత్వా పుత్రాద్యేషణాభ్యో వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరంతీ'తి । ననుసతి విద్యావత్త్వే ప్రాప్నోత్యేవ తత్ర విద్యాతిశయః కింమౌనవిధి నేత్యత ఆహ ॥ పక్షేణేతి ॥ ఏతదుక్తం భవతి యస్మిన్పక్షే భేదదర్శనప్రాబల్యాన్న ప్రాప్నోతి తస్మిన్నేష విధిరితి విధ్యాదివత్, యథా 'దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతే'త్యేవంజాతీయకే విధ్యాదౌ సహ కారిత్వేనాగ్న్యాధానాదికమంగజాతం విధీయతే ఏవమవిధిప్రధానే ఽప్యస్మిన్విద్యావాక్యే మౌనవిధిరి త్యర్థః । ఏవం బాల్యాదివిశిష్టే కైవల్యాశ్రమేశ్రుతిసిద్ధే విద్యమానే కస్మాచ్ఛాందోగ్యే గృహిణోపసంహారః 'అభిసమావృత్య కుటుంబ' ఇత్యత్ర తేన హ్యుపసంహరన్ తద్విషయమాదరం దర్శయతీత్యత ఉత్తరం పఠతి ॥

❋ సూ. ౪౮. కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః॥ ❋

తుశబ్దో విశేషణార్థః, కృత్స్నభావోఽస్య విశేష్యతే, బహుళాయాసాని హి బహూన్యాశ్రమకర్మాణి యజ్ఞాదీని తం ప్రతి కర్తవ్యతయోపదిష్టాని ఆశ్రమాంతరకర్మాణి చ యథాసంభవమహింసేంద్రియసంయ మాదీని తస్యాపి విద్యంతే, తస్మాద్గృహమేధినోపసంహారో న విరుధ్యతే ॥ ... ... ❋

❋ సూ॥ ౪౯॥ మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్॥ ❋

యథా మౌనం గార్హస్థ్యం చైతావాశ్రమౌ శ్రుతిసమ్మతావేవ మితరావపి వానప్రస్థగురుకులవా సౌ । దర్శితా హి పురస్తాచ్ఛ్రుతిః 'తప ఏవ ద్వితీయో బ్రహ్మచార్యాచార్యకులవాసీ తృతీయ' ఇత్యాద్యా। తస్మా చ్చతుర్ణామప్యాశ్రమాణాముపదేశావిశేషాత్ తుల్యవత్ వికల్పసముచ్చయాభ్యాం ప్రతిపత్తిః, ఇతరేషా మితి ద్వయోరాశ్రమయోర్బహువచనం వృత్తిభేదాపేక్షయాఽనుష్ఠానభేదాపేక్షయా వేతి ద్రష్టవ్యం॥ ❋

❋ సూ. ౫౦. అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్ ॥

'తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాండిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసే'దితి బాల్యమనుష్ఠేయతయా శ్రూయతే। తత్ర బాలస్య భావః కర్మ వా బాల్యమితి తద్ధితే సతి బాలభావస్య వయోవిశేషస్యేచ్ఛయా సంపాదయితుమశక్య త్వాత్ యథోపపాదమూత్రపురీషత్వాది బాలచరితమంతర్గతా వా భావవిశుద్ధిరదంభదర్పప్రరూఢేంద్రి

౪౯ . సన్న్యాసగార్హస్థ్యద్వయమత్ర సూత్రోక్తం తతోఽన్యదాశ్రమద్వయం నాస్తీతి కస్యచిద్భ్రమస్యాన్తం నిరస్య తి॥ మౌనవదితి॥ ఆశ్రమద్వయవదిత్యర్థః, ఇతరయోరపీతి వాచ్యే బహూక్తిరవాంతరభేదమపేక్ష్య సచాస్మాభిః ప్రాగ్ద ర్శితః ॥ ఇతి చతుర్దశాధికరణమ్- ... ... ❋

౫౦ . అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్ ॥ తత్ర బాల్యే విషయే । తద్ధితస్య భావార్థత్వాసంభవాత్ కర్మార్థత్వం గృహీత్వా తిష్ఠాసూత్రత్వాదేః కర్మణోఽప్రరూఢేంద్రియత్వాదిరూపభావశుద్ధేశ్చ బాలకర్మత్వావిశేషాత్ సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వపక్షే విద్యాంగత్వేన తిష్ఠాసూత్రత్వాదేరప్యనుష్ఠానం సిద్ధాంతే భావశుద్ధేరేవేతి ఫలం । పూర్వత్రమౌ నశబ్దస్య జ్ఞానాతిశయే ధ్యానే ప్రసిద్ధత్వాత్ ధ్యానం విధేయమిత్యుక్తం తద్వద్బాల్యశబ్దస్య కామచారాదౌ ప్రసిద్ధేః తద్విధి

గ్రహణమిత్యాహ ॥ కింతావదితి ॥ కామతశ్చరణవదనభక్షణానియస్యసః కామచారవాదభక్షః తత్త్వైత్యర్థః । యథోప పాదంయథాసంభవం మూత్రాదియస్యతద్భావస్తత్త్వం । బాల్యవిధిబలాత్ పాతిత్యశాస్త్రమన్యవిషయమితిభావః । 'యస్త్వవిజ్ఞానవాన్భవత్యమనస్కస్సదాశుచిః నసతత్పదమాప్నోతిసంసారంచాధిగచ్ఛతీ'త్యాదౌచ భిక్షాదినియమవిధిశాస్త్రవిరుద్ధస్యభావశుద్ధ్యాఖ్యబాల్యస్యవిధిసంభవాత్ నయథేష్టచేష్టావిధిరితిసిద్ధాంతయతి॥ఏవమితి ॥ప్రధానవిరోధత్వాచ్చనతద్విధిరిత్యాహ॥ ప్రధానేతి ॥ భావశుద్ధేర్విద్యోపకారకత్వేనఅన్వయాదనావిష్కుర్వన్భవేదితిబాల్యవిధ్యర్థఇతిసూత్రయోజనా॥ఇతిపంచదశాధికరణమ్. ... ... ✽

యత్వాదిరహితతావాబాల్యంస్యాదితిసంశయః, కింతావత్ప్రాప్తం కామచారవాదభక్షతాయథోప పాదమూత్రపురీషత్వంచప్రసిద్ధతరంలోకేబాల్యమితితద్గ్రహణంయుక్తం, ననుపతితత్వాదిదోషప్రాప్తేర్నయుక్తం కామచారవాదాద్యాచరణం నవిద్యావతస్సన్న్యాసినోవచనసామర్థ్యాద్దోషనివృత్తేఃపశుహింసాదిష్వివేత్యేవంప్రాప్తేఽభిధీయతే। న,వచనస్యగత్యంతరసంభవాత్ అవిరుద్ధేహ్యన్యస్మిన్బాల్యశబ్దాభిలప్యేలభ్యమానేచవిధ్యంతరవ్యాఘాతకల్పనాయుక్తా । ప్రధానోపకారాయచాంగంవిధీయతేజ్ఞానాభ్యాసశ్చ ప్రధానమిహయతీనామనుష్ఠేయం, నచ సకలాయాంబాలచర్యాయామంగీక్రియమాణాయాంజ్ఞానాభ్యాసస్సంభావ్యతే, తస్మాదాంతరోభావవిశేషోబాలస్యాప్రరూఢేంద్రియత్వాదిరిహబాల్యమాశ్రీయతే । తదాహ,అనావిష్కుర్వన్నితి ॥ జ్ఞానాధ్యయనధార్మికత్వాదిభిరాత్మానమవిఖ్యాపయన్ దంభదర్పాదిరహితోభవేత్ యథా బాలోఽప్రరూఢేంద్రియతయా నపరేషామాత్మానమావిష్కర్తుమీహతేతద్వత్ ఏవంహ్యస్యవాక్యస్యప్రధానోపకార్యర్థానుగమఉపపద్యతే తథాచోక్తంస్మృతికారైః "యన్నసంతంనచాసంతంనాశ్రుతంనబహుశ్రుతం।నసువృత్తంనదుర్వృత్తంవేదకశ్చిత్సబ్రాహ్మణః ॥ గూఢధర్మాశ్రితోవిద్వానజ్ఞాతచరితంచరేత్ । అంధవజ్జడవచ్చాపిమూకవచ్చమహీంచరేత్ ॥ అవ్యక్తలింగోఽవ్యక్తాచారః"ఇతిచైవమాది॥ ... ... ✽

✽సూ॥౫౧॥ఐహికమప్యప్రస్తుతప్రతిబంధేతద్దర్శనాత్॥✽

సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరిత్యతఆరభ్యోచ్చావచంవిద్యాసాధనమవధారితం తత్ఫలంవిద్యాసిద్ధ్యంతీకిమిహైవజన్మనిసిద్ధ్యతిఉతకదాచిదముత్రాపీతిచింత్యతే। కింతావత్ప్రాప్తమిహైవేతి । కింకారణం, శ్రవణాదిపూర్వికాహివిద్యా, నచకశ్చిదముత్ర విద్యామేజాయతామిత్యభిసంధాయశ్రవణాదిషుప్రవర్తతేసమానఏవతుజన్మనివిద్యాజన్మాభిసంధాయతేషుప్రవర్తమానోదృశ్యతే యజ్ఞాదీన్యపి శ్రవణాదిద్వారేణైవ విద్యాంజనయంతి, ప్రమాణజన్యత్వాద్విద్యాయాః । తస్మాదైహికమేవవిద్యాజన్మేతి, ఏవంప్రాప్తేవదామః । ఐహికంవిద్యాజన్మభవతి అసతిప్రస్తుతప్రతిబంధేఇతి । ఏతదుక్తంభవతియదాప్రక్రాంతస్యవిద్యాసాధనస్యకశ్చిత్ ప్రతిబంధోనక్రియతేఉపస్థితవిపాకేన కర్మాంతరేణతదైహైవవి

౫౧ ॥ ఐహికమప్యప్రస్తుతప్రతిబంధేతద్దర్శనాత్ ॥ సన్న్యాసాదిబాల్యాంతం సాధనజాతముక్త్వాతత్సాధ్యవిద్యాజన్మవిచార్యతఇతి సంగతింవదన్ సాధనస్యద్విధాఫలసంభవాత్ సంశయమాహ ॥ సర్వేత్యాదినా ॥ కారీర్యాదిష్వివదైహికఫలత్వనియమఃశ్రవణాదీనామితిపూర్వపక్షమాహ ॥ కింతావదితి ॥ నన్వాముష్మికఫలకయజ్ఞాదిసాధ్యవిద్యాయాః కథమైహికత్వనియమఇత్యతఆహ ॥ యజ్ఞాదీన్యపీతి ॥ శుద్ధిద్వారాయజ్ఞాదిభిః శ్రవణాదిషుసాక్షాద్విద్యాహేతుషు ఘటితేషువిద్యావిళంబోనయుక్తః, దృశ్యతేచవిళంబః, అతశ్శ్రవణాదేర్విద్యాహేతుత్వమసిద్ధమితి పూర్వపక్షేఫలం, ప్రతిబంధకవశాద్విళంబేపిహేతుత్వసిద్ధిరితిసిద్ధాంతేఫలంమత్వా చికిత్సావదనియతఫలంశ్రవణాదికమితిసిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ ననుప్రారబ్ధకర్మవిశేషేణశ్రవణాదిఫలప్రతిబంధః కిమితిక్రియతేశ్రవణాదిర్నైవకర్మవిపాకప్రతిబంధఃకింనస్యాదిత్య

తఆహ ॥ఉపస్థితవిపాకత్వం చేతి॥ దేశాదిమహిమ్నా కర్మాణి విపచ్యంత ఇత్యర్థః - తేన శ్రవణాదికమేవ కిమితి న విపచ్యతే తత్రాహ ॥యాని చేతి॥ విపాచకత్వం ఫలౌన్ముఖ్యహేతుత్వం । నను తర్హి శ్రవణాదివిపాచక దేశాదికం కీదృశమిత్యత ఆహ ॥ శాస్త్రమపీతి ॥ ఫలబలాద్దేశాదిజ్ఞానమితి భావః । తథాపి కర్మణశ్శ్రవణాదిప్రతిబంధో న వైపరీత్యమిత్యత్రోహేతుస్తత్రాహ ॥సాధనేతి॥ ప్రతిబంధకత్వశక్తిరపి ఫలబలాత్ జ్ఞాతవ్యేతి భావః । ప్రతిబంధసద్భావే శ్రౌతం స్మార్తం చ లింగమాహ ॥ తథా చేత్యాదినా ॥ 'శృణ్వంతోపి న విదు'రిత్యుక్తేః ప్రతిబంధసిద్ధిః ఆత్మనో యథావద్వక్తాప్యాశ్చర్యః అద్భుతవత్కశ్చిదేవ భవతి తిష్ఠతు లబ్ధా సాక్షాత్కారవాన్ - పరోక్షతో జ్ఞాతాప్యాశ్చర్యః - కుశలేనాప్యాచార్యేణ అనుశి

ద్యోపపద్యతే, యదా తు ఖలు ప్రతిబంధః క్రియతే తదా ఽముత్రేతి । ఉపస్థితవిపాకత్వం చ కర్మణో దేశకాలనిమిత్తోపనిపాతాద్భవతి యాని చైకస్య కర్మణో విపాచకాని దేశకాలనిమిత్తాని న తాన్యేవాన్యస్యాపీతి నియంతుం శక్యతే యతో విరుద్ధఫలాన్యపి కర్మాణి భవంతి, శాస్త్రమప్యస్య కర్మణః ఇదం ఫలమిత్యేతావతి పర్యవసితం న దేశకాలనిమిత్తవిశేషమపి సంకీర్తయతి సాధనవీర్యవిశేషాత్త్వతీంద్రియా కస్యచిచ్ఛక్తిరావిర్భవతీతి తత్ప్రతిబద్ధా పరస్య తిష్ఠతి । న చావిశేషేణ విద్యాయామభిసంధిర్నోత్పద్యతే, ఇహాముత్ర వా మే విద్యా జాయతామిత్యభిసంధేర్నిరంకుశత్వాత్ । శ్రవణాదిద్వారేణాపి విద్యోత్పద్యమానా ప్రతిబంధక్షయాపేక్షయైవోత్పద్యతే । తథా చ శ్రుతిర్దుర్బోధత్వమాత్మనో దర్శయతి 'శ్రవణాయాపి బహుభిర్యో న లభ్యః శృణ్వంతోపి బహవో యన్న విదుః ఆశ్చర్యో వక్తా కుశలోఽస్య లబ్ధా ఆశ్చర్యో జ్ఞాతా కుశలానుశిష్ట' ఇతి । గర్భస్థ ఏవ చ వామదేవః ప్రతిబుబుధే బ్రహ్మభావమితి వదంతి జన్మాంతరసంచితాత్సాధనాదపి జన్మాంతరే విద్యోత్పత్తిం దర్శయతి న హి గర్భస్థస్యైవైహికం కించిత్సాధనం సంభావ్యతే । స్మృతావపి 'అప్రాప్య యోగసంసిద్ధిం కాం గతిం కృష్ణ గచ్ఛతీ'త్యర్జునేన పృష్టో భగవాన్ వాసుదేవః 'న హి కల్యాణకృత్కశ్చిద్దుర్గతిం తాత గచ్ఛతీ'త్యుక్త్వా పునస్తస్య పుణ్యలోకప్రాప్తిం సాధుకులే సంభూతిం చాభిధాయ అనంతరం 'తత్ర తం బుద్ధిసంయోగం లభతే పౌర్వదైహిక'మిత్యాదినా 'అనేకజన్మసంసిద్ధస్తతో యాతి పరాం గతి'మిత్యంతేన ఏతదేవ దర్శయతి । తస్మాదైహికమాముష్మికం వా విద్యాజన్మ ప్రతిబంధక్షయాపేక్షయేతి స్థితమ్ ॥ ... ... *

సూ. ౫౨ ॥ ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః ॥

యథా ముముక్షోర్విద్యాసాధనావలంబినః సాధనవీర్యవిశేషాత్ విద్యాలక్షణే ఫలే ఐహికాముష్మికత్వకృతో విశేషప్రతినియమో దృష్టః ఏవం ముక్తిలక్షణేప్యుత్కర్షాపకర్షకృతః కశ్చిద్విశేషః ప్రతినియమః స్యాదిత్యాశంక్యాహ ॥ఏవం ముక్తిఫలానియమ ఇతి॥ న ఖలు ముక్తిఫలే కశ్చిదేవంభూతో విశేషః ప్రతినియమ ఆశంకితవ్యః । కుతః, తదవస్థావధృతేః । ముక్త్యవస్థా హి సర్వవేదాంతేష్వేకరూపైవావధార్యతే, బ్రహ్మైవ హి ముక్త్యవస్థా, న చ బ్రహ్మణోఽనేకాకారయోగోస్తి ఏకలింగత్వావధారణాత్ 'అస్థూలమనణు. స ఏష నేతి నేత్యాత్మా. యత్ర నాన్యత్పశ్యతి. బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తాత్. ఇదం సర్వం యదయమాత్మా

స ఏష నేతి నేత్యాత్మా స్థాపీత్యర్థః ॥ ఇతి షోడశాధికరణమ్ ॥ ... ... *

౫౨. అసతి ప్రారబ్ధకర్మప్రతిబంధే శ్రవణాదినేహైవ విద్యోదయః, యజ్ఞాదిభిస్సంచితపాపప్రతిబంధస్య నిరస్తత్వాత్, సతి తు భోగేన తస్మిన్నాసాదముత్రేతి విద్యాయా ఐహికాముష్మికత్వవిశేషనియమ ఉక్తః - తద్వత్తత్ఫలేపి మోక్షే కశ్చిదుత్కర్షాదివిశేషస్స్యాదిత్యత ఆహ ॥ ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః ॥ ముక్తిః అత్ర విషయః తస్యాం విద్యావత్ విశేషనియమోస్తి న వేతి ఫలస్యోభయథా సంభవాత్ సంశయే పూర్వపక్షమాహ ॥ యథేతి ॥ ముక్తిస్సవిశేషా ఫలత్వాత్ విద్యావత్ అతః కర్మసాధ్యా ముక్తిరితి ఫలం - సిద్ధాంతే నిర్విశేషత్వావధారణ

శ్రుతిబాధితమనుమానం, అతోఽజ్ఞానైకవ్యంగ్యా ముక్తిరితి ఫలం । కించశ్రవణాదితారతమ్యాద్విద్యాయాం కంచిదతిశయమంగీకృత్యవిద్యాలభ్యముక్తావాతిశయ ఇత్యాహ ॥ అపిచవిద్యాసాధనమితి ॥ నను బ్రహ్మణో నిత్యసిద్ధత్వాదవిద్యానివృత్తేశ్చ అన్యత్వే ద్వైతాపత్తేః అనన్యత్వే చాసాధ్యత్వాత్ కిం విద్యాఫలమిత్యత ఆహ ॥ తద్ధీతి ॥ విద్యాయా అభివ్యక్తత్వేన బ్రహ్మానంద ఏవ ముఖ్యం ఫలం అభివ్యక్తిరవిద్యానివృత్తిః ఆనందస్ఫూర్తిప్రతిబంధకాభావతయా విద్యయా సాధ్యతే సా చానిర్వాచ్యేతి నద్వైతాపత్తిః । అన్యే తు సా బ్రహ్మ నాన్యేత్యాహుః । నచ సాధ్యత్వానుపపత్తిః తత్ర విద్యావైయర్థ్యం ఇతి వాచ్యం । యదభావే యదభావస్తత్తత్సాధ్యమితి విజ్ఞానాత్ సర్వో లోకః ప్రవర్తతే, తథాచ విద్యాయా అభావే బ్రహ్మరూపముక్తేరభావః అనర్థరూపావిద్యైవాస్తి అస్యా ఏవ ముక్తిర్నాస్తీతి వ్యవహారవిషయత్వేన ముక్త్యభావత్వాత్ ।

'స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మ' 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః । అపిచ విద్యాసాధనం స్వవీర్యవిశేషాత్ స్వఫల ఏవ విద్యాయాం కంచిదతిశయమాసంజయేత్ న విద్యాఫలే ముక్తౌ తద్ధ్యసాధ్యం నిత్యసిద్ధస్వభావభూతమేవ విద్యయాఽధిగమ్యత ఇత్యసకృదవాదిష్మ । న చ తస్యామప్యుత్కర్షనికర్షాత్మకోఽతిశయ ఉపపద్యతే నికృష్టాయా విద్యాత్వాభావాత్ ఉత్కృష్టైవ హి విద్యా భవతి, తస్మాత్తస్యాం చిరాచిరోత్పత్తిరూపో విశేషో భవేత్ న తు ముక్తౌ కశ్చిదతిశయసంభవోఽస్తి । విద్యాభేదాభావాదపి తత్ఫలభేదనియమాభావః కర్మఫలవత్, న హి ముక్తిసాధనభూతాయా విద్యాయాః కర్మణామివ భేదోఽస్తి । సగుణాసు తు విద్యాసు 'మనోమయః ప్రాణశరీర' ఇత్యాద్యాసు గుణావాపోద్వాపవశాద్భేదోపపత్తౌ సత్యాముపపద్యతే యథాస్వం ఫలభేదనియమః కర్మఫలవత్ । తథాచ లింగదర్శనం 'తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతి' ఇతి నైవం నిర్గుణాయాం విద్యాయాం గుణాభావాత్, తథా చ స్మృతిః 'న హి గతిరధికాస్తి కస్యచిత్సతి హి గుణే ప్రవదంత్యతుల్యతామ్' ఇతి । తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేరితి పదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి ॥ ... ... ❋

ఇతి శ్రీశారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ
తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

థా చ విద్యాం వినా ముక్తిర్నాస్తీతి నిశ్చయాద్విద్యాముపాదత్తే । విద్యోదయే చ స్వతస్సిద్ధనిత్యనివృత్తానర్థస్వప్రకాశబ్రహ్మానందాత్మనాఽవతిష్ఠత ఇత్యనవద్యం । సంప్రతి విద్యాయామతిశయాంగీకారం త్యజతి ॥ నచేతి ॥ ఏకరూపే విషయే ప్రమాయాం తారతమ్యానుపపత్తేరిత్యర్థః । కథం తర్హి పూర్వాధికరణే విద్యావిశేష ఉక్తస్తత్రాహ ॥ తస్మాదితి ॥ సత్యామపి సామగ్ర్యాం జ్ఞానే విళంబ ఉక్తః న తారతమ్యమిత్యర్థః । తర్హి సత్యపి జ్ఞానే ముక్తౌ విళంబః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ నన్వితి ॥ వాయ్వాదిప్రతిబంధాద్దీపోత్పత్తివిళంబేఽపి ఉత్పన్నే తమోనివృత్తివిళంబాదర్శనాత్ సతి జ్ఞానే నాజ్ఞాననివృత్తౌ విళంబ ఇతి భావః । కించ కర్మణాముపాసనానాం చ గుణభేదేన తారతమ్యాత్ ఫలతారతమ్యం యుక్తం నిర్గుణవిద్యాయాస్త్వేకరూపత్వాత్తత్ఫలైకరూపత్వమిత్యాహ ॥ విద్యాభేదేత్యాదినా ॥ స్మృతౌ కస్యచిన్నిర్గుణవిద ఇత్యర్థః తస్మాద్విద్యాసమకాలైవ ముక్తిరితి సిద్ధమ్ ॥ ఇతి సప్తదశాధికరణమ్ ॥ ... ... ❋

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం
భాష్యరత్నప్రభాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.
తృతీయాధ్యాయస్సమాప్తః.

శ్రీ రామచంద్రపరబ్రహ్మణేనమః.

రత్నప్రభాభూషితశాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే,

చతుర్థాధ్యాయప్రారంభః.

యజ్జ్ఞానాజ్జీవతో ముక్తిరుత్క్రాన్తిగతివర్జితా । లభ్యతే తత్పరంబ్రహ్మ రామనామాస్మి నిర్భయమ్॥

ఓమ్ ॥ ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ ॥ సాధనంనిరూప్య ఫలంనిరూప్యత ఇత్యధ్యాయయోర్హేతుహేతుమద్భావసంగతిమాహ ॥తృతీయ ఇతి॥ ఫలప్రసంగేనోత్క్రాన్తిరర్చిరాదిమార్గశ్చవిచార్య ఇత్యాహ ॥ప్రసంగేతి॥ పూర్వంసాక్షాదేవశ్రుత్యుక్తంసన్న్యాసాదిసాధనంచింతితం, సంప్రతిఫలార్థాపత్తిగమ్యమావృత్త్యాదికమల్లేపాధికరణాత్ ప్రాక్చిన్త్యతే, తదారభ్యజీవన్ముక్తిస్తతో ద్వితీయపాదే ఉత్క్రాన్తిస్తృతీయేఅర్చిరాదిమార్గస్య గంతవ్యస్యచనిర్ణయశ్చతుర్థే జ్ఞానోపాసనయోః ఫలనిర్ణయ ఇతి పాదార్థవివేకః । అధికరణస్య శ్రవణాది సాధనం విషయముదాహృత్య ద్వేధానుష్ఠానదర్శనాత్సంశయమాహ ॥ఆత్మావాఇతి॥ శ్రోతాత్మధీసాధనఫలవిచారాత్మకత్వాత్ సర్వాధికరణానాంశ్రుతిశా,

సూ॥౧॥ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్॥

తృతీయేఽధ్యాయే పరాపరాసువిద్యాసుసాధనాశ్రయోవిచారః ప్రాయేణాత్యగాత్, అథేహ చతుర్థేఽధ్యాయే ఫలాశ్రయవిచారఆగమిష్యతి ప్రసంగాగతంచాన్యదపికించిచ్చింతయిష్యతే, ప్రథమంతావత్ కతిభిశ్చిదధికరణైః సాధనాశ్రయవిచారశేషమేవానుసరామః । 'ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యోమంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః, తమేవధీరోవిజ్ఞాయప్రజ్ఞాంకుర్వీత సోఽన్వేష్టవ్యస్సవిజిజ్ఞాసితవ్య' ఇత్యేవమాదిశ్రవణేషుసంశయః, కింసకృత్ప్రత్యయఃకర్తవ్య ఆహోస్విదావృత్త్యేతి, కింతావత్ప్రాప్తంసకృత్ప్రత్యయస్స్యాత్ ప్రయాజాదివత్, తావతా శాస్త్రస్య కృతార్థత్వాత్, అశ్రూయమాణాయాంహ్యావృత్తౌక్రియమాణాయామశాస్త్రార్థః కృతోభవేత్ । నన్వసకృదుపదేశాఉదాహృతాః 'శ్రోతవ్యోమంతవ్యోనిదిధ్యాసితవ్య'ఇత్యేవమాదయః । ఏవమపియావచ్ఛబ్దమావర్తయేత్ సకృచ్ఛ్రవణంసకృన్మననం సకృన్నిదిధ్యాసనంచేతినాతిరిక్తం, సకృదుపదేశేషుతు వేదోపాసీతేత్యాదిష్వనావృత్తిరేవేతి, ఏవంప్రాప్తేబ్రూమః, ప్రత్యయావృత్తిఃకర్తవ్యా, కుతః, అసకృదుపదేశాత్ ।'శ్రోతవ్యోమంతవ్యోనిదిధ్యాసితవ్య'ఇత్యేవంజాతీయకోహ్యసకృదుపదేశః ప్రత్యయావృత్తింసూచయతి । నన్వుక్తంయావచ్ఛబ్దమేవావర్తయేన్నాధికమితి । న, దర్శనపర్యవసానత్వాదేషాం । దర్శనపర్యవసానానిహి

స్త్రాధ్యాయసంగతయ ఉక్తాః తత్తత్పాదార్థసంబంధాత్ తత్తత్పాదసంగతిః, మోక్షేవిశేషాభావవత్ శ్రవణాదావావృత్తివిశేషోనాస్తీతిదృష్టాంతలక్షణావాంతరసంగత్యాపూర్వపక్షమాహ ॥ కింతావదితి ॥ అత్రపూర్వపక్షేశ్రవణాదేః ప్రయాజాదివదదృష్టార్థత్వాత్సకృదనుష్ఠానంఫలం, సిద్ధాంతేత్వవఘాతవద్దృష్టార్థత్వాత్ యావత్ఫలమావృత్తిరితి భేదః । అసకృదుపదేశాన్యథానుపపత్త్యా సాధనావృత్తౌ శాస్త్రస్యతాత్పర్యమితిశంకతే ॥నన్వసకృదితి॥ శ్రవణాదీనాంసముచ్చయసిద్ధ్యర్థత్వేనాసకృదుక్తేరన్యథోపపత్తేర్నావృత్తౌ తాత్పర్యమిత్యాహ ॥ ఏవమపీతి ॥ సగుణసాక్షాత్కారసాధనేష్వపి అనావృత్తిమాహ ॥ సకృదితి ॥ యద్యప్యసకృదుపదేశఆవృత్తిసముచ్చయయోరన్యతరసూచకత్వేనాన్యథాసిద్ధః, తథాపి దృష్టేసంభవత్యదృష్టమాత్రకల్పనానుపపత్తేః శ్రవణాదేరావృత్తిద్వారా సాక్షాత్కారఫలస్య దృష్టత్వాదసకృదుక్తిరావృత్తింసూచయతి దృష్టార్థత్వన్యాయానుగ్రహాదిత్యాహ ॥ న దర్శనపర్య

వసానత్వాదితి ॥ ధ్యానస్యత్వావృత్తేర్వేదోపాసీతేతిశబ్దేశ్రుతత్వాత్ నకేవలార్థికత్వమిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ అస్తూపాస్తిశబ్దస్యావృత్తివాచిత్వంతథాపివేదేతిశబ్దోక్తవేదనేష్వహంగ్రహేషు కథమావృత్తిసిద్ధిరిత్యతఆహ ॥ విద్యుపాస్త్యోశ్చేతి ॥ శబ్దయోరేకార్థత్వముదాహరతి ॥ క్వచిదితి ॥ సరైక్వోయద్వేదతత్ప్రాణితత్వం రైక్వాదన్యోపియః కశ్చిద్వేద తత్ఫలేసర్వమంతర్భవతీత్యేతదుక్తఃఇత్థంమయోత్కృష్టత్వేనసరైక్వఉక్తఇతిహంసప్రతిహంసాంతరవచనం, తచ్ఛ్రుత్వా రైక్వంగత్వోవాచజానశ్రుతిః, హేభగవ ఏతాంరైక్వవిదితాందేవతాంమేఽనుశాధిమహ్యముపదిశేత్యర్థః॥.........*

౧ ॥ ఏవంసగుణనిర్గుణసాక్షాత్కారసాధనధ్యానస్యావృత్తిఃశ్రుతిచార్థసిద్ధాచదృష్టార్థత్వాత్, శ్రవణమననయోస్త్వసకృదుపదేశాదేస్సముచ్చయార్థత్వేనాన్యథాసిద్ధేరర్థసిద్ధైవావృత్తిరితి విశేషఃఆదిత్యస్యైకస్యైవోద్గీథేసం

శ్రవణాదీన్యావర్త్యమానానిదృష్టార్థానిభవంతి, యథాఽవఘాతాదీనితండులాదినిష్పత్తిపర్యవసానాని తద్వత్ అపిచోపాసనంనిదిధ్యాసనంచేత్యంతర్నీతావృత్తిగుణైవక్రియాఽభిధీయతే । తథాహిలోకేగురుముపాస్తేరాజానముపాస్తఇతిచ యస్తాత్పర్యేణగుర్వాదీననువర్తతేసఏవముచ్యతే ।తథా ధ్యాయతిప్రోషితనాథాపతిమితి యానిరంతరస్మరణా పతింప్రతి సోత్కంఠాసైవమభిధీయతే । విద్యుపాస్త్యోశ్చ వేదాంతేషువ్యతికరేణప్రయోగోదృశ్యతే, క్వచిద్విదినోపక్రమ్యోపాస్తినోపసంహరతి, యథా ‘యస్తద్వేదయత్సవేదసమయైతదుక్త’ఇత్యత్ర ‘అనుమఏతాంభగవోదేవతాంశాధి యాందేవతాముపాస్స’ ఇతి। క్వచిచ్చోపాస్తినోపక్రమ్యవిదినోపసంహరతి యథా‘మనోబ్రహ్మేత్యుపాసీతే’త్యత్ర ‘ భాతిచతపతిచకీర్త్యాయశసాబ్రహ్మవర్చసేనయఏవంవేదే’తి । తస్మాత్సకృదుపదేశేష్వప్యావృత్తిసిద్ధిః । అసకృదుపదేశస్త్వావృత్తేస్సూచకః॥ ... ...*

సూ. ౨. లింగాచ్చ॥

లింగమపిప్రత్యయావృత్తింప్రత్యాయయతి । తథాహిఉద్గీథవిజ్ఞానంప్రస్తుత్య ‘ ఆదిత్యఉద్గీథః’(ఛాం-ఉ) ఇత్యేతదేకపుత్రతాదోషేణాపోద్య ‘రశ్మీంస్త్వంపర్యావర్తయాది’తి (ఛాం-ఉ) రశ్మిబహుత్వవిజ్ఞానంబహుపుత్రతాయైవిదధత్ సిద్ధవత్ ప్రత్యయావృత్తిందర్శయతి । తత్సామాన్యాత్సర్వత్రప్రత్యయేష్వావృత్తిసిద్ధిః । అత్రాహభవతునామసాధ్యఫలేషు ప్రత్యయేష్వావృత్తిః తేష్వావృత్తిసాధ్యస్యాతిశయస్యసంభవాత్ । యస్తుపరబ్రహ్మవిషయః ప్రత్యయోనిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావమేవాత్మభూతంపరంబ్రహ్మసమర్పయతి తత్రకిమర్థావృత్తిరితి । సకృచ్ఛ్రుతౌబ్రహ్మాత్మత్వప్రతీత్యనుపపత్తేరావృత్త్యభ్యుపగమఇతిచేత్, న, ఆవృత్తావపితదనుపపత్తేః ।యదిహి ‘తత్త్వమసీ’త్యేవంజాతీయకంవాక్యంసకృచ్ఛ్రూయమాణంబ్రహ్మాత్మత్వప్రతీతింనోత్పాదయేత్ తతస్తదేవచావర్త్యమానముత్పాదయిష్యతీతికాప్రత్యాశాస్యాత్ । అథోచ్యేత,నకేవలంవాక్యంకంచిదర్థంసాక్షాత్కర్తుంశక్నోతీత్యతోయుక్త్యపేక్షంవాక్యమనుభావయిష్యతిబ్రహ్మాత్మత్వమితి, తథాప్యావృత్త్యానర్థక్యమేవ, సాపిహియుక్తిఃసకృత్ప్రవృత్తైవస్వ

పాద్యోపాసనాత్ మమత్వమేకఏవపుత్రోఽసీతికౌషీతకిఃపుత్రమువాచఅతస్త్వంతథామాకృథాః కింతు బహూన్ రశ్మీనాదిత్యంచపర్యావర్తయాత్ పర్యావర్తయతాత్ పృథగావర్తయస్వేత్యర్థః- తలోపశ్ఛాందసః । అత్రపర్యావృత్తిశబ్దాత్ సిద్ధవదుద్గీథధ్యానస్యావృత్తిరుక్తాతతోధ్యానత్వసామాన్యాత్ ఫలపర్యంతత్వసామాన్యాద్వా లింగాత్ సర్వత్రశ్రవణమననధ్యానేష్వావృత్తిసిద్ధిరిత్యాహ ॥ లింగాచ్చేతి ॥ ఏవంతావత్ సగుణనిర్గుణసాక్షాత్కారసాధనేష్వావృత్తిరుక్తా, తత్రసగుణధ్యానాదేరావృత్తిమంగీకృత్యనిర్గుణశ్రవణాదిష్వావృత్తిమాక్షిపతి॥అత్రాహేత్యాదినా వాక్యంనిర్గుణసాక్షాత్కారజననేశక్తం నవా, ఆద్యేసకృచ్ఛ్రుతవాక్యాత్సాక్షాత్కారసిద్ధేరావృత్తిర్వ్యర్థేత్యుక్తే ద్వితీయంశంకతే ॥ సకృదితి ॥ అశక్తస్యావృత్తావపిఫలానుపపత్తిరిత్యాహ ॥ నేతి ॥ తథాపీతిస్వతోఽశక్తస్యయుక్తి

సాహిత్యాచ్ఛక్తావపీత్యర్థః । వాక్యయుక్తిభ్యాం పరోక్షజ్ఞానే జాతేప్యపరోక్షజ్ఞానార్థమావృత్తిరితి శంక్యతే ॥ అథాపి స్యాదితి ॥ తయోః పరోక్షజ్ఞానహేతుత్వస్వాభావ్యాదావృత్తావపి న సాక్షాత్కారస్స్యాదితి పరిహరతి॥ నాసకృదపీతి॥ యది తయోస్సాక్షాత్కారసామర్థ్యం యది వా పరోక్షజ్ఞానసామర్థ్యం ఉభయథాప్యావృత్త్యనపేక్షేత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ప్రమాతృవైచిత్ర్యాదప్యావృత్త్యనియమ ఇత్యాహ ॥ న చేతి॥ ప్రమేయస్యానంశత్వాచ్చ తథేత్యాహ॥ అపి చేతి॥ ద్వివిధో హ్యధికారీ స్యాత్ కశ్చిజ్జన్మాన్తరాభ్యాసాత్ నిరస్తసమస్తాసంభావనాదిప్రతిబన్ధః కశ్చిత్తు ప్రతిబన్ధవానితి। తత్రాద్యం ప్రత్యా

మర్థమనుభావయిష్యతి । అథాపి స్యాత్ యుక్త్యా వాక్యేన చ సామాన్యవిషయమేవ విజ్ఞానం క్రియతే న విశేషవిషయం, యథాఽస్తి మే హృదయే శూలమిత్యతో వాక్యాత్ గాత్రకంపనాదిలింగాచ్చ శూల సద్భావ సామాన్యమేవ పరః ప్రతిపద్యతే న విశేషమనుభవతి, యథా స ఏవ శూలీ విశేషానుభవశ్చావిద్యాయా నివర్తకః తదర్థావృత్తిరితి చేత్, న, అసకృదపి తావన్మాత్రే క్రియమాణే విశేషవిజ్ఞానోత్పత్త్యసంభవాత్, న హి సకృత్ప్రయుక్తాభ్యాం శాస్త్రయుక్తిభ్యామనవగతో విశేషః శతకృత్వోపి ప్రయుజ్యమానాభ్యామవగంతుం శక్యతే, తస్మాత్ యది శాస్త్రయుక్తిభ్యాం విశేషః ప్రతిపాద్యేత యది వా సామాన్యమేవోభయథాపి సకృత్ప్రవృత్తే ఏవ తే స్వకార్యం కురుత ఇత్యావృత్త్యనుపయోగః। న చ సకృత్ప్రయుక్తే శాస్త్రయుక్తీ కస్యచిదప్యనుభవం నోత్పాదయత ఇతి శక్యతే నియంతుం, విచిత్రప్రజ్ఞత్వాత్ ప్రతిపత్తౄణాం। అపి చానేకాంశోపేతే లౌకికే పదార్థే సామాన్యవిశేషవత్యేకేనావధానేనైకమంశమవధారయిత్వాపరేణాపరమితి స్యాదప్యభ్యాసోపయోగో యథా దీర్ఘప్రపాఠకగ్రహణాదిషు, న తు నిర్విశేషే బ్రహ్మణి సామాన్యరహితే చైతన్యమాత్రాత్మకే ప్రమోత్పత్తావభ్యాసాపేక్షా యుక్తేతి। అత్రోచ్యతే, భవేదావృత్త్యానర్థక్యం తం ప్రతి యస్తత్త్వమసీతి సకృదుక్తమేవ బ్రహ్మాత్మత్వమనుభవితుం శక్నుయాత్ యస్తు న శక్నోతి తం ప్రత్యుపయుజ్యత ఏవావృత్తిః, తథా హి ఛాందోగ్యే ‘తత్త్వమసి శ్వేతకేతో’ ఇత్యుపదిశ్య ‘భూయ ఏవ మా భగవాన్విజ్ఞాపయత్వి’తి పునః పునః పరిచోద్యమానస్తత్తదాశంకాకారణం నిరాకృత్య తత్త్వమసీత్యేవాసకృదుపదిశతి। తథా చ ‘శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య’ ఇత్యాదిదర్శితం। ననూక్తం సకృచ్ఛ్రుతం చేత్తత్త్వమసివాక్యం స్వమర్థమనుభావయితుం న శక్నోతి తతః ఆవర్త్యమానమపి నైవ శక్ష్యతీతి। నైష దోషః, న హి దృష్టేఽనుపపన్నం నామ, దృశ్యంతే హి సకృచ్ఛ్రుతాద్వాక్యాన్మందప్రతీతం వాక్యార్థమావర్తయంతస్తత్తదాభాసవ్యుదాసేన సమ్యక్ప్రతిపద్యమానాః । అపి చ తత్త్వమసీత్యేతద్వాక్యం త్వంపదార్థస్య తత్పదార్థభావమాచష్టే, తత్పదేన చ ప్రకృతం సద్బ్రహ్మేక్షితృ జగతో జన్మాదికారణమభిధీయతే । ‘సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ. విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మ. అదృష్టం ద్రష్టృ అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతృ అజమజరమమరమస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘ’మిత్యాదిశాస్త్రప్రసిద్ధం । తత్రాజాదిశబ్దైర్జన్మాదయో భావవికారా నివర్తితాః, అస్థూలాదిశబ్దైశ్చ స్థౌల్యాదయో ద్రవ్యధర్మాః, విజ్ఞానాదిశబ్దైశ్చ చైతన్యప్రకాశాత్మకత్వముక్తం, ఏష వ్యావృత్తసర్వసంసారధర్మకోఽనుభవాత్మకో బ్రహ్మసంజ్ఞకస్తత్పదార్థో వేదాంతాభియుక్తానాం ప్రసిద్ధః తథా త్వంపదార్థోపి ప్రత్యగాత్మా శ్రోతా దేహాదారభ్య ప్రత్యగాత్మత

వృత్తేరానర్థక్యమిష్టం, ద్వితీయస్య తు ప్రతిబన్ధనిరాసాయ తదపేక్షేతి సమాధత్తే ॥ అత్రోచ్యత ఇతి॥ ఆవృత్తేః ప్రతిబన్ధనిరాసార్థత్వే లింగమాహ ॥ తథా హీతి॥ యథా షడ్జాదిస్వరభేదసాక్షాత్కారశక్తమపి శ్రోత్రమభ్యాసమపేక్షతే తథా బ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కారశక్తం వాక్యం తదపేక్షమిత్యనుభవమాశ్రిత్యాహ ॥ న హి దృష్టేఽనుపపన్నం నామేతి ॥ తత్త్వంపదలక్ష్యార్థస్య దుర్బోధత్వాదజ్ఞానప్రయుక్తసంశయాదిప్రతిబన్ధసంభవాత్ తద్ధ్వంసాయావృత్తిరేష్టవ్యేతి వాచ్యలక్ష్యవివేకపూర్వకమాహ ॥ అపి చేత్యాదినా ॥ యదుక్తమనంశత్వాత్ ప్రమేయస్యావృత్త్యానర్థక్యమితి తత్రాహ॥ యద్యపి

తి ॥ ఆరోపితాంశనిరాసాయ నమే దేహేనాం నేంద్రియమిత్యభ్యాసోయుక్త ఇత్యర్థః । వాక్యార్థజ్ఞానే సతి కథమభ్యాసనియమః ప్రమాణజ్ఞానస్యాభ్యాసాయోగాత్ జ్ఞానినః శ్రవణాదినియమాయోగాచ్చేత్యత ఆహ ॥ తత్త్వితి । జ్ఞానాత్ప్రాగేవ శ్రవణాద్యభ్యాసరూపనియమనం క్రియత ఇత్యర్థః । అధికం శంకితుముక్తమనువదతి ॥ యేషామితి ॥ అధికం శంకతే ॥ సత్యమితి ॥ దుఃఖిత్వప్రత్యక్షవిరోధాద్వాక్యాదైక్యధీర్నోదేతీత్యర్థః । ప్రత్యక్షస్య భ్రాంతిత్వాదవిరోధ ఇత్యాహ ॥ నేత్యాదినా ॥ దుఃఖాదయో నాత్మధర్మాః దృశ్యత్వాత్ దేహాదివత్, నాప్యాత్మస్వరూపా ఆత్మని సత్యప్యననువృత్తత్వాద్వ్యతిరేకేణ చైతన్యవదిత్యర్థః । నిర్దుఃఖచిదాత్మని దుఃఖాదిధియో భ్రాంతిత్వాత్ వాక్యార్థానుభవో న విరుద్ధ

యాసంభావ్యమానశ్చైతన్యపర్యంతస్సోఽవధారితః । తత్ర యేషామేతౌ పదార్థావజ్ఞానసంశయవిపర్యయప్రతిబద్ధౌ తేషాం తత్త్వమసీత్యేతద్వాక్యం స్వార్థే ప్రమాం నోత్పాదయితుం శక్నోతి పదార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాద్వాక్యార్థజ్ఞానస్యేత్యతస్తాన్ప్రత్యేష్టవ్యః పదార్థవివేకప్రయోజనః శాస్త్రయుక్త్యభ్యాసః । యద్యపి చ ప్రతిపత్తవ్య ఆత్మా నిరంశస్తథాప్యధ్యారోపితం తస్మిన్ బహ్వంశత్వం దేహేంద్రియమనోబుద్ధివిషయవేదనాదిలక్షణం తత్రైకేనావధానేనైకమంశమపోహతి అపరేణాపరమితి యుజ్యతే తత్ర క్రమవతీ ప్రతిపత్తిః, తత్తు పూర్వరూపమేవాత్మప్రతిపత్తేః యేషాం పునర్నిపుణమతీనాం నాజ్ఞానసంశయవిపర్యయలక్షణః పదార్థవిషయః ప్రతిబంధోఽస్తి తే శక్నువంతి సకృదుక్తమేవ తత్త్వమసి వాక్యార్థమనుభవితుమితి తాన్ప్రత్యావృత్త్యానర్థక్యమిష్టమేవ, సకృదుత్పన్నైవ హ్యాత్మప్రతిపత్తిరవిద్యాం నివర్తయతీతి నాత్ర కశ్చిదపి క్రమోఽభ్యుపగమ్యతే । సత్యమేవం యుజ్యేత యది కస్యచిదేవం ప్రతిపత్తిర్భవేత్, బలవతీ హ్యాత్మనో దుఃఖిత్వాదిప్రతిపత్తిః, అతో న దుఃఖిత్వాద్యభావం కశ్చిత్ప్రతిపద్యత ఇతి చేత్, న, దేహాద్యభిమానవత్ దుఃఖిత్వాద్యభిమానస్య మిథ్యాభిమానత్వోపపత్తేః । ప్రత్యక్షం హి దేహే ఛిద్యమానే దహ్యమానే వాఽహం ఛిద్యేఽహం దహ్య ఇతి చ మిథ్యాభిమానో దృష్టః, తథా బాహ్యతరేష్వపి పుత్రమిత్రాదిషు సంతప్యమానేష్వహమేవ సంతప్య ఇత్యధ్యారోపో దృష్టః, తథా దుఃఖిత్వాద్యభిమానోఽపి స్యాద్దేహాదివదేవ చైతన్యాద్బహిరుపలభ్యమానత్వాద్దుఃఖిత్వాదీనాం, సుషుప్తాదిషు చాననువృత్తేః చైతన్యస్య తు సుషుప్తేఽప్యనువృత్తిమామనంతి ॥ 'యద్వై తన్న పశ్యతి పశ్యన్వై తన్న పశ్యతి' ఇత్యాదినా । తస్మాత్సర్వదుఃఖవినిర్ముక్తైకచైతన్యాత్మకోఽహమిత్యేష ఆత్మానుభవః, న చైవమాత్మానమనుభవతః కించిదన్యత్కృత్యమవశిష్యతే । తథా చ శ్రుతిః 'కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నోఽయమాత్మాఽయం లోక' ఇత్యాత్మవిదః కర్తవ్యాభావం దర్శయతి । స్మృతిరపి 'యస్త్వాత్మరతిరేవ స్యాదాత్మతృప్తశ్చ మానవః । ఆత్మన్యేవ చ సంతుష్టస్తస్య కార్యం న విద్యతే' ఇతి । యస్య తు నైషోఽనుభవో ద్రాగివ జాయతే తం ప్రత్యనుభవార్థ ఏవావృత్త్యభ్యుపగమః । తత్రాపి న తత్త్వమసీతి వాక్యార్థాత్ప్రచ్యావ్యావృత్తౌ ప్రవర్తయేత్, న హి వరఘాతాయ కన్యాముద్వాహయంతి నియుక్తస్య చాస్మిన్నధికృతోఽహం కర్తా మయేదం కర్తవ్యమిత్యవశ్యం బ్రహ్మప్రత్యయవిపరీతప్రత్యయ ఉత్పద్యతే । యస్తు స్వయమేవ మందమతిరప్రతిభానాత్ తం వాక్యార్థం జిహాసేత్తస్యైతస్మిన్నేన వా

త ఇత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ అనుభవే జాతే ప్యావృత్త్యాద్యనుష్ఠానం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ న చైవమితి ॥ రతిః కామః ఆత్మకామతయా తృప్తిర్విషయతృష్ణాక్షయః తేన సంతోష ఆత్మానందానుభవ ఇతి భేదః । నన్వావృత్తౌ నియోగాత్ ప్రవృత్తిర్వాచ్యా, తథా చ నియుక్తత్వబుద్ధేరకర్త్రాత్మధీర్న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ తత్రాపీతి ॥ ఆవృత్త్యభ్యుపగమేఽప్యకర్తాహమిత్యనుభవాత్ ప్రచ్యావ్య గురురన్యో వా నియోగాన్న ప్రవర్తయేదుక్తదోషాదిత్యర్థః । కథం తర్హి ప్రవృత్తిరిత్యత ఆహ ॥ యస్త్వితి ॥ అప్రతిభానాదసంభావనాదినేత్యర్థః । శిష్యబుద్ధ్యనుసారేణ శ్రోతవ్యాదివచోభిః ప్రధానసిద్ధ్యర్థమావృత్త్యాదౌ ప్రవర్తయేదిత్యర్థః ॥ ... ... *

౩॥ ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతి చ॥ పూర్వత్ర ధ్యానాదేరావృత్తిరుక్తా తాముపజీవ్యతత్త్వజ్ఞానార్థధ్యానావృత్తికాలే కిమహం బ్రహ్మేతి ధ్యాతవ్యం ఉత మత్స్వామీశ్వర ఇత్యైక్యభేదమానాభ్యాం సంశయమాహ॥ య ఇతి॥ శబ్దాదేవ ప్రమిత ఇత్యాదౌ 'అయమాత్మా బ్రహ్మే'త్యాదిశ్రుతిభిరైక్యనిర్ణయాత్ సంశయమాక్షిపతి ॥ కథమితి ॥ భేదశ్రుత్యనుగ్రహాత్ భేదప్రత్యక్షాది ప్రాబల్యమాలంబ్య సంశయ ఇత్యాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ అభేదశ్రుతీనాం గౌణత్వముఖ్యత్వే ఉభయత్ర ఫలం । యద్యప్యయం ప్రత్యక్షాదివిరోధపరిహారో ద్వితీయాధ్యాయ సంగత స్తథాప్యైక్యశ్రుతేరవిరుద్ధత్వనిశ్చయస్య సమాధావంతరంగత్వాదిహ సంగతిః । విరుద్ధయోరైక్యదృష్టిరసిద్ధేత్యాహ ॥ నాహమితి॥ కించ కిమీశ్వరస్య

క్యార్థే స్థిరీకారఆవృత్త్యాది వాచో యుక్త్యాఽభ్యుపేయతే, తస్మాత్పరబ్రహ్మవిషయేపి ప్రత్యయే తదుపాయోపదేశేష్వావృత్తిసిద్ధిః॥ ఇతి ప్రథమాధికరణమ్॥ ... ...

సూ॥౩॥ ఆత్మేతితూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతిచ॥

యశ్శాస్త్రోక్తవిశేషణః పరమాత్మా స కిమహమితి గ్రహీతవ్యః కిం వా మదన్య ఇత్యేతద్విచారయతి । కథం పునరాత్మశబ్దే ప్రత్యగాత్మవిషయే శ్రూయమాణే సంశయ ఇతి। ఉచ్యతే, అయమాత్మశబ్దో ముఖ్యః శక్యతేఽభ్యుపగంతుం సతి జీవేశ్వరయోరభేదసంభవే, ఇతరథా తు గౌణోఽయమభ్యుపగంతవ్య ఇతి మన్యతే । కిం తావత్ప్రాప్తం నాహమితి గ్రాహ్యః, న హ్యపహతపాప్మత్వాదిగుణో విపరీతగుణత్వేన శక్యతే గ్రహీతుం, విపరీతగుణో వాఽపహతపాప్మత్వాదిగుణత్వేన, అపహతపాప్మత్వాదిగుణశ్చ పరమేశ్వరః, తద్విపరీతగుణస్తు శారీరః, ఈశ్వరస్య చ సంసార్యాత్మత్వే ఈశ్వరాభావప్రసంగః తతశ్శాస్త్రానర్థక్యం సంసారిణోపీశ్వరాత్మత్వేఽధికార్యభావాత్ శాస్త్రానర్థక్యమేవ ప్రత్యక్షాదివిరోధశ్చ । అన్యత్వేపి తాదాత్మ్యదర్శనం శాస్త్రాత్కర్తవ్యం, ప్రతిమాదిష్వివ విష్ణ్వాదిదర్శనమితి చేత్, కామమేవం భవతు న తు సంసారిణో ముఖ్య ఆత్మేశ్వర ఇత్యేతావన్నః ప్రాపయితవ్యమితి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః । ఆత్మేత్యేవ పరమేశ్వరః ప్రతిపత్తవ్యః తథాహి పరమేశ్వరప్రక్రియాయాం జాబాలాః ఆత్మత్వేనైవైనమభ్యుపగచ్ఛంతి 'త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసి భగవో దేవతే' ఇతి । తథాఽన్యేపి 'అహం బ్రహ్మాస్మీ'త్యేవమాదయ ఆత్మత్వోపగమా ద్రష్టవ్యాః । గ్రాహయంతి చాత్మత్వేనైవేశ్వరం వేదాంతవాక్యాని 'ఏష త ఆత్మా సర్వాంతర ఏష త ఆత్మాంతర్యామ్యమృత స్తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసీ'త్యేవమాదీని । యదుక్తం ప్రతీకదర్శనమిదం విష్ణుప్రతిమాన్యాయేన భవిష్యతీతి । తదయుక్తం, గౌణత్వప్రసంగాత్ వాక్యవైరూప్యాచ్చ । యత్ర హి ప్రతీకదృష్టిరభిప్రేయతే సకృదేవ తత్ర వచనం భవతి యథా 'మనో బ్రహ్మ' 'ఆదిత్యో బ్రహ్మే'త్యాది । ఇహ పున స్త్వమహమస్మ్యహం చ త్వమసీత్యాహ, అతః ప్రతీకశ్రుతివైరూప్యాదభేదప్రతిపత్తిర్భేదదృష్ట్యపవాదాచ్చ । తథాహి 'అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తేఽన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీ'తి 'న స వేద మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి సర్వం తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేదే'త్యేవమాద్యా భూయసీ శ్రుతిర్భేదదర్శనమపవదతి । యత్తూక్తం న విరుద్ధగుణయోరన్యోన్యాత్మత్వసంభవతీతి । నాయం దోషః, విరుద్ధగుణతాయా మిథ్యాత్వోపపత్తేః । యత్పునరుక్తం ఈశ్వ

జీవమాత్రత్వమైక్యం జీవస్యేశ్వరమాత్రత్వం వేతి వికల్ప్య క్రమేణ దూషయతి । ఈశ్వరస్య చేత్యాదినా ॥ ఏకత్వశ్రుతిప్రామాణ్యాదైక్యధ్యానం కార్యమితి శంకతే॥ అన్యత్వేపీతి॥ ఏకత్వధ్యానమస్మదిష్టమేవ, ఏకత్వం తు నాస్తీత్యాహ ॥ కామమితి॥ అభేదశ్రుతీనాం ఫలవదపూర్వార్థతాత్పర్యేణ గౌణత్వాయోగాద్భేదశ్రుతీనాం కల్పితభేదానువాదిత్వాత్ ప్రత్యక్షాదేరపి తద్విషయత్వాత్ బింబప్రతిబింబయోరివ విరుద్ధధర్మాణాం మిథ్యాత్వాత్ ముఖ్యమైక్యమితి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ ఈశ్వరస్య జీవత్వం న ప్రతిపాద్యం యేనేశ్వరాభావస్స్యాత్ కింతు జీవస్యేశ్వరత్వం । న చైవమధికార్యభావః

ఏకత్వప్రబోధాత్ ప్రాగధికారిభేదాంగీకారాదిత్యాహ ॥ యత్పునరుక్తమిత్యాదినా ॥ వేదసత్యత్వశ్రద్ధాలు శ్శంకతే ॥ ప్రత్యక్షాద్యభావ ఇతి ॥ వర్ణేషు స్వరక్రమయోరభావాదుపలబ్ధధ్వనిస్థయోరారోపో వాచ్య స్తథాచారోపితక్రమస్వరవిశిష్టవర్ణాత్మకవేదస్య మిథ్యాత్వం దుర్వారం, వాదినాం సత్యత్వాగ్రహ స్త్వవిద్యావిజృంభిత ఇతి వేదసత్యత్వాభావో న దోష ఇత్యాహ ॥ నేతి ॥ అవిద్యామాక్షిపతి॥ కస్యేతి ॥ ప్రశ్నలింగే నత్వయ్యేవ తస్యాస్సిద్ధత్వాదాక్షేపానుపపత్తిరిత్యాహ ॥ యస్త్వమితి ॥ అజ్ఞానమూలత్వాత్ప్రశ్నాదేరితి భావః । సర్వజ్ఞాభిన్నే మయి కథమజ్ఞానమితి శంకతే॥ నన్వితి॥ అభేదజ్ఞానాత్ ప్రాక్ చిన్మాత్రస్యత వైవాజ్ఞానాశ్రయత్వమనుభవసిద్ధాజ్ఞానస్యాపలాపాయోగాత్ । జ్ఞానేత్వనిర్వాచ్యస్య తస్య బాధాన్నాశ్రయాపేక్షేత్యాహ ॥ యద్యేవమితి॥ అనిర్వాచ్యత్వేన దోషాంతరమపి నిరస్తమిత్యాహ॥ యోపీతి॥

౪ ॥ ❋ నప్రతీకేనహిసః ❋ ॥ ఉభయథా ధ్యానసంభవాత్సంశయః, యథా బ్రహ్మణా సహాభేదసత్త్వాదహంగ్రహ

> రాభావప్రసంగ ఇతి, తదసత్, శాస్త్రప్రామాణ్యాదనభ్యుపగమాచ్చ । నహీశ్వరస్య సంసార్యాత్మత్వం ప్రతిపాద్యత ఇత్యభ్యుపగచ్ఛామః, కింతర్హి సంసారిణస్సంసారిత్వాపోహేనేశ్వరాత్మత్వం ప్రతిపిపాదయిషితమితి, ఏవంచ సత్యద్వైతేశ్వరస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణతా, విపరీతగుణతాతు ఈశ్వరస్య మిథ్యేతి వ్యవతిష్ఠతే । యదప్యుక్తమధికార్యభావః ప్రత్యక్షాదివిరోధశ్చేతి। తదప్యసత్, ప్రాక్ప్రబోధాత్ సంసారిత్వాభ్యుపగమాత్ తద్విషయత్వాచ్చ ప్రత్యక్షాదివ్యవహారస్య । యత్ర త్వస్య 'సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే'దిత్యాదినా హి ప్రబోధే ప్రత్యక్షాద్యభావం దర్శయతి, ప్రత్యక్షాద్యభావే శ్రుతేరప్యభావప్రసంగ ఇతి చేత్, న, ఇష్టత్వాత్, అత్ర 'పితాఽపితా భవతీ'త్యుపక్రమ్య 'వేదా అవేదా' ఇతి వచనాదిష్యత ఏవాస్మాభిః శ్రుతేరప్యభావః, ప్రబోధే కస్య పునరయమప్రబోధ ఇతి చేద్యస్త్వం పృచ్ఛసి తస్య త ఇతి వదామః। నన్వహమీశ్వర ఏవోక్తః శ్రుత్యా యద్యేవం ప్రతిబుద్ధోఽసి నాస్తి కస్యచిదప్రబోధః। యోపి దోషశ్చోద్యతే కైశ్చిదవిద్యయా కిలాత్మనస్సద్వితీయత్వాదద్వైతానుపపత్తిరితి సోప్యేతేన ప్రత్యుక్తస్స్మాదాత్మేత్యేవేశ్వరే మనో దధీత। ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్॥... ... ... ❋
>
> ❋ సూ॥ ౪ ॥ న ప్రతీకే న హి సః ॥ ❋
>
> 'మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యధ్యాత్మమథాధిదైవతమాకాశో బ్రహ్మే'తి (ఛాం- ౩-౧౮) తథా 'ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశః' (ఛాం-౩ ౧౯) 'సయో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్తే' (ఛాం- ౭-౧) ఇత్యేవమాదిషు ప్రతీకోపాసనేషు సంశయః కిం తేష్వప్యాత్మగ్రహః కర్తవ్యో న వేతి । కిం తావత్ప్రాప్తం తేష్వప్యాత్మగ్రహ ఏవ యుక్తః కర్తుం, కస్మాత్, బ్రహ్మణః శ్రుతిష్వాత్మత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్, ప్రతీకానామపి బ్రహ్మవికారత్వాద్బ్రహ్మత్వే సత్యాత్మత్వోపపత్తేరిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । న ప్రతీకేష్వాత్మమతిం బధ్నీయాత్, నహి స ఉపాసకః ప్రతీకాని యాని తాన్యాత్మత్వేనాకలయేత్, యత్పునర్బ్రహ్మవికారత్వాత్ప్రతీకానాం బ్రహ్మత్వం తతశ్చాత్మత్వమితి । తదసత్, ప్రతీకాభావప్రసంగాత్ । వికారస్వరూపోపమర్దే

ఉక్తః ఏవం ప్రతీకేష్వపి బ్రహ్మవికారతయా జీవాభిన్నబ్రహ్మాభిన్నత్వాత్ జీవాభేదసత్త్వేనాహంగ్రహః కార్య ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షః । అత్ర ప్రతీకోపాస్తీనామహంగ్రహోపాస్తిభిరవిశేషః । సిద్ధాంతే తు విశేషసిద్ధిరితి ఫలం ఏతదారభ్యాధికరణత్రయస్య ప్రాసంగికీ పాదసంగతిః । బ్రహ్మైక్యధ్యానప్రసంగాగతత్వాదితి వివేకః । కిం ప్రతీకేష్వాత్మత్వానుభవబలాదహంగ్రహః ఉత వస్తుతః, జీవాభేదసత్త్వాత్ నాద్య ఇత్యాహ ॥ నహి స ఇతి ॥ నానుభవతీత్యర్థః । ద్వితీయమప్యసిద్ధ్యా దూషయతి ॥ యత్పునరిత్యాదినా ॥ వికారస్య బ్రహ్మణా స్వరూపైక్యాయోగాత్ బాధే నైక్యం వాచ్యం ప్రతీకబాధే చోపాస్తివిధిర్న స్యాదిత్యర్థః కించ కర్తృత్వాద్యబాధేనోపాస్తివిధిప్రవృత్తిర్వాచ్యా బాధే తదయోగాత్, తథాచ బాధమూలబ్రహ్మైక్యజ్ఞానం ద్వారీకృత్య ప్రతీకేష్వహంగ్రహోపాస్తికల్పనా న యుక్తా, బాధవి

రోధాదిత్యాహ॥ నచబ్రహ్మణఇతి ॥ అతోజీవప్రతీకయోస్స్వరూపభేదాదహంగ్రహావిధ్యశ్రవణాచ్చ నాహంగ్రహ ఇతి ఫలితమాహ ॥ అతశ్చేతి ॥ యథారుచకస్వస్తికయోఃసువర్ణాత్మనైక్యేపిమిథోఽనైక్యం తథాజీవప్రతీకయోర్బ్రహ్మాత్మనైక్యేపి భేదస్సమః । యదిచధర్మివ్యతిరేకేణతయోరభావనిశ్చయాత్ వస్త్వైక్యం తదోపాసనోచ్ఛేదఉక్తఇత్యర్థః ॥

౫. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్ ॥ ఏకవిషయత్వంసంగతిః । ప్రశ్నపూర్వకంసంశయబీజమాహ ॥ కుతఇత్యాదినా ॥ సామానాధికరణ్యంశ్రుతంతన్నతావన్ముఖ్యం, బ్రహ్మవికారయోర్గవాశ్వయోరివాభేదాయోగాత్, నాపిప్రకృతివికారభావనిబంధనం, వాక్యస్యవికారబాధేనబ్రహ్మపరత్వాపాతాత్ । నచేష్టాపత్తిః 'నామబ్రహ్మేత్యుపాసీతే'

నహినామాదిజాతస్య బ్రహ్మత్వమేవాశ్రితంభవతి, స్వరూపోపమర్దేచనామాదీనాంకుతఃప్రతీకత్వమాత్మగ్రహోవా, నచబ్రహ్మణఆత్మత్వాద్బ్రహ్మదృష్ట్యుపదేశేష్వాత్మదృష్టిఃకల్ప్యేత, కర్తృత్వాద్యనిరాకరణాత్, కర్తృత్వాదిసర్వసంసారధర్మనిరాకరణేనహి బ్రహ్మణఆత్మత్వోపదేశస్తదనిరాకరణేన చోపాసనావిధానం, అతశ్చోపాసకస్యప్రతీకైస్సమత్వాదాత్మగ్రహోనోపపద్యతే, నహిరుచకస్వస్తికయోరితరేతరాత్మత్వమస్తి, సువర్ణాత్మనేవతుబ్రహ్మాత్మనైకత్వేప్రతీకాభావప్రసంగమవోచామ । అతోనప్రతీకేష్వాత్మదృష్టిఃక్రియతే॥ ఇతితృతీయాధికరణమ్ ... ...

సూ. ౫. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్ ॥

తేష్వేవోదాహరణేష్వన్యస్సంశయః, కిమాదిత్యాదిదృష్టయోబ్రహ్మణ్యధ్యసితవ్యాః కింవాబ్రహ్మదృష్టిరాదిత్యాదిష్వితి । కుతస్సంశయః, సామానాధికరణ్యేకారణానవధారణాత్ । అత్రహిబ్రహ్మశబ్దస్యాదిత్యాదిశబ్దైస్సామానాధికరణ్యముపలభ్యతే, 'ఆదిత్యోబ్రహ్మ. ప్రాణోబ్రహ్మ. విద్యుద్బ్రహ్మే'త్యాదిసమానవిభక్తినిర్దేశాత్ । నచాత్రాంజసాసామానాధికరణ్యమవకల్పతే, అర్థాంతరవచనత్వాత్ బ్రహ్మాదిత్యాదిశబ్దానాం, నహిభవతిగౌరశ్వఇతి సామానాధికరణ్యం । నను ప్రకృతివికారభావాత్ బ్రహ్మాదిత్యాదీనాంమృచ్ఛరావాదివత్సామానాధికరణ్యంస్యాత్, నేత్యుచ్యతే, వికారప్రవిలయోహ్యేవంప్రకృతిసామానాధికరణ్యాత్స్యాత్, తతశ్చప్రతీకాభావప్రసంగమవోచామ, పరమాత్మవాక్యంచేదంతదానీంస్యాత్, తతశ్చోపాసనాధికారోబాధ్యేత, పరిమితవికారోపాదానంచవ్యర్థం। తస్మాద్బ్రహ్మణోఽగ్నిర్వైశ్వానరఇత్యాదివదన్యతరత్రాన్యతరదృష్ట్యధ్యాసేసతి క్వ కిందృష్టిరధ్యస్యతామితిసంశయః,తత్రానియమః,నియమకారిణశ్శాస్త్రస్యాభావాదిత్యేవంప్రాప్తం। అథవాఆదిత్యాదిదృష్టయఏవబ్రహ్మణికర్తవ్యాఇత్యేవంప్రాప్తం। ఏవంహ్యాదిత్యాదిదృష్టిభిర్బ్రహ్మోపాసితంభవతిబ్రహ్మోపాసనంచఫలవదితిశాస్త్రమర్యాదా । తస్మాన్నబ్రహ్మదృష్టిరాదిత్యాదిష్విత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః । బ్రహ్మదృష్టిరేవాదిత్యాదిషుస్యాదితి। కస్మాత్, ఉత్కర్షాత్, ఏవముత్కర్షేణాదిత్యాదయోదృష్టాభవంత్యుత్కృష్టదృష్టేస్తేష్వధ్యాసాత్ । తథాచలౌకికోన్యాయోఽనుగతోభవతి , ఉత్కృష్టదృష్టిర్హినికృ

తివిధిశ్రుతివిరోధాత్, పరిమితనామగ్రహణానర్థక్యాపాతాచ్చ । బ్రహ్మపరత్వేసర్వంబ్రహ్మేతివక్తవ్యత్వాత్ అతఃపరిశేషాదధ్యాసఏవసామానాధికరణ్యకారణం, అధ్యాసేచనియామకాభావాత్ సంశయఇత్యర్థః । ఉత్కృష్టనికృష్టయోరుత్కృష్టమేవోపాస్యంఫలవత్త్వాదితిన్యాయోనియామకఇత్యరుచేరాహ ॥ అథవేతి ॥ అత్ర వికార దృష్టిభిః బ్రహ్మోపాస్తిసిద్ధిఃఫలం, సిద్ధాంతేతువికారదృష్ట్యా బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వే నికర్షప్రాప్త్యాసత్యాం ఫలవత్త్వాసిద్ధేర్వికారఏవోత్కృష్టబ్రహ్మదృష్ట్యోపాస్యఇతిఫలం । కించలౌకికన్యాయావిరుద్ధార్థసంభవే విరుద్ధార్థోనగ్రాహ్యః,ప్రత్యవాయప్రసంగాత్, కించ ప్రథమశ్రుతానా మాదిత్యాదిపదానామసంజాతవిరోధితయా ముఖ్యార్థత్వగ్రహాన్యాయ్యః, బ్రహ్మశబ్దేచదృష్టిలక్షణాగ్రహః, తథాచాదిత్యాదయోబ్రహ్మదృష్ట్యోపాస్యా ఇత్యేవ వాక్యార్థఇత్యా

హ ॥ తథా చేతి ॥ ఇతశ్చ తథా వాక్యార్థ ఇత్యాహ ॥ ప్రాథమ్యాచ్చేతి ॥ బ్రహ్మశబ్దస్యైవ దృష్ట్యర్థత్వే హేత్వంతరమాహ ॥ ఇతిపరత్వాదితి ॥ ఇతిశిరస్కశ్శబ్దః సమభివ్యాహృతక్రియాం లక్షయతీతి లోకే ప్రసిద్ధమిత్యర్థః । ద్వితీయాశ్రుతేశ్చాదిత్యాదీనామేవోపాస్తికర్మత్వమిత్యాహ ॥ వాక్యశేషోఽపీతి । ఉత్కృష్టమేవోపాస్యమితి న్యాయముక్తమనువదతి ॥ యత్తూక్తమితి ॥ ద్వితీయేతిశ్రుతిభ్యాం లౌకికన్యాయాచ్ఛోక్తన్యాయబాధ ఇత్యాహ ॥ పఠతి ॥ బ్రహ్మణోఽనుపాస్యత్వే

స్యేఽధ్యసితవ్యేతి లౌకికో న్యాయః । యథా రాజదృష్టిః క్షత్తరి, స చానుగంతవ్యో విపర్యయే ప్రత్యవాయప్రసంగాత్ । న హి క్షత్తృదృష్టిపరిగృహీతో రాజా నికర్షం నీయమానః శ్రేయసే స్యాత్ । నను శాస్త్రప్రామాణ్యాదనాశంకనీయోఽత్ర ప్రత్యవాయప్రసంగః, న చ లౌకికేన న్యాయేన శాస్త్రీయా దృష్టిర్నియంతుం యుక్తేతి । అత్రోచ్యతే, నిర్ధారితే శాస్త్రార్థే ఏతదేవం స్యాత్, సందిగ్ధే తు తస్మిన్ తన్నిర్ణయం ప్రతి లౌకికోఽపి న్యాయ ఆశ్రీయమాణో న విరుధ్యతే, తేన చోత్కృష్టదృష్ట్యధ్యాసే శాస్త్రార్థేఽవధార్యమాణే నికృష్టదృష్టిమధ్యస్యన్ ప్రత్యవేయాదితి శ్లిష్యతే। ప్రాథమ్యాచ్చాదిత్యాదిశబ్దానాం ముఖ్యార్థత్వమవిరోధాత్ గ్రహీతవ్యం । తైః స్వార్థవృత్తిభిరవరుద్ధాయాం బుద్ధౌ పశ్చాదవతరతో బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యవృత్త్యా సామానాధికరణ్యాసంభవాత్ బ్రహ్మదృష్టివిధానార్థతైవావతిష్ఠతే । ఇతిపరత్వాదపి బ్రహ్మశబ్దస్యైష ఏవార్థో న్యాయ్యః । తథా హి 'బ్రహ్మేత్యాదేశః' 'బ్రహ్మేత్యుపాసీత' 'బ్రహ్మేత్యుపాస్త' ఇతి చ సర్వత్రేతిపరం బ్రహ్మశబ్దముచ్చారయతి శుద్ధాంస్త్వాదిత్యాదిశబ్దాన్ । తతశ్చ యథా శుక్తికాం రజతమితి ప్రత్యేతీత్యత్ర శుక్తికావచన ఏవ శుక్తికాశబ్దః, రజతశబ్దస్తు రజతప్రతీతిలక్షణార్థః ప్రత్యేత్యేవ హి కేవలం రజతమితి, న తు తత్ర రజతమస్తి, ఏవమత్రాప్యాదిత్యాదీన్ బ్రహ్మేతి ప్రతీయాదితి గమ్యతే। వాక్యశేషోఽపి చ ద్వితీయానిర్దేశేనాదిత్యాదీనేవోపాస్తిక్రియయా వ్యాప్యమానాన్ దర్శయతి 'స య ఏతదేవం విద్వానాదిత్యం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే' 'యో వాచం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే' 'యస్సంకల్పం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే' ఇతి చ (ఛాం) యత్తూక్తం బ్రహ్మోపాసనమేవాత్రాదరణీయం ఫలవత్త్వాయేతి, తదయుక్తం, ఉక్తేన న్యాయేనాదిత్యాదీనామేవోపాస్యత్వావగమాత్ । ఫలం త్వతిథ్యాద్యుపాసన ఇవాదిత్యాద్యుపాసనేఽపి బ్రహ్మైవ దాస్యతి సర్వాధ్యక్షత్వాత్ । వర్ణితం చైతత్ 'ఫలమత ఉపపత్తే'రిత్యత్ర (అ-౩-పా-౨ సూ-౩౮) ఈదృశం చాత్ర బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వం యత్ప్రతీకేషు తద్దృష్ట్యధ్యారోపణం ప్రతిమాదిష్వివ విష్ణ్వాదీనాం॥

సూ. ౭. ఆదిత్యాదిమతయశ్చాంగ ఉపపత్తేః ॥

'య ఏవాసౌ తపతి తముద్గీథముపాసీత' (ఛాం-౧-౩) 'లోకేషు పంచవిధం సామోపాసీత' (ఛాం-౨-౨) 'వాచి సప్తవిధం సామోపాసీత' (ఛాం-౨-౮) 'ఇయమేవర్గగ్నిస్సామ' (ఛాం-౧-౬) ఇత్యేవమాదిష్వంగావబద్ధేషూపాసనేషు సంశయః, కిమాదిత్యాదిషూద్గీథాదిదృష్టయో విధీయంతే కిం వోద్గీథాదిష్వాదిత్యాదిదృష్టయ ఇతి, తత్రానియమః నియమకారణాభావాదితి ప్రాప్తం। న హ్యత్ర బ్రహ్మణ ఇవ కస్యచిదుత్కర్షవిశేషోఽవధార్యతే । బ్రహ్మ హి సమస్తజగత్కారణత్వాదపహతపాప్మత్వాదిగుణయోగాచ్చాదిత్యా

థం ఫలదాతృత్వం తత్రాహ ॥ ఫలంత్వితి ॥ కించ యద్దృష్ట్యా వికారస్యోత్కర్షః తస్య బ్రహ్మణ ఉపాసనావిశేషణత్వేనోపాస్యత్వం చాస్తీత్యాహ ॥ ఈదృశం చేతి ॥ ఇతి చతుర్థాధికరణమ్ ... ...

౭. ఆదిత్యాదిమతయశ్చాంగ ఉపపత్తేః॥ పృథివ్యగ్న్యంతరిక్షాదిత్యద్యుసంజ్ఞేషు లోకేషు హింకారప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారనిధనైరంశైః పంచాంశం సామ, త్రైరేవాదిరిత్యుపద్రవ ఇతి చ భక్తిద్వయాధికైః సప్తాంశం సామేతి భేదః । అత్ర విశేషాజ్ఞానాత్సంశయః। పూర్వవదుత్కర్షానవధారణాదనియమ ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షమాహ॥ తత్రేతి॥ సిద్ధరూపాదిత్యాదిభ్యః కర్మరూపోద్గీథాదీనాం ఫలసన్నికర్షేణోత్కర్షాత్ బ్రహ్మవద్విశేషవత్త్వనియమ ఇతి దృష్టాంతే

నముఖ్యం పూర్వపక్షమాహ ॥ అథ వేతి ॥ తత్త్వపక్షసిద్ధిరేవ పూర్వోత్తరపక్షఫలం మంతవ్యం। కించానంగేష్వేవాంగదృష్టిరిత్యత్ర తేష్వంగవాచిపదప్రయోగం లింగమాహ ॥ తథా చేయమేవేతి ॥ తదేతదగ్న్యాఖ్యం సామ ఏతస్యాం పృథివీరూపాయామృచ్యధ్యూఢముపరిస్థితమిత్యర్థః । ఋచి సామవత్ పృథివ్యామగ్నిర్దృశ్యతే, తతస్సామ్యాత్ పృథివ్యేవ ఋక్ అగ్నిస్సామేతి ధ్యానం విహితం, తత్ర యది ఋక్సామాత్మకయోః కర్మాంగయోః పృథివ్యగ్నిదృష్టిస్స్యాత్, తదా పృథివ్యగ్న్యోః ఋక్సామపదప్రయోగో న స్యాదిత్యత్ర దృష్టాంతమాహ ॥ క్షత్తరీతి ॥ అతః ప్రయోగాన్యథానుపపత్త్యా పృథివ్యగ్న్యోః ఋక్సామదృష్టిరిత్యర్థః । విషయసప్తమ్యాశ్చైవమేవేత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ గాయత్రసంజ్ఞం సామ । కించ పూర్వాధికరణసిద్ధాంతన్యాయేనాప్యేవమిత్యాహ ॥ ప్రథమేతి ॥ అనంగబుద్ధ్యాంగాన్యుపాస్యానీతి సి

దిభ్య ఉత్కృష్టమితి శక్యతేఽవధారయితుం, న త్వాదిత్యోద్గీథాదీనాం వికారత్వావిశేషాత్ కించిదుత్కర్ష విశేషావధారణకారణమస్తి । అథవా నియమేనైవోద్గీథాదిమతయ ఆదిత్యాదిష్వధ్యస్యేరన్, కస్మాత్, కర్మాత్మకత్వాదుద్గీథాదీనాం, కర్మణశ్చ ఫలప్రాప్తిప్రసిద్ధేరుద్గీథాదిమతిభిరాప్యమానా ఆదిత్యాదయః కర్మాత్మకాస్సంతః ఫలహేతవో భవిష్యంతి । తథా చ ‘ఇయమేవర్గగ్నిస్సామే’త్యత్ర ‘తదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢం సామ’ (ఛాం ౧-౬) ఇత్యృక్ఛబ్దేన పృథివీం నిర్దిశతి, సామశబ్దేనాగ్నిం, తచ్చ పృథివ్యగ్న్యోః ఋక్సామదృష్టిచికీర్షాయామవకల్పతే, న ఋక్సామయోః పృథివ్యగ్నిదృష్టిచికీర్షాయాం । క్షత్తరి రాజదృష్టికరణాద్ధి రాజశబ్ద ఉపచర్యతే న రాజని క్షత్తృశబ్దః। అపి చ ‘లోకేషు పంచవిధం సామోపాసీత’ (ఛాం ౨-౨) ఇత్యధికరణనిర్దేశాల్లోకేషు సామాధ్యసితవ్యమితి ప్రతీయతే । ‘ఏతద్గాయత్రం ప్రాణేషు ప్రోతం’ (ఛాం ౨-౧౧) ఇతి చైతదేవ దర్శయతి । ప్రథమనిర్దిష్టేషు చాదిత్యాదిషు చరమనిర్దిష్టం బ్రహ్మాధ్యస్తం ‘ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశః’ (ఛాం ౩-౧౯) ఇత్యాదిషు । ప్రథమనిర్దిష్టాశ్చ పృథివ్యాదయశ్చరమనిర్దిష్టా హింకారాదయః ‘పృథివీ హింకారః’ (ఛాం ౨-౨) ఇత్యాదిశ్రుతిషు । అతోఽనంగేష్వాదిత్యాదిష్వంగమతిక్షేప ఇతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః। ఆదిత్యాదిమతయ ఏవాంగేషూద్గీథాదిషు కర్మసు క్షిప్యేరన్ । కుతః, ఉపపత్తేః। ఉపపద్యతే హ్యేవమపూర్వసన్నికర్షాదాదిత్యాదిమతిభిః సంస్క్రియమాణేషూద్గీథాదిషు కర్మసమృద్ధిః । ‘యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి’ (ఛాం ౧) ఇతి చ విద్యాయాః కర్మసమృద్ధిహేతుతాం దర్శయతి । భవతు కర్మసమృద్ధిఫలేష్వేవం, స్వతంత్రఫలేషు తు కథం ‘య ఏతదేవం విద్వాఁల్లోకేషు పంచవిధం సామోపాస్తే’ (ఛాం ౨) ఇత్యాదిషు, తేష్వప్యధికృతాధికారాత్ ప్రకృతాపూర్వసన్నికర్షేణైవ ఫలకల్పనా యుక్తా, గోదోహనాదినియమవత్ఫలాత్మకత్వాచ్చాదిత్యాదీనాముద్గీథాదిభ్యః కర్మాత్మకేభ్య ఉత్కర్షోపపత్తేః। ఆదిత్యాదిప్రాప్తిలక్షణం హి కర్మఫలం శిష్యతే శ్రుతిషు। అపి చ ‘ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత’ ఇత్యుపక్రమ్యైవాక్షరస్యోప

ధారయతి ॥ ఏవమితి ॥ ఉపాస్తీనాం హి కర్మసమృద్ధిః ఫలం శ్రూయతే, సా చ తాభిరంగేషు సంస్క్రియమాణేషూపపద్యతే, అంగానాం సమృద్ధ్యనుకూలప్రకృతకర్మాపూర్వజనకత్వాదిత్యర్థః । నను యత్రోపాస్తీనాం ప్రకృతకర్మాపూర్వసన్నికృష్టాంగద్వారాపేక్షం ఫలం శ్రుతం, తత్ర ఫలోపపత్తయేఽంగానాముపాస్యత్వం భవతు తదనపేక్షాసు స్వతంత్రఫలాసు లోకసామాద్యుపాసనాసు కథమంగానాముపాస్యత్వమితి శంకతే ॥ భవత్వితి ॥ (యథా స్వతంత్రపశుఫలస్యాపి గోదోహనస్య అంగద్వారాపేక్షయైవ ఫలమిష్టం తద్వత్) లోకాదిఫలేషూపాసనేష్వపి కర్మాపూర్వాంగద్వారైవ ఫలకల్పనా యుక్తా । కర్మాధికృతస్యైవాంగాశ్రితోపాసనేష్వధికారాదతోఽంగానామేవోపాస్యత్వమితి సమాధత్తే ॥ తేష్వపీతి ॥ ఉత్కర్షానవధారణాదనియమ ఇత్యుక్తం నిరస్యతి ॥ ఫలాత్మేతి ॥ ఉపక్రమబలాచ్చాంగముపాస్యమిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ రసతమత్వాదిగుణాద్యుపసంఖ్యానమిత్యర్థః । ద్వితీయం పూర్వపక్షం దూషయతి ॥ య

త్రోక్తమిత్యాదినా ॥ కర్మభూయం కర్మాత్మకత్వం ప్రాప్యేత్యర్థః । సిద్ధాదిత్యాద్యాత్మనా కర్మణాం దృష్టౌ కర్మ స్వహానిస్స్యాదిత్యత ఆహ ॥ ఆదిత్యాదిభావేనేతి ॥ ప్రయోగానుపపత్తిముక్తాం నిరస్యతి ॥ తదేతదితి ॥ లక్షణాబీజం సంబంధమాహ॥ లక్షణాచేతి ॥ గంగాయాం ఘోష ఇత్యత్ర సన్నికృష్టసంయోగసంబంధేన తీరలక్షణా, అగ్నిర్మాణవక ఇత్యత్ర అగ్నినిష్ఠశుచిత్వాదిగుణవత్త్వరూపపరంపరాసంబంధేన లక్షణా దృష్టా, తథా చాత్ర ఋక్సామయోః పృథివ్యగ్నిదృష్టిపక్షేపి ఋక్సామపదాభ్యాం స్వవాచ్యార్థే ద్రష్టవ్యతాఖ్యపరంపరా సంబంధేన పృథివ్యగ్నిలక్షణా యుక్తేత్యర్థః । నను ప్రతీకవాచిపదస్య ధ్యేయేఽర్థే న లక్షణా యుక్తా, క్షత్తృపదస్య రాజన్యప్రయోగాదితి శంకతే ॥ తత్రయద్యపీతి ॥ తథాపీతి ఋక్సామసంబంధాత్ పృథివ్యగ్న్యోరేవైతస్యామృచ్యధ్యూఢం సామేత్యేష ఋక్సామపదప్రయోగ ఇత్యన్వయః నను ముఖ్యార్థ ఏవ న కుతో గృహ్యతే తత్రాహ ॥ ప్రసిద్ధయోరితి ॥ తస్మాదృచ్యధ్యూఢం సామేతి ముఖ్యయోః పృథగుక్తేః

వ్యాఖ్యానం భవతి' (ఛాం-౧-౧-) ఇతి చోద్గీథమేవోపాస్యత్వేనోపక్రమ్యాదిత్యాదిమతీర్విదధాతి । యత్తూక్తముద్గీథాదిమతిభిరాప్యమానా ఆదిత్యాదయః కర్మభూయం భూత్వా ఫలం కరిష్యంతీతి । తదయుక్తం, స్వయమేవోపాసనస్య కర్మత్వాత్ ఫలవత్త్వోపపత్తేః, ఆదిత్యాదిభావేనాపి చ దృశ్యమానానాముద్గీథాదీనాం కర్మాత్మకత్వానపాయాత్ । 'తదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢం సామే'తి తు లాక్షణిక ఏష పృథివ్యగ్న్యోః ఋక్సామశబ్దప్రయోగః । లక్షణా చ యథాసంభవం సన్నికృష్టేన విప్రకృష్టేన వా స్వార్థసంబంధేన ప్రవర్తతే । తత్ర యద్యపి ఋక్సామయోః పృథివ్యగ్నిదృష్టిచికీర్షా తథాపి ప్రసిద్ధయోః ఋక్సామయోర్భేదేనానుకీర్తనాత్ పృథివ్యగ్న్యోశ్చ సన్నిధానాత్ తయోరేవైష ఋక్సామశబ్దప్రయోగః ఋక్సామసంబంధాదితి నిశ్చీయతే । క్షత్తృశబ్దోపి హి కుతశ్చిత్కారణాద్రాజానముపసర్పన్న నివారయితుం పార్యతే । 'ఇయమేవర్గి'తి చ యథాఽక్షరవిన్యాసమృచ ఏవ పృథివీత్వమవధారయతి । పృథివ్యా హి ఋక్త్వేఽవధార్యమాణే ఇయమృగేవేత్యక్షరవిన్యాసస్స్యాత్ । 'య ఏవం విద్వాన్ సామ గాయతి' (ఛాం ఉ) ఇతి చాంగాశ్రయమేవ విజ్ఞానముపసంహరతి న పృథివ్యాద్యాశ్రయం । తథా 'లోకేషు పంచవిధం సామోపాసీతే'తి (ఛాం- ఉ) యద్యపి సప్తమీనిర్దిష్టా లోకాస్తథాపి సామన్యేవ తేఽధ్యస్యేరన్, ద్వితీయానిర్దేశేన సామ్న ఉపాస్యత్వావగమాత్ । సామని హి లోకేష్వధ్యస్యమానేషు సామ లోకాత్మనోపాసితం భవతి । అన్యథా పునర్లోకాస్సామాత్మనోపాసితాస్స్యుః । ఏతేన 'ఏతద్గాయత్రం ప్రాణేషు ప్రోతం' (ఛాం- ౨ - ౧౧) ఇత్యాది వ్యాఖ్యాతం । యత్రాపి తుల్యో ద్వితీయానిర్దేశః 'అథ ఖల్వముమాదిత్యం సప్తవిధం సామోపాసీతే'తి (ఛాం- ౨. ౯) తత్రాపి 'సమస్తస్య ఖలు సామ్న ఉపాసనం సాధు,' 'ఇతి తు పంచవిధస్య- అథ సప్తవిధస్యే'తి చ (ఛాం- ౨ ౮) సామ్న ఏవోపాస్యత్వేనోపక్రమాత్ తస్మిన్నేవాదిత్యా

తదేతదేతస్యామిత్యత్రాపి తయోర్గ్రహే పునరుక్తిస్స్యాత్, అతః ప్రతీకాభేదదృష్ట్యా పృథివ్యగ్న్యోః ప్రతీకసన్నిధానాత్ తయోరేవ ప్రతీకపదప్రయోగః కృతస్తదభేదదార్ఢ్యాయేత్యర్థః । తర్హి క్షత్తృశబ్దోపి రాజని స్యాదిత్యత ఆహ ॥ క్షత్త్రితి ॥ స్థితప్రయోగస్య నిమిత్తం కిమపి వాచ్యం న తు నిమిత్తమస్తీతి ప్రయోగ ఆపాద్యత ఇతి భావః । క్షత్తా సూతః తస్య కార్యం రథచర్యాది యదా రాజైవ కరోతి తదా క్షత్తృశబ్దో రాజన్యప్యస్తీత్యక్షరార్థః । ఋగాదావేవ పృథివ్యాదిదృష్టిరిత్యత్ర హేత్వంతరమాహ ॥ ఇయమితి ॥ సప్తమ్యా లోకానాముపాస్యత్వముక్తం నిరస్యతి ॥ తథా లోకేష్వితి ॥ 'సామాత్మనా లోకానుపాసీతే'తి ద్వితీయాసప్తమ్యోర్భంగస్త్వయా కార్యస్తతో వరం లోకాత్మనా సామోపాసీతేతి సప్తమీమాత్రభంగ ఇత్యర్థః । ఏతేనేతి । ఏకవిభక్తిభంగలాఘవేన ప్రాణాత్మనా గాయత్రం సామోపాస్యమితి వ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః । నను విభక్తిసామ్యే కథం నిర్ణయస్తత్రాహ ॥ యత్రాపీతి ॥ సామ్న ఉపాసనం సాధ్విత్యుపక్రమ్య పృథివీ హింకార ఇత్యాదినా హింకారాదిపంచావయవస్య సామ్న ఉపాసనముక్త్వా 'ఇతి తు పంచవిధస్యోపాసన'మిత్యుపసంహృత్య

అథేతిసప్తవిధస్యసామ్న ఉపాసనం ప్రక్రమ్య ప్రపంచితం, అతస్సామ్న ఏవోపాస్యత్వమిత్యర్థః । యదుక్తం ప్రాథమ్యాత్ పృథివ్యాదేరుపాస్యత్వమితి తత్రాహ॥ ఏతస్మాదేవేతి॥ యద్యపిహింకారోద్దేశేన పృథివీత్వవిధేరుద్దేశ్యస్య ప్రథమనిర్దేశో వాచ్యస్తథాప్యుక్తన్యాయబలాత్ వ్యత్యయో గ్రాహ్య ఇత్యర్థః ॥ ఇతిపంచమాధికరణమ్॥ ... ...❋

౭.❋ఆసీనస్సంభవాత్❋॥ కర్మణాముత్థితేనోపవిష్టేన వాఽనేకధానుష్ఠానదర్శనాత్సంశయః, కర్మాంగాశ్రితోపాసనానామాసననియమానపేక్షాణామనుష్ఠానప్రకారఉక్తస్తద్వదంగానాశ్రితోపాసనేష్వప్యనియమ ఇతి పూర్వపక్షయతి॥ తత్రేతి॥ అత్రాసనాభ్యాసాసిద్ధిః, సిద్ధాంతేతుమనోదేహయోర్భిన్నత్వేపి దేహచాంచల్యే మనసోఽనవస్థానస్యానుభవ

ధ్యాసః। ఏతస్మాదేవచసామ్న ఉపాస్యత్వావగమాత్ । 'పృథివీహింకారః' (ఛాం-౨-౭) ఇత్యాదినిర్దేశవిపర్యయేపిహింకారాదిష్వేవ పృథివ్యాదిదృష్టిః । తస్మాదనంగాశ్రయా ఆదిత్యాదిమతయోఽంగేషూద్గీథాదిషుక్షేప్యేరన్నితిసిద్ధం ॥ ... ... ❋

❋ సూ. ౭. ఆసీనస్సంభవాత్ ॥❋

కర్మాంగసంబంధిషు తావదుపాసనేషు కర్మతంత్రత్వాన్నాసనాదిచింతా నాపిసమ్యగ్దర్శనే, వస్తుతంత్రత్వాత్ జ్ఞానస్య । ఇతరేషుతూపాసనేషు కిమనియమేనతిష్ఠన్నాసీనశ్శయానో వా ప్రవర్తేత ఉతనియమేనాసీనఏవేతిచింతయతి। తత్రమానసత్వాదుపాసనస్యానియమశ్శరీరస్థితేరిత్యేవం ప్రాప్తేబ్రవీతి, ఆసీనఏవోపాసీతేతి। కుతః, సంభవాత్ । ఉపాసనంనామసమానప్రత్యయప్రవాహీకరణం, నచతద్గచ్ఛతోధావతోవాసంభవతి, గత్యాదీనాం చిత్తవిక్షేపకరత్వాత్ తిష్ఠతోపిదేహధారణవ్యాపృతం మనోనసూక్ష్మవస్తునిరీక్షణక్షమంభవతి శయానస్యాప్యకస్మాదేవనిద్రయాఽభిభూయతే. ఆసీనస్యత్వేవంజాతీయకోభూయాన్ దోషఃసుపరిహారఇతిసంభవతితస్యోపాసనం ॥ ... ... ❋

❋ సూ. ॥౮॥ ధ్యానాచ్చ ॥ ❋

అపిచధ్యాయత్యర్థఏషఃయత్సమానప్రత్యయప్రవాహీకరణం, ధ్యాయతిశ్చప్రశిథిలాంగచేష్టేషుప్రతిష్ఠితదృష్టిష్వేకవిషయాక్షిప్తచిత్తేషూపచర్యమాణో దృశ్యతే, ధ్యాయతిబకోధ్యాయతిప్రోషితబంధురిత్యాసీనస్యానాయాసోభవతి । తస్మాదప్యాసీనకర్మోపాసనమ్ ॥ ... ... ❋

❋ సూ. ॥ ౯ ॥ అచలత్వంచాపేక్ష్య ॥ ❋

అపిచ 'ధ్యాయతీవపృథివీ'త్యత్రపృథివ్యాదిష్వచలత్వమేవాపేక్ష్య ధ్యాయతివాదోభవతి, తచ్చలింగముపాసనస్యాసీనకర్మత్వే ॥ ... ... ❋

❋ సూ. ॥ ౧౦ ॥ స్మరంతిచ ॥ ❋

స్మరంత్యపిచశిష్టా ఉపాసనాంగత్వేనాసనం 'శుచౌదేశేప్రతిష్ఠాప్యస్థిరమాసనమాత్మన' ఇత్యాదినా అతఏవచపద్మకాదీనామాసనవిశేషాణాముపదేశోయోగశాస్త్రే ॥ ... ... ❋

❋ సూ. ॥౧౧॥ యత్రైకాగ్రతాతత్రావిశేషాత్ ॥ ❋

దిగ్దేశకాలేషుసంశయః, కిమస్తికశ్చిన్నియమోనాస్తివేతి ప్రాయేణ వైదికేష్వారంభేషు దిగాదిని

సిద్ధత్వాత్ మనోవ్యాపారేషూపాసనేషుదేహస్థైర్యార్థమాసననియమాపేక్షేతిఫలభేదః । తిష్ఠతఉత్థితస్య ॥ ... ❋

౮. కించ ధ్యాతార ఆసీనా ఏవస్యుః ధ్యాయతిశబ్దార్హత్వాత్ బకాదివదిత్యాహ ॥ ధ్యానాచ్చేతి ॥ ... ❋

౯. అత్రైవశ్రౌతందృష్టాంతమాహ ॥ అచలత్వంచేతి ॥ ... ... ❋

౧౦. బాహ్యస్యశారీరస్యచాసనస్యస్మరణాన్నియమ ఇత్యాహ ॥ స్మరంతిచేతి ॥ ఇతిషష్ఠాధికరణమ్ ... ...❋

౧౧. ❋యత్రైకాగ్రతాతత్రావిశేషాత్❋॥ తేష్వేవాంగానాశ్రితోపాసనేషుప్రాచ్యాదిదిశితీర్థాదిదేశే ప్రదో

షాదికాలే నియమోఽస్తి న వేత్యుభయథాసంభవాత్సంశయః, ఏకవిషయత్వం సంగతిః ఉపాస్తీనాం విహితత్వాద్యాగాదివ
దస్తి దిగాదినియమ ఇతి పూర్వపక్షః । అత్ర దిగాద్యాదరః ఫలం, సిద్ధాంతే త్వనాదరః। ధ్యేయే చిత్తైకాగ్ర్యస్య ప్రాధాన్యా
త్ప్రధానాక్షిప్తదేశాదిగ్రహణస్యోచితత్వాదితి వివేకః। అర్థలక్షణ ఏవేతి ఐకాగ్ర్యఫలలింగక ఏవేత్యర్థః। ప్రాచీనప్రవణే
ప్రాగ్దేశనిమ్నస్థానే వైశ్వదేవం కుర్యాదితివదత్ర దిగాదివిశేషో న శ్రూయతే అతోఽనుమానమప్రయోజకమితి భావః॥ విశేషా
శ్రవణమసిద్ధమితి శంకతే ॥ నను విశేషమపీతి ॥ శర్కరాస్సూక్ష్మపాషాణాః జలాశ్రయవర్జనం శీతనివృత్త్యర్థం। చక్షుః
పీడనో మశకః । వాచనికం సమదేశాదినియమమంగీకృత్య చిత్తైకాగ్ర్యవిరుద్ధేషు దేశాదిగతేషు ప్రాచీనప్రవణత్వాదిష్వనా
దర ఇతి సుహృద్భావేన సూత్రకృదుపదిశతి ॥ దేశాద్యాగ్రహే చిత్తవిక్షేపాత్ సమాధిభంగస్స్యాదితి స మాభూదితి ॥
ఇతి సప్తమాధికరణమ్. ... ...

యమదర్శనాత్ స్యాదిహాపి కశ్చిన్నియమ ఇతి యస్య మతిస్తం ప్రత్యాహ । దిగ్దేశకాలేష్వర్థలక్షణ ఏవ నియ
మః, యత్రైవాస్య దిశి దేశే కాలే వా మనసస్సౌకర్యేణైకాగ్రతా భవతి తత్రైవోపాసీత ప్రాచీదిక్పూ
ర్వాహ్ణప్రాచీనప్రవణాదివద్విశేషాశ్రవణాదేకాగ్రతాయా ఇష్టాయాస్సర్వత్రావిశేషాత్ । నను విశేష
మపి కేచిదామనంతి 'సమే శుచౌ శర్కరావహ్నివాలుకావివర్జితే శబ్దజలాశ్రయాదిభిర్మనోఽనుకూలే
న తు చక్షుఃపీడనే గుహానివాతాశ్రయణే ప్రయోజయే' దితి । ఉచ్యతే, సత్యమస్త్యేవంజాతీయకో నియమః, స
తి త్వేతస్మింస్తద్గతేషు విశేషేష్వనియమ ఇతి సుహృద్భూత్వా ఆచార్య ఆచష్టే । 'మనోఽనుకూల' ఇతి చైషా శ్రు
తిర్యత్రైకాగ్రతా తత్రైవేత్యేతదేవ దర్శయతి ॥ ... ...

సూ. ॥ ౧౨ ॥ ఆప్రాయణాత్తత్రాపి హి దృష్టమ్ ॥

ఆవృత్తిస్సర్వోపాసనేష్వాదర్తవ్యేతి స్థితమాద్యేఽధికరణే, తత్ర యాని తావత్సమ్యగ్దర్శనార్థాన్యు
పాసనాదీని తాన్యవఘాతాదివత్ కార్యపర్యవసానానీతి జ్ఞాపితమేవైషామావృత్తిపరిమాణమ్, న హి స
మ్యగ్దర్శనే కార్యే నిష్పన్నే యత్నాంతరం కించిచ్ఛాసితుం శక్యం, అనియోజ్యబ్రహ్మాత్మత్వప్రతిపత్తేః శా
స్త్రస్యావిషయత్వాత్, యాని పునరభ్యుదయఫలాని తేష్వేషా చింతా, కిం కియంతం చిత్కాలం ప్రత్య
యమావర్త్యోపరమేదుత యావజ్జీవమావర్తయేదితి । కిం తావత్ప్రాప్తం కియంతం చిత్కాలం ప్రత్యయ
మభ్యస్యోత్సృజేత్, ఆవృత్తివిశిష్టస్యోపాసనశబ్దార్థస్య కృతత్వాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । ఆ ప్రా
యణాదేవావర్తయేత్ప్రత్యయమ్, అంత్యప్రత్యయవశాదదృష్టఫలప్రాప్తేః । కర్మాణ్యపి హి జన్మాం
తరోపభోగ్యం ఫలమారభమాణాని తదనురూపం భావనావిజ్ఞానం ప్రాయణకాలే ఆక్షిపంతి, 'సవిజ్ఞానో భ
వతి. సవిజ్ఞానమేవాన్వవక్రామతి. యచ్చిత్తస్తేనైష ప్రాణమాయాతి ప్రాణస్తేజసా యుక్తస్సహాత్మ
నా యథాసంకల్పితం లోకం నయతీ' తి చైవమాదిశ్రుతిభ్యః, తృణజలాయుకానిదర్శనాచ్చ । ప్రత్యయా

౧౨. ✻ఆప్రాయణాత్✻ ॥ వ్యవహితేనాస్య సంబంధమాహ ॥ ఆవృత్తిరితి॥ అనియోజ్యబ్రహ్మాత్మత్వప్రతిపత్తిర్య
స్య తస్యావిదుష ఇత్యర్థః । అహంగ్రహోపాసనేష్వనుష్ఠానస్యోభయథాసిద్ధేస్సంశయమాహ॥ యాని పునరితి॥ యథా ది
గాదినియమస్యావిధేరనాదరస్తద్వదా మరణముపాస్త్యావృత్తేరవిధానాదనియమ ఇతి పూర్వపక్షః । మరణపర్యంతమావృ
త్తిరితి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ ఉపాస్తీనాం కర్మణాం చాంత్యకాలే ప్రాప్తవ్యఫలస్ఫూర్తిద్వారా ఫలహేతుత్వే మా
నమాహ ॥ సవిజ్ఞాన ఇతి॥ భావనామయం విజ్ఞానం ఫలస్ఫురణం తేన సహితస్సవిజ్ఞానో విజ్ఞానస్ఫురితఫలం సవిజ్ఞానమిత్యర్థః
యస్మిన్ లోకే చిత్తం సంకల్ప్యేస్యేతి యచ్చిత్తస్తేనైవ సంకల్పితేన లోకేన సహ ఫలస్ఫూర్త్యనంతరం మనః ప్రాణే లీయత ఇ
తి యావత్। తేజ ఉదానః, ఆత్మా జీవః । జలూకాదృష్టాంతశ్రుతేశ్చ భావిఫలస్ఫూర్తిరస్తీత్యర్థః । అస్త్వేవమంత్య
ఫలవిజ్ఞానం కర్మణామివాదృష్టద్వారోపాస్తీనాం తతః కుతః ఆమరణమావృత్తిరిత్యత ఆహ॥ ప్రత్యయాస్త్వితి ॥ ఉపాస్తిక్రి

యాణాంధారావాహికతయాస్వరూపావృత్తిరేవాంత్యవిజ్ఞానం, నత్వదృష్టద్వారకమన్యదపేక్షితంసర్వభావానామేవ స్వసమానజాతీయద్వారాఽనపేక్షతయా ప్రత్యయానాం ప్రత్యయాంతరాపేక్షాయోగాత్, కర్మణాంతు దృష్టద్వారాంత్యధీఫలత్వానుపపత్తేఃఅదృష్టద్వారకల్పనేతిభావః । క్రతుర్ధ్యానంసఉపాసకః ఏతత్త్రియం 'అక్షితమసి,అచ్యుతమసి,ప్రాణసంశితమసీ'తిమంత్రత్రయంమరణకాలేపిస్మరేదిత్యర్థః ॥ ఇత్యష్టమాధికరణమ్॥ ... ... ❋

౧౩. యథోపాసకానాంయావజ్జీవంకర్తవ్యమస్తి నతథాత్మవిదామితికర్మక్షయలక్షణాంజీవన్ముక్తిమాహ ॥ తదధిగమఇతి ॥ జ్ఞానసాధ్యశేషయత్వాన్నాధిక్యార్థ్యంఫలాధ్యాయేపిసాధనవిచారఃకృతః, సంప్రతిఫలాధ్యాయస్థా ఫలచింతా క్రియత ఇత్యాహ ॥ గతఇతి ॥ కర్మణాంఫలాంతత్వశాస్త్రాత్ జ్ఞానానాశ్యత్వశాస్త్రాచ్చసంశయః, పూర్వపక్షేజ్ఞానినోపిసంచితపాపభోగానంతరంముక్తిః, సిద్ధాంతేతుజ్ఞానసమకాలంపాపనాశాజ్జీవన్ముక్తిరితిఫలం । నహింస్యాదిత్యాదినిషేధశ్రుత్యాదురితాదృష్టస్యదుఃఖదాయినీశక్తిరధిగతా 'నాభుక్తంక్షీయతేకర్మే'తిచస్మరంతి । అతఃఫలాం

స్తే స్వేతేస్వరూపావృత్తింముక్త్వాకిమన్యత్ప్రాయణకాలేభావిభావనావిజ్ఞానమపేక్షేరన్ । తస్మాద్యేప్రతిపత్తవ్యఫలభావనాత్మకాః ప్రత్యయాః తేష్వాప్రాయణాదావృత్తిః। తథాచశ్రుతిః 'సయావత్క్రతురయమస్మాల్లోకాత్ప్రైతీ'తిప్రాయణకాలేపి ప్రత్యయానువృత్తిందర్శయతి । స్మృతిరపి 'యంయంవాపి స్మరన్భావంత్యజత్యంతేకళేబరం । తంతమేవైతికౌంతేయసదాతద్భావభావిత'ఇతి 'ప్రయాణకాలేమనసాఽచలేనే'తిచ । 'సోంతవేళాయామేతత్త్రయంప్రతిపద్యేతే'తిచమరణవేళాయామపికర్తవ్యశేషం శ్రావయతి॥ ... ... ❋

గతస్తృతీయశేషః ॥ అథేదానీంబ్రహ్మవిద్యాఫలంప్రతి చింతాప్రతాయతే, బ్రహ్మణోఽధిగమేసతి తద్విపరీతఫలందురితంక్షీయతేనవాక్షీయతఇతి సంశయః । కింతావత్ప్రాప్తంఫలార్థత్వాత్ కర్మణఃఫలమ[illegible]త్వావసంభావ్యతేక్షయః । ఫలదాయినీహ్యస్యశక్తిఃశ్రుత్యాసమధిగతా । యదితదంతరేణైవఫలోపభోగమపవృజ్యేతశ్రుతిఃకదర్థితాస్యాత్ । స్మరంతిచ 'నహికర్మక్షీయత'ఇతి । నన్వేవంసతిప్రాయశ్చిత్తోపదేశోఽనర్థకఃప్రాప్నోతి। నైషదోషః, ప్రాయశ్చిత్తానాంనైమిత్తికత్వోపపత్తేర్గృహదాహేష్ట్యాదివత్ ।అపిచప్రాయశ్చిత్తానాందోషసంయోగేనవిధానాత్ భవేదపిదోషక్షపణార్థతా । నత్వేవంబ్రహ్మవిద్యాయావిధానమస్తి । నన్వనభ్యుపగమ్యమానేబ్రహ్మవిదఃకర్మక్షయే తత్ఫలస్యావశ్యభోక్తవ్యత్వాదనిర్మోక్షస్స్యాత్ । నేత్యుచ్యతే, దేశకాలనిమిత్తాపేక్షో మోక్షఃకర్మఫలవద్భవిష్యతి। తస్మాన్నబ్ర

తమేవపాపంనమశ్యేనశ్యతీతిపూర్వపక్షః। ననుతర్హితన్నాశార్థం*ప్రాయశ్చిత్తవిధేరానర్థక్యంస్యాదితిశంకతే ॥ నన్వేవంసతీతి ॥ పరిహరతి ॥ నైషదోషఇతి ॥ దోషస్యాధికారివిశేషణత్వేనోపక్షీణత్వాత్ గృహదాహేష్టివన్నైమిత్తికత్వేన ప్రాయశ్చిత్తస్య దోషనాశార్థత్వాసిద్ధేః నదోష ఇత్యభిప్రాయః ॥ ననువిషమఉపన్యాసః, యుక్తం గృహదాహస్యసిద్ధత్వాదయోగ్యత్వాచ్చ ఫలతయానిమిత్తమాత్రత్వందోషవాన్ ప్రాయశ్చిత్తం కుర్యాదిత్యత్రతు మలినస్స్నాయా దితివ ద్దోషపదస్య నివృత్తిద్వారాఫలపరత్వసంభవాత్ 'తరతితరతి బ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వమేధేనయజత'ఇతి ప్రాయశ్చిత్తాత్ పాపనివృత్తిశ్రుతేశ్చాయుక్తంప్రాయశ్చిత్తస్యనైమిత్తికత్వమిత్యతఆహ ॥ అపిచేతి ॥ జ్ఞానస్యదోషనాశార్థతయావిధానంనాస్తి 'క్షీయంతేచాస్యకర్మాణీ'త్యాదేర్జ్ఞానస్తావకమాత్రత్వాదిత్యర్థః।కర్మభోగానంతరందేశకాలాంతరే మోక్షోభవిష్యతి శాస్త్రప్రామాణ్యాదిత్యాహ ॥ నేత్యుచ్యతఇతి ॥ జ్ఞానాత్కర్మ

పా॥* ప్రాయశ్చిత్తవిధిర్నస్యాదితిచేన్న, యథాఆహితాగ్నేర్గృహదాహేనిమిత్తేసతి'అగ్నయేక్షామవతేపురోడాశమష్టాకపాలంనిర్వపే'దితీష్టివిధిస్తద్వద్దోషేనిమిత్తమాత్రేసతిప్రాయశ్చిత్తవిధేర్దోషనాశార్థత్వాసిద్ధేః।ననువిషమః ॥

క్షయస్యాపూర్వత్వాన్నానాంతరావిరుద్ధత్వాచ్చ తత్పరానేకవాక్యానాం స్తావకత్వాయోగాత్తస్యాస్తిత్వమితి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ పాపక్రియాతోఽపూర్వానుత్పత్తిరశ్లేషః । సగుణబ్రహ్మవిద్యాయాం వ్యపదేశముక్త్వా నిర్గుణాయాం తమాహ ॥ అయమపర ఇతి ॥ పరోక్తం దూషయతి ॥ యదుక్తమిత్యాదినా ॥ విధినిషేధశాస్త్రం 'నాభుక్తం క్షీయతే' ఇత్యాది, స్మృతిశ్చ కర్మణః ఫలశక్తౌ ప్రమాణం, అతశ్శక్తస్యాపి కుతశ్చిన్నాశాంగీకారే న శాస్త్రవిరోధ ఇత్యర్థః । తత్త్వజ్ఞానమాత్మన్యశేషదురితనాశకం తన్మూలాధ్యాసబాధకత్వాత్ స్వప్నదురితమూలకర్తృత్వాధ్యాసబా

హ్మాధిగమే దురితనివృత్తిరిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । తదధిగమే బ్రహ్మాధిగమే సత్యుత్తరపూర్వయోరఘయోరశ్లేషవినాశౌ భవతః, ఉత్తరస్యాశ్లేషః, పూర్వస్య వినాశః । కస్మాత్, తద్వ్యపదేశాత్ । తథా హి బ్రహ్మవిద్యాప్రక్రియాయాం సంభావ్యమానసంబంధస్యాగామినో దురితస్యానభిసంబంధం విదుషాం వ్యపదిశతి 'యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యంత ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే' ఇతి । తథా వినాశమపి పూర్వోపచితస్య దురితస్య వ్యపదిశతి 'తద్యథేషీకాతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయంతే' ఇతి । అయమపరః కర్మక్షయవ్యపదేశో భవతి । 'భిద్యతే హృదయగ్రంథిశ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే' ఇతి । యదుక్తమనుపభుక్తఫలస్య కర్మణః క్షయకల్పనాయాం శాస్త్రం కదర్థితం స్యాదితి । నైష దోషః, న హి వయం కర్మణః ఫలదాయినీం శక్తిమవజానీమహే, విద్యత ఏవ సా, సా తు విద్యాదినా కారణాంతరేణ ప్రతిబధ్యత ఇతి వదామః । శక్తిసద్భావమాత్రే చ శాస్త్రం వ్యాప్రియతే, న ప్రతిబంధాప్రతిబంధయోరపి । న హి కర్మ క్షీయత ఇత్యేతదపి స్మరణమౌత్సర్గికం । న హి భోగాదృతే కర్మ క్షీయతే తదర్థత్వాదితి, ఇష్యత ఏవ ప్రాయశ్చిత్తాదినా తస్య క్షయః । 'సర్వం పాప్మానం తరతి తరతి బ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వమేధేన యజతే య ఉ చైనమేవం వేద' ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః । యత్తూక్తం నైమిత్తికాని ప్రాయశ్చిత్తాని భవిష్యంతీతి । తదసత్, దోషసంయోగేన చోద్యమానానామేషాం దోషనిర్ఘాతఫలసంభవే ఫలాంతరకల్పనానుపపత్తేః । యత్పునరేతదుక్తం న ప్రాయశ్చిత్తవద్దోషక్షయోద్దేశేన విద్యావిధానమస్తీతి, అత్ర బ్రూమః । సగుణాసు తావద్విద్యాసు విద్యత ఏవ విధానం, తాసు చ వాక్యశేషే ఐశ్వర్యప్రాప్తిః పాప్మనివృత్తిశ్చ విద్యావత ఉచ్యతే, తయోశ్చావివక్షాకారణం నాస్తీత్యతః పాప్మప్రహాణపూర్వకైశ్వర్యప్రాప్తిస్తాసాం ఫలమితి నిశ్చీయతే । నిర్గుణాయాం తు విద్యాయాం యద్యపి విధానం నాస్తి తథాప్యకర్త్రాత్మత్వబోధాత్ కర్మప్రదాహసిద్ధిః । అశ్లేష ఇతి చాగామిషు కర్మసు కర్తృత్వమేవ న ప్రతిపద్యతే బ్రహ్మవిదితి దర్శయతి । అతిక్రాంతేషు తు యద్యపి మిథ్యాజ్ఞానాత్ కర్తృత్వం ప్రతిపేద ఇవ తథాపి విద్యాసామర్థ్యాన్మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తేస్తాన్యపి ప్రలీయంత ఇత్యాహ ॥ వినాశ ఇతి ॥ పూర్వప్రసిద్ధకర్తృత్వభోక్తృత్వస్వరూపవిపరీతం హి త్రిష్వపి కాలేష్వకర్తృత్వాభోక్తృత్వస్వరూపం బ్రహ్మాహమస్మి నేతః పూర్వమపి కర్తా భోక్తా వాఽహమాసం, నేదానీం నాపి భవిష్యతి కాల ఇతి బ్రహ్మవిదవగచ్ఛతి । ఏవమేవ చ మోక్ష ఉపపద్యతే, అన్యథా హ్యనాదికాలప్రవృత్తానాం కర్మణాం క్షయాభావే మోక్షాభావః స్యాత్ । న చ దేశకాలనిమిత్తాపేక్షో మోక్షః కర్మఫలవద్భవితుమర్హతి, అనిత్యత్వప్రసంగాత్ పరోక్షత్వానుపపత్తేశ్చ జ్ఞానఫలస్య । తస్మాద్బ్రహ్మాధిగమే దురితక్షయ ఇతి సిద్ధమ్ ॥......*

ధకజాగ్రద్బోధవదిత్యాహ ॥ తథాప్యకర్త్రాత్మబోధాదితి ॥ శ్రుతార్థమేవ యుక్త్యా ద్రఢయతి ॥ అశ్లేష ఇతి చేతి ॥ మూలాధ్యాసానుత్పత్తేః పాపస్యాశ్లేషః, తన్నాశాత్తద్వినాశ ఇత్యర్థః । అధ్యాసాభావే విద్వదనుభావమాహ ॥ పూర్వేతి ॥ మోక్షశాస్త్రబలాచ్చ జ్ఞానాత్ కర్మక్షయసిద్ధిరిత్యాహ ॥ ఏవమేవేతి ॥ జ్ఞానాత్ కర్మక్షయ ఏవ సత్యేవేత్యర్థః । మోక్షస్య కర్మఫలసామ్యముక్తం నిరస్యతి ॥ న చేతి ॥ ఇతి నవమాధికరణమ్ ॥......*

౧౪. ఇతరస్యాప్యేవమేవ ॥ అతిదేశత్వాత్ నసంగత్యాద్యపేక్షా, జ్ఞానాత్ పుణ్యం క్షీయతే న వేతి పూర్వవత్సందేహే జ్ఞానం న పుణ్యనాశకం శాస్త్రీయత్వాత్ పుణ్యవదిత్యధికాశంకాముక్త్వాఽతిదేశం వ్యాచష్టే॥ ధర్మస్యేత్యాదినా॥ జ్ఞానం పుణ్యనాశకం తన్మూలావిద్యాఘాతిత్వాదితి న్యాయోపేతాగమబాధితమనుమానమితి భావః । ననుక్షీయంతే చేత్యవిశేషశ్రుతిః పాపవిషయా 'సర్వం పాప్మానం తరతీ'తి విశేషశ్రుతేరిత్యత ఆహ ॥ యత్రాపి కేవలఇతి ॥ పాపపుణ్యవిషయసూత్రాధికరణద్వయస్యఫలమాహ ॥ పాతేత్వితి ॥ ఇతి దశమాధికరణమ్ ॥ ... ...

౧౫. అనారబ్ధకార్యేఏవతు॥ ఉక్తకర్మక్షయం విషయీకృత్య 'క్షీయంతే చే'త్యవిశేషశ్రుతేః 'తస్య తావదేవ చిర'

సూ ॥ ౧౪ ॥ ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతేతు ॥

పూర్వస్మిన్నధికరణే బంధహేతోరఘస్యస్వాభావికస్యాశ్లేషవినాశౌ జ్ఞాననిమిత్తౌ శాస్త్రవ్యపదేశాన్నిరూపితౌ, ధర్మస్యపునశ్శాస్త్రీయత్వాచ్ఛాస్త్రీయేణజ్ఞానేనావిరోధఇత్యాశంక్య తన్నిరాకరణాయ పూర్వాధికరణన్యాయాతిదేశః క్రియతే । ఇతరస్యాపిపుణ్యస్యకర్మణఏవమఘవదసంశ్లేషోవినాశశ్చజ్ఞానవతోభవతః । కుతః, తస్యాపిస్వఫలహేతుత్వేనజ్ఞానఫలప్రతిబంధిత్వప్రసంగాత్ । 'ఉభేఉహైవైషఏతేతరతీ'త్యాదిశ్రుతిషుదుష్కృతవత్సుకృతస్యాపి ప్రణాశవ్యపదేశాదకర్త్రాత్మబోధనిమిత్తస్యచకర్మక్షయస్య సుకృతదుష్కృతయోస్తుల్యత్వాత్ 'క్షీయంతేచాస్యకర్మాణీ'తిచావిశేషశ్రుతేః । యత్రాపి కేవలఏవపాప్మశబ్దఃపఠ్యతే తత్రాపి తేనైవపుణ్యమప్యాకలితమితిద్రష్టవ్యం,జ్ఞానాపేక్షయానికృష్టఫలత్వాత్ అస్తిచశ్రుతౌపుణ్యేపిపాప్మశబ్దః 'నైనంసేతుమహోరాత్రేతరత'ఇత్యత్ర సహదుష్కృతేనసుకృతమప్యనుక్రమ్య 'సర్వేపాప్మానోఽతోనివర్తంత'ఇత్యవిశేషేణైవ ప్రకృతేషు పాప్మశబ్దప్రయోగాత్ పాతేత్వితి- తుశబ్దోఽవధారణార్థః॥ ఏవంధర్మాధర్మయోర్బంధహేత్వోర్విద్యాసామర్థ్యాదశ్లేషవినాశసిద్ధేరవశ్యంభావినీహివిదుషశ్శరీరపాతేముక్తిరిత్యవధారయతి ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౧౫ ॥ అనారబ్ధకార్యేఏవతుపూర్వేతదవధేః ॥

పూర్వయోరధికరణయోర్జ్ఞాననిమిత్తస్సుకృతదుష్కృతయోర్వినాశోఽవధారితః, సకిమవిశేషేణైవారబ్ధకార్యయోరనారబ్ధకార్యయోశ్చభవతి, ఉతవిశేషేణానారబ్ధకార్యయోరేవేతివిచార్యతే।తత్ర 'ఉభేఉహైవైషఏతేతరతీ'త్యేవమాదిశ్రుతిషు విశేషాశ్రవణాదవిశేషేణైవక్షయఇత్యేవంప్రాప్తేప్రత్యాహ అనారబ్ధకార్యేఏవత్వితి ॥ అప్రవృత్తఫలేఏవతు పూర్వేజన్మాంతరసంచితేఅస్మిన్నపిజన్మని ప్రాగ్జ్ఞానోత్పత్తేః సంచితేసుకృతదుష్కృతేజ్ఞానాధిగమాత్ క్షీయేతే నత్వారబ్ధకార్యేసామిభుక్తఫలే యాభ్యామేతద్బ్రహ్మజ్ఞానాయతనంజన్మనిర్మితం । కుతఏతత్ 'తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యేఽథసంపత్స్య'ఇతిశరీరపాతావధికరణాత్ క్షేమప్రాప్తేః, ఇతరథాహిజ్ఞానాదశేషకర్మక్షయేసతి దేహస్థితిహేత్వభావాత్ జ్ఞానప్రాప్త్యనంతరమేవక్షేమమశ్నువీతతత్రశరీరపాతప్రతీక్షాంనాచక్షీత । ననువస్తుబలేనైవాయమకర్త్రాత్మబోధఃకర్మాణిక్షపయన్ కథంకానిచిత్క్షపయేత్ కానిచిచ్చోపేక్షేత, నహిసమానేఽగ్నిబీజసంపర్కేకేషాంచిద్బీజశక్తిఃక్షీయతేకేషాంచిన్నక్షీయతఇతిశక్యమంగీకర్తుమితి।ఉచ్యతే

మితిశ్రుతేశ్చసంశయమాహ ॥ పూర్వయోరితి ॥ జీవన్ముక్త్యసిద్ధిస్తత్సిద్ధిశ్చేత్యుభయత్రఫలం, పూర్వసిద్ధాంతన్యాయేనపూర్వపక్షప్రాప్తావుక్తోత్సర్గతఃకర్మక్షతిః ప్రారబ్ధాన్యకర్మవిషయేత్యపవాదంసిద్ధాంతయతి॥ ఏవమితి ॥ సామిశబ్దోర్ధవాచకః, ప్రారబ్ధాద్యావన్నవిముచ్యతే తావదేవవిలంబః, తన్మోకాత్ బ్రహ్మసంపద్యతఇతి శ్రుత్యర్థః । దేహపాతావధిలింగాత్ తత్త్వవిదాంయాజ్ఞవల్క్యాదీనాందేహధారణశ్రుతిస్మృతిలింగాచ్చప్రారబ్ధకర్మణస్తత్త్వజ్ఞానంప్రతిహేతుత్వేనోపజీవ్యత్వాచ్చప్రాబల్యసిద్ధేస్తత్ప్రతిబద్ధంతత్త్వజ్ఞానం తత్సిద్ధ్యర్థమవిద్యాంశం విక్షేపశక్త్యా

ఖ్యంవిహాయావారకావిద్యాంశం నాశయతీత్యాహ ॥ ఉచ్యతే నహి తావదితి ॥ విక్షేపకావిద్యాలేశ ఏవ సంస్కారః । శే
ష్యాక్ప్రతిజీవన్ముక్తౌ స్వానుభవమాహ ॥ అపిచ నైవేతి ॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్॥ ... ...

౧౬. అగ్నిహోత్రాదితు ॥ నిత్యం నైమిత్తికం కర్మ జ్ఞానాన్నశ్యతి న వేతి సందేహే ఉభేఽప్యపాపేతరతీత్యవిశే
షశ్రుతేర్నశ్యతీత్యాశంక్యేతరస్యాపీత్యుక్తాతిదేశస్య నిత్యాద్యతిరిక్తకామ్యపుణ్యవిషయత్వేనాపవాదం సిద్ధాంతయ
తి ॥ పుణ్యస్యేత్యాదినా ॥ అత్ర పూర్వపక్షే జ్ఞానార్థం నిత్యాద్యనుష్ఠానాసిద్ధిః, పంకప్రక్షాళనన్యాయాత్, సిద్ధాంతే తు
జ్ఞానోత్పత్త్యర్థత్వాత్తత్సిద్ధిరితి వివేకః । అత్ర భాష్యే జ్ఞానకర్మణోః సాక్షాదేకకార్యత్వం పరమతేనోక్త్వా సాక్షాత్త్వ

నహి తావదనాశ్రిత్యారబ్ధకార్యం కర్మాశయం జ్ఞానోత్పత్తిరుపపద్యతే, ఆశ్రితే చ తస్మిన్ కులాలచక్రవత్ప్ర
వృత్తవేగస్యాంతరాళే ప్రతిబంధాసంభవాద్భవతి వేగక్షయప్రతిపాలనం, అకర్త్రాత్మత్వబోధోఽపి హి మి
థ్యాజ్ఞానబాధనేన కర్మాణ్యుచ్ఛినత్తి. బాధితమపి మిథ్యాజ్ఞానం ద్విచంద్రాదిజ్ఞానవత్ సంస్కారవశాత్
కంచిత్కాలమనువర్తత ఏవ । అపి చ నైవాత్ర వివదితవ్యం బ్రహ్మవిదః కంచిత్కాలం శరీరం ధ్రియతే న ధ్రి
యత ఇతి । కథం హ్యేకస్య స్వహృదయప్రత్యయం బ్రహ్మవేదనం దేహధారణం చాపరేణ ప్రతిక్షేప్తుం శక్యే
త. శ్రుతిస్మృతిషు చ స్థితప్రజ్ఞలక్షణనిర్దేశేనైతదేవ నిరుచ్యతే । తస్మాదనారబ్ధకార్యయోరేవ సుకృతదు
ష్కృతయోర్విద్యాసామర్థ్యాత్ క్షయ ఇతి నిర్ణయః ॥ ... ...

సూ. ॥ ౧౬ ॥ అగ్నిహోత్రాది తు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్ ॥

పుణ్యస్యాప్యశ్లేషవినాశయోరఘన్యాయోఽతిదిష్టః సోఽతిదేశః సర్వపుణ్యవిషయ ఇత్యాశంక్య ప్రతి
వక్తి, అగ్నిహోత్రాదిత్వితి ॥ తుశబ్ద ఆశంకామపనుదతి । యన్నిత్యం కర్మ వైదికమగ్నిహోత్రా
ది తత్తత్కార్యాయైవ ప్రభవతి జ్ఞానస్య యత్కార్యం తదేవాస్యాపి కార్యమిత్యర్థః । కుతః 'తమేతం వే
దానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేనే'త్యాదిదర్శనాత్. నను జ్ఞానకర్మణో
ర్విలక్షణకార్యత్వాత్ కార్యైకత్వానుపపత్తిః । నైష దోషః, జ్వరమరణకార్యయోరపి దధివిష
యోర్గుడమంత్రసంయుక్తయోస్తృప్తిపుష్టికార్యదర్శనాత్ తద్వత్ కర్మణోఽపి జ్ఞానసంయుక్త
స్య మోక్షకార్యత్వోపపత్తేః । నన్వనారభ్యో మోక్షః కథమస్య కర్మకార్యత్వముచ్యతే । నైష దోషః, ఆ
రాదుపకారకత్వాత్కర్మణః । జ్ఞానస్యైవ హి ప్రాపకం సత్కర్మ ప్రణాడ్యా మోక్షకారణమిత్యుపచ
ర్యతే । అత ఏవ చాతిక్రాంతవిషయమేతత్ కార్యైకత్వాభిధానం । నహి బ్రహ్మవిద ఆగామ్యగ్ని
హోత్రాది సంభవతి, అనియోజ్యబ్రహ్మాత్మత్వప్రతిపత్తేః శాస్త్రస్యావిషయత్వాత్ । సగుణాసు తు
విద్యాసు కర్తృత్వానతివృత్తేః సంభవత్యాగామ్యప్యగ్నిహోత్రాది తస్యాపి నిరభిసంధినః కార్యాంత
రాభావాద్విద్యాసంగత్యుపపత్తిః ॥ కింవిషయం పునరిదమశ్లేషవినాశవచనం కింవిషయం వేదం వినియోగ
వచనమేకేషాం శాఖినాం 'తస్య పుత్రా దాయముపయంతి సుహృదః సాధుకృత్యాం ద్విషంతః పాపకృ
త్యా'మిత్యత ఉత్తరం పఠతి ॥ ... ...

సూ. ॥ ౧౭ ॥ అతోఽన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః ॥

అతోఽగ్నిహోత్రాదేర్నిత్యాత్ కర్మణోఽన్యాపి హ్యస్తి సాధుకృత్యా యా ఫలమభిసంధాయ క్రియతే,

రం సత్యాభ్యాం మోక్షహేతుత్వం ప్రాప్తమతముక్తమితి మంతవ్యం । అత ఏవేతి జ్ఞానాదూర్ధ్వం కర్మాభావాత్పూర్వకర్మ
విషయమిత్యర్థః । నిర్గుణవిద్యాయాః కర్మసాహిత్యం తృప్తిం ప్రతి భోజనస్యేవాంగలేనేవ దర్శితం, సంప్రతి సగుణవిద్యా
పరత్వేన సూత్రస్యాంజస్యమాహ ॥ సగుణాస్వితి ॥ ఉత్తరసూత్రార్థం గృహ్ణాతి ॥ కిమిత్యాదినా ॥ ... ...
౧౭॥ యత్ప్రారబ్ధాదన్యత్ కామ్యం పుణ్యం పాపం చ తదేవ విద్వత్సుహృద్ద్విషతోః స్వసమానజాతీయకం కర్మ జనయ
తి స్వయం చ జ్ఞానాన్నశ్యతీతి భావః ॥ ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్॥ ... ...

౧౮॥ యదేవవిద్యయేతిహి ॥ ఉక్తనిత్యాదికంవిషయముపజీవ్యసబీజంసంశయముక్త్వాపూర్వపక్షమాహ ॥విద్యాసంయుక్తమేవేతి ॥ అత్రపూర్వపక్షేకర్మాఙ్గోపాస్తిహీనకర్మణోజ్ఞానార్థత్వాసిద్ధిః, సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితిభేదః । భ

తస్యాప్యేషవినియోగఉక్తఃఏకేషాంశాఖినాం 'సుహృదస్సాధుకృత్యాముపయన్తీ'తి । తస్యాఏవచేదమఘవదశ్లేష వినాశనిరూపణం, ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషఇతి । తథైవంజాతీయకస్యకామ్యస్య కర్మణోవిద్యాంప్రత్యనుపకారకత్వేసంప్రతిపత్తిరుభయోరపి జైమినిబాదరాయణయోరాచార్యయోః ॥......*

॥ సూ॥౧౮॥యదేవవిద్యయేతిహి॥

సమధిగతమేతదనంతరాధికరణే నిత్యమగ్నిహోత్రాదికంకర్మ ముముక్షుణా మోక్షప్రయోజనోద్దేశేన [illegible]ముపాత్తదురితక్షయహేతుత్వద్వారేణసత్వశుద్ధికారణతాం ప్రతిపద్యమానం మోక్షప్రయోజనబ్రహ్మాధిగమనిమిత్తత్వేన బ్రహ్మవిద్యయా సహైకకార్యం భవతీతి । తత్రాగ్నిహోత్రాదికం కర్మాఙ్గవ్యపాశ్రయవిద్యాసంయుక్తం కేవలంచాస్తి । 'యఏవంవిద్వాన్యజతే, యఏవంవిద్వాన్జుహోతి, యఏవంవిద్వాఞ్ఛంసతి,యఏవంవిద్వానుద్గాయతి*తస్మాదేవంవిదమేవబ్రహ్మాణంకుర్వీతనేనోభౌకురుతః యశ్చైతదేవంవేద యశ్చనవేద' (ఛాం) ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యోవిద్యాసంయుక్తంకేవలంచాస్తి । తత్రేదంవిచార్యతే, కింవిద్యాసంయుక్తమేవాగ్నిహోత్రాదికంకర్మ ముముక్షోర్విద్యాహేతుత్వేనతయాసహైకకార్యత్వం ప్రతిపద్యతే నకేవలం ఉతవిద్యాసంయుక్తంకేవలంచావిశేషేణేతి।కుతస్సంశయః, 'తమేతమాత్మానంయజ్ఞేనవివిదిషన్తీ'తి, యజ్ఞాదీనామవిశేషేణఆత్మవేదనాఙ్గత్వేనశ్రవణాత్, విద్యాసంయుక్తస్యచాగ్నిహోత్రాదేర్విశిష్టత్వావగమాత్ । కింతావత్ ప్రాప్తం విద్యాసంయుక్తమేవకర్మాగ్నిహోత్రాద్యాత్మవిద్యాశేషత్వంప్రతిపద్యతేనవిద్యావిహీనం, విద్యోపేతస్యవిశిష్టత్వావగమాద్విద్యావిహీనాత్, 'యదహరేవజుహోతితదహఃపునర్మృత్యుమపజయత్యేవంవిద్వా'నిత్యాదిశ్రుతిభ్యః, 'బుద్ధ్యాయుక్తోయయాపార్థ కర్మబంధంప్రహాస్యసి దూరేణహ్యవరంకర్మబుద్ధియోగాద్ధనంజయే'త్యాది స్మృతిభ్యశ్చ, ఇత్యేవంప్రాప్తేప్రతిపద్యతే। యదేవవిద్యయేతిహి । సత్యమేతత్, విద్యాసంయుక్తం కర్మాగ్నిహోత్రాదికంవిద్యావిహీనాత్ కర్మణోఽగ్నిహోత్రాదేర్విశిష్టం విద్వానివబ్రాహ్మణోవిద్యావిహీనాద్బ్రాహ్మణాత్, తథాపి నాత్యంతమనపేక్ష్యంవిద్యారహితం కర్మాగ్నిహోత్రాదికం, కస్మాత్ 'తమేతమాత్మానంయజ్ఞేన వివిదిషన్తీ'త్యవిశేషేణాగ్నిహోత్రాదేర్విద్యాహేతుత్వేనశ్రుతత్వాత్ । నను విద్యాసంయుక్తస్యాగ్నిహోత్రాదేర్విద్యావిహీనాద్విశిష్టత్వావగమాద్విద్యావిహీనమగ్నిహోత్రాద్యాత్మవిద్యాహేతుత్వేనానపేక్ష్యమేవేత్యుక్తం । నైతదేవం, విద్యాసహాయస్యాగ్నిహోత్రాదేర్విద్యానిమిత్తేన సామర్థ్యాతిశయేనయోగాదాత్మజ్ఞానంప్రతి కశ్చిత్కారణత్వాతిశయోభవిష్యతినతథావిద్యావిహీనస్యేతియుక్తంకల్పయితుం,నతు 'యజ్ఞేనవివిదిషన్తీ'త్యవిశేషేణాత్మజ్ఞానాఙ్గత్వేన శ్రుతస్యాగ్నిహోత్రాదేరనఙ్గత్వంశక్యమభ్యుపగంతుం । తథాహి శ్రుతిః 'యదేవవిద్యయాకరోతిశ్రద్ధయోపనిషదాతదేవవీర్యవత్తరంభవతీ'తి విద్యాసంయుక్తస్యకర్మ

వతువిద్యావిశిష్టస్యకర్మణోజ్ఞానంప్రతి శీఘ్రకారిత్వాఖ్యః కశ్చిదతిశయోవిద్యాసామర్థ్యాత్ । నైతావతాకేవలస్యవైయర్థ్యంవివిదిషాశ్రుతివిరోధాత్। నచతత్రశ్రుతౌయజ్ఞాదిశబ్దానాంవిద్యోపేతకర్మపరతయాసంకోచోయుక్తః।హియతః 'యదేవవిద్యయే'తిశ్రుతిః కేవలస్యాపివీర్యవత్త్వంగమయతీతిసిద్ధాంతగ్రంథార్థః ॥ ఇతిత్రయోదశాధికరణమ్ ॥

* తస్మాదేవంవిదమేవబ్రహ్మాణంకుర్వీత. నానేవంవిదం. తేనోభౌకురుతః.ఇతి.

౧౯॥ భోగేనత్వితరేక్షపయిత్వాసంపద్యతే॥ తత్త్వవిదత్రవిషయః, సకింప్రారబ్ధక్షయానంతరంసంసరత్యుతనేతి నిమిత్తభావాభావాభ్యాంసంశయేసిద్ధాంతముపక్రమతే ॥ అనారబ్ధేతి ॥ అనారబ్ధకర్మణః క్షయోక్త్వారబ్ధస్యకథంక్షయఇత్యాకాంక్షాయామస్యోత్థానాత్సంగతిః । పూర్వపక్షేవిదేహకైవల్యాసిద్ధిఃసిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితిభేదః । దేహపాతోత్తరమపితత్త్వవిత్సంసరతిసంసారయోగ్యత్వాత్ యథా దేహపాతాత్పూర్వమిత్యనారబ్ధాధికరణదృష్టాంతేనపూర్వ

ణోఽగ్నిహోత్రాదేర్వీర్యవత్తరత్వాభిధానేన స్వకార్యంప్రతి కంచిదతిశయం బ్రువాణావిద్యావిహీనస్యతస్యైవ తత్ప్రయోజనంప్రతి వీర్యవత్త్వందర్శయతి । కర్మణశ్చవీర్యవత్త్వంతద్యత్స్వప్రయోజనసాధనసహత్వం తస్మాద్విద్యాసంయుక్తంనిత్యమగ్నిహోత్రాది విద్యావిహీనంచోభయమపి ముముక్షుణా మోక్షప్రయోజనోద్దేశేనేహజన్మనిజన్మాంతరేచ ప్రాక్ జ్ఞానోత్పత్తేః కృతంయత్ తద్యథాసామర్థ్యంబ్రహ్మాధిగమప్రతిబంధకారణోపాత్తదురితక్షయహేతుత్వద్వారేణ బ్రహ్మాధిగమకారణత్వంప్రతిపద్యమానం శ్రవణమననశ్రద్ధాధ్యానతాత్పర్యాద్యంతరంగకారణాపేక్షం బ్రహ్మవిద్యయాసహైకకార్యం భవతీతిస్థితమ్॥... ... ... ❋

❋ సూ ॥౧౯॥ భోగేనత్వితరేక్షపయిత్వాసంపద్యతే॥ ❋

అనారబ్ధకార్యయోః పుణ్యపాపయోర్విద్యాసామర్థ్యాత్ క్షయఉక్తః, ఇతరేత్వారబ్ధకార్యేపుణ్యాపాపేఉపభోగేనక్షపయిత్వాబ్రహ్మసంపద్యతే, 'తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యేఽథసంపత్స్య' ఇతి 'బ్రహ్మైవసన్బ్రహ్మాప్యేతీ'తిచైవమాదిశ్రుతిభ్యః। ననుసత్యపిసమ్యగ్దర్శనేయథాప్రాగ్దేహపాతాత్ భేదదర్శనంద్విచంద్రదర్శనన్యాయేనానువృత్తమేవంపశ్చాదప్యనువర్తేత, న, నిమిత్తాభావాత్ । ఉపభోగశేషక్షపణంహితత్రానువృత్తినిమిత్తం, నచతాదృశమత్రకించిదస్తి। నన్వపరఃకర్మాశయోఽభినవముపభోగమారప్స్యతే, ।న,తస్యదగ్ధబీజత్వాత్। మిథ్యాజ్ఞానావష్టంభంహికర్మాంతరం దేహపాతేఉపభోగాంతరమారభేత,తచ్చమిథ్యాజ్ఞానం సమ్యగ్ జ్ఞానేనదగ్ధమిత్యతస్సాధ్వేతదారబ్ధకార్యక్షయేవిదుషఃకైవల్యమవశ్యంభావీతి॥... ... ... ❋

ఇతి శ్రీగోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్యస్యశ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యస్యశ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదస్యకృతౌశ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యేచతుర్థస్యాధ్యాయస్యప్రథమఃపాదః.

పక్షమాహ। నన్వితి ॥ భోగనిమిత్తకర్మాభావాద్ద్వైతసిద్ధిః। యత్తుసంచితంకర్మాంతరంతన్ననిమిత్తంఫలస్య,దగ్ధమూలత్వాత్ । అవిద్యాదయోహిక్లేశాఃకర్మణస్తత్ఫలస్యచమూలం । తదుక్తంయోగశాస్త్రే 'క్లేశమూలఃకర్మాశయఃసతిమూలేతద్విపాక'ఇతి తచ్చమూలంజ్ఞానాగ్నినాదగ్ధమితినతః పునస్సంసారఃతస్మాద్దేహపాతేకైవల్యమితిసిద్ధమ్॥....❋

ఇతిచతుర్దశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ భాష్యరత్నప్రభాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్యప్రథమఃపాదః.

శ్రీ వాసుదేవాయ నమః

రత్నప్రభాభాషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే, చతుర్థాధ్యాయే ద్వితీయపాదప్రారంభః.

వాఙ్మనసిదర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ ॥ జ్ఞానఫలోక్త్యనంతరముపాసనాఫలంబ్రహ్మలోకస్థంవక్తవ్యంతచ్చార్చిరాదిమార్గప్రాప్యం, మార్గప్రాప్తిశ్చోత్క్రాంతిసాధ్యా, తస్మాదుపాస్తిఫలాక్షిప్తోత్క్రాంతిః పాదస్యాధ్యాయసంగతిః। యుక్తంచాస్య ప్రథమపాదానంతర్యం, జ్ఞానఫలోక్త్యనంతరంవక్తవ్యోపాస్తిఫలేనాక్షిప్తత్వాదిత్యాహ ॥ అథేతి ॥ జ్ఞానినఇవోపాసకస్యాప్యుత్క్రాంతిర్నేత్యతఆహ ॥ సమానేతి ॥ విద్వానుపాసకః, తస్యానుపాసకవదుత్క్రాంతిరస్తి, అజ్ఞత్వాదితివక్ష్యతఇత్యర్థః । ప్రయతోమ్రియమాణస్యేత్యర్థః । వాక్పదస్యకరణభావవ్యుత్పత్తిభ్యాంకరణతద్వృత్త్యోర్లక్షణయాభా-

సూ. ॥ ౧ ॥ వాఙ్మనసిదర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ ॥

అథాపరాసువిద్యాసుఫలప్రాప్తయే దేవయానంపంథానమవతారయిష్యన్ ప్రథమంతావద్యథాశాస్త్రముత్క్రాంతిక్రమమన్వాచష్టే ॥ సమానాహివిద్వదవిదుషోరుత్క్రాంతిరితివక్ష్యతి । అస్తిప్రాయణవిషయాశ్రుతిః 'అస్యసోమ్యపురుషస్యప్రయతోవాఙ్మనసిసంపద్యతే మనఃప్రాణే ప్రాణస్తేజసి తేజః పరస్యాందేవతాయా'మితి । కిమిహవాచఏవవృత్తిమత్యామనసిసంపత్తిరుచ్యతే, ఉతవాగ్వృత్తేరితివిశయః। తత్రవాగేవతావన్మనసిసంపద్యతఇతిప్రాప్తం, తథాహిశ్రుతిరనుగృహీతాభవతి, ఇతరథాలక్షణాస్యాత్, శ్రుతిలక్షణావిషయేచశ్రుతిరేవన్యాయ్యానలక్షణా, తస్మాద్వాచఏవాయంమనసిప్రవిలయఇత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః, వాగ్వృత్తిర్మనసిసంపద్యతఇతి । కథంవాగ్వృత్తిరితివ్యాఖ్యాయతే, యావతావాఙ్మనసీత్యేవాచార్యఃపఠతి । సత్యమేతత్, పఠిష్యతితుపరస్తాత్ 'అవిభాగోవచనా'దితి(అ౪-పా౨ సూ ౧౬) తస్మాదత్రవృత్త్యుపశమమాత్రంవివక్షితమితిగమ్యతే । తత్త్వప్రవిలయవివక్షాయాంతు సర్వత్రైవావిభాగసామ్యాత్ కింపరత్రైవవిశింష్యాదవిభాగఇతి । తస్మాదత్రవృత్త్యుపసంహారవివక్షాయాంవాగ్వృత్తిఃపూర్వముపసంహ్రియతే, మనోవృత్తావవస్థితాయామిత్యర్థః।కస్మాత్, దర్శనాత్, దృశ్యతేహి వాగ్వృత్తేఃపూర్వోపసంహారోమనోవృత్తౌ విద్యమానాయాం నతువాచఏవవృత్తిమత్యామనస్యుపసంహారఃకేనచిదపిద్రష్టుంశక్యతే । ననుశ్రుతిసామర్థ్యాద్వాచఏవాయంమనస్యప్యయోయుక్తఇత్యుక్తం, నేత్యాహ ॥ అతత్ప్రకృతిత్వాత్ । యస్యహియతఉత్పత్తిస్తస్య తత్ర ప్రవిలయోన్యాయ్యోమృదీవశరావస్య । నచమనసోవాగుత్పద్యతఇతి కించనప్రమాణమస్తి । వృత్త్యుద్భవాభిభవౌత్వప్రకృతిసమాశ్రయావపిదృశ్యేతే । పార్థివేభ్యోహీంధనేభ్యస్తైజసస్యాగ్నేర్వృత్తిరుద్భవతిఅప్సుచోపశామ్యతి ।

సాత్సంశయః, పూర్వపక్షేకరణానాం స్వరూపలయాత్మృతమాత్రస్యముక్తిః, సిద్ధాంతేతుసంసారసిద్ధిః । అనుపాదానేమనసివాచస్తత్త్వలయాయోగేనవ్యాపారమాత్రోపశమాదితివివేకః । సూత్రేవృత్తిపదాధ్యాహారః కథమితిశంకతే ॥ కథమితి ॥ ఉత్తరత్రహిసూత్రకృత్తత్త్వవిదఇంద్రియాణాంస్వరూపలయంవక్ష్యతితద్బలాదిహాధ్యాహారఉచితఃఅతోఽజ్ఞస్యాపీంద్రియలయసామ్యేవక్ష్యమాణ విశేషోక్త్యయోగాదితిసమాధ్యర్థః । ప్రకృతావేవవికారలయఇతి న్యాయవిరుద్ధార్థంశ్రుతిరపినబ్రూతఇతిసిద్ధాంతయతి॥ అతత్ప్రకృతిత్వాదితి ॥ న్యాయస్యనిరవకాశత్వాద్బలీయస్త్వంశబ్దస్య

తూక్తిర్వాగితివ్యుత్పత్త్యాలక్షణయాపిసావకాశత్వమితిద్యోతయితుంశబ్దాచ్చేత్యుక్తమ్॥ ... ... ❀

౨. వాచ్యుక్తంన్యాయంచక్షురాదిష్వతిదిశతి ॥ అతఏవేతి ॥ ఉపశాంతదేహోష్మాయస్తస్మాదుత్క్రమణాదూర్ధ్వంపునర్భవంప్రతిపద్యతఇతిశ్రుత్యర్థః । ఇంద్రియశబ్దస్యశ్రుతిస్థస్యవృత్తిపరతయోపపత్తేః సర్వేంద్రియవృత్తిలయశ్చేదిష్టస్తర్హివాఙ్మనసీతిపృథక్సూత్రంకిమర్థమిత్యతఆహ ॥ సర్వేషాంకరణానామితి ॥ ఇతిప్రథమాధికరణమ్ ॥ ... ❀

౩. ❀తన్మనఃప్రాణఉత్తరాత్❀॥ వాక్యక్రమాదర్థక్రమాచ్చాధికరణక్రమః శ్రుతిన్యాయాభ్యాంసంశయః, పూర్వంప్రబలన్యాయవిరోధాద్వాగితిశ్రుతేర్బాధఃకృతః, ఇహత్వబాత్మకప్రాణస్యాన్నాత్మకమనఃప్రకృతిత్వేన ప్రకృతావికారల

కథంతర్హ్యస్మిన్పక్షేశబ్దోవాఙ్మనసిసంపద్యతఇత్యతఆహ ॥శబ్దాచ్చేతి॥ శబ్దోఽప్యస్మిన్పక్షేఽవకల్పతే,వృత్తివృత్తిమతోరభేదోపచారాదిత్యర్థః ॥ ... ... ❀

సూ ॥ ౨ ॥ అతఏవచసర్వాణ్యను ॥

'తస్మాదుపశాంతతేజాఃపునర్భవమింద్రియైర్మనసిసంపద్యమానైః'ఇత్యత్రచావిశేషేణ సర్వేషామేవేంద్రియాణాంమనసిసంపత్తిఃశ్రూయతే, తత్రాప్యతఏవవాచఇవచక్షురాదీనామపి సవృత్తికేమనస్యవస్థితేవృత్తిలోపదర్శనాత్తత్త్వప్రలయాసంభవాత్ శబ్దోపపత్తేశ్చవృత్తిద్వారేణైవ సర్వాణీంద్రియాణిమనోఽనువర్తంతే । సర్వేషాంకరణానాంమనస్యుపసంహారావిశేషేసతివాచఃపృథగ్గ్రహణంవాఙ్మనసిసంపద్యతఇత్యుదాహరణానురోధేన ॥ ... ...❀

సూ ॥ ౩ ॥ తన్మనఃప్రాణఉత్తరాత్ ॥

సమధిగతమేతత్ 'వాఙ్మనసిసంపద్యత'ఇత్యత్రవృత్తిసంపత్తివివక్షేతి । అథయదుత్తరంవాక్యం 'మనఃప్రాణే'ఇతికిం తత్రాపివృత్తిసంపత్తిరేవవివక్ష్యతేఉతవృత్తిమత్సంపత్తిరితివిచికిత్సాయాం వృత్తిమత్సంపత్తిరేవాత్రేతిప్రాప్తం, శ్రుత్యనుగ్రహాత్తత్ప్రకృతిత్వోపపత్తేశ్చ । తథాహి 'అన్నమయంహిసోమ్యమనఆపోమయఃప్రాణస్తేజోమయీవాక్'ఇత్యన్నయోనిమన ఆమనంతి అబ్యోనించప్రాణం 'ఆపశ్చాన్నమసృజంత'ఇతిశ్రుతిః, అతశ్చయన్మనఃప్రాణేప్రలీయతేఅన్నమేవతదప్సు ప్రలీయతేఅన్నంహిమనఆపశ్చప్రాణఃప్రకృతివికారాభేదాదిత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః । తదప్యాత్మగృహీతబాహ్యేంద్రియ వృత్తిమనోవృత్తిద్వారేణైవప్రాణే ప్రలీయతఇత్యుత్తరాద్వాక్యాదవగంతవ్యం । తథాహిసుషుప్సోర్ముమూర్షోశ్చప్రాణవృత్తౌపరిస్పందాత్మికాయామవస్థితాయాంమనోవృత్తీనాముపశమోదృశ్యతే। నచమనసస్స్వరూపాప్యయఃప్రాణేసంభవతి, అతత్ప్రకృతిత్వాత్ । ననుదర్శితంమనసఃప్రాణప్రకృతిత్వం। నైతత్సారం, నహీదృశేనప్రణాడికేనతత్ప్రకృతిత్వేనమనఃప్రాణేసంపత్తుమర్హతి । ఏవమపిహ్యన్నేమనస్సంపద్యేతఅప్సుచాన్నమప్స్వేవచప్రాణః। నహ్యేతస్మిన్నపిపక్షేప్రాణభావపరిణతాభ్యోఽద్భ్యోమనోజాయతఇతికించనప్రమాణమస్తి, తస్మాన్నమనసః ప్రాణేస్వరూపాప్యయః । వృత్త్యప్యయేఽపిశబ్దోఽవకల్పతేవృత్తివృత్తిమతోరభేదోపచారాదితిదర్శితమ్॥... ... ... *

యఇతిన్యాయానుగ్రహాన్నమనశ్శ్రుతిర్బాధ్యేతి పూర్వపక్షఫలంపూర్వవత్, సిద్ధాంతస్త్వబన్నయోః ప్రకృతివికృతిభావేఽపినతద్వికారయోః ప్రాణమనసోస్తద్భావో హిమఘటయోరపి తద్భావప్రసంగాదతోన్యాయవిరోధాత్పూర్వవచ్ఛ్రుతిర్బాధ్యేతివివేకః। ఆత్మగృహీతాబాహ్యేంద్రియవృత్తయోయేనతత్తథాలీనేంద్రియవృత్తికంమనోఽపివృత్తిలయేనైవప్రాణేలీయతఇత్యర్థః । ఏవమపీతి- ప్రాణస్యాబ్వికారత్వపక్షేఽపీత్యర్థః ॥నహీతి ॥ ప్రాణస్యసాక్షాన్మనఃప్రకృతిత్వాభావాన్మనశ్శబ్దోవృత్తింలక్షయతీత్యర్థః॥ ఇతిద్వితీయాధికరణమ్॥ ... ... ❀

౪॥ సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః॥ ఉక్తన్యాయసిద్ధం ప్రాణస్యాపి వృత్తిలయముపజీవ్య 'ప్రాణస్తేజసీ'తి శ్రుతేరుపగమనాదిశ్రుతేశ్చ సంశయముక్త్వా జీవే లయం వినాపి ఉపగమనాదిసంభవ ఇతి పూర్వపక్షయతి ॥ స్థితమిత్యాదినా ॥ అత్ర తేజశ్శబ్దస్యాముఖ్యత్వం, సిద్ధాంతే తు భూతోపహితజీవలక్షకత్వమితి మత్వా సూత్రం యోజయతి ॥ స ప్రకృత ఇత్యాదినా ॥ జ్ఞానకర్మవాసనోపాధిక ఇత్యర్థః । తం జీవం ప్రతి ప్రాణానాముపగమనానుగమనావస్థానశ్రుతిభ్య ఇతి హేత్వర్థః । యథాయాతేచ్ఛావంతం రాజానం భృత్యా ఉపగచ్ఛంత్యేవమేవ పరలోకం జిగమిషుం జీవం సర్వే ప్రాణా ఆభిముఖ్యేన యాంతీత్యుపగమశ్శ్రుతః, తముత్క్రామంతమిత్యనుగమనం శ్రుతం ॥ జీవే ప్రాణావస్థానశ్రుతిమాహ ॥ సవిజ్ఞాన ఇతి ॥ జీవస్య ప్రాప్తవ్యఫలావగమాయ హి విజ్ఞానసాహిత్యశ్రుత్యా ముఖ్యప్రాణసహితకరణానాం జీవే స్థితిర్భాతీత్యర్థః ॥

సూ॥౪॥ సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః॥

స్థితమేతద్యస్యాయతో నోత్పత్తిస్తస్య తస్మిన్ వృత్తిలయో న స్వరూపలయ ఇతి, ఇదమిదానీం ప్రాణస్తేజసీత్యత్ర చింత్యతే, కిం యథాశ్రుతి ప్రాణస్య తేజస్యేవ వృత్త్యుపసంహారః కింవా దేహేంద్రియపంజరాధ్యక్షే జీవ ఇతి । తత్ర శ్రుతేరనతిశంక్యత్వాత్ప్రాణస్య తేజస్యేవ సంపత్తిస్స్యాత్ అశ్రుతకల్పనాయా అన్యాయ్యత్వాదిత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతిపద్యతే, సోఽధ్యక్ష ఇతి । స ప్రకృతః ప్రాణోఽధ్యక్షేఽవిద్యాకర్మపూర్వప్రజ్ఞోపాధికే విజ్ఞానాత్మన్యవతిష్ఠతే తత్ప్రధానా ప్రాణవృత్తిర్భవతీత్యర్థః। కుతః, తదుపగమాదిభ్యః 'ఏవమేవేమమాత్మానమంతకాలే సర్వే ప్రాణా అభిసమాయంతి యత్రైతదూర్ధ్వోచ్ఛ్వాసీ భవతీ'తి హి శ్రుత్యంతరమధ్యక్షోపగామినః సర్వాన్ప్రాణానవిశేషేణ దర్శయతి । విశేషేణ చ 'తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీ'తి పంచవృత్తేః ప్రాణస్యాధ్యక్షానుగామితాం దర్శయతి, తదనువృత్తితాం చేతరేషాం 'ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ'తి। 'సవిజ్ఞానో భవతీ'తి చాధ్యక్షస్యాంతర్విజ్ఞానవత్త్వప్రదర్శనేన తస్మిన్నపీతకరణగ్రామస్య ప్రాణస్యావస్థానం గమయతి । నను 'ప్రాణస్తేజసీ'తి శ్రూయతే కథం ప్రాణోఽధ్యక్ష ఇత్యధికావాపః క్రియతే । నైష దోషః । అధ్యక్షప్రధానత్వాదుత్క్రమణాదివ్యవహారస్య శ్రుత్యంతరగతస్యాపి చ విశేషస్యాపేక్షణీయత్వాత్ ॥ కథం తర్హి 'ప్రాణస్తేజసీ'తి శ్రుతిరిత్యత ఆహ॥ ... ... *

సూ॥౫॥ భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః॥

స ప్రాణసంపృక్తోఽధ్యక్షః తేజస్సహచరితేషు భూతేషు దేహబీజభూతేషు సూక్ష్మేష్వవతిష్ఠత ఇత్యవగంతవ్యం 'ప్రాణస్తేజసీ'త్యతశ్శ్రుతేః। నను చేయం శ్రుతిః ప్రాణస్య తేజసి స్థితిం దర్శయతి న ప్రాణసంపృక్తస్యాధ్యక్షస్య । నైష దోషః । 'సోఽధ్యక్ష' ఇత్యధ్యక్షస్యాప్యంతరాళ ఉపసంఖ్యాతత్వాత్ యోఽపి హి స్రుఘ్నాన్మధురాం గత్వా మధురాయాః పాటలీపుత్రం వ్రజతి సోఽపి స్రుఘ్నాత్ పాటలీపుత్రం యాతీతి శక్యతే వదితుం । తస్మాత్ప్రాణస్తేజసీతి ప్రాణసంపృక్తస్యాధ్యక్షస్యైవైతత్తేజస్సహచరితేషు భూతేష్వవస్థానముక్తం॥ కథం తేజస్సహచరితేషు భూతేష్విత్యుచ్యతే, యావతైకమేవ తేజశ్శ్రూయతే ప్రాణస్తేజసీత్యత ఆహ॥ ... ... *

యద్యపి ప్రాణస్య తేజస్యవ్యవధానేన లయః శ్రుతస్తథాప్యుభయశ్రుత్యనుగ్రహాయ ప్రాణో జీవే లీయతే, జీవద్వారా చ తదుపాధిషు తేజ ఆదిషు భూతేష్వితి శ్రుత్యర్థస్ఫుటీకరణార్థం సూత్రం గృహ్ణాతి ॥ కథం తర్హీతి॥ న చ లయం వినాపి జీవం ప్రత్యుపగమాదిసంభవాత్తేజశ్శ్రుతిర్ముఖ్యాఽస్త్వితి వాచ్యం, జీవం ప్రత్యాగతస్య ప్రాణస్య నిర్వ్యాపారత్వేన స్థితేరేవాత్ర లయత్వాదితి భావః॥ ... ... *

౫॥ భూతేషు॥ జీవస్థితిః కేన బలాద్వ్యాఖ్యాయత ఇత్యాశంక్య 'సోఽధ్యక్ష' ఇతి (అ-౪-పా-౨-సూ౪) సూత్రోదాహృతశ్రుతిబలాదిత్యాహ॥ నన్విత్యాదినా॥ ప్రాణస్య జీవద్వారా భూతప్రాప్తౌ దృష్టాంతమాహ॥ యోఽపి హీతి॥ స్థూలదేహారంభాయ పంచీకృతభూతాన్యావశ్యకానీతి రంహత్యధికరణే వ్యాఖ్యాతమ్॥ ... ... *

౬॥ అణ్వ్యస్సూక్ష్మాః. మీయంత ఇతి మాత్రాః పరిచ్ఛిన్నాః ప్రాజ్ఞైస్తాదవినాశిన్యః, దశార్ధానాం పంచానాం భూతానాం సూక్ష్మభాగా ఇతి యావత్ । జీవస్య భూతాశ్రయత్వం కర్మాశ్రయత్వశ్రుతివిరుద్ధమిత్యాశంక్య కర్మనిమిత్తత్వేనాశ్రయః, భూతాని తు దేహోపాదానత్వేనేత్యుభయమవిరుద్ధమిత్యాహ ॥ నను చేత్యాదినా ॥ తౌ యాజ్ఞవల్క్యార్తభాగౌ యజ్జీవాధారమూచతుస్తత్కర్మేతి శ్రుతేర్వచనం ॥ ఏవం బాహ్యేంద్రియాణాం మనసి ప్రథమం వృత్తిలయః, తతో మనోవృత్తేః ప్రాణే లయః ప్రాణవృత్తే భూతోపహితజీవే లయః, ఇత్యుత్క్రాంతి వ్యవస్థోక్తా ॥ ఇతి తృతీయాధికరణమ్॥ ... ... ❋

౭ ॥ సా చ సర్వప్రాణిషు తుల్యేత్యాహ ॥ సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య॥ ‘ పురుషస్య ప్రయ

❋ సూ॥ ౬॥ నైకస్మిన్దర్శయతో హి॥ ❋

నైకస్మిన్నేవ తేజసి శరీరాంతరప్రేప్సావేలాయాం జీవోఽవతిష్ఠతే కార్యస్య శరీరస్యానేకాత్మకత్వదర్శనాత్ । దర్శయతశ్చైతమర్థం ప్రశ్నప్రతివచనే ‘ ఆపః పురుషవచస ’ ఇతి। తద్వ్యాఖ్యాతం ‘ త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వా ’ దిత్యత్ర (అ-౩-పా-౧ సూ-౨) శ్రుతిస్మృతీ చైతమర్థం దర్శయతః । శ్రుతిః ‘ పృథివీమయ ఆపోమయో వాయుమయ ఆకాశమయస్తేజోమయ ఇత్యాద్యా । స్మృతిరపి ‘ అణ్వ్యో మాత్రా వినాశిన్యో దశార్ధానాం తు యాః స్మృతాః తాభిస్సార్ధమిదం సర్వం సంభవత్యనుపూర్వశః ’ (మను - ౧-౨౭-) ఇత్యాద్యా ।, నను చోపసంహృతేషు వాగాదిషు కరణేషు శరీరాంతరప్రేప్సావేలాయాం ‘ క్వాయం తదా పురుషో భవతీ ’ త్యుపక్రమ్య శ్రుత్యంతరం కర్మాశ్రయతాం నిరూపయతి ‘ తౌ హ యదూచతుః కర్మ హైవ తదూచతుః అథ యత్ప్రశశంసతుః కర్మ హైవ తత్ప్రశశంసతు ’ రితి। అత్రోచ్యతే । తత్ర కర్మప్రయుక్తాగ్రహాతిగ్రహసంజ్ఞకస్యేంద్రియవిషయాత్మకస్య బంధనస్య ప్రవృత్తిరితి కర్మాశ్రయతోక్తా ఇహ పునర్భూతోపాదానాద్దేహాంతరోత్పత్తిరితి భూతాశ్రయత్వముక్తం । ప్రశంసాశబ్దాదపి తత్ప్రాధాన్యమాత్రం కర్మణః ప్రదర్శితం న త్వాశ్రయాంతరం నివారితం తస్మాదవిరోధః॥ ... ... ❋

❋ సూ॥ ౭॥ సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య॥ ❋

సేయముత్క్రాంతిః కిం విద్వదవిదుషోస్సమానా కిం వా విశేషవతీతి విశయానానాం విశేషవతీతి తావత్ ప్రాప్తం । భూతాశ్రయవిశిష్టా హ్యేషా పునర్భవాయ చ భూతాన్యాశ్రీయంతే, న చ విదుషః పునర్భవస్సంభవతి, అమృతత్వం హి విద్వానశ్నుత ఇతి స్థితిః । తస్మాదవిదుష ఏవైషోత్క్రాంతిః । నను విద్యాప్రకరణే సమామ్నానాద్విదుష ఏవైషా భవేత్, న, స్వాపాదివత్ యథాప్రాప్తానుకీర్తనాత్ యథా హి ‘ యత్రైతత్పురుషస్స్వపితి నామ అశిశిషతి నామ పిపాసతి నామే ’ తి చ సర్వప్రాణిసాధారణా ఏవ స్వాపాదయోఽనుకీర్త్యంతే, విద్యాప్రకరణేఽపి ప్రతిపిపాదయిషితవస్తుప్రతిపాదనానుగుణ్యేన, న తు విదుషో విశేషవత్తా విధిత్స్యతే, ఏవమియమప్యుత్క్రాంతిర్మహాజనగతైవానుకీర్త్యతే, యస్యాం పరస్యాం దేవతాయాం పురుషస్య ప్రయతస్తేజస్సంపద్యతే స ఆత్మా తత్త్వమసీత్యేతత్ ప్రతిపాదయితుం, ప్రతిషిద్ధా చైషా విదుషః । తస్మాదవిదుష ఏవైషేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । సమానా చైషోత్క్రాంతిర్వాఙ్మనసీత్యా

తో వాఙ్మనసీ ’ త్యవిశేషశ్రుతేః ‘ విద్యయాఽమృతమశ్నుత ’ ఇతి శ్రుతేశ్చ సంశయమాహ ॥ సేయమితి ॥ విశయానానాం సందిహానానామిత్యర్థః । పూర్వపక్షే సగుణబ్రహ్మవిదసంబంధిత్వముత్క్రాంతేర్విశేషస్సాధ్యతే, తతోఽనుత్క్రాంత ఉపాసకోఽముక్తిమశ్నుత ఇతి ఫలం, సిద్ధాంతే తూత్క్రాంతో బ్రహ్మలోకభాగితి ఫలభేదః । పూర్వపక్షమాక్షిప్య సమాధత్తే ॥ నను విద్యేత్యాదినా ॥ ‘ విద్యయాఽమృత ’ మితి శ్రుతిర్నిర్గుణవిద్యాపరా ‘ న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతీ ’ తి ప్రతిషేధోఽపి తద్విషయః అతస్సగుణవిదోఽప్యజ్ఞస్యైవోత్క్రాంతిరితి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ సృతి మార్గః త

స్యోపక్రమోఽర్చిఃప్రాప్తిః తతః ప్రాప్తనాడ్యుత్క్రాంతిస్తుల్యా, తత ఉపాసకో మూర్ధన్యనాడీద్వారాఽర్చిరాదిమార్గం ప్రాప్నోతినాన్య ఇతి విశేషః । యత్తు దహరోపాసకస్యామృతత్వం శ్రుతం 'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీ'తి తదాపేక్షికమేవ నముఖ్యం 'యం కామం కామయతే సోఽస్య సంకల్పాదేవ సముత్తిష్ఠతీ'తి భోగశ్రవణాదిత్యాహ ॥ అనుపోష్య చేదమితి ॥ ఉష దాహ ఇతి ధాతోరిదం రూపమ్॥ ఇతి చతుర్థాధికరణమ్. ... ... ❁

౮. ❁ తదాపీతేః ❁॥ పూర్వోదాహృతోత్క్రాంతివాక్యశేషం వ్యాఖ్యాస్యన్ లింగాశ్రయపంచభూతానాం కిమాత్యంతికో బ్రహ్మణి లయః ఉతానాత్యంతిక ఇతి, లయస్యోభయథాదర్శనాత్సంశయమాహ ॥ కీదృశీ పునరియమితి॥ పూర్వత్రాపేక్షి-

ద్యాపిద్వదవిదుషో రాస్మృత్యుపక్రమాత్ భవితుమర్హతి, అవిశేషశ్రవణాత్। అవిద్వాన్ దేహబీజభూతాని భూతసూక్ష్మాణ్యాశ్రిత్య కర్మప్రయుక్తో దేహగ్రహణమనుభవన్ సంసరతి, విద్వాంస్తుజ్ఞానప్రకాశితం మోక్షనాడీద్వారమాశ్రయతే తదేతదాస్మృత్యుపక్రమాదిత్యుక్తం । నన్వమృతత్వం విదుషా ప్రాప్తవ్యం నచ తద్దేశాంతరాయత్తం తత్ర కుతో భూతాశ్రయత్వం స్మృత్యుపక్రమో వేతి । అతోచ్యతే, అనుపోష్య చేదమదగ్ధ్వాఽత్యంతమవిద్యాదీన్ క్లేశానపరవిద్యాసామర్థ్యాదాపేక్షికమమృతత్వం ప్రేప్స్యతే, సంభవతి తత్ర స్మృత్యుపక్రమో భూతాశ్రయత్వంచ। నహి నిరాశ్రయాణాం ప్రాణానాంగతిరుపపద్యతే। తస్మాదదోషః ॥ ... ... ❁

❁ సూ. ॥ ౮ ॥ తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్ ॥ ❁

'తేజః పరస్యాం దేవతాయా'మిత్యత్ర ప్రకరణసామర్థ్యాత్, తద్యథాప్రకృతం తేజస్సాధ్యక్షం సప్రాణం సకరణగ్రామం భూతాంతరసహితం ప్రయతః పుంసః పరస్యాం దేవతాయాం సంపద్యత ఇత్యేతదుక్తం భవతి । కీదృశీ పునరియం సంపత్తిస్స్యాదితి చింత్యతే। తత్రాత్యంతిక ఏవ తావత్ స్వరూపప్రవిలయ ఇతి ప్రాప్తం, తత్ప్రకృతిత్వోపపత్తేః । సర్వస్య హి జనిమతో వస్తుజాతస్య ప్రకృతిః పరా దేవతేతి ప్రతిష్ఠాపితం తస్మాదాత్యంతికీయమవిభాగాపత్తిరిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । తత్తేజ ఆదిభూతసూక్ష్మం శ్రోత్రాదికరణాశ్రయభూతమాపీతేరాసంసారమోక్షాత్ సమ్యగ్జ్ఞాననిమిత్తాదవతిష్ఠతే 'యోనిమన్యే ప్రపద్యంతే శరీరత్వాయ దేహినః స్థాణుమన్యేఽనుసంయంతి యథాకర్మ యథాశ్రుతం (భ-గీ) ఇత్యాదిసంసారవ్యపదేశాత్ । అన్యథాహి సర్వః ప్రాయణసమయ ఏవోపాధిప్రత్యస్తమయాదత్యంతం బ్రహ్మ సంపద్యేత. తత్ర విధిశాస్త్రం చానర్థకం స్యాత్ విద్యాశాస్త్రంచ । మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తశ్చ బంధో నసమ్యగ్జ్ఞానాదృతే విస్రంసితుమర్హతి । తస్మాత్తత్ప్రకృతిత్వేఽపి సుషుప్తిప్రలయవత్ బీజభావావశేషైవైషా సత్సంపత్తిః ॥ ... ... ❈

❁ సూ. ॥ ౯ ॥ సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః ॥ ❁

తచ్చేతరభూతసహితం తేజో జీవస్యాస్మాచ్ఛరీరాత్ ప్రవసత ఆశ్రయభూతం స్వరూపతః పరిమాణతశ్చ సూక్ష్మం భవితుమర్హతి । తథాహి నాడీనిష్క్రమణశ్రవణాదిభ్యోఽస్య సౌక్ష్మ్యముపలభ్యతే। తత్ర తనుత్వాత్ సంచారోపపత్తిః స్వచ్ఛత్వాచ్చాప్రతిఘాతోపపత్తిః । అత ఏవ చ దేహాన్నిర్గచ్ఛన్ పార్శ్వస్థైర్నోపలభ్యతే ॥ ... ... ❈

❁ సూ. ॥ ౧౦ ॥ నోపమర్దేనాతః ॥ ❁

అత ఏవ చ సూక్ష్మత్వాన్నాస్య స్థూలశరీరస్యోపమర్దేన దాహాదినిమిత్తేనేతరత్ సూక్ష్మం శరీరముపహన్యతే॥

కమమృతత్వమిత్యుక్తం తదయుక్తమిత్యాక్షేపాత్సంగతిః, పూర్వపక్షే మృతమాత్రస్య ముక్తిసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తు కర్మవిద్యాశాస్త్రబలాత్సావశేషలయసిద్ధిరితి వివేకః ॥ ... ... ❈

౯. నను లింగాత్మకస్య తేజసః కుతస్సూక్ష్మనాడీద్వారా గతిః కుతో వా కేనచిన్మూర్తేన ప్రతిఘాతో నాస్తి కుతో వా న దృశ్యత ఇత్యత ఆహ ॥ సూక్ష్మమితి ॥ పరిమాణసౌక్ష్మ్యాద్గతిరనుద్భూతస్పర్శరూపత్వాఖ్యస్వాచ్ఛ్యాదప్రతిఘాతానుపలబ్ధిరిత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ ... ... ❈

౧౧. లింగసద్భావేచౌష్ణ్యలింగకానుమానమాహ॥అస్యైవ చేతి॥ ఇతిపంచమాధికరణమ్. ... ❈

౧౨.❈ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్ ❈॥పూర్వమనుపోష్యేతిపదేనదగ్ధాశేషక్లేశస్యనిర్గుణజ్ఞానినఉత్క్రాంత్యాద్యభావస్సూచిత స్తస్యాత్రాక్షిప్య సమాధానాద్వ్యవహితేనాస్యసంగతిరిత్యాహ ॥ అమృతత్వంచేతి ॥ సకామస్యసంసారోక్త్యనంతరంనిష్కామస్యముక్తిప్రకరణాథోఽథశబ్దః, ఆత్మకామత్వాత్ పూర్ణానందాత్మవిత్త్వాదాప్తకామః ప్రాప్తపరమానందః. అతోనిష్కామఃఅనభివ్యక్తాంతరవాసనాత్మకకామశూన్య స్తస్మాదకామఃవ్యక్తబహిష్కామరహి

సూ. ॥ ౧౧ ॥ అస్యైవచోపపత్తేరేషఊష్మా ॥

అస్యైవచసూక్ష్మశరీరస్యైష ఊష్మా యమేతస్మిన్ జీవచ్ఛరీరే సంస్పర్శేనోష్ణిమానంవిజానంతి । తథాహిమృతావస్థాయామవస్థితేపి దేహేవిద్యమానేష్వపిచరూపాదిషు దేహగుణేషునోష్మోపలభ్యతే జీవదవస్థాయామేవతూపలభ్యత ఇత్యతఉపపద్యతే ❈ప్రసిద్ధశరీరవ్యతిరిక్తవ్యపాశ్రయఏవైషఊష్మేతి । తథాచశ్రుతిః ‘ఉష్ణఏవజీవిష్యంచ్ఛీతోమరిష్య’న్నితి ॥ ... ... ❈

సూ. ॥ ౧౨ ॥ ప్రతిషేధాదితిచేన్నశారీరాత్ ॥

‘ అమృతత్వంచానుపోష్య’ఇత్యతోవిశేషణాదాత్యంతికేఽమృతత్వే గత్యుత్క్రాంత్యోరభావోఽభ్యుపగతః, తత్రాపి కేనచిత్కారణేనోత్క్రాంతిమాశంక్య ప్రతిషేధతి ‘అథాకామయమానోయోఽకామోనిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామోనతస్యప్రాణాఉత్క్రామంతి బ్రహ్మైవసన్బ్రహ్మాప్యేతీ’తి। అతః పరవిద్యావిషయాత్ ప్రతిషేధాన్నపరబ్రహ్మవిదోదేహాత్ ప్రాణానాముత్క్రాంతిరస్తీతి చేన్నేత్యుచ్యతే । యతశ్శారీరాదాత్మనఏషఉత్క్రాంతిప్రతిషేధఃప్రాణానాం నశరీరాత్, కథమవగమ్యతేన తస్మాత్ప్రాణాఉత్క్రామంతీతి, శాఖాంతరేపంచమీప్రయోగాత్ । సంబంధసామాన్యవిషయాహి షష్ఠీశాఖాంతరగతయాపంచమ్యాసంబంధవిశేషేవ్యవస్థాప్యతే । తస్మాదితిచప్రాధాన్యాదభ్యుదయనిశ్శ్రేయసాధికృతోదేహీసంబధ్యతే నదేహః । ‘నతస్మాదుచ్చిక్రమిషోర్జీవాత్ ప్రాణాఅపక్రామంతి సహైవతేన సంభవంతీత్యర్థః ॥ సప్రాణస్యచ ప్రవసతోభవత్యుత్క్రాంతిర్దేహాదిత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యుచ్యతే ॥ ... . ❈

సూ. ॥ ౧౩ ॥ స్పష్టోహ్యేకేషామ్ ॥

నైతదస్తియదుక్తంపరబ్రహ్మవిదోపి దేహాదస్త్యుత్క్రాంతిః ప్రతిషేధస్యదేహాపాదానత్వాదితి । యతోదేహాపాదానఏవోత్క్రాంతిప్రతిషేధఏకేషాంసమామ్నాతృణాం[illegible]లభ్యతే । తథాహ్యార్తభాగప్రశ్నే ‘యత్రాయంపురుషోమ్రియతే ఉదస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామంత్యాహోనే’త్యత్ర ‘ నేతిహోవాచయాజ్ఞవల్క్య’ఇత్యనుత్క్రాంతిపక్షం పరిగృహ్య నతర్హ్యయమనుత్క్రాంతేషుప్రాణేషుమృతఇత్యస్యామాశంకాయామత్రైవసమవలీయంతఇతి ప్రవిలయంప్రాణానాం ప్రతిజ్ఞా

తః ఈదృశోయోఽకామయమానస్తస్యేత్యన్వయః । జ్ఞానినఉత్క్రాంతిరస్తినవేతిపంచమీషష్ఠీశ్రుతిభ్యాం సందేహే సిద్ధాంతశంకానిరాసపూర్వకంపూర్వపక్షయతి ॥ నేత్యాదినా ॥ కాణ్వశ్రుతౌతావత్ తస్యేతిసర్వనామ్నాప్రకృతంజ్ఞానినంపరామృశ్యసంబంధసామాన్యముక్తం తత్రమాధ్యందినశాఖాయాంతస్మాదిత్యపాదానత్వరూపవిశేషఉక్తోగ్రాహ్యః తథాచజీవాత్ప్రాణోత్క్రాంతిప్రతిషేధోభాతినదేహాత్ తచ్ఛబ్దేనదేహస్యానుక్తేః తస్మాత్ జ్ఞానినోప్యుత్క్రాంతిరస్తీతిజ్ఞానవైయర్థ్యమితిపూర్వపక్షఫలమ్. .... ❈

౧౩. సిద్ధాంతేతత్సార్థక్యమాహ॥స్పష్టోహీతి॥ అత్రపురుషశబ్దవాచ్యోదేహఏవాస్మాదిత్యుత్క్రాంతేరవధిరుచ్యతే । సశబ్దపరామృష్టస్యప్రకృతస్య పురుషస్యోచ్ఛ్వయనాదిధర్మకస్య జీవత్వాయోగాదిత్యర్థః । ఉచ్ఛ్వయతి

❈ ప్రసిద్ధశరీరవ్యతిరిక్తశరీరవ్యపాశ్రయఇతి.

బాహ్యవాయుపూరణాద్వర్ధతే, ఆధ్మాయతి ఆర్ద్రచర్మభేరీవచ్ఛబ్దం కరోతీత్యర్థః। యేషాం పంచమీపాఠస్తేషాం యద్యపి దేహినః ప్రాధాన్యం తథాపి దేహదేహినోరభేదాత్ తస్మాదితి దేహం పరామృశ్య తదపాదాన ఏవోత్క్రాంతిప్రతిషేధ ఇతి వ్యాఖ్యేయం। తత్సామాన్యాదుక్తశ్రుత్యాఽస్య పాఠస్యైకార్థత్వాదితి యోజనా। ఇదానీం కాణ్వపాఠస్యానుగుణ్యమాహ॥ యేషాం తు షష్ఠీ పాఠ ఇతి॥ సంబంధవిశేషాకాంక్షాయాం భోక్తృప్రాణానాం భోగోపకరణత్వవిశేషోఽత్రైవ 'ప్రాణమయో మనోమయ' ఇతి పూర్వశ్రుత్యుక్తో గ్రాహ్యః, న శాఖాంతరస్థమపాదానత్వం గ్రాహ్యం జీవాదుత్క్రాంతేరప్రాప్తాయాః ప్రతిషేధాయోగాత్ అతో విద్వత్సంబంధిప్రాణానాముత్క్రాంత్యపాదానాపేక్షాయాం 'చక్షుష్టో

య తత్సిద్ధయే 'స ఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మాయత్యాధ్మాతో మృతశ్శేత' ఇతి సశబ్దపరామృష్టస్య ప్రకృతస్యోత్క్రాంత్యవధేరుచ్ఛ్వయనాదీని సమామనంతి। దేహస్యైతాని స్యుర్న దేహినః, తత్సామాన్యాత్ 'న తస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామంత్యత్రైవ సమవలీయంత' ఇత్యత్రాప్యభేదోపచారేణ దేహాపాదానస్యైవోత్క్రమణస్య ప్రతిషేధో యద్యపి ప్రాధాన్యం దేహిన ఇతి వ్యాఖ్యేయం యేషాం పంచమీ పాఠః। యేషాం తు షష్ఠీ పాఠస్తేషాం విద్వత్సంబంధిన్యుత్క్రాంతిః ప్రతిషిధ్యత ఇతి ప్రాప్తోత్క్రాంతిప్రతిషేధార్థత్వాదస్య వాక్యస్య దేహాపాదానైవ సా ప్రతిషిద్ధా భవతి దేహాదుత్క్రాంతిః ప్రాప్తా న దేహినః। అపి చ 'చక్షుష్టో వా మూర్ధ్నో వాఽన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్యస్తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ'త్యేవమవిద్వద్విషయే సప్రపంచముత్క్రమణం సంసారగమనం చ దర్శయిత్వా 'ఇతి ను కామయమాన' ఇత్యుపసంహృత్యావిద్వత్కథాం 'అథాకామయమాన' ఇతి వ్యపదిశ్య విద్వాంసం యది తద్విషయేఽప్యుత్క్రాంతిమేవ ప్రాపయేదసమంజస ఏవ వ్యపదేశస్స్యాత్। తస్మాదవిద్వద్విషయే ప్రాప్తయోర్గత్యుత్క్రాంత్యోర్విద్వద్విషయే ప్రతిషేధ ఇత్యేవమేవ వ్యాఖ్యేయం వ్యపదేశార్థవత్త్వాయ। న చ బ్రహ్మవిదః సర్వగతబ్రహ్మాత్మభూతస్య ప్రక్షీణకామకర్మణ ఉత్క్రాంతిర్గతిర్వోపపద్యతే నిమిత్తాభావాత్। 'అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత' ఇతి చైవంజాతీయకాః శ్రుతయో గత్యుత్క్రాంత్యోరభావం సూచయంతి॥ ... ... ※

సూ॥ ౧౪॥ స్మర్యతే చ॥

స్మర్యతేఽపి చ మహాభారతే గత్యుత్క్రాంత్యోరభావః। 'సర్వభూతాత్మభూతస్య సమ్యగ్భూతాని పశ్యతః ※ దేవా అపి మార్గే ముహ్యంత్యపదస్య పదైషిణ' ఇతి। నను గతిరపి బ్రహ్మవిదః స్మర్యతే 'శుకః కిల వైయాసకిర్ముముక్షురాదిత్యమండలమభిప్రతస్థే పిత్రా చానుగమ్యాహూతో భో ఇతి ప్రతిశుశ్రావే'తి। న, సశరీరస్యైవాయం యోగబలేన విశిష్టదేశప్రాప్తిపూర్వకశ్శరీరోత్సర్గ ఇతి ద్రష్టవ్యం, సర్వభూతదృశ్యత్వాద్యుపన్యాసాత్, న హ్యశరీరం గచ్ఛంతం సర్వభూతాని ద్రష్టుం శక్నుయుః। తథా చ తత్రైవోపసంహృతం 'శుకస్తు మారుతాచ్ఛీఘ్రాం గతిం కృత్వాంతరిక్షగః। దర్శయిత్వా ప్రభావం స్వం సర్వభూతగతోఽభవ' దితి। తస్మాదభావః పరబ్రహ్మవిదో గత్యుత్క్రాంత్యోః। గతిశ్రుతీనాం తు విషయముపరిష్టాద్వ్యాఖ్యాస్యామః॥

వా మూర్ధ్నో వే'త్యుక్తదేహప్రదేశా ఏవ గ్రాహ్యాః, తథా చాయమర్థః తస్య విదుషో భోగోపకరణాత్మకాః ప్రాణా దేహప్రదేశేభ్యో నోత్క్రామంతీతి, ఏవం చ ప్రాప్తోత్క్రాంతినిషేధార్థత్వం వాక్యస్యేతి సర్వం చతురస్రం.........※

౧౪. స్మర్యతే చ॥ అపి చేతి స్పష్టార్థం। సమ్యగాత్మభావేన భూతాని పశ్యతః అపదస్య ప్రాప్యపదరహితస్య పదైషిణో దేవా అపి మార్గే ముహ్యంతి మార్గం న జానంతి తదభావాదితి స్మృతియోజనా। స్మృత్యంతరవిరోధం శంకతే॥ నను గతిరపీతి॥ సగుణవిద్యాబలేనైషా గతిరితి పరిహరతి॥ సశరీరస్యేతి॥ నను తర్హి 'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి, స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ'త్యాదిశ్రుతీనాం కా గతిస్తత్రాహ॥ గతీతి॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్ ... ...※

※ దేవా అపీత్యత్ర సంధిరార్షః, దేవాశ్చేత్యపి పాఠో దృశ్యతే.

౧౫. తానిపరేతథాహ్యాహ॥ పూర్వత్రగతినిషేధేనవిద్వత్కలానాంప్రాణాదీనామత్రైవలయఉక్తః తముపజీవ్య సకింతత్తత్కలాప్రకృతిషు పృథివ్యాదిషుస్యాదుతపరమాత్మనీతి శ్రుతిద్వయదర్శనాత్సంశయఃకార్యః। తత్రస్వాప్రకృతౌవికారలయఇతి న్యాయానుగృహీతయా 'గతాఃకలా'ఇతిశ్రుత్యా పూర్వపక్షమగ్రేవదన్నాదౌసిద్ధాంతమాహ॥ తానీతి॥ యథానద్యస్సముద్రంప్రాప్యలీయంతే ఏవమేవాస్యపరితస్సర్వత్ర బ్రహ్మద్రష్టురిమాఃప్రాణశ్రద్ధాద్యాఃపురుషాయణాఃపురుషేకల్పితాః పురుషమేవ జ్ఞేయంప్రాప్య లయంగచ్ఛంతీత్యర్థః। మనఃప్రాణయోరేకీకరణేనకలానాం పంచదశత్వం। ప్రతిష్ఠాఇతిద్వితీయాబహువచనం - స్వస్వప్రకృతీః పృథివ్యాద్యాఇత్యర్థః। వస్తుగత్యావిద్వద్దృష్ట్యా పరమాత్మనికలాలయేపిలోకదృష్ట్యాప్రతిష్ఠాసులయోక్తిరవిరుద్ధా, తథాచకలాస్స్వప్రకృతిషువిలీయ తాభిస్సహపు

సూ. ౧౫. తానిపరేతథాహ్యాహ॥

తానిపునఃప్రాణశబ్దోదితానీంద్రియాణిభూతానిచ పరబ్రహ్మవిదస్తస్మిన్నేవపరస్మిన్నాత్మనిప్రలీయంతే। కస్మాత్, తథాహ్యాహశ్రుతిః 'ఏవమేవాస్యపరిద్రష్టురిమాష్షోడశకలాః పురుషాయణాఃపురుషంప్రాప్యాస్తంగచ్ఛంతీ'తి। నను 'గతాఃకలాఃపంచదశప్రతిష్ఠా'ఇతివిద్వద్విషయైవాపరాశ్రుతిః పరస్మాదాత్మనోఽన్యత్రాపికలానాంప్రలయమాహ।న। సాఖలువ్యవహారాపేక్షాపార్థివాద్యాఃకలాఃపృథివ్యాదీరేవస్వప్రకృతీరపియంతీతి। ఇతరాతువిద్వత్ప్రతిపత్త్యపేక్షాకృత్స్నంకలాజాతంపరబ్రహ్మవిదోబ్రహ్మైవసంపద్యతఇతి। తస్మాదదోషః॥ ... ...

సూ. ౧౬. అవిభాగోవచనాత్॥

సపునర్విదుషఃకలాప్రలయఃకిమితరేషామివసావశేషోభవత్యాహోస్విన్నిరవశేషఇతి। తత్రప్రలయసామాన్యాచ్ఛక్త్యవశేషతాప్రసక్తౌబ్రవీతి,అవిభాగాపత్తిరేవేతి। కుతః, వచనాత్। తథాహికలాప్రలయముక్త్వావక్తి 'భిద్యేతేచాసాంనామరూపేపురుషఇత్యేవంప్రోచ్యతేసఏషోఽకలోఽమృతోభవతీ'తి। అవిద్యానిమిత్తానాంచకలానాంనవిద్యానిమిత్తేప్రలయేసావశేషత్వోపపత్తిః తస్మాదవిభాగఏవేతి॥

సూ. ౧౭. {తదోకోఽగ్రజ్వలనంతత్ప్రకాశితద్వారోవిద్యాసామర్థ్యాత్తచ్ఛేష గత్యనుస్మృతియోగాచ్చహార్దానుగృహీతశ్శతాధికయా॥}

సమాప్తాప్రాసంగికీపరవిద్యాగతాచింతా, సంప్రతిత్వపరవిద్యావిషయామేవచింతామనువర్తయతి। సమానాచాసృత్యుపక్రమాద్విద్వదవిదుషోరుత్క్రాంతిరిత్యుక్తం తమిదానీం సృత్యుపక్రమందర్శయతి। 'తస్యోపసంహృతవాగాదికలాపస్యోచ్చిక్రమిషతోవిజ్ఞానాత్మనఓకఆయతనంహృదయం సఏతాస్తేజోమాత్రాస్సమభ్యాదదానోహృదయమేవాన్వవక్రామతీ'తి (కా-ఉ) శ్రుతేః। తదగ్రజ్వలనపూర్వికాచక్షురాదిస్థానాపాదానాచోత్క్రాంతిశ్శ్రూయతే 'తస్యహైతస్యహృదయస్యాగ్రంప్రద్యోతతేతేనప్రద్యోతేనైషఆత్మానిష్క్రామతిచక్షుష్టోవామూర్ధ్నోవాఽన్యేభ్యోవాశరీరదేశేభ్య'ఇతి। సాకిమ

రుషేవిలీయంతఇతిశ్రుతిద్వయతాత్పర్యమ్॥ఇతిసప్తమాధికరణమ్॥ ... ...

౧౬. అవిభాగోవచనాత్॥ ఉక్తలయముపజీవ్యలయస్యద్వైధాదర్శనాత్ సంశయమాహ॥ సపునరితి॥ ముక్త్యసిద్ధిస్తత్సిద్ధిశ్చేత్యుభయత్రఫలం, అవశేషోమూలకారణేనశక్త్యాత్మనాస్థితిః పునర్జన్మయోగ్యతేతియావత్। విమతఃకలాలయఃసావశేషఃకలాలయత్వాత్ సుషుప్తివదితిపూర్వపక్షః। విమతోనిరవశేషఃవిద్యాకృతత్వాత్ రజ్జ్వాంవిద్యయాసర్పలయవదితియుక్త్యుపేతశ్రుత్యాసిద్ధాంతయతి॥బ్రవీతీతి॥నామరూపేశక్త్యాత్మకేఅపిభిద్యేతేఇత్యర్థః ఇత్యష్టమాధికరణమ్.

౧౭. తదోకోఽగ్రజ్వలనం॥సృతేర్మార్గస్యోపక్రమోనాడీప్రవేశనియమస్తంవక్తుంసూత్రభాగవ్యాఖ్యాద్వారాఽధికరణవిషయమాహ॥ తస్యేతి॥ సముమూర్షోస్తేజోమాత్రాఇంద్రియాణి। తస్యహృదయస్యాగ్రంనాడీముఖం తస్యజ్వల

సంభావిఫలస్ఫురణం ప్రద్యోతాఖ్యంచతుష్టోవేత్యనియమశ్రుతే స్తయోర్ధ్వమాయన్నితివిశేషశ్రుతేశ్చసంశయః, కిము పాసకోప్యనుపాసకవత్ యేనకేనచిద్ద్వారేణనిర్గచ్ఛతి ఉతమూర్ధన్యనాడ్యైవేతి, అత్రపూర్వపక్షే విద్యాకృతాతి శయాసిద్ధిః । సిద్ధాంతేతిత్సిద్ధిరితివివేకః । వచనాదనియమఇతిప్రాప్తేసిద్ధాంతయతి ॥ ఆచష్టఇతి ॥ యేనకేనచిన్మార్గేణ ని ర్గతస్యాపిబ్రహ్మలోకప్రాప్తావిద్యాశేషత్వేనమార్గానుస్మృతివిధేః కేవలాదృష్టార్థత్వంస్యా దతోఽన్వహంస్మృతే నైవమార్గేణగమనంయుక్తమితిభావః । హార్దం బ్రహ్మవిష్వఙ్ నానావిధాఅన్యానాడ్యో అస్యేషామిత్యర్థః । సుషు మ్నాఖ్యానాడీహృదయాన్నిర్గతా దక్షిణతాలుకంఠాంతస్తనా నాసికామధ్యభిత్తిద్వారా బ్రహ్మరంధ్రంప్రాప్తాసూ ర్యరశ్మిభిరేకీకృతాబ్రహ్మలోకమార్గోపాసకస్యేతిస్థితమ్ ॥ ఇతినవమాధికరణమ్॥ ... ...

నియమేనైవవిద్వదవిదుషోర్భవతిఅథాస్తికశ్చిద్విదుషోవిశేషనియమఇతి విచికిత్సాయాంశ్రుత్యవిశేషాదని యమఇతిప్రాప్తావాచష్టే ।సమానేపివిద్వదవిదుషోర్హృదయాగ్ర ప్రద్యోతనే తత్ప్రకాశితద్వారత్వేచ మూర్ధస్థానాదేవవిద్వాన్నిష్క్రామతిస్థానాంతరేభ్యస్త్వితరే। కుతః,విద్యాసామర్థ్యాత్ । యదివిద్వా నపీతరవద్యతఃకుతశ్చిద్దేహదేశాదుత్క్రామేన్నైవోత్కృష్టంలోకం లభేత తతోనర్థకైవవిద్యాస్యా త్,తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ । విద్యాశేషభూతాచ మూర్ధన్యనాడీసంబద్ధా గతిరనుశీలయిత వ్యావిద్యావిశేషేషువిహితా తామభ్యస్యంస్తయైవ ప్రతిష్ఠితఇతి యుక్తమ్ । తస్మాద్ధృదయాలయేన బ్రహ్మణా సూపాసితేనానుగృహీతస్తద్భావంసమాపన్నోవిద్వాన్ మూర్ధన్యయైవశతాధికయాశతాద తిరిక్తయాఏకశతతమ్యానాడ్యానిష్క్రామతీతరాభిరితరే । తథాహి హార్దవిద్యాం ప్రకృత్య సమామనం తి ‘ శతంచైకాచహృదయస్యనాడ్యస్తాసాంమూర్ధానమభినిస్సృతైకా తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వ మేతివిష్వఙ్ఙన్యాఉత్క్రమణేభవంతీ’తి॥ ... ...

సూ॥౧౮॥రశ్మ్యనుసారీ॥

* అస్తిహార్దవిద్యా ‘ అథయదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురేదహరంపుండరీకంవేశ్మే’త్యుపక్రమ్య విహితా తత్ప్రక్రియాయాం ‘ అథయాఏతాహృదయస్యనాడ్య’ఇత్యుపక్రమ్య సప్రపంచంనాడీరశ్మిసంబంధము క్త్వోక్తం అథయత్రైతదస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామత్యథైతైరేవరశ్మిభిరూర్ధ్వఆక్రమత’ఇతి । పునశ్చోక్తం ‘తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీ’తి । తస్మాచ్ఛతాధికయానాడ్యానిష్క్రామన్ రశ్మ్యనుసారీనిష్క్రా మతీతిగమ్యతే । తత్కిమవిశేషేణైవాహని రాత్రౌవా మ్రియమాణస్య రశ్మ్యనుసారిత్వమాహోస్వి దహన్యేవేతి సంశయేసత్యవిశేషశ్రవణాదవిశేషేణైవతావద్రశ్మ్యనుసారీతి ప్రతిజ్ఞాయతే॥........

సూ॥౧౯॥నిశినేతిచేన్నసంబంధస్యయావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతిచ॥

అస్త్యహనినాడీరశ్మిసంబంధఇత్యహనిమృతస్యస్యాద్రశ్మ్యనుసారిత్వం రాత్రౌతుప్రేతస్య నస్యాత్,

౧౮॥ రశ్మ్యనుసారీ ॥ప్రకరణశోధనపూర్వకముపాసకస్యరశ్మ్యనుసారిత్వంవిషయమాహ॥అస్తీత్యాదినా॥అథప్రా ర్థ్యాంతేఏతదుత్క్రమణంయథాస్యాత్తథాఅథతదాఏతైరేవనాడీసంబంధైరశ్మిభిరుత్క్రామతీత్యర్థః । అత్రసంబం ధస్యకాలవిశేషాశ్రవణాద్రాత్రౌరశ్మ్యభావాచ్చసంశయమాహ ॥ తత్కిమితి॥ పూర్వోక్తనాడీసంబద్ధరశ్మీనామతోపి జీవ్యత్వాత్ సంగతిః । పూర్వపక్షేరాత్రౌమృతస్యరశ్మిప్రాప్త్యర్థం సూర్యోదయప్రతీక్షాఽస్తి, సిద్ధాంతేనాస్తీతిమ త్వాసిద్ధాంతంప్రతిజానీతే॥ అవిశేషేతి॥ ... ...

౧౯ ॥ పూర్వపక్షబీజముపన్యస్యదూషయతి॥నిశీత్యాదినా॥సిరానాడ్యః ॥ ప్రతాయ్యంతేవిస్తృతాభవంతిసృప్తాస్సం

* అస్తిదహరోఽస్మిన్నంతరాకాశఇతిహార్దవిద్యా, ఇతి.

బద్ధాః । శ్రుతిసంబంధస్య రాత్రౌ సత్త్వే యుక్తిమాహ ॥ నిదాఘేతి ॥ నను తర్హి హేమంతాదిరాత్రిష్వౌష్ణ్యోపలబ్ధిః స్యాదిత్యత ఆహ ॥ స్తోకేతి ॥ సవితా రాత్రావప్యహర్దధాతీతి ధారణాభిధానం స్తోకరశ్మ్యనువృత్త్యభిప్రాయమేవేత్యర్థః । కించ యది రాత్రౌ మృతస్య రశ్మియోగం వినైవోర్ధ్వగతిః స్యాత్, తదా రశ్మిశ్రుతేర్దివామృతవిషయతయా సంకోచః స్యాత్, ఊర్ధ్వగత్యభావే చ విద్యాయామప్రవృత్తిః స్యాత్, న చ ప్రతీక్షయోర్ధ్వగతిరితి వాచ్యం, రశ్మ్యుదయాత్ ప్రాగ్దేహదాహే ప్రతీక్షావైయర్థ్యాపాతాదప్రతీక్షాశ్రుతివిరోధాచ్చ । తస్మాద్యదా కదాచిత్ మృతస్య రశ్మిప్రాప్త్యా ఝటితి బ్రహ్మలోకప్రాప్తిరితి సిద్ధం॥ ఇతి దశమాధికరణమ్॥ ... ... ❁

నాడీరశ్మిసంబంధవిచ్ఛేదాదితి చేన్న, నాడీరశ్మిసంబంధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్, యావద్దేహభావీ హి సిరాకిరణసంపర్కః । దర్శయతి చైతమర్థం శ్రుతిః 'అముష్మాదాదిత్యాత్ప్రతాయంతే తా ఆసు నాడీషు సృప్తా ఆభ్యో నాడీభ్యః ప్రతాయంతే తే అముష్మిన్నాదిత్యే సృప్తా' ఇతి । నిదాఘసమయే చ నిశాస్వపి కిరణానువృత్తిరుపలభ్యతే, తాపాదికార్యదర్శనాత్ । స్తోకానువృత్తేస్తు దుర్లక్ష్యత్వమృత్వంతరరజనీషు శైశిరేష్వివ దుర్దినేషు । 'అహరేవైతద్రాత్రౌ విదధాతీ'తి చైతదేవ దర్శయతి । యది చ రాత్రౌ ప్రేతో వినైవ రశ్మ్యనుసారేణోర్ధ్వమాక్రమేత రశ్మ్యనుసారానర్థక్యం భవేత్ । న హ్యేతద్విశిష్యాభిధీయతే యో దివా ప్రైతి స రశ్మీనపేక్ష్యోర్ధ్వమాక్రమతే యస్తు రాత్రౌ సోఽనపేక్ష్యైవేతి । అథ తు విద్వానపి రాత్రిప్రాయణాపరాధమాత్రేణ నోర్ధ్వమాక్రమేత పాక్షికఫలా విద్యేతి అప్రవృత్తిరేవ తస్యాం స్యాత్, మృత్యుకాలానియమాత్ । అథాపి రాత్రావుపరతోఽహరాగమముదీక్షేత అహరాగమేఽప్యస్య కదాచిద్రశ్మిసంబంధానర్హం శరీరం స్యాత్, పావకాదిసంపర్కాత్ 'స యావత్ క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యం గచ్ఛతీ'తి శ్రుతిరనుదీక్షాం దర్శయతి । తస్మాదవిశేషేణైవేదం రాత్రిందివం రశ్మ్యనుసారిత్వం॥... ...❁

❁ సూ॥ ౨౦॥ అతశ్చాయనేఽపి దక్షిణే॥ ❁

అత ఏవ చోదీక్షానుపపత్తేరపాక్షికఫలత్వాచ్చ విద్యాయా అనియతకాలత్వాచ్చ మృత్యోర్దక్షిణాయనేఽపి మ్రియమాణో విద్వాన్ ప్రాప్నోత్యేవ విద్యాఫలం । ఉత్తరాయణమరణప్రాశస్త్యప్రసిద్ధేర్భీష్మస్య చ ప్రతీక్షాదర్శనాత్ 'ఆపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసా'నితి చ శ్రుతేరపేక్షితవ్యముత్తరాయణమితీమామాశంకామనేన సూత్రేణాపనుదతి । ప్రాశస్త్యప్రసిద్ధిరవిద్వద్విషయా । భీష్మస్య తూత్తరాయణప్రతిపాలనమాచారపరిపాలనార్థం పితృప్రసాదలబ్ధస్వచ్ఛందమృత్యుతాఖ్యాపనార్థం చ । శ్రుతేస్త్వర్థం వక్ష్యతి 'ఆతివాహికాస్తల్లింగా'దితి॥ నను చ 'యత్ర కాలే త్వనావృత్తిమావృత్తిం చైవ యోగినః ప్రయాతా యాంతి తం కాలం వక్ష్యామి భరతర్షభే'తి ప్రాధాన్యేనోపక్రమ్యాహరాదికాలవిశేషః స్మృతావనావృత్తయే నియతః, కథం రాత్రౌ దక్షిణాయనే వా ప్రయాతోఽనావృత్తిం యాయాదితి అత ఉచ్యతే॥ ... ... ❁

౨౦ ॥ ఏవం దక్షిణాయనే మృతో విద్వాన్ విద్యాఫలమాప్నోతి న వేతి విదా[illegible]నిత్యవత్ఫలశ్రుతేరుత్తరాయణప్రాశస్త్యశాస్త్రాచ్చ సందేహే పూర్వోక్తహేతూనతిదిశతి ॥ అతశ్చాయనేఽపి దక్షిణే ॥ పూర్వపక్షమాశంక్యాపనుదతి॥ ఉత్తరాయణేత్యాదినా॥ అజ్ఞానాముత్తరాయణే దైవాన్మరణం చేత్ ప్రశస్తమిత్యభిజ్ఞాభివదనరూపాచారపరిపాలనార్థం భీష్మస్య ప్రతీక్షాయాం 'షడుదఙ్ఙేతి మాసా'నితి శ్రుతిస్తూత్తరాయణదేవతాపరేతి వక్ష్యతే। తథా చ దేవతాయాస్సదాసత్త్వాత్ విద్యాయా దక్షిణాయనకాలేఽపి తత్ప్రాప్తిరవిరుద్ధేతి భావః॥ స్మృతిబలాత్ కాలప్రాధాన్యం శంకతే॥ నను చేతి॥ ... ...❁

౨౧॥శ్రౌతదహరాద్యుపాసకస్యాస్మాభిః కాలానపేక్షోక్తా, స్మార్తయోగినాంతు కాలాపేక్షా స్మృతావుచ్యత ఇత్యవిరోధమాహ ॥యోగిన ఇతి॥ యోగీ దహరాద్యుపాసక ఏవ స్మృత్యుక్తః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥స్మార్తే చేతి॥ భగవదారాధనబుద్ధ్యాఽనుష్ఠితం కర్మ యోగః 'అనాశ్రితః కర్మఫలం కార్యం కర్మ కరోతి యః । స సంన్యాసీ చ యోగీ చే'తి స్మృతేః ధారణాపూర్వకోఽకర్తృత్వానుభవస్సాంఖ్యం 'ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేషు వర్తంత ఇతి ధారయ'న్నితి స్మృతేః నను శ్రుతిస్మృత్యోర్భిన్నార్థత్వమయుక్తం ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాదితి శంకతే ॥నన్వగ్నిరితి॥ కాలాగ్రహిణం ప్రతిభిన్నార్థత్వముక్తం య

సూ॥౨౧॥యోగినః ప్రతి చ స్మర్యతే స్మార్తే చైతే॥

యోగినః ప్రతి చాయమహరాదికాలవినియోగోఽనావృత్తయే స్మర్యతే । స్మార్తే చైతే యోగసాంఖ్యే న శ్రౌతే। అతో విషయభేదాత్ *ప్రమాణవిశేషాచ్చ నాస్య స్మార్తస్య కాలవినియోగస్య శ్రౌతేషు విజ్ఞానేష్వవతారః। నను 'అగ్నిర్జ్యోతిరహః శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్, ధూమో రాత్రిస్తథా కృష్ణః షణ్మాసా దక్షిణాయన'మితి చ శ్రౌతావేవ దేవయానపితృయాణౌ ప్రత్యభిజ్ఞాయేతే స్మృతావపీతి। ఉచ్యతే 'తం కాలం వక్ష్యామీ'తి స్మృతౌ కాలప్రతిజ్ఞానాద్విరోధమాశంక్యాయం పరిహార ఉక్తః। యదా పునః స్మృతావప్యగ్న్యాద్యా దేవతా ఏవాతివాహిక్యో గృహ్యంతే తదా న కశ్చిద్విరోధ ఇతి॥... ... ...

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ
చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః।

దితు శ్రౌతార్థప్రత్యభిజ్ఞయా కాలశబ్దో దేవతాపరస్తర్హ్యైకార్థ్యమేవేతి సమాధానార్థః। తస్మాద్విద్యాసామర్థ్యాత్ సర్వథైవ దిష్టం గతస్యోపాసకస్య ఫలప్రాప్తిరితి సిద్ధమ్॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్॥... ... ...

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం
భాష్యరత్నప్రభాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః।

* పా॥ ప్రమాతృవిశేషాచ్చేతి।

శ్రీ విఘ్నేశాయనమః.

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే,
చతుర్థాధ్యాయే తృతీయపాదప్రారంభః.

అర్చిరాద్యధికరణమ్-౧.

౧. ఏవముత్క్రాంతిం నిరూప్య తత్సాధ్యం మార్గం గంతవ్యం చ నిరూపయితుం పాదమారభతే॥ అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః ॥ వృత్తానువాదపూర్వకమాద్యాధికరణవిషయం మార్గమాహ ॥ ఆసృతీతి॥ విరజాః-విరజసః నిష్పాపా ఇత్యర్థః। శ్రుతివిప్రతిపత్త్యా సంశయః । పూర్వం యదా కదాచిత్స్మృతస్యాపి ఫలప్రాప్తిరుక్తా తద్వత్ యేన కేన చిన్మార్గేణ గతిరితి పూర్వపక్షః తత్ర ఫలం వికల్పః, సిద్ధాంతే మార్గైక్యమితి వివేకః । ఉపాసనాభేదాత్ తచ్ఛేషత్వేన ధ్యేయానాం మార్గాణాం భేదః, ఏవకారాచ్చ । కించ మార్గభేదే సత్యస్మాదయం మార్గస్త్వరయా ప్రాపక ఇతి యుక్తం న మార్గైక్య

౧. సూ. అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః॥

ఆసృత్యుపక్రమాత్ సమానోత్క్రాంతిరిత్యుక్తం । సృతిస్తు శ్రుత్యంతరేష్వనేకధా శ్రూయతే । నాడీరశ్మిసంబంధేనైకా ' అథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వ ఆక్రమత ' ఇతి । అర్చిరాదికైకా ' తేఽర్చిషమభిసంభవంత్యర్చిషోఽహః ' ఇతి । ' స ఏతం దేవయానం పంథానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతీ ' త్యన్యా । ' యదా వై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స వాయుమాగచ్ఛతీ ' త్యపరా । ' సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాంతీ ' తి చాపరా । తత్ర సంశయః, కిం పరస్పరం భిన్నా ఏతాస్సృతయః కిం వైకైవాఽనేకవిశేషణేతి । తత్ర ప్రాప్తం తావద్భిన్నా ఏవైతాస్సృతయ ఇతి । భిన్నప్రకరణస్థత్వాద్భిన్నోపాసనశేషత్వాచ్చ । అపిచ ' అథైతైరేవ రశ్మిభి ' రిత్యవధారణమర్చిరాద్యపేక్షాయాముపరుధ్యేత, త్వరావచనం చ పీడ్యేత ' స యావత్ క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యం గచ్ఛతీ ' తి । తస్మాదన్యోన్యభిన్నా ఏవైతే పంథాన ఇత్యేవం ప్రాప్తేఽభిదధ్మహే । అర్చిరాదినేతి । సర్వో బ్రహ్మప్రేప్సురర్చిరాదినైవాధ్వనా రంహతీతి ప్రతిజానీమహే । కుతః, తత్ప్రథితేః । ప్రథితో హ్యేష మార్గస్సర్వేషాం విదుషాం। తథాహి పంచాగ్నివిద్యాప్రకరణే ' యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసత ' ఇతి విద్యాంతరశీలినామప్యర్చిరాదికా సృతిః శ్రావ్యతే । స్యాదేతత్ , యాసు విద్యాసు న కాచిద్గతిరుచ్యతే తాస్వేవేయమర్చిరాదికోపతిష్ఠతాం, యాసు త్వన్యా గతిః శ్రావ్యతే తాసు కిమిత్యర్చిరాద్యాశ్రయణమితి । అత్రోచ్యతే, భవేదేతదేవం యద్యత్యంతభిన్నా ఏవైతాస్సృతయస్స్యుః, ఏకైవ త్వేషా సృతిరనేకవిశేషణా బ్రహ్మలోకప్రపదనీ క్వచిత్కేనచిద్విశేషణేనోపలక్షితేతి వదామః, సర్వత్రైకదేశప్రత్యభిజ్ఞానాదితరేతరవిశేషణవిశేష్యభావోపపత్తేః । ప్రకరణభేదేఽపి హి విద్యైకత్వే భవతీతరేతరవిశేషణోపసంహారవద్గతివిశేషణానామప్యుపసంహారః । విద్యాభేదేఽపి గత్యేకదేశప్రత్యభిజ్ఞానాద్గంతవ్యాభేదాచ్చ గత్యభేద ఏవ । తథాహి ' తే తేషు బ్రహ్మలోకేషు పరాః పరావతో వసంతి తస్మిన్వసతి శాశ్వతీస్సమాః సా యా బ్రహ్మణో జితిర్యా వ్యుష్టిస్తాం జితిం జయతి తాం వ్యుష్టిం వ్యశ్నుతే తద్య ఏవైతం బ్రహ్మ

ఇత్యర్థః । ఉపాసనాభేదేఽప్యుపాస్య బ్రహ్మైక్యవత్ మార్గైక్యమవిరుద్ధమితి సిద్ధాంతయతి॥ ఏవమితి ॥ తస్య మార్గస్య ప్రసిద్ధత్వాదితి హేత్వర్థః । యే చేత్యవిశేషశ్రుతిరశ్రుతగతివిద్యావిషయేతి మార్గభేదం శంకతే ॥ స్యాదేతదితి ॥ ఏకస్యైవ మార్గస్య అనేకాన్యగ్న్యాదీని విశేషణానీత్యుక్తేర్లాఘవాత్ న మార్గభేదః ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చేతి సమాధ్యర్థః । గంతవ్యైక్యం వివృణోతి॥ తథాహీతి ॥ పరావతో దీర్ఘాయుషో హిరణ్యగర్భస్య, పరా దీర్ఘాః సమాస్సంవత్సరాన్ వసంతి కార్యబ్రహ్మణో యా జితిః సర్వత్ర జయః వ్యుష్టిర్వ్యాప్తిః తాం లభంత ఇత్యర్థః । ఏవం గంతవ్యైక్యవత్ ప్రత్యభిజ్ఞయా

మార్గైక్యనిశ్చయాత్ ప్రకరణభేదోఽప్రయోజక ఇత్యుక్తం, సంప్రత్యేవకారత్వరావచనయోర్గతిమాహ ॥ యత్త్విత్యాదినా ॥ రాత్రౌ స్ఫుటరశ్మ్యభావాత్ విదుషో రశ్మ్యయోగప్రాప్తౌ తన్నిరాసార్థ ఏవకారో నాన్యవ్యావృత్త్యర్థః। యథా లౌకికమార్గే విళంబస్తథాఽర్చిరాదౌ నేతి త్వరావచనోపపత్తిరిత్యర్థః। మార్గైక్యే లింగమాహ ॥ అపి చేతి॥ శుభమార్గబాహుల్యే తృతీయస్థానోక్తిర్న స్యాదితి భావః। ఉత్తరమార్గైక్యేఽప్యర్చిరాదినేతి విశేషణే కో హేతురిత్యత ఆహ॥ భూయాంసీతి ॥ ఇతి ప్రథమాధికరణమ్. ... ...❋

౨. ఉక్తం మార్గస్యైక్యముపజీవ్య పర్వక్రమమాహ॥❋వాయుమబ్దాత్ ❋ ॥అర్చిరాదిష్వస్మాదయమనంతర ఇతి క్రమే

లోకం బ్రహ్మచర్యేణానువిందతీ'తి చ (కౌ-ఉ) తత్ర తత్ర తదేవైకం ఫలం బ్రహ్మలోకప్రాప్తిలక్షణం ప్రదర్శ్యతే। యత్త్వైతైరేవేత్యవధారణమర్చిరాద్యాశ్రయణేన స్యాదితి। నైష దోషః, రశ్మిప్రాప్తిపరత్వాదస్య। న హ్యేక ఏవ శబ్దో రశ్మీంశ్చ ప్రాపయితుమర్హతి, అర్చిరాదీంశ్చ వ్యావర్తయితుం, తస్మాద్రశ్మిసంబంధ ఏవాయమవధార్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం। త్వరావచనం త్వర్చిరాద్యపేక్షాయామపి క్షైప్ర్యార్థత్వాన్నోపరుధ్యతే యథా నిమేషమాత్రేణాగమ్యత ఇతి। అపి చ 'అథైతయోః పథోర్న కతరేణ చ నే'తి మార్గద్వయభ్రష్టానాం కష్టం తృతీయం స్థానమాచక్షాణా పితృయాణవ్యతిరిక్తమేకమేవ దేవయానమర్చిరాదిపర్వాణం పంథానం ప్రథయతి। భూయాంసి చార్చిరాదిశ్రుతౌ మార్గపర్వాణి, అల్పీయాంసి త్వన్యత్ర, భూయసాం చానుగుణ్యేనాల్పీయసాం నయనం న్యాయ్యమిత్యతోఽప్యర్చిరాదినా తత్ప్రథితేరిత్యుక్తం ॥ ... ...❋

❋ సూ. ॥ ౨ ॥ వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్ ॥ ❋

కేన పునస్సన్నివేశవిశేషేణ గతివిశేషాణామితరేతరవిశేషణవిశేష్యభావ ఇతి తదేతత్సుహృద్భూత్వా ఆచార్యో గ్రథయతి। 'స ఏతం దేవయానం పంథానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకం స వరుణలోకం స ఇంద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకం స బ్రహ్మలోక'మితి కౌషీతకినాం దేవయానః పంథాః పఠ్యతే। తత్రార్చిరగ్నిలోకశబ్దౌ తావదేకార్థౌ జ్వలనవచనత్వాదితి నాత్ర సన్నివేశక్రమః కశ్చిదన్వేష్టవ్యః, వాయుస్త్వర్చిరాదివర్త్మని కతమస్మిన్ స్థానే సన్నివేశయితవ్య ఇతి। ఉచ్యతే 'తేఽర్చిషమభిసంభవంత్యర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసాంస్తాన్మాసేభ్యస్సంవత్సరం సంవత్సరాదాదిత్యం (కౌ-ఉ) ఇత్యత్ర సంవత్సరాత్పరాంచమాదిత్యాదర్వాంచం వాయుమభిసంభవంతి, కస్మాత్, అవిశేషవిశేషాభ్యాం। తథా హి 'స వాయులోక'మిత్యవిశేషోపదిష్టస్య వాయోః శ్రుత్యంతరే విశేషోపదేశో దృశ్యతే 'యదా వై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స వాయుమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతీ'తి (కౌ - ఉ) ఏతస్మాదాదిత్యాద్వాయోః పూర్వత్వదర్శనాద్విశేషాదబ్దాదిత్యయోరంతరాళే వాయుర్నివేశయితవ్యః, తస్మాత్పునరగ్నేః పరత్వదర్శనాద్విశేషాదర్చిషోఽనంతరం వాయుర్న నివేశ్యతే। నైషోఽస్తి విశేష ఇతి వదామః। ననూదాహృతా శ్రుతిః 'స ఏతం దేవయానం పంథానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోక'మితి। ఉచ్య

ణవిశేషణవిశేష్యభావ ఉచ్యత ఇత్యధికరణస్య తాత్పర్యముక్త్వా విషయమాహ ॥ స ఏతమితి ॥ అత్రాగ్న్యనంతరం పఠితో వాయుర్విషయః। స కిమర్చిరాత్మకాగ్నేరనంతర ఉత సంవత్సరాత్పర ఇతి పాఠాద్వక్ష్యమాణవిశేషశ్రుతేశ్చ సంశయే సిద్ధాంతమేవోపక్రమతే ॥ ఉచ్యత ఇతి॥ పురుష ఉపాసకోఽస్మాల్లోకాద్దేహాత్ ప్రైతి నిర్గచ్ఛతి తస్మై ప్రాప్తాయ పురుషాయ స వాయుస్తత్ర స్వాత్మని విజిహీతే ఛిద్రం కరోతి, తేన వాయుదత్తేన రథచక్రఛిద్రతుల్యేన ద్వారేణోర్ధ్వమాదిత్యం గచ్ఛతీతి శ్రుత్యర్థః। ఇదానీం పూర్వపక్షమాహ॥ కస్మాత్పునరితి॥ పాఠబలాదర్చిషోఽనంతరో వాయురిత్యర్థః। కౌషీతకినాం పాఠమాత్రం న క్రమవిశేషవాచీ కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి। కాణ్వానాం తు 'తేనే'త్యూర్ధ్వ ఇతి చ శబ్దాభ్యాం క్రమనిశ్చయాత్

పాతబాధ ఇతి సిద్ధాంతార్థః । అస్త్వర్చిరాదిమార్గే ఛాందోగ్యస్థే సంవత్సరపాతాద్వాయోరబ్దాత్ పరత్వం, వాజిశ్రుతిస్థే తు సంవత్సరస్యాశ్రుతేః కథమబ్దాత్పరో వాయురిత్యత ఆహ ॥వాజేతి॥ తర్హి దేవలోకాద్వాయుమితి సూత్రం స్యాదిత్యత ఆహ॥వాయుమబ్దాదితి త్వితి॥ సంవత్సరస్య మాసావయవిత్వాత్ మాసానంతర్యం సంవత్సరాత్ పరో దేవలోకః తతః పరో వాయుః వాయోః పర ఆదిత్య ఇతి శ్రుతిద్వయైక్యే క్రమో నిష్పన్నః । తే నేతి తృతీయాశ్రుత్యా వాయోరాదిత్యపూర్వత్వావగమాదితి, సూత్రే తు వాయుపదం దేవలోకపూర్వకవాయుపరమితి స్థితమ్ ॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్. ... ❁

౩. ఏవం కౌషీతకిభిరగ్న్యనంతరం పఠితస్య వాయోః స్థానముక్త్వా వాయ్వనంతరం పఠితస్య వరుణస్యార్చిరాదిమార్గే స్థానమాహ॥ ❁తటితోఽధివరుణస్సంబంధాదితి❁॥ పఠితో వరుణాదిమార్గపర్వత్వేన సంబధ్యతే న వేతి సందేహేఽర్చిషో

తే, కేవలోఽత్ర పాఠః పౌర్వాపర్యేణావస్థితో నాత్ర క్రమవచనః కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి । పదార్థోపదర్శనమాత్రం హ్యత్ర క్రియతే 'ఏతమేతం చాగచ్ఛతీ'తి । ఇతరత్ర పునర్వాయుప్రదత్తేన రథచక్రమాత్రేణ ఛిద్రేణోర్ధ్వ ఆక్రమ్యాదిత్యమాగచ్ఛతీత్యవగమ్యతే క్రమః । తస్మాత్సూక్తమవిశేషవిశేషాభ్యామితి । వాజసనేయినస్తు 'మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకాదాదిత్య'మితి సమామనంతి, తత్రాదిత్యానంతర్యాయ దేవలోకాద్వాయుమభిసంభవేయుః । వాయుమబ్దాదితి తు ఛాందోగ్యశ్రుత్యపేక్షయోక్తం । ఛాందోగ్యవాజసనేయకయోస్త్వేకత్ర దేవలోకో న విద్యతే పరత్ర సంవత్సరః, తత్ర శ్రుతిద్వయప్రత్యయాదుభావప్యుభయత్ర గ్రథితవ్యౌ, తత్రాపి మాససంబంధాత్ సంవత్సరః పూర్వః పశ్చిమో దేవలోక ఇతి వివేక్తవ్యం ॥...❁

❁ సూ. ॥ ౩ ॥ తటితోఽధివరుణస్సంబంధాత్ ॥ ❁

'ఆదిత్యాచ్చంద్రమసం చంద్రమసో విద్యుత'మిత్యస్యా విద్యుత ఉపరిష్టాత్స వరుణలోకమిత్యయం వరుణస్సంబధ్యేత । అస్తి హి సంబంధో విద్యుద్వరుణయోః । 'యదా హి విశాలా విద్యుతస్తీవ్రస్తనితనిర్ఘోషా జీమూతోదరేషు ప్రనృత్యంతి అథాపః ప్రపతంతి విద్యోతతే స్తనయతి వర్షిష్యతి వా' ఇతి చ బ్రాహ్మణం । అపాం చాధిపతిర్వరుణ ఇతి శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధిః । వరుణాచ్చాధీంద్రప్రజాపత్యోః స్థానాంతరాభావాత్పాఠసామర్థ్యాచ్చాగంతుకత్వాదపి వరుణాదీనామంత ఏవ నివేశః । వైశేషికస్థానాభావాత్ విద్యుచ్చాంత్యాఽర్చిరాదౌ వర్త్మని ॥ ... ... ❁

❁ సూ. ॥ ౪ ॥ ఆతివాహికాస్తల్లింగాత్ ॥ ❁

తేష్వేవార్చిరాదిషు సంశయః, కిమేతాని మార్గచిహ్నాన్యుత భోగభూమయోఽథవా నేతారో గంతౄణామితి । తత్ర మార్గలక్షణభూతా అర్చిరాదయ ఇతి తావత్ ప్రాప్తం, తత్స్వరూపత్వాదుపదేశస్య । యథా హి కశ్చిల్లోకే గ్రామం నగరం వా ప్రతిష్ఠాసమానోఽనుశిష్యతే గచ్ఛేతస్త్వమముం గిరిం తతో న్యగ్రోధం తతో నదీం తతో గ్రామం తతో నగరం వా ప్రాప్స్యసీతి । ఏవమిహాప్యర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమిత్యాహ । అథవా భోగభూమయ ఏతా ఇతి ప్రాప్తం । తథా హి లోకశబ్దేనాగ్న్యాదీనుపబధ్నాతి 'అగ్నిలోకమాగచ్ఛతీ'త్యాది, లోకశబ్దశ్చ ప్రాణినాం భోగాయతనేషు భాష్యతే 'మనుష్యలోకః పితృలోకో దేవలోక' ఇతి చ । తథా చ బ్రాహ్మణం 'అహోరాత్రేషు తే లోకే

ఽహరిత్యాదిపంచమ్యాఽర్చిరాదీనాం క్రమేణ మార్గపర్వతయా బద్ధత్వాద్వాయోరివ స్థానవిశేషశ్రుత్యభావాదలబ్ధస్థానో వరుణాదిర్న సంబధ్యత ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతమాహ ॥ఆదిత్యాదితి॥ అపాం విద్యుత్కార్యత్వేన సంబంధమానమాహ॥విద్యోతత ఇతి । వరుణస్యాబ్ద్వారా విద్యుత్సంబంధాదాగంతుకానామంతే నివేశ ఇతి న్యాయాచ్చ విద్యుదానంతర్యే సతి యథాపాఠమింద్రప్రజాపత్యోః క్రమ ఇత్యర్థః ॥ ఇతి తృతీయాధికరణమ్. ... ... ❁

౪. ఏవమర్చిరాదీనాం క్రమం నిరూప్య స్వరూపం నిరూపయతి॥❁ఆతివాహికాస్తల్లింగాదితి❁॥ చిహ్నానిర్దేశసామ్యాల్లోకశబ్దాన్నేతృత్వలింగాచ్చ సంశయః । ఆద్యపక్షద్వయం పూర్వపక్షః అర్చిరాదయో విద్యుదంతాశ్చేతనా నేతార

శ్చామానవపురుషేణ నేతా(?)సహపఠితత్వాదితి సిద్ధాంతయతి ॥ఏవమిత్యాదినా॥ యథాశ్రుత్యమానవస్యాస్తు నేతృత్వం ॥ వార్చిరాదీనామితిశంకతే ॥ తద్వచనమితి ॥ పురుషస్యామానవత్వం నేతృత్వం చేత్యుభయపరత్వే వాక్యభేదస్స్యాదతోఽర్చిరాదిపదైర్నేతారఏవమానవాః ప్రకృతాః ప్రకరణబలాత్ విద్యుదనంతరంమానవస్యనేతుః ప్రాప్తాప్రకరణప్రాప్తనేతృత్వానువాదేనఅమానవత్వమేకమేవప్రతిపాద్యతఇతివక్తవ్యమిత్యాహ॥నేతి॥ నేతృప్రకరణానంగీకారేత్వమానవఃపురుషోగమయతీతివాక్యంభిద్యేత అమానవత్వవత్ నేతృత్వస్యాప్యప్రాప్తేరితిభావః॥ నేతృత్వానువాదలింగస్యానుగ్రాహకన్యాయపరంసూత్రంగృహ్ణాతి ॥ నన్వితి ॥ ... ... ❋

౫. యద్యనేతారోఽచేతనాఏవార్చిరాదయః తర్హి మార్గతద్గంత్రోరుభయోరపివ్యామోహాదజ్ఞత్వా దూర్ధ్వ-

షుసజ్యంత' ఇత్యాది । తస్మాన్నాతివాహికా అర్చిరాదయః । అచేతనత్వాదప్యేతేషామాతివాహికత్వానుపపత్తిః । చేతనాహిలోకేరాజనియుక్తాఃపురుషాదుర్గేషుమార్గేష్వతివాహ్యానతివాహయంతి,ఇత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః । ఆతివాహికాఏవైతేభవితుమర్హంతి । కుతః,తల్లింగాత్ । తథాహి 'చంద్రమసోవిద్యుతం తత్పురుషోఽమానవః సఏనాన్బ్రహ్మగమయతీ'తిసిద్ధవద్గమయితృత్వందర్శయతి (...వద్వచనంవాచనికమితిన్యాయాత్) తద్వచనంతద్విషయమేవోపక్షీణమితిచేత్, న, ప్రాప్తమాన[వ]వృత్తిమాత్రపరత్వాద్విశేషణస్య । యద్యర్చిరాదిషుపురుషాగమయితారః ప్రాప్తాస్తేచ మానవా... తోయుక్తంతన్నివృత్త్యర్థం పురుషవిశేషణమమానవఇతి ॥ నను లింగమాత్రమగమకంన్యా...త్ । నైషదోషః ॥ ... ...

సూ. ౫. ఉభయవ్యామోహాత్తత్సిద్ధేః॥

ఏతావదర్చిరాదిమార్గగాస్తే దేహవియోగాత్సంపిండితకరణగ్రామాఇత్యస్వతంత్రాః అర్చిరాదీనామప్యచేతనత్వాదస్వాతంత్ర్యమిత్యతోఽర్చిరాద్యభిమానినశ్చేతనా దేవతావిశేషా అతియాత్రాయాంనియుక్తాఇతిగమ్యతే । లోకేపి హి మత్తమూర్ఛితాదయః సంపిండితకరణగ్రామాః పరప్రయుక్తవర్త్మానోభవంతి, అనవస్థితత్వాదప్యర్చిరాదీనాంనమార్గలక్షణత్వోపపత్తిః । నహిరాత్రిప్రేతస్యాహఃస్వరూపాభిసంభవఉపపద్యతే । నచప్రతిపాలనమస్తీత్యుక్తంపురస్తాత్ । ధ్రువత్వాత్తుదేవతాత్మనాంయందోషోభవతి । అర్చిరాదిశబ్దతాచైషామర్చిరాద్యభిమానాదుపపద్యతే । 'అర్చిషోఽహ'రిత్యాదినిర్దేశస్త్వాతివాహికత్వేపి నవిరుధ్యతే । అర్చిషా హేతునాఽహరభిసంభవంతి అహ్నా హేతునా ఆపూర్యమాణపక్షమితి । తథాచ లోకప్రసిద్ధేష్వప్యాతివాహికేష్వేవంజాతీయకఉపదేశోదృశ్యతే గచ్ఛత్వమితోబలవర్మాణంతతోజయసింహంతతఃకృష్ణగుప్తమితి । అపిచోపక్రమే 'తేఽర్చిషమభిసంభవంతీ'తి సంబంధమాత్రముక్తంనసంబంధవిశేషఃకశ్చిత్ । ఉపసంహారేతు 'సఏనాన్బ్రహ్మగమయతీ'తి సంబంధవిశేషోఽతివాహ్యాతివాహకలక్షణఉక్తః, తేన సఏవోపక్రమేపీతినిర్ధార్యతే । సంపిండితకరణత్వాదేవచగంతౄణాంనతత్రోపభోగసంభవః । లోకశబ్దస్త్వనుపభుంజానేష్వపిగంతృషుగమయితుంశక్యతేఅన్యేషాంతల్లోకవాసినాంభోగభూమిత్వాత్ । అతోఽగ్నిస్వామికంలోకంప్రాప్తోఽగ్నినాఽ...

గతిర్నస్యాదతస్స్వయం ప్రయత్నశూన్యశ్చేతనాంతరేణనేయఇతి లౌకికన్యాయానుగ్రహాత్ తత్సిద్ధేరి... రుక్తన్యాయోపేతమితిసూత్రార్థః । పూర్వపక్షద్వయందూషయతి ॥ అనవస్థితత్వాదిత్యాదినా ॥ అర్చిరా... మస్థిరత్వాద్రాత్ర్యాదౌమృతస్యప్రతీక్షానాస్తీత్యుక్తత్వాచ్చనమార్గచిహ్నత్వంభోగ్యత్వంవా, దేవతాత్వే... నాస్తీత్యర్థః । యత్తూపదేశస్వారస్యాచ్చిహ్నత్వంభాతీతితత్రాహ ॥ అర్చిషోఽహరితి ॥ చిహ్నత్వనేతృత్వ... చ్చవాక్యశేషాన్నిర్ణయఇత్యాహ ॥అపిచేతి॥ యదుక్తంలోకశబ్దాద్భోగ్యత్వమితితన్నేత్యాహ ॥సంపిండితేతి॥ స... తరంగృహ్ణాతి ॥ కథంపునరితి ॥ ... ...

౬. అమానవో విద్యుల్లోకమాగతో వైద్యుతస్తేనేత్యర్థః । శ్రుతౌ తు వైద్యుతాల్లోకాదిత్యర్థః । శ్రుత్యా వరుణాదీనాం నేతృత్వాభావేఽప్యనుగ్రాహకత్వేన మార్గాన్తర్భావ ఇతి భావః ॥ ఇతి చతుర్థాధికరణమ్ ॥ ... ❁

౭. ఏవం మార్గం నిరూప్య గన్తవ్యం చిన్తయతి ॥ కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేరితి ॥ పరం బ్రహ్మ గన్తవ్యమితి పూర్వపక్షే మార్గస్య ముక్త్యర్థతా కార్యబ్రహ్మేతి సిద్ధాన్తే భోగార్థతేతి మత్వా ప్రథమం సిద్ధాన్తమాహ ॥ తత్ర కార్యమేవేతి ॥ సర్వగతస్యాపి ప్రదేశాన్తరవిశిష్టత్వేనాకాశస్య గన్తవ్యత్వం దృష్టం, బ్రహ్మణస్తు ప్రత్యక్త్వాన్న కథమపి గన్తవ్యతేత్యర్థః

ప్యతే వాయుస్వామికం లోకం ప్రాప్తో వాయునేతి యోజయితవ్యం ॥ కథం పునరాతివాహికత్వపక్షే వరుణాదిషు తత్సంభవః, విద్యుతో హ్యధి వరుణాదయ ఉపక్షిప్తాః । విద్యుతశ్చానన్తరమాబ్రహ్మప్రాప్తేరమానవస్యైవ పురుషస్య గమయితృత్వం శ్రుతమిత్యత ఉత్తరం పఠతి ॥ ... ... ❁

సూ. ౬. వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః ॥

తతో విద్యుదభిసంభవనాదూర్ధ్వం, విద్యుదనన్తరవర్తినైవామానవేన పురుషేణ వరుణలోకాదిష్వతివాహ్యమానా బ్రహ్మలోకం గచ్ఛన్తీత్యవగన్తవ్యం * 'తాన్ వైద్యుతాత్పురుషోఽమానవ ఏత్య బ్రహ్మలోకం గమయతీ'తి తస్యైవ గమయితృత్వశ్రుతేః । వరుణాదయస్తు తస్యైవాప్రతిబన్ధకరణేన సాహాయ్యానుష్ఠానేన వా కేనచిదనుగ్రాహకా ఇత్యవగన్తవ్యం । తస్మాత్ సాధూక్తమాతివాహికా దేవతాత్మానోఽర్చిరాదయ ఇతి ॥ ... ... ❁

సూ. ౭. కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః ॥

'స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ'త్యత్ర విచికిత్స్యతే, కిం కార్యమపరం బ్రహ్మ గమయతి ఆహోస్విత్ పరమేవావికృతం ముఖ్యం బ్రహ్మేతి । కుతస్సంశయః, బ్రహ్మశబ్దప్రయోగాత్ గతిశ్రుతేశ్చ । తత్ర కార్యమేవ సగుణమపరం బ్రహ్మ గమయత్యేనానమానవః పురుష ఇతి బాదరిరాచార్యో మన్యతే । కుతః గత్యుపపత్తేః । అస్య హి కార్యబ్రహ్మణో గన్తవ్యత్వముపపద్యతే ప్రదేశవత్త్వాత్, న తు పరస్మిన్ బ్రహ్మణి గన్తృత్వం గన్తవ్యత్వం గతిర్వాఽవకల్పతే సర్వగతత్వాత్ ప్రత్యగాత్మత్వాచ్చ గన్తౄణాం ॥ ... ❁

సూ. ౮. విశేషితత్వాచ్చ ॥

'బ్రహ్మలోకాన్ గమయతి తే తేషు బ్రహ్మలోకేషు పరాః పరావతో వసన్తీ'తి శ్రుత్యన్తరే విశేషితత్వాత్ కార్యబ్రహ్మవిషయైవ గతిరిత్యవగమ్యతే । న హి బహువచనేన విశేషణం పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యవకల్పతే । కార్యే త్వవస్థాభేదోపపత్తేః సంభవతి బహువచనం । లోకశ్రుతిరపి వికారగోచరాయామేవ సన్నివేశవిశిష్టాయాం భోగభూమావాఞ్జసీ, గౌణీ త్వన్యత్ర 'బ్రహ్మైవ లోక ఏష సమ్రా'డిత్యాదిష్వధికరణాధికర్తవ్యనిర్దేశోఽపి పరస్మిన్ బ్రహ్మణి నాఞ్జసస్స్యాత్, తస్మాత్కార్యవిషయమేవేదం నయనం । నను కార్యవిషయేఽపి బ్రహ్మశబ్దో నోపపద్యతే సమస్తస్య హి జగతో జన్మాదికారణం బ్రహ్మేతి ప్రతిష్ఠాపితమితి, అత ఉచ్యతే ॥ ❁

సూ. ౯. సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః ॥

తుశబ్ద ఆశంకావ్యావృత్త్యర్థః । పరబ్రహ్మసామీప్యాదపరస్య బ్రహ్మణస్తస్మిన్నపి బ్రహ్మశబ్దప్రయో

౮. బ్రహ్మలోకేష్వితి బహువచనలోకశబ్దాధారసప్తమీశ్రుతిభిర్గన్తవ్యస్య పరస్మాద్వ్యావర్తితత్వాచ్చ న పరం గన్తవ్యమిత్యాహ ॥ విశేషితత్వాచ్చేతి ॥ పరబ్రహ్మణి భోగ్యత్వోపచారాద్గౌణీ లోకశ్రుతిరిత్యర్థః । నపుంసకబ్రహ్మశబ్దేన కారణవాచినా కార్యం లక్ష్యతే గన్తవ్యత్వన్యాయోపేతబహువచనాద్యనేకశ్రుత్యనుగ్రహాయ । న చానావృత్తిలింగాత్ పరస్య గన్తవ్యతా, క్రమముక్త్యా లింగస్యాన్యథాసిద్ధేరితి భావః ॥ ౯ ॥ ౧౦ ॥ ... ... ❁

---

* తాన్ వైద్యుతాత్పురుషోఽమానవః స ఏతాన్ బ్రహ్మలోకాన్ గమయతి.

౧౧. స్మృతేశ్చ ॥ ప్రతిసంచరో మహాప్రళయః, తస్మిన్ ప్రాప్తే పరస్య హిరణ్యగర్భస్యాంతే సమష్టిలింగశరీరరూపవికారావసానే బ్రహ్మలోకనివాసినః కృతాత్మానః శుద్ధధియః తత్రోత్పన్నసమ్యగ్ధియః సర్వే బ్రహ్మణా ముచ్యమానేన సహ పరంపదం ప్రవిశంతీతి యోజనా । ఏవం సిద్ధాంతముక్త్వా తేన నిరస్తం పూర్వపక్షమాహ ॥ కః పునరిత్యాదినా ॥ ౧౨ ॥ ... *

౧౩. దహరవిద్యాయాం కఠవల్లీషు పరబ్రహ్మప్రకరణే చ 'తయోర్ధ్వమాయ'న్నితి గతిర్దర్శితా ॥ ... *

గోనవిరుధ్యతే । పరమేవ హి బ్రహ్మ విశుద్ధోపాధిసంబంధం క్వచిత్కైశ్చిద్వికారధర్మైర్మనోమయత్వాదిభిరుపాసనాయోపదిశ్యమానమపరమితి స్థితిః । నను కార్యప్రాప్తావనావృత్తిశ్రవణం న ఘటతే, నహి పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్ర క్వచిన్నిత్యతా సంభవతి, దర్శయతి చ దేవయానేన పథా ప్రస్థితానామనావృత్తిం "ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తంత' ఇతి, 'తేషామిహ న పునరావృత్తిరస్తి' 'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీ'తి చేతి । అత్ర బ్రూమః ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౧౦ ॥ కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పరమభిధానాత్ ॥

కార్యబ్రహ్మలోకప్రళయప్రత్యుపస్థానే సతి తత్రైవోత్పన్నసమ్యగ్దర్శనాస్సంతస్తదధ్యక్షేణ హిరణ్యగర్భేణ సహాతః పరం పరిశుద్ధం విష్ణోః పరం పదం ప్రతిపద్యంత ఇతీత్థం క్రమముక్తిరనావృత్త్యాదిశ్రుత్యభిధానేభ్యోఽభ్యుపగంతవ్యా । నహ్యంజసైవ గతిపూర్వికా పరప్రాప్తిస్సంభవతీత్యుపపాదితమ్ ॥ ... *

సూ. ॥ ౧౧ ॥ స్మృతేశ్చ ॥

స్మృతిరప్యేతమర్థమనుజానాతి 'బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే । పరస్యాంతే కృతాత్మానః ప్రవిశంతి పరం పద'మితి । తస్మాత్కార్యబ్రహ్మవిషయా ఏవ గతిశ్రుతయ ఇతి సిద్ధాంతః ॥ కః పునః పూర్వపక్షమాశంక్యాయం సిద్ధాంతః ప్రతిష్ఠాపితః 'కార్యం బాదరి'రిత్యాదినేతి, స ఇదానీం సూత్రైరేవోపప్రదర్శ్యతే ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౧౨ ॥ పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ ॥

జైమినిస్త్వాచార్యః 'స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ'త్యత్ర పరమేవ బ్రహ్మ ప్రాపయతీతి మన్యతే । కుతః, ముఖ్యత్వాత్ । పరం హి బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యమాలంబనం గౌణమపరం । ముఖ్యగౌణయోశ్చ ముఖ్యే సంప్రత్యయో భవతి ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౧౩ ॥ దర్శనాచ్చ ॥

'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీ'తి చ గతిపూర్వకమమృతత్వం దర్శయతి । అమృతత్వం చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యుపపద్యతే న కార్యే, వినాశిత్వాత్కార్యస్య । 'అథ యత్రాన్యత్పశ్యతి తదల్పం తన్మర్త్య'మితి వచనాత్ పరవిషయైవ చైషా గతిః కఠవల్లీషు పఠ్యతే, న హి తత్ర విద్యాంతరప్రక్రమోఽస్తి 'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మా'దితి పరస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రక్రాంతత్వాత్ ॥ ... *

సూ. ॥ ౧౪ ॥ న చ కార్యే ప్రతిపత్త్యభిసంధిః ॥

అపి చ 'ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ ప్రపద్య' ఇతి, నాయం కార్యవిషయః ప్రతిపత్త్యభిసంధిః । 'నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదంతరా తద్బ్రహ్మే'తి కార్యవిలక్షణస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రకృతత్వాత్ 'యశోఽహం భవామి బ్రాహ్మణానా'మితి చ సర్వాత్మత్వానుక్రమాత్ 'న తస్య ప్రతిమా అస్తి యస్య నామ మ

౧౪. ఏవం బ్రహ్మశ్రుత్యమృతత్వలింగాభ్యాం ప్రకరణాచ్చ పరవిషయా గతిరిత్యుక్తం, సంప్రతి 'ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ చ ప్రాప్నుయా'మిత్యుపాసకస్య మరణకాలే కార్యప్రాప్తిసంకల్పశ్రుతేర్న పరం గంతవ్యమితి శంకాం నిరస్యతి ॥ న చ కార్య ఇతి ॥ పరస్య ప్రకృతత్వాత్ యశః పదస్య పరమాత్మనామత్వప్రసిద్ధ్యా యశః పదేనాత్మోక్తిర్యశ ఆత్మా బ్రాహ్మణానామహం భవామి, తథా రాజ్ఞాం యశో విశాం యశ ఇతి సార్వాత్మ్యలింగాచ్చ పరప్రాప్తిసంకల్ప ఏవాయమి

త్యర్థః । అస్తు వేశ్మప్రతిపత్తిశ్చ పరబ్రహ్మవిషయా తథాపి సా కథం గతిపూర్వికా స్యాదిత్యత ఆహ ॥ సా చేతి ॥ తత్ర బ్రహ్మ
లోకే విద్యావిహీనైరసరాజితా పూరస్తి బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్య తేనైవ ప్రభుణా విమితం నిర్మితం హిరణ్మయం వేశ్మా
స్తి తత్ ప్రతిపద్యతే । విద్వానితి దహరబ్రహ్మవిద్యాయాం గతిపూర్వికా వేశ్మప్రాప్తిరుక్తా తేన పరబ్రహ్మణ్యపి వేశ్మప్ర
తిపత్తిశబ్దసామాన్యాద్గతిపూర్వకత్వం తస్యాః సిద్ధ్యతీత్యర్థః । కించ పద గతావితి ధాతుపాఠాత్ వేశ్మ ప్రతిపద్య ఇత్యత్ర
మార్గాపేక్షా భాతీత్యాహ ॥ పదేరపీతి ॥ పూర్వపక్షముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఆద్య ఏవ సిద్ధాంతపక్ష ఇతి దృఢీకర్తుముపక్ర
మతే ॥ తావితి ॥ బ్రహ్మశబ్దముఖ్యత్వాదిహేతూనామాభాసత్వం స్ఫుటయతి ॥ నహీతి ॥ గంతవ్యత్వస్య బ్రహ్మలోకేష్వితి
బహువచనాదేః సంకల్పాదేవ గంధాదిదివ్యభోగశ్రుతేశ్చ పరబ్రహ్మణ్యసంభవాన్ముఖ్యార్థత్యాగ ఇత్యర్థః । యద్యపి ‘ఏ
తద్వై సత్యకామ పరం చాపరం చ బ్రహ్మే’త్యాదిశ్రుతిషు ప్రయోగసామర్థ్యాద్బ్రహ్మశబ్ద ఉభయత్ర రూఢతయా ముఖ్య
ఏవ తథాపి పూర్ణే పరస్మిన్నవయవార్థస్య నిరతిశయమహత్త్వస్య లాభాదపరబ్రహ్మణ్యముఖ్య ఇత్యంగీకృతమితి మంత
వ్యం । యదుక్తం కఠవల్లీషు ప్రకరణబలాద్గతిః పరవిషయేతి తత్రాహ ॥ పరేతి ॥ యథా విద్యాసంబద్ధసుషుమ్నాస్తుత్యర్థం

హంయశ’ ఇతి చ పరస్యైవ బ్రహ్మణో యశో నామత్వప్రసిద్ధేః । సా చేయం వేశ్మప్రతిపత్తిర్గతిపూర్వి
కా హార్దవిద్యాయాముదితా ‘తదపరాజితా పూర్బ్రహ్మణః ప్రభువిమితం హిరణ్మయం వేశ్మే’త్యత్ర । పదే
రపి చ గత్యర్థత్వాన్మార్గాపేక్షతాఽవసీయతే । తస్మాత్పరబ్రహ్మవిషయా గతిశ్రుతయ ఇతి పక్షాంత
రం తావేతౌ ద్వౌ పక్షావాచార్యేణ సూత్రితౌ । గత్యుపపత్త్యాదిభిరేకః, ముఖ్యత్వాదిభిరపరః । తత్ర గత్యు
పపత్త్యాదయః ప్రభవంతి ముఖ్యత్వాదీనాభాసయితుం న తు ముఖ్యత్వాదయో గత్యుపపత్త్యాదీనిత్యాద్య ఏవ
సిద్ధాంతో వ్యాఖ్యాతః, ద్వితీయస్తు పూర్వపక్షః । న హ్యసత్యపి సంభవే ముఖ్యస్యైవార్థస్య గ్రహణమి
తి కశ్చిదాజ్ఞాపయితా విద్యతే । పరవిద్యాప్రకరణేఽపి చ తత్ స్తుత్యర్థం విద్యాంతరాశ్రయగత్యనుకీర్తన
ముపపద్యతే ‘విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవంతీ’తివత్ । ‘ప్రజాపతేః సభాం వేశ్మ ప్రపద్య’ ఇతి తు పూ
ర్వవాక్యవిచ్ఛేదేన కార్యేఽపి ప్రతిపత్త్యభిసంధిర్న విరుధ్యతే । సగుణేఽపి చ బ్రహ్మణి సర్వాత్మత్వకీర్తనం
‘సర్వకర్మా సర్వకామ’ ఇత్యాదివదవకల్పతే । తస్మాదపరవిషయా ఏవ గతిశ్రుతయః । కేచిత్పునః పూర్వాణి
పూర్వపక్షసూత్రాణి భవంత్యుత్తరాణి సిద్ధాంతసూత్రాణీత్యేతాం వ్యవస్థామనురుధ్యమానాః పరవిష
యా ఏవ గతిశ్రుతీః ప్రతిష్ఠాపయంతి । తదనుపపన్నం, గంతవ్యత్వానుపపత్తేర్బ్రహ్మణః, ‘యత్సర్వగ
తం సర్వాంతరం సర్వాత్మకం చ పరం బ్రహ్మ’ ‘ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః’ ‘యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్ర
హ్మ’ ‘య ఆత్మా సర్వాంతరః’ ‘ఆత్మైవేదం సర్వం’ ‘బ్రహ్మైవేదం విశ్వమిదం వరిష్ఠ’మిత్యాదిశ్రుతిభిర్నిర్ధారి
తవిశేషం, తస్య గంతవ్యతా న కదాచిదప్యుపపద్యతే । న హి గతమేవ గమ్యతే, అన్యో హ్యన్యద్గచ్ఛతీతి ప్రసిద్ధం
లోకే । నను గతస్యాపి గంతవ్యతా దేశాంతరవిశిష్టా దృష్టా, యథా పృథివీస్థ ఏవ పృథివీం దేశాంతరద్వారేణ గ
చ్ఛతి తథాఽనన్యత్వేఽపి బాలస్య కాలాంతరవిశిష్టం వార్ధకం స్వాత్మభూతమేవ గంతవ్యం దృష్టం, తద్వద్బ్ర

తదసంబంధనాడ్యంతరకీర్తనం తథా పరవిద్యాస్తుత్యర్థం తత్ప్రకరణేఽప్యపరవిద్యాశ్రయగతికీర్తనం యుజ్యతే, గతిం వినాపి
హి పరవిద్యా నిరతిశయఫలా తస్యాం త్వపరవిద్యాఫలం గతిసాధ్యమంతర్భవతీతి స్తుతిలాభాదిత్యర్థః । యదప్యుక్తం ప్రా
ప్తిసంకల్పోఽపి ప్రకృతపరవిషయ ఇతి తన్నేత్యాహ ॥ ప్రజాపతేరితి ॥ ప్రజాపతిసభా వేశ్మశ్రుతిభిస్తత్సంఘాత్మకవాక్యేన
చ ప్రకరణం బాధ్యం, యశోఽహమితి సార్వాత్మ్యం తూపాసనార్థమపరబ్రహ్మణ్యపి యుజ్యత ఇత్యర్థః ।
స్వపక్షముక్త్వా పరపక్షం దూషయతి ॥ కేచిదిత్యాదినా ॥ సర్వగతస్య స్వాత్మభూతస్యాపి బ్రహ్మణః సంసారదేశాద్దేశాంత
రేణ తత్కాలాత్ కాలాంతరేణ విశిష్టతయా గంతవ్యత్వం స్యాదితి భూమివయోదృష్టాంతాభ్యాం శంకతే ॥ నన్వితి ॥ యత్నం
వినైవ ప్రాప్తత్వమనన్యత్వం, అవస్థాతద్వతోరభేదాత్ స్వాత్మభూతత్వం । నను యుక్తం భూవయసోః ప్రాప్తయోర

పి దేశాంతరకాలాంతర విశిష్టత్వేన గంతవ్యత్వం తయోర్గంతృభిన్నత్వాత్, బ్రహ్మణస్తు గంతృభిన్నస్య కథం గంతవ్యత్వంతత్రాహ ॥ సర్వశక్తీతి ॥యా ప్రాప్తాభూః సానగంతవ్యాయచ్చగంతవ్యం దేశాంతరంతన్న ప్రాప్తమితికుతః ప్రాప్తస్యగంతవ్యతాయసోపి కాలాంతరేఽభివ్యక్తిమాత్రంనగంతవ్యత్వమితివస్తుస్థితిః అంగీకృత్య విశిష్టభూవయసోగంతవ్యతాం పరబ్రహ్మణో దేశకాలవైశిష్ట్యాభావా న్నకథంచిదపి గంతవ్యతేత్యాహ ॥ నేత్యాదినా ॥ 'అనాదిమత్పరంబ్రహ్మే'త్యాద్యాస్మృతిర్దృశ్యవిశేషస్యదృశికల్పితత్వాద్దృగాత్మనోనిర్విశేషతేతిన్యాయః । సగుణమేవ బ్రహ్మసూత్రాత్త్రాపేక్షయాపరం తవ్యం, నిర్విశేషంతునాస్త్యేవేతిశంకతే ॥ జగదుత్పత్తీతి ॥ కింనిర్విశేషస్యాసత్త్వంమానాభావాత్ సవిశేషశ్రుతివిరోధాద్వా, నాద్యఇత్యాహ ॥ నేతి ॥ ద్వితీయంశంకతే ॥ ఉత్పత్త్యాదీతి ॥ సవిశేషశ్రుతీనాంనిర్విశేష

హ్మణోఽపిసర్వశక్త్యుపేతత్వాత్కథంచిద్గంతవ్యతా స్యాదితి । న, ప్రతిషిద్ధ సర్వవిశేషత్వాద్బ్రహ్మణః । 'నిష్కలం నిష్క్రియంశాంతం నిరవద్యంనిరంజనమ్. అస్థూలమనణ్వహ్రస్వ మదీర్ఘమ్. స బాహ్యాభ్యంతరో హ్యజః. సవాఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మ. సఏష నేతి నేత్యాత్మే'త్యాదిశ్రుతిస్మృతిన్యాయేభ్యో న దేశకాలాది విశేషయోగః పరమాత్మనః కల్పయితుం శక్యతే, యేనభూప్రదేశవయోఽవస్థాన్యాయేనాస్య గంతవ్యతా స్యాత్ । భూవయసోస్తు ప్రదేశావస్థాది విశేషయోగాదుపపద్యతే దేశకాలవిశిష్టాగంతవ్యతా । జగదుత్పత్తిస్థితి ప్రళయహేతుత్వశ్రుతేరనేకశక్తిత్వంబ్రహ్మణఇతిచేత్ ।న,విశేషనిరాకరణశ్రుతీనామనన్యార్థత్వాత్ ।ఉత్పత్త్యాదిశ్రుతీనామపిసమానమనన్యార్థత్వమితిచేత్ । న, తాసామేకత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్ । మృదాదిదృష్టాంతైర్హిసతోబ్రహ్మణఏకస్యసత్యత్వం వికారస్యచానృతత్వం ప్రతిపాదయచ్ఛాస్త్రం నోత్పత్త్యాదిపరంభవితుమర్హతి। కస్మాత్పునరుత్పత్త్యాదిశ్రుతీనాంవిశేషనిరాకరణశ్రుతిశేషత్వంనపునరితరశేషత్వమితరాసామితి । ఉచ్యతే, విశేషనిరాకరణశ్రుతీనాం నిరాకాంక్షార్థత్వాత్। నహ్యాత్మనఏకత్వనిత్యత్వశుద్ధత్వాద్యవగతౌసత్యాంభూయఃకాచిదాకాంక్షోపజాయతేపురుషార్థసమాప్తిబుద్ధ్యుత్పత్తేః। 'తత్రకో మోహఃకశ్శోకఏకత్వమనుపశ్యతః, అభయంవైజనకప్రాప్తోఽసి,విద్వాన్నబిభేతికుతశ్చనేతి, ఏతగ్ంహవావనతపతికిమహగ్ం సాధునాకరవం కిమహంపాపమకరవ'మిత్యాదిశ్రుతిభ్యః। తథైవచవిదుషాంతుష్ట్యనుభవాదిదర్శనాత్ వికారానృతాభిసంధ్యపవాదాచ్చ 'మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతియఇహనానేవపశ్యతీ'తి । అతో నవిశేషనిరాకరణశ్రుతీనామన్యశేషత్వమవగంతుం శక్యం । నైవముత్పత్త్యాదిశ్రుతీనాం నిరాకాంక్షార్థ ప్రతిపాదనసామర్థ్యమస్తి, ప్రత్యక్షంతు తాసామన్యార్థత్వ మవగమ్యతే । తథాహి 'తత్రైతచ్ఛుంగముత్పతితంసోమ్యవిజానీహి నేదమమూలం భవిష్యతీ'త్యుపన్యస్యోదర్కే సతఏవైకస్య జగన్మూలస్య విజ్ఞేయత్వందర్శయతి । 'యతోవాఇమానిభూతానిజాయంతే యేనజాతానిజీవంతి యత్ప్రయంత్యభిసంవిశతి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మే'తిచ । ఏవముత్పత్త్యాదిశ్రుతీనామైకాత్మ్యావగమ పరత్వా

త్శ్రుతిశేషత్వాన్నవిరోధఇత్యాహ ॥ నేతి ॥ నిర్విశేషశ్రుతీనామేవసవిశేషశ్రుతిశేషత్వం కింనస్యాదిత్యాహ ॥కస్మాదితి ॥ తాసాంస్వార్థేఫలవత్త్వేననిరాకాంక్షత్వాత్ శేషితాసవిశేషశ్రుతీనాంఫలత్వాత్ నిషేధ్యవిశేష సమర్పణాదిద్వారేణ శేషత్వంఫలవత్ సన్నిధావఫలంతదంగమితిన్యాయాదిత్యాహ ॥ ఉచ్యతఇత్యాదినా ॥ నకేవలంన్యాయాచ్ఛేషతాసాం తుశ్రుత్యాపీత్యాహ॥ ప్రత్యక్షంత్వితి ॥ తత్రమూలకారణేబ్రహ్మణ్యేతత్ శుంగంజగదాత్మకంకార్యముత్పన్నమిత్యుపక్రమ్యతేనశుంగేనసన్మూలమన్విచ్ఛేత్యుపసంహారే సతఏవజ్ఞేయత్వముక్తంఛాందోగ్యే । తథాతైత్తిరీయకేపి జగజ్జన్మాద్యనువాదేనబ్రహ్మణఏవజ్ఞేయత్వందర్శితం, అతఃసృష్టిశ్రుతీనాంశ్రుత్యైవనిర్విశేషధీశేషతాభాతీత్యర్థః । ఏవంబ్రహ్మణోనిర్విశేషత్వాత్ నగంతవ్యతేతి ఫలితమాహ ॥ ఏవమితి ॥ స్పష్టనిషేధాచ్చపరస్యనగంతవ్యతేత్యాహ ॥ నతస్యేతి॥

ఏవం గంతవ్యాలోచనయా గతిం నిరస్య గంత్రాలోచనయాపి నిరస్యతి ॥ గతికల్పనాయాం చేత్యాదినా ॥ భేదాభేదేన ద్వౌ కల్పావత్యంతభేదేన తృతీయః కల్పః । నన్వత్యంతాభేదకల్పః కిమితి నోక్తస్తత్రాహ ॥ అత్యంతేతి ॥ కల్పత్రయే కిం దూషణమితి పృచ్ఛతి ॥ యద్యేవమితి ॥ కల్పద్వయేపి దోషాంతరమాహ ॥ వికారావయవపక్షయోశ్చేతి ॥ వికారావయవరూపజీవవిశిష్టస్య బ్రహ్మణః స్థిరత్వాజ్జీవానాం గత్యాగతీ న స్యాతాం । న హ్యచలాతిస్థూలపాషాణస్థయోర్మండూకపాషాణావయవయోశ్చలనమస్తీత్యర్థః । అస్మాకం త్వజ్ఞానాత్ కల్పితోపాధిభిర్గత్యాగతివిభ్రమ ఇతి భావః । తృతీయకల్పమనూద్యపికల్ప్య దూషయతి ॥ అథేత్యాదినా ॥ అభేదశ్రుతివిరోధరూపో దోషో మమ నాస్తీతి భేదాభేదవాద్యాహ ॥ వికారావయవయో-

స్త్వనేకశక్తియోగో బ్రహ్మణః, అతశ్చ గంతవ్యత్వానుపపత్తిః । 'న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతి బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతీ'తి చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి గతిం నివారయతి । తద్వ్యాఖ్యాతం 'స్పష్టో హ్యేకేషా'మిత్యత్ర । గతికల్పనాయాం చ గంతా జీవో గంతవ్యస్య బ్రహ్మణోఽవయవో వికారోఽన్యో వా తతస్స్యాత్ అత్యంతతాదాత్మ్యే గమనానుపపత్తేః । యద్యేవం తతః కిం స్యాదితి । ఉచ్యతే, యద్యేకదేశస్తేనైకదేశినో నిత్యప్రాప్తత్వాన్న పునర్బ్రహ్మగమనముపపద్యతే । ఏకదేశైకదేశిత్వకల్పనా చ బ్రహ్మణ్యనుపపన్నా నిరవయవత్వప్రసిద్ధేః । వికారపక్షేఽప్యేతత్తుల్యం, వికారేణాపి వికారిణో నిత్యప్రాప్తత్వాత్ । న హి ఘటో మృదాత్మతాం పరిత్యజ్యావతిష్ఠతే, పరిత్యాగే చాభావప్రాప్తేః । వికారావయవపక్షయోశ్చ తద్వతః స్థిరత్వాత్ బ్రహ్మణః సంసారగమనమప్యనవక్లృప్తం । అథాన్య ఏవ జీవో బ్రహ్మణః సోఽణుర్వ్యాపీ మధ్యమపరిమాణో వా భవితుమర్హతి । వ్యాపిత్వే గమనానుపపత్తిః । మధ్యమపరిమాణత్వే చానిత్యత్వప్రసంగః । అణుత్వేపి కృత్స్నశరీరవేదనానుపపత్తిః । ప్రతిషిద్ధే చాణుత్వమధ్యమపరిమాణత్వే విస్తరేణ పురస్తాత్ । పరస్మాచ్చాన్యత్వే జీవస్య 'తత్త్వమసీ'త్యాదిశాస్త్రబాధప్రసంగః । వికారావయవపక్షయోరపి సమానోఽయం దోషః । వికారావయవయోస్తద్వతోఽనన్యత్వాదదోష ఇతి చేన్న, ముఖ్యైకత్వానుపపత్తేః । సర్వేషు చైతేషు పక్షేష్వనిర్మోక్షప్రసంగః సంసార్యాత్మత్వానతివృత్తేః అతివృత్తౌ వా స్వరూపనాశప్రసంగః బ్రహ్మాత్మత్వానభ్యుపగమాత్ । యత్తు కైశ్చిజ్జల్ప్యతే నిత్యనైమిత్తికాని కర్మాణ్యనుష్ఠీయంతే ప్రత్యవాయానుత్పత్తయే, కామ్యాని ప్రతిషిద్ధాని చ పరిహ్రియంతే స్వర్గనరకానవాప్తయే, సాంప్రతదేహోపభోగ్యాని చ కర్మాణ్యుపభోగేనైవ క్షప్యంత ఇత్యతో వర్తమానదేహపాతాదూర్ధ్వం దేహాంతరప్రతిసంధానకారణాభావాత్ స్వరూపావస్థానలక్షణం కైవల్యం వినాపి బ్రహ్మాత్మతయైవం వృత్తస్య సేత్స్యతీతి । తదసత్, ప్రమాణాభావాత్, న హ్యేతత్ శాస్త్రేణ కేనచిత్ ప్రతిపాదితం, మోక్షార్థీత్థం సమాచరేదితి । స్వమనీషికయా త్వేతత్తర్కితం యస్మాత్ కర్మనిమిత్తస్సంసారస్తస్మాన్నిమిత్తాభావాన్న భవిష్యతీతి । న చైతత్తర్కయితుం శక్యతే నిమిత్తాభావస్య దుర్జ్ఞానత్వాత్ । బహూని కర్మాణి జాత్యంతరసంచితాని ఇష్టానిష్టవిపాకాన్యేకైకస్య జంతోస్సంభావ్యంతే తేషాం విరుద్ధఫలానాం యుగపదుపభోగాసంభవాత్ కానిచిల్లబ్ధావసరాణీదం జన్మ నిర్మిమతే కానిచిత్తు దేశకాలనిమిత్తప్రతీక్షాణ్యాసత ఇత్యతస్తేషామవశిష్టానాం సాంప్రతేనోపభోగేన

రితి ॥ భిన్నయోరభేదో ముఖ్యో న యుక్తో విరోధాదితి పరిహరతి ॥ నేతి ॥ కించ పక్షత్రయమప్యయుక్తం సంసారిత్వస్య తాత్త్వికజీవస్వభావస్య నాశే జీవస్వరూపనాశప్రసంగాత్ । న చాస్మాభిరివ త్వయా బ్రహ్మాత్మత్వం జీవస్య తాత్త్వికరూపమంగీకృతం యదస్య సంసారనాశేపి న నశ్యేదిత్యాహ ॥ సర్వేష్వితి ॥ నను కిం బ్రహ్మత్వేన సంసారాభావః కిల మోక్షస్స చ కర్మాభావమాత్రేణ సేత్స్యతీతి కర్మజడానాం మతముద్భావ్య నిరస్యతి ॥ యత్త్విత్యాదినా ॥ తదితి - ఏవం వృత్తం, మోక్షహేతురిత్యస్మిన్నర్థే మానాభావాదిత్యర్థః । తర్క ఏవ మానమిత్యత ఆహ ॥ న చైతత్తర్కయితుమితి । నను త

ణాప్యేతత్తర్కమాత్రమేకస్మిన్ జన్మన్యనేకవిరుద్ధఫలానాం కర్మణాం భోగాయోగాదస్త్యవశిష్టం కర్మ జన్మాంతరస్య నిమిత్తమిత్యాశంక్య తత్ర మానమాహ॥ కర్మశేషసద్భావసిద్ధిశ్చేతి॥ సంత్వనారబ్ధఫలాని పుణ్యాపాపాని తేషాం నిత్యాద్యనుష్ఠానేన క్షయాన్న జన్మాంతరమితి శంకతే ॥ స్యాదేతదితి॥ పుణ్యేనపుణ్యస్యన నాశః అవిరోధాత్ అన్యథాఽతిప్రసంగాత్ పాపస్యాపి సర్వాత్మనా పుణ్యానాశ్యత్వే పాపం చాస్తీతి సంచితపుణ్యపాపాభ్యాం జన్మాంతరం దుర్వారమిత్యాహ ॥ తన్నేత్యాదినా ॥ క్రియమాణానిత్యాదివాపి జన్మస్యాత్ 'కర్మణా పితృలోక' ఇత్యవిశేషశ్రుతేః । స్మృతేశ్చేత్యాహ॥ నచనిత్యేతి॥ ప్రత్యవాయనిరాసార్థానిత్యాద్యాచారేసత్యనుపశ్చాత్ ఫలాంతరం నిష్పద్యత ఇత్యత్ర దృష్టాంతః।తద్యథేతి। నిమిత్తే

క్షపణాసంభవాత్ నయథావర్ణితచరితస్యాపి వర్తమానదేహపాతే దేహాంతరనిమిత్తాభావశ్శక్యతేనిశ్చేతుం కర్మశేషసద్భావసిద్ధిశ్చ 'తద్య ఇహ రమణీయచరణా స్తతశ్శేషేణే'త్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః । స్యాదేతత్, నిత్యనైమిత్తికాని తేషాం క్షేపకాణి భవిష్యంతీతి । తన్న, విరోధాభావాత్ , సతిహి విరోధే క్షేప్యక్షేపకభావో భవతి నచజన్మాంతరసంచితానాం సుకృతానాం నిత్య[illegible]కైరస్తి విరోధః, శుద్ధిరూపత్వావిశేషాత్ । దురితానాం త్వశుద్ధిరూపత్వాత్ సతిహి విరోధే భవతు క్షపణం। నతు తావతా దేహాంతరనిమిత్తాభావసిద్ధిః సుకృతనిమిత్తత్వోపపత్తేః దుశ్చరితస్యాప్యశేషక్షపణానవగమాత్ , నచనిత్యనైమిత్తికానుష్ఠానాత్ ప్రత్యవాయానుత్పత్తిమాత్రం నపునః ఫలాంతరోత్పత్తిరితి ప్రమాణమస్తి ఫలాంతరస్యాప్యనునిష్పాదిన స్సంభవాత్ । స్మరతిహ్యాపస్తంబః 'తద్యథా ఆమ్రే ఫలార్థే నిర్మితే ఛాయాగంధావనూత్పద్యేతే ఏవం ధర్మం చర్యమాణమర్థా అనూత్పద్యంత' ఇతి । నచాసతి సమ్యగ్దర్శనే సర్వాత్మనా కామ్యప్రతిషిద్ధవర్జనం జన్మప్రాయణాంతరాళే కేన చిత్ ప్రతిజ్ఞాతుం శక్యం, సునిపుణానామపి సూక్ష్మాపరాధదర్శనాత్, సంశయితవ్యం తు భవతి తథాపి నిమిత్తాభావస్య దుర్జ్ఞానత్వమేవ। నచానభ్యుపగమ్యమానే జ్ఞానగమ్యే బ్రహ్మాత్మత్వే కర్తృత్వ భోక్తృత్వస్వభావస్యాత్మనః కైవల్యమాకాంక్షితుం శక్యం అగ్నేరౌష్ణ్యవత్ స్వభావస్యాపరిహార్యత్వాత్ । స్యాదేతత్ - కర్తృత్వభోక్తృత్వకార్యమనర్థో న తచ్ఛక్తిః తేన శక్త్యవస్థానేపి కార్యపరిహారాదుపపన్నో మోక్ష ఇతి । తచ్చ న, శక్తిసద్భావే కార్యప్రసవస్య దుర్నివారత్వాత్ । అథాపి స్యాత్ న కేవలా శక్తిః కార్యమారభతేఽనపేక్ష్యాన్యాని నిమిత్తాని, అతః ఏకాకినీ సా స్థితాపి నాపరాధ్యతీతి । తచ్చ న, నిమిత్తానామపి శక్తిలక్షణేన సంబంధేన నిత్యసంబద్ధత్వాత్ । తస్మాత్ కర్తృత్వభోక్తృత్వస్వభావే సత్యాత్మన్యసత్యాం విద్యాగమ్యాయాం బ్రహ్మాత్మతాయాం న కథంచన మోక్షం ప్రత్యాశాఽస్తి । శ్రుతిశ్చ 'నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయే'తి జ్ఞానాదన్యం మోక్షమార్గం వారయతి । పరస్మాదనన్యత్వేపి జీవస్య సర్వవ్యవహారలోపప్రసంగః , ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాప్రవృత్తేరితిచేన్న, ప్రాక్ప్రబోధాత్ స్వప్నవ్యవహారవత్తదుపపత్తేః । శాస్త్రంచ 'యత్రహి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతీ'త్యాదినాఽప్రబుద్ధవిషయే ప్రత్యక్షాదివ్యవహారముక్త్వా పునః ప్రబుద్ధవిషయే 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే'దిత్యాదినా తదభావం దర్శయ

ల్లోపతే సతీత్యర్థః । తథాపి కామ్యాదికర్మసత్త్వానిశ్చయో నాస్తీత్యత ఆహ ॥ సంశయితవ్యంత్వితి। జ్ఞానం వినా దేహపాతే మోక్షః స్యాదేవేతి నిశ్చయాలాభాత్ త్వత్పక్షక్షతిరితి భావః । బ్రహ్మాభిన్నస్య జీవస్య కర్తృత్వాదిస్వభావస్య మోక్షాశాపి నయుక్తేత్యాహ॥ నచేతి॥ కర్తృత్వాదిరూపం కార్యం న స్వభావః కింతు తచ్ఛక్తిరితి శంకతే॥ స్యాదేతదితి॥ కార్యగమ్యాయాశ్శక్తేః కార్యస్యాత్యంతానుత్పాదే సత్త్వమయుక్తం అతః శక్తిసత్త్వే తద్విషయస్య కార్యస్యాదృష్టదేశకాలాదినిమిత్తానాం చాత్మనా శక్తిద్వారా నిత్యసంబంధత్వాత్ మోక్షో న స్యాదితి పరిహరతి॥ తచ్చేత్యాదినా ॥ మోక్షసిద్ధ్యర్థం జీవస్య బ్రహ్మత్వాంగీకారే సంసారానుపపత్తిమాశంక్యాజ్ఞానాత్తదుపపత్తిమసకృదుక్తాం స్మారయతి ॥ పరస్మాదిత్యాదినా ॥ ప్రా

సంగికంపరిహృత్యపరమంప్రకృతముపసంహరతి॥తదేవమితి॥ ననుపరవిద్యాయామప్యాప్నోతిపదేనగతిశ్శ్రూయతేత్యతఆహ- బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి ॥ వైఫల్యాచ్చగతేర్నపరవిషయత్వమిత్యాహ॥ అపిచేతి॥అనుచింతనపక్షంప్రత్యాహ॥ నచనిత్యసిద్ధేతి॥ కదంతహీనాకైశ్చిత్పరవిషయత్వం గతేరుక్తమిత్యాశంక్యభాష్యంత్యేత్యాహ ॥ పరాపరేతి ॥ ప్రశ్నపూర్వకంపరాప

ర॥ తదేవంపరబ్రహ్మవిదోగంతవ్యాదివిజ్ఞానస్యబాధితత్వా న్నకథంచనగతిరుపపాదయితుంశక్యా కిం విషయాఃపునర్గతిశ్రుతయఇతి । ఉచ్యతే । సగుణవిద్యావిషయాభవిష్యంతి । తథాహిక్వచిత్పంచాగ్ని విద్యాంప్రకృత్యగతిరుచ్యతేక్వచిత్పర్యంకవిద్యాంక్వచిద్వైశ్వానరవిద్యాం । యత్రాపిబ్రహ్మప్రకృత్య గతిరుచ్యతే 'యథాప్రాణోబ్రహ్మకం బ్రహ్మఖంబ్రహ్మే'తి 'అథయదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురేదహరం పుండరీకంవేశ్మే'తిచ తత్రాపి వామనీత్వాదిభి స్సత్యకామాదిభిశ్చ గుణై స్సగుణస్యైవోపాస్యత్వాత్ సంభవతిగతిః, నక్వచిత్ పరబ్రహ్మవిషయాగతిశ్శ్రావ్యతే । యథాగతిప్రతిషేధః శ్రావితః 'నతస్య ప్రాణాఉత్క్రామంతీ'తి । 'బ్రహ్మవిదాప్నోతిపర'మిత్యాదిషుతు సత్యప్యాప్నోతేర్గత్యర్థత్వేవర్ణి తేనన్యాయేనదేశాంతరప్రాప్త్యసంభవాత్ స్వరూపప్రతిపత్తిరేవేయమవిద్యాధ్యారోపితనామరూప ప్రవిలయాపేక్షయాఽభిధీయతే । 'బ్రహ్మైవసన్బ్రహ్మాప్యేతీ'త్యాదివదితిద్రష్టవ్యం। అపిచపరవిషయాగ తిర్వ్యాఖ్యాయమానాప్రరోచనాయవాస్యాదనుచింతనాయవా, తత్రప్రరోచనంతావత్ బ్రహ్మవిదో నగత్యుక్త్యాక్రియతే స్వసంవేద్యేనైవావ్యవహితేనవిద్యాసమర్పితేనస్వాస్థ్యేన తత్సిద్ధేః । నచనిత్యసిద్ధని శ్శ్రేయసనివేదనస్యాసాధ్యఫలస్యవిజ్ఞానస్యగత్యనుచింతనేకాచిదపేక్షోపపద్యతే, తస్మాదపరవిషయైవ గతిః । తత్రపరాపరబ్రహ్మవివేకానవధారణేనాపరస్మిన్బ్రహ్మణిప్రవర్తమానాగతిశ్రుతయఃపరస్మిన్న ధ్యారోప్యంతే । కింద్వేబ్రహ్మణీపరమపరంచేతి । బాఢంద్వే, 'ఏతద్వై సత్యకామపరంచాపరంచబ్ర హ్మయదోంకార'ఇత్యాదిదర్శనాత్ । కింపునఃపరంబ్రహ్మకిమపరమితి । ఉచ్యతే,యత్రావిద్యాకృతనా మరూపాదివిశేషప్రతిషేధేనాస్థూలాదిశబ్దైర్బ్రహ్మోపదిశ్యతేతత్పరం । తదేవయత్రనామరూపాదివి శేషాణాం కేనచిద్విశిష్టముపాసనాయోపదిశ్యతే 'మనోమయఃప్రాణశరీరోభారూప'ఇత్యాదిశబ్దై స్త దపరం । నన్వేవంసత్యద్వితీయశ్రుతిరుపరుధ్యేత। న, అవిద్యాకృతనామరూపోపాధికృతతయాపరిహృత త్వాత్ । తస్యచాపరబ్రహ్మోపాసనస్యతత్సన్నిధౌశ్రూయమాణం 'సయదిపితృలోకకామోభవతీ' త్యాదిజగదైశ్వర్యలక్షణంసంసారగోచరమేవఫలంభవతి, అనివర్తితత్వాదవిద్యాయాః । తస్యచదేశ విశేషావబద్ధత్వాత్ తత్ప్రాప్త్యర్థంగమనమవిరుద్ధం । సర్వగతత్వేపిచాత్మనఃఆకాశస్యేవఘటాదిగమ నేబుద్ధ్యాద్యుపాధిగమనేగమనప్రసిద్ధిరిత్యవాదిష్మ 'తద్గుణసారత్వా'దిత్యత్ర । తస్మాత్ 'కార్యంబాదరి' రిత్యేషఏవస్థితఃపక్షః 'పరంజైమిని'రితితుపక్షాంతరంప్రతిభానమాత్రప్రదర్శనం ప్రజ్ఞావికాసనాయేతి ద్రష్టవ్యం॥ ... ... ※

సూ. ౧౫. అప్రతీకాలంబనాన్నయతీతిబాదరాయణఉభయథాఽదోషాత్తత్క్రతుశ్చ॥

స్థితమేతత్ కార్యవిషయాగతిర్నపరవిషయేతి । ఇదమిదానీంసందిహ్యతే, కింసర్వాన్వికారాలంబనాన

రబ్రహ్మవిభాగంవదన్నపరబ్రహ్మణిగతేరర్థవత్త్వమాహ । కింద్వేఇత్యాదినా ॥ వ్యాపినోజీవస్యకథంగతి స్తత్రాహ॥స ర్వగతత్వేపీతి ॥ ఇతిపంచమాధికరణమ్॥ ... ... ※

౧౫. ఏవంగంతవ్యంనిరూప్యగంతౄన్నిర్ధారయతి॥ అప్రతీకాలంబనానితి ॥ 'సఏనాన్బ్రహ్మగమయతీ'త్యవిశేషశ్రుతే స్తత్క్రతున్యాయాచ్చసంశయమాహ ॥ ఇదమితి ॥ అనియమాధికరణేతత్వవిద్యాయా అన్యత్రసర్వోపాసకానాంమా

ర్గోపసంహార ఉక్తః, ఇదానీమప్రతీకోపాసకానామేవ మార్గో న సర్వేషాం వికారోపాసకానామిత్యుభయథాభావోక్తౌ పూర్వోక్తవిరోధస్స్యాత్, తస్మాదుపాసకమాత్రస్యోత్తరమార్గసిద్ధిరితి పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాన్తే తూభయథాభావసిద్ధిః। అదోషాదితి సూత్రే పదచ్ఛేదో విరోధాదిత్యర్థః। 'అనియమస్సర్వేషా'మితి సూత్రే సర్వశబ్దస్య ప్రతీకోపాసకాన్యపరత్వాదితి భావః। యద్యపి ప్రతీకధ్యాయినాం పిత్ర్యయాణతృతీయస్థానయోరప్రవేశాదర్చిరాదిమార్గో వాచ్యః తథాపి తేషాం విద్యుత్పర్యన్తమేవ గమనమస్తు న బ్రహ్మప్రాప్తిర్బ్రహ్మక్రతుత్వాభావాత్। యో యద్ధ్యాయతి స తత్ప్రాప్నోతీతి హి

విశేషితైవ అమానవః పురుషః ప్రాపయతి బ్రహ్మలోకముత కాంశ్చిదేవేతి। కిం తావత్ప్రాప్తం సర్వేషామేవైషాం విదుషామన్యత్ర పరస్మాద్బ్రహ్మణో గతిస్స్యాత్ తథా హి 'అనియమస్సర్వేషా'మిత్యత్ర విశేషితైవైషాం విద్యాన్తరేష్వవతారితేత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ ॥అప్రతీకాలంబనానితి॥ ప్రతీకాలంబనాన్వర్జయిత్వా సర్వానన్యాన్వికారాలంబనాన్నయతి బ్రహ్మలోకమితి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే। న హ్యేవముభయథాభావాభ్యుపగమే కశ్చిద్దోషోఽస్తి అనియమన్యాయస్య ప్రతీకవ్యతిరిక్తేష్వప్యుపాసనేషూపపత్తేః। తత్క్రతుశ్చాస్యోభయథాభావస్య సమర్థకో హేతుర్ద్రష్టవ్యః। యో హి బ్రహ్మక్రతుః స బ్రాహ్మమైశ్వర్యమాసీదేదితి శ్లిష్యతే 'తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతీ'తి శ్రుతేః। న తు ప్రతీకేషు బ్రహ్మక్రతుత్వమస్తి ప్రతీకప్రధానత్వాదుపాసనస్య। నన్వబ్రహ్మక్రతురపి బ్రహ్మ గచ్ఛతీతి శ్రూయతే, యథా పంచాగ్నివిద్యాయాం 'స ఏనాన్బ్రహ్మ గమయతీ'తి। భవతు యత్రైవమాహత్యవాద ఉపలభ్యతే తదభావే త్వౌత్సర్గికేణ తత్క్రతున్యాయేన బ్రహ్మక్రతూనామేవ తత్ప్రాప్తిర్నేతరేషామితి మన్యతే॥... ... ... ※

※ సూ॥౧౬॥ విశేషం చ దర్శయతి॥ ※

నామాదిషు ప్రతీకోపాసనేషు పూర్వస్మాత్ పూర్వస్మాత్ ఫలవిశేషముత్తరస్మిన్నుత్తరస్మిన్నుపాసనే దర్శయతి 'యావన్నామ్నో గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతి వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ యావద్వాచో గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతి మనో వావ వాచో భూయ' ఇత్యాదినా। స చాయం ఫలవిశేషః ప్రతీకతన్త్రత్వాదుపాసనానాముపపద్యతే, బ్రహ్మతన్త్రత్వే తు బ్రహ్మణోఽవిశిష్టత్వాత్ కథం ఫలవిశేషస్స్యాత్। తస్మాన్న ప్రతీకాలంబనానామితరైస్తుల్యఫలత్వమితి॥... ... ... ※

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ
చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

తత్క్రతున్యాయః శ్రుతిమూలః, ప్రతీకేషు చ నామాదిషు ధ్యేయేషు బ్రహ్మణో గుణత్వాత్ న ప్రాధాన్యేన ధ్యేయత్వమస్తి। అస్య చ న్యాయస్య పంచాగ్నివిద్యాయామాహత్యవాదాత్ ప్రత్యక్షవచనాద్బాధ ఇష్ట ఇతి సూత్రభాష్యార్థః॥......... ※

౧౬॥ కించ ప్రతీకతారతమ్యేన ఫలతారతమ్యశ్రుతేర్న ప్రతీకధ్యాయినాం బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యాహ ॥విశేషం చేతి॥ తస్మాదసతి వచనే బ్రహ్మధ్యాయిన ఏవ బ్రహ్మగన్తార ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్॥... ... ... ※

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ భాష్యరత్నప్రభాయాం
చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీ విష్ణవే నమః

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే, చతుర్థాధ్యాయే చతుర్థపాదప్రారంభః.

సంపద్యావిర్భావాధికరణమ్. ౧.

పూర్వపాదే బ్రహ్మోపాసకానాం కార్యబ్రహ్మప్రాప్తిరుక్తా, సంప్రతి తేషామైశ్వర్యవిశేషం బ్రహ్మలోకే(?) పాదస్యోత్తరార్ధేన ప్రపంచయిష్యన్ ఆదావభ్యర్హితపరవిద్యాప్రాప్యం నిర్విశేషబ్రహ్మభావమాహ॥ సంపద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాదితి॥ నిర్గుణవిద్యాఫలవాక్యముదాహృత్య స్వశబ్దస్య స్వీయాగంతుకరూపస్వాత్మరూపవాచిత్వాత్ సంశయమాహ॥ ఏవమితి॥ పూర్వపక్షే మోక్షస్య స్వర్గాదవిశేషః, సిద్ధాంతే విశేష ఇతి ఫలమ్, తత్ర మోక్ష ఆగంతుకః ఫలత్వాత్ స్వర్గవదితి న్యాయోపేతయాఽభినిష్పత్తిశ్రుత్యా పూర్వపక్షమాహ ॥ కిమిత్యాదినా ॥ స్వశబ్దశ్రుతిబా

॥సూ॥ ౧॥ సంపద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్

'ఏవమేవైష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్ సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి శ్రూయతే । తత్ర సంశయః, కిం దేవలోకాద్యుపభోగస్థానేష్వివాగంతుకేన కేనచిద్విశేషేణాభినిష్పద్యతే ఆహోస్విదాత్మమాత్రేణేతి । కిం తావత్ ప్రాప్తం స్థానాంతరేష్వివాగంతుకేన కేనచిద్రూపవిశేషేణాభినిష్పత్తిస్స్యాత్, మోక్షస్యాపి ఫలత్వప్రసిద్ధేః అభినిష్పద్యత ఇతి చోత్పత్తిపర్యాయత్వాత్ । స్వరూపమాత్రేణ చేదభినిష్పత్తిః పూర్వాస్వప్యవస్థాసు స్వరూపానపాయాద్విభావ్యేత । తస్మాద్విశేషేణ కేనచిదభినిష్పద్యత ఇతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః, కేవలేనైవాత్మనావిర్భవతి న ధర్మాంతరేణేతి । కుతః స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి, స్వశబ్దాత్, అన్యథా హి స్వశబ్దేన విశేషణమనవక్లృప్తం స్యాత్ । నన్వాత్మీయాభిప్రాయః స్వశబ్దో భవిష్యతి । న, తస్యావచనీయత్వాత్ । యేనైవ హి కేనచిద్రూపేణాభినిష్పద్యతే తస్యైవాత్మీయత్వోపపత్తేః స్వేనేతి విశేషణమనర్థకం స్యాత్ । ఆత్మవచనతాయాంత్వర్థవత్ కేవలేనైవాత్మరూపేణాభినిష్పద్యతే నాగంతుకేనాపరరూపేణాపీతి ॥ కః పునర్విశేషః పూర్వాస్వవస్థాస్విహ చ స్వరూపానపాయసామ్యే సతీత్యత ఆహ ॥ ... ... *

సూ. ౨. ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్ ॥

యోఽత్రాభినిష్పద్యత ఇత్యుక్తః స సర్వబంధవినిర్ముక్తః శుద్ధేనైవాత్మనాఽవతిష్ఠతే పూర్వత్రాంధో భవత్యపి రోదితీవ వినాశమేవాపీతో భవతీతి చావస్థాత్రయకలుషితేనాత్మనేత్యయం విశేషః, కథం పునరవగమ్యతే ముక్తోఽయమిదానీం భవతీతి ప్రతిజ్ఞానాదిత్యాహ । తథా హి 'ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీ'త్యవస్థాత్రయదోషవిహీనమాత్మానం వ్యాఖ్యేయత్వేన ప్రతిజ్ఞాయ 'అశరీరం వావ సంతం న ప్రియాప్రియే స్పృశత' ఇతి చోపన్యస్య 'స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుష' ఇతి చోపసంహరతి, తథాఖ్యాయికోపక్రమేపి 'య ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యు'రిత్యాది ముక్తాత్మవిష

ధితో న్యాయః అభినిష్పత్తిశ్చ సాక్షాత్కారవృత్త్యభిప్రాయా బంధధ్వంసజన్మన్యౌపచారిక్యేవేతి మత్వా సిద్ధాంతయతి ఏవమితి ॥ మోక్షస్య ఫలత్వప్రాప్తాగంతుకత్వనిరాసార్థం స్వశబ్ద ఇతి యుక్తం స్వీయవాచిత్వే త్వనర్థకానువాదస్స్యాదిత్యర్థః ॥ సూత్రాంతరం గృహ్ణాతి ॥ కః పునరితి ॥ ... ... *

౨. జాగరితే హ్యంధ్యాది దేహధర్మవాన్ భవతి స్వప్నే తు హత ఇవ కేనచిత్ । అపి చ పుత్రాదినాశాద్రోదితీవ భవతి, సుషుప్తౌ తు విశేషాజ్ఞానాద్వినష్ట ఇవేతి, బంధదశాయాం కలుషితాత్మనాతిష్ఠతి, మోక్షే తు విగలితాఖిలదుఃఖః పరితః ప్రద్యోతమానః పూర్ణానందాత్మనాఽవతిష్ఠత ఇతి మహాన్ విశేష ఇత్యర్థః ॥ ... ... *

౩. కార్యగోచరమితి కార్యజ్యోతిః ప్రాప్తమిత్యర్థః. కార్యం ప్రాప్తోపి ముక్తః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ నచానతివృత్త ఇతి ॥ అధి౧ ❀
౪. ❀ అవిభాగేన దృష్టత్వాత్ ❀ స్వరూపస్థితం ముక్తముపజీవ్య వాదివివాదాత్ బ్రహ్మాభేదాభేదసంశయే సత్యత్యంతభేదం పూర్వపక్షముక్త్వా సిద్ధాంతమాహ ॥ యస్యేతి ॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్. ... ... ❀

యమేవ ప్రతిజ్ఞానం । ఫలత్వసిద్ధిరపి మోక్షస్య బంధనివృత్తిమాత్రాపేక్షా నాపూర్వోపజనాపేక్షా । యదప్యభినిష్పద్యత ఇత్యుత్పత్తిపర్యాయత్వం తదపి నాపూర్వావస్థాపేక్షం యథా రోగనివృత్తావరోగోఽభినిష్పద్యత ఇతి తద్వత్ । తస్మాదదోషః ॥ ... ... ❀

❀ సూ. ౩. ఆత్మా ప్రకరణాత్ ॥ ❀

కథం పునర్ముక్త ఇత్యుచ్యతే 'యావతా పరం జ్యోతిరుపసంపద్యే'తి కార్యగోచరమేవైనం శ్రావయతి । జ్యోతిశ్శబ్దస్య భౌతికజ్యోతిషి రూఢత్వాత్ । నచానతివృత్తో వికారవిషయాత్ కశ్చిన్ముక్తో భవితుమర్హతి వికారస్యార్తత్వప్రసిద్ధేరితి । నైష దోషః । యత ఆత్మైవాత్ర జ్యోతిశ్శబ్దేనావేద్యతే ప్రకరణాత్ । 'య ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యు'రితి హి ప్రకృతే పరస్మిన్నాత్మని నాకస్మాద్భౌతికం జ్యోతిశ్శక్యం గ్రహీతుం, ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియాప్రసంగాత్ । జ్యోతిశ్శబ్దస్త్వాత్మన్యపి దృశ్యతే 'తద్దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతి'రితి । ప్రపంచితం చైతత్ 'జ్యోతిర్దర్శనా'దిత్యత్ర ॥ ... ... ❀

❀ సూ. ౪. అవిభాగేన దృష్టత్వాత్ ॥ ❀

పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే యః స కిం పరస్మాదాత్మనః పృథగేవ భవతి ఉతావిభాగేనైవావతిష్ఠత ఇతి విచికిత్సాయాం 'స తత్ర పర్యేతీ'త్యధికరణాధికర్తృవ్యపదేశాత్ 'జ్యోతిరుపసంపద్యే'తి చ కర్తృకర్మనిర్దేశాద్భేదేనైవావస్థానమితి యస్య మతిః తం వ్యుత్పాదయతి । అవిభక్త ఏవ పరేణాత్మనా ముక్తోఽవతిష్ఠతే । కుతః, దృష్టత్వాత్ । తథా హి 'తత్త్వమసి. అహం బ్రహ్మాస్మి. యత్ర నాన్యత్పశ్యతి. నతు తద్ద్వితీయమస్తి. తతోఽన్యద్విభక్తం యత్పశ్యే'దిత్యేవమాదీని వాక్యాన్యవిభాగేనైవ పరమాత్మానం దర్శయంతి । యథాదర్శనమేవ చ ఫలం యుక్తం తత్క్రతున్యాయాత్ 'యథోదకం శుద్ధే శుద్ధమాసిక్తం తాదృగేవ భవత్యేవం మునేర్విజానత ఆత్మా భవతి గౌతమే'తి చైవమాదీని ముక్తస్వరూపనిరూపణపరాణి వాక్యాన్యవిభాగమేవ దర్శయంతి నదీసముద్రాదినిదర్శనాని చ । భేదనిర్దేశస్త్వభేదేఽప్యుపచర్యతే । 'స భగవః కస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత' ఇతి 'స్వే మహిమ్ని'తి 'ఆత్మరతిరాత్మక్రీడ' ఇతి చైవమాదిదర్శనాత్ ॥ ... ❀

❀ సూ. ౫. బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః ॥ ❀

స్థితమేతత్ 'స్వేన రూపేణే'త్యాత్మమాత్రస్వరూపేణాభినిష్పద్యతే నాగంతుకేనాపరరూపేణేతి । అధునా తు తద్విశేషబుభుత్సాయామభిధీయతే । స్వమస్య రూపం బ్రాహ్మమపహతపాప్మత్వాది సత్యసంకల్పత్వావసానం తథా సర్వజ్ఞత్వం సర్వేశ్వరత్వం చ తేన స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే । కుతః, ఉపన్యాసాదిభ్యస్తథాత్వావగమాత్ । తథా హి 'య ఆత్మాఽపహతపాప్మే'త్యాదినా 'సత్యకామస్సత్యసంకల్ప' ఇత్యేవమంతేనోపన్యాసేనైవమాత్మకతామాత్మనో బోధయతి । తథా 'స తత్ర పర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణ' ఇత్యైశ్వర్యరూపమావేదయతి । 'తస్య సర్వేషు లోకేషు కామ

౫. ❀ బ్రాహ్మేణ జైమినిః ❀ ॥ ఉక్తబ్రహ్మస్వరూపం ముక్తముపజీవ్య స కిం సత్యేన సర్వజ్ఞత్వాదినా ధర్మేణ యుక్తస్తిష్ఠతి ఉత సత్యస్యాశశృంగవదత్యంతాసత్త్వాచ్చిన్మాత్రాత్మనా తిష్ఠతి కిం వా వస్తుతశ్చిన్మాత్రోఽపి జీవాంతరవ్యవహారదృష్ట్యా కల్పితసర్వజ్ఞత్వాదిమానితి మునివిప్రతిపత్తేస్సంశయే సత్యాద్యం పూర్వపక్షమాహ ॥ అథ నేత్యాదినా ॥ తత్త్రపక్షసిద్ధిరేవ ఫలం ద్రష్టవ్యం । 'సోఽన్వేష్టవ్య' ఇతి విధ్యర్థ ఉద్దేశః, య ఆత్మేత్యాదిరుపన్యాసశబ్దార్థః । ఆదిపదాద్విధివ్యపదేశగ్రహః ।

తత్రాజ్ఞాతజ్ఞాపకో విధిస్తమాహ ॥ తథాసతశ్రుతీతి॥ 'యస్సర్వజ్ఞ' ఇత్యాదిస్తువ్యపదేశోఽయంహినోద్దేశః విధ్యభావాత్ నాపివిధిఃసిద్ధవన్నిర్దేశాదిత్యర్థః ॥ ... ... *

౧. సత్యకామత్వాదిధర్మాణాంసత్యత్వందూషయన్నత్యంతాసత్త్వపక్షమాహ ॥ చితితన్మాత్రేణేతి॥ చితిశ్చైతన్యం, శబ్దజ్ఞానాద్యోవికల్పోఽసత్ప్రత్యయస్తజ్జాఃఅత్యంతాసంత ఇతియావత్। అస్త్వభావరూపధర్మాణామసత్త్వం భావధర్మాణాంతుసత్త్వమిత్యాశంక్య తేషామప్యౌపాధికత్వాదసత్త్వమిత్యాహ ॥ సత్యకామేతి ॥ చిన్మాత్రముక్తేజక్షణాదిశ్రుతిఃకథంతత్రాహ ॥ అతఏవేతి ॥ సర్వధర్మనిషేధాదేవేత్యర్థః ॥ ... ... *

౨. ధర్మాణాంసత్యత్వమత్యంతాసత్యత్వంచేతి పక్షద్వయముక్తం అద్వైతశ్రుతీనాం సర్వజ్ఞత్వాదిశ్రుతివ్యవహారయోశ్చబాధాపాతాదతస్తృతీయపక్షశ్శ్రేయానితిసిద్ధాంతయతి॥ ఏవమపీతి॥ అత్ర కేచిత్ ముహ్యంతిఅఖండచిన్మాత్రజ్ఞానాత్ ముక్తస్యాజ్ఞానాభావాత్, కుతఆజ్ఞానికధర్మయోగ ఇతి, తఇత్థంబోధనీయాః యఈశ్వరధర్మాస్తఏవ ...

చారోభవతీతిచ 'సర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వర' ఇత్యాదివ్యపదేశాశ్చైవముపపన్నా భవిష్యంతీతి ॥ ... *

సూ. ౧. చితితన్మాత్రేణతదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః ॥

యద్యప్యపహతపాప్మత్వాదయోభేదేనైవధర్మానిర్దిశ్యంతే తథాపిశబ్దవికల్పజాఏవైతే, పాప్మాదినివృత్తిమాత్రంహితత్రగమ్యతే, చైతన్యమేవత్వస్యాత్మనఃస్వరూపమితి తన్మాత్రేణ స్వరూపేణాభినిష్పత్తిర్యుక్తా । తథాచశ్రుతిః 'ఏవంవాఅరేఽయమాత్మాఽనంతరోఽబాహ్యఃకృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన' ఇత్యేవంజాతీయకానుగృహీతాభవిష్యతి । సత్యకామత్వాదయస్తుయద్యపివస్తుస్వరూపేణైవధర్మాఉచ్యంతేసత్యాఃకామాఅస్యేతి, తథాప్యుపాధిసంబంధాధీనత్వాత్తేషాం నచైతన్యవత్ స్వరూపత్వసంభవః అనేకాకారత్వప్రతిషేధాత్ । ప్రతిషిద్ధంహిబ్రహ్మణోఽనేకాకారత్వం 'నస్థానతోఽపిపరస్యోభయలింగ' మిత్యత్ర । అతఏవజక్షణాదిసంకీర్తనమపిదుఃఖాభావమాత్రాభిప్రాయంస్తుత్యర్థమాత్మరతిరిత్యాదివత్ । నహిముఖ్యాన్యేవరతిక్రీడామిథునాన్యాత్మనిమిత్తానిశక్యంతేవర్ణయితుం, ద్వితీయవిషయత్వాత్తేషాం । తస్మాత్ నిరస్తాశేషప్రపంచేనప్రసన్నేనావ్యపదేశ్యేనబోధాత్మనాఽభినిష్పద్యత ఇత్యౌడులోమిరాచార్యోమన్యతే ॥ ... ... *

సూ. ౨. ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధంబాదరాయణః ॥

ఏవమపి పారమార్థికచైతన్యమాత్రస్వరూపాభ్యుపగమే వ్యవహారాపేక్షయాపూర్వస్యాప్యుపన్యాసాదిభ్యోఽవగతస్యబ్రాహ్మస్యైశ్వర్యరూపస్యాప్రత్యాఖ్యానాదవిరోధంబాదరాయణఆచార్యోమన్యతే॥

సూ. ౮. సంకల్పాదేవతుతచ్ఛ్రుతేః ॥

హార్దవిద్యాయాంశ్రూయతే 'సయదిపితృలోకకామోభవతిసంకల్పాదేవాస్యపితరస్సముత్తిష్ఠంతీ' త్యాది । తత్రసంశయః, కింసంకల్పఏవకేవలఃపిత్రాదిసముత్థానహేతురుతనిమిత్తాంతరసహితఇతి । త

జ్ఞాత్మనిముక్తేజీవాంతరైర్వ్యవహ్రియంతఇతి । నచమూలావిద్యైక్యాత్తన్నాశే కుతోజీవాంతరమితి వాచ్యం, నవయంతన్నాశేజీవాంతరవ్యవహారంబ్రూమః కింతు తదంశనాశే నాంశాంతరాధ్యాత్మికశరీరద్వయాభిమానినోముక్తావంశాంతరోపాధికాజీవావ్యవహర్తారఇతివదామః । తర్హినానావిద్యాపక్షఏవకుతోనాద్రియతే జీవభేదస్యావశ్యకత్వాదితిచేన్న । ప్రకృతినానాత్వంప్రతిజీవంప్రపంచభేదఇత్యాద్యప్రామాణికానేకార్థగౌరవాదితిసర్వవృద్ధసమ్మతైకవిద్యాపక్షఏవశ్రేయాన్, అంశభేదేనచబంధముక్తివ్యవస్థేతిసంక్షేపః ॥ ఇతితృతీయాధికరణమ్. ... *

౮. ఏవంపరవిద్యాఫలముక్తమిదానీమపరవిద్యాఫలంప్రపంచయతి ॥ సంకల్పాదేవతుతచ్ఛ్రుతేరితి ॥ ఏవకారస్యాయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదసాధారణ్యాత్ సంశయః, బ్రహ్మలోకంగతస్యోపాసకస్య సంకల్పోయత్నాంతరసాపేక్షః

భోగసామగ్రీసంకల్పత్వాదస్మదాదిసంకల్పవత్ । నచైవకారవిరోధః సంకల్పేనసామగ్ర్యా అయోగవ్యవచ్ఛేదేనసాఫల్యార్థత్వాత్ యత్నాన్తరంగీకారేభోగపుష్ట్యసిద్ధేశ్చేతిపూర్వపక్షార్థః। అత్రలోకవృత్తానుసరణంఫలం, సిద్ధాంతేతు విద్యాబలేనసంకల్పస్యైవభోగపుష్టికరత్వసిద్ధిరితిభేదః । కించ యదిభోగసంకల్పానంతరమపియత్నాంతరసాధ్యానిమిత్తాపేక్షాస్యాత్ తర్హినిమిత్తప్రాప్తేఃప్రాగ్జాతసంకల్పస్యవంధ్యత్వంస్యాత్ భోగవిలంబాత్తతస్సత్యసంకల్పశ్రుతేర్న యత్నాంతరాపేక్షేత్యాహ॥నిమిత్తాంతరమపీతి॥... ... ... ※

శ్రుతస్యాపిసంకల్పాదేవేతిశ్రవణేలోకవన్నిమిత్తాంతరాపేక్షాయుక్తా । యథాలోకేఽస్మదాదీనాంసంకల్పాత్ గమనాదిభ్యశ్చ హేతుభ్యఃపిత్రాదిసంపత్తిర్భవత్యేవముక్తస్యాపిస్యాత్ ఏవందృష్టవిపరీతంనకల్పితంభవిష్యతి । సంకల్పాదేవేతితురాజ్ఞఇవసంకల్పితార్థసిద్ధికరీంసాధనాంతరసామగ్రీం సులభామపేక్ష్యోచ్యతే।నచసంకల్పమాత్రసముత్థానాఃపిత్రాదయోమనోరథవిజృంభితవచ్చంచలత్వాత్ పుష్కలంభోగంసమర్పయితుంపర్యాప్నుయురిత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః । సంకల్పాదేవతు కేవలాత్ పిత్రాదిసముత్థానమితి । కుతః, తచ్ఛ్రుతేః ‘ సంకల్పాదేవాస్యపితరస్సముత్తిష్ఠంతీ’త్యాదికాహిశ్రుతిర్నిమిత్తాంతరాపేక్షాయాంపీడ్యేత, నిమిత్తాంతరమపితుయదిసంకల్పానువిధాయ్యేవస్యాత్, భవతు, నతుప్రయత్నాంతరసంపాద్యంనిమిత్తాంతరమిష్యతే । ప్రాక్సంపత్తేర్వంధ్యసంకల్పత్వప్రసంగాత్। నచశ్రుతిగమ్యేఽర్థేలోకవదితిసామాన్యతోదృష్టంక్రమతే।సంకల్పబలాదేవచైషాంయావత్ప్రయోజనంస్థైర్యోపపత్తిః ప్రాకృతసంకల్పవిలక్షణత్వాన్ముక్తసంకల్పస్య॥... ... ... ※

※ సూ॥౯॥అతఏవచానన్యాధిపతిః ※

అతఏవచావంధ్యసంకల్పత్వాదనన్యాధిపతిర్విద్వాన్ భవతి, నాస్యాన్యోఽధిపతిర్భవతీత్యర్థః । నహిప్రాకృతోఽపిసంకల్పయన్నన్యస్వామికత్వమాత్మనఃసత్యాంగతౌసంకల్పయతి।శ్రుతిశ్చైతద్దర్శయతి ‘ అథయఇహాత్మానమనువిద్యవ్రజంత్యేతాంశ్చసత్యాన్ కామాన్ తేషాంసర్వేషులోకేషుకామచారోభవతీ’తి ॥

※ సూ ॥౧౦॥అభావంబాదరిరాహహ్యేవమ్॥ ※

‘ సంకల్పాదేవాస్యపితరస్సముత్తిష్ఠంతీ’త్యతఃశ్రుతేర్మనస్తావత్ సంకల్పసాధనంసిద్ధం, శరీరేంద్రియాణిపునఃప్రాప్తైశ్వర్యస్యవిదుషస్సంతినసంతీతిసమీక్ష్యతే। తత్రబాదరిస్తావదాచార్యఃశరీరస్యేంద్రియాణాంచాభావంమహీయమానస్యవిదుషోమన్యతే । కస్మాత్, ఏవంహ్యాహామ్నాయః ‘ మనసైతాన్కామాన్పశ్యన్రమతేయఏతేబ్రహ్మలోకే’ ఇతియదిమనసాశరీరేంద్రియైశ్చవిహరేత్మనసేతివిశేషణంనస్యాత్। తస్మాదభావశ్శరీరేంద్రియాణాంమోక్షే॥... ... ... ※

※ సూ॥౧౧॥భావంజైమినిర్వికల్పామననాత్ ॥ ※

జైమినిస్త్వాచార్యోమనోవచ్ఛరీరస్యాపిసేంద్రియస్య భావంముక్తంప్రతి మన్యతే, యతః ‘ సఏకధాభవతిత్రిధాభవతీ’త్యాదినాఽనేకధాభావవికల్పమామనంతి । నహ్యనేకవిధతావినాశరీరభేదేనాంజసీస్యాత్।యద్యపినిర్గుణాయాంభూమవిద్యాయామయమనేకధాభావవికల్పఃపఠ్యతేతథాపివిద్యమానమే

౯॥ నన్వీశ్వరాధీనస్యవిదుషఃకథంసంకల్పమాత్రాద్భోగసిద్ధిస్తత్రాహ ।అతఏవేతి ॥ ఈశ్వరధర్మఏవవిదుష్యావిర్భూతఇతినసంకల్పభంగఇతిభావః ॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్॥... ... ... ※

౧౦॥ఏవకారవత్ మనసేతివిశేషణేనఅన్యయోగవ్యవచ్ఛేదాద్దేహాద్యభావఇతి పూర్వపక్షయతి॥※అభావంబాదరిరాహహ్యేవమితి※॥అత్రాప్రసివాదివివాదాత్ సంశయః, తత్ర దేహాదయోనసంత్యేవసదాసంత్యేవేతిచపక్షద్వయంపూర్వపక్షః, కాలభేదేనేచ్ఛయాసంతినసంతిచేతిసిద్ధాంతపక్షోద్రష్టవ్యః, ఫలంతుతత్తచ్ఛ్రుతేముఖ్యత్వమితివివేకః॥ ...॥౧౧॥

౧౨. ద్వాదశాహవదితి॥ 'య ఏవం విద్వాంస స్సత్రముపయంతీ'త్యుపాయనచోదనాగమ్యాస్వశ్రుతే ద్వాదశాహస్య సత్రత్వం, ఆసతేతిచోపయంతీతి వా చోదితత్వం సత్రలక్షణమితి స్థితేః, తథా 'ద్వాదశాహం ప్రజాకామం యాజయే'దితి యజతిచోదనాదర్శనాత్ నియతకర్తృకత్వావగమేపద్విరాత్రాదివదహీనత్వం చేత్యర్థః॥౧౩॥౧౪॥ ఇతి పంచమాధికరణమ్॥❀

౧౫॥❀ప్రదీపవదావేశః❀॥ సంకల్పమాత్రాన్నిర్మిత దేహాననుపజీవ్య తేషామాభయధాదర్శనాత్ సంశయమాహ॥ భావమితి ॥ అనాదిలింగశరీరస్యైకస్మిన్నేవ శరీరే భావాన్నిర్మితానేకదేహేషు భోగాసిద్ధిః పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి మత్వా సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ యథేత్యాదినా । 'స ఏకధా త్రిధా సంచ ధే' త్యాదిశ్రుత్యా విదుష ఏవానేకధాభావ ఉక్తః, విద్వాంస్తు న దేహమాత్రం నాపి చిన్మాత్రః కింతు లింగోపహితాత్మా । న చ తస్య లింగభేదం వినానేకత్వం సంభవతి। అతః శ్రుతిబలా

వేదం సగుణావస్థాయామైశ్వర్యం భూమవిద్యాస్తుతయే సంకీర్త్యత ఇత్యతస్సగుణవిద్యాఫలభావేనోపతిష్ఠత ఇత్యుచ్యతే॥ ... ... ❀

❀ సూ॥౧౨॥ ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోఽతః॥ ❀

బాదరాయణః పునరాచార్యోఽత ఏవోభయలింగశ్రుతిదర్శనాదుభయవిధత్వం సాధుమన్యతే, యదా సశరీరతాం సంకల్పయతి తదా సశరీరో భవతి యదాత్వశరీరతాం తదాత్వశరీర ఇతి । సత్యసంకల్పత్వాత్ సంకల్పవైచిత్ర్యాచ్చ ద్వాదశాహవత్, యథా ద్వాదశాహస్సత్రమహీనశ్చ భవతి ఉభయలింగ శ్రుతిదర్శనాత్, ఏవమిదమపీతి॥... ... ...❀

❀ సూ॥౧౩॥ తన్వభావే సంధ్యవదుపపత్తేః॥ ❀

యదా తనోస్సేంద్రియస్య శరీరస్యాభావ స్తదా యథా సంధ్యే స్థానే శరీరేంద్రియవిషయేష్వవిద్యమానేష్వప్యుపలబ్ధిమాత్రా ఏవ పిత్రాదికామా భవంతి, ఏవం మోక్షేపి స్యుః, ఏవం హ్యేతదుపపద్యతే॥.....❀

❀ సూ॥౧౪॥ భావే జాగ్రద్వత్॥❀

భావే పున స్తనోర్యథా జాగరితే విద్యమానా ఏవ పిత్రాదికామా భవంత్యేవముక్తస్యాప్యుపపద్యతే॥❀

❀ సూ॥౧౫॥ ప్రదీపవదావేశ స్తథా హి దర్శయతి॥❀

'భావం జైమినిర్వికల్పామననా'దిత్యత్ర సశరీరత్వం ముక్తస్యోక్తం తత్ర త్రిధాభావాదిష్వనేకశరీరసర్గే కేం నిరాత్మకాని శరీరాణి దారుయంత్రవత్ సృజ్యంతే కిం వా సాత్మకాన్యస్మదాదిశరీరవదితి భవతి విశయః। తత్రాత్మమనసోర్భేదానుపపత్తేరేకేన శరీరేణ యోగాదితరాణి నిరాత్మకానీత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతిపద్యతే, ప్రదీపవదావేశ ఇతి । యథా ప్రదీప ఏకోఽనేకప్రదీపభావమాపద్యతే వికారశక్తియోగాత్ ఏవమేకోపి సన్ విద్వానైశ్వర్యయోగాదనేకభావమాపద్య సర్వాణి శరీరాణ్యావిశతి । కుతః, తథా హి దర్శయతి శాస్త్రమేకస్యానేకభావం 'స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి పంచధా భవతి స ప్తధా నవధే'త్యాది నైతద్దారుయంత్రోపమాభ్యుపగమేఽవకల్పతే నాపి జీవాంతరావేశే । న చ నిరాత్మకానాం శరీరాణాం ప్రవృత్తిస్సంభ

దేకస్యైవానాదిలింగస్యానేకదేహేషు ప్రదేశభేద ఏష్టవ్యః । యద్యపి మూలప్రదీపస్య వర్త్యంతరేషూత్పన్నదీపానాం చాత్యంతభేదోఽస్తి । లింగస్య తు దేహభేదకృతో భేదో న స్వతః, స్వతో లింగభేదే తదుపహితజీవభేదాదనుసంధానానుపపత్తేః, ఆగంతుకానేకలింగసృష్టావసత్కార్యవాదాపాతాచ్చ, తథాపి ప్రదీపత్వజాత్యైక్యేన వ్యక్త్యైక్యారోపాత్ దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయో స్సామ్యం ద్రష్టవ్యం తథా చ యథా ప్రదీపోఽనేకవర్తిషు ప్రవిశతి ఏవం విద్యాయోగబలాత్ విద్వల్లింగస్య వ్యాపిత్వాదనేకదేహేషు యుగపదావేశ ఇతి సూత్రార్థః । విదుషోఽనేకధాత్వం శ్రుతమన్యథా న ఘటత ఇత్యాహ ॥ నైతదితి ॥ ఇతశ్చ సాత్మకత్వమిత్యాహ ॥ న చ నిరాత్మకానామితి ॥ యదనాదిమన ఏకదేహస్థం తదనుసారీణి దే

హాంతరస్థానిమనాంసిభవంతి తదవస్థానాత్తన్నియమ్యత్వసంభవాదిత్యత్రయోగశాస్త్రసమ్మతిమాహ॥ ఏష్వైవేతి॥నిర్మా ణచిత్తాన్యస్మితామాత్రాత్ ప్రవృత్తిభేదేప్రయోజకంచిత్తమేకమనేకేషామితి భగవత్పతంజలినాసూత్రితం । యోగినోఽభిమానమాత్రాన్నిర్మాణచిత్తానినిర్మాణదేహేషుభవంతి, తేషాంనియామకమనాదిచిత్తమిత్యర్థః । ఉత్తరసూత్రవ్యావర్త్యశంకామాహ ॥ కథంపునరితి ॥ సలిలవత్ సలిలఃస్వచ్ఛఇత్యర్థః ॥ ... ... ※

౧౬. 'నతుతద్ద్వితీయమస్తీ'తిక్వచిత్సుషుప్తిమధికృత్యోక్తం 'తత్కేనక'మిత్యాదిక్వచిన్ముక్తింప్రకృత్యోక్తం, ఏవం విశేషజ్ఞానాభావవచనంసుషుప్తిముక్త్యన్యతరాపేక్షంసగుణోపాసకస్య భోగోక్త్యానవిరుధ్యతే భిన్నవిషయత్వా దిత్యాహ ॥ స్వాప్యయేతి ॥ తత్రశ్రుతౌ, తదధికారవశాత్ సుషుప్త్యాదిప్రకరణబలాదుక్తవచనానామన్యతరాపేక్షత్వమా

వతి । యత్త్వాత్మమనసోర్భేదానుపపత్తేరనేకశరీరయోగాసంభవఇతి । నైషదోషః, ఏకమనోఽనువర్తీనిసమనస్కాన్యేవాపరాణిశరీరాణి సత్యసంకల్పత్వాత్ స్రక్ష్యతి, సృష్టేషుచ తేషూపాధిభేదాదాత్మనోపి భేదేనాధిష్ఠాతృత్వంయోక్ష్యతే । ఏషైవచ యోగశాస్త్రేషుయోగినామనేకశరీరయోగప్రక్రియా ॥ కథంపునర్ముక్తస్యానేకశరీరావేశాదిలక్షణమైశ్వర్యమభ్యుపగమ్యతే యావతా 'తత్కేనకంవిజానీయాత్. నతుతద్ద్వితీయమస్తి. తతోఽన్యద్విభక్తంయద్విజానీయాత్ సలిలఏకోద్రష్టాద్వైతోభవతీ'తిచైవంజాతీయకాశ్రుతిర్విశేషవిజ్ఞానంవారయతీత్యతఉత్తరంపఠతి ॥ ... ※

※ సూ. ॥ ౧౬. ॥ స్వాప్యయసంపత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతంహి ॥ ※

స్వాప్యయఃసుషుప్తం 'స్వమపీతోభవతి తస్మాదేనంస్వపితీత్యాచక్షత'ఇతి శ్రుతేః । సంపత్తిఃకైవల్యం, 'బ్రహ్మైవసన్ బ్రహ్మాప్యేతీ'తి శ్రుతేః । తయోరన్యతరామవస్థామపేక్ష్యైతద్విశేషసంజ్ఞాభావవచనం క్వచిత్ సుషుప్తావస్థామపేక్ష్యోచ్యతే క్వచిత్ కైవల్యావస్థాం । కథమవగమ్యతే, యతస్తత్రైవైతదధికారవశాదావిష్కృతం, 'ఏతేభ్యోభూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తి యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూద్యత్రసుప్తోనకంచనకామంకామయతే నకంచనస్వప్నంపశ్యతీ'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । సగుణవిద్యావిపాకస్థానంత్వేతత్ స్వర్గాదివదవస్థాంతరం యత్రైతదైశ్వర్యముపవర్ణ్యతేతస్మాదదోషః ॥ ... ... ※

※ సూ. ॥ ౧౭ ॥ జగద్వ్యాపారవర్జంప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ ॥ ※

యేసగుణబ్రహ్మోపాసనాత్ సహైవమనసేశ్వరసాయుజ్యంవ్రజంతి కింతేషాంనిరవగ్రహమైశ్వర్యంభవత్యాహోస్విత్ సావగ్రహమితిసంశయః, కింతావత్ ప్రాప్తం నిరంకుశమేవైషామైశ్వర్యంభవితుమర్హతి 'ఆప్నోతిస్వారాజ్యం. సర్వేఽస్మైదేవాబలిమావహంతి. తేషాంసర్వేషులోకేషుకామచారోభవతీ'త్యాదిశ్రుతిభ్యః, ఇత్యేవంప్రాప్తేపఠతి ॥ జగద్వ్యాపారవర్జమితి॥జగదుత్పత్త్యాదివ్యాపారంవర్జయిత్వాఽన్యదణిమాద్యాత్మకమైశ్వర్యంముక్తానాంభవితుమర్హతి, జగద్వ్యాపారస్తునిత్యసిద్ధస్యైవేశ్వరస్య । కుతః, తస్యతత్రప్రకృతత్వాదసన్నిహితత్వాచ్చేతరేషాం । పరఏవహీశ్వరోజగ

ద్వ్యాపారేఽధికృతః ...

విష్కృతం, హియతస్తతోఽవగమ్యతఇత్యర్థః । అత్రసముత్థానాదివాక్యంముక్తివిషయంయత్రసుషుప్త ఇతిసుషుప్తివిషయమితివిభాగః ॥ ఇతిషష్ఠాధికరణమ్. ... ... ※

౧౭. ※జగద్వ్యాపారవర్జం※ ॥ సంకల్పాదేవేత్యాదినోక్తైశ్వర్యస్యజగత్సృష్ట్యాదివ్యతిరిక్తవిషయత్వేనా[illegible]దాత్ సంగతిః ఉభయథాదర్శనాత్ సంశయః । ఈశ్వరనానాత్వం పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతేతు విద్యాయోగినామీశ్వరనియమ్యత్వాదేకస్యనిత్యసిద్ధేశ్వరస్యైవజగత్కర్తృత్వసిద్ధిరితివివేకః । ప్రళయాత్ సర్గసమయే యస్యేక్షణపూర్వంకర్తృత్వంశ్రుతౌప్రకృతంతస్యైవనియంతృత్వాద్విజగద్వ్యాపారః ।నహ్యుపాసకానాం దేహంవినేక్షణంసంభవతి

కించేశ్వరస్యనిత్యసిద్ధత్వాత్ శబ్దైకసమధిగమ్యత్వాచ్చ జగత్సృష్ట్యృత్వంయుక్తం, నతు తత్ప్రసాదలబ్ధసిద్ధీనాం జీవానామిత్యాహ ॥ నిత్యశబ్దనిబంధనత్వాచ్చేతి ॥ కించవిదుషాంసమప్రాధాన్యేమిథోవిరోధః, ఏకంప్రత్యనేకేషాంగుణత్వేన్వేకసివేశ్వరఇత్యాహ ॥ సమనస్కత్వాదితి ॥ ... ... ※

౧౮. అధికారేనియోజయత్యాదిత్యాదీనిత్యాధికారిణః, సచాసౌమండలస్థశ్చేతత్ప్రాప్త్యుక్తేరిత్యర్థః।మనసస్పతిస్సా

ద్వ్యాపారేఽధికృతః తమేవప్రకృత్యోత్పత్త్యాద్యుపదేశాన్నిత్యశబ్దనిబంధనత్వాచ్చ । తదన్వేషణవిజిజ్ఞాసనపూర్వకమితరేషామాదిమదైశ్వర్యంశ్రూయతే, తేనాసన్నిహితాస్తేజగద్వ్యాపారే। సమనస్కత్వాదేవచైషామనైకమత్యే కస్యచిత్ స్థిత్యభిప్రాయః కస్యచిత్ సంహారాభిప్రాయఇత్యేవంవిరోధోఽపికదాచిత్స్యాత్ । అథకస్యచిత్ సంకల్పమన్యస్యసంకల్పఇత్యవిరోధస్సమర్థ్యేత, తతఃపరమేశ్వరాకూతతంత్రత్వమేవేతరేషామితివ్యవతిష్ఠతే॥ ... ... ※

— సూ. ॥ ౧౮ ॥ ప్రత్యక్షోపదేశాదితిచేన్నాధికారికమండలస్థోక్తేః ॥ —

అథయదుక్తం 'ఆప్నోతిస్వారాజ్య'మిత్యాదిప్రత్యక్షోపదేశాన్నిరవగ్రహమైశ్వర్యంవిదుషాం న్యాయ్యమితి తత్పరిహర్తవ్యం, అత్రోచ్యతే । నాయందోషః, ఆధికారికమండలస్థోక్తేః । ఆధికారికోయస్సవితృమండలాదిషువిశేషాయతనేష్వవస్థితః పరమేశ్వరః తదాయత్తైవేయంస్వారాజ్యప్రాప్తిరుచ్యతే యత్కారణమనంతరం 'మాప్నోతిమనసస్పతి'మిత్యాహ -యోహిసర్వమనసాంపతిః పూర్వసిద్ధ ఈశ్వరః తంప్రాప్నోతీత్యేతదుక్తంభవతి, తదనుసారేణైవచానంతరం 'వాక్పతిశ్చక్షుష్పతిః శ్రోత్రపతిర్విజ్ఞానపతి'శ్చ భవతీత్యాహ । ఏవమన్యత్రాపియథాసంభవంనిత్యసిద్ధేశ్వరాయత్తమేవేతరేషామైశ్వర్యంయోజయితవ్యమ్ ॥ ... ... ※

— సూ. ॥ ౧౯ ॥ వికారావర్తిచతథాహిస్థితిమాహ ॥ —

వికారావర్త్యపిచనిత్యముక్తం పారమేశ్వరంరూపం నకేవలంవికారమాత్రగోచరంసవితృమండలాద్యధిష్ఠానం । తథాహ్యస్యద్విరూపాంస్థితిమాహామ్నాయః 'తావానస్యమహిమా తతోజ్యాయాగ్ శ్చపూరుషః పాదోఽస్యసర్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతందివీ'త్యేవమాదిః । నచతన్నిర్వికారంరూపమితరాలంబనాఃప్రాప్నువంతీతిశక్యంవక్తుం, అతత్క్రతుత్వాత్తేషాం । అతశ్చయథైవద్విరూపేపరమేశ్వరే నిర్గుణంరూపమనవాప్యసగుణఏవావతిష్ఠతే ఏవంసగుణేపినిరవగ్రహమైశ్వర్యమనవాప్య సావగ్రహఏవావతిష్ఠతఇతిద్రష్టవ్యమ్॥ ... ... ※

— సూ. ॥ ౨౦ ॥ దర్శయతశ్చైవంప్రత్యక్షానుమానే ॥ —

దర్శయతశ్చవికారావర్తిత్వం పరస్యజ్యోతిషఃశ్రుతిస్మృతీ 'నతత్రసూర్యోభాతినచంద్రతారకం నేమా

ర్యమండలాంతస్థఃపరమాత్మా 'తత్సవితుర్వరేణ్యం - ధియోయోనఃప్రచోదయా'దితిశ్రుతేః । తథాచయదిపూర్వంనిరంకుశంస్వారాజ్యముక్తంస్యాత్తర్హీశ్వరస్యాగ్రే ప్రాప్త్యశానంబ్రూయాదతోభోగేస్వారాజ్యం నజగజ్జన్మాదిష్వితి భావః । వాక్పతిత్వాదికమపీశ్వరాధీనమేవేత్యాహ ॥ తదనుసారేణేతి ॥ ఉక్తంన్యాయంకామచారాదివాక్యేష్వతిదిశతి ॥ ఏవమితి ॥ ... ..., ... ※

౧౯. జగద్వ్యాపారఉపాసకప్రాప్త్యః తదుపాస్యనిష్ఠత్వాత్ సంకల్పసిద్ధ్యాదివదిత్యాశంక్యోపాస్యస్థనిర్గుణస్వరూపేవ్యభిచారమాహ ॥ వికారావర్తిచేతి ॥ ... ... ※

౨౦. నిర్గుణస్వరూపేప్రమాణమాహ॥ దర్శయతశ్చేతి ॥ యథాజ్ఞానాభావాన్నిర్గుణంనప్రాప్తంతథాధ్యానాభావా

జ్జగత్సృష్ట్యాదిన ప్రాప్యతే। ధ్యానాభావశ్చ విద్యభావాదితి భావః॥..*

౨౧ ॥ తముపాసకం బ్రహ్మలోకం గతమాహ హిరణ్యగర్భః, మయా ఖల్విమా ఆపః అమృతరూపా[illegible]ం తే భుజ్యం తే తవాప్యసౌ లోకోఽమృతోదకలక్షణ ఇత్యర్థః । శ్రుత్యంతరమాహ ॥సయథేతి॥ భోగసామ్యే దృష్టాంతో యథేత్యర్థః। తేనో ఇత్యుశబ్దోఽప్యర్థః। సలోకతామపీత్యన్వయః। సాయుజ్యం సమానదేహత్వం క్రమేణ ముక్తిర్వా। శాస్త్రసమాప్తిం సూచయన్ సూత్రకారం పూజయతి॥భగవానితి॥భగవత్త్వం సర్వజ్ఞత్వం సూత్రద్వారా శిష్యాణామాచార్యస్థాపనాదాచార్యత్వం బాదరాయణపదేన బదరికాశ్రమవాసోక్త్యా నిత్యసర్వజ్ఞస్య పరమగురోర్నారాయణస్య ప్రసాదద్యోతనాత్తత్ప్రణీతశాస్త్రే నిరవద్యతాముద్ద్యోతయతి॥..*

౨౨॥సగుణవిద్యాయాః సాతిశయఫలత్వేపి తతో నిర్గుణవిద్యాయా నావృత్తిరిత్యాహ॥అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాదితి ॥ యే బ్రహ్మలోకం గచ్ఛంతి తే తం ప్రాప్య నావర్తంత ఇతి సంబంధః ।లోకం విశినష్టి ॥ యస్మిన్నితి॥ఇతోఽస్మాత్పృథివీలోకాత్ తృతీయస్యాం దివి యో బ్రహ్మలోకస్తస్మిన్నర ఇతి ణ్య ఇతి చార్ణవతుల్యౌ సుధాహ్రదావిత్యర్థః । ఐరమ

విద్యుతో భాంతి కుతోఽయమగ్ని'రితి 'న తద్భాసయతే సూర్యో న శశాంకో న పావక' ఇతి చ తదేవం వికారావర్తిత్వం పరస్య జ్యోతిషః ప్రసిద్ధమిత్యభిప్రాయః॥..........................*

సూ॥౨౧॥భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చ

ఇతశ్చ న నిరంకుశం వికారాలంబనానామైశ్వర్యం యస్మాద్భోగమాత్రమేషామనాదిసిద్ధేనేశ్వరేణ సమానమితి శ్రూయతే తమాహ 'ఆపో వై ఖలు మీయంతే లోకోఽసా'వితి 'స యథైతాం దేవతాం సర్వాణి భూతాన్యవంతి ఏవం హైవంవిదం సర్వాణి భూతాన్యవంతి తేనో ఏతస్యై దేవతాయై సాయుజ్యం సలోకతాం జయతీ'త్యాదిభేదవ్యపదేశలింగేభ్యః॥ నన్వేవం సతి సాతిశయత్వాదంతవత్త్వమైశ్వర్యస్య స్యాత్తతశ్చైషామావృత్తిః ప్రసజ్యేతేత్యత ఉత్తరం భగవాన్ బాదరాయణ ఆచార్యః పఠతి॥..................*

సూ॥౨౨॥అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్

నాడీరశ్మిసమన్వితేనార్చిరాదిపర్వణా దేవయానేన పథా యే బ్రహ్మలోకం శాస్త్రోక్తవిశేషణం గచ్ఛంతి 'యస్మిన్నరశ్చ హ వై ణ్యశ్చార్ణవౌ బ్రహ్మలోకే తృతీయస్యామితో దివి యస్మిన్నైరమ్మదీయం సరో యస్మిన్నశ్వత్థస్సోమసవనో యస్మిన్నపరాజితా పూర్బ్రహ్మణో యస్మింశ్చ ప్రభువిమితం హిరణ్మయం వేశ్మ యశ్చానేకధా మంత్రార్థవాదాదిప్రదేశేషు ప్రపంచ్యతే తం తే ప్రాప్య న చంద్రలోకాదివద్భుక్తభోగా ఆవర్తంతే' । కుతః, 'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి తేషాం న పునరావృత్తిః ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తంతే బ్రహ్మలోకమభిసంపద్యతే న చ పునరావర్తత' ఇత్యాది శబ్దేభ్యః అంతవత్త్వేపి త్వైశ్వర్యస్య యథాఽనావృత్తిః తథా వర్ణితం 'కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పర'మిత్యత్ర । సమ్యగ్దర్శనవిధ్వస్తతమసాంతు నిత్యసిద్ధనిర్వాణపరాయణానాం సిద్ధైవానావృత్తిః । త

న్నమయం, మదీయం మదకరం సరః, సోమసవనః అమృతవర్షీ । యద్యపి తేషామిహ పునరావృత్తిరిమం మానవమితి చ శ్రుతిష్విహేమమితివిశేషణాదస్మిన్కల్పే బ్రహ్మలోకం గతానాం కల్పాంతరే ఆవృత్తిర్భాతి, తథాపీశ్వరోపాస్తిం వినా పంచాగ్నివిద్యాశ్వమేధ దృఢబ్రహ్మచర్యాదిసాధనైర్యే గతాస్తేషాం తత్త్వజ్ఞాననియమాభావాదావృత్తిస్స్యాత్, యే తు దహరాదీశ్వరోపాస్త్యా గతాస్తేషాం సగుణవిద్యాఫలత్వేఽపి నిరవగ్రహేశ్వరానుగ్రహలబ్ధాత్మజ్ఞానాన్ముక్తినియమ ఇత్యభిప్రేత్యాహ ॥ అంతవత్త్వేపిత్వితి ॥ నన్వత్ర సూత్రకృతా సగుణవిదామేవానావృత్తిరుక్తా న నిర్గుణవిదాం తత్ర కో హేతురిత్యాశంక్య తేషామావృత్తిశంకాభావాదిత్యాహ ॥ సమ్యగితి ॥ తదాశ్రయణేనేతి గుణవిదామావృత్తిప్రాప్తౌ సమ్యగ్దర్శనాశ్రయణేనైవానావృత్తిస్సాధితా అతస్స్వత ఏవ సమ్యగ్దర్శినామావృత్తిశంకా నేతి కిము వాచ్యమిత్యర్థః । య

త్రాధ్యాయసమాప్తిస్తత్రపదమాత్రస్యాభ్యాసోదర్శితః, ఇహ సూత్రస్యైవాభ్యాసాత్ శాస్త్రసమాప్తిర్ద్యోత్యత ఇత్యాహ ॥ అనావృత్తిశ్శబ్దాదితి ॥ ఏవంసమన్వయోక్త్యాబ్రహ్మాత్మైక్యస్య వేదాంత ప్రమాణకత్వమవధారయితుం వాక్యార్థజ్ఞానేస్మృతితర్కాది సర్వప్రకారవిరోధఃపరిహృతః, సాధనసంపత్తిశ్చ దర్శితా, తస్మాద్వివేకాదిసాధనసంపన్నస్య శ్రవణాద్యావృత్తినిరస్తసమస్త ప్రతిబంధస్యాఖండాత్మబోధాత్ సమూలబంధధ్వంసేసత్యావిర్భూతనిష్కళంకానంత స్వప్రకాశ చిదానందాత్మనావస్థానమితిసిద్ధమ్ ॥ ఇతిసప్తమాధికరణమ్.

దాశ్రయణేనైవహి సగుణశరణానామప్యనావృత్తిసిద్ధిరితి। 'అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దా'ది
తిసూత్రాభ్యాసశ్శాస్త్రపరిసమాప్తిందర్శయతి॥......

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందభగవత్పూజ్యపాద శిష్య
శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పూజ్యపాదకృతౌ శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే
చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.
సమాప్తమిదంబ్రహ్మమీమాంసాశాస్త్రమ్.

నానావిధగ్రంథజాతం వీక్ష్య సమ్యగ్యథామతి । శారీరకస్య భాష్యస్య కృతావ్యాఖ్యాసతాంముదే ॥ అంతర్యామిజగత్సాక్షీ సర్వకర్తా రఘూద్వహః । అతోఽత్రదోషోఽశంక్యస్స్యాద్దేశ హ్యేవేతి శాసనాత్ ॥ వక్షస్యక్ష్ణోశ్చపార్శ్వే కరతలయుగళేకౌస్తుభాభాం దయాంచ సీతాంకోదండదీక్షామభయవరయుతాం వీక్ష్యరామాంగసంగః । స్వస్యాఃక్వస్యాదితీర్థం హృదికృతమనసాభాష్యరత్నప్రభేయంస్వాత్మానంద్వైకలుబ్ధా రఘువరచరణాంభోజయుగ్మంప్రపన్నా ॥......

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీమద్గోపాలసరస్వతీపూజ్యపాదశిష్య
శ్రీగోవిందానందభగవత్కృతౌ శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయామ్
భాష్యరత్నప్రభాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్యచతుర్థఃపాదః.

అధ్యాయశ్చసమాప్తః.

శాస్త్రంచసమాప్తమ్.

శ్రీగణాధిపతయేనమః.

భాష్యార్థరత్నమాలాయాం ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమపాదః.

సుచరితపరిపాకైశ్శుద్ధసత్వప్రధానైః ప్రశమితభవఖేదైర్ముక్తసంఘైరుపాస్యం । శ్రుతిశతసతతకీర్తిం సచ్చిదానందమూర్తిం పరమపురుషమాద్యం భావయేఽభీష్టసిద్ధ్యై ॥ ౧ ॥ ఆత్మావబోధవిధురం ప్రసమీక్ష్య లోకముద్ధర్తుమాదృతమనానిగమార్థసారం । నిశ్చిత్య సూత్రనిచయం రచయాంచకార శ్రీబాదరాయణమునిర్భువనైకమాన్యః ॥ ౨ ॥ దుర్యుక్తిప్రథనప్రశస్తవిభవైర్బౌద్ధాద్యసద్వాదిభిః ప్రత్యూహ్యః పరమాత్మనిర్మలధియామాత్మావబోధాస్తయే । యశ్శారీరకసూత్రభాష్యమనఘం చక్రే కృపాసాగరస్సోయం సర్వయతిప్రభుర్విజయతే శ్రీశంకరార్యో గురుః ॥ ౩ ॥ భువనైకమాన్యచరితం సూత్రకృతం చ ప్రణమ్య భాష్యకృతం । రచయతి సుబ్రహ్మణ్యో రమ్యాం భాష్యార్థరత్నసన్మాలాం ॥ ౪ ॥ సత్యజ్ఞానసుఖాత్మా కేనాయం శోకసాగరే మగ్నః । ఇత్యాలోచ్య యతీంద్రః ప్రాగధ్యాసం ప్రదర్శయామాస ॥ ౫ ॥ ఆత్మానాత్మాధ్యాసే వివేకవిజ్ఞానమర్థవద్భవతి । రజతేదమంశయోరివ సయుజ్యతే స్యాద్యదాతయోరైక్యం ॥ ౬ ॥ ఖ్యాతౌ హి యుష్మదస్మత్ప్రతీతిగౌ విషయవిషయిణౌ లోకే । తిమిరప్రకాశయోరివ విరుద్ధయోస్స్యాత్కథం తయోరైక్యం ॥ ౭ ॥ అధ్యాసమూలమైక్యం క్రియోత్థసంస్కారమామనంతి యతః । తదభావాన్నాధ్యాసో న చ విషయో న ప్రయోజనం వాపి ॥ ౮ ॥ తదనుగ్రహప్రవృత్తోప్యధికారీ దుర్లభో హి తదసత్త్వే । తస్మాదధ్యాసకథా శాస్త్రారంభే వృథేతి చేన్నైవం ॥ ౯ ॥ ఐక్యానుభూతిజనితస్సంస్కారోధ్యాసకారణం నాన్యః । కథమన్యథా హి లోకే నీలం వ్యోమేతి విభ్రమో భవతి ॥ ౧౦ ॥ యుష్మత్ప్రత్యయగోచరవిషయస్య చ విషయివృత్తిధర్మాణాం । విషయిణి చిదాత్మకేఽస్మత్ప్రత్యయగమ్యే హి యోయమధ్యాసః ॥ ౧౧ ॥ యశ్చాపి విషయితద్ధర్మాణాం చ విపర్యయేణ విషయేఽస్మిన్ । అధ్యాసః కిల యద్యపి మిథ్యైవ న చైష భవతి పరమార్థః ॥ ౧౨ ॥ ఇతి సత్యమిహ తథాపి హ్యన్యోన్యస్మిన్ పరస్పరాత్మత్వం । ఇతరేతరావివేకేనాధ్యస్యావివిక్తయోర్ద్వయోరనయోః ॥ ౧౩ ॥ స్యాత్సత్యానృతే మిథునీకృత్యాహమిదం మమేదమిత్యేషః ॥ ౧౪ ॥ నైసర్గికో హి లోకవ్యవహారః ప్రథిత ఏవ సర్వేషాం । అధ్యాసస్యైతస్య చ లక్షణమేవంవిధం హి కథయంతి ॥ ౧౫ ॥ యః పూర్వదర్శనాహితసంస్కారకృతావలంబనోఽన్యత్ర । అవభాసోఽన్యగతానాం ధర్మాణాం లక్షణం భవేత్తత్త్వం ॥ ౧౬ ॥ కార్యాధ్యాసస్యైవ హి లక్షణమతోపవర్ణితం భాష్యే । యస్మాదనర్థహేతుః కార్యాధ్యాసో న కారణాధ్యాసః ॥ ౧౭ ॥ ఉభయానుగతం లక్షణమన్యత్రాన్యావభాస ఏవ స్యాత్ । ఏతచ్చ సర్వథాపి త్వన్యస్యేత్యత్ర దర్శితం భాష్యే ॥ ౧౮ ॥ అర్థాధ్యాస ఇతీమం జ్ఞానాధ్యాస ఇతి వర్ణయంత్యార్యాః । రజతం హి శుక్త్యవిద్యాపరిణామశ్శుక్తికాతలే భవతి ॥ ౧౯ ॥ విజ్ఞాయతే హి తచ్చావిద్యావృత్త్యైవ న పునరన్యేన । అర్థాధ్యాసోయచ్చావిద్యాపరిణామభూతమిహ రజతం ॥ ౨౦ ॥ జ్ఞానాధ్యాసస్తస్యావభాసకాజ్ఞానవృత్తిరేవ స్యాత్ । తమిమమనిర్వచనీయఖ్యాతిం వేదాంతినో హి కథయంతి ॥ ౨౧ ॥ సత్త్వే బాధాయోగాత్తస్యాసత్త్వే ప్రతీత్యయోగాచ్చ । అన్యత్ర తస్య సత్త్వే త్వపరోక్షత్వం చ సన్నికృష్టత్వం ॥ ౨౨ ॥ తత్రానుపపన్నం స్యాత్తేనానిర్వాచ్యతాస్య యుక్తైవ । యే కేచిదన్యథాత్మఖ్యాతీ కిల వర్ణయంతి కాణాదాః ॥ ౨౩ ॥ బౌద్ధాశ్చ తత్ప్రదర్శితలక్షణమేవం ప్రదర్శితం భాష్యే । తం కేచిదన్యధర్మాధ్యాసోన్యత్రేతి తస్య వాదోఽయం ॥ ౨౪ ॥ సాదృశ్యాదినిమిత్తాచ్ఛుక్త్యాదౌ యత్ప్రతీయతే రజతం । స్వావయవధర్మభూతం శుక్తావారోప్యతే న చాస్యదితి ॥ ౨౫ ॥ యో బుద్ధిరూప ఆత్మా రజతత్వాద్యా భవంతి తద్ధర్మాః । బాహ్యార్థేషు శుక్త్యాదావారోప్యంతే త ఏవ నాన్య ఇతి ॥ ౨౬ ॥ అపరోక్షసన్నికృష్టత్వాభ్యాం పక్షద్వయం చ యుక్తిసహం । అఖ్యాతివాదినః కిల గురవో ధ్యాసం హి వర్ణయంత్యేవం ॥ ౨౭ ॥ యత్రయదధ్యాస ఇతి ప్రవాద ఉపలభ్యతే హి లోకేస్మిన్ । స చ వస్తునోర్వివేకాగ్రహణనిమిత్తో హి శుద్ధియోరపి చ ॥ ౨౮ ॥ తన్మూలకో విశిష్టవ్యవహారో రజతమిదమిహాస్తీతి । సోయమిహాధ్యాసస్స్యాదిత్యధ్యాసం హి వర్ణయంత్యేతం ॥ ౨౯ ॥ తత్ర విశిష్టవ్యవహారాదధ్యాసో విశిష్టవిషయస్స్యాత్ । యది న విశిష్టాధ్యాసో వ్యవహారశ్చేదృశో విలుప్యేత ॥ ౩౦ ॥ జగదేతదఖిలమసదితి వదం

త్యసత్ఖ్యాతివాదిమాధ్యమికాః । అధ్యాసస్యాస్యపునస్తదనుమతంలక్షణంభవేదిత్థం ॥ ౩౧ ॥ యత్రయదధ్యాసఇతి ప్రవ
దంతిజనాస్తమేతమధ్యాసం । విపరీతధర్మకల్పనరూపత్వంవర్ణయంతితేతస్య ॥ ౩౨ ॥ అత్యంతాసతఏవహిజగతస్సద్రూ
పకల్పనాపేతి । సర్వప్రమాణబాధితమసారతరతర్కజాలసంద్బబ్ధం ॥ ౩౩ ॥ యద్యప్యేతదథాపిచనబాధకంకథమపీహాత
ద్భవతి । అన్యస్యచాన్యధర్మావభాసతారూపలక్షణంహీదం ॥ ౩౪ ॥ స్యాత్సర్వవాదిసంప్రతిపన్నమవాంతరమతప్రభేదే
పి । తస్మాల్లక్షణసత్త్వాదధ్యాసేనేహబాధకంకిమపి ॥ ౩౫ ॥ లోకేహిశుక్తికేయంరజతవదవభాసతేతథాచంద్రః । ఏకో
పిసద్ద్వితీయవదవభాసతఇతితుసుప్రసిద్ధమిదం ॥ ౩౬ ॥ ననువిషయస్యచతద్గతధర్మాణాంయశ్చవర్ణితోఽధ్యాసః । సచకథ
మవిషయభూతేప్రత్యగ్వస్తునిసమంజసోభవతి ॥ ౩౭ ॥ లోకేహిసన్నికృష్టేవిషయేధ్యస్యతికిలాపరంవిషయం । ఆత్మానస
న్నికృష్టోనచయుష్మత్ప్రత్యయస్యవిషయోపి ॥ ౩౮ ॥ శుక్త్యాదయోహియుష్మత్ప్రత్యయవిషయాశ్చసన్నికృష్టాశ్చ । తత్ర
చరజతాదీనామధ్యాసోయుక్తఏవనేహతథా ॥ ౩౯ ॥ యుష్మత్ప్రతీత్యపేతేప్రత్యగ్రూపేభవేన్నవిషయత్వం । తస్మాద
ధ్యాసోయంతత్రానుపపన్నఇతితునాశంక్యం ॥ ౪౦ ॥ యస్మాదిహాయమాత్మానతావదత్యంతమవిషయోభవతి । అస్మ
త్ప్రత్యయవిషయ స్తథా పరోక్షశ్చ దృశ్యతే సోయం ॥ ౪౧ ॥ అస్మత్ప్రతీతి జనితావిద్యా సంశయవృత్తిఫలభా
క్త్వాత్ । విషయత్వమౌపచారిక మాశ్రితమధ్యాసకారణం తత్స్యాత్ ॥ ౪౨ ॥ అధ్యసితవ్యం విషయాంతరమిం
ద్రియసన్నికృష్టవిషయఇతి । భవతినకశ్చిన్నియమోయస్మాదత్రహి విపర్యయోదృష్టః ॥ ౪౩ ॥ తలమలినతాదిధ
ర్మాన్నధ్యస్యంత్యంబరేప్యనధ్యక్షే । బాలాస్తచ్చవిషయో నచేంద్రియేణాపి సన్నికృష్టంస్యాత్ ॥ ౪౪ ॥ అవిరుద్ధ
స్తద్వదసావధ్యాసఃప్రత్యగాత్మచైతన్యే । అధ్యాసముక్తలక్షణమేవావిద్యాం వదంతివిద్వాంసః ॥ ౪౫ ॥ విద్యా
మాహుర్వస్తుస్వరూపనిర్ధారణంవివేకేన । యత్రయదధ్యాసస్స్యాద్దోషేణగుణేనతత్కృతేనపునః ॥ ౪౬ ॥ వస్త్వ
ణుమాత్రేణాపిచనహిసంబధ్యేతకల్పితత్వేన । ఏతమవిద్యాసంజ్ఞం చిజ్జడయోఃకిలపరస్పరాధ్యాసం ॥ ౪౭ ॥ ఆ
లంబ్యమానమేయవ్యవహారాస్సర్వఏవసంవృత్తాః । తద్వచ్ఛాస్త్రాణివిధిప్రతిషేధవిమోక్షతత్పరాణిస్యుః ॥ ౪౮ ॥ న
నుకథమవిద్యావద్విషయాణ్యేవహిప్రమాణాని । ప్రత్యక్షాదీనితథాశాస్త్రాణిస్యురితినపునరాశంక్యం ॥ ౪౯ ॥
దేహేపిచేంద్రియాదావహంమమాధ్యాసవర్జితస్యపునః । నైవోపపద్యతేహిప్రమాతృతాసంప్రసాదసమయఇవ ॥ ౫౦ ॥
యదినప్రమాతృతాస్యాత్తదాప్రమాణప్రవృత్తిరపినస్యాత్ । భవతిప్రత్యక్షాదివ్యవహారోనేంద్రియాణ్యనాదాయ ॥
౫౧ ॥ నైవవినాధిష్ఠానంవ్యాపారఃక్వచిదపీంద్రియాణాంస్యాత్ । వ్యాప్రియతేనహికశ్చిద్దేహేనాత్మాభిమానరహి
తేన ॥ ౫౨ ॥ నైతస్మిన్సర్వస్మిన్నసత్యసంగాత్మనఃప్రమాతృత్వం । నైవప్రమాతృభావంవినాప్రమాణప్రవృత్తిరిహ
దృష్టా ॥ ౫౩ ॥ తస్మాత్ప్రత్యక్షాదిప్రమాణజాలానియానిశాస్త్రాణి । సర్వాణ్యేవావిద్యావద్విషయాణీతియుక్తమేవైత
త్ ॥ ౫౪ ॥ పశ్వాదీనాంహియథావ్యవహారోధ్యాసమూలకోదృష్టః । విదుషామపిభవతితథావ్యవహారోధ్యాసమూలకస్స
కలః ॥ ౫౫ ॥ దండోద్యతకరమభిముఖమాయాంతంపురుషమేకమాలక్ష్య । ఇచ్ఛతిహంతుమసావితిభీతాఃపశవోద్రుతంప
లాయంతే ॥ ౫౬ ॥ కరవినిహితహరితతృణంపురుషందృష్ట్వాతినికటమాయాంతి । వ్యుత్పన్నచేతసోపిహిపురుషాలోకేత
థోపలభ్యంతే ॥ ౫౭ ॥ ఆక్రోశతోనితాంతంఖడ్గధరాన్క్రూరదృష్టిసంవలితాన్ । బలవతఉపలభ్యతతోభీతాఏవహి
పునర్నివర్తంతే ॥ ౫౮ ॥ తద్విపరీతాన్పురుషానాలక్ష్యచతాన్ప్రతిప్రవర్తంతే । తస్మాద్వ్యవహారోసౌసర్వోప్యధ్యాస
మూలఇతియుక్తం ॥ ౫౯ ॥ పశ్వాదయోహియద్యప్యధ్యాసంప్రకటయంతినపరేషు । వాగాద్యపాటవేనాథాపిసమంభవతి
కార్యముభయత్ర ॥ ౬౦ ॥ అధ్యాసకార్యభూతోవ్యవహారోయాదృశఃపశూనాంస్యాత్ । వ్యుత్పత్తిమతాంపుంసాంవ్యవహా
రస్తాదృశోహితత్కాలే ॥ ౬౧ ॥ నిర్ణీయతేసచాయంవ్యవహారోఽధ్యాసజనితఏవేతి । వ్యవహారేశాస్త్రీయేయద్యపియో
బుద్ధిపూర్వకారీస్యాత్ ॥ ౬౨ ॥ సహినాధిక్రియతేపరలోకగతింస్వాత్మనోఽపరిజ్ఞాయ । పరలోకగతిపరిజ్ఞానందేహాన్యా
త్మవిషయవిజ్ఞానాత్ ॥ ౬౩ ॥ తేనచదేహవివిక్తాత్మజ్ఞానంకర్మహేతురితివాచ్యం । తద్వ్యవహారస్యాధ్యాసాధీనత్వంక
థంభవేదితిచేత్ ॥ ౬౪ ॥ కర్మణిదేహవిభిన్నాత్మజ్ఞానంకేవలంభవేజ్జనకం । నైవాత్మతత్త్వగోచరమపివిజ్ఞానంహితత్ర
జనకంస్యాత్ ॥ ౬౫ ॥ అశనాయాదివివర్జితమపివేదాంతైకసమధిగమ్యంచ । బ్రహ్మక్షత్రవిభేదాపేతమసంసారిచా
త్మతత్త్వంహి ॥ ౬౬ ॥ తద్విజ్ఞానంయదిదంకర్మస్వధికారకారణంనభవేత్ । కర్మస్వధికారేణహియథోక్తతత్త్వావగత్యా

పేక్షాస్తి ॥ ౬౭॥ప్రత్యుతయథోక్తతత్త్వజ్ఞానాత్కర్మాధికారభంగస్స్యాత్ । ప్రాగాత్మతత్త్వబోధాత్ప్రవర్తమానం హిశాస్త్రమఖిలమపి ॥ ౬౮ ॥ యదిదమవిద్యావద్విషయత్వంతన్నాతివర్తతేతద్ధీః । యానిచకర్మపరాణిహిశాస్త్రాణి బ్రాహ్మణోయజేతేతి ॥ ౬౯ ॥ తాన్యాత్మనివర్ణాశ్రమవయోవిశేషాదివిషయమధ్యాసం । ఆశ్రిత్యహిప్రథంతేనకదాచిదిమానివైపరీత్యేన ॥ ౭౦॥ తస్మాద్వ్యవహారోయంసకలోప్యధ్యాసజనితఇతిసిద్ధం।అధ్యాసోయమతస్మింస్తద్బుద్ధిరితిప్రపంచితంపూర్వం॥ ౭౧ ॥ సోయంహిపుత్రభార్యాదిషువికలేషుచతథైవసకలేషు । దృష్టోహిబాహ్యధర్మాధ్యాసోవికలోహమితిసకలఇతిచ॥౭౨॥ ఏవంహిదేహధర్మాధ్యాసఃకృష్ణఃకృశోహమితిదృష్టః। ఇంద్రియధర్మాధ్యాసోమూకఃక్లీబోహమితిచ కాణఇతి ॥ ౭౩ ॥ బధిరోహమంధఇత్యప్యంతఃకరణస్థకర్మజాతమపి । కామాదికంతథైవాధ్యస్యతిహిప్రత్యగాత్మచైతన్యే॥ ౭౪ ॥ ఏవమహంప్రత్యయినంతదాశ్రయంస్వప్రచారసాక్షిణిచ । ప్రత్యగ్రూపేధ్యస్యప్రత్యగ్రూపంతమేతమాత్మానం ॥ ౭౫ ॥ అంతఃకరణాదిష్వధ్యస్యతికిలతద్విపర్యయేణాపి । ఇతిసిద్ధోధ్యాసోయంలక్షణసంభావనాప్రమాణాంతైః॥౭౬॥సకలానుభూతసిద్ధస్సామగ్రీసహకృతోయమధ్యాసః । విషయఫలసిద్ధిహేతుశ్శాస్త్రారంభేస్యవర్ణనంనవృథా ॥ ౭౭ ॥ చిరకాలసంప్రవృత్తఃసర్వానర్థైకసాధనంహిపరం । సోయమనంతోధ్యాసఃపుంసామాత్మైక్యవిస్మృతౌహేతుః ॥ ౭౮ ॥ తస్యచమూలోచ్ఛేదేవిశుద్ధమాత్మైక్యమంతికేభాతి । వేదాంతార్థవిచారస్తత్సిద్ధౌకారణంపరంభవతి ॥ ౭౯ ॥ ఇతిమనసిసకలమర్థంసమ్యఙ్నిశ్చిత్యసూత్రకారోసౌ । చక్రేశాస్త్రారంభేవిచారకర్తవ్యతాపరంసూత్రం॥౮౦॥ ******

౧॥సూ॥అథాతోబ్రహ్మజిజ్ఞాసా॥

విషయఫలయోస్సతోరప్యధికారీనాస్తిచేద్వృథాశాస్త్రం । తత్రాథాతశ్శబ్దావధికార్యర్థౌప్రదర్శితౌమునినా ॥ ౮౧ ॥ ఆనంతర్యార్థోసావథశబ్దోనాన్యమర్థమాచష్టే । అతఇతిశబ్దోహేతుంకర్మఫలానిత్యతాంప్రసంజయతి ॥ ౮౨ ॥ మిళితౌద్వావప్యేతౌసాధనసంపన్నమర్థినంబ్రూతః । నిత్యానిత్యవివేకశ్చేహాముత్రార్థభోగవైరాగ్యం॥ ౮౩॥ షట్కంశమాదికానాంముముక్షుతాచేతిసుప్రసిద్ధాని। చత్వారిసాధనానిహ్యానంతర్యావధింవదంత్యార్యాః॥ ౮౪ ॥ కర్మఫలానిత్యత్వప్రతిపత్తిఃప్రథమసాధనేహేతుః । ప్రథమంసాధనముత్తరసాధనసిద్ధావపేక్షితోహేతుః॥ ౮౫ ॥ ఆరంభార్థోనాసావథశబ్దోభవతిసూత్రనిర్దిష్టః । జిజ్ఞాసాపదముఖ్యాన్నైవారభ్యేతకుత్రచిత్క్వాపి ॥ ౮౬ ॥ లక్ష్యార్థేచారంభోలక్ష్యస్మారకపదాంతరాల్లభ్యః । తేనైవకార్యసిద్ధావథశబ్దోనర్థకఃప్రసజ్యేత॥ ౮౭ ॥ అథశబ్దక్రమవచనస్స్యాదవదానార్థవాక్యగతఇవ । కర్మబ్రహ్మవిచారౌస్యాతాంయద్యేకకర్తృకౌలోకే ॥ ౮౮ ॥ ధర్మవిచారంసాధకమానంతర్యావధింవదంత్యన్యే । ధర్మవిచారస్సోయంబ్రహ్మవిచారైకసాధనంచేత్స్యాత్ ॥ ౮౯ ॥ ప్రథమాశ్రమేవిరక్తోవిశుద్ధవిజ్ఞానసాధనోపచితః । కర్మవిచారాస్పృష్టోబ్రహ్మవిచారేకథంప్రవర్తేత ॥ ౯౦ ॥ జిజ్ఞాస్యమపిచభిన్నంఫలమపిభిన్నంహిదృశ్యతేశాస్త్రే । తస్మాద్ధర్మవిచారోహ్యానంతర్యావధిఃకథంభవతి ॥ ౯౧ ॥ అర్థాంతరత్వబోధకమథశబ్దంవర్ణయంతికేచిదిహ । అర్థాంతరత్వమేతద్యతఃకుతశ్చిత్ప్రసిద్ధమఫలంహి॥ ౯౨ ॥ హేతుఫలభావసిద్ధిప్రాపకమర్థాంతరత్వమిహవాచ్యం। తాదృశ్యర్థాంతరతాహ్యానంతర్యైకరూపతామేతి ॥ ౯౩ ॥ సూత్రావయవశ్చరమఃకర్మణిషష్ఠీసమాసనిష్పన్నః। శేషేషష్ఠీపక్షంవారయతిపరంసకర్మకోధాతుః॥ ౯౪ ॥ తస్మాద్దర్శితసాధనసంపదనంతరమిహోక్తజిజ్ఞాసా। కర్తవ్యేతిప్రథయతివాక్యార్థంప్రథమసూత్రసందర్భః ॥ ౯౫ ॥ జిజ్ఞాస్యంబ్రహ్మోక్తంతత్కింలోకప్రసిద్ధమితరద్వా । యదిలోకసుప్రసిద్ధంనిస్సందేహంతదానజిజ్ఞాస్యం ॥ ౯౬॥ యదిచాప్రసిద్ధమేతత్తజ్జిజ్ఞాస్యంకథమితీహనాశంక్యం । సత్యంజ్ఞానమనంతంశ్రుతివచనేషూపలభ్యతేబ్రహ్మ॥౯౭॥ వైనాశికాదిసమయేష్వతథాభూతోనిరూప్యతేహ్యాత్మా । అతఉపపన్నస్సంశయఇతిమత్వాశాస్త్రమేతదారబ్ధం॥ ౯౮ ॥ వేదాంతవాక్యనిచయైర్న్యాయోపేతైర్విచారితేతత్త్వే । వాదివివాదోపచితస్సందేహోనాశమేతినిర్లేపం॥ ౯౯ ॥ బ్రహ్మవిచారేకార్యేలక్షణమాదావపేక్షితంభవతి । ఇతిలక్షణబోధార్థద్వితీయసూత్రంచకారమునివర్యః॥౧౦౦॥..*

౨॥సూ॥జన్మాద్యస్యయతః॥

ప్రథమంజన్మాదిపదంజన్మస్థితినాశసంఘమభిధత్తే । ప్రత్యక్షసిద్ధమేతజ్జగదఖిలంప్రథయతీహషష్ఠ్యంతం ॥ ౧౦౧ ॥ షష్ఠీసంబంధార్థాయతఇతిశబ్దోహికారణంవక్తి । జగదనుబంధీజన్మస్థితిలయసంఘోహియన్నిదానఇతి ॥ ౧౦౨ ॥ సూ

త్రార్థేనిష్పన్నే లక్షణలాభః కథం భవేన్నృణాం । ఇత్యాకలయ్య భగవాన్ సద్బ్రహ్మేతి ప్రపూరయామాస ॥ ౧౦౩ ॥ యవమయచరువాక్యాదౌ లక్షణబోధో హి వాక్యశేషాత్స్యాత్ । తద్వదితి నాత్ర శంకా యత్తచ్ఛబ్దా హి నియతసాకాంక్షా ॥ ౧౦౪ ॥ జగదనుబంధికజన్మస్థితిలయసంభూతకారణం బ్రహ్మ । ఇతి సూత్రార్థే లబ్ధే లక్షణశంకానివర్తితా భవతి॥ ౧౦౫ ॥ యాస్కమునిసూత్రదర్శితవికారషట్కం నవక్తి జన్మాది । లక్షణమేవంభూతం భూమ్యాదీనామిహోపదిష్టం స్యాత్ ॥ ౧౦౬ ॥ శ్రుత్యర్థనిర్ణయార్థం లబ్ధోత్సాహోత్ర సూత్రసందర్భః । ఆశ్రిత్యాపి శునవృత్తిం శ్రుత్యర్థం హాతుముత్సహేత కథం ॥ ౧౦౭ ॥ లక్షణవాక్యసమన్వయబోధే హేతుర్హి లక్ష్యవిజ్ఞానం । లక్ష్యస్వరూపబోధే స్వరూపలక్షణమపేక్షితం భవతి ॥ ౧౦౮ ॥ జగదేకదేశభూతో వేదో నిత్య ఇతి విశ్రుతో యస్మాత్ । జగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణతారూపలక్షణం చ కథం ॥ ౧౦౯ ॥ ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమాదౌ షష్ఠీసమాసమాశ్రిత్య । నిశ్వసితవాక్యనిచయాత్సూత్రార్థో వర్ణ్యతే తృతీయోసౌ॥౧౧౦॥ .... ❋

❋ ౩॥ సూ॥ శాస్త్రయోనిత్వాత్॥ ❋

షష్ఠీసమాసపక్షే తటస్థసంజ్ఞం స్వరూపసంజ్ఞం చ । శ్రుతినివహకర్తృతాయాం సిద్ధాయాముక్తలక్షణం సిధ్యేత్ ॥ ౧౧౧ ॥ యన్నిశ్వసితప్రాయో వేదస్సర్వార్థబోధకో దృష్టః । తస్య చ సర్వజ్ఞత్వం లక్షణమిత్యత్ర కేయమాశంకా ॥ ౧౧౨ ॥ శ్రుతికర్తృత్వే సిద్ధే వేదే కార్యత్వసిద్ధిరవతరతి । తత్సిద్ధౌ సిద్ధం స్యాజ్జగజ్జనిప్రభృతికారణత్వమపి ॥ ౧౧౩ ॥ యదిజనికర్తా చేత్స్యాద్వేదోయం పౌరుషేయతాం గచ్ఛేత్ । ఇతి శంకాత్ర న కార్యా న పౌరుషేయో నిరూప్యతే వేదః॥౧౧౪॥ అర్థావబోధపూర్వకయత్నో యస్య ప్రసాధకో భవతి । తత్ర వ్యాకరణాదౌ భవతి పరం పౌరుషేయతా లోకే ॥ ౧౧౫ ॥ అర్థావబోధకృత్యాస్సమకాలికతా ప్రతీయతే హ్యత్ర । నిశ్వసితవాక్యనిచయే తస్మాద్వేదే న పౌరుషేయత్వం ॥ ౧౧౬ ॥ నిశ్వసితవాక్యమేతన్నిశ్వాసన్యాయమేవ బోధయతి । తస్మాదపౌరుషేయో వేదోత్రార్థే న బాధకం కించిత్ ॥ ౧౧౭ ॥ నియతానుపూర్వికత్వాద్వేదో నిత్య ఇతి గౌణవాదోసౌ । తస్మాజ్జగదుత్పత్తిస్థితిలయకారిత్వలక్షణం సిద్ధం ॥ ౧౧౮ ॥ లక్షణపరమేతచ్చేత్స్యాదాశంకా ప్రమాణమిహ కిమితి । తస్మాత్ప్రమాణపరతాప్యేతత్సూత్రమితి వర్ణ్యతే సపది॥ ౧౧౯ ॥ కారణవచన ఇదానీం ప్రమాణవచనో హి యోనిశబ్దోసౌ । శాస్త్రం యోనిర్యస్యేత్యత్ర సమాసః పరం బహువ్రీహిః॥ ౧౨౦ ॥ శాస్త్రప్రమాణకత్వాజ్జగజ్జనిప్రభృతికారణత్వాచ్చ । సాధనసంపత్తిమతా బ్రహ్మ విచార్యమితి నిశ్చితం భవతి ॥ ౧౨౧ ॥ శాస్త్రప్రమాణకత్వం న శక్యతే బ్రహ్మణి ప్రతిజ్ఞాతుం । కృత్స్నస్య వేదరాశేః కర్మపరత్వం హి జైమినిః ప్రాహ ॥ ౧౨౨ ॥ కర్మపరత్వే సిద్ధే సఫలార్థకతా హి వేదభాగే స్యాత్ । అతదర్థకవాక్యానామానర్థక్యం ప్రపంచితం హి యతః॥ ౧౨౩ ॥ అధ్యయనవిధ్యుపాత్తే వేదే చానర్థకత్వమన్యాయ్యం । ఇతి శంకావసరస్స్యాదామ్నాయస్యేతి సూత్ర ఇతి మత్యా॥ ౧౨౪॥ విధ్యేకవాక్యభావాద్విధిసన్నిహితార్థవాదవాక్యేషు । స్తుత్యర్థబోధకతయా క్రియాపరత్వం సమర్థితం భవతి ॥ ౧౨౫ ॥ సోరోదీదిత్యాదౌ నిషేధవాక్యైకవాక్యభావేన । రాజతనిందారూపక్రియాపరత్వం సమాశ్రితం భవతి ॥ ౧౨౬ ॥ మంత్ర ఇషేత్వేత్యాదౌ భినవన్మియో వకర్మపరతా స్యాత్ । తద్వద్వేదాంతానాం కర్త్రాదిస్తావకత్వమాలంబ్య॥ ౧౨౭ ॥ కర్మపరత్వే సిద్ధే బ్రహ్మపరత్వం కథం భవేత్తేషాం । విధివిప్రకృష్టదేశాః వేదాంతాస్స్యుః కథం హి కర్మపరాః ॥ ౧౨౮ ॥ ఇతి చేత్తథాపి నతు తేరుపాసనాదిక్రియాపరత్వేన । ఇత్యాక్షేపనివృత్త్యై చకార భగవాంశ్చతుర్థసూత్రమిదం॥౧౨౯॥ ❋❋❋❋

❋ ౪॥సూ॥తత్తు సమన్వయాత్॥ ❋

తత్పదమస్మిన్ సూత్రే పక్షతయా బ్రహ్మబోధకం భవతి । శాస్త్రప్రమాణతత్త్వం సాధ్యమిహ పూర్వసూత్రలభ్యం స్యాత్ ॥ ౧౩౦ ॥ ఉక్తాక్షేపం నిరసితుమత్ర తుశబ్దో హి మధ్యనిర్దిష్టః । పంచమ్యంతశ్చరమః ప్రథయత్యుక్తార్థసాధకం హేతుం ॥ ౧౩౧ ॥ పక్షవిశేషణవాచీ సమితి హ్యంశో హ్యఖండమాచష్టే । అన్వయశబ్దో యోసౌ ప్రకృతే తాత్పర్యవాచకో భవతి ॥ ౧౩౨ ॥ అత్రాఖండం బ్రహ్మ ప్రతిపాద్యం భవతి శాస్త్రనిచయేన । శ్రుతితాత్పర్యాద్ధేతో నైవం కర్మేతి సూత్రవాక్యార్థః ॥ ౧౩౩ ॥ శాస్త్రప్రమాణకత్వే హేతురిహోక్తో హి శాస్త్రతాత్పర్యం । తన్నిర్ణయైకసాధనముపక్రమప్రభృతిలింగషట్కం స్యాత్ ॥ ౧౩౪ ॥ ఛాందోగ్యమైతరేయం ముండకమాండూక్యతైత్తిరీయాణి । ఈశావాస్యాదీని హి యాని చ వేదాంతవాక్యజాలాని ॥ ౧౩౫ ॥ తేషాముపక్రమాదావిమృశ్యమానే విశుద్ధభావేన । తేషాం వే

దాంతానాంబ్రహ్మణితాత్పర్యనిర్ణయోభవతి ॥ ౧౩౬ ॥ నన్విహవేదాంతానాంబ్రహ్మణితాత్పర్యమనుచితంవక్తుం । బ్ర
హ్మపరినిష్ఠితంతన్మానాంతరగమ్యమేవభవతియతః ॥ ౧౩౭ ॥ నైషాశంకాకార్యాసిద్ధంమానాంతరాభిగమ్యమితి । రూ
పాదిరహితమేతద్బ్రహ్మనమానాంతరాణిసంస్పృశతి ॥ ౧౩౮ ॥ నన్వేవంవేదాంతైర్బ్రహ్మణ్యావేదితేఫలంకింస్యాత్ ।
హేయోపేయవిహీనేవస్తున్యావేదితేపినపుమర్థః ॥ ౧౩౯ ॥ పురుషార్థసాధకంస్యాద్ధేయనుపాదేయముపదిశచ్ఛాస్త్రం ।
హేయోపేయేజ్ఞాతేస్యాతామిష్టాప్త్యనిష్టపరిహారౌ ॥ ౧౪౦ ॥ ఇతినాత్రశంకితవ్యంయత ఏతచ్ఛాస్త్రమేవముపదిశతి ।
హేయోపేయవిహీనేబ్రహ్మణిసాక్షాత్కృతేపుమర్థస్స్యాత్ ॥ ౧౪౧ ॥ ఆత్మానంచేత్పురుషోయమస్మీతియోవి
జానీయాత్ । కింఫలమిచ్ఛన్కస్యచకామాయశరీరమనుతప్యేత్స ఇతి ॥ ౧౪౨ ॥ ననునహివేదాంతానాంకర్త్రాదిస్తావకత్వమా
శంక్యం । తత్కేనేత్యాదీనిహ్యకర్తృతామస్యబోధయంతియతః ॥ ౧౪౩ ॥ శ్రుతితాత్పర్యేసిద్ధేబ్రహ్మణిశాస్త్రప్రమాణ
కత్వమపి । సిద్ధంస్యాదితిపక్షందూషయితుంజాతకౌతుకాః కేచిత్ ॥ ౧౪౪ ॥ శాస్త్రప్రమాణకత్వంబ్రహ్మణియచ్చోపద
ర్శితంసూత్రే । సిద్ధేఫలానవగమాద్విధిశేషతయైవతచ్చయుక్తతరం ॥ ౧౪౫ ॥ ఆత్మేత్యేవేత్యాద్యైరాత్మోపాస్త్యావిధీయ
మానాయాం । కోసావాత్మాకింతద్బ్రహ్మేత్యేవంభవేదిహాకాంక్షా ॥ ౧౪౬ ॥ తస్యామాకాంక్షాయామాత్మప్రతిపాద
కాశ్చవేదాంతాః । సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మేత్యాద్యాఇహోపయుక్తాస్స్యుః ॥ ౧౪౭ ॥ యూపేపశుమిత్యాద్యైర్యా
పాశ్రయకేహిబంధనేవిహితే । యూపస్వరూపబోధకవాక్యానియథాభవంతిసఫలాని ॥ ౧౪౮ ॥ ప్రతిపత్తివిషయభూ
తంబ్రహ్మైవసమర్పయంతివేదాంతాః । ఆమ్నాయస్యేత్యాద్యైస్సూత్రైరపినాత్రకశ్చనవిరోధః ॥ ౧౪౯ ॥ విధి
సంస్పర్శవిహీనంబ్రహ్మయథాబోధయంతివేదాంతాః । సప్తద్వీపాధాత్రీరాజాయాతీతివాక్యసామ్యంస్యాత్ ॥
౧౫౦ ॥ ఇతిపక్షాంతరమేతన్నిరస్యతేసపదిభాష్యకారేణ । యద్యేవమర్థతాస్యాద్గతార్థతాభవతిపూర్వతంత్రేణ ॥ ౧౫౧ ॥
పూర్వత్రచోపదిష్టోధర్మోసౌకర్మరూపఏవస్యాత్ । కాయికవాచికమానసభేదేనైతత్త్రిధోపదిష్టంహి ॥ ౧౫౨ ॥ తత్ఫల
మపిశాస్త్రోక్తంత్రిధోపభోగ్యంత్రిధైవనిర్దిష్టం । యచ్చోపాసనముక్తంమానసికంకర్మభవతినతదన్యత్ ॥ ౧౫౩ ॥ ధ్యా
నమపితాదృశంస్యాద్ధ్యానోపాస్త్యోర్నభేదశంకాత్ర । యదిచోపాసనసాధ్యోమోక్షోయంతర్హ్యనిత్యఏవస్యాత్ ॥
౧౫౪ ॥ కర్మాయత్తఫలానాంశాస్త్రేణానిత్యతైవనిర్దిష్టా । ప్రతిపత్తివిధిపరాశ్చేద్వేదాంతాః ప్రథమసూత్రమఫలం
స్యాత్ ॥ ౧౫౫ ॥ లక్షణసూత్రంతద్వత్ప్రమాణసూత్రంసమన్వయాఖ్యంచ । బ్రహ్మచనోత్పాద్యంస్యాన్నప్రాప్యంభ
వతినాపిసంస్కార్యం ॥ ౧౫౬ ॥ నవికార్యంవాస్యాదిహవిధిశేషత్వంకథంప్రసజ్యేత । స్నానాచమనాదీనామవివిక్తానా
త్మమాత్రగామిత్వాత్ ॥ ౧౫౭ ॥ నాత్మాసంస్కార్యోసౌనిత్యత్వాద్భవతినోవికార్యోపి । ద్రష్టవ్యవిధ్యనంతరమపరశ్రవ
ణాదివిధిపరంశాస్త్రం ॥ ౧౫౮ ॥ విధిశేషత్వంబ్రహ్మణిసాధయతీత్యేవమపినచాశంక్యం । యద్యవగతమన్యస్మిన్నియుజ్య
తేవిధిపరేణవాక్యేన ॥ ౧౫౯ ॥ విధిశేషతాతదాస్యాద్యూపాహవనీయయోస్తథాదృష్టేః । అవగత్యర్థంహ్యేతచ్ఛ్రవణా
ద్యంసాధనంవినిర్దిష్టం ॥ ౧౬౦ ॥ శ్రవణమననాదిసాధనపరిపాకాదవగతిర్యథాభవతి । సంసారమూలకారణహృదయగ్రం
థిప్రభేదనంభవతి ॥ ౧౬౧ ॥ తేనానర్థనివృత్త్యాపరమానందైకరూపతామేతి । ఇత్యేతమర్థనికరంపశ్యన్ప్రతిపేదఏవమా
దీని ॥ ౧౬౨ ॥ ప్రథయంతివారయంతిచకర్తవ్యవిశేషమవసరప్రాప్తం । నేదంయదిదముపాసతఇత్యాదీన్యపిచవేదవా
క్యాని ॥ ౧౬౩ ॥ ప్రథయంత్యనుపాస్యత్వంబ్రహ్మణివిధిశేషతాకథంఘటతే । విధిశేషత్వాభావేచాత్మాద్రష్టవ్యఏవమా
దీని ॥ ౧౬౪ ॥ విధివాక్యాభాసానిశ్రుతివచనానీహనిష్ఫలానిస్యుః । నైషాకార్యాశంకాయతఏతాన్యర్థవత్తరాణిస్యుః ॥
౧౬౫ ॥ పగమపురుషార్థవాంఛినమాత్మసంఘాత్పరాఙ్ముఖీకృత్య । సర్వాంతరేపరాత్మనిచేతోవృత్తిప్రవర్తనార్థాని ॥
౧౬౬ ॥ తస్యాంప్రవర్తితాయాంబ్రహ్మావగతిర్హిజాయతేఝటితి । సిద్ధార్థబోధకత్వేనామ్నాయస్యేతిసూత్రవైగు
ణ్యం ॥ ౧౬౭ ॥ నాస్మిన్శాస్త్రేశక్యంయతస్తయోర్భిన్నశాస్త్రతాభవతి । స్తుతిపరతయావిధీనాంక్రియాపరత్వేనసర్వ
వేదానాం ॥ ౧౬౮ ॥ యచ్చసఫలార్థకత్వంనిషేధవాక్యేనదృశ్యతేతదిహ । హననక్రియానివృత్త్యాహ్యాదాసీన్యంప్రతీయ
తేతత్ర ॥ ౧౬౯ ॥ నచతదుభయంక్రియాస్యాన్నవాక్రియాయాశ్చసాధనంభవతి । విధ్యర్థవాదయోర్వాక్త్రాదిప
రాణివాక్యజాలాని ॥ ౧౭౦ ॥ దృశ్యంతేఖలుతేషామనర్థకత్వంనకోపివారయతి । పూర్వస్మిన్నపితంత్రేదోషోయంర్ని
వారఇవభా[illegible] ॥ ౧౭౧ ॥ కథముత్తరతంత్రేసౌపదంనిధాతుంసమర్థతాంగచ్ఛేత్ । తస్మాద్వేదాంతానాంసిద్ధార్థపరత్వబా

ధకాభావాత్ ॥ ౧౭౨ ॥ బ్రహ్మావగతౌసత్యామశరీరత్వంప్రపద్యతేజీవః । బ్రహ్మణ్యుపాసనాయాశ్శేషత్వంమాస్తువి షయభావేన ॥ ౧౭౩ ॥ బ్రహ్మణితచ్ఛేషత్వంకర్తృతాత్వాత్స్యాదితీహనాశంక్యం । బ్రహ్మణివిధిశేషత్వం కర్తృత్వేనా పినైవసంభవతి ॥౧౭౪॥ అవిద్యకసంఘాతేకర్తృత్వంస్యాన్నశుద్ధరూపేపి।వర్ణాశ్రమాదికబళితసంఘాతఃకర్తృభావము పయాతి॥ ౧౭౫॥ మిథ్యాప్రత్యయరూపస్తత్రాహంప్రత్యయోనగౌణోసౌ । యస్మిన్యదాస్యామీతివ్యవహారస్తన్నిదానకో భవతి ॥ ౧౭౬ ॥ సమసమయికత్వమనయోర్వ్యవహారాధ్యాసయోర్యతోభవతి । ఉపదర్శితసంఘాతో మిథ్యాత్మేతీహ దృశ్యతేశాస్త్రే ॥ ౧౭౭ ॥ పుత్రాదిగౌణాత్మాతస్యచసర్వార్థకారితాహేతోః । జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిత్రితయానుగ తోహిముఖ్యఆత్మాసౌ ॥౧౭౮॥ తస్యచనకర్తృతాస్యాత్సైషప్తసమాధిబాధితత్వేన। దేహాదౌసంఘాతేయోయమహం ప్రత్యయస్సగౌణఇతి ॥ ౧౭౯ ॥ కేచనవదంతివృద్ధాస్తత్పక్షోయంనిరస్యతేసపది । యత్రార్థయోర్వివేకఃప్రత్యక్షేణోప లభ్యతేతత్ర॥౧౮౦॥ గుణయోగజాప్రతీతిర్గౌణీయమితి ప్రసిద్ధిమనుభవతి । మాణవకస్సింహఇతి ప్రత్యయఏతాదృశోహ్యా తోగౌణః॥౧౮౧॥ యత్రాంధకారసమయే స్థాణౌపురుషప్రతీతిరుద్భవతి । సాచకథంగౌణీస్యాత్తస్మాన్మిథ్యేతినిశ్చితంభవ తి॥ ౧౮౨॥ మిథ్యాత్మకర్తృకస్స్యాత్సకలోవిధివచనచోదితోహ్యర్థః। యోసావాత్మాశుద్ధఃకర్మణికర్తాకదాపినచభవతి॥ ౧౮౩ ॥ తస్మాద్విధిశేషత్వంకర్తృత్వేనాపి నాశ్నుతేబ్రహ్మ । బ్రహ్మావగతౌసత్యాంమిథ్యాగౌణాత్మనోరసత్త్వేన ॥ ౧౮౪॥ విధివచనబోధితానిహ్యుపాసనాదీనిసంభవంతికథం। ఆత్మావగతేఃపూర్వంమిథ్యాజ్ఞానావబద్ధఏవాసౌ ॥౧౮౫॥ ఆరోప్యకర్తృతాదీన్కర్మణిసతతంప్రవర్తతేలోకః। విధిశేషభావరహితే బ్రహ్మణివేదాంతవాక్యతాత్పర్యం ॥ ౧౮౬ ॥ సిద్ధంతస్మాచ్ఛుద్ధంబ్రహ్మవిచార్యమితినిశ్చితంభవతి । ఇమమర్థమసహమానాస్సాంఖ్యాస్స్మృతియుక్తిసాధనాఃప్రాహుః॥ ౧౮౭ ॥ జగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణమేతత్ప్రధానమేవేతి । కార్యమఖిలంహ్యచేతనమచేతనంతస్యకారణంయుక్తం॥ ౧౮౮ ॥ సస్యాదికేహికార్యేకారణమపితస్యతాదృశందృష్టం । తస్మాత్ప్రధానమేవత్రిగుణంపరిణామిజగదుపాదానం॥ ౧౮౯ ॥ భవతిహితద్విపరీతం బ్రహ్మాతోనైవజగదుపాదానం । సర్వజ్ఞత్వంయచ్చస్వరూపలక్షణముదాహృతంతదపి ॥ ౧౯౦॥ అస్మిన్ప్రధానఏవహిసత్త్వముపాశ్రిత్యభవతినిరవద్యం। సత్త్వోత్కర్షాదేవహివిఖ్యాతాయోగినోపిసర్వజ్ఞాః॥ ౧౯౧॥సర్వజ్ఞశబ్దయోగోప్యనుచితఆభాత్యనంతబోధఘనే। జన్మాదికారణత్వప్రతిపత్తిపరాణియానివాక్యాని॥౧౯౨॥శ్రుతి నిర్దిష్టానిపరంప్రధానపక్షేప్రమాణభూతాని।జన్మాదికారణంతత్సదాదిశబ్దంప్రధానమిహాయుక్తం॥౧౯౩॥ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమిదమధికరణంప్రవర్తతేసద్యః॥ ... ... ❋

సూ॥౫॥ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్.

ఆద్యసూత్రావయవఃపంచమ్యంతోయమీక్షణంవక్తి ॥౧౯౪॥ బుద్ధిస్థవస్తుభేదప్రదర్శనార్థకమిదంహినేతిపదం॥ అంతిమమశబ్దపదమపిసదాదిపదయోగరహితమాచష్టే ॥ ౧౯౫ ॥ యస్మాదశబ్దమేతత్ప్రధానమతఏవకారణంనాస్య । ఇ త్యేకదేశలభ్యేవాక్యార్థేస్యాదిహేక్షణంహేతుః ॥ ౧౯౬॥ అపరోక్షభానరూపంహీక్షణమేతన్నచప్రధానేస్యాత్ । య దిదమచేతనముక్తంప్రధానమేతచ్చచేతనేభవతి ॥౧౯౭॥ తస్మాదత్రహిచేతనమీక్షితృజన్మాదికారణంబ్రహ్మ । ఛాందో గ్యవాక్యదర్శితసత్పదవాచ్యంతదేవనతదన్యత్ ॥౧౯౮॥ సర్వజ్ఞతాహియుక్తాబ్రహ్మణిసర్వార్థభానరూపేస్యాత్ । ప్రతి తప్రకాశరూపేసవితరియద్వత్ప్రకాశతేశబ్దః ॥౧౯౯॥ యదిచేత్ప్రధానమేతత్సత్త్వముపాశ్రిత్యభవతిసర్వజ్ఞం । తద్వ ద్రజస్తమోభ్యాంకించిజ్జ్ఞమపిప్రధానముక్తంస్యాత్ ॥౨౦౦॥ ... ... ❋

సూ॥౬॥గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్.

నన్వయమీక్షితృశబ్దస్సతినిర్దిష్టోహిగౌణఏవస్యాత్। తత్తేజఐక్షతేతిహ్యుత్తరవాక్యేయథాసగౌణస్స్యాత్॥౨౦౧॥ గౌణేతస్మిన్సోయంప్రధానపక్షోపిసాధురేవస్యాత్ । నైషాశంకాకార్యాసత్పదవాచ్యంప్రధానమేవేతి ॥ ౨౦౨ ॥ ఈ క్షితృశబ్దోయోసౌనహిగౌణోయేనసత్ప్రధానంస్యాత్ । యదిచేద్గౌణస్సోయంతత్సహచారీకథంసఆత్మేతి ॥ ౨౦౩॥ న స్వేషఆత్మశబ్దోప్యాత్మీయపరోహిదృశ్యతేలోకే । ఆత్మాఖిలార్థకారిణిమమాయమాత్మాహిభద్రసేనఇతి॥౨౦౪॥❋❋❋

సూ॥౭॥తన్నిష్ఠస్యమోక్షోపదేశాత్.

నైషాశంకాకార్యాయద్యయమాత్మీయవాచకోభవతి । ఉపదేశస్సకలోయంపక్షేవిహితోహివిఫలఏవస్యాత్॥

౨౦౫ ॥ ఉపదిశ్య చ తన్నిష్ఠాం తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజాలేన । ముక్త్యుపదేశోఽసావథ సంపత్త్య ఇతి ప్రతీయతే స్పష్టే ॥ ౨౦౬ ॥ ఆత్మీయవాచకత్వాత్ప్రధానవాదీయదాత్మశబ్దస్స్యాత్ । తత్త్వమసివాక్యలభ్యా తన్నిష్ఠాపి ప్రధాననిష్ఠా స్యాత్ ॥ ౨౦౭ ॥ తన్నిష్ఠస్య చ మోక్షస్తద్భావాపత్తిరేవ న తదన్యః । యచ్ఛ్వేతకేతురస్మిన్నుపదేశే సమ్యగధికృతస్సోఽయం ॥ ౨౦౮ ॥ సకలశ్రుతివిపరీతం హ్యనాత్మభావం కథం ప్రపద్యేత । బ్రహ్మాత్మభావరూపం మోక్షం కథయంతి సర్వవేదాంతాః ॥ ౨౦౯ ॥ ఈక్షితృశబ్దో యోఽసౌ తథాత్మశబ్దోఽపి ముఖ్య ఇహ దృష్టః । తస్మాత్సత్పదవాచ్యం బ్రహ్మపరం స్యాన్న చ ప్రధానమపి ॥ ౨౧౦ ॥ యది చ ప్రధానపరతా సదాదికానామిహోపదిశ్యేత ॥... ... ... ❋❋

॥ ౮ ॥ సూ ॥ హేయత్వావచనాచ్చ ॥

శ్రద్ధాళురాదృతాత్మా తన్నిష్ఠస్స్యాదితి శ్రుతిర్మత్వా ॥ ౨౧౧ ॥ తత్త్వమసివాక్యపరతస్తన్నాసీతి శ్రుతిః కథం నవదేత్ । తస్మాన్నాస్మిన్వాక్యే ప్రధానశంకావకాశలేశోఽపి ॥ ౨౧౨ ॥ పరపక్షనిరసనక్షమహేతూనుపదిశ్య సూత్రకారోఽయం । సద్యస్స్వపక్షసిద్ధ్యై హేతూనన్యాన్ప్రదర్శయత్యనఘాన్ ॥ ౨౧౩ ॥ ... ... ❋❋

॥ ౯ ॥ సూ ॥ స్వాప్యయాత్ ॥

ఇహ ఖలు సత్పదవాచ్యం బ్రహ్మపరం భవతి జగదుపాదానం । యస్మాత్సుషుప్తికాలే సతి సర్వేషాం లయో వినిర్దిష్టః ॥ ౨౧౪ ॥

॥ ౧౦ ॥ సూ ॥ గతిసామాన్యాత్ ॥

కించాన్యదవగతీనాం సకలశ్రుత్యంతవాక్యజనితానాం । చేతనకారణవిషయకభావం సామాన్యమపి చ భాతీయతః ॥ ౨౧౫ ॥ తన్న్యాయాదత్రాపి హి చేతనకారణపరత్వసంసిద్ధా । అర్ధజరతీయనయతః ప్రధానపరతా కథం సమర్థ్యేత ॥ ౨౧౬ ॥ ...❋

॥ ౧౧ ॥ సూ ॥ శ్రుతత్వాచ్చ ॥

శ్వేతాశ్వతరప్రభృతిశ్రుత్యం తేషు శ్రుతం హి యద్బ్రహ్మ । జన్మస్థితిలయకారణమస్య తదేవేతి సకలమనవద్యం ॥ ౨౧౭ ॥ బ్రహ్మవిచార్యమిహోక్తం లక్షణముక్తం తథా ప్రమాణమపి । సకలనిగమాంతవచసాం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వయశ్చోక్తః ॥ ౨౧౮ ॥ ప్రతికూలకర్మవాదః ప్రధానవాదో నిరాకృతః ప్రాయః । శాస్త్రం హి పరిసమాప్తం సకలాశంకానివర్తితాహ్యయతః ॥ ౨౧౯ ॥ ఉత్తరసూత్రోత్థానే నిమిత్తమిహ నోపలభ్యతే కిమపి । ఇతి శంకామపనేతుం నిమిత్తమత్రోపవర్ణ్యతే సపది ॥ ౨౨౦ ॥ యచ్చోక్తలక్షణం స్యాద్బ్రహ్మ తదేతద్ద్విరూపమాభాతి । కథయంతి హి వేదాంతాస్సవిశేషం నిర్విశేషరూపమపి ॥ ౨౨౧ ॥ సవిశేషవాక్యజాతం హ్యుపాస్యరూపే సమన్వితం భవతి । యన్నిర్విశేషవాక్యం జ్ఞేయే బ్రహ్మణి సమన్వితం సకలం ॥ ౨౨౨ ॥ వేదాంతవాక్యవిహితాన్యుపాసనాన్యపి బహుప్రపంచాని । గుణసంప్రయోగభేదాత్ఫలభేదాదపి చ భిన్నరూపాణి ॥ ౨౨౩ ॥ కానిచిదుపాసనాని హి కర్మసమృద్ధ్యర్థకాని చాన్యాని । క్రమముక్త్యర్థానీతి హి భేదస్తేషాముపాసనానాం స్యాత్ ॥ ౨౨౪ ॥ బ్రహ్మపరిపూర్ణమేకం నిర్భేదస్వప్రకాశచిన్మాత్రం । గుణసంప్రయోగభేదాదభిన్నరూపేఽపి భిన్నభావోఽయం ॥ అతోఽప్యుపాస్యోపాసకభావో యుక్తో హ్యభిన్నరూపేఽపి । చిత్తోపాధికృతోఽయంతరతమభావోఽయతోఽస్య బీజం స్యాత్ ॥ ౨౨౬ ॥ సద్యోముక్తిఫలప్రదమాత్మజ్ఞానం హ్యుపాధిరూపేణ । ఉపదిశ్యమానమేతత్పరవిషయం వా న వేతి సందేహే ॥ ౨౨౭ ॥ ఆలోచ్య వాక్యపదవీముపాధియోగం వ్యుదస్య పరవిషయం । తదిదం నిర్ణేయమితి ప్రవర్తతే సపది సూత్రసందర్భః ॥ ౨౨౮ ॥ ఈక్షత్యాద్యైర్లింగైర్బ్రహ్మ హి జన్మాదికారణం సదితి । వర్ణితమేతత్పూర్వం ప్రధానవాదశ్చ నిరసితస్సకలః ॥ ౨౨౯ ॥ సన్న్యాయ్యధికరణే గౌణం హిత్వా యదీక్షణం ముఖ్యం । ఆలంబ్య తద్బలేన హి పరమాత్మా సదితి వర్ణితం పూర్వం ॥ ౨౩౦ ॥ ఇహ హి తైత్తిరీయకే ఖల్వానందమయప్రకాశకం వాక్యం । తత్ర చ వాక్యే మయటః ప్రాచుర్యవికారయోశ్చ ముఖ్యత్వాత్ ॥ ౨౩౧ ॥ ఆనందమయో జీవశ్శారీరత్వాదిలింగయోగాత్స్యాత్ । తత్ర చ శారీరత్వం ప్రియప్రముఖ్యాని చాంగజాలాని ॥ ౨౩౨ ॥ కథితాన్యానందమయే స తాదృశోఽయం కథం పరాత్మా స్యాత్ । ఇత్యాశంకానిరసనపురస్సరోక్తార్థతత్త్వబోధాయ ॥ ౨౩౩ ॥ కరుణాసింధుర్భగవానిదమధికరణం ప్రదర్శయామాస ॥... ... ... ❋

॥ ౧౨ ॥ సూ ॥ ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ ॥

యద్యప్యేతత్సూత్రం బహుధా బహుభిః ప్రపంచితార్థం హి ॥ ౨౩౪ ॥ తస్మాదస్మాత్సూత్రాత్తత్త్వావగతిర్హి దుర్లభా భాతి । నైషాశంకా కార్యా తస్మాత్తత్త్వప్రదర్శితార్థేషు ॥ ౨౩౫ ॥ గుణదోషవర్ణనే కిల తత్త్వ

వగతేర్నదుర్లభాభవతి । అత్రానందమయోసావన్నమయప్రభృతిపంచకంవక్తి ॥ ౨౩౬ ॥ ఇతికేచిదావదంతిహి తత్పక్షోయంవిచార్యతేసపది ।ఆనందమయపదార్థోహ్యన్నమయప్రభృతిపంచకంచేత్స్యాత్॥౨౩౭॥స్యాల్లక్షణాతదానీం శ్రుతహాన్యాదీనిదూషణానిస్యుః । యత్రానుపపత్తిస్స్యాదన్వయతాత్పర్యయోస్తదాసాస్యాత్॥౨౩౮॥ ఘోషోయంగం గాయామిత్యాదౌసాహిలక్షణాబీజం । బీజాభావాదస్యహ్యానందమయస్యలక్షణానుచితా ॥౨౩౯॥యదిసముదాయఃపక్ష స్తత్రాభ్యాసేనదృశ్యతేక్వాపి । అసకృత్ప్రయోగవాచీహ్యభ్యాసేనేహకస్యచిద్దృష్టః ॥౨౪౦॥బ్రహ్మైకరంసకృదేవహ్య న్నమయప్రకృతిసంగతంభాతి । తదపిమనోమయవాక్యేనప్రకృతౌదృశ్యతేకుతోభ్యాసః ॥౨౪౧॥ పంచానాంబ్రహ్మత్వేసచ ప్రమాణంనసాధకోహేతుః।అతఇహచానందమయోనాన్నమయాదిఃపరంతుముఖ్యస్స్యాత్ ॥ ౨౪౨ ॥ సహిపరమాత్మా భ్యాసాదితిసూత్రార్థంహివర్ణయంత్యేకే।స్వాభిమతార్థంప్రథయితుకామోభగవాన్హిభాష్యకారోయం ॥౨౪౩॥ త న్మతమాశ్రిత్యైవహి తత్సూత్రార్థాన్ ప్రదర్శయత్యాదౌ । నన్వత్రానందమయఃపరమాత్మాచేత్కథంసశారీరః ॥ ౨౪౪ ॥ తస్యైషఇత్యనేనహిశారీరత్వంప్రదర్శితంచాస్య । ఇతినాత్రశంకనీయంశారీరత్వంనముఖ్యమస్యోక్తం ॥౨౪౫॥ అన్నమయాదిశరీరద్వారాగాత్ర్యాత్వరూపమేవస్యాత్ । ప్రియశీర్షత్వాదికమపిపూర్వోపాధికృతకల్పనాయత్తం ॥ ౨౪౬ ॥ స్వతఏతస్మిన్నాత్మనినైవంరూపాహికల్పనాభవతి । ఆనందపదాభ్యాసోహ్యుత్తరవాక్యేషుదృశ్యతేయస్మాత్ ॥ ౨౪౭ ॥ అభ్యాసాదితిహేతుఃపరమాత్మత్వప్రసాధకోభవతి । నన్విహమయడంతోయంవికారవచనోహిదృశ్యతేలోకే ॥ ౨౪౮ ॥ మృణ్మయదారుమయాదౌతస్మాత్సకథంపరాత్మవచనస్స్యాత్।పరమాత్మాసౌజగతఃప్రకృతిర్నవికారభావముప యాతి ॥౨౪౯॥ ఇత్యేతామాశంకాంనిరసితుమేతత్ప్రదర్శితంసూత్రం ॥—౧౩ ॥సూ॥ వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నప్రా చుర్యాత్. —యస్మాద్వికారవాచీమయడంతోసావతోనపరమాత్మా ॥౨౫౦॥ఆనందమయస్స్యాదితినేయంశంకాత్ర కర్తుముచితాస్యాత్ । తత్ప్రకృతవచనతాయాంమయడ్విధానంతుదృశ్యతేశాస్త్రే ॥౨౫౧॥ ప్రాచుర్యపర్యవసితోమయ డర్థఇతీహలభ్యతేతస్మాత్ । అన్నమయోయజ్ఞోసావిత్యాదౌదృశ్యతేహిమయడర్థః ॥౨౫౨॥ అన్నగతప్రాచుర్యంతస్మా త్ప్రాచుర్యమత్రమయడర్థః।తస్మాన్మయడంతోసావానందప్రచురమర్థమాచష్టే ॥ ౨౫౩ ॥ ఆనందప్రచురత్వంనిరతిశయా నందరూపతానాన్యత్। బ్రహ్మైషోత్తరవాక్యేనిరతిశయానందరూపముపదిష్టం।।౨౫౪।।తస్మాదానందమయోబ్రహ్మే త్యస్మిన్నదోషశంకాపి । బ్రహ్మప్రచురానందంమయడంతార్థోయమిత్యుపన్యస్తం॥౨౫౫॥—౧౪॥సూ॥తద్ధేతువ్యపదే శాచ్చ. —ప్రచురానందత్వంతత్సాధయితుంహేతుమపరమాచష్టే । అత్రహితచ్ఛబ్దోసావానందంబుద్ధివిషయమాచ ష్టే ॥ ౨౫౬ ॥ అత్రత్యహేతుశబ్దోణిజర్థకర్తృత్వవాచకోభవతి । తద్ధేతుశబ్దలభ్యంహ్యానందయితృత్వమస్యనిర్దిష్టం ॥ ౨౫౭॥ఏషహ్యేవేత్యాదావయమేవార్థఃప్రపంచితోభవతి।ధనికత్వాపాదయితాప్రచురధనోసావితిప్రసిద్ధోహి॥౨౫౮॥ ఆనందయితాతద్వత్ప్రచురానందోభవత్యసావాత్మా।—౧౫. సూ. మాంత్రవర్ణికమేవచగీయతే.—సత్యంజ్ఞానమ నంతంబ్రహ్మేత్యేం తేనమంత్రవర్ణేన ॥౨౫౯॥ ప్రతిపాదితంయదేతద్బ్రహ్మగుహాయామవస్థితంయదపి। సత్యజ్ఞానా న్మోకుః ప్రదర్శితస్సర్వకామసమవాప్తిః ॥౨౬౦॥ తన్మంత్రవర్ణవర్ణితమస్మిన్వాక్యేహిగీయతేబ్రహ్మ । తస్మాదానంద మయఃపరఏవాత్మేహదర్శితోభవతి॥౨౬౧॥ఆనందమయోజీవస్స్యాదితిశంకాంనిరాకరోతీహ.—౧౬॥సూ॥ నేతరో౽ నుపపత్తేః.—యచ్చజగత్కర్తృత్వంబహుభవనంచోత్తరత్రనిర్దిష్టం ॥౨౬౨॥ తదనుపపత్తేర్జీవోనానందమయోహి కింతుపరమాత్మా।యోసావానందమయోరసస్వరూపఃప్రదర్శితశ్శ్లోకే॥౨౬౩॥—౧౭॥సూ॥భేదవ్యపదేశాచ్చ.— రసరూపంతంలబ్ధ్వాస్వాత్మానందంజగత్యసౌజీవః।యోసావానందమయోలబ్ధవ్యస్స్యాద్రసస్వరూపోపి ॥౨౬౪॥ ఇత్యా దిభేదజాతంశ్రుతివచనేషూపదిశ్యతేయస్మాత్।తస్మాదానందమయోలబ్ధవ్యాత్మాపరోయమితిసిద్ధం ॥౨౬౫॥ ననుయద్యా నందమయోజీవోనస్యాత్తదాప్రధానం స్యాత్।భేదవ్యపదేశోవాసృష్టృత్వంవాపితస్యసంభవతి॥౨౬౬—౧౮ ॥సూ॥ కామాచ్చనానుమానాపేక్షా.—సైషాప్రధానశంకాకామయితృత్వాన్నిరస్యతేసపది । అనుమానగమ్యమేతత్ప్రధా నమిహవక్తుమనుచితంహియతః॥౨౬౭॥సో౽కామయతేత్యస్మాదానందమయేహిదృశ్యతేకామః । కామయితృత్వంహ్య తత్పరాత్మనిస్యాన్నచప్రధానేపి॥౨౬౮॥—౧౯॥సూ॥ అస్మిన్నస్యచతద్యోగంశాస్తి.—అస్మిన్నానందమయేయదా హమస్మీతిబుధ్యతేలోకః।తస్యచతదాత్మభావంతద్యోగంశాస్తిశాస్త్రమభయమితి ॥ ౨౬౯ ॥ సూత్రార్థమస్యమేవహివ

ణాయితుంజాతకౌతుకో భగవాన్ । పూర్వోక్తసూత్రార్థభూయోదోషాన్ ప్రదర్శయత్యధునా॥౨౭౦॥ ——॥సూ॥ ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ ॥—— అన్నమయాదిషు పంచసు మయట్ప్రివాహే సమానరూపేపి। అన్నమయవాక్యజాతేవికారవాచిత్వమత్రనతథేతి ॥౨౭౧॥ ప్రాచుర్యవాచకత్వాత్ప్రియిణం మయటోఽనయుక్తమాభాతి । యద్యేతస్మిన్వాక్యేమయడంతేనోపదిశ్యతే బ్రహ్మ ॥౨౭౨॥ ప్రియశీర్షత్వాదికమిహ యన్నిర్దిష్టంహి ధర్మజాతంతత్ ।బ్రహ్మణిసకలవాచ్యం తథాహిసూత్రాంతరాద్విరోధస్స్యాత్ ॥౨౭౩॥ అధ్యాయేచతృతీయే గుణోపసంహారపాదమాశ్రిత్య । ప్రియశీర్షత్వాదీనామప్రాప్తిర్దర్శితాహిసూత్రకృతా ॥౨౭౪॥ యద్యానందమయోసౌతత్పుచ్ఛం బ్రహ్మముఖ్యమేవస్యాత్ । అనుచితమేకస్యస్యాదవయవరూపత్వమవయవిత్వంచ ॥౨౭౫॥బ్రహ్మైవ నిర్విశేషం హ్యుపక్రమేచోపసంహృతౌకథితం । అత్రహిసవిశేషంచేత్తథావిరోధశ్చవాక్యవైరూప్యం ॥౨౭౬॥ శారీరశబ్దఏష ప్రాణమయప్రభృతికోశవిషయస్సన్ । ఉత్సృజ్యకోశజాతంకథంపరంబ్రహ్మబోధయేత్సద్యః॥౨౭౭॥ఆనందమయపదేనహియదాపరాత్మావివక్షితోభవతి।అభ్యాసాదితిహేతుస్తత్రాసిద్ధఃకథంహిసాధయతి ॥౨౭౮॥ ఆనందమయపదస్యహ్యభ్యాసోనోపలభ్యతేయేన । సానందమయపదార్థంనినేతుంశక్నుయాదయంహేతుః ॥౨౭౯॥ అన్యపదస్యాభ్యాసేకథమన్యపదార్థనిర్ణయోభవతి। తస్మాదస్మిన్ పక్షేసూత్రార్థకథాకథంహిసంఘటతే ॥౨౮౦॥ ప్రాచుర్యవాచకో యంమయడితిపక్షోత్ర నైవయుక్తస్స్యాత్ । ప్రాచుర్యంలోకేస్మిన్ప్రతియోగ్యల్పత్వసహకృతంయేన ॥౨౮౧॥ విప్రమయోగ్రామోసావిత్యాదావివయథోక్తవాక్యేన । ఆనందప్రాచుర్యందుఃఖాల్పత్వావిలంప్రతీయేత ॥౨౮౨॥ తస్మాద్వికారవచనోమయడితియుక్తం యథాన్నమయవాక్యే । మయడంతప్రతిపాద్యోనహిపరమాత్మాపరంతుకోశస్స్యాత్ ॥౨౮౩॥ పుచ్ఛపదసహచరంయద్బ్రహ్మపదంతైత్తిరీయకేదృష్టం। ఆనందమయపదేనహితద్వాక్యస్థంహిగృహ్యతేతదిహ ॥౨౮౪॥ సముదాయవాచకస్యహితదేకదేశార్థకత్వమవిరుద్ధం । గ్రామోయంజాగర్తీత్యాదావేవంహిదృశ్యతేలోకే॥౨౮౫॥ పుచ్ఛపదసన్నికృష్టంబ్రహ్మపదంకింపరంప్రకాశయతి। ఆనందమయావయవంకింవావక్తీతిసంశయేప్రాప్తే ॥౨౮౬॥ పుచ్ఛపదసన్నిధానాదవయవవాచిత్వమత్రయుక్తమితి। ఆక్షేపస్యప్రాప్తావిదమధికరణంప్రదర్శితంసపది ॥౨౮౭॥ బ్రహ్మపదమత్రవాక్యేబ్రహ్మపరంస్వప్రధానమభిధత్తే। అసదిత్యస్మిన్ శ్లోకేయతోస్యదృష్టోహికేవలోభ్యాసః ॥౨౮౮॥ నన్వత్రపుచ్ఛవాక్యేపరాత్మనో గ్రహణమనుచితంభాతి। యస్మాదవయవవాచకపుచ్ఛపదంసన్నికృష్టమిహభాతి॥ ౨౮౯॥ ——॥సూ॥వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నప్రాచుర్యాత్ —— విక్రియతేనేనేతిహివికారశబ్దోయమవయవంవక్తి ।అవయవలాక్షణికంయత్పుచ్ఛపదం బ్రహ్మశబ్దసన్నిహితం ॥ ౨౯౦ ॥ సూత్రేవికారశబ్దస్తస్మాన్నస్వప్రధానపరమేతత్ । ఇతిశంకాత్రనయుక్తా ప్రాచుర్యార్థోహిపుచ్ఛశబ్దోసౌ ॥౨౯౧॥ప్రాచుర్యశబ్దవాచ్యాప్రాయాపత్తిర్నచాన్యదిహయస్మాత్ । ముఖ్యార్థస్యాలాభేతత్ప్రాయంబుద్ధివృత్తిరనుసరతి ॥ ౨౯౨ ॥ శిరఆద్యవయవజాతేనిర్దిష్టేపుచ్ఛశబ్దనిర్దేశః । ముఖ్యార్థస్యాలాభాత్తత్ప్రాయంబ్రహ్మసమ్యగనుసరతి ॥ ౨౯౩ ॥ ప్రాదాత్తికాప్రతిష్ఠాపరమయనంవక్తినైవపునరన్యత్ । తస్మాదస్మిన్వాక్యేబ్రహ్మపదం స్వప్రధానపరమేవ ॥ ౨౯౪ ॥ ——॥సూ॥తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ॥—— ఆనందమయాంతస్యహిజగతోహేతుత్వమస్యనిర్దిశతి। సోకామయతేత్యేతత్తస్మాదేతత్పరంసమన్వేతి॥౨౯౫॥ ——॥సూ॥మాంత్రవర్ణికమేవచగీయతే ——॥ సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మేత్యంతేనమంత్రభాగేన । యద్బ్రహ్మవర్ణితంస్యాత్తదత్రవాక్యేహిగీయతేబ్రహ్మ॥౨౯౬॥ ——॥సూ॥ నేతరోనుపపత్తేః ——ఇహపుచ్ఛవాక్యలభ్యోజీవస్స్యాదితిపునర్నచాశంక్యం। జీవేసృష్ట్రృత్వాదికముత్తరవాక్యస్థమనుపపన్నంహి॥ ౨౯౭॥ ——॥సూ॥భేదవ్యపదేశాచ్చ—— ఇహపుచ్ఛవాక్యదర్శితఆత్మాలబ్ధవ్యభావముపయాతి।యస్మాద్రసరూపోసౌలబ్ధాజీవోత్రవర్ణితశ్శ్లోకే ॥౨౯౮॥ లబ్ధవ్యలబ్ధభావాద్భేదోవ్యపదిశ్యతేహివాక్యేస్మిన్।తస్మాల్లబ్ధవ్యాత్మాపరమాత్మైవాత్రదర్శితోభవతి ॥౨౯౯॥ ——॥సూ॥కామాచ్చనానుమానాపేక్షా—— శ్రుతినిర్దిష్టోయోసావానందమయః పరంప్రబోధయతి।పంచమవాక్యస్థత్వాదానందఇవేతి నైతదనుమానం॥౩౦౦॥బ్రహ్మపరత్వేసాధకమనేకపూర్వోక్తదూషణగ్రాసాత్ । ——॥ సూ ॥ అస్మిన్నస్యచతద్యోగంశాస్తి—— యఃపుచ్ఛవాక్యదర్శితఆత్మాతస్మిన్కృతప్రబోధోయః ॥౩౦౧॥ అథసోభయమితివాక్యంతస్యచతద్భావమేవబోధయతి। పుచ్ఛపదసన్నికృష్టంబ్రహ్మపదంస్వప్రధానపరమేవ ॥౩౦౨॥ యదిదముపక్రమదృష్టంబ్రహ్మతదత్రోపసంహృతంభవతి।తస్మాదేతద్వాక్యంబ్రహ్మణిపరమేసమన్వితంజ్ఞేయం॥

ననుయద్యానందమయః ప్రియశీర్షత్వాదిధర్మయోగేన । పరమాత్మానభవతిచేచ్ఛాందోగ్యేపిచతథాప్రసజ్యేత ॥౩౦౪॥
తత్రైవహిరణ్మయోసౌపురుషోయోదృశ్యతేంతరాదిత్యే । ఆప్రణఖాచ్చసువర్ణోహిరణ్యకేశోహిరణ్మయశ్మశ్రుః ॥౩౦౫॥
అరక్తాంబుజనేత్రో ఉదితినామాసర్వపాపనిర్ముక్తః । ఇత్యాదిశ్రావితోయంపురుషోనిర్దిష్టఏవమాదిగుణః ॥౩౦౬॥ ఆధ్యా
త్మికపురుషోయంనిర్దిష్టశ్చాంతరక్షిణిహ్యేవం । యేచపరాంచోలోకాః యేచాస్యదేవలోకకామాశ్చ ॥౩౦౭॥ తేషా
మీష్టేపురుషోయోసౌనిర్దిశ్యతేంతరాదిత్యే । యేచార్వాంచోలోకాయేచాస్యమర్త్యలోకకామాశ్చ ॥ ౩౦౮॥ తేషామీ
ష్టేపురుషోయోసౌనిర్దిశ్యతేంతరక్షిణిచ । మయడంతశబ్దయోగాద్వికారధర్మోపదేశబాహుళ్యాత్ ॥ ౩౦౯ ॥ ప్రాణా
దిశ్వరత్వాదిహనిర్దిష్టః కథంపరాత్మాస్యాత్ । విద్యాకర్మాతిశయాత్ప్రాప్తోత్కర్షోహికశ్చిదధికారీ ॥౩౧౦॥ కింవా
యోగీకశ్చిత్సంసారీస్యాదిహాంతరాదిత్యే। ఇతిశంకామపనేతుంమునినారచితంతదేతదధికరణం॥౩౧౧॥ ౨౦॥సూ॥
అంతస్తద్ధర్మోపదేశాత్॥ పరమేశ్వరఏవాయంపురుషోనిర్దిశ్యతేంతరాదిత్యే। పరమేశ్వరధర్మాణామిహోప
దేశోహిదృశ్యతేయస్మాత్॥౩౧౨॥ఉదితఉదేతీత్యాద్యాః పాపాస్పృష్టత్వమామనంతీహ।సైవఋగిత్యాదీనిహిఋగా
దిరూపత్వమామనంతీహ ॥ ౩౧౩॥ సర్వాత్మకేపరేశేతదేతదుక్తంసమంజసంభవతి । సర్వజగత్కర్తృత్వాత్సర్వాత్మక
తాహితస్యయుక్తతమా ॥౩౧౪॥పరిమితమైశ్వర్యంయద్వర్ణితముభయత్రతచ్చనవిరుద్ధం । అధ్యాత్మాదివిభాగాపేక్షం
తన్నస్వతఃపరేపుంసి ॥౩౧౫॥ ప్రఖ్యాపయంతిసర్వేవేదాంతాస్తస్యనిరుపమైశ్వర్యం । పరమేశ్వరవాక్యేస్మిన్వికారధ
ర్మైకకృతోస్యనిర్దేశః ॥౩౧౬॥ఇతిశంకానేహస్యాద్యతఃపరేశోహ్యకుంఠితైశ్వర్యః।భక్తానుకంపనైవహినానారూపాణి
మాయయాస్సృజతి ॥౩౧౭॥ పరమాత్మపరమపీదంవాక్యంసవిశేషపరతయాయోజ్యం। యతఏతస్మిన్వాక్యేహ్యుద్గీథోపా
సనావినిర్దిష్టా ॥౩౧౮॥ ఋక్సామగేయతాపిహిసర్వేశేసర్వకారణేయుక్తా। లౌకికగానేష్వపియైఃపరమేశోగీయతేహిత
స్మాత్తే ॥౩౧౯॥ ధనసనయోర్లోకేస్మిన్ప్రభూతసుఖసంపదోహివిచరంతి ౨౧॥సూ॥ భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః
యోమండలాభిమానీదేవోయంపురుషఏవనిర్దిష్టః ॥౩౨౦॥ ఇతిఖలునైవాశంక్యంయతస్తయోర్భేదఏవనిర్దిష్టః। ఆదిత్యా
దంతరఇతివాక్యంహ్యాదిత్యభేదముపదిశతి ॥౩౨౧॥ తస్మాదేతద్వాక్యంహిరణ్మయత్వాదిగుణగణోపేతే । సర్వేశ్వరేపరా
త్మన్యంతర్యామిణిసమన్వితంభవతి ॥౩౨౨॥ భవతుపరమేశ్వరోసావుపదిష్టోయోయమంతరాదిత్యే । ఉద్గీథవాక్యదర్శితఆ
కాశోయంకథంపరాత్మాస్యాత్ ॥౩౨౩॥ శ్రుతిలింగవాక్యసూత్రేశ్రుతిర్హిలింగాద్బలీయసీదృష్టా।నిరపేక్షరూఢశబ్దశ్శ్రుతి
రితికథయంతిజైమినిప్రముఖాః॥౩౨౪॥తస్మాద్భూతాకాశఃశ్రుత్యాహ్యాకాశశబ్దలభ్యస్స్యాత్ ।జన్మాదికారణత్వంయదత్ర
వాక్యేప్రదర్శితంతదపి ॥౩౨౫॥ భూతాకాశేపిస్యాత్క్రమేణవాయ్వాదికారణత్వేన । ఇత్యాక్షేపంనిరసితుమిదమధికర
ణంప్రదర్శితంభవతి॥౩౨౬॥ సూ॥౨౨॥ఆకాశస్తల్లింగాత్. జైవలిశాలావత్యావుద్గీథవిచారలబ్ధకుతు
కౌహి । శాలావత్యేనోక్తంస్వర్గాదికమంతవత్త్వదోషేణ ॥౩౨౭॥ ఉద్గీథస్యపరాయణమేతస్మైతిహ్యదస్యతత్పృష్టం।లో
కస్యాస్యచకాగతిరితిశాలావత్యవచనమనుస్మృత్య ॥౩౨౮॥ ఆకాశఇతీత్యాద్యంజైవలినాహిప్రదర్శితంభవతి । తద్వాక్యే
చానంత్యంప్రదర్శితంయత్పరోవరీయస్త్వం ॥౩౨౯॥ఉపసంహృతమాకాశేసఏషఇత్యాదివాక్యశేషేణ।దర్శితముపక్ర
మేయజ్జన్మస్థితినాశకారణత్వంహి ॥౩౩౦ ॥ తదిదంహికారణత్వంభూతాకాశేపివర్ణితంహిపురా । వాయ్వాదికారణ
త్వంక్రమేణతత్రేదమనుపపన్నంస్యాత్ ॥ ౩౩౧॥ సర్వాణిహవేత్యాదౌభూతవిశేషణపదంహిసర్వపదం । ఆకాశాదేవేతి
హ్యవధారణమనుపపన్నమేవస్యాత్ ॥ ౩౩౨॥ భూతాకాశపరత్వేశ్రుతిర్హిలింగాద్బలీయసీత్యుక్తం । బహుళతరలింగ
యోగాచ్ఛ్రుతేర్బలీయస్త్వమపహృతంభవతి ॥ ౩౩౩॥ సముదాయార్థైకంత్యజేదితిన్యాయఏవముపదిశతి । శ్రుతిబలన
మాత్రమేపిహినవిరోధః కశ్చిదత్రసంభవతి ॥౩౩౪॥ జ్యాయస్త్వమిహయదుక్తంపరాయణత్వంచదర్శితంయదపి।ఆకా
శోహీత్యాద్యైరాత్మనిపరమేసమంజసంభవతి ॥౩౩౫॥నిర్వహితేత్యంతేస్మిన్బ్రహ్మణ్యాకాశశబ్దఉపదిష్టః।బ్రహ్మణితత్ప
ర్యాయోవ్యోమన్నిత్యాదివాక్యనిర్దిష్టః ॥౩౩౬॥ఉద్గీథవాక్యమేతత్పరోవరీయస్త్వగుణగణోపేతే । ఆకాశశబ్దవాచ్యేతతః
పరాత్మనిసమన్వితంభవతి॥౩౩౭॥ సూ॥౨౩॥అతఏవప్రాణః. ప్రస్తావదేవతాయాస్స్వరూపవిజ్ఞాన
లబ్ధగురుభావః । చాక్రాయణమునిరధునాప్రస్తోత్రాదీన్ప్రబోధయత్యస్మిన్ ॥౩౩౮॥ ప్రస్తావదేవతాయాస్స్వరూపవి
జ్ఞానరహితఏవయది । ప్రస్తోతఃప్రస్తోష్యతి మూర్ధాతేపతనమేష్యతీత్యుక్త్వా ॥౩౩౯॥ ప్రస్తోత్రాదిప్రశ్నంకథమాసాదే

ప తేతిచాకర్ణ్య। ప్రస్తావదేవతాయాస్స్వరూపవిజ్ఞానముపదిదేశేత్థం ॥ ౩౪౦ ॥ నైషేత్యంత్రైర్వాక్యైః ప్రాణః ప్రస్తావ
దేవతేత్యుక్తః। వాయువికారః కింవా పరమాత్మా స ఇతి సంశయప్రాప్తౌ ॥ ౩౪౧ ॥ వాయువికారో నాయం కింతు పరాత్మా
యదత్ర తల్లింగం । ఇత్యేతదభినిగదితుం హ్యాయమతిదేశః ప్రదర్శితో మునినా ॥ ౩౪౨ ॥ ఇహ సకలభూతరాశేస్సంవేశశ్చోద్గ
మశ్చ నిర్దిష్టః । పరమేశ్వరపరతాయాం తదేతదఖిలం సమంజసం భవతి ॥ ౩౪౩ ॥ శ్రుతిలింగవాక్యదర్శితవిరోధశంకాపి ప
రిహృతా పూర్వం । స్వాపప్రబోధయోః కిల సంవేశనవాదివాక్యమఖిలమపి ॥ ౩౪౪ ॥ వాయువికారే ప్రాణే సమంజసం
స్యాదితీహ నాశంక్యం । వాగాదీనామేవ హి సంవేశోద్గమనవాదివాక్యమిహ ॥ ౩౪౫ ॥ వాయువికారే ప్రాణే సమన్వితం
నైవ సర్వభూతానాం । ప్రస్తావవాక్యమేతత్ప్రాణే బ్రహ్మణి సమన్వితం భవతి ॥ ౩౪౬ ॥ బ్రహ్మపరః ప్రాణోఽయం ప్రాణ
స్య ప్రాణమితి చ వాక్యేపి । అన్యత్రాపి చ దృష్టో వాక్యేపి ప్రాణబంధనం హీతి ॥ ౩౪౭ ॥ ప్రస్తావదేవతాత్మక ఏష ప్రాణో
హి[illegible]తి పరమాత్మా । వాయువికారో నాసావిత్యుక్తం సకలమేతదనవద్యం ॥ ౩౪౮ ॥ భవతు యది హ్యుపదిష్టం ప్రాణాకా
శా[illegible]వాక్యమఖిలమపి । తల్లింగసమవధానాద్బ్రహ్మపరం తద్ధి భవత్యయుక్తతరం ॥ ౩౪౯ ॥ యదతః పర ఇత్యాద్యైర్వాక్యై
ర్యచ్చోపదర్శితం జ్యోతిః । విశ్వస్మాదుపరిత సేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు భాతీతి ॥ ౩౫౦ ॥ అంతఃపురుషేపి తథా యదిదం జ్యో
తిః ప్రదర్శితం తత్కిం । భౌతికమథవా బ్రహ్మేత్యేతన్నిర్ణేతుమేతదధికరణం ॥ ౩౫౧ ॥ — ❋ ౨౪ ॥ సూ ॥ జ్యోతిశ్చరణాభిధానా
త్. ❋— జ్యోతిరిహ బ్రహ్మస్యాన్న భౌతికం కిమపి శంకితుం శక్యం । పాదోస్యేత్యేతస్మిన్ భూతాదిపదాని దర్శితాని యతః ॥
౩౫౨ ॥ నన్విహ పదాభిధానం జ్యోతిర్వాక్యే న దృశ్యతే కిమపి । తత్కథమిహ హేతుస్స్యాత్తేన కథం బ్రహ్మతాస్య సిద్ధా స్యా
త్ ॥ ౩౫౩ ॥ ఇతి నాత్ర శంకనీయం యత ఇహ వాక్యే హి యద్వదం దృష్టం । బుద్ధిస్థవాచకం తద్యత ఏతత్సర్వనామసంజ్ఞం స్యా
త్ ॥ ౩౫౪ ॥ పూర్వత్ర చోపదిష్టే బ్రహ్మణి యచ్ఛబ్దతః పరామృష్టే । తతోఽపదర్శితం యత్పాదచతుష్టయమిహోపదిష్టం
స్యాత్ ॥ ౩౫౫ ॥ నన్విహ దీప్యత ఇతి యా శ్రుతిరిహ కార్యే సమంజసా భవతి। తద్యదిదమంతరిత్యపి జాఠర వైశ్వానరం ప్రబోధ
యతి ॥ ౩౫౬ ॥ తస్యైషా దృష్టిస్స్యాత్తస్యైషా శ్రుతిరితి బ్రువాణాయాః। దృష్టం శ్రుతమిత్యేషా శ్రుతిరప్యుపాసనాం విధా
పయతి ॥ ౩౫౭ ॥ యచ్చైతద్వై దేవం చక్షుష్యశ్చ శ్రుతశ్చ భవతీతి । అల్పఫలశ్రుతిరేషా కార్యే జ్యోతిషి సమంజసా భవతి ॥
౩౫౮ ॥ యదతః పర ఇత్యాద్యైరుపదిష్టం జ్యోతిరత్ర కార్యమితి। నైషాశంకా యస్మాద్బ్రహ్మపరత్వేత చేతదనవద్యం ॥ ౩౫౯ ॥
దీప్యత ఇతి నిర్దిష్టా దీప్తిర్ఘటేత్యాదివాక్యదృష్టా యా । నిత్యావబోధరూపా సైషా బ్రహ్మణి సమంజసా భవతి ॥ ౩౬౦ ॥ దృష్టత్వా
దికమఖిలం ప్రతీకమూలం న సా స్వతోస్య స్యాత్ । అల్పఫలశ్రుతిరేషా బ్రహ్మణి సర్వార్థదేహి యుక్తతమా ॥ ౩౬౧ ॥ త
స్మాజ్జ్యోతిశ్శబ్దం బ్రహ్మేత్యేతత్సమంజసం భవతి। — ❋ ౨౫ ॥ సూ ॥ ఛందోభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతోర్పణనిగదాత్తథా
హి దర్శనమ్ ❋— నన్వత్ర పూర్వవాక్యే గాయత్రీచ్ఛంద ఏవ నిర్దిష్టం ॥ ౩౬౨ ॥ నైషా చతుష్పదేతి హి చతుష్పదత్వం చ తస్య
నిర్దిష్టం । న చ తజ్జ్యోతిశ్శబ్దే బ్రహ్మపరత్వప్రసాధకం భవతి ॥ ౩౬౩ ॥ ఇతి చేన్న పూర్వవాక్యే ఛందోమాత్రం హి నైతదుపది
ష్టం । ఛందోనుగతే బ్రహ్మణి చిత్తసమాధానమేవ నిర్దిష్టం ॥ ౩౬౪ ॥ ఉద్గానుగతే బ్రహ్మణి చిత్తసమాధానవచనమన్యత్ర ।
ఏతమితి మంత్రభాగే తదిదం దృష్టం హి తద్వదత్రాపి ॥ ౩౬౫ ॥ ఛందోభిధాయకాని హి వాక్యాన్యన్యాని యాని దృశ్యంతే ।
తాన్యప్యుక్తార్థాని హి తస్మాన్నేహాస్తి కాచిదాశంకా ॥ ౩౬౬ — ❋ ౨౬ ॥ సూ ॥ భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్ ❋—
భూతపృథివీశరీరాణ్యపి హృదయం చేతి సమ్యగుపదిశ్య । నైషా చతుష్పదేతి హి నిర్దిష్టా సాపి దర్శితా హ్యైవ ॥ ౩౬౭ ॥ బ్రహ్మేహ
నోపదిష్టం యద్యక్షరసన్నివేశరూపాయాః । కథమస్యా గాయత్ర్యా భూతాదిపదాని సంభవంతీహ ॥ ౩౬౮ ॥ — ❋ ౨౭ ॥
సూ ॥ ఉపదేశభేదాన్నేతి చేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ . ❋— నన్వత్ర పూర్వవాక్యే చతుష్పదం బ్రహ్మ యచ్చ నిర్ది
ష్టం । ఉపదేశభేదదృష్టే జ్యోతిర్వాక్యే కథం పరామృష్టం ॥ ౩౬౯ ॥ ఇతి శంకాత్ర న కార్యా విభక్తిభేదేపి భవతి చాత్రైక్యం ।
సప్తమ్యంతే వాక్యే పంచమ్యంతేపి కోపి న విరోధః ॥ ౩౭౦ ॥ నన్వతోఽద్గిథాదిప్రకరణపఠితాని యాని వాక్యాని । తల్లింగసమ
వధానాద్బ్రహ్మపరత్వేన వర్ణితాని పరం ॥ ౩౭౧ ॥ ఇహ కౌషీతకివాక్యే ప్రాణోస్మీత్యాదివాక్యజాలేన । ప్రాణోయో
సావుక్తస్స కిం పరం బ్రహ్మ పంచవృత్తిర్వా ॥ ౩౭౨ ॥ ఇహ చోభయలింగాని హి దృశ్యంతే హ్యుత్తరత్ర భూయాంసి । తస్మా
చ్ఛ్రుత్యనుసారాత్ప్రాణోఽయం పంచవృత్తిరేవ స్యాత్ ॥ ౩౭౩ ॥ ఇత్యాక్షేపం సకలం నిరస్య బహుళేన యుక్తిజాలేన ।
ప్రాణోసౌ నిర్దిష్టో బ్రహ్మైవేతి ప్రదర్శ్యతే సపది ॥ ౩౭౪ ॥ — ❋ ౨౮ ॥ సూ ॥ ప్రాణస్తథానుగమాత్ . ❋— యఃకౌ

షీతకివాక్యే ప్రాణోనిర్దిష్ట ఏష పరమాత్మా । పౌర్వాపర్యవిమర్శే పదాని సకలాని తత్పరాణి యతః ॥ ౩౭౫ ॥ హితతమపు దనిర్దిష్టః పరమాత్మా స్యాన్నవాయువికృతిరసౌ । అమృతాదిశబ్దయోగః పరమాత్మన్యేవ దృశ్యతే శాస్త్రే ॥ ౩౭౬ ॥ ఆనందోఽజర ఇతి వా బ్రహ్మణి పరమే సమంజసో భవతి । భూతప్రజ్ఞామాత్రాద్యర్పణమపి పరమకారణే యుక్తం ॥ ౩౭౭ ॥ జ్ఞానక్రియాత్మనోరిహ విభిన్నశబ్దస్వభావయోర్యదపి । ప్రాణప్రజ్ఞోపాధ్యోరేకీకరణం పరాత్మలింగం స్యాత్ ॥ ౩౭౮ ॥ ఇదమిత్యాఖ్యపదిష్టం దేహస్థానం పరిగ్రహాద్యఖిలం । పరమాత్మన్యుపపన్నం కార్యం సకలం యతస్తదాయత్తం ॥ ౩౭౯ ॥

—❋ ౨౯ ॥ సూ॥ నవక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసంబంధభూమా హ్యస్మిన్. ❋— నన్వత్ర దేవతాత్మా వక్తా హీంద్రః ప్రతర్దనాయ కిల । త్వాష్ట్రవధసాహసాత్మకవిగ్రహసంబంధిధర్మణేవ హేన ॥ ౩౮౦ ॥ స్వాత్మోత్కర్షం ప్రథయన్ యోయమహంకారవాదమాశ్రిత్య । ప్రాణోఽస్మి మాముపాస్వేత్యాద్యైరాత్మానముపదిదేశ సయం ॥ ౩౮౧ ॥ సచకథమిహ పరమాత్మా యోఽసౌ ప్రాణస్స వక్తురాత్మైవ । ఇత్యాక్షేపస్సకలోఽపరస్యతే సపది సూత్రశేషేణ ॥ ౩౮౨ ॥ ఏషాశంకా కార్యా న వక్తురాత్మోపదేశయోగేన । అధ్యాత్మసన్నికర్షః ప్రాచుర్యేణోపలభ్యతే యస్మాత్ ॥ ౩౮౩ ॥ వక్తారం విద్యాదితి వాక్యైరుపదర్శితోఽంతరాత్మైవ । ఆనందామృతరూపః ప్రాణోఽనిర్దిశ్యతే హి వాక్యేస్మిన్ ॥ ౩౮౪ ॥ త్వాష్ట్రవధసాహసోక్తిర్నహి విజ్ఞేయస్తుతిం ప్రసంజయతి । నహ్యైతస్యేత్యాద్యైర్విజ్ఞానస్తుతిపరా హి సా భవతి ॥ ౩౮౫ ॥ ననుయది పరమాత్మైవ ప్రాణోఽస్మీత్యాదివాక్యనిర్దిష్టః । సచకథమస్మిన్ వాక్యే నిర్దిష్టో వక్తురాత్మభావేన ॥ ౩౮౬ ॥ ....❋

—❋ ౩౦ ॥ సూ॥ శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశో వామదేవవత్. ❋— శాస్త్రోపదిష్టలక్షణమపరోక్షీకృత్య తత్పరం బ్రహ్మ । ఇంద్రస్తముపదిదేశ హి మునివర్యో వామదేవసంజ్ఞ ఇవ ॥ ౩౮౭ ॥ మునిరేష వామదేవః ప్రభూతవిజ్ఞానసాధనోపచితః । గర్భస్థ ఏవ బుబుధే హ్యహమిత్యాదికమవాప మంత్రమపి ॥ ౩౮౮ ॥ —❋ ౩౧ ॥ సూ॥ జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్. ❋— వక్తారం విద్యాదితి నిర్దిష్టం జీవలింగమిహ వాక్యే । పరిగృహ్యోర్థాపయతీత్యపి ముఖ్యప్రాణలింగముపదిష్టం ॥ ౩౮౯ ॥ తస్మాజ్జీవో వా స్యాన్ముఖ్యప్రాణోథవాయముపదిష్టః । నహి పరమాత్మా ప్రాణస్స్యాదితి శంకా నచాత్ర కర్తవ్యా ॥ ౩౯౦ ॥ యత ఏతస్మిన్వాక్యే భూయో దృష్టం పరాత్మలింగమపి । తస్మాత్త్రివిధాల్లింగాత్త్రివిధముపాసనమిహ ప్రసజ్యేత ॥ ౩౯౧ ॥ యజ్జీవలింగముక్తం ముఖ్యప్రాణస్య యదపి లింగం వా । తదుభయమపి పరమాత్మని సమంజసం స్యాదితీరితం పూర్వం ॥ ౩౯౨ ॥ ప్రాణస్యాస్యచ వృత్తిర్బ్రహ్మణి పూర్వం ప్రదర్శితా భవతి । తల్లింగసమవధానాత్ప్రాణోయమిహాపి భవతి పరమాత్మా ॥ ౩౯౩ ॥ అథవా త్రివిధైర్ధర్మైర్బ్రహ్మోపాసనమిహాశ్రితం భవతి । తేన న దోషాశంకా నచాత్ర కాచిద్విరోధశంకాపి ॥ ౩౯౪ ॥ తస్మాదిహోపదిష్టం కౌషీతకివాక్యమేతదఖిలమపి । బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపే విజ్ఞేయే వా సమన్వితం భవతి ॥ ౩౯౫ ॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం । చతురధ్యాయీ తస్యాం ప్రథమో యోఽసౌ సమన్వయోఽధ్యాయః ॥ ౩౯౬ ॥ తత్ర ప్రథమే పాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో జయతు సోఽయమనవద్యః ॥ ౩౯౭ ॥ ... ... ❋

ఇతి ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమపాదః.

శ్రీ ర స్తు

భాష్యార్థరత్నమాలాయామ్

ద్వితీయపాద ప్రారంభః.

ప్రథమేపాదేజగతోజన్మస్థిత్యాదికారణంబ్రహ్మ । వేదాంతవాక్యనిచయైస్స్ఫుటతరలింగైఃప్రదర్శితంభూయః । ౧ ॥ వ్యాపిత్వంనిత్యత్వంసర్వజ్ఞత్వంచదర్శితంతస్య । అర్థాంతరరూఢానామాకాశప్రాణముఖ్యశబ్దానాం॥ ౨ ॥అబ్రహ్మలింగబాధనపురస్సరంబ్రహ్మలింగయోగేన । న్యాయోపేతైర్వాక్యైర్బ్రహ్మపరత్వంప్రసాధితంభవతి ॥౩॥ ఇహచ ద్వితీయపాదేహ్యస్పష్టబ్రహ్మలింగవాక్యౌఘైః । యచ్చోపాస్యంబ్రహ్మప్రదర్శితంతదితివర్ణ్యతేసపది ॥ ౪ ॥ ఛాందోగ్యేచతృతీయేజ్యోతిర్విద్యాప్రధానవాక్యాంతే । సర్వంఖల్విత్యాద్యంమనోమయత్వాదివాక్యమధ్యమపి ॥ ౫ ॥ శాండిల్యపదకృతాంతంయదేతదుపదిష్టమత్రతత్కింస్యాత్ । బ్రహ్మప్రధానమథవాజీవపరంవేతిసంశయేప్రాప్తే ॥౬॥ శాండిల్యవాక్యమేతత్పౌర్వాపర్యేణసమ్యగాలోచ్య । జీవాశంకాంనిరసితుమిదమధికరణంచకారమునివర్యః ॥౭॥......... ❋

—❋౧॥సూ॥సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్.❋— సకలనిగమాంతవాక్యప్రకాశితంయచ్చజగదుపాదానం । తదిహోపక్రమవాక్యేహ్యుపదిష్టమతోనజీవశంకాత్ర॥౮॥నన్విహసర్వంఖల్విత్యుపాసనావిషయబోధకంనభవేత్ । శాంతఉపాసీతేతిహివిహితశమారాతిరాగనిర్ముక్త్యై ॥౯॥ సకలస్యైకాత్మకతాంప్రబోధ్యరాగాదినిరసనంకురుతే।సక్రతుమితివాక్యేనహివిహితక్రతువిషయఏవజీవస్స్యాత్॥౧౦॥తస్యచమనోమయత్వంప్రాణశరీరత్వమాంజసంభవతి।బ్రహ్మాత్మతావబోధకలింగంనాతోఽపలభ్యతేకిమపి॥౧౧॥ తస్మాదేతద్వాక్యం జీవోపాస్తిప్రధానమాభాతి ॥ ఇతిఖలునైవాశంక్యంయదత్రవాక్యేనజీవవార్తాపి ॥౧౨॥ తస్మిన్నితివాక్యస్థితతచ్ఛబ్దైనైకవాక్యతాపన్నం । స్యోనమితివాక్యజాతంయథాపురోడాశధర్మిణంబ్రూతే ॥ ౧౩ ॥ సక్రతుమితివాక్యస్థేక్రతౌహినియమేనవిషయసాకాంక్షే । విషయంబోధయితుమిదం బ్రహ్మేత్యాదికముదాహృతంభవతి ॥ ౧౪ ॥ తస్యవిశేషణజాలేమనోమయప్రభృతివాక్యజాలేన । భూయఃప్రదర్శ్యమానేజీవాశంకా కథంప్రవర్తేత ॥౧౫॥ యద్యపిలింగవిగానాద్విశేషణార్థత్వమసులభంభాతి ।లింగస్యవిపరిణామేతథాపినైవాత్రబాధకం కిమపి ॥౧౬ ॥ బ్రహ్మణిమనోమయత్వంప్రాణశరీరత్వమనుపపన్నమితి । నైవాశంకాకార్యా బ్రహ్మణ్యఖిలాత్మకేహితద్యుక్తం ॥౧౭॥ సామానాధికరణ్యంవివక్షితంబ్రహ్మణాయదాకార్యే । బాధాయాంతచ్చస్యాదత్రహికార్యేణకారణేతత్స్యాత్ ॥౧౮॥ తేనచసర్వాత్మకతాబ్రహ్మణిపరమేప్రదర్శితాభవతి । ఇదమితిపదమప్యత్రబ్రహ్మవిశేషణపరంహికర్తవ్యం ॥ ౧౯ ॥ యదిదంబ్రహ్మపరంస్యాత్సర్వంఖలుతదితియోజనాకార్యా । తేనచసర్వాత్మకతా బ్రహ్మణిపరమేసమర్థితాభవతి ॥౨౦॥ బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపేసర్వోత్కర్షశ్చవర్ణితఃప్రాయః।తజ్జత్వాదికమఖిలంయదుత్తరస్మిన్ప్రదర్శితంతదపి ॥ ౨౧॥ తస్యచసర్వాత్మకతాప్రతిపత్త్యర్థంచశమవిధానార్థం । తస్మాచ్ఛ్రుతిశతగేయేసర్వాత్మనిసకలజగదుపాదానే ॥ ౨౨॥ బ్రహ్మణిమనోమయత్వంప్రాణశరీరత్వమేతదుపపన్నం॥ —❋సూ॥౨॥వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ❋—

అతిచవిధివిహితాయాముపాసనాయామపేక్షితాయేస్యుః ॥ ౨౩ ॥ తేసత్యకామతాద్యాహ్యుపపన్నాస్స్యుర్గుణాః పరేపుంసి । అత్రచవివక్షితత్వంహ్యుపాసనాయామపేక్షణీయత్వం॥౨౪॥ఇహసత్యకామతాముఖగుణజాతేభవతితచ్చని రవద్యం । —సూ॥౩॥అనుపపత్తేస్తునశారీరః— యోఽయంశారీరస్స్యాత్సచోక్తగుణజాతభాజనంనభవేత్ ॥ ౨౫ ॥ యతఏతస్మిన్వాక్యేహ్యవాక్యనాదరఇతీరితంభవతి । దేహేంద్రియాదియోగనిశారీరేకథమవాకితావార్తా॥౨౬॥నియతవిషయాభిలాషిణ్యనాదరత్వంచతత్రనహిభవతి॥ —సూ॥౪॥కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ— కించాత్రవాక్యశేషేమనోమయత్వాదిగుణగణోపేతః॥౨౭॥ఏతమితికర్మభావాదుపదిష్టోఽయంపరంపుమానేవ।అభిసంభవితాస్మీతిచ శారీరఃకర్తృభావమాపన్నః॥నిర్దిష్టోయస్సకథంహ్యుపాసనావిషయభావముపగచ్ఛేత్। —సూ॥౫॥శబ్దవిశేషాత్—

ఏవమయమంతరాత్మన్నితి సప్తమ్యంతశబ్దనిర్దేశ్యః ॥ ౨౯ ॥ శారీరోఽసౌ కర్తా హ్యుపాస్యరూపో హిరణ్మయః పురుషః । ప్రథమాంతశబ్దబోధ్యస్స కథం శారీరభావముపగచ్ఛేత్ ॥ ౩౦ ॥ దేహేంద్రియవశవర్తీ శారీరో న చ పరః పుమాన్భవతి ॥

⟶ ౬ ॥ సూ ॥ స్మృతేశ్చ ॥ ⟵ స్మృతిరేషా భాగవతీ శారీరపరాత్మభేదమాచష్టే ॥ ౩౧ ॥ శారీరం చ నియామ్యం నియామకం హృదయదేశమీశమపి ।

⟶ ౭ ॥ సూ ॥ అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ ⟵

నన్విహ వాక్యే యోఽసావుపాస్యరూపః కథం స పరమాత్మా ॥ ౩౨ ॥ అర్భకమస్యాయతనం నిర్దిష్టం స్యాత్తదార్భకత్వమపి । యస్మాద్ధృది నిర్దిష్టశ్శ్యామాకాదపి చ దర్శితోఽణీయాన్ ॥ ౩౩ ॥ స చ కథమిహ పరమాత్మా యోఽసౌ వ్యాపీతి దర్శితశ్శాస్త్రైః । ఇతి చేన్నాయం దోషో నిచాయ్యభావేన దర్శితో యోఽసౌ ॥ ౩౪ ॥ బ్రహ్మణ్యపరిచ్ఛిన్నే మనో విధాతుం న శక్నుయాజ్జీవః । ఇతి కరుణా పరతంత్రా శ్రుతిః పరిచ్ఛేదమస్య నిర్దిశతి ॥ ౩౫ ॥ వ్యోమ్న ఇవాస్యాపి స్యాదుపాధియోగాదయం పరిచ్ఛేదః ।

⟶ సూ ॥ ౮ ॥ సంభోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్ ⟵ శారీరః పరమాత్మా యద్యేతౌ హృదయదేశసన్నిహితౌ ॥ ౩౬ ॥ శారీరస్య చ భోగే కథం పరాత్మా న భోగమాప్నోతి । ఇతి శంకామపనేతుం ప్రవర్తతే సపది సూత్రశేషోఽయం ॥ ౩౭ ॥ ధర్మాదిసాధనోఽస్య స్తద్విపరీతశ్చ భవతి పరమాత్మా । అపహతపాప్మా యోఽసౌ స ధర్మఫలభోగమాతనోతి కథం ॥ ౩౮ ॥ ధర్మాదిసాధనస్య హి శారీరస్యోక్తభోగసంబంధః । ఆవిద్యకదేహాదావభిమానేనాస్య భోగసంబంధః ॥ ౩౯ ॥ సర్వజ్ఞస్య పరస్య హి న చాస్త్యవిద్యా న భోగవార్తా వా । అద్వైతవాదలోపో నైవాశంక్యోఽత్ర భేదనిర్దేశాత్ ॥ ౪౦ ॥ భేద ఉపాధికృతో సావ్యక్తశ్చోపాసనాంగభావేన । తస్మాదేతత్సకలం శాండిల్యమునీంద్రదర్శితం వాక్యం ॥ ౪౧ ॥ బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపే సమన్వితం హ్యత్ర కోఽపి న విరోధః । నను యది పరమాత్మాసావపహతపాప్మా తతో న భోక్తా స్యాత్ ॥ ౪౨ ॥ కఠవల్లీవాక్యేఽస్మిన్ భోక్తా జీవో భవేన్న పరమాత్మా । యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చోభయమోదన ఇతీహ నిర్దిష్టం ॥ ౪౩ ॥ ఉపసేచనమిహ మృత్యుః ప్రదర్శితస్తేన చాత్తృతా లబ్ధా । అత్తా చాగ్నిర్వా స్యాజ్జీవో వా భవతి నైవ పరమాత్మా ॥ ౪౪ ॥ కఠవల్ల్యామేతస్యాం యతోఽగ్నిజీవౌ ప్రదర్శితౌ పూర్వం । అస్మాదగ్నిరయం స్యాదితి శ్రుతిశ్చాత్తృతాం ప్రసంజయతి ॥ ౪౫ ॥ స్వాద్వత్తీతి శ్రుతిరపి జీవే తామత్తృతాం ప్రసంజయతి । యది చ ప్రకరణభేదాన్నాగ్నిః పరిగృహ్యతేఽత్తృభావేన ॥ ౪౬ ॥ తర్హ్యత్తా జీవస్స్యాన్న తు పరమాత్మా యతస్స నాశ్నాతి । ఇత్యాక్షేపప్రాప్తావత్తృపదే గౌణవృత్తిమాశ్రిత్య ॥ ౪౭ ॥ నిరసితుమిమమాక్షేపం చకార మునివర్య ఏతదధికరణం

⟶ సూ ॥ ౯ ॥ అత్తా చరాచరగ్రహణాత్ ⟵ తత్ర చరాచరమేతన్మృత్యుర్యస్యేతి వాక్యనిర్దిష్టం ॥ ౪౮ ॥ తస్యాత్తా కథమన్యస్తస్మాదత్తా పరః పుమానేవ । సంహారకత్వయోగాదత్తృత్వం తస్య గౌణమేవ స్యాత్ ॥ ౪౯ ॥ కర్మఫలభోక్తృతైవ హి జీవే దృష్టా న సా పరే పుంసి ।

⟶ సూ ॥ ౧౦ ॥ ప్రకరణాచ్చ ⟵ ప్రకరణమపి యచ్చైతత్పరాత్మనో దృశ్యతే న చాన్యస్య ॥ ౫౦ ॥ ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం పరమాత్మైవాత్ర దర్శితో యేన । ఇత్థా కో వేదేతి హి దుర్విజ్ఞేయత్వమస్య నిర్దిష్టం ॥ ౫౧ ॥ పరమాత్మలింగమేతత్తస్మాదత్తా పరః పుమానేవ । భవతు పరాత్మైవాయం యస్య బ్రహ్మేతి వాక్యనిర్దిష్టః ॥ ౫౨ ॥ ఋతమిత్యుత్తరవాక్యే గుహాహితత్వేన దర్శితౌ తౌ కౌ । ఋతపౌ గుహాం ప్రవిష్టౌ ఛాయాతపవద్విలక్షణావుక్తౌ ॥ ౫౩ ॥ కిము తత్ర బుద్ధిజీవౌ జీవపరేశావితీహ సందేహః । తౌ యది చ బుద్ధిజీవౌ బుద్ధ్యా జీవః పృథఙ్నిరుక్తస్స్యాత్ ॥ ౫౪ ॥ యది వా జీవపరేశౌ జీవాదీశః పృథగ్గృహీతస్స్యాత్ । యది జీవేశౌ స్యాతాం గుహాహితత్వం తయోరయుక్తం స్యాత్ ॥ ౫౫ ॥ తస్మాదిహ నిర్దిష్టావుక్తవిశేషౌ హి బుద్ధిజీవౌ తౌ । ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమేతద్వాక్యార్థనిర్ణయార్థమపి ॥ ౫౬ ॥ భగవాన్మునివర్యోఽసావిదమధికరణం చకార సుగృహీత్యై ।

⟶ సూ ॥ ౧౧ ॥ గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ హి తద్దర్శనాత్ ⟵

అత్ర చ గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ తౌ చ జీవపరమేశౌ ॥ ౫౭ ॥ నిర్దిశ్యేతే హి లోకే సంఖ్యాతుల్యస్వభావయోరుభయోః । అస్య ద్వితీయః కో గౌరన్వేష్టవ్య ఏవమభిధానే ॥ ౫౮ ॥ గౌరేవ హి ద్వితీయస్తత్రాన్విష్యేత నాశ్వ ఇతరో వా । ఋతపానాల్లింగాదిహ జీవే నిర్ధారితే హి తస్య యది ॥ ౫౯ ॥ అన్విష్యతే ద్వితీయశ్చేతనభావాదసౌ పరాత్మా స్యాత్ । అత్ర పిబంతావితి యా శ్రుతిరిహ పానం ప్రదర్శయత్యుభయోః ॥ ౬౦ ॥ తచ్చ కథం పరమాత్మని పరితృప్తే స్యాదితీహ నాశంక్యం । జీవస్తావత్పిబతీహ ప

రమాత్మాసౌహితంచపాయయతి ॥౬౧॥ పాచయితాపక్తేతిహిదృష్టాలోకప్రసిద్ధిరిహతద్వత్ ।నన్విహజీవపరేశౌగృహ్యే తేచేత్కథంగుహాప్రవేశః ॥౬౨॥ సర్వగతేపరమాత్మనిదేశపరిచ్ఛేదఏషయదయుక్తం । ఇతినాశంక్యంయోసౌసర్వగతోయ ద్యపైకదేశగతః ॥౬౩॥ సకలవసుధాధినాథోరామస్సాకేతనగరనాథఇవ । శ్రుతిసిద్ధేన్యాయస్స్యాచ్ఛ్రుత్యనుకూలశ్రు తిర్నచేహాస్తి॥౬౪॥ నేయంశంకాశ్రుతిషుహిగుహాహితత్వంపరాత్మనోదృష్టం।శ్రుతివాక్యేనిర్దిష్టంగుహాహితంగహ్వరేష్ఠమి త్యాదౌ ॥ ౬౫ ॥ యోవేదేతిచవాక్యేప్యన్విచ్ఛగుహాంప్రవిష్టమిత్యాదౌ । ఛాయాతపసామ్యంయద్విలక్షణత్వేనతత్తయో ర్యుక్తం ॥౬౬॥ జీవోయంసంసారీతద్విపరీతోయతోహిపరమాత్మా । తస్మాదృతంపిబంతౌగుహాంప్రవిష్టౌచదర్శితావేతౌ॥ ౬౭॥ఛాయాతపసదృశావపిజీవపరేశౌనబుద్ధిజీవౌహి । —❋ ౧౨ ॥సూ॥విశేషణాచ్చ.❋— యదపివిశేషణమేతద్వా క్యేనిర్దిష్టమేతయోర్భవతి ॥ ౬౮ ॥ రథినంవిద్ధీత్యస్మిన్వాక్యేజీవోరథీవినిర్దిష్టః । విజ్ఞానసారథిస్స్యాద్రథీయదాయంసపా రమాప్నోతి ॥౬౯॥ గమికర్తృకర్మభావావిత్యుపదిష్టౌహిజీవపరమేశౌ । దుర్దర్శమితిచమంత్రేమనధాతోఃకర్తృకర్మ భావేన॥ ౭౦॥ తావేతౌనిర్దిష్టౌజీవపరేశౌనచేతరౌభవతః।ఇహలోకసిద్ధమేనంజీవంనిర్దిశ్యతదనువాదేన॥౭౧॥తస్మాద్వి లక్షణోసౌపరమాత్మాత్రప్రదర్శ్యతేవాక్యే । యోహిసుపర్ణాసయుజేత్యేవందృష్టోహిముండకేమంత్రః ॥ ౭౨ ॥ కఠవల్లీ వాక్యగతైర్మంత్రైరుక్తైస్సమార్థకోభవతి । ఇహకేచిదాహురార్యామంత్రోయోద్వేతిముండకేకథితః ॥౭౩॥అధికరణ స్యైతస్యహిభవతినసిద్ధాంతముక్తవాక్యార్థం । పైంగ్యుపనిషదియతోయంసర్వక్షేత్రజ్ఞపరతయానీతః ॥ ౭౪ ॥ నచభవ తిపూర్వపక్షంస్యాద్వదనంయేనసత్వఉపదిష్టం । ఔదాసీన్యేనాయంక్షేత్రజ్ఞోదర్శితశ్చతత్రైవ ॥౭౫॥ సత్వస్యభోక్తృ త్వోక్తిఃక్షేత్రజ్ఞేబ్రహ్మభావమభిధాతుం । కఠవల్ల్యుక్తావేతౌజీవప్రాజ్ఞౌనచేహసంభవతః ॥౭౬॥తస్మాదన్యార్థోయంముం డకదృష్టోహిమంత్రభాగఇతి । ననుకఠవల్ల్యామస్యామృతపానంప్రథమతశ్శ్రుతంభవతి ॥౭౭॥ ప్రథమశ్రుతయోగేనహి తత్రాధికృతంతుజీవమాలంబ్య । తత్సమభావోయోసౌపరమాత్మాతద్ద్వితీయఉపదిష్టః ॥ ౭౮ ॥ ఉపకోసలవిద్యాయాం యఏషఇత్యాదివాక్యముపదిష్టం । పురుషోదృశ్యతఇతికిలదృశ్యత్వంప్రథమతశ్శ్రుతంతస్య ॥ ౭౯ ॥ చాక్షుషధీవిషయత్వం దృశ్యత్వంజగతిసుప్రసిద్ధంహి । తద్యోగీపురుషోసౌఛాయాత్మావాథవాభవేజ్జీవః ॥ ౮౦ ॥ కింవాసదేవతాత్మానఖలుప రాత్మానదృశ్యతేసయతః । యదిచఛాయాత్మాసావమృతాభయలక్షణఃపుమాన్నభవేత్ ॥౮౧॥ భవతుతదాజీవోవా దేవోవాస్యాన్నచైషపరమాత్మా । ధర్మాదిసాధనోసౌజీవోప్యమృతాదిలక్షణోభవతి॥౮౨॥యోసౌహిదేవతాత్మాసచా పినిర్దిష్టలక్షణోదృష్టః।సత్యాంగతౌపరస్యహివిశిష్టదేశత్వకల్పనానుచితా॥౮౩॥దృశ్యత్వకల్పనావాతస్యానుచితాహ్యనా మరూపత్వాత్ । ఇతిశంకాయాంసత్యాముపకోసలవాక్యమేతదఖిలమపి ॥ ౮౪ ॥ సమ్యగ్విచార్యభగవానిదమధికరణం చకారమునివర్యః। —❋౧౩॥సూ॥అంతరఉపపత్తేః.❋— బ్రహ్మవిదోముఖమివతేముఖంవిభాతీతితంప్రశస్యాదౌ॥౮౫॥ త స్మాదుపదేశమిమంచకారజాబాలమునివరోయస్మాత్ । తేనోపదిశ్యమానోయఏషఇత్యాదివాక్యనిర్దిష్టః॥౮౬॥సచపరమా త్మైవస్యాన్నచేతరఃకోపిశంకితుంశక్యః । ఆత్మత్వమమృతభావోబ్రహ్మాత్మకతాభయంచసర్వమిదం ॥౮౭॥ గుణజాతంప రమాత్మన్యుపపన్నంస్యాన్నచేతరత్రాపి । పాపంకర్మైవంవిదినశ్లిష్యతఇతిహియచ్చనిర్దిష్టం ॥౮౮॥ తద్విదిపాపాస్పర్శ నమస్మిన్పక్షేసమంజసంభవతి । అక్షిస్థానంయదిదంప్రదర్శితంసర్వలేపరహితమితి ॥ ౮౯ ॥ తద్యదితిమంత్రభాగేతస్మా త్స్యాదిహపరఃపుమానేవ । యచ్చేహవామనీత్వంసంయద్వామత్వమపిచయచ్చోక్తం ॥ ౯౦ ॥ యచ్చేహభామనీత్వంపర మాత్మనియుక్తమేతదఖిలమపి । సంయద్వామత్వాదికమఖిలంవివృతంహిమంత్రభాగేన ॥౯౧॥ కర్మఫలోత్పాదకతాసం యద్వామత్వశబ్దలభ్యోర్థః । కర్మఫలప్రాపకతాభవతితథావామనీత్వశబ్దార్థః ॥ ౯౨ ॥ సర్వార్థభాసకత్వాత్తత్రైవ సర్వత్రభాసమానత్వాత్ । ఉక్తంహిభామనీత్వంతదేతదఖిలంపరాత్మనిప్రథితం ॥ ౯౩॥ తస్మాదిహపరమాత్మానిర్దిష్టోభ వతినేతరఃకశ్చిత్। —❋ ౧౪ ॥ సూ॥స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ.❋—యదిపరమాత్మాయస్యాదక్షిస్థానత్వమనుపపన్నమితి॥ ౯౪ ॥ నేయంశంకాయస్మాత్తస్యస్థానానిదర్శితాన్యేవ। అంతర్యామినిరుక్తౌస్థానానిబహూనిదర్శితాన్యస్య॥౯౫॥ చక్షుర

పితత్రదృష్టంతస్మాదయమిహపరఃపుమానేవ । సూత్రస్థాదిపదేనహినామచరూపంచవర్ణితంయదపి ॥౯౬॥ బ్రహ్మణ్యు
పాస్యరూపేతచేత్తదఖిలంసమంజసంభవతి । —✻ ౧౫ ॥ సూ॥సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవచ.✻— ఉపకోసలపరిచర్యాప
రితుష్టైరగ్నిభిర్యదాదిష్టం ॥౯౭॥ కంబ్రహ్మేత్యాదికమపిసుఖాత్మకంబ్రహ్మబోధయత్యాశు ।ఖంశబ్దసాహచర్యాద్బ్రహ్మ
ణ్యల్పత్వబోధపరిహారే ॥౯౮॥ బ్రహ్మపదసాహచర్యాత్కంశబ్దోనంతసుఖపరోభవతి। తేనానంతసుఖాత్మకముపదిష్టంబ్ర
హ్మపూర్వవాక్యేన ॥౯౯॥ నహ్యేతాదృశరూపోజీవోదేవోథవాభవత్యన్యః ।—✻ ౧౬ ॥సూ॥ శ్రుతోపనిషత్కగత్యభి
ధానాచ్చ.✻—విదితశ్రుత్యంతస్యచయాగతిరుపదిశ్యతేహివేదాంతే ॥ ౧౦౦ ॥ అర్చిఃప్రముఖాసేహాప్యుపదిష్టాతోయ
మత్రపరమాత్మా । అథయదిచైవేత్యస్మిన్మంత్రేగతిరియముదాహృతాభవతి ॥౧౦౧॥ తస్మాదక్షిస్థానేప్రదర్శితోయంహి
భవతిపరమాత్మా। —✻ ౧౭॥సూ॥అనవస్థితేరసంభవాచ్చనేతరః. ✻— ఇతరశ్ఛాయాత్మావిర్నచేహనిర్దిశ్యతేంత
రక్షిణిహి ॥౧౦౨॥ అనవస్థితోయతోసౌఛాయాత్మాకించభవతినాత్మాపి । చక్షుస్సమీపవర్తిపురుషోయదిభవతిచక్షుషి
ఛాయా ॥ ౧౦౩ ॥ అపయాతేతస్మిన్నిహపురుషచ్ఛాయానదృశ్యతేకాపి । జీవోయద్యప్యాత్మాతథాపిచక్షుష్యవస్థితో
నాయం ॥ ౧౦౪ ॥ చిత్తోపాధిర్యోసౌచిత్తంప్రాయేణహృదయదేశగతం । అమృతత్వమస్యదుర్ఘటమభయంచాప్యస్య
దుర్ఘటంభవతి ॥ ౧౦౫ ॥ సర్వగతస్యపరాత్మనఇదంహిసకలంసమంజసంభవతి । యద్యపిచదేవతాత్మానిత్యంచక్షు
ష్యవస్థితోభవతి ॥ ౧౦౬ ॥ అమృతాదిశబ్దయోగీతథాపినైవాత్మశబ్దయోగస్స్యాత్ । అమరత్వందేవానాంచిరకాలావస్థి
తత్వసాపేక్షం ॥౧౦౭॥ ఐశ్వర్యమీశతంత్రంనచస్వతోస్యాభయంచనోభవతి । దృశ్యతఇతియేయంశ్రుతిరుదాహృతా
సానచాక్షుషత్వపరా॥౧౦౮॥ విద్వదనుభూతివిషయప్రదర్శనార్థాప్రరోచనార్థైవ।తస్మాత్పరమాత్మాయంయోసావ
క్షిణినిరూపితోహ్యాత్మా ॥౧౦౯॥ ఉపకోసలవాక్యమిదంతత్రపరాత్మనిసమన్వితంభవతి।నన్వయమక్షిస్థానేప్రదర్శితోభవ
తినైవపరమాత్మా ॥౧౧౦॥ స్థానవ్యపదేశాదితిశంకాంవారయితుమేషదృష్టాంతః । అంతర్యామిబ్రాహ్మణవాక్యేయశ్చ
క్షుషీతినిర్దిష్టః ॥౧౧౧॥ స్థానాదివ్యపదేశాదితిసూత్రేణోపదర్శితఃపూర్వం।సచదృష్టాంతోఽసిద్ధోయతఃపరాత్మాఽశరీ
రఉపదిష్టః ॥ ౧౧౨ ॥ అశరీరస్యక్వాపిహియమయితృభావోనదృశ్యతేలోకే । ఇహఖల్వంతస్తిష్ఠన్యమయత్యయమితి
హిదర్శితోయోసౌ ॥ ౧౧౩ ॥ అంతర్యామీయోగీకింవాస్యాత్తదభిమానిదేవోవా । నతుపరమాత్మాయోసావకార్యకర
ణోనిరూపితశ్శాస్త్రే ॥౧౧౪॥ ఇతిశంకాంవారయితుంచకారమునివర్యఏతదధికరణమ్॥—✻౧౮॥సూ॥అంతర్యామ్యధిదై
వాదిషుతద్ధర్మవ్యపదేశాత్.✻— అధిదేవాదివిభిన్నంజగత్సమగ్రంహియోంతరవతిష్ఠన్ ॥ ౧౧౫ ॥ యమయతిసచపర
మాత్మానహియోగీనాపిదేవతాత్మావా।యోసౌపరమాత్మాస్యాజ్జగతస్సృష్ట్యాదికారణంభవతి ॥౧౧౬॥జగదీశఃకృత్స్న
మిదంజగన్నియంతుంసఏవశక్నోతి । ఆత్మత్వమమృతభావస్తస్యైవహియుజ్యతేనచాన్యస్య॥౧౧౭॥ అతథాభూతోయోగీ
దేవోవాత్మాఽమృతఃకథంభవతి । యంపృథివీనవేత్త్యేషాశ్రుతిఃపృథివ్యాదిదేవతాదీనాం॥౧౧౮॥అంతర్యామిణమవిదితమా
చష్టేసనకథంపరాత్మాస్యాత్ । యోదేవతాత్మనామప్యంతర్యామీకథంసదేవస్స్యాత్॥౧౧౯॥స్వస్యైవయమయితృత్వం
నియమ్యతాచేతిబాధితంతత్స్యాత్ । యచ్చోక్తమస్యబాధితమకార్యకరణస్యయమయితృత్వమితి ॥ ౧౨౦॥తదపిచదూష
ణమస్మిన్నచింత్యశక్తాపరాపరేనభవేత్ । యానిహయమయతిభగవాన్కర్మఫలాసక్తచేతసోలోకాన్॥౧౨౧॥తత్కా
ర్యకరణజాలైస్సకార్యకరణోహ్యకార్యకరణోపి।ఏవమదృష్టత్వాదివ్యపదేశోప్యత్రదర్శితోయోసౌ ॥౧౨౨॥ సచపరమా
త్మనియుక్తోనయోగినిస్యాన్నదేవతాత్మనివా॥—✻౧౯ ॥సూ॥ నచస్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాత్.✻—ననుచాదృష్టత్వా
దివ్యపదేశస్స్యాత్ప్రధానపక్షేపి ॥౧౨౩॥ జగతఃకారణభావాదంతర్యామిప్రధానమేవస్యాత్ । ఇతిచేన్నేయంశంకా
ద్రష్టృత్వాదికముదాహృతంయేన ॥౧౨౪॥ తచ్చాప్రధానధర్మోహ్యంతర్యామీతతఃపరాత్మైవ । ద్రష్టృత్వాదృష్టత్వ
వ్యపదేశాదిహసనప్రధానంచేత్ ॥౧౨౫॥ శారీరోభవతుతథాప్యంతర్యామీయతస్సహిద్రష్టా । శ్రోతామంతాచాత్మా
చేతనభావాదదృష్టరూపశ్చ ॥౧౨౬॥ దేహాదియమయితృత్వాదిత్యాశంకానిరస్యతేసపది ॥—✻౨౦ ॥ సూ ॥ శారీరశ్చో

భయేపిహి భేదేనైనమధీయతే। ←— యశ్చాయంశారీరోనాంతర్యామీభేదవ్యతశ్చైనం ॥౧౨౭॥ శారీరాద్భేదేనహి
కాణ్వామాధ్యందినాశ్చకథయంతి ।యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్నిత్యేవంవర్ణయంతిచాన్యేపి ॥ ౧౨౮ ॥ యోసావాత్మనితిష్ఠన్నిత్యపి
కథయంతిచోభయేతాఽపి। విజ్ఞానశబ్దఏకస్తథాత్మశబ్దోపిజీవవచనస్స్యాత్ ॥౧౨౯॥ విజ్ఞానమయోయస్మాజ్జీవోనిర్దిశ్యతే
హిసర్వత్ర । జీవస్యాంతర్యామీయోసౌసకథంహిజీవతాంగచ్ఛేత్ ॥ ౧౩౦ ॥ తస్మాదంతర్యామిణిపరమాత్మనివాక్య
మేతదుపపన్నం।బ్రహ్మణఏకస్యాపిహినియామకత్వంనియమ్యరూపత్వం ॥౧౩౧॥ ఔపాధికభేదేనహితదేతదఖిలంసమంజ
సంభవతి। నన్వతోఽంతర్యామిద్రష్టృత్వాత్మత్వధర్మయోగేన ॥౧౩౨॥ స్మార్తంప్రధానమేతన్నభవతిచేద్భవతుతావ
తాపీహ । ముండకవాక్యేభూతయోనిరుక్తమదేశ్యతాదిగుణయోగి ॥ ౧౩౩ ॥ అక్షరమితియత్ప్రథితంతదిదంస్మార్తంప్ర
ధానమేవస్యాత్ । శబ్దాదిరహితమేతద్యతఏతస్యహ్యదృశ్యతాయుక్తా ॥౧౩౪॥ అగ్రాహ్యత్వాదికమపిసూక్ష్మత్వాదస్య
యుక్తమాభాతి। మహదాదికారణత్వాత్త్రిగుణత్వాదస్యభూతయోనిత్వం ॥ ౧౩౫ ॥ తస్మాదేతద్వాక్యప్రదర్శితంయ
త్ప్రధానమేవస్యాత్ । యద్యత్రయోనిశబ్దోనిమిత్తవాచీతదాతుశారీరః ॥౧౩౬॥ సహిభవతిభూతయోనిర్యతశ్చధర్మా
దిసాధనోపచితః।నన్విహముండకవాక్యేప్రధానమదేశ్యతాదిగుణయోగి ॥౧౩౭॥ ఇతియద్యుచ్యేతతదాభవతివిరోధోఽత్ర
వాక్యశేషేణ । యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యేవంవాక్యశేషఇహదృష్టః ॥ ౧౩౮ ॥ తద్వాక్యశేషదర్శితసర్వజ్ఞత్వంకథంప్రధా
నేస్యాత్ । ఇతినాత్రశంకనీయంసర్వజ్ఞత్వంయదేతదుపదిష్టం ॥ ౧౩౯ ॥ అక్షరపదాభిధేయాత్పరస్యపరమాత్మనోహిని
ర్దిష్టం । తస్మాదస్మిన్వాక్యేప్రధానమిహభూతయోనిరిత్యుక్తం ॥౧౪౦॥ అథవాయంశారీరోనహిపరమాత్మాత్రభూత
యోనిస్స్యాత్ ।దృష్టాంతబోధకానిహియథోర్ణనాభిరితివాక్యజాలాని॥౧౪౧॥దృష్టాంతభావమేషామచేతనానాంయత
శ్చకథయంతి । ఇత్యాశంకాంసకలాంనిరస్యవాక్యార్థతత్వబోధార్థం ॥ ౧౪౨ ॥ భగవాన్కరుణాసింధుశ్చకారముని
వర్యఏతదధికరణం. ←సూ॥౨౧॥అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తేః॥→ ముండకవాక్యేయోసావదేశ్యత్వాది
గుణకఉపదిష్టః॥౧౪౩॥సచపరమాత్మాయస్మాత్సర్వజ్ఞత్వాదిధర్మనిర్దిష్టః । భూతప్రకృతిత్వేనహియదక్షరంపూర్వవాక్య
నిర్దిష్టం ॥౧౪౪॥ తత్రైవోత్తరవాక్యేసర్వజ్ఞత్వంచదర్శితంయేన । అక్షరవిద్యేయంపరవిద్యేతివర్ణితంపూర్వం
౧౪౫॥ యద్యక్షరంప్రధానంతద్విద్యాసాకథంపరావిద్యా।కస్మిన్భగవోజ్ఞాతేసర్వమిదంజ్ఞాతమితిచయచ్చోక్తం॥౧౪౬॥
ఏకస్యచవిజ్ఞానేసర్వజ్ఞానంపరాత్మపక్షేస్యాత్ । యాకర్మగోచరాస్యాదపరావిద్యేతితాంహినిందిత్వా ॥౧౪౭॥నిశ్శ్రే
యససఫలకతయాపరవిద్యేతివర్ణితంభూయః । నిందిత్వాపరవిద్యాంతతోవిరక్తస్యసాధనంకథయన్ ॥౧౪౮॥ పరవి
ద్యాయామస్యాంశ్రుతిరధికారంహితస్యబోధయతి।పరతఃపరఇత్యంతేమంత్రేనిర్దిష్టమక్షరంయతస్స్యాత్ ॥౧౪౯॥తచ్చోత్త
రసూత్రార్థవ్యాఖ్యానేదర్శయిష్యతేభూయః ।తస్మాత్సహిపరమాత్మాయదక్షరంస్యాదదృశ్యతాదిగుణం॥౧౫౦॥సర్వజ్ఞ
త్వాద్యఖిలంతస్మిన్నాత్మనిసమంజసంభవతి । యస్మాదచేతనానాందృష్టాంతత్వంప్రదర్శితంభూయః ॥౧౫౧॥ తస్మాద
క్షరశబ్దంప్రధానమిహభూతయోనిరేవేతి।యద్దూషణమేతస్మిన్పరాత్మపక్షేనకించిదపిభవతి ॥౧౫౨॥ నహిదృష్టాంతేధర్మిణి
సకలంసామ్యంవివక్షితంభవతి॥ ←సూ॥౨౨॥విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచనేతరౌ→ యద్యక్షరశబ్దస్స్యాచ్ఛారీ
రోసావిశేషణంచైతత్ ॥౧౫౩॥దివ్యోహీత్యుపదిష్టందివ్యత్వాద్యనుపపన్నమేవస్యాత్ ।అవిద్యకదేహాదావహమభిమానేన
విస్మృతస్వాత్మా ॥౧౫౪॥ యశ్శారీరస్సోయందివ్యత్వాద్యైఃకథంవిశిష్యేత ।అదేశ్యత్వాదిగుణంయదక్షరంభూతయోనిరి
త్యుక్తం॥౧౫౫॥ఉపదిశ్యతేప్రధానాద్భిన్నంతస్మాచ్చతత్పరాత్మైవ।అప్రాణోహీత్యస్మిన్మంత్రేపుల్లింగశబ్దనిర్దిష్టః॥౧౫౬॥
యోయంపరమాత్మాస్యాత్సచాక్షరాత్పరఇహోపదిష్టస్స్యాత్ ।తత్రాక్షరశబ్దోసావవ్యాకృతభూతసూక్ష్మపరఏవ॥౧౫౭
నహితద్వినాపరాత్మాసృష్టిస్థితినాశకారకోభవతి॥ ←సూ॥౨౩॥రూపోపన్యాసాచ్చ॥→ అగ్నిర్మూర్ధేతీ
యంశ్రుతిరస్యైవాక్షరస్యరూపమిదం॥౧౫౮॥త్రైలోక్యావయవాత్మకముపదిశతిహితస్యచాంతరాత్మత్వం।నహ్యేతాదృ
శరూపంశారీరేస్యాచ్ఛరీరపరతంత్రే ॥౧౫౯॥ సర్వాంతరాత్మతాపిచనచప్రధానేహ్యచేతనేభవతి॥..............*

(ప్రకరణాత్) ప్రకృతానుకర్షణం హి ప్రకరణశబ్దార్థ ఏష ఉపదిష్టః॥౧౬౦॥ సర్వస్య చాంతరాత్మాయ స్తం హ్యేష ఇతి నిర్దే
శపూర్వం। పునరప్యేతస్మాదితి తమేవ భూయః పరామృశన్నస్య ॥౧౬౧॥ ప్రాణాదికారణత్వం ప్రపంచితం యేన స ఖ
లు పరమాత్మా। కేచిదిహాహురస్సుధియస్త్వగ్నిర్మూర్ధేతి వాక్యనిర్దిష్టం ॥౧౬౨॥ రూపం యదేతదఖిలం నాదేశ్యత్వా
దిగుణకమ్ ఉచితమితి। అజ్ఞాదీనామేషాం నిర్దిష్టా జాయమానతా యస్మాత్ ॥౧౬౩॥ తస్మాత్తదిదం రూపం హిరణ్యగర్భ
స్యయుక్తమాభాతి। పురుష ఇతి వాక్యశేషప్రదర్శితం రూపమతః సూత్రోక్తం ॥౧౬౪॥ తస్యోపన్యాసోయం తత్ప్రతిప
త్తిప్రయోజనో భవతి। నను వాక్యశేషదర్శితసర్వజ్ఞత్వాదిధర్మయోగేన ॥౧౬౫॥ యద్యక్షరం ప్రధానం న భవతి చే
ద్భవతు తర్హి తత్రైవం। వైశ్వానర ఇతి రూఢశ్ఛాందోగ్యే హి ప్రదర్శితో యోసౌ ॥౧౬౬॥ హోమాదికరణభావాచ్చ
రమోక్తాజ్జాఠరాగ్నిరేవ స్యాత్। అయమగ్నిరితి చ వాక్యే యదయం శబ్దోపి జాఠరే దృష్టః ॥౧౬౭॥ యదయం భూతాగ్ని
ర్వా వైశ్వానరశబ్దవాచ్యతాం గచ్ఛేత్। విశ్వస్మా ఇతి వాక్యే వైశ్వానరశబ్ద ఏష భూతాగ్నౌ ॥౧౬౮॥ దృష్టస్తస్మాదథవా
భవేదపౌతదభిమానిదేవో వా। వైశ్వానరస్య సుమతావితి శ్రుతిర్హ్యత్ర సాధికా భవతి ॥౧౬౯॥ యద్వాత్మశబ్దయోగా
న్నైతే వైశ్వానరా భవంతి తదా। జీవో వా స్యాద్యదయం జాఠర వైశ్వానరేణ సన్నిహితః॥౧౭౦॥ ప్రాదేశమాత్రమితి చ శ్రు
తిరప్యస్మిన్ సమంజసా భవతి। తస్మాదిహ జీవో వా జఠరాగ్నిర్వాథవాపి భూతాగ్నిః ॥౧౭౧॥ వైశ్వానరశబ్దస్యాత్యంతం వా
సౌ తదభిమానిదేవో వా। న తు పరమాత్మేత్యేవం నిరసితుముక్తప్రకారమాక్షేపం ॥౧౭౨॥ సర్వజ్ఞో సౌ భగవానిదమధిక
రణం చకార మునివర్యః॥ —— సూ॥ ౨౪॥ వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్॥ —— ఉద్దాలకావసానా యే చ ప్రాచీన
శాలముఖ్యాః ॥౧౭౩॥ కోన ఇతి తే చ సర్వే మీమాంసాం చక్రిరేవ మన్యోన్యం। మతిభిర్వైరూప్యాదే తే పరినిష్ఠాం తత్ర
లబ్ధుమసమర్థాః ॥౧౭౪॥ వైశ్వానరవిద్యాం తాం గ్రహీతుకామాశ్చిరవ్రతా మునయః। ఏతద్విద్యాకుశలం కేకయమ
శ్వపతిమేత ఆజగ్ముః ॥౧౭౫॥ రాజానం ప్రపచ్ఛుర్బ్రూహీత్యం తేన వాక్యజాలేన। రాజాపి పరమకృపయా తదభిప్రాయం
చ సకలమాకర్ణ్య ॥౧౭౬॥ వ్యస్తోపాసనపక్షం నిందిత్వాత్మానముపదిదేశేత్థం। యస్త్వేతమితి చ వాక్యే ద్యుమూర్ధతా
ద్యంగషట్కసంవలితం ॥౧౭౭॥ వైశ్వానరం వదిష్యం స్తదుపాస్తిఫలం చ వర్ణయామాస। అత్ర చ వాక్యే సకలే యోసౌ
వైశ్వానరో వినిర్దిష్టః ॥౧౭౮॥ స చ పరమాత్మైవ స్యాన్న జాఠరాగ్న్యాదిరథ చ జీవో వా। న హ్యస్య జాఠరాగ్నేర్ద్యుమూ
ర్ధతా స్యాద్యతః పరిచ్ఛిన్నః ॥౧౭౯॥ యద్యపి భూతాగ్నిరసావపరిచ్ఛిన్నస్తథాపి నేయం స్యాత్। యో హి వికారో లోకే
నైవ వికారాంతరాత్మకో దృష్టః ॥౧౮౦॥ నాయం జీవోపి తథా యతః పరిచ్ఛిన్న ఏష నిర్దిష్టః। జగతోస్య కారణత్వాత్పరమా
త్మన ఏతదఖిలముపపన్నం॥౧౮౧॥ కార్యగతా యే ధర్మా నిర్దేశ్యం తే హి కారణే లోకే। ఫలగతమపి మాధుర్యం చూతాదౌ
మన్యతే యతో లోకః ॥౧౮౨॥ తస్మాదసౌ పరాత్మా ద్యుమూర్ధతాదిభిరిహోపదిష్టో యః। యది పరమాత్మా న స్యాద్యో
సౌ వైశ్వానరోత్ర నిర్దిష్టః ॥౧౮౩॥ తదుపాసకస్య భోగ్యం సర్వత్రేత్యేతదనుపపన్నం స్యాత్। తద్యదిషీకాతూలం ప్రా
గ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయతే యద్వత్ ॥౧౮౪॥ తద్వద్వైశ్వానరవిదుపాసంకర్మేతి చాప్యయుక్తం స్యాత్। ఆత్మబ్రహ్మప
దాభ్యాముపక్రమశ్చాత్మశబ్దయోగశ్చ ॥౧౮౫॥ లోకాదిషు ఫలభోగవ్యపదేశః పాపకర్మనాశోక్తిః। వైశ్వానరశబ్దో
యం హేతుభిరేతైః పరాత్మపర ఏవ ॥౧౮౬॥ ఇమమర్థం బోధయితుం పంచమ్యంతోత్ర సూత్రనిర్దిష్టః। వ్యవధానం గమితౌ తౌ
ద్వయోస్త్రయాణాం చ బోధకౌ భవతః ॥౧౮౭॥ తావేతౌ సన్నిహితౌ పరమేశ్వరమేవ మేవ బోధయతః। మాణవకమగ్ని
మేనం పశ్యేత్యేవం విధేషు వాక్యేషు॥౧౮౮॥ మాణవకశబ్దయోగాదుత్కృష్టపరో యథాగ్నిశబ్దస్స్యాత్। ఇహ హి వైశ్వానరశ
బ్దోప్యత్రత్యేనాత్మశబ్దయోగేన ॥౧౮౯॥ పరమేశ్వరమేవైనం వైశ్వానరమీదృశం ప్రబోధయతి॥.................*
—— సూ॥ ౨౫॥ స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదితి॥ —— ద్యాం మూర్ధానమితీయం స్మృతిరపి వైశ్వానరస్య రూపమిదం॥
౧౯౦॥ దర్శయతి తచ్చ రూపం శ్రుతినిర్దిష్టత్వసాధకం భవతి। శ్రుతిమూలం స్మృతివాక్యం వదంతి వేదార్థపారగా వృద్ధాః॥
౧౯౧॥ యచ్చ స్మృతినిర్దిష్టం తచ్ఛ్రుతివాక్యేన దర్శితం భవతి। ఏతచ్చ పారమేశ్వరరూపమితి స్మృతిరియం హి దర్శయతి॥౧౯౨॥

ఛాందోగ్యేపిహితదిదంప్రదర్శితంయేనభవతిసపరాత్మా । ఇతిశబ్దో హేత్వర్థస్సూత్రోక్తఃపారమేశ్వరంరూపం॥౧౯౩॥
శ్రుతినిర్దిష్టంయస్మాత్సోచింత్యాత్మేతిదర్శితంస్మృత్యా॥ —— ౨౬ ॥ శబ్దాదిభ్యోంతఃప్రతిష్ఠానాన్నేతిచేన్నతథాదృష్ట్యు
పదేశాదసంభవాత్పురుషమపిచైనమధీయతే॥ —— నన్విహవైశ్వానరఇతినిర్దిష్టోభవతినైవపరమాత్మా॥౧౯౪॥ శబ్దాది
భ్యోపితథాతత్రైవచాంతఃప్రతిష్ఠితత్వేన । వైశ్వానరశబ్దోసౌతథాగ్నిశబ్దోపియోత్రనిర్దిష్టః ॥ ౧౯౫ ॥ తావేతావగ్ని
పరాయాఏషఇత్యాదివాక్యనిర్దిష్టౌ । ఆదిపదాదత్రత్యాదగ్నిత్రేతాప్రకల్పనంగ్రాహ్యం ॥ ౧౯౬ ॥ ప్రాణాహుత్యాశ్రి
యథాగార్హపత్యాయావాక్యశేషనిర్దిష్టా । అంతఃప్రతిష్ఠితత్వవ్యపదేశోప్యత్రదర్శితోభవతి ॥ ౧౯౭ ॥ఏతేభ్యోహేతుభ్యో
వైశ్వానరఏషజాఠరాగ్నిస్స్యాత్ । ఇతిశంకాత్రనకార్యానాగ్నిజాఠరఇహోపదిష్టస్స్యాత్ ॥ ౧౯౮ ॥ అపితుతదు
పాధికేస్మిన్పరమాత్మనిదృష్టిరత్రనిర్దిష్టా । శబ్దాదిహేతవోయేపూర్వోక్తానాత్రబాధకాస్తేస్యుః ॥౧౯౯॥ యదిజాఠర
ఏవాగ్నిర్వైశ్వానరఇతినిరూప్యతేతత్ర । ఆత్మత్వమనుపపన్నంద్యుమూర్ధతాదికమపీహనిర్దిష్టం ॥ ౨౦౦ ॥ కించాత్రదర్శి
తంయత్పురుషత్వంతదపిబాధితంతత్ర । యత్పురుషఇతిచవాక్యేపురుషోవైశ్వానరోవినిర్దిష్టః ॥ ౨౦౧ ॥ పురుషవిధమిత్యపి
మంత్రాహ్మణవంసత్తితి కేచిదిహ । తత్రచపురుషవిధత్వంయదుక్తమధిదైవతంయదధ్యాత్మం ॥౨౦౨॥ ద్యుప్రభృతిష్వ
ధిదైవంమూర్ధాదిష్వవయవేషుచాధ్యాత్మం । తదభిప్రాయంతచ్చహీనజాఠరేభవతికింతుపరమేశే ॥ ౨౦౩ ॥... ...

—— ౨౭ ॥ అతఏవనదేవతాభూతంచ॥ —— ఉక్తేభ్యోహేతుభ్యోభూతాగ్నిర్వాథదేవతాత్మావా। వైశ్వానరోనహి
స్యాద్యస్సనాత్మానచాపిపురుషోవా॥౨౦౪॥ లింగానిబాధకానిహియానిస్యుర్భూతదేవతాపక్షే । తానిప్రదర్శితానిహిత
స్మాద్వైశ్వానరఃపరాత్మైవ॥౨౦౫॥ —— ౨౮॥సాక్షాదప్యవిరోధంజైమినిః॥ —— పూర్వంహిజాఠరాగ్నేః ప్రతీక
భావంహ్యుపాధిభావంచ।ఆశ్రిత్యైవహిదర్శితమేతస్యాంతఃప్రతిష్ఠితత్వమపి ॥ ౨౦౬ ॥ యోసౌద్యుమూర్ధతాదిభిరుదాహృ
తఃపరమపురుషఇహవాక్యే । అంతఃప్రతిష్ఠితత్వంతస్యాంతర్యామిభావయోగేన ॥ ౨౦౭ ॥ అథవాచిబుకాంతేషుహిపురు
షావయవేషుమూర్ధతాద్యుక్త్యా । అంతఃప్రతిష్ఠితత్వంసాక్షాదేవేతిజైమినిఃప్రాహ ॥౨౦౮ ॥ తస్మాదస్మిన్వాక్యేపరమా
త్మైవప్రదర్శితోనాన్యః। వైశ్వానరశబ్దోయంయోగేనతమర్థమేవబోధయతి ॥ ౨౦౯ ॥ విశ్వేషాంవా నరఇతివిశ్వేవాస్యేతి
యోగఇహాభవతి।సర్వజగత్కర్తృత్వాత్సర్వాంతర్యామిభావనిర్దేశాత్॥౨౧౦॥ వైశ్వానరఃపరాత్మాభవతీహ్యత్రాగ్ని
శబ్దబోధ్యోపి। అగ్ర్యఫలనేతృభావాద్యాచత్రేతాగ్నికల్పనాసాపి ॥ ౨౧౧॥ సర్వాత్మకేపరాత్మనిసకలంచైతత్సమంజసం
భవతి। అస్యప్రాదేశత్వంసంప్రతిసమ్యఙ్నిరూప్యతేసూత్రైః॥౨౧౨॥ —— ౨౯॥సూ॥అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః॥ ——
పరిదృశ్యతేపరాత్మాయోసౌప్రాదేశికత్వమాత్రేణ । భక్తానుకంపయాయంతస్మాత్ప్రాదేశికఃపరాత్మాస్యాత్ ॥౨౧౩॥
హృదయాదిషుప్రదేశేష్వయంపరాత్మోపలభ్యతేయేన।ప్రాదేశికఃపరాత్మాతస్మాదిత్యాశ్మరథ్యఆచార్యః ॥ ౨౧౪ ॥ ...

—— ౩౦॥సూ॥అనుస్మృతేర్బాదరిః॥ —— ప్రాదేశమాత్రహృదయేప్రతిష్ఠితంమనఇతిప్రసిద్ధంహి । తేనానుస్మరణీ
యఃకథితఃప్రాదేశమాత్రఏషఇతి ॥౨౧౫॥ ప్రస్థమితాఃప్రస్థాఇతినిర్దేశోయంయథాతథేహాపి । ఇతిబాదరిరాచార్యోవ
దతిప్రాదేశమాత్రతామస్య ॥౨౧౬॥ —— ౩౧॥సంపత్తేరితిజైమినిస్తథాహిదర్శయతి ॥ —— యాన్యాధిదైవికాని
హ్యంగాన్యత్రోపదర్శితాన్యస్య । ప్రాదేశికమూర్ధాదౌయదత్రసంపాదితానిచైవఇతి ॥ ౨౧౭ ॥ ప్రాదేశికసంప
త్త్యానేయంప్రాదేశమాత్రతాతస్య । ఇతిజైమినిరాచార్యస్తస్యప్రాదేశమాత్రతాంబ్రూతే ॥౨౧౮॥ ....

—— ౩౨॥సూ॥ఆమనంతిచైనమస్మిన్॥ —— మూర్ధాదిచుబుకమధ్యేయదేనమిహవర్ణయంతిజాబాలాః। వైశ్వాన
రంప్రదేశంయఏషఇత్యాదిమంత్రభాగేన ॥ ౨౧౯॥ తస్మాదసౌపరాత్మాప్రాదేశికశబ్దభాజనంభవతి । శబ్దోయమభివిమా
నస్తత్రపరాత్మనిసమంజసోభవతి ॥౨౨౦॥ సర్వత్రాభిగతోయంపరిమితిహీనోయతోయమాత్మాస్యాత్ । జగదేతదభివి
మీతేవిమీయతేవాయఅభిముఖ్యేన ॥ ౨౨౧ ॥ తస్మాదేతద్వాక్యంద్యుమూర్ధతాద్యంగజాలసంవలితే । వైశ్వానరేపరా
త్మన్యుపాస్యరూపేసమన్వితంభవతి ॥౨౨౨॥ శారీరకమీమాంసామునినావ్యాసేనవిరచితాసేయం । చతురధ్యాయీత
స్యాంప్రథమోయోసౌసమన్వయోధ్యాయః ॥౨౨౩॥ తత్రద్వితీయపాదేసూత్రార్థోయశ్చభాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృ
త్తైరమలైఃప్రకాశితోజయతుసోయమనవద్యః ॥౨౨౪॥ ఇతిప్రథమాధ్యాయేద్వితీయపాదః........ ....

శ్రీరస్తు

శ్రీశంకరాచార్యగురుభ్యోనమః

భాష్యార్థరత్నమాలాయామ్

ప్రథమాధ్యాయే - తృతీయపాద ప్రారంభః

ఇహచద్వితీయపాదేయానిచవాక్యాన్యుపాస్యబహుళాని । తానిహ్యుపాస్యరూపేసమన్వితానీతిదర్శితంపూర్వం ॥౧॥ అత్రచతృతీయపాదేయానిజ్ఞేయప్రధానవాక్యాని । తేషాంసమన్వయశ్చజ్ఞేయేబ్రహ్మణినిరూప్యతేసద్యః ॥ ౨ ॥ నను వాక్యశేషదృష్టోద్యుమూర్ధతాద్యన్వయానురోధేన।వైశ్వానరశబ్దోసావుపక్రమస్థోయదాపరాత్మపరః ॥ ౩॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనంయన్ముండకవాక్యేనిరూపితంచాదౌ । తదిదంప్రధానమేవస్యాదంతేసేతుశబ్దనిర్దేశాత్ ॥ ౪॥ ద్యుప్రభృతిప్రాణాంతంయస్మిన్నోతమితిదర్శితోయోసౌ । అంతేసేతుత్వేనాప్యమృతస్యేత్యాదివాక్యశేషేణ ॥ ౫ ॥ అత్రామృతశబ్దోసౌబ్రహ్మణ్యేవప్రయుజ్యతేశాస్త్రే । షష్ఠీసంబంధార్థాసేతుర్దృష్టోహిపారవాన్లోకే ॥౬॥ తస్మాదేతద్వాక్యం యదమృతసంబంధిపారవత్త్వగుణం । బోధయతిహిప్రధానంయతఃపరాత్మానపారవాన్భవతి ॥౭॥ అథవాద్యుప్రభృతీనాంవిధారకత్వేననిశ్చితోయోసౌ । వాయుర్వాస్యాదథవాశారీరోవాత్మశబ్దయోగేన ॥ ౮ ॥ తస్మాన్ముండకవాక్యేద్యుభ్వాద్యాయతనభావమాపన్నః । నపరాత్మేత్యాశంకాంనిరసితుమధికరణమేతదాహమునిః ॥ ౯ ॥

—— ౧ ॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనంస్వశబ్దాత్॥ ——

ద్యుప్రభృతీనామేషామాయతనత్వేనవర్ణితోయోసౌ । సచపరమాత్మైవస్యాన్నచప్రధానంనచేతరఃకశ్చిత్॥౧౦॥యస్మిన్నోతంసకలంతమేకమాత్మానమేవజానీథ । ఇత్యర్థకేహివాక్యేతస్మిన్దృష్టోయఆత్మశబ్దోహి॥౧౧॥చేతనవాచీసోయందృష్టస్సర్వత్రచేతనార్థపరః । ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వంనచప్రధానేశ్రుతౌక్వచిద్దృష్టం ॥౧౨॥ సన్మూలాఇతిమంత్రేసర్వాయతనత్వమాత్మనోదృష్టం । యద్వాగ్విమోకపూర్వకవిజ్ఞేయత్వం ప్రదర్శితంహ్యత్ర ॥ ౧౩ ॥ తదపిచపరాత్మనస్స్యాన్నచప్రధానస్యకుత్రచిద్దృష్టం । శ్రుత్యంతరేతమేవేత్యస్మిన్దృష్టంపరాత్మనస్తదిదం ॥ ౧౪ ॥ పూర్వోపదర్శితంవాసర్వజ్ఞత్వంయదేకవిజ్ఞానాత్ । తస్మిన్నితిమంత్రోక్తంపరాత్మపక్షే సమంజసంభవతి ॥ ౧౫ ॥ యచ్ఛబ్దసహకృతోయంతచ్ఛబ్దశ్చాత్మశబ్దసహచరితః । పరమాత్మానంబ్రూతేవిజ్ఞేయత్వంచతస్యనిర్దిష్టం॥ ౧౬ ॥ అతదర్థకవాక్యానాంత్యాగంవక్తీహమంత్రశేషోయం । మంత్రోహిపురుషఏవేత్యపిసర్వస్యైవ పురుషతాం బ్రూతే ॥ ౧౭ ॥ సామానాధికరణ్యంయదత్రదృష్టంవిలాపనార్థంస్యాత్ । దృష్టంవిలయార్థత్వం చోరోయంస్థాణురితి చవాక్యేహి ॥౧౮॥ తద్వత్ప్రపంచమఖిలంవిలాప్యశుద్ధంయదేతదాయతనం। బ్రహ్మబ్రూతేమంత్రోనసప్రపంచంనచప్రధానంవా ॥ ౧౯ ॥ సేతుత్వమభిహితంయదమృతస్యైషఇతిమంత్రభాగేన।తదపిచవిధారకత్వాత్పరాత్మనోయుక్తమేవ సేతుత్వం ॥౨౦॥ రాహోశ్శిరఇతివాక్యే షష్ఠీచాభేదబోధికాదృష్టా । బ్రహ్మయదాఽమృతశబ్దంతదాత్వభేదార్థకాహి షష్ఠీయం ॥ ౨౧ ॥ మోక్షోయదాఽమృతస్స్యాత్సంబంధార్థైవభవతిషష్ఠీయం।యోవాగ్విమోకపూర్వకసాక్షాత్కారస్తదాసమంత్రోక్తః ॥ ౨౨॥ ఏతత్పదాభిధేయఃప్రాపకభావేనతస్యహేతుత్వం।తస్మాద్బ్రహ్మైవేదంద్యుభ్వాద్యాయతనమత్రనిర్దిష్టం॥౨౩॥

—— ౨॥సూ॥ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాత్॥ ——

రాగాదిదోషయుక్తాయేచస్యుస్తేహిముక్తపదవాచ్యాః । ముక్తోపసృప్యతాఖలునిర్దిష్టాహ్యస్యచోత్తరత్రయతః ॥ ౨౪ ॥ భిద్యతఇతిమంత్రేరితసాక్షాత్కారేణ దోషముక్తానాం । పురుషముపైతీత్యంతోమంత్రోయంతదుపసృప్యతాంబ్రూతే ॥ ౨౫ ॥ మంత్రాంతరంయదేతిహికథయతికామాదిదోషముక్తానాం।అత్రబ్రహ్మసమశ్నుతఇత్యంతేతదుపసృప్యతామస్య॥౨౬॥

—— ॥౩॥సూ॥నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్॥ ——

ద్యుభ్వాద్యాయతనంనప్రధానమనుమానగమ్యమత్రస్యాత్ । అత్రచతత్పరశబ్దో యతోనదృష్టఃకథంప్ర

ధానంస్యాత్ ॥౨౭॥ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదౌ చేతనార్థకశ్శబ్దః । సర్వత్ర దృశ్యతే సౌ తస్మాద్వ్యదిదం కథం ప్రధానం స్యాత్ ॥ ౨౮ ॥ అతఇహ యోయం వాయుద్యుభ్వాద్యాయతనతాం సనోపైతి । యచ్చ ప్రధానపక్షే దూషణజాలం తదేతదత్రాపి ॥౨౯॥ ——సూ॥౪॥ ప్రాణభృచ్చ॥—— ప్రాణభృదపి శారీరో నైవాయమాయతనభావముపయాతి । యదయమసర్వజ్ఞస్స్యాదుపాధిభిః పరిచ్ఛిన్నః ॥౩౦॥ ——సూ॥౫॥ భేదవ్యపదేశాచ్చ॥—— భేదవ్యపదేశాచ్చ ద్యుభ్వాద్యాయతనమత్ర న హి జీవః । జ్ఞాతృత్వేన నియుక్తస్స కథం విజ్ఞేయభావముపయాతి ॥ ౩౧ ॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనం యద్విజ్ఞేయత్వేన దర్శితం పూర్వం । జానీథేతి హి వాక్యాత్ జ్ఞాతృత్వేనోపదర్శితో యోసౌ ॥౩౨ ॥ తస్మాదిహ పరమాత్మా విజ్ఞేయత్వేన దర్శితస్సోసౌ । ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్యాన్నచ ప్రధానం న కశ్చిదన్యో వా ॥౩౩॥ ——❁ సూ॥౬॥ ప్రకరణాత్ ❁—— ప్రకరణమపి యచ్చైతత్పరమాత్మపరం హి దృశ్యతే విపులం । కస్మిన్నిత్యారభ్య హి యతః పరాత్మాత్ర నిర్ణీతో భూయః ॥౩౪॥ ——సూ॥౭॥ స్థిత్యదనాభ్యాం చ॥—— అన్యో భిచాకశీతీత్యస్మిన్వాక్యే స్థితిర్వినిర్దిష్టా । స్వాద్వత్తీతి చ వాక్యే కర్మఫలాదనమపీహ నిర్దిష్టం ॥ ౩౫ ॥ తాభ్యాం స్థిత్యదనాభ్యామీశక్షేత్రజ్ఞలక్షణం కథితం । క్షేత్రజ్ఞాత్పృథగీశం యథోక్తలక్షణమిహోపపాదయితుం ॥ ౩౬ ॥ ఇహ లోకసిద్ధమేనం క్షేత్రజ్ఞం న శ్రుతిర్హి బోధయతి । ఈశో న లోకసిద్ధో హ్యస్మాత్తమిమం శ్రుతిః ప్రబోధయతి ॥ ౩౭ ॥ పైంగివ్యాఖ్యానేపి హి యోసౌ క్షేత్రజ్ఞ ఇత్యుపన్యస్తః । సత్త్వోపాధివివర్జితపరమాత్మైవేతి తేన న విరోధః ॥౩౮॥ తస్మాదేతద్వాక్యం యథోక్తలక్షణసమన్వితే శుద్ధే । బ్రహ్మణి పరమే జ్ఞేయే సమన్వితం తేన సకలమనవద్యం ॥ ౩౯ ॥ నన్విహ ముండకవాక్యే ద్యుప్రభృతీనాం యదేతదాయతనం । తచ్చాత్మశబ్దయోగాత్పరమాత్మైవేతి దర్శితం పూర్వం ॥౪౦॥ తత్త్రిదమనుపపన్నం యదాత్మశబ్దో హ్యచేతనేపి స్యాత్ । ఛాందోగ్య భూమవాక్యే హ్యుపక్రమే పఠిత ఆత్మశబ్దోయః ॥ ౪౧ ॥ ఉపసంహారేసోయం శబ్దో దృష్టో హ్యచేతనే ప్రాణే । తత్రోపక్రమవాక్యే సనత్కుమారం హి నారదోభ్యేత్య ॥ ౪౨ ॥ శ్రుతమిత్యాద్యైర్వాక్యైరాత్మవిదిత్వం తైరాత్మవివిదిషాం చక్రే । తత్ర చ సనత్కుమారోప్యృగాదిపారగమృషిం ప్రవీరం తం ॥౪౩॥ నామబ్రహ్మేత్యాదీన్యుపాసనాని ప్రదర్శయామాస । ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం ప్రాణాంతం సమ్యగేనముద్దిశ్య ॥౪౪॥ ప్రశ్నాదికం వినైవ హి భూయః ప్రాణం ప్రశంసయామాస । ప్రాణో హ పితేతి హి వాక్యైః ప్రాణే సర్వాత్మకత్వముపదిష్టం ॥౪౫॥ సర్వాత్మకత్వసిద్ధౌ తస్యాత్మత్వం చ దర్శితం ప్రాయం । సర్వసమర్పణముక్తం తస్మిన్ప్రాణే యథేతి మంత్రేణ ॥౪౬॥ ప్రాణవిదో నిర్దిష్టా హ్యతివాద్యస్మీతి మంత్రభాగేన । అతివాదితా తథోక్తా హ్యతివాదిత్వాపవాదనిందా చ ॥ ౪౭ ॥ సర్వసమర్పణకథనాద్భూమత్వం ప్రాణ ఏవ సంభవతి । యద్భూమలక్షణం స్యాద్యత్రేత్యాదౌ ప్రదర్శితం తదపి ॥ ౪౮ ॥ సౌషుప్తావస్థాయాం ప్రాణే సర్వం సమంజసం భవతి । యచ్చ సుఖత్వం భూమ్నో దర్శితమమృతత్వమపి చ యచ్చోక్తం ॥ ౪౯॥ ప్రాణేపి తదుభయం స్యాద్యతో హి మంత్రాంతరేత థా దృష్టం । యత్రైష ఇతి చ మంత్రే సుఖరూపః ప్రాణ ఏవ నిర్దిష్టః ॥ ౫౦॥ అమృతత్వమపి చ తస్మిన్నిర్దిష్టం ప్రాణవాక్యశేషే హి । తస్మాద్యోసౌ భూమా ప్రాణోయం భవతి నైవ పరమాత్మా ॥౫౧॥ ఇమమాక్షేపం నిరసితుమిదమధికరణం చకార మునిమాన్యః॥…………❊

——సూ॥౮॥ భూమా సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్॥—— నాయం భూమా ప్రాణః ప్రాణాదూర్ధ్వం యతోయముపదిష్టః ॥ ౫౨ ॥ పరమాత్మైవాయం స్యాల్లక్షణభేదాత్ప్రమాణభేదాచ్చ । శ్రుతమిత్యాదౌ వాక్యే హ్యుపక్రమే చాత్మవివిదిషా దృష్టా ॥ ౫౩ ॥ శోకం తరతీత్యస్మాత్ఫలమపి నిర్దిష్టమాత్మబోధస్య । ప్రాణోయం యది భూమా కథం స ఆత్మా కథం ఫలం చైతత్ ॥ ౫౪ ॥ ఏతత్ప్రాణం జ్ఞాత్వా సోయం శోకం కథం తరేల్లోకః । నామాదిప్రాణాంతం ప్రతీతభావేన వర్ణితం హ్యత్ర ॥ ౫౫ ॥ తచ్చ యది బ్రహ్మ స్యాదాత్మా వా శాస్త్రదృష్టవిపరీతం । వాగాదిప్రాణాం తే భూయశ్శబ్దః ప్రదర్శితో యోసౌ ॥౫౬॥ సావధికబహుళభావం పూర్వస్మాదుత్తరస్య దర్శయతి । నిరవధికం బహుభావం భూమశ్శబ్దో య ఏష వర్ణయతి ॥ ౫౭ ॥ యస్మాత్ప్రపంచమధ్యం తం యదాంతరం నేహ సన్నిధౌ దృష్టం । నిరవధికం చ బహుత్వం పరాత్మనోన్యత్ర న క్వచిద్దృష్టం ॥౫౮॥ యో ధర్మవాచకస్స్యాచ్ఛబ్దో నియమేన ధర్మిసాకాంక్షః । భూమశ్శబ్దస్సోయం ధర్మపరో నియతధర్మిసాకాంక్షీ ॥

౫౯ ॥ ఆకాంక్షతేనురూపంధర్మిణమానందబోధపరిపూర్ణం । తస్మాద్భూమశబ్దఃసర్వగతంబ్రహ్మసచ్చిదానందం
౬౦ ॥ బోధయతినాన్యమర్థంతేనప్రాణఃకథంసభూమాస్యాత్ । సర్వసమర్పణమేతత్సర్వాత్మత్వంచయచ్చపూర్వోక్తం॥
౬౧॥ తత్రచసర్వపదంస్యాద్వాగాదిపరంనచాఖిలార్థపరం। ఉక్తంహిసుప్తివాక్యేవాగాదీనాంసమర్పణంప్రాణే ॥౬౨॥
ప్రాణావస్థాత్మకతాంపిత్రాదీనాంప్రబోధయత్యేషాం । ప్రాణోహేతి ప్రథితాశ్రుతిర్నసర్వాత్మతాంబ్రవీత్యస్య ॥
౬౩ ॥ అతివాదిత్వంయదపిప్రాణవిదోదర్శితం హిపూర్వత్ర । అతివాదిత్వంతదపిప్రాణవిదశ్శ్రుతిరపోద్యభూమయోపి ॥
౬౪ ॥ సత్యవిదోదర్శయతిహ్యేషతువేత్యాదివాక్యశేషేణ । అత్రతుశబ్దోయోసావుత్తరభాజైవపూర్వభాగ్భవతి॥
౬౫॥ సత్యపదంబ్రహ్మపరంసత్యంజ్ఞానమితిమంత్రనిర్దేశాత్ । సత్యజ్ఞానేనైవహ్యతివాదిత్వంనచేతరజ్ఞానాత్॥ ౬౬॥ఇతి
మంత్రార్థేఽసిద్ధేబ్రహ్మవిదశ్చాతివాదితాసిద్ధా । అత్రత్యమేవసత్యంవిజ్ఞానాదీనిసాధనాన్యుక్త్వా ॥ ౬౭॥ ఆకృష్యభూమ
వాక్యేబహుప్రపంచం నిరూపితంబ్రహ్మ । ప్రాణోయదిభూమాస్యాదాత్మావాయదితదాత్మతఃప్రాణః॥౬౮॥ ఇతిమంత్ర
బాధనంస్యాద్యదాత్మజస్యాత్మతావిరుద్ధాహి।దేహైకదేశసంస్థోయోసౌప్రాణఃకథంభవేద్భూమా ॥౬౯॥తస్మాదిహప
రమాత్మాభూమానాన్యఇతినిశ్చితంభవతి —— సూ॥౯॥ధర్మోపపత్తేశ్చ॥ —— యేచేహభూమ్నిధర్మాశ్శ్రూయం
తేవాక్యశేషభాగేషు ॥ ౭౦ ॥ తేసర్వేపరమాత్మన్యుపపన్నానహ్యతాదృశేప్రాణే । యత్రేతివాక్యదర్శితలక్షణమస్యై
వసమ్యగుపపన్నం ॥౭౧॥ యస్మిన్దృష్టేనాన్యత్పశ్యతినాన్యచ్ఛృణోతిలోకోయం । సహిభూమేతిచలక్షణమస్యైవస్యా
న్నచేతరస్యాపి ॥ ౭౨ ॥ యోవైభూమాతదమృతమితిమంత్రోక్తంయదేతదమృతత్వం । తదపిపరాత్మనఏవహ్యుపదిష్టం
సర్వవేదవాక్యేషు ॥ ౭౩ ॥ తత్సుఖమిత్యుపదిష్టం సుఖత్వమపితస్యసుప్రసిద్ధంహి । ఆనందోబ్రహ్మేతిహిమంత్రేచాన్య
త్రదర్శితంభూయః ॥ ౭౪ ॥ ఆనందత్వంయదిచేద్బ్రహ్మణిసిద్ధంసుఖత్వమప్యేవం । ఉపసంహృతౌహికథితంతమసఃపార
త్వముచితమేవాస్య ॥ ౭౫ ॥ సకలనిగమాంతవాక్యైస్తమసఃపరత్వేనవర్ణ్యతేయోసౌ । యస్సత్యేనేత్యేతన్మంత్రోక్తం
రూఢమస్యసత్యత్వం ॥ ౭౬ ॥ స్వేమహిమ్నీతిమంత్రేశ్రుతంచయత్స్వమహిమప్రతిష్ఠత్వం । యదపిచసర్వాత్మత్వంసర్వ
గతత్వంచయదపినిర్దిష్టం ॥ ౭౭ ॥ తదఖిలమపిపరమాత్మనిభూమ్న్యేవసమంజసంనచాన్యత్ర । ఉపసంహృతివాక్యస్య
హ్యుపక్రమేణైకవాక్యభావోపి ॥ ౭౮ ॥ భూమ్నః పరమాత్మత్వం సాధయతి నచేతరస్యకస్యాపి । తస్మాదేతద్వాక్యం
ఛాందోగ్యేసప్తమేవినిర్దిష్టం ॥ ౭౯ ॥ భూమపరమఖిలమాత్మనిసమన్వితంనిర్విశేషచిన్మాత్రే । నన్విహతత్సత్యపదంబ్ర
హ్మణిరూఢమితిభూమవాక్యమిదం ॥౮౦॥ తత్సాహచర్యయోగాద్బ్రహ్మపరంచేత్తథైవతత్రాస్తు । బృహదారణ్యకవా
క్యేహ్యేతద్వైతదితివాక్యనిర్దిష్టం ॥ ౮౧ ॥ అక్షరమిహవర్ణస్స్యాదక్షరశబ్దశ్చవర్ణరూఢోహి । యద్యపియోగాశ్ర
యణేబ్రహ్మపరత్వంప్రతీయతేతస్మిన్॥౮౨॥తదపిచయోగాశ్రయణంరూఢివిరోధాన్నచేహసంభవతి । తస్మాదక్షరశబ్దా
దోంకారోహ్యత్రగృహ్యతేనాన్యః ॥౮౩॥ సర్వాత్మకత్వకథనాదాకాశాంతస్యధారకత్వేన। నిర్దిశ్యతేసఏవహ్యోంకార
ఇతిప్రదర్శితాంశంకాం॥౮౪॥నిరసితుమవహితహృదయశ్చకారమునివర్యఏతదధికరణమ్॥

—— సూ॥౧౦॥అక్షరమంబరాంతధృతేః॥ —— ప్రథమేగార్గిప్రశ్నేహ్యాకాశోభూతధారకోభిహితః॥౮౫॥ త
స్మిన్నితిద్వితీయేహ్యాకాశాంతస్యధారకత్వేన।అక్షరమిదముపదిష్టంమునిప్రవరేణయాజ్ఞవల్క్యేన ॥౮౬॥ అస్థూలాదిపదైరి
హాలక్షణముక్తంచతస్యతేనైవ । ఏతల్లక్షణలక్ష్యంబ్రహ్మైవాక్షరపదేననిర్దిష్టం ॥ ౮౭ ॥ ఉపదిశ్యతేయదక్షరమాకా
శాంతస్యధారకత్వేన। వర్ణాత్మకఓంకారేహ్యాకాశాంతస్యధారకత్వంవా ॥౮౮॥ అస్థూలాదిపదోక్తంలక్షణమపివాయ
తోనసంభవతి। సర్వాత్మకత్వమపివాతస్యోంకారస్యయదపినిర్దిష్టం ॥౮౯॥ తదిదంధ్యానార్థంస్యాన్నవస్తుయాథాత్మ్య
నిర్ణయస్యకృతే। ననుయద్యక్షరశబ్దాదోంకారోనేహగృహ్యతేతర్హి ॥౯౦॥భవతుప్రధానమక్షరమస్మిన్పూర్వోక్తలక్ష
ణంయుక్తం । అపిచాంబరాంతవిధరణమపియుక్తంతస్యకారణత్వేన ॥ ౯౧ ॥ శారీరోవాస్యాదిహయదక్షరంయాజ్ఞవ
ల్క్యనిర్దిష్టం ॥ —— సూ॥౧౧॥సాచప్రశాసనాత్॥ —— యాచాంబరాంతవిధృతిః పరాత్మనస్సైవ

న్నచప్రధానస్య ॥ ౯౨ ॥ జగతఃప్రశాసితృత్వంయదత్రవాక్యేఽక్షరేవినిర్దిష్టం । సర్వజ్ఞేపరమాత్మనితదేతదుచితంనచ
ప్రధానేపి ॥ ౯౩ ॥ శారీరేపినయుక్తంయదసౌదేహాదిభిఃపరిచ్ఛిన్నః॥ —౧౨॥సూ॥అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ॥—
అత్రాక్షరశబ్దేనహియదన్యదాశంకితంప్రధానాది ॥ ౯౪॥ తద్భావరహితమేవహ్యక్షరమేషాశ్రుతిర్హిబోధయతి । ద్ర
ష్టృత్వాదృష్టత్వాద్యఖిలంయచ్చోపదర్శితంశ్రుత్యా ॥ ౯౫ ॥ తేనాచేతనభావఃసకలోయంబాధితోభవత్యస్య । అక్షరశ
బ్దస్సోయంయోగబలాద్బ్రహ్మబోధకోభవతి ॥ ౯౬ ॥ యత్రహిరూఢిర్యోగ స్తత్రహియోగాద్బలీయసీరూఢిః । అత్రచ
రూఢేర్బాధాద్యోగబలేనాక్షరంపరంబ్రహ్మ ॥ ౯౭ ॥ తస్మాదక్షరవాక్యంజ్ఞేయేబ్రహ్మణిసమన్వితంభవతి । నను యదిబృ
హదారణ్యేయదక్షరంయాజ్ఞవల్క్యనిర్దిష్టం ॥ ౯౮ ॥ లింగవశేనాక్షరపదరూఢేర్బాధాద్భవేత్పరంబ్రహ్మ । ప్రశ్నోపని
షదియాఖలునిరూపితాసత్యకామసంజ్ఞాయ ॥ ౯౯ ॥ ప్రణవాలంబనవిద్యాయఃపునరిత్యాదివాక్యనివహేన । తత్రచయః
పరశబ్దఃపురుషవిశేషణపరోహినిర్దిష్టః॥౧౦౦॥గతిలింగయోగతస్స్యాత్స కార్యపరఏవరూఢిబాధేన।గతిరిహదృష్టా కార్యే
బ్రహ్మణిసాఖలునకారణేదృష్టా ॥ ౧౦౧ ॥ ఈక్షతఇత్యంతేనహిమంత్రేణయదీక్షణంవినిర్దిష్టం । అన్వేతీత్యంతేనహి త
త్ప్రాప్తిఫలంయదేతదుపదిష్టం ॥ ౧౦౨ ॥ తదుభయమపికార్యేస్యాద్యుక్తంనహికారణేకథంచిదపి।తస్మాద్యదభిధ్యానంత
దపిచకార్యస్యయుక్తమాభాతి ॥ ౧౦౩ ॥ ఇత్యాక్షేపప్రాప్తావిదమధికరణంకృతంమునీంద్రేణ॥..................

—౧౩॥సూ॥ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః॥— ఇహపిప్పలాదనామామునివర్యస్సత్యకామముపసన్నం॥౧౦౪॥ ఓం
కారంచ సతత్త్వం తదవయవాంశ్చప్రబోధయన్భూయః । బ్రహ్మధ్యానాలంబనభావంద్వివిధంహి దర్శయామాస ॥
౧౦౫ ॥ బ్రహ్మప్రాప్త్యాత్మకమపిఫలముభయవిధంనిరూపయామాస । ఏతద్వాఇత్యాద్యేనాన్వేతీత్యంతమంత్రభాగేన ॥
౧౦౬ ॥ పశ్చాన్నిర్దిష్టేనహియఃపునరిత్యాదిమంత్రభాగేన । యస్సాధకోహిపురుషస్త్రిమాత్రమోంకారమనిశమాలం
బ్య ॥ ౧౦౭ ॥ ధ్యాయన్పరంపుమాంసంవిసృష్టదేహశ్చసూర్యముపయాతి । సూర్యేసంపన్నస్సన్ ససామభిర్బ్రహ్మ
లోకముపనీతః ॥౧౦౮॥ యోసౌహిరణ్యగర్భోజీవఘనోయశ్చపరఇతిప్రథితః।తస్మాత్పరంపుమాంసంసఈక్షతేపురిశయం
పరంబ్రహ్మ ॥ ౧౦౯ ॥ ఇమమర్థముపదిదేశహిసపిప్పలాదశ్చసత్యకామాయ।అత్రాయంపరశబ్దోబ్రహ్మణిరూఢఇతి సు
ప్రసిద్ధంహి ॥ ౧౧౦ ॥ అత్రచరూఢేర్బాధేనకారణంకిమపిశక్యతేవక్తుం।యత్కార్యగమనముక్తంలింగంతత్స్యాన్న బాధ
కంరూఢేః ॥ ౧౧౧ ॥ కార్యగతస్యహిపుంసఃకారణసాక్షాత్కృతిర్యతోదృష్టా। కార్యాత్యయఇతిసూత్రేతస్మాత్కారణ
పరోత్రపరశబ్దః ॥ ౧౧౨ ॥ యదిపరశబ్దోయోయంకార్యపరస్స్యాత్తదైతదఫలంస్యాత్ । ఉభయాత్మకత్వకీర్తనముభ
యప్రాప్తిస్వరూపఫలకథనం ॥ ౧౧౩॥ ఏతద్వాఇతిమంత్రేదృష్టంయదిదంనిరర్థకంతత్స్యాత్।ధ్యేయత్వవ్యపదేశోహ్యత
థాభూతస్యదృశ్యతేశాస్త్రే ॥౧౧౪॥ పంచాగ్నిధ్యానాదావీక్షతికర్మత్వకీర్తనంనతథా।తస్మాదత్రధ్యేయఃపరఃపుమా
నేవనాపరంబ్రహ్మ॥౧౧౫॥యస్మాత్పరస్యపుంసశ్శ్రుతిరీక్షతికర్మతాంబ్రవీత్యస్య। తస్మాదేతద్వాక్యంయథోపదిష్టంహి
పిప్పలాదేన॥౧౧౬॥జ్ఞేయేప్రణవధ్యేయేబ్రహ్మణిపరమేసమన్వితంభవతి। నన్విహపరశబ్దోయంపరమాత్మన్యేవముఖ్యఇతిమ
త్వా ॥౧౧౭॥ పరమాత్మపరతయాయంనిర్దిష్టశ్చేత్తథైవచాత్రాస్తు । ఇహదహరవాక్యమేతచ్ఛాందోగ్యేదృశ్యతేహ్య
థేత్యాది॥౧౧౮॥తత్రబ్రహ్మపురేస్మిన్దహరంయత్పుండరీకముపదిష్టం। తస్యాంతస్థాకాశందహరత్వేనేహప్రదర్శయి
త్వాథ॥౧౧౯॥తస్యాంతస్థంయత్స్యాత్తస్యాన్వేష్టవ్యతావినిర్దిష్టా।భూతాకాశస్స్యాదిహయోసావాకాశశబ్దనిర్దిష్టః॥
౧౨౦॥ యస్మాద్భూతాకాశేరూఢోహ్యాకాశశబ్దఇహదృష్టః।దహరాయతనాపేక్షం దహరత్వంతస్య సమ్యగుపపన్నం॥
౧౨౧॥ అన్వేష్టవ్యత్వాదికమస్యైవస్యాన్నచేతరస్యాత్ర । అన్వేష్టవ్యత్వాదికమాకాశాంతస్థ ఏవదృష్టమితి॥౧౨౨॥య
ద్యుచ్యతేతదాయంశారీరస్స్యాన్నచేహపరమాత్మా।దహరత్వాదికమఖిలంతస్మిన్నారాగ్రమాత్రఉపపన్నం ॥ ౧౨౩ ॥
జీవపురఏవతస్మిన్బ్రహ్మపురత్వంశ్రుతిర్హిబోధయతి । జీవకృతకర్మజన్యంశరీరమేతద్ధిజీవపురమేవ ॥ ౧౨౪ ॥ జీవే
చబ్రహ్మపదంభాక్తంస్యాన్నైవముఖ్యభావేన । యోహిపురస్వామీస్యాత్పురైకదేశేస్థితిర్భవేత్తస్య ॥ ౧౨౫ ॥ బ్రు

ద్ధ్యాద్యుపాధికత్వాచ్ఛారీరోఽయంభవేత్పరస్వామీ । పరమాత్మనోవిభుత్వాద్దహరత్వాదికమయుక్తమేతస్మిన్ ॥ ౧౨౬ ॥
ఇత్యాశంకాంనిరసితుమధికరణమిదంచకారమునిరత్ర ॥ — ౧౪ ॥ సూ ॥ దహరఉత్తరేభ్యః ॥ — .... *
హృత్పుండరీకవేశ్మనిదహరోయోఽసావిహాంతరాకాశః ॥ ౧౨౭ ॥ సచపరమాత్మానాసౌభూతాకాశోనచాపిశారీరః । యస్మా
దుత్తరవాక్యేహ్యేతచ్ఛబ్దేనదహరమనుకృష్య ॥ ౧౨౮ ॥ ఆత్మత్వాద్యుపదిష్టంతస్మాద్దహరఃపరఃపుమానేవ । ఆత్మత్వంచ
యదుక్తంహ్యపహతపాప్మత్వమపిచయచ్చోక్తం ॥ ౧౨౯ ॥ యదిదంహిసత్యసంకల్పత్వాంతంవిజరతాదిమధ్యమపి । తత్స
ర్వంపరమాత్మనఉచితంనవ్యోమ్నినాపిశారీరే ॥ ౧౩౦ ॥ యస్మాద్భూతాకాశోహ్యచేతనస్తేనభవతినాత్మాసౌ । యద్యప్యా
త్మాజీవస్తథాపినాపహతపాప్మతాదిగుణః ॥ ౧౩౧ ॥ భూతాకాశౌపమ్యంతద్గుణసారస్యానైవసంభవతి । బ్రహ్మాభేదేనయ
దాతదేతదాపాద్యతేతదాభాక్తం ॥ ౧౩౨ ॥ ముఖ్యాసంభవపక్షేగౌణార్థోఽగృహ్యతేనచేతరథా । యద్యప్యాకాశపదం
భూతాకాశేతుముఖ్యమేవస్యాత్ ॥ ౧౩౩ ॥ పూర్వోక్తధర్మబాధాత్తథాపిసోఽయంనగృహ్యతేదహరః । ఆకాశస్తల్లిం
గాదిత్యధికరణేనపౌనరుక్త్యమపి ॥ ౧౩౪ ॥ నైవాశంక్యంయస్మాద్యదత్రదృష్టంహిలింగమస్పష్టం । అన్వేష్టవ్యత్వాదిక
మంతస్థస్యైవవస్తునోదృష్టం ॥ ౧౩౫ ॥ దహరస్యాకాశస్యతునైతద్దృష్టమితినైవమాశంక్యం । యద్యాకాశోదహరోనా
న్వేష్టవ్యోభవేత్తదైవంస్యాత్ ॥ ౧౩౬ ॥ ద్యావాభూమీత్యాదికమన్వేష్టవ్యంభవేదతోనైవం । ఇహదహరవాక్యశేషేహ్య
పహతపాప్మత్వగుణకమాత్మానం ॥ ౧౩౭ ॥ హృత్పుండరీకవేశ్మన్యన్విష్యతదాశ్రితాంశ్చసత్యాదీన్ । అన్విష్యభోగశేషం
క్షపయిత్వాయేవ్రజంతిపరలోకం ॥ ౧౩౮ ॥ తేషాముపాసకానామకుంఠితఃకామచారఉపదిష్టః । యస్మాత్తస్మాదత్రహిద
హరంచతదాశ్రితంచసత్యాది ॥ ౧౩౯ ॥ అన్వేష్టవ్యంతదుభయమితిబోధయితుంయదంతరితికథితం । బ్రహ్మోపలబ్ధిసా
ధనమిదంశరీరమితిసుప్రసిద్ధంహి ॥ ౧౪౦ ॥ బ్రహ్మపురశబ్దయోగోఽప్యనుకూలోభవతినైవవిపరీతః । ఆకాశౌపమ్యాదికమ
ఖిలంపరమాత్మనోహియుక్తతరం ॥ ౧౪౧ ॥ యస్మాత్సర్వగతోఽసావాయతనాపేక్షమస్యదహరత్వం । యేవాక్యశేషదర్శి
తధర్మాస్తేసాధకాస్స్యురత్రేతి ॥ ౧౪౨ ॥ పంచమ్యంతార్థమిమంసూత్రేర్వర్ణయతిసూత్రకారోఽయం ॥ .... *

— సూ ॥ ౧౫ ॥ గతిశబ్దాభ్యాంతథాహిదృష్టంలింగంచ ॥ — ఇహదహరవాక్యశేషబ్రహ్మగతిర్దర్శితా
హిజీవానాం ॥ ౧౪౩ ॥ సాబ్రహ్మభావమస్యహిసాధయతిబ్రహ్మలోకశబ్దోఽపి । అహరహరిమాస్సుషుప్తౌప్రజాఃఖలుబ్ర
హ్మలోకమిమం ॥ ౧౪౪ ॥ నవిదుర్గచ్ఛంత్యోఽపీత్యయమర్థశ్చప్రదర్శితస్తత్ర । హృత్పుండరీకనిలయోదహరోయోఽయంన
చేత్పరాత్మాస్యాత్ ॥ ౧౪౫ ॥ నైతత్సుషుప్తిసమయేజీవానాంబ్రహ్మలోకగమనంస్యాత్ । యోబ్రహ్మలోకశబ్దస్సోఽప్య
స్యపరాత్మతాంహిసాధయతి ॥ ౧౪౬ ॥ నహిసత్యలోకగమనంసుప్తౌదృష్టంహిసర్వజంతూనాం । బ్రహ్మైవలోకఇతిఖలు
సమాసఇహభవతినైవతత్పురుషః ॥ ౧౪౭ ॥ తస్మాద్గతిశబ్దాభ్యాందహరాకాశోహిభవతిపరమాత్మా । బ్రహ్మగమనంహి
దృష్టంసుషుప్తికాలేచసర్వజంతూనాం ॥ ౧౪౮ ॥ సతిసంపద్యేత్యాదౌశ్రుతినిర్దిష్టంతదేతదిహలింగం ॥ .... *

— సూ ॥ ౧౬ ॥ ధృతేశ్చమహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః ॥ — అథయఇతివాక్యదర్శితసేతుపదేనోపదిష్టఆత్మా
సౌ ॥ ౧౪౯ ॥ అస్యచగోచరలక్షణజగతోవిధృతేశ్చభవతిపరమాత్మా । అత్రచవిధృతిపదార్థోధారయితానఖలుధా
రణంభవతి ॥ ౧౫౦ ॥ ఆత్మపదసాహచర్యాదయంచమహిమాస్యదృశ్యతేఽన్యత్ర । బృహదారణ్యకవాక్యేహ్యేతస్యేత్యాది
వాక్యశేషేఽపి ॥ ౧౫౧ ॥ సోఽయంమహిమాజగతోహ్యసంకరాయోపవర్ణ్యతేభూయః ॥ — ॥ ౧౭ ॥ ప్రసిద్ధేశ్చ ॥ —
అత్రాకాశపదేనహిపరమాత్మాగృహ్యతేనచాన్యోఽపి ॥ ౧౫౨ ॥ ఆకాశోహఇత్యాదావాకాశపదంపరాత్మనిప్రథితం ॥ ... *

— సూ ॥ ౧౮ ॥ ఇతరపరామర్శాత్సఇతిచేన్నాసంభవాత్ ॥ — అథయఇతివాక్యశేషేదహరాధ్యాయేహిదృ
శ్యతేఽత్ర ॥ ౧౫౩ ॥ యస్సంప్రసాదశబ్దస్సుషుప్తయాథాపిజీవవచనస్స్యాత్ । అత్రహిశారీరోఽస్మాచ్ఛరీరదేశాత్సముత్థి
తోభూత్వా ॥ ౧౫౪ ॥ జ్యోతిస్సంపద్యపరంరూపేణస్వేనయుజ్యతేయోఽసౌ । సహ్యాత్మేత్యుపదేశాత్సఏవజీవోఽత్ర దహరఇతి
చేన్న ॥ ౧౫౫ ॥ జీవోయదిదహరస్స్యాత్పూర్వోక్తస్తస్యధర్మబాధస్స్యాత్ । తస్మాద్యోఽసౌదహరస్సహిపరమాత్మానచే

తరః కశ్చిత్ ॥౧౫౬॥ తద్వాక్యశేషదర్శితగుణజాతంతత్రియుక్తమఖిలమపి ॥ ——సూ ॥౧౯॥ ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూత
స్వరూపస్తు ॥——జీవస్యదహరతాయామసంభవాదితిచ హేతురుపదిష్టః ॥ ౧౫౭ ॥ సహియుక్తోయదిబాధోధర్మా
ణాంపారమేశ్వరాణాంస్యాత్ । సచనహిదృష్టోబాధశ్శారీరేస్మిన్ యథోక్తధర్మాణాం ॥౧౫౮॥ యస్మాదుత్తరవాక్య
దృశ్యంతేజీవఏవతేధర్మాః । ఆదౌచోదశరావబ్రాహ్మణవాక్యేనదర్శయిత్వాన్యం ॥ ౧౫౯ ॥ దేహాత్మవాదపక్షంతస్మి
న్దోషేమరుత్వతాభిహితే ॥ తస్మైప్రజాపతిరసావిందాయాత్మానముపదిదేశేత్థం ॥౧౬౦॥ ఏతంత్వేవేత్యాద్యైర్బహు
ప్రపంచంప్యానేకపర్యాయైః। యోసౌజాగ్రత్పురుషోయఏషఇత్యాదివాక్యనిర్దిష్టః॥౧౬౧॥సోయమమృతాదిలక్షణపరమా
త్మైవేతివర్ణయామాస । తద్వత్స్వాప్నికపురుషోప్యమృతాభయలక్షణోవినిర్దిష్టః ॥ ౧౬౨ ॥ సౌషుప్తికోపిపురుషో
యథోక్తలక్షణసమన్వితోభిహితః। పర్యాయత్రితయేస్మిన్దూషణజాలేహిమఘవతాభిహితే ॥ ౧౬౩ ॥ మఘవన్నిత్యారభ్య
హిసఏషజీవస్తురీయఉపదిష్టః। సశరీరతానిమిత్తంయదప్రియంయదపిచప్రియంవాస్య॥ ౧౬౪ ॥నహ్యశరీరస్యసతఃప్రియం
నకించిన్నచాప్రియంవాపి। అవివేకమూలకంస్యాత్సశరీరత్వంయదస్యనిర్దిష్టం ॥ ౧౬౫ ॥ శ్రుతికృతవివేకబోధాదవివేకే
శిథిలభావమాపన్నే । వ్యుత్థాయాస్మాద్దేహాత్సాక్షాత్కుర్వన్ పరంపుమాంసంయః ॥ ౧౬౬ ॥ సంపద్యతేపరాత్మానసఉ
త్తమఃపురుషఇతిహితతోక్తం।సోయమమృతాదిలక్షణఆత్మాజీవఃకథంనదహరస్స్యాత్ ॥ ౧౬౭ ॥ అపహతపాప్మత్వా
దికమఖిలంతస్యోపపన్నమేవయతః।ఇతినాశంక్యంతత్రహ్యావిర్భూతస్వరూపఉపదిష్టః ॥ ౧౬౮ ॥ సచపరమాత్మైవస్యాత్త
స్యచనాపహతపాప్మతాబాధః।బాధోయంతత్రస్యాద్యోసౌదేహాత్మభావముపయాతః ॥౧౬౯॥ తదభిప్రాయేణైవహ్యా
సంభవాదితినిరూపితోహేతుః ।నహ్యజ్యతేకదాచిద్ధర్మాస్స్వాభావికోహిసోపాధౌ ॥ ౧౭౦ ॥ నీలాద్యుపాధియోగాత్
స్ఫటికాదౌశుక్లతాదిధర్మాఇతి। స్వాభావికధర్మాణాంబాధోనిర్దిశ్యతేహిసోపాధౌ ॥ ౧౭౧ ॥ తద్వదవిద్యోపాధిక
ఆత్మనిబాధోత్రసూత్రకారోక్తః । జీవేహిపారమేశ్వరధర్మాణాంచప్రదర్శితేబాధే ॥ ౧౭౨ ॥ జీవాద్విలక్షణత్వంపర
మాత్మన్యపినిరూపితంభవతి । పరమేశ్వరస్యజీవాద్విలక్షణత్వేప్రపంచితేపశ్చాత్ ॥ ౧౭౩ ॥ తస్యాసంసారిత్వంసర్వజ్ఞ
త్వంసముత్థితంభవతి । ఏతదితివాక్యజాలైర్బ్రహ్మాభేదేనదర్శితేజీవే ॥౧౭౪॥ యదవిద్యాపరికల్పితసంసారిత్వంనివర్త్య
తేతస్మిన్ । సంసారిత్వనివృత్తౌజీవోయంబ్రహ్మభావముపయాతి ॥౧౭౫॥ బ్రహ్మాత్మభావసిద్ధౌభవతిబ్రహ్మైవజగదిదంస
ర్వం। ప్రాగ్బోధాత్స్వాభావికకర్తృత్వాదికమిహాపలంబ్యైవ ॥౧౭౬॥ కర్మవిధయఃప్రవృత్తాస్తథైవచోపాసనాదివిధ
యోపి॥ ——సూ॥౨౦॥అన్యార్థశ్చపరామర్శః॥—— జీవపరామర్శోసౌదృష్టోయోదహరవాక్యశేషేహి॥౧౭౭॥
సచఖలునహిజీవపరఃకింతుపరాత్మప్రపత్తిసిద్ధ్యర్థః । యజ్జ్యోతిస్సంపన్నోజీవోనిష్పద్యతేస్వరూపేణ ॥౧౭౮॥ అపహత
పాప్మానాయంహ్యన్వేష్టవ్యఇతిబోధయత్యేషః॥ ——సూ॥౨౧॥అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తమ్॥——దహరత్వమస్య
నోచితమితినాశంక్యంయతశ్చతస్యాపి॥ ౧౭౯ ॥వర్ణితమేతత్పూర్వంనిచాయ్యతాపేక్షమర్భకౌకస్త్వం ।నన్విహముండక
వాక్యేనతత్రసూర్యఇతిమంత్రఉపదిష్టః ॥౧౮౦॥ తత్రచమంత్రేసూర్యశ్చంద్రోనక్షత్రవిద్యుదాదీని । తత్రనభాంతీత్యుక్త్వా
తద్భాసాభాతిసర్వమితిచోక్తం ॥౧౮౧॥ తత్రచతచ్ఛబ్దోక్తస్తేజోధాతుస్సకింపరాత్మావా । వినిగమకాభావాదిహసం
దేహాయంసముత్థితోభవతి ॥ ౧౮౨ ॥ పూర్వత్రదహరవాక్యేహ్యాత్మత్వాదిశ్రుతేర్విరోధేన । తత్రాకాశపదస్యహి
రూఢార్థాద్బాధాత్పరాత్మపరతోక్తా॥౧౮౩॥ తద్వదిహభానమానేభానానిషేధశ్రుతిర్విరోధేన । లటఇహరూఢేర్బాధాద్భవి
ష్యదర్థత్వముచితమాశ్రయితుం ॥౧౮౪॥ సత్యర్థాచేయంస్యాత్తత్రేతిపదేచసప్తమీయాసా । తస్మిన్సతిసూర్యాదికమ
స్త్యేవసానంనభాస్యతేకిమపి ॥ ౧౮౫ ॥ ఇతివాక్యార్థేజ్ఞాతేతేజోధాతుర్హితత్పరార్థస్స్యాత్ । అహనిచభాస్కర
బింబేప్రకాశమానేహిచంద్రతారాది ॥ ౧౮౬ ॥ కిమపినభాస్యతఇతియత్తదేతదస్మాకమనుభవారూఢం । యదిహానుభా
నముక్తంతదపిచతుల్యస్వభావయోర్యుక్తం ॥ ౧౮౭ ॥ అనుగమనాదికమఖిలంలోకేతుల్యస్వభావయోర్దృష్టం । తస్మాత్తే
జోధాతుశ్చస్తుఃకోప్యత్రతత్పదార్థస్స్యాత్ ॥౧౮౮॥ ఇతిశంకాంవారయితుంమునినారచితంతదేతదధికరణమ్॥ ......

సూ॥ ౨౨॥ అనుకృతేస్తస్య చ॥ తత్ర చ ముండకవాక్యే న తత్ర సూర్య ఇతి మంత్రో నిర్దిష్టః॥౧౮౯॥ తద్భా
సా యస్యానుభాసః పరమాత్మా భవతి నేతరః కశ్చిత్ । యస్మాదస్మిన్ మంత్రే తస్యానుకృతిః ప్రదర్శితా జగతః ॥౧౯౦॥ అనుకృతి
స్తు భాంతమనుభాతి సర్వమిత్యాదివాక్యనిర్దిష్టం। తస్యేతి సూత్రశేషశ్చతుర్థపాదోపదిష్టభార్థః ॥౧౯౧॥ మంత్రే తస్యే
తి షష్ఠీ సంబంధవాచికా భవతి । తత్సంబంధికభానప్రయోజ్యభానాశ్రయత్వమస్యార్థః ॥౧౯౨॥ యత్సంబంధికభా
నప్రయోజ్యభానావలంబి జగదేతత్ । స హి తత్పదోపదిష్టః కథమన్యస్స్యాత్పరం తు పరమాత్మా॥౧౯౩॥ నన్వనుకృతిరిహ లో
కే దృష్టా తుల్యస్వభావయోరేవ । చిజ్జడయోరిహ సాధకమితి శంకా స్యాత్ సా నైవ కర్తవ్యా ॥౧౯౪॥ సంతప్తాయఃపిండేష్వ
ప్యనుకరణం హి దృశ్యతే లోకే। రజసి చ వాయ్వనుకరణం తస్మాత్తుల్యత్వమప్రయోజకం నిమిత్తం ॥౧౯౫॥ యాఛ్చైవకారఘటి
తం మంత్రస్థతృతీయపాదవాక్యమపి । తద్భానవ్యతిరేకాదన్యాభానం స్వయమర్థమాచష్టే ॥౧౯౬॥ ఏవం చ లక్షణద్వయ
మత్ర పరాత్మన ఇహోపదిష్టం స్యాత్। యద్భానవ్యతిరేకాదన్యస్యాభాసమానతా తత్త్వం॥౧౯౭॥ సర్వార్థభాసకత్వం
మంత్రస్థచతుర్థపాదనిర్దిష్టం । మంత్రే ప్రథమే పాదే ద్వితీయేఽపి జ్యోతిరేవ కర్తవ్యః ॥౧౯౮॥ విషయార్థికా హి సా
స్యాత్తత్రేతి పదస్థసప్తమీ యా హి । సూర్యో వా చంద్రో వా నక్షత్రాణ్యపి చ విద్యుదాదీని ॥౧౯౯॥ బాహ్యార్థభాసకాన్య
పి తాని పరం తన్న భాసయంతీతి । ఇతి వాక్యార్థః ఫలితే తేన బాధకం కిమపి మనసి న స్ఫురతి ॥౨౦౦॥ సతి సప్తమ్యా శ్రీయతే
శ్రీశహాన్యాదీని దూషణాని స్యుః। పూర్వోపదర్శితార్థప్రతిపత్తిపరం హి తత్పరం దృష్టం॥౨౦౧॥ పూర్వోపదర్శితం కిల స
ర్వజ్ఞం బ్రహ్మ నిర్విశేషం యత్ । యస్మిన్ ద్యౌరిత్యాద్యైస్తచ్ఛబ్దార్థస్తతః పరాత్మైవ ॥౨౦౨॥ తుల్యస్వభావయోస్స్యా
దనుకృతిరిత్యత్ర కోఽపి న విరోధః । తం దేవా ఇతి మంత్రే జ్యోతిష్ట్వం హ్యాత్మనోఽపి నిర్దిష్టం॥౨౦౩॥ తచ్ఛుభ్రమితి చ మంత్రే
ప్యతః పరాత్మైవ తత్పదేనోక్తః సూ॥ ౨౩॥ అపి చ స్మర్యతే॥ యదుమా సంబంధోక్తం న తత్ర సూర్య ఇతి మంత్ర
వాక్యేన॥౨౦౪॥ తదు ప్రసంగి గీతాయాం న తదిత్యారభ్య వర్ణితం భూమ్నః । తస్మాదేతద్వాక్యం న తత్ర సూర్య ఇతి ముండకే పఠి
తం ॥౨౦౫॥ భారూపే పరమాత్మని విజ్ఞేయమేతత్సమన్వితం భవతి । నన్వస్యాం కఠవల్ల్యాం మంత్రో యోఽంగుష్ఠమాత్ర ఇత్యా
దిః ॥౨౦౬॥ అంగుష్ఠమాత్ర ఇహ ఖలు పురుషోఽయం దేహమధ్య ఉద్ధ్యాస్తే। స చ భూతభవ్యరాశేరీశానస్సర్వకాలసన్నిహితః॥
౨౦౭ ॥ ఇత్యుపదిష్టో యోఽసౌ స కిం పరాత్మాథ భవతి జీవో వా । ఇత్యత్ర సంశయః కిల భవత్యసావుభయలింగయోగేన ॥
౨౦౮ ॥ ముండకవాక్యస్థస్య చ న తత్ర సూర్య ఇతి మంత్రభాగస్య । అధ్యాహారేణ చ సత్ర చ దృష్టానుభానలింగేన ॥౨౦౯॥
బ్రహ్మపరత్వం సాధితమనాత్మపరతాం వ్యుదస్య పూర్వత్ర । అంగుష్ఠమానలింగాదధ్యాహృత్యక్రియామిహాస్మిన్ ॥౨౧౦॥
ధ్యానవిధిశేషధావాజ్జీవపరత్వం హి యుక్తమస్యాపి । అథ సత్యవతః కాయాదితి స్మృతిర్హ్యత్ర సాధికా భవతి॥౨౧౧॥ యోఽం
గుష్ఠమాత్రపురుషస్తత్రోక్తో జీవ ఏవ న తదన్యః । తత్రోక్తపాశబంధనలింగాన్యఖిలాని జీవ ఏవ యతః ॥౨౧౨॥ స్మృత్యను
సారాదత్రాప్యుపదిష్టో జీవ ఏవ న పరాత్మా । ఇతి శంకాం వారయితుం పరాత్మపరతాం చ తస్య బోధయితుం ॥౨౧౩॥ అ
ధికరణమేతదమలం చకార మునిసంఘమాననీయోఽసౌ సూ॥ ౨౪॥ శబ్దాదేవ ప్రమితః॥ యోఽంగుష్ఠపరిమితో
ఽసౌ పురుషో మంత్రేణ దర్శితస్సోఽయం ॥౨౧౪॥ పరమేశ్వర ఏవ స్యాద్యత ఈశానాదిశబ్దయోగోఽత్ర । యో భూతభవ్యరాశే
రీశానస్స చ కథం హి జీవస్స్యాత్ ॥౨౧౫॥ ప్రకరణమపి యదిహ స్యాత్తదపి చ దృష్టం పరాత్మపరమేవ। అన్యత్రేత్యారం
భే ప్రశ్నో యోఽసౌ పరాత్మపర ఏవ ॥౨౧౬॥ తస్య ప్రతివచనపథే పతితో యోఽంగుష్ఠమాత్ర ఇత్యాదిః । స కథం జీవపర
స్స్యాత్తస్మాదిహ దర్శితః పరాత్మైవ॥౨౧౭॥ అంగుష్ఠపరిమితత్వం కథమాత్మన ఇతి చ నైవమాశంక్యం॥.............
సూ॥ ౨౫॥ హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్ ॥ యద్యపి పరమాత్మాయం సర్వగతస్సర్వశక్తిసంపన్నః॥
౨౧౮ ॥ మనుజహృదయాధివాసాత్తస్యాప్యంగుష్ఠపరిమితత్వమపి। యోఽసౌ హి మనుజకాయః ప్రాయో దృష్టో హి నియతపరి
మాణః॥౨౧౯॥ మనుజహృదయం యదేతత్ ప్రాయేణాంగుష్ఠపరిమితం దృష్టం। తస్మాదసౌ పరాత్మా నిర్దిష్టోంగుష్ఠమాత్ర
ఇతి తత్ర ॥౨౨౦॥ అవిశేషతః ప్రవృత్తే శాస్త్రేఽధికృతో హి మనుజ ఏవాసౌ। శక్తత్వార్థిత్వాదికమధికారివిశేషణం చ తస్యై

ప॥ ౨౨౧॥ యోవిచ పరమాణలింగాజ్జీవపరత్వేభవేద్యదావేశః । పరమాత్మైకత్వేనహి జీవేతాత్పర్యమస్యవాక్యస్య॥ ౨౨౨॥ సకలవిగమాంశవచసాంస్వధాప్రవృత్తిస్తుశాస్త్రదృష్టాహి । ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మణి సవిశేషే సత్యకామతాదిగుణే ॥ ౨౨౩ ॥ స్థానోపాసనభేదాత్తస్మాత్పక్షద్వయేపినవిరోధః।ఉత్తరనిర్దిష్టోయోమంతో౽ప్యంగుష్ఠమాత్రఇత్యాదిః॥ ౨౨౪ తస్యప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మపరత్వంస్ఫుటంహితత్రైవ । జ్ఞేయపరత్వంవాస్యాదుపాస్యపరతాథవాస్యమంత్రస్య ॥ ౨౨౫ ॥ పరమేశ్వరపరతాయాంనబాధకంకించిదపిమనసిసంస్ఫురతి । కఠవల్లీవాక్యస్థోయో౽సావంగుష్ఠమాత్రఇతిమంత్రః ॥ ౨౨౬ ॥ బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపేనిర్దేశేనాసమన్వితో౽భవతి । మనుజాధికారికంచేచ్ఛాస్త్రందేవాధికారికంనస్యాత్ ॥ ౨౨౭ ॥ తదనధికారేయాసికర్మముక్త్యర్థాన్యుపాస్తివాక్యాని । బాధ్యేరన్నితిశంకాంనిరస్యదేవాధికారకథనేన॥ ౨౨౮॥ తదుపష్టంభపురస్సరమిదమధికరణంచకారమునివర్యః॥ ——— ౨౬॥ తదుపర్యపిబాదరాయణస్సంభవాత్॥ ——— మనుజానాముపరివర్తమానాయేదేవాస్సంతితే౽పిచాధికృతాః॥ ౨౨౯॥ శ్రవణమననాదిసహకృతవిశుద్ధపరమాత్మవిషయవిద్యాయాం। విద్యాగ్రహణాంగానిహ్యర్థిత్వాదీనిసంభవంత్యేషాం॥ ౨౩౦॥ మంత్రార్థవాదవాక్యైర్విగ్రహవత్త్వంహిదృశ్యతేతేషాం । విద్యాగ్రహణాంగానిహిలింగానిబ్రహ్మచర్యముఖ్యాని॥ ౨౩౧॥ ఇంద్రాదిదేవతాత్మసు దహరాధ్యాయే ప్రదర్శితాన్యేవ । స్వోద్దేశ్యకేహికర్మణినస్వస్యైవాధికారఇతిమత్వా ॥ ౨౩౨॥ ఇంద్రాదీనాంకర్మణ్యధికారో నేతివర్ణితం భూయః । విద్యాయామధికారేనైతద్బాధకముదాహృతంకిమపి॥ ౨౩౩॥ తస్మాద్దేవాదీనామధికారస్స్యాదిహాత్మవిద్యాయాం ॥ ....

——— సూ॥ ౨౭॥ విరోధఃకర్మణీతిచేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్ ——— విద్యాగ్రహణాంగంననువిగ్రహవత్త్వంయదాహిదేవానాం ॥ ౨౩౪॥ కర్మణివిరోధశంకాంపరిహర్తుంనేహశక్నుయాత్కో౽పి । విగ్రహవతోహిలోకేస్వరూపసన్నిధివశేనచాంగత్వం ॥ ౨౩౫ ॥ ఋత్విక్ప్రభృతిషుదృష్టంతథైవకర్మాంగభావఇహవాచ్యః । బహుభిఃక్రియమాణేషుహిబహుషుచయాగేషుసన్నిధానేన ॥ ౨౩౬ ॥ ఏకస్సన్నింద్రాదిఃకథమిహయాగాంగభావముపగచ్ఛేత్ । యాగేసన్నిహితాస్తేవిగ్రహవంతఃకుతోనదృశ్యంతే ॥ ౨౩౭ ॥ తస్మాన్నదేహినస్తేకింత్వర్థోపహితశబ్దరూపాస్స్యుః । ఇతిచేన్నేయంశంకాయస్మాత్తేయోగవీర్యసముపచితాః ॥ ౨౩౮ ॥ యోగైశ్వర్యబలేనచబహూనిగాత్రాణిసంసృజంత్యేతే నిజయోగసృష్టగాత్రైర్యుగపదనేకత్రచాంగతాంయాంతి ॥ ౨౩౯ ॥ యోగైశ్వర్యబలేనచదేవానాంబహుశరీరసంపత్తిః । శాకల్యయాజ్ఞవల్క్యప్రశ్నప్రతివచనసరణిషుప్రథితా ॥ ౨౪౦ ॥ ఇహవైశ్వదేవశస్త్రేకతిదృష్టాశ్శస్యమానదేవాస్స్యుః । ఇతిశాకల్యప్రశ్నేప్రతివచనంయాజ్ఞవల్క్యమునినోక్తం ॥ ౨౪౧ ॥ త్రీణిసహస్రాణితథాత్రీణిశతానిచషడుత్తరాణీతి । తేషాంసంఖ్యాకథనాత్సంఖ్యేయాదర్శితాభవంత్యేవ ॥ ౨౪౨ ॥ కేషామేతేదేవావిభూతయస్స్యురితిపునరపిప్రశ్నే । వస్వాదిదేవతానాంవిభూతయస్తేప్రదర్శితాస్తేన ॥ ౨౪౩ ॥ వస్వాదయశ్చషణ్ణాంపృథ్వ్యాదీనాంవిభూతయఃకథితాః । కతమస్త్వేతేదేవావిభూతయస్స్యురితిచాంతిమప్రశ్నే ॥ ౨౪౪ ॥ ప్రాణో౽సౌనిర్దిష్టోహిరణ్యగర్భస్సమష్టిరూపోయః । ఆత్మనఇత్యాద్యాయాస్మృతిరప్యణిమాదియోగసిద్ధస్య ॥ ౨౪౫॥ యుగపదనేకశరీరైర్యోగంచతథావియోగమాచష్టే । యోగాంగభావకలితాఅపిదేవాస్తేపరైర్నదృశ్యంతే ॥ ౨౪౬ ॥ ఋత్విజఇవతేనస్యుర్హ్యంతర్ధానశక్తిసంపన్నాః । అర్థాంతరమపిభవతిహిసూత్రేనిర్దిష్టచరమభాగస్య ॥ ౨౪౭॥ విగ్రహవానేకో౽పిహియుగపదనేకాంగభావముపయాతి । ఏకోయథాహిలోకేబహుభిర్యుగపజ్జనోనమస్క్రియతే ॥ ౨౪౮ ॥ తద్వద్వ్యజిక్రియాయామేకో౽నేకత్రచాంగతాంగచ్ఛేత్ । యజ్యర్థస్త్యాగస్స్యాత్త్యాగోద్దేశ్యత్వమేవచాంగత్వం ॥ ౨౪౯ ॥ ఏతచ్చైకస్యాపిహియుగపదనేకత్రదృశ్యతేలోకే । తస్మాదిహదేవానాంవిగ్రహవత్త్వేపిబాధకాభావాత్ ॥ ౨౫౦॥ దేవానామధికారో౽విద్యాయామితియదేతదనవద్యం॥

——— సూ॥ ౨౮॥ శబ్దఇతిచేన్నాతఃప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్॥ ——— నన్విహవిగ్రహవత్త్వేపీంద్రాదీనాంవిరోధపరిహారః ॥ ౨౫౧ ॥ కర్మణిపరంకృతస్స్యాచ్ఛబ్దేతువిరోధఏవజాగర్తి। ఔత్పత్తికసూత్రేకిలనిత్యస్యార్థస్యనిత్యసంబంధాత్ ॥ ౨౫౨ ॥ వైదికశబ్దేసకలేనిత్యత్వంస్థాపితంహిపూర్వత్ర । సంప్రతివిగ్రహవత్త్వేదేవాదీనామిహ

స్మ[illegible] ॥ ౨౪౩ ॥ జననమరణాదిసామ్యాదనిత్య[illegible]సేయమపరిహార్యైవ । తదనిత్యత్వేసిద్ధేతద్వాచకవేదవాక్యజా
తస్య । ౨౪౪ ॥ సిద్ధాహ్యనిత్యతాసావేదాప్రామాణ్యమేవసాధయతి । ఇతిశంకా[illegible]నకార్యాప్రభవత్యఖిలంహివైది
కాచ్ఛబ్దాత్ ॥ ౨౪౫ ॥ యతఇదమఖిలంప్రభవతితస్యచనిత్యత్వమపరిహార్యంహి । బ్ర[illegible]హిప్రథమేసూత్రే
ప్రదర్శితంజగతః ॥ ౨౪౬ ॥ శబ్దప్రభవత్వమిహప్రపంచితంజగతఏతదసమరసం । ఇతిసూత్రేశంకనీయంయతస్తయోర్భిన్న
రూపతాభవతి ॥ ౨౪౭ ॥ బ్రహ్మప్రభవత్వంయద్బ్రహ్మోపాదానకత్వమేవేహ । ఇహ శబ్దపూర్వకత్వంశబ్దప్రభవత్వము
త్రనిర్దిష్టం ॥ ౨౪౮ ॥ తేనతతోనవిరోధంవర్ణయితుంకోపిశక్నుయాదత్ర । శబ్దప్రభవత్వేనచదేవాదీనామనిత్యతాసి
ద్ధా ॥ ౨౪౯ ॥ దేవాద్యనిత్యతాయాంవేదప్రామాణ్యమపగతంభవతి । ఇత్యేతద్దూషణమపినాస్మస్పృశంస్పృశేత్కథంచిద
పి ॥ ౨౫౦ ॥ దేవాద్యుత్పత్తావపివేదాప్రామాణ్యమత్రనాశంక్యం । ఆకృత్యాసంబంధఃశబ్దేనవ్యక్తిభిఃకథంచిదపి ॥ ౨౫౧ ॥ వ్య
క్తీనాంనానాత్వాత్తత్సంబంధోహిదుర్గ్రహోయేన । శబ్దప్రభవత్వమిహశ్రుతిస్మృతిభ్యాంహినిశ్చితంభవతి ॥ ౨౫౨ ॥ ఏ
తఇతిమంత్రదర్శితపదపఙ్క్తిస్మరణపూర్వికాంసృష్టిం । ఏతఇతిస్మృతిరేషావర్ణయతియతోస్యశబ్దమూలత్వం ॥ ౨౫౩ ॥ శ్రు
త్యంతరాణిజగతశ్శబ్దప్రభవత్వమేవకథయంతి । స్మృతిరప్యనాదినిధనేత్యాద్యాజగతశ్చశబ్దమూలత్వం ॥ ౨౫౪ ॥ ప్రథ
యతితస్మాచ్ఛబ్దేనవిరోధఃకశ్చిదత్రసంభవతి । నను శబ్దప్రభవత్వంజగతోయద్వర్ణితంహిపూర్వత్ర ॥ ౨౫౫ ॥ సచశబ్దః
కింవర్ణఃకింవాస్ఫోటోయమితిభవేచ్ఛంకా । తత్రచశబ్దస్ఫోటోభవేదయంనఖలువర్ణరూపస్స్యాత్ ॥ ౨౫౬ ॥ వర్ణా
ఏతేయస్మాదుత్పన్నధ్వంసినశ్చగృహ్యంతే । వర్ణాత్మకత్వపక్షేపూర్వోక్తంసకలమనుపపన్నంస్యాత్ ॥ ౨౫౭ ॥ నిత్యా
చ్ఛబ్దాదఖిలంజగదేతత్ప్రభవతీతిపూర్వోక్తం । ప్రత్యుచ్చారణమేతేవర్ణాభిన్నాయతఃప్రతీయంతే ॥ ౨౫౮ ॥ తారత్వా
ద్యైరన్యైర్భిన్నత్వేనప్రతీయమానానాం । అర్థావబోధకత్వంనిత్యత్వంవాకథంహివర్ణానాం ॥ ౨౫౯ ॥ ఏకైకస్మి
న్వర్ణేనార్థప్రత్యాయకత్వమిహదృష్టం । క్రమవత్త్వాద్వర్ణానాంతత్సముదాయఃకథంప్రతీయేత ॥ ౨౬౦ ॥ నహ్యప్రతీ
యమానేస్యార్థప్రత్యాయకత్వముచితంస్యాత్ । పూర్వాక్షరానుభూతిజసంస్కారైస్సహకృతోంత్యవర్ణోపి ॥
౨౬౧ ॥ స్వయమప్రతీయమానోనార్థప్రత్యాయకత్వముపయాతి । సంస్కారానవబోధేనతత్సహకృతాంత్యవర్ణ
బోధస్స్యాత్ ॥ ౨౬౨ ॥ తస్మాన్నవర్ణరూపశ్శబ్దోయంస్ఫోటరూపఏవస్యాత్ । ఏకైకవర్ణబోధజసంస్కారపురస్కృ
తాంత్యవర్ణమతౌ ॥ ౨౬౩ ॥ ఏకమతిగోచరతయాస్ఫురణాత్స్ఫోటఇతివర్ణ్యతేసోయం । ఏకమతిగోచరత్వంవర్ణానాం
స్యాదితీహనాశంక్యం ॥ ౨౬౪ ॥ తేషామనేకభావాదసిద్ధమేకప్రతీతివిషయత్వం । ఉచ్చారయితృవిభేదేప్యేకాకారప్రతీతిగ
మ్యత్వాత్ ॥ ౨౬౫ ॥ స్ఫోటోయంనిత్యస్స్యాత్ప్రభవతితస్మాదిదంహిజగదఖిలం । ఇతిపక్షోయమయుక్తోయతఉపవర్షో
హినైరమాచష్టే ॥ ౨౬౬ ॥ కింతుసభగవానేతత్ప్రోవాచహివర్ణఏవశబ్దఇతి । తత్ప్రత్యభిజ్ఞయాఖిలవర్ణానాంనిత్యతాప
రంసిద్ధా ॥ ౨౬౭ ॥ ఉత్పన్నధ్వంసిత్వంవర్ణేషు నదృష్టమేవకేనాపి । నాశంక్యంసాదృశ్యాత్సేయంహిప్రత్యభిజ్ఞేతి ॥
౨౬౮ ॥ యతోత్తరకాలంచేద్బాధోనిర్ణీయతేతథైవంస్యాత్ । శబ్దాభేదేసత్యప్యుచ్చారణభేదతోహిభేదమతిః ॥ ౨౬౯ ॥
తారత్వంమంద్రత్వంయచ్చోదాత్తత్వమన్యదపియచ్చ । ధ్వనికృతమేతత్సకలంనవర్ణకృతమితినభేదశంకాత్ర ॥ ౨౭౦ ॥
దూరాదాకర్ణయతఃప్రథమంకర్ణపథమవతరేద్యస్తు । సధ్వనిరితినిర్దిష్టస్తద్భేదేనాత్రభేదనిర్దేశః ॥ ౨౭౧ ॥ గౌరి
త్యేకంపదమిత్యేకత్వప్రత్యయోత్రయోదృష్టః । సముదాయవిషయకత్వాద్వనసేనాదావివేహనిరవద్యః ॥ ౨౭౨ ॥ జా
రారాజేత్యాదౌభవతిక్రమభేదతోహిభేదమతిః । తస్మాద్వర్ణాఏవక్రమోపదిష్టాభజంతిపదసంజ్ఞాం ॥ ౨౭౩ ॥ పదసం
జ్ఞాంలభమానావర్ణాస్స్వార్థాన్ప్రబోధయంత్యాశు । స్ఫోటస్యవాచకత్వేగౌరవమధికంనకశ్చిదిహలాభః ॥ ౨౭౪ ॥
వర్ణాఃక్రమాదికలితాఃస్ఫోటమభివ్యంజయంతిసస్ఫోటః । అర్థంప్రత్యాయయతీత్యత్రఫలంగౌరవంనచాన్యదపి ॥ ౨౭౫ ॥
వర్ణేభ్యోభిన్నోయంస్ఫోటస్స్వార్థాభిధాయకశ్చయది । స్ఫోటప్రతీతివిషయావర్ణానస్యుర్విలక్షణాహియతః ॥ ౨౭౬ ॥
యదిచవిలక్షణయోరపినియమేనైకప్రతీతిగమ్యత్వం । గోమహిషశబ్దయోరపినియతైకజ్ఞానగమ్యతాభూయాత్ ॥ ౨౭౭ ॥

తస్మాద్యోఽయంశబ్దస్సచనస్ఫోటఃపరంతువర్ణాస్స్యాత్ । వర్ణాత్మకాద్ధిశబ్దాత్ప్రభవతిజగదఖిలమేతదితిసిద్ధం ॥ ౨౮౮ ॥

సూ॥ ౨౯ ॥ అతఏవచనిత్యత్వం॥ నిత్యనియతాకృతేరిహజగతస్సర్వస్యవేదమూలత్వాత్ । వేదస్యతాదృశస్యహికర్తురసిద్ధేశ్చవేదనిత్యత్వం ॥ ౨౮౯ ॥ యజ్ఞేనవాచఇతిహి శ్రుతిరుపపాదయతివేదనిత్యత్వం । యానిస్మృతివచనానిహియుగాంతఇత్యాదినోపదిష్టాని ॥ ౨౯౦ ॥ తాన్యఖిలాన్యపిసూయః ప్రథయంతిహివేదశబ్దనిత్యత్వం । ఆకృతిసంబంధేనహివేదప్రామాణ్యమపిచనిరవద్యం॥ ౨౯౧ ॥ సూ॥ ౩౦ । సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధోదర్శనాత్స్మృతేశ్చ॥ శబ్దార్థయోర్హిలోకే వ్యవహారాద్భాసతేహిసంబంధః । సంబంధభానఏవహి శబ్దస్యార్థాభిధాయకత్వంస్యాత్ ॥ ౨౯౨ ॥ అర్థావబోధకత్వేవేదప్రామాణ్యమఖిలముపపన్నం । జగతస్థ్సితికాలేస్యాద్యద్యర్థోపదిష్టంహిసకలముపపన్నం ॥ ౨౯౩ ॥ జగదేతదఖిలమపియత్ప్రలీయతేప్యభినవంచజాయేత । అభినవసృష్టౌపూర్వవ్యవహారస్సర్వఏవలుప్తస్స్యాత్ ॥ ౨౯౪ ॥ వ్యవహర్తృమూలకోసౌవ్యవహారోదృశ్యతేనచేతరథా । స్వాపేహ్యాగాదిలయేపునఃప్రబోధేహితదనుసంధానాత్ ॥ ౨౯౫ ॥ పూర్వానురూపఏవవ్యవహారస్తత్రభవతినాత్రతథా । వ్యవహర్తృవ్యవహారవ్యవహార్యాణాంలయేసముత్పన్నే ॥ ౨౯౬ ॥ అనుసంధాతురభావాత్తద్వ్యవహారః కథంపునస్సర్గే । వ్యవహారోయదినస్యాద్యోసౌ శబ్దార్థయోర్హిసంబంధః ॥ ౨౯౭ ॥ నసవిజ్ఞాయేత తదాకథమస్యార్థావబోధకత్వంస్యాత్ । తదభావేవేదస్యప్రామాణ్యకథాపిదూరవార్తైవ ॥ ౨౯౮ ॥ ఇతి శంకాత్రనకార్యాసమనామజగత్సమానరూపంహి । జగతిసమనామరూపేహ్యావృత్త్యభ్యుపగమేపి నవిరోధః ॥ ౨౯౯ ॥ యదినామరూపభేదః పూర్వోత్తరయోర్భవేత్తదాతత్ర । వ్యవహారలోపతస్స్యాదర్థానభిధాయకత్వమనివార్యం ॥ ౩౦౦ ॥ జగతిసమనామరూపేవ్యవహారవిలోపకారణాభావాత్ । అర్థావబోధకత్వేసిద్ధేప్రామాణ్యమనపవదనీయం ॥ ౩౦౧ ॥ కల్పాంతరంగతానాం వ్యవహారో నైవకస్యచిద్భవతి । అనుసంధాతురభావాదిత్యుక్తం దూషణంచ నాత్రస్యాత్ ॥ ౩౦౨ ॥ యేచేహపూర్వకల్పేప్రకృష్టవిజ్ఞానకర్మసంపన్నాః । అపివర్తమానకల్పేప్రాదుర్భూతాహిరణ్యగర్భాద్యాః ॥ ౩౦౩ ॥ కల్పాంతరగతమఖిలంస్మర్తుంవ్యవహర్తుమధికృతాస్తేస్యుః । యోబ్రహ్మాణమితిశ్రుతిరిమమేవార్థంహిసకలమాచష్టే ॥ ౩౦౪ ॥ కాండర్షిప్రభృతీనాంవ్యతీతకల్పాభిసంధిసామర్థ్యం । ప్రథయంతిశ్రుతయోన్యాస్స్మృతయస్తస్మాన్నకశ్చిదిహదోషః ॥ ౩౦౫ ॥ సమనామరూపతాంఖలుజగతోదర్శయతినామనిర్దేశాత్ । సూర్యాచంద్రమసావితిమంత్రోయంతైత్తిరీయకేపఠితః ॥ ౩౦౬ ॥ నక్షత్రేష్టి విధావప్యగ్నిర్వైత్యాదికాశ్రుతిశ్చైవం । అగ్న్యాదిదేవతానాంకల్పాంతరనామరూపతాంబ్రూతే ॥ ౩౦౭ ॥ శ్రుతయోన్యాఃకథయంతిహిజగతస్సమనామరూపతామస్య । నామభిరేవేత్యంతాఃస్మృతయోప్యుక్తార్థమేవకథయంతి ॥ ౩౦౮ ॥ సూ ॥ ౩౧ ॥ మధ్వాదిష్వసంభవాదనధికారంజైమినిః దేవానామధికారోవిద్యాయాంబాదరాయణేనోక్తః । సచఖలునసమంజసఇతి జైమినిరాచార్యఏవమాచష్టే ॥ ౩౦౯ ॥ ఛాందోగ్యేమధువిద్యాయాంచాసావిత్యనేననిర్దిష్టా । తత్రాదిత్యోయోయంమధ్వితిశబ్దేనమంత్రనిర్దిష్టః ॥ ౩౧౦ ॥ మధుభావేనోపాస్యోహ్యాదిత్యఇతిప్రతీయతేతస్మాత్ । సేయంమధువిద్యాస్యాత్తత్రాదిత్యస్య నాధికారస్స్యాత్ ॥ ౩౧౧ ॥ ఆదిత్యసంశ్రితానిహ్యావృతానిచపంచతత్రదృష్టాని । వస్వాద్యుపజీవ్యానిప్రథితాన్యేతానిరోహితాదీని ॥ ౩౧౨ ॥ తదుపాసనాఫలంయద్వస్వాదిప్రాప్తిలక్షణంతదపి । తత్రైవదృష్టముంలేహ్యధికారోనైవదేవతానాంస్యాత్ ॥ ౩౧౩ ॥ యోయముపాస్యోపాసకభావస్సకలోహిభేదమూలస్స్యాత్ । భేదాభావాదత్రహ్యధికారోనైవశక్యతేవక్తుం ॥ ౩౧౪ ॥ కర్ణాదిసప్తకేష్వపియాన్యయమిత్యాదిమంత్రదృష్టాని । ఋషిభావనాత్మకానిహ్యుపాసనాన్యపిచసుప్రసిద్ధాని ॥ ౩౧౫ ॥ తదుపాసనేష్వృషీణామధికారోయంనశక్యతేవక్తుం । తస్మాదింద్రాదీనాం మధ్వాదిష్వనధికారసంసిద్ధా ॥ ౩౧౬ ॥ విద్యాంతరానధికృతేనిరుక్తవిద్యాధికారభంగేన । బ్రహ్మాత్మగోచరాయాంవిద్యాయామనధికారఏవస్యాత్ ॥ ౩౧౭ ॥ సూ॥ ౩౨ ॥ జ్యోతిషిభావాచ్చ॥ యదిదంజ్యోతిర్మండలమాశ్రిత్యనభోవిభా

సయత్యఖిలం । ఆదిత్యాద్యాశ్శబ్దా స్తత్ప్రతిపాదనపరా హి లక్ష్యంతే ॥ ౩౧౮ ॥ జ్యోతిర్మండలరూపా దేవాస్సర్వైహ చేతనా దృష్టాః । విద్యాగ్రహణాంగం యత్సామర్థ్యం తత్కథం భవేత్తేషాం ॥ ౩౧౯ ॥ విగ్రహవతాం హి భూయః తచ్చేతదఖిలం హి దృశ్యతే లోకే । నహి విగ్రహాదిరహితా దేవా విద్యాధికారిణస్తే స్యుః ॥ ౩౨౦ ॥ విగ్రహయోగో హవిషాం భోగశ్చైశ్వర్యసుప్రసన్నత్వే । ఫలదాతృత్వమపీదం పంచకమితి హ సదర్శితం యదపి ॥ ౩౨౧ ॥ తత్పౌరుషేయవాక్యప్రదర్శితం న ప్రమాణసిద్ధం స్యాత్ । విధివినియుక్తా మంత్రాః ప్రయోగసిహితార్థబోధమాత్రపరాః ॥ ౩౨౨ ॥ నహి దేవవిగ్రహాదిప్రదర్శనార్థే ప్రమాణభూతాస్స్యుః । ఇతి జైమిన్యాక్షేపో నిరస్యతే బాదరాయణేనేహ...... ....౩౨౩.

—— ※ సూ॥ ౩౩ ॥ భావం తు బాదరాయణోఽస్తి హి ※ —— ఇహ బాదరాయణో మునిరధికారం దేవతాత్మనాం బ్రూతే । బ్రహ్మాత్మగోచరాయాం విద్యాయామర్థిత్వాదియోగేన ॥ ౩౨౪ ॥ యద్యపి మధువిద్యాదౌ దేవానామనధికార ఏవ స్యాత్ । నైతావతాధికారే ప్రసరతి దోషః పరాత్మవిద్యాయాం ॥ ౩౨౫ ॥ ఏకత్రానధికారేఽప్యన్యత్రాప్యనధికార ఏవేతి । న్యాయం నియమో దృష్టః కేనాపి హి కుత్రచిత్కదాచిదపి ॥ ౩౨౬ ॥ అప్రాప్తరాజసూయోఽప్యధికారీ భవతి దర్శయాగాదౌ । తత్రచ యో న్యాయస్సోఽత్రాపి స ఏవ నిర్ణయే హేతుః ॥ ౩౨౭ ॥ తద్యో యో దేవానామిత్యాదిశ్రుతిరపీహ దేవానాం । విద్యాయామధికారం విద్యాఫలభూతమోక్షమభిధత్తే ॥ ౩౨౮ ॥ ఇంద్రో హ త్యాద్యాయా శ్రుతిరపి దేవాధికారమభిధత్తే । గంధర్వయాజ్ఞవల్క్యస్మృతయోఽప్యుక్తార్థమేవ కథయంతి ॥ ౩౨౯ ॥ జ్యోతిర్మండలరూపా దేవాస్తే దేహధారిణో న స్యుః । ఇతి శంకా హి న యుక్తా యస్మాద్దేవాస్తు శక్తిసంపన్నాః ॥ ౩౩౦ ॥ జ్యోతిర్మయాత్మనా హి స్థాతుం విగ్రహవిశేషమాదాతుం । నిపుణా ఇతి ఖలు దృష్టం సుబ్రహ్మణ్యార్థవాదవాక్యేషు ॥ ౩౩౧ ॥ గంగాతతేతి విమలే కుంతీం స్వధ్యానతత్పరాం దృష్ట్వా । ఆదిత్య ఏష భగవాన్ పురుషాకృతిమాస్థితో జగామాశు ॥ ౩౩౨ ॥ ఇత్యాదిస్మృతయోఽపి హి దేవానాం విగ్రహాదియోగం చ । యజ్జ్యోతిరాత్మనా హి స్థితిమపి కథయంతి తేన న విరోధః ॥ ౩౩౩ ॥ విగ్రహయోగాభావే దేవానాం తదిదమనుపపన్నం స్యాత్ । మఘవాన్ ప్రజాపతావితి వాక్యే యద్బ్రహ్మచర్యముపదిష్టం ॥ ౩౩౪ ॥ అన్యదపి శ్రుతివచనం ప్రథితం యద్వజ్రహస్త ఇతి యచ్చ । ఇంద్రం సహస్రనయనం గోత్రభిదం వజ్రబాహుమభిధత్తే ॥ ౩౩౫ ॥ విగ్రహయోగాభావే యాగోద్దేశ్యత్వమనుపపన్నం స్యాత్ । ధ్యాయేద్వషట్కరిష్యన్నిత్యం తానీహ వేదవాక్యాని ॥ ౩౩౬ ॥ ధ్యానారూఢస్యైవ హి యాగోద్దేశ్యత్వమామనంతి యతః । లోకే విగ్రహరహితో ధ్యాతుం శక్యో న నియతభావేన ॥ ౩౩౭ ॥ ఇహ విగ్రహాదిమత్త్వప్రతిపత్తిపరం హి వాక్యజాతం యత్ । తచ్చార్థవాదరూపం స్వార్థపరం నేతి నైవమాశంక్యం ॥ ౩౩౮ ॥ యేనార్థవాదవాక్యాన్యవాంతరాన్వయధియం హి జనయిత్వా । కైమర్థ్యవశేన స్తుతిలక్షకతాం ప్రయాంతి నైవావా ॥ ౩౩౯ ॥ నైతావతార్థవాదః స్వార్థపరో నేతి యుక్తమభిధాతుం । శ్రుతివచనదృష్టమర్థం న శక్నుయాత్కోఽపి వా నిరాకర్తుం । ౩౪౦ ॥ ఇతిహాసాదికమపి యత్తదఖిలమత్ర ప్రమాణమేవ స్యాత్ । యస్మాత్సమూలమేతన్మహర్షిజుష్టం న చాప్రమాణం స్యాత్ ॥ ౩౪౧ ॥ ఇహ పౌరుషేయభావాదప్రామాణ్యే తు శాస్త్రమఫలం స్యాత్ । వర్ణాశ్రమవ్యవస్థావిధాయి శాస్త్రం యదాప్రమాణం స్యాత్ ॥ ౩౪౨ ॥ జగదఖిలమవ్యవస్థితవర్ణాశ్రమధర్మకలుషితం ప్రభవేత్ । తస్మాద్యదిదం సకలం ప్రమాణభూతం న చాన్యథా భవతి ॥ ౩౪౩ ॥ యే చాణిమాదియోగైస్సిద్ధా వ్యాసాదయశ్చ యే చాన్యే । తే దేవాన్ పశ్యంతీత్యేషా శాస్త్రప్రసిద్ధిరపి యుక్తా ॥ ౩౪౪ ॥ తస్మాద్విగ్రహవత్త్వం దేవాదీనాం ప్రమాణసంసిద్ధం । విగ్రహవత్త్వాద్దేవహి విద్యాయామధికృతా హి దేవాస్స్యుః ॥ ౩౪౫ ॥ విద్యాధికారివాక్యం సమన్వితం విగ్రహాదిభూతార్థే । తద్వద్బ్రహ్మణి భూతే సమన్వితం సకలనిగమవాక్యమపి ॥ ౩౪౬ ॥ నను యది విగ్రహవత్త్వాద్దేవా విద్యాధికారిణస్స్యురితి । శూద్రా అప్యవిశేషాద్విద్యాయామధికృతాః కుతో న స్యుః ॥ ౩౪౭ ॥ ఇహ శూద్రయోనిజనితా విశిష్టవిజ్ఞానసంపదనుకంప్యాః । విదురప్రముఖా యే స్యుర్విఖ్యాతా బ్రహ్మవిత్సమాజేషు ॥ ౩౪౮ ॥ అర్థిత్వం సామర్థ్యం విద్యాంగం యచ్చ సకలముపదిష్టం । తత్సర్వం శూద్రాణాం విగ్రహయోగాత్సమంజసం భవతి ॥ ౩౪౯ ॥ తస్మాచ్ఛూద్రోఽయజ్ఞేనవక్ల్ప్త ఇతి ప్రదర్శితం యదపి । యజ్ఞా

నవక్లృప్తత్వంతచ్చనవిద్యాధికారవిద్వేషి ॥ ౩౫౦ ॥ యచ్చాగ్నిహోత్రసాధనసంపద్రహితోఽత్రనాధికారీతి । నాయంని
యమోయస్మాద్విదురాదిష్వపిచదృశ్యతేవిద్యా ॥ ౩౫౧ ॥ సంవర్గవాక్యశేషేహ్యయమేవార్థః ప్రదర్శితోభవతి । జా
నశ్రుతిర్హికశ్చిద్విఖ్యాతః పరమధార్మికోభూపః ॥ ౩౫౨ ॥ సచహంసవాక్యదగ్నితరైక్వమహామునిచరిత్రమాకర్ణ్య ।
షట్శతసంఖ్యాకైస్సహగోభీరథమేకమాదదానోఽయం ॥౩౫౩॥ విద్యాగ్రహణార్థంతంజగామదృఢభక్తిభావితస్వాత్మా ।
తమృషీరైక్వోదృష్ట్వాజానశ్రుతిమాహశూద్రశబ్దేన ॥౩౫౪॥ తస్మాచ్ఛూద్రోఽప్యస్యాం విద్యాయామధికృతోభవత్యేవ ।
ఇత్యాక్షేపంసకలంనిరసితుమధికరణమేతదాహమునిః ॥౩౫౫॥ ... ...

౩౪. సూ. శుగస్యతదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతేహి.

విగ్రహయోగాచ్ఛూద్రోఽప్యధికుర్యాదితిహినైవమాశంక్యం । యోవైగృహీతవేదోయోఽసౌసమ్యగ్గృ
హీతవేదార్థః ॥౩౫౬॥ బ్రహ్మాత్మగోచరాయాంవిద్యాయామధికృతస్సఏవస్యాత్ । అసతిహిసామర్థ్యేస్యాదర్థిత్వం
కేవలంనవిద్యాంగం ॥౩౫౭॥ శాస్త్రోపదిష్టమేవహిసామర్థ్యంయత్తదేవవిద్యాంగం । అధ్యయనవిధ్యధికృతేవిచారశ
క్తింహిశాస్త్రమాచష్టే ॥౩౫౮॥ ఉపనయనపూర్వకేస్మిన్వేదాధ్యయనేనచాయమధికారీ । ఉపనయనాదికమఖిలంవి
హితంవర్ణత్రయస్యనాన్యస్య ॥౩౫౯॥ విదురాదిషుదృష్టాయావిద్యాసాపూర్వసాధనాయత్తా । యజ్ఞానవక్లృప్తత్వేప్ర
మాణభూతంయదేవవాక్యంస్యాత్ ॥౩౬౦॥ విద్యానవక్లృప్తత్వేతదేవమానంహియుక్తిసామాన్యాత్ । శూద్రపదంయ
చ్చైతల్లింగంసంవర్గవాక్యనిర్దిష్టం ॥ ౩౬౧ ॥ నైతన్న్యాయాభావాన్న్యాయానుగృహీతమేవలింగంస్యాత్ । తత్ర
చరూఢేర్బాధాద్యోగాశ్రయణమేవకర్తవ్యం ॥౩౬౨॥ కంవరఇతిహంసోక్తైరస్యచజానశ్రుతేశ్శుగుత్పన్నా । శుచ
మేతాంసూచయితుంరైక్వమునిః ప్రాహతంచరాజానం ॥౩౬౩॥ ఆత్మాపరోక్షబోధంప్రఖ్యాపయితుంసఏషమునివర్యః
యోఽయంరథోహరేత్వాగోభిస్సహితస్తవాస్తుశూద్రేతి ॥౩౬౪॥ తత్రచశూద్రపదస్యహియోగార్థోగృహ్యతేనరూఢ్యర్థః ।
శుచమభిదుద్రావాయంశుచాహిదుద్రావరైక్వమయమితివా ॥ ౩౬౫ ॥ యోగబలబోధితోఽసౌరాజాజానశ్రుతిర్నశూ
ద్రస్స్యాత్ । క్షత్త్రప్రేషణరూపాదైశ్వర్యాత్సూచ్యతేయమేవార్థః ॥ .... ౩౬౬.

౩౫. సూ. క్షత్రియత్వగతేశ్చోత్తరత్రచైత్రరథేనలింగాత్. సంవర్గవాక్యశేషాత్క్షత్రియతాహిప్ర
తీయతేతత్ర । చిత్రరథవంశజన్మాహ్యభిప్రతారీనృపోవినిర్దిష్టః ॥ ౩౬౭ ॥ తద్యాజకోహియోఽసౌకాపేయశ్శౌనకోపిత
తోక్తః । చిత్రరథః క్షత్రియఇతికాపేయాయాజకాశ్చతస్యేతి ॥ ౩౬౮ ॥ నిర్దిష్టమేవతస్మాదభిప్రతారీహిభవతిరాజా
సౌ । తేనచసహనిర్దేశాల్లింగాజ్జానశ్రుతిర్భవేద్రాజా ॥౩౬౯॥ ౩౬॥సూ॥ సంస్కారపరామర్శాత్తదభావా
భిలాపాచ్చ॥ ఇహఖలువిద్యాగ్రహణేసంస్కారోవైదికః పరామృష్టః । బ్రహ్మపరాఇత్యాద్యైస్తదభావశ్చాభిల
ప్యతేశూద్రే ॥౩౭౦॥ శూద్రేనపాతకంస్యాద్భక్షణమూలంనచాస్యసంస్కారః । ఇమమర్థముపదిశంతిహినశూద్రఇత్యా
దికానివాక్యాని ॥౩౭౧॥ ౩౭॥ తదభావనిర్ధారణేచప్రవృత్తేః॥ గౌతమమునిరిహభగవాన్జాబాలంనిక
టమాగతందృష్ట్వా । సత్యవచనేనతస్మిన్శూద్రత్వాభావనిశ్చయేజాతే ॥ ౩౭౨ ॥ అనుశాసితుముపనేతుంజాబాలమిమం
ప్రవృత్తఇతిదృష్టం । తస్మాద్యోఽసౌశూద్రోఽవిద్యాయామధికృతః కథంసస్యాత్ ॥౩౭౩॥ ౩౮॥సూ॥ శ్రవణాధ్య
యనార్థప్రతిషేధాత్ స్మృతేశ్చ॥ వేదస్యశ్రవణంవాప్యధ్యయనంవా నిషిధ్యతేశూద్రే । తదుభయనిషేధనే
స్యాదర్థావగమోనిషిద్ధఏవాస్య ॥౩౭౪॥ అయమర్థస్సకలోపిహ్యథాస్యవేదమితిసూత్రవాక్యేషు । ఉపదిష్టస్తత్కరణే
ప్రాయశ్చిత్తంచతత్రనిర్దిష్టం ॥౩౭౫॥ సంస్కారాదివిహీనః శ్రవణాధ్యయనాదిసంపదారహితః । విద్యాయాంప్రతి
షిద్ధోఽవిద్యాధికృతః కథంభవేచ్ఛూద్రః ॥౩౭౬॥ తస్మాదేతద్వాక్యంసమన్వితంశ్రుతియేయథాసిద్ధే । సకలమపిశ్రుతివా
క్యంసిద్ధేబ్రహ్మణిసమన్వితంభవతి ॥౩౭౭॥ ననుకఠవల్ల్యామస్యాంయదిదంకించేతివాక్యముపదిష్టం । తత్రచజగదఖిలమపి
ప్రాణాశ్రితమేవచేష్టతేయదిదం ॥౩౭౮॥ సుమహత్తరభయహేతుస్సముద్యతంవజ్రమివహలోకేస్మిన్ । యచ్చైవంవిదు

రేణ నంతే సర్వే యాంతి మోక్షమిత్యుక్తం॥౩౭౯॥అంగుష్ఠమాత్రవాక్యం జీవే బ్రహ్మైక్యబోధజనకతయా । బ్రహ్మపరమే తదితి ఖలు వర్ణితమత్ర తు తథా న సంభవతి ॥ ౩౮౦ ॥ ఏజయితృత్వాద్విదితే ప్రాణే బ్రహ్మైక్యబోధనాయోగాత్ । బ్రహ్మపరత్వాయోగే ప్రాణపరత్వం హి యుక్తమాశ్రయితుం ॥ ౩౮౧ ॥ వజ్రోపమితత్వం యద్వాయోః పర్జన్యభావయోగేన । యుక్తం స్యాదితి శంకాం నిరసితుమధికరణమేతదాహ మునిః॥..............................॥౩౮౨॥

॥౩౯॥సూ॥కంపనాత్॥

అత్ర హి యోఽసౌ ప్రాణస్స హి పరమాత్మా న వాయుమాత్రం స్యాత్ ।న హి కేవలో హి వాయుస్సర్వపరిస్పందకారణం భవతి॥ ౩౮౩॥న ప్రాణే నేత్యాద్యైస్సర్వపరిస్పందకారణత్వం యత్ ।పరమాత్మన్యుపదిష్టం తస్మాత్ప్రాణోఽత్ర భవతి పరమాత్మా॥ ౩౮౪॥భయహేతుత్వాదికమపి పరమాత్మన్యేవ దృశ్యతే యస్మాత్ । అత్ర భయాదిత్వాదాత తస్మాత్ప్రాణో హి భవతి పరమాత్మా॥౩౮౫॥భీషాస్మాదిత్యాదావేతత్సర్వం ప్రపంచితం భూయః । భయహేతుత్వం యదపి చ సర్వపరిస్పందకారణత్వం చ ౩౮౬॥పూర్వస్మిన్నపి భాగే తదేవ శుక్రమితి వాక్యనిర్దిష్టః । పరమాత్మైవ హి తస్మాదత్ర ప్రాణః కథం స వాయుస్స్యాత్ ॥ ౩౮౭॥ప్రకరణసమాశ్రయేఽపి హి పరమాత్మైవ ప్రతీయతే నాన్యః । అన్యత్రేత్యారంభాత్ప్రకరణమఖిలం పరాత్మపరమేవ ॥ ౩౮౮ ॥ తద్విజ్ఞానఫలం యదమృతత్వం తత్పరాత్మపక్షే స్యాత్ । న హి వాయుమాత్రపక్షే తస్మాత్ప్రాణోఽత్ర భవతి పరమాత్మా ॥౩౮౯॥ కఠవల్లీవాక్యస్థం యదిదం కిం చేతి వాక్యమఖిలమపి। బ్రహ్మణి పరమానందే విజ్ఞేయాత్మని సమన్వితం భవతి ॥ ౩౯౦ ॥ నన్విహ దహరాధ్యాయే ప్రాజాపత్యం య ఏష ఇత్యాది । వాక్యం దృష్టం తత్ర జ్యోతిశ్శబ్దో హి దృశ్యతే యోఽసౌ ॥౩౯౧॥ బ్రహ్మపరో వా కిం వా సూర్యపరో వేతి సంశయే జాతే । పూర్వత్ర సర్వశబ్దం బ్రహ్మపరత్వప్రసాధకం మత్వా ॥ ౩౯౨॥ తత్పదయోగేనాయం ప్రాణో బ్రహ్మేతి యుక్తమాశ్రయితుం । అత్ర తు న తథా లింగం ప్రకరణమప్యాత్మగోచరం మారే॥ ౩౯౩॥తస్మాజ్జ్యోతిశ్శబ్దం న పరం బ్రహ్మేతి శంకితం దోషం । నిరసితుమిదమధికరణం కృపయా రచితం మునిప్రవీరేణ॥

॥౪౦॥సూ॥ జ్యోతిర్దర్శనాత్॥

అత్ర జ్యోతిశ్శబ్దం భవతి పరం బ్రహ్మ నైవ సూర్యాది । యస్మాదస్మిన్వాక్యే స ఉత్తమః పురుష ఇతి తు దృష్టం హి ॥౩౯౫॥ ఉత్తమపురుషపదం తత్ప్రకరణసాహాయ్యయోగమాలంబ్య। జ్యోతిశ్శబ్దస్యాస్య బ్రహ్మపరత్వం ప్రసాధయితుమిష్టే॥ ౩౯౬॥ క్రమముక్తిబోధనార్థం నేదం వాక్యం ప్రవృత్తమిహ యస్మాత్ । ఇహ నిర్విశేషగోచరమఖిలం వాక్యం తు దృశ్యతే హ్యేతత్ ॥ ౩౯౭ ॥ అశరీరం వా వేతి శ్రుత్యుక్తం యదశరీరతారూపం । తచ్చ న మార్గాయత్తం తస్మాద్వ్యాక్తా న సూర్యపరతా త్రి ॥ ౩౯౮ ॥ సూర్యప్రాప్తిద్వారా బ్రహ్మప్రాప్తిర్వివక్షితా యత్ర। తత్ర చ సూర్యపరత్వం జ్యోతిశ్శబ్దస్య యుక్తమాశ్రయితుం ౩౯౯॥ సగుణోపాస్తౌ తదిదం యుక్తం న హి నిర్విశేషవిద్యాయాం । తస్మాదస్మిన్వాక్యే జ్యోతిశ్శబ్దః పరాత్మపర ఏవ ॥౪౦౦॥ అశరీరతాత్మకోఽసౌ మోక్షో బ్రహ్మపరో హి సాపేక్షః । వ్యాదాయేత్యత్రేవ హ్యాత్రిక్త్వాంతస్య వినిమయో భవతి ॥ ౪౦౧ ॥ తస్మాద్దహరాధ్యాయే జ్యోతిర్వాక్యం యదత్ర నిర్దిష్టం । తత్స్వప్రకాశరూపే బ్రహ్మణి పరమే సమన్వితం భవతి ॥౪౦౨॥ నన్వత్ర ఛాందోగ్యే హ్యాకాశో హ వై వాక్యముపదిష్టం । తత్రాకాశో యోఽసౌ నిర్వహితా నామరూపయోర్భవతి ॥ ౪౦౩॥ తే చాపి నామరూపే యస్మాద్భిన్నే హి తత్పరం బ్రహ్మ । తదమృతమాత్మాపి స్యాదిత్యాకాశః ప్రదర్శితో భూయః ॥ ౪౦౪॥ స చ కిం భూతాకాశః కిం పరమాత్మేతి భవతి సందేహః । పూర్వముపక్రమవాక్యే శ్రుతాత్మపదయోగబలసహాయేన ॥ ౪౦౫॥ జ్యోతిఃపదం యదేతద్బ్రహ్మపరం హి తి వర్ణితం భూయః । తద్వదిహోపక్రమగతమాకాశశ్రుతిబలం సమాలంబ్య ॥ ౪౦౬॥ భూతాకాశపరం స్యాదఖిలం వాక్యం యదేతదుపదిష్టం।ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమధికరణమిదం చకార మునివర్యః॥ ౪౦౭॥

॥౪౧॥సూ॥ఆకాశోఽర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్ ॥

అత్రాకాశో యోఽసౌ బ్రహ్మైవ స్యాన్న భూతమాత్రం హి । అర్థాంతరత్వమస్మిన్నిర్దిష్టం యేన నామరూపాభ్యాం ॥ ౪౦౮ ॥ తన్నిర్దేశాదస్మిన్నకార్యరూపత్వమభిహితం భవతి । నిర్వహితృత్వమిహోక్తం పరాత్మనోఽన్యత్ర నైవ

సంభవతి ॥ ౪౦౯ ॥ తద్బ్రహ్మతదమృతమితివ్యపదేశోఽప్యత్రదృశ్యతేభూయః । సహిసర్వోఽయుక్తస్స్యాద్బ్రహ్మణి పరమేనభూతమాత్రేఽపి ॥ ౪౧౦ ॥ ఆకాశశ్రుతిరేషాబహుభిర్లింగైరుపద్రుతాభూయః । స్వవిషయవికలాదీనాం విషయాంతరమగతికంసమాశ్రియతే ॥ ౪౧౧ ॥ తస్మాదేతద్వాక్యంచ్ఛాందోగ్యేదృశ్యమానమఖిలమపి । అమృతాభయస్వరూపేబ్రహ్మణిపరమేసమన్వితంభవతి ॥ ౪౧౨ ॥ నన్విహబృహదారణ్యేయోఽయంవిజ్ఞానమయఇతిప్రథితం । వాక్యందృష్టంతత్కింజీవపరంస్యాత్పరాత్మపరమథవా ॥ ౪౧౩ ॥ పూర్వస్మిన్నధికరణేలింగం హ్యర్థాంతరత్వముపదిష్టం । తచ్చనలింగంయస్మాదభిన్నరూపేఽపిభేదఉపదిష్టః ॥ ౪౧౪ ॥ ఏవమితివాక్యఏవహివిజ్ఞానమయోత్రతేనశారీరః । ఇత్యాశంకాం నిరసితుమధికరణమిదంకృతంహిసూత్రకృతా ॥౪౧౫॥ .... *

౪౨॥సూ॥సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యోర్భేదేన

వ్యపదేశాదితిసూత్రే పంచమ్యంతస్యపూరణంకార్యం । విజ్ఞానమయోయోఽసౌ నహి శారీరః పరంతు పరమాత్మా॥౪౧౬॥యస్మాత్సఖలుసుషుప్తావుత్క్రాంతావుచ్యతేహిభేదేన । ఏవమితివాక్యజాతైశ్శారీరవిలక్షణోహియఃప్రాజ్ఞః ॥ ౪౧౭ ॥ నిర్దిశ్యతేసఏవహివిజ్ఞానమయస్సఏవపరమాత్మా । యస్మాద్విజ్ఞానమయోమహానజశ్చేతిపూర్వనిర్దిష్టః॥౪౧౮॥అయమిహసలిలాదిపదైర్వ్యుత్క్రాంతతాపిదర్శితోభూయః। ప్రశ్నప్రతివచనానిహిపరమాత్మపరాణితత్రదృశ్యంతే॥౪౧౯॥ ——సూ. ౪౩. పత్యాదిశబ్దేభ్యః.—— పత్యాదయశ్చశబ్దాస్సఏషఇత్యాదివాక్యనిర్దిష్టాః। తేఖలుపరమాత్మపరావిజ్ఞానమయేహిదర్శితాహ్యత్ర ॥ ౪౨౦ ॥ తస్మాద్విజ్ఞానమయఃపరఏవాత్మానచేతరఃకశ్చిత్ । యదిదంవాక్యమిహోక్తంసమన్వితంనిర్విశేషచిన్మాత్రే ॥ ౪౨౧ ॥ శారీరకమీమాంసామునినావ్యాసేనవిరచితాసేయం । చతురధ్యాయీతస్యాంప్రథమోయోఽసౌసమన్వయాధ్యాయః ॥౪౨౨॥ తత్రచతృతీయపాదే సూత్రార్థోఽయశ్చభాష్యకారోక్తః। ఆర్యావృత్తైరమలైఃప్రకాశితోజయతుసోఽయమనవద్యః॥౪౨౩॥ .... *

శ్రీదక్షిణామూర్తయేనమః॥

శ్రీరస్తు.

భాష్యార్థరత్నమాలాయామ్

ప్రథమాధ్యాయే చతుర్థపాదప్రారంభః.

శ్రీసాంబాయనమః॥ త్రిభిరప్యేతైః పాదైర్బ్రహ్మణి వేదాంతవాక్యనిచయస్య। లింగైరుపక్రమాదిభిరన్యైశ్చసమన్వయోహినిర్ణీతః ॥ ౧ ॥ ఈక్షత్యధికరణేహిప్రధానవాదశ్చపరిహృతఃపూర్వం । తద్యత్ప్రధానమస్యత్వీక్షణలింగాదశబ్దతాకథితా ॥ ౨ ॥ అత్రచవేదాంతానాంగతిసామాన్యంచచేతనేగదితం । తత్రేదమనుపపన్నంయదశబ్దత్వంనిరూపితంతస్య ॥౩॥ బ్రహ్మణిగతిసామాన్యంప్రధానమిహయేనశబ్దవద్దృష్టం। తేనచగతిసామాన్యంప్రధానపక్షేపియుక్తమాశ్రయితుం ॥౪॥ కఠవల్ల్యామేతస్యాంమహతఃపరమితిహివాక్యముపదిష్టం। తత్రచవాక్యేమహతఃపరమవ్యక్తంప్రదర్శితంభవతి ॥౫॥ విజ్ఞానమయపదస్యబ్రహ్మపరత్వంప్రదర్శితంపూర్వం । అస్యావ్యక్తపరస్యప్రధానపరతేహతద్వదేవస్యాత్ ॥౬॥ పత్యాదిశబ్దయోగాద్విజ్ఞానమయోయథాపరంబ్రహ్మ । మహదాదిశబ్దయోగాదవ్యక్తమిహప్రధానమేవస్యాత్ ॥ ౭ ॥ తస్మాచ్ఛబ్దవదేతత్ప్రధానమత్రోపలభ్యతేవాక్యే । తస్యచసశబ్దతాయాంగతిసామాన్యంచతత్రసుగమంస్యాత్ ॥ ౮ ॥ తస్యైవయుక్తమేతజ్జగతోజన్మాదికారణత్వమపి । సకలాగమాంతవచసాంసమన్వయోయశ్చపూర్వనిర్దిష్టః ॥ ౯ ॥ బ్రహ్మణిసకథంసిద్ధ్యేద్యతఃప్రధానేప్రతీయతేసోయం । ఇత్యాక్షేపంనిరసితుమిదమధికరణం చకారమునివర్యః॥౧౦॥...*

శ్రీసూ॥౧॥ఆనుమానికమప్యేకేషామితిచేన్నశరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతిచ॥ కపిలస్మృతివచనైరిదమచేతనంయత్ప్రధానముపదిష్టం । కఠవల్ల్యామేతస్యామవ్యక్తపదోక్తమేతదేవస్యాత్ ॥ ౧౧ ॥ రూఢిబలాద్యోగబలాదవ్యక్తపదంసమంజసంతత్ర । ఇతితస్యశబ్దవత్త్వాదశబ్దతాత్వనుచితాస్యవక్తుంస్యాత్ ॥ ౧౨ ॥ ఇతిచేన్నేయంశంకాయతఃప్రధానంనచైతదవ్యక్తం । రథరూపకవిన్యస్తంశరీరమవ్యక్తశబ్దయోగ్యంస్యాత్ ॥ ౧౩ ॥ పూర్వస్మిన్వాక్యేకిలయోసావాత్మారథీవినిర్దిష్టః । తస్యవరథశ్శరీరంబుద్ధిస్సారథిరిదంమనోయదపి ॥ ౧౪ ॥ ప్రగ్రహఇతినిర్దిష్టంహయాశ్చసకలేంద్రియాణిమార్గాశ్చ । శబ్దాదయోహివిషయాభోక్తాసంఘాతరూపఆత్మేతి ॥ ౧౫ ॥ నిర్దిశ్యసకలమేతద్రథినోమార్గద్వయంచనిర్దిష్టం । బుద్ధీంద్రియైరశుద్ధైఃపురస్కృతశ్చేత్సయాతిసంసారం ॥ ౧౬ ॥ యోసౌరథీయదాస్యాద్విశుద్ధబుద్ధ్యాదిపరివృతశ్శుద్ధః । సహిమార్గపారభూతంవిష్ణోఃపరమంపదంప్రయాతీతి ॥ ౧౭ ॥ తదిదంపరమపదంయద్దర్శయితుంవాక్యమేతదుపదిష్టం । తచ్చేంద్రియేభ్యఇతిఖలుతత్రచదృష్టంతఏవనిర్దిష్టాః ॥ ౧౮ ॥ యేపూర్వవాక్యదృష్టాఆత్మప్రముఖాభవంతివిషయాంతాః । ఆత్మాంతాయేత్రస్యుః పూర్వత్రోహాపితుల్యశబ్దాహి ॥ ౧౯ ॥ అవ్యక్తపదమిహోక్తంపూర్వస్మిన్నోపలభ్యతేవాక్యే । తదపిప్రకరణబలతఃపూర్వోక్తశరీరపరమితిన్యాయ్యం ॥ ౨౦ ॥ పూర్వత్రాత్మానంతరముపదిష్టంయచ్ఛరీరమవశిష్టం । బుద్ధ్యారూఢంయస్మాదవ్యక్తపదేనగృహ్యతేతదిదం ॥ ౨౧ ॥ ప్రకరణవిధురంహికథంప్రధానమవ్యక్తశబ్దయోగ్యంస్యాత్ । అవ్యక్తపదంచైతద్రూఢిబలాద్బోధకంప్రధానస్య ॥ ౨౨ ॥ సాంఖ్యానామేవేయంరూఢిర్దృష్టానచేతరస్యాపి।తత్ప్రత్యభిజ్ఞయాస్యాద్వస్తుగ్రహణంనహిక్రమాదేవ ॥౨౩॥ అశ్వస్థానేపశ్యన్గామశ్వంనోబుధోవిజానాతి। ప్రకరణమపియదిదంస్యాత్పరాత్మపరమేవనప్రధానపరం ॥ ౨౪ ॥ యచ్ఛేదితివాక్యోక్తోయోగస్సర్వఃపరాత్మధీహేతుః । ఏషఇతివాక్యనివహైర్దుర్విజ్ఞేయత్వమాత్మనః ప్రథయన్ ॥ ౨౫ ॥ తద్విజ్ఞానాయైవహియోగోరథరూపకల్పనాచేయం । తత్రప్రధానవార్తానదృశ్యతేకేనచిత్క్వచిద్వాపి ॥౨౬॥ అవ్యక్తపదంచైతద్యోగేనస్యాచ్ఛరీరపరమేవ। ననుకథమిదంశరీరంవ్యక్తపదార్హంభవేదిహావ్యక్తం ॥౨౭॥ తస్మాత్ప్రధానమేవావ్యక్తపదార్హంనచాన్యదితిచేన్న॥ శ్రీసూ॥౨॥సూక్ష్మంతుతదర్హత్వాత్॥ యదిదంసూక్ష్మశరీరంతదేవచావ్యక్తశబ్దనిర్దేశ్యం॥౨౮॥ తద్వాచకోహిశబ్దస్తత్కార్యపరోపిదృశ్యతేలోకే । గోభిరితివాక్యఏవహిగోశబ్దః క్షీరవాచకోదృష్టః ॥ ౨౯ ॥ తద్వాది

హావ్యక్తపదంసూక్ష్మపరంస్థూలబోధకంభవత్ । యదిదంసూక్ష్మంలోకే తత్రైవావ్యక్తశబ్దఉపలబ్ధః ॥ ౩౦ ॥ సూక్ష్మే
ముఖ్యభూతత్వాగౌణ్యాస్థూలేప్రవర్తతేసోయం॥ ——౩. సూ. తదధీనత్వాదర్థవత్.—— అవ్యక్తశబ్దయోగ్యంయ
దిదంసూక్ష్మంశరీరముపదిష్టం ॥ ౩౧॥ రథినోన్యచేతనస్యహీనతద్వినాభవతితస్యసంసారః । సూక్ష్మంశరీరమేవహ్యావ్యక్త
పదేనగృహ్యతేనాన్యత్ ॥ ౩౨ ॥ తదధీనస్సంసారోయస్మాదితికేచిదత్రకథయంతి ॥ తదయుక్తంపూర్వత్రహిరథరూపత
యాశరీరముభయవిధం ॥ ౩౩ ॥ నిర్దిష్టంయద్యత్రైహ్యేకంచేత్తర్హివాక్యభేదస్స్యాత్ । నను యద్యవ్యక్తపదప్రతిపా
ద్యంసూక్ష్మమిహశరీరంచేత్ ॥ ౩౪ ॥ తదిదంప్రధానమేవహ్యతోక్తంస్యాదితీహనాశంక్యం । యదిదమవిద్యాత్మకమి
హసూక్ష్మశరీరంతదాత్మపరతంత్రం ॥ ౩౫ ॥ యచ్చప్రధానముక్తంస్వతంత్రమేతదితివర్ణ్యతేసాంఖ్యైః । తస్మాత్ప్ర
ధానవాదస్యాయంవేదాంతిభిర్నిరాక్రియతే ॥ ౩౬ ॥ యదిచప్రధానమేవహ్యవ్యక్తపదార్థమత్రనిర్దిష్టం॥ ... ...*

——౪. సూ. జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ.—— జ్ఞేయత్వమత్రవాక్యేతదిహావ్యక్తేకుతోననిర్దిష్టం ॥ ౩౭ ॥ పదమాత్రమే
తదిహకిలనిర్దిష్టందృశ్యతేహివాక్యేస్మిన్ । గుణపురుషాంతరబోధాన్నిశ్శ్రేయసమితిచతేనతద్యుక్తం ॥౩౮॥ జ్ఞేయత్వా
వచనేకిలతన్నిర్దేశోప్యర్థైవతేషాంస్యాత్ । తస్మాత్ప్రధానమేతత్ప్రదర్శయితుమత్రనేదముపదిష్టం ॥ ౩౯ ॥ అపి
తుపరమేశ్వరం తం బోధయితుంవాక్యమేతదుపయుక్తం । రథరూపకల్పనాద్యైఃపరమేశ్వరఏవచిత్తమవతార్య॥ ౪౦ ॥
నిశ్శ్రేయసఫలకతయాపరాత్మవిజ్ఞానముపదిశత్యేతత్ ——౫. సూ. వదతీతిచేన్నప్రాజ్ఞోహిప్రకరణాత్.——
జ్ఞేయత్వానిర్దేశాదవ్యక్తంనప్రధానమితినైతత్ ॥ ౪౧ ॥ యస్మాదస్యాంవల్ల్యామశబ్దమిత్యాదివాక్యమఖిలమపి । యద
శబ్దతాదిగుణకంప్రధానమేతన్నిచాయ్యమభిధత్తే ॥ ౪౨ ॥ ఇతిచేన్నేయంశంకాయస్మాత్ప్రాజ్ఞోయమత్రనిర్దిష్టః ॥ య
దిదంప్రకరణమేతత్పరమాత్మపరన్నహిప్రధానపరం ॥ ౪౩ ॥ యోవాసౌపరమాత్మానజాయతేమ్రియతఇత్యనేనోక్తః।
మృత్యుముఖమోక్షఫలకంయదస్యవిజ్ఞానమత్రనిర్దిష్టం ॥ ౪౪ ॥ తదపిపరమాత్మపక్షేసమంజసంనప్రధానపక్షేపి॥... *

——౬. సూ. త్రయాణామేవచైవముపన్యాసఃప్రశ్నశ్చ.—— అస్యాంకఠవల్ల్యాంఖల్వగ్నిర్జీవస్తథైవపరమా
త్మా ॥ ౪౫ ॥ త్రయఏతేనిర్దిష్టాఃప్రశ్నప్రతివచనవాక్యజాలేన । ప్రశ్నఉపన్యాసోవాప్రధానవిషయోనదృశ్యతేక్వా
పి ॥ ౪౬ ॥ తస్మాదస్మిన్వాక్యే నావ్యక్తపదంప్రధానమభిధత్తే । నన్వేతదనుపపన్నంప్రశ్నోపన్యాసరూపలింగంయత్ ॥
౪౭ ॥ నచికేతాఃకిలపిత్రా ప్రహితో మృత్యోస్సకాశముపయాతః । మృత్యుఃకిలతందృష్ట్వాపరితుష్టస్త్రీన్వరానిమా
న్ప్రాదాత్ ॥ ౪౮ ॥ జనకస్యసౌమనస్యంతథాగ్నివిద్యాంతథాత్మవిద్యాంచ । జనకస్యసౌమనస్యేప్రథమందత్తే వరద్వ
యంశిష్టం ॥ ౪౯ ॥ యాచేయమగ్నివిద్యాయాచపరాత్మప్రకాశికావిద్యా । శిష్టేవరద్వయేస్మిన్ప్రశ్నత్రయమేతదనుపప
న్నంహి ॥ ౫౦ ॥ ప్రతివచనంచతథైవానుపపన్నమితీహనైవమాశంక్యం । యస్మాద్వరప్రదానవ్యతిరేకేణాత్రకిమపినహి
దృష్టం ॥ ౫౧ ॥ ప్రశ్నవ్యతిరేకేణచనేహోపన్యస్తమేవకించిదపి । ఏవంసత్యపినాత్రప్రశ్నత్రయభంగలేశశంకాపి ॥
౫౨ ॥ శిష్టేవరద్వయేస్మిన్ప్రశ్నత్రయమేతదుచితమేవస్యాత్ । భిన్నార్థకంయదాస్యాత్ప్రశ్నాంతరమత్రభవతిదో
షోయం ॥ ౫౩ ॥ జీవేశగోచరస్యప్రశ్నయుగస్యైకవిషయకత్వేన । ఏకత్వాదిహనభవతివరప్రదానవ్యతిక్రమాశంకా ॥
౫౪ ॥ ప్రశ్నత్రిత్వోక్తిరియంవిశేషభేదప్రవాదమాశ్రిత్య। తస్మాదిహసూత్రార్థేపరాత్మపక్షేనకోపిదోషస్స్యాత్॥౫౫
దోషఃప్రధానపక్షేభవతితతోనప్రధానమవ్యక్తం॥ ——౭. సూ. మహద్వచ్చ.—— సాంఖ్యైస్సత్తామాత్రేప్ర
యుజ్యమానోయథామహచ్ఛబ్దః ॥ ౫౬ ॥ నహివైదికేప్రయోగేతామభిధాతుంయథానశక్తస్స్యాత్ ।అవ్యక్తశబ్దఏషప్ర
ధానపరఇతిహివర్ణితస్సాంఖ్యైః ॥ ౫౭ ॥ నహిసప్రధానవాచీభవతితతోవ్యక్తమిహశరీరంస్యాత్ । యదిదంప్రధానమ
స్యహ్యాశబ్దతానిరపవాదమిహసిద్ధా ॥౫౮ ॥ తస్మాద్వేదాంతానాంబ్రహ్మణిపరమేసమన్వయస్సుగమః।అవ్యక్తపదాయో
గాదశబ్దమేతత్ప్రధానమిత్యుక్తం ॥ ౫౯ ॥ నన్వత్రాజామంత్రాదశబ్దతాదుర్లభైవపునరస్య। తత్రచకాచిదజోక్తాయా
లోహితశుక్లకృష్ణవర్ణాసా ॥౬౦॥ బహ్వీఃప్రజాస్సరూపాఃసృజతిహితామేకఏషజుషమాణః । అనుశేతేహ్యవివేకీజహా

తిచాన్యస్తుభుక్తభోగాంతాం ॥ ౬౧ ॥ ఇతితత్రచనిర్దిష్టాహ్యజాప్రధానంతతోనచాన్యత్స్యాత్ । పూర్వంప్రధానపక్షే లింగంకించిదపినోపలబ్ధమితి ॥ ౬౨ ॥ ప్రాజ్ఞప్రకరణబలతోహ్యవ్యక్తపదంశరీరపరముక్తం । ఇహలోహితాదిశబ్దైస్సత్వాదిగుణత్రయంహినిర్దిష్టం ॥ ౬౩ ॥ తచ్చాజాశబ్దస్యప్రధానపరతాప్రసాధకంలింగం । సృష్టృత్వమపిచతస్మాదశబ్దతాస్యాత్కథంప్రధానస్య ॥ ౬౪ ॥ ఇత్యాక్షేపంనిరసితుమధికరణమిదంచకారమునిమాన్యః॥ ——౮. సూ. చమసవదవిశేషాత్.—— అర్వాగ్బిలఇతిమంత్రశ్చమసప్రతిపత్తిసాధనోదృష్టః ॥ ౬౫ ॥ తత్రార్వాగ్బిలశబ్దోవిశేషతోనార్థబోధకోభవతి । యేనస్వార్థంబ్రూతేగ్రహాదిసాధారణేనధర్మేణ ॥ ౬౬ ॥ ఏషఇతివాక్యశేషాద్విశేషతస్స్వార్థనిర్ణయోభవతి । తద్వదిహాజామంత్రఃసామాన్యార్థప్రదర్శకోభవతి ॥ ౬౭ ॥ నాత్రప్రధానవాచకశబ్దోదృష్టోనదృశ్యతేలింగం।యదజాపదమత్రస్యాద్యోగేనాన్యార్థకంచతద్భవతి॥౬౮॥రూఢిశ్ఛాగాయాంకిలదృష్టానాస్మిఁతథాప్రధానేపి॥ యేలోహితాదిశబ్దాస్తేపినసత్వాదివాచకాస్స్యురిహ ॥ ౬౯ ॥ రూపవిశేషపరత్వంలోకేవేదేచదృష్టమేతేషాం।ముఖ్యార్థసంభవేకిలగౌణార్థోఽగృహ్యతేనకేనాపి ॥ ౭౦ ॥ తస్మాదిదంప్రధానంనాజాశబ్దేనగృహ్యతేకింతు ॥...... ... ...*

——౯. సూ. జ్యోతిరుపక్రమాతుతథాహ్యధీయతఏకే.—— యేయంజ్యోతిఃప్రముఖాభూతత్రయలక్షణాజగద్యోనిః ॥ పరమేశ్వరపరతంత్రాయాలోహితశుక్లకృష్ణవర్ణాపి।ఛాందోగ్యవాక్యదృష్టాసేయమజాగృహ్యతేత్రనతదన్యా॥౭౨ తస్యాంహివాక్యశేషేదృష్టోస్సాలోహితాదిగుణయోగః । సందిగ్ధాసందిగ్ధాయద్యేకత్రైవసంగతౌభవతః ॥౭౩॥ తత్రాసందిగ్ధేనహిసందిగ్ధార్థస్యనిగమనంన్యాయ్యం । తేనాజామంత్రేపిహిభూతత్రయలక్షణాహ్యజాగ్రాహ్యా॥౭౪॥ ఉపభుజ్యతేహ్యవిదుషావిదుషాసంత్యజ్యతేహిసైవాజా । క్షేత్రజ్ఞభేదసిద్ధ్యైవిద్వదవిద్వత్ప్రదర్శనంనకృతం ॥౭౫ ॥ భేదమనూద్యతయోరిహబంధవిమోక్షవ్యవస్థితిఃకథితా । నన్వత్రాజాశబ్దో జ్యోతిఃప్రముఖాంకథంహిబోధయతి ॥ ౭౬ ॥ ఇహయోగరూఢిబాధాదిత్యాశంకానిరస్యతేసపది ——౧౦. సూ.కల్పనోపదేశాచ్చమధ్వాదివదవిరోధః.—— యోగేనవాపిరూఢ్యాజ్యోతిఃప్రముఖాంనచాయమభిధత్తే ॥ ౭౭ ॥ సాదృశ్యోపాధికయాకల్పనయాతాంప్రబోధయత్యేషః । లోకేకాచిదజాహిస్యాల్లోహితశుక్లకృష్ణవర్ణాఢ్యా ॥ ౭౮ ॥ జనయతిసరూపవర్గంతథేయమితిబోధయత్యయంశబ్దః। తస్మాత్కాల్పనికత్వంతత్రాజాశబ్దఏషఉపపన్నః ॥ ౭౯॥ మధ్వాదయశ్చశబ్దాఆదిత్యాదౌయథోపపన్నాస్స్యుః । తస్మాదశబ్దతైషాసిద్ధాసాంఖ్యోచితప్రధానస్య॥౮౦॥బ్రహ్మణివేదాంతానాంసమన్వయోనిరపవాదఏవాత్ర।నన్వత్రాజామంత్రాదిహప్రధానేసశబ్దతామాభూత్ ॥౮౧॥ యస్మిన్నితిమంత్రాత్కిలసశబ్దతాస్యాదిహప్రధానస్య। తస్మిన్మంత్రేపంచహిపంచజనాస్తద్వదేవచాకాశః ॥౮౨॥ యస్మిన్ప్రతిష్ఠితాస్స్యుస్తమేవమన్యేసదాహమాత్మానం।ఏవంవిద్వానమృతోబ్రహ్మామృతరూపపవభూయాసం ॥ ౮౩ ॥ ఇత్యేవమర్థజాతంప్రపంచితంపంచకద్వయంతత్ర।తదిదంహిపంచవింశతితత్వానిస్మృతిగతానినిర్దిశతి॥౮౪॥ మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాఃప్రకృతివికృతయస్సప్త।షోడశకశ్చవికారోనప్రకృతిర్నవికృతశ్చపురుష ఇతి ॥ ౮౫ ॥ స్మృతినిర్దిష్టామేవహితత్వానాంపంచవింశతింబ్రూతే।రూఢింత్యక్త్వాజ్యోతిఃప్రముఖార్థకతాహ్యజాపదస్యోక్తా ॥ ౮౬ ॥ తద్వజ్జనశబ్దస్యహిరూఢింపరిహృత్యతత్వపరతాస్యాత్। మంత్రాంతరావలంబాత్సాంఖ్యైరుద్భావితామిమాంశంకాం ॥౮౭॥ వారయితుమాదృతాత్మాచకారమునివర్యఏతదధికరణం॥ ——సూ॥౧౧॥నసంఖ్యోపసంగ్రహాదపినానాభావాదతిరేకాచ్చ॥—— ననిబంధనైవసంఖ్యాద్విత్వాద్యాదృశ్యతేహిలోకేస్మిఁ ॥ ౮౮ ॥ ధర్మనిబంధనవిరహేసంచత్వాద్యాకథంభవేత్సంఖ్యా। పంచపదద్వయయోగాత్సంఖ్యైవహిపంచవింశతిర్లబ్ధా ॥౮౯॥ తావన్మాత్రేణకథంతత్వానాంపంచవింశతేర్బోధః । జనశబ్దేనసమస్తంపంచపదంవాకథంవిశేష్యంస్యాత్ ॥౯౦ ॥ ఉపసర్జనంహిలోకేనవిశేష్యత్వేనకేనచిద్దృష్టం । పంచజనాఇత్యేతత్సమస్తమేవేహనభవతివ్యస్తం ॥ ౯౧ ॥ భాషికవాక్యాదస్యహ్యేకపదత్వంవినిశ్చితంభవతి।పంచజనాఇత్యస్మాత్సంఖ్యాలాభేకుతస్తదాకాంక్షా॥౯౨॥ సంఖ్యాకాంక్షావిరహేపంచేతిపదంపునర్వ్యర్థైవస్యాత్ । ఇహపంచపంచపూల్యస్స్యురితిచదృష్టాహిసాసమాహారే ॥ ౯౩॥ పంచజనాఇత్యత్రతుసమాసఇహకర్మధారయోయేన । దిక్సంఖ్యేసంజ్ఞాయామిత్యస్మాదిహసమాసఉపదిష్టః ॥ ౯౪ ॥ సంఖ్యాబోధార్థంకిలపంచపదంజనప

దేనసమస్తం । సప్తర్షయ ఇత్యాదౌ సంజ్ఞాయాం కిలసమాసఉపదిష్టః ॥ ౯౫ ॥ తద్వదిహాపిస్యాదితిన పంచవింశతిరితః ప్రతీయేత । సూత్రే హ్యాత్మాకాశౌతత్త్వాంతః పాతినౌవినిర్దిష్టౌ ॥ ౯౬ ॥ యస్మిన్నితిమంత్రే ఖలుతౌపృథగేవోపదర్శితౌభవతః । ఆధారత్వేనాత్మాహ్యాకాశశ్చప్రతిష్ఠితత్వేన ॥ ౯౭ ॥ నిర్దిష్టౌ తస్మాత్కులతత్త్వానాం పంచవింశతేర్భంగః । తస్మాదస్మిన్మంత్రేనియుక్తసూత్రైకవాక్యతాభంగాత్ ॥ ౯౮ ॥ సేయమయుక్తాశంకాతత్త్వానాంపంచవింశతీనాంయా । ఇహ పంచజనపదేకిలసమాసవిధినాప్రతీయతేసంజ్ఞా ॥ ౯౯ ॥ సేయంప్రతీయమానాసంజ్ఞినమాకాంక్షతేహినియమేన । తస్యామాకాంక్షాయాంరూఢిబలాత్సంజ్ఞినంప్రబోధయతి ॥ ౧౦౦ ॥ సోఽయంహివాక్యశేషః ప్రాణస్య ప్రాణమిత్యుపన్యస్తః ॥

—— సూ ॥ ౧౨ ॥ ప్రాణాదయోవాక్యశేషాత్ ॥ ——

యస్మిన్నితిమంత్రోత్తరమిహోపలబ్ధోహివాక్యశేషోఽయం ॥ ౧౦౧ ॥ తత్రప్రాణాశ్చక్షుశ్శ్రోత్రంచాన్నంచమనఇతిహ్యాతే । పంచపదార్థాః కథితాస్తఏవమంత్రేభవంతిపంచజనాః ॥ ౧౦౨ ॥ జనశబ్దః ప్రాణాదిషుకథంప్రవర్తతఇతీహనాశంక్యం । భవతాంతత్త్వేషుయథాప్రాణాదిష్వపితథాప్రవర్తేత ॥ ౧౦౩ ॥ ఇహ సుప్రసిద్ధసన్నిధిపఠితోయోవ్యాప్రసిద్ధవచనస్యాత్ । తస్యప్రసిద్ధపరతాదృష్టాన్యతోఽశ్వదాదిశబ్దేషు ॥ ౧౦౪ ॥ జనపదసమార్థకంచ ప్రాణాదిషుదృశ్యతేహిపురుషపదం । తేవాఏతేపంచేత్యస్మిన్ తస్మాన్నకశ్చిదిహదోషః ॥ ౧౦౫ ॥ మాధ్యందినాశ్చయేస్యుస్తైషామేతేభవంతుపంచజనాః । కణ్వానాంకథమేతేప్రాణాదిషునామనంతియేచాన్నం ॥ ౧౦౬ ॥ సహితత్రపంచసంఖ్యాతత్త్వాదేస్యాదితీహనాశంక్యం ॥

—— సూ ॥ ౧౩ ॥ జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే ॥ ——

యేషాంపాఠేచాన్నంప్రాణాదిషునోపలభ్యతేతత్ర ॥ ౧౦౭ ॥ పూర్వత్రదర్శితంయజ్జ్యోతిఃప్రాణాదిసముదయేయోజ్యం । తస్మాత్తఏవమంత్రేపంచజనాస్స్యుర్నసాంఖ్యతత్త్వాని ॥ ౧౦౮ ॥ కాపిలసూత్రంయదిదంతస్యచమూలంనదృశ్యతేకిమపి । తస్మాద్వ్యవశబ్దత్వంపూర్వోక్తంతచ్చనిరపవాదంస్యాత్ ॥ ౧౦౯ ॥ బ్రహ్మణివేదాంతానాంసమన్వయోనిరపవాదఇతిసిద్ధం । బ్రహ్మణివేదాంతానాంగతిసామాన్యంప్రపంచితంహినను ॥ ౧౧౦ ॥ తదనుపపన్నంయస్మాద్వేదాంతానాంవిగానమిహదృష్టం । శ్రుతివచనవైపరీత్యేజగజ్జనిప్రభృతికారణత్వమపి ॥ ౧౧౧ ॥ తత్రాసిద్ధంతేనచలక్షణవాక్యంకథంసమన్వేతి । తత్రశ్రుతివచనానిహ్యనేకవిధసృష్టిమామనంత్యేవం ॥ ౧౧౨ ॥ ఆత్మనఇతిచైకాశ్రుతిరాదావాకాశజన్మనిర్దిశతి । తత్తేజోఽసృజతేతి శ్రుతిరాదౌ జన్మతేజసోవదతి ॥ ౧౧౩ ॥ సప్రాణమసృజతేతిశ్రుతిరాదౌ ప్రాణజన్మనిర్దిశతి । సఇమాన్లోకానసృజతేత్యాద్యాహిశ్రుతిరాదౌలోకసృష్టిముపదిశతి ॥ ౧౧౪ ॥ తత్కర్తృకాంహి సృష్టింబోధయతి శ్రుతి రియంసవేదేతి । జగదేతదసత్కర్తృకముపదిశతి శ్రుతి రియం హ్యసద్వేతి ॥ ౧౧౫ ॥ శ్రుతయోన్యాఅప్యేవంసృష్టింనానావిధాంహికథయంతి । సృష్టిశ్రుతి వాక్యాని సృష్టవ్యేషు క్రమాదివైచిత్ర్యాత్ ॥ ౧౧౬ ॥ విప్రతిపన్నానియతోలక్షణబోధః కథంభవేత్తేభ్యః । జన్మాదికారణత్వంలక్షణముక్తంహితస్యయత్పూర్వం ॥ ౧౧౭ ॥ తదసిద్ధంచేద్బ్రహ్మణిగతిసామాన్యంహిదురుపపాదంస్యాత్ । యోఽయంప్రధానపక్షేదోషస్సోఽయంపరాత్మపక్షేపి ॥ ౧౧౮ ॥ ఇత్యాశంకాంనిరసితుమిదమధికరణం ప్రపంచితంమునినా ॥

—— సూ ॥ ౧౪ ॥ కారణత్వేనచాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః ॥ ——

ఇహసృజ్యమానవిషయేవిగానముపలభ్యతేహివేదేషు ॥ ౧౧౯ ॥ స్రష్టరివేదాంతానాంవిగానముపలభ్యతేనకించిదపి । ఈక్షణపూర్వకమస్యహికారణతాంవర్ణయంతి వేదాంతాః ॥ ౧౨౦ ॥ సత్యంజ్ఞానమనంతంసర్వజ్ఞంబ్రహ్మదర్శయంతితథా । సోఽకామయతేత్యేవంకామయితృత్వంహితస్యనిర్దిష్టం ॥ ౧౨౧ ॥ అన్యత్రాపితథైవహితదైక్షతేత్యత్ర తద్ధినిర్దిష్టం । మంత్రాంతరేతదేవహిసఈక్షతేత్యాదివాక్యనిర్దిష్టం ॥ ౧౨౨ ॥ ఏవంకిలేక్షితృత్వంహిప్రాణాంచక్రఇతి వాక్యనిర్దిష్టం । తచ్చేతనస్యధర్మోనాన్యస్యేత్యుక్తమేవపూర్వత్ర ॥ ౧౨౩ ॥ సర్వజ్ఞత్వాదికమపిసర్వత్రైవప్రపంచితంతస్య । బ్రహ్మహియాదృశంహిప్రపంచితంకారణత్వధర్మేణ ॥ ౧౨౪ ॥ మంత్రాంతరేతథైవ బ్రహ్మప్రతిపాదితంహిసర్వత్ర కార్యవిగానేసత్యపికారణమవిగీతమేవసర్వత్ర ॥ ౧౨౫ ॥ నైతావన్మాత్రేణహిలక్షణభంగోత్రశంకితుంశక్యః । బ్రహ్మైకరూపమేవతుకారణముపదిశ్యతేహి వేదాంతైః ॥ ౧౨౬ ॥ సత్కర్తృకాహిసృష్టిశ్ఛాందోగ్యేయాప్రతీయతేసాపి । పర

మాత్మకర్తృకత్వేనేత్యేవం నిర్ధారితం హి పూర్వత్ర ॥౧౨౭॥ నన్విహ లక్షణమేతద్బ్రహ్మణి నైవోపపద్యతే యస్మాత్ । అసతోఽపి కారణత్వం దర్శయతి శ్రుతిరియం హ్యసద్వేతి ॥౧౨౮॥ ——సూ ॥౧౫॥ సమాకర్షాత్ ॥—— అసదిత్యస్మిన్మంత్రేఽపి నిరాత్మకం నాసదుచ్యతే కింతు । బ్రహ్మ సదేవాసదితి హ్యవ్యాకృతనామరూపముపదిష్టం ॥౧౨౯॥ యద్యస్య థా హి పూర్వం సత్యజ్ఞానాదిలక్షణం బ్రహ్మ । అకృష్యస్య సమ్యగస్య హి కామయితృత్వం చ దర్శయిత్వైవ ॥౧౩౦॥ తస్మాత్సృష్టిం వితతాం నిర్దిశ్యానంతరం హి తస్యైవ । అసదిత్యుపదేశోఽసావసంగతస్స్యాదతోఽప్యసచ్ఛబ్దః ॥౧౩౧॥ బ్రహ్మసదాత్మకమేవ హ్యవ్యాకృతనామరూపముపదిశతి । యతాఽసచ్ఛబ్దోఽయం ఛాందోగ్యేఽదృశ్యతే సదిత్యాదిః ॥౧౩౨॥ సోఽపి స్వవాక్యదర్శితసత్పదయోగాత్సదర్థకోఽభవతి । వ్యాక్రియత ఇత్యాదా హి వ్యాకరణం కర్తృతంత్రముపదిష్టం ॥౧౩౩॥ సర్వత్ర వ్యాకర్తా పరమాత్మైవేతి వర్ణితం శ్రుత్యా । వ్యాకరవాణీత్యనయా తస్మాన్నేహాస్తి బాధకం కిమపి ॥౧౩౪॥ లక్షణవాక్యవిరోధో న కేనచిచ్ఛంకితుం హి శక్యోఽత్ర । తస్మాల్లక్షణవాక్యం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వితం భవతి ॥౧౩౫॥ నన్విహ లక్షణవాక్యం సకలం బ్రహ్మణి సమన్వితం కథితం । తదనుపపన్నం యస్మాత్కౌషీతకివాక్యమన్యథా దృష్టం ॥౧౩౬॥ తత్ర చ బాలాకిరసౌ రాజానమజాతశత్రుముపయాతః । తం చోపగమ్య సోఽయం బాలాకిరజాతశత్రుమాహైవం ॥౧౩౭॥ బ్రహ్మ బ్రవాణి త ఇతి హి సంబోధ్యైనం ప్రబోధయామాస । ఆదిత్యే చంద్రమసి చ యోఽసౌ పురుషోఽభవేత్పరాత్మేతి ॥౧౩౮॥ తచ్ఛ్రుత్వా రాజాఽసౌ త్వయోక్తమఖిలం మృషేతి నిర్దిశ్య । ఏతేషాం పురుషాణాం యోఽసౌ కర్తా హి యస్య తత్కర్మ ॥౧౩౯॥ స హి వేదితవ్య ఇతి ఖలు రాజా బాలాకిముపదిదేశేత్థం । తత్ర చ యోఽసౌ కర్తా ప్రాణో వా స్యాదథాపి జీవో వా ॥౧౪౦॥ ఇత్యేవం సందేహః కర్మపదశ్రవణయోగతోఽభవతి । పూర్వమసత్పదమేతత్స్వవాక్యగతసత్పదావలంబేన ॥౧౪౧॥ సద్బ్రహ్మపరతయా తద్వర్ణితమత్ర తు న సాధకం కిమపి । బాలాకివాక్యదృష్టం బ్రహ్మపదం తన్న రాజవాక్యేఽస్తి ॥౧౪౨॥ తస్మాత్ప్రాణోఽయం స్యాద్యోఽసౌ కర్తా హి దర్శితో రాజ్ఞా । చలనాత్మకం హి కర్మ చ తస్యోచితమేవ వాయురూపతయా ॥౧౪౩॥ పురుషాణాం కర్తృత్వం సమష్టిరూపేణ యుక్తమేవాస్య । జీవో వాఽయం తస్య చ ధర్మాధర్మాత్మకం హి కర్మ స్యాత్ ॥౧౪౪॥ పురుషాణాం కర్తృత్వం భోక్తృత్వాత్తస్య యుక్తమేవ స్యాత్ । పూర్వోక్తలక్షణం హి ప్రాణస్యాపి ప్రదర్శితం హ్యత్ర ॥౧౪౫॥ తస్మాల్లక్షణవాక్యం బ్రహ్మణి కథమిహ సమన్వితం భవతి । ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా ॥౧౪౬॥ ——సూ ॥౧౬॥ జగద్వాచిత్వాత్ ॥—— యదిదం కర్మపదం తచ్చలనాత్మకకర్మబోధకం న భవేత్ । ఏతచ్చ సుప్రసిద్ధం హ్యప్రకృతమశబ్దితం చ భవతి యతః ॥౧౪౭॥ కర్తృవ్యాపారం వా క్రియాఫలం వా న బోధయత్యేతత్ । కర్తృపదాత్తల్లాభే కర్మపదం స్యాదిదం హి పునరుక్తం ॥౧౪౮॥ అత్ర ప్రదర్శితానాం పురుషాణాం బోధకం న కర్మపదం । పూర్వోపదర్శితత్వాదుభయత్ర చ లింగవచనవైరూప్యాత్ ॥౧౪౯॥ తస్మాదిహ కర్మపదం యోగేన స్వార్థబోధకం వాచ్యం । యత్క్రియతే తత్కర్మేత్యేవం యోగేన కార్యపరమేవ ॥౧౫౦॥ జగదేకదేశభూతత్వాత్కార్యత్వేన ప్రదర్శయన్పురుషాన్ । ప్రాదేశిక కర్తృత్వాశంకాం వారయితుమేవమాహ పునః ॥౧౫౧॥ యన్నామరూపభిన్నం జగదఖిలం తత్పదేన నిర్దిశ్య తదిదం యస్య హి కార్యం స వేదితవ్య ఇతి నిర్దిశత్యేనం ॥౧౫౨॥ తస్మాదిహ కర్మపదం జగత్పరం నక్రియాపరం భవతి । యస్సర్వస్య చ జగతః కర్తాఽసోఽయం భవేత్పరాత్మైవ ॥౧౫౩॥ సర్వేషాం భూతానామిత్యస్మిన్వాక్యశేషముపదిష్టం । తద్విజ్ఞానఫలం యన్నిరతిశయం బ్రహ్మ భవతి తేనాయం ॥౧౫౪॥ ——సూ ॥౧౭॥ జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతం —— నన్వత్ర వాక్యశేషే బాలాకిమసౌ బుబోధయిషు రాజా । ఆమంత్ర్య సుప్తపురుషం ప్రాణస్యాభోక్తృతాం ప్రదర్శయతి ॥౧౫౫॥ యష్ట్యభిఘాతోత్థానాత్తద్వ్యతిరిక్తం చ జీవముపదిశతి । తత్రైవ దర్శితోఽసౌ ముఖ్యప్రాణోఽప్యథేతి వాక్యేన ॥౧౫౬॥ ఏవం జీవోఽపి తథా నిర్దిష్టస్తద్యథేతి వాక్యేన । తస్మాజ్జీవో వా స్యాత్ప్రాణో వేత్యత్ర నైవమాశంక్యం ॥౧౫౭॥ జీవాదిలింగయోగాత్తత్తదుపాస్తిర్యదావివక్ష్యేత । త్రివిధముపాసనమత్ర ప్రసజ్యతే తత్తు నైవ యుక్తమిహ [illegible] ప్రాణపదస్య హి వృత్తిః పరమాత్మని దర్శితైవ పూర్వత్ర । జీవపరాత్మైక్యేన హి పరమాత్మని జీవలింగము

పపన్నం ॥ ౧౮ ॥సూ॥ అన్యార్థంతు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపి చైవమేకే ॥ జీవపరామర్శోయం జీవవిలక్షణపరాత్మబోధపరః । ప్రశ్నవ్యాఖ్యానేకిల పరమాత్మపరేయతః ప్రతీయేతే ॥ ౧౬౦ ॥ ఇతి జైమినిరాచార్యో జీవపరామర్శకారణం బ్రూతే । క్వైష ఇతి వాక్యశేషే ప్రశ్నోయం స్యాత్పరాత్మపర ఏవ ॥ ౧౬౧ ॥ ప్రతివచనమపిహి దృష్టం యదేతిమంత్రే పరాత్మపరమేవ । అప్యేకేశాఖిన ఇహ వదంతి బాలాకిరాజసంవాదే ॥ ౧౬౨ ॥ విజ్ఞానమయం జీవం నిర్దిశ్య స్వాపముపదిశంత్యస్య । హార్దాకాశే బ్రహ్మణి తస్మాదిహ దర్శితః పరాత్మైవ ॥ ౧౬౩ ॥ అత్ర పరాత్మన ఏవ హి నిర్దిష్టం సర్వకారణత్వమపి । యదపి చ గతిసామాన్యం బ్రహ్మణి వేదాంతవాక్యనిచయస్య ॥ ౧౬౪ ॥ అనవద్యం హి తదస్మాత్కౌషీతకివాక్యమేతదఖిలమపి । జగతః కారణరూపే బ్రహ్మణి పరమే సమన్వితం భవతి ॥ ౧౬౫ ॥ నన్విహ బృహదారణ్యే మైత్రేయీ బ్రాహ్మణే సమామ్నాతం । పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియ ఇత్యాదికమనేకమాత్మపరం ॥ ౧౬౬ ॥ వాక్యం తత్ర ప్రథమం మైత్రేయీ యాజ్ఞవల్క్యమునిమాహ । భగవన్యచ్చ రహస్యం వేత్సి తదేతన్మమాద్య కథయేతి ॥ ౧౬౭ ॥ తచ్ఛ్రుత్వా మునివర్యో మైత్రేయ్యై తదిదముపదిదేశ కిల । పత్యుః కామాయ పతిర్న హి ప్రియో భవతి చాత్మకామాయ ॥ ౧౬౮ ॥ పతిజాయాపుత్రద్రవ్యాద్యే చాన్యే భోగసాధనీభూతాః । ఆత్మార్థతయా సర్వే ప్రియా భవంత్యతో న స్వకామాయ ॥ ౧౬౯ ॥ సోయం ప్రియతమ ఆత్మా సర్వేషాం భోగసాధనానాం యః । ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మంతవ్యోసౌ తథా నిదిధ్యాస్యః ॥ ౧౭౦ ॥ అస్మిన్నాత్మని దృష్టే శ్రుతే మతే తద్వదేవ విజ్ఞాతే । సర్వమిదం విదితం స్యాదితి మైత్రేయీమువాచ మునివర్యః ॥ ౧౭౧ ॥ ఏవం మధ్యేపి తథా శ్రుత్యా వర్ణితమిదం మహద్భూతం । తద్వదనంతమపారం విజ్ఞానఘనస్స ఏవ చాత్మాయం ॥ ౧౭౨ ॥ ఏతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థితస్తాన్యను ప్రణశ్యతి హి । తామేవముపదిదేశ హి యోసావాత్మేహ దర్శితో మునినా ॥ ౧౭౩ ॥ సహి కిం పరమాత్మా స్యాజ్జీవో వాయమితి సంశయప్రాప్తౌ । పూర్వముపక్రమవాక్యే బ్రహ్మపదశ్రుతిబలావలంబేన ॥ ౧౭౪ ॥ బాలాక్యజాతశత్రోః ప్రశ్నప్రతివచనవాక్యమఖిలమపి । బ్రహ్మపరం తద్వర్ణితమత్ర తు వాక్యే హ్యుపక్రమే దృష్టః ॥ ౧౭౫ ॥ ప్రియసంసూచిత ఆత్మా భోక్తాయం జీవ ఏవ కిం న స్యాత్ । యచ్చ సముత్థానం స్యాద్భూతేభ్యస్తదపి జీవలింగం హి ॥ ౧౭౬ ॥ ద్రష్టవ్యత్వాదికమపి తస్యైవోక్తం న చేతరస్య స్యాత్ । సర్వం విదితమిహోక్తం భోక్త్రర్థత్వాచ్చ భోగ్యపరమేవ ॥ ౧౭౭ ॥ తస్మాదస్మిన్వాక్యే నిర్దిష్టో జీవ ఏవ న పరాత్మా । ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా ॥ ౧౭౮ ॥ ౧౯ ॥సూ॥ వాక్యాన్వయాత్ ॥ యోసావస్మిన్వాక్యే నిర్దిష్టస్స ఖలు భవతి పరమాత్మా । యస్మాదేతద్వాక్యం పరమాత్మన్యేవ సమ్యగన్వేతి ॥ ౧౭౯ ॥ అత్ర హ్యుపక్రమే కిల మైత్రేయీం యాజ్ఞవల్క్యమునిరాహ । అమృతత్వస్య త్వాశా విత్తేనానేన కాపినాస్తీతి ॥ ౧౮౦ ॥ యేనచ విత్తేనాహం న స్యామమృతా ది తేన విత్తేన । కిమహం కుర్యామితి సా తత్సాధనమేనమితి హి పప్రచ్ఛ ॥ ౧౮౧ ॥ తత్పృష్టేన చ మునినా య ఏష ఆత్మా హి సమ్యగుపదిష్టః । స హి కథమిహ జీవస్స్యాత్పరమాత్మైవోపదిష్ట ఇహ భవతి ॥ ౧౮౨ ॥ బ్రహ్మజ్ఞానాదేవ హ్యమృతత్వం వర్ణయంతి వేదాంతాః । యద్యత్ర దర్శితోయం న చేత్పరాత్మా వృథోపదేశస్స్యాత్ ॥ ౧౮౩ ॥ అమృతత్వసాధనే కిల పృష్టే తత్సాధనం హి వక్తవ్యం । పరమాత్మానుపదేశే కథమిహ తత్సాధనం హి కథితం స్యాత్ ॥ ౧౮౪ ॥ ఆత్మని విదితే సర్వం విదితం స్యాదితి చ యచ్చ నిర్దిష్టం । సర్వాత్మకే పరాత్మని విదితే తదిదం సమంజసం భవతి ॥ ౧౮౫ ॥ యద్యేతజ్జీవపరం తదేదమితి వాక్యమనుపపన్నం స్యాత్ । బుద్ధ్యాద్యుపాధికో న హ్యనంతతాపారతాదిగుణయోగీ ॥ ౧౮౬ ॥ యస్యేతి వాక్యదర్శితసకలజగత్కారణత్వమపి జీవే । అసమంజసమేవ స్యాత్తస్మాదిహ దర్శితః పరాత్మైవ ॥ ౧౮౭ ॥ ఇదగ్ం సర్వం యదతి శ్రుతిబోధితసర్వకార్యరూపత్వం । సర్వస్య కారణత్వాత్పరమాత్మన్యేవ తదపి యుక్తతరం ॥ ౧౮౮ ॥ దుందుభ్యాద్యా అపి యే దృష్టాంతాశ్శ్రుతౌ ప్రదర్శితా భూయః । తేపి చ పరాత్మపక్షం ప్రసంజయంత్యత్ర న హి తతోన్యమపి ॥ ౧౮౯ ॥ ఆత్మని విజ్ఞాతే సతి నిదిష్టం యచ్చ సర్వవిజ్ఞానం । యేనాశ్రుతమిత్యాదౌ ప్రదర్శితం తత్పరాత్మలింగం హి ॥ ౧౯౦ ॥ తస్మాదిహ పరమాత్మా మైత్రేయీబ్రాహ్మణే వినిర్దిష్టః । ద్రష్టవ్యత్వాదికమిహ తస్యైవ స్యాన్న చేతరస్యాపి ॥ ౧౯౧ ॥ నన్విహ యది పరమాత్మా వివక్షితస్స్యాత్తదేతదసమరసం । పత్యాదిసూచితస్య హి భోక్తుర్ద్రష్టవ్యతాదినిర్వచనం ॥ ౧౯౨ ॥ యచ్చ సముత్థానం స్యాద్భూతేభ్యో దర్శితం హి తదయుక్తం । పర

మాత్మబోధనేకేవలవిజ్ఞానాత్మాయతోనిరాకాంక్షః ॥ ౧౯౩ ॥ —— ౨౦॥సూ॥ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లింగమాశ్మరథ్యః॥ —— ప్రియసూచితస్య భోక్తుర్ద్రష్టవ్యత్వాదికీర్తనం యతస్స్యాత్ । సర్వంవిదితంభవతీత్యేవంరూపాహి యా ప్రతిజ్ఞా స్యాత్ ॥౧౯౪॥ తస్యాస్సిద్ధేస్సూచకలింగమితివాక్యమాశ్మరథ్యఆచార్యః । జీవపరమాత్మనోరిహ భేదాశంకాం భృశంనివర్త్యకి ల ॥౧౯౫॥ సాధయతితాం ప్రతిజ్ఞాంతదిదంలింగమితిసూత్రవాక్యార్థః । యదిచతయోర్భేదస్స్యాత్తదా ప్రతిజ్ఞా హి బాధితైవస్యాత్ ॥ ౧౯౬ ॥ —— ౨౧ ॥సూ॥ ఉత్క్రమిష్యతఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః॥ —— జ్ఞానధ్యానాభ్యామిహ వివేకవిజ్ఞానసుప్రసన్నస్య । దేహేంద్రియసంఘాతాదుచ్చిక్రమిషోః పరాత్మభావేన ॥ ౧౯౭ ॥ ప్రియసూచితస్యభోక్తుర్నిర్దేశోఽసావుపక్రమేసఫలః। ఇత్యౌడులోమిరార్యోభోక్తృగ్రహణంహిసఫలయత్యాదౌ॥౧౯౮॥...................※

—— ౨౨॥సూ॥అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః॥ —— ఇహచోపక్రమవాక్యేప్రియాదిసంసూచితస్యభోక్తురయం ద్రష్టవ్యతానిదేశఃసకలోఽయంసఫలఏవనవిరుద్ధః॥౧౯౯॥పరమాత్మనోయదాస్యాద్భిన్నోభోక్తాతదాహివిఫలంస్యాత్ । యతఇహ పరమాత్మాసావవస్థితోభోక్తృభావమాలంబ్య ॥౨౦౦॥ తతఏతస్మిన్వాక్యేనకోఽపిదోషఇతికాశకృత్స్నమునిః। తస్మాదేతద్వాక్యంబ్రహ్మణిపరమేసమన్వితంభవతి ॥౨౦౧॥ నన్విహవేదాంతానాంబ్రహ్మణిపరమేసమన్వయఃకథితః । బుద్ధ్యారూఢేవస్తునితాత్పర్యస్యావధారణంమత్వా ॥౨౦౨॥ బుద్ధ్యారోహోఽర్థంకేవలలక్షణముక్తంహితస్యపూర్వత్ర । తదపిచలక్షణమస్యహిజగతోజన్మాదికారణత్వంహి॥౨౦౩॥ తత్కిముపాదానత్వంకింవాతత్స్యాన్నిమిత్తతారూపం।ఇత్యేతన్నిర్ణేతుం సపదివిచారఃప్రవర్తితోమునినా ॥౨౦౪॥ లక్షణసూత్రానంతరమయంవిచారస్తుకర్తుముచితస్స్యాత్ । నిర్ధారితతాత్పర్యైర్వేదాంతైస్తస్యనిర్ణయార్థంహి ॥౨౦౫॥ అధ్యాయాంతేతస్యహివిచారఏషప్రవర్తితోమునినా । జన్మాదికారణత్వంనిమిత్తతారూపమత్రయుక్తంహి ॥ ౨౦౬ ॥ ఈక్షణపూర్వకమేవహికారణతాందర్శయంతివేదాంతాః । సాకర్తృతాస్వరూపానిమిత్తతాయాంహిపర్యవస్యేత ॥ ౨౦౭ ॥ యతఈశ్వరత్వమస్యప్రసిద్ధమస్మాన్నిమిత్తతాయుక్తా। వైవస్వతాదిషుపరంరాజసులోకేనిమిత్తతాదృష్టా ॥ ౨౦౮ ॥ యదిచేన్నిమిత్తతాస్యహిజగతఉపాదానమన్యదిహవాచ్యం । కార్యానురూపమేవహిదృష్టముపాదానకారణంలోకే ॥౨౦౯॥ జగదిదమచేతనంస్యాత్తదుపాదానంచతాదృశంభవతి। త్రిగుణాత్మకంప్రధానంహ్యచేతనంభవతిజగదుపాదానం ॥౨౧౦॥ తస్మాత్పరాత్మలక్షణమచేతనేస్మిన్నవేత్ప్రిధానేపి। ఇత్యాశంకాంనిరసితుమిదమధికరణంప్రదర్శితంమునినా ॥౨౧౧॥ —— ౨౩ ॥సూ॥ ప్రకృతిశ్చప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్॥ —— జిజ్ఞాస్యంబ్రహ్మైతజ్జగన్నిమిత్తంచజగదుపాదానం।నోచేత్తథాప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతౌవ్రతకుంఠితౌస్యాతాం॥ ౨౧౨ ॥ బ్రహ్మజగతోర్యదాస్యాన్నిమిత్తమాత్రంతదాతయోర్భేదాత్ । బ్రహ్మణివిదితేసర్వంవిదితంస్యాదితిహియా ప్రతిజ్ఞాసా ॥౨౧౩॥ ఉపరుధ్యేతయదాతజ్జగతఉపాదానకారణంభవతి । బ్రహ్మాభేదాజ్జగతస్తదాప్రతిజ్ఞాసమర్థితాభవతి ॥౨౧౪॥ బ్రహ్మయదికేవలంస్యాజ్జగతఉపాదానకారణంహితదా।కర్తర్యన్యస్మిన్సతితదనుపపన్నంహిసర్వవిజ్ఞానం॥ ౨౧౫ ॥ తస్మాదుభయవిధంస్యాజ్జగతోజన్మాదికారణత్వంహి । ఉక్తార్థకాచ్చశబ్దాత్సమర్థితంభవతిసర్వవిజ్ఞానం॥౨౧౬॥ దృష్టాంతాశ్చమృదాద్యాయదేతివాక్యేనదర్శితాస్తేపి । ప్రథయంతికారణత్వంప్రకృతిత్వాత్మకమతోనవిరోధః॥౨౧౭॥ శాఖాంతరేప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతావేతదర్థకౌభవతః । తస్మాత్పరమాత్మాయంప్రకృతిఃకర్తాచభవతి నైకతరం ॥ ౨౧౮ ॥

—— సూ॥౨౪॥అభిధ్యోపదేశాచ్చ॥ —— సోఽకామయతబహుస్యామిత్యేవంతైత్తిరీయకంవాక్యం।అభిధ్యానపూర్వికాహిప్రవృత్తిరతోప్యుపలభ్యతేతస్య ॥ ౨౧౯ ॥ తత్రాభిధ్యానస్యప్రతీయతేస్వాత్మగోచరత్వంహి । ధ్యాతృత్వాత్కర్తృత్వంధ్యేయత్వాత్ప్రకృతితాపితస్యస్యాత్ ॥ ౨౨౦॥ —— ౨౫॥సూ ॥ సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్ ॥ —— ఛాందోగ్యేకిలదృష్టంసర్వాణిహవేతివాక్యమాత్మపరం।ఇతరానపేక్షతాంకిలబోధయతిహ్యేవకారఇహపఠితః ॥ ౨౨౧ ॥ తేనేతరానపేక్షౌసృష్టిప్రళయౌపరాత్మనఃకథితౌ । కర్తృత్వప్రకృతిత్వేతస్మాద్వాక్యాత్పరాత్మనోలబ్ధే ॥ ౨౨౨ ॥ ...

—— ౨౬॥సూ॥ఆత్మకృతేఃపరిణామాత్॥ —— ఆత్మానంస్వయమకరోదిత్యేవంతైత్తిరీయవాక్యమిహ।స్వయముక్షురుతేతివాక్యాత్కర్తృత్వంతస్యభవతినిర్దిష్టం ॥ ౨౨౩ ॥ ఆత్మానమిత్యనేనప్రకృతిత్వంతస్యదర్శితంభవతి । కర్మత్వా

కర్తృత్వంకథమేకస్యైవభవతీహీత్యేతత్ ॥౨౪॥ పరిణామాదిత్యస్మాన్నిరస్యతేసపదిసూత్రశేషేణ। పరిణమయత్యాత్మానంస్వశక్తియోగేనసహిపరాత్మేతి॥౨౫॥ సూ॥౨౭॥యోనిశ్చహిగీయతే॥ సర్వజ్ఞఃపరమాత్మాయోనిరయంగీయతేహివేదాంతైః। యత్తదితిచైవమాద్యైర్వాక్యైర్యద్భూతయోనిమిత్యంతైః ॥౨౬॥ తద్వాక్యమధ్యపఠితైర్విభుమిత్యేతైర్హికర్తృతాలబ్ధా। తత్రైవయోనిశబ్దాత్ప్రకృతిత్వంచాపిలభ్యతేతస్య॥౨౭॥జన్మాదికారణత్వంయదుభయవిధమత్రదర్శితంతచ్చ। సత్యజ్ఞానానంతేపరమాత్మన్యేవసముచితంభవతి॥౨౮॥.................

సూ॥౨౮॥ఏతేనసర్వేవ్యాఖ్యాతావ్యాఖ్యాతాః॥ ఇహచప్రధానవాదఃప్రత్యాసన్నోహివేదవాదస్య।శిష్టైశ్చపరిగృహీతోవైదికలింగోపబృంహితశ్చాపి ॥౨౯॥ తస్మాత్తత్ప్రతిషేధే యత్నోపితతఃకృతోహిసూత్రకృతా। తత్ప్రతిషేధకలింగైరన్యేవాదాశ్చనిరసితాఏవ ॥౩౦॥ తత్రాపితుల్యమేతద్వ్యవశబ్దత్వంహ్యుదాహృతంలింగం। అత్రపదాభ్యాసోయంహ్యధ్యాయసమాప్తిమేవబోధయతి ॥౩౧॥ శారీరకమీమాంసామునినావ్యాసేనవిరచితాసేయం। చతురధ్యాయీతస్యాంప్రథమోయోసౌసమన్వయోధ్యాయః ॥౩౨॥ తత్రచతుర్థపాదేసూత్రార్థోఽశ్చభాష్యకారోక్తః।ఆర్యావృత్తైరమలైఃప్రకాశితోజయతుసోయమనవద్యః ॥౩౩॥ శారీరకమీమాంసాప్రథమాధ్యాయస్థసకలసూత్రార్థః।శ్రీభాష్యకారదర్శితసరణింసంశ్రిత్యవర్ణితస్సోయం॥౩౪॥భాష్యార్థరత్నమాలావైయాసకిసూత్రజాలసంగ్రథితా।భగవతిపరమానందేసమర్పితాజయతుజగతినిరవద్యా॥౩౫॥ప్రథమాధ్యాయస్సమాప్తః॥.................

శ్రీశంకరాచార్యగురుభ్యోనమః. శ్రీవేదవ్యాసాయనమః. శ్రీకృష్ణాయపరబ్రహ్మణేనమః.

ద్వితీయాధ్యాయప్రారంభః.

శ్రీమచ్ఛంకరగురవేనమః॥ప్రథమేధ్యాయేజగతోజన్మస్థిత్యంతకారణంబ్రహ్మ।జన్మాద్యస్యేత్యాద్యైస్సూత్రైరుపదర్శితంహిసూత్రకృతా ॥౧॥ వ్యాపిత్వంనిత్యత్వంసర్వజ్ఞత్వంతథాద్వయత్వమపి। సూత్రేణశాస్త్రదృష్ట్యాత్విత్యాద్యేనోపదర్శితంమునినా ॥౨॥ యేచప్రధానవాదాస్తథాణువాదాశ్చయేచవిఖ్యాతాః। తేచానుమానికాదికసూత్రైరశ్రుతభావపరిభూతాః ॥౩॥ సకలనిగమాంతవచసాముపక్రమాద్యైస్సమన్వయోభిహితః। బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపేవిజ్ఞేయేసచ్చిదాదిపదలక్ష్యే ॥౪॥ ననుసకలశ్రుతివచసాంబ్రహ్మణియోసౌసమన్వయోభిహితః। స్మృత్యనవకాశదోషాదసమంజసఏవసోయమాభాతి ॥౫॥ నహికపిలస్మృతివచసాం కమప్యవకాశలేశశంకాపి। సమ్యగ్దర్శనమేవహి ఫలం సముద్దిశ్యతానిరచితాని ॥౬॥ నహ్యేతాదృశవచసామప్రామాణ్యంహిశంకితుంశక్యం। తేనచతదనుగుణ్యాచ్ఛ్రుతివచసామిహసమన్వయోవాచ్యః ॥౭॥ తస్మాద్వేదాంతానాంసమన్వయోనేహభవతియుక్తతమః। ఇతిఖలువిరోధశంకాంపరిహర్తుంవిషయవిషయితారూపాం ॥౮॥ సంగతిమాలంబ్యేమామధ్యాయోయంద్వితీయఆరబ్ధః। అజ్ఞాతేవిషయేనహివిరోధశంకాసమాధియోగోవా ॥౯॥ ఇత్యవిరోధాధ్యాయేసమన్వయానంతరత్వముచితమితి। నిశ్చిత్యసకలమర్థంచకారమునివర్యఏతదధికరణం॥౧౦॥ సూ॥౧॥స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగఇతిచేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగాత్॥ సాంఖ్యస్మృతివచనానాంన్యాయాభాసోపబృంహితత్వమితి। ప్రథమేతావత్పాదేప్రత్యధికరణంనిరూప్యతేభూయః ॥౧౧॥ స్మృతిరిహతంత్రాఖ్యా యా కపిలాదిమహర్షిభాషితాసాహి। తదనుగుణాశ్చ స్మృతయస్సమర్థయంతిప్రధానకారణతాం ॥౧౨॥ నహితాసామవకాశఃకథయితుమన్యత్రకేనచిచ్ఛక్యః। మన్వాదిస్మృతివచసాంవర్ణాశ్రమధర్మనిర్ణయార్థతయా ॥౧౩॥ కమప్యవకాశస్స్యాదిహచతథాన్యార్థపరతాస్యాత్। గుణపురుషాంతరబోధాన్నిశ్శ్రేయసమితివదంతి కపిలాద్యాః ॥౧౪॥ బ్రహ్మణి వేదాంతానాంసమన్వయోయశ్చదర్శితః పూర్వం। స్మృత్యనవకాశదోషేజాగ్రతిసకథంహిసంస్థితింయాయాత్ ॥౧౫॥ తస్మాత్ స్మృత్యనుసారాచ్ఛ్రుత్యంతానాంసమన్వయోయుక్తః। నోచేద్వేదాంతానామప్రామాణ్యంహిదుర్నివారంస్యాత్ ॥౧౬॥ ఇతిచేన్నైవమిహాపిహిదోషోయందుర్నివారఏవస్యాత్। స్మృత్యనవకాశదోషాద్వేదాంతాశ్చప్రధానవాదపరాః ॥౧౭॥ మన్వాదిస్మృతివచసామవకాశో

నోపలభ్యతే తత్ర । యశ్చాయమంతరాత్మా క్షేత్రజ్ఞశ్చేతి కథ్యతే విబుధైః ॥ ౧౮॥ యచ్చావ్యక్తం త్రిగుణం తస్మాదుత్ప
న్నముపదిశత్యవ్యా । మనునా చ సర్వభూతేష్వాత్మానం చాత్మని హి భూతాని ॥ ౧౯॥ పశ్యన్స ఆత్మయాజీ స్వారాజ్యం గచ్ఛ
తీతి నిర్దిష్టం । ఏవమిహ భారతాదావయమేవార్థః ప్రదర్శితో భూయః ॥ ౨౦ ॥ తవ మమ చాంతర్యామీ యే చాన్యే దేహ
సంస్థితాస్సర్వే । సర్వేషామపి తేషాం సాక్షీ న హి గృహ్యతే స జడధీభిః ॥ ౨౧॥ సోయం హి విశ్వమూర్ధా విశ్వభుజో విశ్వ
పాచ్చ విశ్వాక్షః । అనుసరతి సర్వభూతేష్వయమాత్మా స్వైరచారి మర్యాదాం ॥ ౨౨ ॥ ఇత్యాదివచనజాతైస్సర్వజ్ఞత్వా
దిగుణగణోపేతః । ఆదిష్టః పరమాత్మా నియామకత్వేన న ప్రధానమపి ॥ ౨౩ ॥ ఆపస్తంబాద్యైరపి పర ఏవాత్మా హి జగదు
పాదానం । తస్మాత్కాయాః ప్రభవంతీత్యాద్యైర్వర్ణితం హి భూయోపి ॥ ౨౪ ॥ తస్మాత్ స్మృతివచనానాం శ్రుత్యను
సారాత్ప్రమాణతా వాచ్యా । శ్రుతివిపరీతార్థానామప్రామాణ్యం హి కపిలవాక్యానాం ॥ ౨౫ ॥ ప్రథమే తంత్రే హ్యై
వం జైమినినా సూత్రితం హి సూత్రకృతా । అసతి విరోధే శ్రుత్యా స్మృతేః ప్రమాణత్వమితరథా నేతి ॥ ౨౬ ॥ కపిలస్మృతివ
చసామిహ మూలం నైవోపలభ్యతే క్వాపి । నిర్మూలైరేతైరిహ కథం విరోధస్సమన్వయే శ్రౌతే ॥ ౨౭ ॥ నను కపిలస్మృ
తివచసామప్రామాణ్యం న శంకితుం శక్యం । యస్మాదృషిం ప్రసూతం కపిలమితి శ్రుతిరిమం హి వర్ణయతి ॥ ౨౮ ॥ యస్య
జ్ఞానాతిశయం శ్రుతిరియమేవం హి వర్ణయత్యమలం । తద్వచసాంపి హి విరోధే శ్రౌతః కథమిహ సమన్వయో భవతి ॥ ౨౯ ॥
ఇతి శంకాత్ర న కార్యా యదయం కపిలో న మంత్రనిర్దిష్టః । సగరసుతవిలయకర్తా భగవాన్కపిలో హి మంత్రనిర్దిష్టః ॥
౩౦ ॥ స చ ఖలు న సూత్రకర్తా కింత్వన్యస్తేన తన్నిరాక్రియతే । న హి శబ్దమాత్రసామ్యాదభిలషితార్థాః క్వచిచ్చ సిద్ధ్యం
తి ॥ ౩౧ ॥ స్మృత్యనవకాశదోషస్తస్మాదిహ నైవ శంకితుం శక్యః । శ్రౌతే సమన్వయేస్మిన్విరోధశంకాపి దూరవార్తైవ ॥
౩౨ ॥ నన్వీక్షత్యధికరణే ప్రధానవాదో హి నిరసితః పూర్వం । కథమిహ పునరాశంకా సంజాతైషేతి నైవమాశంక్యం ॥
౩౩ ॥ పరతంత్రప్రజ్ఞాస్స్యుః ప్రాయేణ జనా హి వేదవాక్యార్థం । నిశ్చేతుమస్వతంత్రాః స్మృతిషు ప్రఖ్యాతకర్తృకా
స్వేవ ॥ ౩౪॥ బహుమానాద్విశ్వస్యుర్నాస్మద్వ్యాఖ్యానసరణిషు హ్యేతే । అత ఇహ తత్స్మృతివచసామసారతాం వక్తుమ
యముపన్యాసః ॥ ౩౫॥ —— సూ॥ ౨॥ ఇతరేషాం చానుపలబ్ధేః॥ —— యానీతరాణి సాంఖ్యైర్మహదాదీని ప్రధానకా
ర్యాణి । నిర్దిష్టాన్యేతాని హి లోకే వేదే చ నోపలభ్యంతే ॥ ౩౬॥ భూతేంద్రియాణి తావల్లోకే వేదే చ సుప్రసిద్ధాని । తద్విషయ
స్మృతిరపి యా ప్రమాణమితి సా హి నో నిరాక్రియతే ॥ ౩౭॥ మహదాదీని హి లోకే వేదేన క్వాపి చోపలభ్యంతే । షష్ఠేంద్రియా
ర్థకల్పాన్యత్ర స్మృతిరపి కథం ప్రమాణం స్యాత్ ॥ ౩౮ ॥ క్వచిదిహ తత్పరమివ యన్మహదాదిపదం హి దృశ్యతే వేదే ।
తచ్చాతత్పరమితి ఖలు నిర్దిష్టం హ్యానుమానికే సూత్రే ॥ ౩౯ ॥ యది కార్యస్యాస్మరణం న చేత్ప్రమాణం హి కారణస్య స్యా
త్ । తత్కథమిహ ప్రమాణం తత్స్మృత్యనవకాశదోషస్స్యాత్ ॥ ౪౦॥ సాంఖ్యస్మృతిబాధేపి హి తదుక్తయుక్త్యాదిబాధనం
నేతి । నేయం శంకా కార్యా తదుత్తరత్రోపవర్ణ్యతే యేన ॥ ౪౧॥ నన్విహ వేదాంతానాం సమన్వయే హి ప్రధానవాదేన । న భ
వతు విరోధశంకా యోగస్మృత్యా తు సైవ జాగర్తి ॥ ౪౨॥ ఇతి శంకాం వారయితుం సోత్కంఠో బాదరాయణాచార్యః । పూ
ర్వోపదిష్టమేవం న్యాయం త్వత్రాపి సన్నతిదిశతి ॥ ౪౩॥ —— సూ॥ ౩॥ ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః॥ —— యస్మాదిహ ప్ర
ధానం మహదాదీన్యపి చ వేదబాహ్యాని । నిర్దిష్టాన్యత్రాపి హి తస్మాద్యోగోపి నిరసితో భవతి ॥ ౪౪ ॥ నన్వయమతిదేశః కిల నిర
ర్థకో భాతి నాత్ర ఫలలేశః । సామాన్యన్యాయత్వాద్యోగః పూర్వేణ నిరసితో యేన ॥ ౪౫ ॥ నాయం దోషో యస్మాద్యోగో
సౌ వేదవాక్యనిర్దిష్టః । శ్రోతవ్యో మంతవ్యస్తథా నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యేవం ॥ ౪౬ ॥ శ్వేతాశ్వతరా దౌ హి త్రిరున్నతం స్థా
ప్యసమమితి ప్రథితం । యోగవిధానపరం కిల బహుప్రపంచం హి వాక్యముపలబ్ధం ॥ ౪౭ ॥ లింగాని వైదికాన్యపి యోగప
రాణి స్ఫుటం ప్రతీయంతే । తాం యోగమిత్యధీతే మంత్రవిద్యామితి ప్రసిద్ధేపి ॥ ౪౮ ॥ అథ తత్త్వదర్శనస్యోపాయో యో
గ ఇతి యోగశాస్త్రేపి । సమ్యగ్దర్శనకారణభావాద్యోగో హి దర్శితో భవతి ॥ ౪౯ ॥ సంప్రతిపన్నార్థత్వాద్యోగస్మృ
తిరనపవదనయోగ్యా స్యాత్ । ఇత్యభ్యధికాశంకా నిరస్యతే సపది చాతిదేశేన ॥ ౫౦ ॥ క్వచిదపి సంప్రతిపత్తావిప్రతిపత్తిః
క్వచిద్యతో దృష్టా । అధ్యాత్మగోచరాసు స్మృతిషు చ బహుధా సతీష్వపి హ్యనయోః ॥ ౫౧ ॥ మునినా హి సాంఖ్యయోగ

స్మృత్యోర్యత్నః కృతోఽనిరాకరణే । యస్మాచ్చ సాంఖ్యయోగౌ పురుషార్థకరావితి ప్రసిద్ధౌ హి ॥ ౫౨ ॥ శిష్టైశ్చ పరిగృహీతౌ లింగైర్నామ్నాయచోదితే నేద్ధా । అయమర్థస్తత్కారణమితి మంత్రే సాంఖ్యయోగయోర్దృష్టః ॥ ౫౩ ॥ శ్రుతినిరపేక్షేణ న తత్సాంఖ్యజ్ఞానేన యోగమార్గేణ । నిశ్శ్రేయసమధిగమ్యత ఇతి హి నిరాకరణమేతయోర్భవతి ॥ ౫౪ ॥ ఆత్మైకత్వజ్ఞానాదన్యన్మోక్షైకసాధనం నేతి । స్ఫుటతరమిహ బోధయతి శ్రుతిః రేమావిశ్రుతాతమేవేతి ॥ ౫౫ ॥ యస్మాత్సాంఖ్యయోగానామాత్మైకత్వం వదంతి తే నైతే । శ్రుతిబాహ్యా ఇతి మత్వా సూత్రకృతైతన్మతం నిరాక్రియతే ॥ ౫౬ ॥ తత్కారణమితి మంత్రే నిర్దిష్టస్సాంఖ్యయోగశబ్దోఽపి । వైదికమేవ జ్ఞానం ధ్యానం బ్రూతే న హి స్మృతిప్రథితం ॥ ౫౭ ॥ యేనాసన్నవిరోధో న భవతి సాంఖ్యైస్తథైవ యోగైశ్చ । యోఽసౌ సంప్రతిపన్నో వేదాంతైస్సోఽద్వయో నిరాక్రియతే ॥ ౫౮ ॥ యోఽయమసంగో హీతి శ్రుత్యుక్తః పురుష ఏవ సాంఖ్యోక్తః । యోగోక్తమథ పరివ్రాడితి శ్రుతీరితనివృత్తినిష్ఠత్వం ॥ ౫౯ ॥ తదుభయమిష్యత ఏవ హ్యవిరుద్ధం యేన వేదవాక్యానాం । ప్రతివక్తవ్యాన్యేవం తర్కస్మరణాని యాని చాన్యాని ॥ ౬౦ ॥ తస్మాత్స్మృతివాక్యైరిహ విరోధశంకావకాశపరిహారాత్ । బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయో నిరపవాద ఇతి సిద్ధం ॥ ౬౧ ॥ నన్వత్ర స్మృతివచనైరాక్షేపే పరిహృతేఽపి పునరన్యః । తర్కనిమిత్తస్సోఽయం విరోధ ఇహ దుర్నివార ఏవ స్యాత్ ॥ ౬౨ ॥ ధర్మ ఇవామ్నాయోఽసావనపేక్షోఽత్రేతి నైవమాశంక్యం । ధర్మస్యాసిద్ధత్వాత్స చ న హి మానాంతరాణి సంస్పృశతి ॥ ౬౩ ॥ బ్రహ్మ చ సిద్ధం యస్మాన్మానాంతరవేద్యభావముపయాతి । ఇత్యామ్నాయసమన్వయమిహ పునరాక్షిపతి తర్కసాధనతః ॥ ౬౪ ॥

సూ ॥ ౪ ॥ న విలక్షణత్వాదస్య తథాత్వం చ శబ్దాత్ ॥

దృష్టానుసారతోఽసావదృష్టమర్థం సమర్పయంతీయం । యుక్తిర్హి సన్నికృష్టా శ్రుతిరనుభూతేస్తు విప్రకృష్టైవ ॥ ౬౫ ॥ అనుభూత్యవసానం యద్బ్రహ్మజ్ఞానం హి మోక్షఫలకం స్యాత్ । భవతి తదేవావిద్యానివర్తకం న హి పరోక్షవిజ్ఞానం ॥ ౬౬ ॥ దర్శనసాధనమేతన్మననం శ్రవణాతిరిక్తముపదిశతి । శ్రోతవ్య ఇతి శ్రుతిరప్యావశ్యకతా హి తేన తర్కస్య ॥ ౬౭ ॥ తస్మాత్తర్కవిరోధాన్న బ్రహ్మప్రకృతికం హి జగదేతత్ । యస్మాదచేతనం తత్సుఖదుఃఖాకులమశుద్ధమాభాతి ॥ ౬౮ ॥ బ్రహ్మాత్వానందఘనం శుద్ధం చ స్వప్రకాశచిన్మాత్రం । ప్రకృతివికారాత్మకతా విరూపయోరేతయోః కథం భవతి ॥ ౬౯ ॥ న హి రుచకాదివికారా మృదుపాదానా భవంతి లోకేఽస్మిన్ । యే చ శరావాద్యా అపి న సువర్ణప్రకృతికా హి దృశ్యంతే ॥ ౭౦ ॥ యస్మాజ్జగదిదమఖిలం సుఖదుఃఖాన్వితమచేతనం తస్మాత్ । సుఖదుఃఖాకలితస్య హ్యచేతనస్యైవ కార్యమిహ భవతి ॥ ౭౧ ॥ జగదిదమచేతనం సత్స్యాదుపకరణం హి చేతనస్యైతత్ । న హి సామ్యే సత్యుభయోరుపకృతిరిహ కస్య కేనచిద్భవతి ॥ ౭౨ ॥ లోకే న హి ప్రదీపావన్యోన్యస్యోపకరణతామేతః । ఉపకృతిరిహ చేతనయోరన్యోన్యం స్వామిభృత్యయోర్యద్వత్ ॥ ౭౩ ॥ కార్యం కరణం చేతనమప్యుపకరణం హి భోక్తురితి చేన్న । న హి లోకే కేవలయోశ్చేతనయోరుపకృతిః క్వచిద్దృష్టా ॥ ౭౪ ॥ స్యాత్స్వామిభృత్యయోరప్యచేతనాంశస్య చేతనోపకృతిః । బుద్ధ్యాద్యచేతనాంశే భవతి హి తద్వచ్చ చేతనోపకృతిః ॥ ౭౫ ॥ పురుషాశ్చాకర్తారో నిరతిశయాశ్చేతనా వినిర్దిష్టాః । తస్మాన్నైతేషామిహ పరస్పరం నోపకారితా భవతి ॥ ౭౬ ॥ న బ్రహ్మప్రకృతికమిహ జగదేతత్త్వద్విలక్షణం యేన । మృత్పాషాణానామపి చైతన్యం స్యాద్యదా తదైవం స్యాత్ ॥ ౭౭ ॥ నను సుప్తమూర్ఛితాదౌ చైతన్యం సదపి భవతి నవ్యక్తం । తద్వన్మృదాదికానాం చైతన్యం నోఽవిభావ్యతే సదపి ॥ ౭౮ ॥ చేతనవిలక్షణత్వం జగతః కథమితి హి నైవమాశంక్యం । ఏవమపి చాస్య జగతో విలక్షణత్వం హి దుర్నివారమితి ॥ ౭౯ ॥ బ్రహ్మ చ శుద్ధం జగదిదమశుద్ధముపదిశ్యతే హి శాస్త్రేషు । ఇతి శుద్ధ్యశుద్ధిలక్షణ విలక్షణత్వం తు జగతి దుర్వారం ॥ ౮౦ ॥ తస్మాదచేతనస్య హి కార్యం జగదేతదఖిలమపి వాచ్యం । తదిహాచేతనమేతత్ప్రధానమనురూపకారణం జగతః ॥ ౮౧ ॥ చేతనవిలక్షణత్వం జగతః కథయతి హి శబ్ద ఏవాయం । సచ్చ త్యచ్చ నిరుక్తం తథానిరుక్తం చ భవతి విజ్ఞానం ॥ ౮౨ ॥ తద్వదవిజ్ఞానమితి బ్రూతే చేతనవిలక్షణత్వం హి । తస్మాదచేతనం స్యాజ్జగన్న హి బ్రహ్మ జగదుపాదానం ॥ ౮౩ ॥ నను చేతనత్వమపి కిల మృదాదికానాం తథేంద్రియాణాం చ । శ్రూయత ఏవ హి మంత్రే మృదబ్రవీదితి చ తే హ వాచమితి ॥ ౮౪ ॥

సూ ॥ ౫ ॥ అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామ్ ॥

ప్రకృతాశంకాం నిరసితుమయం తుశబ్దో హి సూత్రనిర్దిష్టః । న హి ఖలు మృదబ్రవీదిత్యనయా శ్రుత్యా మృదాదికానాం స్యాత్ ॥ ౮౫ ॥ చేత

నతాప్యభిమానివ్యపదేశోఽసౌనభూతమాత్రస్య । వాగాద్యభిమానిన్యోహ్యభిమానిన్యోమృదాదికానాంయాః ॥ ౮౬ ॥
తాస్తుఖలుచేతనాస్స్యు వ్యపదిశ్యంతేహి వదనకృత్యేషు । యస్మాదోష్ఠ్యక్త్యాణామపితథైవభూతేంద్రియాదికానాం
చ ॥ ౮౭ ॥ చేతనతాచేతనతాప్రవిభాగోఽయంహిపూర్వముపదిష్టః । సర్వస్యచేతనత్వేప్రవిభాగోఽయంహిదురుపపాద
స్స్యాత్ ॥ ౮౮ ॥ కౌషీతకివాక్యేకిలదృష్టోయఃప్రాణవాక్యసంవాదః । తత్రచకరణానాంశంకానివర్తితాదేవతాదశబ్దేన ॥
౮౯ ॥ సర్వత్రదేవతాఃఖల్వభిమానిన్యస్తథైవచానుగతాః । మంత్రార్థవాదవాక్యేష్వవగమ్యంతేతథేతిహాసాద్యైః ॥౯౦॥
అగ్నిర్వాగితిమంత్రఃకరణానుగతాంహిదేవతాంబ్రూతే । అభిమానివ్యపదేశం తేహప్రాణాఇతిశ్రుతిర్వక్తి ॥ ౯౧ ॥ త
త్తేజఐక్షతేతిశ్రుతిరపిసమ్రాపదేవతాయాహి । స్వవికారానుగతాయాఈక్షావ్యపదిశ్యతేనచాన్యస్య ॥ ౯౨ ॥ యస్మా
ద్బ్రహ్మవిలక్షణమిదంజగద్దృశ్యతేహిలోకేస్మిన్ । తత్ప్రకృతికమిహనస్యాదిత్యాశంకాంనిరాకరోతమునిః॥౯౩॥......*
——సూ॥౬॥దృశ్యతేతు॥—— అత్రతుశబ్దోయోసావాక్షేపంనిరసితుంప్రవృత్తోహి। బ్రహ్మవిలక్షణమేతజ్జగన్నత
త్ప్రకృతికంభవేదితిహి ॥ ౯౪ ॥ యదిదందూషణముక్తంతదత్రపక్షేపదంనవిదధాతి । అత్రచవిలక్షణత్వంయత్కించిద్వా
థసర్వతోవాస్యాత్ ॥ ౯౫ ॥ కించిద్వైలక్షణ్యంప్రతికూలంప్రకృతివికృతిభావేచేత్। పురుషశరీరాదిహకిలకేశనఖానాంక
థంభవేజ్జన్మ ॥౯౬॥ ఇహచేతనంప్రసిద్ధంపురుషశరీరంహ్యచేతనాన్యేవ । కేశనఖాదీనిశతస్తత్ప్రకృతికతాకథంహితేషాం
స్యాత్ ॥౯౭ ॥ తద్వచ్చవృశ్చికానాముత్పత్తిర్భవతిగోమయాదిభ్యః । తేచేతనాఃప్రసిద్ధాఅచేతనాన్యేవగోమయాదీని॥
౯౮ ॥ ననుచశరీరమచేతనమచేతనాన్యేవగోమయాదీని । నవిలక్షణతాతేషామతోభవేత్ప్రకృతివికృతిభావోహి ॥ ౯౯ ॥
తద్వచ్చవృశ్చికానాం గాత్రాణిభవంత్యచేతనాన్యేవ । గోమయకార్యాణియతో నవిరోధః ప్రకృతివికృతిభావేస్యాత్ ॥
౧౦౦ ॥ ఇతిచేద్విలక్షణత్వంతథాపిదుర్వారమేతయోర్భవతి । ఏకంహిచేతనస్యాధిష్ఠానంస్యాత్తథానచాన్యత్స్యాత్ ॥
౧౦౧॥ ఇతిఖలువైలక్షణ్యంపరిహర్తుంనైవకేనచిచ్ఛక్యం । వైలక్షణ్యేచకథంతయోర్భవేత్ప్రకృతివికృతిభావోపి॥౧౦౨॥స
ర్వాత్మనాహితచ్చేద్వైలక్షణ్యంహిబాధకంప్రకృతే । నైతజ్జగతియతోఽయంసత్తారూపశ్చధర్మఉభయత్ర ॥ ౧౦౩॥ చైత
న్యానన్వితమితిజగన్నచేతనవికారఇతిచేన్న । చేతనకారణవాదేదృష్టాంతోనాత్రవిద్యతేకశ్చిత్ ॥ ౧౦౪ ॥ సర్వస్యజ
నిమతఃకిల జగతఃప్రకృతిర్హిచేతనంతత్ర । దృష్టాంతమంతరేణహ్యయమాక్షేపోనశంకితుంశక్యః ॥౧౦౫॥ పక్షాతరిక్తఏవ
హిదృష్టాంతోనైవపక్షకుక్షిస్థః । కారణగుణసంక్రమణంకార్యేసర్వత్రదృష్టమితిమత్వా । చైతన్యంకార్యేస్యాదతిశంకా
ప్యత్రనైవకర్తవ్యా ॥ ౧౦౬ ॥ అణ్వాదికారణత్వేదోషోయందుర్నివారఏవస్యాత్ । తత్రచయోసౌన్యాయస్సఏవచా
త్రాపినిర్ణయేహేతుః ॥ ౧౦౭ ॥ చేతనకార్యత్వేస్యాజ్జగతశ్చైతన్యమితితునాశంక్యం । నవిభావ్యతేకదాచిత్సుప్తగ
తోఽథమోహిసుప్తమూర్ఛితయోః ॥ ౧౦౮॥ తద్వదిహాపిస్యాదితిదోషోనబ్రహ్మకారణత్వేస్యాత్ । యదపిచవైలక్షణ్యం
జగత్యశుద్ధత్వధర్మయోగేన ॥ ౧౦౯ ॥ అవిభావితత్వమూలకమఖిలంస్యాన్నైవవస్తువృత్తమపి । చేతనకారణతాయా
మేతద్బాధకముదాహృతంనభవేత్ ॥ ౧౧౦॥ శ్రుతిరపితదైక్షతేతిప్రథయతిసత్యాదిలక్షణంబ్రహ్మ । జగతఃకారణమితిఖ
ల్వస్యచసర్వాత్మకత్వముపదిశతి ॥ ౧౧౧ ॥ యాఖలుమననంశ్రవణవ్యతిరేకేణశ్రుతిః ప్రదర్శయతి । తర్కావశ్యకతాం
యాంసామానమితిప్రపంచితంనైతత్ ॥౧౧౨॥ యతఇహకేవలతర్కోనభవతికస్యాపినిర్ణయేహేతుః। నైషాతర్కేణేతి
శ్రుతిరిమమర్థంప్రదర్శయత్యేవం ॥౧౧౩॥ జగతఃకారణవిషయామతిర్హితర్కేణనాపనేయాస్యాత్ । శ్రుత్యుపదిష్టాసే
యంయథోక్తవిజ్ఞానసాధనేహేతుః ॥ ౧౧౪ ॥ శ్రుతిబలవిరహేకోవాతర్కేణహికేవలేననిర్ణేతుం । ప్రభవతికోవావక్తుం
కుతఆజాతాకుతశ్చసృష్టిరియం ॥ ౧౧౫ ॥ సృష్టేరర్వాచీనాదేవానైతాస్యనిర్ణయేకుశలాః । అస్యచజగతోయోసావ
ధ్యక్షస్సత్యలోకనిలయోపి ॥ ౧౧౬ ॥ వేదనవావేదేతిప్రథయతిదుర్బోధరూపతామస్య । తస్మాచ్ఛ్రుత్యభిగమ్యేతర్కవి
రోధఃపదంనవిదధాతి ॥౧౧౭॥ శ్రుతిశతగేయేతస్మిన్మననంశ్రవణాంగమేవనిర్దేష్టుం । ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యోమంతవ్యఇతి
శ్రుతిఃప్రవృత్తేయం ॥ ౧౧౮ ॥ శ్రుతినిర్దిష్టేపిభవేత్తస్యాంసంభావితత్వశంకాపి । తామపనేతుంహ్యేషాశ్రుత్యర్థ
సంభావితత్వవిజ్ఞానే ॥ ౧౧౯ ॥ మననంపరమంసాధనముపదిశతినహిస్వతంత్రమానమితి । శ్రుత్యనుగుణంహితచ్చేద్యథో

క్తవిజ్ఞానసాధనంభవతి ॥౧౨౦॥ ప్రతికూలంమననంయత్తదప్రమాణంహి తేననవిరోధః । సూత్రకృదిమమేవార్థంప్రవక్తి తర్కాప్రతిష్ఠితత్వేన ॥ ౧౨౧ ॥ సిద్ధంహివస్తులోకేదృష్టంమానాంతరాభిగమ్యమితి । తద్వద్బ్రహ్మాపీతిహిదూషణమేతన్నచేహసంభవతి ॥ ౧౨౨ ॥ బ్రహ్మతుయద్యపిసిద్ధంతథాపిమానాంతరంనస్పృశతి । రూపాదియోగరహితంబ్రహ్మయతోభవతినేంద్రియగ్రాహ్యం ॥ ౧౨౩ ॥ నైవానుమానగమ్యంలింగాభావాత్తథాన్యదిహమానం । తస్మాచ్ఛ్రుత్యధిగమ్యేతర్కవిరోధఃస్మృతేర్విరోధోవా ॥౧౨౪॥ బ్రహ్మణిపదమాధాతుంనశక్నుయాత్తేనకోపినవిరోధః।బ్రహ్మణిపరమానందేనబాధకశ్రుతిసమన్వయేకిముపి ॥౧౨౫॥ బ్రహ్మయదికారణంస్యాత్ప్రాగుత్పత్తేస్తదాత్మనాసత్త్వం।కార్యస్యవాచ్యమేతన్నచఖలుయుక్తంవిరుద్ధరూపేణ ॥౧౨౬॥ యదిచప్రధానమేతజ్జగతోజన్మాదికారణంభవతి। ప్రాగుత్పత్తేస్సత్త్వంతదాత్మనాజగతియుక్తమితిచేన్న॥౧౨౭॥ ——సూ॥౭॥అసదితిచేన్నప్రతిషేధమాత్రత్వాత్॥—— ననుసహిచేతనమేకంజగతోజన్మాదికారణంయస్మాత్।శబ్దాదిమచ్చకార్యంస్థూలంపరిదృశ్యతేహిజగదఖిలం ॥౧౨౮॥ బ్రహ్మచతద్విపరీతంకారణముపవర్ణ్యతేతదైవంస్యాత్ । అసదేవకార్యమేతత్ప్రాగుత్పత్తేరితిప్రసజ్యేత ॥ ౧౨౯ ॥ సత్కార్యవాదినస్తేతదనిష్టంస్యాదితీహనాశంక్యం । ప్రతిషేధమాత్రమేతన్నాస్యప్రతిషేధ్యమస్తికించిదపి ॥ ౧౩౦ ॥ సత్త్వంప్రాగుత్పత్తేఃప్రతిషేద్ధుంనైవశక్నుయాదేషః । యతఉత్పత్తేఃప్రాగపి కారణరూపేణసత్త్వమస్యస్యాత్ ॥ ౧౩౧ ॥ హిత్వాకారణసత్తాంప్రాగుత్పత్తేస్తథైవచేదానీం । కార్యస్యనైవదృష్టంసత్త్వంప్రతిషిధ్యతేహితచ్చకథం॥ ౧౩౨ ॥..............

——సూ॥౮॥అపీతౌతద్వత్ప్రసంగాదసమంజసమ్॥—— చేతనకారణతాయాందోషోయందుర్నివారఏవననుస్థితిసమయేజగదేతత్స్థూలమశుద్ధంచదృశ్యతేలోకే ॥౧౩౩॥అప్యయకాలేతదిదంకారణరూపంప్రపద్యసకలమపి।శుద్ధంకారణరూపంస్వీయాశుద్ధ్యాదిధర్మనివహేన ॥ ౧౩౪॥ సంఛాదయేదితిదూషణమేతచ్చదుర్నివారంహి । అవిభాగముపగతానాంభోక్తౄణామపిపరేణపురుషేణ ॥౧౩౫॥ పునరుత్పత్తౌతేషాంభోక్తృవిభాగోపిదుర్లభోభవతి। అసతిచనియామకేస్యాద్భోక్తృవిభాగస్తదాహిముక్తానాం ॥ ౧౩౬ ॥ పునరుత్పత్తిరపిస్యాదిత్యేతద్దూషణంహిదుర్వారం । యదిచేదప్యయకాలేపరేణకార్యంవిభక్తమేవస్యాత్ ॥ ౧౩౭ ॥ స్థితిసమయాదవిశేషాదప్యయఏవాస్యదుర్లభోభవతి । అపృథగ్వ్యవహారేస్యాదప్యయవార్తాహికార్యకారణయోః ॥ ౧౩౮ ॥ యద్యవిభక్తంయదివావిభక్తమేవేహకారణేకార్యః । అప్యయసమయేసోయందుర్వారోదోషఏవఇతిచేన్న॥౧౩౯॥ ——సూ॥౯॥నతుదృష్టాంతభావాత్॥—— నాయందోషఃప్రసరతిజగతోజన్మాదికారణేతస్మిన్।అవిభక్తమేవకార్యంబ్రహ్మణిజన్మాదికారణేభవతి॥౧౪౦॥అప్యయసమయేతత్రచదృష్టాంతోదోషమేనమపనుదతి । మృత్ప్రకృతికావికారాఘటకరకాద్యాఃస్థితివ్యతికాలే ॥ ౧౪౧॥ తామపియంతోపిచతేనసంస్పృజంత్యాత్మధర్మలేశేన । రుచకాదయస్సువర్ణంనసంస్పృజంత్యప్యయేస్వధర్మేణ ॥ ౧౪౨ ॥ పృథ్వీవికారభూతోభూతగ్రామశ్చతుర్విధోయోసౌ । ఉచ్చావచప్రభేదోప్యప్యయకాలేనచాత్మధర్మేణ ॥ ౧౪౩ ॥ యద్వత్పృథివీమేతాంనదూషయతితద్వదేవచేహాపి । బ్రహ్మణివిశుద్ధరూపేనదోషసంసర్గలేశశంకాపి ॥ ౧౪౪ ॥ త్వత్పక్షసాధనేకేవలదృష్టాంతోనోపలభ్యతేకోపి । దూషణమపియచ్చైతత్తదల్పమేవోపదర్శితంభవతా ॥ ౧౪౫ ॥ స్థితిసమయ సులభమపియత్తదప్యయేదర్శితంయతోభవతా।చేతనకారణవాదేతస్మాత్తదిదంనదూషణంకిమపి॥౧౪౬॥ అవిభాగముపగతానామపిభోక్తౄణాంపరేణచాశితౌ।శక్త్యవశేషాదేవచభోక్తృవిభాగఃపునఃప్రవర్తేత॥౧౪౭॥ ——సూ॥౧౦॥స్వపక్షదోషాచ్చ॥—— యోసౌదోషస్సోయంప్రధానవాదేపితుల్యఏవస్యాత్ । శబ్దాదిమచ్చకార్యంప్రధానమేతచ్చతద్విహీనంహి ॥౧౪౮॥ స్థూలంసకలంకార్యంప్రధానమేతద్విలక్షణంతస్మాత్ । యదిచవిలక్షణయోరిహనైవస్యాత్ప్రకృతివికృతిభావోయం ॥ ౧౪౯ ॥ నస్యాత్ప్రధానజగతోస్తవచాయంప్రకృతివికృతిభావోపి । జగతః ప్రాగుత్పత్తేరసత్త్వమపిదుర్నివారమేవస్యాత్ ॥ ౧౫౦॥ అప్యయకాలేపితథాకారణమేతచ్చకార్యధర్మేణ । సంస్పృజ్యేతతథైవహిభోక్తృవిభాగోపిదుర్లభోభాతి ॥ ౧౫౧ ॥ ముక్తానాంచతథైవహిపునరుత్పత్తిస్తుదుర్నివారైవ । యదికేచిదప్యయేపిహ్యవిభక్తరూపాఃపరంప్రధానేన ॥ ౧౫౨ ॥ తేషాంకథంప్ర

ధానం కారణమేషాం ప్రధానకార్యత్వం। యస్మాద్దూషణమేతత్తుల్యమతో నేహ బాధకం భవతి॥ ౧౫౩॥ సూ॥ ౧౧॥ తర్కాప్రతిష్ఠానాదప్యన్యథానుమేయమితి చేదేవమప్యవిమోక్షప్రసంగః॥ ఇత ఆగమగమ్యేర్థే తర్కవిరోధో హి నైవ మాశంక్యః। యస్మాన్నిరాగమాస్తే పురుషోత్ప్రేక్షానిబంధనా ఏవ॥ ౧౫౪॥ పురుషమతివైశ్వరూప్యాద్యతో భవత్యప్రతిష్ఠితాస్తర్కాః। ఉత్ప్రేక్షితాశ్చ నిపుణం కుశలైరనుమాతృభిశ్చ యే తర్కాః॥ ౧౫౫॥ అన్యైరభియుక్తతరైరాభాస్యంతే హి తే చ సర్వేపి। అథ సుప్రసిద్ధకీర్తేః కపిలస్యాస్త్యప్రతిష్ఠితస్తర్కః॥ ౧౫౬॥ ఇతి నాత్ర శంకనీయం ప్రసిద్ధమహసో భవంతి తీర్థంకరాః। బహవః కణభుక్ప్రముఖా విప్రతిపత్తిశ్చ దృశ్యతే తేషాం॥ ౧౫౭॥ తర్కవిదామప్యేషాం కపిలస్సర్వోత్తమో హి భవతీతి। కణభుక్ప్రముఖైరేతైః కపిలోయం నైవ పరిగృహీతోస్తి॥ ౧౫౮॥ అథ చ వయమన్యథైవహ్యనుమాస్యామో యథా న దోషోయం। నైవ హి వక్తుం శక్యం తర్కస్సకలః ప్రతిష్ఠితో నేతి॥ ౧౫౯॥ అర్థాభావనిరాసద్వారా శ్రుత్యర్థనిర్ణయే సోయం। తర్కః కారణమితి హి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి మననసాహాయ్యం॥ ౧౬౦॥ తర్కబలాదేవ యతస్సుఖసంబంధే చ దుఃఖపరిహారే। లోకః ప్రవర్తతే సావతీతసామ్యాదనాగతే తస్మిన్॥ ౧౬౧॥ తస్మాత్సావద్యమిమం తర్కం హిత్వా య ఏష నిరవద్యః। తర్కస్సంశ్రయణీయో భవతీత్యాశాత్ర నైవ కర్తవ్యా॥ ౧౬౨॥ క్వచిదపి విషయే తర్కః ప్రతిష్ఠితస్స్యాత్తథాపి న విమోక్షః। వాగాద్యగమ్యమేతద్బ్రహ్మ యతో దర్శయంతి వేదాంతాః॥ ౧౬౩॥ తత్ర చ తర్కోయం నిరాగమో హి ప్రతిష్ఠితో నేతి। తస్మాదాగమవశతస్తదనుగుణస్స్మృతివచస్సహాయేన॥ ౧౬౪॥ చేతనమద్వయరూపం బ్రహ్మైవైతస్య కారణం సిద్ధం। అన్యచ్ఛ్రుతివిపరీతం ప్రధానమేతస్య కారణం నేతి॥ ౧౬౫॥ బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయే నైవ బాధకం కిమపి। నన్విహ సమన్వయేస్మిన్పునర్విరోధో హి దుర్నివారస్స్యాత్॥ ౧౬౬॥ కపిలస్మృతివచనైరిహ విరోధశంకా తు పరిహృతా పూర్వం। ద్రవ్యం న విభుప్రకృతికమితి యోసౌ కణభుగభిమతస్తర్కః॥ ౧౬౭॥ సంప్రతి తేన విరోధో దుర్వారశ్శ్రుతిసమన్వయే భవతి। కపిలస్తర్కే కుశలః కణభుక్తస్మాదతీవకుశలస్స్యాత్॥ ౧౬౮॥ కణభుక్తర్కవిరోధాచ్ఛ్రుతివచసామిహ సమన్వయోసిద్ధః। ఇతి శంకామతిదేశాదపనేతుం రచితమేతదధికరణమ్॥ ౧౬౯॥ సూ॥ ౧౨॥ ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా అపి వ్యాఖ్యాతాః॥ శిష్టపరిగ్రహవిధురా యే వైశిష్టాపరిగ్రహాస్తైస్స్యుః। అతిదేశేన నిరస్తాస్తే ఖల్వణ్వాదివాదముఖ్యా యే॥ ౧౭౦॥ యోసౌ ప్రధానవాదః ప్రత్యాసన్నో హి వేదవాదస్య। శిష్టైశ్చ పరిగృహీతః శ్రుతిలింగేనోపబృంహితస్తద్వత్॥ ౧౭౧॥ అణుకారణతావాదో నాయం కస్యాపి సమ్మతో భవతి। శిష్టైర్న పరిగృహీతస్తస్మాదత్రాత్యనాదరోభిహితః॥ ౧౭౨॥ తస్య నిరాకరణేపి చ తుల్యం సాధనమిహోపదిష్టం హి। అతిగంభీరం చైతద్బ్రహ్మాగమమాత్రసమధిగమ్యం స్యాత్॥ ౧౭౩॥ తర్కానవగాహ్యత్వం తథైవ తర్కాప్రతిష్ఠితత్వమపి। అపి చాన్యథానుమానేప్యవిమోక్షస్సకలమేతదిహ తుల్యం॥ ౧౭౪॥ నను యది జగదఖిలమపి బ్రహ్మప్రకృతికమితీష్యతే భవతా। బ్రహ్మాద్వితీయరూపం కార్యం సకలం హి భిన్నరూపం హి॥ ౧౭౫॥ కారణవైలక్షణ్యాద్వైలక్షణ్యం హి దృశ్యతే కార్యే। మృత్తంతుభేదతస్స్యాద్ఘటపటయోర్భిన్నరూపతా దృష్టా॥ ౧౭౬॥ బ్రహ్మణ్యప్రత్యక్షే శ్రుతిః ప్రమాణం న చాన్యదిత్యుక్తం। అత్ర పునః ప్రత్యక్షే జగతి విరుద్ధార్థరూపతానుచితా॥ ౧౭౭॥ ఇహ భోక్తృభోగ్యయోర్యః ప్రత్యక్షేణోపలభ్యతే భేదః। బ్రహ్మప్రకృతికతాయాం తస్య చ బాధో భవేత్స చాయుక్తః॥ ౧౭౮॥ ఆదిత్యో యూప ఇతి శ్రుతిర్యథా గౌణమర్థమాచష్టే। తద్వత్సచ్చ త్యచ్చేత్యేవంభూతా శ్రుతిశ్చ గౌణపరా॥ ౧౭౯॥ తస్మాజ్జగదఖిలమపి ప్రధానకారణకముచితమాశ్రయితుం। ఇతి శంకామపనేతుం మునినా రచితం తదేతదధికరణమ్॥ ౧౮౦॥ సూ॥ ౧౩॥ భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్॥ బ్రహ్మ యది చాద్వితీయం కారణముపదిశ్యతే హి వేదాంతైః। భోక్తా హి భోగ్యభావం భోగ్యం వా భోక్తృభావముపగచ్ఛేత్॥ ౧౮౧॥ న హి కారణావిశేషే కార్యవిశేషో హి దృశ్యతే క్వాపి। భోక్త్రాపత్త్యా సత్యామవిభాగో దుర్నివార ఏవ తయోః॥ ౧౮౨॥ జగతి ఖలు భోక్తృభోగ్యావిభక్తరూపేణ సుప్రసిద్ధౌ హి। అనుచితమిదమాశ్రయితుం ప్రమాణసిద్ధార్థబాధనం శ్రుత్యా॥ ౧౮౩॥ ఇతి చేన్నైవం యస్మాల్లోకవదేవాత్ర నిర్ణయో భవతి। మృత్ప్రకృతికా వికారా ఘటకరకాద్యాః పరస్పరం భిన్నాః॥ ౧౮౪॥

మృద్ఘట్యైకాకారా ప్రకృతివికారత్వమత్ర దృష్టం హి । వీచ్యాదయో వికారాస్సముద్రమూలాః పరస్పరం భిన్నాః ॥ ౧౮౫ ॥ తేషాం కారణభూతో సముద్ర ఏకో ద్వితీయ ఆభాతి । రుచకాదయో వికారాస్సువర్ణమూలాస్తథైవ దృశ్యంతే ॥ ౧౮౬ ॥ ఏకస్వరూపమేవ హి సువర్ణమాభాతి తద్వదేవేహ । శబ్దాదయో హి భోగ్యా భోక్తా చావిద్యకశ్చ సంఘాతః ॥ ౧౮౭ ॥ బ్రహ్మవికారాస్సంతో భజంతి భేదం పరస్పరం సర్వే । భేదః ప్రమాణసిద్ధో వీచ్యాదిషు దృశ్యతే యథా లోకే ॥ ౧౮౮ ॥ తద్వద్భోక్త్రాదిష్వపి భేదే నైవాస్తి బాధకం కిమపి । తస్మాత్ప్రకృతపభేదే వికారభేద ఇతి నాయమేకాంతః ॥ ౧౮౯ ॥ వీచ్యాదికార్యజాతే యదయం నియమో హి భంగమాపన్నః । తస్మాచ్ఛ్రుత్యనుసారాద్బ్రహ్మప్రకృతికమిదం హి జగదఖిలం ॥ ౧౯౦ ॥ బ్రహ్మణి కారణరూపే శ్రుత్యంతసమన్వయోపి నిరవద్యః । బ్రహ్మప్రకృతికతాయాం యోసౌ దోషః ప్రదర్శితః పూర్వం ॥ ౧౯౧ ॥ స చ పరిహృతో హి దోషః పరిణామప్రక్రియాం సమాలంబ్య । యదిదం దూషణముక్తం వివర్తవాదావలంబనేన పునః ॥ ౧౯౨ ॥ తదిదం దూషణమఖిలం నిర్మూలయితుం కృతప్రయత్నేన । ఇహ ఖల్వాదృతమనసా మునినా రచితం తదేతదధికరణం ॥ ౧౯౩ ॥ —— సూ ॥ ౧౪ ॥ తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః ॥ —— వ్యవహారావసరే కిల జగత్సమగ్రం విభక్తమాభాతి । పరమార్థతో హి సకలం కారణరూపం న కార్యమన్యదిహ ॥ ౧౯౪ ॥ యస్మాదనన్యతైవ హి విమృష్టయోర్భవతి కార్యకారణయోః । కారణసత్తాం హిత్వా కార్యాసత్త్వం తయోరనన్యత్వం ॥ ౧౯౫ ॥ మృద్ఘటయోరిహ లోకే మృదనన్యత్వం తదేదృశం దృష్టం । సర్వత్ర కార్యజాతే హ్యనన్యతా భవతి కారణే నైవం ॥ ౧౯౬ ॥ ఆరంభణశబ్దాద్యైస్తమేతమర్థం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి । యేనాశ్రుతమిత్యాదావేకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ॥ ౧౯౭ ॥ నిర్దిశ్య తత్ర చాయం దృష్టాంతో హి ప్రదర్శితః శ్రుత్యా । మృత్పిండేనైకేన చ మృణ్మయమఖిలం యథైవ విజ్ఞాతం ॥ ౧౯౮ ॥ యస్మాద్వాచారంభణమేష వికారో హి నామధేయమితి । ఘటకరకాదివికారో వాచైవారభ్యతే హి కేవలయా ॥ ౧౯౯ ॥ పరమార్థతో విమర్శేన వికారో నామ కశ్చిదన్యోస్తి । అనృతాత్మకో వికారో నామైవ హి మృత్తికైవ సత్యమితి ॥ ౨౦౦ ॥ తేజోబన్నేషు తథా త్రీణి హి రూపాణి సత్యమితి చోక్తం । దృష్టాంతోయం బ్రహ్మణ్యుక్తార్థసమర్థనాయ నిర్దిష్టః ॥ ౨౦౧ ॥ బ్రహ్మప్రకృతికమేతత్తద్వ్యతిరేకేణ నాస్తి చైతదితి । ప్రఖ్యాప్య సత్యమేకం బ్రహ్మైవేతి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి ॥ ౨౦౨ ॥ సూత్రే చాదిగ్రహణాచ్ఛ్రుత్యంతరమైతదాత్మ్యమిత్యేవం । మానమితి సూచితం స్యాత్తదనన్యత్వే యథోపదిష్టార్థే ॥ ౨౦౩ ॥ దృష్టాంతైరేతైరిహ భవేదనేకాత్మకత్వమస్యేతి । నైవాశంక్యం యస్మాత్కారణమాత్రస్య సత్యతా కథితా ॥ ౨౦౪ ॥ తస్కరదృష్టాంతోయం వికారజాతస్య చానృతత్వం హి । ప్రథయతి న చేత్తదైవం తదుపన్యాసో హి విఫల ఏవ స్యాత్ ॥ ౨౦౫ ॥ దృష్టాంతే చైతస్మిన్బంధనమిహ తస్కరే వినిర్దిష్టం । అనృతాభిసంధియోగాత్తథైవ దార్ష్టాంతికేపి వక్తవ్యం ॥ ౨౦౬ ॥ ప్రకృతివికారాసత్యాస్స్యాత్తాం కోవానృతాభిసంధస్స్యాత్ । తస్మాదనృతం కార్యం సత్యం స్యాత్కారణం పరం బ్రహ్మ ॥ ౨౦౭ ॥ ఇతి ఖల్వంగీకార్యం దృష్టాంతోయం తదానుకూలస్స్యాత్ । బ్రహ్మ నను నిర్విశేషం సవిశేషం చ ద్విరూపముపదిష్టం ॥ ౨౦౮ ॥ ప్రథయంతి నిర్విశేషం హ్యశబ్దమిత్యాదివాక్యజాలాని । సవిశేషముపదిశంతి శ్రుతివచనాన్యపి చ సర్వకర్మేతి ॥ ౨౦౯ ॥ ఏకత్వం నానాత్వం బ్రహ్మణి సత్యం తదేతదుభయమపి । ఉపయుజ్యేతే తు కర్మణి నానాత్వే నాస్య యచ్చ విజ్ఞానం ॥ ౨౧౦ ॥ ఏకత్వేన చ తస్య జ్ఞానం మోక్షైకఫలమితి న్యాయ్యం । తస్మాత్తదిదమయుక్తం కారణమాత్రస్య సత్యతాకథనం ॥ ౨౧౧ ॥ ఇతి చేన్నైవం శక్యం బ్రహ్మ యతో నిర్విశేషరూపమితి । యస్మిన్సర్వాణీతి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి నేహ నానేతి ॥ ౨౧౨ ॥ నను యది చైవం చేత్స్యాత్సవిశేషనిరూపణం వృథైవ స్యాత్ । శ్రుతివాక్యదర్శితస్య హి వైయర్థ్యం నైవ దృశ్యతే క్వాపి ॥ ౨౧౩ ॥ ఇతి చేన్నైవం యస్మాత్సవిశేషముపాసనార్థముపదిష్టం । తస్య చ పరిణామిత్వం జగదాకారేణ వర్ణితం యదపి ॥ ౨౧౪ ॥ తదపి హి నిర్విశేషప్రతిపత్త్యర్థం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి । అన్నేన సోమ్య శుంగేనేతి శ్రుతిరేతమర్థమాచష్టే ॥ ౨౧౫ ॥ వ్యవహారావస్థాయాం పరాత్మనో భవతి చేశితృత్వమపి । తత్తేశితవ్యభావో జగతస్సర్వస్య వర్ణ్యతే శాస్త్రే ॥ ౨౧౬ ॥ తత్రోపాస్యోపాసకభావో సావీశజీవయోర్భవతి । బోధయితుమేతమర్థం లోకవదిత్యాహ సూత్రకారోయం ॥ ౨౧౭ ॥ పరమార్థావ

స్థాయాం న చేశితవ్యం న వాపి చోపాస్యం । కేవలరూపి ణ్యాత్మా విభాతి నాన్యత్తతోస్తి కించిదితి ॥ ౨౧౮ ॥ శ్రుతిరేషా బోధ యతి హి యస్మిన్ సర్వాణి నేహ నానేతి । దర్శయితు మే గ్ధంతి దనన్యత్వం హి సూత్రితం మునినా ॥ ౨౧౯॥ నను చేత్సకలం కార్యం వికారభూతం యథానృతం తర్హి । లోకవ్యవహా ంవిచ్ఛిత్త్యా తావ్యవస్థితత్వేన । వ్యవహారస్సకలోయం ప్రమా ణమూలః ప్రమాతృమూలశ్చ ॥ ౨౨౦ ॥ సర్వస్య చానృతత్వే న చ ప్రమాతా న హి ప్రమాణం వా । వ్యవహార స్తదభావే కథం హి లోకః ప్రవర్తనా హేతుః ॥ ౨౨౧॥ శాస్త్రీయో విధిరూపో జ్యోతిష్టోమాదిగోచరో యోసౌ । ప్రతిషేధాఖ్యోపి తథా విచ్ఛి ద్యేత ప్రమాణకత్వేవ ॥ ౨౨౨ ॥ శాస్త్రేణ చానృతేన ప్రతిపాద్యం యదపి చాత్మతత్త్వమపి । తచ్చ కథం సత్యం స్యాదిత్యా శంకాత్ర నైవ కర్తవ్యా ॥ ౨౨౩॥ ఆత్మావబోధతః ప్రాగ్జగదఖిలం సత్యరూపమాభాతి । తదుపాశ్రిత్య చ సకలః ప్రమా ప్రమా తృ ప్రమాణవిషయోసౌ ॥ ౨౨౪ ॥ వ్యవహారాశ్చ తథైవ వ్యవస్థితార్థో న చాన్యథా భవతి । స్వప్నవ్యవహారః ప్రాగ్య థా ప్రబోధాన్న బాధ్యతే తద్వత్ ॥ ౨౨౫ ॥ స్వప్నేన చానృతేన హి శుభస్య లాభో యథా భవేల్లోకే । అనృతేన చాత్మలా భస్తథా భవత్యేవ మోక్షశాస్త్రేణ ॥ ౨౨౬ ॥ ⟶ సూ ॥ ౧౫ ॥ భావే చోపలబ్ధేః ॥ ⟵ ఏతస్మాదపి హేతోరనన్యతా భవతి కార్యకారణయోః । యస్మాత్కారణభావే దృష్టా కార్యస్య నియతముపలబ్ధిః ॥ ౨౨౭ ॥ సత్యాం మృది కరకాదిస్సతి చ సువర్ణే త థైవ రుచకాదిః । ఉపలభ్యతే హి తస్మాదనన్యతా భవతి కార్యకారణయోః ॥ ౨౨౮ ॥ నైవాన్యస్య చ భావేన హ్యన్యస్యోప లబ్ధిరిహ దృష్టా । న హ్యశ్వో గోరన్యో గోర్భావే చోపలభ్యతే హ్యశ్వః ॥ ౨౨౯ ॥ ఏవం కులాలభావే ఘటోపలబ్ధిశ్చ నైవ దృ ష్టా హి । సత్యపి నిమిత్తనైమిత్తికభావే న హి తయోరయం నియమః ॥ ౨౩౦ ॥ యదయం నియమో దృష్టో యత్ర స్యాత్ప్రకృతివికృ తిభావోయం । నన్వన్యస్య చ భావేన హ్యన్యస్యోపలబ్ధిరితి న స్యాత్ ॥ ౨౩౧ ॥ ధూమశ్చాగ్నేరన్యస్స చాగ్నిభావేపి నియతము పలబ్ధః । నియతోపలబ్ధియోగాదనన్యతా స్యాదితీహ న హి నియమః ॥ ౨౩౨ ॥ మైవం నివాతదేశే హ్యగ్న్యుద్భావేపి దృశ్య తే ధూమః । అథవా తదనన్యత్వే తద్భావే చోపలబ్ధివిషయత్వం ॥ ౨౩౩ ॥ హేతుం వయం వదామో హేతురయం నాగ్ని ధూమయోర్భవతి । మృద్ఘటయోరిహ దృష్టస్సోయం తస్మాదనన్యతా హి తయోః ॥ ౨౩౪ ॥ అథవా భావాచ్చేతి హి సూ త్రావయవోయమత్ర పఠనీయః । తేనోపలబ్ధిభావాదనన్యతా సాధితైతయోర్భవతి ॥ ౨౩౫ ॥ పూర్వం శబ్దబలేన హ్యన న్యతాదర్శితా హి సూత్రకృతా । ప్రత్యక్షికోపలబ్ధ్యా తదనన్యత్వం ప్రసాధితం హ్యత్ర ॥ ౨౩౬ ॥ ⟶ ❁ సూ ॥ ౧౬ ॥ సత్త్వా చ్చావరస్య ॥ ❁ ⟵ హేతోరేతస్మాదప్యనన్యతా భవతి కార్యకారణయోః । యస్మాత్ప్రాగుత్పత్తేః కారణరూపేణ సత్య మవరస్య ॥ ౨౩౭ ॥ కార్యస్య వాచ్యమేతన్న చేత్తతస్స్యాత్కథం తదుత్పత్తిః । ఉత్పత్తిప్రాక్సమయే యదాత్మనా యన్న వర్త తే కార్యం ॥ ౨౩౮ ॥ న తతస్తస్యోత్పత్తిస్సికతాభ్యస్తైలపూర ఇవ భవతి । తస్మాదనన్యదేవ హి కార్యం సకలం చ కారణేన స్యాత్ ॥ ౨౩౯ ॥ ⟶ సూ ॥ ౧౭ ॥ అసద్వ్యపదేశాన్నేతి చేన్న ధర్మాంతరేణ వాక్యశేషాత్ ॥ ⟵ ప్రాగుత్పత్తేర్ననుయ ది సత్యం స్యాత్కారణాత్మనా కార్యే । స్యాదిహ తదైతయోరియమనన్యతా తచ్చ నైవ సంభవతి ॥ ౨౪౦ ॥ యస్మాత్ప్రా గుత్పత్తేరసత్త్వమస్యోపదర్శయత్యేషా । శ్రుతిరసదేవేదమితి హ్యన్యాప్యేవం శ్రుతిర్హ్యసద్వేతి ॥ ౨౪౧ ॥ తస్మాత్ప్రా గుత్పత్తేరనన్యతా సదసతోః కథం ఘటతే । ఇతి చేన్నైవం యస్మాత్ప్రాగుత్పత్తేరసన్న కార్యం స్యాత్ ॥ ౨౪౨ ॥ కింతు స దేవ హి కార్యం ప్రాగుత్పత్తేరసద్వినిర్దిష్టం । ధర్మాంతరేణ చాయం వ్యపదేశో భవతి యుక్త ఏవాస్య ॥ ౨౪౩ ॥ ధ ర్మాంతరమియమేవ హ్యవ్యాకృతనామరూపతైవాస్య । సచ్ఛబ్దార్హం లోకే యద్వ్యాకృతనామరూపమిహ భవతి ॥ ౨౪౪ ॥ ఉత్పత్త్యనంతరం స్యాద్వ్యాకృతనామస్వరూపతా కార్యే । తదభావాదుత్పత్తేః ప్రాగసదితి కథ్యతే సదేవేదం ॥ ౨౪౫ ॥ అత్రత్యవాక్యశేషాదయమేవార్థః ప్రతీయతే యస్మాత్ । తత్రోపక్రమవాక్యే యదసచ్ఛబ్దేన వర్ణితం పూర్వం ॥ ౨౪౬ ॥ ఉ త్తరవాక్యేన చ తత్సచ్ఛబ్దేనోపవర్ణితం హి పునః । శ్రుత్యంతరేప్యసద్వేత్యత్ర చ యదసత్ప్రదర్శితం తస్య ॥ ౨౪౭ ॥ స్వయ మకురుతేతి చోత్తరవాక్యాత్సద్రూపతాభవేత్తస్మాత్ । యుక్తం ప్రాగుత్పత్తేః కారణరూపేణ సత్త్వమవరస్య ॥ ౨౪౮ ॥ ⟶ సూ ॥ ౧౮ ॥ యుక్తేశ్శబ్దాంతరాచ్చ ॥ ⟵ సత్త్వమనన్యత్వం వా ప్రాగుత్పత్తేశ్చ కారణేనాస్య । కార్యస్య యుక్తమేవ

హియుక్తైశ్శబ్దాంతరాచ్చభాతియతః ॥౨౪౯॥ అత్రచయాయుక్తిస్స్యాత్తైస్సవేదానీనిరూప్యతేధూయః । దధిఘటరు
చకాద్యర్థిభిరేతానిక్షీరమృత్సువర్ణాని ॥ ౨౫౦ ॥ నియతముపాదీయంతేనవైపరీత్యేనతానిగృహ్యంతే । సత్కార్యవాద
ఏవహితదిదంయుక్తంనచేతరత్రాపి ॥ ౨౫౧ ॥ కారణనియమోనస్యాద్యతోసత్కార్యవాదవార్తాస్యాత్ । సర్వత్రా
చావిశేషేకార్యాసత్త్వేతథైవచాన్యత్వే ॥ ౨౫౨ ॥ క్షీరాదేవదధిస్యాన్నమృత్తికాయాస్తథాఘటోప్యేవం । మృదఏవ
స్యాన్నైవక్షీరాదితనియమఏషఇహనస్యాత్ ॥౨౫౩॥ ప్రాక్కార్యస్యాసత్త్వేతుల్యేపిహికశ్చిదతిశయఃక్షీరే।దధ్నస్స్యా
దేవంకిలఘటాదికార్యస్యమృత్తికాదిషుచ ॥ ౨౫౪ ॥ ఇతిచేదేవంహితదాతవాపిసత్కార్యవాదఏవస్యాత్ । కార్యాతిశ
యోమోసౌనక్తివిశేషోహికారణేవాచ్యః ॥౨౫౫॥ సచకారణాత్మభూతోనాపితదన్యోనచాప్యసన్భవతి । యదిచాన్యో
యదిచాసన్ క్షీరాదపివాఘటఃకుతోనభవేత్ ॥౨౫౬॥ క్షీరేపిచాస్యతుల్యంహ్యన్యత్వంవాతథైవచాసత్త్వం । ప్రాగస
దన్యత్కార్యంసమవైతికథంహికారణేపశ్చాత్ ॥ ౫౭ ॥ సమవాయకల్పనావానైవచయుక్తాతుకార్యకారణయోః ।
సంబంధమంతరాఖలునభవతికార్యస్యకారణేసత్త్వం ॥ ౨౫౮ ॥ అతఇహసమవాయోయంసంబంధోయుక్తఏతయోరితి
చేత్ । సమవాయస్యాపితదాసంబంధశ్చాన్యఏవకింనస్యాత్ ॥ ౨౫౯ ॥ సంబంధతాచయస్మాన్నాసంబంధస్యయుజ్య
తేవక్తుం । యదిఖలుసంబంధోయంసంబంధాంతరమపేక్షతేనైవ ॥ ౨౬౦ ॥ సంయోగస్సంబంధోనైవాపేక్షేతతంచస
మవాయం । యదిచేత్సమవాయోయంసమవాయాంతరమపేక్షతేచతదా ॥ ౨౬౧ ॥ తస్యాప్యస్తస్యాప్యన్యస్సంబంధఇతీ
హచానవస్థాస్యాత్ । సంయోగోహిగుణత్వాత్సంబంధాంతరమపేక్షతేనాయం ॥౨౬౨॥ సమవాయోయస్మాదయమ
గుణస్స్యాదితిపునర్నచాశంక్యం । గుణపరిభాషాసేయంనచాత్రతంత్రంపరంత్వపేక్షైవ ॥ ౨౬౩॥ సంయోగస్సంబంధస్స
న్నపిసమవాయమిహాపేక్షతేయద్వత్ । తద్వత్సమవాయోపిస్యాదిహబీజంతుతుల్యముభయత్ర ॥ ౨౬౪ ॥ తాదాత్మ్యమేవచే
హప్రతీయతేజగతికార్యకారణయోః । యస్యాశ్వమహిషయోరివభేదశ్చేత్స్యాత్తయోర్హిసమవాయః ॥ ౩౬౫ ॥ యద
పిచకార్యద్రవ్యంసర్వావయవేషుభవతిసమవేతం । కింవాప్యేకైకస్మిన్నితివక్తవ్యంనయుక్తముభయమపి ॥ ౨౬౬ ॥ స
ర్వావయవేషుయదాతత్ప్రత్యక్షంహిదుర్లభంభవతి । సర్వావయవానామిహభవేద్యదాసన్నికర్షఏతత్స్యాత్ ॥
౨౬౭॥ నచలోకేహిబహుత్వంవ్యస్తగ్రహణేనగృహ్యతేక్వాపి । అవయవశఃప్రత్యేకంకార్యంసమవేతమవయవేషుయ
ది ॥౨౬౮ ॥ ఆరంభకాతిరిక్తాఅప్యవయవినస్స్యురవయవాశ్చాన్యే । ఏకైకస్మిన్హియదాసమవేతంకార్యమభిమతంభవ
తి ॥ ౨౬౯ ॥ ఏకైకసన్నికర్షేసత్యపిగృహ్యేతకార్యమఖిలమపి । ఏకత్రవ్యాపారేవ్యాపారోన్యత్రతస్యనైవస్యాత్ ॥
౨౭౦ ॥ నహిదేవదత్తఏకస్స్రుఘ్నేనివసంస్తుపాటలీపుత్రే । స్రుఘ్నఇవతదహరేవచసన్నిహితస్స్యాదతోనయుక్తమి
దం ॥ ౨౭౧ ॥ ప్రత్యేకపరిసమాప్తిర్గోత్వాదివదస్యవర్ణ్యతేచయదా । ప్రత్యేకమవయవేష్వపిఫలయోగస్స్యాత్తదా
స్యకార్యస్య ॥౨౭౨॥ ఉరసాచపృష్ఠకార్యంస్తనకార్యంవాభవేచ్చశృంగేణ । నైతత్క్వాపిచదృష్టంతస్మాత్కథమేతయో
ర్విభిన్నత్వం ॥ ౨౭౩ ॥ ప్రాగుత్పత్తేరసదిహకార్యంవాకారణేకథంభవతి ।అసతోపిజన్మచేత్స్యాద్వంధ్యాపుత్రోపిజా
యతేనకథం ॥ ౨౭౪॥ అసతోనిస్తత్త్వత్వాన్నస్యాదాకరణమస్యనచయుక్తం । క్షేత్రగృహాదీనామిహమర్యాదాదృశ్య
తేసతామేవ ॥ ౨౭౫ ॥ ప్రాక్స్వర్ణవర్మణోయంవంధ్యాపుత్రోభిషూవరాజేతి। నహ్యసతోమర్యాదావంధ్యాపుత్రస్య
కుత్రచిద్దృష్టా ॥ ౨౭౬ ॥ ఉత్పత్తిరపిచయాస్యాత్క్రియాచసాస్యాత్సకర్తృకాహితథా । నాకర్తృకాక్రియేయంనైవా
సత్కర్తృకాక్వచిద్దృష్టా ॥ ౨౭౭ ॥ ననుయఃకార్యోత్పత్తేఃప్రాగపికార్యంసదేవచేత్తర్హి । వ్యాపారస్సకలోయంవిఫ
లస్స్యాత్కారణస్యసర్వస్య ॥ ౨౭౮ ॥ ఇత్యపినైవాశంక్యంకారకయోగస్తునాత్రవిఫలస్స్యాత్ । యద్యపికారణమేత
త్ప్రాగపిసిద్ధంతథాపిసఫలోయం ॥ ౨౭౯ ॥ కరణవ్యాపారస్స్యాత్కార్యాకారేణయోజయతుమేతత్ । తస్మాదుత్ప
త్తేఃప్రాక్సదనన్యత్కారణేనకార్యమతః ॥ ౨౮౦ ॥ బ్రహ్మప్రకృతికమఖిలంబ్రహ్మానన్యత్తదాత్మనాసదితి । సిద్ధమిహా
యాప్రతిజ్ఞాయేనాత్తక్రమితిచసాపిసిద్ధైవ ॥ ౨౮౧ ॥ సత్త్వాచన్యత్వేకిలయుక్తైరేవసమర్థితేభవతః । శబ్దాంతరాచ్చజ

గత స్తదేవ సమ్యఙ్నిహాపయిష్యతే ॥ ౨౮౨ ॥ పూర్వమసద్వ్యపదేశీయోసౌ శబ్దః ప్రసంజితః కార్యే । తస్మాచ్ఛబ్దాంతర
మిహాసచ్ఛబ్దోయం హి దృశ్యతే కార్యే ॥ ౨౮౩ ॥ యస్మాత్సదేవ సోమ్యేత్యస్మిన్ మంత్రే హి సత్పదేనాదౌ । సృష్టేః పూర్వం
సకలం సదాత్మనైవోపదర్శితం భవతి ॥ ౨౮౪ ॥ కథమసతస్సత్త్వాయదిత్యాక్షిప్య పున స్తదేవ నిర్దిష్టం । సత్త్వేవేత్యేతస్మా
దగ్రే కార్యం సదేవ నాన్యదితి ॥ ౨౮౫ ॥ —సూ॥౧౯॥ పటవచ్చ॥— సంవేష్టితః పటోయం న విశిష్టాయామవి స్తరో భా
తి। పశ్చాత్ప్రసారితోసౌ యావత్స్వాయామవి స్తరో భాతి ॥ ౨౮౬ ॥ న చ సంవేష్టితరూపాత్ప్రసారితోసౌ హి భిద్యతే లోకే।
వేమాదివ్యాపారాత్ప్రాగిహ తంతుషు పటో న గృహ్యేత ॥ ౨౮౭ ॥ వేమకువిందతురీణాం వ్యాపారోసౌ యదా ప్రవృత్త
స్స్యాత్ । తంత్వాత్మనైవ తత్ర స్ఫుటతరముపలభ్యతే తదేవాసౌ ॥ ౨౮౮ ॥ ఏవం సృష్టేః పూర్వం హ్యవ్యాకృతనామరూప
భావేన । సదపి చ కార్యం సకలం స్ఫుటతరమిహ నోపలభ్యతే కిమపి ॥ ౨౮౯ ॥ యద్యావిద్యకమేతన్నామ చ రూపం తథాత్మ
భూతమపి । వ్యాకృతమేతచ్చేత్స్యాత్పరేణ సకలం సదాత్మనా భాతి ॥ ౨౯౦ ॥ —సూ॥౨౦॥ యథా చ ప్రాణాదిః॥—
ప్రాణాయామనిరుద్ధే ప్రాణాపానాది పంచకేపి యథా। ఆకుంచనప్రసారణకార్యం నైవోపలభ్యతే కిమపి ॥ ౨౯౧ ॥ జీవనమా
త్రం కార్యం భాతి చ తస్మిన్ సమీరణాత్మత్వం । ప్రాణాయామవియోగే జీవనమాత్రాధికం హి కార్యమిదం ॥ ౨౯౨ ॥ ఆకుంచ
నాదికం స్యాత్ప్రాణాపానాది భేదదృష్టిశ్చ । తద్వత్సృష్టేః పూర్వం సదాత్మనా భవతి జగదవస్థానం ॥ ౨౯౩ ॥ నైవాభ్యుద
యఫలం స్యాత్తేజోబన్నాదిభేదదృష్టిర్వా । సృష్టేః పశ్చాదఖిలం హ్యభ్యుదయఫలం విభేదదృష్టిర్వా ॥ ౨౯౪ ॥ తస్మాత్సిద్ధం
జగత స్తదనన్యత్వం తదాత్మనా సత్త్వం । ప్రత్యగభిన్నే బ్రహ్మణి వేదాంతసమన్వయోపి నిరవద్యః ॥ ౨౯౫ ॥ —సూ॥
౨౧ ॥ ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః॥— అత్రాహితకరణం తన్నజ్ఞ్యత్వాసౌ ప్రతీయతే సూత్రే।
నన్వేతదనుచితం స్యాద్బ్రహ్మ యదా భవతి జగదుపాదానం ॥ ౨౯౬ ॥ ఇతరవ్యపదేశోయం శ్రుత్యంతేషూపలభ్యతే య
స్మాత్ । ఇహ చానేనేత్యస్మిన్మంత్రే బ్రహ్మాత్మతా హి జీవస్య ॥ ౨౯౭ ॥ తత్త్వమసీత్యేతస్మిన్బ్రహ్మణి జీవాత్మతా
పి నిర్దిష్టా । తస్మాత్ప్రత్యక్పరయోః పరస్పరాత్మత్వమభిహితం భవతి ॥ ౨౯౮ ॥ తేన బ్రహ్మప్రకృతికమిదమఖి
లం జీవకర్తృకం భవతి । యచ్చానిష్టం లోకే నరకాద్యఖిలం హి సృజతి జీవ ఇతి ॥ ౨౯౯ ॥ అభ్యుపగంతవ్యం కిల దోషో
యం దుర్నివార ఏవ తదా । ఆత్మాహితకరణం యన్న హి స్వతంత్రస్య కుత్రచిద్దృష్టం ॥ ౩౦౦ ॥ ఏతన్న్యాయవిరు
ద్ధం స్రష్టృత్వం బ్రహ్మణః కథం ఘటతే । జీవేశయోరభేదే బ్రహ్మగతస్రష్టృతాదిజీవస్య ॥ ౩౦౧ ॥ యదపి చ సం
సారిత్వం జీవగతం బ్రహ్మణోపి దుర్వారం । తస్మాదయం స్వతంత్రో జీవః కర్తాత్మసౌమనస్యకరం ॥ ౩౦౨ ॥ కుర్యా
న్న చాహితం యజ్జన్మజరారోగమరణజాలమపి । న హి కశ్చిదపరతంత్రో నిజాత్మనో బంధనాలయం కిమపి ॥ ౩౦౩ ॥ స్వయ
మేవ తచ్చ సృష్ట్వా తదనుప్రవిశన్నిదుఃఖమనుభవతి । అత్యంతనిర్మలస్సన్నతిమలినం దేహమాత్మభావేన ॥ ౩౦౪ ॥ నైవో
పేయాత్స్వయమిహ కృతమపి యద్దుఃఖకరమిదం జహ్యాత్ । విరచితమిదం విచిత్రం జగన్మయేతి స్మరేదయం జీవః ॥ ౩౦౫ ॥
సర్వో లోకస్స్రష్టం స్మరతి హి కార్యం కృతం మయేత్యేవం । మాయావీ నిజమాయాం స్వేచ్ఛామాత్రాద్యథోపసంహర
తి ॥ ౩౦౬ ॥ ఏవం శారీరోపి చ సృష్టిమిమాం నోపసంహరేద్ధి కుతః । స్వమపి శరీరం త్యక్తుం నానాయాసేన శక్నుయాజ్జీవః ॥
౩౦౭ ॥ తస్మాద్ధితక్రియాదేరదర్శనాదనుచితైవ సృష్టిరియం। ఇత్యాశంకాం నిరసితుమేతత్సూత్రం ప్రదర్శితం మునినా ॥ ౩౦౮ ॥
—సూ॥౨౨॥ అధికం తు భేదనిర్దేశాత్॥— అత్ర తు శబ్దో యోసావాక్షేపనిరాసఫలక ఇహ భవతి । యోసౌ
శారీరస్స్యాత్స్రష్టారం తం వయం న చ బ్రూమః ॥ ౩౦౯ ॥ యశ్శారీరాదధికస్సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిసంపన్నః । తం పరమేశ్వ
రమేవ తు జగతః స్రష్టారమిహ వయం బ్రూమః ॥ ౩౧౦ ॥ న చ తస్య విద్యతే కిల హితమహితం వేహ నిత్యతృప్తత్వాత్ । శారీ
రే తత్సర్వం స చ న స్రష్టా పరం తు పరమాత్మా ॥ ౩౧౧ ॥ పరమేశ్వరే తు తస్మిన్కథం హితాకరణలక్షణో దోషః । యస్మాద
సౌ పరాత్మాభిన్నత్వేనోపదిశ్యతే శాస్త్రే ॥ ౩౧౨ ॥ ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మంతవ్య ఇతి శ్రుతి స్తథైవేయం । సోన్వేష్టవ్య ఇ
తి శ్రుతిరపి భేదం త్వీశజీవయోర్వక్తి ॥ ౩౧౩ ॥ న హి కర్తృకర్మభావో వినైవ భేదం క్వచిత్ప్రసిద్ధోస్తి । తస్మాదసౌ పరా

త్మాకర్మత్వేనోపదిష్ట ఇహ యోఽసౌ ॥౩౧౪॥ సహి ఖలు భవతి పరాత్మా స్రష్టా తస్మిన్న దోషశంకాపి । నను తత్త్వమసీత్యే
షా శ్రుతిర్వ్యర్థభేదం తయోః ప్రదర్శయతి ॥ ౩౧౫ ॥ యో వా శ్రుతమిత్యన్యా శ్రుతిరప్యేతం తయోర్నిరూపయతి । కథమే
కస్మిన్ బ్రహ్మణి భేదాభేదౌ తు సంభవేయాతామ్ ॥ ౩౧౬ ॥ ఇతి నాత్ర శంకనీయం యత ఇహ భేదోఽప్యుపాధిమూలస్స్యాత్ ।
ఆవిద్యక దేహాదావహం మమాధ్యాసకలితో యోఽసౌ ॥ ౩౧౭ ॥ సహి శారీరస్తస్మాద్భేదో నిర్దిశ్యతే హి పరమేశే । నిత్య
నివృత్తావిద్యో యతః పరాత్మా హి దోషనిర్ముక్తః ॥౩౧౮॥ అవివేకలక్షణోఽసావధ్యాసో యావదస్తి శారీరే । తావత్సంసారి
త్వం తస్య స్రష్టృత్వమీశ్వరస్య స్యాత్ ॥ ౩౧౯ ॥ అవివేకమఖిలమేతం వ్యుదస్య చైతన్యరూపమాత్రేణ । ప్రతిబోధితో
యదాసౌ తదా న భేదస్తదా న సంసారః ॥ ౩౨౦ ॥ పరమేశ్వరస్తదా స్యాన్న స్రష్టా కింత్వఖండరూపస్స్యాత్ । తదభిప్రా
యేణైవ హి తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజాలేన ॥౩౨౧॥ నవధా ప్రపంచితోఽయం ప్రత్యక్పరమాత్మనోరభేదో హి । అవివేకకృతా
భ్రాంతిర్యా తు హి తాం కరణదోషమూలం స్యాత్ ॥ ౩౨౨ ॥ బ్రహ్మాభేదే సత్యపి న స్రష్టా భ్రాంతికలితో జీవః । తదభావా
చ్చ పరాత్మా జగతస్స్రష్టేతి సర్వమనవద్యమ్ ॥౩౨౩॥ — సూ॥౨౩॥ అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః॥ — నన్విదమఖండ
రూపే బ్రహ్మణి వైచిత్ర్యమనుపపన్నమిహ । ఏకశ్శారీరస్స్యాదన్యః పరమేశ్వరశ్చ భవతీతి ॥౩౨౪॥ కార్యకృతం వైచిత్ర్యం స్వ
రూపకృతమపి నిరూపితం శాస్త్రే । ఇతి దోషో న తు శంక్యో హ్యశ్మాదివదేవ సర్వముపపన్నమ్ ॥౩౨౫॥ పృథివీత్వజాతికలితా
అప్యశ్మానో భవంతి వజ్రాద్యాః । కేచిన్మహార్హమణయో మధ్యమవీర్యాశ్చ సూర్యకాంతాద్యాః ॥ ౩౨౬ ॥ అన్యే శ్వవా
యసానాం ప్రహరణఫలకా భవంతి పాషాణాః । పార్థివభాగోపగతేష్వపి బీజేషు చ తథైవ వైచిత్ర్యమ్ ॥ ౩౨౭ ॥ పత్రఫల
పుష్పగంధైరనేకవిధమేవ లక్ష్యతే లోకే । ఏకస్యాన్నరసస్యాప్యధ్యాత్మం లోహితాది వైచిత్ర్యమ్ ॥ ౩౨౮ ॥ బ్రహ్మణ్య
ఖండరూపే తద్వజ్జీవేశభావవైచిత్ర్యమ్ । స్రష్టృత్వం భోక్తృత్వం సర్వజ్ఞత్వం తథైవ చాజ్ఞత్వమ్ ॥ ౩౨౯ ॥ తస్మాత్సిద్ధం
జగతో బ్రహ్మైవ తు కారణం న చాన్యదితి । బ్రహ్మణ్యేవం రూపే వేదాంతసమన్వయోఽపి నిరవద్యః ॥ ౩౩౦ ॥ నను పరమాత్మా
జగతో న కారణం స్యాద్యతోఽయమసహాయః । అసహాయస్స చ లోకే స్రష్టృత్వం నోపలభ్యతే క్వాపి ॥ ౩౩౧ ॥ ససహాయ
స్స్రష్టా స్యాన్న చాసహాయ ఇతి లోకనయసిద్ధమ్ । న్యాయవిరోధాద్బ్రహ్మణి జగతస్స్రష్టృత్వమనుపపన్నం హి ॥౩౩౨॥
తస్మాద్వేదాంతానాం సమన్వయోఽప్యత్ర దురుపపాదస్స్యాత్ । ఇత్యాశంకాం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం ముని
నా ॥౩౩౩॥ — సూ॥౨౪॥ ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధి॥ — లోకే కార్యారంభే యే చ కులాలాదయో
హి కర్తారః । మృద్దండచక్రసచివాస్సంతః కార్యేషు తే ప్రవర్తంతే ॥౩౩౪॥ యద్బ్రహ్మ తదసహాయం కార్యం జగదఖిలమతి
దురారంభమ్ । కథమీదృశస్య జగతః స్రష్టృ సహాయం భవేత్పరం బ్రహ్మ ॥ ౩౩౫ ॥ ఇతి చేన్నైవం యస్మాత్క్షీరవదేవేదమఖి
లముపపన్నమ్ । క్షీరం జలం వినైవ హి సహాయమన్యం యథా హి లోకేఽస్మిన్ ॥౩౩౬॥ దధికరకాకారేణ చ పరిణమతే బ్రహ్మ
తద్వదేవేదమ్ । జగదాత్మనా స్వభావాద్వినా సహాయం తథైవ పరిణమతే ॥ ౩౩౭ ॥ నన్వసహాయం క్షీరం నైవ హి దధ్యాత్మ
నా చ పరిణమతే । ఔష్ణ్యాదినా హి లోకే క్షీరం దధి భవతి న స్వతః క్వాపి ॥ ౩౩౮ ॥ ఇతి చేన్నేయం శంకా స్వయమపి దధిభా
వమేతదుపయాతి । ఔష్ణ్యాదినా దధి స్యాత్త్వరయేత్యేతచ్చ లోకసిద్ధమిదమ్ ॥౩౩౯॥ దధిభావశీలతా యది న స్యాత్స్వయ
మస్య నైవ చౌష్ణ్యాద్యైః । దధిభావోఽస్య బలాదిహ యుజ్యేత కదాపి కుత్రచిద్వాపి ॥౩౪౦॥ న హి లోకే వాయుర్వాప్యాకాశో
వాథవా తదన్యో వా । ఔష్ణ్యాదినా బలాద్వా దధిభావగతోఽపి కుత్రచిద్దృష్టః ॥౩౪౧॥ — సూ॥౨౫॥ దేవాదివదపి లోకే॥ —
దేవా ఋషయః పితరో గంధర్వాశ్చాపి జగతి విఖ్యాతాః । తే ఖల్విచ్ఛామాత్రాత్సృజంతి హర్మ్యాణి రమ్యరూపాణి ॥
౩౪౨ ॥ తద్వద్విచిత్రరూపాణ్యపి గాత్రాణి చ సృజంత్యభిధ్యానాత్ । ఉపసంహరంతి పునరపి తాన్యఖిలాని చ నిజే
చ్ఛయైవేతి ॥ ౩౪౩ ॥ రేతస్సేకసహాయం వినా బలాకాపి గర్భమిహ ధత్తే । ప్రస్థానసాధనం వా కిమపి హ్యనపేక్ష్య
పద్మినీ చ తథా ॥ ౩౪౪ ॥ ఉపసర్పతి హ్యయత్నాత్సరోంతరాత్సరోంతరం తద్వత్ । ఏవం బ్రహ్మాపి తదా వినా
సహాయం ప్రవర్తతే కార్యే ॥ ౩౪౫ ॥ నన్విహ దృష్టాంతోఽయం న చానురూపో విభాతి కశ్చిదపి । దేవాదికర్తృకాయాం

సృష్టా దేవాదిదేహ ఏవ స్యాత్ ॥ ౩౪౬ ॥ కారణమపి చ బలాకా స్తనయిత్నురవేణ గర్భమిహ ధత్తే । చేతననియోజితైవ హి సరోఽన్తరం పద్మినీ యమనుపసరతి ॥ ౩౪౭ ॥ తస్మాచ్చేతనకర్తృకసృష్టౌ దృష్టాంత ఏష విషమస్స్యాత్ । ఇతి చేన్నైష్కం యయస్మాద్దృష్టాంతో యం హి భవతి న చ విషమః ॥౩౪౮ ॥ దృష్టాంతేన వివక్షితమిహ హి కులాలాదికర్తృవైధర్మ్యం । బాహ్యం సాధనమిహ కిల యథా కులాలాదయో హ్యపేక్షంతే ॥ ౩౪౯ ॥ ఏవం దేవాద్యా ఇహ నాపేక్షంతే హి సాధనం బాహ్యం । బ్రహ్మాపి తద్వదేవ హి జగదారంభేన సాధనం కిమపి ॥ ౩౫౦ ॥ బాహ్యమపేక్షత ఇతి ఖల్వంశస్తుల్యో హి సోఽయమనుభూయత్ర । దేవాదయో యథా వా నిజయోగబలేన సంసృజంత్యేవం ॥ ౩౫౧ ॥ బ్రహ్మాపి విశ్వమేతత్సృజత్యచింత్యాత్మశక్తియోగేన । శ్రుతిరపి తమేతమర్థం న తస్య కార్యమితి దర్శయత్యేషా ॥ ౩౫౨ ॥ తస్మాదసహాయేపి బ్రహ్మణి వియదాదికారణత్వం స్యాత్ । బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయో హి భవతి నిరవద్యః ॥ ౩౫౩ ॥

సూ॥ ౨౬॥ కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా॥ నన్వత్ర శ్రీరాద్యైర్దృష్టాంతైర్బ్రహ్మ జగదుపాదానం । అసహాయమేవ భవతీత్యేతత్సర్వం ప్రపంచితం పూర్వం ॥ ౩౫౪ ॥ తచ్చైతదనుపపన్నం యస్మాత్క్షీరాది భవతి పరిణామి । తద్దృష్టాంతబలేన హి యథా సహాయస్య కారణత్వం స్యాత్ ॥౩౫౫ ॥ పరిణామికారణత్వం తథైవ పరమాత్మనోస్య వక్తవ్యం । బ్రహ్మాపి నిర్విశేషం జగదాకారేణ పరిణమేత తదా ॥ ౩౫౬ ॥ కృత్స్నప్రసక్తిదోషాద్ద్రష్టవ్యత్వోపదేశవైయర్థ్యం । కృత్స్నప్రసక్తిరత్ర తు జగదాకారేణ కృత్స్నపరిణామః ॥౩౫౭ ॥ కృత్స్నస్య కార్యభావాపత్త్యా ద్రష్టవ్యతాస్య నైవ స్యాత్ । యద్యేకదేశమాత్రే జగదాకారేణ పరిణమేత తదా ॥౩౫౮ ॥ నిరవయవభావబోధకశబ్దా యే చాస్య వేదనిర్దిష్టాః । నిష్కలశబ్దపురోగా విరుద్ధకథనేన తే హి కుప్యేయుః ॥ ౩౫౯ ॥ నిరవయవస్య చలోకేన చైకదేశైకదేశిభావస్స్యాత్ । యది వా పరిణామస్స్యాద్యది వా కృత్స్నస్య కార్యపరిణామః ॥౩౬౦॥ యద్యేకదేశిభావస్తదాస్య చానిత్యతాపి దుర్వారా । తస్మాచ్చేతనకారణవాదోయమయుక్త ఏవ భాతీహ ॥౩౬౧॥ నిరసితుమిమమాక్షేపం మునినా రచితం తదేతదధికరణం॥

సూ॥ ౨౭॥ శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్॥ అత్ర తు శబ్దో యోసావుక్తాక్షేపస్య నిరసనార్థస్స్యాత్॥ ౩౬౨॥ చేతనకారణవాదే నాయం దోషః ప్రవర్తతే కోపి । ఇహ కారణస్య రూపే శ్రుతిః ప్రమాణం న కేవలస్తర్కః॥ ౩౬౩ ॥ జగతస్సృష్ట్యారంభే పరిణమతే బ్రహ్మ తత్స్వరూపేణ । న చ పరిణమతే కృత్స్నం తదితి శ్రుతిరేవ బోధయత్యేషా ॥ ౩౬౪ ॥ సోకామయతేత్యాద్యా పాదోస్యేత్యేవమాదికా చ తథా । తదిదం హి శబ్దమూలం బ్రహ్మ యథా శబ్దమభ్యుపేయం స్యాత్ ॥౩౬౫॥ నైవ హ్యతీంద్రియార్థే వినైవ శబ్దం యథార్థబుద్ధిస్స్యాత్ । అస్యాతీంద్రియభావం న చక్షుషేతి శ్రుతిః ప్రబోధయతి ॥ ౩౬౬ ॥ నైతాదృశస్య తస్య హి రూపం శబ్దం వినైవ తర్కేణ । అపి వా నిర్ధారయితుం ప్రతిపాదయితుం చ కోపి శక్తస్స్యాత్ ॥౩౬౭॥ మణిమంత్రశక్తయోపి తు విచిత్రకార్యైకసాధనీభూతాః । దృశ్యంతే ఖలు లోకే తా అప్యుపదేశసమధిగమ్యాశ్చ ॥ ౩౬౮ ॥ కిముతాచింత్యమహిమ్నః పరాత్మనశ్శక్తిరప్రతర్క్యేతి । తస్మాచ్ఛ్రుత్యభిగమ్యే జగతో జన్మాదికారణే తస్మిన్ ॥ ౩౬౯ ॥ కృత్స్నప్రసక్తిరూపా దోషా నైవేహ శంకితుం శక్యాః । నన్విహ విరుద్ధమర్థం శ్రుతిరప్యేషా కథం ప్రబోధయతి ॥ ౩౭౦ ॥ పరిణమతే న చ కృత్స్నం పరిణమత ఇదం విరుద్ధమాభాతి । అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతీత్యాదికమర్థవాక్యేషు ॥౩౭౧॥ భవతి వికల్పాశ్రయణం విరోధపరిహారకారణం తేషు । తత్కర్మకాపురుషతంత్రం యతో వికల్పాదితత్రయుక్తం స్యాత్ ॥ ౩౭౨॥ జ్ఞానం తు వస్తుతంత్రం ప్రమాణజన్యమితి సుప్రసిద్ధం హి । వస్తుని న వికల్పస్స్యాత్స చ క్రియాయాం హి దృశ్యతే శాస్త్రే ॥ ౩౭౩ ॥ అవిరుద్ధా ఖల్వేషా శ్రుతిః ప్రమాణం స వై పరీత్యేన । పరిణామవాదపక్షే సావయవత్వం హ్యనిత్యతాపి స్యాత్ ॥ ౩౭౪ ॥ తస్మాచ్చేతనకారణవాదోపి హి నయుక్త ఏష ఇతి చేన్న । ఇహ ఖలు వివర్తవాదాశ్రయణే తాత్పర్యమస్య సూత్రకృతః ॥ ౩౭౫॥ అత్ర చ న విరోధస్స్యాద్వ్యానిత్యతాదిదోషశంకాపి । మాయావీవ పరాత్మా నిజమాయాశక్తియోగమాలంబ్య ॥౩౭౬॥ నిరవయవోనిత్యోపి హి జగదాకారేణ భాసతే బహుధా । తిమిరహతలోచనానాం చంద్రో హి యథా హ్యనేకధా భాతి॥౩౭౭॥ తద్వదవిద్యాకబళితనిజాత్మభాసాం స భాతి విశ్వాత్మా । ప్రాదేశికా హి మాయా జగదాకారోపి చైకదేశగతః ॥ ౩౭౮ ॥

మాయాయోగవిహీనం బ్రహ్మద్రష్టవ్య భావముపయాతి । మాయోపాధిసహాయాత్సకలంతత్స్యోపపన్నమేవస్యాత్ ॥ ౩౭౯॥పరిణామవాదపక్షెదోషోఽయంనహివివర్తవాదేపి॥ సూ॥౨౮॥ఆత్మనిచైవంవిచిత్రాశ్చహి॥ ఆత్మానుపమర్దేనహిసృష్టిరియంబ్రహ్మణాకథంఘటతే ॥౩౮౦॥ ఇతినాత్రశంకనీయాంయత ఇహసృష్టిస్తథైవదృష్టాహి । మాయావ్యాదిషులోకేవినాస్వరూపోపమర్దముపలబ్ధా ॥ ౩౮౧ ॥ హస్త్యశ్వరథపదాతిప్రముఖానాంసృష్టిరేవమన్యత్ర । స్వప్నదృగాదిషుదృష్టాతత్రైవసృష్టిర్భవేత్పరాత్మనిచ ॥ ౩౮౨ ॥ తత్రయథానైతేస్యుర్దోషామాయామయత్వయోగేన । తద్వద్బ్రహ్మణినైతేదోషాజగతోస్యమాయికత్వేన ॥ ౩౮౩ ॥ తస్మాన్నిరవయవేస్మిన్వేదాంతసమన్వయోపినిరవద్యః ॥

సూ॥౨౯॥స్వపక్షదోషాచ్చ॥ చేతనకారణవాదేయోసౌదోషఃప్రసంజితస్సోయం ॥౩౮౪॥ తుల్యఃప్రధానవాదేపరమాణుప్రకృతిభావవాదేపి। శబ్దాదిరహితమేతన్నిరవయవంచ ప్రధానమణ్వాది ॥ ౩౮౫ ॥ సావయవస్యచశబ్దాదిమతఃకారణమితిప్రతిజ్ఞాతం । తత్రచపూర్వోక్తోసౌదోషోయందుర్నివారఏవస్యాత్ ॥ ౩౮౬ ॥ అణుకారణతావాదేహ్యణురపరేణాణునాహిసంయుక్తః । ద్వ్యణుకాదిజనయతీతిప్రపంచితంతచ్చనైవయుక్తతరం ॥౩౮౭॥ నిరవయవయోస్తయోరిహసంయోగస్స్యాద్యథైకదేశేన । పరమాణూనాంహితదాసావయవత్వంతుదుర్నివారంస్యాత్ ॥ ౩౮౮॥ సర్వావచ్ఛేదేనతుసంయోగోయదితథాపిదోషోయం । ప్రథిమానుపపత్త్యాదిఃకార్యస్యస్యాదతోనదోషోయం ॥ ౩౮౯॥ పరిహృతఏవహిపూర్వందోషోయంబ్రహ్మకారణత్వేహి । తస్మాన్నిరవయవమపిబ్రహ్మేదంభవతిజగదుపాదానం॥౩౯౦॥ బ్రహ్మణితథావిధేస్మిన్వేదాంతసమన్వయోపినిరవద్యః । నన్విహసశరీరాణాంకార్యోత్పాదైకసాధికాశక్తిః ॥ ౩౯౧ ॥ మాయావిప్రభృతీనాందృష్టాంతోక్తైవచాశరీరస్య । బ్రహ్మణ్యశరీరేస్మిన్ జగదుత్పాదప్రయోజికాసక్తిః ॥ ౩౯౨ ॥ కథమితిశంకాంనిరసితుమిదమధికరణంప్రదర్శితంమునినా॥ సూ॥౩౦॥సర్వోపేతాచతద్దర్శనాత్॥ యద్యపిమాయావ్యాదిషుసశరీరేష్వేవదృశ్యతేశక్తిః ॥ ౩౯౩ ॥ భవతితథాపినదోషోయతఃపరాత్మాహ్యకుంఠితైశ్వర్యః । నచశక్తిప్రతిబంధఃకదాపితస్యాస్త్యలుప్తశక్తిత్వాత్ ॥౩౯౪॥ శారీరేహికిలేవంకార్యారంభేశరీరసాహాయ్యం । యస్మాచ్ఛారీరోసౌశరీరసంయోగసాధనోభవతి ॥ ౩౯౫॥ పరమాత్మాతుశరీరంవినాపితత్సర్వశక్తిసంపన్నః । దర్శయతిశ్రుతిరేషాపరాత్మనస్సర్వశక్తిసంయోగం ॥ ౩౯౬ ॥ యస్మాత్పరాస్యశక్తిర్వివిధేతితథైవసర్వకర్మేతి । తస్మాదేకస్యయథాసామర్థ్యంస్యాత్తథాపరస్యాపి ॥౩౯౭॥ సామర్థ్యంభవతీతిహినచాయమేకాంతఇత్యభిప్రాయః॥ సూ॥౩౧॥వికరణత్వాన్నేతిచేత్తదుక్తం॥ ఏతదచక్షుశ్శ్రోత్రంతథైవచాపాణిపాదమిత్యేషా ॥ ౩౯౮ ॥అశ్రోత్రమవాగమనా ఇతిశ్రుతిహ్యకరణంవినిర్దిశతి । ఏవంవిధస్యతస్యస్రష్టృత్వంస్యాద్విరుద్ధమితిచేన్న ॥ ౩౯౯ ॥ ఏతస్యచోత్తరంతుప్రదర్శితంనేహకిమపివక్తవ్యం । మాయాశక్తిసహాయాత్పరమాత్మాసృజతివిశ్వమఖిలమపి ॥ ౪౦౦ ॥ స్వేచ్ఛామాత్రాత్సకరణమాత్మశరీరంమనోజ్ఞమాతనుతే । తేనచవిహరతిభక్తైరుపదిశతినిజాత్మతత్త్వమఖిలమపి ॥ ౪౦౧ ॥ సంహరతిదనుజవర్గంపాలయతిచదీనలోకమఖిలమపి । ఉపసంహృత్యచసకలంకేవలరూపేణభాతివిశ్వాత్మా ॥౪౦౨॥ తస్యాకుంఠితశక్తేర్నైవాశక్యంహివిద్యతేకిమపి। తస్మాద్వేదాంతానాంబ్రహ్మణిపరమేసమన్వయోయుక్తః ॥౪౦౩ ॥ సూ॥౩౨॥ నప్రయోజనవత్త్వాత్ ॥సృష్టిప్రవృత్తిరేషానహిభవతిపరాత్మనోనయుక్తతమా । లోకేప్రవృత్తిరేషాదృష్టాహ్యాత్మప్రయోజనార్థైవ ॥౪౦౪॥ ఆత్మప్రయోజనార్థాపరాత్మనస్స్యాద్యదాప్రవృత్తిరియం।వ్యాహన్యేతతదానీంపరితృప్తత్వంపరాత్మనస్తదిదం॥ ౪౦౫॥ ఉన్మత్తస్యయథావాప్రవృత్తిరేవంపరాత్మనోభవతి । సర్వజ్ఞత్వంతస్యశ్రుతినిర్దిష్టంవిరుద్ధమేవస్యాత్ ॥౪౦౬॥ నాప్యప్రవృత్తిరస్యతుపరాత్మనోవక్తుమత్రయుక్తతమా । సృష్టిశ్రుతివచసామిహవిరోధశంకాపిదుర్నివారైవ ॥౪౦౭॥ తస్మాదన్యాయ్యోయంచేతనసృష్టిఃశ్రుతిఃప్రణీతాపి । ఇతిశంకాంపరిహర్తుంమునినారచితంతదేతదధికరణం ॥౪౦౮॥ సూ॥౩౩॥లోకవత్తులీలాకైవల్యం॥ శ్రుతినిర్దిష్టాసేయంసృష్టిః కేవలమిహాస్యలీలైవ । లోకేయథాచరాజ్ఞఃక్రీడాదిషుభవతికేవలంలీలా ॥ ౪౦౯ ॥ అనపేక్ష్యకించిదపివాప్రయోజనంతద్వదేవదేహోపి । పద్మ

మాత్మనః ప్రవృత్తిర్లీలామాత్రైవ చాంతరేణ ఫలం ॥ ౪౧౦ ॥ రాజాదేః క్రీడాస్వపి యథా వేచ్చ కించిత్ప్రయోజనం స్యాత్తథా । పర
మేశ్వరస్య సృష్టిక్రియాసు నాస్తి ప్రయోజనం కిమపి ॥ ౪౧౧ ॥ యస్మాదసౌ పరాత్మా సదాప్తకామ ఇతి గీయతే శాస్త్రైః । త
స్మాచ్ఛ్రుతివచసామిహ సమన్వయే నైవ బాధకం కిమపి ॥ ౪౧౨ ॥ నను పరమాత్మాసోऽయం జగతో జన్మాదికారణం న భవేత్ ।
యస్మాదసౌ పరాత్మా విషమాం సృష్టిం హి జగతో నిర్మాతి ॥ ౪౧౩ ॥ అత్యంతసుఖసమృద్ధాన్ దేవాన్ సృజతీహ మర్త్యవర్గ
మపి । మధ్యమసుఖభాజమిమం తథైవ చాత్యంతదుఃఖభాజోऽపి ॥ ౪౧౪ ॥ పశ్వాదీనపి సృజతీహ తేన చ వైషమ్యమస్య దుర్వా
రం । ప్రళయావసరే సర్వప్రాణిని కాయం వినాపరాధేన ॥ ౪౧౫ ॥ సంహరతస్తస్యైవ తు పరాత్మనో నిర్ఘృణత్వమనివా
ర్యం । క్రూరత్వమపి చ తస్య హి దుఃఖవిధానాత్తథైవ దుర్వారం ॥ ౪౧౬ ॥ రాగద్వేషాదికమపి పృథగ్జనస్యేవ తస్య దుర్వా
రం। అపహతపాప్మని తస్మిన్ సర్వజ్ఞత్వం యదుక్తమీదృశం ను కథం ॥౪౧౭॥ తస్మాన్న జగత్కారణమాత్మా వైషమ్యనిర్ఘృ
ణత్వాభ్యాం। ఇత్యాశంకాం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా ॥ ౪౧౮ ॥ సూ॥ ౩౪॥ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సా
పేక్షత్వాత్తథా హి దర్శయతి॥ ఇతి చేన్నైవం యస్మాన్న చాస్య వైషమ్యనిర్ఘృణత్వే స్తః । యది నిరపేక్షః స్వయం వి
షమాం సృష్టిం హి నిర్మిమీతే చేత్ ॥ ౪౧౯ ॥ స్యాతామేతౌ దోషౌ తస్య పరాత్మనః కింతు సాపేక్షః । ప్రాణికృతౌ యౌ
ధర్మాధర్మావేవ హ్యాపేక్ష్య సృష్టిమిమాం ॥ ౪౨౦ ॥ రచయతి స చాయమాత్మా కుతోऽస్య వైషమ్యనిర్ఘృణత్వే తు । యద్వ
ద్వ్రీహియవాదిషు సాధారణకారణం చ పర్జన్యః ॥ ౪౨౧॥ తద్వత్పరమాత్మా స్యాత్సాధారణకారణం జగత్సృష్టౌ ।తత్త
ద్బీజాన్యేవ వ్రీహ్యాదివిశేషకారణాని యథా ॥౪౨౨ ॥ తత్తత్కర్మాణి తథా దేవాదివిశేషకారణాని స్యుః । నేశాపరాధ
మూలా సృష్టిః కర్మాపరాధమూలైవ ॥ ౪౨౩ ॥ వైషమ్యాదినిరాసే సాపేక్షత్వం హి యచ్ఛ్రుతస్యోక్తం । తదిదం సాపేక్ష
త్వం ప్రపంచ్యతే సపది సూత్రశేషేణ ॥ ౪౨౪॥ దర్శయతి శ్రుతిరేషా సాపేక్షత్వం య దేష ఏవేతి । ఊర్ధ్వం హి నేతుమిచ్ఛ
తి యం చ పరాత్మా తమేనమాదౌ హి ॥ ౪౨౫ ॥ కారయతి కర్మ సాధ్వితి యం చాధో నేతుమిచ్ఛతి హ్యాత్మా । తమసాధు
కర్మ కారయతీత్యేషాపి ప్రదర్శయత్యేవం ॥౪౨౬॥ నన్విహ కారయితృత్వాత్ఫలప్రదాతృత్వమస్య నిర్దిష్టం। కారయితృత్వే
తస్య చ సాపేక్షత్వం కథం భవేదితి చేత్ ॥ ౪౨౭ ॥ జన్మాంతరవాసనయా కుర్వంతం కారయత్యసావాత్మా । తేన చ సాపే
క్షత్వేన బాధకం కిమపి శంకితుం శక్యం ॥ ౪౨౮ ॥ యది చాకుర్వంతమపి హ్యాత్మా సాధ్వాది కర్మ కారయతి । భవతి తదా
యం దోషః సాపేక్షత్వం చ దుర్ఘటం తస్య ॥౪౨౯॥ సూ॥౩౫॥ న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాత్॥
నన్విహ సాపేక్షత్వం యచ్చోక్తం తచ్చ దుర్ఘటం భాతి । యస్మాత్ప్రళయావసరే నిర్లేపం భవతి కర్మ సకలమపి ॥౪౩౦॥ ఉ
త్తరకాలం సృష్టౌ వైషమ్యకరస్య కర్మణోऽసత్త్వాత్ । తుల్యైవాద్యా సృష్టిర్భవేన్న దేవాదివిషమభావేన ॥ ౪౩౧ ॥ యది
తుల్యా సృష్టిరియం తదోత్తరత్రాపి తద్వదేవ స్యాత్ । యది చేద్విషమా సృష్టిర్వైషమ్యాదికమబాధితం తస్య ॥ ౪౩౨ ॥ ఇ
తి చేన్నానాదిత్వాత్కర్మణ ఇహ నాస్తి దోషశంకాపి । తదనాదికాలసంసృతమఖిలం కర్మేతి నాస్తి దోషోऽయం ॥ ౪౩౩॥
కథమస్య కర్మణః స్యాద్యదనాదికాలప్రవృత్తతేత్యేవం । శంకామేతాం నిరసితుమేతత్సూత్రం ప్రదర్శితం మునినా ॥ ౪౩౪ ॥
సూ॥౩౬॥ ఉపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ॥ సంసారస్తన్మూలం కర్మానాదీతి చోపపన్నం హి। యద్యాదిమాన
యం స్యాత్సంసారస్తస్య మూలమపి కర్మ ॥౪౩౫॥ ముక్తానామపి లోకే పునరపి సంసారబంధనం న కుతః । ఉపలభ్యతే చ త
దిదం కర్మానాదీతి మంత్రవర్ణేషు ॥ ౪౩౬ ॥ సూర్యాచంద్రమసావితి మంత్రో బ్రూతే తథైవ చాన్యాపి । ప్రథయత్యనేన
జీవేనేత్యాద్యా తేన సకలమనవద్యం ॥ ౪౩౭ ॥ సపది పరపక్షదూషణముఖ్యఫలం ప్రకరణం ప్రవర్తయితుం । సూత్రకృదుప
సంహరతి ప్రకరణమేతత్స్వపక్షసిద్ధిఫలం ॥ ౪౩౮ ॥ ౩౭ ॥ సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ ॥ చేతనకారణపక్షే కా
రణధర్మాశ్చ యే చ విఖ్యాతాః । కారణరూపే బ్రహ్మణ్యుపపద్యంతే హి సర్వధర్మాస్తే ॥౪౩౯॥ సర్వజ్ఞతా తథా స్యాద్విచి
త్రమాయాసహాయతా హ్యేవం । తద్వచ్చ సర్వశక్తిః కారణతామస్య సాధయంత్యేవ ॥ ౪౪౦ ॥ తస్మాద్వేదాంతానాం
సర్వజ్ఞే సర్వశక్తిసంపన్నే । బ్రహ్మణి కారణరూపే సమన్వయో నిరపవాద ఇతి సిద్ధం ॥ ౪౪౧ ॥ శారీరకమీమాంసా ముని

నావ్యాసేన విరచితా సేయం । చతురధ్యాయీ తస్యాం ద్వితీయసంజ్ఞశ్చతేనాయమధ్యాయః ॥ ౪౪౨ ॥ తత్ర ప్రథమపాదేసూత్రార్థోయశ్చ భాష్యకారోక్తః। ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోయానుసద్యః॥౪౪౩॥ ... ... *

సాంఖ్యాదిస్మృతివచనైర్విరోధశంకాం వ్యుదస్య పూర్వత్ర । బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయోసౌ స్థిరీకృతస్సూత్రైః ॥ ౧ ॥ సాంఖ్యాదిస్మృతివచసాం న్యాయ... ...ంహీనత్వేన । స్థాపయితుమప్రామాణ్యం ద్వితీయపాదః ప్రవర్తతే సపది ॥ ౨ ॥ యద్యపి వేదాంతానామైదంపర్య... ...మిదం । శాస్త్రం హి కేవలాభిర్యుక్తిభిరేవేహ కమపి సిద్ధాంతం ॥ ౩ ॥ సాధయితుం నప్రవృత్తం దూషయితుం వాపి తర్క... శాస్త్రమివ । సత్యం తథాపి లోకే విఖ్యాతానిచ మహాంతి తంత్రాణి ॥ ౪ ॥ కపిలాదిసమ్మతాని హి మహాజనైశ్చాపి పరిగృహీతాని । ఉపలభ్య జడమతీనాం కేషాంచిత్తాన్యదిహాపి చ శ్రద్ధా ॥ ౫ ॥ తత్త్వావధారణాయ తు భవంతి చైతాని సాధనానీతి । అత ఇహ తదసారత్వం యావన్నైవోపవర్ణ్యతే తావత్ ॥౬॥ వేదాంతవాక్యనిచయైరుత్పన్నం జ్ఞానమాకులీభవతి । తస్మాదసౌ ప్రయత్నో ముక్తః కపిలాదిమతనిరాసే స్యాత్ ॥ ౭ ॥ అత్ర స్వపక్షసాధనమభ్యర్హితమితి కృతాంతశదాదౌ చ । సంప్రతి పరపక్షోయం నిరస్యతే హి స్వపక్షదార్ఢ్యాయ ॥ ౮॥ ఈక్షత్యాద్యధికరణే ప్రాగపి సాంఖ్యాదిమతనిరాసోయం । ప్రాయః కృతో హి పునరపి తత్ప్రచయత్నో వృథేతి చేన్నైవం ॥ ౯ ॥ పూర్వం ప్రధానవాదశ్రుతేస్సహాయో న చాస్తి కశ్చిదితి । నిరసితమత్ర చ పాదే యుక్తిసహాయో నిరస్యతే సపది ॥ ౧౦ ॥ నన్విహ కారణధర్మా బ్రహ్మణ్యేవోపపాదితాస్సర్వే । తదిదమయుక్తం యస్మాదిహ ప్రధానేపి సంభవంత్యేతే ॥ ౧౧ ॥ ఘటకరకాదివికారా మృదాత్మనాన్వీయమానరూపా హి । తే చ ఖలు మృద్వికారా మృత్సామాన్యైకపూర్వికా దృష్టా ॥ ౧౨ ॥ ఆధ్యాత్మికా అపీత్థం భేదాస్సుఖదుఃఖమోహరూపేణ । అన్వీయమానరూపాస్తాదృశసామాన్యపూర్వికా ఏవ ॥ ౧౩ ॥ సుఖదుఃఖమోహరూపం హ్యచేతనం తత్ప్రధానమేవ స్యాత్ । తదిదం ప్రధానమేవ హ్యచేతనం భవతి జగదుపాదానం ॥౧౪॥ పరిణామాద్యైర్లింగైరపి జగతః కారణం తదేవ స్యాత్ । ఇతి శంకామపనేతుం మునినా రచితం తదేతదధికరణం॥౧౫॥

సూ॥ ౧॥ రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం॥

నైవాభిలషితసిద్ధిర్దృష్టాంతాదేవ కేవలాద్భవతి । దృష్టాంతోయం లోకే సులభో భవతీహ సర్వపక్షేషు॥ ౧౬॥ యదచేతనం హి లోకే న చేతనేనానధిష్ఠితం కిమపి । కార్యం రచయద్దృష్టం మృదాదికేషు చ రథాదిషు హ్యేవం ॥ ౧౭ ॥ లోకే మృదాదయో వా రథాదయో వా కులాలవాహాద్యైః । అనధిష్ఠితా ఘటాదీన్ రచయంతో జగతి నైవ దృశ్యంతే ॥ ౧౮ ॥ చేతనపురస్కృతైరిహ మృద్దార్వాద్యైర్హి విరచితా దృష్టాః । గేహప్రాసాదాద్యాస్సుఖదుఃఖప్రాప్తివిఘటనానలసాః॥ ౧౯ ॥ జగదేతదఖిలమపి కిల దేవమనుష్యాద్యధిష్ఠితం భవతి । కర్మఫలభోగయోగ్యం భూమ్యప్తేజోనిలాదిపర్యాప్తం ॥ ౨౦ ॥ ప్రాజ్ఞావద్భిశ్శిల్పిభిరాలోచయితుం హి జాతు మనసాపి । యదశక్యం తద్రచయేత్స్వతంత్రమేతత్ప్రధానమనభిజ్ఞం ॥ ౨౧ ॥ మృద్దృష్టాంతైరేవ హ్యనుమేయం మూలకారణం జగతః । న తు బాహ్యకుంభకారప్రముఖైరితి నియమకారణం కిమపి ॥౨౨॥ శ్రుతిరేవమనుగృహీతా చేతనదృష్టాంతసంగ్రహే భవతి । యస్మాత్తదైక్షత తేత్రి శ్రుతయః కథయంతి చేతనాత్సృష్టిం ॥౨౩॥ సర్వజ్ఞకారణత్వే తదేతదఖిలం సమంజసం భవతి । యది చేత్ప్రధానమేతత్స్వతంత్రమేవాఖిలం జగజ్జనయేత్ ॥౨౪॥ స్థూలోపలాస్స్వతంత్రాః ప్రాసాదాదీన్ కుతో హి న సృజంతి । ఇతి రచనానుపపత్తేస్స్మృతిదృష్టమిదం స కారణం జగతః ॥౨౫॥ సుఖదుఃఖమోహభావేనాన్వయరూపో య ఏష నిర్దిష్టః । హేతుస్తస్యాసిద్ధిం సూచయతి చశబ్ద ఏష సూత్రస్థః ॥ ౨౬ ॥ బాహ్యాధ్యాత్మికభేదేష్విహ న హి సుఖదుఃఖమోహరూపతయా । అన్వయ ఇహాస్తి లోకే యతశ్చ తేషాం విరుద్ధభావోస్తి ॥ ౨౭ ॥ సుఖదుఃఖాదికమఖిలం ప్రతీయతే చాంతరత్వధర్మేణ । శబ్దాదయశ్చ బాహ్యా అనంతరత్వేన జగతి భాసంతే ॥ ౨౮ ॥ శబ్దాదయో హి భేదాస్సుఖాదికానాం నిమిత్తభావేన । దృష్టా యతః కథం స్యాదన్వయహేతుస్సచాయముపపన్నః ॥ ౨౯ ॥ న తు భిన్నరూపయోరయమభిన్నభావో హి దృశ్యతే క్వాపి । యశ్చాదిశబ్దలభ్యస్సూత్రే సా పరిమితత్వహేతురపి ॥ ౩౦ ॥ సంసర్గపూర్వకత్వప్రసాధనాయోపదిష్ట ఇహ కార్యే । దేశపరిచ్ఛేదాత్మాభాగాసిద్ధో హి సోయమా

కాంక్షే ॥ ౩౧ ॥ కాలపరిచ్ఛేదేస్మిన్ హేతౌ స్యాత్సిద్ధసాధనందోషః । యోయమవిద్యాగుణయోస్సంసర్గస్తత్రభవతి వ్యాఘాతోయం ॥ ౩౨ ॥ సత్త్వద్వయేపిసోయంనకంచిదర్థంహిసాధయత్యేషః । వస్తుపరిచ్ఛేదాత్మకమేతద్యదిపరిమితత్వమత్రోక్తం ॥౩౩ ॥ సత్త్వరజస్తమసామపితుల్యంతదతోహ్యసావనైకాంతః । తస్మాదసాధకోయంయశ్శ్లోక్తః పరిమితత్వహేతురపి ॥ ౩౪ ॥ లోకేహికార్యకారణవిభాగబుద్ధిఃప్రవర్తతేయావత్ । తావదచేతనపూర్వకమఖిలంకార్యమితినాయమేకాంతః ॥ ౩౫ ॥ యత్రచవిభాగబుద్ధిస్సమాప్యతేజగతికార్యకారణయోః । తదచేతనంప్రధానంతత్పూర్వకమేవసకలమపికార్యం ॥ ౩౬ ॥ ఇతిసాంఖ్యదర్శితంయల్లక్షణమేతత్పరాత్మనస్తుల్యం । తేనచసకలంకార్యంచేతనపూర్వకమితీహకింనస్యాత్ ॥౩౭॥ ——సూ॥౨॥ప్రవృత్తేశ్చ॥—— అతోనుపపత్తేరితిపదమనువృత్తంహిభవతిపూర్వస్మాత్ । తేనానుపపత్తిరసావిహప్రవృత్తేఃప్రదర్శితాభవతి ॥ ౩౮॥ ఆస్తామియంతురచనాతత్సిద్ధ్యర్థాపియాప్రవృత్తిస్స్యాత్ । సాసత్త్వరజస్తమసాంభవతిహ్యంగాంగిరూపతైవకిల॥౩౯॥ ఏవంకార్యాభిముఖీప్రవృత్తతా సేతితాంచకథయంతి । సాచప్రవృత్తిరిహఖల్వచేతనస్యైవకేవలస్యభువి ॥ ౪౦ ॥ దృష్టానైవమృదాదేశ్చైతస్సంయోగమంతరాక్వాపి । చేతనపురస్కృతస్యహిసాతుమృదాదేస్తథారథాదేశ్చ ॥౪౧ ॥ తస్మాత్తదనుపపత్తేఃప్రధానమిహనైవజగదుపాదానం । నన్విహచేతనయోగాదచేతనస్యచయదాప్రవృత్తిస్స్యాత్ ॥ ౪౨ ॥ సిద్ధైవసాప్రధానేతదనుపపత్తిశ్చనేతిచేన్నైవం । యద్యప్యచేతనేస్మిన్మృదాదికేసాప్రవృత్తిరుపలబ్ధా ॥ ౪౩ ॥ భవతుతథాపిచసాఖల్వచేతనేభవతిచేతనాదేవ । దహనప్రకాశరూపాక్రియాచకాష్ఠాదిసంశ్రయాపియథా ॥ ౪౪ ॥ జ్వలనాధీనైవస్యాత్తథైవసాభవతిచేతనాధీనా । లోకాయతికమతేపిహిజీవద్దేహస్యచేతనత్వేన ॥ ౪౫ ॥ అనుమతమిహరథశకటప్రభృతీనాంతుప్రవర్తకత్వంస్యాత్ । తస్మాదచేతనానాంప్రవర్తకత్వంహిచేతనేయుక్తం ॥ ౪౬ ॥ ననుపరమాత్మాసోయంచైతన్యైకస్వరూపఏవోక్తః । తద్వ్యతిరేకేణాస్యప్రవర్తకంనోపలభ్యతేకిమపి ॥ ౪౭ ॥ సకథంప్రవర్తకస్స్యాదితిశంకాప్యత్రనైవకర్తవ్యా । యస్మాత్సర్వజ్ఞోసౌపరమాత్మాసర్వశక్తిసంపన్నః ॥ ౪౮ ॥ తస్యప్రవర్తకత్వేశంకేయంకథముదేతిమనసితవ । ఏకోసౌపరమాత్మాప్రవర్తకఃకథమితీహనాశంక్యం ॥ ౪౯॥ మాయోపాధివశేనహితదేతదఖిలంసమంజసంతస్య । తస్మాత్పరాత్మనోస్యప్రవర్తకత్వంయదేతదనవద్యం ॥ ౫౦॥ ——౩ ॥ పయోంబువచ్చేత్తత్రాపి ॥—— నన్వత్రాచేతనయోఃపయోంబునోరపరతంత్రయోర్లోకే । దృష్టాప్రవృత్తిరేషాతథాప్రధానస్యసాకథంనస్యాత్ ॥౫౧॥ వత్సవివృద్ధ్యర్థంకిలయథాస్వతస్స్యందతేపయోలోకే । లోకానాముపకృతయేయథాజలంవాతథాప్రధానమపి ॥౫౨ ॥ మహదాద్యాకారేణస్వభావతోనైవపరిణమేతకుతః । ఇతిచెన్నయేనకథయతిచేతనసాపేక్షతాంహితత్రాపి ॥ ౫౩ ॥ యోప్స్వవతిష్ఠంత్రోయోసౌతథైవచైతస్యవేతిమంత్రోపి । అపివత్సచూషణంయస్మాత్తుఃప్రేమానుబంధనంయచ్చ ॥ ౫౪ ॥ తదుభయసాపేక్షమిదంపయఃపరిస్పందతేజలంయచ్చ । తన్నిమ్నభూమ్యపేక్షంసదాపరిస్పందతేనచేతరథా ॥౫౫॥ అతఇహదృష్టాంతోయంపక్షసమోనైవతద్బహిర్భూతః ।తస్మాత్పయోంబువచ్చేత్యనుపన్యసనీయమేతదిహభవతి॥౫౬॥ ... ... *

——సూ॥౪॥వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్ ॥—— సత్త్వరజస్తమశ్చత్రయోగుణాయదిసమానభావేన । అవతిష్ఠమానరూపాఃప్రధానమేతదితివర్ణ్యతేసాంఖ్యైః ॥ ౫౭॥ తద్వ్యతిరేకేణతదాప్రవర్తకంనహినివర్తకంవాస్తి । తదభావాదనపేక్షంహ్యనపేక్షత్వాత్ప్రవర్తతేచకథం ॥ ౫౮ ॥ గుణవైషమ్యకృతోయంసర్గోవాభవతితస్యతదభావే । తస్మాత్ప్రధానవాదఃప్రతారణార్థోనయుక్తిమూలస్స్యాత్ ॥౫౯॥ ——॥౫॥అన్యత్రాభావాచ్చనతృణాదివత్ ॥—— తృణపల్లవోదకాదిక్షీరాకృత్యాయథాహిపరిణమతే । తద్వత్ప్రధానమేతన్మహదాద్యాకారపరిణతంనకుతః॥౬౦॥ఇతిశంకాత్రనయుక్తాయతస్తృణాద్యపిభవేన్ననిరపేక్షం । యదినిరపేక్షంహ్యేతత్క్షీరాకారేణపరిణమేతతదా ॥౬౧॥ అన్యత్రధేనుకాయాస్తృణాదికంక్షీరతాంకుతోనేయాత్ । యదిచేదన్యత్రాపిక్షీరీభూయాత్తృణాదికంలోకే ॥ ౬౨ ॥ యచ్చప్రహీణమేతద్యచ్చబలీవర్దచర్వితంవాపి । తదపిక్షీరాకృత్యాపరిణతిమేతాంహివోలభేతకుతః ॥ ౬౩॥ మానుషసాధ్యం

కించిన్నభవతీవ దేవాదికృత్యమపికించిత్ । నచనిర్నిమిత్తమేతత్తస్మాత్తదిదంహి దేవతాకృత్యం ॥౬౪॥ మర్త్యాఅపిప్రభూతం క్షీరంలబ్ధుంప్రభూతఘాసమిమాం। ధేనుంహిచారయంత్యపితస్మాత్సకలంహిచేతనాయుక్తం ॥౬౫॥ ....

సూ॥౬॥అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాత్॥ స్వాభావికీప్రవృత్తిర్నచాస్యభవతీతిదర్శితంప్రార్వాం। అభ్యుపగచ్ఛేమవయంభవితః శ్రద్ధామిహానురుధ్యైతాం ॥౬౬॥ స్వాభావికీంప్రవృత్తింతథాపిదోషోనుషజ్యతేసోయం । స్వాభావికీప్రవృత్తిస్సేయంనాపేక్షతేహికించిదితి ॥ ౬౭॥ యద్యుచ్యేతతదేయంయత్నైవనాపేక్షతేహిసహకారి । ఏవంనాపేక్షేశప్రయోజనమపీతిదోషఇహభవతి ॥ ౬౮ ॥ సాధయతిచప్రధానంపురుషస్యార్థంసమగ్రమితియేయం । హీయేతసాప్రతిజ్ఞా నచప్రవృత్తిర్హిదృశ్యతేవిఫలా ॥ ౬౯ ॥ యదిచప్రవృత్తిరస్యప్రయోజనమపేక్షతేహినసహాయం । తదపిప్రయోజనం వాతస్యానైవోపలభ్యతేకిమపి ॥ ౭౦॥ భోగోవాస్యాదథవాప్యపవర్గోవాథతదుభయంవాపి । నైవప్రయోజనంస్యాద్యతఇహపురుషోహినిష్కలోభవతి ॥౭౧॥ విషయకృతసుఖవిశేషాధానేనైవాస్యభోగఇహవాచ్యః । అధ్యాసమంతరేణహిసచనహిపురుషేభవేదయంభోగః ॥౭౨॥ అధ్యాసోయంసాంఖ్యైర్నైవాభ్యుపగమ్యతేహికుత్రాపి । తస్మాదిహ భోగార్థాప్రవృత్తిరితినైవశక్యతేవక్తుం ॥ ౭౩ ॥ తస్యాభోగార్థత్వేప్యవిమోక్షాపత్తిరత్రదుర్వారా । సాస్యాదపవర్గార్థత్యయమపిపక్షోనచేహసంభవతి ॥౭౪॥ అపవర్గోయంపుంసస్స్వాత్మావస్థానలక్షణోనాన్యః । సోయంహితత్ప్రవృత్తేః ప్రాగపిసిద్ధః ప్రయోజనంనభవేత్ ॥ ౭౫ ॥ అపవర్గార్థత్వేవాశబ్దాద్యుపలబ్ధిరనుపపన్నాస్యాత్ । ఉభయార్థతాయదాస్యాదవిమోక్షోయంహితత్రదుర్వారః ॥౭౬॥ యస్మాదనంతతాస్యాద్భోక్తవ్యానాంప్రధానమాత్రాణాం । ఔత్సుక్యనిరసనార్థంక్రియాసుయద్వత్ప్రవర్తతేలోకః ॥ ౭౭ ॥ పురుషస్యముక్తయేహిప్రవర్తతేతద్వదేతదవ్యక్తం । ఇత్యౌత్సుక్యనిరాసప్రయోజనార్థాప్రవృత్తిరిత్యపిన ॥ ౭౮ ॥ ఇచ్ఛావిశేషఏవహ్యౌత్సుక్యంతద్ధిచేతనస్యైవ।నాచేతనస్యలోకేక్వచిదపిదృష్టం తదేతదౌత్సుక్యం ॥ ౭౯॥ యదిచేతనదృక్ఛక్త్యైర్వ్యర్థ్యభయాద్వ్యాప్రవృత్తిరియం ।దృక్ఛక్తేరవియోగాత్ప్రధానగతసర్గశక్త్యవిభేదాత్ ॥౮౦॥ పురుషస్యావిమోక్షఃప్రధానవాదేహిభవతిదుర్వారః । తస్మాత్ప్రధానవాదోనకథంచిదపీహఘటయితుంశక్యః॥౮౧॥

సూ॥౭॥పురుషాశ్మవదితిచేత్తథాపి॥ లోకేయథాహికశ్చిత్పురుషోదృక్ఛక్తిసంయుతోగంతుం।శక్తివిహీనఃపంగుఃపురుషందృక్ఛక్తివిచ్యుతంచాంధం ॥౮౨॥ గతిశక్తిసచివమపరంవాగ్వ్యాపారేణతంప్రవర్తయతే । ఏవమయస్కాంతోశ్మాప్రవృత్తిరహితోప్యయఃప్రవర్తయతి ॥ ౮౩॥ తద్వదయంపురుషోపిప్రవర్తయిష్యతిపరంప్రధానమిదం । ఇతిదృష్టాంతాలంబాత్పునరాశంకాసముత్థితాసేయం ॥ ౮౪॥సాతునయుక్తాయస్మాద్దృష్టాంతోయంహివిషమఇహభవతి । వాగాద్యైఃపంగురసావంధమధిష్ఠాయతన్నియోజయతి ॥౮౫॥ తత్తేదముచితమేవహిపురుషఉదాసీనఇహచనిర్దిష్టః । సోయంనిర్వ్యాపారః కథంప్రధానంప్రవర్తయితుమర్హః ॥ ౮౬ ॥ ఏవంవిధస్యలోకేప్రవర్తకత్వంనహిక్వచిద్దృష్టం । యదిచప్రవర్తకత్వంతథావిధస్యాపికల్ప్యతేసాంఖ్యైః ॥ ౮౭ ॥ పురుషస్యౌదాసీన్యంస్వాతంత్ర్యంవాకథంప్రధానస్య ।యదిచాయస్కాంతఇవప్రవర్తయేత్సన్నిధానమాత్రేణ॥ ౮౮ ॥ పురుషఉదాసీనోపిప్రధానమేతత్తదాభవేదేవం । సన్నిధిసాతత్యేనప్రవృత్తిసాతత్యమప్రతీకారం ॥ ౮౯ ॥ పరిమార్జనాద్యపేక్షోహ్యాయస్సన్నిధిరసావయస్కాంతః । తస్మాద్దృష్టాంతోసౌవిషమోనప్రకృతనిర్ణయార్థస్స్యాత్ ॥౯౦॥ పురుషఉదాసీనోసావచేతనంహిప్రధానమిహచతయోః । సంబంధయితాచాన్యస్తృతీయఇహనోపలభ్యతేక్వాపి॥౯౧॥ ఇహయోగ్యతానిమిత్తస్సంబంధోయదితయోర్భవేత్తర్హి । యోగ్యత్వానుచ్ఛేదాత్ప్రవృత్త్యనుచ్ఛిత్తిరపరిహార్యైవ ॥ ౯౨ ॥ పూర్వవదర్థాభావోదోషోయంతుల్యఏవచేహాపి । చేతనకారణపక్షేసోయందోషఃపదంనవిదధాతి ॥౯౩॥ సర్వజ్ఞేపరమాత్మనిమాయామూలంప్రవర్తకత్వంస్యాత్ । ఔదాసీన్యంయదిదంస్వతోస్యసిద్ధంనసాధనాయత్తం ॥౯౪॥

సూ॥౮॥అంగిత్వానుపపత్తేశ్చ యదిసత్త్వరజస్తమసాంసమతానగుణప్రధానభావస్స్యాత్ । సేయంసామ్యావస్థాప్రధానమితివర్ణయంతిఖలుసాంఖ్యాః ॥ ౯౫ ॥ సాకూటస్థాసిత్యాభవతియదానైవస్వగతావాతాస్యాత్ ॥

సర్గో మహదాదీనాం గుణవైషమ్యే హి భవతి నేతరథా ॥ ౯౬ ॥ కూటస్థానాం కథమిహ తేషామంగాంగిభావసంపత్తిః । అంగిత్వానుపపత్తేరయుక్త ఏవ ప్రధానవాదోఽయం ॥ ౯౭ ॥ యది నైతే కూటస్థా గుణా అనిత్యాస్తథాపి దోషోఽయం । దుర్వార స్తవ పక్షే యతో నియంతా న చేహ కశ్చిదపి ॥ ౯౮ ॥ ... ... *

సూ ॥ ౯ ॥ అన్యథానుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్ ॥ అనుమీయతే తథేదం దోషో న యత్ప్రధానవాదే స్యాత్ । ఏతే సత్త్వాదిగుణా వైషమ్యోపగమయోగ్యతాపన్నాః ॥ ౯౯ ॥ గుణసమతాయామపి న హి రచనానుపపత్తిదోషశంకేహ । సమతాపన్నా అపి తే కార్యవశేన చ భవంతి వైషమ్యం ॥ ౧౦౦ ॥ కార్యం యథా యథా స్యాత్తథా స్వభావో హి కల్ప్యతే తేషాం । చలమిహ గుణవృత్తమితి హ్యభ్యుపగచ్ఛంతి కాపిలా ఇతి చేత్ ॥ ౧౦౧ ॥ ఏవమపి దుర్నివారో రచనానుపపత్తిరూపదోషస్స్యాత్ । యస్మాద్జ్ఞశక్తివిధురం త్రిగుణమచేతనమిదం ప్రధానం స్యాత్ ॥ ౧౦౨ ॥ యది చ జ్ఞశక్తియుక్తం భవేత్ప్రధానం తదా నివృత్తం స్యాత్ । ప్రతివాదిత్వమథ స్యాచ్చేతనకారణసమర్పణం తేన ॥ ౧౦౩ ॥ చేతనమేకం జగతో జన్మస్థిత్యంతకారణం బ్రహ్మ । ఇతి చేతనకారణతావాదస్స్యాన్న ప్రధానవాదోఽయం ॥ ౧౦౪ ॥

సూ ॥ ౧౦ ॥ విప్రతిషేధాచ్చాసమంజసమ్ ॥

విప్రతిషేధాదపి ఖల్వసమంజసమేవ కాపిలం తంత్రం । విప్రతిషేధశ్చాయం బహుతర ఉపలభ్యతే హి తంత్రేఽస్మిన్ ॥ ౧౦౫ ॥ క్వచిదింద్రియాణి సప్త క్వచిదేకాదశ వదంతి తాన్యేవ । తన్మాత్రాణాం సర్గం మహతః క్వచిదిహ వదంత్యహంకారాత్ ॥ ౧౦౬ ॥ క్వచిదంతఃకరణాని త్రీణి తదేకం క్వచిచ్చ కథయంతి । ఇత్యన్యోన్యవిరోధః ప్రసిద్ధ ఏవాత్ర కాపిలే తంత్రే ॥ ౧౦౭ ॥ చేతనకారణపరయా శ్రుత్యా స్మృత్యా ప్రసిద్ధ ఏవాయం । ఇత్యన్యోన్యవిరోధాదసమంజసమేవ సాంఖ్యతంత్రమిదం ॥ ౧౦౮ ॥ నన్వేతద్దర్శనమపి భవత్యయుక్తం యదౌపనిషదానాం । జాత్యంతరభావోఽయం నవర్ణ్యతే తైర్హి తప్యతాపకయోః ॥ ౧౦౯ ॥ సంసారీ జీవో యస్సంసారస్తప్యతాపకావేతౌ । అర్థశ్చార్థశ్చ తథాఽనర్థోఽనర్థశ్చ జగతి విఖ్యాతౌ ॥ ౧౧౦ ॥ అర్థోఽపి తాపకస్స్యాత్సార్జనక్లేశతోఽప్యలాభేన । తాపయతి పురుషమస్మాత్తప్యః పురుషశ్చ తాపకోఽర్థస్స్యాత్ ॥ ౧౧౧ ॥ స్వత ఏవానర్థోఽయం తాపక ఇతి జగతి సుప్రసిద్ధో హి । పర్యాయేణ చ తాభ్యాం యస్సంయుజ్యేత భవతి స హి తప్యః ॥ ౧౧౨ ॥ అభ్యుపగతాయదా స్యాదేకాత్మకతా సమస్తజగతోఽపి । లుప్యేత లోకసిద్ధో భేదో యోఽసౌ హి తప్యతాపకయోః ॥ ౧౧౩ ॥ న హి లోకసుప్రసిద్ధం బాధయితుం జగతి కేనచిచ్ఛక్యం । యద్యర్థినస్స్వతోఽన్యో న స్యాదర్థస్తదేదమర్థిత్వం ॥ ౧౧౪ ॥ కస్మింశ్చిదపి విషయే స్యాద్యతోఽయమాత్మా స్వరూప ఏవార్థః । అభ్యర్థనా హి లోకే న చ సిద్ధే జగతి కస్యచిద్దృష్టా ॥ ౧౧౫ ॥ అర్థిత్వస్యాసిద్ధౌ నైవార్థత్వం చ కస్యచిద్భవతి । నన్వేకాత్మకయోరప్యన్యోన్యం జగతి దృశ్యతే భేదః ॥ ౧౧౬ ॥ ఏకాగ్న్యాత్మకయోరపి దృష్టో హ్యౌష్ణ్యప్రకాశయోర్భేదః । ఏకబ్రహ్మాత్మకయోరనయోర్భేదస్తథేతి చేన్నైవం ॥ ౧౧౭ ॥ ఏవమపి దర్శనే న స్మిన్భవతి చ దోషో న దోషనిస్తారః । ఔష్ణ్యప్రకాశనాభ్యామవిమోక్షోఽగ్నేర్యథా హి లోకేఽస్మిన్ ॥ ౧౧౮ ॥ ఇహ తప్యతాపకాభ్యామవిమోక్షస్తద్వదస్య దుర్వారః । ధర్మాపాయేన నను కిల యదవస్థానం హి ధర్మిణో మోక్షః ॥ ౧౧౯ ॥ ఫేనతరంగాపాయే జగతి జలస్య స్వరూపమాత్రేణ । సమవస్థానం దృష్టం యథా తథైవేహ స భవతీత్యపి న ॥ ౧౨౦ ॥ ఆవిర్భావతిరోభావాభ్యామనపాయినో హి ఫేనాద్యాః । తైరిహ విమోక్షవార్తా సతో జలస్యాతిదుర్లభా దృష్టా ॥ ౧౨౧ ॥ దార్ష్టాంతికే కథం వా తద్దృష్టాంతేన దోషపరిహారః । భిన్నాత్మకతాయామిహ న దోషశంకాస్తి నస్య తాపకయోః ॥ ౧౨౨ ॥ తాభ్యాం భవతి విమోక్షస్తత్సంయోగైకహేతుపరిహారాత్ । ఇత్యభ్యధికాంశంకాం నిరసితుమత్రాభిధీయతే తదితం ॥ ౧౨౩ ॥ సర్వస్యైకాత్మకతా విశుద్ధవిజ్ఞానవిలసితా హి యదా । సా పరమార్థదశాయాం తదవస్థాయాం న తప్యతాపకతా ॥ ౧౨౪ ॥ ఔష్ణ్యప్రకాశభేదే సత్యపి దహనో యథా స్వమాత్మానం । సత్యపి పరిణామిత్వే న దహతి నైవ ప్రకాశయత్యేవం ॥ ౧౨౫ ॥ కూటస్థః పరమాత్మా స్యాన్నా వృత్తైకాత్మ్యభావముపయాతః । ప్రవిలీనే పి ద్వైతే స చ కం తాపయతి తప్యతే చ కథం ॥ ౧౨౬ ॥ తస్మాచ్చ తప్యతాపకభావానుపపత్తిగ్రసనహీదోషః । దృష్టశ్చ తప్యతాపకభావో వ్యవహారసమయ ఏవాసౌ ॥ ౧౨౭ ॥ యత్ర యథా దృష్టస్స్యాత్సచ ఖలు నైస్యైవ ధర్మతామేతి । క్వ పునరిహ తప్యతాపకభావస్స్యాదితి తు నైవమాశంక్యం ॥ ౧౨౮ ॥ జీవ

ద్దేహ స్తస్య స్సవితా సౌ తాపకః ప్రసిద్ధో హి । నన్విహ తప్తిర్దుఃఖం సా చేతయితుర్న చాస్య దేహస్య ॥ ౧౨౯ ॥ ఇతి చేద్వ్యప దేశోఽయం భవతి తవైవాయమప్రతీకారః । సత్యపి దేహే కేవలచేతయితుర్భవతి నైవ తప్తిరసౌ ॥౧౩౦॥ చేతయితురేవ సా చేదశుద్ధతాదిప్రసక్తిరనివార్యా । న చ దేహచేతయిత్రోస్సంహతభావో నిరూప్యతే సాంఖ్యైః॥ ౧౩౧॥ న చ తప్తైస్త ప్తిస్స్యాదతస్తవైష దుర్నివారస్స్యాత్ । సత్త్వం తప్యం హి రజస్తాపకమితి నైవ వక్తుమిహ శక్యం ॥ ౧౩౨ ॥ తాభ్యాం కథ మస్పృష్టే చేతయితరి తప్యతాపకాత్మకతా । ప్రతిబింబితత్వయోగాత్తప్యత ఇవ చేతనోఽయమిత్యపి న॥ ౧౩౩ ॥ తదిహ పర మార్థతోఽసౌ న తప్యత ఇతి ప్రపంచితం భవతా । నైవేవకారయోగాదతథాభూత స్తథావిధో భవతి॥ ౧౩౪॥సర్ప ఇవ డుం డుభోఽసావిత్యుక్త్యా నిర్విషో న సవిషస్స్యాత్ । ఇతి ఖలు యథోక్తధర్మానుపపత్తిరసౌ తవైవ దుర్వారా॥ ౧౩౫॥ అవిద్యకో హి తస్మాదపారమార్థిక ఇతీహ వక్తవ్యం । భవతా తదిదం తుల్యం మమాపి పక్షే న దూషణం కిమపి ॥౧౩౬॥ సిద్ధాంతభంగభీ తాహి ష్వేతే తప్యతాపకే నిత్యే। స్వస్వామిభావరూపస్సంయోగశ్చావివేకసంవలితః ॥౧౩౭॥ భవతి యదా తత్స చివం హ్యా దర్శనాఖ్యం తమస్తదా పుంసః ।సంసారబంధనం స్యాత్తస్య వియోగో యదా వివేకేన ॥౧౩౮ ॥ అపవర్గ స్తస్య స్యాదిత్యు క్తావపి న దోషనిస్తారః । యస్మాదదర్శనాఖ్యం తమో హి నిత్యం ప్రధానవాదేఽస్మిన్ ॥ ౧౩౯॥ నిత్యత్వేఽపి చ తమసోఽయ తో గు ణాశ్చోద్భవాభిభవయోగాత్ । అనియతవృత్తాస్తస్మాత్తత్సంయోగోఽయమనియతో భవతి ॥౧౪౦॥ తేన విశిష్టోఽపరమేయు క్తస్తస్యాపవర్గ ఇత్యపి న।యద్యనియత ఏవాయం సంయోగస్స్యాత్తథా వియోగోఽపి ॥ ౧౪౧ ॥ అనియత ఏవ స్యాదిత్యప వర్గకథాతిదుర్లభా భవతః। తస్మాదసంగతోఽయం ప్రధానవాదో నిరాకృతో భవతి ॥౧౪౨॥ నన్విహ చేతనకారణవాదోఽప్య యమనుపపన్న ఏవ స్యాత్ । యస్మాచ్చేతనకారణవాదేఽపి హి దోష ఏష దుర్వారః ॥ ౧౪౩ ॥ సుఖదుఃఖమోహరూపః ప్ర ధానధర్మోఽస్తి సదృశ్యతే జగతి । ఇతి కిల పూర్వం జగతః కారణమేతన్నహీతి నిర్దిష్టం ॥ ౧౪౪॥ తద్వదిహాపి చ వాదే దూషణమే తద్ధి తుల్యమాభాతి । తంత్వాదికారణస్థం గుణజాతం శుక్లనీలపీతాది ॥౧౪౫॥ సమజాతీయగుణాంతరజనకం దృష్టం పటా దికే కార్యే । యది చేచ్చేతనమేవ హి జగతో జన్మాదికారణం భవతి ॥౧౪౬ ॥ కారణగతచైతన్యం చైతన్యాంతరమిహార్జయే న్న కుతః।కార్యం యజ్జగదఖిలం తదచేతనమేవ దృశ్యతే లోకే॥౧౪౭॥ తస్మాత్కథమిహ జగతో జన్మస్థిత్యంతకారణం బ్రహ్మ।

ఇత్యాశంకాం నిరసితుమిదమధికరణం కృతం మునీంద్రేణ ॥౧౪౮॥......................................*

సూ॥౧౧॥మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమండలాభ్యాం॥ కారణగతగుణజాతం యద్యత్కార్యే సమా నజాతీయం । ఆరభతే కిల తత్తద్గుణాంతరమితీహ నైవ నియమోఽస్తి ॥ ౧౪౯ ॥ కాణభుజే కిల సమయే సోఽయం సృష్టిప్ర కార ఉపదిష్టః । పరమాణవః కిలామీ పూర్వమనుత్పన్నకార్యసంరంభాః ॥ ౧౫౦ ॥ పశ్చాదదృష్టసచివాస్తే ఖలు సం యోగసహకృతాస్సంతః । ద్వ్యణుకాదికం హి సకలం బ్రహ్మాండాంతం జగత్సృజంతీతి ॥ ౧౫౧ ॥ శుక్లాదిగుణవి శేషాః పరమాణుగుణా ను హేతుకే ద్వ్యణుకే । అపరాన్ శుక్లాదిగుణాన్ సమజాతీయాన్ సమారభంతే హి ॥ ౧౫౨ ॥ ప రమాణుగుణవిశేషః పరిమాణం యచ్చ పారిమాండల్యం । తత్కిల సమజాతీయం ద్వ్యణుకే నైవారభత పరిమాణం ॥౧౫౩॥ పరిమాణే చాణుత్వహ్రస్వత్వే ద్వ్యణుకవృత్తినీ భవతః । ద్వే ద్వ్యణుకే చతురణుకం త్రీణి త్ర్యణుకం యదాపి జనయంతి ॥ ౧౫౪ ॥ ద్వ్యణుకగతం పరిమాణం న త్ర్యణుకాదౌ సరూపమారభతే । ద్వ్యణుకగతే చాణుత్వహ్రస్వత్వే వర్ణయంతి ప రిమాణే ॥ ౧౫౫ ॥ త్ర్యణుకే చతురణుకే వా మహత్త్వదీర్ఘత్వసంజ్ఞికే భవతః । కారణగుణతాయాం కిల తుల్యాయాం చాత్ర భవతి వైషమ్యం ॥ ౧౫౬ ॥ శుక్లాదిగుణవిశేషాః పరమాణుగతాస్సమానజాతీయాన్ । ద్వ్యణుకాదికార్యజాతే శు క్లాదీనారభంత ఏవాన్యాన్ ॥ ౧౫౭ ॥ నైవారభతే కించిత్పరమాణుగతం హి పారిమాండల్యం । ఇతి కిల కాణాదనయే వైష మ్యం భవతి తద్వదత్రాపి ॥ ౧౫౮ ॥ చేతనకారణవాదేఽప్యుపపన్నం భవతి సకలమేవేదం । కారణసమాశ్రితం కిల చైతన్యం జగతి నానువర్తేత ॥ ౧౫౯ ॥ అస్తిత్వలక్షణోఽసౌ కారణధర్మోఽనువర్తతే కార్యే । ఇతి కిల సామ్యాత్తదిదం కథమత్ర దూషణం భవతి ॥ ౧౬౦ ॥ అథ తత్ప్రయుక్తమేతత్పరిమాణేన చ విరోధినాక్రాంతం ।ద్వ్యణుకాదికార్యజాతం తేనాజనకం

హి పారిమాండల్యం ॥ ౧౬౧ ॥ చేతనకారణపక్షే జగదేతచ్చేతనావిరుద్ధేన । నైవాకారితం దృష్టం తేన కుతో నారభేత చైతన్యం ॥ ౧౬౨ ॥ కార్యే చైతన్యాంతరమితి శంకా దుర్ధరేయమితి చేన్న । కారణగతమపి చైతన్యం యథారభతే హి పారిమాండల్యం ॥ ౧౬౩ ॥ తద్వచ్చైతన్యమపీత్యయమంశో భవతి తుల్య ఉభయత్ర । న హి సర్వాంశే సామ్యం దృష్టాంతే క్వాపి దృశ్యతే లోకే ॥ ౧౬౪ ॥ కించ విరోధాకారితం కార్యం పరిమాణజననతః పశ్చాత్ । ప్రాక్పరిమాణారంభాత్పరిమండలతా ప్రభేత తన్న కుతః ॥ ౧౬౫ ॥ పరిమాణాంతరజననే పరిమండలతేయమన్యథాసిద్ధా । యస్మాత్పరిమాణాంతరముపదిష్టం హ్యన్యహేతుకం మునినా ॥ ౧౬౬ ॥ కారణబహుత్వమపి వా తద్వత్కారణమహత్త్వమపి వా స్యాత్ । ప్రచయవిశేషోప్యథవా కార్యమహత్త్వైకసాధనం నాన్యత్ ॥ ౧౬౭ ॥ త్రితయాయత్తం చ మహత్త్వం పరికీర్తితం హ్యణుత్వమిహ భవతి । దీర్ఘత్వహ్రస్వత్వే తత్సహచరితే తథావిధే భవతః ॥ ౧౬౮ ॥ ఇతి యత్సూత్రితమేతత్కణాదమునినా న తదపి నిర్మూలం । కారణబహుతాదౌ వా పరమాణుగతే చ పారిమాండల్యే ॥ ౧౬౯ ॥ కారణగుణతాసామ్యే మహత్త్వహేతుర్బహుత్వమేవేతి । వినిగమనాయాం బీజం వర్ణయితుం నేహ శక్యతే కిమపి ॥ ౧౭౦ ॥ ద్రవ్యగుణాంతరయోర్యద్యారంభః కారణస్థగుణజాతే । స్వాశ్రయసమవాయేన తు గుణాంతరారంభకత్వమవిశిష్టం ॥ ౧౭౧ ॥ తస్మాత్స్వతోత్రివాద్వ్యానారంభకతా హి పారిమాండల్యే । తద్వచ్చేతనతాయా అపీతి నైవేహ దోషశంకా స్యాత్ ॥ ౧౭౨ ॥ కారణసమవేతో యో విశేషగుణ ఏవ కార్యజాతే హి । స్వసజాతీయగుణాంతరమాపాదయతీతి నాయమేకాంతః ॥ ౧౭౩ ॥ చిత్రపటరూపకారణతంతుగతే శుక్లనీలపీతాదౌ । స్వసజాతీయారంభకతాభంగాద్వ్యభిచార ఏష దుర్వారః ॥ ౧౭౪ ॥ సంయోగాదపి లోకే కార్యద్రవ్యం విలక్షణం దృష్టం । ఏవముదాహరణాని ప్రథితాన్యేవ హి విలక్షణారంభే ॥ ౧౭౫ ॥ తస్మాచ్చేతనమేకం జగతో జన్మాదికారణం నాన్యత్ । తత్ర చ కణాదదర్శితతర్కవిరోధః పదం న విదధాతి ॥ ౧౭౬ ॥ నన్వీశ్వరానధిష్ఠితమిదం ప్రధానం న కారణం జగతః । ఇత్యాదియుక్తిజాలైః ప్రధానవాదోఽపి హి నిరసితః పూర్వం ॥ ౧౭౭ ॥ ఇహ చ పరమాణువాదే న తథా దోషావకాశలేశోఽస్తి । యస్మాదీశసహాయా అణవోఽత్ర భవంతి జగదుపాదానం ॥ ౧౭౮ ॥ ఇతి ఖలు పరమాణూనాం కారణతాపక్షమఖిలమున్మూల్య । కాణాదానాం సమయం నిరసితుమధికరణమేతదాహ మునిః ॥ ౧౭౯ ॥........................*

సూ ॥ ౨ ॥ ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః ॥

సహ్యాణుకారణవాదః ప్రపంచితశ్చైవమత్ర కాణాదైః । లోకే పటాదికార్యం సావయవం సకలమేవ యద్దృష్టం ॥ ౧౮౦ ॥ సంయోగకృతసహాయైస్స్వానుగతైరవయవైస్తదారబ్ధం । తస్మాన్మహ్యాదిదం క్షితిజలతేజోఽనిలాఖ్యమఖిలమపి ॥ ౧౮౧ ॥ స్వానుగతైశ్చ నైకై రారబ్ధం హ్యవయవైస్ససంయోగైః । అవయవ్యవయవభావస్సోయం యస్మాన్నివర్తతే స ఖలు ॥ ౧౮౨ ॥ అపకర్షావధిభూతః పరమాణుస్స చ చతుర్విధో భవతి । సకలమపి కార్యజాతం హ్యాద్యంతవదేవ దృశ్యతే లోకే ॥ ౧౮౩ ॥ కారణవిధురం చైతత్కార్యం న క్వాపి దృశ్యతే జగత్ । అత ఇహ జగతః కారణమణవో హి ప్రదర్శితం మునినా ॥ ౧౮౪ ॥ తేషామపకర్షావధిభూతానాం న పరతో విభాగస్స్యాత్ । అణ్వంతో హి విభాగో భూమ్యాదీనాం వినశ్యతాం భవతి ॥ ౧౮౫ ॥ సైవ విభాగావస్థా స ప్రళయస్సకలభూతవర్గస్య । తత ఇహ సృష్ట్యారంభే వాయుపరాణుష్వదృష్టసాపేక్షం ॥ ౧౮౬ ॥ కర్మోత్పన్నమణుం తం స్వాశ్రయమణ్వంతరేణ యోజయతి । భవతి తతో ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ వాయుః ప్రజాయతే స్థూలః ॥ ౧౮౭ ॥ ఏవమయమగ్నిరాపః పృథివీ చ శరీరమింద్రియం సకలం । భవతి హి పరమాణుభ్యస్తద్వారా ద్వ్యణుకరూపమపి చైవం ॥ ౧౮౮ ॥ తంతుపటన్యాయేనేత్యభిమన్యంతే హి తే చ కాణాదాః । తత్పక్షం నిరసితుమిహ తచ్చేతదభిధీయతే హి సూత్రకృతా ॥ ౧౮౯ ॥ తత్ర విభాగదశాయాం పరమాణూనాం హి కర్మసాపేక్షః । సంయోగస్స్యాల్లోకే కర్మవతాం దృశ్యతే హి సంయోగః ॥ ౧౯౦ ॥ కర్మ చ కార్యం యస్మాత్తస్య నిమిత్తం హి కిమపి వక్తవ్యం । యది చ నిమిత్తం న స్యాత్పరమాణుషు కర్మ చాద్యమపి న స్యాత్ ॥ ౧౯౧ ॥ యత్నో వాప్యభిఘాతో నిమిత్తముపగమ్యతే యథా దృష్టం । తస్యేహానుపలంభాత్పరమాణుషు నోపపద్యతే కర్మ ॥ ౧౯౨ ॥ తస్యాం చావస్థాయాం దేహవియోగాత్కథం భవేద్యత్నః । దేహప్రతిష్ఠితేస్మిన్మనసి యదా చాత్మనా మనోయోగః ॥ ౧౯౩ ॥ ఆత్మగుణో య

త్సోప్యసాజామేతత్తదానచాన్యథాభవతి । అభిఘాతాద్యభిదృష్టంప్రత్యాఖ్యాతంనిమిత్తమిహభవతి ॥ ౧౯౪ ॥ సర్గోత్తరకాలంస్యాత్కర్మణనిమిత్తంతచ్చేతదఖిలమపి । అథయద్యదృష్టమేవహినిమిత్తమాద్యస్యకర్మణోఽబ్రూషే ॥ ౧౯౫ ॥ ఆత్మని సమవేతంస్యాదదృష్టమథవాణుమాత్రసమవేతం । ఇదముభయథాపినాణుషు కర్మనిమిత్తంహ్యచేతనంయస్మాత్ ॥ ౧౯౬ ॥ యచ్చేతనానధిష్ఠితమచేతనంతత్కథంప్రవర్తయతి । ఆత్మాతదవస్థాయామచేతనోజాతచేతనత్వేన ॥ ౧౯౭ ॥ అభ్యుపగతమేతత్ఖల్వదృష్టమప్యాత్మమాత్రసమవాయి । తేనాసంబంధేకథమణుషుభవేత్కర్మణోనిమిత్తంతత్ ॥ ౧౯౮ ॥ యదిచాదృష్టవతాకిలసంబంధోయంహికర్మమూలంస్యాత్ । సంబంధసతతభావాత్ప్రవృత్తిసాతత్యమపరిహార్యంస్యాత్ ॥ ౧౯౯ ॥ తస్మాత్కర్మనిమిత్తంనియతంనైవోపలభ్యతేయస్మాత్ । కర్మనిబంధనఇహకిలసంయోగోనాణుషూపజాయేత ॥ ౨౦౦ ॥ సంయోగస్యాజననేసర్గోఽవాతన్నిబంధనశ్చకథం । అణ్వంతరేణచాణోస్సంయోగస్స్యాద్యదైకదేశేన ॥ ౨౦౧ ॥ సావయవత్వాపత్త్యాహ్యనిత్యతా తేషుదుర్నివారైవ । సర్వాంశేనయదాస్యాత్ప్రథిమానుపపత్తిరపరిహార్యైవ ॥ ౨౦౨ ॥ కల్పితదేశేనసచేత్సంయోగఃకథమకల్పితోభవతి । తస్యాపికల్పితత్వేద్వ్యణుకాదేర్వాస్తవస్య కార్యస్య ॥ ౨౦౩ ॥ సంయోగోసావణ్వోర్భవేదసమవాయికారణంహికథం । సర్గాదావణుషుయథాసంయోగార్థస్సంభవేత్కర్మ ॥ ౨౦౪ ॥ ఏవంప్రళయావసరేకర్మవిభాగార్థమనుపపన్నంహి । కర్మనిమిత్తాభావోయోసౌతత్రాపితుల్యఏవస్యాత్ ॥ ౨౦౫ ॥ యచ్చాదృష్టంతదపిచభోగార్థంనైవభవతివిలయార్థం । తస్మాదణుకారణతాసమర్థనంనేహభవతియుక్తతమం ॥ ౨౦౬ ॥ ⟶ సూ ॥ ౧౩ ॥ సమవాయాభ్యుపగమాచ్చసామ్యాదనవస్థితేః ॥ ⟵ అణ్వోస్సమవైతిదంద్వ్యణుకమణుభ్యాంహిభిన్నమత్యంతం । సమవాయలక్షణేనహిసంబంధేనేతికణభుగభిమానః ॥ ౨౦౭ ॥ ద్వ్యణుకమణుభ్యాంభిన్నంసమవాయమపేక్షతేహిసంబంధం । స్వావస్థితయేచాణ్వోస్సమవాయోపిచతథైవకింనస్యాత్ ॥ ౨౦౮ ॥ ద్వ్యణుకస్యైవాస్యాపిహిసమవాయస్యాపిభేదసామ్యేన । యదిసమవాయోప్యేవంసంబంధాంతరమపేక్షతేతర్హి ॥ ౨౦౯ ॥ తత్సంబంధోప్యేవంసంబంధాంతరమపేక్షతేనకుతః । ఏవంసత్యనవస్థాతదత్రపక్షేహిభవతిదుర్వారా ॥ ౨౧౦ ॥ సమవాయస్సంబంధస్సంబంధాంతరమపేక్షతేనయది । సంయోగశ్చతథైవహినాపేక్షేతాపరంహిసమవాయం ॥ ౨౧౧ ॥ సంయోగోహిగుణత్వాత్సంబంధమపేక్షతేనసమవాయః । ఇతిచమనోరథమాత్రంతుల్యమపేక్షానిమిత్తమభయత్ర ॥ ౨౧౨ ॥ తస్మాదనవస్థేయంసమవాయాభ్యుపగమేహిదుర్వారా । సత్యామనవస్థాయామేకాసిద్ధావసిద్ధమిహసకలం ॥ ౨౧౩ ॥ ద్వ్యణుకమణుభ్యాంద్వాభ్యాంనైవోత్పద్యేతచాప్రమాణత్వాత్ । అణుకారణతావాదస్తస్మాదయమనుపపన్నఏవేహ ॥ ౨౧౪ ॥ ⟶ సూ ॥ ౧౪ ॥ నిత్యమేవచభావాత్ ॥ ⟵ అణవఃప్రవృత్తిభావానివృత్తిభావాఃకిముభయథాభావాః । అనుభయభావావాస్యుర్నైవచతుర్థోఽపపద్యతేచాయం ॥ ౨౧౫ ॥ నిత్యప్రవృత్తిభావాత్ప్రళయాభావః ప్రవృత్తిభావత్వే । నిత్యనివృత్తేర్భావాత్సర్గాభావోనివృత్తిభావత్వే ॥ ౨౧౬ ॥ ఉభయస్వభావతేయంలక్షైవోపపద్యతేక్వాపి । అనుభయభావత్వేపిప్రవృత్తిభావేనివృత్తిభావేవా ॥ ౨౧౭ ॥ అంగీక్రియమాణేపిహినిమిత్తవశతస్తథాపిదోషస్స్యాత్ । తత్రయదాదృష్టంస్యాన్నిమిత్తమేతస్యనిత్యసాన్నిధ్యాత్ ॥ ౨౧౮ ॥ నిత్యంప్రవృత్తిరేవస్యాదథతస్యాస్వతంత్రతాయాంస్యాత్ । నిత్యాప్రవృత్తిరేవస్యాదితిదూషణమశక్యపరిహారం ॥ ౨౧౯ ॥ ...... ⟶ సూ ॥ ౧౫ ॥ రూపాదిమత్వాచ్చవిపర్యయోదర్శనాత్ ॥ ⟵ రూపాదిమచ్చసకలంపటాదిదృష్టంహిజగతిసావయవం । స్థూలమనిత్యంచతథాస్వకారణాపేక్షయాహితద్దృష్టం ॥ ౨౨౦ ॥ తంతూనపేక్ష్యచాణుంపటస్తథాతంతవోనిజావయవాన్ । ఇతిఖలుసకలందృష్టంతథైవపరమాణవోపికింనస్యుః ॥ ౨౨౧ ॥ రూపాదిమత్త్వహేతుః పరమాణుష్వపియతోవిశిష్టస్స్యాత్ । పరమాణూనాంహితదానిత్యత్వవిపర్యయఃప్రసజ్యేత ॥ ౨౨౨ ॥ నిత్యత్వాదిన స్తవపరమాణూనామనిత్యతానుచితా । తస్మాదణువాదోయంనకథంచిదపిహాఘటయితుంశక్యః ॥ ౨౨౩ ॥ సకారణవన్నిత్యంత్వితియన్నిత్యత్వకారణంకథితం । తదపిచపరమాణూనాంకారణవత్త్వాన్నిరాకృతంభవతి ॥ ౨౨౪

హి పారిమాండల్యం ॥ ౧౬౧ ॥ చేతనకారణపక్షే జగదేతచ్చేతనావిరుద్ధేన । నైవాకారితం దృష్టం తేన కుతో నారభేత చైతన్యం ॥ ౧౬౨ ॥ కార్యే చైతన్యాంతరమితి శంకా దుర్ధరేయమితి చేన్న । కారణగతమపి చైతన్యం యథారభతే హి పారిమాండల్యం ॥ ౧౬౩ ॥ తద్వచ్చైతన్యమపీత్యయమంశో భవతి తుల్య ఉభయత్ర । నహి సర్వాంశే సామ్యం దృష్టం తేక్వాపి దృశ్యతే లోకే ॥ ౧౬౪ ॥ కించ విరోధాకారితం కార్యం పరిమాణజననతః పశ్చాత్ । ప్రాక్పరిమాణారంభాత్పరిమండలతాం భేత తన్న కుతః ॥ ౧౬౫ ॥ పరిమాణాంతరజననే పరిమండలతేయమన్యథాసిద్ధా । యస్మాత్పరిమాణాంతరముపదిష్టం హ్యన్యహేతుకం మునినా ॥ ౧౬౬ ॥ కారణబహుత్వమపివా తద్వైవ కారణమహత్త్వమపివా స్యాత్ । ప్రచయవిశేషో వ్యథవా కార్యమహత్త్వైకసాధనం నాన్యత్ ॥ ౧౬౭ ॥ త్రితయాయత్తం చ మహత్త్వవిపరీతం హ్యణుత్వమిహ భవతి । దీర్ఘత్వహ్రస్వత్వే తత్సహచరితే తథావిధే భవతః ॥ ౧౬౮ ॥ ఇతి యత్సూత్రితమేతత్కణాదమునినా చ తదపి నిర్మూలం । కారణబహుతాదేవా పరమాణుగతే చ పారిమాండల్యే ॥ ౧౬౯ ॥ కారణగుణతాసామ్యే మహత్త్వహేతుర్బహుత్వమేవేతి । వినిగమనాయాం బీజం వర్ణయితుం నేహ శక్యతే కిమపి ॥ ౧౭౦ ॥ ద్రవ్యగుణాంతరయోర్యద్యారంభః కారణస్థగుణజాతే । స్వాశ్రయసమవాయేన తు గుణాంతరారంభకత్వమవిశిష్టం ॥ ౧౭౧ ॥ తస్మాత్సర్వతోఽత్రివాచ్యా నారంభకతా హి పారిమాండల్యే । తద్వచ్చేతనతాయా అపీతి నైవేహ దోషశంకా స్యాత్ ॥ ౧౭౨ ॥ కారణసమవేతో యో విశేషగుణ ఏవ కార్యజాతే హి । స్వసజాతీయగుణాంతరమాపాదయతీతి నాయమేకాంతః ॥ ౧౭౩ ॥ చిత్రపటరూపకారణతంతుగతే శుక్లనీలపీతాదౌ । స్వసజాతీయారంభకతాభంగాద్వ్యభిచార ఏష దుర్వారః ॥ ౧౭౪ ॥ సంయోగాదపి లోకే కార్యద్రవ్యం విలక్షణం దృష్టం । ఏవముదాహరణాని ప్రథితాన్యేవ హి విలక్షణారంభే ॥ ౧౭౫ ॥ తస్మాచ్చేతనమేకం జగతో జన్మాదికారణం నాన్యత్ । తత్ర చ కణాదదర్శితతర్కవిరోధః పదం న విదధాతి ॥ ౧౭౬ ॥ నన్వీశ్వరానధిష్ఠితమిదం ప్రధానం న కారణం జగతః । ఇత్యాదియుక్తిజాలైః ప్రధానవాదోఽపి నిరసితః పూర్వం ॥ ౧౭౭ ॥ ఇహ చ పరమాణువాదే న తథా దోషావకాశలేశోఽస్తి । యస్మాదీశసహాయా అణవోఽత్ర భవంతి జగదుపాదానం ॥ ౧౭౮ ॥ ఇతి ఖలు పరమాణూనాం కారణతాపక్షముఖిలమున్మూల్య । కాణాదానాం సమయం నిరసితుమధికరణమేతదాహ మునిః ॥ ౧౭౯ ॥..........................*

సూ॥ ౧౨॥ ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః ॥ సద్వ్యణుకారణవాదః ప్రపంచితశ్చైవమత్ర కాణాదైః । లోకే పటాదికార్యం సావయవం సకలమేవ యద్దృష్టం ॥ ౧౮౦ ॥ సంయోగకృతసహాయైస్స్వానుగతైరవయవైస్తదారబ్ధం । తత్సామాన్యాద్యదిదం క్షితిజలతేజోఽనిలాఖ్యమఖిలమపి ॥ ౧౮౧ ॥ స్వానుగతైశ్చానేకైరారబ్ధం హ్యవయవైస్ససంయోగైః । అవయవ్యవయవభావస్సోఽయం యస్మాన్నివర్తతే స ఖలు ॥ ౧౮౨ ॥ అపకర్షావధిభూతః పరమాణుస్స చ చతుర్విధో భవతి । సకలమపి కార్యజాతం హ్యద్యంతవదేవ దృశ్యతే లోకే ॥ ౧౮౩ ॥ కారణవిధురం చైతత్కార్యం న క్వాపి దృశ్యతే జగత్ । అత ఇహ జగతః కారణమణవో హి ప్రదర్శితం మునినా ॥ ౧౮౪ ॥ తేషామపకర్షావధిభూతానాం న పరతో విభాగస్స్యాత్ । అణ్వంతో హి విభాగో భూమ్యాదీనాం వినశ్యతాం భవతి ॥ ౧౮౫ ॥ సైవ విభాగావస్థా స ప్రళయస్సకలభూతవర్గస్య । తత ఇహ సృష్ట్యారంభే వాయుపరాణుష్వదృష్టసాపేక్షం ॥ ౧౮౬ ॥ కర్మోత్పన్నమణుం తం స్వాశ్రయమణ్వంతరేణ యోజయతి । భవతి తతో ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ వాయుః ప్రజాయతే స్థూలః ॥ ౧౮౭ ॥ ఏవమయమగ్నిరాపః పృథివీ చ శరీరమింద్రియం సకలం । భవతి హి పరమాణుభ్యస్తదారభ్య ద్వ్యణుకరూపమపి చైవం ॥ ౧౮౮ ॥ తంతుపటన్యాయే నేత్యభిమన్యంతే హి తే చ కాణాదాః । తత్పక్షం నిరసితుమిహ తదేతదభిధీయతే హి సూత్రకృతా ॥ ౧౮౯ ॥ తత్ర విభాగదశాయాం పరమాణూనాం హి కర్మసాపేక్షః । సంయోగస్స్యాల్లోకే కర్మజ ఏవ తావద్దృశ్యతే హి సంయోగః ॥ ౧౯౦ ॥ కర్మ చ కార్యం యస్మాత్తస్య నిమిత్తం హి కిమపి వక్తవ్యం । యది చ నిమిత్తం న స్యాత్పరమాణుషు కర్మ చాద్యమపి న స్యాత్ ॥ ౧౯౧ ॥ యత్నో వాప్యభిఘాతో నిమిత్తముపగమ్యతే యథా దృష్టం । తస్యేహానుపలంభాత్పరమాణుషు నోపపద్యతే కర్మ ॥ ౧౯౨ ॥ తస్యాం చావస్థాయాం దేహవియోగాత్కథం భవేద్యత్నః । దేహప్రతిష్ఠితేస్మిన్ మనసి యదాత్మనా మనో యోగః ॥ ౧౯౩ ॥ ఆత్మగుణో య

త్కోఽసౌజాయేతతదానచాన్యథాభవతి । అభిఘాతాద్యపిదృష్టంప్రత్యాఖ్యాతంనిమిత్తమిహభవతి ॥ ౧౯౪ ॥ సర్గోత్తరకాలంన్యాత్కర్మణినిమిత్తంతదేతదఖిలమపి । అథయద్యదృష్టమేవహినిమిత్తమాద్యస్యకర్మణోఽబ్రూషే ॥ ౧౯౫ ॥ ఆత్మని సమవేతంస్యాదదృష్టమథవాణుమాత్రసమవేతం । ఇదముభయథాపినాణుషు కర్మణినిమిత్తంహ్యచేతనంయస్మాత్ ॥ ౧౯౬ ॥ యచ్చేతనానధిష్ఠితమచేతనంతత్కథంప్రవర్తయతి । ఆత్మాతదవస్థాయామచేతనోఽజాతచేతనత్వేన ॥ ౧౯౭ ॥ అభ్యుపగతమేతత్ఖల్వదృష్టమప్యాత్మమాత్రసమవాయి । తేనాసంబంధేకథమణుషుభవేత్కర్మణోనిమిత్తంతత్ ॥ ౧౯౮ ॥ యదిచాదృష్టవతాకిలసంబంధోఽయంహికర్మమూలంస్యాత్ । సంబంధసతతభావాత్ప్రవృత్తిసాతత్యమపరిహార్యంస్యాత్ ॥ ౧౯౯ ॥ తస్మాత్కర్మనిమిత్తంనియతంనైవోపలభ్యతేయస్మాత్ । కర్మనిబంధనఇహకిలసంయోగోనాణుషూపజాయేత ॥ ౨౦౦ ॥ సంయోగస్యాజననేసర్గోఽవాతన్నిబంధనశ్చకథం । అణ్వంతరేణచాణోస్సంయోగస్స్యాద్యదైకదేశేన ॥ ౨౦౧ ॥ సావయవత్వాపత్త్యాహ్యనిత్యతాతేషుదుర్నివారైవ । సర్వాంశేనయదాస్యాత్ప్రథిమానుపపత్తిరపరిహార్యైవ ॥ ౨౦౨ ॥ కల్పితదేశేనసచేత్సంయోగఃకథమకల్పితోఽభవతి । తస్యాపికల్పితత్వేద్వ్యణుకాదేర్వాస్తవస్యకార్యస్య ॥ ౨౦౩ ॥ సంయోగోఽసావణ్వోర్భవేదసమవాయికారణంహికథం । సర్గాదావణుషుయథాసంయోగార్థంనసంభవేత్కర్మ ॥ ౨౦౪ ॥ ఏవంప్రళయావసరేకర్మవిభాగార్థమనుపపన్నంహి । కర్మనిమిత్తాభావోయోఽసౌతత్రాపితుల్యఏవస్యాత్ ॥ ౨౦౫ ॥ యచ్చాదృష్టంతదపిచభోగార్థంనైవభవతివిలయార్థం । తస్మాదణుకారణతాసమర్థనంనేహభవతియుక్తతమం ॥ ౨౦౬ ॥ సూ॥ ౧౩ ॥ సమవాయాభ్యుపగమాచ్చసామ్యాదనవస్థితేః ॥ అణ్వోస్సమవైతీదంద్వ్యణుకమణుభ్యాంహిభిన్నమత్యంతం । సమవాయలక్షణేనహిసంబంధేనేతికణభుగభిమానః ॥ ౨౦౭ ॥ ద్వ్యణుకమణుభ్యాంభిన్నంసమవాయమపేక్షతేహిసంబంధం । స్వావస్థితయేచాణ్వోస్సమవాయోఽపిచతథైవకేంనస్యాత్ ॥ ౨౦౮ ॥ ద్వ్యణుకస్యైవాస్యాపిహిసమవాయస్యాపిభేదసామ్యేన । యదిసమవాయోహ్యేవంసంబంధాంతరమపేక్షతేతర్హి ॥ ౨౦౯ ॥ తత్సంబంధోహ్యేవంసంబంధాంతరమపేక్షతేనకుతః । ఏవంసత్యనవస్థాతదత్రపక్షేహిభవతిదుర్వారా ॥ ౨౧౦ ॥ సమవాయస్సంబంధస్సంబంధాంతరమపేక్షతేనయది । సంయోగశ్చతథైవహినాపేక్షేతాపరంహిసమవాయం ॥ ౨౧౧ ॥ సంయోగోహిగుణత్వాత్సంబంధమపేక్షతేనసమవాయః । ఇతిచమనోరథమాత్రంతుల్యమపేక్షానిమిత్తముభయత్ర ॥ ౨౧౨ ॥ తస్మాదనవస్థేయంసమవాయాభ్యుపగమేహిదుర్వారా । సత్యామనవస్థాయామేకాసిద్ధావసిద్ధమిహసకలం ॥ ౨౧౩ ॥ ద్వ్యణుకమణుభ్యాంద్వాభ్యాంనైవోత్పద్యేతచాప్రమాణత్వాత్ । అణుకారణతావాదస్తస్మాదయమనుపపన్నఏవేహ ॥ ౨౧౪ ॥ సూ॥ ౧౪ ॥ నిత్యమేవచభావాత్ ॥ అణవఃప్రవృత్తిభావానివృత్తిభావాఃకిముభయథాభావాః । అనుభయభావావాస్యుర్నైవచతుర్థోఽపపద్యతేచాయం ॥ ౨౧౫ ॥ నిత్యప్రవృత్తిభావాత్ప్రళయాభావః ప్రవృత్తిభావత్వే । నిత్యనివృత్తేర్భావాత్సర్గాభావోఽనివృత్తిభావత్వే ॥ ౨౧౬ ॥ ఉభయస్వభావతేయంలోకేనైవోపపద్యతేక్వాపి । అనుభయభావత్వేపిప్రవృత్తిభావేనివృత్తిభావేవా ॥ ౨౧౭ ॥ అంగీక్రియమాణేపిహినిమిత్తవశతస్తథాపిదోషస్స్యాత్ । తత్రయదాదృష్టంస్యాన్నిమిత్తమేతస్యనిత్యసాన్నిధ్యాత్ ॥ ౨౧౮ ॥ నిత్యంప్రవృత్తిరేవస్యాదథతస్యాస్వతంత్రతాయాంస్యాత్ । నిత్యాప్రవృత్తిరేవస్యాదితిదూషణమశక్యపరిహారం ॥ ౨౧౯ ॥ ......

సూ॥ ౧౫ ॥ రూపాదిమత్వాచ్చవిపర్యయోదర్శనాత్ ॥ రూపాదిమచ్చసకలంపటాదిదృష్టంహిజగతిసావయవం । స్థూలమనిత్యంచతథాస్వకారణాపేక్షయాహితద్దృష్టం ॥ ౨౨౦ ॥ తంతూనపేక్ష్యచాణుంపటస్తథాతంతవోఽనిజావయవాన్ । ఇతిఖలుసకలందృష్టంతథైవపరమాణవోఽపికింనస్యుః ॥ ౨౨౧ ॥ రూపాదిమత్త్వహేతుః పరమాణుష్వపియతోవిశిష్టస్స్యాత్ । పరమాణూనాంహితదానిత్యత్వవిపర్యయఃప్రసజ్యేత ॥ ౨౨౨ ॥ నిత్యత్వవాదినస్తవపరమాణూనామనిత్యతానుచితా । తస్మాదణువాదోఽయంనకథంచిదపీహఘటయితుంశక్యః ॥ ౨౨౩ ॥ సదకారణవన్నిత్యంత్వితియన్నిత్యత్వకారణంకథితం । తదపిచపరమాణూనాంకారణవత్త్వాన్నిరాకృతంభవతి ॥ ౨౨౪ ॥

నిత్యత్వప్రతిషేధో లోకే ప్రతియోగినియతసాకాంక్షః । నిత్యత్వాకాంక్షీ సన్న ఏవ పరమాణునిత్యతాకాంక్షీ ॥ ౨౨౫ ॥
తస్మాదణవో నిత్యా ఇత్యపి నైవాణునిత్యతామానం । నిత్యే యస్మిన్ కస్మిన్నసత్యనిత్యమితి నఞ్ సమాసోయం ॥ ౨౨౬ ॥
నసిహభవతీతిహి సత్యం న తావతైవాణునిత్యతాసిద్ధిః । నిత్యం బ్రహ్మాలంబ్యైవేహ సమాసోపి సోయముపపన్నః ॥ ౨౨౭ ॥
నిత్యత్వే కారణమిహ యదవిద్యేతి చ తృతీయమిహ కథితం । సా చావిద్యా హి యదా ప్రత్యక్షేణేహ కారణాగ్రహణం ॥
౨౨౮ ॥ ద్వ్యణుకాదినిత్యతాపి స్యాదిహ దూషణమశక్యపరిహారం । యది చ విశిష్యేతాసమవేతద్రవ్యాత్మకత్వయో
గేన ॥ ౨౨౯ ॥ పూర్వేణైవ గతార్థం త్విహ పునరుక్తం నిరర్థకం తత్స్యాత్ । పూర్వత్రాభిహితం స్యాత్కార
ణవత్త్వేన దూషణం తదిహ ॥ ౨౩౦ ॥ కారణనాశాత్కారణవిభాగతో న్యస్య నాశకస్యేహ । యోయమభావోఽవి
ద్యాస్సైవాణూనాం హి నిత్యతాగమకం ॥ ౨౩౧ ॥ ఇతి న వినశ్యద్వస్తు ద్వాభ్యామేవ హి యదా వినశ్యేత । భవతి తదేయమ
విద్యా పరమాణూనాం హి నిత్యతాగమకం ॥ ౨౩౨ ॥ సంయోగసచివమేవానేకమిహారంభకం యది ద్రవ్యం । భవతి తదైవం
హి యదా సామాన్యమపాస్తభేదమిహ జనకం ॥ ౨౩౩ ॥ సవిశేషావస్థాంతరమాపద్యారంభకం యదా భవతి । ఘృతకఠిన
తాదిలయవన్మూర్తావస్థాదివిలయనేనాపి ॥ ౨౩౪ ॥ కార్యవినాశోత్పత్తేరుక్తావిద్యాదివర్ణనం హి వృథా । తస్మాత్సావయ
వానామవయవశోపి హి విభజ్యమానానాం ॥ ౨౩౫ ॥ యత్ర చ పరో విభాగో న భవతి ఖలు తే చతుర్విధా హ్యణవః । రూపాది
మంత ఏతే నిత్యాశ్చారంభకా హి భూతానాం ॥ ౨౩౬ ॥ ఇతి వైశేషికపక్షో భవతి నిరాలంబనో వృథైవాయం । రూపాదిమ
త్త్వయోగాదణుత్వనిత్యత్వవైపరీత్యేన ॥ ౨౩౭ ॥ —— సూ ॥ ౧౬ ॥ ఉభయథా చ దోషాత్ ॥ —— గంధరసరూపసహిత
స్పర్శాః స్థూలేయమవనిరిహ దృష్టా । రసరూపస్పర్శగుణాస్సూక్ష్మా ఆపస్తథైవ తేజోపి ॥ ౨౩౮ ॥ రూపస్పర్శగుణం తత్సూక్ష్మ
తరం భవతి వాయురేష తథా । స్పర్శగుణాస్సూక్ష్మతమో భూతాస్యైతాని సంతి చత్వారి ॥ ౨౩౯ ॥ ఉపచితగుణభేదేన హి త
రతమభావేన జగతి లక్ష్యంతే । ఉపచితగుణాదిభేదాత్తరతమభావోయమణుషు కల్ప్యేత ॥ ౨౪౦ ॥ ఉపచితగుణతాయాం స్యాత్తే
షాం మూర్త్యుపచయోపి దుర్వారః । మూర్త్యుపచయే హ్యణూనామనణుత్వాపత్తిరత్ర దుర్వారా ॥ ౨౪౧ ॥ యత్ర గు
ణోపచయస్స్యాన్మూర్తేరప్యుపచయోపి తత్ర స్యాత్ । కార్యాత్మకేషు భూతేష్వేవం దృష్టం యతో హి సర్వత్ర ॥ ౨౪౨ ॥
యద్యేతద్దోషభయాన్నోపచితాదికగుణత్వమిహ న స్యాత్ । సర్వేప్యేకైకగుణాశ్చతుర్గుణాశ్చాపి సర్వ ఏవ స్యుః ॥ ౨౪౩ ॥
—— సూ ॥ ౧౭ ॥ అపరిగ్రహాచ్చాత్యంతమనపేక్షా ॥ —— సత్కార్యతావలంబాన్మన్వాద్యైరపి చ పరిగృహీతత్వాత్ ।
సాధుః ప్రధానవాదస్స కథంచిత్స్యాన్న చాణువాదోయం ॥ ౨౪౪ ॥ నాసౌ శిష్టగృహీతః కేనాప్యంశేన తేన చైతస్మిన్ । అనపే
క్షా కర్తవ్యా శ్రేయస్కామైర్న చాదరః కార్యః ॥ ౨౪౫ ॥ కించ ద్రవ్యగుణాదీన్ షట్పదార్థాన్ పరస్పరం భిన్నాన్ । అభి
ధాయ పునరిహైవ త్విదమపరం కల్పయంతి కాణాదాః ॥ ౨౪౬ ॥ గుణకర్మాదీనాం హి ద్రవ్యాధీనత్వమితి తు కథయంతి । తచ్చా
యుక్తం హ్యేతే యది భిన్నా న హి పరస్పరాధీనాః ॥ ౨౪౭ ॥ న హి శశకాశఫలాశా భిన్నాస్సంతః పరస్పరాధీనాః । ద్రవ్యగు
ణాదీనామిహ భిన్నత్వం వా న యుజ్యతే యస్మాత్ ॥ ౨౪౮ ॥ తాదాత్మ్యమేవ తేషాం పరస్పరం హి ప్రతీయతే లోకే । ద్రవ్య
గుణాదీనాం న హ్యశ్వద్విపయోరివాస్తి భేదమతిః ॥ ౨౪౯ ॥ నన్విహ చక్షుర్గ్రాహ్యం రూపం స్పర్శస్త్వగింద్రియగ్రాహ్యః ।
ఉభయగ్రాహ్యశ్చ ఘటః కథమిహ తాదాత్మ్యమేవ యోరితి చేత్ ॥ ౨౫౦ ॥ సత్యపి తాదాత్మ్యే కిల భేదమతిర్గ్రాహ్యరూప
సాపేక్షా । ఏకః పుమానిహ లోకేపి తా చ పుత్రస్తథైవ జామాతా ॥ ౨౫౧ ॥ శ్వశురస్స్యాలక ఇత్యపి విభేదమతిభాగ్యథైవ
భవతి తథా । గ్రాహకభేదాపేక్షా భేదమతిస్స్యాత్స్వరూపసాపేక్షం ॥ ౨౫౨ ॥ తాదాత్మ్యం చేత్యుభయం హ్యభేదపక్షేపి
బాధకం న భవేత్ । తస్మాద్ద్రవ్యగుణానాం ద్రవ్యాధీనత్వమపి చ భిన్నత్వం ॥ ౨౫౩ ॥ నాపి ప్రమాణగమ్యం నైవ హి యుక్త్యై
కసాధనం భవతి । నను గుణకర్మాదీనాం ద్రవ్యాధీనత్వమత్ర యుక్తం హి ॥ ౨౫౪ ॥ ద్రవ్యగుణౌ తు విభిన్నౌ తథాపి తావయు
తసిద్ధరూపౌ యత్ । ద్రవ్యాధీనత్వం తద్గుణాదికానాం సుయుక్తమేవ స్యాత్ ॥ ౨౫౫ ॥ శశకుశకాశాదీనాం నాయుతసిద్ధత్వ
మస్తి కుత్రాపి । తేన న తేషామేషా పరస్పరాధీనతేతి చేన్నైవం ॥ ౨౫౬ ॥ అపృథగ్దేశత్వం వా హ్యపృథక్కాలత్వమపృథగా

త్మత్వం । తచ్చాయుతసిద్ధత్వం వాచ్యంతదిదంత్రిధాపినోభవతి ॥ ౨౫౭ ॥ అపృథగ్దేశత్వంహిద్రవ్యగుణానాంకథంచిద పినస్యాత్ । రూపాదిఃపటదేశఃపటస్తుతంతుప్రదేశఏవయతః ॥ ౨౫౮ ॥ అపృథక్కాలత్వంచేత్తదపివిరుద్ధంభవత్ప క్షే । ఉత్పన్నేషుపటాదిషుపశ్చాదుత్పద్యతేహిరూపాది॥ ౨౫౯ ॥ కథమీదృశయోస్తత్స్యాదపృథక్కాలత్వమయుతసిద్ధ త్వం । ధేనువిషాణకయోరపితత్స్యాద్యచ్చేదమయుతసిద్ధత్వం ॥ ౨౬౦ ॥ యచ్చాపృథగాత్మత్వంతత్స్వాభ్యుపగమవిరుద్ధ మేవస్యాత్ । నహ్యవయవసంయోగాదేవచకార్యంప్రజాయతేలోకే ॥ ౨౬౧ ॥ సంయోగమంతరాయద్దధిహిమకర కాదిదృశ్యతేలోకే । తస్మాదణువాదోయం శ్రేయస్కామైరుపేక్షణీయస్స్యాత్ ॥ ౨౬౨ ॥ వైశేషికసమయేకిలదేహా యంచాశుతరవినాశీస్యాత్ । పరిమాణాంతరజననాత్తమర్ధవైనాశికంహికథయంతి ॥ ౨౬౩ ॥ తత్పక్షనిరసనాంతేస కలోవైనాసికోపిబుద్ధిస్థః । ఇతిఖలుతత్పక్షోయంనిరస్యతేసపదిసూత్రకారేణ॥ ౨౬౪ ॥......................

⟶ సూ॥ ౧౮ ॥ సముదాయఉభయహేతుకేపితదప్రాప్తిః॥ ⟵ సచఖలుబహుప్రకారోబుద్ధివిభేదాద్వినేయభే దాద్వా। తత్రత్రయపితేస్యుః కేచిత్సర్వాస్తిత్వాంతుకథయంతి ॥ ౨౬౫ ॥ కథయంతికేచిదత్రతువిజ్ఞానాస్తిత్వమాత్రమేవకిల। అన్యేతువర్ణయంతిహి యదిదంసకలంచశూన్యమేవేతి ॥ ౨౬౬ ॥ యేసర్వాస్తిత్వపరాబాహ్యంభూతంచభౌతికంచాపి। చి త్తంచైత్తంచాంతరమభ్యుపగచ్ఛంతి తాన్నిరాచష్టే ॥ ౨౬౭ ॥ సూ॥ సముదాయఉభయహేతుకేపితదప్రాప్తిః॥ పృథివీజలతేజోనిలచతుష్టయంభూతమితితుకథయంతి । భౌతికమిహరూపాదికమపిచక్షుఃప్రముఖమింద్రియంచేతి ॥ ౨౬౮ ॥ భూతంభౌతికమేతత్సకలంహ్యణవోత్రసంహతాఏవ। చిత్తంచైత్తంచతథారూపంవిజ్ఞానవేదనేచైవం ॥ ౨౬౯ ॥ సంజ్ఞా స్సంస్కారాఖ్యాఃపంచస్కంధాశ్చసంహతాఏవ । తత్రేదమనుపపన్నంయచ్చోభయహేతుకశ్చసముదాయః ॥ ౨౭౦ ॥ అణుహేతుకశ్చయోసౌయశ్చస్కంధైకహేతుకోవాపి । అంగీకృతేపితస్మిన్ సముదాయాప్తిరత్రదుర్వారా ॥ ౨౭౧ ॥ యస్మాదణవస్స్కంధా అచేతనాఏవ కేవలంతేస్యుః। యదిసంహంతా భోక్తాకశ్చిచ్చేతనఇహోపపన్నస్స్యాత్ ॥ ౨౭౨ ॥ భవతితదాసంఘాతస్సచేతనస్తనస్తవచనచాస్తిసంహంతా। తస్మాదుభయవిధోసౌసంఘాతోనోపపద్యతేయో యం ॥ ౨౭౩ ॥ ⟶ ॥సూ॥ ౧౯ ॥ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదితిచేన్నోత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాత్॥ ⟵ ఇహసౌగతీ యసమయేయాచావిద్యాథయశ్చసంస్కారః । విజ్ఞానంనామతథారూపంయదిదంషడాయతనమపిచ ॥ ౨౭౪ ॥ స్పర్శో పివేదనేయంతృష్ణోపాదానసంజ్ఞికేచతథా । యచ్చభవోజాతిరియంజరాచపరిదేవనాచమరణంచ ॥ ౨౭౫ ॥ దుఃఖంచ దుర్మనస్త్వేవంరూపాణిసుప్రసిద్ధాని । తానీహచేతరేతరజనకానియతోభవంతిచైతస్య ॥ ౨౭౬ ॥ సంఘాతస్యనిమిత్తం తాన్యేవస్యురితినైవమాశంక్యం । సంఘాతమనవలంబ్యహ్యాత్మానంయేచనోపగచ్ఛంతి ॥ ౨౭౭ ॥ తేచావిద్యాదయఇహ సంఘాతనిమిత్తతాంకథంయాంతి। సంఘాతసిద్ధ్యనంతరమిహచావిద్యాదిసంతతిఃప్రభవేత్ ॥ ౨౭౮ ॥ చిత్తాభిజ్వలనమిదం నతుసంఘాతస్యకారణంభవతి । సంఘాతేసిద్ధేసతిచిత్తాభిజ్వలనమేతదుద్భవతి ॥ ౨౭౯ ॥ ఆశయసంజ్ఞంచాలయవిజ్ఞా నంనోనిమిత్తమస్యస్యాత్ । సముదాయిభ్యోహ్యస్యత్వన్యత్వానన్యతాదిదుర్బోధం ॥ ౨౮౦ ॥ తస్మాత్పరమాణూనామ చేతనత్వాద్ధిచేతనస్యేహ । సంహంతురప్యభావాత్సంఘాతఃకథమిహోపపద్యేత ॥ ౨౮౧ ॥ సంఘాతస్యాభావేకథంనుత స్మాలలోకయాత్రాస్యాత్ । సంఘాతఏవకేవలమిహసంఘాతస్యకారణంయదితు ॥ ౨౮౨ ॥ పూర్వస్మాత్సంఘాతాత్సం ఘాతాంతరమపూర్వమిహయత్స్యాత్ । తత్కింసదృశంవాస్యాదసదృశమథవాపివిసదృశంవాస్యాత్ ॥ ౨౮౩ ॥ యదిస దృశంనియమేనస్యాచ్చ్యుతదామర్త్యపుద్గలస్యేహ । కర్మవిపాకవశాదిహనస్యాద్దేవాసురాదితనుయోగః ॥ ౨౮౪ ॥ వి సదృశ ం దృశమథవాయదిసంఘాతాంతరంప్రజాయేత । సచమనుజపుద్గలోసౌక్షణేనహస్త్యశ్వజన్మకింనలభేత్ ॥ ౨౮౫ ॥ అపియద్భోగార్థోసౌసంఘాతస్తైసనస్థిరోభోక్తా । భోగోభోగార్థస్స్యాన్మోక్షోమోక్షార్థఏవయదిచైవం ॥ ౨౮౬ ॥ యద్యన్యః సాక్షిణాయితాభూయాద్భోగాపవర్గసమయేపి । తదవస్థానాపత్త్యాక్షణభంగకథాసుదూరతోపాస్తా॥ ౨౮౭ ॥ ⟶ సూ॥ ౨౦ ॥ఉత్తరోత్పాదేచపూర్వనిరోధాత్॥ ⟵ ఉత్తమవిద్యాదీనాంపరస్పరోత్పత్తిమాత్రహే

తుత్వం । నైతావతాపిహేతూనాంసంఘాతస్సిధ్యతీతిచాప్యుక్తం ॥ ౨౮౮ ॥ అథాపివిద్యాదీనాంసంప్రత్యుత్పత్తిమాత్రహే తుత్వం । నకథంచనసంభవతీత్యేతత్ప్రతిపాద్యతేఽత్రనిపుణతరం ॥ ౨౮౯ ॥ క్షణభంగవాదినాక్షణికత్వేనైవంనిర్దిశ్యతేచస ర్వస్య । ఉత్తరవస్తూత్పాదేనిరుధ్యతేపూర్వమఖిలమేవేతి ॥ ౨౯౦ ॥ అభ్యుపగచ్ఛన్నైవంపూర్వోత్తరయోర్హి హేతు ఫలభావం । వైనాశికఃకథంచననసమర్థయితుంహిశక్నుయాత్తమిమం ॥ ౨౯౧ ॥ యోయమభావగ్రస్తోయశ్చనిరుద్ధోని రుధ్యమానోవాయః । సచకథముత్తరహేతుర్దగ్ధమృదాదిఘటాదికేష్వేవ ॥ ౨౯౨ ॥ అథభావభూతఏవహిపరినిష్పన్నక్షణో స్తియఃపూర్వః । సభవత్యుత్తరహేతుస్తత్రనపూర్వోక్తదోషఇతిచేన్న ॥ ౨౯౩ ॥ భవతితథాపిచదోషోయద్యుత్తర కార్యహేతుతాంసిద్ధ్యై । వ్యాపారఃపునరన్యఃపరినిష్పన్నస్యభావభూతస్య ॥ ౨౯౪ ॥ క్షణభంగవాదహానింక్షణాంతరస్థా యితాప్రసంగేన । అథభావఏవచాస్యవ్యాపారస్స్యాత్తథాపిదోషస్స్యాత్ ॥ ౨౯౫ ॥ హేతుస్స్వభావహీనాన్న్యాయ్యాఫలస్య చోత్పత్త్యసంభవోయస్మాత్ । హేతుస్వభావయోగేఫలకాలస్థాయితాప్రసంగేన ॥ ౨౯౬ ॥ క్షణభంగవాదభంగః పూర్వోక్తోదుర్నివారఏవాత్ర । హేతుస్స్వభావయోగంవినాపిఫలహేతుతాస్యకల్ప్యేత ॥ ౨౯౭ ॥ సర్వత్రైవహికా ర్యాపత్త్యేహాతిప్రసంగఏవస్యాత్ । అపిచోత్పాదనిరోధౌకింవావస్తుస్వరూపమథవాకిం ॥ ౨౯౮ ॥ తదవస్థాంతరమథవావ స్త్వంతరమితితునైవసంభవతి । వస్తుస్వరూపతాచేద్వస్త్వంతర్భావఏతయోర్భవతి ॥ ౨౯౯ ॥ తేనానాదిత్వంచానంత త్వంవస్తునోఽత్రదుర్వారం । ఆద్యంతావస్థేయదుత్పాదనిరోధసంజ్ఞికేభవతః ॥ ౩౦౦ ॥ ఆద్యంతమధ్యవర్తిక్షణత్రయ స్థాయితాస్యదుర్వారా । యదిచోత్పాదనిరోధావ్యతిరిక్తావేవవస్తునోభవతః ॥ ౩౦౧ ॥ తాభ్యామస్పృష్టత్వాద్వస్తునఏ వాస్యశాశ్వతత్వంస్యాత్ । యదిచాదర్శనదర్శనరూపౌస్యాతాంనవస్తుధర్మౌతౌ ॥ ౩౦౨ ॥ ద్రష్టృగతౌకిలతాభ్యామస్పృ ష్టంవస్తుశాశ్వతంనకుతః । తస్మాత్సౌగతమేతన్మతమగ్రాహ్యంనయుక్తమిహయస్మాత్ ॥ ౩౦౩ ॥..................*

సూ॥ ౨౧॥ అసతిప్రతిజ్ఞోపరోధోయౌగపద్యమన్యథా॥ హేతావసతియదిస్యాత్ఫలం ప్రతిజ్ఞోపరోధఏవ స్యాత్ । విషయఃకరణంయత్నస్సహకారీయశ్చభవతిసంస్కారః ॥ ౩౦౪ ॥ ఏతేచతుర్విధాఃకిలహేతవఏతాన్ప్రతీత్యజా యంతే । తేచిత్తచైత్తసంజ్ఞాఇతిప్రతిజ్ఞాహిబాధితాభవతి ॥ ౩౦౫ ॥ అథయదిఫలపర్యంతంపూర్వంవస్తుప్రతీక్షతేకాలం । సం స్కారాస్సర్వేపిక్షణికాఇత్యస్యభంగఏవస్యాత్ ॥ ౩౦౬ ॥.............................*

సూ॥ ౨౨॥ ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్॥ అపియచ్చబుద్ధిబోధ్యంత్రయాద్యదన్య చ్చసంస్కృతంక్షణికం । వైనాశికాఇతీహక్షణికత్వంకల్పయంతిభావానాం ॥ ౩౦౭ ॥ ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధసం జ్ఞాచయదపిచాకాశం । త్రయమిదమవస్తుభూతంనిరుపాఖ్యమభావమాత్రమేవేతి ॥ ౩౦౮ ॥ ప్రతిసంఖ్యాఖ్యనిరోధోభా వానాంబుద్ధిపూర్వకోనాశః । తద్విపరీతశ్చాన్యోహ్యావరణాభావమాత్రమాకాశం ॥ ౩౦౯ ॥ సంస్కృతముత్పన్నంస్యా త్ప్రమేయమేవేహబుద్ధిబోధ్యంస్యాత్ । సపదినిరోధద్వితయంప్రత్యాచష్టేహిసూత్రకారోయం ॥ ౩౧౦ ॥ ప్రతిసంఖ్యా ప్రతిసంఖ్యానిరోధయోర్నేహసంభవోఘటతే । సంతానగోచరౌవాస్యాతామథభావగోచరౌవాతౌ ॥ ౩౧౧ ॥ సంతా నేషుచసర్వేష్వథాపిసంతానినామవిచ్ఛేదాత్ । ఫలహేతుభావయోగేకథమిహసంతానవిచ్యుతిర్భవతి ॥ ౩౧౨ ॥ అథచ నిరోధావేతౌతథైవనహిభావగోచరౌభవతః । నహిభావానాంలోకేనిరన్వయోవాతథైవనిరుపాఖ్యః ॥ ౩౧౩ ॥ క్వాపివి నాశోయస్మాదన్వయ్యవియోగమేవలోకోయం । ప్రత్యభిజానాత్యతఇహభావానాంనహినిరన్వయోనాశః ॥ ౩౧౪ ॥ త స్మాత్సర్వావస్థాస్వప్యన్వయినాంకదాప్యవిచ్ఛేదాత్ । పరపరికల్పితమేతన్నిరోధయుగ్మంనచోపపద్యేత ॥ ౩౧౫ ॥.....*

సూ॥ ౨౩॥ ఉభయథాపిచదోషాత్॥ యోయమవిద్యాదీనాంపరపరికల్పితనిరోధఇహభవతి । సచకింసమ్యక్ జ్ఞానాదథవాస్వయమేవవేతివక్తవ్యం ॥ ౩౧౬ ॥ నిర్హేతుకనాశస్యాభ్యుపగమహానిస్త్వహాద్యకల్పేస్యాత్ । మార్గోపదే శయత్నానర్థక్యంచోత్తరత్రదుర్వారం ॥ ౩౧౭ ॥ సూ॥ ౨౪॥ ఆకాశేచావిశేషాత్॥ ప్రతిసంఖ్యాదినిరోధ ద్వయేపినిరుపాఖ్యతానిరస్తైవ । సంప్రత్యాకాశస్యాపిహినిరుపాఖ్యత్వంనిరస్యతేభూయః ॥ ౩౧౮ ॥ ఆత్మనఆకాశఇతి

ఘ్రాతివచనాదస్యనస్తుతాసిద్ధా । ఆవరణాభావతయానిరుపాఖ్యత్వంనయుక్తమేవాస్య ॥ ౩౧౯ ॥ అపిచావరణాభావో
యద్యాకాశస్తథాహిదోషస్స్యాత్ ।ఏకస్మిన్హిసుపర్ణే పతతిసుపర్ణాంతరస్యచోత్పితోస్సః॥౩౨౦॥ఆవరణస్యచభావాత్తస్యా
కాశత్వమనుపపన్నంస్యాత్ । అపిచావరణాభావోయద్యాకాశస్తథాహిసుగతస్య ॥ ౩౨౧ ॥ వాయుశ్చవియత్సన్నిశ్ర
యఇతిహిక్యంభవేన్నుపపన్నం।అపిచనిరోధద్వయమిదమాకాశంచత్రయంహినిరుపాఖ్యం ॥ ౩౨౨ ॥ నిత్యమవస్త్వితిచై
తద్విప్రతిషిద్ధంహిసకలమప్యేతత్ ॥యదిధర్మధర్మిభావస్తదాహివస్తుత్వమేవతస్యస్యాత్ ॥౩౨౩॥..............*

సూ॥౨౫॥అనుస్మృతేశ్చ॥ అభ్యుపగచ్ఛతియదసౌక్షణికత్వంసర్వవస్తునోజగతి। ఉపలబ్ధురపికిలాయంక్షణి
కత్వంకింతథైవనోపియాత్ ॥౩౨౪॥ఇహచానుస్మృతియోగాదుపలబ్ధిరితశ్చనైవసంభవతి।అనుభవముపలబ్ధిమనూత్పన్నం
స్మరణంహ్యనుస్మృతిర్భవతి॥౩౨౫॥ అన్యోపలబ్ధివిషయేహ్యన్యస్యానుస్మృతేరదృష్టత్వాత్ । ఏకోపలబ్ధృకైవహిసాస్యా
న్నహిభిన్నకర్తృకాభవతి ॥ ౩౨౬ ॥ అహమిదమద్రాక్షమిదంస్మరామిచేత్యేవమనుభవోలోకే । అద్రాక్షీదిదమన్యః
స్మరామ్యహంత్వితితుకస్యచిద్వాపి ॥౩౨౭॥ నైహానుభవోదృష్టోయదస్యవైనాశికస్యచాప్యేవం । యద్యుపలబ్ధిస్మృత్యో
రేకఃకర్తాభవేత్తదానస్యాత్ ॥౩౨౮॥ క్షణభంగవాదసిద్ధిర్యస్మాదేకఃక్షణద్వయానుగతః । ఉపలబ్ధిస్మృత్యోరిహనైకః
కర్తానచాపివిషయైక్యం ॥౩౨౯॥ యస్మాత్సోయమభిజ్ఞాసాదృశ్యాదేవకేవలాదితిచేత్ । తేనేదంసదృశమితిద్వితయాయ
త్తంహిభవతిసాదృశ్యం ॥ ౩౩౦ ॥ ఇహసదృశయోర్ద్వయోరపిగృహీతురేకస్యదుర్లభత్వేన । సాదృశ్యమూలమేతత్ప్ర
తిసంధానమితిమృషాప్రలాపస్స్యాత్ ॥ ౩౩౧ ॥ సాదృశ్యగ్రాహ్యేకఃపూర్వోత్తరయోర్యదాభవేద్ధితదా । సమయద్వ
యసంబంధాదేకస్యక్షణికతాకథంఘటతే ॥ ౩౩౨ ॥ తేనేదంసదృశంస్యాదిత్యేతత్ప్రత్యయాంతరంభవతి । భిన్నపదార్థ
గ్రహణాన్నపూర్వాపరబోధమూలమితిచేన్న ॥౩౩౩॥భిన్నపదార్థగ్రహణాద్భవేదిదంప్రత్యయాంతరంహియది । తేనే
దంసదృశమితిప్రయోగఇహనైవసంభవేత్కింతు ॥ ౩౩౪ ॥ సాదృశ్యమాత్రగోచరఏవస్యాత్ప్రత్యయోహిసతదన్యః । నై
వంహిదృశ్యతేసౌప్రతిసంధానంనచాపిసాదృశ్యాత్ ॥ ౩౩౫॥ బాహ్యేవస్తునిలోకేతద్వాతత్సదృశమేవవేత్యేవం । స్యా
త్సందేహఃక్వాపిహినచోపలబ్ధిర్భవేత్ససందేహః ॥౩౩౬॥ సూ॥౨౬॥నాసతోదృష్టత్వాత్॥ స్థిరమనుయా
యిచకారణమిహయదివైనాశికాస్తునసహంతే ।భవతితదైవమభావాద్భావస్యోత్పత్తిరితితుఫలితంహి ॥౩౩౭॥ నైవాభా
వాద్భావఃక్వచిదప్యుత్పద్యమానఇహదృష్టః। యదిచాభావాద్భావఃకారణసంపత్తిరనుపయుక్తాస్యాత్ ॥౩౩౮॥ నానుప
మృద్యప్రాదుర్భావాదితియేహివర్ణయంత్యత్ర । తత్రోహ్యుపమృదితానాంబీజాదీనాంహియోప్యభావస్స్యాత్ ॥
౩౩౯ ॥ తస్యచశశశృంగస్యచనిరాత్మకత్వేననిర్విశేషత్వాత్ । క్షీరాదేవదధిస్యాద్బీజాదేవాంకురశ్చభవతీతి ॥ ౩౪౦ ॥
కారణవిశేషవిషయోనిర్బంధోసావృథైవతేషాంస్యాత్ । యదినిర్విశేషఏవాభావోభావస్యకారణంచేత్స్యాత్ ॥౩౪౧॥
కథమంకురాదికార్యంనైవోత్పద్యేతశశవిషాణాద్యైః। యదిచాభావస్యాపిహికోపివిశేషస్తదాసభావస్స్యాత్ ॥౩౪౨॥
యదిచాభావస్యైవహిభావోత్పత్తావ్యైకహేతుతాతర్హి । కార్యంసకలమభావాన్వితమేవస్యాన్నదృశ్యతేచైవం ॥ ౩౪౩ ॥
సకలంకార్యంయత్స్యాన్మృదాదిభావాన్వితంహితద్దృష్టం । తస్మాచ్ఛశవిషాణాదసతస్సత్కార్యజన్మనోదృష్టేః ॥
౩౪౪ ॥ అసతశ్చకారణత్వాభ్యుపగమఏవాయమనుపపన్నస్స్యాత్ । తస్మాదసంగతోయద్వైనాశికసమయఏషన
గ్రాహ్యః ॥ ౩౪౫ ॥ సూ॥౨౭॥ఉదాసీనానామపిచైవంసిద్ధిః॥ యదిచాభావాదేవహిభావస్యోత్పత్తిరత్రక
ల్ప్యేత । ఏవముదాసీనానామప్యభిమతసిద్ధిరత్రకింనస్యాత్ ॥౩౪౬॥ సర్వత్రాభావఃకిలసులభోయస్మాత్కృషీవలస్యా
పి । అకృతకృషికర్మణస్స్యాద్యతమానస్యేవసస్యనిష్పత్తిః ॥ ౩౪౭॥ స్వర్గాపవర్గయోర్వానైవహికశ్చిజ్జనస్సమీహే
త।తస్మాత్సోయమభావాద్భావోత్పాదోయమత్రనహియుక్తః॥౩౪౮॥ సూ॥౨౮॥నాభావఉపలబ్ధేః॥ ఇహఖ
లుబాహ్యార్థకథానాశ్రిత్యోద్భావితేషుదోషేషు । విజ్ఞానమాత్రవాదీబౌద్ధఇదానీంహిపూర్వపక్షయతి ॥౩౪౯॥ ఇహశి
ష్యాభినివేశాద్బాహ్యార్థప్రక్రియేయమారబ్ధా । విజ్ఞానవాదఏవహిసుగతాభిమతోనచేతరఃకశ్చిత్ ॥ ౩౫౦ ॥ తస్మిన్సు

ధ్యాయూఢేఘాంతస్థోఽసిమానమేయఫలభేదైః । తదూహ్యైణకిలాయంవ్యవహారశ్చోపపద్యతేసకలః ॥ ౩౫౧ ॥ సత్యపిబా
హ్యేఽర్థేఽస్మిన్ బుద్ధ్యారోహంవినైవకస్యాపి । వ్యవహారోనహిదృష్టోయస్మాదంతస్థ్సఏవసకలోఽయం ॥ ౩౫౨ ॥ జాత్యా
దయస్తథైవహ్యంతస్థాఏవనాతిరిక్తాస్స్యుః । జ్ఞానగతంహివిశేషంవినావిశేషేణబాహ్యబుద్ధీనాం ॥ ౩౫౩ ॥ విష
యాకారస్సకలోజ్ఞానేనైవావరుధ్యతేయస్మాత్ । నైవహిబాహ్యార్థస్స్యాదపార్థికాబాహ్యకల్పనాసకలా ॥౩౫౪॥
అపికిలసహోపలంభాద్విషయజ్ఞప్త్యోరభేదఏవస్యాత్ । ఏకస్యానుపలంభేనహ్యన్యస్యోపలబ్ధిరిహదృష్టా ॥ ౩౫౫ ॥ బా
హ్యార్థమంతరేణస్వప్నాదిప్రత్యయాయథాలోకే । జాగరితగోచరాఅపిరసాదిమతయస్తథైవకింనస్యుః ॥ ౩౫౬ ॥ స్యా
ద్వాసనావిశేషాత్ప్రత్యయవైచిత్ర్యమసతిచాప్యర్థే । సంసారేచానాదౌబీజాంకురవచ్చవాసనానాంచ ॥౩౫౭॥ జ్ఞానా
నామన్యోన్యంనప్రతిషిధ్యేతహేతుఫలభావః । బాహ్యార్థస్యాభావాద్వ్యుక్తోవిజ్ఞానవాదఇతిచేన్న ॥౩౫౮ ॥ నహిబాహ్య
స్యార్థస్యాభావోధ్యవసాతుమత్రశక్యస్స్యాత్ । బాహ్యోర్థోయంసకలోయస్మాదుపలభ్యతేహిసర్వత్ర ॥ ౩౫౯ ॥
ఉపలభ్యమానమర్థంప్రతిషేద్ధుంనైవశక్నుయాత్కోఽపి । భుంజానోభుజిసాధ్యాంతృప్తింహ్యనుభూయమానఏవేహ ॥
౩౬౦ ॥ నాహంభుజేనైవహితృప్యామీతిచవదేత్కథంప్రాజ్ఞః । స్వయముపలభమానోసావింద్రియసంబద్ధమర్థమిహ
బాహ్యం ॥ ౩౬౧ ॥ నైవాహముపలభేనచసోఽస్తీతివదన్ కథంజనోమాన్యః । నమునోపలభేబాహ్యంత్వితినైవాహంబ్రవీ
మికింత్వత్ర ॥ ౩౬౨ ॥ ఉపలబ్ధివ్యతిరిక్తంనోపలభేకిమపిబాహ్యమితిచేన్న । ఉపలబ్ధివిషయభావాద్బాహ్యార్థేషుప్రతీయ
మానేషు ॥ ౩౬౩ ॥ ఉపలబ్ధివ్యతిరేకేప్రతీయమానేపికథమియంశంకా । సర్వైరపిప్రమాణైర్బాహ్యార్థేచోపలభ్యమా
నేపి ॥ ౩౬౪ ॥ వ్యతిరేకాదివికల్పైస్సనసంభవతీతికథమిహోచ్యేత । నజ్ఞానవిషయయోరిహసారూప్యాత్స్వవిషయభాధ
నంభవతి ॥౩౬౫॥ అసతిచవిషయేతేనహిసారూప్యంకథమిహోపపద్యేత । నైవచసహోపలంభాదర్థజ్ఞప్త్యోరభేదఆ
శంక్యః ॥ ౩౬౬ ॥ సోయముపాయోపేయాత్మకతాయోగేనభేదమూలస్స్యాత్ । తస్మాదర్థజ్ఞప్త్యోర్భేదోస్సాసప్రమాణ
ఆస్థేయః ॥౩౬౭ ॥ విజ్ఞానయోర్ద్వయోరప్యుపహతయోరాత్మవేదనేనైవ । ఇతరేతరయోర్గ్రాహ్యగ్రాహకభావోయ
మనుపపన్నస్స్యాత్ ॥౩౬౮॥ విజ్ఞానభేదవిషయాక్షణికత్వాద్యర్థగోచరాపితథా। యాచస్వలక్షణార్థాతథైవసామాన్యల
క్షణార్థాచ ॥౩౬౯ ॥ యావాస్యవాసకత్వావిద్యోపప్లవపరాతథైవేయం । సదసద్ధర్మార్థాయాయాకిలబంధాపవర్గవిష
యాపి ॥౩౭౦॥ సకలాఅపిప్రతిజ్ఞాహియేరక్షయాస్స్వశాస్త్రవిహితాస్తాః । విజ్ఞానమభ్యుపేత్యహినైవాభ్యుపగమ్యతేకు
తోబాహ్యః ॥౩౭౧॥అనుభూయతేయథావావిజ్ఞానంతద్వదేవబాహ్యోర్థః । స్వయమనుభూయతఏవహి విజ్ఞానంస్వ
ప్రకాశరూపత్వాత్ ॥౩౭౨॥నతథాబాహ్యోర్థోఽసావితిచేదాత్మనినిరుద్ధమేతత్స్యాత్ । స్వాత్మవ్యతిరిక్తేనహివిజ్ఞానే
నానుభూయతేయోసౌ ॥ ౩౭౩ ॥ అవిరుద్ధంతంబాహ్యంనేచ్ఛసిపాండిత్యమద్భుతంతదిదం । స్వవ్యతిరిక్తగ్రాహ్యంవి
జ్ఞానంయదితదానవస్థాస్యాత్ ॥ ౩౭౪ ॥ ఇతిఖలునైవాశంక్యంయదిదంవిజ్ఞానసాక్షిభాస్యంహి । ఇహసాక్షిప్రత్యయ
యోరుపలబ్ధ్రుపలభ్యభావేన ॥ ౩౭౫ ॥ వైలక్షణ్యాంద్దృష్టంప్రత్యాఖ్యాతుంనశక్నుయాత్కోఽపి । కించయదిభాసకాం
తరనిరపేక్షమిదంవిభాతివిజ్ఞానం ॥ ౩౭౬ ॥ తర్హ్యప్రమాణగమ్యంవిజ్ఞానమితిప్రదర్శితంహిభవేత్ । చక్షుఃప్రసా
ధనేఖల్వవగంతరిసతియథాప్రదీపాదేః ॥ ౩౭౭ ॥ ప్రథనంద్దృష్టంతద్వద్విజ్ఞానస్యాపిసాక్షిభాస్యత్వం । ఇహసాక్షిణో
వగంతుస్స్వయంప్రసిద్ధత్వమిచ్ఛతాభవతా ॥ ౩౭౮ ॥ విజ్ఞానవాదఏవహ్యయమాశ్రితఇతనసంభ్రమఃకార్యః । విజ్ఞాన
స్యోత్పత్తిధ్వంసాదికమాశ్రితంయతోభవతా ॥౩౭౯॥ వ్యతిరిక్తగ్రాహ్యత్వంవిజ్ఞానస్యప్రసాదితంహితతః॥ ....*

సూ-౨౯॥ వైధర్మ్యాచ్చనస్వప్నాదివత్॥ బాహ్యార్థమంతరేణస్వప్నాదిప్రత్యయాయథాలోకే ॥ ౩౮౦॥
జాగరితగోచరాఅపివినైవచార్థంభవేయురితిచేన్న । యత్స్వప్నజాగరితయోర్వైధర్మ్యందృశ్యతేహిలోకేస్మిన్ ॥౩౮౧॥
స్వప్నోపలబ్ధమఖిలంప్రబోధసమయేనదృశ్యతేలోకే । ఏవంమాయాదిష్వపియథాయథంబాధ్యతేహివస్త్వఖిలం ॥
౩౮౨॥ జాగరితగోచరంయద్గిహసాప్రసాదశయనభూమ్యాది । నహిబాధ్యతేకదాచిత్తస్మాద్వైధర్మ్యమేతయోర్భవతి॥

౩౮౩ ॥ వైధర్మ్యే సతి చ తయోర్వ్యాపి చార్థం యథా భవేత్స్వప్నః ‌। ఏవం జాగ్రత్ప్రత్యయ ఇత్యాలాపో వృథాపలాపస్స్యాత్ ॥౩౮౪॥ ప్రత్యక్షే వైధర్మ్యే సాధర్మ్యం కథమిహోపపన్నం స్యాత్॥ ——సూ ౩౦ ॥ నభావోనుపలబ్ధేః ॥—— బాహ్యార్థమంతరేణాప్యుపపద్యేతైవ వాసనాబలతః ॥ ౩౮౫ ॥ జ్ఞానగతం వైచిత్ర్యం సకలం యచ్చేతి నేహ శంకా స్యాత్ యస్మాచ్చ వాసనానామపి భావో నోపపద్యతే హి తవ ॥ ౩౮౬ ॥ అర్థోపలబ్ధియోగాన్నానారూపా హి వాసనా లోకే। తేష్వనుపలభ్యమానేష్వపి కిం మూలాస్తు వాసనాస్స్యురిహ ॥ ౩౮౭ ॥ యది పూర్వవాసనాతః పునరన్యద్వాసనాంతరం భవతి । అథ పరంపరయా కిల తదానవస్థా హి దుర్నివారా స్యాత్ ॥ ౩౮౮ ॥ ఉపలబ్ధిమంతరేణ హి న వాసనా క్వాపి జాయతే లోకే । అపి వాసనాం వినైవ హ్యుపలబ్ధిర్దృశ్యతే హి సర్వత్ర ॥ ౩౮౯ ॥ తస్మాదర్థనిమిత్తా హ్యుపలబ్ధిరితి హ్యవశ్యమిహ వాచ్యం॥ ——సూ ॥౩౧॥ క్షణికత్వాచ్చ॥—— ఆలయవిజ్ఞానం యత్కల్పితమిహ వాసనాశ్రయత్వేన ॥౩౯౦॥ తదపి క్షణికత్వేన హి న వాసనానామిహాశ్రయో భవతి । కూటస్థైకకాలత్రయసంబంధిని సకలదర్శిని హ్యసతి ॥ ౩౯౧ ॥ న హి వాసనానిమిత్తప్రతిసంధానాదిలక్షణం కార్యం। యది చ స్థిరస్వరూపం హ్యాలయవిజ్ఞానమభిమతం భవతః ॥౩౯౨॥ సిద్ధాంతహానిరపరో దోషోయం దుర్నివార ఏవ తవ । బాహ్యార్థవాదపక్షే క్షణికత్వనిబంధనాని యాని స్యుః॥౩౯౩॥ తాని హ దూషణాని ప్రతిసంధానైకభాజనాన్యేవ । బాహ్యార్థవాదపక్షస్తథైవ విజ్ఞానవాదపక్షశ్చ ॥ ౩౯౪ ॥ తావేతౌ వైనాశికపక్షౌ ద్వావపి నిరాకృతౌ భవతః । సర్వప్రమాణవిప్రతిషిద్ధోయం శూన్యవాదిపక్షస్స్యాత్ ॥ ౩౯౫ ॥ తస్య నిరాకరణే ఖల్వతో నిమిత్తాదనాదరః క్రియతే॥ ——సూ॥౩౨॥సర్వథానుపపత్తేశ్చ ॥—— వైనాశికసమయోయం యథా యథా వా పరీక్ష్యతే హి తథా ॥౩౯౬॥ సికతాకూప ఇవేహ విదీర్యతే నోపపద్యతే సోయం । బాహ్యార్థవాదపక్షం తథైవ విజ్ఞానవాదపక్షమపి ॥ ౩౯౭ ॥ శూన్యార్థవాదపక్షం హ్యుపదిశతైతత్త్రయం చ సుగతేన । స్పష్టీకృతం హి కేవలమన్యోన్యాసంబద్ధవిప్రలాపిత్వం ॥ ౩౯౮ ॥ తస్మాత్సౌగతసమయశ్శ్రేయస్కామైరుపేక్షణీయస్స్యాత్ । భ్రమమూలకేన సౌగతసిద్ధాంతేనేహ భవతి కాచిదపి ॥ ౩౯౯ ॥ వేదాంతసారభూతే సిద్ధాంతే న హి విరోధశంకా స్యాత్ । ఇతి ముక్తకచ్ఛసమయే నిరాకృతే భవతి ముక్తవసనానాం ॥ ౪౦౦ ॥ మతమిహ బుద్ధ్యారూఢం తస్మాత్తదిదం నిరస్యతే సపది॥................ ❋

——సూ॥౩౩॥నైకస్మిన్నసంభవాత్ ॥—— వివసనసిద్ధాంతోయం ప్రమాణమూలో యతశ్చ తేనేహ॥౪౦౧॥ వైదికసిద్ధాంతే స్మిన్ తేన విరోధో హి దుర్నివార ఇతి । తత్పూర్వపక్షఫలమభిసంధాయైతన్మతం ప్రదర్శయతి ॥ ౪౦౨ ॥ ఇహ భోక్తృభోగ్యరూపౌ జీవాజీవౌ వివక్షితౌ తత్ర । విషయేషు చేంద్రియాణాం ప్రవృత్తిరాస్రవ ఇహ హ్యుపదిష్టస్స్యాత్ ॥ ౪౦౩ ॥ తాం సంవృణోతి యోసౌ యమనియమాదిస్స సంవరో భవతి। తప్తశిలారోహాదిర్జరయతి మలమితి స నిర్జరో భవతి॥౪౦౪॥బంధః ప్రసిద్ధ ఏవ హి మోక్షస్సతతోర్ధ్వగమనమేవ స్యాత్ । ఇతి కిల సప్తపదార్థాన్ స్తైస్స్వపరమిమం ప్రపంచయంత్యేతే ॥ ౪౦౫ ॥ జీవాస్తికాయ ఏకః పదార్థ ఇహ పుద్గలాస్తికాయశ్చ । ధర్మాస్తికాయసంజ్ఞో హ్యేవమధర్మాస్తికాయ ఆకాశః ॥౪౦౬॥ ఇతి సర్వేషామేషాం బహుప్రభేదాన్హి కల్పయంత్యేతే। ఇహ సప్తభంగినయమితి కమపి న్యాయం హి వర్ణయంత్యేతే ॥ ౪౦౭ ॥ స్యాదస్తి స్యాన్నాస్తి స్యాదస్తి చ నాస్త్యథాప్యవక్తవ్యః । స్యాదస్త్యవాచ్య ఏవ స్యాన్నాస్తి న వాచ్య ఏవ భవతి తథా॥౪౦౮॥ స్యాదస్తి చ నాస్తి తథా న వాచ్య ఇతి సప్తధా హి కథయంతి । వివసనపరికల్పితమిహ యదేతదఖిలం విరుద్ధమేవ స్యాత్ ॥ ౪౦౯ ॥ న హ్యేకస్మిన్ ధర్మిణి సదసద్ధర్మత్వకల్పనా యుక్తా । ఇతి చేదేవంరూపాస్సప్తపదార్థాః ప్రపంచితా భ[illegible] ॥ ౪౧౦ ॥ తే కింతథైవ వా స్యుః కిం వాప్యతథేత్యనిశ్చితం జ్ఞానం । సంశయవదప్రమాణం సముపదిశేత్కథమిహైష తీర్థకరః ॥ ౪౧౧ ॥ ఇహ చ నిరంకుశమేవ హి యదిదమనైకాంత్యమఖిలవస్తుషు చ । ప్రతిజానాన స్యేదం నిర్ధారణమపి కథం ప్రమాణం స్యాత్ ॥ ౪౧౨ ॥ ఏవం నిర్ధారయితృప్రభృతేరస్తిత్వనాస్తితాద్యఖిలం । స కథం ప్రమాణభూతస్తీర్థక[illegible]రో హ్యేవముపదిశేచ్ఛిష్యాన్ ॥ ౪౧౩ ॥ ఉపదిష్టమేతమర్థం బుద్ధ్వాప్యేతే కథం ప్రవర్తేరన్ । ఐకాంతికతాయామిహ సిద్ధాయాం తదానుకూల్యేన ॥ ౪౧౪ ॥ తత్సాధనాదికృత్యే ప్రవర్తమానో త్రదృశ్యతే లోకః ॥ తస్మాదనిశ్చి

తార్థం శాస్త్రం ప్రణయన్నపి హి తీర్థకరః ॥౪౧౫॥ మత్తోన్మత్తవదేవ హ్యయమనుపాదేయవచన ఏవ స్యాత్ । పంచాస్తి
కాయసంజ్ఞా యే నిర్దిష్టా హి తేష్వపి హ్యేవం ॥ ౪౧౬ ॥ పంచత్వమస్తి కిం వా నాస్తీత్యేవం న శక్యతే బోద్ధుం । తేన న్యూనా
సంఖ్యా స్యాదధికా వా న పంచసంఖ్యైవ ॥ ౪౧౭॥ యచ్చావక్తవ్యత్వం తదపి చ తేషాం కథం ను సంభవతి । యది చావక్తవ్యా
స్తే నైవోచ్యేరన్ తథా న దృశ్యంతే ॥౪౧౮॥ తన్నిర్ధారణఫలమప్యస్తిత్వాద్యైర్న శక్యతే బోద్ధుం । స్వర్గాపవర్గయోరపి ప
క్షే భావస్తథైవ చాభావః ॥౪౧౯॥ ఇత్యనవధారణాయాం తత్ర చ లోకః కథం ప్రవర్తేత । జీవప్రభృతీనాం వా స్వసమయనిశ్చి
తనిజాత్మభావానాం ॥౪౨౦॥ ఉక్తానేకవికల్పైరయథావధృతస్వభావతాపత్తిః । యదిదమణుభ్యః పుద్గలసంజ్ఞేభ్యః కేవలం
హి సంఘాతాః ॥౪౨౧॥ ప్రభవంతీతి తదేతత్పూర్వత్రైవ తు నిరాకృతం భవతి॥ — సూ॥౩౪॥ ఏవం చాత్మాకార్త్స్న్యం॥
— కించార్హతా హి జీవం శరీరపరిమాణమేవ కథయంతి ॥౪౨౨॥ సోయమసర్వగతస్సన్ న కృత్స్న ఆత్మా భవేత్పరిచ్ఛిన్నః ।
స్యాచ్చేదేవమనిత్యో ఘటాదివత్స్యాదసౌ హి శారీరః ॥ ౪౨౩ ॥ మానుషజీవో వాయం మనుష్యతనుమాత్రపరిమితో భూ
త్వా । కేనాపి కర్మణాయం స ఏవ హస్త్యాదిజన్మ లభమానః ॥౪౨౪॥ హస్త్యాదివిపులదేహం కృత్స్నం విందేత కథమసౌ జీవః ।
హస్తిశరీరో భూత్వా సూక్ష్మశరీరం స ఏవ లభమానః ॥౪౨౫॥ సూక్ష్మశరీరే తస్మిన్న హి సంమీయేత కృత్స్న ఏవాసౌ । య
ది చానంతావయవో జీవస్స్యాత్ స్థూలసూక్ష్మతనుయోగే ॥ ౪౨౬ ॥ కేచిచ్చ సంకుచేయుర్మహతి చ వికసేయురవయవా
ఇతి చేత్ । యే చానంతావయవా జీవస్యోక్తా హి తే చ సర్వేపి ॥౪౨౭॥ జీవాధిష్ఠితదేశే ప్రతిహన్యంతే న వేతి వక్తవ్యం । య
ది చేత్ప్రతిహన్యంతే సంమీయంతే కథం శరీరేల్పే ॥౪౨౮॥ అప్రతిఘాతే తేషాం తస్యైకావయవదేశతాప్రాప్త్యా । ఇతరా
వయవానాం స్యాత్ప్రథిమానుపపత్తిరత్ర దుర్వారా ॥౪౨౯॥ ఏవం సతి జీవస్య హ్యణుమాత్రత్వప్రసంగ ఏవ స్యాత్ ॥... *
— సూ॥౩౫॥ న చ పర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః॥ — ఉపగచ్ఛంతి హి కేచిత్పర్యాయేణ చ బృహత్తనుప్రాప్తౌ ॥
౪౩౦ ॥ కేచిత్సూక్ష్మశరీరేప్యపగచ్ఛంతీతి నేదమపి యుక్తం । పర్యాయేణావయవోపగమాపగమాదియోగతోప్యస్య ॥
౪౩౧ ॥ న చ దేహపరిమితత్వం నిత్యత్వం చాస్య శక్యతే వక్తుం । యేనావయవోపగమాపగమాభ్యాం విక్రియాదిమత్త్వేన ॥
౪౩౨ ॥ జీవస్యానిత్యత్వప్రసక్తిరత్రేయమపరిహార్యైవ । జీవస్యానిత్యత్వే తస్య చ భోగాపవర్గసంయోగః । ౪౩౩ ॥
ఉపపాదయితుం శక్యో న కథంచిదపీహ కేనచిద్వాపి । అత ఏవ వాదిదోషప్రసక్తియోగేన చాస్య జీవస్య ॥ ౪౩౪ ॥ పర్యా
యేణావయవోపగమాపగమానవాంఛితుం శక్యౌ॥ — సూ॥౩౬॥ అంత్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః॥ —
మోక్షావస్థాస్థితియం హ్యంత్యావస్థితిర్వర్ణ్యతే జైనైః ॥ ౪౩౫ ॥ నిత్యమితి చేష్యతే ఖలు తదవస్థాభావి జీవపరిమాణం । య
ద్యంత్యం పరిమాణం నిత్యం స్యాత్తర్హి పూర్వయోరపి చ ॥ ౪౩౬ ॥ పరిమాణయోస్తథా స్యాన్నిత్యత్వం న హి తయోర్విశేష
స్స్యాత్ । ఏకతనుమానతా స్యాన్నోపచితాపచితగాత్రయోగోస్య ॥౪౩౭॥ అపి చాంత్యం పరిమాణం జీవగతం యద్యవస్థితం
భవతి । పూర్వత్రాపి తథైవావస్థితపరిమాణ ఏవ జీవస్స్యాత్ ॥ ౪౩౮ ॥ ఏవం సతి చ సదైవ హ్యణుర్మహాన్వా భవేదసౌ
జీవః । న హి నానాతనుయోగాత్తత్పరిమాణతామసౌ గచ్ఛేత్ ॥ ౪౩౯ ॥ తస్మాత్సౌగతమతవచ్చార్హతమపి మతమి
దమనయుక్తం స్యాత్ । క్షపణకసిద్ధాంతేన హి వేదాంతసమన్వయస్య న విరోధః॥౪౪౦॥ లుంఠితకేశమతేస్మిన్నిరాకృతే జటిల
శైవమతమేతత్ । బుద్ధ్వావధ్యారూఢం వేదాంతసమన్వయస్య పరిపంథి ॥౪౪౧॥ ఇతి మత్వా సూత్రకృతా తదిదం శైవం మ
తం నిరాక్రియతే॥ — సూ॥౩౭॥ పత్యురసామంజస్యాత్ ॥ — ఇహ చాధిష్ఠాతైవ హి న ప్రకృతిస్సోయమీశ్వరో జగతః॥
౪౪౨ ॥ ఆగమకృతావలంబాః పాశుపతాశ్శైవమత్ర కథయంతి । కేచిత్తు సాంఖ్యయోగవ్యపాశ్రయాశ్చైవమత్ర
కథయంతి ॥౪౪౩॥ ఈశః ప్రధానపుంసోర్నియంతృభావాన్నిమిత్తమాత్రం స్యాత్ । ఇతరేతరభిన్నా హి ప్రధానపురుషే
శ్వరా భవంతీతి ॥౪౪౪॥ మాహేశ్వరాస్త్విహైవం మన్యంతే వర్ణయంతి చాప్యేవం । యే కార్యకరణయోగావిధిదుఃఖాం
తాశ్చ పంచ పశుపతినా ॥ ౪౪౫ ॥ ఇహ పశుపాశవిముక్త్యై హ్యుపదిష్టాః పశుపతిర్నిమిత్తమితి । కార్యం మహదాదికమిహ కా
రణం చ స్యాత్ప్రధానమేవేదం ॥ ౪౪౬ ॥ యోగస్సమాధిరేవ త్రిషవణజలమజ్జనాదివిధిరత్ర । దుఃఖాంతోసౌ మోక్షః

పంచపదార్థాస్తఏతఏవేహ ॥ ౪౪౭ ॥ తత్రేదమనుపపన్నంయశ్చహిమాహేశ్వరాదినిర్దిష్టం । ఈశస్యకారణత్వంతదిద మధిష్ఠాతృభావయోగేన ॥ ౪౪౮ ॥ తత్రాసామంజస్యాత్తదేతదిహనోపపద్యతేకిమపి। ఇహచాసామంజస్యంతదేతదీశస్య దృశ్యతేలోకే ॥ ౪౪౯ ॥ యద్ధీనమధ్యమోత్తమభావేనప్రాణివర్గమఖిలమపి। విదధత ఈశస్యాపిహిరాగద్వేషాదిదోష తాపత్తిః ॥౪౫౦॥ రాగద్వేషాపత్తావిహాస్మదాదివదనీశ్వరత్వంస్యాత్ । ప్రాణికృతకర్మసాధనసాపేక్షత్వాదదోషఇతి చేన్న ॥ ౪౫౧ ॥ యదిచనియమ్యనియామకభావఃకర్మేశయోస్తదాచాయం । అన్యోన్యాశ్రయదోషప్రసంగఇహదుర్ని వారఏవస్యాత్ ॥ ౪౫౨ ॥ సోయమనాదిత్వాదిహనదోషఇతినైవశక్యతేవక్తుం । సహివర్తమానకాలవదతీతకాలేపితు ల్యఏవస్యాత్ ॥ ౪౫౩ ॥ నయవిత్సమయస్సోయంప్రవర్తనాలక్షణోహిదోషఇతి। దోషేణచాప్రయుక్తోనస్వార్థేవాతథై వనపరార్థే ॥౪౫౪॥ లోకఃప్రవర్తమానోదృష్టస్స్వార్థప్రయుక్తఏవాసౌ । యేనప్రవర్తతేకిలలోకస్తైనేహచాసమంజ సతా ॥౪౫౫॥ ఈశస్స్వార్థపరశ్చేదనీశతాతస్యదుర్నివారాస్యాత్ । అన్యదసామంజస్యంపురుషవిశేషఃపరోహ్యౌదా సీనః॥౪౫౬॥ సూ॥౩౮॥సంబంధానుపపత్తేశ్చ॥ యోసౌప్రధానపురుషవ్యతిరిక్తోహీశ్వరోవినిర్దిష్టః।సంబంధమం తరేణప్రధానపుంసోస్సఈశితాహికథం ॥ ౪౫౭ ॥ నచసంయోగోయేనప్రధానపురుషేశ్వరాహిసర్వగతాః । నిరవయ వాశ్చతథాతఃకథమిహసంయోగఈదృశాంభవతి ॥ ౪౫౮ ॥ ఇహచాశ్రయాశ్రయిత్వానిరూపణాన్నాపిభవతిసమవా యః । కార్యైకసమధిగమ్యోనాప్యన్యఃకశ్చిదత్రసంబంధః ॥ ౪౫౯ ॥ అద్యాపికార్యకారణభావస్యైవాత్రచాప్రసిద్ధ త్వాత్ । తాదాత్మ్యలక్షణోసౌసంబంధోబ్రహ్మవాదినోభవతి ॥ ౪౬౦ ॥ ఆగమబలావలంబాత్సఖలునిరూపయతికా రణాద్యఖిలం। ఆగమదృష్టంసకలంహ్యభ్యుపగంతవ్యమేవతేనేహ ॥ ౪౬౧॥ ఇహకారణాదిరూపందృష్టాంతబలేనకేవలే నైవ । వర్ణయతోహిపరస్యాభ్యుపగంతవ్యంయథైవదృష్టమిదం ॥ ౪౬౨ ॥ సర్వజ్ఞదర్శితాగమసద్భావాదిహభవేత్ప రస్యాపి । ఆగమబలసాహాయ్యంసమానమితిచేత్పరస్పరాశ్రయతా ॥ ౪౬౩ ॥ ఆగమవిశ్వాసాత్కిలసర్వజ్ఞత్వస్యసిద్ధి రిహవాచ్యా। ప్రామాణ్యమాగమస్యస్యాదిహసర్వజ్ఞతాదిసిద్ధౌహి।౪౬౪॥.........................*

సూ॥౩౯॥అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ॥ ఇహచానుపపత్తిస్స్యాత్తార్కికపరికల్పితస్యచేశస్య।యద్వచ్చకుంభకారో మృదాద్యధిష్ఠాయసంప్రవర్తయతి ॥ ౪౬౫ ॥ ఏవంప్రవర్తయేదయమీశోధిష్ఠాయహిప్రధానాది । ఇహచాధిష్ఠేయంయ న్మృదాదిరూపాదిమద్ధితద్దృష్టం॥౪౬౬॥ఇహరూపాదివిహీనంప్రధానమీశస్యకథమధిష్ఠేయం । తస్మాదయుక్తమేతన్మృ దాదిదృష్టాంతవస్తువైధర్మ్యాత్॥౪౬౭॥ సూ॥౪౦॥కరణవచ్చేన్నభోగాదిభ్యః॥ లోకేచచక్షురాదికమప్ర త్యక్షంయథాహ్యధిష్ఠాయ । పురుషోయథానియుఙ్క్తేతథాప్రధానంప్రవర్తయేదీశః ॥౪౬౮॥ నైవోపపన్నమేతన్నహిక రణగ్రామసామ్యమిహభవతి । భోగాదినాహికరణగ్రామస్యాధిష్ఠితత్వమిహదృష్టం ॥ ౪౬౯॥ నైవమిహదృశ్యతేకిలభోగ స్సంసారిణామివేశస్య । వ్యాఖ్యాయతేకిలేదంసూత్రద్వయమన్యథైవపునరపిచ ॥౪౭౦॥......................*

॥*అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ॥ సాధిష్ఠానోలోకేనశరీరోహీశితాతురాజాదిః।నైవహినిరధిష్ఠానోదృష్టోరాష్ట్ర స్యచేశితాక్వాపి ॥ ౪౭౧ ॥ కరణాయతనంకించిచ్ఛరీరమీశస్యతద్వదిహవాచ్యం । సృష్ట్యుత్తరంశరీరంభవేన్నసృష్టేస్తు పూర్వమపికించిత్ ॥౪౭౨॥ సచయదినిరధిష్ఠానఃప్రవర్తకత్వంకథంభవేత్తస్య । నిరధిష్ఠానస్యాపిప్రవర్తకత్వేనచేహదృ ష్టాంతః॥౪౭౩॥ సూ*కరణవచ్చేన్నభోగాదిభ్యః॥ అథచేత్కరణాయతనంశరీరమీశస్యకిమపికల్ప్యేత।సం సారివదస్యాపిహిభోగాదిరనీశ్వరత్వమపిచస్యాత్ ॥౪౭౪॥ సూ॥౪౧॥అంతవత్త్వమసర్వజ్ఞతావా॥ అపిచేద మనుపపన్నంతార్కికపరికల్పితస్యచేశస్య। సహిసర్వజ్ఞోనంతస్తద్వదనంతంప్రధానమథపురుషాః ॥ ౪౭౫ ॥ అభ్యుపగ మ్యంతేతైర్మిథోవిభిన్నాస్తథైవచానంతాః । సర్వజ్ఞేనేశేనప్రధానపురుషాత్మనామిహయత్తా ॥౪౭౬॥ సా... రిచ్ఛి ద్యేతనవేత్యుభయతాపిభవతిదోషోయం । పూర్వత్రచాంతవత్త్వంప్రధానపురుషేశ్వరేషుదుర్వారం ॥ ౪.. ॥ లో కేతదంతవత్కిలదృష్టంయదియత్తయాపరిచ్ఛిన్నం। తద్వత్ప్రధానపురుషేశ్వరత్రయంయదిభవేత్పరిచ్ఛిన్నం ॥ .. ॥

హ్యంతవదేతత్స్యాత్సంఖ్యాపరిమాణమపిచతత్రత్యం । ఇహచాపరిచ్ఛిన్నానాం మేముచ్యంతే జనాస్తు సంసారాత్ ॥ ౪౭౯ ॥ సంసారః కిల తేషాం సంసారిత్వం తదంతవద్దృష్టం । ఇతరేషు ముచ్యమానేష్వపి సంసారస్య చాంతవత్త్వం స్యాత్ ॥ ౪౮౦ ॥ ఏవం ప్రధానమపి కిల సవికారం చాంతవద్భవతి । సర్వస్య చాంతవత్త్వే కిమధిష్ఠేయం భవేదీశస్య ॥ ౪౮౧ ॥ సర్వజ్ఞతేశ్వరత్వే స్యాతామీశస్య కుత్ర కిం విషయే । యద్యంతవత్త్వమేషాం తదాదిమత్త్వం చ భవతి దుర్వారం ॥ ౪౮౨ ॥ యది చేదేవం హి తదా ప్రసజ్యతే శూన్యవాద ఏవాత్ర । యది చేయత్తా తేషాం న పరిచ్ఛిద్యేత తర్హి దోషోఽయం ॥ ౪౮౩ ॥ సర్వజ్ఞత్వాభ్యుపగమహానిః పరమేశ్వరస్య దుర్వారా । తస్మాదసంగతస్స్యాత్తార్కికపరికల్పితేశవాదోఽయం ॥ ౪౮౪ ॥ పంచపదార్థనిరూపకశైవమతేఽస్మిన్నిరాకృతే సపది । వ్యూహచతుష్టయవాదో బుద్ధిస్థోఽసౌ నిరస్యతేఽసోఽపి ॥ ౪౮౫ ॥ .... *

సూ ॥ ౪౨ ॥ ఉత్పత్త్యసంభవాత్

ప్రకృతిరధిష్ఠాతా సావుభయాత్మకమేవ కారణం హీశః । యేషామభిమత ఏవం తత్పక్షోఽసౌ నిరస్యతే సపది ॥ ౪౮౬ ॥ ననుచ శ్రుతిమాలంబ్యాప్యేవంరూపో వినిశ్చితో హీశః । యా హి శ్రుత్యనుకూలా స్మృతిః ప్రమాణమితి వర్ణితం పూర్వం ॥ ౪౮౭ ॥ తత్పక్షస్య నిరాసస్సూత్రకృతో నైవ యుక్త ఇతి చేన్న । ప్రకృతిత్వాద్యంతోఽయం నైవ విసంవాదగోచరో భవతి ॥ ౪౮౮ ॥ అస్తిత్వం శాంతరమిహ తద్ధి విసంవాదవిషయతామేతి । ఏకో హి వాసుదేవో భగవాన్ స చ ఖలు నిరంజనజ్ఞానః ॥ ౪౮౯ ॥ ప్రవిభజ్యైవాత్మానం స చతుర్ధా హి ప్రతిష్ఠితో భవతి । ఆద్యో హి వాసుదేవవ్యూహస్సంకర్షణో ద్వితీయస్స్యాత్ ॥ ౪౯౦ ॥ ప్రద్యుమ్నశ్చ తృతీయస్తథానిరుద్ధశ్చతుర్థసంజ్ఞస్స్యాత్ । యో వాసుదేవసంజ్ఞో వ్యూహస్స పరో హి కారణం భవతి ॥ ౪౯౧ ॥ జీవమనోహంకారాః కార్యం సంకర్షణాదయో వ్యూహాః । ఇత్థంభూతం తం ఖల్వభిగమనాద్యైశ్చ సాధనైరిష్ట్వా ॥ ౪౯౨ ॥ క్షీణక్లేశో మనుజస్త్వం తే ప్రతిపద్యతే హి భగవంతం । యచ్చైతద్భాగవతప్రపంచితం తత్ర భగవతో యోఽసౌ ॥ ౪౯౩ ॥ బహుధా భావో యదపి హ్యాజస్రసమారాధనం వినిర్దిష్టం । తత్కిల న నిరాక్రియతే యస్మాదేతచ్ఛ్రుతిస్మృతిప్రథితం ॥ ౪౯౪ ॥ సంకర్షణాదికానాం యా చోత్పత్తిః ప్రదర్శితా సా హి । నైవోపపద్యతే కిల యస్మాత్తేషామనిత్యతాపత్తిః ॥ ౪౯౫ ॥ తదనిత్యత్వే మోక్షో భగవత్ప్రాప్తిర్న చాస్య సంభవతి ॥

సూ ॥ ౪౩ ॥ న చ కర్తుః కరణం

ఏతస్మాదపి హేతోరసంగతైషా హి కల్పనా సర్వా ॥ ౪౯౬ ॥ యస్మాద్ధి వర్ణయంతి హి సంకర్షణసంజ్ఞికాచ్చ కర్తురిదం । ఉత్పద్యతే త్ర కరణం యచ్చ ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞికం హి మనః ॥ ౪౯౭ ॥ ఉత్పద్యతే నిరుద్ధోఽహంకారః కర్తృజాచ్చ మనస ఇతి । తచ్చాయుక్తం కరణం న చ కర్తుర్జాయతే క్వచిద్వాపి ॥ ౪౯౮ ॥ నేహ చ దృష్టాంతో వా శ్రుతిరథవోపలభ్యతే క్వాపి ॥ ... *

సూ ॥ ౪౪ ॥ విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః ॥

అథ యద్యేవం బ్రూషే యే వై సంకర్షణాదయో గదితాః ॥ ౪౯౯ ॥ జీవాదయో న తేస్యుర్విజ్ఞానైశ్వర్యశక్తిబలవీర్యైః । తేజోభిరప్రతర్క్యైరైశ్వరధర్మైస్సమన్వితాస్సర్వే ॥ ౫౦౦ ॥ నిర్దోషా నిరవద్యా నిరధిష్ఠానాశ్చ వాసుదేవాస్తే । తస్మాద్యథోపవర్ణితదోషః కథమపి న చేహ భవతీతి ॥ ౫౦౧ ॥ ఏవమపి దుర్నివారో యోఽసావుత్పత్త్యసంభవో దోషః । యది చ పరస్పరభిన్నాస్తుల్యాత్మానో హి వాసుదేవాద్యాః ॥ ౫౦౨ ॥ ఏకేన కార్యసిద్ధౌ రనేకపరమేశకల్పనా విఫలా । సిద్ధాంతహానిరపరో దోషోఽయం దుర్నివార ఏవాత్ర ॥ ౫౦౩ ॥ అభ్యుపగతం హి భగవానేకో వాసుదేవ ఇతి యస్మాత్ । ఏకస్య భగవతో యది చత్వారస్తుల్యభావమాపన్నాః ॥ ౫౦౪ ॥ ఏవమపి దుర్నివారో యథోపదిష్టో హి దోష ఇహ భవతి । ఇహ వాసుదేవసంజ్ఞాత్కథమిహ సంకర్షణస్య చోత్పత్తిః ॥ ౫౦౫ ॥ అసతి విశేషే క్వాపి హి న దృశ్యతే కార్యకరణభావోఽయం । ఇహ తరతమభావోఽయం న దృశ్యతే పాంచరాత్రసిద్ధాంతే ॥ ౫౦౬ ॥ అపి చ చతుస్సంఖ్యాయాం భగవద్వ్యూహాశ్చ నావతిష్ఠేరన్ । స్తంబావసానమేతద్బ్రహ్మాదిచ యచ్చ దృశ్యతే సకలం ॥ ౫౦౭ ॥ భగవద్వ్యూహత్వేన చ తదేతదవగమ్యతే హి సర్వత్ర ॥

సూ ॥ ౪౫ ॥ విప్రతిషేధాచ్చ ॥

విప్రతిషేధశ్చాయం బహువిధ ఉపలభ్యతే హి శాస్త్రేఽస్మిన్ ॥ ౫౦౮ ॥ జ్ఞానైశ్వర్యప్రముఖా గుణాస్త ఆత్మాన ఏవ భగవంతః । ఇతి గుణభావం గుణితాం విరుద్ధామేవోపవర్ణ్యయంత్యేతే ॥ ౫౦౯ ॥ విప్రతిషేధపదస్య హి నిందార్థపరత్వమపి చ సంభవతి । వేదేషు చతుర్షు పరం శ్రేయోఽలబ్ధ్వా స ఏష శాండిల్యః ॥ ౫౧౦ ॥ శాస్త్రమిదం తదేతదధిగతవానితి దృష్టా హి వేదనిందాపి । తస్మాదసంగతైషా వేదవిరుద్ధార్థక

ల్పనాసకలా ॥౫౧॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం। చతురధ్యాయీ తస్యాం ద్వితీయసంజ్ఞశ్చాయమధ్యాయః ॥౫౨॥ తత్ర ద్వితీయపాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః। ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోయమనవద్యః ॥౫౩॥ ద్వితీయపాదస్సమాప్తః. ... ... *

తృతీయపాదప్రారంభః.

జీవస్యానుత్పత్తావాకాశో వా కథం ప్రజాయేత । ఇత్యేకదేశశంకాం నిరసితుమిదమాహ సూత్రకారోయం ॥౧॥ సూ॥౧॥ న వియదశ్రుతేః॥ శ్రుతివిప్రతిషేధాద్యది పరపక్షాణాముపేక్షణీయత్వం। తర్హి శ్రుతిపక్షోయం విప్రతిషేధాదుపేక్షణీయస్స్యాత్ ॥౨॥ ఇతి ఖలు శంకోత్థానే పాదారంభో హి తన్నివృత్త్యర్థః। ఇహ భూతభోక్తృవచసాం మిథో విరోధో నిరస్యతే పాదే ॥ ౩ ॥ ఉత్పత్తిశ్రుతయః కిల భిన్నప్రక్రమపరా హి లక్ష్యంతే । ఆకాశస్యోత్పత్తిం వదంతి ఖలు తైత్తిరీయకశ్రుతయః ॥ ౪ ॥ ఛందోగాః ఖలు నైవం వియదుత్పత్తిం సమామనంతి యతః । జీవస్య ప్రాణానామపి క్రమాదికృతవిరోధ ఇహ దృష్టః ॥ ౫ ॥ శ్రుత్యంతరేషు తస్మాదయమపి పక్షో హ్యుపేక్షణీయ ఇతి । శంకానిరసనపూర్వకసకలశ్రుత్యర్థనిర్మలత్వాయ ॥ ౬ ॥ ఆరభ్యతే విచారస్తత్ర ప్రథమం హి వియదుపాశ్రిత్య । నోత్పద్యతే హి తదిదం వియద్యతో భవతి తచ్చ విభుసంజ్ఞం ॥ ౭ ॥ కించోత్పత్తిప్రకరణవాక్యేన శ్రూయతే క్వచిద్వాపి । ఛాందోగ్యే హి సదేవేత్యాదౌ వాక్యే తు పంచభూతానాం ॥ ౮ ॥ తేజోమధ్యమమాద్యం కృత్వా సృష్టిః ప్రపంచితా హి సతః। మానం శ్రుతిర్హ్యతీంద్రియవిజ్ఞానే యా న దృశ్యతే సేయం ॥౯॥ సూ॥౨॥ అస్తి తు॥ అత్ర తు శబ్దో యోసౌ స హి పక్షాంతరపరిగ్రహే మానం। యద్యపి వియదుత్పత్తిశ్ఛాందోగ్యే నైవ దృశ్యతే థాపి ॥ ౧౦ ॥ దృష్టా చ తైత్తిరీయకవాక్యే తే ఖలు సమామనంత్యేవం । సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యాదిశ్యత చిదమిహ పఠితం ॥ ౧౧ ॥ తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ ఇతి చ యద్వాక్యం। తత్ర చ విప్రతిషేధశ్రుత్యోనరయోర్హి దుర్నివారోసౌ ॥ ౧౨ ॥ తేజః ప్రముఖా సృష్టిః క్వచిదిహ దృష్టా క్వచిచ్చ వియదాద్యా । నైవావగమ్యతే ఖల్వనయోశ్శ్రుత్యోరిహైకవాక్యత్వం ॥ ౧౩ ॥ స్రష్టుస్సకృచ్ఛ్రుతస్య హి న స్రష్టవ్యద్వయేన సంబంధః । యద్యేవం తత్తేజోసృజత తదాకాశమసృజతేతి స్యాత్ ॥ ౧౪ ॥ కర్తవ్యద్వయయోగో నన్విహ కర్తుస్సకృచ్ఛ్రుతస్యాపి । దృష్టస్సూపం పక్త్వా తథోదనం పచతి విప్ర ఇతి చేన్న ॥ ౧౫ ॥ తత్ర హి పౌర్వాపర్యాద్యుక్తౌ నాకాశతేజసోస్తు తథా । ఇహ చాదిజత్వముభయోర్దృష్టం ఛాందోగ్యతైత్తిరీయకయోః ॥ ౧౬ ॥ స్రష్టుస్సకృచ్ఛ్రుతస్య హి యుగపత్తాభ్యాం కథం ను సంబంధః॥ వాయోరగ్నిరితీదం పృథగామ్నానం విరుద్ధమిహ భవతి॥౧౭॥ సూ॥౩॥ గౌణ్యసంభవాత్ ఏవం విప్రతిషేధే యా హి వియజ్జనిపరా శ్రుతిస్సేయం । గౌణీ వాచ్యా యస్మాద్వియదుత్పత్తిః కథంచిదపి న భవేత్ ॥ ౧౮ ॥ ఇహ కారణసామగ్రీ వియదుత్పత్తౌ న దృశ్యతే కాపి । సమవాయికారణం స్యాద్యదేకజాతీయమిహ తథానేకం ॥౧౯॥ ద్రవ్యోత్పత్తౌ సాధనమేతద్దృష్టం పటాదికే కార్యే । వియతః కార్యత్వే కిల తదత్రనైవోపలభ్యతే కిమపి ॥ ౨౦ ॥ ఏవం సతి చ నిమిత్తం యచ్చాసమవాయికారణం తదపి । తదనుగ్రహప్రవృత్తం తదసత్త్వే సాధయేత్కథం కార్యం ॥ ౨౧ ॥ ఉత్పత్తిమతాం దృష్టః పూర్వోత్తరకాలయోర్విశేషస్స్యాత్ । ఆకాశస్యోత్పత్తౌ సంభావయితుం న శక్యతే సోయం ॥ ౨౨ ॥ కించ పృథివ్యాదిభ్యో వైధర్మ్యం చాస్య దృశ్యతే భూయః । తేన విభుత్వమజత్వం సిధ్యతి నోత్పత్తిమత్వమేతస్య ॥ ౨౩ ॥ ఘటకరకాకాశగృహాకాశా ఇతి వియత ఏకరూపస్య। భేదవ్యపదేశోయం హ్యుపాధిమూలో న వస్తుమూలస్స్యాత్ ॥౨౪॥ ఆకాశో జాత ఇతి వ్యపదేశస్స్యాదుపాధిజనిమూలః । గౌణో వియదుత్పత్తిశ్రుతిరపి గౌణీ తథైవ కిం న స్యాత్ ॥౨౫॥ సూ ॥౪॥ శబ్దాచ్చ ॥ వాయుశ్చేత్యాద్యాయాః శ్రుతేర్హి వాయ్వంతరిక్షయోరేవం । అమృతత్వముపదిశంతీ వియదుత్పత్తిం నివారయత్యేషా ॥ ౨౬ ॥ ఆకాశవదితి చాన్యా శ్రుతిరాకాశేన తత్పరం బ్రహ్మ। సర్వగతత్వేన తథా నిత్యత్వేనాపి సదృశముపదిశతి ॥ ౨౭ ॥ ఉపదిశ్య సదృశమేతత్తాద్ధర్మ్యావస్య సూచయత్యేషా । స యథానంత ఇతి శ్రుతిరాకాశస్యాప్యనంతతాం వక్తి ॥౨౮॥ శ్రుతిరాకాశశరీరం బ్రహ్మేతి తథైవ బోధయత్యపరా । తస్మాత్సిద్ధం బ్రహ్మవదాకాశం నిత్యమపి చ సర్వగతం॥౨౯॥.................*

సూ॥౫॥స్యాచ్చైకస్యబ్రహ్మశబ్దవత్॥

శంకోత్తరసూత్రమిదంశంకాచేయంహిభవతితత్రైవం।సంభూతశబ్దఏషహిసకృచ్ఛ్రుతస్తైత్తిరీయకేవాక్యే ॥౩౦॥ వి
యతిచసకథంగౌణస్తేజఃప్రభృతిషుకథంసముఖ్యఇతి । నేయంశంకాకార్యాయేనాసౌబ్రహ్మశబ్దవద్భవతి ॥ ౩౧ ॥ త
పసాబ్రహ్మేత్యస్మిన్ననధికారేతపసిచైవమన్నాదౌ । స్యాద్బ్రహ్మశబ్ద ఏవహిగౌణోముఖ్యస్తథైవచానందే ॥ ౩౨ ॥
ననునభసోనుత్పత్తౌశ్రుతిప్రతిజ్ఞాహిబాధితాభవతి । ఏవంకిలైకమేవాద్వితీయమితిదృశ్యతేప్రతిజ్ఞేయం ॥ ౩౩ ॥ య
దినభసోనిత్యత్వంబ్రహ్మతదాసద్వితీయమేవభవేత్ । ఆత్మనివిదితేసర్వంవిదితమితీయంతథేతిచేన్నైవం ॥ ౩౪ ॥ అత్ర
త్యసర్వశబ్దస్స్వకార్యపరఏవనైవసర్వపరః । కశ్చిత్కులాలగేహేమృద్దండాదీనిపూర్వముపలభ్య ॥ ౩౫ ॥ నానావిధాన్య
మత్రాణ్యుపలభ్యపరేద్యురేవమాచష్టే । ఏకాకినీమృదేవహ్యాసీత్పూర్వేద్యురేతదఖిలమితి ॥ ౩౬ ॥ సతుమృత్కార్యం
సకలంనాసీత్పూర్వేద్యురిత్యభిప్రేయాత్ । నతుదండాదికమేవంనాసీదగ్రేస్వకార్యజాతమితి ॥ ౩౭ ॥ అథవేయమద్వి
తీయశ్రుతిరిహకర్త్రంతరంనివారయతి । ఇహచామత్రప్రకృతేర్మృదఃకులాలోయథాహ్యధిష్ఠాతా ॥ ౩౮ ॥ నైవమధి
ష్ఠాతాన్యోభవతీహబ్రహ్మణోజగత్ప్రకృతేః । అథవాత్రనాద్వితీయశ్రుతిభంగోయంహిశంకితుంశక్యః ॥ ౩౯ ॥ ఇహస
ద్వితీయతాకిలలోకేదృష్టాహిభిన్నలక్షణయోః । ప్రాగుత్పత్తేర్లక్షణభేదోనబ్రహ్మగగనయోర్భవతి ॥ ౪౦ ॥ క్షీరోదక
యోరివకిలతయోశ్చసంసృష్టయోఃపురాసృష్టేః । వ్యాపిత్వామూర్తత్వాద్యఖిలంతుల్యంహిధర్మజాతంతత్ ॥ ౪౧ ॥
తద్బ్రహ్మసర్గకాలేయతతేస్తిమితం వియద్యథాపూర్వం । తేనాన్యతాతయోస్స్యాత్సృష్ట్యంతరమేవనైవతత్పూ
ర్వం ॥ ౪౨ ॥ కించైవమేవసిద్ధ్యేద్బ్రహ్మజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానం । అపికిలకార్యంసకలంవియతావ్యతిరిక్తదేశకాలంహి ॥౪౩॥
వియదపియదిదంహితథాబ్రహ్మవ్యతిరిక్తదేశకాలంస్యాత్ । తేనబ్రహ్మణివిదితేభవతిహివిదితంతదేతదాకాశం ॥ ౪౪ ॥
క్షీరగతోజలబిందుః క్షీరగ్రహణేనగృహ్యతేహియథా ।ఏవంబ్రహ్మణి విదితేవియదపితదిదం గృహీతమేవస్యాత్ ॥౪౫॥
ఇతిసకలశ్రుతివచసాంనవిరోధఇహేతిచైకదేశిమతం । నిర్ణిశ్యసప్రపంచంతదిదందూషయతిసూత్రకారోయం ॥ ౪౬ ॥

సూ॥౬॥ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాచ్ఛబ్దేభ్యః॥ యేనాశ్రుతమితియాస్యాదాత్మనిఖల్వితితథైవచాన్యాపి ।కస్మి
న్నిత్యపరాయాం నచకాచనమదితిచైవమన్యాపి ॥౪౭॥ ప్రతివేదాంతంచైవంరూపాయాదృశ్యతేప్రతిజ్ఞాహి। తస్యాఏవమ
హానిస్తదనుపరోధోభవేన్నచేతరథా ॥ ౪౮ ॥ యద్యవ్యతిరేకస్స్యాద్విజ్ఞేయాద్బ్రహ్మణోస్యకృత్స్నస్య । ఉపపద్య
తేతదైవహ్యవ్యతిరేకస్సఏషనిర్దిష్టః ॥ ౪౯ ॥ యద్యేకస్మాద్బ్రహ్మణఉత్పద్యేతేదమఖిలమపివస్తు । శ్రుత్యాహ్యవ్య
తిరేకాదియంప్రతిజ్ఞాప్రదర్శితాభవతి ॥ ౫౦ ॥ ఇహకార్యకారణాభిత్ప్రతిపాదనపరమృదాదిదృష్టాంతైః । యేనాశ్రు
తమిత్యాద్యాశ్రుతి ప్రతిజ్ఞాసమర్థితాశ్రుత్యా ॥ ౫౧ ॥ యేచోత్తరత్రపఠితాస్సదేవసోమ్యేదమగ్రఇత్యాద్యాః । తే
ఖల్వీక్షణపూర్వకమఖిలంతేజఃపురస్సరంకార్యం ॥ ౫౨ ॥ బ్రహ్మణఉపదిశ్యతతశ్చావ్యతిరేకంప్రదర్శయంతికిల । ఇహ
చైతదాత్మ్యమితికిలవాక్యముపక్రమ్యచాసమాప్తేర్హి ॥ ౫౩ ॥ నబ్రహ్మకార్యమేతద్యద్యాకాశంభవేదయుక్తమిదం । బ్ర
హ్మణివిజ్ఞాతేసతినహివిజ్ఞాయేతతదిదమాకాశం ॥౫౪॥ ఏవంసతిప్రతిజ్ఞాశ్రుతిస్స్వయంహిబాధితాభవతి। హీయేతచేత్ప్ర
తిజ్ఞావేదాప్రామాణ్యమత్రదుర్వారం ॥౫౫॥ ప్రతివేదాంతంశబ్దాఇదగ్ంసర్వమితిచైవమాద్యాయే । తేతత్తద్దృష్టాం
తైరిమాంప్రతిజ్ఞాంసమర్థయంతిఖలు ॥౫౬॥ తస్మాజ్జ్వలనాదివదిదమపిగగనంబ్రహ్మణోజనింలభతే । నోత్పద్యతేతదే
తద్వియదశ్రవణాదితీహయచ్చోక్తం ॥ ౫౭ ॥ తదయుక్తమేవయస్మాద్వియదుత్పత్తిఃప్రదర్శితాశ్రుత్యా । తస్మాద్వాఏ
తస్మాదాత్మనఆకాశఏవమాదికయా ॥౫౮॥ ననుతత్తేజోసృజతేత్యనేనచాస్యావిరోధఇతిచేన్న । నహిభిన్నవాక్యతాస్యా
చ్ఛ్రుతివచసాంకింత్విహైకవాక్యత్వం ॥ ౫౯ ॥ నన్వవిరుద్ధానామిహభవేత్కదాచిత్తదేకవాక్యత్వం । అత్రైకస్యస్ర
ష్టుస్స్రష్టవ్యయుగేనయుగపదస్పర్శాత్ ॥ ౬౦ ॥ఆకాశతేజసోర్వాప్రథమోత్పత్తేరసంభవాచ్చతథా । ఇహచవికల్పా
యోగాద్వాక్యైకత్వంకథంతయోరితిచేత్ ॥ ౬౧ ॥ ఇహతైత్తిరీయకేకిలతేజస్సర్గస్తృతీయఏవోక్తః । పరిణేతుమన్య

ధాసావశక్యతే తైత్తిరీయకే దృష్టా ॥ ౬౨॥ ఛాందోగ్యశ్రుతిరేషా శక్యా పరిణేతుమన్యథా భవతి। సృష్ట్వాకాశం వాయుం తే
జోఽసృజతేతి శక్యతే వక్తుం॥౬౩॥ తేజోజనిప్రధానా వియదుత్పత్తిం హి సా న విరుణద్ధి। భవతి హ్యార్థికత్వేన చార్థనానాత్వ
కల్పనాయుక్తా ॥ ౬౪ ॥ న హ్యేకస్య స్రష్టుర్యుగపత్స్రష్టవ్యయుగళయోగోఽత్ర। స్రష్టవ్యాంతరమితరశ్రుత్యనుసారాద్ధి
పరిగృహీతం స్యాత్ ॥ ౬౫ ॥ యద్వా తత్సర్వం ఖల్విత్యవిశేషశ్రుతమపీహ సర్వస్య। బ్రహ్మప్రభవత్వం యత్తదిదం ఛాందో
గ్యవాక్యనిర్దిష్టం॥ ౬౬॥ ఉత్పత్తిక్రమమేతం తేజఃప్రముఖం న వారయితుమీష్టే। తద్వచ్చ తేజసోఽపి బ్రహ్మప్రభవత్వమ
త్రయద్దృష్టం ॥ ౬౭॥ తదపి శ్రుత్యంతరగతముత్పత్తిక్రమమిమం నభఃప్రముఖం। న నివారయితుం శక్నోత్యత ఇహ నత
యోర్విరోధశంకా స్యాత్ ॥ ౬౮॥ నను సర్వం ఖల్విదమితి వాక్యం భవతీహ శమవిధానార్థం। యస్మాచ్ఛాంత ఉపాసీతేతి
శ్రుతమిహ న సృష్టివాక్యమిదం ॥ ౬౯ ॥ తస్మాద్వియదుత్పత్తౌ యథోక్తదృష్టాంతసాధనాభావాత్। తత్తేజోఽసృజతేతి
శ్రుత్యనుసారాత్క్రమో భవేదితి చేత్ ॥౭౦॥ తేజోజనిప్రధానశ్రుత్యనురోధాద్యదా క్రమోఽయం స్యాత్। శ్రుత్యంతరప్రసి
ద్ధో వియతస్సర్గో భవేత్పరిత్యాజ్యః ॥౭౧॥ వియతస్సర్గో ధర్మీ ప్రాథమ్యం తద్గతం చ యదపి స్యాత్। తేజఃప్రాథమ్యార్థే త
దేతదుభయం హి బాధితం భవతి॥ ౭౨॥ యోఽసౌ క్రమస్స చ స్యాత్పదార్థధర్మో న చాయమిహ ధర్మీ। తత్ర ప్రధానధర్మిత్యాగాద్ధి
వరం హి ధర్మలోపస్స్యాత్ ॥౭౩॥ అపి చ ఛాందోగ్యేఽస్మిన్ క్రమపరశబ్దో న దృశ్యతే కోఽపి। ఆర్థికభావేనాసౌ క్రమో భవేన్నైవ
ముఖ్యభావేన॥౭౪॥ స చ వాయోరగ్నిరితి శ్రుతిప్రసిద్ధక్రమేణ వాశ్రీయేత। ప్రాథమ్యే హి వికల్పశ్శాఖాభేదాత్సముచ్చయో
వాపి ॥ ౭౫॥ ద్విదళాంకురవత్స్యాదితి పక్షోఽప్యేతేన పరిహృతో భవతి। తస్మాద్విప్రతిషేధశ్శ్రుత్యోరనయోర్న చాస్తి క
శ్చిదపి ॥౭౬॥ అపి కిల యేనాశ్రుతమితి వాక్యం సకలం సమర్థయితుమత్ర। అసమామ్నాతమపీదం వియదుత్పత్తావపేక్షి
తం చేత్స్యాత్ ॥ ౭౭॥ కస్మాన్న గృహ్యతే వా వియదేతత్తైత్తిరీయకామ్నాతం। యచ్చోక్తం వియతః కిల సర్వేణానన్యదే
శకాలత్వాత్ ॥౭౮॥ తద్బ్రహ్మణా చ కార్యైర్వియదపి సహ విదితమేవ భవతీతి। నాప్యద్వితీయవిషయశ్రుతికోపో భవతి చే
హ కశ్చిదపి॥౭౯॥ అవ్యతిరేకః క్షీరోదకవద్బ్రహ్మాంతరిక్షయోర్యస్మాత్ ।ఇతి తు న యుక్తం యది చేదేకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం॥
౮౦॥ క్షీరజలన్యాయేన స్యాచ్చేత్తదిదం హ్యయుక్తమేవ స్యాత్। ఇహ చ మృదాదిభిరేవ హి దృష్టాంతైః ప్రకృతివికృతిభావేన॥
౮౧॥ సర్వజ్ఞానం యదిదం నేతవ్యం తదితి గమ్యతే నాన్యత్ । తదిదం సర్వజ్ఞానం సమ్యక్జ్ఞానం న చాన్యథా భవతి॥౮౨॥ క్షీర
జ్ఞానగృహీతం జలం న సమ్యగ్గృహీతమిహ భవతి। భవతి న పురుషాణామివ వేదస్యాలీకవంచనాద్యఖిలం॥ ౮౩॥ నాప్యేకదేశ
విషయం సర్వజ్ఞానం స్వకార్యసాపేక్షం। ఏకాద్వితీయతాదేరవధారణమపి తథేతి నోఽయుక్తం ॥ ౮౪ ॥ సర్వత్ర సంభవా
దిదమపూర్వవచ్చేహ నోపదేష్టవ్యం। తస్మాదశేషవిషయం సర్వజ్ఞానం తదత్ర నిర్దిష్టం ॥ ౮౫ ॥ తదుపన్యాసో యోఽసౌ
సర్వస్య బ్రహ్మకారితాపేక్షః। గౌణీ జన్మశ్రుతిరితి యచ్చోక్తం తన్నిరస్యతే సపది ॥ ౮౬॥ ....*

సూ॥ ౭॥ యావద్వికారం తు విభాగో లోకవత్॥

జన్మాసంభవశంకానివర్తనార్థస్తు శబ్ద ఇహ భవతి। య
స్మాద్యావత్కించిద్వికారజాతం ఘటాదికం దృష్టం ॥ ౮౭॥ తావద్విభక్తమేవ హి ఘటపటకటకాది దృశ్యతే లోకే ।నత్వ
వికృతం హి కించిద్విభక్తముపలభ్యతే కుతశ్చిదపి॥౮౮॥ అత్ర పృథివ్యాదిభ్యో విభాగ ఉపలభ్యతే హ్యవియతోఽపి।తస్మాద్ధి వియద
పీదం భవతి వికారః కదాపి నావికృతం ॥ ౮౯ ॥ ఏతేన వ్యాఖ్యాతం దిగాదికానామపీహ కార్యత్వం ।నన్వాత్మాపి విభక్తో వి
యదాదిభ్యో హ్యుపగమ్యతే లోకే॥ ౯౦ ॥ తస్మాత్సోఽపి వికారో ఘటవత్స్యాదితీహ నాశంక్యం। యో ధర్మిసత్తయా కిల సహ
సత్తాకో భవేద్విభాగోఽసౌ ॥ ౯౧ ॥ హేతుస్స చాయమాత్మని న సంభవేద్యేన కల్పితోఽయం స్యాత్। హేతావజ్ఞానాన్యద్ర
వ్యత్వమపీహ పూరణీయం స్యాత్ ॥౯౨ ॥ఏవం చేద్వ్యభిచారో నాజ్ఞానే వా తదీయసంబంధే। ఆత్మన ఆకాశ ఇతి శ్రుత్యాకా
శాదికారణత్వేన ॥ ౯౩ ॥ నిర్ధారితోఽయమాత్మా కథం వికారో యథా వికారస్స్యాత్। ఆకాశాదికమేతత్కార్యం స
కలం నిరాత్మకం భవతి॥౯౪॥ ఏవం చ శూన్యవాదస్స్యాద్యత ఆత్మా కదాపి న వికారః। యోఽసౌ సర్వస్యాత్మా జగతస్సర్వస్య
కారణీభూతః ॥ ౯౫॥ స హ్యాత్మేదృశరూపః కేన కథం వా క్వ వా నిరాక్రియతే। అనపేక్ష్య చ ప్రమాణం సోఽసౌ హ్యాత్మాభ

వేత్స్యే వ్యయం సిద్ధః ॥ ౯౬ ॥ వియదాదయః పదార్థాః కేనచిదపి నైవమభ్యుపేయంతే । సర్వవ్యవహారాణాం మాత్రా భూ
తోయతోయమాత్మాస్యాత్ ॥ ౯౭ ॥ ప్రాగ్వ్యవహారాత్సిద్ధస్సచాయమాత్మా కథం నిరాక్రియతే । జానామి వర్తమా
నం హ్యతీతమజ్ఞాసిషం తథైవాహం ॥ ౯౮ ॥ జ్ఞాస్యామ్యేవమనాగతమిత్యేవం జ్ఞాతురేవ సర్వత్ర । ప్రత్యభిసంధేర్యోగా
దాత్మానిత్యోన చైవమాకాశః ॥ ౯౯ ॥ సమజాతీయమనేకం వ్యోమ్నఉపాదానకారణం యస్మాత్ । నైవోపలభ్యతేఽతో
నిత్యం వియదితిహి యచ్చ పూర్వోక్తం ॥ ౧౦౦ ॥ తదనుపపన్నం యస్మాద్ద్రవ్యారంభేత్ర నాస్తి నియమోసౌ । ఆరభ్యతే కిల
కార్యం సమజాతీయం నచాన్యదిత్యేవం ॥ ౧౦౧ ॥ యది చైవం నియమస్స్యాత్పటాదికార్యం కథం భవేత్తత్ర । తంతౌత
త్సంయోగే సమజాతీయత్వమసులభం హి యతః ॥ ౧౦౨ ॥ సమవాయికారణస్యాప్యేవం రూపోహి నైవ నియమస్స్యాత్ । సూ
త్రైర్గోవాలైరప్యేకా రజ్జుర్హి సృజ్యతే యస్మాత్ ॥ ౧౦౩ ॥ ఆరభ్యతే కిల కార్యం నైవైకం కింత్వనేకమేవేతి । నైవాయం ని
యమస్స్యాద్యతశ్చ పరిణామవాద ఇహ భవతి ॥ ౧౦౪ ॥ పరిణమతే కిల లోకే క్వచిదేకమనేకమపి చ పరిణమతే । మృద్బీజాదిక
మేతత్త్వనేకమేవాంకురాదిభావేన ॥ ౧౦౫ ॥ క్షీరాదితు పరిణమతే హ్యేకం దధ్యాదికార్యభావేన । నైవేశశాసనం స్యా
దనేకముత్పాదకం నచైకమితి ॥ ౧౦౬ ॥ తస్మాచ్ఛ్రుత్యనుసారాదేకస్మాద్బ్రహ్మణో హి జగదఖిలం । జాయత ఇతి సిద్ధాంత
స్థిరవదిత్యత్ర దృశ్యతే సూత్రే ॥ ౧౦౭ ॥ ఆకాశస్యోత్పత్తౌ పూర్వాపరకాలయోర్విశేషస్స్యాత్ । ఇతి కిల నైవాశంక్యం
యచ్చ విశేషో హి దృశ్యతే సపది ॥ ౧౦౮ ॥ వియతి పృథివ్యాదిభ్యస్సహి పూర్వం నేతి గమ్యతే వియతి । పృథ్వ్యప్తేజోవాయు
స్వభావవిధురం యథా భవేద్బ్రహ్మ ॥ ౧౦౯ ॥ ప్రాగుత్పత్తేరేవం వియత్స్వభావేన వర్జితం భవతి । తస్మాద్వియదపి
కార్యం యథా పృథివ్యాది తద్వదేవ స్యాత్ ॥ ౧౧౦ ॥ ఏవమనిత్యగుణాశ్రయభావే నానిత్యతా భవేద్వియతః । అమృతత్వశ్రు
తిరపి యా వియతో నిత్యత్వబోధికా సాపి ॥ ౧౧౧ ॥ అమృతా దేవా ఇతివచ్చిరకాలావస్థితత్వసాపేక్షా । ఆకాశస్యజనిశ్రుతి
రపి గౌణీ బ్రహ్మశబ్దవత్తపసి ॥ ౧౧౨ ॥ ఇతి తు నిరాకృతమత ఇహ వియదేతద్బ్రహ్మకార్యమితి సిద్ధం ॥ ....*

సూ ॥ ౮ ॥ ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః ॥ అతిదేశత్వాత్పృథగిహ సంగత్యంతరమపేక్షతే నేదం ॥ ౧౧౩ ॥
వ్యాఖ్యానేన హి వియతో వ్యాఖ్యాతో భవతి మాతరిశ్వాపి । ఛాందోగ్యస్యహి పూర్వం బలవత్తర తైత్తిరీయకశ్రుత్యా ॥ ౧౧౪ ॥
నయనాదుక్తసరిష్టరిసమన్వయోపాతదేకవాక్యతయా । ఏవం సత్యాకాశానంతరతా తేజసోస్య లబ్ధైవ ॥ ౧౧౫ ॥ తుల్య
వదానంతర్యం భవతి యదా వాయుతేజసోరనయోః । వాయోరగ్నిరితీహ క్రమశ్రుతిర్వ్యాహి బాధితా సాస్యాత్ ॥ ౧౧౬ ॥
పౌర్వాపర్యే చ పునస్తేజః ప్రాథమ్యభంగ ఏవ స్యాత్ । తద్భంగే చ శ్రుత్యోస్తదేకవాక్యత్వమనుపపన్నం స్యాత్ ॥ ౧౧౭ ॥
ఇతి గౌణవాదపరతా మాత్రిశ్వేహాపి పూర్వపక్షస్స్యాత్ । ఉత్పత్తిపరే వాక్యే ఛాందోగ్యే సౌ న దృశ్యతే వాయుః ॥ ౧౧౮ ॥
ఆకాశాద్వాయురితి స్యామ్నాత స్తైత్తిరీయకే చ పునః । శ్రుత్యోర్విప్రతిషేధే చోత్పత్తిశ్రుతిరియం హి గౌణీ స్యాత్ ॥
౧౧౯ ॥ యస్మాత్సైషేత్యాదిశ్రుతిరస్తమయం నివారయత్యస్య । ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమేతత్సూత్రం ప్రదర్శితం ముని
నా ॥ ౧౨౦ ॥ ఉత్పద్యతే హి వాయుర్యతః ప్రతిజ్ఞానిరోధ ఇహ భవతి । అభ్యుపగతం హి యావద్వికారజాతం విభక్తమిహ
యస్మాత్ ॥ ౧౨౧ ॥ అస్తమయప్రతిషేధశ్చాపరవిద్యాపరోనముఖ్యస్స్యాత్ । అమృతత్వాదిశ్రవణం వ్యాఖ్యాతార్థం హి
భవతి పూర్వత్ర ॥ ౧౨౨ ॥ నన్విహ వియతో వాయోరుత్పత్తిప్రకరణే హి తుల్యతయా । శ్రవణాదిదమధికరణం భవేదిహై
కం న చాతిదేశోయం ॥ ౧౨౩ ॥ ఇతి చేన్మందధియామిహ కాచిదేషా హి శబ్దమాత్రకృతా । శంకా స్యాదితి మత్వాప్యతిదే
శోయం ప్రదర్శితో మునినా ॥ ౧౨౪ ॥ సంసర్గవాక్యశేషే యదసౌ వాయుశ్శ్రుతో మహాభాగః ॥ ....*

సూ ॥ ౯ ॥ అసంభవస్తు సతోనుపపత్తేః ॥ నను యది వియదాదీనాముత్పత్తిస్స్యాత్పరాత్మనోపి స్యాత్ ॥ ౧౨౫ ॥
వియతో వికారరూపాద్వికారరూపో యథా భవేద్వాయుః । స్యాద్బ్రహ్మణో వికారాద్వియదాదీనాం తథైవ చోత్పత్తిః ॥
౧౨౬ ॥ స్యాచ్చేతనాద్యనంతం మహతః పరమితి హి గౌణమేతత్స్యాత్ । అమృతత్వం హి యథా వా వాయ్వాదేస్స్యాత్తత్ర
థైవ చేహాపి ॥ ౧౨౭ ॥ త్వం జాతో భవసీతి శ్రుతిర్హి ముఖ్యార్థబోధికా వాచ్యా । తస్మాత్పరాత్మనోపి స్యాదుత్పత్తిః

కుతశ్చిదితిశంకాం ॥ ౧౨౮॥ నిరసితుమసంభవస్త్వితిమునినా రచితంతదేతదధికరణం। నబ్రహ్మణస్సతోఽస్యస్యాదుత్ప త్తిఃకుతశ్చిదన్యస్మాత్ ॥ ౧౨౯ ॥ సమూలంబ్రహ్మయతోనభవేత్సతఏవతస్యచోత్పత్తిః । ప్రకృతివికారాత్మకతాప్యసతి విశేషేహినక్వచిద్దృష్టా ॥ ౧౩౦ ॥ నాపివిశేషాత్సతఇహసత్సామాన్యంహి శంకితుంశక్యం ।లోకేమృదోఘటాదిర్మృ చ్చఘటాదేర్నదృశ్యతేక్వాపి ॥ ౧౩౧ ॥నాప్యసతోవాసత్స్యాదసద్యదేతన్నిరాత్మకందృష్టం । శ్రుతిరేషాపి సకారణమి త్యాద్యాయాచదృశ్యతేసాపి ॥ ౧౩౨ ॥ అథపంచజనయితారం పరాత్మనోఽన్యంనచేతివారయతి ।త్వంజాతోభవసీతిశ్రు తిరౌపాధికజనిప్రధానైవ ॥౧౩౩॥సదనాద్యనంతమేతద్బ్రహ్మనచేహశ్రుతేర్విరోధోపి ॥ ... ... ❋

సూ॥౧౦॥తేజోఽతస్తథాహ్యాహ॥ ఛాందోగ్యేతత్తేజోఽసృజతేతి శ్రూయతేచ వాక్యమిదం ॥౧౩౪॥ తే నచ సన్మూలత్వం ప్రతీయతేచాస్యతేజసస్తస్మాత్ । తస్మైస్త్వవతైత్తిరీయకవాక్యేదృష్టంహివాయుమూలత్వం ॥౧౩౫॥ ఏ కం విప్రతిపత్తౌప్రాప్తంహిబ్రహ్మయోనితేజఇతి । తత్తేజోఽసృజతేతిహ్యుపదేశోఽయంచతత్పరోయేన ॥ ౧౩౬॥ఏవంచేజ్జే తంస్యాదేకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం। వాయోరగ్నిరితిశ్రుతిరపివాయ్వగ్న్యోఃక్రమార్థికాభవతి ॥౧౩౭॥ ఏవంప్రాప్తేబ్రూ తేతేజోతోజాయతేహిమరుతఇతి । ఆహశ్రుతిరేషాకిలవాయోరగ్నిరితిచేమమేవార్థం॥౧౩౮॥ఇహచాపాదానార్థాసచక్ర మార్థాహిపంచమీసేయం । ఆత్మనఆకాశఇతి ప్రథమమపాదానపంచమీదృష్టా ॥౧౩౯ ॥ సైవపురస్తాదపికిలసాసంభవ తి క్రియానిమిత్తైవ।సంభవతెరధికారేతుల్యైకథమర్థభేదఇహభవతి ॥ ౧౪౦ ॥అపిచక్రమార్థకత్వేవాయోరూర్ధ్వమితికల్ప నీయా స్యాత్ । ఉపపదయోగస్స్యేయంకారకయోగాద్ధిదుర్బలోభవతి ॥ ౧౪౧ ॥శ్రుతిరేషాతస్మాదిహగమయతి ఖలు వాయుయోనితేజఇతి।తత్తేజోఽసృజతేతిశ్రుతిరస్యాబ్రహ్మయోనితేజఇతి॥౧౪౨ ॥ గమయతియద్యపితస్యాఃపరంపరాజనిపర త్వమేవస్యాత్ ।తస్యాశ్శ్రుతమామిత్త్రాదధితస్యాఇతిహిదృష్టమన్యత్ర॥౧౪౩॥ఈశస్మరణమపీదంభవంతిభావాఇతీహ గమ కంస్యాత్ ।ఇహచాక్రమవచనానాంబలవత్క్రమపరతచేకవాక్యత్వాత్॥౧౪౪ ॥వియదాదికారణేస్మిన్బ్రహ్మణితేషాంస మన్వయస్సిద్ధః ॥ సూ॥౧౧॥ఆపః॥ ఇహఖలుముండకవాక్యేఖంవాయుర్జ్యోతిరాపఇత్యంతె॥౧౪౫॥బ్రహ్మప్ర భవత్వమపాంశ్రుతమన్యత్రాగ్నిజత్వమపితాసాం।తస్మాత్తయోర్విరోధేనైవాపామగ్నిజత్వసిద్ధిస్స్యాత్ ॥౧౪౬॥యతఇ హదృష్టాలోకేతాఆపోహ్యగ్నిదాహ్యాభావేన ।ఏతస్మాదితితత్రక్రమార్థికాపంచమీతిశంకాయాం ॥౧౪౭॥ తేజో న్యాయ ఇహాపిస్యాదిత్యతిదిశతిసూత్రకారోఽయం ।ప్రత్యక్షతోవిరోధేకథమాసామగ్నిజత్వమితిచేన్న॥౧౪౮॥ యేచ త్రివృత్కృతె తెతయోర్విరోధోహిదృశ్యతెనేహ।శ్రుతివచనాదవిరోధోనిర్ణీతోయేన చాత్రివృత్కృతయోః ॥౧౪౯ ॥ కేవలమతిదేశో నశ్రుత్యవిరోధప్రదర్శనార్థస్స్యాత్ । పంచమహాభూతానాముత్పత్తిక్రమనిరూపణార్థశ్చ ॥ ౧౫౦ ॥ తెజోభావాప స్నేపరేశ్రుతీనాంసమన్వయస్తస్మాత్ ॥ సూ॥౧౨॥పృథివ్యధికారరూపశబ్దాంతరేభ్యః॥ ఇహకిలతా ఆప ఇతిఛాందోగ్యేవాక్యమేతదుపలబ్ధం॥౧౫౧॥అద్భ్యోఽన్నసృష్టిరస్మిన్వాక్యేతా అన్నమిత్యనేనోక్తా।ఇహచాన్నశబ్దలభ్యోప్యే ష్యైరేవాథవాపిపృథివీవా॥౧౫౨॥శబ్దప్రకరణయోగాదిహసందేహేసముత్థితెత్రత్ర । వ్రీహియవాద్యేవాన్నంసత్యాంప్ర ష్టౌతదేవబహుభవతి ॥ ౧౫౩॥ ఇతిశంకామపనేతుంపృథివీంనిర్దిశతిసూత్రకారోఽయం ।పృథివీయమన్నశబ్దాత్ప్రతీయతె నోదనాదికించిదపి ॥౧౫౪ ॥ అధికారరూపశబ్దాంతరాణిలింగానితత్పరాణియతః ।ప్రకరణమధికారస్స్యాత్సఖలుమహా భూతగోచరోదృష్టః ॥ ౧౫౫॥ పృథివీంక్రమాగతామిహవిలంఘ్యనోదనప[illegible]హా న్యాయ్యః । ఇహవాక్యశేషదృష్టం తదనుగుణందృశ్యతేహిరూపమపి ॥ ౧౫౬ ॥యత్కృష్ణమిత్యనేనప్రదర్శితంకృష్ణరూపమేవస్యాః । వ్రీహియవాదౌతుప్ర నఃకృష్ణత్వంనోపలభ్యతెనియతం॥ ౧౫౭॥ క్వచిదిహపాండురవర్ణా రోహితవర్ణాచదృశ్యతె పృథివీ । ఏవమపినేహదో షో బాహుళ్యాపేక్షయాహికృష్ణత్వం ॥ ౧౫౮॥పౌరాణికాశ్చతద్వత్కృష్ణంరూపం ప్రదర్శయత్యస్యాః । తస్మాత్కృ ష్ణంరూపంభవతిపృథివ్యానచేతరస్యేదం॥ ౧౫౯ ॥శ్రుత్యంతరమప్యద్భ్యఃపృథివీత్యేవంహిదృశ్యతేయదపి।తదపిహ్యద్భ్యో స్సృష్టాంపృథివీందర్శయతినోదనాదితథా॥౧౬౦॥పృథివీసృష్టేఃపశ్చాద్వ్రీహ్యాద్యుత్పత్తిరభిహితాయస్మాత్ ।తస్మాదిహ

న్నశబ్దాత్పృథివీస్యాన్నోదనాది కించిదపి॥౧౬౧॥లోకప్రసిద్ధిరపియాసాప్యధికారాదిబాధితాభవతి।యోసౌహివాక్యశే షోయత్రక్వచ వర్షతేతిసోన్నస్య॥౧౬౨॥ పార్థివతాముక్త్వాసావద్భ్యఃపృథివీసముద్భవం వక్తి । ఏవంహి తైత్తిరీయ శ్రుతిమాశ్రిత్యైవ తదనుసారేణ ॥ ౧౬౩ ॥ ఛందోగశ్రుతినయనా దవిరుద్ధో భూతసృష్టి వాక్యానాం ॥ బ్రహ్మణి పర మానందేసమన్వయస్సపదితానిభూతాని ॥౧౬౪॥ఆశ్రిత్యపరిహరిష్యతి తత్స్వతంత్రైక్యకవిషయకాంశంకాం ॥ ...*

సూ॥౧౩॥తదభిధ్యానాదేవతుతల్లింగాత్సః॥ స్వయమేవస్వవికారాన్ సృజంతి వియదాదికానిభూతాని॥ ౧౬౫॥పరమేశ్వరఏవాసౌతదాత్మనైవావతిష్ఠమానస్సన్ ।తత్తద్వికారజాతం కిమభిధ్యాయన్హి సృజతివేత్యేవం ॥ ౧౬౬॥ సందేహేసతితావత్స్వయంసృజంతీతి యుక్తమాభాతి । శ్రుతిరాకాశా ద్వాయు ర్వాయోరగ్నిరితి బోధయ త్యేవ ॥ ౧౬౭ ॥ స్వాతంత్ర్యంభూతానామతస్సృజంత్యేవ తానిభూతాని । తత్తేజఐక్షతేతి శ్రుతిర్యత చ్చేతనత్వ మపి వక్తి ॥ ౧౬౮॥ ఇతిశంకాంవారయితుంతదేతదభిధీయతేహి సూత్రకృతా । పరమేశ్వరఏవాసౌసృజతి స్వయమేవ తాని భూతాని ॥ ౧౬౯ ॥ తాన్యేవాభిధ్యాయంస్తదాత్మనైవావతిష్ఠమానశ్చ ।తదభిధ్యానాదేవహి తేజఃప్రముఖేషు చేక్షణం భవతి ॥ ౧౭౦॥సర్వనియంతృత్వంయల్లింగంతస్యైవభవతినాన్యస్య । అంతర్యామిపరేస్మిన్ బ్రహ్మణవాక్యేహిదృశ్యతే తదిదం ॥ ౧౭౧ ॥ సోకామయతేత్యస్మిన్ తస్యచసర్వాత్మభావఉపదిష్టః ॥ ....*

సూ॥౧౪॥విపర్యయేణతుక్రమోతఉపపద్యతేచ ॥ శ్రుతికృతవిరోధశంకాయద్యపినైవేహపరిహృతాథా పి ॥౧౭౨॥భూతానాముత్పత్తిక్రమేతుబుద్ధావిహావిరోధేహి । విలయక్రమోపితేషాం బుద్ధ్యారూఢో విచార్యతేసపది ॥ కిమనియతేనైతేషాం క్రమేణవిలయఃకిమన్యథావాస్యాత్ । భూతోత్పత్తిక్రమత స్తద్విపరీతే నవేతి సందేహే ॥ ౧౭౩ ॥ ఉత్పత్తిస్థితివిలయా బ్రహ్మాయత్తా యతోహిభూతానాం । తత్రవిశేషాభావా దనియమఏవేహ యుక్తఆభాతి ॥౧౭౪॥ అథవైతేషాంవిలయస్స్యాదుత్పత్తిక్రమానురోధేన । ఇత్యాశంకాయోగా త్తదేత దభిధీయతేహిసూత్రకృతా ॥౧౭౫॥ విపరీతక్రమఏవస్యాదుత్పత్తిక్రమాద్ధివిలయస్య । సోపానారోహణేదా యథావరోహక్రమోహివిపరీతః ॥ ౧౭౬ ॥ఏవ ఘ్యాదికమేవంమృదివిలయంయాతి మృదపిచాప్స్వేవ । ఆపస్తేజసితేజోవాయౌ వాయుశ్చవియతివియదపిచ ॥౧౭౭॥బ్ర హ్మణివిపరీతేనక్రమేణసకలంహి విలయముపయాతి। స్మృతిరపిజగత్ప్రతిష్ఠేత్యాద్యావిలయక్రమంహివిపరీతం॥౧౭౮॥ దర్శయతియేనతస్మానైవోత్పత్తిక్రమోహిభవతీహ । యద్యుత్పత్తిక్రమ ఇహవిలయేపిస్యా త్తదాభవేదేవం ॥౧౭౯॥ సమవస్థితేపికార్యేకారణవిలయశ్చజగతిదృశ్యేత । కార్యాత్యయేతు కారణసమవస్థానంహిదృశ్యతేలోకే ॥ ౧౮౦ ॥త స్మాద్విపర్యయేణ క్రమోహివిలయస్య యుక్తఏవేహ ॥ ... ... *

సూ॥౧౫॥అంతరావిజ్ఞానమనసీక్రమేణతల్లింగాదితిచేన్నావిశేషాత్ ॥ భూతానాముత్పత్తిప్రళయావే తౌశ్రుతిస్మృతిప్రథితౌ॥౧౮౨॥అనులోమప్రతిలోమక్రమేణతౌభవతఇతిహినిర్దిష్టం।ఉత్పత్తిశ్చాత్మాదిఃప్రళయశ్చాత్మాంత ఇత్యపీహోక్తం॥ ౧౮౩॥ఇహ సేంద్రియస్యమనసోబుద్ధేరపిదృశ్యతేహి సద్భావః । బుద్ధింతు సారథిమితి శ్రుతివాక్యే తత్పరం యతోలింగం ॥ ౧౮౪॥ ఉత్పత్తిప్రళయాకిలసంగ్రాహ్యావేతయోఃక్వచిద్భవతః । అభ్యుపగతంహియస్మాద్బ్ర హ్మప్రభవంహి సకలమేతదితి ॥ ౧౮౫ ॥ అపిచైతస్మాజ్జాయతఇతి మంత్రేసేంద్రియం మనోధీతం । ఉత్పత్తిపరే వాక్యే భూతానామాత్మనోంతరాళేహి ॥ ౧౮౬ ॥ కరణానాముత్పత్తిక్రమోయముపరోహి దృశ్యతేతత్ర । ఏవంసతిచ విరో ధోభవతిహితిత్తిర్యథర్వణశ్రుత్యోః ॥ ౧౮౭॥ ఏవంసతిచ విరోధాచ్ఛ్రుత్యోర్బ్రహ్మణిసమన్వయోసిద్ధః । తస్మాదుక్తోత్ప త్తిక్రమవిలయక్రమవిభంగఇతిచేన్న॥ ౧౮౮ ॥ ఆత్మనఆకాశఇతిశ్రుతివాక్యే పంచమీహినిర్దిష్టా । తస్యాశ్చ కార్యకార ణభావేనార్థక్రమః ప్రతీయేత ॥ ౧౮౯ ॥ పాఠక్రమమాత్రంస్యా దథర్వణేతేనచేహ నవిరోధః । పాఠక్రమాద్ధిబలవాన ర్థక్రమఇతిహిశాస్త్రమర్యాదా ॥౧౯౦ ॥ తస్మాత్కరణానామిహభూతానంతర్యమేవయుక్తం స్యాత్ । యస్మాచ్చ భౌతికానిహికరణానిమనఃపురస్సరాణిస్యుః ॥౧౯౧ ॥ భూతోత్పత్తిక్రమతోనతదుత్పత్తిక్రమేవిశేషస్స్యాత్ ।అన్నమయం

హి త్వేషాం కరణానాం భౌతికత్వమాచష్టే ॥ ౧౯౨ ॥ అథ చేదభౌతికాని హి కరణాని తథాపి చాత్ర న విరోధః । భూతానంతర మేవ హి కరణాని భవంతి నైవ తత్పూర్వం ॥ ౧౯౩ ॥ ఏవం ప్రథగామ్నాతః ప్రజాపతిర్వేతి మంత్రవాక్యయోః । భూతక్రమా ద్వికరణక్రమస్సచాయం హి నో విరుద్ధస్స్యాత్ ॥ ౧౯౪ ॥ తస్మాత్సమంజసస్స్యాన్నభూతోత్పత్తిక్రమో యముపదిష్టః ॥......*

సూ॥౧౬॥ చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్తద్వ్యపదేశో భాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్ ॥ తత్పద వాచ్యార్థస్య హి కారణభూతస్యానిర్ణయాన్నైవ ॥ ౧౯౫ ॥ భూతి శ్రుతివాక్యానాం విరోధశంకా నిరాకృతా పూర్వం । ఇహ చాపాదసమాప్తే స్త్వంపదవాచ్యార్థసిద్ధయే భూయః ॥ ౧౯౬ ॥ జీవశ్రుతివాక్యానాం విరోధశంకా నిరస్యతే సపది । జాతేష్టిదర్శనేన హి న జాయతే మ్రియత ఏవమాదీనాం ॥ ౧౯౭ ॥ శ్రుతివచసాం హి విరోధే జీవాజత్వశ్రుతేర్హి బాధస్స్యాత్ । వేదనయోత్పత్తిక్రమేణ భూతక్రమస్య బాధస్స్యాత్ ॥ ౧౯౮ ॥ ఇతి శంకాముద్ధర్తుం మునినా రచితం తదేతదధికరణం । చేతనముద్దిశ్యైవ హి జాతేష్ట్యాది చ విధీయతే లోకే ॥ ౧౯౯ ॥ ఉద్దేశ్యమిహ విధేయావిరోధతో నేయమితి న యో దృష్టః । తేన చ జాతేష్ట్యాదికమఖిలం దేహాదిజన్మమూలం స్యాత్ ॥ ౨౦౦ ॥ న హి జీవస్య కదాచిజ్జన్మలయో వాస్వతో స్య సంభవతి । యది దేహానువినాశీ జీవస్స్యాచ్ఛాస్త్రమేతదఫలం స్యాత్ ॥ ౨౦౧ ॥ ఇష్టప్రాప్తిఫలం యద్విధిశాస్త్రం చానిష్టనిరసనార్థం యత్ । ప్రతిషేధశాస్త్రమసతి హ్యధికారిణి కుత్ర సఫలమేతత్స్యాత్ ॥ ౨౦౨ ॥ తస్మాన్న జాయతే సౌ న మ్రియతే జీవ ఏష నిత్యస్స్యాత్ । శ్రుతిరపి జీవాపేతం వావ కిలేతమర్థముపదిశతి ॥ ౨౦౩ ॥ జన్మమృతివ్యపదేశో లోకే దృష్టస్స భాక్త ఏవ స్యాత్ । స్థావరజంగమదేహవ్యపాశ్రయా జన్మమరణశబ్దాస్తే ॥ ౨౦౪ ॥ తత్ర హి ముఖ్యా సంతావుపచర్యేతే తదాశ్రితే జీవే । దేహోద్భవాభిభవయోః కేతౌ శబ్దౌ యతో హి దృశ్యేతే ॥ ౨౦౫ ॥ దర్శయతి శ్రుతిరేషా స వా అయం పురుష ఏవమాద్యా హి । తనుసంయోగవియోగాయత్తావితి జన్మమరణశబ్దౌ ద్వౌ ॥ ౨౦౬ ॥ జాతేష్ట్యాదివిధానం సకలమపి శరీరజన్మసాపేక్షం । స్థూలావుత్పత్తిలయౌ తస్మాద్దేహవ్యపాశ్రయావేవ ॥ ౨౦౭ ॥ న హి జీవే తావేతావితి హ సూత్రేణ నిరాకృతౌ భవతః । తస్య పరస్మాదుదయో వియదాదీనామివాస్తి వా స్తీతి ॥ ౨౦౮ ॥ శంకాం నిరసితుమేతాముత్తరసూత్రం మునిః ప్రవదన్నయతి ॥ ......*

సూ॥౧౭॥ నాత్మా శ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః ॥ దేహేంద్రియసంఘాతాధ్యక్షో జీవః ప్రసిద్ధ ఆత్మాసౌ ॥ దేహోత్పత్తిలయాభ్యామస్పృష్ట ఇతీహ దర్శితం పూర్వం । భవతు తథాప్యయమాత్మా వియదాదివదాత్మనః పరస్మాద్ధి ॥ ౨౧౦ ॥ ఉత్పద్యత ఇతి వాచ్యం యతః ప్రతిజ్ఞా హి నోపరుధ్యేత । ఆమ్నాతైవోత్పత్తిర్యథా సుదీప్తాదితి శ్రుతావపి చ ॥ ౨౧౧ ॥ అవికృత ఏవ పరాత్మా ప్రవిష్ట ఇహ జీవభావమాపన్నః । ఏవం సతి ప్రతిజ్ఞా సమంజసైవేతి నేహ యుక్తతమం ॥ ౨౧౨ ॥ అపహతపాప్మత్వ గుణః పరమాత్మా గీయతే హి సర్వత్ర । తద్విపరీతో జీవో ధర్మాధర్మాదిసాధనో యస్మాత్ ॥ ౨౧౩ ॥ ఏవం లక్షణభేదే జాగ్రతి కథమైక్యమేతయోర్భవతి । వియదాదియద్విభక్తం తత్సర్వం వికృతమేవ దృష్టం హి ॥ ౨౧౪ ॥ పరమాత్మనో విభక్తో జీవో సావపి వికార ఏవ స్యాత్ । యచ్చ ప్రవేశవాక్యం స ఏష ఇత్యాదిమంత్రపరిపఠితం ॥ ౨౧౫ ॥ తదపి చ వికారభావాపత్త్యా తస్యోపపాదనీయం స్యాత్ । జీవోత్పత్తిస్థితిరిహ వాక్యే యద్యపి న దృశ్యతే తథాపి ॥ ౨౧౬ ॥ క్వచిదశ్రుతమన్యత్ర శ్రుతం న వారయితుమర్హతీతి నయాత్ । ఉపసంహర్తవ్యం జీవోత్పత్తిర్హి భవతి సర్వత్ర ॥ ౨౧౭ ॥ ఉత్పద్యతే స తస్మాత్తస్య చ యో నాజత్వనిదేశః । కల్పాంతరాళజననప్రతిషేధార్థో హి సోయమితి చేన్న ॥ ౨౧౮ ॥ యోసావాత్మా జీవస్స చ ఖలు నోత్పద్యతే కదాచిదపి । జీవోత్పత్తిరియం న శ్రుత్యంతేషూపలభ్యతే హ్యపి ॥ ౨౧౯ ॥ ఉత్పత్తిరేవ తస్య హి కథమపి వియదాదివన్న సంభవతి । నిత్యత్వమేవ తస్య శ్రుత్యంతేభ్యో వగమ్యతే యస్మాత్ ॥ ౨౨౦ ॥ సూత్రస్థాచ్చ చ శబ్దాదజత్వముపగమ్యతే హి తస్యైవ । అవికారత్వం చ తథా పరాత్మనో హ్యవికృతస్య జీవతయా ॥ ౨౨౧ ॥ సమవస్థానం బ్రహ్మస్వరూపతా లభ్యతే హి తస్యైవ । ఉపపద్యతే హి సా కథమేవం రూపస్య తస్య చోత్పత్తిః ॥ ౨౨౨ ॥ దృశ్యంతే హి శ్రుతయో న జాయతే మ్రియత ఏవమాద్యా హి । ఏష మహానజ ఆత్మేత్యేవమజో నిత్య ఏవమాద్యాశ్చ ॥ ౨౨౩ ॥ ఏవమనేనేత్యాద్యాస్తత్సృష్ట్వేత్యేవమాదికాశ్శ్రుతయః । తత్త్వమసీత్యాద్యా అపి తథా స ఏష ఇతి చైవమాద్యాశ్చ ॥ ౨౨౪ ॥ నిత్యత్వమ

ఖవధానాజ్జీవోత్పత్తిం నివారయంత్యేవ। ననుజీవోఽపి విభక్తో వికార ఏవేతి యుక్తమితి చేన్న ॥ ౨౨౫ ॥ నాస్య స్వతో వి
భాగోఽభవతి హి బుద్ధ్యాద్యుపాధిమూలోఽసౌ। ఏకో దేవ ఇతి శ్రుతిరేకత్వమేవ దర్శయత్యస్య ॥ ౨౨౬ ॥ తస్యైవైకస్యై
వాత్మన ఉపాధిమయతాం ప్రదర్శయత్యేషా। అయమాత్మా బ్రహ్మేతి హ్యాదిశ్య బ్రహ్మరూపతామస్య ॥ ౨౨౭ ॥ వి
జ్ఞానమయత్వాదికమస్యావికృతస్య దర్శయత్యేషా। తన్మయతా హి వివిక్తస్వరూపవిజ్ఞానవిధురతామూలా ॥ ౨౨౮ ॥ జా
ల్మః స్త్రీమయ ఇతివత్తన్మయతా తదుపరక్తతారూపా। జీవస్యోత్పత్తిలయశ్రవణం యదపీహ దృశ్యతే తదపి ॥ ౨౨౯ ॥
తత్తదుపాధ్యుత్పత్తిప్రలయప్రతిసంధిపరతయా నేయం। విజ్ఞానఘన ఇతీహ శ్రుతిరియమప్యేతమర్థముపదిశతి ॥ ౨౩౦ ॥
తనురూపపరిణతేభ్యో భూతేభ్యోఽసౌ జనిం సమాలంబ్య। తాన్యేవ లీయమానాన్యనుసృత్యాయం వినాశముపయాతి ॥ ౨౩౧ ॥
ఇత్యౌపాధిక మరణానంతర మేతస్య నాస్తి సంజ్ఞేతి। ఏవముపాధిప్రళయాధీనః ప్రలయోఽస్య న స్వతోఽస్తీతి ॥ ౨౩౨ ॥
శ్రుతిరత్రైవేత్యాద్యా ప్రశ్నపురస్సరమిదం ప్రదర్శయతి। ఆత్మా విజ్ఞానఘనః ప్రేత్య చ సంజ్ఞా న తస్య కాచిదితి ॥ ౨౩౩ ॥
ఆపాదితవాన్మోహం బ్రూహి న జానామి తన్మమేత్యేవం। సతి మైత్రేయీప్రశ్నే నవా అరేఽహమితీహ దర్శయతి ॥ ౨౩౪
మునిరవినాశిత్వాద్యం మాత్రాసంసర్గమస్య యత ఏవం। ఆత్మాఽసౌ నిత్యః స్యాద్యది హ ప్రతిజ్ఞానురోధ ఏవం స్యాత్ ॥ ౨౩౫ ॥
అవికృత ఏవ పరాత్మా స జీవభావేన దేహసంస్థ ఇతి। లక్షణభేదోఽప్యనయో రుపాధితంత్రో న వస్తుతంత్రః స్యాత్ ॥ ౨౩౬ ॥
యస్మాదత ఊర్ధ్వమితి శ్రుతిరేషా తస్య దర్శయత్యేవం। విజ్ఞానాదిమయస్య ప్రకృతస్యైవాత్మనోఽపి సకలమిదం ॥ ౨౩౭ ॥
సంసారధర్మజాతం ప్రత్యాఖ్యాయోపదిశతి తస్యైవ। పరమాత్మభావమమలం స కథం మ్రియేత వాథ జాయేత ॥ ౨౩౮ ॥
తస్మాదాత్మా నిత్యో నైవోత్పద్యేత న ప్రలీయేత ॥ —సూ ॥ ౧౮ ॥ జ్ఞోఽత ఏవ ॥— సంప్రత్యత్రైవాస్య జ్యోతిర్భవతీ
తి వేదవాక్యానాం ॥ ౨౩౯ ॥ పశ్యంశ్చక్షుశ్శృణ్వన్ శ్రోత్రమితి శ్రుతివచోభిరన్యోన్యం। జ్ఞానానిత్యత్వపరైర్యశ్చ విరోధో నిర
స్యతేఽసోఽయం ॥ ౨౪౦ ॥ జీవస్యానుత్పత్తావపి నాఽసౌ స్వప్రకాశచిద్రూపః। ఆగంతుకచైతన్యః కాణభుజానామివాయ
మాత్మా స్యాత్ ॥ ౨౪౧ ॥ యది నిత్యం చైతన్యం తస్య భవేత్సుప్తమూర్ఛితాదీనాం। చైతన్యం కిం న భవేత్సాధనవైయర్థ్య
మపి చ దుర్వారం ॥ ౨౪౨ ॥ ఆగంతుకచైతన్యే బ్రహ్మైక్యం తస్య భవతి కథమితి చేత్। తస్యోత్తరమేతత్స్యాద్యదాత్మాఽసౌ భవ
తి నిత్యచైతన్యః ॥ ౨౪౩ ॥ నోత్పద్యతే యతోఽయం పరమేవ బ్రహ్మ యదపి చావికృతం। బుద్ధ్యాద్యుపాధియోగాత్తదేవ జీ
వాత్మభావమాపన్నం ॥ ౨౪౪ ॥ యద్ధి పరం బ్రహ్మ స్యాత్తన్నిత్యస్వప్రకాశచిద్రూపం। సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేతి శ్రుతివ
చోభిరామ్నాతం ॥ ౨౪౫ ॥ యది చ పరం బ్రహ్మాఽసౌ జీవః స్యాత్తర్హి నిత్యచైతన్యః। శ్రుతయో విజ్ఞానమయప్రకరణపఠితా
స్తథైవ దృశ్యంతే ॥ ౨౪౬ ॥ సోఽయమసుప్తస్సుప్తానర్థానభిలక్ష్య పశ్యతీత్యర్థాః। స్వాత్మజ్యోతిః పురుషః స్వాపే భవతీతి
బోధయత్యేకా ॥ ౨౪౭ ॥ విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్న విలోప ఇతీహ బోధయత్యన్యా। అథ యో వేదేదమితి ప్రతికరణం వేదనానుసం
ధానాత్ ॥ ౨౪౮ ॥ జీవాత్మనోఽపి భవతి హి నిత్యజ్ఞానస్వరూపతా సిద్ధా। జీవస్యానిత్యచేతనభావే ఘ్రాణాద్యనర్థకం భూ
యాత్ ॥ ౨౪౯ ॥ ఇతి తు న హి ఘ్రాణాదికమస్య చ గంధాదివిషయవృత్త్యర్థం। గంధాయ ఘ్రాణమితి శ్రుతిరప్యుక్తార్థమే
వ బోధయతి ॥ ౨౫౦ ॥ సుప్తాదిషు చైతన్యం స్యాదితి శంకాపి నేహ కర్తవ్యా। శ్రుత్యైవ పరిహృతేయం పశ్యన్నైవ తన్న పశ్య
తీత్యనయా ॥ ౨౫౧ ॥ యదచేతయమానత్వం సుప్తాదిషు దృశ్యతే హి తద్ధి కిల। న హి చైతన్యాభావాత్పరంతు తద్విషయవృ
త్త్యభావేన ॥ ౨౫౨ ॥ వియదాశ్రయః ప్రకాశో యథా ప్రకాశ్యార్థవిరహితత్వేన। నైవాభివ్యక్తః స్యాత్తద్వదిహాపీతి స
ర్వమనవద్యం ॥ ౨౫౩ ॥ తస్మాత్సిద్ధం నిత్యస్స్వయంప్రభజ్ఞానరూప ఆత్మేతి ॥ —సూ ॥ ౧౯ ॥ ఉత్క్రాంతిగత్యాగతీ
నామ్ ॥— సంప్రతి కింపరిమాణో జీవః స్యాదితి విచార్యతే భూయః ॥ ౨౫౪ ॥ ననుజీవే నిర్ణీతం నిత్యత్వం నిత్యచేతనత్వమపి।
అత ఇహ పరమాత్మాఽసౌ జీవ ఇతి నిరూపితం హి పూర్వత్ర ॥ ౨౫౫ ॥ ఆమ్నాతా హి పరస్య త్వనంతతా సా హి భవతి జీవస్య। తేన
చ పరిమాణాంతరచింతా నేహోచితేతి చేన్నైవం ॥ ౨౫౬ ॥ యత ఉత్క్రాంత్యాదీని హ్యస్య పరిచ్ఛేదమేవ గమయంతి। క్వ
చిదణుపరిమాణత్వం తస్యైవామ్నాయతే స్వశబ్దేన ॥ ౨౫౭ ॥ ఏతస్యానాకులతాముపపాదయితుం కృతోఽయమారంభః।

ఉత్క్రాంత్యాదిశ్రవణాదణురాత్మాసౌ భవేత్పరిచ్ఛిన్నః ॥ ౨౫౮ ॥ ఉత్క్రాంతిస్సయదేతి శ్రుతివాక్యేనోపదర్శితా తస్య । గతిరపి యే వై కే చేత్యనయా శ్రుత్యోపదర్శితా భవతి ॥ ౨౫౯ ॥ ఆగతిరపి నిర్దిష్టా తస్మాల్లోకాదితి శ్రుతౌ తస్య । ఉత్క్రాంత్యాదిశ్రవణాత్స భవేదాత్మా యదా పరిచ్ఛిన్నః ॥ ౨౬౦ ॥ తనుపరిమాణనిరాసాదణురయమాత్మేతి గమ్యతే హి తదా ॥ ——సూ ॥ ౨౦ ॥ స్వాత్మనా చోత్తరయోః ॥—— గ్రామస్వామ్యనివృత్తివదియముత్క్రాంతిర్భవేదచలతోపి నాచలతో హి కదాచన గత్యాగమనే తథోత్తరే భవతః । గమిధాతురయం యస్మాత్కర్తృగతాం హి క్రియాం ప్రదర్శయతి ౨౬౨ ॥ గత్యాగతీ త్వమధ్యమపరిమాణస్యాణుతా ప్రయుక్తే హి। ఏవం సత్యుత్క్రాంతిర్దేహాదపసృప్తిరేవ నాన్యా స్యాత్ ॥ ౨౬౩ ॥ చక్షుష్టో వా మూర్ధ్నో వేతి శ్రుతిరేవమేవ దర్శయతి । ఆగతిమస్య సహైతాస్తేజోమాత్రా ఇతి శ్రుతిర్వక్తి ॥ ౨౬౪ ॥ శుక్రమితి శ్రుతిరేషా గతిమపి సిద్ధాంతతోణురాత్మేతి ॥ ... ... ❋

——సూ ॥ ౨౧ ॥ నాణురతచ్ఛ్రుతేరితి చేన్నేతరాధికారాత్ ॥—— నన్వయమాత్మా నాణుర్యతో నణుత్వం హి వస్య నిర్దిష్టం ॥ ౨౬౫ ॥ ఏష మహానజ ఆత్మా యోయం విజ్ఞానమయ ఇతి శ్రుతిషు । తస్మాదణుపరిమాణః కథమయమాత్మేతి నేహ శంకా స్యాత్ ॥ ౨౬౬ ॥ యస్మాత్ప్రకరణమేతద్బ్రహ్మపరం భవతి నైవ జీవపరం । విరజః పర ఆకాశాదిత్యపి వాక్యం పరాత్మపరమేవ ॥ ౨౬౭ ॥ నన్విహ శారీరోయం మహత్త్వయోగేన దర్శితో భవతి। యోయమితి శ్రుతివాక్యే విజ్ఞానమయో య తస్చ శారీరః ॥ ౨౬౮ ॥ ఇతి నేహ శంకనీయం నిర్దేశోయం హి శాస్త్రదృష్ట్యైవ । మనురహమభవమితి యథా నిర్దేశో వామదేవసంజ్ఞస్య ॥ ౨౬౯ ॥ తస్మాత్ప్రాజ్ఞస్యైవ హి పరిమాణాంతరమతోణురాత్మాయం ॥ ... ... ❋

——సూ ॥ ౨౨ ॥ స్వశబ్దోన్మానాభ్యాం చ ॥—— అయమణురాత్మా యస్మాదణుత్వమస్య శ్రుతిర్హి నిర్దిశతి ॥ ౨౭౦ ॥ ఏషోణురితి శ్రుతిరిహ జీవం ప్రాణాశ్రితత్వయోగేన । నిర్దిశ్య దర్శయతి కిల తస్యైవాణుత్వవేదితవ్యత్వే ॥ ౨౭౧ ॥ ఉన్మానం కిల యదిదం వాలాగ్రేతీహ దర్శితం తదపి । ఏవం హ్యున్మానాంతరమారాగ్రేతి ప్రదర్శితం తదపి ॥ ౨౭౨ ॥ తే చోన్మానేపి ఖల్వణుపరిమాణత్వమస్య దర్శయతః । నను జీవస్యాణుత్వే స చైకదేశస్థ ఏవ దేహే స్యాత్ ॥ ౨౭౩ ॥ సకలశరీరగతా కథముపలబ్ధిర్దృశ్యతే హి సా లోకే । ఉపలభ్యతే హి గంగాజలమగ్నానాం సమగ్రతనుశైత్యం ॥ ౨౭౪ ॥ పరితాపోపి తథైవ చ నిదాఘసమయే హి సకలదేహగతః ॥——సూ ॥ ౨౩ ॥ అవిరోధశ్చందనవత్ ॥—— ఇతి చేద్యథా హి లోకే హరిచందనబిందురేకదేశస్థః ॥ ౨౭౫ ॥ సకలశరీరవ్యాపినమాహ్లాదం జనయతీహ తద్వదయం । దేహైకదేశసంస్థో జనయత్యుపలబ్ధిమఖిలదేహగతాం ॥ ౨౭౬ ॥ త్వక్సంబంధాచ్చాస్య హి సకలశరీరగత వేదనా భవతి ॥ ... ... ❋

——సూ ॥ ౨౪ ॥ అవస్థితివైశేష్యాదితి చేన్నాభ్యుపగమాద్ధృది హి ॥—— నన్విహ దృష్టాంతోయం విషమో నేష్టార్థసాధకో భవతి ॥ ౨౭౭ ॥ హరిచందనబిందురసావిహ ఖలు దేహైకదేశసంస్థోపి । ప్రత్యక్షేణ హి దృష్టో జనయన్నాహ్లాదమఖిలదేహగతం ॥ ౨౭౮ ॥ ఇహ పునరుపలబ్ధిరియం సర్వాంగవ్యాపినీ పరం దృష్టా । నైవైకదేశసంస్థా ప్రత్యక్షేణోపలభ్యతే తస్య ॥ ౨౭౯ ॥ తస్యైకదేశ సంస్థితి సాధక మనుమానమపి న చేహాస్తి । ఉపలబ్ధిరియం కిం వా కృత్స్నతనుస్థత్వగింద్రియస్యైవ ॥ ౨౮౦ ॥ కిం వా వియత ఇవ విభోః కిం వా దెహైకదెశసంస్థస్య । ఇతిసంశయానివృత్తేర్దృష్టాంతో నేహ యుక్త ఇతి చేన్న ॥ ౨౮౧ ॥ దెహైకదెశసంస్థో వేదాంతేషూపలభ్యతే తస్య । యోయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్విత్యాది వేదవాక్యేన ॥ ౨౮౨ ॥ హృద్యంతర్జ్యోతిరితి శ్రుతివచసా హృదయదెశవృత్తిత్వం । యస్మాదస్యాభ్యుపగతమత ఉపపన్నః కిలైష దృష్టాంతః ॥ ౨౮౩ ॥ దృష్టాంతావైషమ్యాదవిరోధ ఇతీహ యుక్తమేవోక్తం ॥——సూ ॥ ౨౫ ॥ గుణాద్వాలోకవత్ ॥ చైతన్యగుణవ్యాప్తేరవిరోధో భవతి లోకవచ్చేహ ॥ ౨౮౪ ॥ యద్వన్మణిప్రదీపప్రభృతీనామేకదెశసంస్థానాం । యా చ ప్రభా తదీయా సా చాధికదెశసంగతా దృష్టా ॥ ౨౮౫ ॥ నన్విహ చందనబిందోరపి కిల దెహైకదెశసంస్థస్య । అవయవవిసర్పణేన హ్యాహ్లాదయితృత్వమనుచితమేవాస్య ॥ ౨౮౬ ॥ ఇహ ఖలు జీవస్యాణోర్నిత్యస్య తథైవ సంతి నావయవాః। కైరవయవైః కథం వా సకలం దెహం స విప్రసర్పేత ॥ ౨౮౭ ॥ ఇతి శంకాం వారయితుం సూత్రం తదిదం కృతం గుణాద్వేతి । నన్విహ కథం గు

ణోఽసౌ గుణినమతిక్రమ్య వర్తితుం ప్రభవేత్ ॥ ౨౮౮ ॥ పటగతశుక్లాదిగుణో న పటాదన్యత్ర దృశ్యతే లోకే । దీపప్రభా హి
సగుణో ద్రవ్యాంతరమేవ కేంతు సా భవతి ॥ ౨౮౯ ॥ నిబిడావయవం తేజోద్రవ్యం లభతే ప్రదీపసంజ్ఞాం హి । విరళావయ
వం యదిదం తేజోద్రవ్యం హి ప్రభా భవతి ॥ ౨౯౦ ॥ తస్మాదయుక్త ఏవ హ్యయమపి దృష్టాంత ఇత్యతః పఠతి ॥ ... ❋

సూ ॥ ౨౬ ॥ వ్యతిరేకో గంధవత్ ॥ ౨౭ ॥ తథా చ దర్శయతి ॥ గంధవతో ద్రవ్యస్య వ్యతిరేకేణాపి వర్తతే న్యత్ర ॥
గంధో గుణో యథా హ్యచైతన్యగుణోఽపి తద్వదేవ స్యాత్ । ఉపలభ్యతే హి కుసుమేష్వప్రాప్తేష్వపి చ గంధగుణ ఏషః ॥ ౨౯౨ ॥
తేన గుణత్వాన్మూర్తిపవనాశ్రయవిశ్లిష్టకణానయుక్తాస్య । ఇత్యేతద్వ్యభిచరితం దృష్టే గంధే ఖలు శ్లేషః ॥ ౨౯౩ ॥ గంధ
స్యాపి సహైవాశ్రయేణ విశ్లేష ఇతి తు నహి యుక్తం । యస్మాన్మూలద్రవ్యాద్విశ్లేషోఽస్య న వర్ణ్యతే పదం ॥ ౨౯౪ ॥ క్షీయే
త పూర్వసంస్థ గురుబుద్ధ్యాదిభిరపి హి హీయేత । సూక్ష్మా హి కుసుమావయవాః ప్రసృతాస్సర్వతో హి జనయంతి ॥ ౨౯౫ ॥
గంధం ప్రవిశంతి తథా నాసాపుటమితి న చేహ యుక్తతమం । సూక్ష్మా హ్యతీంద్రియాస్తే స్ఫుటో హి గంధః ప్రతీయమానో
సౌ ॥ ౨౯౬ ॥ తస్మాన్న కించిదేతద్యథైవ దృష్టం తథా ప్రత్యేతవ్యం । దర్శయతి శ్రుతిరేషా తథైవ హృదయాలయత్వమణు
తాం చ ॥ ౨౯౭ ॥ తస్యాభిధాయ పునరప్యాలోమభ్యస్తథా నఖాగ్రేభ్యః । చైతన్యేన గుణేన హి సర్వతనువ్యాపితాం చ ద
ర్శయతి ॥ ౨౯౮ ॥ శ్రుత్యంతరావిలంబాద్వ్యాపిత్వం తస్య దర్శయత్యధునా ॥ సూ ॥ ౨౮ ॥ పృథగుపదేశాత్ ॥
ప్రజ్ఞాం పృథగుపదిశతి శ్రుతిరిహ యా ప్రజ్ఞయా శరీరమితి ॥ ౨౯౯ ॥ కృత్స్నతనువ్యాపిత్వం తన్మైవతస్యోపదర్శయత్యేషా ।
స్వోపాధికారపరతా శ్రుతిస్తదేతదితి దర్శయత్యేవం ॥ ౩౦౦ ॥ అణురయమాత్మా హి శో విభురిత ఐక్యం కథం తయోరితి చే
త్ ॥ సూ ॥ ౨౯ ॥ తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్ ॥ సోఽయం హి పూర్వపక్షవ్యావృత్తిఫలస్తు శబ్ద ఇ
హ భవతి ॥ ౩౦౧ ॥ ఉత్పత్తేరశ్రవణాద్బ్రహ్మణ ఏవ ప్రవేశదృష్ట్యా చ । తదుపితతోపదేశాత్పరమేవ బ్రహ్మ జీవ ఇత్యుక్తం
౩౦౨ ॥ యావద్బ్రహ్మ పరం స్యాత్తావాన్ జీవోఽపి భవితుమర్హతి హి । ఇహ చ పరస్య విభుత్వం శ్రుతమత ఆత్మాపి భవ
తి విభురేవ ॥ ౩౦౩ ॥ ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇతి ప్రథితాః । జీవపరా హి శ్రుతా విభుత్వవాదాస్సమ
ర్థితాస్తేన ॥ ౩౦౪ ॥ యది చాణుర్జీవస్స్యాత్సకలతనువ్యాప్తవేదనా న స్యాత్ । త్వక్సంబంధాత్సా చేత్కంటకతోదేఽపి త
ద్వదేవ స్యాత్ ॥ ౩౦౫ ॥ కంటకతున్నే లభతే పాదతలే వేదనాం న చాన్యత్ర । ఇహ చైతన్యగుణస్య వ్యాప్తిర్వా కథమణోర్హి
జీవస్య ॥ ౩౦౬ ॥ యచ్చ గుణస్య గుణత్వం గుణినమనాశ్రిత్య తత్కథం సిధ్యేత్ । గంధస్యాశ్రయ ఏవ హి సంచరతీత్యేతదేవ
యుక్తమతః ॥ ౩౦౭ ॥ ద్రష్టవ్యాసేన మునినాప్యుపలభ్యాప్స్వితి తదేతదేవోక్తం । సర్వశరీరవ్యాప్తం చైతన్యం స్యా
ద్యదాస్య జీవస్య ॥ ౩౦౮ ॥ నతదాణుర్జీవస్స్యాద్య హి చైతన్యరూప ఏవాసౌ ॥ ఔష్ణ్యప్రకాశరూపో యథా హి వహ్ని
స్తథాయమాత్మా స్యాత్ ॥ ౩౦౯ ॥ గుణగుణిభావాయోగాత్తనుపరిమాణత్వసిరసనాచ్చైవ । తస్మాదిహ పరిశేషాద్విభు
రయమాత్మేతి యుక్తమభిధాతుం ॥ ౩౧౦ ॥ తదణుత్వవ్యపదేశం సంగమయతి స పదసూత్రకారోఽసౌ । తద్గుణసారో జీవో
యతోఽణురుపదిశ్యతే తేన ॥ ౩౧౧ ॥ ఇచ్ఛాద్వేషప్రముఖా యే వై బుద్ధేర్గుణా హి విఖ్యాతాః । తేషాం మధ్యాసేన హ్య
ణుత్వవాదోఽయమస్య సంవృత్తః ॥ ౩౧౨ ॥ కర్తృత్వభోక్తృతాత్మక సంసారిత్వం చ భవతి తన్మూలం । స్వత ఇహ సోఽయమ
కర్తా తద్వదభోక్తా చ సత్యముక్తశ్చ ॥ ౩౧౩ ॥ అణుపరిమాణాధ్యాసో బుద్ధ్యధ్యాసప్రయుక్త ఏవాస్య । ఉత్క్రాంత్యాదివ్యపదే
శో బుద్ధ్యుత్క్రాంత్యాదితస్స్వతోఽస్య స్యాత్ ॥ ౩౧౪ ॥ శ్రుతిరిహ వాలాగ్రేతి ప్రథమమణుత్వం హి తస్య నిర్దిశ్య । అంతే
స చేతి వాక్యాదానంత్యం తస్య సమ్యగుపదిశతి ॥ ౩౧౫ ॥ తచ్చైవమాంజసం స్యాద్యదౌపచారికత్వమణుత్వమిహ భవతి । ఆ
నంత్యమౌపచారికమితి నాశంక్యం యతశ్చ సర్వత్ర ॥ ౩౧౬ ॥ బ్రహ్మాత్మభావ ఏవ శ్రుత్యం తేషూపదిశ్యతే తస్య । యా
బుద్ధేరిత్యాద్యా శ్రుతిరస్యారాగ్రమాత్రతాం శాస్తి ॥ ౩౧౭ ॥ సా బుద్ధియోగమూలాం తామాచష్టే న హి స్వరూపేణ ।
యా శ్రుతిరేషోఽణురితి ప్రథయత్యణుతాం న తత్పరా సా హి ॥ ౩౧౮ ॥ జ్ఞానప్రసాదగమ్యః పర ఏవాత్మా యతోఽత్ర నిర్దిష్టః ।
అణుపరిమాణత్వం కిల జీవస్యాప్యనుపపన్నమేవాతః ॥ ౩౧౯ ॥ దుర్జ్ఞానత్వపరాస్యాదుపాధిసంబంధపరతయా వా

స్యాత్ । యచ్చాన్యచ్ఛ్రుతివాక్యం ప్రదర్శితం ప్రజ్ఞయా శరీరమితి ॥ ౩౨౦ ॥ బుద్ధిః ప్రజ్ఞైవ స్యాదథవా వ్యపదేశమాత్రమే తత్స్యాత్ । వ్యపదేశోయమభిన్నే భవతి శిలాపుత్రకస్య గాత్రమితి ॥ ౩౨౧ ॥ అత్ర చ గుణగుణిభావో నైవాస్తీత్యుక్తమే వ పూర్వత్ర । హృదయాయతనత్వోక్తిర్బుద్ధ్యాయత్తా తథైవ చోత్క్రాంతిః ॥ ౩౨౨ ॥ ఇమమర్థమేవ కస్మిన్నహముత్క్ర పాశ్రుతిః ప్రదర్శయతి । యద్యుత్క్రాంతిర్న స్యాత్స్యాత్తాం గత్యాగతీ కథం తస్య ॥ ౩౨౩ ॥ తస్మాద్వ్యపదేశోసావుపా ధిగుణసారతా ప్రయుక్తస్స్యాత్ । పరమాత్మనో యథావా ప్రాజ్ఞస్యోపాసనేషు సగుణేషు ॥ ౩౨౪ ॥ స్యాద్వ్యపదేశోణీ యాన్వ్రీహేరిత్యయముపాధియోగేన । సంసారిత్వమణుత్వం తద్వజ్జీవేప్యుపాధియోగేన ॥ ౩౨౫ ॥ బుద్ధ్యాత్మయోగతో న నుసంసారిత్వం యదా స్యాకల్పేత । సంయోగస్యాపగమో భవత్యవశ్యమితి తద్వియోగేహి ॥ ౩౨౬ ॥ తస్యాసంసారిత్వం స్యాదితి శంకాం నిరాకరోత్యధునా ॥ ——సూ ॥ ౩౦ ॥ యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోషస్తద్దర్శనాత్ ॥—— నైషాశంకా కార్యాయస్మాద్బుద్ధ్యాద్యుపాధియోగోసౌ ॥ ౩౨౭ ॥ స చ యావదాత్మభావీ నాకస్మాత్తదవసానమిహ భవతి । యావత్త త్త్వావగతేరస్య న సంసారితా నివర్తేత ॥ ౩౨౮ ॥ తావచ్చ నోపశామ్యతి బుద్ధ్యా యోగో న కేనచిద్వాపి । బుద్ధ్యా యోగో యోసౌ స కథం స్యాద్యావదాత్మభావీతి ॥ ౩౨౯ ॥ ఏషాశంకా మునినా నిరస్యతే స పదిసూత్రశేషేణ । యోయమితి శ్రుతి దృష్టో విజ్ఞానమయోహి బుద్ధిమయ ఏవ ॥ ౩౩౦ ॥ మన ఆది సాహచర్యం విజ్ఞానస్యోపలభ్యతే యేన । విజ్ఞానమయ మనోమ యపురస్సరా శ్రుతివచోంతరేదృష్టాః ॥ ౩౩౧ ॥ అనుసంచరతీత్యంతా స సమానస్సన్నితి శ్రుతిర్వాపి । లోకాంతరగమనే పిహి బుద్ధ్యవియోగం ప్రదర్శయత్యేషా ॥ ౩౩౨ ॥ మిథ్యాజ్ఞానపురస్సర ఏవాసావాత్మబుద్ధిసంయోగః । మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తిర్నహి సమ్యక్ జ్ఞానమంతరా భవతి ॥ ౩౩౩ ॥ తస్మాద్బుద్ధ్యా యోగే సమ్యక్ జ్ఞానాదృతే న శామ్యేత । శ్రుతిరపి వేదాహ మితి ప్రథయతి తమిమం యథోపదిష్టార్థం ॥ ౩౩౪ ॥ అత్యేతి తం విదిత్వా మృత్యుం మార్గోయనాయనాన్య ఇతి । నన్విహసు ప్తౌ ప్రళయే బుద్ధ్యా యోగో న శక్యతే జ్ఞాతుం ॥ ౩౩౫ ॥ కృత్స్నం వికారవిలయం స్వమపీత ఇతి శ్రుతిర్యతో వక్తి ॥... ❋ సుప్త్యాదౌ నిర్లేపం బుద్ధేర్యోగో న విలయముపయాతి ॥ ——సూ ॥ ౩౧ ॥ పుంస్త్వాదివత్త్వస్య సతోభివ్యక్తియోగాత్ ॥—— ౩౩౬ ॥ సత ఏవాభివ్యక్తిర్లోకేదృష్టా న చాసతః క్వాపి । పుంస్త్వాదీని హి లోకే బాల్యే జీవాత్మనాస్థితాన్యేవ ॥ ౩౩౭ ॥ ఆ విర్భవంతి పశ్చాద్యౌవనసమయేన వైపరీత్యేన । యది చేన్న్యాయం నియమష్షండాదీనాం కుతో న జాయంతే ॥ ౩౩౮ ॥ తస్మా త్సుప్తౌ విలయే బుద్ధ్యా యోగో హి సూక్ష్మరూపేణ । స్థిత ఏవ సంప్రబోధేవ్యక్తం గృహ్యేత ఇతీహ వక్తవ్యం ॥ ౩౩౯ ॥ దర్శయతి శ్రు తిరేషా సతి సంపద్యేతి చేమమేవార్థం ॥ ——సూ ॥ ౩౨ ॥ నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసంగోన్యతరనియమో వాన్యథా ॥—— ఆత్మన ఉపాధిభూతం హ్యంతఃకరణం మనశ్చ బుద్ధిరితి ॥ ౩౪౦ ॥ విజ్ఞానం చిత్తమితి హ్యానేకధా గీయతే హి వేదేషు । నిశ్చయ వృత్తిర్బుద్ధిస్సంశయవృత్తికమిదం మనో భవతి ॥ ౩౪౧ ॥ యద్యంతఃకరణమిదం నాభ్యుపగమ్యేత తర్హి దోషోయం । నిత్యో పలబ్ధిరథవా నిత్యానుపలబ్ధిరేవ తస్య స్యాత్ ॥ ౩౪౨ ॥ ఉపలబ్ధిసాధనానామాత్మేంద్రియవిషయపరికరాదీనాం । సతతో పలబ్ధిరేవ హి సన్నిధియోగేన తస్య జాయేత ॥ ౩౪౩ ॥ సతి హేతుసమవధానే యది చ ఫలం నైవ దృశ్యతే తర్హి । అనవర తానుపలబ్ధిస్తస్యేయం భవతి పర్ని వారైవ ॥ ౩౪౪ ॥ శక్తిప్రతిబంధో వా ప్యాత్మేంద్రియయో రిహాభ్యుపేయస్స్యాత్ । నాశక్తిప్రతిబంధోసావాత్మన ఇహ వక్తుమనుచితో భవతి ॥ ౩౪౫ ॥ యస్మాదవిక్రియోసావాత్మా తేనాయమనుచితస్తస్య ॥ నా పీంద్రియస్య పూర్వోత్తరక్షణాకుంఠశక్తికస్యైవ ॥ ౩౪౬ ॥ మధ్యేహి కథమకస్మాచ్ఛక్తిరియం తస్య చోపరుధ్యేత । త స్మాచ్చ యదవధానానవధానాభ్యాముభే ఇమే భవతః ॥ ౩౪౭ ॥ తచ్చావశ్యకమేవ హి మన ఇమమర్థం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి । మనసా హ్యేవేత్యాద్యా శ్రుతిరన్యత్రేతి చాపరాపి తథా ॥ ౩౪౮ ॥ తస్మాత్సూత్రకృతోక్తం తద్గుణసారత్వముచితమేవా స్య ॥ ——సూ ॥ ౩౩ ॥ కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ ॥—— తద్గుణసారత్వేన హ్యణుతాధ్యాసాత్స్వతో మహత్త్వమితి ॥ ౩౪౯ ॥ వి స్థాపితమేతత్సంప్రతి కర్తృత్వాధ్యాసమపి చ దర్శయతి । అతాత్సంగత్వ శ్రుతివచనానామపి విధి శ్రుతీనాం చ ॥ ౩౫౦ ॥ వి ప్రతిపత్తౌ బుద్ధేః కర్తృత్వే నైవ శాస్త్ర నిర్వాహాత్ । సోయమకర్తైవ స్యాదితి సాంఖ్యమతం హి నిరసితుం సకలం ॥ ౩౫౧ ॥

కర్తృత్వాధ్యాసోక్త్యాసిద్ధాంతయతీహసూత్రకారోఽయం। ఆత్మాసౌకర్తా స్యాద్యస్మాద్విధిశాస్త్రమర్థవద్భవతి॥ ౩౫౨।
కథమన్యథార్థవత్తా స్యాద్దద్యాజ్జుహుయాద్యజేతపశునేతి। ద్రష్టాశ్రోతామంతాబోద్ధాకర్తేతిశాస్త్రమఖిలమపి ॥౩౫౩॥
నైవాసంగత్వశ్రుతిపరిపంథ్యావిద్యకంహికర్తృత్వం॥ —సూ॥౩౪॥విహారోపదేశాత్॥— తస్మాత్సహి కర్తా
స్యాదితోఽపిచాత్మాభవేదసౌకర్తా ॥౩౫౪॥యస్మాద్విహారమస్యశ్రుతిస్సఈయతఇతిప్రదర్శయతి ॥... ... *
—సూ॥౩౫॥ఉపాదానాత్॥— ఆత్మాసౌకర్తా స్యాద్యతస్తదేషామితిశ్రుతిస్తస్య ॥౩౫౫॥జీవప్రకరణఏవహికరణోపాదానమస్యకీర్తయతి॥ —సూ॥౩౬॥ వ్యపదేశాచ్చక్రియాయాంనచేన్నిర్దేశవిపర్యయః॥— విజ్ఞానంయజ్ఞమితిశ్రుతిరేషాహిక్రియాసుకర్తృత్వం॥ ౩౫౬ ॥ వ్యపదిశతి తస్యయస్మాదితోఽపిచాత్మాభవేదసౌకర్తా । నన్విహ విజ్ఞానపదంబుద్ధిపరంస్యాన్నచాత్మపరమితిచేత్ ॥ ౩౫౭॥ బుద్ధిపరంచేత్తదిదంనిర్దేశవిపర్యయఃప్రసజ్యేత । విజ్ఞానే నేతిస్యాద్విజ్ఞానమితీహనోనిర్దేశస్స్యాత్ ॥ ౩౫౮ ॥ బుద్ధివివక్షాయాంఖలు కరణవిభక్తిర్హిదృశ్యతేన్యత్ర । విజ్ఞానేనేత్యేవంశ్రుతౌతదేషామితిప్రసిద్ధాయాం ॥ ౩౫౯ ॥ ననుయదిబుద్ధ్యతిరిక్తోజీవః కర్తా సచ స్వతంత్రస్స్యాత్ । ప్రియమాత్మనోహియత్స్యాత్తదేవసంపాదయేన్నవిపరీతం ॥ ౩౬౦ ॥ విపరీతమపిచకార్యంకుర్వాణోదృశ్యతేహ్యసావాత్మా ।ఏవంవిధాప్రవృత్తిర్నహిస్వతంత్రస్యభవతియుక్తతమా॥౩౬౧॥ఇత్యేతామాశంకాంనిరసితుమపరంహిసూత్రమిహపఠతి॥

—సూ॥౩౭॥ఉపలబ్ధివదనియమః॥— ఆత్మాయథోపలబ్ధింప్రతిస్వతంత్రోఽప్యనిష్టమిష్టంచ ౩౬౨॥ ఉపలభతే తద్వదిహాప్యనిష్టమిష్టంసమార్జయేన్నకుతః । ఉపలబ్ధిసాధనానిహిభవంతివిషయప్రకల్పనార్థాని ॥ ౩౬౩ ॥ ఉపలబ్ధౌత్వనపేక్షస్స్యాదయమాత్మాహిచేతనత్వేన । నన్వయమాత్మా కరణాన్యపేక్షతే విషయకల్పనార్థం చేత్ ॥ ౩౬౪॥ సచకథమిహస్వతంత్రస్స్యాదిత్యేతచ్చతుల్యముభయత్ర । కర్తాప్యపేక్షతేకిలదేశంకాలం నిమిత్తమపి కించిత్ ॥౩౬౫॥నైతావతాహికార్యేకర్తుస్స్వాతంత్ర్యమపహృతంభవతి । ఏధోదక సాపేక్షః పక్తాపాకేస్వతంత్రఏవ స్యాత్॥౩౬౬॥సహకారాంతరయోగాదిష్టానిష్టప్రవృత్తిరస్యస్యాత్॥—సూ॥౩౮॥శక్తివిపర్యయాత్॥— విజ్ఞానవ్యతిరిక్తోజీవఃకర్తేతివక్తుమిహయుక్తం॥౩౬౭॥విజ్ఞానశబ్దవాచ్యాబుద్ధిఃకర్తృత్వభాగినీచేత్స్యాత్ । బుద్ధిర్హికరణశక్తిఃప్రథితాసర్వత్రసాచహీయేత ॥ ౩౬౮ ॥ఏవంహికర్తృశక్తిస్తస్యాబుద్ధేఃపరంప్రసజ్యేత।సర్వార్థకారికరణంకల్పయితవ్యంతదాన్యదేతస్యాః ॥ ౩౬౯ ॥శక్తోఽపిసన్క్రియాస్విహకరణాపేక్షోహిదృశ్యతేకర్తా । కరణవ్యతిరిక్తేపిహి కర్తరిసంజ్ఞా కృతోవివాదస్స్యాత్॥—సూ॥౩౯॥సమాధ్యభావాచ్చ॥— ఔపనిషదాత్మబోధప్రయోజనోయస్సమాధిరుపదిష్టః। ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యోమంతవ్యఇతిశ్రుతిప్రదేశేషు॥ ౩౭౧॥అసతిచకర్తృత్వేకథముపపన్నస్తస్యసోయమిహభవతి । తస్మాదప్యయమాత్మాకర్తేత్యేతచ్చయుక్తమేవస్యాత్॥౩౭౨॥—సూ॥౪౦॥యథాచతక్షోభయథా॥— శాస్త్రార్థవత్త్వపూర్వైర్హేతుభిరేతస్యయచ్చకర్తృత్వం । మీమాంసకానుమత్యాస్వాభావికమేవతదితిసంప్రాప్తే॥౩౭౩ ॥నస్వాభావికమస్యచకర్తృత్వంస్యాదితీహదర్శయతి।తచ్చేత్స్వాభావికమిహనవిమోక్షస్స్యాత్కథంచిదపితేన ॥ ౩౭౪॥కర్తృత్వాదవిముక్తేపురుషార్థోవాకథంభవేత్కోవా । నను కర్తృత్వేసత్యప్యస్యచ కర్తృత్వకార్యపరిహారాత్ ॥౩౭౫॥పురుషార్థస్స్యాదస్యహితత్పరిహారోనిమిత్తపరిహారాత్।అగ్నేశ్శక్తస్యాపిహికాష్ఠవియోగేయథానకార్యంస్యాత్ ॥౩౭౬॥తద్వదిహాపిస్యాదితినేయంశంకాహిభవతియుక్తతమా।యేననిమిత్తానామపిసంబంధశ్శక్తిలక్షణేనస్యాత్ ॥ ౩౭౭ ॥ తత్పరిహారాయోగాదవిమోక్షోఽసౌతతోఽస్యదుర్వారః । నను మోక్షసాధనాత్కిల మోక్షస్స్యాదితితునైవమాశంక్యం॥౩౭౮॥ సాధనసాపేక్షోయదిమోక్షస్తర్హ్యయమనిత్యఏవస్యాత్।సాధనసాపేక్షంకిలలోకేసకలం హిదృశ్యతే నిత్యం॥౩౭౯ ॥ బ్రహ్మాత్మభావబోధాన్మోక్షఇతినిరూపితంహిశాస్త్రేఽస్మిన్ ।సహినావకల్పతేకిలబోధస్స్వాభావికేహికర్తృత్వే॥౩౮౦॥ తస్మాదుపాధిధర్మాధ్యాసేనైవాస్యకర్తృతావాచ్యా । దర్శయతిచేమమర్థంశ్రుతిరేషాధ్యాయతీవ శబ్దముఖా॥ ౩౮౧॥ నవివేకినాంపరస్మాదన్యోజీవోఽవవిద్యతేకర్తా।నాన్యోఽతోఽస్తిద్రష్టేత్యాద్యాశ్శ్రుతయోఽపిదర్శయంత్యేవం॥౩౮౨ ॥పరఏవత

త్రికర్తాభోక్తా చ స్యాత్తథైవ సంసారీ । ఇతి తు న దోష ఇహ స్యాద్యస్మాదావిద్యకాని చైతాని ॥ ౩౮౩ ॥ ఆవిద్యకమేవేదం కర్తృత్వాదికమితి ప్రదర్శయతి । శ్రుతిరన్యాయత్తేతి హి విద్యావసరే తు వారయత్యపరా ॥ ౩౮౪ ॥ యత్ర త్వస్యేత్యాద్యా శ్రుతిరపి తస్మాన్న కశ్చిదిహ దోషః । తస్య స్వప్నే జాగ్రత్యుపాధిసంపర్కజనిత ఏవాసౌ ॥ ౩౮౫ ॥ శ్రమ ఆకాశే పతతః శ్యేనస్యేవేతి దర్శయిత్త్వేవం । తదభావం చ సుషుప్తే శ్రావయతి ప్రాజ్ఞసంపరిష్వక్తే ॥ ౩౮౬ ॥ తద్వా అస్యేత్యాద్యా శ్రుతిః పరానందరూపతామస్య । దర్శయితుమేతమర్థం ప్రాహాచార్యో యథా చ తక్షేతి ॥ ౩౮౭ ॥ త్వర్థశ్చేహ తు శబ్దః పక్షవ్యావృత్తిఫలక ఏవాసౌ । స్వాభావికమేవ స్యాత్కర్తృత్వాదికమితీహ నాశంక్యం ॥ ౩౮౮ ॥ లోకే తక్షా హి యథా గృహీతవాశ్యాదికరణహస్తస్సన్ । దుఃఖీ భవతి స ఏవ స్వగృహం ప్రాప్తో విముక్తవాశ్యాదిః ॥ ౩౮౯ ॥ స్వస్థో నిర్వృత్తో సౌ నిర్వ్యాపారస్సుఖీ భవత్యేవం । ద్వైతమవిద్యామూలకమాలంబ్య స్వప్నజాగ్రతోరాత్మా ॥ ౩౯౦ ॥ కర్తా దుఃఖీ భవతి హి స తచ్ఛ్రమస్యాపనుత్తయే హి పునః । ప్రవిశన్ పరమాత్మానం ప్రవిలాపితకార్యకరణసంఘాతః ॥ ౩౯౧ ॥ స హి భవతి సంప్రసాదావసరే చ సుఖిత థైవ చాకర్తా । ఏవమవిద్యాధ్వాంతం విద్యాదీపేన ముక్త్యవస్థాయాం ॥ ౩౯౨ ॥ ఆత్మా విధూయ సకలం పరమానందో హి కేవలో భవతి । తక్షా హి తక్షణాదౌ యథా హి వాశ్యాద్యపేక్ష్య కర్తా స్యాత్ ॥ ౩౯౩ ॥ ఏవం మన ఆదీని హ్యపేక్ష్య కర్తా స్వతస్త్వకర్తైవ । ఇత్యావేదయితుం కిల దృష్టాంతోయం ప్రదర్శితో భవతి ॥ ౩౯౪ ॥ బోధయితుం కర్తృత్వం స్వాభావికమితి న చేహ విధిశాస్త్రం । తదనూద్యావిద్యకమిహ కర్తవ్యవిశేష బోధనార్థం స్యాత్ ॥ ౩౯౫ ॥ నన్విహ సంధ్యస్థానే ప్రతీయతే కేవలస్య కర్తృత్వం । కామం పరివర్తత ఇతి విజ్ఞానేనేతి వాక్యయుగళేన ॥ ౩౯౬ ॥ ఇతి చేన్నాయం దోషోయతశ్చ తత్రాపి కరణసంబంధః । శ్రుతివచనేన సధీరితి సంధ్యపరేణ ప్రతీయతే హి యతః ॥ ౩౯౭ ॥ స్మృతిరపి కిలేంద్రియాణాముపరమ ఇత్యేతమర్థమాచష్టే । తస్మాత్సమనా ఏవ హి విహరతి సంధ్య ఇతి యుక్తమభిధాతుం ॥ ౩౯౮ ॥ సోయం హి వాసనామయ ఏవ విహారో న తథ్యరూపస్స్యాత్ । శ్రుతిరియముతేవ శబ్దప్రముఖా తమిమం విహారముపదిశతి ॥ ౩౯౯ ॥ ఏవముపాదానేపి హి కర్తా సమనా న కేవలో భవతి । కరణవిభక్తిగయుక్తా కరణవిశిష్టస్య కర్తృతాయాం స్యాత్ ॥ ౪౦౦ ॥ ఇతి నాత్ర శంకనీయం లోకవివక్షా హి దృశ్యతే బహుధా । యుధ్యంతే యోధా ఇతి యోద్ధైర్యుధ్యత ఇహేష రాజేతి ॥ ౪౦౧ ॥ తస్మాత్కరణవిభక్తిస్సేహ వివక్షావశేన యుక్తైవ । అపి చోపాదానేస్మిన్ వ్యాపారోపరమ ఏవ కరణానాం ॥ ౪౦౨ ॥ న స్వాతంత్ర్యం కస్యచిదబుద్ధిపూర్వస్స దృశ్యతే స్వాపే । విజ్ఞానం యజ్ఞమితి వ్యపదేశో యశ్చ దర్శితః పూర్వం ॥ ౪౦౩ ॥ స హి బుద్ధేరేవ స్యాత్కర్తృత్వపరో న చాత్మనో భవతి । మనసోంతరపఠితం విజ్ఞానపదం తు బుద్ధిరూఢం హి ॥ ౪౦౪ ॥ శ్రద్ధాద్యవయవవత్త్వం బుద్ధేరేవో స దర్శయత్యేషా । తస్య శ్రద్ధేత్యాద్యా శ్రుతిరత ఇహ బుద్ధిరేవ విజ్ఞానం ॥ ౪౦౫ ॥ ఏవం స ఏష వాచశ్చిత్తస్యేతి శ్రుతౌ హి యజ్ఞస్య । వాగ్బుద్ధిసాధ్యతోక్తా తస్మాద్విజ్ఞానమత్ర బుద్ధిస్స్యాత్ ॥ ౪౦౬ ॥ శక్తివిపర్యయశంకా న హి బుద్ధేః కర్తృతామతే భవతి । కరణానామపి లోకే స్వస్వవ్యాపారకర్తృతా హి యతః ॥ ౪౦౭ ॥ ఉపలబ్ధ్యపేక్షయాపి హి కరణానాం నైవ కరణతా యుక్తా । నిత్యోపలబ్ధిరూపో హ్యాత్మాయస్మాదతో న తదపేక్షా ॥ ౪౦౮ ॥ ఏవమహంకృతిపూర్వకమపి కర్తృత్వం న చోపలబ్ధురిహ । బుద్ధేః కర్తృత్వే వా కరణాంతరకల్పనా న చేహాస్తి ॥ ౪౦౯ ॥ తస్య సమాధివిధానం చావిద్యకకర్తృతాముపాదాయ । తస్మాదౌపాధికమిహ కర్తృత్వం నైవ తథ్యమితి సిద్ధం ॥

సూ ॥ ౪౧ ॥ పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః ॥

యదిదముపాధినిబంధనమస్య హి కర్తృత్వమభిహితం తత్కిం । ఈశ్వరమనపేక్ష్య స్యాత్కిం వా తమపేక్ష్య భవతి చేత్యేవం ॥ ౪౧౧ ॥ ఏష హ్యేవేత్యాదిశ్రుతివచసామపి తథైవ విధివచసాం । అన్యోన్యం హి విరోధే శంకా సేయం సముత్థితా భవతి ॥ ౪౧౨ ॥ సత్యామేతస్యాం ఖల్విహ మీమాంసకమతేన చాక్షేపః । నాపేక్షతే హి జీవః పరమాత్మానం ప్రయోజనాభావాత్ ॥ ౪౧౩ ॥ రాగద్వేషాదియుతః కారకసంపత్తిసహకృతో జీవః । అనుభవితుం కర్తృత్వం శక్నోతి యతః క్రమేణాస్య ॥ ౪౧౪ ॥ కృష్యాదికేషు కర్మస్వీశాపేక్షా న దృశ్యతే లోకే । క్లేశదకర్తృత్వేన చ జంతూన్ సృజతోస్య నిర్ఘృణత్వం స్యాత్ ॥ ౪౧౫ ॥ విషమఫలం కర్తృత్వం విదధత ఈశస్య విషమతాపి స్యాత్ । సాపేక్షత్వాన్నాసౌ దోషస్స్యాదితి తు నేహ యుక్తతమం ॥ ౪౧౬ ॥ సా

ష్టైవః । తస్మాత్పర ఏవైకో భూతానాం భవతిచాంతరాత్మాయః॥౪౮౧॥ సోఽయంహిజీవభావే నావస్థిత ఇత్యవశ్యమిహవాచ్యం । ఏవంచానుజ్ఞాపరిహారానుపపత్తిరిత్యతోబ్రూతే ॥ ౪౮౨ ॥ ... ... *

సూ॥౪౮॥అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసంబంధాజ్జ్యోతిరాదివత్॥ అగ్నీషోమీయంపశుమిత్యాద్యా కిల భవేదిహానుజ్ఞా । పరిహారశ్చనహింస్యాదిత్యాదిస్త్వాపృథగ్భావపి ప్రథితా ॥ ౪౮౩॥ఏవమృతౌభార్యామితిగురుపత్నీం నైవ సంస్పృశేదితిచ । ఏతౌచానుజ్ఞాపరిహారౌ భవతోహి దేహసంబంధాత్ ॥౪౮౪॥ఆత్మనఏకత్వేపిచ దృష్టో సావత్ర దేహసంబంధః । దేహేంద్రియసంఘాతావివేకమూలభ్రమాత్మకస్సోఽయం ॥ ౪౮౫॥ అహమంధో మూఢోహం గచ్ఛామ్యహమేవచాగమిష్యామి । ఇతికిలసమ్యగ్జ్ఞానాత్ప్రాక్ప్రతతోసాహి సర్వజంతుషుచ ॥ ౪౮౬ ॥ తస్మాన్నేహానుజ్ఞాపరిహారాభ్యాం నబాధకంకమపి । తయోర్హ్యానర్థక్యంస్యాత్సమ్యగ్దర్శిన ఇతీహనాశంక్యం ॥ ౪౮౭ ॥ హేయోపాదేయయోస్త్వవివేకినియుజ్యేతే సోఽయం । యస్మాత్స్వాత్మవ్యతిరిక్తం హేయముపాదేయమపిచనేక్షేత ॥ ౪౮౮ ॥ బ్రహ్మణినిరూఢచిత్తోవిద్వాన్సకథం నియుజ్యేతేత్ర । సమ్యగ్దర్శిన ఇహయది ననియోగస్స్యాద్యథేష్టచేష్టాస్యాత్ ॥ ౪౮౯॥ఇతితునసర్వత్రైవహ్యభిమానోసౌప్రవర్తకోయస్మాత్ । అభిమానాభావేనహితత్త్వవిదోనహియథేష్టచేష్టాస్యాత్ ॥ ౪౯౦ ॥ తస్మాచ్చానుజ్ఞాపరిహారా విహదేహయోగజావేవ ।ఇహచనిదర్శనభూతా జ్యోతిఃప్రముఖాభవంతిలోకేస్మిన్ ॥౪౯౧ ॥ జ్యోతిషఏకత్వేపిహ్యగ్నిశ్శ్మశానోనగృహ్యతేలోకే । పరివర్జ్యతేహిసవితుఃప్రకాశఏకోప్యమేధ్యదేశస్థః ॥ ౪౯౨ ॥ వైదూర్యాద్యాభౌమా గృహ్యంతేనరకళేబరాణినహి । మూత్రపురీషంచగవాంపవిత్రమితిగృహ్యతేనచాన్యస్య ॥ ౪౯౩ ॥ ... ... *

సూ॥౪౯॥అసంతతేశ్చావ్యతికరః॥ నన్వేవమపిచదోషోభవతిహ్యేకాత్మతామతేసోఽయం । స్వామ్యైకత్వాదిహకిలకర్మఫలవ్యతికరోభవేదితిచేత్ ॥ ౪౯౪॥ నహికర్తుర్భోక్తుర్వాసంబంధస్సర్వతనుభిరిహభవతి । యోసౌవుపాధితంత్రఃకర్మఫలవ్యతికరోనతేనాస్య॥౪౯౫॥ సూ॥౫౦॥ఆభాసఏవచ॥ జీవస్యేశాంశత్వంపూర్వమవిచ్ఛేదపక్షమాశ్రిత్య । కరకాకాశస్యేవహివర్ణితమిహచైవకారయోగేన ॥ ౪౯౬ ॥ తత్రావచ్ఛేదమతేహ్యరుచిం కాంచిదపిసూచయన్నేవ । రూపంరూపమితిశ్రుతిసిద్ధంప్రతిబింబపక్షమనుసరతి ॥ ౪౯౭ ॥ ఆభాసఏవ జీవః పరాత్మనోవారిసూర్యవద్భవతి । సాక్షాన్నసఏవస్యాన్నాపిచవస్త్వంతరంహిజీవోసౌ ॥ ౪౯౮ ॥యస్మాదిహప్రవిష్టఃపరస్సఏషఇతివాక్యనిర్దిష్టః । తస్మాదిహబుద్ధ్యాదిప్రతిబింబోజీవఏషఇతియుక్తం ॥౪౯౯॥ శుక్తౌరజతవదస్యహి నచస్వరూపేణ కల్పితత్వంస్యాత్ । నేదంరజతమితీవహినేదంముఖమితినదృశ్యతేయస్మాత్ ॥ ౫౦౦ ॥ ప్రతిబింబస్యచబాధోనదర్పణే ముఖమితీహదృష్టస్స్యాత్ । తస్మాదుపాధిసక్తస్స్వరూపమాత్రేణకల్పితోయంస్యాత్ ॥ ౫౦౧ ॥ ఏకస్మిన్జలసూర్యే ప్రకంపమానేనకంపతేచాన్యః । ఏకస్మిన్కిలజీవేకర్మణినతదంతరస్యతద్యోగః ॥ ౫౦౨ ॥అత్రవ్యతికరశంకాహ్యైకాత్మ్యేపి నైవకర్మఫలయోస్స్యాత్ । ఆభాసోయమవిద్యాకృతస్తదాలంబనోపిసంసారః ॥ ౫౦౩ ॥ అవిద్యకఇత్యేతంవ్యుదస్యపరమార్థరూపముపదిశతి । బహవోవిభవోయేషామాత్మానోవ్యతికరోహితేషాంస్యాత్ ॥ ౫౦౪ ॥చైతన్యమాత్రరూపాః బహవోభవంతిచాత్మానః । సాధారణంప్రధానం తదర్థమితి తన్నిబంధనైవేషాం ॥ ౫౦౫ ॥ భోగాపవర్గసిద్ధిర్భవతీతిహివర్ణయంతికిలసాంఖ్యాః । బహవస్సర్వగతాఅప్యాత్మానస్స్వయమచేతనాఏవ ॥ ౫౦౬ ॥ఉపకరణానిబహూనిహి మనాంసితాన్యప్యచేతనాన్యేవ । ఆత్మమనోయోగేనహ్యుత్పద్యంతేగుణానవేచ్ఛాద్యాః ॥ ౫౦౭ ॥ ప్రత్యేకమాత్మసుయదాహ్యవ్యతిరేకేణ సమవయంత్యేతే ।భవతితదాసంసారస్తదుపరమోమోక్షఇతిహికాణాదాః ॥ ౫౦౮ ॥ సాంఖ్యనయే జీవానాంస్వతశ్చచైతన్యమాత్రరూపత్వాత్ । ఏకస్మిన్నపిదేహేసర్వేషామాత్మనాంచసాన్నిధ్యాత్ ॥ ౫౦౯ ।ఏకస్మిన్సుఖయోగేతత్సర్వేషాంతుతోనజాయేత । అవిశేషేపిచపుంసాంసర్వేషాంప్రకృతిసన్నిధానస్య ॥ ౫౧౦ ॥నియమేన ప్రకృతిరియంపుంసాంభోగాపవర్గసిద్ధ్యర్థం । ఉద్దిశ్యప్రతిపురుషం ప్రవర్తతేతేనతద్వ్యవస్థాస్యాత్ ॥ ౫౧౧ ॥ భోగోవిషయమతిస్స్యాదపవర్గోగుణవిలక్షణాత్మమతిః । తత్సాధనభూతేయంనియతాప్రప్రవృత్తిప్రవృత్తిరేవస్యాత్॥ ౫౧౨॥ ఏ

తదసంగీకారేస్వమహత్త్వఖ్యాపనార్థికాసాస్యాత్ ।ఏవంచేదుద్దేశ్యవ్యాఘాతోత్రావిమోక్షరూపస్స్యాత్॥౫౧౩॥ ఇతి
చేన్నైతత్సారంవినోపపత్తింకథంవ్యవస్థాస్యాత్ । అయముద్దేశ్యవివేకోజడప్రధానస్యనైవయుక్తతమః ॥౫౧౪ ॥ నా
చేతనస్యలోకేనియామకత్వమపిదృశ్యతేక్వాపి । తస్మాచ్చనవ్యవస్థావ్యతికరఇహదుర్నివారఏవస్యాత్ ॥ ౫౧౫ ॥ కా
ణాదానాంచనయేయద్యేకేనాత్మనామనోయోగః । ఆత్మాంతరైస్తదాయంసాన్నిధ్యావిశేషతోహి భవేత్ ॥ ౫౧౬ ॥
హేత్వవిశేషాత్తేషాంసమసుఖదుఃఖత్వమపరిహార్యంస్యాత్ । ఇహచాదృష్టనిమిత్తోనియమస్స్యాదితితు నేహయుక్తతమః

సూ॥౫౧॥అదృష్టానియమాత్॥ యచ్చమనోవాక్కాయైరదృష్టముత్పద్యతేహి తచ్చకిల । స
ర్వాత్మనాం విభూనాంప్రతిదేహంసన్నిధానసామ్యేన ॥ ౫౧౮ ॥ ఏతస్యేదమదృష్టం నాన్యస్యేతిహి నశక్యతేజ్ఞాతుం ।
సాంఖ్యానాంతునయేతత్ప్రధానసమవేతమేవ నాత్మగతం ॥ ౫౧౯ ॥ తస్యచసుఖాదిభోగేన ప్రత్యాత్మం నియామక
త్వంస్యాత్ । నన్విత్థంకరవాణీత్థంప్రయతఇతిచైవమాద్యాహి ॥ ౫౨౦॥అభిసంధ్యాదయఇహయేప్రత్యాత్మనితేప్రవర్త
మానాస్యుః । స్వస్వామిభావగమకాభవంత్వదృష్టాత్మనామితిప్రాప్తే ॥ ౫౨౧ ॥ ... ... *

సూ॥౫౨॥అభిసంధ్యాదిష్వపిచైవం॥ అభిసంధ్యాదీనామపిహేత్వవిశేషాద్యథోక్తదోషస్స్యాత్ ।

సూ॥౫౩ ॥ ప్రదేశాదితిచేన్నాంతర్భావాత్॥ దేహప్రకౢప్తి తేనహిమనసాయోగస్తుతదవచ్ఛిన్నే॥౫౨౨॥
ఆత్మప్రదేశఏవహిభవత్యతస్స్యాదిహవ్యవస్థేయం । ఇతిచేన్నేదంయుక్తంయతఇహసర్వాత్మనాంవిభుత్వేన॥౫౨౩ ॥ స
ర్వేష్వపిచశరీరేష్వంతర్భావోయమప్రతీకారః । తేనచతదవచ్ఛిన్నస్సర్వేష్వాత్మసు సమోహిసంయోగః ॥ ౫౨౪ ॥నా
పిచనిరవయవస్యప్రదేశపరికల్పనాపి యుక్తతమా । యదికల్పితఃప్రదేశఃకార్యంపరమార్థతఃకథంజనయేత్ ॥౫౨౫॥ స
ర్వాత్మసన్నిధానేశరీరముత్పద్యమానమస్యైవ । నాన్యస్యేతినియంతుంనశక్యతేకేనచిత్క్వచిద్వాపి ॥ ౫౨౬ ॥ యత్రా
త్మనోర్ద్వయోరపిసమానసుఖదుఃఖభోగఇహదృష్టః । దేహేనైకేనైవహితయోర్ద్వయోర్భోగసిద్ధిరపిచస్యాత్ ॥౫౨౭॥
తత్రహితయోర్ద్వయోరపిసమప్రదేశంహ్యదృష్టమితియుక్తం । సుఖదుఃఖమన్వభూత్కిలయస్మిన్దేశేహి దేవదత్తోసౌ ॥
౫౨౮ ॥ అపయాతేతస్మిన్కిలకాశీదత్తేతమేవసంప్రాప్తే । తస్యాపిచేతరేణహిసమసుఖదుఃఖానుభూతిరిహదృష్టా॥౫౨౯
సానస్యాద్యదిచతయోస్సమప్రదేశంత్వదృష్టమిహనస్యాత్ । స్వర్గాద్యుపభోగస్యానుపపత్తిరపిప్రదేశవాదినయే॥౫౩౦॥
బ్రాహ్మణశరీరదేశావచ్ఛిన్నేస్యాదదృష్టనిష్పత్తిః । స్వర్గాద్యుపభోగఃకిలదేవాదిశరీరదేశఏవస్యాత్ ॥ ౫౩౧ ॥ లోకే
హికార్యకారణభావోనవిభిన్నదేశయోర్దృష్టః । ఇహచాత్మనాంబహూనాంసర్వగతత్వమపినోపపన్నంస్యాత్ ॥౫౩౨॥
సతిదృష్టాంతేతదిదంబుద్ధ్యారూఢంభవేన్నచేతరథా । వదతావత్త్వంకేతేబహవోజీవాస్సమానదేశాశ్చ ॥౫౩౩॥ రూప
రసాదయఇవతేసమానదేశాశ్చబహవఇతిచేన్న । తేషామపిధర్మ్యంశేనాభేదాత్తత్స్వరూపతాయుక్తా ॥౫౩౪॥ అథ
వాలక్షణభేదాత్తేషాంభేదోనచాత్మనాంసభవేత్ । నేహబహూనాంతేషాంలక్షణభేదశ్చవక్తుమపిశక్యః ॥౫౩౫ ॥ అం
త్యవిశేషాదేవహితేషాంభేదోపపత్తిరిత్యపిన । సతిభేదేంత్యవిశేషస్తస్మిన్సతిభేదకల్పనాభవతి ॥౫౩౬॥ఇతిచేతరేతరా
శ్రయతాదోషోప్యత్రదుర్నివారస్స్యాత్ । ఆకాశాదీనామపివిభుత్వమస్మాకమననుమతమేవ ॥ ౫౩౭ ॥ఆత్మనఆకాశఇ
తిశ్రుతివాక్యేనాస్యకార్యతావగమాత్ । అత్రైకత్వేదోషావాదిభిరుద్భావితాశ్చయేసర్వే ॥ ౫౩౮॥ తేనిరసితాహిబు
ద్ధ్యాద్యుపాధియోగావలంబనేనైవ । తస్మాదస్మిన్పక్షేనదోషశంకావకాశఇతిసిద్ధం॥౫౩౯॥శారీరకమీమాంసామునినా
వ్యాసేనవిరచితాసేయం । చతురధ్యాయీతస్యాంద్వితీయసంజ్ఞశ్చ యోయమధ్యాయః ॥ ౫౪౦ ॥ తత్ర తృతీయపాదే
సూత్రార్థోయశ్చభాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరమలైఃప్రకాశితోభవతుసోయమనవద్యః ॥ ౫౪౧ ॥ ... *

ఇతితృతీయపాదః.

శ్రీగణాధిపతయేనమః.

భాష్యార్థరత్నమాలాయాం ద్వితీయాధ్యాయే చతుర్థపాదః.

పూర్వస్మిన్నధికరణేవిచార్యకర్తుస్స్వరూపమఖిలమపి । ఇహచతదుపకరణానాంప్రాణానాంసాధయత్యథోత్పత్తిం ॥ ౧॥ పూర్వత్రభూతభోక్తృస్వరూపమఖిలంవిచార్యసమ్యగిహ । ప్రాణస్య భౌతికస్యహి విచారఇతి హేతుహేతుమద్భావః ॥ ౨ ॥ పాదద్వయస్యసంగతిరిత్యేతత్స్ఫుటయితుంహివర్ణయతి ।వియదాదిగోచరశ్శ్రుతివిప్రతిషేధస్తృతీయపాదేన ॥ ౩ ॥ పరిహృతఇహతు చతుర్థపాదేప్రాణాదిగోచరోయోసౌ । శ్రుతివిప్రతిషేధస్స్యాత్సచాయమిహాకిలనిరస్యతేసమ్యక్ ॥ ౪ ॥ తత్తేజోసృజతేత్యస్మాదాత్మనఆకాశఏవమాద్యేషు । శ్రుతివచనేషూత్పత్తిఃప్రాణానాం నోపలభ్యతేక్వాపి ॥ ౫ ॥ కించానుత్పత్తిఃక్వచిదేషామామ్నాయతేహ్యసద్వేతి।అస్మిన్మంత్రేప్రాణఋషిస్వరూపేణ దర్శితాస్తేషాం ॥ ౬ ॥ ప్రాణానాంసద్భావఃప్రాగుత్పత్తేఃప్రతీయతేన్యత్ర । తేషాంప్రాణానామప్యుత్పత్తిః పఠ్యతే యథేత్యస్మిన్ ॥ ౭ ॥ ఏతస్మాజ్జాయతఇతిమంత్రేపిచ దృశ్యతేతదుత్పత్తిః ।ఏవంసప్తప్రాణాఃప్రభవంతీత్యేవమాదిమంత్రేషు ॥ ౮ ॥ ఏవంహిశ్రుతివచసాంవిప్రతిషేధోత్రభవతిదుర్వారః । అత్రతదన్యతరస్యహినిర్ధారణకారణంనకించిదపి ॥ ౯ ॥ తస్మాదప్రతిపత్తిఃశ్రుతివచనానామిహప్రసజ్యేత । అథవాప్రాగుత్పత్తేస్సద్భావశ్రవణతోభవేద్గౌణీ ॥ ౧౦ ॥ ప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతిరితిపక్షాంతరంప్రసజ్యేత । ఇతివిచికిత్సాయాంకిలసత్యాంభగవాంస్తదేతదిహపఠతి ॥ ౧౧ ॥ ... ... *

సూ॥౧॥తథాప్రాణాః॥ నన్వక్షరానులోమ్యంతథేతికథమిహపునర్నిరూప్యేత । ప్రకృతోపమానమత్రహినదృశ్యతేతేనతత్కథంభవతి ॥ ౧౨ ॥ పూర్వమతీతానంతరపాదాంతే వర్ణితంహిభూయోపి । సర్వగతాత్మబహుత్వప్రతిపాదకవాదిదూషణంహిపరం ॥ ౧౩ ॥సాదృశ్యాభావేనహితదిదంనైవోపమానమిహభవతి। నాపిహ్యదృష్టసామ్యప్రతిపాదనపరమిదంతథేతిస్యాత్ ॥ ౧౪ ॥ సర్వాత్మసన్నిధానేహ్యదృష్టముత్పన్నమనియతంతద్వత్ । ఏవమనియతాఃప్రాణాస్సర్వేష్వాత్మస్వితీహవక్తవ్యం ॥ ౧౫॥ తత్కృతదేహానియమేనైవోక్తంభవతిచేహపునరుక్తం। అపసిద్ధాంతభయేనప్రాణాజీవేననోపమీయేరన్ ॥౧౬॥ ప్రాణానాంతూత్పత్తిర్వివక్షితాభవతి సానజీవస్య ।తస్మాదనుచితమేతత్తథేతిసూత్రోక్తమితితునాశంక్యం॥౧౭॥ఏతస్మాదాత్మనఇతియత్ప్రాణోత్పత్తివాక్య ముపదిష్టం । తదిద ముదాహరణం స్యాత్తద్గతముపమానమత్రసంగ్రాహ్యం ॥ ౧౮ ॥ ప్రాణాస్తథాపరస్మాద్యథాహిలోకాదయోభవంత్యస్మాత్। ఇతికిల సూత్రార్థస్స్యాత్తత్రనపూర్వోక్తదూషణంకిమపి ॥ ౧౯ ॥ ఏతస్మాజ్జాయతఇతిమంత్రాంతరమపిభవేదుదాహరణం । తేనచఖాదివదేవప్రాణాజాయంతఇతిహిఫలితంస్యాత్ ॥ ౨౦ ॥ అథవావ్యవహితమేవహివియదాదితృతీయపాద నిర్దిష్టం। ఉపమానమత్రభవతివ్యవహితయోగోపిదృశ్యతేన్యత్ర ॥ ౨౧ ॥ పానవ్యాపచ్చేతిహి సూత్రేస్మిన్ దృశ్యతే తథైవాసౌ । యజ్ఞేహిసోమపానేక్రియమాణేసతిభవేద్యదావమనం ॥ ౨౨॥సోమేంద్రదేవతాకంశ్యామాకచరుంసనిర్వపేత్తద్వత్।ఇతిఖలుసూత్రార్థస్స్యాత్తత్రహితచ్ఛబ్దయోగతోహియథా ॥ ౨౩ ॥ అశ్వప్రతిగ్రహేష్టిస్స్యాద్యోసౌ వ్యవహితఃపరామృష్టః । తద్వదిహాపివ్యవహితసంబంధేనైవబాధకంకిమపి ॥౨౪॥ తస్మాదుత్పద్యంతేప్రాణావియదాదివదితి సిద్ధమిహ। అత్రశ్రుతత్వమేవప్రాణోత్పత్తౌహిసాధకోహేతుః ॥ ౨౫ ॥ నను కేషుచిత్ప్రదేశేష్వియ ముత్పత్తిర్హి న శ్రుతేత్యుక్తం। తదయుక్తంకిలయస్మాత్ప్రాణోత్పత్తిశ్శ్రుతైవచాన్యత్ర ॥ ౨౬ ॥ క్వచిదశ్రుతమపితదిదంనశ్రుతమన్యత్రవారయితుమీష్టే । తస్మాచ్ఛ్రుతినిర్దేశాత్ప్రాణాజాయంతఇతితు సూత్రమిదం ॥ ౨౭ ॥ ... ... *

సూ॥౨॥గౌణ్యసంభవాత్॥ ప్రాణానాముత్పత్తిర్గౌణీతినచేహశంకితుంశక్యం।గౌణ్యాఅసంభవాదితితత్పురుషసమాసఇహచనిర్దిష్టః ॥ ౨౮ ॥ సేయంప్రాణోత్పత్తిర్గౌణీకథమపినచేహసంభవతి। సేయంగౌణీచేత్స్యాత్తదాప్రతిజ్ఞోపమర్దఏవస్యాత్ ॥ ౨౯ ॥ కస్మిన్నుభగవఇత్యత్రఏకజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానం । ఆదిశ్యతదుపపత్త్యై ఏతస్మాదితిహివాక్యమామ్నాతం ॥ ౩౦ ॥ యదిచబ్రహ్మవికారఃప్రాణాద్యఖిలంతదాప్రతిజ్ఞేయం । ప్రకృతి వికారాభేద న్యాయేనైవహిసమర్థితాభవతి ॥౩౧ ॥ బ్రహ్మైవేత్యేతస్మిన్ శ్రుతివాక్యేప్యేవమాత్మనోవేతి । శ్రుత్యంతరేపి తేన న్యాయేనై

షాసమర్థనీయా హి ॥ ౩౨ ॥ నన్వేవం ప్రాణానామప్యుత్పత్తిర్యదా భవేత్తర్హి । ప్రాణానాం సద్భావః ప్రాగుత్పత్తేః శ్రుతో విరుధ్యేత ॥ ౩౩ ॥ ఇతి చేదేతద్వాక్యం న హి మూలప్రకృతిగోచరం భవతి । యస్మాదప్రాణత్వం శ్రుతిరప్రాణ ఇతి దర్శయతి తస్మాత్ ॥ ౩౪ ॥ తస్మాదేతద్వాక్యం హ్యవాంతరప్రకృతిగోచరం భవతి । ప్రాక్సద్భావశ్రవణం స్వవికారాపేక్షమేవ తేషాం స్యాత్ ॥ ౩౫ ॥ వ్యాకృతవిషయాణాం హి ప్రకృతిత్వమపి శ్రుతిస్మృతిప్రథితం । వియదధికరణే తదిదం సూత్రం కిల పూర్వపక్షసూత్రమితి ॥ ౩౬ ॥ గౌణీ జన్మశ్రుతిరిత్యసంభవాదితి హి వర్ణితం తత్ర । తత్ర చ భవేత్ప్రతిజ్ఞాహానిరతోఽసావుపేక్షితః పక్షః ॥ ౩౭ ॥ ఇహ పునరేతత్సూత్రం భవతి హి సిద్ధాంతసూత్రమితి మత్వా । గౌణ్యసంభవాదితి వర్ణితమత్ర చ న కోఽపి దోషస్స్యాత్ ॥ ౩౮ ॥ —సూ॥ ౩ ॥ తత్ప్రాక్ శ్రుతేశ్చ ॥— ఏతస్మాదపి హేతోర్వియదాదీనామివాత్ర ముఖ్యైవ । ప్రాణానామపి చైషా జన్మశ్రుతిరితి హి యుక్తమాభాతి ॥ ౩౯ ॥ వియదాదిష్వనువృత్తం జాయత ఇత్యేతదేకమేవ పదం । ముఖ్యం చేద్వియదాదౌ ప్రాణేషు ప్రాక్ శ్రుతం తథా ముఖ్యం ॥ ౪౦ ॥ స ప్రాణమసృజతేతి శ్రుతిగతసృజతేస్తథానుషంగస్స్యాత్ । ప్రాణేషు తస్య తస్య శ్రద్ధాదిష్వపి పరేషు సంబంధః ॥ ౪౧ ॥ —సూ॥ ౪ ॥ తత్పూర్వకత్వాద్వాచః ॥— యద్యపి తేజోబన్నానామేవోత్పత్తిరభిహితా హ్యస్మిన్ । ఛాందోగ్యే ప్రాణానాముత్పత్తిర్నోపలభ్యతే తథాపి ॥ ౪౨ ॥ బ్రహ్మప్రకృతికతేజోబన్నమయత్వం హి వర్ణితం యేన । అన్నమయం హీత్యస్మిన్మంత్రే వాక్ప్రాణమానసానాం స్యాత్ ॥ ౪౩ ॥ తేన చ తేషాం బ్రహ్మప్రభవత్వమపీహ వర్ణితప్రాయం । మయడిహ వికారవాచీ భవత్యతో బ్రహ్మకార్యతా తేషాం ॥ ౪౪ ॥ యది మయడిహ భాక్తస్స్యాత్తదాపి కార్యత్వమనపవాదం హి । తదధీనస్థితికత్వే తత్కార్యత్వస్య సహజసిద్ధత్వాత్ ॥ ౪౫ ॥ యేనాశ్రుతమిత్యస్మాదుపక్రమాదైతదాత్మ్యమిత్యస్మాత్ । ఉపసంహారాచ్చ తథా శ్రుత్యంతరదర్శనేన చైతేషాం ॥ ౪౬ ॥ బ్రహ్మవికారత్వం స్యాన్మన ఆదీనామితి ప్రదర్శయితుం । అన్నమయత్వాద్యుక్తిర్మన ఆదీనామితి స్ఫుటం భవతి ॥ ౪౭ ॥ ప్రాక్సద్భావశ్రుత్యవిరోధాదిహ కారణే పరాత్మని హి । తస్మాత్ప్రాణోత్పత్తిశ్రుతివచసామపి సమన్వయస్సిద్ధః ॥ ౪౮ ॥ ...*

—సూ॥ ౫ ॥ సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ ॥— లింగవిచారపరాణాం ఫలమిహ లింగిత్వమర్థభేదమతిః । ప్రాణానాముపజీవ్యోపజీవకత్వస్వరూపసంగత్యా ॥ ౪౯ ॥ ఉత్పత్తౌ సిద్ధాయామపి శ్రుతీనాం విరోధతో జాతే । సంఖ్యాసందేహే కిల తాం నిర్ణేతుం హి పూర్వపక్షయతి ॥ ౫౦ ॥ ఉత్పత్తిగోచరః కిల విప్రతిషేధస్తు పరిహృతః పూర్వం । సంఖ్యావిషయ ఇదానీం విప్రతిషేధో నిరస్యతే హ్యత్ర ॥ ౫౧ ॥ ముఖ్యప్రాణో యోఽసౌ స చోపరిష్టాన్నిరూప్యతే సపది । యే చ తదితరే ప్రాణాస్తే చ కతీతి హి విచార ఇహ భవతి ॥ ౫౨ ॥ అత్ర శ్రుతివచసాం కిల విప్రతిపత్తిస్తు బహువిధా దృష్టా । సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతీత్యత్ర హి సప్త దర్శితాః ప్రాణాః ॥ ౫౩ ॥ అష్టౌ వై గ్రహా ఇతి మంత్రే చాష్టౌ హి కీర్తితాస్తే స్యుః । క్వచిదిహ నవ తే ప్రాణాస్సప్తేత్యస్మిన్ ప్రదర్శితా మంత్రే ॥ ౫౪ ॥ క్వచిదిహ దశ నిర్దిష్టా నవ వై పురుష ఇతి మంత్రభాగే హి । క్వచిదేకాదశ కథితా దశమే పురుష ఇతి మంత్రవాక్యేన ॥ ౫౫ ॥ క్వచిదుపదిష్టా ద్వాదశ సర్వేషామేవషాదివాక్యేన । ఏవం త్రయోదశాపి క్వచిదుపదిష్టా హి చక్షురిత్యాదౌ ॥ ౫౬ ॥ ఏవం విప్రతిపత్తౌ ప్రాణాస్సప్తేతి వక్తుమిహ యుక్తం । యస్మాత్తావంతస్తే గమ్యంతే వేదవచసి సప్తేతి ॥ ౫౭ ॥ యస్మాద్విశేషితాస్తే శీర్షణ్యా ఇతి పదేన సప్తైవ । నన్వతిరిక్తాః ప్రాణా గుహాశయాః సప్త సప్త నిర్దిష్టాః ॥ ౫౮ ॥ అత్ర చ వీప్సాశ్రవణాత్కథమిహ సప్తత్వసిద్ధిరితి చేన్న । వీప్సా హి పురుషభేదాభిప్రాయా నైవ తత్త్వభేదపరా ॥ ౫౯ ॥ శ్రుత్యంతరోపదిష్టా నన్వష్టత్వాదికాపి సంఖ్యేహ । ఇతి చేన్నేహ విరోధాదన్యతమా భవతి చేహ నిర్ణేయా ॥ ౬౦ ॥ స్తోకాధికకల్పనయోర్మధ్యే హి స్తోకకల్పనా యుక్తా । ఇతి సప్తైవ ప్రాణాస్సంఖ్యాంతరమత్ర వృత్తిభేదేన ॥ ౬౧ ॥ *

—సూ॥ ౬ ॥ హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవం ॥— సప్తైవ ప్రాణా ఇతి యదుక్తమేతన్న యుక్తమత్ర యతః । హస్తాదయోఽపి చాన్యే హస్తో వై గ్రహ ఇతి శ్రుతిప్రథితాః ॥ ౬౨ ॥ ఏకాదశ తే ప్రాణా హ్యుత్తరసంఖ్యానురోధతస్తస్మాత్ । దశ మే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశ ఇతి శ్రుతావుక్తాః ॥ ౬౩ ॥ కరణాధికారతోఽసావాత్మాంతఃకరణమేవ నాన్యస్స్యాత్ । నన్వేకాదశతాయా అధికా సంఖ్యాపి దర్శితా పూర్వం ॥ ౬౪ ॥ సత్యం తథాపి కార్యం నాధికమేకాదశేభ్య ఇహ దృష్టం । రూపరసగం

షశబ్దస్పర్శాద్యర్థాః పంచ బుద్ధిభేదాస్స్యుః ॥ ౬౫ ॥ బుద్ధీంద్రియాణి చక్షుఃప్రముఖాని తదర్థకాని పంచ స్యుః । వచనాదాన విహార గోత్సర్గానందనాత్మకకర్మభేదాస్స్యుః ॥ ౬౬ ॥ పంచ తదర్థాని తథా వాగాదీనీంద్రియాణి పంచైవ । సర్వార్థగోచరం స్యాదనేకవృత్తికమిహైకమపి చ మనః ॥ ౬౭ ॥ తచ్చ మనో బుద్ధిరహంకారశ్చిత్తమితి వృత్తిభేదేన । ఉపదిశ్యతే చతుర్ధా శ్రుతిరేషానేకవృత్తికం వక్తి ॥ ౬౮ ॥ కామస్సంకల్పో విచికిత్సేతి శ్రుతిరనేకరూపతయా । ఏతత్సర్వం మన ఏవేత్యంతే నోపదర్శయతి హి మనః ॥ ౬౯ ॥ అపి చేమే సప్తేతి హి వదతశ్చత్వార ఏవ తే చ స్యుః । స్థానవిభేదాదేతే చ త్వారస్సప్తసంఖ్యయా గణితాః ॥ ౭౦ ॥ ద్వే నాసికే తథైవ ద్వే శ్రోత్రే చక్షుషీ తథైకా వాక్ । ఇతి ఖలు నహ్యేతేషామితరే ప్రాణా హి వృత్తిభేదాస్స్యుః ॥ ౭౧ ॥ హస్తాదివృత్తయః కిల వాగాదిభ్యో యతో విజాతీయాః । నాభిర్దశమీతి శ్రుతిరపి దేహచ్ఛిద్రభేదమభిధత్తే ॥ ౭౨ ॥ నైతస్య తత్త్వభేదం న ప్రాణః కశ్చిదస్తి నాభిరితి । ముఖ్యస్య ప్రాణస్య హ్యాయతనం నాభిరపి చ భవతీతి ॥ ౭౩ ॥ నాభిర్దశమీత్యేవం ప్రదర్శితమతో న కశ్చిదిహ దోషః । తత్ర హ్యుపాసనార్థం ప్రదర్శనార్థం ప్రపంచితా హ్యేతే ॥ ౭౪ ॥ తే కార్యజాతవశతః ప్రాణా ఏకాదశైవ నన్యూనాః । సూత్రద్వయస్య పునరియమపరాపీహార్థయోజనా భవతి ॥ ౭౫ ॥ సప్తానామేవ గతిర్యతశ్శ్రుతా తేన తే హి సప్తైవ । ఇహ చ తముత్క్రామంతం ప్రాణోనూత్క్రామతీతి వాక్యాంతే ॥ ౭౬ ॥ ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా ఇతి శ్రుతిర్ద్రష్టా । నన్వత్ర సర్వశబ్దశ్రవణాత్ప్రాణాః కథం హి సప్తస్యుః ॥ ౭౭ ॥ ఇతి చేద్యతస్త ఏవ హి విశేషితాశ్చక్షురాదయస్సప్త । తే హి సయత్రైష ఇతి శ్రుత్యా విషయోపదర్శితా హి ఖలు ॥ ౭౮ ॥ ప్రాయణసమయే చాక్షుషపురుషాదావస్యాంశినం సముపయాతే । ఏకీభవంతి మనసి హి లింగాంశాశ్చక్షురాదయస్సప్త ॥ ౭౯ ॥ అత ఏనం ప్రాహుర్న ప్రాణాయం పశ్యతి న జిఘ్రతీత్యపి చ । నవదతి న రసయతే న చ శృణోతి నాప్యేష మనుత ఇత్యేవం ॥ ౮౦ ॥ నస్పృశతి నో విజానాతీత్యాహురితి ప్రపంచితాస్సప్త । సర్వే ద్విజా హి భోజ్యా ఇతి వాక్యగతో హి సర్వశబ్దోయం ॥ ౮౧ ॥ యద్వన్నిమంత్రితద్విజమాత్రపరస్స్యాత్తథైవ చేహాపి । ప్రకృతా ఏవ ప్రాణాః ప్రతిపాద్యంతే హి సర్వశబ్దేన ॥ ౮౨ ॥ విజ్ఞానమష్టమం న సుదృష్టం ప్రాణాః కథం హి సప్తస్యుః । ఇతి తు న చేహాశంకా కార్యాభేదో యతో మనోబుద్ధ్యోః ॥ ౮౩ ॥ తస్మాత్సప్తైవ తే ప్రాణా ఇతి పక్షమత్ర వారయతి । హస్తాదయోపి చాన్యే హస్తో వై గ్రహ ఇతి శ్రుతౌ దృష్టాః ॥ ౮౪ ॥ గ్రహసంజ్ఞకా హి తే స్యుః క్షేత్రజ్ఞమిమం యతశ్చ బధ్నంతి । హస్తాదిభిరిహ దేహే క్షేత్రజ్ఞో బధ్యతే యథా తద్వత్ ॥ ౮౫ ॥ దేహాంతరేపి బధ్యత ఇతి బంధనరూపతా భవేత్తేషాం । ఆవశ్యకా ఇమే ఖల్వతిరిక్తా ఏవ నైవ సప్తస్యుః ॥ ౮౬ ॥ పుణ్యాష్టకేన లింగే నేతి స్మృతిరేవమేవ దర్శయతి । ప్రాజ్ఞో మోక్షాదవియోగో గ్రహసంజ్ఞే నాస్య దుస్తరోయమితి ॥ ౮౭ ॥ తద్వదథర్వణవాక్యం చక్షుశ్చ ద్రష్టవ్యం చేత్యాదితో వినిర్దిశ్య । హస్తౌ చేతి హ్యంతే హస్తాదీన్యపి చ నిర్దిశత్యేవం ॥ ౮౮ ॥ ఏవం దశమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మేతి మంత్రవర్ణోపి । ప్రాణానామేకాదశసంఖ్యానామనుగతిం ప్రదర్శయతి ॥ ౮౯ ॥ ప్రాణేషు సర్వశబ్దస్సర్వే ప్రాణా ఇతి శ్రుతౌ దృష్టః । స హి సర్వప్రాణపరో న కేవలం సప్తమాత్రపర ఏవ ॥ ౯౦ ॥ ప్రకరణమపేక్ష్య శబ్దో బలవానితి శాస్త్రసిద్ధమేవైతత్ । సర్వే విప్రా భోజ్యా ఇత్యాదౌ సర్వభోజనాయోగాత్ ॥ ౯౧ ॥ ప్రకృతనిమంత్రితపరతా తత్ర హి యుక్తైవ సర్వశబ్దస్య । ఇహ తు పునస్సంకోచే న దృశ్యతే కారణం హి కించిదపి ॥ ౯౨ ॥ అత ఇహ సర్వే గ్రాహ్యాస్సప్తగ్రహణం ప్రదర్శనార్థం స్యాత్ । తే తే న శబ్దతోపి హి కార్యత ఏకాదశేతి సిద్ధమిహ ॥ ౯౩ ॥

సూ ॥ ౭ ॥ అణవశ్చ ॥

అణవశ్చ తే ప్రకృతాః ప్రాణా ఏకాదశేతి వక్తవ్యం । సౌక్ష్మ్యపరిచ్ఛేదాత్మకమణుత్వమిహ న పరమాణుతుల్యత్వం ॥ ౯౪ ॥ పరమాణుతుల్యతా చేత్కృత్స్నతనువ్యాపికార్యమిహ న స్యాత్ । సూక్ష్మా ఏతే ప్రాణా నిర్గమసమయే యతో న దృశ్యంతే ॥ ౯౫ ॥ ఉత్క్రాంత్యాది శ్రవణాదేతే ప్రాణాస్తథా పరిచ్ఛిన్నాః । సర్వగతాశ్చేదేతే తద్గుణసారత్వమాత్మనో న స్యాత్ ॥ ౯౬ ॥ సర్వగతానామపి కిల వృత్తిర్దేహే భవేత్పరిచ్ఛిన్నా । భవతి తయైవ హి తద్గుణసారత్వమిహేతి నైవ యుక్తమిదం ॥ ౯౭ ॥ యది చ పరిచ్ఛిన్నేయం వృత్తిస్స్యాత్కరణమపి చ సైవ స్యాత్ । తత ఏవ కార్యసిద్ధౌ కరణవ్యాపిత్వకల్పనా హి వృథా ॥ ౯౮ ॥ భవతి హ్యుపాసనార్థా ప్రాణానంత్యశ్రుతిస్తయా తస్మాత్ । ప్రాణోత్క్రాంత్యాది శ్రుతివచసామవిరోధ ఇతి తు సిద్ధమిహ ॥ ౯౯ ॥ ...*

సూ॥౮॥ శ్రేష్ఠశ్చ॥ ఇతరప్రాణవదేవ బ్రహ్మవికారోఽథ వేదసౌముఖ్యః। నన్వేతత్ప్రాగేవ ప్రథమే సూత్రే ప్రపంచితం భూయః ॥౧౦౦॥ ఏతస్మాదిత్యేతైరప్యుపదిష్టం వృథాతిదేశోఽయం। ఇత్యేతదత్ర సత్యం తథాపి కించిన్నిమిత్తమిహ దృష్టం ॥ ౧౦౧ ॥ మంత్రోఽప్యమృత్యుర్నాసీదిత్యాద్యో భవతి నాసదాసీన్మే। బ్రహ్మప్రధానసూక్తే తత్రాప్యానీదవాతమితి పఠితం॥౧౦౨॥ ఆనీదితి శబ్దప్రతీయమానప్రాణకర్మ తేనేహ। ప్రాగుత్పత్తేరస్య హి సత్త్వం ప్రాణస్య సూచితం భవతి ॥౧౦౩॥ ప్రాణస్తస్మాదజ ఇతి జాయమానమతిర్నిరస్యచిత్స్వం సః। మతిమేతాం నిరసితుమయమతిదేశోఽయం ప్రదర్శితో మునినా ॥౧౦౪॥ ప్రాక్ప్రాణస్య హి సత్త్వం నానీచ్ఛబ్దో నిరూపయత్యత్ర। యస్మాదవాతమితి కిల విశేషణం తస్య దర్శితం మంత్రే ॥ ౧౦౫ ॥ అప్రాణో హేత్యాదిర్మంత్రః ప్రాణాదిరహితతాం బ్రూతే। తస్మాదానీచ్ఛబ్దః కారణసద్భావగమక ఏవేహ ॥౧౦౬॥ ప్రాణో వావేత్యేతన్మంత్రబలాజ్జ్యేష్ఠశాస్త్రయుక్త్యైవ। యస్మాచ్ఛుక్రనిషేకప్రభృత్యసౌ లబ్ధవృత్తికః ప్రాణః ॥ ౧౦౭ ॥ శుక్రం పూయేత న చేదేవం శ్రోత్రాదికరణజాతస్య। స్థానవిభాగోత్పత్తేరనంతరం తస్య వృత్తిలాభస్స్యాత్ ॥౧౦౮॥ తస్మాచ్ఛ్రోత్రాదీనామ జ్యేష్ఠత్వం ప్రసిద్ధమపి చాయం। ముఖ్యః ప్రాణః శ్రేష్ఠశ్రుతిప్రదర్శితగుణాధికత్వేన ॥౧౦౯॥.............. *

సూ॥౯॥ న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాత్॥ స పునర్ముఖ్యః ప్రాణః కింరూప ఇతీహ భవతి చింతేయం। తత్ర ప్రాప్తం తావద్యోఽసౌ ప్రాణస్స వాయురేవేతి ॥ ౧౧౦ ॥ ఉపదిశతి శ్రుతిరేనం ప్రాణం యస్మాత్స ఏష వాయురితి । అథవా తంత్రాంతరతః ప్రాణోఽయం సకలకరణవృత్తిరితి ॥౧౧౧॥ సామాన్యకరణవృత్తిః ప్రాణాపానాదివాయవః పంచ। తంత్రాంతరావలంబిన ఏవం ప్రాణం నిరూపయంతి యతః ॥౧౧౨॥ తస్మాద్వాయురయం స్యాదిత్యాశంకా నిరస్యతే సపది। నాసౌ ప్రాణో వాయుర్భవతి హి న సమస్తకరణవృత్తిర్వా ॥౧౧౩॥ పృథగుపదిశతి ప్రాణం వాయోర్యస్మాత్స వాయునేత్యాద్యా। శ్రుతిరేషా స కథం వా పృథగుపదిశ్యేత వాయురూపశ్చేత్ ॥౧౧౪॥ తద్వచ్చ కరణవృత్తేః పృథగుపదేశోఽస్య దృశ్యతేఽన్యత్ర। ఏతస్మాదితి మంత్రే ప్రాణమనఃప్రభృతయః పృథగ్దృష్టాః ॥౧౧౫॥ నాప్యేకా సర్వేషాం కరణానాం వృత్తిరత్ర సంభవతి। ఏకైకవృత్తికతయా వాగాదీనాం హి కరణతా దృష్టా ॥ ౧౧౬॥ ప్రత్యేకం వ్యాపారస్యత్వకారకత్వాన్న వృత్తిరేకా స్యాత్ । నన్విహ పంజరచాలనన్యాయేన సముదాయవృత్తిరేకా స్యాత్ ॥౧౧౭॥ ప్రతినియతవ్యాపారాః పతగాస్సంభూయ పంజరే నిహితాః। ఏకాదశసంఖ్యాకాః పంజరమేకం హి చాలయంతి యథా ॥౧౧౮॥ ఏవం శరీరనిహితాః ప్రాణా ఏకాదశాపి సంభూయ। ప్రాణాఖ్యవృత్తిమేకాం భజంతి చైకైకవృత్తికా అపి తే ॥౧౧౯॥ ఇతి తు న యుక్తః పంజరచాలనసమతా న చేహ సంభవతి । సదృశవ్యాపారాః కిల పతగాస్సర్వేఽపి పంజరే నిహితాః ॥౧౨౦॥ తస్మాచ్చ చాలనమేయుః మే పంజరతచ్చ దృష్టమపి లోకే । శ్రవణాదివ్యాపారైరవాంతరైరన్వితా విజాతీయైః ॥ ౧౨౧ ॥ ప్రాణాస్సంభూయ కథం ప్రాణ్యుర్నేహ ప్రమాణమపి కించిత్ । తచ్ఛ్రేష్ఠత్వాద్యుక్తిస్తం ప్రతి వాగాదికరణజాతస్య ॥ ౧౨౨ ॥ గుణభావోపగమో వా న యుజ్యతే కరణవృత్తిమాత్రేఽస్మిన్ । తస్మాదన్యః ప్రాణో భవత్యయం వాయుకరణవృత్తిభ్యాం ॥ ౧౨౩ ॥ నను తర్హి కథమియం యః ప్రాణ ఇతి శ్రుతిరిహోపపద్యేత। ఇతి చేన్న వాయురేవ హ్యధ్యాత్మం లబ్ధపంచవృత్తిరసౌ॥౧౨౪॥ ప్రాణ ఇతి కథ్యతే న హి తత్త్వాంతరమిహ న వాయుమాత్రం వా । తస్మాదుభే ఇమే అపి భేదాభేదశ్రుతీ హి న విరుద్ధే ॥౧౨౫॥ స్యాదేతన్నన్వేష ప్రాణో జీవవదిహ స్వతంత్రస్స్యాత్। శ్రేష్ఠత్వాదిభిరస్య హ్యనేకధా పఠ్యతే విభూతిరపి॥౧౨౬॥ సుప్తేషు హి వాగాదిష్వేకో జాగర్తి మృత్యునా నాప్తః। వాగాదీన్సంవృక్తే ప్రాణాన్నామ్నా తే వర ఇతి ప్రాణాన్ ॥౧౨౭॥ ఇత్యేవం కిల తస్మాత్ప్రాణస్యాపీహ భోక్తృతా దేహే। జీవవదేవ స్యాదితి శంకామేతాం నివారయత్యధునా ॥౧౨౮॥ ... ... *

సూ॥౧౦॥ చక్షురాదివత్తు తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః॥ ప్రాణస్య స్వాతంత్ర్యం వ్యావర్తయితుం తుశబ్ద ఇహ పఠితః । జీవస్య కర్తృతాం ప్రతి యథోపకరణాని చక్షురాదీని ॥ ౧౨౯ ॥ రాజామాత్యవదేవ హి భవంతి చైతాని న స్వతంత్రాణి । జీవోపకరణభూతః ప్రాణోఽపి తథేహ న స్వతంత్రస్స్యాత్ ॥ ౧౩౦ ॥ సహశిష్యతే యతోఽసౌ ప్రాణస్తైశ్చక్షురాదిభిస్సర్వైః । సహశాసనం యదేతత్తత్సంవాదాదిషు ఫలబద్ధం తత్ ॥ ౧౩౧ ॥ సమధర్మేష్వేవైతద్యుక్తం హి బృహద్రథం

తచ్ఛేషు యథా । అస్వాతంత్ర్యకారణమచేతనత్వాదిసుప్రసిద్ధం యత్ ॥౧౩౨॥ సూత్రే యమాదిశబ్దస్త్వేతదఖిలం ప్రదర్శయితుమేవ । ననుచక్షురాదిసామ్యాదస్య చ జీవోపకరణతా తర్హి ॥౧౩౩॥ తద్వద్విషయాంతరమపి రూపాదివదస్యాక్షమపి వక్తవ్యం । తత్ప్రాణకార్యజాతాన్యేకాదశవర్ణితాని పూర్వత్ర ॥౧౩౪॥ తాని చ పరిగణితాని హి రూపాలోకనపురస్సరాణ్యేవ । ద్వాదశమపరం కార్యం న దృశ్యతే తతో వృథాయమితి చేన్న ॥౧౩౫॥ ... ... *

—సూ॥౧౧॥ అకరణత్వాచ్చ న దోషస్తథాహి దర్శయతి॥— విషయపరిచ్ఛేదేన ప్రాణస్యాకరణతా న చేహాస్తు । ఏతావతాస్య కార్యం కిమపి చ నాస్తీతి వక్తుమిహాశక్యం ॥౧౩౬॥ ప్రాణాంతరేష్వదృష్టం వైశేషికమస్య కార్యముపదిశతి । యస్మిన్నుత్క్రాంత ఇదం శరీరమిత్యాదికా శ్రుతిర్హ్యేవం ॥౧౩౭॥ యస్మిన్నుత్క్రాంతే సతి పాపిష్ఠతరం శరీరమేతత్స్యాత్ । స భవతి వశ్శ్రేష్ఠ ఇతి ప్రజాపతేర్వాక్యమేతదాకర్ణ్య ॥౧౩౮॥ ఉత్క్రాంతేష్వపి వాగాదిషు తేషాం వృత్తిమాత్రలోపేపి । జీవనమేతస్య యథా పూర్వం జీవస్య దర్శయిత్వైవ ॥౧౩౯॥ ప్రాణోచ్చిక్రమిషాయాం వాగాదీనాం హి శిథిలతాపత్తిం । తద్వచ్ఛరీరపాతప్రసంగమప్యుపదర్శయిత్వైవ ॥౧౪౦॥ ప్రాణనిమిత్తామేవ హి దేహేంద్రియసంస్థితిం ప్రదర్శయతి । ప్రాణేనేతి శ్రుతిరపి సుప్తైవ వాగాదికరణజాతేపి ॥౧౪౧॥ ప్రాణనిమిత్తైవేయం శరీరరక్షేతి బోధయత్యేనం । యస్మాత్కస్మాచ్చాంగాత్ప్రాణ ఇతి శ్రుతిరపి హ దర్శయతి ॥౧౪౨॥ ప్రాణనిమిత్తామేవ హి దేహేంద్రియపుష్టిమేవమపరాపి । ప్రాణనిమిత్తైవ హి జీవోత్క్రాంతిస్థితీ వినిర్దిశతి ॥౧౪౩॥ ... ... *

—సూ॥౧౨॥ పంచవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే॥— ఏతస్మాదపి హేతోర్ముఖ్యప్రాణస్యాదృష్టమిహ కార్యం । వ్యపదిశ్యతే హి యస్మాచ్ఛ్రుతిషు ప్రాణో హి పంచవృత్తిరసౌ ॥౧౪౪॥ ప్రాణోపానశ్చేతి వ్యాన ఉదానస్సమాన ఇత్యేవం । ప్రాణః ప్రాగ్వృత్తిరసౌ తద్వదపానోర్వాగ్వృత్తిః ॥౧౪౫॥ వర్తేత ఇహ తత్సంధౌ వ్యానోసౌ వీర్యకర్మహేతుస్స్యాత్ । ఊర్ధ్వముఖవృత్తిరేష హ్యుదాన ఉత్క్రాంతికర్మహేతుస్స్యాత్ ॥౧౪౬॥ స సమానో యోన్నరసం సర్వేష్వంగేషు సమతయా నయతి । ఏవం హి పంచవృత్తిః ప్రాణో వ్యపదిశ్యతే మనోవదసౌ ॥౧౪౭॥ మనసో యథా ప్రసిద్ధాః శ్రోత్రాదినిమిత్తవృత్తయః పంచ । శబ్దాదిగోచరాస్తాస్తథైవ చాస్యాపి వృత్తయః పంచ ॥౧౪౮॥ కామాదయస్తు మనసో న పంచసంఖ్యాతిరేకతో గ్రాహ్యాః । నన్విహ భూతభవిష్యద్విషయా హ్యపరా భవేన్మనోవృత్తిః ॥౧౪౯॥ ఏవం చ పంచసంఖ్యాతిరేక ఇహ దుర్నివార ఇతి చేన్న । పరమతప్రతిషిద్ధం హ్యనుమతమేవేతి నయముపాశ్రిత్య ॥౧౫౦॥ ఇహ యోగశాస్త్రప్రసిద్ధాః పరిగృహ్యంతే హి వృత్తయః పంచ । స్మృత్యవసానా మనసః ప్రమితివిపర్యయవికల్పనిద్రాఖ్యాః ॥౧౫౧॥ అథవా బహువృత్తిత్వాత్ప్రాణస్య నిదర్శనం మనో భవతి । మనస ఇవ ప్రాణస్యాప్యుపకరణత్వం హి పంచవృత్తిత్వాత్ ॥౧౫౨॥

—సూ॥౧౩॥ అణుశ్చ॥— ఇతరప్రాణవదేవ చ ముఖ్యోప్యణురేవ భవతి హి ప్రాణః । సౌక్ష్మ్యపరిచ్ఛేదౌ ఖల్వత్రాణుత్వం న చాణుతుల్యత్వం ॥౧౫౩॥ కృత్స్నశరీరవ్యాపీ యో నాసౌ పంచవృత్తిభిః ప్రాణః । సూక్ష్మశ్చ ప్రాణోసావుత్క్రాంతావనుపలభ్యమానత్వాత్ ॥౧౫౪॥ భవతి పరిచ్ఛిన్నోప్యసావుత్క్రాంతిగతాగతిశ్రుతిభ్యశ్చ । నన్విహ విభుతాపి సమః ప్లుషిణేత్యాదిశ్రుతౌ వినిర్దిష్టా ॥౧౫౫॥ ఇతి చేదిహాధిదైవికః సమష్టిరూపో హిరణ్యగర్భోయః । ప్రాణాత్మతయేన హి విభుత్వమామ్నాయతేస్య నేతరథా ॥౧౫౬॥ —సూ॥౧౪॥ జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాత్॥— ఆధ్యాత్మికాధిదైవికవిభాగతోణుత్వమపి విభుత్వం చ । ప్రాణస్య పూర్వముక్తం తేషామిహ సపది తత్ప్రసంగేన ॥౧౫౭॥ ఇదమాధిదైవికాధీనత్వం వర్ణయతి సూత్రకారోయం । అత్ర హి వాచా నామాన్యభివదతీతి శ్రుతిప్రదేశేషు ॥౧౫౮॥ నిరపేక్షసాధనత్వం వాగాదీనాం ప్రతీయతే హి తయా । అగ్నిర్వాగిత్యాదిశ్రుతేర్విరోధే సముత్థితే హ్యయం ॥౧౫౯॥ నాధిష్ఠాతృపరాగ్నేస్తదుపాదానత్వబోధనార్థైవ । తే చ ప్రాణాః ప్రకృతాః స్వకార్యశక్తా యతః ప్రతీయంతే ॥౧౬౦॥ తస్మాత్స్వమహిమ్నైవ హ్యేతే ప్రాణా ఇహ ప్రవర్తేరన్ । అపి చాధిష్ఠాతృత్వే దేవానాం భోక్తృతాపి దుర్వారా ॥౧౬౧॥ భోక్తృత్వం చేత్తేషాం శారీరస్యాస్య భోక్తృతా న స్యాత్ । ఇతి శంకాం వారయితుమంతదేతదభిధీయతే హి సూత్రకృతా ॥౧౬౨॥ ఇహ ప్రా

ర్వపక్ష నిరసనఫలక స్సోయం తుశబ్దఇహ పఠితః । వాగాదికరణజాతంహ్యగ్న్యాద్యభిమానిదేవతోపకృతం ॥౧౬౩॥ తదనుగ్రహవశంచాత్మీయేకార్యేప్రవర్తతే సతతం।అగ్నిర్వాగిత్యాదిశ్రుతిరప్యముమర్థమేవదర్శయతి॥౧౬౪॥ అగ్నేర్వాగ్భూత్వాయ ముఖప్రవేశశ్చ నాన్యఇహభవతి ।కింత్విహతదధిష్ఠాతృత్వాధిష్ఠేయత్వరూపఏవాసౌ॥౧౬౫॥ఏవంవాయుఃప్రాణోభూత్వేత్యాదావసౌభవేదర్థః । వాగేవబ్రహ్మణఇతిమంత్రే వాచోగ్నిభావకథనమపి ॥౧౬౬॥ ఉక్తార్థకంహితస్మాత్ప్రత్యాసత్తిస్తయోర్భవేదేవం ।వాగధ్యాత్మమితిస్మృతివచనైర్వాగాదికరణజాతస్య ॥ ౧౬౭॥ అగ్న్యాద్యధిష్ఠితత్వంస్ఫుటతరమేవప్రపంచితంభవతి । స్వమహిమ్నైవప్రాణాస్స్వకార్యశక్తాఇతీహయచ్చోక్తం ॥ ౧౬౮ ॥ తచ్చాయుక్తంలోకేశక్తానామపిభవేత్పరాపేక్షా । అశ్వాద్యధిష్ఠితానామేవరథానాం యతఃప్రవృత్తిస్స్యాత్ ॥ ౧౬౯ ॥అగ్న్యాద్యధిష్ఠితత్వంతస్మాద్వాగాదికరణజాతస్య । యుక్తంతదాగమాదపి తేషాంభోక్తృత్వమిహనిరాక్రియతే॥౧౭౦॥*

—సూ॥౧౫॥ప్రాణవతాశబ్దాత్॥— సత్యేవాధిష్ఠాతృత్వేగ్న్యాదిషుదేవతాత్మసుప్రథితః । ప్రాణవతాశారీరేణైవైషాంభవతినిత్యసంబంధః॥౧౭౧॥అథయత్రైతదితిశ్రుతిరపి శారీరేణసర్వకరణానాం ।భోక్తృభోక్తృతాదిస్వరూపసంబంధమత్రదర్శయతి ॥ ౧౭౨॥అపిచాధిష్ఠాతౄణామనేకభావాన్నచేహభోక్తృత్వం । అవకల్పతేతతోసావేకశ్శారీరఏవభోక్తాస్యాత్ ॥ ౧౭౩ ॥ ప్రతిసంధానాదిబలాదపిశారీరోయమత్రభోక్తాస్యాత్ । భోక్తృత్వం దేవానామిహనకదాచిదితిదర్శయత్యధునా॥౧౭౪॥ —సూ॥౧౬॥తస్యచనిత్యత్వాత్॥— శారీరస్యైవాస్మిన్ నిత్యత్వం భవతిభోక్తృభావేన।పుణ్యాపుణ్యార్జనతస్తత్రైవసుఖదుఃఖభోగయోగాచ్చ ॥౧౭౫॥ యాదేవతాఃపరస్మిన్నైశ్వర్యపదేవతిష్ఠమానాస్స్యుః। తాహినిహీనేదేహేలబ్ధుంభోక్తృత్వమత్రనార్హంతి ॥ ౧౭౬ ॥ శ్రుతిరపిచపుణ్యమేవామూనిత్యాద్యానిరూపయత్యేవం । ప్రాణానాంసంబంధశ్శారీరే నైవభవతినిత్యతయా ॥౧౭౭॥యేనతముత్క్రామంతంప్రాణఇతి శ్రుతిరపీహదర్శయతి । శారీరేణైవైషామనుత్క్రాంతౌతదనువృత్తితామేవ ॥ ౧౭౮ ॥ తస్మాదాసుసతీష్వపినహి శారీరస్యభోక్తృతాహానిః । దేవాహికరణపక్షేదీపవదేవహినభోక్తృపక్షేపి ॥ ౧౭౯ ॥ తస్మాచ్చచక్షుషేతి శ్రుతిరేషాభవతిసాధనత్వపరా । తదధిష్ఠాతృపరైవహ్యగ్నిర్వాగితితయోశ్చనవిరోధః॥ ౧౮౦॥ ... ... *

—సూ॥౧౭॥తఇంద్రియాణితద్వ్యపదేశాదన్యత్రశ్రేష్ఠాత్॥— ఏకోముఖ్యస్త్వితరేప్రాణాఏకాదశేతినిర్దిష్టం ।ముఖ్యస్యవృత్తిభేదాఇతరేప్రాణాభవంతికింవాతే ॥ ౧౮౧ ॥ తత్త్వాంతరాణి తస్మాదితిసందేహే సముత్థితేతత్ర ।ముఖ్యస్యవృత్తిభేదాఇతరేప్రాణాఇతీహయుక్తతమం ॥ ౧౮౨ ॥హంతాస్యైవేత్యాద్యాశ్రుతిరపి ముఖ్యాత్మతాంబ్రవీత్యేషాం। ఏకత్రముఖ్యవృత్తేరితరత్రచలక్షణాతునహియుక్తా ॥ ౧౮౩ ॥ తస్మాదేకస్యైవ ప్రాణాద్యాః పంచవృత్తయోహియథా । ఏవంవాగాద్యాఇతిశంకామేతాంనివారయత్యత్ర ॥ ౧౮౪ ॥ వాగాదీన్యేతానిహిభవంతి తత్త్వాంతరాణితానియతః । ఏకాదశేంద్రియాణీత్యుచ్యంతే శ్రేష్ఠమేకమత్రవినా ॥౧౮౫ ॥ ఏతస్మాదితిమంత్రేప్రాణాః పృథగేవమింద్రియాణ్యపిచ ।వ్యపదిశ్యంతేహియతస్తస్మాత్తత్త్వాంతరాణితానిస్యుః ॥ ౧౮౬ ॥ ప్రాణస్యేవహి మనసోనస్వేవం సత్యనింద్రియత్వంస్యాత్ । వ్యపదిశ్యతేహియస్మాత్పృథఙ్మనోపీంద్రియేభ్యఇతి చేన్న ॥ ౧౮౭ ॥ వ్యపదేశోసౌ యద్యపి మనసఃపృథగేవదృశ్యతేథాపి। మనసోపిచేంద్రియత్వం స్మృతిప్రసిద్ధం శ్రుతిప్రసిద్ధమపి ॥ ౧౮౮ ॥ ప్రాణస్యచేంద్రియత్వం నచశ్రుతౌ నస్మృతౌప్రసిద్ధంస్యాత్ । వ్యపదేశభేదఏషహితత్త్వైకత్వేహ్యయుక్తఏవస్యాత్ ॥౧౮౯ ॥ ......*

—సూ॥౧౮॥భేదశ్రుతేః॥— భేదేనవ్యపదేశోవాగాదిభ్యోహిదృశ్యతేప్రాణే । తేహేతిశ్రుతివాక్యేవాగాదీనసురపాప్మవిధ్వస్తాన్ ॥౧౯౦ ॥ నిర్దిశ్యసకలమేతద్వాగాదిప్రకరణంచసంక్షిప్య । శ్రుత్యాథ హేమమితికిల ముఖ్యోసావసురపాప్మవిధ్వంసీ ॥ ౧౯౧॥ వ్యపదిష్టఃపృథగేవహితస్మాత్తత్త్వాంతరాణికరణాని ।తత్త్వాంతరమేతానామధునాహతత్త్వంతరేణవర్ణయతి॥౧౯౨॥ —సూ॥౧౯॥వైలక్షణ్యాచ్చ॥— వైలక్షణ్యందృష్టం ముఖ్యప్రాణస్య చేతరేషాంచ । సుప్తేషుహివాగాదిషుముఖ్యోజాగర్తినేతరేప్రాణాః ॥ ౧౯౩॥తస్యస్థిత్యోత్క్రాంత్యాతనుధారణపతనకార్య

మిహ భవతి । ఏతచ్చ నేన్ద్రియాణాం విషయపరిచ్ఛేదహేతుతా తేషాం ॥౧౯౪॥ తస్మాదప్యేతేషాం తత్త్వాన్తరభావసిద్ధిరి
తి యుక్తం । ఏతస్యైవ హి సర్వే రూపమితి శ్రుతిబలేన తత్త్వైక్యం ॥౧౯౫॥ న హి వర్ణయితుం శక్యం యస్మాత్తత్ర ప్రతీయతే
భేదః । ఇహ చ వదిష్యామ్యేవాహమితి శ్రుత్యా వ్రతం వినిర్దిష్టం ॥ ౧౯౬ ॥ వాగాదీనామేవం కథితశ్రమమృత్యుకబళితత్వ
మపి । పశ్చాదథైనమేవేత్యనయా శ్రుత్యా హి మధ్యమః ప్రాణః ॥౧౯౭॥ పృథగేవ మృత్యునానభిభూతోऽసౌ వర్ణితస్త
థైవాస్య । వాక్యేనాయం వై నః శ్రేష్ఠ ఇతి శ్రేష్ఠతా హి నిర్దిష్టా ॥ ౧౯౮ ॥ తస్మాద్బహుభిర్లింగైరత్ర విరోధే సముత్థితే
తేషాం । తదముఖ్యప్రభవనమేతత్తదధీనస్థితికతాత్మకం వాచ్యం ॥౧౯౯ ॥ ముఖ్యప్రాణే శక్తో లాక్షణికః ప్రాణశబ్ద ఇహ భవతి । త
స్మాద్వాగాదీనాం ప్రాణాత్తత్త్వాన్తరత్వమిహ సిద్ధం ॥ ౨౦౦ ॥ ... ... *

సూ॥ ౨౦॥ సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్ ॥ తన్నామరూపభేదాత్ప్రాణోऽసౌ
కరణభిన్న ఇత్యుక్తం । తన్నామరూపక్లృప్తిర్భవతి హి కిం కర్తృకేతి చింతేహ ॥ ౨౦౧ ॥ సత్ప్రకరణే హి తేజోబన్నానాం
సృష్టిసరణిమభిధాయ । ఏకైకాం కరవాణీత్యన్తం వాక్యం హి సేయమిత్యాది ॥౨౦౨॥ ఏతదనన్తరపఠితం తస్మాత్సందేహ ఏష
సంభూతః । కిం జీవకర్తృకమిదం కిం వా పరమేశకర్తృకం వేతి ॥౨౦౩॥ తచ్చేహ నామరూపవ్యాకరణం జీవకర్తృకం యు
క్తం । యస్మాదనేన జీవేనేతి శ్రుతిరాత్మభావముపదిశ్య ॥౨౦౪॥ వ్యాకరవాణీత్యస్మాద్వ్యాకర్తృత్వం హి తస్య దర్శయతి ।
లోకే చారేణాహం పరసైన్యమనుప్రవిశ్య కలయానీ ॥౨౦౫॥ ఏవంవిధప్రయోగే తత్కర్తృకమేవ సైన్యసంకలనం । అధ్యారో
పయతి యథా స్వాత్మని రాజా హి హేతుకర్తృత్వాత్ ॥౨౦౬॥ సంకలయానీత్యేవం తథేదమపి జీవకర్తృకం సదిహ । స్వా
త్మన్యారోపయతి వ్యాకరవాణీతి దేవతా హ్యేషా ॥౨౦౭ ॥ అపి కిల డిత్థాదిషు వా నామస్వేవం ఘటాదిరూపేషు । జీవస్యైవ హి
దృష్టం వ్యాకర్తృత్వం న చేతరస్యేహ ॥౨౦౮॥ తస్మాచ్చ జీవకర్తృకమిదమితి శంకాం నిరాకరోత్యధునా । సూత్రస్థో హి తు
శబ్దః ప్రకృతాశంకానివర్తనార్థస్స్యాత్ ॥౨౦౯॥ యచ్చేహ నామరూపవ్యాకరణం తత్పరేశ్వరస్యైవ । తస్యేహ నిరపవా
దం కర్తృత్వం స్యాన్న చేతరస్యేదం ॥౨౧౦॥ యేయం సంజ్ఞామూర్తిప్రకల్పనా గ్న్యాదిషూపలబ్ధా హి । సా తేజోబన్నానాం
నిర్మాతుర్భవతి కృతిరిహేశస్య ॥౨౧౧॥ సేయమితి శ్రుతిరేషా వ్యాకరవాణీతి చరమవాక్యేన । పరమాత్మన ఏవ యతో వ్యా
కర్తృత్వం తదేతదుపదిశతి ॥౨౧౨॥ నన్విహ జీవేనేతి వ్యపదేశాజ్జీవకర్తృకం తత్స్యాత్ । ఇతి న యతో జీవేనేత్యనుప్రవిశ్యే
త్యనేన సంబద్ధం ॥ ౨౧౩ ॥ అవ్యవధానాన్నేహ వ్యాకరవాణీత్యనేన సంబధ్యేత్ । స్యాదౌపచారికోऽసావుత్తమపురుషశ్చ
తేన సంబంధే ॥౨౧౪॥ అపి గిరినదీసముద్రాదిషు నానానామరూపనివహేషు । వ్యాకరణకర్తృతా కథమనీశ్వరస్యాస్య భవ
తి జీవస్య ॥౨౧౫॥ యేష్వపి సామర్థ్యం స్యాత్తేష్వపి తదిదం భవేత్పరస్యైవ । రాజ్ఞశ్చార ఇవాయం న పరస్మాద్భిన్న ఏష జీవ
స్స్యాత్ ॥ ౨౧౬ ॥ యస్మాదిహాత్మనేతి చ విశేషణం దృశ్యతే హి జీవస్య । తస్యోపాధినిబంధన ఏవాసౌ జీవభావ ఇత్యుక్తం ॥
౨౧౭ ॥ తేన చ తత్కృతమేతత్పరాత్మకృతమేవ భవతి సర్వమపి । పరమేశ్వర ఏవాసౌ వ్యాకర్తా నామరూపయోరితి హి ॥
౨౧౮ ॥ ఆకాశో హ నామాద్యైః శ్రుతివచనైర్వ్యక్తమేతదుపదిష్టం । ప్రత్యేకనామరూపవ్యాకరణం భూతసర్గవాక్యే
న ॥ ౨౧౯ ॥ నిర్దిష్టమతః శ్రుతిపునర్వివక్ష్యతే భౌతికేషు తదిదం హి । తేజోబన్నానాం కిల భవేత్త్రివృత్కరణపూర్వకం య
స్మాత్ ॥ ౨౨౦ ॥ తస్మాదగ్న్యాదిష్వియముపదిశతి శ్రుతిరిదం త్రివృత్కరణం । శ్రుతిరేషా హి యదగ్నేరిత్యాద్యా సకలమే
తదుపదిశతి ॥ ౨౨౧ ॥ అగ్న్యాదిత్యాదీనాం యదుదాహరణం శ్రుతౌ వినిర్దిష్టం । తేనైతేషు త్రిష్వపి భౌమాంభసతైజసే
షు తత్సిద్ధం ॥ ౨౨౨ ॥ యస్మాదవిశేషేణ శ్రుతా విమా ఇత్యుపక్రమో దృష్టః । యదు రోహితమిత్యాదావుపసంహారోऽపి
చావిశేషేణ ॥ ౨౨౩ ॥ తాసాం బహిస్త్రిసృణాం త్రివృత్కృతానాం తు దేవతానాం హి । అధ్యాత్మమపరమేషా శ్రుతి
స్త్రివృత్కరణమత్ర దర్శయతి ॥ ౨౨౪ ॥ సా చేమాస్తిస్ర ఇతి ప్రథితా హి తథైవ దర్శయత్యేతత్ । భగవానాచార్యోऽసా
వాశంకితదోషమపహరిష్యన్ హి ॥ ౨౨౫ ॥ ... ... *

సూ॥ ౨౧॥ మాంసాది భౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ ॥ భూమేస్త్రివృత్కృతాయాః పురుషేణేహా

పభుజ్యమానాయాః।నిష్పద్య తేహి కార్యం మాంసాదిహి భవతి తద్యథాశబ్దం ॥౨౬॥ దర్శయతిచాన్నమశితం త్రేధేత్యా ద్యాశ్రుతిర్యథోక్తార్థకం । భూమేరుపభుక్తాయాస్థవిష్ఠరూపం పురీషభావేన ॥౨౭॥నిర్గచ్ఛతిబహిరేవహిమధ్యమమ ధ్యాత్మమేవ మాంసాది । వర్ధయతియద్ధ్యణిష్ఠం భవతిమనోహ్యేవమితరయోరపిచ ॥౨౮॥ మూత్రంలోహితమేవం ప్రాణశ్చతథాభవేదపాంకార్యం । అస్థిచమజ్జావాగపి తేజసపతత్త్రియంభవేత్కార్యం ॥౨౯॥ననుభూతంభౌతికమప్య విశేషేణత్రివృత్కృతంచేత్స్యాత్ । యోయంవిశేషవాదస్తేజోబన్నేషుసచవిలుప్యేత ॥౩౦॥ఇదమిహతేజఇమాః ఖ ల్వాపఇదంచాన్నమేవమాదిరసౌ । అధ్యాత్మమపితథేదంకార్యంమాంసాదిచాశితాన్నస్య ॥౩౧॥ ఏవమపాంపీతానాం కార్యంచైతద్ధిలోహితాదీతి । అశితస్య తేజసోపిహ్యస్థ్యాద్యేవాస్యకార్యమితిచేన్న॥ ౩౨ ॥ ... ... *

సూ॥౨౨॥ వైశేష్యాత్తుతద్వాదస్తద్వాదః ॥ చోదితమేతందోషంతుశబ్దయోగేనసమ్యగపనుదతి అ త్రహివిశేషభావో వైశేష్యంతచ్చభవతిభూయస్త్వం॥౩౩॥యద్యపిసకలంచేదంత్రివృత్కృతంస్యాదథాపి వైశేష్యం । ఏకస్యభూతధాతోర్భూయస్త్వంచోపలభ్యతేక్వాపి ॥౩౪॥ తేజోభూయస్త్వంఖల్వగ్నేర్దృష్టంతథోదకస్యాపి । అ బ్భూయస్త్వందృష్టంతథాపృథివ్యాఇహాన్నభూయస్త్వం॥ ౩౫॥ వ్యవహారసిద్ధయేఖల్విదంత్రివృత్కరణమాశ్రితం భ వతి । ఇహచపదాభ్యాసోసావధ్యాయసమాప్తిమాశుబోధయతి ॥ ౩౬ ॥ శారీరకమీమాంసామునినావ్యాసేన విరచి తాసేయం । చతురధ్యాయీతస్యాంద్వితీయసంజ్ఞశ్చయోయమధ్యాయః ॥౩౭॥తత్రచచతుర్థపాదేసూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరమలైఃప్రకాశితోభవతుసోయమనవద్యః ॥ ౩౮ ॥ భాష్యార్థరత్నమాలా వైయాసకి సూత్రజాలసంగ్రథితా । భగవతిపరమానందేసమర్పితాజయతుజగతినిరవద్యా ॥౩౯ ॥ ... ...

శ్రీశంకరాచార్యగురుచరణారవిందార్పణమస్తు.

ద్వితీయాధ్యాయస్సమాప్తః

శ్రీ గణేశాయనమః.

భాష్యార్థరత్నమాలాయాం - తృతీయాధ్యాయే - ప్రథమపాదః.

సూ॥౧॥ తదంతరప్రతిపత్తౌరంహతిసంపరిష్వక్తఃప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం॥ పూర్వస్మిన్నధ్యాయే కపిలాదిస్మృతిభిర్నైమిత్తికోవిరోధోऽసౌ। వేదాంతవాక్యవిహితబ్రహ్మావగమేహి పరిహృతస్సకలః॥౧॥ అనపేక్షత్వంచతథాపరపక్షాణాం ప్రపంచితంభవతి।విప్రతిషేధశ్చాయంశ్రుతివచసామపినిరాకృతస్సకలః॥౨॥జీవవ్యతిరిక్తానిహియానిచజీవోపకరణభూతాని। తానిపరస్మాద్బ్రహ్మణఉత్పద్యంతఇతిదర్శితంపూర్వం ॥ ౩ ॥ ఏవంవేదాంతార్థవిరోధశంకానిరాసతోవిమలే।లబ్ధావసరాసేయంజాతాతజ్జ్ఞానసాధనేచింతా॥౪॥ఇతిహేతుహేతుమద్భావాత్మకసంగతిమిహావలంబ్యైవ।తన్నిర్ణయాయ సంప్రత్యధ్యాయోసౌతృతీయఆరబ్ధః॥౫॥లింగోపాధేస్సిద్ధాభవతిహితదుపహితజీవసంసారే । చింతేతిపాదయోరపిసంగతిరిహ హేతుహేతుమద్భావః॥౬॥ఏతస్మిన్నధ్యాయేయోసావుపకరణపరివృతోజీవః ।తస్యహిసంసారగతిస్తదవస్థాబ్రహ్మాత్మత్వయాథాత్మ్యం॥౭॥విద్యాభేదాభేదౌగుణోపసంహారతద్విపర్యాసౌ।సమ్యగ్దర్శనయోగాత్పుంసాంపురుషార్థసిద్ధిరప్యేవం ౮॥సమ్యగ్దర్శనసాధనవిధిప్రభేదోహిముక్త్యనియమశ్చ।ఏతన్నిరూపయిష్యతఇహప్రసంగాగతంతథాన్యదపి ॥ ౯ ॥ ప్రథమేతావత్పాదేపంచస్వగ్నిత్వగోచరాంవిద్యాం।ఆశ్రిత్యవిరతిహేతోస్సంసారగతేఃప్రదర్శ్యతేభేదః॥౧౦॥ తస్యజుగుప్సేత్యేతిహ్యాంతేదృష్టావిరక్తిసాధనతా।ముఖ్యప్రాణసహాయోజీవోసౌసేంద్రియశ్చసమనస్కః॥౧౧ ॥ విద్యాకర్మపురస్కృతపూర్వప్రజ్ఞాపరిగ్రహోపేతః।పూర్వంవిహాయదేహందేహాంతరమభినవంహిలభతఇతి॥ ౧౨ ॥ ఇత్యేతదవగతంఖల్వైతైనమిత్యాదివేదవాక్యేషు।ధర్మాధర్మఫలానాముపభోక్తృత్వేనతస్యతద్యుక్తం ॥ ౧౩॥ సహిదేహబీజభూతైస్సూక్ష్మైర్భూతైరసంపరిష్వక్తః।గచ్ఛత్యాహోస్విత్కింససంపరిష్వక్తఏవయాతీతి ॥ ౧౪ ॥ చింతేయమత్రయుక్తాహ్యసంపరిష్వక్తఏవయాతీతి।కరణోపాదానవదిహభూతోపాదానమత్రనహిదృష్టం॥ ౧౫ ॥ఇహచాసఏతాస్తేజోమాత్రాఇత్యత్రకరణమాత్రపరః। తేజోమాత్రాశబ్దశ్శ్రూయతఏవంనభూతపరశబ్దః ॥ ౧౬॥అపిచేహవాక్యశేషేకథితానిహిచక్షురాదికరణాని।ఏవంనభూతమాత్రోపాదానస్యేహకీర్తనందృష్టం॥ ౧౭ ॥సులభాశ్చభూతమాత్రాయస్మాత్తాసాంహినిష్ఫలంనయనం।తస్మాదసంపరిష్వక్తోయాతీత్యతఇదంపఠత్యార్యః॥౧౮॥వ్యవహారసిద్ధయేకిలపంచీకరణంప్రదర్శితంపూర్వం । సంప్రతిసవ్యవహారోనిరూప్యతఇతీహహేతుఫలభావః॥౧౯॥ దేహాంతరసంపత్తౌసూక్ష్మైర్భూతైస్సహైవసంయాతి।జీవోత్రభవతిహేతుఃప్రశ్నప్రతివచనరూపఏవేతి॥౨౦॥రాజ్ఞఃప్రవాహణస్యప్రశ్నోసౌశ్వేతకేతుముద్దిశ్య।వేత్థయథా పంచమ్యామిత్యాదిస్తస్యచోత్తరాజ్ఞానే॥౨౧॥తత్పితరంరాజాసౌపప్రచ్ఛోద్దాలకంయథాపూర్వం। తేనాసౌవావేత్తిప్రతివచనంహిప్రదర్శితంరాజ్ఞే॥౨౨॥ఇహఖల్వగ్నావేతాఃశ్రద్ధాఖ్యాఃశ్రద్ధయాహుతాఆపః।ఆజ్యపయోదధిరూపాభవంతియజమానసంగతాస్తాభిః॥౨౩॥సోమాఖ్యదివ్యదేహాత్మనాస్థితాస్స్వర్గలోకమాసాద్య। కర్మాంతేపర్జన్యేహుతాస్తతోవృష్టిభావముపయాంతి॥౨౪॥ఏవంహుతాఃపృథివ్యాంతాశ్చాన్నత్వేనపరిణతాస్తద్వత్ ।పురుషేరేతోరూపాయోషితిచహుతాహి పురుషపదవాచ్యాః॥౨౫॥దర్శయతీతిత్వాద్యాశ్రుతిరేషాసకలమేతమర్థమిహ।తస్మాదద్భిర్జీవోవ్రజతిపరిష్వక్తఇతితు యుక్తమిహ॥౨౬॥నన్విహపూర్వందేహంత్యక్త్వాజీవస్తదంతరంలభతే।ఇత్యత్రవర్ణితంతత్ప్రతికూలంతృణజలాయుకేత్యస్యాః॥౨౭॥పూర్వతనుత్యాగోసౌతదంతరప్రాప్త్యనంతరంశ్రుత్యా।నిర్దిష్టఇహతుపూర్వంతస్మాదేతద్విరుద్ధమితిచేన్న ॥ ౨౮ ॥ భావనమైవగృహీత్వాకర్మాయత్తంహిభావిదేహమసౌ।పూర్వందేహంత్యజతీత్యేవజలూకానిదర్శనేనైషా ॥౨౯॥ బోధయతిసూత్రదర్శితమర్థం శ్రుతిరితినకశ్చిదిహదోషః ।దేహాంతరసంపత్తిప్రకారఏవంశ్రుతిస్మృతిప్రథితే ॥ ౩౦ ॥ తత్రాత్మనస్తథైవహికరణానాంవ్యాపినాంభవేద్వృత్తిః ।ఇతిసాంఖ్యకల్పనావాతథైవసుగతాదికల్పనాయాశ్చ ॥౩౧॥కేవలమాత్మనఏవహితదంతరేభవతివృత్తిలాభఇతి। ఏవంకాణాదానాంమనఏవాభిప్రతిష్ఠతేతదిదం॥ ౩౨॥ఉత్పద్యంతే దేహావదభిన

వరూపాణిచేంద్రియాణీతి। యాకల్పనాతథేయంశుకఇవవృక్షాత్తదంతరంహియథా ॥౩౩॥ ఉత్ప్లుత్యజీవఏకస్తదంతరంల
భతఏవమాద్యాహి। జైనానాంతాస్సకలానాదర్తవ్యాయతశ్చనిర్మూలాః ॥ ౩౪॥ శ్రుతివిప్రతిషేధాశ్చేత్యేతఏతాసు హ్యా
నాదరో యుక్తః। ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాంనవ్వద్భిః కేవలాభిరాకలితః ॥౩౫॥ రంహతిపరలోకమితిప్రతీయతేకిం థఇహప్రతిజ్ఞా
తం। సర్వైర్హిభూతసూక్ష్మైస్సహప్రయాతీత్యతస్త్వేదంపఠతి॥ సూ॥౨॥ త్ర్యాత్మకత్వాత్తుభూయస్త్వాత్
అత్రత్యశ్చతుశబ్దోయథోక్తశంకానివర్తనార్థస్స్యాత్ । ప్రశ్ననిరూపణవాక్యప్రదర్శితా త్రిస్వరూపకా హ్యాపః ॥
౩౬ । యస్మాత్త్రివృతమితిశ్రుతిరిహతిస్రస్త్రివృతఃకృతాబ్రూతే । తాసామారంభకతాసిద్ధా వితరద్వయస్య
నాసిద్ధా ॥ ౩౭॥ తేజోఽబన్నానామిహయస్మాత్కార్యంచదృశ్యతేదేహే। తస్మాద్దేహస్త్ర్యాత్మకఏషపునస్త్ర్యాత్మకస్త్రి
ధాతుత్వాత్॥౩౯॥ యస్మాచ్చవాతపిత్తశ్లేష్మభిరాకలితఏవదేహోఽసౌ । నచకేవలాభిరద్భిర్ద్వినైవభూతాంతరాణిచా
రబ్ధుం॥౪౦॥ నైవహిశక్యస్తస్మాద్భూయస్త్వాపేక్షయేహచాప్శబ్దః। దృశ్యతఏవహియస్మాదద్విభూయస్త్వంహి సర్వదే
హేషు॥౪౧॥ ననుపార్థివోఽపిధాతుర్భూయిష్ఠోదృశ్యతేశరీరేషు। మైవమపాంబాహుళ్యంత్వితరస్మాద్ధిదృశ్యతేలోకే ॥
౪౨॥ యద్దేహబీజభూతంశుక్లంశోణితమితిప్రసిద్ధంతత్। ద్రవబహుళమేవదృష్టంకర్మాపినిమిత్తకారణంయత్స్యాత్ ॥౪౩॥
తదపిచసోమాజ్యాదిద్రవబహుళద్రవ్యసంశ్రితంభవతి। తత్సమవేతాహ్యాపఃశ్రద్ధాశబ్దోదితాభవంత్యేతాః॥ ౪౪॥ సహకర్మ
భిర్ద్యుసంజ్ఞేహ్యగ్నౌహూయంతఇతిచవక్ష్యతిహి। తస్మాద్బాహుళ్యమపామప్శబ్దేనేహదేహబీజానాం ॥౪౫॥ యదుక్తము
పాదానంకిలసర్వేషామేవభూతసూక్ష్మాణాం। యచ్చేహ భూతసూక్ష్మైస్సహ గమనంతస్యతదపినిరవద్యం ॥ ౪౬ ॥
సూ॥ ౩॥ ప్రాణగతేశ్చ॥ దేహాంతరసంప్రాప్తౌప్రాణానామపిగతిశ్శ్రుతాహ్యేవం। ఇహచతముత్క్రామం
తంప్రాణోఽనూత్క్రామతీతివాక్యేన॥ సాహిగతిఃప్రాణానాంనైవాశ్రయమంతరేణసంభవతి। అతఇహతద్గత్యర్థంతదాశ్ర
యాణామపీహసావాచ్యా॥౪౭॥ నప్రాణానాందృష్టానిరాశ్రయాణాంక్వచిద్గతిస్తస్మాత్। భూతాంతరసహితానామపా
మపిగతిస్త్వవశ్యమిహవాచ్యా॥ సూ॥౪॥ అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితిచేన్నభాక్తత్వాత్ ॥ ననుదేహాంతరయో
గేనైవప్రాణాస్సహైవజీవేన। గచ్ఛంత్యగ్న్యాదిగతిశ్రుతేస్తథేయంశ్రుతిఃప్రదర్శయతి॥ దేహావసానసమయేప్రాణావా
గాదయోహిగచ్ఛంతి। అగ్న్యాదీన్దేవానితియత్రస్వేతిర్హిదర్శయతి॥౫౧॥ ఇతిచేద్వాగాదీనామగ్న్యాదిగతిశ్రుతిర్హి గౌ
ణీయం। లోమసుకేశేషుచసానదృశ్యతేశ్రుతిరిహోత్థముపవిశతి॥౫౨॥ లోమానిచౌషధీరితికేశాశ్చవనస్పతీన్ ప్రయాంతీతి ।
నహిలోమానిచకేశాఉత్ప్లుత్యౌషధివనస్పతీన్యాంతి ॥ ౫౩॥ నచజీవస్యప్రాణోపాధిత్యాగేనగమనమపియుక్తం । దే
హాంతరేహిభోగోనాపిప్రాణైర్వినోపపద్యేత॥౫౪॥ జీవేనచసహగమనంప్రాణానామపిచదృశ్యతేఽన్యత్ర। తస్మాదగ్న్యా
దీనాంవాగాద్యుపకారిణాంహిదేవానాం॥౫౫॥ ఉత్క్రమసమయేకేవలముపకారనివృత్తిమాత్రమాలక్ష్య । వాగాదయః
ప్రయాంతిహ్యగ్న్యాదీనితితుభాక్తమేవస్యాత్॥ సూ॥౫॥ ప్రథమేఽశ్రవణాదితిచేన్నతాఏవహ్యుపపత్తేః॥
నన్వేతత్కథమాపఃపంచమ్యామాహుతౌహిపురుషాఖ్యాః। యస్మాదగ్నౌప్రథమేనైవాపాంశ్రవణమస్తికించిదపి॥ ౫౬॥
ఆహుత్యాధారతయాపంచాధీతాస్త్విహాగ్నయోద్యుముఖాః। తేషాంప్రథమేత్వగ్నౌతస్మిన్నిత్యేవమాదికా శ్రద్ధాం ॥
౫౭॥ హోమ్యద్రవ్యతయాహిశ్రుతిఃప్రదర్శయతితేనతదయుక్తం । పర్జన్యాదిషు సోమప్రభృతీనాం హోమకరణ
భూతానాం॥౫౯॥ ద్రవబాహుళ్యేనాపాంహోమద్రవ్యత్వముచితమేవస్యాత్ । ప్రథమేత్వగ్నౌ శ్రద్ధాంశ్రుతాం పరి
త్యజ్యచాశ్రుతాఆపః॥౬౦॥ కథమిహహోతవ్యాస్స్యుఃపంచమ్యామిత్యయుక్తమితిచేన్న। యస్మాత్ప్రథమేఽప్యగ్నౌతాఏ
వాపోభవంతిహోతవ్యాః॥౬౧॥ శ్రద్ధాశబ్దేనాపిచతాఏవాపోవివక్షితాస్స్యురిహ । ఏవంచేదేతస్యాస్తదాదిమధ్యావసా
నసంబంధాత్॥౬౨॥ ఏకంవాక్యమనాకులముపపద్యతఇతరథాహితావస్స్యాం । పంచమ్యామేవాపాంపురుషవచస్త్వప్రప
కారఇహపృష్టే॥౬౩॥ ప్రతివచనావసరేహిప్రథమేఽగ్నౌప్రథమమాహుతిస్థానే । అనపో హోమ్యద్రవ్యంశ్రద్ధాం నామా
వతారయేత్తర్హి ॥ ౬౪॥ నాత్రైకవాక్యతాస్యాత్ప్రశ్నప్రతివచనయోర్వైపరీత్యేన । ఉపసంహారోఽపీతిత్వాత్యాద్యాహ్య చైకవా
క్యతాంవక్తి॥౬౫॥ లక్ష్యతఏవాప్బహుళంశ్రద్ధాకార్యంచసోమవృష్ట్యాది। కార్యానురూపమేవచలోకేదృష్టంహికారణంస

కలం ॥౧౬॥ మనసో జీవస్యాయం శ్రద్ధాఖ్యః ప్రత్యయోఽత్ర ధర్మస్సన్ । పశ్వాదిభ్యోఽపి హృదయానీవాయం ధర్మిణో నికృష్య కథం॥౧౭॥ హోతుముపాదేయస్స్యాచ్ఛ్రద్ధాశబ్దా ఇహాప ఏవాతః । శ్రద్ధాశబ్దశ్చాప్సు శ్రద్ధా వా ఆప ఏవమాదిషు చ॥౧౮॥ వాక్యేషు వైదికేష్వపి దృష్టస్తస్మాత్తనుత్వయోగిన । శ్రద్ధాసమానరూపాః శ్రద్ధాశబ్దా ఇహాప ఏవ స్యుః ॥ ౧౯ ॥ అథవా శ్రద్ధాశబ్దః శ్రద్ధాసంవలితకర్మసమవాయాత్ । శ్రద్ధాహేతుత్వాద్వా శ్రద్ధాశబ్దోఽయమప్సు యుక్తస్స్యాత్ ॥౨౦॥ ఆపో హాస్మై శ్రద్ధామిత్యాద్యాహ శ్రుతిః ప్రదర్శయతి । శ్రద్ధాహేతుత్వేన శ్రద్ధాశబ్దోపపత్తిమప్సు యతః ॥౨౧॥ ……………※

సూ॥౬॥ అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః॥ ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామాపః శ్రద్ధాదిభావమాపన్నాః । ప్రతిపద్యేరన్ పురుషాకారం తాశ్చాహుతౌ హి పంచమ్యాం ॥౨౨॥ తాభిస్తు సంపరిష్వక్తా జీవాశ్చేహ నైవ రంహేయుః । నహి జీవానాం కశ్చిచ్ఛ్రావయితా పామి వేహ శబ్దోఽస్తి ॥౨౩॥ తస్మాదయుక్తమేవ హ్యద్భిః పరివేష్టితస్య గమనమిదం । ఇతి చేత్ప్రతీయతే తద్రంహణమిష్టాదికారిణామత్ర ॥ ౨౪॥ అథ య ఇమే గ్రామ ఇతి శ్రుతిరిహ ధూమాదివర్త్మనా నైతేషాం । ఇష్టాదికారిణాం గతిమపి చంద్రప్రాప్తిమత్ర దర్శయతి ॥ ౨౫ ॥ యాకాశాచ్చంద్రం చంద్రమసో భవతి సోమరాజ ఇతి । ఏవమిహాపి హి తస్మిన్నిత్యాదావేత దేవనిర్దిష్టం ॥౨౬॥ తస్మిన్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతి తదాహుతేః శేషః । సోమో రాజా భవతీత్యత్ర శ్రుతివచనసామ్యతోఽలబ్ధం ॥౨౭॥ తేషాం చ కర్మసాధనభూతా ఏ తే హి దధిపయః ప్రముఖాః ద్రవభూయస్త్వాకాసః ప్రత్యక్షేణైవ తా హి దృశ్యంతే ॥ ౨౮ ॥ ఆహవనీయే చ హుతాస్సూక్ష్మాస్తా నాశ్రయంతి యజమానాన్ । తేషాం శరీరమపి ఖల్వంతేఽగ్నావృత్విజోఽత్ర జుహ్వతి హి ॥ ౨౯ ॥ ఆపశ్చాహుతిమయ్యస్సూక్ష్మాశ్చేష్టాదికారిణో జీవాన్ । పరివేష్ట్యాముం లోకం ఫలదానాయ చ నయంతి తా ఇతి హి ॥౩౦॥ అగ్నౌ దేవాశ్శ్రద్ధామిత్యాద్యేన ప్రతీయతే హ్యేవం । శ్రుత్యంతరేఽగ్నిహోత్రప్రకరణపఠితేన వాక్యశేషేణ ॥ ౩౧ ॥ ఫలజననాయాహుత్యోర్లోకాంతరగమనమభిహితం భవతి । జనకేన యాజ్ఞవల్క్యం ప్రతి షట్ ప్రశ్నాః ప్రదర్శితాస్తత్ర ॥ ౩౨ ॥ పురుషస్యోత్క్రామత ఇహ తే ఏ తే ఆహుతీ హుతే భవతః । యశ్చాంతరిక్షలోకస్తద్ద్వారా తే దివం హి గచ్ఛంత్యౌ ॥ ౩౩ ॥ దివమేవాహవనీయప్రతిష్ఠయోపేతమాతనుత ఏ తే । తే హి దివంతర్పయతస్త్వావర్తేతే తతో హి పునరపి చ ॥ ౩౪ ॥ తే చ పృథివ్యాం పురుషే యోషితి చ హుతే హి పురుషరూపేణ । ఉపతిష్ఠత ఇత్యేతత్కర్మిషు సర్వత్ర దర్శయిత్వైవ ॥౩౫॥ త్వమనుత్క్రాంతిం న గతిం న చ ప్రతిష్ఠాం న తృప్తిమపి చైవం । న చ పునరావృత్తిం వా న చ లోకం ప్రత్యుపస్థితం వేత్థ ॥౩౬॥ ఇతి షట్ ప్రశ్నైర్నిర్వృతే స హి పునరావృత్తివర్జితః పంథాః । తస్మాదద్భిశ్చాహుతిమయీభిరేవైష సంపరిష్వక్తః ॥ ౩౭ ॥ రంహతి పరలోకమసౌ ఫలభోగాయేతి యుజ్యతే తదిదం । ఇష్టాదికారిణాం న సుఫలోపభోగాయ రంహణం యదిదం ॥౩౮॥ ధూమాదివర్త్మనోక్తం తదయుక్తమివ ప్రతీయతే యస్మాత్ । ఇష్టాదికారిణాం కిల శశధరమండలముపాగతానాం హి ॥ ౩౯॥ తద్దేవానామన్నం తం దేవా ఏవమాదికా తేషాం । శ్రుతిరన్నతాం హి కథయతి కథమేతేషాం ఫలోపభోగస్స్యాత్ ॥౪౦॥ తే చంద్రం ప్రాప్యాన్నం భవంతి తాన్ దేవమాదికాప్యపరా । శ్రుతిరిమమర్థం బ్రూతే కథమిహ తేషాం స్వకర్మఫలభోగః ॥౪౧॥ తస్మాద్వ్యాఘ్రాదిభిరివ దేవైస్సర్వత్ర భక్ష్యమాణానాం । ఉపభోగాశంసనమిహ కథమితి శంకాం నిరాకరోత్యధునా ॥౪౨॥ ……………※

సూ॥౭॥ భాక్తం వానాత్మవిత్త్వాత్తథా హి దర్శయతి॥ అత్ర చ వా శబ్దోఽసౌ యథోక్తశంకానిరాసఫలకస్స్యాత్ । ఏ తేషామన్నత్వం న హి ముఖ్యం కింతు భాక్తమేవ స్యాత్ ॥ ౪౩ ॥ ముఖ్యే కిలాన్నభావే విధివాక్యం స్వర్గకామపరమఖిలం । అసమంజసముపభోగో యది తేషాం చంద్రమండలేన స్యాత్ ॥ ౪౪ ॥ అధికారిణః కిమర్థం కర్మణ్యాయాసబహుళమిహ కుర్యుః । లోకే కిలాన్నశబ్దోఽనన్నేఽప్యుపచర్యమాణ ఇహ దృష్టః ॥ ౪౫ ॥ రాజ్ఞాం యథా విశోఽన్నం విశామిహాన్నం యథా హి పశవ ఇతి । తస్మాదిష్టతమస్త్రీపుత్రాదిభిరివ గుణత్వముపయాతైః ॥ ౪౬ ॥ ఇష్టాదికారిభిర్యత్సుఖవిహరణమేతదేవ దేవానాం । భక్షణమభిమతమేతన్న చర్వణం నాపి నిగరణం వాపి ॥ ౪౭॥ శ్రుతిరిహ న హ వై దేవా ఇత్యాద్యా హ్యేవమేవ దర్శయతి । నాశ్నంతి నైవ దేవాః పిబంతి దృష్ట్వాఽమృతం హి తృప్యంతి ॥ ౪౮ ॥ ఇతి తేషాం దేవానాం వారయతి హి చర్వ

ణాదికం సకలం । ఇష్టాదికారిణాం పునరుపభోగోయం హి భవతి యుక్తతమః ॥౯౯॥ రాజోపజీవినామిహ జగతి యథైవైష పరిజనానాం స్యాత్ । యుక్తో హ్యనాత్మవిత్త్వాత్తేషాం దేవోపభోగ్యభావోఽసౌ ॥౧౦౦॥ అథ యోఽన్యామిత్యేషా శ్రుతిరపి దేవోపభోగ్యతాం బ్రూతే । స చ న హి వేద యథాఽసౌ పశురేవం స ఖలు దేవతానాం స్యాత్ ॥౧౦౧॥ స హి యస్మిన్నపి లోకే కర్మభిరిష్టాదిభిశ్చ దేవాదీన్ । పరితోషయన్ హి పశువద్దేవానాముపకరోతి చావిరతం ॥౧౦౨॥ ఏవమముష్మిన్లోకే ఫలం తదాదిష్టమేవ భుంజానః । పశువదసౌ దేవానాముపకురుత ఇతీహ గమ్యతే హి తతః ॥౧౦౩॥ అర్థాంతరపరమపి ఖల్వనాత్మవిత్త్వాదితీహ యచ్చోక్తం । ఇష్టాదికారిణః ఖల్వనాత్మవిద ఏవ కేవలం తే స్యుః ॥౧౦౪॥ యస్మాత్సముచ్చయానుష్ఠానవిహీనా హి కర్మమాత్రపరాః । తస్మాద్గుణవాదేన హి తేషామన్నత్వమత్ర సనిర్దిష్టం ॥౧౦౫॥ పంచాగ్నివిద్యయా ఖలు విధురాస్తస్మాదనాత్మవిద ఏతే । దక్షిణాయతికర్మభోగం స సోమలోకే విభూతిమనుభూయ ॥౧౦౬॥ పునరావర్తత ఇతి హి శ్రుతిరేషా చంద్రమండలే తేషాం । శ్రుత్యంతరమథ తే యే శతమిత్యాదికమేవమేవ దర్శయతి ॥౧౦౭॥ ఇష్టాదికారిణామిహ భాక్తత్వాదన్నభావవచనస్య । రంహతి ఫలోపభుక్త్యై స సంపరిష్వక్త ఇతి హి యుక్తమిదం ॥౧౦౮॥ ... ... ※

సూ॥ ౮ । కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవం చ ॥

ధూమాదివర్త్మనా కిల శశధరమండలముపాగతానాం హి । ఇష్టాదికారిణామిహ తత్రైవ చ భుక్తసకలభోగానాం ॥౧౦౯॥ ప్రత్యవరోహస్తస్మిన్ యావత్సంపాతమిత్యనేనోక్తః । యే చాధ్వనాగతాస్తే పునస్తమధ్వానమనునివర్తంతే ॥౧౧౦॥ య ఇహ రమణీయాచరణా రమణీయాం యోనిమేవ తే యాంతి । యది చేత్కపూయచరణాః కపూయయోనిం ప్రయాంతి హీత్యుక్తం ॥౧౧౧॥ తే కిం నిరనుశయా వా సానుశయా వా తతోఽవరోహంతి । ఇతి శంకాయాం ప్రాప్తం నిరనుశయా ఏవ కేవలం ఇతి ॥౧౧౨॥ యావత్సంపాతముషిత్వేతి విశేషణమపీహ నిర్దిష్టం । యే నైవ సంపతంత్యముష్మాల్లోకాదసౌ హి సంపాతః ॥౧౧౩॥ స చ కర్మానుశయస్స్యాద్యావత్సంపాతమిత్యనేనోక్తః । కృత్స్నస్య కర్మణో హి ప్రతీయతే భుక్తతా హి తత్రైవ ॥౧౧౪॥ శ్రుత్యంతరేణ తేషాం యదేత్యనేన ప్రతీయతే హ్యేవం । నన్విహ యావదముష్మిన్లోకే కర్మోపభోగయోగ్యం స్యాత్ ॥౧౧౫॥ తావత్యుపభుక్త ఇతి శ్రుత్యర్థశ్చేహ కల్ప్యతామితి చేత్ । యావత్పదసంకోచోఽప్యనుచిత ఇహ కల్పనీయ ఏవ స్యాత్ ॥౧౧౬॥ యత్కించేహ కరోత్యయమిత్యాదిశ్రుతిభిరపి విరోధస్స్యాత్ । అపి చానారబ్ధఫలం యత్కర్మాభివ్యనక్తి కృత్స్నం తత్ ॥౧౧౭॥ ప్రాయణమేతస్మాత్ప్రాగారబ్ధఫలేన కర్మణా తస్య । ప్రతిబంధాదేవ స్యాదనభివ్యక్తిరితి తద్వియోగే తు ॥౧౧౮॥ సామగ్ర్యవిశేషాద్యదిదం ప్రాయణమిహోపపన్నం తత్ । యావదనారబ్ధఫలం తావదభివ్యంజకం భవత్యేవ ॥౧౧౯॥ సాధారణే నిమిత్తే నైమిత్తికమపి చ తాదృశం దృష్టం । ఘటపటయోరుపలబ్ధావతారతమ్యం హి దీపసాన్నిధ్యే ॥౧౨౦॥ తస్మాన్నిరనుశయాస్తే హ్యవరోహంతీతి పక్షమపనుదతి । యే నైవ కర్మణా తే శశిమండలముపగతా హి భోగాయ ॥౧౨౧॥ ఉపభోగేన క్షయితే తస్మింస్తేషాం యదమ్మయం గాత్రం । ఉపభోగాయారబ్ధం తద్ధ్యుపభోగక్షయే హి సన్నద్ధే ॥౧౨౨॥ శోకాగ్నిజ్వాలాభిః ప్రవిలీయతే సవితృకిరణసంపర్కాత్ । హిమకరకాదిరివేదం తత ఇష్టాదేః కృతస్య సర్వస్య ॥౧౨౩॥ కర్మణ ఉపభోగేన క్షయే సముత్పన్న ఏవ సానుశయాః । అవరోహంత్యేత ఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం ప్రతీయతే తదిదం ॥౧౨౪॥ తద్యథేహేతి శ్రుతిరిహ తమేతమర్థం హి సకలముపదిశతి । యే రమణీయాచరణాస్తే చావశ్యం ప్రయాంతి రమణీయాం ॥౧౨౫॥ బ్రాహ్మణయోనిం వా తే క్షత్రియయోనిం చ వైశ్యయోనిం వా । యే హి కపూయాచరణాస్తే హి కపూయామవశ్యముపయాంతి ॥౧౨౬॥ సూకరయోనిం వా తే శ్వరయోనిమథవాంత్యజాతియోనిం వా । అత్రత్యచరణశబ్దేనానుశయస్సూచ్యతే న చాన్యదిహ ॥౧౨౭॥ దృష్టో హి జన్మనైవ ప్రాణిషు సర్వేషు చోపభోగోఽయం । ప్రవిభజ్యమాన ఏవ హ్యనుశయసద్భావమేష సూచయతి ॥౧౨౮॥ వర్ణా ఇత్యాద్యాపి స్మృతిరిమమేవ ప్రదర్శయత్యర్థం । నను యోఽసావనుశయ ఇహ సూత్రోక్తస్స ఖలు కింవిధోఽయమితి ॥౧౨౯॥ స్వర్గార్థకర్మణోఽయం భుక్తఫలస్యావశేష ఏవ స్యాత్ । భాండానుసారితైలవదయమితి కేచిత్తు వర్ణయంతీహ ॥౧౩౦॥ భుక్తఫలకర్మశేషావస్థానం న సునయయుక్తమిహ భాతి । యద్యప్యకర్మణాం లోకే తత్సకలం భో

గనాశ్యమితి చేన్న ॥ ౧౩౧ ॥ సర్వాత్మనాహి కర్మణ ఇహాభుక్తఫలత్వమనుపపన్నం స్యాత్ । ఇష్టాదికర్మఫలమిహ యద్యపి
భోక్తుం హి చంద్రమారూఢాః ॥ ౧౩౨ ॥ సత్యం తథాపి చాల్పావశేషమాత్రం న శక్యతే స్థాతుం । ఇహ సేవకో హి కశ్చిత్స
మగ్రసేవోపకరణసంపన్నః ॥ ౧౩౩ ॥ రాజకులమనుసృతో సౌ చిరప్రవాసాచ్చిరప్రసాదాచ్చ । అపగతబహూపకరణః
కతిపయసేవోపకరణమాత్రేణ ॥ ౧౩౪ ॥ రాజకులే హి స్థాతుం యథా న శక్నోతి తద్వదేవాయం । అనుశయమాత్రేణ పు
నశ్శక్నోతి న చంద్రమండలే స్థాతుం ॥ ౧౩౫ ॥ ఇతి పక్షో హీనయుక్త్యా యస్మాదిష్టాదికం హి యత్కర్మ । భవతి హి తత్స్వర్గా
ర్థం భుక్తఫలం తత్ర తస్య భవతి కథం ॥ ౧౩౬ ॥ లేశానువృత్తిరేషా స్వర్గాదన్యత్ర ఫలమసౌ జనయేత్ । శబ్దప్రమాణకానాం స
చేదృశీ కల్పనాపి యుక్తతమా ॥ ౧౩౭ ॥ దృష్టా హి తైలభాండే తల్లేశస్యానువృత్తిరిహ లోకే । సేవోపకరణలేశానువృత్తిరపి
సేవకస్య దృష్టైవ ॥ ౧౩౮ ॥ లేశానువృత్తిరేషా న స్వర్గార్థస్య కర్మణో దృష్టా । స్వర్గఫలశాస్త్రబాధాన్నాప్యేషా కల్ప
నాపి యుక్తతమా ॥ ౧౩౯ ॥ స్వర్గఫలస్యేష్టాదేర్లేశస్తస్మాన్న చానుశయ ఏషః । యది తస్య లేశ ఏవ హ్యనుశయ ఇతి కల్ప్య
తే తదా చాయం ॥ ౧౪౦ ॥ రమణీయ ఏక ఏవ స్యాదనుశయ ఇహ చ నైవ విపరీతః । అనుశయసద్భావపరా తద్య ఇహేత్యాదికా
శ్రుతిశ్చేహ ॥ ౧౪౧ ॥ అనుశయముభయవిధం కిల రమణీయకపూయభేదతో బ్రూతే । తస్మాత్తత్రాముష్మికకర్మఫలే నిరవశే
షముపభుక్తే ॥ ౧౪౨ ॥ యచ్చేదమైహికఫలం కర్మాంతరజాతమనుశయస్తత్స్యాత్ । తద్వంతస్తే స్వర్గాదవరోహంతీతి యు
క్తమేవోక్తం ॥ ౧౪౩ ॥ సర్వస్యేహ కృతస్య చ కర్మణ ఉపభోగతో న్తమాసాద్య । నిరనుశయా ఏవైతే హ్యవరోహంతీతి యచ్చ
పూర్వోక్తం ॥ ౧౪౪ ॥ యత్కించేతి శ్రుతిబలమాలంబ్య తదుత్తరం హి భవతీదం । ఆముష్మికఫలమిహ కృతమపి యచ్చారబ్ధభో
గమపి కర్మ ॥ ౧౪౫ ॥ ఉపభోగేన వసకలం తత్క్షపయిత్వేతి గమ్యతే హి తతః । యచ్చానారబ్ధఫలం కర్మైతదభివ్యనక్తి కృత్స్న
మిదం ॥ ౧౪౬ ॥ ప్రాయణమిత్యనుశయసద్భావశ్రుత్యైవ పరిహృతం తదపి । యచ్చానారబ్ధఫలం కర్మ ప్రాక్ప్రాయణాన్న త
స్యేహ ॥ ౧౪౭ ॥ వృత్తిః ప్రతిబంధాత్స్యాద్యదారబ్ధఫలేన కర్మణా తస్య । యుగపదనారబ్ధఫలం కృత్స్నమభివ్యజ్యతే హి తదుప
శమే ॥ ౧౪౮ ॥ ఇతి యత్పూర్వం కథితం తదపి చ నిర్యుక్తికం హి నిర్మూలం । ప్రాక్ప్రాయణాద్యథైవ హ్యారబ్ధఫలేన కర్మణాన్య
స్య ॥ ౧౪౯ ॥ ప్రతిబద్ధస్య హి యుగపన్న వృత్తిలాభస్తథైవ చేహాపి । కర్మానేకవిధం తద్విరుద్ధఫలమపి చ దృశ్యతే శాస్త్రే ॥ ౧౫౦ ॥
తస్య చ సర్వస్యైవ హి యుగపదభివ్యక్తిరనుపపన్నైవ । ప్రబలేన దుర్బలస్య ప్రతిబద్ధస్య చ న వృత్తిరిహ దృష్టా ॥ ౧౫౧ ॥ తస్మా
త్ప్రాయణసమయే కస్యచిదేవ హి భవేదభివ్యక్తిః । జాత్యంతరోపభోగ్యం కర్మానారబ్ధఫలమనేకం చ ॥ ౧౫౨ ॥ ఏకస్మిన్ప్రా
యణ ఇహ యుగపదభివ్యజ్యతే కథం వా తత్ । యస్మాత్సకలం కర్మ ప్రతినియతఫలం హి దృశ్యతే శాస్త్రే ॥ ౧౫౩ ॥ నాపి ప్రాయ
ణసమయే కస్యచిదిహ కర్మణో హ్యభివ్యక్తిః । కస్యచిదుచ్ఛేదస్స్యాదితి కిల వక్తుం న శక్యతే యస్మాత్ ॥ ౧౫౪ ॥ సకలమపి కర్మ
భవతి హ్యైకాంతికఫలమతో న కించిదిదం । ప్రాయశ్చిత్తాదికమిహ వినా కథం కర్మణాం సముచ్ఛేదః ॥ ౧౫౫ ॥ ఇహ చ విరుద్ధఫ
లేన ప్రతిబద్ధస్యాప్యచిరమవస్థానం । కర్మణ ఇహ దర్శయతి స్మృతిరేషా ఖలు కదాచిదిత్యాద్యా ॥ ౧౫౬ ॥ యది చ ప్రాయణసమ
యే కృత్స్నమనారబ్ధఫలమిదం కర్మ । యుగపదభివ్యక్తం సత్తచ్చైకాం జాతిమారభేత తతః ॥ ౧౫౭ ॥ నారకతిర్యగ్యోనిషు దేవ
మనుష్యాదియోనిభేదేషు । అధికారాసంపత్తావిహోత్తరా జాతిరుద్భవేచ్చ కథం ॥ ౧౫౮ ॥ బ్రహ్మహననాదికర్మణ ఏకస్యానే
కజన్మహేతుత్వం । స్మృతివాక్యదర్శితం యత్తదేతదఖిలం విరుద్ధమేవ స్యాత్ ॥ ౧౫౯ ॥ దృష్టఫలం కారీరిప్రభృతి ప్రాయణమ
భివ్యనక్తి కథం । దీపోపన్యాసో పి హి కర్మబలాబలత ఏవ పరిహార్యః ॥ ౧౬౦ ॥ ఇహ దీపసన్నిధానే స్థూలమభివ్యజ్యతే న సూక్ష్మమ
పి । ప్రాప్తావసరే కర్మణి కృత్స్నే ప్రాయణమభివ్యనక్త్యేవం ॥ ౧౬౧ ॥ కర్మ యదేతద్బలవత్తదేవ నైవేహ దుర్బలం కిమపి ।
దస్మాదశేషకర్మాభివ్యక్తికథా ప్రమాణపరిభూతా ॥ ౧౬౨ ॥ యది భవతి కర్మశేషస్తదా కథం మోక్ష ఇతి వృథా ప్రశ్నః । బ్ర
హ్మాత్మదర్శనే సత్యశేషకర్మక్షయశ్శ్రుతో యస్మాత్ ॥ ౧౬౩ ॥ తస్మాదనుశయవంతస్తతో వరోహంతి సోమలోకగతాః ।
తే చ యథైతమనేవం హ్యవరోహంతస్తతో వరోహంతి ॥ ౧౬౪ ॥ అవరోహే పిత్ర్యయానే ధూమాకాశశ్రుతేర్యథేతమితి ।
అభ్రాద్యుపసంఖ్యానాద్రాత్ర్యాదేరకథనాదనేవమితి ॥ ౧౬౫ ॥ ... ... ❋

—— సూ॥ ౯ ॥ చరణాదితి చేన్నోపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః ॥ —— నన్వనుశయసద్భావప్రదర్శనాయ శ్రుతిః పురా కథి

తా। సా ఖలు చరణాద్యోన్యాపత్తిం దర్శయతీ న హి తథానుశయాత్ ॥౧౬౬॥ చరణం చారిత్రమితి హ్యాచార శ్శీలమితి చ పర్యా యాః। భాషేషు కర్మసు వాచా మనసా వా చాపి సతతమద్రోహః॥౧౬౭॥ తదనుగ్రహ స్తథైవ జ్ఞానం శీలమితి వర్ణయంతి బుధాః। భుక్తఫలాదతిరిక్తం కర్మానుశయం హి వర్ణయాం త్యార్యాః॥౧౬౮॥ వ్యపదిశతి కర్మ చరణభేదేన శ్రుతిరియం యథేత్యా ద్యా। యాన్యనవద్యానీతి శ్రుతిరన్యాప్యేవ మేవ దర్శయతి ॥ ౧౬౯ ॥ చరణాద్యోన్యాపత్తౌ కథమనుశయసిద్ధిరిత్యతో బ్రూతే కార్ష్ణాజినిరాచార్యః శ్రుతిరేషా తదుపలక్షణార్థేతి॥ సూ॥౧౦॥ ఆనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్ ॥ స్యా దేతత్కస్మాదిహ పునరత్ర త్యేన చరణశబ్దేన। శ్రౌతం విహాయ శీలం లాక్షణికో సౌ హి గృహ్యతేనుశయః॥ ౧౭౧॥ శీలస్య వైవ శుభాశుభయోన్యాపత్తిః ఫలం భవేదత్ర । అభ్యుపగంతవ్యం కిల శీలస్యావశ్య మేవ కించిదిహ ॥౧౭౨॥ నో చేదానర్థక్యం శీల స్యస్యాదిహేతి చేన్నైవం। ఇష్టాదికర్మ యస్మాచ్చరణాపేక్షం హి వీర్యవద్దృష్టం ॥ ౧౭౩ ॥ నాప్యాచారవిహీనః కర్మణి కు త్రాపి దృశ్యతేధికృతః। స్మృతిరాచారవిహీనం సపునంతీ త్యేవమాదికాప్యేవం॥౧౭౪॥ ఆచారవిరహితస్య హి కర్మానధికా రమేవ దర్శయతి। ఇష్టాదికర్మజాతే త్వారభమాణే ఫలం హి విధిదృష్టం ॥ ౧౭౫ ॥ ఆచార స్తదపేక్ష స్తత్రైవ చ కంచిదతిశ యం జనయేత్ । సర్వార్థకారికర్మ శ్రుతిస్మృతిభ్యో వగమ్యతే యస్మాత్ ॥ ౧౭౬ ॥ తస్మాదనుశయభూతం త దేవ శీలోపల క్షితం కర్మ । యోన్యాపత్తౌ కారణమితి కార్ష్ణాజినిమతం హి యుక్తతమం ॥ ౧౭౭ ॥ కర్మణి సంభవతి చ సతి యోన్యాపత్తి ర్న శీలతో యుక్తా । పద్భ్యాం పలాయితా కిల జానుభ్యాం రంహితుం హి నోత్సహతే ॥౧౭౮॥ ... *

సూ॥౧౧॥ సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః॥ ఇహ సుకృత దుష్కృతే ద్వే ప్రత్యాయ్యేతే హి చరణశబ్దేన । ఇతి బాదరిరాచార్యో మన్యత ఏవం హి చరణశబ్దార్థం ॥ ౧౭౯ ॥ చరణం హి కర్మ యస్మాదవిశేషేణైవ కర్మమాత్రే చ। చర తిః ప్రయుజ్యమానస్సర్వత్రైవేహ దృశ్యతే లోకే ॥ ౧౮౦ ॥ యో సౌ హి నియతవృత్త్యా కరోతి చేష్టాది లక్షణం కర్మ । ధర్మం చరతి మహాత్మేత్యేవం తం లౌకికా వదంతి తతః ॥౧౮౧॥ భేదవ్యపదేశోయం బ్రాహ్మణతాపసనయేన నేతవ్యః । ఇహ నిర్మలక ర్మాణో నిందితకర్మాణ ఏవ నిర్దిష్టాః॥౧౮౨॥ సూ॥౧౨॥ అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతం॥ ఇష్టాదికారిణో ఏతే చంద్రమసం ప్రయాంతి హీత్యుక్తం। సంప్రతి పునరత్రైవ హి యే చానిష్టాదికారిణస్తేపి ॥౧౮౩॥ చంద్రమసం గచ్ఛంత్యుత నైవ హి గచ్ఛంతి త ఇతి చింత్యేయం। గచ్ఛంతి చంద్రమండలమేతేపీ త్యేతదత్ర యుక్తం స్యాత్ ॥౧౮౪ ॥ కౌషీతకినో యస్మా ద్యేవై కే చే త్యనేన వాక్యేన। ప్రయతాం సర్వేషామపి చంద్రప్రాప్తిం హి వర్ణయంత్యేతే ॥ ౧౮౫ ॥ తత్ప్రాప్తిమంతరేణ చ దేహారంభో పి దుర్లభో న్యేషాం। ఆహుతిసంఖ్యానియమాదపి చంద్రప్రాప్తిరత్ర యుక్తతమా ॥ ౧౮౬ ॥ ఇష్టాదికారిణామపి నన్వితరే షాం సమానమార్గత్వం। కథమితి చేదితరేషాం న హి భోగశ్చంద్రమండలే భవతి ॥౧౮౭॥ సూ॥౧౩॥ సంయమనే త్వను భూయేతరేషామారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్॥ ఏతత్పక్షం నిరసితు మేష తుశబ్దో హి సూత్రనిర్దిష్టః । చంద్రమ సం గచ్ఛంతి హి సర్వేపీ త్యేతదనుపపన్నం హి॥౧౮౮॥ చంద్రారోహణమేతద్భోగార్థాయైవ హి న నిష్ఫలం భవతి। నాపి ప్రత్యవరో హాయైవ తదారోహణం హి యుక్తమిహ ॥౧౮౯॥ ఆరోహతి కిల వృక్షం పుష్పఫలాదేః పరిగ్రహాయ నరః। నాపి చ నిష్ఫలమేవ హి న చాపి పతనాయ వృక్షమారోహేత్ ॥౧౯౦॥ చంద్రమసి భోగవార్తా నైవానిష్టాదికారిణామస్తి । తస్మాదిష్టాదికరా ఏవా రోహంతి చంద్రమితరే తు॥౧౯౧॥ యమనిలయమాశు గత్వా దుశ్చరితఫలం చ సమ్యగనుభూయ । పునరేవేమం లోకం ప్రత్యవ రోహంత్యనిష్టకర్మకృతః॥ ౧౯౨ ॥ తేషామేవంభూతా వేవారోహావరోహసంజ్ఞౌ స్తః। అతో నిష్టాదికృతాం ప్రయతాంయ మవశ్యతాం గతిం యామీం ॥ ౧౯౩ ॥ శ్రుతిరిహ న సాంపరాయః ప్రతిభాతీ త్యేవమాదికా బ్రూతే । శ్రుతిరన్యా వైవస్వతమి త్యాద్యాప్యేవ మేవ దర్శయతి॥ సూ॥౧౪॥ స్మరంతి చ॥ అపి చ మనువ్యాసాద్యా యే ఖలు శిష్టాః పురే హి సంయ మనే। తే చ స్మరంతి దుష్కృతకర్మవిపాకం చిరం యమాయత్తం॥ సూ॥౧౫॥ అపి చ సప్త॥ అపి చేహ సప్తనర కా దుష్కృతఫలభోగభూమయో హ్యాతే। గచ్ఛంతి తా ననిష్టాదికృతశ్చంద్రం కథం హి గచ్ఛేయుః॥౧౯౬ ॥ నను దురితకారి ణస్తే యమనియమితయా తనా భవంతీతి । నైతద్య స్మాదన్యే స్మర్యంతే తత్ర చిత్రగుప్తాద్యాః॥ సూ॥౧౬ ॥ తత్రాపి చ త ద్వ్యాపారాదవిరోధః॥ తేష్వపి చ సప్తనరకేష్వస్త్యాధిష్ఠాతృతా యమస్యైవ। అన్యే యమప్రయుక్తాధిష్ఠాతారో న

హాస్వపంలాప్తై॥౧౯౮॥ ⟶ సూ॥౧౭॥విద్యాకర్మణోరితితుప్రకృతత్వాత్॥⟵ పంచాగ్నిగోచరాయాంవిద్యాయామేషదృశ్యతేప్రశ్నః। వేత్థయథాసావితికిలతస్యప్రతివచనసమయఇదముక్తం ॥౧౯౯॥ యేచైతయోఃపథోర్యద్యన్యతరేణాపిసాధనేనయుతాః। తేజననమరణసంతతిసంకలితానిహిభవంతిభూతాని॥౨౦౦॥ తౌచైకయోఃపథోరితివిద్యాకర్మప్రదర్శనార్థమిదం। దేవపితృయాణయోస్తేప్రతిపత్తౌముఖ్యసాధనేప్రకృతే ॥౨౦౧॥ విద్యాహితద్యఇత్థంవిదురితిగదితాతయోర్హిగంతవ్యఃసోయంహిదేవయానఃపంథాఏవాత్రదర్శితోభవతి॥౨౦౨॥కర్మణేష్టాపూర్తేదత్తమితినిరూపితంహితేనాయం। ప్రతిపత్తవ్యఃపంథాఃపితృయాణఇతిప్రదర్శితోభవతి ॥౨౦౩॥ ....*

తత్ప్రకరణఏవైతచ్ఛ్రుతంకిలాధైతయోఃపథోరితిచ । యేవిద్యాసాధనతోనదేవయానేనకర్మణాపిచయే ॥౨౦౪॥ పితృయాణేధికృతాస్స్యుస్తేషాంపంథాస్తృతీయఏవాసౌ।క్షుద్రతరజంతులక్షణఇతిదర్శయతిశ్రుతిర్హితానీతి ॥ ౨౦౫ ॥ తస్మాదపిచానిష్టాదికారిభిశ్చంద్రమానలభ్యేత । నను తేపిచంద్రమండలమారుహ్యాతతోవరుహ్యపునరపిచ ॥ ౨౦౬ ॥ క్షుద్రతరజంతుభావంప్రతిపత్స్యంతఇతియుక్తమితిచేన్న । భోగాభావాదేషామారోహోనర్థకఃప్రసజ్యేత ॥౨౦౭॥ అపిచప్రయత్సుసర్వేష్వపిచంద్రంప్రపన్నవత్స్వసౌలోకః। సర్వైర్వరపిప్రియన్ఖిస్సంపూర్యేతేత్యతోనయుక్తమిదం ॥౨౦౮॥ ప్రశ్నవిరుద్ధంతదిదంప్రతివచనంచప్రసజ్యతేతత్ర । అవరోహాదేవేహాసంపూరణమితితునేహాయుక్తతమం ॥ ౨౦౯ ॥ యస్మాచ్ఛ్రుతిస్తృతీయస్థానోక్త్యాపూరణంహిదర్శయతి।తస్మాచ్చానారోహాదేవాసంపూరణంహియుక్తమిహ॥౨౧౦॥ఇష్టాదికారిణామప్యవరోహస్యావిశిష్టతాయాంహి। ఇహచతృతీయస్థానప్రతిపాదనమేతదఫలమేవస్యాత్ ॥౨౧౧॥ యాఖల్వశేషగమనాశంకాశాఖాంతరీయవాక్యోత్థా।తామేతామాశంకామున్మూలయితుంతుశబ్దఇహపఠితః ॥ ౨౧౨ ॥ శాఖాంతరీయవాక్యేత్వధికృతవిషయోహిసర్వశబ్దస్స్యాత్ । యేచప్రయాంత్యధికృతాఅస్మాల్లోకాత్తఏవచంద్రమసం ॥ ౨౧౩ ॥ సర్వేగచ్ఛంతీతిశ్రుత్యర్థేనహివిరోధలేశోపి ।దేహోద్భవాయచంద్రారోహణమితియత్తదత్రపరిహరతి॥౨౧౪॥......*

⟶ సూ॥౧౮॥నతృతీయేతథోపలబ్ధేః॥⟵ ఆహుతిసంఖ్యానియమోనతృతీయేభవతిదేహలాభాయ। యస్మాదిహచతృతీయస్థానప్రాప్తిన్వైనైవతన్నియమం ॥ ౨౧౫ ॥ ఉపలభ్యతేహిజాయస్వేతిశ్రుత్యంతరస్థవాక్యేషు । అపిచేహాహుతిసంఖ్యాకథితామానుషశరీరహేతుతయా ॥ ౨౧౬ ॥ నేతరహేతుతయాసౌపురుషపదస్యాస్యమనుజవచనత్వాత్ । అపిచేహపురుషభావఃపంచమ్యామాహుతావపాంకథితః॥౨౧౭॥ ప్రతిషిధ్యతేనచేహాపంచమ్యామాహుతౌహితద్భావః ఉభయార్థతాకతాయాంకిలవాక్యస్యద్వ్యర్థతాదిదోషస్స్యాత్ ॥౨౧౮॥ ఆహుతిసంఖ్యాతేషాంయేష్వారోహావరోహౌభవతః। అన్యేషాంతువినైవహిసంఖ్యానియమంశరీరముద్భవతి ॥౨౧౯॥ ⟶ సూ॥౧౯॥స్మర్యతేపిచలోకే॥⟵

ధృష్టద్యుమ్నద్రోణప్రభృతీనాంజగతిసుప్రసిద్ధానాం । సీతాప్రభృతీనామప్యయోనిజత్వంహివిశ్రుతంలోకే ॥౨౨౦॥

⟶ సూ॥౨౦॥దర్శనాచ్చ॥⟵ అపిచచతుర్విధభూతగ్రామేహిస్వేదజోద్భిదోరేవ।ఉత్పత్తిరంతరేణగ్రామ్యంధర్మంహిదృశ్యతేలోకే॥౨౨౧॥ తత్రాహుతిసంఖ్యాయాభవతియథానాదరస్తథాన్యత్ర । నను తేషాంఖల్వేషాంభూతానామేవమాదికేమంత్రే ॥ ౨౨౨ ॥ అండజమిహజీవజమిత్యుద్భిజ్జమితిత్రిధైవనిర్దిష్టః ।భూతగ్రామస్సకథంచతుర్విధఇతీహకథితమితిచేన్న ॥౨౨౩॥ ⟶ సూ॥౨౧॥తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య॥⟵ సంశోకజశబ్దేనస్వేదజఏవాత్రగృహ్యతేతత్ర।ఇహచోద్భిజ్జపదేనశ్రుతివాక్యస్థేనసంగ్రహోభవతి॥౨౨౪॥ ⟶ సూ॥౨౨॥తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః॥⟵ ఏవంహిపాపినాంఖల్వేతేగత్యాగతీవిచార్యైవ । ఇష్టాదికారిణామిహసంప్రత్యవరోహలక్షణంబ్రూతే॥౨౨౫॥అవరోహలక్షణపరాశ్రుతిరత్రాథైతమేవమాధ్వానం।చంద్రమసోహినివృత్తాస్తేపునరాకాశమేవగచ్ఛంతి॥౨౨౬॥ ఆకాశాదపివాయుంవాయుభూత్వాపిభవతిధూమోసౌ । ధూమోభూత్వాచాభ్రంహ్యభ్రంభూత్వాహిభవతిమేఘోసౌ ॥ ౨౨౭॥ మేఘోభూత్వాచాసౌప్రవర్షతీత్యేతమర్థముపదిశతి । అవరోహంతస్త్వేతేహ్యాకాశాదిస్వరూపముపయాంతి ॥౨౨౮॥ కింవాప్యాకాశాద్యైస్సామ్యంయాంతీతిసంశయేప్రాప్తే। తత్రైతదుక్తంస్యాదాకాశాద్యాత్మతాం

ప్రియాంతీతి॥౨౨౯॥ శ్రుతిరిహాముఖ్యార్థా హ్యేవంచేదన్యథాహిగౌణీస్యాత్ । శ్రుతిలింగయోర్విషయే న్యాయ్యాశ్రుతిరేవలక్షణాన తథా ॥౨౩౦॥ ధూమోధూత్వేత్యాదీన్యవకల్పంతే క్షరాణిచేహైవ । తస్మాదాకాశాదిస్వరూపతాపత్తిరత్రయుక్తేతి ॥౨౩౧॥ ఏవంప్రాప్తేబ్రూతేయాంత్యాకాశాదిసామ్యమేవేతి । చంద్రమసిభోగఫలకంయదమ్మయంగాత్రమేతదారబ్ధం ॥౨౩౨॥ ఉపభోగాపాయేహిప్రవిలీనంతద్వియత్సన్నంభవతి । వాయోర్వశమేతితతోధూమాదిభిరేవభవతిసంపృక్తః ॥ ౨౩౩ ॥ ఇమమర్థమేవకథయతియథేతమిత్యాదికాశ్రుతిర్యస్మాత్ । ఉపపద్యతేయమర్థోనహ్యన్యస్యాన్యరూపతాయుక్తా ॥౨౩౪॥ యదిచేదాకాశాదిస్వరూపతాపత్తిరిహభవేత్తర్హి । వాయ్వాదివన్నహినాహిక్రమావరోహోపినోపపద్యేత ॥౨౩౫॥ ఆకాశస్యవిభుత్వాత్తేనచతస్యేహసతతసంయోగాత్ । సంయోగలక్షణాయాంభవతిశ్రుత్యానువాదఏవస్యాత్ ॥ ౨౩౬ ॥ తత్సాదృశ్యాదన్యస్తత్సంబంధోహినఘటతేతస్మాత్ । యల్లక్షణానుసరణంతదపీహశ్రుత్యసంభవేన్యాయ్యం ॥ ౨౩౭ ॥ తస్మాదాకాశాద్యైస్సాభావ్యాపత్తిరేవతద్భావః । సాభావ్యంసమభావస్తత్ఖలుసాదృశ్యమేవనాన్యస్స్యాత్ ॥౨౩౮॥

—— సూ॥౨౩॥నాతిచిరేణవిశేషాత్॥ —— వ్రీహ్యాదిప్రతిపత్తేః ప్రాగాకాశాదిసామ్యసంపత్తౌ । కిందీర్ఘంకాలమసౌపూర్వసమత్వేనవర్తమానస్స్యా ॥ ౨౩౯ ॥ ఉత్తరసనుతాంగచ్ఛత్యుతాల్పకాలమితిసంశయోభవతి । అత్రానియమోన్యాయ్యోనచేహకించిన్నియామకంయస్మాత్ ॥ ౨౪౦ ॥ ఏవంప్రాప్తేపఠతీహనాతిచిరేణేతిసూత్రకారోయం । అల్పంహ్యల్పంకాలంతేచాకాశాదిసమతయాస్థిత్వా ॥౨౪౧॥ భువమాపతంతిపశ్చాదేతేహిసహైవవర్షధారాభిః । ఇత్యేతదేవయుక్తంయస్మాద్వ్రీహ్యాదిభావతఃపశ్చాత్ ॥ ౨౪౨ ॥ శ్రుతిరేషాతోవైఖలుదునిష్ప్రపతరమితిప్రదర్శయతి । ఛాందస్యాప్రక్రియయాతకారఏకోహిలుప్తఇహభవతి ॥౨౪౩॥ ఇహదుర్నిష్ప్రపతతరందుర్నిష్క్రమణస్వరూపమేవస్యాత్ । వ్రీహ్యాదిభావపరతోదుర్నిస్సరణంప్రదర్శయంతీసా ॥ ౨౪౪ ॥ పూర్వేష్వాకాశాదిషుసుఖనిష్క్రమణంహిసూచయత్యేవ । సుఖదుఃఖతావిశేషోనిష్క్రమణస్యహిచిరాచిరత్వకృతః ॥ ౨౪౫ ॥ నహిభోగమూలకోసౌతస్మిన్నవరోహతనోరనిష్పత్తేః।వ్రీహ్యాదిభావతః ప్రాగచిరేణైవావరోహఇహతస్మాత్ ॥౨౪౬॥ ...

—— సూ॥౨౪॥అన్యాధిష్ఠితేపూర్వవదభిలాపాత్॥ —— తస్మిన్నవరోహేహిప్రవర్ణితానంతరంతుపఠితేయం। తఇహవ్రీహియవాఇత్యాద్యాశ్రుతిరత్రసంశయోయంస్యాత్ ॥ ౨౪౭॥ స్థావరజాత్యాపన్నాస్తత్సుఖదుఃఖానుశయినఏతేస్యుః । అన్యస్వామికతనుషుహికింవాసంశ్లేషమేవయాంతీతి ॥ ౨౪౮ ॥ అత్రకిలైతద్యుక్తంస్థావరభావానుశయినఏత ఇతి. స్థావరజాత్యాపత్తౌజన్మేర్హిముఖ్యార్థతోపపన్నాస్యాత్ ॥ ౨౪౯ ॥ ఉపభోగఃకిలదృష్టఃస్థావరజాతావపిశ్రుతిస్మృత్యోః । పశువిశసనాదియోగాదనిష్టఫలతాభవేదిహేష్టాదేః ॥ ౨౫౦ ॥ తస్మాదనుశయినామిహభవతివ్రీహ్యాదిజన్మముఖ్యంహి । అనుశయినాంహియథావాముఖ్యంస్యాచ్ఛ్వాదిజన్మతద్వదిహ ॥ ౨౫౧ ॥ ఇతిశంకాయాంబ్రూతేహ్యాన్యైర్జీవైరధిష్ఠితేష్వేషు । వ్రీహ్యాదిష్వనుశయినఃసంసర్గంకేవలంప్రపద్యంతే ॥ ౨౫౨ ॥ నహితత్సుఖదుఃఖభుజోయథాహ్యాయంవాయుధూమభావస్స్యాత్ । వ్రీహ్యాదిభావఏవంభవతిహిసంశ్లేషమాత్రమేవాత్ర ॥ ౨౫౩ ॥ యస్మాచ్చతద్వదేవహ్యభిలాపోత్రాపిదృశ్యతేభూయః । సంకీర్తనంయదేతత్కర్మవ్యాపారమంతరేణైవ ॥౨౫౪॥ తద్వద్భావస్సోయంహ్యాకాశాదిపరివర్షణాంతేషు । భవతిహితత్రనకించిత్కర్మవ్యాపారకీర్తనంయస్మాత్ ॥ ౨౫౫ ॥ కర్మవ్యాపారోయంకపూయచరణాఇతిప్రదేశేషు । సంకీర్తితోహితత్రత్వనుశయినాంముఖ్యమేవజన్మస్యాత్ ॥ ౨౫౬ ॥ అపియద్యనుశయినాంచేన్ముఖ్యంవ్రీహ్యాదిజన్మభవతితదా ॥ తేష్వేవలూయమానేష్వపికిలతేష్వేవపచ్యమానేషు ॥౨౫౭॥ వ్రీహ్యాదిష్వనుశయినఃప్రవసేయుస్తదభిమానినోమేస్యుః । యచ్చాభిమన్యతేకిలజీవస్తస్మిన్హిపీడ్యమానేతు ॥౨౫౮॥ ప్రవసతిసచేత్సతఃఖల్వనుశయినామేషనాభిలష్యేత । ఇహరేతస్సిగ్యోగోయోసౌవ్రీహ్యాదిభావతఃపశ్చాత్ ॥ ౨౫౯ ॥ తస్మాదనుశయినాంతత్సంగోవ్రీహ్యాదిభావఇహభవతి । స్థావరజన్మన్యేషామపుణ్యయోగేనభవతితచ్చకిల ॥౨౬౦॥ ఉపభోగస్థానంస్యాత్తేషామేవహినచానుశయినాంస్యాత్।తస్మాదనుశయినస్తేస్థావరభావంనచేహగచ్ఛంతి॥౨౬౧॥ ... ...*

సూ॥౨౫॥ అశుద్ధమితి చేన్న శబ్దాత్॥ పశువిశసనాదియోగాదాధ్వరికం కర్మ చావిశుద్ధం స్యాత్। తస్య త్వనిష్టఫలమపి యుక్తం వ్రీహ్యాదిజన్మ ముఖ్యమితి ॥ ౨౨ ॥ యచ్చైతత్పూర్వోక్తం తదేతదత్ర హి నిరస్యతే సూత్రే। నాధ్వరికం కర్మ స్యాదశుద్ధమేతస్య శాస్త్రమూలత్వాత్ ॥ ౨౩ ॥ యస్మాద్ధర్మాధర్మావతీంద్రియౌ వేత్తయోశ్చ విజ్ఞానం। నహి శాస్త్రమంతరేణ కస్యచిదపి కిల సుమేధసో భవతి ॥ ౨౪ ॥ యస్మిన్ దేశే కాలే తథా నిమిత్తే చ భవతి యో ధర్మః। భవతి స ఏవాధర్మో యథోక్తదేశాదివైపరీత్యేన ॥ ౨౫ ॥ న హ్యేవంవిధయోరిహ విజ్ఞానం శాస్త్రమంతరేణ స్యాత్। హింసానుగ్రహరూపో జ్యోతిష్టోమో హి ధర్మ ఇత్యుక్తః ॥ ౨౬ ॥ శాస్త్రైరేవ హి తస్మాత్స కథమధర్మ ఇతి శక్యతే వక్తుం। నను చ న హింస్యాత్సర్వా భూతానీత్యేవమాదికం శాస్త్రం॥ అవగమయతి హింసామయమధర్మ ఇతి భూతగోచరామితి చేత్। బాఢం తదిదమథాపి హ్యుత్సర్గో భవతి నాపవాదస్స్యాత్ ॥ ౨౭ ॥ అగ్నీషోమీయం పశుమిత్యాద్యయం భవతి చాపవాదో హి। అపవాదశాస్త్రవిషయం హిత్వా హ్యుత్సర్గశాస్త్రమఖిలమపి ॥ ౨౯ ॥ అవగమయతి కిల పురుషం ప్రవర్తయతి తద్వదేవ నాన్యత్ర। న హి భిన్నవిషయయోరిహ విరోధశంకా ప్రవర్తతే శాస్త్రే ॥ ౩౦ ॥ తస్మాదిదమాధ్వరికం కర్మ విశుద్ధం హి శిష్టజనసేవ్యం। శాస్త్రైరనింద్యమానం స్థావరభావో న తస్య ఫలముచితం ॥ ౩౧ ॥ వ్రీహ్యాదిజన్మ యదిదం తత్కిల నశ్వాదిజన్మవద్భవతి। ఇహ కిల కపూయచరణానధికృత్య శ్వాదిజన్మనిర్దిష్టం ॥ ౩౨ ॥ నైవమిహ కించిదపి వా కర్మపరామర్శలింగముపలబ్ధం। తస్మాద్వ్రీహ్యాదిష్వనుశయినాం సంశ్లేషమాత్రమేవ స్యాత్ ॥ ౩౩ ॥ సూ ॥ ౨౬ ॥ రేతస్సిగ్యోగోఽథ॥ వ్రీహ్యాదిభావ ఇహ కిల తత్సంశ్లేషో న చాన్యదిహ భవతి। యస్మాత్తతోఽనుశయినాం రేతస్సిగ్భావ ఏష ఆమ్నాతః ॥ ౩౪ ॥ యో హ్యన్నమత్తి రేతస్సించతి తద్భూయ ఏవ భవతీతి। రేతస్సిగ్భావోఽసౌ ముఖ్యో నైవేహ తస్య సంభవతి ॥ ౩౫ ॥ స చ రేతస్సిగ్భవతి హి చిరజాతః ప్రాప్తయౌవనో యోఽసౌ। కథమద్యమానభక్తానుగతోఽనుశయీ హి ముఖ్యతద్భావం ॥ ౩౬ ॥ ప్రతిపద్యేత స తస్మాద్రేతస్సిగ్యోగ ఏవ తద్భావః। ఆత్మావశ్యం వాచ్యస్తద్వద్వ్రీహ్యాదిభావ ఇహ భవతి ॥ ౩౭ ॥ సూ॥౨౭॥ యోనేశ్శరీరం॥ అథ రేతస్సిగ్భావోత్తరమిహ యోనౌ హి రేతసి నిషిక్తే। యోనేరధ్యనుశయినాం ఫలభోగాయోపజాయతే దేహః ॥ ౩౮ ॥ ఇమమర్థమేవ సకలం తద్య ఇహ రమణీయేత్యాదికా శ్రుతిర్బ్రూతే। వ్రీహ్యాదిభావసమయే తస్మాదచిరాన్న చావరోహేత్సః ॥ ౩౯ ॥ యోనిజమేవ శరీరం తత్సుఖదుఃఖాన్వితం భవేన్నాన్యత్॥ వ్రీహ్యాదిజన్మ తస్మాత్తత్సంశ్లేషో న చాన్యదితి సిద్ధం॥ ౪౦ ॥ గత్యాగతిసంసారో దుర్వారః కర్మిణామితీహ స్యాత్। అనుసంధానాత్తత్త్వజ్ఞానఫలం కర్మఫలవిరాగిత్వం ॥ ౪౧ ॥ శారీరకమీమాంసాముని నా వ్యాసేన విరచితా సేయం। చతురధ్యాయీ తస్యాం తృతీయసంజ్ఞశ్చ యోఽయమధ్యాయః ॥ ౪౨ ॥ తత్ర ప్రథమే పాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః। ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోఽయమనవద్యః ॥ ౪౩ ॥ శ్రీసాంబసదాశివార్పణమస్తు. ....

అథ ద్వితీయపాదప్రారంభః.

పూర్వోక్తవర్త్మనా కిల నిరూఢవైరాగ్యవిమలచిత్తస్య। యశ్చ పదార్థవివేకో వాక్యార్థజ్ఞానసాధనీభూతః ॥ ౧ ॥ సోఽయం ద్వితీయపాదే నిరూప్యత ఇతీహ పాదయోరుభయోః। హేతుఫలభావరూపా సంగతిరిత్యేతదత్ర దర్శయతి॥ ౨ ॥ గత్యాగతిప్రభేదో జీవస్యాస్య ప్రపంచితః పూర్వం। తదవస్థాభేదోఽసావస్మిన్ పాదే ప్రపంచ్యతే సకలః ॥ ౩ ॥ అతో ప్రద్దేశ్యతయా హి ప్రథమం జిజ్ఞాసితస్త్వమర్థస్స్యాత్। తేనావస్థాద్వారా తమేవ చాదౌ వివేచయిత్వాం లే ॥ ౪ ॥ ఆపాద పరిసమాప్తేర్వివిచ్యతత్త్రైవ తత్పదార్థోఽసౌ। పూర్వం జాగ్రదవస్థాగత్యాగతిచింతయా వినిర్దిష్టా ॥ ౫ ॥ సపది స్వప్నావస్థాం తదనంతరభావినీం ప్రదర్శయతి। శ్రుతిరేషా హి స యత్ర స్వపితీత్యాద్యా రథాదిసృష్టిమిహ ॥ ౬ ॥ స్వప్నే ప్రపంచయతి సా ప్రబోధ ఇవ పారమార్థికీ కిం వా। మాయామయీ హి సైషా సృష్టిరితి ప్రభవతీహ సందేహః ॥ ౭ ॥ తత్ర చ యుక్తః పక్షః సృష్టిస్సా పారమార్థికీత్యేతత్। ఇత్యేతమేవ పక్షం భగవానత్ర ప్రదర్శయత్యాదౌ ॥ ౮ ॥ సూ॥౧॥ సంధ్యే సృష్టిరాహ హి ॥ సంధ్యమిహ స్వప్నస్స్యాదుద్యత స్స జాగ్రత్సుషుప్తయోస్సంధౌ। భవతి తథైవాసావిహ పరయోరుభ

పరలోకయోస్సంధౌ ॥ ౯ ॥ తస్మిన్ సంధ్యస్థానే సృష్టిరియంభవతి తథ్యరూపైవ। యస్మాత్ప్రమాణభూతా శ్రుతిరేవే మాంహి సృష్టిముపదిశతి ॥ ౧౦ ॥ సాథరథాన్ రథయోగాన్ పథస్సృజత ఏవమాదికా భవతి। సహి కర్తేత్యాది శ్రుతిరిమమేవప్రదర్శయత్యర్థమ్ ॥ ౧౧ ॥ సూ॥ ౨॥ నిర్మాతారంచైకే పుత్రాదయశ్చ॥ నిర్మాతారమిహైకే శాఖిన మాత్మానమామనంత్యపిచ। ప్రకటీకృతోయమర్థోయ ఏష ఇత్యాదికేనవాక్యేన ॥ ౧౨ ॥ కామపదేనానేనచ పుత్రాదయ ఏవాత్ర గృహ్యంతే। నైవేచ్ఛారూపాస్తే యత ఇహ తేష్వేవ కామశబ్దోయమ్ ॥ ౧౩ ॥ యస్మాత్కఠవల్ల్యాంకిల కామానాంత్వేవమాదివాక్యేహి। పుత్రాదిషు ప్రయుక్తః పూర్వప్రకృతేషు కామశబ్దోయమ్ ॥ ౧౪ ॥ అత్రచ నిర్మాతారం ప్రాజ్ఞం ప్రకరణబలేన నిశ్చినుమః। ఇహచ ప్రకరణమన్యత్రేత్యాద్యం ప్రాజ్ఞవిషయకం దృష్టమ్ ॥ ౧౫ ॥ తద్గోచర ఏవాసౌ తదేవ శుక్రమితి వాక్యశేషోపి। యా ప్రాజ్ఞకర్తృకా స్యాత్సృష్టిస్సా పారమార్థికీ దృష్టా ॥ ౧౬ ॥ జాగరితసంశ్రితా కిల భవతి స్వప్నాశ్రితాపి తద్వదియమ్। శ్రుతిరపి చాథో ఖల్వితి తుల్యన్యాయత్వమేతయోర్వక్తి ॥ ౧౭ ॥ తస్మాత్సంధ్యస్థానే యా సృష్టిర్దర్శితా రథాదీనామ్। సా భవతి తథ్యరూపేత్యేవం ప్రాప్తే త్విదం పఠతి ॥ ౧౮ ॥ సూ॥ ౩॥ మాయామాత్రంతు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ ॥ ఇహ పూర్వపక్షమేనం వ్యావర్తయితుం తుశబ్ద ఇహ పఠితః। యేయం సంధ్యే సృష్టిస్సా కిల మాయైవ కేవలం భవతి ॥ ౧౯ ॥ తస్మాత్కార్త్స్న్యేనాసావనభివ్యక్తస్వరూపతో దృష్టా। కార్త్స్న్యాభివ్యక్తస్వరూప ఇహ నైవ దృశ్యతే స్వప్నః ॥ ౨౦ ॥ ఇహ దేశకాలసాధనసంపత్తిరబాధ ఏవ కార్త్స్న్యం స్యాత్। పరమార్థవస్తుగోచరదేశాదీని హి న చాస్య విద్యంతే ॥ ౨౧ ॥ స్వప్నే రథాదికానాముచితో దేశో న చేహ సంభవతి। నహి సంవృతే హి దేహే రథాదయస్తే లభేయురవకాశమ్ ॥ ౨౨ ॥ నను దేహాద్బహిరేవ స్వప్నస్స్యాద్బాహ్యవస్తుసాహాయ్యాత్। శ్రుతిరపి బహిష్కులాయాదిత్యాద్యా హ్యేవమేవ దర్శయతి ॥ ౨౩ ॥ స్థితిగతిభేదశ్చాసౌ నానిష్క్రాంతే సమంజసో భవతి। ఇతితు న యుక్తం యస్మాజ్జంతోస్సుప్తస్య హి క్షణేనైవ ॥ ౨౪ ॥ అతిదూరపథం దేశం పర్యేతుం వా తథా విపర్యేతుమ్। సామర్థ్యం కథమపి కిల సంపాదయితుం న శక్యతే తస్య ॥ ౨౫ ॥ ప్రత్యాగతివర్జితమపి తం చ స్వప్నం క్వచిచ్చ కథయంతి। అహమిహ కురుషు శయానస్తత్రైవ నిద్రాపరిప్లుతస్స్వప్నే ॥ ౨౬ ॥ పంచాలానభిగతవాంస్తత్రేత్యాహం ప్రబుద్ధ ఇత్యేవమ్। యది దేహాదపయాతః పంచాలేషు హి తదా ప్రబుధ్యేత ॥ ౨౭ ॥ నైవం ప్రబుధ్యసౌ కింత్వత్రైవ ప్రబుధ్యతే కురుషు। యేనచ దేహేనాయం దేశాంతరమశ్నువాన ఇతి మనుతే ॥ ౨౮ ॥ తం శయనదేశ ఏవ హి పశ్యంత్యన్యే హి పార్శ్వదేశస్థాః। దేశాంతరాణి చాయం సుప్తస్స్వప్నే యథైవ పశ్యతి హి ॥ ౨౯ ॥ తాని చ న తథాభూతాన్యపి తద్దేశే భవంతి సర్వేషామ్। దర్శయతి చాంతరేవ హి దేహే స్వప్నం శ్రుతిస్స యత్రేతి ॥ ౩౦ ॥ శ్రుత్యుపపత్తివిరోధాద్బహిష్కులాయశ్రుతిర్హి గౌణీ స్యాత్। బహిరివ సకులాయాదిత్యేవం తత్రైవ శబ్దయోగేన ॥ ౩౧ ॥ యో హి వసన్నపి దేహే న తేన కార్యం కరోతి కించిదపి। సోయం బహిరివ దేహాద్భవతీత్యేతచ్చ యుక్తమేవాస్య ॥ ౩౨ ॥ స్థితిగత్యాదిప్రత్యయభేదస్సకలోపి విప్రలంభస్స్యాత్। కాల విసంవాదోపి స్వప్నే దృష్టో నిశి ప్రసుప్తస్య ॥ ౩౩ ॥ భారతవర్షే వాసరమేకం మనుతే కదాచిదిహ మర్త్యః। ఏవం క్షణికే స్వప్నే కదాచిదబ్దానిహాతివాహయతి ॥ ౩౪ ॥ అత్ర నిమిత్తాన్యపి వా న బుద్ధయే సముచితాని విద్యంతే। తత్ర రథాదిగ్రహణే న చక్షురాదీని తస్య విద్యంతే ॥ ౩౫ ॥ నివర్తనే రథాదేః కుతోస్య శక్తిర్నిమేషమాత్రేణ। నాపి రథాదేస్సృష్టౌ తదాస్య దారూణి వా కుతస్తస్య ॥ ౩౬ ॥ బాధ్యంతే ఖల్వేతే స్వప్నే దృష్టాః ప్రబోధసమయే హి। ఏతే హి సులభబాధాస్తత్రైవాద్యంతయోర్హి దృశ్యంతే ॥ ౩౭ ॥ స్వప్నే రథోయమితి కిల నిర్ణీతస్స్యాత్క్షణేన మనుజోయమ్। మనుజోయమితి చ తత్ర హి నిర్ణీతస్స్యాత్క్షణేన వృక్షోయమ్ ॥ ౩౮ ॥ స్వప్నే రథాద్యభావం శ్రావయతి శ్రుతిరియం న తత్రేతి। తస్మాన్మాయామాత్రం స్వప్నే దృష్టం హి సకలమపి వస్తు ॥ ౩౯ ॥ ఇహ యది మాయామాత్రస్స్వప్నస్స్యాత్తర్హి కశ్చిదపి తత్ర। న చ పరమార్థోస్తీతి ప్రాప్తం తస్యేదముత్తరం బ్రూతే ॥ ౪౦ ॥ ... ... *

సూ॥ ౪॥ సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః ॥ స్వప్నో హి సూచకస్స్యాత్సభావినోస్సాధ్వసాధు

హోరుభయోః। అత్ర శ్రుతిరేవ యదా కర్మసు కామ్యేష్వితి ప్రదర్శయతి ॥ ౪౧ ॥ స్త్రియమిహ కామ్యే కర్మణ్యానుకూలాం యః ప్రపశ్యతి స్వప్నే। స్వేష్టార్థలాభరూపాం సమృద్ధిమస్మిన్ స ఏష జానీయాత్ ॥ ౪౨ ॥ యశ్చ స్వప్నే పురుషం పశ్యతి కృష్ణం చ కృష్ణదంతం చ। న చ ఖల్వేనం హంతీత్యవగమయతి సాధ్వసాధుసూచకతాం ॥ ౪౩ ॥ స్వప్నాధ్యాయవిదోపి స్వప్నస్యాచక్షతే హి సూచకతాం। స్వప్నే హి కుంజరారోహణాదికాని చ భవంతి ధన్యాని ॥ ౪౪ ॥ యాని చ ఖరయానాదీన్యతాని ధన్యాని వర్ణయంత్యేవం। మంత్రాదిమూలకాశ్చ స్వప్నాస్సత్యార్థ గంధినస్స్యురితి ॥ ౪౫ ॥ తత్రాపి సత్యతా కిల సూచ్యార్థస్యైవ సూచకస్య న హి। తస్మాత్స్వప్నస్యాస్య హి మాయామాత్రత్వమేతదుపపన్నం ॥ ౪౬ ॥ యచ్చోక్తమాహ హీతి వ్యాఖ్యాతవ్యం తదత్ర భాక్తమితి। లాంగలముద్వహతీదం యథా గవాదీనితీహ భాక్తం స్యాత్ ॥ ౪౭ ॥ తత్ర చ గవాదిజీవననిమిత్తతా లాంగలస్య భవతి యథా। కృషికర్మద్వారైవ హి తథైవ చేహాపి భవతి హి స్వప్నే ॥ ౪౮ ॥ భోక్తురదృష్టద్వారా స్వాప్నికదృష్టా నిమిత్తతా మాత్ర। రథకారస్యేవ రథం ప్రతి సాక్షాత్స్వప్నకర్తృతా నాస్య ॥ ౪౯ ॥ రథతురగభానమూలకమోదత్రాసాదిదర్శనాదస్య। తద్ధేతుసుకృతదుష్కృతకర్తృత్వేన చ నిమిత్తతా తస్య ॥ ౫౦ ॥ అపి జాగరితే తస్య హి విషయేంద్రియయోశ్చ సతతసంయోగాత్। ఆదిత్యాదిజ్యోతిర్వ్యతికరతశ్చ స్వయం ప్రకాశత్వం ॥ ఇహ దుర్వివేచనం స్యాదితి మత్వా తద్వివేచనాయైవ। స్వప్న ఉపన్యస్తోయం శ్రుతిరియమిహ యది రథాదిసృష్టిపరా ॥ ౫౨ ॥ తర్హి స్వయం ప్రభత్వం యత్ప్రకృతం తచ్చ నైవ నిర్ణీతం। తస్మాద్రథాదిసృష్టిప్రతిపాదనమేతదఖిలమపి భాక్తం ॥ ౫౩ ॥ యచ్చోక్తం ప్రాజ్ఞమిమం నిర్మాతారం సమామనంతీతి। తదపి చ న సమీచీనం యతశ్శ్రుతిశ్శేషమత్ర దర్శయతి ॥ ౫౪ ॥ జాగ్రద్దేహం హత్వా నిర్మాయ చ వాసనామయం దేహం। ఆత్మీయబుద్ధివృత్త్యా చైతన్యేనానుభవతి హి స్వప్నం ॥ ౫౫ ॥ జీవవ్యాపారం హి శ్రుతిస్స్వయమితి ప్రదర్శయతి తత్ర। దర్శయతి చేమమర్థం శ్రుత్యంతరమపి య ఏష ఇత్యాది ॥ ౫౬ ॥ తస్యైవ వాక్యశేషే తదేవ శుక్రం తదేవ మాద్యే హి। వ్యావర్త్య జీవభావం చిరంతనం బ్రహ్మభావ ఉపదిష్టః ॥ ౫౭ ॥ తత్త్వమసీత్యాదివదిహ న బ్రహ్మప్రకరణం విరుధ్యేత। న ప్రాజ్ఞవ్యాపారః స్వప్నేపి నిషిధ్యతే యతస్తస్య ॥ ౫౮ ॥ సర్వేశత్వాత్సర్వాధిష్ఠాతృత్వాదిసకలముపపన్నం। వియదాదిసర్గవదయం న తథ్యరూపో హి సంధ్యసర్గ ఇతి ॥ ౫౯ ॥ ప్రతిపాదితమేతావన్న చ వియదాదేరపీహ సత్యత్వం। యత ఆరంభణసూత్రే మిథ్యాత్వం దర్శితం హి సకలస్య ॥ ౬౦ ॥ బ్రహ్మాత్మతావబోధాత్ప్రాగ్వియదాదివ్యవస్థితా త్వాస్యాత్। సంధ్యాశ్రయస్తు న తథేత్యత ఇహ మాయామయత్వముపదిష్టం ॥ ౬౧ ॥ సామగ్ర్యాః క్లప్తాయా విరహేపి స్వాప్నికే హి సృష్టిరియం। సాంకల్పికే హి సత్యా స్యాదితి శంకాం నివారయత్యధునా ॥ ౬౨ ॥ ... ❋

—— సూ॥ ౫॥ పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బంధవిపర్యయౌ॥ —— నన్వాత్మనః పరస్య హ్యంశో జీవ ఇతి దర్శితం పూర్వం। దహనప్రకాశశక్తీ సమే యథాగ్నిస్ఫులింగయోర్భవతః ॥ ౬౩ ॥ జ్ఞానేశ్వరతాశక్తీ అపీహ జీవేశయోస్సమే స్యాతాం। జీవస్యైశ్వర్యవశాత్స్వప్నే సాంకల్పికీ రథాదీనాం ॥ ౬౪ ॥ సృష్టిర్హి తథ్యరూపా స్యాదితి శంకా న చేహ కర్తవ్యా। యద్యపి జీవేశ్వరయోరంశాంశిత్వం తథాపి జీవస్య ॥ ౬౫ ॥ ప్రత్యక్షేణైవైషా పరాత్మవిపరీతధర్మతా దృష్టా। ఈశ్వరసమధర్మత్వాభావే నేయం న చాస్య సంప్రాప్తా ॥ ౬౬ ॥ కింత్వీశ్వరసాధర్మ్యం నిరంతరం తస్య విద్యమానమపి। తదనాద్యవిద్యయా కిల తిరోహితం తత్తిరోహితం సదపి ॥ ౬౭ ॥ ధ్యాయత ఈశ్వరమనిశం యతమానస్య హి విధూతపాపస్య। తిమిర తిరస్కృతదృష్టేర్దృక్ఛక్తిరివౌషధాదివీర్యేణ ॥ ౬౮ ॥ పరమేశ్వరప్రసాదాత్సిద్ధస్యావిర్భవేన్న చేతరథా। యస్మాత్తతః పరేశాదస్య చ జీవస్య బంధమోక్షౌ స్తః ॥ ౬౯ ॥ అపరిజ్ఞానాద్బంధో మోక్షస్తస్య స్వరూపవిజ్ఞానాత్। జ్ఞాత్వా దేవమితి శ్రుతిరిమమేవార్థం ప్రదర్శయత్యత్ర ॥ ౭౦ ॥ దేవం సాక్షాత్కృత్యావిద్యాదిక్లేశమూలనాశస్స్యాత్। క్లేశాపాయే జనిమృతిరూపో బంధస్స్వతో నివర్తేత ॥ ౭౧ ॥ సవిశేషాభిధ్యానాద్విశ్వైశ్వర్యం తృతీయమణిమాది। సిద్ధత నా భవతి తతస్త్వాత్మజ్ఞానే న కేవలో య మితి ॥ ౭౨ ॥ —— సూ॥ ౬॥ దేహయోగాద్వా సోపి॥ —— జీవః పరమాత్మాంశస్తిరస్కృతజ్ఞానపారమైశ్వర్యః। ఇతి తు నయుక్తం యస్మాదతిరోభావస్తయోర్హి యుక్తస్స్యాత్ ॥ ౭౩ ॥ దహన ప్రకాశయోరిహ యథా స్ఫులింగస్య తద్వది

తి చేన్న। సత్యాంతథాపితస్యజ్ఞానైశ్వర్యభావయోస్తిరోభావః ॥ ౭౪ ॥ భవతీహ దేహయోగాద్యథైవదహనప్రకాశయుక్త్తస్య । వహ్నేరరణిగతస్యహి తావేతావ్యాతిరస్కృతౌభవతః ॥ ౭౫ ॥ భస్మచ్ఛన్నస్యాగ్నేస్తద్వదృష్టస్తయోస్తిరోభావః । ఏవమవిద్యామూలకదేహమనోబుద్ధ్యుపాధియోగేన ॥ ౭౬ ॥ జీవస్యతదవివేకభ్రమకృతఏవహితయోస్తిరోభావః । వాశబ్దాజ్జీవేశ్వరభేదాశంకానివారణార్థస్స్యాత్ ॥౭౭॥ నన్వన్యఏవజీవస్తిరస్కృతజ్ఞానపారమైశ్వర్యాత్ । కిం దేహయోగకల్పనయానన్యత్వోపపాదనాదితిచేత్ ॥ ౭౮॥ అన్యత్వంహిపరస్మాత్కథమపిజీవస్యనోపపద్యేత । యత్సేయమితిశ్రుతిరిహసదాత్మభావేనజీవముపదిశతి ॥ ౭౯ ॥ తత్త్వమసీతిశ్రుతిరపిజీవస్యోపదిశతీశ్వరాత్మత్వం । తస్మాద్యోసౌజీవస్సభవతిపరమేశ్వరాదనన్యోహి ॥ ౮౦ ॥ సచభవతిదేహయోగాత్తిరస్కృతజ్ఞానపారమైశ్వర్యః । సాంకల్పికేనతస్మాత్తస్యస్వప్నేరథాదిసృష్టిస్స్యాత్ ॥౮౧॥ సాంకల్పికీయదిస్యాత్సృష్టిరియంస్వాప్నికీతథానిష్టం । స్వప్నంకథమిహపశ్యేత్సంకల్పయతీహకోపినానిష్టం ॥ ౮౨॥ జాగరితదేశఏవేత్యేషాశ్రుతిరేవసత్యతాంబ్రూతే । స్వప్నస్యేతియదుక్తంతచ్ఛ్రుతివచనంనసత్యతాకూతం ॥ ౮౩ ॥ యస్మాచ్ఛ్రుత్యైవాయంరథాద్యభావఃప్రదర్శితఃస్వప్నే।యస్మాచ్చస్వప్నోయంజాగరితప్రభవవాసనామూలః ॥౮౪ ॥ జాగరితతుల్యనిర్భాసత్వాభిప్రాయమతఇదంవచనం। తస్మాత్స్వప్నస్యైవంమాయామాత్రత్వమేతదుపపన్నం ॥ ౮౫ ॥ ఏవమవిద్యావిలసితమేనంస్వప్నం విచార్యసమ్యగిహ । వర్ణయతితాంసుషుప్తిం ప్రతియోగ్యనుయోగిభావసంగత్యా॥౮౬॥ ⟵⟶ సూ॥౭॥తదభావోనాడీషుతచ్ఛ్రుతేరాత్మనిచ॥ ⟵⟶ తత్రచతద్యత్రైతత్సుప్తఇతిసుషుప్తవిషయకాశ్శ్రుతయః। తాభిఃప్రత్యవస్థ్యేత్యపరాపిశ్రుతిరియంసుషుప్తపరా ॥౮౭॥తాసుతదాభవతీతిశ్రుతిరన్యాపిహిసుషుప్తవిషయైవ।అన్యత్రాపియఏషోంతర్హృదయఇతిశ్రుతిస్తదర్థైవ॥౮౮॥ తద్విషయాన్యాపిసతాసోమ్యతదేత్యాదికాశ్రుతిర్భవతి । తత్రచనాడ్యాదీనిహినిరపేక్షాణ్యేవభిన్నభిన్నాని ॥ ౮౯॥ సుప్తిస్థానానిస్యుఃపరస్పరాపేక్షితానితానీహ । ఏకంసుప్తిస్థానంస్యాదితివాభవతిచాత్రసందేహః ॥౯౦ ॥ సుప్తిస్థానానిస్యుర్భిన్నానీత్యేతదత్రయుక్తంస్యాత్ । యస్మాదేకార్థకతానాడ్యాదీనాంప్రతీయతేహ్యత్ర ॥ ౯౧ ॥ ఏకార్థానాంక్వచిదపిపరస్పరాపేక్షతాతునహిదృష్టా । వ్రీహియవాదీనాంనహ్యేకార్థానాంసముచ్చయోదృష్టః ॥ ౯౨ ॥ సుప్తావేకార్థకతానాడ్యాదీనామపీహాదర్శ్యైవ । నాడీషుసుప్తఇత్యపిపురీతతీత్యేవమత్రనిర్దేశాత్ ॥౯౩॥నాడీషుసప్తమీయంతథాపురీతతిచదృశ్యతేసాహి । ననుసప్తమీనదృష్టాసతికింతుసతేతిదృష్టమితిచేన్న ॥౯౪ ॥ అత్రాపివాక్యశేషాత్సప్తమ్యర్థోవగమ్యతేయోసౌ । ఆయతనైషీజీవస్సదేతదుపసర్పతీతిదర్శయతి ॥ ౯౫ ॥ అన్యత్రాయతనమితిశ్రుతిరియమాయతనభావమస్యసతః । అత్రసదేవప్రాణోహ్యాయతనత్వంచసప్తమీవాచ్యం ॥ ౯౬ ॥ దృష్టాచసప్తమీయంసతిసంపద్యేతేతివాక్యశేషేహి । తస్మాదేకార్థకతానాడ్యాదీనాంప్రతీయతేహ్యత్ర॥౯౭॥ఏవంచసతివికల్పాత్సకదాచిత్కించిదేవహిస్థానం । సుప్తయఉపసరతీతిప్రాప్తేతద్వాపఇతిహిపఠతీహ ॥౯౮॥ అత్రచతదభావపదంస్వప్నాభావంసుషుప్తమాచష్టే । ఇహచచశబ్దాన్నాడ్యాదీన్యాత్మానంసముచ్చమేనైవ ॥౯౯॥ సస్వాపాయోప్యేతిహినవికల్పేనేతిదర్శితంభవతి । యస్మాన్నాడ్యాదీనాంసుప్తిస్థానత్వమభిహితంశ్రుత్యా ॥౧౦౦॥ వ్రీహియవాదీనామివనస్వేకార్థత్వమత్రపూర్వోక్తం। తేనవికల్పోయుక్తోనసముచ్చయఇతితునేహవక్తవ్యం ॥ ౧౦౧ ॥ ఏకవిభక్తిశ్రవణాన్నైకార్థత్వంభవేద్వికల్పశ్చ । నానార్థతాసముచ్చయయోరేకవిభక్తిరత్రదృష్టాహి ॥ ౧౦౨॥ ప్రాకారేప్రాసాదేపర్యంకేశేతఏవమాదిషుహి । తద్వన్నాడీషుపురీతతిచబ్రహ్మణిసముచ్చయేనాయం ॥౧౦౩॥ స్వపితీత్యేతద్యుక్తంయస్మాచ్ఛ్రుతిరిహసముచ్చయంబ్రూతే । తాసుతదాభవతియదాసుప్తస్స్వప్నంనకంచనేత్యాద్యా॥ ౧౦౪ ॥ సాచైకవాక్యభావాన్నాడీప్రాణాదికస్యదర్శయతి । సుప్తిస్థానత్వమిదంప్రాణస్యబ్రహ్మతాతుసమధిగతా॥ ౧౦౫ ॥ ననుసుప్తిస్థానత్వంనాడీనామేవదర్శయత్యేషా । తాసుతదాభవతీతిశ్రుతిరితిశంకానచేహకర్తవ్యా ॥ ౧౦౬ ॥ శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధం బ్రహ్మప్రతిషేద్ధుమనుచితంయస్మాత్ । బ్రహ్మణినాడీద్వారాస్వపితీత్యేతచ్చయుక్తమభిధాతుం॥ ౧౦౭॥ నాడీషుసప్తమీయంకథమితిశంకానచేహకర్తవ్యా । నాడీభిరపిబ్రహ్మణిసుప్తోనాడీషుసుప్తఏవస్యాత్ ॥ ౧౦౮ ॥

యోగంగయాసముద్రం గచ్ఛతిగతఏవసకిలగంగాయాం । అపిచేహరశ్మినాడీసమన్వితబ్రహ్మలోకమార్గస్య ॥౧౦౯॥
ప్రకృతత్వాదిహనాడీస్తుత్యర్థంసుప్తికీర్తనంభవతి । ఏతచ్చతన్నకశ్చనపాప్మాస్పృశతీతిదర్శయంతీయం ॥౧౧౦॥
నాడీఃప్రశంసతితథాపాప్మాస్పర్శేచకారణంవక్తి । శ్రుతిరేవతేజసాహీత్యేవంరూపాతతశ్చనవిరోధః ॥౧౧౧॥ ఇ
హతేజసేతినాడీగతంహిపిత్తాఖ్యమత్రనిర్దిశతి । అథవాత్రతేజసేతిబ్రహ్మణఏవైషభవతినిర్దేశః ॥౧౧౨॥ బ్రహ్మ
ణితేజశ్శబ్దోద్దృష్టోబ్రహ్మైవతేజఏవేతి । నాడీద్వారాచాసౌసంపన్నోబ్రహ్మణాతదాభవతి ॥౧౧౩॥ తస్మాచ్చతన్నక
శ్చనపాప్మాస్పృశతీతిదర్శితంభవతి । పాప్మస్పర్శాభావేపరాత్మసంపత్తిరేవహేతురితి ॥౧౧౪॥ సర్వేపాప్మానఇతిశ్రు
తివచనేనైవదర్శితంభవతి । ఏవంసతిప్రదేశాంతరసిద్ధేనచపరాత్మనానుగుణం ॥౧౧౫॥ నాడీనామపిసుప్తిస్థానత్వమిదం
సమాశ్రితంభవతి । నాడీపరాత్మనోరిహసముచ్చయోసౌగుణప్రధానతయా ॥౧౧౬॥ తస్యాఃపురీతతోపిహిసుప్తిస్థా
నత్వమేవమేవస్యాత్ । హృదయపరివేష్టనంకిలపురీతదేతన్నచాన్యదిహభవతి ॥౧౧౭॥ ఆకాశేహితదంతర్వర్తినిపరమే
శయానఏవాసౌ । శేతేపురీతతీతివ్యపదేష్టుంశక్యతేయథాలోకే ॥౧౧౮॥ నృపతిరిహవర్తమానఃపరితఃప్రాకారవేష్టితే
హిపురే । ప్రాకారేనృపతిరసౌవర్తతఇతివర్ణ్యతేజనైస్సర్వైః ॥౧౧౯॥ బ్రహ్మత్వముక్తమేవహిహృదయాకాశస్య
దహరవాక్యేన । ఏవంత్రీణిశ్రుతిభిస్సుప్తిస్థానానికీర్తితానీహ ॥౧౨౦॥ నాడ్యస్తథాపురీతద్బ్రహ్మచనాడీపురీతదు
భయంహి । స్యాద్ద్వారమాత్రమేతద్బ్రహ్మైవైకంతుసుప్త్యధిష్ఠానం ॥౧౨౧॥ నాడ్యఃపురీతదపివాతదుపాధ్యాధారఏ
వభవతీహ । యస్మాత్కరణాన్యఖిలాన్యపిజీవస్యాస్యతత్రవర్తంతే ॥౧౨౨॥ నోపాధిమంతరేణస్వతఏతస్యాస్తికశ్చి
దాధారః । బ్రహ్మాధారత్వోక్తిస్తత్తాదాత్మ్యప్రదర్శనార్థైవ ॥౧౨౩॥ స్వమపీతోభవతీతిశ్రుతిరియముక్తార్థమేవద
ర్శయతి । అపిచనకదాచిదపివాజీవస్యబ్రహ్మణాస్త్యసంపత్తిః ॥౧౨౪॥ కింతుస్వప్నేజాగ్రత్యుపాధిసంపర్కతోస్య
సంప్రాప్తాం । పరరూపాపత్తిమివావేత్యశ్రుత్యానయాహితదుపశమాత్ ॥౧౨౫॥ సుప్తౌహితస్యసేయంస్వరూపసం
పత్తిరేవముపదిష్టా । ఏవంచసతికదాచిత్సతాససంపద్యతేకదాచిదయం ॥౧౨౬॥ నహిసంపద్యతఇతియత్తదేతదఖిలంహ్యా
యుక్తమేవాత్ర । సతిసంపన్నస్తావన్నవిజానాతీహకించిదపియచ్చ ॥౧౨౭॥ సత్సంపత్తావనయోరేకత్వాత్తదపియు
క్తమేవేహ । ఏతన్నాడీషుపురీతతిచశయానస్యనైవయుక్తంస్యాత్ ॥౧౨౮॥ నావిజ్ఞానేకారణమిహసతిభేదేహిదృశ్య
తేకిమపి । తత్రాన్యోన్యత్పశ్యేదితిశ్రుతిశ్చైవమేవదర్శయతి ॥౧౨౯॥ దూరాదివశాదేవావిజ్ఞానంయద్యపిక్వచిద్దృ
ష్టం । ఇహతుతథానైవస్యాన్నహిజీవోసౌస్వతఃపరిచ్ఛిన్నః ॥౧౩౦॥ తస్యపరిచ్ఛేదోసావుపాధియోగేనసంప్రవృత్తో
హి । ఉపశాంతేచోపాధౌసతిసంపన్నస్యతదిదమిహయుక్తం ॥౧౩౧॥ నహినాడ్యాదిసముచ్చయమభిధాతుంసూత్ర
మేతదారబ్ధం । నాడ్యస్సుప్తిస్థానంభవతితథైతత్పురీతదథవేతి ॥౧౩౨॥ నహ్యేతద్విజ్ఞానాత్ప్రయోజనంకిమపివక్తుమి
హశక్యం । నైతదవిజ్ఞానప్రతిబద్ధంవాఫలమిహాస్తికించిదిహ ॥౧౩౩॥ హ్యేతద్విజ్ఞానంకస్యచిదంగంహిఫలవత్తాభవతి ।
బ్రహ్మనపాయిసుప్తిస్థానమితీదంవివక్షితంభవతి ॥౧౩౪॥ బ్రహ్మాత్మతావబోధఃస్వప్నాద్యస్పృష్టతావబోధశ్చ । తే
నఫలంస్యాత్తస్మాత్సుప్తిస్థానంసఏషఆత్మైవ ॥౧౩౫॥ — సూ॥౮॥ **అతఃప్రబోధోస్మాత్** — యస్మాదాత్మైవాయంసు
ప్తిస్థానంనచాన్యదతఏవ । అస్మాదాత్మనఏవప్రబోధఉపదిశ్యతేహిసర్వత్ర ॥౧౩౬॥ శ్రుతిరేషాహియథాగ్నేఃక్షుద్రా
ఇత్యాదికాప్రదర్శయతి । అగ్నేర్యథాస్ఫులింగాస్తదాత్మనోవ్యుచ్చరంతిసర్వఇతి ॥౧౩౭॥ ఏవంసతఆగమ్యేత్యా
ద్యాశ్రుతిరేతమర్థముపదిశతి । అత్రవికల్పాశ్రయణేనాడీభ్యోపిక్వచిత్ప్రబుధ్యేత ॥ — సూ॥౯॥ **సఏవతుకర్మాను
స్మృతిశబ్దవిధిభ్యః**॥ — అత్రప్రబుధ్యమానఃసత్సంపన్నోయఏవజీవస్స్యాత్ । ప్రతిబుధ్యతేసఏవహికింవాన్యఇతీహభవ
తిచింతేయం ॥౧౩౯॥ తత్రానియమేనైవప్రబోధఇతివక్తుమత్రయుక్తంహి । లోకేజలరాశౌహిప్రక్షిప్తోయశ్చభవతి
జలబిందుః ॥౧౪౦॥ జలరాశిరేవసభవతిపునరుద్ధరణేసఏవజలబిందుః । భవతీతిదుర్వివేచనమిదమత్రయథాతథైవచే
హాపి ॥౧౪౧॥ సుప్తోహిసంప్రసన్నఃపరాత్మనైకాత్మభావమాపన్నః । యోసౌభవతికథంవాపునరుత్థాతుంసఏవశక్నో

తి ॥౧౪౨॥ తస్మాత్సర్వేశ్వరోఽన్యో జీవో వాఽత్ర ప్రబుధ్యతే కశ్చిత్ । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః పునరుత్తిష్ఠతి స ఏవ జీవ ఇతి ॥౧౪౩॥
ఏవం కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యోఽవగమ్యతే యస్మాత్ । లోకే హి కర్మశేషానుష్ఠానం దృశ్యతే హి సర్వేషాం ॥ ౧౪౪ ॥
ఉపదేశమంతరేణాప్యన్యోత్థానేన యుజ్యతే తదిదం । నహ్యన్యేన చ లోకే సామి కృతం కర్మ యద్భవేత్తత్ర ॥ ౧౪౫ ॥ కథ
మన్యస్స్వయమేవ హి కర్తుం శేషక్రియాం ప్రవర్తేత । తస్మాదేక ఏక కర్తా పూర్వోత్తరవాసరేష్విహైకస్య ॥ ౧౪౬ ॥
ఏవమదోఽద్రాక్షమితి ప్రాగనుభూతస్య భవతి యత్ప్రశ్నాత్ । స్మరణం స్మరామి తదితి హ్యన్యోత్థానే తు నోపపద్యేత ॥౧౪౭॥
ప్రతియోన్యాద్రవతీతి చ తత్రైవ సర్వాః ప్రజా ఇతి ప్రథితాః । స్వాపప్రబోధవాక్యప్రదర్శితా హ్యమే భవంతి శబ్దాస్తే ॥౧౪౮॥
అసమంజసా భవేయుః స ఏవ తస్మాత్ప్రబుధ్యతే నాన్యః । ఏవం కర్మవిధిభ్యస్స ఏవ చోత్తిష్ఠతీతి భాతీహ ॥ ౧౪౯ ॥ అన్యో
త్థానే విధయః కర్మపరా యే నిరర్థకాస్స్యుస్తే । అపి చేహ సుప్తమాత్రో ముచ్యేత తదా హి కర్మణా కిం స్యాత్ ॥౧౫౦॥ అ
న్యోత్థానే యది కిల జీవో దేహాంతరీయ ఉత్తిష్ఠేత్ । తత్రత్యవ్యవహారస్సకలో నిర్లేపమేవ లుప్యేత ॥ ౧౫౧ ॥ అన్యత్ర సు
ప్త ఏవ హ్యన్యత్రోత్తిష్ఠతీతి కల్ప్యేత । నాస్యాం హి కల్పనాయాం కశ్చన లాభో నిరర్థకైవైషా ॥ ౧౫౨ ॥ విధ్వస్తావిద్యస్య
చ ముక్తస్యోత్థానమీశ్వరస్య తథా । దూరాపేతం తస్మాదసంగతైషా హి కల్పనా సకలా ॥ ౧౫౩ ॥ అకృతాగమకృతనా
శావన్యోత్థానే తు దుర్నివారౌ హి । తస్మాద్య ఏవ సుప్తస్స ఏవ చోత్తిష్ఠతీతి యుక్తమిహ ॥ ౧౫౪ ॥ జలరాశౌ నిక్షిప్తో జల
బిందురివైకతాం గతో యోఽసౌ । సతి సంపన్నో జీవో నాహర్త్యుత్థాతుమితి హి యచ్చోక్తం ॥ ౧౫౫ ॥ తత్ర చ దృష్టాంతో
యం జలబిందుర్విషమ ఏష భాతీహ । జలబిందోరుద్ధరణే న హి తత్ర వివేకకారణం కిమపి ॥ ౧౫౬ ॥ తదనుద్ధరణం తస్మాత్తత్ర
చ యుక్తం న చైవమత్రాపి । ఇహ కిల వివేకకారణమస్తి హి కర్మ చ తథైవ చావిద్యా ॥ ౧౫౭ ॥ కించేహ దుర్వివేచనయో
రప్యైరస్మదాదిభిర్జగతి । మిళితక్షీరోదకయోర్హంసేన యథా వివేచనం భవతి ॥ ౧౫౮ ॥ ప్రాణికృతసుకృతకర్మాద్య
పేక్షయైవేశ్వరః కరోతీదం । న హి జీవోఽత్ర పరస్మాద్విభిన్నరూపో య ఏష నిర్దిష్టః ॥ ౧౫౯ ॥ న హి జలబిందురివాయం జల
రాశేస్స హి యథా పృథగ్భూతః । న తథాఽసౌ జీవస్స్యాత్కింతు స బుద్ధ్యాద్యుపాధియోగేన ॥౧౬౦॥ పరమాత్మా సన్నప్య
యముపచర్యత ఏష జీవ ఇతి లోకే । బంధానువృత్తిరేషా యద్యేకోపాధిసంగతా భవతి ॥౧౬౧॥ తదుపాధికజీవస్య వ్యవహా
రస్తావదేవ భవతీహ । స్వాయం తదంతరగతా వ్యవహారోఽయం తదంతరస్యైవ ॥ ౧౬౨ ॥ సోఽయముపాధిస్స్వాపప్రబోధ
యోస్స్థూలసూక్ష్మభావేన । సతతానువృత్త ఏవ హి స ఏవ తస్మాత్ప్రబుధ్యతే నాన్యః ॥ ౧౬౩ ॥ ... ...*

సూ॥౧౦॥ ముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిః పరిశేషాత్ ॥

అస్తి హి ముగ్ధః కశ్చిద్యం మూర్ఛిత ఇతి జనా హి కథయంతి । స
చ ఖలు కిమవస్థస్స్యాదితి చింతాయాం నిరూప్యతేఽసీయం ॥౧౬౪॥ శారీరస్యావస్థా భవంతి తిస్రస్తథా హి జాగరితం । స్వప్న
స్సుషుప్తిరేవం దేహాదపసృప్తిరిహ చతుర్థీ స్యాత్ ॥ ౧౬౫ ॥ ఇహ పంచమీ త్వవస్థా శ్రుతౌ స్మృతౌ వాఽపి న ప్రసిద్ధాస్తి । త
స్మాద్దేహావస్థా భవతి హి తిసృణాం హి కాచిదన్యతమా ॥ ౧౬౬ ॥ ఇత్యాశంకా సకలా నిరస్యతే సపది సూత్రకారేణ । న హి
జాగరితావస్థో ముగ్ధో యోఽసౌ కదాచిదపి భవతి ॥ ౧౬౭ ॥ యస్మాత్స హీంద్రియైరిహ విషయాన్నైవేక్షతే కదాచిదపి । నన్వి
షుకారన్యాయాజ్జాగ్రదవస్థో భవేదసౌ ముగ్ధః ॥ ౧౬౮ ॥ ఇష్వాసక్తమనస్కో యద్వదిషుకారో హి జాగ్రదపి చాయం । నై
వాన్యాన్విషయానిహ సమీక్షతే తద్వదేవ ముగ్ధోఽపి ॥ ౧౬౯ ॥ ముసలాభిఘాతజనితప్రభూతదుఃఖానుభూతివికలమనాః । జా
గ్రదపి చాయమన్యాన్విషయాన్నీక్షత ఇతీహ న హి యుక్తం ॥ ౧౭౦ ॥ వ్యాపృతమనా బ్రవీతి హ్యయమిషుకారస్స్వకృత్యమఖి
లమపి । ఇషుముపలభమానో హ్యహమేతావత్కాలమాసమితి ॥౧౭౧॥ ముగ్ధస్తు లబ్ధసంజ్ఞో బ్రవీతి న మయాఽత్ర చేతితం కిమపి । ఏతావంతం కాలం ప్రక్షిప్తోంధే తమస్యభూవమితి ॥౧౭౨॥ తస్మాన్న హి జాగర్త్యయమపి చ స్వప్నాన్న పశ్యతి హ్యే
షః । నిస్సంజ్ఞత్వాదయమిహ నాపి మృతస్స్యాదిహోష్మసద్భావాత్ ॥ ౧౭౩ ॥ ముగ్ధే జంతౌ హి మృతో న వా మృతోఽయమి
తి సంశయో నాస్తి । ఊష్మాస్తి నాస్తి వేతి స్పృశంతి హృదయం తదత్ర నిర్ణేతుం ॥౧౭౪॥ ప్రాణోఽస్తి నాస్తి వేతి హి నిర్ణేతుం నాసి
కాప్రదేశమపి । ప్రాణం చోష్మాణం వా ప్రతిపద్యంతే యదా హి తత్రైవ ॥౧౭౫॥ నాయం మృత ఇతి మత్వా సంజ్ఞాలాభా

యుతం భిషజ్యంతి। నన్విహ నిస్సంజ్ఞత్వాత్సుషుప్తవదస్తు ముగ్ధ ఇతి చేన్న ॥౧౭౬॥ ముగ్ధో౽యం చిరమపి కిల నోచ్ఛ్వసితి సవేపథుశ్చ దేహో౽స్య। వదనం భయానకం స్యాన్నేత్రే విస్ఫారితే హి భవతో౽స్య ॥౧౭౭॥ సుప్తః ప్రసన్నవదనః పునః పునస్తుల్యకాలముచ్ఛ్వసితి। నేత్రే నిమీలితే కిల న చ దేహో వేపమాన ఇహ దృష్టః ॥౧౭౮॥ సుప్తం హి పాణిపేషణమాత్రేణోత్థాపయంతి న తథేమం। ముద్గరపాతేనాపి చ నిమిత్తభేదశ్చ భవతి చేహ తయోః ॥౧౭౯॥ ముసలాభిఘాతమూలో మోహః స్వాపశ్శ్రమాదిమూలస్స్యాత్ । పరిశేషాదిహ తదిదం ముగ్ధత్వం భవతి చార్ధసంపత్తిః ॥౧౮౦॥ మృత ఇహ నిస్సంజ్ఞో౽యం సంపన్నస్స్యాద్యథా౽ప్యసంపన్నః। ఇతరవిలక్షణభావాత్తస్మాదుక్తే యమర్ధసంపత్తిః ॥౧౮౧॥ నను ముగ్ధతా కథం వా పునరిహ భవతీయమర్ధసంపత్తిః । ఇహ చ సతా సోమ్యేతి శ్రుత్యా సుప్తం ప్రతీత్థముపదిష్టం ॥౧౮౨॥ అస్యచ సతి సంపత్తిస్తేన త్వాద్యఖిలధర్మరాహిత్యం। సుకృతాదికర్మబంధనవియోగమపి యత్సుఖిత్వమసుఖాదేః ॥౧౮౩॥ అననుభవస్సకలో౽యం సుప్తే పురుషే ప్రదర్శితో హి తయా। స చ ఖలు ముగ్ధే తుల్యో హ్యేవముపాధ్యుపశమో హి తుల్యస్స్యాత్ ॥౧౮౪॥ తస్మాత్సుప్తవదేవ హి ముగ్ధే యుక్తా హి కృత్స్నసంపత్తిః। ఇతి చేన్న వయం బ్రూమః సంపత్తిర్బ్రహ్మణా౽స్య భవతీతి ॥౧౮౫॥ కిం త్వేతన్ముగ్ధత్వం సుషుప్తమారణధర్మయోగేన । భవతీత్యేతావత్కిల సూత్రాభిప్రేతమితి తు నిర్ణీతం ॥౧౮౬॥ దర్శితమేవ హి పూర్వం వైలక్షణ్యం హి సుప్తిముగ్ధతయోః । ద్వారమపి భవతి చైతన్ముగ్ధత్వం మృత్యులోకసంక్రమణే ॥౧౮౭॥ తస్మాద్బ్రహ్మవిదో౽త్ర హి వదంతి ముగ్ధత్వమర్ధసంపత్తిం। నైవేహ పంచమీ కిల కాచిదవస్థేతి యచ్చ పూర్వోక్తం ॥౧౮౮॥ నా సౌ దోషో యస్మాత్కాదాచిత్కీ భవేదవస్థేయం। తేన శ్రుతౌ స్మృతౌ వా ముగ్ధావస్థా న హి ప్రసిద్ధా౽స్తి ॥౧౮౯॥ యది ముగ్ధతా ప్రసిద్ధా కథం విచార ఇతి నేహ శంకా స్యాత్ । యస్మాదేషావస్థా లోకాయుర్వేదయోః ప్రసిద్ధైవ ॥౧౯౦॥ అత్ర చ సుషుప్తిమృత్యోర్ధర్మాణామర్ధధర్మసంపత్త్యా। ఇహ ముగ్ధతా హి లోకేన గణ్యతే పంచమీతి కేనాపి ॥౧౯౧॥ సర్వావస్థాభిరసావలిప్తవత్త్వమర్థ ఇత్యేవం। సమ్యగ్విచార్య సంప్రతి నిరూపయతి తత్పదార్థమీశానం॥

—— సూ॥౧౧॥ న స్థానతో౽పి పరస్యోభయలింగం సర్వత్ర హి॥ ——

అత్ర త్వమర్థజిజ్ఞాసోపరమానంతరం హి తస్యైవ। అవసరసంగత్యా హి స్వరూపభూతం విచార్యతే బ్రహ్మ॥౧౯౩॥ సంత్యత్రో౽భయలింగాః శ్రుతయో బ్రహ్మస్వరూపబోధపరాః । అత్ర కిల సర్వకర్మేత్యాద్యాస్సవిశేషగోచరాశ్శ్రుతయః ॥౧౯౪॥ అస్థూలమేవమాద్యాః శ్రుతయః కిల నిర్విశేషబోధపరాః। శ్రుతిషు సతీష్వేతాసు బ్రహ్మోభయలింగమేవ కిం వా స్యాత్ ॥౧౯౫॥ అన్యతరలింగమథవా యదాపి చాన్యతరలింగమేతత్స్యాత్ । సవిశేషలింగమేతత్కిం వా తన్నిర్విశేషమేవేతి ॥౧౯౬॥ సందేహే సతి తత్ర బ్రహ్మోభయలింగమితి తు యుక్తం స్యాత్ । పూర్వత్ర సుప్తిమరణోభయరూపం వర్ణితం హి ముగ్ధత్వం॥౧౯౭॥ తద్వచ్ఛ్రుత్యనుసారాద్బ్రహ్మాత్ర ధ్యేయముభయరూపం స్యాత్ । ఇతి దృష్టాంతాలంబాద్బ్రహ్మణ్యుభయాత్మకత్వశంకాయాం॥౧౯౮॥ తామేతామాశంకాం నిరసితుమేతత్ప్రవర్తితం సూత్రం । అతో౽భయలింగత్వం స్వత ఏవ పరస్య నోపపన్నం స్యాత్ ॥౧౯౯॥ వస్త్వేకమేవ లోకే భవతి హి రూపాదిగుణగణోపేతం । తద్విపరీతం చేతి హ్యవధారయితుం కథం హి శక్యేత॥౨౦౦॥ నోపాధియోగతో౽ప్యాదృశస్య చాన్యాదృశస్స్వభావస్స్యాత్ । న స్వచ్ఛస్స్ఫటికో౽సావస్వచ్ఛో౽లక్తకాదియోగేన॥౨౦౧॥ తత్రాస్వచ్ఛత్వవ్యపదేశో౽యం భ్రాంతిమూలకో దృష్టః। యే చోపాధయ ఇహ తే భవంత్యవిద్యాసముత్థితా ఏవ॥౨౦౨॥ తన్మూలకం హి తదిదం భ్రాంత్యాయత్తం న వస్తువృత్తమతః । అన్యతరాశ్రయణే౽పి ప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ నిర్విశేషమిహ ॥౨౦౩॥ బ్రహ్మప్రతిపత్తిపరేష్వశబ్దమస్పర్శమేవమాద్యేషు । యస్మాదపాస్తసర్వోపాధివిశేషం ప్రపంచితం బ్రహ్మ॥

—— సూ ॥౧౨॥ న భేదాదితి చేన్న ప్రత్యేకమతద్వచనాత్॥ ——

యన్నిర్విశేషమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపాద్యమితి తు పూర్వోక్తం । తన్నోపపద్యతే౽త్ర బ్రహ్మాకారాస్తు భిన్నభిన్నా హి ॥౨౦౫॥ ఉపదిశ్యంతే తే హి ప్రతివిద్యం సకలనిగమవాక్యేషు । బ్రహ్మ చతుష్పాదిత్యపి షోడశకలమితి చ వర్ణితం బ్రహ్మ ॥౨౦౬॥ తద్వచ్చ వామనీత్వాదిలక్షణం బ్రహ్మ సకలభువనతను । వైశ్వానరశబ్దితమపి కథయంతి బ్రహ్మ సర్వవేదాంతాః ॥౨౦౭॥ తస్మాత్సవిశేషత్వం పరాత్మనో౽వశ్యమభ్యుపేయమిహ । నో చేన్నిర్విషయం స్యాత్సకలమిదం భేదశాస్త్రమితి చేన్న ॥౨౦౮॥ యస్మాదభేద

మేవ ప్రత్యేకం బ్రహ్మణశ్శ్రుతిర్బ్రూతే । యశ్చాయమేవమాద్యా శ్రుతిరస్యాభేదమేవముపదిశతి ॥ ౨౦౯ ॥ తేజోమయో ఽమృతమయః పురుషో యోఽస్యాం భవేత్పృథివ్యాం సః । యశ్చాధ్యాత్మం పురుషశ్శారీరస్సోఽపి తాదృశో గదితః ॥ ౨౧౦ ॥ తావేవం విధరూపౌ నిర్దిశ్యాభేదమేవ యో బ్రూతే । అయమేవ స యోఽయమితి శ్రుతిరధ్యాత్మాదిభేదమపవార్య ॥ ౨౧౧ ॥ ... ※

——॥సూ॥౧౩॥ అపి చైవమేకే ॥—— అపి చేహ భేదదర్శననిందాపూర్వకమభేదదృష్టిమిమామ్ । ఏకే హి శాఖినః కిల మనసైవేత్యాదినా పఠంతీహ ॥ ౨౧౨ ॥ అస్యేపి భోక్తృభోగ్యప్రేరితృరూపస్య సకలజగతోఽపి । బ్రహ్మైకాత్మతాం వదంతి హి భోక్తా భోగ్యమితి వాక్యనిచయేన ॥ ౨౧౩ ॥ సవిశేషనిర్విశేషబ్రహ్మపరాసు చ సతీష్వపి శ్రుతిషు । నను నిర్విశేషమేవ బ్రహ్మ కథం స్యాదితీహ నాశంక్యమ్ ॥ ౨౧౪ ॥ అత్రాహి తత్పరతత్పరవిప్రతిషేధే హి తత్పరం బలవత్ । ఏతన్న్యాయాశ్రయణాన్నాసౌ దోష ఇతి పఠతి సూత్రమిదమ్ ॥ ౨౧౫ ॥ ——॥సూ॥౧౪॥ అరూపవదేవ హి తత్ప్రధానత్వాత్ ॥—— రూపాదిరహితమేవ బ్రహ్మ పరం స్యాత్తతో న విపరీతమ్ । శ్రుతివచనాని చ సర్వాణ్యపి దృశ్యంతే హి తత్ప్రధానాని ॥ ౨౧౬ ॥ అస్థూలమేవమాద్యం హ్యశబ్దమస్పర్శమేవమాద్యపి చ । ఆకాశో హ వై నామేత్యాదికమపి కిల దివ్యో హ్యమూర్త ఇత్యాద్యమ్ ॥ ౨౧౭ ॥ యచ్చాన్యదపి తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమితి నిగమవాక్యం స్యాత్ । పరతత్త్వబోధకాని హ్యేతాని భవంతి తత్ప్రధానాని ॥ ౨౧౮ ॥ తస్మాచ్చ నిర్విశేషం శ్రుతివచనేషు హి యథా శ్రుతం గ్రాహ్యమ్ । ఆకారవత్పరాణి శ్రుతివచనాని తు న తత్ప్రధానాని ॥ ౨౧౯ ॥ కిం త్వేతాని భవంతి హి సవిశేషోపాసనాప్రధానాని । అసతి విరోధే తేషామాశ్రయితవ్యం యథా శ్రుతం భవతి ॥ ౨౨౦ ॥ సతి చ విరోధే కల్పితవిశేషసాలంబనాని తాని స్యుః । న హి నిర్విశేషవాక్యస్యైవం కుత్రాపి సావకాశాని ॥ ౨౨౧ ॥ తస్మాద్భవంతి తాని హి పరాత్మతత్త్వప్రధానవాక్యాని । ఇమమర్థమేవ సకలం బోధయితుం సూత్రమేతదిహ పఠతి ॥ ౨౨౨ ॥ ... ...※

——॥సూ॥౧౫॥ ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్ ॥—— లోకే యథా ప్రకాశస్సౌరశ్చాంద్రో నభస్థలవ్యాపీ । ఋజువక్రభావకలితే హ్యంగుల్యాదావుపాధిసంబంధాత్ ॥ ౨౨౩ ॥ తద్భావం ప్రాప్త ఇవ ప్రతిపన్నో న ప్రపద్యతే హి తథా । తత్తదుపాధివశేనాయాతీవ హి తత్తదాకృతిం బ్రహ్మ ॥ ౨౨౪ ॥ ఏవముపాస్త్యంగతయా సాకారబ్రహ్మవిషయవాక్యానామ్ । న చ వైయర్థ్యాశంకా భవతి హి నైవేహ వేదవాక్యానామ్ ॥ ౨౨౫ ॥ కస్యచిదనర్థకత్వం కస్యచిదిహ సార్థకత్వమితి యుక్తం । సర్వస్య వేదరాశేః ప్రమాణభావే యతో హి న విశేషః ॥ ౨౨౬ ॥ నోపాధియోగతోఽపి బ్రహ్మోభయలింగమితి తు యచ్చోక్తమ్ । ఇహ తద్విరుద్ధముక్తం భవతీత్యేవం న శంకనీయమిహ ॥ ౨౨౭ ॥ యచ్చోపాధ్యాయత్తం తదిదం నైవేహ వస్తుధర్మస్స్యాత్ । అవిద్యకా హ్యుపాధయ ఇత్యేతత్సకలమేవ పూర్వోక్తమ్ ॥ ——॥సూ॥౧౬॥ ఆహ చ తన్మాత్రమ్ ॥—— స యథా సైంధవఘన ఇత్యేషా శ్రుతిరేవమత్ర దర్శయతి । బ్రహ్మ ప్రజ్ఞానఘనం రూపాంతరరహితమేకమవిశేషమ్ ॥ ౨౨౯ ॥ యద్వత్సైంధవఘన ఇహ బహిరంతశ్చైకలవణరస ఏవ । చైతన్యమాత్రమేవ బ్రహ్మ నిరంతరమిదం తథైవేతి ॥ ౨౩౦ ॥...※

——॥సూ॥౧౭॥ దర్శయతి చాథో అపి స్మర్యతే ॥—— దర్శయతి శ్రుతిరేషా హ్యథాత ఆదేశ ఏవమాద్యా హి । ఇతరప్రతిషేధేన బ్రహ్మణ ఏతస్య నిర్విశేషత్వమ్ ॥ ౨౩౧ ॥ శ్రుతిరన్యదేవ తద్విదితాదిత్యాద్యాపి దర్శయత్యేవమ్ । అన్యా హ్యత్రయతో వాచ ఇతి శ్రుతిరపి తథైవ దర్శయతి ॥ ౨౩౨ ॥ బాష్కలినా బాహ్వః పృష్టస్సన్నేతమవచనేనైవ । బ్రహ్మ ప్రోవాచేతి శ్రూయత ఇహ నిగమవాక్య ఏవ కిల ॥ ౨౩౩ ॥ తత్ర స హోవాచాధీహీతి ప్రథమం స ఏష పృష్టస్సన్ । నోవాచ కించిదయమితి తేన ప్రశ్నద్వయే కృతే పశ్చాత్ ॥ ౨౩౪ ॥ త్వం తు న జానాస్యేవం భవతి హ్యుపశాంత ఏష ఆత్మేతి । ఆత్మా పాస్తద్వైతో హ్యవచనమత ఉత్తరం భవేత్తస్య ॥ ౨౩౫ ॥ సౌత్రశ్చాథోశబ్దస్తథార్థకో నాన్యమర్థమాచష్టే । గీతాదిస్మృతివచనైర్బ్రహ్మ పరం నిర్విశేషముపదిష్టమ్ ॥ ౨౩౬ ॥ ఏతచ్చానాదిమదితి వాక్యేషు స్పష్టమేవమన్యత్ర । నారాయణోపదిష్టే మాయా హ్యేషా మయేతి వాక్యే హి ॥ ——॥సూ॥౧౮॥ అత ఏవ చోపమా సూర్యకాదివత్ ॥—— యత ఏవాత్మాసోఽయం చైతన్యైకస్వరూప ఏవ స్యాత్ । వాఙ్మనసాతీతస్స్యాదితరప్రతిషేధసముపదేశ్యశ్చ ॥ ౨౩౭ ॥ తస్యోపాధినిమిత్తా మపారమార్థికవిశేషవత్తాం హి । ఆలంబ్య మోక్షశాస్త్రే హ్యుపమా జలసూర్యకాదిభిః కథితా ॥ ౨౩౮ ॥ దర్శయతి శ్రుతిరేషా యథా హ్యయం జ్యో

తిరేవమాద్యాహి । సూర్యోఽపి యథానుగచ్ఛన్నపో హి భిన్నా ఉపాధియోగేన ॥౨౪౦॥ భిన్నస్తథాయమాత్మా క్షేత్రేషూపాధితో హి భిన్న ఇతి । శ్రుతిరేక ఏవ హీతి చ భూతేభూతే వ్యవస్థితో హ్యాత్మా ॥౨౪౧॥ బహుధైకధా చ దృశ్యత ఏకో జలచంద్రవదితి వర్ణయతి । సూర్యక ఇతి క ప్రత్యయ ఇహ సూత్రే ద్యోతనార్థకో భవతి ॥౨౪౨॥ — ౧౯॥ అంబువదగ్రహణాత్తు న తథాత్వమ్ — నను జలసూర్యాద్యుపమానం చాత్మనః కథమపీహ సంభవతి । సూర్యాదిభ్యో భవతి హి జలమేతద్విప్రకృష్టదేశస్థమ్ ॥౨౪౩॥ రూపవతః సూర్యస్య ప్రతిబింబస్తత్ర యుక్త ఏవ స్యాత్ । అత్ర చ మాయాబుద్ధ్యాద్యుపాధయో నైవ దూరదేశస్థాః ॥౨౪౪॥ బ్రహ్మాత్వరూపమేవ హి సర్వాత్మకమపి చ సర్వదేశగతమ్ । తస్మాద్దృష్టాంతోఽసావయుక్త ఇత్యస్య చోత్తరం పఠతి॥ — సూ ॥౨౦॥ వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమంతర్భావాదుభయసామంజస్యాదేవమ్ — దృష్టాంతోఽసౌ యుక్తో వివక్షితాంశో యతోఽత్ర సంభవతి । దార్ష్టాంతికస్య లోకే దృష్టాంతేన చ న సర్వసామ్యం స్యాత్ ॥౨౪౬॥ నైతత్స్వమనీషికయా దృష్టాంతప్రణయనం కృతం కింతు । శాస్త్రోపదర్శితస్య హి ఫలమాత్రమిహోపదిశ్యతే తస్య ॥౨౪౭॥ తదిదం ప్రయోజనం స్యాద్యదాత్మనో నిర్విశేషతారూపమ్ । అత్ర చ వివక్షితం యత్స్వరూపం తదిదమీదృశం భవతి ॥౨౪౮॥ జలగతమిహ సూర్యాదిప్రతిబింబం యచ్చ దృశ్యతే తదిదమ్ । వర్ధత ఇహ జలవృద్ధౌ తద్ధ్రాసే హ్రసతి కించ జలచలనే ॥౨౪౯॥ చలతి చ జలభేదే కిల భిద్యత ఇతి చైతదేవమిహ భవతి । జలధర్మానువిధాయి హి న తథాత్వం భవతి చాస్య సూర్యస్య ॥౨౫౦॥ ఏవం బ్రహ్మావికృతం పరమార్థత ఏకరూపమపి సదిహ । దేహాద్యుపాధియోగాద్భజత ఇవోపాధిధర్మవృద్ధ్యాదీన్ ॥౨౫౧॥ దార్ష్టాంతికదృష్టాంతోభయయోరేవం యథోక్తధర్మేణ । సారూప్యాద్దృష్టాంతస్సమంజసోఽయం తథా చ న విరోధః ॥ — సూ॥౨౧॥ దర్శనాచ్చ॥ — అత్ర పురశ్చక్ర ఇతి శ్రుతిః పరస్య ప్రవేశమభిధత్తే। ద్విపదశరీరాణి తథా చతుష్పదాని చ వపూంషి సృష్ట్వాత్మా ॥౨౫౩॥ పూర్వం హి చతురాదేః పక్షిత్వేనావిశత్స తానీతి । శ్రుతిరన్యాఽనేనేతి ప్రవేశమత్ర చ పరం ప్రదర్శయతి ॥౨౫౪॥ తస్మాద్యుక్తస్సోఽయం యోఽసౌ జలసూర్యకాదిదృష్టాంతః । బ్రహ్మ న చోభయలింగం నాపి చ సవిశేషలింగమితి సిద్ధమ్ ॥౨౫౫॥ ఇహ కల్పయంతి కేచిద్ద్వే అధికరణే హి తత్ర చ ప్రథమమ్ । కిం వా ప్రాప్తవిశేషం సవిశేషం బ్రహ్మ కిం భవేదితి హి ॥౨౫౬॥ పూర్వస్మాదధికరణాత్ప్రత్యస్తమితప్రపంచతా సిద్ధా । కిం సల్లక్షణమేతద్బ్రహ్మ భవేద్బోధలక్షణం వేతి ॥౨౫౭॥ అథవా తదుభయలక్షణమితి శంకాయాం ద్వితీయమధికరణమ్ । ఇహ సర్వథాప్యనర్థకమధికరణాంతరమిదం హ్యనారబ్ధమ్ ॥౨౫౮॥ యద్యధికరణమిదం స్యాదనేకలింగత్వనిరసనార్థం హి । తత్కిల పూర్వేణైవ హి న స్థానత ఇత్యనేన పరిభూతమ్ ॥౨౫౯॥ ఉత్తరమధికరణమిదం ప్రకాశవచ్చేతి విఫలమేవ స్యాత్ । సల్లక్షణమేవేదం న బోధలక్షణమిదం భవేద్బ్రహ్మ ॥౨౬౦॥ ఇతి శంకితుం న శక్యం విజ్ఞానఘనశ్రుతేర్విరోధేన । అపగతచైతన్యం తద్బ్రహ్మ కథం వాపి చేతనస్యాస్య ॥౨౬౧॥ జీవస్య శ్రుతివచనైస్తదాత్మభావేన చోపదిశ్యేత । నాప్యత్ర బోధలక్షణమేవ న సల్లక్షణం తదేతదితి ॥౨౬౨॥ వక్తుం శక్యమిహ స్యాదస్తీత్యాదిశ్రుతేర్విరోధేన । తదుభయలక్షణమేవ బ్రహ్మేత్యపి నేహ శంకితుం శక్యమ్ ॥౨౬౩॥ తస్యైకలింగతాయాః పూర్వోక్తాయా విరోధ ఏవ స్యాత్ । సత్తావ్యావృత్తే న చ బోధే న తథైవ సత్తయోపేతమ్ ॥౨౬౪॥ తత్ప్రతిజానానస్య హి పూర్వప్రతిషిద్ధసప్రపంచత్వమ్ । పునరపి తస్య స్యాదిత్యసమంజసమేవ తదిదమఖిలం స్యాత్ ॥౨౬౫॥ న శ్రుతివచనశతేనాప్యేకస్యానేకరూపతా భవతి । యది బోధ ఏవ సత్తా బోధస్సత్తైవ న హి తయోర్భేదః ॥౨౬౬॥ భవతు తదా సల్లక్షణమిత్యాదివికల్పనా నిరాలంబాః । నిర్ణీతాన్యస్మాభిస్సూత్రాణ్యేకాధికరణభావేన ॥౨౬౭॥ అపి చాన్యోన్యం శ్రుతిషు హి విప్రతిపన్నాసు నిర్విశేషేఽస్మిన్ । బ్రహ్మణి తత్ర గృహీతే గతిరితరాసామవశ్యమిహ వాచ్యా ॥౨౬౮॥ తత్పరతయార్థవంతి ప్రకాశవచ్చైవమాదిమాత్రాణి । ఇహ కేచిదేవమాహుస్సాకారపరా భవంతి యాః శ్రుతయః ॥౨౬౯॥ ప్రవిలయముఖేన తా అపి భవంత్యనాకారతత్పరా ఇతి హి । తదపి చ న సమీచీనం యాః పరవిద్యాప్రపంచతాః శ్రుతయః ॥౨౭౦॥ యుక్తా హ్యస్యేత్యాద్యాః ప్రవిలయఫలకా భవంతి తా ఏవ । యస్మాత్తదేశ ఇత్యయముపసంహారోఽత్ర నిర్విశేషపరః ॥౨౭౧॥ యే చ శ్రుతేః ప్రపంచా ఉపాసనాప్రక్రియాసు దృశ్యంతే । ఛాందోగ్యే హి మనోమయ ఇత్యాద్యాస్తే

కథంప్రవిలయార్థాః ॥ ౨౬౨ ॥ సక్రతుమిత్యేతేనహ్యుపాసనాతత్పరేణవిధినైవ । యతఏషాంసంబంధేశ్రుత్యైవ
యథోక్తగుణకదంబస్య ॥౨౬౩॥ తదుపాసనార్థకత్వేప్రతీయమానేనలక్షణావృత్త్యా । తస్యాపిచప్రపంచప్రవిలయ
పరతాకథంహియుక్తాస్యాత్ ॥౨౬౪॥ యచ్చోపదిష్టమేతద్విసిగమకారణమరూపవదితీహ । తచ్చేదమనవకాశంసర్వస్య
ప్రవిలయార్థకత్వేస్యాత్ ॥౨౬౫॥ ఫలమప్యుపాసనానాంభిన్నంభిన్నంప్రతీయతేశాస్త్రే । దురితక్షయఃక్వచిత్స్యాత్
క్వచిదైశ్వర్యంక్వచిత్క్రమాన్ముక్తిః ॥ ౨౬౬ ॥ తస్మాత్పృథగర్థకతాజ్ఞేయోపాస్యప్రధానవాక్యానాం । నస్వైక
వాక్యతాకిలయుక్తైవచాంగప్రధానవాక్యానాం ॥౨౬౭॥ భవతినియోగస్యైక్యాత్పరమపూర్వస్యతద్వదేవేహ । ప్రవిల
యవిషయకఏకోనియోగఆత్మావబోధకామస్య ॥౨౬౮॥ అవిలాపితేప్రపంచేకథమపినబ్రహ్మతత్త్వబోధస్స్యాత్ । యో
గోనుష్ఠాతవ్యోభవతియథాస్వర్గలోకకామస్య॥౨౬౯॥ ఏవంప్రపంచవిలయోవిమోక్షకామస్యభవతిసంపాద్యః । తమ
సియథాఘటతత్త్వంబుభుత్సునాదౌవిలాప్యతేహితమః ॥ ౨౮౦ ॥ ఏవంప్రపంచవిలయః కర్తవ్యోబ్రహ్మతత్త్వవివిదిషుణా ।
అతోదంప్రష్టవ్యంప్రపంచవిలయోహికింవిధోయమితి ॥౨౮౧॥ యదిపావకసంపర్కాద్ఘృతకాఠిన్యస్యవిద్యమానస్య ।
ప్రవిలయఇవచేదయమపివిలయస్తస్యైవవిద్యమానస్య ॥౧౮౨॥ వ్యర్థస్తదోపదేశస్సఖలునశక్యోహిపురుషమాత్రేణ ।
యదిముక్తేనైకేనప్రపంచవిలయఃకృతస్తదేదానీం ॥ ౨౮౩॥ ప్రత్యక్షదృష్టమేతజ్జగత్పృథివ్యాదిశూన్యమేవస్యాత్ । యది
చావిద్యాధ్వస్తస్సకలోయంవిద్యయావిలాప్యఇతి ॥ ౨౮౪ ॥ తతఏతదేవలబ్ధంతత్సత్యజ్ఞానలక్షణంబ్రహ్మ । ఆవిద్యకప్ర
పంచప్రత్యాఖ్యానేనవేదితవ్యమితి ॥ ౨౮౫ ॥ ఆవేదితేహితస్మిన్విద్యాస్వయమేవజాయతేతస్య । ప్రవిలీయతేతయాచా
విద్యాధ్వస్తోహిసకలఏవాయం ॥౨౮౬॥ స్వప్నప్రపంచఇవకిలనవైపరీక్ష్యేహిజాయతేవిద్యా । రజ్జుప్రదర్శనేనైవచభ
వతిహితత్స్వరూపవిజ్ఞానం ॥౨౮౭॥ తేనావిద్యారోపితసర్పాదిప్రవిలయశ్చభవతియథా । భవతితథైవేహాపి బ్రహ్మణ్యా
వేదితేస్వయంవిద్యా ॥౨౮౮॥ నాపినియోగశతేనచవిద్యానావేదితేభవేత్తస్మిన్ । అపిచప్రపంచపక్షే జీవః కిం బ్రహ్మ
పక్షఏవస్యాత్ ॥ ౨౮౯ ॥ ప్రథమేహినిష్ప్రపంచబ్రహ్మప్రతిపాదనేనజీవేపి । ప్రవిలాపితేజగద్వత్కస్యనియోగః కు
తోస్యమోక్షోవా ॥ ౨౯౦ ॥ జీవోద్వితీయపక్షేహ్యనియోజ్యబ్రహ్మరూపఏవస్యాత్ । జీవత్వంచావిద్యాకల్పితమేవేతి
బోధితేతస్మిన్ ॥ ౨౯౧ ॥ ఇహచనియోజ్యాభావాన్నియోగనిష్ఠానకస్యచిద్భవతి । ద్రష్టవ్యాద్యాశ్శబ్దాస్తత్త్వాభిముఖీ
కృతిప్రధానాస్స్యుః ॥ ౨౯౨ ॥ యదిచామ్నాయస్సకలఃపర్యవసన్నోనియోగనిష్ఠతయా । జీవస్యయదినియోజ్యబ్రహ్మా
త్మత్వంతదప్రమాణంస్యాత్ ॥ ౨౯౩ ॥ కృత్స్నస్యామ్నాయస్యహినియోగపరతాయదోపవర్ణ్యేత । శ్రుతహానిరశ్రు
తార్థప్రకల్పనాచాత్ర దుర్నివారైవ ॥ ౨౯౪ ॥ మోక్షస్యానిత్యత్వంహ్యదృష్టఫలతాపికర్మఫలవత్స్యాత్ । తస్మాద్బ్ర
హ్మపరాణిహ్యవగతినిష్ఠానిసకలవాక్యాని ॥ ౨౯౫ ॥ తస్మాచ్చైకనియోగప్రతీతితశ్చైకవాక్యతేత్యేతత్ । అనుచితమే
తత్సకలంయదిచాభ్యుపగమ్యతేనియోగోయం ॥ ౨౯౬ ॥ బ్రహ్మపరేష్వపివాక్యేష్వసిద్ధమేవహితదాతదేకత్వం । సవిశే
షనిర్విశేషప్రతిపాదనతత్పరేషుతేషుస్యాత్ ॥౨౯౭॥ శబ్దాంతరైఃప్రమాణైర్నియోగభేదేవగమ్యమానేపి । సర్వత్రాపి
హ్యేకోనియోగఇతినైవశక్యమాశ్రయితుం ॥ ౨౯౮ ॥ దర్శప్రయాజవాక్యేష్వధికారాభేదతస్తదేకత్వం । సాంగేప్ర
ధానయాగేహ్యేకస్యస్వర్గలోకకామస్య ॥౨౯౯॥ అధికారాత్పరమాపూర్వైర్వాక్యాత్తత్రైకవాక్యతాయుక్తా । నత్వ
త్రసగుణనిర్గుణవాక్యేష్వేకత్వసాధకోంశోస్తి ॥౩౦౦॥ భారూపత్వాదిగుణానహిప్రవిలయోపకారిణోదృష్టాః । నా
పిప్రపంచవిలయోభారూపత్వాదిసహచరోదృష్టః ॥౩౦౧॥ యస్మాత్పరస్పరంతేదృశ్యంతే కిలవిరుద్ధరూపతయా । ముక్త్య
భ్యుదయార్థినఇహభవంతివిద్యాధికారిణోభిన్నాః ॥ ౩౦౨ ॥ నైవాంగాంగిత్వంవా మిథోవిరుద్ధార్థవిద్యయోర్భవ
తి । కృత్స్నప్రపంచవిలయస్తదేకదేశాద్యపేక్షణంచాపి ॥ నహ్యేకస్మిన్ధర్మిణి తచ్చ సమావేశయితుమశక్యంహి । సా
కృతివాక్యానామిహనభవత్యాకారవిలయనద్వారా ॥ ౩౦౪ ॥ నిర్గుణవాక్యైకత్వంతస్మాదస్మత్ప్రపంచితంయుక్తం ॥

సూ॥౨౨॥ ప్రకృతైతావత్త్వంహిప్రతిషేధతితతోబ్రవీతిచభూయః ॥ తదిదంబ్రహ్మశ్రుతిభిర్నిర్దిష్టం

నిర్విశేషచిన్మాత్రం ॥ ౩౦౫ ॥ సకలప్రతిషేధావధిస్సద్రూపం తదితి వర్ణ్యతే సపది । మూర్తమమూర్తం చేతి ద్వేరూపే
బ్రహ్మణో వినిర్దిశ్య ॥ ౩౦౬ ॥ పంచమహాభూతాని ద్వైరాశ్యేన చ విభజ్య తత ఊర్ధ్వం । తస్యామూర్తరసస్య హి పురు
షస్య చ యాని సకలరూపాణి ॥ ౩౦౭ ॥ తాని మహారజనాదీన్యప్యేతస్యైవ వర్ణయిత్వాంతే । వాక్యం తదత్ర పఠితం హ్యా
థాత ఆదేశ ఏవమాదికిల ॥ ౩౦౮ ॥ తత్ర చ వాక్యే నేతి నేత్యేతద్వాక్యం ద్వివారముపదిష్టం । న హ్యేతస్మాదిత్యపి వాక్యం తతోఽ
పలభ్యతే కించ ॥ ౩౦౯ ॥ నేత్యన్యత్పరమస్తీత్యేవం వాక్యాని తత్ర దృశ్యంతే । అత్ర ప్రతిషేధ్యం కిల విశేషతో నోపలభ్యతే
కిమపి ॥ ౩౧౦ ॥ అత్ర చ నఞ్ శబ్దోఽసౌ ఇతి శబ్దపరస్స చాయమితి శబ్దః । సన్నిహితకృత్స్నవస్తుప్రదర్శనార్థః ప్రతీయతే లోకే ॥
౩౧౧ ॥ ప్రకరణసామర్థ్యాదిహ రూపద్వయమత్ర భవతి సన్నిహితం । తస్యైవ సప్రపంచబ్రహ్మణ ఏతద్ద్వయం యదుప
దిష్టం ॥ ౩౧౨ ॥ తత్ర చ సందేహః కిం ప్రతిషేధతి రూపరూపవద్యుగళం । కిం వా రూపం యదిదం కిం వాప్యేతచ్చ రూపవద్బ్ర
హ్మ ॥ ౩౧౩ ॥ తత్ర చ రూపం రూపవదుభయం ప్రతిషిధ్యతీతి యుక్తం స్యాత్ । నఞ్ శబ్దద్వయయోగాదథ వా బ్రహ్మైవ రూ
పవద్యదిదం ॥ ౩౧౪ ॥ తద్వాఙ్మనసాతీతం కించాసంభావ్యమానసద్భావం । తేన ప్రతిషేధార్హం ప్రతిషేధావధిర్న
హి ప్రపంచోఽసౌ ॥ ౩౧౫ ॥ ప్రత్యక్షగోచరత్వాదధ్యాసస్త్వాదరార్థ ఇహ భవతి । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః ప్రతిషేధో నోభ
యస్య భవతీహ ॥ ౩౧౬ ॥ ప్రతిషేధస్స కిలోఽయం కించిత్పరమార్థతత్త్వమాలంబ్య । యశ్చాపరమార్థస్స హ్యేష ఖలు ప్రతిషిధ్యతే
న సర్వమపి ॥ ౩౧౭ ॥ సర్వస్య ప్రతిషేధే భవేదసౌ శూన్యవాద ఏవ తదా । రజ్జ్వాదౌ సర్పాద్యాః ప్రతిషిధ్యంతే వశిష్య
మాణేఽస్మిన్ ॥ ౩౧౮ ॥ కృత్స్నప్రతిషేధే కిల కోఽన్యస్తత్రావశిష్యతే భావః । అన్యస్యానవశేషే కృత్స్నస్యైవాస్య శూన్య
తాప్రాప్త్యా ॥ ౩౧౯ ॥ ప్రతిషేద్ధురప్యభావే ప్రతిషేధః కథమిహోపపద్యేత । బ్రహ్మప్రతిషేధో వా కథమపి నైవేహ శ
క్యతే వక్తుం ॥ ౩౨౦ ॥ యేనోపక్రమవాక్యే బ్రహ్మప్రతిపాదనం ప్రతిజ్ఞాతం । కించాసన్నేవేతి శ్రుతిరసదాత్మత్వమస్య నిం
దతి చ ॥ ౩౨౧ ॥ అస్తీత్యేవేత్యపరా శ్రుతిరస్తిత్వేన వక్తి తద్బ్రహ్మ । శ్రుతివచసాం వ్యాకోపో బ్రహ్మాసత్త్వేపి దుర్నివారః
స్యాత్ ॥ ౩౨౨ ॥ వాఙ్మనసాతీతత్వం యచ్చోక్తం బ్రహ్మణస్తదేతదపి । నాభావాభిప్రాయం కింతు ప్రతిపాదనప్రకారో
యం ॥ ౩౨౩ ॥ తద్వాఙ్మనసాతీతం సర్వేషాం ప్రత్యగాత్మభూతమపి । నిత్యం శుద్ధం బుద్ధం బ్రహ్మైతన్నిత్యముక్తరూపమితి ॥
౩౨౪ ॥ ప్రతిపాదయంతి సర్వే వేదాంతాః కథమభావశంకాస్య । తస్మాద్బ్రహ్మణ ఏతత్ప్రతిషేధతి రూపమేవ న బ్రహ్మ ॥ ౩౨౫ ॥
ప్రతిషేధావధిభూతం యత ఏతద్బ్రహ్మ పరిశినష్టి తతః । ప్రకృతం యచ్చైతావన్మూర్తామూర్తైకలక్షణం రూపం ॥ ౩౨౬ ॥
తచ్చ ప్రతిషేధతి కిల నఞ్ శబ్దోఽయం న రూపవద్బ్రహ్మ । రూపం తదిదం ప్రకృతం పూర్వగ్రంథే ప్రపంచితం చైతత్ ॥ ౩౨౭ ॥ అధి
దైవతమధ్యాత్మం తదధీనం వాసనామయం త్వపరం । రూపమమూర్తరసాత్మకమపి లింగాత్మవ్యపాశ్రయం యచ్చ ॥ ౩౨౮ ॥
వర్ణితమత్ర మహారజనాద్యుపమాభిర్యథేతి వాక్యేన । తచ్చోపనీయతే ఖల్వితి శబ్దేనేహ నఞ్ శ్రుతీత్యేవం ॥ ౩౨౯ ॥ అవ
గమ్యతే యతోఽత్ర హి రూపవిశేషణతయైవ తద్బ్రహ్మ । షష్ఠ్యా కిల నిర్దిష్టం రూపే తే తు ప్రధానభావేన ॥ ౩౩౦ ॥ రూపవతో జి
జ్ఞాసాయామేవైతత్ప్రదర్శితం వాక్యం । కల్పితరూపప్రత్యాఖ్యానేన బ్రహ్మణస్స్వరూపమిహ ॥ ౩౩౧ ॥ నిర్ణీయతే తదా
స్పదమఖిలం నేతీహ నిషిధ్యతే తస్మాత్ । వాచారంభణ శబ్దాదిభ్యః కార్యస్య చానృతత్వేన ॥ ౩౩౨ ॥ యుక్తః ప్రతిషే
ధోఽయం న బ్రహ్మణ ఇహ భవేదసౌ యుక్తః । తస్య కథం వా స భవేద్బ్రహ్మ యతస్సర్వకల్పనామూలం ॥ ౩౩౩ ॥ స్వయమే
వ శాస్త్రమేతద్రూపద్వయమస్య దర్శయిత్వాదౌ । ప్రతిషేధతీహ కథమితి నైషాశంకాత్ర భవతి యుక్తతమా ॥ ౩౩౪ ॥ రూ
పద్వయమిహ శాస్త్రం ప్రతిపాద్యత్వేన నైవ నిర్దిశతి । రూపద్వయం ప్రసిద్ధం బ్రహ్మణి కల్పితమిదం పరామృశతి ॥ ౩౩౫ ॥ ప్రతి
షేధ్యత్వాయ తథా శుద్ధబ్రహ్మస్వరూపబోధాయ । ద్వావేతౌ ప్రతిషేధౌ మూర్తామూర్తే నిషేధతః క్రమతః ॥ ౩౩౬ ॥ ఏకో హి
భూతరాశిం ప్రతిషేధతి వాసనాత్మకం త్వపరః । అథ వాపి నేతి నేతీత్యేషా వీప్సా హి కిమపి నేతీతి ॥ ౩౩౭ ॥ పరిగణితప్రతిషే
ధే కిం వైతద్బ్రహ్మ కిమథ వాన్యదితి । స్యాదేషా జిజ్ఞాసా వీప్సాయాం సకలవిషయజాతస్య ॥ ౩౩౮ ॥ ప్రతిషేధాచ్చావిష
యః ప్రత్యగ్బ్రహ్మేతి సా నివర్తేత । తస్మాత్కల్పితమేతత్ప్రతిషేధతి పరిశినష్టి తద్బ్రహ్మ ॥ ౩౩౯ ॥ అన్యత్పరమస్తీతి బ్రవీ

తిభూయోయత స్తదిహ సత్యం । అదిశ్య నేతి నేతీత్యాదేశం కిల పునశ్చ నిర్వక్తి ॥ ౩౪౦ ॥ బ్రహ్మణ ఏతస్మాద్ధి వ్యతిరిక్తం నేహ కించిదస్తీతి । ఉక్తార్థబోధనాయ హి నేతీత్యుక్తం తదేవ దర్శయతి ॥ ౩౪౧ ॥ అన్యదవిప్రతిషిద్ధం బ్రహ్మ పరం యత్తదేతదస్తీతి । న హ్యేతస్మాదితి యద్వ్యపదేశాంతరనిషేధనార్థం స్యాత్ ॥ ౩౪౨ ॥ సూత్రే తతో బ్రవీతీత్యేతత్స్యాన్నామధేయాక్షరమేవ । అథ నామధేయమితి హి బ్రవీతి సత్యమితి తత్పరం తత్స్యాత్ ॥ ౩౪౩ ॥ ప్రతిషేధోఽయం సఫలోఽయది చ బ్రహ్మావసాన ఏష స్యాత్ । యది చాభావావధికః కథమిహ సత్యస్య సత్యముచ్యేత ॥ ౩౪౪ ॥ తస్మాత్ప్రతిషేధోఽయం భవతి బ్రహ్మావసాన ఇతి సిద్ధం ॥ సూ ॥ ౨౩ ॥ తదవ్యక్తమాహ హి ॥ అన్యత్ప్రపంచజాతాత్ప్రతిషిద్ధాద్యది భవేత్పరం బ్రహ్మ ౩౪౫ ॥ తచ్చ కుతో న హి గృహ్యత ఇత్యత ఏతస్య చోత్తరం బ్రూతే । తదిదం బ్రహ్మావ్యక్తం భవతి హి తత్సర్వదృశ్యసాక్ష్యపి చ ॥ ౩౪౬ ॥ తేనేంద్రియైర్న గృహ్యత ఇత్యేతచ్ఛ్రుతిరిహ ప్రదర్శయతి । సాహి శ్రుతిః క్లైషా న చక్షుషేత్యాదికా బ్రవీత్యేవం ॥ ౩౪౭ ॥ అన్యాపి శ్రుతిరేవం స ఏష నేత్యాదికా ప్రదర్శయతి । ఇయమపరాపి యదా హ్యేవైష ఇతి శ్రుతిరితి ప్రదర్శయతి ॥ అవ్యక్తోఽయమచింత్యోఽయమితి స్మృతిరపి తథైవ దర్శయతి ॥ సూ ॥ ౨౪ ॥ అపి సంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం ॥ అపి చేహ యోగినస్తం సంరాధనసమయ ఏవ పశ్యంతి ॥ ౩౪౮ ॥ సంరాధనం హి భక్తిధ్యానానుష్ఠానమేవ న తదన్యత్ । తద్ధ్యేవమేవ యస్మాచ్ఛ్రుతిః స్మృతీ చైవమేవ దర్శయతః ॥ ౩౫౦ ॥ శ్రుతిరిహ పరాంచి ఖాని వ్యతృణదితీత్యేవమత్ర దర్శయతి । బహిరర్థమేవ సర్వే పశ్యంతి న కశ్చిదంతరాత్మానం ॥ ౩౫౧ ॥ యో ధీమాన్ మోక్షార్థీ సహితం పశ్యతి నిరుద్ధచక్షురితి । అపరాపి శుద్ధసత్వస్తత ఇత్యాద్యాపి దర్శయత్యేవం ॥ ౩౫౨ ॥ స్మృతిరత్ర యం వినిద్రా ఇత్యాద్యా యోగినస్తమిత్యాద్యా । పరమాత్మనోఽస్య కేవలయోగధ్యానాభిగమ్యతాం బ్రూతే ॥ ౩౫౩ ॥ నను సంరాధ్యస్సంరాధక ఇతి భిన్నత్వమేతయోరితి చేత్ ॥ ... ...

సూ ॥ ౨౫ ॥ ప్రకాశవచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాత్ ॥ లోకే ప్రకాశరూపా యే సవితృప్రభృతయో హి వర్తంతే ॥ ౩౫౪ ॥ తే ఖలు సవిశేషా ఇవ భాసంతే పరముపాధియోగేన । ఏవం ధ్యానోపాధిషు కర్మసు భిద్యత ఇహైష పరమాత్మా ॥ ౩౫౫ ॥ పరమార్థతోఽయమాత్మా న భిద్యతే నాపి సవిశేషః । భేదముపాధికృతోఽసౌ స్వతస్త్వభేద ఇతి వర్ణయంత్యేతే ॥ ౩౫౬ ॥ అభ్యాసేనాసకృదిహ జీవప్రాజ్ఞా హి సర్వవేదాంతాః ॥ సూ ॥ ౨౬ ॥ అతోఽనంతేన తథా హి లింగం ॥ యేనావిద్యామూలో భేదస్సకలోఽపి తేన జీవోఽసౌ ॥ ౩౫౭ ॥ సకలమవిద్యాధ్వాంతం విద్యాదీపే న సంహరత్యేవ । ప్రాజ్ఞేనానంతేన హి పరాత్మనాసోఽయమేకతాం యాతి ॥ ౩౫౮ ॥ శ్రుతిలింగమేవమేవ హి స యో హ వై తదితి వర్ణయత్యత్ర ।

సూ ॥ ౨౭ ॥ ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుండలవత్ ॥ స్వమతవిశుద్ధ్యై ఇహ కిల మతాంతరం కిమపి దర్శయత్యత్ర ॥ ౩౫౯ ॥ క్వచిదిహ జీవేశ్వరయోర్ధ్యాతృధ్యాతవ్యభావమాలంబ్య । వ్యపదిశ్యతే హి భేదస్తతస్తు తం పశ్యతే ఇతి వాక్యేన ॥ ౩౬౦ ॥ వ్యపదిశ్యతే క్వచిత్కిల పరాత్పరం పురుషమేవమాద్యేన । వాక్యేన గంతృగంతవ్యత్వేనాపి చ తయోరసౌ భేదః ॥ ౩౬౧ ॥ ఏవం నియంతృనియమ్యకత్వేనాపి భేద ఉపదిష్టః । యస్సర్వాణీత్యాద్యైర్వాక్యైః క్వచిదిహ తయోరభేదోఽపి ॥ ౩౬౨ ॥ తత్త్వమసి బ్రహ్మాస్మీత్యాద్యైర్వాక్యైస్తథేతరైరపి చ । ఏష త ఆత్మాంతర్యామ్యమృత ఇతి ప్రథిత వేదవాక్యైశ్చ ॥ అత ఉభయవ్యపదేశాదహికుండలవద్భవేదిదం తత్త్వం ॥ సూ ॥ ౨౮ ॥ ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్త్వాత్ ॥ అథవాశ్రయః ప్రకాశస్సవితుర్యోఽసౌ తదాశ్రయస్సవితా ॥ ౩౬౪ ॥ తేజస్త్వేనాభిన్నౌ భేదవ్యపదేశినౌ తథేహాపి ॥ ... ...

సూ ॥ ౨౯ ॥ పూర్వవద్వా ॥ పూర్వప్రకాశవచ్చావైశేష్యమితి ప్రదర్శితం యత్స్యాత్ ॥ ౩౬౫ ॥ భవతి తదేవ హి తత్త్వం యేనావిద్యాకృతో హి బంధోఽయం । బ్రహ్మాత్మవిద్యయా కిల బంధాపాయే త్ర భవతి మోక్షో హి ॥ ౩౬౬ ॥ అహికుండలవద్బంధః పరస్య సంస్థానభూత ఏవ యది । కిం వా స హి ప్రకాశాశ్రయవద్వ్యేకదేశభూతస్స్యాత్ ॥ ౩౬౭ ॥ భవతి తదా పరమార్థోఽబంధస్తస్య చ తిరస్కృతిర్న భవేత్ । ఏవం చేద్వైయర్థ్యం దుర్వారం భవతి మోక్షశాస్త్రస్య ॥ ౩౬౮ ॥ భేదాభేదౌ తుల్యావదిహ న వ్యపదిశతి కింత్వభేదమిహ । ప్రతిపాద్యత్వేన శ్రుతిరేషా నిర్దిశతి తత్త్వమస్యాద్యా ॥ ౩౬౯ ॥ భేదం త్వనువదతి తతః ప్రకాశవచ్చేతి భవతి సిద్ధాంతః ॥ సూ ॥ ౩౦ ॥ ప్రతిషేధాచ్చ ॥ నాన్యోఽతోఽస్తీత్యాద్యా పృథాత అదేశ

ఏవమాద్యాపి॥౩౭౦॥ప్రతిషేధతిప్రపంచంబ్రహ్మవ్యతిరిక్తమఖిలమేవయతః ।తద్బ్రహ్మపరిశినష్టిహి యదిదం సన్నిర్విశే
షచిన్మాత్రం॥౩౭౧॥తస్మాత్ప్రకాశవచ్చేత్యుపదిష్టోభవతిచాత్రసిద్ధాంతః॥ **సూ॥౩౧॥ పరమతస్సేతూన్మానసంబన్ధ**
భేదవ్యపదేశేభ్యః॥ యదిదంనిరస్తసకలప్రపంచమతోప్యవర్ణితం బ్రహ్మ॥౩౭౨॥తస్మాదన్యత్తత్త్వంకిమస్తినాస్తీతిభ
వతిసందేహః।తత్రపరస్మాదన్యత్తత్త్వంస్యాదితితుయుక్తమాభాతి ॥౩౭౩॥సేత్వాదివ్యపదేశాయస్మాత్తత్సాధకాహి దృ
శ్యంతే।ఆత్మాససేతురితిహిశ్రుతిఃపరస్యాస్య సేతుతాంబ్రూతే ॥౩౭౪॥మృద్దార్వాలాదిప్రచయే జలగతివిచ్ఛేదసాధనే సేతు
యం।రూఢోహిసేతుశబ్దఃప్రయుక్తఆత్మనియతోభవేదేషః॥౩౭౫॥లౌకికసేతోరివకిలగమయితివస్త్వంతరాస్తితామస్యోన్మా
న్మానవ్యపదేశోప్యత్రతథాదృశ్యతేతదేతదితి॥౩౭౬॥బ్రహ్మచతుష్పాదష్టాశఫంచషోడశకలంచతతోక్తం। కార్షాపణా
దిలోకేయదున్మితంస్యాత్తతోన్యదస్తీతి ॥ ౩౭౭ ॥ భవతిప్రసిద్ధమతఇహాభావితవ్యమితిప్రతీయతేన్యేన । సోమ్యతదాసంప
న్నోభవతీత్యాద్యేషునిగమవాక్యేషు॥ ౩౭౮॥ సంబంధవ్యపదేశోప్యయముక్తార్థస్యబోధకో భవతి । సంబంధః కిల లో
కేభవతిమితానాంమితేనయతఏవం॥ ౩౭౯॥సోయంసుప్తోద్రష్టస్తస్మాత్పరమస్తికించిదితిభాతి । వ్యపదిశ్యతే పరాత్మాభి
న్నత్వేనైవసోంతరాదిత్యే ॥ ౩౮౦ ॥ ఏవంసచాంతరక్షిణిసావధికంచేశ్వరత్వముపదిష్టం । భవతితయోగిహతస్మాత్పర
మన్యద్బ్రహ్మణోస్తికించిదితి॥౩౮౧॥ఇత్యేతామాశంకాంనిరసితుమేతత్ప్రదర్శితంసూత్రం॥ **సూ॥౩౨॥ సామా**
న్యాత్తు॥ అత్రతుశబ్దేనహిఖల్వాక్షేపోయంనిరస్యతేసకలః॥౩౮౨॥నబ్రహ్మణఃపరస్మాదన్యత్తత్త్వంకదాపి సంభవతి।
నహ్యన్యస్యాస్తిత్వేప్రమాణముపలభ్యతేత్రకించిదపి॥౩౮౩॥సర్వస్యజనిమతఃకిలజగతోజన్మాదికారణం బ్రహ్మ । నిర్ధారి
తంహితస్యానన్యత్వంచప్రదర్శితంభవతి ॥ ౩౮౪ ॥ నహ్యేతద్వ్యతిరిక్తంకించిదజంతత్త్వమత్రసంభవతి । యస్మాత్సదే
వసోమ్యేత్యస్మాదవధారితంహిసద్బ్రహ్మ ॥ ౩౮౫॥ యేనాశ్రుతమితివాక్యాదేకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ।దర్శితమిహతే
నకథంబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్తుసత్త్వంస్యాత్ ॥ ౩౮౬॥ సేత్వాదివ్యపదేశాత్స్యాదన్యత్తత్త్వమితితు యచ్చోక్తం । తదయు
క్తమేవయస్మాచ్ఛ్రుతిరేషావక్తిసేతురాత్మేతి ॥ ౩౮౭ ॥నతతఃపరమస్తీతిశ్రుత్యానైవోపదిష్టమేవాత్ర । సేత్వాది వ్యా
పదేశాదన్యాస్తిత్వప్రతీతిరిత్యపిన ॥ ౩౮౮॥ లింగేనచాద్వితీయశ్రుతిబాధోయంయతోనహిన్యాయ్యః ।లౌకికసేతునిదర్శ
నమాత్రేణాన్యాస్తితాయదోచ్యేత ॥౩౮౯ ॥ తద్దృష్టాంతేనతదామృద్దారుమయత్వమస్యకల్ప్యేత । నైతన్న్యాయ్యంయ
స్మాదజత్వముపదిశతిశాస్త్రమేతస్య ॥ ౩౯౦ ॥ ఇహసేతుశబ్దఆత్మనితత్సామాన్యాత్ప్రయుక్తఇతియుక్తం ।జగతస్తద్ధ
ర్మాణాంవిధారకత్వమిహసేతుసామాన్యం ॥ ౩౯౧ ॥ సేతుంతీర్త్వేత్యత్రచ తరతిర్నాతిక్రమార్థకోభవతి । ఆత్మాయ
తోవిభుస్స్యాత్కింతుప్రాప్త్యర్థఏవ తరతిరసౌ ॥ ౩౯౨ ॥ ప్రాప్త్యర్థే దృష్టోయం వ్యాకరణంతీర్ణఏవమాదౌహి ॥
సూ॥౩౩॥బుద్ధ్యర్థః పాదవత్ ॥ ఉన్మానవ్యపదేశాదపినాన్యాస్తిత్వకల్పనాయుక్తా॥౩౯౩॥సభవతికిలబుద్ధ్య
ర్థఃసాబుద్ధిరుపాసనైవనాన్యాస్యాత్। బ్రహ్మణ్యపరిచ్ఛిన్నేస్థాపయితుంబుద్ధిరియమశక్యేతి ॥ ౩౯౪ ॥ బ్రహ్మచతుష్పా
త్షోడశకలమిత్యున్మానకల్పనాత్రకృతా । పాదవదిత్యేతత్కిలనిదర్శనంస్యాద్యథోపదిష్టార్థే ॥ ౩౯౫ ॥ బ్రహ్మప్రతీక
యోరిహ మన ఆకాశస్వరూపయోర్హి యథా । వాగాదయశ్చ పాదాశ్చత్వారస్తేచ మనసఉపదిష్టాః ॥౩౯౬॥ఆకాశ
స్యాగ్న్యాదయఆధ్యానాయైవతేహినిర్దిష్టాః ।తద్వదిహాపిస్యాదియమథవాప్యన్యార్థకంహి పాద పదం ॥౩౯౭ ॥ కా
ర్షాపణేయథావాపాదవిభాగస్తుకల్ప్యతేలోకే । వ్యవహారప్రాచుర్యంనభవతి కార్షాపణేన సకలేన॥౩౯౮॥ తస్మా
త్క్రియాదిసిద్ధ్యైపాదవిభాగోయథాతథేహాపి॥ **సూ॥౩౪॥స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్ ॥** సంబంధవ్యప
దేశౌభేదవ్యపదేశదర్శనాచ్చతథా॥౩౯౯॥పరమన్యత్తత్త్వంస్యాదితియచ్చోక్తంనిరస్యతేతదిదం।వ్యపదేశావేతౌహిస్థాన
విశేషావలంబనౌభవతః॥౪౦౦॥బుద్ధ్యాద్యుపాధియోగాదుద్భూతంయద్విశేషవిజ్ఞానం । బుద్ధ్యుపశమేహి తస్యోపశమో
యస్సహిపరేణసంబంధః॥౪౦౧॥సోయముపాధ్యాయత్తోభాక్తోనహిపరిమితత్వసాపేక్షః । భేదవ్యపదేశోపి హ్యుపా
ధిభేదప్రయుక్తఏవాస్య ॥ ౪౦౨ ॥ నహివస్తుభేదమూలోయథాప్రకాశాదిషూపలబ్ధోయం। లోకేయథాప్రకాశాకాశౌ

ప్రభృతావుపాధియోగేన॥౪౦౩॥సంబంధవ్యపదేశో భేదవ్యపదేశఏవ మేవాత్ర॥ — సూ॥౩౫।ఉపపత్తేశ్చ॥ — ఇ హనైతాదృశఏవహిసంబధోయుజ్యతేనచాన్యవిధః॥ ౪౦౪ ॥ స్వమపీతో భవతీతిస్వరూపసంబంధమామనంత్యేనం।తచ్చ స్వరూపమస్యత్వపయాతీతిశ్రుతిస్మృతిప్రథిత ॥ ౪౦౫ ॥ తస్మాద్యదుపాధికృతంస్వరూపమాగంతుకంభేదస్య । త స్యతిరోభావేహిస్వమపీతఇతీహాయుక్తముపదిష్టం ॥౪౦౬ । భేదవ్యపదేశఉపాధికృతోనాన్యాదృశో త్రసంభవతి। అన్యా దృశో యదిస్యాచ్ఛ్రుతిసిద్ధైకేశ్వరత్వబాధస్స్యాత్॥ఆకాశేదృష్టోసావుపాధియోగేనభేదనిర్దేశః॥ — సూ॥౩౬॥తథా న్యప్రతిషేధాత్॥ — సేత్వాదివ్యపదేశాన్ హేతూననుసృత్యపక్షమాత్మీయం ॥ ౪౦౭ ॥ హిత్వాంతరేణ సంప్రత్యు పసంహరతిహ్యనేనసూత్రేణ । అత్రాన్యప్రతిషేధాదన్యన్నాస్తీతిగమ్యతేతస్మాత్ ॥౪౦౮।యస్మాదహం మేవాధస్తాదా త్మైవేతివేదవాక్యేన । అన్యైశ్చనేహనానేత్యాద్యైరేతైరనన్యపరవాక్యైః ॥ ౪౦౯॥బ్రహ్మవ్యతిరిక్తంకిలకించిన్నాస్తీ తినిశ్చితంభవతి॥ — సూ॥౩౭॥అనేనసర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః॥ — పరపక్షహేతూనిరసనమన్యప్రతిషేధ వర్ణనంచకృతం ॥౪౧౦॥ సర్వగతత్వమనేనహ్యాత్మనఏతస్య సిద్ధమిహభవతి । సేత్వాదివ్యపదేశాయాదిసంఖ్యాస్స్యుస్తదా పరిచ్ఛేదః॥౪౧౨॥ఆత్మనఏతస్యస్యాత్సేత్వాద్యాఏవమాత్మకాహియతః।అన్యప్రతిషేధేపిహ్యాసతిపరిచ్ఛేదఏవతస్యస్యాత్॥ ౪౧౩ ॥ ఆయామశబ్దతఃకిలసర్వగతత్వంప్రతీయతేతస్య । ఆయామశబ్దఇహకిల సర్వవ్యాపి స్వరూప వచనస్స్యాత్ ॥ ౪౧౪ ॥యావాన్వేతిశ్రుతిరిహతథైవచాకాశవదితిచాన్యాపి । జ్యాయాన్దివ ఇత్యపరా శ్రుతిరప్యాయామ మస్య దర్శ యతి॥౪౧౫॥నిత్యస్సర్వగతస్థాణురితిస్మృతిరపితమస్యదర్శయతి॥ — సూ॥౩౮॥ఫలమతఉపపత్తేః॥ — పూర్వోపప దర్శితస్యహిపరాత్మనోవ్యావహారికేయేయం॥౪౧౬॥ఈశేశితవ్యభావావస్థాతస్యాంనిరూప్యతేతదిదం ।ఇష్టానిష్టవ్యామిశ్ర లక్షణంకర్మఫలమిదంత్రివిధం॥ ౪౧౭॥సంసారగోచరంతజ్జంతుషుసర్వేషుసుప్రసిద్ధంహి । తత్కర్మణః కిమీశాత్స్యాదితి సందేహనిరసనార్థమిహ॥౪౧౮ ॥పూర్వోపదర్శితస్యహి పరాత్మనోనిర్విశేషభావేన । ఫలదాతృత్వం కథమితి శంకా యానిరసనార్థమపికించ ॥ ౪౧౯ ॥ ఫలదాతృత్వం కర్మణఏవేత్యాక్షేపమఖిల మున్మూల్య । లక్ష్యార్థ బోధసాధన వా చ్యార్థ సతత్వ నిర్ణయార్థంచ ॥ ౪౨౦ ॥ సర్వంహిసంగమయితుంఫలమతఇత్యాది సూత్రమారబ్ధం। అస్మాత్పరాత్మ నఃకిలభవతిఫలంతదితి యుక్తమాశ్రయితుం ॥ ౪౨౧ ॥ యస్మాదసౌపరాత్మాసర్వాధ్యక్షస్తథైవసర్వజ్ఞః । సహిదేశకా లభేదాభిజ్ఞస్సృష్ట్యాదిచిత్రమారచయన్ ॥ ౪౨౨ ॥కర్మానురూపఫలమిహ దాతుంతస్మాత్సఏవశక్నోతి।కర్మవినాశిక్ష ణికంజనయతికాలాంతరేఫలంతదితి ॥౪౨౩॥ఇదమనుపపన్నమేవహినాభావాద్భావసంభవోయేన । నను కర్మహివినశ్య త్ఫలమనురూపంహి కించిదుత్పాద్య ॥ ౪౨౪ ॥ నశ్యతికాలాంతరితంతచ్చఫలంభోక్ష్యతేహిభోక్త్రేతి । ఇదమపి నయు క్తమేవహియతఃఫలత్వంనచాస్యసంభవతి ॥౪౨౫॥ లోకేయథాసుఖంవాదుఃఖంవా యదుపభుజ్యతేపుంసా।తదిదంహికర్మణఃఫలమితిచతదావణ్యంతినహిపూర్వం ॥ ౪౨౬ ॥ యదికర్మజాదపూర్వాత్ఫలముత్పత్స్యతఇతీహ కల్ప్యేత ।కిం తదపినయుక్తంయతఇదమచేతనంకాష్ఠలోష్టసమమేవ ॥౪౨౭॥ తచ్చేతనాప్రవర్తితమచేతనం కథమిహ ప్రవర్తేత ।ఇ హచాపూర్వాస్తిత్వేప్రమాణముపలభ్యతేనకించిదపి ॥ ౪౨౮ ॥ అర్థాపత్తిర్యాస్యాదీశ్వరసిద్ధ్యైవ సాన్యథాసిద్ధా ॥ — సూ॥౩౯॥శ్రుతత్వాచ్చ॥ — ఉపపత్త్యైవనచాసావీశ్వరఇహభవతికర్మఫలహేతుః॥౪౨౯ ॥శ్రుతిబలసమాశ్ర యాదపిభవతిపరాత్మైవ కర్మఫలహేతుః। యాహిసవాఏషమహానజఆత్మాన్నాదఏవమామ్నాతా ॥౪౩౦॥అన్నాదంవ సుదానంపరమేశ్వరమేనముపదిశంతీసా ।శ్రుతిరేవేశ్వరమేనంఫలస్యదాతారముపదిశత్యత్ర॥౪౩౧॥ — సూ ॥ ౪౦॥ధ ర్మంజైమినిరతఏవ। — ఇహజైమినిరాచార్యఃఫలదాతారంహిధర్మమాచష్టే।శ్రుత్యుపపత్తీయస్మాదిహ ధర్మపరత్వ సాధకేదృష్టే॥ ౪౩౨ ॥ యత్స్వర్గకామవాక్యంతత్రచవిధ్యర్థభావనావిషయః। యాగస్స్వర్గోత్పాదకఇతి ఖల్వర్థః ప్ర తీయతేతస్మాత్॥ ౪౩౩॥ నోచేద్దేవంయాగోహ్యననుష్ఠాతృకఇహప్రసజ్యేత । తత్ర యజేతేత్యేషాముపదేశస్సకలఏవవి ఫలస్స్యాత్ ॥౪౩౪ ॥ క్షణికస్యకర్మణఃకిలఫలంనకించిదితిమనసినిశ్చిత్య । పూర్వంనిరాకృతోసౌపక్షఃకథమత్ర యుక్త

ఇతిచేన్న॥ ౪౩౫ ॥ శ్రుతిరిహయదిప్రమాణంఫలసంబంధోపికల్పనీయోస్య । నానుత్పాద్యాత్పత్త్యర్వంకర్మణాయాతేత ద్వార స్వదన్యత్కుతః॥ ౪౩౬ ॥ఫలమిహకాలాంతరితందాతుం తత్కర్మనైవశక్నోతి । యాహి ఫలస్యచ ప్రాగ్వ్యాపద్యోత్ర దాక ర్మణోప్యవస్థాయా॥ ౪౩౭॥ సైవాపూర్వంతేనచ ఫలసంబంధోస్యనిరపవాదస్స్యాత్ । ఈశ్వరఃఫలం దదాతీత్యేతన్నో పపద్యతేహియతః॥ ౪౩౮ ॥అవిచిత్రఃపరమాత్మాకార్యంసకలంవిచిత్రమాభాతి।తదనుష్ఠానంవిఫలంనైస్త్యమప్యస్యాపిప తస్యదుర్వారం॥౪౩౯॥

సూ॥౪౧॥పూర్వంతుబాదరాయణోహేతువ్యపదేశాత్॥

ఫలహేతుమీశ్వర మేవహిమన్యత ఇహబాదరాయణాచార్యః । కర్మణఏవఫలంస్యాదితితు తుశబ్దేనపరిహృతంభవతి ॥ ౪౪౦ ॥ యస్మాత్ససేపరాత్మాహేతుర్వ్యపదిశ్యతేహిశాస్త్రేషు । కర్మణఇహకారయితా ఫలస్యదాతావభవతిపరమాత్మా ॥ ౪౪౧ ఏష హ్యేవేత్యాద్యాశ్రుతిరిమమర్థంహిసకలముపదిశతి।స్మృతిరపి యోయోయాంయామిత్యాద్యా హ్యేవమర్థమాచష్టే ॥ ౪౪౨॥ సృష్ట్యాదికారణత్వంతస్యోపదిశంతి సర్వవేదాంతాః। తేనచఫలదాతృత్వం పరమాత్మనఏవనిశ్చితంభవతి॥ ౪౪౩॥ సృజతిహిపరమాత్మాసౌప్రజాస్స్వకర్మానురూపతోయస్మాత్ । తస్యచసాపేక్షత్వాద్వైచిత్ర్యస్యాపినబాధకంకించిత్ ॥ ౪౪౪ ॥ శారీరకమీమాంసామునినావ్యాసేనవిరచితాసేయం । చతురధ్యాయీతస్యాంతృతీయసంజ్ఞశ్చయోయమధ్యాయః ॥ ౪౪౫ ॥ తత్రద్వితీయపాదే సూత్రార్థోయశ్చభాష్యకారోక్తః ।ఆర్యావృత్తైరమలైఃప్రకాశితోభవతుసోయమనవద్యః ॥ ౪౪౬॥

శ్రీశంకరాచార్యగురుచరణార్పణమస్తు.

తృతీయపాదప్రారంభః.

పూర్వస్మిన్కిలపాదే బ్రహ్మపరంనిర్విశేషచిన్మాత్రం। శ్రుత్యుపపత్తిభ్యాంతన్నిర్ణీతంకిలతృతీయపాదేత్ర ॥ ౧ ॥ తదుపాసనాస్వరూపంతజ్జ్ఞానేముఖ్యసాధనంయత్స్యాత్ । చిత్తైకాగ్ర్యద్వారాతదేతదత్రోపవర్ణ్యతేసకలం ॥ ౨॥ తస్మాత్సంగతిమేనాంఫలఫలిభావాత్మికామిహాలంబ్య । సవిశేషవిషయిణీయంవిద్యాచింతాహిసపదిసంజాతా ॥ ౩ ॥...॥

సూ॥౧॥సర్వవేదాంతప్రత్యయంచోదనాద్యవిశేషాత్॥

శాఖాంతరోదితానిహి తద్విజ్ఞానాని చైకరూపాణి ।కింవాతానివిభిన్నానీతిప్రథమంవిచార్యతేతత్ర ॥ ౪ ॥ననునిర్ణీతంపూర్వంపూర్వాపరభేదరహితమేకరసం । విజ్ఞానఘనంతత్ఖలువిజ్ఞేయంబ్రహ్మభవతినాన్యదితి ॥ ౫ ॥తద్విజ్ఞానేహికథంభేదాభేదైకవిషయిణీచింతా । కర్మబహుత్వాద్వ దేవబ్రహ్మబహుత్వంనచేహసంభవతి ॥ ౬ ॥ కథమేతస్మిన్బ్రహ్మణివిజ్ఞానానిహ్యనేకరూపాణి । అన్యవిధేపిహ్యర్థేకథమన్యవిధంభవేదిదంజ్ఞానం ॥౭॥బ్రహ్మణ్యేకస్మిన్నపితానిబహూన్యుత్పాదయిష్యతాని । తేషామేకమేవాభ్రాంతంభ్రాంతానిచేతరాణీతి ॥ ౮॥ వేదాంతేష్విహసర్వేష్వపి దుర్వారోభవేదనాశ్వాసః । తస్మాత్కథమనుశక్యాబ్రహ్మణివిజ్ఞానభేదశంకేయం॥ ౯ ॥ నైవేహచోదనాద్యవిశేషాత్తదభేదవర్ణనంయుక్తం।బ్రహ్మజ్ఞానంయస్మాదచోదనాలక్షణం వినిర్దిష్టం॥౧౦॥అవిధిప్రధానవాక్యైస్తజ్జన్యతఇతి సమన్వయేతస్మాత్ ।విజ్ఞానభేదచింతానకథమత్రోచితేతిచేన్నైవం॥౧౧॥ సవిశేషవిషయకేయంచింతాప్రాణాదివిషయకాచతథా।తద్విషయేవిజ్ఞానేచింతాసేయంహిభవతియుక్తతమా॥౧౨॥ కర్మవదుపాసనానాంభేదాభేదౌయతోత్రసంభవతః।దృష్టాదృష్టఫలానిహికర్మవదేతాన్యుపాసనాన్యపిచ॥౧౩ ॥క్రమముక్తిసాధనాన్యప్యుపాసకానీహకానిచిత్సంతి।సమ్యగ్జ్ఞానద్వారాసాక్షాన్ముక్తిప్రయోజనానితథా ॥ ౧౪ ॥తేష్వేషాఖలు చింతాతత్తద్వేదాంతవాక్యనిర్దిష్టం।బ్రహ్మజ్ఞానంయదిదంకింభిన్నమభిన్నమేవవేత్యేవం॥౧౫॥యదిభిన్నంవిజ్ఞానంగుణోపసంహారకారణంనేహ। తత్రైతద్విజ్ఞానం ప్రతివేదంభిన్నమితితు యుక్తతమం ॥౧౬॥యస్మాత్జైమినినాకిలశాఖాభేదేన కర్మభేదేహి।నామాదిహేతవఃకిలయేనిర్దిష్టాస్తఏవచేహాపి ॥ ౧౭ ॥నామచరూపంధర్మవిశేషః పునరుక్తిరపిచనిందాచ। ప్రాయశ్చిత్తమశక్తిస్సమాప్తిరన్యార్థదర్శనంచేతి ॥ ౧౮ ॥తత్రచనామ్నస్తావద్భేదప్రతిపత్తిహేతుతాదృష్టా ।జ్యోతిష్టోమఫలేస్మిన్నథైషఇత్యాదివేదవాక్యేహి ॥ ౧౯ ॥ జ్యోతిఃపరంద్వివారంపఠితంతత్కర్మభేదమాచష్టే । వేదాంతాంతరవిహితేష్వపివిజ్ఞానేషు భిన్నభిన్నంహి ॥ ౨౦ ॥ నామేహతైత్తిరీయకమపివాజసనేయకంచకౌథుమకం। శాట్యాయనకంచే

తిహి తేనచ విజ్ఞానభేద ఇహ భవతి ॥ ౨౧ ॥ యశ్చాపి రూపభేదస్స కర్మభేదస్యాబోధకో దృష్టః। అత్రైవ వైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్య ఏవమాదౌ హి ॥ ౨౨ ॥ పంచాగ్నిగోచరాయాం విద్యాయామపి చ దృశ్యతే సఖలు। కేచిత్తు షష్ఠమగ్నిం హ్యన్యే త్వగ్నీన్ పఠంతి పంచైవ ॥ ౨౩ ॥ ప్రాణానాం సంవాదేష్వేవం కేచిత్పఠంతి వాగాదీన్। ఊనానధికాన్ కేచిత్తేనచ విజ్ఞానభేద ఇహ యుక్తః ॥ ౨౪ ॥ యోసౌ ధర్మవిశేషస్స కర్మభేదస్య సాధకో దృష్టః। కారీర్యధ్యయనే కిల మేచస్యుస్తైత్తిరీయకాస్తేషాం ౨౫ ॥ భూమౌ భోజనరూపో ధర్మస్సోయం హి భవతి నాన్యేషాం। తత్రాథర్వణికానాం శిరోవ్రతం ధర్మ ఇతి హి నిర్దిష్టం ॥ ౨౬ ॥ అన్యేషాం తదభావాద్విద్యాభేదః ప్రతీయతే తేన। పునరుక్త్యాదయ ఏవం విద్యాభేదప్రదర్శనార్థాస్స్యుః ॥ ౨౭ ॥ తస్మాత్ప్రతివేదాంతం విజ్ఞానం భిన్నభిన్నమేవేతి। ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే విజ్ఞానమభిన్నమేవ తత్రేతి ॥ ౨౮ ॥ సకలైరపి వేదాంతైర్విజ్ఞానాని ప్రతీయమానాని। తత్తద్వేదాంతేష్వపి తాని న భిన్నాని కింత్వభిన్నాని ॥ ౨౯ ॥ యస్మాచ్చ చోదనాదేరవిశేషోత్ర ప్రతీయతే తస్మాత్। ఇహ చోదనా విధాయకశబ్దః పురుషప్రయత్నరూపో వా ॥ ౩౦ ॥ సూత్రే చాదిగ్రహణాత్తచ్ఛాఖాధికరణసిద్ధాంతే। సూత్రప్రపంచితా యే హ్యభేదహేతవ ఇహానుకృష్యంతే ॥ ౩౧ ॥ ధాత్వర్థావచ్ఛిన్నో యత్నోసౌ చోదనాత్ర నిర్దిష్టా। సా ఖల్విహాగ్నిహోత్రే శాఖాభేదేపి తుల్యరూపైవ ॥ ౩౨ ॥ జుహుయాదితి ప్రతీయత ఏవం ప్రాణాద్యుపాస్తివాక్యేపి। జ్యేష్ఠంచ శ్రేష్ఠంచేత్యాదౌ ఛందోగవాజిశాఖాయాం ॥ ౩౩ ॥ సా చోదనైకరూపా దృష్టా తేనచ న భేదశంకాత్ర। జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ స్వానాం భవతీతి వాక్యనిర్దిష్టం ॥ ౩౪ ॥ ఫలమపి తుల్యం తద్వద్విజ్ఞానస్యాస్య రూపమపి తుల్యం। జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యాదిగుణైర్యదన్వితం ప్రాణతత్త్వమిహ రూపం ॥ ౩౫ ॥ విజ్ఞానస్య చ రూపం విజ్ఞేయం ద్రవ్యదేవతే హి యథా। యాగస్య యా సమాఖ్యా సాపి సమా ప్రాణవిద్యేతి ॥ ౩౬ ॥ తస్మాద్విజ్ఞానమిదం శాఖాభేదేప్యభిన్నమేవ స్యాత్। విద్యాంతరేషు పంచాగ్నిప్రభృతిష్వేవమఖిలమపి యోజ్యం ॥ ౩౭ ॥ యే భేదహేతవః కిల నామాద్యా దర్శితా హి పూర్వత్ర। తే పరిహృతా న నామ్నేత్యాద్యేన ప్రథమ ఏవ కాండే హి ॥ ౩౮ ॥ అత్రాపి పరిహరిష్యతి భేదాన్నేత్యేవమాదిసూత్రేణ ॥ ...

సూ॥ ౨॥ భేదాన్నేతి చేన్నైకస్యామపి ॥

నను సకలనిగమగమ్యం విజ్ఞానమభిన్నమితి హి యచ్చోక్తం ॥ ౩౯ ॥ పంచాగ్న్యుపాసనాదౌ గుణభేదాన్నోపపద్యతే తదిదం। విద్యాయామేతస్యాం కేచిత్షష్ఠం సమామనంత్యగ్నిం ॥ ౪౦ ॥ పంచైవాగ్నీనపరే ఛందోగాః కిల పఠంతి న చ షష్ఠం। కథముభయేషామేషామేకా విద్యోపపద్యతే తత్ర ॥ ౪౧ ॥ నాప్యత్ర శక్యతే హి ప్రత్యేతుమసౌ గుణోపసంహారః। అపిచ తథా ప్రాణానాం సంవాదే శ్రేష్ఠవర్జితాంశ్చతురః ॥ ౪౨ ॥ ఛందోగాః ప్రాణాన్ వాచం చక్షుశ్శ్రోత్రమామనంతి మనః। వాజిన ఇహ రేతో వై ప్రజాపతిరితీహ పంచమం త్వన్యం ॥ ౪౩ ॥ వేద్యమపి భిన్నమేవ హ్యావాపోద్వాపభేదతో భాతి। వేద్యస్వరూపభేదే విద్యాభేదోత్ర యుక్త ఇతి చేన్న ॥ ౪౪ ॥ విద్యాయామేకస్యామేవం జాతీయకో హి గుణభేదః। యుక్తో యద్యపి షష్ఠస్యాగ్నేరుపసంహృతిర్న చేహ స్యాత్ ॥ ౪౫ ॥ భవతు తథాపి న విద్యాభేదోసావత్ర శంకితుం శక్యః। ద్యుప్రముఖాః పంచాగ్నయ ఉభయత్ర ప్రత్యభిజ్ఞయా హి సమాః ॥ ౪౬ ॥ న హి షోడశినో గ్రహణాగ్రహణాభ్యాం భిద్యతేతిరాత్రోసౌ। అగ్నయ ఏవ హరంతీత్యేవం షష్ఠాగ్నిమపి పఠంత్యేతే ॥ ౪౭ ॥ వాజసనేయిన ఇహ ఖల్వగ్నిషు సాంపాదికేషు పంచసు చ। సమిదాదికల్పనాయా అనువృత్తాయా నివృత్తయే చైవం ॥ ౪౮ ॥ అగ్నిర్భవతి సమిత్సమిదిత్యంతం వాక్యమామనంతి హి తే। తస్మాచ్ఛందోగైరప్యుపసంహర్తుం హి శక్యతే స గుణః ॥ ౪౯ ॥ న హ్యత్ర పంచసంఖ్యావిరోధశంకాపి భవతి యుక్తతమా। సాంపాదికాగ్న్యభిప్రాయైవైషా భవతి పంచసంఖ్యాత్ర ॥ ౫౦ ॥ ప్రాణాద్యుపాసనేష్వప్యుపసంహారోధికస్య న విరుద్ధః। రేతస ఆవాపోయం ఛాందోగ్యే నైవ దృశ్యతే కింతు ॥ ౫౧ ॥ వాజసనేయక ఏవ ఛాందోగ్యే భవతి చోద్వాపః। నైతావన్మాత్రేణ హి విద్యాభేదోత్ర శంకితుం శక్యః ॥ ౫౨ ॥ వేద్యాంశస్య చ కస్యచిదావాపోద్వాపయోస్తథైవేహ। ప్రాచుర్యేణాభేదావగమాన్నైవేహ భిద్యతే విద్యా ॥ ౫౩ ॥ ...

సూ॥ ౩॥ స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేన హి సమాచారేధికారాచ్చ సవవచ్చ తన్నియమః ॥

యచ్చాథర్వణికానాం విద్యాం ప్రతి కిల శిరోవ్రతం విహితం। అన్యేషాం న తథేతి హి విద్యాభేదోత్ర యుక్త ఇత్యుక్తం ॥ ౫౪ ॥ తత్తు న యుక్తం యస్మా

త్వాత్స్వాధ్యాయస్యైవ భవతి ధర్మోయం । నాసౌ విద్యాధర్మోయతస్తథైవావగమ్యతే తదిదం ॥౫౫॥ ఆథర్వణికా ఇదమపి వేదవ్రతరూపముపదిశన్త్యత్ర । తే హి సమాచారాఖ్యే గ్రంథే స్వాధ్యాయధర్మరూపతయా ॥౫౬॥ నైతదచీర్ణవ్రత ఇతి వాక్యం యచ్చోపదర్శితం తత్ర । అధికృతవిషయాదేతచ్ఛబ్దాదధ్యయనశబ్దతశ్చాపి ॥౫౭॥ సిద్ధ్యార్థ్యతేన చేతత్స్వోపనిషదధీతిధర్మ ఏవేతి । నను తేషామితి వాక్యే తత్ర తు నిహ విద్యాంగమేవ నిర్దిష్టం ॥౫౮॥ అధ్యయనధర్మ ఏతత్కథమితి నేహాశంకితుం శక్యం । తస్మై త్వామిత్యస్మాత్ప్రకృతస్యైవేహ భవేత్పరామర్శః ॥౫౯॥ ఇహ చ ప్రకృతో గ్రంథస్తత్సంయోగ్యేవ భవతి ధర్మోయం । అత్ర చ సవవచ్చేతి హి నిదర్శనం స్యాద్యథా సవాస్సప్త ॥౬౦॥ సౌర్యాదయశ్శతౌదనపర్యన్తా విహితా హి తే చ కిల । వేదాంతరోపదిష్టత్రేతాగ్నిభిరనుపదిష్టసంబంధాః ॥౬౧॥ కింత్వాథర్వణికైకాగ్న్యభిసంబంధాచ్చ తే నియమ్యంతే । ఆథర్వణికానామేవేత్యేవమిహాపి యస్త్వయం ధర్మః ॥౬౨॥ అధ్యయనశబ్దయోగాత్తత్రైవా[illegible]మ్యతే న విద్యాయాం । తస్మాదిదమనవద్యం విద్యైకత్వం యదేతదుపదిష్టం ॥౬౩॥ ——సూ॥౪॥దర్శయతి చ॥—— వేదైకత్వాదేవ చ విద్యైకత్వం హి దర్శయతి వేదః । సర్వే వేదా ఇతి ఖలు తత్రైకమేవేతి వేదభాగోపి ॥౬౪॥ ఏవం కఠవల్ల్యామపి మహద్భయం వజ్రమేవమాద్యైవ । వాక్యేన చేశ్వరస్య హి భయహేతుత్వం యదేతదుపదిష్టం ॥౬౫॥ తస్యైవ తైత్తిరీయేష్వథ తస్యేత్యాదినా పరామర్శః । ఏవం వాజసనేయకవాక్యే వైశ్వానరో య ఉక్తః ॥౬౬॥ ప్రాదేశమాత్రరూపశ్ఛాందోగ్యేపి చ తథైవ నిర్దిష్టః । యస్త్వేతమేవమాద్యైస్తస్మాత్సర్వత్ర భవతి విద్యైకా ॥౬౭॥ ——సూ॥౫॥ఉపసంహారోర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానే చ॥—— వేదాంతేష్వఖిలేష్వపి విజ్ఞానం త్వేకరూపముపదిష్టం । విజ్ఞానైకత్వే యత్ప్రయోజనం తదిహ వర్ణ్యతే సూత్రే ॥౬౮॥ విజ్ఞానైకత్వే కిల యే చాన్యత్రోపదర్శితా హి గుణాః । ఉపసంహర్తవ్యాస్తే సర్వత్రైవ చ సమానవిజ్ఞానే ॥౬౯॥ అర్థాభేదాదిత్యయముక్తార్థస్యైవ సాధకో హేతుః । యచ్చైకత్ర గుణానాం విశిష్టవిద్యోపకారకత్వం స్యాత్ ॥౭౦॥ అన్యత్రాపి చ తత్స్యాద్యత ఉభయత్రైకమేవ విజ్ఞానం । తస్మాదుపసంహారో యుక్తో విధిశేషవచ్చ వేదేషు ॥౭౧॥ యే చాగ్నిహోత్రధర్మా విధిశేషాశ్శ్రుతిషు దర్శితాస్తేషాం । తత్రాగ్నిహోత్రకర్మణ్యేకస్మిన్ స్యాద్యథోపసంహారః ॥౭౨॥ ——సూ॥౬॥అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్॥—— వాజసనేయిబ్రాహ్మణవాక్యం నేహేతి దృశ్యతే తత్ర । సత్త్వైకవృత్తిరూపా దేవా అసురాస్తు రజస్తమోరూపాః ॥౭౩॥ ఉద్గీథకర్మణా తానతీత్య దేవత్వమాశు గచ్ఛామః । ఇతి నిశ్చిత్య హి దేవా ఊచుస్త్వం న ఇతి వాచమాదౌ హి ॥౭౪॥ తత ఏతే దేవాః కిల వాగాద్యా అసురపాప్మనా విద్ధాః । ఇతి నిందిత్వా ముఖ్యం ప్రాణం త్వం న ఇతి తత్ర తానూచుః ॥౭౫॥ తచ్ఛ్రుత్వా తత ఏష ప్రాణస్తేభ్యస్తథోదగాయదితి । ఛాందోగ్యేపి తథైవ ప్రక్రమ్య తత్తదేతదుపదిష్టం ॥౭౬॥ ఉద్గీథముపాసాంచక్రిర ఇత్యవసానమథ హ ఇత్యాది ॥ ఉభయత్రాపి ప్రాణప్రశంసనం తుల్యమేవ భాతి యతః ॥౭౭॥ తేన ప్రాణస్యేయం విద్యా స్యాత్తత్ర సంశయో భవతి । కిం వా విద్యాభేదః కిం విద్యైకత్వమిహ భవేదితి వా ॥౭౮॥ తత్ర చ విద్యైకత్వం పూర్వన్యాయేన యుక్తమాభాతి । ప్రక్రమభేదేన్న్విహ విద్యైకత్వం కథం భవేద్యుక్తం ॥౭౯॥ వాజిభిరుపదిష్టోసౌ ప్రాణశ్చోద్గీథకర్తృభావేన । ఉద్గీథత్వేనైవచ్ఛందోగైః ప్రాణ ఏష నిర్దిష్టః ॥౮౦॥ కథమియమేకా విద్యా స్యాదితి చేన్నైష దోష ఇహ భవతి । ఏతావన్మాత్రేణ చ న హి విద్యైకత్వమపగతం భవతి ॥౮౧॥ యస్మాదవిశేషోపి హి బహుతర ఉపలభ్యతే యముభయత్ర । దేవాసురసంగ్రామోపక్రమణం హ్యసురవిజయతాత్పర్యం ॥౮౨॥ ఉద్గీథోపన్యాసస్తథైవ వాగాదికీర్తనం చాపి । తన్నిందయా చ ముఖ్యప్రాణస్యాస్యవ్యపాశ్రయస్తద్వత్ ॥౮౩॥ తద్వీర్యాదసురలయశ్చాశ్మాదినిదర్శనేన చేత్యేవం । బహవోర్థా ఉభయత్రాప్యవిశిష్టా ఏవ చోపలభ్యంతే ॥౮౪॥ సామానాధికరణ్యం శ్రుతముద్గీథేన వాజివాక్యేపి । ప్రాణస్యైష ఇవేతి చ్ఛందోగానాం తథోపనిషదీహ ॥౮౫॥ అస్యోద్గీథపదస్య చ లక్షయితవ్యం హి భవతి కర్తృత్వం । తస్మాద్విద్యైకత్వం వాజిచ్ఛాందోగ్యశాఖయోరితి చేత్ ॥౮౬॥ ——సూ॥౭॥న వా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్॥—— ఇహ విద్యాభేదస్స్యాద్విద్యైకత్వం హి భవతి న న్యాయ్యం । హేతుః ప్రకరణభేదః ప్రక్రమభేదాత్మకో హి భవతీహ ॥౮౭॥ ఛాందోగ్యఖల్వాదావోమిత్యేతదితి వాక్య

కతో్రక్తాగుణాయఏకప్రధానసంబంధాః।ఉపసంహర్తవ్యాస్తేసర్వత్రైవేతినిశ్చితంభవతి॥౧౫౬॥ సూ॥౧౧॥ఆనందాదయఃప్రధానస్య॥ బ్రహ్మప్రతిపాదనపరవేదాంతేషుప్రదర్శితాహ్యేతే।ఆనందరూపతావిజ్ఞానఘనత్వంచసర్వగత్వమపి ॥ ౧౫౭॥సర్వాత్మత్వమితీదృగ్విధాఃక్వచిద్బ్రహ్మణోగుణాస్తత్ర । యత్రశ్రూయంతే తేప్రతిపాద్యాః కింభవంతితత్రైవ ॥ ౧౫౮ ॥కింవాసర్వత్రైతేప్రతిపాద్యాఇతితుభవతిసందేహః ।ప్రాణస్యవిశేషోసావితియుక్తఃప్రాగ్గుణోపసంహారః ॥ ౧౫౯ ॥ బ్రహ్మవాస్తవిశేషంతదద్వితీయమితిదర్శితంశ్రుత్యా । తత్రచ శాఖాంతరగత పదోపసంహారకారణంనభవేత్ ॥ ౧౬౦॥ ఇత్యాశంకాంనిరసితుమిదమధికరణంప్రదర్శితంమునినా । ఆనందత్వాదీని బ్రహ్మణ్యేతానికల్పితాన్యేవ ॥ ౧౬౧ ॥ తదభివ్యంజకవృత్తిప్రభేదతస్తానిభాంతిభిన్నాని । తేషాం [illegible]సంహారస్తదర్థకా[illegible]పదకదంబస్య॥ ౧౬౨॥ఉచ్చారణాయదేతత్సర్వత్రైవైకవాక్యభావేన । తేనచతద్ధర్మాణాంవిరోధశంకానివర్తితాభవతి ౧౬౩॥ఉపసంహృతానితానిచపదాన్యఖండంహిలక్షయంతిపరం । ఏకస్మిన్ హిపదేనహి విరోధశంకానలక్షణావతరః ॥ ౧౬౪॥ధర్మాఆనందాదయఇహఏతేబ్రహ్మణఃప్రధానస్య । ధర్మాస్తస్మాదేతేప్రతిపత్తవ్యాభవంతిసర్వత్ర ॥ ౧౬౫ ॥ పూర్వాధికరణదర్శితనిదర్శనాద్భవతితదుపసంహారః ।బ్రహ్మైక్యాదానందత్వాదీనాం నను యథోపసంహారః॥౧౬౬ ॥ సర్వత్రసగుణవిద్యాగతధర్మాణాంతథాసకింనస్యాత్। యేతైత్తిరీయకేహిప్రియశీర్షత్వాదయోవినిర్దిష్టాః॥౧౬౭॥ఉపసంహారస్తేషామపియుక్తోబ్రహ్మణీత్యతఃపఠతి సూ॥౧౨॥ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌహిభేదే॥ ప్రియశీర్షత్వాదీనాంధర్మాణాంతైత్తిరీయకోక్తానాం॥ ౧౬౮ ॥ నాన్యత్రప్రాప్తిస్స్యాద్యతఏతేహ్యుపచితాపచితరూపాః।ఇహచోపచయాపచయౌసతిభేదేసగుణఏవసంభవతః ॥ ౧౬౯ ॥ బ్రహ్మతునిరస్తభేదం శ్రుతివాక్యైరేకమిత్యుపన్యస్తం। తరతమభావోపేతానిభేదేప్రాప్నుయుఃకథంహిమే ॥ ౧౭౦ ॥ బ్రహ్మాత్మకానచైతే బ్రహ్మజ్ఞానోపయోగినోనాపి । ఏతేహికోశధర్మాఏవేత్యేతత్ప్రపంచితంపూర్వం ॥ ౧౭౧ ॥ అపిచపరస్మిన్ బ్రహ్మణిచిత్తావతరణనిమిత్తరూపతయా।పరికల్పితాస్తఏతేతస్మాన్నాన్యత్రభవతితత్ప్రాప్తిః ॥ ఆలంబ్యైతాన్ ధర్మానిహ సూత్రే న్యాయమాత్రముపదిష్టం । సచనిశ్చితేశధర్మేషూపాస్తయఇహకిలోపదిష్టేషు ॥ ౧౭౩ ॥ సంయద్వామత్వాదిషు నేతవ్యస్సత్యకామతాదిషుచ । సత్యేవోపాస్యైక్యేప్రక్రమభేదాదుపాసనాభేదః ॥ ౧౭౪ ॥ తేనేతరధర్మాణాంనభవేదితరత్ర కథమపిప్రాప్తిః । భర్తేకైకానారీనృపమేకముపాసతేయథాలోకే ॥ ౧౭౫ ॥ అపరాతుచామరేణహితత్రోపాస్యేహ్యభిన్నరూపేపి । భవతిహ్యుపాసనాయాభేదోధర్మవ్యవస్థితశ్చాపి ॥ ౧౭౬ ॥ ఏవమిహోపచితాపచితగుణత్వం సగుణఏవసంభవతి ।క్వచిదుక్తసత్యకామత్వాదీనాంప్రాప్తిరపినసర్వత్ర॥ సూ॥౧౩॥ఇతరేత్వర్థసామాన్యాత్॥ ఆనందాదయఇతరేప్రతిపాద్యస్యహిపరస్యచైకత్వాత్ । సర్వత్రైవచతేస్యుర్బ్రహ్మజ్ఞానప్రయోజనాహి యతః ॥ ౧౭౭ ॥ సూ॥౧౪॥ఆధ్యానాయప్రయోజనాభావాత్॥ ఇహచేంద్రియేభ్యఇతికిలకాఠకవాక్యంహి దృశ్యతేతత్ర । అర్థాదయోహిపురుషాంతాహిపరత్వేనవర్ణితాశ్శ్రుత్యా ॥౧౭౮ ॥ తత్రచసందేహోయంకిం యేహ్యర్థాదయోవినిర్దిష్టాః । తేసర్వేపితతస్తతఇహతుపరత్వేనవేదనీయాస్స్యుః ॥ ౧౭౯ ॥ కింవాపరమాత్మాసౌసర్వపరత్వేనవేదనీయఇతి। తత్రచసర్వేషామప్యర్థాదీనాంపరత్వమిహవేద్యం ॥ ౧౮౦॥తస్మాత్తస్మాద్ధిపరంయస్మాచ్ఛ్రుతిరేవబోధయత్యేషా।అత్రపరత్వేనార్థాదిషుబహుషుప్రతిపిపాదయిషితేషు ॥ ౧౮౧ ॥ సిద్ధేహి వాక్యభేదేనచైకవాక్యత్వభంగశంకాస్యాత్ । తస్మాదర్థాదీనాంప్రత్యేకపరత్వకథనమిహయుక్తం ॥౧౮౨॥ఇతిశంకాసంప్రాప్తావేతత్సూత్రప్రదర్శితంభవతి । ఇహసర్వేభ్యోపిపరఃపురుషఃప్రతిపాద్యతఇతిహియుక్తంస్యాత్ ॥ ౧౮౩ ॥ ప్రతిపన్నేషుపరత్వేనాన్యేషుఫలంనకించిదపిదృష్టం। సర్వేభ్యోపిపరస్మిన్ ప్రతిపన్నేపురుషఇహఫలంమోక్షః ॥ ౧౮౪ ॥ శ్రుతిరపినిచాయ్యతమితిజ్ఞానఫలంమోక్షమేవ దర్శయతి । అపిచేహపురుషవిషయేహ్యనల్పమాదరమియంప్రదర్శయతి ॥౧౮౫॥ పురుషాన్నపరమితిశ్రుతిరితరప్రతిషేధకాష్ఠశబ్దాభ్యాం।పురుషప్రతిపత్త్యర్థైవైషాపూర్వోక్తిరితిహిదర్శయతి ॥ఆధ్యానాయేతిపఠంతత్రాధ్యానంహిదర్శితంభవతి।

ఆధ్యానపూర్వకం కిల సమ్యగ్దర్శనమిహోపదిష్టం స్యాత్ ॥ ౧౮౮ ॥ —సూ॥ ౧౫ ॥ ఆత్మశబ్దాచ్చ ॥— ఇహ చేన్ద్రియా
దయః కిల పురుషప్రతిపత్తయే వినిర్దిష్టాః । యస్మాదిహైష సర్వేష్వితి శ్రుతిః పురుషమాత్మశబ్దేన ॥ ౧౮౯ ॥ నిర్దిశ్య చేతరేషా
మనాత్మతామేవ సూచయత్యేషా । తస్య చ దుర్బోధత్వం సంస్కృతమతిగమ్యతాం చ దర్శయతి ॥ ౧౯౦ ॥ తజ్జ్ఞానాయాధ్యా
నం యచ్ఛేదిత్యాదినా వినిర్దిష్టం । అపి చేహ సోఽధ్వనః పారమితి చ నిర్దిశ్య పరమపదమేతత్ ॥ ౧౯౧ ॥ తద్బోధనాయ దేహేం
ద్రియాద్యనుక్రమణమాదృతం భవతి । తస్మాదాత్మప్రతిపత్త్యర్థో హ్యయమ్నాయ ఏష ఇతి సిద్ధం ॥ ౧౯౨ ॥ ••• *

—సూ॥ ౧౬ ॥ ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్ ॥— ఇహ చైతరేయకే ఖల్వాత్మా వేత్యాదివాక్యముపలబ్ధం । అంభః
ప్రభృతీనామిహ లోకానాం సృష్టిరాత్మనోఽభిహితా ॥ ౧౯౩ ॥ అత్రాత్మశబ్దబోధ్యః పర ఏవాత్మాథవేతరః కశ్చిత్ । ఇతి సం
దేహే నాసౌ పరమాత్మేత్యేవ యుక్తమిహ వక్తుం ॥ ౧౯౪ ॥ యద్యపి చేక్షణపూర్వా సృష్ట్యాదికమిహాస్య నిర్దిష్టం । ఏవమ
పి లోకసృష్టిస్త్వాదావేవేహ దర్శితా యస్మాత్ ॥ ౧౯౫ ॥ తస్మాదపరః కశ్చిత్స్రష్టా సోఽభవతి నైష పరమాత్మా । స్రష్టా పర
మాత్మా చేత్పంచమహాభూతసృష్టిరిహ వాచ్యా ॥ ౧౯౬ ॥ నైవేహ భూతసృష్టిః ప్రదర్శితా కింతు లోకసృష్టిరిహ । తే సన్ని
వేశరూపా లోకాస్సర్వేఽపి పంచభూతానాం ॥ ౧౯౭ ॥ బ్రూతే చాంభః ప్రభృతీన్ లోకత్వేన హ్యదోఽంభ ఇత్యాద్యా । స్యా
ల్లోకసృష్టిరేషాపరమేశాధిష్ఠితేన పురుషేణ ॥ ౧౯౮ ॥ ఆత్మైవేదమితి శ్రుతిరపి పురుషవిధం తమేతమాచష్టే । స్మృతిరపి
స వై శరీరీ ప్రథమ ఇతి హ్యేతమర్థమాచష్టే ॥ ౧౯౯ ॥ ఇహ చైతరేయిణోఽపి హ్యాధాత ఇత్యాదికే న కథయంతి । దేవాది సృ
ష్టిమఖిలాం రేతోమూలాం ప్రజాపతిప్రసృతాం ॥ ౨౦౦ ॥ ఆత్మైవేదమితి శ్రుతిరస్యైవాత్మత్వమపి చ దర్శయతి । జగతః
ప్రాగుత్పత్తేరాత్మైకత్వావధారణం యదపి ॥ ౨౦౧ ॥ తత్స్వవికారాపేక్షం హీక్షణమపి తస్య చేతనత్వేన । ఉపపన్నమ
పి చ తాభ్యో గామానయదేవమాదికోఽభూయాన్ ॥ ౨౦౨ ॥ వ్యాపారోఽపి చ లోకే విశేషవత్సు ప్రసిద్ధ ఇహ భాతి । తస్మాదా
త్మేహ స్యాద్విశేషవాన్కశ్చిదిత్యతో బ్రూతే ॥ ౨౦౩ ॥ అత్రోపదిశ్యతే కిల పరమాత్మా సోఽయమాత్మశబ్దేన । తస్మాద్వా ఏత
స్మాదాత్మన ఆకాశ ఏవమాద్యేషు ॥ ౨౦౪ ॥ సృష్టిశ్రవణేష్వితరేష్వాత్మా హి పరో యథాత్ర తథేహాపి । లోకేఽపి చాత్మశబ్దాత్ప్ర
త్యగ్రూపో హి ముఖ్య ఆత్మైవ ॥ ౨౦౫ ॥ పరిగృహ్యతే యథావాత్తథైవ చేహాపి భవితుమర్హతి హి । యత్ర చ పురుషవిధ ఇతి హి
విశేషణం కిమపి దృశ్యతే తత్ర ॥ ౨౦౬ ॥ భవతు విశేషవదాత్మగ్రహణం నాత్ర తు తథాస్తి కించిదపి । ఈక్షణపూర్వకసృష్ట్యు
పదేశాదపి గృహ్యతేఽత్ర పరమాత్మా ॥ ౨౦౭ ॥ —సూ॥ ౧౭ ॥ అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్ ॥— న స్వేతస్మిన్
వాక్యే నిర్దిష్టా లోకసృష్టిరాదౌ హి । సాపి చ రేతః పూర్వా కథితా సేయం ప్రజాపతిప్రభవా ॥ ౨౦౮ ॥ వాక్యస్యైతస్య స్యా
త్తాత్పర్యం హి ప్రజాపతావయుక్తం । పూర్వత్ర పురుషవాక్యాదథాదిపరస్య వాక్యజాతస్య ॥ ౨౦౯ ॥ భేదాపత్తిభయేన
హ్యాతదర్థకతైవ తస్య నిర్దిష్టా । తద్వద్వేత్తో దేవా ఇతి పూర్వస్మాదిహాస్య వాక్యస్య ॥ ౨౧౦ ॥ భేదాపత్త్యై తస్య చ తా
త్పర్యం స్యాత్ప్రజాపతావయుక్తం । ఇతి చేన్నైవం యస్మాదవధారణమేతదత్ర నిర్దిష్టం ॥ ౨౧౧ ॥ ఆదావిహాత్మశబ్దః ప్రా
గేకత్వావధారణం చ తథా । బ్రహ్మపదం ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మేత్యుపసంహృతౌ చ దృష్టమతః ॥ ౨౧౨ ॥ ఏతైరన్యైర్లింగైరేతస్య
చ లోకసృష్టిలింగస్య । బాధేనాస్మిన్వాక్యే ప్రత్యగ్బ్రహ్మైవ గృహ్యతే చాన్యః ॥ ౨౧౩ ॥ యల్లోకసృష్టివచనం తదపి శ్రు
త్యంతరానుగుణ్యేన । పంచమహాభూతానాం సృష్ట్యుత్తరభావిసృష్టిపరమేవ ॥ ౨౧౪ ॥ ఛాందోగ్యతైత్తిరీయకవాక్యే
షు చ సృష్టివచనభేదేఽపి । యోజనయైకార్థత్వం యథోపపన్నం తథైవ చేహాపి ॥ ౨౧౫ ॥ వ్యాపారోఽపి చ యోఽసౌ తా
భ్యో గామానయదితి విఖ్యాతః । సోఽపి చ వివక్షితార్థానుగుణత్వేనైవ సంగ్రహీతవ్యః ॥ ౨౧౬ ॥ సకలః కథాప్రబంధో నవి
వక్షితవిషయ ఏష భవతి యతః । తత్ప్రతిపత్త్యా విహ ఖలు పురుషార్థో నోపలభ్యతే కశ్చిత్ ॥ ౨౧౭ ॥ ఇహ చ బ్రహ్మాత్మత్వం వి
వక్షితమితి ప్రతీయతే యేన । అంభః ప్రభృతీనాం కిల లోకానాం లోకపాలకానాం చ ॥ ౨౧౮ ॥ అగ్న్యాదీనాం సృష్టిం శిష్ట్వా
కరణాని చాయతనమేతేషాం । ఉపదిశ్య దేహమేతం స్రష్టా హి స ఏకకథమిదం మదృతే ॥ ౨౧౯ ॥ స్యాదితి వీక్ష్య శరీరం ప్రవివేశేతి
శ్రుతిః ప్రదర్శయతి । సైషా స ఏతమేవేత్యాద్యాహీత్థం ప్రవేశముపదిశతి ॥ ౨౨౦ ॥ పునరపి యది వాచాభివ్యాహృతమిత్యా

నాచపరేషాంనాం।తత్తద్వ్యాపారానపివివేచయిత్వాథకోహమితివీక్ష్య ॥ ౨౨౧ ॥ ఏతంత్వమర్థమేవబ్రహ్మవ్యాప్తతయా
సంయమపశ్యదితి।శ్రుతిరిహసఏతమేవేత్యాద్యాబ్రహ్మాత్మతాంప్రదర్శయతి ॥ ౨౨౨ ॥ ఉత్తరవాక్యంయదిదం హృదయంబ్ర
హ్మైవప్రజ్ఞానంప్రజ్ఞాని। తేనమహాభూతైస్సహాసమస్తమపిభేదజాతమనుకీర్త్య ॥ ౨౨౩ ॥ సర్వం తత్ప్రజ్ఞానేత్రం ప్రజ్ఞా
నేత్రప్రతిష్ఠితంహిని। ప్రజ్ఞానంబ్రహ్మేతిహ్యంతే బ్రహ్మాత్మతామియంబ్రూతే ॥ ౨౨౪ ॥ తస్మాదిహాయమాత్మా భవతిప
రాత్మైవనాన్యఇతిసిద్ధం। ఏతస్మిన్ వ్యాఖ్యానేనహిస్ఫుటస్స్యాద్గుణోపసంహారః ॥౨౨౫॥నహిపాదసంగతిస్స్యాదితిహి
వ్యాఖ్యాంతర ప్రదర్శయతి॥ సూ॥ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్॥ వాజసనేయకఏతద్వాక్యం దృష్టంహికత
మఆత్మేతి॥యోయంవిజ్ఞానమయః ప్రాణేష్విత్యాదినాచతత్రైవ। హృద్యంతర్జ్యోతిరసౌ పురుషోనిర్దిష్టస్తస్య తస్యైవ।
ఉపదిశ్యసర్వసంగతిముక్తత్వంబ్రహ్మరూపతాంబ్రూతే। ఉపసంహారోపిసవాఏషమహానజఇతీహదృష్టోయం॥ ౨౨౮ ॥
ఛాందోగ్యేతుసదేవేత్యేతద్వాక్యంహ్యుపక్రమేదృష్టం। తత్రహినచాత్మశబ్దస్సఖిలుసఆత్మేత్యుదర్కఏవాస్తి ॥ ౨౨౯ ॥
తత్త్వమసీత్యాద్యైరపితాదాత్మ్యంచోపదిశతితత్రైవ। తుల్యార్థత్వంవాస్యాన్మతుల్యార్థత్వమేతయోరితిహి॥
౨౩౦ ॥ సందేహేసత్యనయోః ప్రాప్తమతుల్యార్థకత్వముచితమితి । ఆమ్నానయోర్ద్వయోరప్యతుల్యతైవ ప్రతీయ
తేయస్మాత్ ॥ ౨౩౧॥ నహ్యామ్నానేవిషమేయుక్తంస్యాదర్థసామ్యమిహవక్తుం। వాజసనేయక వాక్యం హ్యుపక్రమస్థా
త్మశబ్దయోగేన ॥ ౨౩౨ ॥ సకలమపిచాత్మతత్త్వప్రతిపత్తిపరంప్రతీయతేవాక్యం। ఛాందోగ్యేతూపక్రమ విపర్యయాత్త
ద్విపర్యయోభవతి ॥ ౨౩౩॥ యద్యప్యుపసంహారేతత్ప్రాప్త్యుపదిష్టమేవతాదాత్మ్యం।సత్యంతథాప్యుపక్రమతంత్రోయం
స్యాదిహోపసంహారః॥ ౨౩౪ ॥తస్మాత్తత్త్వమసీతిస్యాత్సంపదుపాస్తిపరమిదంవాక్యం। ఇత్యాక్షేపప్రాప్తావస్య
ప్రతివచనమత్రనిర్దిశతి ॥ ౨౩౫ ॥ ఛాందోగ్యేపిసదేవేత్యత్రపరాత్మైవగృహ్యతేనాన్యః। ఆత్మగృహీతిరియంస్యాద్యథే
తరేషాంహివాజివాంతద్వత్॥౨౩౬॥యస్మాదిహోత్తరత్రచతాదాత్మ్యంసముపదిశ్యతేభూయః॥ అన్వయాదితి
చేత్స్యాదవధారణాత్॥ ఇహచోపక్రమవాక్యేనచాత్మశబ్దోహిదృశ్యతేసోయం॥౨౩౭ ॥ఉపసంహృతివాక్యంయ
త్తదిదంభవతిహ్యుపక్రమాయత్తం।తస్మాదాత్మగృహీతిః కథమిత్యస్యోత్తరంహిభవతీదం ॥ ౨౩౮॥ఆత్మగృహీతిరిహాపి
స్యాదత్రయతోవధారణందృష్టం। యేనాశ్రుతమితివాక్యాదేకజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానం ॥ ౨౩౯ ॥ అవధార్యేహసదేవేత్యేత
త్తత్సంపిపాదయిషయోక్తం। ఆత్మగృహీతౌసత్యాంతదేతదఖిలంసమంజసంనోచేత్ ॥ ౨౪౦ ॥ ముఖ్యో యోసా వా
త్మాసనవిజ్ఞాతఇతికథమిదంయుక్తం । ఏవంప్రాగుత్పత్తేస్సదేకత్వావధారణంయచ్చ ॥ ౨౪౧॥ జీవస్య చాత్మశబ్దేనప
రామర్శస్సుషుప్త్యవస్థాయాం। సత్సంపత్త్యనుకీర్తనమపిచ పరిప్రశ్నపూర్వకంచపునః ॥ ౨౪౨ ॥ తత్త్వమసీత్యవధా
రణమేతత్తాదాత్మ్యబోధనేయుక్తం। తాదాత్మ్యసంపదీదంపూర్వోక్తంసకలమనుపపన్నంస్యాత్ ॥ ౨౪౩ ॥ నేహో
పక్రమతంత్రత్వోపన్యాసోపిభవతియుక్తతరః। ఆత్మత్వకీర్తనంవాప్యనాత్మతాకీర్తనంచనేహాస్తి ॥౨౪౪॥సామాన్యో
పక్రమఇహసవాక్యశేషగవిశేషసాకాంక్షః। సచ్ఛబ్దార్థోపితథావిమృశ్యమానస్తుముఖ్యఏవాత్మా ॥ ౨౪౫ ॥ సచ్ఛబ్దో
సౌదృష్టోభావావధిభూతవస్తుపరఏవ। వాచారంభణశబ్దాదిభ్యస్సర్వస్యచానృతత్వేన ॥ ౨౪౬ ॥ సచ్ఛబ్దార్థోముఖ్యఃపర
మాత్మాస్యాన్నచాన్యదిహవస్తు।ఆమ్నానవిషమతాపిహినచార్థవైషమ్యమావహత్యత్ర ॥ ౨౪౭ ॥ ఆహరపాత్రంతది
దంపాత్రమిహాహరతదేతదితివాక్యే। ఆమ్నానవిషమతాయాంసత్యామప్యర్థసామ్యముపలబ్ధం ॥౨౪౮॥కథితోహివా
జివాక్యేత్వమర్థఏవతుతదర్థపర్యంతః। ఛాందోగ్యేతుతదర్థస్త్వమర్థపర్యంతఏవనిర్దిష్టః ॥ ౨౪౯॥ప్రతిపాదన
ప్రకారభేదేప్యపితదర్థవస్తుభేదేన। ఏకైవేయంవిద్యాయుక్తాహ్యత్రచగుణోపసంహారః ॥౨౫౦॥ ... *

సూ॥౧౮॥కార్యాఖ్యానాదపూర్వం॥ ఛందోగాఅపివాజినఏతేహిప్రాణకరణసంవాదే। ఆమ్నాయ
ప్రాణస్యశ్వక్రిమిమర్యాదమన్నమాదౌహి ॥ ౨౫౧ ॥ తస్యైవప్రాణస్యహ్యపోవాసస్సమామనంత్యేతే।ఛందోగాస్త
స్మాద్వాపఏతదితిపునస్సమామనంతీహ ॥ ౨౫౨॥ప్రాగుపరిష్టాదద్భిఃపరిదధతీత్యేవమాదితత్రోక్తం।వాజసనేయినఇహాకి

ఽవిద్వాంసశ్శ్రోత్రియా అశిష్యంతః ॥ ౨౫౩ ॥ ఆచామంతీత్యాదికమేతద్వాక్యం సమామనంత్యత్ర । అశిశిషతామశితవతామాచమనమనగ్నచింతనం చాపి ॥ ౨౫౪ ॥ ప్రాణస్య దృశ్యతే కిల కిమేతదుభయం విధీయతే కింవా । ఆచమనమేవ కేవలమనగ్నతాచింతనం విధీయేత ॥ ౨౫౫ ॥ ఇతి సందేహే తతో ఽభయం విధీయత ఇతి ప్రశస్తం హి । ఉభయమపి గమ్యమానం తద్వదపూర్వం తతో హి విధ్యర్హం ॥ ౨౫౬ ॥ కేవలమాచమనం వా విస్పష్టా విధివిభక్తిరత్ర యతః । ఆచమనస్తుత్యర్థం హ్యనగ్నతాకీర్తనం భవేదత్ర ॥ ౨౫౭ ॥ ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే నైవాచమనం విధేయమత్రేతి । కార్యత్వేనాచమనం శుద్ధ్యై స్మృతిప్రసిద్ధం హి ॥ ౨౫౮ ॥ న చ విధ్యర్హం తత్స్యాదతో ఽన్వాఖ్యాయతే కిలాచమనం । నన్వేషా శ్రుతిరస్యాః స్మృతేర్భవేన్మూలమితి తు న హి యుక్తం ॥ ఇహ మూలమూలిభావో యోః సౌ న విభిన్నవిషయయోర్భవతి । సర్వేషామాచమనం శుద్ధ్యర్థం స్మృతిరియం ప్రదర్శయతి ॥ ౨౬౦ ॥ యా ప్రాణవిషయవిద్యా ప్రకరణపతితా శ్రుతిర్హి సా చేహ । తద్విషయమేవ కేవలమాచమనం విదధాతి విదధ్యాత్తత్ ॥ ౨౬౧ ॥ న ప్రాణవిషయవిద్యాసంయోగాచ్చమనమిహ విధేయమితి । నైవాత్రయుక్తం శక్యం పూర్వస్యైవోపలభ్యమానత్వాత్ ॥ ౨౬౨ ॥ న విధేయముభయమత ఇదముభయవిధానే హి వాక్యభేదస్స్యాత్ తస్మాత్స్మృతినిర్దిష్టం ప్రాయత్యార్థం యదేతదాచమనం ॥ ౨౬౩ ॥ అశిశిషతామశితవతామనూద్యత ఏతమేవ తదనమితి ఆచమనీయాస్వప్సు హ్యనగ్నతాచింతనం హి విద్యాంగం ॥ ౨౬౪ ॥ ఉపదిశ్యతే హి యస్మాదపూర్వమేతత్తతో హి విధ్యర్హం । ఆచమనస్తుత్యర్థో హ్యనగ్నతావాద ఇతి తు న న్యాయ్యం ॥ ౨౬౫ ॥ ఆచమనవిధ్యభావే స్తుత్యర్థత్వం కథం భవేత్తస్య । కించ విధేయత్వమపి హ్యనగ్నతాచింతనస్య భాతీహ ॥ ౨౬౬ ॥ ప్రాయత్యార్థత్వం కిల పరిధానార్థత్వమితి తు యా చాస్య । ఏకస్యాచమనస్యోభయార్థతా సేహ వాభ్యుపేతేహ ॥ ౨౬౭ ॥ యస్మాదాచమనం తత్ప్రాయత్యార్థం క్రియాంతరం భవతి । ఆచమనీయాస్వప్సు చ వాసస్సంకల్పనం క్రియా నైవ ॥ ౨౬౮ ॥ పరిధానార్థం ప్రాణస్యాభ్యుపగమ్యత ఇతీదమనవద్యం । అపి చేహ పూర్వవాక్యం యదిదం స్యాచ్ఛ్వభ్య ఆక్రిమిభ్య ఇతి ॥ ౨౬౯ ॥ తేన చ సర్వాన్నాభ్యవహారశ్చోద్యత ఇతీహ న హి యుక్తం । నాస్మాభిః శబ్దలభ్యస్స శక్యతే నాపి మానుషైః కర్తుం ॥ ౨౭౦ ॥ కింతు ప్రాణస్యాన్నం సకలమితీహాన్నదృష్టిరుపదిష్టా । తత్సాహచర్యతో ఽస్మిన్నాపో వాస ఇతి వాక్యశేషే ఽపి ॥ ౨౭౧ ॥ తదిదమపామాచమనం న చోద్యతే కిం తు సుప్రసిద్ధాసు । ఆచమనీయాస్వప్సు హి విహితా పరిధానదృష్టిరితి యుక్తం ॥ ౨౭౨ ॥ యది చాత్రైవం న స్యాత్తదా భవేదర్థవైశసం ప్రక్తే । పూర్వత్ర ధ్యానవిధిస్తదుత్తరత్ర క్రియావిధిశ్చేతి ॥ ౨౭౩ ॥ అపి చాచామంతీతి హి నాయం శబ్దో విధిక్షమో భవతి । లట్ప్రత్యయో యతో ఽసౌ సవర్తమానాభిధాయకో దృష్టః ॥ ౨౭౪ ॥ యద్యపి చ వర్తమానార్థతాత్ర మన్యంత ఇతి హి తుల్యైవ సత్యం తథాపి వాసః కార్యాఖ్యానాద్విధీయతే తదిదం ॥ ౨౭౫ ॥ వాసస్సంకల్పనమిదమపామపూర్వం న చాచమనమేతత్ । ఆచమనం హి తదేతత్పూర్వవదితి దర్శితం హి పూర్వత్ర ॥ ౨౭౬ ॥ యచ్చోక్తం హ్యాచమనే విస్పష్టా విధివిభక్తిరితి తదపి । ఆచమనస్యైతస్య ప్రత్యుక్తం పూర్వవత్త్వలింగేన ॥ ౨౭౭ ॥ అత ఏవ చేహ కాణ్వాస్తస్మాదేవమితి నామనంతీహ । కుర్వంతో మన్యంత ఇతి హ్యాత్రైవ చ కిలాధ్యవస్యంతి ॥ ౨౭౮ ॥ తస్మాదిహ మాధ్యందినపాఠే చానూద్యతే తదిదమాచమనం । ఏవం వాసోవిత్త్వం విధీయత ఇతీహ యుక్తమాశ్రయితుం ॥ ౨౭౯ ॥ ఆపో వాస ఇతీయం దృష్టా వాక్యప్రవృత్తిరేకైవ । తస్మాద్విధేయమత్ర చ వాసోవిజ్ఞానమేతదితి సిద్ధం ॥

సూ ॥ ౧౯ ॥ సమాన ఏవం చాభేదాత్ ॥

వాజసనేయకశాఖాయామగ్నిరహస్యసంజ్ఞికే గ్రంథే । శాండిల్యనామకలితా కాచన విద్యా ప్రదర్శితా భవతి ॥ ౨౮౧ ॥ తత్ర స ఆత్మానముపాసీతేత్యాది ప్రదర్శితం వాక్యం । తత్ర చ మనోమయత్వం ప్రాణశరీరత్వమాత్మనస్తస్య ॥ ౨౮౨ ॥ భారూపతేతి చైతే శ్రూయంతే కిల గుణాస్తథైవాన్యే । శాఖాయామేతస్యాం బృహదారణ్యే పునశ్చ పఠితమిదం ॥ ౨౮౩ ॥ వాక్యం మనోమయో ఽయం పురుషో భాస్సత్య ఏవమాద్యం హి । స చ పురుషో ఽంతర్హృదయే వ్రీహియవాభ్యాం సమో హి తత్రోక్తః ॥ ౨౮౪ ॥ స హి సర్వస్యేశానః సర్వాధిపతిః ప్రశాస్తి సర్వమిదం । యదిదం కించేత్యంతే తస్మిన్వాక్యే ప్రదర్శితః పురుషః ॥ ౨౮౫ ॥ తత్ర కిమగ్నిరహస్యే బృహదారణ్యే భవేదసావేకా । విద్యా తత్ర గుణానాముపసంహారో ఽథవా కిము నైవ ॥ ౨౮౬ ॥ విద్యా తత్ర గుణా

సుపసంహారశ్చేతి భవతి స. దేహః। తత్ర చ విద్యాభేదో గుణవ్యవస్థితి యుక్తమాభాతి ॥ ౨౮౭ ॥ యద్యేకా విద్యేయం భవతి త
దా పౌనరుక్త్యమనివార్యం। భిన్నాసు చ శాఖాసు హి వేదిత్రధ్యేతృభేదమాలంబ్య ॥ ౨౮౮ ॥ పరిహృత్య పౌనరుక్త్యం విద్యై
కత్వం చ తత్ర నిర్ధార్యం। ఉపసంహ్రియంత ఏతే గుణా ఇహాన్యత్ర యే తిరిక్తాస్స్యుః ॥ ౨౮౯ ॥ ప్రాణేంద్రియాది సంవా
దాదిష్వేవం హి దర్శితం పూర్వం। ఏకస్యాం శాఖాయాం వేదిత్రధ్యేతృభేదబాధేన ॥ ౨౯౦ । జాగ్రతి చ పౌనరుక్త్యే కథ
మిహ విద్యాభేద సావేకా। ఏకం విద్యావిధిపరమపరం స్యాదత్ర గుణవిధానార్థకం ॥ ౨౯౧ ॥ ఇత్యామ్నానవిభాగా ద్వి
ద్యైకత్వం న వక్తుమిహాయుక్తం। తద్వ్యతిరిక్తా ఏవ హ్యామ్నాయేరన్ గుణా ఇహాన్యోన్యం ॥ ౨౯౨ ॥ ఇహ చ సమానా అపి
తే హ్యామ్నాయంతే మనోమయత్వాద్యాః। తస్మాదిహ నాన్యోన్యం గుణోపసంహార ఇత్యతో బ్రూతే ॥ ౨౯౩ ॥ శాఖాసు వి భి
న్నాస్వపి విద్యైకత్వం గుణోపసంహారః। భవతి యథైవైకస్యాం శాఖాయామపి తథైవ భవతీదం ॥ ౨౯౪ ॥ యస్మాదుపాస్య
మేతన్మనోమయత్వాది గుణకముభయత్ర। బ్రహ్మాభిన్నం ప్రత్యభిజానీమో న భిద్యతే విద్యా ॥ ౨౯౫ ॥ రూపాభేదే స
త్యపి విద్యాభేదో న శంకితుం శక్యః। యస్మాదుపాసనాయా రూపముపాస్యం న చాన్యదిహ కించిత్ ॥ ౨౯౬ ॥ నను పౌనరుక్త్య
భీత్యా విద్యాభేదోత్ర యుక్త ఇతి చేన్న। అర్థవిభాగే నోభయమప్యామ్నానం హి భవతి యుక్తమిహ ॥ ౨౯౭ ॥ విద్యావిధి
పరమేకం త్వపరం గుణవిధిపరం భవేదితి హి। నన్వేవం సత్య పఠితమగ్నిరహస్యే స ఏష ఇత్యాది ॥ ౨౯౮ ॥ పఠితవ్యమేతదేవ
హి బృహదారణ్యే తు యచ్చ తత్రాన్యత్। పఠితం మనోమయోయం పురుషో భా ఇతి తు నైవ పఠితవ్యం ॥ ౨౯౯ ॥ ఇతి చేన్నా
యం దోషా విద్యాయా విప్రకృష్టదేశస్థా। అత్ర సమానగుణామ్నానబలాత్తాం ప్రత్యభిజ్ఞాప్య ॥ ౩౦౦ ॥ తస్యామీశానత్వాద్యు
పదిశ్యత ఇతి హి సకలమనవద్యం। శ్రూయంతే యత్ర గుణా బహవస్తత్ర ప్రధానవిధిరేవ ॥ ౩౦౧ ॥ అన్యత్ర తదనువాదాద్గు
ణవిధిరేవ హి న చ ప్రధానవిధిః। బృహదారణ్యే గుణవిధిరగ్నిరహస్యే ప్రధానవిధిరేవ ॥ ౩౦౨ ॥ అప్రాప్తాంశార్థతయా వా
క్యం యత్రార్థవత్తరం తత్ర। ప్రాప్తపరామర్శః కిల భవతి హి నిత్యానువాద ఇతి తేన ॥ ౩౦౩ ॥ తస్మాన్నాపోదితుమిహ శక్యా
స్యాత్ప్రత్యభిజ్ఞైషా। ఏకస్యాం శాఖాయాం విద్యైకత్వం గుణోపసంహారః ॥ ౩౦౪ ॥ ... ... ❋

సూ॥ ౨౦॥ సంబంధాదేవమన్యత్రాపి॥ అత్ర చ బృహదారణ్యే సత్యం బ్రహ్మేతి చోపదిశ్యాదౌ। తద్యత్తత్స
త్యమసావిత్యాద్యం వాక్యమేతదామ్నాతం ॥ ౩౦౫ ॥ తస్య చ సత్యస్యాస్య బ్రహ్మణ ఏవాధిదైవమధ్యాత్మం। ఆయతనభేద
ముపదిశ్య వ్యాహృతిదేహతాం చ సంపాద్య ॥ ౩౦౬ ॥ ద్వే ఉపనిషదావాదిశ్యేతే తస్యోపనిషదహరహరితి। అధిదైవం హి త
థైవాధ్యాత్మం తస్యోపనిషదహమితి ॥ ౩౦౭ ॥ తత్ర చ సందేహో యా సావుపనిషదౌ యే ప్రదర్శితే భవతః। అవిభాగ్యే నై
వైతే కిము భేదే ఉభయత్ర చానుసంధేయే ॥ ౩౦౮ ॥ ఏకాధిదైవమపరా త్వధ్యాత్మమితీహ కిం విభాగేన। ఇతి సందేహే తదిదం
సూత్రేణైవ హి నిరూప్యతే సపది ॥ ౩౦౯ ॥ శాండిల్యసంజ్ఞికాయాం విద్యాయాం కిల గుణోపసంహారః। యద్వత్తద్వదిహా
పి చ గుణోపసంహార ఏష యుక్తతమః ॥ ౩౧౦ ॥ ఏకా హి సత్యవిద్యా కిలాధిదైవం తథైవ చాధ్యాత్మం। అత్రాధీతా యస్మా
దుపక్రమశ్చాప్యభిన్న ఇహ దృష్టః ॥ ౩౧౧ ॥ పాఠశ్చ వ్యతిషక్తో దృష్టస్తస్మాత్కథం హ్యయం ధర్మః। తస్యా ముదితస్సన్న
పి న స్యాత్తస్యామితీదముచితం స్యాత్ ॥ ౩౧౨ ॥ యో హ్యాచారశ్చోదిత ఇహానుగమనాదిరూప ఆచార్యైః। గ్రామగతే
రణ్యగతే స చ తుల్య ఏవ భవతి న విభిన్నః ॥ ౩౧౩ ॥ తస్మాదుభయోరప్యుపనిషదోరుభయత్ర భవతి సంబంధః। ఏవం ప్రా
ప్తే తమిమం పక్షం సంప్రతి నిరాకరోతీహ ॥ ౩౧౪ ॥ సూ॥ ౨౧॥ న వా విశేషాత్॥ నైవోభయోస్తయోరిహ ముభ
యత్ర ప్రాప్తిరత్ర యుక్తా స్యాత్। స్థానవిశేషనిబంధో యత ఏతస్యాముపాసనాయాం స్యాత్ ॥ ౩౧౫ ॥ ఏతస్మిన్ మండల
ఇతి నిర్దిశ్య హ్యాధిదైవికం పురుషం। ఉపనిషదహరిత్యేవం శ్రావయతి హి దక్షిణేక్షిపురుషం హి ॥ ౩౧౬ ॥ ఆధ్యాత్మికం ప్రకృ
త్యాహమితి చ తస్యోపనిషదుపన్యస్తా। తస్యేతి సర్వనామ చ సన్నిహితాలంబనం హి సర్వత్ర ॥ ౩౧౭ ॥ తస్మాదాయతనవి
శేషాలంబేనేహ చోపదిశ్యేతే। ఏతే ఉపనిషదావితి కుత ఉభయత్ర తయోర్భవేత్ప్రాప్తిః ॥ ౩౧౮ ॥ నన్వేక ఏవ పురుషో
భవతి హ్యధిదైవమేవమధ్యాత్మం। బ్రహ్మణ ఏకస్యైవ చ సత్యస్యాయతనయుగ్మముపదిష్టం ॥ ౩౧౯ ॥ ఇతి చేదేకస్యాపి హి త

త్తదవస్థావిశేషయోగేన । ఉపనిషదుపదేశోऽసావహరహమితికిల విశేషతోదృష్టః ॥ 3౨౦॥ తస్మాదుపనిషదేషాతదవస్థ స్యైవభవతియుక్తతమా । ఆచార్యస్యైకస్యాప్యనువర్తనమిహయథావిభిన్నంస్యాత్ ॥ 3౨౧ ॥ప్రత్యస్తతోऽపిహీనభవే దాసీనస్యానువర్తనంయుక్తంస్యాత్।యత్తిష్ఠతఉపదిష్టంనతదాసీనస్యభవతి తద్వదిహ ॥ 3౨౨ ॥ యచ్చస్వరూపసూత్రాణిబద్ధకర్మభవేదిహార్యస్య। తస్యగ్రామారణ్యవిశేషాభావేనతుల్యవద్భావః ॥ 3౨3 ॥అతఇహదృష్టాంతోऽయం నప్రకృతార్థైకసాధనోऽభవతి।తస్మాదుపనిషదోరిహయుక్తైవస్యాత్తయోర్వ్యవస్థేయం ॥ ——సూ॥౨౨॥దర్శయతిచ॥——

అపిచైవంజాతీయకధర్మాణాంస్యాద్వ్యవస్థితత్వమితి । దర్శయతిలింగమేతత్తస్యైవస్యహి [illegible]దేవరూపమితి॥3౨౪॥విద్యైక్యాదేవమిహగుణోపసంహారఇహభవేదగ్నే । తస్యైవతస్యదేశేऽప్యేకదేశే యత్ పృథగ్యైవ తత్రస్యాత్ ॥ 3౨౫ ॥ తస్మాద్విద్యైక్యేऽపిస్థానంభిన్నంయథాభవే [illegible] । అతోదేశాదేవ [illegible]గుణోపసంహారఇతిహిసిద్ధమిహ ॥3౨౬ ॥ తస్యైవత స్యత్వాదావఇదేశబలాద్గుణోపసంహారః । ఉపనిషదహరిత్యాదౌతదసత్త్వాత్తద్వ్యవస్థితేభవతః ॥ 3౨౭॥ ... *

——సూ॥౨3॥సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపిచాతః॥—— బ్రహ్మజ్యేష్ఠావీర్యేత్యాద్యారాణాయనీయశాఖాయాం।శ్రుతిరా మ్నాతాత్రబ్రహ్మజ్యేష్ఠత్వగుణకముపదిష్టం॥3౨౮॥వీర్యాణిసంభృతానిప్రదర్శితాన్యస్యతత్పునర్బ్రహ్మ । ప్రాగ్దివా ప్యాప్తేస్యాల్లోకమేతంసమాతనోతీతి ॥ 330 ॥ ఏషాఖిలేషుశాఖాబ్రహ్మవిభూతయఇమాశ్చతతోప్రోక్తాః । తేషా మేవోపనిషది శాండిల్యపదాంకితాశ్చపరవిద్యాః॥ 33౧ ॥పఠితాహితాసుకిమిహాస్సంభృత్యాద్యావిభూతయో యాస్తాః। ఉపసంగృహ్యేరన్నుతనేతివిచారేతదేతదిహక్రియతే ॥ 33౨ ॥సంభృత్యాదివిభూతయాఇహశాండిల్యాదిసంజ్ఞవిద్యాసు।ఆ యతనభేదయోగాదుపసంహర్తుంనతాహిశక్యంతే ॥33 3॥ శాండిల్యదహరవాక్యే హృదయాయతనత్వమస్య నిర్దిష్టం। ఉపకోసలవిద్యాయామక్ష్యాయతనత్వమేవతస్యోక్తం ॥ 33౪ ॥ ఆధ్యాత్మికమాయతనంప్రతీయతే హ్యేవమాసు విద్యాసు । సంభృత్యాదివిభూతయఏతాః కేవలమిహాధిదైవిక్యః॥ 33౫ ॥శ్రూయంతే నన్వేతాస్వపిచవిభూతయ ఇహా ధిదైవిక్యః ।జ్యాయాన్దివఇత్యాదావేషహిసర్వేష్వితిశ్రుతిష్వపిచ ॥ 33౬ ॥ యావాన్వా అయమాకాశఇతి శ్రుతిషు చతథాప్రతీయంతే । సంత్యాయతనవిహీనాష్షోడశకలసంజ్ఞికాశ్చ [illegible]రవిద్యాః ॥ 33౭॥తస్మాత్సంభృత్యాదేరుపసంహా రోऽత్రయుక్తఇతిచేన్న । సంభృత్యాదేరత్రానుపసంహారేऽస్తికారణంకించిత్ ॥ 33౮ ॥ కతిపయ సమానగుణసక్త్యా ప్రాప్త్యైక్యేహిభవతివిద్యైక్యం । తత్కాలగుణోపసంహృతికారణమేతన్నదృశ్యతేప్రకృతే ॥ 33౯॥ తదభావాత్సంభృత్యా ద్యుపసంహారోనచేహసంభవతి । అతోప్రాప్త్యైకత్వంవిద్యైకత్వేనియామకంనభవేత్ ॥ 3౪౦ ॥ తచ్ఛోప్రాప్త్యైకత్వం విద్యాభేదేపిదృశ్యతేశాస్త్రే ।బ్రహ్మైకరూపమపికిలవిభూతిభేదైరుపాస్యతేబహుధా ॥ 3౪౧॥ఇహకిలపరోవరీయస్త్వా దావుద్గీథోపాసనాభేదః। తస్మాద్విద్యైకత్వంయదిదంతత్ప్రత్యభిజ్ఞయైవస్యాత్॥3౪౨॥తదభావాత్సంభృత్యాదీనా మేతాసునోపసంహారః॥——సూ॥౨౪॥పురుషవిద్యాయామివచేతరేషామనామ్నానాత్॥—— అస్తిరహస్యబ్రా హ్మణసంజ్ఞంకిల తాండిపైంగిశాఖాసు॥3౪3॥తత్రరహస్యబ్రాహ్మణఇయమామ్నాతాహిపురుషవిద్యాఖ్యా।తత్రచపురు షోయజ్ఞఃకల్పితఏవంతదీయమాయుశ్చ॥3౪౪॥త్రేధావిభజ్యసవనత్రయంచయాన్యశిశిషాదికాన్యపిచ।దీక్షాద్యాస్సతయా కిలతానిచతత్రైవకల్పితానితథా ॥3౪౫ ॥ఆశీర్మంత్రజపాద్యాఅన్యేధర్మాశ్చతత్రనిర్దిష్టాః । ఇహ తైత్తిరీయకాఅపి పఠంతికమపీహపురుషయజ్ఞంహి ॥ 3౪౬ ॥తస్యైవంవిదుషోయజ్ఞస్యాత్మేత్యాదికేనవాక్యేన । యేతాండిపైంగివాక్యప్ర దర్శితాఃపురుషయజ్ఞధర్మాస్స్యుః ॥3౪౭ ॥ఇహతైత్తిరీయకేప్యుపసంహార్యానవేతిసందేహే । ఇహ పురుషయజ్ఞ తాయాఉభయత్రైవచ సమానరూపత్వాత్॥3౪౮ ॥ ఉపసంహారస్స్యాదిత్యాక్షేపేతస్యచోత్తరంబ్రూతే । ఉపసం హర్తుంనాహాంత్యేతేధర్మాయతోऽత్రవైషమ్యం ॥ 3౪౯ ॥ఇహపురుషయజ్ఞకీర్తనమేకేషాం తాండి పైంగినాంహి యథా । నహితైత్తిరీయకాణామామ్నానందృశ్యతేతథైవేహ ॥3౫౦॥ తేషాంహియజ్ఞసంపాదనమితరవిలక్షణంహిదృష్టమిహ।పత్నీయజమానాదికమితరవిలక్షణముదాహృతంతత్ర ॥3౫౧ ॥ యత్ప్రాతర్మధ్యందినమిత్యేవం సవనకల్పనం

తేషాం।ఇతరవిలక్షణమేవహిమరణావభృథత్వసామ్యాన్నపియచ్చ ॥ ౩౫౨ ॥ తదపిహ్యల్పీయస్త్వాద్వైలక్షణ్యేన భూయ
సాఘీయ వే । నచతత్ప్రత్యభిసంధికమంభవేన్నాపితైత్తిరీయస్మిన్ ॥ ౩౫౩ ॥ పురుషస్య యజ్ఞభావస్సృతేస్తి కింత్వత్ర
వాక్యేనిదమస్తి ।విదుషోయజ్ఞస్యేత్యధికరణేఏవభవతిఇహావష్ఠ్యా ॥ ౩౫౪॥సామానాధికరణ్యేషష్ఠ్యావేతేన దేహసం
భవతః।సహివిదుషోయజ్ఞత్వేంముఖ్యాంకేచాపికక్తుమిహాశక్యం ॥ ౩౫౫ ॥ విద్వల్సంబంధీయోయజ్ఞస్తస్యేత్యేవశక్యమిహ
వాచ్యం ।అత్మాయజమానఇతిసన్నిర్దిష్టో యజమానభావముపదిశ్య ॥ ౩౫౬ ॥ వ్యధికరణత్వేనైవహి విదుషోవర్ణ్యతి
యజ్ఞసంబంధం । తత్రచతస్యైవమిహిస్ఫుటమనువాదతఃప్రతీతాయాం ॥ ౩౫౭ ॥పురుషస్యయజ్ఞభావంతథైవయజ
మానభావమాస్యేచ । కల్పయతస్తవచాయ దుర్వారోభవతివాక్యభేదఇహ ॥ ౩౫౮ ॥ కించనసన్న్యాసేయంపరాత్మ
విద్యాప్రదర్శితాపూర్వం ।తస్యైవంవిదుషఇతిహ్యనుక్రమశ్చేహపూర్వశేషస్స్యాత్ ॥ ౩౫౯ ॥ అనువాకయోర్ద్వయోః
రపిఫలమేకమిహోపలభ్యతేయస్మాత్ । తస్మాద్బ్రహ్మణఇతిహిబ్రహ్మప్రాప్తిః ఫలమిహాభిహితం ॥ ౩౬౦ ॥ ఇత
రేషాంచామ్నాయస్త్వనన్యశేషోహిపురుషయజ్ఞస్య ।అత్రహ్యేషహిషోడశవర్షశతంజీవతీతివాక్యేన ॥ ౩౬౧ ॥ ఫలమ
పియన్నిర్దిష్టంతదపిచకేవలమిహాయురభివృద్ధిః । తస్మాదిహశాఖాంతరపఠితానాం పురుషయజ్ఞధర్మాణాం ॥ ౩౬౨ ॥
ఆశీర్మంత్రాదీనామప్రాప్తిస్తైత్తిరీయకేయుక్తా ——సూ॥౨౫॥వేధాద్యర్థభేదాత్॥—— ఆథర్వణికానాముపని
షదారమ్భేసదీషమంత్రోస్తి॥౩౬౩॥సర్వంప్రవిధ్యహృదయంప్రవిధ్యధమనీఃప్రవృజ్యశిరఇతిహి । మంత్రోత్రదేవసవితఃప్ర
సువేత్యాదిర్హి తాండినాంస్పృష్టః॥ ౩౬౪॥శాట్యాయనినాంమంత్రశ్శ్వేతాశ్వోహరితనీలఇత్యాదిః।శన్నోమిత్రశ్శమితిహి
భవతికఠానాంచతైత్తిరీయాణాం ॥ ౩౬౫ ॥ దేవాఇతిప్రవర్గ్యబ్రాహ్మణవాక్యం తువాజినాంద్రృష్టం । అగ్నిష్టోమబ్రా
హ్మణవాక్యంయద్బ్రహ్మవేతినిర్దిష్టం ॥ ౩౬౬ ॥ ఉపనిషదాంగంభకేలి కౌషీతకినాంతదేతదామ్నాతం। అత్రప్రవిధ్య
పూర్వామంత్రాస్స్వేపియేచనిర్దిష్టాః ॥౩౬౭ ॥యానిప్రవర్గ్యపూర్వాణ్యపికర్మాణిప్రదర్శితాన్యత్ర ।విద్యాసుతే
చమంత్రాఃకర్మాణిచయానితత్రకథితాని ॥౩౬౮॥ తాన్యుపసంగృహ్యంతేకింనాన్యేత్యత్రభవతి మీమాంసా । తత్రహ్యు
పసంహారోవిద్యాస్వేషాంహియుక్తఇవభాతి ॥ ౩౬౯ ॥ యస్మాత్సన్నిధావేతాన్యుపనిషదామిహసమీపపఠితాని।యద్య
పివిద్యార్థతయావిధానమిహనోపలభ్యతేతేషాం ॥ ౩౭౦ ॥ సత్యంతథాపిసన్నిధిసామర్థ్యాత్తదనుమీయతేహిహ।
నన్వేషాంమంత్రాణాంవిద్యావిషయంనకిమపిసామర్థ్యం ॥౩౭౧ ॥కర్మాణిచప్రవర్గ్యాదీన్యన్యార్థే నియోజితాన్యే
వ । తస్మాత్కథమేతేషామిహవిద్యార్థత్వముచితమితిచేన్న ॥ ౩౭౨ ॥సామర్థ్యంమంత్రాణాంవిద్యావిషయమపివక్తు
మిహశక్యం।మంత్రేషుకీర్తితానిచహృదయాదీనిహ్యుపాసనేషుకిల ॥ ౩౭౩ ॥ ఆయతనాద్యత్వతయాయత్సంపద్యంతే
తేనతద్ద్వారా।మంత్రాణాముపపన్నంహ్యుపాసనాంగత్వమేవమాదీనాం ॥౩౭౪॥ వినియోగోమంత్రాణాం దృష్టఉపా
స్తిషువపుఃప్రపద్యఇతి ।కోశవయాత్రైలోక్యోపాస్తిశ్ఛాందోగ్యదర్శితాత్రత్ర ॥౩౭౫॥సుతదీర్ఘాయుష్యార్థంపితా
లేషపాఠితనాన్యోమంత్రః ।ఇహకర్మణాంప్రవర్గ్యాదీనామప్యన్యథానియుక్తానాం ॥ ౩౭౬ ॥విద్యాసుచవినియో
గోబృహస్పతిసవస్యవాజపేయఇవ।అవిరుద్ధఇతిప్రాప్తే తేషాముపసంహృతింనిరాచష్టే ॥ ౩౭౭ ॥నైషాముపసంహారోవి
ద్యాస్వేతానుభవతియుక్తతమః । హృదయంప్రవిధ్య ధమనీరిత్యేవమ్మంత్రదర్శితాహ్యర్థాః ॥ ౩౭౮॥ హృదయప్రభే
దరూపావిద్యాసంబంధవర్జితాభిన్నాః। నచతాభిర్విద్యాభిస్సంగంతుం తేషుభవతిసామర్థ్యం ॥౩౭౯ ॥ననుహృదయ
ముపాస్త్యంగంతద్ద్వారాస్యాదుపాస్తిసంబంధః । ఇతిచేన్నహృదయమాత్రంహ్యుపాసనాంగం కథంచిదత్రభవేత్ ॥
హృదయప్రభేదరూపోమంత్రార్థఃకథమిహోపయుజ్యేత ।అవిచారవిషయఏవహిమంత్రార్థోయంప్రతీయతేసకలః
౩౮౧॥తస్మాదిహాభిచారికకృత్యేనైవాస్యభవతిసంబంధః। తద్వచ్చదేవసవితఃప్రసువేత్యస్యాపియజ్ఞలింగేన ॥౩౮౨ ॥యా
జ్ఞేనకర్మణైవహ్యభిసంబంధోభవేన్నవిద్యాభిః । యస్సంబంధవిశేషస్సహిప్రమాణాంతరేణనిర్ణేయః ॥ ౩౮౩ ॥మంత్రా
ణాంచాన్యేషామపికేషాంచిత్ప్రసిద్ధలింగేన।కేషాంచిద్వచనేనచతథాప్రమాణాంతరేణకేషాంచిత్॥౩౮౪॥ఇత్యర్థాంతర

వినియుక్తానామేషాం రహస్యపఠితానాం। సన్నిధిమాత్రేణైవ హి విద్యాశేషత్వముపపన్నమిహ॥ ౩౮౫॥ శ్రుత్యాదిభ్యస్స న్నిధిదౌర్బల్యం ప్రథమతంత్ర ఏవోక్తం। శ్రుతిరిహ లింగం వాక్యం ప్రకరణమేతాని యాని చాన్యాని ॥ ౩౮౬ ॥ స్థానసమాఖ్యా రూపాణ్యేతేషాం స్యాద్యదా హి సమవాయః। తత్రార్థవిప్రకర్షాత్స్యాత్ప్రోక్తానాం హి పారదౌర్బల్యం ॥ ౩౮౭ ॥ సూత్రేణ సమవాయపదం సమానవిషయత్వమర్థమాచష్టే। యత్ర ద్వయోర్విరోధస్సమానవిషయత్వమూలకో దృష్టః ॥ ౩౮౮ ॥ పూర్వేణ వ్యవధానాత్స్వార్థప్రమితౌ పరస్య దౌర్బల్యం। ఇతి సన్నిధిదౌర్బల్యం శ్రుత్యాదిభ్యః ప్రదర్శితం సూత్రే॥ ౩౮౯॥ తస్మాత్సన్నిధిమాత్రాద్విద్యాంగత్వం న చేహ మంత్రాణాం। ఇహ కర్మణాం ప్రవర్గ్యాదీనామన్యత్ర సన్నియుక్తానాం ॥ ౩౯౦ న హి విద్యాశేషత్వం నో వా తత్ర ప్రమాణమపి కించిత్। యద్బ్రహ్మవర్చసాఖ్యం ఫలం బృహస్పతిసవస్య కథితం స్పష్టం॥ ౩౯౧ ॥ తత్ర నియుక్తస్యాస్య చ యథా నియోగో హి వాజపేయే స్యాత్। యత్కర్మణాం ప్రవర్గ్యాదీనాం విద్యాంగతా తథేష్యతే ॥ ౩౯౨ ॥ నైతద్యుక్తం హి యతో బృహస్పతిసవస్య వాజపేయే హి। విధినైవ వాజపేయేనేష్ట్వేత్యుపదర్శితో హి వినియోగః ॥ ౩౯౩ ॥ ఏకో హ్యయం ప్రవర్గ్యః సకృదుత్పన్నో బలీయసాన్యత్ర। వినియుక్తస్సన్ కథమిహ ప్రసన్నియుజ్యేత దుర్బలేనాసౌ ॥ ౩౯౪ ॥ ఏవం విధిమంత్రాణాం తథా ప్రవర్గ్యాదికర్మణాం తస్మాత్। సన్నిధిమాత్రేణైవ చ విద్యాశేషత్వమత్ర నాశంక్యం ॥ ౩౯౫ ॥ సన్నిధిపాఠో యుక్తస్త్వరణ్యవచనత్వధర్మసామ్యేన ॥ ... ... ❋

——సూ॥ ౨౬॥ హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛందస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తం॥—— అస్తి కిల తాండినాం శ్రుతిరశ్వ ఇవేత్యాదికా హి తత్రోక్తం॥ ౩౯౬॥ అశ్వో రోమాణి యథా పాపం సకలం విధూయ తద్వదహం। రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య స్పష్టశ్చంద్రో యథా తథైవేహ ॥ ౩౯౭॥ ధూత్వా శరీరమేతన్ముక్తో దేహేంద్రియాది సంఘాతాత్। కృతకృత్యస్సన్నకృతం లోకం బ్రహ్మస్వకం ప్రపద్య ఇతి ॥ ౩౯౮ ॥ అథాథర్వణికానాం శ్రుతిర్యథా నద్య ఇతి సమామ్నాతా యే కిల శాట్యాయనినస్తేషాం పాఠేఽపి శేష ఇహ కశ్చిత్ ॥ ౩౯౯ ॥ తే హి కిల తస్య పుత్రా దాయముపయంతి మిత్రాస్సాధుకృత్యాం తద్విషంతః పాపకృత్యామితి శ్రుతిం పఠంత్యత్ర ॥ ౪౦౦ ॥ క్వచిదత్ర సుకృతదుష్కృతయోర్హానం నిగద్యతే క్వచిచ్చ తయోః స్థానవిభాగేనోపాయనం ప్రియైరప్రియైశ్చ నిర్దిష్టం ॥ ౪౦౧ ॥ హానముపాయనముభయం క్వచిచ్ఛ్రితం యత్ర చోభయశ్రవణం। తత్రావశిష్టముపరం వక్తవ్యం నావశిష్యతే కిమపి ॥ ౪౦౨ ॥ యత్రోపాయనమేవ తు కేవలముపలభ్యతే హి నో హానం। తత్రార్థాదేవ హి సన్నిపతతి తదిదమేతయోర్హానం ॥ ౪౦౩ ॥ అన్యపరిగ్రాహ్యే హ్యాయద్యాత్మీయే సుకృతదుష్కృతే భవతః। తత్సాధనభూతమిదం హానమవశ్యం తదాభ్యుపేయం స్యాత్ ॥ ౪౦౪ ॥ యత్ర తు హానం కేవలముపదిష్టముపాయనం తు నైవోక్తం। తత్రోపాయనమేతత్సన్నిపతేద్వా న వేతి సందేహే ॥ ౪౦౫ ॥ అశ్రవణాదేతస్య హ్యసన్నిపాతోఽత్రయుక్త ఇతి భాతి। శాఖాంతరశ్రుతిర్వా విద్యాంతరగోచరా భవేదేషా ॥ ౪౦౬ ॥ అపి చాత్మకర్తృకం స్యాద్ధానముపాయనమిదం తు పరకృత్యం। అసతి తయోస్సంబంధే హానేనోపాయనం కథం సిద్ధ్యేత్ ॥ ౪౦౭ ॥ తస్మాదసన్నిపాతో హానావస్యేత్యతస్త్విదం పఠతి। హానౌ హి కేవలాయామపి శ్రుతాయాముపాయనం తదిదం॥ ౪౦౮ ॥ సన్నిపతేద్విహాయస్మాత్తచ్ఛబ్దో హానశబ్దశేషస్స్యాత్। తదపేక్షితార్థకత్వం తచ్ఛేషత్వం హి దృష్టమన్యత్ర॥ ౪౦౯॥ తస్మాత్కేవలహానశ్రుతావుపాయనమిహానువృత్తం స్యాత్। విద్యాంతరవిషయత్వాదశ్రవణాత్స్యాదసన్నిపాత ఇతి॥ ౪౧౦॥ యచ్చోక్తం తదయుక్తం నైవానుష్ఠేయమత్ర నిర్దిష్టం। హానముపాయనమపి వానుష్ఠేయత్వేన కీర్త్యతే నేహ ॥ ౪౧౧॥ విద్యాస్తుత్యర్థం కిల హానముపాయనమిహోపదిష్టం హి। యే సుకృతదుష్కృతే కిల విముక్తస్సంసారకారణీభూతే ॥ ౪౧౨ ॥ చిరకాలసంప్రవృత్తే విద్యాబలతో హి తే విధూయేతే। వినివేశ్యేతే తే కిల సుహృద్విషత్స్వపి చ తద్బలేనైవ ॥ ౪౧౩ ॥ సైషా విద్యా హి మహాభాగేతి స్తూయతేఽత్ర విద్యైషా। స్తుత్యర్థే చైతస్మిన్నుపాయనస్య క్వచిచ్ఛ్రితస్యాపి ॥ ౪౧౪ ॥ హానశ్రుతిసామాన్యేఽప్యనువృత్తికథా స్తుతిప్రకర్షాయ। యేనార్థవాదవాక్యప్రవృత్తిరఖిలా తదంతరాపేక్షా ॥ ౪౧౫ ॥ ఏకవింశ ఇతో సావిత్యాది వ్యర్థవాదవాక్యేషు। దృష్టా ద్వాదశమాసాః పంచర్తవ ఇతి తదంతరాపేక్షా ॥ ౪౧౬ ॥ యేనోపేయోపాయనవాదో విద్యాస్తుతిప్ర

[illegible] తేనైతస్మిన్నర్థేనాభినివేష్టవ్యమన్యత ఏతదిత్ ॥ ౪౧౭. సూత్రే శబ్దగ్రహణం స్తుత్యర్థత్వప్రదర్శనార్థం స్యాత్ ।
సూత్రే [illegible] తో యిత్యుపసంహార ఏవ చేత్ [illegible] ॥ ౪౧౮ ॥ హాత్రోపాయనశబ్ద స్యాసాసనస్యైవ శేషతాం బ్రూ
యాత్ । [illegible] సంహృతివిచారభారాగ్రసంగయోగేన ॥ ౪౧౯ ॥ స్తుత్యుపసంహారవిధిప్రదర్శనార్థంహి సూ
త్రమేత [illegible] అత్రకుశాచ్ఛందస్తుత్యుపగానవదిత్యనిదర్శనంకథితం ॥ ౪౨౦ ॥ భాల్లవినాంహికుశావానస్పత్య స్థేనేతి
మంత్రే [illegible] అవిశేషేణకుశానాం వనస్పతిప్రభవత్వం శ్రుతౌ స్యాత్ ॥ ౪౨౧ ॥ శాట్యాయనినామౌదుంబరాః కుశాఇతివిశే
షవచనే [illegible] ఔదుంబర్యస్తుకుశా ఆశ్రీయంతే యథా [illegible] వేహ ॥ ౪౨౨ ॥ అవిశేషేణచ దేవాసుర సంజ్ఞచ్ఛందసాం ప్ర
సంగే [illegible] చ్ఛందాంస్యన [illegible] పూర్వాణి ॥ ౪౨౩ ॥ కేషాంచిత్షోడశినస్స్తోత్రే కాలావిశేషసం
[illegible] సూర్యే షోడశినస్స్తోత్రమేవమాదికయా ॥ ౪౨౪ ॥ ఆర్చశ్రుత్యాత్రచ కాలవిశేష ప్రతీతిరు
[illegible] విశేషేణహ్యుపగానమితిసంసమామనంత్యత్ర ॥ ౪౨౫ ॥ భాల్లవినస్తువిశేషే నైవేతి యథాకుశప్రముఖ్యే
[illegible] తవిశేష [illegible] గో [illegible] ర్థైవేహ ॥ ౪౨౬ ॥ హానావుపాయనాన్వయఇతి సూత్రాగ్ధోత్ర నిక్షి
[illegible] మునినాసూత్రితోయమేవార్థః ॥ ౪౨౭ ॥ సూత్రంతతదేతదేవాపితువాక్యేత్యాదికంహి
[illegible] ప్రకరణపఠనాన్వయంసమామ్నాతం ॥ ౪౨౮ ॥ యావజ్జీవ. జుహుయాదిత్యపిచ నదీక్షితో
[illegible] ప్రతిషేధార్థత్వేకిల [illegible] భవేత్సచాయుక్తః ॥ ౪౨౯ ॥ నఙ్ పర్యుదాసవృత్త్యాసహియావజ్జీవవా
[illegible] స్యేవవిధూననశ్రుతిష్వేతదత్రసూత్రే ॥ ౪౩౦ ॥ చింతయితవ్యాయనేనవిధూననవచనేనసుకృ
[illegible] అభిధీయతేహిహానంకింవార్థాంతరమితిహావిచికిత్సా ॥ ౪౩౧ ॥ తత్రవిధూననశబ్దాన్నహానమభిధీ
[illegible] స్యాత్ । ధూఞ్ కంపనఇతిధాతోర్ధోధూయంతేధ్వజాంశుకానీతి ॥ ౪౩౨ ॥ లోకప్రయోగదర్శనతశ్చాలనమి
[illegible] యుక్తం త్విహచాలనంతుకింనిత్యాం లంహితయోః ఫలోపరోధకం ॥ ౪౩౩ ॥ ఏవంప్రాప్తేబ్రూతేఃధూననంహా
నమేవనాన్యదితి । ఇహచోపాయనశబ్దశ్శేషత్వేనప్రతీయతేయస్మాత్ ॥ ౪౩౪ ॥ ననుసుకృతదుష్కృతయోర్గ్రహీణయోః
[illegible] నంహిపరైః । తేనోపాయనకథనాత్తదనుగుణమిదంవిధూననంహానం ॥ ౪౩౫ ॥ ఏతచ్చసన్నిధానేవిధూనన
స్యక్వచిచ్ఛ్రుతంసపది । భవతికుశాచ్ఛందస్తుత్యుపగానవదిహవిధూననశ్రుత్యా ॥ ౪౩౬ ॥ సర్వత్రకృతసహాయం సార్వత్రి
కనిర్ణయేహనిపుణతమం । అద్రవ్యత్వాద్దేవతునచాలనంస్యాద్విధూననంహితయోః ॥ ౪౩౭ ॥ అశ్వఇవేతిశ్రుత్యాపదర్శిత
దృష్టాంత [illegible] । ద్రవ్యత్వాత్తత్రైవహివిధూననంచాలనంనచేహస్యాత్ ॥ ౪౩౮ ॥ అతోనేకార్థత్వాద్ధాతూ
నాంనస్త్యేవ [illegible] ॥ —సూ ॥ ౨౭ ॥ సాంపరాయేతర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్యే ॥— పర్యంకసంజ్ఞికాయాం
విద్యాయాంకిలసమామనంత్యే [illegible] ॥ ౪౩౯ ॥ కౌషీతకినస్తత్రచసఏతమిత్యాదివాక్యమాదిష్టం । తత్రచసదేవయానం పంథానం
ప్రాప్యచాగ్నిలోకంహి ॥ ౪౪౦ ॥ ఆగచ్ఛత్యాగత్యాగచ్ఛతివిరజాంనదీంతతస్తాంచ । మనసైవాత్యేతితతో విధూనుతేసుకృ
తదుష్కృతేచోభే ॥ ౪౪౧ ॥ ఇతివర్ణితంకౌషీతకి [illegible] శ్రుతంవ్యధ్వనీదముపదిష్టం । యత్తద్వియోగవచనం ప్రతిపత్తవ్యం
భవేత్కిమథవాహో ॥ ౪౪౨ ॥ [illegible] ఇతివిచారణాయాంశ్రుతేఃప్రమాణత్వాత్ । శ్రుత్యనుసారేణైవప్రతిపత్తి
రితిప్రసంజనేపఠతి ॥ ౪౪౩ ॥ ఇహసాంపరాయశబ్దాద్దేహాదపసర్పణంహినిర్దిష్టం । ఏతచ్చసుకృతదుష్కృతహానం త
త్సాంపరాయఏవస్యాత్ ॥ ౪౪౪ ॥ విద్యాసామర్థ్యాదిహపంథా [illegible] ఉపదర్శితో హేతుః । విదుషో హిసంపరేతస్యాస్యాపరం
విద్యయైవసంప్రాప్యో ॥ ౪౪౫ ॥ నచసుకృతదుష్కృతాభ్యాంకించిత్ప్రాప్తవ్యమంతరాళేస్తి । స్యాచ్చేదతక్షీణే తేకల్ప్యేయా
తాంక్షపణాంశ్చకతిచిదిహ ॥ ౪౪౬ ॥ విద్యావిరుద్ధఫలయోస్తయోశ్చవిద్యాబలాత్క్షయోభిహితః । విద్యాఫలోన్ముఖస్యా
ద్యదాతదైవేపభవితుమర్హతిహి ॥ ౪౪౭ ॥ తస్మాత్ప్రాగేవాసౌసన్నపిపశ్చాత్తయోఃశ్రుయఃపఠితః । అన్యేపిశాఖినోయే
శాట్యాయనినశ్చతాండినశ్చైతే ॥ ౪౪౮ ॥ ప్రాగేవసుకృతదుష్కృతయోరుభయోర్హానమామనంతీహ ॥ ... *

—సూ ॥ ౨౮ ॥ ఛందతఉభయావిరోధాత్ ॥— దేహాదపసృప్తస్యార్చిరాదినాప్రస్థితస్యతస్యయది ॥ ౪౪౯ ॥

అభ్యుపగమ్యైతాస్త్రైపథికయోస్సాహి సుకృతదుష్కృతయోః । పతితే దేహే చ తదా తత్త్రయహేతోర్యమాదిరూపస్య ॥ ౪౫౦॥ ఇచ్ఛాతోఽనుష్ఠానానుపపత్తావనుపపత్తిరేతస్య । తద్ధేతుకసుకృతాదిక్షయస్య భవతీయమపరిహార్యైవ ॥౪౫౧॥ తస్మాచ్ఛపూర్వమేవానుష్ఠానం ఛందతో భవేదస్య । తత్పూర్వకమేవేదం హానం స్యాదత్రసుకృతదుష్కృతయోః ॥౪౫౨॥ ఇతి కిలనిమిత్తనైమిత్తికయోరుపపత్తిరిహ నిరాబాధా । తద్వచ్చ తాండిశాట్యాయనిశ్రుతియుగస్యసంగతిశ్చాపి ॥౪౫౩॥ విద్యాస్తుతయే హానావుపాయనస్యోపసంహృతిస్సిద్ధా ॥ ⟶ సూ ॥ ౨౯ ॥ గతేరర్థవత్త్వముభయథాన్యథాహి విరోధః ॥ ⟵

క్వచిదపి చ సుకృతదుష్కృతహానసమీపేహి దేవయానోఽసౌ ॥ ౪౫౪ ॥ పంథాశ్శ్రూయత ఏవం క్వచిచ్చన శ్రూయతే హి తత్రాయం సందేహః కిం హానావిశేషేణైవ దేవయానోఽసౌ ॥ ౪౫౫ ॥ సన్నిపతేదథవా సౌ క్వచిద్విభాగేన కుత్రచిన్నేతి । తత్ర యథా హానావిశేషేణోపాయనానువృత్తిస్స్యాత్ ॥ ౪౫౬॥ ఏవమిహ దేవయానానువృత్తిరతోఽచితేత్యతః పరత్ర । ఇహ చ విభాగేనైవ హి పథోఽర్థవత్త్వం తు దేవయానస్య ॥ ౪౫౭॥ యద్యవిశేషేణ గతిస్సర్వత్ర స్యాత్తదా విరోధస్స్యాత్ పరమం సామ్యముపైతీత్యేషా శ్రుతిరేవమత్రదర్శయతి ॥ ౪౫౮ ॥ విదుషో నిరంజనస్య చ గంతవ్యం పరమసామ్యమేవేతి । గంతా నిరంజనోఽసౌ ప్రాప్తవ్యం పరమసామ్యమేవేహ ॥౪౫౯॥ దేశాంతరప్రాప్తిసాధనభూతా చ గతిర్విరుధ్యేతేనకథం॥... ※

⟶ సూ॥ ౩౦॥ ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్ ॥ ⟵ క్వచిదర్థవతీహి గతిః క్వచిచ్చనేత్యేవముభయథా భావః॥ ౪౬౦॥ ఉపపన్న ఏవ సోఽయం యస్మాత్తల్లక్షణార్థ ఇహ దృష్టః । గతిసాధనభూతోఽర్థః పర్యంకప్రభృతి సగుణవిద్యాసు ॥ ౪౬౧ ॥ ఉపలభ్యతే హి తత్ర తు పర్యంకారోహణం చ సంవదనం । పర్యంకస్థేన సమం విశిష్టగంధాప్తిరేవమాద్యం హి ॥౪౬౨ దేశాంతరసంప్రాప్త్యాయత్తం హి శ్రూయతే ఫలం యదిదం । తత్రార్థవతీహి గతిర్నతు సమ్యగ్దర్శనే భవేదేవం ॥౪౬౩ ఆత్మైక్యదర్శినాం హి ధ్వస్తావిద్యాదిసకలబంధానాం । ఆరబ్ధభోగకర్మవ్యతిరేకేణ చ న కించిదస్త్యపరం ॥౪౬౪॥ తత్ర చ కథం గతిస్స్యాత్ప్రయోజనం వా న కించిదపి తస్యాః । లోకవదేశవిభాగో యథైవ లోకేహి నగరసంప్రాప్త్యై ॥౪౬౫॥ పంథాః కశ్చిదపేక్ష్యో నారోగ్యప్రాప్తౌ తథైవ చేహాపి ॥ ⟶ సూ ॥ ౩౧॥ అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యాం ॥ ⟵

గతిరర్థవతీ సగుణాస్వేవ హి విద్యాసు నిర్గుణాయాం తు ॥ ౪౬౬॥ పరమాత్మగోచరాయాం విద్యాయాం నేతి పూర్వముపదిష్టం । సగుణాస్వపి విద్యాసు హి గతిః క్వచిచ్ఛ్రూయతే క్వచిన్నైవ ॥ ౪౬౭॥ ఉపకోసలవిద్యాయాం తథైవ పర్యంకసంజ్ఞవిద్యాయాం । పంచాగ్నివిషయవిద్యాయామపి దహరాత్మవిషయవిద్యాయాం ॥ ౪౬౮ ॥ గతిరియముపదిష్టా న తు మధువిద్యాయాం తథైవ చాన్యత్ర । షోడశకలవిద్యాయాం తథైవ శాండిల్యసంజ్ఞవిద్యాయాం ॥౪౬౯ ॥ వైశ్వానరవిద్యాయాం తత్ర చ సందేహ ఏష జాగర్తి । యాసు శ్రూయత ఏషా కింతాస్వేవ హి గతిర్నియమ్యేత ॥ ౪౭౦ ॥ ఏవంవిధవిద్యాభిస్సంబధ్యేతే యమనియమే నేతి । తత్ర చ నియమో న్యాయ్యో యత్రైవ శ్రూయతే గతిర్హ్యేషా ॥ ౪౭౧ ॥ తత్రైవ నేతి యస్మాత్ప్రకరణమత్ర చ నియామకం దృష్టం । అన్యత్రోక్తాపి గతిర్గచ్ఛేద్విద్యాంతరం యదా హి తదా ॥౪౭౨॥ సర్వం సర్వార్థం స్యాచ్ఛ్రుతిప్రమాణత్వమపి చ హీయేత । ఏకత్రోక్తాయా అప్యన్యత్ర గతేర్యదా భవేత్ప్రాప్తిః ॥ ౪౭౩॥ ఉపకోసలవిద్యాయాం తథైవ పంచాగ్నివిషయవిద్యాయాం । యత్త్వర్చిరాదికాయా గతేః పునర్వచనమనుపపన్నం స్యాత్ ॥ ౪౭౪ ॥ తస్మాన్నియమో యుక్తస్స్యాదిత్యత ఏతముత్తరం పఠతి । సర్వాసామభ్యుదయప్రాప్తిఫలానాం చ సగుణవిద్యానాం॥౪౭౫ అవిశేషేణైవైషా భవితుం యుక్తా హి దేవయానగతిః । అవిశేషేపగమే కథమత్రప్రకరణవిరోధపరిహారః ॥ ౪౭౬ ॥ ఇతి నాశంక్యం భవతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం విరోధపరిహారః । శ్రుతిరత్రతద్య ఇత్థం విదురితి పంచాగ్న్యుపాసకానాం హి ॥౪౭౭॥ పంథానమర్చిరాదికమవతార్య తథోపదిశతి చాన్యేషాం । యే చేమేఽరణ్య ఇతి ప్రకృష్టవిద్యాంతరావలంబానాం ॥ ౪౭౮॥ పంచాగ్నివిషయవిద్యావిద్భిస్సమమాగతాం ప్రదర్శయతి । నన్వేషా విద్యాంతరవతాం గతిశ్రుతిరితీహ నహి యుక్తం ॥ ౪౭౯॥ శ్రద్ధాతపఃపరాణాం గతిరేవ హి తత్ర దర్శితా యస్మాత్ । ఇతి చేన్నాసౌ దోషో విద్యాబలమంతరేణ కథమపి చ ॥౪౮౦॥ న శ్రద్ధయాపి తపసా కేవలయా గతిరియం హి లభ్యేత । యస్మాచ్చ విద్యయేతి శ్రుతిరిమమర్థం ప్రదర్శయత్యత్ర ॥ ౪౮౧ ॥

తద్యాతివిద్యయైవహియత్రచకామాదయఃపరావృత్తాః। నోయాంతిదక్షిణావానావిద్వాంసస్తపస్వినోవేతి ॥౪౮౨॥
విద్యాంతరోపలక్షకఏవశ్రద్ధాతపఃపదేతస్మాత్ । శ్రద్ధాంసత్యముపాసతఇతివాజసనేయినఃపఠంత్యత్ర ॥౪౮౩॥ స
త్యంబ్రహ్మోపాసతఇహయేశ్రద్ధాళవోహ్యరణ్యఇతి । వ్యాఖ్యేయంతద్వాక్యంయతశ్చసర్వత్రసత్యశబ్దస్య ॥౪౮౪॥
అసకృద్బ్రహ్మణ్యేవప్రయోగఉపలభ్యతేహిశాస్త్రేస్మిన్ । అత్రచపంచాగ్నివిదామిత్థం విత్తే నసంగృహీతత్వాత్ ॥
౪౮౫॥ఇహపరిశేషాద్విద్యాంతరాశ్రయాణాంపరిగ్రహోన్యాయ్యః।అథయఇతిశ్రుతిరపరా పంథానౌ దక్షిణోత్తరా
యే వై ॥౪౮౬॥నవిదుస్తేకీటాస్స్యుస్తథాపతంగాబిలేశయా వేతి । మార్గద్వయచ్యుతానామధోగతింహ్యేవ ముపదిశంతీ
సా ॥౪౮౭॥ దేవపితృయాణయోర్వై తానంతఃప్రవేశయత్యేవం । తత్రాపిదేవయానప్రాప్తిర్విద్యావిశేషతస్తేషాం॥
౪౮౮॥స్మృతిరపిచశుక్లకృష్ణేగతీఇతిహ్యేతమర్థముపదిశతి । తస్మాదుపకోసలవిద్యాయాంపంచాగ్న్యుపాసనాయాం
చ ॥౪౮౯॥ఉభయత్రదేవయానామ్నానంత్వనుచింతనార్థమేవ స్యాత్ । మార్గానుచింతనస్యచవిద్యాంగత్వం శ్రు
తిస్మృతిప్రథితం ॥౪౯౦॥ యేషాంయాగశ్రవణంనచాస్తి తేషాంవినైవతద్ధ్యానం । విద్యాసామర్థ్యేనహి మార్గప్రా
ప్తిరితిబోధనార్థమియం ॥౪౯౧॥పునరుక్తిరనియమేనార్చిరాదిసంప్రాప్తిరపిచసిద్ధైవ॥——సూ॥౩౨॥ యావదధికార
మవస్థితిరాధికారికాణాం॥——గతిరత్రసగుణవిద్యాస్వర్థవతీబ్రహ్మలోకఫలకత్వాత్ ॥౪౯౨॥నిర్గుణవిద్యాయాంగ
తిరనర్థికాముక్తిఫలతయేత్యుక్తం । విదుషోహిదేహపాతోత్తరంతుదేహాంతరంభవేన్నేతి ॥౪౯౩॥ఇహచింత్యతేహి న
న్విహనేయ చింతాత్రభవతియుక్తతమా । నహివిద్యాసంపత్తౌముక్తివిలంబేస్తికారణంకిమపి ॥౪౯౪॥నైవేహపాకసా
ధనసంపత్తావోదనోభవేన్నేతి । భుంజానస్తృప్యేత్కింనవేతిచింతాతుకుత్రచిద్దృష్టా ॥౪౯౫॥ఇతిచేదుపపన్నేయంచిం
తాయస్మాదితిహాసాదౌబ్రహ్మవిదాంకేషాంచిద్దేహాంతరజన్మదర్శితంభూయః॥౪౯౬॥స్మృతఇహవేదాచార్యోనా
మ్నాపాంతరతమాఇతిఖ్యాతః।విష్ణునియోగాచ్చకలేరాదౌద్వైపాయనోబభూవేతి॥౪౯౭॥ఇహచవసిష్ఠోపితథా బ్రహ్మ
ణఏవైషమానసఃపుత్రః।సన్నపినిమిశాపాదపగతపూర్వతనుశ్చతుర్ముఖాదేశాత్ ॥౪౯౮॥ మిత్రావరుణాభ్యాం పునర
సౌబభూవేతిచస్మృతోభవతి । భృగ్వాదీనాంచతథాపునరుత్పత్తిస్తువారుణేయజ్ఞే॥౪౯౯॥ స్మర్యతఏవ తథైవబ్రహ్మ
ణఏవైషమానసఃపుత్రః।సోయంసనత్కుమారఃస్కందత్వేనస్వయంబభూవేతి ॥౫౦౦॥ ఇహదక్షనారదాదీనామపిదృ
ష్టాతదంతరోత్పత్తిః । స్మృతిషుశ్రుతిషుచమంత్రార్థవాదయోరపిచదృశ్యతేసేయం ॥౫౦౧॥ పతితేహి పూర్వదే
హే కేచిద్దేహాంతరంసమాదదతే । స్థితఏవాస్మిన్ కేచిద్యోగైశ్వర్యాదనేకమాదదతే ॥౫౦౨॥స్మర్యంతే సర్వేతేసమ్య
గ్జ్ఞాతసకలవేదార్థాః । తస్మాద్బ్రహ్మవిదామపిదేహాంతరదర్శనాదిహప్రాప్తం ॥౫౦౩॥ అస్యాః పరవిద్యా
యాఃపాక్షికమేవహి మోక్షహేతుత్వం।తదహేతుత్వంవాస్యాదేవంప్రాప్తావిహోత్తరంబ్రూతే॥౫౦౪॥వేదప్రవర్త
నాదిష్వధికారేష్వేవసన్నియుక్తానాం। తేషామపాంతరతమఃప్రభృతీనామాధికారికాణాంహి ॥౫౦౫॥ తావదవస్థా
నంస్యాదధికారోయావదేవ తేషాంస్యాత్ । భగవాన్యథాహిసవితాసహస్రయుగమాధికారికోభూత్వా ॥౫౦౬॥
ఉదయాస్తమయవివర్జితమంతేకైవల్యమనుభవత్యేషః । అథతతఊర్ధ్వమితిశ్రుతిరిమమేవార్థం ప్రదర్శయత్యస్య ॥
౫౦౭॥ యేచేహవర్తమానాబ్రహ్మవిదస్తేయథైవకైవల్యం। ఆరబ్ధభోగనాశేసంజాతేసమ్యగనుభవంతితథా ॥౫౦౮॥
ఇహతస్యతావదేవేత్యేషాశ్రుతిరేతమర్థముపదిశతి ।ఏవంబ్రహ్మవిదఇమేచాపాంతరతమఃప్రముఖ్యాస్స్యుః ॥౫౦౯॥
పరమేశ్వరేణతేతేష్వధికారేషుచనియోజితాస్సంతః । కైవల్యహేతుభూతేసమ్యగ్జ్ఞానేహివిద్యమానేపి ॥౫౧౦॥అక్షీణ
భూరికృత్యాఅవతిష్ఠంతేహియావదధికారం। అధికారాంతేతుపునర్ముచ్యంతఇతీహసకలమవిరుద్ధం ॥౫౧౧॥ జన్మాం
తరంయదేతత్తత్త్వజ్ఞానామపీహచేత్తర్హి । జ్ఞానాన్ముక్తిఃకథమితిశంకాపదమాదధాతినైవేహ ॥౫౧౨॥ యస్మాత్స
కృత్ప్రవృత్తంప్రారబ్ధంతేఫలప్రదానాయ । అతివాహయంతఏవహిగృహాద్గృహాంతరమివాన్యమన్యంహి ॥౫౧౩॥దేహా
న్క్రమేణయుగపన్నిర్మాయస్వాధికారసిద్ధ్యర్థం । తానధితిష్ఠతోపరిముషితస్మృతయోహి సంచరంతికిల ॥౫౧౪॥

యత్పూర్వజన్మహేతుప్రారబ్ధంజ్ఞానినాంతదేవేహ । జన్మాంతరహేతుస్స్యాన్ముక్తిస్స్యాత్తదవసానఏవేషాం ॥౫౧౫॥ పూర్వప్రారబ్ధేతరకర్మచజన్మాంతరేయదా హేతుః । తత్రైవముఖ్యభావోనచైవమత్రాస్త్యతోనదోషోయం॥౫౧౬॥ జాతిస్మరానచైతేతఏవతఇతిహియతఃప్రసిద్ధాస్తే। యేపూర్వదేహచామాభిసంధిహీనాభవంతిపరతంత్రాః ॥ ౫౧౭ ॥ యేచాపిసాభిమానాస్తేవైజాతిస్మరానచైతేస్యుః ।ఏతేహినిరభిమానాస్తథాస్వతంత్రాశ్చపూర్వనామానః ॥ ౫౧౮ ॥ ఇతివైషమ్యాన్నైతేభవంతిజాతిస్మరాఃకథంచిదపి ।సులభావివదితుకామాజనకేన బహ్వావాదినీకాపి ॥౫౧౯॥ స్వీయాం వృద్ధస్యదేహాంతతస్తుసాజనకదేహమావిశ్య । తేనసమంవ్యాద్యపునస్స్వమేవదేహంసమావివేశేతి ॥ ౫౨౦ ॥స్మృతినిర్దేశాదేవస్వాతంత్ర్యం తేషుదర్శితంభవతి । యద్యుపయుక్తేకర్మణిదేహాంతరకారణంహికర్మాన్యత్ ॥ ౫౨౧ ॥ఆవిర్భవేత్తతోన్యత్కర్మతతోన్యత్తథాప్రసజ్యేత । పాక్షికమేవతదాస్యాత్పరవిద్యాయావిమోక్షహేతుత్వం ॥ ౫౨౨ ॥ నైషాశంకాప్రకృతేజ్ఞానాత్కర్మక్షయస్యనిర్దేశాత్ ।శ్రుతిరత్రభిద్యతేహృదయగ్రంథిరితీమమర్థముపదిశతి ॥ ౫౨౩ ॥దర్శయతిచస్మృతిప్రతిలంభఇతిశ్రుతిరపీమమేవార్థం ।స్మృతిరపిదర్శయతియథైధాంసిసమిద్ధోగ్నిరేవమాద్యాహి ॥ ౫౨౪ ॥నిజాన్యగ్నిస్సపదగ్ధానీత్యన్యాపిస్మృతిర్యథోక్తార్థం । నావిద్యాదిక్లేశదగ్ధేపిక్లేశకార్యరూపస్య ॥ ౫౨౫ ॥కర్మాశయస్యచైకాంశేదాహశ్చైకతఃప్రరోహఇతి । ఉపపద్యతేకథంచననచాగ్నిదగ్ధస్యశాలిబీజస్య ॥ ౫౨౬ ॥ఏకాంశతఃప్రరోహోలోకేకేనాపికుత్రచిద్దృష్టః । కర్మాశయస్యచాస్యారబ్ధఫలస్యతునివృత్తిరేవంస్యాత్ ॥ ౫౨౭॥ముక్తేషోరివవేగక్షయాదిహాపిచశరీరపాతేన।దర్శయతిచేమమర్థంశ్రుతిరేవహితస్యతావదేవేతి॥౫౨౮॥ తేనాధికారికాణామవస్థితిర్భవతియావదధికారం।జ్ఞానఫలస్యానైకాంతికతాపి నచేహశంకితుంశక్యా ॥ ౫౨౯ ॥ శ్రుతిరవిశేషేణైవజ్ఞానాన్మోక్షంహి సర్వజీవానాం।తద్యోయోదేవానామిత్యాద్యాకిలయతఃప్రదర్శయతి ॥ ౫౩౦ ॥ సగుణోపాసనయా యేత్వైశ్వర్యాదిషు ఫలేషు సక్తాస్తే। పశ్చాదైశ్వర్యక్షయదర్శనమాత్రేణతత్రనిర్విణ్ణాః ॥ ౫౩౧ ॥పరవిద్యాపరనిష్ఠాబలేనతేప్రయాంతికైవల్యం । దర్శయతిచేమమర్థంశ్రుతిరేషాబ్రహ్మణాసహేత్యాద్యా ॥ ౫౩౨ ॥ యదిదంజ్ఞానఫలంస్యాద్భవహి తచ్చేద మనుభవారూఢం । ఫలవిరహాశంకేయంతత్రనయుక్తాపరాత్మవిజ్ఞానే ॥ ౫౩౩ ॥ అననుభవారూఢేకిలకర్మఫలేయుజ్యతేతి శంకేయం । యత్సాక్షాదపరోక్షాదితిశ్రుతిస్తదపరోక్షముపదిశతి ॥ ౫౩౪ ॥ శ్రుతిరపితత్త్వమసీతిస్వాత్మైక్యేనోపదిశతి ఫలమేతత్ ।శ్రుతిరియమన్యార్థతయాపరిణేతుం నైవశక్యతేయస్మాత్ ॥౫౩౫ ॥తద్ధైతత్పశ్యన్నిత్యేషాహ్యాత్మాపరోక్షసమకాలం।సర్వాత్మభావరూపంపరాత్మదర్శనఫలంప్రదర్శయతి ॥ ౫౩౬ ॥ ఐకాంతికీహితస్మాద్విదుషఃకైవల్యసిద్ధిరితిసిద్ధం ॥

సూ॥౩౩॥అక్షరధియాంత్వవరోధస్సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తం ॥ ఇహఖలు వాజసనేయకఏతద్వైతదితివాక్యమామ్నాతం ॥ ౫౩౭॥ ఆథర్వణికేథపరాయయాతదక్షరమితీదముపదిష్టం । అన్యత్రాపి విశేషప్రతిషేధేనాక్షరంపరంబ్రహ్మ ॥ ౫౩౮ ॥ ఉపదిష్టంతత్రపునఃప్రతిషిధ్యంతేహి కేచిదతిరిక్తాః । తత్రచవిశేషనిరసనబుద్ధీనాంతత్రతత్రదృష్టానాం ॥ ౫౩౯ ॥ సర్వాసాంసర్వత్రప్రాప్తిః కింవా భవేద్వ్యవస్థేతి । సందేహే శ్రుతిభేదాదిహ వ్యవస్థాభవేదితిప్రాప్తౌ॥౫౪౦ ॥ అక్షరధియామిహాసాంసర్వత్రప్రాప్తిమేవదర్శయతి ।మేత్వక్షరేహిధర్మిణినిషేధధీహేతవోహిశబ్దాస్స్యుః ॥ ౫౪౧ ॥ అక్షరధియోత్రతేఖల్వవరోధోస్యత్రతదుపసంహారః । అక్షరబుద్ధయఏతాస్సర్వాస్సర్వత్రచావరోద్ధవ్యాః ॥ ౫౪౨ ॥ యస్మాత్సర్వత్రైవబ్రహ్మప్రతిపాదనప్రకారోయం ।సర్వవిశేషనిరస్తాత్మకస్సమానోహిదృశ్యతేకించ ॥ ౫౪౩ ॥ సర్వత్రప్రతిపాద్యబ్రహ్మాభిన్నంప్రతీయతేతస్మాత్ । అన్యత్రచశ్రుతాఅపిసర్వత్రైతా ధియః కుతోనస్యుః ॥ ౫౪౪ ॥ తదిదంహ్యానందాదయఇతి సూత్రవ్యాకృతౌపురాకథితం । తత్రచ విధిరూపాణిహివిశేషణాన్యేవచింతితానిపరం ॥ ౫౪౫ ॥ అత్రప్రతిషేధాత్మకవిశేషణాన్యేవచింతితానిపునః ।అస్త్వానందాదీనాముపసంహారఃస్వరూపభూతత్వాత్॥౫౪౬॥ననిషేధానామేవంస్యాదానంత్యాదనాత్మభావాచ్చ।ఇత్యధికాశంకాయాంప్రతిషేధానామనాత్మభావేపి ॥ ౫౪౭ ॥ తేషాంహినిర్విశేషబ్రహ్మప్రతిపత్తిసాధనత్వేన ।ఉపసంహారోయుక్తోనిషేధవాక్యైకవాక్యభావేన॥

౫౪౮ ॥ ఇత్యేతద్దర్శయితుం సేయం చింతాత్ర భవతి యుక్తతమా । అతో౽పసదవదితి యన్నిదర్శనం తన్నిరూప్యతే సపది ॥
౫౪౯ ॥ జమదగ్నినాకృతో౽సావహీనసంజ్ఞః క్రతుశ్చతూరాత్రః । సతు జామదగ్న్య ఇతికిల విఖ్యాతస్తత్ర చోపసత్సంజ్ఞాః ॥ ౫౫౦ ॥ ఇష్టయ ఏతాస్తు పురోడాశిన్యస్తైత్తిరీయకే విహితాః । అగ్నేర్వేర్హోత్రం వేరితి చ పురోడాశదాన మంత్రాణాం ॥ ౫౫౧ ॥ ఉద్గాతృవేదజానామధ్వర్యుభిరేవ భవతి సంబంధః । తత్ర పురోడాశస్య ప్రదానమధ్వర్యుకర్తృకం యస్మాత్ ॥ ౫౫౨ ॥ తదిహ ప్రధానతంత్రం హ్యంగం నిర్దిష్టమేవ మతా౽పి । అక్షరతంత్రత్వాదిహ విశేషణానాం హి యత్రకుత్రాపి ॥ ౫౫౩ ॥ ఉత్పన్నానామేషాం సర్వత్రైవాక్షరేణ సంబంధః । ఉక్తం ప్రథమే కాండే గుణముఖ్యేత్యాదినా హి సూత్రేణ ॥
౫౫౪ ॥ ఉత్పన్నస్య ఫలే వినియోగవిధిర్ముఖ్య ఏష భవతి గుణః । ఉత్పత్తివిధిర్హి తయోర్వ్యతిక్రమశ్చేత్తదాతు ముఖ్యేన ॥ ౫౫౫ ॥ మంత్రాత్మకస్య వేదస్య చ భవతి హ్యధ్వర్యుణైవ సంయోగః । ఉత్పన్నా హి ఫలార్థాః సర్వత్రైవోపలభ్యంతే లోకే ॥ ౫౫౬ ॥ తస్మాత్ఫలవిధినైవ హి గుణస్య నయనమితి భవతి సూత్రార్థః ॥ ——సూ॥౩౪॥ ఇయదామననాత్ ॥—— ఆథర్వణికాశ్శ్వేతాశ్వతరాశ్చ ద్వాసుపర్ణేతి ॥ ౫౫౭ ॥ ఏవం హ్యృతం పిబంతౌ సుకృతస్యేత్యాదికం పఠంతి కఠాః । అత్ర చ విద్యైకత్వం విద్యానానాత్వమితి తు సందేహః ॥ ౫౫౮ ॥ ఇహ విద్యానానాత్వం యుక్తం యస్మాద్విశేష ఇహ దృష్టః । అథర్వణవాక్యే హ్యేకస్య చ భోక్తృతా వినిర్దిష్టా ॥ ౫౫౯ ॥ కఠవల్లీవాక్యే హి ద్వయోశ్చ భోక్తృత్వమభిహితం భవతి । వేద్యం హి భిద్యమానం విద్యాం భిద్యాదిహేత్యతో బ్రూతే ॥ ౫౬౦ ॥ విద్యైకత్వమిహ స్యాద్యత ఉభయోర్మంత్రయోరభిన్నం హి । ద్విత్వోపేతం ద్వ్యస్థం హీయత్తయా పరిచ్ఛిన్నం ॥ ౫౬౧ ॥ ఇహ వేద్యరూపభేదో నాశంక్యో భవతి మంత్రయోరుభయోః । యస్మాదేతౌ జీవద్వితీయమేవేశ్వరం ప్రదర్శయతః ॥ ౫౬౨ ॥ ఆన్యోభిచాకశీతీత్యతో౽శనాయాద్యతీత ఏవాయం । ప్రతిపాద్యతే పరాత్మా స ఏవ పునరపి చ వాక్యశేషే౽పి ॥ ౫౬౩ ॥ కఠవల్ల్యాం ఖలు జీవే పిబతి చ తత్సాహచర్యమాత్రేణ । పరమాత్మా పిబతీతి చ్ఛత్రిన్యాయాదిదం భవేద్భాక్తం ॥ ౫౬౪ ॥ ప్రకరణతో౽పి పరాత్మా ప్రతీయతే వాక్యశేషతో౽ప్యేవం । తస్మాన్న వేద్యభేదాద్విద్యాభేదో౽త్ర శంకితుం శక్యః ॥ ౫౬౫ ॥ తాదాత్మ్యబోధనార్థం జీవోపాదానమిహ భవేత్సఫలం । భేదాభేద విచారావసరో నైవ హి పరాత్మవిద్యాయాం ॥ ౫౬౬ ॥ ఇత్యుక్తం తస్మాదత్రాధికధర్మోపసంహృతిర్యుక్తా ॥ ... *

——సూ॥౩౫॥ అంతరా భూతగ్రామవత్స్వాత్మనః ॥—— యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మేతి ద్విస్సమామనంత్యత్ర ॥ ౫౬౭ ॥ నైరంతర్యేణోషస్తకహోలప్రశ్నయోరిదం వాక్యం । వాజసనేయిన ఏతే తత్ర చ విద్యా భవేత్కిమేకైవ ॥ ౫౬౮ ॥ కిం వా నానేత్యేవం సందేహే సా తు భవతి నానేతి । యుక్తం వక్తుం యస్మాదభ్యాసశ్చేహ దృశ్యతే తస్యాః ॥ ౫౬౯ ॥ విద్యైకత్వే తుల్యార్థకం ద్విరామ్నానమఫలమేవ స్యాత్ । తస్మాదభ్యాసాత్కిల భవతి యథా కర్మభేద ఏవమిహ ॥ ౫౭౦ ॥ విద్యాభేదో౽భ్యాసాత్స్యాదితి శంకాం నిరాకరోతీహ । అత్రోషస్తకహోళబ్రాహ్మణయోః స్వాత్మనో హి విద్యైకం ॥ ౫౭౧ ॥ యస్మాదిహాంతరామ్నానానామవిశేష ఉభయతో దృష్టః । సర్వాంతరో౽ంతరాత్మా హ్యవిశిష్టః పృచ్ఛ్యతే స ఉభయత్ర ॥ ౫౭౨ ॥ ప్రత్యుచ్యతే చ నద్వావాత్మానావాంతరో హి సంభవతః । యది చాంతరత్వముభయోర్భూతగ్రామవదిదం ప్రసజ్యేత ॥ ౫౭౩ ॥ ఇహ పాంచభౌతికే౽స్మిన్ దేహే చాపో౽ంతరాః పృథివ్యాస్స్యుః । అద్భ్యస్తేజో౽ంతరమితి యథా తథైవేహ చాంతరత్వం స్యాత్ ॥ ౫౭౪ ॥ సర్వాంతరత్వమేతచ్చాపేక్షికమేవ నైవ ముఖ్యం స్యాత్ । అథవా భూతగ్రామవదిత్యస్యార్థాంతరం భవేదేతత్ ॥ ౫౭౫ ॥ భూతగ్రామే ష్వాత్మా హ్యేకో దేవ ఇతి మంత్రనిర్దిష్టః । సర్వాంతరస్తథైతద్బ్రాహ్మణయోరపి భవేదసావితి హి ॥ ౫౭౬ ॥ తస్మాద్వేద్యైకత్వాద్విద్యైకత్వం భవేన్నిరాబాధం । అభ్యాసాదిహ విద్యాభేదో యశ్చేహ శంకితస్సో౽పి ॥ ౫౭౭ ॥ నైవాత్ర భవతి యత్ర తు నిరర్థకస్స్యాత్స చాయమభ్యాసః । తత్రైవ భేదకో౽సావిహ తూషస్తేః ప్రదర్శితస్యాస్య ॥ ౫౭౮ ॥ అశనాయాదినిరాసార్థతయా సఫల ఇతి స పదిదర్శయతి ॥ ——సూ॥౩౬॥ అన్యథా భేదానుపపత్తిరితి చేన్నోపదేశాంతరవత్ ॥—— అథ యది విద్యాభేదో నైవాభ్యుపగమ్యతే తయోరుభయోః ॥ ౫౭౯ ॥ ఆమ్నానభేద ఏష బ్రాహ్మణయోః కథమిహోపపద్యేత । ఇతి చేదుపదేశాంతరవదేష ఆమ్నానభేద ఉపపన్నః ॥ ౫౮౦ ॥ తాండ్యుపనిష

దిహ షష్ఠే ప్రపాఠకే దృశ్యతే హి నవధా సా । తత్త్వమసీత్యుపదేశో విద్యాభేదో న తత్ర సంభవతి ॥ ౫౮౧ ॥ యదుపక్రమోపసంహారాభ్యామైకార్థ్యమవగతం తత్ర । అపిభూయ ఏవ మా భగవానితి వాక్యేన గమ్యతే హ్యేతత్ ॥ ౫౮౨ ॥ అర్థస్యైకస్యైవ హి పునః పునః ప్రతిపాదయిషితత్వం । తత్రాసకృదుపదేశస్తత్తచ్ఛంకానివారణార్థో హి ॥ ౫౮౩ ॥ భవతి తథైవేహాపి ప్రశ్నసమాప్త్యోస్సమానరూపత్వాత్ । ఏకార్థగోచరావిహ దృష్టౌ చోపక్రమోపసంహారౌ ॥ ౫౮౪ ॥ తత్ర చ యదేవ సాక్షాదితి ద్వితీయే కహోళకప్రశ్నే । ఆవిశ్యచైవ కారం పూర్వప్రశ్నస్థము[illegible]పునః ॥ ౫౮౫ ॥ [illegible]క్త్యన్యూనమర్థం దర్శయతి పరం తు పూర్వవాక్యే చ । కథితో హి కార్యకరణవ్యతిరిక్తస్యాత్మనో హ్యసద్భావః ॥ ౫౮౬ ॥ ఉపదిశ్యతే శనాయాద్యసంగితా తస్య చోత్తరత్రేతి ॥ సూ ॥ ౩౭ ॥ వ్యతిహారో విశింషంతి హీతరవత్ ॥ తద్యోఽహం సోసావితి యోఽసౌ సోఽహమితి చామనంతీదం ॥ ౫౮౭ ॥ తైత్తిరేయిణో హి ప్రకృత్య రవిమండలస్థితం పురుషం । త్వం వా అహమస్మి త్వమస్మ్యహం వా ఇతీహ కథయంతి ॥ ౫౮౮ ॥ జాబాలా వాక్యమిదం తత్ర చ సందేహ ఏష సంభవతి । కిమిహ వ్యతిహారేణోభయరూపా మతిరియం హి కర్తవ్యా ॥ ౫౮౯ ॥ అథవా కిమేకరూపేత్యత్రేయం స్యాదిహైకరూపేపి । నహ్యాత్మేశ్వరయోరైక్యం ముక్త్వాన్యదస్తి కించిదిహ ॥ ౫౯౦ ॥ చింతయితవ్యం యది చేచ్చింతయితవ్యం హి కిమపి కల్ప్యేత । జీవస్యేశాత్మత్వం సంసార్యాత్మత్వమీశ్వరస్యేతి ॥ ౫౯౧ ॥ జీవస్యేశాత్మత్వే తస్యోత్కర్షో భవేద్యదీశస్య । సంసార్యాత్మత్వం స్యాత్తదేశ్వరస్య హి నికర్ష ఏవ స్యాత్ ॥ ౫౯౨ ॥ తస్మాదిహైకరూపా మతిరేవ స్యాన్న హి ద్విరూపేయం । వ్యతిహారామ్నాయస్త్వేకత్వదృఢీకృతిఫలార్థ ఇత్యేవం ॥ ౫౯౩ ॥ ప్రాప్తే బ్రూతే హ్యాధ్యానాయ వ్యతిహార ఏష ఆమ్నాతః । ఇతరవదితి చ నిదర్శనమత్ర భవిష్యతి యథేతరే హి గుణాః ॥ ౫౯౪ ॥ సర్వాత్మత్వప్రభృతయ ఆమ్నాయంతే తథైవ చేహాపి । ఇహ చ సమామ్నాతారస్తథోభయోచ్చారణాద్విశింషంతి ॥ ౫౯౫ ॥ త్వం వాఽహమస్మ్యహం చ త్వమసీతి హి తత్కిల ద్విరూపాయాం । కర్తవ్యాయాం హి మతావర్థవదేతన్న చాన్యథా భవతి ॥ ౫౯౬ ॥ నను యద్యుభయామ్నానస్యార్థవిశేషోత్ర కల్ప్యతే తర్హి । ఈశస్య చ సంసారిత్వాపత్త్యాస్యాన్నికర్ష ఇత్యుక్తం ॥ ౫౯౭ ॥ నాసౌ దోష ఇహాస్యాద్వైకాత్మ్యస్యానుచింత్యమానత్వాత్ । నన్వేకత్వదృఢీకారోఽసావిహ దుర్నివార ఇతి చేన్న ॥ ౫౯౮ ॥ అత్రైకత్వదృఢీకారోఽసౌ ననివార్యతే పరం త్వత్ర । వచనప్రామాణ్యాద్వ్యతిహారేణేహ తు మతిర్ద్విరూపైవ ॥ ౫౯౯ ॥ కర్తవ్యా న త్వన్యా మతిరిత్యేతావదేవ వక్ష్యామః । తస్యాం మతౌ కృతాయాం ఫలతశ్చైకత్వమపి దృఢీభవతి ॥ ౬౦౦ ॥ ఆధ్యానార్థం హి యథా సత్యాదిగుణేషు చోపదిష్టేషు । తత్తద్గుణః పరాత్మా ప్రసిద్ధ్యతీహాపి తద్వదేవ స్యాత్ ॥ ౬౦౧ ॥ తస్మాద్వ్యతిహారోఽసావాధ్యాతవ్యస్తథోపసంహార్యః ॥ సూ ॥ ౩౮ ॥ సైవ హి సత్యాదయః ॥ ఇహ కిల వాజసనేయశ్రుతౌ సయోహైతమితి సమామ్నాతం ॥ ౬౦౨ ॥ యో యం సుమహద్యక్షం ప్రథమజమేతం హిరణ్యగర్భాఖ్యం । సత్యం బ్రహ్మేత్యేవం వేద భవేత్తస్య లోకవిజయ ఇతి ॥ ౬౦౩ ॥ ఏషా హి సత్యవిద్యా నామాక్షరవిద్యయా సమాకలితా । తత్రామ్నాతా హి పునస్తద్యత్తత్సత్యమితి సమామ్నాతం ॥ ౬౦౪ ॥ వాక్యం తత్రాదిత్యో జ్యోతిర్మండలగతో హి పురుషో యః । యో దక్షిణాక్షిసంస్థః పురుషస్తౌ సత్యమితి సమామ్నాతౌ ॥ ౬౦౫ ॥ కిం ద్వే హి సత్యవిద్యే కిం వాప్యేకేతి తత్ర సందేహః । తత్ర తు భిన్నా యుక్తా ఫలసంయోగో యతోఽత్ర భేదేన ॥ ౬౦౬ ॥ జయతీమాంల్లోకానితి భవతి హి పూర్వత్ర హంతి పాప్మానం । జయతీతి చోపరిష్టాత్ఫలసంయోగో హి భిద్యతే చ పునః ॥ ౬౦౭ ॥ ప్రకృతాకర్షణమతోఽపాస్యైకత్వేన భవతి యుక్తమితి । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే హ్యేకైవైషాత్ర సత్యవిద్యేతి ॥ ౬౦౮ ॥ తద్యత్తత్సత్యమితి ప్రకృతాకర్షణమిదం యతోఽత్రాస్తి । నను విద్యాభేదేపి ప్రకృతాకర్షణముపాస్యరూపైక్యాత్ ॥ ౬౦౯ ॥ ఉపపద్యత ఇత్యుక్తం కథమిహ విద్యైక్యమితి తు నాశంక్యం । యత్ర విశిష్టనిమిత్తాద్విద్యాభేదః ప్రతీయతే తత్ర ॥ ౬౧౦ ॥ ఏవం తత్స్యాదిహ తూభయథా వాక్యే ప్రతీయమానేహి । పూర్వోపదిష్టవిద్యాసంబద్ధం సత్యముత్తరత్రాపి ॥ ౬౧౧ ॥ పునరాకృష్టం దృష్ట్వా విద్యైకత్వం హి నిశ్చితం భవతి । ఫలభేదశ్రవణాదిహ విద్యాభేద ఇతి యచ్చ పూర్వోక్తం ॥ ౬౧౨ ॥ తదదూషణమేవ యతః ఫలభేదశ్రుతిరిహార్థవాదస్స్యాత్ । ఆదిత్యమండలేక్షిణి పురుషస్యోపాస

గాహీపూర్వోక్తా ॥ ౬౧౩॥అహరహమిత్యేవంఖల్వంగాంతరమపిచపూర్వముపదిష్టం । అంగఫలశ్రుతిరేషాస్తుతిరూపా
నహివివక్షితాథాఽస్యాత్ ॥ ౬౧౪॥యస్మాత్ప్రధానవిధినాఫలప్రతీతావియంనిరాకాంక్షా ।తస్మాదిహఫలభేదాసిద్ధా
పక్షైక్యన్యాయాపవాదంస్యాత్ ॥ ౬౧౫ ॥ యద్వాప్రధానవాక్యే కామపదాదర్యనాత్ఫలాసిద్ధా । తస్మింస్తు రాత్రిసత్ర
న్యాయేనఫలేనిరూపణీయేహి ॥ ౬౧౬ ॥ అంగేపిచప్రధానేశ్రుతమపితదిదంఫలంసముచ్చిన్యే । భవతిప్రధానఫలమితి ఫ
లభేదోసావసిద్ధఏవేహ ॥ ౬౧౭ ॥ తస్మాదేకైవేయంవిద్యాతత్ర ద్విశేషణోపేతా । ఆమ్నాయతఇత్యతఇహసత్యాదిగు
ణోపసంహృతిర్యుక్తా ॥ ౬౧౮॥కేచిత్త్వస్మిన్సూత్రేయచ్చాక్ష్యాదిత్యపురుషవిషయంహి । వాజసనేయకవాక్యం ఛాం
దోగ్యేప్యథయఏషఇత్యాది ॥ ౬౧౯ ॥ తత్రైవ చాంతరక్షిణిపురుషోదృశ్యతఇతిప్రసిద్ధంయత్ వాక్యముదాహృత్యైతత
త్రైవాక్ష్యాదిత్యపురుషవిషయేయం ॥ ౬౨౦ ॥ ఉభయత్రైకావిద్యేత్యేవంనిశ్చిత్యతత్రసత్యాదీన్ । వాజసనేయిభ్యో
హిచ్ఛందోగానామిహోపసంహార్యాన్ ॥ ౬౨౧ ॥ మన్యంతేహితదేతత్సమంజసంనైవకథమపీహస్యాత్ ।ఛాందోగ్యే
చోర్ధ్వగతివ్యపాశ్రయోయంప్రతీయతేవిద్యా ॥౬౨౨॥ తత్రాదిమధ్యయోరపితథావసానేచ కర్మచిహ్నాని । ఇయమేవ
గార్హపత్యస్యామేత్యేవముపక్రమోహినిర్దిష్టం ॥ ౬౨౩ ॥ తస్యర్క్సామచగేష్ణావితిమధ్యే సాకుగాయతీత్యంతే । నైవేహ
వాజివాక్యేకిమపిచకర్మాంగచిహ్నమస్త్యత్ర ॥ ౬౨౪ ॥ ప్రక్రమభేదాద్విద్యాభేదేయుక్తాగుణవ్యవస్థైవ॥ ... *

సూ॥౩౯॥కామాదీతరత్రతత్రచాయతనాదిభ్యః॥ అథయఇదమిత్యధీతంఛాందోగ్యేదృశ్యతేహివాక్యమిదం॥
తత్రబ్రహ్మపురేస్మిన్దహరంకిలపుండరీకవేశ్మోక్తం । తస్యాంతస్థాకాశందహరంప్రస్తుత్యచాయముపదిష్టః ॥౬౨౫ ॥అ
పహతపాప్మావిజరోవిమృత్యురయమిహవిశోకరూపశ్చ । విజిఘత్సోప్యపిపాసస్సత్యకామశ్చసత్యసంకల్పః ॥౬౨౬ ॥
ఇహకిలవాజసనేయకవాక్యంతదిదంసవేతిచాధీతం । ఏషమహానజఆత్మాయోయం విజ్ఞానమయఇతి ప్రథితః ॥ ౬౨౭ ॥
యోసావంతర్హృదయాకాశోత్వల్పేస్తితత్రశేతేసౌ । సర్వస్యవశీసర్వస్యేశానస్సోయమితిహితత్రోక్తం ॥ ౬౨౮ ॥
తత్రచవిద్యైకత్వంపరస్పరంకిల గుణోపసంహారః । విద్యానానాత్వంవాకిమత్రయుక్తమితి సంశయేబ్రూతే॥౬౩౦ ॥అ
త్రచవిద్యైకత్వం యుక్తతమస్మాద్గుణోపసంహారః । ఛాందోగ్యవాక్యదృష్టాయేవైకిల సత్యకామతాదిగుణాః॥౬౩౧ ॥
తేహిసవాఏషమహానజఆత్మేత్యాదివాజివాక్యేహి । సంబధ్యంతేయత్తే వ్యాహవాజ్యుపదర్శితమిదం వశిత్వాది ॥౬౩౨ ॥
ఛాందోగ్యఏషఆత్మేత్యత్రతు సంబధ్యతేతదేతదపి । యస్మాదాయతనాదికముభయత్రైవోపలభ్యతేహిసమం ॥౬౩౩ ॥
హృదయాయతనంహిసముంవేద్యః పరమేశ్వరస్సమానోత్ర।సేతుత్వంచసమానంలోకాసంభేదకారణంయదిదం॥౬౩౪॥
నన్విహవిద్యైకత్వంనచోభయత్రాపిశంకితుంశక్యం।హృదయాకాశస్యైవచ్ఛాందోగ్యేదృశ్యతే హిగుణయోగః ॥౬౩౫॥
తత్రశయానస్యైవబ్రహ్మణఉపదిశ్యతేహిగుణయోగః । వాజసనేయకవాక్యేవేద్యేభిన్నేకథంహి విద్యైకా ॥ ౬౩౬ ॥
ఇతిచేన్నాసౌదోషఃకథమపినైవాత్రవేద్యభేదోస్తి। ఛాందోగ్యదహరవాక్యేబ్రహ్మైవాకాశశబ్దముపదిష్టం ॥ ౬౩౭ ॥
యద్యప్యత్రవిశేషశ్ఛాందోగ్యేబ్రహ్మసగుణముపదిష్టం । వాజసనేయకవాక్యేనిర్గుణముపదిశ్యతేపరంబ్రహ్మ ॥౬౩౮ ॥
విద్యాభేదేనుచితోగుణోపసంహారఇహకిలాథాపి । గుణవతఏకత్వేనాయతనాదీనాం సమానరూపతయా ॥ ౬౩౯ ॥
బుద్ధిస్థానాంతేషాముపసంహారోహినిర్గుణస్థానే । స్తుత్యర్థోసావుపసంహారోనోపాసనాయభవతీహ ॥౬౪౦॥యత్ర
క్వచిదపిదృష్టైర్గుణైస్తుసర్వేశతుమత్రశక్యత్వాత్ ॥ ... ... *

సూ॥౪౦॥ఆదరాదలోపః॥ ఛాందోగ్యేవైశ్వానరవిద్యాయాంవాక్యమేతదుపదిష్టం ॥ ౬౪౧ ॥ తద్యద్భ
క్తమితిసయాంప్రథమామాహుతిమితీదముపదిష్టం । తత్రచపంచప్రాణాహుతయోవిహితాస్తతశ్చతాస్వేవ ॥౬౪౨॥ స
యఏతదేవమిత్యాదినోపదిష్టాగ్నిహోత్రశబ్దోపి । తత్రవిచార్యతఏతత్కిమిహప్రాణాగ్నిహోత్రసంజ్ఞస్య॥౬౪౩ ॥
భోజనలోపేలోపోభవేత్కిమథవానతస్యలోపఇతి ।తద్యద్భక్తమితిశ్రుతభక్తాగమనస్య భోజనార్థత్వాత్॥ ౬౪౪॥ భో
జనలోపేలుప్యతఏవప్రాణాగ్నిహోత్రమేతదితి । ఏవంప్రాప్తేబ్రూతే నలుప్యతేతదిదమగ్నిహోత్రమితి ॥ ౬౪౫॥

యస్మాదిహాగ్నిహోత్రే శ్రుతిరేవాదరమియం ప్రదర్శయతి। జాబాలశ్రుతిశేషా యా కిల పూర్వోఽతిథిభ్య ఇత్యాద్యా ॥౮౪౬॥ ఉపదిశతి చైతమర్థం యశ్చాహుత్వాగ్నిహోత్రమాత్మీయం । జుహుయాత్పరాగ్నిహోత్రం తథైవ చేదమపి విఫలమేవ స్యాత్ ॥౮౪౭॥ యచ్చాత్మభోజనాత్ప్రాగతిథీనాం భోజనం భవేత్తస్మాత్ । అతిథిభ్యః ప్రాగేవ స్వయమశ్నీయాదితి ప్రదర్శ్యైషా ॥౮౪౮॥ ప్రాణాగ్నిహోత్రవిషయకమాదరమావిష్కరోతి సర్వేషాం । నన్విహ భోజనలోపేఽలోపో భుక్త్యర్థభక్తసంయోగాత్ ॥౮౪౯॥ ప్రాగుపదర్శిత ఇతి చేన్నాసౌ దోషో యతశ్చ వాక్యమిదం। ద్రవ్యవిశేషవిధానార్థకమేవ స్యాద్యథాగ్నిహోత్రే హి ॥౮౫౦॥ ఆజ్యపయఃప్రభృతీని ద్రవ్యాణి భవంతి యాని చాన్యాని। ఇహ చాగ్నిహోత్రశబ్దాత్తేషామపి కౌండపాయినసత్ర ఇవ ॥౮౫౧॥ తద్వత్ప్రాప్తౌ సత్యాం భక్తద్రవ్యైకగుణవిధానార్థం । తద్భక్తమితీదం వాక్యం గుణలోప ఇతి నయేనాత్ర ॥ భోజనలోపేఽప్యద్భిర్ద్రవ్యేణాన్యేన చావిరుద్ధేన । ప్రత్యామ్నాయన్యాయాన్నైవ ప్రాణాగ్నిహోత్రసంజ్ఞస్య ॥౮౫౩॥ స్యాదేవానుష్ఠానం నలోప ఇత్యస్యచోత్తరం పఠతి ॥ ... *

సూ॥౪౧॥ ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్॥

భోజన ఉపస్థితే కిల భోజ్యాత్ప్రథమోపనిపతితాద్ద్రవ్యాత్ ॥౮౫౪॥ ప్రాణాగ్నిహోత్రమేతన్నిర్వర్తయితవ్యమన్యథా నేతి। తద్యద్భక్తమితి శ్రుతివచనం బోధయతీమమేవార్థం ॥౮౫౫॥ శ్రుతిరియమేవం బ్రూతే యచ్ఛబ్దేనేహ భోజనాక్షిప్తం । భక్తమనూద్య చ తస్మింస్తద్ధోమీయమితి హోమసంయోగం ॥ తస్మాదిహాహుతీనాం భుక్త్యర్థద్రవ్యసాధ్యతైవ స్యాత్ । ఇహ భోజనార్థమేతద్భక్తముపాశ్రిత్య తా ఉపన్యస్తాః ॥౮౫౬॥ భోజనలోపే తాసాం లోపో నైవాశ్రయాంతరార్పకతా । ఆశ్రిత్య చ విహితానామాశ్రయలోపే హి లోప ఇహ యుక్తః ॥ గోదోహనస్య చ యథా క్రత్వర్థాప్రణయనాశ్రితస్యైవ । క్రతులోపే లోపోఽయం న చాశ్రయాంతర సమర్పకత్వమపి ॥౮౫౯॥ ప్రకృతాగ్నిహోత్రధర్మప్రాప్తిరపి న చేహాశంకితుం శక్యా। యః కుండపాయినసత్రే దృష్టో మాసాగ్నిహోత్ర శబ్దోఽయం ॥౮౬౦॥ సతు విధివాక్యస్థో తత్తత్రతు తద్ధర్మయోగ ఉచితస్స్యాత్ । ఇహ చాగ్నిహోత్రశబ్దో యోఽసౌ దృష్టస్స చార్థవాదగతః ॥౮౬౧॥ స్తుతిపర ఏవ న నిత్యాగ్నిహోత్రసామ్యం విధాపయితుమర్హః । యది శబ్దమాత్రసామ్యాత్తద్ధర్మప్రాప్తిరత్ర కల్ప్యేత ॥౮౬౨॥ హోమాధికరణభావాయాగ్న్యుద్ధరణాదయోఽపి కల్ప్యేరన్। యద్యయమగ్నౌ హోమస్తదా విలుప్యేత భోజనార్థత్వం ॥౮౬౩॥ బ్రూతే జాబాలశ్రుతిరన్యాధారాం హి హోమనిర్వృత్తిం । ఉర ఏవ వేదిరిత్యాదికాగ్నిహోత్రాంగజాతమఖిలమపి ॥౮౬౪॥ ముఖ్యానాం చాలాభాత్సంపాదికమేవ తచ్చ దర్శయతి । ముఖ్యాగ్నిహోత్రకాలావరోధ ఏతస్య నైవ విహితోఽస్తి ॥౮౬౫॥ అస్యైచోపస్థానాదయో విరుద్ధా ఇహోపలభ్యంతే । తస్మాద్భోజనపక్షే హోమా ఏతే భవంతి నేతరథా ॥౮౬౬॥ ఆదరవచనం భోజనపక్షే ప్రాథమ్యబోధనార్థం స్యాత్ । యత్స్వామిభోజనస్యోత్తరకాలత్వం శ్రుతిస్మృతిప్రథితం ॥౮౬౭॥ తదుపాసకాన్యవిషయం తస్మాత్సూత్రోక్తమఖిలముపపన్నం॥

సూ॥౪౨॥ తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబంధః ఫలం॥

వైశ్వానరవిద్యాయాం యచ్చ ప్రాణాగ్నిహోత్రముపదిష్టం ॥౮౬౮॥ తదనిత్యభోజనాశ్రితమనిత్యమితి వర్ణితం హి పూర్వత్ర। కర్మాంగసంశ్రితాని హి విజ్ఞానాని చ భవంతి చాన్యత్ర ॥౮౬౯॥ అక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యాదీని తాని కిం వా స్యుః । కర్మసు నిత్యాన్యేవ హి పర్ణమయీత్వాదివత్క్రమేతాని ॥౮౭౦॥ గోదోహనాదివద్వా భవంత్యనిత్యానిహేతి సందేహః। తత్ర తు కర్మసు నిత్యాన్యేవైతానీతి యుక్తమాభాతి ॥౮౭౧॥ ఇహ చానారభ్యాధీతాన్యప్యుద్గీథసంశ్రితత్వేన । క్రతుసంబంధాదంగాంతరవత్తాని ప్రయోగవచనేన ॥౮౭౨॥ పరిగృహ్యంతే యాచ స్వవాక్యదృష్టా ఫలశ్రుతిస్తేషాం। ఆపయితేత్యాద్యా సా హి వర్తమానాపదేశరూపత్వాత్ ॥౮౭౩॥ స్యాదర్థవాదరూపా స్తుతిప్రధానైవ కేవలం భవతి । సా చాపాపశ్లోకశ్రవణవదేవ హి న చ ప్రధానం స్యాత్ ॥౮౭౪॥ తస్మాచ్చ యస్య పర్ణమయీత్వాద్యప్రకరణోపదిష్టానాం। అపి జుహ్వాదిద్వారా క్రతుప్రవేశాద్యథైవ నిత్యత్వం ॥౮౭౫॥ ఏవమిహోద్గీథోపాస్తీనామపి నిత్యతేత్యతో బ్రూతే । నిర్ధారణాని యాన్యుద్గీథాద్యంగవ్యపాశ్రయాణి స్యుః ॥౮౭౬॥ రసతమ ఆప్తిః ప్రాణస్సమృద్ధిరాదిత్య ఏవమాదీని। న నియమ్యేరన్ కర్మ

సునిత్యవదేతాని తేషుతద్దృష్టేః ||౧౭౭|| ఏవంజాతీయానామనియతభావంహిదర్శయత్యేషా । తేనోభౌకురుతఇతిశ్రు
తిరిహాస్మైతమర్థముపదిశతి ||౧౭౮|| యశ్చైవంవేదనయోవేదోభౌతౌహికర్మకురుతఇతి । ఉపదిశ్యావిదుషోఽపిహి
కర్మానుజ్ఞాంప్రదర్శయత్యేషా ||౧౭౯|| ప్రస్తావదేవతావిజ్ఞానాదిష్వపితథైవదర్శయతి। విజ్ఞానానామనియతభావంప్ర
స్తౌతరేవమాద్యాహి ||౧౮౦|| అపిత్వేవంజాతీయకవిజ్ఞానస్యచ ఫలంహిపృథగేవ । కర్మణఉపలభ్యతఇహ కర్మఫలాతి
శయరూపమేవైతత్ ||౧౮౧|| శ్రుతిరేతమర్థమేవహిదర్శయతియదేవవిద్యయేత్యాద్యా । తత్రచ తరపశ్శ్రవణా ద్వి
ద్యాహీనమపివీర్యవత్కర్మ ||౧౮౨|| భవతీతిగమ్యతేతద్విద్యానిత్యత్వఏవసంభవతి। నిత్యత్వేవిద్యాయాఃకథమిహవిద్యావిహీ
నమపితదిదం ||౧౮౩|| సర్వాంగోపస్కరణాత్క్రియమాణంవీర్యవద్భవేత్కర్మ । ఏవంప్రాణలోకసామ్యాదిషునియతా
నిఫలానిశిష్యంతే ||౧౮౪|| కల్పంతేహాస్మాఇత్యాద్యైర్హి ప్రత్యుపాసనంతాని । నేహార్థవాదమాత్రం ప్రతిపత్తుం యు
జ్యతేఫలశ్రవణం ||౧౮౫|| స్తుతిలక్షకతాపత్త్యాగౌణార్థకతాభవేత్తథైవంచేత్ । సంభవతిముఖ్యవృత్త్యా సఫలార్థత్వే
హిసాతునన్యాయ్యా ||౧౮౬|| ప్రకరణబలాత్ప్రయాజాదీనాందర్శాదికాంగతాలాభాత్ । తేషుఫలశ్రవణస్యార్థవాద
మాత్రత్వకల్పనంయుక్తం ||౧౮౭|| పర్ణమయీత్వాదిష్వపిఫలశ్రుతేరర్థవాదతాయుక్తా। నైవాక్రియాత్మకానాం ఫ
లసంబంధోవినాక్రియాయోగం ||౧౮౮|| అతఇహఫలార్థమేషాం క్రతుయోగాపేక్షితత్వముచితం స్యాత్ । క్రతురపిచ
జుహ్వాప్రకృతిద్రవ్యాకాంక్షీభవేచ్చతద్ద్రవ్యం ||౧౮౯|| పర్ణమయీతిశ్రుత్యాప్రకృతిద్రవ్యార్పకేణనిర్దిష్టం । తేనజు
హ్వాద్వారైషాంక్రత్వంగత్వేహినిశ్చితేపశ్చాత్ ||౧౯౦|| తత్రఫలశ్రవణస్యార్థవాదమాత్రత్వనిశ్చయోభవతి। గోదో
హనాదికానాం క్రత్వాకాంక్షావివర్జితత్వేన ||౧౯౧|| చమసేనైవప్రకృతాప్ప్రణయనరూపాశ్రయస్యలాభేన । ఉప
పన్నోహిఫలేవిధిరేవంబైల్వాదిషూపపన్నోయం ||౧౯౨|| నతుపర్ణమయీత్వాదిష్వేవంప్రకృతోస్తికశ్చిదాధారః। క్ర
త్వాకాంక్షానియతోజుహ్వాదౌదృశ్యతేయమాధారః ||౧౯౩|| క్రత్వాకాంక్షారహితోహ్యాధారోదృశ్యతేహి బైల్వా
దౌ । పర్ణమయీత్వాదౌయదిఫలేవిధిఃకల్ప్యతేహివాక్యేన ||౧౯౪|| జుహ్వాఃఫలసంబంధః ప్రకృతిద్రవ్యేణ చాపిసంబం
ధః । వాక్యేనకల్పనీయస్తదాభవేద్వాక్యభేదఏవాత్ర ||౧౯౫|| కర్మాంగసంశ్రితానాముపాసనానాం స్వతఃక్రియా
త్వేన । యాగాదివదేతేషాంఫలేవిధానంవిరుధ్యతేనేహ ||౧౯౬|| క్రత్వాశ్రయాణిగోదోహనాదికానిచఫలేన సంబం
ధాత్ । యద్వదనిత్యానితథైవోద్గీథాదివ్యపాశ్రయాణీహ ||౧౯౭|| శ్రుతివాక్యదర్శితానిహ్యుపాసనాన్యపి భవంత్యని
త్యాని|| —సూ||౪౩|| ప్రధానవదేవతదుక్తం|| — వాజసనేయేహివదిష్యామ్యేవేత్యాదివాక్యమామ్నాతం||౧౯౮||
తత్రచవాగాదీనాంప్రాణశ్శ్రేష్ఠోవధారితోధ్యాత్మం। అధిదైవతమగ్న్యాదేర్వాయుశ్ఛాందోగ్యకోపనిషదితథా||౧౯౯||
వాయుర్వావేత్యత్రతథాగ్న్యాదీనాంహివాయురధిదైవం । సంవర్గోనిర్ణీతోవాగాదీనాంతథైవసంవర్గః||౨౦౦|| ప్రా
ణోధ్యాత్మంతత్రచవాయుప్రాణావిమౌహిపృథగేవ । ఉపగంతవ్యౌస్యాత్కిమపృథగ్వేతీహభవతి సందేహః||౨౦౧|| త
త్రాపృథగితియుక్తంయతస్తయోర్నేహతత్త్వభేదోస్తి । నేహాభిన్నేతత్త్వేపృథగనుచింతనమిదంభవేన్న్యాయ్యం||౨౦౨||
అధిదైవతమధ్యాత్మంతత్త్వాభేదంశ్రుతిఃప్రదర్శయతి । అగ్నిర్వాగిత్యాద్యాతథాతఏతఇతిచైవమాద్యాపి||౨౦౩||ప్రాణా
నామేతేషాంవిభూతిమస్యాధిదైవికీంబ్రూతే। ఉపలభ్యతేహిబహుధాతత్త్వాభేదస్తుతత్రతత్రతయోః || ౨౦౪ || నిర్దిశతి
చయఃప్రాణస్సవాయురితిహిశ్రుతిస్తయోరైక్యం। వాజసనేయేహియతశ్చోదేతీత్యాదినిగమవాక్యేహి || ౨౦౫ || ప్రా
ణాద్వాఏషఉదేతీతి ప్రాణేనచోపసంహారాత్ । ఏకత్వమేవహితయోర్దర్శయతియథోక్తవాజివాక్యమపి ||౨౦౬||ప్రా
ణాశ్చైవాపాన్యాచ్చేతిప్రాణవ్రతేనచైకేన । ఉపసంహారోపితయోఃకేవలమేకత్వమేవబోధయతి || ౨౦౭ || ఛాందో
గ్యేపిమహాత్మానశ్చతురోదేవఏకఇతివాక్యం । సంవర్గమేకమేవహిగమయతినతయోః కథంచిదపిభేదం || ౨౦౮ ||తస్మా
ద్వాయుఃప్రాణావతాపృథగేవచోపగంతవ్యౌ । ఏవంప్రాప్తేబ్రూతేపృథగేవేమావిహోపగంతవ్యౌ || ౨౦౯||యస్మా
త్పృథగేవైతౌవాయుఃప్రాణావిహోపదిశ్యేతే । ఆధ్యానార్థోహ్యధ్యాత్మికాధిదైవతవిభాగఉపదిష్టః|| ౨౧౦||సోయమ

సత్యాధ్యానపృథక్త్వే చానర్థకః ప్రసజ్యేత। నన్విహ తత్త్వాభేదానుచింతనం హ్యపృథగేవయుక్తమితి॥ ౨౧౧ ॥ప్రాగుక్తం
కథమేతత్పృథగ్భవేదితి న శంకితుం శక్యం ।తత్త్వాభేదేఽప్యవస్థాభేదేన చోపదేశస్య ॥ ౨౧౨॥భేదవశేన తయోరనుచిం
తనభేదోఽభవేదసాయుక్తః।తత్త్వాభేదాభిప్రాయేణైవాప్యుపపద్యమానస్య॥౨౧౩॥అత్రయతశ్చోచేతీత్యస్యతునద్వయోర్భే
దవిఘటకతా। సయఏషాంప్రాణానాంమధ్యమఇత్యాదివాక్యమపివాయోః॥ ౨౧౪ ॥ ప్రాణేనసామ్యముక్త్వాయథోక్త
మాధ్యానభేదముపదిశతి । యోఽసావిహైకమేవవ్రతమిత్యత్రైవకారఉక్తోఽసౌ ॥ ౨౧౫ ॥ప్రాణవ్రతాభిసంధ్యా వాగాది
వ్రతనివర్తనార్థస్స్యాత్ । భగ్నవ్రతానివాగాదీనితిచ తానిమృత్యురిత్యాద్యా ॥ ౨౧౬ ॥ భగ్నవ్రతత్వకథనాద్వాగా
దివ్రతనివర్తనార్థైవ। వ్రతమీమాంసేతిప్రస్తుత్యాభగ్నవ్రతత్వముపదిష్టం ॥ ౨౧౭ ॥ వాయుప్రాణోభయయోః వ్రత
ఫలమపివాయులోకసంప్రాప్తిః । సైషానస్తమితేతిశ్రుతిదృష్టాయశ్చదేవతాశబ్దః ॥౨౧౮॥అపరిచ్ఛిన్నాత్మత్వాద్వా
యావస్మిన్ సమంజసోఽభవతి । వేదేషుచవాయురసౌప్రాణఃప్రాణేషుభవతిసంవర్గః ॥ ౨౧౯ ॥ ఇతిభిన్నత్వేనైతావా
వాఏతావితిశ్రుతిర్బ్రూతే। దశసంతస్తత్కృతమిత్యుపసంహారోఽపి భేదపరఏవ ॥౨౨౦ ॥తస్మాత్పృథగేవేమావాధ్యా
తవ్యావనైకరూపతయా । అత్రనిదర్శనమేతత్ప్రదానవదితి ప్రదర్శితంహియథా॥ ౨౨౧॥త్రిపురోడాశిన్యాంఖల్విష్టావిం
ద్రాయరాజ్ఞ ఇత్యాద్యా ।తత్రపురోడాశత్రేపార్థామంత్రాస్త్రయోహినిర్దిష్టాః ॥౨౨౨ ॥ సర్వేషామభిగమయన్నితి
శ్రుతేరపిచ దేవతైక్యాచ్చ। తత్రపురోడాశానాంసహప్రదానప్రసంజనేహిక్రియతే ॥ ౨౨౩ ॥ యాజ్యాపురోనువాక్యా
వ్యత్యాసవిధానతశ్చగుణభేదాత్ । తద్దేవతాపృథక్త్వంప్రదానపార్థక్యమపియథాభవతి ॥ ౨౨౪ ॥ ఏవంతత్త్వాభేదే
ప్యాధ్యానపృథక్త్వమత్రయుక్తంస్యాత్। ఆధ్యేయాంశపృథక్త్వాదుక్తంసంకర్షణేననానేతి ॥౨౨౫॥తత్రకేవలయాగభేదో
భవతిపరంద్రవ్యదేవతాభేదాత్। ఇహచనవిద్యాభేదోవిద్యైకత్వంప్రతీయతేహియతః ॥ ౨౨౬ ॥ ఆధ్యాత్మికాధిదైవో
పదేశవాక్యేష్వప్యుపక్రమాద్యైర్హి । విద్యైక్యేఽప్యధ్యాత్మాధిదైవభేదాత్ప్రవృత్తిభేదస్స్యాత్ ॥ ౨౨౭॥సాయంప్రా
తఃకాలప్రభేదతశ్చాగ్నిహోత్రఇహసభవేత్॥ సూ॥౪౪॥లింగభూయస్త్వాత్తద్ధిబలీయస్తదపి॥ వాజసనే
యినఇహఖల్వగ్నిరహస్యేహినైవవేత్యాది ॥౨౨౮ ॥వాక్యంపఠంతితత్రచ వృష్టేఃపూర్వంనసచ్చనాసదిదం। ఇత్యాదిశ్య
చమనసస్సృష్టింశిష్ట్వామనోధికృత్యోక్తం ॥౨౨౯ ॥తదపశ్యత్షట్త్రింశత్సహస్రసంఖ్యాన్మనోమయానగ్నీన్ । అర్కా
న్మనశ్చితఇతిహ్యాత్మనఇత్యాదినానిరుచ్యైతాన్ ॥ ౨౩౦ ॥ వాక్చితఇత్యాదీనపిపృథగగ్నీనామనంతితత్రైవ । తేష్వేషావి
చికిత్స్యామనశ్చిదాదయఇహోపదిష్టాయే॥౨౩౧ ॥ తేకర్మశేషభూతాఃకింకర్మానుప్రవేశినోఽత్రస్యుః। కింవాపి తేస్వతం
త్రాః కేవలవిద్యాత్మకాభవంతీతి ॥౨౩౨॥తత్రప్రకరణబలతః క్రియానుషంగేహితేషుసంప్రాప్తే । తేషాం స్వాతంత్ర్య
మిహప్రతిజానీతేహిసూత్రకారోఽయం ॥ ౨౩౩॥ భూయాంస్యస్మిన్ బ్రాహ్మణవాక్యే లింగానిచోపలభ్యంతే । విద్యాత్మ
కత్వమేవోపోద్బలయంత్యేషుతానిసకలాని ॥౨౩౪॥ యత్కించేమానీతిశ్రుతివాక్యేలింగమేతదుపదిష్టం । సర్వప్రాణిమ
నోవృత్తిభిర్మనసవాగ్నయోహిచీయంతే ॥ ౨౩౫ ॥ఇత్యాధ్యానేహిదృఢేసర్వాణ్యపియచ్చకిమపి భూతాని । సంకల్ప
యంతిమనసాసాచాగ్నిసంకృతిర్భవేదితిహి ॥౨౩౬ ॥ ఏతద్విద్యాత్మత్వేభవతిహిలింగంనచక్రియాంగత్వే। యత్కించి
త్కరణేనహిసిద్ధిర్దృష్టానచక్రియాంగస్య ॥ ౨౩౭॥ తాన్హైతానేవంవిదఇతిశ్రుతౌలింగమపరమపిదృష్టం।స్వపతేపిజా
గ్రతేపిచతస్మైవాగ్నీన్హిసర్వభూతాని॥ ౨౩౮॥చిన్వంతిసర్వదైవేత్యేతద్విద్యాత్మకత్వలింగంస్యాత్ । కర్మాంగముదిత
కాలానుష్ఠేయంసార్వకాలికంచేదం ॥౨౩౯ ॥ యచ్చాన్యత్షట్త్రింశత్సహస్రసంఖ్యత్వమపిచకర్మాంగం। శ్రుతిలింగ సూ
త్రదృష్టంలింగంతుప్రకరణాద్బలీయఇతి ॥ ౨౪౦ ॥ విద్యాత్మకత్వమేషాంతస్మాద్యుక్తంహిలింగభూయస్త్వాత్ ॥ ... ❋
సూ॥౪౫॥పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్క్రియామానసవత్ ॥ యచ్చాగ్నయస్స్వతంత్రాహ్యనన్య
శేషాఇతీహనిర్దిష్టం ॥ ౨౪౧॥ నైతద్యుక్తంయస్మాత్ప్రకరణమేతత్క్రియామయస్యాగ్నేః । తద్విషయోహి వికల్పవిశే
షాదేశోనహిస్వతంత్రోఽయం ॥ ౨౪౨॥ పూర్వస్యచేష్టకాగ్నేస్సన్నిహితస్యహి వికల్పబోధార్థం ।ఇహసంకల్పమయత్వ

ప్రకారభేదోపదేశఏవాయం ॥ ౭౪౩ ॥నన్వత్రపూర్వముక్తంలింగంహిప్రకరణాద్బలీయఇతి । సత్యంహి లింగమీదృశ్యం హిప్రకరణాద్బలీయఇహభవతి॥౭౪౪॥విధివాక్యస్థంయత్స్యాత్తదేవహిప్రకరణాద్బలీయస్స్యాత్ । విధివాక్యేనహిలింగంకిమపిచదృష్టంపరంత్విహైవైతత్॥౭౪౫ ॥ సాంపాదికాగ్నివిషయప్రశంసనాత్మకమిదంభవేద్వాక్యం । తచ్చార్థవాదరూపంతత్స్థంలింగంనబాధకంభవతి॥౭౪౬ ॥అప్రాప్తేహ్యన్యార్థేగుణవాదేనోపపద్యమానంసత్ । ప్రకరణమేతద్బాధితుముత్సహతేలింగమీదృశంహికథం॥ ౭౪౭॥సాంపాదికాఅపీమేగ్నయఃక్రియానుప్రవేశినస్తస్మాత్ । మానసవదితినిదర్శనమత్రయథాద్వాదశాహసత్రేహి ॥ ౭౪౮॥త్యక్త్వాంత్యాహర్ద్విరాత్రయందశరాత్రస్యావశేషితస్యాంతే ।దశమేహన్యపివాక్యేమానసఏవగ్రహోవినిర్దిష్టః॥౭౪౯ ॥తత్రచపృథివీపాత్రంసోమరసోసౌసముద్రఏవోక్తః।స్యాద్దేవతాప్రజాపతిరస్మైతస్మైవగృహ్యమాణస్య॥౭౫౦॥గ్రహణాసాదనహవనాహరణోపహ్వానభక్షణానియథా।తత్రచతాన్యేతాని త్వామ్నాయంతేహిమానసాన్యేవ॥౭౫౧॥గ్రహకల్పోహియథావాక్రియాప్రకరణాత్క్రియావిశేషస్స్యాత్।ఏవమయమగ్నికల్పఃక్రియావిశేషోనహిస్వతంత్రస్స్యాత్ ॥౭౫౨॥ సూ॥౪౬॥అతిదేశాచ్చ॥ అతిదేశశ్చాగ్నీనాం క్రియాత్మకత్వానుమాపకోదృష్టః।ఏకైకఏవతావాన్యావాన్పూర్వమభిహితోగ్నిరితి॥౭౫౩॥సామాన్యేసత్యేవహ్యతిదేశోయంప్రవర్తతేశాస్త్రే॥ సూ॥౪౭॥విద్యైవతునిర్ధారణాత్ ॥ ఉక్తాక్షేపనిరాసప్రయోజనోసౌతుశబ్దఇహపఠితః। ఏతేమనశ్చిదాద్యాః కేవలవిద్యాత్మకాస్స్వతంత్రాస్స్యుః॥౭౫౪॥విద్యాచితఏవేతిహినిర్ధారయతీహయేనతానగ్నీన్।అన్యాపివిద్యయాహైవైతఇతిశ్రుతిరపీత్థమేవైతాన్॥౭౫౫॥ సూ॥౪౮॥దర్శనాచ్చ॥ ఏతేషాంస్వాతంత్ర్యేలింగంయత్పూర్వమేవతచ్చోక్తం । ననులింగమీదృశంనప్రకరణతోబలవదిత్యతోబ్రూతే ॥ ... ... ❊

సూ॥౪౯॥శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చనబాధః॥ నైవంప్రకరణసామర్థ్యాదేషాంహిక్రియావిశేషత్వం । అధ్యవసాయతతోహిస్వతంత్రతాపత్తుబాధనంయుక్తం॥ ౭౫౬ ॥ శ్రుత్యాదీన్యత్రయతోభవంతిహి ప్రకరణాద్బలీయాంసి । తానిచమనశ్చిదాదీనాంస్వాతంత్ర్యంహిసాధయంత్యేవ ॥ ౭౫౭॥ తేహైతేవిద్యాచితఏవేతిశ్రుతిరియంహిభవతీహ, లింగంహిసర్వదాసర్వాణీత్యాదికముదాహృతంపూర్వం ॥ ౭౬౦ ॥ వాక్యమపివిద్యయాహైవైతఇతిహితత్ర సాధకంభవతి।విద్యాచితఏవేతిశ్రుతిరేషాసావధారణైతేషాం॥౭౬౧ ॥ అభ్యుపగతేక్రియానుప్రవేశపక్షేహిపీడితైవస్యాత్ । సాబాహ్యసాధనత్వాభిప్రాయంతదవధారణంతర్హి ॥ ౭౬౨ ॥ అవధారణమఫలంస్యాద్విద్యాచితఇత్యనేనతల్లాభాత్ ।గ్రహకల్పవదేతేషాంతుల్యేనాబాహ్యసాధనత్వేన ॥ ౭౬౩ ॥ ప్రాప్తక్రియాంగతాయానివర్తనాయావధారణం సఫలం । ఏవంవిధేహిభూతాన్యగ్నీంశ్చిన్వంతిసర్వదైవేతి ॥ ౭౬౪ ॥సాతత్యదర్శనమిదంతేషాంస్వాతంత్ర్యేసత్యేవస్యాత్ ।వాక్ప్రాణమయాగ్నిష్వపిసాతత్యందృశ్యతేహిసతతమితి ॥ ౭౬౫ ॥ సాతత్య దర్శనేన క్రియాప్రయోగస్య చాల్పకాలత్వాత్, స్వాతంత్ర్యేణహితేషాంవిద్యారూపత్వమవధృతంభవతి॥౭౬౬॥ఇదమర్థవాదరూపంసంకీర్తనమాత్రమితితునన్యాయ్యం, యత్రచవిధాయకోన్యోలిఙాదిరుపలభ్యతేహివిస్పష్టం ॥ ౭౬౭ ॥ తత్రైవయుక్తమేతత్సంకీర్తనమర్థవాదమాత్రమితి, అత్రతువిధాయకాంతరమన్యన్నైవోపలభ్యతేకిమపి ॥౭౬౮॥సంకీర్తనమాత్రాదిహవిజ్ఞానవిధానముచితమేతేషాం ।సాతత్యదర్శనాదిభిరేషాంస్వాతంత్ర్యసిద్ధిరిహవాచ్యా ॥౭౬౯॥ ఏవంవిదశ్చితాఇతిపురుషవిశేషానుబద్ధమిహవాక్యం ।నత్వమతేక్రతుయోగంతస్మాత్స్వాతంత్ర్యపక్షఇహయుక్తః ॥ సూ॥౫౦ ॥ అనుబంధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాంతరపృథక్త్వవద్దృష్టశ్చతదుక్తం॥ ప్రకరణముపస్పృత్యాపి స్వాతంత్ర్యంస్యాన్మనశ్చిదాదీనాం । యేన మనోవ్యాపారేష్వనుబధ్నాతిక్రియావయవయోగం ॥ ౭౭౧ ॥ మనసైవాధీయంతేమనసైవేమేగ్రహాశ్చగృహ్యంతే । మనసా శంసన్ మనసాస్తువన్ యదేతచ్చకమన్యజ్ఞీయం ॥ ౭౭౨ ॥ తచ్చమనశ్చిత్సుమనోమయమేవక్రియతఏవమనుబంధః । సంపత్ఫలఇహదృష్టఃప్రత్యక్షాపినచక్రియావయవాః ॥ ౭౭౩ ॥ ఇహసంపదాతఏతేలిప్సయితవ్యాహిభవితుమర్హంతి । ఉద్గీథోపాస్త్యాదివదిహక్రియాంగవ్యపాశ్రయేష్వేషాం ॥ ౭౭౪ ॥ తదనుప్రవేశితేయంనశంకనీయాశ్రుతేశ్చ వైరూప్యాత్ ।అత్ర

తునహి క్రియాంగేష్వధ్యసితవ్యం తు కించిదపి దృష్టం ॥ ౭౭౫ ॥ కింత్వత్ర హి షట్త్రింశత్సహస్రసంఖ్యా ఇమా మనోవృత్తీః । ఆదాయ కల్పయంతి హ్యగ్నిత్వం చ గ్రహాదికాంస్తాసు ॥ ౭౭౬ ॥ పురుషాయుషో హ్యహస్సు చ సంఖ్యా దృష్టా సతీ హ తత్స్థాసు । మనసో వృత్తిష్వారోప్యత ఇతి వైరూప్యమత్ర మంతవ్యం ॥ ౭౭౭ ॥ తస్మాదనుబంధాదిభ్యస్స్వాతంత్ర్యం మనశ్చిదాదీనాం । ఆదిగ్రహణాదతిదేశాదప్యేవం హి యోజనీయమిహ । ౭౭౮ ॥ యావానసౌ హి పూర్వస్తైషామేకైక ఏవ తావాదృగితి । యచ్చ క్రియామయాగ్నేర్మాహాత్మ్యం తచ్చ భావనాగ్నీనాం ॥ ౭౭౯ ॥ ఏకైకస్యాతిదిశచ్ఛ్రుతిః క్రియానాదరం హి దర్శయతి । అతిదేశో హి వికల్పార్థ ఏవ నానాదరార్థ ఇత్యపి న ॥ ౭౮౦ ॥ యత్రైకస్మిన్ సాధ్యే నిరపేక్షం సాధనద్వయం భవతి । భవతి హి తత్ర వికల్పో వ్రీహియవాద్యోర్యథా హి యాగే స్యాత్ ॥ ౭౮౧ ॥ ఆహవనీయోద్ధరణాదిలక్షణం సాధనం త్విహైకం స్యాత్ । సాధ్యం క్రియామయాగ్నిర్ధ్యానాగ్నిశ్చేతి భిన్నమిహ దృష్టం ॥ ౭౮౨ ॥ ఏకస్య సాధనస్య తు న సాధ్యయుగ్మే భవేద్వికల్పో ఽసౌ । యత్త్వత్ర పూర్వపక్షో పోద్బలకశ్చాతిదేశ ఇత్యుక్తం ॥ ౭౮౩ ॥ తత్ప్రత్యుక్తమిహాపి హ్యగ్నిత్వే నాతిదేశసాఫల్యాత్ । శ్రుత్యాదీన్యగ్నిత్వం ధ్యానాగ్నీనాం ప్రదర్శితాన్యేవ ॥ ౭౮౪ ॥ ప్రజ్ఞాంతరపార్థక్యం నిదర్శనం దర్శితం హి సూత్రకృతా । ప్రజ్ఞాంతరాణి శాండిల్యాంకితవిద్యాపురస్సరాణి యథా ॥ ౭౮౫ ॥ కర్మభ్యః పృథగేవ ప్రజ్ఞాంతరతోఽపి హి స్వతంత్రాణి । తద్వచ్చ భావనాగ్న్య ఇహ కర్మభ్యో భవంతి పృథగేవ ॥ ౭౮౬ ॥ యా చేహ రాజసూయప్రకరణపఠితా హ్యవేష్టినామేష్టిః । దృష్టస్తస్యా ఇష్టేరుత్కర్షః ప్రకరణాచ్చ తత్రైవ ॥ ౭౮౭ ॥ వర్ణత్రయానుబంధాద్రాజసవత్వాచ్చ రాజసూయస్య । క్రత్వర్థాయామితి చేదిత్యత్ర ప్రథమతంత్ర ఇదముక్తం ॥ ౭౮౮ ॥........................*

——సూ॥ ౫౧ ॥ న సామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్న హి లోకాపత్తిః ॥—— మానసవదితి యదుక్తం తచ్చేదానీం నిరాకరోతీహ । నైవేహ మానసగ్రహసామాన్యాత్స్యాన్మనశ్చిదాదీనాం ॥ ౭౮౯ ॥ కల్పయితుమత్ర శక్యం పూర్వప్రకృతక్రియావిశేషత్వం । ప్రాగుక్తేభ్యః శ్రుత్యాదిభ్యః కేవలపుమర్థతాసిద్ధేః ॥ ౭౯౦ ॥ నహి కించిత్కస్యచిదపి కేనచిదంశేన సామ్యమిహ నేతి । ఏతావతా యథాస్వం నివర్తతే కిం స్వభావవైషమ్యం ॥ ౭౯౧ ॥ మృత్యువదితి దృష్టాంతో యథా స ఏష ఇతి మంత్రవాక్యేషు । మండలవర్తీ పురుషస్తథాయమగ్నిరపి మృత్యురిత్యుక్తం ॥ ౭౯౨ ॥ ఇహ మృత్యుశబ్దసామ్యేప్యాదిత్యాగ్న్యోర్న సర్వసామ్యం స్యాత్ । ఏవమసౌ వావేతి శ్రుతౌ ద్యులోకేఽగ్నిశబ్దసామ్యేఽపి ॥ ౭౯౩ ॥ ఆదిత్య ఏవ సమిదిత్యాదిత్యేతత్పదే సమానేఽపి । లోకాదిత్యాదీనాం న చాగ్నిసమిదాదిరూపతాపత్తిః ॥ ౭౯౪ ॥ ——సూ॥ ౫౨ ॥ పరేణ చ శబ్దస్య తాద్విధ్యం భూయస్త్వాత్త్వనుబంధః ॥—— తాద్విధ్యం శబ్దస్య ప్రయోజనం లక్ష్యతే పరస్తాచ్చ । ఏషోఽగ్నిశ్చిత ఇత్యేతస్మిన్ హి బ్రాహ్మణాంతరే చైతత్ ॥ ౭౯౫ ॥ యత్ర చ కామకోధాః పరాగతాస్తం చ లోకమేతే హి । ఆరోహంతి హి విద్యాసంపన్నా విద్యయైవ కేవలయా ॥ ౭౯౬ ॥ నావిద్వాంసః కర్మిణ ఏవం కేవలతపస్వినో వేతి । విద్యాం చ సంప్రశంసతి కర్మ వినిందతి హి విద్యయేత్యాద్యా ॥ ౭౯౭ ॥ అన్యత్రాపి యదేతన్మండలమిత్యత్ర దృశ్యతే చైతత్ । అమృతో భవతి హి మృత్యుర్హ్యస్యాత్మేత్యాదికేన వాక్యేన ॥ ౭౯౮ ॥ విద్యాఫలోపసంహారాదేవాస్య తు న కర్మశేషత్వం । యస్మాదిహాగ్న్యవయవాస్సంపాద్యాః ఖలు భవంతి భూయాంసః ॥ ౭౯౯ ॥ తస్మాదిహాగ్నినేయం విద్యా కేవలమిహానుబధ్యేత । తస్మాత్కేవలవిద్యాత్మకత్వమేవ హి మనశ్చిదాదీనాం ॥ ౮౦౦ ॥ ——సూ॥ ౫౩ ॥ ఏక ఆత్మనశ్శరీరే భావాత్ ॥—— ఇహ దేహవ్యతిరిక్తో హ్యాత్మాస్తీతి తు సమర్థ్యతే స పది । దేహవ్యతిరిక్తాత్మన్యసతి చ పరలోకచోదనాస్సకలాః ॥ ౮౦౧ ॥ ఉపరుధ్యేరన్ బంధో మోక్షోఽపి చ కస్యాపోపదిశ్యేత । నన్విహ శాస్త్రప్రముఖే ప్రథమే పాదే హి వర్ణితం హ్యేతత్ ॥ ౮౦౨ ॥ దేహవ్యతిరిక్తస్య హి శాస్త్రోక్తఫలోపభోగయోగ్యస్య । ఆత్మన ఇదమస్తిత్వం సత్త్వం తదిదం హి తత్ర భాష్యకృతా ॥ ౮౦౩ ॥ ప్రతిపాదితం న తత్ర హ్యాత్మాస్తిత్వే స్తి కించిదపి సూత్రం । అత్రాక్షేపపురస్సరమాత్మాస్తిత్వం హి సూత్రకారేణ ॥ ౮౦౪ ॥ వర్ణితమిత ఏవాకృష్యాచార్యేణాపి శబరసంజ్ఞేన । తదిదం ప్రమాణలక్షణముపదిష్టం భగవతోపవర్షేణ ॥ ౮౦౫ ॥ అత ఏవాత్మాస్తిత్వాపేక్షే పేశారీరకే హి వక్ష్యామః । ఇత్యుద్ధారో హి కృతః ప్రథమే తంత్రే సమంజసస్సోఽయం ॥ ౮౦౬ ॥ కించాన్యత్పూర్వస్మిన్నధికరణే కిల

మనశ్చిదాదీనాం । ప్రకరణతశ్చైత్కష్యోఽపగమేనపుమర్థతాహి నిర్దిష్టా॥౨౦౭॥తత్రచకోఽసావ్పురుషోమనశ్చిదాదయ
ఇమేయదర్థాస్స్యుః।ఇతిశంకాయాందేహవ్యతిరిక్తాత్మాస్తితోచ్యతేసపది॥౨౦౮॥ఆత్మాస్తిత్వాక్షేపాఫలంచేదంసూత్ర
మాదిమంభవతి।ఆక్షేపపూర్వికాకిలపరిహారోక్తిర్వివక్షితాత్రైహి॥౨౦౯॥ప్రభవత్యుత్పాదయితుంస్థూణానిఖననన్యాయేనదృ
ఢబుద్ధిం।ఏకేలోకాయతికాయేకిలదేహాత్మవాదినస్తేవై ॥౨౧౦॥ దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్యచాభావమేవమన్వానాః । వ్య
స్తసమస్తపృథివ్యాదిషు దేహాకారపరిణతేష్వేవ ॥ ౨౧౧ ॥ చైతన్యంమదశక్తివదితికిలసంభావయంతఏతేహి । విజ్ఞానం
చైతన్యంవిశిష్టకాయశ్చపురుషఇత్యాహుః ॥ ౨౧౨ ॥ స్వర్గాపవర్గగమనాయాన్యోదేహాతిరిక్తఇహనాస్తి । తస్మాచ్చ
చేతనశ్చాప్యాత్మాభవతీహదేహఏవాసౌ ॥ ౨౧౩ ॥ అత్రశరీరేభావాదితిహేతుర్యద్ధిసతిచయస్మిన్హి । భవతిహ్యసతి
చనభవతితత్తద్ధర్మఇతిచాధ్యవసితంహి ॥ ౨౧౪ ॥ ఔష్ణ్యప్రకాశరూపావిహాగ్నిధర్మౌతథైవదృష్టౌహి । చైతన్యస్మృ
త్యాద్యాయేచాభిమతాస్స్యురాత్మధర్మతయా ॥ ౨౧౫॥ నహిబహిరుపలభ్యంతేహ్యుపలభ్యంతేంతరేవదేహాత్తే । అ
తిరిక్తాత్మాసిద్ధ్యాత్తద్ధర్మాఏవభవితుమర్హంతి ——సూ॥౫౪॥వ్యతిరేకస్తద్భావాభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్——

అవ్యతిరేకోదేహాదాత్మనఇతియచ్చపూర్వమాక్షిప్తం।తచ్చనయుక్తందేహాదస్యవ్యతిరేకఏవయుక్తస్స్యాత్ ॥౨౧౬॥త
ద్భావాభావిత్వాదితితుయథోక్తార్థసాధకోహేతుః । యద్యత్రదేహభావేభావాత్తద్ధర్మతాభవేత్తేషాం ॥౨౧౭॥ స
తిదేహేపికదాచిజ్జ్ఞానాదీనాంహితత్రచాభావాత్ । స్యాచ్చాతద్ధర్మత్వంతథాత్మధర్మత్వమపిభవేత్తేషాం ॥౨౧౮॥ రూ
పాదయోహియేస్యుర్యావద్దేహంభవంతితేధర్మాః । చైతన్యస్మృత్యాద్యాస్సత్యపిదేహేమృతౌహినభవంతి ॥ ౨౧౯ ॥
యేదేహధర్మభూతారూపాద్యాస్తేపరైశ్చదృశ్యంతే। చైతన్యస్మృత్యాద్యాస్సత్యపిదేహేపరైర్నదృశ్యంతే ॥౨౨౧॥ య
ద్దేహేచైతన్యంయస్యోత్పత్తిశ్చభవతిభూతేభ్యః । కింరూపంతచ్చస్యాన్నహిభూతచతుష్టయాతిరిక్తంతత్ ॥౨౨౨॥ లో
కాయతికనయేనహిభూతచతుష్టయవిలక్షణంతత్త్వం। యద్భూతభౌతికానామనుభవనంస్యాత్తదేవచైతన్యం॥౨౨౩ ॥ఇతి
చేత్తర్హితేషాంవిషయత్వాన్నాస్యవిషయధర్మత్వం।ఏకస్యకర్తృకర్మోభయాత్మకత్వంనదృశ్యతేలోకే ॥ ౨౨౪ ॥
ఇహభూతధర్మచైతన్యేనైవహిభూతభౌతికానికథం । విషయీక్రియంతఇహనహిరూపాదైర్విషయస్స్వంపరస్య రూపంవా॥
౨౨౫॥విషయీక్రియతేచైతన్యేనతుభూతంచభౌతికంసకలం । విషయీక్రియతే తేషాముపలబ్ధిరియం యథాభ్యుపేతా
స్యాత్ ॥ ౨౨౬॥ఉపలబ్ధేర్భూతేభ్యోవ్యతిరేకోపిచతథాభ్యుపేయాస్యాత్।ఉపలబ్ధిరూపఏవహ్యాత్మానతతోతిరిక్త ఇహక
శ్చిత్ ॥ ౨౨౭ ॥ దేహవ్యతిరిక్తత్వంనిత్యత్వంచాభ్యుపేయమేవాస్య । అహమిద మద్రాక్షమితి ప్రత్యభిసంధిర్నచాన్య
థాసిద్ధ్యేత్ ॥ ౨౨౮ ॥ అపిచోపలబ్ధిరేషాసత్సుతుదీపాదిషూపకరణేషు । భవతిహ్యసత్సునభవతి సేతినచైతావతోపల
బ్ధిరియం ॥ ౨౨౯ ॥ నభవతియథాప్రదీపాదీనాంధర్మస్తథైవదేహస్మిన్ । సతిభవతిచోపలబ్ధిర్నాసతిభవతీతి తావతా
హీయం ॥ ౨౩౦ ॥నహిదేహధర్మఏవస్యాద్దేహస్యోపకరణతామాత్రాత్ । దీపాదివదుపయోగఃకథంచిదుపపద్యతేనచా
త్యంతం॥౨౩౧ ॥ ఉపలబ్ధాదేహస్యోపయోగఇహదృశ్యతేయథాస్వప్నే । తస్మాద్దేహవ్యతిరిక్తాత్మాస్తిత్వంయదేతదనవ
ద్యం॥——సూ॥౫౫॥అంగావబద్ధాస్తునశాఖాసుహిప్రతివేదం॥——ప్రాసంగికీంసమాప్య ప్రకృతామేవానువర్తతే
హికథాం। ఓమిత్యేతదితిప్రక్రమ్యోద్గీతాఉపాసనాశ్రితేషు ॥ ౨౩౩॥ ఉద్గీథసామవిషయాస్తథైవచోక్థాదిశస్త్రవిషయా
శ్చ । కర్మాంగసంశ్రితాఃప్రతివేదంశాఖాంతరేషుదృశ్యంతే ॥ ౨౩౪ ॥ తత్తచ్ఛాఖాదృష్టోద్గీథాదిష్వేవతాభవేయుః
కిం। కింవాపిసర్వశాఖాగతేషుతేష్వితిహిభవతిసందేహః ॥ ౨౩౫ ॥తత్రప్రాప్తంతావత్స్వకీయ శాఖాగతేషు తేష్వే
వ।ఏతాఉపాసనాస్స్యుర్యతస్స్వశాఖాగతాస్తుసన్నిహితాః॥౨౩౬॥ఇహతూద్గీథముపాసీతేతిచసామాన్యతోహి విహి
తానాంతత్తదుపాస్తీనాంస్యాద్విశేషవిషయేహినిత్యమాకాంక్షా॥ ౨౩౭॥సాసన్నికృష్టశాఖాదృష్టేననివర్తతేవిశేషేణ।
శాఖాంతరవిహితవిశేషోపాదానేనకారణంకిమపి ॥౨౩౮॥ తస్మాదుపాసనానాంశాఖాభేదాద్భవేద్వ్యవస్థేతి । ఇత్యా
శంకాంనిరసితుమేతత్సూత్రంప్రదర్శితంమునినా ॥ ౨౩౯ ॥ ఉక్తాక్షేపనిరాసప్రయోజనోసౌతుశబ్దఇహసూత్రే । ఏతా

ఉపాసనాస్త్విహ నప్రతిశాఖం వ్యవస్థితాః కింతు ॥ ౧౪౦ ॥ శ్రుత్యవిశేషాస్తాః ఖల్వనువర్తేరన్ హి సర్వశాఖాసు। శ్రుతి రుద్గీథముపాసీతేతి హి సామాన్యతః ప్రవృత్తేయం ॥ ౧౪౧ ॥ సన్నిధివశాద్విశేషే యది వ్యవస్థాపితా భవేత్తర్హి । శ్రుతి రత్రపీడితా స్యాన్నైతన్న్యాయ్యం హి సన్నిధానాద్ధి ॥ ౧౪౨ ॥ శ్రుతిరిహ బలీయసీ నచ సామాన్యప్రత్యయోపరోధోఽస్తి । తస్మాత్స్వరాదిభేదేఽప్యుద్గీథత్వాదుపాస్యధర్మాణాం ॥ ౧౪౩ ॥ సర్వత్ర చావిశేషాత్సమస్తశాఖాగతేషు తేష్వేవ। ఉద్గీథాదిష్వేవంజాతీయాః ప్రత్యయాః కుతో న స్యుః ॥ ౧౪౪ ॥ ——సూ॥౫౬॥ మంత్రాదివద్వాఽవిరోధః ॥—— శాఖాంతరోదితేషూద్గీథాదిషు కథమిహాన్యతో విహితాః । స్యుః ప్రత్యయా ఇతీయం విరోధశంకా న చేహ కర్తవ్యా ॥ ౧౪౫ ॥ శాఖాంతరోదితానాం మంత్రాణాం కర్మణాం గుణానాంచ । ఉపసంగ్రహస్తు శాఖాంతరే భవేచ్చాఖినాం యథైకేషాం ॥ ౧౪౬ ॥ అశ్మాదానే మంత్రః కుటరురసీత్యాదికో హి నామ్నాతః। కుటరురసి కుక్కుటోఽసీతి చ వినియోగో హి దృశ్యతే తేషాం ॥ ౧౪౭ ॥ యేషామపి ప్రయాజాస్సమిదాద్యా వస్ఫుటం సమామ్నాతాః । ఋతవో వా ఇతి తేషాం గుణవిధిరామ్నాయతే హి తేష్వేవ ॥ ౧౪౮ ॥ యేషామపి పాశేఽజోఽగ్నీషోమీయ ఇతి జాతినిర్దేశః । నైవాస్తి భవతి తేషామపి తద్విషయో హి మంత్రవర్ణోఽస్తి ॥ ౧౪౯ ॥ ఛాగస్య వపాయా మేదస ఇత్యాదిః కిన్త్వేవమన్యత్ర । వేదాంతరోదితానామగ్న్యర్త్విజమాది మంత్రాణాం। ౧౫౦ ॥ వేదాంతరే హి దృష్టః పరిగ్రహో బహ్వృచోక్తసూక్తస్య । యో జాత ఇత్యధీతస్యాధ్వర్యవ ఇత్యతోఽపి హి నిర్దిష్టే ॥ ౧౫౧॥ అధ్వర్యుకర్తృకేఽస్మిన్ప్రయోగ ఏవ హి పరిగ్రహో దృష్టః। తస్మాద్యథాశ్రయాణాం కర్మాంగానాం హి భవతి సర్వత్ర ॥ ౧౫౨ ॥ అనువృత్తిరేవమేవ హి తదాశ్రితానాముపాసనానాం స్యాత్ । ప్రాగుక్తో హి విరోధో మంత్రాదివదేవ పరిహృతో భవతి॥ ——సూ॥౫౭॥ భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథా హి దర్శయతి॥—— వైశ్వానరవిద్యాయాం దృష్టా ప్రాచీనశాల ఇత్యాద్యా ।ఆఖ్యాయికా హి తస్యాం వ్యస్తస్యాపి చ తథా సమస్తస్య॥ ౧౫౪ ॥ వైశ్వానరస్య తస్య హ్యుపాసనం శ్రూయతే ద్విరూపమిదం । వ్యస్తోపాసనమభిహితమేవం తత్రౌపమన్యవేత్యాది ॥ ౧౫౫ ॥ ఏవం తత్ర సమస్తోపాసనమపి తస్య వేత్యనేనోక్తం । తత్ర చ సందేహో యం కిము హో భయథాప్యుపాసనం న్యాయ్యం ॥ ౧౫౬ ॥ వ్యస్త సమస్తోభయోరథతు సమస్తస్య తస్య వా తదితి । తతోఽప్యపాస్స్వేతి ప్రత్యవయవమపి చ క్రియాపదశ్రవణాత్ ॥ ౧౫౭ ॥ తవ సుతమాసుతమితి ఫలభేదశ్రవణాచ్చ తత్ర యుక్తాని । వ్యస్తాన్యుపాసనాని స్యురితి ప్రాప్తేఽభిధీయతే హి తతః ॥ ౧౫౮ ॥ యచ్చ సమస్తోపాసనమస్య హి వైశ్వానరస్య తస్యైవ । భూమ్నో జ్యాయస్త్వం ఖల్వస్మిన్వాక్యే వివక్షితం భవతి ॥ ౧౫౯ ॥ దర్శాదిక్రతుషు యథా సాంగస్యైవ ప్రధానయాగస్య । ఏకః ప్రయోగ ఏవ హి సామస్త్యేన చ వివక్షితో భవతి॥ ౧౬౦ ॥ న వ్యస్తాంగానామపి న చైకదేశాంగయుక్ప్రధానస్య । తద్వదిహాపి చ భూమ్నో జ్యాయస్త్వం హి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి ॥ ౧౬౧ ॥ ఉద్దాలకావసానా ఋషయష్షడ్యే భవంతి విఖ్యాతాః । వైశ్వానరవిద్యాయాం పరినిష్ఠాం లబ్ధుమక్షమాస్తే హి ॥ ౧౬౨ ॥ అభ్యాజగ్ముః కేకయరాజానమితీహ దర్శయిత్వైవ । ఏకైకస్యోపాస్యం ద్యుః ప్రభృతీనాం హి దర్శయిత్వైవ ॥ ౧౬౩ ॥ మూర్ధాదిభావమేషాం మూర్ధా త్వేష ఇతి తత్ర విదధాతి । మూర్ధా తే వ్యపతిష్యద్యన్మామిత్యాదినా హి తత్రైవ ॥ ౧౬౪ ॥ వ్యస్తోపాసనపక్షం వ్యావర్త్య సమస్తపక్షమనువృత్త్య । భూమాశ్రయమేవ ఫలం స ర్వేష్విత్యాదినా ప్రదర్శయతి ॥ ౧౬౫ ॥ ప్రత్యేకం హి సుతేజః ప్రభృతిషు ఫలభేదకీర్తనం యచ్చ। తదపి హ్యంగఫలానాం ప్రధానఫలతా ప్రదర్శనార్థం హి ॥ ౧౬౬ ॥ ఏవముపాస్స్వేతి ప్రత్యవయవమాఖ్యాతదర్శనం యదపి । తదపి పరాభిప్రాయం న వ్యస్తోపాసనావిధానార్థం ॥ ౧౬౭ ॥ తస్మాదత్ర సమస్తోపాస్త్యవలంబో భవేదసావశ్రేయాన్ । కేచిత్సమస్త్యుపాసనపక్షం జ్యాయాంసమత్ర నిర్దిశ్య ॥ ౧౬౮ ॥ జ్యాయస్త్వకీర్తనాదేవ వ్యస్తోపాస్తిపక్షమప్యత్ర । సూత్రకృదనుమన్యత ఇతి నిరూపయంత్యేతదత్ర న హి యుక్తం॥ ౧౬౯ ॥ అత్ర సమస్తోపాస్తౌ సత్యాం ఖల్వేకవాక్యతావగతౌ । ఉభయవిధానేన కథం యుక్తా తద్భేదకల్పనా ప్రక్రియతే ॥ ౧౭౦ ॥ మూర్ధేత్యాద్యుపదిష్టా నిందాప్యత్ర తు భవేద్విరుద్ధైవ। యద్యుభయథాప్యుపాసనమిహ సిద్ధాంతో భవేత్తదా తత్ర ॥ ౧౭౧ ॥ వ్యస్తోపాసనమేవేత్యేవం వాచ్యో హి పూర్వపక్షస్స్యాత్ । ఉపసంహారేణ సమస్త్యుపాసనే హ్యవగతేఽపి విస్పష్టం ॥ ౧౭౨ ॥

తదభావస్తుకథంవావక్తుంశక్యోఽత్రపూర్వపక్షేస్యాత్ । జ్యాయస్త్వవచనమపియత్పూతేఽరిదృశ్యతేతదేతదపి ॥౮౭౩
అత్రచసమస్యోపాస్తేఃప్రమాణవత్త్వప్రదర్శనార్థంస్యాత్ । వ్యస్తోపాసీనాంచప్రమాణసిద్ధత్వబోధనార్థంచ॥౮౭౪॥
సూ॥౫౮॥నానాశబ్దాదిభేదాత్॥ సతిహిసు [illegible] గోచరేశ్రవణేతత్రసమస్తోపాసన
మేవజ్యాయఇతిదర్శితంపూర్వం ॥౮౭౫॥ తన్న్యాయేనచస [illegible] నిశ్రు [illegible] న్యేః । తాన్యపి సామస్త్యేనో
పాసిష్యంతఇతిబుద్ధిరుత్పన్నా ॥౮౭౬॥ అపిచనవేద్యాభేదేవిద్యాభేదో [illegible] కథంచిదపి । పరమేశ్వరస్తువేద్యఃశ్రుతినా
నాత్వేపిచైకఏవాసౌ॥౮౭౭॥అవగమ్యతేమనోమయఇత్యాదిశ్రుతిషుచైకఏవతథా । ప్రాణోవావేతి శ్రుతివచనేషు ప్రా
ణఏవమన్యత్ర ॥౮౭౮॥ యదపిశ్రుతినానాత్వంతదపిగుణాంతరసమర్పణార్థంస్యాత్ । తస్మాదిహైకవేద్యవ్యపాశ్ర
యంయచ్చభవతిగుణజాతం ॥౮౭౯॥ విద్యైకత్వాయహితచ్ఛాఖాంతరగతమిహోపసంహార్యం । ఏవం ప్రా
ప్తేబ్రూతేవేద్యాభేదేపిభవతినానేతి ॥౮౮౦॥ ఏవంవిధాహివిద్యావేద్యాభేదేఃభవతిభిన్నైవ । వేదోపాసీతేతిహిశబ్దో
భిన్నఃప్రతీయతేయస్మాత్ ॥౮౮౧॥ శబ్దాంతరఇతిసూత్రేశబ్దోసౌకర్మభేదహేతురితి । వర్ణితమతఇహ విద్యాభిన్నా
శబ్దాదిభేదతోభవతి ॥౮౮౨॥ఆదిగ్రహణాచ్చగుణాదయోయథాసంభవంహియోజ్యాస్స్యుః । నన్విహ వేదేత్యాదౌ ప్ర
తీయతేశబ్దభేదమాత్రంహి॥౮౮౩ ॥ యజతీత్యాదివదేవప్రతీయతేనార్థభేదఇహకశ్చిత్ । ఇహతుమనోవృత్త్యర్థావే
దేత్యాభవంతియేశబ్దాః ॥౮౮౪ ॥తద్భేదేనకథంవావిద్యాభిన్నేతిచేన్నదోషోయం । తేషు మనోవృత్త్యర్థత్వాభేదే
పిచగుణాదిభేదేన ॥౮౮౫॥ వేద్యాభిన్నేవిద్యాభిన్నైవస్యాన్నసాభవేదేకా। ఏకస్యాపీశస్యప్రతిప్రకరణం గుణావిభి
ద్యంతే ॥౮౮౬॥ ప్రాణస్యైకస్యాపిహిగుణోయథాతత్రతత్రభిన్నస్స్యాత్ । ఏవమనుబంధభేదాద్విధిభేదభిద్యతేహివి
ద్యేయం ॥౮౮౭॥ శ్రుతినానాత్వంహిగుణాంతరవిధ్యర్థమితియచ్చపూర్వోక్తం । తచ్చనయస్మాదత్రతు వినిగమకం
నోపలభ్యతేకిమపి ॥౮౮౮॥ ప్రాప్తామనూద్యవిద్యాంప్రాప్తానేకగుణవిశేషాణాం । యదిచేద్విధానమత్రతుదుర్వా
రోవాక్యభేదఏవతదా ॥౮౮౯॥ విద్యైక్యేహిగుణానాంపునరుక్తిరపీహభవతివిఫలైవ।ఆసకృచ్ఛ్రూయంతే కిల గుణా
స్సమాస్సత్యకామతాద్యాహి ॥౮౯౦॥ ప్రకరణభేదాన్నైరాకాంక్ష్యాత్త్రైకవాక్యతాయుక్తా । వైశ్వానరవిద్యా
యామివాత్రనసమస్తచోదనావాస్తి ॥౮౯౧॥ వేద్యైకత్వనిమిత్తేవిద్యైకత్వేహ్యప్రతిజ్ఞాతే । సకల గుణానాముప
సంహారోశక్యోభవేత్ప్రతిజ్ఞాతః ॥౮౯౨॥ తస్మాదిహశబ్దాదేర్భేదాద్విద్యాపిభవతినానేతి । సుష్ఠూక్తమత్రసూత్రేత
దానుగుణ్యేనభవతివిద్యైక్యం॥౮౯౩॥ సూ॥౫౯॥వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్॥ విద్యాభేదమిహోక్త్వా తద
నుష్ఠానక్రమంనిరూపయతి ।అత్రత్రివిధావిద్యాఅహంగ్రహాఅపితథాతటస్థాశ్చ ॥ ౮౯౪ ॥ అంగాశ్రితాశ్చతత్రాహం
గ్రహవిద్యాస్విదంవిచారయతి । ఏతాసాంవిద్యానాంకిమిహయథేచ్ఛంసముచ్చయఃకివా ॥౮౯౫॥భవతివికల్పోవేతిహిసం
దేహేసతివికల్పఇహయుక్తః । ఇహనాసాంవిద్యానాంసముచ్చయేనియమకారణంకిమపి ॥౮౯౬॥ నన్వగ్నిహోత్ర ద
ర్శాదీనాంహిపరస్పరంవిభిన్నానాం । భవతిసముచ్చయనియమోయథాతథేహాపి సతుభవేదితిచేత్ ॥౮౯౭॥ మైవం
హినిత్యతాశ్రుతిరేవహితత్రతుసముచ్చయేహేతుః । ఇహవిద్యానామేవంనిత్యత్వపరాశ్రుతిర్నకాచిదపి ॥౮౯౮॥తస్మా
న్నసముచ్చయఇహనాపివికల్పోత్రభవతియుక్తతమః । ఏకత్రాధికృతస్యప్రతిషేధానోపలభ్యతేన్యత్ర ॥౮౯౯॥ పరిశే
షాదత్రయథాకామ్యానుష్ఠానమేవయుక్తమితి । నన్వవిశిష్టఫలత్వాద్వికల్పఆసాంభవేదిహన్యాయ్యః ॥౯౦౦॥కంబ్రహ్మ
ఖంపురాణంమనోమయస్సత్యకామఇత్యాద్యాః । తుల్యావదీశప్రాప్తిఫలాలక్ష్యంతేయతోతఇతిచేన్న ॥౯౦౧॥ స్వర్గా
దితుల్యఫలకేష్వపిచ యథాకామ్యమేవదృష్టంహి । ఏవమిహాపియథాకామ్యమేవనవికల్పఇత్యతోబ్రూతే ॥౯౦౨॥ఆసాం
వికల్పఏవన్యాయ్యోనసముచ్చయఃకదాచిదపి। యస్మాదుపాస్యసాక్షాత్కరణాత్మకఫలమిహావిశిష్టంహి ॥౯౦౩॥సాక్షా
త్కృతేపరాత్మన్యేకేనైవద్వితీయమఫలంస్యాత్ । అపిచోపాస్తీనామిహసముచ్చయేనహిఫలం భవేత్కించిత్ ॥౯౦౪॥
యదుపాస్యవిషయసాక్షాత్కరణంఫలమిహభవేదుపాస్తీనాం । విక్షేపసాధనేస్మిన్సముచ్చయేసతి భవేత్ఫలంతదిదం ॥

౯౦౫ ॥ విద్యాఫలంహి సాక్షాత్కృతిసాధ్యం దర్శయంతి వేదాంతాః । యస్యస్యాదిత్యాద్యాః స్మృతయశ్చ సదేతిదర్శయంత్యేవం ॥ ౯౦౬ ॥ తస్మాదవిశిష్టఫలానామన్యతమాముపాసనామేకాం । ఆలంబ్య తత్పరస్స్యాద్యావదుపాస్యాపరోక్షమస్యస్యాత్ ॥ ౯౦౭ ॥ సూ॥ ౬౦॥ కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చీయేరన్న వా పూర్వహేత్వభావాత్ ॥ సయ ఏతమేవ వాయుం దిశామిత్ప్రథితకామ్యవిద్యాసు । కర్మవదేవాదృష్టద్వారా హి ఫలం ప్రసాధయంతీషు ॥ ౯౦౮ ॥ సాక్షాత్కరణాపేక్షా నచాస్తి తేనచ భవేద్యథాకామ్యం । యస్మాద్వికల్పసాధనమవిశిష్టఫలత్వ మత్ర నైవాస్తి ॥ ౯౦౯ ॥ సూ॥ ౬౧॥ అంగేషు యథాశ్రయభావః ॥ కర్మాంగేషూద్గీథాదిషు విహితాయా ఉపాసనాస్త్వాశ్రయతంత్రా హి యథాసంభూయైవాశ్రయాస్తథైవ తాః ॥ సూ॥ ౬౨॥ శిష్టేశ్చ ॥ త్రిషు వేదేషు యథావాస్తోత్రాదయ ఆశ్రయా హి శిష్యంతే । ఏవం తదాశ్రితా అప్యుపాసనాస్స్యుర్న తత్ర వైశేష్యం ॥ సూ॥ ౬౩॥ సమాహారాత్ ॥ ఛాందోగ్యే హి ప్రణవోద్గీథైక్యధ్యానవిధిరసౌ దృష్టః । తత్రైవ హోతృషదనాద్ధైవాదిత్యాదిరర్థవాదోపి ॥ ౯౧౨ ॥ తత్ర స్వరప్రమాదాదినా హి దైవేన దుష్టముద్గీథం । ప్రణవోద్గీథైకత్వధ్యానబలాదేవ సోయముద్గాతా ॥ ౯౧౩ ॥ నిర్దోషంతం కురుతే సమ్యక్కృత హోతృశంసనాదితి హి । వర్ణితమత ఇహ వేదాంతరోదిత ప్రత్యయస్య చైతస్య ॥ ౯౧౪ ॥ వేదాంతరోపదిష్టానుబంధసంకీర్తనం హి సర్వత్ర । వేదాంతరోదిత ప్రత్యయోపసంహారమేవ సూచయతి ॥ ౯౧౫ ॥ సూ॥ ౬౪॥ గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ ॥ విద్యాశ్రేయం విద్యాశ్రయమోంకారం హి సర్వవేదేషు । సాధారణం చతమిమం తేనేయమితి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి ॥ ౯౧౬ ॥ ఆశ్రయసాధారణ్యాదాశ్రితసాధారణత్వముచితం స్యాత్ । అథవైతే కర్మగుణా యే చోద్గీథాదయో భవంత్యేతే ॥ ౯౧౭ ॥ సర్వప్రయోగసాధారణా ఇమే కర్మసూపలభ్యంతే । తేనాశ్రయసహభావాత్ప్రత్యయసహభావ ఏవ యుక్త ఇహ ॥ ౯౧౮ ॥ సూ॥ ౬౫॥ న వా తత్సహభావాశ్రుతేః ॥ ఆశ్రయసహభావేన ప్రత్యయసహభావ ఇతి హి యచ్చోక్తం । తన్నాశ్రయసహభావో న చాశ్రితానాముపాసనానాం స్యాత్ ॥ ౯౧౯ ॥ యస్మాదిహాశ్రితానాం తత్సహభావః శ్రుతో న కుత్రాపి । వేదత్రయవిహితానాం స్తోత్రాదీనాం తథైవ చాంగానాం ॥ ౯౨౦ ॥ సహభావశ్చ మసంవోన్నిమేత్యాదిషు యథోపలబ్ధస్స్యాత్ । ఏవం హ్యుపాసనానాం సహభావేన క్వచిచ్ఛ్రుతిర్దృష్టా ॥ ౯౨౧ ॥ నాపి ప్రయోగవచనం సహభావం ప్రాపయేదిహైతాసాం । అత్ర హ్యుపాసనానాం పురుషార్థత్వం ప్రతీయతే శ్రుతిషు ॥ ౯౨౨ ॥ క్రత్వర్థానాముద్గీథాదీనాం హి ప్రయోగవచనం తు । సహభావమేవ కేవలమిహ గమయేన్న హ్యుపాసనానాం చ ॥ ౯౨౩ ॥ అంగాశ్రితాన్యపి చ తాన్యుపాసనాని స్వతః పుమర్థాని । గోదోహనాదివదితి ప్రపంచితం చైతదేవ పూర్వత్ర ॥ ౯౨౪ ॥ క్రత్వర్థాన్యంగాని హి పురుషార్థాని హ్యుపాసనాని స్యుః । సతి చైవం హి విశేషే సహభావో న హి కథంచిదపి తేషాం ॥ ౯౨౫ ॥ లింగద్వయమపి చ పరం న్యాయాభావాచ్ఛ్రుతేరభావాచ్చ । నోపాసనసహభావస్యోపోద్బలకం హి సాధనం భవతి ॥ ౯౨౬ ॥ ఆశ్రయతంత్రాణ్యేతాన్యాశ్రయలోపే పరం హి లుప్యేరన్ । న తు తత్సహభావార్హాణ్యతో యథాకామమేవ తాని స్యుః ॥ ౯౨౭ ॥ సూ॥ ౬౬॥ దర్శనాచ్చ ॥ శ్రుతిరసహభావమేవ హ్యుపాసనానామిహ ప్రదర్శయతి । ఏవం విద్వైవ బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానమృత్విజస్సర్వాన్ ॥ ౯౨౮ ॥ అభిరక్షతీతి తత్ర హి సర్వత్ర ప్రత్యయోపసంహారే । సర్వే సర్వవిదో న జ్ఞానవతా బ్రహ్మణేతరేషాం హి ॥ ౯౨౯ ॥ పరిపాల్యత్వమయుక్తం తత్సంకీర్తనమిదం మృషైవ స్యాత్ । తస్మాదుపాసనానాం సముచ్చయో వా భవేద్వికల్పో వా ॥ ౯౩౦ ॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం । చతురధ్యాయీ తస్యాం తృతీయసంజ్ఞశ్చయోయమధ్యాయః ॥ ౯౩౧ ॥ తత్ర చ తృతీయపాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో జయతు మనవద్యః ॥ ౯౩౨ ॥ ... ... *

శ్రీ శంకరాచార్యగురుచరణార్పణమస్తు.

శ్రీ గణేశాయనమః.

భాష్యార్థరత్నమాలాయాం - తృతీయాధ్యాయే - చతుర్థపాదః.

పాదేత్రి తేహిపరాపరవిద్యానాం గుణోపసంహారం । నిర్దిశ్యతత్స్వరూపంనిశ్చితమిహకిలచతుర్థపాదేహి॥౧
పురుషార్థహేతుతాకర్మాంగతయానిరూప్యతేతాసాం। యజ్ఞాదీనిచబహిరంగానిశమాదీనిచాంతరంగాని ॥౨ ॥వి
ద్యోత్పత్తౌసాధనభూతాన్యపి చేహదర్శయిష్యంతే । భవతీహచైకవిద్యావిషయత్వంసంగతిర్ద్వయోరనయోః ॥ ౩ ॥
సూ॥౧॥పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితిబాదరాయణః॥ తత్వజ్ఞానేబహుధావిప్రతిపత్త్యాతదేవచాదౌహి ।నిర్ణీయ
తేకిమాత్మజ్ఞానంయచ్చోపనిషదముపదిష్టం॥౪॥తత్కర్మణ్యేవానుప్రవిశత్యధికారసాధనద్వారా । కింవా స్వతంత్రమేత
త్పురుషార్థంసాధయిష్యతీత్యస్యాం ॥ ౫॥ మీమాంసాయాంసత్యాంసిద్ధాంతేనైవతదిదమారభతే । వేదాంతవాక్యజ
నితాదాత్మజ్ఞానాదతోహిపురుషార్థః ॥ ౬॥భవతీతిబాదరాయణఆచార్యోమన్యతేతదేతదిహ । అవగమ్యతే శ్రుతిభ్యో
బ్రహ్మవిదాప్నోతితరతిశోకమితి ॥ ౭ ॥ ఏతావదరేఖల్వమృతత్వమితి శ్రుతిరపిప్రదర్శయతి । నిరపేక్షాయా స్తస్యావి
ద్యాయాఇహపుమర్థహేతుత్వం॥౮॥ సూ॥౨॥ శేషత్వాత్పురుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితిజైమినిః॥ స్వతఏవ
జ్ఞానమిదంపుమర్థసాధనమితీహయచ్చోక్తం । తత్తునయుక్తంయస్మాత్ జ్ఞానం తదిదంహిభవతికర్మాంగం ॥౯॥ యేనా
త్మాసౌకర్తాతేనాసౌభవతికర్మశేషఇహ । భవతిహితద్విజ్ఞానంవిషయద్వారేణకర్మసంబంధి ॥ ౧౦ ॥ ప్రోక్షణసం
స్కారాదివదేవఫలశ్రుతిరిహార్థవాదస్స్యాత్। ఇతిమన్యతేహిజైమినిరాచార్యోన్యేషుభవతిసాహియథా ॥ ౧౧॥శ్రుతి
రర్థవాదరూపైవాన్యాసుద్రవ్యసంస్క్రియాస్వేషా । దృష్టాహియస్యపర్ణమయీత్యాద్యా తత్రచైవ ముపదిష్టమ్ ॥
౧౨ ॥ యస్యజుహూఃపర్ణమయీసనైవపాపంశృణోతిహి శ్లోకం। అంజనమస్యయదేతద్భ్రాతృవ్యస్యాస్య చక్షు రప
హరతి ॥ ౧౩ ॥ ఏవమితీయత్ప్రయాజానూయాజాశ్చాపిసమ్యగిజ్యంతే । యజ్ఞస్యవర్మతత్స్యాద్యజమానస్యాపిభవతి
వర్మేతి ॥ ౧౪ ॥ ఏవంజాతీయశ్రుతివచనానామర్థవాదరూపత్వం । దృష్టంతద్వదిహాపిచఫలశ్రుతేరర్థవాదతాయు
క్తా ॥ ౧౫ ॥ప్రకరణమన్యత్కించిద్వినైవతస్యక్రతుప్రవేశోఽయం । ఆత్మజ్ఞానస్యానారభ్యాధీతస్యనకథమితిశంక్యం ॥౧౬॥
తద్విజ్ఞానస్యాపిహికర్తృద్వారాక్రతుప్రవేశఇహ । ఆత్మాద్రష్టవ్యఇతిశ్రుతివాక్యబలేన యుక్తఏవస్యాత్ ॥ ౧౭ ॥నను
వినియోగఃక్రతుషు శ్రుతివాక్యస్యాస్యనోపపన్నస్స్యాత్ । తత్రానారభ్యాధీతానాం వాక్యాత్క్రతుప్రవేశస్స్యాత్ ॥
౧౮ ॥ యత్రత్వవ్యభిచారిద్వారం లభ్యేతకించిదపితేన । లౌకికవైదికకర్మసుకర్తా సాధారణో నతద్వ్యాప్యః ॥
౧౯ ॥ తస్మాన్నహితద్ద్వారాతద్విజ్ఞానస్యకర్మసంబంధః । ఇతిచేదుపపన్నోఽయం తద్విజ్ఞానస్యకర్మసంబంధః ॥౨౦ ॥
ఇహకిలదేహవ్యతిరిక్తాత్మజ్ఞానంవివక్షితంతచ్చ । నహిలౌకికేషుకర్మస్వపేక్షితంతద్వినాపిపశ్వాదౌ ॥ ౨౧॥ దృశ్యతఏవ
హిలౌకికకర్మాత స్తదిదమాత్మవిజ్ఞానం । తనుపాతోత్తరకాలఫలేష్వేవహివైదికేషు జనకం స్యాత్ ॥౨౨ ॥ నన్వపహ
తపాప్మాయంవేదాంతేషూపదిశ్యతేహ్యాత్మా । యదిదంతద్విజ్ఞానంతదసంసార్యాత్మవిషయమేవస్యాత్ ॥ ౨౩ ॥తచ్చక
థంకర్మాంగంస్యాదితిశంకానచేహకర్తవ్యా । యస్మాత్సంసార్యాత్మాప్రియాదిసంసూచితోఽత్రనిర్దిష్టః ॥౨౪ ॥ అప
హతపాప్మత్వాదికమస్యస్తుత్యర్థమేవనిర్దిష్టం । ననుపూర్వమేతదుక్తం బ్రహ్మాసంసారిజగదుపాదానం ॥ ౨౫ ॥సం
సారిణస్స్వరూపంతదేవపరమార్థతోనచాన్యదితి । ఉపదిశ్యతేహివేదాంతేష్వితిచేత్సత్యమేవ పూర్వోక్తం ॥౨౬॥పూ
ర్వోక్తస్యైవపునఃస్థూణానిఖననన్యాయేనదార్ఢ్యాయ । ఉపదిశ్యతేహ్యాక్షేపసమాధానేనఉక్తఫలద్వారా ॥ ... ※
సూ॥౩॥ఆచారదర్శనాత్॥ జనకోహవైదేహఇత్యాదీని ప్రభృతీనియక్ష్యమాణఇతిచైవమాదీని॥బ్రహ్మవిదామపివిద్యావిధిప
రవాక్యేష్వమానివాక్యాని॥౨౭॥దృశ్యంతేతానిబ్రహ్మవిదాంకథయంతికర్మసంబంధం।ఉద్దాలకాదిషుతథా పుత్రాద్యను
శాసనేనగార్హస్థ్యం॥౨౮॥అవగమ్యతేయదాతుజ్ఞానాచ్చేత్కేవలాత్పుమర్థస్స్యాత్ ।బహుళాయాసానిపునఃకర్మాణ్యేతా
నితేకథంకుర్యుః॥౩౦॥మధ్వింద్దేతసమీపేకిమర్థమచలంవ్రజేదితిన్యాయాత్॥ సూ॥౪॥తచ్ఛ్రుతేః॥ ఇహకర్మ
శేషతైవహివిద్యాయానస్వతఃపుమర్థత్వం॥౩౧॥ ఇత్యేతద్దర్శయతిశ్రుతిరత్రయదేవవిద్యయేత్యాద్యా॥ సూ॥౫॥ సమ

న్వారంభణాత్ ॥ తంవిద్యేతిశ్రుతిరియమిహవిద్యాకర్మణోఃఫలారంభే॥౩౨॥దర్శయతిహిసాహిత్యం తస్మాద్విద్యా నకేవలార్థకరీ॥ సూ॥౬॥తద్వతోవిధానాత్ ॥ శ్రుతిరేషాచార్యకులాద్వేదమధీత్యేతిదర్శయత్యేవం॥౩౩॥ గురుశుశ్రూషాకర్మణ్యనుష్ఠితేయోఽతిశిష్యతేకాలః । తత్రచయథావిధానంవేదమధీత్యచతతస్సమావృత్య ॥౩౪॥గార్హస్థ్యేహిస్థిత్వాధర్మ్యాన్విధిచోదితాననుష్ఠాస్యన్ । స్వాధ్యాయంతత్రాధీయానోఽసౌ సతతంశుచిప్రదేశేషు ॥౩౫॥ భూతానిచాప్యహింసన్నాత్మనిసర్వేంద్రియాణిసంస్థాప్య । ఏవంసవర్తమానోబ్రహ్మపదంశాశ్వతంప్రయాతీతి ॥౩౬॥వేదార్థజ్ఞానవతఃకర్మణ్యధికారదర్శనాదత్ర । స్వాతంత్ర్యన్నైవస్యాద్విద్యాయానహిపుమర్థహేతుత్వం ॥ ౩౭ ॥ నను వేదస్యాధ్యయనంశ్రూయతఇహనోతదర్థవిజ్ఞానం । ఇతిచేద్వేదాధ్యయనంభవతిహ్యర్థావధారణార్థమిహ ॥ ౩౮॥ ... * సూ॥౭॥నియమాచ్చ॥ కుర్వన్నేవేత్యాద్యాశ్రుతిరేతద్విజరేతిచాన్యాపి।దర్శయతిహివిద్యాయానియమేనైవేహకర్మశేషత్వం॥ సూ॥౮॥అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవంతద్దర్శనాత్ ఉక్తాక్షేపనిరాసార్థకస్తుశబ్దోఽత్రసూత్రనిర్దిష్టః।యత్త్వస్యకర్మశేషత్వేనఫలశ్రుతిరిహార్థవాదఇతి॥౪౦॥తత్తునయుక్తంయస్మాద్వేదాంతేషూపదిశ్యతేబ్రహ్మ। యదిసంసార్యేవాత్మాశారీరఃకర్తృభోక్తృతాదిగుణః ॥ ౪౧ ॥ ఉపదిష్టస్స్యాద్వేదాంతేషుతదా యుక్తమర్థవాదత్వం । ఇహపునరపహతపాప్మాపరమాత్మాస్వప్రకాశచిన్మాత్రః ॥ ౪౨ ॥ శారీరాదధికోయోవేదాంతేషూపదిశ్యతేసోఽయం।తద్విషయంహిజ్ఞానంప్రవర్తకంకర్మణాంకథంవాస్యాత్ ॥౪౩॥న మోక్షచ్ఛిత్తింయస్మాదుపమర్దం చేతివక్ష్యతిజ్ఞానాత్ ।తస్మాత్పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితిభగవతోమతంయత్స్యాత్ ॥ ౪౪ ॥ శేషత్వాదిభిరేతన్నచాల్యతేతత్తుభవతితదవస్థం । పరమేశ్వరంతమధికంప్రదర్శయంతీకిలసర్వవేదాంతాః ॥౪౫॥ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాద్యాఅపి తద్దైక్షతేత్యాద్యాః । యచ్చోక్తమాత్మనోఽస్యప్రియాదిసంసూచితస్యవేద్యతయా ॥ ౪౬ ॥ సంసారిణోఽను కర్షణ ముపలభ్యతఆత్మనస్తుకామాయ। సర్వంప్రియమిత్యేతం త్వేవతఇత్యాదికంచతత్సకలం॥ ౪౭ ॥ నవిరుద్ధ మస్య మహతోభూతస్యేత్యాదిభిఃపరంజ్యోతిః । ఉపసంపద్యస్వేనేత్యాద్యైర్వేదాంతవాక్యశేషైర్హి ॥ ౪౮ ॥ సత్యామధికోపదిదిక్షాయామేతన్నచాతిభేదపరం। యదిదంశారీరస్యస్వరూపమిహపారమేశ్వరంతత్స్యాత్ ॥౪౯॥ ఔపాధికమేవైతచ్ఛారీరత్వమితితత్వమస్యాద్యైః । ఉపదిశ్యతేతదేతన్నిర్ణీతంతత్రతత్రపూర్వంహి ॥౫౦॥ సూ॥౯॥తుల్యంతుదర్శనం॥ ఆచారదర్శనాదిహవిద్యేయంకర్మశేషఇత్యుక్తం । ఆచారదర్శనంతద్విద్యాయాఃఖల్వకర్మశేషత్వే ॥ ౫౧ ॥ తుల్యంశ్రుతిరిహయస్మాదేతద్ధస్మేతిదర్శయత్యేవం । కర్మఫలేష్వగాధావృషయస్సంజాతభూరివైరాగ్యాః ॥౫౨॥ యత్ర్యామహేకిమర్థావయమితియాగాద్యనాదరావిష్టాః । తత్సాధనాగ్నిహోత్రాదికముత్సృజ్యహితమేతమాత్మానం ॥౫౩॥ విజ్ఞాయభైక్షచర్యామపాస్తసర్వేషణాశ్చరంతీతి । దృష్టంహియాజ్ఞవల్క్యాద్యాత్మవిదామప్యకర్మనిష్ఠత్వం ॥౫౪॥ ఏతావదరేఖల్వమృతత్వమితీత్యాదివేదవాక్యేభ్యః । యచ్చేహలింగముక్తంహియక్ష్యమాణఇతికర్మశేషత్వే ॥ ౫౫ ॥ తత్కిలవైశ్వానరవిద్యావిషయంభవతిసాచవిద్యాహి। సవిశేషవిషయకాస్యాత్తత్రచయుక్తంహికర్మసాహిత్యం॥౫౬॥ నతునిర్విశేషగోచరవిద్యాకర్మాంగభావముపయాతి । కర్మప్రకరణవిరహోఽవ్యవస్యదుక్తమిహతచ్ఛ్రుతేరితిహి ॥ ౫౭ ॥ సూ॥౧౦॥అసార్వత్రికీ॥ నేయంహిసర్వవిద్యావిషయాత్రయదేవవిద్యయేత్యాద్యా। కింతుప్రకృతోద్గీథోపాస్తిపరైవశ్రుతిర్భవేదేషా॥౫౮॥ సూ॥౧౧॥విభాగశ్శతవత్॥ యచ్చసమన్వారంభణముక్తంయచ్చేహభవతివిద్యాయాః।అస్వాతంత్ర్యలింగంతంవిద్యాకర్మణీత్యనేనోక్తం ॥౫౯ ॥ తస్యేదంప్రతివచనంభవతివిభాగఇతిసూత్రనిర్దిష్టం । ఇహవిద్యాన్వారభతేహ్యన్యంపురుషంతథైవకర్మాన్యం ॥ ౬౦॥ఇతితువిభాగోఽత్రస్యాచ్ఛతవదితినిదర్శనంభవేదత్ర। శతమేతాభ్యాందేహీత్యుక్తేపృథగేవదీయతేహియథా ॥౬౧॥పంచాశత్పంచాశత్తథైతదపివస్తుతోఽత్రవచనమిదం । సంసారిపరమిహేతితుకామయమానఇతివాక్యనిర్దేశాత్ ॥ ౬౨ ॥అథాత్రిథాకామయమానఇతిముముక్షుఃపృథఙ్నిర్దిష్టః। విద్యావిహితాప్రతిషిద్ధాపిచసంసారవిషయఏవస్యాత్ ॥ ౬౩ ॥సంసారవిషయఏవహికర్మప్రతిషిద్ధమపిచ విహితంచ ।

అవిభాగేనాప్యత్రసమన్వారంభేనబాధకంకిమపి॥ ౮౪॥ ——సూ॥౧౨॥అధ్యయనమాత్రవతః॥—— య త్తద్వత్తోవిధా నాదిత్యత్రో క్తంనిరస్యతేతదహ । అచార్యకులాద్వేదమధీత్యేత్యధ్యయనమాత్రమేవైతత్ ॥ ౮౫ ॥ శ్రుతమిహతేనచకర్మ ణ్యధికారోధ్యయనమాత్రవతఏవ । నిర్ణీయతేహ్యావిద్వాన్కథమిహకర్మస్వధిక్రియేతేతి ॥ ౮౬ ॥ నైషాశంకాశాస్త్రా నవయమిహాధ్యయనమాత్రసంభూతం । కర్మావబోధనంయత్కర్మస్వధికారకారణంనేతి ॥ ౮౭ ॥ ప్రకృతే నివారయా మఃకింత్వాత్మజ్ఞానమౌపనిషదంయత్ । స్వతఏవఫలవదేతన్నపునఃకర్మాధికారహేతురితి ॥ ౮౮॥ ప్రతిపాదయామఏతద్వ ద్వైవహిక్రతువిశేషవిజ్ఞానం।క్రత్వంతరాధికారేకథమపినాపేక్ష్యతేతథైవైతత్॥——సూ॥౧౩॥నావిశేషాత్॥—— నియమాచ్ఛ్రుతియదుక్తందూషణమథునానిరస్యతేతదిదం।కుర్వన్నేవేత్యాదిషునియమశ్రవణేషువిదుషఏవేతి ॥౮౯॥నాస్తి వి శేషోయస్మాదవిశేషేణోపదిశ్యతేనియమః॥——సూ ॥ ౧౪ ॥ స్తుతయేనుమతిర్వా॥—— కుర్వన్నేవేత్యత్రత్వపరో ప్యాఖ్యాయతేవిశేషోహి ॥౯౦ ॥యద్యపివిద్యానేవప్రకరణబలతఃప్రతీయతేథాపి । విద్యాస్తుతయేతదిదం కర్మానుజ్ఞాన మితిసువిజ్ఞేయం॥ ౯౧ ॥ తదభిప్రాయేణైవహినకర్మలిప్యతఇతిప్రదర్శయతి । యావజ్జీవంకుర్వత్యపివిదుషి నకర్మభవతి లేపాయ॥౯౨॥విద్యాసామర్థ్యాదితివిద్యాస్తుతిరేవగమ్యతేతస్మాత్॥——సూ॥౧౫॥ కామకారేణచైకే॥—— అపి చాత్రైకేప్రత్యక్షీకృతవిద్యాఫలాహివిద్వాంసః ॥ ౯౩ ॥ స్వర్గాదిసాధనేషుప్రజాదిషుహితద్బలావలంబేన। నిష్ఫలతా మేవైతేనిశ్చిన్వంతీతిదర్శయత్యేషా ॥ ౯౪ ॥ శ్రుతిరియమేతద్ధస్మైత్యాద్యాప్రజయాఫలంకిమస్మాకం।పరమాత్మైవాత్మా నఃప్రాప్యోలోకోభవేత్పరాత్మేతి ॥ ౯౫॥ తస్మాదపివిద్యాయానకర్మశేషత్వముచితమాశ్రయితుం । నా... తద్విషయా యాఃఫలశ్రుతేరర్థవాదతాయుక్తా ॥ ౯౬॥ ——సూ॥౧౬॥ఉపమర్దంచ॥—— కర్మాధికారహేతోః...రకఫలతత్క్రి యాదిరూపస్య । అవిద్యకస్యవిద్యావీర్యాదుపమర్దమామనంత్యపిచ ॥ ౯౭ ॥ యత్రత్వస్యేత్యాద్యాః శ్రుతయః కంచేహ నైవపరిత్య...పి । ఔపనిషదాత్మవిద్యాపూర్వాంకర్మాధికారసిద్ధిమిహ ॥ ౯౮ ॥ ఆశాసానస్యపరంకర్మణ్యధికారభంగఏవ స్యాత్।తస్మాదపివిద్యాయాఃస్వాతంత్ర్యంస్యాన్నకర్మశేషత్వం॥౯౯॥ ——సూ॥ ౧౭॥ఊర్ధ్వరేతస్సుచ శబ్దేహి॥—— విద్యేయమూర్ధ్వరేతస్సుచదృష్టాసాభవేన్నకర్మాంగం । నహితేషుదృశ్యతేతద్యదగ్నిహోత్రాదిలక్షణంకర్మ॥ ౧౦౦ ॥ తేచోర్ధ్వరేతసఃకిలనశ్రూయంతేహివేదఇత్యపిన । యేనోర్ధ్వరేతసస్తేశ్రూయంతేవైదికేషుశబ్దేషు ॥ ౧౦౧ ॥ త్రయఇ హధర్మస్కంధాఃశ్రద్ధాంతపఇత్యుపాసతేయేచ। యేచోపవసంతితపశ్శ్రద్ధేకేవలమరణ్యకృతవాసాః ॥ ౧౦౨ ॥ ప్రవ్రా జినోహిలోకంకాంక్షంతఃప్రవ్రజంతితేహీతి। కించపునర్బ్రహ్మేత్యాదిశ్రుతివాక్యేతదూర్ధ్వరేతస్త్వం ॥ ౧౦౩ ॥ శ్రూ యతఏవప్రతిపన్నాప్రతిపన్నాశ్రమాంతరాణాంచ ।తస్మాదపివిద్యాయాః స్వాతంత్ర్యంస్యాన్నకర్మశేషత్వం ॥౧౦౪ ॥ ——సూ॥౧౮॥పరామర్శంజైమినిరచోదనాచాపవదతిహి॥—— యేచోర్ధ్వరేతసామిహ సద్భావాయ ప్రదర్శితా శ్శబ్దాః।త్రయఇత్యాద్యాశ్శ్రుతాస్తేశక్తాశ్రుతిపాదనక్షమానస్యుః ॥ ౧౦౫ ॥ యతఆశ్రమాంతరాణాంశబ్దేష్వేతేషుకేవలప రామర్శం। కేవలమిహజైమినిరాచార్యోసౌమన్యతేనతత్రవిధిం ॥౧౦౬॥యేనలిఙాదీనామన్యతమోనేహాస్తిచోదనాశబ్దః । అర్థాంతరపరతైవహిదృష్టాప్రత్యేకమేషుశబ్దేషు ॥౧౦౭ ॥ త్రయఇత్యాదౌయజ్ఞోధ్యయనందానమితివర్ణితఃప్రథమః । స భవతిగృహస్థఇహతపఇతువనస్థోద్వితీయఇహకథితః ॥ ౧౦౮ ॥ ఆచార్యకులనివాసీయోసౌహిబ్రహ్మచర్యమాపన్నః । ఉ పకుర్వాణోనైష్ఠికఇతిసద్వివిధస్తృతీయఇహభవతి ॥ ౧౦౯ ॥ ఏతేహిపుణ్యలోకాఇతితుపరామర్శపూర్వకంతేషాం। సం కీర్త్యాత్యంతికఫలతామత్యంతఫలతయాహీయం ॥౧౧౦॥ప్రస్తూయతేపునర్బ్రహ్మసంస్థతాబ్రహ్మసంస్థ ఇత్యాద్యైః । నన్వాశ్రమాఃపరామర్శేపిహిగమ్యంతఏవతత్రైతే ॥ ౧౧౧ ॥ సత్యమథాపిస్మృత్యాచారాభ్యాంతత్ప్రసిద్ధిరిహదృష్టా। న ప్రత్యక్షశ్రుత్యాదృష్టాసాచేహతద్విరోధేతు ॥ ౧౧౨ ॥ నాదరణీయైవానధికృతవిషయాఏవతేభవిష్యంతి । ననుగార్హస్థ్య మపీదంసహోర్ధ్వరేతోభిరిహపరామృష్టం ॥ ౧౧౩ ॥ సత్యమథాపిగృహస్థంప్రత్యేవవిధీయతేగ్నిహోత్రాది । తేనశ్రు తిప్రసిద్ధంగార్హస్థ్యమితిప్రతీయతేవ్యక్తం ॥ ౧౧౪ ॥ ఇహచపరామర్శోయంస్తుత్యర్థస్స్యాన్నచోదనార్థోపి।అపిచప్రత్యక్ష

శ్రుతేరపవదతి కిలాశ్రమాంతరం హీయం ॥ ౯౬ ॥ ఆచార్యాయ ప్రియమిత్యాద్యాపి తథైవ వీరహేత్యాద్యా । యే చేమేఽ
రణ్య ఇతి శ్రుతిరపి భవతీహ దేవయానపరా ॥ ౯౭ ॥ నేహాశ్రమాంతరస్య ప్రదర్శనార్థాయతశ్చ సందిగ్ధం । తద్ధ్యాశ్రమాంతరం
తప ఏవేత్యాదావతథైతమేవేతి ॥ ౯౮ ॥ న హి పారివ్రాజ్యవిధిర్భవతి స చాయం హి లోకసంస్తావః । తదిదం తు పునర్బ్రహ్మేత్యా
దౌ వాక్యే ప్రదర్శితం హి నను ॥ ౯౯ ॥ పారివ్రాజ్యవిధానం కథమిహ దూషణమిదం భవేదితి చేత్ । సత్యమథాపి త్వేతాం
జాబాలశ్రుతిమిహానపేక్ష్యైవ ॥ ౧౦౦ ॥ శ్రుత్యంతరావలంబాద్విచార ఇహ చాలితో హి సూత్రకృతా ॥ ... *

సూ॥౧౯॥ అనుష్ఠేయం బాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః॥ తదిదం పారివ్రాజ్యమవశ్యమనుష్ఠేయమేవ భవతీహ ।
గార్హస్థ్యవదేవేతి హి మన్యత ఇహ బాదరాయణాచార్యః । అనధికృతానుష్ఠేయం తదాశ్రమాంతరమితీహ నాశంక్యం ॥
౧౦౨ ॥ శ్రుతిసామ్యమేవ దృష్టం గార్హస్థ్యేనాశ్రమాంతరస్యాయతః । స్కంధశ్రుతౌ యథైవ శ్రుత్యంతరవిహితమేవ గా
ర్హస్థ్యం ॥ ౧౦౩ ॥ భవతి పరామృష్టం తద్వదేవ ఖల్వాశ్రమాంతరం తదిదం । భవతి యథైవ నివీతప్రాచీనావీతయోః ప
రామర్శః ॥ ౧౦౪ ॥ శాస్త్రాంతరావగతయోరుపవీతవిధిప్రధానకే వాక్యే । తస్మాదిహాశ్రమాంతరమపి గార్హస్థ్యేన తుల్య
మేవ స్యాత్ ॥ ౧౦౫ ॥ కించ ప్రవ్రాజిన ఇత్యస్య చ వాక్యస్య దృశ్యతేఽత్ర పునః । సమభివ్యాహారశ్శ్రుత్యనువచనాద్యైః స్త
థైవ చేహాపి ॥ ౧౦౬ ॥ యే చేమేఽరణ్య ఇతి శ్రుతేర్హి పంచాగ్నివిద్యయా భవతి । తప ఏవేత్యాదిషు కిల సందిగ్ధం తదితీయచ్చ
పూర్వోక్తం ॥ ౧౦౭ ॥ తదిదమయుక్తం నిశ్చయకారణమతోఽపలభ్యతే యస్మాత్ । ధర్మస్కంధాస్త్రయ ఇతి యదిదం
స్కంధత్రయం ప్రతిజ్ఞాతం ॥ ౧౦౮ ॥ యజ్ఞాదయో హి ధర్మాః పృథగుత్పన్నా భవంతి భూయాంసః । హిత్వాశ్రమసంబం
ధం త్రిత్వేనాంతర్భవంతి తత ఏతే ॥ ౧౦౯ ॥ భవతి గృహస్థాశ్రమ ఏవైకో యజ్ఞాదిలింగకస్స్కంధః । విస్పష్టమేవ చాన్యో ని
ర్దిష్టో బ్రహ్మచారిశబ్దేన ॥ ౧౧౦ ॥ తప ఇత్యతోఽపి తపఃప్రధాన ఏవాశ్రమో వనస్థోఽసౌ । యే చేమేఽరణ్య ఇతి శ్రుతివాక్యఖ
ల్వరణ్యలింగేన ॥ ౧౧౧ ॥ సోఽయం తురీయ ఏవ స్యాన్న స్కంధత్రయప్రవిష్టోఽయం । శ్రద్ధాతపఃపరాణామేవ యతో హ్యాశ్ర
మాంతరగ్రహణం ॥ ౧౧౨ ॥

సూ॥౨౦॥ విధిర్వా ధారణవత్ ॥ అనువాదకత్వపక్షం హిత్వా స్కంధశ్రుతేర్విధి
త్వమిహ । పరికల్ప్యతే హి తత్ర చ లాఘవమేవేతి దర్శయత్యధునా ॥ ౧౧౩ ॥ విధిరాశ్రమాంతరస్యాస్యాన్నపరామర్శమా
త్రమేవాత్ర । అవిరక్తవిషయకత్వాద్యావజ్జీవశ్రుతేర్న బాధకతా ॥ ౧౧౪ ॥ నను యది విధిత్వమస్యాస్తదైకవాక్యత్వమను
పపన్నం స్యాత్ । అత్రైకవాక్యతా హి ప్రతీయతే బ్రహ్మసంస్థతాస్తుత్యా ॥ ౧౧౫ ॥ అల్పఫలత్వేన త్రీన్ నిందిత్వా బ్ర
హ్మసంస్థతా చేహ । అమృతత్వఫలతయైవ స్తుతా హి సా బ్రహ్మసంస్థ ఇత్యేవం ॥ ౧౧౬ ॥ ఇతి చేత్సత్యమథాపి త్యక్త్వా స్తుత్యైక
వాక్యతామత్ర । విధిరేవాపూర్వత్వాదభ్యుపగంతవ్య ఇతి తు యుక్తమిహ ॥ ౧౧౭ ॥ విధ్యంతరస్య చానుపలంభాదత్ర చ
విధిప్రతీతేశ్చ । సంభవతి హి ముఖ్యార్థే స్తుతిలక్షణయాత్ర గౌణవాదత్వం ॥ ౧౧౮ ॥ ఆశ్రిత్య యోజనా న హి యుక్తా స్తు
త్యైకవాక్యభావేన । ధారణవదితి నిదర్శనముపదిష్టం తత్కిలైవమత్ర స్యాత్ ॥ ౧౧౯ ॥ ఇహ చ మహాపితృయజ్ఞే భవతి
శ్రుతాగ్నిహోత్రమత్ర హవిః । ప్రక్షిప్తం స్రుచ్యాహవనీయం ప్రతినీయతే యదా తర్హి ॥ ౧౨౦ ॥ హవిషస్తస్యాధస్తాత్సమి
ధం ధృత్వా హ్యనుప్రజేత్స పునః । ఇత్యుక్త్వోపరి దేవేభ్యో ధారయతీతి దర్శితం శ్రుత్యా ॥ ౧౨౧ ॥ అనయాధస్తాదిత్యాదిక
యాఽధో ధారణస్య విహితస్య । స్తావకతయోపరి గృహీతస్య చ తేనైకవాక్యతాభానే ॥ ౧౨౨ ॥ సత్యపి దైవే చోపరి ధా
రణవిధిరిహ యథా తథేహాపి । తుల్యత్వాచ్చాపూర్వత్వస్యోక్తం శేషలక్షణేపీదం ॥ ౧౨౩ ॥ యద్యపి కేవలమత్రాశ్రమాం
తరస్యాస్తి కిల పరామర్శః । తదపి విధేయా సంస్తవసామర్థ్యాద్బ్రహ్మసంస్థతావశ్యం ॥ ౧౨౪ ॥ యా బ్రహ్మసంస్థతోక్తా
సా స్యాదాశ్రమచతుష్టయే కిం వా । భవతీహ యస్య కస్యచిదథ తు పరివ్రాజకస్యైవేత్యేతత్ ॥ ౧౨౫ ॥ అత్ర వివేక్తవ్యం యది
భవేత్పరివ్రాజకః పరామృష్టః । సర్వేషామవిశేషేణైవ గృహస్థాదివత్పరామర్శాత్ ॥ ౧౨౬ ॥ యో బ్రహ్మసంస్థ ఏకశ్చ
తుర్థ కిల కశ్చిదాశ్రమేషు స్యాత్ । యది తు స న పరామృష్టస్తతస్తు పరిశిష్యమాణ ఇహ యోఽసౌ ॥ ౧౨౭ ॥ స ఖలు పరివ్రాడే
వ స్యాదత్ర బ్రహ్మసంస్థ ఇతి యుక్తం । తత్ర తపశ్శబ్దేన హి భవేత్పరివ్రాజకః పరామృష్టః ॥ ౧౨౮ ॥ ఇతి కేచిత్తదయుక్తం స

త్యాం హి గత్వా వనే న శబ్దేన । వానప్రస్థపరేణ చ కథం పరివ్రాజకోఽత్ర గృహ్యేత ॥ ౧౨౯ ॥ ఇహ చ పరామృష్టౌ కిల గృహమే
ధి బ్రహ్మచారిణావేతౌ। అత్ర యథాఽసాధారణవిశేషణేన చ విశేషితౌ భవతః॥౧౩౦॥ ఏవం హి భిక్షు వైఖానసావపి తథా విశే
షితౌ భవతః। వానప్రస్థానాం ఖలు తపస్త్వసాధారణోఽథ వే ధర్మః ॥ ౧౩౧॥ కాయక్లేశపురస్సరకర్మణి రూఢో హ్యయం త
పశ్శబ్దః। భిక్షోస్తు ధర్మ ఇంద్రియసంయమనాదిర్న చేతరః కశ్చిత్ ॥ ౧౩౨॥ యది చ తపశ్శబ్దేనేంద్రియసంయమనాదిరపి చ
గృహ్యేత । తర్హి చతుర్ష్వేవ సతాం ప్రశ్నాంతర్భావకథనం న్యాయ్యం ॥ ౧౩౩॥ ఏకోఽమృతత్వభాక్స్యాత్ త్రయ ఏతే పుణ్య
లోకభాజ ఇతి । వ్యపదేశోఽత్ర తు నృష్టస్స చాశ్రమపృథక్త్వ ఏవ సంభవతి ॥౧౩౪ ॥ తస్మాదేతే పూర్వే భవంతి కిల పుణ్యలోక
మాత్రఫలాః। పరిశిష్యమాణ ఏష పరివ్రాడమృతత్వభాగితి న్యాయ్యం ॥౧౩౫ ॥ నను సంభవన్ హి యోగస్సర్వత్ర బ్రహ్మసంస్థ
శబ్దోఽయం। అవతిష్ఠతే పరివ్రాజక ఏవ కథం యదా తు రూఢిస్స్యాత్ ॥౧౩౬॥ ఆశ్రమమాత్రాదమృతత్వప్రాప్తేర్జ్ఞానమఫ
లమితి చేన్న। తతాన్యవ్యాపారతాత్మికాం బ్రహ్మసంస్థతామత్ర ॥ ౧౩౭ ॥ స బ్రహ్మసంస్థశబ్దో బ్రవీతి సా నాశ్రమ
త్రయస్య స్యాత్ । స్వాశ్రమవిహితానామననుష్ఠానే పాతకం శ్రుతం తస్య ॥ ౧౩౮ ॥ అననుష్ఠాననిమిత్తం తత్తు పరివ్రాజక
స్య కథమపి చ । న భవేద్యతశ్చ తస్మిన్ దృష్టః ఖలు సర్వకర్మసన్న్యాసః ॥౧౩౯॥ ధర్మశ్శమాదిరస్యాప్యుద్బలకో బ్రహ్మసంస్థతా
యాస్స్యాత్ । యచ్చ శమాద్యుపబృంహితమస్య పునర్బ్రహ్మనిష్ఠతారూపం ॥ ౧౪౦ ॥ తత్తత్స్వాశ్రమవిహితం కర్మా
స్యేషాం యథైవ యజ్ఞాది । యది తద్వ్యతిక్రమస్స్యాత్ తదా భవేత్ప్రత్యవాయ ఏతస్య ॥ ౧౪౧ ॥ న్యాస ఇతి బ్రహ్మేతి శ్రు
తయస్తే బ్రహ్మలోక ఇత్యాద్యాః । స్మృతయస్తత్సంబద్ధయా ఇతికర్మాభావం ప్రదర్శయంత్యస్య॥౧౪౨॥ తస్మాదాశ్రమమాత్రా
న్న చేహ తస్యామృతత్వసంప్రాప్తిః। నాపి హ జ్ఞానానర్థక్యప్రసక్తిశ్చ దూషణం భవతి॥ ౧౪౩ ॥ తేనేతరాశ్రమాణామత్ర
సమానేఽపి కిల పరామర్శే । లభ్యత ఏవ హి పారివ్రాజ్యం యద్బ్రహ్మసంస్థతారూపం ॥ ౧౪౪ ॥ అనపేక్ష్యైవ జాబాల
శ్రుతిమాచార్యేణ చాలితా చర్చా । ఇహ చాశ్రమాంతరశ్రుతిరస్త్యేవ బ్రహ్మచర్యమిత్యాద్యా ॥ ౧౪౫ ॥ పారివ్రాజ్యం
త్వనయా క్రమేణ దర్శితమథాక్రమేణాపి । అనధికృతగోచరేయం శ్రుతిరితి నైవేహ యుజ్యతే వక్తుం ॥ ౧౪౬ ॥ అవిశేష
శ్రవణాత్పరమనధికృతానాం పృథగ్విధానాచ్చ । అథ పునరిత్యాదిశ్రుతిరనధికృతానాం తదేతదుపదిశతి ॥ ౧౪౭ ॥ బ్రహ్మ
జ్ఞానస్యాస్య చ పరిపాకాంగం హి భవతి తచ్చైతత్ । పారివ్రాజ్యం నానధికృతవిషయమితి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి ॥౧౪౮॥ సా చే
యమథ పరివ్రాడ్వివర్ణవాసా ఇతి ప్రసిద్ధైవ। తస్మాదిహోర్ధ్వరేతస ఇహ సిద్ధా ఏవ తత్ర విహితాయాః ॥౧౪౯॥ విద్యాయాః
స్వాతంత్ర్యం సిద్ధం తేన చ సమంజసం సకలం ॥ —సూ॥ ౨౧॥ స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్ ॥—
ఇహ చ స ఏష రసానాం రసతమ ఇత్యాది వాక్యముపదిష్టం ॥ ౧౫౦ ॥ ఛాందోగ్యే తత్ర రసః పృథివీ తస్యా రసస్త్విమా ఆపః ।
తాభ్యశ్చౌషధయోఽపి హి తథౌషధీభ్యోఽపి పురుష ఏష రసః ॥౧౫౧ ॥ పురుషస్య వాగ్రసస్స్యాదృగ్వాచస్స్యాదృచశ్చ సామ
రసః। సామ్నోఽప్యేష హి యదుద్గీథో హి రసానాం చ రసతమః పరమః ॥ ౧౫౨ ॥ ఇతి నిర్దిష్టం హి తథైవాన్యత్రాప్యేవమేవ ని
ర్దిష్టం। ఇయమేవర్గగ్నిస్సామాయం వా వేతి వేదవాక్యేషు ॥ ౧౫౩ ॥ ఉద్గీథాదేస్స్తుత్యర్థా ఏవైతా భవంతి కిం శ్రుతయః ।
ఆహో స్విచ్ఛ్రుతయ ఇమా ఉపాసనావిధిపరా భవంత్యత్ర ॥౧౫౪ ॥ ఇతి సందేహే సతి తాస్స్తుత్యర్థా ఇతి తు యుక్తమిహ
యస్మాత్ । శ్రూయంతే తాః కర్మాంగాన్యుద్గీథాదికాని చాశ్రిత్య॥౧౫౫॥ ఇయమేవ జుహూరాదిత్యః కూర్మస్స్వర్గ ఏవమా
హ్వాహి। జుహ్వాదిస్తుత్యర్థా యథా భవంతి హి తథేతి చేన్నైవం॥౧౫౬॥ శ్రుతివచసాం నైతేషాం స్తుతిమాత్రమిహ ప్రయోజ
నం యుక్తం। ఉపలభ్యతే కిలాపూర్వత్వాద్విధ్యర్థతైవ యేనాత్ర ॥ ౧౫౭ ॥ విధ్యర్థత్వే చాపూర్వోఽర్థో విహితో భవేదసౌ త
త్ర। స్తుత్యర్థత్వే తేషామానర్థక్యం భవేదత్ర దుర్వారం ॥ ౧౫౮॥ విధిసన్నిధిపఠితానాం స్తుతిపరతా దృశ్యతే న చాన్యేషాం । విధి
నేత్యస్మిన్ సూత్రే హ్యయమేవార్థః ప్రదర్శితో నాన్యః ॥ ౧౫౯ ॥ న వ్యవహితపఠితానామేషామిహ వాక్యశేషతా యుక్తా। ఇ
యమేవ జుహూరిత్యాదీనాం విధిసన్నిధౌ సమామ్నానాత్ ॥ ౧౬౦॥ స్తుత్యర్థతయా తేషాం విధిశేషత్వమితి భవతి వైషమ్యం।
తస్మాదేతాశ్శ్రుతయో విధ్యర్థా న స్తుతిప్రధానాస్స్యుః॥౧౬౧॥ —సూ॥ ౨౨॥ భావశబ్దాచ్చ॥— సామోపాస్తౌ

ద్గీథముపాసీతాహముక్థమస్మీతి । విద్యాదితిచశ్రుతియం తే విస్పష్టా విధాయకాశ్శబ్దాః ॥ ౧౬౨ ॥ తే చ స్తుతిపరతాయాం వ్యాహన్యేరన్ స్మృతిస్తద్ధేయమపి । కుర్యాత్క్రియేత కర్తవ్యం చ భవేత్స్యాదితీహ పంచవిధం ॥ ౧౬౩ ॥ ఏతచ్చ సర్వవేదేష్వపి నియతం లక్షణం విధేరితి హి । ఏవం స్మరంతి హి లిఙాద్యర్థం విధిమత్రవన్న్యమానాస్తే ॥ ౧౬౪ ॥ ఇహ తు శ్రూయంతే హి ప్రతిప్రకరణం ఫలాని భిన్నాని । ఆపయితా హ వై కామానామితి కల్ప్యంత ఏవమాదీని ॥ ౧౬౫ ॥ తస్మాదుద్గీథాదిశ్రుతయ ఇహోపాసనావిధానార్థాః । అంగాశ్రితవిద్యాశ్చైతాదృష్టా ఇహ స్వతంత్రఫలాః ॥ ౧౬౬ ॥ కిమువక్తవ్యం స్వాతంత్ర్యమితి పరాత్మప్రధానవిద్యానాం । పరవిద్యాస్వాతంత్ర్యపర్యవసానాత్సుసంగతం సకలం ॥

⟶ సూ॥ ౨౩॥ పారిప్లవార్థా ఇతి చేన్న విశేషితత్వాత్ ॥ ⟵ పుత్రాదిపరివృతాయ హి రాజ్ఞే విహితో… హి। పారిప్లవప్రయోగో నానాఖ్యానాభిధానరూపోఽసౌ ॥ ౧౬౭ ॥ ఏవమిహ యాజ్ఞవల్క్యస్య ద్వైభార్యేత… దాంతవాక్యదర్శితనానాఖ్యానేషు సంశయోఽయం స్యాత్ ॥ ౧౬౮ ॥ పారిప్లవప్రయోగార్థాని కిమేతా… ని। తత్తద్విద్యాప్రతిపత్త్యర్థాన్యేవేతి తత్ర విహితత్వాత్ ॥ ౧౭౦ ॥ పారిప్లవప్రధానాన్యేవైతాన్యు… చ్యేత । ఉచ్యేత తర్హి వేదాంతానాం విద్యాప్రధానతాత్రపునః ॥ ౧౭౧ ॥ మంత్రవదేవ హి తేషాం ప్రయోగ… భవాదితి చేత్ । పారిప్లవమాచక్షీతేత్యత్ర విశేషితాని తాన్యేవ ॥ ౧౭౨ ॥ యాన్యాఖ్యానాని ప్రవర్మణు నిగ… తాని స్యుః । ఆఖ్యానత్వేన యదా సర్వగృహీతిస్తదేదమఫలం స్యాత్ ॥ ౧౭౩ ॥ మనురిత్యాదివిశేషణమతో… త్రైతేషు॥

⟶ సూ॥ ౨౪॥ తథా చైకవాక్యతోపబంధాత్ ॥ ⟵ ఆఖ్యానానామేషాం యది చ న పారిప్లవార్థ… తత్తద్విద్యాప్రతిపాదనోపయోగిత్వమేకవాక్యత్వాత్ । దృశ్యత ఏవ హి సన్నిహితాభిర్విద్యాభిరేకవాక్యత్వం ॥ ౧౭౪ ॥ తేన చ విధిశేషత్వం ప్రరోచనాచ్చ ప్రవృత్తిసౌకర్యాత్ । ఇహ మైత్రేయీబ్రాహ్మణవాక్యే ద్రష్టవ్యవాక్య దర్శనయా ॥ ౧౭౬ ॥ శుద్ధాత్మవిద్యయా తద్దృష్టం ప్రాతర్దనేఽపి వాక్యే హి । ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మేత్యనయా సంవర్గవిద్యయాపి తథా ॥ ౧౭౭ ॥ జానశ్రుతిరితి వాక్యే తదేకవాక్యత్వమవగతం భవతి । ప్రాజాపత్యమజంతూపరమితి విధిశేషతా… ౧౭౮ ॥ భవతి స ఆత్మన ఇత్యాద్యాఖ్యానానాం తథైవ చేహాపి । తస్మాద్వేదాంతాఖ్యానానాం పారిప్లవార్థతా నేహ ॥

⟶ సూ॥ ౨౫॥ అత ఏవ చాగ్నీంధనాద్యనపేక్షా ॥ ⟵ అధికరణత్రితయేన చ విద్యాస్వాతంత్ర్యమేవమభిధాయ । ప్రథమాధికరణఫలముపసంహ్రియతే పునరిహ సూత్రకృతా ॥ ౧౮౦ ॥ అత ఏవేత్యత ఆదిమసూత్రోక్తం గృహ్యతే నచాన్యదిహ । తస్మాదిహ విద్యాయాః స్వతశ్చ పురుషార్థసాధనత్వేన ॥ ౧౮౧ ॥ అగ్నీంధనాదిసాధ్యాన్యాశ్రమకర్మాణి యాని చాన్యాని । విద్యాయాః ఫలసిద్ధౌ నాపేక్ష్యంతే హి తాని సర్వాణి ॥ ౧౮౨ ॥

⟶ సూ॥ ౨౬॥ సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్ ॥ ⟵ చింత్యత ఏతదిదానీమత్ర కిమత్యంతమేవ విద్యాయాః । అనపేక్షా విధివిహితేష్వాశ్రమకర్మస్వథాస్తి కాచిదితి ॥ ౧౮౩ ॥ అగ్నీంధనాదికాని హ్యాశ్రమకర్మాణి తాని ఫలసిద్ధౌ । నాపేక్ష్యంతే హి విద్యేత్యుక్తం పూర్వత్ర తేన చాత్యంతం ॥ ౧౮౪ ॥ అనపేక్షాయాం ప్రాప్తాయామేతదిహాభిధీయతే సూత్రే । యజ్ఞాదీన్యాశ్రమకర్మాణి హి సర్వాణ్యపేక్ష్యంతే సేతి ॥ ౧౮౫ ॥ నన్విహ విరుద్ధమేతాన్యపేక్ష్యంతే న హ్యపేక్ష్యంతే చేతి । న విరుద్ధమత్ర కించిత్స్యాదుత్పన్నా యదా భవేద్విద్యా ॥ ౧౮౬ ॥ నాపేక్ష్యంతే తదేయం ఫలసిద్ధిం ప్రతి తు సాధనం కిమపి । సోత్పత్తిం ప్రతి విద్యా హ్యపేక్షతే సాధనాంతరం తదిదం ॥ ౧౮౭ ॥ ఇమమర్థముపదిశతి హి శ్రుతిరేషా యాత మేతమిత్యాద్యా । జ్ఞానేఽపి వేష్యమాణే కిం వా పునరత్ర వివిదిషాయాం వా ॥ ౧౮౮ ॥ తేషాం విధీయతే కిల హేతుత్వం దురితనిరసనద్వారా । పారంపర్యజతాయామత్ర తృతీయాశ్రుతిర్భవేద్యుక్తా ॥ ౧౮౯ ॥ కాష్ఠైః పచతీత్యాదౌ జ్వాలాద్వారా యథా తథేహాపి । ఉత్పత్తిహేతుతైషాం ప్ర… తే హ్యత్ర వివిదిషాయోగాత్ ॥ ౧౯౦ ॥ అథ యద్యజ్ఞ ఇతి శ్రుతివాక్యే హి బ్రహ్మచర్యరూపస్య । విద్యాహేతోస్సమభివ్యాహారోద్దృశ్యతే చ యజ్ఞాద్యైః ॥ ౧౯౧ ॥ విద్యాసాధనభావో యజ్ఞాదీనాం హి సూచ్యతే తేన । సర్వే వేదా యత్పదమిత్యాది శ్రుతివచోభిరప్యేవం ॥ ౧౯౨ ॥ సూచ్యత ఏవ హి విద్యాసాధనభావోఽత్ర కర్మణామేషాం । స్మృతిరపి చ కషాయేత్యాదికా య

థోక్తార్థమేవ దర్శయతి ॥ ౧౯౩॥ అశ్వవదితి చ నిదర్శనమత్ర యథాశ్వో హి యోగ్యతావశతః । రథచర్యాయాం యుక్తో న లాంగలాకర్షణేపి యుజ్యేత ॥ ౧౯౪ ॥ ఏవమిహాశ్రమకర్మాణ్యపి విద్యాయాః ఫలస్య సంసిద్ధౌ । నాపేక్ష్యంతే తస్యాః ఉత్పత్తౌ పునరపేక్ష్యంతే ॥ ౧౯౫ ॥

సూ॥ ౨౭॥ శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపి తు తద్విధేస్తదంగతయా తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్ ॥

యజ్ఞాదీనాం విద్యాసాధనభావోయమనుచితో యస్మాత్ । విధేరత్ర నైవ కశ్చిద్దృశ్యత ఇతి యది కుచోద్యకృత్కశ్చిత్ ॥ ౧౯౬ ॥ యజ్ఞేన వివిదిషంతీత్యేషా కేవలమిహానువాదస్స్యాత్ । సా కిల విద్యాభీష్టవపరా న య[illegible]జ్ఞాదివిధిస్సంభవతి ॥ ౧౯౭ ॥ విద్యా సేయం హి మహాభాగా యజ్ఞాదిసాధనైరేషాం । వాంఛంతి లబ్ధుమిత్యేవ యథాపి చ శమదమాద్యుపేతస్స్యాదిత్ ॥ ౧౯౮ ॥ విద్యార్థినం హి పురుషం తమేతమర్థం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి । ఏవంవిచ్ఛాంతో దాంత ఇతి హి విద్యాయాః సాధనత్వేన ॥ ౧౯౯ ॥ యేన శమాదీనాం విధానముపలభ్యతే తత్తస్మైవం । విహితానాం చావశ్యానుష్ఠేయత్వస్య చైవమత్రాపి ॥ ౨౦౦ ॥ ఆత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి భూత్వా శమాద్యుపేత ఇతి । స్యాద్వర్తమాననిర్దేశ ఏవ న విధిరితి పునరిహ శంక్యం ॥ ౨౦౧ ॥ తస్మాదితి తు ప్రకృతప్రశంసనాత్తద్విధిర్భవేదత్ర । మాధ్యందినాస్తు పశ్యేదితి విస్పష్టం త్వధీయతే హి విధిం ॥ ౨౦౨ ॥ యజ్ఞాద్యనపేక్షాయామపి చ శమాదీన్యపేక్షితవ్యాని । యజ్ఞేనేతి శ్రుత్యా యజ్ఞాదీన్యప్యపేక్షితవ్యాని ॥ ౨౦౩ ॥ నను నోపలభ్యతే విధిరత్రేత్యుక్తం హి వివిదిషావాక్యే । సత్యం సంయోగస్యాపూర్వత్వేన చ విధిత్వమిహ యుక్తం ॥ ౨౦౪ ॥ యది పూర్వం ప్రాప్తస్స్యాద్యజ్ఞాదీనాం హి వివిదిషాయోగః । తర్హ్యయమనువాదస్స్యాత్పూర్వం క్వచిదప్యసౌ న స[illegible] ప్రాప్తః ॥ ౨౦౫ ॥ పూషా ప్రపిష్టభాగోదంతక ఇత్యాదికేషు వాక్యేషు । అశ్రుతవిధికేష్వపి చాపూర్వత్వేన తు విధిం హి పరికల్ప్య ॥ ౨౦౬ ॥ పౌష్ణం పేషణమేతత్ప్రథమేతం తేవధారితం వికృతౌ । భగవద్గీతాద్యాసు స్మృతిషు ఫలాసంగవర్జితాని పునః ॥ ౨౦౭ ॥ యజ్ఞాదీని ముముక్షోరుక్తం హి జ్ఞానసాధనానీతి । తస్మాద్యజ్ఞాదీన్యపి శమాదికాన్యపి యథాశ్రుతం తాని ॥ ౨౦౮ ॥ విద్యోత్పత్తౌ కేవలమపేక్షితవ్యాని సాధనత్వేన । తత్రాప్యేవంవిదితి హి విద్యాసంయోగతశ్శమాదీని ॥ ౨౦౯ ॥ ప్రత్యాసన్నాని హి యజ్ఞాదీని త్వత్ర వివిదిషాయోగాత్ । బాహ్యతరాణి భవంతీత్యేవం తేషాం పరస్పరం భేదః ॥ ౨౧౦ ॥...*

సూ॥ ౨౮॥ సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్ ॥

ఛందోగానాం న హ వా ఏవంవిది కించనేతి వాక్యం హి । దృష్టమిహ ప్రాణానాం సంవాదే వాజినాం తథైవ కిల ॥ ౨౧౧ ॥ న హ వా అస్యానన్నం జగ్ధం న ప్రతిగృహీతమిత్యాది । తత్ర చ నిర్దిష్టం ఖల్వదనీయం సర్వమస్య భవతీతి ॥ ౨౧౨ ॥ తత్ర చ సర్వాన్నానుజ్ఞానం యదిదం ప్రదర్శితం శ్రుత్యా । తత్కిం శమాదివద్విద్యాంగమవశ్యం విధీయతే కిం వా ॥ ౨౧౩ ॥ స్తుత్యర్థం సంకీర్త్యత ఇతి సందేహోత్ర విధిరితి ప్రాప్తం । ఏవం చేదుపదేశో భవతి హి పురుషప్రవర్తనాహేతుః ॥ ౨౧౪ ॥ తత్ప్రాణవిషయవిద్యాసాన్నిధ్యాదిహ తదంగభావేన । లబ్ధా భవతి హి సైషా నియమనివృత్తిరితి సతి చ నన్వేవం ॥ ౨౧౫ ॥ భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగవ్యాఘాతాచ్ఛాస్త్రమఫలమితి చేన్న । ఉపపద్యతే స చాయం సామాన్యవిశేషభావతో బాధః ॥ ౨౧౬ ॥ పశుహింసావిధినా కిల యథైవ హింసానిషేధబాధస్స్యాత్ । అపి వామదేవ్యవిద్యావిషయేణ న కాంచ నేత్యనేన యథా ॥ ౨౧౭ ॥ గమ్యాగమ్యవిభాగప్రదర్శనార్థం హి బాధ్యతే శాస్త్రం । ఏవమిహాపి చ సర్వాన్నాభ్యవహారార్థకేన వచనేన ॥ ౨౧౮ ॥ భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగప్రదర్శకం శాస్త్రమపి చ బాధ్యేత । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే నేదం సర్వాన్నభక్షణం ప్రకృతే ॥ ౨౧౯ ॥ విధ్యర్హమితి యతో న హి విధాయకః కశ్చిదత్ర శబ్దోస్తి । యోసౌ న హ వేత్యాదిస్స వర్తమానాపదేశ ఏవ స్యాత్ ॥ ౨౨౦ ॥ న హ్యత్రాసత్యామపి విధిప్రతీతౌ ప్రవృత్తిలోభేన । విధిరభ్యుపగంతవ్యః స్యాత్కించ శ్వాదిజంతుమర్యాదం ॥ ౨౨౧ ॥ ప్రాణస్యాన్నమిహోక్త్వా తదేతదామ్నాయతే హి న హ వేతి । నైతద్భోక్తుం శక్యం శ్వాద్యన్నం మానుషేణ దేహేన ॥ ౨౨౨ ॥ శక్యత ఏవ జ్ఞాతుం ప్రాణాన్నం సకలమేతదితి తస్మాత్ । ప్రాణాన్నజ్ఞానస్య ప్రశంసనార్థోర్థవాద ఏవాయం ॥ ౨౨౩ ॥ న భవతి సర్వాన్నానుజ్ఞానవిధిరసౌ విధిర్హి దర్శయతి । సర్వాన్నానుమతిస్స్యాత్ప్రాణాత్యయ ఏవ న పునరన్యత్ర ॥ ౨౨౪ ॥ దర్శయతి శ్రుతిరేషా తథైవ చాక్రాయణస్య పరమర్షేః । ఆపది సంప్రాప్తాయామభక్ష్యభక్షణవిధిప్రవృత్తిమిహ ॥ ౨౨౫ ॥ మటచీహతేష్వితీయం ఛాందోగ్యే దృశ్యతే

శ్రుతిస్తత్ర। ఆపద్గతోహి చాక్రాయణమునిరిభ్యస్య నగరమాగత్య ॥ ౨౬ ॥ ఇభ్యేన సామి ఖాదితకుల్మాషాన్ ప్రార్థయం-
శ్చఖాదాసౌ । ప్రత్యాచచక్ష ఏతద్ధ్యుచ్ఛిష్టమితి హి తదీయమనుపానం ॥ ౨౭ ॥ కారణమిమానఖాదన్నాహ నజీవిష్యమి-
తి హితతో క అనుపానస్య ప్రత్యాఖ్యానే కామో మ ఇతి హి తత్కథితం ॥ ౨౮ ॥ స్వపరోచ్ఛిష్టానపి పర్యుషితానే-
తాన్ [illegible] పపౌ పునః। సహి భక్షయాంబభూవేత్యుపదిష్టం గమ్యతే హి తే నైతత్ ॥ ౨౯ ॥ ప్రాణాత్యయప్రసంగే
సన్నద్ధే ప్రాణధారణాయ పునః। యచ్చాభక్ష్యం తదపి చ భక్ష్యమిత్యంతథా న హి స్వాస్థ్యే ॥ ౩౦ ॥ విద్యావతాపి కార్యం తదితి
హ్యనుపాననిందయా సిద్ధ్యేత్ । తస్మాన్నహ వేత్యాదిర్భవేత్పరమిహార్థవాద ఏవాయం ——సూ॥ ౨౯ ॥ అబాధాచ్చ॥——
ఏవం సత్యాహారే శుద్ధే స్యాత్సత్త్వశుద్ధిరిత్యర్థం । భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగం ప్రదర్శయచ్ఛాస్త్రమర్థవద్భవతి ॥ ౩౨ ॥ ... ※
——సూ॥ ౩౦ ॥ అపి చ స్మర్యతే॥—— అపి చాపది సర్వాన్నాభ్యవహారోపి ప్రదర్శితో హ్యనయా । స్మృత్యైవ జీవి-
తాత్యయమాపన్నో యోన్నమత్తి యత ఇతి తు ॥ ౩౩ ॥ అపి చ సదైవ హి మద్యం విప్రః ఖలు వర్జయేత్సురాపస్య । విప్ర-
స్యోష్ణాం మా స్యే హ్యాసించేయుస్సురాం సురాపాశ్చ ॥ ౩౪ ॥ క్రిమయో జాయంత ఇతి హ్యన్నవర్జనమిహ స్మరంత్యస్యై ॥
——సూ॥ ౩౧ ॥ శబ్దశ్చాతోఽకామకారే॥—— శబ్దశ్చ కామకారనివృత్తిఫలశ్శ్రూయతే కఠానాం హి ॥ ౩౫ ॥ అస్యాం
హి సంహితాయాం తస్మాన్నపిబేత్సురాం హి విప్ర ఇతి । తస్మాన్నహ వేత్యాద్యా భవంతి కేవలమిహార్థవాదాస్తే ॥ ౩౬ ॥
——సూ॥ ౩౨ ॥ విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి॥—— సర్వాపేక్షేత్యత్ర త్వాశ్రమకర్మాణి యాని విహితాని । తాని చ వి-
ద్యాసాధనభూతానీత్యవధృతం హి పూర్వత్ర ॥ ౩౭ ॥ అముముక్షోః కిం కేవలమాశ్రమనిష్ఠస్య తాని కర్మాణి । అనుష్ఠే-
యాన్యథవానుష్ఠేయానీతి చింత్యతే సపది ॥ ౩౮ ॥ తత్ర తమేతమితి శ్రుతివాక్యే యజ్ఞాది కర్మణామేషాం । విద్యైక-
సాధనతయా విహితత్వాత్తామనిచ్ఛతో విద్యాం ॥ ౩౯ ॥ నిత్యాన్యననుష్ఠేయాన్యేవ ఫలాంతరమపేక్షత స్తస్య । అథితత-
స్యానుష్ఠేయాన్యేతాని స్యుర్యదా తదైతేషాం ॥ ౪౦ ॥ నహి విద్యాసాధనతా స్యాన్నిత్యానిత్యయోగబాధేన । ఏవం ప్రా-
ప్తే పఠతి హ్యాశ్రమమాత్రైకసంస్థితస్యాపి ॥ ౪౧ ॥ అముముక్షోరేతాని హి కర్తవ్యాన్యేవ నిత్యకర్మాణి । యావజ్జీవమితి
శ్రుతివాక్యేన యతశ్చ తాని విహితాని ॥ ౪౨ ॥ జ్ఞానార్థతయానుష్ఠానేనానిత్యత్వమపి చ నిత్యత్వం । యావజ్జీవశ్రుత్యేత్యు-
భయవిధానేన కశ్చిదిహ దోషః ॥ ౪౩ ॥ నను యది నిత్యత్వమిహ స్యాదాశ్రమకర్మణాం తదైతేషాం । కథమిహ విద్యాసాధ-
నతా తేషామిత్యతః పఠత్యేతత్ ॥ ౪౪ ॥ ——సూ॥ ౩౩ ॥ సహకారిత్వేన చ॥—— విద్యాసహకారీణి హ్యాశ్రమకర్మాణి
తత్ర విహితత్వాత్ । శ్రుత్యా తమేతమిత్యనయా సర్వేత్యాదికేన సూత్రేణ ॥ ౪౫ ॥ తదపి చ సహకారిత్వం యదిహాశ్రమ-
కర్మణాం హి సూత్రోక్తం । విద్యాఫలవిషయం తన్నహి ప్రయాజాదివద్భవేద్యస్మాత్ ॥ ౪౬ ॥ విధిలక్షణా న విద్యా వి-
ద్యాఫలమపి న చేహ తత్సాధ్యం । విధిలక్షణం హి దర్శాద్యేవ స్వర్గాదిసాధనార్థం హి ॥ ౪౭ ॥ సహకారిసాధనాంతర-
మపేక్షతే నైవమత్ర విద్యాపి । అత ఏవ చేతి సూత్రేతదేతదుపదిష్టమేవ పూర్వత్ర ॥ ౪౮ ॥ ఉత్పత్తిహేతుత్వైవ హి సహ-
కారిత్వం భవేదిహైతేషాం । ఇహ చ విరోధో న భవతి నిత్యానిత్యాత్మకేన యోగేన ॥ ౪౯ ॥ కర్మాభేదే సత్యపి భవతి హి సం-
యోగభేద ఏకత్ర । నిత్యస్సంయోగోయం యావజ్జీవాదివాక్యనిర్దిష్టః ॥ ౫౦ ॥ సంయోగోయమనిత్యస్తమేతమిత్యాది-
వాక్యనిర్దిష్టః । విద్యాపరమస్యైవ హి ఫలం న నిత్యస్య భవతి కథమపి చ ॥ ౫౧ ॥ క్రత్వర్థత్వం నిత్యేనైవ హి యోగేన
ఖాదిరస్య యథా । సంయోగేనానిత్యేన పునస్తస్య చ పుమర్థతా తద్వత్ ॥ ౫౨ ॥ ... ... ※
——సూ॥ ౩౪ ॥ సర్వథాపి త ఏవోభయలింగాత్॥—— ఆశ్రమకర్మత్వమతే విద్యాసహకారితామతే వాపి । ఉభయత్రై-
వ త ఏతే స్యురగ్నిహోత్రాదయో హ్యనుష్ఠేయాః ॥ ౫౩ ॥ వారయతి కర్మభేదాశంకాం సూత్రస్థ ఏవకారోసౌ । నిత్యా-
గ్నిహోత్రభిన్నం యథైవ మాసాగ్నిహోత్రమన్యత్ర ॥ ౫౪ ॥ నైవం ప్రకృతే యస్మాచ్ఛ్రుతిలింగమిహోపలభ్య-
తే తమితి । యజ్ఞాదీన్యుత్పన్నాన్యేవ నియుఙ్క్తేఽత్ర వివిదిషాయాం హి ॥ ౫౫ ॥ ఏషామపూర్వరూపం నజుహ్వతీతివదిహో-
పపాదయతి । స్మృతిలింగమప్యనాశ్రితఇత్యాదికమేవమేవ దర్శయతి ॥ ౫౬ ॥ యస్యైతే చత్వారింశదితి స్మృతిరపి కేత్యేథము

పదిశతి।తస్మాత్కర్మాభేదావధారణంతదిదమత్రసాధ్వేవ॥౨౫౭॥ సూ॥౩౫॥అనభిభవంచదర్శయతి॥
విద్యాసహకారిత్వస్యైవోపోద్బలకమేతదిహలింగం।శ్రుతిరత్రదర్శయతిఖల్వనభిభవంబ్రహ్మచర్యయుక్తస్య ॥౨౫౮॥ రా
గాదిభిః క్లేశైర్హిక్లిష్టైర్నాత్మానస్యశ్రీస్యేవం।తస్మాదాశ్రమకర్మాణ్యపివిద్యాసాధనానితాన్యేవ ॥౨౫౯॥ ... ...
సూ॥౩౬॥అంతరాచాపితుతద్దృష్టేః॥ విధురాదీనాంసంప్రదహితానాంచాశ్రమాంతరేణపునఃసంబంధవి
రహితానాంతదంతరాళైకవర్తినామేషాం ॥౨౬౦॥విద్యాయామధికారఃకిమస్తికింనాస్తీవేతిసందేహే!నాస్తీత్యేతద్యు
క్తంయతఇహవిద్యైకసాధనత్వేన ॥౨౬౧॥ విహితాన్యాశ్రమకర్మాణ్యేతానితుతేషునైవదృశ్యంతే । ఏవం ప్రాప్తే
బ్రూతేతేవిద్యాయామధిక్రియంతఇతి ॥౨౬౨॥యస్మాద్రైక్వాదీనాంవిధురాణామపిచదృశ్యతేవిద్యా ॥ ...
సూ॥౩౭॥అపిచస్మర్యతే॥ సంవర్తప్రభృతీనామనగ్నిచర్యాదిసంప్రవృత్తానాం॥౨౬౩॥ స్మర్యతఏవ మహా
యోగిత్వమనాశ్రమవిధిప్రవృత్తానాం।నన్వతానాశ్రమిణాంవిద్యాంగంకర్మకించిదపిచేన్న॥౨౬౪॥ సూ॥౩౮॥విశే
షానుగ్రహశ్చ॥ – తేషామప్యవిరుద్ధైర్ధర్మవిశేషైర్జపోపవాసాద్యైః।భవతిహివిద్యానుగ్రహఇతిఖల్వేషా స్మృతిః ప్ర
దర్శయతి ॥౨౬౫॥ జప్యేనైవతుసంసిద్ధ్యేద్బ్రాహ్మణఇహనాస్తిసంశయఃకశ్చిత్।కుర్యాదన్యన్నవాకుర్యాన్మైత్రోబ్రాహ్మ
ణోనచాన్యఇతి ॥౨౬౬॥ జప్యాదినైవతేషామపివిద్యాయామనుగ్రహస్తస్మాత్।జన్మాంతరకృతకర్మభిరపివిద్యాయాము
పగ్రహోభవతి ॥౨౬౭॥ స్మృతిరియమనేకజన్మేత్యాద్యాదర్శయతిచైతమేవార్థం । దృష్టార్థేయం విద్యాప్రతిషేధా
భావమాత్రమాలంబ్య ॥౨౬౮॥ జప్యాదిసాధనేనశ్రవణాదౌపురుషమధికరోతికిల । తస్మాద్విధురాదీనామధికారే నేహ
బాధకంకిమపి॥౨౬౯॥ సూ॥౩౯॥అతస్త్వితరజ్జ్యాయోలింగాచ్చ॥ అతోంతరాళవృత్తిత్వాదితరచ్చాశ్రమై
కనిష్ఠత్వం । జ్యాయోవిద్యాసాధనమేతచ్ఛ్రుత్యాదిభిశ్చసందృబ్ధం॥౨౭౦॥శ్రుతిలింగంచతదేతత్తేనైతి బ్రహ్మవిదితివాక్యే
హి। స్మృతిలింగమపిచ దృష్టందినమేకమనాశ్రమీనతిష్ఠేత్॥౨౭౧॥యదిచేదనాశ్రమీసన్సంవత్సరమథవసేత్తదాచాయం
కృచ్ఛ్రంద్వాదశరాత్రంచరేద్యథాశాస్త్రమవహితాత్మేతి॥౨౭౨॥ సూ॥౪౦॥తద్భూతస్యతునాతద్భావోజైమినేర
పినియమాతద్రూపాభావేభ్యః॥ యేచోర్ధ్వరేతసఃఖల్విహాశ్రమాదర్శితాహిపూర్వత్ర । ప్రాప్తస్యతాన్ తతః
కింప్రచ్యుతిరస్త్యుతనవేతిసందేహే ॥౨౭౩॥ రాగేణపూర్వకర్మానుష్ఠానచికీర్షయాకదాచిత్స్యాత్ ।ప్రచ్యుతిరిత్యాశం
కాంపరిహర్తుంసూత్రమేతదిహపఠతి ॥౨౭౪॥యోసావిహోర్ధ్వరేతోభావస్తద్భూతఏషఇహభవతి । తస్యాతద్భా
వేస్తిప్రచ్యుతిరేవహితతోనసాయుక్తా ॥౨౭౫॥ నియమాతద్రూపాభావేభ్యోహికిలప్రతీయతేచైవం ।నియమఇహాచా
ర్యకులేవసాదయన్నితితతోహ్యరణ్యమియాత్ ॥౨౭౬॥ సతతోహినపునరేయాదిత్యుపనిషదితిహదృశ్యతేకించ । ఆచా
ర్యేణేత్యాదిస్మృతిరపినియమంతమేతముపదిశతి ॥౨౭౭॥ అపిచప్రథమాశ్రమమిహసమాప్యసగృహీభవేత్తతశ్చవనీ ।
ఇత్యారోహపరాణిహ్యుపలభ్యంతేవచాంసినాన్యాని ॥౨౭౮॥ నహ్యేవంశిష్టానామాచారాఃక్వచిదపిప్రదృశ్యంతే।య
చ్చేహపూర్వకర్మానుష్ఠానచికీర్షమేత్యుపన్యస్తం ॥౨౭౯॥ శ్రేయాన్ స్వధర్మఇతిహి స్మరణాన్న్యాయాదయుక్తమే
తత్స్యాత్ । యోయఃప్రతివిహితస్స్యాత్సతస్యధర్మోభవేత్పరంన్యాయ్యః॥౨౮౦॥ కర్తుంయుక్తస్సోయంధర్మస్యహి
చోదనాప్రమాణత్వాత్ । సచరాగాదివశేనప్రచ్యుతిరిహనియమశాస్త్రతోబాధాత్ ॥౨౮౧॥ జైమిని సంప్రతిపత్తిః
ప్రదర్శితాపునరిహశ్రద్ధార్థాయ॥ సూ॥౪౧॥నచాధికారికమపిపతనానుమానాత్తదయోగాత్॥ యదినై
ష్ఠికఃప్రమాదాదవకీర్ణీస్యాత్తదాహికింతస్య ॥౨౮౨॥ స్యాదవకీర్ణీత్యుక్తంప్రాయశ్చిత్తంనవేతిసందేహే । తత్రహి
నేతితుయుక్తంయదేతదధికారలక్షణేకథితం ॥౨౮౩॥ ప్రాయశ్చిత్త్యవకీర్ణీపశురితితదపిచననైష్ఠికస్యస్యాత్।యస్మా
దారూఢోనైష్ఠికమిత్యేషాస్మృతిస్తుతస్యపునః॥౨౮౪॥పాతకమసమాధేయంబ్రూతేతస్యప్రతిక్రియాంచపునః।వారయతి
యేనశుద్ధ్యేత్సఆత్మహేత్యేవమంతవాక్యేన ॥౨౮౫॥ఉపకుర్వాణస్యపునఃపతనస్మరణంనతాదృశంక్వాపి । తస్మాత్ప్రా
యశ్చిత్తంతదేతదుపపద్యతేహితస్యైవ॥౨౮౬॥ సూ॥౪౨॥ఉపపూర్వమపిత్వేకేభావమశనవత్తదుక్తం॥

ఆచార్యా అత్రైకేహ్యుపపాతకమేవ తదితి మన్యంతే । యన్నైష్ఠికస్య గురుదారాదిభ్యోఽన్యత్ర తదవకీర్యేత ॥ ౨౮౭ ॥ తన్న మహాపాతకమిహ గురుతల్పాదిషు యతోఽనపరిగణితం । ఉపకుర్వాణస్యైవహి భవేదిదం తస్య నైష్ఠికస్యాపి ॥ ౨౮౮ ॥ ప్రాయశ్చిత్తం యేన ద్వయోరపి న దృశ్యతే విశేషోఽత్ర । అశనవదితి తు నిదర్శనమత్ర యథా బ్రహ్మచారిణో దైవాత్ ॥ ౨౮౯ ॥ మధుమాంసాశనయోర్గే వ్రతలోపస్స్యాత్పునశ్చ సంస్కారః । తద్వదిహాపి స్యాద్ధ్యైప్రాయశ్చిత్తం న చేహ వాంఛంతి ॥ ౨౯౦ ॥ తేషాం తు నోపలభ్యత ఇహ మూలం కిమపి యే చ వాంఛంతి । తేషాం తు పునర్బ్రహ్మాత్యుక్తం హ్యవిశేషవచనమిహ మూలం ॥ ౨౯౧ ॥ తస్మాత్తస్యాపి కిల ప్రాయశ్చిత్తస్య భావ ఇహ యుక్తః । ప్రాయశ్చిత్తాభావే తద్భావే చ ప్రసిద్ధిస్సామ్యేపి ॥ ౨౯౨ ॥ శ్రుతిమూలతయా దతుర్గం యుక్తాభావప్రసిద్ధిరేవాత్ర । ఇహ పూర్వతంత్రసమ్మతిమావిష్కర్తుం తదుక్తమితి తత్ర ॥ ౨౯౩ ॥ యవమయశ్చరుర్వాక్యే కిల యవశబ్దో దీర్ఘశూకధాన్యేపి । దేశవిశేషే చ తథా ప్రసిద్ధ ఇతి కస్య చరురిహ న్యాయ్యః ॥ ౨౯౪ ॥ ఇతి సందేహే వృద్ధప్రయోగసామ్యాద్వికల్పతః ప్రాప్తౌ । సూత్రం స మేతి తత్ర గ్రాహ్యా శాస్త్రప్రసిద్ధిరిహ యస్మాత్ ॥ ౨౯౫ ॥ ధర్మజ్ఞానం శాస్త్రాత్తద్యతాన్యా ఇతి స్ఫుటం తస్మాత్ । ధాన్యవిశేషోఽత్ర యవశ్చరురిహ తేనైవ కార్య ఇత్యుక్తం ॥ ౨౯౬ ॥ ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణం స్యాద్యత్నగౌరవాపేక్షం । తద్వచ్చ భిక్షువైఖానసయోరపి తద్భవేద్వ్యవస్థాతః ॥ ౨౯౭ ॥ వానప్రస్థో దీక్షాభేదే కృచ్ఛ్రంచరేద్యథా శాస్త్రం । ద్వాదశరాత్రం స తతః ప్రవర్ధయేత్కులమహాంతమపి కక్షం ॥ ౨౯౮ ॥ భిక్షుస్తు సోమవృద్ధివివర్జితమేతచ్చరేద్యథా శాస్త్రం । యశ్చ స్వశాస్త్రవిహితస్సంస్కారస్సోపి తేన కర్తవ్యః ॥ ౨౯౯ ॥ — సూ॥ ౪౩ ॥ బహిస్తూభయథాపి స్మృతేరాచారాచ్చ ॥ — యచ్చోర్ధ్వరేతసాం హి ప్రచ్యవనం స్వాశ్రమేభ్య ఇహ తచ్చ । యది చ మహాపాతకముపపాతకమథవా భవేత్తథాప్యేతే ॥ ౩౦౦ ॥ ఆరూఢో నైష్ఠికమిత్యాదిస్మృతినిందితా బహిష్కార్యాః । శిష్టైర్నహి శిష్టానామాచరణం తైస్సహ క్వచిద్దృష్టం ॥ ౩౦౧ ॥ ...*

— సూ॥ ౪౪ ॥ స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః ॥ — చరితప్రాయశ్చిత్తః సంవ్యవహార్య ఇతి నియమశాస్త్రస్య । నైష్ఠికవిషయే నిందాతిశయస్స్మృత్యా యథైవ బాధస్స్యాత్ ॥ ౩౦౨ ॥ యస్త్విహ యదంగకర్తా స చ భవతి తదాశ్రితస్య కర్తేతి । ఉత్సర్గస్య హి కతుర్గః ఫలశ్రవణతో భవేత్తథా బాధః ॥ ౩౦౩ ॥ ఇహ పునరుపాసనానిహి యాన్యేవాంగాశ్రితాని కిం తాని । ఋత్విక్కర్మాణ్యథవా యజమానస్యైవ తాని కర్మాణి ॥ ౩౦౪ ॥ తత్ర చ యజమానస్యైవ తానీత్యేతదేవ యుక్తం స్యాత్ । యస్మాద్వర్షతి హాస్మై వర్షయతీత్యాదికం ఫలశ్రవణం ॥ ౩౦౫ ॥ యజమానగామి దృష్టం న్యాయ్యం సాంగప్రయోగ ఏతస్య । అధికృతభావాదపి చైతస్యాధికృతాధికారభావాచ్చ ॥ ౩౦౬ ॥ వర్షతి హాస్మై య ఉపాస్త ఇతి ఫలం కర్తృగామి దృష్టమిహ । నన్వృత్విజోపి దృష్టం తదాత్మనే వేతి వాక్య ఇతి చేన్న ॥ ౩౦౭ ॥ తస్య చ వాచనికత్వాత్ఫలవత్త్వోపాసనేషు కర్తృత్వం । స్వామిన ఏవ స్యాదిత్యాత్రేయో మన్యతే కిలాచార్యః ॥ ౩౦౮ ॥ — సూ॥ ౪౫ ॥ ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మై హి పరిక్రియతే ॥ — న స్వామికర్తృకాణి హ్యుపాసనానీహ కింతు తాని స్యుః । ఋత్విక్కర్మాణి పరం సమన్యతే హ్యౌడులోమిరాచార్యః ॥ ౩౦౯ ॥ సాంగాయ కర్మణే ఖల్వృత్విక్తస్మై యతః పరిక్రియతే । ఏతాని తత్ప్రయోగాంతఃపాతీన్యధికృతాధికారత్వాత్ ॥ ౩౧౦ ॥ గోదోహనాదినియమవదృత్విక్కర్తృకాణ్యుపాసనానీహ । నిర్వర్త్యేరన్ తదిదం విజ్ఞానస్య శ్రుతిః ప్రదర్శయతి ॥ ౩౧౧ ॥ ఉద్గాతృకర్తృకత్వం తం హ బకో దాల్భ్య ఏవమాద్యా హి । కర్త్రాశ్రయమేవ ఫలం శ్రూయత ఇతి యచ్చ దర్శితం పూర్వం ॥ ౩౧౨ ॥ తదపి చ న పరార్థత్వాదృత్విజ ఇహ భవతి న స్వతంత్రత్వం । ఫలసంబంధస్తస్య చ వచనాదన్యత్ర నైవ సంఘటతే ॥ ౩౧౩ ॥ — సూ॥ ౪౬ ॥ శ్రుతేశ్చ ॥ — యాం వై కాంచన యజ్ఞే ఋత్విజ ఆశిషమితి శ్రుతిశ్చాపి । యదిదముపాసనసాధ్యం ఫలమిహ యజమానగామి దర్శయతి ॥ ౩౧౪ ॥ కం తే కామమగాయానీత్యాద్యే నైవ వాక్యజాతేన । తస్మాదంగోపాస్తేర్నామృత్విక్కర్తృకత్వమితి సిద్ధం ॥ ౩౧౫ ॥ — సూ॥ ౪౭ ॥ సహకార్యంతరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్ ॥ — ఆత్మానమిహ విదిత్వా పూర్వత నా బ్రాహ్మణా హి సన్న్యస్య । భిక్షాచర్యం యస్మాచ్చరంతి తే బ్రాహ్మణో ధునా తస్మాత్ ॥ ౩౧౬ ॥ పాండిత్యం నిర్విద్య చ నియతం బాల్యేన స ఖలు తిష్ఠాసేత్ । బాల్యం పాండిత్యం

త్రోభయమపినిర్విద్యసోథమునిరేవ ॥ ౩౧౭ ॥ మౌనమమౌనంచతథానిర్విద్యబ్రాహ్మణోథభవతీతి ।బృహదారణ్యకవా
క్యేశ్రుతమేవంతత్రభవతిసందేహః ॥౩౧౮॥మౌనం విధీయతేకిం నవేత్యైవేతియుక్తమిహయస్మాత్ । విద్యావసానంబా
ల్యేనేత్యస్మిన్దృశ్యతేనచాన్యత్ర ॥ ౩౧౯ ॥ అథమునిరిత్యత్రపునర్దృశ్యతేకాపివిధివిభక్తిరసౌ ।తస్మాదథమునిరిత్యయ
మనువాదోభవతినఖలువిధిరేషః ॥ ౩౨౦ ॥ మునిపండితశబ్దౌహిజ్ఞానార్థావేవకేవలంతేన।పాండిత్యంనిర్విద్యేత్యత్రఏవ
చమౌనమపికిలప్రాప్తం ॥ ౩౨౧ ॥ కించామౌనంమౌనంనిర్విద్యాథేత్యనంతరంహీదం ।బ్రాహ్మణఇతినిర్దిష్టంనబ్రాహ్మ
ణ్యంవిధీయతేతత్ర ॥౩౨౨ ॥యేనప్రాగేవైతత్ప్రాప్తంతేనప్రశంసనార్థస్స్యాత్ । అథమునిరిత్యప్యేవం ప్రశంసనా
ర్థస్సమాననిర్దేశాత్ ॥ ౩౨౩ ॥ ఏవంప్రాప్తేసహకార్యంతరవిధిరితితదుత్తరంబ్రూతే । విధిరేవాత్రయితవ్యోవిద్యా
సహకారిణోస్యమౌనస్య ॥ ౩౨౪ ॥ తదిదమపూర్వత్వాదిహబాల్యంపాండిత్యమిహవిధ్యర్హం । పాండిత్య మౌనశ
బ్దౌతుల్యార్థావితినశంకనీయమిహ ॥ ౩౨౫॥జ్ఞానాతిశయార్థోయంమననాన్మునిరితియతోత్రమునిశబ్దః ।వ్యుత్పత్తి బలా
చ్చమునీనామప్యహమితికిలప్రయోగాచ్చ॥౩౨౬ ॥ ననుపరమాశ్రమపరఇహమునిశబ్దశ్శ్రూయతేహిగార్హస్థ్యం । ఆ
చార్యకులంమౌనంవానప్రస్థమితివాక్యఇతిచేన్న॥౩౨౭॥వాల్మీకిర్మునిపుంగవఇత్యాదౌ తత్పరత్వబాధేన । ఇతరాశ్రమ
సాన్నిధ్యాత్పరిశేషాదుత్తమాశ్రమస్తత్ర ॥ ౩౨౮ ॥ పరిగృహ్యతేనచాయంప్రజ్ఞాప్రాధాన్యతోనసర్వత్ర ।తస్మాచ్చబా
ల్యపాండిత్యతస్తృతీయంహిమౌనమిదమత్ర ॥ ౩౨౯ ॥ జ్ఞానాతిశయాత్మకమిహవిధీయతేయత్తుబాల్యఏవవిధేః । పర్యవ
సానమితిసతదపూర్వత్వాద్విధీయతేమౌనం ॥ ౩౩౦ ॥ స్యాన్మునిరితిమౌనస్యప్రకృతేనిర్వేదనీయతాకథనాత్ । బాల్యా
దేరివతస్యచవిధేయతాశ్రయణముచితమేవస్యాత్ ॥ ౩౩౧ ॥తద్వతఇతిసన్న్యాసినఏవహివిద్యావతోభవేద్గ్రహణం।అథ
భిక్షాచర్యమితిహ్యధికారోయేనతత్ఫలోదృష్టః ॥ ౩౩౨॥ననుసతివిద్యావత్త్వేప్రాప్నోత్యతిశయమసౌకిమేతేన । స్యాదత్ర
మౌనవిధినా పక్షేణేత్యేతఇదంసమామ్నాతం॥౩౩౩ ॥ యస్మిపక్షేజ్ఞానాతిశయమసౌభేదదర్శనాతిశయాత్ । నప్రా
ప్నోతిహితస్మిన్పక్షేవిధిరేషసఫలతామేతి ॥ ౩౩౪ ॥ విధ్యాదివద్యథైవచదర్శాదివిధౌహితస్యసహకారి । అగ్న్యన్వా
ధానాదికమఖిలమపివిధీయతేంగజాతంహి॥౩౩౫ ॥ తేనావిధిప్రధానేవాక్యేప్యస్మిన్విధీయతేమౌనం ॥ ఇతిబాల్యాదివిశి
ష్టేసతికైవల్యాశ్రమేకుతోవేహ ॥ ౩౩౬ ॥ ఛాందోగ్యేగృహిణైవహ్యుపసంహారఃకృతస్తతోభాతి । తద్విషయ ఏవత
స్యాదరఇతితతఏతదుత్తరంపఠతి॥౩౩౭॥ సూ॥౪౮॥కృత్స్నభావాత్తుగృహిణోపసంహారః॥ అత్రతు విశేష
ణార్థోభవతితుశబ్దోహిసూత్రమధ్యస్థః।ఏతస్యకృత్స్నభావోవిశిష్యతేయేనభూరికర్మాణి ॥ ౩౩౮ ॥యజ్ఞాదీనిహితంప్ర
తికర్తవ్యతయోపదర్శితానితథా ।ఇతరాశ్రమకర్మాణ్యపి తస్యయథాసంభవంభవంత్యేవ ॥ ౩౩౯ ॥ కించాహింసేంద్రి
యసంయమనాదీన్యపిచతస్యవిద్యంతే । తస్మాదుపసంహారశ్ఛాందోగ్యేనోవిరుధ్యతేగృహిణః ॥ ౩౪౦॥ ... ...
సూ॥౪౯ ॥మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్॥ మౌనంగార్హస్థ్యమితిశ్రుతినిర్దిష్టౌయథాశ్రమావేతౌ।ఏ
వంవనస్థగురుకులవాసౌశ్రుత్యైవదర్శితౌభవతః॥౩౪౧॥తస్మాదిహాశ్రమాణాంసర్వేషామపిసమాననిర్దేశాత్ ।ప్రతిపత్తి
రత్రతేషాంసముచ్చయేనాథవావికల్పేన॥౩౪౨॥ఇతరేషామితిసూత్రేబహువచనంయద్ద్వయోశ్శ్రుతంతచ్చ।భవతికిలవృ
త్తిభేదాపేక్షమనుష్ఠాతృభేదసాపేక్షం॥ సూ॥౫౦॥అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్॥ తస్మాద్బ్రాహ్మణఇతిబృ
హదారణ్యేశ్రూయతేహియద్వాక్యం।తత్రానుష్ఠేయతయాబాల్యంయచ్చప్రదర్శితంతత్కిం॥౩౪౪॥బాలస్యభావఇతివా
కింవాబాలస్యకర్మబాల్యంస్యాత్ । తద్ధితలభ్యస్యవయోవస్థారూపస్యబాలభావస్య ॥ ౩౪౫ ॥ ఇచ్ఛాతోనుష్ఠాతుమశక్య
త్వాద్బాలకర్మబాల్యంస్యాత్ ।తద్బాలచరిత ముపపదమాత్రపురీషత్వమన్యదథవా కిం॥౩౪౬ ॥ యద్దంభదర్పరాహిత్యే
నాంతరభావశుద్ధిరూపంస్యాత్ । ఇతిసందేహేత్రచబాల్యమిదంబాలచరితమితియుక్తం॥ ౩౪౭ ॥యథాకామచారవా
దాశనోపపదమాత్రకృత్యమిత్యాది । లోకప్రసిద్ధమేతద్బాల్యంతద్గ్రహణమిహాభవేద్యుక్తం ॥ ౩౪౮ ॥ ననుకామచార
తాద్యాశ్రయణేపతితోభవేదసావితిచేత్ । నాసౌదోషోవిద్యాబలేనసన్న్యాసినఃకదాచిదపి ॥ ౩౪౯॥వచనప్రామాణ్యా

ప్వశుహింసాదిష్వివహి దోషపరిహారాత్ । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే బాల్యం నైవేహ బాలచరితమితి ॥ ౩౫౦ ॥ ఇహ బాల్యశ
బ్దశ్శఖల్వవిరుద్ధార్థే ప్రతీయమానేపి । తస్మింశ్చలభ్యమానే గత్యంతరసంభవేపి వచనస్య ॥ ౩౫౧ ॥ ఆపాతప్రతిపత్త్యా
విధ్యంతరభంగకల్పనానుచితా।యచ్చప్రధానసహకారి స్యాదంగం విధీయతే తద్ధి ॥ ౩౫౨॥ సన్న్యాసినాం ప్రధానం శ్ర
వణావృత్త్యాదిపరవనుష్ఠేయం।అంగీక్రియమాణేస్మిన్ సకలేపి చ బాలచేష్టితే తేషాం ॥ ౩౫౩॥న శ్రవణాదేరభ్యాస స్తస్మా
ద్బాల్యమాంతరో భావః।ఆశ్రీయతే ప్రరూఢేంద్రియ తాదికమిహ తదేవ బాల్యమితి॥౩౫౪॥ ఇహ చానావిష్కుర్వన్నితి సూ
త్రేసూత్రకృత్ప్రదర్శయతి ; అధ్యయనధార్మికత్వాదిభిరపరిఖ్యాపయన్ స్వమాత్మానం ॥౩౫౫॥దంభాదిరహితఏవహి
యతిర్భవేదితియథాహ్యసౌబాలః।నాత్మానమప్రరూఢేంద్రియఆవిష్కుర్తుమీహతేన్యత్ర ॥ ౩౫౬ ॥ ఏవమసౌ విద్వానపి
భవేద్యద్దైవంతదాస్యవాక్యస్య । ఉపపద్యతే ప్రధానోపకారకాంగప్రదర్శనార్థత్వం ॥ ౩౫౭ ॥ ఉక్తం హి స్మృతికారై
ర్యంచనసంతంనచాప్యసంతంయం। నాశ్రుతమపినబహుశ్రుతమపినసువృత్తంనచాపిదుర్వృత్తం ॥ ౩౫౮ ॥ వేదనకశ్చనవి
ద్వాన్ సఏషఇహగూఢధర్మమాశ్రిత్య । తదిదమవిజ్ఞాతవ్రతమంధజడాదివదసౌచరేదితిహి ॥ ౩౫౯ ॥ ... ...*

సూ॥౫౧॥ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబంధే తద్దర్శనాత్ ॥ విద్యాసాధనమేతత్సర్వాపేక్షేతి సూత్రమార
భ్య । ఉచ్చావచమవధారితమత్రపునస్తత్ఫలాత్మికావిద్యా ॥ ౩౬౦ ॥సిధ్యంతీకిమిహైవహిజన్మనిసిధ్యత్యముత్రవా సిధ్యే
త్ । ఇతిచింత్యతేహితత్రత్విహైవసాసిధ్యతీతియుక్తంస్యాత్ ॥౩౬౧ ॥శ్రవణాదిపూర్వికాయా విద్యాతామిహనకశ్చిద
పిపురుషః।సాజాయతామముత్రేత్యభిసంధాయప్రవర్తతేకింతు ॥ ౩౬౨ ॥అస్మిన్నేవహిజన్మని తామభిసంధాయతు ప్ర
వర్తేత । శ్రవణాదిషుతత్సాధనయజ్ఞాదిష్వపిచసిద్ధమేతస్యాః ॥ ౩౬౩ ॥ తస్మాదైహికమేవహివిద్యాజన్మేత్యతస్త్వి
దంబ్రూతే।అసతిప్రతిబంధేస్యాద్విద్యాజన్మైహికంనచేతరథా ॥ ౩౬౪ ॥ శ్రవణాదిసాధనస్యప్రతిబంధోయదిభవేదనేన
పునః । ప్రారబ్ధకర్మణాసంజాతవిపాకేనతత్రనహిసాస్యాత్ ॥౩౬౫ ॥ యదికర్మణానతేనప్రతిబంధస్స్యాద్భవేదిహై
వైషా।భవతీహదేశకాలనిమిత్తోపనిపాతవశతఏతస్య ॥ ౩౬౬॥ ప్రారబ్ధస్యోపస్థితవిపాకతాకర్మణోనచాస్యస్మాత్ ।
ఏకస్యకర్మణఃకిలవిపాచకానిహిభవంతియాన్యత్ర ॥ ౩౬౭ ॥ తాన్యేవాన్యస్యాపిహివిపాచకానీతినాయమేకాంతః ।
యస్మాద్విరుద్ధఫలదాన్యపిచానేకానితానికర్మాణి ॥ ౩౬౮ ॥శాస్త్రమపికర్మణోస్యహిఫలమిదమేవేతితుప్రదర్శయతి
నహిదేశంకాలంవానిమిత్తభేదమపితస్యకీర్తయతి॥౩౬౯ ॥ సాధనవీర్యవిశేషాదేవావిర్భవతికస్యచిచ్ఛక్తిః । తత్ప్రతిబం
ధాత్కస్యచిదతీంద్రియాసాహికుంఠితాభవతి ॥ ౩౭౦ ॥ ననువిద్యాయామస్యామవిశేషేణాభిసంధిరిహనభవేత్ । ఇహ
వాప్యముత్రవామేవిద్యాస్యాదితికథంతదితిచేన్న ॥ ౩౭౧ ॥ అభిసంధిరియమకించిత్కరాహితస్యానిరంకుశత్వేన । శ్రవ
ణాదిసాధనైరిహవిద్యాయేయంజనిష్యమాణాస్యాత్ ॥ ౩౭౨ ॥సావిద్యాపునరత్రప్రతిబంధక్షయమపేక్ష్యజాయేత।శ్రవ
ణాయాపీతిశ్రుతిరపిదుర్బోధత్వమాత్మనోబ్రూతే ॥ ౩౭౩ ॥ మునిరేషవామదేవఃప్రతిబుబుధేబ్రహ్మభావ మిహగర్భే ।
ఇతికథయంతిశ్రుతయస్తస్మాజ్జన్మాంతరీయసాధనతః ॥ ౩౭౪ ॥ జన్మాంతరేపివిద్యోత్పత్తిరియం భవతి సప్రమాణైవ ।
నహిగర్భస్థస్యైహికమపివిద్యాసాధనంభవేత్కించిత్ ॥ ౩౭౫ ॥భగవద్గీతాద్యాసుస్మృతిషుయథోక్తంప్రపంచితంబహు
ధా।అప్రాప్యయోగసంసిద్ధిమితిసఖల్వర్జునేనపృష్టస్సన్ ॥౩౭౬ ॥భగవాన్ సవాసుదేవో నహికల్యాణకృదితీద మార
భ్య । తస్యైవపుణ్యలోకప్రాప్తిమతస్సత్కులప్రసూతించ ॥ ౩౭౭ ॥ అభిధాయతతశ్రితమితిప్రక్రమ్యానేకజన్మసంసిద్ధః।
యాతితతోసౌపరమాంగతిమిత్యుక్తార్థమేవదర్శితవాన్॥ ౩౭౮॥ తస్మాద్విద్యాయేయంసాచేహాముత్రవాపిజాయేత।సే
యంహిజాయమానాప్రతిబంధక్షయమపేక్ష్యజాయేత॥ సూ॥౫౨॥ఏవంముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవ
స్థావధృతేః॥ ఇహచయథాహిముముక్షోర్విద్యాసాధనకృతావలంబస్య।సాధనవీర్యవిశేషాద్విద్యారూపే ఫలేహి
ప్రోక్తే॥౩౮౦॥ఐహికపారత్రికఫలభావకృతఃకిలభవేద్విశేషోయం। ఏవంముక్తిఫలేప్యుత్కర్షనికర్షప్రయుక్తఇహ
కశ్చిత్ ॥ ౩౮౧ ॥ నపిశేషప్రతినియమోయస్మాదేకాహిముక్త్యవస్థేయం । అవధార్యతేకిలేయం వేదాంతేష్వేవమేవస

ర్త్వేషు ॥ ౩౭౨ ॥ ఏకాత్మికా యతస్సా బ్రహ్మైవహి భవతి ముక్త్యవస్థేయం । న బ్రహ్మణోప్యనేకాకారత్వం తస్య హ్యైకలిం
గత్వాత్ । ౩౭౩ ॥ అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమితి తథైవైష నేతి నేత్యాత్మా । నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యదితి చైవ
పరాపి ॥ ౩౭౪ ॥ బ్రహ్మైవేదమితి శ్రుతిరిదగ్ం సర్వమితి చైవమన్యాపి । ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృత ఇతి శ్రు
త్యా చాన్యా ॥ ౩౭౫ ॥ యత్రత్వస్యేత్యేతాః ప్రథయంత్యేతస్య నిర్విశేషత్వం । కించ యదేతద్విద్యాసాధనమత్ర స్వవీర్యవై
శేష్యాత్ ॥ ౩౭౬ ॥ ఆసంజయేద్విశేషం కమపి చ విద్యాత్మకే ఫలేస్మిన్ యే । నహి విద్యాఫలముక్తా ముక్తిఫలం ఖల్వసాధ్యమి
హాయస్మాత్ ॥ ౩౭౭ ॥ యద్బ్రహ్మ నిత్యసిద్ధం తదేవ విద్యైకసమధిగమ్యమితి । అసకృత్ప్రపంచితం న హి పరవిద్యాయాం వి
శేష ఇహ కశ్చిత్ ॥ ౩౭౮ ॥ స్యాదుత్కర్షనికర్షాత్మకోనికృష్టాహి న ఖలు సా విద్యా । యాపరముత్కృష్టా స్యాత్సా విద్యా
భవతి కా చ ముక్తిఫలా ॥ ౩౭౯ ॥ తస్యాం ఖలు విద్యాయాం చిరాచిరోత్పత్తిలక్షణోతిశయః । భవతు తథాపి న ముక్తావతిశయ
ఏవంవిధో హి కశ్చిదపి ॥ ౩౮౦ ॥ విద్యాభేదాభావాన్న చ విద్యాఫలమపీహ భిన్నం స్యాత్ । కర్మఫలే ఖలు భేదస్స్యాదేవ
హి కర్మణామనేకత్వాత్ ॥ ౩౮౧ ॥ న తథా ముక్తిఫలాయాం విద్యాయామస్తి కశ్చిదపి భేదః । విద్యాసు సగుణవిషయాసు
చ సతి గుణయోగభేదతో భేదే ॥ ౩౮౨ ॥ తత్ర యథా స్వం ఫలభేదోపి స్యాత్కర్మణామివాయం హి । ఉపదిశతి శ్రుతిరే
నం యథా యథోపాసతే తథైవేతి ॥ ౩౮౩ ॥ ఇహ నిర్గుణవిద్యాయాం గుణవిరహాన్నాస్తి కశ్చిదపి భేదః । నహి గతిరధికా
స్తీతి స్మృతిరప్యర్థం యథోక్తముపదిశతి ॥ ౩౮౪ ॥ తదవస్థావధృతేరితి పదస్య సూత్రేత్ర యోయమభ్యాసః । అధ్యాయ
పరిసమాప్తిం ద్యోతయతి పరం సమంజసం సకలం ॥ ౩౮౫ ॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం । చతుర
ధ్యాయీ తస్యాం తృతీయ సంజ్ఞశ్చ యోయమధ్యాయః ॥ ౩౮౬ ॥ తత్ర చతుర్థే పాదే సూత్రార్థోయశ్చ భాష్యకారో
క్తః । ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోయమనవద్యః ॥ ౩౮౭ ॥ భాష్యార్థరత్నమాలా వైయాసిక సూత్రజాల
సంగ్రథితా । భగవతి కరుణాసింధౌ సమర్పితా జయతు జగతి నిరవద్యా ॥ ౩౮౮ ॥ శ్రీ శంకరాచార్యగురుచరణార్పణమస్తు.

ఇతి తృతీయాధ్యాయస్సమాప్తః.

అథ చతుర్థాధ్యాయః ప్రారంభః.

పూర్వస్మిన్నధ్యాయే సాధనమఖిలం నిరూప్యత స్యఫలం । ఏతస్మిన్నధ్యాయే నిరూప్యతే తేన హేతుఫలభావః ॥ ౧ ॥ అ
ధ్యాయయోర్ద్వయోరపి సంగతిరత్ర చ ఫలప్రసంగేన । ఉత్క్రాంతిరర్చిరాదికమార్గశ్చ విచార్యతే తథైవేహ ॥ ౨ ॥
శ్రుత్యుపదిష్టం సాధనమపి సన్న్యాసాది చింతితం పూర్వం । అథార్థాపత్త్యభిగమ్యావృత్త్యాదికమత్ర చింత్యతేధ్యాయే ॥ ౩ ॥
సూ ॥ ౧ ॥ ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ ॥ ప్రాయేణ సాధనాశ్రయవిచార ఏష ప్రవర్తితః పూర్వం । అస్మిన్ పు
నరధ్యాయే ఫలాశ్రయస్సోయమాగమిష్యతి హి ॥ ౪ ॥ అన్యచ్చ చింతయిష్యతి యచ్చాత్ర పునః ప్రసంగతః ప్రాప్తం । ప్రథమం
తు సాధనాశ్రయవిచారశేషం తమేతమనుసరతి ॥ ౫ ॥ ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మంతవ్య ఇతీహ వేదవాక్యాని । ఏవం తమేవ ధీరో
విజ్ఞాయేత్యాదికాని వాక్యాని ॥ ౬ ॥ భూయాంసి శ్రూయంతే తత్రావతరత్యయం హి సందేహః । శ్రుతివచనైరేతైః కిం సకృ
దాత్మప్రత్యయోత్ర కర్తవ్యః ॥ ౭ ॥ ఉపదిశ్యతే థవా సావావృత్త్యైవ హి కిమత్ర కర్తవ్యః । తత్ర చ సకృదేవాసౌ కర్తవ్య
ఇతీదమేవ యుక్తతమం ॥ ౮ ॥ సకృదపి కృతే హి శాస్త్రం సఫలార్థం స్యాద్యథా ప్రయాజాదౌ । శ్రుతివచనే ష్వావృత్తిః క్వ
చిదపి న శ్రూయతే యతస్తస్మాత్ ॥ ౯ ॥ తస్యాం క్రియమాణాయాం కృతోభవేదిహ పరం హ్యశాస్త్రార్థః । నన్వత్రాసకృ
దుపదేశా ఏవ శ్రుతిషు హి ప్రతీయంతే ॥ ౧౦ ॥ శ్రోతవ్యో మంతవ్యస్తథా నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యేవం । సత్యం తథాపి యావచ్ఛ
బ్దమిహావర్తయేత్సకృచ్ఛ్రవణం ॥ ౧౧ ॥ మననం సకృదేవ నిదిధ్యాసనమేవం న చాతిరిక్తం స్యాత్ । సకృదుపదేశే వేదోపా
సీతేత్యాదికే హి నావృత్తిః ॥ ౧౨ ॥ ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే హ్యావృత్తిరవశ్యమత్ర కార్యేతి । దర్శనసాధనవిషయోఽసకృదు
పదేశోత్ర దృశ్యతే యస్మాత్ ॥ ౧౩ ॥ శ్రోతవ్యో మంతవ్యస్తథా నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యేవం । సోన్వేష్టవ్య ఇతి శ్రుతిరప్యావృ

త్తింహి సూచయత్యత్ర ॥౧౪॥ నన్విహ యావచ్ఛబ్దం ప్రత్యయమావర్తయేదితీహోక్తం । మైవం దర్శనపర్యవసానాని శ్రవణమననపూర్వాణి ॥౧౫॥ స్యుస్సాధనాని దృష్టార్థాని భవంతి హి పరం తదావృత్త్యా । తండులనిష్పత్త్యవసానాన్యవఘాతాది సాధనాని యథా ॥౧౬॥ అపి చోపాసనమపి యద్వచ్చ నిదిధ్యాసనం తదేతదపి । నియతావృత్తిగుణైవ క్రియా భవేన్మానసీ హి యాంతస్థా ॥౧౭॥ లోకే హి గురుముపాస్తే రాజానముపాస్త ఏవమాదౌ హి । స హ్యేవముచ్యతే యో గుర్వాదీన్ తత్పరోఽనువర్తేత ॥౧౮॥ ప్రోషితనాథా ధ్యాయతి పతిమిత్యాదౌ నిరంతరస్మరణా । యా సోత్కంఠా హి పతిం ప్రత్యేవం సాభిధీయతే లోకే ॥౧౯॥ దృష్టశ్చ విధ్యుపాస్త్యోరవ్యతిరేకేణ చ ప్రయోగోఽపి హి । వేదాంతేష్విహ విదినోపక్రమ్యోపాస్తినోపసంహరతి ॥౨౦॥ యస్తద్వేదేత్యాదౌ విదినైవోపక్రమో యముపలబ్ధః । యాం దేవతాముపాస్య ఇతి హ్యుపసంహృతిరుపాస్తినా దృష్టః ॥౨౧॥ ఏతచ్చ హంసవాక్యం యస్తద్వేదేతి దర్శితం తత్ర । యద్వేద స ఖలు రైక్వో రైక్వాదన్యోఽపి యశ్చ తద్వేద ॥౨౨॥ తత్ప్రాణితత్వవిద్యాఫలే హి సర్వమపి చాంతరేవ స్యాత్ । ఏవం మయా స రైక్వో హ్యుత్కృష్టత్వేన కథిత ఇతి వచనం ॥౨౩॥ హంసం ప్రతి హంసాంతరవచనం జానశ్రుతిస్తదాకర్ణ్య । గత్వా రైక్వం రాజా ప్రోవాచానుమ ఇతీదమిహ వాక్యం ॥౨౪॥ ఏతాం హి రైక్వ విదితాం హే భగవో మేఽనుశాధి హీత్యేవం । ఏవముపక్రమ్యోపాస్తినా హి విదినోపసంహృతం తత్ర ॥౨౫॥ శ్రుత్యంతరే మనో బ్రహ్మేత్యాదౌ పునరివోపసంహారః । ఏవం వేదేతి తథోపాసీతేతి హ్యుపక్రమో దృష్టః ॥౨౬॥ సగుణస్య నిర్గుణస్య చ సాక్షాత్కారే భవేదిహావృత్తిః । సిద్ధా శ్రుతిదృష్టార్థా చ తథా శ్రవణమననయోరేవం ॥౨౭॥ సకృదుపదేశేష్వపి చేదావృత్తిస్స్యేయమసకృదుపదేశే । ఇహ చ న సిధ్యేత్కస్మాత్తస్మాదావృత్తిరత్ర యుక్తైవ ॥౨౮॥

—— సూ ॥ ౨ ॥ లింగాచ్చ ॥ ——

లింగమపి దర్శయతి త్వామావృత్తిం తదిదమత్ర విజ్ఞానం । ఉద్గీథవిషయకం ప్రస్తుత్యాదిత్యోఽయమేష ఉద్గీథః ॥౨౯॥ ఇత్యేతదేకపుత్రత్వాత్మకదోషేణ ఖల్వివాపోద్య । రశ్మీంస్త్వం పర్యావర్తయేతి కౌషీతకిస్స్వపుత్రమిదం ॥౩౦॥ విదధద్బహుపుత్రత్వాయ చ రశ్మిబహుత్వ విషయవిజ్ఞానం । సిద్ధవదేవావృత్తిం సర్వేషు ప్రత్యయేషు దర్శయతి ॥౩౧॥ తత్సామాన్యాత్ప్రత్యయసామాన్యే సిధ్యతీయమావృత్తిః । నన్వావృత్తిస్సాధ్యఫలేష్వేవ ప్రత్యయేషు యుక్తా స్యాత్ ॥౩౨॥ తత్సాధ్యం హి ఫలం కిల తత్రైవ స్యాన్న చేహ సంభవతి । యన్నిత్యముక్తరూపం బ్రహ్మాపరం తత్సమర్పయత్యేషః ॥౩౩॥ యస్త్వయమాత్మప్రత్యయ ఇహ తు కిమర్థా హి సేయమావృత్తిః । యది చ సకృచ్ఛ్రవణేనైవ బ్రహ్మాత్మత్వప్రతీతిరిహ న స్యాత్ ॥౩౪॥ క్రియమాణాయామప్యావృత్త్యాం దుర్వార ఏవ దోషోఽయం । నను కేవలం హి వాక్యం సాక్షాత్కారేణ సాధకం కింతు ॥౩౫॥ తదిదం హి యుక్త్యపేతం బ్రహ్మాత్మత్వాపరోక్షజనకం స్యాత్ । ఇతి చేత్తర్హ్యావృత్త్యానర్థక్యం కించ సాపి యుక్తిరిహ ॥౩౬॥ సకృదేవ హి ప్రయుక్తా స్వమర్థమనుభావయితుమలం భవతి । అథ యుక్త్యా వాక్యేన జ్ఞానం సామాన్యవిషయమేవ స్యాత్ ॥౩౭॥ న విశేషవిషయకం తద్యథాస్తి హృది మే మహచ్ఛూలమితి । వాక్యాచ్చ గాత్రకంపనలింగాదపి శూలమాత్రసద్భావం ॥౩౮॥ ప్రతిపద్యతే కిలాన్యో న విశేషం కమపి చానుభవతి యథా । శూలే స తద్విశేషానుభవోఽవిద్యానివర్తకో భవతి ॥౩౯॥ ఆవృత్తిరేతదర్థా స్యాదితి చేదేవమపి చ దోషస్స్యాత్ । యావన్మాత్రే క్రియమాణేఽపి జ్ఞానోదయో యతో న భవేత్ ॥౪౦॥ యోఽసౌ సకృత్ప్రయుక్తాభ్యామేతాభ్యాం హి శాస్త్రయుక్తిభ్యాం । నైవావగమ్యతే సా శతకృత్వోఽపి ప్రయుజ్యమానాభ్యాం ॥౪౧॥ న హి శక్యతే వగంతుం తస్మాద్యద్యత్ర శాస్త్రయుక్తిభ్యాం । ప్రతిపాద్యతే విశేషో యది వా సామాన్యముభయథాపి పునః ॥౪౨॥ ఏతే సకృత్ప్రయుక్తే స్వఫలం కురుతో న కించిదావృత్త్యా । ఏతే హి శాస్త్రయుక్తీ సకృత్ప్రయుక్తే హి కస్యచిత్పుంసః ॥౪౩॥ నోత్పాదయతోఽనుభవం కదాపి చేత్తితు న శక్యతే వక్తుం । యేన విచిత్రప్రజ్ఞాః ప్రతిపత్తారో భవంతి లోకేస్మిన్ ॥౪౪॥ అపి చానేకాంశయుతే సామాన్యవిశేషవతి పదార్థే హి । అవధానేనైకేనైకమంశమన్యేన చాన్యమంశమపి ॥౪౫॥ అవధారయతి హి లోకే యథైవ దీర్ఘప్రపాఠకగ్రహణే । తత్రాభ్యాసస్సఫలస్స్యాన్నైవం నిర్విశేషచిన్మాత్రే ॥౪౬॥ బ్రహ్మణ్యనుభూత్యుదయే తస్మాదావృత్తిరనుచితైవాత్ర । ఇతి చేదావృత్త్యానర్థక్యం తం ప్రతి భవేద్య ఈదృక్స్యాత్ ॥౪౭॥ సకృదుక్తమేవ తత్త్వమసీతి బ్రహ్మానుభవి

తుమిహాశక్తః । యస్తు న శక్నోతి పునస్తం ప్రతియుక్తైవ హీయమావృత్తిః ॥ ౪౮ ॥ తత్ర ఛాందోగ్యే తత్త్వమసీతి శ్వేతకేతుముపదిశ్య । స హి భూయ ఏవ మా భగవానితి పరిచోద్యమాన ఏవ పునః ॥ ౪౯ ॥ ఉద్దాలకో హి తత్తచ్ఛంకాయాః కారణం నిరాకృత్య । నవకృత్వస్తత్త్వమసీత్యేవం హి శ్వేతకేతుమాచఖ్యౌ ॥ ౫౦ ॥ నను సకృదుక్తం తత్త్వమసీతి న శక్నోతి లదనుభావయితుం । యది తర్హి నైవ శక్ష్యతితత ఏవ చావర్త్యమానమపి వాక్యం ॥ ౫౧ ॥ ఇతి చేన్నా సౌ దోషో దృష్టే నహ్యనుపపన్నమిహ కించిత్ । దృశ్యత ఏవ సకృచ్ఛ్రుత వాక్యాన్మంద ప్రతీతమర్థం హి ॥ ౫౨ ॥ ఆవర్తయంస్తమేవ హి సమ్యక్ప్రతిపద్యమాన ఇహ లోకే । అపి చ య దేతత్త్వమసీతి తదేతత్త్వమర్థ రూపస్య ॥ ౫౩ ॥ ఇహ తత్పదార్థభావం బ్రూతే కిల తత్పదేన చ ప్రకృతం । సద్బ్రహ్మేక్షితృజగతః కారణమభిధీయతే హి తచ్చ పునః ॥ ౫౪ ॥ సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధం హి । తత్రాజాదిపదైర్జన్మాదివికారా నివర్తితా ఏవం ॥ ౫౫ ॥ అస్థూలాదిపదైర్హి స్థౌల్యాద్యా అపి నివర్తితా ఏవం । విజ్ఞానాదిపదైరపి చైతన్యాద్యాత్మకత్వమస్యోక్తం ॥ ౫౬ ॥ వ్యావృత్తసర్వసంసారధర్మకోనుభవరూప ఇహ యోయం సోయం హి తత్పదార్థో వేదాంతాభిజ్ఞసుప్రసిద్ధో హి ॥ ౫౭ ॥ ఏవం త్వమర్థ ఏష శ్రోతుర్దేహప్రదేశమారభ్య । ప్రత్యక్తయా చ చేతనరూపతయా చావధారితో భవతి ॥ ౫౮ ॥ ప్రతిబద్ధావేతౌ ద్వౌ యేషామజ్ఞానసంశయాద్యైస్తైః । తేషాం తత్త్వమసీతి ప్రమాం జనయితుం సకృన్న శక్నోతి ॥ ౫౯ ॥ యేన పదార్థజ్ఞానాయత్తం వాక్యార్థగోచరం జ్ఞానం । తేన పదార్థవివేకాయైవ చ తాత్ప్రత్యవశ్యమేష్టవ్యః ॥ ౬౦ ॥ సోయం హి శాస్త్రయుక్త్యభ్యాసో యద్యపి నిరంశ ఆత్మా సత్యం తథాపి తస్మిన్ దేహేంద్రియవిషయవేదనారూపం ॥ ౬౧ ॥ అధ్యారోపితమేతద్బహ్వంశత్వం హి తత్ర చైకేన । అవధానేనైకాంశం తథాపరేణాపరం త్వపోహతి హి ॥ ౬౨ ॥ ఇతి తు క్రమవత్యేషా ప్రతిపత్తిః పరమసాధనం హ్యస్యాః । స్యాదాత్మప్రతిపత్తేరిత్యావృత్తిర్హి తత్ర సఫలైవ ॥ ౬౩ ॥ యేషాం నిపుణమతీనాం న ప్రతిబంధోస్తి సంశయాజ్ఞానైః । తే శక్నువంతి సకృదుక్తమపి చ వాక్యార్థమేతమనుభవితుం ॥ ౬౪ ॥ స్యాదేవానర్థక్యం తాన్ప్రతి తత్ర చ న చేయముపదిష్టా । సకృదుత్పన్నాత్మప్రతిపత్తిరవిద్యాం నివర్తయేత్తేషాం ॥ ౬౫ ॥ నను యది కస్యచిదేవం ప్రతిపత్తిః స్యాద్యుక్తమిదమఖిలం । దృష్టా దుఃఖిత్వాది ప్రతిపత్తిర్బలవతీ హి సర్వస్య ॥ ౬౬ ॥ ప్రతిపద్యేత కథం వా దుఃఖిత్వాదేరభావమితి చేన్న । దుఃఖిత్వాద్యభిమానో యోసౌ దేహాభిమానవన్మిథ్యా ॥ ౬౭ ॥ ప్రత్యక్షమేవ తదిదం దేహే కేనాపి పీడ్యమానే హి । అహమేవ పీడితోస్మీత్యేవం మిథ్యాభిమాన ఇహ దృష్టః ॥ ౬౮ ॥ నాప్యేవ్వపి పుత్రాదిష్వేవం సంతప్యమానగాత్రేషు । సంతప్తోస్మ్యహమేవేత్యధ్యారోపో యమిహ యథా దృష్టః ॥ ౬౯ ॥ స్వాత్మని దుఃఖిత్వాద్యభిమానో మిథ్యా ప్రతీతిరేవ తథా । బహిరుపలభ్యత ఏతచ్చైతన్యాద్దుఃఖితాది నైవాంతః ॥ ౭౦ ॥ దుఃఖిత్వాదేర్యస్మాదనువృత్తిర్దృశ్యతే న సౌషుప్తే । చైతన్యస్య సుషుప్తావప్యనువృత్తిం సమామనంతీహ ॥ ౭౧ ॥ బృహదారణ్యకవాక్యే పశ్యన్వై తన్న పశ్యతీత్యాదౌ । తస్మాచ్చ సకలదుఃఖవివర్జితచైతన్యరూప ఏవాహం ॥ ౭౨ ॥ ఇత్యయమాత్మానుభవో భవేన్న చాత్మానమేవమనుభవతః । అవశిష్యతే హి కిమపి చ కృత్యమితీయం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి ॥ ౭౩ ॥ కిం ప్రజయేత్యాద్యా సా విదుషః కర్తవ్యవిరహముపదిశతి । యస్త్వాత్మరతిరితి స్మృతిరపి కృత్యాభావమస్య దర్శయతి ॥ ౭౪ ॥ యస్య త్వాత్మానుభవో నైవం జాయేత ఝడితి సంప్రతి హి । ఉక్తానుభవాయాపావృత్తిశ్చాభ్యుపగమ ఏష భవతి సఫలోత్ర ॥ ౭౫ ॥ వాక్యార్థాత్ప్రచ్యావ్య చ నైవావృత్తౌ ప్రవర్తయేదేనం । నైవోద్వహంతి కన్యాం వరఘాతాయైవ కేవలం వృద్ధాః ॥ ౭౬ ॥ యః పునరత్ర నియుక్తః కర్తారం మన్యతే స్వమాత్మానం । తస్య బ్రహ్మప్రత్యయవిపరీతప్రత్యయో భవేన్నియతః ॥ ౭౭ ॥ యో వాక్యార్థమతత్ప్రతిభాసాన్మతిమాంద్యతో జిహాసేత్తు । తస్యైవాస్మిన్నర్థే యత్నైవమనసో భవేత్ స్థిరీకారః ॥ ౭౮ ॥ ఆవృత్త్యాదావాచార్యయుక్త్యా తమిమం ప్రవర్తయేత్తస్మాత్ । ఆవృత్తిర్యుక్తైవ హి పరవిషయే ప్రత్యయే పి తదుపాయే ॥ ౭౯ ॥ ——— సూ ॥ ౩ ॥ ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతి చ ॥ ——— యశ్శాస్త్రోక్తః శేషణఇహ పరమాత్మా నిరూపితస్స హి కిం । అహమిత్యేవ గ్రాహ్యః కిం వా గ్రాహ్యో మదన్య ఏవేతి ॥ ౮౦ ॥ సంప్రతి విచార్యతే నన్వత్ర కథం సంశయో యమవతరతి । అయమాత్మా బ్రహ్మేతి శ్రుతివాక్యైరైక్యమేతయోరితి హి ॥ ౮౧ ॥ నిర్ణీతమేవ పూర్వం శ

ద్దాదేవేతిసూత్రఇతిచేన్న । ముఖ్యోయమాత్మశబ్దోభవతికిలప్రత్యగాత్మపరతాయాం ॥ ౮౨ ॥ జీవేశయోరభేదేతత్పరతా
స్యాన్నచైతయోర్భేదే । ఉపలభ్యతేహిభేదశ్శ్రుత్యాప్రత్యక్షతస్తయోరత్ర ॥ ౮౩ ॥ తస్మాదయమాత్మేతిశ్రుతేహిగౌ
ణార్థతాపరంయుక్తా । అతఇహాశంకాయుక్తాతత్రచయుక్తస్సఏషపక్షస్స్యాత్ ॥ ౮౪ ॥ మత్త్వమసీతిగ్రాహ్యాః పరమా
త్మాచాహమితితత్త్వశ్చాసౌ । అపహతపాప్మాభవతిహివిపరీతగుణోయతశ్శారీరః ॥ ౮౫ ॥ యదిచేశస్సంసారీ నిరీశతా
తత్రభవతిదుర్వారా । శాస్త్రానర్థక్యమపిస్యాత్సంసార్యేవయదిచపరమాత్మా ॥ ౮౬ ॥ తస్యాధికారివిలోపాదనర్థకం
శాస్త్రముభయథైవస్యాత్ । తస్మాదిహభేదస్యప్రత్యక్షాదిప్రమాణసిద్ధత్వాత్ ॥ ౮౭ ॥ ప్రతిమాదిష్వివ విష్ణ్వాదీనాం
తాదాత్మ్యభావనేయంస్యాత్ । సంసారిణఃపరాత్మాకదాచిదపినేహభవతిముఖ్యాత్మా ॥ ౮౮ ॥ ఏవంప్రాప్తేబ్రూతే
ఽప్యాత్మేతిగ్రాహ్యాఇహపరాత్మేతి । యస్మాదిహజాబాలాఃపరమాత్మప్రకరణేతవాత్మానం ॥ ౮౯ ॥ త్వంవాఅహమస్మి
తిహ్యుపగచ్ఛంత్యేనమాత్మభావేన । అన్యేతథైవచాహంబ్రహ్మాస్మీత్యాదినాపఠంత్యత్ర ॥ ౯౦ ॥ ఇత్యాత్మత్వోపగమా
దృశ్యంతేగ్రాహయంతిచాప్యేనం । ఆత్మత్వేనైవపరాత్మానంవేదాంతవాక్యజాలాని ॥ ౯౧ ॥ ఏషతఆత్మాసర్వాంతరఇ
త్యాదీనిచైవమన్యాని । ఏషతఆత్మాంతర్యామ్యమృతఇతతభేదమపిసఆత్మేతి ॥ ౯౨ ॥ తత్త్వమసీత్యాదీనిచవాక్యానిగ్రా
హయంతిచాత్మతయా । ప్రతిమాన్యాయేనేదంప్రతీకదర్శనమితీహయచ్చోక్తం ॥ ౯౩ ॥ తచ్చనవాక్యస్యాస్యచవైరూప్యా
ద్గౌణతా ప్రసంగాచ్చ । యత్ర ప్రతీకదృష్టి స్సకృదేవహితత్రవచన మేతత్స్యాత్ ॥ ౯౪ ॥ తచ్చమనోబ్రహ్మేత్యాదిత్యోబ్ర
హ్మేత్యాదిదృశ్యతేవాక్యం । త్వంవాఅహమస్మీతిత్వమస్యహమితీహదృశ్యతేచైతత్ ॥ ౯౫ ॥ తస్మాదిహ ప్రతీకశ్రుతి
వైరూప్యాదభేదఏవస్యాత్ । కించేహభేదదృష్ట్యపవాదపరాశ్శ్రుతయఏవదృశ్యంతే ॥ ౯౬ ॥ అథయోన్యామిత్యేషా
హ్యన్యోసావన్యఇతితథైవేయం । మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతీత్యాద్యాభేదమపవదంత్యేతాః ॥ ౯౭ ॥ నాన్యోన్యాత్మత్వం
స్యాద్విరుద్ధగుణయోరితీహయచ్చోక్తం । నాసౌదోషోమిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తావిరుద్ధగుణతేయం ॥ ౯౮ ॥ యచ్చోక్తమీశ్వ
రాభావస్స్యాదితి దూషణంనచైతత్స్యాత్ । శాస్త్రప్రామాణ్యాదప్యనభ్యుపగమాచ్చనేహతద్భవతి ॥ ౯౯ ॥ ప్రతిపా
ద్యతేనసంసార్యాత్మత్వంకిలపరాత్మనఃకింతు । సంసారిణోఽపిహిసంసారిత్వాపోహేనచేశ్వరాత్మత్వం ॥ ౧౦౦ ॥ ఏతావ
దేవనాన్యత్స్యాదత్రప్రతిపిపాదయిషితంహి । ఏవంసత్యద్వైతేశ్వరస్యచాపహతపాప్మతాదిగుణః ॥ ౧౦౧ ॥ సిద్ధ్యేచ్ఛా
రీరస్యతువిపరీతగుణత్వమత్రమిథ్యేతి । ఉభయంవ్యవస్థితంస్యాద్యదపిహ్యధికార్యభావఇత్యుక్తం ॥ ౧౦౨ ॥ ప్రత్యక్షాదివి
రోధశ్చేతిచతదపీహపరిహృతంభవతి । ప్రాగాత్మతత్త్వబోధాత్సంసారిత్వంభవేదిహైతస్య ॥ ౧౦౩ ॥ ప్రత్యక్షాదివ్యవహా
రోఽపిచసంసారవిషయఏవస్యాత్ । దర్శయతిప్రత్యక్షాద్యభావమస్యప్రబోధసమయేహి ॥ ౧౦౪ ॥ యత్రత్వస్యేత్యాద్యా
శ్రుతిరేషాననుయదాప్రబోధేహి । ప్రత్యక్షాభావశ్చేచ్ఛ్రుతేరభావోఽపినకుతఇతిచేన్న ॥ ౧౦౫ ॥ ఇష్టత్వాదత్రపితాపితే
త్యుపక్రమ్యదర్శితశ్రుత్యా । వేదావేదాఇత్యాదినాశ్రుతేరప్యభావఇహయస్మాత్ ॥ ౧౦౬ ॥ కస్యాయమప్రబోధోయఏష
సంసారమూలమితిచేన్న । యస్త్వంపృచ్ఛసితస్యైవేతివదామఃపునర్యదాత్వేవం ॥ ౧౦౭ ॥ అహమీశ్వరఏవోక్తశ్శ్రుత్యా
స్యాత్కథమిహాప్రబోధఇతి । యస్యైవంప్రతిబుద్ధస్త్వమసినకస్యచిదిహాప్రబోధస్స్యాత్ ॥ ౧౦౮ ॥ యదపిహ్యవిద్యయా
ఖల్వాత్మనఏతస్యసద్వితీయత్వాత్ । అద్వైతానుపపత్తిర్దోషఇతీహప్రజల్పితంకైశ్చిత్ ॥ ౧౦౯ ॥ తదపిచ సర్వస్యానిర్వ
చనీయత్వేనపరిహృతంభవతి । తస్మాత్పరమాత్మన్యాత్మేత్యేవమనోదధీతనేతరథా ॥ ౧౧౦ ॥ ప్రత్యక్షాద్యైర్యద్యపివిరో
ధపరిహారఇహకృతోయోసౌ । అవిరోధాధ్యాయేసహియుక్తస్స్యాన్నేహయుజ్యతేథాపి ॥ ౧౧౧ ॥ ఆత్మైక్యపర
శ్రుత్యవిరోధావధృతిర్యతస్సమాధౌహి । స్యాత్కేవలాంతరంగంతస్మాత్తత్సంగతిర్భవేదత్ర ॥ ౧౧౨ ॥ ... ...*

సూ॥ ౪ ॥ నప్రతీకేనహిసః॥

ఇహచమనోబ్రహ్మేత్యాకాశోబ్రహ్మేతిచైవమాదీని । ఆదిత్యోబ్రహ్మేతి
చనామబ్రహ్మేతిచైవమాదీని ॥ ౧౧౩ ॥ అధ్యాత్మంత్వధిదైవంప్రతీకవిషయాణ్యుపాసనానీహ । శ్రూయంతేతత్రాయం
సందేహస్స్యాదుపాసనేష్వేషు ॥ ౧౧౪ ॥ కర్తవ్యఃకిమిహాత్మగ్రహణానవేతీహభవతియుక్తోయం । తేష్వాత్మగ్రహఏ

వబ్రహ్మపరంశ్రుతిషుచాత్మభావేన ॥ ౧౧౫ ॥ యేనప్రసిద్ధమేవహికించమనఃప్రభృతయఃప్రతీకాశ్చ । బ్రహ్మవికారా
స్తేనబ్రహ్మత్వేచాత్మతాపితేషాంస్యాత్ ॥ ౧౧౬ ॥ ఏవంప్రాప్తేబ్రూతేప్రతీకవర్గేనచాత్మమతిరితిహి । వ్యత్యస్యాత్మత్వే
నాకలయేత్సఉపాసకోనచేమాని ॥౧౧౭॥ బ్రహ్మవికారత్వేవబ్రహ్మత్వాదాత్మతేతియచ్చోక్తం।తదిదమయుక్తం యస్మా
త్ప్రతీకవిలయప్రసంగఇహభవతి ॥ ౧౧౮ ॥ యద్బ్రహ్మణాస్వరూపైక్యమిహవికారస్యనఖలుతద్యుక్తం। యదితద్బాధే
నైక్యంప్రతీకబాధాదుపాస్తివిధిబాధః ॥ ౧౧౯ ॥ స్యాదేవంచేత్తస్యచ కుతఃప్రతీకత్వమాత్మమతిరపివా। కర్తృత్వాదేర
నిరాకరణేనోపాసనావిధిర్భవతి ॥౧౨౦॥ తద్బాధేవబ్రహ్మణఆత్మత్వందర్శితంహిపూర్వత్ర।అత్రకిలబాధపూర్వబ్రహ్మై
క్యజ్ఞానమేతదాలంబ్య ॥ ౧౨౧ ॥ఏతేషుచప్రతీకేష్వహంగ్రహోపాస్తికల్పనానుచితా।యస్మాదుపాసకోయం సమఃప్ర
తీకైర్నతత్రచాత్మమతిః ॥ ౧౨౨ ॥నహిరుచకస్వస్తికయోరితరేతరరూపతాకదాపిస్యాత్।తస్మాదిహప్రతీకేష్వాత్మమతిం
నసకదాచిదపికుర్యాత్ ॥౧౨౩॥ సూ ॥౫॥ బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్ ॥ తేష్వేవోదాహరణేష్వయముప
నిషత్సంశయోభవత్యేవం ।బ్రహ్మణ్యధ్యసితవ్యాఃకిమిహాదిత్యాదిదృష్టయఃకింవా ॥ ౧౨౪ ॥ ఆదిత్యాదిష్వేవాధ్యసితవ్యా బ్ర
హ్మదృష్టిరియమితిహి । ఆదిత్యోబ్రహ్మమనోబ్రహ్మేత్యాదౌహిదృశ్యతేచైతత్ ॥ ౧౨౫ ॥సామానాధికరణ్యంహ్యాదిత్య
బ్రహ్మశబ్దయోస్తత్ర। తదిదంసామానాధికరణ్యంనైవాంజసంభవేదనయోః ॥ ౧౨౬ ॥ బ్రహ్మాదిత్యాదిపదానామర్థాం
తరపరత్వమిహయస్మాత్।గౌరశ్వఇతినసామానాధికరణ్యంకదాచిదపిభవతి ॥ ౧౨౭ ॥ బ్రహ్మాదిత్యాదిషు ననుదృష్టోహి
ప్రకృతివికృతిభావోయం । తేనచసామానాధికరణ్యంస్యాన్మృచ్ఛరావవత్తేషాం ॥ ౧౨౮ ॥ఇతిచేద్వికారవిలయేప్రకృతి
సమానాధికరణతాయుక్తా।స్యాదిహతతఃప్రతీకాభావఃపరమాత్మవాక్యమేతత్స్యాత్ ॥ ౧౨౯ ॥ఏవంచేదత్రపునర్బాధ్యే
తోపాసనాధికారోయం। వ్యర్థమిహపరిమితవికారోపాదానంయదేదృశంతస్మాత్ ॥ ౧౩౦ ॥వటురయమిహ వైశ్వాన
రఇత్యాదిషుకిలయథైవచాన్యత్ర।సంభావితేన్యదృష్ట్యధ్యాసేక్వాధ్యస్యతేహికిందృష్టిః ॥ ౧౩౧ ॥ ఇతిసందేహేతత్రానియ
మోన్యాయ్యఃప్రతీయతేయస్మాత్ । శాస్త్రంహికించిదపివానియామకంనోపలభ్యతేచాత్ర ॥ ౧౩౨ ॥అథవాబ్రహ్మణ్యా
దిత్యాదీనాందృష్టయోభవేయురిహ । బ్రహ్మోపాసితమేవంసత్యాదిత్యాదిదృష్టిభిర్భవతి ॥౧౩౩ ॥ ఫలవద్బ్రహ్మో
పాసనమితికిలదృష్టాహిశాస్త్రమర్యాదా । తస్మాదాదిత్యాదిషునయుజ్యతేబ్రహ్మదృష్టిరిత్యేవం ॥ ౧౩౪ ॥ ప్రాప్తేహ్యా
దిత్యాదిషుయుక్తేహబ్రహ్మదృష్టిరితివక్తి ।ఉత్కర్షేణాదిత్యాదయోహిదృష్టాభవంతియద్యేవం ॥ ౧౩౫ ॥ ఉత్కృష్ట
దృష్టిరధ్యసితవ్యాహినికృష్టవస్తునీత్యేవం । లోకన్యాయోదృష్టఃక్షత్తరిదృష్టాహిరాజదృష్టిరియం ॥ ౧౩౬ ॥ అనుగంతవ్య
స్సోయంవిపర్యయేప్రత్యవాయఏవస్యాత్ । నైవహినికృష్టదృష్ట్యధ్యాసేననికృష్టతాంగతస్యాస్య ॥ ౧౩౭ ॥ శ్రేయస్సా
ధనతాస్యాదుత్కృష్టస్యాప్యుపాస్యమానస్య ।శాస్త్రప్రామాణ్యాన్ననుసహ్యాత్రప్రత్యవాయశంకాస్యాత్ ॥ ౧౩౮ ॥
న్యాయేనలౌకికేనచనదృష్టిరేషానియంతుమిహయుక్తా । యస్మాదేషాదృష్టిశ్శాస్త్రీయాతోనదోషఇతిచేన్న ॥ ౧౩౯ ॥ ని
ర్ణీతేశాస్త్రార్థేయదుక్తమేతత్తదేవమేవస్యాత్ । సందిగ్ధేకిలతస్మిన్తన్నిర్ణేతుంహిలౌకికోన్యాయః॥౧౪౦॥ఆశ్రయణీ
యోభవతిహినవిరోధస్స్యాత్కుత్రచిదప్యత్ర।ఉత్కృష్టవిషయదృష్ట్యధ్యాసేతేనావధార్యమాణేహి॥౧౪౧॥ననికృష్టదృ
ష్టిమధ్యస్యాత్రపునఃప్రత్యవాయముపగచ్ఛేత్ ।ఇతియుజ్యతేహికించాదిత్యమనోవిద్యుదాదిశబ్దానాం ॥ ౧౪౨ ॥ప్రాథమ్యా
చ్చస్యాదిహముఖ్యార్థత్వంయతోభవేదేవం ।తైస్స్వార్థవృత్తిభిరవరుద్ధాయాంప్రథమతోధియామస్యాం ॥ ౧౪౩ ॥ ప
శ్చాదవతరతోహిబ్రహ్మపదస్యచనముఖ్యయావృత్త్యా ।సామానాధికరణ్యంస్యాదితితద్దృష్టిరేవవిహితాత్ర ॥౧౪౪ ॥కించ
బ్రహ్మపదస్యేతిపరత్వేనైషఏవయుక్తోర్థః । బ్రహ్మేత్యుపాస్తఇతిచబ్రహ్మేత్యాదేశఏవమావాహి ॥ ౧౪౫ ॥ ఉచ్చా
రయంతిసర్వత్రేతిపరంబ్రహ్మశబ్దమిహశుద్ధాన్। ఆదిత్యాదీన్శబ్దాన్తతోయథాశుక్తికాంహిరజతమితి॥ ౧౪౬ ॥ప్రత్యే
తీత్యావాకిలశుక్తిపరోభవతిశుక్తికాశబ్దః । రజతప్రతీతిలక్షకఏవాసౌతత్రరజతశబ్దస్స్యాత్ ॥ ౧౪౭ ॥అతోపిఖాన్వి
తియాద్బ్రహ్మేతితుగమ్యతేహివాక్యార్థః ।కించేహవాక్యశేషోప్యాదిత్యాదీనుపాస్యమానాన్హి ॥ ౧౪౮ ॥ఏవంవిద్వా

నాదిత్యంబ్రహ్మేత్యాదినా ప్రదర్శయతి । బ్రహ్మోపాసనమిహఖల్వాదరణీయం ఫలార్థమితియదపి ॥ ౧౪౯ ॥ త దయుక్తమేవయస్మాదాదిత్యాదేరుపాస్యతావగమః । బ్రహ్మైవదాస్యతేఫలమతాప్రత్యాద్యుపాసనేషుయథా ॥౧౫౦॥ యస్మాత్పరమాత్మాసౌసర్వాధ్యక్షో భవేత్సఫలదాతా । ఫలమతఉపపత్తేరిత్యస్మిన్ సూత్రప్రపంచితంచైతత్ ।౧౫౧ ॥ తస్యోపాస్యత్వంతద్దృష్ట్యధ్యారోపణం ప్రతీకేషు । ప్రతిమాదిష్వివవిష్ణ్వాదీనాం తదిహోపపన్నమేవాస్య ॥ ౧౫౨ ।

సూ॥౬॥ఆదిత్యాదిమతయశ్చాంగఉపపత్తేః॥ ఇహచయఏవాసౌతపతీత్యుచలోకేషుపంచవిధమితిచ। ఏవం సప్తవిధంసామోపాసీతేతివాక్యదృష్టేషు॥౧౫౩॥ఇయమేవర్గగ్నిస్సామేత్యాదిశ్రుతినిదర్శితేష్వపిచ।అంగాశ్రితేషుత త్తదుపాసననివహేషు సంశయోఽయంస్యాత్ ॥ ౧౫౪ ॥ ఆదిత్యాదావుద్గీథానాం దృష్టయోభవేయురిహ । కింవోద్గీథాది ష్వాదిత్యాదీనాంహిదృష్టయస్స్యురితి ॥ ౧౫౫ ॥ ఇహనియమకారణస్యానుపలంభాదనియమోభవేదిత్యుక్తిః । నహ్యత్రబ్ర హ్మణఇవకస్యచిదుత్కృష్టతేయముపలబ్ధా ॥ ౧౫౬ ॥అపహతపాప్మత్వాదికగుణయోగాదఖిలకారణత్వాచ్చ । ఆదిత్యా దిభ్యోహిబ్రహ్మోత్కృష్టంభవేన్నచేహాపి ॥ ౧౫౭ ॥ ఆదిత్యోద్గీథాదీనాంతువికారత్వధర్మసామాన్యాత్ । నైవే హకశ్చిదస్త్యుత్కర్షవిశేషావధారణేహేతుః ॥ ౧౫౮ ॥అథవానియమేనైవోద్గీథాదీనాంహిదృష్టయస్స్యురిహ।ఆదిత్యా దావుద్గీథాద్యాహియతశ్చకర్మరూపాస్స్యుః ॥౧౫౯॥ ఫలదాయినీహిశక్తిఃకర్మణఏవేతిశాస్త్రముపదిశతి । ఉద్గీథా ద్యాత్మతయాప్యాదిత్యాద్యాఉపాస్యమానాహి ॥ ౧౬౦ ॥ ఉద్గీథాద్యాత్మకతాంనీతాః ఫలహేతవోభవిష్యంతి । ఇయ మేవర్గగ్నిస్సామేత్యాదౌదృశ్యతేతథైవైతత్ ॥ ౧౬౧ ॥ఏతస్యామృచ్యధ్యూఢంసామేత్యాది యచ్చవాక్యమిహ । ఋ క్ఛబ్దేనహితత్రచపృథివీంనిర్దిశతిసామశబ్దేన ॥ ౧౬౨ ॥అగ్నించసహిపృథివ్యగ్న్యోరేవక్సామదృష్టిపక్షేస్యాత్ । ఋ క్సామ్నోఃపునరనయోర్నఖలుపృథివ్యగ్నిదృష్టిపక్షేపి ॥ ౧౬౩ ॥ స్తుతిరిహరాజదృష్టినిమిత్తాదుపచర్యతేకదాచిదసౌ । తత్రకిలరాజశబ్దోనతథైవతుత్రృశబ్దఇహరాజ్ఞి ॥౧౬౪॥ ఋక్సామయోర్యదిస్యాదత్రపృథివ్యగ్నిదృష్టిరేవతదా । నైవపృథివ్యగ్న్యోరయమృక్సామపదప్రయోగఇహయుక్తః ॥ ౧౬౫ ॥ లోకేషుపంచవిధమితిదృష్టాలోకేషుసప్తమీ హితయా । హింకారప్రతిహారప్రస్తావోద్గీథనిధనభేదేన ॥ ౧౬౬ ॥ పంచవిధస్యచసామ్నోలోకేషూపాస్యతా ప్రతీతి స్స్యాత్ । ఏతద్గాయత్రంప్రాణేషుప్రోతమితి చైవమేవస్యాత్ ॥ ౧౬౭ ॥ప్రథమంనిర్దిష్టేష్వాదిత్యాదిషు చరమభాగని ర్దిష్టం । బ్రహ్మాధ్యసితవ్యమితిప్రపంచితంతత్ప్రధానవాక్యేహి ॥ ౧౬౮ ॥ఏవమిహాపిపృథివ్యాదయఏతేప్రథమతో వినిర్ది ష్టాః।హింకారాద్యాశ్చరమంపృథివీహింకారఏవమాద్యాసు ॥౧౬౯ ॥ శ్రుతిషుతతోనంగేష్వాదిత్యాదిష్వంగమతిరితి ప్రాప్తే । బ్రూతేహ్యంగేష్వేతేష్వప్రాదిత్యాదిమతయఏవేతి ॥౧౭౦ ॥ఏవంచేదుపపన్నంఫలహేతుత్వంయదత్రవిద్యా యాః ।ఉద్గీథాదిషుసంస్క్రియమాణేష్వేతేషుమతిభిరేతాభిః ॥ ౧౭౧ ॥ శ్రుతిరిహకర్మసమృద్ధిం దర్శయతి యదేవవి ద్యయేత్యాద్యా । ననుసన్నికృష్టకర్మాంగద్వారాపేక్షమేవయత్రఫలం ॥ ౧౭౨ ॥ భవతిహ్యుపాసనానాంతత్రఫలప్రా ప్తయేతదంగానాం । స్యాదేవోపాస్యత్వంపునరిహకర్మాంగమేతదనపేక్ష్య ॥ ౧౭౩ ॥ యానిచలోకాదిఫలాన్యుపాస నానిశ్రుతానివేదేషు । సోయముపాస్యవివేకస్తత్రకథంస్యాదితీహనాశంక్యం ॥ ౧౭౪ ॥ యస్మాత్కర్మాధికృతస్యైవై తదుపాసనాధికారస్స్యాత్ । యద్వత్స్వతంత్రపశుఫలగోదోహనరూపకర్మజంహిఫలం॥౧౭౫ ॥అంగద్వారాపేక్షం భవతితథైవహ్యుపాసనేష్వేషు లోకాదిఫలేష్వపికిలకర్మాంగద్వారతఃఫలంభవతి ॥౧౭౬॥ తస్మాదంగానామేవహి స ర్వత్రాప్యుపాస్యమానత్వం । ఉత్కర్షానవధృత్యాస్యాదత్రానియమఇతితుయత్తన్న ॥ ౧౭౭ ॥యేనాదిత్యాదీనాం ఫలాత్మకత్వాదిహోత్కర్షః । కర్మాత్మకేభ్యఉద్గీథాదిభ్యః కిలసచాయముపపన్నః ॥ ౧౭౮ ॥ శ్రుతిషు యతఃక ర్మఫలంహ్యాదిత్యప్రాప్తిలక్షణందృష్టం। అపిచోద్గీథముపాసీతేతిప్రక్రమ్యతమిమముద్గీథం ॥౧౭౯ ॥ తస్మిన్నేవాదిత్యాదీ నాంద్దృష్టీరిహోపవర్ణయతి । యచ్చాప్యాదిత్యాదయఏవోద్గీథాదిదృష్టిభిశ్చేహ ॥ ౧౮౦ ॥ స్యుర్యద్యుపాస్యమా నాస్తేహితదాకర్మభావమాలంబ్య । దాస్యంతిఫలమిహేత్యేతదయుక్తముపాసనస్యకర్మత్వాత్ ॥ ౧౮౧ ॥ [illegible]

ఫలస్యసిద్ధం ఫలవత్త్వం సప్రయత్నసాధ్యం తత్ । కించోద్గీథాదీనామాదిత్యాద్యాత్మనాహి దృష్టానాం ॥ ౧౮౨ ॥ సిద్ధేక ర్మాత్మత్వే తదపూర్వవదేవ నేహావక్తవ్యం । ఏతస్యామృచ్యధ్యూఢం సామేత్యత్ర భవతి లాక్షణికః ॥ ౧౮౩ ॥ యశ్చ పృథివ్య గ్న్యోః స్వయమృక్సామపదప్రయోగ ఇహదృష్టః । క్వచిదపి చ సన్నికృష్టే నతు సంబంధో హి లక్షణాబీజం ॥ ౧౮౪ ॥ క్వచిదపి నవిప్రకృష్టే నాపి స్యాదేష లక్షణాబీజం । గంగాపదస్య తీరే భవతి హి సా సన్నికృష్టయోగేన ॥ ౧౮౫ ॥ అగ్నిర్వటురిత్యా దావగ్నిగతో యశ్శుచిత్వరూపగుణః । తద్వత్తారూపపరంపరార్థయోగేన భవతి సాతత్ర ॥ ౧౮౬ ॥ ఏతస్యామృచ్యధ్యూ ఢం సామేత్యత్ర తద్వదేవైషా । తత్ర ఋక్సామపదాభ్యాం స్వార్థద్రష్టృతాదియోగేన ॥ ౧౮౭ ॥ స్యాల్లక్షణా పృథివ్య గ్న్యోరేవ ఋక్సామశబ్దయోరనయోః । తస్మాదృచ్యధ్యూఢం సామేతి చ ముఖ్యయోః పృథగ్గ్రహణాత్ ॥ ౧౮౮ ॥ ఏతస్యా మృచ్యధ్యూఢం సామేతి హి పునస్తయోర్గ్రహణే । స్యాత్పౌనరుక్త్యమత ఇహ తద్దృష్ట్యాలంబనత్వయోగేన ॥ ౧౮౯ ॥ స న్నిహితయోః పృథివ్యగ్న్యోరేవహి తత్పదప్రయోగస్స్యాత్ । ధ్యేయార్థలక్షణాపి ప్రతీకవాచకపదస్య దృష్టైవ ॥ ౧౯౦ ॥ రాజ్ఞి క్షత్రపదం చ ప్రయుజ్యతే కారణాత్కుతశ్చిదపి । ఇయమేవర్గగ్నిరితి హ్యృచోవధారయతి తదిహ పృథివీత్వం ॥ ౧౯౧ ॥ అత్ర పృథివ్యామృక్త్వే వధార్యమాణే త్వియం హ్యృగేవేతి । స్యాదక్షరవిన్యాసః కించ య ఏవమితి వాక్యశేషేపి ॥ ౧౯౨ ॥ ఉపసంహృతమంగాశ్రితమిహ న పృథివ్యాశ్రయం హి విజ్ఞానం । లోకేషు పంచవిధమితి యద్యపి లోకేషు సప్తమీ దృష్టా ॥ ౧౯౩ ॥ సామన్యేవ హి లోకా అధ్యస్యేరంస్తథాపి తద్వాక్యే । సామోపాసీతేతి ద్వితీయయా చావగమ్యతే సామ్నః ౧౯౪ ॥ ధ్యేయోపాస్యత్వమిదం యది లోకానాముపాస్యతా తత్ర । సామాత్మనా హి లోకాన్స ఉపాసీతేతి యోజనా కా ర్యా ॥ ౧౯౫ ॥ తత్ర శ్రుతద్వితీయా సప్తమ్యర్థేంగ కల్పనా కార్యా । తదపేక్షయా హి కేవలసప్తమ్యా ఏవ భంగ ఇహ యుక్తః ॥ ౧౯౬ ॥ లోకాత్మనా హి సామోపాసీతేతీహ యోజనా కార్యా । ఇహ చ తృతీయైవైకా పరికల్ప్యా భవతి స ప్తమీస్థానే ॥ ౧౯౭ ॥ పూర్వత్రోభయభంగస్తథోభయం కల్పనీయమేవ పునః । ఏతద్గాయత్రం ప్రాణేషు ప్రోతమితి చైవ మేవేహ ॥ ౧౯౮ ॥ వ్యాఖ్యేయం యత్ర పునస్తుల్యా హ్యుభయత్ర చ ద్వితీయైవ । అథ ఖల్వము మాదిత్యం సప్తవిధమితి శ్రుతి ప్రదేశేషు ॥ ౧౯౯ ॥ తత్రాపి ఖలు సమస్తస్య చ సామ్న ఉపాసనం తు సాధ్వితి హి । సామ్నః పంచవిధస్య చ సప్తవిధస్యా ప్యుపాస్యతావగమాత్ ॥ ౨౦౦ ॥ సామ్న్యేవాదిత్యాదేరధ్యాసస్స్యాన్న వైపరీత్యేన । పృథివీ హింకార ఇతి ప్రథితం యచ్చోపలభ్యతే వాక్యం ॥ ౨౦౧ ॥ హింకారోద్దేశేన చ యది పృథివీత్వం విధీయతే తత్ర । ఉద్దేశ్యవాచకస్య ప్రాథమ్యాపత్తి రితి న శంక్యమిహ ॥ ౨౦౨ ॥ పంచవిధస్య చ సామ్నో హింకారాదేరుపాస్యతాకథనాత్ । ఉద్దేశ్యత్వే సిద్ధే యోజనయా పూ ర్వభావితేహ స్యాత్ ॥ ౨౦౩ ॥ తస్మాదుద్గీథాదిష్వేవాదిత్యాదిమతయ ఇతి సిద్ధం ॥

సూ ॥ ౭ ॥ ఆసీనస్సంభవాత్ ॥

కర్మాంగసంశ్రితానాముపాసనానాం హి కర్మతంత్రత్వాత్ ॥ ౨౦౪ ॥ నైవాసనాదిచింతా న తత్త్వబోధేపి వస్తుతంత్ర త్వాత్ । కింత్వేషా చింతా ఖల్వితరేషూపాసనేషు భవతి పరం ॥ ౨౦౫ ॥ తిష్ఠన్నాసీనో వా ఽథవా శయానోపి వా ప్రవర్తేత ఉత నియమేనాసీనో వాయం తేష్వితి పరం భవేదేషా ॥ ౨౦౬ ॥ తత్రోపాసనమఖిలం భవతి యతో మానసం తతశ్చేహ । దేహ స్థితేరనియమే ప్రాప్తే తస్యోత్తరం బ్రవీతీదం ॥ ౨౦౭ ॥ ఆసీన ఏవ సతతముపాసీత యతశ్చ భవతి తత్తస్య । యేన సమానప్రత్య యసంతతిరూపం హ్యుపాసనం తదిదం ॥ ౨౦౮ ॥ ఏతత్కథంచిదపి వా న గచ్ఛతో ధావతోపి వా భవతి । గత్యాదయో హి మ నసో భవంతి విక్షేపకారిణో యస్మాత్ ॥ ౨౦౯ ॥ ఏవం హి తిష్ఠతోపి చ మనో భవేద్దేహధారణవ్యగ్రం । తేన న సూక్ష్మనిరీక్షణ సమర్థమేతత్తథా శయానస్య ॥ ౨౧౦ ॥ నిద్రా సమాగమేనాభిభూయతే కిల మనో యతస్తస్మాత్ । ఆసీనస్య పరం స్యాదేవం జాతీయదోషపరిహారః ॥ ౨౧౧ ॥ తేనోపాసనమేతత్స్యాదాసీనస్య న హి తదన్యస్య ॥

సూ ॥ ౮ ॥ ధ్యానాచ్చ ॥

ధ్యాయత్యర్థో హి సమప్రత్యయసంతానరూప ఏవేహ ॥ ౨౧౨ ॥ నిశ్చేష్టేష్వేకార్థాసక్తమనోవృత్తిషూపపన్నో యం । ఏవమచంచలదృష్టిషు దృష్టోన్యేషూపచర్యమాణోయం ॥ ౨౧౩ ॥ ధ్యాయతి బకస్తథైవ ప్రోషితబంధురితి చైవమాదౌ హి

సూ ॥ ౯ ॥ అచలత్వం చాపేక్ష్య ॥

అపి చ ధ్యాయతి వాదో యోసౌ హి ధ్యాయతీవ పృథివీతి ॥ ౨౧౪ ॥ సఖ

బు పృథివ్యాదిష్వచలత్వ మపేక్ష్యైవ కేవలం భవతి । ఆసీనకర్తృకమిదముపాసనమిత్యస్యలింగమేతత్స్యాత్ ॥ ౨౧౫ ॥
సూ॥౧౦॥స్మరంతిచ॥ అపిచస్మరంతిశిష్టా ఆసనమత్రహ్యుపాసనాంగతయా ।భగవద్గీతాద్యాసుస్మృతిషుశుచౌదేశఇతిసమారభ్య ॥ ౨౧౬ ॥ అతఏవపద్మకాద్యాసనభేదా యోగశాస్త్రనిర్దిష్టాః ॥ సూ॥౧౧॥యత్రైకాగ్రతాతత్రావిశేషాత్ ॥ యద్వదిహాసననియమస్తథైవదిగ్దేశకాలభేదేషు ॥ ౨౧౭ ॥ అస్తిహికశ్చిన్నియమఃకింవా నాస్తీతిభవతిసందేహః। ప్రాయేణవైదికేష్వారంభేషుదిగాదినియమదర్శనతః ॥౨౧౮ ॥అత్రాపిస్యాన్నియమఃకశ్చిదితిభ్రమమిమంనిరాకురుతే । యస్యాందిశిదేశేవా కాలేవైకాగ్రతాభవేన్మనసః ॥ ౨౧౯ ॥సౌకర్యేణసచాయంతత్రోపాసితనియతభావేన । ప్రాచ్యాందిశిపూర్వాహ్ణేహిప్రాచీనప్రవణఏవమాదీనాం ॥ ౨౨౦ ॥ అశ్రవణాదత్రపునర్వచనసస్త్వైకాగ్రతావిశేషాచ్చ । నన్వామనంతికేచిద్విశేషమపికిలసమేశుచావితిహి ॥౨౨౧ ॥ తత్రచశుచిప్రదేశేసమేతథాశర్కరాగ్నిసికతాద్యైః । శబ్దజలాధారైరపివివర్జితేకించచిత్తరమణీయే ॥ ౨౨౨ ॥ చక్షుఃపీడారహితే గుహానివాతాశ్రయే ప్రయుంజీత । ఇత్యుపదిష్టం తేనచవిరుద్ధమేతదితిచేన్నదోషోయం ॥౨౨౩ ॥దిగ్దేశాదివిశేషాఃశ్రుత్యాయద్యపినిరూపితాస్తద్వత్తేషుననియమఇతిశ్రుతిరేవబ్రూతేమనోనుకూలఇతి ॥ ౨౨౪॥దర్శయితుమిహసుహృద్భావేనాచార్యేణకృతమిదంసూత్రం ॥
సూ॥౧౨॥ఆప్రాయణాత్తత్రాపిహిదృష్టం ॥ ఆవృత్తిస్సర్వోపాస్తిషు కర్తవ్యేతివర్ణితంపూర్వం ॥ ౨౨౫ ॥ తత్రచయానిహిసమ్యగ్దర్శనఫలకాన్యుపాసనానిస్యుః। తానిచఫలపర్యవసానాన్యవఘాతాదివద్యతస్తేషాం॥౨౨౬ ఆవృత్తికాలనియమో జ్ఞాతోనహితత్త్వదర్శనైకార్యే ।నిష్పన్నేసతియత్నాంతరమిహకించిదపిశాసితుంశక్యం ॥౨౨౭॥ అనియోజ్యబ్రహ్మాత్మప్రతిపత్తౌశాస్త్రవిషయతాబాధాత్ । కింత్వభ్యుదయార్థానిహియానీహోపాసనాని తేష్వేషా ॥ ౨౨౮ ॥ భవతిహిచింతాకంచిత్కాలమిమంప్రత్యయం కిమావర్త్య । విసృజేత్కింవాయావజ్జీవ మిహావర్తయేత్తమేతమితి ॥ ౨౨౯ ॥ తత్రచయుక్తంకంచిత్కాలమిమంప్రత్యయంసమభ్యస్య । విసృజేదితియస్మాదావృత్తివిశిష్టస్య భవతి కృతఏవ ॥ ౨౩౦॥ఏవంప్రాప్తేహ్యాప్రాయణాత్తమావర్తయేదితిబ్రూతే । యదిచాప్రాయణమేతం ప్రత్యయ మావర్తయేత్తదాతస్య ॥ ౨౩౧ ॥ అంత్యప్రత్యయవశతోనిష్పన్నంస్యాదదృష్టరూపఫలం । జన్మాంతరఫలజనకాన్యపి కర్మాణీహయాని తాన్యపిచ ॥ ౨౩౨ ॥ ప్రాయణకాలేప్రాప్తవ్యఫలస్ఫూర్తింసమాక్షిపంతికిల । శ్రుతిరపిచేహసవిజ్ఞానోభవతీతిప్రదర్శయత్యేవం ॥ ౨౩౩ ॥ యదిహఫలస్ఫురణంభావనామయంస్యాత్తదేవవిజ్ఞానం । విజ్ఞానస్ఫురితంతత్ఫలంసవిజ్ఞానఏవయాత్యేషః ॥ ౨౩౪ ॥తత్సహితస్యఫలస్ఫూర్త్యనంతరంలీయతేమనఃప్రాణే । ప్రాణశ్చోదానాత్మకజీవయుతస్సన్ సహైవమనసాతం ॥ ౨౩౫ ॥ సంకల్పితంహిలోకంనయతీతినిరూపితంకిలశ్రుత్యా । కించేహతృణజలూకానిదర్శనాన్యపిచదర్శయంత్యేవం ॥౨౩౬ ॥యదిదంహిభావనామయమేవహివిజ్ఞానమభిహితంశ్రుత్యా ।తుల్యప్రత్యయసంతత్యాత్మకమావృత్తిరూపమేతత్స్యాత్ ॥ ౨౩౭ ॥ప్రతిపత్తవ్యఫలస్ఫురణాత్మానఃప్రత్యయాహియేచేహ।ఆప్రాయణాత్తఏతేపరమావర్త్యాస్స్యురితితుసిద్ధంస్యాత్ ॥ ౨౩౮ ॥ కించ సయావత్క్రతురస్మాదిత్యాద్యాశ్రుతిశ్చయాచేహ । సాహిప్రాయణకాలేదర్శయతిప్రత్యయానువృత్తిమిమాం ॥౨౩౯ ॥యంయంవాపీత్యాద్యాస్స్మృతిరప్యుక్తార్థమేవదర్శయతి । యాచేహసోంతవేలాయామితిదేహావసానసమయేపి ॥ ౨౪౦ ॥ అక్షితమస్యచ్యుతమసి తథైవహిప్రాణసంశితమసీతి । మంత్రత్రయసంస్మరణంచాదిశ్యోపాసకస్యసమ్యగిహ ॥ ౨౪౧ ॥ కర్తవ్యశేషమేవంశ్రావయతిశ్రుతిరియంతదాప్యస్య ॥ ... ✻
సూ॥ ౧౩ ॥తదధిగమఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌతద్వ్యపదేశాత్॥ అత్ర హ్యుపాసకానాం యథాంతసమయేపిచాస్తికర్తవ్యం ॥ ౨౪౨ ॥ నతథాత్మవిదామేషామితిజీవన్ముక్తిమత్రదర్శయతి ।ఏవం తృతీయశేషంవిచార్యసమ్యక్సమాపితేతస్మిన్ ॥ ౨౪౩ ॥ సంప్రతిపరాత్మవిద్యాఫలంప్రతికిలోపజాయతేచింతా । బ్రహ్మాధిగమేసతి తద్విపరీతఫలంహియచ్చదురితమిహ ॥ ౨౪౪ ॥ తత్క్షీయతేనవేతిహిసందేహేతత్రయుక్తమేతత్స్యాత్ । యస్మాత్కర్మఫలార్థంఫలంహ్యదత్త్వానచకర్మస్యస్యాత్ ॥ ౨౪౫ ॥ ఫలదాయినీహిశక్తిఃశ్రుత్యైవాస్యావగమ్యతేసాహి । ఉపభోగ

మంతరేణచయద్యపవృజ్యేతకర్మణశ్శక్తిః ॥ ౨౪౬ ॥ శ్రుతిరిహకదర్థితాస్యాత్ స్మృతిరపినాభుక్తమేవమాద్యాహి । నస్వే వంచేత్ప్రాయశ్చిత్తాదీనామనర్థకత్వంస్యాత్ ॥ ౨౪౭ ॥ ఇతిచేత్ప్రాయశ్చిత్తాదీనాంనైమిత్తికత్వమేవస్యాత్ । గృహ దాహేష్ట్యాదివదిహయథాహితాగ్నేర్గృహేగ్నినాదగ్ధ ॥ ౨౪౮ ॥ దాహాత్మకేనిమిత్తేసత్యగ్నయఇతికిలేష్టిరుపదిష్టా । దోషాత్మకేనిమిత్తేప్రాయశ్చిత్తంభవేదిహాపితథా ॥ ౨౪౯ ॥ కించేహదోషసంయోగేనవిధానాత్కథంచిదేతేషాం । ప్రా యశ్చిత్తాదీనాందోషక్షపణార్థతాభవేన్నేహ ॥ ౨౫౦ ॥ సహిపరవిద్యాయామిహదోషక్షపణార్థతావిధిఃకశ్చిత్ । న నుయదివిదుషఃకర్మక్షయోయమిహనాభ్యుపేయతేతర్హి ॥ ౨౫౧ ॥ కర్మఫలస్యావశ్యంభోక్తవ్యత్వాద్భవే దనిర్మోక్షః । ఇతిచేన్నాసౌదోషోమోక్షస్యాశ్రద్దేశకాలసాపేక్షః ॥ ౨౫౨ ॥ నక్షీయ్యతేస్యదురితంఫలందద్యాత్త్వేవకర్మవిదుషోపి । ఏవంప్రాప్తేబ్రూతేతదధిగమేభవతిదురితవిలయఇతి ॥ ౨౫౩ ॥ బ్రహ్మాధిగమేసత్యఘయోరుత్తరపూర్వయో రిమౌ భవ తః । అశ్లేషశ్చవినాశస్తత్రస్యాదుత్తరస్యచాశ్లేషః ॥ ౨౫౪ ॥ పూర్వస్యాస్యవినాశస్తద్వ్యపదేశాద్భవేదసావేవం । సం భావ్యమానదురితానభిసంబంధంకిలాస్యవిదుషోహి ॥ ౨౫౫ ॥ వ్యపదిశతిపుష్కరపలాశఆపఇత్యాదికాశ్రుతిశ్చేహ । తత్ర కిలపద్మపత్రేనశ్లిష్యంతేయథాఇమాఆపః ॥ ౨౫౬ ॥ నశ్లిష్యతేతథైవహిపరాత్మవిదికర్మపాపమిత్యుక్తం । వ్యపదిశతినా శమన్యావిదుషః పూర్వార్జితస్యదురితస్య ॥ ౨౫౭ ॥ అగ్నౌప్రోతమిషీకాతూలంయద్వత్ప్రదూయతేసకలం । ఏవంవి దఃప్రదూయంతేపాప్మానఇతితద్యథేత్యాద్యా ॥ ౨౫౮ ॥ వ్యపదిశతిశ్రుతిరన్యాభిద్యతఇతికిలయథోక్తమేవార్థం । యచ్చో క్తమనుపభుక్తఫలస్యాస్యచకర్మణఃక్షయేకథితే ॥ ౨౫౯ ॥ శాస్త్రంకదర్థితంస్యాదిత్యేతన్నేహదూషణంభవతి । నైవేహక ర్మణోస్యచశక్తిఃఫలదాయినీనిరాక్రియతే ॥ ౨౬౦ ॥ కింత్విహసాపరవిద్యాబలేనరుద్ధానకించిదార్జయతి । ఇతితు వదామ శ్శాస్త్రంవ్యాప్రియతేశక్తిసత్త్వమాత్రేణ ॥ ౨౬౧ ॥ నప్రతిబంధాప్రతిబంధయోరపీతీహసకలమనవద్యం । నహి కర్మక్షీ యతఇత్యేతత్స్మరణంభవేదిహోత్సర్గః ॥ ౨౬౨ ॥ యత్రఖలునాపవాదస్తత్రోత్సర్గోనవైపరీత్యేన । ఇష్యతఏవప్రా యశ్చిత్తాదిభిరస్యకర్మణోనాశః ॥ ౨౬౩ ॥ సర్వంపాప్మానంతరతీతిశ్రుతిరపికిలైవముపదిశతి । యత్తు ప్రాయశ్చిత్తాదీని చనైమిత్తికానిహీత్యుక్తం ॥ ౨౬౪ ॥ తదసత్తేషాందోషనివృత్తిఫలత్వేనవిధినియుక్తత్వాత్ । సంభవతిహిముఖ్యఫలేగౌణ ఫలార్థత్వకల్పనానుచితా ॥ ౨౬౫ ॥ యత్పునరుక్తందోషక్షయముద్దిశ్యచ యథావిధానమిహ । ప్రాయశ్చిత్తాదీనాంనత థావిద్యావిధానమిహనేతి ॥ ౨౬౬ ॥ నైతద్విద్యతఏవహివిధానమిహసగుణవిషయవిద్యాసు । తత్రైశ్వర్యప్రాప్తిః పాప్మనివృత్తిఃఫలంహినిర్దిష్టం ॥ ౨౬౭ ॥ ఇహచతయోరవివక్షాకారణవిరహాదవశ్యమేతత్స్యాత్ । పాప్మప్రహాణపూ ర్వకమైశ్వర్యప్రాప్తిరూపఫలమాసాం ॥ ౨౬౮ ॥ యద్యపిపరవిద్యాయాం నదృశ్యతేతద్విధానమేవమపి । స్యాదతాత్క ర్త్రాత్మప్రబోధతోదురితకర్మవిలయోసౌ ॥ ౨౬౯ ॥ అశ్లేషఇతిచకర్మస్వాగామిషుకర్తృతాంనయాతీతి । దర్శయతియద్యపి స్యాదతీతకర్మస్విహాస్యకర్తృత్వం ॥ ౨౭౦ ॥ మిథ్యాజ్ఞానబలేనహితథాపివిదుషోస్యవిద్యయాపరయా । మిథ్యాజ్ఞానాపగ మేకారణనాశాచ్చ[illegible]కర్మాణి ॥ ౨౭౧ ॥ నశ్యంత్యేవహితేషాంవినాశకథనంయదత్రతదుక్తం । బ్రహ్మవిదిహకిల య స్మాద్బ్రహ్మకర్తృభోక్తృచిన్మాత్రం ॥ ౨౭౨ ॥ అవగచ్ఛతితదహమితిస్వాత్మానంకర్తృభోక్తృతారహితం । జానా తిపూర్వమపివాభవిష్యతిచవర్తమానసమయేపి ॥ ౨౭౩ ॥ నోవిపరీతంజానాత్యతోస్యమోక్షోపదేశఉపపన్నః । కథమన్య థావినాశశ్చిరసంచితకర్మణాంభవేదస్య ॥ ౨౭౪ ॥ నాపీహదేశకాలనిమిత్తాపేక్షోభవేదసౌమోక్షః । యదికర్మఫలవ దేవస్యాన్మోక్షస్తర్హ్యనిత్యఏవస్యాత్ ॥ ౨౭౫ ॥ కర్మఫలేహిపరోక్షేయుక్తాదేశాద్యపేక్షతానేహ । అపరోక్షత్వా త్తస్మాద్బ్రహ్మాధిగమేహిభవతిదురితలయః ॥ ౨౭౬ ॥ ... ... *

॥సూ౧౪॥ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషఃపాతేతు॥ పూర్వస్మిన్నధికరణేశాస్త్రవ్యపదేశతోస్యనిర్దిష్టా జ్ఞాననిమిత్తావశ్లేషవినాశౌకేవలస్యదురితస్య ॥ ౨౭౭ ॥ ఇహశాస్త్రీయోధర్మోబ్రహ్మజ్ఞానంచభవతి శాస్త్రీయం । తే నచవిరోధవిరహాన్నతద్వినాశఇతిపురరిహాశంక్య । ౨౭౮ ॥ తామపనేతుంపూర్వాధికరణనయమేవచాతిదిశతీహ । సుకృత

స్యకర్మణోపిజ్ఞాననిమిత్తావిమావృథాభవతః ॥ ౨౭౯ ॥ దురితస్యైవాశ్లేషవినాశౌఫలజనకతాసమానస్స్యాత్ । కించజ్ఞానఫలప్రతిబంధిత్వాత్కర్మణోస్యతౌయుక్తౌ ॥ ౨౮౦ ॥ శ్రుతిరియముభేఉహ్యైవేత్యాద్యాసుకృతస్యదుష్కృతస్యైవ । నాశంస్యపదశతిహికించాశ్తా త్రిత్మప్రబోధరూపస్య ॥ ౨౮౧ ॥ఇహసుకృతదుష్కృతయోరుభయోరపిలయకారణస్య తుల్యత్వాత్ । క్షీయంతేచాస్యేశ్రుతివాక్యస్యాపిశేషతశ్శ్రవణాత్ ॥ ౨౮౨ ॥ యత్రాపిపాప్మశబ్దః కేవలదురితస్యైవేహితత్రాపి । తేనైవపుణ్యమప్యాకలితోగ్రాహ్యముభయమేవస్యాత్ ॥ ౨౮౩ ॥ కించజ్ఞానఫలాపేక్షయాఽపకృష్టం ఫలంభవేదస్యనైనంసేతుమహోరాత్రేతరతఇతిశ్రుతౌయతశ్చాయం॥౨౮౪॥పృష్టోహిపాప్మశబ్దః సర్వేపాప్మాన ఇతి సుకృతేపి । తస్మాద్దురితస్యేవహి సుకృతస్యాపిచవినాశఇహయుక్తః ॥ ౨౮౫ ॥ పాతేత్యత్రతుశబ్దోఽస్మాదసమ్భవతి । ఏవంచసుకృతదుష్కృతయోర్బంధకయోర్హి విద్యయాపరయా ॥ ౨౮౬ ॥ యదశ్లేషవినాశౌ తనుపాతానంతరంతేదాముక్తిః । భవతీత్యవధారయితుంసూత్రకృతాకిల తుశబ్దఇహపఠితః ॥ ౨౮౭ ॥ ... ... *

సూ॥౧౫॥అనారబ్ధకార్యేఏవతుపూర్వేతదవధేః॥ అధికరణద్వితయేపిచ పూర్వస్మిన్ సుకృతదుష్కృతయోః । జ్ఞాననిమిత్తోనాశోభవతీత్యవధారితంహికిమిహాసౌ ॥ ౨౮౮ ॥ అవిశేషేణారబ్ధానారబ్ధఫలస్య తదుభయస్యాపి । కించానారబ్ధఫలస్యైవవిశేషేణభవతినాశఇతి ॥ ౨౮౯ ॥సందేహేచైతస్మిన్నుభేఉహ్యైవైషఇతికిలశ్రుతిషు । అవిశేషేణప్రవణాదవిశేషేణతయోరత్రయుక్తఇతి ॥ ౨౯౦ ॥ ఏవంప్రాప్తేబ్రూతేసోయమనారబ్ధకార్యయోరితిహి । యే త్వప్రవృత్తకార్యేజన్మాంతరసంచితేతథైవాస్మిన్ ॥ ౨౯౧ ॥ జన్మన్యపిచజ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాక్సంచితేహిమేభవతః । తేసుకృతదుష్కృతేకిలపూర్వేబ్రహ్మాధిగమబలేనేహ ॥ ౨౯౨ ॥క్షీయేతేనైవైతేప్యారబ్ధఫలేహిసామిభుక్తఫలే । యాభ్యామేతత్ప్రాప్తంజ్ఞానాయతనం వినిర్మితంజన్మ ॥ ౨౯౩ ॥ ఇహతస్యతావదేవేత్యేషాశ్రుతిరపియతోప్రతనుపాతం । క్షేమప్రాప్తేరవధిందర్శయతితతస్తయోర్హినవినాశః ॥ ౨౯౪ ॥ నోచేదేవంజ్ఞానాదశేషకర్మక్షయేశరీరస్య । స్థితికారణస్యవిరహాత్స్యాత్క్షేమోజ్ఞానక్షణేసవిందేత ॥ ౨౯౫ ॥ తత్రచశరీరపాతప్రతీక్షణంయచ్ఛ్రుతిర్నతద్బ్రూయాత్ । నన్వేషతత్త్వబోధఃకర్మక్షపణప్రశస్తశక్తియుతః ॥౨౯౬॥ కర్మాణికానిచిచ్చక్షపయేత్తానిచకథంనహిక్షపయేత్ ।నహ్యగ్నిబీజయోరిహసంపర్కేసతిసమానరూపేస్యాత్ ॥ ౨౯౭ ॥ కేషాంచిచ్ఛక్తిలయోనాన్యేషాంసఇతిశక్యతేవక్తుం ।ఇతిచేదారబ్ధఫలంకర్మపిచకర్మాశయంవ్యాశ్రిత్య ॥ ౨౯౮ ॥ నైవోపపద్యతేహిజ్ఞానోత్పత్తిస్సమాశ్రితేతస్మిన్ । సోయంకులాలచక్రవదేవహిసంరబ్ధభూరివేగస్స్యాత్ ॥ ౨౯౯ ॥ వేగక్షయఃకుతశ్చిన్నచాంతరాలేభవేదతస్తస్య । వేగక్షయప్రతీక్షణమావశ్యకమాత్మతత్త్వబోధేపి ॥ ౩౦౦ ॥యద్యపిమిథ్యాజ్ఞానంతత్త్వజ్ఞానేనబాధితంతదపి । బాధితమపితత్కంచిత్కాలంసంస్కారతోనువర్తేత ॥ ౩౦౧ ॥చంద్రేదృష్టేపియథాకంచిత్కాలంద్విచంద్రతాభ్రాంతిః । అపిచేహబ్రహ్మవిదః కంచిత్కాలంశరీరమేతద్ధి ॥ ౩౦౨ ॥ ధ్రియతేనధ్రియతేవేత్యేషాశంకాత్రనఖలుకర్తవ్యా । స్వమనోగమ్యం బ్రహ్మజ్ఞానమిదందేహధారణంచాపి ॥ ౩౦౩ ॥ కథమన్యేనధిగతతద్గంధశ్శక్నోతితత్ప్రతిక్షేప్తుం । ఇమమర్థముపదిశంతిశ్రుతిస్థితప్రజ్ఞలక్షణస్మృతయః॥౩౦౪॥తస్మాదిహాప్రవృత్తస్వకార్యయోరేవసుకృతదుష్కృతయోః । విద్యాసామర్థ్యేనక్షయోభవేన్నప్రవృత్తఫలయోశ్చ॥౩౦౫ ॥ సూ॥౧౬॥అగ్నిహోత్రాదితుతత్కార్యాయైవతద్దర్శనాత్ ॥ అశ్లేషవాశయోరతిదేశః పుణ్యస్యదర్శితఃపూర్వం । సచసర్వపుణ్యవిషయస్స్యాదితిశంకాంనిరాకరోత్యధునా ॥౩౦౬ ॥ ఉక్తాశంకాపరిహారార్థోభవతిహితుశబ్దఇహదృష్టః।నిత్యమిహవేదవిహితంయదగ్నిహోత్రాదిలక్షణంకర్మ ॥౩౦౭॥జ్ఞానస్యయచ్చకార్యంతత్కార్యాయైవభవతితత్కర్మ।యస్మాత్తమేతమిత్యాదిశ్రుతివాక్యేషుతత్తథాదృష్టం ॥౩౦౮ ॥ నన్విహకార్యైకత్వంనయుజ్యతేజ్ఞానకర్మణోరనయోః। యేనవిలక్షణకార్యోత్పాదకతాదృశ్యతేతయోరితిచేత్ ॥౩౦౯॥ జ్వరమరణకార్యయోరపిదధివిషయోశ్శర్కరాదియోగేన । తృప్త్యాదిజనకతావత్స్యాదేవేహాపికర్మణస్తస్య ॥౩౧౦ ॥ జ్ఞానేనసహకృతస్యచమోక్షఫలత్వంయదేతదవిరుద్ధం।ననుమోక్షోయదినిత్యస్తదాకథంతస్యకర్మకార్యత్వం ॥౩౧౧ ॥

ఇతిచేన్నాసౌదోషోఽనన్నిహత్త్యోపకారకంకర్మ।కింత్వారాదుపకారకమేవజ్ఞానస్యకారకంసదిదం॥ ౩౧౨॥ మోక్షస్య
కారకమిదంకిమేతత్ప్రపచర్యతేతదేవేహ। అతఏవచేహయదిదంకాశ్యైకత్వానుకీర్తనంతదపి॥౩౧౩॥నాగామికార్యవిష
యంపరంత్వతీతక్రియావిషయమేవస్యాత్। భవతిబ్రహ్మవిదఃకిలయదగ్నిహోత్రాదితన్నచాగామి॥౩౧౪॥విధిశాస్త్ర
విషయతానహ్యాత్నియోజ్యబ్రహ్మభావబోధేస్యాత్। కర్తృత్వాద్యనివృత్త్యాభవతిహిసాసగుణవిషయవిద్యాసు॥౩౧౫॥
ఆగామితద్విదస్సొస్త్యద్యదగ్నిహోత్రాదిలక్షణంకర్మ।విద్యోపజాయతేకిలతస్యాపిఫలాభిసంధిరహితస్య॥ ౩౧౬॥ నను
యదివిద్యాంగంతద్యదగ్నిహోత్రాదిలక్షణంకర్మ। తస్యాశ్లేషవినాశానుకీర్తనంతదిదమత్రకింవిషయం॥ ౩౧౭॥
వినియోగవచనమపిసుహృదాదాయచోపపద్యతంపూర్వం। శ్రుత్యాతస్యేత్యనయాతదపిచకింవిషయమిత్యతోబ్రూతే॥
౩౧౮॥ ——సూ॥౧౬॥అతోఽన్యాపిహ్యేకేషాముభయోః॥—— నిత్యాదతోఽగ్నిహోత్రాదేరన్యాప్యస్తి సాధుకృత్యే
హ। యాఫలమభిసంధాయక్రియతేవినియోగఏషతద్విషయః॥ ౩౧౯॥ తస్యాఏవాశ్లేషవినాశప్రతిపాదనం భవేదఘ
వత్। ఏవంవిధంహికామ్యంకర్మనవిద్యోపకారకంభవతి॥ ౩౨౦॥అత్రచసంప్రతిపత్తిర్జైమినిసర్వజ్ఞబాదరాయణ
యోః॥——సూ॥౧౭॥యదేవవిద్యయేతిహి॥—— యన్నిత్యమగ్నిహోత్రాదిముముక్షోఃకర్మభవతిమోక్షార్థం॥
౩౨౧॥తదుపాత్తదురితనాశద్వారాచేతోవిశుద్ధికారణతాం। ప్రతిపద్యమోక్షఫలకబ్రహ్మాధిగమైకసాధనత్వేన॥౩౨౨॥
విద్యాసమఫలమేతద్భవతీత్యేతత్ప్రపంచితంపూర్వం।విద్యాసంయుక్తంతద్విపరీతంశ్రూయతేగ్నిహోత్రాది॥౩౨౩॥
విద్వాన్యజతేవిద్వాన్జుహోతిశంసతిచగాయతీత్యేవం।తస్మాదేవంవిదమేవబ్రహ్మాణమితితద్వదేవమపి॥౩౨౪॥ తే
నోభౌకురుతోయశ్చైవంవేదేహయశ్చనోవేద।ఇతివాక్యేభ్యోవిద్యాసంయుక్తంకేవలంచనిర్దిష్టం॥ ౩౨౫॥ ఇహచింత్యతే
యదేతద్విద్యాసంయుక్తమగ్నిహోత్రాది।కింవిద్యాహేతుతయాతయాసహకిలైకకార్యతాంభజతే॥ ౩౨౬॥కింవావి
ద్యాయుక్తంకేవలమపిచావిశేషతోలభతే। ఇతిసందేహేవిద్యాయుతమేవయదేతదగ్నిహోత్రాది॥ ౩౨౭॥ ప్రతిప
ద్యతేతదేవహివిద్యాసహకారిత్వంనచాన్యదపి।విద్యాయుతస్యవిద్యాహీనాదవగమ్యతేవిశేషోయం॥ ౩౨౮॥ శ్రుతిర
త్రయదహరేవజుహోతీత్యాద్యాకిలైవముపదిశతి।అపమృత్యువిజయరూపంవిద్యాయుతకర్మణఃఫలంకించ॥౩౨౯॥ బు
ద్ధ్యాయుక్తఇతిస్మృతిరపివిద్యాయోగతఃఫలంబ్రూతే।ఇతిశంకాంవారయితుంబ్రూతేత్రయదేవవిద్యయేత్యేవం॥౩౩౦
సత్యంవిద్యాయుక్తంయదగ్నిహోత్రాదిలక్షణంకర్మ।తత్కిలవిద్యాహీనాద్విశిష్యతేబ్రాహ్మణోయథా విద్వాన్॥
౩౩౧॥ఏవమపికర్మవిద్యాహీనంయచ్చేదమగ్నిహోత్రాది। తచ్చేదంవిద్యాయాంనహ్యత్యంతానపేక్షమిహభవతి॥
౩౩౨॥ యస్మాత్తమేతమిత్యాదిశ్రుతిభిఃకర్మణోఽగ్నిహోత్రాదేః।విద్యాహేతుత్వంఖల్వవిశేషేణప్రదర్శితం త
స్మాత్॥ ౩౩౩॥ నన్విహవిద్యాయుక్తంవిద్యాహీనాద్యదావిశిష్టంస్యాత్। విద్యాసాధనమేతద్విద్యాహీనంతదాకథం
భవతి॥౩౩౪॥ఇతిచేన్నైవంవిద్యాసహితస్యచకర్మణోఽగ్నిహోత్రాదేః।సామర్థ్యాతిశయేనహివిద్యాంప్రతి కశ్చిదతి
శయోభవతి॥ ౩౩౫॥నైతావతాహివిద్యాహీనస్యైతస్యనిష్ఫలత్వంస్యాత్। యజ్ఞేనవివిదిషంతీత్యాదిశ్రుత్యాకిలావి
శేషేణ॥౩౩౬॥ ఆత్మజ్ఞానాంగతయాప్రదర్శితస్యాస్యచాగ్నిహోత్రాదేః। నహివిద్యానంగత్వంశక్యంకేనాపిదర్శయి
తుమత్ర॥ ౩౩౭॥యత్కర్మవిద్యయాకిలకరోతితద్వీర్యవత్తరంభవతి। ఉపదిశతిచేమమర్థంశ్రుతిరత్ర యదేవవిద్యయే
త్యాద్యా॥ ౩౩౮॥ విద్యాహీనమపీదంవీర్యవదితిగమ్యతేతయాశ్రుత్యా। తస్యేహవీర్యవత్త్వం స్వకార్యసాధనసమర్థ
తారూపం॥౩౩౯॥ తస్మాద్విద్యాయుక్తంవిద్యారహితంయదగ్నిహోత్రాది। మోక్షోద్దేశేనకృతంతదుభయమపికిల
ముముక్షుణాసమ్యక్॥ ౩౪౦॥ ఇహజన్మనిపూర్వంవాస్వశక్తియోగేనదురితమున్మూల్య। బ్రహ్మాపరోక్ష సాధనభావం
ప్రతిపద్యమానమేతద్ధి॥౩౪౧॥శ్రవణశ్రద్ధాభక్తిధ్యానశమాద్యంతరంగసాపేక్షం। బ్రహ్మాత్మవిద్యయాసహకర్మస్యాదే
కకార్యమితిసిద్ధం॥ ౩౪౨॥ ——సూ॥౧౯॥భోగేనత్వితరేక్షపయిత్వాథసంపద్యతే॥—— యే సుకృతదుష్కృతేచా
నారబ్ధఫలేతయోఃకిలయోఽభిహితః। విద్యాబలేనయేపునరారబ్ధఫలేహి తేతుభోగేన॥ ౩౪౩॥ క్షపయిత్వానంతరమి

హవిద్వాన్ సంపత్స్యతే పరం బ్రహ్మ । ఇహ తస్య తావదేవేత్యాద్యాః శ్రుతయోऽపి దర్శయంత్యేవం ॥ ౩౪౪ ॥ నను సతి స మ్యగ్జ్ఞానే భవతి యథా తనుః సర్గతః పూర్వం । ద్వైతప్రపంచభానం ద్విచంద్రదర్శనసమేన తద్వదిదం ॥ ౩౪౫ ॥ పశ్చాదపి సకృత్తోవా నువర్తత ఇతీహ న పునరాశంక్యం । ఉపభోగక్షపణః కిల భవతి ద్వైతానువృత్తిమూలమిహ ॥ ౩౪౬ ॥ న హ్యనయో ర్భోగే పునరన్యత్రావృగస్తి కించిదపి । అపరః కర్మాశయ ఏవారభతే భోగమపరమితి చేన్న ॥ ౩౪౭ ॥ నారభతే స హి భో గం జ్ఞానేన చ తస్య దగ్ధబీజత్వాత్ । మిథ్యాజ్ఞానబలేన చ తను పాతే కర్మ భోగమారభతే ॥ ౩౪౮ ॥ మిథ్యాజ్ఞానే తస్మిన్ తత్త్వజ్ఞానేన మూలతో దగ్ధే । ఆరబ్ధకార్యపగమే విదుషః కైవల్యమప్రతిద్వంద్వం ॥ ౩౪౯ ॥ శారీరక మీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం । చతురధ్యాయీ తస్యాం చతుర్థసంజ్ఞశ్చ యోऽయమధ్యాయః ॥ ౩౫౦ ॥ తత్ర ప్రథమే పాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోऽయమనవద్యః ॥ ౩౫౧ ॥ ... ... ※

ఇతి చతుర్థాధ్యాయే ప్రథమపాదస్సమాప్తః.

అథ ద్వితీయపాదప్రారంభః.

పూర్వస్మిన్ కిల పాదే జ్ఞానఫలం సకలమేవ నిర్వర్ణ్య । అస్మిన్ పాదే యచ్చోపాస్తిఫలం బ్రహ్మలోకసంభోగ్యం ॥ ౧ ॥ తద్వక్తవ్యం తత్ఖలు సంప్రాప్యం హ్యర్చిరాదిమార్గేణ । సా చార్చిరాదిమార్గప్రాప్తిర్నోత్క్రాంతి మంతరేణ స్యాత్ ॥ ౨ ॥ తేనోపాస్తిఫలేనాక్షిప్తస్యోత్క్రాంతివిషయపాదస్య । అధ్యాయసంగతిస్స్యాదానంతర్యం చ పూర్వపాదేన ॥ ౩ ॥

సూ ॥ ౧ ॥ వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ ॥ అత్రాపరాసు విద్యాసు హి ఫలభోగాయ దేవయానాఖ్యం । పంథానమర్చిరాదికమధ్యాయస్య ప్రథమమిహ యథాశాస్త్రం ॥ ౪ ॥ ఉత్క్రాంతిక్రమ మేవాచష్టే భవతీహ వేదయముత్క్రాంతిః । సా ఖలు విద్వదవిదుషోస్తుల్యానవిశేష ఇహ భవేత్కశ్చిత్ ॥ ౫ ॥ ప్రాయణవిషయా శ్రుతిరియమామ్నాతా ఖల్విహాస్య సోమ్యేతి । తత్రాదౌ పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి తన్మనః ప్రాణే ॥ ౬ ॥ ప్రాణస్తేజసి తేజస్తద్ధి పరస్యాం హి దేవతాయాం చ । సంపద్యత ఇత్యుక్తం కిమత్ర వాచస్స వృత్తికాయాస్స్యాత్ ॥ ౭ ॥ మనసీయం సంపత్తిర్వాగ్వృత్తేరేవ వా భవేత్సా కిం । తత్ర చ సవృత్తికాయా వాచస్సంపత్తిరేవ యుక్తా స్యాత్ ॥ ౮ ॥ వృత్తిమదర్థపరా యా శ్రుతేర్యదా వృత్తిమాత్రపరతా స్యాత్ । స్యాల్లక్షణా న చేయం యుక్తా ముఖ్యార్థసంభవే హి స్యాత్ ॥ ౯ ॥ తస్మాచ్చ వాచ ఏవ హి సవృత్తికాయా లయోऽత్ర యుక్త ఇతి । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే వృత్తేరేవ హి లయోऽత్ర యుక్త ఇతి ॥ ౧౦ ॥ నన్వాచార్యేణాత్ర చ వాఙ్మనసీత్యాదిసూత్రముపదిష్టం । వాగ్వృత్తిపరతయా తద్వ్యాఖ్యాతుం యుక్తమత్ర కథమితి చేత్ ॥ ౧౧ ॥ అవిభాగో వచనాదితి వక్ష్యతి యేనోత్తరత్ర కృత్స్నలయం । తస్మాదిహ వృత్తిలయో వివక్షితో నైవ వృత్తిమద్విలయః ॥ ౧౨ ॥ ఇహ తత్త్వలయవివక్షాయాం పూర్వత్రావిభాగసామ్యేన । అవిభాగ ఇతి పరస్తాదవిభాగమిమం కుతో విశింష్యాత్సః ॥ ౧౩ ॥ తస్మాద్వృత్త్యుపసంహారవివక్షేయం తతో హి వాగ్వృత్తిః । ఉపసంహ్రియతే పూర్వం సవృత్తికే మనసి విద్యమానేऽపి ॥ ౧౪ ॥ ఉపలభ్యతే మనోవృత్త్యాం సత్యాం పూర్వమేవ వాగ్వృత్తేః । ఉపసంహారో లోకే స్వప్నే న తు వాచ ఏవ మనసి లయః ॥ ౧౫ ॥ కేనచిదపి దృష్టోऽయం నను వాఙ్మనసీతి హి శ్రుతిబ్రూతే । వాగస్య యో హి మనసి ప్రతీయతే న తేన కుత ఇతి చేన్న ॥ ౧౬ ॥ మనసో వాక్ప్రకృతిత్వాభావాన్న హి వాగ్లయో భవేన్మనసి । యస్య యతశ్చోత్పత్తిస్తత్ర లయస్తస్య దృశ్యతే లోకే ॥ ౧౭ ॥ మృది కరకాదేరివ న చ మనసో వాగుద్భవః క్వచిద్దృష్టః । వృత్త్యుత్పత్తిప్రలయావప్రకృతిసమాశ్రయావపీహ స్తః ॥ ౧౮ ॥ అగ్నేర్హి తైజసస్య చ వృత్తిః కిల వార్థివేంధనేభ్యస్స్యాత్ । అప్సు చ తదుపశమో యం తథైవ చేహాపి భవతి నన్వత్ర ॥ ౧౯ ॥ వాఙ్మనసీతి కథం వా సాధుస్స్యాదిత్యతోऽత్ర పఠితమిదం । శబ్దాచ్చేతి స భక్త్యాభేదపరో భవతి వృత్తివృత్తిమతోః ॥ ౨౦ ॥ ... ...※

సూ ॥ ౨ ॥ అత ఏవ చ సర్వాణ్యను ॥ ఇహ చోపశాంతతేజాః పునర్భవమితి ప్రపంచితా శ్రుత్యా । యా చేహ మనసి సంపత్తిస్సా స్యాద్వావదింద్రియాణాంచ ॥ ౨౧ ॥ తత్రాపి వాచ ఇవ చక్షురాదికానాం సవృత్తికే మనసి । సహవ

...తేహి తేషాం వృత్త్యుపశమ ఏవ న స్వరూపలయః ॥ ౨౨ ॥ వృత్తిద్వారా సర్వాణ్యపీంద్రియాణి హి మనోఽనువర్తంతే । సర్వే
షాం కరణానాముపసంహారే హి మనసి తుల్యేపి ॥ ౨౩ ॥ అత్ర పృథగ్గ్రహణం యద్వాచస్తచ్ఛ్రుతినిర్దేశమాలంబ్య । శ్రుతినిర్దేశో
ఽనుకం వాఙ్మనసీతీదం చ తదనురోధేన ॥ ౨౪ ॥ —— సూ ॥ ౩ ॥ తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్ ॥ —— సమధిగతేయం వాఙ్
మనసి వృత్తిసంపత్తిః । యచ్చానంతరవాక్యం తదిహ మనః ప్రాణ ఇతి సమామ్నాతం ॥ ౨౫ ॥ కిమిహాపి వృత్తిమాత్రం
...ఽత్ర వృత్తిసంపత్తిః । ఇతి విచికిత్సాయాం వృత్తిమతస్సంపత్తిరత్ర యుక్తేతి ॥ ౨౬ ॥ శ్రుత్యనుసారాత్ప్రాప్త...
ప్రకృతిత్వస్య దర్శనాచ్చాత్ర । ఇహ చాన్నమయం హి శ్రుతిరన్నమయం మనః ప్రదర్శయతి ॥ ౨౭ ॥ అబ్వికారశ్చ ప్రా
ణస్తత్రైవ చాపామిహాన్నయోనిత్వం । ఆపోమయః ప్రాణ ఇతి శ్రుతిరపి దర్శయతీహ తేన యచ్ఛమనః ॥ ౨౮ ॥ ప్రాణే ప్రలీయతే
స్వకారణస్యాన్నమేవాప్సు లీయతే హ్యన్యత్ । అన్నం హి మనశ్చాపః ప్రాణోసౌ ప్రకృతివికృతిభావోయం ॥ ౨౯ ॥ భవతి తయో
ర్న్యాయం ప్రాప్తేర్భావాద్వృత్తిసంపత్తిం । తదిహ గృహీత్వా హ్యేంద్రియవృత్తిమనః ప్రలీయతే ప్రాణే ॥ ౩౦ ॥ వృ
త్తిద్వారేణైవ హి తథోత్తరస్మాచ్ఛ్రుతియతే వాక్యాత్ । కిం చ సుషుప్తౌ స్వమ్నుమూర్షోశ్చ ప్రాణే సవృత్తికే సతి హి ॥ ౩౧ ॥
వృత్త్యవ ఏవ హి మనసో వృత్తిలయో న ఖలు వృత్తిమద్విలయః । న హి మనసః ప్రాణేఽస్మిన్ స్వరూపవిలయోఽకారణ విభవతి ॥ ౩౨
...మేవాతత్ప్రకృతిరసౌ ప్రాణో న సదర్శితా హి మనసోఽస్య । ప్రాణప్రకృతికతా న హ్యేతత్స్వరం న వత్మ్నా... ॥ ౩౩ ॥ ప్రా
ణప్రకృతిత్వేన ప్రాణే సంపత్తుమర్హతీహ మనః । ఇహ చాస్మిన్నేవ హి లీయతే తథాప్సు చాన్నమస్త్వేతత్ ॥ ౩౪ ॥ అ
ప్స్వేవ ప్రాణోఽయం లీయతే పునర్న వైపరీత్యేన । ఏతావతాపి ఖల్వద్భ్యః ప్రాణత్వేన పరిణతాభ్యో హి ॥ ౩౫ ॥ జాయే
త మన ఇతీహ ప్రమాణముపలభ్యతే న కించిదపి । తస్మాన్మనసః ప్రాణే వృత్తిలయస్స్యాన్న వృత్తిమద్విలయః ॥ ... *

—— సూ ॥ ౪ ॥ సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః ॥ —— యస్యాయతో నోత్పత్తిస్తస్యవ తస్మిన్ హి వృత్తిలయ ఏవ । న తు వృ
త్తిమల్లయస్స్యాదితి సమధిగతం పూర్వసూత్రే పునః ॥ ౩౬ ॥ సందిహ్యతే కిలేదం యత్ప్రాణస్తేజసీతి వాక్యమిహ । త
త్ర ప్రాణస్య యథాశ్రుతి తేజసి వృత్తివిలయ ఏవ స్యాత్ ॥ ౩౮ ॥ దేహేంద్రియాదినాథే జీవే వా తస్య భవతి విలయ ఇతి । త
త్ర ప్రతిశంక్యశ్శ్రుతేస్తదనుసారతో భవేదేవం ॥ ౩౯ ॥ తేజస్యేవైతస్మిన్ ప్రాణస్యైతస్య విలయ ఉచిత ఇతి । యు
ష్మచ్ఛ్రుత్యర్థపరికల్పనా భవేత్సా భవేదిహాన్యాయ్యా ॥ ౪౦ ॥ ఇతి శంకాం వారయితుం ప్రాణస్యాధ్యక్షగామితాం
బ్రూతే । సోఽయం ప్రకృతః ప్రాణో విద్యాకర్మాద్యుపాధికేఽధ్యక్షే ॥ ౪౧ ॥ విజ్ఞానాత్మన్యేవావతిష్ఠతే తదుపగామితాం జ
ల్పః । శ్రుతిరియమిహైవమేవేత్యాద్యా దర్శయతి తదుపగామిత్వం ॥ ౪౨ ॥ హేత్వర్థశ్చోపగమానుగమనతదవస్థితిశ్రుతిభ్య
... యథా ప్రత్యాయాంతం కిల రాజానం సేవకాయాంత్యేవేహ ॥ ౪౩ ॥ ఉపగచ్ఛంతి తథైవ హి పరలోకం జిగమిషుం చ జీవమపి । స
ర్వే ప్రాణా అభిముఖతోఽయాంతీత్యుపగమశ్రుతౌ దృష్టః ॥ ౪౪ ॥ సర్వేషాం ప్రాణానామవిశేషేణైవ చాయముపదిష్టః । ఇ
హ వితముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీతి వాక్యేపి ॥ ౪౫ ॥ ప్రాణస్య పంచవృత్తేరనుగమనం కిల విశేషతో
బ్రూతే । అంతర్విజ్ఞానం కిల... దర్శితం శ్రుత్యా ॥ ౪౬ ॥ తచ్చాంతర్విజ్ఞానం జీవే ప్రాణస్థితిం వినా న భవేత్ ।
...విజ్ఞాన ఇతి శ్రుతిరిహ తతో భవేజ్జీవే ॥ ౪౭ ॥ ప్రాణస్యాన స్థానం తేనాస్యాధ్యక్ష ఏవ సంపత్తిః । నన్విహ తేజ
స్యేవ ప్రాణలయశ్శ్రూయతే పరం శ్రుతౌ ॥ ౪౮ ॥ సోఽధ్యక్ష ఇతి హ్యధికాలాపః కుత ఏష ఇతి న శంక్యమిహ । యస్మాదు
త్క్రమణాదిష్వయమధ్యక్షమూలకస్తస్మాత్ ॥ ౪౯ ॥ అపి చ శ్రుత్యంతరగతవిశేషసాపేక్షతా భవేదస్య । నన్వేతచ్ఛ్రు
తి వచనం యత్ప్రాణస్తేజసీతి కథమితి చేత్ ॥ ౫౦ ॥ —— సూ ॥ ౫ ॥ భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః ॥ —— తేజస్సహచరితేషు చ భూతే
షు ప్రాణసహకృతోఽధ్యక్షః । సూక్ష్మేషు దేహబీజేష్వవతిష్ఠత ఇతి కిల శ్రుతేరర్థః ॥ ౫౧ ॥ దర్శయతి శ్రుతిరేషా ప్రాణస్య చ తే
జసి స్థితం హి నను । న ప్రాణసహకృతస్యాధ్యక్షస్యేతి చేన్న దోషోఽయం ॥ ౫౨ ॥ శ్రుత్యా హి పూర్వసూత్రోదాహృత
యాఽధ్యక్షగామితాపరయా । అధ్యక్షోఽపి కిలాయం తదంతరాలే నివేశితో యస్మాత్ ॥ ౫౩ ॥ యశ్చ స్రుఘ్నాన్మథురాం గ
త్వా హి వ్రజతి పాటలీపుత్రం । స వ్రజతి పాటలీపుత్రమిమం స్రుఘ్నాదితీవ భవతీహ ॥ ౫౪ ॥ తస్మాదధ్యక్షస్య చ తదంతరాభ

వేదవస్థానం ।నను తేజస్సహచరితేష్వప్యవస్థానమితి తు యచ్చోక్తం॥౫౫॥ తత్కథముపపన్నం స్యాద్యతఏకం శ్రూయతే హి తేజ ఇహ।వాఙ్మనసీత్యాద్యే హి శ్రుతివాక్యే తేజసీత్యతః పఠతి॥౫౬॥ సూ॥౬॥ నైకస్మిన్దర్శయతో హి॥ తేజసి నైకస్మిన్కిల దేహాంతరయోగసమయ ఆయాతే । జీవోవతిష్ఠతే సో పంచాత్మకతాయతశ్శరీరస్య ॥ ౫౭ ॥ ప్రశ్న ప్రతివచనే అపి యథోక్తమేవార్థమత్ర దర్శయతః । వేత్థ యథా పంచమ్యామిత్యాదౌ తాభ్యాం త్ర్యాత్మకత్వసూత్రే హి ॥౫౮॥ వ్యాఖ్యాతం తత్సర్వం శ్రుతిస్మృతీ చైతమర్థముపదిశతః । పృథ్వీమయ ఆపోమయ ఇత్యాద్యా హి శ్రుతిస్తత్రైవేయం ॥ ౫౯ ॥ స్మృతిరప్యణ్వ్యో మాత్రా ఇత్యాద్యా పంచభూతకార్యత్వం । దేహస్య వ్యపదిశతి హి తస్మాద్భూతేష్వితీహ సాధూక్తం ॥ ౬౦॥ నను వాగాదిషు కరణేష్వఖిలేష్వపి చోపసంహృతేషు పునః । దేహాంతరసంప్రాప్తివేలాయాం క్వ పునశ్శేషభవతీతి ॥ ౬౧॥ ప్రశ్నే హి శ్రుత్యంతరమస్య చ కర్మాశ్రయత్వముపదిశతి । శ్రుత్యంతరం హి తౌ హ యదూచతురిత్యాదినా ప్రసిద్ధం హి ॥ ౬౨॥ అత్ర కిల యాజ్ఞవల్క్యార్తభాగసంజ్ఞౌ మునీ హి కర్మైవ।జీవాధారం బ్రూతస్తేన చ కర్మాశ్రయత్వమస్యోక్తం॥౬౩॥ భూతాశ్రయత్వమేవం సతి పూర్వోక్తం విరుద్ధమితి చేన్న । తత్ర చ కర్మాశ్రయతా గ్రహాదిసంజ్ఞస్య కర్మమూలస్య ॥ ౬౪॥ ఇంద్రియవిషయాత్మకబంధనరూపస్య ప్రవృత్తిరిత్యుక్తా । ఇహ తు న పునర్భూతోపాదానో దేహాంతరోదయో యమితి॥౬౫॥ భూతాశ్రయత్వముక్తం ప్రశశంసతురిత్యనేన పునరత్ర । ప్రాధాన్యమాత్రమేవ హి కర్మణ ఇత్యేవ దర్శితం భవతి ॥౬౬॥ తత్కర్మణో నిమిత్తత్వేనాప్యుపపద్యతే హి పునరత్ర।భూతోపాదానకతా భూతాశ్రయతా తతశ్చ న విరోధః॥౬౭॥ సూ॥౭॥ సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య॥ ఉత్క్రాంతిరిహ కిమేషా విద్వదవిదుషోస్సమానరూపైవ । భవతి హి కిం వాసేయం విశేషవత్యేవ వేతి సందేహే ॥ ౬౮॥ తత్ర విశేషవతీతి ప్రాప్తం సైషా హి భూతసంశ్లిష్టా। ఆశ్రీయంతే భూతాన్యతో విదుషా పునర్భవాయైవ ॥౬౯ ॥ న పునర్భవో స్తి విదుషో యస్మాదమృతత్వమశ్నుతే విద్వాన్ । తస్మాదవిదుష ఏవోత్క్రాంతిరియం సా హి న ఖలు విదుషోస్య ॥ ౭౦ ॥నను విదుష ఏవ విద్యాప్రకరణబలతో భవేదిహోత్క్రాంతిః।మైవం స్వాపాదివదిహ సామాన్యేనానుకీర్తనం తదిదం ॥ ౭౧॥ యత్రైతత్పురుష ఇతి శ్రుత్యా హి స్వపితి నామ సందిష్టం । అశిశిషతి నామ పిపాసతి నామ చ పురుషస్య దర్శితం హి తథా ॥ ౭౨ ॥ సర్వ్వసమాప్తైవైతే హ్యత్ర స్వాపాదయోనుకీర్త్యంతే।విద్యాప్రకరణ ఏవ ప్రకృతప్రతిపాదనానుగుణ్యేన॥ ౭౩ ॥ స్వాపాదయో హి విదుషో విశేషతః క్వాపి న హి వివక్ష్యంతే।ఏవమిహోత్క్రాంతిరియం మహాజనగతైవ కీర్త్యతే నాన్యా ॥ ౭౪ ॥ యత్ర పరస్యాం ప్రయతస్తేజస్సంపద్యతే హి పురుషస్య । స హ్యాత్మా తత్త్వమసీత్యేతావత్ప్రతిపిపాదయిషితమిహ ॥ ౭౫ ॥ విదుషో య స్మాదేషా ప్రతిషిద్ధా సేయమవిదుషస్తస్మాత్ । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే హ్యుత్క్రాంతిరియం భవేత్సమానేతి ॥ ౭౬ ॥ ఉత్క్రాంతిర్వాఙ్మనసీత్యాద్యా యా సా సమానరూపైవ । విద్వదవిదుషోరాసృత్యుపక్రమాదేవ మే భవతి యతః ॥ ౭౭ ॥అవిశేషతశ్శ్రుతేయం తతో విద్వాన్హి దేహబీజాని । భూతాని సూక్ష్మరూపాణ్యాశ్రిత్య చ కర్మసంప్రయుక్తో యం ॥ ౭౮॥ దేహాంతరం గ్రహీతుం సంసరతి పునస్స ఏష విద్వాంస్తు।జ్ఞానప్రకాశితం కిల మోక్షద్వారం పరం సమాశ్రయతే ॥౭౯ ॥ ఆసృత్యుపక్రమాదిత్యేతావద్దర్శితం హి సూత్రకృతా। నన్వమృతత్వం ప్రాప్యం నైతద్దేశాంతరప్రయుక్తం స్యాత్ ॥౮౦ ॥ భూతాశ్రయతా చాసృత్యుపక్రమో వాపి తత్ర భవతి కథం । ఇతి శంకాం నిరసితుమనుపోష్యేతి తదేతదభిహితం సూత్రే ॥ ౮౧॥ అమృతత్వమిహ యదుక్తం తదిదమవిద్యాదికానదగ్ధ్వైవ । ఆపేక్షికమేవ స్యాత్తదపరవిద్యాబలేన లభ్యేత॥౮౨॥ ఆసృత్యుపక్రమో యం భూతాశ్రయతా చ తత్ర సంభవతి। గతిరిహ నిరాశ్రయాణాం ప్రాణానాం నోపపద్యతే క్వాపి ॥ ౮౩ ॥ సూ॥౮॥ తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్ ॥ తేజస్తచ్చ పరస్యామిత్యత్ర ప్రకరణాదియోగేన। తదిదం ప్రకృతం తేజస్సాధ్యక్షం సంకరం చ సప్రాణం॥౮౪॥ భూతాంతరోపసృష్టం ప్రయతః పుంసో స్య దేవతాయాం హి।సంపద్యతే పరస్యామిత్యుక్తం కీదృశీ భవేదేషా॥౮౫॥సంపత్తిరిహ భవేదితి చింత్యేయం జాయతే హి తతో సౌ। ఆత్యంతిక ఏవ లయో యుక్తస్తత్ప్రకృతితాయతస్తస్యాః॥౮౬॥సర్వస్య జనిమతో హి ప్రకృతిరియం దేవతా పరా సేతి । ప్రాగేవ హి ప్రపంచితమత ఇయమా

త్యంతికీభవేదస్యాం ॥ ౮౭ ॥ అవిభాగాపత్తిరితి ప్రాప్తే బ్రూతే విభాగమేవాత్ర భూతాంతరసహితం తత్తేజశ్శ్రోత్రాది
కరణసంస్పృష్టం ॥౮౮॥ ఆసంసారవిమోక్షాదాపీతేరాత్మవేదనాయత్తాత్ । అవతిష్ఠతే హి వచ్ఛ్రుత్యా వ్యపదిశ్యతే
హ్యసంసారః ॥౮౯॥ ఇహ యోనిమన్య ఇత్యాదికయా శ్రుత్యా ప్రపంచితశ్చాయం । నానాశరీరయోగాత్సంసారోస్యాన్య
థా హి సర్వోఽపి ॥ ౯౦ ॥ సంపద్యేత బ్రహ్మ ప్రాయణసమయేఽప్యుపాధివిలయేన । తత్ర చ విధిశాస్త్రమిదం విద్యాశాస్త్రం
చ విఫలమేవ స్యాత్ ॥ ౯౧ ॥ మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తో బంధో జ్ఞానాదృతే న నశ్యేత । తస్మాత్సుషుప్తలయవత్సంపత్తిరియం హి బీ
జశేషేణ ॥౯౨॥ సూ॥౯॥ సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః॥ భూతాంతరసహితం యత్తేజః పూర్వోక్తమ
స్య జీవస్య । అస్మాద్దేహాత్ప్రవసత ఆశ్రయభూతం ప్రమాణతస్తచ్చ ॥౯౩॥ సూక్ష్మం నాడీనిష్క్రమణాదిభ్యోస్యావగమ్యతే
సౌక్ష్మ్యం । తత్ర తనుత్వాదేవ హి సంచారస్స్వచ్ఛతాదియోగేన ॥౯౪॥ అప్రతిఘాతో దేహాన్నిర్గచ్ఛన్నోపలభ్యతే చాతః ।
సూ॥౧౦॥ నోపమర్దేనాతః॥ సూక్ష్మత్వాదేవ పునస్స్థూలశరీరస్య చోపమర్దేన ॥౯౫॥ దాహాదిమూలకేనేతర
దిహ సూక్ష్మం తు నోపమృద్యేత॥ సూ॥౧౧॥ అస్యైవ చోపపత్తేరేష ఊష్మా॥ సూక్ష్మస్యైవాస్య శరీరస్యై
వ భవత్యేష యోఽయమూష్మాత్ర ॥౯౬॥ యం చోష్మాణం దేహే సంస్పర్శేన హి జనా విజానంతి । చరమదశాయాం రూపాదిగుణే
షు చ తత్ర సత్స్వపి చ ॥౯౭॥ నైవోపలభ్యతే సౌ జీవదవసరేవ గమ్యతే సోఽయం । తస్మాత్సిద్ధశరీరవ్యతిరిక్తసమాశ్రితోఽయమితి సి
ద్ధం ॥౯౮॥ శ్రుతిరుష్ణ ఏవ జీవిష్యన్నిత్యాద్యాపి దర్శయత్యేవం॥ సూ॥౧౨॥ ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్॥
ఆత్యంతికేఽమృతత్వే గత్యుత్క్రాంత్యోరభావ ఉపదిష్టః ॥౯౯॥ పూర్వత్ర చానుపోష్యేత్యనేన కేనాపి హేతునాత్ర పునః । ఆ
శంక్య ప్రతిషేధతి తామేతాముత్తరత్ర సూత్రేణ ॥ ౧౦౦ ॥ ఇహ చాథాకామయమానో యోఽకామ ఇతి దృశ్యతే వాక్యం ।
కాణ్వశ్రుతౌ హి తత్ర చ య ఆత్మకామస్స ఆత్మకామస్స్యాత్ ॥ ౧౦౧ ॥ యది భవతి చాప్తకామో నిష్కామస్స్యాత్తతో
హ్యకామస్స్యాత్ । ఈదృగకామయమానస్తస్యోత్క్రామంతి నైవ హి ప్రాణాః ॥ ౧౦౨ ॥ బ్రహ్మైవ సన్ స విద్వాన్ బ్ర
హ్మాప్యేతీతి చోపదిష్టం హి । పూర్ణానందాత్మా యస్స చాత్మకామో యమాప్తకామస్తు ॥౧౦౩॥ ప్రాప్తపరానందో యో ని
ష్కామోఽవ్యక్తవాసనారహితః । సోఽయమకామో యశ్చ వ్యక్తబహిఃకామవిరహితో భవతి ॥౧౦౪॥ ఇహ పరవిద్యావిష
యాత్ప్రతిషేధాన్న పరమాత్మతత్త్వవిదః । ప్రాణానాముత్క్రాంతి దేహాదస్తీతి చేన్న చైవం స్యాత్ ॥ ౧౦౫ ॥ ప్రతిషే
ధోఽయం యస్మాన్న శరీరాద్భవతి కింతు శారీరాత్ । అవగమ్యతే న తస్మాత్ప్రాణా ఇతి పంచమీప్రయోగేణ ॥ ౧౦౬ ॥ కాణ్వ
శ్రుతౌ హి దృష్టా షష్ఠీ సంబంధమాత్రవిషయైవ । శాఖాంతరగతయా పంచమ్యా సా భవతి తద్విశేషపరా ॥౧౦౭॥ తస్మాదితి
తచ్ఛబ్దేనాభ్యుదయాద్యధికృతో హి యో దేహీ । సంబధ్యతే స ఏవ ప్రాణాన్యాన్న తు కదాచిదపి దేహః ॥ ౧౦౮ ॥ నోత్క్రా
మంతి ప్రాణాస్తస్మాదుచ్చిక్రమిషత ఇహ జీవాత్ । తేన సహైవ భవంతీత్యర్థస్తస్మాత్ప్రతీయతే వాక్యాత్ ॥ ౧౦౯ ॥ భ
వతి హి స ప్రాణస్య ప్రవసత ఏతస్య సేయముత్క్రాంతిః । దేహాదేతస్మాదిత్యాక్షేపమిమం నిరాకరోతీహ ॥౧౧౦॥
సూ॥౧౩॥ స్పష్టో హ్యేకేషాం॥ యచ్చోక్తమిహ పరబ్రహ్మవిదోఽప్యుత్క్రాంతిరియమతో దేహాత్ । ప్రతిషే
ధోయశ్చాయం స దేహ్యపాదాన ఏవ భవతీతి ॥౧౧౧॥ తదిదమయుక్తం వక్తుం దేహాపాదాన ఏవ యత ఏషః । ఉత్క్రాంతిప్రతి
షేధస్తథైవ కిల శాఖినామిహైకేషాం ॥౧౧౨॥ ఉపలభ్యతే హి సమ్యక్స ఏవ ఖల్వార్తభాగసంప్రశ్నే । యత్రాయం పురుష ఇ
తి ప్రక్రాంతే పురుష ఏష దేహస్స్యాత్ ॥౧౧౩॥ అస్మాద్దేహాత్ప్రాణా ఉత్క్రామంత్యుత నవేతి తత్ప్రశ్నే । నేత్యాహ యా
జ్ఞవల్క్య ఇతీహానుత్క్రాంతిపక్షమాలంబ్య ॥౧౧౪॥ ప్రాణేషు తర్హ్యనుత్క్రాంతేషు క్వ మృతోఽయమితి పునః ప్రశ్నే ।
అత్రైవ సమవలీయంత ఇతి హి తత్ప్రవిలయం ప్రతిజ్ఞాయ ॥ ౧౧౫ ॥ తత్సిద్ధయే స ఉచ్ఛ్వయతీతి చారభ్య దర్శితం శ్రుత్యా ।
ఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మాయతి చాధ్మాతస్సన్మృతస్స శేత ఇతి ॥ ౧౧౬ ॥ ఇహ బాహ్యవాయుపూరణబలేన దేహాభివృద్ధిరుచ్ఛ్వ
యనం । ఆధ్మానమార్ద్రభేరీవ దేవ దేహస్య శబ్దకారిత్వం ॥ ౧౧౭ ॥ స ఇతి పరామృష్టస్యోత్క్రాంత్యవధేః పురుషశబ్ద వా
చ్యస్య । దేహస్యైవోచ్ఛ్వయనాదీని స్యుర్దేహినో న చైతాని ॥౧౧౮॥ తస్మాదత్ర న తస్మాత్ప్రాణా ఇతి పంచమీప్రయోగేఽపి ।

తత్సామాన్యాద్దేహాత్మనోరభేదోపచారమాత్రేణ ॥౧౧౯॥ దేహోపాదానస్యోత్క్రమణస్యైవ హి భవేన్నిషేధోయం ।యద్యపి దేహిన ఏవ ప్రాధాన్యం భాతి పంచమీపాఠే ॥౧౨౦॥ షష్ఠీపాఠే తు పునర్విద్వత్సంబంధినీయముత్క్రాంతిః । ప్రతిక్షిప్యత ఇత్యేతత్ప్రతీయతే తావతా శ్రుతిర్న హి ॥౧౨౧॥ ప్రాప్తోత్క్రాంతిప్రతిషేధార్థత్వాదస్య నిగమవాక్యస్య । దేహోపాదానైషా ప్రతిషిద్ధా స్యాన్న దేహ్యుపాదానా ॥౧౨౨॥ ఇహ దేహాదుత్క్రాంతిః ప్రాప్తా న తు దేహినః క్వచిద్వాపి ।అపి చేహ చక్షుషో వా మూర్ధ్నో వేత్యాదినేదముత్క్రమణం ॥౧౨౩॥ ఆదిశ్య స ప్రపంచమవిద్వద్విషయం ప్రపంచగమనం చ। ఇతి కామయమాన ఇతి హ్యుపసంహృత్య చ కథామిహావిదుషః ॥౧౨౪॥ విద్వాంసం పునరత్రాథా కామయమాన ఇతి పరామృశ్య । ఉత్క్రాంతిమేవ యదితద్విషయేపి ప్రాపయేదిదం వాక్యం ॥౧౨౫॥ అసమంజస ఏవ స్యాద్వ్యపదేశస్సకల ఏవ తత్రత్యః । తేనావిద్వద్విషయే గత్యుత్క్రాంత్యోః ప్రసక్తయోరత్ర ॥౧౨౬॥ విద్వద్విషయే ప్రతిషేధ ఇతి వ్యపదేశసార్థకత్వాయ । వ్యాఖ్యేయమిహ న చ బ్రహ్మవిదస్సర్వాత్మతాం ప్రపన్నస్య ॥౧౨౭॥ ప్రక్షీణకామకర్మణ ఉత్క్రాంతిర్గతిరపీయముపపన్నా । ఉత్క్రాంతౌ చ గతౌ వా న నిమిత్తం తస్య విద్యతే కించిత్ ॥౧౨౮॥ అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇత్యాద్యా అపి భవంతి యాశ్శ్రుతయః । తాః కిల గత్యుత్క్రాంత్యోరభావముపదర్శయంతి చాత్మవిదః ॥౧౨౯॥ ... ※

సూ॥౧౪॥ స్మర్యతే చ॥ ఇహ భారతేపి విదుషో గత్యుత్క్రాంత్యోరభావ ఏవేతి। అపదస్య పదైషిణ ఇత్యేవం హి స్మర్యతే యమేవార్థః ॥౧౩౦॥ బ్రహ్మవిదోపి గతిర్నన్వత్ర కిల స్మర్యతే శుకాచార్యః । వైయాసకిర్ముముక్షుర్భాస్కరమండలమభిప్రతస్థ ఇతి ॥౧౩౧॥ మైవం సశరీరస్యైవాయం కిల యోగబలసహాయేన । భాస్కరమండలసంప్రాప్తిపురస్సరమస్య తనువిసర్గ ఇతి ॥౧౩౨॥ వక్తవ్యమస్య యస్మాద్దర్శితమిహ సర్వభూతదృశ్యత్వం । న హ్యశరీరం యాంతం ద్రష్టుమిమం శక్నువంతి భూతాని ॥౧౩౩॥ ఉపసంహృతమేవం కిల తత్రైవ శుకస్తు మారుతాచ్ఛీఘ్రాం । గతిమంతరిక్షగోసౌ కృత్వా న తతశ్చ దర్శయిత్వైనం॥౧౩౪॥ ఆత్మప్రభావమఖిలం జగామ సర్వాత్మభావమయమితి హి । తస్మాద్గతిశ్రుతీనాం విషయో గే ప్రవక్ష్యమాణ ఏవ స్యాత్ ॥౧౩౫॥

సూ॥౧౫॥ తాని పరే తథా హ్యాహ॥ యాని ప్రాణపదేన ప్రదర్శితానీంద్రియాణి భూతాని । తాని పరబ్రహ్మవిదస్తస్మిన్ పరమాత్మని ప్రలీయంతే॥౧౩౬॥ శ్రుతిరత్ర చైవమేవాస్య పరిద్రష్టురితి బోధయత్యేవం।నన్విహ గతాః కలాః పంచదశేత్యాద్యా శ్రుతిః పరామేయం॥౧౩౭॥ సా హి పరస్మాదన్యత్రాపి కలానాం లయం ప్రదర్శయతి ।మైవం సా వ్యవహారాపేక్షా ఖలు పార్థివాదికా హి కలాః॥౧౩౮॥ స్వప్రకృతీరేవ పృథివ్యాదీరపి యంతి హీతి దర్శయతి ప్రైషా పరమార్థాభిప్రాయా బ్రహ్మణి కలాలయం బ్రూతే॥౧౩౯॥

సూ॥౧౬॥ అవిభాగో వచనాత్ ॥ విదుషో యోసౌ హి కలాప్రలయః ప్రతిపాదితస్స చాయమిహ । కిం సావశేష ఇతరేషామివ కిం వా స నిరవశేష ఇతి ॥౧౪౦॥ సందేహే లయసామ్యాదిహ శక్త్యవశేషతా ప్రసక్తా హి । అవిభాగో వచనాదితి లయమేతం నిరవశేషముపదిశతి ॥౧౪౧॥ బ్రహ్మవిదోస్య కలానామవిభాగాపత్తిరేవ యుక్తా స్యాత్ । యత ఇహ వచనాదస్మాత్పరమవిభాగః ప్రతీయతే తాసాం ॥౧౪౨॥ ఇహ చ కలాలయముక్త్వాభిద్యేతే ఏవమాదినా బ్రూతే । ఆసాం హి నామరూపే భిద్యేతే ప్రోచ్యతే హి పురుష ఇతి ॥౧౪౩॥ ఏషోకలోమృతో భవతీతి చ పురుషోకలోయమత్రోక్తః । అత్రావిద్యాజనితానాం చ కలానాం న విద్యయా జనితే ॥౧౪౪॥ ప్రలయే పునరేతస్మిన్ స్యాచ్ఛక్త్యవశేషతా కథంచిదపి । తస్మాదత్ర కలానామవిభాగాపత్తిరేవ యుక్తా స్యాత్ ॥

సూ॥౧౭॥ తదోకోగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హార్దానుగృహీతశ్శతాధికయా॥ ఇహ పరవిద్యాచింతాం సమాప్య తత్ర ప్రసంగతః ప్రాప్తాం।చింతామధునా పరవిద్యాయాం పునరిహానువర్తయతి॥౧౪౬॥ విద్వదవిదుషోరాసృత్యుపక్రమాత్కిల సమేతి చోత్క్రాంతిః। ప్రాగభిహితం తమేవేదానీ మాసృత్యుపక్రమం బ్రూతే॥౧౪౭॥ ఉపసంహృతవాగాదికలాపస్యోచ్చిక్రమిషత ఏతస్య।విజ్ఞానాత్మన ఓకో హ్యాయతనం హృదయమేవ నాన్యదితి॥౧౪౮॥ దర్శయతీహ స ఏతాస్తేజోమాత్రా ఇతి శ్రుతిస్సేయం । తస్య చ హృదయస్యాగ్రం ప్రథమం ప్రద్యోతతే తతశ్చాయం ॥౧౪౯॥ చక్షుః ప్రభృతిద్వారాని ష్క్రామతి తత్ప్రకాశితద్వారః । ఇతి చక్షురాద్యుపాదానాముత్క్రాం

తిం ప్రదర్శయత్యేషా॥౧౫౦॥ హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతత ఇత్యాద్యాశ్రుతిర్హి పాకిమిహ। విద్వదవిదుషోర్హి సమా కిం వా విమర్శో విశేష ఇహ కశ్చిత్ ॥ ౧౫౧ ॥ ఇతి విచికిత్సాయాం శ్రుత్యవిశేషాదనియమో మాత్రయోక్త ఇతి। ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే హృదయప్రద్యోతనే సమానేపి ॥ ౧౫౨ ॥ అపి తత్ప్రకాశితద్వారస్త్వేతుత్యేష ఏష విద్వాంస్తు। మూర్ధస్థానాదేవ హి నిష్క్రామతి నేతరేభ్య ఇతి యస్మాత్ ॥౧౫౩॥ విద్యాసామర్థ్యం కిల దృష్టం తస్యైవ నేతరస్య పునః। ఇతరవదేవ హి విద్వాన్ యాతః కుతశ్చిత్ప్రదేశతోపి యది॥౧౫౪॥ ఉత్క్రామేత్స తదాయం నోత్కృష్టం లోకమత్ర విందేత। ఏవం చేత్తర్హీయం విద్యా సర్వాప్యనర్థికైవ స్యాత్ ॥౧౫౫॥ తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ గతిర్విలక్షణాస్య స్యాత్। విద్యాశేషత్వేన చ గతిర్హి మూర్ధన్యనాడికాద్వారా ॥౧౫౬॥ అనుశీలయితవ్యా సా విహితా విద్యావిశేషవిషయే హి। తామభ్యసంస్తయైవ ప్రతిష్ఠత ఏష ఇతి తు యుక్తమిహ ॥ ౧౫౭ ॥ తస్మాదుపాసితేన హి పరాత్మనా హృదయసంస్థితేనాయం। పరమనుగృహీత ఏవ హి విద్వాంస్తద్భావమిహ సమాపన్నః ॥ ౧౫౮ ॥ మూర్ధన్యయైకశతతమనాడ్యా నిష్క్రామతీతరేభ్యోన్యే। శతమిత్యాద్యా శ్రుతిరప్యేవం దర్శయతి హార్దవిద్యాయాం॥౧౫౯॥

సూ॥౧౮॥ రశ్మ్యనుసారీ॥ అస్తి కిల హార్దవిద్యా దహరోస్మిన్నంతరితి సమామ్నాతా। సా చాథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపుర ఇతి ప్రపంచితా భూయః॥౧౬౦ ॥ తత్ప్రకరణ ఏవ హ్యథ యా ఏతా ఇత్యధీత్య తత్ర పునః। నాడీరశ్మిపరస్పరసంబంధం సప్రపంచమభిధాయ ॥ ౧౬౧ ॥ యత్రైతదితి తథైవ చ తయోర్ధ్వమిత్యాదివాక్యమామ్నాతం। ఉత్క్రమణమేతదస్య ప్రారబ్ధాంతే యదా భవేత్తర్హి ॥ ౧౬౨ ॥ నాడీగతరశ్మిభిరేవైతైరుత్క్రామతీతి తత్రోక్తం। తస్మాదత్ర శతాధికనాడ్యా విద్వాన సౌ హి నిష్క్రామన్ ॥ ౧౬౩ ॥ రశ్మ్యనుసారేణైవ హి నిష్క్రామత్యేష ఇతి తు యుక్తమిహ। తత్కిం రశ్మ్యనుసారిత్వం రాత్రావహని చావిశేషేణ ॥ ౧౬౪ ॥ మ్రియమాణస్యాస్య స్యాత్కిం వాహన్యేవ తదితి సందేహే। అవిశేషశ్రవణాత్ఖల్వవిశేషేణైవ వర్ణ్యతే తదిదం ॥ ౧౬౫ ॥ ... *

సూ॥౧౯॥ నిశి నేతి చేన్న సంబంధస్య యావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతి చ॥ అహని చ నాడీరశ్మ్యోస్సంబంధోస్తీతి యుక్తమేతత్స్యాత్। అహని మృతస్య చ రశ్మ్యనుసారిత్వం న తు భవేదిదం రాత్రౌ ॥ ౧౬౬ ॥ విచ్ఛిద్యతే హి యస్మాన్నాడీరశ్మ్యోర్హి తత్ర సంబంధః। రాత్రౌ మృతస్య తస్మాన్న హి రశ్మ్యనుసారితేతి చేన్నైవం ॥ ౧౬౭ ॥ భవతి హి యావద్దేహం నాడీరశ్మ్యోస్స ఏష సంబంధః। శ్రుతిరేషాముష్మాదాదిత్యాదిత్యేతమర్థముపదిశతి ॥ ౧౬౮ ॥ యే నాడీషు చ సృప్తా రశ్మయ ఇహ సంతి తే కిలాదిత్యాత్। అస్మాల్లబ్ధవికాసా ఆభ్యో నాడీభ్య ఏవ మేవైతే ॥ ౧౬౯ ॥ ఆదిత్యే కిల సృప్తాస్తథా ప్రజాయంత ఇతి హి తత్రోక్తం। ఉపలభ్యతే నిశాస్వపి నిదాఘకాలే చ సూర్యకిరణానాం॥ ౧౭౦ ॥ అనువృత్తిస్తత్ర యతో రాత్రౌ తాపాదివృశ్యతే భూయః। స్తోకానువృత్తితస్స్యాద్దుర్లక్షత్వం తదన్యగజనీషు ॥ ౧౭౧ ॥ శైశిర దివసేష్వివ దుర్దినేషు మలక్షతా భవేదత్ర। అహరేవైతద్రాత్రౌ విదధాతీతి శ్రుతిర్బ్రవీత్యేవం ॥ ౧౭౨ ॥ యది రాత్రిమృతో విద్వాన్ రశ్మ్యనుసరణం వినాక్రమేతూర్ధ్వం। భవతి హి రశ్మ్యనుసారానర్థక్యం తత్ర తచ్చ దుర్వారం ॥ ౧౭౩ ॥ న హ్యత్ర యో దివైవ ప్రైతి స రశ్మీనపేక్ష్య చాక్రమతే। ఊర్ధ్వం హి యస్తు రాత్రౌ ప్రైత్యనపేక్ష్యైవ స ఇతి యుక్తం స్యాత్ ॥ ౧౭౪ ॥ అథ విద్వానపి నోర్ధ్వం యది రాత్రిప్రయణాపరాధేన। ఆక్రమతే సోపాక్షికఫలేతి తత్ప్రవృత్తిరేవ స్యాత్ ॥౧౭౫ ॥ మృత్యోరనియతకాలత్వాత్తస్య నివైవ మృత్యురిత్యపి న। అథ విద్వాన్ రాత్రౌ వషి మృతోహరాగమమసావుదీక్షేత ॥ ౧౭౬ ॥ అహరాగమేపి విదుషః శరీరమిహ పావకాదిసంపర్కాత్। న భవతి హి రశ్మిసంబంధార్హమతో నాక్రమేదసావూర్ధ్వం॥౧౭౭ కించ స యావత్ క్షిప్యేన్మన ఇతి దర్శయతి తదనుదీక్షాం హి। తస్మాదవిశేషేణాహని రాత్రౌ వాస్య రశ్మిసంబంధః ॥ ౧౭౮ ॥

సూ॥౨౦॥ అతశ్చాయనేపి దక్షిణే॥ యత ఇహ నైవోదీక్షా నపాక్షికఫలా చ భవతి విద్యేయం। మృత్యుర్నియతకాలస్తస్మాదయనేపి దక్షిణే విద్వాన్ ॥ ౧౭౯ ॥ మ్రియమాణస్స కదాచిద్విద్యాఫలమఖిలమపి సమాప్నోతి। యా చోత్తరాయణమృతిప్రశస్త్యప్రథితిరపి చ భీష్మస్య ॥ ౧౮౦ ॥ యచ్చోత్తరాయణస్య ప్రతీక్షణం నైజతను విసర్గార్థం। ఆపూర్యమాణపక్షాద్యానిత్యాద్యా శ్రుతిశ్చ యేయమిహ॥౧౮౧॥ ఏతేభ్యో హేతుభ్యస్తనుపాతే చోత్తరాయణం

హీదం ఆవశ్యకమితిశంకా సూత్రేణ నిరస్యతేహి సూత్రకృతా ॥ ౧౮౨ ॥ యాచోత్తరాయణ మృతి ప్రాశస్త్యస్య ప్రసిద్ధిరిహ కథితా । సాచావిద్వద్విషయా భీష్మస్యచ యత్ప్రతీక్షణం తదపి ॥ ౧౮౩ ॥ ఆచారప్రతిపాలనరూప ఫలార్థం పితృప్రసాదేన । లబ్ధస్వేచ్ఛామృత్యోః ప్రఖ్యాపయితుంచ భవతి నాన్యార్థం ॥ ౧౮౪ ॥ యచ్చోత్తరాయణే స్యాస్మరణం తచ్చప్రశస్తసమజ్ఞానాం । ఇత్యభివదనం ప్రాజ్ఞానామాచారోత్ర భవతి న తదన్యః ॥ ౧౮౫ ॥ శ్రుతిరపిచ దేవతాభిప్రాయా సా నేహ కాలమాత్రపరా । ఇత్యాతివాహికా ఇతి సూత్రే వక్ష్యతిచ సూత్రకారోయం ॥ ౧౮౬ ॥ నను యత్ర కాల ఇత్యాదిస్మృతివాక్యేషు కాల ఏవాయం । అహరాదికః ప్రధానత్వే నానావృత్తయే వినిర్దిష్టః ॥ ౧౮౭ ॥ కథమిహ విద్వాన్రాత్రౌ వాసౌ దక్షిణాయనే వాపి । ప్రేతోనావృత్తిమిమాం యాయాదిత్యత ఇదం పఠత్యత్ర ॥ ౧౮౮ ॥ —సూ॥ ౨౧ ॥ యోగినః ప్రతిస్మర్యతే స్మార్తే చైతే ॥— అహరాదికాలనియమో యోయమనావృత్తయే స్మృతౌ దృష్టః । సచ యోగినః ప్రతి స్యాత్ స్మార్తే చైతే హి యోగసాంఖ్యే ద్వే ॥ ౧౮౯ ॥ న శ్రౌతే తే నాత్ర ప్రమాణభేదాచ్చ విషయభేదాచ్చ । విజ్ఞానేషు శ్రౌతేష్వవతారో నాస్య భవతి కథమపి చ ॥ ౧౯౦ ॥ నన్వగ్నిర్జ్యోతిరహర్ధూమో రాత్రిరితి చైవమాద్యేహి । ఇహ దేవయానపితృయాణే శ్రౌతే ఏవ హి ప్రతీయేతే ॥ ౧౯౧ ॥ స్మృతివాక్యేపీత్యేవం నాశంక్యం యేన తత్ర తం కాలం । వక్ష్యామీతి చ కాలప్రతిజ్ఞయా కిల విరోధమాశంక్య ॥ ౧౯౨ ॥ పరిహారోయం కథితో యదా పునః స్మృతిషు దేవతా ఏవ । అగ్న్యాద్యభిమానిన్యో గృహ్యాం తేన హి విరోధ ఇహ కశ్చిత్ ॥ ౧౯౩ ॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం । చతురధ్యాయీ తస్యాం చతుర్థసంజ్ఞశ్చ యోయమధ్యాయః ॥ ౧౯౪ ॥ తత్ర ద్వితీయపాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరనువృత్తైః ప్రకాశితో భవతు సోయమనవద్యః ॥ ౧౯౫ ॥

శ్రీగురుచరణారవిందార్పణమస్తు.

అథ చతుర్థాధ్యాయే తృతీయపాదప్రారంభః.

—సూ॥ ౧ ॥ అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః— ఏవం హి పూర్వపాదే నిరూపితోత్క్రాంతిరత్ర తత్సాధ్యం । గంతవ్యం కిల మార్గం దర్శయితుం పాదమేతమారభతే ॥ ౧ ॥ ఆసృత్యుపక్రమాదియముత్క్రాంతిర్ద్వయోరవిదుషోస్తుల్యా । ఇత్యుక్తమాసృతిస్సాహ్యనేకధా శ్రూయతే శ్రుతిష్వాసు ॥ ౨ ॥ నాడీరశ్మియుతైకా త్వైతైరేవేతి వాక్యనిర్దిష్టా । అపరార్చిరాదికాపి హి తేర్చిషమిత్యాదివాక్యవిఖ్యాతా ॥ ౩ ॥ భవతీహ దేవయానం పంథానమితి శ్రుతిప్రసిద్ధైకా । అన్యాత్మస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స వాయుమితి వాక్యతో దృష్టా ॥ ౪ ॥ అపరా సూర్యద్వారేణేత్యాదిశ్రుతినిరూపితా తత్ర । కిమిహ పరస్పరభిన్నా ఏతాస్సృతయో భవంతి కిం వాత్ర ॥ ౫ ॥ ఏకైవానేకవిశేషణా సృతిరితీహ సంశయో భవతి । తత్ప్రైతత్వాత్సృతయో భిన్నా ఏవేతి యుత ఇమాః స్మృతయః ॥ ౬ ॥ భిన్నోపాసనశేషాభిన్నప్రకరణగతాశ్చ లక్ష్యంతే । అపిచావధైతైరేవేత్యవధారణమర్చిరాద్యపేక్షాయాం ॥ ౭ ॥ ఉపమృద్యేత తథైవ త్వరావచనమేతదపి చ పీడ్యేత । ఇహ చ స యావత్ క్షిప్యేన్మన ఇత్యాది త్వరావచో దృష్టం ॥ ౮ ॥ తస్మాదేతాస్సృతయో భిన్నా ఏవేత్యతస్త్విదం పఠతి । బ్రహ్మప్రేప్సుస్సర్వోర్చిరాదినైవాధ్వనోధ్వమాక్రమతే ॥ ౯ ॥ ఇతి తు ప్రతిజానీతే తత్ప్రథితేరితి చ భవతి హేతురిహ । సర్వేషామపి విదుషాం ప్రథితోసావర్చిరాదికో మార్గః ॥ ౧౦ ॥ యే చేమేరణ్య ఇతి శ్రుతా హి విద్యాంతరావలంబానాం । పంచాగ్న్యుపాసకానామివార్చిరాద్యా గతిస్సమామ్నాతా ॥ ౧౧ ॥ స్యాదేతదత్ర యాసు చ విద్యాసు న కాచిదపి గతిః పఠితా । తాస్వర్చిరాదికైవ హి గతిరియమనుపతిష్ఠతాం హి యాసు పునః ॥ ౧౨ ॥ శ్రూయత ఏవాన్యవిధా తాసు కిమిత్యర్చిరాదికాశ్రయణం । ఇతి చేద్భవేదిహైవం సృతయ ఇమా యది పరస్పరం భిన్నాః ॥ ౧౩ ॥ ఏకైవానేకవిశేషణా సృతిర్బ్రహ్మలోకపదవీయం । క్వచిదిహ కేనచిదేవ హి విశేషణేనోపలక్షితా భాతి ॥ ౧౪ ॥ సర్వత్ర చైకదేశాభిజ్ఞానాద్బహువిశేషణా సేయం । భవతీయమేకరూపా సృతిర్విశేషణవిశేష్యభావేన ॥ ౧౫ ॥ ప్రకరణభేదేపి యథా విద్యైకత్వాద్గుణోపసంహారః । భవతి హి తద్వత్ప్రకృతే స్యాదేవ విశేషణోపసంహారః ॥ ౧౬ ॥ విద్యాభేదేపి యతోభిజ్ఞా స్సర్వత్ర చైకదేశస్య । గంతవ్యాభేదాదపి భవతి పథం గత్యభేద ఏవాత్ర ॥ ౧౭ ॥ యా బ్రహ్మణో జితిర్యా వ్యుష్టిస్తాం జితిమితి శ్రుతిశ్చాపి । విద్యాఫలం తదేకం బ్రహ్మప్రాప్తిస్స్వ

రూపముపదిశతి ॥ ౧౮ ॥ యచ్చాథైతైరేవేత్యవధారణమత్రదర్శితంతదపి । రాత్రౌమృతస్యవిదుషోరశ్మ్యప్రాప్త్యాహిత
స్మిరాసార్థం ॥ ౧౯ ॥ తత్రాపిరశ్మియోగంప్రపంచయితుమేవనపునరన్యస్య । వ్యావృత్త్యర్థంతత్త్వాన్యప్రసక్త్యభావా
యమేవకారోఽత్ర ॥ ౨౦ ॥ రశ్మీంశ్చప్రాపయితుంనివర్తయితుమర్చిరాదికాంశ్చతథా । అర్థ్యాతితస్మాదత్రాప్యవధార్యతే
సఖలురశ్మిసంబంధః ॥ ౨౧ ॥ యత్తుసయావత్క్షిప్యేన్మనఇత్యాదిత్వరావచస్తదపి । గతిషుయథైవహిలోకేత్వరావిలంబో
యఏషలోకకృతః ॥ ౨౨ ॥ నైవార్చిరాదికేధ్వనిభవతి సఏషఇతి బోధనార్థంస్యాత్ । లోకే నిమేషమాత్రేణాగచ్ఛా
మీతివాక్యవిన్యాసే ॥ ౨౩ ॥ నైవహినిమేషమాత్రేణాగమనేతత్రభవతితాత్పర్యం । కింతు విలంబాభావే తద్వదిహాపీతిత
దిదమవిరుద్ధం ॥ ౨౪ ॥ ఇహఖల్వథైతయోరిత్యాద్యామార్గద్వయచ్యుతానాంహి । కష్టంతృతీయమేతత్ స్థానం సంకీ
ర్త్యదేవయానమిమం ॥ ౨౫ ॥ పితృయాణవ్యతిరిక్తం పంథానంహ్యర్చిరాదిపర్వాణం । ప్రథయతితమేకమేవశ్రుతిస్మృ
తీయానువర్ణనేనేహ ॥ ౨౬ ॥ అపిచార్చిరాదివిషయశ్రుతౌహిభూయాంసిమార్గపర్వాణి । శ్రూయంతేపునరన్యత్రా
ల్పీయాంస్యేవతానిపర్వాణి ॥ ౨౭ ॥ భవతీహభూయసామనుగుణభావేనైవనయనమన్యేషాం । న్యాయ్యతరం తస్మాది
హయుక్తంస్యాదర్చిరాదినేత్యాది ॥ ౨౮ ॥ —— సూ ॥ ౨ ॥ వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యాం ॥ —— కేనేహసన్నివేశవి
శేషేణచగతివిశేషణానాంహి । స్యాదన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావఇతితదిదమాచార్యః ॥ ౨౯ ॥ గ్రథయతిహి వాయుమ
బ్దాదితిసూత్రేణస్వయంసుహృద్భూత్వా । ఇహపఠ్యతేహిపంథాస్సఏతమితిదేవయానసంజ్ఞోసౌ ॥ ౩౦ ॥ కౌషీతకినాంతత్ర
హిసచాగ్నిలోకంసవాయులోకమితి । సవరుణలోకంచతథేంద్రలోకమపి సప్రజాపతేర్లోకం ॥ ౩౧ ॥ సబ్రహ్మలోక
మితిచక్రమోయముపలభ్యతేహితత్రకిల । యావర్చిరగ్నిశబ్దౌతుల్యార్థౌజ్వలనవాచకౌతౌహి ॥ ౩౨ ॥ నైవేహసన్నివేశ
క్రమోయమస్విష్యతేక్వచిత్కశ్చిత్ । వాయుస్త్విహార్చిరాదావత్మనినశ్రూయతే సకస్మిన్వా ॥ ౩౩ ॥ స్థానే నివేశనీ
యస్స్యాదిత్యతఉక్తమత్రసూత్రకృతా । తేర్చిషమేవేత్యస్మిన్నర్చిరనంతరమహర్వినిర్దిశ్య ॥ ౩౪ ॥ అపూర్యమాణ ప
క్షంతతఉదగయనాదికాంశ్చషణ్మాసాన్ । తేభ్యస్సంవత్సరమపి తతఆదిత్యమితి దృశ్యతేతత్ర ॥ ౩౫ ॥ ఆదిత్యాదర్వాం
చంతథైవసంవత్సరాత్పరాంచమిమం । వాయుమభిసంభవంతీత్యేవం వాయోర్హి సన్నివేశఇహ ॥ ౩౬ ॥ క్వచిదవిశేషవి
శేషావుపలభ్యేతేయతస్తయోశ్శ్రుత్యోః । కౌషీతకివాక్యేకిల సవాయులోకమితి చావిశేషేణ ॥ ౩౭ ॥ ఉపదర్శితస్య వా
యోర్విశేషఉపలభ్యతేహివాక్యేస్మిన్ । తదిహయదావై పురుషోస్మాల్లోకాత్ప్రైతిసఇతితత్రకిల ॥ ౩౮ ॥ సఉపాస
కోహి దేహాద్యదినిర్గచ్ఛతి సవాయుమేతితదా । వాయురసావపితస్మైవిజిహీతేఛిద్రమేషసంతనుతే ॥ ౩౯ ॥ రథచక్రబిల
సమానంతచ్ఛిద్రం తేనవాయుదత్తేన । ద్వారేణసఖలువిద్వానాక్రమ్యోర్ధ్వంతమేతమాదిత్యం ॥ ౪౦ ॥ ఆగచ్ఛతీతిదర్శి
తమతఆదిత్యాత్ప్రతీయతేవాయోః । పూర్వత్వమేవతస్మాదబ్దాదిత్యాంతరాళఏవాసౌ ॥ ౪౧ ॥ వాయుర్నివేశనీయ
స్స్యాదితియుక్తమిహసూత్రకారోక్తం । నన్వస్యపునరిహాగ్నేః పరత్వదర్శనవిశేషతఃకస్మాత్ ॥ ౪౨ ॥ అర్చిరనంతరమేవ
హిననివిశ్యతఏషవాయురితిచేన్న । నాసౌభవతివిశేషస్సఏతమిత్యాదికేయతోవాక్యే ॥ ౪౩ ॥ కేవలఏవహిపాఠస్సచా
గ్నిలోకంసవాయులోకమితి । క్రమవాచకోహిశబ్దోనకశ్చిదిహకిలయతఃపదార్థానాం ॥ ౪౪ ॥ ఉపలభ్యతేనుకీర్తన
మాత్రంతంతంచగచ్ఛతీత్యేవం । రథచక్రబిలసమేనచ్ఛిద్రేణహివాయునాప్రవృత్తేన ॥ ౪౫ ॥ సచఖల్వాక్రమ్యోర్ధ్వం
తతఆగచ్ఛతితమేతమాదిత్యం । ఇత్యవగమ్యతఏవక్రమోయమతఇహభవేద్విశేషోసౌ ॥ ౪౬ ॥ తస్మాదవిశేషవిశేషాభ్యా
మితియుక్తమేవ సూత్రోక్తం । వాజసనేయినఇహకిలమాసేభ్యోదేవలోకమిత్యుక్త్వా ॥ ౪౭ ॥ తస్మాచ్చదేవలోకాదాది
త్యమిమం సమామనంత్యత్ర । తత్రాదిత్యానంతర్యాయపున ర్దైవలోకతోవాయుం ॥ ౪౮ ॥ అభిసంభవేయురితి వాజస
నేయశ్రుత్యపేక్షయావాచ్యం । యచ్చేహవాయుమబ్దాదితి తచ్ఛందోగవాక్యమాలంబ్య ॥ ౪౯ ॥ ఛందోగశ్రుతివాక్యే
నదేవలోకోస్తివాజివాక్యేతు । సంవత్సరోనదృష్టః శ్రుతిద్వయప్రత్యయాదుభావపిహి ॥ ౫౦ ॥ ఉభయత్రైవ గ్రా
హ్యౌతత్రచమాసాబ్దయోర్హి సంబంధాత్ । సంవత్సరోహిపూర్వస్తతోభవేద్దేవలోకఇతిబోధ్యం ॥ ౫౧ ॥ ... *

—— సూ॥ ౩॥ తటితోఽధివరుణస్సంబంధాత్॥ —— ఆదిత్యాచ్చంద్రమసం చంద్రమసో విద్యుతం చ నిర్దిశ్య । పశ్చాద్బ్రహ్మప్రాప్తిం ప్రథయత్యేషా శ్రుతిస్తథా న్యాయ్యతు ॥ ౫౨ ॥ వరుణాదిప్రాప్తిమపి ప్రదర్శయతి తత్ర తదనుసారేణ । విద్యుత్ప్రభృతిస్థానోక్తలవరుణస్సంబధ్యతే యతస్తయోః ॥ ౫౩ ॥ స్యాన్నియతస్సంబంధోయద్దైవహి విశాలవిద్యుతో మేఘాః । సస్తనితగర్జితా అపి సమ్యఙ్నృత్యంతి దేవలోకేషు ॥ ౫౪ ॥ ఆపః ప్రపతంతీతి తదేత్యేతత్సర్వానుభూతిసిద్ధం హి । వేదోపి దర్శయతీత్యేషా శ్రుతిరపి తద్దైవదర్శయతి ॥ ౫౫ ॥ వరుణశ్చాపామధిపతిరితి శ్రుతిస్మృతిషు సుప్రసిద్ధం హి । ఇంద్రప్రజాపతిలవరుణాదూర్ధ్వం హి సన్నివేశ్యేతే ॥ ౫౬ ॥ స్థానాంతరవిరహాదపి పాఠస్య తద్దైవదర్శనాదపి చ । ఆగంతుకభావాదపి వరుణాద్యం తేహి సన్నివేశ్యాతా ॥ ౫౭ ॥ ... ...

—— సూ॥ ౪॥ ఆతివాహికాస్తల్లింగాత్ —— తేష్వేవ చార్చిరాదిషు సందేహః పునరిహైవమవతరతి । కిమిమాని మార్గచిహ్నాన్యాహోస్విద్భోగభూమయః కిం వా ॥ ౫౮ ॥ నేతారో గంతౄణామిత్యేవం త్రయముక్తమేతత్స్యాత్ । ఏతేహి మార్గచిహ్నభూతా ఏవార్చిరాదయస్స్యురితి ॥ ౫౯ ॥ యస్మాదుపదేశోయం దృశ్యత ఇహ తత్స్వరూపపర ఏవ । ప్రస్థాతుకామ ఇహ కిల లోకే గ్రామం చ నగరమపి కశ్చిత్ ॥ ౬౦ ॥ అనుశిష్యతే త్వమేతం గచ్ఛ మహాపర్వతం పురస్తస్య । న్యగ్రోధమపి మహాంతం తతోపి సన్నికట ఏవ తత్పరతః ॥ ౬౧ ॥ గ్రామం చ నగరమపి వా స్వాభిమతం ప్రాప్స్యసీతి తద్వదిహ । తేఽర్చిషమితి హి తతోఽహ ఇత్యాదికా పూర్యమాణపక్షమితి ॥ ౬౨ ॥ అథవాత్ర భోగభూమయ ఏవైతే స్యురితి యుక్తమాభాతి । యస్మాచ్చ లోకశబ్దేనైతే హ్యగ్న్యాదయోఽనుబధ్యంతే ॥ ౬౩ ॥ అతోఽగ్నిలోకమాగచ్ఛతీతి వాక్యే హి లోకశబ్దోయం । భోగాయతనేష్వేవ ప్రాణికాయస్య భాష్యతే హి పరం ॥ ౬౪ ॥ వేదే మనుష్యలోకః పితృలోకో దేవలోక ఇత్యాదౌ । అన్యత్రాప్యహోరాత్రేష్విష్వాస్తే దృశ్యతే తథైవాయం ॥ ౬౫ ॥ తస్మాదిహార్చిరాదయ ఏతే నైవాతివాహికాః కించ । తేషామచేతనత్వాదపి నైవాత్రాతివాహికత్వం స్యాత్ ॥ ౬౬ ॥ లోకే హి చేతనాః కిల రాజనియుక్తా భవంతి యే శూరాః । మార్గేషు దుర్గమేష్వతివాహయంతి తే నాన్యే ॥ ౬౭ ॥ ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే తే ఖల్వత్రాతివాహికాస్స్యురితి । అత్ర చ తల్లింగాదితి యో ఽపదిష్టస్స సాధకో హేతుః ॥ ౬౮ ॥ ఇహ చంద్రమసో విద్యుతమిత్యేతదనంతరం సమామ్నాతం । తత్పురుషోఽమానవ ఇతి వాక్యం హి బ్రహ్మ గమయతీత్యంతం ॥ ౬౯ ॥ తేన ప్రతీయతే ఖల్వమానవస్యోత్తరత్ర గమయితృతా । గమయితృతానిర్దేశాత్సిద్ధం తస్యాతివాహికత్వమపి ॥ ౭౦ ॥ తత్సామాన్యాదగ్న్యాదయో భవంత్యాతివాహికాః పూర్వం । నను తత్పురుషోఽమానవ ఇతి వచనమమానవస్య పురుషస్య ॥ ౭౧ ॥ గమయితృతాపరమేవ హి నాగ్న్యాదీనాం తథేతి చేన్నైవం । సంప్రాప్తమానవత్వనివృత్తిపరత్వాద్విశేషణస్యాస్య ॥ ౭౨ ॥ యద్యర్చిరాదిపర్వసు పురుషా ఏతేషు గమయితారస్స్యుః । తే మానవాస్తదైవావశ్యకమేతద్ధి తన్నివృత్త్యర్థం ॥ ౭౩ ॥ యదిదమమానవ ఇతి కిల పురుషవిశేషణమిహోపదిష్టం హి । నను న హి లింగం గమకం న్యాయాభావాదతస్త్విదం పతతి ॥ ౭౪ ॥ —— సూ॥ ౫॥ ఉభయవ్యామోహాత్తత్సిద్ధేః॥ —— యేత్వర్చిరాదిమార్గే గంతారస్తే కిల శరీరవిగమేన । ముకుళితకరణగ్రామాశ్చ స్వతంత్రా భవంతి గత్యాదౌ ॥ ౭౫ ॥ యేత్వర్చిరాదయస్తే స్యుశ్చేతనాః సు స్వతంత్రాస్స్యుః । తస్మాదిహార్చిరాద్యభిమానిన ఏతే హి చేతనా దేవాః ॥ ౭౬ ॥ అతియాత్రియామస్యాం నియోజితా ఇతి భవేద్వ్యవస్థేహ । ఇహ మత్తమూర్ఛితాద్యా అపి లోకే వికలకరణపరివారాః ॥ ౭౭ ॥ కేవలపరప్రయుక్తా ధ్యానోద్దిష్టాః పరత్ర కిము తైతే । న హి మార్గలక్షణత్వం కథమప్యత్రార్చిరాదికానాం స్యాత్ ॥ ౭౮ ॥ అనవస్థితా యతస్తే రాత్రౌ చేత్తస్య న హి కథంచిదపి । భవతి హ్యహస్స్వరూపప్రాప్తిర్న చ తత్ప్రతీక్షణం వాస్తి ॥ ౭౯ ॥ ఇత్యేతదుక్తమేవ న వా దోషోయం భవతి దేవతాపక్షే । యస్మాద్ధ్రువా హి దేవాస్త ఏవ చేహార్చిరాదిపదవాచ్యాః ॥ ౮౦ ॥ తేషాం చ తదభిమానాత్తచ్ఛబ్దార్థత్వముచితమేవేహ । కించార్చిషోహరితి నిర్దేశః ఖల్వాతివాహికత్వేపి ॥ ౮౧ ॥ న విరుధ్యతే కథంచిత్తచ్ఛబ్దాత్తదభిమానినో గ్రహణే । లోకేపి దృశ్యతే హి ప్రఖ్యాతేష్వాతివాహికేషు పునః ॥ ౮౨ ॥ ఏవంవిధ ఉపదేశో గచ్ఛ త్వమితశ్చ కృష్ణగుప్తమితి । గచ్ఛ తతో జయసింహం బలవర్మాణం తతశ్చ గచ్ఛేతి ॥ ౮౩ ॥ అపి చోపక్రమవాక్యే తేఽర్చిషమిత్యాదినా సమామ్నాతం । సంబంధమాత్ర

మేవహిసతద్విశేషోత్రకశ్చిదుపదిష్టః ॥ ౮౪ ॥ఉపసంహారేతుసఏతానిత్యాదౌ విశేషఇహదృష్టః। గమయిత్వాశబ్దబలేనచస
చాతివాహ్యత్వేవహన రూపస్స్యాత్ ॥ ౮౫ ॥ తేనహ్యుపక్రమేపిచసఏవనిర్ణేయస్తేనచాన్యోపి ।ఉపసంహృతికరణత్వా
న్నతత్రభోగోభవేత్క్వచిత్తేషాం ॥ ౮౬ ॥ తత్రానుపభుంజానేష్వపిగంతృషుగమయితుంభవేచ్ఛక్యః । సోయంహిలోక
శబ్దస్తత్రాన్యేషాంయతశ్చభోగస్స్యాత్ ॥ ౮౭ ॥ఏవంచాగ్నిస్వామికలోకంగత్వాగ్నినాతివాహ్యేత । వాయుస్వామిక
లోకంగత్వైవంవాయునేతియోజ్యమిహ ॥ ౮౮ ॥ నన్వాతివాహికత్వంయద్యేతేషాం తదాహివరుణాదౌ ।తత్కథముప
పన్నంస్యాద్వరుణాదన్యోయతోత్రనిర్దిష్టః ॥ ౮౯ ॥ ఆబ్రహ్మప్రాప్తేఃకిలవిద్యుదనంతరమమానవఃపురుషః।తస్యైవగమ
యితృత్వంశ్రుతమిత్యతఏతదుత్తరంపఠతి॥౯౦॥ సూ॥౬॥వైద్యుతేనైవతతస్తచ్ఛ్రుతేః॥ విద్యుత్ప్రాప్తేరూ
ర్ధ్వంవిద్యుదనంతరమవస్థితేనపునః । కేనాప్యమానవేనాతివాహ్యమానాహివరుణలోకాదౌ ॥ ౯౧ ॥ తేబ్రహ్మలోకమే
తంగచ్ఛంతీత్యేవమత్రనిష్కర్షః।విద్యుల్లోకంప్రాప్తావైద్యుతఇతిగృహ్యతేహిసూత్రేస్మిన్ ॥ ౯౨ ॥ తాన్వైద్యుతాది
శ్రుతివాక్యేవైద్యుతపదంహిలోకపరం । తాన్వైద్యుతాద్ధిలోకాదమానవోభ్యేత్యగమయతిబ్రహ్మ ॥ ౯౩ ॥ ఇత్యేత
చ్ఛ్రుతివాక్యాదమానవస్యైవగమయితృత్వమిహ । వరుణాదయస్తుతస్యైవానుగ్రహేణవా సహాయేన ॥ ౯౪ ॥ కేనాపి
హేతునాతేభవంత్యనుగ్రాహకాఇతిజ్ఞేయం । తస్మాదిహార్చిరాదయఏతేఖల్వాతివాహికాఏవ ॥ ... ... ※

సూ॥౭॥కార్యంబాదరిరస్యగత్యుపపత్తేః॥ ఏవంనిరూప్యమార్గంగంతవ్యంబ్రహ్మచింతయత్యధునా।
శ్రుతివాక్యేనసఏతాన్బ్రహ్మగమయతీతిదర్శితంతత్ర ॥ ౯౬ ॥ కింకార్యమపరమేవ బ్రహ్మగమయతీహ కింపరంబ్రహ్మ ।
యచ్చావికృతంసర్వోపనిషత్ప్రతిపాద్యమితితుసందేహః ॥ ౯౭ ॥ స్యాద్బ్రహ్మశబ్దయోగాద్గతిశ్రుతేర్దర్శనాచ్చ తత్రకి
ల । కార్యంసగుణంబ్రహ్మైవైనాన్గమయత్యమానవఃపురుషః ॥ ౯౮ ॥ ఇతిమన్యతేహిబాదరిరాచార్యోయుక్తమేతదే
వయతః,గంతవ్యత్వమిహోక్తంతదిదంకార్యస్యనేతరస్యస్యాత్ ॥ ౯౯ ॥ తస్యప్రదేశవత్త్వాత్సర్వగతత్వాత్పరాత్మనోనే
యం।గంతవ్యతాగతిర్వాగంతౄణాంప్రత్యగాత్మరూపత్వాత్॥౧౦౦॥ సూ॥౮॥విశేషితత్వాచ్చ॥ బ్రహ్మాధి
ష్ఠితలోకాన్గమయత్యేతానమానవఃపురుషః।ఇతినిర్దిశ్యచలోకాంచ్ఛ్రుతిరపరాబ్రహ్మణోస్యలోకేషు ॥౧౦౧॥ తేశాశ్వ
తీస్సమానివసంతీతియతోవిశేషముపదిశతి । అతఇహయాగతిరుక్తాసాకార్యబ్రహ్మగోచరైవస్యాత్ ॥ ౧౦౨ ॥ బహువ
చనలోకశబ్దస్తథైవచాధారసప్తమీశ్రవణం । నైవపరస్మిన్బ్రహ్మణికథమప్యవకల్పతేహికార్యేతు ॥ ౧౦౩ ॥ తదవస్థా
భేదేనచభేదాత్సంభవతిసర్వమేవైతత్ । యాచేహసన్నివేశవిశిష్టాసవికారభోగభూమిస్స్యాత్ ॥ ౧౦౪ ॥లోకశ్రుతిర
స్యాహితస్యామేవాంజసీనచాన్యత్ర । బ్రహ్మైవలోకఇతికిల గౌణీహ్యన్యత్రతదిదమన్యాయ్యం ॥ ౧౦౫ ॥ కించపరస్మిన్బ్ర
హ్మణ్యాధారాధేయభావనిర్దేశః । అసమంజసఏవాతోగమనమిదంకార్యవిషయమేవస్యాత్ ॥ ౧౦౬ ॥ ననునాయంకా
ర్యపరోనప్రంసకబ్రహ్మశబ్దఇహభవతి । కారణపరఏవయతస్సమన్వయేదర్శితోయమితిచేన్న॥౧౦౭॥ సూ॥౯॥ సా
మీప్యాత్తుతద్వ్యపదేశః॥ అత్రతుశబ్దోయోసావుక్తాశంకానివర్తనార్థస్స్యాత్ । కార్యస్యాపిబ్రహ్మణఇహచప
రబ్రహ్మసన్నిధానేన ॥ ౧౦౮ ॥స్యాద్బ్రహ్మశబ్దయోగేనాత్రవిరోధోభవేత్కథంచిదపి ।గంతవ్యత్వన్యాయాదాధారాధే
యభావనిర్దేశాత్ ॥ ౧౦౯ ॥లోకబహుత్వశ్రుత్యాలక్షణయాసఖలుకార్యపరఏవ । బ్రహ్మపరంయచ్ఛుద్ధంతదిహకిలోపాధి
యోగమాత్రేణ ॥ ౧౧౦ ॥ధర్మైర్మనోమయత్వప్రభృతిభిరుపదిశ్యమానమేతైర్హి । అపరంబ్రహ్మేదమితివ్యపదిశ్యతఏవకే
వలంశాస్త్రే ॥౧౧౧॥ నన్వత్రకార్యమేవబ్రహ్మప్రాప్యంయదాభవేత్తేషాం । యదనావృత్తిశ్రవణం తత్కథమేషామి
హోపపద్యేత ॥ ౧౧౨ ॥ నహ్యన్యత్రపరస్మాద్బ్రహ్మణఏషాంభవేదనావృత్తిః ।శ్రుతయోత్రదర్శయంత్యర్చిరాదిమా
ర్గేణనిర్గతానాంహి ॥౧౧౩ ॥ఏతేనేతిచతేషామితిచతయోర్ధ్వమితిచాప్యనావృత్తిం । తస్మాద్బ్రహ్మపదేనహికార్యగ్ర
హణంనయుక్తమితిచేన్న॥౧౧౪॥ సూ॥౧౦॥కార్యాత్యయేతదధ్యక్షేణసహాతఃపరమభిధానాత్॥ కార్యబ్ర
హ్మపదేస్మిన్లయోన్ముఖేతత్పదంగతాఏతే। తత్రోత్పన్నజ్ఞానాహిరణ్యగర్భేణతదధినాథేన ॥ ౧౧౫ ॥ప్రతిపద్యంతేశుద్ధంవి

ష్ణోః పరమం పదం హి తేన సహ । ఏవం క్రమముక్తిరనావృత్తిశ్రుతివాక్యదర్శితా భవతి ⟶ సూ॥౧౧॥ స్మృతేశ్చ ॥⟵ యా బ్రహ్మణా సహేతి స్మృతిరిహ సాప్యేతమర్థముపదిశతి । తస్మాత్కార్యబ్రహ్మప్రాప్తిపరైవ హి గతిశ్రుతిస్సర్వా ॥ ౧౧౭ ॥ ఆశంక్య పూర్వపక్షం యమత్ర సిద్ధాంత ఏష సందిష్టః । కార్యం బాదరిరిత్యేతత్సూత్రేణ ప్రదర్శ్యతే సపది ॥౧౧౮॥ ⟶ సూ॥౧౨॥ పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ ॥⟵ ఇహ జైమినిరాచార్యః పరమేవ బ్రహ్మ గమయతీత్యేవం । బ్రహ్మపదస్య పరస్మిన్ముఖ్యత్వాన్మన్యతే హి సిద్ధాంతం ॥౧౧౯॥ బ్రహ్మపదస్య చ ముఖ్యాలంబనమేతద్భవేత్పరం బ్రహ్మ । అపరం గౌణం తత్ర చ ముఖ్యే సంప్రత్యయో భవేన్నాన్యః ॥ ⟶ సూ॥౧౩॥ దర్శనాచ్చ ॥⟵ గతిపూర్వకమమృతత్వం తయోర్ధ్వమాయన్నితి శ్రుతిర్బ్రూతే । అమృతత్వం చ పరస్మిన్బ్రహ్మణ్యుపపద్యతే న కార్యేస్మిన్ ॥ ౧౨౧ ॥ కార్యస్య హి పతినాశో యతశ్శ్రుతిర్మర్త్యమల్పముపదిశతి । పరవిషయైవైతేషాం కఠవల్లీషూపదిశ్యతే హి గతిః ॥ ౧౨౨ ॥ నహి విద్యాంతరపరతా కఠవల్లీషూపలభ్యతే క్వాపి । అన్యత్రేతి చ తత్ర ప్రక్రాంతం బ్రహ్మ భవతి పరమేవ ॥ ౧౨౩ ॥ బ్రహ్మశ్రుతేః ప్రకరణాదపి తద్వదిహామృతత్వలింగాచ్చ । గతిరేషా పరవిషయా స్యాన్నాపరగోచరా కథంచిదపి ॥ ౧౨౪ ॥ ⟶ సూ॥౧౪॥ న చ కార్యే ప్రతిపత్త్యభిసంధిః ॥⟵ అపి చ ప్రజాపతేరిదమహం సభా వేశ్మ తత్ప్రపద్య ఇతి । ప్రాగివియోగావసరే సంకల్పస్స్యాదుపాసకస్యేతి ॥౧౨౫॥ కార్యప్రాప్త్యభిసంధిశ్రుతేర్న గంతవ్యమత్ర పరమితి చేత్ । ఆకాశో హేత్యాదా ప్రకృతత్వాద్బ్రహ్మణః పరస్యైవ ॥౧౨౬॥ తద్వద్యశోఽహమిత్యాదిభిశ్చ సర్వాత్మకత్వనిర్దేశాత్ । యస్య చ నామ మహద్యశ ఇతి హి యశో నామతా ప్రసిద్ధేశ్చ ॥౧౨౭॥ వేశ్మప్రాప్తిశ్చేయం భవతి పరప్రాప్తిలక్షణైవాత్ర । వేశ్మప్రతిపత్తిరియం కథమిహ గతిపూర్వికా భవేదితి చేత్ ॥౧౨౮॥ అపరబ్రహ్మణి వేశ్మప్రతిపత్తిరియం హి హార్దవిద్యాయాం । శ్రుత్యైవ సముపదిష్టా సేయం కిల తదపరాజితేత్యేవం ॥ ౧౨౯ ॥ తత్ర చ విద్యా హి నైర్బ్రహ్మణ ఏషా పరాజితా హి పురీ । ప్రభువా హిరణ్యగర్భేణైవ చ రచితం హిరణ్మయం వేశ్మ ॥ ౧౩౦ ॥ ఇత్యాదిదర్శితం తత్ప్రాప్తిరియం దర్శితా హి గతిపూర్వా । పరవిషయేపి చ వేశ్మప్రతిపత్తిశ్రుతిరియం సమానా హి ॥ ౧౩౧ ॥ తస్మాదిహాపి తస్యా గతిపూర్వకతైవ భవతి యుక్తతమా । కించాత్ర పదగతావిత్యస్మాదపి ధాతుపాఠసామర్థ్యాత్ ॥౧౩౨॥ మార్గాపేక్షా వేశ్మప్రతిపత్తావత్ర భవతి యుక్తైవ । తస్మాదత్ర గతిశ్రుతయస్సర్వా అపి భవంతి పరవిషయాః ॥ ౧౩౩ ॥ ఇతి పక్షాంతరమేతౌ ద్వావాచార్యేణ సూత్రితౌ పక్షౌ । ఏకో గత్యుపపత్త్యాదిభిరపరో ముఖ్యతాదిభిశ్చేహ ॥ ౧౩౪ ॥ ముఖ్యత్వాదీనాభాసయితుం గత్యాదయస్సమర్థాస్స్యుః । న తు గత్యాదీన్ముఖ్యత్వాదయ ఇత్యాద్య ఏవ సిద్ధాంతః ॥౧౩౫॥ వ్యాఖ్యాతోస్మాభిరసౌ ద్వితీయ ఇహ పూర్వపక్ష ఏవ స్యాత్ । ముఖ్యస్యార్థస్యైవ గ్రహణమసత్యపి చ సంభవే కర్తుం ॥౧౩౬॥ ఉచితమితి కశ్చిదాజ్ఞాపయితా నేష్టోపలభ్యతే క్వాపి । ఉపపద్యతే తదేతత్పరవిద్యాప్రకరణోపదిష్టమపి ॥ ౧౩౭ ॥ విద్యాంతరానుశీలితగత్యభిధానం స్తుతిప్రకర్షార్థం । విద్యాసంబద్ధసుషుమ్నాస్తుత్యర్థం యథైవ విష్వగితి ॥ ౧౩౮ ॥ నాడ్యంతరసంకీర్తనమిహ పరవిద్యాస్తుతిప్రకర్షార్థం । తత్ప్రకరణేపి చాపరవిద్యాశ్రయగతికథేయముచితైవ ॥ ౧౩౯ ॥ నిరతిశయఫలా హీయం పరవిద్యా గతిమిహాంతరేణాపి । గతిసాధ్యమపరవిద్యాఫలమస్యాశ్చాంతరేవ భవతీతి ॥ ౧౪౦ ॥ స్తుతిలాభార్థం తత్స్యాన్నతు పరవిద్యావలంబి తద్భవతి । గంతవ్యస్య తథా బహువచనాంతస్య లోకశబ్దస్య ॥ ౧౪౧ ॥ అపి దివ్యగంధభోగశ్రుతేశ్చ సంకల్పతోపి పరవిషయే । ముఖ్యార్థస్యైతస్యాయోగాద్గతిరపరగోచరైవ స్యాత్ ॥ ౧౪౨ ॥ యా చ సభా వేశ్మ ప్రతిపద్య ఇతి శ్రుతిరిహోపదిష్టా సా । కార్యపరా త్రిశ్రుత్యా వాక్యేన పరప్రకరణమిహ బాధ్యం ॥ ౧౪౩ ॥ సార్వాత్మ్యమపి యదుక్తం యశోహమిత్యాదినా హి తదపీహ । బ్రహ్మణ్యపరస్మిన్నప్యుపాసనార్థం హి యుక్తమేవ స్యాత్ ॥ ౧౪౪ ॥ యద్వచ్చ సర్వకర్మత్వాదినిర్దేశా భవేయురన్యత్ర । తస్మాదత్ర గతిశ్రుతయస్సర్వా అపరగోచరా ఏవ ॥ ౧౪౫ ॥ కేచిత్తు పూర్వసూత్రాణి స్యుః కిల పూర్వపక్షసూత్రాణి । ఉత్తరసూత్రాణి పునర్భవంతి సిద్ధాంతవిషయసూత్రాణి ॥ ౧౪౬ ॥ ఇతి ఖల్విహ వ్యవస్థామనురుధ్య గతిశ్రుతీర్హి పరవిషయాః । సర్వా అపి ప్రతిష్ఠాపయంతి తచ్చేదమనుపపన్నమిహ ॥ ౧౪౭ ॥ సర్వగతం సర్వాంతరమపి యాత్సర్వాత్మ

కంపరంబ్రహ్మ । యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మయఆత్మేతివాక్యనిర్దిష్టం ॥౧౪౮॥ ఆకాశవదితివాక్యైర్బ్రహ్మైవేద
మితినిగమవాక్యైశ్చ । నిర్ధారితస్వరూపంబ్రహ్మకథంవేహభవతిగంతవ్యం ॥౧౪౯॥ ననుగతమపి గంతవ్యం భవతిహి
దేశాంతరాదియోగేన । పృథివీస్థఏవపృథివీందేశాంతరయోగతోయథావ్రజతి ॥ ౧౫౦ ॥ ఏవంబాలఃకాలాంతరయోగ
దాత్మభూతమేవైతత్ । వార్ధకమనన్యఏవవ్రజతితథాబ్రహ్మణోప్యనన్యస్య ॥ ౧౫౧ ॥ తస్య గతస్యాపిచ గంతవ్యత్వం
సర్వశక్తియోగేన । ఇతిచేన్నైవంబ్రహ్మప్రతిషిద్ధాఖిలవిశేషమిహయస్మాత్ ॥ ౧౫౨ ॥ నిష్కలమేతన్నిష్క్రియమపి
శాంతంతచ్చభవతినిరవద్యం । అస్థూలమనణ్విత్యాదిశ్రుతిగేయంస్మృతిష్వపిప్రథితం ॥ ౧౫౩ ॥ కథమీదృశేపరస్మిన్కల్ప
యితుంశక్యతేవిశేషోయం । నైతచ్చభూప్రదేశవయోన్యాయేనాత్రభవతిగంతవ్యం ॥ ౧౫౪ ॥ భూవయసోఃకిలదేశవిశే
షావస్థావిశేషయోగేన । గంతవ్యతోపపన్నాభవతి ప్రాదేశికత్వసంపత్త్యా ॥ ౧౫౫ ॥ నను జగతోజన్మస్థితిలయహేతుత్వ
శ్రుతేఃపరంబ్రహ్మ । స్యాత్సకలశక్తియుక్తంభవతిచగంతవ్యమేతదితిచేన్న ॥ ౧౫౬ ॥ ఇహచవిశేషనిరాకరణ శ్రుతివచ
నానినిరవకాశాని । జగదుత్పత్త్యాదిశ్రుతివాక్యాన్యపిఖలుతథేతిచేన్నైవం ॥ ౧౫౭ ॥ ఏకత్వప్రతిపాదనపరాణిసర్వాణి
సృష్టివాక్యాని।యస్మాన్మృదాదిదృష్టాంతైరేతైర్బ్రహ్మణోస్యసత్యత్వం॥౧౫౮॥ఏవంసర్వస్యైవహి వికారజాతస్య చా
నృతత్వమపి । ప్రతిపాదయచ్ఛాస్త్రంకథముత్పత్త్యాదిపరమిహప్రభవేత్ ॥ ౧౫౯ ॥ నన్వత్ర నిర్విశేషశ్రుతి శేషత్వం
కుతోభవేదేషాం । ఉత్పత్తిశ్రుతివచసాంవ్యత్యాసోనేహభవతికుతఇతిచేత్ ॥ ౧౬౦ ॥ ఇహచవిశేషనిరాకరణశ్రుతయః
ఖలుపరంనిరాకాంక్షాః । ఏకత్వమాత్మనోస్యచనిత్యత్వమజత్వమపిచశుద్ధత్వం ॥ ౧౬౧ ॥ యద్యవగతం తదాఖలు నైవా
కాంక్షోపజాయతేభూయః । పురుషార్థపరిసమాప్త్యవధృతిరేవకిలోపజాయతేతత్ర ॥ ౧౬౨॥ శ్రుతయోపి తత్రకో
మోహఃకశ్శోకఇతిబోధయంత్యేతం । సార్వాత్మ్యభావమేవహివిదుషోవ్యుత్పత్త్యనుభవాదికంచతథా ॥౧౬౩॥మృత్యోస్స
మృత్యుమాప్నోతియఇహనానేవపశ్యతీత్యాదేః । శ్రుతివాక్యాచ్చవికారానృతాభిసంధిచనిందితేభవతః ॥ ౧౬౪ ॥ తేన
విశేషనిరాకరణశ్రుతివచసాంనచాన్యశేషత్వం । ఉత్పత్త్యాదిపరాణిశ్రుతివచనానీహ యాని తేషాంతు ॥ ౧౬౫ ॥ననిరా
కాంక్షార్థప్రతిపాదనసామర్థ్యమిహకథంచిదపి । కింతునిషేధ్యార్పకతాద్వారేణ నిషేధవాక్యశేషత్వం ॥౧౬౬॥ ఫ
లవత్సాన్నిధ్యేనాఫలంతదంగమితిదృశ్యతేన్యాయః । న్యాయాచ్చకేవలాదిహనహి తచ్ఛేషత్వముచ్యతే కింతు ॥ ౧౬౭ ॥
తచ్ఛుంగముత్పతితమిత్యాదిశ్రుతివాక్యతోపితద్దృష్టం । తస్మిన్హిపరమకారణరూపేబ్రహ్మణితదేతదిహశుంగం॥౧౬౮॥
జగదాత్మకముత్పన్నంనేదమమూలమితితదిదమారభ్య ।అన్విచ్ఛతేనశుంగేనైవచసన్మూలమిత్యుదర్కేహి ॥ ౧౬౯ ॥ వి
జ్ఞేయత్వంసతఏకస్యజగత్కారణస్యదర్శయతి । అన్యత్రాపియతోవేత్యాదౌజన్మాదికారణస్యాస్య ॥ ౧౭౦॥ బ్రహ్మణఏక
స్యైవహివిజ్ఞేయత్వంప్రదర్శితంతస్మాత్ । ఉత్పత్తిశ్రుతివచసామైకాత్మ్యావగమమాత్రపరతైవ ॥ ౧౭౧ ॥ నానేకశక్తి
యోగోబ్రహ్మణిపరమార్థతఃకథంచిదపి । గంతవ్యతాపరస్యబ్రహ్మణఇహనోపపద్యతేతస్మాత్ ॥౧౭౨॥ అపిచనతస్య
ప్రాణాఉత్క్రామంతీతియాశ్రుతిస్సాహి ।ఉత్క్రాంతింప్రతిషిధ్యపరస్మిన్బ్రహ్మణి గతిం నివారయతి ॥ ౧౭౩ ॥ స్ప
ష్టోహ్యేకేషామిత్యత్రవ్యాఖ్యాతమేతదఖిలమపి । గతిరత్రకల్ప్యతేయదిగంతాజీవఃపరాత్మనస్తస్య ॥ ౧౭౪ ॥ గంతవ్య
స్యావయవోథవావికారోథవాభవేదస్యః । ఆత్యంతికతాదాత్మ్యేనహిగమనంభవతికుత్రచిల్లోకే ॥ ౧౭౫ ॥యద్యేకదేశ
ఏవహిజీవస్తర్హ్యేకదేశినస్తేన । నిత్యాప్తత్వాత్పునరిహగమనం నైవోపపద్యతేతదిదం ॥ ౧౭౬॥ బ్రహ్మణ్యపిచ పర
స్మిన్యద్యేకదేశైకదేశితాతర్హి ।నిరవయవత్వంతస్యవ్యాహన్యేతశ్రుతిస్తదర్థపరా ॥ ౧౭౭ ॥ తుల్యం వికారపక్షేప్యే
తన్నఘటోమృదాత్మతాంహిత్వా । అవతిష్ఠతేకదాచిత్త్యాగేవాతస్యశూన్యతాపత్తిః ॥ ౧౭౮ ॥ యదిచవికారోవయవో
వాజీవస్తర్హితద్విశిష్టస్య । పరమాత్మనస్థిరత్వాత్సంసారగతిశ్చనసులభాతస్య ॥ ౧౭౯ ॥ నహ్యచల బృహదుపలయో
ర్మండూకబృహచ్ఛిలాంతరవయవయోః । చలనంకదాచిదపివాస్యాదస్మాకంత్వనాద్యవిద్యాతః ॥౧౮౦ ॥నానోపాధిప
శేనహిగత్యాగతివిభ్రమోయమామోక్షాత్ । యదిచపరస్మాదస్మాజ్జీవోసావన్యఏవభవతితదా ॥ ౧౮౧॥సోణుర్వావ్యాపీ

మధ్యమపరిమాణో వా యదా భవేద్వ్యాపీ । ఆకాశాదీనామివ గమనమసంభావితం తదాఽస్య ॥ ౧౮౨ ॥ యది మధ్యమప
రిమాణస్తస్యానిత్యత్వమపరిహార్యం స్యాత్ । యది చాణుర్జీవస్స్యాత్కృత్స్నశరీరగతవేదనా న స్యాత్ ॥ ౧౮౩ ॥ తస్య చ
మధ్యమపరిమాణత్వమణుత్వం చ పరిహృతం పూర్వం। తస్య పరస్మాదన్యత్వే తత్త్వమసీతిశాస్త్రబాధశ్చ ॥ ౧౮౪ ॥ యోఽసౌ
దోషస్తుల్యస్సవికారావయవపక్షయోరపి చ । తద్వదనన్యో హి వికారావయవౌ తేన నైష దోషస్స్యాత్ ॥ ౧౮౫ ॥ ఇతి చేత్త
థాపి ముక్త్యైకత్వానుపపత్తిరత్ర దుర్వారా । త్రిష్వపి పక్షేష్వస్యానిర్మోక్షాపత్తిరపి చ దుర్వారా ॥ ౧౮౬ ॥ సంసా
ర్యాత్మత్వాపరిహారాత్తత్పరిహృతౌ చ తస్య పునః । స్యాచ్చ స్వరూపనాశస్తాత్త్వికజీవాత్మభావనాశేన ॥ ౧౮౭ ॥ బ్రహ్మాత్మ
త్వం తాత్త్వికమస్మాభిరివ త్వయా హి జీవస్య । అభ్యుపగతం భవేద్యది సంసృతినాశేఽపి నో వినశ్యేత్సః ॥ ౧౮౮ ॥ ననుకిం బ్రహ్మా
త్మతయా సంసారాభావ ఏవ మోక్షస్స్యాత్ । స చ ఖలు కర్మాభావాత్సేత్స్యతి కిమనేన తత్త్వబోధేన ॥ ౧౮౯ ॥ ఇతి కిల కర్మ
జడానామాశంకా సా నిరస్యతే సపది । కర్మాణీహానుష్ఠీయంతే నైమిత్తికాని నిత్యాని ॥ ౧౯౦ ॥ దురితక్షయాయ కామ్యా
ని నిషిద్ధాని చ పరిహ్రియంతే హి। స్వర్గస్య చ నరకస్యానవాప్తయే ప్రకృతదేహభోగ్యాని ॥ ౧౯౧ ॥ కర్మాణ్యుపభోగేన
క్షప్యంతే బ్రహ్మతాం వినైవాస్య । ప్రకృతే దేహే పతితే దేహాంతరయోగకారణాభావాత్ ॥ ౧౯౨ ॥ స్వాత్మావస్థితి ల
క్షణకైవల్యం సేత్స్యతీదృశస్యేతి । యజ్జల్పితం హి కైశ్చిత్తదసద్యస్మాత్ప్రమాణమిహ నాస్తి ॥ ౧౯౩ ॥ న హ్యేతత్ప్రత్యక్షేణ నాపి
చ శాస్త్రేణ నిరూపితం హి మోక్షార్థి। ఇత్థం సమాచరేదితి బుద్ధ్యైవ హి తర్కితం భవేదేతత్ ॥ ౧౯౪ ॥ యేన చ కర్మనిమిత్త
స్సంసారో తో నిమిత్తవిరహేణ । న భవిష్యతీతి నైతత్తర్కయితుం శక్యతే హి కేనాపి ॥ ౧౯౫ ॥ యస్మాన్నిమిత్తవిరహో న శ
క్యతే జ్ఞాతుమత్ర కేనాపి । ఇష్టానిష్టఫలాని హి జాత్యంతరసంచితాని కర్మాణి ॥ ౧౯౬ ॥ ఏకైకస్య చ జంతోస్సంభావ్యం
తే బహుప్రకారాణి । ఇహ చ విరుద్ధఫలానాం తేషాం యుగపత్ఫలోపభోగస్య ॥ ౧౯౭ ॥ అత్యంతదుర్లభత్వాల్లబ్ధావసరా
ణి కానిచిచ్ఛేదం। జన్మ కిల నిర్మిమీతే పరాణి కాలాంతరం ప్రతీక్షంతే ॥ ౧౯౮ ॥ తేషామవశిష్టానాం సాంప్రతభోగేన యాపనా
యోగాత్ । న యథావర్ణితచరితస్యాపి శరీరే హి సాంప్రతే పతితే ॥ ౧౯౯ ॥ దేహాంతరయోగనిమిత్తాభావశ్శక్యతే వినిశ్చే
తుం। తద్య ఇహేతి శ్రుతయః ప్రథయంతి హి కర్మశేషసద్భావం ॥ ౨౦౦ ॥ స్మృతయోఽపి తతశ్శేషేణేత్యాద్యాస్తద్వదేవ న
న్వత్ర । తత్క్షేపకాణి నిత్యాన్యపి కిల నైమిత్తికాని కర్మాణి ॥ ౨౦౧ ॥ మైవం విరోధవిరహాత్సతి చ విరోధే పరస్పరం తేషాం।
క్షేప్యక్షేపకభావో భవేన్న చేహాస్తి స చ విరోధోఽత్ర ॥ ౨౦౨ ॥ న హి సంచితసుకృతానాం నిత్యైర్నైమిత్తికైర్విరోధోఽస్తి ।
తేషాం పరస్పరం కిల విశుద్ధిరూపత్వముపగతం శాస్త్రాత్ ॥ ౨౦౩ ॥ దురితానాం క్షపణం స్యాదవిశుద్ధితయా తతో విరోధేన।
దేహాంతరయోగనిమిత్తాభావస్తావతా కథం సిద్ధ్యేత్ ॥ ౨౦౪ ॥ దేహాంతరస్య సంచితసుకృతనిమిత్తస్య సంభవాత్తత్ర । ని
శ్శేషతశ్చ దురితస్యాపి క్షపణం హి దురవగమమేవ ॥ ౨౦౫ ॥ సంచితపుణ్యాపుణ్యాభ్యాం పునరేతస్య జన్మ దుర్వారం । న చ
నిత్యానుష్ఠానాద్దురితానుత్పత్తిమాత్రమేవ స్యాత్ ॥ ౨౦౬ ॥ న పునః కాలాంతరఫలమితి నిశ్చేతుం ప్రమాణమిహ కించిత్ ।
దురితక్షపణార్థేఽపి చ నిత్యే పశ్చాత్ఫలాంతరం భవతి ॥ ౨౦౭ ॥ ఇతి తు స్మరతి యథా మే నిమిత్త ఇత్యాది నైతమేవార్థం । ఆ
పస్తంబస్తత్ర చ ఫలార్థమారోపితే యథైవామ్రే ॥ ౨౦౮ ॥ ఛాయా గంధావుత్పద్యేతే హ్యనుతద్వదేవ ధర్మమిమం । క్రియ
మాణమర్థకామావుత్పద్యేతే కిలాన్విత ప్రోక్తం ॥ ౨౦౯ ॥ అసతి చ సమ్యగ్జ్ఞానే కామ్యప్రతిషిద్ధవర్జనం తదిదం । సర్వాత్మ
నా భవేదితి న కేనచిచ్ఛక్యతే ప్రతిజ్ఞాతుం ॥ ౨౧౦ ॥ యస్మాదతికుశలానామపి సూక్ష్మో దృశ్యతేఽపరాధోఽత్ర । కామ్యాదిక
ర్మణాం స్యాన్నిశ్చయవిరహేఽపి సంశయస్తత్ర ॥ ౨౧౧ ॥ తేన నిమిత్తాభావో న కేనచిచ్ఛక్యతేఽత్ర నిశ్చేతుం । శ్రుత్యభిగ
మ్యం బ్రహ్మాత్మత్వం యది నాభ్యుపేయతే తర్హి ॥ ౨౧౨ ॥ కర్తృత్వభోక్తృతాదిస్వభావకస్యాత్మనోఽస్య కైవల్యం । క
థమిహ యథోక్తచరితస్యాప్యాకాంక్షితుమిదం భవేచ్ఛక్యం॥ ౨౧౩ ॥ అగ్నేరౌష్ణ్యవత్స్వభావః పరిహర్తుం శక్యతే న కేనాపి ।
కర్తృత్వభోక్తృతాదేః కార్యమనర్థో న శక్తిమాత్రం స్యాత్ ॥ ౨౧౪ ॥ ఇహ శక్తిమాత్రసద్భావేఽపి చ కార్యస్య తస్య పరి
హారాత్ । ఉపపన్నో మోక్షోఽసావిత్యపి నైవేహ శంకితుం శక్యం ॥ ౨౧౫ ॥ శక్త్యవిశేషే కార్యప్రసవో లోకే యతశ్చ దుర్వా

రః । ననుశక్తిరిహ నిమిత్తాంతరనిరపేక్షా న కార్యమారభతే ॥ ౨౧౬ ॥ అత ఏకాకిన్యేషా స్థితాపి నైవాపరాధ్యతీత్యపి న । శ
క్త్యాత్మనా నిమిత్తానామపి సర్వత్ర నిత్యసంబంధాత్ ॥ ౨౧౭ ॥ తస్మాదాత్మని కర్తృత్వాదౌ స్వాభావికే సతి హ్యసతి । వి
ద్యైకసమధిగమ్యే బ్రహ్మాత్మత్వే కదాచిదప్యస్య ॥ ౨౧౮ ॥ మోక్షం ప్రత్యాశాపి హి భవతి పరం దుర్లభైవ న హి సులభా । శ్రు
తిరపి నాన్యః పంథా విద్యత ఇత్యాదికా హి దర్శయతి ॥ ౨౧౯ ॥ జ్ఞానాదన్యస్త్వపరో వి మోక్షమార్గో న కశ్చిదిత్యేవం । ననుజీ
వస్య పరస్మాదనన్యతా యది తదా ఖిలుప్యేత ॥ ౨౨౦ ॥ వ్యవహారోఽయం ప్రత్యక్షాదీనామప్రవృత్తిరితి చేన్న । ప్రాగాత్మత
త్త్వబోధాత్స్వప్నవ్యవహారవద్భవేదేషః ॥ ౨౨౧ ॥ శాస్త్రమపి యత్ర హి ద్వైతమివేత్యాద్యప్రబుద్ధవిషయం హి । ప్రాయః
ప్రత్యక్షాదివ్యవహారం సకలమేతమనువర్ణ్య ॥ ౨౨౨ ॥ యత్ర త్వస్యేతి పునః ప్రబుద్ధవిషయే ప్రవక్తి తదభావం । తస్మాద
త్ర పరబ్రహ్మవిదో గంతవ్యతాదివిజ్ఞానం ॥ ౨౨౩ ॥ బాధితమేవేత్యత ఇహ న కేనచిద్గతిరియం సమర్థ్యేత । తర్హి గతిశ్రుతయ
ఇమాః కింవిషయా ఇతి న శంకనీయమిహ ॥ ౨౨౪ ॥ యా సగుణబ్రహ్మపరా విద్యా గతిరపి చ భవతి తద్విషయా । క్వచిదిహ
పంచాగ్నిపరాం విద్యాం ప్రక్రమ్య గతిరుపన్యస్తా ॥ ౨౨౫ ॥ క్వచిదపి పర్యంకపరాం వైశ్వానరగోచరాం క్వచిద్విద్యాం । య
త్ర పునః శ్రుతిర్బ్రహ్మైవ ప్రకృత్య గతిరియముదాహృతా వాక్యే ॥ ౨౨౬ ॥ ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాదౌ తథాథ యదిదమితి దహర
వాక్యేపి । తత్రాపి వామనీత్వాదిభిస్తథా సత్యకామతాద్యైశ్చ ॥ ౨౨౭ ॥ తైస్తైర్గుణైర్హి సగుణస్యైవోపాస్యత్వమితి గతి
ర్యుక్తా । ఏవం న పరబ్రహ్మణి గతిరేషా శ్రూయతే క్వచిచ్చాపి ॥ ౨౨౮ ॥ కింతు గతిప్రతిషేధః శ్రూయత ఇహ కేవలం న తస్యేతి । బ్ర
హ్మవిదాప్నోతీత్యత్రాప్యాప్తిర్యద్యపీహ గత్యర్థా ॥ ౨౨౯ ॥ ఏవమపి వర్ణితేన న్యాయేన గతేరసంభవాదత్ర । యదనాద్యవిద్య
యా పరికల్పితమేతద్ధి నామరూపాది ॥ ౨౩౦ ॥ తత్ప్రవిలయాత్స్వరూపప్రతిపత్త్యర్థా భవేదిహాప్తిః । బ్రహ్మైవ సన్నితి
శ్రుతివాక్య ఇవాప్తిరీదృశీ భవతి ॥ ౨౩౧ ॥ అపి చ గతిః పరవిషయా నిరూప్యమాణా ప్రరోచనాయ స్యాత్ । అనుచింతనాయ
వాస్యా న బ్రహ్మవిదః ప్రరోచనం తదిహ ॥ ౨౩౨ ॥ గతివాక్యేనాభిహితం యస్మాద్విద్యాసమర్పితే నైవ । స్వాగతే నైవ స్వా
స్థ్యేనావ్యవధానేన తస్య సంసిద్ధేః ॥ ౨౩౩ ॥ ఇహ నిత్యసిద్ధనిశ్శ్రేయససంస్ఫురణాద్య ఏష సిద్ధఫలః । ఆత్మావగమస్తత్ర చ
గత్యనుచింతాఫలం న కించిదపి ॥ ౨౩౪ ॥ తేనాపరవిషయైవ హి గతిః పరాపరవివేచనాభావాత్ । ఆరోప్యతే పరస్మిన్ గతిరే
షా నిర్విశేషచిన్మాత్రే ॥ ౨౩౫ ॥ ద్వే బ్రహ్మణీ కిమేతే పరమపరం చేతి బాఢమేవం హి । శ్రుత్యైవ దర్శితం ఖల్వేతద్వై సత్యకామ ఇ
త్యత్ర ॥ ౨౩౬ ॥ ఉపదిశ్యతే హి యచ్చావిద్యాకృతనామరూపనిర్ముక్తం । తద్ధి పరం బ్రహ్మ స్యాత్తదేవ కిల నామరూపభేదేన ॥
౨౩౭ ॥ ఉపదిశ్యతే యదా పునరుపాసనాయ హి మనోమయాదిపదైః । తద్ధ్యపరం బ్రహ్మ స్యాన్న చాద్వితీయశ్రుతేర్విరో
ధ ఇహ ॥ ౨౩౮ ॥ యేనావిద్యాకల్పితనామోపాధిభిరిహ ప్రసక్తమిదం । అపరబ్రహ్మోపాసనమిత్యవిరోధః ప్రపంచితః పూ
ర్వం ॥ ౨౩౯ ॥ తత్సన్నిధౌ శ్రుతం యజ్జగదైశ్వర్యాదిలక్షణం చ ఫలం । సంసారగోచరం తద్యేనావిద్యా హి తత్ర న నివృత్తా ॥
౨౪౦ ॥ దేశవిశేషకృతం తత్తత్ప్రాప్త్యర్థం హి గమనమవిరుద్ధం । సర్వగతత్వేప్యాత్మన ఆకాశస్యైవ కరకగమనేన ॥ ౨౪౧ ॥
బుద్ధ్యాద్యుపాధిగమనేనాస్య చ గమనోపపత్తిరుక్తైవ । తద్గుణసారత్వాదిత్యాదిషు సూత్రేష్వతోఽత్ర న విరోధః ॥ ౨౪౨ ॥
తస్మాత్కార్యం బాదరిరిత్యయమేవేహ భవతి సిద్ధాంతః । పక్షాంతరం పరం జైమినిరితి మేధావికాసనాయైవ ॥ ౨౪౩ ॥

సూ॥ ౧౫ ॥ అప్రతీకాలంబనాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథా చ దోషాత్తత్క్రతుశ్చ ॥ భవతీయమపరవిష
యా గతిర్న చైషా కదాపి పరవిషయా । ఏతావదత్ర వర్ణితమిహ కిల సందిహ్యతే హి పునరపరం ॥ ౨౪౪ ॥ ప్రాపయతి కిమిహ స
ర్వాన్ కార్యాలంబానమానవః పురుషః । తం బ్రహ్మలోకమవిశేషేణాథ స కాంశ్చిదేవ నయతీతి ॥ ౨౪౫ ॥ అత్రైతదేవ యుక్తం
విదుషామవిశేషతో హి సర్వేషాం । స్యాదన్యత్ర పరస్మాద్గతిరితి యస్మాత్ప్రపంచితం పూర్వం ॥ ౨౪౬ ॥ అనియమసూత్రే
విద్యాంతరేష్వపీయం గతిస్సమానేతి । ఇత్యాశంకాం నిరసితుమత్ర విశేషం తమేతముపదిశతి ॥ ౨౪౭ ॥ యే చ ప్రతీకదృష్టయ ఇహ
తాన్ హిత్వా స్వమానవః పురుషః । అన్యానేవ వికారాలంబాన్ సర్వాన్ స ఏష లోకమిమం ॥ ౨౪౮ ॥ నయతీతి బాదరాయణ ఆ
చార్యో మన్యతే న చైవమిహ । మార్గోఽయమప్రతీకోపాసకవిషయో న సర్వవిషయ ఇతి ॥ దోషోఽయ ఉభయథాభావస్యైతోఽస్ని

యమసూత్రఇతివాచ్యం । అనియమనయః ప్రతీకవ్యతిరిక్తోపాసనేషుభవతిపరం ॥ ౨౫౦ ॥ యోయద్ధ్యాయతిసహిఖలు త త్ప్రాప్నోతీతితత్క్రతున్యాయః । సహ్యతోభయథాభావస్యచ హేతుస్సమర్థకోభవతి ॥ ౨౫౧ ॥ బ్రహ్మక్రతు రా సీదస్త్యైశ్వర్యం బ్రాహ్మమితిహియుక్తమిదం । దర్శయతిచశ్రుతిస్తం యథాయథోపాసతేతథైవేతి ॥౨౫౨॥ బ్రహ్మాక్షు త్వమిహనప్రతీకవిషయే స్త్యుపాసనేక్వాపి । నన్వబ్రహ్మక్రతుంగపియాతిబ్రహ్మేతి దర్శయత్యేషా ॥ ౨౫౩ ॥ పంచా గ్న్యుపాసనాయాంశ్రుతిరేనాన్ బ్రహ్మగమయతీత్యాద్యా । ఇతిచేత్తథాపితత్రప్రత్యక్షశ్రుతిబలేనబాధోస్య ॥ ౨౫౪॥ యత్రప్రత్యక్షశ్రుతిరేవంనైవోపలభ్యతేతత్ర ।ఔత్సర్గికేనతత్క్రతునయేననిర్ణయతేహితత్ప్రాప్తిః॥౨౫౫ ॥ యేచబ్ర హ్మక్రతవస్తేషామేవేతినేతిచాన్యేషాం॥ సూ॥౧౬॥విశేషంచదర్శయతి॥ దర్శయతికించనామాద్యుపాసనేష ప్రతీకవిషయేషు ॥ ౨౫౬॥ పూర్వస్మాచ్చపరస్మిన్నుపాసనేఫలవిశేషమేవంహి । యావన్నామ్నోగతమిత్యాస్యాశ్రుతి రత్రఫలవిశేషోయం ॥ ౨౫౭ ॥ ఉపపద్యతేకిలోపాస్తీనామాసాంప్రతీకతంత్రత్వాత్ । నబ్రహ్మతంత్రతాయాం ఫలభే దోబ్రహ్మణోఽవిశిష్టత్వాత్ ॥ ౨౫౮ ॥ తస్మాదిహప్రతీకాలంబానాం నేతరైఃఫలంతుల్యం । గమనమపిభవతితేషాం వి ద్యుల్లోకావసానమితిసిద్ధం ॥ ౨౫౯ ॥ శారీరకమీమాంసామునినావ్యాసేనవిరచితాసేయం । చతురధ్యాయీతస్యాం చ తుర్థసంజ్ఞశ్చయోయమధ్యాయః ॥ ౨౬౦॥తత్రతృతీయపాదేసూత్రార్థోయశ్చభాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తై రచ నైఃప్రకాశితోభవతుసోయమనవద్యః ॥ ౨౬౧॥ శ్రీపరమేశ్వరార్పణమస్తు.

అథ చతుర్థాధ్యాయే చతుర్థపాదప్రారంభః.

బ్రహ్మోపాస్తిపరాణాంకార్యబ్రహ్మప్తిరభిహితాపూర్వం । సంప్రత్యైశ్వర్యవిశేషంతేషాంబ్రహ్మలోక సంభూ తం ॥ ౧ ॥ పాదోత్తరభాగేనప్రదర్శయిష్యంస్తమేతమాదౌహి । అభ్యర్హితఫలవిద్యాభూతం బ్రహ్మభావనుపదిశతి ॥

సూ॥౧॥సంపద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్॥ శ్రుతిరియమామ్నాయతఇహకిలైవమేవైషసంప్రసాదయతి।స త్రకిలసంప్రసాదోజీవస్సంసారకలుషితఃపూర్వం ॥ ౩ ॥ దేహేంద్రియసంఘాతాదస్మాత్ప్రవివిచ్యాత్మమిమమాత్మానం।సా క్షాత్కృత్యానంతరమపాస్తసంసారదుఃఖపరితాపః ॥ ౪ ॥ప్రద్యోతమానపూర్ణానందాత్మైవావతిష్ఠతే సఇతి। ఉపది ష్టమత్రచ స్వపదస్యస్వీయబోధకత్వేన ॥ ౫ ॥కింవాత్రదేవలోకాదిష్వియమాగంతుకేనకేనాపి । రూపవిశేషేణ ప్ర సర్యథాభినిష్పద్యతేతథాకింవా॥ ౬॥ ఆత్మస్వరూపమాత్రేణైవాయమితీహభవతిసందేహః । యుక్తం తత్ర స్థానాంత రే ష్వివాగంతుకేనకేనాపి ॥ ౭ ॥ రూపేణస్యాదభినిష్పత్తిరితీదం యతోస్యమోక్షస్య । ఫలతాప్రసిద్ధి రభినిష్పత్తి రపీయం భవేదిహోత్పత్తిః ॥ ౮ ॥ యదిచేత్స్వరూపమాత్రేణైవైషాస్యాదిహాభినిష్పత్తిః । నవిభావ్యతేకుతస్తత్పూర్వదశా స్వస్వరూపసద్భావాత్ ॥ ౯ ॥ తస్మాదభినిష్పద్యతఇహ కేనచిదపివిశేషేణరూపేణ । ఏవంప్రాప్తేబ్రూతే సకేవలేన రూపమాత్రేణ ॥ ౧౦ ॥ ఆవిర్భవతీతియతస్స్వేనేతిహిదృశ్యతేస్వశబ్దోత్ర । ఆగంతుకేనచే దభినిష్పత్తిస్తత్రహి స్వశ బ్దేన ॥ ౧౧ ॥ రూపవిశేషణమేతద్భవేదయుక్తంనసుస్వకీయపరః । సోయంస్వశబ్దఇతిచేన్నతస్యవచనాభిధేయతా విరహా త్ ॥ ౧౨ ॥ యేనచరూపేణాసావభినిష్పద్యేతభవతితస్యైవ । ఆత్మీయత్వంతత్రస్వేనేతివిశేషణంభవేద్విఫలం ॥ ౧౩ ॥ స్యాదాత్మవచనతాయామర్థవదేతద్విశేషణంతేన । స్వేనాత్మనావిభావ్యతఏషనచాగంతుకేన రూపేణ ॥ ౧౪ ॥ అభిని ష్పద్యతఇతినను విశేషఇహనోపలభ్యతేకోపి । పూర్వావస్థాస్వేహచస్వరూపసామ్యాదతోబ్రవీతీదం ॥ ౧౫ ॥ ...*

సూ॥౨॥ముక్తఃప్రతిజ్ఞానాత్॥ యోసావభినిష్పద్యతఇత్యుక్తస్సర్వబంధనిర్ముక్తః।సచఖలుశుద్ధైనైవాత్మనావ తిష్ఠతఇతీహనిర్దిష్టం ॥ ౧౬ ॥ పూర్వాసుఖల్వవస్థాస్వంధోభవతీతిరోదితీవేతి । ఏవంవినాశమేవాపీతోభవతీతిసోయమా త్మాహి॥౧౭॥తత్తదవస్థాకలుషితరూపేణైవేతిఖలువిశేషఇహ।ననుముక్తోయమిదానీమితితుకథంవాత్వయావగతమితిచేత్ ౧౮॥అవగమ్యతేయమాత్మాముక్త ఇదానీమితిప్రతిజ్ఞానాత్। ప్రాజాపత్యేవాక్యేహ్యేతంత్వేవతఇతి ప్రతిజ్ఞాయ ॥౧౯ ॥

జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యవస్థాత్రయదోషజాలనిర్ముక్తం । ఆత్మానమిమం వ్యాఖ్యే . . . అశరీరం వేత్యాద్యైస్స ఉత్తమః పురుష ఏవమన్తైశ్రి । ఉపసంహృతమిహాముక్తా . . . ॥ ౨౧ ॥ కించయ ఆత్మేత్యాద్యాయా చేహాఖ్యాయికా సమామ్నాతా । తదుపక్రమవాక్యే ఖల్వపహత . . . మ్నాతం ॥ ౨౨ ॥ముక్తాత్మమాత్రగోచరమేవత దేతత్ప్రతీయతే సకలం ।యా మోక్షస్య ఫలత్వప్రసిద్ధిరతో ప్రదర్శితా సా హి ॥ ౨౩ ॥ నాపూర్వవస్తుజననాపేక్షా స్యాద్బంధనిరసనాపేక్షా ।అభినిష్పద్యత ఇత్యుపపద్యతే పదాన్వయ ఇతీతి యచ్చోక్తం ౨౪॥ తదపిచ పూర్వావస్థాపేక్షం స్యాద్గౌణమేవనతుముఖ్యం।రోగనివృత్తిమపేక్ష్యారోగో నిష్పన్న ఏష ఇతిహి యథా ॥ ౨౫॥

సూ॥౩॥ ఆత్మా ప్రకరణాత్ ॥ కథమయమిహాముక్తో స్వచసంపత్తవ్యం యతః పరంజ్యోతిః।జ్యోతిశ్శబ్దశ్చాయం ఖ్యాతికవచనో హి దృశ్యతే లోకే ॥ ౨౬ ॥ యోనహి వికారవిషయాద్వ్యావృత్తస్సచకథం భవేన్ముక్తః । యస్మాద్వికారజాతం సకలం చార్తమితి శాస్త్రముపదిశతి ॥ ౨౭ ॥ తస్మాజ్జ్యోతిస్సంపన్నో సౌ కథం ముక్త ఇతిచేన్న । ప్రకరణబలాత్త్వత్ర జ్యోతిశ్శబ్దేన గృహ్యతే హ్యాత్మా ॥ ౨౮ ॥ అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యురిత్యాదినోపదిష్టేస్మిన్ । ప్రకృతే పరాత్మని కథం కార్యం జ్యోతిర్గ్రహీతుమిహ శక్యం ॥ ౨౯ ॥ ప్రకృతత్యాగాత్ప్రకృతగ్రహణాదసమంజసం తథాచేత్ త్వాన్త్రీత్।జ్యోతిశ్శబ్దస్త్వాత్మన్యపి తద్దేవా ఇతిశ్రుతౌ దృష్టః॥ ౩౦॥

సూ॥౪॥ అవిభాగేన దృష్టత్వాత్ ॥ జ్యోతిస్సంపద్య పరం విభావ్యతే స్వేన యస్స పృథగేవ । కిమిహ పరస్మాదాత్మన ఉతావిభక్తోవతిష్ఠతే స ఇతి ॥ ౩౧ ॥ చింతాయామేతస్యాం సత్యామత్ర చ సతత్ర పర్యేతి । ఇత్యాదివాక్యజాతే సాధారాధేయభావనిర్దేశాత్ ॥ ౩౨ ॥ ఉపసంపద్యేత్యత్ర ఇహ తయోః పునః కర్తృకర్మభావోక్తేః ।భేదేనైవ న్యాయ్యం తస్యావస్థానమితి తు యస్య మతిః॥ ౩౩ ॥ తం ప్రత్యాహ దయతీశావిభక్త ఏవావతిష్ఠతే స ఇతి । ముక్తో వతిష్ఠతే ఖలు పరాత్మనా పరమిహావిభక్తతయా॥౩౪ ॥ పరమాత్మనా ఽవిభక్తం ముక్తం యస్మాచ్ఛ్రుతిర్దర్శయంత్యేతాః । తత్త్వమసీతి చ నాన్యత్పశ్యతి నతు తద్ద్వితీయమస్తీతి ॥ ౩౫ ॥ ఏవమహం బ్రహ్మాస్మీత్యాద్యాశ్శ్రుతయో న వై పరోక్త్యైవ । దర్శనమత్ర యథాస్యాత్ఫలమపిచ తథైవ తత్క్రతున్యాయాత్ ॥౩౬ ॥ శ్రుత్యంతరం యథోదకమిత్యాద్యప్యేవమేవ దర్శయతి । శుద్ధే జలే హి శుద్ధం జలమాసిక్తం యథైవ తాదృక్స్యాత్ ॥ ౩౭ ॥ఏవం మునేర్విజానత ఆత్మా భవతీతి శ్రవ్యదన్యదపి। శ్రుత్యంతరం యథా నద్య ఇతి తథా చేహ భేదనిర్దేశః॥౩౮॥స్యాదౌపచారికస్సత్యపి చాభేదే యథా స భగవ ఇతి।ఆత్మరతిరేవమాదావపి భేదస్త్వౌపచారికో దృష్టః॥ ౩౯

సూ॥౫॥ బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః॥ ముక్తో యమాత్మరూపే ణైవ హి నాగంతుకేన రూపేణ । అభినిష్పద్యత ఇతి తు స్వశబ్దయోగేన దర్శితం పూర్వం ॥ ౪౦ ॥ ముక్తో యమత్ర కిం సత్యేన హి సర్వజ్ఞతాదిధర్మేణ । అవతిష్ఠతే స కిం వా ధర్మస్య చ శశవిషాణతుల్యత్వాత్ ॥ ౪౧ ॥ చిన్మాత్రేణైవాసావవతిష్ఠత ఇత్యథైష చిన్మాత్రః । సన్నపి ముక్తాత్మా ఖల్వన్యేషాం బద్ధజీవసంఘానాం ॥ ౪౨ ॥ అన్యోన్యవ్యవహారాత్కలితసర్వజ్ఞతాదిమానితి వా । మునివిప్రతిపత్తిబలాత్సందేహే తద్విశేషజిజ్ఞాసా ॥ ౪౩ ॥ తామనురుధ్యైవాహ తదేతదభిధీయతే హి సూత్రకృతా । యదిదం హి సత్యసంకల్పత్వాంతం శ్రుతివచో వినిర్దిష్టం ॥ ౪౪ ॥ బ్రాహ్మం రూపం సర్వజ్ఞత్వం సర్వేశ్వరత్వమిత్యేతత్ । తేన చ రూపేణ స్వేనావిర్భవతి హి స ఏష ముక్త ఇతి ॥ ౪౫ ॥ ఇహ మన్యతే హి జైమినిరాచార్యస్తత్ర హేతురయమేవ । యోయముపన్యాసాదిస్సతత్పరో దృశ్యతే యతో హ్యస్మిన్ ॥ ౪౬ ॥ అపహతపాప్మేత్యాదౌ సోన్వేష్టవ్య ఇతి విధిముపాశ్రిత్య। విధ్యర్థోద్దేశ్యాయయ ఆత్మేత్యాదిభిర్వేదః ఉపన్యాసః ॥౪౭॥ ఆదిపదేన విధివ్యపదేశోయం గృహ్యతే హి తావేతౌ । సర్వజ్ఞత్వాద్యన్వితమాత్మానం దర్శయత ఇహేదమపి ॥ ౪౮ ॥ జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణ ఇతి హ్యైశ్వర్యముపదిశత్యస్య । శ్రుత్యంతరం తథైవ వ్యపదేశోన్యత్ర దృశ్యతే వాక్యే ॥ ౪౯ ॥ లోకేషు కామచారో భవతీత్యాని స్తథాయమపరోపి । సర్వజ్ఞ ఏష సర్వేశ్వర ఇత్యాదిస్స చోపపన్నస్స్యాత్ ॥ ౫౦॥

సూ॥౬॥ చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః॥ యద్యప్యపహతపాప్మత్వాదయ ఇహ యే ప్రపంచితాస్తే హి। భేదేనైవ హి ధర్మా నిర్దిశ్యంతే తథాపి ఖల్వేతే ॥ ౫౧ ॥శబ్దవికల్పనిమిత్తాస్స్యుః పాప్మనివృత్తిమాత్రమేవాత్ర। అవగమ్యతే స్వరూపం తదస్య

ద్రియస్య దేహస్య ॥ ౮౪ ॥ భావం హి మన్యతే కిల మనోవదత్ర శ్రుతిశ్చ భవతీయం । సా ఖలు స ఏకధా భవతీత్యాద్యా కవిధ తేయం ॥ ౮౫ ॥ సేంద్రియశరీరభేదం వినా భవేదాం జసీకథం చిదపి । ఇహ యద్యపి నిర్గుణపరవిద్యాయాం భూమవిద్యాయాం హి ॥ ౮౬ ॥ స చ ఖల్వనేకధా భావవికల్పః పఠ్యతే తథాపీదం । ఇహ సగుణావస్థాయామైశ్వర్యం విద్యమానమేవ ప్రువః ॥ ౮౭ ॥ పరమాత్మభూమవిద్యాస్తుత యే సంకీర్త్యతే తతశ్చాయం । సగుణపరమాత్మవిద్యాఫలభావేనోపవర్ణితో భవతి ॥ ౮౮ ॥ ఇచ్ఛామాత్రైస్తే సంతి కదాచిత్కదాచిదిహ నేతి । దర్శయతి బాదరాయణః స్వమసా వేవ భవతి సిద్ధాంతః ॥

—సూ ॥ ౧౨ ॥ ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోऽతః ॥— ఇహ బాదరాయణాచార్యోऽసావత ఏవ మన్యతే తదిదం । ఉభయవిధత్వం సాధ్విత్యుభయశ్రుతిలింగదర్శనాదేవ ॥ ౯౦ ॥ సంకల్పయతి యదాసౌ సశరీరత్వం భవేత్స సశరీరః । అశరీరతాం యదాసావశరీరో యేన సత్యసంకల్పః ॥ ౯౧ ॥ ఇతి సంకల్పవిశేషాదుభయవిధత్వం తదేతదిహ యుక్తం । భవతి నిదర్శనమేతద్యచ్చ కిల ద్వాదశాహవదితీహ ॥ ౯౨ ॥ తత్ర తు ఏవం విద్వాంసస్సత్రముపయంతి హి త్యేవం । ఏవం హి సత్రమాసత ఇతి వా ఖలు చోదనాభవేద్యత్ర ॥ ౯౩ ॥ తద్భవతి సత్రసంజ్ఞం యత్ర పునర్ద్వాదశాహసంజ్ఞేన । క్రతునానేన తమేతం యజమానం యాజయేత్ప్రజాకామం ॥ ౯౪ ॥ ఇతి యజతిచోదనా వా తథాభవేన్నియతకర్తృకత్వమపి । తస్యత్వహీనతా స్యాద్యథా ద్విరహ్నాద్వ్యరాదికానాం సా ॥ ౯౫ ॥ —సూ ॥ ౧౩ ॥ తన్వభావే సంధ్యవదుపపత్తేః ॥— సేంద్రియదేహస్య తనోస్స్యాద్యది విరహస్తదా యథా సంధ్యే । దేహేంద్రియవిషయాదిష్వవిద్యమానేషు తేహి పితృద్యాః ॥ ౯౬ ॥ ఉపలబ్ధిమాత్రరూపా ఏవ హి కామా భవంతి స్వప్నే । ఏవం మోక్షేపి స్యుః కామా ఇతి సకలమేతదుపపన్నం ॥ ౯౭ ॥

—సూ ॥ ౧౪ ॥ భావే జాగ్రద్వత్ ॥— అభ్యుపగమ్యత ఇహ యది భావః కిల సేంద్రియస్య దేహస్య । తర్హి యథా జాగరితే భవంతి కామాస్తథైవ మోక్షేపి ॥ ౯౮ ॥ —సూ ॥ ౧౫ ॥ ప్రదీపవదావేశస్తథా హి దర్శయతి ॥— భావం జైమినిరితి కిల ముక్తస్య సశరీరతా వినిర్దిష్టా । తత్ర త్రిధాదివికల్పాదిషు బహుధా స్యుర్యదా శరీరాణి ॥ ౯౯ ॥ కిం తాని దారుయంత్రాణీవ భవంతి హి నిరాత్మకాన్యేవ । కిం వేహ సాత్మకాన్యేవ హి సృజ్యంతేऽస్మదాదివదితీహ ॥ ౧౦౦ ॥ జిజ్ఞాసాస్యాత్తత్రాత్మమనోభేదో యతో న సంభవతి । ఏకశరీరేణ తయోర్యోగేన నిరాత్మకాని చాన్యాని ॥ ౧౦౧ ॥ నిరసితుమాక్షేపమిమం పఠతి హి సూత్రం ప్రదీపవదితీహ । ఏకో యథా ప్రదీపో యుగపదనేకప్రదీపభావమిహ ॥ ౧౦౨ ॥ ప్రతిపద్యతే హి లోకే స్వీయమేవ వికారశక్తియోగేన । ఏకోపి సన్ తథైవ హి విద్వానైశ్వర్యయోగమాత్రేణ ॥ ౧౦౩ ॥ ఆలంబ్య బహుతనుత్వం గాత్రాణ్యావిశతి తాని సర్వాణి । దర్శయతి చైవమేవ హ్యేకస్యానేకదేహసంపత్తిం ॥ ౧౦౪ ॥ శాస్త్రం స ఏకధా భవతీతి తథా పంచధేతి నవధేతి । తద్ధి దారుయంత్రోపమాభ్యుపగమే సమంజసం భవతి ॥ ౧౦౫ ॥ నాపి స్వేతరజీవావేశేన స్యాత్ప్రవృత్తిరిహ తేషాం । ఉచ్చోక్తమాత్మమనసోర్భేదాభావాదనేకతనుయోగః ॥ ౧౦౬ ॥ విదుషో న సంభవేదితి నాసౌ దోషో యతో హ్యసౌ విద్వాన్ । సమనస్కాన్యేవ మనోనుగతాన్యపరాణి కిల శరీరాణి ॥ ౧౦౭ ॥ సృత్యతి హి సత్యసంకల్పత్వాత్సృష్ట్వా హ్యుపాధియోగేన । తత్రాత్మనోపి భేదేనాధిష్ఠాతృత్వముచితమేవాస్య ॥ ౧౦౮ ॥ అయమేవ యోగినాం బహుశరీరయోగప్రకార ఉపదిష్టః । శాస్త్రేషు యోగవిషయేష్వత్ర కథం నన్విహోచ్యముక్తస్య ॥ ౧౦౯ ॥ అంగీక్రియతే తదనేకశరీరావేశరూపమైశ్వర్యం । తత్కేనకం విజానీయాదితి న తు తద్ద్వితీయమస్తీతి ॥ ౧౧౦ ॥ ఏవం హి సలిల ఏకో ద్రష్టేత్యాదీని యాని వాక్యాని । తాని విశేషజ్ఞానం నివారయంతీత్యతస్త్విదం పఠతి ॥ —సూ ॥ ౧౬ ॥ స్వాప్యయసంపత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి ॥— స్వాప్యయ ఇహ చ సుషుప్తం స్వమపీత ఇతి శ్రుతేస్తథాన్యత్ర । తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షత ఇతి తదంతరాదపి చ ॥ ౧౧౨ ॥ బ్రహ్మైవ సన్నితి శ్రుతివాక్యాత్సంపత్తిరత్ర కైవల్యం । ఉక్తాన్యతరావస్థామపేక్ష్య చాత్రోపదిశ్యతే తదిదం ॥ ౧౧౩ ॥ యచ్చ విశేషజ్ఞానాభావప్రతిపాదనార్థకం వాక్యం । కైవల్యావస్థామపి సుషుప్త్యవస్థామపేక్ష్య కథితమితి ॥ ౧౧౪ ॥ తత్ప్రకరణబలతోవగమ్యతే తేషు తేషు వాక్యేషు । ఆవిష్కృతమేతేభ్యో భూతేభ్య ఇతి శ్రుతేస్తథాన్యస్మాత్ ॥ ౧౧౫ ॥ యత్ర త్వస్యేత్యాదిశ్రుతివచనాత్ప్రకటితం భవేదేతత్ । క్వచిదపి చ యత్ర సుప్తో న కంచనేత్యాదివేదవాక్యేభ్యః ॥ ౧౧౬ ॥ ఏతచ్చ సగుణవిద్యాఫలభోగస్థానమపరసాయుజ్యం । స్వర్గాదివత్తదేతద్యత్రైశ్వర్యం ప్రపంచితం విదుషః ॥ ౧౧౭ ॥

—సూ ॥ ౧౭ ॥ జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ ॥— సగుణబ్రహ్మోపాసనయా యే విదుషః ప్రయాంతి సహ మనసా । పరమేశ్వరసాయుజ్యం తేషాముపవర్ణితం యదైశ్వర్యం ॥ ౧౧౮ ॥ తత్కిం నిరవగ్రహముత సావగ్రహ

మితితు సంశయస్తత్ర। నిరవగ్రహమేవైషా మైశ్వర్యమితీహాయుక్తమాశ్రయితుం॥౧౯॥ యస్మాచ్ఛ్రుతయస్సర్వాః ప్రథయం త్యైశ్వర్యమీదృశం తస్య। ఆప్నోతి స్వారాజ్యం సర్వేదేవా బలిం ప్రయచ్ఛంతి॥౨౦॥ అస్మైనపి హి యమానాయాత్మన ఇత్యేవ మేవ చాన్యత్ర। లోకేషు కామచారస్తేషాం భవతీత్యతస్త్విదం పఠతి॥౨౧॥ ఐశ్వర్యస్య చ సంకల్పాదేవేతి శ్రుతిప్రతీతస్య। జగదుత్పత్తిలయాదివ్యాపారాదిహ విలక్షణత్వేన॥౨౨॥ నైతచ్ఛ్రుత్యా విదుషస్సృష్టివ్యాపారకల్పనానుచితా। తస్మాజ్జగదుదయాదివ్యాపారమిమం చ వర్జయిత్వైవ॥౨౩॥ అణిమాద్యాత్మకమేవ హ్యైశ్వర్యం కేవలం భవేత్తేషాం। యస్తు జగద్వ్యాపారస్స హీశ్వరస్యైవ నిత్యసిద్ధస్య॥౨౪॥ స్రష్టృత్వం తస్యైవేక్షణపూర్వం సృష్ట్యుపక్రమే హీదం। ప్రకృతం న హి ముక్తానాంతద్దానదేహానచేక్షణం భవతి॥౨౫॥ తేనాసన్నిహితాస్తే పర ఏవ హ్యధికృతోఽభవేత్తత్ర। యస్మాదుత్పత్త్యాదివ్యపదేశః శ్రూయతే హి తస్యైవ॥౨౬॥ సోఽయం హి నిత్యసిద్ధో భవతి హి శబ్దైకసమధిగమ్యశ్చ। తస్మాత్స్రష్టృత్వాదికమఖిలం స్యాదీశ్వరస్య నాన్యస్య॥౨౭॥ అన్యేషాం తు తదన్వేషణజిజ్ఞాసనపురస్సరం భవతి। అణిమాదికమైశ్వర్యం తేన న తేషామిహాధికారస్స్యాత్॥౨౮॥ సమనస్కత్వేనాపి చ తత్రానైకాంత్యమపి భవేత్తేషాం। ఏకస్య హి స్థిత్యాస్యాదపరస్య చ సంహృత్యావభిప్రాయః॥౨౯॥ ఇత్యన్యోన్యవిరోధే స్రష్టృత్వం హా కథం భవేత్తేషాం। ఏకం ప్రత్యన్యేషాం గుణభావాభ్యుపగమేన యది చేహ॥౩౦॥ వినివార్యతే విరోధస్స చేహ పరమేశ్వరేణ చాన్యస్స్యాత్। పరమేశ్వరసంకల్పానుగుణం సకలం భవేదిహాన్యేషాం॥౩౧॥

——సూ॥౧౮॥ ప్రత్యక్షోపదేశాదితి చేన్నాధికారికమండలస్థోక్తేః॥—— ఆప్నోతి స్వారాజ్యమితి ప్రత్యక్షోపదేశతో విదుషాం। నిరవగ్రహమేవ స్యాదైశ్వర్యమితీహ న పునరాశంక్యం॥౩౨॥ యస్మాదిహాధికారికమండలగత ఏవ స ఖలు పరమాత్మా నిర్దిశ్యతే స చాన్యానధికారేషు హి నియోజయత్యనిశం॥౩౩॥ తేనాధికారికోఽసౌ స ఏవ కిల సవితృమండలస్థశ్చ। తదనుగ్రహైకలభ్యా స్వారాజ్యప్రాప్తిరిహ భవేద్విదుషః॥౩౪॥ యేనానంతరవాక్యం మనసస్పతిమితి తమీశ్వరం బ్రూతే। స చ భవతి సర్వమనసాం పతిస్తమాప్నోతి పూర్వసిద్ధమితి॥౩౫॥ వాక్పతిరిత్యాదికమపి యథోపదిష్టార్థపరతయా యోజ్యం। అన్యత్రాపి చ విదుషామైశ్వర్యం హీశతంత్రమితి యోజ్యం॥౩౬॥

——సూ॥౧౯॥ వికారావర్తి చ తథా హి స్థితిమాహ॥—— య ఇహ జగద్వ్యాపారస భవేదేవ హ్యుపాసకప్రాప్యః। సంకల్పితార్థసిద్ధ్యాదివదేవ హి పరముపాస్యనిష్ఠత్వాత్॥౩౭॥ ఇత్యాశంకాం నిరసితుముపాస్యగతనిర్విశేషరూపేహ। వ్యభిచారమిహ వికారావర్తిత్యేతేన దర్శయత్యధునా॥౩౮॥ తచ్చ వికారావర్త్యపి యదేతదిహ పారమేశ్వరం రూపం। న వికారమాత్రగోచరమేతత్కిల సవితృమండలస్థానం॥౩౯॥ యస్మాదామ్నాయోఽసౌ స్థితిం ద్విరూపాం ప్రదర్శయత్యస్య। తావానస్యేత్యాదిర్జగద్విభూతిం స దర్శయిత్వాదౌ॥౪౦॥ జ్యాయాంశ్చ పురుష ఇతి పునరస్య జ్యాయస్త్వమేతదుపదిశ్య। తచ్చ కిల జ్యాయస్త్వం పరాత్మనస్తస్య వర్ణితం భూయః॥౪౧॥ కృత్స్నం వికారజాతం తదస్య పరమాత్మనోఽభవేత్పాదః। యచ్చ వికారాస్స్పృష్టం తదేతదమృతం త్రిపాద్దివీత్యేవం॥౪౨॥ తన్నిర్వికారరూపం సవిశేషాలంబనాః కథంచిదపి న ప్రాప్నువంతి యస్మాద్భవంత్యతత్క్రతవ ఏవ తే సర్వే॥౪౩॥ తస్మాద్యథా ద్విరూపే పరాత్మని హి నిర్విశేషరూపమిదం। అనవాప్య సగుణ ఏవ హి వర్తంతే తేతథైవ సగుణేఽపి॥౪౪॥ పరమేశ్వరప్రసాదాత్సావగ్రహమేవ విదిదమైశ్వర్యం। లబ్ధ్వానవాప్య నిరవగ్రహమైశ్వర్యం కిలావతిష్ఠంతే॥౪౫॥

——సూ॥౨౦॥ దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షానుమానే॥—— దర్శయతశ్చ వికారావర్తిత్వం హి శ్రుతిస్మృతీ తస్య। యాచనతత్రేత్యాద్యా యాచనతద్భాసత ఇతి ప్రథితా॥౪౬॥

——సూ॥౨౧॥ భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చ॥—— నిరవగ్రహమైశ్వర్యం నైషాం సవిశేషతత్పరాణాం స్యాత్। పరమేశ్వరేణ యస్మాత్తేషాం కిల భోగమాత్రమేవ సమం॥౪౭॥ దర్శయతీహ తమాహో వై ఖల్విత్యాదికా శ్రుతిశ్చేయం। తం బ్రహ్మలోకమాగతముపాసకమిమం హిరణ్యగర్భోఽయం॥౪౮॥ ఇత్యాహామృతరూపా ఆపో భుజ్యంత ఇహ మయా కించ। లోకోఽసావమృతోదకలక్షణ ఏవమితి సా నిరూపయతి॥౪౯॥ అన్యాపి కిల యథైతామిత్యామ్నాతా శ్రుతిస్తదేతదిహ। పరమేశ్వరేణ తస్య చ సాయుజ్యసలోకతాదిదర్శయతి॥౫౦॥ నన్విహ సాతిశయత్వాదైశ్వర్యస్యాంతవత్త్వమపి చ స్యాత్। ఏవం చేదావృత్తిస్తేషాం పునరత్ర దుర్నివారైవ॥౫౧॥ ఇత్యాక్షేపం సకలం నిరస్య శాస్త్రం హి పరిసమాపయితుం। సూత్రం పఠతి తదేతద్భగవాన్ శ్రీబాదరాయణాచార్యః॥౫౨॥

——సూ॥౨౨॥ అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్॥—— సర్వజ్ఞత్వాదస్య చ భగవత్త్వం చ యుక్తమేవ సూత్రకృతః। సూత్రద్వారా శిష్యాణామాచారే ప్రవర్తనాదస్య॥౫౩॥ ఆచార్యత్వం యుక్తం తథై

వకిల బాదరాయణేతి పదాత్ । పునరస్య బదరికాశ్రమవాసోక్త్యా తత్ర సమవతీర్ణస్య ॥౧౫౪॥ నారాయణస్య పరమేశ్వరలోకగురోః ప్రసాదసూచనతః । శాస్త్రస్య తత్ప్రణీతస్య చ సూచితమిహ కిలానవద్యత్వం ॥౧౫౫॥ నాడీరశ్మ్యన్వితమిహ పంథానం హ్యార్చిరాదిపర్వాణం । అనుచింత్య దేవయానం వ్రజంతి యే తేన దేవయానేన ॥౧౫౬॥ శాస్త్రోపదిష్టనానావిశేషణం బ్రహ్మలోకసంజ్ఞమిమం । యశ్చ తృతీయస్యాం దివి పృథివీలోకాత్ప్రదర్శితశ్శ్రుత్యా ॥౧౫౭॥ తస్మిన్ లోకే అరణ్యశ్చేత్యపాఖ్యయాతిప్రఖ్యాతౌ । అర్ణవతుల్యౌ భవతస్సుధాహ్రదౌ ద్వౌ తథైవ చాన్యదపి ॥౧౫౮॥ ఐరమ్మదీయమిత్యపి సరశ్చ తన్మదకరం తథాన్నమయం । కించాశ్వత్థస్తత్ర ప్రసృతవర్షీ ముక్తలోకసంసేవ్యః ॥౧౫౯॥ తత్రాజితాత్మభిః ఖల్వప్రాప్యా బ్రహ్మణః పురీ కాపి । ప్రభుణైవ తేన విరచితమపి వేశ్మ హిరణ్మయం చ తత్రాస్తి ॥౧౬౦॥ మంత్రార్థవాదవాక్యైః పురాణవాక్యైః ప్రపంచితో బహుధా । తమిమం లోకం ప్రాప్య చ తత్ర స్వచ్ఛందభోగకృతకృత్యాః ॥౧౬౧॥ తే చంద్రమండలాదివ నావర్తం తే పునః కదాచిదపి । యస్మాత్తయోర్ధ్వమాయన్నిత్యాదిశ్రుతయ ఉపదిశంత్యేవం ॥౧౬౨॥ యే చ శతాధికనాడ్యా వ్రజంతి యాంత్యేవ తేఽమృతత్వమితి । శ్రుతిరన్యా తేషామిహ నహి పునరావృత్తిరితి కిల బ్రూతే ॥౧౬౩॥ ఏతేన దేవయానేన పథా యే బ్రహ్మలోకముపయాతాః మానవమావర్తం తే నావర్తంత ఇతి దర్శయత్యన్యా ॥౧౬౪॥ న చ పునరావర్తత ఇత్యన్యాపి బ్రహ్మలోకసంస్థానాం । పునరావృత్తివివర్జితమేవ పదం శాశ్వతం ప్రదర్శయతి ॥౧౬౫॥ అంతవదేవ హి యద్యప్యైశ్వర్యమిదం ప్రతీయతే థాపి । భవతి యథానావృత్తిస్తథోపవర్ణితమిదం హి పూర్వత్ర ॥౧౬౬॥ కార్యాత్యయ ఇతి సూత్రే కార్యపదస్య చలయే సముత్పన్నే । ఉత్పన్నతత్త్వసాక్షాత్కారాస్తత్రైవ తదధినాథేన ॥౧౬౭॥ సహ కైవల్యం ప్రభుణా హిరణ్యగర్భేణ తే ప్రయాంతీతి । సాధనవీర్యాద్వ్యేప్వవరత్రైవోత్పన్నతత్త్వవిజ్ఞానాః ॥౧౬౮॥ విధ్వస్తాద్యజ్ఞానావరణా నిత్యసిద్ధపరినిష్ఠాః । తేషాం చానావృత్తిస్సిద్ధైవావృత్తికారణాభావాత్ ॥౧౬౯॥ సవిశేషబ్రహ్మపరాణామపి విదుషాం తదాశ్రయే నైవ । సేయమనావృత్తిస్స్యాన్న చాన్యథా భవతి తత్క్రతున్యాయాత్ ॥౧౭౦॥ పంచాగ్న్యుపాసకానాం యద్యపి సవిశేషనిష్ఠతా నాస్తి । శ్రుత్యా చానావృత్తిర్బ్రహ్మప్రాప్తిశ్చ దర్శితా తేషాం ॥౧౭౧॥ సత్యం తథాపి తత్ర చ తేషామిహ పునరితి సమామ్నాతం । తేన త్వస్మిన్ కల్పే తేషామావృత్త్యభావబోధేన ॥౧౭౨॥ కల్పాంతరే హి తేషామావృత్తిరియం పునర్భవత్యేవ । దహరాద్యుపాసకానామేవానావృత్తిపరమిదం సూత్రం ॥౧౭౩॥ సూత్రపదాభ్యాసః ఖల్వధ్యాయసమాప్తిమేవ సూచయతి । శాస్త్రస్య పరిసమాప్తిం సూత్రాభ్యాసోఽయమత్ర సూచయతి ॥౧౭౪॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం । చతురధ్యాయీ తస్యాం చతుర్థసంజ్ఞశ్చ యోఽయమధ్యాయః ॥౧౭౫॥ తత్ర చతుర్థే పాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోఽయమనవద్యః ॥౧౭౬॥ భాష్యార్థరత్నమాలా వైయాసకసూత్రజాలసంగ్రథితా । భగవతి కరుణాసింధౌ సమర్పితా జయతు జగతి నిరవద్యా ॥౧౭౭॥ స జయతి మునికులమాన్యో భగవాన్ శ్రీబాదరాయణాచార్యః । తత్సూత్రాలంబనతో లోకస్సంసారసాగరం తరతి ॥౧౭౮॥ శ్రీబాదరాయణోదితసూత్రార్థం భాష్యరత్నదీపేన । ప్రకటీచకార యోఽసౌ స హి భగవాన్ జయతి శంకరాచార్యః ॥౧౭౯॥ భగవత్పాదీయమిదం భాష్యం యేనానభిజ్ఞదుర్బోధం । బోధాయ తేన తేషాం రచితా భాష్యార్థరత్నమాలేయం ॥౧౮౦ ఏతాం విలోక్య సుధియస్తుష్యంతు హసంతు వాత్ర న విషాదః । సర్వజ్ఞవిరచితేష్వపి మహానిబంధేషు యే న తౌ దృష్టౌ ॥౧౮౧॥ తుష్యంతు వా న వాన్యే భక్త్యా పరయా సమర్పితా మే తాం । మాలాం విలోక్య కృపయా తుష్యతి భక్తార్తిభంజనో భగవాన్ ॥౧౮౨ భాష్యోపదిష్టమర్థం సంగృహ్య కృతాపి భవతి రమ్యేయం । ఉపవనతరుసముపచితైర్గ్రథితా కుసుమైః ప్రసూనమాలేవ ॥౧౮౩: సేయం హి రత్నమాలా సుబ్రహ్మణ్యేన విరచితా కృచ్ఛ్రాత్ । నాయకమణిసహకారాద్దిశి దిశి విశదం ప్రకాశముపయాతు ॥

భాష్యార్థరత్నమాలా సంపూర్ణా.

శ్రీపరమేశ్వరార్పణమస్తు.